

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KUKORELLY ENDRE: Ezer és 3 (*regényrészlet*) 1

SOLYMOSI BÁLINT versei 29

KUN ÁRPÁD versei 31

TATÁRSÁNDOR versei 33

*

PÁLYI ANDRÁS: Gyász és gyönyör (*novella*) 35

PÁLYI ANDRÁS: Miből lesz a cserebogár (*Ménesi Gábor beszélgetése*) 40

WITOLD GOMBROWICZ: Tandil (*Napló 1958*) (*Pályi András fordításában*) 49

*

GÉCZI JÁNOS versei 67

MELIORISZ BÉLA versei 68

SZOLCSÁNYI ÁKOS versei 69

PÉK PÁL verse 72

ÉBLI GÁBOR: Moholy-Nagy Pécssett, Munkácsy Csíkszeredán, Zsolnay
Pittsburgh-ben (*Magyar kiállítások amerikai gyűjteményekből*) 73

STARK ANDRÁS: Álmaink művészei vagyunk (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 84

*

HALMAI TAMÁS: Szeretetlenek (*Pályi András: A kerület órái. Történetek, tárcák, esetek*) 93

NÉMETH GÁBOR: Kintorna (*Solymosi Bálint: Életjáradék*) 97

MÁRTON LÁSZLÓ: A gyászlepke védőszárnyai (*Tatár Sándor: Requiem*)
101

HAVASRÉTI JÓZSEF: Irodalompolitika? A pártirányítástól
(*a zsezségesen át*) az identitáspolitikákig (*Sári B. László: A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*) 106

KISANTAL TAMÁS: Csináljunk hagyományt! (*Kovács Ákos: Kitalált hagyomány*) 117

2008

JANUÁR

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Szabó Magda
(1917–2007)

2007. november 19-én elhunyt Szabó Magda Kossuth-díjas és kétszeres József Attila-díjas író. A hazánkban rendkívül népszerű szerző műveit számos nyelvre lefordították. Budapest és Debrecen díszpolgárának hamvait végrendelkezése szerint december 1-jén a debreceni Köztemetőben, valamint december 10-én a budapesti Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Szabó Magdára februári számunkban emlékezünk.

GYURGYÁK JÁNOS *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története* és Takáts József *Modern magyar politikai eszmetörténet* című könyvét mutatták be Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában 2007. december 4-én Hahner Péter és Nagy Endre, a PTE oktatói. Az estet Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője vezette.

*

A 2007-ES FÜST MILÁN-DÍJAT András Sándor és Forgách András vehette át december 7-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Laudációt mondott Márton László és

Pomogáts Béla. Gratulálunk munkatársainknak!

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS–POLCZ ALAINE-gyűjtemény kiállítását Nádás Péter író nyitotta meg 2007. december 3-án Budapesten a KOGART Házban.

*

A LITERA című internetes irodalmi portál 2007. november 18-án Budapesten a Merlin Színházban ünnepelte 5. születésnapját. A *Naplopás* címet viselő esten Bán Zsófia, Darvasi László, Garaczi László, Reményi József Tamás, Závada Pál és Zilahy Péter olvasták fel a Rakovszky Zsuzsa, Esterházy Péter, Háy János, Kukorelly Endre, Darvasi László és Garaczi László szerzői stílusában fogant netnapló-paródiáikat.

*

A PARNASSZUS folyóirat legújabb számát mutatták be december 13-án a Műcsarnokban. A periodika Bertók László költészetéről közöl összeállítást, melynek kapcsán az esten a Kossuth-díjas költővel Bedecs László és Turczi István beszélgetett.

*

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Spiró György *Prah* című komédiáját mutatták be a Pécsi Harmadik Színházban december 17-én Vincze János rendezésében.

Szerzőink

- Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.
Solymosi Bálint (1959) – költő, író, Budapesten él.
Kun Árpád (1965) – költő, Marifjorában (Norvégia) él.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.
Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.
Gombrowicz, Witold (1904–1969) – lengyel író.
Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémben él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Szolcsányi Ákos (1984) – költő, Budapesten él.
Pék Pál (1939) – költő, szerkesztő, Nagykanizsán él.
Ébli Gábor (1970) – esztéta, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem adjunktusa, Budapesten él.
Stark András (1948) – pszichiáter, a Baranya Megyei Kórház Mentálhigiénés Intézetének vezető főorvosa.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.
Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Németh Gábor (1956) – író, a *Litera* főszerkesztője, Budapesten él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Ezer és 3

Nem volt semmi szokatlan és különös benne, mégis mindenki furcsállotta.

(Kitty és Dolly Levinnél)

Ha a komputeren erősen fölnagyítom a fényképet, sötétebb, világos, fekete, csaknem fekete, sziürke, fehér négyzetecskékre osztja a képernyőt. Már 400%-nál is, ennél erősebben nagyítva pedig a négyzeteken kívül végképp nem felismerhető semmi. Egy földút kereszteződésénél két asszony, földig érő ruhában, fiatal, szép mellű, meg egy talán valamivel idősebb, összecukott napernyővel a jobb kezében. Tudják, hogy valaki fotózza őket, még-hozzá Levin az, a fiatalabbik nő férje. Nem azért álltak oda, előbb még hevesen tiltakoztak is, szabadkoztak, igazán nem szeretik, ha lefényképezik őket, inkább ne, jaj, ne, nem úgy öltöztek, a frizurájukat se tudják itt ilyen hirtelen megigazítani, szokásos női kifogások. Persze úgy vannak öltözve, ők mindig úgy öltöznek, a frizurával sincs gond, ilyenekben nem tévednek, ám ezt csak úgy mondom, igazából nem látom jól őket, nem megfelelő a kép felbontása. Az arcuk végképp nem kivehető, szépek-e vagy csúfak, akárhogy nagyítgatok, akárhogy meresztem is a szemem. Katja Scserbackaja és nővére, Darja Alekszandrovna, Sztjepan Arkagyics Oblonszkij felesége, úgy látszik, soha nem fogom megtudni, milyenek voltak. Egy ragyogó fiatal lány, meg egy hervadásnak indult idősebb, Kitty és Dása, Konsztantyin Levin földbirtokán. **Darja Alekszandrovna a nyarat gyerekeivel együtt a hűgánál, Kittynél töltötte Pokrovszkojében. A saját birtoka közelében, ahol viszont a ház időközben egészen összedőlt, és Levin meg a felesége rábeszéltek, hogy töltsen náluk a nyarat. Darjának hat gyereke van, legalábbis a 143. oldalon, mert a 2. fejezetben még öt élő és két halott gyerek anyja. Normális, úgynevezett szép gyerekek, olykor összeverekcsenek, nem különösebben foglalkozik velük az író. Lelkesednek Annáért, aki a nagynénjük, a könyv elején mindenképp lelkesedtek, szinte szerelmesek voltak belé, most, alig egy év múlva talán meg sem ismernék már. Nem esik róla szó, főleg nem a gyerekek előtt, Anna kényes, sőt fájó téma, amióta belépett a képbe Vronszkij, még-hozzá úgy, ahogy: először Kittyt szédítette el, aztán egyszerre csak ez a viszonya vagy mi je Annával, vagy Annának vele, hagyjuk. A fényképen két orosz arisztokrata hölgy, testvérek, állnak egymásba karolva egy földúton, némiképp megadó testtartással, háttérben faszor, égbolt, mezők, nyári táj. Itt kaszállhatott versenyt a parasztocskáival Levin, mikor még boldogtalan volt, mivel Kitty kikosarazta, és az is megfordult a fejében, hogy feleségül vesz egy takaros parasztlányt. Mikor végül Kitty a menyasszonya lett, átadta neki a naplóját. Azt gondolta ugyanis, illetve úgy tudta, nem lehet köztük titok. Fogalma sem volt róla, hogy csakis a titok segít, más nem, hogy ha valami elromlik két ember között, azzal megszűnik a titok, és ez maga a romlás. Levin, Tolsztoj szerint, eleve úgy írta a naplót, leendő menyasszonyának. Ezzel a szándékkal, majdani menyasszonyára gondolva. Hogy az majd lássa őt, ahogy van, lásson át rajta, ismerje meg, ismerje félre, ki tudja, miket gondolhatott erről az egésről. Az, hogy miket, tehát volta-**

képp miről is írt, nincs részletezve. Két dolog gyötörte: hogy nem volt ártatlan, és hogy nem hitt, ennyi, és passz, semmi konkrét. Leírta volna, milyen nőkkal kefélt? Hány nővel? Mindenesetre Kitty alaposan kisírta magát miatta, vagyis igazán nem tudom, mi miatt, a napló miatt-e, vagy hogy az a barom képes volt, és odaadta neki. És ha ezt odaadta neki, Jézus, mire lesz képes ezen kívül! Még ugyanazon az oldalon kisírja magát, és némi hanem ez borzasztó!zás után simán, úgymond, megbocsát, hisz persze nincs mit nem megbocsátania vagy nem-megbocsátania. Fehér blúzban van, boldog, mindenképp elégedett, több hónapja asszony már, várandós, eszébe nem jutnak azok a szörnyű könyvek, a férje ostoba legénykori följegyzései. Ha 1600%-ra nagyítom a fotót, olyan a látvány, mintha egy csomó füzetlapot szorosan egymás mellé, fölé és alá illesztettek volna. Kátya akkurátusan kiteretgeti szobája padlóján leendő ura naplójának lapjait.

Ettől fél az ember: külföldön oroszokkal találkozni, jegyezte meg egy mérges moszkvai orosz ezredes egy elegáns kis német fürdőhelyen Kittynek és az anyjának, Scserbackaja hercegnőnek. Ez azonban jóval korábban történt, nem is tartozik ide, csak eszembe jutott.

ELSŐ RÉSZ

Annyira, de annyira fölényesek az emberek az étellel szemben.

1

No és a pirulás?

Mélykék égbolt, január közepe, a napsütés bevilágítja a szobát, bevilágítja az ablak előtti ezüsfenyőt. Az egyik oldalát, mert a ház felőli, árnyékos rész csaknem feketén marad. Kora délután élesen besüt, ha az íróasztalhoz ülök, égeti az arcot. Hamar leég. Hamar pirulok. Mikor az anyám rájött, hogy a férje megcsalta egy kolléganőjével, hisztériás rohamot kapott. Azért roham, mert nem hagyta abba, nem bírt lejönni róla, hívni kellett az ügyeletet. Úgy vitték el valami pólya-féleségbe csomagolva, legalábbis erre emlékszem.

Kellett vagy nem, kihívták a mentőt. Emlékszem az arcára.

Vagyis épp az, hogy nem emlékszem az arcára, de akkor mire, mert azért, úgy látszik, mégiscsak emlékszem. **Boldogság, boldogtalanság,** és így tovább, jó, nem jó, a férjének **viszonya van** a munkahelyén egy nővel, mi más legyen?

Mint viszony? Minden viszony. Nem minden viszony? Lefogja az anyukámat két mentős, ráhúznak valami inget, zsákvászon zubbony, hordágyra nyomják, viszik kifelé, ez micsoda? Összevissza dobálja magát, sikoltozik, kiabál, erre nem emlékszem. Lekötözték volna? Hangok nem maradnak meg. Süket emlékezet. Örökre megjegyzem, azonnal elfelejtem, nem találok el, látom magam előtt, de mi az, amit látok? Honnan jöhetett rá az apám nőügyére, valaki elmondta neki?

Odamegy hozzá, és közli vele, hogy édesem, a férjed keféltgeti a Rózsikát, tudod, ismered te is, azt a helyes kis butaarcú, nagy mellű lotyót a csoportjából?

'Mindennap bennmaradnak munkaidő után a hivatalban, megkúrja az íróasztalon, nem jöttél rá?' Aztán otthagyja az anyámat, indul a gyerekéért az óvodába. Vagy fölhívta telefonon, és kedélyesen elcsicsergi neki, na igen. És én?

Én mennyit fogtam fel a dologból, ebből a jelenetből például? Mire jutottam vele? Elviszik a mamámat, sikoltozik, nem hagyja magát, ültem a középső szobában az ágyamon, semmi.

Nulla. Nem teszek semmit, mit tegyek, rúgjam meg őket? Álljak eléjük az ajtóban? Üres a lakás, rohagáltunk le-föl a húgossal, felnőttek nincsenek itthon, lehet, hogy a nagyanyám otthon volt, de nem jött be.

Hanem a konyhában gubbasztott, a hokedlin. **A gyerekek, mint az eszeveszettek, futkostak a házban**, így Lev Tolsztoj az *Anna Karenina* elején, Németh László fordítása. Nem Tolsztoj, hanem Németh, az viszont pontos, hogy eszeveszettek. Mint az eszeveszettek. Hagyták, hogy vaduljunk, addig is legalább elvagyunk, elfoglaljuk magunkat, kifáradunk, telik az idő. Julcsa bejött, bámult ránk, morgolódt az orra alatt, legyintett, kifordult, végül is mi köze hozzá, ehhez az egész úri vircsafthoz, nem ő a cseléd. 'Ezek a kis hülyék bevadultak', gondolhatta. Gondolom én. 'Majd csak lenyugszanak!'

Bevágta maga mögött az előszobaajtót. Volt kis feltűnő bajuszkája a Julcsinak, pár hosszabbra nőtt, őszes szál, nem húzkodta ki. Nem cseléd, itt lakik, nem költözött el az ostrom után, béreli a személyzeti szobát.

Ebből kiderül, hogy cseléd, ő volt nálunk az utolsó cselédlány, amikor kitört a kommunizmus, fölhagyott vele, és már nem cseléd. Szabadság van most már, mindenki egyforma, nincs szolga meg elnyomás.

Nincs többé szolgasors. Urak, ilyesmi. Ugráltunk a húgossal a szüleink duplaágyán, rugózott az epeda, ez is jó volt és rossz, jó, mert rugózok, rossz, mert nem szabad ugrálni, és az is lehet, hogy fordítva. Ha egy cseléd fölhagy azzal, hogy cseléd, akkor, cseléd vagy nem cseléd, fölhagy vele. Abbahagyja vagy nem, cseléd.

Akár cseléd továbbra is, akár nem cseléd, akkor is az. Cseléd, aki fölhagyott azzal, hogy cseléd. Emlékszem rá, ahogy évekkel később, egy lomtalanításnál elszállítják azokat az agyonstrapált rekamiékat. Az elvékonyodott szövet több helyen átszakadt, kilógtak az acélrugók az ágybetétből. Ezt meg azt végképp kicipelnek a lakásunkból, nekiütik az ajtónak a trógerék, nem foglalkoznak vele.

Viszik nagyapám koporsóját, ahogy fordulnak vele a keskeny függőfolyosón, kintartják a gang korlátja fölé. És ha elengedik? Mi lett volna, ha elengedik? Tenyérnyi fehér lakk hiányzik az ajtóról, valamit nekiüthettek. Mikor elvitték az anyut, apám nem volt ott. Vajon kicsoda hívta a mentőket?

Nincs otthon, nyilván annál a nőnél van. Nyilván nem nála volt, miért lett volna ott, nevetséges, a munkahelyén volt, vagy Ernő bácsival, a legjobb barátjával, beültek egy kocsmába, mit tudom én. Nem az apámmal álmodom. Nem emlékszem, mikor álmodtam vele utoljára. Ha álmodom, és nem írom le, nem mesélem el fölébredés után azonnal, elfelejtem, pár perc múlva már arra emlékszem csak, hogy álmodtam.

Elég fontos lehetett, de vajon mi? A *Don Giovanni*t adják a tévében, olyan az énekes profilból, mint az apám. Ráközelít a kamera, nem hasonlít, hanem ő az, nem törődik velem, próbál úgy tenni, mintha nem is léteznék, most ez a játék. Látom rajta, zavarja, hogy nézem, zavarom őt. Közelről az arca, spanyol ing hullámos tányérgallérral, idétlenül néz ki. Mulatságos. Nem mulatok, hanem álmodom.

Mintha olyasmi rakottsoknya-féleség volna a nyaka köré kerítve. Hülyén nézel ki, nevetséges vagy ebben a cirádás tányérban, öreg. **Nem is az *Il mio tesorót* éneklí, valami jobbat.** Nőügy, megcsalás, féltékenykedés, ezt az egészet nem csak nem értem, nem is akarom megérteni. Dél körül jár, a félig leengedett roló lécei közt élesen bevágó nap fénycsíkokat fest a szőnyegre. Kikelnek szépen a legyek. Meg a szúnyogok. Nincs bűn, van büntudat.

Érzett az én apukám a nőügyei miatt büntudatot? Mert én nem, bár ebből rá még nem sok minden következik. Nekem nem lett volna az ő helyében, viszont nem vagyok az ő helyében. **Hibás, nem bűnös,** és nem is hibás, csak rosszul van berendezve, élesre állították bennünk a büntudatot. Hazajövök, fekszik az ágyon ((608)), nem néz rám, látom, hogy mi a helyzet. Tud mindent. Miért fekszik ilyenkor. Keljen föl. Köszönök, visszaköszön, nem néz ide, hát igen, rájött, nem olyan bonyolult, bekapcsolta a komputertem, beleolvasott a naplómba, bravó, ügyes vagy, franc érti, miért csinálod.

Ő érti a legkevésbé. És azonnal megtalálja, amit keres, de mit keresgél. Mit olvasgatsz, kinek jó ez, neked szerinted jó? Van, amit a legdurvábban értenek félre a nők. Nekem rossz, neki is, mutáss bárkit, akinek jó.

A legkellemetlenebb az első perc volt. Utána sokkal jobb, megint rossz, elviselhetetlen, alig javuló. Aztán meg elmúlik, majd, az élet legvégén. Ég az arcom, belázasodtam, könnyen belázasodom. Könnyen elpirulok, bőrvastagság kérdése. Vastagság és érzet. Elpirulsz egy nő előtt, és ő nyomban megjegyzéseket tesz a pirulásodra, a kelleténél hangosabban, hogy mások is hallják, ez milyen érzés? Enyhén elvörösödtél.

Enyhén, de mélyen. És lelkiismeret kérdése is, bár ez nem biztos.

Mozdulatlanul ült, mintha nem tudna megmozdulni, én mozgok helyette, tényleg, kinek jó ez így? **Néz rám,** nem szól, de nem úgy nem, hanem végképp nem, ilyenkor mit kell csinálni? Bármit, nyugodtan. Vagy szólaljon meg. Legalább érdeklődjél, baszd meg. Ne arról, ami volt, nem az, ami volt, hanem hogy mit mondjak, mit feleljek neki.

Először is az lesz, hogy mindenképp kibújok a pulóveremből. Szörnyű meleg van, szokás szerint nem vette le a fűtést, maximumra csavarta a gázkonvektort, és elfelejtette, nem érzi a forróságot, csontig átfagyott hazafelé. Le van szegénykém fagyva. A vékony átmeneti kabátjában. **Minden jobb annál.** Ahogy viselkedek.

Annál, ahogy most viselkedni fogok. **Megsértődöm,** a legrosszabb változat, vagy **szabadkozom, bocsánatot kérek, közönyös maradok,** hülyén **mosolygok,** minden a legrosszabb. Azonnal elvörösödök, legkevesebb, hogy kiver a víz, szoktam tükörbe nézni. Nem folyton, normális sűrűséggel, nem sokat, nem

hosszan, nem túlzottan érdeklődöm, a hiúság meglepő gyorsasággal kielégül, és ha kellő ideig nézem a képesfeletem, biztos fölfedezek egy-két le nem nyírt szőr-szálat, már elég is. Furcsa helyeken bírnak amúgy szőrök kinőni, mind nem is sorolom, vegyük azt, hogy a bal szemöldökömön egy szál mintegy magától, mert mitől mástól, megnőtt. És miután egyszer, női indíttatásból ki lett húzva, aztán végképp nekieredt, de nem ezt nézem, ha nézek, hanem a különbséget.

Ami nincs. Nincs különbség, olyan, mint tegnap, tegnap pedig olyan volt, mint ahhoz képest tegnap, tudjuk, ennek a láncolatnak a mentén folyik a legnagyobb átverés. Mosolyogtam rá. Mosolygok saját magamra. Ez mindennek az oka.

De mit tegyek? Kimentem a konyhába, hátha maradt tegnapról sör. Kinyitom a hűtőszekrényt, megcsap a hideg. Megnősülök? Kétféle csíkos mintás tapéta van a falon, függőleges csíkozás.

2

Nem hiszem, hogy az apám **meqbánta** volna ezt az ügyet. Bármelyiket, mert akadt jó néhány, tudjuk, apránként összegyűlnek ilyesfajta ügyek. Nem hiszem, hogy ne **sajnálta** volna, nagyon is sajnálta azt a nőt, és sajnálta a feleségét is, és nyilván magát sajnálta a legjobban ezek miatt az idióta helyzetek miatt, amikbe folyton belekeveredett. Ha tudja, mi lesz, inkább meg se teszi, ennyit talán nem is ér, akkor legalábbis mindig úgy érzi, hogy nem érte meg. Mondja maga elé. Képzelem róla. De miért lesz így, ennyi sok rossz, ez a pocsolya, miért nem nézik el neki a nők?

Miért alakul úgy, hogy egyszerre mindegyik hozzáfog szenvedni, az égvilágon mindenki szenved és nyafog, miért ilyen **idétlen** az egész, miért nem oldják meg sokkal egyszerűbben? Egyszerűen. Inkább akkor már ne legyen semmi, morogja, és legközelebb simán megteszi megint, pedig nem felejtette el, ne gondold. Elfelejtette volna?

Nem megismétli, hanem teljesen más jön, minden külön másmilyen, nincs mit elfelejteni, nincs mire visszaemlékezni. Másként ugyanaz. Nőket ugyanis meg kell baszni. Nincs kimondva, de ez van előírva, szabály, egyfajta kötelék, és ki lehet bújni, komoly munkával, súlyos konzekvenciákkal. Kötelező. Ha nem teszed, akkor meqbánod.

És ha megteszed, akkor meqbánod, ismerős. Igazából lehet az is, hogy nem akarta ő annyira meqbánni, fogalmam sincs. Még ennél is szimplább, mert nincs olyan, hogy meqbánom vagy nem, meqbánom, aztán elfelejtem, és nem bánom meg, és elfelejtem azt is. Nem focizott velem, nem volt szabad futnia, nemigen mozoghatott a súlyos sebesülése miatt. Nem kövér, testes, az is primán illett hozzá. Áll a tükör előtt, szappanoz.

Főlösképpen sokáig szappanozza az állát egy szőrevesztett borotvapamaccsal, percekig, így pihen vagy mi, alszik közben. Meghalt, elröpült, beolvadt. Szünetet tart. Nem hiszem, hogy gondolt közben bármire is. Szappanszagú. Szerintem én, ha nem is pont most, egyszer majd megtudok tőle egyáltalán bármit?

Megtudom, ha nem tőle, legalább miatta, túl azon, hogy akármi történik, így is, úgy is meghalunk? Leültet maga elé, elmondja, hogyan működik ez, a **dolog**, elmagyarázza, hogy ne féljek, pedig van rá okom? Hogy vegyek erőt magamon? Vegyél erőt magadon, kisfiam?

Hogy az a furcsa, ellenállhatatlanul jó, teljességgel elbizonytalanító érzés, amit a nők miatt érzek, az volna a félelem? Áll előttem az apám, zsebre dugott kézzel, néz rám, félrefordul, szép a profilja. Jól néz ki. 'Csak nyugodtan', mondja, 'megy az, jó lesz majd, meglátod, inkább jó, mint rossz, ne izgulj. Sokkal jobb, mint amilyen rossz. A nőekkel, tudod, nem?' Nem tudom.

Honnan tudjam? Hogy akkor kérdezzek. És nem néz rám.

Kérdezzek, mondja, kérdezzem **csak nyugodtan**, de mit kérdezzek? Bármit? Pont az, hogy fogalmam sincs, mit kellene kérdezni, mert honnan tudnám? Kérdezzem meg, hogy mit kérdezzek? Feljön ((001)), idősebb nálam, sokkal, legalább három évvel.

Négy vagy öt, vagy másfél, jóval idősebb, hónapok is számítanak, és, úgy látszik, rávettem, hogy menjünk föl mozi után hozzánk, nincsenek otthon a szüleim. Percek is számítanak. A Híradó mozi szeparéjába vettünk jegyet, engedi, hogy simogassam a mellét, elől kihúzkodja a blúzát, beigazítja a kezem. A combja közé szorítja, édesem, susogja, édesem, édesem, meglepően mély hangon. Fekszünk az ágyon, le kellene most már végre valahára ráncigálnom, nincs mese, az alsógatyámat, áll a micsodám, hülyén nézhetek ki. A leghülyébben nézek ki, az egyszer fix, *valami* iszonyú idétlenül néz ki, a meredező füttyijével, és ez a valami vagyok én. Úgy fordulok, hogy ne látsszon. Ő meg szép nyugodtan kigombolja a nadrágom, eligazgat, beleigazít magába. Sajog a berendezésem, most már fáj is, nem lehetek ilyen szerencsétlen.

Ilyen idétlen. Dehogynem.

Lehetek. Kibotorkáltam a fürdőszobába, eresztettem rá a hideg vizet, ez *módszer*, próbáltam megnyugodni, valamiképp lelankadni. Aztán az történik, hogy visszamegyek a szobába, ő meg a szájába veszi. Azonnal beleélvezek, végképp iszonyú gáz. Szabályos szerelmeskedésnek számít, túlkerültem rajta, összefröcsköltem, nem haragszik miatta, sőt meg van elégedve, nevet, szétkeni magán, beletörli az arcát a lepedőbe. ((002))val is a Híradó moziba jártam, hevesen csókolóztunk az egyik páholyban, és addig simogattuk meg dörzsöltük egymást, meg mit tudom én, miket csináltunk, amíg el nem élveztem. Ő is, én biztos. Szinte azonnal, az első markolásnál, aztán megint, ameddig bírtuk. Három forint.

Egy forint ötven, fejenként.

Vasárnap ((001)) bejött a laktanyába látogatási idő alatt, fölsétáltunk a moziterembe, a vetítés alatt elintézte. Beraktak egy filmet, senki se nézte, mindenkihez *jöttek*. Néhány hét múlva levelet kaptam tőle, ne haragudjak, jövő héten nem ér rá, férjhez megy. Amikor kiengedtek a laktanyából, hazamentem, telieresztettem a kádat forró vízzel, beültem, és ez volt. A program. Nem ért rá. Ülök a kádban, a nagyanyám főz, vagy anyám főz, várja haza az apámat, nincs

csajom, nem ismertem senkit, nem volt hova mennem, nem volt kedvem menni sehová. Próbáltam kiáztatni magamból a laktanya szagát. Az osztálytársnőim férjhez mentek, azt hiszem. A húgom osztálytársnői is.

Szép sorban. Legalábbis nem foglalkoznak velem, ez az egy biztos. Egyszer kiemeltem ((221))t a vízből, lecsusszant róla a bikinifölsője. A Velencei-tóban úszkáltunk, érettségi után másnap levonatoztunk a Velencei-tóhoz, és úgy alakult, hogy játékból átfogtam, és fölemeltem. Kibukott a melle. Azonnal visszahúzta a bikinijét, fölrántotta a pántot, nem nézett rám. Én biztos elpirultam. Férjhez ment.

Kétségbeesetten férjhez mennek. És boldogan. Talált magának egy Masettót, derék gyerek, egyszerű eset, hozzámegy.

Állt az apám az előszoba ajtajában, **fogta a kalapját**. Indult kifelé, pillanatra **megállt eltűnődve, nem felejtett-e el valamit**. Biztos el akart mondani mindent, el szerette volna mondani részletesen azt a mit tudom én, mit, mégse mondta. Arról, hogy ilyenkor mit kell *tenni*, mit tegyél, fiacskám. Legjobb, ha azt csinálod, fiam, hogy, így és így.

És így. Meg azt is, hogy neki mit kellene tennie. **Nem felejtett el semmit, kivéve, amit el akart felejtetni – a feleségét**. Siralmas. Ez így siralmas, és lehet, hogy sírt is. 'Sírász? Sírátál? Tudsz te rendesen sírni?' 'Nem, csak olyan vizes lett a szemem. Inkább nem rendes sírás. Tudok különben. Vizenyős lesz a szemem, és az már az.'

3

Nem túloz, semmi túlzott igyekezet, gondosan öltözködik, bosszantóan természetes mozdulatok, **megigazítja a zakóját**, van egyfajta **illata**, magától, hogy úgy mondjam, mert csak arcszeszt használt. Jókedvűen mozog, látszik, hogy jólesik neki, bár csöppet sem figyel oda, ha hirtelen megkérdeznéd, hogy most mit is csinál tulajdonképpen, talán meglepődne. Tényleg, mit? Mellékes, mindennapi, reggeli ügyek, mindjárt indul a hivatalba. Esik, eláll. Lezöttyent a **kávéja mellé**, bekötötte a cipőfűzőjét, **kihajtogatta a még nedves reggeli újságot**. Bever rézsút a víz a gangra, elázott a papír. Akkoriban a kézbesítők még fölhozták az emeletre hajnalban a reggeli lapokat. Nem politizált.

Nem beszélünk ezekről a dolgokról, nem voltak benne különösebb indulatok. Túlzás, hogy csak úgy elvult, mert szívesen volt, tudott örülni legkisebb dolgoknak is, figyelte, mi hogyan folyik, élvezte, sőt bámulta, de semmiféle ámuldozásra nem emlékszem. A világon való ámulásra vagy lelkesedésre. A világ nem való ámuldozásra. Sem lelkesedni. De akkor mire?

Hanem mire? **Nem választott a nézetek közt**, mert egyszer már kiválasztotta, aztán úgy maradt. Leginkább abbamaradt, örökre föl lett függesztve a válogatás. Templomba nem járt, **egy rövidke imát se bírt volna ki lábáján nélkül**, ez nagyjából stimmel. Nem láttam, nem emlékszem, hogy imádkozott volna. Egyszer láttam mulatni.

Budán, a Margit-kertben, egy kiterjedt családi összejövetelen, váratlanul, mert senki sem hívta, odajött az asztalunkhoz a cigányprímás a bandájával. Nem az asztalunkhoz, hanem egyenesen hozzá, megállt mellette, enyhén behajolt, fölé hajolt, bámult rá, mint egy kutya. Az apám meg nem nézett vissza, pedig mindez olyan váratlanul történt, akkorra már az egész társaság őket figyelte. Egyszerre túlzott csönd keletkezett, így emlékszem, szokott zajongásból szokatlan csönd. Mint áhítatos-szerelmesen vágyakozó nők, úgy álltak ott a cigányok, és az apám mintegy megadta magát.

Egyszer, pár percre.

Elénekelte a dalt, kész, a nótáját, egyet, egyszer, többet soha. Többé soha. Áll a prímás alázatosan megdöntve, 'ledülött', szól neki oda halkan az apám, már játssza is, az apám énekel, és vége. Végig se mondta, már játsszák is, mintha előre tudták volna, mit. ((004)) biztos tetszett neki, és szerintem ((004))nak is ő, nem mintha akkor észrevettem volna. *Akkor* szinte semmit sem veszek észre, ez olyasmi szabályféleség. Tehát szinte semmit nem veszek észre, mert mindig *akkor* van, most is. Mégis észrevehettem volna azért, ha most ez jut eszembe róluk? Jó, még mondta is ((004)), 'mennyire szép az apád, *fantasztikusan* jóképű!', nekem pedig eszembe se jutott, hogy úgy vegyem.

Hogy *hogy* úgy? Hát úgy.

((004))t Egerben láttam először, a leszerelésem utáni nyáron, egy kétemeletes ház folyosóján. A barátom unokanővére, lépked fölfelé a lépcsőn, vonul a gangon, libeg a szoknyája, az udvaron állunk, nézzük, én mindenesetre néztem, int nekünk, eltűnik. Ettől a látványtól nem tudok szabadulni. Int felénk, egyetlen kurta mozdulat, belép az ajtón, eltűnik. Késő délután volt, nagy meleg. Már meghalt. Ezek a dolgok harmincvalahány évvel ezelőtt történtek.

Fociztunk az udvaron a haverjaimmal, jön egy lány, megváltoztat mindent, foci-zok tovább, mintha mi sem történt volna. Megváltozom, és megy tovább az egész. A barátommal nem tudom, mi lehet. Meghalt ő is.

Nem halt meg, tizenöt éve nem láttam, lehet, hogy húsz éve, de nem halt meg. Az öccse meghalt autóbalesetben, az biztos, annak legalább harminc éve. Akkor este pezsgőt ittunk, ((004)) elkészítette velem a Rorschach-tesztet, éjjel átmentem hozzá. Nem aludt, várt rám. Valamit várt. Várta, hogy átmenjek, mikor beléptem, felült az ágyon, szó nélkül beljebb húzódott. Ahogy átölelt, eléleztem. Hozzám ért, azonnal eléleztem. Lesodorta magáról a bugyiját, lába közé fogta a combom, hátrafesztette a fejét, szorosán összezárt szájával csinálta, többször egymás után, ilyet addig még nem láttam, meg voltam szeppenve. Igazából akkor még semmit se láttam.

Nem tudtam semmit. A többiek a másik szobában aludtak, úgy csináltak, mintha aludnának, fogalmam sincs, észrevették-e, hogy kijöttem onnan. És átmentem az unokatestvérükhöz, aztán vissza, nem létezik, hogy ne vették volna észre. Csikorog a padló, recseg, az ágy is recseg, alig mozogtunk, összegeciztem a hasát meg a mellét. Meg mindent, addig ügyetlenkedtem. Ha megmozdultunk,

megnyikordult a szoba, nem hangosan, nem is halkán. Azt az egyemeletes, minden eresztékében recsegő és ropogó házat azóta elbontották, a szülei kiköltöztek egy lakótelepre, a város szélére. Aztán meghaltak.

Akikről írok, majdnem mind meghaltak már, a barátom öccse autóbalesetben, a szülei így-úgy, ((004)) nem tudom, hogyan, fogalmam sincs, mi van a barátommal. Nem tudok semmit, folyamat, folyamatosan van így.

Először ((006)) halt meg, ((004)) húga, állítólag belefulladt egy bányatóba, vagy a Duna egyik Csepel szigeti holtágába, és az is lehet, hogy a férje ölte meg. Úgy hangzik, mint a rémmesék, mert hogy rémmese. Nem is a férje, együtt élt valakivel, és az. Fiatal nők, akiket szerettem, meghalnak. Ülünk az ágyán, simogatjuk egymást, ilyen formájú, ilyen állagú melle kizárólag tizenkilenc éves lányoknak van. Fogja elől a nadrágomnál. 'Így kell?' 'Így.'

Nagyjából, de nem egészen. Egy Exxr környéki, istentől elrugaszkodott falvacskára, kijött elém a vonatállomásra, bemutatott az anyjának. Még szűz. Látom az asszonyon, tudja, hogy a lánya szűz, látom, hogy mennyire félti tőlem. Emlékszem a szekrényre a szobájában. Én is félténém, de hát akkor meg mi van, másrészt pedig hogyan kell egy lányt jól féltetni, és ki állapítja meg, hogy mitől. Nem emlékszem rendesen, nagydarab, plafonig érő, régi szekrények, elfoglalják a fél szobát. Ormótlan, sötétbarnára pácolva, ha kitárod az ajtaját, csikorog.

És kidől a dohszag. Napokig érzem még az orromban. Hazajöttem az utolsó járatral. Kikísért, fölszállt velem a vagonba, leült mellém, és kigombolta a sliccemet. Sötét volt, alig szűrődött be valamennyi fény az állomásépületből. Ülve, tátott szájjal alszanak az emberek a gyengén kivilágított kupéban. Előrebukik a fejük.

4

A Keleti pályaudvar vasszagú. Várom ((443))t, megkért, hogy jöjjen ki elé, vigyem haza, mert sok a csomagja. Fölhívott, bejelentette, hogy márpedig én ki fogok elé menni, és hazaszállítom. Ugyanolyan reménytelenül rozsdásvasszagú a csarnokban a levegő, mint húsz éve. Akkoriban még jártak gőzmozdonyok, a pályaudvarhoz hozzátartozik a mozdonygőz, legalábbis nekem. A kupék rozsdásodó, elkoszolódott acéldobozok, lassacsckán telemegy fémes ízzel a szám. Várok a vonatra, ez húsz éve volt, utaztam egy Kxxxxxa nevű faluba, ((006))hez. Erősen dohszagú ház, régi építésű, tornácos kulákház, gazdagok, megadták a módját, csak hogy nincs rendesen szigetelve, hiába szellőztetik. **Ott állt a szobában a szétdobott holmik között, a nyitott szekrény előtt, amelyből válogatott, oldalról néztem, ahogy hajlogat. Vigyem el. 'Vigyél el.'**

Eljön velem, mondta inkább maga elé, mint nekem, eljön bárhová innen, aztán nem jött, mert nem vittem el. Nem mondtam semmit, nem válaszoltam neki, hagytam, hogy pakolásson, néztem a mellét. Meg az egészet. Abbahagyta, leült.

Ül, mosolyog rajtam meg magán, magas, erős lány, erős mellek. Meghalt pár éve. Évekig nem hallottam róla, ezt-azt, nem sokat, hogy hozzáment egy fickóhoz, rallyversenyző vagy micsoda, szarul élnek. Nem érdekelt olyan nagyon.

Nem érdekel, csak összefacsarodik tőle a szívem az önsajnálattól. Faragott nekem egy papírvágókést, ha a kezem ügyébe kerül, azzal vagdosom föl a borítékokat. Mikor kimegyek a Keletibe, mindig eszembe jut, most megint. Beáll a berlini vonat, ((443)) pontosan előttem kászálódik le, nincs az orrán a szemüvege, így nem sokat lát. Engem biztos nem, kétségbeesett arccal néz körül, picit meg is ijed, ahogy odalépek, és kiveszem a táskát a kezéből. Aztán már mosolyog, 'várjál, hozok még hármat', mutatja az ujjával, hogy mennyi lesz, túl hangos *hármat*, visszalép, meggondolja magát, a lépcsőről a nyakamba ugrik. 'Csak tizen-nyolc percet késett, nem vész', mondja lelkesen. Lefogyott, és mintha megritkult volna a haja. Ahhoz képest biztos, amilyen volt tíz évvel ezelőtt.

Ahhoz képest, amire emlékszem, és így akkor magamhoz képest. Feltűzi, megáll stabilan magától, megrázza a fejét, hagyja, hogy széjjelcsússzon. Mélyeket lélegzek. Mereven tartom az ujjaim, beszívom a levegőt, lassan ereszttem ki, jólesik, segít, bár nemigen tudnám megmondani, miben. Mindenesetre levegőzők.

Nem velem él. Azt hiszem, igaza van.

Mindenben, legalábbis ebben. Mindenképp velem szemben.

Igaza van, mint nem mindig, csak majdnem mindig, ami szinte ugyanaz. Nekem pedig nincs. Ha föltesszük, ahogy Nietzsche tette, hogy az igazság nőnemű. Az igazság egy nő. Tudom úgy nézni őt, hogy igaza legyen, az egyetlen, akivel ez könnyen megy, ami azért komoly teljesítmény, nem is tudom, kinek a részéről. De nem nézem mindig így, sőt, mikor látom, hogy igaza van, abban se lehetsz olyan biztos. A tükör elé lép, beáll elé, rámered, csücsörít, nem tud úgy tükörbe nézni, hogy ne készülne föl rá. Anélkül, hogy ne vágjon közben hülye képeket.

Ilyesmi kétoldalt a csontsoványságig beszippantott pofájú manökenest. Előre beállítja a szervezetét a tükörbe nézéshez. Tízegynéhány évvel ezelőtt, ezek legalább tíz évvel ezelőtti dolgok, lehet, hogy több is, most már, hogy így leírom, jóval több. Ha elolvasod, még több. Beszívja az arcát, mivel nem tetszik eléggé magának, és nem tetszik így sem, hiába szívja, meg csücsörít, sebjaj. Figyeltem az ajtó résében, és bosszankodtam rajta, ezt mindig észrevette.

És kiküldött.

Észrevesz, kizavar, 'most rögtön menjél ki, legyél szíves, jó?, arra a kijárat', közli, pedig már rég kihátráltam, annyira, hogy igazság szerint be se jöttem. 'Ha nem mész ki innen, akkor', fönnhagyja a hangsúlyt, nem fejezi be.

Vár. Még. 'Akkor majd én.' Abbahagyja, nem tudom, tréfából-e, most meg vagyok fenyegetve, nem létezik, hogy ne viccelne. 'Na, és mi is lesz akkor, ha maradok?' El kellett volna vennem feleségül.

Ott szépen megkérni a kezét, de nem kértem, ő meg nem folytatta, nem fejezte be, elfordult, mint aki ezzel végzett is. Velem. Vicceltél? Ez viccel? 'Jó, megyek mindjárt', válaszoltam, ahelyett, hogy.

Letérdeltem volna. Átkarolni, bármi, legjobb ilyenkor pár túlzottan teátrális gesztus. Nem hallotta, amit feleltem, ha bajban vagyok, egyáltalán nem hall, a francba. Úgy tesz, mintha nem hallaná, mit beszélek. 'Akkor én megyek el.'

Kikopott, szétszalazódott a szőnyeg az előszoba parkettjén, csúszkál, ahogy megyek kifelé. A véce ajtaja nyitva, a málladozó falú lichthofra nyíló szellőzőablak is, behallatszik a galambok burrogása. A galambok bűdösek és viszolyogtatóak, ((443) aránytalanul retteg a galamboktól, és persze mi az arány. Nem veszem feleségül, épp azt a három évet veszem el tőle, amit nem volna szabad. 3 év. 23 és 26 között. Vagy 26 és 29 között. Ha a közelébe totyog az utcán egy galamb, átperdül a másik oldalra, közben teljes erővel, aránytalanul szorítja a karom. A konyhából kicsap a hőség, hangosan lobog a gáz, nagyanyám zöldséget pucol. 'Ebédre hazajössz?' Kilépek a folyosóra, bevágom magam mögött az ajtót, a korlátra támaszkodom. Oké, nincs baj, vegyél mély levegőt.

Tartsd benn, amíg bírod. Undorító dolog a galamb, az biztos. A lépcsőházból visszafordulok, előkotrom a kulcsot a farmerem zsebéből, benyitok a konyhába. 'Nem hiszem', válaszolom a nagyanyámnak. Milyen primán tudok válaszolni, nem is rezeg a hangom. ((443)) az ágy előtt kucorog. Fölnéz, rám mosolyog. 'Látod, tizennégy perce guggolok? És nem is támaszkodok semminek? Így vártam, hogy visszajöjj, pedig pisilnem is kell, méghozzá nagyon, de még bírnám egy darabig, elhiszed? Így maradtam volna, amíg vissza nem jössz, elhiszed?' 'El.' 'Tényleg?' 'Tényleg.' 'Hát csak ne hidd el. Évekig mégsem fogok guggolni miattad.'

Fötápáskodik, fintorog, egyszerre megbocsátó arckifejezésre vált, minden megy neki, amit akar, alig túlozza el, mert csak azt túlozza el, amit akar, így lesz mindez, amit tesz, ellenállhatatlanul mulatságos. 'No és te?'

'Mit no és én?'

'Te mennyi ideig bírnál guggolni miattam? Anélkül, hogy üvöltöznél a fájdalomtól? Hogy ne szakadna el a combodon az összes izomköteg? Hánynál bármikor értem? Tudsz hányni elhatározásból? Szórakozásból versenyt okádni? Szív-fájdalomból sajnálni magad? Alaposan körülsajnálni saját magadat? Tudnál így várni rád?'

5

Bement minden áldott reggel az apám a hivatalba. Soha nem beteg, véletlenül sem késik el, nem indul haza előbb, mindig ugyanaz a menet, nem gép. Ugyanaz, mégsem gép, kemény, de puha. Borotválkozásillata van.

Apuszag. Beáll a sorba a páternosztternél, pár kollégáját maga elé ereszti, maga elé enged két fiatalasszonyt a negyedikről, ahogy beszállnak a liftbe, udvariasan félrefordul. Nem mintha így nem látná a lábukat, ne tudna mindent, nem udvariaskodásból, mégis félrefordul, mint aki nem szívesen viseli el a túlzást. Még ha ő idézte is elő.

Nem ő idézi elő. Diszkrét biztonsági terpeszben állnak a nők a folyamatos ki- és beszállásoktól izgalmasan oldalvást billenő kabinokban, hibátlan forma, a nejlonharisnya varrásának hibátlan vonala, tudják, mi a helyzet, ezt szerintem túlzásnak érezte. Hibátlan és hibás. Összekapják magukat miatta, és persze nem ki-

zárólag miatta, de miatta biztosan. Nem csak miatta, hanem a hasonlóak miatt. Gondos szempillafestés, gyakori frizuraváltoztatgatás, kiélezett és bebugyolált, kétségbeejtő ügyek. Agyontárgyalt és elkent ügyek. Több száz ember ugyanabban a nagyvonalúan és gondosan tervezett banképületben, sötétbordó, agyonkoptatott, mégis elegáns futószőnyeg a folyosókon, nőkre és férfiakra szortírozódnak. Ez a játék.

Ebben a játékban vesznek részt, és biztos nem mind egyformán, van, aki sehogy, bár mondhatni, hogy aki nem vesz részt, azzal vesz részt. Mindenkiel barátságos az apám, ez is a játék része, egyik legkeményebb része. **Cigaretta húzott elő**, ez N. L. mondata, fordítás, nem igazán stimmel, legalábbis vele kapcsolatban. A kézfejehez ütögeti.

Bepattintja a cigarettatárcát, a zakója felső zsebébe süllyeszti. Csaknem **minden ismerősével tegeződött, akivel együtt pezsgőzött**, ami viszont stimmel, ilyen-mivel nemigen törődött, láthatólag nem érdekelte. Nem fontolgatja, nem mérlegel, ezek a dolgok maguktól alakulnak úgy, ahogy. **Csaknem**, de a csaknem mindegyik azért nem mindegyik. *Éppúgy, mint a nemesség, a becsület – amelyet természetesen tetsző diszpozíciók együttese képvisel a testen – gyakran látható jegyekkel – kormányozza a becsületet bíró férfit minden külső kényszer nélkül.* Fölpolcolt kebelével ül a Rózsika az írógépénél, ahogy belépek az ajtón, édes pillantást vet felém. Mintha tudná, hogy én jövök, sosem mulasztja el.

Ezért megyek be. Ezért van bármi.

Öt óra előtt pár perccel kilebben ez a Rózsi a toalettre, megvárja, amíg eltűnnek a kollégák, apukám pedig visszafordul a lifttől, mert otffelejtette a kesztyűjét. Rózsika néni az asztalon ül, amikor az apám az irodába lép, fölcsúsztatja a szoknyáját, fekete bugyi, fekete harisnyakötő, jobb lábát maga mellé húzza. Leteszi a cigarettát, egészen lassan fújja ki a füstöt. 'Melyik gyereket szereti jobban, mondja, a fiát vagy a lányát?'

Nem kérdezi, nem vár választ, hátranyúl, a blúza alá, egyetlen mozdulattal kikapcsolja a melltartó pántját, kiráncigálja a blúzából, a padlóra ejti. 'Helyes kisfiú. Föláll neki, ha meglát, tudja? Föláll a füttyköse, tud róla?'

'Szívesen szülnék magának gyereket, tudja, nem?' Mosolyog. Gondosan letörölgette magáról a rúzszt a vécében, hogy ne hagyjon nyomot. Csak kevés nyomot hagyjon. 'Azt hiszem, férjhez fogok menni, sejti, ugye?'

'Férjhez megyek', mondja, és átöleli az apám nyakát. 'Ehhez itt, na, mit szólna hozzá? Basszon meg, tessék! Basszál szét!'

'Ahhoz', int a fejével az egyik íróasztal felé, 'tudod, melyikhez, ahhoz a kis lelkes hülyéhez. Megmondtam neki. Mindennap ezzel jön, könyörög, nem hagy vele békén, mit szólsz hozzá? Mondtam neki, hogy jól van, öcsi, nyugodj le, hozzád megyek. Megbaszol? Basszál meg! Csináljad!'

Ha bementem a hivatalba, odaülhettem a Rózsi gépéhez, meg volt engedve. A Rózsika néni által bemelegített székbe. A Rózsika segge által előmelegített székbe. Becsavar nekem egy üres papírlapot, közben véletlenül erősen a vállamhoz nyomja a mellét. Két lap, közte indigó, összeilleszti, gondosan összeütögeti az

asztal lapján, hozzám ér, egy pillanatig hozzám dől, én előzékenyen odébb húzódok, nem zavarja, megint nyomakodik, ez a veszélyes játék ment köztünk, ezért jártam be.

Írógépelni, meg a dörgölődés. Ekkora gombóccal a torkomban. A szag, ami áradt belőle, az indigószínű ujjbegye, meg a harisnyatartója kivillanó gombjai. Az összes ujja indigós, ha hozzám ér, lila leszek.

És hosszú a körme. Helyes kis perregő, csattogó, csilingelő hangokat ad ki a gép, sor végén éleset csörrent, olyankor erőteljeset ránt a fémkaron, sort vált, néztem, ahogy gépel. És megkeményedett a fütyim, ez szörnyen zavart, féltem, hogy meglátja. Lepillant, meglátja, hogy dudorodik elől a gatyám, elmosolyodik, rám villantja a szemét, már el is fordult. Nem nézek vissza. A hímoroslán mindenképp megöli a nem hozzá tartozó kölyköket, mert a nőstény a szoptatás alatt nem tüzel, és az neki nem felel meg.

Nem kényelmes. Kétszer nagyobb a nősténynél, látható előre, mi lesz, semmi különleges amúgy. Az erő látszik mindenek előtt, az van lefelől, erőből megy.

Meg még valami másból is, amit nem látsz, csak érzel. Belátásból, ha jó ez a szó ide. Heverészget egész nap, öreg hím, nem vadászik, nem csinál semmit, hanem van. Föltápaszkodik, visszazöttyen, irgalmatlan lassúsággal csukja le a szemét. Nagyon lassan tudja lecsukni a szemét. Ő van, mert kicsoda más.

Ha pedig egy rivális kerül a körön belülre, akkor kezd el működni, de csak akkor. Irgalom nélkül, megállíthatatlanul, mint valami gépezet. És ki nem az?

Ki nem úgy működik, mint egy gépezet? *Mint erő (az illető „nem tehet ellene”) irányítja tetteit és gondolatait (kettős értelemben – útmutatás is, parancs is), de sohasem automatikus, elháríthatatlan (az illető kivonhatja magát, nem állhat a helyzet magaslatán), nem kötelező szabály vagy holmi rideg számítás verdiktje.* Észreveszi az idegen nőstényt a kicsijével, elindul feléjük, szép komótosan. Baromira ráér. A nőstény nem hozzá tartozik, mert a kölykét vigyázza, a kölykéhez tartozik, ezt az állapotot fogja most beszüntetni. Ennek a nősténynek a különállását. Az persze mindent tud.

Tudja, hogy késő, nincs mit tennie, összes erejét mozgósítja ez a helyzet. Késő, nincs remény, mégis igyekszik, leteszi a kicsit, eddig cipelte magával a foga között, óvatosan kipottyantja a pofájából egy bozotosban, a hím elé szalad, hatalmas ütésekkel próbálja kitéríteni. A hím föl sem veszi, nem is érzi, mintha nem volna ott az a másik, nem foglalozik vele, odacammog az egyhelyben totyorgó, némán nyüszítő oroszlánkölyökhöz, foga közé kapja, párat ránt rajta. Oldalvást rántja. *Afféle testté lett amor fatiként, sorsszerűségként működő, transzcendenssé vált társadalmiság,* ezeket Bourdieu el kéne, hogy mondja neki. Sorsszerűen működsz, oroszlán. Csüng a hím pofájából a kis állat hullája, mint egy rongydarab.

6

Elpirulok, és a pirulás miatt azonnal megharagszom magamra, ez ismerős. Mélyen elvörösödök a Rózsitól. A Rózsika előtt. Nők miatt. Egy lány miatt. Gondo-

lok egy lányra, és máris, és nem értek az egészből semmit, a pirulást végképp. Semmiből végképp semmit. Sok lány van, hemzsegnek a folyosón, vonulnak föl a harmadik emeletre, korzóznak az iskolaudvaron, azért mind az összes biztos nem tetszik, olyan nincs. Majd meg fogok nősülni? Összeházasodom az egyikkel, kiválasztom az egyiket, mint mindenki. A legtöbb nem is tetszett, és ha az összes tetszett is, miért kéne emiatt pironkodnom? Eleve beletörődni?

Abba, hogy nem megy, abból indítani, hogy nem fog észrevenni, úgysem sikerül. Átnéz rajtam. De miért nézne át, miért ne sikerülne, és miért kéne ebbe így azonnal beletörődnöm? Tetszik az egyik, bámulom, őt vettem észre, téged nézlek, mert te jársz ebbe az iskolába, ide lettél beíratva, neked van ilyen szép hajad, ilyen csípőd, jössz felém a tanterem előtt, és nem felém, hanem abba az irányba, egyenest nekem tartasz, majdnem fellöksz.

Ha el nem lépek, de ellépek, nem próbálom ki.

Oldalt húzódtam egy lány miatt, a falnak tol, nem mintha tudna róla, falhoz akarna nyomni, csak úgy, mert igyekszik előre az iskola folyosóján, hol máshol igyekezzen, ha nem térnék ki előle, nekem ütközne.

Esetleg, vagy kikerül, mint egy otffelejtt, német brikettel teli vödrot, hát tényleg ennyire nem vagyok látható, vagy mi van? És közben ilyen szerencsétlen pófát vágok, amilyet vágok? Ellépked mellettem, és nem is tudom, örül? Ennek örül? Tud örülni, és én szerepelek abban az örömben?

Errefelé biciklizik, itt lakik a közelben, ugyanabban az időben megy tejért a Margit nénihez, mint és, pont mellénk pakolták le a szülei a cuccukat a strandon. De nem ám azért, hogy vegyem észre, vagy ne vegyem észre, nem miattam, miattam aztán tuti nem. Fekszik a pokrócon, szerencsére hanyatt, szerencsére megfordul, szerencsére nem látja, hogy nézem. A boltban kettővel előttem áll a sorban, még jó, hogy nem pont előttem.

Esetleg közvetlenül mögöttem, mert így jobban látom, és nincs semmi feltűnő benne, mármint abban, hogy bámulom. Abban, hogy így ügyet se vet rám. És nem ér hozzám semmije. A strand pénztáránál a hátam mögé lépett egy lány, ahogy megpördült valami miatt, a lábamhoz ért a szoknyájával. Virágmintás ruha, nagylány, én meg rövidnadrágban vagyok, nyilván kislány vagyok, a szoknyája széle megcsiklandozta a lábszáramat. Nem is érthetem ezeket a dolgokat, de azt ilyenkor még nem lehet tudni.

Hogy nem látnak engem. Mert csak tizenhárom múltam. Tizenöt leszek. Nem is vagyok, és nem úgy, hogy nem létezem, hanem a nők számára nem. Nem vesz észre, véletlenül se jönne velem moziba, sem sehova, nem jönne hozzám feleségül. Majd, nem most.

Majd se. Egyszer meglátogattam ((002))t, beteg volt, napok óta nem láttam az iskolában. Kora délután, hamar sötétedik, egyedül volt otthon, feküdt az ágyban, de akkor meg hogy mentem be? Fölkelt, beengedett és visszafeküdt, vagy mégiscsak otthon volt az anyja, és az eresztett be? Feltérdel, előrehajol, hogy elérje az állólámpa kapcsolóját, látom a mellét a hálóing nyílásában, jó-jó, és jaj, most mi legyen? Mint tegyek, minek kell ilyenkor történni? Szabály szerint? Vagy igazság szerint. Nem történt semmi, nincs szabályzat és végképp nincs igazság, nem tudtam róla, hogy léteznek szabályok.

Létezne igazság. Hogy ha nincsenek is szabályok, legjobb betartani azokat, ahogy létezik igazság is, csak ha folyton ilyen csüggeteg pofákat vágok, akkor maradok ki végleg belőle. Pár napja ((806))val beszélgettünk a kertben, ültem a nyugágyban, ő állt előttem, élvezettel toporgott a meztelen talpával a fűben, nyomorgatta a fűcsomókat, aztán egyszerre felém fordult, és előrehajolt. Hogy fölvegye a ceruzáját. Mert leejtette. Épp úgy, azzal a mozdulattal, ahogy ((002)), majdnem negyven éve. Pontosan harmincnyolc évvel ezelőtt.

Nem volt rajta melltartó, be lehetett látni neki, engedte, hogy bekukkantsak a trikója alá. Direkt hajolgatott így, látszott rajta, hogy közben remekül érzi magát, és azt akarja, hogy nekem is legalább ilyen jó legyen. Lássak be. Álljon be az egyensúly. Jó is volt.

Prímán és *lassan* beállt egyensúly, ritkán jön így össze, pedig enélkül nem sikerülhet, *a világon minden dolog minden tevékenység így a férfi-nő ellentétre szűkíthető le*. Erre a fajta őrijítően ellentétes mozgásra. Fekszem, ő áll és lehajol, balett, össze vagyunk kapcsolva. Ahhoz képest mozgok.

Hozzá képest. Mint mikor nekiállsz fölfújni egy luftballont, és azt veszed észre, hogy a lufi egy idő után visszafúj. Előbb még csak finoman, de ha erőlteted, hát erősen fúj vissza téged. Van egy határ.

Ha túlzásba viszem, bár hogy hol is kezdődik a határ, és mi túlzás, minimum rejtélyes. Abbahagyom, mert kifogyott a szufla, nyomban kezdi visszanyomni a levegőt, amit komoly munkával beleküldtem. Összecsavarintom a nyílásnál, akkor viszont vége, elkészült, azzal jelentem be a végét, hogy abbahagyom a fújást. A nők nem tudják, mit tesznek, vagy inkább okoznak, ez az alap. Nem változó alap. Nem tudják, mit okoz, amit tesznek, ilyenekkel végképp nem is törődnek, és igazuk van. Nem az ő dolguk, igazából a saját helyzetük foglalkoztatja őket.

A pénz foglalkoztat. A legszebb benne, hogy nem értik, amit csinálnak, ezért jut eszedbe róluk olyan sokszor az a szó, hogy ártatlanok. Hogy ártatlan, azzal a szóval együtt, hogy pénz. Ez a legvonzóbb bennük, ettől pirulsz el nyakig.

Ezért akarod megbaszni. A pénz mint jel, mert van, aki egyenesen megriad attól a szótól, hogy pénz, pedig az működteti, és van olyan, aki nem, sőt élvezi, pénzpénzpénz, pénzpénzpénzpénz, amit jelent, attól viszont egyik sem riadozik. Nem akar neked rosszat, miért ne legyen neked is jó az, ami neki, ezzel nem foglalkozik, mert a pénz érdekli, azt akarja, amit a pénz jelent. Kérj meg egy nőt, hogy mondja ki egymás után többször azt a szót, hogy pénz.

Pénz. Egymás után háromszor. Aztán egymás után négyszer. Tudja, nem érti, mégis megteszi, mintegy a nem-értés ellen.

7

Meg a fizetés.

Fizetésért, más nem számít. Fizetnek vagy nem, magasról ejt minden másra. Mélységesen lenézi mások munkáját, mindent, amivel a többi nő foglalkozik, a

kis undok sürgésüket-forgásukat, meg ahogy riszálják magukat, és, bár ezt végképp nem mondja, lelke mélyén a sajátját is, a sajátját a leginkább. Unja és megveti, pénzért csinálja.

Kevés pénzért ráadásul. Vagy élvezi és megveti, beleveti magát, és megveti magát miatta. Nem azt a dolgot, amit kénytelen elvégezni, a melóját, hanem hogy el kell fogadni, amit mondanak neki, bólintani rá, jó képet vágni hozzá, egyáltalán, muszáj neki foglalkoznia bármivel, ahhoz képest, hogy kizárólag magával foglalkozna. Aludna és álmodna. Feküdne és álmodozna, ezért kapná a pénzt, de nem ennyit, és nem is ezért, csak úgy kapná, mert van. Létezik, tehát kap pénzt.

Beülne egy furcsa szagú körúti moziba, félig behunyt szemmel nézné az előzetest, a legdiótabb reklámokat, aztán mikor kezdődik a film, erősen lehunyná a szemét. Befogná a szemét, lefogná az ujjával, igyekezne minél tovább így maradni. Nem venni levegőt. Egy kád forró vízben festegetné a körmét, óvatosan kiborotválná a pinája körül a szőrt, a tükör előtt forgolódva, magában szentséggel vizsgálná a combján a kezdődő cellulitist.

Hogy van-e vagy nincs. Van, nincs, ilyesmikről lesz szó itt, még nem tudom pontosan, hogy miről. **Arról a divatos élettani kérdésről: van-e határ az ember életműködéseiben lelki és élettani jelenségek közt, s ha van, hol.** A nőkről. Meg az Igazságról, aki egy szónokias pózban álló mezítelen nőalak.

Eszményi nő, merő *egy eszmény*, az (az) Igazság (, hogy tiszta-pusztá) *idea, az el nem érhető transzcendentális jelölt trópusa*, így Jacques Derrida, Nietzsche után. Csupasz retorika, ideális pozitúrában, mindjárt, várjál csak, nem sokat vacakol, azonnal hátat fordít neked, letérdel, előre hajol, két kézzel széthúzza a farpofáit, tessék. Csábító póz, a legcsábítóbb, csillog, hideg és síkos, ha közelítesz hozzá, kiklik a markodból, gúnyolódva, nevetve elúszik előled, mint a rettenetesen vágyakozó törpe, Alberich elől Woglinde, Flosshilde és Wellgunde, a Rajna sellői.

Illetve nem azt nem tudom, miről szól, hanem hogy hogyan. Remélem, okoz majd némi meglepetést nekem is. Megváltoztatja az életem. Visszaváltoztatja, mint a békát a mesében egy csók.

Ötkor csöngetnek, finis, percek óta ugrásra kész már, akkor mind gyorsan belebújnak a kabátjukba, morognak egymásnak valami köszönésfelét, és igyekeznek kifelé, erről a szörnyű, szörnyű helyről, ahol a fél életüket töltik, fogalmuk sincs, miért, hát, nagyjából ilyesmikről.

Kitépi a szekrényből a télikabátját, kifelé menet belebújik, nemigen udvariaskodnak az ajtónál, a fiatalabbaknak eszük ágában sincs kivárni a liftet, kettesével szedik lefelé a lépcsőt. Hogy hova a sietség, az megint más dolog. Mindenképp el.

Innen, mert minden, ami igazán van, amúgy is máshol van. Váratlanul előszivárgó csípős szagok, csupa összelövöldözött homlokzat, bodorított hajú aszszonyságok pocsek parfümje, mélykék füstfelhőt pőfékelő teherautók, egymással üvöltöző cigányok, nagyon furcsán álldigáló rendőrök a szélsebesen elmúló délutánban. Merev, ügyetlen, huzatos és rossz az egész.

Erről a rossz egésről. Rossz szabás, rossz tartás, drapp, kifakult sárga, kikopott rózsaszín, az ötvenes évek vége felé lefelejtették a színeket a pesti utcákról. Semmi váratlan, olyan, ami a legkönnyebben kiszámítható ne lett volna. Nincs színés, minden egyformán színtelen, mindenki ugyanolyanban járkal, nem is szürke, inkább drapp, szabványra nyírt, drapp birkák, elege van belőlük, tolonganak itt neki, vagy nem neki, de tolonganak és eléállnak.

És lökdösik, lökdösődnek, elmúlt megint az életéből nyolc óra, zötyög a villamoson, megírt ennyi meg ennyi istenverte hivatalos levelet, legalább nem törött le gépeléskor a körme, nem szaladt le a szem a harisnyáján, ebédnél nem ette magát túl, indul haza, és csak reméli, hogy az a nyomorult férjeura még nem lesz ott. Otthon, baszd meg! Minél később érkezik, és onnan, ahonnan akar, neki aztán édes mindegy.

Édes, édes, édes.

Egyáltalán nem jön meg, és a gyereke sem lesz otthon, hanem valami idióta vívődézésen lesz, az anyja se, mert az meg elment a gyerekért, hanem egyedül lehet, nem szól hozzá senki. Mert mind sorban megdöglik, a kis fiacskája, az anyja, a férje, a férjét elüti a troli, a gyereket átszúrja egy elpattanó gyakorlótőr, az anyja elájul.

És nem tér magához. Hanem megpusztul már végre. Pusztulna el. Ez az egész.

Haza meg otthon, menjenek a jó ízébe. Ül a vécén, simogatja a klitoriszát, combközépig tolt bugyival fekszik az ágyon, sikoltozik, kézfejét a szájához szorítja, a főnökére gondolva élvez. Arra a rohadt gecire gondol, ahogy tövig feltolja benne a micsodáját, arra, hogy pusztá seggel ül a Remington klaviatúráján, és az a geci keféli. És mikor érzi, hogy jó lesz neki, kihúzza magát belőle, és az arcára élvez. És hazamegy.

Vállára kanyarítja a zakóját, szó nélkül, oda se vakkant neki, nem csókolja meg, nem csókolja meg a kezét, otthagyja, meg se várja, amíg összeszedelőzködik. Ne is várja, ott rohadjon meg. Kuporog az írógépén, a keze fejével gondosan szétkeni magán az ondót, maga elé mered, és tényleg fogalma sincs arról, hogy most mihez fogjon, de igazán. Valaki kitartóan zongorázik a közelben, a szemközti házban lehet, melléüt, újra elkezd. Lépjen ki a harmadik emeleti ablakból?

Vagy menjen a kölyökért, akinek lehet, hogy nem is ma van az edzése? Hanem pénteken? És vásároljon a közértben sajtot, kenyeret is, és mit is még, mert kurvára elfogyott minden?

Amúgy meg, mint nézhetetlenségig kifakult színes filmek sora, ment szépen, ahogy ment, a maga módján, az egész úgynevezett szocializmus. Köpködtek az utcán. Ez az alap. Erre jön egyfajta általános szagegyveleg, enciánkék benzingőzből, mosószappanból, lehetetlen kölnivizekből, slendriánul takarított kapualjak kipárolgásából vegyítve. Néniken lévő apró virágmintás, műanyag kö-

penyféle otthonka, de ne lépj túl közel hozzá. Meglepően kevés, parányi fürdőszoba, a legszebb időben is szigorúan csukva tartott ablakok, nyitott peronú, zsúfolt villamosok, **gyűlések** pállott levegője, mindenki cigarettázik. Mindenki normálisnak tartja, hogy mindenki cigarettázik. Normális füstszag, az el-sárgult csipkefüggönyökbe ivódott dohányfüst, nikotinszagú lányok.

Szép lányok, nikotinszaguk van. Olykor kitarják az ablakokat, szellőztetnek, úgy-ahogy kimegy a füst, kimegy a meleg is, akkor megint telefüstölik, a testükkel bemelegítik az emberek. Egyszer csókolóztam egy keletnémet lánnyal a verőcei kempingben, és közben csuklottam. Ő meg cigizett.

Szünetekben csuklok, mindig olyankor tartottuk, csuklásnál, a szünetet, akkor tartottam szünetet, mert mikor máskor, közben próbáltam úgy tenni, hogy ne vegye észre, nem tudom, miért. Miből gondoltam, hogy nem veszi észre? Szégyelltem.

Pont most bírt rám jönni, nem tudom visszatartani. Idegességemben. Kínlódás a boldogság körül. Miatta idegeskedtem, a német csaj miatt, ezért kezdtem ilyen időtlenül csuklani, aztán meg azért idegeskedtem, hogy miért csuklok.

Ilyen hülyén. Egy német előtt. Vagyis egy lány előtt, miközben ő halál nyugodtan cigarettázik, füttyül rá, hogy csuklok vagy nem. Nyilván rögtön észrevette, az első csuklásnál, de nem szólt, úgy tett, mintha mi sem történt volna, csuklok, kész, neki aztán mindegy. Ha rám jött, kiszálltam belőle, kihúztam a nyelvem, csuklás, aztán folytattuk. Ő hagyta abba szerencsére, rágyújtott, csók, csuklás, közben szívott pár slukkot, a cigit ügyesen a padra helyezte, a pad támlájára, fa meg az egyik kőbak illeszkedéséhez, a parázsló vége a levegőben maradt, az egész magától értetődően természetes, mintha a legtermészetesebb volna csuklás közben csókolózni.

Meg cigarettázni. Meg az égő csikket a pad támláján egyensúlyozgatni csókolózáskor.

Mintha a németek folyton csuklanának és pöfékelnének csókolózáshoz. Lehűlt a levegő, remegek a hidegtől, és még ez is, hogy nem bírom abbahagyni. A lány nem fázott, nem látszott rajta, ült türelmesen, és nagyon jól nézett ki. Kigomboljam a blúzát, hagyta, hogy fejemet a melléhez szorítsam, nem egészen értem, miért, de jó, hogy így csinálja.

Tudja, és kész. Másnap reggel elutaztak. Ha jött volna szembe a körúton, nem ismertem volna meg. Este ((002)) mellett feküdtem az egyik faházban, a felső emeletes ágyon, dörzsöltük egymást, hideg volt, nem fáztam, közben az alsó ágyon a ((221)) aludt, vagy úgy tett, mintha aludna, és én rá gondoltam. Inkább mellette szerettem volna feküdni, a kezem a testére feszülő, jócskán kinőtt műszálas pulóvere alá préselni. Ettől élvezni. A szerelemtől.

Szerelemből élvezni, de hát nem így történt, hanem attól élveztem el, hogy miközben a ((221))re gondoltam, meg az előző éjszakára, a kempingtó partján a lipcsei lányra, a nikotintól keserű nyálára, a fagyközeli hidegben köldökig kigombolt blúzára, a ((002)) kitartóan és meglepő ügyesen markolászott.

Ahelyett, hogy lemásztam volna az alsóágyra. Vagy hagytam volna, hogy a Híradó mozi szeparéjában beleüljön a faszomba.

Ha tudtam volna, hogy is kell ezt *megoldani*, de honnan tudtam volna? Semmi ilyesmiről semmi, és ha esetleg mégis ő kezd hozzá, azt is biztos teljesen reménytelennek éreztem volna. Egyedül találom ((221))t a faházban, belépek, azonnal kihátrálok.

Még mielőtt meg nem lát. Kotorászik a táskájában, keres valami rejtélyeset, fölpillant, lehet, hogy észre is vett, és most csodálkozik, nem érti, mi van, miért tűzök el ilyen hirtelen. Arra vágytam, hogy ott legyen, egyedül legyen, **de ahogy megláttam**, lefagytam a helyzettől.

Közben meg izzadtam is, égett a pofám, égés és fagyás. És dühös vagyok, szégyellem magam, saját magam előtt.

Mivel más nincs ott. Szerencsére, mert még idejében kifaroltam, remélem, nem látta meg. A végtelen szerencsétlenségemet, hogy mi az, nem merek *lépni*, vagy hogy kéne ezt mondani, most már így lesz mindig, félek bemenni a házba, ahol egyébként alszom? Majrészok, mert ott van a ((221)) vagy bárki, vagyis hát nem bárki, hanem épp ((221)), akinek már lassacskán illene valamit mondanom azon kívül is, hogy helló, de hideg van, te nem fázol?, megmondani neki, jó, de nem most. Majd később. És mit?

Mert most még egy csepp sem vagyok készen, nem találtam ki, hogy mit mondjak, mert köszönök neki, addig rendben, és utána mi legyen? És mi lesz, ha elrontom, baromságokat beszélek, simán kitelik tőlem, bármikor összejön nekem, ő meg kinevet, **ez szörnyű**. Az *érzelmeimet*.

Nevetni kezd rajtam. Nem olyan **szörnyű**, semmi különös, csak nem fogja megérteni, mert idegességemben majd összevissza hablatyolok, nem bírok összerakni egyetlen épkezláb mondatot.

Egyáltalán, miért vagyok ilyen furcsa állapotban egy osztálytársam miatt, egy igazán rendes lány miatt, mi ez a cirkusz? Mit akarok tőle, ha nem akarok semmit? Márpedig nem akarok. Legalábbis nem tudok róla, eddig biztos nem tudtam róla. Megérinteni a mellét? **Valami miatt nem lehet** vele rendesen **beszél**ni, eddig lehetett, most már nem, de mi az a valami? Ami egyszer csak keletkezett, mert előtte, tavaly, vagy valahány napja még nem volt? Ki kéne cserélni.

Ki kéne engem cserélni. Nem kéne engem kicserélni? Egyszerűen nem emlékszem, én nem *most* nem emlékszem, hanem *az* a kisfiú sem, **végképp nem emlékezett rá**. Végképp, ez mennyire ideillő szó!

9

A **jégpálya** például, az komolyabb terep. Rideg, kemény, ha esel, ne sziszegj, kelj föl azonnal. Recseg a mikrofon, senkit nem zavar, az *Elpattant egy húrt* rakták föl most már nyolcadszor, erre köröznek, egész közel csúszkálnak mellettem a lányok. Pár évvel később következett még a tánciskola a pianójából föl se pillan-

tó zongorista nénivel, meg egy csontsovány, nyársat nyelt, élesek rikkantva dirigáló tánctanárnővel. Csacsacsza sztepp-szepp, csacsacsza lép-lép, előrefeszítette a tűhegyes vállait, úgy mutatta a lépéseket. Alaposan fűtöttek, két vaskályhát is beállítottak a teremben, agyonizzadtam a nejloningemet. Mindenki, a csajok is, szerencsére.

Ők is izzadtak, nem volt vész, mindnek átvizedett a hóna alatt a blúza. Társastáncok, azokban legalább jó voltam, korcsolyázásban nem. Megtanulhattam volna rendesen korizni, nemigen sikerült, apám nem járt velem a jégre, a sebesülése miatt szóba se került, az anyu igen, viszont nem volt korcsolyacipője, és kurbli-sat nem volt hajlandó fölvenni. Nincs pénz rá, hogy vegyen magának, mérsékelt lelkesedéssel figyelni, ahogy szerencsétlenkedem, próbálom a bakancshoz csavarozni a vasat. Szerintem bosszankodott rajtam. Le fog esni.

Fogadjunk.

És el fogok esni. Leesik, elesek, nagyokat zúgok, lejön a korcsolyám, nem túl daliásan működöm a többi menő hokikorishoz képest, igazi égés, remélem, nem látják. Nem figyeltek rám, megszoktam, ehhez szoktam hozzá. Rám se pillantott.

Az elképzelhető legkurtább pillantást vetette rám. Mindenképp az volt, hogy én, szerintem, figyelek rájuk, ők viszont nem figyelnek rám, és biztos mindig az nem, akit szeretném, ha legalább észrevenne. Nem állandóan, nem amikor seggre ülök a jégen, hanem általában. Vagyis konkrétan. Szerintem anyukám se nagyon figyelt, mert ugyan mit figyeljen a idétlenkedésemen. Menjek oda ahhoz a lányhoz, csúszkáljak át a másik oldalra így, ezzel a vacakkal a lábamon?

És hívjam ki a büfébe egy teára? Persze, menj oda, hívd meg, ne csússz el, ne izgulj semmiképp. **Nem szabad izgulnod, nyugodtnak kell lenned. Min izgulsz, miért?** Igen, és pont akkor lejött a bakancsomról ez a szar, lelazult, és csak az egyik, irtó hülyén néz ki így ez az egész.

Ahogy a bal lábamon egyensúlyozva kurblizok. **Hallgass, ostoba.** Csúszkáltam, ahhoz képest ügyesen, nem sokszor estem el, ez volt. Pont elégszer ahhoz, hogy nem éreztem magam jól. Így nem lehet. Leizzaszt.

Összeolvaszt. Ha nem vagy elég jó abban, amiben jó akarsz lenni, akkor hagyj abba. Vagy addig gyakorold, amíg jó nem leszel, és ez így még csak nem is olyan egyszerű, mert eleve jónak kell lenned abban, amiben hosszas gyakorlatozás után igazán jó leszel, ahhoz, hogy igazán az legyél. Ami nagyjából annyit tesz, hogy nem érdemes sok mindennel kísérletezni, mert akkor sokszor zúgsz el, és a kelleténél kevesebb esélyt adsz a lányoknak arra, hogy ne a legostobább helyzetben, a seggeden csúszva lássanak.

Ahogy töröld épp simára a jeget. És még ez az igyekezet is, hogy nem látsz az igyekezettől, mert a saját igyekezetedet látod. **Találkozol egy ismerősséddel, az odakiabál neked, nem érted, mit karattyol, azt se tudod, ki volt,** na mindegy, elpattant egy hú-úr, francot sem érdekel, most odakorizok lazán a ((013))hoz, akivel az angolkeringőnél kerültem sorra, meg a barátnőihez, vagy kik azok, és mit tudom én, mit mondok majd. Hogy angolkeringőzzünk? Milyen jót angolkeringőztünk szerdán?

Mindegy, mondom, ami jön. Miért ne jönne, szavak, nem?, ismerek szavakat, szoktam szavakat mondani, mondatokat meg ehhez hasonló, nem fontos beszarni, eszembe fog jutni pár szó, vagy nem? És akkor **csaknem visszafordulok, olyan szorongás fog el**. Pedig már majdnem ott vagyok, látják, most kanyarodjak vissza innen szégyenszemre?, ráadásul az megy mindig a legrosszabbul, az elegáns bal kanyar. Igen, és akkor már kész, hallom a saját hangomat, hogy nem akar-e, vagyis nem iszunk-e egy teát, nincs kedved meginni velem egy teát, és hallom az ő hangját is, kösz, **feleli hidegen**, most ittam, irtó vacak. Tisztára szirup, undorító. Ami igaz is, forró és szirupos. Tény.

Én is utálok.

Nem utálok, csak nem szoktam teázni, és akkor miért pont ez az álltság jutott eszembe, a szirupízű tea, nem értem. Mi ez a hang, ez az indokolatlanul őszinte hamisság bennem? Nekem ezek szerint mindent le kell nyelnem saját magamtól?

Nem a tea, most nem arról a teáról van szó, hanem a mindenről, meg a nyelésről. Arról, hogy tényleg minden kitelik-e tőlem, vagy ez azért túlzás. Az *Elpattant egy húr* nem mehetett különben, hanem az ment nyolc percenként, hogy *Megáll az idő, az égen néma, álló csillagok*. Nem jut eszedbe bármi épkezláb, nem értesz te, de igazán semmit, öcsigyerek, kár igyekezned. *A Földön csak te vagy és én vagyok*. Ha mégis bármit meg akarsz érteni, nézz állatfilmeket.

Oroszlánokról szóló filmet, és úgy nézd, hogy közben ne akard mindenáron érteni is. Inkább díszítmény, sorminta. A nőstény oroszlánt, ahogy igyekszik megmenteni a kölykét egy hímtől, mert az a más alomból származó kölyköket azonnal megöli. Egy hím oroszlán cirka kétszer nagyobb testű a nősténynél, okkersárga, és ha bekapcsol nála a program, megérzi, hogy veszélyesekké válhatnak, saját fiait is megöli. Majd, még most nem, ráér, lusta megmozdulni is a hőségben, nyüzsögnek az orrán a legyek, pontosan érzi, hogy a nősténynek úgyszólván esélye a védekezésre, így aztán sokszor addig vár, míg a kölykök mégis megússzák. Elmenekülnek, odébbállnak, elkódorognak onnan, így van kitalálva, és milyen hibátlanul. **Állatkert**.

Mindez, ami van, meg még a legyek is. Ó, bánatos lelkek vigasza. Ó szívem, folyjon a könnyek árja.

10

Folyt bizony. Kisfiúk igazából nem kellene senkinek.

Kutyának se. Ez is alap. Az anyjukon kívül, meg még esetleg a nagyanyjuk. Az anyjának se biztos, hogy kell, marad, nem is a legrosszabb esetben, a nagymama. A lányok kizárólag az idősebb fiúkat látják meg, nem tudok úgy állni, hogy engem is lássanak, nem is próbálkozom. Igyekszem úgy állni, hogy észrevegyen, és én ne vegyem észre.

Azt, hogy észrevesz vagy nem vesz észre, mert úgyse vesz észre, fölösleges igye-

kezet, csak rosszul alakulhat. Hiába nyomulok, annál rosszabb, mert olyankor bedobja azt a jellegzetesen nőies, *gyanútlan* nyaktekergetést, nyaknyújtogatást, ahogy mögém akar látni, a mögöttem levőt látni. Jól csinálják amúgy, és ha jól csinálják, rendesen, az tiszta ügy. Nem figyel rám, de miért nem? Vagy figyel?

Ez tulajdonképpen figyelem? Az figyelem, hogy nem vesz figyelembe? Sőt, ez a figyelem, ez *igazi* figyelem, mert arra figyel, hogy kikerüljek a képből, a látószögéből, ne is kerüljek bele? Arra koncentrál, hogy ne zavarja lehetőleg semmi, minél kevesebb körülmény zavarja meg, ez normális, nem?

Körülmény vagyok, ez normális, nem? Ne zaklassák, ne kerüljön abba a helyzetbe, hogy valaki őt zaklatja pusztán azzal, hogy egyáltalán létezik, korrekt ügy, mindenki így van vele. Szenvedek, és idegesítő lehet, ha látja rajtam, hogy szenvedek miatta, akkor nem egyszerűen csak un engem, hanem idegesítem is. Az apámat észreveszik, látom, tetszik is nekem, nem mintha helyettem vennék észre, ebben a cirkuszban nincs helyettes, senki nem helyettesít senkit, csakis példa. Meg az ajánlat hozzá, hogy tessék, szabad követni.

Ha tudod. Utánozni. Majmolni. Füttyülni rá. Belép egy étterembe az apám, és az igazából milyen. Hogyan lépj be. Nemigen jártunk étterembe, nem volt hozzá pénzünk. Egyszer-kétszer, gyakorlatilag soha, és ebből kéne valamit kihozni.

Így utólag, mert akkoriban miért figyeltem volna oda? Hacsak azért nem, mert szól nekem, rám szólt volna, fiam, most ide bemegyünk, körülbelül így kell ide bemenni, na. Látod? Ilyen viszont nem volt, még hasonló sem, figyelek vagy nem, megjegyzem vagy alszom közben, alvajárok, nem foglalkozott vele.

Nem foglalkozott velem, ez rosszul hangzik, lehet, hogy nem foglalkozott velem az apu, de törődött velem. Az volt a foglalkozás, hogy nem volt foglalkozás. Majd megtanulom így. Így is, úgy is, a magam bőrén, ellesem, rám ragad. Foglalkozott velem, de rosszul. Bár a legjobb szándékkal. Merő egy jószándék. Belép ez a merő szándék egy közepesen vacak **vendéglőbe**, nem létezik, hogy ne vegyék észre azonnal.

Hogy egyből ne javuljon föl a kóceráj, a mindenbe leginkább beleszaró, halál unott pincér is ne penderüljön oda, mint dróton rángatott bábú, ne kezdjen el úgy működni a személyzet, ahogy elő van írva. Ne változna meg körülötte pillanatok alatt, legalább pillanatokra, a rendszer. Kiiktatja a rendszert. Leül egy asztalhoz, oda lett vezetve, körül se néz, épphogy kinyitja az étlapot, összecsukja, halkan beszél a diszkrétén felé hajló főúrral, egyből megtalálja a hangot.

Anyám is, ezekkel az úgynevezett egyszerű emberekkel, ő biztos végképp nem hibázik. Mert tényleg létezik olyasmi, hogy egyszerű emberek és nem-egyszerűek, tetszik vagy nem, onnan tudom, hogy én nem találom meg a hangot velük, és anyukám megtalálja. Apám is, az anyám viszont tökéletesen és villámsebességgel, mikor ő beszél ezekhez az úgynevezett egyszerű emberekhez, ahogy beszél velük, abban véletlenül sem tévedne el, minden ijesztően rendben, semmi hamis hang. Rendbe hozza, abszolút hallással, és akikkel így beszél, azok az úgynevezett egyszerű emberek. Csak hamis hangokat adok ki, az anyu soha. Hallom, megvan hozzá a fülem, mindig eltévesztem, ő nem.

Apám se, főleg ha pincérrel beszél, taxisofőrrel, házmester, rendőr, ilyesmi, a többit anyámra hagyja, nagyanyámra, szerelőket, a szobafestőt meg a Julcsát, főleg a Julcsi barátját, Jánost, aki villamosvezető. Mond pár szót a főpincérnek, az hosszadalmasan és, sajnos, alázatosan válaszol, nem hallani, miről diskurálnak, igaz, nem is érdekel. Sőt idegesít. Nem hallottam, mert nem érdekelt. Éhes voltam, izgatott, unott, bamba, dühös, nem emlékszem, nem érdekelt. Most érdekelne.

Semmi nem érdekel jobban. Erről szólna ez a könyv, leírnám szépen, amit mond, a szavait, ahogy mozdul, kitalálnám szépen. Ki is találom, nyugi. A pincér tüzet ad neki, készségeskedik, **odaság valamit**, látom, ahogy a kettővel odébb levő asztaltól egy spiné leplezetlenül fixirozza a partnere válla fölött. Az anyámat is megnézi. Engem kihagy. Ahogy elkapja a fejét, észrevette magát, talán rámor-dult a férje, jókora fekete kontya lassan oldalra billen.

Aztán lassan vissza. Milyenek a férfiak.

Mitől van az, hogy férfi meg nő, mitől férfi, hogy viseli magát az, aki férfi, és így tovább. Erőleves tojássárgájával. **Tetszik parancsolni**, így, szó szerint, *tetszik és parancsol*. Nem az apámról írok, hanem arról, hogy ki mihez kezd, mit kezd magával. Arról, hogy kivel mit kezdenek, nők a férfival, férfiak a nőkkel. Az apám öreg. Tulajdonképpen.

Mondhatni. Hatvan felé jár, és ez a harminc körüli spiné fixirozza, ő meg vissza se néz, ez hogy van? Sokkal fiatalabb nők, vegyük ezt a felállást, sokkal idősebb férfival. Az ilyen **öregebbek, akiknek már múltjuk van, hirtelen egy** fiatalabbal kerülnek össze, ez milyen, azon kívül, hogy jó. Azon kívül vonzó vagy **visszataszító**? Most majdnem annyi vagyok, mint akkor ő, mit szólna?

Azért nem végképp öreg. Nem mindenki végképp öreg.

Öregekről, az öregedők orra körül lekopik a szeplő. Ne öregedj, maradj inkább pöttyös. Mondjuk ez inkább a nőkre vonatkozik. Vagy jó, öregedj, aztán majd meglátjuk.

11

Egy pohár száraz fehér bor. Kiissza a **poharát**, ennyi, nem tölt utána, úgy látszik, nem szereti. Nem szerette volna az apám a bort? Ez az adag, a vasárnapi ebéd végén bedugaszolja a flakát, ott áll a spájzban negyed üvegnyi szürkebarát a befőttesüvegek közt a következő vasárnapig, hozzá se nyúlnak. Belesavanyodik, bosszankodva kiönti, nem is bosszankodik, a lefolyóba önti, hétköznap nem jut eszébe, hogy egy kortyot is igyon. Este sem. Szereti, és nem jut eszébe.

Senkinek nem jut eszébe, nekem eszembe jut, izgatja a fantáziám, kicibálom a dugót, pocskék rossz, ecetes, a vécébe köpöm, hetek óta itt állhat már. Hogy ismerem-e az apámat, erre többféle rossz válasz is lehetne. Persze, láttam eleget, mindenkinél többször, mindenkinél jobban ismerem, unásig, a könyökömön jön ki.

Nem ismerem. És a kettő közötti átmenetek. Tizenhat éves koromban olvastam

az **Anna Kareninát**, tőle kaptam, megvásárolta, elő voltunk fizetve a világirodalom remekei sorozatra. Nem hiszem, hogy sokat felfogtam volna belőle, bár ez nem így működik.

Nem tudom, hogyan működik. Nem értek semmit a nőkből, a vágyakozásomból, nem kérdezősködöm, ő nem mondja, figyeljek oda. Olvassam el. Ahelyett, hogy beszélne. Ezt se mondja így külön, ott volt a könyv, oda volt téve, oda tette az orrom elé. Gondolta, hogy majd csak rájövök magamtól?

Megérték olyasmiket, hogy **az egyik a jogait hajtogatja, a másik meg mindent feláldoz, és semmit sem követel?** Előfizették egy könyvügynöknél, vajon miért? A kíváncsiságot ezek a dolgok, hogy Lev Tolsztoj meg az **Anna Karenina** című regény, pusztán fölkeltek, bekapcsolják mintegy, Tolsztoj bekapcsolja bennem a programot, de mi futtatja le? Mert hogy **miért kéne Vronszkijt ismernem?**, erre nem könnyű mit mondani. Nem muszáj ismerni.

Azért, mert ő az egyik vetélytársad, válaszolja **Oblonszkij Levin** kérdésére. Nem sokat tudtam a nők és férfiak közti viszonylatokról, annyit mégis, hogy ezzel rendeződik el az életet. (V), (L), (O), különféle életstratégiák, mind korrekten intézi az ügyeit, és van egy negyedik, amit Don Giovanni követ az ő *ma in Ispagna son gia mille e tre*-stratégiájával. Ezer és 3. Nulla korrektség, Mozart ezért, talán meggyőződése ellenére, a pokolba juttatja.

Nem ő küldi, hanem elvárják tőle, Mozart meg mosolyogva, komoly adag cinizmussal teljesít. Belemegy, élvezi is, Don Juan, pokolba veled, innen vágd ki magad, kishaver, ami mintha arra utalna, hogy nem csupán imponál neki saját főszereplője, de irigyli is. És hogy volt mit irigykednie, mert kétszázvalahány éve még legnagyobb művészek se tartoztak a győztesek közé. Mindez ugyanis, az egész vircsaft, körforgalom és összevissza igyekezet az asszonyok miatt van úgy, ahogy van.

Az asszonyok, ez az az unalmas csavar, amin minden forog, legföljebb én nem forgok vele, úgy döntök, úgy döntenek rólam az istenek, hogy nem foglalkozom velük, az egy lehetséges változat. Kiszállni, kimaradni belőle, eleve már nem beállni.

Nem mintha tudnám, hogy lehetne kilépni ebből a pörgésből, és miért. Minek szállnék ki, ha még benne se voltam, pillanatokra sem, várjunk csak, előbb azért beszálok, ha lehet. Ami nem is olyan egyszerű, meg fogom időben látni. A nők, hamar észrevettem, mindenben jobbak a férfiaknál, és nem minden nő minden férfinál, csak aki nekem tetszik, és nálam. Le lehet írni róluk az oroszleckét, szinte bármelyikről, nem igazán értem, miért, de elkészítik otthon a matekpéldákat, nem pusztán megoldják. Leírja a megoldást, én meg szünetben leírom róla.

És ahogy írom, felfogom egyből, a matematikát legalább értem, biztos meg tudnám otthon oldani egyedül, nem igazán tudom, miért nem fogok bele szinte soha. Az orosz más, az nem menne, oroszleckébe tényleg bele se kezdenék.

Megpróbálom, azonnal abbahagyom. Másolom a füzetét az egyik osztálytársnőmnek, ((013)) nevű, és közben a mellét nézem, már ez szinte megéri így. Nagy

melle van. Egy piskótaformájú folt a köpenyén, a jobb melle fölött, úgy látszik, nem jön ki a mosásban. Állott, nehéz, édeskés szagú a teste.

Édeskés szaga van, és miért állt ilyen közel hozzám, miért nem ment ki a folyosóra, mivel foglalkozott másolás közben, csak nem velem? Miközben lemásolom a füzetét? Ennyivel különb, mint én, akkor miért törődik velem, vagyis az orosz leckémmel? Vagyis velem?

Tényleg jobb nálam, nem létezik, hogy nem tud róla. Jobban elő van készítve az életre, minden részlete, ilyen a szaga, tud oroszul és nem létezik, hogy ne venné észre, ahogy a mellét bámulom. Van az **Anna Karenina** elején egy német versike a földi vágy legyőzésének mennyei érzéséről: Ami ha nem sikerül, **hatt' ich auch recht Hübsch Plaisirt**, idézte (O) mosolyogva (L)nek, és (L) **se állhatta meg, hogy el ne mosolyodják**. Karenin nem tenné, nem mosolyog, viszont ő meg nem játszik, nem szerepel, ahogy, rendben van, Don Juant se játszatom, igazából nem tetszik nekem.

Amúgy ő se mosolyog soha, csak nevet. A fickó nem tetszik, mert Mozart mindennek fölött tetszik. Michel Foucault arra gyanakszik, ahelyett, hogy egészen másra gyanakodna, vagy egyszerűen csak magára gyanakodna, hogy Don Giovanni esetleg impotens. Ez hülyeség.

Vagy homoszexuális. Szerelmes önmagába. Nárcisz. Mindenképp túlzottan is működőképes, ez pedig így kevés, mert korántsem arról van szó, hogy csupán a listázásért meg az idő eltöltése végett kell minden nőt megbaszni, vagy azért, hogy a lúzerek irigykedjenek, noha minden nőt meg kell baszni.

És a lúzerek mindenképp irigykednek, jó, és mégis arra vágyódsz, hogy olykor igenis álljon le a menet, menjen el a kedv, álljon be a működésképtelenség másoknál, ahogy oly bosszantóan gyakran nálad is beáll, ne csak így, a vége felé mondjon csődöt ez a sürgés-forgás, annyi ezer és három nő után, hanem úgyszólván folyton.

Szóval hogy ne legyen ez az eltúlzott ((1003)) plusz Itália ((640)), Németországban ((200)), francia ((100)), török ((50)), ennyi sok egyszerre. ((570)). Legyen az illető **jó gyerek**, mint én meg **Vronszkij**, legyen egy adag ormótlan nyálasság is benne, korlátoltság, sőt tohonyaság meg pár kiló fölösleg, ahogy nálam meg **Levinnél**, ne hajtsa túl azt, hogy **szerelem és családi élet egy legyen**, de azt se, hogy **azonban ez nem szokott úgy lenni**, mint nálam és **Oblonszkijnál**. Néha legyen úgy, néha alig.

Sőt ne is legyen fogalmam arról, hogy mi a szokás.

Vannak szokások, de az, hogy mi a szokásos, legyen némiképp elkenve. Beszéljenek helyettem, hordjanak össze mindenfélét a **szerelemről**, az **elveszésről**, **undorról**, **bukott nőkről**, **magányos és szegény nőkről**, egy **kedves**, **szelíd**, **szerető lényről**, aki **mindenét föláldozta érted** és így tovább, akkor majd, megfelelő lesz ide a szó, hogy **hirtelen**, hirtelen gondoljon **mindegyikük a maga dolgára**, és ebben a hirtelen legyen a lényeg. Hogy **nincs közük egymáshoz**. Végre-valahára, pár lényeges dolog!

Az 570-es számot az *Ezeregy éjszaka* meséiből vettem. A dzsinn által fogva tartott lány *előhúzott a zsebéből egy zacskót, és kivett belőle egy ötszázhetven gyűrűből álló füzért*. Mindenkitől, akivel kedvét töltötte, míg az ura aludt, elveszi a gyűrűjét. A könyvet a lépcsőpárkányra teszem, bemegyek a szobába, lekapcsolom a CD-lejátszót. Don Giovanninak semmi nem jön össze, vegyük most ezt, még egy parasztlány se. A/K, vessző, szóköz, mentés, öt karakter. Nem is tudom, Mozart mintha a férjek pártjára állna, Almavivának sem sikerül, pedig igyekeznek, vicces, ez mintha egyfajta korai, történelmietlen politikai korrektség volna Lorenzo Da Ponte és Beaumarchais részéről. Ezek, mindettől teljesen függetlenül, mindenkit meg akarnak kefélni, az összes női szereplőt.

Kivéve, aki már megvolt, mert Elvira nem kell, már unásig megvolt. Donna Anna kellene és Zerlina, viszont akkor minek *akarja* ennyire? Mit igyekeznek így? Iszonyúan kéne, elhiszem, ismerős, de így, ilyen ügyetlenül? Másoknak is lehetnek női, ha azt mondom, hogy ez igazából elviselhetetlen, nyilván túlzásnak találad, pedig igazából mégiscsak arról van szó, hogy miért jutnak másoknak is nők. Elvira rendes asszony, a megmentős feleség típusból, Don Giovanni ilyenek elől menekül ennyire ügyetlenül, körültekintés nélkül és vidáman.

Ahhoz képest ügyesen, hogy a menekülés önmagában véve *egy* ügyetlen dolog. Nem tart igényt a birtoklásra, és ami megvolt, az birtok. Akadály. A birtok megátol. Birtokolsz vagy továbblépsz, szabadon mászkálsz, ha birtoklok, az megköt, sőt lehúz. Akár össze is házasodhatunk, gondolom, mondom is ((801))nek. Vagy nem mondtam? És közben az jut eszembe, hogy na, egy alighanem birtok.

Meg egy csaknem birtokos. Birtokolható és birtokló. Fehér bőre van. Vegyem el? Ez jut eszembe róla, közben meg már lehúztam a nadrágját, előbb kigomboltam, becsúsztatom a tenyerem, fölteszem a konyhája márványpultjára, és nyalni kezdem. Az egész épület az övék, három szintű budai palota, szecessziós lépcsőház, egyenként kivásárolták az összes lakást. A frizsider tele italokkal meg gondosan csomagolt sajtokkal. Minek ez neki. Semmit nem segít.

Ilyesmik nem segítenek. Nem is ront. A bőre illata igen, meg az elővillanó apró mellek. A nők nem birtokolnak. Ha birtokol, miközben birtokol, olyan pofákat vág, mint egy férfi. De nem vág olyan pofákat, tehát nem birtokol. Nem emlékszem, hol láttam először. Mikor először meglátom, az jut eszembe, hogy ezt már láttam, a fenekéig érő szőke haját, irodalmi rendezvényekre jár a barátnőjével. Beülnek, aztán alig ér véget, máris eliszkolnak. Most nem, mert odalépek hozzájuk, kicsit meg is vannak lepve. Hazaviszem őket. Beülnek a kocsimba, látom, tetszik neki. Piros. Birtok.

Minimum erős jel. Szükséges a birtok, mert azzal jár együtt, azzal szerzed meg, akit akarsz, eszköz, de ha már megkaptad, akit akartál, nyomban nyűgnek érzed az eszközt, amivel megszerezted. A birtok a nőkhöz tartozik.

A tied, de hozzájuk tartozik. Például ékszeret birtokolni, mert ha a tiéd is, ahhoz tartozik, akinek vetted, és csak vele együtt hozzád. Hogy aztán ettől az egész *nő ékszerrel*-együtttestől menj el onnan. Szabadulj ki.

Rázd le, ahogy van. Rám pillant, és az ékszerrel beszél, a házunkra gondol, a berendezésre, függönyök, kanapé, saját magára a kanapén, az egész hozzám tartozó birtokra, hogy ott fog majd üldögelni mellette a faszi, mármint a férje, mármint hogy én, ahogy mondani szokás, a szoknyája mellett. Egy nő a saját birtokodhoz láncol, Fricka és a Walhalla, be van rendezve, tökéletes, abszolút csúcs, milyen jó lesz, nem kell elmenni. Neked, mert ő úgyse megy sehova. Nem érdemes. Minek. Ékszereket *megjárnatni*.

Esetleg. Ékszerek alatt pihegni. Hamis és valódi gyöngyfűzések súlya alatt pihegő keblek, tele van vele az irodalom. Gyöngy, kebel, pihegés, irodalom, hamis, igazi. Ékszeret bámulni, ilyesmit ember nem ért meg. Ékszer nő nélkül, az páncélszekrény. Gondolom, mert nincs páncélszekrényem. Ékszerben gyönyörködő asszony, az asszonyban gyönyörködő férfi, ez is alaphelyzet, ékszereket bámuló férfiak nők helyett bámulnak.

Ahelyett, hogy nőket nézne, ékszereket néz, még jó, hogy nem szoknyát vett föl véletlenül. Mozart cinikus, vagy viccet gyárt abból, ahogy Almaviva idéetlenkedik. Ahogy ügyeskedik, mert egyrészt ő férj is, birtokol, sőt, ha a birtokát látja veszélyeztetve, már kizárólag férj, és pont akkor ennyire ilyen *férjes*, amikor *Figaro házasságáról* lenne szó. És nem az övéről. A férj nőies, ha megnősülsz, kiszélesedik a csípőd. Elveszed ezt a ((801))t az idéetlen házával, meg a nem tudom, mekkora fizetésével, a rajongásával, a kicsit összevissza nőtt fogacskáival együtt, és felpuffadsz. Már az esküvőre csináltatott öltönyödön érzed.

Itt-ott megereszkepsz, a legelőnytelenebb helyeken, rövidebbeket lépsz, mármár tipepsz, a mellizmaid zsírosodni kezdenek, és nemhogy nem bosszankodsz, már nem is csodálkozol azon, hogy másoknak is lehetnek nőügyei. Belementél ebbe a birtoklás-dologba, igazából belecsúsztál, mint lovaskocsi az árokba, és nem biztos, hogy ettől mulatságossá válsz, ám ne csodálkozz, ha egy ablak tükrében véletlenül észreveszed, ahogy özszemosolyognak a hátad mögött. A birtokod körüli aggodalmaskodás nevetséges, főleg, ha van okod aggódni. Mozart zenéje nem férjpartí, ehhez képest mindegy, hogy *külön* mit akar, tréfálkozik-e, kinek a pártjára áll.

Valószínűleg senkiére, nem vagyok szakember. Figaro szabályos férj, szájalmas, ahogy ügyeskedik, még az is, hogy milyen ügyes. Legyek minimum ilyen ügyes, ha már megnősültem, és férj vagyok, és nem olyan tökfej, mint Almaviva gróf, ahogy észvesztetten féltékenyekedik a feleségére. Közben meg ráveszik, hogy mondjon le az első éjszaka jogáról. Lemond, mert férj.

A barom.

Végül is férj vagy mi. **Legalább ne izgulna** ilyen szájalmasan. Ilyen bosszantóan, mert akkor miért nősült? Szokásból? Utódom? Minek lettél férj, így az marad hátra, hogy sunyizhatsz, és, magad fogsz csodálkozni rajta a legjobban, egyszer csak aggódni kezdesz, a nejed miatt fogsz vehemensen aggódni, nem gondoltad volna addig. Hogy ilyen is van. Aki birtokol, aggódik. Izgul is, meg is bánja.

Akkor pedig legjobb, ha lemond pár előnyről, hogy legyen mire hivatkoznia. Ez

a szereplő *hátrál*, a szerep folyamatos lemondással jár, már csak azért is, mert *van* bőven miről lemondania, és nem is tudja, hol lépte át végképp a határt, ahonnan az egész nem éri meg. Nem is biztos, hogy elég bármiféle lemondás ahhoz, hogy béke legyen, legalábbis ne érezze magát kínosan.

Ne égen. De hogy a fenébe lehet mindezt elérni. Amíg a területét védi, ott kell maradnia, kiszolgáltatva magát a támadónak, aki bármikor odébbállhat, ha úgy hozza kedve, ha megunta, más elfoglalandót talál, ráadásul bármikor visszajöhet a legváratlanabban, sosincs biztonságban semmije, mert van valamije.

Még az is lehet, hogy képzelődik. De erre jobb inkább nem számítani, mindig a legrosszabbra ajánlatos számítani, bármilyen elviselhetetlenül fárasztó is úgy. Ez így fog menni, válj el, ha nem tetszik, ne nőslj, ne birtokolj. Vedd észre, hogy van feleséged.

És szabadulj meg. Legyél ostromló, ha nem ízlik, hogy az ostromoltat óvod, esetleg a kedve ellenére. Fűszag van, frissen kaszált fű illata. Cherubinónak se jön össze semmi, ezen azért ne annyira csodálkozzak, nem véletlen, hogy szopránok énekliek. Nadrágos szerep, nő mint férfi és fordítva, teleírták vele a színpadokat, a legreménytelenebbül kitalált közhely. Egy nő, az egy nő, lehetetlen összekeverni, nem tudsz rájuk úgy tekinteni, mintha férfiak lennének. Képtelenség férfiakat asszonyoknak látni, nincs az a változóművész, valami apróság mindig marad, és ez az apróság vagy férfi, vagy nő. Az efféle apróságok kiverik a szemed.

Mondjuk egy pukedli. Csókolózás. Kevés nyál is. Izgulás, kipirulás, a kabátján ligefő gomb. Képtelenség, hogy egy nő kosztümje ujján lötyögjön a gomb. Úgy értem, hogy, remélem, megfelelő ez a szó ide, biológiailag képtelenség, nem pedig szociológiai képtelenség.

Pukedlizik egy **tizennyolc éves** lány, lehetetlen utánozni, bárhogy teszi, mert másféle izmokkal pukedlizik. *A végtagokat a súlypont legkisebb méretű egyenes vonalú eltolása is körző mozgásokra készíti*, írja Heinrich von Kleist a marionetról. Másféle lélek mozgatta kecses hús és csontozat, jobb lábfejét rövid félkörívben a parketten csúsztatva a bal mögé húzza, ügyetlenül beroggyantja a térdét, ügyetlen báj, nincs benne hiba. **Már pukedlit se vágnak**. Kiment a szokásból. Mégis van olyan, hogy pukedli, lányok tudnak pukedlizni, eleve megvan nekik. *Csak ezt a súlypontot kell a bábu testének belsejében vezérelni a végtagok minden beavatkozás nélkül, közönséges ingák módján automatikusan engedelmeskednek*. Picit széjjelnyílt combok, éppenhogy elnyíló szeméremajkak, **még nagyon fiatal**, tessék, pukedli, külön neked pukedliztem. Külön, csak neked.

Vagy még a magas sarok, komoly, magas sarkú cipők, gondold végig, tizenkét centi, nők billegnek benne, inkább rajta, és milyen döbbenetesen billegnek. Jól tud billegni, hatáson, ez kihozza belőle, ami benne van, olyan nincs, hogy nincs benne semmi.

Csinos nőből csúnya nőt, fordítva nem. Ha úgy véled, semmi nincs benne, akkor is kijön valami örület. 'Hiányzik a kabátodról egy gomb, észrevetted?', és tessék, ezt férfi kérdezte vagy nő? Férfihang vagy női? Aggódik vagy nyugodt? Férfitől kérdezték vagy nőtől?

Anna ún. mokkarészeg

A nyári eresz alatt, ahol két nem várt figura, kéményseprőknek látod, viccből talán, ahol tehát két kéményseprő nehezen fordul nyakába csurog az esővíz, ott nyer időt a természet, mint kulcszó arra, hogy ráébredjen önnön mechanizmusára, mely a veszteséget termeli. Ez a veszteség az idő.

Leszarod. (Mondod magadban.)

Neked, ahogy nehezen fordul nyakadba ül a másik kéményseprő, legyen Anna az, gondolod, neked róla az isten szó jut eszedbe; talán a fekete egyenruha miatt, talán a holdfényű létra miatt, mely most a felhők fölé hajol.

Anna így, mondod, hasonlóan, mintha a nyakamban ülve hajol a feketéje fölé, melyen az éji felhős égbolt. Vagy a csillagok.

Vagy a játékgépek villódzó fényei.

Ahogy a félhomályban presszózik a léha múlt; és a veszteségről beszél, mint életről, mint „természetes halálról”. A kínos történettől

(történelemtől) el is ájul, le is részegül Anna. Úgyanakkor éberebb lesz, mint saját folyton-folyvást születő börtönőre, megszeretendő, elvetendő múltja, egy út, egy út vége, egy út végének szele vagy állott levegője. Beleszippannt a fekete levegőbe. Azt mondja, hogy

ettől olyan mokkarészeg...! Meg a hasonlattól; nem annyira vicces, inkább szerencsétlen ez a két alak, e két ún. kéményseprő, és nem is tudná őket hová tenni, ha nem ismerne úgy, mint a tenyerét.

Anna siklórepülése

*Most kell átbogarászni a kertet, a végtelen
jókedv visszfényének háttal.*

Egy feldőlt szék nyomán

*az elejtett könnyeket. Haláli szöveg, mondanád Annának, ha Annát
szavakkal akarnád rávenni, hogy maradjon
távol innen. (Mondjuk Velencében, vagy hol.)*

*Így, egyedül, gondolod, mintha lenne remény, hogy
a szép övezetének találád eldobott fájdalmaid.*

Mint pl. ezt a szép, ezüst csillogású, karcsú konzervdobozt az ablakpárkányon.

*Először azt gondolod, hogy ebből lehetne több is,
nem okvetlenül konzervdoboz, lehetnének kartondobozok, tégelyek is, akár
egy gyógyszertárban, ahogy körbeveszik az embert, mélyértelmű viszonyt
alakítva;*

*aztán meg, hogy ez is sok, és nem azért, mert üres; ez az
állapot az előző elgondolást támogatja.*

Levelek hullta a találékonyságot.

A zenét.

*Viszont, ha szívémből akarok szólni, mondod magadban,
engem már elkerül az elkerülhetetlen. Énnekem a halál már olyan, mint egy
régí olvasmányélmény. És csak azért nem kedves, mert előzmény nélküli.*

A szél dobálta levelek közt feltűnik egy sikló;

figyeli,

ahogy a sarokvas nem engedi, hogy rád vágódjék a háttér.

Beszélgetés az apjával

Apa nyomai

*„Csücsülj ide. Ma már eleget jöttél
utánam.” „Láttam a bakancsod nyomát,
ahol elindultál Szevasztopolba.”
„Hajtottak, bakancsom két lépés után
egy volgai tatár boldogsága lett.
Lábujjam kagylónyom maradt a sárban.
A porba meg csontváram bélyegeztem,
hogy összeestem harmincöt kilósan.
Kolera tábornok hazaengedett
nagyanyádhoz, s ő kísértetet hízlalt
fel libacombbal. Féltő szeretettel
húzta vissza rám a koporsófedőt.
Hisztizett, mikor kurvázni kimásztam.”
„Mi ez a ganéjos csizmasarok?” „Az
istállóból rögtön a Pártba léptem.”
„Miről mesél a lakkcipős toporgás?”
„Hogy én is az anyósomat vettem el,
bár az anyáddal házasodtam össze.”
„Itt már elbonyolódnak a lépteid.”
„Csepel-motorom lett meg gyerekeim.
Te négykézlábazol a keréknyomban.
Ha meghalsz, fiadat majd innét fogod
az életeden keresztülvezetni.”*

Kérdések

*Kiléptem ebből a komolyabb világból,
de azért, mint macska a rákötözött
konzervdobozt, húztam magam után
összes apai hátsó szándékomat.
Az csörömpölt utánam hogy: „most
akkor foglalkozom a gyerekekkel”.*

*Berregtél, ahogy azt a bátyádtól tanultad,
mert a dohányzóasztal úttalan útjain
az eltévedt kistraktort a mesébe toltad át.
Kérdeztem tőled, hogy hol az orrod.
Te mellékesen, tizennégy hónapod maga-
biztosságával megmutattad, hogy örüljek.*

*De nem örültem, hanem elfogott a pánik.
Majd megmutatod sorban, hol a cica,
a boszorkány, hogy hol repülnek ki
a mosókonyhából a denevérek.
Pár évig még visszakérdezhetsz,
aztán még pár év, és apu ötöl-hatol.
Nem fogom tudni megmutatni, hol
van a szabadság, a szerelem, vagy
akárcsak azt, hogy hol nyugszik
az úkapád.*

*Pedig én, már azzal,
hogy megszületté, bonyolult
kérdésekre kaptam választ, vagy
azt a kegyelmet, hogy elfeledjem
őket mindörökre.*

Itt nyug[sic!]

*A tó felől jövök.
Hátulról látom Kosztolányi bronzát...
Az ember miféle kölyök?
Csak rossz ösztönök vonzzák??*

*Ez nem a palicsi tó.
– Csak itten, házak közé ejtve.
Élni... hát: rizikó.
Ritkán gyönyörök kertje.*

*Mégis csüggünk csecsén,
hisz nincs jobb anyánk: Élet...
Hogy gúnyolnám? Nem én!
Fogam húsába mélyed.*

*– Bár egyre lazább az a fog.
Az élv is öncsalás csak(?).
Jól látt' a költő: csillagok
rajzanak fölénk, rácsnak.*

*Araszolunk a föld színén
– az úr, az tiszta volna! –,
de itten űz (mi döngicsél
köröttünk:) halálunk, naponta.*

*A tótól hányadszor jövök?
És mennyi még (miféle?!) bronzig?
Item: jelzőtlen ösztönök.
S végül egy kis halom. Sic.*

„az éj nagy odva mélyén”

*A sötét úgy zárul ránk, mint a vulva.
– Miért nem kagyló? – Majdnem ugyanaz.
Mi közelít lappangva, meglapulva,
hogyan el nem árulhatják fényes sugarak?*

*Alszanak sínek, kémények és bódék,
csak itt-ott hangosak a korhelyek
– erőt gyűjt a siker, szunnyad a jólét,
s az élet is, mely mint a roncstelep...*

*A szorgosakat kötözi az álom.
Áldás az, ámbár kurtul életük.
Valaki – higgyük – örködik e nyájon
(bár talán inkább kihalt bolygót őrzene).*

*Jó képzelnem: a hold úgy szegeződik
rá, mint Isten ellenőrző szeme.*

Gyász és gyönyör

A történet egy nagyon érzéki nőről szól, bizonyos Hangáról, így hívják, Hanga, igen, Szilágyi Hanga, ha jól emlékszem, egy mai nő, egészen kislány korától tele van kirobbanó érzékiséggel, tündéri, babaarcú teremtés, csicsergő kismadár, könnyed táncléptekkel térül-fordul az emberek közt, kecsesen riszálja a fenekét, élvezzi, hogy megnézik maguknak a fiúk, összenevetnek, kacintanak, nem baj, neki ez is siker, ilyenek, éretlen surbankók, a férfiaknak meg kicsordul a nyáluk, ami mulatságos, a cukros bácsikat az orruknál fogva vezeti, süteményeket vásároltat magának, franciakrémest, Rigó Jancsit, Stefánia-szeletet, hatalmas adag tejszínhabos fagylatot, s egyik percről a másikra eltűnik a szemük elől, mint a kámfor, este isteni nagyokat maszturbál a paplan alatt, a csúcsra persze nem jut el, hogy is jutna, fiziológiai képtelenség, de így a végtelenségig elhúzhatja az öncsiklandozást, ez az ő szava, azért mondom így, tehát csiklandozza magát, ami annyit tesz, hogy jár az ujsa a csiklóján, miközben szűnni nem akaró ábrándképek peregnek benne, nem részletezem, volt persze egy nagymama az életében, aki rendesen jóistenezett, egyszer rá is csapott a kezére, mert illetlen helyre nyúl-kált, de régi ügy, el is felejtette, utóvégre felvilágosult szülők gyermeke, legalábbis ő annak hiszi őket, mert nem szólnak bele az érzéki életébe, egész nap nincsenek odahaza, az apja ügyvéd, az anyja színésznő, hosszú éveken át vidéken játszik, aztán Pesten, de akkor is próba után kocsiba vágja magát, rádió, film, szinkron, egyetlen haknit se mondana le, imádják a pénzt, van nyaralójuk a Vencei-tónál, de a jugoszláv tengerpartra járnak kikapcsolódni, még a hetvenes évek végén vagyunk, ott kevergetik a koktéljukat a hotel halljában, egyedül erre lehet azt mondani, hogy pihenés, Hanga nincs velük, iskolába jár, vagy az iskola mellé, tizenkét esztendősen kezdi a fiúzást, gátlástalanul, boldogan, csupa izgalom, végtelen csókolózások a Duna-parton, a parkban, a krapekok egyszerűen megőrülnek a nyelves puszijaitól, nála négy-öt évvel idősebb csajok kezéről is bármikor lecsapja a pasit, odavan a férfiak kívánós bókjaitól, nagy smárolások, hagyja, hadd nyúl-káljanak, be a póló alá, a bugyiba, csak a nedves puncit ne, azt szégyelli, nem is érti, minek nedvesedik annyira, közben röpül az idő, észre se veszi, nem csinál problémát a szüzesség elvesztéséből, de azért az első srácot és az első alkalmat gondosan megválasztja, kedves, szőke fiú, Rómeónak hívja, bár Robi a becsületes neve, de így romantikusabb, a szülők két napra Bécsbe rándultak, van idejük, hosszan játszadoznak az ágyban, kacérkodnak egymással, felfedezik, bekalandozzák a másik testét, mintha tényleg Rómeó és Júlia lennének, felszabadult, modern változatban, míg végül lezajlik a nagy esemény, megtörtént, szép volt, de nincs benne szenzáció, nem is tart sokáig ez a kapcsolata, jön egy másik, aztán megint másik, még nincs tizenhét, és már a negyedik szeretőnél tart, este tízkor csókolóznak a kapuban, ami a világ legtermészetesebb dolga,

jön haza az apja aktatáskával, szikrázik a szeme, mint aki már mindent tud, ráförmed, kitépi a lányát a fiú karjából, az beszari módon elsomfordál, Hanga szégyen betántorodik a kapu alá, az apa ott helyben lekever neki két hatalmas pofont, benn a lakásban a lány térdre esik előtte, könyörög, hogy bocsásson meg neki, bocsásson meg.

Az apa fenséges, fess, hatalmas, erős, kegyetlen, szenvedélyes, izgató, nem lehet nem csodálni férfias, magas homlokát, két virilis vállát, széles csípőjét, acélos, mindennemű ellágyulástól viszolygó tekintetét, könnyű kiolvasni belőle, hogy ő az, aki a világ átláthatatlan, kaotikus dolgaiban képes rendet teremteni, jól látja mindazt a csapdát, veszélyt, zsákutcát, az összefüggések egész labirintusát, amit mások nem vesznek észre vagy nem megfelelő pozícióból szemlélnék, nyilván ezért nem képes megbocsátani Hangának, egy álló esztendeig úgy élnek egymás mellett, hogy levegőnek nézi a lányát, nem szól hozzá, nem fogadja a köszönését, a közeledését, egyetlen szó vagy oldott pillantás nélkül fogyasztja el az ételt, amit a lány felszervíroz neki, akár egy cseléd, még az iskolai bizonyítványát sem hajlandó szülőként láttamozni, Hanga egyre jobban szenved, és egyre jobban imádja, már eltűntek a krapekok az életéből, szóba se áll velük, a fél életét odaadná, ha sikerülne valamiképp kiengesztelnie az apját, a helyzet azonban reménytelen, a többszöri anyai közvetítés kudarccal végződik, leérettségizik, jelentkezik a jogra, felveszik, tanul, vizsgázik, impozáns eredménnyel, félévkor második legjobb az évfolyamon, csak az egyik professzor csemetéje előzi meg, akivel úgy tűnik, kesztyűs kézzel bánnak a tanárok, de év végén még őt is maga mögé utasítja, és nem történik semmi, semmi, semmi, „hát mi az istent akarsz tőlem még, apa?!”, legalább a szemébe mondhatná, kiáltaná, üvöltene, de a kettesük közti némaságnak ólomsúlya van, nem lehet megmozdítani, „mit akarsz még tőlem, apaisten?!”, ismételgeti magában, de csak magában, dönt, elköltözik otthonról, albérletet vesz ki, nem boldogul az ösztöndíjából, hó végén nincs mit ennie, mégsem megy haza, még karácsonykor se, az anyjával tartja a kapcsolatot, de inkább a színházban, a rádió pagodájában találkozni, az anya mindig csúsztat néhány forintot a zsebébe, ő közben elvégzi a jogot, kis híján vörös diplomával, ügyvédbojtár lesz, ott a munkaközösségben végre megismeri azt a férfit, egy jól menő, negyvenes pesti ügyvédet, aki a kívánatos diszkrécióval és leleményességgel intézi a szocialista pénzvilág cápáinak átláthatatlan ügyeit, a kollégák csak Stexinek becézik, ez az ember az, aki végre hajlandó megbocsátani Hangának az apaisten helyett.

Stexi valóságos álmai lovagja, jobb szeretőt, odaadóbb férjet, szelídebb apát keresve se talált volna, ráadásul úgy tűnik, különös érzékenységgel rendelkezik ahhoz, hogy Hangát kigyógyítsa szörnyű apakomplexusából, mindjárt kapcsolatuk elején gyanút fog, hogy a babaarcú érzéki tündér, aki a férfiúi kéjvágy felcsigázásának és kielégítésének elbűvölő tudora az ágyban, a maga részéről csak eljátssza az orgazmust, amúgy nagy átélő képességgel és elég megtévesztően, hisz a témát érintő összes lehetséges szexológiai kézikönyvet elolvasta már, tehát nagyon is tisztában van azzal, amit keres, ám ez nem segít rajta, Stexi viszont igen, ő megtalálja az értő, intim hangot, amitől a nő megnyílik, elkezd beszélni, pironkodás nélkül bevallja a kudarcot, utóvégre csupán saját testi holtpontjáról van szó, ettől ő még briliáns szerető, aki partnere legrejtettebb óhajait is teljesíti,

persze, persze, érvel a férfi, de próbálj meg most magadhoz is ugyanilyen nagy-lelkű lenni, hisz sokféle út vezet a gyönyörhöz, képzeld, mondjuk, azt, hogy a paplan alatt maszturbálsz, miközben én benned vagyok, nagyon is benned vagyok, te viszont törődj magaddal, segíts be magadnak, ne félj, ne szégyellj, nekem is kéjes látnom, ahogy pörög az ujjad, és tényleg, tényleg, beválik az ötlet, bolond, perverz játék áttörni a láthatatlan falon, ami eddig elválasztotta az eksztázistól és a tökélytől, a legszebb pillanatban teherbe esik, összeházasodnak, már nem akar ügyvéd lenni, inkább közönséges gyámügyi előadó lesz, beköltözik a panorámás rózsadombi négy szobába, hatalmas előterasz tartozik hozzá, a kis Réka ott tanul meg kerekezni első babatriciklijén, az apja ácsorog mellette, leguggol hozzá, gügyög, táncol, hahotázik, odavan a csöppség bájos, nyiladozó értelmétől, a színésznő nagymama is velük ünnepel, csak a nagypapa nem, ő tartja magát, akár holmi haragvó bibliai isten, aki nem képes megbocsátani a maga teremtette nőnek az érzéki mindentudást, Hanga nem is akarja látni többé, fél tőle, félti meglett érzéki boldogságát, a házasságát, az örömszerzés kényes egyensúlyát, amibe talán még Rékát se fogja beavatni, mi tagadás, azt a felhőtlen, gátlástalan érzékiséget szeretné viszontlátni a lányában, ami benne bimbózott, mielőtt az atyai erőszak levette őt a lábáról, leteperte, megsemmisítette, élőhalottá tette, de a felserdült Rékát kecses, vonzó alakja és minden testi érettsége ellenére is csak nagyon-nagyon lassan kezdi érdekelni az érzéki szenvedély, ők már lassan húszéves házások, Stexi jól menő ingatlanügynökséget visz, időközben ugyanis nagyot fordult a világ, a szocializmusból újfent kapitalizmus lett, a férfi minden energiáját leköti a hajsza, a gazdagodás mámorja, harmincmillió Mercedeszel jár, késő este kerül csak haza, bezuhan az ágyba, ez a piac törvénye, aki nincs résen, azt a többiek kiszorítják, hová lettek a régi édes, eksztatikus szerelmi együttlétek, jön a veszekedés, a szemrehányás, a számonkérés, „nem vagy már új”, mondja a férj egy alkalommal, Hanga ebből tudja meg, hogy új nő van a férje életében, talán az ingatlanügynökségen alkalmazott, telefonálgató kis liba, csak azért is elhatározza, hogy Stexivel a huszadik házassági évfordulójuk alkalmából Párizsban fognak szilveszterezni, megszervezi, befizeti az utat, még egyre azon jár az esze, hogy visszahódítsa a férfit, Réka ekkor csókolózik először a rózsadombi kertkapu előtt, késő este, csöndesen odasuhan mellé a Mercedes, kiszáll belőle az apa, se szó, se beszéd lekever neki két hatalmas pofont, Hanga az egészet főntről, a teraszról nézi, mintha önmagát látná, ahogy tizennyolc esztendőös fejjel felképeli őt a saját apja, két éve már, hogy meghalt, ő még a temetésére sem ment el, szerencsére Réka nem esik térdre és nem könyörög, üvölt a férfival, káromkodik, kikéri magának, zeng az utca, „mi az istent képzelsz magadról?!”, betelt a pohár, Hanga is a lánya pártját fogja, hajnalig áll a bál, reggel Stexi bejelenti, hogy beadja a válópert, látni se akarja őket, se az anyát, se a lányát, vesz nekik egy kétszobás lakást egy újpesti panelházban.

Hanga úgy dönt, elutazik egyedül Párizsba, vakon hiszi, hogy ott végre rájön minden titkok nyitjára, ott tölti a szilvesztert, megismerkedik egy kreol fiúval, bizonyos Jesús Caminallal, aki kis túlzással a fia lehetne, hisz alig pár esztendővel idősebb Rékánál, szerelembe esnek, ami legalábbis rendhagyó történet, a spanyol fiú épp kellőképp egzaltált partnert keres magának, aki újév napján hajlandó vele a Marais negyedbeli St. Paulban, a volt jezsuita templomban a folyó

mise alatt szeretkezni, ott, ahol egykor Madame Sévigné külön kis páholyban ült a hivalkodással és erotikával teli egyházi céció alatt, a főnemesek, udvaroncok, művészek szagos miséjén, ez az egész afféle babonás téboly lehet a fiú részéről, kitörés, lázadás, jóvátétel, évezredes tabukat romba dönteni és új életet kezdeni, új világot teremteni, Hanga nem is érti, nem is érdekli, őt lenyűgözi az a körülmény, hogy egy lázas tekintetű kreol suhanc megkívánta benne az érzéki asszonyt, noha sejti azért, hogy a spanyol a maga részéről eget rengető szentségtörést szeretne végrehajtani, de neki ez nem több extravagáns ötletnél, amit nemtörődöm hangon tudomásul vesz, ő inkább arra kíváncsi, milyen szerepet játszik a kapott ajánlatban az ő nőisége, tényleg érzi-e benne ez a gyerek a nőstényszagot, miközben a túlfűtött Jézus számára, aki immár csupa izgalom és csupa izzás, épp attól lesz ő az igazi nőstény, hogy ilyen könnyedén elfogadta azt, amin mások sorra megbotránkoztak, ráadásul ezt a történetet egy olyan író írja, akinek a templomi szex mondhatni a mániája, és szereti francia környezetbe helyezni a sztorit, mintha a franciák nem vennék gyalázatnak az effélét, tehát elviszi hősnőjét a párizsi St. Paulba, zajlik az ünnepélyes újévi ceremónia, zeng az orgona, tele a templom, a spanyol Jézus és a magyar Hanga meghúzódnak hátul, a használaton kívüli jezsuita gyóntatószék mögött egy homályos szegletben, összesimulnak, a nő a fiú ágyékának nyomja a fenekét, a fiú kigombolja a sliccét, felgyúri a finom velúr kosztümszoknyát, félrehúzza a bugyit, és benyomul a nedves, kívánós nyílásba, a nő most bezzeg büszke rá, hogy így nedvesedik még, az egészet olyan olajozottan művelik, mintha sokadszor tennék, holott hangosan ver a szívük, ezúttal Hangának még hangosabban, mint a másoknak, soha nem érezte a testét belülről ilyen érzékeny, minden impulzust hatványozottan felfogó biológiai membránnak, eszébe jut a gőgös apaisten, meg Stexi, a megbocsátó apaisten-másolat, végük van, végük, micsoda elomló testi szabadság, először élvez el úgy, hogy nem kell magának besegítenie.

Hanga kis híján elájul, a spanyol két erős karja felfogja, lassan kezd magához térni, „nézd, gyászmisén vagyunk”, súgja a férfi, fekete szoknyában a pap, a ministránsok, a hívők is ünneplőben, öltönyben, nyakkendőben, sötét felöltőjükön fekete karszalag, az asszonyok arcát gyászfátyol borítja, az apám temetése, gondolja a nő, lehet, hogy csak most került sor az apám temetésére, ennek mind meg kellett történnie, hogy eltemessem az apámat, felbúg az orgona, szokatlan, elemi erővel, akár az orkán, akár egy forte előadott Bach-fúga, belerezegnek a színes ablakok, a templomhajó közepén szétválnak a hívők serege, a főbejárat felől újabb fekete szoknyás, karinges ifjak özönlenek be, alighanem papnővendékek, kétoldalt sorfalat állnak, egy parádés, cicomás hieroglifákkal ékesített, jelképes koporsót hoznak be főpapi kísérettel, MENNYEI ATYÁNK, csak ennyi áll rajta, évszámok nélkül, tucatnyi ministráns lengeti körötte a füstölőt, a koporsó után haladó menet élén a bíboros-legátus, megrendült, fájdalmas arccal, mögötte három püspök is, süvegben, pásztorbottal, majd a szerzetes atyák és apácák vége-láthatatlan sora, régi századok tarka egyházi divatja szerint, fehérben, kékben, barnában, feketében, különféle fityulákban, fedetlen fővel, tonzúrával, saruban, szandálban, zsinóros lábbeliben, végigvonulnak a templomhajón, megállnak az oltár körül, elhallgat az orgona, a bíboros-legátus fennhangon kántálja a gyász rituáléját, „hőn szeretett, drága mennyei atyánktól, aki mindig az üdvösségün-

kön fáradozott, és elküldötte hozzánk szent fiát, hogy megváltson bennünket, íme, örökre búcsút veszünk”, mi ez?, mi történik itt?, Hanga nem akar hinni a fülének, nem is ért mindent, nyelvi problémái vannak, de ott a spanyol a háta mögött, ő aztán minden szót tisztán felfog, és csak néz, csak néz, borzongató a pillanatot ünnepélyessége, hát most ezek is eltemetik az istenüket?, épp itt és épp ebben az órában, hova jutott a világ, minő vaksors.

Három nap múlva hazaérkezik Párizsból, megtudja, hogy Stexit újév napján halálos autóbaleset érte, a harmincmilliót érő Mercedes a felismerhetetlenségig összeroncsolódott. A történet azzal zárul, hogy ez az egykor érzéki zsenialitással született nő ott ül egyedül a szobában, bámul a semmibe, tompa lett és érzéketlen, egyáltalán nem érti magát. Minek teremtettem ennyi istent magamnak, és miért kellett megölnöm őket? Miféle fogságból igyekeztem szabadulni, ha eleve szabadnak születtem? Még este a konyhában is erről filozofál Rékának, de a lány csak mulat rajta, gógyisnak nevezi és konzervatívnak. „Tudod te, hogy mi történt velem Párizsban?!” De nem mondja ki, Réka úgysem értené. Valószínűleg nincs is mit érteni ezen.

MIBŐL LESZ A CSEREBOGÁR

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: – „A mai szekularizálódott világban az érzéki vágy, ha tudunk róla, ha nem, egyfajta transzcendens dimenziót is jelent számunkra: a kilépést a hétköznapokból és a mindenséggel való kapcsolatot, ami elemi emberi szükségletünk” – fogalmaz egyik recenziójában. Ez a mondat pontosan rámutat arra a gondolatkörre, amely kezdettől fogva művei centrumában áll. Miért vált ennyire meghatározóvá írásművészetében az érzékiség, a testiség, a szerelmi misztika, a „zsigeri metafizika” (ahogy egyik értő kritikusa, Radics Viktória fogalmaz) problémaköre? Változott-e az elmúlt évtizedekben, s ha igen, milyen tekintetben, az ezzel kapcsolatos felfogása?

Pályi András: – Az emberben ott az ősi vágy, hogy megtalálja a forrást. A léte forrását. Azt hiszem, ez a legelementárisabb emberi szükséglet, csak ritkán nevezzük nevén. A nagy keresők tudnak erről egyet s mást, bár nem szívesen beszélnek róla. A művészet, a tudomány, de még a vallások története is tele van nagy keresőkkel, akik ráadásul többnyire más-hova érkeznek meg, mint ahová indultak. Mert útközben értik meg, hogy a keresés célja a forrás maga. De egyáltalán megtalálható-e ez a forrás? Vagy csak megközelíthető? Amióta az eszemet tudom, ez a keresés izgat. Ma már könnyű kimondanom, hogy az ember egykor úgy teremtett istent, isteneket magának, hogy a rituálé ezt az elemi emberi szükségletét is kanalizálja. A forrás keresését egyszerű volt tehát istenkeresésnek nevezni. Túl egyszerű is. De ez ma már nem működik. Ha egyszer tudom, hogy magam teremttem az istent, akkor az nem isten többé, csupán mitológiai figura. Ez a legborzalmasabb és a legszebb tapasztalat, amire az elmúlt kétszáz év során szert tettünk, az „üres ég”. Borzalmas, mert persze szívet melengető érzés volt, hogy vannak hatalmas pártfogóink, egy egész mennyei birodalom, és egyszerre elvesztettük őket. Ugyanakkor lélegzetelállítóan sok múlik rajtam, ha egy szál magam vagyok, ha többé nem holmi felsőbb, „atyai” instrukcióknak kell engedelmessé nem, hanem a létem mélyén rejlő törvénynek. Megtalálni a forrást! Csak legyen elég érzékeny hozzá.

– Hogyan vezetett el ez a keresés az érzékiséghez mint forráshoz?

– Volt egy csodálatos fordulópont az életemben, egy kivételesen világos és egyértelmű pillanat – úgy huszonöt esztendősen lehettem –, amikor az az istenkép, amelyet kisgyerekkorom óta igen ambivalens érzésekkel hurcoltam magammal, szinte egyik percről a másikra fölösleges lett, elvesztettem iránta minden érdeklődésemet. Ezt a tiszta pillanatot, ezt a „megvilágosodást” – ha szabad így kifejezni magam, hisz számomra, aki enyhén szólva is nyomasztó vallásos nevelésben részesültem, ilyesmiről volt szó – ma is szenzációs felszabadító élményként őrzöm magamban. Úgy is mondhatnám: érzéki öntudatra ébredésem órája volt ez. Vagy kertelés nélkül: a nászéjszakánk Saád Katával, akivel formálisan persze csak két év múlva kötöttünk házasságot. Nem ő volt az első nő az életemben, de azon az éjszakán a makkosmáriai turistaház egyágyas kerti bungalójában (akkor még közös szobát csak házaspár vehetett ki, ráadásul neki már férje is volt, le kellett hát foglalnunk két szülő házikót, hogy az egyikben egymáséi lehessünk) rádöbentem, hogy egészen más úton kell járjak, mint addig. Ha most „szerelmi misztikáról” meg „zsigeri metafizikáról” beszélünk, és az időről, az évtizedek hatalmáról, szerepéről abban a folyamatban, amíg megtaláltam magamat, akkor muszáj legalább azt a három nőt – azt a há-

rom szeretőt! – megemlítenem, akik nélkül én nem vagyok az, aki vagyok. Mert hogy úgy mondjam, nem arra az életre szocializálódtam, amit élek és amit általuk leltem meg magam magamnak. „Te aztán tipikus esete vagy annak, hogy miből lesz a cserebogár” – mondta Kata a válóperünk táján, s azt hiszem, azóta ez még hatványozottabban érvényes rám. Monori Lili volt a második, neki épp akkoriban csúszott ki végképp a talaj a lába alól, amikor összejöttünk. Mellette aztán megismerhettem a totális kiszolgáltatottságot, de ez valóban ontológiai értelem, mint valami végső, infernális állapot, ráadásul ő is maradéktalanul kiszolgáltatottnak érezte magát mellettem, tehát az egész történetnek volt valami kétségbeejtően fekete metafizikája. Meg is szöktem tőle, szörnyű lépés volt, majd évek múlva vissza, de abból még iszonyúbb dolgok következtek. És Németh Nóra, vele csaknem harminc éve együtt vagyunk, úgyhogy arra, ami ő az életben, tényleg nehéz szavakat találni. Tőle kaptam a legtöbbet. Nemcsak a három fiút, hanem önmagammat is. Ha fiatalon összesodor a sors, aligha boldogulunk egymással. Ahhoz a zsigeri tudáshoz, aminek ő eleve birtokában volt, nekem fel kellett nőnöm, ki kellett nyíljak, meg kellett érjek. Kezdeve onnan, hogy elfogadni a saját testem. Hosszú történet ez, egész regény – különben a *Megérkezésben*, nyilván átkódolva, sok idevágó tapasztalatom benne van –, a lényeg, hogy egyszer rá kellett ébredjek, csak akkor nyílik meg bennem befelé az út, a saját vertikálisom, ahogy Pilinszky mondaná, ha képes vagyok odaadni magam. Kinek, minek? Neki, a szerelmemnek. A másoknak. De inkább úgy mondom: a nálam nagyobb erőknél. Ez a dolog nyitja. A napi létem merő töredékesség, ezt ismerjük. És a teljességet szomjazzuk. Nyilván ott a forrás, ahol a teljesség. De az érzékiség, ha csak kaland, flört, játék, akkor nem egyéb, mint élvezeti cikk. Ehhez is jogom van, de még mennyire, csak ne téveszem össze a kettőt. Odaadni magam – ez a legtöbb, amire az ember képes. Odaadni magam – ez azt (is) jelenti, hogy nem rettenek vissza attól, ha elérem az „én” határait. Elveszítem magamat, és meglelem a teljességet. A kettő egyszerre van, az önátadás és a hazatalálás „kegyelmi” pillanata. Ez az a bizonyos „másutt”; tartózkodni nem lehet benne, csak megpillantani, megtapasztalni és visszatérni. Vagy meghalni.

– Ugyanakkor mindaz, amit mond, úgy is felfogható mint a vallási misztika nyelvének transzponálása az érzékiségbe.

Nem, fordítva, ez az érzékiség nyelve, hisz az ember érzéki életének legjellemzőbb problémáiról beszélek, inkább arról van szó, hogy a vallásos frazeológia kisajátította ezt, szublimálta, kegyes szóvirágokat gyártott belőle. A kereszténység előtti vallásokban az érzékiségnek még megvolt a maga szakrális szerepe. Eliade beszél a kétféle időről, a mindennapok lineáris idejéről és a „szent időről”, ami kilépés ebből a linearitásból. Ez a posztvallásos kor emberének is ismerős, éppen az érzéki tapasztalataiból. A vallási misztika is innen merített, az ortodoxia ezért is tekintette mindig eretnekiségnek. És nyilván, ha az erotika felől nézzük, az elmúlt kétezzer év merő tévelygés, zsákutca és perverzió. Ezért volt az én ifjúkorom is reménytelenül sötét.

– Az így kialakult gondolkodásmódnak a gyökerei tehát mindenképpen visszavezethetők arra a meglehetősen bigott családi légkörre, amelyben felnevelkedett, s amelynek levegője korán fojtogatni kezdte, így a kiüresedett vallásos misztikánál meghatározóbbá vált az erotikus élmény metafizikája, és megfogalmazódott önben a szabadulás vágya.

Igen, bár a gyerek világnézete szülőfüggő, nem tud világnézeti döntéseket hozni, mert nem látja, mi a tét. Én például készséggel elhittem az anyámnak, hogy az „Isten”, már ahogy ezt a fogalmat a vallásos emberek használják, objektíve létezik valahol. Arra azonban képtelen voltam, hogy az anyámtól örökölt istent meg is teremtem magamnak, ami pedig elkerülhetetlen, ha azt akarom, hogy valamilyen belső élete legyen bennem. Csak a bűntudatot, a szorongást vettem át, a vallási eufóriát nem, azzal nem tudtam mit kezdeni. Egészen kicsi koromtól éreztem, hogy az érzékiség az én igazi hazám, számomra csak ott lehetséges a felszabadulás. Tele voltam lázadással és lelkifurdalással, utóvégre

úgy tudtam, hogy az érzéki vágy az ördög műve. Vergődtem. Egyik nap eldöntöttem, „le-paktálok” az ördöggel, másnap „megtértem”, és bűnbánatot tartottam. De hiába, ilyenkor is csak az úrt éreztem, istennek se híre, se hamva. Kiskamaszként ez a szörnyű egzisztenciális hintapalinta már kóros méreteket öltött bennem. Úgy tizenöt lehettem, amikor végre kimondtam, hogy elég, nem csinálom tovább, szakítok.

– *Mennyit segített ebben az írás? Ha jól tudom, gimnazista korában mozdult meg valami először önben az irodalommal kapcsolatban.*

– Hogy segített-e az írás ebben? Ekkor még nem. Kócos, infantilis szövegeket gyártottam, a maguk gyermekdedségében talán „ígéreteseket” is. Egy ösztönös, zavaros fiú, híján mindennemű tudatosságnak. Volt egy magyartanárom, aki már akkor megsejtette, hogy sosem fogok megfelelni az elvárásoknak. Ma ezt úgy mondják: nem fér bele a kánonba.

– *Fontos állomás volt, hogy megismerkedett a Harmadnapon verseivel. Miért hatott ennyire elementáris erővel az a hang, amit Pilinszky megszólaltatott abban a kötetben?*

– Azt hiszem, valami lényeges dologról eddig nem beszéltem. Honnan is jövök én? Papíron értelmiségi családból, de ez nem egészen áll. A szüleim a háború előtt az úgynevezett keresztény középosztályba sorolták magukat, a szocialista frazeológia inkább a kispolgári jelzőt sütötte rájuk. A kettő között volt egy életszínvonalbeli zuhanás is, az ötvenes években egyszerűen nyomorogtunk. Hat gyerek egyetlen tanári fizetésből, az nem mese. De mást akartam mondani. Nagyon belterjes és nagyon meleg családi otthon volt a miénk. Szinte nem is érintkeztünk a világgal. Ám ez a meghitt, ólmeleg, bensőséges világ csupa-csupa közhelyből épült. Mint a pamutgombolyaggal játszó festett cicák, csak az egész átítatva a katolicizmus áporodott templomszagával. Minden csupa sztereotípiá, lekerékítés, semmi kétértelműség, semmi konfliktus, hamisítatlan világnézeti giccs. Borsózik tőle a hátam, ahogy most visszagondolok rá. Beleette magát az idegeimbe, a reflexeimbe, az agysejtjeimbe. Évek, évtizedek múlva, amikor rég semmi közöm nem volt hozzá, még mindig föl-följött a tudatalattimból egyfajta szorongásos bűntudatként, mintha attól, hogy már nem érzem magam kereszténynek, valamiféle „rossz”, elhibázott emberi példány lennék. Miközben a legmélyebb meggyőződése, hogy épp fordítva van. Nos, ebben a nagyon kiforratlan kamaszkori káoszban találtam rá a *Harmadnaponra*. Hihetetlen élmény volt. Minden sora szíven ütött, csupa kitakart seb, csupa nyers egzisztenciális dráma. Eszembe jut most egy Pilinszky-sor, habár ez későbbi, a *Nagyvárosi ikonokból*: „A Kreatúra, Az-Ami / könyörög, mutatja magát.” Ez a Pilinszky-líra, erről szól, ilyen töményen, ilyen keresetlenül, ilyen tisztán. Az, amiben én felnőttem, és ez a költészet: ég és föld. És akkor még nem beszéltem a körülményekről. Mentem haza az iskolából, és a vilámlason olvastam a *Kortársban* egy ledorongoló kritikát róla. Vagyis nem a kötet került a kezembe, csupán néhány idézett verssor, és már attól megrészegültem.

– *Pilinszkyvel később személyes kapcsolatba került, és két éven keresztül együtt dolgozhatott vele az Új Ember szerkesztőségében. Hogyan summázná most visszatekintve Pilinszky személyéhez, szellemiségéhez, illetőleg életművéhez fűződő viszonyát?*

– Neki is volt némi része abban, persze csak közvetve, hogy az egyetem után végül az Új Embernél kötöttem ki. Ez volt az én második, a gyerekkorinál jóval tudatosabb „vallásos” korszakom. Idézőjelben mondom, mert istenkeresőként vágtam neki a dolognak, de egészen máshova jutottam. A korabeli viszonyokat nézve, nagyon anakronisztikus vállalkozás volt. Az egyetemen mindenki hülyének nézett, akinek beszéltem róla. De felébredt a kíváncsiságom a saját múltam iránt, egyszerre úgy tűnt, meggondolatlanul fordítottam hátat a katolicizmusnak. Beleszerettem egy vallásos kislányba, nagyokat vitatkoztunk, ez is számított. Mauriacot, Bernanost, Claudelt, Julien Greent olvastam, a franciáknál a két háború közt igen erős szellemi hullám volt a „neokatolikus” irodalom, onnan átugrottam a hazai „neokatolikusokra”: az *Új Kor*, a *Korunk Szava*, a *Vigilia* a harmincas években rend-

kívül érdekes, forrongó világ, a magyar művelődéstörténet máig feldolgozatlan fejezete. Az is számított, hogy lengyel szakos lettem, ott volt a krakkói *Tygodnik Powszechny*, ez a legális, ellenzéki katolikus-liberális hetilap, egyedülálló orgánus az egész régióban, fillérekért elő lehetett fizetni, mert a szocialista országok sajtótermékeire óriási kedvezményt adott a posta. XXIII. János összehívja a vatikáni zsinatot: egy pillanatra tényleg hihető – legalábbis egy magamfajta hiszékeny, lánglelkű neofita elhítte –, hogy a katolikus egyház lerázza magáról évezredek álszentségét, életidegenségét, hazugságát, amiből aztán gyakorlatilag semmi sem lett. De én akkor már teológusokat olvastam, leginkább lengyelül, az „aggiornamento” zászlóvivőit, Congart, Rahnert, Küngöt, Boros Lászlót. És Pilinszkyt természetesen, akivel az Építész-pincében a *Vigilia*-asztalnál végre összeismerkedtem. Így kerültem az Új Emberhez újságírógyakornoknak. Jó hecc volt. 1945 óta én voltam az első pályakezdő káder, aki a katolikus sajtót választotta, lett is az egész fiatalítási akcióból, ami velem indult, politikai haddelhadd. Ez is külön regény. Csak hát bennem közben megtörtént, ami megtörtént, és végleg elfordultam ezektől a dolgoktól. Akkor töltöttem be a huszonötöt, eléggé eljárt fölöttem az idő. De legalább tisztában voltam azzal, hogy mit hagyok ott, és miért.

– *Pilinszkytól azonban nem szakadt el.*

– Őt nem lehetett otthagyni. Különben is alaposan egymásba gabalyodott a sorsunk. Nem sokkal azelőtt, hogy Katával összeházasodtunk, kettejük közt is fellobbant a szerelem. Vagy nem „is”, hisz ők akkor úgy egy évtizede ismerték egymást, volt némi előzménye, tudniillik Saád Béla, a jövőendő apósom volt a főnök az Új Embernél. Jó kis érzelmi gubanc lett a dologból, nem is hoztam volna szóba, ha Kata néhány éve nem jelenteti meg akkori feljegyzéseit *Naplómmal szemközt* címmel, abban minden ki van találva. Végül is túléltek, kisebb-nagyobb bukdácsolással, elég nagyvonalúak tudtunk lenni mind a hárman. Jancsi nem mindennapi ember volt – hadd nevezem most így, ő mindannyiunk számára Jancsi volt –, hihetetlenül egocentrikus, egyfolytában magával foglalkozott, de közben olyan mélyen érzekelte a másikat, annyira elfogadta, hogy a mintegy mellékesen odavetett félmondatai is keményen ültek, élesek és találóak voltak. És mindig a jelen pillanatra reagált, mint aki el is felejtette a tegnapi tudását, az előítéletnek még az árnyékát se ismerte. Tényleg hívő katolikus volt, egész gyermeki módon, ám ebből a gyermeki mágiikus világképből sajátos esztétikát teremtett, úgy vélte, a művészet feladata „a teremtés visszavezérlése a paradicsomba”, azaz minden igazi művészi alkotás „vallásos”, amiből az is világos, hogy az ő nyelvén megváltozott ezeknek a szavaknak a jelentése. Ráadásul az életről, a szenvedélyről és a szenvedésről teljesen autonóm módon nyilatkozott. Sose felejttem, ahogy az *Éltem* után (kicsit féltem neki odaadni, végtére is az egy ízig-vérig isten- és életkáromló mű) csendesesen megjegyezte: „Az meg, hogy az ember hisz-e Istenben, vagy nem, teljesen mindegy.” Nekem akkor nem volt mindegy, nagyon erős leszámolhatnékom volt a vallással. Ő viszont bölcs volt. És szuverén. És anakronisztikus. Tényként közölte a meglátásait. Nagyon sokat köszönhetek neki. Még a Grotowski-színházat is, ő akarta látni, én csak elkísértem őt Wrocławba.

– *Grotowski szerepjáték nélküli, úgynevezett „lehetetlen” színháza kiemelkedik az elmúlt időszak új színházi kísérletei közül. Miért vált fontossá az ön számára az ő alakja, tevékenysége, gondolkodásmódja?*

– Grotowski a hatvanas évek csodája, világraszóló szenzációja volt. Egy maroknyi színiésszel elkezdett valamit vidéken, az isten háta mögött, és tíz év múlva az egész világ ott hevert a lábainál. A „lehetetlen” jelző, amit azt hiszem, Jan Kott talált ki rá, nem a legszerencsésebb, noha tényleg a lehetetlent ostromolta. Ő jobban szerette a „szegény színház” kifejezést, az ellenkező utat akarta járni, mint a társzművészetektől a hatásesszközök garmadáját kölcsönző „gazdag” színház, a *via negativát*, ami a hagyományos színészettel szemben azt jelentette, hogy nála a színész levette az életben játszott szerepeit, „lemez-

telenedett”, „feláldozta magát”. Ahogy így kimondom, ez rém lilán hangzik, nem is az elmélet volt ebben a lényeg, hanem a gyakorlat. Az a hideglelés, sarkított dráma, ami a szemünk láttára a Grotowski-színészen végbement. Az az intim „ütközet” a mítosz „igazságával”, ami arra kényszerítette a színészt, hogy mindazt feláldozza, ami hamis benne, miközben a mítoszt is megfosztotta mindattól, ami már halott benne. Ez a színház egyszerre volt merő blaszfémia és szakralitás, nemzeti és vallási tabukat sértett. A színesszel folytatott munkáról Grotowskinak egy helyütt a tantra jóga szexuális technikái jutnak eszébe, ahol is tudvalevően nem az „én” élvezetén, inkább az „én” elvesztésén van a hangsúly. A nálunk nagyobb erőknél való engedelmesség. Már használtam ezt a kifejezést, igaz? Nem véletlen, Grotowskitól vettem. A legjobbkor, az életem legérzékenyebb periódusában találkoztam vele, senki olyan egyértelműen nem világította meg számomra az utat, amely előttem állt. Lehet, hogy teremtett isteneink rég odavesztek, ez azonban nem ment fel bennünket az alól, hogy újra feltegyük azt az alapkérdést, amelyre válaszul egykor megteremtettük őket. És főként, hogy megtaláljuk a ma érvényes választ. Egyébként Grotowski, ahogy felért a csúcra, nagyon hamar búcsút vett a színházról, hisz ha valaki, ő tényleg a forrást kereste, nem a színházat. De ez messze vezetne. Mindenesetre akadtunk egy páran, akiket épp ez az atitűd vonzott. Csak annyit mondok, hogy mind a három nő, akit az életemből kiemeltem, eredetileg színésznek készült, kettő az is lett, de ők is megszöktek, nem érezték jól magukat a jupiterlámpák vakító fényében.

– *Kanyarodjunk most vissza az indulás éveibe! Pályakezddéséről beszélve joggal említhetjük az elhúzódo jelzőt, hiszen bár 1963-ban publikálta első novelláját, bemutatkozó kötetére, a Tiéd a kertre további tizenöt évet kellett várnia. Ugyanakkor prózai szárnybontogatásaival párhuzamosan kell számba vennünk színházi próbálkozásait. Ugyancsak 1963-ban keletkezett a Tigris című drámája, amelyet közvetlenül pécsi bemutatója után betiltottak. Hogyan emlékszik arra az időszakra?*

– Akkoriban a harminc körüli első kötet nem számított rendkívülinek. Inkább az volt a rendhagyó, hogy még a huszonegyet se töltöttem be, s már színházi bemutatóm volt. Egyből én lettem a „magyar Osborne”. Osborne akkor tört be a *Dühöngő ifjúsággal*, az én betörésem persze elmaradt. Egyébként Várkonyi Zoltán filmet akart csinálni a *Tigris*ből, még mielőtt betiltották, leültünk ez ügyben, és én, a tejelesszájú nemet mondtam rá! Képtelenség, mi? Mint aki nem is akar ismertté válni. De a novellám azért megjelent az *Élet és Irodalomban*, az is vagy fél éve ott hevert Cseres Tibor fiókjában, ő volt a prózarovat. Örökény protezsált nála, az ő figyelmét meg Radnóti Zsuzsa hívta fel rám, színházi szerzőként is Zsuzsa fedezett fel. De még hosszú út állt előttem, amíg tudatos író lettem. Az 1974-es év igazi krízisesztendő lett számomra. Akkor már négy éve a *Magyar Hírlap*nál írtam a tévékritikát, azt is botrányszagúan hagytam abba, jött a *Lili-szerelem*, az is balul ütött ki, plusz a válóperem, teljesen pad alatt voltam. Erre született meg a *Tiéd a kert*, sikerült egy gyerekkori történetbe beleköltönnem egész akkori drámámat, az érzelmi kiszolgáltatottságomat, a tárgyakhoz való reménytelen ragaszkodásomat stb. És megéreztem, hogy az írás, ha elég könyörtelenül művelem, arra is lehetőség, hogy leszámoljak magammal, hogy expedícióra induljak magamba.

– *S aztán ez az expedíció az Éltém, a Másutt és a Túl hármaskönyvében folytatódott tovább.*

– Amikor az *Éltemet* írtam, annyira odaadtam magam ennek a kalandnak, hogy majd belepuszultam. A falat kapartam a rettegetől, de végigcsináltam az önmagammal vívott halálos-katartikus háborút, kiirtottam a zsigereimből is azt a mérgezettséget, ami jó évtizede véget ért már az életemben. Úgy éreztem, a legsúlyosabb bűn, amit az ember elkövethet önmaga ellen, hogy nem engedi kibontakozni azt az önmagát, amire született. Mai napig ez a legfőbb vádpontom a vallásos mentalitással szemben: hogy természetes hajlaimaink erőszakos elfojtására tör. A *Másutt* már a Nóra-szerelem ideje, abban ott a megbocsátás gesztusa is a saját megtagadott múltam iránt. A *Másutt* azt mondja, az érzéki eksztázis mindenképp szent, mindenképp megváltó hatalma van, még ha „vallási köntösben”

jelentkező képzelt szerelemről van is szó. A magam részéről nem hiszek másban, csak az ember ember általi megváltásában: amikor az a bizonyos „odaadom magam” kölcsönös. Ez a testi megváltás – hisz „én” is, meg „te” is, mindenekelőtt megváltásra vágyó test vagyunk – már kiolvasható a *Túl* háromszögtörténetéből, s végül ennek zsigeri labirintusába enged bepillantást a *Megérkezés* is. Azt hiszem, elsősorban ezek az írásaim azok, amelyek valóságosan, sőt radikálisan élni segítettek.

– Az *Éltem és a Másutt* című elbeszélések könyv formájában 1988-ban jelentek meg először. Második kötetére tehát közel tíz esztendő kellett várnia. Mi kapcsolja össze a szerzői szándék szerint ikerregénnyé a két szöveget? Miért került melléjük az 1996-os kiadásban a *Túl* című elbeszélés, amely eredetileg a *Kövek és nosztalgia* kötet részeként látott napvilágot.

– Annak, hogy az *Éltem* csak egy évtizeddel a megírása után jelent meg, cenzurális oka volt. Nemcsak politikai tabuk léteztek akkoriban, s ez az írás nyilvánvalóan tabukat sértett. Ahogy a *Tiéd a kert* ciklus úgymond „freudista” novelláit is sorra visszaadták a szerkesztőségek, a *Túl* meg egészen a rendszerváltásig „pornográf” műnek számított. Bennem mélyen összetartoznak, ezért is tettem oda a második kiadásban az *Éltem és a Másutt* mellé a *Túlt*; persze ha következetes vagyok, a *Tiéd a kerttel* kellett volna kezdődnie a kötetnek.

– Beszéljünk életművének másik fontos dimenziójáról, a kritika- és esszéírásról. 2002-ben megjelent esszé- és tanulmánykötete, a *Képzelt és kánon szövegei valamiféle belső harmónia és törvényszerűség szerint helyeződnek egymás mellé, kirajzolva ezzel egy monumentális szellemi naplót. A könyv tartóoszlopa a Pilinszkyről, Nádasról és Mészölyről szóló blokk. Pilinszkyt már megidéztük. Milyen kapcsolat fűzte a másik két alkotóhoz?*

– A hetvenes évek végén Nádas Péter kivonult Kisorosziba, ott írta az *Emlékiratok* könyvét, még villany se volt abban a kis házban, óriási templomi gyertyákat vett, azokkal világított. Lehetett tudni róla, hogy délelőtt ír, tehát délután nyugodtan beülhettem a Trabantomba, és kimentem hozzá. Nagy szükségem volt rá akkor. Írtam egy novellát, odaadtam neki, mondott valamit róla, az volt az iránytű. Hogy mitől, nem is tudom. Talán mert egyidősek vagyunk, ő mégis tapasztalt író volt. Ami persze nem tarthatott sokáig. A szomszéd telken állt Mészölyék háza. Őt is az Építész-pincéből ismertem, régebről, mint Nádas, hozzá eleinte nehezebben találtam kulcsot. És nem messze tőlük, a falu fő utcájában bérelt Balassa is egy házrész, oda járt dolgozni. Ettől sokunk számára Kisoroszi az agyonmanipulált irodalmi élet egyfajta feljebbviteli fórumának tűnt. Egy magamfajta leselejtezett szerző a sok mellébeszés után tőlük hallott egy-két hiteles mondatot. „Az író technikája az, ahogy él és gondolkodik” – mondta Nádas még a *Tiéd a kert* idején. Aztán Balassa, még az *Éltem* előtt, hogy „légy elvetemült”, és úgy lett, megírtam. Mészöly, a legnehezebb, legtalajtalanabb periódusomban: „Mindig legyen egy kavics vagy kő a nyakadban, ami te vagy.” Abból például, amit az *Éltem*ből hiányoltak – mind a hárman mást, mégis ugyanazt –, meg kellett értenem, hogy nem látok ki a saját hősnőmből. Holott ugyebár ez lenne a próza lényege. Ezek szerint, tűnődtem, nem is vagyok az, aki vagyok. Hacsak nem mutat meg közben magamat, az író, aki nem lát ki a maga megírta önmagából. A korai, spontán írásaimban ott volt az irónia. Megpróbáltam ehhez visszanyúlni, de most már tudatosan, s a *Másutt*-tól kezdve szinte minden művemben érezhető bizonyos rejtett önirónia, igazából nem is érthetők enélkül. A *Megérkezés* végképp nem.

– *Balassát is említette válaszában. Nem kerülhetjük meg személyét akkor sem, ha író és kritikus viszonyát próbáljuk boncolgatni. Balassa gyakorlatilag minden szépprózai kötetéről írt. Meglepő ugyanakkor számomra, hogy kimaradt a Képzelt és kánon című kötetből.*

– Így alakult. A *Képzelt és kánon*, akárcsak a „lengyeles” könyvem, a *Suszterek és szalmabáb*, gyűjteményes kötet. Az évek, évtizedek során keletkezett írásaimból álltak össze. Persze tudom, Balassának adósa maradtam. Ettől akkor szorult igazán össze a torkom, amikor oly váratlanul itt hagyott minket. Azóta egyfolytában róla készülök írni.

– Írásaiban rendre rávilágít arra a problémára, hogy egész mai kultúránk legsúlyosabb kérdése az elvesztett metafizikai dimenzió. Szépiróként is hangsúlyozza, hogy szembe kell néznünk a mítoszok erodálódásával, a transzcendencia, a metafizika eltűnésével, és minden bizonytalansággal azért van az, hogy esszéíróként és kritikusként elsősorban azok az alkotások és életművek szólítják meg, amelyek ugyanezekre vagy hasonló kérdésekre fókuszálnak. Vörös István szövegei kapcsán például így ír: „Vörös István hideggléls realizmussal fogalmazza meg a mai ember metafizikai sóvárgását. Azt, amiről az ember nem is tud, nem is akar tudni. Ami nem is létezik. Azaz nem a sóvárgást fogalmazza meg, hanem azt a körülményt, hogy az ember (már) nem sóvárog. Holott nagyon, de nagyon szüksége lenne rá.” Ugyanakkor Németh Zoltán a Képzelt és kánonról írt kritikájában, a Kalligram 2003/6. számában a novellák és kisregények befogadói elvárásával közelíti a kötet szövegeihez, és csalódásának hangot adva már-már prudériával vádolja meg az esszéista Pályit. Mi az oka, hogy ebben a kötetben alig esik szó érzékiség és irodalom viszonyáról?

– És milyen igaza van, tényleg arról van szó, a prudériáról. Azért is jó ez a két hivatkozás így együtt, mert bár ugyanarra utalnak, amit mondok – hogy ma a hagyományos, valóságos transzcendencia elhalványul, eltűnik, az érzékiségben rejlő tiszta forrás viszont felértékelődik a szemünkben –, de közben kézzelfoghatóan kirajzolódik itt egy bennem rejlő furcsa ellentmondás, amire magam is csak mostanában döbbsentem rá. Értekező prózát írni számomra mindig egyfajta társasjáték volt: alkalmazkodni a társadalmi etikethez, elfogadni a szakmai normát, elővenni az íráskészségemet, s ezek koordinátájában „megszervezni” a szöveget, amely érthetően közli a gondolataimat. A széppróza egészen más, az valójában expedíció önmagamba, ott nincs etikett, nincs norma, nincs „szövegszervezés”, csak a felfedezés, az az egyedüli parancs. Ami a meglepő: hogy esszéista-kritikusi énem így legfeljebb a küszöbére jut el annak, amit a feledező énem már világosan lát. Mondjuk, hogy a mai emberből kivész a metafizikai sóvárgás. De mi ezzel a gond? Mert így sosem vesszük a fáradságot, hogy elinduljunk a forrás felé. Mert az érzékiség megmarad puszta élvezeti cikknek számunkra. De ezt már nem mondom ki, csak a diagnózis első felét. Miért nem? Merő prudériából. Így szocializálódtam. Egy jó modorú tollforgató nem beszél szexről, kéjről, ejakulációról, orgazmusról. Szörnyű, nem?

– Erről jut eszembe a Provence-i nyár című kötet, amelynek számomra legmegragadóbb írása a címadó novella, amely a templomban a liturgia alatt szeretkező fiatal pár történetén keresztül látatja szent és profán sajátos viszonyát, a kiüresedett hagyományok és a szent gyönyör szembenállását. Mit tudhatunk meg a Provence-i nyár keletkezéstörténetéről?

– Már hetek óta reggeltől estig Gombrowicz Naplóját fordítottam. Nagyon szeretem az ő józan, racionalista ateizmusát a könyörtelensége és a következetessége miatt, de az én zsigeri vallástalanságom valami egészen más, úgyhogy iszonyú fárasztó volt egyfolytában Gombrowicznak lennem. Egyik nap aztán fellázdattam, valami életszerűt akartam írni, játékból, de a végén ars poetica lett. Kevés írásom van, ami ennyire személyes. Ha az ember üres szívvel és üres aggyal kénytelen végigállni bizonyos templomi szertartásokat, mint velem történt fiatal korban, hát sok minden megfordul a fejében, s nyilván az is, hogy ha a hívek itt körülöttem látnák, mire gondolok, agyonvernének. Az egészben az a hideggléls, hogy ez az a fikció, ami egyre inkább valóság lesz. Most jövök Lengyelországból, épp ott voltam a Radio Maryja által szervezett abortuszellenes tüntetés idején, s döbbsenten néztem a tévéhíradóban a rózsafüzért, feszületet, szentképeket magasba emelő elvakult tömeget, a gyűlölettől izzó tekinteteket: hát erről szól a Provence-i nyár! De nemcsak erről, sőt. Az is lehet persze, hogy a templomban szeretkező pár meghitt és bensőséges aktusa „túl szép” dac a harsogó gyűlöletevangéliummal szemben, de hát a dolog végül tragédiába torkollik.

– Provence-i nyár című kötet hat új novella mellett a Tiéd a kert és a Kövek és nosztalgia című kötetek anyagából válogat. Az így kialakított ciklusok a novellakorpusz át- és újrendezésével egyúttal újabb értelmezési stratégiákat jelöltek ki. Nemrégiben pedig napvilágot látott legújabb

válogatott könyve, *A kerület órái*, amely rövidprózai írások, novellák, tárcák, miniesszék gyűjteménye. Hogyan illeszkedik a szerző felfogásában az első olvasásra rendkívül szerteágazónak tűnő kötet az életmű egyéb darabjaihoz? Mennyiben tekinthetők melléktermékeknek, forgácsoknak ezek a szövegek?

– Amikor a *Provence-i nyár* kötetet összeállítottam, még csak nem is gondoltam erre a másikra. Egy válogatott kötetbe az ember novellisztikájának a legjavát teszi, esetemben tehát azokat, amelyek saját belső felfedezői utam írói dokumentumai. Igen ám, de be kellett lássam, hogy én nem csak ez vagyok. Az a másik is, aki az esszéket, kritikákat, publicisztikákat produkálta. És ez a másik, aki egykor fiatalon írt egy halom „öszönös” novellát, érdekes módon később is vissza-visszatért a mesemondás passziójához. Hogy miért? Többnyire azért, mert különböző lapok tárcát kértek tőle. Évtizedek múltán úgy tűnt, ezt is illenék „bevallanom”, vagyis az olvasó kezébe adnom. Így született meg *A kerület órái* kötet. Utóvégre amit itt most összehordok, pusztá önelemzés, ki tudja, hogyan is van valójában. Már a *Tiéd a kertnek* is akadt olyan kritikusa, aki a korai elbeszéléseimet dicsérte, azokat meg, amelyekre én azt mondom, hogy ott találtam meg magamat, modorosnak, gyatrának tartotta.

– 2003-ban jelent meg első regénye, a *Megérkezés*, amelynek főhőse, Baróti Dániel, a Kádár-rendszer konzulja, aki történelmi-politikai beszorítottságából a szerelmi egyesülés általi feloldódásban, megsemmisülésben, majd újjászületésben talál kiutat. „Mintha Pályi hőse (bármilyen nemű legyen is) nem volna kíváncsi arra, ami odabent, a másik szellemlényben van bebörtönözve, hanem csak azt akarná kibányászni a másiktól, ami a testi létezésében szellemi, ami a testén belüli létezésben mint angyal, isten, szellem megnyilvánul. Mindig belül vagyunk az egyikükben, s a másik mindig ennek az egyiknek valami fénylő, lüktető, pulzáló folytatása. Egy Pályi-textusban mindig legalább ketten vannak, az egyik mindig nő, a másik mindig férfi, hatnak egymásra, éspe-dig öserővel” – írja kritikájában Forgách András. Úgy vélem, mindaz, amivel korábban rövidprózában kísérletezett, ebben a regényben összegeződik. Jól látom ezt?

– Amikor ezt a mondatot olvasom, számomra mindig ott cseng benne az olvasónak szánt, elnyelt figyelmeztetés, hogy „vigyázzatok, ez az író semmibe veszi a kultúrkörünkben mai napig használt eufémisztikus nyelvet”, magyarul az ember „szellemlénye” itt nem magasabbrendű, nem ura és parancsolója a testnek, csupán a test működésének, életének virága, függvénye, folyománya. Ismerjük a halhatatlan lélekről szóló vallási hiedelmet, amit ma már bajos lenne szó szerint elhinnünk, viszont a kultúra, amelyet az évezredek során létrehoztunk, oly sok magasrendű értékkel ruházta fel az ember „lelkét” – az erkölcsi normáink, a belső szabadságunk, az emberi méltóság, a fantázia, a kreativitás, a művészet, az egyén autonómiája mind ehhez a fogalomhoz kötődik –, hogy a humánus e fennkölt tartományait nem szeretnénk „alárendelni” a test biológiájának. Olyan ez, akár a naplemente. Azt is eufémisztikusan úgy fejezzük ki, hogy „lebukik a nap”, miközben nagyon jól tudjuk, hogy nem erről van szó, a mi bolygónk fordul el. És akkor jön egy ember, egy Pályi, aki egyfolytában erre a tényre figyelmeztet bennünket, ami felett naponta átsiklunk. Mit akar? Miért állítja, hogy hazudunk magunknak? Ráadásul itt az új „szellemi” divat: klubok, mozgalmak, újsütetű próféták hirdetik a világban, hogy a föld mégiscsak lapos. Pontosan erről van szó. Az ember így degradálja önmagát: lealacsonyítja saját szűk horizontjához a mindenség törvényeit. Ahelyett, hogy meglelné magában az alázatot és az odaadást, ami a nagyság maga. A *Megérkezés*nek ez a diagnózis a lényege: a letűnt rendszer ideológiája, hiába ragasztotta magára a „dialektikus” meg a „materialista” vignettát, merő vallási eufemizmus volt, semmit sem volt szabad nevének nevezni. Az emberben lakó „szellemlény” gőgje olyan harsányan zengett a Baróti Dániel-szerű közép-káderek ajkán, mint talán soha. Ma ezek az emberek már nincsenek sehol, felszívódtak, rég neofita keresztények, hazafiak, ezoterikusok lettek. A rendszerváltás idején egy pillanatra zavarba jöttek, akkor játszódik az én mesém is. Kiemeltem közülük egyet, akit

megkísértett az érzéki felszabadulás, az „odaadom magam” vonzása. Ritka példány. Akár csodának is nevezhetem, ami vele történik.

– Írói útját egyfajta különállás jellemzi, nem vett részt ugyanis a hetvenes-nyolcvanas évek magyar irodalmának meghatározó prózatörténeteiben. Egyik kritikusa, Horváth Györgyi írja önről, hogy „keveseket képes megszólítani, de azoknak megbecsült szerzője marad”. Legtöbb művét, így regényét is gyakran az erotikus irodalom kontextusában helyezik el. A Pályi-recepció kulcsszavai így – néhány valóban jelentős és értő kritikai észrevételt és tanulmányt leszámítva – kimerülnek az érzékiség, testiség radikális ábrázolása, a tabudöntögetés, a nemi identitás újszerű textuálisálásának hangsúlyozásában. Mennyire foglalkoztatja művei befogadástörténete?

– Nem rám tartozik. Gombrowicz (most is épp őt fordítom) állítja, hogy az író az írói szerep szüli meg. Ezért aztán egész életében azon a szerepen dolgozott, aminek eljátszásával be akart vonulni a világirodalomba. És egyfolytában interpretálta magát. És bevonult. Az utókor a mai napig nem tud szabadulni az általa kreált irodalmi Gombrowiczról. Engem nyilván lenézett volna, mert épp ellenkezően gondolom. Képes vagyok viszont lefordítani őt, míg ő sohasem fordított volna le engem, se más efféle szerzőt. Számomra csak az az író érdekes, aki megmutatja magát, hát ezt teszem. De dönteni az ügyben, hogy mi érdekes abból, amit írtam, nem én fogok. Hozzáteszem, hogy Gombrowicz is megmutatta magát, nagyon erős egyéniség volt, és ez átütött az általa teremtett figurán. Ezt visszaadni a legizgalmasabb fordítói feladat. Úgyhogy a helyzet nem egyszerű, nincs recept.

Tandil

Napló 1958

I.

Szerda

Néhány napja eljöttem ide, Tandilba, és megszálltam a Hotel Continentalban. Tandil egy hetvenezres városka, körben hegyek, nem túl magasak, csupa borzas, köves meredély, mint megannyi erőd; én meg azért rándultam ide, mert itt a tavasz, és végképp le akarok számolni az ázsiai influenza mikrobáival.

Tegnap aztán kivettem egy kellemes kis lakást, elég szerény összegért, már túl a városon, a hegy lábánál, ahol a kőkapu áll, és ahol a park összeér a hegyoldallal túlévelű és eukaliptuszerdejével. A vakító reggeli napsütésben szélesre tárt ablakon át nézem Tandilt a katlanban, mintha egy tálra lenne kirakva; a kis ház meg a pálmák, narancsfák, erdei fenyők, glicíniák, mindenféle fura visszanyesett bokrok és a legelképesztőbb kaktuszok zuhatagában fürdik, s ez a zuhatag annak rendje és módja szerint lehullámzik a város felé, míg hátul a sötét fenyők magas fala szinte függőlegesen kúszik a csúc felé, ahol a cukrászda-vár áll. Nincs ennél virítóbb tavasz, csupa virág és csupa fény az egész. A hegyek a város körül viszont szárazak, akár a bors, meztelenek, sziklásak, hatalmas égnek meredő kövekkel, szobortalpazatnak, emelvénynek, történelem előtti bástyáknak és romoknak nézné őket az ember. Kész amfiteátrum.

Előttem Tandil, úgy háromszáz méterre, mintha a tenyeremben tartanám. Nem szállodákkal, turistákkal zsúfolt üdülőhely ez, közönséges vidéki kisváros. S miközben fogat mosok a napon és beszippantom a virágillatot, azon tűnődöm, hogyan hódítom meg magamnak a várost, amelytől elutazásom előtt többen is óvtak. „Halálra unod magad Tandilban.”

Csodálatosat reggeliztem a kertek felett trónoló kis cukrászdában – jaj, semmi különlegeset, csak egy kávét és két tojást, de tavaszillatban fürdetve! –, majd bementem a városba. Ott az apró, vakító fehér, lapos tetejű házak négyzetei, derékszögei, éles törések, száradó fehéreneműk, a fal mellett motorbicikli, odébb egy kirobbanóan zöld tér, hatalmas lapály. Csak úgy megyek a forró napon, a hús tavaszi levegőn. Emberek. Arcok. Egy és ugyanaz az arc, megy a dolga után, intézi, iparkodik, nem kapkod, tisztos nyugalom rajta... „Halálra unod magad Tandilban.”

Az egyik házon felfedeztem egy apró cégtáblát: „Nueva Era, napilap”. Bementem. Bemutakoztam a szerkesztőnek, de nem volt kedve csevegni velem, ábrándos állapotban voltam, s ebből kifolyólag nem túl szerencsés hangot ütöt-

tem meg. Kijelentettem, hogy *un escritor extranjero* vagyok, és megkérdeztem, hogy található-e Tandilban olyan értelmes ember, akivel érdemes lenne megismerkednem.

– Micsoda? – vágott vissza sértetten a szerkesztő. – Nálunk ne lenne értelmiség? Nagyon is gazdag a kulturális élet, csak festőnk van vagy hetven. És az írók? Hát ott van Cortes, ő már egy név, a fővárosi lapokban publikál...

Felhívtuk telefonon, és megbeszéltem vele holnapra egy találkát. A nap hátralevő részét arra szántam, hogy megérintsen valami Tandilból. Utcasarok. A sarkon ott áll a tulaj, jó húsban, a fején kalap, mellette két katona, kissé odébb egy nő, hetedik hónapban, valamint egy pultos kocsi, tele édességgel, az árus a padon az igazak álmát alussza, az arcába hullt újság alatt. És a hangszóró rázendít: „Rabul ejtettél azzal a fekete szemekkel...” Én meg hozzádalolom magamban: „Halálra unod magad Tandilban.” Egy lebarapult úriember, hosszú cipőben, sapkában.

Csütörtök

Tandil úgy fest innen föntről, mintha a hegyekből aláhulló kövekkel a történelem előtti idők ostromolnák. A napon, a fák és a virágok társaságában elfogyasztottam csodás reggelimet.

De elfog a bizonytalanság, az idegenség, szorongok a sok ismeretlentől... Megyek a Centro Popularba, ott találkozom Cortesszal. Ez egy húszezer kötetes nagy könyvtár, az épület mélyén kis szoba, ahol valami kulturális ülés zajlik, de mire odaérek, a tanácskozásnak vége, és Cortes bemutat a többieknek. Öt perc alatt világos előttem a helyzet: Cortes idealista-kommunista álmodozó, becsületes, csupa jóindulat, csupa szívélyesség és humánus, a tizenöt éves kislány viszont már nem lány, hanem az ugyancsak Marx-rajongó idealista fiatalembernek a húszegynéhány éves felesége, a titkárnő viszont katolikus, és a harmadik úr is, aki felettébb hasonlít Rembrandtra, harcos katolikus. A hit egyesíti őket.

Rólam soha nem hallottak. Nincs mit tenni, ez a vidék. De a helyzet óvatosságra int. Már tudom, mi a helyes taktika ilyenkor. Nem követem el azt a hibát, hogy bemutatkozzam nekik, épp ellenkezőleg, úgy viselkedem, mint akit nagyon is ismernek, és csak a hangvételemmel, a formával sugallom a magam európaiságát; ez a beszédmód elkerülhetetlenül pikáns, lezser, fesztelen és bizonyos értelemben intellektuális. Párizs. Ez talál. Azt mondják: – Ó, hát járt Párizsban! – Én, hanyagul: – Na és, ugyanolyan város, mint Tandil, házak, utcák, a sarkon kávéház, minden város egyforma... Ez tetszik nekik. Attól, hogy Párizs nem arra kellett nekem, hogy általa felemeljem magam, hanem Párizst alacsonyítottam le, igazi párizsi figurának néznek; látom, hogy Cortest már meghódítottam, a nők is érdeklődnek irántam, de még bizalmatlanok. Ekkor azonban... elkalandozik a figyelmük... kissé szórakozottak lesznek... mással van tele a fejük, és kezdem kapiskálni, hogy ha maga Camus jött volna ide Tandilba, Sartre-ral az oldalán, neki se sikerülne az ittenieket saját dolgaikból, a helyi, tandili ügyekből kizökkentenie. Hogy is? Egyszerre felvillanyozódnak. Egyik a másik szavába vág. Jó, de miről van szó? Persze megvan a maguk gondja, a legutóbbi felolvasásra szinte senki sem jött el, erőnek erejével kell elcipelni az embereket,

mert igaz, Fulano eljön, de azonnal el is alszik, a doktorné pedig megsértődött... Úgy adják elő ezt az egészséget, mintha hozzám beszélnének, de valójában egymásnak mondják, panaszkodnak, sopánkodnak, mellesleg nem kétséges számukra, hogy egy író csakis egyetértéséről biztosíthatja őket, hogy én mint író teljes mértékig osztom „a néppel” és „a terepen” folytatott munkájuk minden keservét, ezt az egész tandili zéromskizmust. Brrr... „halálra unod magad Tandilban”. Egyszerre elborul az agyam ettől a Tandiltól, a korlátok közé szorított, szerény élet e dohos, kellelten kanavászsummázatától, ők meg ott ülnek ebben az egész végtelen érdektelenségben, a béka feneké alatt, örök időkre odakonkretizálódva.

– Hagyják élni az embereket! – mondom.

– De hát...

– Honnan veszik, hogy mindenkinek intelligensnek és felvilágosultnak kell lennie?

– Hogyhogy?

– Hagyják békén a tahókat!

Attól, hogy kiejtettem a „tahó” (*bruto*), és ami rosszabb, a „csőcselék” (*vulgo*) szavakat, egyből arisztokratikus lettem. Mintha hadat üzentem volna nekik. Levetettem a jólneveltség álarcát.

Most őket fogta el az óvatosság.

– Tagadja, hogy szükség van az egyetemes felvilágosodásra?

– Természetesen.

– De hát...

– Le ezzel a doktrínával!

Ez már sok volt. Cortes tollat vett a kezébe, a fénybe tartotta a hegyét, nézte, rálehelte. – Nem értjük egymást – mondta mintegy gondterhelten. A fiatalember a félhomályból kelleltenül, rosszmájúan odabökte:

– Maga fasiszta, nem?

Péntek

Nyilván túllöttem a célon. Nem volt rá szükség. Most viszont jobban érzem magam... az agresszivitásom erőt adott.

És ha kikiáltanak fasisztának?... Még csak ez hiányzott! Beszélnem kell Cortesszal, meg kell szelídítenem őt.

Szombat

Mi folyik itt?

Az ember lelkét sokszor zavaros, ostoba dolgok alakítják... holmi véletlen aférok. Ez az összecsapásunk ott a könyvtárban, noha nem volt benne semmi különös, mégis katalizátorként működött. Legalább határozottan kirajzolódott a szereposztás. Arisztokrata vagyok. Úgy nyilvánultam meg, akár egy arisztokrata. Egy tandili arisztokrata... aki ugyanakkor ezt a közönséges provincializmust is megtestesíti.

Ne feledjük azonban, hogy ez csak halvány körvonala valaminek... egy színháznak, amely a napjaimat kitöltő millió más esemény mellett pereg, s e megszámlálhatatlan sok-sok eseményben, amit ha akarnék, se tudnék számba venni, ez a körvonalazódó dráma feloldódik, mint teában a cukor, igen, annyira, hogy az alakját is elveszti, s legfeljebb az íze marad meg...

Mindezt már Cortesszal való újabb beszélgetésem után írom, amely ahelyett, hogy enyhített volna a helyzeten, inkább kiélezte azt. Sikerült jól felbosszantania. Az idegeimre megy e kommunista pap anygali ártatlansága.

Nem szeretném itt az egész szövegtárgyat előadni. Mondtam neki, hogy az egyenlőség eszméje az emberi faj egész struktúrájával ellentétes. Ami az emberiségben a legnagyobb, ami az emberi nem zsenialitását mutatja minden más fajjal szemben, az éppen az, hogy az egyik ember nem azonos a másikkal, ahogy az egyik hangya a másikkal. Itt van mindjárt a mai világ két nagy hazugsága: az egyház hazugsága, hogy minden embernek egyforma lelke van, és a demokrácia hazugsága, hogy minden embernek egyforma joga van a kibontakozáshoz. Azt hiszi, hogy ezek az eszmék a szellem diadalát jelentik? Ugyan már, hisz éppenséggel a testből fakadnak, azon alapulnak, hogy mindannyiunknak ugyanolyan teste van.

Nem tagadom (folytattam), az optikai benyomás vitathatatlan: mindannyian többé-kevésbé ugyanolyan növésűek vagyunk, ugyanolyan végtagjaink vannak... Ám e látványos egyformaságba betör a szellem, fajunk e speciális sajátossága, s ennek következtében lesz az emberi faj oly rendhagyó, oly határtalan és szédületes, hogy ember és ember közt százszor nagyobb különbség támadhat, mint az állatvilágban. Pascal vagy Napóleon és a falusi paraszt közt nagyobb a szakadék, mint a ló és a giliszta közt. Sőt, kevésbé különbözik a paraszt a lótól, mint Valérytól vagy Szent Anzelmtől. Az analfabéta és a professzor csak látszólag ugyanolyan emberek. Az igazgató egészen más, mint a munkás. Vagy maga talán nincs tisztában azzal – úgy ösztönösen, az elméletei margóján –, hogy az egyenlőségről, az együttérzésről, a testvériségről szóló mítoszaink nincsenek összhangban valódi helyzetünkkel?

Bevallom, én eleve kétlem, hogy ilyen körülmények közt beszélhetünk-e „emberi fajról”, nem túlságosan fizikai fogalom-e ez?

Cortes a vérig sértett értelmiségi pillantásával mért végig. Jól tudtam, mi jár a fejében: ez fasizmus!, én meg majd megőrültem a gyönyörtől, hogy világgá kiált-hatom ezt az Egyenlőtlenségi Nyilatkozatot, mert az intelligenciám átlénygített: penge lettem és vér!

Kedd

Tilos, pinos, platanos, naranjos, palmeras, glicinas, mimbres, álamos, ciprés, és reggeli a cukrászda verandáján a virágözönben, a távolban az ősidők amfiteátruma és bástyái, monumentális romok, naptól csillogó cirkusz.

Kószalok és lödörgök Tandilban. Ők sűrögnek-forognak, ami azonban oly monoton, hogy nem is nevezném cselekvésnek, óvatosak, mint a hangyák, türelmesek, mint a lovak, lomhák, mint a tehének, amíg én... amíg én... nem illek

senkihez, hisz elmerülnek a saját dolgaikban, a magányuk amúgy határtalan, mindenki a maga körét futja, az állatok, a lovak, a békák, a halak magánya ez! Az határozza meg őket, hogy mi a tennivalójuk, semmi egyéb. Az egész város egyetlen sürgés-forgás. Mit tegyek?! *À la recherche du temps perdu* – a könyvtárban bukkantam rá, magamhoz vettem Proustot, és most olvasom; olvasom, hogy alámerüljek valami hozzám illő közegbe, hogy Prousttal, a testvéremmel töltssem az időm!

Szerda

Tényleg a testvérem-e? Igen, utóvégre mindketten ugyanabból a disztिंगvált famíliából jövünk. A karjaiba kellene esnem. Finom és éles mű, akár a borotva, úgy is vibrál, törékeny és kemény – micsoda kéjes ellentéte a baltasúlyú, masszív tandili létformának! Mindketten arisztokratának születünk, két választékos úr! De nem! Az ördögbe vele, idegesít, undorít, túlságosan is a saját karikatúrát látom benne!

Mindig is idegesített. Soha nem bírtam elviselni azt a dicshimnuszt, amivel övezték. Egy szörnyeteg... egy agyonkényeztetett fuldokló, örökké a párnái közt, áporodottan és nyálasan, elsorvadva és bebugyolálva, parafa falakkal körülbástyázva... az én közönséges, lengyel falusi énem irtózik ettől a francia dekadenciától. Csodálhatnánk persze, sőt imádkozhatnánk benne azt a szerfelett ihletett energiát, amely ezt az anyja szoknyájához bújó, babusgatott, ágyra, könyvekre, képekre, társalgásra, szalonokra és mindenféle sznob dolgokra korlátozott életet arra bírta, hogy létrehozza azt a kemény és kegyetlen művet, amely a valóság legrejtettebb idegszáleit érinti. Abban, ahogy ez a lány ember megkeményedik, ahogy élessé finomul, akár az arisztokrácia megváltó titkát is láthatnánk. Még annak kinyilatkoztatását is megkockáztathatnánk, hogy a betegségből itt egészség lesz. Ami egyébként összhangban van a művészet lényegével. Mert a művészetben szó sincs arról, hogy az egészséges ember egészséges művet alkotna, az erős erőset, hanem épp fordítva, a beteg, gyenge ember sokkal inkább képes megragadni az egészséget, az erő lényegét...

*Fő az egészség.
Nehogy megsejtsék,
Mi van benned még,
Amíg tönkremégy!*

Nincs tehát semmi különös abban, ha ő, a beteg jobban ismerné az egészség zamatát; ha négy fal közé zárva, sikerülne elérnie a legtávolibb horizontot is, ami művészetét igazi pazar hitelességgel ruházná fel.

No de amikor... Milyen kár! Ez a kompenzálás nem zajlott le benne teljesen. Olyan, akár a félig sült bifsztek, egész oldalakon át csak ezt a szerencsétlen, félnyers, beteg húst látom...

Könyvei telis-tele számtalan fogyatékosággal, egész hiányosságbánya. Birkozása az Idővel, ami számára a legfontosabb, a művészet erejébe vetett eltúl-

zott, naiv hitből fakad, nem egyéb, mint a túl professzionális széplélek és művész miszticizmusa. Pszichológiai elemzéseit a végtelenségig el lehet húzni, hisz a meglátások pusztá egymásba fonásából állnak, nincs bennük semmi revelatív, alapvetően hiányzik belőlük az élet újraértékelése, nem az egyszeri, mélyreható pillantás szülöttei, nem érezzük bennük az írói víziót, csak az (ihlet nélküli) intelligencia aprólékos munkáját. Burjánzó mondatai lépten-nyomon súrolják a modorosságot, s szinte megállapíthatatlan, mely ponton válik a megragadott szépség mesterségesen túlcsavart erőfeszítéssé. Metaforáinak természete árulkodik a legjobban a szerző gyenge oldaláról: ezek a metaforák nem arravalók, hogy valamely másodlagos jelenséget egy sokkal elementárisabb alakra vezessenek vissza, hanem épp fordítva, egyfolytában érezzük bennük az írói hajlandóságot, mely a világ nagy, alapvető dolgait a maga másodlagos valóságára kívánja lefordítani, saját „szférájának” a nyelvére, azaz a természetet magyarázza a képpel, nem a képet a természettel. Ebben van valami perverz, az élet iránti lojalitás tudatos elvetése. Ami pedig azt a világot illeti, amit a regényben megte-remt, aligha létezik ennél szűkebb világ, a figurái egyetlen modellre készültek, egyetlen családról van szó, amelynek öröklődő jegyei különféle alakokat öltenek, Charlus, Nordpois, Madame de Guermantes ugyanabból az anyagból készült, mindnyájan tulajdonképpen ugyanazt mondják. A monoton cselekmény jellemzi a leginkább ezt a sovány képzelőerőről és ötletességről tanúskodó művet, bár ugyanakkor impozáns szorgalom és az aprólékos részletek kultusza. Ám mi sem leplezi le jobban előttünk e „félnyers” Proustot, mint ragyogó intelligenciája, amely többnyire fényes ugyan, de ahogy újra meg újra a merre-hogyannal viaskodik, tanácstalan lesz és naiv; ez mind leküzdhetetlen naivitásának, kifinomultságának a maradványa, amit nem sikerült tudássá alakítania, megmaradt hát annak, ami, merő kifinomultságnak.

Akkor mit csodálunk benne? Mindenekelőtt azt, hogy vállalta a saját szubtilitását, és nem habozott olyannak mutatni meg magát, amilyen volt: egy kicsit frakkban, egy kicsit háziköntösben, orvosságos flakkonnal, egy csöpp homoszexuális-hisztérikus sminkkel, a fóbiáival, az idegbajával, gyengeségével, sznobizmusával, az egész túlfinomult francia nyomorával. Csodáljuk, hisz e furcsa, léha Proust mögött felfedezzük meztelen emberségét, szenvedése igazságát és őszintesége erejét. Sajnos! Mert ha jobban odafigyelünk, a meztelensége mögött megint a háziköntösbe, frakkba vagy hálóingbe bújt Proustot látjuk, összes tartozékával, az ággyal, az orvossággal, a csecsebecséivel. Bújócskázik velünk. Nem tudjuk, mi ennek a vége: a meztelenség vagy az öltözék, a szalon vagy az élet, a betegség vagy az egészség, a hisztéria vagy az erő. Ezért aztán Proust egy kicsit minden, mélység és lapály, eredetiség és banalitás, éleslátás és egyszerűség... cinikus és naiv, választékos és ízléstelen, ügyes és ügyetlen, mulatságos és unalmas, könnyű és nehéz...

Nehéz! Nyomasztó egy rokon számomra. Utóvégre én is a családhoz tartozom, én is kifinomult vagyok... és ugyanabból a közegből jövök. Csak Párizs nélkül. S lám, az én finom bőröm, amelyet sosem kezeltem párizsi krémekkel, ezt az érdes Tandilt találta magának!

Csütörtök

Cortes felhívta a figyelmemet egy ifjú költőre, Juan Angel Magariniosnak hívják, és a Hotel Residencial tulajdonosának a fia. Megkértem őt, vigyen el egy kávéházba, ahova más költők is járnak.

Ötkor beállított a kávéházba három fiú, akiknek halvány fogalmuk se volt rólam, és arról faggattak, hogyan kerültem Argentínába. A negyedik, egy alacsony, tizenhat éves gyerek, meghallva a nevemet, elmosolyodott és azt mondta: – *Ferdydurke!*

A többiek „Dipi”-nek hívják. Ezek szerint két olvasóm is van Tandilban (kettő, mert a másik a múzeumigazgató fia, Ferreira, tizennyolc éves).

Mind írnak. Így hát megkaptam, amire vágytam: vannak olvasóim, kávéházi asztalom és kollégák. Csak az a kár, hogy a kollégák közül egy se több húszévesnél.

Péntek

Coxnak, ennek a magas, sovány tizenhét éves nyakigláb fiúnak is a kollégája vagyok, akiben van valami a nagyvárosi hotelboyból, mindenkivel bizalmas és baráti hangot üt meg, tökéletes érdektelenséget tanúsít mindenféle tisztelet iránt, ilyet még nem is láttam, szörnyű modor, mintha egyenesen New Yorkból jött volna (miközben még Buenos Airesbe se jutott el soha). Ennek aztán semmi nem imponál, abszolút alkalmatlan bármiféle értékrend érzékelésére, és cinikus módon csak arra törekszik, hogy látszólagos szolgálatkészségét megőrizze. Az alacsonyabb rétegek született bölcsessége ez, az utcagyerek, az újságárus, a liftes, a kifutófiú bölcsessége, akinek a „felsőbb körök” csak annyit érnek, amennyit keresni lehet rajtuk. Churchill és Picasso, Rockefeller, Sztálin, Einstein számára egyszerűen zsíros zsákmány, akiből az utolsó fillér borraivalót is ki kell húzni, ha egyszer belépett a hotel halljába... ám ez a viszony a Történelemhez, amit ebben a fiúban érzek, engem megnyugtat, sőt valóságos megkönnyebbülést okoz, sokkal igazibb egyenlőséget jelent, mint a jelszavakból és elméletekből kreált szokásos. Megpihenek.

Szombat

A korlátozott élet. A helyi élet. Az élteti őket, amit a nap, nap mint nap, ad. Senki nem néz körül, mind a lábuk alá bámulnak, az útra, amin haladnak. A munka. A család. A teendő. Élni valahogy... A konkrét létezés.

Ami egyszerre fárasztó és vonzó számomra... ó, a korlátok, amelyek után annyira vágytam! A kozmosz már untat. Az „univerzalizmus” válságát diagnosztizálom magamon. Feltételezem, hogy ez ma sokak betegsége. A láttelelet a következő: évszázadról évszázadra tágítottuk a horizontunkat; a tekintetünk végül átfogta az egész földgolyót; erkölcsöt követelünk „mindenkinek”, jogot „mindenkinek”, mindent „mindenkinek”, ám ez meghaladja az erőnket! Ka-

tasztrófa! Kijózanodás! Csőd! Hisz én már eljutottam arra a pontra, hogy a rovarokat is egyenlőnek tekintetem az emberekkel, annyira vágytam az általános igazságosság egyedül lehetséges változatára. De az a pofon, amit lélekben kaptam az első rovartól, amelyet nem mentettem meg, a teljes tehetetlenségbe lökött... és tessék, most az összegyenyelőség, az összizgazságosság, az összszeretet és egyáltalán minden egyetemesség megsemmisül bennem; nem mintha nem is vágnék rájuk, de nincs rájuk erőm, utóvégre nem vagyok Atlasz, hogy a válla-mon tartsam az egész világot!

Én, aki nemrég még a katolikusokra és a kommunistákra nehezteltem az állatokkal szembeni arisztokratizmusuk miatt. Most meg, Cortest hallgatva, egyszerre megtagadom az emberektől az egyenlőséget! Micsoda ellentmondás ez bennem!

Ezek szerint én is „reakció” lettem? Reakció az univerzalizmus felé törekvő, egész eddigi folyamatra? Elég dialektikus vagyok ahhoz, és eléggé felkészültem rá, hogy mindazt elfogadjam, amivel a kor megterhel, vagyis a szocializmus, a demokrácia, a tudományos világnézet fiaskóját, úgyhogy már-már türelmetlenül figyelem az elkerülhetetlen reakciókat, kis híján én is az vagyok!

Beszűkülni! Korlátozódni! Csak azzal élni, ami az enyém! Konkrét akarok lenni és magánlény! Eddigi eszméim azt sugallták, hogy Kína jövőjén is törni kell a fejem; de hát sosem láttam Kínát, nem ismerem, nem jártam ott! Elegendem van az olyasféle parancsolatokból, hogy testvéremnek lássam azt az embert, aki nem a testvérem! Be akarok zárkózni a saját körömbe, nem akarok messzebbre jutni, mint ameddig a szemem ellát. Le akarom dönteni az egész átkozott „egyetemességet”, amely a legszűkebb börtönnél is szörnyűbb béklyó, és vissza akarom szerezni a Korlátozott Ember szabadságát!

Ezt a vágyamat jegyzem fel itt, ma, Tandilban.

II.

Szerda

Tandilban én vagyok a legkiválóbb! Senki sem hasonlíthatja magát hozzám! Ők hetvenezer: hetvenezer nálam alábbvaló... Magasba emelem a fejem, akár egy lámpát...

Csütörtök

Odahaza, Lengyelországban egyszer csak nőni, növekedni kezdtem. És most virágba borulok másutt is. Otthon az *Esküvő* és a *Transz-Atlantik* készül, továbbá egy *Bakakaj* névre hallgató kötet (a Buenos Aires-i Bacacay utca emlékére, ahol laktam), amely az összes elbeszélésemet tartalmazza. A *Ferdydurke* francia fordítása befejezés előtt. Tárgyalások a *Napló* francia és spanyol kiadásáról. Az *Yvonne*-t Krakkóban is, Varsóban is bemutatják. Levélváltások az *Esküvő* színrevitele ügyében. Egy halom cikk és tudósítás a hazai sajtóban. Na végre, valami

megmozdult, most már az egyik sarkallja a másikat, a mennybemenetelem hosszú évekre biztosítva! Hej, glória néked, te szaracén! Te szar...! Te sz...!
Tandil!

Péntek

Elfogyasztottam a világ legfinomabb reggelijét... „Halálra unod magad Tandilban...” Kétségbeesésemben elmentem Filefotto előadására Beethoven szimfóniáiról. Ez a krumpliorrú, zsömleképű Filefotto nyájas iróniával kijelenti: – Vannak, akik azt állítják, hogy a mester tehetsége a süketségből eredt. Ez képtelenség, hölgyeim és uraim, képtelenség! A süketségből nem ered semmiféle tehetség. A francia forradalomból fakadt a tehetsége, az nyitotta rá a szemét a szociális egyenlőtlenségre!

Látom Beethovent ennek a zsömleképűnek a markában, ahogy egy furkósbottal szétveri az Egyenlőtlenséget. Ó, te Filefotto markában vergődő Beethoven!

Miközben a lényem mélyebb rétegeiben előnt valami megelegedéskéféle, valami felszabadító vigasz arra a gondolatra, hogy lám az alacsonyabbrendű hogy tudja használni a felsőbbrendűt.

Szombat

Tegnap, miközben írtam, nyílt az ajtó, és megjött Ada, ez a kicsi, kicsinyke, aprócska, mikroszkopikus méretűre zsugorodott asszonyka, sápadt rémülettel az arcán. Operáció után van. Alig piheg. Buenos Airesben rábeszéltem, jöjjön el ide, ahogy ki tud mozdulni, afféle „nachkur” céljából. És most itt van. Henryk, a férje pár nap múlva jön utána, addig Ada csupa rettegés. „Hogy kerültem ide? Mit csinálok itt?!” Beültünk egy kávéra a cukrászdába. „Te jó isten, milyen cukrászda ez?” „Ada, szedd össze magad...” „Nem tudom összeszedni magam. Miért vagyok itt?” „Próbáld meg egy kicsit észre térni...” „Nem tudok észretérni, mert még itt vagyok. Miféle kávé ez?” „Pont olyan kávé, mint bárhol másutt...” „Mi az, hogy másutt, mi az, hogy pont olyan... Ez meg miféle ló?” „Egy ló, egy közönséges ló, hát látod.” „Ez egyáltalán nem közönséges ló, mert én itt még nem laktam be magam!”

Szerda

Nem tudok mit kezdeni magammal, eszembe jut, hogy N. N. (a bazár tulajdonosa) meghívott vacsorára, hát elmegyek... szerencsét próbálok, talán sikerül... De ahogy megpillantanak, fegyveres készültséget rendelnek el, megkettőzik az őrséget, előgördítik az ágyúkat!

Míntha én követelném meg tőlük ezt a védekező hadállást. A ház ura a művi jóindulat mellvértje mögött. A ház asszonya és a nagynénje, a vénkisasszony Raquel a szt. katolikus életelvek sáncain, élesre töltött fegyverrel, ha netán valami károm-

kodást eresztenék meg (ezekkel az entellektüelekkel sosem lehet tudni!). A lányok banális mosolypáncéllal kínálja a salátát. A fiú, aki mérnök, puha ingben, ápolt, nett, ráérős fickó, kis bajusszal, gyűrűvel, az autarchia remekműve.

Péntek

Igen... A burzsoázia bizalmatlan. És a proletariátus? Nem értem! Képtelen vagyok megérteni! Ó, legalább fél órát azon erőlködtem, hogy „megértsem” a sarkon álló munkást, aki a túlsó sarokra meredt. Mi jár a fejében? Milyen szálak szövődnek benne és hogyan? Nem megy. Van valami átkozott hézag, valami hasadék benne, amin képtelenség átjutnom. Mitől van, hogy minden nehézség nélkül bele tudom élni magam a gyerekek, a proletár ifjak világába, viszont a felnőtt parasztot vagy munkást egyszerűen leblokkolja előttem valami furcsa úr, valami rémes vákuum?...

Vasárnap

Nézd csak, a *familias*, abból áll a vasárnapi sétájuk, hogy járnak körbe a téren. Hogy keringenek! Hihetetlen, hogy tudnak keringeni! Akár a bolygók elemi mozgása, évmilliókat hátrálunk az őslét szférájába. Miközben úgy tűnik, maga a tér einsteinien meggömbül, hisz folyton előre mennek, mégis mindig visszatérnek. Lompos egy körmenet! Illedelmes, nyugodt, polgári arcok, világos olasz, spanyol szemekkel, barátságos ajkuk közt elővillanó fogakkal: így sétálgat erre-felé a jól nevelt kispolgár, feleségestül és gyerekestül...

Katonák!

A Rodriguez utca felől katonacsizmák ritmikus dübörgésétől lüktető menet. Betörnek a térre, mintha támadnának. Kész katasztrófa. Vége a sétálgatásnak, mindenki odasiet, hogy megcsodálja őket. A tér egyszerre élni kezd... de micso-da szégyen az ára! Hahaha – hadd nevessek –, hahahaha! Benyomultak ide e parancsszóra, robotként masírozó egyenruhás rabszolgatestek és igába fogott lábak. Hahahaha, humanista, demokrata és szocialista uraim! Hisz az egész társadalmi rend, minden egyes rezsim, a hatalom, a jog, az állam és a kormány, az összes intézmények mind e szolgaseregen nyugszanak, rajtuk, akik alig nőttek ki még a gyerekkorból, de már kordába fogták és kényszerítették őket, hogy fogadjanak vak engedelmességet (milyen felbecsülhetetlen képmutatás ez a kötelezően önkéntes eskütétel!), és mindet kiképezték rá, hogy öljenek, és hagyják magukat megölni. A tábornok kiadja a parancsot az őrnagynak. Az őrnagy kiadja a parancsot a hadnagynak. Minekutána e felesküdt és edzett legények megmarkolják a karabélyt, és elkezdenek tüzelni.

De minden rendszer, szocialista vagy kapitalista, ezen a szolgaságon nyugszik, ráadásul a fiatalok rabszolgasorsán, kedves racionalista, humanista és, hahaha, demokrata uraim!

Kedd

Itt, Tandilban sok olyan dolog esik meg velem, ami homályos... sötét... mint az is, ami Ricardon révén ért. A kávéházban ismertem meg, nyugodt, középkorú úr. Azt mondja: – Gombrowicz? Á, a könyveit nem ismerem, de olvastam önről. Mallea (argentín író) említette a Leoplanban (hetilap).

– Valóban. De ez legalább tizenöt éve volt.

– Igen. Kábé annyi.

– És csak egy mondat volt, már amennyire emlékszem, az egyik mondatában szóba hozott engem...

– Igen, igen. Egy mondat. És a neve megmaradt a fejemben.

– De hát az képtelenség, hogy tizenöt év után is emlékszik egy ilyen jelentéktelen megjegyzésre, és ráadásul egy olyan íróval kapcsolatban, akit nem is olvasott!

– Képtelen... Miért? Valahogy megmaradt bennem...

????????? Sötétség. Fal. Semmit se értek. Nem faggatom tovább, mert látom, hogy úgysem tudnék meg többet. Elfog a gyengeség...

Szerda

Sok minden, ami itt Tandilban történik, olyan... megmagyarázhatatlan, mint-ha azzal, akivel beszélek, elkerülnénk egymást. A végigmondatlanság felhője köztük és köztem. Szaporodnak a talányok. Szaporodnak a tévedések. Óvatos és banális kapcsolatokat létesítek velük. Elvesztettem a rátermettségemet, tudom, hogy bárdolatlan vagyok, és igyekszem elrejtteni magamat. Ők is elrejtik magukat.

Tehát egyre több függöny, egyre több füst... Egyre több féltékenység. Dupla sötétség, ami az ő szégyenérzetükből is, az enyémből is ered. Ők elszégyellik magukat, amikor azt hallják, hogy író vagyok, összehúzzák magukat, mint a házát cipelő csiga. Én meg azért szégyellem magam, mert több ezer emberrel szemben egyedül vagyok.

Félhomály, függöny, sötét, füst, féltékenység, akár egy templomban a mind titokzatosabb oltár előtt...

Csütörtök

A legnagyobb szentségünk a leghétköznapibb banalitásunkban rejlik. Szentség? Csak akkor nem félek ettől a szótól, ha triviális összefüggésben használom, vagyis ha épp az ellenkezőjét értem alatta.

Péntek

Nem én vagyok az első, aki abban akarom megtalálni az istenséget, amit nem bírok elviselni... épp azért, mert nem bírom elviselni...

Az egyik hegyen, amerre az avenida Espania kifut a városból, hatalmas kereszt áll, amely az egész várost uralja, ennek következtében aztán a város az önelégült és önmarkába röhögő gúnyos-szemérmetlen Semmilyen afféle renyhe, dölyfös ellenistentiszteletévé lesz... mint valami paródia és bizsutéria... Alálaló, szétvihogott misztérium, de nem kevésbé szent (a maga módján), mint az a másik ott fenn, a magasban.

Szombat

A csupa kő hegyoldalban nőtt eukaliptuszerdő sudár fatörzsei mintha maguk is kőből lennének, a hegy is, az erdő is, a falevelek is, minden kő, s ez az ünnepélyes kócsönd az egész karcsú és tiszta, száraz és áttetsző, a behulló napfény által megvilágított mozdulatlanúságot elárasztja. Cortes meg én az erdei ösvényen megyünk fölfelé. Márvány szoborcsoportok jelenítik meg a golgotai történetet, ezt az egész hegyet a Golgotának szentelték, úgy hívják, hogy *Calvario*. A kereszt súlya alatt eleső Krisztus, a megkorbácsolt Krisztus, Krisztus és Veronika... Az egész erdő tele ezzel a megkínzott testtel. Cortes valamelyik tanítványa az egyik Krisztus homlokára kézzel odafirkantotta: *Viva Marx!* Cortes nyilvánvalóan nemigen törődik az Úr kínszenvedésének figuráival, ő, a materialista egy másik szentségről tart lelkes előadást nekem, nevezetesen arról a harcról, amit a kommunisták vívnak a világgal a világért, miszerint az embernek nincs más választása, le kell igáznia a világot és „emberivé tennie”...ha nem akar örökre komikus és undorító pojáca, ocsmány kinövés maradni rajta... Igen, mondja, egyetértünk, az ember antitermészet, megvan neki a maga külön természete, s ebből kifolyólag ellenzékbe szorul a világban, nem kerülhetjük el tehát, hogy összemérjük az erőnket, s vagy sikerül bevezetnünk a világba a saját emberi rendünket, vagy örökre úgy maradunk egész patológiánkkal és abszurd létünkkel. Még ha e harc reménytelen lenne is, akkor is csak ez képes a maga szépségével és méltóságával együtt megvalósítani emberségünket, minden más a megalázásunkhoz vezet... Ez a *credo* felemelkedik a magasba, és eléri a csúcst, ahol a hatalmas keresztre feszített Krisztus uralkodik; én innen alulról, a sudár eukaliptuszok alól is jól látom a fához szegezett kezét-lábát, s mellesleg megállapítom, hogy az az isten meg ez az ateista ugyanarról beszél...

Már majdnem ott vagyunk a keresztnél. Bizalmatlan pillantást vetek erre a, mondhatnám, prométheuszi májgyötrelmekről megkínzott testre (mint tudjuk, a keresztre feszítési tortúra mindenekelőtt szörnyű májfájdalmakkal jár). A hátam borsószik, ahogy belegondolok a keresztfa *makacsságába*, tudniillik a fa egyszerűen *nincs olyan állapotban*, hogy akár egy milliméternyit is könnyítsen a vonagló testen, és *nem képes* megrémülni a kínszenvedéstől, még ha ő maga lépi is át a végső határt és válik már *képtelenséggé*; ám ahogy ez a játszma folyik a kínzó fa abszolút közömbössége és a test véget érni nem akaró ellenállása között, ahogy a fa és a test nem hajlandók egymást tudomásul venni, egy villanás erejéig megsejteti helyzetünk egész borzalmát: szinte látom, amint a világ kettétörik testre és keresztre. Miközben itt, mellettem ez az ateista apostol egyfolytában a másik megváltó harc szükségességét hirdeti. „A proletariátus!” Bizalmatlan pillantást

vetek Cortes testére, erre a sovány, ideges, csipás, rémes, cvikkeres fickóra, akinek nyilván a mája is rossz, akit nyomorulttá tesz a csúfsága, oly hitvány módon visszataszító, és látom, hogy ő is keresztre van feszítve.

Úgy érzem magam, mint akit két tűz közé szorított ez a két gyötirelem, melyek közül az egyik isteni, a másik istentelen. De mindketten azt kiáltják: harcolni a világgal, megváltani a világot, vagyis az ember megint *mindent* akar, nem lelvén a maga helyét, lázad, és az egyetemes, kozmikus, mindent felölelő Eszme hatványozott erővel tör ki... Előttem odalenn a városka, ahonnan felhallatszik az autódudálás és a korlátok közé szorított, rövid távú hétköznapi élet hangjai. Jaj, erről az emelkedett helyről lemenekülni oda a mélybe! Itt fönt, Cortes és a kereszt közt nem kapok levegőt. Szörnyű, Cortes azért hozott fel ide, hogy más – azaz istentelen – szavakkal előadhassa nekem ugyanazt az abszolút, szélsőséges, egyetemes vallást, a Teljes Igazságosság és Teljes Tisztaság e matematikáját!

És ekkor veszem észre, hogy a Krisztus bal lábára odaírták: „*Delia y Quique, verano 1957*”.

E felirat attól robban... nem, fogalmazzunk pontosabban, e friss, normális és megkínzatlan testek berobbanása... egy átlagosan megelégedett emberi élet hulláma, áramlata... a csodás, szent naivitás lehelete a létben... Sötét. Felhő. Függöny. Füst. Miféle vallás ez?

Vasárnap

Miféle vallás, amelynek tömjénfüstje Delia és Quique nyomán megcsapott, ahogy ott álltam a Golgotán Krisztus és Cortes között?

Azt mondtam Cortesnak: – Maguk ateisták miért istenítik az eszméket? Miért nem istenítik inkább az embereket?

Hisz itt van mindjárt a tábornok istensége. A tábornok ujjá nem pont ugyanolyan, mint a legutolsó katonáé? És mégis ez az ujj egyetlen intésével tízezreket küld a halálba, akik mennek, meghalnak, még csak nem is kérdik, mi az értelme az áldozatuknak. Adhat-e az ember értékesebbet a saját életénél a magasságbeli Istennek? Ha az ember a másik ember parancsára meghal, az azt jelenti, hogy az ember az embernek istene lehet. Az, aki kész meghalni a vezér parancsára, miért habozna térdre esni előtte?

És az Elnök istensége? És az Igazgatók és Professzorok istensége? És a Javak Tulajdonosának vagy a Művésznék az istensége? Szolgálat, rabszolgaság, alázas megadás, magam elveszejtése a másik emberben, teljes önátadás a Felettesnek: ez az, ami zsigerekig áthatotta az emberiséget. Hej, önök, ateisták-demokraták az Eszmének alárendelt embereket szeretnének látni, olyan egyenes sorokba rendezve, akár a virágágyásban a palánták. Igen ám, de az emberiség e horizontális víziójára rátamad egy másik, vertikális kép... és a kettő kölcsönösen megsemmisíti egymást, nincs mindkettőre érvényes közös törvény, nincs számukra egyetlen eszme. Elegendő ok ez arra, hogy kiiktassuk az emberiség vertikális tudatát, és csak a horizontálist ismerjük el? Tényleg nem értem magukat, ateisták. Elvesztették a józan eszük... miért hunyják be a szemüket ez előtt az istentisztelet előtt, ha ez isten nélkül működik a legtokéletesebben, sőt épp az istenhiány ennek a

*conditio sine qua non*ja? Valóban nem látom okát, miért ne ölthetne testet korunk metafizikai nyugtalansága az ember istenítésében, ha egyszer nincs isten?

Ahhoz, hogy ez megtörténjen, csupán arra lenne szükség, hogy odafigyeljenek az emberiség egy bizonyos tulajdonságára, nevezetesen, hogy szüntelenül alakulnia kell. Olyan ez, akár a milliárdnyi kaotikus molekulából összetevődő hullám, amely minden pillanatban mégis meghatározott alakot ölt. Hisz még egy kötetlenül beszélgető kisebb embercsoportban is megfigyelhetik, hogy a tagok ilyen vagy olyan formában összehangolódnak, még ha ez a forma véletlenszerűen és akaratuktól függetlenül, egyedül kölcsönös alkalmazkodási készségükből születik is meg... ám olyasféleképp, mintha valamennyien közösen jelölnék ki minden egyes részvevőnek a helyét, a maga „hangját” a zenekarban. „Az emberek” – ez az a valami, aminek minden pillanatban szerveződnie kell, miközben maga a szervezet, az együttes alakzat mintegy ezernyi impulzus alkalmi találkozásából jön létre, ennél fogva előre nem látható, és azok által sem uralható, akiből áll. Olyanok vagyunk, akár a dallamot alkotó hangzatok, a mondatot képző szavak, nem uralkodunk azon, amit kiejtünk a szánkron, villámként sújt le ránk a saját szavunk, akár az alkotóerő, amely belőlünk született, de megzabolázhatatlan. Ott, ahol alak, forma keletkezik, ott Magasabbrendűségnek és Alacsonyrendűségnek is kell lennie, s ezért van, hogy az emberek mindig az egyik lealacsonyításával akarják a másikat magasba emelni, azt az egyet a többiek fölé, s ez a nyomás fölfelé, amely kiemeli egyet, noha a legképtelenebb és a legigazságtalanabb, mégis a forma elkerülhetetlen szükségszerűsége, másképp nem jönne létre a magasabb szféra az ekképp több szintre osztódó emberiségben, a köznép kebeléből emelkedik fel ez a fenséges birodalom, amely az alsóbb rétegek számára szörnyű teher és csodálatos szárnyalás. Miért nem hajlandóak hát tisztelettel adózni e *véletlenszerű* fejlődésnek, amely belőlünk teremti új világot, ha nem is isteneket, de legalább félisteneket? Ki tiltja, hogy megpillantsák ebben az istenséget, aki magából az emberből lép elő és nem az égből száll alá? Hát nem jellemzik isteni vonások ezt a jelenséget, amely az emberközi, vagyis az egyenként mindannyiunkhoz képest felettes és kreatív erők gyümölcse? Hát nem veszik észre, hogy itt születik meg a Felsőbbség, amelyet képtelenek vagyunk uralmunk alá hajtani? Ateisták! Az értelmük miért hódol oly nagy szenvedéllyel az absztrakcióknak, az elméleteknek, az eszméknek, az észérveknek, és nem veszik észre, hogy az emberiség konkrétan itt, az orruk előtt tűzijátékként szórja magából az egyre újabb isteneket és egyre újabb kinyilatkoztatásokat? Talán igazságtalannak és immorálisnak érzik, talán lelkileg megalapozatlannak? De ne feledjék, ha mindez megférne a lelkükben, akkor az se Felsőbb erő, se Teremtő erő nem lenne.

Ó, ha végül nekem személy szerint sikerülne kerekét oldanom – kicsúszni az Eszme markából –, és beköltözni e másik, emberekből emelt templomba! Ha rákényszeríthetném magamat egy *ilyesféle isteni szubsztancia* elfogadására, többé nem kellene törődnöm ama abszolútumokkal, csak érezném itt, felettem, nem túl magasan, méternyire a fejem fölött e belőlünk fogant teremtő erők játszmáját, ezt az egyetlen elérhető Olümposzt, és ezt imádnám. Az *Esküvőben* van egy ilyen istentisztelet, és nem viccből jegyeztem meg a darab bevezetőjében, hogy itt az emberi lélek az emberközi lelket imádjá. És mégis! Soha nem voltam képes

megalázkodni, s az emberközi isten és énközöttem mindig valami groteszkum született az ima helyett... Kár! – mondom teljesen őszintén. – Nagy kár. Hisz egyedül ő lenne képes kiszabadítani – ez az emberekből született félisten, aki „felsőbb” nálam, igaz, csak egy hüvelykkel, lévén mintegy első beavatásként oly tökéletlen isteni lény, hogy épp illik az én korlátaimhoz – ennek az univerzalizmusnak a poklából, amellyel sehogy sem tudok zöld ágra vergődni, és visszatéríteni megváltó konkrétumomhoz. Jaj, megtalálni a korlátaimat! Korlátozódni! Korlátozott istennel rendelkezni!

Keserűen írom e sorokat... mert nem hiszem, hogy valaha is sikerülne átlép-nem ebbe a korlátozottságba. Továbbra sem enged ki markából a kozmosz. Nem túl komoly tehát, amit itt írok, lám, inkább szónoklatféle... miközben érzem magam körül a többi emberi természetet, oly nagyon mások, mint én, érzem, ahogy körülölel ez a másság, ott rejlik benne a megoldás, amely elérhetetlen számomra... akkor hát rábízom ezt az egészséget, tegyen vele, amit akar.

Kedd

Megint láttam! Őt! A surmót! Láttam, ahogy ette a maga becses kis reggelijét ott a kertek felett trónoló cukrászdában! A szent proletariátus! Ő, a gyümölcsös gazda, a targoncájával jött, csupa földnek és csupa fenéknek láttam, ugyanakkor drobesz ujjak és dagadt pófa, izmos, mokány, serény, odabújós az asszonyhoz, épp kilép a budiból. Azért mondom a budit, mert a fenéke erőteljesebb, mint a képe; az egész figurát a fenéke határozza meg. Hihetetlenül erősen bele van ragadva a maga surmóságába, ami rányomja bélyegét az egész szerzetre, erre a keménykötésű, dévajkodó, ám eközben felettébb dolgos és aktív alakra, aki legszívesebben az egész világot a maga surmóságához igazítaná. És imádja magát!

Mit kezdjek vele? Bianchottival ittam egy kávét, de neki nem szóltam róla egy szót sem... Mihez kezdhethék? Hisz az alacsonyrendűség mindig is fiatal volt! Mindig fiatal! A fiatalság a megváltása, természetes és megszentelő lételeme... nem, nem probléma számomra az alacsonyrendűség varázsa... De ha szemtől szemben találok magam egy paraszttal, aki nem suttyó gyerek már, ráadásul ki kell bírjam az élemedett korú tahó dupla csúfságát...

Dupla? Négyszeres, mert én, aki őt nézem, minden burzsoá finomsággal együtt nem vagyok egyéb, mint e borzalom megéneklése, odatartozom hozzá, mint képhez a negatív, két majom, egyik a másikból következik... Két élemedett korú majom! Brrr... Tudjátok, hogy fest a világ legborzalmasabb randevúja? Ha egy oroszlánal találkozol a sivatagban? Tigrissel az őserdőben? Egy szellemmel? Egy ördöggel? Ez mind kész idill! Rosszabb, százszor rosszabb, ha egy sápadt értelmiségi rálel egy bunkó bugrisra, feltéve, hogy ez a bugris már nem fiatal! Ez a randevú nyilván alámerül a teljes fizikai elfonnyadásba, az érett emberek kölcsönös undorába, amit soha nem tapasztalnál meg a téged felfaló oroszlánal, és még el is kell viselned ezt az embert, magaddal együtt, ebben az abszurdumban, ebben az idioszinkrázia-szöszban!

Kínoz, gyötör ez a tahó felnőtt... nem tudok elszakadni tőle! Két lábon járó disznóság!

Csütörtök

Hitler, Hitler, Hitler... Honnan került elő? Az életem zűrzavarában, az események e kaotikus kavalkádjában már rég figyeltem bizonyos szálak logikus gyarapodására. Ha egy gondolat domináns lesz, elkezdnek szaporodni a tények, amelyek mintegy kívülről támogatják ezt a gondolatot, olyasformán, mintha a külső valóság elkezdene együttműködni a belsővel. Már említettem, hogy nemrég – amúgy teljesen alaptalanul – fasisztának neveztek itt. Most meg véletlenül Tandil ismeretlen negyedébe, a Rivadavia *barrióba* tévedve, egyszerre megakad a szemem egy feliraton, amelyet krétával pingáltak a falra:

„LOOR Y GLORIA A LOS MARTIRES DE NURENBERG” (Dicsőség a nürnbergi mártíroknak).

Egy hitlerista Tandilban? És ilyen megveszekedett hangulatban? Ennyi év után? Fanatizmus? És hol? Hát Tandilban. És miért itt?... Ez is azok közé a sötét, homályos, nyilván ostoba tandili dolgok közé tartozik, amelyeket soha nem fogok kibogozni... de (tekintettel rá, hogy engem is megkínáltak itt a „fasizmus-sal”) egyszerre úgy tűnt, nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél... De ki célozgat errefelé és mire? Egy ideje persze azzal is tisztában vagyok, hogy van, amikor a haraszt zörög, és van, amikor a szél fúj...

Ráadásul ez a Hitler úgy szakadt a nyakamba, mint a cukrászdában a surmó, aki engem méregetett; és ha együtt hánysz egy surmóval, a végén a surmó le fog hányani.

Péntek

Miután pozdorjává és porrá verték Hitlert (abbeli félelmetekben, hogy feltámad), *post mortem* elnevezték sátáni közlésszerűnek, ordító megalomán pokolfajzat-örmeisternek. Elrondították a legendáját. Merő félelemből. De időnként a félelem is hódolat. Én inkább arra szavaznék, hogy *post mortem* ne féljünk tőle, a mások félelme tette őt nagygyá, nehogy már a ti félelmetek is nagygyá tegye.

Ami legdöbbenetesebb ebben a hősbén (miért is ne nevezhetném hősnak?), az a hihetetlen vakmerősége a véglet, a végső pont, a maximum elérésében. Úgy vélte, az győz, aki kevésbé fél, hogy a hatalom titka, ha egy lépéssel tovább megy, csak egyetlen lépéssel tovább, amit a többiek már nem tudnak megtenni, hogy akinek a vakmerősége félelmet kelt, az kibírhatatlan, az megállíthatatlan, s ezt mind az egyes emberekkel, mind a népekkel szemben képviselte. Ezen alapult a taktikája: egy lépéssel továbbmenni a kegyetlenségben, a cinizmusban, a hazugságban, a fortélyban, a vakmerőségben, egyetlen őrjítő, abnormális, fantasztikus, képtelen, elfogadhatatlan lépéssel tovább... és kibírni ott, ahol a többiek, tele rémülettel, már azt kiáltják: *passz!* Ezért taszította a német népet a kegyetlenségbe, és nem kevésbé Európát, a legborzalmasabb életet szomjazta mint az élet lehetőségének végső esélyét.

Nem lenne hős, ha nem lett volna gyáva. A legfőbb erőszak az, amit elkövetett, hogy képes volt magát Erővé tenni, megfosztva a gyengeségtől, az esetleges visszafordulástól önmagát. A legfőbb lemondás, amit vállalt, hogy a lét minden

más alternatívájáról letett. Érdekes kérdés: hogyan vált a német nép istenévé? Tegyük fel, hogy először csak néhány némettel „szövetkezett” – „szövetkezett”, vagyis vezérként belopta magát a kegyeikbe – és ehhez nyilván nem mindennapi tehetsége volt, hisz ebben a szakaszban, amikor még csak néhányan vették körül, a személyes adottságoknak igen nagy súlya van. S a folyamat e kezdeti fázisában, amikor még laza szálak fűzik össze az embereket, szüntelenül érvelnie kellett, meg kellett győznie, rá kellett beszélnie a többieket, eszmei csatákat kellett vívnia, hisz olyanokkal volt körülvéve, akik önként vetették neki alá magukat. Ez az egész még nagyon emberi és nagyon köznapi lehetett; még Hitler számára is, a hívei számára is létezett a visszaút lehetősége; bármelyikük szakíthatott vele, választhatott magának mást, szövetkezhetett mással és másképp. Eközben nyilván lassan működni kezdett, szinte észrevétlenül, a mennyiségi tényező, fokozatosan nőtt a hívek száma. S ahogy e mennyiségi növekedés bekövetkezett, a tábor már átlépett egy másik dimenzióba, amely az egyén számára szinte megközelíthetetlen. Mert ahhoz túl nehéz, túl masszív, elkezdí hát a saját életét élni. Lehetséges, hogy a tábor minden egyes tagja csak egy kicsit bízott a vezérben, ám ezt a kicsit a hívek nagy száma meghatványozta, ami veszélyes rakománnyal terhelte meg a hitet. S bekövetkezett az a pillanat, amikor már valamennyien úgy érezték, aligha balsejtelem nélkül, hogy ki tudja, mire vetemednének amazok, a többiek (hisz már oly sokan vannak köztük, akik teljesen ismeretlenek), ha nekik eszükbe jutna azt mondani, hogy *passz*, és kereket akarnának oldani. És ebben a pillanatban rádöbentek, hogy becsapódott az ajtó...

Ennyi elég is volt Hitlernek. Ő már érezte, hogy a tömeg erőt ad neki, naggyá teszi, ám a legkevésbé sem lehetett biztos se az embereiben, se önmagában. Semmi garancia nem volt rá, hogy saját természete, közönséges emberi mivolta nem kér-e egyszer csak szót, még nem vesztette el teljesen az uralmát saját sorsa fölött, még nemet mondhatott volna a saját nagyságának. Elkerülhetetlenül át kellett helyezni ezt az egészet a magasabb és az egyéni tudat számára megközelíthetetlen szférába. Hogy ezt véghez vigye, többé nem működhetett a saját energiájával, hanem csakis azzal, amellyel a tömeg ruházta fel őt, vagyis azzal az erővel, amely meghaladta az ő erejét. Így is történt. Alattvalóinak és híveinek segítségével, kiaknázva azt a feszültséget, amely közte és köztük keletkezett, belőlük merítve maximális bátorságot ahhoz, hogy önmagánál vakmerőbb legyen, és hogy a többiekben is felébressze ezt a vakmerőséget, Hitler a forrás állapotába hozta az egész tábor, amely kollektívaként minden egyes tagja befogadóképességét meghaladó borzalomra volt képes. Mindenki, beleértve magát a vezért is, csupa rémület. A tábor természetfeletti dimenzióba lép. Az emberek, akik a táborot alkotják, elvesztik önmaguk felett az uralmat. Most már egyikük sem hátrálhat meg, mert többé nem „emberiek”, hanem „emberköziek”, vagyis „emberfelettiak”.

Megjegyzendő, hogy ez az egész nagyon hasonlít a színházhoz... a megjátszáshoz... Hitler eljátszotta, hogy vakmerőbb annál, mint amilyen volt, ezzel kényszerítve rá a többieket, hogy egyesüljenek ebben a játszmában, de a játszma valóság lett, és tényeket teremtett. Világos, hogy a többi nemzet nem veszi be ezt a misztifikációt, s a tettei alapján ítéli meg Hitlert, miközben egy sokmillió népegyre hátrál, rettegve a vezér pusztító akaratától. A vezér nagy lesz. Furcsa egy

nagyság. Egészen döbbenetes ez a hihetetlen méretű elhatalmasodás, ahogy a szó, a tett, a mosoly, a harag egyaránt áthágja a normális emberi hatókört, mennydörgésként szól, eltiporva minden más lényt, aki végül is ugyanolyan, végül is nem kevésbé fontos nála... De a legfurcsább vonása ennek az elhatalmasodásnak, hogy az egész kívülről jön létre, a dolgok Hitler markában megnőnek, miközben ő maga megmarad ugyanannak, aki volt, egy köznapi ember az összes gyengéivel; egy törpe, aki Góliátnak adja ki magát; közönséges halandó, aki *kívülről* isten; egy puha emberi kéz, amely husángként sújt le. Maga Hitler is ennek a Nagy Hitlernek a markában van, nem mintha nem őrizné meg a maga közönséges érzéseit vagy gondolatait, a saját eszét, hanem mert az egész túl mellékes és túl gyenge ahhoz, hogy bármit is tegyen az Óriással szemben, aki kívülről áthatja őt.

Jegyezzük még meg, hogy abban a pillanatban, ahogy ez a folyamat átlép az emberfeletti szférába, az eszme felesleges lesz. Feltétlenül szükség volt rá az elején, amikor meg kellett győzni, egységbe kellett forrasztani a híveket; most viszont szinte haszontalan, az embernek mint olyannak ugyanis nem sok mondanója lehet ebben az új, emberfeletti dimenzióban. Az emberek egymás nyakára hágtak. Létrehozták a pressziót, a nyomást. Megszületett egy alakzat, amelynek megvan a maga igaza és a maga logikája. Az eszme már csak látszatként szolgál; ez a homlokzat, ami mögött végbemegy az ember ember általi megbélyegzése, amely előbb cselekszik, s csak aztán kérdez rá az értelmére...

Szombat

Ég veled, Tandil! Elutazom. Már bepakoltam a bőröndöm.

Kiöntöttem ide a papírra demokratikus észjárásom és univerzális érzéseim egész válságát, hisz nem én vagyok az egyetlen, látjátok, nem én keresem egyedül – ha nem is ma, de tíz esztendő múlva nektek is megjön hozzá a kedvetek – a korlátozott világot és a korlátozott istent. A jóslatom: a demokrácia, az egyetemesség, az egyenlőség nem fog kielégíteni benneteket. Egyre erősebben vágyódtok majd a kettősségre, kettős világra, kettős gondolkodásra, kettős mitológiára; a jövőben egyszerre fogtok két, egymástól teljesen eltérő rendszernek hódolni: a mágikus világ is megtalálja majd a maga helyét a racionális mellett.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

Példa

Ezüst tok, amelyben penge lakozik –
bölcesség híján, mint éle nélküli fű
vagyok, szürke s omlatag, kiben kedv alig.
Comeniust, ki szerette a példálózást, olvasok:
annyi szava volt,
hogy juthat közüliük nekem is,
hát az ő kardját – villogó hasonlatot – rántom elő
hüvelyéből, majd visszadöföm. Ismét megöltem.
Az éj ragyog. A könyv azonban
néma és nincs tekintete: a bölcs mondat se kínálja magát
jobban, mint az ostoba. Léghuzat lakik
a szobámban, megfér az árnyakkal, járkálnak a
recsegő padlón együtt, fel s alá. Az ablakpárkányon gyűrött ing.
Ágaskodik, de a holdfényhez fel nem ér, a sávban,
mely eltakarja, immár örökre sötétben marad. S a penge,
melynek teste vas, a sebbe a fájdalom, visszatolva,
mint fénylő él a holdvilágos fűben, ezüst hüvelyben hever.

Esel

Veszprémre a naplementét hagyom,
a rózsát a kertben és az illatot,
ha éjjelre nyílnak az ég, és a sötét föltárult ajtajában
ott áll a görbe gerincű Hold. Vagyonom az örökösömé,
húsom férgéké, csontom a földé,
jötteteim az ellenségeimé. Megfordítom
arcomat, a sovány forintot a halál:
a fej a földre hull, nem marad belőle
egyéb, mint hátán az írás. Firenzének két
hónap, ha jutott belőlem, Brüsszelnek se
több, mint lengyel szép lakóját magasztaló szerelem.
Rómáé a kék szemem.
Nincs mit elragadnom e városoktól,
nő bennük poros gyom, a járdaszélen
megbotlik az inga költő, itt és ott is a folyóparttal
egy-egy hullám pergő nyelvvel felesel.

Így

*ahol szívesen laknánk
ahol megtehetnénk
hogy átadjuk magunk a tétlen szemlélődésnek
mert bővében volnánk az időnek
arra a tájra még nem találtunk rá*

*így mesék vagy altatók helyett
az ősz finom ízeivel kényeztetjük egymást*

Jelre jel

*jól felidézhetően
a bőr napsütötte illata
a nyitva hagyott ajtó
s a cetlin a kibetűzhetetlen
utolsó mondat
a reggel szaharájában
mégiscsak jelre jel
mint eldobott kövek
a hullámverésben*

*későn vagy korán
tegnap vagy holnap nélkül
nézünk majd ki a képből
rejtélyes képlet
de ki nem akarna közülünk
földlakó maradni?*

A főbb szerepekben

„Nincs hajlamom, azt hiszem, a hősiességhez meg a szentséghez. Embernek lenni, ez érdekelt engem.
– Igen, mi ugyanazt keressük, de én kevésbé vagyok becsvágyó.”

(Albert Camus: *A pestis*, ford. Győry János)

I. A megbánásról

*Hatalmam teljében is
karónak szögelt madárijesztő*

*ki csak magát védi
a termés a sorsé*

*védi de mitől és mire
kabátujjait néha szétveti*

*a szél olyankor egy bolond
imádkozik a tövében*

*volt egyszer egy sír partján
kitaláltam a büntudatot*

*valami mégis legyen és lett
is korhadó fél méter közöttem*

*és a föld között kalap kabát belső
határa lettem megmondták rám van bízva*

*a föld de nem kért soha
semmit csak vigasztal és*

*hív igen így mondjuk hív
mai napot az eddigiek.*

II. A meg nem bánásról

hogy megtettem, amit mindenki, ha un kamaszodni,
hogy nem győztem a jót bátorsággal, türelemmel,
s tünődéssé halkul a hála, hiába is érzem,
s hogy nem hív ki az örög, hisz még győznie sem kell,
így is örökre velem lesz, mint anyajegy szem alatt vagy
mint csomag óvszer az első éjszaka óta.

III. Ha járok szívemnek útaiban

Árnyéktalan tavasz: körös-
körül várótermi fehér.
Választott világ (akár az
összes), bármelyikkel felér.

Hiányában még szebb túlpárt,
én is csak hallottam róla.
Urát részegen ismertem
meg, emlékszem a mámorra.

Rá nem. De ki más küldhetett
hibátlan, végtelen felhőt,
mögüle szeressen, kamaszt
félő és zavaró felnőt?

A rossz jele nem ránc: gyűrött
lepedő vonása hátan.
Kisimul, amíg sietek,
Nagyszombat otthon találjon.

IV. Az ellen

„Ne csodáld, hogy azt mondtam néktek:
szükség néktek újonnan születetek”
(Ján 3,7)

pesten lakik ő is minden eddigi nőm megvolt neki
kamaszkoromtól hordott összes cipőm
inkább az ő lábára illett mint az enyémmre én úgy
szeretem ha kicsit laza róla ez sosem derülne ki
amennyire tudom az egyetlen baja hogy nem létezik
ez mondjuk az én hibám de ha meghalnék és a testemet

*kiadnák és ő aki elsőnek értesült elfoglalná az egy dolog
hogy emlékemet úgy kerülne mint politikát a barátok
de nem kizárt hogy megölné az apámat csak mert isten
erre kéri vagy elhagyna mindenkit mert elég a félmegoldásokból
mondaná ugyanolyan nyugodtan mint ahogy a világra hogy
akarom igen akarom de hát ennyit én is tudok*

P É K P Á L

Mikor a hajós visszatér

(Részlet)

A ház

*az udvar csak
a lombsörény
és tavaszok a poklon át
éj-lepelbe fülledt reggel
mímelve a pirkadást
és vakablak
és koldus ég
rigók szava
hallgat
túl a pagony és a mező
minden sárba rothadt
pőre kő
a kőbor szél
s szem tükrébe forrva
a ház ahova hitésünk is
szava mocskát hordta
part ahol a jog és törvény
szakadéka kushadt
s álarcosan nemzetek még
mezítelen futnak
s mint a kopó uszul rájuk
néma vád hogy nincs tovább
s világtalan világukban
kihamvad a mécsvilág
s minden egész kettéhasad
sorsuk kelyhe csonka
kong
veszett harang szél öklében
mióta is hallgatom
s boldogokra mióta is
készülök így
holnap
létük már a sorsomat is
árnyaira bontja
s Pénélopé vásznán többé
nem tárul föl az a völgy
fák fölött hol hajók úsznak
s dallal ébred föl a föld*

MOHOLY-NAGY PÉCSETT, MUNKÁCSY CSÍKSZEREDÁN, ZSOLNAY PITTSBURGH-BEN

Magyar kiállítások amerikai gyűjteményekből

Kiállítások és kiadványok sora jelzi, hogy az Egyesült Államokban megélenkült az érdeklődés a magyar művészet iránt – és ebből az amerikai és a magyar közönség egyként profitálhat. A New Brunswick-i Rutgers Egyetem múzeumában állandó helyet kapott a Salgó Alapítvány XIX–XX. századi gyűjteménye, míg az alapítvány által szervezett Moholy-Nagy László-tárlat 2008. március végéig látható Pécsen. Pákh Imre Long Island-i üzletember Munkácsy-gyűjteménye előbb a festőnek a Magyar Nemzeti Galériában rendezett nagy kiállításán váltott ki elismerést (és némi szakmai vitát), majd azóta vidéki és határon túli helyszíneken látható: Csíkszeredát és Munkácsot is érintve, összesen közel tucatnyi városban. Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulóját kiállítással ünnepelte Denverben a Brown–Wiltse Gyűjtemény, amelyből korábban számos mű volt látható Budapesten a „Magyar fauve” kiállításon. 2007 nyarán másfél éves amerikai kiállítási körútra indult Nancy G. Brinker volt budapesti nagykövét kortársakat – mindenekelőtt kedvencét, Fehér Lászlót – is bemutató kollekciója, amelyet a clevelandi nyitótárlat alkalmából megjelent katalógus összegez. Érdemes számos más gyűjteményt is áttekinteni, hiszen ezek szereplése együttesen az eddiginél lényegesen nagyobb ismertséget adhat Amerikában is a magyar művészetnek; különösen, ha a 2009-es amerikai magyar kulturális évad felkarolja ezt a folyamatot. A tanulságok hasznosíthatóak a rákövetkező évben Pécsen rendezendő Európa Kulturális Fővárosa eseménysorozat tervezésénél is, hiszen a kihívás hasonló: hogyan lehet nemzetközi összefüggésben és a szűk szakmai esztétizálásnál fogyaszthatóbban, de igényesen, társadalmi-kulturális kontextusban bemutatni a magyar művészetet.

Nicolas Salgó Budapestre akkreditált amerikai nagykövetségként (1983–1986) kezdett el magyar műveket vásárolni, majd 1992-ben gyűjteményéből közhasznú alapítványt létesített The Salgo Trust for Education néven.¹ Most új lehetőséget teremt az a megállapodás, amelynek értelmében az anyag a Rutgers Egyetem által fenntartott Zimmerli Art Museumba kerül. Az önálló pénzügyi háttérrel létrejövő magyar művészeti központ külön kutatásokat, kiadványokat, saját szakmai programot tervez, az egyetem egy doktori ösztön-

¹ *Two Centuries of Hungarian Painters 1820–1970: A Catalogue of the Nicholas M. Salgo Collection* (Washington, D. C.: American University Press, 1991), kis válogatása kiállítva (Washington, D. C.: Cannon House Office Building – Rotunda Gallery, 1989); vö. János Enyedi (ed.), *A Legacy Envisioned. A century of modern art to celebrate Hungary's 1100 years, 896–1996* (Washington, D. C.: World Bank, 1996); *'Everywhere a Foreigner and Yet Nowhere a Stranger': 19th Century Hungarian Art from The Salgo Trust for Education* (New Brunswick, N. J.: Museum of the American Hungarian Foundation, 2003), katalógus nélkül; és *Calm between the Storms: István Szónyi and Hungarian Art between the World Wars. Works from The Salgo Trust for Education* (ugyanott, 2005) kiállításvezetővel; illetve *The Art of László Mednyánszky in Context. Works from The Salgo Trust for Education* (ugyanott, 2001), katalógus nélkül; továbbá *200 Years of Hungarian Painting* (New Brunswick, N. J.: Hungarian Heritage Center, 1990) katalógussal.

díjas hallgatója mindig magyar témával foglalkozhat majd. A Zimmerli Art Museum törzsgyűjteménye rangos európai – főleg francia és orosz – anyagot ölel fel, amelyhez társítva a magyar művek sokkal magasabb legitimációt nyerhetnek, mint önmagukban, zárt, nemzeti egységként. 2007 eleje óta a magyar művek már szerepelnek az állandó kiállításon, az év végén a gyűjtemény önállóan is bemutatkozik. Neves magyar művészek (Rippl-Rónai József) egy-egy alkotásán túl eddig nem volt arra példa, hogy amerikai múzeum az elmúlt százötven év magyar művészetének átfogó válogatását megszerezte volna. Ugyan a Zimmerli „csak” egyetemi múzeum, de ebben a kategóriában Amerikában a rangosak közül való, és ideális keleti parti fekvése miatt sokak számára elérhető. Ez a magyar művészet amerikai be- és elfogadásának eddigi legkomolyabb lépése.²

A kelet-európai országok szerény alkupozícióját mutatja, hogy magától értetődően donációról van szó, vagyis a múzeum nem fizet a művekért, és a Salgó Alapítvány az említett számos más hozzájárulást is fedezi az anyag feldolgozása, publikálása, kiállítása kapcsán. Fontos tényező, hogy egy volt nagykövet által létrehozott közhasznú alapítványt fogadott el a múzeum partnerül. Nem véletlen, hogy a magyar művészet másik nagy amerikai gyűjtője szintén ex-nagykövet, befolyásos politikai személyiség, míg a Munkácsy-, illetve a fauve-anyag kapcsán említett két gyűjtő tehetős üzletember. A magyar művészet elfogadását – legyünk reálisak – az ő társadalmi és vagyoni státuszuk legalább annyira segíti, mint a valóban tapasztalható, mindazonáltal így is csak gyér érdeklődés egy távoli, kicsiny, sokáig elzárt ország vizuális kultúrája iránt.

Ebben az összefüggésben kell látni a Pécselt a Salgó Alapítvány, elsősorban annak kurátora, Botár Olivér által szervezett Moholy-Nagy-kiállítást is. 2006 nyarán az alapítvány már tárlatot rendezett a művész korai munkásságáról New York belvárosában. Ez áttérésnek számít annyiban, hogy központi helyszínen mutatkozott be magyar anyag – bár jól látszik, hogy ehhez Moholy-Nagy neve kellett. Ha őszinték vagyunk, Moholyban nem magyar művészt becsülnek a tengerentúlon, ám mivel a korai alkotások álltak a középpontban, mégis a művész magyar és európai indulása vált végre hangsúlyosabbá. A helyszín is ilyen „jó kompromisszum” volt: valóban belvárosi, a legnagyobb New York-i könyvtártól egy sarkra, ugyanakkor szintén „csak” egyetemi kiállítótér. Pedig Moholy-Nagy „húzónev”. Nyilvánvaló, hogy más magyar alkotónak egyelőre esélye sincs nagyobb ismertséget szerezni, de a kiállítás sikere arra biztatott, hogy ezen a reális szinten azért lehet és érdemes tovább haladni. Az alapítvány jelenleg Mattis Teutsch János- és Kertész Andor-bemutatót szervez a keleti parton, más gyűjteményekkel karöltve. S közben a Moholy-Nagy-anyag elutazott New Brunswickba, majd most Pécsre. Az átmeneti repatriálás teljesen indokolt: a szakmán kívül Moholyt idehaza legalább annyira meg kell ismertetni, mint másutt külföldön. Pécs hiteles választás a Bauhaushoz fűződő más szálak miatt is; ideális csere-esetben a pécsi múzeum remek avantgárd anyaga is előbb-utóbb amerikai bemutatkozáshoz juthatna.

Két évtizeddel Salgó hivatali ideje után egy másik amerikai nagykövet is elkezdett magyar műveket vásárolni. Nancy Goodman Brinker 2001–2003 között képviselte országát Budapesten: eredetileg amerikai nőművészeti alkotások jutottak volna a rezidenciára, ám a Brinker hivatalba lépésekor elszenvedett terrorcsapás megakasztotta e programot. A nagykövet ehelyett választott – azóta is Rozsics István tanácsait követve – magyar műveket, majd tudatosan kezdett gyűjteni.³ Klasszikus (Szinyei Merse Pál)

² Ébh Gábor: „Magyar gyűjtemény – amerikai múzeum. Beszélgetés Botár Olivér művészettörténésszel, a Salgó Alapítvány kurátorával”, *Élet és Irodalom* 8, 2007. (LI.), 7.; vö. András Edit: „A báró életműve – tágabb perspektívában. Kiállítás a Salgó-gyűjteményből. Beszélgetés Botár Olivérral”, *Műértő* 7–8, 2001. (IV.), 9.

³ A századfordulós anyagból kiemelkedik Vaszary János 1905-ös portréja Batthyány Ilonáról: a mű 1915-ben szerepelt a San Francisco-i Panama-Pacific kiállításon és catalogue de luxe-ében. A grófnő id. Andrassy Gyula miniszterelnök lánya, az 1849-ben kivégzett Batthyány Lajos unokájának felesége, Batthyány Gyula festő anyja.

és avantgárd (Nemes Lampérth József) vásárlások mellett Brinker megismerkedett a kortárs magyar művészettel is. Ebben a gyűjteményi részben Fehér László jelenléte dominál, aki a modellnek történő hízélgéstől vagy a közönség felé hajló populizmus-tól mentes, valóban pszichológiai erejű portrét festett táci műtermében a nagykövetről 2004-ben.⁴

Brinker más mai magyar festők műveit is vásárolja (Mulasics László, El Kazovszkij, Szűcs Attila).⁵ Kuratóriumában múzeumigazgató (Baán László), Los Angelesben élő művészettörténész (Forgács Éva – ő írta az új katalógust is), és a magyar művészetet figyelemmel követő egyetemi dékán (Steven Mansbach) található. Újra azt látjuk, hogy a magyar művészet megkedvelése akár szubjektív okból, akár diplomáciai megfontolásból, akár egy intelligens budapesti tanácsadó fellépésének köszönhetően még vajmi keveset ér: hogy ebből magánügynél több legyen, ahhoz e program társadalmi beágyazása szükséges. Ezt szolgálják Brinker rendezvényei, előkelő vendégekkel, borsos belépődíjjal; s hogy ott a társalgásnak csak egy része terelődik a kihelyezett magyar festményekre – örüljünk egyáltalán, hogy egy része végre arra terelődik. Különben mikor beszél az amerikai elit Uitz Béláról vagy Ország Liliről? S a két példa nem véletlen: a kollektív kitűnő művekből áll, izlésficammal nem vádolható, az anyag esztétikailag a magyar művészet tisztaságát képviselő amerikai követe.

Ezért fontosak a rangos tanácsadók is. Nem újabb művek kiválasztásához kellene, azt elegendő a műkereskedelemben. Hanem presztízst kell a gyűjteménynek, olyan meghívások, publikációk, amelyek révén az amerikai művészettörténeti szakma, a média és más hatalmi csoportok érdemi köreibbe eljut a magyar művészet és annak sugallt híre. Sugallni kell; magától nem fogja észrevenni ez a közeg. Miért lenne érdeke „felfedezni” a magyar művészetet? Száz másik művészeti kérdés vár kutatásra, átértékelésre, s azok mögött vonzó ösztöndíjak, egzotikus országok. Csak aktív jelenlét esetén van esély arra, hogy a magyar hozzájárulást is észrevegyék a művészet történetéhez.

Ezért kár fanyalogni azon, hogy Brinker a 2007 nyarán indult kiállítási körutat összeköti egy másik társadalmi elkötelezettségével, a mellrák-kutatással. Testvére a kór áldozata lett, s azóta figyelmet és anyagiakat igyekszik mozgósítani a betegség gyógyításának előmozdítására. Már az anyag tavalnyi kiállításához kapcsolódó katalógusban és rendezvényeken is együtt szerepelt a rákellenes alapítvány és Bortnyik Sándor vagy Molnár Farkas egy-egy reprodukciója. Ez ugyanannyit ér, mint a diplomáciai körítés: egy karizmatikus politikusasszony kiállása a mellrák-kutatás mellett vonzza az amerikai figyelmet, médiát, s így legalább némi pillantás vetül a magyar művekre is. Lehet mindezt reklámnak minősíteni, és lehet helyette a magyar művészetnek szuverén, kritikai, tudományos helyet és elismerést kívánni – csakhogy az egyelőre és még jó sokáig illúzió Amerikában.⁶

⁴ A gyűjtemény második világháború utáni részének ereje Lakner László, Frey Krisztián, Tót Endre és mások műveiben rejlik, ezek megszerzése Brinker legbátrabb döntése volt.

⁵ *Hungarian Artists: An Exhibition of Passion, Interludes and Progress. The Collection of Former US Ambassador Nancy G. Brinker* (Tequesta, Fl.: Lighthouse Center for the Arts, 2005) és *Contemporary Hungarian Art from the Ambassador Nancy Brinker Collection* (Palm Beach Gardens, Fl.: Palm Beach Community College – Eissey Campus Gallery, 2005).

⁶ A most indult kiállítási körút állomásainak kiválasztása során még a kis amerikai múzeumok is közömbösen, gyakran negatív előítéllettel fogadták a magyar anyag ötletét – miközben magukról a művekről egyértelmű, az udvariasságon túlmenő elismeréssel szóltak, ha már vették a fáradságot, hogy megnézzék azokat. Kevésbé a művekkel vagy a művészekkel, inkább a magyar képzőművészettel mint olyan, mint a történelmi ráakódásoktól még nem megtisztított, szerencsétlen felhangokat előhívó kategóriával van a baj Amerikában. Ez legitimálja a törekvést, hogy ezek a művek egészen más kontextusban jelenjenek meg – például az idén huszonöt éves mellrák-ellenes alapítvány összefüggésében –, mert ez is segíthet előrevinni a magyar művészet ügyét.

Szakmai, elitista művészettörténeti alapon lenézni Brinker kezdeményezéseit azért is alaptalan, mert pontosan az ilyen utalásokat elejtő hazai értelmiségi, múzeumi közeg tesz keveset a magyar művészetet kívülföldi elismertetéséért. Vívják ki a magyar közintézmények a magyar művészetet vágyott (álmodott) megbecsülését a tengerentúlon, s akkor nem kell majd amerikai ügyek kontextusába helyezni Gábor Jenő vagy Pinczehelyi Sándor (a gyűjteményből két pécsi művészt említve) bemutatását.

Brinkernek időközben társa is akadt, egy gyűjtő házaspár a messzi Sziklás-hegység vidékein. Az elmúlt tíz évben a budapesti árverések egyik legaktívabb vásárlója egy olajipari üzletember a Colorado állambeli Denverből. Kirk Brown jogot végzett a Stanfordon, és New York-i karrier után váltott az olajkutatásra. A gyűjtés régóta kíséri életét: angol textil, dán bútor, kaliforniai kerámia – csupán néhány példa a sokáig zömmel iparművészeti érdeklődéséből. Véletlenül talált rá a kaliforniai Santa Barbara múzeumában 1991-ben megrendezett magyar avantgárd kiállítás kötetére.⁷ Ennek nyomán vette első magyar művét Budapestre. Mára mintegy kétszáz darabos – szintén Rozsics István tanácsai mentén gyarapodó – magyar műtárgyanyaga festmények és rangos grafikák mellett kerámiát és bútort is felölel. 2006 őszén, a forradalom évfordulójához kapcsolódóan, Denverben igényes katalógussal együtt mutatták be válogatásukat, kölcsönözve néhány művet Brinkertől is, mintegy hangsúlyozva, hogy a magyar művészet iránt érdeklődő amerikai gyűjtők nem versenytársak, hanem együttműködő partnerek (ezt jelzi, hogy elfogadják ugyanazt a magyar tanácsadót is).⁸

Mind Brinker, mind Brown magas szintű magyar kormánykitüntetést kapott nemrég a magyar művészet felkarolásáért. A két kollekció és a Salgó Alapítvány anyagából szemeztetve már korábban megvalósult egy közös kiállítás – Washingtonban, a központi jegybank épületében. Ez a 2005-ös őszi tárlat a kilencven évvel korábban megrendezett Panama-Pacific kiállításra tekintett vissza, a válogatásban több olyan mű is szerepelt, amely jelen volt a nagy San Francisco-i kiállításon.⁹ A tárlat washingtoni helyszíne jelzi, hogy a magyar művészet bemutatásának ügyét szisztematikusan támogatja a magyar nagykövetség is, ahol a rezidencián elhelyezett kortárs művek (Nádler Istvántól Klimó Károlyig) külön kiadványban szerepelnek. A 2005-ös kiállítást a Magyar Nemzeti Bank szponzorálta, és a siker nyomán az MNB idén is támogat egy kiállítást Amerikában, ezúttal a kelet-európai fotográfiából válogatva.¹⁰ Ez a láncolat megint arra példa, hogy egy-személyi projektként reménytelen a „magyar ügy” népszerűsítése, összefogással, különösen intézmények, szélesebb gazdasági-politikai befolyással bíró entitások bevonásával viszont megerősödhet a folyamat.

Döntő tényező még, hogy Brownék – akárcsak Brinker – magyar családi kötődés nélküli amerikaiak. Nem honvágyból állnak ki a magyar művészet mellett. Ez egészen más szintű legitimitást adhat hosszabb távon vállalásuknak, mintha a magyar emigráció belügye maradna néhány festő befuttatása. Ezért vívmány a Salgó Gyűjtemény elhelyezése is a Zimmerli Art Museumban, hiszen az intézmény már nem magyar partikularitásként

⁷ *Standing in the Tempest. Painters of the Hungarian Avant-garde 1908-1930*, Steven Mansbach (ed.), (Santa Barbara: Santa Barbara Museum of Art, 1991).

⁸ *Treasures Revealed – The Art of Hungary 1890-1956. Selected work from the collections of Jill A. Wiltse and H. Kirk Brown III and the Honorable Nancy G. Brinker, former U. S. Ambassador to Hungary. An Exhibition to Commemorate the 50th Anniversary of the 1956 Hungarian Revolution*, Shanna Shelby (ed.), (Denver, Co.: Emmanuel Gallery, 2006).

⁹ *The Art of Hungary: 1915, Revisited*, Mary Anne Goley (ed.), (Washington, D. C.: Gallery of the Federal Reserve Board of the United States of America, 2005).

¹⁰ A washingtoni National Galleryben megrendezett kiállítás most New Yorkba, majd európai helyszínekre utazik tovább. Jelentőségét az adja, hogy több ország regionális kontextusában mutatja be a fotóművészetet.

kezeli az anyagot, hanem egy nagy amerikai állami egyetem nemzetközi kollekciónak részeként.¹¹

Mindez nem csökkenti az emigráns magyarok szerepét. Pákh Imre Munkácsy-gyűjteménye ugyan eddig inkább idehaza fejt ki hatását, de az sem elhanyagolandó.¹² A festő árai a hazai árveréseken is elszaladtak, létrejött egy kiállítás a budai Várban, amelynek szakmai vitája elérte az országos napilapok címfoldalát, majd a vidéki tárlatok sikere fel-tüzeltelte a helyi önkormányzatokat, hogy az elmúlt évek budapesti sztárkiállításainak mintájára próbáljanak saját városaik múzeumi elé is sorokat csábítani.¹³ Ki gondolta volna, hogy ehhez részben egy amerikai magyar gyűjtő ambíciója szükségeltetik majd? A fejle-ményeknek nyilvánvalóak a hátulütői is, hiszen a Nemzeti Galéria tárlatát kapkodás nél-kül, jobban elő kellett volna készíteni; öröm lenne, ha nem egy meglehetősen konzervatív ízlés szólítaná a múzeumi ajtók elé sorokba a vidéki látogatókat; szintén kétes értékű az önkormányzati törekvés a mindenáron népszerű kiállítások megrendezésére. De nagyjá-ból hasonló a helyzet értékelése az előző amerikai példákéhoz: ébredtek volna a hazai közgyűjtemények hamarabb, s akkor nem (csak) ez a vonulat nyitotta volna meg a helyi politikusok pénztárcáját, a média figyelmét.

Mindenképp örvendetes, hogy az Egerben igényesen válogatott Ziffer Sándor-tárlat is volt látható a nyáron (szintén magánkezdeményezésre: az MKB pénzügyi szervezésé-ben), vagy Debrecenben az újjáéledt Munkácsy-kultusz nyomán (ambivalens értékű) Le-onardo-kiállítás is nyílt.¹⁴ Kaposvártól Békéscsabáig több városban helyi rekordot hozott a Munkácsy-show, és három múzeum ennek következtében megállapodott abban, hogy ezentúl évente valamilyen nagyobb szabású utazó kiállítást rendeznek közösen. Ha eh-hez Munkácsy kellett Amerikából, hát legyen.

Egy régen várt budapesti kiállítás létrejöttéhez is hozzájárult némi emigrációs segít-ség. A múzeum és privát kollektívák kapcsolatát több szempont mentén bemutató tárla-tok (Gyűjtők és kincsek, Esterházy-kincstár) sorában, 2007 májusában újabb magángyűj-teményi kiállítás nyílt az Iparművészeti Múzeumban – ezúttal a habán kerámia köré szervezve. Az összesen tíz kollekciónál több válogatott anyag legjelentősebb egysége történe-tileg egyetlen gyűjtő munkáját dicséri. Az építészmérnöként végzett Krisztinkovich Béla Budapesten a hatvanas években bekövetkezett haláláig a habán kerámia nemzetközi rangú gyűjtője és szakértője volt, könyvei több nyelven jelentek meg. Apja Liszt Ferenc

¹¹ A Brinker-, a Brown- és a Salgó-gyűjtemény közös vonása az is, hogy keresik a nyilvánosságot, a már említett példákon túl is segítik egymást kiállítási szereplésekben: a New York, New Bruns-wick és Pécs között utazó Moholy-Nagy-kiállítás is a Salgó-féle törzsanyagon túl a művész egyik reprezentatív, már a szocializmus idején is számos nemzetközi tárlatot megjáró, korai önarcképét Brinker kollekciónak mutatja be, ahová az nemrég került budapesti árverésről. Más amerikai magyar gyűjtemények visszahúzódnak, holott akad még értékét tekintve ugyanilyen jelentős kétféle, amerikai és budapesti helyszín között elosztott gyűjtemény is.

¹² Pákh Imre Munkácsyon született, 1974 óta él az Egyesült Államokban. Hosszú ideje sokféle mű-tárgy gyűjtésével, adásvételével foglalkozott, míg a magyar festészet felé a rendszerváltás után fordult. A budapesti árverések mellett Munkácsy műveit elsősorban amerikai forrásokból tudta megszerezni, hiszen a tizenkilencedik század végén a Párizsban élő, ünnepelt festő a kereskedő-je révén sok művet adott el az Egyesült Államokban.

¹³ *Munkácsy-képek Amerikából. Válogatás Pákh Imre gyűjteményéből* (Debrecen: Déri Múzeum, 2005) és (Pécs: Pécsi Galéria, 2006); utóbb kiállítva számos más város – többek között Munkács és Csík-szereda – múzeumban.

¹⁴ Pákh Imre Amerikában megvette, majd a debreceni Déri Múzeumnak letétbe adta a Krisztus-tri-lógia hiányzó darabját, a *Golgotát*. Megszerzett Munkácsyhoz kötődő műveket is, például a *Gol-gota* és a *Krisztus Pilátus előtt* című két pannó egykori amerikai tulajdonosa, John Wannamaker philadelphiai áruház-tulajdonos Munkácsy-szobájában függő osztrák portrét a festőről (1877), amelyen Munkácsy a trilógia egy darabjának vázlatát készíti.

egyik tanítványa volt; rokonai, Ráth-Végh István és Ráth György is a művészet felé orientáltak. Nagy gyűjtői körben mozgott (Herzog Mór, Hatvany Károly), később szisztematikusan szerzi meg a felbomló kollekciók csúcscarabjait – például Kernstok Károly özevényének tulajdonából (a jeles festőről kevesen tudják, hogy kitűnő kerámia gyűjteménye volt, amelyhez Kozma Lajos tervezte a polcrendszert).¹⁵ Halála után a család Kanadába települt ága is folytatta a gyűjtést. Emigrált lánya, Krisztinkovich Mária és férje, Horváth Jenő kurátorként is számos habán vonatkozású kanadai kiállításban működött közre.¹⁶ Könyvtárukban igyekeztek hungarica-anyagot, elsősorban nyomtatvány-, könyv- és térképtárat összeállítani. Ennek nemrég megjelent háromkötetes katalógusa ritkaságokat is felsorol, többek között Temesvári Pelbárt (1505), illetve Zsámboki János (1521) latin nyelven megjelent könyveit. Az anyag összességében Buda egy 1493-as térképétől Werbőczy István *Tripartitum*án át kora huszadik századi munkákig húzódik.¹⁷ A Budapesten maradt családi ágban ugyanígy tovább élt a gyűjtés, az egyik leszármazott, Réti László ügyvéd (az Iparművészeti Múzeum Baráti Körének elnöke) lett a habán kiállítás fő szervezője.

A tárlat és a katalógus először mutatta meg, hogy az egykori Krisztinkovich-gyűjteményen túl a család budapesti és vancouveri ága egyaránt milyen elsőrangú kollekciót és szakkönyvtárat épített fel – nem kis részben külföldi árverésekről, galériákból vásárolva. S a remekműveken túl tanulmányunk szempontjából ez a lényeg. A külhonba szakadt művészetbarátok ugyanis évtizedeken át a magyar (vonatkozású) kulturális örökség elszánt gyűjtői, feldolgozói, fontosságának hangoztatói voltak. Míg a szocializmus alatt ideológiai és pénzügyi akadályok miatt a magyar anyag inkább csak kifelé vándorolt az országból, s ezáltal szétszóródott, addig emigránsoknál jelentős kollekció és kapcsolódó tapasztalatok, szaktudás halmozódott fel. A habán kiállítás is jól mutatja, hogy örökségünk egyetemes jelentőségű fejezetének elfeledettségét végül egy magángyűjtő elégelte meg: a családi történetet, az emigráns rokon gyűjteményt is szeretne volna bemutatni, nyugati színvonalú katalógust akart, méghozzá határidőre, a megnyitóra, és nem belterjes szaknyelven, hanem a közönséghez szólva, igényes ismeretterjesztő tárlatvezetésekkel egybekötve – és ez sikerült is.¹⁸

Hasonló erejű felismerés, hogy a ma a világon egy kézben lévő legjelentősebb Zsolnay-anyag az elmúlt évtizedekben Pittsburgh-ben gyűlt össze. Gyugyi László nyugdíjas mérnök harminc éve vette meg első Zsolnay-tárgyát, s múzeumi rangú gyűjteménye ma hatszáz darabos válogatással tekinti át a gyár első világháború előtti történetét. 1974-es első vásárláskor Gyugyi már másfél évtizede külföldön élt; majd egy nagy amerikai vállala-

¹⁵ Vö. Borsos Béla: „Krisztinkovich Béla műgyűjteménye”, in: Pogány Frigyes (szerk.), *Budapest műemlékei II.*, Akadémiai, Budapest, 1962. 562–564.; Katona Imre: „In memoriam Krisztinkovich Béla (1887–1969)”, *Művészettörténeti Értesítő* 4, 1971. (XX.) 305–306.; T. I. [Tombor Ilona]: „Műgyűjtők. Habánok világában: Krisztinkovich Béláról”, *Múzeumi Magazin* 2, 1968. 48–49.

¹⁶ Horvath, J. Eugene and Maria H. Krisztinkovich: *A History of Haban Ceramics. A Private View. A Canadian Collection of Hungarica Volume IV* (Vancouver, B.C.: priv. ed., 2005).

¹⁷ Ld. uők.: *A Canadian Collection of Hungarica Volumes I–III* (Vancouver, B.C.: priv. ed.) I.: *Books 1494–1819* (2001), II.: *Maps and City Views 1493–1817* (2001), III.: *Books 1820–1920* (2006). Az ötödik kötet most készül. A Horváth–Krisztinkovich-könyvtárat számos magyar politikus megtekintette Vancouverben, Szabad Györgytől Martonyi Jánosig. Ld. még Kulcsár Kálmán: *Kanadai napló*, Századvég, Budapest, 2005. 171. és 203.

¹⁸ A kiállításból ugyan nem lett igazán népszerű, nagy tömegeket megmozgató, akár nemzetközi hírű esemény, de ez egyrészt jócskán a múzeum belső problémáival magyarázható, másrészt nem homályosítja el a tény, hogy emigráns kollekciók bevonása nemcsak szép tárgyakat, hanem új szemléletet is hoz. Vö. *Habán mítosz 1593–1738: magyar magángyűjtemények kincsei*, Réti László (szerk.), Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2007.

latnál dolgozva lehetséges nyílt rendszeresen felkeresni London és Párizs régiségközpontjait, ahol kitűnő Zsolnay-darabokra bukkant. Az angol főváros a historizmus, míg a francia főváros elsősorban a szecesszió korából származó műveket vonzotta azok megszületésekor, s ezért ma ezek a tárgyak jutnak ki ott a műpiacra.¹⁹ Gyugyi központi figurája volt a néhány évvel ezelőtti nagy New York-i Zsolnay-kiállításnak, s most önálló könyv jelent meg kollekcijáról. Az elsőrangú tárgyak mellett a Zsolnay hatástörténetének, terjedésének (szétszóródásának) is tanulságos forrása ez a gyűjtői pálya. Az elmúlt években idehaza újra tapasztalható Zsolnay-lázat (számos könyv megjelenése, több millió forintos árverési leütések) több más szalon is külföldi helyszínekre lehet visszavezetni; a közelmúlt másik legjelentősebb privát Zsolnay-kollekciója Bécsben volt, az Unilever világég egykori igazgatójának tulajdonában.²⁰ Míg a szocializmus idején idehaza a Zsolnay a művészettörténeti értéktől sajnos mentes, „előkelő, ünnepi” családi étkezés kategóriájába süllyedt, addig a száz évvel ezelőtti, valóban nemzetközi ranggal bíró darabokat néhány magánszemély gyűjtötte külföldön. Ők voltak a magyar örökség e szeletének továbbvivői; s hogy lesz-e a Zsolnay történeti értékeiből újra egyetemesen elfogadott, keresett, szakmailag és piaciilag is nemzetközi rangú érték, az nagyrészt azon múlik, hogy a külföldi gyűjtők példáját mostanság átvevő magyar műkereskedők és gyűjtők együtt tudnak-e működni a hazai múzeumokkal (Iparművészeti, Pécs) mérvadó küihoni kiállítások és publikációk létrehozásában.

Kisebb gyűjteményi egységeket meg is szerezhetnek magyar múzeumok a tengerentúlról. Jó példa erre az a kollekción, amelyből fél éve szinte egy időben volt kiállítás a New York-i magyar kulturális központban, illetve a Kiscelli Múzeumban. Müller Miklós gyűjteményéből Deim Pál és Korniss Dezső művei mutatkoztak be New Yorkban.²¹ „Kornisst az ötvenes évek végén ismertem meg Mezei Árpádon keresztül. Jó párszor jártunk a műtermében, ő is gyakran jött hozzánk. Amikor New Yorkból elkezdtem hazalátogatni, hamarosan felkerestem, és folytattuk a kapcsolatot. Deim Pál szitanyomatait a szentendrei Műhely Galériában láttam először a nyolcvanas évek elején, azóta is tartjuk a barátságot”, idézi fel a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjaként, a Rockefeller Egyetem professzor emeritusaként nemrég nyugdíjba vonult tudós. Az 1964-ben szakmai meghívásra New Yorkba költözött Müllert ketten is a magyar művészeti kapcsolatai ápolására ösztönözték: az ugyanakkor New York-ba költözött Jakovits József szobrász és Müller második, amerikai felesége. Müller megismerkedett az egyiptomi származású, Buenos Airesben élő Makarius Sameerrel is, aki 1946 óta remek grafikai mappát őrzött az Európai Iskola alkotóitól, amelyet Müller megvásárolt tőle. S most, hatvan évvel azután, hogy ez az Európai Iskola-válogatás elhagyta Magyarországot, a Fővárosi Képtárnak módja nyílt Müllertől megvásárolni.²² Az esemény különlegessége, hogy a képtár – bár sok alkotást szerzett meg magán-

¹⁹ Csenkey Éva, Gyugyi László és Hárs Éva: *Zsolnay a nagyvilágból: Gyugyi László gyűjteménye*, Helikon, Budapest, 2006. A gyűjtésnek gyümölcsöző forrása az Egyesült Államok is, ahová Zsolnay-ék számos tárgyat exportáltak, még ha ezek eredete ott gyakran ködbe veszett is, s így például egy Luna-mellszobor megszerzése érdekében Gyugyi Lászlónak évekil kellett leveleznie a nebraskai tulajdonossal.

²⁰ Ébli Gábor: „Zsolnay és informel. Rudolf Schmutz gyűjteménye”, *Szalon* 6, 2004. (VIII.) 34–37.

²¹ *Rare View. Hungarian Postwar Works from the Miklós Müller and Jan S. Keithly Collection: 21 works by artists Pál Deim and Dezső Korniss* (New York, N. Y.: Hungarian Cultural Center, 2006).

²² *Lapok az Európai Iskola történetéből: Makarius–Müller–Keithly gyűjtemény*, Fővárosi Képtár, Budapest, 2007., vö. *Elvesztett lapok a XX. századi magyar művészet történetéből. A Makarius–Müller Gyűjtemény*, Várkonyi György (szerk.), Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2003.; korábbi svájci (1946) és argentin (1954) bemutató után legelőször idehaza kiállítva (Budapest: 2b Galéria, 2002); vö. András Edit: „Egy üres szoba New Yorkban bűn. Beszélgetés Müller Miklós műgyűjtővel”, *Műértő* 11, 2002. (V.) 9.

gyűjteményekből – százéves története folyamán először vett meg privát tulajdonú műtárgyegységet egyben. S hogy ezt így egybegyűjtve meg lehetett vásárolni, ez Müllernak köszönhető, hiszen az anyag vagy már korábban szétesett volna Amerikában, vagy ma egyesével magasabb áron lett volna értékesíthető budapesti árveréseken.

Müller együttal azon értelmiségi gyűjtők példája, akik számára a hazai műtárgyiaci felfutása a rendszerváltás óta szinte ellehetetlenítette a gyűjtés folytatását Amerikában is: a felbukkanó magyar művek hazaáramlanak az elérhető jóval magasabb árszint reményében. Számos ilyen lezárult kollektívó található az Egyesült Államokban, például az említett Mezei Árpád egykori legendás gyűjteménye leszármazottainál. Ennek amerikai száalai oda húzódnak vissza, hogy az Indiana Egyetem művészeti múzeuma 1972-ben modern magyar kiállításnak adott otthont.²³ Az igazgató eredetileg azért kereste fel a röviddel azelőtt Amerikába költözött Mezei Árpádot, az Európai Iskola (1945) egykori alapítóinak egyikét, a francia szürrealizmus szakértőjét, hogy segítséget kérjen Yves Tanguyról készülő disszertációjához. Mezei magyar gyűjteményének láttán merült fel benne a kiállítás gondolata, amelyhez néhány más kollektívóból is kölcsönöztek műveket. Ugyancsak Mezei és egy egyetemi professzor kapcsolatából született kilenc évvel később Bostonban a Northeastern Egyetem kiállítótermében a következő modern magyar művészeti kiállítás.²⁴ Mezei Árpád kollektívóját ma örökösei őrzik New Yorkban, míg az eredeti anyagból sok mű került más családtagokhoz is, például testvéréhez, a felvett nevén jegyzett, s párizsi emigrációban elhunyt Pán Imréhez, illetve annak fiához, a belsőépítész és ma is aktív budapesti műgyűjtő Mezei Gáborhoz, valamint Müllernél, Mezei Árpád lányának első férjéhez. Az egykor Vajda Lajostól is főműveket tartalmazó Mezei-gyűjteményről máig nem született tudományos áttekintés, ami kifejezetten a magyar szakma adóssága.

Az ilyen gyűjtéstörténeti kutatások egyik New York-i motorja a gyermekkora óta Amerikában élő Szarvasy Mihály. A Carnegie Hallban lezajlott 1956-os emlékkoncert szervezője volt, a készülő emlékalbum szerkesztője. Az 1939-es New York-i világhiállítás magyar anyagának rekonstrukcióján is fáradozik, ő azonosította az utóbb az IBM gyűjteményébe került (jelenleg a Salgó Alapítvány tulajdonában lévő) Szőnyi István-festményt, amely szerepelt ezen a kiállításon. Létrehozta a Hungarian Art Foundationt, hogy az amerikai intézmények és magyar kötődés nélküli, befolyásos szakemberek is megismerjék a magyar művészetet, valamint könnyebben jöjjenek létre az amerikai és a magyar kontextusban is jól értelmezhető, a szűk körű érdeklődőkön túlnyúló kiállítások.²⁵

Az alapítványok szerepe másutt is jelentős lehet. A New York-i Weinger Alapítvány számos alkotást ajándékozott a Magyar Nemzeti Galériának (ebből kiállítás és Bajkay Éva tanulmányával könyv is született), illetve a támogatásukkal új kötet készül az Amerikában elhunyt művészeiről. A szerző, Körner András New York-i építész saját Weinger-anyagából kiállítás jön létre Budapesten egy olyan galériában, amely sokat tesz az amerikai-magyar művészeti kapcsolatokért. A 2b Galéria egyik alapítója Böröcz András New Yorkban élő művész, számos kiállítás pedig amerikai magyar vonatkozású. Például 2007 elején válogatás volt látható John Bátki szőnyeggyűjteményéből. Bátki az Egyesült Államok keleti partján él, és mint a magyar irodalom amerikai műfordítója ismert. Többek között József Attila, Krúdy Gyula, Szép Ernő, Ottlik Géza, Mátyás Iván és Lengyel Péter műveit ültette át angolra. Szülei az ötvenhatos forradalom után kerültek a

²³ Mezei kollektívójáról emigrációja előtt ld. P. Szűcs Julianna: „Az Európai Iskola képei Mezei Árpádnál”, *Műgyűjtő* 1, 1971 (III.), 14–17.; uő.: „Mezei Árpád modern francia gyűjteménye”, *Műgyűjtő* 4, 1971 (III.) 16–18.

²⁴ *Hungarian Art 1920–1970*, Peter Serényi (ed.), (Boston: Northeastern University Art Gallery, 1981).

²⁵ Szarvasy a pécsi Moholy-Nagy-kiállítás előkészítésében is részt vesz, gyűjteményéből sok tételt kölcsönöz.

tengerentúlra, s a Paulay Ede utcai lakásban gyerekként megszeretett szőnyegekre később is jól emlékezett. Egy 1973-ban Berkeley-ben látott türkmén szőnyegkiállítás nyomán, frissen kapott irodalmi ösztöndíjából vásárolta meg első szőnyegét, ma már tudományos szőnyeg-motívumtár összeállításán dolgozik.

Sorolhatnánk még további példákat. A Mickey Wolfson által Miami-ban létrehozott *Wolfsonian Institute* nagy európai, s közte magyar műtárgy- és dokumentumgyűjteményt őriz a huszadik századból. Az intézethez egyetem is kapcsolódik, nemrég nyílt meg európai testvérintézménye is, a *Wolfsoniana* Genovában. Egy lehetséges kutatás történeti vetületét erősítené egy-egy olyan epizód pontosabb feltárása, mint a magyar gyűjtő, Köves Oszkár 1963–1968 közötti amerikai tartózkodása: kollekciónak minden Amerikába vitt Czóbel Béla-műve könnyen vevőre talált, elsősorban Chicagóban. A jelen folyamatainak megismerését szolgálhatja annak részletes dokumentálása, hogy Soros György és családja a magyar avantgárd rangos válogatását őrzi, Yoko Ono kitűnő kortárs magyar műveket vásárolt gyűjteményébe a rendszerváltást követő évtizedben, míg Charles Simonyi üzletember a kortárs amerikai művészet terén nagy gyűjteményt állít össze. Az amerikai emigrációból időközben Budapestre visszatelepült Havadtőy Sámuel – tavaly óta a Ludwig Múzeum Baráti Körének elnöke – művészként, galériásként is jegyzett, és gyűjteménye példaértékű abban, ahogyan élvonalbeli amerikai (Roy Lichtenstein, Keith Haring) és magyar alkotók (Kelemen Károly, Káldi Kata) munkáit együtt mutatja be. Ilyen eredmények szakmai publikálása és szélesebb körű kiállítása kínálna valóban követhető mintát a magyar művészet integrációjára.

Az amerikai érdeklődők számára ugyanakkor feltehetően Steven F. Udvar-Hazy neve csengene legismerősebben: hatvanmillió dolláros adomány (1999) a Smithsonian Institutions másfél évszázados történetének legnagyobb donációja volt, s ezért a National Air and Space Museum három éve Washingtonban átadott új épületét a repülőgépeket lizingelő vállalatát vezető üzletemberről nevezték el. Mint látható, a magyar vonatkozás eltérő a tanulmányban eddig röviden-hosszabban említett, mintegy kéttucatnyi példában. Hol a gyűjtő és a gyűjtött anyag is magyar, hol csak a személy, de a tárgy nem, vagy éppen fordítva, a gyűjtő amerikai, míg a művek magyarok. Tágabb értelemben mégis a magyar kulturális örökséghez, a magyar kulturális tudathoz tartoznak ezek a folyamatok, dokumentum- és műalkotás-egységek. Azt erősítik, amire leginkább szükség van: a magyar művészet nemzetközi kontextusát, hogy ne csak magyar tulajdonban, magyar intézményeknél, más magyar tárgyak mellett, nemzeti alkalmak kapcsán, óhatatlanul is belterjes tárlásban találkozzon az amerikai, magyar vagy nemzetközi közönség magyar művészettel.

Ilyen perspektívából érdemes még egy kitekintést tenni. A műkereskedelem céljai eltérnek a gyűjtés, az örökségmegőrzés szempontjaitól, de a magyar művészet amerikai befogadását szem előtt tartva már néhány példa után az eddigiekhez hasonló következtetésre juthatunk. A legkülönlegesebb magyar származású amerikai műkereskedő Nagy Tibor volt. Magyarországon 1922-től a Nemzeti Banknál dolgozott, doktorált, neveltetése és jövedelme révén németalföldi és itáliai festményeket gyűjtött. 1948-ban távozott az Egyesült Államokba, ahol először avantgárd bábszínházat nyitott. Bár ez csak egy évig működött, olyan ismeretségeket hozott számára, mint Jackson Pollock, Franz Kline és Willem de Kooning, akik rábeszéltek egy galéria megnyitására (1950), előbb Manhattan 53., majd 57. utcájában. Ezzel Nagy az absztrakt expresszionisták egyik első galériása lett. Könyvkiadással is foglalkozott, például Frank O'Hara és John Ashbery első kötetét ő jelentette meg. Később pénzügyi szakemberként dolgozott, majd Houstonban is működött galériát. Családjá modern magyar kollekciónak birtokolt Budapesten; ebből több mű Amerikába került. New Yorkban az általa támogatott amerikai festők munkáit vásárolta, s így építette fel második gyűjteményét, amely ma lánya tulajdonában a New York School korai munkái miatt unikumnak számít Manhattanben.

Máig nincs róla magyar nyelven érdemi szakmai publikáció – holott nem volt közömös a magyar művészet iránt. Galériájának harmincadik évfordulóját azzal ünnepelte 1980-ban, hogy Kövesdy Pál magángyűjteményéből állított ki klasszikus magyar avantgárd válogatást.²⁶ Kövesdy 1976–1995 között működtetett galériát Manhattanben, kiállításain a klasszikus magyar avantgárdot igyekezett bevezetni az amerikai piacra. Kassák Lajos, Tihanyi Lajos, Scheiber Hugó és mások alkotásait széles regionális, kelet-európai kontextusban mutatta be. Galériáján túl számos amerikai kiállítóhelyen kezdeményezett még magyar tárlatokat. Előkészületei nyomán, teljes egészében amerikai – zömmel állami – forrásokból 1991-ben a kaliforniai Santa Barbarában számos köz- és magángyűjtemény anyagából nagy múzeumi kiállítás nyílt a magyar avantgárd művészetéről; ennek katalógusa keltette fel évekkal később a már említett Kirk Brown figyelmét a magyar művészet felé. Kövesdy igyekezett egy referenciaanyagot megőrizni a galériájában forgalmazott magyar alkotók műveiből, amelyet többször bemutatott.²⁷ Az anyag felkeltette a washingtoni *Hirschhorn Museum* figyelmét. 1989-ben értesítették Kövesdyt, hogy egy ötven darabos válogatását befogadnák az állandó gyűjteménybe. Amerikai szokás szerint feltételezték, hogy ehhez adódik majd szponzor. Bár ez nem valósult meg, a gyűjtemény egy része Berlinben és Bécsben mégis múzeumba jutott.

Másfél évtizede működik Manhattanben Gát János galériája. Nem csak magyar művészettel foglalkozik, de a hazai alkotók amerikai képviselőiben is fontos szerepet játszik, mert klasszikusoktól a kortársakig szélesesen merít válogatásaiban. Gulácsy Lajos munkáinak kiállítása (1995) mellett Farkas István (1999) és Román György (2002) művészete áll érdeklődésének középpontjában, a három festő – Mednyánszky László képeivel kiegészítve – közös tárlaton is szerepelt nála 2003-ban. Ez nem a mások által követett avantgárd program, hanem meditatív, filozofikus, a magyar művészet befelé forduló irányát képviselő művészetet népszerűsít Amerikában. Gát galériája konceptuális indíttatású kortárs művészeket is bemutat, például a Magyarországot 2004-ben a Velencei Biennálén képviselő Kicsiny Balázst.

A három galériás más-más utat követett. Nagy esélytelennek látta a magyar művészet képviselőit; amerikai művészekkel, a helyi piaci törvények szerint foglalkozott. Kövesdy később kezdte, addigra a nemzetközi enyhülés felélesztette az érdeklődést a kelet-európai, elsősorban a szovjet-országi művészet iránt, s e tabló szélére meg lehetett próbálni elhelyezni néhány magyar nevet. Mérsékelt siker koronázta a vállalkozást, tisztán magyar művészettel reménytelen foglalkozni ma is akár Amerikában, akár másutt külföldön. Egy ideig lehetett profitálni a vasfüggöny által nyugaton keltett izgalomból, de e téren is a csehek, lengyelek pozíciói voltak szilárdabbak. A mai globális színpadon pedig nemhogy Magyarország, de Kelet-Európa művészete is csak egy a figyelemért versengő alkotáscsoportok között. Amint a harmadik, legfrissebb példa mutatja, fenn lehet tartani egy magyar programot, mert valamilyen specifikum jól tesz egy galéria (vagy gyűjtemény, múzeum, alapítvány, kiállítási-sorozat, kulturális intézet, évad, kiadvány) identitásának, de csak több lábbon állva, más hangsúlyokkal kiegészítve, s nem elzártan, befelé fordulva. A magyar neveket kísérő rendezvények, nem művészeti vonalon építgetett kapcsolati háló, egészen más, a magyar kultúrához alkalmasint nem is kapcsolódó, ám a helyi (amerikai) élethez sok szálon kötődő intézmények bevonásával lehet a kinti közön-

²⁶ *The Avant-Garde in Hungary: 1919–1939. Works from the Personal Collection of Paul Kövesdy* (New York, NY.: Tibor de Nagy Gallery, 1980).

²⁷ *The Hungarian Avant-Garde 1914–1933. A loan exhibition with selections from The Paul K. Kövesdy Collection*, John Kish (ed.) (Storrs, Ct.: William Benton Museum of Art, 1987), kiállítva még (Vermont: Robert Hull Fleming Museum, 1988); vö. *Avant-garde Art of Hungary, 1918–1935 from the Collection of Paul Kövesdy* (Camden, N. J.: Rutgers University Stedman Art Gallery, 1988).

ség számára érdekessé tenni. A galériás projektek közül is azok keltettek némi visszhangot, amelyek sem a magyarságot, sem az esztétikumot nem önmagában kívánták értéként sulykolni, hanem közvetve, mintegy mellékesen adagolták a látogatóknak. Nem is olyan meglepő, hogy Nancy Brinker fogadással, mellrák-ellenes kampánnyal köti össze ma a művészeti célkitűzéseit, amint a 2009-es amerikai magyar év (vagy tüköresetként, a rákövetkező évben Pécs Európa Kulturális Fővárosi szereplése) tervezésekor is érdemes mérlegelni, milyen tágabb összefüggésben, milyen más motivációk, érdeklődési területek kiaknázásával van esély a nemzetközi figyelmet a magyar művészet felé terelni.

ÁLMAINK MŰVÉSZEI VAGYUNK

Sz. Koncz István beszélgetése

Gondolkozom rajta, hol találkozunk. Legjobb lenne a saját közegében beszélgetni Stark Andrással. Önmagában ugyan a helynek nincs jelentősége, a körbevevő miliő, a szoba, a tárgyak mégis hozzátartoznak egy emberről alkotott összképünkhöz. Persze, ha környezetünkben számtalan dolgot át tudunk is formálni, még mindig bőven marad olyan, amiről nem tehetünk, ami fölött nincs hatalmunk. Vendéglátóm sem vétkes például abban, hogy mire fölkaptatok a pécsi Gyerekkórház fölé, a Baranya Megyei Kórház Mentálhigiénés Intézetének épületéhez, már tele vagyok szorongással. A kiváltó ok sokkal prózaibb, mint hinnék. Gyerekkorom másfél évét az itt álló épületekben betegeskedtem át. Azt hittem, semmi félelem nem lesz már bennem, de mindaz, amit említettem, hiába történt több mint harminc éve, elővesz megint. Gondolatban újra nyelem a másfél méteres gumicsövet, állok sorba a próbareggelinél, műtenek, és valahogy olyan lassan akarok meggyógyulni. Vajon miért rakódik le mindez ilyen mélyen bennünk, mint az erekben a méz? Na, ezt majd megkérdem a pszichiátertől!

Stark András 1948-ban született Pécsen. Tanulmányait az Orvostudományi Egyetemen 1972-ben fejezte be. Végzőskor a POTE Ideg- és Elmeklinikájának munkatársa lett. Pszichiátriai szakvizsgáját 1976-ban abszolválta, 1981-ben orvosi pszichológusi, 1985-ben pszichoterapeuta, 1992-ben addiktológus szakképesítést szerzett. Jelenlegi munkahelyén valamivel több, mint harminc éve dolgozik, és annak is közel huszonöt esztendeje, hogy intézetvezető főorvossá nevezték ki.

Számtalan szakmai egyesület tagja, vezetője. Egyebek mellett a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotóműhely (DREAM) és a Pannónia Pszichiátriai Egyesület elnöke. Két cikluson keresztül a Magyar Pszichiátriai Társaság alelnöke, nem mellesleg a Pszichiátriai Szakmai Kollégium tagja is volt. Kitüntetései között előkelő helyet foglal el a Steinmetz Endre-díj, a Róna Borbála Emlékérem, a Mentálhigiénés Programiroda a 3. évezredért díja, legújabban pedig Pécs Város Tudományos Díja, amelyet 2007 kora őszén vehetett át. Publikációi közül a nagyközönség leginkább a József Attiláról szóló, *Köztetek lettem én bolond* című kötetet ismeri, amelyet társszerzőként jegyez. Aktív a Zsidó Hitközösségben, 1989-től alelnökként tevékenykedik. Nős, felesége Marton Vera tanár.

Nyugodtan mondhatni, hogy Pécsen jószerével az is ismeri, aki nem. Filmklubot vezet, dzsesszkoncertekre jár, színházi előadásokon bukkan föl, fotótárlatot nyit meg. Az interjúra készülve néhány alkalommal tudatosan figyelem, hogyan viselkedik. Mindenkiel szemben fölfedezni vélek ugyan benne némi tartózkodást, de valami különös, belülről fakadó eleganciát, derűt és kedvességet is. Azt hiszem, nincs szüksége különösebb erőfeszítésre ahhoz, hogy valakire rámosolyogjon. Néha úgy látom, mintha a csodálkozás halvány jele futna végig az arcán, hogy a következő pillanatban már az egyetértés mimikájának adja át a helyét, amit azonban bármikor fölválthat a kételkedés szemvillanása. De ezek a jelek alig-alig észrevehetőek, és valójában nem fednek föl semmit. Stark András ugyanis lényegében nem csodálkozik, nem kételkedik, és nem az egyetértéséről biztosít. Figyel, és megérteni igyekszik. De nem úgy, mint egyik kollégája, aki mindenki- ből a beteget látja. Nem! Azt hiszem, Stark András mindenki- ből az embert látja meg.

A főorvos aprócska szobájában Freud képe fogad. A hátam mögött Ingmar Bergman néz összehúzott szemmel. Jobb kéz felől elképesztő mennyiségű videókazettára esik a tekintet, szemben egy kamera, tévékészülék, balról könyvespolc; a kötetek gerincéből úgy ítélem meg: javarészt szakirodalom, amit látok. Rajzok is vannak, derűsebbek, szomorúak egyaránt. Díszletelemek olyan együttlétekhez, amelyeknek a boldogság kívánkozik a végére.

Stark András: – Mielőtt jött volna, megnéztem a *Jelenkorban* megjelent korábbi beszélgetéseit. Onnan tudom, hogy a bevezető kérdés olykor a fölmenőkre szokott vonatkozni.

Sz. Koncz István: – *Akkor hát megtenné, hogy ön is bemutatja a családját?*

– Nagyon szívesen. Zsidó familiából származom. Apai nagyapám rőfös volt. Vásárokra járt, és a klasszikus módon szövetet árult. Mindezt persze csak apám elbeszéléséből tudom, hiszen a deportálások, a holocaust következtében egyetlen nagyszülőmet sem ismerhettem; Auschwitzban gázosították el őket. Apám nagyon büszke volt rá, hogy már serdülő gyerekként volt egy kis külön pultja, és sokszor többet árult, mint az öreg, rutinos kereskedők. Textilesnek lenni hagyományos zsidó szakma volt, és azt hiszem, apám máig él azok emlékezetében, akik az ötvenes-hetvenes években törzsvevőnek számítottak nála. A szövetnek akkoriban még becsülete volt, és a Stark-féle üzletben szép anyagot vásárolni szinte ünnepet jelentett. Megelőzően, a két háború között Kőrösi üzletében dolgozott kereskedősegédként. A holocaust idején munkaszolgálatos volt, apja, anyja, felesége, hat éves Endre fia pedig elpusztult a deportálásban.

– *Mindannyiukat elhurcolták?*

– Együtt, igen, a pécsi gettóból Auschwitzba. Apám egyébként egy ideig még írt levelet a gettóba. Máig megmaradtak; döbbenetes olvasmányok... Amikor végre szabadult a munkaszolgálatból, jött apám néhány boldog éve. Simó Sándor filmcímét idéztem most, de ez az ő életében is szó szerint így történt. Boltot nyitott, 1945 és '49 között úgy érezhette, övé a világ. A tehetségét, készségét, azt, hogy értett a szakmájához, tudta, mi a divat, illetve tudta, kinek mire van szüksége, kamatoztathatta az egzisztenciális újrakezdet idején.

– *Ha jól számolom, közben családot is alapított újra, hisz ön 1948-ban született.*

– 1946-ban megismerkedett édesanyámmal, 1947-ben összeházasodtak, egy évre rá pedig jöttem én. Anyám vendéglátós családból származott. A Loránd-palota aljában, a Széchenyi téren, ahol most a gyógyszertár van, a húszas években vendéglő állott. Egy ideig nagyapám, Böhm Jenő volt a tulajdonosa. Még van olyan fényképünk, ahol a pécsi vendéglősök valamiféle avatóünnepséget tartanak. Ott látható közöttük az én öregem is. Nagyanyám a Stümmer-féle cukorkaüzletet vezette a Színház téren.

– *Melyik lehetett ez a bolt?*

– Ma valutaváltó van a helyén. Sokáig óraszalon működött ott, de kicsivel korábban, még a hatvanas-hetvenes években is cukorkaüzletként üzemelt. A számítógépemen háttérként az a felvétel látható, amin anyám, mint kamaszlány, ott áll a kereskedés aijtájában nagymamámmal és egy segéddel. Később mindannyiukat Auschwitzba deportálták. Csak anyám, a nővére és egy nagybáty tért haza a családjukból. Ám a háború után viszonylag nyugodt éveket éltek ezek a sokat próbált emberek. A szüleimről készült olyan kép is, amelyen egy nyaralóhelyen láthatók. Nem csinálnak semmi különösöt, csak valahová tartanak azon a képen. Fialat házasok lehettek. De olyan lendülettel mennek, hogy látszik: rendben van az életük. Nagy erő kellett ahhoz, hogy annyi veszteség után újra tudjanak kezdeni.

– *Hanem azután jött, gondolom, az államosítás.*

– És mindent újra derékba tört. Az a kevés, amit apám megpróbált összegyűjteni, oda-veszett. Annyi volt a kárpótlás, hogy a frissiben alakult ruházati-kereskedelmi vállalat egyik boltvezetője lehetett. A Színház tértől kicsit lejjebb, a Hattyú-házban rendezték be a

15-ös számú boltot. Később Hattyú textilüzletnek hívták. Apám egészen nyugdíjazásáig azt irányította.

Nagyon kicsi, nukleáris család maradt a miénk. Apám egyik öccse túlélte a holocaustot, Szegeden lakott, de viszonylag korán meghalt. Édesanyám imént említett nővére tanítónő volt. Egy pár évig működött még a Fürdő utcai zsidó iskola. Elsősorban árva gyerekek látogatták; ott kapott állást. Amikor megszűnt, a Szabadság úti iskolában dolgozott, majd hosszú ideig, egészen a pályája végéig az Alkotmány utcai, korábban Makár utcai gyakorlóban. Munkássága legendás. Nem akadt olyan hatéves kisgyerek, akit ne tudott volna megtanítani írni-olvasni az első osztályban. Zseniális volt a maga hitvitásában, és nagyon fontos szerepet játszott az életében.

– *Megmondaná a nevét? Nyilván az olvasók között is akad, aki emlékszik rá.*

– Böhm Mártának hívták. Amikor megbetegedett, és utóbb meg is halt egy daganat következtében, összegyűjtötte az orvos-tanítványait, szám szerint harmincötöt. Mert-hogy akinek ennyi orvos akad a korábbi diákjai között, azt biztos meggyógyítják...

– *De aranyos!*

– Kedves, naiv elképzelés volt, de nem vált be. Azért mondtam, hogy lényeges helye volt elsősorban a kiskoromban, mert soha nem ment férjhez, nem szült gyermeket, tehát én lettem a pedagógiai főműve. A szüleim az emlegetett boldog éveken, meg kicsit még utána is, jártak szórakozni, próbálták pótolni a háború miatt kimaradt fiatalságukat. Nemegyszer Mártóra – én hívtam így – maradtam tehát, aki rengeteget foglalkozott velem. Hároméves koromban már tudtam olvasni, írni. Nagy ajándék volt, és bizonyos fokig teher is persze.

– *Még mielőtt nagyon eltávolodnánk a háborús évektől, szeretném megtudni, volt-e téma önöknél a holocaust, vagy agyonhallgatták, mint például a mi családjunkban?*

– Egy időben pszichiáterként foglalkoztam zsidó traumák kutatásával. Ezek a traumák többnyire olyan családoknál jelentkeztek, ahol elhallgatták a holocaust tragédiáit. Számomra felszabadító érzés volt, hogy anyám, Mártó, de apám is beszélt a családjáról, a gettóról, Auschwitzról. Másrészt beleszülettem a zsidó közösségbe. Ráadásul 1947-ben Pécsre jött rabbinak Schweitzer József, aki ott volt már a szüleim esküvőjén, és akkor is, amikor nyolcnapos koromban felvettek a közösségbe. Később az ünnepek, a megemlékezések a holocaust gyászát és a zsidóság történetét általános, mindennapos, sőt, mondhatni, természetes ismeretekké tették. Nem is szólva arról, hogy Schweitzer József keze alatt felnőni nagyon komoly szellemi töltődést jelentett.

– *Azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy édesanyja is fogalommá vált a városban.*

– Az Állami, később Centrum Áruházban szinte egyszemélyes intézményként működött, mint vevőszolgálatos. Ott ült a városháza aljában, az üzlet bejáratával szemben; rengetegen ismerték. Mindent el tudott intézni, emellett vásárlási utalványokat árult, levelet küldött a fiatal házasoknak, az újszülöttek szüleinek...

– *Emlékszem, egy időben mosolycsekket lehetett nála kitölteni.*

– Ilyesmiket is, igen. Az ő lényében, mint apáméban is, a kapcsolati öröm olyan képességgé él, ami mintát adott. Egyébként kicsit megsínyletem, hogy egyke vagyok, mert a túlzott féltés, aggodás, korlátozás nem tett nagyon szabad kisgyerekké, inkább könyvmollyá. Általános iskolában atomfizikus vagy úrfizikus akartam lenni. Valami olyasmi, amiből kevés van. Gondoltam, hogy Magyarországon úrfizikusból nem sok lehet. Elsősorban nagynénem vélte úgy, különösen a két világháború közötti tapasztalataira alapozva, hogy ahhoz, hogy zsidó létemre elfogadjanak, kétszer annyit kell tudnom, mint másoknak. Valamiben különösnek, kiemelkedőnek kell lennem. A Nagy Lajos Gimnáziumba jelentkeztem, reálosztályba. Amit később bántam, mert az érdeklődési köröm átalakult. Igazi önképzőkori műhelyek, alkotókörök működtek ott. Mi is életre hívtunk egy úgynevezett Zseni-kört.

– *Lehet tudni, hogy kiket takar a többes szám?*

– Csordás Gábort, az ifjabb Pákolitz Istvánt nem kell bemutatni a *Jelenkor* olvasóinak, de nyilván Pánics Györgyöt, Papp Lajost sem. Rendszeresen találkoztunk, felolvastuk egymásnak az írásainkat, előadásokat tartottunk. Mint említettem, apám mint szövetkezeskedő nagyszerű képességekkel rendelkezett, ugyanakkor nem tudtam vele megbeszélni például Sartre írásait vagy Franz Kafka könyveit. Kicsit bosszús és csalódott voltam emiatt, és hogy úgy mondjam, egy szellemi apát kezdtem keresni. Találtam is, mert nálunk lakott albérlésben Bagi Pista, aki életre szóló atyai jó barátom lett. A zongoratanulást, ami addig „A jó kisfiú” című nevelési program keretében folyt, a dzsessz felé irányította. Ő volt, aki megtanított, hogyan kell könyvtárba járni, olvasótermet használni. Olyan szellemi vezetést kaptam tőle, amit apámtól hiányoltam. A művészet, az avantgárd, a szociológia, a modern irodalom, a filozófia erősen foglalkoztatott.

– *A film még nem?*

– De, gimnazista koromban már ilyen tárgyú jegyzeteket írtam a *Dunántúli Napló*-ba. A film szeretete elég mélyen gyökerezik az életemben. A Park mozi mellé születtem, gyakran jártunk matinékra, illetve nyaranta kilestünk a cselédszoba ablakán, ahonnan jól lehetett látni a szabadtéri vásznat. Mindenesetre a gimnázium idején, noha tudtam, hogy pszichológus szeretnék lenni, azzal is tisztában voltam: nagyon nehéz bejutni oda. Ugyanis a hatvanas években a pszichológia burzsoá áltudomány volt, és úgy akarták elvenni a fiatalok kedvét a szakválasztástól, hogy a matematikát is felvételi tantárgyként jelölték meg. Igen ám, de addigra a reáltárgyak teljesen érdektelenné váltak számomra. Vagyis semmi esélyét nem láttam, hogy matematikával fölvegyenek. Ezért írtam egy értekezést a középiskolai tanulmányi versenyre, *A mai magyar film útkeresése* címmel. A pécsi filmszemlék lendülete engem is elkapott, a dolgozat fele Jancsó Miklósról szólt. Berta Bulcsútól, Tüskés Tibortól kértem tanácsot többek között. Akkoriban készült az *Oldás és kötés*, a *Szegénylegények*, az *Így jöttem*, és ezek a filmek tűntek a legizgalmasabbaknak. Huszonegyedik lettem a dolgozattal, kaptam három jutalomkönyvet, és mehettem felvételizni az Orvostudományi Egyetemre. Megjegyzem, beadtam a papírjaimat a Filmművészeti Főiskolára is, de abban az évben nem indult rendező szak. Szívesen elkerültem volna Pécsről, ki akartam szakadni az agyonfältett egyke szerepköréből, de nagynénem szerette volna, ha orvosi egyetemre járok. Egyrészt a gyógyító munkának nagyobb rangja volt még, másrészt úgy gondolkozott, hogy ez konvertibilis szakma, tehát üldöztetés esetén a világ bármely részén meg tudok élni.

– *Hogyan derült ki, hogy mégsem egészen ez az ön útja?*

– Az első években fogalmam sem volt, mit keresek az egyetemen. Nem fűlt a fogam az orvosláshoz. Anatómia, kémia, biofizika – olyan tárgyak voltak, amelyeket a hátam közepére se kívántam. A film érdekelt, írtam tovább a jegyzeteimet az újságba, klubokat indítottam, vándormozival jártuk a kisvárosokat, vetítettük az archív kópiákat. Ez vizsgált egy kicsit. A legkedvesebb tárgyamnak másodévből a politikai gazdaságtan bizonyult. Horváth Levente igyekezett társadalomtudományi irányba terelni az érdeklődésemet. Később Tahin Tamás, aki szociológiai kutatásokkal foglalkozott, ugyancsak komoly hatással volt a gondolkodásomra. Minden ózdkodásom ellenére egyébként diákkörös lettem, és ebbéli minőségemben az Élettani Intézetbe kerültem. Lissák Kálmán professzor, Grastyán Endre – aki csak egy kicsit is ismeri a pécsi orvosoktatás történetét, hallott világhírű tudós személyükről. Híres intézet volt az. Magam Fendler Kornél keze alatt dolgoztam. De be kell vallanom, a patkányok anyagcseréje, a hipofízis működésének tanulmányozása nem volt annyira izgalmas terület, hogy igazán érdekelt volna. A szociálpszichológia foglalkoztatott, bár mint diszciplína, Magyarországon jószerével akkor még nem is létezett.

– *Mondja csak, tanár úr, nem lehet, hogy megint olyan irányt keresett magának, amit kevesen műveltek? Mint gyerekkorában az úrfizikát?*

– De, elképzelhető! (*A főorvos elneveti magát.*) Mindenesetre ötödéves koromban Fendler Kornél, aki akkor már a Megyei Kórház laboratóriumát vezette, fölhívta a figyelmemet egy orvosra, akit érdekelt a művészet, az irodalom, a kultúra, akivel egyáltalán beszélgetni lehetett ilyesmikről. No, ő volt Kézdi Balázs a Mentálhigiénés Intézetben. Az egyik első alkalommal, amikor becsöppentem hozzá, épp Bergman filmtrilógiájáról beszélt egy referátumon. Ezek után következett a pszichiátriai gyakorlat, én pedig lassan arra a következtetésre jutottam, hogy ez a munka az egyetlen reális esélyem az orvoslás érdemi folytatására. A gondozóba csak szakvizsgát követően jöhettek volna, tehát végzés után nem is került más szóba, csak az Ideg- és elmeclinika.

– *Hogy jutott be?*

– Nagy szerencsém volt, mert Környey professzor, aki nem e tudományág megbecsüléséről és fontosságának elismeréséről volt híres, éppen nyugdíjba ment. Őt üres, betöltetlen pszichiátriai állás maradt utána. Így odakerülhettem a férfi elmeosztályra, gyakornoknak.

– *1972-t írunk.*

– Az év októbere volt, igen. Trixler Mátyás tanársegéddel, aki az osztály vezetője volt, és megtanulhattam tőle a pszichiátria alapjait, egymást inspirálva igyekeztünk a klinikán új szellemmel szociálpszichiátriai, pszichoterápiás, milióterápiás szemléletet kialakítani. A klasszikus zárt osztály szemléleti és gyakorlati átalakításával modern, az elektrosokkot is fölöslegessé tevő munkát folytattunk. Akkor indultak az első önismereti és terápiás csoportjaink. 1973-tól eljártunk az úgynevezett pszichoterápiás hétvégekre, diákköröseink lettek az egyetemről.

– *Nagyon jól hangzik, amit mond. Mindezek ellenére odébbállt.*

– Megmondom, hogy miért. 1976 októbere táján szakvizsgáztam. A klinikán a neurológiának volt prioritása, a pszichiátria mostohagyerek maradt. Ezen a szemléleten nem sikerült változtatnunk. Pálffy professzor úr, a poroszos hagyományoknak megfelelően, a neurológiára helyezte, hogy abból is szakvizsgázzam. Ez a tudományterület azonban egyáltalán nem érdekelt. Mindez egybeesett azzal, hogy Kézdi Balázs hívott a Mentálhigiénés Intézetbe. Fölszabadult egy státusza. Megjegyzem, a kapcsolatunk a klinikai éveim alatt is folyamatos volt, mert 1975-től beindult az S. O. S. Élet telefonszolgálat, és a kezdetektől, alapító tagként részt vettem a kiképzésben. 1977. január 15-től dolgozom tehát itt, az intézetben. Balázs szellemi vezetésével, szemléletével, családterápiás módszereivel, szociológiai tapasztalataival, krízisintervenciós tudásával tovább gazdagodott az ismeretanyagom. Egy év múlva már csoportvezető lehettem a Pszichoterápiás Hétvégeken. Nem is szólva arról, hogy az ambuláns keretek egészen más orvos-páciens kapcsolatot jelentenek. Sokkal nagyobb a beteg szabadsága. Nincsenek azok az intézményes korlátok, amelyek a monarchiából örökölt, totális intézményi modellt követő elmeosztályokon, „tébolydákban” oly jellemzőek voltak még a hetvenes években is. A páciens akkor jön hozzánk, ha úgy érzi, segítséget kap, általában önként, és nem kényszer hatására jár vissza. Tehát másfajta, egyenrangúbb kapcsolati formát tapasztalhattam és tanulhattam meg.

– *Egy percre visszakanyarodnék a családi szálhoz, hisz időközben főorvos úr megházasodott. Kérem, szóljon pár szót a feleségéről!*

– 1968-ban ismertem meg Verát, aki körmendi lány, itt tanult a főiskolán, magyar-orosz szakon. Púrimkor találkoztunk először a Goldmark-teremben. 37 éve vagyunk házасok. Pszichoterapeuta munkámhoz nagy segítséget, érzelmi biztonságot, otthont teremt mind a mai napig. Megtanított a gyengédség kifejezésére, a nőiség csodálatára, megértésére, érzékeny hullámzásainak befogadására, az érett elköteleződésre. 35 évig tanított a Csokonai Általános Iskolában, Meszesen. Két éve nyugdíjas, azóta még többet törődik velem.

– *Köszönöm. Említette az imént az S. O. S. telefonszolgálatot. Ezzel kapcsolatban van egy kis-*

sé homályos emlékem. Vitray Tamás egyszer előadást tartott ott önöknek. Sőt, ha jól emlékszem, az is szóba került, hogy szívesen beülne ügyeletbe. És mintha éppen ön utasította volna el a kérést.

– Ennek az a története, hogy Kézdi Balázs egy kongresszusra azon a repülőn utazott, amelyen a véletlen folytán ott ült Vitray Tamás. Akkoriban futott a televízióban a *Csak ülök és mesélek* című sorozata. Balázs elhívta, hogy beszéljen a telefonszolgálat stábjának az interjú-módszeréről, technikájáról. Tamás ennek nyomán kezdett érdeklődni, hogy beülhetne-e ügyeletbe. Balázs mellém osztotta be, azzal, nehogy fölvegye a telefont, mert mégiscsak szigorú szakmai képzés alapján lehet ezt a munkát végezni. De nagyon sokat tanultunk tőle.

– *Például mit?*

– Legelsősorban is azt, hogy maximálisan figyeljünk a beszélőre, kapcsolatot teremtünk, ne minősítsünk, és a társalgást inkább a reagálásokra építsük, semmint a feltételezéseinkre, kérdéseinkre. Ezek a mesterfogások mára kivesztek az elektronikus sajtóból.

– *Térjünk vissza a pályájához! Az egyik első hazai pszichiátriai konferenciát főorvos úr nevéhez kapcsolja a szakmai közvélemény. Erre hogy került sor?*

– Valóban, Pécssett volt 1978-ban az elsők között országos pszichiátriai tanácskozás, előfutáraként a Magyar Pszichiátriai Társaság két évvel későbbi megalakulásának. Nagy hévvel, fiatalos lendülettel szerveztem, azután ez a szerep valahogy rajtam is ragadt. Évtizedek óta rendezünk évente különféle tudományos konferenciákat a Pannónia Pszichiátriai Egyesület, a DREAM egyesület keretében.

Gimnazisták, középiskolások részvételével életre hívtunk a hetvenes évek végén egy önismereti miniegyetemet a pécsi Ifjúsági Házban. Elsősorban a Balázs Béla Stúdió filmjeiből vetítettem a fiataloknak, majd megbeszéltük a tizenöt-hús fős csoporttal a látottakat. Rendezőket hívtunk meg, Ember Judit, Erdély Miklós lett például a barátom ennek kapcsán. Az oktatásban a mai napig használok filmeket, készítek filmesszéket.

– *Ha már a nyolcvanas éveknél járunk, nem kerülhetjük meg intézetvezetői kinevezését.*

– Eggyel hátrébb lépnék még az időben. 1980-ban ugyanis válaszut elé kerültünk. Akkoriban épült a háromszáz ágyas, szigetvári pszichiátriai osztály. Kézdi Balázs úgy döntött: elvállalja a vezetését. Kezdetben közösen gondolkodtunk, szóba jött, hogy alapítsunk egy igazán korszerű szakmai műhelyt. Csakhogy, amikor a helyszínen jártam, meg kellett tapasztalnom, hogy a tanácsi, egészségirányítási, városvezetői közeg nem egészen olyan, mint amilyennek Pécsről elképzeltük. Az sem volt véletlen, hogy egy ekkora intézményt, mely az egész megyére kiterjedő ellátási feladatokat kapott, a megye periferiáján építettek meg. A pszichiátria társadalmon és medicinán belüli presztízsét is tükrözte a döntés. Hosszú és fájdalmas dilemma után úgy határoztam, hogy nem megyek Szigetvárra. A döntés átmenetileg Kézdi Balázshoz fűződő kapcsolatomat is megnehezítette. Végül mégis Pécssett maradtam. 1984-ig Szilvágyi Katalin állt az intézet élén, őt követtem a vezetői poszton.

– *Nagyon fiatalnak számított a harminchat évével?*

– Bizonyos fokok igen, de a vezetés felelőssége mégsem annyira szorongással, mint inkább a felelősség örömeivel töltött el. Olyan munkatársakat csábítottam ide, akik érdeklődtek a szakma újdonságai iránt, és szerettek volna részt venni a képzésben. Ugyanis Budapest mellett az országban először Pécssett indítottuk útjára a pszichiátriai képzést a már sokat emlegetett Kézdi Balázzsal és Ozsváth Károllyal. Emellett igyekeztem úgy kialakítani a csapatot, hogy mindenki jártas legyen a pszichoterápia legalább egy, de inkább több módszerében, mint az egyéni-, a pár- és családterápia, a verbális vagy a nem verbális technikák, a csoportterápia terén. 1984 egyébként felemás esztendő volt. Apám megérhette, hogy megkapjam a kinevezésemet, ám nem sokkal azt követően meghalt. Viszonylag fiatal volt, hetvennégy esztendőős. Addig élt, ameddig dolgozott. Az volt az életeleme, hogy állt a boltajtóban, és várta a vevőket. Az a megbecsülés és felelősség éltette, hogy ép-

pen tőle szeretnének valamit. Olyan mosollyal tudta fogadni az embereket, hogy mindenki érezte: az a mosoly neki szól. Nem tagadom, amikor jönnek hozzám a páciensek, a találkozás öröme még máig merítem, hogy láttam apámnál a szívből jövő és őszinte derűt. Holott a kuncaftok sem voltak mindig könnyű emberek.

– *Vajon ezekben a páciens-orvos kapcsolatokban működnek-e még azok a formák, amelyek sztereotípiákként élnek bennünk?*

– Hogy például az analitikus úgy viselkedik, mint egy semleges, fehér vetítővászon, leginkább csak hallgat, és ül a páciens feje mögött? Nem, a módszer, amire rátaláltam, szemtől szembe ülteti le egymással a feleket. Ebben sokkal inkább benne van az érzelmek kifejeződésének, megértésének, a kapcsolatteremtésnek az izgalma. És itt visszatérhetünk a filmhez. Mert az álom és a mozi közötti analogikus kapcsolat nagyon szoros. Amint Bergman írja a *Laterna magica* című önéletrajzi könyvében, a film, ha nem dokumentum, akkor álom. Vagyis ez a művészi nyelv áll legközelebb a tudattalanhoz. Mert a tudattalan nyelve alapvetően képi. A legkorábbi emlékeink is képként élnek bennünk. Az álom ugyanazokat a szerkesztésmódokat használja, mint a film. A sűrítést, az elliptikus szerkesztést, a kihagyásokat. A képek sokkal több érzelmet hordoznak, mint a szavak. A szavakon túli világ olyan közeg, amelyben egy nagyon személyes, individuális belső alkotásunk születik meg. Mindannyian álmaink művészei vagyunk, mindenki a saját stílusában álmodik. Ezért olyan nehéz sokszor szavakban átadni valakinek a képeket, amelyeket magunknak vetítettünk. A terápiás kapcsolat során a szavakból ismét képeket igyekszem alkotni lelki szemeim előtt. Próbálok a saját mozzimmá tenni a páciens álmait.

– *Sok ilyen tárgyú publikációt találtam öntől.*

– A filmművészet és a pszichoterápia kapcsolata mindig erősen foglalkoztatott. Tudniillik azt, hogy mi történik a pszichoterápia terében, ebben a nagyon intim kapcsolatban, még szakembereknek is nehéz átadni. Viszont a film segít megérteni, és átélhetővé tenni az élményeket, érzéseket, traumákat, amelyek bennünk vannak.

– *Az orvoskaron is filmes kurzusa fut, amint hallom.*

– A terápia mellett az oktatás nagyon fontos része az életemnek. Az említett óra a *Párkapcsolat, intimitás, szexualitás filmművészeti alkotások tükrében* címet viseli. Emellett részt veszek a pszichológusok graduális képzésében, és a pszichoanalitikus-doktori iskolában is tartok minden félévben analitikus filmelemzőkurzust. Utóbbiak egyik gyümölcse a 2006 decemberében, Pécsen rendezett I. Pszichoanalitikus Filmkonferencia volt.

– *Adjon magyarázatot, kérem, az ön által az imént használt DREAM betűszóhoz!*

– Az álommal dolgozó terapeutákat fogja össze, és a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotó Műhely elnevezést rejti. Ez az országban az egyetlen, nem budapesti székhelyű, módszerspecifikus pszichoterápiás egyesület, amely képez is. A leendő terapeuta részt vesz a saját álmaival egy tíz-tizenöt üléses egyéni terápiás folyamatban, ezt követően százötven órás önismereti álomcsoportban, ami alapot biztosít a későbbi munkájához. Persze a szupervíziós tanulás és az elméleti képzés fázisait is végig kell járnia.

– *Sok követőjük van?*

– Viszonylag sokan vagyunk. Pécsen, Kecskeméten, Szombathelyen, Zalaegerszegen, Budapesten, Barcsra, Dombóváron, Szekszárdon dolgoznak kollégáink, akik tanulták és alkalmazzák a módszert.

– *Mi a siker titka?*

– A viszonylag rövid időhatáros segítség, a széles körű alkalmazhatóság, indikációs kör. A standard, hagyományos pszichoanalízis több éves időtartama ma már sok szempontból anakronisztikus. Az állami egészségügyi szolgálat keretében valakitől azt kérni, hogy járjon el hetente háromszor, három-négy éven keresztül terápiára, jószerével kivihetetlen, nem is beszélve a finanszírozás problémáiról.

– *Hogy a filmeknél maradjunk: ez tényleg olyan lenne, mint Woody Allen alkotásaiban?*

– Pontosan. Tizenöt éve járok az analitikusomhoz, de most lecserélem! Igen. Képzeld el, ha valaki eljön hozzám az Ormánságból, bajban van, depressziós, mert például elvesztett valakit, akkor kézzelfogható, időben jól behatárolható segítséget kell ajánlanom számára. Az olyan terápiás keret, amely heti egy találkozást vár el, és mondjuk összesen tíz alkalmat foglal magába, a gyakorlatban életszerű. Egy-egy ülés egy-másfél óra, és azt kérjük a páciensről, hogy írja le, hozza magával az álmait. Az intenzív kapcsolat révén, kiegészítve szükség esetén gyógyszeres terápiával, olyan közvetlen segítséget tudunk adni, ami gyógyító erejű. Ráadásul nemcsak a tüneteken enyhít, hanem az élethelyzet-, életforma-változtatás lehetőségét is megadja.

– *Hogy fér mindezek mellé az ön közismert gasztronómiai érdeklődése és ismerete?*

– Csak látszólag nagy a távolság. A hosszú évek alatt tettem egy érdekes megfigyelést. A példaképeimül állított pszichoterapeuták általában véve nagyon szeretik a jó ételeket. Mindezt azzal állítottam kapcsolatba, hogy a miénk „orális” szakma. Abból a szempontból tudniillik, hogy a másik ember szavait izlelgetjük, megpróbáljuk átvenni a páciens stílusát, mondatait. A kapcsolat lassanként nyelvi szinten is a határokat feloldóvá, az érzelmi megértést elősegítővé válik. A jó terapeuta hallgat, de beszédesen hallgat. A lét igazi öröme az, hogy kapcsolatban vagyunk a másik emberrel. Ez a pszichoterápia egyik alap-eleme. A gyógyítás nem más, mint hogy egy olyan embernek, akinek elmege az életkedve, aki nem tudja elviselni, elfogadni önmagát, fölcillantjuk, hogy az élet egyszeri, és megismételhetetlen és fantasztikusan izgalmas. Az életöröm. Az individualitás öröme.

– *Bocsánat, még nem kaptam maradéktalan választ az előző kérdéseimre. Hogy jelenik meg az életében a gasztronómia szeretete?*

– A táplálás alapvetően anyai funkció. Anyám a mai napig híresen jó háziasszony, abból a szempontból is, hogy főzi a tradicionális, nagyon finom ételeket az ünnepekre. A maceszgombóclevese, a sóletje verhetetlen. De a nem éppen kóser töltött káposztája is az. Megjegyzem, mi már nem vittünk kóser háztartást. Ugyanakkor egyetemista koromban kezdtem olyan ételeket kotyvasztani, amelyeket a saját szám íze szerint készítettem el. Innen jött a máig tartó főzési kedvem. És még valami. Egy anyának, egy jiddise mámának, aki szerintem egyébként bárkiből lehet, persze nem tudatosan, nagyon fontos az etetés és a szeretet párhuzama. Ha szeretsz, eszel a főztömből, és hogy mennyit eszel, azt is kifejezi, mennyire szeretsz, fogadsz el engem! Ebben azért megbújik egy adag agresszió, és ez némi visszatetszést is keltett bennem. Meg akartam találni a főzés, az étkezés, a vendégség szabadabb örömét. Együtt enni – ez a szeretet közösségi élménye is.

– *A beszélgetés alatt mindvégig foglalkoztatott a kérdés: meghatározható-e azok köre, akiknek önökhöz kellene fordulniuk segítségért? Akár csak, hogy egy közösen elfogyasztott ebéd élményével legyenek gazdagabbak, akár, ha komolyabb segítségre szorulnak.*

– Akinek pszichoterápiás igénye van, érzi azt a szenvedés-nyomásból. Aki adott módon már nem tud élni, de saját erejéből nem tud változtatni sem, szakemberhez fordul. Ezt az állapotot krízisnek nevezzük, de nem kell megvárni, míg idáig eljutunk. Mert sokszor már túlzottan szorongató a situáció. Kétféle nehézségről kell szólnunk ennek kapcsán. A magyar kultúrában a segítségkérést sokan a gyengeség jelének tartják. Különösen a férfiak körében. Létezik egy olyan, talán ki sem mondott, belső parancs, hogy egy valamire való ember maga is képes a problémái megoldására. Ez nagyon rossz hiedelem. A másik nehézség, hogy a közgondolkodás szerint a krízis már maga a csőd. Vagyis annak bevallása, beismerése maga a katasztrófa, az összeomlás, a tragédia. Holott a krízis továbbfejlődési lehetőség. Nagy kreatív potenciállal bíró helyzet. Gondoljon csak arra, az óvoda megszokása, az első időszak az iskolában, vagy például a kamaszkor nem krízis? Dehogynem.

Sokszor olyan helyzetekben is hibásnak érezzük magunkat, amikről nem is tehetünk. Felöltik bennünk, hogy talán már nem vagyunk szerethetőek, elmagányosodunk, s úgy

érezzük, ebben mi vagyunk hibásak. Ilyenkor érdemes szakemberhez fordulni. A pszichológiai kultúrának egyébként e tekintetben pozitív irányú változása érzékelhető. Párok maguk jelentkeznek, vállalják és tudatosítják, hogy a segítség fontos lehetőséget adhat ahhoz, hogy a kapcsolat kikerüljön a zsákutcából. Nem kell az összes konfliktust válással megoldani, hisz ez a legrosszabb megoldás a gyerekeknek, de egy-két együtt töltött évtized után a férjnek, feleségnek is. Botho Strauss írja, Bergman is idézi: „Semmi köznapi szerencsétlenség – betegség, csőd, vagy szakmai sikertelenség – nem kelt olyan fájdalmas és mély visszhangot a tudattalanban, mint a válás. Közvetlenül érinti és életre kelti a szorongás minden kiváltó okát.” Ez szerintem ma az egyik legkomolyabb és nagyon sokak életére traumatikusan kiható probléma.

– Miközben jöttem önhöz a gyerekkórház pavilonjai között, elővett a szorongás, amit harminc éve éreztem, amikor itt betegeskedtem. Megígértem magamnak, hogy megkérdem: miért őrizzük magunkban ilyen mélyen a félelmet?

– Mert még bennünk van a régen talpunkba tört tövis. A gyermekkor traumái, föl nem dolgozott élményei tovább élnek. Még ha nem is tudatosak mindennap, bármikor felszínre bukkanhatnak. Azért érdemes ezeket önismeretünk révén integrálni az életünkbe, mert ha valami váratlan veszteség, gyász ér minket, és sok szorongás él elfojtva bennünk, az megtézi a bajt. Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a terápia jelenthet segítséget, hanem a kapcsolati, párkapcsolati és a közösségi kultúra néhány olyan eleme is, ami manapság javarészt hiányzik. A figyelem, a szolidaritás és a tolerancia az, amiből sokkal többre lenne szükségünk. Ha az agressziót nem a másikon vezetjük le, ha érezhetjük a közösségek létét, segítségét és biztonságát, ha gyakorolhatjuk a szeretés képességét, fontos hozzájárulás lehet belső harmóniánkhoz, lelki egészség-érzetünkhöz, és talán egyszer majd főlösléggé válhat a pszichiáter.

SZERETETLENEK

Pályi András: A kerület órái. Történetek, tárcák, esetek

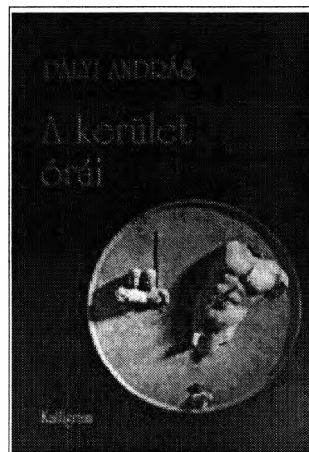
Szabatos rendben sorakoznak Pályi András művei a Kalligram Kiadónál: 1996 óta felváltva jelennek meg az író szépprózai alkotásokat, illetve esszét, kritikákat tartalmazó kötetei. *A kerület órái* a hetedik a sorban. A csaknem ötven (!) év rövidprózai terméséből válogató könyv hat ciklusra tagolódik. E szövegcsoportok részint az időrend, részint a műfaj logikája szerint szerveződnek. A kötet műfaji/tartalmi önmeghatározása (*Történetek, tárcák, esetek*) előzékeny pontossággal utal az alaki és tematikus elegyességre.

Az első rész (*Történet a hitről*) régebbi, a harmadik (*A gyilkos és a szerető*) újabb novellákból válogat. (A Pályi egész művészetére jellemző műgond az eredeti és a föltűnően gyakran ártírt szövegváltozat datálásában egyaránt megmutatkozik.) Ezen újabb művek többségükben nemcsak rövidebbek, összefogottabbak, de gyakran direktbben didaktikusak is a korábbi pályaszakasz írásainál. Esetenként már-már a didaxis módszertani ön-íroniáját érvényesítik; itt elsősorban a beszélő nevek váratlan bőségére gondolunk (Szíves Balázs, Zord Lajos, Béke Zsolt, Szorgos A. Jakab, Boldog Bori stb.).

Nyomasztó légkörű, az elbeszélői nyelv szikár pontosságával (a választékos szóhasználat és a beszélt nyelvi fordulatok gondos keverésével) ható történetek ezek. Katarzis nélküli sorstragédiák. Szinte egytől egyik szerepválságról (a deformált családi/munkahelyi/társadalmi szerepek mögött deformálódó személyiség *krízissorozatáról*) számolnak be. A bergmani kamaradramák kíméletlen lélektani hitelével; a kiszolgáltatottság és távlatlanság Tar Sándor-i diagnózisának élességével. Csak míg Tar novelisztikája az alsó társadalmi rétegek (munkások és munkanélküliek) vigasztalan hétköznapijaiba zárja be az olvasót, Pályi kispikái alkotásai jobbra a karrierépítés és a családi élet gondjai közt bukdácsoló s *el-elbukó* középosztály mentális defektusait hozzák felszínre. Az ábrázolás szociológiai fegyelme különös módon akkor sem lazul (sőt!), ha a többnyire realiztikusan megrajzolt életképet egy-egy írásban (rém)álomszerű szürrealitás nagyítja föl.

Pályi figurái nem képesek a szeretetre és a szeretet elfogadására. Vagy rosszul szeretnek. Rosszul túriuk, ha szeretik őket. S főként: nem tudatosítják sem magukban, sem egymásban az élet *mint* közös és kölcsönös lét feltételeit, következményeit és következményeit. Azt, amit az egyik szereplő – anélkül, hogy szavai a legcsekélyebb befolyással bírhatnának a továbbiakra – így fogalmaz meg: „Lehet egyáltalán szeretni?” (*Novemberi délután*; 39.) „Sosem beszélünk az életről” – próbál szembenézni másutt a reménytelennel a belső monológba szorított kétség-

Pályi András Művei sorozat
Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
448 oldal, 2500 Ft

beesés (*Látogatás*; 78-79.). A saját meg nem értett érzelmeiktől, s kivált az érzékiség (mint „a legfőbb szentség” [*Egy hét önmagammal*, 427.]) föl nem ismert hatalmától meggyötört alakok, aligha meglepő módon, egymást is csak csalva, vádolva és gyötörve képesek (nem) szeretni. Az értelmezetlen szenvedélyek e világban (ne legyenek se kétségeink, se illúzióink: *világunkban*) nem építik, hanem rombolják a személyiséget. Nem erősítik, hanem pusztítják az értelmes (mert értelmezett) élet lehetőségeit. A tanárjelölt első önálló fizikaóráján csak testben van jelen, miközben – bár alaktalan sejtések zavarják össze a gyakorlatot – lélekben *sincs* nagyanyjával, aki a tanórával egy időben hal meg (*Függőleges hajítás*). Az anya temetése után apa és lánya nem szorosabbra fúzi viszonyát, hanem továbbra sem hajlandó közösen *fölfogni* e viszony eredendő gyöngeségét (*Novemberi délután*). Az otthon és az idősek otthona, a szeretet és a pénz köztes terében nemcsak a lakásból kiebrudalt nagyapa: az így több egzisztenciális esélyre számító család sem lel mentséget, menedéket, vigaszt (*Otthon*). A görög mítosz tragikus inverzében a nyugdíjazott főmérnököt a családi élet melege helyett az egymástól elhidegült családtagok közti kommunikációs zavar földolgozhatatlan tapasztalata várja (*Philemon és Baucis*). A fiatal pár házat épít; s egy napon esik meg minden: mielőtt a férj bevallhatná, hogy szeretője van, a feleség közli, hogy gyermeket vár; a férfi anyja az apa halálhírét hozza, majd maga is meghal – élőhalottakat hagyva maga után (*Látogatás*). A vonatúton szerzett ismeretség idegen történetbe való valószínűs beavatással jár: az útitárs az elveszített anya és a voltaképp helyette megtalált Mária oltalmazó jóságát ecseteli; az önértés pontosabbá tételének bátorsága nélkül (*A csodálatos anya*). Az egy napnyi örökkévalóságon úgy esik túl a kerület, mintha a fenséges és a groteszk határán egyensúlyozni csak betűk tudnának, élők nem (*A kerület órái*). A falura költözött család nemcsak reményeit: a romlás folytonosságát is magával hozza (*A természet lágy ölén*). A földrajztanárnőnek a testi szenvedély új életet ad – hogy végül elvegye az újat is, a régit is (*Az érzékek paradicsoma*).

Külön figyelmet érdemel a *Történet a hitről* című írás (1962/1975). Több okból. A kötet első s egyben egyik legterjedelmesebb elbeszéléséről van szó. A nyitó ciklus címét is ez adja. Amely cím emblematikus jelentőségűnek tűnik föl – hiszen bizonyos értelemben a könyv minden írása „történet a hitről”: az Istenbe vagy az istentelenségbe, az énbe és a másikba/másokba vetett hit átértzett, de nem tudatosított, megélt, de meg nem értett romlékonyságáról. Ráadásul e szöveg hét (szögletes zárójeles címmel ellátott) részből áll, ami a számszimbolika többletével tünteti ki a történetet. S jellegadóan, a Pályi-féle prózatechnika főbb sajátosságait összefoglalónak érezhetjük – a tárgy, a szereplők, a karakterábrázolás, a dialógusépítés, a nyelvhasználat és az elbeszélésmód szempontjából is. A két ifjú értelmiségi szerelmi történetét a narrátor a lány által közölték alapján mondja föl. Szendrey Györgyi és Üstökös Tibor kapcsolatának (s e kapcsolat kudarcának) elbeszélése az egyetemista lét, a világgépi dilemmák, a párkapcsolati nehézségek megjelenítésén keresztül bontja ki az identikus hovartartozás *egyetemes* problematikáját. Kibontja, de nem minden részletében. A Pályi-próza egyik legsajátabb jegye ez: a sűrítés, a kihagyás, az utalás és elhallgatás végsőkig feszített drámaisága. Hogyan befolyásolja Györgyi döntéseit a halott nagyapa emléke, emlékezete? Miként szól bele Tibor választásaiba az elveszített anyától és a haldokló apától való – nyíltan nem tisztázott – függés? Mi a szerepe életükben – és közös életükben – a hitnek, sőt a hiteknek? Összeérhetnek-e a nemzeti és a családi történelem szálai? Vagy csak összekuszálódásukra van esély? Végül is mi vezet a véghez – és mi vezethetne ki belőle? Az autentikus létről, pontosabban az autentikus lét utáni vágyódásról, még pontosabban: az autentikus lét utáni vágyódás zavaros pszichológiájáról (s e lelki-szellemi összefüggésrendszer elégtelen reflektáltságának következményeiről) kevés műalkotásból tudhatnánk (sejthetnénk) meg többet, mint a Pályiékból.

A második blokkból (*A lampionos színház*) a Mándy emléke előtt tisztelgő írások emelhetők ki. Ugyancsak az *hommage* szellemisége alakítja a *Halál és Tsa.* (ez az ötödik ciklus) tizenhárom szövegét, amelyek némiképp változó színvonalon, de összességükben szugesztíven vezetnek be a Sylvia Plath alakja köré rendezett eseménysorok érzelmi zűrzavarába – és intellektuális tisztaságába.

Közelíthető egymáshoz a negyedik és a hatodik ciklus is: mindkettőt az életrajzi vonatkozások vállalt személyessége hatja át. A *Belgrád, Belgrád* tárcaszerű darabjai személyes, illetve családi történeteken keresztül beszélnek 1956-ról és az íróvá válásról; Prágáról, Varsóról, Belgrádról; Eörsiről és Petriről. A kötetet záró *Egy hét önmagammal* pedig, amely a *litera.hu* Netnapló-sorozatába készült, a napló klasszikus műfaji ismérveinek megfelelően visz színre napi reflexiókat és önreflexiókat.

Kár volna ellepleznünk: e két egység az elbeszéléseknél esendőbb (mert esetlegesebb) nyelvi megformáltságú s olykor csupán magánérdekűnek ható írásokat ölel fel. Jellemzőnek tekinthetjük például, amikor egy teológiai okfejtés előbb a konyhafilozófia szintjén reked meg (427.), majd finom irodalomtörténeti „csúsztatással” egy korai, kevésbé jelentős Pilinszky-vers megidézésén keresztül mutatja – felszínesen és félrevezetően – a Pilinszky-féle metafizikai létértést a magáéval rokonnak (428.). És, bizony, nem egyszer a közhelyes nyelvi-szemléleti megoldások ejtik csapdába a mégoly tiszta és tisztelretreméltő szövegigényt: „Aki ír, ha bevallja, ha nem, annak a képzelet az igazi hazája” – olvashatjuk például a különben szép *A tavasz és az írógépb*ben (311.). (A képzeletnek és a „leírásnak” egyszerű személyes teljesítményként tételezése, amely nem számol sem a hagyomány, sem a nyelv személyen, személyiségen túli hatalmával, naiv – és, mi tagadás, zsákcitás – esztétikai fölfogásnak tetszik. Olyannak, amely „az írás végső titká”-ról, sőt az örökkévalóság létmódjáról is tudni vél, legalábbis egy későbbi – ugyancsak sérülékeny érvvezetésű – szöveghely ekképp nyilatkozik meg: „...ahol megáll a képzelet, ott nincs tovább a világ. Akkor hát minden, amit elképzelek, az úgy is van? Nos, itt rejlik az írás végső titka. Igenis állítom, amit elképzelek, az úgy is van. Ezért írom le. S a nyájas olvasó ezért veszi a kezébe. Ha nem erre vágya, nem is lenne olvasó. Így jutunk el a nem létező örökkévalóságba.” [*Amerika, Amerika*; 403–404.] Nem kiábrándítóan sikerületlen, nem bántóan színvonalatlan, csupán a Pályi-oeuvre esztétikai teljességébe hézagosan illeszkedő szövegek ezek. Meglehet, az ötödfélszáz oldalnyi anyag összeállításában nagyobb szerkesztői szigor is közreműködhetett volna – másfelől viszont mégiscsak így teljesebb a kép, a pálya és a korszak képe.

Pályi András színikritikusként, polonistaként és műfordítóként egyaránt jelentős életművet tudhat a magáénak. Az irodalmi köztudat azonban a szerzőt mindenekelőtt prózaíróként tartja számon. Elsősorban talán a már klasszikus kisregények (*Éltem, Másutt, Túl*) olvasástapasztalata vihette arra jóformán már az egykorú befogadást is, hogy Pályi művészetében a misztikus-ekszztatikus elemet hangsúlyozza. Az elfojtott érzékiség megjelenítésének irodalmunkban szokatlanul nyílt és nyers módozatát. Illetőleg, ettől el nem választhatóan, a deklasszáldott keresztény középosztály történelmi sorsának (más szóval, talán: sorstalanná válásának) esztétikailag és tematikusan is merészen újszerű elbeszélést. Nádas Péter kanonizáló erejű írása, a *Magyar misztikus* már címében hordozza e megközelítés lényegét; de egy későbbi Balassa Péter-szöveg is ezt tartja fontosnak konklúzióként rögzíteni: „Pályi András nemcsak az egyetlen misztikus ma irodalmunkban, hanem a legszótlanabb erővel a legradikálisabb is. Állati szentségünket ő ismeri a legpontosabb ártatlansággal.” (A túlzás retorikájának mindkét esetben jól érzékelhető tónusaitól most eltekintünk. Mindenesetre nehéz volna irodalmi kultuszt elképzelnünk a hiperbolikus fogalmazás díszei nélkül.) *A kerület órái* nem felülírja, inkább továbbgondolhatóvá teszi e kritikai közmegegyezést. Továbbgondolhatóvá, amennyiben arra derít fényt: Pályi András prózaművészetéről szólva elégtelen, ha a – különben is igen bizonytalan jelentéskörű

– „misztikus” jelző használatára szorítkozunk; s szűkös értelmezői horizonton tájékozódunk akkor is, ha e művek kizárólagos erényének a keresztény középosztály sorsának/sorstalanságának megrázó erejű tematizálását látjuk. Ennél jóval gazdagabb, sokrétűbb, összetettebb életművet állít eléink ez a hét kötet, betetőzve az (egyelőre) utolsóval. Amely az alkotói műgond, az értelmiségi felelősségvállalás és a szépírói kísérletező kedv együttes eredménye. Nem is akármilyen.

KÍNTORNA

– olvasónapló –

Solymosi Bálint: Életjáradék

Életjáradék. Mit is értsek ezen?

Segédttétel: az elbeszélő természetesen azonos Solymosi Bálinttal.

Bizonyítás: „Ma ismételten beszélgettem Bálinttal. Közöltem, hogy újabb fegyelemsértés a kollégiumból való eltávolítását eredményezi. Tartok attól, hogy elfelejti intésem, s megszegi a fegyelmet, – másrészt viszont a tapasztalt érdektelenség ismételten bukását eredményezi.

Kérem a kedves szülőket, irjanak gyermeküknek, vagy keressék fel őt, xxxx s ismeressék jövőjét, mely reá leselkedik fegyelemsértései miatt.” (Paratextus, facsimileként a kötet hátsó borítóján, egyben idézet a könyvből, illetve a szerző életéből.)

Ha már itt tartunk:

„Életem több mint emlékezetes napjai maradnak azok, amikor dolgozni jártam, nyilvánvalóan azért is, mert kevés ilyen napról van szó, ujjaimon meg tudom számolni –, 80. Mondjuk 80 nap, mint 80 huszár, a fergeteges nyugdíjalap!”

Azonnal St. Auby Tamás létminimum-projektje ködlik föl (primitíven: hogy a létminimum alanyi jogon járna mindenkinek, ha már a világra rángatták), rögtön azután pedig, hogy többek között ezért is reménytelen hely Magyarország, jelesül: az efféle tehetséget, mint a Solymosié, államilag kellene gondozni, és akkor már Solymosi, a tehetségével együtt, annak farvizén, haha, lehetne maga is *állami gondozott*, ami jelenthetné azt, hogy mondjuk a Sólóyom (rossz vicc!) reggelente megkérdezné tőle telefonon (forró drót!), hány percesre kéri (Bálint!) a lágytojást. Állam lenne és szolgálat, de most akkor végre először úgy, hogy az állam szolgálna téged.

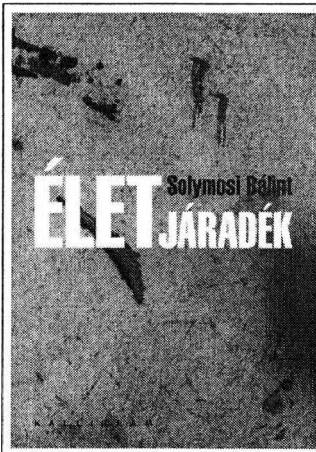
Az életjáradékot amúgy kapja az ember, nem pedig adja, már aki, valamilyen befektetett tőke (munka) ellenszolgáltatásaképp, innen nézve Solymosi befektetése, munkája „maga az élet”, és a szövegek, amiket ír, törlesztések, az élet törleszt neki szöveggel, a maga szemérmes módján, már megint az állam helyett.

A járadék szót az okádék és a haladék mintájára elképzelni.

A járás – haladás. A járadék – haladék. Az élés – halogatás.

Míntha valaki egy cellában, egy a műveletre tökéletesen alkalmatlan anyagból, bámulatosan törékeny origamikát hajtogatna. Gyászskórmök között. Gyászvitéz. (Am:

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
376 oldal, 2700 Ft

„többek szerint meghökkentően jó (isteni) testszag (...): mandarin, csipetnyi gyömbér plusz a bodza...!” De nem volna persze a hajtogatáshoz semmiféle mintakönyv, azt csak utólag, izzadva lehetne összehozni, avval a módszerrel, hogy, amint hajtogatod szét, mindjárt az elkészült darabokat tönkre is teszed.

Akutagava vagy Kavabata Jaszunari végső tisztasága. Hetvenfokos, olajos pálinka, fagyott áfonyából. Az a vakító fény, amivel Mészöly dolgozott.

Kicsi, tonnás történetek vannak, földhözragadtan hitelesek, ennek a hendikepes hazának a közelmúltjából, Solymosi egy nagy realista, hogy milyen (volt?) a vidék Magyarországa, az itt elég szépen van adatolva.

Nincs Történet, mert nincs Nagy Elbeszélés:

„Mit gondolsz Istenről? Szerinted...? Nagybátyádat kérdezted, az öreg Sándort.

Lehet, hogy van, de nem érdemes számolni vele.

Válaszolta szinte gondolkodásnyi idő nélkül.

Persze –, mert hiszen Egy. Vágta rá. Nem oszt, nem szoroz...!”

Ilyesmi bekezdések, ezekből három vagy négy bőven megér 2700 forintot. És jóval többen vannak, remek átlagár.

Mi volna persze alkalmas anyag egy cellában azon kívül, amit elképzelsz magadnak. A vécépapír? Priccs aljáról a bárca? Azt levakargatni, hogy maradjon egybe, úgy?

Solymosi könyve egyszerre két olvasási metódust ajánl föl, a szokásos linearitáson túl kínál egy másik szigorú struktúrát, a számozás rendjét, az egyes szövegegységeket számokból és betűkből álló jelcsoport különíti el, nevezi meg (pl.: VI/20/a), ahol a római számok fejezetet, az azokat követő arabok a fejezeten belüli szekvenciákat, a betűk pedig a szekvenciák belső rendjét jelölik.

Teszem azt, az így elrejtett I. fejezethez a következő út bejárásával jutunk: 7., 11., 12., 23., 34., 44., 60., 67., 70., 71., 82., 83., 87., 91., 93., 94., 104., 115., 125., 128., 137., 142., 158., 159., 181., 266., 267., 275., 277., 281., 289., 290., 291., 292., 19.(!), 299., 300., 310., 334., 316. (!), 331.(!), 332. (!), 11. (!).

A hagyomány és rejtekezés e kétféle rendje valójában egy harmadikat sugall, a nem-lineáris olvasását, a szöveg, azzal, hogy egyszerre két követhető szabályt is megad, valójában felszabadít, és random-olvasásra biztat, legjobb, ha a könyvet a rászánt időben mintegy a kezünk ügyében tartjuk, egyfajta bibliaként, a legjobb a henye és felelőtlen lapozgatás, mert mindenhol ugyanarról van szó, csak éppen ennek az „ugyanannak” a meghatározásához az összes felhasznált szóra szükség van.

Nehezen tűri a jelentéstulajdonítást. Nincs Nagy Elbeszélés, rejtekezés van. Uralhatatlan könyv, nem lehet *kiolvasni*. Olyan, mint az élet.

Ha beütöm – és beütöm! – a Google-ba a szerző nevét, például a következő szöveget találok:

„A találkozás, mondtad magadban, milyen gyötrelmes, nehéz feladat annak, ki nem kedveli a cselekvést. Írta a mai magyar irodalom rejtőzködő nagymestere, Solymosi Bálint, akivel most mindenki találkozhat Veszprémben, a *Trialógusok* keretében, ahol Bozsik Péter és Szilágyi Zsófia kérdezik majd. Költői kezdetek, sűrű próza, három különös című kötet (*A műnéger*, *Ágak egy hamisciprusról*, *Detonáta*), és egy régóta készülő könyv, amit sokan várnak: *Életjáradék (prózatételek)*. Szeretettel látunk mindenkit, aki kíváncsi az egyik legmagasabb és legszebb orgánumú magyar íróra!”

Ripít, plíz!

„A mai magyar irodalom rejtőzködő nagymestere.”

Azért rejtőzködik, mert elrejtették, elrejtette a magyartanárok cimborai közössége (tiszteltet, akinek), elrejtette az iskola, el az úgynevezett irodalmi élet. Nem tudják, de teszik.

„Foglald össze saját szavaiddal”, amire tényleg a legkönnyebb azt válaszolni, „foglalja a halál!”.

Például az emlegetett rejtőzködő fejezet mintha az idő elemi rendjét ígérné, az elbeszélő, aki mindhárom egyes számban közlekedik (én, te, ő), először csecsemőként jelenti be magát, hogy aztán egészen saját lehetséges, ám fájdalmasan elmaradt kivérzéséig forszírozza a kintornát. Koncentrikus köröket ír le, a szenvedés geometriáját rajzolgatja, de tényleg azzal a könnyedséggel, mintha csak a visszavonult szennyes ár után maradt, dermedt iszapba másolná a folyóba hajított téglá hullámverését.

Évtizedek szívós munkájával elérték (el lett érve), hogy a mű alkotása (brrr!) úgy legyen elgondolva, mint a csomagolástechnika: adva az üzenet, akkor azt mindenféle színű ízekbe bepakoljuk, ez volna a művészet, az ún. befogadás pedig, nyilván, ugyanez visszafelé, hozzájutni a meszidzshez, de óvatosan, hogy lehetőleg ne szakadjon a papír. A mű érzékiségére való fogékonyság helyett a holmesi erények vannak forszírozva, olvass úgy, hogy olvasásod a gyanakvás formája legyen, merő jelentéstulajdonítás. Ezért aztán az olyan művek, amik, mint Solymosi könyve is, fragmentumaikkal magát a totalitást állítják elének, tegyék bár úgy, hogy eláll, a legjobb pillanatokban, szépen, a lélegzet is, az ún. művelt ember számára fölfeszíthetetlen fekete dobozok maradnak. És könnyen megnyílnak a vad, civil olvasó előtt. Nem mintha, natürlich, ne volnának dögvél a jelentések.

„Sötét anyag.”

Szenvedély, szenvedés, szenvedés, ellen- és rokonszenv, kevés könyvben látszanak ennyire összetartozóknak.

A legszebb orgánium.

Nincs nagy elbeszélés, ám nagy figurák vannak, két sötéten ragyogó árnyék, az apa és „az öreg Sándor”, akik zsigerből szembemennek a józan megfontolások undorító világával – vö.: az ország mint hazugságkírákós –, igen ám, csakhogy: „Tudod, hogy apád egy gyilkos? Kérdezte egy váratlan pillanatban az anyja. Istenem, hová bújjak?! Mondta magában a fiú, de úgy, mintha ő követte volna el azt a bűnt.”

(A kötetből amúgy könnyen kibontható a magához való teória, nemcsak úgy, hogy mérlegeljük eljárásait, hanem tételesen is: „A beszéd is, mindjárt a kétely maga.” „ÍRÓVESZÉLY! Kiáltok fel magamtól szinte csak, mint árnyéktól ijedezve.” „Egy író oly’ vidám dolog! Kiáltott fel örömeiben a lány.” „Egy író, ahol tud, vegetál. Írónak lenni nem akármilyen »dolog! Tudod. Mondtad.” „Ugyanakkor semmi szöveg nem ment meg. Ez a forma –, egy az egyben. Így te.” „Az írás –, akárha zuhanás; még a csattanó előtt föl kell ébredni!” Meg is felel, mindkét értelemben, ennek.)

Egyszerre fanyalgó és elismerő kritikájában („Én, meg mindenféle más bajok” – *Magyar Narancs*, XIX. évf. 45. szám, 2007. november 8.) Urfi Péter ezt írja: „Elbeszélni egy élet(em)et – a mesemondók ősi vágya a klasszikus történetalkotás 20. századi, végleges ellehetetlenülésével változatos narratív játékok katalizátora lett. Ez a jelenség nálunk, a *komonizmus* »megírásának« – nagy írói küldetesként megjelenő – igényével párosulva sajátosan hasonló művek sorozatát eredményezte: a Kádár-korszakban férfivá érő író divatos (anti)hőse lett a kortárs nagyepikának. Nagyszerű művek is erősítik ezt a folyamatosan bővülő mezőnyt, mégis engem mindez – bocsánat, de – egyre inkább untat. Volt tehát némi hendikepje nálam Solymosi Bálint második, evidensen ebbe a kontextusba simuló regényének, amit részben azért sikerült ledolgoznia.” És: „Solymosi »felszámolta az időt, csak a sötét és folytonos fájdalom maradt.« Ami engem meglehetősen idegesít. Mármint a főszereplő töretlen, ragacsos pesszimizmusa, hogy »önmegvalósítási kísérletei mindegyre öngyilkossági szándékba torkolltak«. De már kisgyerek korában sincs jobb dolga, mint »várni a halált«, ami végül is logikus, ha a szereplők úgyis mind »halál fiai«. Tegyük hozzá: szerencsére, hiszen »az emberi élet természeti katasztrófa«. Na ne. Ez nekem sok, és hiába, hogy mindeközben a szöveg humora oszlatja a halálszagot (bár néhány szöviccet nehéz megbocsátani...), ha gyakran giccsbe fullad (»a szerelem keserű, akár a halál.«.)”

Egy esetből általánosít, ahogy Petri is javasolta.

„A könyvet viszont elkezdni érdemes, mert ilyen azért még nem volt: Illyés és Garaczi találkozás a boncasztalon, sok belsőséggel. Meg egy kis unalom, meg egy kis szeretet.”

Unja. Na ne. Neki sok. Idegesíti. Az „evidens kontextus”, nyilván: Kukorelly, Garaczi, Jánossy Lajos, bizonyos mértékig Esterházy, távolabbról Györe Balázs könyvei. Valamennyire Bartis. Kemény néhány nagy verse. Lehetne még sorolni. A tágabban értett, előző rendszerben szocializálódott nemzedék. Ez a korpusz anamnézisként is olvasható. Az irodalom, minden előzetes megfontolással szemben, kábé három perccel azután, hogy felmondta a váteszkedést, korszerűtlen feladatot vett magára, politikusok, történészek és filozófusok helyett, a személyes emlékezés munkája révén megkísérli tisztázni és érzékelhetővé jeleníteni súlyosan beteg hazája múltját. Urfi idézett, és tapasztalataim szerint többek által osztott véleménye arra figyelmeztet, hogy ezek a könyvek mégis a személyes terápia puszta dokumentumaiként, en passant, háríthatók el a Kádár-rendszert kizárólag történelemként (meg)ismerő újabb generációk számára. Őszinte rémületemre.

(Mellesleg: se Illyés, se Garaczi. Másfajta komolyság, másfajta humor.)

Milánóban, úgy húsz évvel ezelőtt, láttam egy fiatal férfit, az éjjel-nappal nyitvatartó könyvesbolt közvetlen közelében, novemberi éjszaka volt, *tehát* fűtötték az utcákat, mandínerből, értve ezen: hogy a kávézók teraszait, egy ilyen gázkályhától lopta a férfi a meleget, összecsucskható széken ült, úgy, hogy a járókelőknek kerülgetniük kelljen, ült és ezüstös fémszálakból apró bicikliket hajtogatott – origamit a cellában –, amúgy remekműveket, nem volt köztük két egyforma, ám minden kétséget kizáróan egy alomból származtak, tehát ha, mondjuk, tíz évvel később, La Pazban vagy Szelevényen, egy lomtalanítáznál találnál egy ilyen drótszamarat, habozás nélkül beazonosítanád, a férfi egyébként, ám az előbbiektől egyáltalán nem függetlenül, nyilvánvalóan drogos volt, álomszerűen lebegett a szék fölött, a szeme pedig sárgán, pupilla nélkül világított, és mit mondjak, azal törődött a legkevésbé, hogy vesznek-e akár egyetlen biciklit is tőle.

A GYÁSZLEPKE VÉDŐSZÁRNYAI

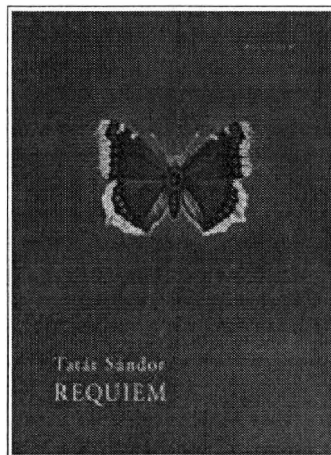
Tatár Sándor: Requiem

Amit a verseskötethez közelítő olvasó először megpillant, az egy lepke a fedőlapon. Nem is akármilyen lepke, hanem – mint az impresszumból megtudjuk – egy *Euwanessa antiopia*, vagyis gyászlepke. A kötet, illetve annak olvasása azzal kezdődik, hogy a végén megkapjuk a magyarázatot. Kezdet és vég ily módon való egymáshoz hajlítása egyike azon jellegzetességeknek, melyek Tatár Sándor köteteit és költeményeit másokéival össze nem teveszthetővé teszik. Tatár Sándor nincs annyira látványosan jelen az irodalmi életben, mint legismertebb lírikus nemzedéktársai, ám a maga lassú, csendes és következetes módján erős költőegyéniséggé fejlődött. Ami eleinte modorosságnak, nyelvi antinómiák hajhászásának látszhatott, ma már a szavakról és a dolgokról alkotott érvényes ítéletnek, a költői világ folyamatos továbbformálásának tekintendő.

A gyászlepke szárnyai alatt, a kötet lapjain, összhangban a címmel, egy szeretett és elvesztett személy siratása zajlik: a szív segédigéi verssorokba, strófákba rendeződnek, rímeknek. Késeinek csak azért nevezhető ez a sirató, mert – mint a versekből egyértelműen kiderül – tárgy és megszólítottja, a költő édesanyja hosszú életű volt; gyászoló fia, vagyis a kötetbeli epicédiumok és önvigasztalások szerzője meglelt korú férfiként vesztette el, a közelmúltban. Ez a tény önmagában is hatással van a lehetséges költői pozícióra és beszédmódra: amennyit szelídül a fájdalom, hiszen tragikus mozzanata nincs a veszteségnek (hacsak nem tekintjük tragikusnak az ember halandó voltát, az emberi létezést önmagában), annyival súlyosbítja is a halálfélelem, a saját elmúlástól való szorongás; és amennyire enyhíti a gyászt a szeretet, mely vagy örök, vagy legalábbis túléli tárgyát, annyira meg is tetézi az önvigasztalással szorosan összefonódó megelőlegezett önsiratás.

A kötet értékelése szempontjából ez azt jelenti, hogy Tatár nemcsak az édesanyját búcsúztatja, hanem elsősorban költői önarcképét rajzolja meg, vagy inkább rajzolja újra a *Requiem* verseiben. Ez persze általánosságban majdnem minden költőről elmondható, hiszen valamiféle szerzői karakterportrét minden verseskötetnek vagy hosszabb versciklusnak nyújtania kell; vannak azonban költők, akik a közvetlenül személyes részt akkor sem engedik be a verseikbe, ha azok témája nyilvánvalóan saját euforikus vagy traumatikus esemény; és vannak olyanok, akik szinte kizárólag a közvetlenül személyesként megjelenített mozzanatokból építik fel költészetüket. Tatár ez utóbbiak közé tartozik; újra meg újra önmaga hőségé teszi a lírai Én-t, noha eléggé gondosan óvakodik attól, hogy hőségét – önmagát – privát kellékek mitikussá tételével oly módon cselekményesítse, mint például Tandori Dezső. A *Requiem* verseiben az

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
92 oldal, 1400 Ft

önmaga személyességébe minduntalan belebotló egó meg van fosztva kellékeitől (az *Ősbolt* című vers meg is fogalmazza a leltározható hiányt); legyen szabad a szemléletesség kedvéért e kellékeket, melyek nem állnak rendelkezésre, összefoglalóan árnyéknak neveznem.

Tatár Sándor verseiben az Én, mely önmagának egyszerre alanya és tárgya, elégikusan rácsodálkozik arra a valóban különös tényre, hogy nem vet árnyékot. Ennek (árnyéktalan) fényében nyeri el jelentőségét a kötetben megfigyelhető másik különös tény: az, hogy az édesanya – éppen elmúlása, eltávozása révén – másodszor is világra hozza fiát, ezúttal mint a versekben szereplő, gyászát verssé formáló szubjektumot. A tárgy, a szülő siratása egybeesik az alany, a gyermek (újjá)születésével, aki másfelől persze teremtője vagy újjáteremtője tárgyának. De ez a paradoxon a gyászköltészet általános problémája; Tatár esetében a jelenséget a személyes rész kidomborításával és a szubjektum árnyéktalanságával együtt érdemes tanulmányozni.

Az olyan embert, aki elveszítette az árnyékát, a romantika óta slemilnek szokás hívni, Adalbert von Chamisso mély értelmű Peter Schlemihl-története nyomán. Nos, Tatár kötetének még eléggé az elején van egy *Péter* című vers, melynek lírai hőse éppen a szóban forgó Peter Schlemihl. A vers azt állítja, hogy „Nincs mikor, nincs hova”, mármint „Megerkezni ázott hajjal, vizes kabátban” (figyelembe véve, hogy „így megázni nagyúri szeszély” volna), viszont „eltűnődhetsz rajta, Schlemihl, hogy becses lelkedet [...] elcserélnéd-e komfortos megérkezésre”. És: „Az idő evvel is telik”.

Ha Schlemihl habozás nélkül kijelentené, hogy semmi szín alatt nem cserélné el a reálisan létező otthontalanságot a nosztalgikusan vágyott komfortos megérkezésre, akkor sem indok, sem idő nem lenne tűnődésre. Ha viszont rezignált tűnődés zajlik egy életen át, amire a vers imént idézett utolsó sora utal, akkor vagy arra kell gondolnunk, hogy a költői Én összemérhetetlen dolgokat akar összemérni, úgymint becses lélek és komfortos megérkezés, vagy pedig arra, hogy a lélek, mely ráadásul „titokzatos rokon”, maga az otthontalanság. Ez utóbbi esetben annak lehetünk tanúi, hogy a lírai hős cél helyett kítüz maga elé egy irreális vágyképet, majd (hogy az irrealitás plusz a rezignáció teljes legyen) önmaga útjába áll. Azt meg talán mondanom sem kell, hogy önmegszólító verset olvastunk, vagyis a költői Én messzemenően (oly mértékben, ami az elbeszélő prózában elképzelhetetlen volna) egybeesik a lírai hőssel.

Sűrűn hangoztatott közhely, de talán nem árt, ha magam is leírom: minden számottevő költő kitalál vagy fölfedez valamit, ami addig nem létezett a költészetben, a különféle költői beszédmódokban, ő pedig ezt a maga senki máséval össze nem téveszthető módján költészetté alakítja. Tatár Sándor a slemilséget fedezte föl, az önmaga útjába álló, de önmagát a szerencsétlenségnek át nem engedő személyiséget, valamint azt a jellegzetes költői nyelvet, melyen ez a személyiség hitelesen megszólalhat.

A slemilségnek mint habitusnak megvannak az előzményei a magyar költészetben. Nem nagy számban, egyrészt mert kell némi bátorság, nyíltan szembefordulva a magyar líra erőfitogtató, macsó vagy profetikus-váteszi vonulataival, sajátuk vallott gyengeségből és tehetetlenségből költészetet formálni; másrészt mert különleges mutatvány, hogy a gyengének beállított költői Én-hez kapcsolódó költészet maga is ne legyen erőtlen. Siránkozás, jajveszékelés, nyafogás bőven akad a magyar költészetben, sokféle regiszterben és egészen különböző színvonalon; de a „szomorúság Anteusa” ritka tüneménye. Olyan lírikus, aki költői programmá teszi, hogy odaálljon önmaga és irreálisnak mutatott vágyai közé, hirtelenjében kettő jut eszembe: az egyik a mára feledésbe merült Végh György, a másik – mint az iménti utalás alapján sejtethető – Tóth Árpád. (A magyar irodalom egyik nagy ő-slemiljének volna tekinthető Szép Ernő is, de az ő költészetében a részvétnek erős metaleptikus jellege van, és ez többnyire feloldja az árnyékvesztés tragikumát.) Csak-hogy míg Tóth Árpád a byroni spleen erős személyiségre méretezett mintázatát próbálja

önmaga gyengességére átszabni (ami óhatatlanul némi pátoossal jár), Végh pedig oly messzire elmegy a groteszk és a pittoreszk irányába, hogy verseiben is (nemcsak prózájában) kis híján humoristának bizonyul, addig Tatár igyekszik távol tartani a komikumtól költészetének nem nagy számú, de tipográfiai is szembeötlő groteszk vonásait, és a romantikus ironiát (melynek ő germanistaként jeles ismerője, irodalmi tájszólásait több változatban is folyékonyan beszéli) teszi meg önsajnálata kútfejévé.

Amúgy a költőelőD – ahogy ő írja, KöltőelőD – akit Tatár megszólít, nem Tóth Árpád, hanem Kosztolányi; szerintem egy Kosztolányinak álcázott vagy Kosztolányiként értelmezett Tóth Árpád, de ez tulajdonképp mindegy is. Szövegszerűen az *Őszi reggeli* című Kosztolányi-vers idéződik fel, de a „nem hiszem, hogy találkozunk” gesztusa (mi több, a „csontkezek” és az „aranykezek” kézilabdameccseként leírt emberi létezés is) inkább a vérnek „ős bűt” zokogó fény, a „lélektől lélekig” témaköréhez tartozik. Azért mertem az imént leírni (meglehet, egy kissé hányavetien), hogy „tulajdonképp mindegy”, mert ahogy Tatár a költői nyelvvel bánik, illetve ahogy a nyelv a költeményeiben viselkedik, az a korai nyugatosok játékos-ironikus artisztikumára vezethető vissza, Kosztolányira és Tóth Árpádra egyaránt.

Az *Aranyozás* című vers, mely magát az őszi fényt szólítja meg, ez ügyben azt állítja, hogy „A nyelv virul csak egyedül”, illetve (miután a szót fals galambhoz hasonlította, mely elszáll, hátrahagyván záptojásokként a jelentés nélküli csalfa hangokat), másfelől „Virul a szó a nyelvben”. Egy másik versben, a *S megint előlről...*-ben az emberi test egyetlen maradandó része, a csont jelenik meg kijelentő mondatként, melynek végére pont kívánkozik: „Csont és punctum.” Ugyanezen versszak utolsó sorában nemhogy a mondat, de még a szó sincs befejezve, pontnak pedig híre-hamva sincs: „Egyszer minden nyár elvirág”. Tatár verseiben a nyelv készséges rabszolga, igazi beszélő szerszám; előzékenyen idomul szonetté vagy kereszttrimes, könnyed helyzetdallá, de szabad vers üzemmódban is megbízható és engedelmes. Ugyanakkor egy-egy apró nyelvi vagy tipográfiai szabálytalanság – toldalék elharapása, pontosvesszővel kezdődő verssor stb. – majdnem minden versben megfigyelhető. Ezek nem olyanok, mint Petri György „anyaghibái”, melyek a szó-masinériák működését problematikusá és egy-egy ponton kiszámíthatatlanná teszik; a Tatár-versek szabálytalanságai szembe akarnak ötleni, szemet óhajtanak szűrni, és mintegy függetlenül a versmasinéria működésétől, arról tanúskodnak, hogy a nyelv és a szó imént említett virulásának talaja át van itatva a nyelvvel és a szóval (plusz a hangokkal és a betűkkel) szembeni ironikus bizalmatlansággal. A szolgálatkész cselédben, aki a „csöpögtető öntözést” intézi – vö.: „Elcsöppen még egy-egy szavam” – gazdája látja már az ugrásra kész Spartacust.

Ennek a nyelvvel szembeni attitűdnek a kötet három ciklusában különböző formai konzekvenciái vannak, és – szerintem a formai következményekből adódóan – a költői Én nézőpontja plusz a lírai hős árnyéktalansága is mindhárom ciklusban más és más. A *dal nem lesz* című első (számán dalt is tartalmazó) ciklusban a lírai hős vágyaival és félelmeivel a szöszmötől, árnyékának hűlt vagy elképzelt helye után kapkod, és eléggé markánsan agnosztikus világszemléletről tesz tanúbizonyságot. A második, *requiem* című ciklus (mely eltérően a hasonló hangzású kötetcímtől, kis r-rel kezdődik) tartalmazza a tulajdonképpeni anyasírató verseket; a ciklus elején a lírai hős körülbástyázza magát mindazzal, amihez létigét kapcsolhat („Most hát a semmi van [...] Már csak a remény van [...] Most hát ezek a szavak vannak”), és ebből a fedezékből szólongatja az elveszített anyát. A versbeli remény tárgya, „hogy ama hidegen is túljut a szó”. Itt a lírai hős kívülről (értelmszerűen: alulról) szemléli az „égboltnyi börtönt”; nézőpontjából következően az élők (halandók, teremtmények stb.) világát tekinti szabad világnak, és a halottakat szabadságuktól megfosztottnak látja. Miközben a költői Én versből épít emlékművet, szavakból, szó köntöst („Istenre ágyúznék imát”, mondja feltételes módban, és ha ez bekövetkezne,

akkor az lenne a kérése: „Hogy meg ne fázz, a versem adja rád”), egyszerre csak másvalaki lesz a megszólított: a *meglehet* című vers a kedves halott helyett immár Istenhez beszél. Ez azonban nem az imádság beszédhelyzete, hanem a pörlekedése, hiszen gonoszúsággal és irigységgel vádolja Istenet; másfelől ágyúzásnak sem tekinthető a vers, mert ahhoz túlságosan szelíd, és a „de meglehet” kissé tétova gesztusával ér véget. Mindenesetre számottevő elmozdulást észlelhetünk az első ciklus agnoszticizmusától.

Még nagyobb az elmozdulás a másodikhoz képest a harmadik ciklusban, ahol a versforma egyszerűen nem teszi lehetővé, hogy a lírai hős oly módon testet öltjön, nyúlkáljon, csellengjen, kontempláljon stb., mint az első két ciklusban. De mielőtt a versformáról beszélnék, azt hiszem, nem árt némi magyarázatot fűznöm a harmadik ciklus címéhez, mely így hangzik: *a hangyai vándor*. Ez a cím egy erős (és erősen ironikus-önironikus) utalás Angelus Silesius XVII. századi német költő *Der cherubinische Wandersmann* című misztikus-poétikus gnómagyűjteményére, melynek egyik jeles fordítója (Kurdi Imre a másik) történetesen Tatár Sándor volt, és amely magyarul *Kerubi vándor* címmel jelent meg, de akár úgy is lehetne fordítani, hogy „Angyali vándor”. Ami a sziléziai barokk misztikus költőnél „angyali”, az kései magyar költőtársánál és tolmácsánál „hangyai”; a hangya ebben az értelemben műfordításnak, az angyal onomatopoétikus átültetésének tekinthető. Erre a meghökkentő elképzelésre Tatár a ciklus címdalán egy pszeudo-önidézet révén még rá is tesz egy lapáttal; érdeklődők a kötet 69. oldalának alján olvashatják, mit állít a költő a hangyáról. (Egyebek mellett azt, hogy oda kell figyelni rá.)

Ha ezek után egy pillantást vetünk *a hangyai vándor* verseire, azt látjuk, hogy ezek alexandrinusban íródott rímelő párversek, mindegyik párvers megannyi teljes egész; tizenhárom könyvoldalon százharminc önmagába forduló, egyetlen impulzusnyi költemény. Mondhatni: százharminc vershangya. Minthogy azonban az alexandrinust a harmadik versláb után éles cezúra metszi két egyenlő részre, és minthogy a párversben a két egymásra rímelő sor a térben ugyancsak élesen elkülönül egymástól, ezért – mihelyt az olvasó észreveszi az összes párversben a két egymásra merőleges törésvonalat – mondhatni azt is: százharminc kereszt, melyre a misztikus gnóma grafikai teste föl van feszítve.

Ezek a rövid, intenzív, öngyújtószerűen villanó-csattanó párversek az Istennel való találkozás misztikus tapasztalatát közvetítik, vagyis eléggé távol állnak mind az első ciklus agnoszticizmusától, mind a második ciklus távolból hangzó panaszosságától. Az a fény, mely a 76. oldalon az üdvözlötteket vezérli, nem azonos azzal a fényvel, mely a 14. oldalon aranyozza a rothadást.

A három ciklus pozícióbeli különbségeire a következő magyarázatok kínálóznak. Az egyik: Tatár lemondott a költői Én egységéről, vagy az eleve nem is fontos neki. Ezt a magyarázatot (mely Weöres vagy Kovács András Ferenc költészetére találó lehetne) bizvást elvethetjük. Ha az árnyékától megfosztott költői Én elveszíti önmaga egységét is, akkor semmije sem marad. Tatár ennek tudatában kellett, hogy legyen, amikor három ennyire különmű ciklus egymás mellé rakásával az Én egységét mégis kockára tette.

A másik lehetséges magyarázat: a kötet harmadik ciklusa egyszerre omázs és perszifilázs, mindkettő Angelus Silesiusra irányul. Tatár, a német misztikus költő létező verseinek egykori fordítója, most lefordított egy csokrot Angelus meg nem írt verseiből is. Ha ezt a magyarázatot fogadnánk el, akkor a recenzió ezen a ponton átalakulna kontrollszerkesztői jelentéssé, ami egyrészt nem volna elegáns, másrészt a német eredeti hiánya miatt némi szövegszerű nehézséggel is számolni kellene. Akit a probléma érdekel, hasonlítsa össze a *Kerubi vándor* (Helikon Kiadó, Bp., 1991.) Tatár-féle fordításait a *Hangyai vándor* kétsorososaival. El lehet például töprengeni rajta, hogy Tatár a „saját” párverseinek miért nem adott címet, eltérően Angelustól, aki minden gnómáját értelmező célzatú címmel, továbbá sorszámmal látta el.

A harmadik lehetőség: Tatár az árnyéktalanság elől az intertextualitás felé húzódik, és

elsajátítja, a sajátjává teszi az (általában fordításként már régebben kimunkált) Angelus Silesius-i versbeszédet. Ezt a magyarázatot valószínűbbnek, érvekkel inkább alátámaszthatónak tartom, mint az előző kettőt. Az árnyékvesztés tapasztalatának, majd a transzcendens párbeszéd egyoldalúsága (magyarán: lehetetlensége) tapasztalatának megszólaltatása után Tatár keresett és talált egy olyan versformát, egy olyan költői világot, melyben teljesen közömbös, hogy a költői Én-nek van-e árnyéka vagy nincs, és minthogy a lírai hős nem jön létre (a kétsoros rímpárok a szó szoros értelmében kizárják), el sem veszítheti hozzátartozóját. A versbeszéddel és a nagyon szikár költői világgal együtt elsajátítja az Istennel való egyesülés (azaz, pontosabban és szerényebben, az Isten felé közelítő hangyai vándorlás) misztikus tapasztalatát is.

Írásom elején azt állítottam, hogy Tatár Sándor erős költőegyéniség; később azt próbáltam bizonyítani, hogy ereje a gyengeségből fakad. Ez az anteuszi paradoxon nemcsak a gyászlepke védőszárnyai alatt érvényes; fennáll azután is, hogy kilépett a szárnyak alól. A földrehullottságból sok nagy erőfeszítéshez szükséges erő nyerhető még. Időközben megjelent Tatár újabb verseskötete, mely a *Bejáró művész* címet viseli. Ennek utolsó versében a költő arra figyelmezteti majdani (és egyelőre még képzeletbeli) utókorát, hogy: „folytatsz engem, ha nem akarod is”. Mi sem igazabb, mint ez a végszóként hangsúlyossá váló emlékeztető; maga Tatár is, noha szemlátomást nem akarja folytatni *Requiem*-beli önmagát, mégiscsak azt folytatja.

IRODALOMPOLITIKA?

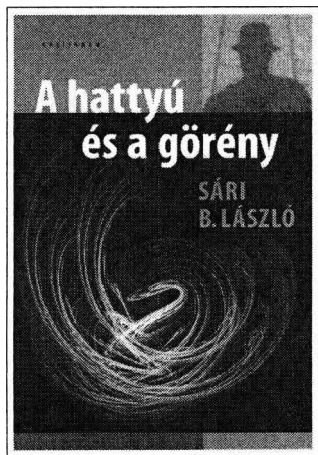
A pártirányítástól (a zsezségesen át) az identitáspolitikáig

Sári B. László: *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*

1.

Sári B. László könyve első pillantásra a Kádár-korszak kultúrájának, illetve irodalmának szentelt publikációk egyre gyarapodó sorába illeszkedik, azonban már felületes beleolvasás során megállapítható a könyv speciális megközelítésmódja: azt a kérdést vizsgálja, hogy a korszak jellegzetes kultúrpolitikai feltételeiről alkotott tudásunk miféle szerepet játszik (vagy játszhat) a művek kritikai értelmezésében. Itt szükséges megemlíteni, hogy a kötetet záró három nagyobb tematikus egység (Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945-1991* című könyvének bírálata, az 1996-os „kritika-vita” rekonstrukciója, valamint Esterházy Péter *Javított kiadás* című könyvének elemzése) már a rendszerváltás utáni irodalmi mozgások vizsgálatával foglalkozik. De az utóbb említett könyvek és írások is a szocializmus szcénáihoz, mozgásaihoz kötődnek. Kulcsár Szabó műve a magyar irodalom 1945 és 1991 közötti történetével foglalkozik; a kritika-vita (legalábbis egyik dimenziója szerint) a rendszerváltás előtti kritikai gyakorlatok és diskurzusok teljes vagy részleges „leváltására” tett kísérletet, Esterházy műve pedig azokat az irodalomelméleti, valamint politikai és morális dilemmákat dolgozza fel, melyek az életmű centrumába állított apafigura, Esterházy Mátyás hirtelen-váratlan megismert ügynökmúltjából következnek.

Sári könyve szakít két (egymást hol kizáró, hol erősítő) konszenzussal is. Az egyik szerint a diktatórikus hatalom miliójében keletkezett művek mindenképpen politikai gesztussá válnak,¹ a másik konszenzus szerint pedig az írónak, amennyiben esztétikai szempontból autonóm művet akar létrehozni, akkor mindenképpen kívül kell maradnia a politika körein. Nyilvánvaló, hogy ezt az összetett és bonyolult kérdéskört nem lehet egységes politika-fogalom alapján tárgyalni. A téma kutatója vagy mások által egyértelműen politikainak tekintett problémákat kizár vizsgálódásaiból, vagy – miként Sári is teszi – már-már radi-

¹ Lásd: „Egy politikai, vagy még inkább egy totalitárius társadalomban valójában minden politika, a kormányzók és a kormányzottak körében egyaránt. Ezért (...) a politikai és nem-politikai kultúra megkülönböztetése föl sem merül. Minden egyes kulturális termék vagy apológiát, vagy ellenzéki séget fejez ki.” Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: *Diktatúra a szükségletek felett*, Mezei György (ford.), Cserépfalvi, Budapest, 1991. 298.

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
296 oldal, 2300 Ft

kálisan heterogén, mindent magába „kebelező” politikafogalmat alkalmaz, mely annyira kibővíti a „politika” szó jelentésének határait, hogy végül valóban minden politikává válik.

A könyv célkitűzései jól megérthetők abból a fejtegetésből, melyet a bevezetésben olvashatunk: „[I]rodalom és politika közös története rossz emlékeket idéz, s ezért a kialakult konszenzus szerint el kell háritani minden nyíltan politikai megközelítés lehetőségét. Ennek következménye aztán a társadalmi és politikai vonatkozások zárójelzése (...) esztétikai régió kitüntetése révén: a szép a nyolcvanas évektől (de a rendszerváltás után mindenképp) érdek nélkül kell, hogy tessen. Ennek az elképzelésnek a normativitása egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a magyar irodalom egyik lényegi vonatkozását igyekszik kiküszöbölni (...) Sántától Esterházyig. Ráadásul az irodalom és a politika, a politikai meghatározottság felvetése a *hattyú és a görény* terhes örökségének kontextusában egyoldalú és kizárólagos kapcsolatként értelmeződik: csak a politika gyakorolhat hatást az irodalomra és ez a hatás kizárólag negatív lehet. Az azonban, hogy az esztétikai szféra összefüggésben lehet a politikával, hogy az irodalom lehetséges világa tágabb teret kínál a politikai elképzelések számára, mint amilyet a napi politikai aktualitások lehetővé tesznek, (...) az irodalomban rejlő pozitív politikai lehetőségekre irányíthatja a figyelmet. Véleményem szerint épp ezért van szükség egy olyan eszköztárra, melynek segítségével az irodalom politikai vonatkozásai felmérhetők és megítélhetők.” (22.)

A kurzívval kiemelt részekhez előzetes kritikai megjegyzéseket szeretnék fűzni.² A „rossz emlékeket idéz” arra utal, hogy kizárólag a szocializmussal kapcsolatos történelmi tapasztalatok miatt helyteleníthető az irodalom és a politika érintkezése, pedig – mint a szerző maga említi – a politika és az irodalom kapcsolata a magyar irodalom egyik „lényegi vonatkozása” is. A „társadalmi és politikai vonatkozások zárójelzése” fordulat egyenlőségjellet tesz a „társadalmi” és a „politikai” közé; a fent idézett szövegrészletből kiderül például, hogy az irodalom tudásszociológiai feltételei és valóságtükröző (mimetikus, referenciális) funkciói automatikusan politikaiként értelmeződnek, ráadásul e „zárójelzések” mögött nagyon sokféle esztétikai, világnézeti és természetesen politikai előfeltevés húzódhat meg. Hogy mindez „normatív” lenne – ez igaz, csak nagyon sokféle ágens számára normatív. Éppen az ebből származó különbségek érdekesek; így van, aki szerint az író azért hallgasson a politikáról, mert jobb, ha nem feszeget a hatalom számára kényes kérdéseket, mások pedig úgy gondolják, hogy egy szerzőnek azért kell hallgatnia a politikáról, mert a politikai megrendelés – még ha ellenzéki is – árt a művészetének.³ A könyv címét illető „*hattyú és görény*” hasonlat egy irodalomtörténeti és politikatörténeti okok miatt roppantul megterhelt képzetkörből származik, és (részben ezért is) nem feltétlenül szerencsés hangzású címet eredményezett. A „*napi politikai aktualitások*” azt a látszatot kelti, mintha csak az efféle politikával való társulás veszélyei rejlenének az irodalompolitika elutasítása mögött, holott ez megint csak nem igaz. Az „*eszköztár*” kifejezés egyrészt túl ambiciózus: a kötet heterogén politikafogalmához nagyon nehéz valamiféle eszköztárat hozzárendelni, másrészt az efféle „*eszköztárra*” vonatkozó módszertan részleteiről Sári könyve keveset árul el, legfeljebb bizonyos idetartozó problémaköröket érint.

2.

Valamit a címről. Illyés Gyula 1941-ben a *Magyar Csillag* folyóirat beköszöntőjében számában naplórészletet közölt, melyben megkísérelte tisztázni a lapnak a *Nyugathoz* való viszonyát. Illyés oldalakon keresztül vázolta a magyar irodalom aktuális állapotát, indulatos

² Tehát a kiemelések tőlem – H. J.

³ Erről lásd Keresztury Tibor: *Petri György*, Kalligram, Pozsony, 1998. 110. skk.

szavakkal ecsetelte az irodalmi élet megosztottságát, a mindent átszövő érdekharcot, de súlyos problémaként említi az irodalom „elűjségírósodását” is. Az új lapnak e folyamatok elé kellett volna gátat emelnie. „E gubanc-egység úgy benőtte a szellem területét, hogy külön fogalom-köre van, külön szótára. Hadd kezdjem példaképpen újabb kori nyelvünk legárulkodóbb összetett szavával, az irodalompolitikával. Ki párosította össze ezt a két szót, a hattyút a görénnyel? (...) Bámulom az embert, aki ajkára veszi: nem látja értelmét? Értelme az – hányan nyögik jobbról és balról – hogy a műalkotást ne értéke szerint mérjem, hanem aszerint, hogy mit használ a bandámnak. Akkor százszor inkább pártirodalmat, az legalább nyíltan hirdeti, hogy célja nem az irodalom, hanem a hatalom, s e nyíltság szabad indulatában még jó politikai irodalmat is teremthet. Sőt teremthet jó irodalmat is. Nem az ellen van szavam, hogy az írók politizálnak. Nekem is van politikai állásfoglalásom, s irodalmunk annyira kívánatos árnyalatosodásához jó élesztőnek érzem a politikát is, sőt a pártállást is. A baj csak az, hogy íróink nem írói mivoltukban politizálnak, hanem csak szolgálgják a politikát és a különféle hatalmakat.”⁴

Illyés tehát a politika szidalmazása közben nem a pártpolitikához vagy a nagypolitikához való kötődésben látja az irodalomra leselkedő veszélyt, hanem az irodalmi élet napi politikájában észleli. Ezt természetesen értékelhetjük valamiféle teoretikus magot rejtő felismerésként, miként Sári B. László teszi. Ugyanakkor: ha fordítva történik, és Illyés az államhatalomhoz vagy a pártpolitikához való közeledés veszélyeiről cikkezett volna, akkor pontosabban érthetnénk, miféle politikáról van itt szó; így azonban nehéz különbséget tenni az irodalomszociológiai éleslátás, illetve a szerkesztési gondok közt űrlődő új irodalmi vezér affektált nyavalygása között. Tudjuk, hogy Illyés Gyula mind Horthy, mind Kádár idején kereste és vállalta a kapcsolatot a kormánypolitikával.⁵ Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert a nyolcvanas évekbeli, illetve a rendszerváltás utáni kritikái életben tapasztalható idegenkedés az irodalompolitikával szemben azon a feltételezésen alapszik, hogy az *államhatalomnak* és az irodalomnak nem lehet dolga egymással.

Sári nagy kedvvel veti bele magát a *hattyú* és a *görény* jelentésmezejének összeolvadásából születő ideológiai-retorikai-biológiai szörnyszülött vizsgálatába (13–15.), de keveset foglalkozik azzal, hogy mire is gondolhatott eredetileg maga Illyés. 1941-ben a költő célozhatott volna a keresztény-konzervatív kurzuspolitikára is, mely a nemzeti génusztól idegennek minősítette a modern klasszika-filológiát (Kerényi), a modern irodalomtörténet-írást (Szerb), a modern lírát (Kassáktól József Attiláig), de nem ezt tette. Sokkal inkább az ügyeskedés, a karrierépítés, az érdekérvényesítés technikái zavarták őt, másrészt az irodalom – Szűcs Jenő szavával – *gentilizálódása* nyomasztotta, a törzsi háborúskodás, a „szekértáborok”, a „kettészakadt irodalom” határvillongásai. A közösséget szolgáló és ehhez az államhatalom pártfogását is kereső költő politikai szerepvállalása nem volt Illyés ellenére, hiszen ő maga számtalanszor tanúbizonyságát tette annak – még idézett naplójegyzetében is! –, hogy politika nélkül bajos lenne az irodalmat elgondolni.⁶ A nagy-

⁴ Illyés Gyula: „Naplójegyzetek”, *Magyar Csillag*, 1941/1. 97–106, 101; vö. Illyés: *Itt élned kell*, 1-2. kötet, Szépirodalmi, Budapest, 1976. 2. kötet, 129–147, 137. skk.

⁵ A népi írók és Gömbös Gyula találkozását lásd Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1925–1945*, Szépirodalmi, Budapest, 1986. 82–91. A találkozón túlságosan öntörvényűnek (és számomra egyedül tisztességesnek) mutatkozó Móricz Zsigmondról Illyés azt látta szükségesnek feljegyezni, hogy „felborította az induló jó hangulatot” (Illyés, i. m., 89.). Illyés és a kádári elit kapcsolatáról lásd Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 446–448, Révész Sándor: „Illyés (és Aczél)”, *Mozgó Világ*, 1996/3. 41–52; valamint 1996/4. 27–40.

⁶ Vö.: „Ma nagyon sokat hangoztatják a művészek: »Mevetem a politikát!« Holott senki sem veti meg a politikát: mindnyájan elvethetetlen közösségben élünk. Én látóköriemből legfeljebb az alacsonyrendű politikát távolítgatom. Véresen benne élünk a *polisz*-ban, a közösségben, költői dolog ezzel is foglalkozni.” Idézi Domokos Mátyás: „Hattyú és görény”, in: Domokos: *Adósságlevél. Esszék, tanulmányok Illyés Gyuláról*, Kortárs Kiadó, Budapest, 1998. 102–115, 115.

politika és az irodalom – akár elnyomó, akár pártfogó jellegű – viszonyával kapcsolatos nyugtalanító jelentésszociációk csak később, már a szocializmus idején jutottak eszébe, amikor is a politikát jelképező „görény” szót a rá jellemző előrelátó bölcsességgel héjára cserélte ki.⁷

3.

A kötet szerzteágazó vizsgálódásaiból nem tudok minden részletre kitérni, csupán áttekintem azokat a példákat, melyek a könyv empirikus alapját alkotják, illetve megkísérlem ezek irodalompolitikai kontextusait is vizálni. A helyenként kissé „szétírt”, máshol „túlírt” munka bonyodalmas gondolati szövevényéből több problémakört és több ennek megfelelő politikafogalmat emelhetünk ki. Ilyenként említhető a *kanonizálás* kérdése (Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Szabó Magda műveit illetően); a *kultuszkritika* (az Ottlik-kultusz természetét illetően); a *kritikaelmélet* és a kritikai normaképzés kérdései (Kulcsár Szabó Ernő munkáit, valamint a kritika-vita fejleményeit illetően). De itt kell megemlítenünk a *cultural studies* és a *gender studies* különféle alkalmazási kísérleteit is, ismét csak Ottlik és Galgóczi, valamint Nadas Péter regényeit illetően.

Noha a kánonképzés nem tartozik a Sári-kötet explicit módon is tárgyalt kérdései közé, mégis felfedezhetők ilyesféle törekvések a könyvben. Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című könyvének alapos és érdekfeszítő elemzése, mely a regény valóságábrázolásának és morális dilemmáinak viszonyára, továbbá a regény fogadtatásának politikai vetületeire vonatkozik, ráirányítja a figyelmet arra a szerzőre, aki a korai Kádár-korszak egyik emblemikus írója volt, több regényéből film is készült, a tankönyvekben is szerepelt, de aki iránt újabban csupán afféle parodisztikus megközelítéseket eredményező érdeklődés mutatkozik.⁸ A kánonbővítéssel kapcsolatos szempontokat vet fel Szabó Magda *Abigél* című regényének az *Iskola a határonnal* történő összevetése is, amit ugyancsak Sári művének telitalálatai közé sorolhatunk. Szabó Magda lányregényként elkönyvelt írása ugyanis – megváltoztatva a megváltoztatandókat – az Ottlik-regénnyel rokon kulisszák között játszódik, és egyes cselekményfordulatai, illetve morális és politikai implikációi meghökentően hasonlítanak azokhoz a karakterjegyekhez, melyek Ottlik regényét egy generáció alapművévé formálták. Egyértelműen a kánonbővítés gesztusaként (is) értékelhető Galgóczi Erzsébet munkáinak elemzése Sári könyvében, de itt kell megemlítenünk, hogy az író újraolvasása és újrafelfedezése a pécsi *Sensus*-csoport egy másik tagjának, Szolláth Dávidnak a munkáiban is fontos szerepet játszik.⁹

A kanonizálás problémái mindig politikai jellegűek. A kánon őrzésének, bővítésének, valamint felforgatásának változatait a kulturális-politikai mozgástéren belül a monokulturális pólussal kezdődő és a multikulturalitás pólusával záródó skálán helyezhetjük el; és az efféle mozgások alapvetően politikai törekvésekből indulnak ki: a konzervatív értékek védelmétől a kisebbségi kultúrák érdekképviseletéig.¹⁰ Az irodalmi kultuszokat vizsgáló kultuszkritika sem független a politikai implikációktól; amellet, hogy eleve az iro-

⁷ Lásd Domokos i. m.; valamint Illyés: *Itt élned kell*, 2. kötet, 137.

⁸ Vö. Kálmán C. György: „Húsz perc”, *Beszélő*, 1997. június, 93–94.

⁹ Ha nem fontosabbat; Szolláth mintha inkább elkötelezné magát Galgóczi jelentősége mellett. Lásd Szolláth Dávid: „Galgóczi Erzsébet szerepdilemmái”, in: Kisantal Tamás – Menyhért Anna (szerk.): *A Kádár-korszak művészete*, L’ Harmattan, Budapest, 2005. 27–43.

¹⁰ A kánonalkotás politikai vonatkozásait hangsúlyozza Farkas Zsolt cikke. Lásd Farkas Zsolt: „Kánonvita és kultúraháború az Egyesült Államokban”, in: uő: *Most akkor*, Filum, Budapest, 1998. 5–37. Az irodalmi kánonról átfogóan lásd: Rohonyi Zoltán (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2001.

dalom „külpolitikájához” tartozik. A kultusz kutatás politikai kérdéseket érint, mikor a kultusz törekvéseit valamely érdekcsoporthoz kötődőnek tekintik, és akkor is, amikor a (vélt vagy valós) kultuszon keresztül felhalmozott szimbolikus tőkének – mint egy újabb vita ráirányította a figyelmet – az írói karrier elismerésére gyakorolt hatását érinti.¹¹ De a kultuszkritika egy sokkal szubtilisebb vonatkozásában is erőteljesen politikai, hiszen a kultusz bírálataiban az elemzés Roland Barthes ideológiakritikai programjának megfelelő módon történik: a kultuszkritika ugyanis könyörtelenül rámutat arra, hogy amit az irodalmi életben „természetesnek” tekintünk, valójában történeti-társadalmi termék, és így felmutatja a kultuszban rejlő kritikai normaképzések – adott esetben politikai érdekekkel is összhangban álló – megkonstruáltságát is.

Az *Iskola a határon* sajátosan egyöntetű kritikai megítélésére vonatkozó elemzések Sári könyvének izgalmas gondolati rétegét képezik. Ismerteti azt a konszenzust, melyben Ottlik személye és életműve, kiváltképpen az *Iskola a határon* az irodalmi kultusz centrumává vált, és amelyen belül az író habitusának és írásainak sajátos „anti-politikai” értelmezése játszott a vezető szerepet. E felfogás szerint Ottlik a szocializmus normáival szembeállítható civil habitus és bátorság, illetve – ami fontosabb – a szigorúan szakmai hivatásetikai normákat képviselő prózaírás autentikus képviselője. Sári az Ottlik-kultusz kapcsán Angyalosi Gergellyel vitatkozik, aki szerint az író jobb megértése érdekében a kritikának el kell fordulnia a kultusz szempontjaitól, sőt negligálnia kell azokat. Angyalosi szerint „[a] kultusz maga a visszaélés. Valami visszaélés történik Ottlik személyével és művével” (idézi Sári 72.). Angyalosi Gergely szerint – Sári B. László olvasatában – a kultusz visszaélései ellen két eszközt lehet bevetni, az egyik a kultusz visszatisztítása az eredeti szövegekhez való visszaforduláson keresztül, a másik pedig valamiféle ellenkultusz kiépítése lenne.

Sári e pozíciókkal szemben amellet érvel, hogy termékenyebb lenne a kultusz vakfoltjain keresztül megkonstruálni az Ottlik-próza megközelítésének nem-kultikus alternatíváit, és a „kultusz által a szövegből kiemelt értékszpontoknak a szövegekkel való, a többszörös történeti kontextust is figyelembe vevő szembesítését” javasolja. (72.) Ottlik fogadtatásának két kritikai alapelemét veszi alaposabban szemügyre, az egyik a „passzív szolidaritás” eszméje, a másik pedig az a feltételezés, mely szerint a szexualitás és az érzékiség nem játszik különösebb szerepet Ottlik művében. Sári ehhez képest egy alternatív, mondhatni radikális (és természetesen politikai) értelmezési koncepcióval áll elő, mely a „konstitutív kizárás” Judith Butler által megfogalmazott koncepciójából indul ki; és az író elhallgatásaiból, az Ottlik-próza ellipsziseiből rekonstruálja az *Iskola a határon* sokféleképpen átszövő „homoszociális viszonyok” politikáit. (82.) A vonatkozó elemzés sarkalatos pontjai egyrészt a katonaiskola növendékeinek és tisztjeinek testi megjelenésére vonatkozó, de mintegy „elharapott” megjegyzések (lásd Schulze jóképű férfiassága, Tóth Tibor lányos szépsége, Varjú züllött angyalarca stb.), másrészt akörül forognak, hogy a regényben ábrázolt aszimmetrikus érzelmi-hatalmi kapcsolatokat megtestesítő homoszociális utalásrendszer elemei hogyan írják felül a „passzív szolidaritás” kultikus és politikai értelmezési koncepcióit. De fontosak azok az észrevételek is, melyek a fogadtatás olyan részleteire vonatkoznak, melyek konzervatív kulturális előfeltevéseik miatt (Szegedy-Maszák Mihály), vagy a hagyományos nemi szerepeket eszményítő, olykor homofóbiába is hajló előfeltevéseik miatt (Kelecsényi László), vagy azért hallgatnak Ottlik írásművészetének fent említett aspektusairól, mert a regényt csupán a modernizmustól a posztmodern felé vezető irodalomtörténeti folyamat egyik közjátékának tekintik (mint például Kulcsár Szabó Ernő). Itt csupán azt említeném meg, hogy Sári, miközben a „többszö-

¹¹ Márton László *Minerva bítvőhelye* című regénye kapcsán: Teslár Ákos: „Igen nagy hiábavalóság”, *Árgus*, 2006/7, 119–125; Bárány Tibor: „Egyszerű és tiszta nóta”, *Árgus*, 2006/8, Teslár Ákos: „Ki vagyok?”, *Árgus*, 2007/1, 136–144; Márton László: „Az Árgus szerkesztőségének”, *Árgus*, 2007/2, 148.

rös történeti kontextus” figyelembevételéről ír, és általában is a kontextusok jelentőségét ünnepli, nem foglalkozik az Ottlik-kultusz elsődleges kontextusával, mely a nyolcvanas években bontakozott ki, és inkább a kilencvenes évek felismerései alapján tájékozódik, melyek szerint Ottlik írásait a kultusz elemei kezdik a kritikai megközelítés elől végérvényesen eltakarni.

Az *Emlékiratok könyve* kapcsán Sári B. László ugyancsak a különféle „testpolitikák” koncepciói alapján vizsgálja a testiséggel kapcsolatos, a szexualitást és a politikát egyaránt magába foglaló reprezentációk (és megint csak: elhallgatások) stratégiáit. A szerzőt itt újból a rá jellemző polemikus szerepben látjuk; szerinte a „magyar kritika teljesen egységes az *Emlékiratok könyvében* megjelenő homoszexualitás megítélésében, és ez az egység a homoszexualitásnak tulajdonított alárendelt szerepben mutatkozik meg”. (129.) Ez nem azt jelenti, hogy Nadas kritikusi hallgatnának erről, hanem inkább azt, hogy (mintegy) „félre” stilizálják a Nadas-szövegeket, és a test efféle ábrázolását az androgyn-jelleg vagy a „nemtelenség”, illetve az érzékiség ünneplésén keresztül kifejezett „szabadságvágy” kategóriái alapján értelmezik. (105.) Sári a regény homoszexuális motívumszámainak erőteljes hangsúlyozásán keresztül kísérli meg összekapcsolni egymással az elbeszélőnek az apjához való viszonyulását, az „apa által képviselt hatalmi rend” valamiféle (Sári szerint sikertelen) felülírását, az 1956-ra való emlékezés regénybeli rétegeinek kontextuális mozgásait.

A könyvben tárgyalt írók mellett bizonyos elméletek is a „főhős” szerepébe kerülnek, ilyen például a kritikai kultúrakutatás, a *cultural studies*, ami nagyon is érthető e hangsúlyosan politikai szempontokat érvényesíteni kívánó irodalomtudományos munka esetében.¹² A kritikai kultúrakutatás megközelítésein keresztül vizsgálható például, hogy milyen eszközökkel politizál egy szerző vagy egy szöveg valamely identitáspolitikai gyakorlat érdekében, vagy az, hogy kell-e kapcsolatnak lennie a szöveg efféle érdekei és a velük kapcsolatban érvényesített értelmezési gyakorlatok között. De politikai kérdésként utalhatunk az irányzattal kapcsolatos ellenérzésekre is; sokan gyarmatosítási törekvésként észlelik térhódítását, mások az irányzat aktivizmusától idegenkednek, és van, aki úgy véli, hogy a pártállami idők után nincs szükség újabb marxista maszlagra.

Pedig a *cultural studies* elemzési módszerei akkor is használhatóak, ha a kutató nem feltétlenül ért egyet az irányzat politikai előfeltevéseivel.¹³ A kritikai kultúrakutatás módszerei – éppen mert gyakran szubkulturális, életmódgettókba szoruló és így rejtőzködő életstílusokat, kulturális repertoárokat világítanak meg, alkalmazhatóak például a kortárs irodalmi művek másként nehezen megközelíthető szimbolikus rétegeinek értelmezéséhez is. De a kritikai kultúrakutatás speciális politikaértelmezése, valamint az irodalompolitika és az irodalom politikai „beágyazottsága” közé nem tehetünk egyenlőségjelet. Az irodalom társadalmi kontextusainak másféle – de ugyancsak marxista gyökerű – vizsgálatai függetlenek is lehetnek a kritikai kultúrakutatás törekvéseitől, miként ezt a marxizmus és a tudás-szociológia felé tájékozódó klasszikus művészetszociológia képviselői esetében megfigyelhetjük; Lukácstól kezdve Hauser Arnoldon keresztül Lucien Goldmann genetikus strukturalizmusáig. Itt tehát visszatérünk a kiindulóponthoz, a Sári B. László által használt politikafogalom heterogén voltához, parttalaná válásának kérdéséhez is.

¹² A szerző ez irányú érdeklődése egy általa szerkesztett *Helikon*-számban is megtestesült: Sári B. László (szerk.): „A kritikai kultúrakutatás”, *Helikon*, 2005/1–2. Sári e számban a *cultural studies* politikai aktivizmusát tompítani kívánó hazai törekvésekkel is vitatkozik; uő: „A kultúra demokratizálása”, *Helikon*, 2005/1–2, 3–25.

¹³ Lásd: „Hiba lenne (...) elfordítani tekintetünket azok felől a rendkívül értékes felismerések felől, amelyeket a hatalomközpontú kultúraelemzés felvet, pusztán azért, mert ellenszenvesnek találjuk az aktivisták nézeteit vagy arroganciáját.” Takáts József: „Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás”, in: uő: *Ismerős idegen terep*, Kijárat, Budapest, 2007. 29–54, 45.

Sári rokonszenvesen és bátran kiáll amellett, hogy az irodalom „külpolitikájához” tartozó kérdéseket nem lehet az irodalomtudományos kutatásból kirekeszteni. „Számomra fontosabbnak tűnik az a megfigyelés, hogy az irodalmi élet szerves része az irodalom politikai aspektusaival történő intézményes foglalkozás, legyen szó irodalmi díjak stratégiai jelentőségű megítéléséről, szerzői önépítésről vagy kiadói stratégiákról. Ezeket az irodalmi jelenségeket nem lehet pusztán a szöveg értelmezésére és értékelésére használt esztétikai kategóriák segítségével leírni. A kritikában úgy jelennek meg, hogy ezek az irodalom »külpolitikájához« tartozó esetlegességek egyáltalán nem, vagy csak nagyon csekély mértékben járulnak hozzá a szövegek »irodalmisságához«. Véleményem szerint azonban inkább arról van szó, hogy intézményi háttér nélkül – ideértve a kritikát is – az irodalom, a szöveg »irodalmissága« egyszerűen nem létezik.” (23.)

Az „irodalom külpolitikája” kifejezés alapvetően a módszertani-elméleti elhatárolódás vagy határvonás eszköze: ami nem retorika vagy poétika, ami nem struktúra vagy szemiózis, ami nem immanens irodalmisság, nos mindez az irodalom külpolitikájához tartozik.¹⁴ Ilyen az irodalmi intézményrendszer, a társadalmi-gazdasági alap, a szerző életrajza, a szociokulturális háttér, és persze maga a „politika” is. Azonban az irodalom külpolitikáját úgy is felfoghatjuk, mint ami nem a kontextusokat úgy általában, hanem kifejezetten a diskurzust, az irodalom *mikro-politikáját* jelöli, és így a terminológia szintjén még a 'politika' szót is megőrizzük. Sári izgalmas kérdéseket vet fel akkor, amikor a külpolitika olyan összetevőire utal, mint az „irodalmi díjak stratégiai jelentőségű megítélése”, a „szerzői önépítés” vagy a „kiadói stratégiák”. De itt már kezdünk bemerészkedni a dzsungelbe; viszont a „dzsungel” képzetköréből nem a veszélyt, hanem inkább a szűrt fényt, a rossz átláthatóságot emelném ki. A „szerzői önépítés” rejtelmeként végül is felfejthetők a *karrier*, az *oeuvre*, illetve a szerzői *image* összetevőin keresztül; ez rendben is volna, de ezen túllépve már az irodalmi marketing ingoványos talajára lépünk, ami már nem kifejezetten az irodalomtudomány illetékességi körébe tartozik. Ami a kiadók, a kuratóriumok, a társaságok, az ösztöndíjbizottságok működését illeti, itt éppen az a körülmény a problematikus, amit Sári is említ, hogy tudniillik *stratégiákról* van szó. Minél inkább a stratégia összefüggésében értelmeződnek az effélék, annál inkább elnyelik az információt, ahelyett hogy kibocsátanák azt.¹⁵ A kérdés valójában az, hogy mi következik ebből? Oknyomozó újságírás? Ez talán túlzás lenne. De Sári felvetése annyiból helytálló, hogy valóban nem szabad külsődlegesnek vagy esetlegesnek tartani azt, ha valaki, akár kritikában, akár tanulmányban efféle tényezőkre és körülményekre hivatkozik.

Az irodalom külpolitikája körüli szövevényben a kontextusok, az intézmények, a legkülönfélébb szociokulturális keretek és feltételek egyaránt az irodalompolitika részeként értelmeződnek és ezen az alapon még a *tudásszociológia* is politikává válik; mely eredetileg maga is politikai gyakorlat volt, legalábbis Mannheim Károly szándékai szerint.¹⁶ De Mannheim szerint még az ismeretelméleti megközelítés *puszta szerkezetében* is fellelhetünk politikai implikációkat. „A baloldali irányultságúak ugyanis valami újat akarnak csinálni

¹⁴ A nyelvészet „külpolitikája” kifejezés Bahtyin strukturalizmus-bírálatában jelenik meg. Lásd Bahtyin, F. M.: „Marxizmus és nyelvfilozófia”, in: uő: *A beszéd és a valóság*, Könczöl Csaba – Orosz István (ford.), Gondolat, Budapest, 1986. 193–350, 234.

¹⁵ Érdekes párhuzam a médiaszociológiából: míg a média működésének *befogadói* oldaláról könnyű információkat szerezni, a források egyből elapadnak, ahogy a *gyártás* (a „termelés”) szférája felé közeledünk. (Császi Lajos szóbeli közlése)

¹⁶ Vö. Mannheim Károly: „A jelenkori szociológia feladatai”, in: uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2000. 345–379, 366. skk.; illetve Wessely Anna: „A tudásszociológia mint interpretáció-elmélet”, *Janus* (1), 1986. ősz, 11–35, 13.

az adott világból, s ezért mindenkor eltekintenek a konkrét éppígy-léttől (...) az adottat ízekre szedik, hogy újra összerakhassák. Alakszerűen, morfológiailag csak olyasmit szemlélünk, amit készek vagyunk minden további nélkül elfogadni (...) sőt, az alakszerű egybefogással éppen hogy stabilizálni akarjuk, ami benne még mozgásban van, mintegy áldva a létezését, amiért ilyen”.¹⁷ E megjegyzés azért is érdekes, mert a különféle formalizmus-vitákban a formalizmust rendszerint azért szokták politikai szempontból elítélni, mert a struktúrákat túl embertelennek, túl történetietlennek tekintik, és úgy gondolják, hogy ezért az irántuk való érdeklődés a fennálló (értsd „polgári”) rendszert erősíti.¹⁸ Mannheim szerint viszont voltaképpen maga a formalista megközelítés hasad ketté: analitikusra és morfológiaira, és az elsőnek baloldaliak, a másodiknak pedig konzervatívak a politikai implikációi.

De az irodalom külpolitikáira hivatkozó megközelítések alapján olyan – első pillantásra csupán ártatlan motívumválasztási problémának tűnő – kérdések is politikainak minősülnek, mint az „apa-regények” jelenségköre, vagy a foci és irodalom viszonyának Esterházy korai írásai óta nem szűnő népszerűséggel bíró kérdései. A futball az anti-politika része, a privát világ, az autonómia és a játék ünneplésének ürügye, ez egyértelmű. Az aparegények kérdése összetettebb; egyrészt e kérdéskörben több a normatív elem, másrészt nem könnyű mindezt pszichologizálás nélkül felfejteni. Általánosságban megkockáztathatjuk, hogy az aparegények egyik motivációja és közlendője az, hogy a szerzők az apa alakján keresztül hozzák létre a szocializmus sűrű világának (benne a politika, az erkölcs, a kultúra, a mindennapi élet) pozitív alternatíváit. Az apa alakja így hiányt tölt be, a hiány retorikájának része, végül ezt a nagy, és persze sok olvasó számára idővel szentimentálissá váló témát „veszi vissza” a *Javított kiadásban* – nem egészen önszántából – Esterházy.

5.

Talán nem méltányos a kritika-vitára külön is kitérni, de a vele kapcsolatos fejtegetések a legintenzívebb módon sűrítik magukba az irodalompolitika kérdéskörének az ellendiskurzuson és a kritikai kultúrákutatók *kívül* eső tétjeit.¹⁹ Némi iróniával azt is mondhatom, hogy e vita kapcsán vissza kell vonnom Sári könyvének „széttartó” voltára, vagy „szerkezetnélküliségére” tett megjegyzéseimet, hiszen a könyv végén a kiindulóponthoz érkezünk vissza, és ily módon az Illyés által firtatott „irodalompolitika” és a későbbi „kritika-vita” szinoptikus egységében alkalom nyílik arra, hogy a kötet titkos gondolati ívét és implicit tartószervezetét is megleljük.²⁰

¹⁷ Mannheim Károly: „A tudásszociológia”, in: uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*, Hofstaedter Herbert (ford.), 299–343, 309.

¹⁸ Lásd például Hermann István: „Az elsüllyesztett ember (Jegyzetek a strukturalizmusról)”, in: Szerdahelyi István (szerk.): *A strukturalizmus vita*, 1–2. kötet. Akadémiai, Budapest, 1977. 198–215.

¹⁹ Dióhéjban: az 1995. októberében Pécsen megrendezett 3. JAK Tanulmányi Napok „Irodalom és kritika” szekciójában Bónus Tibor a Garaczi-recepcióról, Takáts József a kritikus mesterségéről tartott előadást; melyek megjelentek a *Jelenkor* 1996. januári számában. Ezt követően a lap hozzájárásokat közölt (többek közt Babarczy Eszter, Margócsy István, Radnóti Sándor, Kulcsár-Szabó Zoltán tollából). Takáts és Bónus viszontválaszának közlésével a *Jelenkor* az 1996. júniusi számmal formálisan lezártnak tekintette a vitát. A *Népszabadság* 1996. április 27-én interjút közölt Kulcsár Szabó Ernővel, aki a tudománypolitikai harc kontextusába helyezte a vitát (lásd Sári 224.) A kritika-vita egyre indulatosabb hangnemben az *ÉS*-ben folytatódott.

²⁰ De ez a „titkos ív” újból megtörik, hiszen a konklúziók közé beékelődik egy újabb esettanulmány, a *Javított kiadás* fogadtatásával foglalkozó mikro-fejezet!

Milyen kérdéseket hozott felszínre és artikulált az 1996-os vita? *Kritikai élet* (és célpontjait) tekintve azt mondhatjuk, hogy főbb argumentumai azt az „esztétizálónak” tekintett kritikai attitűdöt bírálták, mely az irodalom autonómiája érdekében formálódott ki a nyolcvanas években, hiszen joggal lehetett azzal érvelni, hogy ennek a beszédmódnak a jelentősége a rendszerváltással megszűnt. A vita tehát kezdetben a kritikai beszédrend szakszerűvé válását szorgalmazta, függetlenül attól, hogy szakszerűség alatt valamely irodalomelméleti módszer érvényesítését, vagy a napi gyakorlatban kikristályosodó szakmai fogások összességét, ezek alkalmazását értjük.

A vita sajátos *csoportdefiniáló* hatóerővel is rendelkezett. Miközben a vitázók egyik csoportja egyenlőségjelet tett a szakszerűség és a tudományosság közé, addig a másik csoport nem volt leírható a tudományosság és a tudománytalanság dichotómiája szerint, ők voltak a Petri György sorait idéző Takáts szavaival az „összestöbbi”.²¹ Ez utóbbi csoport egyébként nem volt egységes, és voltaképp’ nem is volt „csoport”, csupán a vita egyre markánsabbá váló és a határvonalakat mindinkább kijelölő diszkurzív rendjében minősült annak. Kitüntetett szerep jutott a *zsargon*nak vagy a *terminológiának* is – attól függően, hogy a dolgot a negatív vagy a pozitív megítélés kontextusában nézzük. A „Kulcsár Szabó-iskola” néven ismertté vált szerzői kör akkoriban Humboldt, illetve a Humboldt-követő román nyelvész, Eugenio Coseriu, valamint H.-G. Gadamer és a konstanzi iskola (W. Iser és H.-R. Jauss) nyelvfelfogásával értett egyet; e hagyományból ered a szinte védjeggyé váló „nyelvi megelőzöttség” terminus is, amit szokás a rövidebb (és kissé enigmatikus) „megelőzöttség” kifejezéssel helyettesíteni.²²

A vitában markáns *perspektíva-átrendeződés* is végbement. A nyolcvanas évekbeli kritika, ha hallgatólagosan is, de valamelyest figyelembe vette a kulturális és a politikai hierarchia vertikális elrendeződését; az autonóm irodalmi, esztétikai, kritikai szféra (még ha nem is óhajtott hatalombírálatként fellépni) a politikai ellendiskurzus része volt.²³ Ezzel szemben a kritika-vita az irodalmi szintér *horizontális* karakterére helyezte a hangsúlyt; olyan tengelyen artikulálódott, ahol az egyes szereplők, noha nem voltak teljesen azonos súlyúak (a különbségeket meghatározta az életkor, a generációs kötődés, az egyetemi-tudományos pozíció, az eltérő irányzatokhoz tartozás szempontjai), a különbségek végül kiegyenlítették egymást. A vita így olyan demokratikusnak mondható játéktéren zajlott, amely mögé már *nem kellett* odaérteni a kultúrpolitika „sötét hátterét”, az irodalmi nyilvánosság működésének a Kádár-korszakban megszokott, nem-demokratikus karakterű kulisszáit. Ugyanakkor a vita során érzékelhetővé vált, hogy az irodalmi mező valóban hatalmi-szimbolikus küzdőtér is, ahogy Bourdieu írja: „csak akkor érthetjük meg, mi történik benne, ha minden egyes cselekvőt vagy intézményt az összes többivel alkotott viszonyaival együtt határozzuk meg. Ez a különös univerzum, az »irodalmárok köztársasága« alkotja a maga hatalmi viszonyaival s a kialakult rend megőrzéséért vagy átalakításáért folytatott harcával a termelők stratégiáinak alapját, amelyekkel védelmükbe veszik művészetüket, szövetségeket kötnek, iskolákat alapítanak, egyszóval a maguk sajátos érdekeiért küzdenek”.²⁴

²¹ Vö. Takáts József: „A kritikus mint kritikus”, *Jelenkor*, 1996. január, 67–74., uő: „Válasz bírálóimnak”, *Jelenkor*, 1996. június, 563–568.

²² A Kulcsár Szabó-iskola elméleti érdeklődése később a befogadás-esztétikától a dekonstruktivistai irodalomtudomány, (főként de Man), illetve a médiaelmélet (például Kittler) felé fordult. Ez utóbbihoz lásd Takáts József írását is: „A Kulcsár Szabó-iskola és a »kulturális fordulat«”, *Jelenkor*, 2004. november, 1165–1177.

²³ E törekvések egyik legjelentékenyebb képviselőjének, Balassa Péternek a szavaival: „akkor az irodalom autonómiájáért küzdeni művekben és kritikában a lehető legpolitikusabb, politikailag minden oldalról botrányt és irritációt kiváltó tett volt”. Idézi Sári 105.

²⁴ Bourdieu, Pierre: „Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához”, Babarczy Eszter (ford.), in: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2003. 174–185, 178.

Ha a kritika-vitának volt ma már jól látható módszertani és politikai tanulsága, akkor az a következő volt: az irodalmi mező napi szinten és módszertani síkon egyaránt megragadható mélyen konfliktuózus természetére irányította a figyelmet. Viszont e szempontból a vita második, a közmegegyezés szerint eldurvult, az *Elet és Irodalomban* lefolytatott része beszédesebb volt.²⁵ A kritika-vita eseményei az államhatalom és az irodalom viszonyáról a szakmai hatalom mikro-politikái felé irányították a figyelmet. Így azt mondhatjuk, hogy a kritika-vita azért igényel épp' politikai elemzést, mert úgy volt politikai, ahogy azt Illyés 1941-ben a hattyú-görény képzetkör jegyében kifejtette; jelen voltak benne a mikro-politika, az érdekérvényesítés, az irodalmi mezőn mint küzdőtérén folytatott harc különféle alkotóelemei. Az irodalom politikájának a *Magyar Csillag*-béli naplójegyzetek és az 1996-os kritika-vita „feszítávjában” megragadható mibenléte így három, egyaránt fontos, ám egységesen nem koncipiálható dimenzióra választható szét. Az egyik az *érzelmi-indulati* elem, amit Farkas Zsolt a kritika-vita során a következőképpen érzékeltetett: „Sértődés, tiszteletet parancsolás, gyűlölet, betartás, Minderwertigkeitskomplex, táborokba gyűlt bitangok”.²⁶ A második dimenzió az *irodalmi mezőn* megragadható intézményes és hatalmi viszonyok sokfélesége, az irodalmi termelés stratégiái, a körülöttük kibontakozó konfliktusok. A harmadik dimenzióban pedig az irodalmi szcéna hatalmi-politikai elrendeződését (a horizontális szerveződési mód újabb metaforájához fordulva) rhizomatikusnak tekinthetjük, és ezt a síkot a zsezségés, a kulturális vibráció ritmusa határozza meg.²⁷ Illyés sorait akkor mindhárom tényező meghatározta, és voltaképpen ez történik ma is.

6.

Befejezésként a jogos kifogások és a szokásos (ám ugyancsak jogos!) elismerések következzenek. A könyvből kibontható politikafogalmak saját alkalmazási helyükön mintegy „magukért beszélnek” (és ezt meggyőzően is teszik), ugyanakkor a szerző néhány bekezdésben foglalkozhatott volna e fogalmi sokféleséggel is. Irodalom és politika kapcsolatát a könyvben legalább *tízféleképpen* (!) lehet érteni: irányított irodalom, cenzúra-öncenzúra, ideológia, ellendiskurzus, politikai allegória, antipolitika, érdekérvényesítés, szociokulturális kontextusok, intézmények, az irodalom „külpolitikái”, identitáspolitikák és testpolitikák, satöbbi. Magával az eklektizmussal semmi bajom (saját írásaimat is valami efféle jellemzi); ugyanakkor a könyvben a szerző önmaga iránti nagyvonalúságát és az olvasóval szembeni közömbösségét is érzékelnem vélem. Tekintve, hogy összefüggő szakmunkáról van szó, nem tanulmánykötetről, szerencsés lett volna, ha a szerző definiálja a különféle politikafogalmakat és vázolja ezek elméletlettörténeti hátterét is, hogy ne úgy kelljen mindezeket az elszórt utalásokból, az elemzések előfeltevéseiből kihámozni.

Sári egyébként is sokat beszél a kontextusok fontosságáról, de néha elfeledkezik arról, hogy nem csak az irodalomnak úgy általában, hanem az általa vizsgált egyedi eseteknek is vannak speciális kontextusai. A szerző nem nézett utána a „hattyú és görény” képzet-

²⁵ Lásd Takáts intelmét: „problematisz különválasztani irodalmi viták értelmezésekor a kritikai normákat és a személyeskedő támadásokat, és eltekinteni az utóbbiak interpretációjától.” Takáts József: *Ismerős idegen terep*, Kijárat, Budapest, 2007. 49–50.

²⁶ Farkas Zsolt: „Kritikavita-kritika”, *Jelenkor*, 1996/4. 377–382, 377. Új közlés: uő.: *Most akkor*, 135.

²⁷ Amikor az érdekérvényesítés és az önmegjelenítés technikáiról ebben az összefüggésben beszélünk, tehetjük semleges módon is; ugyanakkor a Sharon Zukin írásaiból átvett „buzz” zsezségésként történő fordítása azért is találó, mert abban, amit felidéz, valóban van valami idegesítő is. Vö. Vályi Gábor: „Az alulról jövő kulturális globalizáció és az Internet”, *Médiakutató*, 2004. nyár, 95–114, 109.

kör kialakulásával kapcsolatos kontextusoknak; az Ottlik-kultusz nyolcvanas évekbeli kialakulásának elsődleges kontextusa ugyancsak kimaradt a könyvből, mint ahogy Sánta vagy Galgóczi (de akár Nádas és Esterházy) bemutatásához is elkelt volna valamivel több történeti-politikai kontextus. A hatvanas éveket (de az egész érárt) meghatározó „paranoid értelmezési tér” leírását is érdemes lett volna kibővíteni azzal, hogy az efféle (ráértéseken és áthallásokon alapuló) irodalmi kommunikáció nem csak a kádárizmusban, hanem a Horthy-korszakban is megfigyelhető volt.²⁸ A *Javított kiadás* fogadtatását vizsgáló részben sem találunk utalást arra, hogy az Esterházy Mátyás-ügy előtt már több hasonló ügynök-vita volt, és ezek alapján jócskán és tanulságosan bővíthetők lettek volna a besúgás művészetének kulturális, irodalmi, politikai és nem utolsósorban antropológiai megközelítésmódjai.

Fenti kifogásaim ellenére Sári B. László műve bátor és rokonszenvesen polémikus könyv, mely merész, de releváns javaslatokat, izgalmas és gondolatgazdag elemzéseket tartalmaz irodalom és politika szövevényes kapcsolatának újragondolását illetően. Jó szívvel ajánlható a tárgyalt írói életművek kutatóin kívül a Kádár-korszak irodalmi élete iránt érdeklődők, de a kritikátörténet-írás és a kritikaelmélet művelői és más irodalomtudósok számára is.

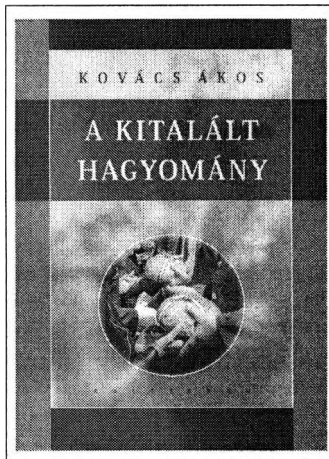
²⁸ Erről érdekes könyvet publikált Miskolczi Ambrus, néhány korabeli szerző, így Eckhardt Sándor, Zolnai Béla, Szerb Antal, Kerényi Károly, Babits Mihály és mások írásait elemezve. Lásd Miskolczi Ambrus: *Szellemi és nemzet*, Napvilág, Budapest, 2001.

CSINÁLJUNK HAGYOMÁNYT!

Kovács Ákos: Kitalált hagyomány

A bolgár származású francia irodalmár és eszmetörténész, Tzvetan Todorov egy tanulmányában úgy határozta meg a történetíró egyik legfontosabb feladatát, hogy ha kell, legyen „szentségtörő”, merje megvizsgálni és akár lerombolni azokat a közösségi képzeteket, melyek a mindennapi tudásunkban gyökereznek, de nem mindig felelnek meg egyértelműen a történelmi tényeknek. Vagyis egy történelmi munkának – főleg ha olyan eseményeket, jelenségeket vizsgál, melyek fontos szerepet játszanak a közösség kollektív tudatának (vagy tudattalanjának) formálásában – döntő feladata lehet a „szentségtörés”, a régóta begyökerezett és soha meg nem kérdőjelezett előítéletek felülvizsgálata és lerombolása („The Morality of the Historian”, *South Central Review*, 1998/3–4. 14.). Kovács Ákos könyve valami ilyesféle feladatot próbál véghez vinni: néhány olyan, hazánkban meghonosodott szokás, hagyomány eredetét tárja fel, melyek egykor erőteljesen meghatározták (sőt néha még ma is meghatározzák) a magyar közgondolkodást, kulturális emlékezetet és ünnepi kalendáriumot. A kötet öt ilyen hagyomány genealógiáját elemzi, ezek közül három közismert, a mai napig is működő: tanulmány tárja fel az ópusztaszeri emlékpark alapításának, valamint ezzel összefüggésben az Árpád- majd Szent István-ünnep keletkezésének és további sorsának történetét, az új kenyér ünnepének történetét, ezen belül azt a folyamatot, ahogy az eredetileg június végén celebrált aratóünnepből augusztus 20-i kenyérünnep lett, valamint „ősi nemzeti hangszerünknek”, a tárogatónak a múltját. A másik két, rövidebb szöveg talán kevésbé ismert magyarországi tradíciók, a Szent Kristóf-kultusz (és az ekkor tartott kocsiszentelő szertartás), valamint a szintén augusztus 20-án rendezett Magyar Anyák Nemzeti Ünnepe eredetét mutatja be.

A szerző fő tézise szerint e tradíciók nem spontánul keletkeztek, meglepően rövid (általában alig több mint száz évre visszanyúló) történetük kezdetén egy közösség eleve úgy hozta létre őket, hogy mintegy visszamenőleg megalkotta hagyományukat, magyarul e kultuszok és ceremóniák már keletkezésük pillanatában „sok-sok évszázados múltra” tekinthettek vissza – legalábbis létrehozóik így próbálták meg beállítani, s később már ezzel a hamis előfeltevéssel ivódtak be a köztudatba. Vagyis Kovács „szentségtörő” módon azt a közösségi legendát igyekszik lerombolni, hogy ezek a kultuszok ősiék, és mintegy természetes módon, a magyar nép szellemiségének kifejeződéseként jöttek létre. Szinte mindegyik itt olvasható történet a dualizmus korában kezdődik, s arról szól, hogyan válik egy kezdetben csak valamilyen kisebb közösség által működtetett legenda egyre szélesebb körben el-

*Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
446 oldal, 3500 Ft*

fogadottá, egészen addig, míg már szinte senkinek sem fordul meg a fejében, hogy ezek nem valamikor a „magyarság történetének hajnalán”, spontánul születtek. Meglehetősen furcsa történetek bontakoznak ki Kovács könyvében: kiderül például, hogy az aratóünnep (melyből később némi változások után az új kenyér ünnepe fejlődött ki) kezdetben konkrét politikai célokat szolgált: a 19. század végén kirobbanó aratósztrájkok hatására Darányi Ignác földművelési miniszter rendelte el a „régii aratóünnep felújítását”, hogy ezzel is a munkások és földesurak közti feszült viszony rendezését segítse elő. Ám, mint Kovács elemzése kimutatja, a felújítandó ünnep korántsem volt olyan régi: e nem túl jelentős és igazából csak szórványosan elterjedt ceremónia mindössze néhány száz éves múltra tekinthet vissza. Vagyis a korabeli ünnep felső utasításra, egyértelmű politikai szándékkal jött létre, ehhez saját „ősi” hagyományt konstruált, majd később mintegy önálló életre kelve évről évre ünnepelték – mindig az adott korszak politikai ideológiájának megfelelően: így szolgálhatta az új kenyér később a trianoni, a fasiszta, majd a szocialista eszméket.

Még meglepőbb a tárogató történetét elemző fejezet, itt ugyanis a szerző amellett érvel, hogy ez a „vitathatatlanul ősi magyar hangszer” nem ősi és nem magyar: eredeti formájában arab, mely csupán a török időkben került hazánkba, s a Rákóczi-szabadságharc korszakában megfigyelhető rövid tündöklése után hosszú ideig feledésbe merült. A hangszer következő virágkora a 19. század végén kezdődött, s lényegében két, cseh származású hangszergyáros rivalizálásának köszönhető, ugyanis saját termékük eladása érdekében mindketten a hangszer „ősi hagyományát” s a kuruc korban betöltött szerepét kezdték hirdetni – az akkoriban főként Thaly Kálmán befolyása révén mindinkább kibontakozó Rákóczi-kultuszt meglovagolva. Tehát a tárogató gyakorlatilag némi reklámhadjárat eredményeként vált tradicionális magyar zeneszerszámmá, hogy aztán az ünnepekhez hasonlóan elinduljon saját, politikai érdekekkel kikövezett útján.

Kovács kutatásai a manapság a történetírásban egyre jobban teret nyerő „szentségtörő” attitűdön belül több konkrét irányzathoz („hagyományhoz”) kapcsolhatóak. A könyvnek már a címe is utal arra a modern nacionalizmuskutatást meghatározó műre, a *The Invention of Tradition*ra (Eric Hobsbawm és Terence Ranger [szerk.], Cambridge, 1983.), mely hasonló szempontból vizsgálta a hagyományalkotás metódusait elsősorban a 19. századi angol-szász területeken és brit gyarmatokon. E könyv a maga idején nagy vihart és némi botrányt is kavart, a legnagyobbat talán Hugh Trevor-Roper tanulmánya, mely egy „ősi nemzeti hagyományról”, a skót felföldi tradícióról (a nemzeti viseletről, hangszerekről stb.) mutatta ki, hogy egy 18. század elején konstruált mesterséges hagyományalkotás eredményeként jött létre – a szöveg számos nemzeti érzelmű skót történész tiltakozását váltotta ki. Azóta persze a munka szemléletmódja mindjobban meghonosodott a történettudományban, és lassan itthon is teret nyerhetett. Persze nem zökkenőmentesen: gondoljunk csak például a Néprajzi Múzeum 1994-es nagy hatású *Magyarok Kelet és Nyugat közt* című kiállítására, mely a magyar nemzeti jelképek használatát és kisajátítását igyekezett bemutatni – a kiállítás kapott „hideget és meleget” is, volt, aki „nemzettagadónak”, mások pedig éppen ellenkezőleg, „nacionalistának” bélyegezték (vö. Hofer Tamás: „Kiállíthatók-e a »magyar emlékezet helyei«?”, in: *Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve*, Takáts József [szerk.], Kijárat, Budapest, 2003. 67–74. – ahogy a tanulmány címe is mutatja, a tárlat egy másik történetírói irányzattal, a Pierre Nora-féle *lieux de mémoire*-projekttel is rokonítható). Másfelől Kovács Ákos könyve az utóbbi évtizedek irodalomtörténeti „sikerágával” a kultuszkutatással is kapcsolatba hozható, amennyiben bizonyos ünnepek, vallási és világi kultuszok keletkezését és történetét tárja fel – bár a kultuszkutatók legtöbbször sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a politika- és ideológiatörténetre.

E vizsgálatokkal a szerző nem csupán bemutatni akarja az adott jelenséget, hanem végig érezhető benne az a „szentségtörő”, mítoszromboló attitűd, mellyel leleplezi a hagyó-

mányok kitalált természetét, és feltárja, hogyan használta fel saját céljaira és hogyan használta ki az adott korszak politikai ideológiája az ünnepeket és kultuszokat. Persze a kisajátítást nem feltétlenül kell pejoratívan érteni, hiszen minden közösségi megemlékezés, ünnep vagy kultusz valamilyen szinten konstrukció, értelmezés és aktualizálás – azonban Kovács könyvében általában meglehetősen visszaszűrt természetű kisajátításokról van szó, olyanokról, ahol az adott hatalom vagy közösség nagyon konkrétan saját szempontjából értelmezi át a jelenségeket. A kötet elemzéseiben felvázolt történetekben általában ugyanazok a szakaszok követik egymást: a dualizmus idején létrejön egy „már eleve hagyománnyal bíró” jelenségcsoport, mely a kezdeti botladozás után egyre szélesebb körben terjed el (és egyre „ősibb eredetűvé” válik), a Horthy-korszakban éri el csúcspontját, majd a szocialista érában némiképp átértelmezve él tovább. E periódus furcsa hibrid szemléletmódját jól mutatja a kötet címlapja is, mely kicsiben az egész Kovács-féle „hagyomány-történetet” illusztrálhatja: az augusztus 20-i ünnepélyen bűvárok jönnek ki a vízből, és átadják az új kenyeret a párt legfőbb funkcionáriusainak. A kép magáért beszél a hagyomány és az ünnepi ceremóniarend sokszor abszurd működéséről, hiszen nehezen tudnánk még egy olyan foglalkozást mondani, melynek kevesebb köze van az aratáshoz, mint a bűváré. Az ünnepek mai sorsa is tanulságos, mivel a szerző szerint manapság legtöbbször a Horthy-korszak retorikája és ünnepi külsőségei köszönnek vissza – vagyis mintha '89 után úgy próbált volna a magyar társadalom túllépni a szocialista kor ünnep-torzításait, hogy kissé kritikátlanul visszanyúlt a Horthy-periódus (másképp, de legalább annyira torz) ceremóniaihoz. E jelenséget talán legjobban a szerző Pusztaszer-elemzése világítja meg, mely feltárja, hogy egy nagy valószínűséggel teljesen fiktív történelmi esemény (az első magyar országgyűlés) helyszínét hogyan tették nemzeti emlékhellyé – Kovács nagy ívű elemzését jól kiegészíti tíz évvel korábbi kötetének Feszty-körkép-tanulmánya, melyben ugyanezt a folyamatot mutatta be a művészi kvalitások tekintetében erősen vitatott, ám „nemzeti ereklye”-ként annál jelentősebb körkép történetén keresztül (*Két körkép*, Sík Kiadó, Budapest, 1997.).

Habár a szerző az elemzett jelenségekről általában nem nyilvánít konkrét véleményt, végig érezhető, hogy nagyon határozott álláspontja van róluk. Ez leginkább az eseményekkel kapcsolatban minduntalan előtörő ironikus stílusán látszik, például a Pusztaszeri Árpád Egyesületet – mely a hely kultikus státuszát ápoló (és tulajdonképpen megteremtő) szervezetként jött létre – Kovács kissé „parasztromantika-karikatúraként” ábrázolja, afféle nem túl cizellált atyafiakból álló asztaltársaságként, melynek kezdeti szakaszában az elnöke „Kovács József, alias Piktör Jóska, Tűzoltó Jóska városi tűzoltóparancsnok volt, messze földön a legnagyobb borivó” (23.). Néha Kovács jó stílusérzékkel emel ki olyan eseteket, melyek önmagukban nevetséges fényben tüntetik fel az egész kontextust: meglehetősen humorosak az Egyesület ünnepélyei, nehéz például nevetés nélkül megállni, amikor a Pusztaszeren álló Árpád vezért ábrázoló mészaköszobor alatt a társaság egyik szónoka így kiált fel: „Dicső Árpád fejedelem! Te néma ércszobor!” (34.). Sokat és nagy kedvvel idéz és ismertet a szerző a későbbi korszak irredenta kultuszának „művészi” alkotásaiból is, például ilyen „gyöngyszemeket” (külön felhívnam a figyelmet az utolsó sor elképesztő versritmikájára): „Kuruc Kassa terén kísértetek járnak, / Nagy Rákóczit őrzik imbolygó cseh árnyak, / De hiába őrzik, messze száll a lelke, / Rég elhagyta sírját, / Ma Horthynak hívják, / S háromszínű zászlónk ő fogja kitűzni a kéklő hegyekre!” (259.). Kovács ironiája azonban gyilkos: a „parasztromantika”, az „operettország” mögül minduntalan előbukkan az egész mögötti ideológia, az, hogy mennyire más volt a korszak valósága, mint az ünnepek, rendezvények által sugallt kép.

Emellett mintha úgy tünne, Kovács sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a késő dualizmus és a Horthy-korszak eseményeinek, mint a szocialista időszaknak, tanulmányai-ban terjedelmileg is nagyobb helyet kapnak az 1890 és 1940 közötti jelenségek, mint,

mondjuk, az 1948-tól 1989-ig tartó periódusban történtek. Betudható ez a szerző személyes érdeklődésének is, vagy annak, hogy talán a huszadik század második felének ceremóniái ismertebbek, mint a korábbi időszakok eseményei. Ám úgy érzem, e megoldás óhatatlanul azt eredményezi, hogy nem mindig elég kerek az általa rekonstruált történet: olykor a szocialista szakaszhoz érve nagy ugrásokkal és hiátusokkal tarkított eseményfelsorolást kapunk, melyből mindössze annyi derül ki, hogy a korszak folytatta is, meg nem is a korábbi hagyományt – továbbítve, amennyiben színleg megmaradtak az ünnepek, de funkciójuk legtöbbször megváltozott (például augusztus 20-a továbbra is ünnepnapnak számított, ám Szent István helyett az alkotmányra emlékeztek). E funkcióváltásról azonban jóval kevesebbet ír Kovács, pedig úgy vélem, legalább annyira érdekes és fontos volna a különböző hivatalos és félhivatalos ünnepek vizsgálata ebben a korszakban, hiszen valószínűleg a rendszerváltás utáni események is jobban érthetőek lennének, ha alaposabban megismerhetnénk mind a Horthy-korszak és a szocialista, mind pedig a szocialista és a mai hagyomány-rituálékát összefűző kapcsolatrendszereket. Mindez még a könyv „szentségtörő” attitűdjével is összefügghetne, hiszen nem csak az szorul bemutatásra és leleplezésre, hogy Magyarország az 1990-es évektől hogyan próbál feleleveníteni egy olyan hagyományt, mely egyáltalán nem spontán és ősi (ahogy azt sokan állítják), hanem az is érdekes, hogy e tradíció többé-kevésbé a szocialista korszakban is továbbélt, csak rejtettebben, a kor ideológiájához igazítva. Emellett van a könyvnek – a korábban említett iróniájából adódóan – egy olyan rejtett előfeltevése (ami egyébként a Hobsbawm-Ranger könyvben is megfigyelhető volt), mely a hagyományt egyfajta „hamis tudatnak” tartja, s a kétségkívül fontos leleplező attitűd mellett kevesebb hangsúlyt fektet a hagyomány pozitívumaira, a tradíció közösségképző funkciójára. Hiszen a hagyomány, még ha kitalált is, sokféle szerepet tölthet be, s Kovács könyve a leginkább ideologikus, főként nacionalista szférát emeli ki, kevesebbet beszél a tradíció más funkcióiról. Persze Kovács munkája vállaltan egy bizonyos szempontot hangsúlyoz, a kitalálás és a politikai kisajátítás felől vizsgálja a jelenséget. Kétségtelen, hogy manapság különösen szükség van az ilyen „szentségtörő” munkákra, fontos, hogy a mai történelemképünkben világossá váljon a mítoszképzés szerepe, annak működésmódja. E szempontból Kovács munkái fontos szerepet töltenek be a mai történettudományban, egy olyan szemléletmód képviselőjeként, melynek éppen az utóbbi időben kezdenek kialakulni a hagyományai.

JELENNKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (4) (regényrészlet) 121

MÁRTON LÁSZLÓ: Távolsági járat (I. rész) 129

ACZÉL GÉZA verse 145

VÖRÖS ISTVÁN versei 146

SCHEIN GÁBOR verse 150

MOLNÁR KRISZTINA RITA versei 153

RADOSLAV PETKOVIĆ: Bizánci internet (Szent Márk lovai [1]) (esszé) 156

MARGÓCSY ISTVÁN: Az önállósult szemüveg (Ménesi Gábor beszélgetése) 163

MARGÓCSY ISTVÁN: Kultikus ünnep és hatalom (tanulmány) 173

MENDÖL ZSUZSANNA: A felújított Zsolnay Múzeum 179

*

KISS NOÉMI: Néprenoválás (Szászföld) 183

PINTÉR JUDIT NÓRA: Orwell, Nádas, Kertész – trauma és reprezentáció (tanulmány) 196

*

KÁROLYI CSABA: Kivezetés a faluirodalomból (Oravecz Imre: Ondrok gödre) 209

GÖRFÖL BALÁZS: Nyaralás Atlantiszon (Szakács Eszter: Saudade) 217

SÁNTHA JÓZSEF: Atlasz kisasszony sirámai (Kiss Judit Ágnes: nincs új üzenet) 221

WEISS JÁNOS: Kosztolányi világirodalmi arcképcsarnoka (Kosztolányi Dezső: Szabadkikötő. Esszék a világirodalomról) 224

S. LACZKÓ ANDRÁS: Magyar irodalmi kultuszok (kis) tükre (Margócsy István: Égi és földi virágzás tükre. Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszokról) 231

LÁSZLÓ EMESE: Vergépek és tükörszavak (Kulcsár-Szabó Zoltán: Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben) 241

KERPEL-FRONIUS GÁBOR: Hagymahanta (Günter Grass: Hagymahántás közben) 245

2008

FEBRUÁR

KÉPEK

Színes műmellékleten

KALMÁR LAJOS fényképei a felújított Zsolnay Múzeumról

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal–Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni: Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

SZAKÁCS ESZTER kapta a 2007. évi Vas István-díjat. A *Réz Pál*, *Lator László* és *Várady Szabolcs* alkotta kuratórium december 12-én adta át az elismerést a pécsi költőnek a Szántó Piroska–Vas István Emlékmúzeumban Budapesten. Laudációt mondott Várady Szabolcs. Gratulálunk munkatársunknak!

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT hagyományosan az író születésnapján, január 19-én rendezték meg Szekszárdon. Az egész napos programsorozatban többek között előadást tartott *Fogarassy Miklós* esztéta, a Mészöly Miklós Egyesület alelnöke „Mészöly Miklós és Polcz Alaine: Irodalmi kettős – portré” címmel, a Mészöly Miklós Múzeumban pedig *Baranyai*

László mutatta be a szerkesztésében megjelent *Alaine* című kötetet. Az Emléknapon adták át a Mészöly Miklós-díjat, melyet a kuratórium tagjai, *Aczél Géza*, *Pályi András* és *Radnóti Sándor*, idén *Cserna-Szabó András*nak ítélték.

*

A MAGYAR ALKOTÓMŰVÉSZEK ORSZÁGOS EGYESÜLETE Irodalmi Tagozatának *Pro Literatura* díjait december 20-án adták át Budapesten. Irodalmi publicisztikáiért *Podmaniczky Szilárd*, irodalomkritikai tevékenységéért *Balázs Imre József*, esszéírói munkásságáért *Szilágyi Ákos*, műfordítás kategóriában *M. Nagy Miklós*, kisprózáiéért *Balázs Attila*, irodalomszervezés kategóriában pedig *Ferenczes István* kapta az elismerést. Gratulálunk munkatársainknak!

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat. A díjat azon **első kötetes** magyar nyelvű prózaírók egyike kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény) 2007-ben jelent meg. A díj összege 350.000 Ft. A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző és jelölhet könyvet ugyanilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:
2000 Szentendre, Szajkó u. 4.
További információk: 30/297-28-06

A postára adás határideje: 2008. március 31.

Szerzőink

- Oravecz Imre** (1943) – költő, műfordító, Szajlán él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, gimnáziumi tanár, Telkiben él.
Radoslav Petković (1953) – szerb író, esszéista, Belgrádban él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Margócsy István (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a 2000 szerkesztője, Budapesten él.
Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.
Mendöl Zsuzsa (1941) – művészettörténész, Pécsen él.
Kiss Noémi (1974) – író, irodalomtörténész, Budapesten él.
Pintér Judit (1981) – pszichológus, az ELTE PhD-hallgatója, Budapesten él.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, Budapesten él.
Görföl Balázs (1984) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Pécsen él.
Sántha József (1954) – kritikus, Mogyoródon él.
S. Laczkó András (1974) – irodalomtörténész, a PTE Illyés Gyula Főiskolai Karának tanársegéde, Pécsen él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Szűrön él.
László Emese (1978) – kritikus, az ELTE BTK Ókortudományi Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.
Kerpel-Fronius Gábor (1966) – informatikus, a PTE BTK Újkortörténet és Modernkori Történet programjának PhD-hallgatója, Budapesten és Pécsen él.

ORAVECZ IMRE

Kaliforniai fürj*

4

A gyerekek még aludtak, amikor István belépett a szobába. De Anna már felkelt. Csendben pakolászatott, rendezkedett. Nem kérdezett semmit, csak figyelt, és bólogatott, amikor a férje magától röviden, fojtott hangon elmesélte, hol, merre járt, és mit tapasztalt. Aztán leküldte a földszintre meleg vízért Mrs. Kisshez, aki már javában ügyködött a konyhában. Mikor visszajött a gőzölgő fazékkal, felrakatta vele a vesszőkofferokat a szekrény tetejére. Nem ürültek ki egészen, helyszűke miatt ezt-azt bennük kellett hagynia, miután kiszedte belőlük a leggyakrabban használt holmikát. Mindketten megmosakodtak, István meg is borotválkozott a mosdó fölött lógó kis fali tükör előtt. A maradék vizet letakarták fedővel, hogy lassabban hűljön. Nagy részét Imruskának szánták. Ami marad majd, azt pedig Bözsikének, hogy később abba mártott kendővel töröljék meg a popsiját pelenkázáskor. Arra a célra már langyosan is jó. Imruska hamarosan felébredt. Mindjárt ment volna ki a házból, szétnézni, mint mondta, bár azt se tudta, hol a kijárat, de ráparancsoltak, hogy előbb mosakodjon meg. A mosdóállványról egy sámlira tették neki a lavórt, hogy felérje. Mire végzett a tisztálkodással, Bözsike is kinyitotta a szemét. Mosolygott, mikor az anyja kigombolta blúzáát, és az emlőjét nyújtotta neki. Ám menten elsírta magát, mikor elvette tőle, először az egyiket, aztán a másikat. Kénytelen volt, mindkettőben elfogyott a tej. Hajnal felé egyszer már megszoptatta. Mindig meg kellett szoptatni, ha éjjel felébredt. Most csak akkor hallgatott el, amikor az anyja, nem lévén más, egy kis megcsócsált kenyérbelet dugott a szájába. Utána már a pelenkázás ellen sem tiltakozott, és azt is megadóan tűrte, hogy felöltöztessék, és letegyék a padlóra. Nyomban felfede-

* regényrészlet

zőútra indult, és apró pendelykéjében négykézláb elégedetten mászta körül az asztalt, mint egy kiskutya, ügyesen kikerülve közben az útjában lévő széklábakat. Amikor pedig az apja felvette és magasba emelte, majd az ágyra fektetve meghengergette, boldogan kacagott, és izgatottan várta a folytatást, de Anna leintette az apját, mondván, hogy elég a bolondozásból, ne düljék fel az ágyat, amelyet már bevetett. Imruska is felöltözött, nagyjából helyet találtak mindennek, amit előszedtek, és levonultak a földszintre, ahol reggelit kaptak. Anna berzenkedett ez ellen a reggeli étkezés ellen. Túlságosan urasnak találta, hogy így kiszolgálják őket. De nem volt mit tenni, a szobájukban legfeljebb csak vizet melegíthettek volna a fűtési szezonban, és azt is csak a kályha tetején, meg az ár különben is magában foglalta a kosztot.

A konyhában, amely egyúttal étkezőül is szolgált, már voltak. Pár lakó ült a hosszú asztal egyik végén, köztük Paja bátyjuk. Mielőtt letelepedtek volna az asztal másik végén, István odament hozzájuk, és mindenkivel kezét fogott. A férfiak köszöntek Annának is, és közben úgy nézték, hogy majd kiesett a szemük. Anna még mindig mutatós, szép nő volt, kivált így, hogy telt keblét csak egy szál blúz, karcsú derekát pedig csupán a szoknya korca takarta. De bár-hogy festett volna, mindenképpen mohón tapadtak volna rá a férfiszemek. Nő, a burdosnét kivéve ritkaságszámba ment itt a nőtlen, vagy nőjüket nélkülözni kénytelen férfiak között, még látogatóként is, hát még állandó lakóként. Paja bátyjuk elmondta, kik ők és Magyarország melyik részéről jöttek, aztán átült hozzájuk. A kávéját is hozta, az evéssel már végzett. Ezen a héten éjszakás volt, ezért tartózkodhatott otthon, előző éjjel meg úgy tudott kimenni eléjük az állomásra, hogy egy nap szabadságot vett ki.

– Na, hogy tetszik ez az Amerika? – kérdezte kedveskedve Imruskától, miatlatt áthajolt hozzá az asztal túloldalára, és úgy tett, mintha barackot akarna neki adni, de csak gyengéden megsimogatta a fejét.

– Láttál már szürke mókust?

– Szürkét? A mókus nem is szürke.

– De itt az.

– Nem. Még nem is voltam odakint. Nem engedtek ki édesanyámék.

– Nem kell ahhoz kimenni. Elég, ha az ablakhoz mégy, aztán kikukucs-kálsz rajta. Ott nyüzsögnek mindenfele, a földön, a fákon, még a háztetőre is ráugranak.

– Mindenfele? Hát, itt nem csak az erdőben vannak? Aztán tényleg olyan sokan vannak? – kérdezte csodálkozva Imruska, és már csúszott is volna le a székről, hogy az ablakhoz szaladjon, és kinézzen rajta, de az apja visszafogta.

– Majd, később, most eszünk – mondta neki.

– De közben elmennek.

– Dehogy – nyugtatta Paja bátyjuk –, nem mennek azok el, megvárnak, majd meglátod. Tudják, hogy megjöttél, hogy itt vagy.

– Tényleg?

– Tényleg.

– Hát, hogy aludtatok? Megszámoltatok-e előbb minden sarkot? – fordult a szülők felé.

– Jól, de nem eleget – felelte Anna.

– Én nem annyira, aztán még kevesebbet – mondta István, és röviden beszámolt a nagybátyjának hajnali sétájáról.

– Ahelyett, hogy inkább pihentél volna – jegyezte meg az a végén, és felvilágosította az unokaöccsét, mi festette pirosra nyugat felé az eget, és miért nincsenek házak abban a furcsa utcában.

István még előző éjjel, az állomásról jövet megtudta, hogy ahol Paja bátyja dolgozik, az egy öntöde, és abban maradtak, hogy nem vár, mindjárt az első napon, azaz már ma délután bemegy oda vele, és ha kell, mindjárt munkába áll. Paja bátyja már beszélt a főmunkavezetővel, és az azt mondta, hogy jöjjön csak, van felvétel, magyarnak van, de előbb látni akarja. Csak legyen ott időben, még műszakkezdés előtt, hogy kioktathassák, és a papírmunkát is elintézhesse az irodán.

Az éjjeli műszak délután ötkor kezdődött. Még csak kilenc körülre járt. Volt idejük bőven. Pihenjen csak István nyugodtan, addig akár még le is feket, indítványozta a nagybátyja. Ő tiltakozott, mondván, hogy azt már nem, nem öregember ő vagy beteg, hogy fényes nappal az ágyban henyéljen. Váltottak még pár szót erről-arról, az otthoniakról, az időjárásról, de főként a burdról, arról, hogy mit szólnak hozzá Istvánék, megfelel-e nekik a szoba. Anna nagyjából elégedett lett volna a szobájukkal, a berendezéssel. De kifogásolta, hogy a padló itt-ott ragad a kosztól, a fehér függöny pedig nagyon régen lehetett kimosva, mert szürke a portól. Az ágyakra is panaszkodott. Úgy találta, hogy kinyúlt a sodronyuk, de ennél is nagyobb baj, hogy keskenyek két személynek, még akkor is, ha az ilyen csöppségnek, mint amilyen Bözsike is, aki vele alszik, még kevés hely kell. Félt, hogy agyon találja nyomni, mikor megfordul. Erre Paja bátyjuk felállt, hogy máris szól a burdos gazdának, hogy állítsanak be nekik egy bölcst is. Pár perc múlva azzal jött vissza, hogy, sajnos, nincsen bölcst, erre nincsenek berendezkedve. Istvánék gondolkodtak, és úgy döntöttek, hogy még ma elmernek bölcst venni. Csak nem kerül talán olyan sokba. Paja bátyjuknak sejtelve sem volt, mit kérhetnek itt egy bölcstől, de máris magyarázta, hol találhatnak bútorüzletet. A Weizer-félét ajánlotta, itt az utcájukban, a másik vége felé, még le is rajzolta egy darab papírra, pontosan hol, melyik sarkon. Mentegetőzött, hogy nem kísérheti el őket, mert dolga van, de menjenek csak, nélküle is megtalálják, ebédnél majd találkoznak. Mielőtt elhagyta volna a házat, szólt Mrs. Kissnek, hogy Istvánnak is csomagoljon majd vacsorát, mert délután már megy a gyárba.

A reggeli Bözsike etetése miatt kissé elhúzódott. Mikor végeztek, Anna megmutattatta magának a burdosnéval a mosókonyhát, meg hogy hol mit talál a főzőkonyhán, ha napközben készíteni akar valamit a kicsinek. Fent, a szobájukban még egyszer megvitatták a bölcsvásárlást, megszámlálták maradék pénzüket – a burdban előre kellett fizetni – és majdnem ejtették tervüket. De aztán mégsem. Anna ragaszkodott a bölcshöz, és István ellenérvét, hogy a nyakukon marad majd, ha Bözsike kinövi, vagy amikor mennek vissza, haza, azzal hártotta el, hogy eladják, bölcst mindig kell, mindig születik gyerek.

Mielőtt felcihelődtek volna, Bözsike megint elaludt. Ezt a szünetet Anna arra használta fel, hogy a mosókonyhán gyorsan kiöblítette és az otthonról hozott házi főzésű szappannal kimosta az előző napi pelenkákat és az úton keletkezett egyéb szennyest, főként fehérneműt. István pedig bejárta Imruskával a házat.

Utána az udvarra is kimentek, szürke mókust nézni. Mókus ugyan éppen egy sem mutatkozott, viszont oda irányította a nyomókúthoz, és ez némiképp kárpótolta Imruskát, mert megengedte neki, hogy a könnyen járó kart többször lenyomva működésbe hozza, mikor kijött az anyja is, és kitergetvén a száradni-valókat, a csőr alá tette az egyik üres vödört.

Miután Bözsike felébredt, mindnyájan felkerekedtek. A Paine Streeten már lényegesen kevesebben jártak, főként asszonyok, lányok. A tornácokon, a kiskertekben is szinte kizárólag nőket lehetett látni. Varrtak, a muskátli bokrok körül ügyködtek. Közben át-átszóltak a szomszédnak, aki ugyanazt csinálta vagy elmenőben volt valahova vagy érkezett valahonnan. Egy legényforma kézikocsit tolt maga előtt, megrakva kenyérral és egyéb pékáruval. Egymást követően feltűnt két lovaskocsi is. Egyik fűrészárut szállított, a másik, a kastos jeget, legalábbis abból, hogy közben folyt belőle a víz, mert olvadt, arra lehetett következtetni. Megint mindenki köszönt mindenkinek, mintha mindenki ismerne mindenkit.

A Weizer-féle bútorboltot valóban könnyűszerrel megtalálták. Ott volt, ahol Paja bátyjuk mondta, abban az irányban, amerről István jött hajnalban visszafelé, nem messze, a Paine és Bakewell Street sarkán. Csak az odaút tartott kissé sokáig, mert Imruska miatt folyton meg kellett állniuk. Nem, mert lassan ment, vagy nem bírta az iramot, hanem mert folyton megállt, és a szürke mókusokat bámulta, amelyeket meglátott végre. Egy helyen egynek még utána is eredt. Olyan közel jött hozzá, hogy azt hitte, meg tudja fogni. De maga Anna is késleltette kissé az odajutást, mert nem a szokásos sietős tempóban szedte a lábát, hanem inkább úgy, mintha sétálna, andalogna. Ő maga is annyira nézelődött. Kivált a házakat figyelte, a hófehér falakat, a tiszta ablakokat, ajtókat, tornácokat. Némelyik olyan takaros, ápolt volt, úgy ragyogott, mintha skatulyából húzták volna ki. Elbűvölték. Csak azt nem értette, hogy férnek el bennük az emberek, miért olyan kicsi a legtöbb. Játékházakra emlékeztették, amilyeneket a recski Barkóczy-kastély tornácán látott egyszer kislánykorában, mikor az apjának valami dolga akadt a báró intézőjével, és őt is magával vitte. A báró gyerekei játszottak velük. Az egyik oldalon hiányzott a faluk, és beléjük lehetett látni.

A boltban magyarul beszéltek, mert ott is magyar volt a tulajdonos. De bölcsőt nem árultak, csak gyerekágyat, rácsosat, újat is és használtat is. Először ketrecnek nézték. Nem láttak még ilyen ágyat. Szajlán csak a bölcsőt ismerték. Attól fogva, hogy a baba kinőtte, az éjszakát az anyja ágyában töltötte, nappal meg a konyhai heverőn, esetleg a kemencesutban aludt, vagy a földön mászkált. Használtat vásároltak, mert az jóval kevesebbe, feleannyiba került, mint amennyit rászántak. Matracot is vettek hozzá. Anna szalmával tölthető derékaljra gondolt, de a boltos azt mondta, hogy az itt nem divat. Szét is szedték nekik, mert szétzedhető volt. Összekötötték spárgával, és úgy vitték haza. A bolttal szemben, a Paine túloldalán nagy vöröstégla épület állt elkerített, salakos udvarral. Az volt a nyilvános, az állami iskola. Amikor Árvaiék kijöttek a bútörüzletből, hirtelen kivágódott az ajtaja, és kitódult rajta egy nagy sereg gyerek. Szünet lehetett. Kiabálva, éktelen lármát csapva oszlottak szét az udvaron. Imruska ámulva nézte őket. Nem látott még egyszerre ennyi gyereket. Át kellett vele menni arra az oldalra. Két gyerek odajött a kerítéshez, ahol megálltak. Egyikük mondott nekik

valamit angolul. A társával is angolul beszélt. István magyarul megkérdezte, hogy hívják. Értette a kérdést.

– Kovács Jóska – hangzott a harsány felelet.

Dél lett, mire visszaértek a burdosházba, mert visszafelé jövet a Paine-en még betértek a Szabó-féle vegyesboltba is, amelyet István hajnali sétája során nézett ki. Tejet, kenyeret, zsírt, grízt, cukrot, szalonnát, hagymát, zöldséget és pár szem szilvát vettek. Anna megszojtatta Bözsikét. István előszedte a kis szerszámos ládikóját, összeszerelte a gyerekágyat, és kikészítette az útlevelét. Egykor lementek az étkezőbe. Ugyanazok az arcok fogadták őket az asztalnál, mint reggel. Most már közelebb ültek a többiekhez. Borjúpörkölt volt nokedlivel. Otthon csak akkor ettek ilyet, ha borjút vágta, és az ritkán esett meg. Egyik asztaltársuk, látva, hogy felderül az arcuk, megsúgta nekik, hogy ez még nem minden, mindennap van hús, ha nem is mindig borjú. Bözsikének is azt adtak, de csak a tésztát ette meg, miután az anyja szétnyomkodta a villájával. Paja bátyjuk késett. Mrs. Kiss már kiporciózta az adagokat, amikor megérkezett. Beszámoltak neki az ágyvásárlásról. Nevetett, hogy ketrecnek nézték a rácsos ágyat. Imruska lelkesedve újságot, hogy már látott mókust. Még az asztalnál ültek, amikor a burdosné leszedte a tányérokat. Ahogy az utolsót is elvette, kis fedeles vedret tett a férfiak elé, így István elé is. Látván annak kérdő tekintetét, azt mondta, hogy *dinnerpél*, a vacsorája. István most értette meg, miért vittek hajnalban a munkába sietők ilyet a kezükben. Anna felállt, és felment a gyerekekkel a szobájukba. István maradt. Paja bátyja nagyban magyarázott valamit egyik asztaltársuknak. István szeretett volna még kérdezni tőle valamit. Gondolta, megvárja, amíg befejezi. Befejezte, de csak maradt tovább, ott ült velük majdnem négy óráig, mert a társaság nem oszlott fel, és a beszélgetés érdekesnek bizonyult. Hallgatta őket, ismerkedett velük. Még kérdezett is tőlük, amikor a magyar negyedről, a kereseti viszonyokról, és az árakról esett szó. Később bejött a burdosgazda, egy javakorabeli férfi. István neki is bemutatkozott. Annyira belemerült a tájékozódásba, annyi mindent akart tudni, hogy a végén elfelejtette, mit akart még kérdezni a nagybátyjától. Röviddel négy előtt a nagybátyja és ő felállt. Mentek átöltözni. Ők előbb indultak, nekik előbb a gyárban kellett lenniük. A többiek is éjszakások voltak, de ők még ráértek.

Végigmentek a Paine Streeten. A Paine a Front Streetbe, a széles folyóparti utcába torkollott, amely Birminghamet összekötötte Ironville-el, és továbbvitt északnak a Maumee-öböl felé az Erie-tó. Ebben az utcában volt a gyárak, üzemek zöme. Itt helyezkedett el a National Malleable Castings is, az utca túloldala és a Maumee folyó között. Itt már tömegközlekedés is létezett. Ezen, a rajta húzódó szárnyvonalon járt az egyetlen kocsiból álló, villanymotor meghajtású helyiérdekű, amellyel át lehetett menni a folyón túlra, a belvárosba, Nyugat-Toledóba. Már távolról látszott, hogy a Nemzeti Temperöntvény nagy vállalat. Telepe hosszan terült el az utca túloldalán, üzemcsarnokai lenyúltak egészen a folyópartig, amely nem volt éppen közel. Hogy szám szerint hány, és mi egyéb építmény leledzett még a csarnokok közeiben, azt az utcáról nem lehetett megállapítani, mert eltakarta őket a szélső csarnok és az utcával párhuzamos másik, amely mindjárt az iroda- és más kiszolgáló épületek mögött állt. De a sok magasba szökő és fekete füstöt okádó kéményből István gyaníthatta, és nagybátyja ezt meg is erősítette, hogy jó pár, és van ott még egyéb is.

Kifordultak a Front Streetre, megtettek még pár száz métert, átvágtak az úttesten, és ott voltak, az öntöde bejárata előtt. Félre kellett húzódnuk, mert éppen kigördült rajta egy kész gyártmányokkal tele ládákkal megrakott társzekér. Súlyos lehetett a rakomány, a lovak erősen nekifeszültek a szügyellőnek. Paja a második belső csarnokban dolgozott. Oda mentek, át az elülsőn, és megkeresték a főmunkavezetőt, a *big bószt*. A forró levegőjű öntőteremben tartózkodott. Egy kis fülkébe vezette őket, ahol nem volt olyan nagy zaj, sercegés, sustorgás, de a hőség ellen az sem nyújtott védelmet. Végigmérte Istvánt.

– Magyar vagy? – kérdezte Paján keresztül. Paja már elég jól beszélt angolul, de ha magyarra tolmácsolt, mindenkit tegeztetett mindenkivel.

István bólintott.

– Hogy hívnak?

István megmondta.

– Hány éves vagy, István?

Már a keresztnévén szólította, sz-nek ejtve az s-et.

– Huszonkilenc.

– Egészséges vagy?

– Az.

– Házasság vagy?

– Igen.

– Gyerek?

– Kettő.

– Dolgoztál már öntödében?

– Nem.

– Mindig farmer voltál?

– Nem.

– Hát, mi?

– Gyárban is dolgoztam.

– Milyen gyárban?

– Lemezgyárban.

– Az jó. És mit csináltál ott?

– Segédmunkás voltam.

– Na, itt is az lesz. A kemencéknél. Mozgatod az anyagot, kiszolgálod az adagolókat. Váltott műszakban dolgozol. Tizenkét óra munkaidő, fél óra szünet. Bér napi egy dollár negyvenöt cent. Ha feljebb lépsz, többet kapsz. Minden második vasárnap szabad. Késés nincs. Távolmaradás előre bejelentve, engedéllyel, és csak rendkívüli, indokolt esetben. Magad felelsz magadért. Fel vagy véve. Már ma is kezdhetsz.

István nyújtotta az útlevelét.

A főmunkavezető leintette:

– Nem, az nem kell. Anélkül is elhisszük, hogy te vagy te.

Elővett egy darab papírt, ráírt valamit és átadta Istvánnak.

– Ezzel menj el az irodára, jelentkezni. Paul – így nevezte Paja bátyját, és az így adta tovább – majd megmutatja, melyik épület, melyik ajtó. Aztán gyere ide vissza. Ha visszajöttél, Paul elmagyarázza, mi a teendő. Előtte megmutatja azt is, hol hagyhatod a holmidat. Itt a kesztyűd – és előhúzott neki egy szekrényből egy pár hosszú szárú, vastag nyersbőr munkakesztyűt.

István elment, és visszajött. Aztán Paja bátyjával átmentek a kemencékhez.

A kemencék egy külön részlegben álltak. Az öntőteremtől csak egy fal választotta el őket. A fal nyílásain, öntővályújukban folyt át belőlük a megolvasztott vas, amelyet az öntőteremben formákba öntöttek, aztán tovább hőkezelték. A kemencék hidegszeles kupolókemencék voltak, szám szerint kettő, egymáshoz közel, és több szintes kiszolgáló emelvény vette őket körül. Felváltva üzemeltek. Amíg az egyik olvasztott, addig a másiknak a belső falzatát savas béléssalaggal újították fel, amely nagy mértékben csökkentette a temperöntvény előállításához szükséges vasfolyadék kéntartalmát. Legalul volt a pinceszint a fúvógéppel, amely az égés serkentéséhez szükséges, a környezeti hőmérséklettel azonos hőfokú levegőt – ezért hívták hidegszelesnek, ellentétben az előmelegített levegőjével – nyomta fel. Fölötte a talajszint foglalt helyet, ahol a kemencékbe kerülő anyagokat készítették elő, afölött a pódiumszint a szélgyűrűvel, salakcsapoló nyílással és nézőkével, legfelül pedig az adagolósint az adagolónyílással, ahol a nyersvasat, kokszot, mészkövet és salakfolyósító anyagot berakták a kemencék égésterébe.

Az anyagmozgatóknak, anyagelőkészítőknak az volt a dolguk, hogy behordják az udvarról és feljuttassák az adagolósintre mindazt, ami a kemencékbe kerül. Segédeszközükül síneken gördülő kis, lapos szállítókoscsik, a pőrekocsik szolgáltak, valamint fülkés felvonó áll rendelkezésükre. A koscsikat meg kellett pakolni, de ami a nyersvasat illeti, nem akármennyire, nem gépiesen. Abból nem lehetett akármennyit rájuk rakni, hanem csak a megszabott mennyiséget. Ezt minden alkalommal kis hídmérlegen ellenőrizték, és vagy levettek róla, vagy rátettek még, miután rátolták a kocsit. Csak azután indulhattak el vele felfelé, tolhatták rá a fordítókorongra, be a felvonóba, onnan meg ki az adagolósintre, és egy újabb korongfordítás után a kemence nyílásához. Se több, se kevesebb nem lehetett az előírtnál.

Istvánt még nagyobb, szinte elviselhetetlen hőség fogadta, amikor ide belépett. De nem lepődött meg, számított rá. Nem volt neki új, ismerte ezt Nádásdról, bár ott jobban eloszlott a nagy meleg, mert nagyobb, tágasabb helyen, egy csarnokban folyt a hengerlés. Nem ilyen szűk, kürtőszerű helyiségben dolgoztak, mint itt, hogy az emelvénytől pár méterre mindjárt a szemközti falba ütközött az ember, és nyitva tartották ugyan az apró ablakokat, de az nem sokat segített. Beljebb ment, a nagybátyja után, és annak példáját követve a falhoz húzódott, onnan nézte a két óriási kemencét, és az egyes szinteken ügyködőket, de leginkább azt, ami előttük zajlott, a talajszinten, amit az előkészítéssel foglalatostkodók műveltek, mialatt figyelmesen hallgatta, mit, hogyan kell majd csinálnia, mire ügyelnie, vigyáznia. Paja bátyja azt is megmutatta neki, hogyan kell használni a hídmérleget, korongfordítót, és működésbe hozni a felvonót. Aztán felvitte a felvonóval az adagolósintre, hogy közelebről lássa, mi folyik ott, hová kell majd tolnia a megrakott pőrekocsit. Alighogy visszaereszkedtek a talajszintre, elkövetkezett a műszakváltás, kint megszólalt a figyelmeztető dudu, és megjelentek az ajtóban az éjszakások. A nappalosok lejöttek az emelvényről, és átadták a helyüket. Paja az előkészítő *fórmanjának*, az előmunkásnak a figyelmébe ajánlotta az unokaöccsét, és a vaslépcsőn felhágott az adagolósintre, ahol ő már magasabb beosztásban, adagolóként dolgozott. István felhúzta a be-

hemót kesztyűt, beállt az előkészítők közé, megragadott egy pórekocsit, és máris tolta kifelé azok után. Mikor visszatért egy rakomány koksszal, figyelte, azok miként fordítják kocsijukat a fordítókorongon a felvonó ajtaja felé. Aztán ő is rátolt a maga kocsiját, de rajta ragadt, mert nem forgatta el eléggé a korongot. Másodszorra is megakadt neki, és a felvonógombokat is összekeverte kétszer, de harmadszorra egyből sikerült a kerekek alatt egy vonalba hozni a fényesre kopott sínrészeket, és a liftezés is simán ment. Utána, hogy egy darabig nem kellett kimennie az udvarra, mert a nyersvas bent volt, félmeztelenre vetkőzött, mint a többiek, és úgy pakolt, szállított tovább, de továbbra is csorgott róla a verejték. Mikor egy idő múlva bejött a főmunkavezető megnézni, hogy rendben zajlott-e le a műszakváltás, az előkészítők főrmanja elégedetten biccentett neki a fejével, hogy az új emberrel semmi gond. István egy percig sem lazszált, és mindent úgy csinált, ahogy mondták neki. Röviddel tizenkettő előtt lankadt valamelyest, és egy mérésnél majdnem hibázott, de az éjféli vacsoraszünetben kissé kifújta magát és új erőre kapott. Mielőtt újrakezdték volna a munkát, lekezelt a részlegben mindenkivel és bemutatkozott.

Anna ezalatt otthon volt a gyerekekkel. Nem ment sehova. Mielőtt besötétedt, levitte őket az udvarra levegőzni. A burdosné éppen a tyúkokat etette, és panaszkodott, hogy nem nagyon tojnak. Anna megkérdezte, hogy ad-e nekik néha meszet. Az azt felelte, hogy nem. Anna úgy vélte, azért. Aztán felmentek a szobájukba, és ott töltötték a nap vacsoráig hátralévő részét. Vacsora után megmosakodtak, és korán lefeküdtek. Bözsike egyszer sem sírt, Imruska azonban némi gondot okozott. Először a kuttyájuk hiányzott neki, aztán pedig nem akart ágyba menni. Azt mondta, hogy ő fennmarad, és megvárja az apját. Nehezen értette meg, hogy csak másnap jön haza.

Így telt el első napjuk Toledóban.

Távolsági járat

I. rész

Volt valahol Budapesten egy filmszínház, pontosabban egy lerobbant kis mozi. Nehéz eldönteni, melyik városrészben is volt. Lehetett a pesti oldal valamelyik forgalmas útvonalán, ahol a cselekményhez tartozó szerelmi vallomásba behallatszott a villamosok csengetése és a mentőautók szirénázása, főleg a Nagykörútnak azon a szakaszán, mely egy időben Leninről volt elnevezve, és ahol az említett zörejeken kívül azt is külön kellett választani a filmbeli történetstől, hogy időnként berohant a sötét nézőtérre a hatodik és a hetedik kerület közismert személyisége, Füttyös Gyurka azzal a megokolással, hogy kint az utcán fogdosni kezdett egy nőt, és most meg akarják verni.

Lehetett valamelyik mellékutcában, egy málladozó bérház földszintjén, ahol a járdán úgy hevert a szotyolahéj, mintha a bunyós filmben kivert fogakat hordták volna ki, ellenben az aszfaltra loccsantott málnaszörp a szamurájfilmek vérfürdőit idézte föl. Lehetett az egyik nagy pályaudvar mögött, ahol a nagy, kövér jegyszedő néni azzal az arckifejezéssel engedte be a serdülő korú fiúkat a háromcsillagos (csak tizenhét éven felülieknek engedélyezett) filmekre, amely már az édesanyjának az arcán is ott honolhatott, aki egy emberöltővel korábban egy másik fajta intézményben szolgált, és ott engedte be a serdülő fiúk számos nemzedékét önmagába. Lehetett ennél jóval kijebbe, a háború után csatlakoztatott külső kerületekben, Újpesten, Rákospalotán vagy akár Pestszentlőrincen is, ahol a füves árokparton tyúkok kapirgáltak, és a mozi bejáratához takaros kis veteményeskerten keresztül vezetett jugoszláv műkölapokból kirakott, keskeny gyalogjáró, és azt nem sejtették a mozilátogatók, de nem is érdekelte volna őket, hogy az ilyen csinos kőlapok egy nagyobbacska fegyenctelepen készülnek, társadalmi munkában. Lehetett volna persze a budai oldalon is, valahol a többemeletes házak övezetének határán, azon a ponton, ameddig a magyar Bauhaus nyújtózni tudott két háború között. Lehetett volna a Vízivárosban, de a Krisztinavárosban még inkább, ahol a konzervatív ízlésű őslakosság gyanakodva figyelte Jancsó Miklós legújabb filmjének plakátját, Felliniről és Bergmanról nem is beszélve. Még akár Óbudán is lehetett volna, a nemrég felhúzott paneltömbök árnyékában, egy földszintes építményben, melynek lebontását egyelőre elhalasztották, és amely alighanem huzamos ideig (a szagokból erre következtetett a látogató) istállóként volt használatba véve, és a hátsó udvarán egy otffelejtett római szarkofág volt kinevezve hulladéktárolónak.

Sok helyütt lehetett volna, és nagyjából mindegy is, hogy hol volt. Ezeket a kis mozikat aztán egytől egyig, szinte kivétel nélkül mindet bezárták, megszüntették, lerombolták vagy átalakították valami mássá; legtöbbször húsz-huszon-

öt évvel ezelőtt, némelyiket ennél is régebben. Csakhogy az a filmszínház, melyről beszélek, a csekély számú kivételek egyike volt. Nem zárták be a nyolcvanas éveknek sem az elején, sem a végén. Túlélte a politikai változásokat és a rájuk következő egyéb változásokat is. Dacolt az elektronikus technika újabb és újabb vívmányaival, a kábeltelevíziózással és a videokazetták rohamos terjedésével. Tizenöt évvel ezelőtt még létezett, üzemelt. Még talán tíz évvel ezelőtt is. Mi több, valaki fantáziát láthatott benne, tőkét vagy támogatást szerzett, és a mozit felújították. Szép új berendezést kapott, mely azonban egy keveset visszaadott a húszas évek hangulatából is. A jegypénztár melletti pultnál kávét, háromféle dobozos üdítőt és légmentesen csomagolt süteményeket is lehetett kapni. A szeszes italok engedélyeztetése folyamatban volt. Egy darabig könyvvarusítás is zajlott, ez azonban nem hozta meg a kívánt bevételt, így tehát abbamaradt.

Ebben a moziban – így kezdődik a történet, melyet el akarok mesélni – egyszer valaki megnézett egy filmet.

*

Azt a személyt, aki beült a szóban forgó filmre, úgy hívják – úgy hívom én –, hogy Norbi. Ne tekintse az olvasó bizalmaskodásnak, hogy a becenevén emlegetem: ismertem a szüleit, őt magát is gyakran láttam kisfiú korában, amint játék versenyautójával foglalatzkodott, vagy az esti mese újabb és újabb meghosszabbítását követelte, amivel hatékonyan félbeszakította az olyasféle rendkívül termékeny találgatásokat, hogy melyik állam hadseregének repülőgépe bombázhatta Kassát 1941-ben, vagy hogy mi fog történni Magyarországon, ha majd egyszer – ki tudja, hány esztendő múlva – meghal a Magyar Szocialista Munkáspárt kissé elhasználódottnak látszó első embere.

Hiába mondta Norbi édesapja az elsötétített gyerekszoba küszöbén, hogy: „volt egyszer egy kiséger, akinek rövid volt a farka, és ha a kiséger farka hosszabb lett volna, az én mesém is tovább tartott volna”; Norbit nemigen érdekelte a kiséger, ő a hulladémon huszonöt meséjét akarta hallani, mind a huszonötöt. Valamilyen oknál fogva úgy képzelte, hogy a daloló, szökellő süssétekmadárnak is szerepelnie kell a régi indiai mesefüzérben; mindenesetre óriási cirkuszt rendezett, valahányszor észrevette, hogy a süssétekmadárról aznap este még nem esett szó.

Aztán egyszer hosszabb szünet után állítottam be a házaspárhoz, és csodálkozva láttam, hogy Norbi már nem követeli az esti mesét, leszokott róla. Bent ült a gyerekszobában, ahová a színes televízió is beköltözött, és egy rajzfilmsorozatot nézett egyedül. Azaz dehogyis egyedül! Hiszen vele voltak a barátai, azok a kedves és mulatságos szörnyecskek, akik a televízió képernyőjén hol hóhérpállással, hol géppisztollyal kergették egymást!

Akkoriban már le tudta írni a nevét nyomtatott nagybetűkkel, így: CSÁSZÁR NORBERT. Minthogy azonban egyszerre több idegen nyelvet is tanult, legtöbbször fordítva írta, így: NORBERT CSÁSZÁR. És minthogy az apját is meg a nagypapját is erre a névre keresztelték, egy idő múlva már így írta: III. NORBERT CSÁSZÁR. Nem könnyű betekinteni egy novellahős gyermekkori előzményének a fejébe, de úgy képzelem, akkoriban tényleg azt hitte, hogy ő egy igazi császár. Az élet

császára, ha szabad leírnom egy ilyen ostoba közhelyet, melyet aztán úgymint ki kellett vernie a fejéből. A szülők elváltak, Norbit az anyja nevelte. Az édesapával barátkoztam egy darabig még, de aztán ez a barátság is kihűlt. Néhány év múlva már meg sem ismertük egymást az utcán.

*

Az idő tájt, amikor a szóban forgó filmet vetítették abban a bizonyos moziban, Norbi huszonkét éves lehetett, és egyetemi hallgató volt. Azt hiszem, a jogi karra járt, de erre nem mernék megesküdni, mert az is lehet, hogy közgazdaságtant hallgatott. Ennek a történet szempontjából nincs különösebb jelentősége. Annál fontosabb körülmény, hogy volt egy barátnője, aki nagyon szerette a filmeket, és az ő kedvéért Norbi számos olyan filmet is megnézett, melyekre a saját jószántából aligha váltott volna jegyet. A *Távolsági járat* című, körülbelül negyven évvel ezelőtt készült magyar filmet bízvást ide sorolhatjuk.

A lány, aki a barátnője volt, nemcsak a filmeket szerette, moziba járni is szeretett. Lehetőleg minden filmet moziban nézett meg, mert úgy vélekedett, hogy még a legnagyobb képernyőn sem észlelhetők jól a beállítások részletei. Azt is szerette a moziban, hogy idejétmúlt intézmény, és egyáltalán, hogy intézmény, amit nem lehet be- és kikapcsolni, mint egy készüléket, és hogy a nézőnek, ha nézni akar, oda kell mennie, be kell ülnie a nézőtérre. Szerette, hogy még mindig létezik nézőtér, mely majdnem ugyanúgy köztér, mint a tizenkilencedik századi panorámák és egyéb látványszínházak nézőtere volt.

Szerette a német expresszionizmust és a francia újhullámot, szerette a hetvennyolcas fordulatszámú lemezjátszót és a bakelit hanglemezeket, szeretett gyöngyöt fűzni, és ilyen gyöngyökből készült nyakláncot hordani, szeretett aprólékos gonddal befonni, máskor furcsa színűre festeni, megint máskor hirtelen szeszélyből rövidre vágatni a haját, szeretett alkalomadtán, jövedelemkiegészítés végett felszolgálni egy nemrég nyílt kávéházban, és még sok minden mást is szeretett. A nevére sajnos már nem emlékszem.

Abban a nemrég felújított moziban, ahol ma este meg fogják nézni a *Távolsági járatot*, már jó néhányszor megfordultak együtt, a lány pedig már megismerkedésük előtt is rendszeresen eljárt oda. Ebben a moziban ritkán látható filmeket vetítettek, olyanokat, melyekből az egész országban egyetlen kópia volt, vagy egyetlenegy sem, és valamelyik külföldi filmarchívum adta kölcsön, egyszeri vetítésre. A *Távolsági járat* persze nem ilyen film volt, és nem tartozott a betiltott filmek közé sem. Annak idején, egy-két esztendei huzavona után végül is bemutatták; igaz ugyan, hogy egy hét múlva levették a másorról, és húsz évig egyáltalán nem vetítették, aztán pedig elfeledkeztek róla. Így tehát mégiscsak minden ízében felfedezésre váró érték volt, igazi ritkaság.

Amíg pereg a főcím, gyorsan elmondom, ki mindenki nem volt a rendező. Ezt a filmet nem rendezte Fábri Zoltán, mert ő akkoriban *A Pál utcai fiúk* adaptációján dolgozott. Nem rendezte sem Jancsó Miklós, sem Kovács András, sem pedig Bacsó Péter. Az akkori fiatalabb tehetségek közül mindenekelőtt Szabó István nem rendezte, de igen határozottan nem rendezte Huszárik Zoltán sem, akinek két nagyjátékfilmje közül még egyik sem készült el. Leginkább Herskó

János rendezhette volna, aki néhány évvel később, 1970-ben Svédországba távozott, így tehát ezt követően nemhogy a filmjeit nem vetítették, de még a nevét sem írták le a filmes szakirodalomban; ám legjobb tudomásom szerint ilyen című filmet ő sem forgatott.

Majdnem elfelejtettem, pedig szinte magától értetődik, hogy Makk Károly sem rendezte ezt a filmet, Mészáros Márta pedig végképp nem.

A nézőtéri sötétségben Norbi időnként megsimogatta a lány combját, a lány azonban feszülten figyelt, és jóformán tudomást sem vett a gyöngédségről. Annál meglepőbb volt, amikor egyszerre csak megszorította Norbi kezét, belecsókolt a fülébe, és odasúgta, vagy inkább csak lehelte: „Látod? Azok ott ketten mi vagyunk!”

A jelenet, mely a filmnek viszonylag az elején lehetett, a harmincadik perc tájékán, csakugyan egy moziban zajlott, egy negyven évvel ezelőtti mozi nézőterén, ahol egy rendkívül vonzó, csinos fiatal nő mellé éppen leült egy magas nyakú pulóvert viselő fiatal férfi, és Norbi nem tudta megállapítani, vajon megismerkedtek-e már egymással, vagy csak ezután fognak. Mire pedig megállapíthatta volna, addigra már ez a jelenet átúszott a következőbe: a két szereplő az esti utcán együtt visz egy nehéz utazótáskát, mely nyilvánvalóan a nőé. Valamit beszélnek is egymással, de arra Norbi nem tudott odafigyelni. Olyan érzése támadt, mintha idegen nyelvű filmet vetítenének, melyről hiányzik a magyar feliratozás, ő pedig érti is meg nem is a filmbeli eseményeket. Közel járnak (mármint a szereplők) az autóbusz-állomáshoz, látszanak a háttérben a korabeli jellegzetes farmotoros Ikarus buszok; aztán összegabalyodnak az utazótáska fülei, velük együtt a férfi és a nő karja is összegabalyodik. A következő pillanatokban egy premier plánból fényképezett csóknak lehetünk szemtanúi.

Norbi az első csók izgalmát aligha érezhette volna, hiszen előzőleg sokszor csókolózott már barátnőjével, mégsem ezért mondott le róla, hogy a férfi szereplővel egyidejűleg ő maga is megcsókolja a lányt, hanem azért, mert nem akarta kitenni magát annak a várható szemrehányásnak, hogy arcával eltakarja a lány elől a mozivásznat, és így megzavarja a figyelmes nézőt a film befogadásában. Ehelyett, mintegy kárpótlásul, megsimogatta a lány mellét, előbb az egyiket, aztán a másikat is. Érezte, amint az ujjai alatt megkeményednek a mellbimbók, de nem sokáig lehetett része ebben az érzésben, mert a lány eltolta a kezét, és odasúgta (de most nem lehelte, hanem sziszegte inkább): „Ezt ne csináld, ez nincs benne a filmben!”

Ez a tiltás azonban nemhogy erősítette volna a párhuzamosság illúzióját a filmen látható és a Norbi által realitásként átélhető szerelmi kapcsolat között, hanem ellenkezőleg, egy szempillantás alatt szétfoslatta. „Még hogy mi vagyunk azok ott ketten?!” – gondolta Norbi, színültig telve szégyennel és keserűséggel, miközben a csinos fiatal nő egy sivár albérleti szobában, egy mosdóállvány mellett vetkőzött (persze a kombinéját nem vetette le), a férfi pedig ingerült arccal félrefordult, és a kalapja karimáját morzsolgatta tehetetlen dühében. De az is lehet, sőt majdnem biztosra vehető, hogy ez nem ugyanaz a férfi volt, mint az előző jelenetekben, hanem valaki más. Norbinak gyenge volt az arcmemóriája, és ha egy színész két különböző szerepet alakított, ő minden további nélkül hajlandó volt elhinni, hogy maga a színész is két különböző személy.

Így például Truffaut *Fahrenheit 451* című filmjében, mely körülbelül ugyanakkor készült, mint a mi filmünk, és amelynek vetítésére Norbit az előző héten vitte el a barátnője ugyanebbe a moziba, ugyanaz a színésznő, Julie Christie játssza a főhős, Montag tűzoltóhadnagy fogyasztói társadalomtól eltompult, bugyuta feleségét, és azt a lázadó indulatoktól fűtött, csillogó szemű tanítónőt, akivel Montag tűzoltóhadnagy reggelente együtt vonatozik munkába. Mondja is Julie Christie-nek a Montagot alakító Oscar Werner, hogy maga nagyon hasonlít a feleségemre, csak éppen a feleségemnek sokkal hosszabb a haja, ami szerintem kissé átlátszó fortély; Norbi azonban a vetítés után felháborodásának adott hangot, amikor a lány elmagyarázta, hogy ez bizony ugyanaz a nő, csak éppen másképpen van sminkelve, másmilyen parókát visel, és feleségként mindig szobabelsőben van fényképezve, egész alakosan, szemből, tanítónőként pedig vonatban vagy szabad ég alatt, félközelen vagy közelképekben, profilból. Norbi, amikor ezt meghallotta, valósággal őrjöngött. Miért kellett egy rókáról két bőrt lenyúzni? Miért nem volt képes az a rendező két különböző színésznőt szerződtetni, és rendesen, tisztességesen eljátszatni azt a két mérőben különböző szerepet velük, az egyiket az egyikkel, a másikat a másikkal? Ezen akart spórólni?!

Sehogyan sem fért a fejébe a dolog.

Meg aztán ott volt ennek az esetnek a fordítottja is, amikor valami öreg spanyol rendező két különböző színésznővel játszatta ugyanabban a filmben ugyanazt a szerepet, és Norbi azt sem vette észre. Mindvégig ugyanazt az egy nőt észlelte, aki nem hagyja megdugni magát, holott a férfi társadalmat folyamatosan erre bátorítja, és ráadásul a két nő még csak nem is hasonlít egymásra, mert az egyik sovány és magas, a másik teltebb és alacsonyabb, de Norbi ezeket a különbségeket nem jegyezte meg. Ugyanígy nem jegyezte meg a film címét sem; valami szokatlan és kacifántos cím volt. Igyekezett kivenni a fejéből. Hipp-hopp, kiverete.

*

Kétségtelen, hogy az imént látott film számottevő mértékben beleszólt Norbi életének további alakulásába, és a következő bekezdésekben az is kiderül, hogy miért és miképpen. Viszont mihelyt megtudjuk ezt a lényeges tudnivalót, a film rögtön el fogja veszíteni még a maradék jelentőségét is a szemünkben; képtelenség leszünk nézhető filmnek, megformált műalkotásnak tekinteni. Itt az utolsó pillanat, hogy beszámoljak róla: vajon képes volt-e Norbi személyes elfogultság nélkül olyasmit látni ebben a munkában, ami őt megfogta, megérintette? Magyarán szólva: tetszett neki vagy nem tetszett?

A lány megkérdezte Norbitól, miközben kézenfogva sétáltak az éjszakai Bajcsy-Zsilinszky úton az Erzsébet téri buszpályaudvar felé, mely akkor még üzemelt (és csak egy-két év múlva kezdik kialakítani az előtte levő parkoló tér helyén a soha föl nem épülő Nemzeti Színház hangszigetelt alapozását), hogy: mit szól a közösen látott filmhez? Vajon „bejött-e neki”?

Ha Norbinak igennel vagy nemmel kellett volna felelnie, akkor biztosra vehető, hogy határozottan kijelenti: ez a film sajnos „nem az én világom”, és a to-

vábbiakban már csak az ő világaról esett volna szó. Igen ám, de nekem eszem ágában sincs igenlő vagy nemleges választ kicsikarni belőle. Norbi okos fiú volt, és imponálni akart a lánynak, ezért elhatározta, hogy először azt mondja el, miről szól a film, majd pedig – a lány kívánságának megfelelően – azt is, hogy ő maga mit szól hozzá. Különös kifejezések toltak a szájára. Aztán egyszerre csak megtorpant, és elhallgatott. Ránézett az utcatáblára, és eszébe jutott, hogy a Bajcsy-Zsilinszky utat régebben Vilmos császár útnak hívták, de az ő nagyapja, aki nagyon, de nagyon öreg ember volt, Vilmos császár helyett mindig fordítva mondta, Császár Vilmos; akár azért, mert élete végéig sem tanult meg jól magyarul, vagy mert egyszerűen csak tréfálkozott.

Erről viszont valami furcsa képzettársítás folytán (elvégre ő is Császár, és az ő neve is megfordítható!) az jutott az eszébe, hogy a mondanivaló az és csak az, amit a néző, az élet császára látott a filmből.

Megpróbált visszaemlékezni rá, mit is látott. Megpróbálta felidézni, szavakba foglalni. Nem volt könnyű dolga.

*

Az igazat megvallva, nekem sincs könnyű dolgom, amikor egyszerre akarok bevilágítani az élet császárának tudatába, és levetíteni az olvasó előtt egy ritkán, sőt nagyon ritkán látható filmből legalább néhány fontosabb epizódot. Egy olyan filmből – akár nagyon, de nagyon öreg filmből is –, melyet az olvasók többsége feltehetően látott, könnyű a megjelenítés erejével idézni egy-egy emblemikus jelenetet, és ezáltal azt az illúziót kelteni, hogy a film egésze pereg a szemünk előtt. Ilyenkor még a snittek egymásutánját is jól érzékelteti a mondatok, a bekezdések ritmusa.

Ha azonban ragaszkodom ahhoz a fikcióhoz, hogy ez egy ritkán látható film, akkor nem várhatom el az olvasótól, hogy viszonzza cinkos kacsintásomat, és hogy félszavakból is megértsük egymást. A ritkán látható film úgy viselkedik, mintha nem is létezne: ki kell ötlönni, miről szól, mi van benne. Lényegében írni kell egy szinopszist. Ha azonban ezt megtenném – „A hatvanas évek közepén vagyunk; fiatal tanárnő távoli kisvárosban dolgozik; szombat délutánonként felszál a távolsági buszra, hogy a hétvégét a férjével és a kislányával tölthesse...” –, akkor úgy zárnám rá Norbira a filmbeli cselekményt, mint egy vasajtót.

A ritkán látható filmekből csak a címük ismerhető maradéktalanul. Ezek a címek különös erővel vonzzák magukhoz vagy sűrítik össze magukban mindazt, ami a filmből nem ismerhető meg. Nyugtalanító, baljós izgalmakat keltenek. Kellő áhítattal kimondva úgy hangzanak, mint megannyi varázsigé.

Gyerekkoromban, ugyanakkor, amikor a *Távolsági járat* című nemlétező filmet forgatták, látható volt a mozikban egy ilyen című film: *Fény a redőny mögött*. Hat-hét éves lehettem. Nagyon szerettem volna megnézni ezt a filmet, ám a felnőttek, akikre jó- és balsorsom volt bízva, azt mondták, hogy ez a film nem való gyerekeknek, mert ez egy bűnügyi film. Ez még inkább felcsigázta és a film címére irányította kíváncsiságomat. Mágikus alakzatként jelent meg lelki szemeim előtt a redőny, mely egyszerre teszi láthatóvá és takarja el a fényt, a fényben pedig egy borzalmas és megrendítő bűnügyi történet. Azaz, hogy pontosabb legyek,

magára a bűnügyre sötétben, vaksötétben kerül sor, viszont a fény világít rá, az teszi láthatóvá, és a redőnyön átszűrődve, föl is hívja rá a figyelmet.

Soha nem éreztem annyira a zsigereimben a bűnügy és a bűn borzongató voltát, mint akkor, hat- vagy hétévesen. Valahányszor elmentem egy mozi mellett, és megláttam a film címét, így szóltam önmagamhoz: „Ez a te bűnöd. Ez egy titkos bűn!” Megszállottjává lettem annak a vágynak, hogy kitaláljam a bűnt és annak ügyét, akár egy tündérmesét vagy egy szép, új lakótelepet. Csakhogy ellentétben a lakóteleppel, melyet minden kockaház, minél inkább hasonlított a már meglévőekhez, annál inkább gazdagított, a hírlapokban olvasható konkrét kihágások és gonoszítottak csak elhalványították, felmorzszolták azt a császári felségként pompázó bűnt, mely a redőny mögött lett volna megfigyelhető. Belesúgtam az engem körülvevő ürességbe: „Fény a redőny mögött!”, és megértettem, hogy az igazi bűnnek nincs valóságos tárgya; a valódi rosszaságok és gonoszságok a bűnnek csak élősködői.

Eleinte sok moziban volt látható a *Fény a redőny mögött*. Vetítették a Dózsa moziban. (Micsoda különös, pikáns ötlet egy tizenhatodik századi parasztfelkelőről mozit elnevezni!) Vetítették a Spartacus moziban. Vetítették a Haladásban, a Felszabadulásban és a Vörös Csillagban. Vetítették a Honvédban, a Munkásban és a Bányászban. Vetítették a Diadalban és a Május Elsejében, vetítették a Szikrában, a Fáklyában és a Napban. Vetítették a Kossuthban, a Petőfi-ben, a Táncsicsban és a Vörösmartyban, vetítették a Gorkijban és a Puskinban, a Vak Paliban és a Vak Bélában, a Szerelemben és a Bánatban. Nem is tudom, miben reménykedtem, miközben számolgattam aggodalmaskodva, hogy már csak három, már csak két mozi tartja műsorán a redőny mögötti fényt. Talán abban, hogy mire felnövök, és elérem a nagykorúságot, még mindig lesz egy mozi (mondjuk az Alkotás vagy a Sport), ahol szemtanúja lehetek annak a folyamatnak, melynek során cselekménnyé alakul a redőny, a fény és a fényre derített bűn.

Mondanom sem kell talán, hogy ma már a *Fény a redőny mögött* is a ritkán látható filmek közé tartozik, és hiába szabadultam ki az önmagam okozta kiskorúságból, sohasem láttam, ahogyan sajnós a *Távolsági járatot* sem. Ha pedig e sorok írása után mégiscsak megnézném őket, alighanem csalódásban lenne részem, hiszen a gyermekkori borzongást éppúgy nem tennék újraélhetővé, ahogy a szerelmi jelenettől sem támadt új életre az első csók szenzációja Norbi kissé már petyhüdt idegrendszerében; és attól tartok, az egyik film éppoly kevésbé árulna el lényeges dolgokat a fényről, mint a másik a távolságról.

*

Norbi már csak azért sem tudta összefüggően elmondani, mit látott az előző másfél óra folyamán, a *Távolsági járat* megnézésekor, mert két zavaró tényezővel kellett szembesülnie. Az egyik az a rettenetes, nyomasztó szürkesség volt, ami áradt a filmből, annak minden képsorából. Először azt gondolta, hogy ez a film azért szürke, mert fekete-fehér; valahogy úgy, ahogy a távolról kéknek látszó fekete szeder közletről nézve azért piros, mert még zöld. Ám ez utóbbi hasonlat inkább a negyven évvel ezelőtti színes filmekre volna érvényes. Gondolhatta vol-

na azt is, hogy a film azért szürke, mert a rendező, aki eleinte színes egyéniség volt, fokozatosan elszürkült; ám ezt a gondolatot semmi sem támasztja alá, hiszen a rendező kilétét nem ismerjük. Biztosra vehető, hogy a *Távolsági járat* nem debütáló alkotás; viszont a látásmódból, a szemlélet frissességéből arra lehet következtetni, hogy a rendező vagy rendezőnő a fiatalabb nemzedékhez tartozik, a forogtáskor harminc-harmincöt, legföljebb negyvenéves volt.

Ezek azonban az én következtetéseim, a lány pedig nem tőlem kérdezte, hogy mit láttam, hanem Norbitól. Én a magam részéről nem láttam semmit.

Gondolhatta volna azt is, hogy a film azért szürke, mert a Kádár-rendszer konszolidációja utáni évek szürkésége csapódik le benne. Csakhogy Norbitól az a történeti gondolkodásmód, mely az ilyen típusú észrevételeket lehetővé tette volna, meglehetősen távol állt; és csak azért, mert egy filmet szürkének látott, nem szeretett volna a közelmúltbeli diktatúráról is ítéletet mondani. Látott egy fiatal női arcot, és látta, hogy az egy hamuszürke arc. Látott havas domboldalt napsütésben, és látta, hogy az egy hangsúlyozottan világosszürke, de azért mégiscsak szürke napsütés. Az egyik jelenetben látott egy temetést fekete ruhákkal, gyászolókkal, és látta, hogy itt a komor tónusok dominálnak, ám ezzel együtt is ez csak egy szürke gyász.

Ezzel a szürkéséggel nem tudott mit kezdeni. Mondhatnám úgy is, hogy nem tudott keresztüllátni rajta.

A másik dolog, ami még a szürkéségnél is jobban zavarta, a jelenetek elképesztő lassúsága volt. Voltak képsorok, melyekben úticélja felé száguldott a busz; ám ez lassú, reménytelen, vánszorgó száguldás volt. Az egyik epizódban árkon-bokron át rohant a nő, mintha kergették volna (legalábbis Norbinak így rémlett), ám hiába rohant, mert ez lassú, körülményeskedő rohanás volt. Lassúak voltak a párbeszéddek is. A beszélgetőpartnerek minden gondolatot kifejtettek, és minden szót megrágtak. Norbi másmilyen képritmushoz, másféle beszédaktushoz volt hozzászokva.

Nem mintha nem látott volna lassú filmeket is. Barátnője megnézte vele Tarkovszkij *Sztalkerét*, sőt elvitte arra a Tarr Béla-filmre is (ennek címét Norbi nem jegyezte meg), melyben tíz percig tart, míg a preparált bálnát szállító hosszúkás jármű végighalad a mozivásznon. Csakhogy erről a Tarr-filmről Norbi tudta, hogy lassúsága szándékos provokáció, és igyekezett a kihívásnak megfelelni; továbbá a lány előzőleg meg is mondta, hogy a Tarr-film, valami *...harmóniák* megtekintése szerelmük próbaköve lesz. Ha Norbi ezt is kibírja, akkor valószínűleg együtt maradnak. Norbi kibírta, már csak azért is, mert a Tarr-filmre csak ők ketten váltottak jegyet, rajtuk kívül senki sem ült a nézőtéren, és akkor a lány nem tiltakozott a gyöngédségek ellen, sőt az egyik jelenet közben, amikor a kamera hosszasan belenéző a preparált bálna meglepően apró disznószemébe, jó hangosan el is élvezett.

Ám a *Távolsági járat* lassúsága másmilyen lassúság volt. Nem érződött benne semmiféle provokáció. Norbinak egyszerűen az volt a benyomása, hogy a film készítőinek és nézőinek rengeteg idő állt a rendelkezésükre. Azon vette észre magát, hogy egy kicsit irigyli tőlük ezt a sok-sok időt. Ezek mindig ráérnek?! Elfeledkezett róla, hogy azóta eltelt legalább negyven év, ami egyebek mellett az is bizonyítja, hogy azért „mindig” nem érnek rá „ezek” sem.

Pedig olyannak látta a szereplők és a jelenetek lassúságát, mintha éppenséggel az idő múlása torzította volna el a belső arányokat a filmben. És megfordítva: minél szembeötlőbb, minél kínosabb volt a filmbeli lassúság, annál nagyobb időbeli perspektívát sugallt. Mintha nem is negyven, hanem négyszáz évvel ezelőtt forgatták volna ezt a filmet. A tárgyak, melyek látszottak, hiába voltak modern koriak (például egy falra akasztott petróleumlámpa; egy táskairógép, melyen a nő fülsüketítő kopogással veti papírra búcsúlevelét; egy postai telefonkészülék, melybe ugyanez a nő perceként át kiabálja, hogy nem halt meg, nem a túlvilágról érkezik a hívás), mégis elavultnak mutatkoztak, akárcsak a filmben megnyilvánuló érzelmek és jellemvonások.

No és a dialógusok! Ahogy a szereplők beszélnek! Az a szóhasználat, az a hanghordozás! Így ma már élő ember meg nem szólal! Elképzeltető, hogy negyven év alatt ilyen sokat változik a nyelv? Elképzeltető, hogy alig egy-két nemzedékkel ezelőtt az emberek ezt a furcsa tájszólást beszélték? Elképzeltető, hogy még az ő szülei is így beszéltek fiatalkorukban, mielőtt megismerkedtek volna? Elképzeltető, hogy ő maga is így beszélt kisgyermekkorában, csak már nem emlékszik rá?

*

Már nekifogott, hogy legalább nagy vonalakban elmondja mindezt, ekkor azonban a lány a szavába vágott. „Semmit sem vettél észre!” – jelentette ki fensőbbsegesen, és letette az utazótáskát a földre. Ott álltak a buszpályaudvar peronján, egy eléggé hosszú sornak a legvégén. Sejtelmem sincs, mennyi idő telhetett el a film megnézése óta. Délután volt, a kocsállásra begördült a veszprémi busz. „Ha már ennyire önző vagy, és mindig csak magadra gondolsz, akkor legalább magadat észrevehetnéd!” Szípozott, kifújta az orrát. Az utazótáskát a cipője orrával rugdosta előre, miközben a sofőr keze alatt szorgalmasan zúgott és kattogott a jegykiadó automata.

Néhány perc múlva felszállt a buszra.

Néhány hét múlva szakítottak.

*

Norbi hamarosan rájött, mire célzott egykori barátnője. Természetesen arra, hogy a film egyik férfi szereplője, egy vele nagyjából egyidős fiatalember feltűnően hasonlít hozzá. Vagy inkább fordítva, hiszen ez a fiatalember mégiscsak évtizedekkel korábban volt vele egyidős, ő, Norbi hasonlít feltűnően a szereplőre, vagyis a szerepet alakító színészre.

Fölfedezésének eleinte nem tulajdonított jelentőséget. Az emberek külseje iránt nem tanúsított élénkebb érdeklődést a szokásosnál: egyfelől vonzódott a nőknek egy jól körülhatárolható kisebbségéhez, másfelől irtózott a testi fogyatékosságoktól és az undorító betegségektől. Annak rejtélye, hogy két idegen ember, méghozzá két különböző korszakban élő idegen ember miért hasonlít oly mértékben egymáshoz, mintha azonosak volnának, csöppet sem izgatta. Viszont a film képsorai újra meg újra megfordultak a fejében, idő múltán valósággal beleégtek az emlékezetébe.

Megpróbált visszaemlékezni a filmbeli fiatalember, vagyis a rövid szerepet alakító színész nevére. Mondanom sem kell talán, hogy próbálkozása nem járt sikerrel, hiszen a szereplők listáját, mely a főcímben volt látható, nem jegyezte meg. Nem gondolta, hogy ez később még fontos lehet. Igaz ugyan: ha megjegyezte volna is azt a sok-sok ismeretlen nevet, akkor sem tudta volna, melyiket kell a szereplőhöz rendelnie.

Némi töprengés után fölhívta azt a mozit, ahol a filmet kettesben látták. Odamenni nem akart, mert úgy tudta, hogy volt barátnője rendszeresen látogatja a vetítéseket, ő pedig nem szerette volna, ha összefutnak, majdnem úgy, mint a szájban a nyál. Egy női hang jelentkezett a vonal túlvégén. Hősünk bemutatkozott, és elmondta, hogy egy ilyen és ilyen című film egyik epizódszereplője felől szeretne érdeklődni. Hirtelen, mintha megvilágosodás érte volna, eszébe jutott a szereplő neve is: Zaszkaliczky Gergely. Egy ilyen nevet nem lehet elfelejteni. Ő tehát arra volna kíváncsi, mi a neve annak a tehetség, fiatal színésznek, aki a filmben Zaszkaliczky Gergely volt. Magyarán szólva: hogy hívják Zaszkaliczky Gergelyt?

A női hang azt felelte, hogy a kópiát már visszavitték a filmarchívumba; a két főszereplő nevét meg tudja mondani, Varjas Mariann és Kínrusz Miklós; de az epizódszereplőkre sajnos nem emlékszik. Persze, ha nagyon fontos, akkor utána lehet járni. De hát Norbinak ez a dolog, mármint a fiatal színész neve annyira fontos mégsem volt, hogy rögtön utánajárt volna. Azaz nem tudta eldönteni, hogy fontos-e vagy sem. Akármilyen fiatal volt is a film forgatásakor, azóta már megöregedett.

Utóbb megtudta, hogy Varjas Mariann jól indult, rendkívül ígéretes tehetségnek számított, de a hatvanas évek végén disszidált. Mulatókban és varietékekben lépett fel, különböző francia nagyvárosok közt utazgatott, aztán egy idő múlva többé nem hallott róla senki. Állítólag egy nemzetközi ügynökség révén szerződést kapott Argentínában, és ott férjhez ment. Kínrusz Miklósból viszont semmi sem lett, annak ellenére, hogy az imént látott film bemutatója után ismét jelentős szereppel bízták meg: ő lett volna Menyhárt az *Egy szerelem három éjszakája* című alkotásban, de még a forgatás megkezdése előtt egy orvosi műhiba következtében elhunyt; így a szóban forgó szerepet Latinovits Zoltán játszotta el.

Ám a *Távolsági járat* a főszereplőktől függetlenül is egyre élénkebben foglalkoztatta képzeletét. Egyszer, majdnem teljesen véletlenül, szóba hozta az édesanyja előtt is.

*

Norbi általában szombat délutánonként látogatta meg az édesanyját. Az édesanya egyedül élt a Bajza utca és a Damjanich utca sarkán álló, vagy inkább terpeszkedő kockaházban, mely maga is azokban az években épült egy foghíjtelken, amikor a filmet forgatták. A foghíj, más közeli foghíjakkal együtt, 1944 nyarán keletkezett, amikor az amerikai légierő a Keleti pályaudvart bombázta, és a szórásból kijutott a környékbeli utcáknak is. Húsz évvel később, amikor kisfiú voltam, ezek a foghíjak még mind-mind üresen álltak, deszkapalánkkal voltak bekerítve, és csak a hatvanas évek közepén kezdték beépíteni őket. A palánk

résein tilos volt bekukucsálnom; figyelmeztettek, hogy mindig ott bujkál valaki a deszkák mögött, és elképzelhető, sőt igen valószínű, hogy egy szöggel ki fogja szűrni a szememet.

Ezek a foghíjak nagy erővel vonzották magukhoz az emlékezetet, persze csak kevesekét. Volt egy tanárom, aki a Damjanich utcában lakott, és aki szigorlaton vagy más fontos vizsgákon mindig megkérdezte a hallgatóktól (a vidékiektől is): mely épületek semmisültek meg az 1944. június-júliusi szőnyegbombázások során a Thököly út és az Andrássy út közötti területen? Mondanom sem kell talán, hogy a szigorlatnak nem hazánk világháborús szereplése volt a tárgya, hanem összehasonlító nyelvtörténet, vagy német barokk színjátszás, vagy valami más, ezekhez hasonló dolog.

A lakók névjegyzékében és a névtáblán az a név szerepelt, hogy: dr. Császár Norbertné. Ismerünk nőket, akik válásuk után évtizedekkel is a volt férj nevét viselik, miközben az exférj már egy másik vagy harmadik nővel él együtt. Nehéz megérteni, miért ragaszkodik egy nő olyan férfi névéhez, akihez már hosszú ideje nem fűzi semmiféle kapcsolatot; nehéz, de nem lehetetlen. Császárnénak vajmi kevésbé volt fontos Császár, az idegenné vált öregedő férfi; még az ő nevét viselő fiúgyermek sem volt alkalmas rá, hogy összekösse őket; ám annál fontosabbak voltak az együtt töltött évek, melyeket visszatekintve boldognak látott.

Ezenkívül az asszonynev erősítette önérzetét, mint oly sok elvált nőnek az ő nemzedékéből. Az ő felfogása szerint elvált asszonynak lenni rangot jelent. Nem valami rendkívül magas rang, de legalább nem kell újra meg újra elmagyaráznia, hogy neki egyszer már volt egy házassága, melyből gyermek is született, és hogy ő véletlenül sem tekinthető hajadonnak.

Norbi úgy gondolta, és persze sajnálatosnak tartotta, hogy édesanyjából hiányzik a szükséges önbizalom. Pedig, noha ötvenes évei közepén jár, még mindig – már amennyire ezt egy fiú meg tudja ítélni a saját anyjáról – csinos nő. Ízlésesen öltözködik, mértékletesen használ szépítőszereket, egyszóval, ad magára. Mégsincsenek férfiak körülötte, és ez csakis az önbizalom hiányával magyarázható. Norbi még alkalmi kapcsolatokról sem tudott, élettársként számításba jövő komoly udvarlót, megszokható, állandó pasit pedig végképp nem látott az édesanyja közelében. Néha már-már kiejtette a száján a kérdést, hogy miért van ez így, de aztán eszébe jutott, hogy az ilyesmit mégsem neki kellene az édesanyjával megbeszélnie.

Egyébként sem volt szokásuk bizalmas dolgokról beszélgetni. Vagy olyan témát választottak, mely egyiküket sem érintette közvetlen közlőről, vagy pedig gyermekkori emlékeket idéztek föl, többnyire Norbi gyermekkorból, ritkábban az édesanyjáéból is. Az édesanya budai úrilány volt, az Attila úton töltötte gyermekkorát, és hangoztatta, mennyire nem érzi jól magát a Garzon-házban (ez volt a neve a Bajza utca sarkán álló kockának, a benne található kis lakások miatt). Olyan itt lakni – mondogatta –, mint amikor egy növényt kiásnak a talajból, és átültetik egy szűk cserépbe. Másfelől – tette hozzá – ő most már azt is megszínyléné, ha innét kellene máshová költöznie.

Egyre feltűnőbb volt, hogy minden alkalommal ugyanarról a három-négy dolgról beszél, és azokról is mindig ugyanazt mondja el, ugyanazokkal a visszavisszatérő fordulatokkal, kifejezésekkel. Ez a kellemetlen apróság, mely a szelle-

míleg már nem egészen friss emberekre szokott jellemző lenni, éles ellentétben állt az édesanya fiatalos külsejével.

Itt mondom el, hogy Norbinak az apjához fűződő viszonya még tartalmatlanabb volt; igazából nem is volt viszonynak nevezhető. Ugyanabban a kertés házban lakott a budai oldalon, amelyikben az apja és annak legújabb felesége, egy Norbival majdnem egykorú nő, de ő sem az apjával, sem a csajsziával nem volt beszélő viszonyban; hosszú és fölösleges volna most elmondanom, hogy miért nem. Elég annyi, hogy a háznak is meg a kertnek is két kapuja volt, és Norbinak, ha nem akarta, nem kellett a házaspárral találkoznia; márpedig ő látni sem akarta őket.

Megjegyzem, idősebbik Császár így is hajlandó volt finanszírozni fia egyetemi tanulmányait. Korrekt emberként, igazi úriemberként volt számon tartva az ismeretségi körben, de az sincs kizárva, hogy lelki furdalása volt valamiért. Ezt az egy szem fiúgyermeket mondhatta a magáénak, rajta kívül ágyékából nem fogant utód, ám ezzel az eggyel sem tudott mit kezdeni.

Tudok eseteket, amikor apa és fiú kölcsönösen gyűlölik egymást, ám a gyűlölet olyan erővel köti össze őket, hogy elszakadni sem tudnak egymástól, így tehát egy fedél alatt élnek együtt, miközben szívükben él a gyűlölet. Hallottam egy férfiről, aki csecsemőkorú fiát, hogy kevésbé hallassék a bömbölése, bedugta a konyhai sütőbe (mely persze nem volt begyújtva), máskor a hűtőszekrénybe (mely éppen kiolvasztás alatt állt); később a fiú, amikor már cselekvő és gondolkodó lényé serdült, rászoktatta magát a kora hajnali fölkelésre, csak azért, hogy alvó apja papucsába zsilettpengéket dugdosson. Hallottam egy fiatalemberről, aki filozófus lévén, magas rangú apja tevékenységét még a rangnál is magasabb erkölcsi szempontból szigorú bíráltnak vetette alá, mire az apa, mintegy válasz gyanánt, szolgálati pisztolyát kirakta az asztalra, és távozott a lakásból, a fiú pedig agyonlőtte magát a pisztollyal.

Ám idősebb és ifjabb Császár között még ez a fajta gyűlölettel kötelék sem létezett. Semmi sem létezett köztük, mert az idegenkedést és az ebből kialakuló idegenséget nem tekinthetjük fennállónak, létező dolognak. Talán valaha létezett a hulladémon huszonöt meséje, létezett a süssétekmadár és a rövid farkú kisegér, mellyel dr. Császár esténként megpróbálta letudni apai kötelességét, és lerázni a nyakáról a nyűglődő kisiút; még az apa orvosi szakkönyvei és a bennük található lélegzetelállító vagy borzalmas ábrák is léteztek valaha; de már annyira elhalványodtak, hogy a fiúgyermek legföljebb az édesanyjával tudott beszélgetni róluk. Vele is csak azért, hogy ne kelljen más dolgokról beszélgetniük.

Az édesanya arról panaszkodott, milyen siralmasan előregedett a Garzonház egész lakóállománya. Annak idején a beköltözők erejük teljében levő férfiak és nők voltak; eltelt harminc év, és most mindenki vagy süket, vagy botal jár. Olyan is van, akinek szürkehályog miatt kioperálták a szemlencsáját. Ő, Császárné a legfiatalabbak közé tartozik azzal az ötvenegynéhány évével, viszont ő még csak tíz éve lakik itt a Garzonházban, és a régebbi lakók betolakodónak, jöttmentnek tekintik, mert ez egy összetartó közösség.

Ezt a panasznak álcázott kérdést Norbi nem először, nem is másodszor hallotta édesanyjától, de már első ízben sem tudott válaszolni rá semmi vigasztalót vagy előremutatót. A mind hosszabbra nyúló csendben hirtelen az jutott az

eszébe, hogy: „Képzeld, anya! Láttam egy régi filmet! Akkor készült, amikor fiatalok voltatok, és az a címe, hogy *Távolsági járat*. Nem tudom, emlékszel-e még rá. Biztosan megnéztétek annak idején _____”

Ennyit mondhatott, nem többet, mert édesanyja beléfojtotta a szót. Azt mondta: „Kuss”. Ezen az tán ő maga is meglepődött. Nem volt szokása neki sem ilyen durván beszélni, sem ilyen tömören és lényegretörően. Csoládkozva és friss, ropogós haraggal méregették egymást, mint akik most találkoztak először az élet folyamán, és a következő pillanatban összecsapnak.

Az összecsapás azonban elmaradt, mert Norbi nem szólt egy szót sem. Akármennyire haragudott, még mindig a vigasztaló vagy előremutató válaszon törte a fejét. „Kikérem magamnak” – rikoltotta Császárné –, „hogy hetenként egyszer idejössz, és előhozakodol ezekkel a régi dolgokkal! Mégis, mit képzelsz?! Azt hiszed, hogy neked már mindent szabad?!” Torka szakadtából kiabált, mintha szánt szándékkal arra törekedett volna, hogy még a süket lakótársak is meghallják. Egy szempillantás alatt megváltozott az arca: összeráncosodott, összezsugorodott. Ez már egy idegen arc volt. És még mindig sipítózott. „Jegyezd meg, hogy nem tűröm a zsarolást! Sem a zsarolást, sem a faggatózást, sem az aljas célzásokat!”

Elővett a ruhásszekrényből egy üveg konyakot, töltött, kiitta, összerázkódott, és eltakarta az arcát. Ez is új dolog volt. Norbi egészen az előző pillanatig úgy tudta, hogy édesanyja nem fogyaszt semmiféle szeszes italt, soha nem is fogyasztott. Az asszony körülnézett, és mintha csak most vette volna észre, hogy Norbi is ott van vele együtt a szobában, elővett a ruhásszekrényből, a fehérneműk mellől még egy konyakospoharat, és töltött Norbinak is. Közben észrevétlenül visszaváltozott az arca: ismét a megszokott anyai arc volt.

Átment a másik szobába, majd visszajött egy teknőchéj intarziás, ébenfa ládikával, melyet egy aprócska kulccsal együtt Norbi kezébe nyomott. A ládikában ékszerek voltak egymás hegyén-hátán, összevevissza, mintha egy zálogházból származtak volna. Egy kifosztott zálogházból! Lopott holminak látszottak, valljuk meg őszintén. Pedig tisztességes családi csecsebecsék voltak; Norbi homályosan emlékezett is rá, hogy az anyja valaha régen hordta őket. No de mostantól, úgy látszik, nem fog ilyesmit hordani. Császárné egy kicsit gondolkodott, aztán az egyik fiókból elővett egy régi férfikarórát. Azt is odaajándékozta Norbinak. Nem tudom, milyen márkájú óra volt, nem értek az órákhoz, de azért annyit én is észrevettem, hogy aranyból készült a hátlapja meg a foglalata, és cirkalmas betűkkel bele volt vésve, hogy Svájcban gyártották.

Az anya felsóhajtott. „Édes, drága, kicsi fiam!” Csak ennyit mondott, és meg-simogatta Norbi arcát.

Aztán arról kezdett beszélni, mennyi gond van a Garzon-házban lakó kutya-tulajdonosokkal és kutyáikkal.

*

Ezt követően történetem hőse mégiscsak utánanézett a filmarchívum nyilván-tartásában annak az epizódszereplőnek, aki a *Távolsági járat*ban az ő hasonmása volt. Fél órába sem telt, és Norbi megtudta a hozzá feltűnően hasonlító fiatal szí-

nész nevét, én pedig ezt a nevet mindjárt leírom. Hosszan sorolhatnám, ki mindenki nem volt ez a színész azon közismert és közkedvelt művészek közül, akik abban az évtizedben születtek, amikor a szőnyegbombázások foghíjtelkeket alakítottak ki a tengelyhatalmak nagyvárosaiban.

Ez a színész nem volt Jordán Tamás, aki egyébként is keveset filmezett. Nem volt Bálint András, pedig ha ő lett volna, akkor az olvasó igen könnyen elképzelhetné Norbit, amint egyetemi hallgatóként a kilencvenes évek közepén próbál rátalálni önmagára. Nem volt Fodor Tamás és nem volt Vallai Péter, nem volt Harsányi Gábor és nem volt Kern András. Egészen biztos, hogy nem volt Iglódi István sem, pedig ő a hatvanas évek közepétől nagyon sok filmben játszott. Azt meg már csak a rend kedvéért teszem hozzá, hogy nem volt Zala Márk sem, aki már több mint húsz éve meghalt, szegény.

Mindenesetre az olvasó valami olyasféle arcot idézzen lelki szemei elé, amelyet ezek a nagyon különböző színészek mutattak fiatalkori szerepeikben. Csak hogy az a színész, akinek nevét mindjárt leírom, nem vált sem közismertté, sem közkedvelté. Velük ellentétben az ő tehetsége nem robbant ki, nem ütött át, nem rajzolt izzó fénycsóvát a kortárs magyar kultúra horizontjára. Az ő pályája úgy alakult, hogy rövidebb a mi filmünk után kapott még egy epizódszerepet, már nem is tudom, melyik filmben, talán a *Hogy szaladnak a fák!*-ban, aztán pedig a debreceni Csokonai Színházba szerződött, ahol szintén epizódszerepeket játszott. Megszokta a színházat, megszerette a várost, nem kíváncszott máshová.

A neve pedig úgy szólt, hogy Derzsényi Dániel.

Eredetileg Berzsényi Dánielnek hívták, mint a tizenkilencedik század eleji klasszikus költőt, aki kőomlásoként zuhogó verssorokban ostorozta a magyarság elkorcsosulását, máskor az északi szelet bőgette hóföregtegekkel, melyek láttán – persze odabent a fűtött szobában – érdemes forró szívvel ölelnünk a jelenvalót, miközben az idő hirtelen elröpül, mint a nyíl s rohanó patak.

Még valami távoli rokonság is fennállt, amire a színész természetesen roppant büszke volt. Mindenesetre időben szóltak neki, hogy csináljon valamit, mert ezzel a névvel kiröhögteti magát, ő pedig hallgatott a figyelmeztetésre. Így lett belőle Derzsényi. Kitorpte a név elején álló B betű közepét, azt a kétfelé kunkorodó vonalkát, akár egy orrsövényt. Ennyi volt az egész. Később ezt is megbánta, de akkor már nem lehetett visszacsinálni a nevét. Pedig ha Berzsényi Dániel maradt volna, és igaz állításként megfogalmazható lett volna, hogy „Berzsényi fellép a Csokonaiiban”, vagy hogy „a Csokonaiiban Berzsényi a legjobb” (arról nem is beszélve, hogy „Berzsényi Dániel költeményeit előadja Berzsényi Dániel”), akkor sok minden másképpen alakult volna. Akkor talán – sőt, egészen biztosan – ő is a vezető színművészek egyike volna.

Így azonban örökös epizodista maradt, néhány mondatos szerepekkel kellett megelégednie évtizedeken át. Eleinte kapott volna hosszabb, összefüggőbb szerepeket is, csakhamar kiderült azonban, hogy a többrétű személyiség megformálásához nincsenek meg a kellő képességei, és a velejáró megterhelést, belső feszültséget nem bírja idegekkel. A kicsi szerepeket viszont kitűnően játszotta. A legtöbb előadásban egyszer vagy legföljebb kétszer volt alkalma rá, hogy magára vonja a nézők figyelmét; akkor is kevés idő állt rendelkezésére, és nem volt szabad harsányabbnak lennie a megengedettnél, nem bohóckodhatott, nem ad-

hatott elő magánszámokat; mégis gyakran megismerték az utcán, soha nem látott emberek megdicsérték egy-egy alakítását. Olykor még a kritikákban is olvasható volt a neve.

Egy szó mint száz, nem volt elégedetlen, és nem érezte magát sikertelennek. Vajon van-e róla tudomása, hogy él valahol Budapesten egy fiatalember, aki a megszólalásig hasonlít rá? Kevésbé választékosan, ám egy kicsit pontosabban fogalmazva: aki ugyanúgy néz ki – leszámítva az öltözködést, ami korszakonként különböző –, ahogy ő kinézett huszonekét éves korában, a hatvanas évek közepén? Norbi egyre gyakrabban tett fel magának ilyen és ehhez hasonló kérdéseket.

Nyilvánvaló, hogy édesanyja már a film forgatásának időszakában ismerte a színészt, és az is nyilvánvaló, hogy kapcsolatuk – akár megszakításokkal, akár folyamatosan – igen hosszú ideig tartott, hiszen ő, Norbi nyolc évvel a film elkészülte után született, amikor a színész körülbelül harmincéves volt, édesanyja pedig harminchárom. Mindezt könnyű volt kiokoskodni, kiszámolni. Azt már nehezebb volt megérteni, hogy: miért nem volt szó soha a színésztől otthon, amikor még együtt éltek a szülei, és édesanyja miért nem beszélt róla később sem? Hirtelen fölremlt benne, amire pedig sohasem gondolt addig, hogy hiszen az ő édesanyja még évekkel később is eljárt kiküldetésekre, még hozzá mindig Debrecenbe utazott, heti rendszerességgel. A vállalatnak, ahol az édesanya dolgozott, volt egy debreceni kirendeltsége, annak munkáját vagy készleteit ellenőrizte dr. Császárné, de az is lehet, hogy továbbképzést vagy tanfolyamot tartott az ottani munkatársaknak, vagy más hasonló feladata volt. Vasárnap esténként rakta össze az útiholmiját.

Mindig hétfő reggel utazott el, kedd este jött haza. Amikor hazajött, általában arról panaszkodott, hogy milyen fáradt, és milyen kevés a napidíj. Nem elég semmire sem.

Hétfő délutánonként – ez is milyen élesen kirajzolódik most előtte! – egy bizonyos Mariska néni vitte haza Norbit az óvodából, és ő vigyázott rá estig, amikor dr. Császár hazajött a kórházból, ahol dolgozott. Olyankor Mariska néni beszámolt a délután fontosabb eseményeiről, majd fogta a kabátját, elköszönt, és elment. Jó hangosan csukta be maga mögött az előszobaajtót, mintha fel akarná hívni a figyelmet rá, hogy tessék, ő már nincs is itt.

Doktor úrnak szólította és nem is magázta, hanem „tetszikezte” a doktor urat, ahogyan a Budapestre frissen fölkerült kisvárosi, falusi lányok szokták, Norbi azonban egyszer észrevette, hogy Mariska néni ugyanabból a pohárból iszik, amelyikből előzőleg dr. Császár ivott, holott neki, Norbinak nemrég magyarázták el, hogy nem szabad mások szája után inni, mert az nem higiénikus. Már éppen szólni akart, amikor a fiatal nő ránézett, és a kisfiú megértette, hogy jobb lesz, ha csöndben marad.

Nem is szólt egy szót sem, csak éppen véletlenül meglökte a poharat, a pohár pedig lebillent az asztalról, és kettétört. Ám ez is hiába történt, mert másnap reggel a fürdőszobában mintha Mariska néni illata lebegett volna. Egy kicsit más-milyen illat volt, mint ami este maradt a hangos ajtócsapódással távozó Mariska néni után, de nyilvánvalóan az övé volt, ráadásul erősebb, tolaodóbb is volt az estinél.

Egy másik hétfő este már majdnem elaludt, amikor zörgést hallott az előszoba felől, aztán suttogó hangokat. Mariska néni nyilván ittfelejtette a lakásban valami fontos holmiját, és visszajött érte. Norbi nem volt buta gyerek, mégis belelt egy időbe, míg rájött, hogy Mariska néni minden hétfő este a lakásukban felejt valamit, amiért vissza kell jönnie, miután ő, a gyerek elaludt vagy elalvást színlelt.

Dr. Császár keddenként, amikor óvodába, majd iskolába vitte a fiát, ugyanolyan arckifejezéssel nézett Norbira, mint akkor egyszer Mariska néni, amikor a kisleány észrevette, hogy a nő beleiszik az apja poharába. Pedig ő nem szólt semmit, nem is kérdezett. Kedd reggelente, míg az autóban ült az apja mellett, a szélvédő üveg jobb alsó sarkát nézte, majd pedig, miután kiszálltak az autóból, az aszfalt repedéseit nézte, és hallgatott. Így telt a gyermekkor, félrefordított vagy földre sütött arccal, hallgatás közepette.

Egy idő múlva abbamaradtak a debreceni kiküldetések, és Mariska néni sem távozott hangosan, hogy aztán halkán visszalopakodják hétfő esténként, de dr. Császárék házassága nem jött rendbe. Néhány év múlva elváltak, elsősorban egy Andrea miatt, aki ugyanúgy ápolónőként került a kórházba, mint annak idején Mariska néni, csak éppen őbelé minden tekintetben több ambíció szorult. Még asszisztensi képesítést is szerzett.

*

versszakadás

nem szólít meg a vers – a fogason himbálózó sétapálcák lassú ütemére tekintélyes elődeink keseregnek soha rosszabb hír az utcán pánikban hullámzó vert seregnek jelentéktelen ügy a panel négyszögekbe zárt lepusztult embereknek a meggörbült óda és valami fáradt ihlet befőttes-üvegekbe zárt elégiája ennyi lomha dalból elég is mára hisz a zsigeri terjeszkedési vágynak nincs affinitása önmagát futja be mai variánsa vak dióként dióba zárva klasszikus felbontásra várva a szélesen lendített gesztus kulturális szirupba mártott históriája olykor expresszív papos mozdulatokkal feledve miként párolgott el évszázadokon át jámbor szemekből a nagy aggályosok istenfélő kedve s vált műemlékké a ház melyben ősi sejtésekkel fuvoláz a retorikába menekülő félelem hol mint parázna nyomelem buja hitek felé ámítja magát a szűk magány míg a szétesett pillanatok mentén nem lélegzik már semmilyen áttetsző odaát a metafizika kényszere is lassan lankadni látszik s ha valami még elsodor a képtelen feltámadásig legfeljebb a biofizikai affér a könyörületesség különös bája a végtelen utak képzetét keltő végső indulás szorongásokkal teletűzdelt metaforája – akkor most hogy is van az ihlet nyöszörgőm fel kánont rendezgető tudós szerveinket mikor gerjesztő tét nélkül szürreális fű se kékiül és önmaga paródiájába fordult lomha csikorgásokkal verset cipeltetnél a robotokkal a szüette lépcsőkön fölfelé hol már nem a lé a szellemit leképző köztes gazda mikor a szánalmas becs kényszerét sután elhagyva és elhagyatva kihagy az egzisztenciális inger s mivel a hitetlenség se stimmel az új módiban valamit még talán billent teremtés felé a között a bizonytalan feszítáv mégis olyan mint egy üldözött metafora a beépített tereknek nincsen kora az idő sem mindig kontinuus például ha benéz az ablakon egy buta madár két csippentése között a nem esztétikai között elvont képzetnek tanácstalanul odaáll lebénítva a fennkölt tudományt mire dühbe jön a dalnok nehogy a lírai hős a teraszra megint odaszarjon

Lélekhelybenjárás

*Ne mondj le semmiről! Ezt csak úgy
teheted meg, ha a cél érdekében
ezer dologról lemondasz. Megkezdted
már azzal, hogy lemondtál nő
mivoltodról. Aztán, hogy nem születnél*

*meg a középkorban. Vagy lehattél volna
akár a saját testvéred is. De te nem!
Csak azért, hogy ez az egyetlen ember
lehess, nem voltál Cézár. (Jobb is!
Az a sok kardszúrás!) Nem voltál*

*Napóleon. (Folyton azok az unalmas csaták!)
Nem voltál Dante. (Pedig így sem
kerülhetted el a reménytelen szerelmet.)
Nem voltál Van Gogh. (Sose lett volna
erőd a füled levágni.) Nem voltál*

*Beethoven. (Bár a hallásod romlik.) És
néha azt hiszed, hogy mindegyik vagy,
mert az örökségüket aggálytalanul
birtokolod. Ne mondj le mindenről! Csak
a lemondásról. Ez az antihalál. Arany-
kulcs, ami a túlvilág boltajtáját nyitja.*

A mester a vízparton

*Az olyan embert, aki becsvágyó létére nem
egyenes, aki ostoba létére nem tanulni vágyó,
aki egyszerű létére nem megbízható,
én sehogy sem tudom megérteni,
mondta a mester, aki nyilván semmit sem*

*értett az emberekből. A lelket félretolta,
mint a tündérrózsa levelét, és mélyebbre
nézett. Kezét a vízbe bocsátotta, és a
hialak odaúsztak hozzá, hogy önként
ajánlják fel testüket éhsége csillapítására.*

*De ő őket is félretolta, és amikor
a tenyerével már 5 méter mélyen tapogatott,
az iszapot nyitotta kétfelé. Az olyan embert,
aki becsvágyó létére egyenes, ostoba létére
tanulni vágyó, egyszerű létére megbízható,
szintén nem tudom megérteni, mondta
a mester mában tükröződő tükörképe,
nem kellett a tavirózsát félretolnia, mert
nem volt, nem úsztak oda a halak
hozzá, mert ellustultak, az iszap tele
volt üvegcseréppel, megvágta a kezét.*

A mester a vízparton

*Az olyan elefántot, aki becsvágyó létére nem
egyenes, aki ostoba létére nem tanulni vágyó,
aki egyszerű létére nem megbízható,
én sehogy sem tudom megérteni,
mondta a mester, aki nyilván semmit sem
értett az elefántokból. A lelket félretolta,
mint a tündérrózsa levelét, és mélyebbre
nézett. Ormányát a vízbe bocsátotta, és a
halak odaúsztak hozzá, hogy meghallgassák
a tátogását. De ő őket is*

*félretolta, és amikor az ormányával már
10 méter mélyen tapogatott, az iszap alatt
rátalált a legszárazabb homokra. Az olyan lényt,
aki becsvágyó létére egyenes, ostoba létére
görbe, egyszerű létére tanulni vágyó,*

*szintén nem tudom megérteni, mondta
a mester kezdetekben tükröződő tükörképe,
nem kellett a tavirózsát félretolnia, mert
még nem volt, nem úsztak oda a halak
hozzá, mert féltek, az iszap alól*

egy másik elefánt ormánya emelkedett ki.

A mester a levegőparton

*Az olyan elefántot, aki ember létére nem
becsvágyó, aki növény létére nem nőni törekvő,
aki tárgy létére nem megbízható,
én sehogy sem tudom megérteni,
mondta a mester, aki nyilván csak a tárgyakat,*

*növényeket, embereket értette. Félretolta
a valóságot, és messzebbre nézett.
Ormányát a levegőbe tartotta, és a
csillagok odaúsztak hozzá, hogy megkérdezzék,
mik ők, emberek, növények vagy tárgyak.*

*Emberek vagytok, mert egyetértő csoportokban
jöttek. Növények vagytok, mert időnként termés
potyog rólatok. De nem vagytok tárgyak,
mert senki se képes megfogni titeket.
A csillagok örültek is, szomorkoáltak is.*

*Az olyan lényt, aki elefánt létére nem
ember, növény létére nem mozdulatlan,
tárgy létére nem tanulni vágyó,
szintén nem tudom megérteni, mondta
a mester végtelenben tükröződő tükörképe,
és alighanem magára gondolt.*

A mester a földparton

*Az olyan mestert, aki elefánt létére nem
tanulni vágyó, aki ember létére nem megbízhatatlan,
aki tárgy létére nem változik örökké,
én sehogy sem tudom megérteni,
mondta a mester, aki nyilván nem gondolta*

*komolyan, amit mondott. Félretolta
a tudást, és messzebbre nézett.
Tekintetét a földre szegezte, és az
állatok odasereglettek hozzá, hogy megkérdezzék,
mért kell egyiknek megennie a másikat.*

*Mert nem jutott elég anyag a világba,
és így takarékoskodni kell. Hogy lehet,*

*hogy lélek elegendő jutott, és vele
nem kell takarékoskodni? Lélek se jutott elég,
hiszen nektek egyáltalán nincs is lelketek.*

*Az olyan lényt, aki állat létére nem
ember, növény létére nem állat,
tárgy létére nem növény, nem nevezhetem
tárgynak, növénynek, állatnak, mondta
a mester földre vetülő árnyéka,
aztán eltűnt egy felhő miatt.*

A mester a tűzparton

*Az olyan embert, aki becsvágyó létére nem
egyenes, aki ostoba létére nem tanulni vágyó,
aki egyszerű létére nem megbízható,
én sehogy sem tudom megérteni,
mondta a mester, aki nyilván semmit sem
értett az emberekből. Úgy tanulj, mondta
aztán, mintha semmit sem értél volna el,
és mindig félj, hogy elveszíted azt a
keveset is, amid van. A lába előtt tűz
csapdosott, és ő belevetette lelkét.*

*A tűzből fél perc múlva fölröppent egy
aranymadár. Belevetette tudását, és
kimászott belőle egy ezüst teknős.
Belevetette kétségeit, és átúszott
a túlsó partjára egy bronzhal. Belevetette
mester mivoltát, és elébe lépett egy
vaselefánt. A mester a hátára pattant,
félretolta a nemtudást, és messzebbre nézett.
A fém egy perc alatt kihűlt a súlya alatt.
Lába a föld, lélegzete a levegő, lelke
a víz, tekintete a tűz fölött lebegett.*

SCHEIN GÁBOR

(halévi megrészegül)

*cukrozott bort miért innánk,
ha italunk méz is lehet?
ha tévelygésünk útja
ily gyönyörök kútja,
miért kérdeznénk inkább,
utunk merre vezet,
s miért néznénk a csalást,
a kút mélyén, ha mást
nem látunk, csak azt, ki szeret?*

*ürítsd hát serleged!
az új kristály bíborán át
a bor szebben ragyog,
s mint újrafűzött napok,
mik vesztünket nem látták,
falán az apró, metszett levelek.
igyál, mert a szerelem sátorába
csak az léphet, ki hátra
sosem néz, s minden mást elfeled –*

*a bódult képzelet
méze most kicsordul,
test a testnek nem apadó
serlege. s mi bódít, a szó
mily kutakon fordul,
utunkon mi hagy rajtunk jelet?
mit ír ránk ez az új álom,
mi dőszünk lesz, mint a kristályon
az apró, metszett levelek?*

*

*szomjas vagyok, és ha iszom,
csak szomjam növekszik,
te tehetsz erről.*

*elmegyek tőled, és máris
sietnék hozzád,
te tehetsz erről.*

*s hogy utam egyenes bár,
sötétbe téved,
ki tehet erről?*

szomjas vagyok, és ha iszom,
csak szomjам növekszik.
te tehetsz erről.

*

ha szavamát érted, meg is bocsátasz,
és szavakra már semmi szükséged,
 hogy sűrűbb, tisztább pecsétet
 kössünk a régi fogadásra.
ne tartsd meg őket ferdeségre, másra!
ha nem jó bocsánat, mire lehet válasz
az idő, amit kaptunk, és mire való a
rózsa, amit őrzöl? sötét szirmai az évek,
 s hol fejét sűrűbb, tisztább
 fénybe mártja, nincs az a szó,
nincs az a vád, mely oda felérhet.
de felér szótlan, bár elmúlt a fiatalság,
a vágy, mely most még hevesebben hajtja
ölünkbe a vért, és szigorúbb kötélekkel
 kötöz. elnémul a vád, ha
 elfogadod helyette a védőt.
némán ölelj és mindennap, minden éjjel
szüld újra magadban és bennem az élet!

*

innám minden perc levét!
s ha keseredne a szám,
ha folya másnapok ecetje, talán
józanodnék? nem én! elég
íz van a borban, mit külön,
mintha teljes égboltot nyitna,
nem ismerek. tűnjön
hát felőlünk árnya
e szorongató tájnak! új pohárba
tölts most! frissebben látja
isten arcát, ki folyóást bort iszik.
igyál s ölelj, mintha már ő lakna itt!

*

csorba kedvet sose őrizz!
ha bolydult évek illatos,
tarka ruhája szakadoz,
ne koppints a csaló
fejére! titka ügyis

a te titkod már, s a szó
varázstükre kettős fényt tündököltet:
elhódíthatod,
miből a tükör lett,
tiéd volt bár, mégsem birtokod.

és ne félj, kedved ha lobban,
hogy kétfelől zárul
rád a retesz!
a távolból mindig más alakban
toppan eléd, s ha meg is sebez
a bolygó vágy, a szégyen rá hull
vissza, ki nem tudja ezt,
és hiszi, hogy már szabadabban,
hódító reménnyel tár új
tartományt. foglyul

épp így ejti magát,
önként adva át,
mít el se vehetnél tőle.
s mert a forgó ég mása csak kedvnek,
kedélynek, nézz bátran
a varázstükörbe,
mely új és új gyönyörnek
zengő forrása lett, s a kezdet
hullámai már számolatlan
szakadnak.

A hold alatt

*Holdhónapok szerint,
hisz nő vagyok,
és a holdsarló, ha nő,
erőt kapok, ha fogy,
hát sorvadok:
a konyhaszéken ülve bámulok,
hogy mit tegyek,
előbb
rendet körül, magamban-e,
vagy főni kávé,
a rózsametszés
nem várhat már tovább,
és a felmosás se lett kész,
csak sorvadok,
örök magányba úzve kapkodok,
kárálva pörgetem,
ki sorsa mostohább
a nőnél.*

*– bár lehetnék Indiában
csonkolt lábú kisgyerek,
legyek mocskától megvakult,
rongyokba varrt,
szutyokra, borzalomra ítélt pária –*

*De nem vagyok.
Egy nő vagyok,
holdhónapok szerint
növelek, fogyok,
ár, apály hullámzik rajtam át,
és – ez ritkaság talán – erős
karjába annyi éve már
egyetlen férfi zár,
zár és nyit ki,
kódom kulcsa nála van
(a kulcskeresés kínja tárgyitalan),
holdhónapok szerint
(mert nő vagyok)*

süt rám a nap, erős sugárkarok
ragadnak férfiégbe fel,
lebegve érem el.

De én, holdanyám-szülött,
még lent vagyok,
egy nő a hold alatt,
– és semmi több –
áldatlan, máskor áldott földemen,
hol rózsáim közt annyi gyom terem,
s hol három szép fiú bukott elő
testemből meztelen.

Ki kap ma sakkot?

A jószok azt üzenték, felmelegsziünk,
csuromvizesre forgolódva testiünk
facsart narancs. Nem oltja el tüzét,
a napra éj se hozhat enyhülést.

Olajbogyót esziünk, szieszta lesz
a zord ebéidő helyett – ki hitte ezt? –,
a délután homályban hűs lepel,
leanderünk a kertben áttelel.

Ha ennyi jó kevés, hogy oltsa égő,
gyomorfekélybe kúszó aggodalmaid,
csak annyit mondok, lesz ezernyi szép nő,

s a parkban üldögélők vén lovagjait
– hiába áll, s huhog halált a kétlő –
egy ügy lovallja csak: Ki kap ma sakkot itt?

Nagy majális van

*Röppen a labda, vidám ez a játék, zöld füvű pályán futni, de jó! Hát itt rúgjuk a bőrt – nagyokat kurjant két csapat ifjú, lázas örömben vágta.
Tarka mezük harsány: meggypiros egyikükön, büszke narancsban futkos a másik. Gólok után, nézd, hogy hadonásznak, és elfeledik, hogy kint hány ezer ember rágja a körmét nézve a meccset, zúg a lelátó, nem hallja meg egy se. Fülük, jaj, bedugult, bírójuk – rajta a mez zöld, fújja a sípot –, már elenyész. Nem lát, ködbe borult vak szemük, ők csak a labdát kergetik egyre vadabban, csak cselezés kell, hát játszani, játszani jó.*

*Azt hiszik, életük üdve, majálisa síríg is eltart.
Ó, hogy gyűlölöm ezt. Én csigaházba ülök.*

BIZÁNCI INTERNET

Szent Márk lovai (1)

Ma Velence szimbólumai. Négy rézből öntött ló – pedig milyen sokáig hitték, hogy bronzból vannak –, amelyekről oly sokat írtak, és amelyekre évszázadok óta büszkék a velenceiek. Napóleon, miután 1789-ben eltörölte a velencei köztársaságot, Párizsba vitette őket, hogy az Arc du Carrouselen álljanak, a diadalíven, amelynek a római mintát utánzóva Napóleon győzelmeit kellett dicsőítenie. Antonio Canova, a híres szobrász érte el nagy nehezen, hogy 1815-ben visszaadják őket Velencének.

Ebből az alkalomból kis híján lázadás tört ki Párizsban, az osztrák katonaságnak épp-hogy csak sikerült helyreállítania a rendet, és lehetővé tenni a lovak eltávolítását. A franciák őszintén felháborodtak, szemükben ez „a Louvre kifosztása”-nak nevezett folyamat része volt, noha egyszerűen csak azokat a műalkotásokat szolgáltatották vissza, amelyeket Napóleon szedett össze – hogy ezt az enyhe kifejezést használjuk – Európa-szerte vállalkozásai során. Denon Vivant, akinek Napóleon hadjáratai idején a műtárgyak begyűjtése volt a feladata, keserűen így kiáltott fel: Hadd vigyék... csak a franciáknak van szemük a szépségükre.

Természetesen nem minden francia érzett így – szerencsére mindig vannak olyanok, akik nem osztoznak honfitársaik sovinszta lelkesülésében, még ha rendszerint kisebbségben maradnak is. Már amikor Szent Márk lovait Párizsba szállították, elhangzottak tiltakozások a nyilvánvaló fosztogatás ellen: kitént ebben Quatremère de Quincy, akit hét francia művész, köztük Jacques Louis David petícióval támogatott. Napóleont persze mindez nem hatotta meg, az úgynevezett „széles néptömegek” pedig megrészegedtek győzelmeitől.

Mármost ezek a lovak egy másik fosztogatásnak köszönhetően váltak Velence szimbólumává és patriótái rajongásának tárgyává. Konstantinápoly 1204-es nagy kifosztásáról van szó. Akkor kerültek Velencébe.

A tudósok sok mindenben nem értenek egyet, és a Szent Márk lovaival kapcsolatos különféle elméletek csak kis részét alkotják a nagy egyet nem értésnek. Különféle elképzelések vannak ugyanis arra nézvést, hol álltak eredetileg ezek a lovak. Mindenképpen egy quadriga – négyesfogat – részét alkották. A négyesfogat az antik korban, de még később is, merő kérés volt; a lovakat nem párosával fogták be, hanem mindet egy sorban. Ez azt jelentette, hogy csak a két középső ló erejét hasznosították: a szélsők valójában dekorációként, a hatalom és gazdagság jeleként szolgáltak. Egyébként csak útban voltak, és a fogathajtó versenyeken a baleset valószínűségét növelték, ami persze még kedveltebbé tette őket a nézők szemében.

Mindezek miatt a négyesfogat nélkülözhetetlen a császári diadalmenetekben, és Héliosz napisten ábrázolásának elmaradhatatlan kelléke; ezt az ikonográfiát később a kereszténység is alkalmazza Illés próféta ábrázolásakor. Tekintettel arra, hogy Szent Márk lovai majdnem tiszta vörösrézből – a bronznál sokkal nehezebben önthető anyagból – készültek, továbbá tekintettel a megformálás minőségére, minden bizonnyal egy nagyon jelentős nagyobb egész részét képezték. Régi rajzokról tudjuk, hogy aprólékosan kidolgozott és gazdagon díszített lószerszám kötötte őket a kocsizhoz. Ennek idővel nyoma veszett; talán akkor, amikor a lovak Párizsig sétáltak meg vissza.

Ezek a lovak régebbiek Konstantinápolynál; valamikor görög eredetűnek hitték őket;

ma úgy tartják, hogy a Krisztus utáni 2. vagy 3. századból származnak. Hogyan kerültek Konstantinápolyba?

Tudjuk, hogy Konstantin a kezdettől *Nova Roma Constantinopolitana* – Új Róma, Konsztantinosz városa (polisz) – néven emlegetett város építécekor műalkotásokat gyűjtött össze a római birodalomból, hogy velük ékesítse városát. Egy feltételezés szerint a lovak az első Róma valamelyik diadalívét díszítették. Logikus feltevés – és minden körülményt figyelembe véve valószínűleg helytálló is –, bár az mulatságos, hogy a legtúzeesebben maguk a veleneciek bizonygatják. Cseppet sem véletlen, hogy 1817-ben az ifjú Girolamo Andrea Dandolo gróf írt erről lángoló szavakkal, ugyanannak a családnak a leszármazottja, amelyeknek dicsőségét a híres Enrico Dandolo dózse alapozta meg, Konstantinápoly keresztetek általi elfoglalásának értelmi szerzője. A 19. század elején ébredező olasz nacionalizmus szerint a lovak 1204-es elrablása valójában visszahozatalukat jelentette Itáliába – Róma vagy Velence, egyre megy. Enrico Dandolo álmétkodott volna ezen: avagy talán nem a genovaiak voltak a veleneciek legádázabb ellenségei a keleti mediterrán térség uralásáért folyó küzdelemben?

De hát az évszázadok során sok minden a felismerhetetlenségig megváltozott; ezért aztán Szent Márk lovainak eredetére és eredeti rendeltetésére soha nem is fog fény derülni. Amiképpen – legalábbis akkor, amikor e sorokat írom – igazából látni sem láthatjuk őket. 1970-ben ugyanis levették őket a Szent Márk templomban álló alapzatukról, és múzeumba kerültek, ahol a levegőszennyezés kevesebb kárt tesz bennük. A helyükre elég kevésbé meggyőző másolatokat tettek; a múzeumban pedig úgy állították ki őket, mint minden más szobrot – azaz nagyjából a látogatók szemmagasságában vannak. Ami megint csak azt jelenti, hogy igazából ott sem láthatóak – ezeket a lovakat úgy, olyan rövidülésekkel alkották meg, hogy lentről kell nézni őket; arra készültek, hogy nézőik fölé magasodjanak.

Lehet, hogy ez is változni fog, vannak ilyen hangok. De soha nem fognak visszatérni oda – nem tudjuk, hova –, ahonnan származnak, és Konstantinápolyba, Bizáncba se – mert az már régen nem létezik.

De létezett-e valaha is?

Részleges válasz egy látszólag furcsa kérdésre

Szigorúan véve: nem létezett; avagy pontosabban, olyan állam, amelyik így nevezte volna magát, soha és sehol nem létezett.¹ Olyan emberek, akik bizánci császárnak nevezték magukat, sok helyen élhettek. Bolondokházában és börtönben, többek között, de mindenképpen veszélyes közelségben az egyik vagy a másik, avagy mindkét intézményhez. Csak e világ egyetlenegy helyén nem éltek biztosan: Konsztantínopolisz császári palotáiban. Azokban soha nem élt senki, aki bizánci császárnak nevezte volna magát.

Amikor pénzt veretett az általunk Bizáncnak nevezett állam utolsó napjaiban, XI. Konstantin (Palaiologosz) – akit, az anyja után, másként Dragasszésznek is neveztek – ezt íratta rá: *Konstantin Palaiologosz deszota Isten kegyelméből a rómaiak császára*. Igaz, a pontos fordítás szerint a romejok² császára; de erről majd később.

Egy görög gyászének, mely Konsztantínopolisz eleste, 1453. május 29. után keletkezett, azt beszéli el, miként dúlták fel a törökök a római császárságot.³ Tehát római császár és római császárság; Bizáncról szó sem esik.

¹ *In reality, of course, there never existed such an entity as the Byzantine Empire*, mondja Cyril Mango *Byzantium. The Empire of The New Rome* című könyve elején (Phoenix, 1998.).

² rhómaiosz; eredetileg a római polgárjoggal rendelkezőket hívták így (a ford.).

³ Donald Nicol: *The Immortal Emperor*, szerb kiadása: *Besmrtni car*, Ivan Panić és Veljko Rakonjac (ford.), Clio, 1997.

A siker épp annyi bajt hozhat, mint a kudarcc; a hatalmas római császárság hatalmas kiterjedésétől és a lassú kommunikációtól szenvedett. Diocletianus ezt tekintette a legfőbb bajnak, és a császárság megosztását vélte gyógyírnak. Ezért négy részre osztotta a birodalmat – így jött létre az úgynevezett tetrarchia. Utóbb kiderül, hogy a gyógyír nem válik be; 324. szeptember 18-án, miután legyőzte ellenlábását, Liciniust, Konstantin az ismét egyesített római birodalom császára lesz.

Néhány évvel később új várost alapít, és önmagáról nevezi el. Konsztantinopolisz, azaz Konstantin városát hivatalosan 330. május 11-én alapítják.

Konsztantinopolisz így hivatalosan ugyanabban a hónapban alapítják, amelyikben majd 1123 esztendő és tizennyolc nap múltán elesik, és ez csak egy az adatok sorából, amelyeknek szerfelett örvendenek a – történelmi vagy misztikus – koincideneciák kedvelői. Nemcsak hogy az első és az utolsó keresztény római császárt hívták egyaránt Konsztantinnek, hanem mindkettőnek az anyja is Helena volt, habár az utóbbiét némi joggal szerbesen Jelenának is mondhatjuk – a szerb Dragaš nemesi nemzetségből származott. Egyébként mindkét anya jelentős befolyást gyakorolt fiára és ezáltal kora politikai történéseire is.

I. Konstantin és XI. Konstantin uralkodása közé további kilenc Konstantin esik, ami szintén lényeges körülmény a numerológiai eszmefuttatások hívei számára. És persze természetesen császár esett közéjük: nagy uralkodók, rossz uralkodók, tudósok és idioták. A jegyzékben három nő is szerepel.

A bizánciak – vagyis azok, akik bizonyosan nem értenének egyet ezzel a megnevezéssel – soha nem utasították el a római császárság tradíciójának egészét – ellenkezőleg, magukat tekintették egyetlen legitim folytatónak – azonban császárságuk története, akár csak városuké, meggyőződésük szerint Konsztantinval kezdődött. A város – vagy ahogy szívesebben írták, a Város – alapításán kívül még egy fontos oka volt ennek: Konsztantin tekintették az első keresztény császárnak, annak az uralkodónak, akivel véget ér a pogány, és elkezdődik a keresztény császárság története. Nyugaton is lesznek keresztény császárok, egészen az utolsóig, Romulus Augustulusig, de az ő 476-os bukásával végleg összeomlik a nyugati római császárság.

Úgy látszik, a névszimbolika a nyugati császárságot is végigkísérte: Róma mítikus alapítóját és – miután megölte a fivérét, Remust – első uralkodóját ugyancsak Romulusnak hívták. Hozzá kell tennünk azonban, hogy Romulus lemondásának – egyébként szeptember 4-én történt, ugyanabban a hónapban, mint amikor I. Konstantin római császár lett – a kortársak nem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget, különösen nem tekintették olyan eseménynek, amelyet a történészek majd szimbolikus dátumként fognak kezelni. Róma már régen a saját árnyéka volt csupán: elhagyatott, félig romba dőlő város, amelyen tetszésük szerint sétáltak át a barbárok. Odoakernek, aki Romulust lemondásra kényszerítette, némelyik korábbi barbár vezértől eltérően nem állt szándékában se császárrá kikiáltani magát, se bajt hozni a római császárságra. Romulusnak kegydíjat adott, és egy campaniai villát jelölt ki számára, felségjelvényeit pedig elküldte Konsztantinopoliszba, Zenón császártól csupán patríciusi rangot kérve, és a jogot, hogy az ő nevében kormányozhassa Itáliát.

Formális – vagy inkább formalista – jogi szempontból semmi sem történt. Visszaállt az az állapot, hogy egy császár van, igaz, nem Rómában, hanem Konsztantinopoliszban – de hát Konstantin már ehhez a városhoz ragaszkodott. Így fognak gondolkodni a császárok is Konsztantinopoliszban, és a rákövetkező századokban újra meg újra megpróbálják kiterjeszteni uralmukat Itáliára, ami I. Justinianusnak (527–565) kis híján sikerül is, és sokáig ellenőrzésük alatt tartják egyes részeit legalább, mint amilyenek a ravennai exarchátus, Velence – jó sokáig – és Szicília. És valójában soha nem szűnnek meg érdeklődni az iránt, ami ott történik. II. (Bolgárölő) Vaszil (976–1025) terveket szőtt Itália visszaszerzé-

sére, és hadműveleteket folytatott Szicíliában. Egy nagy történész, Steven Runciman szerint VIII. (Palaiologosz) Mihály állt az összeesküvés mögött, amely 1282-ben a nevezetes szicíliai vecsernyéhez, vagyis a szicíliai franciák lemészárlásához vezetett.⁴

Azonban annak is tudatában kell lennünk, hogy ez a ragaszkodás az állam és a császárság római mivoltához korántsem a „bizánciak” holmi hóbortja, hanem a közös római császárság utolsó évszázadaiban lezajlott hosszú történelmi evolúció folyamánya. Ugyanis, noha Róma fontos szimbólum maradt – és olyan hely, ahová továbbra is a bevételek jelentős hányada befolyt –, a harmadik évszázad végén és az egész negyedik évszázadban már sem politikai, sem adminisztratív értelemben nem volt az állam központja. A császári udvar még a császárság nyugati részében sincs többé Rómában; lehet Mediolanumban, de akár sokkal messzebb is, Trierben, a mai Németország északnyugati részén; egy ideig Sirmiumban, a mai Sremska Mitrovicában. A császári udvar, azaz a hatalom központja csak vendégeskedett Rómában; a történészek vitatkoznak azon, hogy a negyedik évszázadban a császárok négyszer vagy ötször látogattak-e el Rómába; és ezek a látogatások minden jel szerint legfőljebb egy hónapig tartottak. Peter Heather⁵ hívta fel a figyelmet Simachus szenátor küldetésére, aki 368/69-ben indult Rómából Trierbe, hogy köszöntse a császárt. Simachus némi időt töltött ott, és új címekkel felruházva tért vissza Rómába. A Rómához tartozás érzése, a római mivolt tudata immár nem csak a város lakóira vonatkozik; a császárságban mindenütt – vagyis Európa jó részén – találkozunk vele; a gall nemesek az ötödik század végén, a hanyatlás időszakában kétségbeesetten harcolnak azért, hogy a római császárság része maradjanak. Írásaik megőrizték érzéseiket, ragaszkodásukat Rómához, mégpedig a legkifinomultabb latinsággal.

Továbbá, a római császárság utolsó századaiban Róma már nem – Konsztantinopolisz pedig még nem – a legfőbb intellektuális és oktatási központ. A leghíresebb jogi iskola Bejrútban van, és a 4. század végén Ammianus Marcelinus azt írja, hogy egy doktort csak akkor vettek komolyan, ha azt állította, hogy Alexandriában tanult.

Konsztantinopolisz alapítása után – melynek egy ideig majd Antiokhia lesz a vetélytársa Keleten – az első évtizedekben a latin volt a hivatalos nyelv, és ez a helyzet még a 6. század elején is. A latin Kappadókiai János, I. Justinianus (527–565) minisztere idején szűnik meg az udvar hivatalos nyelve lenni. Nagy Gergely pápa 597-ben írott levelében arról panaszkodik, hogy Konsztantinopoliszban lehetetlenség latin tolmácsot találni – a latin iránti érdeklődés csak a 14. században támad fel újra a tanult emberek körében. Nagyjából ugyanebben az időben kezdenek érdeklődni Nyugaton a görög nyelv iránt.

Ez a nyelvi eltávolodás tovább fokozta a kommunikációs nehézségeket a császárok és pápák, a keleti és a nyugati egyház között, amelyek hamarosan név szerint is különválnak: pravoszláv és katolikus egyházra. Ezek az elnevezések az általában vett egyház fontos aspektusait jelölik, és egyikük sem fog lemondani róluk, azaz mindkettő „pravoszlávnak”, az igaz hit őrzőjének tekinti magát (ortodoxnak, ami fordítóink részéről némelykor mulatságos problémákat idéz elő, például ortodox zsidók helyett „pravoszláv zsidók”-ról olvashatunk és hallhatunk) és egyúttal katolikusnak is (vagyis egyetemesnek a görög *kathólikosz* szó értelmében).

Ahogy a 476-os esztendő, úgy az 1054-est – a történészek ekkora teszik a katolikus és a pravoszláv egyház végleges különválását – sem fogják a kortársak történelmi jelentőségűnek tekinteni. Senki sem jelentette ki, hogy „ezután semmi sem lesz ugyanaz”, amit a mi kortársaink gyakran, könnyen és könnyelműen kimondanak. Mi több: a korabeli történetírók, mint Szkülitész és Pszelosz, fel sem jegyzik ezt az eseményt.

Kérdés, hogy történt-e akkor egyáltalán valami új, vagy csak a dolgok jobb megkülön-

⁴ Steven Runciman: *The Sicilian Vespers*, Cambridge University Press, 1958.

⁵ Peter Heather: *The Fall of The Roman Empire*, Macmillan, 2005.

böztetéséhez és megértéséhez van szükségünk szimbolikus dátumokra és pillanatokra. A keleti és a nyugati egyház közötti konfliktusok és félreértések már évszázadok óta tartanak; sem az akkori pápa, sem az akkori pátriárka nem olyan személy, aki a saját székhelyén, Rómában vagy Konsztantinopolisban osztatlan megbecsülésnek és támogatásnak örvendene. Igaz, Mikhaél Kerülariosz pátriárka ugyanabból az anyagból készült, mint a legerősebb és legambiciózusabb római pápák – meg saját közvetlen ellenfele, Humbert kardinális –, és még egy pápai hamisítvány, a kosztantinoszi adománylevél hitelességét is elfogadja, hogy bebizonyítsa a pátriárka elsőbbségét a bizánci császárral szemben; bíborszínű csizmát is hord, ami csak a császárokat illetné meg. Dogmatizmusa még kortársának és barátjának, Mikhaél Pszellosznak sem tetszik. Utóbb azt fogja a szemére vetni, hogy minden kérdést olyan dogmatikus szigorral döntött el, „mintha Jupiter táblája volna birtokában”. Érdekes módon okkultizmussal és az asztrológia iránti érdeklődéssel, azaz „hellenizmussal” és „káldeizmussal” is vádolni fogja.

Érdeemes megemlétenünk Pszellosz egy másik vádját is Kerülariosszal szemben.⁶ Említést tesz egy rendelkezésről, mely szerint Porphüriosz késő antik filozófus minden művét el kell égetni. Pszellosz azzal vádolja Kerülarioszt, hogy néhány félig elégett művet megmentett, mi több, részeket vett át belőlük a saját műveibe, mintegy második Porphürioszá vált ekképpen. Ha figyelembe vesszük Pszellosz vonzalmát a neoplatonisták iránt, akik közé Porphüriosz is tartozott, akkor itt olyan vádról van szó, amely sokat elárul a vádlóról is.

A bizánci legenda utóbb szentet csinál Mikhaél Kerülarioszból; innen a történet, hogy halála után felemelt jobb kézzel találtak rá, mintha áldást osztott volna, amiből Komnénosz Izsák császár és környezete megérthette, hogy egy szentet üldöztek. De ez már később volt, a halála után, miközben a két egyház – mondhatni, a két kultúra – közötti szakadék egyre mélyült.

Ami nem jelenti azt, hogy nem volt már eleve mély, habár békülési kísérletekre korábban is és később is sor került – elég ha a két sikertelen egyesülési zsinatot említjük, 1274-ben Lyonban és 1439-ben Firenzében. A probléma azonban egyszerre volt vallási, kulturális és politikai jellegű.

Viszonylag korán jelentkezett a római pápák ambíciója, hogy a Nyugat szellemi és ezáltal világi vezetői legyenek. Nincs ebben semmi különös, hiszen Nagy Károly fellépéséig Nyugaton nincsenek túl hatalmas uralkodók, különösen olyanok nem, akiknek uralma nagyobb területre terjedne ki. Ugyancsak korán kialakul a konfliktus a római püspök és a konsztantinopoliszi pátriárka között. Arra hivatkozva, hogy Konsztantinopolisz a császár székhelye és a császárság központja, a pátriárkák ennek megfelelő helyzetet követelnek maguknak a keresztény világban. Rómában ezt azzal utasítják el, hogy a konsztantinopoliszi patriarchátus új a keresztény világban, és nem kaphat elsőbbséget olyan régi egyházi központok rovására, mint Róma, Alexandria, Jeruzsálem és Antiokhia. Az arab és moszlim hódítás idővel egyre inkább csökkenteni fogja az utóbbiak objektív jelentőségét; így csak Róma és Konsztantinopolisz marad a küzdőtéren – és a dolgok logikája szerint a császárok a patriarchátus pártjára állnak, Róma pedig kidolgoz egy elméletet, mely szerint a római püspök, azaz a pápa Szent Péter közvetlen utóda, és ezáltal Isten valódi földi helytartója; ehhez bizonyítékul felhasználják az említett konstantini adománylevelet, mely olyannyira kedves volt Mikhaél Kerülariosznak is.

A konfliktus első szakaszában a konsztantinopoliszi császár pozícióját nem tették kérdésessé. Tudni kell ehhez, hogy a római császári cím minden keresztények uralkodóját jelentette; csak egyetlen császár lehetett, és a világ – az *ekumené*, mint az általunk bizánciaknak nevezettek mondták – minden uralkodója neki volt alárendelve. Ahogy azonban a konfliktus kiéleződött, miközben Nyugaton egyre hatalmasabb világi uralkodók jelentek

⁶ V. N. G. Wilson: *Scholars of Byzantium*, Duckworth, 2003.

meg, akik ráadásul sokkal inkább hajlandók voltak együttműködni a pápákkal, mint a konsztantinopoliszi császár, a pápák egyre kevésbé voltak hajlandók elfogadni a konsztantinopoliszi római császár vitathatatlan elsőbbségét.

Így alakult ki az, amit „transzlációs” elméletnek nevezhetnénk. Egy percre sem vezíthetjük szem elől, hogy olyan világban mozgunk, amelyikben az „új” határozottan negatív fogalom; az új majdhogynem a gonosz szinonimája, vallási értelemben pedig az eretneké; Photius pátriárka éppen azért fogja eretnekséggel vádolni a római egyházat, mert újat hoz a hitben, ami Bizáncban még sokáig az eretnekség fogalmának legfőbb meghatározása. De sok mindenben a Nyugat is hasonlóképpen gondolkodik; minden mai jog forrása és alapja a múltban keresendő; láttuk, hogy a római pápák éppen erre alapozzák a konsztantinopoliszi patriarchátus igényeinek kritikáját, a tényre, hogy Rómánál, Jeruzsálelemnél, Alexandriánál és Antiokhiánál jóval fiatalabb püspökségről van szó... viszont az is tény, hogy a konsztantinopoliszi császárok olyan vitathatatlan római császárok folytatói, mint amilyen Nagy Konstantin volt.

Rómában ezért – az első, de alacsonyabb Rómában, mondaná Mikhaél Pszellosz – egy ideológiai konstrukciót alakítanak ki: a Császárság – van okunk nagybetűvel írni – kezdetben Konsztantinopoliszbán volt, a görögöknél, Isten azonban, bűneik miatt, elvette tőlük, és átruházta (*translatio*) a pápákra, akik ezután tovább adhatják annak, aki megérdemli. Az elméletben, logikailag, hatalmas hézag van: honnan tudjuk, hogy Isten így járt el? A válasz, bármennyire logikátlan, gyilkosan egyszerű volt: a pápa Isten szándékainak és tetteinek egyetlen igaz tolmácsolója. Logikailag ezt megint csak tipikus *circulus vitiosus*nak tekinthetjük; de hát egyáltalán nem logikai síkon mozgunk. Mert aki kétségbe vonja a pápának ezt a döntését, az eretnek; az eretnek önmagát zárja ki abból, hogy egyenjogú vitafél lehessen. A görögökkel szembeni türelmetlenség – akárcsak a latinokkal szembeni türelmetlenség Keleten – általánossá válik; a Nyugat ambiciózus uralkodói pedig örömmel üdvözik a tézist. Ők egyébként korán elkezdik kiépíteni sajátos kapcsolatukat Rómával: Barbarossa Frigyes káplánja, Viterbói Gottfried azt állítja, hogy a germánok és a rómaiak egyazon törzsből származnak. Amikor „Alapító” Rudolf (1339–1365), az egyik legjelentősebb Habsburg előáll a *Privilegium maius* nevezetű hamisítvánnyal – melyre utóbb a Habsburgok legitimitásukat alapozni fogják –, különös hangsúlyt fektet kitalált ősei rokonságára Julius Caesarral és Néróval.

A névháború mindig fontos része az ideológiai küzdelemnek. Az államnak, amelyben a konsztantinopoliszi császár uralkodik, az új elmélet szerint nincs joga római császárságnak nevezni magát, még csak kelet-római császárságnak sem; éppen ezért születik meg az új szóalkotás, Bizánc. Annak a városnak a nevéből, amelyiknek a helyén – a jelek szerint inkább a romjain – Konstantin felépítette a saját magáról elnevezett várost.

Az egyik legenda szerint Bizáncot egy Büzasz nevű görög hős alapította Poszeidón és Apollón segítségével, az argonauták idején; az egész történet abba a korszakba visz vissza minket, amikor a görög városok létrehozták gyarmataikat, és ennek a városnak a helyzete ideálisan biztosítja a Fekete-tenger bejáratának ellenőrzését és a Fekete-tenger partján létesült görög városokkal folytatott kereskedést, mely utóbbi Bizánc fennállásának egész ideje alatt kivételes jelentőségű lesz. Maga Bizánc a császári hatalomért folytatott római háborúk áldozata lett; 193 őszén Septimius Severus ostromolta meg, erős falainak és lakosai vitézségének köszönhetően azonban egészen 195/196 teléig tartotta magát. Mondják, hogy Septimius Severus, aki akkor Mezopotámiában tartózkodott, a város bevételének hírére boldogan felkiáltott – végre elfoglaltuk Bizáncot! A városból ezután minden jel szerint római erődítmény lett.⁷ A névcserevel végrehajtott ideológiai manipuláció

⁷ A Konsztantinopolisz alapításával kapcsolatos legendákról és tényekről lásd Gilbert Dragon: *Constantinople imaginaire*, P. U. F. 1984.

valóban bámulatos hatókörű. Nem csupán a 'római császárság' névtől fosztja meg az államot, amelynek Konsztantinopolisz a központja, hanem megfosztja attól is, amit ennek az államnak a képviselői és lakói is lényegesnek tekintettek – keresztény jellegétől. Mert a bizánci elméletnek lényeges része, hogy Konsztantinopolisz alapítása nem csupán a Város, hanem a keresztény római császárság alapítását is jelenti. A nevét Bizánccra változtatva ezt az államot a pogány múltjával hozzuk kapcsolatba, azt sugallva, hogy az igazi római keresztény örökség Rómában keresendő – vagy ott, ahová Róma áthelyezi. A Német Nemzet Szent Római Birodalmának megalapításával a kívánatos ideológiai konstrukció maradéktalanul megvalósult a gyakorlatban is, jóllehet a római pápák hamarosan összeütközésbe kerültek e birodalom császáraival.

A franciák egy lépéssel még tovább mentek. Új kifejezést találtak fel: *Bas Empire* (Alsó Császárság). Joseph de Maistre majd *A pápáról* című írásában (1819), miután megállapítja, hogy „a görögöknek soha nem volt szerencséjük nemzetté válhatni”, arra a következtetésre jut, hogy „a francia nyelv teljes joggal nevezte alsónak ezt a birodalmat”.⁸

A bizánciak nem így gondolták. Konsztantinopolisz 1453-as bevételéről szólva a római császárság elpusztításáról beszélnek. Néhány évszázaddal korábban Anna Komnéné⁹ nosztalgikusan említi, hogy a római császárság valaha nyugaton Hercules oszlopaiig, keleten pedig Dionüszosz oszlopaiig terjedt, melyek valahol az indiai határon álltak; délen magukba foglalták Egyiptomot és a trogloditák országát, északon pedig a híres Thulét és a sarkcsillag alatt lakó népeket. Majd szomorúan tér vissza ahhoz a korhoz, amikor a római császárság határát keleten a Boszporusz, nyugaton pedig Adrianopolisz – a Konsztantinopolisztól északnyugatra fekvő közeli város – jelzi. Amikor ő némelykor Bizáncot említi, többnyire Konsztantinopoliszt és környékét érti alatta.

Utolsó napjaiban valóban erre a környékre zsugorodott a római császárság, még Adrianopolisz sem tartozott hozzá, mely most jelentős török város. Az oroszok aztán megalkották a Harmadik Róma elméletét; ugyanazt az ideológiai mechanizmust alkalmazva, mint az említett pápák, kijelentették, hogy a görögök elveszítették a császárságot – ami egyébként Konsztantinopolisz 1453-as eleste után kézzelfogható tény volt –, persze megint a bűneik, ezúttal a pápasággal 1439-ben Firenzében kötött unió miatt. A maga módján ugyanerre hajlott Hódító Mehmed is, aki nem változtatta meg Konsztantinopolisz nevét – ezt majd csak Kemál Atatürk teszi meg a 20. században –, ő is eljátszott a három császárság elméletével: az első pogány volt, a második keresztény, a harmadik pedig természetesen igazhitű, azaz moszlim. És ezen a ponton paradox egyetértés uralkodik a pápák, az oroszok és Mehmed között: a második császárság a görögök bűnei miatt pusztult el, és majd a harmadik lesz az igazi. Szörnyeteg projektjüket „Harmadik Birodalom”-nak nevezve a náciák és Hitler, ha közvetve is, a harmadik, igazi és örök császárság keresésének tradíciójához csatlakoztak.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

⁸ Lásd Olivier Delouis: „Byzance sur la scène littéraire française (1870–1920)”, in: *Byzance en Europe*, Marie-France Auzépy (szerk.), Presses Universitaires de Vincennes, 2003.

⁹ *The Alexiad of Anna Comnena*, E. R. A. Sewter (ford.), Penguin Books.

AZ ÖNÁLLÓSULT SZEMÜVEG

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: – 2003-ban megjelent kötete, a Hajóvonták találkozása a számomra rendkívül izgalmas Előbeszéddel indul, amelyet – mintegy posztmodern gesztusként – Kölcsey-citátumokból épít fel. Milyen szerepet töltenek be ezek az idézetek a kötet értelmezői terében?

Margócsy István: – Hányszor elhangzott már, mind a költők, mind a befogadók részéről, a modern és posztmodern korban a kérdés a költőt, az írórt illetően: ki kérdezett? Hányszor fogalmazódott már meg a nagy elméleti, gyakorlati, poétikai és lélektani kérdés: ki is az, aki megszólal az irodalmi művekben? Hányszor vonatott már, s joggal, kétségbe az irodalmi beszélő szubjektív-biografikus önazonossága, s hányszor mondatott már ki az úgynevezett szerző halálos ítélete – miért ne lehetne vagy kellene mindezt a kritikusra, az irodalmiság „másodlagos” szereplőjére is vonatkoztatni? Számomra, ha sokáig nem is tudatosítva, nagyon hosszú ideig gátlóan hatott e dilemmahalmaz: nem az jelentett problémát, mi is lenne az ízlésítéletem, értékelésem vagy véleményem egy adott műről, nem azt nem tudtam, mit gondolok az irodalomról, hanem azt kellett kitalálnom, retorikailag és stilisztikailag egyaránt, *hogyan* álljak hozzá ahhoz a beszédhelyzethez, melyben valaki veszi magának a jogot vagy bátorságot, hogy a véleményét nyilvánossá tegye. Ahogy én látom, a kritikus megszólalás, ha erről kevesebbet beszélnek is, legalább olyan problematikus, és „személyességét” illetően ugyanúgy kétségbe vonható, mint minden más írói tevékenység, s ezért minden kritikusnak is ki kell találnia megszólalási szerepét, ki kell alakítani „imágóját” – hiszen mindaz, amit mond, jó esetben (és csak e jó esetek számítanak!) úgysem csak tartalmával vagy gondolataival, hanem kontextusával, azaz beszédhelyzétének és beszédaktusának a megformáltságával hat. Mikor aztán végre mégis elkezdtem kritikáim írását, egyrészt arra törekedtem, hogy a primér személyességet, amely akkoriban számomra elfogadhatatlan mértékben jelen volt még a magukat „objektívnek” tekintő marxista kritikákban is, amennyire csak lehetséges, visszaszorítsam (erre mondta hajdanában egy irodalmár barátom, hogy írásaim olyanok, mintha csak egy önálló szemüveg írta volna őket), másrészt pedig kialakítottam egy olyan eltávolító, ám egyben, reményeim szerint, elmélyítő, ironizáló és játékos, a régiségre rájátszó stílust (például többször emlegetett hosszú mondataim vagy archaizáló grammatikai szerkezeteim révén), mely azáltal, hogy eltávolítja a beszédmódot az aktuális stíluskövetelmények érvényességétől, vissza is kapcsolja az irodalmiság napi megítélését a hosszú távú irodalmi hagyomány eredendő kontextusába. Gyakorta élek régebbi irodalmárok szövegeinek idézeteivel, hogy érzékeltessem: amit mi ma beszélünk, az már régebben is problémát jelentett, s nincs átjárhatatlan szakadék a mai irodalom és az irodalomtörténet között – ami ugyanakkor azt is jelenti: amely problémákkal eleink küszködtek, azok java-részt ma is élnek, s mivel nem nyertek, nem nyerhettek megoldást, máig megőrizték érvényüket. Az említett „előbeszédben”, de a cikkeimhez illesztett „rég” mottókban, idézetekben is mindig azt szeretném érzékeltetni (azt nem merném mondani: elhíttetni), hogy a régebbi irodalom és irodalmi gondolkodás a mai irodalmiságnak is abszolút természetes kontextusát jelenti; s maga a születő irodalom is gazdagodnék azáltal, ha mindezt nemcsak tudomásul venné, hanem alkalmazná is. A Kölcsey-idézet gyűjteményének játéka

sem azt jelenti, mintha én magamat Kölcseyhez mérném, vagy épp fordítva, mintha én frivol módra ironizálnék Kölcsey felett (ehhez túlságosan tisztetem az ő elképesztő teljesítményét), hanem csak azt szerettem volna érzékeltetni: az irodalomról való beszéd problematikusága és ellentmondásossága, íme, már majd két évszázada nyílt és önmagukkal vitázó, magas színvonalú, egyszerre patetikus és ironikus megfogalmazásokat nyerhetett, s helyénvaló, hogy e párhuzam nyilvánvalóvá tétessék – kivált annak hangsúlyozásával: lám, attól a gondolkodótól, aki pedig a nemzet által a legmagasztosabb pozícióba kanonizáltatott, sem állott távol a problémáknak, valamint magának a kritikusi szerepnek (azaz az eleve kudarcra ítéltségnek) az ironikus megélése és prezentálása.

– *Ha érdeklődésének, gondolkodásmódjának gyökereit kutatjuk, mindenképpen a neveltetéséhez kell visszakanyarodnunk. Nyíregyházán született, és olyan családban nőtt fel, amelynek tagjai, úgy tudom, a legfontosabb tevékenységek között tartották számon az irodalommal való foglalatosságot.*

– Gyermekkoromban erőteljes irodalmi szocializációban részesültem: olyan családba születtem bele, melyben az uralkodó pályaválasztás már több mint másfél évszázada mindig értelmiségi jellegű volt (a család férfitagjai javarészt tanárok vagy lelkészek voltak), s szüleim is mindketten Budapesten járták ki a bölcsészkart. Otthon jelentős könyvtár is volt, apám folyamatosan és intenzíven foglalkozott a magyar irodalommal – s így gyermekkoromban az olvasás a legtermészetesebb foglalatosságok közé tartozott; úgy látom, hogy az a nem csekély irodalmi halmaz, melyet kamaszkoromban elolvastam (melynek összevisszaságát persze elismerem, bár épp összevisszaságának akár örvendhetek is), máig ható érvénnyel tudta biztosítani az irodalom érdekességét és fontosságát. Már a szakmában dolgozó „tudományos” emberként sokszor találkoztam azzal a ballúttal, mely szerint a szakmai olvasó mintha elvesztené érzékét és örömet az irodalom olvasván, s a szakmaiság bizonyos érzéketlen szárazságot jelentene (persze magam is találkoztam, kellő megrendüléssel, olyan fiatal tehetséges kollégával, aki bevallotta, hogy irodalmat „csak úgy” nem szokott olvasni...) – ennek, azt hiszem, épp az ellenkezője kellene, hogy igaz legyen: a széles körű, mindenre kiterjedő olvasottság és műveltség, a szakmai tudatosság, bár bizonyára jelentős mértékben emeli az igényességi szintet, az olvasás érzéki varázsát nem szüntetheti meg: úgy vélem, aki sokat olvas, s ítéletét akár rögtön rögzíti is, az nem kell, hogy érzéketlenné váljék, hanem legfeljebb válogatós lesz...

– *Az ELTE magyar-orosz szakán végzett 1973-ban. Hogyan emlékszik vissza az egyetemi évekre? Voltak-e mesterei? Kiknek volt leginkább szerepe irodalomszemléletének kialakulásában?*

– 1968-tól 1973-ig jártam (egy év katonaság után) a pesti bölcsészkarra, az Eötvös-kollégiumban laktam (az Eötvös-könyvtár szabad használatára máig a legmélyebb tisztelettel emlékezem vissza), s mindkét szakomon rengeteg mindent szívtam magamba, még nyelvészetet is. Orosz szakra félig-meddig kényszerből mentem (igazából magyar–matematika szakos szerettem volna lenni, de ez az óhaj akkoriban abszurdumnak minősült), mert a magyar mellett más nyelvből nem voltam eléggé felkészülve (oroszról egészen kiváló gimnáziumi tanárom volt), de nem bántam meg, sőt, csak hálás lehetek: miután valóban rendesen megtanultam a nyelvet, az orosz kultúrának olyan mélységei tárultak fel előttem, melyeket a magyar közvélemény csak alig ismer (ráadásul féléves moszkvai tanulmányaim során, kivételes szerencsével, belülről is sikerült meglátnom, milyen is az igazi orosz értelmiség). A magyar szakon oktató tanáraim közül mesteremnek senkit nem nevezhetek meg: bár sokat köszönhetek azoknak, akik oktattak, legalább annyi távolságtartás is élt bennem velük szemben, mint amennyi hasznot húztam tudásukból. Azokról az évekről, melyeket egyetemistaként végigjártam, ma sokakban félreérthető nosztalgia él, oly nosztalgia, melyet én nemcsak hogy nem érzek, hanem bizonyos szempontból károsnak is tartok – hisz nem szabad elfelejteni, hogy hihetetlen mennyiségű felesleges és értéktelen vagy egyenesen hamis anyagot is meg kellett tanulnunk, s voltak, nem csekély

számban, rettenetes tanáraink is. Amit visszatekintő dicséretként e tanulmányi folyamatról elmondhatok, az csupán annyi, hogy akkoriban az egyetem már nem akadályozta meg effektív módon, hogy egy törekvő hallgató akár komoly felkészültséget is szerezhessen. Bár egyetemistaként tulajdonképpen sikeresnek voltam tekinthető (a diploma után rögtön benntartam az egyetemen ösztöndíjasként, majd tanársegédként), maga az egyetem nemigen adott olyan tájékoztatói lehetőséget, melyet – mai értelemben – meszterkurzusként lehetne értékelni; amit szakmai módszertanként később elsajátítottam vagy kialakítottam, az nem volt egyenesen az egyetemnek a folyománya. Azok az irodalomtörténészek, akiknek személyes példája és tudományos útmutatása nagyon sokat jelentett számomra (Mezei Márta és Tarnai Andor), nem voltak közvetlenül oktatóim – csak a végzés utáni útkeresésben voltak segítségemre.

Irodalomszemléletemre nagyon jelentős hatást tett, hogy az egyetem utolsó éveiben, illetve az elvégzése után megszerzett budapesti ismeretségi köröm túlnyomó többsége nem irodalmár volt – rengeteget tanultam szociológus, közgazdász, filozófia szakos, politológus barátaimtól; elsősorban azért, hogy megláttam saját szakunk külső nézőpontjait is, s ráláttam arra is, milyen szűkös tud lenni a magára záruló irodalomtörténeti szakma. Nyilván ennek is köszönhető, hogy jó ideig – ma nyilván furcsának tűnő módon – egyforma lelkesedéssel olvastam és tanulmányoztam a strukturalistákat, a frankfurti iskola teoretikusait, a Lukács-iskola képviselőit meg az orosz formalistákat – valamint a leghagyományosabb klasszikus magyar irodalomtörténet-írókat. S mindehhez, akár módszertani szempontból is, hozzá számítható, hogy, ismét a szerencsének köszönhetően, az aktuális alkotóművészeti alkotás és gondolkodás igen fontos személyeivel is közeli kapcsolatba kerültem: Spiró Györgytől, akivel máig barátok vagyunk, mind történeti tudása, mind alkotásai révén, igen sokat tanultam az irodalom működési lehetőségeiről, s csak hálás lehetek a sorsnak, hogy pár évig barátaimnak tudhattam olyan jelentős egyéniségeket, mint Balassa Péter és Wilhelm András.

– *A kortárs irodalmi szövegekről írott kritikáit is erőteljesen meghatározza az irodalomtörténeti pillantás, vagyis az ítéletek irodalmi hagyományba illesztése. Az irodalmat a maga folytonosságában tekinti. Hogyan határozható meg az a kapcsolat, amely a kritikai értékítélet és az irodalomtörténet között létrejön?*

– Az elmondottakból is következően én úgy gondolom, hogy sem az élő, alkotó irodalom, sem pedig annak tudományos feldolgozása nem láthat szakadékot sem a régiség és a maiág között, sem pedig az irodalomtudományos szakma és a szellemi élet más, szerintem rokon területei között – illetve, ha mégis szakadékot lát, akkor tulajdonképpen éppen ő teremti meg az elkülönülést és, mondjuk így, saját elidegenedését. A modern magyar irodalom, melynek fejlődése (minden szakadozottsága ellenére is) kb. kétszáz éve egyenesnek és folytonosnak tekinthető, csak nagyon mesterségesen darabolható fel történetileg elválasztható vagy elváló korszakokra – hogy ha a mai irodalom, működését tekintve, nem ismeri fel magát a régiségben, az csupán az irodalomoktatás és az irodalmi propaganda gyarlóságának, esetleg egyes írók műveletlenségének a következménye. E szempontból számomra mint irodalomtörténész számára a legnagyobb iskola az 1970–80-as évek fordulója körül működött, az 1983 végén politikailag lehetetlenné tett *Mozgó Világ* folyóiratnál végzett munka volt (sajnos, a folyóirat címe ma is él valamely más szellemiség képviselőjében): itt, látván a szerkesztőség és az írók közti kapcsolatokat, a politikai és ízlésbéli vitákat, valamint megtapasztalván azt, hogy milyen szélsőségek is lehetségesek irodalom és társadalmiság, irodalom és politika viszonyában, akár modell értékű tanulságokat is le lehetett vonni az irodalom történeti-társadalmi létformáit illetően. A 19. században még senki nem tett különbséget az irodalom történésze és kritikusai között: Toldy Ferenc, Gyulai Pál, vagy akit én a magam számára a legérdekesebbnek tartok, Erdélyi János ugyanazzal a kezével írta a történeti áttekintést, mint a szinkrón kritikát – hisz

úgy gondolták, hogy amit éppen felmérnek a múltban, az csak előzménye annak, amit az írók, azaz személyesen ők is, éppen csinálnak és termelnek. Véleményem szerint a ma élő és ható irodalmiság tapasztalata rendkívül fontos belátásokat eredményezhet az iránt, hogyan is működhetett régebben az irodalom (nem tagadom: Petőfi társadalmi működésének elképzelésében nagy segítségemre volt, hogy közelről láthattam néhány mai költő-figura önfelépítési stratégiáit), a régebbi irodalom tendenciáinak kibontakozását, változásait figyelvén pedig tanulságokat vonhatunk le az iránt is, milyen lehetőségeket is rejt magában, milyen változatokat ismét meg az az irodalmi mozgás, mely épp a szemünk előtt bontakozik ki.

– A 2000 című folyóirat szerkesztőjeként is tevékenykedik. Milyen koncepciót követnek a lap szerkesztése során? Hol látja a 2000 helyét a mai irodalmi folyóiratok struktúrájában?

A 2000 című lap alapító társaságához épp azért csatlakoztam 1988-ban, mert a beszélgetésünkben már jelzett felfogással parallel törekvéseket láttam megvalósíthatónak – akkor, a rendszerváltás előérzetében és első éveiben rendkívüli öröm volt, hogy lehetséges önállóan szerveződni, a kultúrára speciális szemszöveget vetítő, hivatalos intézménytől független folyóirat indítása. Amikor a 2000 indult, nem személyes barátságokon alapulva szerveződött – a felfogások rokon volta tette, hogy az évek során a szerkesztőség igen jó munkaközösséggé kovácsolódott, s baráti társasággá is alakulhatott. Egy folyóirat számára (ha valóban önállóan, s külső közvetlen hatalmi befolyásoktól függetlenül tud működni) az az elsődleges, hogy meghatározhassa: a kultúra végtelen folytonosságának látványára milyen keretet tud függeszteni, s hogyan tudja e „keret”-nek köszönhetően, ezen elhatárolás, e preferenciasorozat érvényesítése révén azt felmutatni, milyen jellegű is lenne a kultúrának azon szerkezete, melyet a szerkesztők elősegíteni akarnak. Nem csak arról van itt szó, hogy úgynevezett jó írások jelenjenek meg (hisz elvileg minden folyóirat azt írja elő a maga számára, hogy csak a minőségre legyen tekintettel...), hanem elsősorban arról, hogy az egyes megjelentetett írások együttesen, folyamatos jelenlétük által valóban kikerekítenek-e egy olyan elhatározást, mely nemcsak a szerkesztők jellemére, hanem egy markáns kultúraszemlélet jelenlétére és érvényére is utalhat (megengedvén azt, hogy természetesen nem minden közölt cikk szemlélete esik egybe a szerkesztőség minden egyes tagja szemléletével). A 2000 szeretné valamelyes egységben feltüntetni a társadalmi-teoretikus gondolkodást, a szépirodalmiságot, a kultúrtörténetiséget – valamint folyamatos párhuzamban szeretné bemutatni vagy egymásban tükröztetni a magyar és nem magyar nyelvű kultúrákat; remélhetőleg – bár a pozitív visszajelzések birtokában talán ennél határozottabban is fogalmazhatnék – sikerrel.

– A 2000 műfajt teremtett „margináliákkal” közölt bírálatáival. A rovat írásai egy olyan kritikakoncepcióra kínálnak kiváló példákat, amelynek középpontjában az a felfogás áll, amely a vélemények, megközelítések pluralitását támogatja, és azt sugallja, hogy ugyanazon szövegnek többféle olvasata is lehetséges, ezek az interpretációk párbeszédre léphetnek egymással, és nem lehet egyiket sem kizárólagosnak tekinteni.

– A lap indításakor, közös tapasztalatok és preferenciák nyomán, két kizáró feltételben állapodtunk meg: regényrészletet és kritikát nem közlünk. A hagyományos kritikarovatok ugyanis, melyek mintegy függeléként voltak csatlakoztatva az irodalmi „főszevegekhez”, egyikünket sem csábítottak, olyan terjedelmileg radikális kritikarovatot pedig, mint amelyet a *Holmi* működtet kiválóan, a lap tervezett alapszerkezete nem engedett meg. A „margináliák” sorozata egy kritikarovatnak talán éppen „dekonstrukciójaként” értelmezhető – a megítélés dialogikus jellegét, az értékelések folyamatosan zajló, de sokszor nyilvánosságot nem kapó vitáját szeretné képviselni: ha az alapszevegek önmagukban meg is állnak a maguk helyén, a margón elhelyezkedő hol rövidebb, hol igencsak hosszabb reflexiók és csipkelődések tükrében más jelentést nyernek, s amit igen fontosnak tartok, magának a kritikus tevékenységnek is visszavesznek a fensőbbességéből,

azaz a magát túl fontosnak vélő ítései magatartásnak is adnak egy ironikus-játékos árnyalatot. E sorozatnak igen jó visszhangja volt az irodalmi életben – ezért is tervezzük most egy nagyobb válogatás könyvbéli megjelentetését is, természetesen *Margináliák* címmel, s kíváncsian várjuk, hogy sok „marginalizált” kritika együttesen milyen képet s visszhangot tud majd kiváltani.

– A Nagyon komoly játékok című kötetében megfogalmazott kritikakoncepciójában az esszéisztikus és a tudományos beszédmód között helyezi el a műfajt. Hogyan foglalná össze a kritika feladatáról és szerepéről vallott felfogását?

– Azt hiszem, e kérdés kapcsán azt kellene újragondolni: mi mindenre használja a társadalom az irodalmat (jelentsen is most bármit ez a fogalom). A mai, javarészt elidegenedett modernség többnyire úgy állítja be, mintha a magányos kontemplatív olvasás tisztán esztétikai megrendülése lenne az irodalom befogadásának és használatának egyetlen legitim formája, holott a történelemből jól tudjuk, hogy ez nem mindig volt így (régén leginkább nem így volt), s ma sem kizárólagos ez a befogadási forma: az irodalom nyilvános alkalmakkor is jelen van, idézetekben, hivatkozásokban stb. folyamatosan részt vesz más intellektuális vagy társadalmi szférák működtetésében (gondoljunk csak például arra: még Puskás Ferencet sem lehetett e temetésre írt vers nélkül eltemetni!), az iskolai tananyag és kötelező olvasmányhalmaz nagyrészt nem esztétikai, hanem erkölcsi-politikai szocializációs célokra van kitalálva – továbbá még az állítólag „tiszta” esztétikai célokat magáénak valló irodalmi élet is messzemenően be van ágyazva a társadalom szélesebb szféráiba is (s sokszor ezeknek ki is van szolgáltatva), s az egyes műveknek megjelenése, jelenléte is hordoz mindig olyan funkciókat, melyek az esztétikai értéktől függetlenül is folyamatosan érvényesülnek az olvasás, az elolvasás gyakorlatában. A kritika ilyen értelemben a magányos olvasás és a hivatalos kanonizáció közötti közvetítő szerepben akar vagy tud fellépni, s egy ténylegesen létező vagy feltételezett olvasóközönség diskurzusát kívánja imitálni és orientálni (természetesen az, hogy hogyan konstruálja meg a kritikus e közönség és diskurzus terjedelmét és hatókörét, mélyen jellemző magára a kritikusra!): míg az irodalom tudományos megközelítése elsősorban a művek megszerkesztettségét, működésüknek lehetőségüket és feltételeit vizsgálja, s az aktuális befogadás szinkrón és diakrón, több értelemben vett kontextusát is analízisének tárgyává teszi, addig a kritika elsősorban a művek értelmezésének variatív lehetőségei közül választ, s épp most érvényesnek tekintett választását próbálja indokolni (s itt hangsúlyoznám az *indoklás* gesztusának és érveléstechnikai korrektségének, fogalmi megalapozottságának fontosságát). Az esszé, megítélésem szerint, valóban harmadik szereplőként lép e színpadra: míg a kritika az egyes művet vizsgálja, míg a tudomány a művek és alkotásfolyamatok feltételezettségét járja körül, addig az esszé az irodalom kapcsán *másról* beszél, akár magáról az esszé írójáról, akár más, fontosabbnak tekintett jelenségekről. E műfajok és beszédformák természetesen sokszor átmoszák egymást – alapgesztusukban azonban erősen eltérnek egymástól, s nem csak nyelvi megformáltságuk teszi különbségüket. S e különbségtelt helyes folyamatosan szem előtt tartani – s a befogadók oldaláról nézve legalább annyira, mint a szerzők oldaláról. Az a befogadói igény, mely azt várná el, hogy az irodalomról szépen szóljon a tudomány is, s bármi, ami az irodalmat érinti, legyen finoman elegáns és érettségiző szinten közérthető, a 19. században kialakult nagy narratíva archaikus maradványaként él napjainkig – holott ama narratíva már rég érvényét veszttette, s nem csak a tudomány terén: a tudománynak nem csak tartalmaira, hanem nyelvére is mindig újra rá kell hangolódnia a tudomány olvasójának, hisz az új nyelvi változat épp a kontextualizálás új elmozdulására kell, hogy felhívja a figyelmet. Nagyon sajnálatosnak tartom, hogy, meglehetősen annak a túlkapásnak ellenhatásaként, mely a tudomány nyelvét nagyon erőteljesen érvényesítette a kritikában is, újabban sok mai ifjú kritikus ismét megelégszik szimpla ízlésítéleteknek ornamentális közlésével – amivel a közvetítő funkciónak épp

közvetítő mozzanatát vonja vissza a társalgási bennfentesség érzékeltetésének leegyszerűsítéseivel...

– *Úgy tűnik, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek prózafordulatának kritikai recepciója mögött sokáig háttérbe szorult a líra ugyancsak radikális változásainak hasonlóan erőteljes figyelemmel kísérése. Mi lehetett ennek az oka? Ugyanakkor ha végigtekintünk az ön irodalomkritikusi életművén, alapvetően líraközpontú, a kortárs magyar költészet legfontosabb mozgásaira érzékenyen reagáló szemléletmód bontakozik ki előttünk. Miért a költészet vizsgálata került előtérbe?*

– Mai szemmel nézve a hetvenes évek fordulata legalább olyan jelentős eredményeket hozott a költészet terén, mint a prózában – Tandori egyszerre filozofikus és játékos költészetének hatalmas, egy egész poétikát újrakonstruáló váltását, akkori műveinek elképesztően széles hatását, vagy Petri költészetének éles iróniáját, személyes költői tartásának kérlelhetetlen és számonkérő jellegét nem lehet elég nagyra becsülni. Ami a prózafordulat recepciójának preferenciáit illeti, a sok hagyománykötött összetevő mellett sok véletlen mozzanattal is számolnunk kell. Nyilván szükségszerűnek tekinthető, hogy a közkeletű magyar irodalomfelfogás líraközpontúságával szemben (ami persze ma már a történeti vizsgálat számára sem tűnik kézenfekvőnek), egy újító, „paradigmaváltó” szemlélet akár azt is állíthatta, hogy a lírának nemcsak vezetői, hanem az általában vett legitimitása is megkérdőjelezhető – holott csak a lírai megszólalás aktusának és gesztusának cserélődtek ki hagyományos alapelemei; amint Ottliknak és Mészölynek a figurája felértékelődött, s úgy állíttatott be, mint egy új nemzedék nagyszabású előképe s követendő mintaképe, úgy nagyobb hangsúllyal emlegethető lett volna Weöres Sándor példája is. De az akkortájt kibontakozó kritika legfontosabb alakjai, kivált persze Balassa Péter, elsősorban ízlésokokból, mintha kevésbé fontosnak tartották volna egyáltalán a líraiságot, s írásaikban, sajnos, erőteljesen elhanyagolták generációjuk jelentős költőit – talán azért, mert a prózai művek szélesebb, és bizonyos értelemben „tartalmibb” elemzése kapcsán jobban lehetett a világnézeti váltás igényét is bejelenteni? Én a magam részéről soha nem érvényesítettem értékelő különbségeket vagy történeti preferenciákat a különböző irodalmi megszólalási beszédformák között – ha könyveim alapján úgy tűnnék fel, mintha jobban érdekelne a költészet, mint a próza, az csak a kritikáírások alkalmi jellegéből fakadó véletlen következménye lehet. Mikor a 70-es, 80-as évek fordulóján a *Mozgó Világ* sorozatában elkezdtem a kritikáírást, legnagyobb örömömről szolgált, hogy nemzedékem épp azokban az években hirtelen igen sok izgalmas művet kínált fel elemzésre (egy kritikus mindig a hozott anyagból dolgozik – nekem *akkor* nagy szerencsém volt!), s e művek között éppúgy ott volt Csalog Zsolt, Esterházy, Spiró prózája, mint Várady Szabolcs, Ferencz Győző vagy Szilágyi Ákos verseskötete. Az kétségtelen, hogy mindig is igen fontosnak tartottam hangsúlyozni, s nincs kizárva, hogy a prózacentrikussággal szemben *is*: a mai költészeti korszakot, teljesítménye alapján, a magyar irodalom legszebb korszakával lehet párhuzamba állítani; de a költészet–próza rivalizáló versenyfutásának vízióját mindig is mulatságosnak tartottam, mind a régiségben, mind a mai viszonyok között. Hisz ha egy olyan állítás mellett talán még lehetne érvelni, hogy Arany János hajdan nagyobb költő lett volna, mint amilyen író az általam egyébként nagyon tisztelt és szeretett Jókai Mór, de az olyan vélekedések, azt hiszem, teljesen érvénytelennek tűnnének fel, miszerint Esterházy Péter jobb író lenne, mint amilyen költő Rakovszky Zsuzsa...

– *„Névszón ige” című, sokszor idézett, 1995-ös tanulmányában írja a következőket: „a nyelv-kritikus költészet ... a szavak önálló poétikai szerepét fogja korlátozni, s a szavak körülírására, egymás közötti összefüggéseire, kontextusára, azaz a mondatokra fog koncentrálni. A szavak szerepét a mondatok fogják átvenni.” Hogyan írható körül az idézett gondolat tükrében az az út, amit a magyar líra az elmúlt évtizedben járt be?*

– Azt hiszem, e téren ragadható meg legeggyértelműbben a költészet úgynevezett posztmodern átalakulása: míg a „hagyományos” líra bizonyos fokig mindig egy feltétele-

zett lényegiség nyílt kimondására tört (lásd például Jékely Zoltán nagy versét: *Az utolsó szó keresése*, vagy Pilinszky „emberi szó”-keresését az *Apokrif* soraiban), addig az újabb költészet mintha inkább azt firtatná, mi módon lehet *egyáltalán* feltenni e kérdéseket, s ezért a megszólalás és kimondás állandóan reflektált folyamatának leírásával operál – a vershelyzet, a beszédszituáció megindoklása legalább olyan nagy, ha nem nagyobb szerepet játszik e költészetben, mint maga a kimondás és megfogalmazás igénye. Tanulmányomban arra hívtam fel a figyelmet, hogy e világnézeti-nyelvfilozófiai beállítottság rendkívül érdekes poétikai váltást eredményezett: a nyelvi (szavak szerinti) szubsztancialitás igénye a szavak közti viszonyok dominanciájának (azaz a mondattani összefüztésnek) adta át a helyét: fontosabb lett, milyen viszonyok lehetségesek a „főnevek” között, mintsem hogy milyen relevanciával bír egy főnév referencialitása – s ezáltal szűkíti vagy esetleg meg is szünteti a „főnév” önálló jelentésségének feltételezését. Csak egy példával világítanám meg ezt: amint Parti Nagy Lajos a verseiben sokszor elmosza a különbségeket a szófajok között (igéket névszóként használ vagy megfordítva), úgy meg is vonja e szavak önálló használatának lehetőségét; e nyelvi megvalósulások az adott kontextuson kívül semminemű relevanciával nem bírnak, s más mondatba nem is helyezhetők át; ilyen értelemben meg is szűntek „szavak” lenni. De nagyon hasonlók lennének elmondhatók Kukorelly szintaktikai trükkjeiről is. Így értem én e költészetnek nyelvjátékait – s ezért látom igen fontosnak, hogy e költészet a nyelvi játékok és variációk eddig így még nem látott lehetőségeit tárja fel és aknázza ki: miközben lemond a beszélő szerepének szubsztancialitásáról, megvonja a nyelv szubsztancialitásának jogait is – s e megvonással új tartományok felé tár új perspektívákat.

– *Egyetemi tanári és lapszerkesztői tevékenysége – ha fogalmazhatok így – feljogosítaná a kanonizációs folyamatokban való aktív részvételre, ám úgy tűnik számomra, mintha elhárítaná magától a kánonalkotás és kánonalakítás gesztusát. Ugyanakkor két gyűjteményes kötete mégis csak egy lehetséges kanonizációs névsort hoz létre. Mi ennek az oka?*

– Ha valaki viszonylag hosszú ideig részt vesz a kritikai életben, s folyamatosan markáns pozitív és negatív véleményeket alkot, továbbá folyóiratában egyeseket többszöri közléssel tüntet ki, míg másokat elutasít, valamint egyesekről tart előadást az egyetemen, másokról pedig esetleg csak hallgat, az nyilván nem háríthatja el teljes egészében a kanonizációban való részvétel felelősségét – s nekem eszem ágában sincs, e terek egyikén sem, elhallgatni preferenciáimat, s nyugodt lelkiismerettel tudomásul is veszem, hogy némi szerepem lehet az *egyik* ma élő irodalmi értékhierarchia kialakulásában (bár az is igaz, hogy nem minden műről írtam, amelyet jelentősnek érzek). Ám egyrészt azt hangsúlyoznám, hogy az élő (s ugyanígy a régebbi) irodalom kánona soha nem egységes vagy kizárólagos, s mindig futnak egymás mellett, párhuzamosan vagy összevissza, egymással versengő kanonizációs folyamatok is, minek következtében egyetemes kánonról még csak álmodozni sem igen lehet, s így senki nem tulajdoníthat magának vagy csoportjának (vagy kívülről nézve: akárkinek) oly biztonságos ítélő erőt, minek alapján saját ítéleteinek érvényét a széles irodalmi nyilvánosság részére akár egy pillanatig is garantálni tudja. Másrészt pedig irodalomtörténészként és a szinkrón irodalom megfigyelőjeként azt a kijelentést is megcsináltam, hogy az irodalomban semmi nem esendőbb, mint a kánon kijelölésének önkényes igénye. Ki nem csodálkozik már ma azon, hogy Petőfi és Arany mellett valaha Tompa azonos rangban szerepelhetett, vagy hogy Horváth János értékrendjében Vargha Gyula költészete elsőrendű besorolást nyert... Vagy ki emlékszik ma már jó szívvel arra a „mai magyar irodalomra”, amelyből a hatvanas évek végén például én is érettségiztem? A hetvenes évek elején hatalmas vita dúlt a fiatal magyar próza körül: hová lettek az olyan, akkor vezető fiatalnak számító életművek, mint például Császár István, Csörsz István, Lugossy Gyula? Az ehhez hasonló tanulságok engem arra intenek, hogy a magam ítéleteit mindig is korlátozott érvénnyel hagyjam érvényesülni –

amennyire lehet, hagyjuk meg a kritikus véleményét magánvéleménynek, egynek a sok közül: az ítélet érvényét ne maga az ítéletalkotó előlegezze meg, hanem engedje, hogy mások, szélesebb olvasói és kritikusi rétegek hagyják jóvá. Hogy például éljek: mikor azt írtam, hogy szerintem Nádas Péter legutóbbi regénye nem hibátlan remekmű, nem kívántam Nádas kanonizált pozícióját megingatni, sem pedig az általam tisztelt más Nádas-művek érvényét visszavonni – csupán megpróbáltam egy lehetséges, elutasító értelmezést felkínálni; s hogy mindez milyen sikerrel és visszhanggal jár, az már a kritikai és olvasói társadalom sokoldalú összjátékától fog majd függeni...

– *Irodalomtörténeti kutatásaiban a XVIII–XIX. század szövegeinek vizsgálata kerül előtérbe. Úgy tűnik, a régi magyar irodalom és a mai irodalom, illetve olvasásmód között egyre nagyobb a szakadék. Mit gondol erről? Mivel magyarázható ez a folyamat? Csupán az olvashatóság, a befogadás problematikuságával, vagy más okai is vannak?*

– Nagy kérdés, mit is jelent e ma tapasztalt szakadék a régi és újabb irodalom olvasása között. Hiszen nemigen tudjuk, hogy régebben a nem szakmai (azaz nem írói, nem tudományos) közönség hogyan is olvasta a századokkal előbbi irodalmat – ma pedig (persze ez a „ma” több mint száz éve tart) a régebbi irodalomnak elsősorban iskolai kötelező tananyagként előfordulása figyelhető meg: vajon ki olvasott csak ötven éve is Eötvös József-regényt, csak úgy, a maga kedvére (de régebből is gondolkozhatnánk: mit szólhattak például 1848-ban a márciusi ifjak Dugonics *Etelkájához*)? Felteendő a kérdés: ki miért olvas irodalmat, s hogyan, minek alapján válogatja meg a szinkrón termés és a régebbi klasszikusok arányát? S vajon rosszabb mai olvasója-e például Márton Lászlónak az, aki Kemény Zsigmondot legfeljebb ha névről ismeri? Az a mindentudás igény, melyet a bölcsészkarokon a tanterv előír, egyszerre naiv és rosszhiszemű – hiszen pontosan tudjuk, hogy nincs olyan hallgató, aki az egyetem öt éve alatt végig tudná olvasni a két szigorlat kötelező anyagát... Akkor pedig mi legyen az elvárásunk? A magam részéről csak annyit gondolok és várok el, mind a hallgatóktól, mind a nem-bölcsész olvasóktól, hogy a régebbi anyag a maga részlegességében és töredékességében mint háttér szolgáljon, annyira, amennyire lehetséges, annak megértéséhez, hogyan is működhetik, működhetett az irodalom e régi kitűnő és gyarló szerzők által – s milyen tükröt kínál e régiség a maiság megértéséhez. Amihez persze feltételeztetik az az indulat is: a maiság, jelentsen most bármit is, megértendő valami lenne... Az, hogy néhány mai író eljátszik a régiség felidézésének lehetőségeivel, igen örvendetesnek tűnik fel előttem, de oly nagy reményeket, melyek szerint széles körű felfedezése indulhatna meg a régi műveknek, nem fűznék hozzá: ha sajnáljuk is, de tudomásul kell vennünk, hogy a régi irodalom mint közönség által olvasott irodalom feltámadni nemigen fog, hanem megmarad muzeális tárgynak és virtuális kontextusnak, melynek értelmezése, akarjuk vagy nem, tulajdonképpen megmarad a tudomány feladatának.

– *A Korona Kiadónál látott napvilágot a költőről szóló könyve, amelynek műfaját kísérletként határozza meg. Ezzel azt sugallja számomra, hogy Petőfi esetében lehetetlen az átfogó, monografikus megközelítés, csupán interpretációs javaslatok adhatók. Milyen Petőfi-képet kívánt megrajzolni a kötetben?*

– Petőfi és a 19. századi, úgynevezett nemzeti klasszikus költészet újrainterpretálása, úgy vélem, az újabb irodalomtörténetírás legfontosabb feladata – szép számú kollégánk dolgozik nem kevés eredménnyel e nagy témán. Petőfi azért különleges eset, mert az ő életműve az, amely viszonylag a legszélesebb ismertségnek örvend, s amelyhez ugyanakkor a legerőteljesebben tapadnak a 19. századi interpretációs startégiák máig élő hagyományai. Könyvem azért neveztem kísérletnek, mert egyrészt komoly kételyeim vannak a hagyományos monográfia-műfaj módszertani előfeltevéseivel szemben, másrészt mert valóban azt akartam kipróbálni, hogy többféle megközelítési mód egymás mellett vajon milyen összkép megformálására nyit lehetőséget. Petőfi esetében igen súlyos interpretá-

ciós történeti hagyománnyal kell szembenéznünk: előzetesen egyrészt a népiességről, másrészt a romantikáról kialakított összképet is át kell fogalmazni ahhoz, hogy magukkal a Petőfi-szövegekkel elkezdhessünk foglalkozni. De persze az alapkérdés itt is az lenne: mit jelent egy új Petőfi-kép? Kinek a számára? Ki igényli? Milyen az az olvasóközönség, amelynek számára Petőfinek nem a mitikus képe, hanem a szövetszerű életműve jelent olyan élményt, hogy új interpretációs átfogalmazásra jelentené be igényét? Hiszen Petőfinek a köztudatban élő képe a százéves mítoszok és manipulációk révén olyan megingathatatlan és üres, hogy ahhoz nagy nyilvánosság előtt hatásosan hozzászólni tulajdonképpen majdnem lehetetlen. Csak egy példát mondok: most mutattak be egy *Petőfilm* című útifilmet egy Rackajam nevű popegyüttes erdélyi útjáról, melynek az lett volna a kimondott célja, hogy Petőfit széles közönség előtt, mai zene által népszerűsítse és megismertesse – s magából a filmből (és a dalokból) csak annyi derült ki, hogy a zenekar fontosnak tartja, hogy időnként elhangozzék Petőfinek a neve (a versek szövege az éneklés során úgyszemint érthető), de hogy miért és mi végre, az teljesen üresen maradt – olyannyira, hogy egy erdélyi várrom fölött a Petőfit megszemélyesítő fiatalember szépen elmondhatta a *Huszt* című verset, anélkül, hogy megemlégtették volna Kölcseynek a nevét, vagy azt, hogy Huszt talán mégsem arra a tájra esik. Petőfi neve üres jelszóvá vált – s ezt, sajnos, egyetemmi hallgatóim többségénél is tapasztalom: annál kínosabb élmény, mint egy Petőfiről szóló vizsgatétel végighallgatása, kevés adódik.

– *„Petőfi életműve, másfél százéves »életében«, hatásában, olvasataiban, amint elszenvedi a kultusz mechanizmusát és rítusait, maga is állandóan újratekinti és működteti azt – ezért is tűnik kilátástalannak, hogy szétválasszuk: mikor van vagy lehet szó Petőfiről, figurájáról, költészetéről vagy kultuszáról” – írja a Petőfi-könyvben. A kultusz kutatás, a kultikus vizsgálat már korábban is elméleti vizsgálódásainak egyik fő csapásiránya volt. Ennek a kérdéskörnek szentelte A magyar irodalom kultikus megközelítése című, 1990-ben publikált tanulmányát. Ez a probléma hangsúlyosan merül fel Petőfi esetében is, hiszen a költő alakja körül kialakult mítoszok, a biográfia különböző tényei rátelepednek a versekre, és megakadályozzák azok egyszerű olvasását.*

– Petőfi körül valóban a legszélesebb értelemben vett irodalmi és társadalmi kultusz virágzik – elegendő talán arra a rémes színjátékra visszautalni, mely tizenöt éve a szibériai ásatások kapcsán a magyar közéletben lejátszódott. A kultuszok kutatása mintegy két évtizede foglalkoztat; Dávidházi Péter (akivel katonakorunk óta jóban vagyunk) indította el Magyarországon azt a kutatássorozatot, mely az irodalom befogadásának és alkalmazásának ezt a nem ritka, időnként szélsőséges reakciókat is kiváltó válfaját elemzi. A magyar költészet sok nagy figuráját, a magyar irodalom egészét a magyar közönség nagy része (s nemegyszer a tudomány némely képviselője is) úgy állítja be, mint az emberfeletti, transzcendens nagyság megtestesülését, az isteni titok kinyilatkoztatásának különleges módozatát – a tiszteletnek és a hódolatnak e vallásos jellege aztán radikálisan meg is határozza azt a befogadói viszonyt, mely az irodalmiságnak így tulajdonképpen szent jellegét tulajdonít. Komoly kultúrantropológiai kérdés, hogy vajon milyen szükségletek hívják létre s tartják fenn az esztétikai alapviszony ily transzcendens alakváltását, s vajon milyen magatartási és értelmezési különbségeket, valamint milyen nyelvi és rituális gesztusrendszereket hoz létre az irodalom befogadásának ez ünnepi modellje – ennek leírása és részletező kutatása, mely a kultusz kutató csoportban folyik, megítélésem szerint mára elég impozáns eredményeket hozott. A magam irodalomtörténeti leírásaiban mindig igyekszem figyelembe venni e kultikus beállítódás előfeltevéseit és következményeit – kutatásaim összefoglalása az idejű könyvhéten megjelent tanulmánygyűjteményemben olvasható. Engem elsősorban a kultusz *nyelvi* megjelenése foglalkoztat – mindig különös érdeklődéssel hallgatom és gyűjtöm azokat a nagyszabású hiperbolákat, melyekkel nagy íróinkat leírhatónak vélik: olyan állítások ezek, melyeket szó szerint véve, az adott szituációból kilépvé soha senki, még maga az ünnepi szónok sem hinne el... Hogy ez a retorika

mégis élni és hatni tud, az rendkívül mély tanulságokat hordoz a társadalmi tudat működésére nézvést, s egyben pedig arra is inthet mindannyiunkat, irodalmárokat, hogy vegyük figyelembe: mindannyiunk nyelvhasználata tele van metaforikus fordulatokkal (ha nem is mindig kultikus jellegűekkel), s e metaforák mindig megkonstruálnak, önmozgásuk folytán, egy olyan képzetvilágot, mely az állítások „egyenest” jelentését rögtön transzponálja és modifikálja is. A kultusz nyelve ennek az általános tanulságnak egy szélsőséges példáját mutatja fel: de ez általánosság hatálya alól egyikünk kritikai nyelvhasználata sem húzhatja ki magát teljességgel.

– *Említettük, hogy egyetemi tanárként is tevékenykedik. Mit jelent Önnek a tanítás?*

– E kérdésre a válasz a leegyszerűbb: tanítani jó. Akkor is jó, ha az ember persze belátni kényszerül, hogy a hallgatók jó része nem az iránt érdeklődik, amit tanítanak nekik, s hogy a tanításnak a határfoka messze alatta marad annak, amit a hajdani gőzgépek produkáltak. De persze van ebben valami vigasztaló is: hiszen ha mindazt a sok rémséget megtanultuk volna tanulmányaink alatt, amivel tele akarták tömni a fejünket, hová lenne a világ. S e tekintetben mi, mai tanárok, magunk sem vagyunk, nem lehetünk kivételek – állandóan látnunk kell szándékainknak és megvalósulásaiknak korlátait is. De persze az sincs kizárva, hogy időnként akadnak olyan hallgatók, akik komolyan odafigyelnek arra, amit egy előadás elmondani akart, s esetleg még válaszolnak is. Az irodalom maga sem több, mint sokesélyes, csekély határfokú, bár időnként igen intenzíven működni képes dialógus – miért lenne hát más az irodalom tanítása? S egy bölcsésztanárnak egyébként is szerencséje van: a munkája (legalábbis nagyrészt) egybeesik a hobbijával. Tehát megismétlem: tanítani jó.

(Budapest, 2007 májusa)

KULTIKUS ÜNNEP ÉS HATALOM*

„A lobogót, aki Petőfi, nem lehet félreérteni,
csak félremagyarázni.”
Gyurkó László¹

Ismeretes, hogy a kultusz minden megnyilvánulása tisztelt tárgyának megdicsőítésére irányul – mind a bemutatott rítus, mind az alkalmazott retorika arra szolgál, hogy azt, akit vagy amit éppen aktuálisan megtisztel, a magasba emelje: lehetőleg oly magasba, hogy senki más el ne érhesse, senki más, aki vagy ami esetleg hasonló lehetne a megdicsőítetthez, a közelébe érhesse. Ám az is ismeretes, hogy a felemelő és dicsőítő aktus, paradox módon, visszahat magára az ünneplőre is: mikor egy személy vagy egy közösség áldozatot mutat be vagy hódoló ünnepséget rendez, egyben azt is kifejezi, hogy önmaga is méltó megdicsőített tárgyához; miközben megalázkodik a transzcendens magasságokba emelt figura előtt, egyben önmagát is felemeli, s az aktus folyamán, az érintkezés révén, magának az ünneplőnek méltósága is megjelenik és formát ölt: hiszen nyilvánvalóan *csak* az képes és méltó a rítust bemutatni, aki valamely módon maga is részesül a megdicsőítettnek szentségéből. A megalázkodás és hódolás a rítus bemutatásának pillanatában átcsap önaffirmációba: a dicsőítő ünnep egyben a dicsekvésnek gesztusát is magában foglalja.² Talán elegendő, ha egy látványos példával illusztrálom e tételt – a legőszintebben bizonyára Herczeg Ferenc mondja ki mindezt a százéves Petőfit ünneplő beszédében: „Midőn egy nép a maga nagy költőjét ünnepli, akkor tulajdonképpen önmagát ünnepli. ... Költészete arany tükörré lesz, amelyben a nemzet saját eszményesített arcát csodálja. Azért teljes joggal hódolnak meg emléke előtt a nemzetnek oly szerényebb műveltségű fiai is, akik csak felületesen vagy egyáltalán nem ismerik költői alkotásait; ők, midőn megkoszorúzzák a költő emlékét, a nemzeti közösség oltárát ékesítik fel.”³

E gesztus, hol nyíltabban, hol lappangva majd minden ünneplésben, majd minden ünnepi beszédben ott rejlik: mikor a szónok a tárgyat minősíti vagy dicséri, eleve úgy választja ki tárgyát, úgy válogatja meg tárgyának jellemvonásait és kiemelendő tulajdonságait, hogy azok ne (vagy ne csak) történetileg, ne megemlékezőleg hassanak, hanem aktuálisan legyenek értelmezhetőek – s épp arra a történelmi időszakra, közösségre, elképzelésre legyenek vonatkozathatóak, mely az ünneplés pillanatában fontossággal bír, vagy fontosságra tör; s a szónok eleve úgy építi fel beszédét, úgy számítja ki retorikájának hatásmechanizmusát, hogy az, célozza meg bár látszólag elsősorban a szentség által kiváltott közösségi megrendülés katarziszát, mégis elsősorban buzdításként és felszólításként hasson, s a történelmi pillanatban való azonosuló részvétel aktivizáló gesztusát váltsa ki: a hódoló aktus a di-

* Előadásként elhangzott a *Kultusz, kultúra, erőszak* című konferencián, 2007. december 13-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

¹ Gyurkó László: „Petőfi, a lobogó”, *Kritika*, 1972. 11. 5. l.

² Erre vonatkozólag ld. Lakner Lajos kiváló tanulmányát: „Irodalmi kultusz, identitás, legitimitáció”, in: *Az irodalom ünnepei*, Kalla Zsuzsa (szerk.), a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9. Budapest, 2000. 148–172. l.

³ Herczeg Ferenc: „A százéves Petőfi” (1923), in: uő.: *Tanulmányok*, I. Singer és Wolfner, 1939. 103. l.

cekvő önaffirmáció révén hatalmi jellegű önkijelentésként (is) hat. Egy nagyszabású ünnep mindig az éppen adott társadalmi-hatalmi (szűkebb körben: irodalmi életbeli) struktúra megnyilvánulásaként funkcionál: vagy egy uralkodó vagy egy uralkodásra törő ideológia reprezentatív aktusaként jelenik meg – az ünnepet azért rendezik meg, hogy széles nyilvánosság előtt láttassák (az ünnepeltnek aktualizált felmutatásával, az ünnepeltnek az aktuális pillanathoz történő átformálásával) az ünneplő közösségnek, az ünnepségszervező erejének törekvését és jövőre irányuló szándékát; az ünnep lényegében bejelenti vagy újrafogalmazza azt az igényt, hogy a társadalmi diskurzus tere hogyan osztassék föl a hatalmi játszma szereplői között: a történetiként prezentált megemlékezés átcsap az aktuális jelent rendező vagy jövőt célzó intenciók affirmatív megjelenítésébe – akár annak révén is, hogy az éppen ünnepelt figura, a kultikus rítus nagyszabású díszletei között esetleg elhalványodik vagy éppen akár el is tűnik.

Az ily paradox helyzetre két példát említenék meg: egyrészt 1843-ban a fiatal romantikusok nagyra törő generációja úgy rendezte meg Kisfaludy Sándor ünnepét, hogy nincs szüksége a még élő ünnepelt költő jelenlétére – a Himfy kapcsán elhangzó beszédek pedig sokkal inkább jellemzőek arra, ahogy a Vörösmarty–Bajza–Toldy-csoport új ellenzéke a saját irodalmiságát elképzeli, mintsem ahogy Himfy költészete bármikor is jellemezhető lett volna;⁴ másrészt az 1859-es Kazinczy-ünnepen is jóval nagyobb szerepet kapott annak hangoztatása, mit is készített elő Kazinczy a jövő (azaz az aktuális jelen) számára, mint hogy tényleges tevékenysége nyert volna dicsőítést. A hatalmas, országos ünnepségsorozat a százéves Kazinczyt mint *előfutárt* méltatta: amiből egyértelműen következik, hogy Kazinczy nagyszabású történeti teljesítményét mintegy természetesen még nagyobb teljesítménysorozat követte (vagy fogja követni), immár az éppen most ünneplő nemzeti közönység részéről. Mikor Gyulai Pál elsősorban azt emeli ki Kazinczy kapcsán, hogy „alapítója lön nemcsak irodalmi, hanem társadalmi és politikai újjászületésünknek is...”, s műveinek maradandó irodalmi értékei iránt erőteljes kételyeit fejezi ki („...ne várjátok tőlem dicsőítő beszédet a költőről, a kritikusról, a műfordítóról, a nyelvészről, a jeles stylistáról”), vagy azt hangsúlyozza, hogy Kazinczynak törekvése és eredménye is az (vagy annyi) volt, miszerint: „Nekem elég érdemem volt kitisztítani a míveletlen telket, hogy az istenfiak szabadon futhassanak rajta...”,⁵ akkor az egykori alapítás gesztusának hangsúlyozásával a mára már megállapodott nagyobb szabású irodalmiság elsődlegesebb érdemét és tekintélyét mutatja fel, mintegy arra is utalva, hogy a megtisztított pályán az előfutár nyomában ma már *'mi'* futhatunk, akiket akár mint istenfiakat is lehetne tekinteni. S ugyanennek az aktualizáló affirmatív önszemléletnek nagyszabású megnyilvánulásaként lehet értelmezni Erdélyi Jánosnak ugyanezen ünnep kapcsán felhangzott elszólását is: ő ugyanis szentnek már nem Kazinczy születésének hajdani napját, hanem az ünneplésnek *mai* napját fogja tartani („Így legyen szent és emlékezetes ti előttetek, ifjak, Kazinczy Ferenc születésének századik évnapja!”⁶) – íme, itt az ünnep szentsége már nem az ünnepelt fenségéből, hanem az ünneplők derekasságából nyeri transzcendenciáját.

Ez a tendencia, mely az ünneplőnek beállítottságára és törekvéseire irányítja a figyelmet, természetesen sokszorososan felerősödik, ha a kultikus ünnep közvetlenül politikai jellegű kontextusban fogalmazódik meg, ha az ideologikus reprezentáció nemcsak a felidézés

⁴ Lásd cikkemet: „A költészet ünnepe. (Az 1843-as Kisfaludy Sándor-ünnep jelentősége)”, in: M. I.: *Égi és földi virágzás tükrre. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*, Holnap Kiadó, 2007. 231–248. l.

⁵ Gyulai Pál: „Emlékbeszéd Kazinczy Ferencz felett, Kolozsvár, 1859. okt. 27.”, in: uő.: *Munkái IV. Dramaturgiai tanulmányok és emlékbeszédek*, (é. n.) 5–18. l.

⁶ Erdélyi János: „Zárszó”, in: *Kazinczy Ferenc százados ünnepe Sárospatakon a Főiskola imatermében*, Sárospatak, 1859. 46. l.

legtágabb háttérben, hanem magában az éppen adott hatalmi konstellációban is afirmálja magát; mikor az ünneplő, kilépvén az ünnepnek zárt teréből, illetve az ünnepnek zárt aktuálisából, félretolván az ünneplésből következő transzcendens kapcsolódások elvi időtlenségét és mindennapiság *főlé* emelkedettségét, beleszó a pillanat hatalmi viszonyaiba is, s közvetlen politikai állásfoglalásának rendeli alá az ünneplő értelmezést. A hatás itt is kettős és viszonyos: míg egyrészt a politikai-ideológiai igény, a hatalmi törekvés felerősíti a kultikus beállítódást, addig a kultusz erőteljesen egyértelműsítő értelmezési tendenciája, mely lényegében lehetetlennek állítja a tárgyalat eset vagy figura esetleges másfajta értelmezhetőségét, a fennforgó ideológiai-politikai követelmények érvényességét mintegy garantálni, s az esetek többségében szakralizálni fogja – a kultikus retorika nemcsak igazolja a mostani politikai igényeket vagy követelményeket, hanem el is mozdítja őket közvetlen aktualitásuk pillanatnyiságából, s a kultikus időtlenség általános igazságértékét társítja hozzájuk. Az értelmezés (vagy inkább: értelem-tulajdonítás) ilyenkor radikálisan leszűkül, egyirányúvá (és ami ebből következik: egyoldalúvá), továbbá kizárólagossá és vitathatatlaná válik – emiatt lehetséges oly gyakran ebben az ünnepi retorikai szókészletben az olyan fordulatok használata, mely mintha egy pontba, egyetlen értelem-állítás köré sűrítene az ünnepelt kultikus jelenség vagy figura egyébkénti teljességét vagy bonyolultságát: gondoljunk csak az olyan egyszerű kijelentésekre, mint például „a jelszó: Petőfi”, „Petőfi, a vízvásztó” vagy „lobogónk, Petőfi”.⁷ (Nyilvánvalóan ez a tendencia jelentkezik például a mottóban idézett Gyurkó László-állítás esetében: Petőfinek általa feltételezett és biztosnak vélt értelmezését *mások* csak *félremagyarázhatják*, míg annak számára, aki beletartozik a jelen felidéző közösségbe, az értelmezés semmiféle problémát nem jelenthet, hiszen mintegy kinyilatkoztatásszerűen magától értetődő módon adja magát...)⁸ Ugyanakkor pedig érvényesül ennek az értelem-tulajdonító folyamatnak ellenirányú hatása is: az értelmezés egyenes vonalúságát állandóan különös kontextusba vonja a kultikus rituálé kiterjesztő és általánosító tendenciája; az aktuális egyértelműség megkapja mintegy az örökérvényűség csillámlását is, s a közvetlen politikai igény vagy követelés is költői általánossággnak, esetleg oly szent hittételnek fényében fog megjelenni, melynek kétségbevonhatatlanságát a megidézett kultikus figura szavatolja.

E működési mechanizmusra a magyar irodalomban a legjobb példát természetesen Petőfi alakja szolgáltatja – rögtön attól a pillanattól kezdve, ahogy a pesti (1882-es) szoboravatástól fogva figurája és szerepe köré kialakult a nagyszabású politikai kisajátítás is: amint kiépült és intézményesedett a kiegyezés utáni korszak kultúrpolitikája, az ő irodalmilag kultikus figurája is az ideológiai-politikai manipuláció szolgálatába lett állítva. Az a hatalmas beszéd, melyet Jókai Mór tartott az új Petőfi-szobor előtt (s melynek számára a sokszori utánközlés révén igen széles nyilvánosságot teremtettek), tulajdonképpen nem olvasható másként, csak úgy, mint a dualizmus korában uralkodó államideológia hatalmas önaffirmációja: Jókai lényegében nem is Petőfiről beszél, hanem Petőfihez, s saját korfestő politikai gondolatait mintegy Petőfinek a szájába adja, mondván, hogy mindaz,

⁷ Az idézetek: jelszó: Németh László (1934), Kovács Imre (1942); vízvásztó: Király István (1949); lobogó: Horváth Márton (1948), Gyurkó László (1972).

⁸ Mindez azért különösen érdekes, hiszen Gyurkó szövegére sok minden elmondható, csak éppen az nem, hogy egyértelmű és félreérthetetlen lenne. Vö. pl.: „A lobogót, aki Petőfi, nem lehet félreérteni, csak félremagyarázni. Ez a lobogó félreérthetetlen, mert egyszínű. Egyszínű, mely minden színt magába foglal... Petőfi lobogója egyszínű vörös, mint a gondolat forradalma, mint a szakadatlan jobbra törekvők forradalma, mint a cselekvés forradalma, mint a szenvedők forradalma, a barikádok forradalma, a megalázottak és megszorítottak forradalma, az eszmék forradalma, a férfiak és nők forradalma, az ünnepnapok forradalma, a mindennapok forradalma, az elnyomott nemzetek forradalma, a kizsákmányolt osztályok forradalma, a tavasz forradalma, a vihar forradalma, az éhezők forradalma, az emberi életre éhezők forradalma...” stb. Id. hely.

amit Petőfi hajdan óhajtott vagy megjövendölt, az mind megvalósult a mai remek rendszerben („Láthatja Budapestet, s ítélni felőle, hová emelkedett az a város, melyről ő egykor oly tréfásan énekelt. Láthatja, hogy amit *Vasúton* írt dalában ábrándul óhajtott, hogy Magyarország át legyen hálózva száz vasúttal: íme beteljesült. 'Ha nincs elég vasatok, törjétek össze láncaitokat s lesz elég.' Ez is megvan: nincsenek láncok. Láthatja, hogy a honvédsereg újra fennáll: erőben, hazaszeretben a régivel versenyző, hogy Magyarország soha eddig nem bírt erejében áll a jövendő feladatai előtt.” stb.).⁹ Sőt az aktuális politikai átértelmezés jegyében Jókai még azt a túlzást (mondhatnánk: hamisítást) is megengedi magának, hogy a kiegyezés uralkodóját is Petőfi figurájának garanciáján keresztül dicsőítse („...és még egyet láthat. Azt, hogy van még egy népeitől szeretett és népeit szerető király, s az Magyarorszáé”) – holott a szövegben alkalmazott idézet nyilvánvalóan arra utal, hogy tudatában volt Petőfi engesztelhetetlen királyellenességének.¹⁰ A jelencsérő egyértelműsítés és leplezetlen afirmatív tendencia egyértelműen kiviláglik – ám mindennek politikumát transzcendens fénybe vonja egyrészt az ideologikus beállítás szép utópiája, mely a történetiség helyett a végtelenbe terjeszti ki a látomást („S aztán hallgathatja, mit suttog fülébe a korszellem nemtője. Hogy minden haladni fog előre a magasság, a tökéletesség felé. Beszélni fog neki a jövendőnek olyan titkairól, miktől még a szobor szívének is meg kell dobbannia.”), másrészt pedig a kultikus rendben alkalmazott allegorikus figuraalkotás, melynek következtében mintha maga a szoboralak csodás, természetfölötti képességei biztosítanák az elmondottnak igazságát („Én azt hiszem, hogy ő maga is jelen van itten!... Ez a szobor lát, érez és gondolkodik. S a szellemek igazságosak: világosan látnak s szenvedély nélkül ítélnék.”).

A liberális 19. század, úgy látszik, még meglegedett a kultikus manipuláció afirmatív jellegével – Petőfi figurája Jókainál még csupán szentesíti a fennállót. A 20. század lázas ideológiai szembeállításai azonban már nem elégedtek meg ezzel a nyájasan szelíd és jámbor manipulációval, s a kultuszt, az ünneplést rendre úgy működtették, úgy szervezték meg, hogy elsősorban nem is afirmatív, hanem inkább konfrontatív, szembenálló (az aktuális ideológiai ellenféllel aktívan szembeszálló) jellege domborodjék ki. Látványosan mutatkozik meg ez a kisajátító és felhasználó attitűd például az 1923-as Petőfi-centenárium nagy konzervatív, hatalmi pozícióból felhangzó beszédeiben, ahol a szónokok Petőfiről beszélvén, Petőfi példáját dicsőítvén egyre arról szólnak, miféle nem kívánatos tendenciákat kell vagy kellene Petőfi jegyében kiküszöbölni a magyar ideológiai vitatérről. A kultikus figura a továbbiakban mintha abból merítené kiválóságát (vagy mintha kiválósága abban merülne ki), hogy ellenfelekkel vagy ellenségekkel szemben emelhető ki – példája arra szolgál, hogy másoknak elégtelenségét vagy hitványságát lehessen rajta szemléltetni. Néhány példa is elegendő ahhoz, hogy lássuk: a centenáriumi ünneplés csupán ürügy volt arra, hogy a közelmúlt forradalmi elképzeléseivel szemben mozgósítson, s Petőfinek újra átértelmezett példájával egyértelmű ideológiai helytállásra szólítson fel.

⁹ Jókai Mór: „Beszéd Petőfi szobránál” (1882), in: Petőfi Sándor *Összes Művei*, végleges, teljes kiadás. Kiadta Havas Adolf, 1892. I. köt. XCIV–XCV. Különös figyelmet érdemel, hogy e beszéd mint *irodalomtörténeti* értekezés kapott nyilvánosságot, s a korabeli kritikai Petőfi-kiadásba is bekerült!

¹⁰ Emlékeztetőül: Petőfi 1848 nyarán írta nagy társadalmi felháborodást kiváltó versét *A királyokhoz* címmel, melyben pl. ily nyers sorok olvashatók (a Jókai által felidézett és kifordított szókapcsolat a vers refrénjében többször ismételve hangzik fel):

„Áll még Munkács, áll az akasztófa,
De szivemben félelem nem áll...
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé szeretett király!”

Sőt az is megemlíthető, hogy Petőfi az *Akasszátok fel a királyokat!* című versét (mely persze 1874-ig kéziratban maradt, de a Jókai-beszéd idején már nyomtatásban is ismert volt) feltehetően éppen I. Ferenc Józsefnek (Magyarország szempontjából törvénytelen) trónra lépése kapcsán írta meg 1848 decemberében.

A kultuszminiszter Klebelsberg Kunó például csak úgy dicséri meg Petőfit nagy beszédében, hogy állandó szembenállásban tünteti fel – számára Petőfi testesíti meg mindazt az értéket, amit ő a korabeli baloldaltól hiányol: egyetlen olyan mondata nincsen, mely Petőfinek, úgymond, önértékét elemezné vagy mutatná fel, hanem mindig csak úgy fogalmaz, hogy állandóan az aktuális ideológiai ellentétekre hívja fel a figyelmet („Igen, Petőfi forradalmár volt, de nemzeti forradalmár. Hazafias lírája a maga hatalmas lendületét a nemzeti múlt szépségeiből és nagyságaiból merítette. Petőfi történeti érzéke és hazafisága 1848/49-i forradalmunkat, mely nemcsak szabadságharc volt, hanem a társadalmi forradalom számos ismérvét is magán viseli, belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságába. Ezzel homlokegyenest ellentétben az a forradalmi szellem, amely az 1918/19-i összeomláskor tombolta ki magát, ahistorikus és anacionális volt. Ez az irány a maga teljes vakmerőségében ütötte fel fejét már a szabadtanítás 1907. évi pécsi kongresszusán a Pikler Gyulák és Jászi Oszkárók felszólalásaiban...”¹¹ stb.). S nagyon hasonló ehhez az alapálláshoz a már említett ekkori Herczeg Ferenc-beszéd beállítására: ő is, amikor Petőfi fejlődésrajzát nyújtja, úgy rendezi még a nem kizárólag politikai elemeket is, hogy folyamatosan a modern baloldali értékekkel való szembenállást hangsúlyozza, s Petőfi szellemiségének kibontakozását mintegy megtérési folyamatként úgy mutatja be, mintha Petőfi, közvetlenül is követendő példát nyújtván, bizonyos idegenszerű forradalmár tévelygés után megigazulásként jutott volna el a tiszta (konzervatív) hazafiság igazságához („Az igazi, a politikai doktrínák láncaitól megszabadult Petőfi Sándor akkor veti meg lábát a magyar anyaföldön, és akkor emelkedik föl egész titáni nagyságában, midőn 1848 nyarán megéri, hogy nem a világszabadságról, hanem csak egy kis népnek, az ő magyar népének élet-halál harcáról van szó. ... Most már kiejti kezéből a vörös lobogót, s fölkiált: 'Háromszínű magyar zászló, vezérelj'...”)¹² S e nyíltan politikai szembeállítást van hivatva elfedni és felmagasztosítani a beszéd retorikájában a kultikus hiperboláknak nagy serege: Herczeg, mikor Petőfit Siegfriedhez vagy Achilleshez hasonlítja, mikor Petőfi életét a Gondviselés kegyelmének köszöni meg, a transzcendens értékeknek aktuálisan is nemzetépítő erejét hangsúlyozza csupán, s a nemzetépítő politikai gondolatnak nyújtja transzcendens megalapozását. („Mert Petőfi élete hősi éposz, amely megrázóan szép és szomorú akkordjaival belebúg a hétköznapiakba, és ünnepesebbé, mélyebbé és gazdagabbá teszi a magyar életet. Az ő emlékéből az örök ifjúság villamos árama fut át a nemzet testébe, az ő példája messzi idegenben is dicsőséget szerez a magyarságnak.”)¹³

E szembeállítási tendencia folytatódott aztán a kezdeti szocialista kultúrpolitika harci retorikájában is, s élesedett ki a korábbi időkben nemigen megszokott mértékben: a Révai József és Horváth Márton által levezényelt, Petőfi neve alatt folytatott kultúrpolitika, mely a hagyományozódott Petőfi-kultusznak minden elemét átvette (legfeljebb a szélsőségesen vallásos frazeológiát öltöztette át világi hiperbolákká),¹⁴ az ünnepelés és példaadás során már nemcsak az ideológiai szembeállítást tekintette természetesnek (bár ezt olyannyira természetesnek tekintette, hogy nyílt ellenségképzéssé alakította át: „De vállalná-e mai irodalmunkat? Ez már nehezebb kérdés. El kell ismernünk, hogy Petőfi programjának végrehajtásában a művészetek, a költészet terén határozottan el vagyunk maradva. ... Az a mai magyar író, akinek irodalmi értelemben nem Petőfi a lobogója – eltávolodik, vagy szembe-

¹¹ Dr. gr. Klebelsberg Kunó: „Elnöki megnyitó beszéd” a Magyar Történelmi Társulat 1922. november hó 30-án tartott közgyűlésén, in: *Századok*, 1922. 609–611. l.

¹² Herczeg Ferenc: id. mű, 111. l.

¹³ Uo. 114. l.

¹⁴ Bár az megemlíthető, hogy még Révai József beszédében is előfordul (elszólásként? az ünnepi retorika automatikusan előjövő hagyományaként?) vallásos fordulat: pl. Petőfi „megérdemli, hogy századokon át oldott sarukkal, hajadonfőtt közeledjünk emlékéhez”. Révai József: *Petőfi*, Szikra, 1949. 44. l.

kerül a néppel.”),¹⁵ hanem a Petőfire hivatkozó egyértelmű kultúrpolitikai útmutatást és parancsot is. A diktatórikus irodalomirányítás a kultusz-kép egyértelműségét a parancs ki-zárólagosságává alakította át, s úgy tett, mintha a kultikus példa metaforikája kultúrpolitika-ikailag is egyértelműen lenne értelmezhető. Petőfit *kell* követni (persze harci szituációban, ellenségek ellen – mint csatában a *lobogót*), szólt a diktátum, melynek Petőfi hagyományozódott nagysága lett volna a fedezete – ám az elvi útmutatás, mely a Petőfi-példa következtében, a kultusz metaforikájából következően, csak a legáltalánosabban volt megfogalmazható, tulajdonképpen arra szolgált, hogy elkendőzze a tényleges parancsok aktuális konkrétságát (vö. például a következő két mondat egyszerre nagyon hasonló s nagyon különböző stratégiáját: ha az egyik szónoklat csak elviekben, csak általában fogalmaz meg követelményeket: „Irodalmunk megtanulta, hogy azt a régi világot gyűlölni kell, de azt még nem tanulta meg, hogy az újat szeretni kell! Ez a szeretet, amely Petőfi költészetének minden sorából árad, még hiányzik a mi új irodalmunkból. Petőfi egyszerre tudta gyűlölni az urak országát és szeretni a nép hazáját. Íróink szeressék jobban és tanítsák meg szeretni a hazát és a hazát építő embereket.”),¹⁶ akkor a másik nyíltan kimondja a politikai ukázt is: „A marxizmus-leninizmus klasszikusain kívül Petőfitől is tanulunk, amikor ma azt mondjuk: elárulja a hazát, elárulja a dolgozó nép ügyét az, aki a nemzetközi haladás, a szabadság és a béke legfőbb őrétől, a Szovjetuniótól csak egy hajszálnyira is eltávolodik!”)¹⁷

Mindebben csupán az az érdekes és tanulságos, hogy íme még a legkeményebben diktatórikus hatalom is, mely pedig egyébként nemigen büszkélkedett széplelkűségével, rászorult a kultikus öngazolásra és a kultusz aktualizálására – mintha Petőfi védelmező figurája nélkül nem lett volna kiadható a szovjet típusú szocialista realista irodalom követésének parancsa. Úgy látszik, a kultikusra növesztett figurák közvetítői szerepe a kultúrát is politikailag manipuláló ideológiai rendszerek számára is létszükségletként funkcionál: nyilván emiatt fogalmazódnak meg az általános preferenciák a konkretizálás során oly metaforikus szembenállásokban, melyekben az elvi pólusokat megszemélyesítések képviselik, a pozitív póluson természetesen kultikusan szemlélt figurával (ilyennek tekinthető például a hosszú életet megélt Ady *vagy* Babits szembeállítás is, vagy az a kultúrprogram, mely egy Petőfi–Ady–József Attila fejlődést tételezett fel a történelemben és igényelt volna a jelenre nézvést).¹⁸ S hogy a kultikus rituálé hagyományos ereje is milyen legyőzhetetlenül nagy, arra legyen elég annak felidézése, ahogy a szocialista kultúrpolitikus, akár tudatosan, akár „véletlenül”, felidézi a száz évvel ezelőtti retorikus fordulatot is, s önmagát, saját törekvéseit ugyanazzal a gesztussal affirmálja, amellyel Jókai affirmálta volt a sajátját (ahogy Horváth Márton fogalmazott: „A történelem nemcsak igazolta, hanem meg is valósította Petőfi minden forradalmi célkitűzését. Ha köztünk lenne – nemcsak a harcos és munkás népünk láttán dagasztaná újra keblét az indokolt nemzeti büszkeség. Látná, hogy nép, országgyűlés, kormány, honvédség – egy és ugyanaz, és intézményeinkben az ő forradalmi szelleme is testet öltött.”);¹⁹ íme, mintha ismét, csodásan, megelevenednék a halhatatlan Petőfi, s rajta keresztül, az ő szájából hangzanék fel az önaffirmatív tétel: lám, azonosak vagyunk a nagyság és szentség ideologikus mezején.

Quod erat demonstrandum.

¹⁵ Horváth Márton: „Lobogónk, Petőfi” (Beszéd Petőfi halálának századik évfordulója alkalmából, 1949. július 29.), in: uő.: *Lobogónk, Petőfi. Irodalmi cikkek és tanulmányok*. 1950. 185–208. l.

¹⁶ Révai József: „A MDP II. kongresszusán mondott beszéd” (1951), in: uő.: *Kulturális forradalmunk kérdései*, Szikra, 1952. 24–25. l.

¹⁷ Horváth Márton: id. hely.

¹⁸ Vö. pl. Király István akadémiai székfoglalóját 1971-ből: „Ady és Babits. Eltérő törekvések a századelő haladó irodalmán belül”, in: uő.: *Irodalom és társadalom. Tanulmányok, cikkek, interjúk, kritikák 1946–1975*, Szépirodalmi Kiadó, 1976. 95–112. l.; a Petőfi–Ady–József Attila vonulatról: Lukács György: *A magyar irodalomtörténet revíziója* (1948), in: uő.: *Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok*. Fehér Ferenc, Kenyeres Zoltán (szerk.), Gondolat Kiadó, 1970. 491–513. l.

¹⁹ Horváth Márton: id. hely.

A FELÚJÍTOTT ZSOLNAY MÚZEUM

Pécs legrégebbi lakóépületét, az egykori nagypréposti házat a múzeumok utcájában, az elmúlt két évben Kistelegdi István építész-mérnök tervei szerint és irányításával felújították. Az épület múltjának további feltárásával összekapcsolt rekonstrukció a műemléket egyúttal alkalmassá tette a 21. századi, korszerű múzeumi használatra. A 400 milliós felújítás az épület padlasterében raktárakkal, pincéjében mellékhelyiségek kialakításával, lift, korszerű nyílászárók, fűtés és klíma beépítésével komfortos munkahelyet teremtett, s lehetővé tette, hogy megnövelt területen, immár két szinten építhessen fel kibővített, új elrendezésű elegáns Zsolnay kerámiakiállítást dr. Kovács Orsolya, a Janus Pannonius Múzeum kurátora.

Az építkezést a munkálatok kezdetén szomorú eset tette híressé. Egy munkás ugyanis a főhomlokzat (alig látható) középkori freskótördékeit a vakolat leverésével eltávolította. A nagyközönség a régi homlokzat e megfakult, szabálytalan faltjait legtöbbször nem freskómaradványnak, hanem az épület pusztulása, elhanyagoltsága jelének tartotta. A jó dokumentáció segítségével a freskómaradványokat rekonstruálták.

A 2007. szeptember 29-én átadott, megújult épület ezáltal hitelesen mutatja a reneszánsz festés korábban előkerült nyomait. A középkori eredetű épület fehér homlokzatához sárgás színnel kapcsolódik a barokk kori bővítés. A ház külsője így elfogadható, ezért feleslegesnek tartom a Baranya Megyei Önkormányzat túlbuzgó terveit, amelynek során e homlokzatot további tízmilliós költséggel historizáló díszítőfestéssel akarják dekorálni a fenti malört ellensúlyozó rekonstrukció ürügyével, amolyan kulturális fővárosi attrakciónak szánva. Tudtommal nincs elegendő tudományos, falkutatással feltárt adat az egykori homlokzat festéséről, milyenségéről.

Városunkban az utóbbi évtized nagyberuházásai között a legsikerültebbnek tekinthető az újonnan megnyílt Zsolnay Múzeum.

Az épület díszkivilágítását szolgálja a fal tövében, a járdába süllyesztett lámpasor, a Sétatér-rekonstrukció által divatba hozott (megmaradt) „padlófények”. A fakockás padlójú, középkori ülőfülkés kapualj egyetlen világítását is ezek a „szentjánosbogarak” képezik. Az udvari homlokzat földszintjét árkádosra alakították. Ennek a változtatásnak a műemléki előzményét (falkutatáskor előkerült nyomait) és indokait feltáró szacikket érdeklődéssel várom. Észak felé ugyanis a kert léte némiképp indokolja az árkádot, de az egykori épületnek ez a fajta nyitottsága nem valószínűsíthető. A jól szigetelő üvegablakoknak köszönhetően most ezzel az árkádsorral nagyon barátságos, világos, klimatizált közlekedőterek jöttek létre, amelyek tágassága az irodák oldalán értelmesebb hasznosításra is lehetőséget ad. Ezeknek a nagy üvegtábláknak csak íves, felső ablakrészei mozgathatók, illetve nyithatók, ha megfelelő magasságú létra is rendelkezésre áll. De a drága légkondicionálás feleslegessé is teszi a hagyományos szellőztetést. Az épület így maximálisan megfelel a „permanens fogyasztás” divatjának.

A múzeumépület földszintjén a kapualjtól jobbra irodák vannak, a balra lévő szobasorban a kiállítótér kezdődik. Az udvari szárnyban, a folyosó végi nagy teremben található a pénztár, ahol múzeumi kiadványok is vásárolhatók. Itt még egy ruhatár is elhelyezhető lenne, ami a látogatók kényelmét, a kiállítás biztonságát is szolgálná.

A felújítás hangsúlyozza, hogy maga a műemléképület az első látnivaló. Emiatt távolí-

tották el az e környezetben zavaró, Martyn Ferenc tervezte színes üvegablakot, ezáltal már a kapualjból a látogató elé tárul a kert hívogató szabadtéri kiállítása. A hatalmas öreg hársfa árnyékában felvezető út egyik oldalán az Apáti Abt Sándor tervezte pirogránit oroszlánok állnak, amelyek egykor a Zsolnay család mauzóleumához vezető utat szegélyezték. Távollabb a nagy, kék mázas óriásvázák, a posztamensen álló, fedeles reneszánsz díszváza, a Sinkó András tervezte *Őzikék*, és ismét láthatóak az egykor elrabolt és megkerült elefántülőkék. A Strobl Alajos mintázta Zsolnay Vilmos-mellszobor mögött talán nem pusztult el egészen az építkezés alatt a korábban ott viritó piros futórózsabokor. E részen maradt meg leginkább a régi kiállítás, csupán a historizáló kerti asztal a kerek ülőkékkel nem került vissza, és egy kerámia posztamens. A kerti bútorok a Zsolnay-gyár fontos termékcsaládjává vált, ami innen nem hiányozhat. Az egykor virágdíszes kertbe betolakodott a kertészeti gondozást nem igénylő bukszus- és tujaparkosítás fakéregszórásos felületeivel.

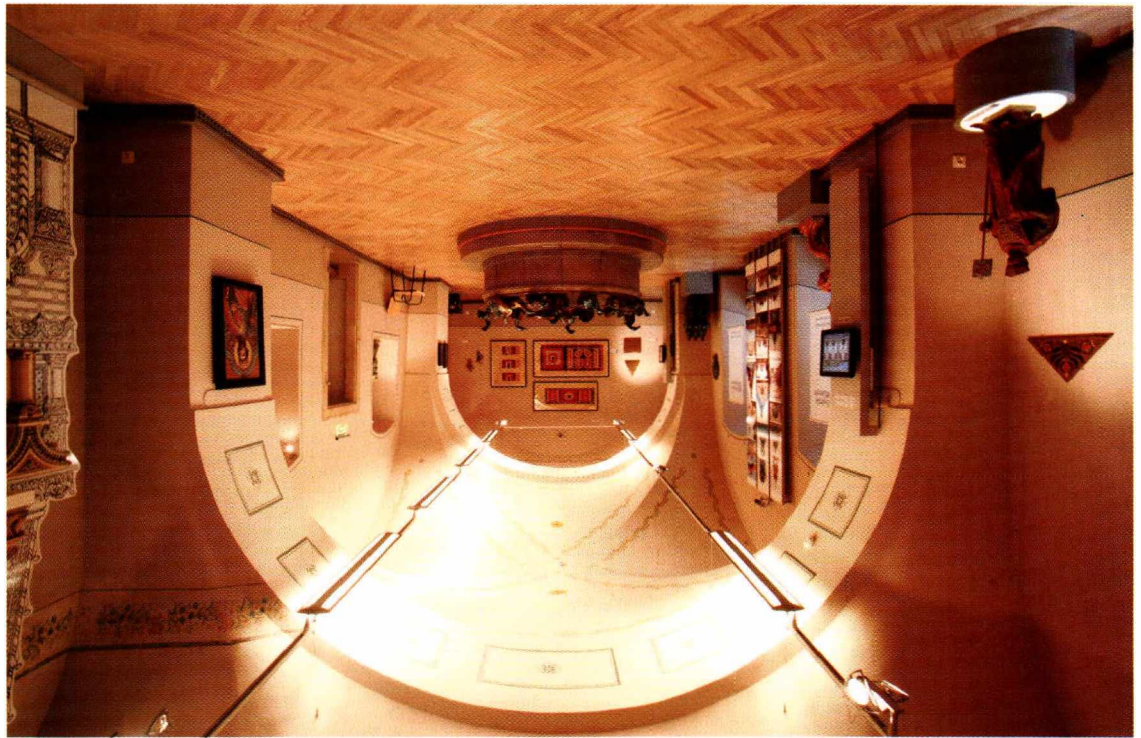
A földszint boltíves, egykori lakószobáiban nagyjából 19. századi díszítőfestés nyomaira bukkantak, amit kiegészítve mutatnak be. Mintájuk meglepően primitív. A középső szobának nyomott arányai, az architektúrát (az ablakot körülrajzoló, majd lábazatként futó) kísérő vonaldísz az ott elhelyezett neogót oltár és egyházi építészeti bemutatására nem szerencsés helyszín. Az utolsó szoba boltíveit kísérő, ügyetlen szőlőindás festés mintha megkésett barokk kerti lugas – sala terrena-imitáció lenne. Itt a terem északi falán kibontottak egy nagy ívet, amely a kert felé egykor nyitott tornácra utal, jó kapcsolatot teremt a folyosó terével. A boltozott és színesen dekorált helyiségekben a falak tövében végfutó, szürkére festett szellőzőrácsok és a világítás technoid jellege érdekes kontraszt.

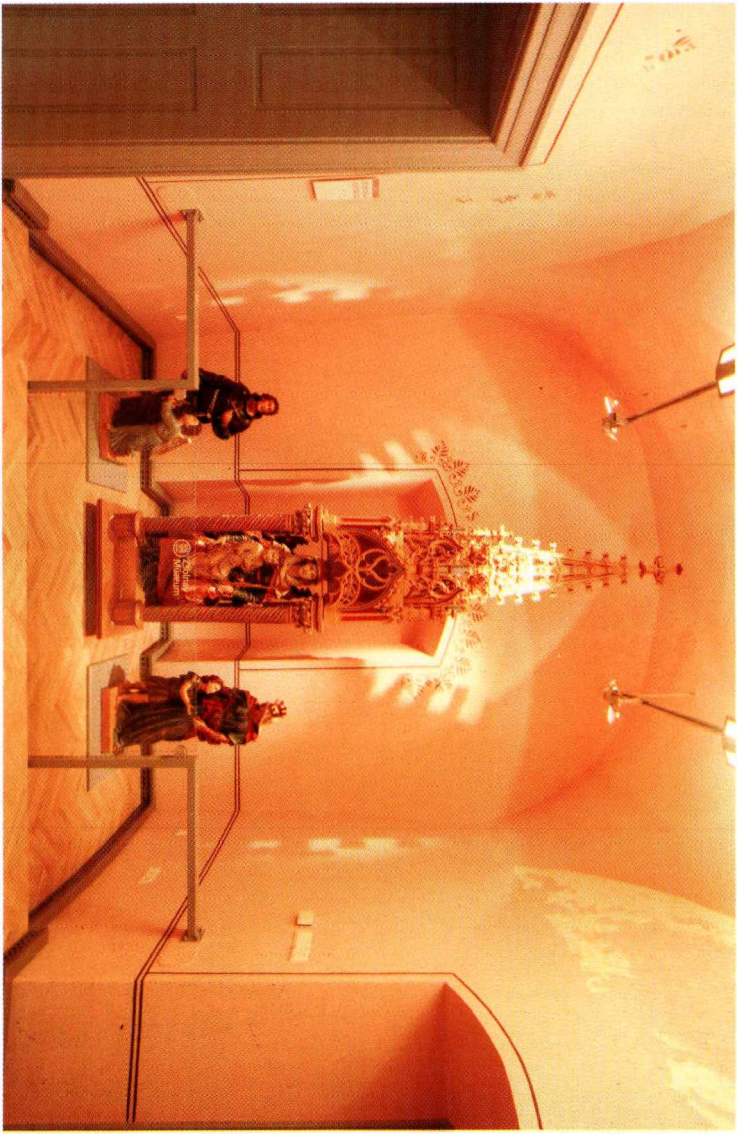
Ez a helyszín a kiállításrendezőt nehéz feladat elé állította, amivel Kovács Orsolya sikeresen birkózott meg. Különösen az első terem berendezése sikerült, ahol historizáló épületdíszítő elemeket (oszlopfő, párkány, betétdíszek) láthatunk, és a megrendelésükhöz szolgáló gyári árumintakönyv lapjaiból ad jó válogatást. Klein Ármin a művészetek allegóriáit ábrázoló figurális tondó-szénrajzai jól érzékeltetik a 19. század utolsó harmadának „beszédese” épületdekorációjában a Zsolnay terrakották szerepét és minőségét. (Remélhetően fényképeket és nem az eredeti szénrajzokat látjuk az üveg mögött, amelyek hosszú idejű kiállítása műtárgyvédelmi szempontból nem javallt, akár csak az utolsó teremben Lajta Béla színes tempera csempefríz terve esetében sem) A modern múzeumi technika kibővíti a kiállítás tényleges terét és anyagát, hiszen a képernyőn megtekinthető a gyár legkorábbi építési terrakottáinak első gyári, fényképes mintakatalógusa is.

A kiállításrendező egyik érdeme a mértéktartás, „a kevesebb több” elvének érvényesítése az anyag összeállításában, ezáltal nem terheli túl a látogatót. A legjellemzőbb és legértékesebb példákkal, azok levegős, áttekinthető rendezésével segíti megismerésüket. Kovács Orsolya le tudott mondani arról, hogy a kőbányai templom keresztelő medencéjét bemutassa, illetve a hatalmas gyűjteményből sok példát felsorakoztasson, ahogy az az egykori gyári múzeum fotóján látható.

A termenként elhelyezett egy-két tablón olvasható magyar és angol nyelvű kísérőszöveg is teljességgel megújult. Szerzője tömör, világos fogalmazással foglalja össze a Zsolnay kerámia történetét, értékeit, előállítóit, tervezőik érdemét. Már itt hangsúlyozni kell a kerámatechnikai ismertetőket, magyarázatok kiváló voltát és szemléltető anyagát. Zsolnay Vilmosnak és munkatársainak innovatív eredményeit: a pirogránit és az eozin minibenlétének magyarázatát. Ez utóbbit a folyosón az asztali tárlókban elhelyezett, az előállítás fázisait bemutató vázatornák szemlélteti. Csak a szövegtáblák méretét tartom túl kicsinek, amelyek olvasásához egyszerre többet nem férnek hozzá.

Fotók szemléltetik a kiállított díszítőelemek szerepét és helyét az épületen, a komputerek pedig további képsorok mutatják a térben és időben távoli helyszínek épületein a terrakotta-, majolika- és pirogránitburkolat, díszítés sokféle alkalmazását. E látogatóbarát, tiszta képernyőkön a menüsorból mindenki maga választhatja ki, hogy idejéből,

türelméből ez alkalomból csak a Pécssett látható példákat, a gyárépületet, Zsolnay Vilmos kultuszát szolgáló építményeket: emlékkútját, szobrát, mauzóleumát, vagy a főváros legismertebb Zsolnay kerámiadíszes épületeit akarja-e végignézni: a parlament, a királyi vár, egyetemi épületek, fürdők, templomok homlokzatát és belsőjét. Lechner Ödön nemzeti jellegű historizálásának egyedi, az agyag sajátságaiból kiinduló formanyelvében akar-e gyönyörködni, vagy követőinek szecessziós stílusában figyeli meg a kerámia szerepét. A képernyők példaanyagában a temetőkultúra alakításában a gyár szerepét csak a pécsi Zsolnay-mauzóleum szemlélteti, ennek belsőjéből az eozin reliefet és oltárt, Zsolnay Vilmos szarkofágját is jó lett volna bemutatni. Ugyanitt a Zsolnay-gyár legjelentősebb nemzetközi sikerét hozó milánói (1906) és torinói (1911) kiállítás pavilonjai és anyagai is megtekinthetők archív fotókon, az ezeken szereplő néhány kerámia pedig ott szerepel karnyújtásnyira valóságosan e teremben.

Az építészeti kerámia századfordulós fénykorát az utolsó földszinti terem mutatja be. A királyi vár Hauszmann Alajos tervezte Szent István termének gazdag historizáló kialakítására a kandalló nagyított fotóján elhelyezett tagozatok, a szent mellszobra utal, és a Roskovits Ignác festményét kerámiafestményekké adaptáló Nikelszky Géza néhány olajfestmény hatású kerámiaképe jelzi. E jelentős berendezést az 1900-as párizsi világkiállítás is bemutatták. Zsolnay Vilmos gyárának az építészet számára előállított anyagainak tökéletesítését jelentős megbízásokkal ösztönöző Steindl Imrének, Schulek Frigyesnek a kiállításon bemutatott mellszobrai Storbl Alajos mintázta.

Kovács Orsolya biztos érzéssel válogatta össze az építészeti kerámiagyártás fénykorának példáit: a milánói kiállításról a Maróti Géza tervezte kacsás kutat, a torinói kiállítás ülőkéjét, a Nikelszky Géza tervezte burkolat eozincsempéit, egy-egy díszítőelemet Lechner Ödön, Lajta Béla, Árkay Aladár épületeiről. A folyosó gyönyörű eozincsempéi a korábbi kiállításon nem szereplő, új példák, jó a törökös mintakincsű falburkolatsík, amely ennek lábazati és lezáró profilált elemét is megmutatja. A folyosó padlójába sülyesztett vitrineket felesleges rendezői hatásvadászatnak tartom, annál is inkább, mivel kettőben nem padlóburkolatot, hanem falicsempét helyeztek el. A folyosó és lépcsőház falait a kiállítás rendezője nem használta ki eléggé további példák (kályhacsempék és más fali betétdíszek, a korábbi nagy tábla a sokféle szecessziós csempével) bemutatására, és nem kerültek vissza a folyosó mennyezetére az előző kiállítás Zsolnay kerámia világítótestei sem. A termékekről készült sok archív fotó között a Budapesten gyártott szaniterárukról is talán egy-két mintalap bemutatható lett volna, hiszen ezek a dús virágdíszítésű mosdók, kádak a kor lakáskultúrájának jellegzetes tartozékai. Bár ez inkább a gyár történetéhez tartozik és nem kimondottan a művészeti alkotásai világába.

Az emeleti részen a gyár- és családtörténet bemutatása, a Zsolnay díszkerámia termékek történeti áttekintése a gyár államosításáig, valamint a Zsolnay-emlékszoba látható. A legtöbb ellenérzést talán ennek az időhatárnak a meghúzása válthatja ki: amely mintegy történelmi igazságtételként a magyar kerámiának világhírt szerző Zsolnay családi vállalkozással és készítményeivel kíván csupán foglalkozni. Mintha csak ez a korszak lenne igazán műzeumi becsű, illetve e kor készítményei a Zsolnay márkanévet jogosan használó termékek. A válogatás valóban ezt bizonyítja, még a korábbi kiállításról ismerteken is új szépségeket fedezhetünk fel a rendezés, a másfelé csoportosítás következtében. A kiállítás ötszöri végignézése után sem tudtam azonban igazán megbarátkozni belsőépítészeti kialakításával.

A Barna Gyula belsőépítész tervezte installáció vitrinjeinek faoszlopai a lámpasort befoglaló üvegtetőt „hordják” és csupán az ajtókat befoglaló „kapubálványok”. A térbe állított 'S' vonalú magas vitrinek szerintem túlzottan betöltik a teret, meggátolják a termék, a tér áttekintését, kis kabineteket alkotva nagyon hangsúlyosak. Nagy bemutatófelületük révén viszont lehetőség nyílik arra, hogy egyes vázáknak az üveg konzolok aláttekintésével

még a fenékjegyét, gyári jelzését is megtekinthessük, más darabokra inkább rálátunk, amelyeket a kivilágított alaplap emel ki, illetve ez a világítás életre kelti a vázák felületi szépségeit, mázait. A kiállított tárgyak mellett az első teremben a képernyőkön a gyönyörű forma és dekortervek is tanulmányozhatók. A második szobában felállított terített asztal gazdag válogatást mutat be historizáló edényeivel, az eozin festésű poharakkal a gyár művészi ét-készleteiből. Az asztal állandó forgatása felesleges és szédítő. Inkább a látogató által vezérelhető, lassú, egyszeri körforgás biztosításával kéne módot adni arra, hogy a tőle távolabb eső részen lévő tárgyakat közlelről is megszemlélhessen. Az utolsó terem berendezésénél ismét az a benyomásom, hogy az installáció elméretezett, az ajtó mellé állított oszlopok miatt a vitrinek rácsúsznak a sarokban álló hengerkályhára, félig elfedve azt, amely ugyancsak kiállítási tárgy, hiszen a gyár történeti stílusú kályhának egyike. A térben álló vitrinek beszorítják a mennyezeti kerámia csillárokat, azok csaknem fennakadnak rajta. És mintha e terem végén derült volna ki, hogy egy csomó tárgynak nincs helye, ezért a nyugati ablaksorra telepítettek vitrineket, ahová a zömmel a két világháború között gyártott porcelánplasztikákat és edényeket száműzték. Ezek háttérét az ablaktáblák sűrű négyzet osztása és a mögöttük hullámzó lombok, valamint a nyugati nap betűző sugárözöne alkotja, tehát mozgalmass háttérrel és leginkább ellenfényben szemlélhetők. E mozgalmass és valójában szép háttér, e „lebegő” bemutatás elvonja a figyelmet a tárgyakról.

Az újjárendezett Zsolnay Múzeum tartalmilag, a bemutatott anyag magas minősége, a korszakolása, hangsúlyai, a kiváló kísérszövegek révén ismét bizonyítják dr. Kovács Orsolya rátermettségét és szakértelmét, a szerintem merész foglalat, az installáció „belső-építészti önmegvalósító”, blikkfangos jellege ellenére. A régi, jórészt a falakra pakolt, valamint a térbe állított csupa üveg vitrinek a tárgy körbejárhatóságával és tartózkodóbb, „láthatatlan” megjelenésükkel a műemléki környezet, a tér jobb áttekinthetőségét nyújtották. A kiállítás végén nekem hiányzott legalább két vitrinnyi „epilógus” – amelyek akár az emlékszoba mögötti előadóteremben – az utód-gyár iparművészei által tervezett, a neves agyagárugyár számos anyagát és technikáját felélesztő újabb kori művészi termékeket mutatnák be. De lehet, hogy ezt a feladatot a mai Zsolnay-manufaktúrának, a Zsolnay-gyárterület védett, beépített kerámiaburkolatokkal ékes egykori lakó- és iroda-épületeiben létesítendő bemutatóhelye fogja megvalósítani, mintegy kiegészítve ezt a történeti áttekintést.

Néprenoválás

Szászföld

„A szegény magyarságon, a szegény székelységen, mindenütt vígan élt a had; mulatságuł jártuk az urakat, városokat, mindenütt országul ajándékozták a szegény vitézt: csak az egy Szeben morog s dérdur, semmi marha nincsen egy summába, mindent béborítottak a titkos házba...”

Móricz Zsigmond: Erdély

Olyan helyre igyekeztünk útitársaimmal, ahol állítólag száll a lélek. A románok, írják róluk, zabolátlanok, fékezhetetlenek, kissé érdesek, de nagy álmodozók. Idegrendszerük kozmikus, ott van bennük az egész nyílt világegyetem. Aztán a legtöbben csak nevetnek rajtuk. A múltjukról alkotott képük egyszerűen megmosolyogtató, a történelem csupán lekerekített mítosz az íróasztalukon. Kétszáz éve még leparasztolták az oláhokat a nyugatról érkezett utazók, nekik meg nem volt mivel védekezni, csak kapával és vasvillával inthettek vissza. Tényleg parasztok voltak. Aztán eljött a szavak ideje, a romantika, és a románok csupa szépet és jót írtak a saját lelkükről, mint a tudósok és költők máshol is, errefelé, Káeurópában. Egyáltalán nem olcsó, szellemtelen buzgóságról van szó. Ártatlanok voltak, csak szerették volna meggyőzni létezésük jogáról az idegeneket. De nem tudták. Vagy mégis? A huszadik században már szabályosan kiröhögtek őket, miközben igencsak tartottak diktatúrájuktól. A románok ebben az évszázadban már komolyan meghatározhatták a térség elrendezését, nyomultak, amerre csak tudtak. Egyszerre volt bosszantó és szívfacsaró a létezésük.

Az utazók többsége alig tudott velük bármit kezdeni, inkább az egyszerűbb utat választották, lenézték azt a közvetlenséget és gyanútlanyságot, azt a szervezetlenséget és egyenességet, ahogy itt fogadták az idegeneket. Persze ennél csúnyább szavakkal illették őket. Kár volt. Illetve nem. Sokkal érdekesebb hamis képpel nekivágni az útnak, mint igazzal. Az igazság unalmas és közhelyes, s ha ez igaz, akkor az utazás is pusztá ismétlése volna a jól ismert frázisoknak, amelyeket egy nép lelkére akasztottak. Így viszont, hogy eleve hamis képpel vágunk neki az útnak, egyáltalán nem lesz részünk ringató szavakban. A szavak helyett úgyis csupa meglepetést tartogatott a kirándulás.

Ablak a jövőre

Ugyanazzal az alpesi, osztrák busszal vágunk neki az országnak, mint tavaly Ukrajnának. Néhány hely üres, sokan lemondták a foglalást, mert nem bíztak különösebb látnivalóban. Erdélyben már jártak, meglepetéssel igazán nem szol-

gálhat nekik az ősi viszály; a vadregényes szurdokok és a havasi legelők régi ismerőseik: unalmas kontrasztjai a roppant magyar Alföldnek. Az üres helyek látán kissé lanyhult lelkesedésünk. Aztán elterpeszkedtünk.

Bizonytalanul kelünk át Biharkeresztesnél: vajon létezik-e, amiért elindultunk? Megvan még, amit keresünk? Az előítéletek bátyái erősek. Bögésszük a Cartographia új kiadványát, Nagy-Magyarország hegy- és vízrajza, mellékletekkel, a budizöld terület „jelenleg oláh megszállás alatt”. Aztán gyorsan sutba vágjuk a politikát. Bár mintha a Partiumban folyton szembe jönne, itt azért nehez kikerülni a konfliktusokat. Akad egy-egy emlékeztető jel az út mentén, a mosdókban, pénzváltáskor, vásárláskor. Tényleg elég magától értetődően, a gazdagság mellett romok, a fejlődés alatt mezítlábas nyomor terül. Elhagyott gyártelepek az út szélén, rögvést a határ után. Fésületlen, kócos maradéka a diktatúrának. Aztán csupa meglepetés, jók az utak, és mindent lehet kapni, legújabb traktort és kínai, strasszköves neszesszert, bármelyik faluban átlátszó gumicsizmát és svájci bicskát. Nagyvárad részben gyönyörű, részben viszolyogtatóan régimódi. Szecessziós homlokzatai majdnem ránk esnek az égből, mikor felnézünk rájuk. Az üvegportál mögött focicsapat ebédel menzaszagban, betűtészttát. A múlt csupa szilánk, betört ablaküveg, szocialista; a jövő: kibetonozott, olasz, német, spanyol. Por és hamu, csillogás, füst és szmog keveréke a város. Állítólag újabban innen is inkább délre vándorolnak a fiatalok, szívesen és gyorsan túllépnek a városfalon, Kolozsvárra, Bukarestbe, táncolva hagyják el a várost, előző este nagy mulatságot csapnak a pálmafás Tarzan Casinóban.

Mindenütt építkezések. Ez az ország a boldog várakozás földje, kicsit másra számítottunk. Rombolásra, rohadásra, lassú ébredésre, hosszú ebédekre és kellemesen nyomasztó, semmittevő sziesztára. Ehelyett az emberek mozgásba lendültek, ha megláttak minket. A karjukat rögtön megemelik, a lakosság mosolyog és integet, borostás és gyűrött arcát eltakarja a nyílt és kendőzetlen öröm, derűs és reményteli pofát vágnak. Maga miben reménykedik? Mindenben. A szó igaz értelmében, itt hisznek a szavakban. Az Unió csodafegyver. Szópuska. Semmi hamis nincs benne, a falvak és a városok lakói minden további kérdészködés nélkül lecserélik a zászlóikat, és kiteszik a román trikolór helyére a kék alapon sárga, sorba terelt, egyesült csillagokat. Nagyváradon több kamaszlányt látunk az utcán, aki uniós pólót hord, apró tölcsermellét kidomborítja, cigizik, és közben büszkén viseli a csillagokat, mint egy márkajegyet, mint a felnötté válás első, kellemes ruhadarabját. Legszívesebben sportversenyre is abban mennének, meg dolgozni, ha lehetne róla szó, abban utaznának a Fekete-tenger partjára, eldicsekednének a törököknek, lám sikerült, bent vagyunk.

Romániában utazni: konjunktúra. Sűrű programunk van, mert rohamléptekű a fejlődés, amit meg kell figyelni, számunkra mégis inkább vesszőfutáshoz hasonlítható, csak állunk és nézünk, nyomorgunk saját lelkünk terhétől, nem tudunk igazán feloldódni, mert folyton valami hazugságot sejtünk. Több száz évet behozni tíz év alatt, rövid táv. A bevásárlóközpontban olyan szatyrot kapunk, melyen az *I Love Europa* felirat olvasható. Mi sokkal melankolikusabbak vagyunk, mint a helyiek, keserűen kelünk át egyik országból a másikba vásárolni, és szomorú az arcunk, amikor a megapláza parkolójába érünk és vidám színek vesznek minket körül. Csak állunk, mint a cövek, ezek hogy szerethetik ezt?

Szinte vonszoljuk magunkat a magyar pesszimizmusból és kedvetlenségéből a mosolygó, román Európába.

Aztán persze látva a vidám környezetet és a napos természetet, a buszon is egyre jobb lesz a hangulat, tetőfokra hág: hátul kezdődik az éneklés, középen fogy a vodka és a cujka, a mics zsömlével édes, elől a térkép helyett már a fűízű műgumicukor a sláger. De alig telik el két óra, egyszerre megint sötét felhők gyülekeznek. Egyik pillanatról a másikra évszázadot lépünk vissza. Ugyanannak a falusi utcának az eleje és vége közt több évtizednyi a különbség, az első ház szupermodern, aztán egy sárból tapasztott, s a faluvégen faviskó korhadt fenyőből. Sártengerben cigarettázó emberfejek. Fehér csóvázak, rozsdás csóvázak. Rózsaszín bugyiházak. Bontás. Építkezés. A városok pereme ugyanaz, pláza: Metro, Cora, Obi, Praktiker. Visszafelé azért betérünk, veszünk olajbogyó- és halkonzervet, mert az nálunk otthon mégsem ugyanolyan.

Elhagyjuk Nagyváradot, fürdőhelyek tűnnek fel, égkék szállodák fehér márványkerítéssel és kiadó szobákkal, gazdag balkáni neobarokk. Vonzó giccsfalvak. Néhány gúnykacaj száll ki a buszunk ablakán, de visszakapjuk őket, egyenesen a szánkba hullnak. Rágógumi, ami visszatapad. Megérdemljük: a cinizmus szárnalmas ebben a helyzetben. Mi sem vagyunk különbek, mint ezek a levakolt, rozoga épületek, belül repedünk. Az új román ízlést nagyon is komolyan kéne venni. A palotáknak a többségét olyan tulajdonosok építették, akik külföldön dolgoznak, még hozzá elég keményen bedolgozzák magukat az olasz és a spanyol ízlésbe. Ácsok és kőművesek házai, akik jelenleg Nyugat-Európát építik. Egyszerre két házon is dolgoznak. Az ebbe a kis bihari faluba húzott téglafal csak látszatház. Akik építették, nem jönnek vissza, a házak többsége félkész és kong az ürességtől, a palota a tulajdonosok otthontalanságának szimbóluma.

Jó úton járunk. A paravánok háttérében megcsillan a Bihar-hegység láncja, a májusi zöld gyeptakaró, először dombok, aztán a hegyek következnek, a csúcsokat még hó fedi. Mi most nem oda tartunk. Lent maradunk a medencében. Igyekszünk azon az úton haladni, amelyen annak idején a német kolonisták bejöttek Transzylvániába. Lent, a földszinten, biztonságban.

Annyi korhadt legenda él betelepülésükről, hogy csak elég pontatlanul lehet a szász múltat kinyomozni. Ha meg szeretnénk határozni a föld ősi jogát, jobb, ha visszafordulunk. A románok szerint ők vannak többen. A szászok eleve kiesetek, eladták őket. A magyarok még mindig követelőznek. Ugyanígy a mai napig vészes bonctannak ígérkezik, hogy melyik faluban ki volt előbb, mikor épült a templom, és melyik egyház tette le az alapkövét. Rengeteg a gödör az építkezések miatt, a régészek így hetente közlik újabb eredményeiket a napi sajtóban. Gyorsan továbbbizkolunk, még mielőtt valaki (lelke) felülről átírná az utunk irányvonalát. Nem szívesen hagyjuk magunkat eltéríteni a közelmúlt felé, és különben is, minket folyton csábít a jövő, vagy a legeslegrégébbi dolgok érdekelnének, azok az idők, mikor még nem volt semmilyen mítosz és nem volt történelem sem, semmi sem volt, a semmi, amire ráléptek a szászok.

Az egykori *Gyepűre* lépünk. Puha és kietlen. Gyönyörű és foghíjas. Három folyó osztja: a Sebes-Körös, a Fehér-Körös és a Maros. De egyik vízébe sem lesz időnk belekóstolni.

Szinte perzsel a nap, pedig még csak május van. Ide is elért a globális felmele-

gedés. Holnapután azért csak fel kellene kapaszkodnunk a hegyekbe, a Retyezáton friss, vad és hűvös levegő várna ránk, jég és csúszós moha, a legkülönlegesebb fajokkal és leggyilkosabb gombákkal. Ilyenkor még többméteres hótakaró borítja a vad gerinceket, ám a medvék már másznak felfelé. Addig persze még sok gödör fekszik előttünk, amelyeket valahogy át kell lépnünk, vagy amelyekbe bele kell esnünk, hogy megértsük ezt az országot.

Nemzetépítkezések

Mikor kislány voltam, kerítést építettünk, mert házat terveztünk üres, frissen vett telkünkre. Oszlopokat betonoztunk a földbe, drótot feszítettünk közéjük, két hét alatt simán felhúztuk. Tavasz volt, betonkemény, meleg munka. A kerítés csak állt magában és már jócskán kiütött rajta a rozsa, mikor felraktuk évek múlva a pince falát. Amikor az ácsok befedték a tetőt, kidőlt a kapu egyik oszlopa, ráesett a kutyánkra, és elszakadt a drót néhány helyen, a kutya meghalt, öreg és süket volt, meg vak, de mi megsirattuk, akárcsak az oszlopot.

A ház készen lett, csak hogy nem volt hozzá kerítés. Apám úgy mondta, renoválni kéne azt a kaput, de mire elkészültünk vele, omladozni kezdett a vakolat, berepedt a téglafal. Telt-múlt az idő, és mi csak a magunk módján haladtunk vele. Előre kettőt, hátra egyet, néha így is elbotlottunk, vagy beleestünk egy sítetes gödörbe. Nem értettünk az építkezéshez. Vagy csak a lelki alkatunk olyan, hogy amit lehet, elhalasztunk. Túlságosan lassan érett meg bennünk a legtöbb elhatározás, mire végül megérett volna, már csak a régi alapok voltak meg hozzá; a régi, kopott, ósdi koszorúra kellett volna felépíteni valami teljesen újat, ami nem is illett oda, se színben, se formában. Ez ment, így tudtunk élni. Évről évre egyre jobban kezdtük begyakorolni a renoválásokat.

Magyar gyerekkorral könnyű Romániában utazni, minden világos.

Egyelőre, ha kinézünk a busz ablakán, jobbra a Béli-hegységet látjuk, balra a Bihari-hegységet, víznyelőivel, barlangjaival. Az Alacsony-Tátrára emlékeztet: a szlovák huták fúrják a hegyet, azoknak az embereknek a szaga terjed, akiket egykor betelepítettek ide ércet bányászni. Érc és faszén szag van. Ahogy haladunk, egyre több az etnikum, és minél beljebb megyünk, minél feljebb kapaszkodunk, annál több nép szorul össze. A templomok is szorosabban vannak. Görög katolikus falvak, s néhány református. Belényes, Cebe, Déva és Szászváros (Broos). Szászváros felől kanyarodunk le majd Algyógyra, ott lesz a szállásunk a református lelkigyakorlatos házban. Kicsit izgulunk, hogyan lesznek az ágyak, elég hosszúak-e, puhák, lyukasak, ki kívül alszik, van-e fürdő. Cédulákon felszjtjuk a szabad helyeket. Persze semmi sem úgy lesz, ahogy elterveztük. A szállásunk tizenhét puha, bolhás ágy egy szobában, egy zuhanyzóval, cserébe a toalett ablakából a Retyezát csúcsai látszanak, Erdély legvadabb és legszebb hegyvonulata; két rotunda a kertben, egyik középkori, még operatőr utastársaink is csak az utolsó előtti nap fedezik fel őket, annyira belesimulnak a rendezett kertbe.

Az egyik rotundában lesz egy kabát és egy nagy énekeskönyv, színesre rajzolt kották és zsoltárok. Egyetlenegy református magyar család él a faluban, és

épp rájuk panaszkodik az imaház gondnoka (ki másra?), hogy nem túl rendszeresen járnak, igen, kimondom, teszi hozzá éneklő, áhítatos hangon, sokat vannak el a városba'. Magában pásztorkodik a lelkükkel a tiszteletes. Üres a templom, mondom okosan, dehogya, a templom sosem üres, felel ő, a templomban Isten lakik, nevet.

Visszakanyarodunk az útra. Belényesre érünk. Vásárváros, annak idején itt találkozott az alföldi áru a havasi portékával. Mikor Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, fontos szerephez jutott, 1940-ben, mikor Nagyváradot elcsatolták, a román értelmiség ide menekült. Az egyik legizgalmasabb hely, csak nem látszik rajta. Kívülről sivár és unalmas. Panelek és földszintes parasztházak alkotják. A könyvesboltokat keresem, újságokat, amolyan láthatatlan kellékeit egy régi, letűnt kultúrának. Nem látok semmit. Nézzük a piacot, de csak a poros utcák vannak. Nincs letűnt kultúra, ez micsoda hülyeség. Végül találunk egy E. Cioran könyvesboltot, mintha a szemünknek építették volna, üres. Később olvasom, hogy Cioran Sibiu (Nagyszeben) mellett született, Párizsban élt, de egyáltalán nem írogatott a szülőföldjéről, csak egyetlenegyszer említi. Egy szem utalásában állítólag áhítózza emlékezett meg Szeben csodálatos főteréről, feltehetőleg a Nagypiacról. Ez nem túl sok mondanivaló egy filozófustól. Különben semmi sincs a városban, panelházakkal rakták teli, miután ledózerolták a polgárházakat. Itt is, mint a legtöbb erdélyi város előteréből a központba lépve, hirtelen eltűnnek a falusias házak, hogy átadják helyüket a repedező monstrumoknak, a gigászi tervgazdálkodás tárgyainak. A városok izgalmasak, de cserébe porosak és kaotikusak. Legtöbbször kerülöm is a hősi emlékművekkel ellátott főtereket. Szerencsére nincs olyan sok belőlük, mint Ukrajnában, vagy csak már szétmállottak, eldűltek. Nincs pénz az emlékezetre.

Következő állomásunk Rény, itt készítik a dobozos vodkát és egy vörös színnű, amorf italt, mire a buszunk hátuljában ülő csapat felkiált, hogy, Drakulina, ott ülnek a fejek. Szomjasak. Vagy pisilnek, mindegy, állandóan megállunk miattuk, és iszunk, és iszunk. Kék és vörös tejet. Valaki a sárga műszeszt szereti, olyat még nem láttam.

Baia de Criș Tebea. Megnézzük a román nemzetépítés emlékművét. Körbelődörögjük, így helyesebb. Fáradtak vagyunk az állandó, intenzív figyelemtől. Hosszan időzünk, és találgatjuk, mi történhetett itt?

Néhány sírt és fát látunk, de mikor közelebb megyünk, kiderül, hogy nem. A vihar többször döntött ki fákat errefelé az utóbbi években. Horeának, a román Dózsának pár tonna betonnal kiegészített tölgyfacsonkja áll előttünk, itt izzította a hős vezér a parasztokat. A román történetírás szerint a francia forradalom vezetői is rá vetették vigyázó szemüket, csak sajnos ugyanazokat a hibákat követte el, mint utóbb Robespierre. Lázadása sikertelen forradalom, és így persze elfojtott kudarcra lett a román nemzet ébredésének. Egyik oldalról gyönyörű, vastag, öreg fa, másik fele betontámasz. Élettelen, romlékony törzsét évente újra kell festeni. Fantasztikus, átérthetetlen és, mondhatni, felfoghatatlan, hogy mire képes a természet. Ez a csonka fásultság a temetőben, ez volna az erdélyi románság szimbóluma? Igen és nem. Annál több és kevesebb. Ez már a jelen. Nemsokára kivágják a fát, mert tovább nem renoválható. Kivágják, feldarabolják, lepasszírozzák és papír készül belőle, a papírból könyvet nyomtatnak, a könyvben pedig

új mondatokat találnak ki a történelemtől. Vagy egyszerűen csak tűzre dobják, hogy melegebb legyen.

A temető melletti Magazinban megint megiszunk valamit, ezúttal egy azúrkék töményt. Vidáman távozunk. Cebén még Avram Iancunak, a nemzet ügyvédjének nyomait találjuk, aki élete végén Bécsben megőrült, vagyis megbolondult, mert rájött, az osztrákok becsapták. Az ő szobra is kissé formátlan, de még jó, hogy Marosvásárhelyen lehet úgy kávézni a főutcán az ortodox székesegyház mellett, hogy csak Iancura látni. Vásárhely kárpótol a Cebén látottakért. Iancu délcegen ül hatalmas lován, kezét lóbálja, tartása erős, alakja hatalmas, oldalán kard, töretlen figura. Persze nem az. Akárcsak Széchenyink Miskolc főterén, sír és tombol és bömböl. El fog jönni az idő, és a házak mellett renoválják majd a Ceaușescu-korszak ósdi rögeszméit, átgondolják és újraalkotják a hatalmas műveket, lecserélik őket valami kisebbre, hogy izgalmasabb látványt nyújtsanak, és akkor igazán unalmas lesz az út Szeben felé, mert semmi sem marad a diktátorból. De az még szerencsére messze van.

Keserű véget érnek az összeesküvések, a nemzeti lázadások, az árulások, márpedig Erdély történelme tele van velük. Nincs ebben semmi különös, zilált és szilánkos a táj, kevert, csonkolt. Folyékony és habzó, csupa dús erdő és zabolátlan patak kíséri az úttestet. Vad hegyek. Kimért szántók. Biharból Hunyadba kanyarodunk, rögtön Ribicén megnézünk egy templomot, amelyben nemrég egy Szent György- és egy Szent István-freskót találtak, úgy 1470-ből. Római katolikus templom volt eredetileg, aztán ortodox lett. Kis magyar nemzetépítés, úgy kell lekaparni a falról, kiásni egy betömött lukból. Megint elkanyarodunk.

Bevágunk Hunyad megyébe. Déva: panellodzsák, zöld négyemeletes és piros tízemeletes betontömbök. Kazettás ablakok, a buszgyár termékei, mintha a lakások járművek volnának. Alvóváros. Csövek és házak. Magányos, befele forduló, redőzött arcú emberek, ők nem lelkesek, csöppet sem azok. Többségük munkanélküli. Kis csapatokban mászkálnak délben az utcán, néha nekimennek egy oszlopnak, van, aki a kirakatban alszik, egy műanyag széken ücsörög egész nap, nem látom pontosan, nő-e vagy férfi, lehet, hogy ő az egyik útitársunk...

Mikor megépítették a paneltömböt a főter körül, új korszakot szerettek volna írni. Déva a kulturális és az ipari forradalom városa volt a diktatúrában. A parasztházakat mint a falurombolás fontos és látványos alkatrészeit ledöntötték, hűlt helyükön sírkövek a panelek. A falvak mégis erősebbek és szívósabbak, jobban megmaradtak, s a szocialista városok utcái ontják a falusi hangulatot. Egész nap kint ülnek az emberek az ablakban, trécselnek, trécselésük munka. Egyik tízemeletes házból átkiabálnak a másikba. Mi van olcsó eladó? Jött hús? Galambleves? Cujka, csorba, mics. Coke, tej, Fanta, kávé. Cserebere akciók, tyúkok, kecske, virág, műanyagjáték- és gyümölcsárusok a lichthofban. A teraszon paprikát termelnek, és kútból isznak.

Déva hatalmas, átépítés alatt lévő terén lenyűgöző látványt nyújt a tornászlány bronzszobra. A szobor négy mozdulatból áll. A tornász hátraszálltót indít, de mielőtt a lába elemelkedne a földtől, véget ér a mozdulata. Visszarakja a gravitáció a talapzatra. Tervezője fiatal, erős lányt szeretett volna ábrázolni, de csak egy összetett emléket hív elő. Apró tornászlányok jutnak eszembe, a tévében figyeltem őket, az olimpiáról közvetítették. Fejük a vállukba olvadt, volt olyan kö-

zöttük, akinek alig volt nyaka. Szerettem nézni, ahogy a szalaggal, karikával, buzogánnyal repülnek kék-sárga-piros dresszben, ritmusosan, sosem tévesztenek ugrást, a szám végén pedig nem lépnek félre, egy millimétert sem tévesztenek. Hajszálpontosan tudták irányítani a testüket. Mennybe mentek a közvetítés alatt, aztán visszahulltak. Szinte repültek, de leestek. Eltört a buzogány, szétszakadt a szalag. Szabadnak látszottak, pedig az alakjuk börtönben volt. Mikor vége volt a gyakorlatnak, és a kamera közel ért hozzájuk, apró, formátlan testükkel meghajoltak a szurkolótábor előtt. Először még mosolyogtak, formabontók voltak, és egyáltalán nem a klasszikus diktátort idézték. Aztán ez a túlságosan közeli pillanat riasztóan számolta fel a lányok érzéki szabadságát. Nem engedték nekik, hogy felnőjenek, ilyen kicsik maradtak. Ha nyertek, az állami giccs életük legboldogabb pillanata lett.

Vakvágány

Vörösércszag, vasízú táj.

Közeledünk a bányatelephoz. A tájat védett rezervátummá nyilvánították, így a vörös vascsontvázak látványa még lehangolóbb, mert nem lehet eltakarítani őket. Újjáépíteni a legnagyobb esztelenség volna. Az ipartelep végeláthatatlan. Határtalan, és minden botrányos képzeletet felülmúl. Talán ezért építették. Ehhez foghatót még sosem láttam, mintha metafora volna, semmi valóságos nincs benne. A hegyek közt, a természetes medencében a vörös színű meddőhányók egymást érve fúródnak a földbe. Több kilométer hosszan elnyúlnak. Az egykori bányatelep a Ruzska-havasban indul és a Zsil völgyében ér véget. Az ipar itt nem a fejlettség jele, mint azt a felvilágosultak vélték, hanem a pusztulás és elvándorlásé. A civilizáció beteges csonthalmaz. Vajdahunyad vára alig különbözik a környezettől, barna és vörös ércfestékkel van leöntve. Állítólag Mátyás műrepszánsz lodzsája nyújtja a legszebb ipari látványt. Jövőre fizetni kell érte. Mintha ezek a csontvázak épületek képtelenek volnának megszűnni, lerombolódni, összeomlani, romhalmazzá válni, egészen Algyógyig kísérenk minket.

Egykor osztrák és szlovák betelepülők kezdték a vasérc kitermelését a Ferdinandsbergen, százötven évvel később Hunyadi János és az egész tizenötödik század emlékeire ráakódott az érc. A fekete holló vörös. Bemegyünk az egyik gyárba. Van olyan paraszt, aki az állatait legelteti a meddőhányóban, belekalkulálja, hogy bármikor ráeshet a tehenére egy vasrúd, de akkor is megéri. Itt több a fű, mint az úton és a nagy vágányok mentén. A kis csillék mozdulatlanul várják a lassú kérdést. Akad olyan, aki több tíz kilométert utazik ide szekéren, hogy gyűjtsön néhány vasdarabot. Velük is a gyárban találkozunk. Az őr nyugodtan figyeli őket, akár egy járatlan vagon, háttal, neki mindegy, ki parkol tilosban. A faviskók még állnak, egykori bányászok garázsai, sufnik, hobbiszobák a domboldalon, nyugodt, fekete, szmogos víkendeket idéznek. Üres kutyaházak, melyek már a kóbor kutyáknak sem kellene. A kutyák a várlátogatókat ugatják, és véres szájjal szopogatják az odavetett csontokat.

Szekerek kanyarodnak ki a tiltott telep kapuján. A rudak a platón utaznak. Boldogan mosolyognak a rablók, főleg nők és gyerekek, örülnek és lelkesek,

mert holnap lesz mit enniük. Mások szerint munkát és kenyeret adott a bánya, nem szabad bántani, leírni, leradírozni. Eltüntetni meg úgysem lehet, jobb volna hallgatni róla. Önszántából nem megy el innen senki sem, csak ha elüldözik, csak ha rákiabálnak, takarodj.

Románia új falakat húz, spanyolfalat. Majd egymillió munkása dolgozik Spanyolországban, köztük az egykori petrozsényi ipartelep családjai, akik már biztos, hogy nem jönnek vissza. Egy házat még felhúznak a szívüknek valamelyik bánya környéki faluban. Elkezdik, de ritkán fejezik be. Itt is csupa félkész épületet látni az út mentén, mint Nagyvárad után. Befejezetlen paloták, nem, ezek már inkább csak nyaralók, hobbiházak. Olaszország, Németország lesz az otthon.

Elérjük Szászvárost. Algyógy már csak öt kilométerre van.

Terra saxonum

Mondják, volt egy durcás nép tőlünk délkeletre, amelyik féltette a házait; tartalékát, éléskamráját titkolta mások elől, szekerét és szerszámait takargatta. Se magyarnak, se székelynek, se az oláhnak nem adta ki, cselesebb volt bármelyiknél. Oda ne menj hozzájuk, kiáltottak Erdélyben! Amerre ők laknak, hiába indulsz, városaik vastag várai bevehetetlenek, és nem teszi jól, aki békésen kéredzkedik hozzájuk, de az sem, aki erővel akar behatolni, mert nem fogadják, visszaverik. Szorosan maguk közt élnek.

Siebenbürgen múlt idő. A nép, amely így nevezte ezt a tájat, már nincs Erdélyben. Elvándoroltak, visszamentek, mindegy, hogyan mondjuk, csak néhány százan maradtak; elűzték, kicserélték, visszaadták őket az anyaországnak. Ha tudtuk volna előre, hogy nincsenek, el sem indulunk, ez világos. De mikor az utolsó előtti napon Szászvárosba érkezünk, és onnan egyenesen Nagyszeben felé hajtunk, a májusi napnál is világosabb lesz, hogy igenis élnek még szászok Erdélyben. Mintha leugrottak volna egy fényképről. Frissen vakolt a házuk, nagy, magas a kőkapujuk, akárcsak száz évvel ezelőtt; traktoraik szántják a földet, iskolákat alapítanak, evangelizálnak, nyomulnak a tőkepiacon, és a gazdák már a nyári termésre készülnek.

Azért kipróbáltuk, valóban igaziak-e. Bekopogtunk hozzájuk, és kinyitották az ajtót. Bementünk, hátravittek. Tiszta volt az udvaruk, gazdag a porta, megannyi szerszámuk, a legkorszerűbbek az Unióból, és persze a régiak, faeke, kapa, dísznek a ház falán; szorgalom a szobákban, friss szagok a szekrényből, rézedények. Büszkén mutogatták portájukat az újdonsült, szász gazdák (Emil, Petru, Constantin, Theodor és Mihai: Erwin, Hans, Joachim és Franz), az erdélyi lakosságcsere nyertes figurái.

Kelet-Európában aligha akad izgalmasabb a hűlt helyeknél. A lukaknál. Luk az úttesten, luk a földeken, utcákon; aztán hirtelen ott terem a rongyokon a gazdagság, a dús növényzet, erdő, víz, zuhatag és a hegyek, ékszer. Egyszer csak ott terem a semmin a valami, amit még addig sosem láttam, egy eltűnt, elűzött nép helyén egy ugyanolyan. Szorgalmas, takaros, spórolós, rámenős, fullasztó, kedves, magának való, idegen, vékony, kicsi, sznob, kövér, angyali, riasztó, erőszakos; alkat és nem nyomorúság. A szász paradigma minden faji kérdést felülír.

Saját szemünkkel láttuk, ahogy az eltűnt szászok helyén feltűnik egy másik nemzetiség, a román. Az a fajta román, akinek a lelke szász. S ha szász, akkor tulajdonképpen luxemburgi.

A szászok a keresztes hadjáratok idején indultak el Nyugatról, nyolcszázötven éve érkeztek ide, de máig nem tudni pontosan, honnan. Luxemburgból vagy a Rajna-Mosel mentéről, esetleg Flandriából? Erdőt és sarat találtak itt, és megtetszett nekik. II. Géza biztosította a letelepedésüket, cserébe a láp és a mocsár megművelését és országa déli határának védelmét várta tőlük. Bizonyára. A szászok egészen a Vöröstoronyi-szorosig mentek, három települési területet (közösséget) alapítottak, ezek egyikének központja Szeben, német nevén Hermannstadt, utunk célállomása.

Nem, a szászok a jeruzsálemi keresztes hadjáratból visszafelé maradtak itt, annyira megtetszett nekik a busásan termő föld, a dús erdő, hogy rögtön istentől való paradicsomi vidéknek vélték. Egy dolog bizonyos, a szászok rajna-frank és luxemburgi német nyelvjárást beszélnek, ezért alig érteni őket. A mai szász pedig (kicsit már román lélekkel) egyáltalán nem beszél németül, és mégis érteni véljük.

A szorgalmas betelepülők, a munka katonái, pár év alatt a dagonyából és a fekete erdőkből szántóföldet alakítottak, és felhúzták a dombokra Szeben városának vastag falát. Erdély legkívánatosabb fővárosát alapították meg, kívánatosat, de bevehetetlent. A Moldvából, a Havasalföldről vagy máshonnan ideköltöző családok most átveszik az erényes szokásokat, a diktatúra sarát pedig amilyen gyorsan csak lehet, elpucolják.

A szászoknak minden gonosz tettükre volt legalább egy biztos okuk, hiszen folyton el akarták venni, amijük volt. Gondosan és udvariasan lekezelték mindenkivel, ha pedig erőszakkal elvettek tőlük, ravasz bosszút álltak. Közösségszerető, jámbor, segítőkész embernek festik le őket a regények, akik a magyarok bujálkodását és szertelenségét ki nem állhatták. Aki Szebent bírja, annak egész Erdélyhez van kulcsa, mondja Móricz regényében Báthory Gábor. A fejedelem feltehetőleg ebből az okból kifolyólag döntött úgy, hogy lemészárolja az egész szász communitast. Szerencsére tervét azonnal mégsem sikerült véghezvinnie, így maradt némi idő a gazdag áru kimenekítésére. A derék szászok ajándékborából úgy beittak, a fejedelem és a hajdúk is, hogy a bejövetelüket követő néhány óra elteltével mindannyian részegen feküdtek a tanácsháza körül, maga a vezér pedig még a lépcsőházban esett el.

Mikor Báthory Szeben főbíráját faggatta, vajon hogy csinálja ez a kis nép a sok vagyont, milyen fondorlatokkal alakítja a kereskedelmet, a bíró csak annyit mondott, hogy a polgárok dolgoznak, uram. Báthory pimaszságnak vélte az igazságot, jó nagyot rúgott előre és megindult Szeben ellen, hiába. Ész nélküli katona volt, akinek végül mégiscsak sikerült lerohanni egy városnyi éléskamrát.

Csak egy torz és csúnya középkori általánosítás szerint befelé forduló nép a szász.

Mikor elindulunk, jócskán mögöttünk a Báthoryak százada. S már előre lehet tudni, hogy nyolcszáz év után, a huszadik század végén hogyan tűnnek el Erdélyből a németek. Az 1970-es évektől kezdve az NSZK egyszerűen kivásárolta

a családokat, kezdetben fejenként ötezer, majd tízezer márkáért. Ceaușescu szívesen adta az „idegeneket”, a bánáti svábokkal együtt egész falvak vándorolhattak vissza „szülőföldjükre”. Csak a baj volt velük, túl szívós emberek voltak, akik vallásukkal és történelmükkel kellemetlenkedtek a csauista nemzeti kommunizmus idején, nehezen törtek meg, az ötletes kulturális forradalmat is visszautasították és nem akartak falvaikból városokat növesztetni, különben besúgásaik és az árulásaik is mind hamisak voltak. Menjenek el, mondták, mindenkinek jobb lesz így.

Eltűnt volna a szorgalom és a féltés, a tisztaság és a fegyelem, a kirekesztés, a zsugoriság és a smucigság is, csak hogy nem tűnt el; a szászok udvarai állnak, néhol szebbek, mint valaha, néhol elkorhadtak, elrepedeztek, de most talán újra felépülnek.

Szászok, magyarok, románok.

Románok, magyarok, szászok.

Erdélyben megkezdődött a néprenoválás.

A Retyezát és a ma született bárány

A táj sarka fantasztikus képet ígér, ugyanazt százszor. Ipar és természet állnak szemben, a dicső múlt meg változik az álmos jövővel, semmi különös. Újra elhagyott csontépületek vázai mellett haladunk, egyre-másra tűnnek fel az ipari turistáknak épülő szállodák és turistaházak. Ez azért mégiscsak álombeli. Lassú felmorzsolódás. Étterem, kaszinó, fogadóiroda, játékgépek minden szállodaportán, pontosan ebben a sorrendben. Riasztó pörgés a falak mögött. Pihenni vágyók rozsdatelepén kelünk át. A világ legabszurdabb sarkát látjuk magunk előtt a takaros Nagyszeben előtt néhány tíz kilométerrel, és ezt tényleg érdemes feljegyezni és felidézni, mikor véletlenül valamikor jó napunk van, és abba akarjuk hagyni a nevetést. Vagy amikor mindenáron a nyertesek közé akarnánk tartozni.

Mielőtt kiérnénk a völgyből, az holdbélire változik. Kő kő hátán, kő a vas alatt. Dákoromán csontok, néhány római település, Demsus (igaz vagy hamis játék), egy templom római kövekből és a régi római utak maradványai. Megpillantjuk Dácia provinciát, egy jókora pacni a szocialista bányatelep ásatásai között. Az egykori fürdő területén veteményes, a kövek szanaszét. A Magazinban vásárolt neonédesség szintén ipari termék, műanyag desszert. Közben kóbor kutyák kószálnak megint éhesen a busz körül, az ipari szemétről jöttek át hozzánk, minden morzsaért vonyítanak egyet. Az út mellett újra és újra feltűnnek az üres csőházak, ablak nélkül, függönnyel, pont fordítva, mint Delftben.

Útközben még megmásszuk a Retyezátot, sőt van, aki eljut a Bukura-nyereg közelébe. Mi viszont, akik az alsó tisztáson megálltunk és ott maradtunk, és csak a hóhatárig mentünk fel, cserébe a rövid útért beszélhettünk a vendégháznál egy volt bányásszal. Ő volt az egyetlen ember a körzetben, aki motyogott valamit a szégyenről, arról, hogy elvesztette az állását. A Zsil völgyéből jár fel kéthetente a menedékházba. Először nem nagyon szól, aztán elered a nyelve, mikor magyarul kérdezzük. Dőlnek a fogai. Töri a tanult nyelvet. A pásztorok fölé szeret járni, mondja, egyedül, jó itt, ugye. Az Unióban milyen? Hát rossz. Néha alig érte-

ni. Itt se jó igazán azért. De jobb, mint lent, régen volt a legjobb. Szégyenlősek erre fele az emberek, nem szívesen emlékeznek. Hallgatni szoktak. És várni. Mit? Hát a céltalan jövőt, mosolyog fekete, kormos ajkával. A jövőtlenség optimista képzele napégette arcán derül, elfordul és otthagyt minket. A medvéket figyel, az erdőt járja, a turisták után szedegeti a csikket és a szemetet, egyedül van és boldog. A völgyet ellopták, számára már csak hegy van, ez a gyönyörű, vad, fekete hegy.

A hegyről lefelé, úgy körülbelül félúton, B. Péter, debreceni író elhatározta, hogy vásárol a faluban egy ártatlan bárányt. A vételt a buszunk vezetője intézte, letelefonált az egyik családhoz. A főzést a jószívű író vállalta magára, Attilával közösen. Hősként mentünk be nyúzni az udvarra, de mikor megláttuk a reszkető állatot, elment a kedvünk a pörkölttől. Hiába, kényes, urbánus fruskák vagyunk, ez az igazság, romantikus nők meg ne nézzék végig a bőrlehúzást, mert reszketnek tőle, mint egy ma született bárány. A bárányszagú, cannabisszal ízesített pörkölt este sokkal finomabb látvány volt, mint a lenyúzott bőr, a véres bunda és a levágott paták, amiket a kutyák olyan jóízűen szopogattak.

Ik bin saxe

Másnap korán keltünk, indultunk a kirándulás végpontjára, Nagyszebenbe. Megint a régiek nyomában lépkedünk, pedig az új dolgok érdekelnek, de csak dőlünk ide-oda a tegnapi pálinkától és a finom húsoktól. Összeszedjük a nyolc széket, a *Stuhlok*at: Broos, Mühlbach, Reußmarkt, Hermannstadt, Leschkirch, Großschenk, Reps, Schässburg. Terra Saxonum földjére lépünk végre, valahogy kiegyenesedünk. Itt élnek a szászok. Sachse', ahogy magukat nevezik. Szászsebes (Mühlbach) az első állomásunk, és itt már jól látszanak a szorosán egymás mellé épített kőkapuk, hódfarkú cserepek ülnek a házakon. A sár lassan felszívódik, a por elszáll. Nincs semmi új, minden a régi, helyreállt a város, mire odaérünk.

Onnan tudjuk, hogy megérkeztünk, hogy jönnek szemben a fényes Audik, BMW-k és VW-k, a német szponzorok. Eltűnik az Erdélyben szokásos Renault és a Dacia. Egy ízléstelen és provinciális kis Svájc! Gazdag és fényes! Nagyszeben Zürich, Basel vagy St.Gallen patyolatával vetekszik. Talán még Nürnberg lehetne, Konstanz, de inkább egyik sem. Csak egy forgatás helyszíne. Egy nyolcszáz éves város földrajzi maradványába érkezünk, amely pont olyan, mintha kartonból vágták volna ki. Szeben valójában lakatlan szigetre hasonlít, melyet néhány percre újra benépesítettek.

Az óváros pontosan renoválva, akár a 19. századi térkép alapján is el lehet benne igazodni. A céhes várostornyok ugyanott állnak, ahol eredetileg felhúzták őket. A Kispiac, a Nagypiac és a patríciumházak, minden rendben, eredeti állapotukban. A városfalon kívül vannak csak új épületek. Olyan jól sikerült a rekonstrukció, hogy bárki képes volna összekeverni az időket. A múlt inkább most van, és ami nemrég volt, az... reméljük, többet nem következik be. Csak a nyelvjárást nehéz még eltalálni. Guten Tag!, int a bádógos cigány, mikor a városháza tornyánál összetalálkozunk. Yes, Turist, Grüsse, mondja a szerelmem, mert nem

tud jól németül, vagy csak mert meglepődött, a cigány sem tudja eldönteni. Innentől kezdve bármit kérdezzünk tőle, mindenre 'Yes' a válasza. Sachse, yes, yes, német, yes, magyar, yes. Auf Wiedersehen! Köszönünk és Yes!

Gyorsan elfutunk. Néhány kanyar után megtaláljuk a Nagypiacot kicsit odébb a város legrégebbi házát, melynek renoválását a Volksbank finanszírozta. Miközben fényképezzük, odalép valaki hozzánk, kezdi mesélni néhány szavas némettudással a ház eredetét, valami furcsa keveréknyelven beszél. Deutsche? Kérdezi. Nem, válaszoljuk, s mintha mi kérdeztük volna: Yes!, kiáltja. Mármint hogy ő német ám, mint a cigány az előbb! Nem, dehogy, mi nem, egyáltalán, de nem érdekl. Ik bin saxe – mondja, és mosolyog. Nem román, nem magyar, nem székely, nehogy eltévesszük, szász.

Úgy járja át a német szellem a várost, mint a huzat a viharos szobát. Mindent felkavar, eltöröl, átír. Az újdonsült szászok hangyaszigalommal vakolják újra a bevehetetlen várat, rekonstruálják az evangélikus templomot, betömik az árulásokot, a műves kapuk és a zajongók ketrece újra régi. Bevehetetlen bástya: Szeben. Az írók nem írnak hazugságokat és a polgármester nyíltan szervezi a német kapcsolatokat. Csillog, villog, kisikált Stadt, szponzorált modell. A főtér kapujában, szinte láthatatlanul bujkál a globalizáció, a Vodafone és a McDonald's. Senki sem kérdezi, ki vagy, mert itt biztosan szász vagy. Ahogy mi is azok lettünk, pedig csak néhány órát töltöttünk a Gösserben és a döneresnél. Azért a legjobban a török kávé ízlett.

A város olyasmit tud, amit Európának ez a sarka még nemigen láthatott. Pár perc alatt identitást váltanak a terület újdonsült lakói. Legyenek parasztok, pásztorok, polgárok, szocialista munkások. Törökök, bolgárok, székelyek, csángók. Nekem ezért a hazugságok hídjá tetszett a legjobban Szebenben. Olyan őszintén ugráltak rajta az iskolás gyerekek, mint egy romantikus történelmi regényen. Itt aztán semmi fantáziára nincs szükség, és máris egy élő legendán taposunk. Romániában tényleg visszarakta a kirakatba egy népet, amelyről azt hitték, eltűntették.

Hangyák, Cica. Ez Európa. Munkamorál, szorgalom, ragaszkodás, ilyeneket okoskodott T., a szerelmem, mikor a *Der Brunnen vom Grossen Platz* mellett álltunk, és már nagyon kellett pisilnem, mert annyi német sört ittunk. Elmentem egy uniós kávézóba, ráültem az uniós vécére, és uniós csapatban mostam kezem, luxemburgi törülközővel szárítottam. Mire visszajöttem, a szerelmem ott állt egy uniós zászlóval. Egész úton csak ezt az egy képet kérte tőlem magáról. Az út legjobban sikerült mosolya került rá, mert T. igazán lelkesen tekint rajta a jövőbe. A szerelmem, aki ezúttal elkísért, mindenben csalódott. Mert semmi sem úgy volt, mint a Kelet-Európáról szóló könyvekben. Hanem úgy, mint határtalan képzeletében.

Miskolc-Algyógy, 2007. május 9-13.

Olvasmányok

Síbiu. Guide touristique. Reiseführer, House of Guides, Bukarest, 2007.

Wilhelm Andreas Baumgärtner: *Der vergessene Weg. Wie die Sachsen nach Siebenbürgen kamen*, hora Verlag, Hermannstadt, 2007.

- Pukánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*, Attraktor, Gödöllő, 2003.
- Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*, Imedias Kiadó, Kozármisleny, 2006.
- A hamis malvázia. Romániai német elbeszélők*, B. Fejér Gizella, Póka Endre, Ritoók János, Vályi-Nagy Ágnes (ford.), Európa, Budapest, 1981.
- Adolf Meschendörfer: *Corona*, Kós Károly (ford.), Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1993.
- Erwin Wittstock: *Látomás. Elbeszélések*, B. Fejér Gizella (ford.), Kriterion, Bukarest, 1973.
- Franz Hodjak: *A folyosón. Elbeszélések*, Végh Balázs, Veres István (ford.), Pont, Budapest, 1999.
- Móricz Zsigmond: *Erdély*, Helikon, Budapest, 1983.
- Hajdú Farkas Zoltán: *Szászok – egy árulás*, Koinónia, Kolozsvár, 2004.
- Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*, András János (ford.), Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999.

ORWELL, NÁDAS, KERTÉSZ – TRAUMA ÉS REPREZENTÁCIÓ

„ami vagy még,
ferdére áll”
(Paul Celan)¹

Képesek vagyunk-e elképzelni, hogy mi a túlélés, mit jelent túlélni, amíg életünket a születésünktől számítjuk, és nem egy olyan eseménytől, amely mintha jövátelhetetlenül megtörte volna életünk vonalát? Vajon mi vezet Des Pres² azon megállapításához, hogy az élet végső soron valójában túlélés? Mi az a törés, az a cezúra, amely az emberi életet túléléssé képes változtatni? Erre a törésszerű, radikálisan negatív, szeizmikus eseményre a trauma elnevezést használjuk. A trauma a pszichoanalízis értelmében valami teljesen idegen. Freud az idegennel való találkozásról beszél, amely kitörölhetetlen nyomot hagy maga után. Ezekre az emlékekre sem igazán emlékezni nem lehet, sem igazán elfelejteni őket. Sokféle esemény válthat ki traumát, azonban a traumatizáció hatásmechanizmusa és következményei a szubjektív élmény tükrében részben tárgyalhatók együtt.

1. A határhelyzetek

A pszichológiai, pszichiátriai és pszichoanalitikus szakirodalomban a traumának különféle meghatározásai léteznek. A szó az átfúr igéből keletkezett, külső behatás nyomán előálló sebesülést jelent. A szó pályafutása akkor vette kezdetét, amikor a pszichológia átvette a baleseti sebészetben a fizikai sérülésekre használt „trauma” elnevezést, és azt a lelkiekre alkalmazta. A pszichológiai definíció értelmében traumának tekinthető minden olyan egyszeri vagy krónikus lelki és/vagy testi extrém abúzus (például nemi erőszak, baleset, gyógyíthatatlan betegség, fontos személy halála, természeti katasztrófa, válás, totalitárius hatalomnak való alávetettség stb.), amely hosszantartó és diszfunkcionális emocionális reakciókat vált ki a túlélőben, tehát nem képes azt feldolgozni, ezért az érzelmi háztartás, az identitás, a szociális kapcsolatok és a globális jelentésrendszer negatív módosulásaihoz vezethet.

A trauma átélésének vizsgálata a határhelyzetek szférájába utal minket, amely szituációk elemzése segítségünkre lehet abban, hogy a traumatizáció kialakulását nyomon követhessük. Ilyen határhelyzetként vizsgálható a totalitárius diktatúrák kínzószobája vagy a koncentrációs tábor. „A láger az a tér, amely akkor nyílik, amikor a kivételes állapot szabályként kezd működni”, olyan intézmény amely nem volt alapítva, hanem egyszer csak ott volt – írja Agamben.³ Egy „darab föld”, amely a normál jogrenden kívül helyez-

¹ „was du noch bist, legt sich schräg” Celan, Paul: „Freigegeben”, in: *Gesammelte Werke, Zweiter Band*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000. Magyarul: in: *Halálfüga*, Európa, Budapest, 1981.

² Des Pres, T.: *The Survivor: An Anatomy of Life in the Death Camps*, Oxford University Press, New York, 1976.

³ Agamben, Giorgio: *Homo Sacer*, Suhrkamp, Frankfurt, 2002. 177. o.

kedik el, azonban abban a pillanatban megszűnik valamin *kívülinek* lenni ez a tér, amint renden kívüli állapota lakói számára *normaként* képes realizálódni. A KZ-t megjárt pszichológus, Bruno Bettelheim szerint ezekben az extrém szituációkban arra megy ki a játék, hogy „emberi lények” maradunk-e, vagy sem. Azonban felmerül a kérdés, hogy mi lesz az emberrel, ha a láger terében az embertelenség válik normává. Amit a pszichológus *emberség* alatt ért, leginkább csak érezzük, igen nehezen határozható meg az úgynevezett „ember mivolt”, mindenesetre legelőször a humanizmus emberképe juthat róla eszünkbe, s így konnotációja, jelentésmezeje feltétlenül *pozitív*. Az ilyen szituációkat szemügyre véve fény derül arra, hogy milyen ez az emberi lényeg a normalitásban, amely határszituációkban az embertelenséget tudja mindennapiságában normává tenni.

Vizsgálódásom irodalmi alapjául Orwell 1984 című regénye kínálkozik, amely szemléletesen mutatja be a totalitárius diktatúrák hatalomgyakorlásának eszközét: a kínzást, amellyel a szubjektum szubjektum voltától, ha tetszik ember mivoltától megfoszthatóvá válik. Látni fogjuk, hogy akár a láger, akár a kínzás tere és normái erősebbnek bizonyulnak az embernél, és a túlélés ténye önmagában nem sokat ér, mert kikerülve ebből a szituációból a túlélők számára egy radikálisan új világ nyílik, amelyet nem tudnak visszakapcsolni addigi életük folytonosságába.

„De ha a cél nem az életben maradás, hanem az embernek maradás, végül is mit számít a [kínzás]?”⁴ – érvel a regény elején Winston, Orwell hőse. A kérdés számára akkor vetődött így föl, amikor még absztrakt morál lebegett a szeme előtt. Vagy életben vagy embernek maradni: a kettő a kínvallatás határhelyzetében maradéktalanul kizárja egymást. Csak úgy maradhatok életben, ha e helyzetekben, melyekben „ember mivoltom” méretik meg, kevésnek bizonyulok, azaz a kínzóim elérik, amit akarnak. Ha pedig valamely alig körülhatárolható erő birtokában ki tudok tartani, ez csupán végsőkéig való kitarást jelenthet: ember maradok, de halott ember. Hogyan írja le ezeket a szélsőséges helyzeteket, határhelyzeteket Orwell? A kínzás hatásmechanizmusát transzparensen szedi ízekre, és az emberi identitás kifosztásának fokozatait és mélységét végtelenül árnyalt, plasztikus módon képes ábrázolni. A „Szeretet Minisztériumának” falai között kínzással, kábítószerekkel, az ember idegreakcióit kimutató finom műszerekkel, álmatlansággal, magánzárkával és állandó vallatással történő fokozatos kifárasztás történik – természetesen a szeretet nevében. Ezekben a totális szituációkban az ember védtelen és kiszolgáltatott, amely állapottal a másik, erősebb fél totálisan él és visszaél. „Hogyan érvényesítheti a hatalmát az egyik ember a másik fölött, Winston?” – kérdezi O’Brien, hőstünk kínzója – és azonnal meg is válaszolja kérdését:

„Úgy, hogy szenvedést okoz neki. Az engedelmesség nem elég. Amíg nem szenved, hogy lehetne az ember bizonyos afelől, hogy az illető az ő akaratának engedelmeskedik, s nem a sajátjának? [...] A hatalom abban rejlik, hogy az emberi lelket darabokra tépjük, s aztán olyan új alakban rakjuk össze, amilyenbe akarjuk.”⁵

És ebben az alakjában az ember megszűnik a maga ura lenni, pedig szubjektivitás vagy az autonóm döntés lehetősége enélkül nehezen elképzelhető. Szilágyi Ákos elemzésében⁶ Winston és O’Brien küzdelme a tudat világán belül marad. Csakhogy nem érvekként operálnak: a tudat módszereivel, hanem kifinomult kínzóeszközökkel. A tudatot szenvedéssel, testi kínzással törlik meg. A tudathoz *a testen keresztül* jutnak el. „A fájdalom színe előtt nincsenek hősök” – jön rá Winston már az első ütés után, megérti, hogy a testé-

⁴ Orwell, George: 1984, Forum, Budapest, 1986. 133. o.

⁵ I. m., 211. o.

⁶ Szilágyi Ákos: *Ezerkilencszáznyolcvannégyen innen és túl*, Magvető, Budapest, 1988.

nek nem ura, a kívülről okozott fájdalom, ami bár az ő fájdalma: nem képes uralkodni. Sőt ezen a fájdalom keresztül ő maga válik mások számára uralhatóvá. A teste ellene fordul, Winston immár nem egységes testi-lelki entitás, hanem egy olyan tudat, amelyet saját testén keresztül törnek meg.

„Teljesen ki leszünk szolgáltatva – mondja Julia Winstonnak. Csak az a fontos, hogy ne áruljuk el egymást, bár a sorsunkon az sem változtat majd egy hajszálnyit sem. [...] Azt kikényszeríthetik, hogy bármit – bármit mondjál, de azt nem, hogy azt gondold is. A lelket nem keríthetik hatalmukba. [...] Ha az ember érezni tudja, hogy embernek maradni érdemes, diadalmaskodik felettük, még ha nem is lesz semmi következménye diadalának.”⁷

Érdemes embernek maradni – morálisan érti persze. Azonban ezekben a helyzetekben a kiszolgáltatott ember reakciója nem döntés kérdése. Az akarat fájdalommal megtörhető. A kínvallatás során a testet bár a tudat ellen fordították, a kettő mégis össze van huzalozva. A tudat nem képes a test kínzása fölött „szemet hunyni”. Erről számolnak be a légerek túlélői is: „miben rejlik az erő és miben a gyengeség? Nem tudom. Nem tudjuk. Még senki sem tudta világosan meghúzni a határt a fájdalommal szembeni úgynevezett »erkölcsi« és ugyancsak idézőjelbe teendő »testi« ellenállóerő között”⁸ – olvassuk Amérynél. Tehát a kitartás a kínzással szemben nem a jellemvonások minőségéből összeálló jellemeszilárdság kérdése, s mégis a test alkotja az erkölcsi ítélet alapvető mércéjét.

A 18–19. századi klasszikus büntető rendszerben a vádlott, ha vallomást tesz, elbukik. Ekkor kivégzik, azonban lelke elméletileg megmenekül. Ha viszont kiállja a kínvallatást, akkor győzött: a bírónak nincs joga halálra ítélni. Küzdelem folyik a kámpadon, párbaj, amely egyszerre vizsgálat és büntetés, írja Foucault. „Az ellenfelek egyikének a másik fölött aratott győzelme hozza létre rituálisan az igazságot.”⁹ A kínvallatás kámpadra vonja az igazságot, és a fájdalomra érzékeny test dönt róla. A kínvallatástól a kivégzésig a test produkálja és reprodukálja a büntett igazságát: „a megkínzott test bűnnek és büntetésnek a szintézise.” Elvi lehetőség van tehát a két síkon aratott győzelemre: *életben maradhatok ember*. Még „tisztességesnek” is tűnik ez a test központú igazságszolgáltatás az orwelli kínvallatás tükrében: ha elég erős a test, igazolja a büntelenséget – ezzel szemben Orwellnél nem létezik büntelenség.

Amennyiben viszont a vádlott vall, kivégzése nyilvános kínhalál, a törvény diadalának megmutatása, az alattvaló és az uralkodó aszimmetriájának érvényesítése, az aránytalanság és a túlzás látványossága. Az uralkodó fékezhetetlen jelenlétét mindenki számára érzékelhetővé kell tenni a bűnös testén – írja Foucault. Mi sem alkalmasabb a hatalom erejének igazolására, mint az emberi testen aratott megsemmisítő győzelem, ami az ember totális leigázását vonja maga után. A hatalmat tehát nyilvánvalóvá akarták tenni: lássa a nép és rettegje. Ám az 1984-ben nincs nyilvánosság, nincs transzparens elrettentő szándék. Winston létezésének emlékét is likvidálják majd vele együtt: ez a múlt szabályozása.

„A valóság nem külső dolog – mondja O’Brien – Minket nem érdekelnek azok az ostoba bűnök, amelyeket elkövetett. A Pártot nem érdeklik a nyílt cselekedetek; mi csak a gondolattal törődünk [...] Ezen a helyen nincs vértanúság [...] Magunk között valóvá tesszük az eretneket, mielőtt megöljük.”¹⁰

⁷ I. m., 132. o.

⁸ Améry, Jean: *Túl bűnön és bűnhődésen*, Múlt és Jövő, 2002. 60. o.

⁹ Foucault, Michael: *Felliügyelet és büntetés*, Gondolat, Budapest, 1990. 58. o.

¹⁰ Orwell: i. m., 201–202. o.

Ezzel ugyanazt a pozitív célt látszik képviselni, miszerint a bűnös lelkét meg kell menteni a paradicsom avagy ebben az esetben az egyetlen érvényes rend, a Párt számára. Ám a hatalom eggyel magasabb szintre lép az ember felett való uralmi törekvései tekintetében: a belső autonómia totális eltörlése válik céljává, és ehhez az utat ugyanúgy az emberi test felől találja meg. A test és a test fájdalma, valamint a tudat ehhez kapcsolódó féltelme a csatorna a hatalom és az individuum között.

A vallatás közben valamiféle torz bensőségesség kezd kibontakozni. Mintha *intimitás* csírázna ki kínzó és kínzott közt, egy szoros testi kapcsolat a kínzás aktusában, amelyben csak a két szereplő létezik egymás számára. Ahogyan O'Brien is „a kínzó, a védelmező, az inkvizítor, a barát” egyben – és az ambivalens rettenet, mely e szerepek összefonódásakor az olvasóban és talán a 18. századi éhes tömegben is felbred. Antelme, KZ-túlélő, elmesél egy történetet,¹¹ melyben egy SS-tiszt találomra kiszólít valakit a tömegből, hogy agyonlője. A kiválasztott egy fiatal diák volt, aki tudta, mi vár rá. A beszámoló arra van kihegyezve, hogy a fiú elvörösödött a szégyentől, mert ez a ráeső választás akaratlanul az intimitás abszurd terét nyitotta meg a gyilkos és áldozata közt. Még ebben az értelmetlen, oktalan halál előtti állapotban is volt benne hely a szégyennek. Az emberi individuum legmélyebb rétegei bevonható az ellene folytatott legigazságtalanabb leigázásába is. Nem marad benne átmenthető mag: szégyene egészen eltölti még egy ilyen, az ő javára fekete-fehér helyzetben is. Szinte feszítő a kérdés, hogy ki vagy mi, milyen kollektív vagy individuális elem szégyenkezik bennünk és miért? Mitől lehet nyitva folyton a szégyen intimitása?

A szégyen mindenesetre a túlélés után is az áldozatokkal marad. „A túlélő áll” – írja Canetti,¹² a többiek holtan hevernek. Ha vannak többiek. Azonban a koncentrációs tábor után a túlélés tágabb értelmezési tartományt nyit, mint Canetti dolgozatában. Ő a háború túlélő hőseiről beszél, akik már attól hőssé válnak, hogy élnek, amíg a többiek köröttük holtan hevernek. Túlélésük pillanata „hatalompillanat”. Azonban mi a következő lépés? Mi történik a hús-vér túlélés után? A hős tudatát valóban csak a büszkeség tölti be?

A KZ túlélői büszkeség helyett azonban inkább szégyenről számolnak be, tehetetlenként élnek meg, hogy ők túléltek, míg mások nem. Agamben megjegyzi, hogy Auschwitzban senki nem a saját helyén halt meg: ezt a terhet kell tehát a túlélőknek elhordaniuk. „Semminek semmi realitása, egyedül a bűnösségérzet valóságos” – állapítja meg Kertész *Az angol lobogó* című kötetében, ahogy Elie Wiesel elhíresült sora is tanúsítja: „Élek, és ettől bűnös vagyok”. A Bettelheim és Des Pres között kibontakozott vitában a túlélők kapcsán, az utóbbi hősöknek tartja őket, „erősnek, érettnak és ébernek”, mert képesek voltak a túlélésre, mentesek a halálfélelemtől, és mert rájöttek, hogy az élet maga értéktelen. Bettelheim azonban jogosan teszi fel a kérdés, hogy ez esetben mi a helyzet azokkal, akik nem tértek vissza (ahogy Levi és Frankl szerint is a legjobbak, a legtisztességesebbek maradtak ott), és azokkal a túlélőkkel, akik még évtizedek után is az emlékeikből szőtt rémálmokkal és a szuicid depresszióval küzdenek. Arra a megállapításra jut, hogy „a képesség, hogy magunkat bűnösnek érezzük, tesz minket emberi lényekké, főképp akkor, ha – objektíven nézve – nem vagyunk bűnösök”. A hősiesség helyére tehát a szégyen lép. A koncentrációs tábor után nem a túlélés mámor, a „hősnek lenni” érzése – hogy megcsináltam, kiálltam, kibírtam – tölt el, hanem a túlélés miatt érzett szégyen.

Azonban térjünk vissza a kínvallatás orwelli terébe, a Szeretet Minisztériumába.

„Önmagában a fájdalom – így O'Brien Winstonnak – nem mindig elég. Vannak esetek, amikor valaki a fájdalommal szemben helyt tud állni egészen a halálig. De

¹¹ Antelme, Robert: *Das Menschengeschlecht*, Hauser, München, 1987.

¹² Canetti, Elias: *A túlélő*, Európa, Budapest, 1983.

mindenki számára van valami elviselhetetlen – valami, amit el sem tud képzelni, hogy megtörténhet vele. Ez nem bátorság vagy gyávaság dolga. [...] Ha fel akar kerülni a víz fenekéről, nem gyávaság, ha megtölti levegővel a tüdejét. Csak ösztön, amelynek nem lehet nem engedelmeskedni.”¹³

Winston esetében ez az elviselhetetlen valami a patkány volt. S a következő pillanatban számára csupán a félelem és az életösztön maradt. Félelem – anticipálom az elviselhetetlent: ez még a tudat világa. Amikor viszont elviselhetetlenné vált számára a félelem, elárulta a szerelmét. Azonban ebben az árulásban *a test félelme* is közrejátszott, nem csupán a tudaté. Mégis ezen a ponton jegyezhető az „ember mivolt”, a bettelheimi határhelyzet téjténe elvesztése: pedig a test félelme az, amely a tudat fölé kerekedik. Eddig tart a hősiesség testi mítosza. Ezután már nem volt Winston szerelme a lány. Ezek azok az élmények, amelyek az embert túlélővé teszik: innentől kezdve az ember már valamin *túl* él, és ez a valami olyan törés, olyan cezúra az életében, amelyet nem képes bekapcsolni az élettörténetét szervező narratív koherenciába. „Vannak dolgok, az ember saját cselekedetei – összegzi hősünk kínvallatója – amelyekből nem lehet kigyógyulni. Valamit megöltek a lelkében: kiégettek, kimartak.”¹⁴

2. Értelem és értelemnélküliség

„Ha el akarja képzelni a jövőt, képzeljen el egy csizmát, amely örökké egy emberi arcon tapos”¹⁵ – folytatja hóhéruunk. Úgy tűnik, az emberi arcnak sajátja, hogy rajta örökké taposhat, taposni képes egy csizma. Az embernek inkább sajátja életben maradni akarni, mint embernek maradni akarni. Azon a ponton, ahol elviselhetetlenné válik a kínzás, állati életösztön küzd az életben maradásért és utasítja el az embernek maradáást. „Csak a kínvallatás során lesz teljes az ember hússá válása: [...] a megkínzott csupán test már, és semmi más”.¹⁶

Szilágyi elemzésében Winston nem elszenved, hanem végrehajtja magán az ítéletet, „és ebben az aktusban teljesen azonosul az ítélettel és az ítélethozóval”,¹⁷ azonban ezzel nem elégedhetünk meg, ugyanis *végrehajtatják* vele ezt az ítéletet önmagán, hiszen kínzással kényszerítették ki, hogy eláruljon mindent, ami fontos volt neki. Aki valóban magán hajta végre, szabadon, az Oidipusz, aki az 1984 hősenek tökéletes ellenpárja. Oidipusz tragédiája még a választás órájában zajlik, amikor a választás még lehetséges. „A saját sorsa ellen indított perben ő (Oidipusz) a bíró, a vádló és a vádlott – írja Jan Kott. A bíró meghozta az ítéletet, a vádló végrehajtotta azt a vádlotton: Oidipusz a saját kezével vakította meg önmagát.”¹⁸ A tragikus hős még követheti belső erkölcsi törvényeit, ember mivolta mércéje még lehet ez.

Szophoklész hősei számára az élet ugyan vereség, azonban hősi választásuk lehet az, hogy *értelemmel ruházzák fel* saját vereségüket. A tragikus halál mindig *valamiért* van – választás eredménye. Egy értékrendet képviselvek és mentek meg vele. De a modern korban erre nincs lehetőség. Winstontól őszinte vallomást várnak el, azt, hogy belül is azzá válik, mint amivé kívülről kényszerítik. Így a választás, a „morális győzelem” lehetősége

¹³ Orwell: i. m., 224. o.

¹⁴ I. m., 229. o.

¹⁵ I. m., 212. o.

¹⁶ Améry, Jean: i. m., 55. o.

¹⁷ Szilágyi Ákos: i. m., 117. o.

¹⁸ Kott, Jan: *Istenevők*, Európa, Budapest, 1998. 151. o.

megszűnik. Winstonnak nincs lehetősége vértanúságra, erkölcsileg halott, végrehajtották vele saját kivégzését, és a Párt nézőpontjából „meggyógyult”. Még életben hagyták ugyan, de ő már nem ugyanaz az ember, olyan lett, mint amit úgy hívnak: *muzulmán*.

A muzulmánokat (*Muselmann*) minden KZ-visszaemlékezés megemlíti, ők a táborok élő halottjai, akik feladták vágyukat az életben maradásra. Haláluk még testük megsemmisítése előtt elkezdődött. Agamben hosszan eseteli a muzulmánvá válás fázisait a végső stádiumig, ahol már nemcsak hogy mindnek az arca volt ugyanolyan, hanem „arcuk sem volt”. Bettelheim arról az átalakulásról ír, amelyben az ember, még ha kívülről azt a látszatot kelti is, hogy ember maradt, valójában megszűnt embernek lenni – „erről a pontról nincs visszatérés”, „itt minden jelentés eltűnik”. Létezik egy olyan ember mivolt, kérdezi Agamben, ami a biológiai ember mivolttól megkülönböztethető? Ez a tapasztalat oda vezetett, írja, hogy mostanra sokkal inkább az *Untermensch* érdekes számunkra, mint az *Übermensch*. A muzulmán különösen radikális formában testesíti meg az abszolút hatalom antropológiai jelentését.

„A gyilkolás aktusában maga szünteti meg magát [a kiéheztetésen, verésen és így a testi legyengültségen keresztül]. Akár egy hullahalom, úgy dokumentálja a muzulmán a tökéletes győzelmet az ember fölött. Még ha él is, egy névtelen alak csupán. Sorvadásában megvalósul a rezsím”.¹⁹

Azonban e rezsímnek nincsen további célja a legyőzöttel. Nem akarja meggyőzni vagy megváltoztatni, csupán útjában áll tervei megvalósításának. Ehhez képest az orwelli diktatúra az individuumra szabott: személyközpontú. Agamben arra a megállapításra jut, hogy nem az az ember, akit eddig annak hittünk, hanem az, akinek *ember mivolta teljesen szétrombolható*: nem marad benne szétrombolhatatlan, és Grete Saulust idézi: „a szenvedés legmagasabb fokán már semmi emberit nem tartalmaz”. Amit tehát embernek hívunk egyszerre *innen és túl* van az „emberin”, vagy még pontosabban megszűnik minden határ, amelyen innen vagy túl lehetne meghatározni bármit is rá vonatkozóan. Koselleck²⁰ olyan aszimmetrikus, egymást egyenlőtlenül kizáró ellentétfogalmakat elemmez, mint hellének és barbárok, keresztények és pogányok. Ezekkel szemben megkülönbözteti a *Mensch–Unmensch* vagy *Übermensch–Untermensch* fogalompárt, amely az addigaktól eltérő szemantikai struktúrával bír. A többi ellentétpár az alapján politikailag semleges *emberiség* fogalmán belül helyezkedett el, s mindkét fél is ellenpárját ezen emberiségfogalmon belül pozicionálja. Azonban az új fogalompár használói számára új politikai lehetőségeket tár fel. Segítségével az *Unmensch* csoportjába sorolt embereket kivonhatta mindazon jogok és egyáltalán érvényességi kör hatálya alól, amelyről amúgy hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az embert megilleti.

Foucault *biopolitika* fogalmában a tiszta emberi élet a hatalom mechanizmusának és számításainak szolgálatába áll. A politikát a modern időkben a „biopolitika” váltja föl. A láger a csupasz, abszolút biopolitikai tér, ahol ez a politika végső soron „thanatopolitikává” válik. Agamben elemzésében tehát a Nyugat biopolitikai paradigmája nem is az állam, hanem a láger. A csupasz emberi élet közvetlenül válik a politika szubjektumává, írja *Homo Sacer* című könyvében.²¹ A náci birodalom makulátlan, ragyogó, utópisztikus világába nem illettek „vírusok”, ki kellett irtani őket. Bettelheim épp ezért úgy vélekedik, hogy ha az áldozatokat mártírokként tartjuk számon, meghamisítjuk a sorsukat. Halálu-

¹⁹ Sofsky, idézi Agamben, Giorgio: *Was von Auschwitz bleibt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003. 41. o.

²⁰ Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő*, Atlantisz, Budapest, 2003. 244–281. o.

²¹ Agamben, Giorgio: *Homo Sacer*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002. 131. o.

kat nem lehet halálának nevezni, nemcsak azért, mert értelmetlen és az áldozatok számára jelentés nélküli, hanem mert ez a halál nem *saját halál*: „Auschwitz-halál” – nevezi el Améry. Auschwitzban nem meghalt az ember, hanem megsemmisítették. Nemcsak az élet méltóságától fosztották meg, hanem ami talán a legnehezebb, így Adorno, a halálétől is. A halált is lealacsonyították. Ebből a perspektívából a kertészi hozzáállás, miszerint „nem nyelhetem le azt az ostoba keserűséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek”²² – az értelemadás diadala egy totálisan abszurd, totális korban, amelyben inkább megválaszolható a kérdés: miért *tették* ezt velünk?, mint a miért *történt* ez velünk?

*

Camus szerint Sziszüphosznak saját sorsáról való tudása, a tisztánlátás – mely gyötrelme zálogául adatott –, a voltaképpeni győzelme. Hová lenne ugyanis gyötrelme, tehát sorsa, ha reménykedne?! *A tudás erő* Sziszüphosznak, ahogyan Oidipusznak is akkor kezdődik tragédiája, amikor már tud. Camus szerint tehát éppen a tisztánlátás, melyet gyötrelméül róttak rá, válik a győzelem és a boldogság lehetőségévé. Ezért jár az abszurd kéz a kézben a boldogsággal. Ezért boldog Sziszüphosz és Kertész hőse is, aki oda jut, hogy „ha viszont szabadság van [...], akkor mi magunk vagyunk a sors”.²³ Ez csak akkor lehetséges, amennyiben, ahogyan írja is: „élményeim minőségéről szabadon dönthetek”.²⁴ Szabadsága csak abból a döntésből fakadhat, hogy valamit kezdeni fog, mert kezdenie kell azzal, ami történt vele. De a választásnak *belső kényszere* van: ahhoz, hogy túlélje, muszáj értelmet találnia az iszonyatban. Ettől a pillanattól, a döntés pillanatától fogva „van szabadság”, és a továbbiakban már a camus-i képletbe helyettesít be Kertész. Az egész dráma az emberi pszichén belül zajlik. A koncentrációs táborok boldogsága így válhat valósággá, saját valósággá, és Sziszüphoszé is. Ez a lágerban a „kínok szünetében”, Sziszüphosz számára pedig a csúcsról visszaindulva, a „mennnyibolt nélküli téren” végigtekintve tudatosul.

Salamov,²⁵ a sztálini légerek túlélője is leírja ezt a felismerését. A láger mint kivételes állapot totális valósággá válik, amelyben óhatatlanul tud örülni is az ember, otthont találni benne mint az élet egyetlen, számára adott közegében. Ezt az órát Primo Levi is ismeri, ő viszont ellenkező előjellel: „a bénultságból csak nagy néha emelkedtünk ki, a kivételesen ritka szabad vasárnapokon, az álomba zuhanás előtti illékony pillanatokban, a dühöngő bombázások alatt: de fájdalmas volt kiemelkednünk belőle, éppen mert ilyenkor kívülről láthattuk, hová süllyedtünk”²⁶ – azok a szabad órák ezek, amikor az ember egyáltalán reflektálni képes a helyzetére. Ekkor megnyílik az értelmezés tere, és Kertész normalitást diagnosztizál, Levi pedig poklot.

Tehát csak annyi áll szabadságomban, amit a tiszta, borzalmas, totális, húsba markoló valósághoz képest a tudatomon keresztül tudok vinni: ez Camus-nél és Kertésznél parádés hatásfokkal a boldogság, és csak az: „a nyomasztó igazságok megsemmisülnek, ha felismerjük őket”. A szikla az én sziklám: szívem gyöngye, a haláltábor pedig: szívem csücske.

Azonban, ha más nyúl a tudatomba, mint a Winstonéba, és ő teszi azt velem, amit akar, akkor a kurkász valósága lesz az enyém. A Párt mindenható „elméje magában foglalta Winston elméjét [...] Az emberi lelket darabokra tépjük, s aztán olyan új alakban rakjuk össze, amilyenbe akarjuk.” – mondja O’Brien. „Minden történés az agyunkban

²² Kertész Imre: *Sorstalanság*, Magvető, Budapest, 2002. 331. o.

²³ Kertész: i. m., 330. o.

²⁴ Kertész Imre: *Gályanapló*, Magvető, Budapest, 2002. 24. o.

²⁵ Salamov, Varlam: *Kolima, Szabad Tér–Európa*, Budapest, 1989.

²⁶ Levi, Primo: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, Európa, Budapest, 1990.

megy végbe. Ami minden agyban megtörténik, az valóban megtörténik”,²⁷ ezt kell Winstonnak is megtanulnia: a kettős gondolkodást. Ezen a ponton a tudat imént vázolt szabadsága törvényszerűen a visszájára a fordul. Akármilyen valóság beépíthető a tudatba – a tudatlanság: erő. Kertész hőse a sorsba fut: sorsot sajátít ki magának a tömegpusztítás közepette, Winston pedig a sorstalanságba fut: halála előtt azonosul a rákényszerített ideológiával, s végül az emlékét is likvidálják majd a Párt minisztériumaiban. Oidipuszról Sziszüphoszon át Winstonig a szabadság lehetősége fokozatosan semmivé foszlik. Ezzel párhuzamosan az „embernek maradni” lehetősége is.

3. Saját halál – egy analógia

Egy kevésbé tipikus határhelyzet, az élet és halál között fekvő határvonal, a néhány perccig fennálló úgynevezett klinikai halál. Nádas Péter esztétizált, dokumentarista leírását²⁸ végigkövetve, következményeiben a traumatizációval analóg állapot mutatkozik meg. Az írást a trauma párhuzamaként, vagy egyenesen traumareprezentációként olvasva és interpretálva, közelebb juthatunk a trauma szubjektumra gyakorolt hatásához, érzékelhetőbbé válik a szubjektumba hatoló trauma mélysége és minősége.

Nádas kiindulópontja, hogy a lélek emlékezete csak a test emlékezetével együtt nyer értelmet. Testi állapotaimat csak azáltal sorolhatom be, nevezhetem meg: ilyen már volt, valamihez hasonlít, ismerős. Azonban ismeretlen méretű fájdalom hatására ismeretlen méretű félelem jelentkezik, amiről érzi, hogy a test, és nem a lélek félelme, s akkor ez a halálfélelem, jön rá. A folyamat, ahogy a testet birtokba veszi a halálfélelem, még ebben az állapotban: a fizikai érzetek realitásától távolkerült tudattal is nyomon követhető a nádas „én” számára. Azonban elviselhetetlen mértékű fájdalomnál a tudatosság minősége, működése megváltozik. Elérkezik egy pont, amikor a fájdalomérzékelés kikapcsol, és onnantól a tudat más módon érzékel, vesz részt az élmények feldolgozásában. Nádas leírásában a tudat kiélesedik, ugyanakkor a fájdalom átélése nélkül kíséri a testen át hozzátérkező állapotváltozásokat. A következő lépés pedig már az öntudat megszűnése, az eszméletvesztés. Voltaképp eddig a pontig elviselhető a fájdalom. Az elviselhetetlen fájdalmat az ember (öntudata) nem éli át – csak a teste.

Amikor a mentősök betolják a sürgősségre, Nádas hirtelen megszakítja a *Saját halál* átélője belső világának totalitásként való érzékeltetését. A megváltozott észlelés halk és precíz ízekre szedése után egyszer csak leírja, amit maga körül – ahogy a hordágyon gurítják – lát. Addigra már vele együtt az olvasó is nagyon messzire távolodott a realitástól, egyáltalán a külső világ létezésétől, s az most egyszerre mégis újra megjelenik az infarktus közegeként. Ekkor az olvasóban felüti fejét a skizofrénia. Az olvasó tudata ki-be ugrál a szerző saját halálélményének belső nézőpontja és az azt körbevevő valóság között, s döbbenet tapasztalja a *Saját halál* „én”-jével együtt, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz, s bármelyik perspektíváját veszi is fel, az teljes mértékben irreleváns a másik viszonylatában. Itt kezd körvonalazódni az a test alapú saját valóság, amelybe érve többé nem érvényes a szubjektumra semmilyen addigi rend (testé, tudaté, szellemé... – bármilyen konstrukció), amely alá addig tartozott.

Ami kívülről az eszméletvesztés, majd a klinikai halál kifejezésekkel címkézhető, az belülről ugyancsak nem az. Innentől kezdve nehéz szavakkal megragadni, írja Nádas, ami történik. Mégis a tudat „olyan készségesen akceptálja”, mintha élmény szintű tapasztalása volna róla: ismerősnek tűnik. „A testi érzékeléstől megfosztott tudat a gondolko-

²⁷ Orwell: i. m., 220. o.

²⁸ A *Saját halál* korábban, az ÉS-ben megjelent változatával dolgozom. *Élet és Irodalom*, 2001. 51–52.

dás mechanizmusát észleli utolsó tárgyaként”, amely mechanizmus: „látok, gondolkodom, de nem a testi struktúrák korlátozott adottságai szerint veszek tudomásul”.

Azután Nádas megint visszatér környezetének leírásához. Már valami kórteremben van, orvos, ápolónők veszik körül. Most mintha újra közelíteni kezdene a két valóság (a test agóniájából kicsírázó saját valóság és a „Valóság”). De nem sokáig: „nézzük inkább, hogy valóságosan hol vagyunk” – fordítja meg ismét a külső-belső valóság prioritását Nádas. Innentől teste és a külvilág megszűnik számára: haldokolni kezd. „Az agónia: a testé. A halál: valójában a lélek birodalma”²⁹ – írja Pilinszky. A test agóniájából kibomlik a lélek halála. Egy érzékileg ismerős, de fogalmilag ismeretlen belső világba jut, és megpróbálja leírni. Nyelv előtti és fogalmi gondolkodás előtti „ősállapotot” próbál érzékeltetni Nádas, olyan állapotot, amelyben a szemlélet és az érzékelés közt nincs különbség. Ugyanakkor tisztában van ennek lehetetlenségével. Egy kézzelfogható hasonlat segítségével ébred rá a *valóságos* történet helyszínére. Az érzékileg ismerős, de fogalmilag ismeretlen világ a születésemény valóságos helyszíne, amelynek leírására ismerős szavakat használ: szülőcsatorna, az anya szeméremajka, születések mattüveg ablaka. Ekkor Nádas olvasója maga előtt egy *szülést* lát, miközben Nádas saját *születéseményéről* beszél. Megint hasonlít a tudat, de már nem ugrál ki-be: kívül reked a szülés képénél, amely még elképzelhető. A születés viszont már nem képzelhető el, csupán fogalmilag ragadható meg a hasonlat, melyet Nádas talált az élményre, amit átélt.

Úgy tűnik, a KZ-élmények vagy a kínzás testi vonatkozásainak átadásakor is hasonló korlátokba ütközik az ember. Nádas meg sem próbálja magát a fájdalmat megfogni, leírja, hogy nem érdemes. Az élmény a test birodalma. És a test emlékezetében kódolódik. Elsősorban a táborok túlélői sem erről akarnak írni. A fájdalom megszokható, elviselhető, lehet vele élni, és voltaképp véges, de ami a legfontosabb, hogy csak kontextusában nyer jelentést, és a szubjektumnak ezzel a jelentéssel van dolga, ezt kell birtokba vennie. Nem magának a fájdalomnak a megfogalmazása a cél, az Nádas egyéb írásaiban is leginkább kulcsinger, amiből kibomlik valami más: például ismeretlen méretű fájdalomból ismeretlen méretű félelem – és erről akar írni. És erről már lehet. Ahogyan a táborban is – az ugyan még tovább élő test agóniájából a lélek halála bomlik ki. És ekkor a túlélők lecövekelnek. Nem tudnak elmozdulni az élmény mellől. Ott maradnak, amíg haldoklásuk véget ér. Ezért változik Auschwitz után a világ, a Valóság olyanná, mint a belső valóság: Borowski *Kővilágává*. Erről a halott világról, a túlélés utáni „túl-világról” próbálnak írni.

Nádas azonban újraélesztették. „Attól kezdve, hogy erőszakosan visszahozták, semmihez nincs köze az embernek. Se a tárgyakhoz, se a többiekhez, se a tudáshoz, se az élet-történetéhez, semmihez. Vannak emóciói, ha megböki az ujját, akkor fáj, de semmi köze hozzá.” Ilyen Borowski *kővilága* is: a külvilág bár ugyanaz maradt, és mégis belé vissza vezető út. Idáig „vezeti” O’Brien is Winstont:

„Le fogjuk törni addig a pontig, ahonnan nincs visszatérés. Olyan dolgok fognak történni magával, amelyeket nem fog tudni kiheverni, ha ezer évig él is. Soha többé nem lesz képes mindennapi emberi érzelmekre. Minden meghal magában. Soha többé nem lesz képes szerelemre, barátságra, nem lesz képes örülni az életnek, nem lesz képes nevetni, érdeklődni valami iránt [...] Üres lesz. Üresre préseljük, aztán megtöltjük önmagunkkal.”³⁰

De akkor ki az a Winston, aki kikerül kínzója karmaiból, és már semmi nincs belőle abból, ami azelőtt volt? Aki ugyan *emlékszik* a Julia iránt érzett szerelmére, de már nem *je-*

²⁹ Pilinszky János: *A mélypont ünnepélye*, Szépirodalmi, Budapest, 1994. 199. o.

³⁰ Orwell: i. m., 203. o.

lent számára semmit? Ő egy új Winston volna? Mit jelent az önazonosság a túlélő számára? Képes-e a túlélő azonosulni a trauma utáni önmagával, vagy a trauma előtti önmagával? Ezek olyan határhelyzetek, olyan traumák, amelyeket megélve az ember túlélővé válik. Valamin túl él. A feladat ettől kezdve ezt a *belsővé vált idegenséget, mely idegenné teszi hordozóját a külvilágban is*, valahogyan meghódítani, visszavenni, újra a saját uralma alá vonni. Ez Winston számára nem lehetséges. Ő a totális vereség, egy olyan trauma irodalmi példája, amellyel nem lehet dacolni. És szélsőséges helyzetében az „emberi” fogalma lecsupaszíthatóságának radikális példája is.

4. A szellem hatalma?

Améry *A szellem határán* című esszéjében arra a kérdésre keresi a választ, hogy képes volt-e segíteni a lágerban „a szellem a szellem emberének”. A válasza: nem. Hiába mormolt olyan verssorokat, melyekből addigi életében bármikor erőt tudott meríteni, a vers nem szellemítette át többé a valóságot.

„A szellem egy csapásra elvesztette alapminőségét, a transzcendenciát. A láger valóságára nem lehetett vonatkoztatni. [...] Sehol a világon nem volt a valóságnak akkora hatóereje, mint a lágerban, sehol másutt nem volt a valóság annyira valóságos. Semmilyen más helyen nem bizonyult a rajta való túllépés kísérlete annyira kilátástalan és haszontalan próbálkozásnak [...] A szellem a maga totalításában illetéktelennek nyilvánította magát a lágerban.”³¹

A szellem halálával megszűnnek azok a határok, amelyek a szubjektumot a külvilágtól határolják, védik, és az én fegyvertelenül és csupaszon áll a világban, amely így könnyen felsértheti, megsebezheti. Mind Levi, mind Borowski arra a megállapításra jut, hogy a normalitásban az embert segítő értékek értelmüket veszítik: az erkölcs, a szolidaritás, a nemzeti összetartás, a hazaszeretet, a szabadság, az igazságosság és „az emberi méltóság úgy hullottak le ebben a háborúban az emberről, mint az elnyűtt ruha”.³² Améry szerint a szó szoros értelmében elembertelenedett az ember, és ha ilyen körülmények közt ítélnék meg cselekedeteit, akkor előtte meg kell kérdőjeleznünk mindent, amit addig az ember veleszületett emberi méltóságáról gondoltunk.

Améry hosszan próbálja megfogalmazni, mit jelent utóbb és a szellem számára, ha a testet kínozzák. Azt írja, a kimondhatatlant tapasztalta meg, az egész teste eltelt vele. Oda jut, hogy „akit megkínóztak, megkínzott marad” – örökre szól. „Az első ütéskor, mely le sújt rá, elveszít valamit, amit talán világ iránti bizalomnak mondhatnánk.”³³ Améry utóbb mégis a „megtagadott szellemhez” fordul, amelyben Kertész ellentmondást lát. Azonban megérthetjük Améryt is, hiszen a szellemtől nem ő fordult el, nem ő tagadta meg, hanem az a láger valóságával összeférhetetlen volt, a valóságnak ilyen fokú iszonyatán már nem volt „hatalma”. Utólag próbálta tehát visszavenni, szellemmel behálózni a valóságot, megfogalmazni a közben megfogalmazhatatlant, mert akkor nem volt hozzá eszköze, hiszen éppen a szellem hagyja el, amely nélkül nem lehetséges reflexió, és nincs nyelv sem, amelyen rögzíteni vagy akár felfogni lehetne a történéseket.

Amérynél a láger után az írás célja megegyezik az önteremtés céljával, a művészet – ahogy fogalmaz – életet alkot. Feltételezhetően az *önűjrateeremtésre* gondol. Ebből a néző-

³¹ Améry: i. m., 38. o.

³² Borowski: i. m., 138. o.

³³ Améry: i. m., 49. o.

pontból nem különül el egymástól élesen az alkotás és az alkotó élete: az alkotás a túlélés eszközévé válhat. Amikor 1945-ben regényformában veti papírra kínzásának részleteit, a szellem abszolút győzelméről beszél az anyag fölött – szerzőnk így veszi kézbe saját önkonstitúcióját. Ám a felállás az ellenkezőjére fordul húsz évvel későbbi, 1965-ös *A kínzás* című esszéjében, melyben a megkínzottságon való túllépés lehetetlenségéről ír. Vajon honnan nyílt ez a radikális szakadék, amely az autobiográfiájában ehhez a realista számvetéshez vezetett? Ebben az esszében nincs fiktív elbeszélő: a védtelen *én* beszél, aki annak ellenére, hogy lehetetlennek tartja, megpróbálja szavakra lefordítani, amit átélt. Ez az én a nemzeti szocializmus áldozataként tekint magára, és a kínzásra mint a náciizmus lényegére. (Ezzel Kertész is egyetért.) *Reise zum Tod* című³⁴ regénytöredékének előszavában a vele történeteket tömegsorsként értelmezi, tehát ő Kertésszel ellentétben – aki éppen hogy sajátá igyekszik tenni a kollektívként is elgondolható traumát – nem talált benne individuális elemet. Több regényében, regénykísérletében és egy forgatókönyvben is boncolgatja az öngyilkosság témáját, s e művek mindegyikében az öngyilkosság nem *Freitod*-ként, hanem *Selbstmord*-ként szerepel. Majd 1976-ban megszületik egy esszéje is a *szabad halálról*.³⁵ Eredetileg objektív, esszéisztikus írást tervezett, ehelyett meditációkkal tördelt személyes konfesszió jött létre, amely az öngyilkosságot kizárólag szabad, autonóm döntésként képes elgondolni. Végül saját öngyilkosságával végzi be életét. Életrajzírója szerint³⁶ ezt az utolsó nagy műveként foghatnánk fel, az életmű utolsó darabjaként, amely mégis elbillenti a mérleget a szabad halállal szemben a *Selbstmord* javára. Talán egyetérthetünk ezzel, ha belegondolunk, hogy sírkövére csupán az auschwitzi sorszámát vésette.

*

A traumára adott különféle reakciók sora hosszúra nyúlik. Améry 1946-ban még bosszúról beszél, ez alakul át 1965-re ressentiment-ná. Levivel szemben lehetetlennek tartja a megbocsátást és a megértést vagy a kiengesztelődést. Améry Arendttel is élesen szembe helyezkedik, pontosabban szerinte nem létezik olyan, hogy hétköznapi gonoszság, mert „a tucatarcokból végül mégis gestapós arcok lesznek, a gonoszság rátelepedik a hétköznapiságra, és felnagyítja azt”. Améry itt a szubjektum védelmében emel szót, az egyes ember nevében, akinek a számára nem létezik vigasz és jóvátétel, aki saját testén tapasztalta meg a rajta totális uralomra szert tenni képes „gonoszt”.

Ugyancsak említést érdemel az 1960 körül kibontakozott *elévülési vita*, s annak egyik hangadója, a francia (morál)filozófus, Vladimir Jankélévitch. A szerző bár túllépni igyekszik a túlzottan általánosító elméleti csatározások fölött, melyek nyugópontjául ő egy olyan látószöveget jelöl meg, amelyből szemlélve a bűn az egyes gonosztevőkön túl van. Az *elévülhetetlen* című írásában³⁷ „tisztá, ontologikus gonoszságról” beszél, e „gonoszság misztériumáról”, „nem motivált bűnözőkről”, „metafizikai iszonyatról”. „Auschwitz kizárja a róla való dialógust és az irodalmi beszédet” – írja, „Auschwitz kimondhatatlan, [...] a gyűlölet műve”.³⁸ A történeteknek ilyen jellegű misztifikálása vezethet egyáltalán ahhoz, hogy *A megbocsátás* című könyvében a megbocsátás lehetetlenségéhez lyukad ki, amely természetesen azért is az, mert azok nevében kellene megbocsátani, akik már nincsenek jelen, akiket megöltek. Azonban hogyan is volna megbocsátható a „gyűlölet műve”? Ez a nézőpont természetlen és önromboló, halott, de halálában is örök időkéig pusztító és magához láncoló zár-

³⁴ Heidelberg-Leonard, Irene: *Jean Améry, Revolte in der Resignation, Biographie*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2004. 91. o.

³⁵ Améry, Jean: *Az ember önragái*, Múlt és jövő, Budapest, 2004.

³⁶ I. m., 204. o.

³⁷ Jankélévitch, Vladimir: „Das Unverjährbare”, in: *Das Verzeihen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003. 248–264. o.

³⁸ I. m., 257–263. o.

ványként képes csak kezelni a Holokausztot. Ricoeurrel szólva „a megbocsátás annak kölcsönzi a kegyelem akcentusát, ami az emlékezeti munkában és a gyász munkában az igazán nehéz”.³⁹ Úgy lehetne ezt a szép mondatot lefordítani, hogy a megbocsátás segít abban, ami a legnehezebb, még ha a magam nevében tudok csak megbocsátani, akkor is.

Levi leírja, hogy soha nem érezte illetékesnek magát, hogy megbocsátást osszon, mert a *Grauzonében* az áldozat hóhéréra vált és a hóhér áldozattá, a tábor tanítása „a testvériség az elvetemültségben” volt. „Az igazságnak létezik egy nem jogi tartalma”⁴⁰ – figyelmeztet. Hosszan ír a lágérbeli közönséges és kivételezett foglyokról, öregekről és gólyákról, akiket ugyanolyan beavatási szertartásoknak és tréfáknak vetették alá az „öregek”, mint bármely olyan közösségben, ahol ez a két csoport egyáltalán körvonalazódhat. Erről a tapasztalatáról Bettelheim is beszámol. Úgy látta, hogy gyakorlatilag az összes fogoly, aki már hosszabb időt töltött a táborban, átvette az SS magatartását a „gyengékkel” szemben. Levi szerint a táborélet visszaveti az embert, s primitív magatartásformákat hív elő belőle. A lágérbe lépve „a mi körvonala elmosódtak [...] a lágér lakossága ezernyi zárt monászból állt, s ezek titkos, kétségbeesett és szüntelen háborút viseltek egymás ellen.”⁴¹ Ideje felderíteni azt a teret – írja – , amely az áldozatok és az üldözők közt húzódik. „Ez a körvonalaiban nehezen meghatározható, sűrű övezet”⁴² – a kápók, a kiváltságosok (kiváltságuk abban állt, hogy néhány hónapig többet ehettek) hibrid osztálya. Szerinte a leg-hitványabbak, tehát a legalkalmasabbak maradtak életben, és akik odavesztek „emberi értékük miatt vesztek oda” – írja *Akik odavesztek és akik megmenekültek* című könyvében – ez is részben magyarázatot adhat a túlélés miatt érzett szégyenre.

Antelme ezzel szemben kitart a *sérthetetlen* és kizárólag pozitív „ember mivolt” mellett. Szerinte a lágérban mindennek ellenére emberek maradtak, és az SS-nek végső soron ezért nem volt hatalma fölöttük. Ezzel mintha azt sugallná, hogy az elembertelenedés nem identikus az *emberivel*! Ehhez kapcsolódik Blanchot, még ha felemásan is: „az ember szétrombolhatatlan, ami azt jelenti, hogy az ember szétrombolásának nincs határa”,⁴³ tehát mindig marad az emberben valami érinthetetlen mag, hiszen csak az rombolható végtelenül, ami maga is végtelen. Ezzel egy túlélőnek valószínűleg nehéz lenne mit kezdeni.

5. A kertészi erőátfordítás

„A káoszról indulok – írja Kertész a *Gályanaplóban* –, és az épelméjű, normális világba érek. De miért nem tudok állandóan ott tartózkodni? Én vagyok a káosz?”⁴⁴ Polcz Alaintól tudjuk, hogy a gyász munka első lépése helyére tenni a kintet és a bentet, noha a kettő ugyanaz. Túlélőkön látjuk, hogy rögeszméssé válnak, a belvilág a külvilágra vetül, végül rákövül, s így önmagukat kapják vissza külső ingerként. Megszabadulni lehet a trauma emlékétől – elfojtással ideig-óráig. Élni vele már nehezebb. Az élmény túl van az elfogadáson és az elutasításon, és mint ilyen, elhordhatatlan. Talán léteznek olyan idegrendszeri, személyiségbeli, tapasztalati meghatározók, amelyek arról döntenek, hogy ki éli valóban túl a lágért, például Kertész, és mások miért nem, és miért követnek el öngyilkosságot évekkal a lágérelményeket követően, mint Améry, Borowski, Levi, Celan, Bettelheim. Kertészt saját állítása szerint többek közt a hazatérte után őt fogadó sztáliniz-

³⁹ Ricoeur, Paul: *Das Rätsel der Vergangenheit*, Wallstein, Göttingen, 2004. 156. o.

⁴⁰ Idézi Agamben, 15. o.

⁴¹ Levi: i. m., 40. o.

⁴² I. m., 47. o.

⁴³ Blanchot, Maurice: *Das Unzerstörbare*, Carl Hanser, München, 1991. 198–204. o.

⁴⁴ Kertész Imre: *Gályanapló*, 279. o.

mus mentette meg az öngyilkosságtól, amelyben ugyanúgy rabként élt tovább, ellentétben a Nyugatra hazatérő sorstársaival, akik előtt a szabadság és a katarzis illúziója foszlott szét. Az őt fogadó diktatúra, a totális nyelv, amely az állam lakóit lassú hullámokban egyre kijebb sodorta saját életükből az állam homogén, monolit birodalmának senki földjére, „az auschwitzi kitaszítotttságot Auschwitz után végérvényesen megpecsételte”.⁴⁵ Ezt jelenti, hogy Kertész „Auschwitz meghosszabbított jelenében” ír.

Kertész parádés hatásfokkal képes volt átfordítani a negatív tapasztalatot pozitívba, pontosabban a negatívból szinte életfeltételként megképződő hasznot, pozitívumot kovácsolni. Mind irodalmi munkásságában, mind esszéisztikájában megjelenik a lehetőség, hogy a feldolgozhatatlannak tűnő trauma tapasztalatából az értékteremtés felé nyisson utat, tehát a tanulságok levonása, az építkezés felé. Ez az értékteremtés nem áll másból, mint egy új, realisabb emberkép kialakítása szükségességének felismeréséből, és ennek filozófiai igényű, pszichológiai precizitású megalapozásából. A koncentrációs tábor élményéről így ír: „Meg is gyilkolhatott volna, de lelki háztartásom rejtelmes vegykonyhája valami módon az életem legerősebb fűszerét keverte belőle. Megbélyegzettségem a betegségem, de egyúttal vitalitásom ösztökéje, a doppingszere is, innen merítem inspirációm, amikor létezésemből eszeveszett sikollyal, mint aki rohamot kapott, váratlanul átcsapok a kifejezésbe.”⁴⁶ Írói hangütése alapvetően más, mint a Holokausztról való gondolkodás többi meghatározó, ám alapvetően pesszimista szereplőjéé. Illúziók nélküli ő is, akárcsak társai, de végletesen higgadt, gyakorlati, valahogy kemény, stabil, hideg, mint egy mesterember. Képes megmunkálандó anyagként látni a tábor élményeit, akár egy kívülálló. Van benne valami zsigeri, öntudatlan haszonelvűség, amely az értelem sikeres kanalizálásához vezet.

Kertésznel „a koncentrációs tábor kizárólag irodalmi szöveggént elképzelhető, valóságként nem. (Akkor sem – és talán a legkevésbé akkor –, amikor éljük)”, illetve „a Holokausztról, erről a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról egyedül az esztétikai képzelet segítségével alkothatunk valóságos elképzelést”.⁴⁷ Paradoxnak tűnik, hogy az esztétikai képzelet vezető a valóságos megismeréshez, de ha a borzalmakat egyenesben tálalnánk, nem közvetítenék azt a „valóságos” tartalmat, amit Kertész a *Sorstalanság* című regényében a koncentrációs táborok boldogságával jelöl, tehát, hogy a bent végső soron olyan olyan, mint a kint: a lágerben is csak olyan, mint a való világban. Esszéiben viszont a kint, a külvilág ugyanaz, mint a bent: a világ megérthető és megélhető koncentrációs táborként. A végeredmény ugyanaz: azonosság. A Holokauszt identikus az emberi természetel. A *Sorstalanságban* e tanulság színét mutatja fel, esszéiben pedig a visszáját.

Az első pillantásra leginkább tarthatatlannak tűnő kertészi perspektíva, amelyből tekintve az egész világ koncentrációs táborra relativizálódik, a szemüveg, amelyen át elmosódnak a különbségek a láger és a mindenki által ismert valóság közt, a túlélés fegyverévé is válik a kezében, és a tanúságtétel olyan formájává, amely valóban képes a felszínre hozni e keserű tapasztalat erkölcsi hozadékát.

A Holokauszt traumájának Kertészi verziója és a traumanarratívumok általában erős tartófunkcióval (lásd Casement)⁴⁸ bírhatnak, mivel képesek olyan jelentésteli, akár sajátként elfogadható, koherens történeteket és értelmezéseket kínálni, amelyek segítenek az események feldolgozásában, azaz az individuális és kulturális emlékezetbe való beillesztésében. Tehát – a szégyen és az elfojtás helyett – a gyász munkát teszik lehetővé, amely az emlékezés és a felejtés gyógyító folyamata. Koherens elbeszéléssé összerakva a „neutrális”, kollektív, nem személyes traumák eseményeit, a narratív identitás részévé válhat az élmény, és helyreállhat a személyes élettörténetnek a traumatikus törés által megszakadt folytonossága.

⁴⁵ I. m., 281. o.

⁴⁶ Kertész Imre: *Valaki más*, Magvető, Budapest, 1997. 34. o.

⁴⁷ Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, 62. o.

⁴⁸ Casement, Patric: *Lerning from the patient*, Routledge, London, New York, 1988.

KIVEZETÉS A FALUIRODALOMBÓL

Oravecz Imre: *Ondrok gödre*

(1. *Regény*) Oravecz Imre egész eddigi életműve mintha tudatosan hadat üzent volna a „szépirodalom”-nak, a műnemeknek, műfajoknak, formáknak, a poétikai, sőt a társadalmi-magánéleti konvencióknak is. Az első verseskötet, a *Héj tárgyias* vagy, ha tetszik, objektív lírájától szerzője hamar eljutott az alulstilizált, antilírai, antipoétikus szövegekhez, a verseket prózába kezdte tördelni, epikai magot hagyott bennük, távoli kultúrák jeleit hozta be a haikukkal vagy az angol nyelvű szövegekkel (*Egy földterület növénytakarójának változása*). Már a második kötetben megjelentek aztán a hopi-versek, melyekből a harmadik kötet lett (*A hopik könyve*). Ez már nem is annyira versgyűjtemény, mint inkább könyv, könyvként egységes egész, melynek darabjai egyenként sokszor nemigen állnak meg a lábukon, a kontextusban nyerik el értelmüket és jelentőségüket. Oravecz kitalálja itt a hopi költészetet, azelőtt, mielőtt még ismerné azt, és mielőtt a hopi indiánok közé egyáltalán eljutna. Megalkot egy mítoszt, és ennek megalkotása a saját falusi, gyerekkori tapasztalatai alapján vált számára lehetségessé. Paraszt-mítoszt teremt, földműves, természetközeli, naiv világot. Az egyes szövegek ennek megfelelően naiv, ha tetszik primitív nyelvet működtetnek, retorikájuk a megnevezés, a kimondás, a felismerés elemi retorikája. Az elemi erejű, már rég elvesztett és ma csupán elképzelt nyelv mitikus távlatokat kap, egyben ideologikus terhet is magára vesz: az elképzelt premodern, precivilizációs, preurbánus modell a civilizáció kritikájaként is funkcionál. Közben olyan retorikai-poétikai vértazzettel látja el ezt a költészetet, amelyet aztán majd a *Halászóemberben* kamatoztathat és bontakoztathat ki teljes egészében. De előbb még meglep minket az 1972. *szeptember* című negyedik verseskötettel, melyben már végképp nem „versek” vannak, hanem prózaversek, melyek sokszor akár rövid novellák, egypercesek is lehetnének. Mégis lírai, lirizált próza ez, lüktető, ritmizált mondatfűzéssel, a személyességnek, a személyes érzékenységnek a legszubjektívebb, és ezáltal nagyon is általánosítható lenyomatát képezve. S ezután jelenik aztán meg a nagy összegző könyv (hangsúlyosan megint: könyv), a *Halászóember*. Ez a megdöbbenő mű versekből épít regényt, úgy, hogy nem verses regény, hanem csak ciklusokba rendezett versek sora. Olyan kötet, melyben az egyes darabok – habár remek darabok tucatja található benne – a korábbiakhoz képest is kevésbé értékelhetők az egésztől függetlenül, egymástól kapják a lendületet, az erőt. A mű alcíme: *Szajla. Töredékek egy faluregényhez (1987–1997)*. Ez azt sugallja, hogy itt nem a produktum maga, hanem csak annak előtanulmányai találhatóak. Másrészt azt is sugallja, dehogynem ez a mű, az alcím csak ügyes szerzői fogás: a regény maga ez a könyv. Faluregény – ilyen szigorúan véve nincs is.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2007
384 oldal, 2800 Ft

Kész regény az élet – ilyet mondunk. Regényes története van az én falumnak, az én családomnak – ez is mondható. „Este érkezünk meg Regénybe” – mondja bátran Mészöly Miklós *Mese* című szövegének nyitómondata, egy idegen várost vizionálva. Oravecz a *Halászóember*ben saját faluját mint a minden ízében ismerős, otthonos és mégis ismeretlen települést (falut/ várost) rajzolja meg. Egy zárt, teljes világot, amely ugyanúgy kerek egész, mint a hopik világa. Minden megvan benne, semmi nem kell bele kívülről. De szemlélni csak kívülről tudjuk, mert aki benne van, nem látja, miben van benne. Rá csak akkor láthat, rálátása az egészre csak akkor lehet, ha elhagyja (jaj: kivándorol!). Ha a magyar író a századok során a magyar faluról írni akart, vagy az volt a baj, hogy nyomban kívülről nézte, és akkor már nem akarta látni belülről (mert elhagyta, és akkor már új nézőpontjából, a fővárosból, a nemzet egésze szempontjából, ideologikusan szemlélte), vagy az volt a baj, hogy nagyon is belülről nézte, szeretne volna továbbra is belülről nézni, és azt a nézetet akarta kivinni, ami reflektálatlan (ez is könnyen vált ideologikussá: megmutatom nektek a tiszta, eredeti, romlatlan világot). A *Halászóember* poétikai cselessége végül egy olyan faluképet eredményezett, amely páratlan a magyar irodalomban. Mivel nem használja, sőt elutasítja a parasztábrázolásnak a bevett formáit, olyan – egyedi, szuverén, egyszerű, nem kollektívizálható és nem átpolitizálható, mégis valami romantikus nosztalgiával szemlélhető, megrendüléssel fogadható – faluképre, faluregényre mutat rá, amely jóformán ismeretlen és elképzelhetetlen volt e mű megjelenéséig. És akkor itt hátra is dőlhattünk volna, hiszen Oravecz megcsinált valami nagyot, ami idáig nem volt. A kritika alaposan meg is dicsérte érte, szépen értelmezte is a gesztus és a produkció jelentőségét. Igen ám, de az írói műhelyben a „faluregény” elkezdett önálló életet élni, elszabadult, eloldozódott a kész könyvtől, és földhöz ragadt, praktikus módon elkezdett tényleg megíródni. A posztmodern gesztus, a töredék, a verstanulmány egyszer csak vaskosan valóságos tényévé vált, és nyomában regény, valódi nagyepikai prózaszöveg kezdett megszületni. Két publicisztikai kispőzákötet (*Kedves John!, Egy hegy megye*) és egy újabb verseskötet (*A megfelelő nap*) után most itt van előttünk a tényleges regény. Pontosabban annak első kötete, mert két kötet lesz. A folytatást jelzi az *Ondrok gödre* alcíme is: *Az álom anyaga, első könyv*. Valódi regényt semmiképp sem várt volna néhány éve még az Oravecz-kötetek olvasója. Műfaji határátlépéseket, műnemek közti lavírozást, a formai kötöttségek merész figyelmen kívül hagyását, azt igen. De egy – ha tetszik – szabályos regényt, azt nem.

(2. *Faluregény*) Tehát a *Halászóember* „töredékei” – visszamenőleg – az *Ondrok gödrének* megírásához készült előmunkálatok lennének? Még ez sem igaz. A *Halászóember* sokkal inkább a *hopik könyvének* kiterjesztése, visszavetítése, visszaírása Szajlára, bölcs, lehiggadt és kelőképpen demitizált és deideologizált változata a korábbi könyvnek – mintsem előtanulmánya egy másik műnek, történetesen egy valódi Szajla-regénynek. A *Halászóember* ugyanakkor maga is kétségtelenül nagyszabású „faluregény” – akárhogy értsük is e szót. Az *Ondrok gödre* azonban megint valami más. A regény ugyanis a nulláról kezd. Oravecz első nagyepikai műveként (még igazi kisepikai vállalkozások, valódi novellák sem előzik meg!) a regény zárójelbe teszi a versek, a publicisztikák (főleg a Thoreau által ihletett *Walden-jegyzetek*) s mindenekelőtt a *Halászóember* minden tapasztalatát, és elkezd mondani az elejéről. Szerintem Oravecz minden kötete elkezd előlről mondani, még ha átfedések vannak is a könyvekben, előremutató és lezáró gesztusok, még akkor is. Úgy látom: minden újabb megszólalása eddig is mindig előlről kezdte, az alapoktól. Most ez beigazolódik újra előttem, mivelhogy a regény első fejezete, mint egy földrajzkiadvány vagy útikalauz, úgy írja le a helyet, a falut és környékét, tényleg az alapoktól indulva. Mintegy nagy levegőt véve a továbbiak elmondásához. Leírja a Mátra „lábában” elterülő kis Heves megyei falu, Szajla fekvését, mikroklimáját, földjének tápértékét, első lakóinak őstörténeti nyomait, a gazdálkodás évszázadokon át kialakult szokásait, a körülvevő erdőkre épülő fakitermelést, sőt még

azt sem felejtí el megjegyezni, hogy bizony megfordulhatott erre annak idején a híres mátrai betyár, Vidróczki is. Oravecz művészetének régóta sajátja a helyszín, a környezet pontos, részletes, ha tetszik, akkurátus leírása. Ugyanazt csinálja itt is, mint korábban. A lassan áradó, komótos leírással teret, helyet készít elő az elkövetkezőknek. Kontextust teremt. Megállít. Hogy ne szaladjunk, és jól nézzük meg, amit látunk. És behúz az általa látott és látatni akart világba. Olyan író vállalkozott most egyfajta faluregény megírására, aki ugyanolyan optikával nézi, ugyanolyan finom technikával tudja leírni a chicagói magasvasút montrose-i állomását, mint ahogy egy földterület növénytakarójának változását vagy az ülőkalauz-rendszer megszűnésének konstatálható tényét vagy azt, hogyan végez kényszeres önkielégítést egy idegen nő ölében a magányos apa. Szajla a szerző szülőfaluja. Falujának helyszíneit és családjának figuráit dolgozta fel a *Halászember* is, ott a lírai én egyes szám első személyben beszélt apjáról, anyjáról, nagypapjáról, saját gyerekkoráról. Az *Ondrok gödrében* az egyes szám harmadik személyű narrátor hűvösebb elbeszélésében elevenedik meg részben ugyanaz a történet. A regény a XIX. század második felében játszódik, nagyjából a kiegyezéstől a millenniumig követi hőseit. Hősei az Árvai család három generációja. Idősebb János, a volt jobbágy és '48-as huszár, aki a családi birtokot megalapozza és még ereje teljében átadja fiának, ifjabb Jánosnak (pedig ekkor „ez a korai örökhagyás nem dívott”), aki feleségével, Közsüs Terézszel a családot és a gazdaságot is kitejesíti, hogy aztán István, a legidősebb fiú mégse tudja mindezt az egész gyötrődést tovább csinálni, és családostul kimenjen Amerikába.

(3. *Parasztregény*) A regény hősei parasztemberek. Szerzője az utolsó oldalon leszögezi: „E könyv a képzelet szülötte, alakjai, történetei költöttek, és mindennemű egyezés élő vagy holt személyekkel vagy valóságos eseményekkel a véletlen műve”. Ennek ellenére az életrajzi adatokból tudható, hogy a regény szereplőinek modelljei a szerző családjának tagjai, falujának lakói voltak. Családjának nevét egyszerűen lefordítja szlovákból magyarra. (Számos figurája őrzi nevében a szlovák származását.) A regény ifjabb Árvai Jánosának és Közsüs Terézének mintái nyilvánvalóan a szerző apai dédszülei voltak, Árvai István és Madár Anna mintái pedig az apai nagyszülei. Az író tehát paraszti származású, s mint ilyen vállalkozik parasztregény írására. A parasztregény műfaja (ha lehet ezt mondani, leginkább a művek tematikája alapján) a XIX. században bontakozott ki, Gottfried Keller és Émile Zola nyomán, nem kis szellemi hatással volt rá Tolsztoj falu- és paraszt-képe, népszemlélete, civilizáció-kritikája. A XX. században aztán egyre erősebb ideológiai töltetet kapott a regénynek ez a furcsa alfaja, egyrészt a század első felében a kelet-európai, a skandináv és a német irodalomban egyfajta nemzeti-szocialista színt, másrészt a kelet-európai irodalmakban később (vagy sokszor párhuzamosan) egyfajta népi-kommunista színt. A romlatlan, a tiszta, a bűnös civilizációtól, urbanizációtól, kapitalizmustól mentes, ártatlan, egészséges, a nemzetet, a népet megtartó parasztság hamis képe a múlt század folyamán sok olyan magyar regénybe is beszűremlett kisebb-nagyobb mértékben, melyek a paraszti világban játszódtak. Ugyanakkor a falukutatás tudományosan is megalapozott folyamata már a 30-as évektől egyfajta kijózanító erővel is bírt. Nem érdemes ideologikusan szemlélni a paraszti világot, mert az nem olyan, amilyennek látni szeretnénk. Másrészt viszont a népi irodalom mégiscsak ebből a világból akart általánosan az egész országra, a nemzetre vonatkozó következtetéseket, sőt kívánalmakat levonni. A népi megnevezés eleve félrevezető, hiszen mindenki a néphez tartozik, a falusi, a városi ember egyaránt, ezért mértékadó Bartók következetes szóhasználata, aki nem népzenéről, hanem parasztszenéről beszélt. A parasztregény azonban nem olyan, mint a parasztszene, az utóbbit ugyanis maguk a parasztemberek hozták – kollektíve – létre, az előbbit viszont olyan alkotók, akik – származzanak faluról vagy sem – regényük tárgyául falusi történetet választottak, ahelyett hogy épp a tengerhajózással vagy egy katonaiskolával foglalkoztak volna. A parasztregények megír-

sának fontos stratégiai kérdése, hogyan beszéltesse az író hőseit. A paraszt tájszólásban beszél, ráadásul ritkán és keveset. Eldöntendő, hogy a szerző mennyire akar dokumentarista lenni. A legradikálisabb és tán a legkevésbé művészi változat éppen a hű ábrázolás: Csalog Zsolt *Parasztregényében* az író úgy beszélgeti főhős-elbeszélőjét, a tiszaroffi Eszter nénit – magnó alapján lejegyezve –, ahogy az tényleg beszélt („Idesapám mesélte, ű meg a nagypapjátul hallotta” – így a regény első mondata). Általában jelzés szinten célszerű minden ötvenedik tájszót meghagyni, az érzékelteti a beszélt nyelv sajátosságait. Ezt az utat követi Oravecz is, csak takarékosan él tájszavakkal, azok viszont nagyon karakteresek: például *hátrulsó ház, reckír, félelt alva, gyerekekvel*. A párbeszédekben a drámai visszafogottság és a minimalizmus egyrészt hiteles is, másrészt kiváló feszültségteremtő ereje van. Mikor Teréz bejelenti első terhességét („Úgy vagyok”), vagy mikor István kéri apjától az örökségét („Adja ki a jussomat”), ezek a regény legjobb részei. Móricz *Barbárokja* jut az ember eszébe, ott vannak ilyen feszült dialógusok. Ugyanakkor Oravecz láthatóan nem akar kapcsolódni a magyar irodalom parasztábrázolásaihoz, a kedélyesebb Mikszáth-félékhez sem, de a vas-kosabb Móricz-félékhez sem, Gárdonyiról vagy Móráról nem is beszélve. (Kosztolányi parodizálta remekül, milyen szörnyű, mikor az író úgymond népszínmű szintű népnyelven beszélgeti figuráit. Pedig azt még nem is vette számba: milyen szörnyű, mikor a sírásig fokozza a szerző a szegény földműves nép szenvedéseit és – ennek ellenére – mélyen népi erkölcsösségét.) Oravecz parasztábrázolása tényleg szenttelen, nem mutatja jobbnak, másnak hőseit, mint amilyenek, nem hoz ki semmilyen negatív vagy pozitív példát a sorsukból, viselkedésükből, helyzetükből. Olyanok, amilyenek. Olyan a sorsuk, olyan a helyzetük, olyan a viselkedésük, amilyen. Másoknak meg másnyen. Oravecz nem kapcsolódik a népi irodalom semmilyen fontos sajátosságához. Úgy ábrázolja a parasztot – már bocsánat –, mintha egy bálnavadászt ábrázolna. Ez is ember, az is ember. Mivel más körülmények közt van az egyik és a másik, ezért nyilván máshogy viselkedik, más tulajdonságai alakulnak ki. Ezek meg azért olyanok, amilyenek, mert ilyenné alakították a körülmények. Nem rokonszenvesebb és nem ellenszenvesebb a parasztember általában, mint bármely más emberfajta. Ugyanakkor a sorsa megérthető, és nem érdektelen megérteni, mert az emberi lét megértéséhez kerülnünk általa is közelebb. Ennél alább nem adja az *Ondrok gödre*. Szilasi László írja, és én nagyon egyetértek vele: „Igazából nem hinném, hogy a paraszti életformáról lenne itt elsősorban szó. Hanem – egy emberhez méltó életforma kapcsán – az ember lét-bevettségéről, arról, hogy nem akarsz megszületni, sőt, a szüleid sem akarják igazán, hogy megszüless, de aztán meg majd meghalni nem fogsz akarni; az emberi lényről, helyéről a világban, hogy az a hely nem is olyan nagyon fontos; s hogy ezt az egészet mégis beburkolja és átjárja a természet tökéletes és szép, hallgatag kegyetlensége, vagy az isteni kegyelem. Van ebben a vízióban (mint talán minden igazán nagy regényben) valami felemelően, szeretetteljesen és részvétellel telien *embertelen*.” (Szilasi László: *Óhaza, ÉS*, 2007. 29.).

(4. *Családtregény*) Az Árvai család. Megtudtam, hogy munkája közben az író szeme előtt a Hamilton család, egy amerikai farmercsalád története lebegett, John Steinbeck *Édentől keletre* című regényéből. („Az én regényem végül is egy termelési regény” – Oravecz Imrével beszélget Károlyi Csaba, *ÉS*, 2007. 51–52.) Nekem ez nagyon kedves regényem. Kamaszkom meghatározó könyve. (Most olvassam újra?) Nem olvastam most újra, de az biztos, hogy annak a regénynek a két szálon futó cselekménye tényleg komoly hatással lehetett az *Ondrok gödrére*. Ugyanakkor Steinbecknek az *Érik a gyümölcs* című regénye – amely egyébként könnyebben párhuzamba állítható Oravecz regényével – mégis távolabbi: ott a Joad család útja Kalifornia felé együtt jár egyfajta ideologikus lázadással, a harmincas évek gazdasági válsága elleni naiv, biblikus vértetben megjelenő, antikapitalista beállítódással, és ez nem mindig jó. Oravecz kiváló érzékkel találta meg a Steinbeck-életmű legjobb darabjában a maga felhasználható mintáját. Az Árvai családnak különben a min-

dennapjai is nagyon jól meg vannak rajzolva, visszafogottan és mégis szenvedélyesen. János és Teréz súlyos és mégis szép házasságát nem lehet érzelmek nélkül szemlélni. Az első gyerek jöttét sem. Tizenöt gyerek lesz összesen, ezt sem. Hogy Istvánt ötéves korában hirtelen ejtette az apja, ötévesen iskolába küldte, és többé semmiért nem dicsérte meg, ezt sem. Az apát ugyanakkor huszonöt évesen falubírónak választják, ez se semmi volt akkor. De az elsőszülött fiú egyre csak veszettül szenved. Nagyapja már kifelé tart az életből, nem tud rajta segíteni. (A nagyapa szélütésének elbeszélése remek fejezete a regénynek.) Anyja védi Istvánt, amennyire tudja. Apja el van foglalva a gazdasággal, a modernizálással, a szerzéssel, ló kell az ökör helyett, háromnyomásos helyett kétnyomásos rendszer kell, mindig új földet kéne venni, újat termeszteni, mert a búza már nem megy (jön az olcsó orosz búza), a dohányt, a cukorrépat, a köménymagot kell megpróbálni, műtrágyát használni, gőzcséplőgépet venni. És itt a vége. A cséplőgép felrobban. „Löttek az Árvai-hadnak, lehanyatlik a napja” – mondja János, aki többé már soha nem lesz a régi. „Végül rászánta magát, és fogcsikorgatva ugyan, de földet adott el” (230.). Adósságainak törlesztése céljából. Szörnyű. A regény kontextusában ez maga a vég. Ha egy világban a föld a legfontosabb, akkor földet eladni, az bizony borzasztó. „A föld a földműves szemében régen nem csupán termelőeszköz volt, hanem eleven, élő organizmus is, valósággal személy, amellyel valamilyen viszonyt alakított ki. Nem úgy általában, és főként nem ideológiai alapon, miként azt későbbi korokban a parasztság felemelésén fáradozó népboldogítók tudni vélték, hanem minden darabjával külön, és kizárólag érzelmi természetűt” (128). Kiváló szerkesztési fogás, hogy miután leírja egy fejezet, miként megy el a nádasdi gyárba dolgozni István (hogy pénzt keressen a további életük megalapozásához, az úthoz), s közben megszületik a második gyereke (Imruska után Erzsébet), utána egy egész fejezet, látszólag meglepő módon sorba veszi az apa, János gyerekeit, a legidősebb Istvántól a legkisebb Kláráig, Annáig, Ilonáig (azért is fontos ez, mert a regény elején már egy fejezet tárgyalta ugyanezt). Jelzése ez annak is: most fog felbomlani, szétmenni a család. Ezután jelenti be ugyanis István, hogy elmennek Amerikába. A családregény műfaja Thomas Manntól Maxim Gorkijon vagy Roger Martin du Gard-on át Nádas Péterig a hanyatlásra épül. Tönkremegy, elfajul, leáldozik minden. Vége a mesének. Hát, az első kötet végén nem tudhatjuk még, tényleg vége a családregénynek, vagy kezdődik éppen egy új. Van azonban itt egy erős apafigura, aki akkor is nagyon jellegzetes és nagyon érthető (és megértendő) alakja ennek a regénynek, ha igazából mindennek (minden rossznak is) ő lesz végső soron az oka, és mindenre nála keresendő a magyarázat.

(5. *Apa-regény*) A közelmúlt magyar irodalma jó az apa-regényekben. A *Harmonia caelestis* „édesapám”-ja, lehűtve a *Javított kiadás* mondataival, a *Milota*, a *TündérVölgy* karakteres apafigurája, Györe Balázs többszörösen felejthetetlen, elképesztően szomorú apája, Jánossy Lajos, Lackfi János apa-hősei, és tovább. Mind azt mutatják, hogy apának lenni nem egyszerű dolog. Meg fiúnak se. A hetvenes évek magyar prózája az apahiánytól szenvedett (Lengyel Péter, Bereményi Géza, Nádas Péter). Mert az apák elmentek, elkalódtak, meghaltak, öngyilkosok lettek, lelőtték őket a háborúban, megölték őket a munkatáborban, szóval egy szó mint száz: nem voltak. Nem voltak ott, ahol kellett volna lenniük: a fiaik felnövekedésénél. Most meg kiderül, ha ott vannak, az se biztos, hogy jobb. Az erős apa nem azért rossz, mert rosszat akar, hanem azért, mert jót. Ifjabb János nagyon jót akar. De mindenáron. Előtte a lehetőség. Soha ilyen még nem volt. Lehet szerezni, gyarapítani, jómódba juttathatja a családját, van rá esély, és az egyes esetek azt mutatják, a dolog sikerülhet is. Az 1870-es, 80-as években vagyunk. Aki ügyes, viheti valamire. Nincs már jobbágyság, nincsenek túlzott jogi, politikai kötöttségek. Szabad versenyes kapitalizmus van, szabadelvű nemzeti politika van, vámunió, békés, nyugodt a monarchia, a gazdaság is szabad. Vagy mégsem? Ha nincs vasút, ha a gyár nem megy a hegyek közé a ter-

ményért, ha a paraszt nem rendelkezik elég információval a külvilágról, ha az állam nem védi meg a gazdákat az olcsó orosz búzától (és ha a pap megróhatja Jánost, mert az felháborodik azon, hogy Isten az ártatlanul meghalt, megkereszteletlen csecsemőt bünteti, ha a szolgabíró csak úgy pofon vághatja a parasztfiút – hogy aztán még letegezve ki is oktas-a –, csak mert az nem vette le a kalapját, mielőtt megszólalt volna), akkor mégsem egészen tiszták a viszonyok. Árvai János azonban nemcsak – minden látszat ellenére – alapvetően jó ember, hanem – minden akadály ellenére – jó érzékkel is csinálja, amit csinál. „Értett a földhöz, az állathoz, de főként a földhöz, amelyet jellemző módon annyira szeretett, hogy minden további nélkül a szájába vett belőle, ha meg akart venni valahol egy darab szántót, ha kíváncsi volt a talaj minőségére, összetételére” (21.). Feleségét, aki csúnyább volt nála, és félt, hogy elveszíti őt, nemcsak kötelességből szerette. Bár „a házasságot feladatnak fogta fel, amelyet tisztességesen végre kívánt hajtani, hogy az Utolsó Ítélet napján e tekintetben is megállhasson az Úr előtt” (24.). Gyerekeit nagyjából iskolás korukig rajongva szerette, utána meg munkásának tekintette őket, „segítség”-nek, azaz a cselédeknek. Nem engedi, hogy a jó eszű István tovább tanuljon. Mikor gőzcséplőt vesz, őt teszi meg „gépész”-nek, mert nagyon ért mindenhez, ami gép, vas és működik, bár semmilyen képzettsége nincsen. Baj is lesz apja smucigságából. Megspórolta a gépészt, elvesztette a gőzgépet. Közben István 21 éves lesz, a katonaidő letelte után elveszi szíve választottját, Madár Annát, az erdőkerülő lányát, természetesen apja rosszállása ellenére. Majd kérné a jussát, de az öreg nem adja. („Még élek, még húzom az igát, még itt vagyok. Aztán nem engedem, hogy széthúzzátok, amit összekapartam.”) Ha tudná, mire készül ezután fia, tán már adná is, engedné is. Hogy István ki akar menni Amerikába, az arcul csapása, megsemmisítése, tönkretétele mindannak, amiért apja, nagyapja, s századokra visszamenően minden őse küszködött. Provokáció, világvége. Annak a paraszti világnak a vége, amely végzetesen önmagába zárult, és kifelé nem volt eléggé kommunikatív. Miközben befelé is ezer baj emésztette. Ha egy világban, egy zárt kultúrában a gyarapodás, a szerzés a legfőbb érték, és ugyanakkor a másik szent tradíció a mértéktelen gyerekáldás, akkor óhatatlanul szétaprózódik a birtok. A paraszti világ bukása – kulturális és nem gazdasági értelemben – magából a paraszti világból következik. Persze látszólag külső hatásra számolódik fel, de ez csak a látszat: mivel szellemileg nem elég mozgékony, a külső hatások csak növelik a belső bajait. (A *Halászóemberben* van egy megborzongató történet. Nem hívnak orvost a beteg gyerekhez, mert sokba kerül, és kell a pénz a birtok gyarapítására. A kisfiú meghal. Az egyetlen fiúgyerek volt. Így hát a birtok gyarapításának sincs már tovább semmi értelme, hisz ki vinné azt tovább.) Ráadásul a mezőgazdasági termelés ki van szolgáltatva az időjárásnak és az egész, a falutól független gazdasági környezetnek. A parasztember a kiszámíthatóságra vágyik, miközben körülötte a világ állandóan csak változik. Ez idézi elő azt a tragikus sorsot, amelyet a rendszeren belül a paraszt nem tud kivédeni. Ehhez ki kell lépni belőle. De akkor meg oda a föld, a falu, a természet, az élet, a világ. Hát erről a világnyi megrendülésről szól az *Árvaik* mélyen tragikus és nagyon szeretetre méltó története. Ez a történet erősen földöz kötött. Különben nem lenne meg az intenzitása. De a tragikumát bárki átérezheti akkor is, ha ehhez a paraszti világhoz semmi köze sincs, és soha nem vett a szájába szántóföldet.

(6. *Szerelmi-regény*) „Mert örömiüket lelték benne, egymásban. Mert ez volt az egyetlen, még az evésnél is nagyobb élvezet, amelynek úgy adhatták át magukat, hogy közben nem kellett a munkára, a teendőkre, a gondokra gondolni. Mert úgy érezték, hogy a szeretkezés, a gyönyör, a feloldódás egymásban, a megsemmisülés felszabadítja, megtisztítja, megszenteli őket, hogy abban is a Teremtő eszközei, neki engedelmeskednek, a testükön keresztül azt hajtják végre, amit Ő akar, amit elrendelt.” István és Anna szép, részletező, pontos, aprólékos, lépésről lépésre mindent leíró ágyjelenetében olvasható mindez, a 47.

fejezetben. Szerkezetében a regény nagyon ügyesen változtatja a különféle fejezeteket. A tempó, az ellenpontozás, a dinamika tekintetbevételé nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a mű világát kerek egészként, hiánytalan teljességként érzékeljük. Az első gyerek megszületése után (7. fejezet) következik a gazdaság modernizálásáról szóló (8.), majd a dűlőnevek felsorolása (9.), hogy értsük, hol vagyunk. A tizenöt gyerek számbavételé után (10.) megint következik a gyarapodás leírása (11.), majd István első traumájának, a kisborjú halálának az elbeszélése (12.), hogy sejtjük, nem mindig lesz minden jó. A gombászás idilli, nosztalgikus fejezete után (20.) jön az új növényekkel való próbálkozás heroikus és még sikerre vezető története (21.), utána viszont a varjúfiókák elpusztításának tragikus epizódja (22.), nehogy elbázzuk magunkat. Majdnem középen ott van idős János chagalli álom-fejezete, melyben a falu fölé repül (24.), ezt hibás Gyuri, a vadember szexuálisan is sokkoló története követi (25.), rá következik idős János szélütésének elmondása (26.). Miután Jánoska tüdőbajban meghal (34.), megtörténik a cséplőgép felrobbanása is (35.). Miután György favágás közben meghal (51.), megszületik István elhatározása is: el kell menni Amerikába. Ezek szerkezeti fogások, mégis remekül segítik a regényvilág egészének érvényesülését. Mikor István szenved, mert apja már nem szereti, vagy mert miatta is ment tönkre a cséplőgép, kimegy Dolyinára (17.) vagy Borzsa-tetőre (36.), hogy abban a tájban keressen megnyugvást, amely ugyanakkor végső soron a gyötrődéseinek oka, és amely a néha szinte irracionális „delejes” örömiüknek is okozója volt, kiváltképp Dregoly, ez a család számára legkedvesebb hely (23.). Ennek a helynek a titka tudja még annyira megindítani hőseinket, mint a szerelem. János a titkot „valami felülről áradó erőnek, de-lejnek tulajdonította, valami magasabbnak és mindennél hatalmasabbnak, rokonnak azzal, amit imádság közben szokott néha érezni, és ami azt sugallta neki, hogy ennek az egésznek, a sok munkának, törekedésnek, bajlódásnak, a földi létnek jelentése, értelme van, és bár véges, mégis érdemes élni” (132.). Visszatérve az elejére: miután az első fejezet leírta a földrajzi helyszínt, a második idős János házát, a harmadikban, mely János és Teréz házasságáról szól, ott látjuk már őket az ágyban: „Rendszeresen kielégítette az ágyban, gyengéden, kíméletesen juttatta el az orgazmusig [mármint János Terézt], és az mindig eltelt iránta halálával, noha különben nagytermészetű volt, és utána még sokáig gyötörte” (23.). Paraszti világról szóló műben nem nagyon szokás a szexualitásról ilyen egyenesen beszélni (a *Halászóember* sem igen beszélt). Abban, hogy ez a regény végül eléri célját, nagy szerepe van a szerelmi szál természetes megjelenésének is. Fontos, hogy mikor este az ágyban férj és feleség végre megbeszélnek a gazdaság teendőit, a férjnek merevedése is támadhat, de a sok munkára, fáradtságra tekintettel lehet, hogy nem kezdeményez. Fontos, hogy szegény tüdőbeteg Jánoska legnagyobb öröme halála előtt az önkielégítés volt. Fontos, hogy idős János szélütés közben összeszarja magát, és ezt pontosan végig is követhetjük. Fontos, hogy a kisfiú István fenekét úgy felsérti a ló (miután apja mérgében először és gyakorlás nélkül lóra parancsolja), hogy utána anyja egy hétig kenegeti vazelinnel. Fontos, hogy a kamasz István meglesi anyját meztelenül, és ijesztőnek, fenyegetőnek találja, amit lát. Szóval ezek a parasztfigurák testileg is jelen vannak. A fiúk nemcsak izmosak, hanem fütyülőjük is van. A lányoknak meg nemcsak a bokájuk villan ki, hanem szőrös háromszög is van a lábuk között (akkor még szőrös volt és háromszög volt). István és Anna megismerkedésének és kapcsolatának története a szerelem légies oldalát is szépen körüljárja. De fontos, hogy a testi szerelem is helyet kap ebben a tán legutolsó, nagy magyar parasztregegyben. Mire lassan végleg kihal a regény tárgya, maga a parasztság, a falusi világ ábrázolása is megkapja végül azt a tisztességet (mondjuk, Németh László ambivalens öröksége után, ám most már szerencsére Nádasnak, Esterháznak, Pályinak is utána, és utána az 1972. szeptember felszabadító szerelem-élményének is), amely minden emberi világ ábrázolását megilleti: helyére kerül benne a testi szerelem is.

(7. *Kivándorlás-regény*) Az első fiú a világ szegényére elmegy Amerikába. Nem is egyedül, hanem feleséggel, két gyerekkel, az egész családjával. Felborul a tradíció. Valami nagyon rosszul van kitalálva, ha ennek így kell történnie. Ennél radikálisabb kritikája a fennálló viszonyoknak nemigen képzelhető el. István nem szegényregény, hanem egy tehetős gazda első fia. Miként a nagy kizökkentő fejezetek (1., 9., 13., 23., 36., 54.) lelassítják és elmélyítik a történetet, ugyanúgy gyorsítják fel, fokozzák a feszültséget az egyre gyakoribb Amerikáról szóló szövegrészek. Először a 88. oldalon kerül elő, még csak nagyon általánosan az elmenés gondolata, mikor István már iskolás, tanul idegen világokról, az apja pedig állandóan bántja. „El valahova, a határba, az erdőbe, egy másik faluba, tán egy másik országba is. Annál jobb, minél messzebbre. Valahova, ahol nincsen apja, ahova nem tudnak érte jönni. El, bárhova, ahol nem bántják.” Aztán az általános választójog kapcsán kerül elő hangsúlyosan Amerika, ahol állítólag van, erre István felfigyel apja és a pap beszélgetésében (252.). István aztán rokonai beszélgetéséből később megtudja, hogy Amerikában négy-ötszörösét fizetik a napszámosoknak (296.). Nagybátyja, Paja bátya már kint van, levelet is ír, melyben közli, hogy Toledóban dolgozik egy vasgyárban, jól keres, majd ha hazajön, földet vesz belőle. A levél idegen szavait ámulattal hallgatva (*foremann, bigboss*, mindkettőt magyarul ejtve) az Árvai család tagjai „egy pillanatig úgy érezték, mintha egy másik, egy idegen világ tört volna be velük a csűrbe, amelyről semmit sem tudnak, mintha most fogták volna fel igazán, vagy legalábbis kapiskálni kezdték volna, hogy Paja sógor, báty, kinek mi, nagyon, nagyon messze van, és lehet, hogy ott minden másként van.” (318.). Innen már csak egy lépés, hogy István, meglegelve apja packázásait, elhatározza: „El kell mennie, ezt kell tennie, nincs más választása.” (337.). Nem kint maradni akar természetesen, hanem csak sokat keresni, és aztán hazajönni. István még elmegy a nádasdi gyárba, hogy pénzt gyűjtsön az utazásra. Tehát már itthon munkás lesz. Korán megpróbálja azt, amit a magyar parasztság nagy része majd csak a második világháború után. A XX. század végére aztán itthon is nagyjából véget ér a paraszti világ. A kitántorgók számára már jó egy évszázaddal korábban. (A népi irodalom tradíciójával is szembehelyezkedve nem véletlenül mondja az író, hogy ő tulajdonképpen nem is faluregényt, nem is parasztregényt, hanem végül is egy termelési regényt ír.) Oravecz családi tradíciója eleve ezt az amerikás nézőpontot biztosította számára – bár még csak most jön majd a regény második részében az amerikai történet –, amely nézőpont nyilván óhatatlanul belejátszott az 1896 előtti évtizedek családtörténetének szemléletébe, leírásába, elmondásába is. Az *Ondrok gödre* úgy meséli el ezt az egész történetet, hogy egyszerre látja belülről és kívülről, egyszerre meséli el szenttelenül a legszörnyűbb dolgokat is, és ugyanakkor a szenttelen mesélés mégis megrendítő erejű. A gazdálkodás, a szokások, a mentalitás leírása terén ugyanúgy, mint a napi események elmondásakor. Mikor például a kis Jánoska sugárvérzésben meghal, István szeme láttára, a legpontosabb, legegyszerűbb mondatokat olvassuk. Ha nem ezeket olvasnánk, valószínűleg nem rendülnénk meg annyira. De nem csak itt van ez így. Szinte minden csomópontjában a történetnek. Szegény, nem szegény, én ezt a regényszöveget olvasva folyamatosan meg vagyok rendülve. Valószínűleg azért lehet ez így, mert a történetmesélés a szerkezet és az apró leíró részek szintjén egyaránt folyamatosan ellenpontozza a komoly-komor eseményeket. Az ügyes narráció megengedi, hogy az olvasó mintegy az elemi erejű, ha tetszik, egyszerű történetekre, sorsokra figyeljen, azokon gondolkodjon el, és ne a nagyjából kívülálló és legtöbbször semlegesnek mutakozó narrátor helyenként mégiscsak előforduló magyarázatain, interpretációin. János például egy ízben közjogi eszmecserét folytat a pappal egy disznótoros vacsora elején. Belelovallja magát az okfejtésébe erősen. Ekkor megérkezik a hurka-kolbász, és a beszélgetés nem éled újra, mert „Jánosnak a figyelmét elvonta a csalódása, amelyet az okozott, hogy valamiért kivételesen nem volt szerikása, pedig azt nagyon szerette, és fente is rá a fogát” (253.). Fogalmam sincs, mi az a szerikása. De a csalódást nagyon is értem. Hát így valahogy.

NYARALÁS ATLANTISZON

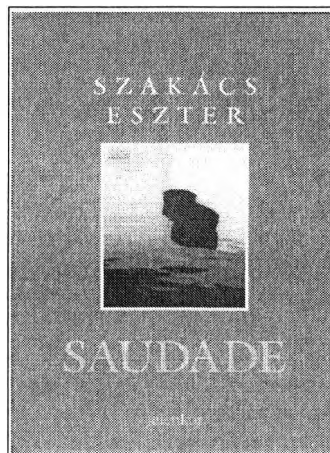
Szakács Eszter: Saudade

Szakács Eszter ötödik verseskötetének legszembeötlőbb vonása a mítoszok uralkodó jelenléte. A költemények hol felismerhető mítoszokat visznek színre, nemritkán átdolgozott formában, hol mítoszok vonzó közelségéből vagy elérhetetlennek tűnő távolságából nyerik erejüket, hol mítoszok hiányáról adnak számot. E sokrétű – és még éppen csak jelzett – viszonyulásból következik a könyv poétikai-tematikai összetettsége is. Ennélfogva a kötet egészére irányuló értelmezői figyelmet jóformán magától értetődően vezérlik a mítoszoknak a versekben feltáruló különbözőféle költői felfogásai, értelmezései. A kötet szerkezet e szempont szerinti áttekintését nagyban megkönnyíti, hogy a *Saudade* kiválóan szerkesztett verseskötet, és az egyes ciklusokhoz tartozó versek szerves összetartozása a mítoszok megjelenítésében is következetesen érvényesül.

Az első ciklus már a paratextusaiban nyilvánvaló teszi, hogy az olvasó elsősorban mítoszokkal fog találkozni a kötetben. A kötet címe mellett a ciklus címe, a *Théra*, valamint az azonos megnevezésű nyitóvers ajánlása („az istenekhez”) egyértelműen jelzi ezt az összefüggést. A központi helyzetbe állított kifejezések mellett, hogy nagyfokú pátoszt ígérnek, sajátos veszélyt is hordoznak: félő, hogy sejtelmes (a fülszöveg tájékoztatása a *saudade* szó jelentéséről igencsak enigmatikus) vagy éppen abszolutizáló jellegüknél fogva túl sokat vállalnak magukra abból, amit csak az építő-építkező költésből, s semmiképpen sem a puszta megnevezésből fakadó költői teljesítmény nyújthat. Szakács Eszter úgy kerüli el azt a fenyegetést, hogy művei költőileg elmaradjanak a túlságosan is nagyvonalú gesztusokból következő ígérettől, hogy a költemények alapszituációjával ellensúlyozza a paratextusok által felidézett pátoszt: a lírai alany ugyanis következetesen a nyaraló pozíciójában jelenik meg. A nyitó ciklus verseit mindvégig a mítoszok kérdéses realitása és a nyaralás távolságtartó valóságossága közötti feszültség hatja át.

A versek szubjektuma a nyaraló minden tipikus rekvizítumával rendelkezik: szalmakalappal, fényképezőgéppel, kalandos nevű hátizsákkal, diktafonnal van felszerelve, „monogramos vásznakat” kínáló szállodai szobákban, nyugágyakon időzik. Ezek a körülmények ironikus viszonyt teremtenek a versekben feltűnő mítoszokkal. Az iróniát az adja, hogy a mítoszok csak metonimikusan vannak jelen: a térbeli közelség ellenére – amely ugyanakkor eleve távolságon alapul, mivel a nyaralás színhelyéhez kötődik – időben távoliak („Öszvércsapáson fel, egészen a romokig, / ahonnan tisztán látszik a vízben az elsüllyedt, régi város”; „Hosszúra nyúlt árnyékokon lépdelni egész a stégig, / ahol a halászok tüvegéből langyos mazsolabort isz-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2006
72 oldal, 1500 Ft

nak / arccal arra, hol egykor Hérodotosz szerint négy napig lángolt a tenger." /Théra/), vagy pusztán nevekben idéződnék fel („Az ajtókon, postaládákon mitologikus nevek: Hermész, Zeusz, Dionüszosz..." /Théra/). A költemények apró történekekről, kirándulásokról, épületekről, növényekről és állatokról, a helyi emberek mindennapjairól számolnak be, miközben a háttérben mitikus távlatok sejtlenek fel. Közelség és tágasság kölcsönhatása rajzolja ki a minden formai kötöttséget nélkülöző költeményeket: egyfelől a sorjázó, szabadon kibomló jelenségek mintha a mítoszok elérhetetlen távolságából nyernék értéküket, másfelől úgy tűnik, a költemények önreflexiója a részletek mellett száll síkra: „Mítoszokat kívánok, / de be kell érnem a kecskebogyó és citromfű illatával." (Élnék inkább úgy), illetve: „Megtanultam távlatokat keresni, / de igazából csak a részletek nyűgöznek le." (Théra).

Jól példázza ezt a kettősséget a tenger motívuma, amely szinte valamennyi versben megidéződik. Szakácsnál azonban a tenger nem a világnak a benne élő ember számára megnyilatkozó diadalmas erejéről tanúskodik, mint Saint-John Perse-nél, nem is a titokzatos mélység egyszerre csodálatos és félelmetes birodalmát jelenti, mint Supervielle verseiben, hanem olyan időben és térben egyaránt határtalan, mitikus térségként jelenik meg, amely ígérete ellenére távoli látvány marad. Az egyszerre csábító és kiüresedett, érvényét veszítő mítosz tehát a közvetlenül érzékelhető, a közellétben adódó jelenségek ellentétéként értelmeződik az első ciklus verseiben. A közelség és távolság egyenlőtlen kölcsönhatása, a közelség nagyobb ereje szépen jelenik meg az *Isméltődések* című rövid költeményben: „Úszás előtt a hűvös homokban észrevettem tegnapi lábnyomomat. // Egy kagylómintás törülközőre dobva néhány színes kagyló. // S ahogy a hullámverés ritmusára ma is csak a szívem verése felel." S szintén nagyon szép a már idézett *Élnék inkább úgy* című vers befejezése: „Élnék inkább úgy, / mint a langyos téglá, a gyümölcsben növő mag, / mint az éggel együtt forgó csillagképek, / vagy ezen a rézpénzen lassan semmivé kopó arc..." Itt is a látható, közel lévő dolgok kínálnak értelmet, nem az immár meghatározatlanná vált, kiüresedett mítoszok. Ugyanakkor a csillagképek említése, vagy például az *Itt és most* első sora („Atlantisz fekete homokját üvegbe zárom") a költemények bizonytalanságáról is árulkodik: a mítoszok kézzelfogható jelenléte éppen azt a finoman kidolgozott arányt bontja meg, amelyre a többi vers összetett, iróniát, rezignációt, tépelődést, pátoszt, kérdezést egyaránt magába foglaló poétikája támaszkodott. Sokkal sikerültebbek a különálló alciklusba összegyűjtött haikuk, amelyek a műfajhoz illő ökonómiával játszatják egybe a közelséget és a távolságot. Két finom példát említek: a *Reggeli ajándékot*: „Esz után / nedves, vörös földön egy / tócsányi égbolt." és a *Teraszon* című miniatúrt: „Csillagos, nyári égbolt. / Frissen vágott fű / szagával takarózom."

A *Kék hold alatt* címet viselő második ciklus szorosan kapcsolódik az előzőhöz, amennyiben a versek első részében megőrzi a nyaralás alaphelyzetét, ugyanakkor már ezek a költemények is kötött, rímes formára cserélik fel az első ciklus szabad verseit. A szabályos forma nagyobb absztrakciós szinttel párosul: a költemények már nem számolnak be minden kis részletről, eseményről, nem a mellérendelés, a felsorolás eszközével élnek, hanem jóval összerendezettebb képi világot jelenítenek meg, és az elvont fogalmiságnak is teret biztosítanak – s így a mítoszokat is új módon értelmezik. A *Genesis* című versnek már csak az első sora idézi, idézheti fel a költői szubjektum utazó-nyaraló helyzetét, s a harmadik sor mintha búcsút intene a mítoszoknak: „A szerpentin mentem fel a hegyre, / s épp akkor, amikor a nap felkelt, / a mítoszoktól dült éjt elfelejtve, / a hold lágy hullámzásra bírta a tengert." A költemény harmadik, befejező strófája azonban újra a mítoszok nyelvén beszél: „Megálltam ott akkor, akár a szikla, / amelyből forrás fakad hirtelen, / s kiáradt szememből a látvány, hogy kiszabja / létem határait a semmiben." Az én most nem ad hírt az egyes cselekvéseiről, mint a korábbi versekben, hiszen éppen önmaga, önnön élete határait állapítja meg. A mítosziság szerepe immár nem az irónia (a

távolság értelmében), hanem az azonosság megalkotása, valami eredendően új határhelyzet, sorsforduló hírül adása, amely olyannyira erőteljes és végérvényes, hogy nem tűri el a költői szubjektum semmilyen konkrét tárgyakhoz kötődő ügypódását.

Az *Éjszakai fürdés* enged az előbb említett vers szigorúságából, radikalitásából: ismét a nyaralás szituációja bontakozik ki a versben, jóllehet a kötött forma elejét veszi a képek, történesek áradatának: „Hideg kövek és alvó vizek éjjelén / kimentem a hegyfok előtti partra, / hol a csillagpetyves égbolt alatt csak én / s a holdfény feküdtünk a nyugágyakra. / Hátul leláncolt napernyők tolongtak, / a homok halkán sorolta emlékeit.” Amíg az első ciklus versei elsődlegesen ironikus módon viszonyultak a mítoszokhoz, addig az *Éjszakai fürdés* a mítosz pátoszából merít: az élettelen világ, a víz, a hold, a homok elevenként mutatkozik meg, a költemény utolsó két sora szerint olyan világgént, amelyben egybeesik a költőné keresztnévére vonatkozó utalás miatt hangsúlyozottan személyes szubjektum és az objektum: „s csak *nevem* erejében bízva beúsztam oda, / hol nem halhat meg egy *csillag* soha...” A vers annyiban elmarad a *Genezis* általános érvényűségétől és hitelességétől, hogy bár hangsúlyosan a nyaraló szerepéből beszél, mégis eltávolodik az első ciklus iróniájától: a költemény mitikussága ezért partikuláris és esetleges, egy távoli helyen való időszakos tartózkodásra korlátozódik. Ha felidézzük Pilinszky *Apokrifjét*, a második egység utolsó versszakának „Egy kerti szék, egy kinnfelelt nyugágy” sora éppen azért hat rendkívül erőteljesen, mert mindennél határozottabban kinyilvánítja, hogy az apokalipszis formájában jelenlévő mítosz nem valami távoli, a szokásoson kívül álló térségben történik, hanem itt és most, az ember hétköznapi világában. Szakács Eszter költeménye azáltal, hogy egzotikussá teszi színhelyét, egyúttal meg is fosztja mitikusságát kötelező érvényűségétől, erejétől, és teljességgel priváttá, vagyis magánmitológiává teszi.

A (magán)mitológiai önbeteljesítéshez, a szubjektum és az objektum ideális összetartozásához képest egészen mást képvisel az *Évforduló*. A kezdőhelyzet hasonló („Jó itt. Törülközőt nem adtak és / a fürdő csempéje néhol hiányos, / de az erkély épp arra az öbölre néz, / amelyben elsüllyedt egy régi város.”), azonban a költői szubjektum hátat fordít a kétes mítoszoknak, és a személyes, de nem önmagába bicsakló, hanem a másik embert tanúsító emlékeztet választja: „Most almát hámoznék neked, ha élnél. / Ha most élnél, s nem egy másik időben. / Remeg a láng, mintha valaki fújná, / az olvadt viasz a kezemre csöppen.” S bár a negyedik, záró versszak első sora ismét túlzó, a befejezés tiszta és szép: „Harangok zúgnak a tenger fölött. / Megint úgy terítettem, mintha ketten... / És két gyertyát gyújtottam, mert veled veszett / az is, aki nélküled nem lehettem.” A költemény a másik iránt érzett törekeny és állhatatos szeretetet sokkal jelentőségtejjesebbként jeleníti meg a mítoszoknál. S ez az emberi léptékű, tiszta, a gyanús konstellációkat mérséklő, a hiányt vállaló viszonyulás teszi olyan megragadóvá a *Saudade* című négyrészes költeményt, amelynek a végét idézem: „Minden olyan más lett, mint lett volna veled: / mint a hold, dajkáltam idegen éveket, / s a csillagot és embert itató folyó, a *nemes út* hozott egészen eddig, / hol ezután téged várlak, s kibuggyanó / bizonyosságával nem a vért és a semmit...” Az *Évforduló* és a *Saudade* a kötet legjobb darabjai közé tartozik, és a kortárs magyar költészetben újabb erőteljes szerephez jutó, mások mellett Rakovszky Zsuzsa, Borbély Szilárd, Tatár Sándor, Schein Gábor kötetekben megjelenő jelentős halál-versekkel mutat rokonságot.

A *Kék hold alatt* című ciklus második feléhez tartozó versek a korábbi Szakács-kötetek jellegzetes motívumait, az álmot, a tükröt, a csillagot, a holdat kapcsolják össze, és nem is jelentek igazi újdonságot a megelőző művekhez képest. Az egyes motívumok persze nem egy esetben érdekes, szürrealisztikus együttállásba kerülnek, s szépen költik meg az azonosság, a valóság kérdéseit, gyakran mégis önműködővé válnak, és banális sorokhoz vezetnek, mint például az *Féreglyuk, fényév* című versben: „Emlékszel az éjszakára, mikor ki- / választottál egy láthatatlan csillagot?” vagy a *Kék hold alatt* második szakaszában:

„Fél az élettől, a haláltól? / Hogy majd minden a szénfekete űrben vész el? / Érzi-e ő is, hogy ijesztőbb / nincs annál, mint ha nem marad már többet kétely?” (már a „vész el” – „kétely” csikorgó ríme is bántó). Ezért a szóban forgó költemények a kötet kevésbé sikerült alkotásai. (A Szakácsra oly jellemző motívumok önismétlővé válásának veszélyére már a költőnő alighanem legértőbb kritikusa, Nagy Imre felhívta a figyelmet az előző kötet kapcsán, lásd „Kavics a nyelv alatt”, *Jelenkor*, 2003/2. szám.)

A *lémnoszi levelekből* című harmadik rövid ciklus első öt verse konkrét mítoszokat idéz fel, és vagy első személyű megszólalást választó szerepvers, vagy pedig egy alakot költ meg második személyben. A mítoszok ilyesfajta költői értelmezése Rilke verseire emlékeztet, aki a mítoszokat olyan valóságoknak tekinti, amelyek alapján az emberi létezésnek a hétköznapi, megszokott viselkedésmódok elől elzárt extatikus lehetőségei költethetők meg, így a halál megélése, a feltámadás, a születés. A mítosz Rilkénél tehát nem pusztán kitaláció, hanem emberi létértelmezés. Szakács Eszter is ilyen utat választ, például *A lémnoszi nőkben*. A költemény az elhagyott-elhagyó szeretők felfokozott érzelmeit szólatja meg, akik olyan alakoknak tekinthetők, akikben tisztán van jelen az elhagyatottság, ezért is szólhatnak meg más hangon, mint a korábbi versek beszélője: „Nem birtoklunk mást, csak hálát, s némi kíváncsiságot, / hisz a tapasztalat megértette velünk, hogy milyen pusztán emlékekben élni. / Jobb lenni megint. Egy latra tenni végül fájdalmat és gyönyört...” Nagyon eredeti a *Kasszandra* című vers, amelyben a képek egymást fedő vagy egymást kioltó jellege többértelműen idézi meg a jövőt magába rejtő jóslást („Pusztán fény vagy, tüze vesztett, alvó víz, mely tükörképét / rejti jövendő mozdulatainknak.”). Hasonló mítoszerőtelmezést nyújt az *Odüsszeusz hazatér*, a *Lótuszevők* és a *Baukisz* is. Annál érthetlenebb, hogy miért került be a ciklusba, egyáltalán a kötetbe, az *Egy nap* és *A lémnoszi levelekből* című vers a maga túlzásaival („Mikor elkergeti a felhőket a szél, / megújítjuk szövetségünket a delfinekkel”) és bántóan prózai nyelvi fordulataival („S az rendben van”).

A *Halálkommentárok* című negyedik, az előzőhöz hasonlóan rövid ciklus Szakács Eszter költői eszközeinek lassú elfáradásáról tanúskodik. A megidézett mítoszok és a korábbi kötetekből is ismerős motívumok összekapcsolása túlságosan is kiszámítható hatást eredményez, rögtön az első, *Minótauroszt Aszterioszt* című szövegben: „Minótauroszt a görög vázaképeken / néha testén csillagokkal ábrázolták.” A csillag, az álom, a tükör újra és újra feltűnik a versekben, de a sokszori ismétlődés és halmozás nem annyira egy szerencsésen elsajátított poétika gazdag működését jelzi, sokkal inkább túl nagy terhet helyez a motívumokra, s ily módon az egyes költemények inkább kioltják, nem pedig fokozzák egymás erejét. Szerencsére vannak kivételek, így a *Kóda* című vers, amely jellemző módon csak egyetlen motívumot tartalmaz, a tengerét.

Am az igazi kivétel a kötet utolsó költeménye, a *Holt nyelven*. A vers a vegyes kvalitású kötet olvasóját az elismerés érzésével búcsúztatja és hívja újbóli olvasásra. S ha a könyv legtípikusabb sajátossága a mítoszok különféle, hol szerencsés, hol viaszos felidézése, úgy a záró darab a legeredetibb módon viszonyul a mítoszokhoz: új mítoszt alkot, amely kellőképpen sűrű, rendezett, fegyelmezett, a költemény verstechnikailag is jól formált. Az utolsó két strófa így szól: „Ott van a világ vége / mindig, ahova mennek. / Nem tudni még, halál vagy élet / bizonyul nehezebbnek. // Így fognak ők az égbe menni, / mert az égben nincs semmi, / s amit megtanulnak, az anyyi: / hogyan kell a semmiben lakni.” Ez a mítosz a holtakról beszél, a mítoszokra jellemző erővel, elfogadásra vagy tagadásra készítve. Határozott lezárása egy talán túlságosan is bizonytalan kötetnek.

ATLASZ KISASSZONY SIRÁMAI

Kiss Judit Ágnes: nincs új üzenet

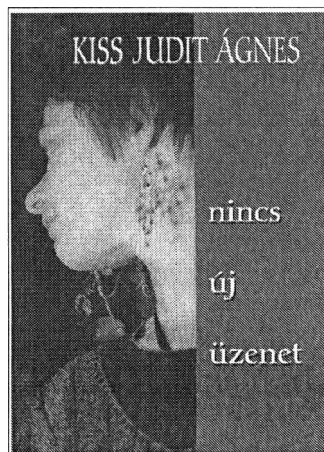
A költőnő második verseskötete igazi talány és labirintus a gyanútlan olvasó számára. Könnyű követni a dalszerű formákban íródott, olvasmányos és mindig helyi értékük szerint értelmezhető szövegeket. Első pillantásra élete romjain szomorgó, megbillent egyensúlyú, teremtett Lény keservei tűnnek szemünkbe. Átéltető és kulturált egy kötetnyire húzódo tűnődés, ahol a Nő lelkét és testét néha anatómiai, fiziológiai részletességgel kínálja (sőt áruba bocsátja), hogy aztán rájöhessünk, nem a költőnő naiv, hanem az olvasás és a befogadás mikéntje. „Az emberélet útjának felén”, hiszen Kiss Judit Ágnes harminchárom éves, ahogy József Attila is (a kötet szövetének legfeltűnőbb aranyzála, ami majd minden vers kárpitjából előtűnik) életének harmincharmadik évében lett öngyilkos, és persze krisztusi életkor, no meg a kötetben szintén kitüntetett szerepet játszó Dante is nagyjából ennyi idősen írta meg az *Isteni színjátékot*.

Es itt már komoly szerkezeti, szerkesztési átgondolnivalók adódnak, hiszen Dante művében épp úgy, ahogy e kötetben rendkívül fontos szerepet játszik a kilences szám. A pokol körei a kötet ciklusainak számával, sőt majdnem mindig a ciklusban szereplő versek számával is megegyeznek. Van egy belső tartalomjegyzéke is a kötetnek: a *Szétszaggatott sonettkoszorú* egyes versei a ciklusok címét kapják. A kakukktojás maga a *Szétszaggatott sonettkoszorú* cikluscím, egyedül ez nem szerepel verscímként ebben a tartalomjegyzékben, helyette az *Önmaga* című szonett áll.

Rohanunk a tükörterembe, hiszen ezek szerint ott kell lennie a királynőnek, ott végre valami fontosat, lényegeset, egy élet bizonyítékát találjuk majd. De csalódnunk kell, ott is csak ide-oda vetülő, előre-hátra utalás jelzi, hogy bár kétségtelen járt itt valamikor a királynő, vannak ennek tárgyi bizonyítékai, de most a terem üres. Utunk következő állomása lehet a szerkezet szimmetriáját fürkészve az ötödik, a középső ciklus, ami egyetlen versből áll (*Atlantisz*). Az anyaméhben (vagy anya-óceánban) játszódó vers már közelebb visz minket egy talányhoz, megfogalmaz magából valami lényegeset, ami azonban inkább elrejt, mint fölfedi a titkokat: „ha trapéz-létekről zuhantam volna, / az értelem hálóján fennakadt / mindig, ki éppen lenni kényszerültem...”, és: „ki nem / tartott meg ott, magam kezdetén?”

És a teremtett Lény nagyfokú önbizonytalansága, már-már fájdalmas, de poétikus kettészakadtsága sok-sok versében újra előtűnik. (Itt csak az a kérdés adódhat, hogy mért nem Gaia vagy Atlasz a vers címe, hiszen nem egy elsüllyedt világ szülte az életet, hanem a Földanya.)

De mozduljunk el innen, és próbáljuk szabadabban követni a versek megidézte-teremtette világ apróbb rész-

Noran Kiadó
Budapest, 2007
119 oldal, 2499 Ft

leteit. Nagyszerű a kötet nyitó verse: „Hová hívtál el, Istenem? / Miféle különös szeánszra...” (*Mimikri*). Miért és mért pont ide tettél le, kérdez és perel Istenével, és alapvetően elégedetlen ezzel a teremtett világgal.

A bűnök nemcsak az *Isteni színjáték*hoz köthető emberi hitványságok sokaságára rimelnek, hanem a kötet egyik legszebb versében (*Solveig*) Ibsen *Peer Gynt*jével is. Az elcsábított és elhagyott Solveighez tér vissza Peer a darab végén. „Meg tudnád mondani hát: hol volt Peer Gynt egy hosszú életen át?” – kérdezi a megtérő hős az elhagyott leányt. De Solveig nem haragszik rá, ölébe fekteti a végórájához közeledő hajdani szerelmét, és a darab zárásaként elénekli Solveig dalát. A kötetben lévő vers a melankolikus visszaemlékezés gyöngyszeme, a rezignált szomorúságé, az eltűnt idő (hangulatában és verselésében nagyon rokon Kosztolányi *Boldog szomorú dalával*).

S itt már nagyobb dolgok is vannak, például az *Eurüdiké* című vers, amely szintén a hűtlen elhagyásról, a megcsalatsárról szól. A vers Orpheusa visszamegy ugyan Eurüdikéért, de egy egészen más lantos ez, mint a mitológiáé, inkább egy tipikus mai macho: „Ki mindenki dalnoka voltál, / csak mellettem maradtál néma.” „Én meztelen voltam, amíg te / vasba burkolózva állig.”

A bűnök, kis emberi stiklik, csalások és tragikus következményekkel járó főbűnök változatos alakban jelen vannak az egész kötetben, amelynek íve az *új üzenettől a nincs új üzenetig* ciklusáig húzódik, a valóságban azonban a ciklusok címével ellentétben éppen fordított a helyzet. Az első két ciklus (*új üzenet, Bolondistók*) valójában kevés és szerény belső tartalommal bír. Itt a dalforma üreseedése egészen a lakodalmas rockig terjed, ahogy a szerelem szellemi ujjakkal való felfestése olykor a legvadabb testiségbe csap át, olyan hirtelen kap az olvasó itt hideget-meleget: „Erdők, völgyek, szűk ligetek, / Már csak berúgni szeretek. / Aki iszik, nem nézi az, / Honnan jön szívére vigasz.” (*Magyarnóta*) És persze ennek a hangnak is van folytatása a súlyosabb mondandót hordozó versekben is, nem szűnnek meg visszalopakodni a legkülönfélébb helyzetekben, amiből aztán már értelmezési nehézségek adódhatnak.

A nőiség problémájának megjátszott vagy őszinte „botrányos”-tragikus versei jelentős szerepet kapnak ebben a kötetben is. Kissé feszengve ír erről a kritikus, mert a férfi, akárha egy agglegény pózában tetszelgő, hamufoltos mellényű honvédmehely lakója, valami magánál magasabbrendűt és jobban összerakottat lát a Nőben. Ahol jár, a „Nagykörúton” a fiatal lányok mindig lelkileg ápoltak és bájtól nehezek, ritkán érezni ezt annyira, mint a költőnk kreálta Lényekben és szituációkban, hogy a baj már a spájzban van, a befőttek mögül leskel. Próbáljuk megérteni a kétségbeesés lényegét úgy, hogy ne foglalkozzunk olyasmivel, amihez nem értünk (női lélek, feminizmus, férfiak utáni brutális vágyakozás). A kevésbé sikerült ősi, archaikus nyelvezetű sirató énekek is arra figyelmeztetnek, hogy itt egy nagyobb, filozófiai méretű hiányról van szó, úgyszólván a nőiség természetes állapotától való megfosztódás fájdalma az, ami az egész kötet leglényegi mondandóját hordozhatja. Tekintsünk hát mélyebben az undok kis dalocskák mögé úgy, hogy szemérmesen nem vájkálunk a teremtett Lény nyitott sebeiben.

Gondoljunk Atlaszra, akinek az volt a dolga, hogy a Földet tartsa, évmilliókon keresztül tisztességgel ellátta feladatát. Hóban és fagyban, villámok csapásától sújtva még csak az orrát sem vakarhatta meg, ha szűnyogok molesztálták, vagy vulkánok bűze csípte szemét. Hol vidáman, hol isteni depresszióban tette dolgát. De amikor az ember gondolatja szárnyalni kezdett, és hajóval körbejárni tudta már a golyóbist, az Isten gondolt egyet (a nyilvánvaló lelepleződést elkerülendő), és azt találta ki, hogy Atlasz hagyjon föl eme nehéz mesterséggel, mert a Föld már megáll, amíg kell, Atlasz eddig felgyülemlett erőlködésétől is. (Atlasz ezek szerint előre erőlködött!?) Az Isten már csak ilyen, olyat is gondol, ami az emberi gondolkodás számára egyáltalán nem logikus.

Atlasz azonban csak annyit értett ebből, hogy egyik napról a másikra munka nélkül

maradt, és amit eddig ereje minden megfeszítésével tartott, az most magától is áll. Félreült pihenni, de rútol becsapottnak gondolta magát, mert úgy érezte, minden hősi helytállása előre és hátra elértelmetlenedett. „Most itt vagyok, nem kérdezek már / semmit, ami a múlttól szólna, / elvégzem mindazt, amit rám bízta.” (*Mimikri*) A Föld meg, mintha csak őt gúnyolná, vidáman forgott és kerengett tovább.

Nem ilyen lény-e Kiss Judit Ágnes kötetének alanyi hangja? Földgömb nélküli Atlasz, aki hiába sír, toporzékol, jajgat (kicsit hisztéria, de volt már sok férfi-hisztéria is), és énekel minderről: már nem tarthatja a Földet, valami lényeges dolog, életének sine qua nonja elérhetlenné vált, nem vették fel a kedvenc szerepét a színház repertoárjába.

És csak ezen a maradványnyelven beszélhet („Már csak a közhely zúg körülöttünk”, *Tavaszi dal*), ezen az üdült nyelven, mert ez jutott neki, ez az elkopott, silány, sekélyes, de még így is képes utánozni a fájdalmat, valamit visszaadni a lélek legbelső tapasztalatából, hogy éretlen a világra, és ez a feladatától megfosztott ember tragikuma. (*KMK, Ballada a tűnt szeretőkről, ÜK.*)

Számomra úgy tűnik, Kiss Judit Ágnes ezekben a versekben még nem olyan érett költő, mint amilyen bátor nő. Itt még a virtuóz dolgokban is túl sok a közhely.

Saját mitológiát gyárt: Istenek, József Attilák, és különböző állagú fallosszal rendelkező férfiak állnak a szárazmalom tekerő rúdjánál. Az egész tehát egy izgalmas regény (a női test és lélek ennek színpada, de legtöbbször persze a fekvő női test), néhol megrázó a pszichobiológiája, a szenvedélytörténete, de ha tüzetesebben megnézzük a verseket, bizony sok-sok feledhető részlet is akad.

Ha őszinte a hang, még bántóbban hallik ki a közhely: „Vigyél túl a partra, / Örkötől ott lakom, / Fogaid közt tartva, / Révészem, csillagom.” (*Csillagom, révészem*) Ha nem lenne nyilvánvaló a Nagy László-i kép emléke, akkor is kevés; „lassan a legvadabb fájdalom is / emlékké vénül” (*E/2*). De azt is megtudhatjuk, hogyan kerül a költő a vers lábához, fekvő helyzetbe (ami önmagában is egy új és érdekes pozitúra): „Mint áramütés-kor görcsbe a test, / úgy rándul a vers ritmusba, rímbe, / vele rándulok én is, rázuhanok, / lábánál fekszem kiterítve.” (*ECT*) És még sorolhatnánk...

A kötet legsikerültebb része a *nincs új üzenet*. Egy igazi élményszerű remekmű nyitja, a *hulladék*, amiben hangot talál, hogy végre az írás belső, mély és leküzdhetetlen kényszerével szembenézzen: „pár vacak vers és egy-két rossz kamaty, / úgy hamvad el, hogy nem is vet lobot (...) s belőle újraöntheted magad...” Ebben a ciklusban egybekapcsolódik a sok motívum, ami szétszórva, rejtetten eddig is jelen volt. A Pokol gomolygó ködszerű áthatolhatatlansága éppúgy lehet Ibsen remekének ködlete tája is, ahogy a szerpentin József Attila kedves képe volt a vers egyre emelkedő, ismétlődő, új horizontokat nyitó teljességéről: „Még nem tudom, hogy hová is jutottam. / Hegyi szerpentin vezet a tetőre, / vagy tébolyult vagyok, ki körbe-körbe / járva halálíg hiszi, jó úton van?” (*Kihagyott monológok*) Mindez a záróversben, az ókori drámák kórusának *Parodosz*ában ötvöződik egyetlen képbe. Pokol, szakadék, folyó, Styx egyként lehet már, ami a beszélő előtt tátong, aminek a partjáiig jutottunk. Hogy mennyire parádésan intellektuális és mélyen magában időző tud lenni, azt a *Függőhíd* és az *Álmatlan* összefüggései teszik nyilvánvalóvá. A mélység fölött „Ott a híd, de hiába építetted, / senki nincs, aki járni tudna rajta, / s tétován lengő szavad elrohadva / hullik a mélybe.” „Üresen leng a gyász: esti hinta” – folytatja a gondolatot a másik versben, s ez a kettő olyasféle dolgot sugall, ami nagyon is egyszerű, és mégis talán a kötet legnagyobb pillanata. Csak a leírt szó képes, akár a játéktéren mozgatója nélkül maradt, még lengő, de már üres hinta, a Lényt átvinni azon a szakadékon, ami a földön tett összes nyomaink és gondolataink megsemmisítésére hivatott.

A kötetben található az említett gyönyörűségeken túl is néhány igazán szép vers (*ráolvasás, ketrec, Ronda capriccioso, XX, Szlenderd*), ahol jól hallhatóak egy tisztább és drámaibb hangnak az akkordjai, a távolságtartásnak olyan önfegyelemmel párosuló csírái, amikor

az első látványos képtől nem csúszik vissza a már ezerszer megénekelt triviálisba. Biztató az is, hogy a tragikai hangnak már öniróniája is van, s hogy formailag, képileg néhol távolodni látszik a vállalt nagy elődtől, József Attilától.

Hogy ez mire lesz elég, még nem tudhatjuk. Valami olyasmi közhelyes dolog juthat az olvasó eszébe, vajh Kiss Judit Ágnes keresztül tudja-e majd hazudni magát az igazságig, vagy megreked a kis sikerekben, szűk körökben tenyésző, öntetszelgő feminista bátorságnál.

És valamiért mélyen nagyon drukkolunk neki, mert azt a nem kevés nagyon őszinte sort csak ő tudta adni nekünk: „Mi lehet védtelenebb egy nő hüvelyénél? (...) odalenn az a mély alagút titkokat őriz, (...) S a méh, ami életet adhat, hallgat, hallgat, akár a halottak.” (X X.)

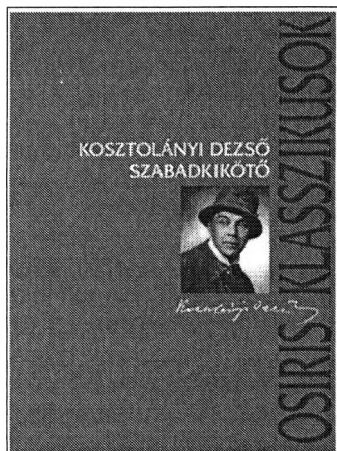
WEISS JÁNOS

KOSZTOLÁNYI VILÁGIRODALMI ARCKÉPCSARNOKA

Kosztolányi Dezső: Szabadkikötő. Esszék a világirodalomról

A Kosztolányi-szövegkiadások mind a mai napig különös feladatok elé állítják a szerkesztőket és az irodalmárokat, de az olvasókat is. Ennek oka, hogy Kosztolányi legkülönbözőbb napilapokban és folyóiratokban megjelent tengernyi kisebb-nagyobb írását kell összegyűjteni és kontextusba állítani. A negyvenes évek végén Illyés Gyula ezek nagy részét már publikálta a *Hátrahagyott Művek* című sorozatban; miközben a szöveg gondozás-

ban még a hagyaték ismeretére támaszkodhatott. A hetvenes évektől aztán Réz Pál vette át a szövegek kiadását és gondozását; de Kosztolányi hagyatéka időközben elkallódott vagy szétszóródott. A kezdetben kiadott kötetek egy tanulmány címét viselték, az egységességük így inkább szimbolikus volt. (Ilyen *Az élet primadonnái* vagy a *Hattyú* című kötet.) Ebben a kiadási munkában – véleményem szerint – fordulópontot jelentett a 2004-ben az Osiris Kiadónál megjelent *Tükröfolyosó* című könyv, amely a *Magyar írókról* alcímet viseli. Az alcím most egyértelműen fontosabb a főcímnél; a cél tulajdonképpen

Osiris Klasszikusok sorozat

Osiris Kiadó

Budapest, 2006

488 oldal, 4200 Ft

Kosztolányi magyar irodalomról szóló írásainak összegyűjtése volt. E kötet szerkezetében még éreztem némi bizonytalanságot, mégpedig az önreflexív keret miatt: a *Lenni vagy nem lenni* című tanulmány a kötet bevezetése, az *Önmagáról* című írás pedig a zárása. Ezt a kötetet két évvel később követte a most recenzált könyv, amely az alcím szerint Kosztolányi világirodalomról szóló esszéit gyűjti egybe. A kötet rangját mutatja, hogy huszonegy, eddig kötetben (vagyis semmilyen válogatásban) meg nem jelent írást tartalmaz. De ennél is fontosabbnak tekintem a Réz Pál által kidolgozott hármassztruktúrát: a nagyobb lélegzetű, önálló tanulmányok az *Írók és művek* című részben szerepelnek, aztán következnek az *Irodalmi levelek*, amely alatt az alkalmibb jellegű és rövidebb reflexiók szerepelnek, végül pedig a *Jegyzetekben* olvashatjuk a némileg bizonytalan szerzőségű szövegeket. A szövegkorpusz így viszonylag teljes, de ugyanakkor jól érezhetőek a kidolgozottság különbségei is. Ez a kötet Réz Pál eddigi szerkesztői munkájának csúcsteljesítménye, mivel egyértelműen megmutatja, hogy Kosztolányi – a magyar irodalmon belül – a világirodalom egyik legnagyobb teoretikusa volt.

Kosztolányi dolgozatainak sajátos műfajuk van, talán esszéknek vagy irodalmi portréknak nevezhetnénk őket. A kiindulóponton mindig bizonyos kedvenc vagy szeretett *művek* állnak, és ezek mögött próbáljuk megkeresni a *személyiséget*. A személyiség leírásának pedig több összetevője van, amelyeket az alábbiakban ideáltipikusan megpróbálók összerendezni. (1) Néha és bizonyos szerzők esetében megjelenik a testi adottságok leírása. Horatius kapcsán ezt olvashatjuk: „Szóval alacsony volt és köpcös, talán egy kissé elhízott is, de írásaiból arról is értesülök, hogy haja fekete volt, korán őszült, és szeme gyakran fájt.” (8. o.) A testiség elsősorban a régi írók kapcsán válik fontossá, akik külsejének felidézése a közelség megteremtését szolgálja. Minél közelebb kerülünk azonban a jelenkorhoz, annál fölöslegesebb a külsővel vesződni. Ezért ellenzi Kosztolányi olyan hevesen a szoborállításokat: „A mai írónak nem kell évszázadokig várakoznia, hogy megszülessen a szobrásza. [...] A mai dicsőség nagyon efemer, papírmáseszerű. A réginek volt komoly súlya és tartalma, a mainak nincs.”¹ (403. o.) (2) Többször előfordul, de szintén nem teljesen általános az író környezetének, körülményeinek bemutatása. 1930-ban Kosztolányi Frankfurtba utazott, és ott az állomásról kocsival egyenesen Goethe szülőházához hajtatott; végignézte a ház különböző termeit, majd kiment az udvarra. „Az udvar elhagyatott volt. Hársfák borzongtak az esőben és sarkantyúvirágok. Egy régi vörös márványkút még működött. Amikor meghúztam a fogantyúját, nyikorgott. – Nem volt semmi okom meghatódni. [...] Mégis töprengve gondolkoztam itten az udvaron, ahol játszadozott, hogy ki lehetett voltaképpen ez a lény, aki folytonosan nyugtalanít tökéletességével, megdöbönt gyarlóságával [...]?” (43. o.) (3) Szinte minden írásban kap valamilyen szerepet az adott szerző nemzeti-kulturális hovatartozása, amely Kosztolányinál kétirányú összefüggésben belül jelenik meg. Egyrészt meghatározza az író látásmódját és alkotásait. Heinéről írja: „Mindenekelőtt [...] az ő humora mutat vissza legélénkebben zsidó voltára. A humor azon népeknél fejlődik ki a leginkább, melyek hatalmasok, nagyon sok küzdelmet és szenvedést állottak ki.” (71. o.)² Ugyanakkor az írók ennek a nemzeti-kulturális identitásnak a legfőbb alakító is, ezt láthatjuk a Lessing-tanulmányból:

¹ Heine kapcsán írja Kosztolányi: „Kérem, igen tisztelt szoborbizottság, ne siessen olyan nagyon szobrot emelni az én kedves poétámnak. Ötven évig csendesen pihent párizsi sírjának fehér márványlapja alatt, és nagy Németországban egy szobor sem hirdette dicsőségét; valóban kár lenne, ha most megfosztanák őt a mártírság szentségétől [...]” (70. o.)

² „Ahhoz, hogy egy nép a földi dolgok fonákságán jóízűen, bölcsen nevetni tudjon, sok intelligencia, nagy kultúra és számtalan megpróbáltatás kell. Innen érthetjük meg azt a gúnyolódási kedvet, a humorhoz és a nevetéshez való hajlandóságot, mely a zsidó népben nagyobb mértékben van meg, mint bármelyikben.” (71. o.) Kérdés persze, hogy ez több-e pusztán sztereotípiánál? Aligha.

„Abban, hogy a németek, kik minden nép közül a leginkább szeretik hazájukat, minden nép közül a leginkább szeretik az idegeneket is [...] nem kis része van *A bölcs Náthán* szerzőjének.” (41. o.)³ (4) És végül következne a művek formai-irodalomtudományos elemzése; erre azonban csak nagyon ritkán kerül sor, méghozzá olyan alkotók esetében, akik Kosztolányihoz rendkívül közel álltak. Ebben a kötetben három ilyen szerző szerepel: Maeterlinck, Baudelaire és Rilke. – Ez a négy szempont határozza meg Kosztolányi esszéinek sajátos struktúráját és tematikáját. Általában nem könyvekről vagy művekről van szó, hanem a szerzőkről, akikhez mintegy odahajolunk. Nincs folytonosság és nincs összevetés sem. Egy kicsit olyanok ezek az esszék, mint a schlegeli töredékek: „A töredék legyen akár egy kis műalkotás: elhatárolódva a környező világtól, önmagában teljes, mint egy stüdisznó.”⁴ Az elemzések így szinte mindig pozitív értékelésekhez vezetnek; döntő vonásuk a szeretet. A *Lenni vagy nem lenni* című esszéjében Kosztolányi egy bizonyos gondolatmenetről ezt írja: „Nem az a hibája, hogy gáncaiban egy szemernyi igazság sincs. Nagyobb a hibája. Az a hibája, hogy nincs benne egy fikarcnyi szeretet sem.”⁵ Kosztolányi világirodalmi esszéit áthatja a szeretet; olyannyira, hogy a szerző maga néha bajba kerül, amikor olyan írőkkel, költőkkel foglalkozik, akiket valamiért nem lehet szeretni. Vannak esetek, amikor a történelem emel gátat a megérthetőség (szerethetőség) elé. Turgyenevről írja: „Még száz esztendő sem telt el azóta. Lehetséges, hogy ennyire eltávolodtunk ettől a kortól? A kétezer esztendőös görög tragédiák hősei [...] közelebb állnak hozzám. Megértésükhöz nem kell ennyi széljegyzet és kortörténet. Igaz, közbeesett a háború, a forradalom.” (104–105. o.) És vannak olyan esetek is, amikor egy adott költőt, író-t egyszerűen nem lehet szeretni. Erre a legjelentősebb példa Charles Leconte de Lisle, aki teljesen személytelen költészet kidolgozásával próbálkozott.⁶ A teljesítménye lehet, hogy nagy, még az is lehet, hogy Victor Hugo teljesítménye fölé kell helyeznünk. „Mindenki bámulja őt, de nem szereti senki sem.” (103. o.)

Aligha lehet elkerülni, hogy Kosztolányi esszéit a korabeli magyar irodalom legrangosabb világirodalom-felfogásával vessük egybe.⁷ Ezt a koncepciót Babits Mihály dolgozta ki, méghozzá elsősorban *Az európai irodalom története* című művében.⁸ A világiro-

³ Kosztolányi 1929-ben írta e sorokat; szemmel láthatóan semmit sem tudott arról, hogy a húszas években Berlinben már számos pogromra sor került.

⁴ August Wilhelm és Friedrich Schlegel: „Athenäum töredékek”, Nr. 206, in: uő.k.: *Válogatott esztétikai írások*, Gondolat Kiadó, 1980. 301. o.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Tükörfolyosó. Magyar írőről*, Osiris Kiadó, 2004. 13. o. (Ez az írás eredetileg 1930. február 10-én jelent meg a *Nyugatban*.)

⁶ „Az ő világa a nyugalom s a fönség hazája. Versein, mintha az időn s a téren kívül íródtak volna, sem a vér melege, sem a faj színe, sem korának hatásán nem érzik meg.” (99. o.)

⁷ Érdekes módon a szakirodalom eddig ennek nem szentelt különösebb figyelmet. Talán csak Szegedy-Maszák Mihály két esszéje tekinthető kivételnek: „A művészi értékek állandósága és változékonysága (Babits európai irodalomtörténete)”; „A kánonok hiábavalósága (Kosztolányi a világirodalomról)”, in: uő.: *Irodalmi kánonok*, Csokonai Kiadó, 1998. 13–46. o. Az összevetés legnagyobb nehézsége, hogy Kosztolányi nem egységes koncepciót fejt ki, ezért sok mindent mond, és sok mindennek az ellenkezőjét is. Ennélfogva viszonylag könnyen össze lehet tákolni mindenféle konstrukciókat; az óvatos, körültekintő elemzés viszont igen nehéz.

⁸ „Mint ismeretes, *Az európai irodalom története* először két önálló kötetben jelent meg. Önellentmondásai részben ebből is származtathatók, s mindenképpen elárulják, hogy szerzője a munka során ismerte föl vállalkozásának igazi mélységeit. A mű 1934-ben közreadott első fele az *Iliász* méltatásával kezdődik s a 18. század második feléig, az egy évvel később megjelent második rész 1760-tól a »jelenkorig«, pontosabban az első kiadás címlapja szerint 1925-ig kíséri nyomon az irodalom alakulását.” Szegedy-Maszák Mihály: „Esszéírás és irodalomtörténet”, in: *A magyar irodalom története*, III. köt., Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.), Gondolat Kiadó, 2007. 257. o.

dalmat Babits a következőképpen határozta meg: „Világirodalom: ez a szó valami egységet jelez. Nem egyszerűen az egyes nemzetek irodalmainak az összessége. Azoknak a története elolvasható külön-külön.”⁹ Babits a maga legnagyobb feladatát ennek a történeti egységnek a megkonstruálásában látta. Babits a világirodalmat Európához köti: az európai irodalom ugyan nem Európában született, de az egész európai kultúra ebből jött létre.¹⁰ Először is az tűnik fel, hogy Kosztolányi esszéiből egyértelműen hiányzik ilyen szigorú értelemben vett egység. Ezt már a kínai irodalomról szóló dolgozatában is jól láthatjuk. „A kínai költészet lelkisége, szellemisége emberisége utolérhetetlen magasságban áll minden nép költészeté fölött. Ez a nép, mely erkölcsében a szertartás udvariasságát tette kötelezővé, a költészetben a teljes formát emelte teljes tartalommal.” (378. o.)¹¹ A világirodalom Babits szerint egészen a középkorig a latin nyelvű kultúrában gyökerezett; a nemzeti nyelvek irodalmi nyelvvé emelkedésével aztán az egységes világirodalom összedőlt. Az újkor elejétől viszont megindult egy olyan fejlődés, amely a világirodalom egységességét a nyelvtől független szférában próbálja megkonstruálni. Ennek legnagyobb előkészítője – Babits szerint – Lessing volt, aki a *Hamburgi dramaturgia* című művében felszámolta a hármas egységet. „Nem a hármas egység a fontos az arisztotelészi szabályok közül, hanem a »részvét és félelem«, azaz a dráma dinamikus hatása.”¹² Ezt a dinamikus mozzanatot általánosítja aztán Babits: „Azt mondják, ez a könyv tette szabaddá az utat az új dráma felé. Mindenesetre ez nyitott utat a költészet dinamikus felfogása felé.”¹³ Ez a dinamika pedig az ember belső világának leírásához vezetett. „Kifejezni az élet lendületét, tetten érni a teremtő időt, leszállni a tudattalan bányáiba, szembenézni ennen szörnyeinkkel: micsoda feladatok az író számára.”¹⁴ A világirodalom így a szabad individualitás irodalma, ez alkotja az egységét. Kosztolányi viszont Lessing legnagyobb érdemét Shakespeare felfedezésében látta. „Shakespeare német úton jutott el hozzánk, sőt vissza a hazájába is, Angliába. [...] Ha Shakespeare-ciklusok peregnek színpadjainkon, gondoljunk Gotthold Ephraim Lessingre is.” (41. o.) Shakespeare Kosztolányi számára hallatlanul fontos szerző volt: „Mi lenne nélküle a föld? Bizonyára szegényebb lenne. Tárgyakra, fogalmakra, állatokra, emberekre, természeti jelenségekre rányomta egyéni kézjegyét [...]. [...] Ez a varázsló mindent megbabonázott. Világhódító volt, kinek még a kezét sem kellett kinyújtania, csak megnevezett ezt-azt, és végképp az övé lett.” (18. o.) De emögött – szinte elrejtve – nagyon fontos gondolat húzódik meg: „Lessing összetörte a hármas egységet, és jogaiba iktatta az egyéniséget.” (41. o.) Babits nyomán azt mondhatjuk, hogy a világirodalom történetének éppen ez az individualitás az alapja. Úgy tűnik, hogy Babits és Kosztolányi felfogása között semmiféle különbség sincs: nagyjából azonos módon határozzák meg az európai irodalom „egységét”. Észre kell azonban vennünk, hogy Lessing Kosztolányinál közel sem tölt be olyan központi szerepet, mint Babitsnál: Kosztolányi csak fél oldalnyi rövid elemzésben foglalkozik vele. Kosztolányinál hiányzik a Babitsnál nagyon fontos kronológiai kifejtés. Vagyis az egység nála nem történetileg bontakozik ki, hanem „szinkrón-fogalom”. A világirodalom folytonosságának helyébe így egyetlen panoptikum – valamiféle egyidejűség – lép. Ezt jól mutatja a Horatiusról (levél formában megírt) esszé: „Az a tenger idő, mely közöttünk alaktalan gomolyokban hever, egyszerre a közelébe hoz. Rendszerint az idő eltávolít minket

⁹ Babits Mihály: „Világirodalom”, in: uő.: *Tanulmányok, esszék*, Kortárs Könyvkiadó, 2005. 147. o.

¹⁰ I. m., 150. o.

¹¹ Van még egy kis írása a japán haiku-költészetéről; Bertók László könyve (*Háromkák*, Magvető Kiadó, 2004.) után ez különös figyelemre tarthat igényt. Itt most csak annyit jegyezhetünk meg, hogy Kosztolányi minden japán költőt a kínaiak tanítványának tekint. (377. o.)

¹² Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Merényi Könyvkiadó, é. n. 19. o.

¹³ Uo.

¹⁴ I. m., 384. o.

embertársainktól, de ennyi idő már szinte meghittünké, rokonunkká teszi őket.” (7. o.) És éppen e történeti egység elvetése miatt nem írhatott Kosztolányi tételes világirodalom-történetet.

Az *európai irodalom történetében*, ugyanúgy, mint Kosztolányi esszéiben, Johann Wolfgang von Goethe alakja kitüntetett helyet kap. Babits ezt írja: „Kevés író van, akinek művei életének ismerete híján annyit veszítenének értelmükből, mint az övéi. Mert igazi értelmük ez: egy emberi élet önalakítása s kiteljesedése a tudatban. Valóságos nagyarányú kísérlet: mit lehet csinálni az életből?”¹⁵ Kosztolányi mintha ugyanezt mondaná: „Folyton élt és írt, mert amikor élt, akkor írt, és amikor írt, akkor élt, nála a határvonalak elmosódnak, nem tudjuk, meddig élet és meddig irodalom, mindkettő egyet és ugyanazt jelenti, mindkettő egyetlen vágyból fakad, s ezért mindkettő egyformán tökéletes.” (50. o.) A különbség megint csak hajszályninak tűnik: Babits a műveket az élet megformálási kísérletének tekinti, abban az értelemben, ahogy a *Wilhelm Meister* a kiteljesedett élet megvalósítási lehetőségeit kereste. Kosztolányi szerint viszont van egy olyan eredendő vágy, amely mind a művek, mind az élet alapjául szolgál. Ez a háttérben álló vágy az, amely mindent tökéletessé tesz. Közelebből tekintve észrevehetjük, hogy ez a „vágy” végső soron a schopenhaueri akaratot jelenti. „Az akarat fogalom az egyetlen, minden lehetséges fogalom között, amelynek eredete *nem* a jelenségben, *nem* a pusztá szemléleti képzetben lelhető, hanem belülről jön, mindenki legközvetlenebb tudatából ered, amelyben ez a saját individuuma [...] közvetlenül [...] megismer.”¹⁶ Ennek a közvetlen megismerésnek a formái az élet és a művészet. Érdekes, hogy Schopenhauernek mind Babits könyvében, mind Kosztolányi esszéinek sorában önálló fejezet jut. Babits Schopenhauerben a romantika nagy összegzőjét látta: „Ez a gondolatkonstrukció egészben egy költemény hatását teszi. Mindenesetre romantikus költeményét. A romantika sok végléte és ellentmondása összefoglalást s föloldást talál itt.”¹⁷ Kosztolányi pedig a pesszimizmus (dekadencia) nagy bölcselőjét látta benne. „Századunk már legyőzte a pesszimizmus nyavalyáját. De minden nemzedéknek keresztül kell mennie rajta, hogy emberebb ember legyen. A költők is egy félszázad óta járnak hozzá nehéz és édes bánatért, s mélyült szemekkel jönnek el tőle.” (69. o.) A két felfogásban közös, hogy Schopenhauert (a romantika vagy a pesszimizmus képviselőjeként) alapvetően meghaladottnak tekintik. A fontos különbség azonban az, hogy Kosztolányi a részleges meghaladás ellenére a schopenhaueri filozófiát még mindig fontos inspirációs forrásnak tekinti, Babits nem. Kosztolányinak azt kellene mondanania, hogy Schopenhauer éppen a világirodalom „elméletének” megalkotása szempontjából tekinthető nagy gondolkodónak. Ezt a lehetséges – az elméleti egységesítés irányába mutató kiindulópontot – Kosztolányi más szerzők esetében nem érvényesíti. De ettől eltekintve a Goethe-elemzések meglehetősen közel állnak egymáshoz. Kosztolányi ezt írja Goethéről: „Élete piramisát, melyet tervezett, sikerült a csillagokig emelnie, fölépíteni. Befejezte a bábeli toronyt.” (51. o.) A bábeli torony: a világirodalom; a számos nemzeti irodalom hangjának polifóniájából létrejött az egység. A nemzeti kultúrákon való felül-emelkedést Goethének mintegy életével kellett tanúsítania. Babits pedig így ír: „Sokkal több ő német klasszikusnál: mert ember, azaz egyén, ami a legkisebb emberi egység, de egyúttal a legnagyobb is: az egyetlen gyűjtőfogalom, mely az egész emberiséget magában

¹⁵ I. m., 213. o.

¹⁶ Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*, Osiris Kiadó, 2002. 155. o. 22. §.

¹⁷ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, id. kiad. 157. o. – Babits nem is sejtette, hogy az utókor ezt a tézist meg fogja erősíteni: ha a romantika alapja ilyen prereflexív princípium, akkor Schopenhauer a romantika kései örököse. E koncepció kialakulása szempontjából nem elhanyagolható, hogy Schopenhauer tanára az a Gottlob Ernst Schulze volt Göttingenben, akinek Reinhold elleni érvei fontos szerepet játszottak a romantikus mozgalom kialakulásában. Lásd a *Mi a romantika?* című kötetem megfelelő elemzéseit, Jelenkor Kiadó, 2000.

foglalja.¹⁸ És mintha Kosztolányi ezt folytatná: „[Goethe] szorosan véve nem is tekinthető csak németnek, hanem európainak, világpolgárnak, az első kozmopolitának. Északot, keletet, délt, nyugatot egyformán kifejezte. Itália éppen annyira az övé, mint Németország és Perzsia is, Görögország is, Franciaország is.” (47. o.) De nem kerülheti el a figyelmünket, hogy ennek kimondása Kosztolányi számára sokkal nehezebb volt, mint Babits számára: Kosztolányinál a nemzeti-kulturális identitás az esszéírás egyik meghatározó eleme, Babits viszont eleve meghaladhatónak és meghaladandónak tekintette.

Az individualitás és az univerzalitás Goethével létrejött egysége azonban meglehetősen törékeny. Babits a maga koráról írja: „Az európai irodalom kezdi elveszíteni egységének és egyetemességének érzését. A modern irodalomszemlélet nagyon is hajlandó minden kultúrában csak faji vagy törzsi kifejezést látni.”¹⁹ Babits Schiller kapcsán mondja: „egy új vallás ütötte föl fejét, mely vérből született, s több vért kívánt, mint minden régi vallásáborúk és inkvizíciók együttvéve”.²⁰ Ennek fonákján pedig a művekben is megkérdőjeleződik a Goethe által megtestesített harmónia. Ennek legjelentősebb példáját Kleist *Michael Kohlhaas* című „történelmi regényében” vagy „novellájában” láthatjuk: az igazságkereső ember élete nem a harmónia és a beteljesülés felé mutat, hanem az örök tortúra felé.²¹ Ez a meghasonlás fejeződik ki majd az európai pesszimizmusban, melynek fő képviselője Baudelaire. Róla írja Babits: „Egyáltalán: bűnt érzett a világban [...]. S alacsonynak, utálatnának látta a bűnön épült világ képmutatását. A rend képmutató hívei ellen a lázadóknak s a Léthébe menekvő züllötteknek pártjára állt.”²² Babits tehát úgy gondolja, hogy az európai irodalom történetében a nemzetekre való felbomlás és a pesszimizmus (dekadencia) kialakulása párhuzamos folyamatok. Első megközelítésben úgy tűnik, hogy ezzel nagyjából Kosztolányi is egyetért, talán ezért beszél annyit a szerzők nemzeti-kulturális identitásáról. Közlebből tekintve azonban ez megint félrevezető: az egyediség és az univerzalitás összhangja közvetlenül már nem adott, de az irodalomtörténetben ezt a schopenhaueri elv segítségével még meg lehetne teremteni. Kosztolányitól ezért alapvetően idegen a Babitsra jellemző mély válságtudat. Ennél érdekesebb azonban a pesszimizmus (dekadencia) transzformációja: Kosztolányinak e fogalommal szemben nem principiális fenntartásai vannak, hanem inkább pontatlannak tartja. A Baudelaire-ről szóló nagyszerű esszében ezt olvashatjuk: „A dekadencia lényege egy mély világnézeten alapszik, s ezt nem annyira pesszimizmusnak, mint inkább érettségnek, kiégettségnek, beteltségnek, jóllakottságnak, csömörnek szeretnők nevezni.” (113. o.) Már ebben az esszében Kosztolányi eljut egy olyan fogalomhoz, amely szélesebb a pesszimizmusnál, és mégis alapvetően egységes. Ez pedig a betegség: „A dekadens a nagyot, a rettenetést, a szörnyűt keresi. A beteget még talán szereti, de a betegest megveti.” (Uo.) Már Ibsen kapcsán arról ír, hogy a kórházat állította a színpadra, és Csehov szereplői is betegek, mély metafizikai értelemben. Büchner *Danton halála* című művéről pedig azt mondja, hogy inkább *A tiszta örület kritikája* címet kellett volna adni neki. (98. o.)²³

Babits és Kosztolányi mindketten nagy igényű alkotók, akik önmagukat (nagy valószínűséggel) a világirodalom tradíciójába szeretnék állítani. Ez nem lehet könnyű, miután a Goethe által megtestesített minta leáldozott; és arról mindketten meg vannak győ-

¹⁸ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, id. kiad. 214. o.

¹⁹ Babits Mihály: *Világirodalom*, id. kiad. 149. o.

²⁰ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, id. kiad. 91. o.

²¹ I. m., 118. o.

²² I. m., 305. o.

²³ Néha aztán a betegség a szerzőkre is átcsap, mint pl. Heine esetében. „Heine mindig beteg volt. Ha nem volt beteg, betegnek érezte magát. Az utolsó évek haldoklásában is inkább a bomlott idegei miatt szenvedett, amelyek örökre elvették tőle az önbizalmat, a siker diadalmas érzését, a látás tisztaságát.” (73. o.)

zódve, hogy az ő szellemiségét nem lehet egyszerűen életre kelteni. Az *európai irodalom történetének* végén a következőket olvashatjuk: „Vajon van-e haladás az irodalomban [...]? Jóslásokba nem bocsátkozom most: de kritikába sem. Hadd álljanak a kérdések eldöntetlenül [...]”²⁴ Ez a kérdés némileg meglepheti az olvasót, hiszen már választ kapunk rá: az irodalom történetében egyfajta ciklikusság működik, a világirodalom körül zajló mozgás formájában. De a kérdésnek most más a jelentése: lehetséges-e újra megteremteni a világirodalmat, mint általános szellemi mintát? Babits erre életében legalább két nagyszabású kísérletet tett. Az első kísérlet a *Levelek Írisz koszorújából* című kötet (1909) megjelenéséhez köthető. Babits ebben a pesszimizmus költői világát, amelyet a leginkább Baudelaire képviselt *A romlás virágaiban*, megpróbálja visszahelyezni (visszatranszformálni) a latin kultúrába; és ezzel tulajdonképpen a dekadenciát próbálja világirodalmivá tenni. A második kísérletet *Az új klasszicizmus felé* (1925) című tanulmány képviseli, amely programja szerint az időbeliség és az örökkévalóság egységét próbálja helyreállítani. Mintha az irodalom az utóbbi időben az időbeli felé billent volna ki, ezért most az örökkévalóság mozzanatát kell hangsúlyozni. „Nyisd ki szemeidet, s tekints tennemen mélyeidbe, világ! merd látni, mily rossz vagy, s merd megérezni, milyen jó vagy! – Ez a Művészet! Klasszikus művészet!”²⁵ Kosztolányi „világirodalmi arcképcsarnok”-ának nem voltak ilyen programatikus következményei. „Hódításunk [...] csak belső lehet. Itthon kell versenyre kelnünk a világ nagy szellemeivel. Ne áltassák magukat azok a kiválóbbak vagy szerencsésebbek, kiknek könyvei esetleg külföldi piacokon is futnak [...]. Sajnálom, hogy nem mondhatok eredetibbet, de minden irodalom csak a nyelv lelkéből lelkezhethet.”²⁶ Vagyis a világirodalomnak nincs nyelvtől független egysége; ez az egység csak utólagos elméleti konstrukcióban dolgozható ki. Kosztolányi így – Babitstól eltérően – élesen szétválasztja egymástól a maga teoretikus és irodalmi munkásságát.

²⁴ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, id. kiad. 385. o.

²⁵ Babits Mihály: „Új klasszicizmus felé”, in: uő.: *Tanulmányok, esszék*, id. kiad. 458. o.

²⁶ Kosztolányi Dezső: *Tükörfolyosó*, id. kiad. 14–15. o.

MAGYAR IRODALMI KULTUSZOK (KIS) TÜKRE

*Margócsy István: Égi és földi virágzás tükre.
Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*

Margócsy István a magyar irodalmi kultusz kutatás alapító atyái közé tartozik. Mielőtt felkelteném a gyanút, miszerint kezdőmondatomban rögtön elvitettem a szöveg műfajához (kritika) illő hangot és nyelvhasználatot, s kivívnám az olvasó, s nem kevésbé az írás tárgyát képező kötet szerzőjének afeletti jogos felháborodását, hogy ügyetlen szóválasztásommal („alapító atya”) még mielőtt bármi érdemem mondtam volna, máris a kultusz retorikájának terepére tévedtem – amiről Margócsy tanulmánygyűjteményének olvasói megtudhatják, hogy tudományos és kritikai szövegeknek leginkább az elején és végén szeret megbújni, igazolhatatlan, laudatív fordulatok formájában –, sietve hozzáfűzném, hogy kijelentésemet tényekre alapoztam, így az (történetileg) igazolható. Íme: Margócsy István a Dávidházi Péter „Isten másodszülöttje”¹ című monográfiája által inspirált KUKUCS (Kultusztörténeti Kutató Csoport) alapító tagja, s a csoport 1989-ben tartott első konferenciáján elhangzó – majd az *Irodalomtörténeti Közlemények* különszámának nyitótanulmányaként megjelent – előadása² a diszciplína egyik különösen fontos alapszövege. Dávidházi Péter az említett konferenciára született írásában (*A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében*)³ a Margócsy által szerkesztett 1988-as „Jöjjön el a te országod...”⁴ című szöveggyűjtemény dokumentumanyagára alapozta állításait, s bevezetőjében a tudománytörténeti jelentőségre szert tevő antológia ritka példjaként méltatta azt, s noha a szerkesztő az előszóban deklarált szándéka szerint tartózkodik ugyan az összegyűjtött szövegek kommentálásától, értelmezésétől, mégis: „A kitűnő szerkesztés szinte átvilágítja a szövegeket, mígnem együttesükből kirajzolódnak a magyar Petőfi-kultusz politikai vonatkozásai.”⁵ Arra, hogy Margócsy tanulmány(ok)ban is kifejtse a Petőfi-kultusszal kapcsolatos nézeteit – ahogy azt Dávidházi idézett írásában kívánságként megfogalmazta –, még csaknem

¹ Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Gondolat, Bp., 1989.

² Margócsy István: „A magyar irodalom kultikus megközelítései (Florilegium és kommentár)”, *ItK*, 1990/3. 288–312.

³ *ItK*, 1990/3. 341–359.

⁴ „Jöjjön el a te országod...”. *Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból*, Margócsy István (szerk.), Szabad Tér Kiadó, Bp., 1988.

⁵ *ItK*, 1990/3. 341.

Holnap Kiadó
Budapest, 2007
296 oldal, 2300 Ft

tíz évet kellett várnia a közönségnek, ám az 1999-ben megjelent *Petőfi Sándor (Kísérlet)*⁶ című kötet valóban (mivel még mindig a szöveg preambulumbánál tartok, így ajánlatos tartózkodni a kultusz retorikájának gyanúját keltő szuperlatívuszok használatától), szóval valóban jelentősen hozzájárult úgy a Petőfi-irodalom újragondolásához, mint az általában vett irodalmi kultusz kutatáshoz. A '89 és '99 közötti időszakban Margócsynak még két további, a kultusz kutatás tárgy körébe sorolható írása jelent meg (*Líra és kultusz; Magyarok Mózese*),⁷ s az ezredforduló óta ez a szám – egyes szövegek újraközléseit nem számítva – további hat tanulmánnyal növekedett. A 2007-ben napvilágot látott kötet ezekből a munkákból nyújt válogatást.

Margócsy István, úgy tűnik, nem „monografikus alkat”. Eddig megjelent négy önálló kötete legalábbis ezt mutatja. Két kritika- és tanulmánygyűjteménye (*„Nagyon komoly játékok”; Hajóvonták találkozásai*)⁸ természetszerűleg nem tartozhatott e műfajba, s még Petőfi-könyve esetében is – ami eddigi művei közül a legközelebb áll a klasszikus irodalomtörténeti műfajhoz – tudatosan kitér a monografikus feldolgozás lehetősége elől, s inkább a par excellence nemzeti lírikus köré kiépült (és megkerülhetetlen) kultusz lebontásához különböző aspektusokból közelítő tanulmányokból összeálló *kísérletként* aposztrofálta munkáját. Margócsy kötetében mindazonáltal jól átgondolt, az egyes szövegek értelmezéséhez/értékéhez jelentősen hozzájáruló, jelentésteli kompozíciókat kap az olvasó. Röviden összefoglalva: a *„Nagyon komoly játékok”* esetében a kötetbe került kortárs műveket tárgyaló recenziók szerzők szerinti alfabetikus elrendezése meggátolja a kritikák olvasása előtti bármiféle hierarchia kialakulását, a szokványosnál lényegesen nagyobb teret engedve így az olvasó saját értékítéletei számára; a *Hajóvonták találkozásában* az ábécésorrend ugyan már csak a nagyobb tematikai egységeken belül érvényesül (a bírálatok itt „műfajok” szerinti csoportokba rendeződtek: *Vers, Próza, Diskurzus*), új elemként viszont a fejezetek élén izgalmas párhuzamként 18–19. századi magyar szerzőktől vett mottók – a kötet elején *Előbeszéd* címen pedig Kölcsey a kritikával kapcsolatos kérdését (is) tárgyaló írásainak több oldalas breviáriuma – szerepelnek, amelyek figyelmet érdemlő – bár Margócsy által nem magyarázott, az olvasói interpretáció számára így nyitva hagyott – ívet húznak az irodalomról, irodalomkritikáról való gondolkodás bő két évszázados folyamatán keresztül. Az öt tanulmányból álló Petőfi-könyv felépítését Borbély Szilárd pedig éppen azért tartotta sikerültnek, mivel „amire *kísérletet* tett [...], az a Petőfi körül kialakult helyzetben a leghelyesebb döntés volt, és sokkal többet tehet a maga nyitott szerkezetével és szabadon hagyott intencióival, mint egy óhatatlanul lezáró, a kutatás helyzetét a reprezentatív feldolgozás gesztusával merev szerkezetté alakító [...] monográfia”.⁹

Az *Égi és földi virágzás tükre* című új kötet több tekintetben is izgalmas olvasmány lehet az irodalmi kultuszok, a kultusz kutatás iránt érdeklődők számára. A diszciplína születésénél jelen lévő és annak bő másfél évtizedes történetében kiemelkedően fontos szerepet játszó szerző műveinek gyűjteményéről lévén szó, akár tudománytörténeti érdeklődéssel is olvashatóak az itt egybegyűjtött írások. Annak ellenére, hogy az efféle szöveghasználat is – ahogy azt Margócsy megerősíti (vö. 291. o.) – érdekes következtetésekre adhat alkalmat (például a szerző érdeklődésének változásai, beszédmódjának a kultusz kutatás alakulásá-

⁶ Margócsy István: *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Korona Kiadó, Bp., 1999.

⁷ Margócsy István: „Líra és kultusz”, 2000, 1989/7. 44–46.; Margócsy István: „Magyarok Mózese (Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatáról)”, 2000, 1997. november, 53–57.

⁸ Margócsy István: „Nagyon komoly játékok”, Pesti Szalon, Bp., 1996.; Margócsy István: *Hajóvonták találkozásai*, Palatinus Kiadó, Bp., 2003.

⁹ Borbély Szilárd: „Az inverz Petőfi”, *Alföld*, 2001/6. 92.

hoz viszonyított esetleges módosulásai stb. tekintetében), a gyűjtemény legizgalmasabb aspektusaként mégsem ezt emelném ki. Tanulmánykötetről lévén szó természetesen többféle befogadási mód is elképzelhető és érvényesíthető e könyv tekintetében. A szemezgető, valamilyen szempontból egyes szövegeket kiválasztó, vagy ugyan az egész köteten, de nem a szövegek eredeti sorrendjében végighaladó olvasásmód ez esetben nyilvánvalóan éppoly legitím, mint az, ha az olvasó elfogadva a szerző mint szerkesztő ajánlatát, az általa meghatározott rendben halad végig a könyvön. Mivel tudjuk, Margócsy kiváló szerkesztő, én az utóbbit javaslom.

A tanulmánykötet első két szövegének funkciója, hogy elvégezze az utánuk következő írások elméleti/módszertani megalapozását. Érdekessége e kettős bevezetőnek, hogy a szövegek kronológiai tekintetben a gyűjtemény anyagának két végpontján helyezkednek el, hiszen míg az *Előszó* címen közölt tanulmány e kötetben látott először napvilágot, addig az azt követő *A magyar irodalom kultikus megközelítései (Florilegium és kommentár)* a KUKUCS első konferenciájára készült szöveg, amely az *ItK* említett különszámában már ellátta az elméleti bevezető és példatár funkcióját a születőben lévő diszciplína – a konferencia résztvevőinek erősen eltérő megközelítésmódja és problémakezelése miatt – természetesen heterogén írásai előtt. A két tanulmány, a keletkezésüket elválasztó jó másfél évtizednyi távolság és Margócsy a kutatás tárgyával kapcsolatos szemléletmódjának módosulása okán, némiképp eltérő képet mutat az irodalmi kultuszokkal, azok vizsgálatával és értékelésével kapcsolatban. Az irodalmi kultuszokat, pontosabban vizsgálódásainak kitüntetett terepét, s a kötetben szereplő írások fő témáját, a kultikus nyelvhasználatot, Margócsy szerint, mint azt az első két szövegből megtudjuk, erőteljes, nem pusztán ornamentális szerepű, hanem jelentésképző, rendszerszerűen működő retorizáltság jellemzi, amely alapvető attitűdjei és terminológiája tekintetében a vallási kultuszokat idézi, s ebből adódóan retorikai eszköztárában kitüntetett helyen szerepelnek azok a szövegfajták és fogások, trópusok és alakzatok, amelyek jellegükből következően ellenállnak a kritikai analízisnek, nem megértésre, vizsgálatra, hanem feltétlen elfogadásra és hódolatra szólítanak fel. Margócsynak a korábban született szövegben érvényesülő kultuszkutatói attitűdjét tehát nem a Dávidházi Péter diszciplínateremtő monográfiájában deklarálta, s azóta számos alkalommal megerősített módszertani agnoszticizmus jellemzi. Számára a kultikus és a kritikai beszédmód között világos érték-hierarchia rajzolódik ki, természetesen az utóbbi javára, s ez már a két rendszer leírására általa használt aszimmetrikus ellenfogalmak szintjén is világosan tetten érhető; sulykolás (ez Margócsy egyik láthatóan kedvelt és sokat használt szava) és értékelés; ta-tológia és analízis; homogenizáció és egyedi ítéletalkotás stb. A kétféle beszédmód szembenállását harc-ként fogja föl, amelynek tétje az irodalomról való beszéd szabályainak meghatározása, s kultuszkutatói működése lényegét (vö. 37. o.) abban látja/láttatja, hogy a kultusz és kritika között folyó kemény és kétesélyes küzdelemben, az utóbbi győzelme érdekében tisztázza az ellenfél mibenlétét, feltárja alapvető stratégiáit, segítse az irodalomtudomány önreflexiójának megerősödését. A vizsgált jelenség megközelítésmódja ehhez képest jól érzékelhetően más a később keletkezett szövegben, amelynek Margócsy már első bekezdésében kijelenti: „a kultikus szemlélet tudomásulvétele nélkül szinte semmit sem tudnánk mondani a költészet (művészet) tényleges társadalmi be-ágyazottságáról”. (8. o.) Az alapvető attitűd különbözősége mellett, természetesen a két bevezető szöveg tétje sem azonos, közöttük jól érezhető munkamegosztás figyelhető meg. Az *Előszó* ugyanis javarészt olyan aspektusokból mutatja meg a kultuszokat, amelyek a más közegben született – s így más funkcióval ellátott – korábbi írásból kimaradtak, vagy csak futólag kerültek megemlítésre. E később született tanulmány a hazai irodalmi kultuszokkal kapcsolatos történeti kérdésekre koncentrált elsősorban, a 18–19.

századi kezdetektől indulóan nagy vonalakban végigvezeti olvasóját az alakulástörténet főbb stádiumain, egészen a jelenig. Már maga a szöveg perspektívája is a tárgy „megengedőbb” álláspontból való bemutatását teszi lehetővé, hiszen annak ellenére, hogy a kultikus nyelvhasználatot és a tudományos/kritikai diskurzust itt is mint egymással radikálisan szembenállót jellemzi, ugyanakkor nem mulasztja el hangsúlyozni az irodalmi kultuszok történeti jelentőségét sem. „A 19. századi nagy magyar irodalom a kultusz jegyében született újjá és modernné, s a kultusz jegyében nőtt nagyra, s vált hatalmas energiájú nemzetépítő erővé.” (25. o.) E tanulmány elsődleges célja a kultuszok társadalmi/történeti funkciójának felmutatása és megértése. Az irodalmi kultusz forrásvidékének, történetének és társadalmi jelentőségének feltárását követő második szöveg a kultusz nyelvét „térbeli” kiterjedésében mutatja meg, az előzőhöz képest jóval kritikusabban. A *magyar irodalom kultikus megközelítései* középpontjában 20. századi szerzők tudományosnak, „racionális-kritikusnak” vagy „ismeretterjesztőnek” szánt, ám mégis a kultusz nyelvhasználatának terepére tévedő szövegeiből szerkesztett ahistorikus példatár áll, amely azt a történeti-ideológiai kategóriáktól függetlenül létező és működő (pontosabban ilyenekkel tetszés szerint feltölthető) rasztert, retorikai toposzkészletet jeleníti meg, amely mint összefüggő és szilárd rendszer megalapozza az irodalomról szóló kultikus beszédet. A vizsgált jelenségek tárgyalásmódját tekintve némiképp eltérő, ám éppen ezért tudománytörténeti érdekű következtetések levonására is alkalmat adó kettős – történeti és elméleti/módszertani – bevezetővel felvértezve mélyedhet bele az olvasó a soron következő írásokba.

A *Petőfi-kultusz határtalanságáról* című írás Margócsy mindeddig legnagyobb hatású kötetének nyitótanulmányaként jelent meg első ízben, s úgy a szerző, mint a hazai kultuszkutatók legfontosabb szövegei közé tartozik. A többször újraközölt írás eredeti helyén egy olyan kísérlet fajsúlyos nyitányaként szerepelt, amely a Petőfi-kultusz megteremtésében, lebontásában volt érdekelt, s a Petőfi recepciótörténetében hagyományozódó (tév)hitek négy különböző aspektusát tárgyaló tanulmányok előtt olyan módszertani bevezetőként funkcionált, amely a kultusz retorikai motorját, a túlzást, laudációt mutatja fel alapvetően kritikai/irodalomtörténeti – tehát intenciójuk szerint eredendően nem kultikus – szövegekben, s ezeket az ironikus, kiforgató beszéd közegében teszi újraolvashatóvá, értékelhetővé.¹⁰ Hasonlóan szól a dolgozat jelentőségéről *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve* kísérőszövegében Takáts József is: „Margócsy István Petőfi-könyvének újraközölt fejezete arra világít rá, hogy az irodalomtörténelem megszólalása milyen nagy mértékben kultikus alapozású...”¹¹ A tanulmány (és az egész Petőfi-könyv) célja elsősorban – ahogy azt Milbacher Róbert a kötetéről szóló recenziójában írja –, hogy „a jelen Petőfi-olvasóit [...] gyanakvásra és így reflektáltabb olvasásra készítse”.¹²

A Petőfi-kultusz jól ismert, populárisabb megjelenési formáit röviden érintő, elsősorban annak „rejtettebb aspektusairól”, a kritikai és tudományos igénnyel készült munkák általában figyelmen kívül hagyott, gyakran észre sem vett kultikus gesztusairól értekező szöveg, noha azon lényegi változtatás nem történt, szinte meglepő tökéletességgel illeszkedik az új kötet kompozíciójába. A tanulmány első fele ugyanis itt az előző írás folytatásaként, mintegy az általános módszertan applikációjaként olvasható, hiszen az abban megismert kultikus beszédmódot most egyetlen szerző befogadástörténetében játszott szerepében mutatja be. Erre különösen alkalmassá teszi az, hogy – mint Margócsy állítja –

¹⁰ Vö. Borbély Szilárd, i. m., 93.

¹¹ *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, Kijárat Kiadó, Bp., 2003. 320.

¹² Milbacher Róbert: „Egy sikeres kísérlet tanulságairól és várható következményeiről”, *Jelenkor*, 2000/12. 1262.

az irodalmi kultusz „generális magyar modelljéül kétségkívül a Petőfié szolgál” (93. o.), vagyis példáján lényegében bemutatható annak minden fontosabb megnyilvánulási módja. Mivel ahogy az első két szöveg, úgy a maga eredeti helyén a Petőfi-tanulmány is bevezető funkciót látott el, az *Égi és földi virágzás tükre* kötetbe való áttemelése szükségszerűen együtt jár némi önismétléssel a kultusz retorikájának jellemzésére használt alapfogalmak ismertetése és a példaanyag (például Horváth János Petőfi-monográfiája azonos szöveghelyeinek hasonlóan kommentált idézése a 37., illetve a 96. oldalon), ezek az átfedések azonban, mivel eltérő kontextusba illeszkednek, nem hatnak zavarónak. A tanulmány kötetbeli pozíciója, vagyis, hogy éppen a kultikus beszédmód Petőfi-recepciótörténetében is regisztrált alakzatainak általános elterjedtségét igazoló „florilegium” után olvasható, ugyanakkor még élesebbé teszi azt a kérdést, amit idézett recenziójában Milbacher Róbert tett fel a módszertanra vonatkozóan, „hogyan vajon a kultikus retorikai gyakorlat mennyiben tárgyspecifikus, azaz vannak-e csak Petőfihez köthető, speciálisan a Petőfi-jelenségből eredő kultikus trópusok, alakzatok, vagy csupán egy homogén nyelvhasználati attitűd alkalmazott formáival szembesülhetünk Petőfi kapcsán.”¹³ Ez a kissé valóban általánosító retorikai szemlélet azonban inkább az írás első felét jellemzi, míg a továbbiakban a Petőfi-kultusz forrásvidékének történeti kontextusai, a létrejöttében szerepet játszó kifejezetten egyedi elemek kerülnek a tanulmány homlokterébe. A szöveg e második szakasza nem csupán a legkiterjedtebb magyar irodalmi kultusz genezisébe enged bepillantást, hanem, tárgyának előtörténetét előadva a kötet soron következő írását is előkészíti.

A kötet írásai, úgy tűnik, párokba rendeződve alkotnak szorosabb egységeket. A Petőfi-tanulmány gondolatmenetét a tárgy részleges azonosságával a Petőfi és Arany kettős kultuszáról szóló „...ikerszülöttek, egymás kiegészítői...” című szöveg viszi tovább. Ennek első fele a már Gyulai Pál és Szász Károly Aranyról szóló nekrológiájában megjelenő, Aranyt és Petőfit egymás kiegészítőiként láttató gondolati konstrukció funkcionális és szerkezeti sajátosságairól értekezik. Ha az előző írásban bemutatott Petőfi-kultusz a magyar irodalom legerősebb, legkiterjedtebb kultuszaként jellemezhető, akkor a két költő együttes kanonizációja irodalomtörténeti gondolkodásunk tekintetében a legátfogóbb igényűnek nevezhető, hiszen eleve a magyar irodalom egyéni költői teljesítmények feletti, nemzeti egységét megjelenítő szimbólumként született meg. Ebben az összefüggésben a tanulmány mint a kultikus beszédmód homogenizáló, „teljes lefedettségre” törekvő stratégiájának csúcsteljesítményéről szóló írás olvasható, hiszen a két szerző összekapcsolásának legfontosabb hozadéka éppen az, hogy az így kapott szerkezet – amelyben Petőfi a népi indíttatású lírikus, Arany pedig az ugyancsak népi indíttatású epikus szerepét viszi – messze túlmutatva az egyéni kultuszok hatáskörén, a maga teljességében képes (volt) leírni, szimbolikusan helyettesíteni és értelmezni a nemzeti irodalom egészét. Mivel Arany és Petőfi „nagy egysége” nem a „normális” kultuszok logikáját követi, hiszen nem egyszerűen a figurák dicsőítését, hanem egymás kiegészítőiként való bemutatását igényli elsősorban, így retorikájának alapszerkezete is eltér a jórészt laudációra épülő „egyéni” kultuszok nyelvhasználatától. A tanulmány egyik legfontosabb eredménye éppen annak bemutatása, hogy a két költő komplementer viszonyának érzékeltetésére a Gyulai Pál által használt sajátos jellemzéstechnika – a felsoroláson alapuló szembeállító mondat szerkesztés – retorikai hagyományozódása mennyire mélyen és milyen hosszú ideig meghatározta az Arany és Petőfi irodalomtörténeti szerepéről való beszédet és gondolkodást. A szöveg második fele a kettős kanonizáció alakulástörténetét mutatja be, a gondolati/retorikai konstrukció hihetetlen erejének, túlélőképességének tanúbizonyságát adva. A Gyulai Pál által megalkotott és irodalomtörténetesek generációi által megerő-

¹³ Uo.

sített szerkezet ugyanis még azon túl is meghatározó jelentőségű tudott maradni – ahogy azt a Margócsy által idézett és interpretált számos példa igazolja –, hogy a 20. század elejére az alapját képező, a magyar nép és a nemzeti irodalom egységének tézisére épülő irodalomszemlélet már elvesztette kizárólagos érvényét. Noha ettől kezdve az egység súlykolása helyett a különbségek valamelyik fél javára történő hangsúlyozása lesz inkább jellemző, ám a belső értékviszonyok ingadozása mégsem szüntette meg az irodalomtörténeti közhellyé, „nyelvszokássá” vált együttes értékelés kényszerét egészen a 20. század végéig. A szöveg a kettős kultusz valóban sajátos konstrukciójának és történeti módosulásainak elemzésével talán még a Petőfi-tanulmánynál is meggyőzőbben mutatja ki, hogy az evidenciaként kezelt, s így hosszú időn keresztül reflektálatlanul használt kultikus gyökerű retorikus sémák milyen mélyen meghatározzák az irodalomról való beszédet.

A kötet következő párdarabjában – a nyelvről szóló tanulmányokban – az előzőekben is megfigyelhető logika érvényesül. Az „*Istennóm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!*” című szöveg – amely az *Előszót* leszámítva a legfrissebb írás, s alcímében (*A magyar nyelv kultikus megközelítései*) és szerkezetében a legkorábbi, 1990-es *ItK*-tanulmányra utal – a magyar nyelvről való beszéd 18. század végén kialakult, ám gyakorlatilag mindmáig élő kultikus topikájáról, metaforarendszeréről ad átfogó képet, míg *A nyelv mint a nemzet közkinccse* a nyelvről való gondolkodás történeti alakulását foglalja össze röviden, vagyis azt a folyamatot, hogy a 18-19. század fordulójától a korábbi hungarus kultúrát jellemző nyelvi közömbösségtől miként jut el a nyelvet nemzetmeghatározó, szimbolikus funkcióval ellátó szemléletig, amely a magyar nyelv védelmét és művelését már hazafiúi kötelességként határozza meg. A nyelvnek tulajdonított demiurgosz-szerep, amely a reformkorban még fontos nemzet-konstruáló, nemzet-affirmáló jelentőséggel bírt, miként merevedik az egyre terhesebbé váló (meg)őrző funkcióvá, s hogy e nyelvszemlélet előíró ideáljának körén a 20. század elejétől kezdve milyen módon próbáltak kívül kerülni az új irodalommal kísérletező (nyugatos, avantgárd, népi) írók, költők, s az új nyelvfilozófiák (Wittgenstein, Heidegger) hatására a nyelvről való gondolkodás végül hogyan alakul át a század végére: „A nyelv a továbbiakban [...] már nem úgy funkcionál a nyelvhasználók közösségében s a nyelvi kultúrában mint szubsztanciális létező, melynek szimbolikus jelzőfunkciója bármilyen szempontú imaginárius vagy valóságos közösségteremtést tudna garantálni, hanem csupán mint a társadalmi kommunikáció s a kulturális alkotások számára fennálló potencia.” (223. o.) E két tanulmány nemcsak tárgyuk bemutatásának stratégiáját tekintve, hanem következtetéseiben is módfelett hasonló a korábbi írásokhoz. Az irodalom és vehikuluma, a nyelv Margócsy írásai alapján nem csak a róluk való beszéd metaforikáját és metaforáik kultikus eredetét tekintve tűnik hasonlóknak, hanem a róluk való gondolkodás történeti alakulása is állandó szinkronban látszik mozogni. A beszéd szerkezete és története szintjén (is) megjelenő azonosság azonban – amelyek alapja a középpontba állított nemzet-konstruáló (demiurgosz) és affirmációs, képviselői (paraklétoz) szereptulajdonítás – furcsa módon nem közeledést, hanem a két diszciplína oktatásának szétválását eredményezte. Margócsy jelen tanulmánykötetében e kérdéssel csak rövid utalások formájában foglalkozik, azonban egy korábbi írásában (*Magyar nyelv és/vagy irodalom*)¹⁴ részletesen tárgyalta. Noha az említett mű nem vág közvetlenül a kultusz kutatás tárgykörébe, szembesítése e kötet tanulmányaival mégis érdekes lehet. A nyelv és irodalom oktatásának történeti folyamata e tanulmány szerint a kezdeti, retorikai alapú egység felől (amelyben az irodalom a nyelv speciális – poétikai – használatának példájaként szerepelt) a

¹⁴ Margócsy István: „Magyar nyelv és/vagy irodalom”, in: *Éhe a szónak? (Irodalom és irodalomtanítás az ezredvégen)*, Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1997. 71–81.

végleges szétválasztás felé haladt, s ez mindkét terület esetében erőteljes beszűküléssel jár(t). Ahogy történeti áttekintést nyújtó munkájának a jelen helyzetről válságos képet festő *Rezignált záradék*ában írja Margócsy: „ma az anyanyelv oktatásának nem az a funkciója, hogy felkészítsen a magas szintű, művelt, írásbeli, sok műfajban is érvényesülni tudó nyelvhasználatra, hanem az, hogy csak szabályozza és standardizálja a beszédet”, úgy az irodalomtanítás „célja sem az (vagy csak kisebb mértékben az), hogy irodalmi példákon keresztül bevezessen, akár mint olvasót, akár mint lehetséges író, az irodalomba, hanem az, hogy az irodalmat más (nevelő jellegű) célra applikálja”.¹⁵ Amennyiben ez így van, úgy kissé túlzónak tűnik Margócsy „történeti optimizmusa”, amely a 20. század utolsó harmadához az irodalomról és nyelvről való gondolkodás fordulópontját, a kultusz nyelvéből való kilépést köti. (Ez az optimista végkicsengés érezhető a történeti áttekintést nyújtó, vagy a kultusztörténet tekintetében fordulópontnak tartott jelenségegyütteseket bemutató írásokban. E kötetből az *Előszó*, a Petőfi-Arany kettős kultuszról szóló, illetve *A nyelv mint a nemzet közkinccse* sorolható ide, de ugyanez hallható ki Margócsy másutt olvasható olyan fontos szövegeiből is, mint a kortárs hazai líra kultuszellenes tendenciáiról értekező *Líra és kultusz*, illetve az ennek nyelvszemléleti, poétikai alapjait feltáró – az irodalmi kultuszok kérdésével közvetlenül ugyan nem foglalkozó – „névszón ige”.¹⁶ Ennek némiképp ellentmondóan, a kultusz retorikáját mint rendszert feltérképező tanulmányok – *A magyar irodalom kultikus megközelítései; „Isten-nőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!”* – inkább e beszédmód megkerülhetetlenségének benyomását keltik az olvasóban, vagyis a Margócsy képviselte kritikai megközelítés szempontjából pesszimista következtetésekre adnak alkalmat.) Mert ugyan mind a szépirodalom, mind a tudomány területén – legalábbis ezek jelentős teljesítményeiben – valóban regisztrálhatók az említett változások, azonban éppen Margócsy oktatástörténeti tanulmányának tanulságaként vonhatjuk le azt is, hogy az intézményi struktúra jelenleg e változások közgondolkodásba való átvitele ellen dolgozik, hiszen szinte kizárólagosan az erkölcsi cél és a nevelő hatás megléte/hiánya szempontjából közelít a művekhez, s azok nyelvi/retorikai/poétikai teljesítményként való értékelése – azon túlmenően, hogy a szövegek lexikai rétege irodalomhoz illő vagy sem, szintaktikájára megnehezíti-e vagy sem az erkölcsi nevelő funkció érvényre jutását stb. – lényegében vakfolt. Az intézményi struktúra jellegéből fakadó egyoldalú szocializáció gátat jelent a kortárs irodalomnak – de nem csak annak – a befogadása tekintetében, hiszen abban ki-tüntetett szerephez jutnak olyan eljárások, amelyek értelmezésére az nem készít fel, sőt amelyek radikálisan ellentétben állnak az abban közvetített értékpreferenciákkal. Az ebből a helyzetből adódó frusztráció aztán az „átlagolvasóban” – két lehetséges kimenete szerint – vagy agressziót (vagyis az olvasott szöveg a jól bevéselt – Margócsy szavával sulykolt – érték kategóriák alapján történő dühös és kategorikus elutasítását), vagy regressziót (a szövegek „megközelíthetlenségének” érzetét, a saját képességek/felkészültség az olvasottak megértéséhez való elégtelen voltának deklarálását és az olvasás közelebb kerülni a szövegekhez, legalábbis olyan módon nem, ahogy azt Margócsy kívánatosnak tartaná. Margócsy „történeti optimizmusával” szemben citálhatók továbbá Takács Ferenc a Joyce-kultuszról írt szövegei (különösen talán a dublini James Joyce Múzeumról szóló *Az ironikus kegyhely*¹⁷ című tanulmány lehet e tekintetben tanulságos),

¹⁵ Uo. 81.

¹⁶ Margócsy István: „»névszón ige« – Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról”, in: uő.: *„Nagyon komoly játékok”*, Pesti Szalon, Bp., 1996. 259–281.

¹⁷ Takács Ferenc: „Az ironikus kegyhely (A James Joyce Múzeum Dublinban)”, in: *Tények és legendák, tárgyak és ereklýék*, Kalla Zsuzsa (szerk.), PIM, [Bp.], [1994.] 187–196.

hiszen az író szerző esete éppen azt demonstrálja, miként válhat egy olyan író és életmű a kultusz (mégpedig ebben az esetben világviszonylatban is ez egyik legvirágzóbb kultusz) tárgyává, amely egyébként annak látszólag radikálisan ellentmondó jegyeket mutat – hiszen kevesek által értett, ergo nem „közhasznú” művekről van szó, amelyek kifejezetten alkalmatlanok nemzeti, erkölcsi/nevelési célokra való felhasználásra, sőt Írországról kifejezetten negatív képet festenek, így nemzet-affirmációs funkciót sem képesek ellátni. Ez a példa legalábbis kétségessé teszi, hogy a Margócsy által a kortárs irodalomban észlelt kultuszellenesség, a maga kultikus gesztusokat és nyelvi jelenségeket kiforgató attitűdjeivel valóban képes-e kívül kerülni az irodalmi kultuszon?

A kötet utolsó párszövegének témája a kultusz kutatás egyik kitértetett terepe: az ünnep. Margócsy érdeklődésének megfelelően ezt is elsősorban nyelvi/retorikai tekintetben vizsgálja. A *költészet ünnepe* a hazai irodalmi ünnepek első példáját és mintaadó prototípusát, a Kisfaludy Sándor tiszteletére 1843-ban szervezett rendezvényt veszi górcső alá. A tanulmány nemcsak az ekkor megalapozódó szokásrend és frazeológia jellegzetességeinek feltárásával foglalkozik, hanem alkalmat talál az ünnep(lés) és irodalom kapcsolata alakulástörténetének rövid bemutatására is, amelynek során a költészet az ünneplés eszközéből a 19. század közepére fokozatosan az ünnep – saját kultusszal bíró – tárgyává vált. Az alcímhez (*Az 1843-as Kisfaludy Sándor-ünnep jelentősége*) híven az olvasó nem csak azt tudja meg, hogy a tárgyalt esemény az első olyan alkalom Magyarországon, amely egy költő figuráján keresztül „bejelenti az irodalom önálló intézményének már kiépült létét, tömeges voltával pedig kilép a társaságiság viszonylag szűk baráti-testvéri köréből, s az össznemzeti fontosságot képviseli és szimbolizálja” (236. o.), hanem azt is, hogy a költészet autonómiájának kinyilvánítása ezen első széles körű ünnepi alkalommal már (csaknem) teljes retorikai fegyverzetében lép a közönség elé, az ünnep kapcsán született cikkekben, versekben ugyanis „már szinte teljesen kész állapotában áll előttünk ama nagy apostol-költő ideál, mely pár év múlva Petőfi költészetében fog a legimpozánsabban megfogalmazódni – e pillanatban még vagy már csupán a vezérszerep politikai mozanata hiányzik belőle”. (240. o.) (E tanulmány állításai ebben a tekintetben, ha úgy tetszik, a Petőfi-tanulmány kapcsán felvetődő azon kérdésre adott nemleges válasznak is tekinthetők, hogy vannak-e a kultusz nyelvének csak Petőfire érvényes fordulatai.) Az ünnepekről szóló írások – tárgyük jellegéből fakadóan –, annak ellenére, hogy előre- és hátrautalásaikkal történeti folyamatokat is bemutatnak, egészen szűk időkorlátok között mozognak, s ennek eredményeként bennük az eddig ismertetett tanulmányokhoz képest nagyobb tér jut a szinkrón metszet elemzésének. A Kisfaludy Sándor-ünnep esetében ennek különösen fontos eredménye az eseménynek mint a korszakban az irodalmi intézményeket uraló romantikus triász elleni fellépésként, vagyis az irodalmi életben folyó pozícióharc aktusaként – egyfajta harci cselekményként – való bemutatása. (Rövid kitérőként érdemes megjegyezni, hogy a szöveg első megjelenésének helyén a 2000-ben, Szőke György *Öv alatt* közölt írásával (*A [személyi]kultusz hermeneutikája*)¹⁸ első pillantásra durvának tűnő, ám nagyon tanulságos összevetésekre ad alkalmat az irodalom és ünnep (kultusz) kapcsolatának tekintetében. Szőke írása Rákosi hatvanadik születésnapja alkalmából kiadott egyik ünnepi antológia – *Magyar írók Rákosi Mátyásról* (1952) – szövegeiből válogatva mutatja be az irodalom politikai instrumentumként való felhasználásának példáit. A két szöveg egymás mellé helyezése azért tekinthető nagyon szerencsésnek, mivel érzékelteti, hogy a Margócsy által a Kisfaludy-ünnep kapcsán vázolt történeti folyamat, amelynek során az irodalom az ünneplés eszközéből annak tárgyává lép elő, nem irreverzibilis. Szőke György példái éppen azt mutatják meg, hogy jó száz évvel az autonómia

¹⁸ 2000, 2004. május, 66–76.

első nyilvános deklarálása után, miként kényszerül az irodalom a szolgáltól, az ünnep fényét emelő instrumentum szerepébe.) A *Magyarok Mózese* című írás az 1859-es, az előzőhöz hasonlóan ugyancsak nagy jelentőségű és más szempontokból többek által interpretált Kazinczy-ünnepségeket tárgyalja (Praznovszky Mihály például a szokásrendet elemezve, míg Dávidházi Péter Toldy Ferenc irodalomtörténeti őskeresésének aktusaként értekezett a témáról).¹⁹ Margócsy értelmezése szerint az előzőhöz viszonyítva ebben az esetben egészen eltérő jellegű esemény(ek)ről van szó, hiszen míg a Kiszfalud-ünnep elsősorban az irodalom autonómiájának kinyilvánítása volt, addig a széphalmi mester méltatásakor éppen az erre lehetőséget teremtő esztétikai aspektusú értékelés sikkadt el, a nyelvi törvényhozó, a nyelvi és – ezen keresztül – nemzeti (meg)őrző szerep, végső soron az életműben rejlő, politikai-ideológiai tekintetben az ünnep kapcsán megszólalók által fontosnak tekintett vonások hangsúlyozásának hatására. Az írás címében kiemelt „magyarok Mózese” antonomázia is ezt hivatott érzékeltetni, hiszen abban – az emellett ugyancsak többször felbukkanó Messiás-szereppel együtt – a szebb (nemzeti) jövő ígértét hordozó – s mint láttuk Kiszfalud esetében még elmaradó – (politikai) vezér szerepének hangsúlyozása ismerhető fel. Nem véletlen, hogy ez a trópus egyébként elsősorban államférfiak, politikusok (Bocskai István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc)²⁰ kapcsán bukkan fel, mint ahogy az sem, hogy a Kazinczyra vonatkozó antonomázia által felidézett bibliai történet mint példázat már egyértelműen a politikatörténet terepén folytatódik Gyulai Pál Margócsy által idézett gondolatmenetében, amely szerint Kazinczy mint Mózes művét Széchenyi mint Józsué folytatta, tetőzte be (vö. 262. o.). A két esettanulmány remek példáját nyújtja annak, miként nyerhet a politikai, szellemi közegetől függően egészen eltérő jelentést és jelentőséget az „irodalom” ünneplése.

A kötetet záró, s az eddigiekkel ellentétben magányosan álló tanulmány már címével is – *A király mulat (Fejedelmi csábítás a magyar romantikában)* – a korábbiakhoz képest kissé könnyedebb témát ígér, ám a tanulmány gondolatmenetének háttérében álló kérdés mégis komoly. Arról a 19. századi magyar irodalomban jelentkező sajátos problémáról van szó, hogy miként ábrázolhatóak az irodalmi alkotásokban elsősorban a „nemzet afirmatív géniuszának” (284. o.) szerepében megjelenő nemzeti uralkodók esetenként igencsak kétes – ám részben a művek sikere, részben az uralkodó „férfias” karakterének kiteljesítése okán mégis szinte kötelező jelleggel bemutatandó – szerelmi kalandjai a hős jellemét érintő legkisebb erkölcsi deficit előidézése nélkül. A két, egymásnak ellentmondó elvárás összeegyeztetésére tett kísérleteket demonstráló tetemes mennyiségű, ironikus stílusban kiválóan kommentált példaanyagon keresztül lényegében egy társadalmi/irodalmi tabu elkerülésének – vagy legalábbis kerülgetésének – művészi stratégiáival ismerkedhetünk meg. Kötet utolsó tanulmányában Margócsy tehát ismét a kultusz működésének egy – ezúttal elsősorban szépirodalmi szövegekben megbújó – „rejtettebb aspektusát” tárja fel, hiszen az idézett szövegek kritikai vizsgálata éppen arra világít rá, hogy még egy első pillantásra frivolnak tűnő téma esetében is milyen óriási szerepet játszhat(ott) a nemzet-affirmáció igénye. Témája és hangvétele miatt a tanulmány különösen alkalmasnak látszik arra, hogy nem szakemberekben is felkeltse a téma iránti érdeklődést.

¹⁹ Vö. Praznovszky Mihály: „A szellemiadal ünnepei” (*A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén*), Mikszáth Kiadó, Bp., 1998. 49–76.; Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. 263–282.

²⁰ Vö. Zakar Péter: „Kossuth a magyarok Mózese» (Liberális egyháziak Kossuth-képe 1848/49-ben)”, *Actas*, 2003/3–4. 87–108.; Deák Ágnes: „Deák a magyarok Mózese (Deák Ferenc és a kortárs utókor)”, *Holmi*, 2004/8. 935–946.

Végezetül szólni kell a kötet képanyagáról is. Kultuszokat tárgyaló munkákban az illusztrációk nem csupán díszítő funkciót töltenek be, hanem nagyban hozzájárulnak a szöveg értelmének gazdagításához, még ha az – mint Margócsy tanulmánykötete – első-sorban nyelvi-retorikai jelenségeket vizsgál is. Az *égi és földi virágzás tükrének* eredetileg szóképek ikonográfiai párhuzamait bemutató gazdag – a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből válogatott – anyag elmélyíti és megerősíti a tanulmányok állításait, bemutatja az irodalmi kultusz nem szövegszerű megnyilvánulási módjait, utal a kultusz kutatás más – művészettörténeti, muzeológiai stb. – vetületeire.

A könyv végén – a legfontosabb köteteket és tanulmányokat kiemelő – rövid válogatott bibliográfia segíti eligazodni a kultusz kutatás iránt érdeklődő olvasót a diszciplína hatalmas szövegyagában.

Margócsy István figyelmeztetését komolyan véve, amely szerint a kritikai/tudományos szövegek kezdő- és végpontján (a preambulumban és a konklúzió közlésekor) áll fenn leginkább a kultusz retorikájába való átcsúszás veszélye, ismét különösen óvatosan kell eljárnom. Annyi mindenesetre különösebb kockázat nélkül kijelenthető, hogy az *Égi és földi virágzás tükre* kötet, hatalmas példaanyagával, az irodalmi kultuszok számos megjelenési formáját bemutató, s ezek precíz elemzését nyújtó tanulmányaival a kultusz kutatással most ismerkedők számára remek bevezető lehet a diszciplína területére, s jól átgondolt szerkezetével azoknak is számos újdonsággal szolgálhat, akik a válogatásba felvett tanulmányokat már korábbról ismerték.

VERSGÉPEK ÉS TÜKÖRSZAVAK

*Kulcsár-Szabó Zoltán: Metapoétika.
Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*

Kulcsár-Szabó Zoltán legújabb könyvében a modern költészet egyik „legáltalánosabban elfogadott” líraelméleti problémájának, a költői önreflexivitásnak a felülvizsgálatára tesz kísérletet. A tizenkét, egymáshoz lazán kapcsolódó tanulmányból álló kötet hétéves kutatómunka eredményeit vonultatja fel. A munka erényei között nemcsak azt kell megemlítenünk, hogy a szerző a tanulmányok kérdésfeltevéseihez kapcsolódó elméleti irodalmat lenyűgöző alapossgal dolgozta fel, hanem azt is, hogy az elméleti következtetések nem önmagukban állnak, hanem az európai és magyar lírahagyomány kiemelkedő alkotásainak elemzéseivel vannak alátámasztva. Ezáltal a könyv a lírabefogadás olyan elméleti és gyakorlati problémáit veti fel egyszerre, amelyek a szerző szándéka szerint közös értelmezési horizontot jelentenek a modern költészet egészének (?) értelmezéséhez. Egy ilyen ambiciózus vállalkozás első pillantásra nemcsak elismerést vált ki, hanem fenntartásokat is ébreszt, hiszen nem nehéz belátni: annyira sokfajta versbeszéd létezik, hogy nehéz volna elképzelni a modern lírának egyetlen jellemző vonását, amely Baudelaire-től Kavafiszon át Celanig vagy Kassáktól Petriig és tovább minden lírai kezdeményezést átláthatóvá tehetne anélkül, hogy az önálló poétikai teljesítmények ne válnának pusztán absztrakciókká. Kulcsár-Szabó tisztában van ezzel a problémával, és már az előszóban „elismeri”, hogy az eredeti koncepciótól eltérően nem a szisztematikus kifejtettség, hanem a reflektáltság lett könyve vezérlőelve.

Ez pedig leginkább abban nyilvánul meg, hogy, mint említettem, a teoretikus fejtegetések bőséges és alapos szöveganalízisekkel vannak alátámasztva, amelyek szerencsére nemcsak elengedhetetlen illusztrációk, hanem sokszor az egész mű legsziporkázóbb részeinek bizonyulnak. És nemcsak akkor, amikor a fejezet középpontjában szövegértelmezés áll, mint elsősorban a kötet második felének tanulmányaiban, amelyek közül különösen fontos a Kukorelly Endre és Borbély Szilárd költészetét elemző *A gép poétikája* című írás. Kulcsár-Szabó Zoltán az olvashatóság kérdéseire összpontosítva akkor is elgondolkodtató befogadási javaslatokat kínál, amikor az adott fejezet átfogó líraelméleti konvenciók tartathóságára kérdez rá. A kötet első három fejezete sorolható ebbe a kategóriába, és közülük különösen a harmadik, az „Én” és hang a líra peremvidékén című, amelyben a líraiság és a lírai szubjektum fogalma a különböző műfaji határátlépések szempontjából válik érdekessé, vet fel izgalmas műértelmezési ajánlatokat.

A szerző tanulmányaiban pontosan számot vetve mun-

Kalligram Kiadó
Budapest–Pozsony, 2007
452 oldal, 2500 Ft

kájának módszertani nehézségeivel, vizsgálódásainak sokfelé ágazó irányát egy olyan nehezen körülhatárolható fogalom – az önprezentáció – köré koncentrálja, amely az eltérő poétikai eljárások között kapcsolódási pontokat teremtve kiválthatja, és kritikai diskurzus tárgyává teheti az önreflexivitás Kulcsár-Szabó szerint problematikus terminusát. Nehezen átlátható, milyen előfeltevések alapján vált szükségessé ennek az „új” fogalomnak a bevezetése. Sőt a kötet írásaiban a legtöbb esetben az önreflexivitás és az önprezentáció egymás mellett szereplő, összetartozó, majd hogyanem szinonim fogalmakként szerepelnek. Ismét csak az előszót kell fellapoznunk, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a szerző mit is ért pontosan önprezentáció alatt: „A jelen munka és a háttérben vagy környezetben készült tanulmányok elsősorban azt a szükségszerűen referenciális mozzanatot is tartalmazó relációt állítják a középpontba, amelyben a lírai szöveg önmagát mint ilyet értelmezi, megjeleníti vagy kifejezésre juttatja. Ezt a relációt, mivel nem feltétlenül a reprezentáció vagy a referálás mintája szerint és nem is feltétlenül tudatosan valósul meg, illetve mivel valójában inkább poétikai effektus, mintsem poétikai szubsztancia, jelen munka – nem igazán látványos terminussal – önprezentációnak nevezi...” (10.) A fogalmi tisztázatlanságból fakadó hiányérzet azonban egyre inkább csökken, ahogy Kulcsár-Szabó a tanulmányokban egyes poétikai problémákat több szempontból újrazivsgál, és ahogy a líraelméleti fejezetektől az egyre konkrétabb szövegelemzésekhez értünk. (A kötet szerkezetében megfigyelhető egyfajta befelé haladás, amelynek kezdőpontján a „Mi az irodalom?” általános kérdése áll [*Irodalmiság és medialitás a költészetben*], végpontján pedig „a modern líratörténet emlékezetes alkotásainak” interpretációja révén eljutunk a lírai szövegek mélyéről megszólaló szubjektumok jellegzetes vonásainak elemzéséig.) Akár önreflexivitásról, akár önprezentációról is beszéljünk, a *Metapoétikában* azok a szövegalkotói eljárások kapnak kitüntetett figyelmet, amelyek magáról a lírai beszédmódról vagy a szövegben megszólaló lírai énről adnak (metapoétikus) jelzéseket.

Hasonló nehézségeket vet fel az alcím másik kulcsfogalma, a „modern” mint irodalomtörténeti korszak értelmezése is. Kulcsár-Szabó Zoltán egyik korábbi tanulmányában, *A korszak retorikájában*,¹ már foglalkozott az (irodalmi) korszakhatárok problémájával. Abban az írásában az irodalomtörténeti határ olyan diffúz képződményként jelent meg, amely egy korszak „előttjét” és „utánját” legalább annyira összeköti, mint szétválasztja. Talán e meggondolásnak is köszönhető, hogy a modernséget a *Metapoétikában* leginkább sajátos poétikai formációk megjelenésében látjuk körvonalazódni, és konkrét határokkal való megjelölésével szinte alig találkozhatunk.² Kulcsár-Szabó a lírai modernség négyes tagolhatóságával számol, vagyis a klasszikus modernség, az avantgárd, a mindkettő tapasztalatával rendelkező késő modernség paradigmájával, valamint „egy modernség »utáni« (noha posztmodernnek csak erőteljes szűkítés révén nevezhető) paradigmával”. A kötet tanulmányai követik ezt a felosztást; a szerző mindegyik paradigmának két-három tanulmányt szentel. Vannak azonban határesetek, amelyek vitára adhatnak okot egy-egy szerző „besorolását” illetően. Az *Utak az avantgárdból* című kilencedik tanulmány például Szabó Lőrinc és József Attila korai költészetét tárgyalja mint a későmodern poétika dialogizálódásának előzményeit. Ez a besorolás főleg József Attila esetében lehet problematikus. Érdemes megfigyelni a harmadik tanulmány („*En*” és a hang a líra peremvidékén) első alfejezetét, amely a szerepversek poétikailag problematikus és irodalomelméleti nézőpontból átértelmezésre szoruló fogalmával kapcsolatban Petőfi lírai szerepjátszásai-

¹ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Az olvasás lehetőségei*, Budapest, 1997. 15–39.

² Az viszont tagadhatatlan, hogy például Baudelaire modernség- és egyben önértelmezése – aki szerint a modernség az átmeneti, a tűnő és esetleges fogalmakban ragadható meg –, valamint ennek az önértelmező gesztusnak a későbbi interpretációi (de Man és Jauss) kitüntetett szerepet kapnak például az *Önreflexió, szimbólum és modernség a poétológiai diskurzusban* című tanulmányban.

nak Horváth János-féle értelmezését vizsgálja meg. Ez a rész tanulmány először azt a benyomást keltheti, hogy Kulcsár-Szabó Zoltán olykor túl nagyvonalúan kezeli az irodalom történetiségének kérdését. Hamar nyilvánvalóvá válik azonban, hogy Petőfi költészetének bevonása nem a modernitáshoz való viszonyában válik érdekessé számára, hanem az életmű korábbi befogadási kísérletének szempontjai – nevezetesen a szerepversek énképzőművészetének problémája – keltették fel az érdeklődését. Önmagában a szerepversek értelmezéséhez ugyanis akár más költői műhelyből is kölcsönözhető volna példákat. (A legkézenfekvőbb talán Kovács András Ferenc költészete lehetett volna.) Petőfi megidézésének közvetettebb, de mindenképpen érvényes hagyománytörténeti oka van: a szerző egy poétikai formáció elméleti megalapozásának archeológiai vizsgálatára törekszik akkor, amikor az elsőként Horváth János Petőfi-könyvében felvetett lírai szerepjáték-koncepciót a huszadik század végének irodalmi tapasztalataival szembesíti. Mint írja, a modernitás nézőpontjából az okoz nehézséget ennek a verstípusnak az értelmezésekor, hogy a szövegek nyelvi rétegének hangsúlyossá válásával megváltozik a „szerep” jelentése is, mivel „minden vers »szerepversnek« minősíthető, ami azt is jelenti, hogy bármely lírai én létesülése egyben magával vonja valamilyen »maszk« létejét az olvasás során.” (83.) Ugyanígy az értelmezői horizontok egymással való szembesítése miatt van jelentősége a tanulmány egy későbbi alfejezetében annak, hogy a szerző a József Attila-i szövegkorpuszból a Németh G. Béla által önmegszólító verseknek elkeresztelt költemények én-te viszonyának vizsgálatára vállalkozik. A *Tudod, hogy nincs bocsánat* című verssel kapcsolatban például a következő megállapításra jut: „a vers általi önmegértés (aminek megfelelője, az »önmegszólítás« így az olvasás egyik alapvető trópusaként mutatkozik meg) nem tekinthető lezárható, eredményre (»megoldásra«) vezető folyamatnak, mivel nem képes az olvasó én és az »olvasott« én, tehát az olvasói identitás és a szövegben szituált olvasói szerep közötti viszonyt egyértelműen megragadni.” (99.) Kulcsár-Szabó ezekben az írásaiban a korábbi magyar líraelméleti hagyományt is újrakontextualizálja.

A szubjektivitás nyelvi megképződése – minthogy a lírai megszólalás mikéntje önmagában is értelemkonstruáló tényezőként jelentkezik – a lírai beszédmód egyik meghatározó téje. Nem véletlen, hogy a tanulmányok is a különböző narratív formákban megszólaló lírai én létrehozhatóságának (versbeírhatóságának) kérdését járják körül a legtöbb oldalról. Ennek a szempontnak a vizsgálatánál talán a két legkarakteresebb és egymással közvetlenül párbeszédbe is lépő tanulmány a *Szövegtükör* és *A gép poétikája* című fejezetekben olvasható, amelyek az önreferencialitásnak a posztmodern költészetben megfigyelhető különböző módozatait mutatják be. Itt, a kötet vége felé már teljesen világos, hogy a közös nevező, amelyre Kulcsár-Szabó Zoltán a fejezeteket felfűzte, valójában nem válik fontosabbá, mint ugyanennek a formának a különbözőségei. A *Szövegtükör*ben például a posztmodern költészet egyik különleges darabjának, John Ashbery *Self-Portrait In A Convex Mirror* című ekphraszisz-versének elemzése során a költészet képi és hangbeli megnyilvánulásának összecsúszásából keletkező szubverzív formák kerülnek előtérbe. Az elemző legfontosabb kérdése, hogy a nyelv képes-e egyfajta felszínként közvetlenül rögzíteni a dolgokat, vagy akár önmagát akkor, ha az általa reprezentált szubjektum helyébe a szubjektum formája, tükörbeli képmása kerül. Ezzel analóg módon az én megmutatkozásának nyelvileg megoldhatatlan problémáit veti fel *A gép poétikájának* egyik rövid, Borbély Szilárd [*Az én a vers* című versét idéző] szövegrésze, amelyben a líraiság szubjektivitása végtelenségig feszített grammatikai kifordíthatósága révén jelenítődik meg. Amikor Borbély versének fúgaszerűen – véges szövegelemek variálása révén – összeszótt soraiiban a nyelvi ön(re?)prezentáció lehetőségének kételyét veti fel, valójában hasonló következtetésre juthatunk, mint a képiség nyelvi megragadhatóságának elemzésekor.

Az énben jelentkező identitásprobléma azonban nemcsak a versek lírai alanyával és

annak referenciális vonatkozásaival, hanem az olvasás során a befogadói identitás megőrzésével kapcsolatban is felmerül. Az *Esztétikai identifikáció, szublimáció, katarzisz* című tanulmányban az esztétikai élvezetre és azonosulásra alapozott befogadáskritikai hagyományának főbb elemeit százza szét a szerző. Az élményesztétika gadameri bírálattól és történelmi aspektusból újraértékelt katharszisz-felfogásán keresztül eljutunk az identitás esztétikai provokációjának Bahtyin-féle konzekvenciájáig. Eszerint az „én kizárólag önmagából kilépve, mintegy mássá válva képes csak megtapasztalni, illetve egyáltalán megteremtteni önnön identitását.” (71.) Úgy tűnik, hogy a műalkotás befogadása valójában egyszerre az azonosulás és az elidegenítés tapasztalata révén járul hozzá az én identifikációs törekvéseihez. Erre vonatkozóan két egymástól független szövegpélda idéződik meg. Az egyik az *Odüsszeia* szirén-kalandjának (XII. 142–200.) Adorno- és Horkheimer-féle elemzésével vitába szálló Jauss-olvasatot teszi meg kiindulópontnak. A szirének csábításával szembeni kétféle befogadói magatartásforma (Odüsszeuszé, aki önmagát lekötözve meghallgatja a szirének énekét, és a társaké, akik fülüket elzárva válnak immunissá a művészet csábításával szemben), egyrészt úgy vetődik fel (Adorno és Horkheimer értelmezésében) mint az esztétikai élvezet kettészakadásának, az esztétikai tapasztalat kontemplatív vá válásának a pillanata, amely éppen az identitásvesztéstől való félelemmel volna összefüggésben. Ezzel szemben Jauss a homéroszi szöveg 188. sorára tekintettel, amelyben az esztétikai élvezet mintegy összekapcsolódik a megismeréssel, az odüsszeuszi befogadást az esztétikai magatartás paradigmájává teszi meg. Odüsszeusz önkötözése a művészi hatás kendőzetlen eltávolításának mesterséges gesztusa, amelyben a hallgató önnön „naiv befogadását” mégis mintegy reflektáltan kontroll alatt tarthatja. Ennek a tanulmánynak egy korábbi passzusában viszont nagyon élesen elkülönülő, kétpólusú befogadási „modellel” találkozhattunk, amelyben a fiktív hőssel azonosuló naiv befogadó *veszélyeztetett* identitása szemben áll egy reflektált olvasásmóddal, amely „a fikciót mint fikciót (és ezzel a fikció/realitás-különbség felfüggesztését) leplezi le, s amely így az esztétikai tapasztalatot egyfajta »kivülrétként«, a befogadó valós identitását helyettesítő, tehát avval nem érintkező állapotként feltételezi.” (59.) Egy végletesen reflektált, a tárgyat hűvös távolságból szemlélő attitűd azonban valószínűleg éppannyira fikció, mint a tárgyával tökéletes azonosságban feloldódó tisztán naiv szemléletmód. Éppen erre mutat rá a tanulmány másik példája, Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című versének elemzése, amelynek végső kérdése – hogy „vajon az én elidegenítése az esztétikai tapasztalatban átfordul-e az önmegértés pozitivitásába” – az elemző szerint is nyitott marad.

Éppen ezek a lezáratlan, nyitva hagyott kérdések adják a tanulmányok legizgalmasabb pontjait, amikor a meggyőző tárgyi gazdagság és tágasság mellett sikerül a *szövegek varázsát* közvetlenül – a fogalmi elemzés monotonitását legyűrve – visszaadni. A befogadás véletlenszerű kiszámíthatatlansága ugyanis váratlan utakra vezethet, ahogy ezt Kulcsár-Szabó Zoltán maga is megfogalmazza: „Az olvasás maga ugyanis, ha valóban bekövetkezik (ez korántsem magától értendő), modellálhatatlan, amennyiben eseményszerű, és végsősoron ezt az eseményszerűséget generálja, viszi színre vagy tükrözi a költői *szöveg varázsa*.” (12., kiemelés az eredetiben) A *Metapoétika* a (modern) költészetnek ezt a sokirányú tapasztalatát közvetíti.

HAGYMAHANTA

Günter Grass: *Hagymahántás közben*

Kettős várakozással veszi kézbe az olvasó jeles írók önéletrajzait: egyrészt reméli, hogy a szerző a kedvelt műveikhez hasonló színvonalon megírt újabb alkotással ajándékozza meg, másrészt a kíváncsiság is hajtja, hogy a korábbinál többet megtudhasson a művek mögött álló szerzőről, vagy legalábbis arról, hogy az milyennek szeretné láttatni magát. Különösen így van ez az olyan alkotók önéletrajza esetén, akik nem csupán műveikben léteznek, hanem egyéb – például közéleti – szerepet is vállalnak.

Ilyen szerző Günter Grass Nobel-díjas német író, akit a magyar közönség elsősorban mint a huszadik századi német történelemmel foglalkozó jelentős regények (a *Danzig-trilógia*, *Ráklépésben*) alkotóját, nemkülönben pedig mint a német közélet élő lelkiismeretét, a nemzetiszocialista múlt elhallgatása ellen küzdő erkölcsi intézményt ismer. Főként ezzel, és nem a Grass körül bizonyos titkok leleplezése okán kelt médiahisztériával magyarázható az a felfokozott várakozás, amely a *Hagymahántás közben* megjelenését megelőzte.

A fülszöveg tanúsága szerint Grass célja nem a teljes életét átfogó önéletrírás megalkotása volt. A flashbackekkel és előretételekkel sűrűn díszített fő ív a háború kezdetétől a már tizenkét éves korban vizionált művészi hivatás beteljesüléséig, a *Bádogdob* megjelenéséig, illetve az első önálló kiállításig (azaz 1959-ig) követi végig a hős (az önéletrajzi szerződések értelmében: a szerző) fejlődését, sőt: átalakulását.

Történetét két egymást kiegészítő metafora, az emlékezet racionális és érzéki-képi aspektusát megjelenítő hagyma és a borostyán közé feszíti ki. Bár könyvében többször említi, hogy édesanyja kis *Peer Gynt*-jének nevezi őt, ez a hagyma mégsem az ibseni hagyma – Grass nem hagy kétséget afelől, hogy az az Én, amelyet hosszú önneveléssel kialakított, rendelkezik szilárd és elérhető maggal. Még csak nem is a *Bádogdob* Hagymapincéjének a sírás elfelejtett képességének újrafelfedezését elősegítő hagymáját idézi meg. A hagyma itt elsősorban a személyes emlékezet különböző rétegeinek egymásba ágyazottságát illusztrálja: egyes levelein szavakban megfogalmazható emlékek őrződnek – olykor a hordozó anyag természetéből adódóan elmosódottan, olykor jól kivehetően, bár ekkor sem mindig jól olvashatóan: hiszen a jó hagyma csípi is a szemet. Ilyenkor, racionálisan megközelíthetetlen emlékekkel találkozva emel le polcáról az író egy-egy borostyánt, hogy a benne betokosodva kimerevített kép megidézése lendítse tovább az emlékezés folyamatát.

Danzigban találkozunk először a szerzővel tizenkét

Fordította: Győri László
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2007
496 oldal, 2800 Ft

éves kori, beilleszkedési zavarokkal küzdő, ezért iskoláit gyakran váltogató alakjában. A fiúnak már ekkor eltökélt szándéka, hogy felnőtt korában művész legyen, megveti apja kispolgári mivoltát, rendületlenül hisz a Führerben és a végső győzelemben. Ezek a hatások együttesen vezetnek oda, hogy néhány évvel később, a Hitlerjugend tagjaként gimnazistából légvédelmi segédszolgálatossá lépjen elő, s az ebből következő társadalmi presztízsnövekedést folytatni akarván önként jelentkezzen tengeralattjáró-szolgálatra; vagy ha az nem lehetséges, hát páncélos személyzetnek.

Az ifjúkori énjére az öregkor bölcsességével visszatekintő szerző – kicsit talán túl szigorúan – számon is kéri rajta, hogy nem vette észre: mi folyik körülötte. Nem vette észre, nem ütközött meg azon, hogy kitelepítették kasub rokonait, mint ahogy azon sem, amikor latin-tanárát koncentrációs táborba vitték, és általában is képtelen volt átlátni a propagandagépezet hazugságain. A jobban tájékozott osztálytárs, illetve a fegyveres kiképzést minden verés és büntetés ellenére elutasító munkaszolgálatos társ: *Ilyetminemteszünk* példája azt sugallja, hogy a tisztánlátás és az ellenállás már tizenéves korban is lehetséges volt. Csakhogy a két példa ugyanakkor bizonyos értelemben felmentést is ad: az osztálytárs az ellenállásban tevékenykedő apja révén, míg a szolgálatmegtagadó vélhetően jehovista vallása miatt, neveltetése okán viselkedett úgy, ahogy viselkedett, nem pedig neveltetése ellenére, ahogy azt Grass önmagán szenvedlegye – a Hamvas Béla-i szakkifejezéssel –, némi mászolygással számon kéri.

A sors olykor elcsépeelt ponyvaregények fordulatait ismétli: a behívó akkor érkezik meg, amikor az életét vígan élő tizenhat éves már meg is feledkezett önkéntes jelentkezéséről. A lelkes ifjú a sorozóirodában szembesül azzal a ténnyel, amely majd a maga idején a *Hagymahántás* legnagyobb visszhangot kiváltó momentumaként jelenik meg a nyilvánosságban: hogy sorozott katonaként nem a Wehrmacht, hanem a Waffen-SS kötelékébe osztják be. Ez a tény akkoriban nem kelt benne megütközést, az előlött érzett utólagos szégyen azonban úgy elhatalmasodik rajta, hogy – mint a regény több más helyén is, amikor utóbb visszanézve érthetetlennek vagy elfogadhatatlanul szégyenteljesnek tartja korábbi viselkedését – Grass egyes szám harmadik személyben beszélve távolítja el visszaemlékező önmagától az emlékezet tárgyát: „[a] következő menetparancsból megérthettem, hogy a nevemet viselő újoncot a Waffen-SS egyik gyakorlóterén páncélos lövésznek fogják kiképezni...” (128. o.)

A katonai szolgálatot leíró rész a kötet egyik kiemelkedő fejezete. Egyrészt rendkívül képszerűen jeleníti meg a haditudósítások idealizált diadaljelentései után a háború valóságával szembesülő újdonsült frontharcos legfőbb élményét: a szűkülő zsigeri félelmet és az elveszettséget, amelynek hátterét a dezintegrálódó harmadik birodalom „organizált káosza” adja. Ugyanakkor éppen a szégyenérzetből adódóan az elbeszélő itt mozgósítja a legnagyobb erőket annak megértésére, hogy mi játszódott le benne, hogy lejátszódott-e benne valami egyáltalán, miközben pusztá életének megóvásáért küzdött, többször a szárguldó orosz front mögött rekedve, olykor csapatától menetparancs nélkül, s ezért életveszélyben elszakadva úgy, hogy csak saját kétes ügyességében, s az útjába véletlenszerűen akadó tizedesekben bízhatott: „az örök tizedes, akkor is felismerem, ha bal karján nem hordja a két sávot. Mintha bérletem lett volna erre a fajtára (...) Azt gondoltam: egy olyan emberben, aki sosem akar tiszthelyettes lenni, megbízhatom.” „Érzékeltem-e, hogy mi felé haladunk? [...] Vajon felismerte-e az a tizenhét éves fiú a – később összeomlásnak nevezett – vég kezdetén annak mélységét és mértékét?” (136. o.)

A válasz nemleges – ez a belátás csak a háború végén, az életút következő stációin törtenik meg, fokozatokban. Először a hadifogolytáborban, ahova a háború végeztével kerül – de amely nem annyira a régi élet végső pontjaként, sokkal inkább az új élet nullpontjaként jelenik meg: „És mivel keveset tudtam, de sok téves dolgot tároltam magamban, és mivel fokozatosan tudatára ébredtem, milyen ostoba vagyok, szivacsként szívtam ma-

gamba az újat.” (189. o.) Itt tapasztalja meg a háború utáni éveit különböző fokozatokban végigkísérő háromféle éhség – a konkrét alultápláltság okozta, a szexuális és a művészet iránti éhség – közül az elsőt. De az amerikai katonák mutatta fényképeken itt szembesül – ekkor még hitetlen elutasítással – a megsemmisítő táborok valóságával is. (Az emlékező akkori zavarodottságának fokát jelzi, hogy amit az amerikai katonáktól még nem fogad el, azt egy évvel később Baldur von Schirachnak, a Hitlerjugend Grass számára még mindig tekintéllyel bíró egykori vezetőjének a nürnbergi perben az utolsó szó jogán elmondott beszéde nyomán lesz képes elhinni.)

A hadifogolytáborból kikerülve a „szabadság úttalan útjain” kell megkockáztatnia az első lépéseket: bányásznak jelentkezik – ez a fizikai éhség elmúlásának és a politikai öntudatra ébredésnek a fázisa, amelyben nagy segítségére vannak az egykori nácik, a radikális kommunisták és az „egyrészt-másrészt” mérlegelő szociáldemokraták között folyó viták. S ha eljut is annak fölismeréséig, hogy ez utóbbiak ellen a barnák és a vörösök miért fognak többnyire össze, politikai tudatossága ekkor még nem olyan meghatározó, hogy ne a körletaknász lánya iránti vonzalma döntse el – legalábbis egy időre – politikai szimpátiáját.

Ennek az időszaknak a végén találkozik ismét a családjával, amelyet bevonulása óta nem látott. Ez a találkozás szembesíti először a későbbi életét, munkásságát és közéleti szereplését döntően meghatározó jelenséggel: a hallgatással. Ez azonban másfajta hallgatás, mint amelyért Danzigban kárhozta tja magát fő bűnéről beszélve: ez nem a tiltakozás hiánya, hanem a megtörténtekekről való beszéd, az emlékezés, a tisztázás hiánya – „Elmúlt. [...] Ne kérdezősködj annyit. Attól semmi sem lesz jobb.” (329. o.) –, amely az elkövetett bűnök tisztázását ugyanúgy akadályozza, mint az elszenvedettekét, „amelyek visszamenőlegeseké váltak, s utólag elkövetett erőszakkal áldozatokat csináltak a tettesekből”. (279. o.)

A családdal való ismételt találkozás egyúttal fordulópont is az életében: nem fogadja el ugyanis az apa közbenjárására felkínált irodai munkát, az elbeszélő ehelyett nagy elhatározással a gyermekkori célkitűzés megvalósításába fog: elhatározza, hogy képzőművészetet fog tanulni Düsseldorfban. A főiskola a hideg miatt zárva van, de egy tanárral való véletlen találkozás hatására beáll kőfaragótanoncnak egy sírköveshez. És innen már-már magától értetődően egyenes út vezet a szobrász-léthez.

Ez a magától értetődőség ezen a ponton kicsit el is laposítja a könyvet. A hátralevő rész – nagyjából a könyv harmada – érdekes hangulati adalékokat szolgáltat a szobrász-hallgató mindennapjairól, a jó táncosként alkalmi partnernőkkel átmulatott éjszakákról, a pénzreformot követően lassan stabilizálódó és magára találó országról, a művészeti akadémián folyó vitákról s a non-figuratív művészettel kapcsolatos ellenérzéseiről, de ezek a fejezetek már inkább felsorolásszerűek, és nélkülözik a korábbi életszakaszok megértésére törő elbeszélések tétjét. Nem kelt különösebb izgalmat az első feleséggel való megismerkedés, kicsit sablonosan hat a revelatív itáliai utazás leírása, ami persze érthető, hiszen „...csak egyike voltam annak a sok ezer fiatalembernek...” (378. o.), akik akkoriban arrafelé stoppoltak, és az olvasói figyelem fokozatosan ellankad, mire első irodalmi elismerésként a szerzőt meghívják verseit felolvasni a Gruppe 47 szeánszára.

Hiányérzetünk azonban elsősorban mégsem ebből fakad. A Grass képzőművészeti munkásságát illetően kevésbé tájékozott olvasót – a pécsi Művészetek és Irodalom Házában tavaly rendezett kiállítás volt az utóbbi időben az egyetlen olyan alkalom, amikor erről benyomást lehetett szerezni idehaza – talán zavarba ejti, hogy a szerző irodalmi pályája mellett nem közéleti szerepe alakulását, hanem képzőművészeti tevékenységét teszi fejlődése céljává és könyve tárgyává. Ennek megfelelően határolja be azt a szakaszt is, amelyről a könyve szól, ismét a fülszöveg tanúsága szerint azért, mert „[a]zután közszereplő lettem, életem a nyilvánosság előtt zajlott, és jól dokumentált.”

Ez azonban csak részben igaz. Önéletírásában Grass ugyanis leleplezett egy titkot – nevezetesen a Waffen-SS-ben töltött katonai szolgálatot. De vajon ennek megvallásával, a hozzá kapcsolódó szégyenének megírásával, a nyilvános vezekléssel ez a kérdés letudható-e, ahogy fordítója, az egyébként kiváló munkát végző J. Győri László állítja?¹ Nyilván sokan azzal fogják mentegetni, hogy sorozással került oda, ahova került, és hogy semmi olyat nem követett el a pusztá otltlenül kívül, amit szégyellnie kellene: nem ölt embert, nem vett részt bűncselekményben. És ez mind igaz – a könyv belső logikája szempontjából pedig el is fogadható.

Önéletírás esetén azonban a pusztá fikciós műveknél nagyobb mértékű referencialitással kell számolnunk, így joggal vetjük össze a szerzőről a könyvben kibontakozó képet azzal, amelyet a szerzőről egyéb forrásokból kialakítottunk. Günter Grassról az a képünk, hogy elszánt ellensége volt a múlttól való hallgatásnak. Azt is tudjuk továbbá, hogy a nemzetiszocialista múlt relativizálásának is harcos ellenfele volt. Így például igen élesen felemelte a hangját Ronald Reagan és Helmut Kohl közös, a bitburgi katonai temetőben tett látogatása ellen, mégpedig azért, mert ott nemcsak német és amerikai katonák, hanem a Waffen-SS tagjai is nyugszanak. Olyanok, akik éppúgy a szervezet sorozott tagjai voltak, mint ő maga. Akik között, ha a véletlen másként nem rendeli, Grass is ott fekszik. Akiket halálukban megtagadott a saját múltjáról való hallgatással.

A bitburgi látogatás elleni tiltakozása valóban a nyilvánosság előtt zajlott. Azt azonban soha nem dokumentálta senki, hogy Grass miként vélekedett magáról, miközben úgy tiltakozott, hogy eltitkolta: ő is ott szolgált. S azáltal, hogy a *Hagyománytást* a *Bádög* megjelenésével zárta le, megkerülte, hogy a katonai szolgálatának helyénél sokkal fontosabbról: a múltjának és szerepvállalásának összeegyeztethetőségére vonatkozó kérdéssről számot kelljen adnia. Innentől válik ez a könyv sajnos – újabb közkeletű szóval élve – megúszós könyvvé. És mivel a szerkezetét is ennek a szándéknak rendelte alá a szerző, sajnos ettől az egész konstrukció recseg és ropog.

Grass ugyanígy nem beszél arról sem, hogy miért hallgatott erről a tényről évtizedeken át? Valóban csak a szégyen okán? Vagy azért, mert tudta: abban a – baloldali – közegben, ahova tartozni vágyott, ez a nem is barna, sokkal inkább fekete folt nem kívánt elemmé tenné? Lehetetlen, hogy az a szerző, aki könyve elején annak örvendezik, hogy végül mégsem vett részt ifjan a *Segítség!* című nemzetiszocialista lap irodalmi pályázatán, mert egy ott elért helyezés lehetetlenné tette volna pályafutását (44. o.), ne lett volna tisztában azzal, hogy a korábbi Waffen-SS-tagság milyen pusztító hatással lett volna későbbi elfogadottságára.

Ez a félszívű színvallás csaknem ilyen pusztító hatással van erre a kötetre; azt pedig csak remélhetjük, hogy a szerző élethazugsága nem temeti maga alá a korábbi munkásságát is. Hiszen veszélyes játékot játszik. Valamennyi történet elmesélése során különös figyelmet fordít arra, hogy jelezze: életének valóságos élményei mely alak vagy esemény formájában jelennek meg valamelyik művében. Így – Forgách András megállapítása szerint – végül eléri, hogy „e tények megszűntek pusztá élettények lenni, s ez már, vitatható tények esetében, talán virtuális fölmentést is jelent, az élet csúnya tényei irodalomtörténeti tényekké desztillálódnak.”²

De ha valóban ilyen szabad az átjárás – mindkét irányban – a való élet tényei és a fikció között, akkor szinte elkerülhetetlen, hogy ez a hallgatás s a hallgatásban rejlő hazugság nyomot ne hagyjon ezekben a művekben.

Ebbe azonban talán jobb bele sem gondolni.

¹ J. Győri László: „A hagyománytást is hagyománytással”, *Élet és Irodalom*, 2007. május 25.

² Forgách András: „Félveboncolás”, *Magyar Narancs*. <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14830>

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÉREY JÁNOS verse 249
JÁSZ ATTILA versei 251
KŐRIZS IMRE verse 253
GÖMÖRI GYÖRGY versei 256
KIBÉDI VARGA ÁRON versei 258
SIMON MÁRTON verse 261
MÁRTON LÁSZLÓ: Távolsági járat (II. rész) 262
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Hopik, kajovák, tlingitek: indián-reprezentációk
a kortárs magyar irodalomban (*tanulmány*) 280
RADOSLAV PETKOVIĆ: Bizánci internet (II. rész) (*esszé*) 288
LAKNER JUDIT: A gondoskodás erővel tölt fel (*Kőrössi P. József
beszélgetése*) 298
LAKNER JUDIT: A fehér macska (*novella*) 306
ALICE MUNRO: Búzlik a pénztől (*novella*) 309

*

- REMÉNYI ÉDUA: Szedett és vetett betűk (*Kilencven éve alapította Virginia
és Leonard Woolf a Hogarth Presst*) 331
VŐŐ GABRIELLA: Doris Lessing és a női fejlődésregény (*tanulmány*) 338

*

- P. MÜLLER PÉTER: Grantchester Road (*Gömöri György: Az én forradalmam;
Ez, és nem más; Versek Marinak – Poems for Mari*) 344
KRUPP JÓZSEF: Lásátemikántáre (*Lovas Ildikó: Spanyol menyasszony. Lány,
regény*) 350
TOMPA ANDREA: Személyes szégyenek (*Demény Péter: Visszaforogtatás*)
354
NYÁRI ISTVÁN: Körülírások (*Bagi Zsolt: Az irodalmi nyelv fenomenológiája;
A körülírás. Nádas Péter: Emlékiratok könyve*) 357
GAJDÓ ÁGNES: Tudni érdemes dolgok (*Balogh Tamás: Álmodozók
irkafirkája. Irodalomtörténeti tanulmányok*) 363
SERESS ÁKOS: Ellenszegülés a démonnak (*Antoine Compagnon: Az elmélet
démona – Irodalom és józan ész*) 366

2008

MÁRCIUS

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KÓS LAJOS
(1924-2008)

2008. február 5-én, életének 84. évében elhunyt Kós Lajos bábművész, a Pécsi Nemzeti Színház és a Bóbita Bábszínház örökös tagja. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése után a Népművelési Intézetben dolgozott, majd 1961-től került Pécsre a Doktor Sándor Művelődési Házba. Nevéhez fűződik a pécsi Bóbita Bábszínház megalapítása. Munkásságát többek között Jászai Mari-díjjal, Janus Pannonius-díjjal, a Nemzetközi Bábművész Szövetség UNIMA diplomájával és Blattner-éremmel is elismerték. Kós Lajost a Pécsi Nemzeti Színház és a Bóbita Bábszínház saját halottjának tekintti. Temetéséről később intézkednek.

BOGDÁN LÁSZLÓ, DARVASI LÁSZLÓ és PETŐCZ ANDRÁS vehette át az idei Márai Sándor-díjat január 22-én Budapesten, a Néprajzi Múzeumban. Gratulálunk munkatársainknak!

ZSILLE GÁBOR kapta első ízben a 2008-ban alapított Bella István-díjat. Az Érd Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Magyar Írószövetség által alapított „Bella István-díjat az a költő kaphatja meg, aki munkásságában kötődik a nemzeti irodalom értékes hagyományaihoz,

következésképpen Bella István életművének szellemiségéhez is; s a költői, műfordítói pályán már eredményeket ért el, de még nincs kellő elismertsége, azaz a fiatal vagy a közepnemzedékhez tartozik”. A díjat január 21-én adták át az érdi Szepes Gyula Művelődési Központban, laudációt mondott Kovács István költő, író, műfordító, irodalomtörténész.

RAOUL BILTGEN luxemburgi író, dramaturg-gal ismerkedhetett meg a közönség február 18-án Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerző az *Európa Kulturális Fővárosa Pécs 2010*-program keretében létrehozott *Writer in Residence* elnevezésű írói ösztöndíjas projekt egyik vendége. Raoul Biltgennel Szalay Tamás irodalomtörténész és Méhes Károly költő, író beszélgetett.

PINCZEHELYI SÁNDOR festőművész *Vázlatok és változatok. Műveletek hallal, malaccal, bárránnyal* című kiállítását Várkonyi György művészettörténész nyitotta meg Budapesten, az Octogonart Galériában február 14-én.

CSERNA-SZABÓ ANDRÁS és DARIDA BENEDEK *Jaj a legyőzötteknek, avagy süsüink-főzünk másnaposan* című kötetét mutatták be a szerzők, valamint a kérdező Balogh Robert február 14-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában.

Szerzőink

- Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatán él.
Kőrizs Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.
Kibédi Varga Áron (1930) – irodalomtörténész, költő, esszéista, Freiburgban él.
Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.
Radoslav Petković (1953) – szerb író, esszéista, Belgrádban él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Lakner Judit (1954) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Kőrössi P. József (1953) – író, szerkesztő, a Noran Kiadó igazgatója, Budapesten él.
Alice Munro (1931) – kanadai prózaíró.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Reményi Édua (1977) – az ELTE BTK Filozófiai Doktori Iskola Esztétika Programjának Phd-hallgatója, Budapesten él.
Vő Gabriella (1962) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa, Pécsen él.
P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, a pécsi *Echo* főszerkesztője, Pécsen él.
Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.
Tompa Andrea (1971) – színikritikus, a *Színház* című lap szerkesztője, Budapesten él.
Nyáry István (1975) – irodalomkritikus, Budapesten él.
Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Ráckeresztúron él.
Seress Ákos (1980) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Gergely János (1930) – nyelvész, főiskolai tanár, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

TÉREY JÁNOS

Kuriózum

*Tetszik a kertésznő, impertinens
Módon tetszik, de hogyan közelítsek hozzá?
Na ne; ismerkedni?!... Megint egy
Tündéri személy vagy köznapi szörny,
Kettőszáz rigolyájával, ezer bogarával,
Elképzelhető aranyos, pici tárgyaival,
Messzire csengő falzettjével...
A feszes formaruhával a melle fölött.
Távoli vagyok, és olyan elszigetelt,
Mint a frankfurti zsidótemető
A nevekkel beírt betonkaréjban.*

*Én, befalazva a magam
Sokrétű igazságába; ő, bebábozódva
Saját túlelvélű terveibe.
Ami újdonság, az hódoltat vagy párbajozni hív,
Változatosan provokál.*

*Vajpuha, habkönnyű ember sose lakta a földet,
Hanem csak milliárd és milliárd változatos súlyú,
Szálkás, durva, kemény nő és férfi.
A jóság eszméjén is derülünk. Ez a nő
Mégis olyan vonzó, mint egy angolkert,
Nedves paddal, avarkupacokkal,
Zenepavilonnal a mélyén.
Izgalmas, mint egy szurokíllatú május a földön.*

Télen mindig egymaga van.
Gereblyét, ollót visz a parkba.
Számkivetve a karácsonyi
Üzletből, abból a piztáciazöld, mennyei körből:
Nem a lélek, csak a mogyorószínű
Szem vet szikrákat.

„Mutatkozz, mintagazdaság.”
Addig fixíroztam a kertésznőt,
Míg oda nem jött hozzám.
Egy bizonyos fa nevét
Tudakoltam tőle, amelynek
Paprika formájú termése van.
(Ezért hívtam idáig paprikafának.)
Nyár óta kíváncsi vagyok rá, mi lehet.
(S milyen egy kertésznő? teljesen lombtalanul?)
Nevetett. Máris mondta, hogyan hívják:
Ez a bugás csörgőfa. Olyan nincs,
Sose volt, hogy „paprikafa”.

J Á S Z A T T I L A

[ésmindig]

1 Hollán-fa árnyéka vagy egy Sulyok Gabi-rajz emléke

mint egy tócsa lágy hullámzásaiból, lassan bontakozott a fa lombkoronája, először csak ágak, majd a részletek is mind, levelek és sejtelmes üres közök az ágacsok között, tökéletes megfelelője, azaz leképezése egy konkrét fának, mégis biztosan tudod, nem csak az, ez a fa tócsaszerű lombkoronájával csak bennünk él, vagy ott fog ezután, hiába piszkálsz bele ujjhegygel a tócsatükörbe, árnyéka ott marad, bontakozik tovább a lomb, és mindig másképp

[mindigis]

kurcsisiáda

a lenyomott kilincs mögé nem képzelsz újabb történetet, lépcsőket a test alagsorába, borzongató simítást a lélekkocka éleire, sötét seb lüktetését a bőrön, eloltod hát a lámpát, nem akarod látni, de tudod, az ajtó mögött üres bőrönd, hiszen végül úgyis csak egy érintés emléke marad, egy mintha, ahogy a finom, szürkés karcolások a röntgenképen, ahogy apró porszemcsék ülnek a szakadék szélén, lassan megtöltik majd, eltüntetik, én meg mindig is így szerettem volna, ennyire éberem, líraiavá álmodni a tájat

[nemvigasztal]

tudnak-e fák repülni, vagy csak csellóhangon énekelni távoli hegyekről, mindegy, memóriám határvonalán ácsorog egy kiáltótorony, magányos, mint bárki más közöttünk, néha tud róla, néha meg nem is akar, árnyék és napsütötte sáv, nyolc nap kering bennem, furcsa, de ez most egyáltalán nem vigasztal

[valakijárkál]

festetlen arccal állunk a semmi fáin előtt, őszi éjszakában a kertmozi szakadt vásznán a ködpára játssza a főszerepet, a háttérben időnként a kavicsos útra hullik egy-egy levél, kiszámíthatatlan időközökben, mégis biztosítva a folytonosságot, valaki járkál a sötét nyírfák között, vérkeringése lassú zene a szívből, hajnalra elhalkul, ahogy álmoképek csorognak végig az ablak üvegén nyomtalanul, ami itt marad, megfogható és átlátszó, a festék alatt fáradt szoborarcok

Alceste naplójából

Thoroczkay Gábornak

*Őszintén szólva sejtettem, hogy a tojásokat nem lehet kivenni a tartójukból,
de vajon nem épp a határoknak ez az örökös, lázas feszegetése tanított meg minket arra,
hogy a különbség sejtelem és tudás közt kanyonnyi?*

De távolabbról kell kezdenem.

*Az emberiség, legalábbis az a szegmentuma, amely hajlandó, képes és rá is ér bíbelődni
ilyesfajta kérdésekkel,*

*a vezető napilapok szombati számai szerint mostanában készül átlépni a fogyasztói
társadalomból az információs társadalomba.*

*A korábbi, épp meghaladni kívánt korszak körülményeit, életlehetőségeit alaposan
körüljárta művészet és tudomány (valamint zene és sóvízgyurmászat),
a műnemek közül pedig nem egy már a korszakváltásra is felkészült.*

*Annál fájóbb tehát az az űr, amely a magyar lírában tátong a fogyasztói társadalomra
adott reflexiók helyén.*

*A líra persze lomha valami, a földön szárnyaszegetten vergődő tarka tukán, amely ha
olykor mégis repülni tud, inkább szaktudás és – statisztikailag persze előre
megjósolható – véletlen, azaz tehetség dolga.*

*És hát hazánkban a fogyasztói társadalom nem is tekinthet akkora múltira vissza, mint
mondjuk az objektív líra.*

*Délig aludtam. Sőt, majdnem kettőig. Két korábbi éjszakát próbáltam kipihenni ezzel,
olyanokat, amelyek egy munkás év kipihenésének voltak természetesen
csak részsikereket felmutatni képes próbálkozásai.*

*Nem sok időm maradt a bevásárlásra. Tudtam, hogy a közeli szupermarket szombat lévén
háromkor bezár, sőt már háromnegyedkor is csak a kifelé jövőknek nyitja
ki a fotocella az ajtót – amit egyébként mindig is sérelmeztem –,
úgyhogy szednem kellett a lábam.*

*Az udvarról mégis kétszer visszafordultam. Először azért, mert ráléptem az egyik szomszéd
gyermekének feltehetőleg Kinder-tojásból származó, apró piros
repülőgépre. A repülőgép, hála moduláris szerkezetének, nem tört össze,
csak szétesett, a részek összeillesztése során azonban az éjszakai, futó nyári
zápor után maradt sár vagy inkább csak vizes por kissé bepiszkolta a
kezem. Mivel kimondottan élelmiszert kívántam vásárolni – bár
péksüteményt mindig úgy veszek, hogy a kezemre húzok egy zacskót –
visszamentem kezem mosni. (Másodszor azért fordultam vissza, mert*

- egyszerűen elfelejtettem pénzt vinni magammal. A későbbiek fényében óriási szerencse, hogy ezt idejében felismertem.)
- A boltba hamar odaértem. Messzebb van ugyan, mint a sarki üzlet, de szélesebb áruválasztéka bőségesen kárpótol a hosszabb útért. Különös, hogy ismerősökkel talán sohasem találkoztam ebben a boltban: ők nyilván a közelebbibe járnak. Egy ízben csakugyan össze is futottam az egyik fiatal szomszédal, amint épp a sarki üzlet felé igyekezett. Rövid beszélgetésünk folyamán egy használt menedzserkalkulátort kínált fel megvételre, amit én, utalva technikai járatlanságomra és igényeim korlátozott voltára, köszönettel visszautasítottam. (Szerintem azt hitte, hogy én amolyan menedzserféle vagyok.) A kis boltnak egyébként éppen a mostani bevásárlás alkalmával derült fény a közeli volta melletti másik előnyére, hogy tudniillik csak ott lehet darabra tojást venni.
- Mert tojást is vettem. Hármat. Gyanítottam, hogy a dolog nem lesz ilyen egyszerű, de arra az elvre hagyatkozva, hogy a demokráciában és a szupermarketben mindent szabad, ami nem tilos, végül is kiszedtem a három tojást a tízes tartóból.
- A pénztáraknál csak kisebb sorok voltak, de mivel a rokonszenves, ismerős pénztárosnőhöz többen is vártak, én egy másik pénztároshoz álltam, látva, hogy az után a vevő után, akinek éppen blokkol, nincs senki.
- Hamar felismertem, hogy a férfi – mert férfi volt a vevő – bizonytalan abban a kérdésben, hogy vajon van-e elegendő pénze az összes megvásárolni kívánt árucikk kifizetésére, ezért mielőtt a tejpótló kávéélesztő-por árát is beültette volna a pénztárosnővel, arra kérte, hogy mondja meg, hol tartanak éppen. A válaszból világossá vált számára, hogy a kezében tartott ezernégyszáz forint nem teszi lehetővé a por megvásárlását. Ezt jelezte a pénztárosnőnek, aki megkérte, hogy ez esetben fíradjon vissza – az ő megfogalmazásában: „szaladjon vissza” – a megfelelő polchoz a porral. A férfi a kérésnek némi vonakodás után eleget is tett.
- Eközben én már pakoltam a gumiszalagra a holmit, köztük az inkriminálható három tojást. Amikor a nőhöz ért a tojásokat tartalmazó nejlonzacskó, amelyet én körülbelül középre, a hipó és a franciasaláta közé dramaturgiáztam, azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy: „Ez meg mi?” Nyilvánvaló volt, hogy felismerte az áttetsző zacskóba csomagolt tojásokat, ezért nem feleltem. De nem is lett volna idő rá, mert a nő – érezvén a kérdés abszurd voltát – pontosított: „Ezt honnan vette?” „Ahol ki volt rakva” – így én, híven a tényekhez. A nő ekkor már tette is félre a tojásokat a pénztár másik oldalára, eltekintve ezúttal attól, hogy velem vitesse vissza őket. „Ezt nem lehet. Nem lehet kiszédni a tojásokat a tartóból, csak azért mert nincs leragasztva.” Erre én azzal ripoosztam – „már miért is ne lehetne?” –, hogy máshol már többször is vásároltam így, ráadásul ők is darabra vetítve tüntetik fel a tojás árát.
- A nő hajthatatlan volt, egy kolléganőjét is megkérdezte, aki hasonló szellemben nyilatkozott. Én azonban nem véletlenül vettem három tojást, jó

- okom volt rá: éppen tojást akartam, méghozzá éppen hármat.
- Tagadhatatlanul van bennem valami az önkéntes fogyasztóvédelmi matadorok öntudatából, de a körülmények ismeretében talán ezt leszámítva is érthető, ha ezt a pénztári intermezzót kellemetlenségként éltem meg. Éppen ezért – nagyvonalúan sorsukra hagyva immár a tojásokat – annak a véleményemnek adtam hangot, hogy a kellemetlenségért cserébe helye volna a bocsánatkérésnek. A nő nem látta be, miért is kellene elnézést kérnie. Közben valahol kényszeredetten nevetett is. Kilátásba helyeztem, hogy ez esetben elégedetlenségemnek a „Vásárlók Könyve” igénybevételevel fogok hangot adni. Röviden – megengedem, ismét csak kényszerűen – nevetve mutatta meg, hol tehetem ezt meg.
- Elkértem a könyvet, és tömören, mégis lehetőleg világosan fogalmazva vázoltam a történeteket. Nem jellemzett olyan higgadtság, aminő az események e mostani rekapitulálása alapján gondolható volna, de az érzés, amely a sportmérkőzések közvetítését kísérő izgalomhoz volt hasonló, inkább jólesett. Kézírásom mindenestre olyan volt, mint egy túlképzett, munkaalkoholista hóhéré. Sajnos azt sem kerülhettem el, hogy visszatérjek a pénztárhoz, és a nő kis kitűzőjéről leolvassam a nevét, mert az az eladó, akitől a könyvet kaptam, nem tudta vagy nem akarta megmondani, hogy hívják a kolléganőjét.
- Egy ideig adatvédelmi okokból gondolkodtam rajta, hogy a megfelelő helyre beírom-e a nevem és a címem, de végül is úgy döntöttem, hogy egy jó ügyért harcoló civilgerilla nyugodtan vállalhatja kilétét, annál is inkább, mert a levélbomba feltehetőleg amúgy sem tartozik a modern ügyfélszolgálat marketingjének eszköztárába. Úgyhogy végül kitöltöttem azt a részt is.
- „Elolvassa ezt egyáltalán valaki?” – kérdeztem az eladót, miközben visszaadtam a könyvet. „Sőt, választ is fog kapni rá” – érkezett a nem várt felelet.
- Kíváncsi vagyok, vajon ha legközelebb vásárolni megyek, megvető pillantások dárdái fogadnak-e az ügyben ilyen vagy olyan módon érintett eladók részéről, vagy napirendre térnek a dolog fölött. Személyes indulatot természetesen nem táplálok a pénztáros iránt, sőt őszintén, teljes szívemből hosszú, boldog életet kívánok neki. Azt mindenestre helyteleníttem, hogy saját fáradtságát az én feltételezett kipihegtségemmel állította ellentétbe, valóban csak alig udvariatlanul oda futtatva ki a dolgot, hogy nyilván önkritikusabb vagy megértőbb volna, ha az elmúlt egy hét során végzett munka dacára ő is olyan pihent volna, mint én.
- Több szempontból is különös öröömre szolgált, valóságos hab volt a tortán az a – tapasztalataim szerint egyébként meglehetősen ritka – szolidaritás, amelyet erre a mondatra a sorban mögöttem álló nő nyilvánított, mondván: „Mért, mit gondol? Az úr egész héten csak verte?”

Londoni fohász

*A mindennapi pirított kenyérünket
és heves pirongatásunkat, add meg, ó Uram!
Az ólmosszürke londoni ég alatt
ne hagyd elhatalmasodni
álmoságunkat! Elég időnk lesz
majd az urnában pihenni
Golders Greenben vagy a Farkasréten
(kinek-kinek kívánsága szerint).
És az sem baj, ha a hazai hírektől
felindulunk, nemzetesdít játszó
felnőtt férfiak és nők hülyeségén,
ahogy dohos jelszavakat szajkózva
vonulgatnak, és ébresztőt képzelve
takarodót fújnak. Eb ura fakó,
vérünket igen, de zabot – azt nem adunk!
Akkor már jobb a vajazott pirító
és a nap, ami errefelé néha mégis kisüt.*

2007 szeptemberében

Selyemfa

*rózsaszínű virága,
rózsaszínű és fehér –
itt a hompsi kertben él.
Mint egy japán metszeten,
a selyemfa oly nemes,
túltesz más növényeken,
jázmin- s oleanderen.
Pomagránát lánggal ég;
a mimóza sárga még.
De a legszebb mégis ez,
mit selyemfának nevez*

*kerti könyvünk – mert mára
kinyílt a, kinyílt a
selyemfácska selymes-finom,
illatozó virága.*

Homps-London, 2007

Egy önrobbantó gondolataiból

*Bár tele van az övem dinamittal,
nyugodtan indulok a dzsámi kapujába.
Tele az utca is emberrel, árusokkal,
péntek van – minden hívó ma imádkozni jön.
Még pár perc csak, s ha Allah is úgy akarja,
a paradicsomban találom magam,
vagy a pokolban. A különbség elég nagy;
meg is borzongok kicsit a gondolattól.
Mert hitetleneket ölni érdemes,
de eretnek siát? iszlámhitű az is...
Mindegy: elszántam magam az ön-
feláldozásra. Most megállít az őrség,
s ha nem felelek, belém lő. Hát legyen.*

.....
*(Külön repül a fej, külön a törzs,
s a véres végtagok. És sírtalan marad.
És névtelen. Csak egy a sok közül).*

2005

Kommentár Koestlerhez

*Mikor a hatalom falánk kígyója
saját farkába harap,
nem az áldozat az igazi hős, hanem
aki hiteles tanúnak megmarad.*

257

Csepül

*A szavak erre nem vállalkoznak
– talán másra, de erre nem –.*

*Nem végzik dolgukat,
mindenkinek mást mondanak,
mindenkihez másként szólnak.*

Kertelnek, cserbenhagynak.

*Repülnek, mint a madarak.
Titkukat őrzik; függetlenek.*

*És mi félünk, hiszen elhagytak.
Szótlanul.*

Mi marad hátra, a csend mögött?

Kavicsok, lábnyomok. Romok.

Talán

*Mikor építették a pályaudvart?
Mikor indult el a tehervonat?
Vagy közben talán felszámolták a síneket?*

*Az utak elkészültek, az alapzatok is,
A jókedvű vendéglők és sörözők:
Asztalok, poharak, lábosok.*

És idecsöppentek a művelődés szomorú házai.

A véletlen őrzi őket, gondosan vigyáz rájuk.

Üresek.

Szórás

Mit keresnek itt a csillagok?
Gyerekek szórják őket vagy felnőttek?
Kertelnek, a holdnak udvarolnak:
fakulnak.

Később Sztálin-orgona pásztázza az egeket:
betakarítja az emlékeket,
a telhetetlen háborút.

Keresetlen, egyszemélyes csillagok,
elfoglalnak:
az én történetemet kürtölik szét.

Néhai

Néhai kísértetek,
lankadó látomások.

Minden egyre megy.
Holnap már ketten lesznek,
talán hárman is.
Mennek rendületlenül.

A végzet hívja őket,
a törhetetlen jövő:

menetelnek.

Cogito ergo sum

Méltóságos, tehát méltatlankodik.

Könyörtelen, tehát könyörög.

Gátlástalan, tehát gátat vet.

Embertelen, tehát emelkedik.

Szertelen, tehát szeretkezik.

Részeg, tehát részre hajlik

UzSORÁS, tehát uzsonnázik.

Csintalan, tehát csillog.

Kevély, tehát kevesel.

Győztes, tehát gyöngékedik.

Nincstelen, tehát incselkedik.

Szerelmes, tehát szertelen.

Hazátlan, tehát hazudik.

*Magyar, tehát magyaráz
(magyarán: magyarázkodik).*

Gondtalan, tehát gondolkozik.

És folytatása nem következik.

Előszeton

*Idáig háttal utaztam. A kabinok fehérebbek,
a víz mélyebb, mint tavaly – az árusoknál
még ugyanaz kapható. A strand kihalt,
ezért jöttem. Itt ugyanis van jövő: előszeton van.
Majd lesz minden. Nézelődöm, hideg sör kéne.
És zöldebb zöld és világosabb kék. Mert
az emlékezet fehér, mint a kabinok, amikbe
vetkőzni jársz. A laptopot otthon hagytam.
Tele van a fotóiddal, és én nem akarom
többé simogatni a képernyőt, hazudni, mert
nem őszinteségre van szükségem, hanem rád.
A véget úgyis pontosan tudom. Majd azt mondom:
hideg sör kéne. Meg azt: pedig milyen boldog voltam.
Milyen. Már nem derül ki. Mint: hogy mit
álmodik az egyetlen alvó, egy zuhanó repülőgépen.*

Távolsági járat

II. rész

Tehát az ő vér szerinti apját úgy hívták, azaz hívhatták volna, hogy Berzsényi Dániel! Ezen gondolkozott Norbi, miközben az egyetemről átsétált a Múzeum körútra. Ősz volt, a Károlyi-kertet elborították a lehullott platánlevelek. Csak-hogy a másik, az előző, az erősebb létezéssel bíró Berzsényi Dániel nem tűrhette a névrokonságot, még akkor sem, ha az vér szerinti rokonságnak volt a következménye.

De vajon csakugyan az ő, a régi Berzsényi tiltotta-e meg az epizódszínésznek, hogy Berzsényi maradjon? Nem ő volt inkább gyáva és gyöngé ahhoz, hogy viselje ezt a terhet? Norbi most már egy kissé föl volt háborodva, amiért a színész elhalványította, eltorzította a dicsőséges, régi szép nevet. Mintha őt, az utódot forgatta volna ki jogos tulajdonából!

Valósággal beléhasított a felismerés, miközben a platánleveleken lépkedett – mintha könyörgőn elébe nyújtott tenyereken gázolt volna át, melyek mögött hiába kereste volna a nyújtózó kart, a vállat –, hogy ő, Norbi úgyszólván egy régi nemesi családból származik. Hiszen ő hajszál híján egy tősgyökeres magyar úr! Dr. Császárek tudniillik, akik valaha régen Kaiserből magyarosították a nevüket, nem voltak tősgyökeres magyar nemesi família, de nem ám! Ezzel Norbi mostanáig nemigen törődött, most azonban egyszerre csak rájött, hogy ő bizony kakukkfióka, mindenképpen az. Ha innét nézzük, akkor is, ha meg onnét, akkor még inkább. Végre eljött az a pillanat, amikor észre kellett vennie önmagában a genetikusan meghatározott idegenszívűséget. Egyszersmind arra is rájött, hogy pillanatnyilag nem tehet semmit, nem bújhat ki a bőréből: ő Császárnak született, és ha a feje tetejére áll, akkor is Császár marad. Az élet császára.

És ez tulajdonképpen így is van rendjén.

Közben befordult a Múzeum körút sarkán, és a nyugtalanító gondolatok elől az egyik antikváriumban keresett menedéket. Furcsa könyvek akadtak a kezébe. Mindjárt az első munka, melyet majdnem találomra emelt le a polcról, egy Esze Tamás nevű kuruc vezérről szóló monográfia volt, melynek szerzőjeként egy Esze Tamás nevű történész volt föltüntetve. Norbi tehát nem önéletírásra, valloásra vagy visszaemlékezésre bukkant, melynek szerzője azonos az elbeszélővel és a hőssel, például Julius Caesar beszámol róla, hogy mit művelt Galliában Julius Caesar. Nem, itt két különböző személyről van szó, és a másik Esze Tamás évszázadokkal később élhetett, mint az egyik, ám ennek az apró különbségnek Norbi semmi jelentőségét nem látta. Ellenkezőleg, a könyv arról győzte meg ol-

A novella első része 2008 februári számunkban olvasható. (A szerk.)

vasóját, hogy Esze Tamás többet tud Esze Tamásról, mint amennyit Esze Tamás annak idején tudott önmagáról, ezért Esze Tamás nagyobb mértékben azonos Esze Tamással, mint amennyire Esze Tamás azonos volt önmagával.

Amint odábsodródott, a regények alatt roskadozó könyvvállványnál találta magát. Kezébe akadt a *Gyulai Pál* című regény két kötetben, a Franklin-Társulat kiadásában, írta báró Kemény Zsigmond, sajtó alá rendezte Gyulai Pál. No ez már igazán kacifántos egy eset! A regényhős, akit a második kötet végén orvul megrohannak és bestiális kegyetlenséggel összekaszabolnak, valamilyen csoda folytán túléli a szerzőt, és nemcsak sajtó alá rendezi a róla szóló regényt, hanem ezt-azt meg is változtat benne, állítván, hogy erre báró Keménytől szóbeli fölhatalmazást kapott!

Norbi a halántékát masszírozta. Félő volt, hogy – korabeli kifejezéssel szólva – mindjárt „besokall”. Szerencsére időben fölfigyelt rá a könyvkereskedés egyik munkatársa, aki jó ember- és helyzetismerő lévén, eltuszkolta a kedves vevőt a regényektől, és odairányította a verseskötetekhez. Ott aztán Norbi egykettőre megtalálta azt, amit keresett: Berzsenyi Dániel összes költeményeit. Kifizette, és megkönnyebbülten kilépett a boltból, kezében a kötettel.

Otthon azonban csalódnia kellett. Berzsenyi Dániel összes költeményeiben olyan kijelentésekre bukkant, miszerint a Megelégedés nem kér kínai pamlagot, és hogy tündér változatok műhelye a világ, és hogy minden csak jelenés. Az ilyesmikkel sem egyetérteni, sem vitatkozni nem tudott, nem tudott velük mit kezdeni, és – ami a legszomorúbb volt – nem vitték őt közelebb ahhoz a képzeletbeli személyhez, akivé válhatott volna, ha kellő időben tudomást szerez róla, hogy vér szerinti apja nem dr. Császár volt.

Dr. Császár továbbra sem volt beszélő viszonyban a fiával, és továbbra is lelkiismeretesen átutalta minden hónap elején fia bankszámlájára azt az összeget, mely a fiatalember szükségleteit fedezte. Norbi életkörülményeiben mindössze annyi változás történt, hogy albréteg helyett most már közös költséget kellett fizetnie, tudniillik beköltözött a Garzon-házba, oda vitte haza Berzsenyi Dánielt is, mármint a költeményeit. A lakás már a vételkor az ő nevére lett íratva, megterhelve az édesanya holtig tartó haszonélvezeti jogával, ám ez a jog már a nyár végén elveszítette az alanyát, miután az édesanya, aki élete során összesen egyszer ejtette ki a száján azt a szót, hogy „kuss”, váratlanul megbetegedett és meghalt. Hamarabb is említhettem volna ezt a szomorú eseményt, ám sajnós vagy megfeledeztem róla, vagy nem tudtam beilleszteni az eddig elmondott mozzanatok közé. Történetünk szempontjából ennek mindössze annyi a jelentősége, hogy Norbi többé nem faggathatja ki születése, azaz fogantatása körülményei felől. Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy a kis lakásban, amikor átnézte a hátrahagyott ingóságokat, néhány különleges rendeltetésű tárgyra bukkant, melyekből arra kellett következtetnie, hogy anyja körül igenis motoszkáltak férfiak, nem is kevesen; és ezt a következtetést a később átnézett följegyzések, levelek csak megerősítették. Még egy éveken át rendszeresen és kínos pontossággal vezetett erotikus naplót is talált; ennek olvasásakor olyasféle büntudat kerítette hatalmába, mintha lemészárolta volna az édesanyját, és most a zsigerei között vágkálna pusztá kézzel, vagy mintha minden alkalommal, valahányszor betette a lábát abba a szobába, ahol a napló rejtőzködött, incesztust követett volna el.

Ezek persze csak üres képzelgések voltak, ahogy a magam részéről azt is való-

színűnek tartom, hogy a naplójegyzetek nagyobbik része sem volt egyéb üres képzelgésnél. Mindenesetre figyelmesen végigtanulmányozta a naplót, mint aki arra számít, hogy valaki majd levizsgáztatja belőle. Ennyit mondhatok a megdöbbenésről, melyet a leletek – a lakásbeliek és az orvosiak egyaránt – kiváltottak – a fiatal férfiből. Norbi a kórházban azt szerette volna megtudni édesanyjától, hogy körülbelül mikor kezdődött a debreceni kiküldetések időszaka, és hogy az édesanya miért utazgatott busszal Debrecenbe, amikor Budapest és Debrecen között már az ő, Norbi születése előtti években is jobb volt a vasúti közlekedés az országútinál, ráadásul a vonatjegyet a vállalati adminisztráció bizonyára könnyebben el tudta volna számolni, mint a távolsági autóbusszjegyet. Ez volt a kérdés. A csontig soványodott, haldokló nő meg is próbált válaszolni rá; nagy erőfeszítéssel kipréselt magából néhány összefüggéstelen, érthetetlen szót, ám a következő pillanatban sírógörcs fogta el, melytől hosszú percekig át úgy széthúzódtak, szétlapultak az ajkai, mintha egy erős szorítású kéz befogta volna a száját. Utána, a sírógörcs enyhültekor pedig már csak annyi ereje maradt, hogy elnézést kérjen a hozzátartozótól, amiért rossz idegállapotban van. Így tehát Norbi nem lett okosabb.

És persze nem lett okosabb akkor sem, amikor a temetés utáni hetekben, hónapokban ritkán tapasztalható makacssággal újra meg újra fellapozta Berzsenyi Dániel költeményeit, melyekből megtudhatta, hogy beborult az élet vidám álarcája, és hogy nincs rózsás labyrinth, és hogy forr a világ bús tengere, de azt, hogy ő, Császár Norbert és Norbert Császár egy személyben honnét jön, hová megy, és mit keres ezen a világon, azt bizony nem tudhatta meg.

Egyébként is közeledett a vizsgaidőszak, így érthető módon kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy költeményeket olvasson. Eleinte magával vitte az összes költeményeket a vécére, ahol kétarasnyi köteggben álltak az édesanyja után maradt igényes női magazinok, de aztán rájött, hogy ez utóbbiak (és bennük az egy éjszakára szóló párkapcsolat vagy a női szépségápolás izgalmas felfangjai) nagyobb mértékben lekötik figyelmét, mint, mondjuk, a gróf Mailáth Jánoshoz írt óda második kidolgozása, mely az édes Magyar Hazát Pygmalion szobrához hasonlítván, már a közelgő reformkor sejtelmét szólaltatja meg.

Ezek után a niklai remete egy darabig hölgytársaságban időzött (hiszen a szép, színes magazinok címe mindig egy-egy kellemes hangzású női név volt), aztán a lakásnak hol az egyik, hol a másik pontján bukkant fel, mindinkább elszakadozva, lerongyolódva. Némi túlzással és a Berzsenyi előtt méltán gyűlöletes Kölcsey Ferenc szavaival: szertenézett, s nem lelé honját a hazában. Olyan volt, mint egy hajléktalan. Később, amikor Norbi átköltözött egy nagyobb lakásba és egy olyan társasházba, ahol hozzá hasonló fiatal, dinamikus állampolgárok éltek, nem pedig süketek és bottal járók vagy éppenséggel szemlencse nélküliek, akkor csomagolás közben vagy valahol útközben szép csöndesen elkallódtak az összes költemények.

*

Ezek után, őszintén szólva, már nem sok elmondanivaló maradt az élet császáráról és életének alakulásáról. Egyszer, amikor javították vagy vizsgáztatták a kocsiját, gyalog ment a Déli pályaudvarról a Krisztina térre, ahol egy közepesen fontos megbeszélése volt, és félúton észrevette, hogy az egyik szép, régi épület

kapujára ki van írva: Színházi Intézet. A közepesen fontos megbeszélés után visszament, benyitott a régi épület kapuján, fölment a lépcsőn, és elmondta, hogy ő a debreceni Csokonai Színház egyik színésze, Derzsényi művész úrnak a munkásságáról szeretne adatokat gyűjteni.

Az intézet segítőkész munkatársai csakhamar kiderítették, mely produkciókban játszott a színész az előző tizenöt évad folyamán, majd nekiálltak előkeresni a produkciókról szóló kritikákat, recenziókat. Olyan sok anyagot hordtak össze, hogy végül már Norbinak kellett szólania: szerinte egyelőre ennyi elég lesz, köszöni szépen.

Egész délutánját lapozgatással, keresgéléssel töltötte.

Mondanom sem kell talán, hogy ezúttal sem lett okosabb.

Tíz átlagos terjedelmű színbírálatból kilencben le sem volt írva Derzsényi Dániel neve. Ahol pedig le volt írva a név, ott is csupán egy-egy rövid, sommás minősítés kapcsolódott hozzá. Egyszer, a *III. Richárd*-ban ő volt az Írnok; erről azt írta egy kritikus, hogy hitelesebben formálja meg nyúlfarknyi szerepét, mint a Richárdot alakító Cziriák Ferenc a sajátját; ezzel azonban Cziriákba rúgott bele, nem pedig Derzsényit akarta dicsérni. Máskor Eörsi István *Sírkő és kakaó* című vígjátékában ő volt a Postás, aki a darab legvégén virágot szór az albérlők holttestére, egy korábbi jelenetben pedig megpróbálja agyonszúrni magát egy konyhakéssel, de mindig mellédőf. Erről a kritikus azt írta, hogy „fergeteges”. Más epizódalakításokról meg az volt olvasható, hogy „markáns”. Ez a „markáns” többször is előfordult, akár valami eposzi jelző, és Norbi megértette, hogy valamivel nagyobb fokú elismerést fejez ki, mint az egyszer-kétszer ugyancsak előforduló „jellegzetes”. Olyan állítással is találkozott, miszerint a színész (vagyis tulajdonképpen Derzsényi alakítása) „majdnem mindig jóízű”.

Ez a kijelentés már határozottan bosszantotta Norbit. Mintha Derzsényi afféle föltálat étel volna, melyet a kritikus elfogyaszt! Egy olajbogyó, egy marinált gomba, egy félbevágott fúrtojas a hidegtál szélén! A habzsolónak a fél fogára sem elég, de azért habzsolás közben megjegyzi róla, mintegy mellékesen, hogy jóízű!!! Majdnem mindig! Vagyis némelykor mégsem.

Másvalaki pedig azt találta írni Derzsényiről, hogy „üde színfolt”. Ez végképp elvette Norbi kedvét a további kutatástól. Szóval az ő vér szerinti apja, az ő édesanyjának titkos és végzetes szerelme csak egy színfolt! Nem faragvány, még csak nem is mozaikkő, hanem egy folt, melyet folttisztítóval bárki eltávolíthat! Egy hanyagul odavetett árnyalat! Egy paca! Egy szennyeződés, mely a tetejében még üde is!

Rosszkedvűen állt fel a kutatóasztal mellől. Már megint hiábavalóságra fecsérelte az idejét. Ráadásul odakint besötétedett, és szemerkélni kezdett az eső.

*

Máskor meg arra gondolt, hogy jó lenne még egyszer megnézni a *Távolsági járatot* vagy legalább a *Hogy szaladnak a fák!*-at. Arra gondolt, hogy mégiscsak elmegy abba a régi moziba, ahová a barátnőjével járt annak idején, és megkéri őket, hogy valamikor tűzzék műsorra ezt a két filmet az ő kedvéért. Hiszen ő is ugyanúgy néző, mint bárki más. Lehetnek vágyai, kívánságai! Aztán arra gondolt, hogy bőven elég lesz, ha odatelefonál. Csakhogy a telefonszámot nem ta-

lálta. Kevéssel azelőtt vette meg élete első mobiltelefonját, és azok a régi, kezdetleges készülékek csak ötven telefonszámot tudtak rögzíteni, az ötven legfontosabbat. A mozi telefonszáma nem tartozott ezek közé, Norbi nem írta be a mobiljába; azt a noteszt pedig, melyben a kevésbé fontos vagy idejüket múlt lakcímek, telefonszámok voltak, valamikor elvesztette. Nem hiányzott, föl sem tűnt neki.

Egyébként nem is ért volna rá, hogy moziba járjon. A polgári törvénykönyv, a büntetőjog és a perrendtartás lekötötte majdnem minden idejét és figyelmét, évente kétszer pedig síelni járt a barátaival Dél-Tirolba. Aztán szigorlatozott, aztán az államvizsgára kellett készülnie, aztán hozzá kellett szoknia az ügymenet-höz és a tapasztalt kollégák fortélyaihoz abban az ügyvédi irodában, ahová gyakornokként került. Nyári szabadságának napjaiban, ha tehetett, kocsi ült, és lement a horvát tengerpartra. A kilencvenes évek háborúi lezárultak, az autós-sztráda rohamosan épült.

És közben jöttek a szakkal, a szakmával kapcsolatos ügyek: először a szakdolgozat és a szakirodalom, aztán a szakvizsgák. Ezek fényében az egész filmművészet szánalmasnak és nevetségesnek rémlett, úgy bizony! Norbi, miközben végezte napi munkáját az irodában, írt néhány szacikket, melyek meg is jelentek egy szakfolyóiratban. Úgy emlékszem, ezek a cikkek az európai uniós jogharmonizáció speciális kérdéseiről szóltak, de többet nem tudok mondani róluk, mert nem értettem belőlük jóformán semmit.

Egyszer, évekkel később mégiscsak elvetődött abba az utcába, ahol a mozi üzemelt. Vacsorára volt hivatalos, éppen azon a környéken, és arra gondolt, megnézi, mit vetítenek. Sehogyan sem akarta tudomásul venni, hogy elkésett. Minden jel arra mutatott, hogy a mozi túl fogja élni a kilencvenes éveket, és valóban túlélte őket; de arról már nem volt szó, hogy az új évezred első éveit is túléli.

Resteltem leírni a közhelyszerű, banális tény: egy ingatlanközvetítő iroda nyílt a helyén.

*

Múltak a hónapok, az évek. A pályakezdés nehézségei után dr. Császár Norbert sikeres emberként volt számon tartva. Most már emlegethetjük doktor úrként, hiszen jogászként ő is doktori címet viselt, mint apja, aki orvosként munkálkodott élete aktív szakaszában. Idősebbik dr. Császáron az elmúlt évben az Alzheimer-kór tünetei kezdtek mutatkozni, ő pedig maradék testi-lelki erejét szinte kizárólag arra fordította, hogy amennyire csak lehet, lassítsa a betegség előrehaladását.

Norbin egy ideig az a fájdalom lett úrrá, melyet mindnyájan érzünk, amikor egy ismerős, egy többé-kevésbé megszokott személy hosszabb időre távozni készül mellőlünk. Most már látogatta az apját; érdeklődve figyelte a megtört szemben az értelem lassan kialakuló fénytócsáit. Büntudata volt, amikor arra gondolt, hogy mégiscsak ez a férfi volt az, aki tisztességes nevet hagyott rá, egyszersmind gondoskodott a neveltetéséről, taníttatásáról, holott tudhatta, hogy ez a befektetés sohasem fog számára megtérülni. Ő pedig, amilyen hálátlan volt, egy életen át még csak szóba sem állt vele; és most, amikor már megszólíthatná az apját, fiziológiai okokból nem lehet beszélgetni, és különben sincs miről.

Egyszersmind megkönnyebbülést, megnyugvást is érzett, mert eszébe jutott, hogy az Alzheimer-kórra való hajlamot nem örökölhette idősebbik dr. Császártól.

Egyszer találkozott egy volt évfolyamtársával az utcán. „Gondterheltnek látszol” – mondta az évfolyamtárs, akit Norbi az államvizsgán látott utoljára. Arra a kérdésre, hogy van-e családja, Norbi nemmel válaszolt, ami az évfolyamtársat egy kissé meglepte. Fölvetődött a lehetőség, hogy megihatnának egy-egy korsó sört a közeli Gösserben, de aztán kiderült, hogy mindkettőjüknek van valami sietős dolga, Norbi ráadásul vezetett is. „Úgy nézel ki” – mondta az évfolyamtárs búcsúzóul –, „mint aki három gyerek után fizet tartásdíjat, és az új feleséged ikreket szült!” Ez a mondat, mely ártatlan csipkelődésnek hangzott, valójában jóslat volt, méghozzá olyan jóslat, mely félig áldás, félig átok, csak az nem biztos, hogy foganatja is lesz. Az a sovány igazságtartalom állt mögötte, hogy Norbi az utóbbi időben egy kicsit meghízott, és megritkult a haja.

Máskor meg az egyik ügyfele hozott neki egy fényképalbumot. A fényképek egy dél-stájerországi kisváros lakóit ábrázolták megszokott környezetükben, mindennapi elfoglaltságaik közepette, csipetnyi iróniával vagy inkább szeretettel humorral.

Este Norbi órákig lapozgatta a fényképalbumot, nem bírt megválni tőle. A vendéglős házaspár a vendégfogadó egyik ágyában feküdt; átkarolták egymást; a vékony takaró alatt meztelenek és jókedvűek voltak. Az építész és ugyancsak építész öccse egy masszív téglalobozat alól nézett farkasszemet a kamerával; egyikük ingujjban volt, másikuk öltönyben; ez utóbbi még egy sámlira is ráállt. A lövészegylet tagjai Adidas-melegítőben álltak körül a céltáblát, melyet a legjobb céllovók vicces karikatúrái díszítettek. Négy óvónő állt egy törpeházikóban, körülöttünk a gyerekek vagy integettek, vagy a szemüket igyekeztek eltakarni az erős napsütés elől. A fiatal kozmetikusasszony bal kezével tükröt tartott maga elé, jobbjával pedig éppen felhordott önmagára egy arcpakolást; a mégoly vastag rétegek alatt is látszott, hogy az eredménnyel meg van elégedve. A szőlősgazda és két fia az acél erjesztőtartály számítógépes vezérlőpultja előtt állt, fürtökben gazdag szőlővenyigékkal megkoszorúzva mind a hárman, kezükben lopótök és kacornak nevezett régimódi metszőkés, amelyet az őseik használtak. Ezek és a hozzájuk hasonlók elbűvölték Norbit.

Egy kicsit irigyelte őket, mint azokat a régi embereket, akiknek – egy régi film tanúsága szerint – sok idejük volt, mindenre volt idejük.

„De talán mégsem annyira boldogok, mint amilyennek látszanak ezeken a képeken!” – próbálta vigasztalni magát. Ám ügyvéd volt, így tehát egyetlen pillantással fölmérte: ezeken a képeken mindenki önmaga. Itt senki sem kérdezi: honnét jöttél, hová mégy, és mi keresnivalód van ezen a földön?

Aztán a számokban keresett vigaszt; aprólékos, kicsinyes számítgatásban. Az albumban van kilencven fénykép, a városkának pedig lehet kilencezer lakosa, de tegyük föl, hogy csak háromezer. A kilencven fényképen, tekintettel a családi képekre és a csoportképekre, látható körülbelül háromszáz boldog ember. Legyünk jóhiszeműek, és tegyük föl, hogy ezek mind egy szálig maradéktalanul tisztában vannak hovatartozásukkal és rendeltetésükkel; de még ez esetben is, mi van a többi kettőezer-hétszázal vagy pláne nyolcezer-hétszázal? Igen ám – jutott eszébe egy kézenfekvő ellenvetés –; hiszen Isten, amikor Lóttal Szodoma

sorsa felől alkudozott, megelégedett volna tíz olyan emberrel is, amelyenből ezeken a képeken háromszáz látható!

Ettől a felismeréstől olyan kétségbeesés fogta el, hogy üvöltöni tudott volna. Pedig ez, ha jól meggondoljuk, alapjában véve örömteli felismerés volt. Gyorsan megivott két pohár whyskit; a fejébe szálló fűszeres, forró gőzök néhány perc alatt a helyére billentették a kedélyállapotát. Azt már a whisky gőzei sugallhatták neki, hogy apai fölmenői, a Kaiserek éppen erről a környékről települtek Magyarországra, ahol aztán Császár lett belőlük. Ebben a városkában is élnek szép számmal Kaiserek; a plébánost és az egyik alpolgármestert is Kaisernek hívják, mindkettő benne van az albumban. Az ügyfél, aki foglalkozására nézve levéltáros volt, és akinek jogi képviselőjeként Norbi megnyert egy fontos pert, hét nemzedékre visszamenően kiderítette a család eredetét, és a szálak, illetve a gyökök abba a városkába vezettek, melynek boldog lakóit Norbi a kezében tartotta, lapozgatva köztük előre-hátra.

Feltámadt benne a vágy – majdnem ugyanúgy, ahogy évekkorábban a *Távolsági járat* című filmet szerette volna másodszor is megnézni –, hogy: bárcsak itt élhetne ebben a városkában! Itt folytatná ügyvédi praxisát, az atyafiai között! Az ő ételeiket enné, az ő tájszólásukat beszélné, az ő gondjaikat gondolná! Bár csak ugyanolyan Kaiser lehetne, mint ezek a többiek itt! Hiszen ezek is magyarok! Becsületes, dunántúli magyar emberek, csak éppen németül beszélnek, és nem kellett megtanulniuk, hogy mi fán terem a reálishan létező szocializmus!

Ezek az ő vérei!

Aztán kijózanodott, és rájött, hogy ezek nem az ő vérei. Apai fölmenőikhez, akik Császárra magyarosították a nevüket, neki vér szerint az égvilágon semmi köze.

*

Egyszer pedig az történt, hogy elbeszélésem hőse, Norbi – majdnem ugyanúgy mint Arany János költeményében Bolond Istók – bekukkantott Debrecenbe. Tárgyalása volt a Hajdú-Bihar megyei bíróságon, és már előző nap meg kellett érkeznie, mert az időpont kora délelőttre volt kitűzve. Az Arany Bika szállodában foglaltatott szobát.

Apróság, nem különösebben fontos, de azért megemlítem, hogy ezúttal sem állt rendelkezésre az autója, tudniillik néhány nappal korábban ellopták, így tehát a tárgyalás előtti napon felült egy kora délutáni vonatra. Legszívesebben azt írtam volna, hogy egy távolsági buszjáratot vett igénybe, például arra a kisbuszra szállt fel, mely Pestről Marosvásárhelyre szállít utasokat, érintve Debrecent is; de az igazsághoz híven inkább arról tájékoztatom az olvasót, hogy még a Tócskert Intercity ablaka mögött elsuhanó alföldi táj is egy soha nem látott régi magyar film címét juttatta Norbi eszébe, és ezáltal a fiú kegyelet zárandoklatává alakította át a munkaköri kötelességből adódó, fárasztó és közömbös utazást.

„Hogy szaladnak a fák!” – sóhajtotta, miközben kinéztet a vonat ablakán. Az autóját néhány nappal a tárgyalás után vissza fogja kapni egy ismeretlen telefonálótól, egy úgynevezett „becsületes megtalálótól”, aki néhány százezer forint kézhezvétele után még figyelmeztetni is fogja a károsultat, hogy máskor jobban vigyázzon a tulajdonára; de ez már nem tartozik történetünkhöz.

Azzal, hogy Norbi vasúton jut el Debrecenbe, lehetővé teszem számára, hogy a vasútállomásról a belváros felé haladva végigsétáljon az egykori Vörös Hadsereg útján, melyen a kiküldetések alkalmával szegény édesanyja maga is igen sokszor végigment, és amelyet mostanában ismét Piac utcának hívnak. Norbi lerakta a táskáját a szállodában, és nem igazán tudta, mit csináljon. Még csak öt óra volt. Legokosabb lett volna, ha a szállodai szobában átnézi a dokumentumokat a másnapi ügyhöz, de ezt már megtette a vonatban; és a szoba falai, berendezési tárgyai már-már emberi szavakkal súgták, sőt ordították: nehogy itt maradj közöttünk!

Mit tehetett volna? Először is körbejárta a híres-nevezetes Nagytemplomot. Aztán benézett a Batthyány utcába és még néhány párhuzamos utcácskába, melyek ma is őriznek egy keveset a régi Debrecen hangulatából. Vetett egy pillantást az egyetem főépületére, majd egy másik pillantást a református kollégiumra, aztán egy harmadikat a nem túl messze magasló, szürke paneltömbökre. Úgy érezte magát, mintha legalább harminc éve itt lakna Debrecenben. „Debi!” – sutogta gyöngéden. Jogász volt, komoly peres ügyeket intézett, mégis kedve támadt becézgetni a kelet-magyarországi nagyvárost, a hajdani kálvinista Rómát.

Nála azonban a gyöngédség az unalom egyik félreismerhetetlen jele volt. Elvetődött a Kölcsey Ferenc Múvelődési Központba, melynek lebontását akkor még éppen csak, hogy tervbe vették, vagy legfőlőbb az előkészületeket kezdték meg a bontáshoz, és amelynek földszintjén aznap délután bolhapiac, illetve kézműves kirakodóvásár pezsgett. Vásárolt három különböző méretű hóemberes bögrét, ám ennél több keresnivalója itt sem volt.

És a számlapok még mindig csak negyed hetet mutattak.

Most már ő maga sem törődött vele, hogy merre megy. Haladt, ahogy mondani szokás, az orra után.

Egyszerre csak ott állt egy épület előtt, melyre ki volt írva: Csokonai Színház. Bement, és megkérdezte, van-e jegy aznap estére.

Volt jegy, Norbi még válogathatott is.

Hétkor kezdődött az előadás, az első nézők már gyülekeztek a bejárat előtt és az előcsarnokban. A fiatal ügyvédnek bőven volt ideje rá, hogy a nézőtéri büfében elfogyasszon egy pohár pezsgőt, és egy futó pillantást vessen a szereposztásra. Ettől a futó pillantástól összeszorult a szíve, és meghűlt az ereiben a vér. A szereplők közt megpillantotta, persze csak a hatodik vagy a nyolcadik helyen, Derzsényi Dániel nevét.

Az örökös epizódszereplő! Az ő vér szerinti apja! Akiről ő, dr. Császár Norbert az évek során tökéletesen elfeledkezett, mintha soha nem is létezett volna!

Most már megbánta, hogy a harmadik sorba váltott jegyet, és egyáltalán, hogy színházban tölti szabad estéjét. Másfelől mégiscsak úgy illendő, hogy legalább egyszer az életben szemközt ülünk vér szerinti apánkkal, még ha ő fönt ágál is a színpadon! Vállat vont, elhúzta a száját.

Akkor hát lássuk, mit tud az öreg. A drága jó papa!

A pezsgő egyébként kitűnően illett a darab hangulatához: egy hatvanas évekbeli francia vígjáték volt, sok szellemességgel és pikantériával. Azaz nem is biztos, hogy vígjáték volt, mert szomorú dolgok is történtek benne, úgyhogy a műfajt nehéz lett volna meghatározni. Mindenesetre az volt a címe, hogy *Ornifle avagy a buborék*, és egy Anouilh nevű szerző írta, akiről Norbi még sohasem hal-

lott; a műsorfüzetben azt olvasta róla, hogy annak idején, amikor sok egyéb műve mellett ez a szomorkás vígjáték is létrejött, ő volt az egyik legnépszerűbb és legsikeresebb színpadi szerző.

A darab főszereplője ugyancsak egy sikeres és népszerű művészember; már nem fiatal, de még jól tartja magát. Minden arra érdemes nőt elcsábít, kivéve a titkárnőjét, aki még szűz; de ő is a deresedő halántékú művészember számára tartogatja szüzességét. (Fellegi Magda játszotta; valahányszor egy-egy percre egyedül maradt a színpadon, odaállt a tükör elé, és a mellét nézegette, majd pedig felülről, mintegy a bombázópilóta perspektívájából vizsgálta a lábikráit, végül gyorsan visszaült a számítógéphez.)

Csak az a kár, hogy a művészembernek szívpanaszai vannak. Nem tesz jót neki a túlfeszített, hajszolt életmód. Ez viszont a harmadik sorban ülő nézőt nem érdekelte különösebben. Vajmi kevéssé tudta átérezni a színpadi művészember gondjait és örömeit. Ő kizárólag arra volt kíváncsi, mikor lép már a színpadra Derzsényi Dániel.

Egyébként könnyen lehet, sőt szinte biztos, hogy ez a szívpanasz merő képzelődés, hipochondria. Legalábbis ezt állítja a színpadra lépő orvos, a művészember cimborája, egy hozzá hasonlóan romlott és cinikus ember. Nem is akármilyen orvos, hanem az orvosi egyetem rektora, vagy más efféle kiválóság és szaktekintély, akiben könnyű volt ráismerni a *Távolsági járat* képsorain felbukkanó fiatal színészre, aki romlatlan volt és tiszta tekintetű, és aki most néhány mondat után, amennyi a szerepe volt, elrohan egy zártkörű álarcosbálba, ahová a művészember többszöri unszolás ellenére sem hajlandó vele tartani.

Dr. Császár Norbertnek ismét összeszorult a szíve. „Vajon harminc év múlva én is ilyen leszek?” – tűnődött. Egyre csak azt leste, hátha visszajön az orvos, hátha lesz még egy jelenete; hátha még egyszer, az előbbinél egy kicsit alaposabban szemügyre veheti. De most már egy másik epizódszereplőn, egy püspökön van a sor: szelíden megdorgálja a művészbembert léha életfelfogása miatt, majd arra próbálja rávenni, hogy írjon az egyházi rádió számára egy régi egyházi énekhez új szöveget, mert a régi szöveg már elavult. A művészember kéretti magát, húzódozik, de aztán Fellegi Magda odaül a zongorához, gyönyörűen lejátssza a dallamot (közben lopva bekukucska a saját dekoltázsába, mintha ellenőrizné, hogy megvannak-e még a mellei), mire a művészember pikk-pakk, ripsz-ropsz, csípőből odarittyenti a korszerű felfogásról tanúskodó és prozódiailag is nehezen kifogásolható egyházi dalszöveget, négy strófában.

A püspök el van ragadtatva. Együtt éneklivel Fellegi Magdával az új szerzeményt, majd a színórpadlás felé tárja karját, és valami olyasmit kiabál, hogy: akinek Isten ilyen hatalmas tehetséget adott, azt más tekintetben is jó útra fogja vezérelni. Olyan kenetteljes hangon beszélt, hogy Norbinak a hideg futkosott a hátán. Erről a színésztől kellene a kritikusoknak azt írniuk, hogy „üde színfolt” – gondolta –, nem pedig Derzsényiről! A darab hátralevő részére már alig tudott odafigyelni.

Én is csak azért mondom el, hogy mit látott, mert az utolsó jelenetben ismét színre lép majd az orvos, vagyis a figyelmetlen néző legfontosabb kívánsága teljesülni fog.

Előkerül egy fiatalember – ha jól emlékszem, Csomor Zsolt játszotta ezt a ragyogó szerepet! –, akiről a nagyképű és elbizakodott művészember eleinte azt

hiszi, hogy az egyik ifjú rajongója; Csomor Zsolt azonban kijelenti, hogy ő orvostanhallgató, és hogy huszonkét éves; és azt szeretné kérdezni a művészembertől, hogy emlékszik-e egy bizonyos nőre, akit így meg így hívtak, amíg életben volt. A művészember sehogyan sem akar emlékezni rá. A fiatalember azonban emlékezteti rá, hogy ezt a nőt a darab főszereplője huszonhárom évvel ezelőtt elcsábította, majd magára hagyta, és nem törődött vele, hogy teherbe esett. Ő pedig most azért jött, hogy közölje a művészemberrel, hogy az ő édesanyja, aki szegénységben és magányban halt meg nemrég, annak idején teherbe esett.

És miközben ezt mondja Csomor Zsolt, elővesz az orvosi táskájából egy revolvert, azzal a szándékkal, hogy a művészembert – vér szerinti apját – agyonlővi. Ripsz-ropsz, pikk-pakk, megnyomja az elsütőbillentyűt. Igen ám, de a fegyverdördülés elmarad, a golyó nem röppen ki az áldozat felé, tudniillik Csomor Zsolt barátnője, aki egy sikkasztással vádolt milliomos egyetlen leánya, előzőleg titokban kiszedte a tárból az összes töltényt. Viszont a művészember, akinek nem a bátorság a legfőbb erénye, így is holtra rémül, vagy legalábbis annyira fölzigatja magát, hogy eszméletlenül összerogy.

Az orvostanhallgató megvizsgálja az eszméletlen férfit, és megállapítja, hogy vér szerinti apja előrehaladott szívbajban szenved. Mond egy csomó latin szak kifejezést, melyekből Norbi úgyszólván semmit sem értett, noha egyetemi hallgató korában ő is tanult egy kevés latint a római joggal együtt. Mindenesetre valaki szólhatott volna Csomor Zsoltnak, hogy a latinban a C betűt nem mindig kell K-nak ejteni. Ám Csomor Zsoltnak e pillanatban kisebb gondja is nagyobb volt a helyes latin kiejtésnél, ugyanis egy fecskendővel bajlódott, melyet ugyanúgy az orvosi táskából rántott elő, mint egy pillanattal korábban a revolvert; és az utolsó pillanatban beadja az életmentő injekciót.

A művészember magához tér; körülnéz; arcán átsuhan a megértés mosolya; és magához öleli a nemlétezőnek hitt, ajándék fiúgyermeket, Csomor Zsoltot.

Norbi megítélése szerint a darab itt akár véget is érhetett volna. És valóban: legördült a függöny, kigyulladtak a nézőtéri fények, de mindjárt az is kiderült: ez csak annyit jelent, hogy rövid szünet következik. Utána folytatódik az előadás; tovább is van még! A fiatal ügyvéd a többi nézővel együtt a büfébe sodródott, ahol egyszer már járt az előadás előtt; végigállta a hosszú sort, és elfogyasztott még egy pohár pezsgőt.

Közben azon gondolkodott, hogy ő miképpen cselekedett volna hasonló helyzetben, huszonkét éves fejjel, egyetemi hallgatóként. Ne higgye az olvasó, hogy ostoba ember volt; igenis megfordult a fejében, hogy az ő története szembeötlően hasonlít a színműbéli fiatalemberéhez. Csakhogy a különbségeket még szembeötlőbbeknek látta. Az orvostanhallgató a darabban éhezik, nyomorog; neki, Norbinak sohasem voltak efféle gondjai. Másfelől az is igaz, hogy Csomor Zsolt a darabban azért ilyen szegény, mert minden pénzét az igazság kiderítésére költötte, vagyis arra, hogy pontról pontra, csajról csajra, vétekről vétekre kinomozza vér szerinti apja előéletét.

Vajon ő, dr. Császár Norbert annak idején hány forintot lett volna hajlandó kiadni arra a célra, hogy kiderüljön az igazság? Meg aztán az ő édesanyja nem volt elhagyatva, hanem rendezett körülmények közt, házasságban élt; a válás után pedig nem élt szegénységben, sőt, mint aztán a levelekből és a naplóból ki-

tudódott, magányban sem. Ez mégiscsak jelentős különbség! Az édesanya hátrahagyott írásaiban csak úgy hemzsegték a Sanyik, a Gyulák és a Balázsok; részletes kimutatás számolt be róla, melyikük javítja meg a csöpögő vízcsapot, melyikkel érdemes borkóstolásra járni vagy Richard Wagner zenedrámáiról társalogni, és melyik tud megérinteni egyetlen kézmozdulattal három különböző erogén zónát. Annál furcsább volt, hogy a korábbi évekről, köztük a debreceni kiküldetések időszakáról nem maradtak fenn feljegyzések, és Norbi egyszer sem találta meg az intim kéziratokban Derzsenyi színművész nevét.

„Debi!” – suttogta elragadtatottan. Könnyen lehet, hogy nemcsak egy pohár pezsgőt fogyasztott a két felvonás közti szünetben. Azt sem volt képes fölélni ésszel, hogy egy ilyen gondosan előkészített és hatásos „happy end” után még miről szólhatna Anouilh színművének hátralevő második fele.

Alig telik el néhány perc, máris megtudja!

A második részben egy szerelmi jellegű bonyodalom van kibontakozóban. Csomor Zsolt barátnője, egy bizonyos Bernadette vagy Loulou, aki a sikkasztással vádolt milliárdos leánykája, összeveszett az éhező orvostanhallgatóval, és nemcsak szakítani óhajt vele, hanem ráadásul a Dél-afrikai Köztársaságba fog utazni a szerelmi bánat elől három évre, a milliomos apuka már meg is váltotta neki a repülőjegyet, persze csak odafelé.

Még szerencse, hogy a fiatalember nem tud a rossz hírről, minthogy ő is elájult; ő persze csak az éhezéstől. A házvezetőnő, aki valaha régen szintén a művészember szeretője volt, és akit az elnyúlhatlan Óbester Klári alakít, éppen kotyvaszt egy jó kis kolbászos rántottát neki. A harmadik sorban érezhető volt az étvágygerjesztő rántottaillat. Norbi azon töprengett, miközben a minden hájjal megkent művészember egyfelől iparkodott kibékíteni a fiatalokat (ugyanis ebben a percben érkezett a helyszínre Loulou vagy Bernadette, akit az elragadó Virginás Beatrix alakított, és a közönség egyre hangosabb kuncogással jutalmazta a sűrűn röpködő poénokat), másfelől a milliárdos papát igyekezett egy ismerőse révén jobb belátásra bírni, hogy: most már igazán ideje volna megvacsorázni egy igényes vendéglőben, ahol egyrészt jó a konyha, másrészt nem ivódik bele az ember zakójába az ételszag.

Türelmetlenségében észre sem vette a darab keretei közt kifejlődő legsúlyosabb disznóságot, mely egzszermind a francia színműíró legfőbb leleménye is volt. A művészembernek szemlátomást megtetszik a kicsike, mármint az ő vér szerinti fiának menyasszonya, Virginás Beatrix, és elkezd bódítani, szédíteni, csábítani. Miután a fiatalokat sikeresen kibékítette egymással, arra is rábeszéli őket, hogy költözzenek hármasan a tengerpartra, ahol Csomor mint orvosnövendék az ő egészségére felügyelne, ő pedig, miközben a fiatalember el van foglalva komoly tanulmányaival, kellemesen elszórakoztatná Virginást.

Cseng a telefon; egy kezdő színész nő keresi a művészembert. Valamit kér; nyilván protekciót. És hogy ő pillanatnyilag itt van egészen közel, a szemközti garniszállóban; és ha csupán fél órát vagy legföljebb másfél órát lehetne együtt az imádott Mesterrel, őt már az is tökéletesen kielégítené.

Mindezt Norbi sajnálatos módon észre sem vette. Csak annyit fogott fel ebből az egészből, hogy már megint jön a püspök (akinek játszója egy igen silány színész lehetett, legalábbis Norbi testi undort érzett a pusztá megjelenésétől), és kérleli a művészembert, ne kövessen el újabb vétkeket, valamint írjon egy korszerű elmélkedést az egyházi rádió számára. Ez a kérés a művészembert szám-

vetésre, önmagával való szembenézésre készteni, vagyis késztetné, ha be nem lépne az orvos, akinek visszatérését Norbi majdnem ugyanolyan türelmetlenül várta, mint a színházi előadás utáni vacsorát.

Az orvosi egyetem rektora az álarcosbálból van visszatérőben, ahol szemlátomást igen jól érezte magát. Olyan öltözéket és parókát visel, mint egy Molière korabeli orvos; az hinné az ember, hogy *A képzelt beteg* című vígjátékot látja. És valóban: az orvos arról győzködi régi cimboráját, hogy szó sincs előrehaladott szívbajról, melyet az orvostanhallgató diagnosztizált; ismét jönnek a latin szak kifejezések; és majd ő jól megbuktatja azt a hebehurgya kölyköt, csak kerüljön az élettan vizsgán a karmai közé!

Különben is, hogy merészel valaki, harmadéves medikus létére, beadni egy életmentő injekciót?! Hiszen az adott helyzetben azt az injekciót még ő, Froufrou professzor sem adta volna be! Nem bizony, hanem előbb konzíliumot hívott volna össze!

Ez már beszéd! – gondolta Norbi elismerően. Büszke volt a vér szerinti apjára. Ahogyan életkora előrehaladt, mindinkább megbecsülte a szaktudást, a szaktekintélyt. Ez itt nem akármilyen orvos, hanem az egyik legtudósabb, legtekintélyesebb; mégis milyen életvidám! Epizódszereplő, de markáns! Üde színfolt, aki majdnem mindig jóízű!

Hajrá, papa!

Szerencsére Csomor Zsolt nem volt fültanúja ennek a párbeszédnek, mert igaz ugyan, hogy réges-rég magához tért az ájulásból, sőt Virginás Bécikével is kibékült, ám éppen ezért a fiatalok egymással vannak elfoglalva a szomszédos hálószobában, és a kihangosított zajokból arra lehet következtetni, hogy önfeledten hancúroznak, jól érzik magukat; elvannak, mint a befőtt.

Nem csoda, hogy a művészember hasonló élvezetekre vágyik: megszabadul a fehér parókás orvosprofesszortól, és telefonon átszól, majd átsiet a szemközti garnizállóba, hogy mielőtt elutazik a tengerpartra az ő drága gyermekeivel, még amúgy kutya-futtában a magáévá tegye a kezdő színésznőt, aki az imént fölkínálkozott neki.

Ezt látta Norbi; én pedig azt látom, hogy legfőbb ideje véget vetnem ennek a hosszúra nyúlt, négyfelvonásos drámának. Hát jól van, legyen vége, nem bánom.

A vége az, hogy meghal.

Mármint a főszereplő, a művészember hal meg, aki az egész darabban azt a furcsa nevet viseli, hogy Ornifle. Egyébként Bosnyák Andor alakította; bocsánat, hogy ezt eddig nem említettem. Jön a garnizálló portása, és a futástól plusz a nagy izgatottságtól zihálva mondja, hogy Ornifle úr a kezdő színésznek karjai közt kiszenvedett; nyilván szívrohamot kapott. Vagyis a hiányos öltözékben elősettenkedő harmadéves egyetemista diagnózisa volt helyes, az orvosi egyetem rektora pedig úgy számár, ahogy van.

Két statiszta behozza a holttestet. Lerakják a színpad közepére, nem a tőlük telhető legnagyobb gyöngédséggel: hangosat koppan a feje a deszkán. Aztán a holttest föltápászkodik, meghajol. Íme, az élet császára!

Percekig tartó, dübörgő taps.

*

Kint az utcán dr. Császár Norbert a színmű tanulságain elmélkedett. Kellemes tavaszi este volt, nemrég zajlott az országgyűlési választások második fordulója, nem kellett kabát, így tehát a ruhatárban sem kellett sorban állni. Főként az érdekelte, hogy: a történetek után az orvostanhallgatónak, vagyis a vér szerinti fiúnak milyen esélyei vannak a vagyon öröklésére?

Valljuk meg őszintén: ezek az esélyek nem voltak szívderítőek, ráadásul a hőemberes bögrék, melyeket Norbi még a színházi élmény előtt vásárolt, hangosabban zörögtek a kelleténél. Ornifle úr, az elhunyt főszereplő nem hagyott maga után végrendeletet, sőt közjegyző által hitelesített írásbeli nyilatkozatot sem tett arról, hogy a Csomor Zsolt alakította szerepet elismeri saját fiának.

Másfelől: törvényes felesége, illetve most már sajnos özvegye is van; Leveles Katalin játszott, méghozzá milyen remekül! Ilyen esetben a jogszabály az özvegyet nevezi meg egyedüli örökösnek. Ha legalább keresetet nyújtott volna be az illető! Vagy még inkább az illetőnek a megboldogult édesanyja! És nem huszonkét évvel a terhesség után, hanem akkor, frissiben! De hát az ilyen emberek nem gondolkoznak! Az ilyenekben az előrelátásnak, a felelősségtudatnak nyomai sincsenek!

Most már biztos, hogy Leveles Katalin fogja örökölni Ornifle úr, azaz Bosnyák Andor egész vagyonát! Ugyanúgy neheztelt a színmű szereplőire, mint azokra az ügyfelekre, akik nem hallgattak rá, nem fogadták meg egyik vagy másik tanácsát, és emiatt el is veszítették a pert.

Az orvostanhallgató pedig tovább éhezhet és nyomoroghat, ahogy eddig. Virginás Beatrix édesapja biztos, hogy nem fogja hozzáadni a leányát. Szegény fiú! Bár az is igaz, hogy egy jó orvos, bejártatott magánpraxissal, nem sokáig marad szegény ember.

Ez a gondolat annak a megnyugtató érzésnek juttatta birtokába, hogy kellőképpen számot vetett a nemrég látott színmű tanulságaival. Egyszermind azt is észrevette, hogy ott van az utca túloldalán a Fürge Varjú vendéglő; kedélyesnek és családiásnak látszott, igazi bohémtyánának, ahová színházi esték után kívánczik az ember, még egy vadidegen városban is. Norbi leült az egyik üres asztalhoz, és az étlapot nézegette.

*

A Fürge Varjúban sokan voltak, és egyre többen jöttek. Néhány perc múlva már alig akadt szabad hely. Összetolt asztaloknál népesebb társaság tanyázott; látszott rajtuk, hogy színházi emberek. Norbi fölismerte az előadás néhány szereplőjét, főleg mellékszereplőket, bár a főszereplő, Bosnyák Andor is ott ült középen, és valami vicces dolgot adott elő fennhangon, a többiek pedig hol szájatva figyelték, hol a hasukat fogták a nevetéstől.

Aztán a pincér lerakott Bosnyák művész úr elé egy jókora tálat gőzölgő húsdarabokkal, és a művész úr egy időre elnémult. Példáját követték a többiek, már akikhez megérkezett az étel. Újabb színházi emberek jöttek. Egyikük udvariasan megkérdezte a magányosan üldögélő férfitől, hogy elveheti-e az egyik széket. Aztán jött két másik, ők is elvettek egy-egy széket; ők már nem kérdezték, hogy szabad-e. „Még szép, hogy amin ülök, azt az egyet ki nem húzzák alólam!” – gondolta Norbi, de aztán vállat vont. Itt, úgy látszik, ez a szokás. Ez Debi.

Aztán jött a pincér; kihozta a bort és az ásványvizet, amit a vendég alig egy perce kért; a vendég pedig megrendelte a vacsorát. Vagyis hogy alapjában véve minden a legnagyobb rendben volt. A kisebbfajta bunkóságokat és az egyre sűrűbb cigarettafüstöt nem szükséges mellre szívni.

Norbi felállt, és kiment a mosdóba.

Azaz, mielőtt kiment volna, ráterítette a zakóját a szék támlájára. Hadd lássák bunkóék, hogy ez a szék foglalt, ezt már nem lehet elvinni. A zakó zsebeiből kivette a Mont Blanc töltőtollat és a mobiltelefonját; ezeket vitte magával, ahogy a táskáját is, melyet nem szeretett volna őrizetlenül hagyni. Ahogy ment kifelé, táskájában össze-összekoccantak a hőemberes bögrék, mintha azt mondták volna gazdájuknak: „Mi jól vagyunk; te is vigyázz magadra!”

A mosdó felé menet egyszerre csak észrevette a vendéglő totemállatát; ez pedig egy kitömött varjú volt, mely ott kuporgott a feje fölött, egy sehonnét sehová sem vezető lépcső tetején. Norbi úgy érezte, hogy ez már azért egy kicsit sok. Ennyi mélyreható, friss benyomás terhét még egy olyan erős, egészséges férfinak sem könnyű viselnie, amilyennek ő tartotta magát.

Különben is, ki hallott már ilyen hülyeséget, hogy: egy Fürge Varjúnak nevezett vendéglőben kitömött varjút mutogatnak?!

A következő pillanatban kis híján beleütközött valakibe, aki most érkezhett, és az összetolt asztalok felé sietett volna. Norbinak ismét összeszorult a szíve, a mai napon harmadszor és utoljára. Fölsimerte az idősödő férfin az az színészt, aki epizód szereplőként az orvostudományi egyetem rektorát játszotta, és akinek nevét már oly sokszor leírtam, hogy ezúttal bizvást mellőzhetem. Olyan hangosan köszönt neki, hogy az felért egy bocsánatkéréssel. Pedig lelke mélyén inkább ő várt volna el a vér szerinti apától valami elégtételt az elmulasztott közös életért.

A színész bosszús arccal végigmérte az ingujjra vetkőzött ismeretlent, majd szó nélkül hátat fordított neki, és továbbhaladt az asztalok felé. Ó, igen! Ezt a ridegséget, ezt a gögőt Norbi nagyon is jól ismerte. Hiszen, ha egy kicsit kifinomultabban és erőtlenebbül, de azért alapjában véve ugyanez munkálkodik ő benne is! Sem vagyont, sem jól hangzó családnevet nem örökölt a vér szerinti apától, de rossz tulajdonságot, azt bezzeg annál inkább! Milyen kár, hogy csak nevünkről és vagyonunkról mondhatunk le, tulajdonságainkról nem! Ezt gondolta némi szívfájdalommal és majdnem ugyanennyi szakmai bosszúsággal Norbi, miközben úgy bámulta a testéből fakadó vizeletsugarat, mintha az a világ nyolcadik csodája lett volna.

Visszatérve a mosdóból, újabb apró bosszúság fogadta, mégpedig az, hogy a zakója a fogason lógott, a szék pedig nem volt a helyén. Azt valaki elvitte az asztal mellől. Sőt az asztalt is elvitték, és odatolták a többi asztalhoz. A pincér ott cikázott a teremben, de a táskáját és mobiltelefonját szorongató idegent sehogyan sem akarta észrevenni.

Mintha itt sem volna az illető!

És tényleg, ő már nincs is itt. Elvégre nem kötelező a Fürge Varjúból vacsorázni! Aki nagyon keres, az talál egy-két másik vendéglőt is Debiben!

Fogta a zakóját, és öles léptekkel távozott volna.

Azért írom ilyen furcsán, hogy „volna”, mert meglepődve tapasztalta, hogy az öles léptek nem a kijárat felé, hanem az összetolt asztalokhoz vezetnek.

Az epizódszínész ott ült a legújabban odatolt asztalnál, és véres csatát vívott egy Wellington-bélszínszelettel, de azt a vörösborot sem hanyagolta el, melyet a pincér elvileg egy másik vendégnek hozott volna, ha a színész egy tekintélyes orvos önbizalmával birtokba nem vette volna, és amely különben is nagyszerűen illett a rózsaszínű marhahúshoz.

Norbi megkérdezte a színésztől, beszélhetnének-e néhány szót négy szemközt.

A színész megcirógatta pillantásával a vérző húst, majd egy másik, jóval kevésbé barátságos pillantást vetett Norbira, és azt felelte: hagyják őt békén.

De Norbi erősködött: hogy valami fontos dologról volna szó.

A színész gyanakodni kezdett. Olyan hangon, mely még a táplálékánál is nyersebb volt, közölte, hogy ő semmiféle fontos dologra nem kíváncsi. Szeretné legalább a vacsoráját nyugodtan végigenni egy olyan fárasztó előadás után, mint a ma esti volt.

Emlékeztetem rá az olvasót, hogy azokban a hetekben országszerte ingerült volt a légkör. Zajlott a választási küzdelem. Politikai nézetkülönbségek miatt régi barátságok, tartósnak hitt szerelmek bomlottak fel, testvérek gyűlölték meg egymást. Mondhatnám úgy is, hogy az érzelmi nyomaték, melyet a viselkedéskutatók indoktrinációnak neveznek, elpalástolta a politikai akaratképzés tényleges tartalmait. Ismeretlenek gyanakodva fürkészték egymást; keresték a megkülönböztető jelet, melynek alapján eldönthető volt, ki melyik táborhoz tartozik.

Eddig nem tettem róla említést, most mondom: az epizódszínész mellére ki volt tűzve egy nemzetiszínű szalagjelvény, egy kokárda. Olyan jelzés volt ez, melyet a magyar állampolgárok jelentős része hordott azokban a hetekben, és amely az összetartozást, a közösségi érzést hirdette. Na mármost, Norbi egyelőre még nem vette föl a zakóját, így a színész nem láthatja, van-e azon a szív magasságában kokárda vagy nincs; de ő már a hanghordozás alapján fölmérte, hogy az ismeretlen férfi, aki bizonyára Pestről jött, és aki életkora szerint a fia lehetne, az ellenséges táborhoz tartozik.

Vagy még csak oda sem tartozik; ami a lehető legrosszabb.

Nem állítom, hogy a színész ezért vagy csak ezért viselkedett ennyire bántóan, hiszen zsigerből fakadó, ösztönös ellenszenvet is érzett, de igen valószínű, hogy sértő gesztusaiban ez is közrejátszott, a törzsi viszonyrendszer, a politikai elkülönöződés kényszere.

Ezt azonban Norbi nem vette észre. Ő még mindig a vér szerinti apját látta a színészből. Bemutatkozott: hogy őt Császár Norbertnek hívják. Doktori címét elhallgatta; nem akart vele hivalkodni. És hogy ő az édesanyjáról, dr. Császárnéről szeretne valamit kérdezni. Ugyanis az ő édesanyja egy időben gyakran utazott nem is vonattal, hanem távolsági busszal Debrecenbe...

A színész elnézett a semmibe, és csak ennyit mondott: „Aha.” Igazából nem egészen a semmibe nézett, hanem a terem túlvégét figyelte, ahonnan átjárás nyílt a Fürge Varjú másik részlegébe, ahol játékterem vagy kaszinó üzemelt. Nem tudom megmondani, mit láthatott; mindenesetre megkeményedett az arca, és így szólt: „Nem tudom, kiről beszélsz, te kis köcsög!”

Szó szót követett; ezt már fölösleges volna részleteznem. Elég annyi, hogy Norbit kidobták. Ugyanolyan emberszabású biztonsági erők hajtották végre ezt

a műveletet, mint amilyenek nagyjából ugyanekkor Simon Tibor futballistát agyonrugdalták Budán, a Mamut bevásárlóközpont mellett. Ehhez képest az én történetem hőse olcsón megúszta. Még csak egy zúzódást, egy karcolást sem szenvedett. Azonkívül, hogy egy kicsit elszakadt a nadrágja, semmi bántódása nem történt. Továbbá összetörték a hőemberes bögrék, amikor a személyzet utánahajította a táskáját, de más probléma tényleg nem volt.

Ja igen, és letört az egyik metszőfogából egy darab, de ez már később volt, amikor berúgott egy másik helyen.

A letört metszőfog miatt nem nyújthat be keresetet sem a Fürge Varjú személyete, sem a vendéglő közepén trónoló kitömött varjú ellen.

*

Másnap reggel a tárgyalást a felperes ügyvédjének távolléte miatt elnapolták, és ezt akkor is szerencsés körülménynek minősíthetjük, ha másfelől belátjuk, hogy ily módon a történet hőse teljesen fölöslegesen tette meg az utat Pestről Debrecenbe és vissza. Bizony szerencse, hogy a tárgyalást elnapolták, mert a pesti ügyvéd azzal az elszakadt nadrágjával, félbe tört metszőfogával, másnapos arc kifejezésével nem biztos, hogy eredményesen képviselte volna ügyfelét abban az örökösödési perben, melynek következő tárgyalása három hónappal későbbre lett kitűzve. Egy olyan esemény, mely három hónap múlva, tehát 2002. augusztus végén fog bekövetkezni, irdatlanul távolinak rémlik a történetnek ezen a pontján; hiszen az én történetem rövidesen befejeződik, legkésőbb másfél óra múlva, a Pest felé robogó Tócsóskert Intercityn, valahol Hajdúszoboszló és Püspökladány között.

Azt azért még elmondom, hogy Norbi csak a debreceni kora délelőtt kijózanító, halványszürke fényében vette észre, milyen kínosan közel van a bíróság épületéhez mind a Csokonai Színház, mind pedig a Fürge Varjú vendéglő. Pillanatnyilag mindkettő zárva volt; az egyik szemrehányóan, a másik visszautasítóan pöffeszkedett a Nagy Csapó utcában, ahol valaha a csizmadiacéh árucarnoka húzódott. Csak a bíróság érckapuja állt hívogatóan tárva-nyitva, mármint olyan ügyfelek és jogi képviselők előtt, akiknek tárgyalása nem szenvedett, nem is nyert elnapoltatást.

Norbi, miután rendezte számláját az Arany Bikában, még éppen fel tudott szállni a délelőtti intercityre.

Íme hát, ez volt a város, az ő fogantatásának színhelye, melyet ő nem győzött becézgetni. Debikém, jaj, Debikém! És íme, így hálálja meg a város a becézgetést: hogy ripityára töri az ő hőemberes bögréit. A nadrágról és a metszőfogról már nem is beszélve. Pedig azok a hőemberek még csak annyit sem akartak elérni, hogy kiderüljön az igazság! Nem akartak, szegénykék, semmit az égardta világon.

A többnyire sikeres jogász abban reménykedett, hogy a Hajdú-Bihar megyei bíróságon tárgyalt jogvitában peren kívüli egyezség jön létre, és neki sem ez ügyben, sem egyéb ügyekben soha többé nem kell Debrecenbe utaznia. A vonat éppen elsuhant a napközben is fényesen kivilágított hajdúszoboszlói vasútállomás mellett, amikor Norbinak úgy rémlett, hogy a vele szemközt ülő fiatal férfit mintha már látta volna. És a következő pillanatban, amikor a vasútállomás fé-

neyei belevesztek a hátrafelé futó semmibe, már azt is tudta, hogy hol és mikor látta: a színpadon tegnap este. Ő volt Fabrice, az orvostanhallgató.

„Csomor Zsolt vagyok” – mutatkozott be a színész.

Norbi gratulált az előző esti alakításhoz. Megjegyezte, hogy egy ilyen erőteljes alakítás láttán az ember önmagát, saját sorsát és jellemét is világosabban látja. Csomor viszont, aki nagyjából egyidős volt Norbival, így akár közös generációs élményeik is lehettek volna, egyszerre csak előrehajolt, és rátette a kezét Norbi térdére. Hangját kissé lehalkítva mondta, mennyire sajnálja a tegnap este történeteket. Norbi először azt hitte, Csomor a színpadon történetekről beszél. Nem elég, hogy Bosnyák Andor szívrohamban elhalálozik a kezdő színésznő karjai közt, még oda is csapják a fejét a deszkához. Pista legyen a nevem, ha ettől nem kapott agyrázkódást! De aztán kiderült, hogy Csomor Zsolt azt sajnálja, ami a vendéglőben történt.

Hát bizony, azon volt is mit sajnálni. Ahogyan kivetkőzött önmagából a *Távolsági járat* egykori szereplője! Az üde színfolt, aki majdnem mindig jóízű!

Csomor folytatta a mentegetődzést, noha tulajdonképpen sem szükség, sem igény nem lett volna rá.

Hogy ő már tényleg éppen közbelépett volna, amikor átjöttek a biztonsági őrök a játékteremből, és eldöntötték az eldöntendő kérdéseket. És hogy amit az idős kolléga művel, az tényleg túrhetetlen. Az tényleg az egész társulat szégyene. Amióta új direktor van a színház élén, és ő többé nem kap főszerepeket, azóta olyan kötekedő, rosszindulatú ember lett belőle, hogy az hihetetlen!

„Hogyhogya?” – kérdezte Norbi megütközve. – „Talán bizony régebben főszerepeket is kapott?!”

„Régebben szinte csak főszerepeket kapott!” – felelte Csomor jókedvűen. – „Még tavalyelőtt is ő volt III. Richárd! De amióta van ez az új direktor _____

„Na várjunk csak!” – szakította félbe Norbi. – „Erről a produkcióról véletlenül én is olvastam egy kritikát. Ezek szerint rosszul emlékszem, és Derzsényi Dániel volt III. Richárd?”

„Ki beszél itt Derzsényiről?” – kiáltotta Csomor nevetve. „Cziriákról van szó, Cziriák Ferencről! Ő volt III. Richárd annak idején, és ő volt az orvos tegnap este! Ő ült rá a székedre, ő evett a tányérodrol, ő ivott a poharadból, és az ő kedvéért jöttek elő a kigyúrt kopaszok, akik az ő legjobb havarjai!”

„Fú, akkor én itt nagyon el vagyok tévedve!” – nyögött fel Norbi. – „No és akkor, ha szabad érdeklődnöm, Derzsényi mit csinált? Hol volt egész este?”

„Mit érdekel téged az a szerencsétlen Derzsényi?” – rikoltotta Csomor, és válon veregette dr. Császár Norbertet. – „Derzsényi volt a püspök _____”

„A püspök?” – hördült fel Norbi.

„Persze, a püspök! De mit vagy úgy oda ettől? Hülye szerep, kicsi szerep, de neki még ez is túl nagy. Nem tudja hozni a régi formáját, szét van esve. Mindenki tudja róla, hogy antidepresszánsokat szed. Néha úgy be van szedálva, hogy alig forog a nyelve! És ha ez így megy tovább _____”

„Ott volt a vendéglőben is?!”

„Persze, hogy ott volt” – felelte Csomor. – „Esténként nem bírja ki egyedül, szorongásai vannak. Ott ült a kandalló mellett, az asztal túlsó végén. Egész idő alatt magában beszélt!”

Az igazat megvallva, Norbi nem emlékezett rá, hogy a FÜRGE Varjúban kandalló is volt. Próbálta felidézni, hátha megjelenik lelki szemei előtt, és vele együtt hátha megjelenik a szorongásos depressziós, öregedő epizódszínész is, amint magában motyog. Már majdnem sikerült a varázslat, amikor Csomor vállon veregette dr. Császárt, másodszer és utoljára. „Ne haragudj, itt le kell szállnom” – kiáltotta még mindig nevetve. – „Örülök, hogy megismerkedtünk. Ez már Püspökladány!”

Fogta a cókmojkját, és egy szempillantás alatt eltűnt.

A szerelvény csak egy pillanatra időzött a püspökladányi vasútállomáson, de ez a pillanat oly nyomtalanul felszippantotta Csomor Zsolt színművészt, mintha soha nem is létezett volna.

Ami pedig ennél is furcsább: ettől a pillanattól fogva történetünk hőseit, Norbit sem látjuk többé. Vagy az történt, hogy valamilyen, számomra ismeretlen okból ő is leszállt Püspökladányban, vagy pedig az, hogy a szereplő kívül került az éppen befejeződő történet keretein. Végtére is azt ígértem, hogy az elbeszélést Hajdúszoboszló és Püspökladány között le fogom zárni, tehát itt az utolsó pillanat, hogy adott szavamat beváltam.

Ebben az utolsó pillanatban a szereplő már nem áll rendelkezésünkre. Nem töprenghetünk vele együtt azon, ami őt Püspökladánytól Kisújszállásig foglalkoztatta volna, hogy tudniillik mennyire másképpen alakult volna az élete, ha annak idején elmulasztja megnézni a *Távolsági járat* című ritkán látható filmet, vagy ha meg sem ismerkedik azzal a barátnőjével, akivel együtt látta ezt a filmet, és akinek mi a magunk részéről már a nevét sem tudjuk felidézni.

Azt sem tudjuk megérteni, ahogyan ő sem értette volna, miképpen fordulhatott elő, hogy saját élettörténetének mindvégig jelentéktelen epizód szereplője maradt; márpedig ez az értetlenkedés kitartott volna legalább Szolnokig.

Végül annak sem lehetünk fültanúi, amint Albertirsához közeledve mobiltelefonján fölhívja az ismerős fogorvost, és időpontot kér, majd pedig azon bosszankodik, hogy ennél a fogorvosnál éppen a múlt héten járt, és bal felső hatos órlőfogában új tömással, valamint azzal a biztos meggyőződéssel hagyta el a fertőtlenítőillatú rendelőt, hogy mostantól egy évig nem kell ide visszajönnie, és egy év múlva is csak rutinvizsgálatra. Pedig egy ilyen, aprónál kicsivel nagyobb, mégis köznapi bosszankodás méltó lezárása lenne egy olyan történetnek, mely egy ember életéből nagyjából akkora időszakot tekintett át, amennyi idő alatt állítólag egytől egyig, maradéktalanul kicserélődnek a szervezet sejtjei.

Nincs más hátra, befejezés gyanánt kellemes kötelességemnek érzem, hogy tudassam az olvasóval: Debrecen a valóságban igen kedves, szívélyes város, ahonnan a történet szerzője – nem úgy, mint a hős – mindig a legjobb emlékekkel tért haza.

HOPIK, KAJOVÁK, TLINGITEK: INDIÁN-REPREZENTÁCIÓK A KORTÁRS MAGYAR IRODALOMBAN

Jász Attila: *XANTUSiana*; András Sándor: *Gyilkosság Alaszkában*;
Oravecz Imre: *A hopik könyve*

Indián-évad

2006-ban és 2007-ben néhány olyan „indiános” könyv jelent meg magyarul, amelyek intenzív figyelemben részesültek, némelyikük jelentős szakmai sikereket is hozott szerzőjének. Bár az indián figurája, mondhatni, folyamatosan jelen van az utóbbi évtizedek magyar irodalmában, érdemesnek tűnik éppen e könyvek kapcsán kimerevíteni egy pillanatra azt a képet, amely belőlük kirajzolódik. A két megválaszolandó alapkérdés természetesen a miéltre és a hogyanra vonatkozik: van-e valamiféle ismétlődő indoka annak, hogy indiánok bukkanjanak fel kortárs és közelmúltbeli magyar művekben? Tipizálható-e ez valamiképpen? És jár-e valamiféle nyelvi-poétikai következménnyel az, hogy e könyvek indiánokról (is) szólnak?

A szakma figyelmét ugyan nem William Camus *Tűzmadarak*¹ című könyve vagy a Cseh Tamás válogatásában megjelent *Csillagokkal táncoló Kojot*² keltette fel, de ezek az izgalmas, jól kitalált kivitelezésű kötetek a maguk módján nyilván hozzájárultak annak az általánosabb érzetnek a kialakulásához, hogy valamiért fontossá kezd válni a problematika. Itt az indiántörténetek „autentikusak”, bár értelmezettek: mindkét esetben a szerzők, újramesélők életmódja, életútja, tapasztalati tudása illeszti be őket az indián kultúrába – William Camus-t a Yukon vidékén irokéznek nevelték, Cseh Tamás pedig a több évtizedes múltú bakonyi indiántáborok lakota törzsi identitást választó mesélője.

Ezekhez képest Oravecz Imre *A hopik könyve*³ lapjain, András Sándor a *Gyilkosság Alaszkában*⁴ című regényben, Jász Attila a *XANTUSiana*-ban⁵ más módon nyúl az indián kultúrához: külső és a belső nézőpontot (különböző kombinációkban) egyaránt érvényesítenek. Egy-egy találkozás történeteként is leírható a három könyv, és a találkozások forogatókönyve mindannyiszor másképpen alakul. Ezek vizsgálatakor visszafelé haladok az időben a kötetek első megjelenésének sorrendjét tekintve, egyben pedig (bizonyos értelemben) befelé is az indián kultúrákba, ami a választott nézőpontot illeti.

¹ *Indián mítoszok*, Réz Mihály (ford.), Tericum, Budapest, 2007.

² *Észak-amerikai indián mesék*, Doszpoly Andor fordításainak felhasználásával írta Cseh Tamás, Méry Ratio, Budapest, 2006.

³ Jelenkor Kiadó, Pécs, 2007. Második, javított kiadás.

⁴ *Gyilkosság Alaszkában avagy Sherlock Holmes a tlingitek földjén*, Kalligram, Pozsony, 2006.

⁵ *XANTUSiana avagy egy regényes élet kalandjai*, Kalligram, Pozsony, 2007.

Xántus János mint tanítvány és civilizátor

Jász Attila könyvében nem járulékosak az indiánfigurák, de nem is állnak középpontban. A kötet ötven levele és ötven naplótöredéke Xántus János nevében szólal meg, aki amerikai tartózkodása során találkozik az indián kultúrákkal. (A kötet általában nem nevez meg konkrét törzseket, az „indián” szót használva, csupán egy-egy helyen fordul elő a kajova [40.], illetve a sziú [128.] mint pontosítás.) A „másik” kultúrája Jász Attila könyvében tehát legalább annyira jelenti a 19. századi (magyar) kultúra másságát is, mint azt, ahogyan Xántus az idegen földrészek szokásrendjének idegenségében tájékozódik. A konstrukció kettős: korántsem szükségszerű, hogy Xántus Jánost, csupán magyarsága okán ismerősként fogadja el az olvasó, míg az indiánokat csupán indiánságuk okán idegenként. Épp olyan joggal mondható el, hogy Jász Attila kötete a 19. századi magyar szabadságharcos és tudós, illetve az indián létforma megjelenítéséhez (különböző kulturális rétegekből származó) szövegekhez, a kulturális emlékezetben már formát kapott történetekhez nyúl, Xántustól való „távolságát” például olyan anakronizmusok beépítésével hozza létre, amelyek Disneylandre (35.) vagy mai értelemben vett antropológusokra (30.) utalnak.

A *XANTUSiana* által használt, indián kultúrákhoz kapcsolódó toposzok három fő típusba sorolhatók, felbukkannak benne: 1. a kollektivitás allegóriái; 2. az ősi bölcsesség / tanítványul szegődés; 3. a civilizatorikus jelleg. Ha a szöveg elsődleges rétegével próbálunk azonosulni (azzal a fikcióval tehát, hogy egy 19. századi figura, Xántus János hangját halljuk), akkor ezeknek a toposzoknak a felbukkanása, jelentése helyenként a naivitás határait súrolja – összességében azonban a már említett kettős konstrukciót figyelembe véve kell elhelyeznünk őket, történeti kontextusban.

Az első, gyakran felbukkanó toposz az indiánként való létezést egy kollektivitás-logika szerint értelmezi: az indiánokkal való foglalkozás tétje ebben az esetben analógiák láttatása, valamiféle lényegi hasonlóság elsődlegessége a különbségekhez képest. Különböző hangfekvésekben ennek a toposznak a használatát több korábbi versben is megfigyelhettem már az olvasó – különösen az 1980-as években. Kányádi Sándor *Dél keresztje alatt* című versében például „az indián és a néger / tüzet rakni éppúgy térdel / mint a hargitán a pásztor / számolni ujjain számol”. Szöcs Gézánál pedig, az *Indián szavak a rádióban* című szöveg (sajátos iróniával fűszerezve) a szabadságharc kontextusába helyezi a rokonság, az értékközösség alapját. „egyesek tudták volna, hogy jönnek ők is: / Bem apó, jönnek az indiánok, mondták volna, / egy reggel Bem apónak ezt mondták volna: // a Bering-szoroson át / a Bering-szoroson át / indián lovascapat érkezik, / áttör egész Szibérián, / átvágja idáig magát / segítségünkre jó – // az őrnagy urak így beszéltek volna, / csákójukat a magasba dobálták volna.” Ugyanez az analógia az indiánok és magyarok szabadságharca között a *XANTUSiana* kötetindító írásában is felbukkan, jóval kevesebb iróniával – inkább a felfedezés, a ráismerés korabeli pátoszát érzékeltetve: „Kedves Anyám nagyon hiányoztok már nem is / számolom mióta jöttem el s itt az óceán túl / partján rokon lelkekre leltem vörös a bőrük // színe [...] a szabadság / megszállottjai ők is mint mi [...] // s arra a kérdésre kik / is vagyunk s honnan jöttünk mi magyarok szö / kött és üldözött szabadságharcosok nem // tudtam mást válaszolni meg aztán bonyolult / is lett volna talán nem kalandoztam túl / messze a valóságtól // hogy Európa indiánjai vagyunk” (11.) Ez a fajta indiánrepresentáció a magyar kulturális kontextusban az ismerősségre épül: az azonosulás alapja a legyőzöttséggel párosuló szabadságvágy. Jól megfeleltethető a nemzeti emancipációra való törekvés 19. századi magyar képzetének. Itt közösségek történetéről van szó, Xántus pedig egykori szabadságharcosként egyértelműen érintett. Amikor az 1860-as évek elején hazatér Győrbe, az analógia újra hangsúlyos: Xántus a Fehér Bárány nevű kocsmában beszámolót rögtönöz a mexikói romvárosok egykori kultúrájáról: „egy / idő után az ablakba kellett

kiállnom ők is jól / hallhassák a kultúra megsemmisítőiről tartott // előadásomat az európai felsőbbrendűségről / melynek nevében aranyéhes uralkodók / igázták le az indián népet s értette persze / mindenki miről is van szó” (86.) Az allegorikus beszéd már-már lázító élet Xántus tudatos katarzisteremtésbe fordítja át a versben: a néhány tucat rablólovagnak nem sikerült volna a hatalmas azték birodalom leigázása, ha maguk az aztékok nem fordultak volna saját maguk ellen, és nem segítettek volna kifosztani saját országukat (uo.). A „megosztott magyarság” témája a ráismerésbe vezet át a kezdetben aktivizálónak érzékelt szöveget.

A másik visszatérő toposz inkább az egyéni életútban, a bölcsesség befogadása, egyfajta megvilágosodás érzékeltetése által működteti az indián-kódot. Az ezredforduló horizontjában talán ez az a vonatkozás, amely a leginkább vonzóvá teszi az indián kultúrát az európai olvasó számára. A visszatérő figura ebben az esetben az idős indián férfi (gyakran sámán), aki emlékezetes gesztusokkal, mondatokkal éreztet meg valami lényegszerűt. A mester-tanítvány viszonynak egy olyan változata ez, amely több kultúrkörben is felbukkan, s az európai kultúra gyökereinél, az antik görög és a zsidó-keresztény hagyományban ugyanúgy jelen van, mint a távol-keleti népeknél. A Jász-szövegek visszatérő alakja („öreg indián sámán barátom”, „barátom az öreg sámán”) olyan kinyilatkoztatásokkal, látomásokkal ismerteti meg az utazót, amelyek utólag, az olvasó mai tudása szerint beigazolódnak. (Lásd Disneyland vagy a „kínai-indián” karkötők esete, 35., 37.) Másutt a mester-figura esendősége hangsúlyosabb, ami ismét egyfajta távolságot teremt a toposz elsődleges jelentéséhez képest. (Például arra, hogy a rossz oldalból, a hibákból olykor többet lehet tanulni, mint a tökéletességből, egy csavargó, részeges indián „tanítja” Xántust – 33.) Hogy a könyvnek ezt a rétegét mégsem alapjaiban érinti az ironia, azt az olyan szövegekből érezhetjük meg, amelyek valami újnak a megértéséről, megtapasztalásáról, illetve egy-egy fordulatról számolnak be: „ehhez / a felismeréshez a fél világot meg kellett // kerülnöm / majdnem / az egészet” (22.); „most mindent újra kell tanulnom / akár egy újszülöttnak vagy az / öreg fáknak” (25.). A mester-tanítvány szituáció, a mesterfigura jelenléte önmagában nem elegendő ezekhez a felismerésekhez, érzékelteti a szöveg – a legfontosabb feltétel a ráhangolódás, a nyitottá válás.

Harmadik meghatározó toposzként nem mond – nem is mondhat – le a szöveg a civilizátor-szerepről. Jász könyvében ez attól sajátos, hogy a civilizátor egyben antropológusi perspektívát is érvényesít: általában nem egy állapot azonnali megváltoztatása a célja, hanem annak leírása, megörökítése – még ha olykor nagyon (vagy túl) hangsúlyosan helyezi is magát a leírt dolgokon kívülre a beszélő. „Civilizátori” szerepében Xántus többek között a gulyásleves (39.), a szegedi paprika és a viszki (40.), a disznóölés (51.) tapasztalataiban részesíti Észak-Amerika lakóit és őslakóit. Ez természetesen a civilizálás ironikus regisztere, bár kétségtelen, hogy a szöveg logikája szerint eme apró lépésekkel mindannyiszor sikert arat a magyar vendég. Ugyanakkor ott érezzük a civilizátort a sorokban, valahányszor indián hiedelmekről, szokásokról számol be: általában a ráció képviselőjeként helyezkedik ezeken kívül („ki érti ezt a kettősséget én nem nagyon” – 49.), amikor a tetoválásokról (43.), a teknősszívről (45.), a borz véréről (47.) beszél. Az indiánok „kegyetlenségét” (57.), az eredeti értékeiktől való eltávolodást (46.) is figyelni Xántus, ezek az elemek nem vonzzák, saját értékrendjébe (bocsánatos bűnöként) legfeljebb azok az „egzotikus” rítusok férnek bele, amelyek az önfeledtséggel, az eksztatikus állapotokkal kapcsolatosak – a kábítószerélvezettel (27., 32.), vagy az orgiasztikus nemi együttlétekkel (107. – ez utóbbi már Xántus távol-keleti útjához kötődik, az indián-térben csak nyomai bukkannak fel – 49.). Az „antropológusi” nézőpont ehhez képest leginkább ott érvényesül, ahol a *XANTUSiana* megfordíthatónak láttatja azokat a történeteket, amelyek az indiánok „felfedezéséhez” kapcsolódnak. (30., 56.) Az Európában felbukkanó indián törzsfőnök, aki kijelenti: „Európa fel van fedezve” (56.), a

kötet egészét tekintve mégis inkább csak egy meghökkentő happening kezdeményezője, mintsem egy globális kritika körvonalazója. És a teljes *XANTUSiana* lehetőségei is korlátozottak ebben az értelemben, hiszen az alaptörténet, amelyet elmond, mégiscsak az európai civilizátor-tudósé, aki ugyan hasznosítja a más kultúrák ismereteit, meglátásait, de gondolkodásának alapstruktúrája a felvilágosodásban gyökerezik. (Ebben egyébként Xántus rokona Old Shatterhandnek, akinek a figuráját Karl May több jel szerint is róla mintázta: a német író „zöldfülűjének” a gondolkodása sem alapértékeiben változik meg a Vadnyugaton, inkább csak abban, hogy „mi-tudatát” kiterjeszti azokra az indiánokra is, akikre a többi fehér emberek mintha nem lennének képesek magukhoz hasonló emberi lényekként gondolni.) Xántus civilizátor-szerepe talán abban különbözik a tipikus gyarmatosítói szereptől, hogy „változtatás-igényét” látványosan inkább otthon, Magyarországon éli ki hazatérése után: az Állatkert megalapításában, illetve a Néprajzi Múzeum megalapozásában vesz részt egyebek mellett.

Jász Attila bizonyos értelemben egy Edward Said-i „orientalista” portréját rajzolja meg könyvében. Ugyanakkor az orientalizmus dekonstruálhatóságát is beleírja a szövegbe, és ezáltal válik konstrukciója igazán kortársi teljesítménnyé. A *Mea culpa / Levélfogalmazvány Karl Maynak*, illetve a *Hazudozó* című szövegek ugyanis arról beszélnek, hogy a Xántus-könyvek számos állítása, leírása olvasott dolgokon alapult vagy egyéb szempontok szerint rendeződött el („anyám miatt finomítottam torzítottam azaz szépítettem amerikai kalandjaimon” – 118.; „olvasmány // élményeim alapján írtam meg Kalifornia bemutatását / összemásolva és fordítva az egészet” – 120.); így akár a *XANTUSiana* első kilencven szövegére (vagy egészére) is vonatkozhatna, hogy szövegek alapján írt szöveg – egy előzetes kép megerősítése. Hogy ez nem egészen így van, vagy amennyiben igen, akkor reflektáltan történik, azt a kötet többszörös, fentebb elemzett rétegzettség mutatja.

Sherlock Holmes mint mítoszi lény

András Sándor intellektuális krimije az alaskai tlingitek földjén játszódik, és – akárcsak Jász Attila könyve – egy emblematikusan európai figurát találkoztat az indián kultúrával: Sherlock Holmes utazik Yakutatba, hogy felderítsen egy gyilkosságot, és hogy megfejtse egy sajátos, a holttestből létrehozott totem jelentését. Legalább két fontos érv szól mellett, hogy András könyvében „beljebb” járunk az indián kultúrában, mint a *XANTUSiana* esetében. Az egyik, hogy Andrásnál nem egyetlen narrátori hangot hallunk, hanem fejezetenként változik a regényben az elbeszélő személye – az elbeszélők között pedig (mindjárt az első fejezetben) indián is van. Ez persze inkább csak a valóban belső nézőpont lehetősége, mintsem szükségszerű „bizonyítéka”. A másik érv viszont az, hogy az indián-nézőpont analógiái itt az európai szereplők esetében is érvényesülnek. András Sándor olyan elbeszélői stratégiával írja meg a könyvét, amelyben a realitás és a mítosz egyenrangú – ezzel szoros összefüggésben a szöveg nem látszik tudomásul venni a valós és a fiktív közötti különbségeket sem. A regény egyik korai párbeszédében Sherlock Holmes barátja egy antropológiai tárgyú fejtegetést idéz fel: „Boas a hit meggyengülésének vélte, hogy nem lett számára világos, a Gyilkos Bálna, akiről kwakiutl adatközlője beszélt neki, ember-e vagy mitikus lény. Szerinte az adatközlője ingadozott két világ, az ősi és a mai között, már nem hitt igazán az ősiben. Az ismeretlen ember feljegyzése viszont azt latolgatja, hogy talán nem ingadozás, hanem ingázás volt az a világ két vetülete között. Egy ősbib hitvilág struktúrájához vezető ingázás. Metamorfózis. [...] A naplóbejegyzés hozzászólja, az ingázás a tlingiteknél talán jobban megmaradt, mint a kwakiutloknál.” (21–22.) Alighanem ezt nevezi később a könyv „mitikusan valós” világnak. (360.) Sherlock Holmes segítőtársai ebben a regényben a „visszavonult” Dr. Watson helyett többen

is vannak: Drakula, Frankenstein, Némó és Dr. Dolittle kísérik, egészítik ki Holmes nyomozását. Ezekről a figurákról megtudjuk, hogy vallástörténeti/antropológiai konferenciákra járnak, az ezredforduló technikai eszközeit használják, ugyanakkor érvényesek rájuk az irodalmi előképeik tulajdonságai is. A könyv fikciójának világát úgy kell elfogadnunk, mint amelyben működik az a szerződés szerű konvenció, hogy Dr. Dolittle például ért az állatok nyelvén. A játék ott válik teljessé, amikor e konvenció működésével együtt „fordítási problémák” adódnak Dr. Dolittle, Sherlock Holmes, egy halászsas és egy vidra között: „Ismét megkoccant az ablak. Ezúttal egy halászsas kapaszkodott az ablakpárkányba. Dolittle kiment és kevéssel később zavart arckifejezéssel tért vissza: – Megvan a vadász kunyhó, csak hogyan jutunk oda? A halászsassal nem repülhetünk, a leírásával pedig nem sokra megyünk. – Mi sem egyszerűbb – állt fel Holmes. – Kérdezd meg tőle, hogyan mondaná el egy vidrának, hogy az megtalálja. – Igazad van – csillant fel Dolittle szeme. Kiment, majd néhány perc múlva diadalmasan jött vissza a szobába. – Hamarosan jön egy vidra és odavezet. A többi a te dolgod, Holmes, csakis a tiéd.” Miután a narrátori szót a Dr. Dolittle veszi át, a történet így folytatódik: „A vidra azt mondta, ő nem ül autóba. Hosszas töprengés következett, végül Holmes rám förmedt: »Dolittle, ezt neked kell megoldanod, neked és Marvinnak.« [...] Beletartott némi időbe, mire meg tudtunk egyezni, hogy másnap reggel egy bizonyos fenyőfánál találkozunk a falu szélén, amelyet a vidra is ismert, Thák Khuát-i is. De mikor? A vidra azt ajánlotta, napfelkelte után tíz halkibelezésre. – Hát az meg mennyi – kérdezte Holmes, amikor ezt tolmácsoltam neki. Kiderült, nem tudjuk megállapítani. Ahhoz le kellett volna mérni órával, mennyi idő alatt belez ki a vidra egy halat. Szegény ajánlotta, hogy hoz egyet, vagy menjünk vele a tóhoz, és nézzük végig, amíg csinálja, de Holmes türelmetlen volt. [...] A vidra meg nem igazán értette, mit akarunk tőle, pedig nem buta lény, csak éppen nem ismeri az idő fogalmát.” (176–177.) A regényben voltaképpen ennek a jelenetnek az analógiájára működik számos emberek között zajló kommunikáció is: a szereplők különböző jelrendszerekben vannak otthon, és korántsem mindig igazodnak el megbízhatóan az alternatív kódok megfejtésében.

A Sherlock Holmes-regényekben szokásos „értelemadó nagyjelenetben” Holmes arról beszél, hogy a holttest „totemként csak azt jelenti, hogy nem jelent semmit. Nem megfejthető kód, nem olyan tudáson alapul, amit önök elfelejtettek, csak annak jele, hogy önök tudatlanok és bizonytalanok”. (373.) Ezen a ponton ugyanis a könyv a posztkolonialitás nézőpontjából veti fel az indián-problémát: egy megszakadt folytonosságú kultúrának kell használható, élhető identitást kiépítenie magának. Ebben a kiépítendő identitásban a birtokosi státussal is kezdenie kell valamit az alaszka népcsoportnak: az egyik stratégiai döntés (amely, érezzük, az identitásra is kihatással lesz) arra vonatkozik, hogy a tlingitek számára a fakitermelés, a kőolaj vagy a turizmus jelentse-e majd megélhetése alapját. Esetleg valami más.

Az indián-téma András Sándor számára tehát hangsúlyosabban a mássággal való találkozás, mint a *XANTUSIANÁBAN*: Holmes nem hangsúlyozza, hogy ő Európa indiánja, s az se derül ki, hogy a tlingitek Alaszka Sherlock Holmesai lennének. Inkább a kölcsönhatás, a dialógus érzékelhető a könyvben: az, ahogyan a krimi mint műfaj is átalakul ebben a találkozásban, épp e dialógus eredménye. A jelölvasás megmarad, de többértelművé válik: Holmes négy alternatív megoldást kínál a könyv végén a gyilkosság végrehajtására vonatkozólag. És bár egyik változatot valószínűbbnek tartja a többit, nincs közvetlen bizonyíték egyikre sem, ahogy nincs (már) megbüntethető tettes sem.

Az európai civilizátor (Xantus esetében említett) szerepe is jelentősen átalakul: bár Holmesban kétségkívül van „pedagógiai szándék”, végső soron a saját megoldások megtalálására biztatja a tlingiteket (némi modernizációra való buzdítással, de egyszersmind abból a tényből kiindulva, hogy a törzs hagyományai megszakadtak – például nincs sámánjuk): „önök nem mesterkedhetnek már azzal, amivel őseik mesterkedtek; önöknek arra van szükségük, hogy most legyenek találékonyak, most pedig az egykoriak mellett

sok olyan dolgot találhatnak, amilyeneket őseik sohasem.” (374.) Még Zrínyi kirohanását is felidézi Holmes ebben a szövegében, de azzal, hogy ő is egy azok közül a modellek közül, akik nem-modellek a tlingitek számára a jelenlegi helyzetben. (373.)

András Sándor könyvében tehát (kisebb hangsúllyal) felbukkannak a Jásznál azonosított toposzok: a kollektivitás-történet jellegzetesen posztkoloniális identitáskérdésekre tünik fel; a tanítvánnyá válás voltaképpen dialógus, amelyben Holmes egyszerre mester és tanítvány (és segítőtársai sem úgy Watsonok, mint Conan Doyle-nál, inkább egy kutatócsoport specializált szakembereire emlékeztetnek, à la *Mission Impossible*); a civilizátor-szerep pedig a másik kultúrában keresi a megoldást, nem az európai típusú megoldások erőltetésében. Látható tehát: itt összetettebb struktúrákba rendeződik az indián kultúra problémája, és radikális nyelvi-poétikai következményekkel is jár, amennyiben egy sajátos jelölvasási logikát vezet be az indián kultúra jellegére alapozva: az ingázó jelölvasást. A fikatív, a mitikus és a reális keveredése oly módon történik, hogy az olvasói beállítódások akár bekezdésről bekezdésre is módosulhatnak.

A gyógyító rítusok felfedezése

Oravecz Imre nem titkolja *A hopik könyve* bevezetőjében: számára az indián mitológia, az indián mondatfűzés visszaérkezés saját kultúrájához, önmaga „történelem-előttiségéhez”. (10.) Ez azonban nem a dolgok leegyszerűsítéséhez, a könnyebbik út választásához vezet a kötetben, amelynek első kiadása 1983-ban jelent meg. A saját tér és a saját történelem-előttiség nem valamiféle eleve adottnak a magától értetődő felidézésébe torkollik: kidolgozza a megismerés folyamatát, és kidolgozza annak sajátos nyelvét is. Következésképpen nem egyszerűen azt érzékeljük a kötet olvasásakor, hogy A olyan, mint B, inkább azt, hogy nincs más, csakis A: a világ egységes. Erről beszél a kötet nyelve, és erről beszél szerkezete is – felhívja a figyelmet az útra is, amelyen könyvként halad: „egy történelem előtti kultúra segítségével így jutottam el, helyesebben érkeztem vissza oda, ahová mindig is vágytam: tulajdon fajtám azóta felbomlott, de eszméletemben, idegeimben, mozdulataimban örökre elraktározott paraszti kultúrájához, vagy ha úgy tetszik, tulajdon történelem-előttiségemhez. És így ébredtem rá arra is, hogy újabb verseim közvetlenül a hopikról beszélnek ugyan, de közvetve arról a közösségről szólnak, amelynek eleim tagjai voltak, és amelynek gyermekkorom végéig tagja voltam magam is. [...] Hol a határ a két kultúra között? Nem tudom. De talán-talán nem is fontos. Csak azt tudom, hogy szeretném, ha nem volna határ. Ha egybemosódna a kettő. [...] Szeretném pedig azért, mert úgy látom, hogy a különbözőségek ellenére mind anyagi, mind szellemi tekintetben egységes a világ, és ez az egységesség bennünk ölt testet, bármely pontján élvezzük vagy szenvedjük is azt a megismételhetetlen, egyszeri és rövid földi valamit, aminek közönségesen és egyszerűen élet a neve.” (10–11.) Hogy Oravecz e látszólagos kerülőúton valóban (szövegekben is) „megérkezett” saját őseinek kultúrájához, arról a *Halászember*, illetve az *Ondrok gödre* című könyvei is beszélnek.

Ha eltekintünk az előszóban megfogalmazottaktól, illetve Oravecz életművének alakulástörténetétől, akkor *A hopik könyve*ben a személyességbe való megérkezést figyelhetjük inkább: azt, ahogyan a mítoszi hősök tettei, a teremtés, az alapelvek felől egy indián, Sziliomomo énekeihez érkezzen – egy olyasfajta lírához, amelyet ez a nyelv egyáltalán lehetővé tesz. Kulcsár-Szabó Zoltánnak természetesen igaza van, amikor Oravecz-monográfiájában azt állítja, hogy ez az egyes szám első személyű megnyilatkozás itt másképpen működik, mint egy nyugat-európai típusú versben: „...a személytelen versek nem beszélő alakjai éppúgy a mítoszi szimbolikus rend termékei, mint az egyes szám első személyű megnyilatkozások, hiszen ez a világrend – erre helyezhető a legfőbb hangsúly – nem

szubjektumcentrikus.”⁶ Ettől eltekintve nagyon is releváns az a szerkezet, ahogyan Oravecz kötete az általánostól az egyedi felé, a nagy méretektől a kisebbek felé halad. Ahhoz, hogy az ötödik részben megszólaló ént ne szubjektumként érzékeljük, éppen a könyv első felének világalapító rítusaira, gesztusaira van szükség.

A mintaként használt Frank Waters-könyv, *The Book of the Hopi*, inkább időbeli szerkezetet választ. A hopi-történet ott is a teremtésmítoszokkal kezdődik, de végső soron időbeli előrehaladás az, ahogyan a hopi mítoszokat a négy világ megteremtéséről a legendák, a törzs vándorlásainak leírásai követik. Utóbb a könyv a hopik szertartásairól beszél, majd a hopi közelmúlt történelméről. Oravecz kötetében a teremtésmítoszok után a második és harmadik részben a bölcsesség versei, „tanítások” következnek. A negyedik könyv az emberi élet állomásait követve egyfajta antropológiai megközelítést nyújtja a hopi kultúrának (számbaveszi a jellegzetes eszközöket, munkákat, tereket), végül az ötödikben Sziliomomo hangját halljuk, aki most már a személyes életút keretein belül követi végig a testi és szellemi változásokat.

A vállalkozás egyik legérdekesebb pontja az, hogy Oravecz nem feltétlenül az autentikus, reálisnak létező hopi kultúra, nyelvszemlélet rekonstrukciójára törekszik, hanem (a világ egységének elve alapján) magát a mitikusat teremti meg, főként Waters hopi-könyvének nevei, helyszínei alapján, de más népek mítoszainak intertextusai, a magyar bibliafordítások szófűzései is fel-feltűnnek az olvasónak. Oravecz egy teljes világ megteremtését modellálja, és vállalkozása többek között attól válik reflektálttá (és a Kulcsár-Szabó Zoltán által is jelzett elvárások szerint: „nyitottá”),⁷ hogy mítoszai tudatosan és vállaltan fiktitívek / apokrif jellegűek. A távol-keleti koan műfajának hangsúlyos szerepeltetése a kötetben például olyan eklektika jelenlétét mutatja, amely nem az autentikus rekonstrukció, hanem az analogikus gondolkodás lehetőségeit mozgósítja. Amikor Sziliomomo a Taiovához, a hopi istenséghez való „eljutás” mikéntjére kérdez rá, a következő választ kapja: „Látod ott azt a rezgő nyárfát? – kérdezte Pavati. / Igen, látom – felelte Sziliomomo. / Így jutsz el – mondta Pavati.” (130.) Ahogy a vers alcíme is jelzi, itt Gensa zen-mester egyik átírt tanítása bukkan fel. Az eredeti párbeszéd a zenhez való eljutásról szól. A kiinduló kérdés elhangzása után Gensa megkérdezi tanítványától, hogy hallja-e a patak csörgedezését. A tanítvány igenlően válaszol. Azon keresztül jutsz el a zenhez, mondja erre Gensa. Oravecz változata egy lépéssel közelebb áll a paradoxonhoz, a sűrítettséghez, a töredékességhez, mint az „eredeti”. Ezáltal provokatívabbá, nyitottabbá válik a szöveg, mert még inkább elrejtja a jelentésadás logikáját.

Hasonló „idegenség-tapasztalatot” eredményezhet *A gyógyító növények felfedezése* című vers is, amelyben a Medve-nemzetség legöregebb tagja a gyógyításhoz használandó növényt a következőképpen ismeri fel: „az ismeretlen növény tövénél borzlyuk ásít, / az ismeretlen növény fölötti ágon sasfészek sötétlik, / az ismeretlen növény levelén harmatcsöpp csillog, / az ismeretlen növény virágján lepke ül”. A jelentésadás folyamatát is fel-fedi a szöveg: „a borzlyuk azt jelenti: ásd ki, / a sasfészek azt jelenti: vidd haza, / a harmatcsöpp azt jelenti: főzd ki, / a lepke azt jelenti: a főzetet itasd meg Hopaqával”. (118.) Annak ellenére, hogy magába a jelentésadási folyamatba belelátunk, a motivációk követése problematikus. A jelentésadás hitelességét végső soron az eredmény, a jelölvasás funkcionalitása igazolja: Hopaqa meggyógyul a főzettől.

Itt tehát egy zárt értelmezési rendszerre látunk rá olvasóként, amelybe nincs mód belépniünk, viszont a rendszer felépítettsége azt jelzi, hogy ez a mítoszi jelértelmezés szükségyszerű velejárója: ez egy kinyilatkoztató beszédmód, ahol a kinyilatkoztatás indokai nem követhetők racionálisan: maga a követés felel meg ebben a kódban a megértésnek.

⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Oravecz Imre*, Kalligram, Pozsony, 1996. 109.

⁷ Kulcsár-Szabó Zoltán: i. m., 110–111. o.

Nyelv, műfaj, leírhatóság

A vizsgált művekben más-más tétjei, más-más árnyalatai tűnnek fel az indián-problematika hasznosításának. Oravecz Imre műfajt, nyelvet teremt, miközben hopikról beszél: nem az autentikusság a célja, hanem a mítoszhoz való hozzáférés, amelynek végső célja egyfajta önmegismerés, a megérkezés a „történelem-előtti-be”. Nyelve az ősköltészet, a rituális versek megoldásaira épül. András Sándort inkább foglalkoztatja regényében a „mitikus valós” problémája, ami által története a mitikus látásmód aktualizálhatóságára kérdez rá. A populáris irodalom mint műfaj (krimi), a populáris kultúra hősei (Sherlock Holmes, Frankenstein, Drakula, Dr. Dolittle, Nemo kapitány) ennek az aktualizációs kísérletnek az elemeiként foghatók fel a könyvben – a populáris kultúra jegyeit gyakran szokták értelmezni a mítoszi jelleg, a „hősigény” kielégítése felől. Andrásnál ezeknek az elemeknek a játékba hozatala természetesen metaszinten történik, éppen problematizálásuk a cél, nem a ráhagyatkozás ezek szokványos kódjára. A regény egy olyan szemléleti keretet hoz létre, amelyben nem a mítoszjelleg mint ismerősség a lényeges, hanem a mítoszjelleg mint *déjà vu*: ismerősség ez is, de nem pontosítható, nem körülhatárolható. Az Oravecz-kötetben is szemünk láttára jött létre a mítosz, itt az a különbség, hogy sokkal inkább heterogén a mítoszi világ: alkotóelemei a kultúra rendkívül sokféle rétegéből származnak és illesztődnek össze.

Jász Attila *XANTUSianája* az indiánkutató figura reflektált felépítésével hoz be új szint az indián-könyvek kontextusába. Míg számos korábbi könyv mediálatlannak láttatta az indián kultúrához, történetekhez való hozzáférést, Jász arról ad finom jelzéseket, hogy az általa Magyarországra közvetített indián-kép konstrukció: ekként és csakis ekként van létjogosultsága.

BIZÁNCI INTERNET

Honi adalék a rövid névtörténethez

Bizáncról szólván népszerű – és némelykor teljesen jogos – eljárás elősorolni a Nyugat bűneit; de hogy áll a dolog velünk, akik oly szívesen és könnyedén kiáltjuk ki magunkat Bizánc örökösének, vagy legalábbis egyes hagyományai folytatónak? Kezdjük, ahogy a Nyugat esetében is tettük, a nyelvvel és a nevekkal.

Mint mondtuk, a bizánciak Római Birodalomnak tekintették császárságukat – kizárólag annak, még csak nem is Keletrómai Birodalomnak –, magukat pedig gyakran nevezték rómaiaknak. Bizánci szövegek bizonyos szerb fordításaiban azonban egyszer csak elkezdik magukat roméknak, birodalmukat pedig Romé Császárságnak nevezni.

Természetesen a római megnevezés görögös változatáról van szó. Érthető az a törekvés, hogy a szerb nyelvben különbséget tegyünk a Római Császárság – a Krisztus utáni első évszázadokig fennálló hatalmas birodalom – és a bizánci császárság között. A baj csak az, hogy ez a fordítás pontatlan, hiszen azok számára, akik mondták és leírták, az eredeti szöveg szerzői számára ez a megkülönböztetés nem létezett. A ρωμαιοι görögül egyszerűen rómaiakat jelent; és ez a szó ugyanúgy jelöli és magában foglalja az idősebb Catót, mint Alexiosz Komnénoszt, az *Alexiáda* néven ismert mű hőst és szerzője, Anna Komnénéa apját; és a császárság utolsó napjaiban ugyanígy használja a szót XI. Konstantin is. Mellesleg szólva, a 'görög' szó is ismeretlen számukra; az a latinból származik, a rómaiak alkotják meg, és valójában, a Bizánc névhez hasonlóan, pejoratív csengésű. Amikor Pléthon a 15. században bejelenti a „görög” nemzeti érzés születését, természetesen hellénekről beszél. De itt sem árt az óvatosság: ez a szó a középkori Bizáncban maga is kétértelmű és ambivalens értéktartalmú.

Nem csak az a probléma, hogy egy görög és egy latin névszót, amelyek tökéletesen ugyanazt jelentik, különbözőképpen fordítanak szerbre. Egyfelől ez a megoldás elejét veszi annak, hogy az olvasó „összszavarodjon”, és pontosabbá teszi a dolgokat. Másfelől azonban ugyanilyen joggal mondhatjuk, hogy ha az olvasó összszavarását igyekszünk elkerülni, attól a dolgok többnyire pontatlanabbak lesznek. Igaz, az össze nem zavart olvasó könnyebben mozog a számára felkínált térben, ez a könnyűség azonban nem lehet cél, ha csak részben is a tudatlanság elnézését jelenti. Az összszavart olvasó töprengeni kezd; figyelmeztető jelzést kapott: a világ nem mindig olyan, amilyennek látjuk, amilyennek tekintjük. Az ilyen fordítói megoldás – amelyik, ha már itt tartunk, nem létezik olyan nyelvekben, mint az angol és a francia, ahol a rómaiak rómaiak maradnak; és a törökök is így nevezték őket – elhomályosítja, sőt a kevésbé jártas olvasó szeme elől teljességgel elrejtí a császárság kontinuitásának eszméjét, ami az egyik legfontosabb politikai eszme volt Bizáncban.

A másik probléma a Város nevével kapcsolatos. Az eredeti név Konstantin városát jelenti, és azok közé a mesterségesen alkotott szavak közé tartozik, amelyekkel a római császárság idején az újonnan alapított városokat jelölték, például a Hadrianus alapította Adrianopoliszt. A szlávok Carigradnak nevezték a várost. Egy bizánci – vagy római – számára ez csak az egyik barbár megnevezés volt arra, amit ők Városnak, a városok császárnőjének neveztek; és szépen kifejezte a barbárok – szlávok vagy szkíták, egyre megy – egyik

lényeges tulajdonságát: hogy nem tudnak görögül, hanem furcsa hangokat adnak ki, éppen ezért is nevezik őket barbároknak, és nem sok érzékük van a történelemhez, mert csak a mostani, múlt pillanatot látják – azt a tényt, hogy a város a Császár (cár) székhelye, de azt nem, hogy azért jött létre. És hogy az is marad, amíg csak létezik, amíg csak fennáll az ekumené (világegyetem), tenné hozzá feltétlenül elképzelt hajdani kommentátorunk.

De félre a tréfát, a helynevek átalakulása nem ismeretlen jelenség, és nem csupán nálunk. A Wien nevű várost a magyarok Bécsnek hívták, és ezt a nevet a déli szlávok is átvették. Anna Komnénéa *nemiceket* emleget, egy barbár törzset, amely régóta katonászkodik már a császárság szolgálatában, és az angol fordító hozzáfűzi, hogy máig ezt a nevet használják a szláv országokban. Ezt a törzset egyébként a 10. századi arab útleíró, Masz'údí is említi Namjín néven, és a szlávok közé sorolja őket. Ez egyébként csapás a népszerű etimológiára – mely, mint a népszerű etimológiák oly gyakran, téves –, miszerint a 'nemci' kifejezés a 'barbár' szóhoz hasonlóan keletkezett: 'nemci'-nek azokat nevezték, akik némák voltak, azaz nem beszéltek szlávul. Ellenben máig sok szláv helynevet találunk Görögországban, különösen a Peloponnészoszon, még ha néha szinte felismerhetetlen alakban is.

Nem az a baj, hogy szóban vagy írásban így vagy úgy használnak egy nevet. A probléma akkor kezdődik, amikor ez „tudományos könyvekben” történik, és itt egészen mulatságos megoldások lehetségesek. Így azt olvashatjuk egy könyvben, hogy II. (Hódító) Mehmed „nagy számú görögöt telepített az ország különböző részeiből az elnéptelenedett Carigradba, amelynek nevét akkoriban Isztambulra változtatták”.¹

A nagy Homérosz is elszunyóvál néha – tesszük hozzá a görög és bizánci tradíció szellemében, egy nagy tudós, Dimitrij Obolensky e tévedése láttán –, hiszen, mint láttuk, II. (Hódító) Mehmed, legalábbis hivatalosan, nem változtatta meg a város nevét. De különösen nem változtathatta meg a *Carigrad* nevet, ahogyan a várost a szerb fordító nevezi itt; Hódító Mehmed számára a város neve Konsztantinopolisz volt és maradt. Az arabok a sztereotíp *eisz tén polin* – vagyis „a városban” – fordulat hallatán azt hitték, hogy ez a város neve, és ezért *Istínpolinnak* nevezték, ami a török nyelvben aztán Isztambullá változott: a török uralkodók, mondja Nicolae Iorga, nem tudtak igazi nevet találni ennek a városnak.² A török posta csak 1930-ban kezd el 'Istanbul' feliratú bélyegeket nyomtatni. Ám ezzel nem a Carigrad nevet változtatták meg, hiszen ez a név a törökök, és különösen a görögök számára soha nem létezett. És a szerbek számára? A kérdés talán mehökkentő, de lapozzák csak át Karadžić népköltészeti gyűjteményeit: igaz, hogy ő a lábjegyzetekben használja a Carigrad nevet, de a népi énekesek szinte kizárólag Sztambulról énekelnek. Karadžić, sok más népihez hasonlóan, gyakran jobban tudja a népnél, hogy mi a népi; a *Sztambul* mint turcizmus nyilván nem bizonyult eléggé népinek a népi énekekben.

Másfelől középkori íróink Szent Szávától kezdve a „Konstantin városa” kifejezést használják – *amikor pedig hallá az istenfélő Mánuel császár Konstantin városában*, írja Szent Száva.³ Időnként megjelenik a császár városa („Carev grad”) alak is – de nem volna-e kisse nevetséges a fenti mondat így: a császár a császár városában? Carigrad a későbbi szerzőknél, például Venclovićnál jelenik meg, csak hogy amikor Carigrad alapításáról beszél, neki is eszébe jut a neve – *és saját nevééről nevezé Konstantinápolynak*. De nála van ez is: *a római császárok nagy szilajsággal hintón vitetvén magokat érkezének a római Kapitóleumra*.⁴ Ami rokonszenvesen hangzik, de aligha tekinthetjük példaszerűnek.

¹ Dimitrij Obolensky: *Vizantijski komonvelt*, Ksenija Todorović (ford.), Prosveta, Belgrád, 1996.

² Nicolae Iorga: *Byzantium after Byzantium*, The Center for Romanian Studies, 2000.

³ *Stare srpske biografije*, SKZ, 1924. Milivoje Bašić (ford.).

⁴ Gavril Stefanović Venclović: *Crni bivo u srcu*, Milorad Pavić (vál. és ford.), Prosveta, Belgrád, 1966.

A Karadžić-paradigma abszolút győzelme a 19. század közepén oda vezetett, hogy bizonyos nyelvi megoldások szentté és sérthetetlené váltak, még olyankor is, amikor Bizáncról, s egyúttal Szent Száváról vagy Domentijanról volt szó – az unalmas, zavaros Domentijanról, ahogyan e paradigma hívei teológiailag valószínűleg legmélyebb középkori írónkat jellemezték.⁵ Így aztán a legkiválóbb bizantológusok is a Carigrad nevet használják, és Ostrogorski szerb kiadásaiban is ezzel találkozunk.

Amikor egy XI. Konstantin haláláról szóló görög énekben az így kiált fel: „mindenható Urunk, ki a világot teremtetted, könyörülj népeden, könyörülj Konstantin városán!”, akkor az utolsó Konstantin drámai függőlegest húz, mely saját tragikus korából a Város alapításának nagyszerű idejébe ereszkedik alá, évszázadokat fog át, összeköti őt Nagy Konstantinnal, és szerencsétlen kortársait mindazokkal, akik több mint egy évezreddel korábban részt vettek a Város alapításának rítusaiban, majd évszázadokig éltek benne. De amikor ez a szerb fordításban így hangzik: „Könyörülj Carigradon”,⁶ akkor ez a függőleges hirtelen megszakad, és a halhatatlanságra méltó herceg, ahogyan egyik nyugati kortársa nevezte, teljesen magára marad, még a múltjától is megfosztják.

A nyelvben sok minden van...

...nagyon jól tudták ezt a bizánciak. Apjának a normannokkal vívott háborúiról szólva Anna Komnénéa elmeséli, hogy Gaita, Robert Guiscard normann vezér felesége a menekülőkhöz fordul – és Komnénéa itt Homérosz egy sorát idézi –, majd nyomban hozzáteszi, hogy Gaita természetesen nem pontosan ezekkel a szavakkal fordult megfutamodó honfitársaihoz, hanem valami nagyon hasonlóval a saját nyelvén.

Homéroszi szavakkal, Anna Komnénéa ezt jól tudja, csak görögül lehet szólni valakihez; de valami hasonló mondható más nyelven is. Többé vagy kevésbé – ez itt a probléma.

Érdemes megemlíteni még egy részletet. A különböző nyelvű szövegekben – és ez alól a szerb sem kivétel – az *Haghia Sophiá*nak nevezett templomot Szent Szófiának írják, mint ahogy például Szent Péter templomról beszélnek. Pedig a Sofia itt nem egy szent neve; a Szent Bölcsesség templomáról van szó.

Beszélhetünk-e ebben az esetben több évszázados ideológiai cenzúráról? Néhány kutató úgy véli, Konstantin azért választotta ezt a nevet, hogy minél kevésbé sértse továbbra is nagyszámú pogány kortársa fülét. A későbbi keresztények számára azonban ez a név majdhogynem eretnekségnek hat; Sofia, mint Isteni Bölcsesség, a gnosztikus evangéliumok lényeges motívuma.

A dekadencia mítosza

A „dekadencia” fogalma azok közé az ideológémák közé tartozik, amelyek általában többet árulnak el azokról, akik használják őket, mint azokról, akikre vonatkoznak, és az ilyen, mindenekelőtt ideologikus minősítések teljes megértéséhez mindig fontosabb a kijelentés szerzőjének alapos tanulmányozása, mint a szóban forgó tárgyé. Emiatt a „bizánci dekadenciáról” vagy Bizáncról mint dekadens kultúráról szóló beszéd nem csak Bizáncot, hanem a vele foglalkozókat is érinti.

⁵ E vélemény példaként lásd Vladimir Ćorović előszavát, *Szent Száva és Szent Simeon élete*, SKZ, 1938.

⁶ Donald Nicol, *Besmrtni car*, Ivan Panić és Veljko Rakonjac (ford.), Clio, Belgrád, 1997. E megjegyzések nem a fordítók ellen irányulnak, ők egyszerűen a korparancsnak engedelmességek.

A bizánci kultúra dekadenciájáról szóló tézist egyes modern szerzők Edward Gibbonnak (1737–1794), *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története*⁷ című mű szerzőjének tulajdonítják. Függetlenül attól, hogy Gibbont tekinthetjük-e a tézis eredeti szerzőjének, tény, hogy ő volt egyik legbefolyásosabb korai szószólója. És befolyása hosszan tartó és erős volt. Ezt írja egy angol tudós a 20. század hatvanas éveinek közepén:

Ha egy angol iskolás ötven évvel ezelőtt bizánci dolgokért rajong, azonnal megrótták volna. Athén aranykora, a Krisztus előtti ötödik század számított a legkiválóbb tanulmányi területnek, és Róma története Hadrianus uralkodásáig számított tiszteletreméltónak; ez után (vagy nem ezt mondta Gibbon?) következik a hanyatlás és bukás kora. Szegény bizánciak csak a dekadens görögök halvány visszfényei voltak; művészetük sztereotip, ihletelen és mesterkéltséges; az uralkodás formája statikus és passzív, irodalmuk elhanyagolható. A „byzantinus est, non legitur” volt a bevett szabály.⁸

Am ugyanakkora tévedés volna azonosítani Gibbon és Joseph de Maistre viszonyát Bizánchoz. Terjedelmes művének vége felé Gibbon közli az olvasóval, hogy „a barbárság és a vallás diadalát” írta le, és ideológiai álláspontja itt tökéletesen világos; ha valaki legalább egy válogatást elolvasson művéből, látni fogja, hogy ez a megjegyzése korántsem esetleges, hanem programszerű. Nem sok rokonszenvet táplál a kereszténység egésze iránt, és nem véletlen, hogy a mű első kötetének megjelenését a nagy siker mellett meglehetősen botrány kísérte.

Gibbon ifjúkorában egy időre katolikus lett, és csak a család nyomására tért vissza az anglikánizmushoz, később azonban Voltaire tanítványául szegődött; lényegében negatív véleménye a kereszténységről, és az antikvitás – különösen az 5. századi Athén – magasztalása és idealizálása tipikus felvilágosítói álláspont a 18. század végén. A dolgok illetően értékelése mellett Bizánc, mely mindig büszkén hangsúlyozta keresztény-római jellegét az antikvitás pogány-római korszakával szemben, természetesen csak a rövidebbet húzhatta, különösen ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Konsztantinopoliszt éppen az a császár alapította, akinek köszönhetően a kereszténység politikai győzelmet aratott, az a császár, akit a kereszténység – mindannak dacára, ami elmondható róla – szentté nyilvánított. Egyébként Bizánc történelmét Voltaire is „próféciák és csodák értéktelen halmazának” nevezte. Gibbonnak mégis a javára kell írunk annyit, hogy a bizánci történelmet a római császárság organikus részének avagy befejezésének tekintette. És ez az egyetlen, amiben ő és a bizánciak egyetértének.

Gibbon enyhén szólva tartózkodó viszonyát Bizánchoz egyesek azzal is magyarázzák, hogy nem ismerte a görög forrásokat, a döntő szerepet azonban minden bizonnyal a fentebb említett felvilágosítói alapállás játszotta – jóllehet a bizánci kultúra természetének jobb ismerete talán enyhítette volna végkövetkeztetése szigorát.

Másfelől az ember hajlamos arra gondolni, hogy Bizánccal Gibbon alighanem nyíltabban és gátlástalanabban írhatott. Negatívan nyilatkozni a kereszténységről általában, vagy negatívan nyilatkozni a kereszténységről Bizánccban – tehát a bizánci kereszténységről – más-más következményekkel járhatott, és aki, mint Gibbon, nem hajlamos a provokáció kedvéért provokálni, visszafogottabb lehetett az egyik, és sokkal nyíltabb a másik esetben. Akárhogy is volt, az az álláspont, hogy Bizánc egész történelme valójában csak a Római Birodalom hanyatlásának része, Gibbon alapvető meggyőződéséből

⁷ *The Decline and Fall of the Roman Empire*, a mű 1776. és 1788. között jelent meg. Szerbül 1996-ban látott napvilágot Gordana Vučičević fordításában egy válogatás, mely a körülményeket – megjelenése idejét és azt, hogy Gibbon első terjedelmesebb fordításáról volt szó – figyelembe véve egészen tisztességes munka.

⁸ E. R. A. Sewter előszava, in: Michael Psellus: *Fourteen Byzantine Rulers. The Chronographia of Michael Psellus*, Penguin Books, 1966.

következett. Bizánc így aztán a dekadencia szinonimájává és szimbólumává vált; Julien Benda 1945-ben a francia történelem egy szakaszát jellemezve a *France byzantine* kifejezést fogja használni.

Gibbon aligha rokonszenvezett volna a hangsúlyozottan katolikus gondolkodó, Joseph de Maistre művével és gondolkodásával, a bizánci történelemtől adott értelmezése mégis teljességgel beleillik abba a már korábban megalkotott történelmi sémába, amelyet annak idején a pápák alakítottak ki a transláció teóriájával, és amelyet De Maistre következetesen képviselt. Minthogy elsősorban a pápa iránti engedetlenségben tértek el az igaz hittől, a katolikus egyház, legalábbis hivatalosan, nem eretnekségnek tekintette a pravoszláviát, ahogy azt a lutheránus egyházzal tette, hanem szakadárságnak, jöllehet szigorúan véve a szkhizmát is lehet eretnekségnek tekinteni – a görögök, mint láttuk, elveszítették jogukat a császárságra. Gibbon és a felvilágosítók számára ez, úgy, ahogy van, merő értelmetlenség, hiszen a császársághoz való jog és annak elvesztése egy másik, a 18. század racionalista politikaelméletével össze nem egyeztethető ideológiai rendszerbe tartozik, különösen ha még azt is hozzáteszük, hogy ezt a jogot Isten vette vissza. Paradox módon náluk mégis Bizánc leértékelésének tradíciója folytatódik, még ha a teológiai értékrend helyére egy új, racionális értékrend kerül is, amely szerint a bizánci kultúrát valóságos babonákon alapuló halott kultúrának látják. Pedig Franciaországban XIII. és XIV. Lajos idején megnőtt az érdeklődés Bizánc iránt, és a Louvre nyomdája meg is kezdte a legfontosabb bizánci történések műveinek kiadását. A felvilágosodás, ez a nagy szellemi áramlat, mely sok mindenben meghatározta a modern gondolkodás megszületését, mindezt keresztülhúzta, paradox módon a római pápák keményvonalas tradíciójának szellemében.

Az egész hozzáállásnak van még egy paradox vonása. Konsztantinopoliszt 324-ben alapították, és II. Mehmed 1453-ban foglalta el. Ha a szimbolikus dátumokhoz tartjuk magunkat, azt mondhatjuk, hogy a bizánci császárság több mint ezer évig fennállt – bizánci millennium, mondaná Hans Georg Beck. Ha ez a bukás és dekadencia korszaka, akkor mindenesetre vitán felül a leghosszabb ilyen korszak az emberiség történelmében.

Igaz, Beck is elfogadja, ha feltételesen is, a dekadencia fogalmát. Vladimir Čorović pedig azt írja Dušan cárról, hogy „a korhadt Bizánc romjain egy lendületes, alkotóerőben bővelkedő fiatal nemzet erős birodalmát akarta felépíteni”. Egy meghatározott ideológiai képletet kitöltve – kiforadt civilizációk és fiatal nemzetek – Čorović egyáltalán nem érzi saját mondata ironiáját; hiszen alig negyed századdal Dušan cárrá koronázása után, 1371-ben a Marica melletti ütközet szertefoszlatta a szerb birodalmi álmot, és a középkori szerb állam végének kezdetét jelzi. A korhadt Bizánc és a fiatal Szerbia ugyanakkor, ugyanazzal az ellenféllel szemben fog elbukni – csak születésük dátuma különböző. Az ezt megelőző ezredév nagy részében pedig Bizánc – mely minden más államnál inkább rászolgált a „kereszténység védőbástyája” címre – megghiúsított minden betörést Kisásziából Európába. És amikor Bizánc mindenki – köztük részben a bizánciak – közös erőfeszítéseinek eredményeként végül összeomlik, nem lesz, aki átvegye ezt a szerepet; a szerbek, a bolgárok, a magyarok egyaránt elégtelennek bizonyulnak, és a törököket kétszer is csak Bécs falai alatt állítják meg.

A számunkra ismert történelemben ezer év iszonyúan hosszú idő – bár ennek rendszert nem vagyunk tudatában. Amit ma írás alatt értünk, annak kezdetei nagyjából Krisztus előtt 3200-ra mennek vissza, tehát némi jóindulattal azt mondhatjuk, hogy az emberiség írásos kultúrája valamivel több mint 5000 éves. A bizánci dekadencia korszaka ennek történetesen az egy ötödét teszi ki. Hasonló arányok adódnak a római történelemben: Róma mitikus alapításának dátuma Krisztus előtt 753. – ekkor lett király Romulus –, a másik Romulust pedig 476-ban mondatták le; vagyis a nyugati Róma történelme, a kezdeti királysággal, a köztársasággal és a császársággal, az összes felemelkedéssel, hanyat-

lással és dekadenciával együtt a szimbolikus dátumok e játékában 1229 évig tart, alig valamivel tovább, mint az úgynevezett bizánci dekadencia.

Folytassuk a játékot. Nagyjából ezer évvel ezelőtt kezdődött el Bizánc történelmének egyik legsikeresebb korszaka, lényegében az utolsó korszak, amelyben európai, de keleti nagyhatalom volt – hat-hét évszázada állt fenn akkor. 976-ban II. Vaszil került hatalomra – igaz, elődje az egyik letehetségesebb bizánci császár, Tzimiszkész János volt, aki rövid ideig, 969-től 976-ig uralkodott –, akire a történelem „Bolgárölő” (Bulgaroktönosz) néven fog emlékezni. Ő törte le Bizánc évszázadok óta legerősebb ellenfeleit a Balkánon, a bolgárokat, ez az a híres nagy győzelem Samuil bolgár cár felett 1014-ben, amelyben – legalábbis így szól a történet – vagy tizenötezer bolgár harcos esett fogságba, akiket Vaszil megvakított, minden századiknak hagyva meg csupán a fél szemét, hogy legyen, aki hazavezeti a kisérteties menetet. Látván hadseregét ilyen állapotban visszatérni, Samuil cár szívszélhűdést kapott és két napra rá meghalt; a Balkán feletti uralom kérdése, legalábbis egy időre, megoldódott.

Amikor Bolgárölő Vaszil 1025-ben meghal, a bizánci uralmat egyetlen balkáni nemzet sem vonja többé kétségbe, a horvátokat is beleértve; a határ a Duna mentén a Fekete tengerig ér – a határ túloldalán egy olyan nép él, amelyiknek a neve ma már keveset mond számunkra: a besenyők, egy a sok nemzetiség közül, amelyek felbukkantak és eltűntek a történelemben, annak kézzelfogható bizonyítékaként, hogy a nemzetek, akár csak az emberek, halandók – Keleten pedig Bizánc egész Kisázsia a Tigris és az Eufrátesz forrásvidékéig. Az itáliai csizma teteje ugyancsak bizánci tulajdon, Bari és Brindisi birtokában Bizánc ellenőrzi az Otrantói-szorost. Birtoka kiterjed a Krím egy részére, és megkísérli elfoglalni Szicíliát is. Szicília ebben a korban, akár csak Málta, arab sziget, ahol a próféta hitét vallják. Nem sokáig, mert hamarosan megérkeznek északról a vikingek utódai. A normannok, mert most így hívják őket, tengerészekből könnyedén vedlenek át félelmetes lovasokká, és elragadják Dél-Itáliát Bizánctól, Szicíliát és Máltát pedig az araboktól – a máltai nyelv máig őrzi az arab múlt nyomát.

De mindez még a jövő. Úgy ezer esztendővel ezelőtt ezek még iszlám szigetek – szemben az egész mai Törökországgal, amely a bizánciak birtokában erős keresztény térség, ám ugyanakkor számos eretnecség forrása, ami miatt a bizánci császárok egyszer csak áttelepítik a népeket, és a Balkán-félszigetre olyanok kerülnek, akiket a bizánci források „paulikiánusoknak” neveznek. A manicheusokról van szó, egy etnikailag homályos eredetű, nagyon harcias népcsoportról. Bizánc csökkenteni akarja az eretnekek számát a meglehetősen eretnek Kisázsiaiában, és egyidejűleg jó harcosokat biztosítani magának a Balkánon az említett besenyők, bolgárok és szlávok ellen. Utóbb kiderül majd, hogy ez nem volt a legszerencsésebb húzás.

Az időutazót tehát, aki ezer esztendővel ezelőtt kikászálódott az időgépből, a barbárokrol, a görög nyelvről és a helynevekről folytatott bevezető eszmecsere után – a többnyire erdővel borított Európában utazgatva – különféle meglepetések fogják érni. Fölfedezi a keresztény Törökországot és az iszlám Szicíliát, sőt a nagyjából iszlám Spanyolországot; a Bizánc és a Szent Római Birodalom között felosztott Itáliát. Ha keresztény, különösebb lelkifurdalás nélkül találkozhat Rómában a pápával – az egyház, legalábbis formálisan, továbbra is egységes, és az istentiszteleteken Konsztantinopolisban és Rómában – még egy ideig – egyaránt megemlíti a római pápát és a római császárt; semmiképpen sem a bizáncit, mert olyan hivatalosan nem létezik. A törökök még néhány évtizedig távol vannak Európától, habár már kezdik fenyegetni Bizánc kisázsiai határait; Mantzikert, ahol majd a betörés útját megnyitó döntő ütközet zajlik 1071-ben, Örményországban van.

Ennyire másféle, idegen világ volt ezer évvel ezelőtt; Bizánc ennyi ideig állt fenn. Mondhatjuk persze, hogy az utolsó két évszázadban „felgyorsult a történelem”, és a világ ezalatt

többet változott, mint a megelőző ezer évben. Ez is igaz. Ám ha eltekintünk a technológiai forradalomtól, még mindig ott van, hogy az ezer évvel ezelőtti világ nem ismeri sem a török hódítást, sem a drámai egyházszakadást, nem is szólva Lutherről és a protestánsokról; Nyugaton épphogy csak hallottak Platónról, Párizs pedig kisváros, ahol még neki sem kezdtek a Notre Dame alapozásának. Ha eltekintünk Rómától – mely továbbra is csupán árnyéka dicső múltjának –, az egyetlen igazi város, ahol templomok harangja szól, a Keleti Róma, Konsztantinopolisz. Igaz, csak újabban; a harangok a 9. század közepén érkeztek Bizánca Velencéből, II. Orso velencei dózse küldte őket, és lassan használni kezdték őket a templomokban. Szólni fognak a harangok Athósz hegyén⁹ is, egészen 1491-ig, amikor a törökök minden harangot elvisznek, bár úgy tűnik, alig néhány évtizeddel később visszaadják őket.

Ezer év tehát nem csupán az egyén számára iszonyúan hosszú idő, hanem az emberi kultúrák, az általunk ismert világ fejlődésében sem kevés; és ennyi ideig állt fenn Bizánc. A világ, amelyben fennállt, a legkevésbé sem volt mozdulatlan és változatlan; és ő maga sem volt az. Yeats víziója Bizánccról,¹⁰ mely a mesterséges fák és madarak képével kezdődik, hogy aztán egy mindennel szembenálló világ képét idézze fel, ahol

*buja zsongásba hullva megvetik
az időtlen szellem remekeit,*

bármennyire vonzó és emlékezetes költői értelemben, nem egészen helytálló. Bizánc fennállása folyamán változott és változékony volt; nem mintha vágyott volna erre, inkább akarata ellenére, de vajon ellenállása a változásokkal szemben nagyobb volt-e annál, amit a Nyugat tanúsított ugyanebben az időben? Néha hajlamosak vagyunk a saját korunk alapján ítélni; a változás és újdonság fogalma sokkal később tesz szert pozitív jelentésre, nagyjából Vicóval és Baconnal, de akkor is sok mentegetőzés kíséretében. A nevezetes mondás, mely szerint óriások vállaira felkapaszkodott törpék vagyunk, annak a rossz lelkiismeretéről árulkodik, akinek meggyőződése, hogy az újabb idők – mégiscsak – jobbak a régiéknél; ez az értékrend majd csak a felvilágosodással válik elfogadottá. A mondatot Chartres-i Bernátnak tulajdonítják, és, bár egyesek szerint szarkasztikus éllel, Isaac Newton fogja megismételni; egy Richard Hooknak írott levélben olvasható, aki állítólag alacsony termetű volt.

A császárság translációs teóriája, mint láttuk, elárulja, mennyi erőfeszítésbe kerül egy változás igazolása. Mondhatjuk persze, hogy egy ilyen teória csak a nyugati típusú gondolkodásban lehetséges; ám ne feledjük, hogy a patriarkátusok – és különösen a konsztantinopoliszi patriarkátus – hierarchikus helyéről folyó vitában felcserélődtek a szerepek: ebben az esetben a pápák képviselik egy megszilárdult rend változhatatlanságának álláspontját, szemben a bizánci pátriárkával, aki újítással áll elő.

Bizánc a római pogány császárság intézményeivel és szokásaival kezdte fennállását – krisztianizációja valójában épp csak elkezdődött. Államszervezetének és Justinianus kódexének alapját az alkotta, amit „római jognak” nevezünk; a római jog fog tovább élni a bizánci császárság néhány új törvénykönyvében – Justinianus kódexe nem csupán azért vált használhatatlanná, mert néhány évszázad alatt minden törvény elavul, hanem mert latinul íródott, és szó szerint érthetlenné vált –, és hat mindazokra a nemzetekre, amelyek Bizánc politikai és kulturális hatókörébe kerülnek; így fogja befolyásolni Bizáncon keresztül a római jog azt a jogi kódexet, amelyre a szerbek joggal büszkék: Dušan cár törvénykönyvét. Az

⁹ Az Athósz-hegy kolostoregyüttese a 9. századtól a pravoszláv világ egyik legfontosabb szellemi központjának számított. (A ford.)

¹⁰ *Hajózás Byzantiumba* (Jékely Zoltán fordítása), amelyhez egy interjúban magyarázatokat is fűzött.

eszme, mely szerint a törvény mindenki felett áll, és bár az uralkodó, a cár hozza a törvényeket, azok őt magát is korlátozzák, mélységesen bizánci – vagyis római.

A történészek túlnyomó többsége elfogadja a bizánci történelem hármass felosztását. Cyril Mango *Byzantium, the Empire of the New Rome* című könyve bevezetőjében azt írja, szokás Bizánc történelmét három – korai, középső és késői – korszakra osztani, majd megemlíti, hogy az efféle meghatározás önkényesnek tűnhet, de jó okai vannak. Természetesen a felosztás minden részletét és jellegzetességét lehet vitatni, tény azonban, hogy a történészek túlnyomó többsége egyetért azzal, hogy Bizánc fejlődésének három korszaka van, még akkor is, ha – mint John Julius Norwich teszi a széles közönség számára írt, de kivételesen hasznos *History of Bizant* című háromkötetes művében – egyszerűen csak „korai évszázadok”-ról, „tetőpont”-ról, „hanyatlás és bukás”-ról beszél.¹¹

Mind Mango, mind e felosztás többi híve akaratlanul egy olyan gondolkodási sémát fedez fel, amelyből mindennek és bárminek a hármass felosztása következik – ha Bizánc történelméről van szó, Ostrogorski nem túlságosan hajlik rá –, és amelyet sok gondolkodónál megtalálhatunk. Hegel csak a legnevezetesebb példa, ám semmiképpen sem az egyetlen vagy a legelső. Elmélkedhetünk az ilyen „triadikus” gondolkodásmód okairól és alapjairól, és semmiképpen sem kielégítő a józan ész azon magyarázata, hogy minden, ami él, születik, fejlődik és meghal. Ám akárhogy tagolták is a bizánci történelmet, a tény az, hogy „statikussága” csupán látszólagos, és nem több, mint első benyomás; nagyon is dinamikus és cseppet sem egyszerű történelem ez.

Dél-Európát és Kisáziát – kezdetben még ennél is nagyobb területet – elfoglalva egy végsőleg békétlen korban, amikor ebben a térségben különféle „barbár” népek vándorolnak, Bizánc útjában van mindenkinek, akár Európából, akár Ázsiából érkeznek: araboknak és perzsáknak, török törzseknek, oroszoknak – akik nem azonosítandók teljesen a mai oroszokkal, mert ekkor még több mint jelentős a viking, „varég” összetevő – szlávoknak, bolgároknak – az utóbbiak alatt is csak egy későbbi korszakban érthetünk szlávokat –, különféle eltűnt népeknek, mint az avarok, az említett besenyők, a kunok; a szármataknak, akikről egyes archeológusok és történészek ma azt tartják, hogy szláv törzsek uralkodtak, a mai lengyeleken, de a szerbeken és horvátokon is, akiket az elmélet szerint ők neveztek így és telepítettek le a Balkánon. Később pedig a normannoknak és mindazoknak a nyugatiaknak, akik a bizánci történészeknél különféle nevek alatt, mint frankok és kelták, vagy összefoglalóan mint latinok szerepeltek, aztán a magyaroknak.

A mindenség négy sarkából támad birodalmadra, császárság, négy fenevad, akiket Dániel látott. A perzsa hiúz képében, az italus mint oroszlán, a tribulus mint barlangi medve, a szkíta törzsek pedig a sokfejű negyedik fenevadhoz hasonlatosak.

Hozzájárulásunk a császárság bukásához

Tehát: őseink, ez esetben a tribulusok, harcoltak Bizánc ellen, amikor csak tudtak és ahogy csak tudtak. A megbékélésre később került sor, mégpedig ideológiai alapon: közvetlenül a bizánci császárság, és egyúttal a szerb állam bukása után kezdett túlsúlyba jutni a pravoszláv

¹¹ Vagyis a három kötet: *The Early Centuries, The Apogee, The Decline and Fall*. Norwich nem hivatásos bizantológus vagy történész – ezt ő maga is hangsúlyozza –, egy időben a belgrádi brit nagykövetségen dolgozott, a szerzőt ismertető jegyzet különösen hangsúlyozza Lord Norwich részvételét a kulturális emlékek, főként Velence megőrzését szolgáló különféle alapítványokban. Mindenesetre egy nagyszerűen megírt háromkötetes bizánci történelemről van szó, csak sajnálhatjuk, hogy nem jelent meg szerbül; a bizánci történelem szakértőinek talán felesleges, de a többi olvasó – vagyis az olvasók óriási többsége – nagy haszonnal forgathatná.

hitben megalapozott vallási szolidaritás. A történelem azonban nemigen tud szerb–bizánci együttműködésről, kivéve a szerb vazallus csapatok működését, vagy a szerbek részvételét a bizánci polgárháborúkban, mint Dušan idejében. Igaz, hogy kényszerítették őket, mégis szimbolikus, hogy Đurđe Branković csapatai részt vettek Konsztantinopolisz ostromában és elfoglalásában 1453 májusában; török felügyelettel Novo Brdo bányászai ástak alagutat a Blakhernai¹² alá, hogy lerombolják a városfalat, a Város védői pedig május 11-én vízzel és füsttel fojtották meg őket; a föld alatt kézitusája is folyt.

1189 májusában Barbarossa Frigyes elindítja a harmadik kereszties háborút, és a Balkánon Stefan Nemanja törzsfő fogadja. Ez a találkozás később elszabadítja a szerb történetírók és írók fantáziáját; tény azonban, hogy a törzsfő leghőbb vágya a német császárt rávenni arra, hogy útját kissé megváltoztatva és lerövidítve forduljon Bizánc felé. Nemanja szándéka teljesen világos; Barbarossa előbb vagy utóbb hazatér országába, Itáliába vagy Németországba, és messze lesz: így egy erős és közeli hatalom egy másik erős, de távoli hatalomra cserélődik, és kevesebb akadály áll a raškai törzsfő uralkodói ambíciói útjában.

Amilyen kellemetlen volt a bizánciaknak, annyira jól jött Barbarossa érkezése a déli szlávoknak. A Bizánc és a német császár közti elkerülhetetlen feszültség csak használhatott a déli szláv államoknak. A szerbek nem támaszkodhattak többé Magyarországra, mert a magyarok kiegyeztek Bizánccal. Nemanja most a hatalmas német császár támogatását kereste, és ugyanezt tették a bolgárok is. Nemanja, Stracimir bátyja kíséretében, Nišben várta nagy tiszteletadással Barbarossa Frigyest. A német császár tanácskozott a szerb törzsfővel ugyanúgy, mint a bolgár követekkel. A szerbek és a bolgárok vazallusi esküt és szövetséget ajánlottak fel neki Bizánc ellen.¹³

Az események hasonló alakulásától tartott az akkori bizánci császár, Angelosz Izsák is, és ez a félelem – mint majd kiderül, cseppet sem alaptalanul – már az első kereszties háború óta létezik, részletesen és világosan beszél róla Anna Komnénéa *Alexiádjában*. Barbarossa azonban hű marad esküjéhez, mely Jeruzsálem felszabadítására kötelezi, és a bizánciakkal támadt minden nézeteltérés ellenére egy pillanatra sem szándékozik elállni tőle. Átkel Ázsiába, és 1190 májusában Ikoniumnál megveri a szeldzsuk sereget, de hamarosan belefut a folyóba.

Barbarossát, minden fogyatékosságával és erényével együtt, a nyugat-európai lovag igazi megtestesülésének tekinthetjük. Komnénéa csodálja bátorságát és harci erényeit, ugyanakkor kétségbe ejti és elborzasztja szenvedélyes vonzalma a harchoz, a vérontáshoz, mely nem csupán mások figyelembe vételét, de a körültekintést is lehetetlenné teszi.

Enrico Dandolo velencei dózse később sikeresebben beszél rá a kereszties hadakat, hogy Jeruzsálem helyett Konsztantinopolisz ellen vonuljanak. Ez a negyedik kereszties háború, és a keresztiesek 1204-ben elfoglalják a Várost. Dandolo később új vőt is kap: lányát elveszi István, a szerbek első cárja.

A szerencse forgandóságáról, avagy két kép a császári kincstárról

Mikhaél Pszellosz *Khronographia* című műve szerint II. (Bolgárölő) Vaszil (976–1025) uralkodásának idején a császári kincstár úgy tele volt, hogy egy spirális folyosót kellett kiásni alatta, „egyiptomi módra”, mondja Pszellosz, és a császár ott tartotta kincseinek java részét.

Alig néhány évtizeddel később, meséli Anna Komnénéa, apja uralkodásának kezdetén a császári kincstár olyan üres volt, hogy egyáltalán nem is zárták be; akárki bemehetett, mert nem volt mit elvinni belőle.

¹² Blakhernai: városnegyed és domb Bizáncban; az ott lévő palotát is így nevezték, amely az utolsó korszakban a császárok lakhelye volt. (A ford.)

¹³ Georgije Ostrogorski: *Istorija Vizantije*, SKZ, 1959; Prosveta, 1996.

És mégis, az elszegényedett Város is alkalmat adott a történelem egyik legnagyobb fosztogatására. Konsztantinopolisz 1204-es elfoglalása, „az emberiség elleni legnagyobb gonosztett”, ahogy Runciman nevezte, olyan öldökléssel, fosztogatással és erőszakkal járt, amelyet a Város majd 1453 májusában sem tapasztal. Ez utóbbi eseményt leírva Gibbon csípősen megjegyzi, hogy a török hódítók csak „a latin hódítók istenkáromló példáját követték... a fanatikus török a bálványimádó emlékműveket részesítette ugyanolyan elbánásában, mint amelyet Krisztusnak és a Szűznek a bűnös katolikustól kellett elszenvednie”. Gibbon itt hozzátételezőlegesen egy szemtanú, Nikétasz Khóniatész szavait parafrázeálja: „Még a szaracénok is jámborak és irgalmasok ezekhez az emberekhez képest, akik Krisztus keresztjét hordják a vállukon.”

A latinok az első pillanattól az arany szerelmeseinek bizonyultak; ezért a fosztogatás új módját eszelték ki, amely még nem jutott eszébe senkinek, aki addig a császári várost fosztogatta. Felnyitották a Szent Apostolok templom körüli császársírokat, és éjnek idején... ami aranydíszt, ékszert vagy drágakövet találtak, szentségtörő módon elrabolták. Amikor megtalálták Justinianus császár testét, mely oly sok esztendőn át nyugodott háborítatlanul, elcsodálkoztak, ám ez sem tartotta őket vissza attól, hogy elrabolják a temetési ékszereket...

...Ezek a barbárok – akik cseppet sem tisztelik a szépséget – arról sem feledkeztek meg, hogy leöntöttek a Hippodrom szobrai vagy más remekműveket. Inkább beöntötték ezeket pénznek, nagyot kicsire váltva ezáltal, és a drága holmikat hitvány fillérekre cserélve. Lerombolták Hercules Trihesperus hatalmas szobrát, mely oroszlánbőrbe burkolva pompásan állt alapzatán, és még bronzba öntve is félelmet gerjesztett...

Amióta világ a világ, egyetlen városban sem gyűjtöttek ennyi zsákmányt, dicsekszik Konsztantinopolisz bevétele után Villehardouin.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

A GONDOSKODÁS ERŐVEL TÖLT FEL

Kőrössi P. József beszélgetése

Kőrössi P. József: – *Hogyan szólítsalak? Meseírónak, történésznek, írónak vagy szerkesztőnek?*

Lakner Judit: – Nehéz kérdés, leginkább semminek.

– *Az lehetetlen.*

– Nem szeretem bezárni magam valamibe. Ez afféle klausztrófóbia. Se szűkebb helyiségbe, se szűkebb fogalomba nem szívesen zárkózom be. Ha valami lennék, már húzom is ki magam, kanyarodom másik irányba. Egyszerűbb lenne a helyzet, ha lenne foglalkozásom, de igyekeztem kikerülni, hogy legyen olyan hely, ahova naponta be kell járni. Úgy adódott, hogy soha nem volt munkahelyem. Egyetemista koromban kezdtem együtt élni Konrád Györggyel, férjemmel, eleinte miatta nem tudtam állást találni, később már nem is nagyon kerestem. Miután az egyetemet elvégeztem, egyetlen gimnáziumba se vettem fel tanítani. Amin nem sokat bántódtam. Akárhány gimnáziumból elküldtek, fellelgeztem: na ide se kell naponta villamosoznom. Tettem még egy kósza kísérletet munkahely irányába, a Történettudományi Intézetbe. Volt egy tudományos munkatársi állásom vagy másfél éven keresztül, Hanák Péter mellett. De szó sem lehetett arról, hogy ott véglegesítsenek, és az az igazság, hogy oda sem kíváncsoltam. Alkalmi munkákból, fordításból, nyelvtanításból, tolmácsolásból éltem. Így szabadnak éreztem magam.

– *Hol születted és hol telt a gyerekkorod?*

– Budapesten születtem, a Visegrádi utcában nőttem fel. Ebben az időben az Újlipótvárosnak ez a része szorongató, szürke, lepusztult hely volt. '54-ben születtem, a háború utáni állapotok akkor még érezhetőek voltak. Ötvenhat előtt gyakori volt a társbérlet, a kibombázások áldozataival vagy másokkal való kényszer-együttlakás. Ez ötvenhat után kicsit enyhült, miután sokan kivándoroltak, és a kivándorlók helyén tér keletkezett. Amikor én kicsi voltam, a mi lakásunkban, illetve a nagymamám háromszobás lakásában laktunk. A nagymamám élt az egyik szobában, a szüleimmel és a testvéremmel én egy másik szobában, és Horváthék, a társbérlők a harmadikban. Ők a földszinti szoba-konyhából költöztek be a háború alatt a nagyszüleim lakásába. Anyám koncentrációs táborban, nagyanyám a gettóban volt, nagyapám munkaszolgálatos. Ezalatt Horváthék teljes egészében elfoglalták a lakásunkat, majd legnagyobb bánatukra a túlélők visszajöttek, és két szobát sikerült visszaszerezniük.

– *A helyzet nem volt konfliktus nélküli.*

– Az volt normális, ami volt. Egy gyereknek minden magától értetődő adottság. Normális volt, hogy az embernek azt mondják, csukja be az ajtót kívülről. De azért sokat gondolkodtam azon, hogy ezt hogyan lehetne megoldani.

– *Kiraktak benneteket a saját lakásotokból?*

– Nem. Hanem amikor én kisgyerekként betotyogtam az ő szobájukba, vagy a fürdőszobába, amit ők is használtak, vagy netán tán a konyhába, ami szintén közös volt, akkor ők így fejezték ki azt az óhajukat, hogy talán menjek ki. Ezt egy kisgyerek nem okvetlenül tudja még felfogni.

– *Horváthék ott laknak még?*

– Igen. Nem is olyan régen elsétáltam a házuk előtt, és felmentem az emeletre. Azt

tapasztaltam, hogy minden változatlan. Miközben a környéken azt látom, hogy minden virul, változik és újraéled, a mi házunk pontosan ugyanolyan nyomasztó, mint gyerekkoromban volt. Pontosán ugyanaz a sötét, kopott, rücskös vakolat van a falakon, ami rémálmaimban ma is kísért. És ma is, ugyanott, ugyanabban a lakásban – megnéztem – ott laknak Horváthék.

– *Milyen érzelmeket táplálsz Horváthékkal szemben?*

– Nem tudom, hogy Horváthékkal szemben vannak-e érzelmeim. Beépültek a személyiségembe. Talán miattuk vagyok bizalmatlan és gyanakvó.

– *Milyen volt ez a gyerekkor? Hogy zajlottak a napjaid.*

– Félelemmel teli. Sok félelem volt bennem, mert kimondatlan szorongás vett körül. Hiányok, hallgatások, nem-beszélések. Egyfajta semmi, úr vett körül. Egy polgárcsaládban, amelyik megpróbálkozott a lehetetlennel, polgári módon élni, feledve mindazt, ami megtörtént, az ötvenes évek elvárásait figyelmen kívül hagyva. Mintha nem lenne múlt és nem lenne jelen, csak egy fikció. Teljesen abszurd módon megtartották a polgári formákat, az életmódban, életstílusban, a főzésben, a háztartásban meg a gyerekevelésben. Fehér cérnakesztyűt viseltem és batisztlblúzt valami terilén rakottszoknyával, a különleges ruhadarabokat a nagynéném segélycsomagból szerezte be, cserélte, seftelt, ahogy ezt akkoriban mondták... Így nem öltözött akkortájt senki. Tréningruha volt az elvárás. Nagyon szegényen éltünk, de azt az egy perzsaszőnyeget, ami megmaradt, minden ősszel feltekerték és feltették a szekrény tetejére, ahogy azt kell, a maradék ezüstöt minden héten kiszidoloztuk, és a befőzés, a meggykompót és a barackkompót eltevése ugyanolyan ceremoniósan történt, mint hajdanában. És ugyanúgy kellett németül tanulni a tantétól. Zongorázni csak azért nem kellett, mert a zongora eltűnt. A zongoratanulást teljes mértékben megúsztam.

– *Te megúszta, de a gyermekeid nem úszták meg. Vidék, falu volt a gyerekkorodban? Vagy az volt a Margitsziget?*

– Nagyon kevés vidék volt. A természet maga volt a boldogság. Egyáltalán kimenni ebből a kerületből bárhova. Ott volt a Margitsziget meg a budai kirándulások, de falu nem volt. Sokat kirándultunk, diót szedtünk, gesztenyét szedtünk. A legszebb képem magamról, amikor százsorszépek és pityangok között guggolok a réten.

– *Miért a történelem-francia szakot választottad? Van ennek valamilyen különleges oka?*

– Először nem azt választottam. Kémia-biológia szakra jártam a Madách Gimnáziumban, ami arra volt nagyon jó, hogy megtudjam, mennyire irtózom a boncolástól meg mindattól, ami a biológia meg a kémia.

– *Netán orvos akartál lenni?*

– Akkoriban azt hiszem, úgy gondolták, a kutatóorvos mindennek a teteje. Volt egy nagy erejű nagynéném, aki a családnak mindent elintézet. Citromot szerzett, ha valaki beteg volt, és valódi pörkölt kávé, sőt néha még téliszalámit is. Ez a nagynéném egyetlen határozott kézmozdulattal hozta ki a testvérét, a nagymamámat a gettóból. Impozáns és parancsoló jelenség volt. Teller Edével levelezett, és minden operaelőadás ott ült az első sorban. Ő mondta, hogy nekem kutatóorvosnak kellennem. Azt is mondta, hogy amit megtanulsz, azt nem lehet elvenni tőled. Így kerültem biológia-kémia szakra. Aztán inkább az igazság bajnoka akartam lenni. Jogi egyetemre mentem, de jobban szerettem olvasni, mint a paragrafusokat magolni, és két év után átmentem a bölcsészkarra. Francia szakra azért jelentkeztem, mert érdekelt az irodalom, és jól tudtam franciául. Irodalom szakra nem mertem menni, mert azt gondoltam, hogy ott csak az írók meg a költők vannak. Történelmet azért választottam mellé, mert okultam a jogi egyetemen szerzett tapasztalatokból, ahol csak a római jog és jogtörténet érdekelt.

– *A család elvárása nagyon szigorú volt? Fiútestvéred van, ha jól tudom.*

– Egyáltalán nem. Öcsém van, matematikus és New Yorkban él. Nagyon liberális család voltunk, mindig jóváhagyták, amit csináltam.

- *Gimnazistaként is felnőtt gondolkodású lehettél.*
- Azt nem állítanám. Nem voltam felnőtt, inkább gyerekes, talán mindmáig nem nőttem fel.
- *Viszonylag korán, 1986-ban jelent meg az első könyved, a Balettcipőben Tokióig.*
- Ez az első gyerekkönyv, barátommal, Kozma Györggyel írtunk. Ennek a könyvnek a megírása folytatása volt annak a nagyon érdekes és kreatív fiatal szubkultúrának, amely tizenötötől huszonnégy éves koromig betöltött és körülvett.
- *Bandában éltetek?*
- Igen. Szoros baráti társaság voltunk. Önérzetes és kreatív társaság, teli zsenitudattal és nagyszabású tervekkel. Szoros és heves szerelmek és barátságok kötöttek össze bennünket. A politikailag deprimált hetvenes évek vége, nyolcvanas évek eleje nekünk hallatlanul érdekes világ volt. Politikailag nem volt szabad, de a magánéletben nem voltak kötöttségeink. Az ember fontosnak érezhette magát, mert olyan dolgokat csinált, amelyet senki más. Az életmódjával és az öltözködésével, a létezésével megtestesíthetett valami nagyon izgalmasat. Akkor minden dolog hatalmas akció volt, nemcsak a hosszú haj és a miniszoknya. A politikai tabuk mellett a pornográf szerzőket is tiltották, és mellesleg a határon a politikai irodalmat is pornográfiaként kobozták el. Minél több volt tilos, annál több kaland adódott. Nem kellett fölmászni a Himalájára ahhoz, hogy különleges legyél, elég volt, ha George Bataille-t vagy Sade márkit fordítottál magyarra.
- *A magatok számára, gondolom...*
- Teljes mértékben a magunk számára. Esély nem volt arra, hogy ez meg is jelenjen, de nem is érdekelt bennünket. Mindent saját magunknak csináltunk. Ez volt a sava-borsa. Egyszer meghívtuk Heller Ágnes, akivel az alternatív életmódokról beszélgettünk és a kommunákról.
- *Ehhez már bátorság kellett.*
- Mi magunk is kommunában éltünk egy évig öten.
- *Pesten vagy vidéken?*
- Pesten. Sarkadi Bori barátnóméknél, nagy lakásuk volt, és a mamáját nem zavarta, hogy ott vagyunk. Pszichodrárára jártunk Mérei Ferenchez, és Halász Péterék nyomán háziszínházat csináltunk. Halász Péter akkor már fogalom volt számunkra.
- *Emlékszel még nevekre? Olyanokra, akiket ma is ismerünk?*
- A baráti társaságunkhoz tartozott Xantus János, Sándor Gábor, Sarkadi Bori, Bartholy Eszter, Kozma György, Ascher Tamás, Janesch Péter, de érintkeztünk más hasonló társaságokkal, voltak, akik inkább a művészeti kísérletezők voltak, mint Vető János vagy Biki, Hajas Tibor, mások inkább a politikai avantgárdhoz tartoztak, mint Haraszti Miklós, vagy tudósabb társaságok, mint Klaniczay Gáborék, voltak ismerős zenekarok, ugyanazokkal lehetett találkozni a filmklubokban, a koncerteken vagy a házibulikon.
- *Mondtad, hogy színház, pszichoszínház. Hogy zajlottak a próbák? A szövegeket ti írtátok?*
- Igen. Például dramatizáltuk *A Mester és Margaritát*. Amikor Bulgakov regénye megjelent, az esemény volt.
- *Hányban történt ez?*
- Hetven... hetvenkilencben.
- *Magatoknak csináltátok...*
- Mi sem adtunk elő, mert nem volt rá terünk. Abban a lakásban, ahol most is lakunk, a Torockó utcában volt a színház. A nagymamám élt az egyik szobában, albérlők a másik szobában. Nem is akármilyenek, egy rendőr házaspár, és mindazon tiltott dolgok, amiket mi műveltünk, az orruk előtt zajlottak. Grotowski színházi módszere alapján gyakorlatokat végeztünk, lejegyeztük köznapi beszélgetéseinket, és előadtuk. Házibulizós hangulatban jöttek oda az emberek, például Halászné is.
- *A rendőrökkel társbérletben hogyan lehetett ezt az állapotot megtartani? Annyira közel voltak, hogy semmit sem vettek észre?*

– A rendőrökkel nem törődünk. Fiatalkorban minden elég tágas. Ma már elképzelni se tudom, hogyan fértünk el abban a szobában annyian. Az én első saját szobámban, ami már nincs meg, a konyha mögötti cselédszobában, ami kétszer háromméteres volt, sokszor tízen-húszan együtt voltunk. Az, hogy az a szoba kicsi lett volna, soha sem merült fel.

– Balettcipőben Tokióig. Szeretném, ha beszélnél róla.

– Akkor készült ez a könyv, akkor írtuk, amikor még fontos volt együtt írni, együtt csinálni valamit. Félig még gyerekek voltunk, félig már felnőttek. Természetesen még nem voltak gyerekeink. Az a forma, hogy lányregény, nagyon viccesnek tűnt. Írni egy lányregényt a saját gyerekkorunkból merítve. Ez tetszett meg nekünk.

– *Elmesélnéd a történetet?*

– Egyszerű a kerettörténet. Az eredeti címe *Mimóza* lett volna, ugyanis egy kislányról szól, aki mindentől fél. A kislány egy halvacsora során lenyel egy szálkát, legalábbis úgy érzi, hogy lenyelte, és ettől borzalmasan megijed. A nagymamája elviszi őt az ügyeletre. Mikor a sötét Lipótvárosban bandukolnak, s aztán a villamoson utaznak, hallja, hogy mindenki hozzászól ehhez a szálka-témához. Mindenki hozzáfűzi a szálkáról a maga rémtörténetét. Hát igen nálunk is volt... bizony, amikor a szálkát... hát igen... A legjobb rémtörténetet utoljára hallja: „Hát persze nálunk is volt a faluban kedveském, hogy valaki lenyelt egy szálkát, aztán nem is érezte, a torkát sem érezte, meg a szálkát sem érezte. Az orvos is azt mondta, hogy nincs semmi, és hét nap múlva meghalt.” *Mimóza* sem érez semmit, az is stimmel, hogy az orvos is azt mondja, hogy nincs ott semmi, ebből következően felkészül arra, hogy hét nap múlva meg fog halni. Ennek a hét napnak a története ez a könyv.

– *Természetesen nem hal meg a kislány.*

– Nem hal meg.

– *Rajzolt is hozzá Kozma Gyuri?*

– Nagyon vicces rajzokat készített, de sajnos azokat nem fogadta el a Móra Kiadó. Szokványos rajzokkal adták ki.

– *Nézzük a történést. Te is mondtad, hogy leginkább talán annak neveznéd magad. Érdekel, például a Halál a századfordulón című viszonylag korai tanulmányod. Sok helyen emlegetik, és van egy másik tanulmányod, a Temetkezési vállalkozók Budapesten. Korábban, amikor még nem ismertem ezeket az írásokat, már sejtettem rólad, hogy nagyon izgatnak téged a halál-közeli témák.*

– Nehéz kérdés, hogy miért izgatott pont ez. Izgatnak a peremhelyzetek, és ezek a témák, akkoriban a történelemtudomány peremén voltak. Ma már nicsen ebben semmi különös. A francia Annales-iskola nyomán elterjedt a mentalitástörténet, hogy ne csak a kiemelkedő személyekkel és a fontos eseményekkel foglalkozzunk, hanem a mindennapokkal, a mindennapi élet változásaival. A korabeli sajtón és törvényi rendeleteken, temetőszabályzatokon kívül szépirodalmat olvastam és jegyzeteltem, a fotótárban képeket nézegettem, bizarr tizenkilencedik századi tudományos értekezéseket olvastam a tetszhalálról vagy a halottal való higénikus bánásmódról. Furcsa látvány lehettem a könyvtárban nagy hassal a halálirodalommal, pont az egymást követő két terhességem idején foglalkoztam ezzel.

– *Megértettelek, hiszen téged a határok érdekelnek.*

– Sokat olvastam arról, hogy milyenek voltak az óriási temetések és milyenek voltak a polgári rituálék. Az újratemetések gyakran politikaformálók voltak. Volt egy tanulmányom az újratemetések politikai jelentőségéről...

– *Összehasonlítasz nagy temetéseket...*

– Például Batthyány temetését, Rajk újratemetésével. Nagy politikai elnyomást nagy újratemetés lazít fel. Annak a ritusa az első megkönnyebbülés. Nagy Imre temetése '89-ben, nem lehetett tudni, hogy békés újratemetés lesz, vagy olyan politikai demonstráció, ahol esetleg még löni is fognak.

– Van két másik téma, ami téged történészként érdekelt. A Múlt és Jövőben közöltél tanulmányt, amelynek a diaszpórában élő zsidók története a témája. Írtál a nőkről, talán a feministanőkről is tanulmányt. Azért hozom ide ezeket a témákat, mert távol állnak egymástól. Az érdekelne, hogy téged mi vonzott ezekhez?

– Amikor én gyerek voltam, a zsidó téma tabunak számított. Az én generációmban nagyon sokan úgy nevelkedtek, hogy a szülők nem beszéltek erről. Túl közel volt a szenvedés és megaláztatás ahhoz, hogy el tudják mesélni, mi történt velük, meg akarták kímélni magukat és a gyerekeket. Sokan kommunisták lettek, és úgy gondolták, a múltat el kell felejteni. Több olyan barátom van, aki nem is tudta, hogy zsidó, nem tartották az ünnepeket, de a nagymama kóser konyhát vezetett.

– Te tudtad gyerekkorodban, hogy zsidó vagy?

– Az én szüleim nem voltak kommunisták, de nem voltak vallásosak sem. Kerülték a témát, mint valami sötét, szégyenletes dolgot, amiről jobb hallgatni. Nem mondom, hogy titkolták, biztos, hogy beszélgettek erről, de egy gyerek a sokféle dologból, amit hall, nem biztos, hogy azt hámozza ki, ami fontos. Ha beszéltek is róla, nem tudatosították, hogy mi zsidók vagyunk.

Nem tartották a nagy ünnepeket sem, nem gyújtottunk gyertyát péntek este, de nem tartottunk a karácsonyt sem. Ha eleve mindentudó gyerekként születek, akkor azt gondolhattam volna, hogy ez tipikus zsidó család az ötvenes-hatvanas években Budapesten. Ha az iskolában megkérdezték, hogy mi volt a karácsonyfa alatt, akkor ki kellett találnom ajándékokat, de nem tudtam magyarázatot adni arra, különösen nem önérzetes magyarázatot, hogy nálunk miért nincs karácsonyfa.

– Bántott ez téged?

– Bántott és aggasztott. Éreztem, hogy csomó minden nincs velem rendben. Volt bennem egyfajta nyomozási vágy. Szerettem volna a dolgok mögé látni, és ahogy nőttem, okosodtam, úgy szélesítettem ki a nyomozásomat e tárgyban. Az, hogy a furcsaság mi fán terem, azt kisgyerekként nagyon nehéz megtudni, de éreztem, hogy valami van velem, ami nem stimmel. Ha az elvont fogalmak nem állnak rendelkezésre, akkor nehéz ennek utánajárni, hogy ki vagyok. Annyi minden módon furcsa az ember, hogy ki tudja, miért tartja magát furcsának, miért tartják mások furcsának. Az én gyerekkoromban volt egy kötelező proletár életmód, általános iskolai olvasmányaimban megbélyegezték azt, ahogyan éltünk, megszólták az olyasféle viselkedést, amit tőlem otthon elvártak. Azok az ifjúsági regények, pöttyös könyvek, amiket olvastam, más ideálokat állítottak elélem.

A Hegedűs Gyula utcai általános iskolában, ahova jártam, az osztályban találkoztam az Angyalföld az Újlipótvárossal. Az osztályunk fele angyalföldi vagány gyerek volt, akik a grundokon löszerekkel játszottak, és verekedtek óra alatt. Az első padokban ültek a jól fészült polgárgyerekek, akik figyelték az órán, és el tudták szavalni a József Attila-verseket. Én mindig igyekeztem elrontani, színleltem, mintha nem menne nekem se, hogy megfelelek, hogy vagány legyek. Nevetséges volt, mint az is, hogy megpróbáltam káromkodni, de az sem ment. Nehéz keveredés volt, különösen azért, mert a szereplők nem voltak tisztában azzal, hogy kik ők valójában. Én sem tudtam, más sem tudta.

– A szüleid a múlt rendszerhez, tehát a kommunizmushoz, hogyan viszonyultak? Hogyan viselték? Volt-e bennük ellenállás?

– Egyfajta passzív rezisztencia volt bennük. Semmi más. Egyfajta visszavonulással, belső emigrációval jellemezhetném őket. Befelé forduló, bezárkózó életet éltek. Nicht vor dem Kind, tehát gyerek előtt ne beszéljünk. Nem volt harcias antikommunizmus nálunk, de lehetett tudni, hogy mit tartanak jónak és rossznak. Legyen a gyerek kisdobos meg úttörő, mert az az étellel jár, de semmi buzgalom, semmi lelkesedés nem övezte az ügyet. Inkább csak legyintés és humor. Csak, amit muszáj, egy lépéssel sem többet. Úttörő-nyakendőt igen, de egyéb kacagányt, övet és sípot, zsinórt, inget nem vettek.

– *Nem hagyták, hogy asszimilálódj...*

– Itt jön be a zsidó téma. Miért is foglalkoztam ezzel? Mivel nem lettem igazi történész, nem kényszerültem arra, hogy egy témát ne hagyjak el. Ha igazi történész belekezd egy témába, nem teheti meg, hogy kilép belőle. Ott kell maradnia, mert csak így tud a szakmában érvényesülni, újabb és újabb publikációk révén, állást szerezni, konferenciákra meghívást kapni. Én ehhez nem voltam elég kitartó, megtehettem, hogy arról olvasok, ami a legjobban érdekelt. Magamat akartam jobban megismerni, azt a részemet, amellyel kapcsolatban tudatlan és bizonytalan voltam. Jártam könyvtárakba, Budapesten és Berlinben, tanultam egy évig héberül. Némileg tájékozódtam, művelődtem.

– *Kézenfekvő kérdéseket vetsz fel. Azt például, hogy a diaszpórában élő zsidóság faj-e, nép-e, kisebbség-e, vagy netán vallási közösség. Az ember azt gondolná, hogy mindegyik vagy egyik sem.*

– Hogy mikor melyik, azt mindig a történelmi helyzet határozza meg. Legegyszerűbben mégis azt mondanám, hogy egy nép.

– *Mese. Hogy kezdődött? Gondolom, jött a gyerekekkel. Nagyon sokan vannak, vagyunk így.*

– Ez is magyarázható a klausztrófiáimmal. Leginkább ahhoz hasonlatos, amit a kisfiam művelt, amikor toltam a babakocsiban. Mindig felállt, nyújtotta a kezét, és folyamatosan azt mondta: ki, ki, mert ki akart szállni. A gyerekekkel való édes bezártságból is, mint minden szoros együttléteből, kikíváncsoztam. Amikor este nyugalom van, és mesére kerül a sor, a gondolatok óhatatlanul elkalandoznak abba az irányba, amerre szeretnének kalandozni. Ebből a feszültségből és megnyugvásból, ami este a gyerek mellett adódik, keletkeztek a mesék. Inspiratív a hallgatás, az ő puha és lélegző jelenlétük, ami egyfajta ritmus is. Megvan bennük a naiv érdeklődés, és még közvetlen érintkezésben állnak a legfontosabb dolgokkal. Még nincsenek védőburokban, ki vannak kitéve a sötétnek és a félelmeknek. A gyerek háromévesen megtudja, hogy halandó. Ott van ezzel a dologgal anélkül, hogy fel lenne vértézve, ott van a félelmével. Hiába mondja Weöres Sándor, hogy „ne félj, ne félj, harmattal jó az éj, a Tigris és az Egyszem nem él”. Mert hátha az a Tigris meg az az Egyszem mégis él. Mégiscsak az a valószínű, hogy él, mert különben nem lenne a sötétség olyan félelmetes. És hátha az a pókháló mégiscsak kigyó.

– *Milyen formában vettek ebben részt a gyerekek.*

– Nagyon intenzíven. Nagy szerencsém, hogy nagyon érdekes és tekervényes agyú gyermekeim lettek. Velük együtt mesélni mindig rettenetesen kihívó volt. Az, hogy ők mit adtak hozzá, mit rendeltek egy meséhez, az mindig meghatározó volt. Közös alkotás. Ha közel fekszik az ember a gyerekekhez, és ha jól ismeri őt, akkor teljesen az agyára lehet szabni a történetet, akkor meg lehet találni a réseket, és meg lehet tudni, hogy mi az, ami most rettenetesen izgalomba hozza, mi az, amitől kacagni fog, és mi az, amitől búsulni fog. Az, hogy olyan hangszereket játszhat az ember, mint a gyermekének az agya, az nagyon jó ötleteket ad.

– *Egy-egy történet, gondolom, nem egyetlenegyszer hangzott el.*

– Ezek végtelenül elágazó történetek voltak, ide-oda indáztak, kacskaringóztak az élethelyzettől függően aszerint, hogy mi történt éppen. Sok konkrétum, ami csak aznapra szóló érdekesség volt, kikerült a könyvből.

– *Ha este befejeztetek egy történetet, és másnap visszatértetek rá, akkor fontos volt az előzmény, hogy az úgy maradjon, vagy visszamenőleg is alakították? Elfogadták-e ha változtatni akartál.*

– Mindennap más mese volt, minden este hozta a maga hangulatát, a maga feszültségeit, és a nap történései kanyarították a meséket. Voltak olyan mesék, amelyek teljesen dévaj hangulatban születtek, egy hancúrozásnak feleltek meg, ezeknek nem is volt történetük, inkább szóviccek, szójátékok voltak. Ha egy ízes szó megtetszett, arra rá lehetett kapni.

– *Háromjuk közül ki volt aktívabb?*

– Mind a három egyformán aktív volt. Áron már akkor írt verseket, és rengeteg verset tudott kívülről.

– Mondjuk el, hogy a Makk Makk Zsiga című könyvedet ő illusztrálta, merthogy rajzol és fest is Áron. Napközben is volt mese?

– Napközben játék volt. Áron csak fantáziajátékot szeretett játszani. Sokat bolondoztunk, úgy mondtuk, durvándoizunk. Tízéves kora körül írt Áron egy verset, ami úgy kezdődik, hogy „Annyi minden voltam én már, például törülköző.” Áron hol ez volt, hol az. Mindig megkérdeztük tőle, hogy „Áronkám, ma ki vagy?” Minden napra kitalált magának egy alakot, mert az unalmas, hogy az ember mindig ugyanaz.

– Zsuzsi. Róla még nem beszéltünk. Őt is ismerni kell. Rendkívül aktív, bőbeszédű, az agya ülendően kattog. Provokatív jelenség, aki mellett felnőtt sem tud úgy megmaradni, hogy ne aktivizálódjon, ne késztesse folyamatosan az embert arra, hogy vele foglalkozzon és vele gondolkodjon. Gondolom, hogy amikor legutóbbi mesekönyved, a Zsuzsi és a Varázsróka készült, abban, hogy milyen lett a könyv, neki is nagy szerepe volt. Kíváncsi lennék, mennyire engedted őt, hogy alakítsa a történeteket. Nem csak mesékben, de a könyv címében is név szerint szerepel, megjelenik. Ennek volt-e rá valamilyen hatása? Hogy fogadta ezt?

– Ez a bizonyos Zsuzsi nagy primadonna, nem zavarja, hogy egy könyvben szerepel. Nagyon szereti és olvasgatja. Ehhez olyan alkat kell, mint Zsuzsi, aki szeret kipenderülni a porond közepére. Nem szégyenlős.

– Pletykáljak egy kicsit. Idejővet, a liftben kérdeztem, hogy hol van Zsuzsi? Biztos voltam benne, hogy itt lesz. Azt mondtad, félt az ilyen szereplésektől, és általában félt téged a vadkalandoktól. Azt hiszem, így fogalmaztál. Én őt olyan kislánynak ismerem, akiben rengeteg empátia van, amit éreztetni is tud a testvéreivel, gondolom a szüleivel is és az egész környezettel.

– Zsuzsiban, igen, egyrészt rendkívül sok empátia van, másrészt színésznő alkat, aki-ben ki tudja, mi van. Én mindig jobban tudtam barátkozni férfiakkal, mint nőkkel, mert a nők mindig kiszámíthatatlanok. Azt, hogy Áron és Józsi mit gondolnak, mindig tudom, de hogy Zsuzsi mit gondol, azt nem egészen. Tény, hogy félt engem, és megtiltja, hogy veszélyes kalandokba keveredjek. Nem szabad vitorláznom és korcsolyáznom például.

– Mondod, hogy a férfiaknál mindig tudod, mire számíthatsz, és Zsuzsi ilyen értelemben kiszámíthatatlan. Mi férfiak a nőkről ugyanezt gondoljuk, azt hiszem, legalábbis, szinte valamennyien. Hegymagas. Hegymagas balatonfelvidéki falu, ahol főleg nyáron sokat éltek. Meghatározó az életekben. Tuánál nekem mesélni róla?

– Mindenki igyekszik magának megteremteni valamiféle földi paradicsomot. Nekünk ez Hegymagas. Attól jó, hogy azt gondoljuk, hogy ha Hegymagasra megyünk, az nekünk jó. Mindannyiunk fejében van ezzel kapcsolatosan valamilyen mitológia, Gyuri meg is írta többször az ő Hegymagasát. Jó, hogy van egy hely, ahová vágyakozhatunk, és ahova el is juthatunk viszonylag hamar, csak három órát utazunk. Amikor bekanyarodtunk az útról, míg a gyerekek kicsik voltak, és meglátták a Hegymagas táblát, akkor kórusban üvöltöttek, hogy „Hegymagas!”

– Gyuri valamelyik könyvéből tudom, hogy mind a ketten kosok vagytok, és jó néhány közeli barátotok szintén a kos jegyében született. Konrád György azt is írja erről, hogy mind csupa önfejű alak. Ebbe beleérti saját magát, téged, Szelényi Ivánt, Jovánovics Györgyöt és másokat. Ezt te is így éled meg?

– Hogy önfejű vagyok-e? Talán. Igen.

– Író vagy, történész vagy, családanya vagy, amit inkább úgy mondanék, hogy egy családnak és egy nagy magyar írónak, Konrád Györgynek – utálok a szót, de nem jut eszembe jobb – a menedzsere is. A hétköznapjait is menedzseled a veled együtt, egy közösségben élő embereknek. Olyan állapot, mi teljes embert, teljes asszonyt igényel. Hogy érzed magad ebben a szerepben? Mennyire köti le az energiádat? Szabad-e, tudsz-e másra, saját munkára gondolni, amikor együtt a család? Hogy kinek milyen napja lesz, jó vagy rossz, sikeres vagy sikertelen, az nagy mértékben tőled függ.

– Az időmnek egy részét leköti, de amennyit én foglalkozom velük, amennyi energiát ez elvisz, ugyanannyit ad is. A másokról való gondoskodás olyan erővel tölti el az em-

bert, olyan evidenciáját adja annak, hogy ő hasznos lény, ami egyébként nem magától értetődő, amire támaszkodva aztán azt csinál, amit akar. Ha nincs gyerek, ha nincs család, elvesznek az emberek a hiúságban vagy valamilyen parttalan önmarcangolásban. Azért, hogy nekem erre az önmarcangolásra nincs időm, nagyon hálás vagyok azoknak, akikre oda tudok figyelni. Amíg nem voltak gyerekeim, magam is éreztem, hogy mindennap meg kell küzdenem azért, hogy az életet értelmesnek lássam, a cselekedeteimnek értelmet tulajdonítsak, hogy úgy tudjak reggel felkelni, hogy azt a napot értelmesnek érzem. Nem kell ezen gondolkodnom, és ez óriási.

– *A gyerekkori család mennyire tudott minta lenni?*

– Azt hinné az ember, hogy messze tud menni a családi mintától, és én igyekeztem is messze menni. A mai gyerekek, úgy látom, kevésbé igyekeznek eltávolodni a szülőtől. Én mindig valami más akartam lenni, és nagyon megörültem, amikor tizenkilenc éves koromban elköltözhettem otthonról. Minél idősebb leszek, annál inkább rájövök, hogy milyen erősek a családi meghatározottságok. Felismerem az eredetét a gesztusoknak, a hanghordozásnak. És megjelennek az életminta lenyomatok. Ha az apámat le akarnám írni, akkor nem tudnám leírni a szakmájával, a foglalkozásával. Nagyon fiatalon érte a háború, a munkaszolgálat. Nem akart továbbtanulni, és nem keresett vagy nem talált olyan foglalkozást, ami neki való lett volna. Ugyanakkor a humorával és az iróniájával mindenki fölé helyezte magát. Volt teherautósofőr, kalauz, statisztikus egy üzemben, átvevő a MÉH-ben. Ehhez képest otthon kifinomult uraság volt. A fényképét látva azt gondolnánk, hogy ő doktor Freud. Egy elmélyült értelmiségi arcot látunk, aki az otthonában gyönyörűen felöltözve, makulátlan öltönyben, fehér ingben operákat hallgat. Hatalmas könyvtára volt, sokat olvasott. Ez is egy életminta...

– *A gyerekek felnőttek, vége a mesevilágnak, mit írsz most?*

– Volt a gyerekkoromnak egy olyan szakasza, ami talán ma is érdekes. Foglalkoztat egy könyv Lakner bácsiról is, akinek híres gyerekszínháza volt a háború előtt, de ehhez több idő kellene. De van egy gyerekkönyv-tervem is.

– *A gyerekeidnek a tájékozódását, művelődését, zenei, irodalmi, színházi érdeklődését figyelemmel tudod-e követni? Érdekel-e téged, hogy milyen zenét hallgatnak, mit olvasnak, mit néznek?*

– A nagyfiaim, akik húsz év körüliek, igazából már társak, az, hogy figyelemmel kísérem, talán nem jó kifejezés, inkább csak beszélgetünk. Néha megyünk együtt színházba, operába vagy kiállításokra. Zsuzsi nagyon szereti a színházat, négyéves korában kirohant és megsókolta a függönyt. Vele szerencsére még lehet játszani.

A fehér macska

A rózsaszín bazsarózsa már tágra nyitotta szirmait, teljes pompájában virít a sárga, porzós hervadás biztos előjeleivel. Beledugom az orromat, mennyei illat, de nyomban jön a büntetés-tüsszentés, a balzsamos ellágyulásba belehasít a felismerés, évszakváltozás már megint, ki kell cserélnem a téli gumikat. Már rég ki kellett volna cserélni. És még mi mindent kellene. Semmi sincsen rendben, minden romlik, koszolódik, amerre fordulok, csupa mentőakciót igénylő káreset. A fogam, a hátam, a bőröm, a hajam, az egyik és másik gyerek leckéje, láza, angolja, zongorája, kifogyott a tinta a tuner a faxpapír, a postát és az önkormányzatot nem intéztem el. Ez a normális ügymenet. De mi van, ha valaki elesik a buszon, lábát töri, és ez, mondjuk, a mamám, vagy valaki nem kel ki az ágyból, vagy becsukja az ajtót és többet nem nyitja ki? Értékeljük a ma reggeli kivételes állapotot, hogy nincs nagyobb baj, és nem halljuk a bugyborgó szemrehányást, hogy miért nincs itthon fogkrém és gémkapocs. Vonszolnak a kötelességek a gyorsuló időben. Bele kell törődni, hogy nagyon kevés feladatot vagyok képes naponta kipipálni, pedig korán kelek, és igyekszem. De minek lihegni, mikor az elvégzetlen dolgok száma végtelen, az elvégzetteké pedig véges. Igaz, hogy nincs fogkrém és gémkapocs, mert megint elfelejtettem venni, de kár ezen lovagolni, amikor annyi minden nincs még. Se szeri, se száma. Nyugodtan aludhatnék tízig, az elvégzett per elvégzetlen hányados csak matematikailag értelmezhetetlen mértékben csökkenne. Akár tiblálhatnak itt a kertben néhány percceskét. Csak nem ibolya bújik meg ott, vagy valami szép szemét kéklik csupán? Résen kell lenni, fel kell fogni, most vagy soha: ibolya. Lehasalni hozzá, jól megnézni, megérinteni, megenni nem lehet. Adja az ibolyaszagot. Ha egy kicsit arrébb kotrom az avart, mellesleg össze kéne gereblyézni, kiderül, hogy telis-tele van a kert ibolyával, te jó ég, szerencse, hogy egyáltalán észrevettem, mindjárt elvirágzik, nyüzsögnek a bodobácsok és a hangyák. A katica rám mászhat, tán a pötty teszi, hogy szeretem. Előbukkan a ház mögül a fehér macska, azzal az okos, mindentudó fejével kíváncsian nézi, mi folyik itt, kecsesen lépdél, pedig igen dagadt, önelégült, széles mosollyal nyaldossa a bajuszát, mint aki jót evett, és egy cseppet sem bánja, hogy kövér, ringó farozdulatokkal közeledik, végigcirógatva bundájával a friss hajtásokat. Megrökönyödik, amikor észrevesz, ez meg mit hasal itt. A kétlábúak nem szoktak ilyen viselkedést tanúsítani. Nem mindennapos eset. Tanulmányozni fogja. Tisztes távoból figyel, mert érzékeli a földön hasaló lény ambivalens érzéseit irányában. A növények igen, de az állatok, az valami túlzás, valami kiszámíthatatlan túlpörgése a szerves anyagnak, a hatodik napon bekövetkezett alkotói túlhabzás. Kíváncsisága legyőzi tapintatát. Eleinte csak lila a akác fedezékéből obszervál, majd úgy csinál, mintha legyeket hessentene, ellazultan, mintegy mellesleg felkel, egyik lábát a másik elé helyezi, miért is ne, minek következtében egyre csökken köztünk a távolság. Egyáltalán nincsen neki színe, fúj, de fehér, de rossz volna, ha hozzám érne a szőre. Zöld ragadozó szemével ironikusan nézi, hogy mi a fenét keresek a virágágyasban. Csak nem akar rám rontani? Gyorsan fölállok, megdermedek, be-

lerúgni sem volna jó, fúj a puha húsába, meg miért is, ebbe s a szép lénybe, menekülnék, de s-alakba görbülten kereng a lábaim körül, sündörög, hátha mégiscsak lesz simogatás, aztán illedelmesen arrébb vonul, és várakozóan leül a kőpárkányra, oda, ahol legjobban süti a nap.

A téli gumi a pincében van. Oda bizony nem kellemes lemenni. A pince még most is elég szörnyű, bár a ház nemrégén felújította, le lett betonozva, és bevezették a villanyt. Így a macskák által odahordott döglött egerekbe és ételmaradékokba nem vaktában botlik bele az ember, hanem szépen látja, és kikerüli. A pincerekeszben sem kell tapogatózni, a villanykörte sandán megvilágítja azt a ménkű sok mihaszna dolgot, ami oda lekerült, hátha jól fog még jönni. Kidobni nem esett volna jól, gyerekkönyv, társasjáték, kávédaráló, monitor várjon a sorára ebben a limbóban. Nahát arra ugyan várhat. Törött és nem törött szánkók, rollerek, biciklik, sílécek, fenyőfatalpak gúlába halmozva, ha egyet kihúzzunk, ugyan minek, omlik az egész a fejünkre, a sarokban kőlapmaradékok, hogy ha majd egyszer csőrepedés lesz, teszem azt, akkor milyen jó lesz. A bambuszbölcső, mennyit követelték vissza, de itt nem kerestük, és a babakocsi, amit már nem lehetett továbbadni, a két gyerek agyonnyúzta, megjárta a fényes Coloradót, s most itt rostokol a sötétben, a Cadillac! Münchenben vettük még terhesen, akkor még Nyugatra kellett menni jobb cuccokért, kész röhejnek tűnt, szégyenlősen kiválasztottam egy piroskék csíkos huzatú, csillogó fémvázast, aztán belekerült egy valóságos baba, és attól fogva nem volt benne semmi röhejes, egy tekintélyes Zsiga feküdt benne, mint egy püspök. A járókelők megcsodálták. Hol vettem azt a csuda babakocsit? Na és ami benne van? Az én termésem, az én elsőszülöttem, ez a tökéletesen pufók emberfia, aki benne szunnyadoz? Igen, ő fogja felhozni a téli gumikat, nem én. Dög nehezek és ormótlanak, csak nem fogom magamhoz szorítani ezeket a pókhálós zsákokat? Megnőtt, nem pufók, hanem hosszú, nagy étvágyú és erős, bár nem igazán kerékfelhozó alkat, de úgy döntöttem, rábízom a dolgot.

Felcsöngetek, kérem, és jön, jámbor fajta. Köszönti a fehér cicát, nem bánja, hogy az üdvözlésképpen a lábához dörgölőzik.

Odaadom neki a pincekulcsot. Jó dolog a meglepedés, lám, milyen szép szál legény lett, egy fejfel magasabb nálam. Mennyit cipeltem én őt, most rajta a sor, cipeljen ő, mi meg csak itt üldögélünk, nemde bár cicus? A macska egy kókuszháncs lábtörlőn helyezte kényelembe magát, közvetlenül a földszinti szomszéd gipszkutyájának orra előtt. Udvariisan bólogatott az én nemdebáromra, de ahogy félre nyaklott fejét ingatta, úgy tűnt, mintha szkeptikusan, majdhogynem csúfolkodva nézte volna a langaléta fiatalember hosszú lábain való imbolygását. Hisz csoda, hogy jár. Mi tagadás, én sem voltam biztos benne, hogy felfogta-e, amit mondok. Téli gumi, érti-e? Tudja melyik a mi rekeszünk, és hogy hol van a villanykapcsoló, hiszen nem is figyel? De milyen kedvesen mosolyog, és mondja mindenre, hogy jó. Mire gondolhat? Ez a kulcs nyitja a vasajtót, ez meg itt a lakatkulcs. Hú, túlságosan mosolyog, nem? A macska bólint. Ő nem adná oda neki a kulcsokat, inkább lekísérné, mert ennek nem lesz jó vége, ez a hosszú ember mindent elereszt a füle mellett, biztos, hogy semmi nem jut el az agyközpontjáig. Mi lesz, ha eltéved a pincében, vagy talán csápokkal közlekedik? Tőlem tájékozódhat magnetikusan vagy ahogy akar, nem kísérem le. Én megszojtattam, tisztába raktam, Weöres-versekre megtanítottam, pokrócba csavarva hentergettem, tigris voltam, cápa voltam, ke-

restem, de nem találtam, számtanpéldáját megoldottam, de most eljött az én időm, hiába nézel ilyen kételkedően, te vesébe látó fehér cica, hiába húzod el a szádat, mint egy kételkedő öreg filozopter, én most addig állok itt karba tett kézzel, mint aki jól végezte dolgát, míg ki nem hozza. Meglátod, hogy kihozza. Nekem csak a csomagtartót kell kinyitnom, és ő berakja ügyesen mind a négy kereket. Követjük te-kintetünkkel a pincelejáróig. Vagy hat-nyolc bicikli van nekitámasztva. Zsiga gólyalábain lépdél az összegabalyodott küllők és pedálok között, és az akadály iránt érzéketlenül, azazhogy akadálytalanul mozog. Mit neki gravitáció! De hogy fogja kinyitni az ajtót, ha el van rekesztve a biciklikkel? A macska csodálkozva bámulja szökdelését, ilyen még nem pipált. Ő nem így csinálná, az hétszentség. Annak rendje és módja szerint fogná a bicikliket, egyesével áttámasztaná a lépcsőházkorlátnak, hogy felszabadítsa a lejáratot. Bizony én sem próbálnék meg száraz lábbal átkelni ezen a biciklitengeren. De nekem mindegy. Nem szólok bele. Nem írhatom elő egy kétméteres embernek minden mozdulatát. Nem kell nekem mindent jobban tudnom. A cica egyetértően bólogatott. Bizony nem. A lustaság csodákra tesz képessé. Még hogy egyesével! Fel se vetődik benne. Nekimegy, semmi az egész. Az egyik lábát vakon átveti egy vázon, és lelép egy pedál és egy kerék közötti lyukba, ott lábujjhegyen egyensúlyoz, majd újra lép, mint egy távvezérelt földönkívüli, megint bele a résbe, semmi nem borul föl, nem szorul be a lába, már húzza is ki, és emeli könnyedén újra, másik lába is földet ért vagy a föld fölött lebeg, és követi lengén a teste, lapockája verdes a trikója alatt, nadrágja bő, jó, hogy le nem csúszik, karját széttárja, hogy bele ne gabalyodjon a kormányokba, most meg olyan mint egy madármutáns, egy oldalági fejlődés soha nem látott, idevetődött példánya. Ott repked, és időnként leereszt egy-egy lábat, nahát.

Az ajtót kinyitja, a bicikli engedelmesen hátrálnak, majd új kompozícióba dőlve kiegyensúlyozódnak. Nincs baj.

Amíg lent jár, kedvesen beszélgetünk a macsekkel. Meggyőződése, hogy okosabb nálam, de ez most nem zavar. Elnyújtóztatta testét, majd kéjesen összegömbölyödött, és rátette a fejét a mancsára. Hogyhogy te mindig ráérsz? Én reggeltől estig rohanok, hogy minden meglegyen. Ha sokat vacakol odalenn, nem jut időm elvinni, és jövet bevásárolni, aztán rendet rakni, megfőzni, elolvasni, megválaszolni, kupakokat visszacsavarni. Te csak nyalakszol a rózsaszín nyelveddel? Fogkrém, méz, mustár, festék száradjon be nyugodtan?

Én csak szunyókálok szépen, észre se veszem.

És a morzsák, maszatok, a hulló festék, omló vakolat, zubogó csap?

Jön már a madár a pincéből vissza, egy-egy hatalmas sárga plasztik csomaggal a hóna alatt, libben, szökken túlméretezett terhével, bicikli rései közé lábat eresztve, vakon lép, de mindig jó helyre, és nagyon vigyorog. Ilyet még nem pipáltunk, se te, se én.

Na ugye. A fehér macska elismerően biccentett, majd felkászálódott, és egész hátával hüledezve megindult kifelé a kertbe. A kapuból hátrasandított, hogy na, mi lesz már, előzékenyen kinyitottam neki. A nagy feltárukozásban elkábított a tavaszi nap, és az a balzsamos mindenható rózsairat már megint.

Mondd, előled nem illannak el az ibolyák? De már nem figyelt rám, messze járt, elnyelték tenyérnyi, homályos, rózsaszín foltok.

Búzik a pénztől

Miközben 1974 egy nyári estéjén a gép a kapuhoz gördült, Karin lehajolt, és elővett néhány dolgot a hátizsákjából. Egy fekete svájcisapkát, amelyet ferdén az egyik szemébe húzott, egy vörös rúzt, amellyel úgy festette ki a száját, hogy az ablakot használta tükörnek – Torontóban már sötét volt –, és egy hosszú, fekete cigarettaszipkát, amelyet készenlétben tartott, hogy a megfelelő pillanatban a foga közé szorítsa. A sapkát és a szipkát az Irma la Douce-jelmezből csente el, amelyben a nevelőnője ment az álarcosbálra, a rúzt meg maga vásárolta.

Tudta, hogy nem nagyon fog úgy festeni, mint egy felnőtt kurva. De nem is úgy, mint az a tízéves lány, aki tavaly nyár végén szállt fel a repülőre.

A tömegből senki nem nézte meg alaposabban, még amikor a szipkát a szájába dugta, és zordul fixírozni kezdte őket, akkor sem. Ahhoz túlzottan izgatottak, zaklatottak, boldogok vagy rémültek voltak. Sokan szintén úgy néztek ki, mint-ha jelmezből lennének. Fekete férfiak suhogtak el élénk színű köpenyekben és kicsi hímmzett kalapban, öregasszonyok ültek a bőrdandjeikre görnyedve, a fejükre borított sálban. Híppik csupa gyöngyben meg szakadásban, aztán Karin pár pillanatra egy csoport eléggé komor férfiú közé ékelődött, akik fekete kalapot viseltek, és az arcukon kétoldalt tincsek lógtak.

Az utasokra váróknak nem lett volna szabad ide bejönniük, de azért bejöttek, átbújtak az automata ajtókon. Karin a csomagkiadó futószalag túloldalán a tömegben észrevette az anyját, Rosemaryt, aki még nem látta meg őt. Rosemary hosszú, sötétkék ruhát vett föl, arany és narancssárga holdakkal, a haja frissen volt festve, nagyon feketére, és a feje tetején kis madárfészekbe fésülte. Idősebbnek látszott, mint Karin emlékeiben, és egy kicsit árvának. Karin tekintete lesiklott róla – Dereket kereste. Dereket könnyen meg lehet találni a tömegben, a magassága, a fénylő homloka meg a halvány, hullámos, vállig érő haja miatt. Meg az élénk, kitartó tekintete, a gunyoros szája miatt, és hogy egy helyben tud maradni. Nem úgy, mint Rosemary, aki most is erre-arra tekereg, nyújtózik és kémlel, kábán, elbizonytalanodva.

Derek nem állt ott Rosemary mellett, nem volt a közelben sem. Hacsak nem ment ki a mosdóba, nem jött el.

Karin kivette a szipkát, és a helyére tolt a sapkát a fején. Ha Derek nincs itt, semmi értelme a viccnek. Rosemaryben egy ilyen vicc csak zavart keltene – mikor már így is épp elég zavart, elég kifosztott.

A novella a Park Könyvkiadó gondozásában hamarosan megjelenik Alice Munro *Egy jóra való nő szerelme* című kötetében. (A ford.)

– Ki vagy rúzsozva – kiáltotta Rosemary nedves, káprázó szemmel. Magához ölelte Karint a szárnyhoz hasonlító ruhaujjaiába és a kakaóvaj illatába. – Ne mondd nekem, hogy apád megengedi, hogy rúzsozd magad.

– Viccnek szántam – mondta Karin. – Derek hol van?

– Nincs itt – felelte Rosemary.

Karin észrevette a futószalagon a bőröndjét, lebukott, bekígyózott a testek közé, és lekapta. Rosemary megpróbált segíteni a cipekedésben, de Karin azt felelte: – Jó. Jó. – Átfurakodtak a kijáraton, a várakozó emberek tömegén, akiknek nem volt bátorságuk vagy türelmük befurakodni. Csak akkor szólaltak meg, amikor kiértek a forró, esti levegőbe, és elindultak a parkoló felé. Akkor Karin megkérdezte: – Mi baj van: megint rátok jött a szélvihar?

„Szélviharnak” Rosemary és Derek nevezte a veszekedéseiket, amelyeket a Derek könyvében való közös munka nehézségeinek tudtak be.

Rosemary gyászos komolysággal jelentette ki: – Nem találkozunk többet. Nem dolgozunk már együtt.

– Tényleg? – kérdezte Karin. – Úgy érted, szakítottatok?

– Ha a hozzánk hasonló emberek szakíthatnak – felelte Rosemary.

Az autók fénye még most is csak úgy ömlött befelé a városba vezető utakon, és ugyanakkor ömlött kifelé is, végig a hatalmas, kanyargó felüljárókon és az alattuk hömpölyögő utakon is. Rosemary kocsjában nem volt légkondicionáló – nem mintha nem engedhette volna meg, csak nem hitt benne –, ezért az ablakot kellett leengedni, amitől a forgalom hangja mint valami folyó zúdult be a benzinszagú levegőben. Rosemary utált Torontóban vezetni. Mikor hetente egyszer bejött a városba, hogy találkozzon a kiadójával, ahol dolgozott, busszal jött be, máskor meg Derekkal hozatta el magát. Karin csöndben várt, amíg a reptéri autópályáról kelet felé le nem fordultak a 401-esen, aztán az anyja ugráló figyelmével megtett százharminc kilométer után rá nem kanyarodtak a másodrendű útra, amely majdnem odáig elvezetett, ahol Rosemary lakik.

– Derek elment? – kérdezte Karin, aztán: – Túrázni ment?

– Nem tudok róla – felelte Rosemary. – De hát nem is tudnám meg.

– Na és Ann? Ő még mindig ott van?

– Valószínűleg – mondta Rosemary. – Soha nem megy sehova.

– És minden cuccát elvitte?

Derek jóval több mindent hozott oda Rosemary lakókocsijába, mint amennyi szorosan véve a kézírathalmain végzett munkához kellett. Természetesen könyveket – nemcsak azokat a könyveket, amelyekre hivatkozni kellett, hanem olyan könyveket és folyóiratokat is, amelyeket a munka szüneteire szánt, amikor ledőlt Rosemary ágyára olvasni. Lemezeket is. Ruhát, bakancsot, ha esetleg úgy döntene, hogy újra nekivág az erdőnek, gyógyszert gyomorpanaszokra és fejfájásra, sőt szerzőszámokat és fát, hogy verandát építsen. A borotvakészlete kint volt a fürdőszobában, a fogkeféjével meg az érzékeny ínyéhez való speciális fogkrémmel együtt. A kávédarálója a konyhapulton. (Újabb és elegánsabb társa viszont, amit Ann vett, egy másik konyha pultján állt, abban a házban, amely – egyelőre még – Derek háza.)

– Mindent kiürített – mondta Rosemary. Ahogy az első város peremét elérte ezen az új úton, megállt egy nyitva tartó fánkárus parkolójában.

– Veszek kávé, hogy életben maradjak – mondta.

Karin máskor, mikor ezen a helyen megálltak, bent maradt a kocsiban Derekkel. Derek nem inna ilyen kávé. – Az anyád a rémes gyerekkora miatt lett rabja ezeknek a helyeknek – mondta. Nem úgy értette, hogy Rosemaryt állandóan ilyen helyekre vitték, hanem hogy nem volt szabad ide járnia, ahogy nem volt szabad olajban sült meg cukros ételeket ennie, és zöldségből meg nyúlós kásából álló étrenden tartották. Nem mintha a szülei szegények lettek volna – gazdagok voltak –, hanem mert táplálkozás-fanatikusok voltak, megelőzve a korukat. Derek nem olyan rég ismerte Rosemaryt – például azokhoz az évekhez képest, amióta Ted, Karin apja ismerte –, de hamarabb beszélt Rosemary gyerekkoráról, mint Ted valaha, és más részleteket is kifecsegett róla, mint például a rituális heti beöntéseket, amelyek Rosemary saját történeteiből kimaradtak.

Karinnek az iskolai évei alatt, a Teddel és Grace-szel töltött évek alatt soha, de soha nem kellett betennie a lábát ilyen helyre, amely bűzlik az égetett cukor, a zsír, a cigarettafüst és az állott kávé borzalmas szagától. De Rosemarynek felragyogott a szeme a tejszínes krémmel (crème-mel) és lekvárral töltött, karamellel és csokoládéval leöntött fánkok, a csörögék és a képviselőfánkok, a mazsolás fánkok, a töltött croissant-ok és az óriás zabkekszek látványától. Nem látta be, miért kellene bármelyikről lemondania, hacsak az elhízás veszélye miatt nem, és egyáltalán nem tudta elhinni, hogy ne erre a fajta ételre sóvárogna mindenki.

A pultnál – ahol az ember nem tartózkodhatott húsz percnél tovább, legalábbis a felirat szerint – két nagyon kövér, komoly hajbodorításon átesett nő ült, közöttük meg egy sovány, fiús külsejű, de ráncos férfi, aki erősen hadart, és láthatólag viccekkel szórakoztatta őket. Miközben a nők a fejüket rázták és nevettek, Rosemary meg a mandulás croissant-ját választotta ki, a férfi Karinre kacsintott kéjesen, cinkosan. Karin rájött, hogy még mindig ki van rúzsozva. – Nem tud ellenállni, igaz? – kérdezte a férfi Rosemarytól, aki nevetett, vidéki kedélyes-kedésnek vette.

– Sose tudtam – felelte. – Biztos nem kérsz? – fordult Karinhez. – Semmit?

– A kislány vigyáz az alakjára? – kérdezte a ráncos férfi.

A várostól északra alig volt forgalom. A levegő lehűlt, mocsárszaga lett. A békák helyenként olyan hangosan kuruttyoltak, hogy még a kocsi hangját is elnyomták. A kétsávos út örökzöldek fekete csoportjai és borókákkal tarkított, kisebb földek puhább sötétje, az erdőig hátráló tanyák körül kanyargott. Aztán egy kanyarban a fényező megvilágította az első sziklahalmokat, némelyik rózsaszínből és szürkén csillogott, némelyik alvadtvér-pirosban. Ez egyre gyakrabban fordult elő, helyenként a sziklák már nem halmokba préselődtek, hanem mintha kézzel terítették volna le vastag vagy vékony rétegekben – ezek szürkék vagy zöldes fehérek voltak. Mésző, emlékezett Karin. Mésző fekükkőzet, és helyenként a kanadai pajzs szikláival váltakozik. Erre Derek tanította meg. Derek azt mondta, szeretett volna geológus lenni, mert rajong a kőzetekért. De azért nem rajongott volna, hogy bányászvállalatokat gazdagítson meg. És a történelem is vonzotta – fura párosítás. A történelem a szobatudósnak, a geológia a szabadban dolgozóknak, mondta olyan ünnepélyesen, hogy elárulta, magát nevezi ki.

Karin szeretett volna megszabadulni valamitől – azt kívánta, bár vinné ki a

kocsi ablakán az éjszakai levegő áramlása –, a finnyáságától és a felsőbbrendűségétől. Amit a mandulás croissant miatt érzett, a rossz kávé miatt, amelyet Rosemary szinte lopva kortyolgatott, meg a pultnál ülő férfi miatt, sőt még Rosemary fiatalos, hippis ruhája és a szénaboglyás haja miatt is. És szeretett volna megszabadulni attól is, hogy hiányzik neki Derek, attól az érzéstől, hogy betöltetlen űr maradt, fogyó lehetőségek. Hangosan annyit mondott: – Én örülök, örülök, hogy elment.

Rosemary megkérdezte: – Komolyan?

– Jobb lesz neked – felelte Karin.

– Igen – mondta Rosemary. – Kezd visszatérni az önbizalmam. Tudod, az ember fel sem fogja, mennyire elvesztette az önbizalmát, és mennyire hiányzik, amíg vissza nem kezd térni. Azt akarom, hogy mi ketten nagyon jól töltsük a nyarat. Még kirándulni is elmehetünk. Szívesen vezetek is, ahol nem nagyon halálos. Meg elmehetnénk túrázni az erdőbe, ahova Derek vitt ki téged. Kedvem volna hozzá.

Karin azt felelte: – Ja – bár nem volt benne teljesen biztos, hogy Derek nélkül nem tévednének-e el. Nem a túrázáson jártak a gondolatai, hanem egy tavaly nyári jeleneten. Rosemary az ágyon, egy takaró alatt kuporgott, sírt, a marokra fogott takarót meg a párnát a szájába tömte, harapta dühödő fájdalomában, Derek meg csak ült az asztalnál, ahol dolgoztak, és a kézirat egyik lapját olvasta. – Nem tudnál valamit csinálni, hogy lecsillapítsd anyádat? – kérdezte.

Karin azt felelte: – Rád van szüksége.

– Nem tudok vele mit kezdeni, amikor ilyen – mondta Derek. Mikor elolvasa, letette a lapot, és egy másikat vett föl. Két lap között Karinre nézett, szenvedő arckifejezéssel. Kimerült volt, öreg, elkínzott. Azt mondta: – Ki nem állhatom. Sajnálom.

Úgyhogy Karin bement a hálószobába, megsimította Rosemary hátát, és Rosemary is azt mondta, hogy sajnálja.

– Mit csinál Derek? – kérdezte.

– A konyhában ül – mondta Karin. Nem volt kedve azt mondani, „és olvas”.

– És mit mondott?

– Azt mondta, jöjjen be hozzád és beszéljünk veled.

– Jaj, Karin. Úgy szégyellem magam.

Mi történt, hogy ilyen veszekedés tört ki? Mikor Rosemary megnyugodott, és megmosta az arcát, mindig azt mondta, a munka, a munka körüli nézeteltérések. – Akkor miért nem hagyod ott a könyvét? – kérdezte Karin. – Ott van az összes többi munkád. – Rosemary kéziratokat szerkeszt, így ismerkedett meg Derekkel is. Nem úgy, hogy Derek benyújtotta a kéziratát ahhoz a kiadóhoz, ahol Rosemary dolgozik – erre még nem szánta el magát –, hanem mert Rosemary ismerte Derek egyik barátját, és ez a barát azt mondta: – Ismerek egy nőt, aki tudna segíteni. – És Rosemary hamarosan kiköltözött vidékre, ebbe a lakókocsiba, amely nem messze állt Derek házától, hogy közelebb legyen hozzá a munka alatt. Eleinte megtartotta a torontói lakást, de aztán hagyta, mert egyre több időt töltött a lakókocsiban. Még mindig vállalt más munkát is, de nem olyan sokat: egy munkanap alatt végzett vele Torontóban, hogy reggel hatkor elindult, és este tizenegy után ért haza.

– Miről szól az a könyv? – kérdezte Karintól Ted.

Karin azt felelte: – Valahogy La Salle-ról, a felfedezőről meg az indiánokról.

– Történész ez a pasas? Egyetemen tanít?

Karin nem tudta. Derek mindenfélét csinált: volt fényképész, dolgozott kutatóként egy bányában, de ami a tanítást illeti, Karin szerint középiskolában tanított. Ann úgy mondta, a munkája „kívül esik a rendszeren”.

Ted viszont egyetemen tanított. Közgazdász volt.

Karin persze nem számolt be Tednek meg Grace-nek a fájdalomról, amit ezek szerint a könyv körüli nézeteltérések jelentettek. Rosemary önmagát vádolta. A feszültség, mondta. Néha meg azt mondta, a menopauza. Karin hallotta, ahogy azt mondja Dereknek: – Bocsáss meg –, mire Derek, hűvös önelégültséggel: – Nincs mit megbocsátani.

Erre Rosemary kiment a szobából. Nem hallották, hogy újra sírni kezd, de folyton számítottak rá. Derek keményen nézett Karin szemébe – gyötrődő és rémült grimaszt vágott.

Hát mit csináltam már megint?

– Nagyon érzékeny – mondta Karin. Tele volt a hangja szégyennel. Vajon Rosemary viselkedése miatt? Vagy mert Derek valahogy őt – Karint – is bevonta valami önelégültségbe, valami megvetésbe, amely messze túlmutatott a jelen pillanaton. És mert nem tehetett róla, meg volt tisztelve.

Néha egyszerűen eltűnt onnan. Elment az utca túlsó végére Annhez, és úgy tűnt, Ann mindig örült, amikor megjött. Soha nem kérdezte meg, miért, de ha Karin azt mondta: – Rájuk jött ez a hülye veszekedés – vagy, később, amikor már kitalálták maguknak ezt a külön szót: – Rájuk jött ez a szélvihar –, Ann sosem látszott meglepettnek vagy bosszúsnak. – Derek magától is sokat követel – mondta például, vagy: – Hát, gondolom, majd túljutnak rajta. – De ha Karin folytatta, és elmondta: – Rosemary sír –, Ann csak azt felelte: – Vannak dolgok, amiről szerintem jobb nem beszélni, nem gondold?

De más dolgokat szívesen meghallgatott, bár néha tartózkodóan mosolygott hozzá. Ann kedves arcú, kerek nő volt, őszes haját csikófrizurára vágva hordta, lazán hullott a vállára. Beszéd közben gyakran pislogott, és nem nézett az ember szemébe (Rosemary azt mondta, az idegei miatt). És az ajka – Ann ajka – olyan keskeny volt, hogy ha mosolygott – mindig zárt szájjal, mint aki valamit magában tart –, szinte el is tűnt.

– Tudod, hogy ismerte meg Rosemary Tedet? – kérdezte Karin. – A buszmegállóban történt, esett az eső, és Rosemary épp a száját rúzsozta. – Aztán messzebről kellett kezdenie, hogy Rosemary azért volt kénytelen a buszmegállóban rúzsozni a száját, mert a szülei nem tudtak róla – a rúzst tiltotta a vallásuk, akárcsak a filmet, a magas sarkú cipőt, a táncot, a cukrot, a kávé, az alkoholt meg a cigarettát, természetesen. Rosemary elsőéves volt a főiskolán, és nem akart úgy kinézni, mint egy vallási örült. Ted meg tanársegéd volt.

– De látásból már ismerték egymást – mondta Karin, és elmagyarázta, hogy egy utcában laktak. Ted a gazdag házak közül a legnagyobbik kapusházában, mivel az apja volt a sofőr és a kertész, az anyja a házvezetőnő, Rosemary meg a szemközti oldal egyik átlagosabban-gazdag házában (bár az az élet, amelyet a szülei éltek odabent, egyáltalán nem volt átlagos-gazdag élet, mivel nem játszottak

semmilyen játékot, sosem jártak partikra, se kirándulni, és valamilyen okból jég-sekreényt tartottak hűtőszekrény helyett, amíg a jégvállalat tönkre nem ment).

Tednek volt egy kocsija, amit száz dollárért vett, megsajnálta Rosemaryt, és felvette az esőben.

Mikor Karin elmondta ezt a történetet, eszébe jutott, ahogy a szülei mesélték, nevetve, egymás szavába vágva, a maguk szokott módján. Ted mindig megemlítette a kocsii árát, a márkáját és a gyártási évét (Studebaker, 1947), Rosemary meg hozzátette, hogy az utasülés felőli ajtó nem akart kinyílni, és Tednek ki kellett szállnia, és megvárni, amíg ő a sofőrülésen keresztül bemászik. Ted meg elmondta, milyen hamar vitte el Rosemaryt élete első filmjére – aznap délután –, és hogy a film címe *Van, aki forrón szereti* volt, és amikor fényes nappal kilépett a moziból, az arca csupa rúzs volt, mert akármit is csinált a többi lány a rúzzsal, leitatatták vagy bepúdereztek, Rosemary nem tanulta el tőlük. – Nagyon lelkes volt – mondta Ted mindig.

Aztán összeházasodtak. Elmentek egy lelkész lakására: a lelkész fia Ted barátja volt. A szülei nem is tudták, mire készülnek. És a szertartás után Rosemarynek megjött a vérzése, és Tednek mint ifjú férjnek az volt az első feladata, hogy el kellett mennie egy csomag betétért.

– Tudja anyád, hogy ezt mind elmeséled nekem, Karin?

– Nem zavarná. Aztán mikor az ő anyja megtudta, ágyba kellett feküdnie, annyira rosszul érezte magát attól, hogy összeházasodtak. Ha a szülei tudták volna, hogy egy hitetlenhez készül hozzámenni, bezáratták volna abba a torontói egyházi iskolába.

– Hitetlen? – kérdezte Ann. – Tényleg? Milyen kár.

Talán arra gondolt, milyen kár, hogy ezután a hercehurca után mégsem tartott ki a házasság.

Karin összehúzódkodott az ülésen. A feje Rosemary vállára bukott.

– Nem zavar? – kérdezte.

– Nem – felelte Rosemary.

Karin azt mondta: – Nem fogok igazán elaludni. Ébren akarok lenni, amikor bekanyarodunk a völgybe.

Rosemary énekelni kezdett.

– *Kelj föl, kelj föl, drága Cory...*

Lassú, mély hangon énekelt, Pete Seegert utánozta a lemezről, és Karin legközelebb azt vette észre, hogy a kocsii megállt: felkapaszkodtak a rövid, kátyús útszakaszon a lakókocsiihoz, és ott ülnek előtte a fák alatt. Az ajtó fölött égett a lámpa. Bár Derek nincs odabent. Sem Derek holmija. Karin nem akart megmozdulni. Kéjesen zsörtölődve fészkelődött és tiltakozott, ahogy senki más jelenlétében nem tehette volna, csak Rosemaryében.

– Kifelé, kifelé – mondta Rosemary. – Egy perc múlva az ágyadban leszel, gyere már – mondta, rángatta és nevetett. – Gondolod, hogy fel tudlak cipelni? – Mikor kirángatta Karint, és tántorogva az ajtó felé irányozta, azt mondta neki: – Nézd meg a csillagokat. Nézd meg a csillagokat. Csodálatosak. – Karin lehorgasztotta a fejét, morgott.

– Ágyba, ágyba – mondta Rosemary. Bent voltak. Derek enyhe illata: mari-

huána, babkávé, faanyag. Meg a bezárt lakókocsi szaga, a szőnyegeké meg a főzése. Karin tetőtől talpig felöltözve végigzuhant a keskeny ágyon, Rosemary meg utána hajította a tavalyi pizsamáját. – Vetközz le, különben borzasztóan fogod érezni magad, ha felébredsz – mondta neki. – A bőröndödet majd holnap elintézzük.

Karin úgy érezte, élete legnagyobb erőfeszítése, mire ülő pózba rántja magát, lerángatja a ruháit, és fölhúzza a pizsamáját. Rosemary körbejárt, nyitogatta az ablakokat. Karin utoljára azt hallotta, hogy megkérdi: – És ez a rúzs: mi volt a pláne ezzel a rúzzsal? – és utoljára még azt érezte, hogy egy törlőruha anyai, durva támadásba veszi az arcát. Kiköpte az ízét, tobzódott a gyerekességben, az ágya hideg mezején, az alvás iránti mohó vágyában.

Ez szombat este volt. Szombat este és vasárnap reggel. Hétfő reggel Karin megkérdezte: – Elmegyek, meglátogatom Annt, jó? – mire Rosemary azt felelte: – Persze, menj csak.

Vasárnap sokáig aludtak, és egész nap ki se léptek a lakókocsiból. Rosemary elcsüggedt, hogy esik. – Tegnap este látszottak a csillagok, mikor hazajöttünk, látszottak a csillagok – mondta. – Ez az első nyári napod, és esik. – Karinnek meg kellett nyugtatnia, hogy nem baj, úgyis olyan lustának érzi magát, hogy nem akar sehova se menni. Rosemary megcsinálta a tejeskávét, felvágott egy dinnyét, bár nem volt teljesen érett (Ann észrevette volna, de Rosemary nem). Aztán négykor hatalmas, szalonnás lakomát csaptak, palacsintával, eperrel és műtejszínhabbal. Hatra a nap is előbújt, de ők még mindig pizsamában voltak, ennek a napnak már annyi. – De legalább nem néztünk tévét – mondta Rosemary. – Legalább ehhez gratulálhatunk magunknak.

– Eddig – mondta Karin, és bekapcsolta.

Régi magazinok kupacai között ültek, Rosemary rámolta ki őket a szekrényből. Amikor ideköltözött, már a lakókocsiban voltak, azt mondta, végül úgyis kidobja őket, csak előbb átnézi, nincs-e valami bennük, amit érdemes megtartani. De nem vitték túlzásba az átnézést, mert mindenfélét talált, amit felolvasott. Karin eleinte unta, de aztán hagyta, hogy magával húzza ez a régi kor, a mulatságos hirdetéseivel és előnytelen hajviseleteivel.

Észrevette az összehajtogatott takarót a telefon tetején. – Mi az, nem tudod, hogy kell kikapcsolni a telefont? – kérdezte.

Rosemary azt felelte: – Nem akarom igazán kikapcsolni. Hallani akarom, ha csöng, és hagyni. Nem venni róla tudomást. Csak nem akarom, hogy túl hangos legyen, ennyi az egész.

De nem csöngött, egész nap.

Hétfő reggel a takaró még mindig a telefonon volt, a magazinok visszakerültek a szekrénybe, mert Rosemary végül nem tudta rászárni magát, hogy kidobja őket. Az ég felhős volt, de nem esett. Megint nagyon későn keltek föl, mert éjjel kettőig filmet néztek.

Rosemary kitergetett néhány gépelt lapot a konyhaasztalon. Nem Derek kéziratát: az a nagy halom már eltűnt. – Egyébként Derek könyve tényleg érdekes volt? – kérdezte Karin.

Korábban nem jutott volna eszébe, hogy beszéljen róla Rosemaryvel. A kéz-

irat egy nagy tekercs szögesdrót volt, egész idő alatt az asztalon várta, hogy Derek és Rosemary megpróbálja kigabalyítani.

– Hát, állandóan változtatott rajta – mondta Rosemary. – Érdekes volt, de zavaros. Először La Salle érdekelte egyedül, aztán áttért Pontiacra, aztán túl sokat akart átfogni, és semmivel nem volt megelégedve.

– Szóval örülsz, hogy megszabadultál belőle – mondta Karin.

– Rettenetesen. Végtelen bonyodalom volt.

– És Derek nem hiányzik?

– Ez a barátság véget ért – mondta Rosemary gondterhelten, miközben egy kéziratlap fölé hajolt, és valamit javított rajta.

– Na és Ann?

– Azt hiszem, az a barátság is véget ért. Sőt, gondolkozom is valamin. – Letette a tollát. – Arra gondoltam, el kéne innen költözni. De gondoltam, megvárlak vele. Nem akartam, hogy arra gyere vissza, hogy semmi sincs a helyén. De végül is Derek könyve miatt voltunk itt. Illetve Derek miatt. Ezt tudod.

Karin azt mondta: – Derek meg Ann miatt.

– Derek meg Ann miatt. Igen. És emiatt most már nem kell.

És erre mondta Karin: – Elmegyek, meglátogatom Annt, jó? – mire Rosemary azt felelte: – Persze, menj csak. Nem kell azonnal döntenünk. Csak úgy eszembe jutott.

Karin elindult a köves úton, és azon tűnődött, mi lett más. A felhőkön kívül, amelyek egyáltalán nem szerepeltek a völgyről való emlékeiben. Aztán rájött. A mezőkön nem legeltek tehének, ezért a fű magasra nőtt, a borókák elterebélyesedtek, nem látszott a patak vize.

A völgy hosszú volt és keskeny, a tulsó végén állt Ann és Derek fehér háza. A talaja legelő, tavaly lapos volt és átlátható, tisztán látszott a patak tekergése. (Ann kiadta a földet valakinek, aki fekete Angus marhákat legeltetett rajta.) Az erdős hegyoldal mindkétfelől meredeken emelkedett, és hátul, a ház mögött körbezárult. A lakókocsit, amelyet most Rosemary bérel, eredetileg Ann szülei számára hozatták, akik oda költöztek le, amikor télen a völgy megtelt hóval. Közlebb akartak kerülni az üzlethez, amely akkoriban a bekötőút sarkán állt. Mára csak a betontalapzat maradt, rajta két luk a benzintartály helyén, meg egy öreg busz, az ablakain zászlókkal, ahol hippik laktak. Néha kiültek a betonra, és ünnepelesen és fennköltén integettek Rosemarynek, ha arra vezetett.

Derek azt mondta, marihuánát természetnek az erdőben. De nem vesz tőlük, nem tartja őket megbízhatónak.

Rosemary nem volt hajlandó Derekkel füvezni.

– Amúgy is nyugtalan vagyok melletted – mondta. – Nem hiszem, hogy jó volna.

– Te tudod – felelte Derek. – Jót is tehetne.

Ann sem füvezett. Azt mondta, hülyén érezné magát. Nem is dohányzott soha, azt sem tudja, hogy kell leszívni.

Nem tudták, hogy Derek egyszer Karinnek is megengedte. Ő sem tudta, hogyan kell leszívni, Dereknek kellett megtanítania. Nagyon erősen próbálta, olyan mélyre szívta, hogy a hányással küszködött. Kint voltak a pajtában, ahol Derek a közzettani mintáit tartotta, amiket a hegyoldalban gyűjtött. Azzal próbálta nyugtatni Karint, hogy nézzen a kövekre.

– Csak nézd őket – mondta. – Nézz beléjük. Figyeld a színüket. Ne akard erősen nézni. Csak nézd és várj.

De végül nem ez hozta rendbe, hanem egy kartondoboz felirata. Volt ott egy halom kartondoboz, amibe Ann pakolt mindenfélét, mikor néhány éve leköltöztek ide Torontóból Derekkel. Az egyiknek az oldalán egy játékhajó körvonala látszott, és alatta a felirat: HALÁLMEGVETŐ. A szó első felét – HALÁL – piros betűkkel írták. A betűk vibráltak, mintha neoncsövekből állnának, és olyan parancsot adtak Karinnak, amely túlmutatott a szó jelentésén. Szét kellett tagolnia, és szavakat kellett találnia benne.

– Mit nevensz? – kérdezte Derek, és erre elmondta neki, hogy mit csinál. A szavak csodálatosan buktak elő.

Al. Alá. Hal. Hál. Hall. Hála. Álla. Hallá. A „hallá” volt a legjobb. Minden betűt magába foglalt.

– Elképesztő – mondta Derek. – Elképesztő, Karin. Hála, hallá a hal.

Nem is kellett szólania, hogy ne meséljen erről az anyjának, se Ann-nek. Mikor aznap este Rosemary megcsókolta Karint, beleszippantott a hajába, és nevetve mondta: – Istenem, mindenütt érződik a szaga, ez a Derek micsoda elhivatott egy füves.

Aznap este Rosemary épp boldog volt. Átmentek Derekhez és Annhez, és az üveges verandán vacsoráztak. Ann azt mondta: – Gyere velem, Karin, segíts leszedni a habot a felfújtról. – Karin ment vele, de visszajött – mintha csak a mentaöntetért jöjjön.

Rosemary meg Derek áthajolt az asztal fölött, marhászkodtak, csókos arcot vágtak. Nem látták meg.

Talán ugyanaznap este volt, hogy kifelé jövet Rosemary elnevette magát a hátsó ajtó melletti két szék láttán. Két régi, sötétvörös fémszék volt, párnás ülőkével. Nyugat felé néztek, a napnyugta maradványai felé.

– Ez a két régi szék – mondta Ann. – Tudom, hogy van mit nézni rajtuk. Még a szüleim vették.

– Még csak nem is kényelmesek – mondta Derek.

– Dehogynem – mondta Rosemary. – Gyönyörűek, ők vagytok ti. Imádom őket. Azt üzenik: Derek meg Ann. Derek meg Ann. Derek meg Ann nézi a naplementét a dolgos nap végén.

– Ha egyáltalán látják a borsóindák mögül – mondta Derek.

Mikor Karin legközelebb zöldséget szedett Ann-nek, észrevette, hogy a székek eltűntek. Nem kérdezte meg Anntól, mi lett velük.

Ann konyhája a ház alagsorában volt, de csak félig a föld alatt. Négy lépcsőt kellett lefelé lépni. Karin lement, és az arcát a szúnyoghálóhoz nyomta. A konyha sötét helyiség volt, magas ablakát benőtték a bokrok – Karin egyszer sem látta, hogy ne égett volna bent a villany. De most nem égett, és Karin először azt is hitte, nincs bent senki. Aztán meglátta, hogy valaki ül az asztalnál – Ann volt, de a feje más formájú. Háttal ült az ajtónak.

Levágta a haját. Rövidre vágta, úgy lebegett, mint bármilyen ősz hajú matróna frizurája. És csinált valamit – mozgott a könyöke. A félhomályban dolgozott, de Karin nem látta, hogy mit.

Azzal a trükkel próbálkozott, hogy addig nézi Ann tarkóját, amíg meg nem

fordul. Nem sikerült. Megpróbálta könnyedén végighúzni az ujját a hálón. Aztán hangot is adott.

– Hu-hú-hu-hú.

Ann fölkelt, megfordult, de olyan kelletlenül, hogy Karinnak az az abszurd gondolata támadt, hogy talán végig tudta, ki van itt, talán látta őt jönni, és azért helyezkedett ebbe a védett pózba.

– Én vagyok, én vagyok. Az elveszett gyermeked – mondta Karin.

– Nahát, csakugyan – mondta Ann, és kiakasztotta a kampót. Nem ölelte át Karint – de hát ő meg Derek sosem szokta.

Meghízott – vagy a rövid haj miatt látszott úgy –, és az arcán piros foltok égtek, mintha valami rovar csípte volna meg. A szeme is piros volt.

– Fáj a szemed? – kérdezte Karin. – Azért dolgozol a sötétben?

– Jaj, észre se vettem – felelte Ann. – Nem vettem észre, hogy nem ég a vilány, csak ezt az ezüstöt tisztítottam, és gondoltam, elég jól látok. – Aztán láthatóan igyekezett felvidulni, úgy beszélt, mintha Karin sokkal kisebb gyerek volna. – Olyan unalmas dolog ezt az ezüstöt pucolni, valószínűleg révületbe estem. Micsoda szerencse, hogy eljöttél segíteni.

Karin taktikából átmenetileg ez a sokkal kisebb gyerek lett. Felkuperodott az asztal melletti székbe, és lelkesen kiáltotta: – Na és hol van a jó öreg Derek? – Tűnődött, hogy Ann nem azért viselkedik-e ilyen furcsán, mert Derek megint felfedezőútra indult a hegyekbe, és nem tért vissza, elhagyta Annt is meg Rosemaryt is. Vagy beteg. Depressziós. Ann egyszer azt mondta: – Derek fele annyiszor sem volt depressziós, amióta eljöttünk a városból. – Karin azon tűnődött, jó szó-e az, hogy „depressziós”. Úgy látta, Derek kritikus, és néha elege van. Ez volna a depresszió?

– Valahol itt kell lennie – mondta Ann.

– Örök haragban vannak Rosemaryvel, tudtad?

– Igen, Karin. Tudtam.

– És nem sajnálod?

Ann azt felelte: – Ez egy egészen új ezüstitisztító módszer. Mindjárt megmutatom. Fogsz egy villát vagy kanalat, vagy akármit, belemártod ebbe az oldatba, itt a mosogatóban, egy pillanatra benne hagyod, aztán kiveszed, beteszed az öblítővízbe, és szárazra törled. Látod? Pont ugyanúgy csillog, mint régen, amikor annyit dörzsöltem meg fényesítettem. Komolyan. Szerintem pont olyan szépen csillog. Várj, éreztek friss öblítővizet.

Karin belemártott egy villát. Azt mondta: – Tegnap Rosemaryvel egész nap azt csináltunk, amit akartunk. Még csak föl sem öltöztünk. Csináltunk palacsintát, és ilyen régi magazinokat olvastunk. Régi *Hölgyek Lapját*.

– Azok még az anyám lapjai voltak – mondta Ann egy kicsit mereven.

– Elragadó – mondta Karin. – Eljegyezték. Pond's krémet használ.

Ann elmosolyodott (micsoda megkönnyebbülés), és azt mondta: – Igen, erre emlékszem.

– Meg lehet menteni ezt a házasságot? – kántálta Karin mély, baljós hangon. Aztán kényeskedő-nyafogó hangra váltott.

– Az a baj, hogy az uram olyan gonosz, és nem tudom, mit kezdjek vele. Egyrészt fogta magát és megette az összes gyerekünket. Nem azért, mintha nem adnék neki tápláló ételeket, mert igenis adok. Egész nap robotolok a forró tűzhely

előtt, finom ebédet készíték neki, aztán hazajön, és első dolga, hogy kitépi a baba lábát...

– Na, elég – mondta Ann, és már nem mosolygott. – Hagyd abba, Karin.

– De tényleg szeretném tudni – mondja Karin fojtottabb, de makacs hangon. – Meg lehet menteni ezt a házasságot?

Ha arra gondolt, hol szeretne legjobban lenni, egész évben erre a konyhára gondolt. A tágas helyiségre, amelynek a sarkai még akkor is homályosak, ha ég a lámpa. Az ablaknak feszülő zöld levelek mintájára. Arra a mindenféle holmira, aminek szigorúan véve nem kellene egy konyhában lennie. A lábbal hajtós varrógépre meg a hatalmas, túltömött fotelra, a karfáján fura szürkés-zöldre kopott gesztenyebarna karosszékre. A vízesésről készült roppant képre, amelyet Ann anyja festett, még menyasszony korában, amikor volt ideje, mint aztán később soha.

(„Micsoda szerencse ránk nézve” – mondta Derek.)

Az udvarban egy autó fékezett, Karin arra gondolt: lehet, hogy Rosemary? Esetleg most Rosemary esett depresszióba, ott egyedül, és eljött Karin után?

Mikor meghallotta a csizmát a konyha lépcsőjén, tudta, hogy Derek az.

Kiáltott neki. – Nicsak, nicsak. Ki van itt!

Derek bejött, és azt mondta: – Szia, Karin –, de minden öröm nélkül. Letett az asztalra néhány zacskót. Ann udvariasan megkérdezte: – Kaptál filmet, amit akartál?

– Igen – mondta Derek. – Mi ez a moslék?

– Az ezüsttisztításhoz kell – felelte Ann. Karinnak, mintegy mentegőzve azt mondta: – Elment filmet venni. Hogy lefényképezze a kőzeteit.

Karin a kés fölé hajolt, amit épp törölgetett. Az lenne a legrosszabb, ha most elsírná magát (tavaly nyáron szó se lehetett volna ilyesmiről). Ann valami másra is rákérdezett – a zöldségekre –, hogy Derek vett-e, Karin meg elszántan fölnezzett, a szemét a tűzhelyre szögezte. Ezt a típusú tűzhelyet már nem gyártják, mondta egyszer Ann. A fa- és villanytűzhely keresztezése, a melegedő sütő ajtajára vitorlást nyomtattak. A hajó fölött az állt: CLIPPER TŰZHELYEK.

Igen, erre is emlékezett.

– Azt hiszem, Karin szívesen segítene neked – mondta Ann. – Segítene beállítani a kőzeteket.

Kis szünet következett, közben valószínűleg egymásra néztek. Aztán Derek azt mondta: – Na jó, Karin. Gyere, segíts fényképezni.

A kövek többsége csak úgy a földön hevert a pajtában – nem voltak szétválogatva, felcímkézve. A többi a polcokon, külön kiállítva, előttük nyomtatott kártyán a nevük. Derek egy darabig hallgatott, körbe járkált, a géppel babrált, próbálta beállítani a legjobb szöveget és a megfelelő fényt. Mikor elkezdett fényképezni, rövid utasításokat adott Karinnak, tolja arrébb a köveket vagy billentse meg egy kicsit, vegyen föl a földről egy másikat, amit akár címke nélkül is lefényképezett. Karin nem érezte, hogy Dereknek igazán szüksége volna a segítségére – vagy hiányozna neki. Derek többször is úgy vette a levegőt, mint aki mindjárt közli is ezt – vagy valami fontos, de kellemetlen hírt –, de végül mindig csak annyit mondott: „Told egy kicsit jobbra” vagy „Hadd lássam a másik oldalról is”.

Karin tavaly egész nyáron nyaggatta a maga kölyök módjára és kérte komolyan

is, hogy elkísérhesse a zsákmányszerző útjaira, és Derek végül meg is engedte. Amennyire tudta, megnehezítette, mint egy vizsgán. Befújták magukat szűnyogriasztóval, de az sem akadályozta meg teljesen, hogy a rovarok rájuk támadjanak, bemásztak a hajukba, befurakodtak a gallérjuk meg a mandzsettáik alá is. Mocsaras helyeken kellett végigcuppogniuk, ahol a csizmájuk nyoma azonnal megtelt vízzel, aztán szederrel meg vadrózsával és makacs, felbuktató indákkal benőtt, meredek partokon kellett felkapaszkodniuk. Meg felmászni a csupasz sziklák sima, ferde kiszögellésein. A nyakukba csengőt kötöttek, hogy ha elválnak is, be tudják egymást tájolni, és hogy a medvék hallják, hogy jönnek, és maradjanak távol.

Egy nagy halom medveürülékre bukkantak, még fényesen csillogott, benne egy félig megemésztett almacsutka.

Derek elmondta, hogy az egész vidék tele van bányákkal. Szinte minden ismert ásvány előfordul itt, de ahhoz általában nincs elég, hogy hasznot hozzon. Ő már minden elhagyatott, félig-meddig elfelejtett bányát bejárt, kiütögette a mintáit vagy egyszerűen felszedegette őket a földről. – Ahogy hazajöttünk, rögtön eltűnt a hegyekben, és talált egy bányát – mondta Ann. – Akkor tudtam, hogy valószínűleg feleségül vesz.

Karinnek csalódást okoztak a bányák, bár nem vallotta volna be. Valami Ali Baba-féle barlangra számított, a sötétben megcsillanó sziklával. Ehelyett Derek egy szűk bejáratra, szinte természetes repedésre mutatott a sziklán, amelyet most egy nyárfa állt el: ezen a valószínűtlen helyen eresztett gyökeret, innen nőtt ki görbén. A másik bejárat, amely mindenütt jobban megközelíthető, magyarázta Derek, egy luk a hegyoldalban, mellette a földön elkorhadt gerendák hevertek, vagy még tartották is a tető egy részét, és téglák fogták vissza a földet meg a sziklatörmeléket. Derek megmutatta a halvány ösvényeket, ahol az ércel teli csillék síne futott. A földön csillámkődarabkák hevertek, Karin fölszedett néhányat. Ezek legalább gyönyörűek, igazi kincsnek tűntek. Mintha sima, fekete üveg lett volna, ami a fény felé fordítva ezüstté válik.

Derek azt mondta, csak egyet vigyen el, azt is titkos talizmánnak, de ne mutogassa senkinek. – Tartsd titokban – mondta. – Nem akarom, hogy beszélni kezdjenek erről a helyről.

Karin megkérdezte: – Akarod, hogy megesküdjek Istenre?

– Csak ne felejtsd el – felelte Derek. Aztán megkérdezte, hogy szeretné-e látni a várat.

Újabb csalódás, ezúttal viccből. Derek odavitte egy cementfalú romhoz, és elmondta, hogy valószínűleg az érc raktározására használták. Megmutatta a magas fák között a rést, amelyet csemeték nőttek be, ott húzódott a sín. Az volt a vicc, hogy pár éve eltévedt itt néhány hippi, és azzal jöttek elő, hogy várat találtak. Derek utálta, amikor valaki ilyesmiben téved, nem látja, ami az orra előtt van, vagy amire megfelelő tudás birtokában rájöhetne.

Karin kimászott az omladozó fal tetejére – Derek nem szólt rá, hogy vigyázzon, hova lép, és ki ne törje a nyakát.

Hazafelé kitört a vihar, egy sűrű cédrusbozótban kellett meghúzódniuk. Karin nem bírt nyugton maradni – nem tudta eldönteni, hogy fél, vagy mámoros. Mámoros, döntött végül, aztán fel-alá ugrált, köröket futott, és feltartott karal kiáltozott az éles fényben, amely még erre a menedékhelyre is behatolt. De-

rek rászólt, hogy nyugodjon meg, üljön le, minden villanás után számoljon tizenötig, és figyelje, hogy jön-e a mennydörgés.

De Karin úgy érezte, meg van vele elégedve. Nem gondolhatta, hogy fél.

Az a helyzet, hogy van olyan ember, akinek határozottan muszáj tetszeni. Derek is ilyen. Ha az ember kudarcot vall előttük, akkor beskatulyázzák az agyukban, örökre bezárják, és megvetik. Ha Karin fél a villámlástól, fél a medveürülék láttán, vagy azt akarja hinni a romról, hogy várrom – sőt ha nem ismeri fel a különbséget a csillámkő, a pirit, a kvarc, az ezüst és a földpát között –, bármelyik elég, hogy Derek úgy döntsön, hogy lemond róla. Ahogy különféleképpen, de lemondott Rosemaryról és Annról is. Idekint, Karin társaságában komolyabban azonos önmagával, mindent megbecsül a komoly figyelmével. Ha ővele van, és nem a másik kettővel.

– Érzed, hogy ma itt gyász és borongás honol? – kérdezte Derek.

Karin végigsimított egy kvarcdarabot, amely olyan volt, mint egy jégkocka, a közepén gyertyával. Megkérdezte: – Rosemary miatt?

– Nem – felelte Derek. – Ez komoly. Ann ajánlatot kapott erre a helyre. Stocóból jött egy cápa, és azt mondta neki, hogy valami japán társaság fel akarná vásárolni. A csillámpalát akarják. Hogy kerámia féktárcsát gyártsanak belőle. Gondolkodik rajta. El tudja adni, ha akarja. Az övé.

Karin megkérdezte: – Miért akarná? Eladni?

– Pénzért – mondta Derek. – Esetleg.

– Rosemary nem fizet elég bért?

– És az meddig fog tartani? A legelőt sem vették bérbe idén, a talaj túlzottan szotyog. A házba bele kell fektetni, különben összedől. Én négy éve dolgozom egy könyvön, és még be se fejeztem. Nem állunk jól. Tudod, mit mondott neki az ingatlanos fickó? Azt mondja: „Ebből itt egy új Sudbury lehetne.” És nem viccelt.

Karin nem értette, miért viccelt volna. Fogalma nem volt Sudburyről. – Ha gazdag lennék, megvehetném – mondta. – És akkor úgy élhetnétek, mint eddig.

– Egyszer majd gazdag leszel – mondta Derek tárgyilagosan. – De nem elég hamar. – Elcsomagolta a fényképezőgépet. – Maradj az anyád mellett – mondta. – Ő bűzlik a pénztől.

Karin érezte, hogy az arca kitüzesedik, érezte a szavak megdöbbenő hatását. Ilyet még életében nem hallott. *Bűzlik a pénztől*. Gyűlöletesen hangzott.

Derek azt mondta: – Jó, akkor most gyerünk a városba, nézzük meg, mikorra hívják ezeket elő. – Nem kérdezte meg, hogy Karin akar-e jönni, ő meg amúgy sem tudott volna válaszolni: a szeme kétségbeesetten megtelt. Lesújtotta és megvakította, amit Derek mondott.

Ki kellett mennie a fürdőszobába, úgyhogy elindult a ház felé.

A konyhából kellemes illat áradt: valami lassan fővő hús illata.

Egyetlen fürdőszoba volt, az emeleten. Karin hallotta, hogy Ann odafönt van, a szobában járkal. Nem szólt, nem nézett be hozzá. De mikor lefelé indult, Ann utána kiáltott.

Kifestette magát, hogy az arca ne legyen olyan foltos.

Az ágyon és a földön ruhák halmai heverték szanaszét.

– Próbálok valami rendet teremteni – monda Ann. – Van itt néhány ruha, amire már nem is emlékeztem. Némelyiktől végleg meg kell szabadulnom.

Ez annyit jelent, hogy komolyan el akar költözni. Amikor Rosemary elszánta magát, hogy kiköltözik valahonnan, mindent felpakolt egy teherautóra, amíg Karin iskolában volt. Karin nem is látta, miket válogat ki. Csak később találkozott velük, amikor a torontói lakásban, meg most a lakókocsiban felbukkantak. Egy kispárna, egy pár talpas gyertyatartó, egy széles fatál – csupa ismerős holmi, de most már örökre útban voltak. Karin a maga részéről úgy érezte, jobb lett volna egyáltalán semmit sem elhozni.

– Látod azt a bőröndöt? – kérdezte Ann. – Fent a szekrény tetején. Fel tudnál mászni egy székre, és ki tudnád tolni a szélére, hogy elkaphassam? Én már próbáltam, de elszédültem. Csak told ki, én majd elkapom.

Karin fölmászott, és megtolta a bőröndöt, hogy a szekrény peremén billegett, aztán Ann elkapta. Kifulladásra köszönte meg, és az ágyra huppantotta.

– Van hozzá kulcs is, van kulcs is – mondta.

A zár merev volt, a csappantók nehezen nyíltak. Karin is segített. Mikor a bőrönd fedele hátrabillent, a dohos ruhákból áradt a molyirtószag. Karin jól ismerete ezt a használtruha-boltokból, ahol Rosemary szeretett vásárolni.

– Ez a mamád régi holmija? – kérdezte.

– Karin! Ez az én esküvői ruhám – mondta Ann félig-meddig nevetve. – Csak a lepedő régi, amibe csomagoltam. – Felcsippentette a szürkés anyagot, és kiemelt egy csipke és tafota göngyöleget. Karin helyet csinált neki az ágyon. Aztán Ann nagyon óvatosan elkezdte kifordítani. A tafota zizegett, mint a levelek.

– Ez meg a fátylam – mondta Ann, és kiemelt egy vékony réteget, amely a tafotához simul. – Jaj, jobban kellett volna rá vigyáznom.

A szoknyán hosszú, finom szakadás volt, mintha borotvapengével vágták volna ki.

– Vállfán kellett volna tartanom – mondta Ann. – Egy olyan zsákban kellett volna vállfán tartanom, amelyet a tisztítóban adnak. A tafota annyira könnyen szakad. Ez a szakadás onnan van, ahol összehajtottam. És tudtam is. Soha, soha ne hajtsd össze a tafotát.

Lassan leválasztotta az egyik anyagot a másiktól, apránként emelte le, közben halkán biztatta magát, amíg ruha formájában ki nem tudta rázni az egészet. A fátyol szabadon hullott a földre. Karin fölszedte.

– Tüll – mondta. Beszélt, csak hogy Derek hangjának emlékét kiűzze a fejéből.

– Kristálytüll – mondta Ann. – Kris-tály-tüll. Csipke és tüll. Szégyellhetem magam, hogy nem vigyáztam rá jobban. Csoda, hogy ilyen jó állapotban maradt. Csoda, hogy egyáltalán megmaradt.

– Kristálytüll – mondta Karin. – Még sose hallottam róla. Szerintem a tafotáról sem hallottam.

– Pedig gyakran használták – mondta Ann. – Valaha.

– Van olyan fénykép, ahol rajtad van? Van fénykép az esküvőtökről?

– Anyának és Apának volt, de fogalmam sincs, mi lett vele. Derek nincs oda az esküvői képekért. Az esküvőkért sem volt oda. Nem is tudom, hogy hoztam össze. Ráadásul a stocói templomban tartottam, most mondd meg. Elhívtam a három barátnőmet, Dorothy Smitht, Muriel Liftont meg Dawn Challeray-t. Dorothy orgonált, Dawn volt a koszorúslány, Muriel meg énekelt.

– És a koszorúslány ruhája milyen színű volt? – kérdezte Karin.

– Almazöld. Csipkeruha, sifon díszítéssel. Nem, fordítva, sifon, csipkével.

Ann az egészet enyhén szkeptikusan említette, közben a ruha szegését vizsgálta.

– És mit énekelt, aki énekelt?

– Muriel. Az „Ó, Égi Vágy” kezdetűt. *Ó, Égi Vágy, mindent megédesítesz* – bár igazából ez egy himnusz. Igazából az isteni szeretetről szól. Nem tudom, ki választotta.

Karin megérintette a tafotát. Száraz volt és hideg.

– Próbáld föl – mondta.

– Én? – kérdezte Ann. – De hát ez hatvanas derékbőségre készült. Elment végül Derek a városba? A filmjével?

Oda se figyelt Karin válaszára. Persze nyilván hallotta az elhajtó kocsit.

– Úgy érzi, mindent meg kell örökítenie – mondta. – Nem tudom, minek ez a sietség. Aztán majd az egészet dobozba zárja és felcímkézi. Mintha attól tartana, hogy nem látja többet. Úgy vetted ki a szavaiból, hogy már el van adva a ház?

– Nem egészen – felelte Karin.

– Nem, nincs is. És nem is tenném meg, csak ha muszáj. Nem is teszem meg, csak ha muszáj lesz. Bár azt hiszem, muszáj lesz. Néha bizonyos dolgok szükségessé válnak. Azt még nem kell tragédiának vagy személyes büntetésnek felfogni.

– Felpróbálhatom? – kérdezte Karin.

Ann végignézett rajta. Aztán azt felelte: – De nagyon vigyázzunk.

Karin kilépett a cipőjéből, a sortjából, és lehúzta az ingét. Ann a fején keresztül engedte le a ruhát, és Karint egy pillanatra fehér felhőbe borította. A csipkeujjakat finom mozdulatokkal kellett leügyeskedni, hogy az illesztése épp Karin karjának a hátára kerüljön. A csipkétől a kézfeje barna lett, pedig még nem is napozott. A dereka mentén egyenként kellett beakasztani a kapcsokat, aztán további kapcsok következtek a nyakszirtje táján. Karin torka előtt egy csipkeszalagot kötöttek szorosra. Mivel a ruha alatt a bugyiján kívül más nem volt rajta, érezte, hogy a bőre libabőrös lesz a csipke tapintásától. A csipke a hiányos felületével sokkal határozottabb volt, mint bármilyen más megszokott anyag. Karin megborzadt, hogy a mellbimbóin is érezze az anyagot, de a ruha szerencsére amúgy is bő volt, előreállt Ann melle helyén. Karin majdnem teljesen lapos volt még, de a mellbimbója néha megduzzadt, érzékeny volt, mintha ki akarna pattanni.

A tafotát ki kellett húzkodni a lába közül, és harangszoknya formára rendezni. Aztán a csipke ráhullott a szoknyára.

– Magasabb vagy, mint hittem – mondta Ann. – Még járni is tudnál benne, csak épp egy kicsit kellene felcsippenteni.

Elővett a komódból egy hajkefét, és Karin haját a csipkével borított vállára fésülte.

– Dióbarna haj – mondta. – Emlékszem, a régi könyvekben a lányok mindig dióbarna hajúak voltak. És különben tényleg dióval színezték a hajukat. Anyám emlékezett olyan lányokra, akik diót forraltak, úgy kaptak festéket, aztán rá is kenték a hajukra. Persze ha az embernek a keze is foltos lett, azzal elárulta magát. Annyira nehezen jött le.

– Maradj nyugton – mondta, és a fátylat is ráengedte Karin sima hajára, aztán megállt előtte, és odatűzte. – A hozzávaló diadém valahol elveszett – mondta. – Biztos valami másra használtam, vagy odaadtam valakinek az esküvőjére. Nem emlékszem. Mindegy, ma már úgymint mulatságos volna. Egy Stuart Mária.

Körülnézett, és felvett valami selyemvirágokat – egy almabimbós ágacska – a komódon álló vázából. Az új ötlet miatt ki kellett húzkodnia a tűket, és az egészet újakezdeni, az ágacska fejdísz formára hajlítani. Az ág merev volt, de végül sikerült meghajlítani, és kedvére föltűzhette. Ann félreállt az útból, Karint gyengéden a tükör elé tolt.

– Jaj – mondta Karin. – Megkaphatom az esküvőmre?

Nem gondolta komolyan. Eszébe nem jutott az esküvőjén gondolkodni. Azért mondta, hogy ennyi munka után örömet szerezzen Ann-nek, és hogy elfedje a zavarát a tükörképe láttán.

– Akkorra teljesen más lesz a divat – felelte Ann. – Ez már most sem divatos.

Karin elfordult a tükörtől, aztán újra belenézett, de már jobban fölkészült rá. Egy szentet látott. A csillogó haj meg a halvány bimbók, a lehulló csipke finom árnyéka az arcán, a mesébe illő odaadás – az a fajta szépség, amely annyira őszinte, hogy abban már van valami baljós, valami bolond. Elfintorodott, hogy feltörje ezt az arcot, de nem sikerült: mintha a menyasszony, a tükörben született lány irányítaná a dolgokat.

– Kíváncsi volnék, mit szólna Derek, ha most látna – mondta Ann. – Kíváncsi vagyok, egyáltalán ráismerne-e, hogy ez az én menyasszonyi ruhám. – A szemhéja félszegen, gondterhelten rebbent meg. Ott állt Karin előtt, hogy leszedje az almabimbókat meg kihúzza a tűket. A hóna alól szappanszag érződött, az ujjáról fokhagyma.

– Azt kérdeznéd: ez meg miféle hülye öltözet? – mondta Karin felsőbbrendű Derek-hangon, miközben Ann lekapta a fátylat.

Hallották, hogy a kocsi befordul a völgybe. – Ha az ördögöt emlegetik – mondta Ann. Most már kapkodott, hogy gyorsan kiakassza a kapcsokat, de az uja ügyetlenül reszketett. Mikor megpróbálta Karin fején keresztül lehúzni a ruhát, valami beakadt.

– Fenébe – mondta.

– Hagyd csak – mondta Karin beburkolva. – Hagyd csak, majd én. Már meg is van.

Mikor kibújt, úgy látta, hogy Ann arca – valószínűleg a bánattól – eltorzult.

– Csak hülyéskedtem Derekkal kapcsolatban – mondta.

De talán csak az ijedség és a ruha miatti aggodalom ült ki Ann arcára.

– Hogy érted? – kérdezte. – Ja? Ugyan. Felelj el.

Karin némán állt a lépcsőn, hogy hallja a konyhából jövő hangokat. Ann már korábban leszaladt.

Derek azt kérdezte: – És finom lesz? Már ez, amit csinálsz?

– Remélem – felelte Ann. – Rostélyos.

Derek hangja megváltozott. Már nem dühös. Sőt csupa barátságosság. Ann hangja is megkönnyebbült, elfulladt, mint aki próbál lépést tartani Derek új hangulatával.

– És elég lesz, ha vendég jön? – kérdezte Derek.
– Milyen vendég?
– Csak Rosemary. Remélem, elég lesz, mert szoltam neki.
– Rosemary meg Karin – mondta Ann nyugodtan. – Ez bőven elég lesz, viszont nincs bor.
– De van – mondta Derek. – Vettem.

Aztán valami suttogás hallatszott, Derek, Ann-nek. Biztos nagyon közel áll hozzá, a hajába vagy a fülébe sugdos. Mint aki marhaskodik, kérincsel, vigasztal, jutalmat ígér, egyetlen mozdulattal. Karin annyira félt, nehogy szavakat kapjon el belőle – amit megérthet, aztán sosem felejt el –, hogy hangosan dobogva ment le a lépcsőn, és bekiabált a konyhába: – Ki ez a Rosemary? Jól hallottam, hogy „Rosemary”?

– Ne törj így ránk, te gyerek – mondta Derek. – Kicsit zajongjál, hogy halljuk, ha jössz.

– Jól hallottam, hogy „Rosemary”?

– Az anyád neve – mondta Derek. – Esküszöm, hogy az anyád neve.

A feszült, kínos helyzet elszállt. Derek csupa kihívás volt és jókedv, mint néha tavaly nyáron.

Ann megnézte a bort. – Remek bor, Derek, ez nagyon jól fog menni hozzá. Lássuk csak. Karin, gyere segíteni. A hosszú asztalt kivisszük a verandára. A két tálakat és a jó öreg ezüstöt fogjuk használni, tiszta szerencse, hogy most pucoltuk meg. És kétféle gyertyát. Középre, Karin, a magas sárgákat, és köréjük körben a kicsi fehéreket.

– Olyan lesz, mint egy százszorszép – mondta Karin.

– Bizony – felelte Ann. – Ünnepi vacsora. Mivel hazajöttél a nyárra.

– Én mit csinálhatok? – kérdezte Derek.

– Várj, hadd gondolkozzam. Igen: kimehetsz szedni valamit a salátába. Egy kis káposztát vagy sóskát, meg... szerinted van még zsázsa a patakban?

– Van – felelte Derek. – Láttam egy kicsit.

– Akkor abból is hozzál.

Derek végigfuttatta a kezét Ann vállán. – Minden jól lesz – mondta.

Mikor már majdnem készen voltak, Derek lemezt tett föl. Ez is azok közé a lemezek közé tartozott, amelyeket átvitt Rosemaryhez, és aztán nyilván visszahozta. *Régi dallamok és táncok lantkíséréssel*, ez volt a címe, a borítóján meg egy csoport régimódi, borzasztóan sovány hölgy táncolt körben, hosszú derekú ruhában, a fülük előtt egy-egy apró fürt göndörödött. A zene hatására Derek gyakran méltóságteljes és mulatságos táncba kezdett, és Karin meg Rosemary is beállt. Karin elkapta az ütemet, de Rosemary nem tudta. Nagyon igyekezett, mindig kicsit késve lépett, utánózni próbálta, amit csak ösztönösen csinálhatott volna jól.

Most Karin kezdett táncolni, a konyhaasztal körül, ahol Ann a salátát tépkedte, Derek meg a bort nyitotta ki. – *Régi dallamok és táncok lantkíséréssel* – énekelte elragadtatva. – A mamám jön vacsorára, jön a mamám vacsorára.

– Azt hiszem, Karin mamája jön vacsorára – mondta Derek. Fölemelte a karját. – Várj, várj. Nem az ő kocsija?

– Jaj. Legalább az arcomat meg kellene mosnom – monda Ann. Ledobta a zöldségeket, és kisietett a hallba, aztán fel a lépcsőn.

Derek megállította a lemezt. A tüt az elejéhez illesztette. Mikor újra szólt a zene, elindult Rosemary elé – ami általában nem volt szokása. Karin először maga is ki akart szaladni. De aztán Derek láttán úgy döntött, mégsem. Inkább elindult Ann után a lépcsőn. Bár nem végig. A lépcsőfordulóban volt egy apró ablak, de soha senki nem állt meg, nem nézett ki rajta. Tülfüggöny borította, nem valószínű, hogy kintről meglátnák az embert.

Karin gyorsan odaért, látta, ahogy Derek átvág a fűvön, átbújik a sövény részén. Hosszú, mohó, lopakodó léptekkel. Időben oda fog érni, hogy kinyissa a kocsiját, széles lendülettel kinyissa, és kisegítse Rosemaryt. Karin sosem látta ezt a mozdulatot, de tudta, hogy Derek erre készül.

Ann még a fürdőszobában volt: Karin hallotta a zuhanyt. Marad egy kis ideje zavartalanul figyelni.

És már hallotta is, hogy csukódik a kocsiját. De a hangokat nem. Nem is hallhatta, mivel az egész házban áradt a zene. És még nem jöttek elő a sövény részén. Még nem. És még mindig nem. És még mindig nem.

Miután Rosemary elhagyta Tedet, egyszer visszajött. Nem a házba – a házba nem jöhetett. Ted elvitte Karint egy étterembe, ott várta Rosemary. Az étteremben ebédeltek kettesben. Karin egy Shirley Temple gyerekkoktélt rendelt sült krumplival. Rosemary elmondta, hogy Torontóba készül, állást kapott egy kiadónál. Karin nem tudta, mi az a kiadó.

Jönnek. Együtt préselődnek át a sövény részén, pedig egymás után kellene jönniük. Rosemary a buggyos nadrágját vette föl, amelyik vékony, puha málnaszínű pamutból készült. Homályosan átlátszik a lába. Felül vastagabb, hímzett pamutblúz van rajta, kicsi tükrökkel. Úgy látszik, aggódik a feltűzött haja miatt – a keze bájos izgalommal lendül föl, és még néhány kis tincset kiszabadít, hogy az arca körül lebegjenek. (Ahogy azoknak a hölgyeknek a tincsei lebegnek a fülük előtt, a *Régi dallamok és táncok lantkísérettel* borítóján.) A körmeit ugyanolyanra festette, mint amilyen a nadrágja.

Derek sehol nem érinti meg Rosemaryt, de mintha folyton erre készülne.

– Jó, de ott is fogsz élni? – kérdezte Karin az étteremben.

A magas Derek szorosan odahajol Rosemary kócos, szép hajába, mintha márdárfészek volna, és ő mindjárt beleesne. Nagyon odaadó. Akár megérinti, akár nem, akár beszél hozzá, akár nem. Magához húzza, gondosan odafigyel. De őt is húzzák, csalogatják az örömeire. Karin jól fölismeri azt az édes, flörtölő érzést, mikor az ember azt mondja: „Nem, nem is vagyok álmos, nem, még ébren vagyok...”

Rosemary pillanatnyilag nem tudja, mit csináljon, de arra gondol, egyelőre nem is kell semmit csinálnia. Nicsak, hogy pörög a rózsás kalitkájában. A vattacukor-kalitkájában. Nicsak, hogy csicsereg és csábít Rosemary.

Bűzlik a pénztől, mondta róla.

Ann kilép a fürdőszobából, szürke haja sötét és nedves, lenyomódik a fejére, az arca tüzel a zuhanyozástól.

– Karin. Mit csinálsz te itt?

– Figyelek.

– Mit figyelsz?

– Egy sűgő-bűgő gerlepárt.

– Jaj, Karin, tényleg – mondta Ann, és ment tovább a lépcsőn.

Hamarosan vidám kiáltások hallatszanak az utcai ajtó felől (különleges alkalom), aztán a hallból: „Mi ez a csodás illat? (Rosemary). „Csak Ann főz valami régi csontokat” (Derek).

– Nahát, ez gyönyörű – kiáltja Rosemary, ahogy a társas izgalom betér a nappaliba. A zöld levelek, perjék és korai liliumok csokra láttán mondja, amelyeket Ann a krémszínű padlóvázába állított a nappali ajtaja mellé.

– Csak egy kis gaz, amit Ann behurcolt ide – mondja Derek, Ann meg: – Hát, csak gondoltam, jól mutatnak –, és újra Rosemary: – Gyönyörűek.

Ebéd után Rosemary azt mondta, venni akar Karinnek valami ajándékot. Nem születésnapit és nem is karácsonyit, csak egy csodálatos ajándékot.

Elmentek egy áruházba. Ha Karin lassított, hogy valamit megnézzen, Rosemary lelkesen és buzgón azonnal megvette volna neki. Megvette volna a szőrme-galléros és mandzsettás bársonykabátot, az antik hatású, festett hintalovat, és a negyed-életnagyságú rózsaszín plüss elefántot. Karin véget akart vetni ennek a nyomasztó vándorútnak, és kiválasztott egy olcsó dísz tárgyat: egy tükör előtt pózoló balerinát. A balerina nem pördült körbe, nem játszottak hozzá zenét, semmi nem igazolta ezt a választást. Az ember azt hitte volna, hogy Rosemary ért ebből. Megérthette volna, mit üzen egy ilyen választás: hogy Karint nem lehet boldoggá tenni, jóvátételre nincs mód, megbocsátásról nem lehet szó. De nem látta be. Vagy nem volt kedve. Azt felelte: – Igen. Nekem is tetszik. Olyan kecses. Jól fog mutatni a toaletasztalodon. Bizony.

Karin a fiókba dugta a balerinát. Mikor Grace megtalálta, elmagyarázta, hogy egy barátnőjétől kapta az iskolában, és nem bánthatta meg azzal, hogy megmondja, neki nem is tetszik.

Grace akkor még nem ismerte eléggé a gyerekeket, különben gyanakodott volna egy ilyen történetre.

– Megértem – mondta. – Majd odaadom a kórházi adakozásra – ott nem valószínű, hogy meglátná. Különben is nyilván százával gyártották.

Odalent megkoccantak a jégkockák, ahogy Derek az italokba ejtette őket. Ann azt mondta: – Karin is itt van valahol, biztos mindjárt jön.

Karin nagyon, nagyon halkán felment az utolsó néhány lépcsőfokon Ann szobájába. Az ágyon ott heverték az összegöngyölt ruhák, és a tetejükön, újra a lepedőbe csomagolva a menyasszonyi ruha. Karin levette a sortját, az ingét és a cipőjét, és hozzálátott a ruhába bújás kétségbeesett, bonyolult folyamatához. Nem a fején keresztül próbálta felhúzni, hanem alulról tekergett bele, a zizegő szoknyán és a csipke ingvállon keresztül. A karját sikeresen beledugta a ruha uj-jába, és vigyázott, nehogy a körme beleakadjon a csipkébe. A körme amúgy is

rövid lett volna, hogy gondot okozzon, de attól azért még vigyázott. Megigazította a kezén a csipke illesztékét. Aztán a derekán az összes kampót beakasztotta. A legnehezebb feladatot a tarkó körüli rész kampói jelentették. Karin lehajtotta a fejét, behúzta a vállát, próbált könnyebben hozzáférni a kampókhoz. És még így is kisebb katasztrófát okozott: az egyik hóna alatt megpattant a csipke. Ettől megriadt, egy pillanatra abba is hagyta. De túlzottan előrehaladt már, hogy feladja, és végül a megmaradt kampókat baj nélkül beakasztotta. Azt a kis repedést meg tudja varrni, ha levette a ruhát. Vagy azt hazudhatja, hogy már akkor észrevette, amikor elkezdett belebújni. Amúgy sem biztos, hogy Ann észreveszi.

És a fátyol. A fátyollal nagyon óvatosan kell bánnia. A legkisebb szakadás is meglátszik. Kirázta, megpróbálta az almabimbós ággal odaerősíteni, ahogy Anntól látta. De nem tudta jól behajlítani, sem a csúszós tűkkel rögzíteni. Arra gondolt, a legegyszerűbb lenne egy szalaggal vagy övvel felkötözni az egésztest. Ann szekrényéhez lépett, és keresgélt. És talált egy nyakkendőakasztót, egy férfi nyakkendőivel. Dereké volt, bár Karin sosem látta őt nyakkendőben.

Lehúzott az akasztóról egy csíkos nyakkendőt, és átkötötte a homlokán, hátul csomózta meg a tarkóján, hogy szorosan tartsa a fátylat. Ezt a tükör előtt végezte, de mikor elkészült, meglátta, hogy cigányosra sikerült: rikító és komikus. Eszébe jutott valami, ami miatt kénytelen volt kitarató munkával az összes kampót kiakasztani, és a ruha elejét szorosan kitömní az Ann ágyán talált ruhadarabokkal. Csak tömte és tömte a csipkét, amely eddig üresen lógott, hiszen Ann mellére szabták. Jobb így, jobb, ha nevetnek. Akkor már nem tudta az összes kampót beakasztani, de ahhoz eleget, hogy a megtartsák elől a bohócos mellkast. A nyakpántot is meg tudta kötni. Mire befejezte, jócskán kiizzadt.

Ann nem használt rúzszt, sem szemfestéket, de Karin az öltözőasztalon meglepő módon talált egy tégely beszáradt pirosítót. Beleköpött, aztán kerek foltokat mázolt az arcára.

Az utcai ajtó a lépcső alján a hallba nyílt, és innen egy oldalsó ajtó vezetett az üveges verandára, és (ugyanazon az oldalon) egy másik ajtó a nappaliba. A verandáról egyenesen is be lehetett menni a nappaliba, a végén nyíló ajtón át. Furcsán tervezték ezt a házat, vagy egyáltalán nem is tervezték, mondta Ann. Egy-egy részt úgy változtattak meg vagy toldottak hozzá, ahogy eszükbe jutott. A hosszú, keskeny üveges veranda egyáltalán nem kapott napot, mivel keleti fekvésű volt, és amúgy is beárnyékolta egy nyárfacsoport, amelyek elvadultak, és hirtelen magasra nőttek, mint általában a nyárfák. Ann gyerekkorában a verandát leginkább az alma tárolására használták, bár a nővéreivel szerették a körülményes útvonalat a három ajtón keresztül. Most meg azért szerette ezt a helyiséget, mert nyáron itt tálalt vacsorára. Mikor kihúzták az asztalt, alig lehetett elférni a székek és a fal között. De ha mindenkit egy oldalra ültetett, az ablakkal szemben meg a két végén – és ma este is így helyezték el az asztalt –, akkor egy vékony ember át tudott bújni – Karin biztosan.

Karin mezítláb jött le az emeletről. A nappaliból senki nem láthatta meg. És úgy döntött, nem a szokásos ajtón megy be, hanem inkább a verandán keresztül, az asztal mellett, és úgy jelenik meg, vagy tör rájuk, a verandáról, ahonnan sosem számítanának rá.

A verandán már félhomály volt. Ann meggyújtotta a két magas, sárga gyertyát, bár a kis fehéréket, amelyek körülvették, még nem. A sárgáknak citromillatuk volt, amit biztosan számításba is vett, hogy a helyiség dohos szagát elűzzék. És az asztal egyik végén az ablakot is kinyitotta. Még a legcsendesebb estén is jött a nyárfák felől egy kis szellő.

Karin mindkét kezével a szoknyát emelte, ahogy elment az asztal mellett. Kicsit fel kellett kapnia, hogy járni tudjon benne. És nem akarta, hogy a tafota suhogjon. Az ajtóba lépve az „Itt a menyecske” kezdetű dalt akarta elénekelni.

*Itt a menyecske,
Jó öregecske,
Figyeld, hogy billeg
A rozzant kecske...*

Friss szélfuvallat szállt felé, és meglibbentette a fátylát. De olyan erősen köztözte a fejéhez, hogy nem félt, hogy elveszíti.

Mikor befordult, hogy a nappaliba lépjen, az egész fátyol felemelkedett, és a gyertyák lángja fölé szállt. A szobában ülők alig hogy meglátták, már a lángokat is látták, amelyek üldözik. Ő épp csak megérezte a pödrődő csipke szagát – fura, méreggel teli árnyalatot adott a vacsorára főtt velős csont illatának. Aztán valami lehetetlen hőség és sikoltások, és brutális zuhanás a sötétbe.

Rosemary ért oda először, egy párnával csapkodta a fejét. Ann rohant a hallban álló korsóért, és a vizet, a liliomot, a perjét és mindent ráöntött a lángoló fátyolra és hajra. Derek feltépte a padlóról a szőnyeget, fellökött széket, asztalt és poharat, szorosan körbe tudta tekerni Karint, és sikerült elfojtania a maradék lángokat. Néhány csipkedarab még Karin hajában parázlott – Rosemary összeégette az ujjait, de kitepte őket.

A vállán meg a háta tetején és a nyaka egyik oldalán megégett a bőr. Derek nyakendője egy kicsit visszatartotta a fátylat az arcától, és megmentette a legárukodóbb nyomoktól. De még amikor újra megnőtt a haja, és előrefésülte, akkor sem tudta teljesen elrejtetni a nyakát ért sebesülést.

Többször is átültették a bőrét, utána jobban mutatott. Mire főiskolára ment, már fürdőruhát is fel tudott venni.

Mikor a Belleville Kórházban először nyitotta ki a szemét, mindenféle százsorszépet látott. Fehéret, sárgát, rózsaszínt és lilát, még a párkányon is.

– Nem bájosak? – kérdezte Ann. – Folyton küldenek belőle. Folyton küldenek belőle, de még az elsők is frissek, legalábbis nem kell még kidobni őket. Ahol csak megállnak az útjukon, mindig küldenek párat. Most már a Breton-fok tájéka járhatnak.

– Eladtad a tanyát? – kérdezte Karin.

– Karin – mondta Rosemary.

Karin behunyta a szemét, és újra megpróbálta.

– Azt hitted, Ann vagyok? – kérdezte Rosemary. – Ann és Derek elutazott. Most mondtam épp. Ann valóban eladta a tanyát, vagy legalábbis el fogja. Fura, hogy erre gondoltál.

– Most vannak a nászútjukon – mondta Karin. Ez persze trükk volt: hogy visszahozza Annt, ha mégis ő az, és szigorúan rászóljon: „Jaj, Karin.”

– A menyasszonyi ruha miatt gondolod – mondta Rosemary. – Azért utaztak el, hogy megnézzék, hol akarnak élni.

Szóval tényleg Rosemary az. És Ann elutazott. Ann elutazott Derekkel.

– Akkor az már a második nászút lenne – mondta Rosemary. – Ugye sosem hallottad még, hogy valaki harmadszor is nászútra indul? Vagy tizennyolcad-szorra?

Minden rendben, mindenki a megfelelő helyen. Karin úgy érezte, mintha ő intézte volna el az egészet, igaz, kimerítő munka árán. Tudta, hogy elégedettnek kell lennie. Elégedett is volt. De bizonyos szempontból mindez lényegtelennek tűnt. Mintha Ann meg Derek és talán Rosemary is egy sövény mögött lenne, amely olyan sűrű, hogy nagyon nehéz átmászni rajta.

– De én itt vagyok – mondta Rosemary. – És végig itt is voltam. Csak nem hagyják, hogy megérintselek.

Ezt az utolsót úgy mondta, mintha ilyesmitől az ember szíve szakadna meg.

Még most is elmondja néha.

– Arra emlékszem legelőnkebben, hogy nem volt szabad megérintselek, és nem tudtam, hogy megérted-e.

Karin azt mondja, igen. Megértette. De nem veszi a fáradságot, hogy azt is hozzátegyje, akkor arra gondolt, Rosemary szomorúsága képtelenség. Mintha arról panaszkodna, hogy nem tud elérni egy másik kontinensre. Mert Karin így érezte, ez lett belőle: egy hatalmas, vibráló és érvényes valami, amit helyenként a fájdalom vonulatai szegélyeznek, amúgy meg hosszú, unalmas messzeségbe nyúlik ki. Valahol ennek az egésznek a szélén ott volt Rosemary, és Karin bármikor kedvére összesűrítette néhány hangos, fekete ponttá. Ő maga meg – Karin – kinyúlhatott, és ugyanakkor összehúzódhatott a területe közepére, szép rendben, mint egy gyöngy vagy egy katica.

Persze aztán kijött ebből, újra valamilyen Karin lett belőle. Mindenki azt hitte, hogy ugyanaz, leszámítva a bőrét. Senki nem tudta, mennyire megváltozott, és milyen természetesnek találja, hogy magányos, előzékeny és ügyesen gondoskodik magáról. Senki nem ismerete a józan, győzelmes érzést, amely néha elfogta, amikor tudatosította, hogy mennyire megvan egyedül.

MESTERHÁZI MÓNICA fordítása

SZEDETT ÉS VETETT BETŰK

Kilencven éve alapította Virginia és Leonard Woolf a Hogarth Presst

Aligha gondolhatta Virginia és Leonard Woolf, amikor 1917-ben megvásárolta és richmondi otthonuk, a Hogarth House ebédlőasztalára állította azt az egyszerű kis kézisajtót, amelyen 150 példányban együtt húzták le első kiadványukat, a mindössze 32 oldalas *Two Stories* – amely Leonard *Three Jews* és Virginia Woolf *The Mark on the Wall* című írását tartalmazta, négy, Dora Carrington által készített fametszettel illusztrálva –, hogy ezzel a szerény kezdettel egy mérsékelt sikeres, ám vitathatatlanul jelentős kiadót hoznak létre, amely hetven éven át meghatározó szereplője lesz az angol könyvkiadásnak.

Amikor 1915-ben, Virginia Woolf 33. születésnapján egy teaházban üldögéltek, és tervek szöttek a Hogarth House megszerzéséről, felvetődött egy nyomdagép vásárlásának ötlete is: egy kisebb házinymodát akartak létrehozni, amelynek révén megjelentethetik írásaikat – elfoglaltságot, szórakozást¹ és némi bevételt remélve, amivel átvészeltetik a háborús éveket. Mivel műveivel Virginia elsősorban Leonard Woolf tetszését szerette volna elnyerni, a saját kiadás megszüntette volna azt a megfelelési kényszert is, amellyel azokban a napokban a Duckworth-nél első regénye, a *Voyage Out* megjelentetése kapcsán kellett szembesülnie.

A teaasztal mellett szövögetett álmok közül az első igen hamar valóra vált: pontosan két hónap múlva, 1915. március 25-én beköltöztek a Hogarth House-ba. A richmondi házról elnevezett nyomda szintén létrejött, de nem minden nehézség nélkül. Leonard és Virginia Woolf is élénken érdeklődött a könyvészet iránt – újra és újra felmerült bennük, hogy ki kellene tanulniuk a mesterséget. Csakhogy Londonban egyetlen iskola képzett nyomdászokat: a St. Bride, ahová igen korlátozott számban és kizárólag a szakszervezethez csatlakozó fiatalokat vették fel, így hiú ábrándnak tűnt a saját nyomda alapításának gondolata.

A fordulatot egy sétájuk hozta 1917 márciusának végén, amelynek alkalmával észrevették, hogy az Excelsior Printing Supply kirakatában nyomdagépek és azok alkatrészei kínálják magukat. A boltban kiderült, hogy ott nemcsak kézisajtót,² betűkészletet és más egyéb kelléket vásárolhatnak, hanem egy tizenhat oldalas oktató füzetecskét is, amelynek segítségével elsajátíthatják a nyomdagép használatát. Egy hónap leforgása alatt megtanulták, hogyan lehet szöveget szedni és nyomatokat készíteni, majd közrebocsátottak

¹ Virginia Woolf, különösen, amikor egy regényen dolgozott, mérhetetlen összpontosítással szentelte magát a készülő műnek – délelőttönként kézzel írva, délután legépelve az aznap elkészült sorokat. Az a felfokozott lelkiállapot, amelybe Virginia Woolf ilyenkor került, könnyen veszélyessé válhatott amúgy is labilis idegrendszere miatt, ráadásul szellemileg olyannyira kifáradt, hogy néhány regényírással eltöltött hét után pihenésképp rendszeresen kritika, életrajz és más efféle, nem fikción alapuló mű írásával foglalkozott. Leonard Woolf szeretett volna olyan aktív és hasznos időtöltést találni felesége számára, amely délutánonként kivonja a folyamatos, megfeszített szellemi munka alól, és amelyben örömet leli.

² Később egy pedállal működtethető mechanikus sajtót is beszereztek, amelyen főként a borítókat és a védőborítókat nyomtatták. A két géppel egészen 1932-ig dolgoztak – a másfél évtized alatt 34 könyvet ezeken adtak ki, egyenként körülbelül 150, 250, 300 vagy 500 példányban.

egy reklámoldalt, amellyel baráti és ismerősi körükben beharangozták első kötetük kiadását, és megrendelőket toboroztak. A kampány sikeres volt: a *Two Stories* 150 kinyomtatott példányából ily módon összesen 134 elkelt.

A következő évben elvállalták Katherine Mansfield *Előjáték* című regényének kiadását,³ 1919-ben pedig két újabb kötetük jelent meg: közeli barátjuk, T. S. Eliot *Versei* és Virginia Woolf *Kew Gardens* című novellája. Mindháromból küldtek recenziós példányt a *Times* irodalmi mellékletének – a *Kew Gardens*ról még a megjelenés hónapjában méltató kritikát közölt a lap. A váratlan és átütő siker⁴ kényszerítette őket arra, hogy a kedvtelésből létrehozott házi nyomdájukat üzleti alapon működő kiadóvá alakítsák.

Egyre több megbízás érkezett számukra, ezért a nyomtatást a földszintről leköltöztették az alagsorba, meghagyva a nappalit a szerzőkkel való tárgyalásra. 1920-ban két olyan könyvet választottak kiadásra – Gorkij Tolsztoj-émlékiratait és Logan Pearsall Smith *Stories from the Old Testament Retoldját* –, amelyeket lehetetlen lett volna saját nyomdagépükkel lehúzni: ezeket a Pinguin Press nyomtatta ki számukra; később hasonló megfontolások alapján adták ki a nyomdai munkát például a richmondi Prompt Pressnek, a weimari Cranachnak, az edinburgh-i R. & R. Clarknak és a Garden City Pressnek. 1924-ben a Woolf-házaspár, így velük együtt a kiadó is visszaköltözött Londonba, a Tavistock Square 52-es szám alá, 1939-ben tovább a Mecklenburgh Square 37-be. Végül 1940-ben, a Londont érő egyre hevesebb bombázások miatt kénytelenek voltak a Hogarth Presset Letchworthbe, a Garden City Press épületeibe telepíteni.

Első könyvük sikerén felbuzdulva megkérték barátaikat, hogy készítsenek listát azokról a szerzőkről, akiket szívesen olvasnának a Hogarth Press kiadásában, de a javaslatok mellett hamar megfogalmazták saját kiadói elveiket is, amelyek alapján jó érzékkel válogattak szerzők és művek között. A Hogarth Press három fő erénye, hogy felkarolta a kortárs angol lírát és prózát, számos orosz, olasz, francia és német művet adott ki elsőként angolul, valamint Freud és körének műveit tette széles körben ismertté Angliában. Alapvetően azonban nem valamiféle irodalmi missziós tevékenységet akartak folytatni: kezdetben, házi nyomdászokként, saját műveiket és baráti körük írásait adták ki, később pedig pusztán kihasználták azt az előnyt, amely a kisebb kereskedelmi kiadók luxusa: a legkülönbébb alkotásokat és szerzőket jelentethették meg – azokat, amelyek tetszettek nekik.

A kiadásra szánt művek között főként Virginia Woolf válogatott, és noha a Hogarth Pressből kikerülő könyvek listája széles látókörrel és a fontosság iránti nagyfokú érzékenységről tesz tanúbizonyságot, mégis akadtak olyanok, akiket visszautasítottak, pedig

³ Leonard Woolf a *Two Stories* nyomtatásakor apró festékhianyokat fedezett fel az elkészült oldalakon. Mivel nyomtatási segédlete semmiféle megoldást nem kínált erre a problémára, Woolf egy hibás oldallal kezében bement a helyi nyomdába, a Prompt Pressbe, amelynek tulajdonosa, F. T. McDermott rögvest megmondta, mi okozza a foltosodást (McDermott korábban egy londoni nyomdában volt szedő, többek között ő készítette a *Spectator* oldalait is). McDermott élénk érdeklődésére Woolf megmutatta neki házi nyomdájukat; s látván körülményeiket, McDermott azonnal rendelkezésükre bocsátotta saját pedálos sajtóját, amelyen egyszerre négy oldalt tudtak kinyomtatni a 68 oldalas *Előjáték* 300 példányából.

⁴ A regény megjelenéséről így írt Virginia Woolf naplójába 1919. június 10-én: „Ashehamből visszatérve az asztalt a *Kew Gardens*re szóló megrendelésekkel elhalmozva, betérítve találtuk.” A naplóbejegyzés kissé fáradt hangon folytatódik: „A siker örömet jelentős mértékben elrontja (...) a szükség, hogy mintegy 90 példányt elkészítsünk, borfűtőket vágva, címkéket nyomtatva, könyvtáblát ragasztva és végül elszállítva, amely felemészti majd minden szabadidőnket, és azt is, amely nem még szabad.” Az első kiadás alkalmával mintegy 170 példányt maguk nyomtattak a könyvből. A második kiadás 500 példányát már nyomtattatták, s ugyan 1920 végig eladták az összes raktáron lévő kötetet, nem vállalkoztak harmadik kiadásra.

utóbb elismert szerzőkké váltak. Ilyen például James Joyce (*Ulysses*),⁵ André Gide (*A mennyország kapuja*)⁶ vagy Gertrude Stein (*The Making of Americans: The Hersland family*). Ellenben a Hogarth Press jelentetett meg egy sor olyan művet, amelyeket a nagyobb kiadók nem találtak volna üzletileg kecsegtetőnek. Katherine Mansfieldnek még csak egy novellagyűjteménye jelent meg (*In a German Pension*, 1918), amikor az *Előszó* kiadását elvállalta a Hogarth Press (1918);⁷ T. S. Eliotnak szintén egyetlen műve jelent meg, a *Prufrock and Other Observations* (1917), mielőtt verseiből 1920-ban *Poems* címmel a Woolfok közölték egy vékonyabb kötetre valót.⁸ A Hogarth Press adta ki E. M. Forster *The Story of the Sirenjét* (1920), egy Roger Fry fametszeteiből összeállított könyvecskét (*Twelve Original Woodcuts*, 1921), Clive Bell *The Legend of Monte Della Sibilla* (1923) és John Maynard Keynes *The End of Laissez-Faire* (1926) című munkáját is – csak hogy néhányat említsünk a Bloomsbury szűkebb köréből.⁹

Maga Virginia Woolf is a Hogarth Press révén vált ismertté, sőt szinte minden művét ezen keresztül adta ki. Itt jelent meg a már említett *Kew Gardens* (1919), majd a *Monday or Tuesday* (1921), *Mrs. Dalloway* (1925), *A világítótorony* (1927), *Orlando* (1928), *Saját szoba* (1929), *On Being Ill* (1930), *Hullámok* (1931), *Flush* (1933), *Az évek* (1937), *Három adomány* (1938) és *Roger Fry: A Biography* (1940) című művei. Halála után jelent meg a *Felvonások között* (1941), *A pille halála* (1942) és *A Haunted House and Other Short Stories* (1943/1944) című kötete, valamint Leonard Woolf sajtó alá rendezte egyéb írásait is *The Moment and Other Essays* (1947), *The Captain's Death Bed and Other Essays* (1950), *A Writer's Diary* (1953), *Granite and Rainbow* (1958) címmel. A négykötetes *Collected Essays*ben (1966–1967)

⁵ 1918 áprilisában T. S. Eliot mutatta be a Woolf-házaspárnak Harriet Shaw Weavert, James Joyce, valamint az *Egoist* partónusát (az *Egoiston* keresztül jelent meg Eliot *Prufrock* című verseskönete is az előző évben). Weaver kiadót keresett az akkor még mindig készülő *Ulysses* számára, ezért a már elkészült fejezetek kéziratát Woolféknál hagyta, hogy megfontolhassák, elvállalják-e a kiadást. Leonard Woolf két rangos nyomdát is megkérdezett ez ügyben – az elutasítás indokaként mindkét esetben azt kapta, hogy egy ilyen trágár szöveg kinyomtatása nemcsak a szakma erkölcsivel, de Anglia törvényeivel is ellenkezik, így könnyen beperelhetik majd a kiadót és a nyomdát egyaránt. Az *Ulysses* azután részletekben adta ki az amerikai *Little Review*, végül 1922-ben Párizsban jelentette meg a befejezett, teljes kötetet Sylvia Beach saját könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára, a Shakespeare and Company gondozásában.

⁶ A *Porte étroite*-ot *Straight is the Gate* címmel csak 1924-ben fordította le Dorothy Strachey, Lytton és James Strachey nővére. André Gide-et 1918-ban ismerte meg – halálukig, több mint harminc évén át szoros barátság fűzte őket egymáshoz, ezalatt Dorothy Bussy Gide minden művét lefordította angolra. A Hogarth Press jelentette meg 1949-ben Bussy név nélkül kiadott, leszbikus témát feldolgozó, 1933-ban írt regényét, az *Olivíát* is, amelynek francia fordításához John Lehmann nővére, Rosamond írt előszót.

⁷ Leonard Woolf szeretett volna lehetőséget biztosítani baráti körük munkáinak megjelentetésére is, ezért arra gondolt, hogy a Hogarth Press második kiadványa egy csupán illusztrációkból álló kötet legyen. Ennek elkészítésére 1918 elején fel is kérte Vanessa Bellt, aki a munkába bevonta Duncan Grantet és Roger Fryt is. A fametszetekből összeállított gyűjteményt mégsem bízta Leonard Woolfira – az végül 1919-ben jelent meg alkotói körük és vállalkozásuk, az Omega Workshop kiadásában.

⁸ Eliot harmadik kötetét, a *Kopár földet* szintén a Hogarth Press adta ki 1923-ban, *Homage to John Dryden* című írását pedig a következő évben a *Hogarth Essays* sorozatban (I/4.) közölték.

⁹ A Bloomsbury Csoport informális intellektuális társaság volt, baráti kör, amelynek tagjai között volt Vanessa és Clive Bell, Virginia és Leonard Woolf, Thoby és Adrian Stephen, Duncan Grant, Roger Fry, Lytton Strachey, Dora Carrington és John Maynard Keynes. Ide szokás sorolni E. M. Forstert, Saxon Sydney-Turnert, James és Marjorie Stracheyt, valamint Molly és Desmond MacCarthyt is, de a tágabb baráti körbe még rengetegen tartoztak. A Bloomsburyhez szoros barátság fűzte például R. C. Trevelyan is, akinek *Poems and Fables* című kötetét 1925-ben adta ki a Hogarth Press, *Beelzebub and Other Poems*ét pedig egy évtizeddel később.

gyűjtötte egybe Leonard Woolf Virginia életében és posztumusz megjelent esszéit (a két sorozatban, 1925-ben és 1932-ben megjelent *Common Reader* egészítve ki a később keletkezett elbeszélésekkel). Leonard Woolf írásait is a Hogarth Press adta ki: *Stories of the East* (1921),¹⁰ *Fear and Politics* (1927), *Quack, Quack!* (1935), *The Hotel* (1939) címmel.

Katherine Mansfield révén ismerte meg a Woolf házaspár Samuel Koteliánskyt,¹¹ akinek Gorkij személyesen küldte el a Tolsztojról írt emlékiratának egy példányát, annak angolra fordítási jogával együtt – ezt Koteliánsky Leonard Woolffal közösen fordította le. A Gorkij, Kuprin és Bunyin által írt Csehov-könyvet (*Reminiscences of Tchekhov*) és Csehov jegyzeteit *Note-Books of Anton Tchekhov* címmel fordították le szintén együtt, amelyek egy kötetben, 1921-ben jelentek meg a Hogarthnál. Ivan Bunyin *San Franciscó-i úr* című kötetét Koteliánsky és Leonard Woolf már D.H. Lawrence-szel együtt ültette át angolra (1922). Koteliánsky és Virginia Woolf néhány fejezetet Dosztojevszkij egy meg nem jelent regényéből fordított, amelyeket *Stavrogin's Confession and the Plan of the Life of a Great Sinner* címmel jelentettek meg (1922), és ők fordították Tolsztoj szerelmi levelezését is, amelyet Birijukov, a szerkesztő egy életrajzi tanulmánnyal egészített ki (*Tolstoi's Love Letters with a Study of the Autobiographical elements in Tolstoi's Work*, 1923). Lacy Collison-Morley ültette angolra Italo Svevo novellagyűjteményét *The Nice Old Man and the Pretty Girl and Other Stories* címmel (1930), valamint Vita és Edward Sackville-West¹² fordítottak részleteket Rilke *Duinói elégiáiból* (1931).

Egészen új és nagyszabású vállalkozásba fogtak, amikor 1924-től James Strachey javaslatára Freud és körének munkáit kezdték el kiadni; Leonard Woolf állítása szerint ezzel nagy kockázatot is viseltek, ugyanis akkoriban a pszichoanalízisről keveset tudtak a szigetországban, és a szerzők annyira járatlanok voltak az üzleti életben, hogy már-már veszélybe sodorták a kiadást. Woolf azonban remekül intézte a kiadó pénzügyeit, és gyakran személyesen simította el a könyvkereskedőkkel támadt vitákat.

A British Psycho-Analytical Societyben külön csoport működött együtt Freuddal és körével, hogy pontos angol fordításokat és magyarázatokat készíthessenek – ennek volt tagja Joan Riviere, Ernest Jones, valamint James Strachey és felesége, Alix. Noha Freud kiválóan tudott angolul, szívesen fogadta James Strachey fordítási ötleteit, sőt az is előfordult, hogy a Strachey által kitalált terminust használta a későbbiekben írt szövegeiben. De a Hogarth Pressen keresztül kiadott *International Psycho-Analytical Library*¹³ nemcsak Freud korábbi írásait (*Collected Papers 1924-25*) tartalmazta, hanem *The Ego and the IDét* (1927), *The Future of an Illusionjét* (1928), *Civilization and its Discontentsét* (1930), *New Introductory Lectures on Psycho-Analysisét* (1933) és *Inhibitions, Symptoms, and Anxietyjét* (1936) is, valamint például Ernest Jones *On the Nightmare-jét* (1931), Theodore Reik *The Unknown Murdererjét* (1936) és Anna Freud *The Ego and the Mechanisms of Defence* (1937) című könyvét.

A regények, verseskötetek és fordítások mellett számos nem kevésbé fontos, tematikus sorozatot is megjelentettek. Az ezekben közölt vitairatok, kritikák szerzője minden esetben valamilyen jól ismert személyiség volt, tárgya pedig éppúgy lehetett az irodalom, az esztétika, a művészet és az életrajzírás, mint a szociológia, a politika vagy a közgazdaságtan – mindaz tehát, ami a Woolfok érdeklődési körébe tartozott. A sorozatok számait

¹⁰ A *Stories of the East* egyik írását, a „Pearls and Swine”-t megjelenésekor a *Daily Mail* a valaha írt legjobbakká közé sorolta, rengeteg megrendelést szerezve ezzel a kötetre a Hogarth Pressnek.

¹¹ Samuel Solomonovich Koteliánsky Ukrajnában született, 1911-ben költözött Londonba, ahol közeli barátságba került Virginia és Leonard Woolffal, D. H. Lawrence-szel, Katherine Mansfielddel és Mark Gertlerrel. Számos orosz író műve az ő fordításában jelent meg először angolul.

¹² Vita Sackville-West szintén a Woolf-házaspár baráti köréhez tartozott. *Sissinghurst* című versgyűjteménye 1931-ben jelent meg a Hogarthnál.

¹³ A British Psycho-Analytical Society 1986-ban újraindította könyvsorozatuk kiadását *The New Library of Psychoanalysis* címmel a Tavistock, majd a Routledge kiadónál.

ennek ellenére nem kizárólag ők állították össze, hanem egyes esetekben a szerkesztést részben vagy teljesen átengedték másoknak.

Első sorozatuk, a *Hogarth Essays* főként irodalommal és irodalomkritikával foglalkozott; három folyamaban, 1924–1926 és 1926–1928 között, valamint 1947-ben jelent meg, tizenkilenc, tizenhat, illetve egyetlen számmal. A *Hogarth Essays* legelső darabja Virginia Woolf *Mr. Bennett and Mrs. Brown*ja volt, Leonard Woolf *Hunting the Highbrow*ja 1927-ben, a második folyam ötödik számaként jelent meg. A *Hogarth Lectures on Literature* első és második folyamát (1927 és 1931 között tizenöt, 1934-ben egyetlen számmal) Leonard Woolf és George Rylands szerkesztette, később már csak Rylands szerkesztésében, 1951-ben jelent meg a harmadik folyam. Emellett az irodalmon belül főként drámaírással és költészettel foglalkozó sorozatban jelent meg Arthur Quiller-Couch *A Lecture on Lectures* című bevezető tanulmánya után például F. L. Lucas *Tragedy in Relation to Aristotle's Poetics*e, majd Allardyce Nicoll *Studies in Shakespeare*-je, később Edwin Muir *The Structure of the Novel*je (I/6.).

A *Hogarth Living Poets* két folyamaban, először 1928 és 1932 között jelent meg huszonnégy, majd 1933-tól 1937-ig öt kötetben.¹⁴ A Hogarth Press többi sorozatától eltérően nem tanulmányokat vagy vitákat, hanem kortárs költők verseit tartalmazó sorozat főszerkesztője és mecénása Dorothy Wellesley¹⁵ volt, akinek saját versgyűjteményét, a *Matrix*ot az első folyam harmadik tagjaként adták ki. Az első folyam borítóját Vanessa Bell, a másodikét John Banting készítette.

A *Day to Day Pamphlets* sorozat 1930-tól 1939-ig foglalkozott aktuális gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekkel. Összesen negyven számának mindegyikében olyan értekezéseket közöltek, amelyek felvázolták a vizsgált probléma hátterét és következményeit, egyben vitaindító megfontolásokat tartalmaztak. Hogy mennyire izgalmasak és időszerűek voltak a *Day to Day Pamphlets* értekezései, talán a következő néhány, izelítőtől felsorolt példa is érzékeltetheti: M. H. Dobb: *Russia To-Day and To-Morrow* (1930), C. E. M. Joad: *The Horrors of the Countryside* (1931), J. A. Hobson: *From Capitalism to Socialism* (1932), Mussolini: *The Political and Social Doctrine of Fascism* (1933), A. L. Rowse: *The Question of the House of Lords* (1934), R. W. Postgate: *What to Do with the B.B.C.* (1935), Adolph Löwe: *The Price of Liberty: A German on Contemporary Britain* (1937). Leonard Woolf *The League and Abyssinia* című írása a 31. szám volt és 1936-ban jelent meg.

Akkoriban népszerű szerzők által, leginkább politikáról és irodalomról, levélformában írt cikkeket közöltek a *Hogarth Letters* sorozatban, így például E. M. Forster *A Letter to Madan Blanchard* (1931), E. A. Cecil *Letter to an M. P. on Disarmament* (1931), Francis Birrell *A Letter from a Black Sheep* (1932), Louis Golding *A Letter to Adolf Hitler* (1932), Raymond Mortimer *A Letter on the French Pictures* (1932), Virginia Woolf *A Letter to a Young Poet* (1932) és Hugh Walpole *A Letter to a Modern Novelist* (1932) című művét. Azonban a Hermione Lee szerkesztette sorozat nem vált igazán népszerűvé, ezért az indulását követő második évben, tizenkét levél után, 1933-ban megszüntették. Hasonlóan rövid, mindössze négy számot megért sorozatuk volt a *World-Makers and World-Shakers*, amelyben Naomi Mitchison és R. H. S. Crossman Szókratészről, Vita Sackville-West Szent Johánna-

¹⁴ A *Hogarth Living Poets* nyitó kötete Frances Conford *Different Dayse* volt, majd sorjában adták ki például William Plomert (*The Family Tree*, I/10.), Vita Sackville-Westet (*King's Daughter*, I/11.), E. A. Robinsont (*Cavender's House*, I/14.). C. Day Lewisnak három kötete is ebben a sorozatban jelent meg: a *Transitional Poem* (I/9.), a *From Feathers to Iron* (I/22.) és a *Magnetic Mountain* (II/1.), valamint John Lehmann is kétkötetes szerzőjük volt a *Garden Revisited and Other Poemsszel* (I/21.) és a *Noise of History*val (II/2.).

¹⁵ Dorothy Wellesley *Jupiter and the Nun* (1932) című műve volt az utolsó, amelyet a Woolfok a kézi-sajtón húztak le. Wellesley sussexi villája, a Penns-in-the-Rocks belső dekorációjára 1929-ben Vanessa Bellt és Duncan Grantet kérte fel.

ról, Reginald Snell (L. B. Pekin) Darwinról és Marjorie Strachey Mazziniról, Garibaldiról és Cavourról írt életrajzát közölték 1937-ben.

De nemcsak saját sorozataikat nyomtatták ki, hanem elvállalták például a *Merttens Lecture on War and Peace* és a *Search* megjelentetését is. Frederick Merttens 1926-ban alapítványt tett egy kutatói program támogatására, amelynek keretében 1939-ig évente egyszer előadásokat tartottak az aktuális gazdasági, politikai és társadalmi helyzetről. A konferenciák anyagát évente megjelentették – a béke és háború következményeiről szóló nyolc kötetet a Hogarth Press adta ki 1927 és 1936 között. 1931 januárja és októbere között nyomtatták ki a J. L. Garstin és H. J. Schonfield által szerkesztett és kiadott *Search* első négy számát, de azután Leonard Woolf, talán mert úgy ítélte, a folyóirat tartalma számára kevésbé elfogadható, felbontotta a Hogarth szerződését a *Search* szerkesztőivel.

Már a Hogarth Press indulásakor nemcsak a belbecsre fordítottak különös gondot, hanem a könyvek külsejére is – a *Two Stories* egy vidám mintájú japánpapírba kötötték; később a Hogarth kitűnt a különleges borítóval is, amelyet Leonard és Virginia Woolf Csehszlovákiában fedezett fel, valamint azzal a márványozó technikával megfestett papírral, amelyet Roger Fry lánya, Pamela küldött nekik Párizsból. Amikor csak közvetetten tudták díszíteni a könyvek fedelét, William Nicholstont, Graham Sutherlandet, Eugene McCownt, John Armstrongot, John Pipert, Eric Gillt, John Bantinget vagy Charles Mozley-t kérték fel védőborítók tervezésére – munkáik szokatlanságukban egységes, modern, a Hogarth Presst más kiadóktól élesen megkülönböztethető jegyet alkottak. Egyetlen kivétel alkalommal segédjük, Richard Kennedy is tervezett védőborítót: Christopher Isherwood *Sally Bowles* (1937) című regényére,¹⁶ valamint Virginia Woolf műveit kizárólag Vanessa Bell tervei alapján díszítették. Vanessa Bell munkája a Hogarth Press tulajdonosainak vezetéknevére utaló farkasos embléma is, amely 1925-től szerepelt a kolofónban.¹⁷

Kezdetben Leonard és Virginia Woolf együtt végzett a szedéstől a nyomtatáson, fűzésen és kötésen át az elkészült könyvek kézbesítéséig mindent, azután megosztották a munkát egymás között: a kiadás és a kiadó hivatalos ügyeit Leonard, a belső, szerkesztési és nyomdai munkákat Virginia Woolf tartotta kézben. 1918 és 1923 között rész munkaidős segédekkel is foglalkoztattak, 1923-ban vették fel első főállású alkalmazottjukat, Marjorie Thomson Joadot. Leonard mérhetetlenül takarékos és gyakran feleslegesen keménykezü főnöknek bizonyult, ezért kevesen bírták ki mellette huzamosabb ideig. 1920 és 1923 között dolgozott a kiadónak Ralph Partridge, 1924-ben néhány hónapig George Rylands, őt követte Angus Davidson, 1926-tól a már említett Richard Kennedy.

John Lehmann barátja, Virginia Woolf unokaöccse, Julian Bell révén 1931-ben került kapcsolatba a Hogarth Presszel. Virginia Woolf nagy lelkesedéssel fogadta Lehmann-t, akit kellően állhatatosnak és rátermettnek talált ahhoz, hogy férje megossza vele a kiadóvezetés terheinek nagy részét. Valójában Leonard Woolf emberére akadt az ifjában,

¹⁶ Richard Kennedy *A Boy at the Hogarth Press* című könyvében részletesen beszámol a kiadónál töltött éveiről: nemcsak annak működésébe nyújt bepillantást, hanem érdekes adalékokkal szolgál a Woolfok hétköznapijainak elképzeléséhez is. A kiadóhoz minden előképzettség nélkül, nagybátyja Leonard Woolfhoz fűződő barátsága révén, tizenhat évesen került. Noha Kennedynek a Hogarth Pressnél nem tulajdonítottak különösebb tehetséget, és csak a teafőzést, a szedést és a védőborítók nyomtatását bízták rá, idővel kiváló illusztrátor és nyomdász vált belőle, aki például a kifejezetten a Hogarthot mintának tekintő, ezért szintén egyetlen kéziszajttal és Caslon betűgarnitúrával 1971-ben megalapított Whittington Press indulásánál is segédkezett. *A Boy at the Hogarth Press* Kennedy John Randle, a Whittington egyik alapítójának biztatására írta meg 1971-ben, a Whittington 1972-ben, első kiadványaként ezt nyomtatta ki.

¹⁷ Az embléma George Rylands *Russet and Taffeta* című könyvén szerepelt először, és egészen 1933-ig ezt nyomtatták a borítókra – a *Hogarth Living Poet* sorozat második folyamától kezdve lecserélték az Edward McKnight Kauffer által tervezettre.

aki kezdetben remekül kijött vele, ám egy esztendő leforgása alatt megelégtelte azokat az alantas munkákat, amelyekkel Leonard Woolf, jó leckének gondolván, megbízta. Lehmann egyetlen szó nélkül távozott, de nem örökre: 1938-ban Leonard Woolf ügyvezetői posztot ajánlott fel számára, egyúttal Virginia Woolf neki adta el a kiadóban lévő részvényeit.¹⁸

A második világháború alatti papírhány miatt elsőbbséget élvezett az egységesített Virginia Woolf összkiadás és Freud munkáinak megjelenítése, azt követően azonban részben személyes, részben szakmai nézeteltérésük támadt. Ennek folytán 1946-ban Leonard Woolf kivásárolta Lehmann-t, és a tőle szerzett részvényeket barátainak, a Chatto & Windus tulajdonosainak adta el.¹⁹ Leonard Woolf egészen 1969-ben bekövetkezett haláláig vezette a kiadót, azután a Hogarth Press neve alatt 1987-ig, a Chatto & Windusnak a Random House-ba való beolvadásáig jelentek meg a woolfi örökség szellemében változtatott kiadványok.

¹⁸ Leonard Woolf 1938-ban betegeskedett és túlon túl fáradtnak érezte magát ahhoz, hogy a kiadó ügyeit egymaga vigye, ezért Virginiával fontolóra vették, hogy társuljanak egy másik kiadóval. Ez az ötlet ugyan feledésbe merült, de Lehmann-t – aki nemcsak alkalmas volt a kiadó vezetési gondjainak enyhítésére, hanem elég tőkével rendelkezett ahhoz is, hogy a részvények felét megvásárolja – maga mellé vette Woolf.

¹⁹ A második világháború után John Lehmann kísérletet tett a részvények másik felének megszerzésére is – Leonard Woolf szerint mindig is arra törekedett, hogy a teljes hatalmat megszerezze a kiadó felett. Erre eset és eltérő kiadási elveik miatt döntött úgy Woolf, hogy szakít Lehmannal, és a Hogarth Presst egy olyan kiadóra bízta, amely annak jó gazdája lesz. A Chatto & Windus jelentette meg korábban a Bloomsbury oszlopos tagjainak és barátainak könyveit: Clive Bell *Artját* (1913), Lytton Strachey *Eminent Victorians*-ét (1918), Roger Fry *Vision and Design*-jét (1920), Aldous Huxley *Limbóját* (1920) és David Garnett *Rókafeleség* című művét (1922) is.

DORIS LESSING ÉS A NŐI FEJLŐDÉSREGÉNY

A huszadik század jelentős brit nőírója tanú és krónikás: a nők társadalmi szerepének változásaira, önértékelésük válságaira figyel. Doris Lessing életművének visszatérő témái a felnövekvés, házasság, gyermekszülés, válás, szerelem, kapuzárás előtti pánik, haladoklás. Több regényének címe a női tapasztalatok regisztrálásának olyan hagyományos műfajait idézi, mint a jegyzetfüzet, az emlékirat és a napló: *The Golden Notebook* (Az arany jegyzetfüzet, 1962), *Memoirs of a Survivor* (Egy túlélő emlékiratai, 1974), *The Diaries of Jane Somers* (Jane Somers naplói, 1984). Regényeinek hősnői, környezetüket és önmagukat vizsgálva, folyamatosan tanulnak: arra törekszenek, hogy a világ azon szelvényében, amelyben élnek, megértsék szerepük lényegét, észrevegyék korlátaikat, és tapasztalataikból okulva életük egy újabb szakaszába lépjenek. Mindezek alapján Lessing műveinek többsége egy klasszikus műfaj, a fejlődésregény női szempontú újraírásának tekinthető.

A *Bildungsroman* elnevezés, Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei* (1796) című regényét illetően, Wilhelm Dilthey nevéhez fűződik, aki a műfaj lényegi jellegzetességének az élet különböző szakaszaiban végbemenő fejlődés ábrázolását tekintette.¹ Ezt a mintát követik, a tizenkilencedik század angol regényének vonatkozásában, Walter Scott (*Waverley*, 1814), Charles Dickens (*David Copperfield*, 1850 és *Szép remények*, 1861), illetve Samuel Butler (*Minden testnek útja*, 1873) regényei. A műfajt képviselő művek közt ekkor még feltűnő a női hősök hiánya, hacsak Charlotte Brontë *Jane Eyre*-jét (1847) nem tekintjük annak, bár az ő történetében sok a tündérmeszerű elem. A század jelentős nőírója, George Eliot szabályszerű fejlődésregényei, a *Felix Holt* (1866) és a *Daniel Deronda* (1876) hősei férfiak. Dorothy Richardson, a női fejlődésregény első huszadik századi képviselője, James Joyce *Iffjúkori önarcképének* megjelenésével (1916) szinte egyidőben kezdte kiadni *Pilgrimage* (Zarándoklat, 1915–1938) című regényciklusát.

A női fejlődésregényt azonban nem csupán megkésztettség választja el a műfaj mintanarratíváitól. A *Bildungsroman* jellemzően fiatal férfihősei a patriarchális társadalom közegében keresik a beilleszkedés, illetve a továbblépés lehetőségeit. A nők számára, mivel ők ugyanezen társadalomban peremhelyzetbe szorultak, a fejlődés lehetőségei korlátozottak. A női hősök esetében ugyancsak problematikus a felvilágosodás ismeretelméleti alapjain nyugvó fejlődésregény koherens, autonóm én-felfogása. A női én nem teljesen körvonalozott, életpályájára nem a fejlődés linearitása jellemző, hanem kitérőkkel, vakvágyakkal van tele. Fejlődése ezért nem is érhet véget a felnőttkor elérésével, mint a férfiaké, hanem befejezetlen marad, későbbi életszakaszokra toldódik ki.

Doris Lessing első fejlődésregénye egy öt részből álló önéletrajzi regényciklus, a *Children of Violence* (Az erőszak gyermekei, 1952–69), amely a fiatal Martha Quest útkeresését követi nyomon serdülőkorától haláláig. Ugyancsak fejlődésregényeknek tekinthetők középkorú nőkről szóló művei, *The Summer Before the Dark* (Az utolsó nyár a sötétség előtt 1973), *The Diaries of Jane Somers* (Jane Somers naplói, 1984), illetve az idős korba lépő hősnő sorsát követő *Love, Again* (Már megint szerelem, 1996). Ezeknek a regényeknek a

¹ *Das Leben Schleiermachers* (1870), de Gruyter, Berlin, 1922. 1:31.

tárgyalásakor a női *Bildungsroman* jellegzetes ismeretelméleti premisszáit és műfaji koordinátáit fogom szemügyre venni. Elsősorban azt vizsgálom, hogyan határozza meg a tanulás közege, a patriarchátus a női hős fejlődésének dinamikáját, identitását, illetve miért nem tekinthető a hősnő fejlődése a folyamat egyetlen pontján sem befejezettnek. Mivel pedig Lessing számára a tanulás folyamata az öregkorig tart és a halállal fejeződik be, a cselekménystruktúra leírására a *Bildung* (fejlődés) helyett a Barbara Frey Waxman által használt *Reifung* (érés), a műfajra pedig a *Reifungsroman*² kifejezést alkalmazom.

A tanulás közege

A fejlődésregény hősei igyekeznek megérteni, intellektuálisan beépíteni a világnak azon szegmenseit, amelyekkel életük korai szakaszában kapcsolatba kerülnek. A *Children of Violence*³ regényciklus hősnője, Martha Quest az afrikai brit gyarmat, fiktív nevén Zambézia, fullasztó környezetéből próbál kitörni. Társadalmilag, politikailag, intellektuálisan nagyon is behatárolt világára a huszadik század háborúinak árnyéka vetül: szüleit az első világháború sodorta egymás mellé, majd a rosszul működő dél-rhodesiai farmra. Martha fiatalokora a második világháború árnyékában telik, még mindig a gyarmati hátországban, ahonnan Londonba költözik, és a hidegháború éveit éli át. Amíg fiatal, minden vágya az, hogy kilépjen a középosztálybeli család oltalmazó és korlátozó köréből, és szembeszálljon a társadalmi és ideológiai tekintetben elnyomó gyarmati apparátussal. Kitörési kísérletei ellenére azonban újra és újra fogságba esik. Szüleinek lélekölő házassága elől házasságba, anyja elől anyaságba menekül. Első gyermekét, Caroline-t azért hagyja el, hogy megtörje a lelki rabság generációkon keresztül ívelő folyamatát, és felszabadítsa őt. A női fejlődésregény hőse társadalmi, kulturális közegének rabja: struktúráit nem feldolgozza, hanem megismétli. Növekvés, fejlődés helyett körbe-körbe jár.

Martha Quest történetében Lessing a szétesőben levő brit birodalmi kultúra panorámi-kus látványát nyújtja, jellegzetesen női nézőpontból. A *Children of Violence* ciklus a női hős felnőtte válásának története olyan történelmi pillanatok sorozatában, amikor világa szét-hullik. Fejlődésregény-tipológiájában Mihail Bahtyin külön kategóriába sorolja az olyan műveket, amelyekben „az egyéni felemelkedés elválaszthatatlan a történelmi fejlődéstől”. Ez a fejlődésregény-típus átmeneti történelmi korszakokat idéz fel. Bahtyin szerint a korszakok közti átmenet a hős révén valósul meg, akiben egy jövőbeli „új ember” típusa ölt testet.⁴ Lessing regényciklusában az egyéni és a történelmi folyamat párhuzamosan halad. A mű perspektívája szerint a nyugati liberalizmus kultúrája szétesőben van, tehát hősnőjének a kultúra folyamataihoz igazított fejlődése a fragmentálódás, a széttöredezés irányába mutat. A ciklus befejező, *The Four-Gated City* című regényében a hidegháború legsötétebb éveit egybeesnek Martha pszichés összeomlásának időszakával. A krízist követő gyógyulás azonban nem a tudat és én koherenciájának visszaállítását eredményezi, hanem egy olyan tudatállapot állandósulását, amelyben Martha többé már nem egyén, hanem „figyelő tér”,⁵ aki másokkal való kapcsolatait által válik teljessé.

² *From the Hearth to the Open Road: A Feminist Study of Aging in Contemporary Literature*, Greenwood, New York, 1990.

³ A regényciklus kötetei: *Martha Quest* (1952), *A Proper Marriage* (Egy rendes házasság, 1954), *A Ripple from the Storm* (A vihar hullámai, 1958), *Landlocked* (Szárazföldön, 1965) és *The Four-Gated City* (A négykapus város, 1969).

⁴ „The Bildungsroman and Its Significance in the History of Realism. Toward a Historical Typology of the Novel”. In: *Speech Genres and Other Late Essays*, Vern W. McGee (trans.), Caryl Emerson and Michael Holquist (ed.), U of Texas P, Austin, 1986. 23.

⁵ *The Four-Gated City*, Macgibbon and Kee, London, 1969. 542.

Az író nő legelőször egy 1957-es beszélgetésben állította, hogy akkor még befejezetlen regénysorozata „az egyéni lelkiismeret vizsgálata a közösséghez való viszonyában”.⁶ A sorozat utolsó kötete a közösséget – Lessing kialakulóban levő misztikus szemléletének megfelelően – úgy tekinti, mint az „új ember” létrejöttének a közegét. A *Four-Gated City* arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Bildungsroman* hősnéinek fejlődése a társadalmi nem szempontjából specifikus. A férfi hős, tapasztalatai során, azonosságtudatra tesz szert, amely úgy teszi őt különlegessé, hogy elválasztja másoktól. A női fejlődésregény hőse azonban a közösséghez való tudati kötődésben nyeri el identitását, amely nem az elkülönülés, hanem a másokkal való azonosulás képességét jelenti. Megújulásához Martha női, anyai képességeit használja fel, így lesz belőle segítő, közbenjáró és látnok.

Martha Quest (nevének jelentése: küldetés) fejlődése tehát, Lessing kialakulóban levő miszticizmusának értelmében, az „új emberé”. Az író nő utópiateremtő szándékának megfelelően a női hős célja felszabadítani mindenkit, aki elnyomásban sínylődik: feketéket, nőket és legvégül az egyéni tudatot. Martha harcot vív mindennemű korlátozó, ellenőrző, elnyomó tényező ellen, mint a polgári család, a politika, illetve az egyén gondolkodásába beépített ismeretelméleti gátak, a racionalizmus zsarnoksága ellen. Ő a gyengék erősítője és mindazok védelmezője, akik a hatalmi apparátussal szemben védtelemek. Saját és az ő felszabadulásukért vívott küzdelme a család, a politika és önmön korlátai ellen irányul, de ebben a küzdelemben szükségképpen fel kell adnia énjének stabilitását és koherenciáját.

A női én liminalitása

A klasszikus fejlődésregény hősei olyan, a liberális humanista én-felfogással összhangban lévő identitást alakítanak ki, amelynek lényegi eleme az én belső koherenciájából adódó döntési képesség. A *Children of Violence* regényeinek kezdeti premisszája az én koherenciája, mint a klasszikus realista regény esetében. Martha kezdetben autonóm döntések sorozatával alakítja életét a felkínálkozó gyarmati, polgári minták ellenében. A fejlődés, a *Bildung* motívuma ugyanakkor egy sajátosan női szubjektivitás kialakulásával párhuzamosan érvényesül.

Annak ellenére, hogy a szülői házból való távozása után biológiai, társadalmi szempontból felnőtt életet él, Martha képtelen kikecmeregni a serdülőkorból. Julia Kristeva meghatározása szerint a kamaszkor nyitott rendszer: „mint az élő szervezet, amely a környezettel való kapcsolata során újíttja meg önmagát, a kamasz-képződmény megnyílik az elfojtott dolgok számára, és ebben a pillanatban – a felettes én hatalmának nagymértékű fellazulása által – elindítja az egyén pszichikai újjászerveződését”.⁷ Az egyén e változás által integrálódik környezetébe, amelyben új státuszt nyer. A kamaszkor átmeneti, liminális jellege azonban a fejlődésregény női hősnél állandósul. Martha egész életén át kamasz-képződmény marad. Fejlődése kezdetben folyamatos krízis, melynek folytán változnak személyes, társadalmi és politikai kötődései, egyszóval lázadások és kompromisszumok váltakozásában él. Liminális helyzete akkor sem szűnik meg, amikor a regény végén helyreáll belső harmóniája. A tudtában lezajló jótékony változás a liminalitás állapotának elfogadása, és az, hogy hátrahagyja a felvilágosodás racionalizmusában gyökerező legutolsó képződményt, az énjét.

Az „én” felépítésének kulcsfigurája az anya, aki Martha számára a középosztálybeli

⁶ Doris Lessing: *A Small Personal Voice: Essays*, Paul Schlueter (ed.), Knopf, New York, 1974. 14.

⁷ Julia Kristeva: „The Adolescent Novel.”, in: *Abjection, Melancholia, and Love: The Work of Julia Kristeva*, John Fletcher (ed.), Routledge, London, 1990. 8.

nőiség követelményét jelenti. A női *Bildung* az anyától való elszakadás története. Martha kezdetben tehetetlenül ismétli azokat a mintákat, amelyeket az anyjától örökölt: a polgári házasság és az otthonteremtés kényszerpályáján mozog. Lázasága sem valódi önállóság: öltözködését, szexualitását, baloldali politikai elkötelezettségét az anyai értékrend ellenében alakítja. Az újonnan vállalt feleség- és anyaszerep összezsúfolja a lány szerepével, amelytől képtelen megválni. A klasszikus fejlődésregény az apai örökséghez méri a hős fejlődését, a kettejük közti kapcsolat pedig inkább szellemi, mint érzelmi. Azonban a női hős anyához való kötődése veszélyezteti a független személyiség kialakulását. Martha állandóan arra kényszerül, hogy meghúzza a határt önmaga és anyjának betolakodó érnje közt. A *Four-Gated City* kulcsmozzanata az anyától való elszakadás, amely Marthánál egyúttal a pszichikai egyensúly felbomlása. A legalább két évtizedig tartó folyamatos anya-lány-küzdelem legnehezebb időszaka a Mrs. Quest londoni látogatását megelőző néhány hét, amikor Martha attól retteg, hogy anyja hozzá költözik. Mániás depresszióba esik, látomásai vannak, igyekszik kiűzni önmagából az anya árnyékát. Csak miután leküzdötte démonait, lesz képes anyjával szembenézni, és elutasítani a kérését. A döntés kíméletlen és hálátlanságra vall, de Martha úgy érzi, anyjával együtt a férfiuralmú társadalom követelményrendszerét engedné újra be az életébe, és ettől várhatóan végleg összeomlana.

A női *Bildung* hőse a patriarchális társadalom által felkínált szerepek egyikével sem tud azonosulni, ameddig identitását a társadalom által meghatározott ismeretelméleti kereteknek megfelelően határozza meg. Lessing fejlődésregényében az én felfogásának változásai a koherenciától a fragmentáltság felé mutatnak. A ciklus befejező része, a *Four-Gated City* elhossa annak a lehetőségét, hogy Martha fejlődjék, de a valós történelmi időn kívül, egy utópisztikus jövőben. A *Children of Violence* ciklus történelmi ideje a hidegháború korszaka. Martha Quest a „Bomba” utáni jobb világ építője, amelyben megvalósul kedvenc ifjúkori látomása, „a mozgás érzete, különálló dolgoké, amelyek egymásra hatva egygyé válnak, valami nagyszerűbbé, hatalmasabbá”.⁸ Ebben az új egységben az én nem behatárolható és autonóm, hanem szabad.

A fejlődés nyitottsága

A *Bildungsroman* hagyományosan befejezetlen, cselekménye csupán abbamarad a hős fejlődésének valamely stádiumában. Ekkor a hős már nem tanuló, hanem mester, és készen áll kultúrájának kihívásaira. Lessing művei a női tapasztalat összetettségének és a férfiakétól való különbözőségének szempontjából értelmezik újra a fejlődés fogalmát. Amint már kiderült, Martha Quest fejlődése ifjúkorában, amely a *Bildungsroman* voltaképpeni tárgya, nem előrehaladó volt, hanem eltérített, sokszor akadozó. A tanulási folyamat betetőzése csak idős korában következett be, és állandó nyitottságában valósult meg.

Pályájának következő szakaszaiban Doris Lessing továbbra is női hősök sorsát követi nyomon, regényeinek cselekményeiben fellelhetők a *Bildung* motívumai. Ezek együttesen alkotják egy Lessing számára fontos folyamat, az idős korban átélt lelki, szellemi érés részeit. A fejlődés ideje jelentősen kitolódik, a hangsúly az érés folyamatára tevődik át, úgyhogy ezekben a művekben a *Reifungsroman* sajátosságai körvonalazódnak. *The Summer Before the Dark*, *The Diaries of Jane Somers* és a *Love, Again* című regények hősnői felnőttkoruk progresszív szakaszaiban élnek át meghatározó, tudatukat átformáló élményeket, ráadásul a női tapasztalat olyan szféráiban, amelyeket a társadalom nem vesz észre, elnyom vagy tagad. Ilyenek a szexualitás, az öregedő női testhez való viszony, a generációk

⁸ *Martha Quest* (1952), Plume, New York, 1970. 200.

közti kapcsolatok átértékelése. Mivel a női fejlődésregény legfontosabb strukturáló tényezője a női szerepek társadalmi megfogalmazásából adódó tudati konfliktus, az utóbbi tekintem át először.

Lessing korai fejlődésregénye, a *Children of Violence* legkeservesebb összeütközései anya és lánya között zajlottak. Martha Quest fájdalmas, de eredményes függetlenségi háborút viselt az anya, illetve a patriarchátus normái ellen. Az anya befolyása alól való megszabadulás, a gyűlöletig fajuló ellentét egyébként a hatvanas évek egyik alapvető regénytémája volt, ismert példája Sylvia Plath *Üvegburája* (1963). A két kisregényt magába foglaló *Diaries of Jane Somers*⁹ középkorú címszereplője újra eljátssza a régi anya–lánya-szeretet, de a generációk közti konfliktus nélkül, és megfordított kapcsolatokkal: a gondoskodó anyaság élményét akkor éli át, amikor részévé válik egy aggkorú szülőfigura életének. Jane Somers, kedvelt becenevén Janna, aki annak idején meglehetősen apátiával szemlélte anyja és férje haldoklását, a kilencvenkét éves Maudie, a nyomorban élő, inkontinens, független szellemű öregasszony támogatója és barátja lesz. Maudie gondozása Janna számára nem csak a vezekléssel járó megnyugvást hozza el. Öreg barátja révén nyer betekintést a nők megíratlan, a hivatalos történelem árnyékában meghúzódtó történelmébe. A tizenkilencedik és huszadik század fordulóján élő londoni kalaposok, Maudie világának megismerése Janna számára ablakot nyit a múlt felé, és segít megértenie jelenét. Janna maga is része egy ilyen nőket kiszolgáló, nők által működtetett rendszernek: egy női folyóirat szerkesztője. A lap neve, az új időkre jellemző módon, *Lilith*. Ő a zsidó apokrifák Ádámmal egyenrangú, lázadó nőalakja, akiből a patriarchátus kultúrája démont, a feminizmus hőst faragott. Janna életében azonban már nem a lázadás fontos. Maudie-től az öregek szemlélődő türelmét tanulja meg, és azt, hogy a nő életének egymást követő, a halál felé araszoló szakaszait ne értékvesztésként, hanem természetes folyamatként élje meg.

Ugyancsak visszaterő fejlődésmotívum Doris Lessingnél az időskori szerelem. *The Summer Before the Dark* a negyvenes éveiben járó Kate Brown története, aki leteszi családjának gondját, és megpróbál új feladatokat találni. Háziasszonyi tehetségét a Globális Élelmezés nevű cég munkatársaként kamatoztatja, ahol kompetenciája révén egyre feljebb araszol a ranglétrán. Új szerepét azonban nem érzi autentikusnak, mert képtelen megszabadulni a régiektől, melyek közt az anyaság állt az első helyen. Visszaterő álmában egy sebesült fókakölyköt cipel, amelyet tengervízbe kell helyeznie, hogy életben maradjon. A foka elég könnyen átlátható freudi jelkép, az én, amelynek vissza kell kerülnie valódi elemébe, hogy Kate továbbléphessen, és megváltozott társadalmi szerepében is megtalálja a fejlődés lehetőségét. Kate Brown utazik, szerelmi viszonyt kezd egy fiatalabb férfival, aki szintén nyomasztó társadalmi nemi szerepéből keres kiutat. A viszonynak azonban a hősnő számára nincs különösebb jelentősége, Lessing ezzel is el kíván távolodni a patriarchátus kultúrájától, amely a nő jelentőségét szexualitásában kívánja rögzíteni. Mint énjének, a nő szexualitásának a fejlődése, érése is folyamatszerű, be nem fejezett. Akkor is létezik, ha a társadalmi diskurzus az idősödő nő testi vágyait nem tekintik legitimnek, és megszűnik beszélni róla.

Az időskori szexualitás témáját vizsgálja tovább Lessing újabb keletű regénye, a *Love, Again*. Hősnője a hatvanas éveiben járó Sarah Durham színdarab- és forgatókönyvíró. Nála senki sem tudja jobban, hogy a nő életének kulturálisan meghatározott forgatókönyve a fiatalkori szexualitás témájáról szól, és idős korban, amikor elvesztette testének kívánatos feszességét, számára többé nincs szerep. Sarah azonban egy opera színpadra állítása közben kilép érzelmi tespedtségéből, és fiatal férfi munkatársairól szöveget szerelmi

⁹ *The Diary of a Good Neighbour* (Egy Jó Szomszéd naplója) és *If the Old Could...* (Ha az öregek tehetnék...).

és szexuális fantáziaképeket. Lessing felhívja figyelmünket az öregedő női testet érintő kulturális tabukra, illetve a nők és férfiak szexualitásának különböző megítélésére. Egy idősebb férfi, ha hatalmi pozíciója magas, vágyhat fiatalabb nőkkel való kapcsolatra, és meg is valósíthatja azt. Ugyanez egy idősebb nő esetében elítélendő, nevetséges. A férfi társadalmi pozícióját hatalmi erőviszonyok határozzák meg, a nőket gondosan szabályozott szexualitásuk. A *Love, Again* hősnője azonban úgy érzi, hogy csak teste változik, belső lényege nem: „A hús sorvad az állhatatos mag körül”.¹⁰ Lessing női figuráit tekintve furcsa paradoxonra bukkanhatunk. Míg a nő fiatal korában teste szép, kívánatos és szexuális teljességet sugároz, addig az öregedő nő belső világa teljes, míg testének egysége széthullóban van.

Doris Lessing idős hősnőket felvonultató, a *Reifungsroman* kategóriájába sorolható regényei visszatérnek pálya kezdetére jellemző liberális humanista én-felfogáshoz és az egyéni pszichológia társadalmi összefüggésben való vizsgálatához. Az önéletrajzi ihletésű fejlődésregény-sorozat, a *Children of Violence* az egyéni tudatnak valamiféle egyetemes spiritualitásban való feloldódását tekintette a társadalmi utópia feltételének. Mivel fejlődésük feltételei instabilabb tudatstruktúrát eredményeztek, az effajta tudati utópiában való részvételre leginkább a nők képesek. A későbbi regények női hőseiben lejátszódó belső folyamatok, akár fejlődésről, akár éréstől van szó, eltérnek ettől a mintától. Lessing számára újra fontossá válik az egyén, és a csupán partikularitásában átélhető egzisztenciális élmény, az öregedés. Ezek a fejlődő, idős nőhősök azonban szintén Lessing utópisztikus látásmódjának részei. Számára a női *Bildungsroman* teremt lehetőséget arra, hogy meggyőzze olvasóit: a nők, tanulási, fejlődési folyamataik csonka, ellentmondásos volta ellenére, a patriarchátus őket érintő definícióin kívül is léteznek.

¹⁰ *Love, Again* (1996), Harper, New York, 1997. 3.

GRANTCHESTER ROAD

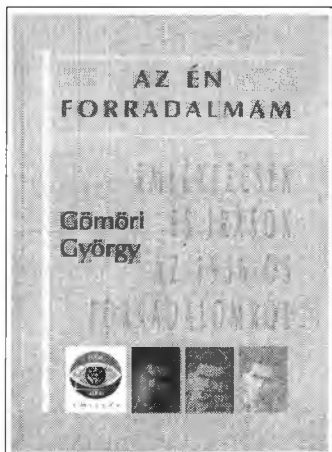
Gömöri György: *Az én forradalmam; Ez, és nem más;*
Versek Marinak – Poems for Mari

A Grantchester Road Cambridge-ben található és – mily sajátos – Grantchester felé vezet. Annak az apró falucskának az irányába, melynek almáskertje (The Orchard) volt a századelőn – s azóta is – a cambridge-i diákok és tanárok kedvelt kirándulóhelye. Ide lovagolt ki gyakran tanára, Bertrand Russell tanácsára az ifjú Wittgenstein, itt teázott Virginia Woolf és Rupert Brooke, az I. világháborúban hősi halált halt költő, aki gyönyörű versben örökítette meg Grantchester szellemét. Időzött itt a közgazdász Keynes, a regényíró E. M. Forster és Salman Rushdie, a zeneszerző Andrew Lloyd-Webber és a szövegíró Tim Rice, és még számos későbbi vagy valahai híresség.

A Grantchester Road 46-ban lakott Gömöri György irodalomtörténész, költő, műfordító, aki 1969-től 2001-ig tanított lengyel és magyar irodalmat a cambridge-i egyetemen, s aki nyugdíjba vonulását követően Londonba költözött. Cambridge-ben az otthonához viszonylag közel eső kollégiumnak, a Darwinnak volt teljes jogú tagja (jelenleg professzor emeritusa), amelyet 1964-ben alapítottak. A Darwin is a Cam folyó két partján fekszik, mint a régi kollégiumok, s épületeinek egy része – a Charles Darwin leszármazottai által lakott épülelcsoport – több mint kétszáz éves. E kollégium sajátossága, hogy csak posztgraduális diákjai vannak, ezért az ebédlőben nincs is dobogóra helyezett külön tanári asztal, mint a többi kollégiumban.

Abból az időszakból, amikor Gömöri György a Darwinnak aktív fellow-ja volt, a kollégiumnak csak két igazgatóját említem, Moses Finley-t, aki 1976-tól 1982-ig volt az intézmény vezetője, s akinek több könyve (*Odüsszeusz világa; Politika az ókorban; Az olimpiai játékok első ezer éve*) magyarul is megjelent, illetve az ókori filozófiával foglalkozó Geoffrey Lloydot, a Brit Tudományos Akadémia tagját, aki az 1990-es években irányította a kollégiumot.

Ez volt az a – most csak felvillantott – közvetlen szellemi és természeti környezet, amelyben Gömöri György munkássága kibontakozott. Huszonkét évesen menekült el Magyarországról 1956 végén, s bő egy évtizeddel később a világ egyik vezető egyetemén állapotodott meg. De a kibontakozás környezete mind szellemi, mind természeti értelemben tágabb és szerteágazóbb volt a fent említett *genius locinál*. Az egyik ilyen bővebb, sajátos közeget a választott hivatás határozta meg, az, hogy Gömöri György a budapesti bölcsészkaron polonistának készült, és egész pályáját végigkíséri a lengyel irodalom, költészet közvetítése a magyar és az angol kultúra felé. A másik – eredendő – közeg az anyanyelvé és a magyar kultúráé, amelyben költőként, irodalom-

Pont Kiadó
 Budapest, 2006
 201 oldal, 2320 Ft

történészként, esszéistaként épített szellemi otthon. A harmadik pedig – a cambridge-i lakóhely által is ösztönözten – a magyar-angol kulturális és irodalmi kapcsolatok kutatása és ápolása, az utóbbi téren költemények műfordításain, antológiák szerkesztésén, tanulmányokon, esszéeken, kutatásokon keresztül.

A rendszerváltásig könyvei az emigrációban jelentek meg, a „Cambridge előttiék” és a „Cambridge-iek” is ebben a hármasszellemi-kulturális mezőben, amelyekre a következő felsorolásban a teljesség igénye nélkül csak utalok, zárójelben egy-két példát említve az adott műfajra. Saját versek (mint a *Virág-bizonyosság*, a *Hajnali úton* című legelső kötetei); versek és műfordítások egy kötetben (mint az *Átváltozások*, melynek utolsó ciklusa angol-szász és lengyel verseket közöl), magyar nyelvű fordításkötetek és antológiák (Borisz Paszternák: *Karácsonyi csillag*; *Az ismeretlen fa* – modern lengyel versantológia). Angol nyelven kiadott munkái a magyar és lengyel irodalommal foglalkoznak (*The Hungarian Literary Scene 1957–1959*; *Polish and Hungarian Poetry from 1945 to 1956*), a magyar költészetet ismertetik meg a brit olvasóközönséggel (Attila József: *Selected Poems and Texts*; Miklós Radnóti: *Forced March. Selected Poems*), illetve kétnyelvű (lengyel–magyar) antológiában mutatják be a magyar forradalom lengyel költészeti recepcióját (*Polscy poeci o węgierskim październiku*).

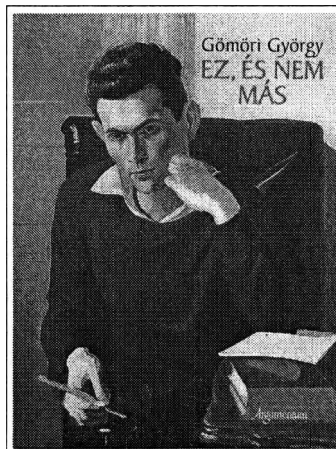
Első Magyarországon kiadott kötete az *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, 1989-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál, az *Irodalomtörténeti füzetek* sorozatában. Ez a kötet egy termékeny kutatói, esszéírói periódus kezdetét jelenti. Sorra következnek a hazai tanulmánykötetek, mint a *Nyugatról nézve* (esszék, tanulmányok, 1990), *Erdélyiek és angolok* (tanulmányok, 1991), *Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737* (szerkesztője és fordítója az útleírásoknak, 1994), *Egy szigetlakó feljegyzéseiből* (esszék, írások, 1996), *„Jöjj el szabadság!” Írások a XX. századi magyar költészetéről* (1999), *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789* (2005).

Míndeközben az angol–lengyel–magyar költészet közötti közvetítői elkötelezettsége is kötetekben ölt testet, amelyek angol nyelvterületen vagy itthon jelennek meg. Cambridge-i költőtársával, Clive Wilmerrel közös fordításban adja ki Petri György válogatott verseit (*Night Song of the Personal Shadow*, 1991), Wilmerrel együtt szerkeszti a *The Life and Poetry of Miklós Radnóti* (1999) című tanulmánykötetet, George Szirtessel közösen válogatja – és részben fordítja – a *The Colonnade of Teeth. Modern Hungarian Poetry* (1996) című antológiát, harmincöt XX. századi magyar költőt mutatva be a brit közönségnek (Szabó Lőrincről Ferencz Győzdig); az ő fordításában jelenik meg itthon Zbigniew Herbert válogatott verseinek kötete, *Az ízlés hatalma* (1998), és *Magnetic Poles* (2000) címmel esszé-kötetet ad ki a XX. századi lengyel irodalomról Londonban. Időközben saját verseiből is publikál egy – Clive Wilmerrel közösen fordított – angol nyelvű kötetet, *My Manifold City* (1996) címmel.

Az első Magyarországon kiadott verseskönyve, a *Búcsú a romantikától*, amely 1990-ben jön ki a Magvetőnél, válogatott verseit tartalmazta. Ezt egy gyűjteményes kötet követi, az *Őszi magánbeszéd. Versek 1954–1996* (1997), majd a *Váltott hangokon, szerepversek és újabb versek* (2000) következik, s 2003-ban lát napvilágot *A tél illata* című kötete.

Három legutóbbi könyve – amelyekről az alábbiakban szó lesz – eddigi sokszínű írói-költői pályájának fő-

Argumentum Kiadó
h. n., 2007
169 oldal, 2200 Ft

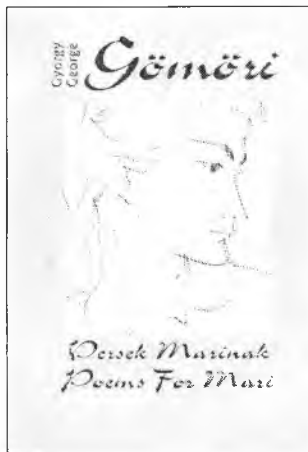

sodrába illeszkedik. A forradalom 50. évfordulójára jelent meg *Az én forradalmam. Emlékezések és írások az 1956-os forradalomról* című kötete; társa, felesége kerek születésnapja alkalmából adta ki kétnyelvű könyvecskéjét *Versek Marinak – Poems for Mari* címmel, és Zalán Tibor válogatásában tette közzé az Argumentum Kiadó az *Ez, és nem más. Válogatott és újabb versek* című gyűjteményes kötetét.

1956-ról a rendszerváltás előtt Gömöri György csak az emigráció fórumain szólhatott, ott és akkor közzétett visszaemlékezései, elemzései, beszámolóit nem kerül(het)tek be a hazai szellemi vérkeringésbe. A legendás párizsi *Magyar Füzetek*, az *Irodalmi Újság*, a *Bécsi Napló*, a Mikes Kelemen Kör kiadványai, a BBC magyar adása voltak e megnyilatkozások fő fórumai. Aztán 1989–90 után több hetilap, folyóirat adott teret Gömöri György '56-tal foglalkozó írásainak. Egy korábbi, itthon kiadott kötetében már közreadott egy kisebb csokrot ilyen tárgyú cikkeiből. Az *Egy szigetlakó feljegyzéseiből* című esszékötetének élén az „Ami a forradalmakból megmarad” című fejezetben idézi meg '56 eseményeit, következményeit s a forradalom fogadtatását. A nemrég megjelent '56-os kötet egy részét újraközli a „szigetlakós” fejezetnek, másokat kihagy (így a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1992-ben vele készült interjút), de jóval több benne az előző kötet megjelenése óta eltelt évtized során született – publikált vagy kéziratból először itt közölt – írás.

Az én forradalmam borítójának alján egy fiatalember – a szerző – igazolványméretű fényképe látható, három, egyre halványuló példányban. Hiába mosódnak el azonban a kontúrok, s válik az éles tompává, van, amit éppen a múlt idő, a távolság tesz élesebben láthatóvá a múlt bizonyos összefüggéseiből. 1956 októbere Gömöri György esetében – mint sok nemzedéktársáéban – is sorseseemény volt, olyan időszak, amely egész későbbi életére kihatással volt, s amelynek személyes, nemzeti és nemzetközi jelentőségét nem lehet lezáró, véglegesítő módon összegezni. Aki megélte '56-ot, annak ez örökké újjászülettő és felidézendő téma és tapasztalat marad. De az marad, vagy azzá válik azoknak is, akik fogékonyak egy rendkívüli történelmi esemény megértésének kísérletére, az időben – s ezzel együtt –, a tudományban, a médiában és a művészetekben változó reprezentációjának nyomon követésére.

A kötet két része egyaránt 12-12 írást tartalmaz. Az első részben a szerző visszaemlékezései és a forradalom fogadtatását elemző cikkei állnak, a második rész főként az '56-ot témájául választó művek (regények, tanulmánykötetek, történelmi elemzések) recenzióit, kritikáit közli. A könyv epilógusa egy 1997-es verse, az *Október fényesítése*, amelynek végén Gömöri György ezeket írja: „És tudom, ha majd az utókor ítélőszéke előtt / számba veszik minden nemzet fényes és százalmas tetteit, / csak annyit kell mondanom: „ötvenhat” meg „magyar” – / és sok bűnünkre ettől lesz bocsánat, / és ez lesz, ami rólunk mindvégig fennmarad”.

Az én forradalmam különös módon képes egyesíteni a személyest, a nemzetit és a nemzetközit, mintegy újratevte azt az '56 októberének pár napjára létrejött egységet, amelynek katartikus élményét az egykori részesek azóta is a forradalom védjegyeként említik. A kötetben a személyes vonatkozást a résztvevő jelenlétből, a szemtanúságból kiinduló és a tárgyszerűségből építkező szuggesztív beszámolók képviselik. Az első esszé – *A forradalom sodrában* – a könyv leghosszabb (félszáz oldalnyi) írása. Első

Fordította Clive Wilmer, Gömöri György és Mari
Pont Kiadó
Budapest, 2006
53 oldal, 1500 Ft

változata a forradalom tizedik évfordulóján készült, a harmincadikon jelent meg először nyomtatásban, s az ötvenedikén kapta meg pontosított, a mára hozzáférhetővé vált ismeretekkel kibővített szövegét.

Az írás egyszerre dokumentum, önéletírás, elemzés és poézis, anélkül, hogy ezek a rétegei szétszalazhatóak volnának. „Izgalmas napokat éltünk” – ez a nyitómondata. A hangütés tárgyyszerű, a kijelentés már-már triviális, de már hallgatólagosan mozgósítja az olvasó ismereteit, és a személyeset azonnal bevonja a közösségibe. Az esszé nem „fényez”, és nem deheroizál, a résztvevő hitelességével teremti meg a fél évszázaddal ez-előtti időszak atmoszféráját, s mond el csak a beszélő által megélt – és a többi résztvevő által is megtapasztalt – eseményeket. A bölcsészkar hallgatójaként Gömöri György egyik szervezője volt az október 23-i tüntetésnek, s az előkészületekről szóló oldalakon olyan diáktársai és barátai bukkannak elő, mint Vekerdy Tamás, Karátson Gábor, Pomogáts Béla és Maár Gyula. Különös élmény ötven év távlatából újra így együtt látni – többek között – ezeket a huszonéves fiatalembereket, akik a lengyelek melletti rokonszenvtüntetésre készülnek. Aznap – írja a tüntetés kezdete kapcsán Gömöri György – „gyönyörű, derűs, sugaras, őszi nap volt. Az ég nyugodt kékjét csak elvétve zavarta meg egy-egy felhő. Olyan meleg volt, hogy ingujjban szaladgáltam, és mielőtt a menet megindult volna, levettem, és Mártának (akinek akkoriban udvaroltam), odaadtam a nyakkendőmet. A tömeg ráéérsen napozott, várta az indulást; valahol messze valaki trombitán egy ismerős dallamot játszott: az *Isten, ki Lengyelt óvtad számos évig...* kezdetű egyházi dalt. Volt ennek a pillanatnak valami felejthetetlen pátosza”. Ez a pátosz – mint tudjuk – nem tartott soká, bizonytalan napok következtek, majd a forradalom leverése. De – mint Gömöri György az írását zárja – „ezt a két hetet nem lehet és nem is fogjuk sohasem elfeledni”.

Mindaz, ami a kötetben ezután következik, a forradalom „utánja”. Hatása, következményei, recepciója, reprezentációja. A kötet első részében mindenekelőtt a lengyel és az angol fogadtatás, a forradalom inspirálta (főként lengyel) versek, az angol sajtó és irodalom '56-képe állnak előtérben, mellettük a magyar irodalom tabutémáit elemző esszé is olvashatunk. A második részben Karinthy Ferenc, Simonffy András, Zimándi Pius, Méray Tibor, Vas István, Karátson Gábor '56-os tárgyú műveiről és a forradalommal foglalkozó történeti munkákról szerepelnek írások. De van itt egy 2000-ben keletkezett nagyon fontos cikk is, amely néhány '56-os tévhitnek és legendának az eloszlatására vállalkozik, köztük azénak, hogy a 23-i tüntetést a Műegyetem szervezte volna. Mint azt a könyv első írásában részletesen elmeséli, a lengyelekkel való rokonszenvtüntetés ötlete és előkészítése a bölcsészkarról indult ki, s ehhez csatlakoztak a műegyetemisták. S ezt Gömöri Györgynél hitelesebben senki sem tudja, hiszen ő annak a bölcsészkarról kiinduló tüntetésnek magyar-lengyel szakos hallgatóként az egyik fő szervezője volt.

Az Oxfordi Egyetem elvégzése után a kalandozások éveit jöttek, Indonézia, újra Oxford, Egyesült Államok (a Berkeley és a Harvard), Birmingham, majd következett 1969-ben Cambridge, s ott a 80-as évek elejétől otthonként a Grantchester Road 46. Ahol a legutóbb megjelent gyűjteményes kötete, az *Ez, és nem más* legtöbb verse is keletkezett. A könyvborítón egy Medveczky Jenő-festmény látható, mely a festő nevelt fiát, Gömöri Györgyöt ábrázolja. A kép az 50-es évek közepén készült, a fiatalember fotelben ül, jobb-jában hosszú tollat tart, bal könyökével egy asztalon támaszkodik, melyen könyvek hevernek, rajtuk egy üres papír. Mint a képről írott – s a kötet élére állított – versében a költő írja, „ez a fiú azért él, azért van, hogy írjon”. Ez a fiatalember a hátsó borítóról ősz hajjal és barázdált homlokkal tekint felénk. Belül, e két portré között az ifjú egykori életcéljának megvalósítását tanúsító művek – az életmű vezérszólamát alkotó költemények – találhatóak. A tíz verseskötetnyi költői oeuvre legjavát adja közre a Zalán Tibor válogatta gyűjtemény, időrendbe és tíz ciklusba sorolva az eddigi kötetekből kiszemezgetett 199 verset.

A kötet címével hangsúlyozott – a 2005-ös *Szonáta* című versből borítóra emelt – egyedi-

ség egyszerre mutat az életút és a költői világ egyszerűségére. Ez utóbbi mindenekelőtt a sokrétegeúségével, formagazdagságával, kulturális telítettségével tűnik szembe. A versekbe emelt tárgyiasságok földrajzi köre befogja a Távol-Keletet és Amerikát, a magyar, az angol, a lengyel természeti és épített tájnak, szellemi térnek az elemeit. Az időtávlat az antikvitástól az újkorom át napjainkig terjed, s ebben a történeti mezőben kimagasló hely jut a humanizmus és a reformáció magyar vezéralakjainak. A legerősebb irodalmi kötődések, vonzalmak XX. századi magyar költőkhöz kapcsolódnak, kitüntetett módon Petri György-höz, Radnóti Miklóshoz és József Attilához, akiknek jelenléte nemcsak a megidézett-továbbvitt költői szemléletben és eszközökben, hanem versek témáiként is megmutatkozik, többek között az *In memoriam Petrigyuri*, *Az utolsó alma*, *Abda* című költeményekben.

A formagazdagság a költői műfajok sokszínűségét vonultatja fel, a prózaverstől (*Búcsú Amerikától*) a szabadversen át (*Vasárnapoként*) a hagyományos műfajok (óda, dal stb.) mellett a változatos kötött formákig, mely utóbbiba a versek túlnyomó része tartozik. Gömöri György kedveli és virtuóz módon használja a szerepjátékokat, a regiszterek váltogatását, a gunyoros-ironikus hangütést, de – főként korai műveiben – jelen van a rezignáció és keserűség tónusa is. Jellemző beszédmódja azonban talán mégis a hétköznapi megnyilatkozásokhoz hajlított, s azt néha váratlan asszociációval, képpel ellenpontozó poézis, amely gyakran egy versen belül teremt dinamikus kontrasztot és nyit fel széles képzettársítási mezőket. Mint például az 1991-es *Születésnapra* című verse: „sokadik éves lettem én / s nem meglepetés ez csupán / lírai reflex (után- / érzékes költemény) öngalvanizált / békacomb bánatos / okarina amelyen Boccherinit / játszik a sors az eddigelé még b o n a / szép derűs tavaszi nap van / nem érdem hogy ezt megértem / bár több hazát adott végzetem / csak egy bőrben éltem”.

Az időrendbe állított versekből közvetve az életút íve is kirajzolódik. Kezdetben a száműzetettség miatt érzett fájdalom: „Talmi Odüsszeuszok, köszalunk szét a világban, / míg otthon zárt ajakkal gyászleplet szőnek / a nemrég még nevetős, s most hirtelen / megkomolyult Penelopék... / Tél van; a bárkát dér üli meg, / gonosz északi szél suhog által a tengereken, / s oly embertelenül elvontak a csillagok is” (*Talmi Odüsszeuszok* – 1956 decemberéből). Majd a feltárult szabad világban szerzett ambivalens élmények: „legombolt ing idéltlen kalapok rágógumireklám / hőség autók hívság autók filléres gyönyörűség / pazarlás hajsza pazarlás roppant konstrukció / minden perc robbanás lendület szüntelen növekvő nyugtalan újvilág” (*Amerika: gyorsfénykép*). A polgári demokráciákban élhető hétköznapi békéjével – s ennek a világ más részeitől eltérő voltával való – szembeülés: „Vasárnapoként kifésüljük a gubancokat a föld hajából / egyenletesre nyírjuk a fűvet / sétálni megyünk asszonnyal csemetével / (...) más földrészekén párás dzsungelben / iszapos földre harapva / zihál sikoltva vajúdik a sors / de hangja ha el is hallik idáig erőtlén / meg sem rezzennek tőle csöndünk ablakai” (*Vasárnapoként*). Aztán az 1968-tól kezdődő hazalátogatások élményei, találkozások politikával, kultúrával, rokonokkal, barátokkal. „Semmi sem olyan mint képzeltem / kisebb vagy nagyobb / kopottabb vagy fényesebb / szürkébb vagy színesebb – / nem olyan” (*Látogatóban*). Vagy másutt: „Furcsa országban jártam: / az üzletek előtt az emberek / hosszú sorban várták a semmit, / az újságokban a cikkírók / egyenletesen rágták a semmit...” (*Ez nincs, ezt nem lehet szeretni*); éppígy a politika lényegét summázva: „A helyzet rendkívüli. A helyzet: az egyhelyben biciklizés pokla” (*A nyolcvanas évek*). A mind sűrűbb itthonlétek élményei azután folyamatos ihletővé válnak az újabb verseknek. Egy 2003-as keltezésűben például, amely egy épületben s a hozzá társított képekben ragadja meg az életút egyik sarokkővét: „... leülök egy padra / itt a téren, lám, nemcsak a könyveknek, / a házaknak is meg van a maguk sorsa. / Az enyém itt formálódott ötven éve.” (*Pihenő a Deák téren*).

Ars poetica jellegű verseiben a nyelvben és a nyelv által való élés tapasztalatát hangsúlyozza. A könyv, a nyelv, a szó mint a verset megalapozó kép vagy motívum gyakran

jelenik meg az életműben. „Becsukom magamat, félig olvasott könyvet” írja az *Elalvás előtt* című versben. „Az én életem egyirányú utca / (...) Az ‘egy irány’ itt ‘egy értelem’, s tudom, / hiába (több) feleség, változatos család, / anyanyelvemen élek legbelül, s azon gondolkodom, / hogyan lehet az ember Európában magyar” – szólnak a „*Sens unique*” című versének kezdő- és zárósorai. Ezt a nyelv általi létképzést már évtizedekkel korábbi költeményeiben is megfogalmazta. „Ha a nyelv épült / s ép maradt általunk – megérte!” – írta 1973-ban, a *Mint skót humanista...* című versében. De a törekvés – a nyelv őrzése és teremtése – a mai megváltozott társadalmi és kulturális viszonyok között már nem biztos, hogy el tudja érni a kívánt hatást. Mint a *Négy sor Kosztolányinak* fanyar miniatúrájában írja: „Ez már kemény utókor, rajtunk az út pora. / Nevünknel szebben csillog a sztárok tompora. / Ki hallgat jó zenét, ki olvas verset itt? / Sűrű repkény lepi a költők sírjait”.

E tizenegyedikként megjelent magyar nyelvű verseskötete előtt publikálta a feleségét köszöntő kétnyelvű könyvecskét. Ha van alkalmi vers, van alkalmi verseskönyv is, s ilyen a *Versesek Marinak*. Születésnap ajándék, az együtt átélt két és fél évtizedért mondott köszönet. A borítón egy markáns vonásokkal megrajzolt fiatal női fej, Medveczky Jenő rajza. A kötetben 21 vers két változatban, angol és magyar nyelven. A fordítások zömét Gömöri György Clive Wilmerrel készítette, s kettőt a feleségével közösen fordított (angolra). Itt szerepel az a *Szonáta* című, Marinak ajánlott vers, amelyből a válogatott kötet címe kikerült, ezekből a verszáró sorokból: „ez, és nem más, amit korábban ígértem, / ez, és nem más, mind győztesek vagyunk” (kiemelések a versben). A 21 vers a közös negyedszázad bensőséges helyzeteiből, együtt átélt élményeiből, érzéseiből, álmaiból, az egymásra találás megújuló tapasztalatából villant fel képeket. „Mögöttünk szél-szaggatta hónapok, / vándoroltunk, szálláshely-koldusok, / házról házra. Ez kellett, meglehet, / hogy elfelejtve szenvedésedet / bennem találj meg újra otthonod” (*Ajánlás*). Ennek a kétnyelvű kötetnek a vége felé található egy vers, amelynek kezdő és záró sorai a következők: „Huszonnégy év a házban, / együtt veled, vidáman (...) huszonnégy év a házban, / ahonnan elmegyünk most – / huszonnégy év, huszonnégy – / kezdjük számolni újra”. Illetve: „With you twenty-four years / in the same house in good cheer, (...) Twenty-four years it has been / in the house we leave today; / twenty-four years, twenty-four; / let’s start counting anew”. A vers címe ez: *Grantchester Road 46*.

Következik a „Cambridge utáni” korszak.

LÁSÁTEMÍKÁNTÁRE

Lovas Ildikó: Spanyol menyasszony (Lány, regény)

„A padláson állítólag mindenféle tiltott dolgot műveltek, a dohányzásnál sokkal szörnyűbb dolgot: szipóztak. Soha nem tudtam meg, valóban feljártak-e a volt gimnázium padlására, vagy csak a mindannyiunk által rongyosra olvasott Csáth-kötet hatott rá, hiszen mindannyian, akik az irodalmat a magyaróránál többre tartottuk, azzal foglalkoztunk, hogy megtaláljuk a varázsló kertjét és azokat a helyeket, ahol azok a nők laktak.” (202.) Lovas Ildikó új regényének, a *Spanyol menyasszonynak* egyik én-elbeszélője, a szabadkai lány, aki a nyolcvanas években volt gimnazista, így vall a szabadkai íróhoz, Csáth Gézához fűződő viszonyáról. Ezeknek a soroknak nem csupán a név nélküli elbeszélő vonatkozásában van értelmük, hanem rámutatnak a regény genezisére, valamint a két történet-szál viszonyára is. Mert a *Spanyol menyasszony*, csakúgy, mint a szerző előző regénye, a *Kijárat az Adriára* (2005), két szálból áll. Az egyik szálat a már említett narrátor, a másikat pedig Jónás Olga, Csáth felesége meséli el. Az első dolog, amiért meg kell dicsérnem a regényt, nem más, mint arányos fölépítése, vagyis a két narratíva váltogatásának kellemes és jól eltalált ritmusa. A kötet húsz fejezetből áll – ezeket a szerző sorszámokkal jelölte és „mely...” kezdetű tartalmi összefoglalókkal látta el –, mindkét elbeszélő tíz fejezetet mesél el, de nem fejezetenként, hanem változatos rendben váltják egymást. Mindkettejüknek öt-öt fejezet jut a regény mindkét felében, mégpedig az első és a harmadik negyedben kettő-kettő, a másodikban és a negyedikben három-három Olgáé. A szerző jó érzékkel adagolja a fejezeteket, a megfelelő pontokon állítja meg az elbeszélés folyamatát, és frapánsan kapcsolódik vissza a megszakított történetekhez.

Ha Jónás Olgának van neve, fölmerül a kérdés, hogy kicsoda a másik narrátor. Tűnjék ez bármennyire naiv eljárásnak, a jegyzetelés során két rövidítést használtam: O-val jelöltem Csáth feleségét, I-vel pedig a másik narrátort, a szerző keresztnéve alapján. Persze tudom én, hogy az elbeszélő nem azonos a szerzővel, és azt is tudom, hogy „Bovaryné én vagyok”, vagyis Jónás Olga legalább annyira tekinthető a szerző szövegbeli képviselőjének, mint a másik főszereplő, akit azonban egyes önéletrajzi elemek a szerzőhöz kapcsolnak. De nem csak hozzá. A *Spanyol menyasszony* főhősenek élete több ponton is egyezést mutat a *Kijárat az Adriára* hősnőjével. „Húszéves voltam, amikor a tengerről három hétig nem jelentkeztem. Semmire nem emlékszem már abból a három hétből, csak anyám arcára, amikor hazaérkeztem. A tenger elvette az eszem. Szerelmes lehettem? – Te, szerinted szerelmes voltam ’87-ben, amikor három hétig nem jelentkeztem nektek a tengerről?” – elmélkedik a *Kijárat*... elbeszélője, illetve teszi föl a kérdést apjának. (A második kiadást idézem, Kalligram,

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
304 oldal, 2300 Ft

Pozsony, 2006. 142.) „Néhány héttel később lementünk a tengerre. [...] Akkor történt, hogy nem jelentkeztem a szüleimnek több mint három héten keresztül. Rossz volt a telefon, nem találtunk fülkét, lusta voltam.” (194.) Ezt már az új regényben olvassuk. Azt nem tudom, hogy Lovas Ildikó járt-e '87-ben a tengernél, de azt igen, hogy ő is húszéves volt ebben az évben, csakúgy, mint narrátora, és azt is, hogy a *Spanyol menyasszony* karaktere nem előzmények nélkül való, hanem szorosan kötődik a *Kijárat...-ban* megformált figurához. (Nemcsak a tenger miatt, hanem többek között azért is, mert mindkettőjüknek baja volt az alacsonyabb fiúkkal, és mindkettejük környezetében voltak jégkorongos ifjak. De hogy egy fontosabb szempontot is említsek: hangjuk, melyen elmesélik történetüket, hasonló intonációjú.)

De ki a spanyol menyasszony? Ő az időben hozzánk közelebb eső történetész főszereplője (ha volna neve, nem kellene mindig így körülírnom – kiskorában a család egy idős női tagja tükröskatának hívta, mert szerette tükröben nézegetni magát, de én mégsem nevezhetem így), aki a regény nyitó jelenetében menyasszonyi ruhájában (spanyol modell, egyenesen Párizsból) áll a júliusi hőségben, és hagynia kell, hogy megbámulják. A méregdrága ruha hátán százhatvan gomb kapott helyet: „A tarkóig zárt ruha nyakától a farcsontomig végigszórták a ruhát gombokkal, minden centire kettő fért: apróbb gombok tán nem is léteznek.” (11.) Ennek a ruhadarabnak a regény világában van egy párja. „... rengeteg apró gomb van a hálóingén, zárt nyakától a köldökömig végigszórták a hálóruhát gombokkal, minden centire kettő fért, apróbb gombok talán nem is léteznek...” – így beszél Jónás Olga „végiggombos” hálóingéről, melyet férje rendre leparancsolt róla, mert nem akarta, hogy látszódjék rajta a vágy, miközben legombolja felesége testéről a ruhát. (159.) A menyasszonyt fehér ruhába zárják, ezt a ruhát gombokkal – mint pecsétekkel – lezárják, hogy így vessenek rá leplezetten erotikus pillantásokat; Csáth nem tűri a gombokat, mert nem enged teret az erotikus vágyaknak, hiszen birtokolni és rendelkezni akar. A regény két szála között számos ehhez hasonló párhuzamosságot találhatunk. A két főhős sorsa hol azonosságai, hol különbségeik miatt mond valamit egymás számára. Csáth Géza naplója fontos szerepet játszik Jónás Olga életében, egyes részeit elolvastatja vele a férje, más részeit titokban olvassa el, és emiatt kínokat kell átélnie. A másik főszereplő éjszakánként azon búslakodik, hogy miért nem hallgatta végig féltékeny vőlegényét, aki föl akarta olvasni „a naplójából azokat a részeket, amelyek szerinte kellőképpen kifejezik akkori érzelmi állapotát”. (127.) Mindkét nőben fölmerül a gondolat, hogy kizárja a férfiakat világából, és nők közösségében folytatja életét. Csak míg ez a kortárs elbeszélőnél egy alternatív-értelmiségi szingli lakóközösség gondolatában jelenik meg, melyet rögtön elvet mint „bárgyú-filmes ötletet” (uo.), addig Jónás Olga kedvelt – biszexuális – cselédlányával, Veronnal és lányával, Kisolgával képzei el az idillt. Ha létrehoznák zárt közegüket, Olga párnákat, a másik narrátor könyveket helyezne a falak mellé, hogy kibéleljék és biztonságossá tegyék terüket. A legfontosabbak a testi tapasztalatokkal kapcsolatos párhuzamok. Az egykori „tükröskata” idegszálgyulladását gondoskodó anyja hipertermiával kezeli, Csáth pedig megköveteli Olgától, hogy szeretkezés előtt ezzel a szerrel mossa meg ágyékát. Olga örömeit leli az anális szexben, a másik főhős nem rajong érte.

És ha már a szexnél tartunk. „Nem szeretem a kefélni szót, a dugnit pláne nem, a basznit szeretem, de az meg a szöveget nem szereti, hogy tréfával éljek: szétkúrja azt” – idézte Lovas Esterházy Péter *Egy nőjének* nyolcadik darabját a *Kijárat...-ban*. (Idézett kiadás, 260.) Nos, a *Spanyol menyasszony* egyik fő poétikai tétje, mint oly sok műnek mostanában, a testről való beszéd lehetőségeinek föltérképezése. A 297. oldalig kell várnunk arra, hogy a szerző leírja az Esterházy-szöveg beszélőjének kedvelt igéjét. „A testem az ő testétől változik át és át, újra meg újra, lányból asszony, boldog anyából gyilkos, szétbaszott asszonyból szűz leszek.” Jónás Olga is tudja azonban, hogy ez a szó nem szereti a

szöveget – a következő mondat mindjárt ennek a belátásáról szól. („Istenem, nincsenek ilyen szavak, amelyeneket a számba adsz.”) Persze Olga ismeri a szóban forgó igét, csak éppen nem tartja használhatónak elbeszélésében. „Tényleg azt hiszed, kérdezte nem egyszer, hogy csak te tudsz b...?” – idézi egy helyütt férjét, aki nyilvánvalóan nem három ponttal fejezte be mondatát, hanem kimondta a főnévi igenevet. (113.) Az érzéki Olga így gyötri férjét: „Azt akartam, hogy mindent lásson, még azokat a kérézéseket is, amelyeket meg sem ismertem. Férfiak f... látszódják a szememből.” (139.) Megint csak pontok helyettesítik azt a szót, mely nem fér bele abba a regisztrába, melyet Olga az elbeszélésben használ. Férje nemi szervét vonalzónak, mérőszerszámmak, varázsvesszőnek nevezi visszafogott, ugyanakkor szecessziós elemekkel átszótt nyelvén. Egy ponton, amikor az impotenciáról van szó, ez a visszafogottság negédességbe megy át: „varázsvesszőjének egyre gyakoribb szomorúsága”. (113.) Az ondó Olga szótárában „szerelmi nedv”, a szeretkezés „áldozás”, a szexuális gyönyör „boldogságot érezni”, a női nemi szerv „kehely”. Utóbbi pedig összekapcsolódik a regény virág-motivikájával, a liliumok kelyheivel, melyek „ontják magukból a bódító illatot”. (276.) Szép ez a kapcsolódás, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a liliumokat Magdolna-napkor viszik az asszonyok. Arról szól, hogy asszonymak lenni jó”. (uo.) A regény terében egyébként hely jut még egy virágnak, a lila és a sárga bársonykáknak, melyeknek bár a narratívát befolyásoló lényegi szerepük nincs, finoman kötik össze a két szálát, és kapcsolják a könyvet a szerző első regényéhez, a 2000-ben megjelent *Meztelenül a történetben* címűhöz, melyben szintén visszatérő motívumként van jelen a bársonykák képe.

A testről való beszéd természetesen nem korlátozódik a nemiségre. A könyv egyik legemlékezetesebb része az a pontosan megrajzolt, brutális jelenet, amikor Csáth székre ülteti Olgát, a szék alatt kutyaszíjjal összeköti nyakát és kezét. Ez nem a férj szadizmusa miatt érdekes, hanem azért, mert Lovas Ildikó nagyon érzékletesen mutatja be, mit érez a nő teste, akinek a szájában még egy selyemsál is található, mely átható kölniillatával hányingert kelt, Olga viszont nem hányhat, hiszen megfulladna. De hogy egy kedvesebb példát is mutassak, az is figyelemre méltó, miként írja le a szerző a kisfiútestet három jól megválasztott jelzővel: „hurkás láb”, „duci has”, „izzadt hát”. (29.) A lelki folyamatokat Lovas szereti a testi működések köréből vett metaforákkal jellemezni. Így lesz egy kellemetlen emlék kibeszélése hasmenéshez hasonlatos, a Csáth naplójának olvasása okozta fájdalom és a fájdalom élvezése pedig olyan, „mint a begyulladt fogínybe aprókat szurkálni a fogvájóval”. (61.) Eredetibb, amikor a kortárs elbeszélő így ír izgalmáról: „Minden döccenéssel, ami közelebb vitt a diszkóhoz, a hasamban masniba kötődtek a belem.” (51.) Olga természetesen nem mondana ilyet. Ahogy nem nevezné vőlegénye korábbi szerelmét „volt-barátnőnek” (121.), és az ad hoc szeretkezésre sem használná a „numera” kifejezést. (202.) A kortárs főszereplő visszafogottabb szexuális életének tudható be egyébként, hogy nála nem igen olvashatunk a másik rétegre jellemző szecessziós kifejezéseket, sem pedig a saját nyelvének megfelelő fordulatokat a nemiség körülírására. Rögtön a könyv nyitó jelenetében azonban érdekes szóra bukkanunk. „A júliusi hőségben a szoba sarkában állodogáltam. Álltam egyik lábamról a másikra. Hófehér stiklában.” (10.) Nem csak azért idézem ezt ide, mert az elbeszélő szellemes szójátékkal folytatja ezt a részt, melyben elmondja, hogy „stiklában”, vagyis titokban szeretett volna állni, miközben mindenki őt bámulta, hanem azért is, mert a „stikla” szó használata finoman fölidézi azt a nyelvi közeget, mely meghatározza a narrátor megszólalásait, vagyis azt, hogy szabadkai. Később reflektál is erre a szóra: „Stiklában, ahogyan a magas sarkút nevezük...” – itt az elbeszélő jelzi, hogy tudatában van, a *stikla* szó magyarázatra szorul. (38.) A szabadkaiságnak, mely Lovas pályájának kezdete óta fontos eleme írásainak, ebben a könyvében nincs olyan erős identitásképző ereje, mint az előző regényben. Kulturálisan

viszont nagyon is meghatározó a tér szerepe. A könyv egyik legerőteljesebb mondatát idézem: „A kishűvű fiúk, akik zavartan a kezem után nyúltak az unalmas város végtelelenül jelentős főutcáján, ahol mindenki megjelent, aki csak számít, szuszog, pillózik a városban, s ez nem változott Vajkay Ákoséknak a vasútállomásra tartó sétája óta...” (49.) Az elbeszélő teljesen magától értődő módon kanyarintja bele a város – a fikcióban – valós terébe a *Pacsirta* szereplőinek sétáját.

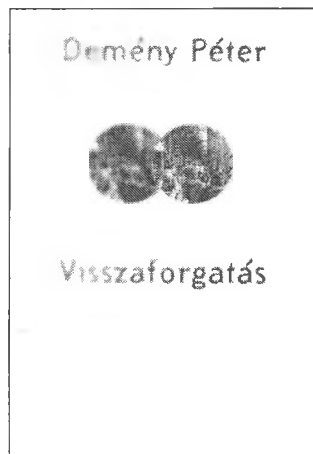
Ugyanílyen magától értődő könnyedséggel mozog az elbeszélés különböző történetelemei között. Hogy visszatérjünk a nyitó képhez – miért ne tennénk, az elbeszélő is vissza-visszatér hozzá a későbbi fejezetekben, ahogy más mozzanatokhoz is, hogy az ismétlésekkel ritmikusságot adjon a szövegnek –, már itt megfigyelhetjük, hogyan montírozódnak egymásra különböző eseménysorok. A menyasszony áll párizsi (de spanyol modell!) ruhájában, hófehér stiklájában, és észre sem vesszük, a harmadik bekezdésben már egészen másutt járunk, egy hideg novemberi éjszakában, amikor az elbeszélő az udvarlójával állt a ház előtt, aki még nem akarta fölengedni, előbb csókolózni akart, becsúsztatta kezét a lány télikabátja alá, és a hátán mozgott a keze, ahol most a százhatvan gomb helyezkedik el. Ő tiltakozott, mondván, „befagy a fenekem”. És akkor már csak egy lépés kell ahhoz, hogy a negyedik bekezdésben falusi disznótoron találjuk magunkat, ahol a gyerekek azt mondják, siessen, mert a hidegben „befagy a ludak”. (11.) Számos példát mutathatnék még arra, hogyan siklik az elbeszélés egyik helyszínről, egyik idősről a másikra. Azt hiszem, ebben rejlik Lovas egyik prózairói erőssége. Olykor hosszabban elkalandozik, egész betéltelbeszéléseket helyez szövegébe. Ezek közül említést érdemel Vajba Jakab bordély-cukrászdájának a története és a feledhetetlen novella Kedves Jenőről. Novellának mondom, hiszen *A gyógyszerészségéd* címen a szerző második novelláskötetében (*A másik történet*, 1995) is szerepelt ez az írás, majd bekerült a *Via del Corso* gyűjteményébe is (2001). *A szegény kisgyermek panasza* „A patikának üvegajtájában...” kezdetű darabját felidéző és szövegszerűen is citáló szöveg némi módosítással került be a regénybe, Olga meséli el Veronnak mint olyan történetet, melyet férjének unokabátyja (vagyis Kosztolányi) megírt. Ebből a történetből érződik leginkább, milyen fanyar humora van a szerzőnek. Kedves Jenő, a patikussegéd egyik nagy tragédiája, hogy nem tudja meghódítani a nőket, a másik pedig az, hogy ha levelet kap, így szólítják meg: „Kedves Jenő!” „Miért nem Édes Jenő! Vagy Tisztelt Jenci! Hát nem érzik, hogy lehetetlen, összeférhetetlen dolog ugyanúgy címezni, mint ahogy megszólítják a címzettet?” (145.) Nagyon találóan villantja föl a századforduló vidéki városának világát ez a történet. De a nyolcvanas évekbeli kamaszkorról is éles képet kapunk a másik elbeszélőtől, aki a diszkóról írva egy dalszöveget is beilleszt beszámolójába. „Lasciatemi cantare”, vagyis „Lásátemikántáre”, hagyjatok énekelni, zengte Toto Cotugno. Ha ez a felszólítás a közönségnek szól, én engedelmeskedem neki, és nem csak akkor, ha Cotugno harsogja, hanem akkor is, ha Lovas Ildikó mondja. Mert szépen énekel.

SZEMÉLYES SZÉGYENEK

Demény Péter: *Visszaforgatás*

Az önéletrajzokban megírt gyerekkorok a csodás, paradicsomi boldogság és a szeretet nélküli, rideg nyomorúság között húzódnak – Nabokovtól Thomas Bernhardig, vagy hogy egy újabb író említsek, Frank McCourt *Angyal a lépcsőn* című, a sötét írországi gyerekkort feltáró könyvéig. Köztük rejtőzködnek a nem önéletrajzban, hanem egyes szám harmadik személyben, elidegenítve megírt fejlődésregények, amelyek arra tanítanak, hogy a nyomornak, megpróbáltatásoknak van valamilyen teleológiája, végső értelme. Ez a felvilágosodás kori – XIX. századi szemlélet talán Gorkij *Gyerekkorával* zárul le, legalább is egy időre, hogy aztán a posztmodern szemlélet (szintén orosz, a gyerekkor-irodalom nagy kedvelője) válaszoljon rá ismét: van, volt boldog gyerekkor Sztálin alatt is, állítja Viktor Jerofejev *A jó Sztálin* című regény szerzője. Nem csak háromféle gyerekkorvilág rajzolódik ki e három típusból – a paradicsomi, a pokoli és a felnőttet átalakító-jobbító –, de egyben háromféle irodalomszemlélet is rejtőzik e mögött. Nabokov (regénye, a *Szólj, emlékeztet* a legszebb árkádiai gyerekkor talán, amely az irodalomban fogant) az irodalom mint teremtett világ elvét vallja, az esztétikum mindenek feletti uralmát hirdeti. A felvilágosító-romantikus irodalom abban hisz, hogy célja a tanítás, nevelés, az olvasó átalakítása. Végül Thomas Bernhard anti-irodalma azt vallja, hogy az író egyetlen feladata: saját szégyeneinek megfogalmazása, mert a szégyen bevallása nélkül nincs mű és nincs irodalom. Ha a gyerekkorok nem is a paradicsom vagy a pokol szélsőségei között léteznek, hanem rengeteg, a kettő közötti színárnyalatban, a XX. századi irodalom jobbra ezt a két végletet önti formába. „[a] művészet – írja Kertész Imre – nem más, mint túlzás és torzítás” – paradicsom vagy pokol. Nabokov és Bernhard könyve két véglet, akárcsak irodalomszemléletük is: a szégyenek felmutatása szemben a szépség apológiájával.

A *Visszaforgatás* című könyv minden szempontból a Thomas Bernhard-i világgéphez, irodalomfelfogáshoz, sőt: mondatszerkesztéshez áll közel. A „szégyen” szót a szerző talán le sem írja, de semmiképp sem emeli (anti)esztétikája jelszavának magasságaiba, mégis ami-

ről ír: tiszta bernhardi szégyenek. Egy erdélyi gyerekkor – az irodalom keveset tud még az erdélyi gyerekkorokról, talán Dragomán György *A fehér királya* kezdett el először beszélni róla – és felnőttkor szégyeneit és nyomorúságait hívja elő itt az írás. Mert a könyv úgy születik, hogy valaki, egy én, egyes szám első személyű szerző írni kezd. Látszólag minden könyv így születik, pedig nem: az író most az írás által keresi vissza, forgatja vissza, ahogy ő fogalmazza, a múltat, hogy az írás által megérthesse saját történetét. Nincs tehát eleve meglévő kompozíció, nincs kitalált (irodalmi) struktúra, nincs kitalált-teremtett világ sem (mint Nabokov regényé-

Éneklő Borz sorozat

Koinónia Kiadó

Kolozsvár, 2006

190 oldal, 1750 Ft

ben), hanem az írás, az egymás mellé helyezett betűk, fegyelmezetlenül szerteágazó mondatok vezetnek mint széttartó ösvények ugyanoda: a feltárandó múltba, amely remélhetőleg valamilyen végső értelmet nyer: a történet megértését.

Látszólag rendetlen, szerkesztetlen írásmód ez, amely mégis könnyen magával viszi olvasóját, aki így nem téved el a kusza idő vagy indázó mondatok labirintusában. Mert ez az én makacsul, kitartóan halad egyre mélyebbre a történetében. S mert ez az elbeszélő biztonságot nyújt az olvasónak: hitelessége megkérdőjelezhetetlen, a szerepjátszás kétegye nem fér hozzá, valamiféle hazug irodalmiságé sem, szégyeneivel nem kérkedik, fájdalma mégsem teszi érzéketlenné vagy szenvtelené őt, gyávasága, félnksége, férfi mivoltának kételyei, férj-szerepben elkövetett aljasságai nem démonizálják lényét. Ez az elbeszélői személyiség rokonszenves, önmaga feltárása révén lehetőséget nyújt az olvasónak, hogy saját magával, saját szégyellni való történetével kezdjen el beszélgetni. Ezért is felszabadító ez az írás.

Ez az elbeszélő nem azért ír, hogy haragját lecsapolja, hogy gyűlöletének szabad folyást engedjen (Bernhardddal szemben ő nem gyűlöl, nincs szüksége gyűlöletre, ám a megbocsátás hamis, álságos fényével sem akarja bevilágítani művét), hanem egy történetet akar elmondani, amely történetről nincs előzetes – az írást megelőző – képe, konceptusa. Anélkül ír, hogy saját történetére és hőseire súlyos vádat emelne. Ír, nem ítélkezik. Abban a reményben ír, hátha „egy igazi nagy történet alakul ki”, mint fogalmazza. Olyan történet ez, amely írás közben születik. Nem létezett előtte, közben létezik, miközben a szerző visszaforgatja, mint egy értelmetlen hadonászásnak és kusza mozdulatok sorának tűnő filmet, amelyről egyszer csak visszaforgatás közben derül ki, hogy milyen irányban kell nézni, és elnyeri fájdalmas és utólagos értelmét.

„Író vagyok, nem bölcs, nem érthetek én mindent” – szabadkozik az elbeszélő, aki az írással kapcsolatos dilemmáit folyamatosan a történet felszínén tartja. Hiszen az írás feladatának, céljának pontos megértése vezethet csak el az önmegértéshez. A „nem bölcs” író, aki nem tud, de keres, visszakeresi a történetet, bevallja a nyomorúságos gyerekkort, az alkoholista apát, a szeretet nélküli anyát, a szeretet nélküli, sivár környezetet. Ő saját történetét hallgatja meg, mint írja, és azt várja, hogy benne, önmagában összeálljon az egész, hogy aztán nagy lélegzetvételű mondataiban az olvasót is magával sodorhassa. A könyv szerzőjének nem csak a gyermek-, de a felnőttkora is jelen van: éppen hogy ez utóbbi megértésére törekszik, amikor már nem öntudatlan, dönteni képtelen gyermekként van jelen saját életében, hanem irányítóként, aki azonban kevésbé tud, mert kevésbé tanult meg szeretni, kifejezni szeretetet, figyelni egy másik emberre, végső soron felnőni és felelősséget vállalni.

A mondat a szerző, Demény Péter erénye. Talán a nagy osztrák mester hatása érződik ezen a mondaton, de kevésbé költői, irodalmi, úgymond megcsinált. Demény mondatának van valamilyen automatizmusa, amikor az írás a megértés hirtelen szétáradó fényében egyszerre sok, túl sok mindent világít be, s bár az elbeszélő egy bizonyos történetet akar elmesélni, ez a történet számtalan indán, levélen szerteágazik, szétfut, olykor szétagurul, mert ebben a váratlan fényben ezer dolognak van hirtelen jelentősége a „nagy” történethez képest. Hogy aztán az elbeszélő mégis megemberelje magát és elmondja, amit akar, mert bármennyit késlelteti is, akárhány ellentmondást és újabb ellentmondást tárt már föl, amikor állít valamit – mert saját állításait a végtelenségig helyreigazítani gyakran, olykor túl gyakran szokta –, a történet végül bármekkora kerülökkel is, de eljut, leíródik, ahogy ezt a passzív szerkezetet ő is túlságosan szereti használni. Mert ez a végtelen magyarázat, magyarázkodás éppen azt célozza: pontosnak lenni, végtelenül pontosnak és árnyaltnak, mert csak így, csak minden részlet figyelembevételével érthető a történet. Az írói mesterkéletlenség – ha van ilyen szó –, természetesség hozza a nyelv néha zavaró szürkeségét, néha az amúgy is túl szürke és szerény minőségű papírra nyomott könyvben a szavak is kevésbé kifejezők, kopárak maradnak, anélkül, hogy szikárak lennének,

mintha az író nem tudná megfékezni a klaviatúrát – ahogy ő maga fogalmaz. Ez a közvetlen, keresetlen nyelv, stílus erény is, csapda is. És ennek a szerkesztetlen írásmódnak a másik veszélye, hogy az olvasó nehezen tud belekerülni a regény elején: a könyv az írásról való gondolkodás és egy meglévő (nem megtalált!), az elbeszélő számára ismert történet reflektálásával indul, egy olyan történet hatásáról beszél, amely az olvasó számára még ismeretlen, és amelyből így ő könnyen kimaradhat. Eleinte az írás nehézkes reflektálása azt a benyomást kelti, mintha túl nagy rákészülés kellene a történet elkezdéséhez, amely történetet aztán a szerző mégis sodróan, ha nem is könnyedén meséli.

Végül ezekben a hosszú, mindig célratörő, de céljától mindig valami hirtelen fontosabbnak vélt részlet miatt eltekintő mondatokban elérünk „a” történethez, amely akkor már nem is igényel annyi szót és részletet, hiszen számos mozzanatát – még ha más időkből, helyekből és eseményekből is – de megkaptuk. Egy mozdulat, egy mondat őrződik meg így ezekből a figurákból, amelyet ez az érzelmileg silány, kopár környezet tesz igazán jelentőssé: ahogy az anya egy hanyag mozdulattal odavágja az asztalra a tányért, vagy ahogy az apa belerúg a mama szatyrába egy osztálykiránduláson. Kolozsvár – mert ez a helyszín –, távoli, olykor díszletszerű hely csupán, de egy nagymama révén hirtelen mégis közel jön e város mitikus képe, amikor Horthy Miklós 1940-ben fehér lovon belovagol a „visszatért” városba. Nem tartozik a regény fő csapásai közé, mégis kivételesen érzékletesek a román nyelvet elhelyező történetek egy gyermekkori világban: a foci nyelve például. Néhány apró nyomorúságot, a 80-as évek Romániájának csemegéit, például az iskolában kötelező gyári gyakorlatokat vagy almaszedéseket, az elbeszélő úgymond csak ráadásul kap a többi mellé.

„A” történet nem úgy létezik e könyvben, mint ok-okozatok sora valamilyen tér-idő rendben, csupán keletkezik az írás, azaz a feltárás által. Megnyílnak a gyerekkor, kamaszkor, végül a felnőttkor részletei, történetcserepek, egy soha nem létezett egész darabkái – mert egész ebben az értelemben csak maga a könyv –, eseménysorok, amelyek egymásra rakódnak, mint az a bizonyos guanó, keményen, vastagon alakítják a gyereket, kamaszt, felnőttet. Anya, apa, az elbeszélő és öccse, a háttérben nagyanyák, nagyapák, valamiféle családtörténet rajzolódik ki. Ünnepek, együttlétek, veszekedések és folyamatos szétesések az olvasó számára talán szintén ismerős felvételei. Aztán a felnőtté vált férfi felesége, szeretője oldalán. Az előbbi is, utóbbi is úgy veszíti el, hogy még nem eszmél magára. Mert ez a férfi viszi tovább örökségét: a szeretni, a másakra figyelni nem tudást, az önző magányt, a pillanatnyi hazugságait. Amelyekkel lassan mind írás közben szembesül. Mert ezért ír: hogy megértsen.

A gyermek- és felnőttkori elbeszélések között azonban törésvonal húzódik. A gyerekkor elbeszélő-szereplője még mentes a felelősség alól: ott vannak a felelős szülők és nagyszülők, akik okolhatók a történetért. Az elbeszélő nagy erénye – és az olvasónak is a saját történetével való szembesülést adó ereje – abban rejlik, hogy azt a posványt, ami a gyerekkor (ahogy egy pszichiáter fogalmazott), képes bevallani. A könyv erősebb része a gyerekkoré. A felnőttkor azonban már az elbeszélőt tenné felelőssé saját életéért, ám ő még mindig a „bennem lévő nagyapám” bűneiről ír, mintha a benne levő nagyapa csalná meg a feleséget. Ezzel a felelősséggel az elbeszélő nem szembesül, nem szembesíti önmagát. A feleség története – a legfájdalmasabb felnőttkori történet – pedig nem kap elég figyelmet, mintha a szerző/elbeszélő (és itt már bizonytalan vagyok a felelősség megosztásában) még nem engedte volna olyan közel magához, mint gyerekkorát. Az asszony halálának körülményei igen, maga az okok feltárása, az elbeszélő saját szerepének megértése benne kevés írói kifejtésben részesül.

Demény Péter és elbeszélője – e ponton osztoznak a hitben – úgy vélik: az irodalom személyes. Pontosabban, ahogy a tétova, inkább negatív felől fogalmazó elbeszélő szereti mondani: „sokakkal ellentétben úgy gondolom, hogy az irodalomnak nem feltétlenül kell személytelennek lennie”. Mert a szégyen csakis személyes lehet. S ha ez az elbeszélő hiteles – márpedig az elbeszélő minden emberi és a szerző írói gyarlósága ellenére végtelenül közeli és hiteles –, akkor az olvasóval való találkozása is bizonyos.

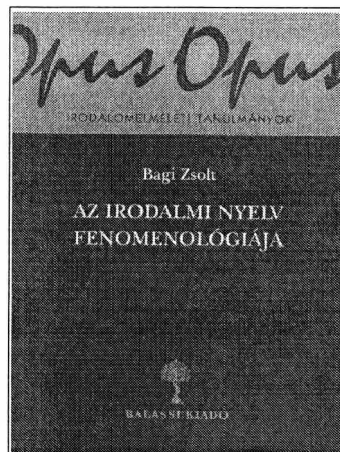
KÖRÜLÍRÁSOK

*Bagi Zsolt: Az irodalmi nyelv fenomenológiája;
A körülírás. Nádas Péter: Emlékiratok könyve*

„Az irodalomról szóló beszéd a XXI. század elején korszerűtlennek tűnik. Az irodalom mára, mondhatni, megszűnt létezni” – ezekkel a meglehetősen erősnek tűnő, ám revelatív erővel aligha bíró mondatokkal kezdődik Bagi Zsolt *Az irodalmi nyelv fenomenológiája* című nemrégiben megjelent kötetének bevezető fejezete. A szerző, aki a pécsi Sensus csoport tagja (amelynek kötelékébe tartozik/tartozott többek között Kálmán C. György, Orbán Jolán és Vári György), és akinek elsősorban az irodalom és fenomenológia kapcsolatát megcélzó dolgozataival immár tíz éve találkozhatunk, most két önálló kötettel jelentkezett. Valószínűleg a könyvkiadás nehézségei okolhatók, hogy a két szorosan összetartozó könyv különböző időpontban, más-más kiadónál jelent meg. A korábban napvilágot látott *A körülírás* előszavából megtudhatjuk, hogy az alcímében és tárgyában az *Emlékiratok könyvét* megelőző munka az irodalmi nyelv fenomenológiájára irányuló kutatás „melléktermékeként” született, illetve nőtte ki magát önálló komplexummá mint kiemelt interpretációs bázis, s talán ez az autonómiára törekvés tehetett indokolttá az önálló kötetkiadást. Mégis jobb lett volna, ha a két mű fordított sorrendben és még inkább együtt jelenik meg, hiszen Bagi maga is jelzi, hogy „számos olyan fogalom marad tisztázatlan ebben a könyvben, amely biztos alapját csak a fent említett átfogó munkában találja meg”. Ez így is van, csupán épp *A körülírás* lényegét tekintve önálló gondolati felépítménye némileg önállósítja is a két fogalmi keretet. Mindkét kötet címe némileg félrevezető, de ez jószerével legszembetűnőbb komoly hiányosságuk is.

Az irodalmi nyelv fenomenológiája cím – bár a mű egyes szövegrészelei ennek ellentmondanak –, korántsem egy kézsre kidolgozott irodalmi fenomenológiát jelöl, hanem egy látszen létező, alig belátható fenomenológiai gondolkodás olykor bámulatosan részletesen kidolgozott, egymással csak bizonyos rejtett szálakon összefüggő, és nem egyszer a legváratlanabb összefüggéseket felvillantó dokumentumait. Mindez természetesen a másik könyvre is vonatkozik, ezért hát megfelelő összkép birtokbavételéhez mégiscsak a két kötet együttozolására van szükség. Bagi Zsolt mindkét könyve számos olyan erénnyel bír, amelyet nem feltétlenül várnánk el egy ilyen, a kijelölt téma alapján szoros tárgyat szaktudományos keretek között vizsgáló munkától. Ezek közül leginkább szembetűnő szinte meglepően világos, áttetsző, jó értelemben vett egyszerű nyelvezete, amely igyekszik minél inkább kerülni a zártságot, és merész lendülettel a legbonyolultabb filozófiai problémáktól az irodalmi(ság) legkülönbözőbb területein keresztül a legtriviálisabb po-

OPUS Irodalomelméleti Tanulmányok sorozat
Balassi Kiadó
Budapest, 2006
282 oldal, 2100 Ft

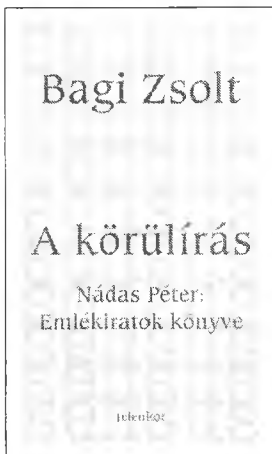
puláris régióig merészkedik, de mindig logikusan és indokoltan, bevonva ezzel a látszólag szűk kérdéskört az esztétika és a kultúratudományok széles körébe. Ide kívánczik néhány bíráló megjegyzés: a hátlapszöveg arra enged következtetni, hogy Bagi kötete az irodalmi modernitásról, és annak elvesztéséről szóló fejtegetés. Nos, ez részben igaz, ám itt jóval többről van szó: Bagi célja az, hogy magát az irodalmi *nyelvet* ragadja meg a fenomenológia metódusával, anélkül, hogy elméletét például Ingardenéhez hasonló rendszerré építené. Ahogy *A körülírás* sem csupán a címben megjelölt alakzat megfogalmazása és kibontása, de nem is csak a Nádas-regény elemzése, mint ahogy a fülszöveg írja.

Az irodalmi nyelv fenomenológiája négy fő részre oszlik: a bevezető rész kijelöli a főbb csapásirányokat, itt esik szó a modernitás/posztmodernitás irodalmi nyelv-felfogásának különbségéről, egészen a fent említett radikális kijelentésekig. Ezt követi a kötet törzse, amelyben az elméleti belátás interpretációk során konkretizálódik. A harmadik, viszonylag rövid szakaszban találjuk meg lényegében a Bagi Zsolt-féle nyelvi fenomén elméleti kifejtését. A szerényen csak *Függeléknek* nevezett, mégis a kötet több mint harmadát kitevő rész pedig öt fejezetből áll, melyek mindegyike egy-egy fenomenológiai alternatíva felőli közelítés, illetve párbeszéd kísérlete. A fentiek alapján kitűnik, hogy a bevezetés kivételével, melynek helye nem eldönthető, az egymást követő részek mintha fordított sorrendben lennének, vagyis az alkalmazástól haladunk az elmélet, az alapok felé. Ugyanez érződik az utolsó rész öt fejezetének időrendje esetében, ahol a tárgyalt szerzők sorrendje: Georges Poulet és Jean Starobinski, J. Hillis Miller, Sartre, Derrida, Ricoeur, De Man és Husserl.

A husserli fenomenológia kétségtelenül a 20. század legerőteljesebb és legnagyobb hatású szellemi áramlatainak egyike: nélküle elképzelhetetlen példának okáért Heidegger, s ezáltal minden, ami a heideggeri univerzumból következik. S ez bőven elég. Ugyanakkor Husserl filozófiájának közvetlen irodalmi elméletté és műértelmező metódussá alakítására, az intencionalitás és a fenomenológiai redukció közvetlen irodalomelméleti feldolgozására mindeddig nem sok kísérlet történt, Ingarden vállalkozása az egyetlen többé-kevésbé ismert példa. Ez a kiváló, a megérdemelnél jóval kevésbé méltányolt mű, illetve az ebben kidolgozott rétegelmélet sokkal erősebb szálakon kötődik a fenomenológiához és Husserlhez, mint az közismert. Természetesen a későbbi jelentékeny diskurzusok szinte mind tartalmaznak fenomenológiai mozzanatot, ezekben az esetekben mégsem beszélhetünk fenomenológiáról, különösen a filozófiai rendszerek széthullása és módszerré válása, valamint a nyelv szerepének és jelentőségének újrafogalmazódása korszakában. Ezért van szó az irodalmi nyelv fenomenológiájáról és nem egyszerűen mondjuk a fenomenológiai in-

terpretáció mibenlétéről. Mégis kétségünk: az eljárás jogos, hiszen könnyen belátható: az intencionalitásban ott lévő nyelvi (irodalmi és esztétikai) tárgy és szubjektum viszonya az értelemképződés gazdagságára, vagyis az irodalmi műalkotás létmódjának talán legfontosabb tulajdonságára mutat rá.

Bagi Zsolt a goethei *Weltliteratur* bölcsőjénél állva kezdi vizsgálódásait, megmutatja: az irodalomfogalom kialakulása és változása párhuzamos az irodalom fogalmának felbomlásával. Válságról, majd pedig meghasadásról beszél. Ennek eredménye az e recenzió kezdetén idézett állítás az irodalom „megszűntére” vonatkozóan. Idézi Friedrich Schlegel sötét vízióját

Sensus Füzetek sorozat

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2005

160 oldal, 1600 Ft

az elsatnyult, eltorzult, végül elhaló művészi érzékről, amelyet *A görög költészet tanulmányozásáról* című munkájában elevenít meg érzékletesen. Miről is van itt szó? Két, egy belső és egy külső, hatásról és folyamatról. Az irodalom, az irodalmiság egyik oldalon belülről bomlott fel. Fontos itt egy korszakhatár, a modern irodalom létrejötte, amikor ugyancsak Schlegel nyomán (kissé leegyszerűsítve) a természethez igazodást felváltotta a saját világ teremlése. A 20–21. század mozgalmi az avantgárdon és a posztmodernen keresztül a vizualizáltság jelenbéli előretöréséig csak kiteljesítették a szétvetülést, szétszóródottságot. A másik a külső hatás, Adorno kifejezésével a „sematizált sematizmus” eluralkodása, amelynek megjelenése ugyancsak az ebben az értelemben vett modernitáshoz köthető. Ezt ma a popslágerek, sztárparádék, a reklámözön fojtogató dömpingje képviseli a legtömevényekben. A sematizált sematizmusokat fogyasztó olvasó mindig ugyanazt olvassa; tehát voltképpen nem olvas. S ez végeredményben tagadja a nem-sematizált reflexió és redukció lehetőségét, tagadja az irodalmi nyelvet. „A modern irodalom fogalma a szétvetülés által nem adekvát kifejezéshez, hanem végső lehetőségéhez, vagyis halálához ér el.” (21.) Mindezek után a következőképpen merül fel a kérdés: Van-e szükség irodalmi nyelvre a 21. században? A válasz: igen. A modern irodalomban a szó láthatóvá válik, és ezen túl az irodalom eltűnése nem történeti viszonyok függvénye, hanem „annak a kritikai viszonynak megsemmisítésére tett kísérlet, ami a modern irodalmat (...) a szóhoz mint olyanhoz fűzi.” (27.) Bagi Zsolt gondolatmenete végül a politikai nyelv sajátosságában látszik megtalálni a megoldást, ám érvelésének ez a része – túl szokatlanságán – kifejtetlennek és homályosnak tűnik.

Bagi Zsolt könyvének egyik sarkpontja az irodalmi nyelv fenomenológiája általános teoretikus alapjának és közelítésmódjainak kidolgozása Husserl felől, erről kapunk képet a *Függelék* utolsó fejezetében. „Az irodalmi nyelvet egyszerre mint transzcendentális konstitúciót és mint konstituált tárgyat kell megragadnunk.” (270.) A feladat emellett egyszerre történeti és transzcendentális, vagyis a történeti vizsgálat mellett „strukturális elemzés” is szükséges, de nem egymástól elválasztva, hanem e vizsgálat fenomenológiai adottságaiból következően specifikusan redukált minőségben, amely köromozgásra, a hermeneutikai körre emlékeztet. A fejezet végén újfent szóba kerülő interszubjektívítás kapcsán hívja fel a szerző a figyelmet, hogy ennek a kiteljesedett (szintetikus) változata (amely már Husserlnél is alapelv) megjelenik Barthes *S/Z*-jében az irodalomelméletben is, mégpedig az „írható” és „olvasható” szövegek közti különbségtételben.

Ez az utolsó fejezet lényegében kritikai fogalomtörténetet ad, amelyben az irodalmi nyelv eredetének más vizsgálatait járja körül a szerző, amelyek azonban elengedhetetlenek a kitűzött feladat megoldásához. Ilyen a kritikai viszony sokféle alakja, így például képzeletként, melynek kapcsán Bagi Sartre *L'Imaginaire* című korai munkáját hozza például, ahol a műalkotásnak mint olyannak összetett és sajátos ontológiai problémái kerülnek ebbe a fenomenológiai diskurzusba. Ezek a kitérő, sokszor (eszme)történeti, a tárgyhoz távolabbról csatlakozó szakaszok legalább olyan érdekesen, lényegretörően kihüvelykezten-kihegyezetten vannak Bagi koncepciójába, illetve szövegébe építve, mint maga a tulajdonképpeni tárgy. Ricoeur metaforaelmélete viszont azzal az idegenséggel szembesíti a fenomenológust, amely az irodalmi közlés homogenizálhatatlan világát jellemzi.

A könyv közbülső részei a „Vázlat” és „Tisztázat” címet viselik; az előbbi az elméletet és gyakorlatot közvetlenül ütköztető rész, az utóbbi az irodalmi nyelv fenomenológiájának tételes kifejtése. Ez utóbbi jel és fenomén éles szembeállításával és a szemiológia erőteljes bírálatával kezdődik. Szerzőnk utóbbit a sematizált sematizmusok (e kifejezést véleményem szerint már csak a szóismétlés elkerülése végett is tanácsosabb lenne mondjuk betöltött sematizmusnak vagy egyszerűen csak sematizációnak, sematizációs mechanizmusnak nevezni) elméleti párjának tekinti. Nos kétségtelen: a jelszerűség primátusa ne-

hezen látszik összegegyeztetetőknek a nyelvi konstitúció fenomenológiai természetével. Ezen az úton továbbhaladva Bagi egy igen fontos megállapítást tesz, mégpedig, hogy az irodalmi nyelv sohasem ismétélhető, egyszeri és egyedi közlemény, intencionális teljesítmény, ezáltal különbözik a kommunikáció más formájától. Az irodalmi nyelv ugyanis a sematizáltságtól mindig elkülönül, „meghasonlott”, redukált. „Tárgyat mint lényeket állítja, noha egyben e lények tárgyasítását is elvégzi” (146.) Ehhez különféle korrelátumok, redukált és meghasonlott tárgyiasságok csatlakoznak, melyek az irodalmi nyelv világát és struktúráját konstituálják. Bagi egy szemléletes hasonlattal érzékelteti ezt a ketősséget: „A művilág az, ami ha egy ablaknak vesszük a struktúráját, akkor a látott világot jelenti, azaz amely egyszerre alkotja az általunk látott képet, és a horizont általunk nem látott, ám mindig hozzáfertt részeként a látottat meghatározó világegész.” (148.) Az irodalmi nyelv által végrehajtott redukció a tárgyiasságok világának redukciója, tárgyá tétel, amely egészen máshogy valósul meg például egy versben és egy prózai alkotásban. Ugyanis az irodalmi nyelv által végrehajtott redukcióban nem lehet közvetlenül a fenomenológiai redukciót felismerni. Megint csak Sartre megfogalmazását idézi, aki szerint az irodalmi megnyilvánulások „visszajukról láttatják” a kommunikatív aktusokat. Példái a költő, aki „megtagadja, hogy használja a nyelvet”; és a regényíró, aki számára az elköteleződést rója ki feladatul; hozzátéve, hogy ez utóbbi esetben sem csupán végrehajtja a redukciót, hanem reflektálja is. A második konstitutív mozzanat a meghasonlottság, mely nem más, mint olyan nyom, ami nem fenomenalizálódik, nem jelenik meg a maga testiségében, hanem távol marad, de idegenségében is ott kísért. Itt egy újabb fontos ponthoz érünk, mivelhogy az irodalmi nyelv intencionális korrelátuma immanens és transzcendens részre hasad. Egy korlátozott nézőpontú regényben a művilág csakis a struktúra által nyújtott kitakarásban, Husserl terminológiájával *Abschattung*ban, leárnyékolásban tárol fel; amint erre már Ingarden is rámutatott, amikor e két „réteg” kölcsönösségéről beszél *Az irodalmi műalkotásban*. Izgalmas, amikor Bagi a modern európai regény nagy alkotásain (és Lukács nyomán), Thomas Mann, Kafka, Virginia Woolf, Joyce, Beckett művein keresztül érzékelteti e kettéhasadás különféle változatait. Kafka kastélya anyyi, amennyit K. lát belőle, a *To the Lighthouse* világa a mű struktúrája által lehetetlenné tett totalitás, míg Becketté a kitakarások nélküli világ totális és kegyetlen üressége.

A „Vázlat” felépítése lényegesen eltér a kötet többi részétől: viszonylag rövid és hosszabb szövegrészek váltakoznak, melyek maguk is olyan címkékkel vannak ellátva, mint „tisztázat”, „feladat”, „kitérő”. Ez két egységre oszlik, egyik *A szó immanenciája*, a másik *Az irodalmi nyelv transzcendenciája* címet viseli. Itt jutunk Bagi Zsolt gondolkodásmódjának sűrűjébe, ahol példátlan intenzitással és élességgel világít meg rejtett kapcsolatokat és köt össze különböző szálakat, helyez új fénybe kanonikus szövegeket elemzéseiben. A *Mrs. Dalloway*, Francis Ponge költeményei, a *The Turn of the Screw*, Baudelaire *L'étranger*-je kerülnek terítékre. Ezeket itt érzékeltetni alig lehet. Baudelaire költészetében például ez a szemléletmód mutatja meg, miként lehet ez a költészet a modern irodalom paradigmája, s ehhez a turista-lét példája is kézhezálló eszköz.

E nagyszabású vállalkozás közben született meg és terebélyesedett, kívánczított önálló kötetbe *A körülírás*, melyről az *Előszóból* megtudhatjuk, hogy már nem csupán az elmélet kiegészítésére és megerősítésére szolgál, hanem a *körülírás* mint műszó bevezetésével önálló életet nyert, és nemcsak „Nádas poétikájának igazi értelmét és horderejét” tette világossá, de a körülírás – komplexebb összefüggésbe helyezhetően is – „tulajdonképpen minden problémát magában foglal és láthatóvá tesz, ami az irodalom fogalmában a kezdetektől jelen van.” Bagi Zsolt karcsú kötetét egyetlen központi, mondjuk úgy vezérgondolat köré építi – másképp fogalmazva minden út a körülíráshoz vezet, vagy épp tőle távolít el. Nádas regénye ennek fényében nem elbeszélő, nem leíró, hanem körülíró regény; és válik az irodalmi nyelv fenomenológiája által felfedezett fogalom – vagyis a körülírás –

elméleteken is túlmutató és örökérvényű felismerésének megjelenítőjévé. Meglepő és felkelti az érdeklődést, hogy olyan rég hallott kifejezésekkel találkozunk, mint „struktúra”, vagy olyan rég hallott nevekkal, mint Lukács György. És általában is vonzó a szerző többek között Sartre, Genette és a *Tel Quel* kapcsán kibontakozó franciás műveltsége.

A kötet felépítése nem „fordított” mint az előbbi: ha nem is egyenesen, de biztosan halad célja felé. Az előszó utáni bevezető fejezet egyszerre jelöli ki Bagi saját pozícióját a filozófiai hagyományban, másrészt bölcséleti alapvetést ad munkája számára. Ez és az utolsó fejezet jelöli ki a vizsgálódás kereteit, ez utóbbiban testközösség és műtfeldolgozás viszonyáról kapunk képet. A kettő közti szakasz a körülírás fenomenjének lépésről lépésre, élvezetes és érzékletes elemzések általi tisztázása és kibontása. Ennek közepében leljük az „exkurzusokat”, vagyis azokat az elméleteket, melyeket szerzőnk bírál, és amelyektől maga is eltávolodik.

Bagi részben összefoglalja azon állítások legfontosabbikát, melyek a fenomenológiai elmélet és gyakorlat során kikristályosodtak, és a körülírás biztos megalapozása szerint jelentőségük lehet. Kiindulópontja az irodalmi műalkotás két, egymással szembenálló szemlélet- és megközelítésmódja: a nyelvészeti és az esztétikai. Bagi ez utóbbi mellett teszi le a voksát, aláhúzva a szépirodalmi nyelv létjogosultságát és specifikumát. Údítóan hat, amikor túl a bináris opozíciók végtelen tyúk/tojás vitáin, bevezeti az irodalmi műalkotás *struktúrájának* és *világának* fogalmait. Egyik sem rendelhető a másik fölé, és mindkettő konstitutív alapja az irodalmi nyelv, ez pedig olyan beszédmód, melyet semmilyen kontextusa, relációja nem határozhat meg végérvényesen, hanem újra és újra visszatér eredeti állapotába, s ez ahhoz az alapigazsághoz vezet, miszerint egy irodalmi mű teljes és végleges megértése lehetetlen. E kettő bizonyos elsőbbsége aztán két irodalomtípust és mű-változatot hoz létre: a realista és az idealista/strukturalista típust. Az előbbi a világ meghatározó erejét tartja fontosabbnak, az utóbbi a nyelv teremtőerejét vallja. És ez újfent régi konfliktusok (realizmus/esztétizmus stb.) elevenjét idézi.

Nádas írásmódját vizsgálva Bagi kétfajta struktúrát különít el. Az egyik a „részek és fejezetek” szintje, a másik a „kisebb szerkezeti egységek” szintje. Az *Emlékiratok könyvét* az utóbbi szint határozza meg a fejezetek egymás közti és belső viszonylatainak függvényében. Rávilágít test és írás párhuzamára: „Az írás, mint ahogy a test is, lényegileg hordozza *saját* megélésének lehetetlenségét.” (32.) A szerző innét kezdve testet és írást egymást átható test-írásként, paradigmaként használja. „A szöveg testivé válása tehát abban áll, hogy egy élmény, egy írás identitását Nádas felbontja azzal, hogy egy komplex összefüggésrendszerbe (...) helyezi. (...) Ez testesül meg a regény bekezdésnyi-oldalnyi mondataiban, melyeknek uralása az olvasó számára is lehetetlen, maga is elvész a rengetegben, mintha maga is megélné az idegent a sajátban. Thoenissen és Stollberg kisasszony csókjának esetében például a két test közötti viszonyba benyomul egy harmadik: „Sokkal inkább egy másik test már működő intencionalitása hatol be a saját test intencionalitásába, oly módon, hogy attól erőszakkal sem lehet megszabadulni.” (47.) Bagi kétségtelenül jelentőséget tulajdonít az interszubsjektivitásnak, melynek jellemzőit hosszasan taglalja. Kétségtelen a jelentősége az irodalmi modernitás paradigmaticus műveiben, nem hinném azonban, hogy hiánya okán Kafkánál és Beckett-nél egyáltalán nem beszélhetünk világról. Noha Lukács jogos bírálatban részesül, Walter Benjamin *A német szomorújáték* eredetében felállított elméletének végigmutatása feltétlenül tanulságos a két elmélet rokonságának és vitáinak szemszögéből.

A körülírás tehát elbeszélés és leírás függvényében, attól elkülönülődvé konstitulálódik. Bagi élesen bírálja Genette narratológiájának időfogalmát is. Egyrészt azért, mivel az nem számol a bergsoni tartammal, másrészt mert szerinte nem a narráció körülményeit, hanem az irodalmi nyelvet mint konstitutív aktust kell vizsgálni. A narrátor ennek csupán terméke és elleplezője. Ez utóbbi kijelentést én túl erősnek érzem: Genette vitatható

szempontjai nem adnak okot a narratológia eredményeinek elbogatellizálására. Bagi a leírást az ennek abszolutizálására törekvő *nouveau roman*, mégpedig elsősorban Robber-Grillet *La jalousie* című regényének példáján, a mozgalom ihlette művek mechanisztikus és statikus voltára való rámutatással szemlélteti.

E kettőn lép túl a *körülírás*, ami tulajdonképpen az élmény körülírása, testivé tétele. Nádasnál éppen ez a „testiség” a jelentés megszületésének eredete, ami univerzális tulajdonsága az irodalmi műnek. A körülírás nem ábrázolja, nem elmeséli tárgyát, hanem új és új irányból megközelítve próbálja azt megragadni. S igaz: a könyv gondolatmenete a körülírás fogalma köré szerveződik, második szinten további fontos terminusokat vezet be, teljessé téve elméletét. A kérdés mármost az, milyen helye, létjogosultsága van a körülírásnak a másik két írói módszerrel szemben. Az egyik tehát a *test*, a *testi lényeg*, amely a művilág egy eleméből az interszubbektivitás útján lényegi tényezővé növi ki magát, a megjelenítésnek egy teljesen új módját, a test-írást létrehozva ezzel. A körülírásnak aztán igen fontos tulajdonsága a vetemedés, mely összekapcsolja a mondatokat, de gyűrődést, törést is létrehoz, mint a testi lényeg immanens struktúrája. Egy rövid, de jellemző példa magából a regényből (Bagi a 120. oldalon idézi): „De az illat vonzása nem lehetett olyan erős, hogy ugyanakkor ne éreztek szörnyű taszítást, el ettől a hangtól, arctól! Mert nem egyszerűen szétdúlt volt, mint én, nem az én dúltságomra válaszolt a dúltságával, hanem mániákus és rögeszmés, és nem először jutott eszembe, hogy bolond.” És ennél sokkal bonyolultabb *körülírásokat* elemez végig Bagi, meggyőzően bizonyítva például hogy a regény soha nem válik a narratív logika alávetettjévé, a Melchior/Thea fejezet is éppen azáltal lesz jelentős, ahogy Nádas a két szílat „aláveti a körülírás logikájának: variációvá teszi azokat, pillanatnyi értelmezéssé, perspektivikus kijelentéssé, amely csak a körülírás egységében kapja meg végső helyét.” (121.) Innét jutunk el azután végül a „tiszta fenomenológiai beállítódásig”, ahol Bagi újrafogalmazza és összefoglalja a körülírás mibenlétét, mégpedig ugyancsak az elbeszélés-leírás-körülírás hármásába állítva. Ennek lényege, hogy a körülírás alapjaiban különbözik a másik kettőtől abban, hogy több tekintetben eltér azoktól a szemléleti formáktól, amelyeket a „hagyományos” elemzések során többnyire alkalmazni szoktunk. A test új időszámítást teremt, nincs „előtt” és „után”, csak a testek egymásbefoglaltsága; részlet részlethez kapcsolódik, kölcsönösen áthatják egymást. Ez az áthatás az a jelenség, amely egy részlet identitását meghatározza. Az identitás megszületése a konstitúció működésére mutat, de a vetemedés maga is konstituált. Ezért hát a körülírás az elbeszéléstől és a leírástól épp ebben a lényegileg rendhagyó mivoltában különbözik: ha korrelátumait tőle elválasztva próbálnánk meg elemezni, akkor máris leírássá vagy elbeszéléssé tennénk. Egyetlen komoly problémám ezzel a könyvvel, hogy a körülírás fogalma aligha alkalmazható az *Emlékiratok könyvé*n kívül más művekre, és ha igen, akkor is újabb és újabb módosításokat, finomításokat igényelne. A középkori misztériumdrámának vagy a barokk operának még lehetett szubsztanciális meghatározását adni, ám ez a 20. század második felének prózájára vonatkoztatva kétségessé válik. Jól utal erre a 132. oldal lábjegyzete a Mészöly *Filmjének* leíró nyelvvel dialógust folytató nádasi körülírásról, e két rokon beszédmód e vizsgálat során felvilágító különbözőségéről. Azonban kétségtelen: ebben az esetben az elmélet messze-menőkig kiállja az értelmezés próbáját.

Bagi Zsolt mindkét könyve mindazonáltal ritka jelentős irodalomelméleti teljesítmény, amely néha meglepő újszerű módszerrel és gondolataival, de ezt precízen és hitelesen, nagy szak- és szépirodalmi műveltséggel teszi. Formális szinten maga is átveszi a körülírás technikáit: a gondolat effajta, a lineáristól eltérő vonalvezetése jellemzi. Nem kimerít egy témát, hanem egy lényeges mozzanat felől ragadja meg, majd ezt több dimenzióban, a távolabbi, de releváns kapcsolódási pontokat megkeresve járja körül. Külön kiemelendők a finom, olykor agysebészi gondnal koncentrált elemzések, melyekből ugyan messze nem kapunk kimerítő interpretációkat, sem pedig mechanikus elemzéseket, ehelyett elmélet és értelmezés egymást élesen megvilágító ölekezéseit. És ami talán még fontosabb: a test tematizációjának soha nem látott dömpingje idején üdítő ez a valóban meggyőző megközelítésmód.

TUDNI ÉRDEMES DOLGOK

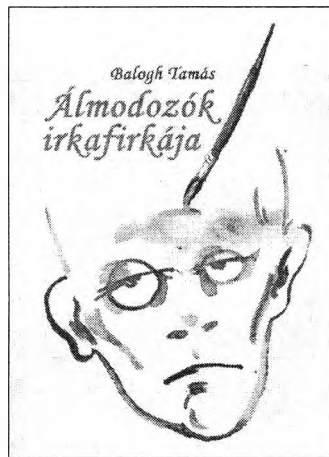
Balogh Tamás: *Álmodozók irkafirkája. Irodalomtörténeti tanulmányok*

Balogh Tamás szépiróként indult. Igen fiatalon fedezte föl tehetségét az Ab Ovo Kiadó, amelynél 1993-ban jelent meg az *Egy füzet magánélete* című pepita kötete, mely novellákat, félperceseket, jelenéseket tartalmaz. A szerző akkor tizennyolc éves volt, érettségizett. Később a szegedi tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait, s töretlenül publikált különféle folyóiratokban, főként novellákat, karcolatokat, tárcákat. Stílusát elsősorban az ironia, a groteszk humor jellemezte; egyik önéletrajzában így vall: „3. ...tudom, hogy mi akarok lenni nagykoromban: (világhírű?) író. 4. Példaképem az összes jó prózaíró, de főleg Karinthy Frigyes. Ő volt a legjobb...” (*Egy füzet magánélete*, 15.) Karinthy mellett Kosztolányi Dezső is hatott Balogh prózájára, az Esti Kornél-féle alterego-játék például a *Nemlétező dolgok* Balkéz Kettőjében idéződik meg (a kötetet 2004-ben a szegedi Bába Kiadó adta ki).

A szépirodalmi munkák az utóbbi időben kissé háttérbe szorultak, s megszaporodott az irodalomtörténeti-filológiai tanulmányok száma. Feltehetően összefügg ez azzal, hogy a szerző a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének doktorandusza lett. Mesterei Ilia Mihály és Lengyel András, vélhetően e két kiváló tudós hatásának köszönhető, hogy Balogh figyelme egyre inkább a filológiára irányul (persze a szépirói álmokat nem föladvá). A kutatómunka eredménye vitathatatlan: többek között sajtó alá rendezte Kosztolányi *Aranyáskönyvének* ifjúsági változatát (2004), valamint Schöpflin Aladár levelezését (2004); felfedezte és kiadta Nemes Nagy Ágnes addig ismeretlen regényét, *Az öt fenyőt* (2005). Ez utóbbi tette igencsak heves indulatokat váltott ki, bár e regényt Nemes Nagy kiadásra szánta, kiadóknál kilincselte vele, s többször javítva nyomdakész állapotba hozta.

Nyerges András *Élet és Irodalom*-beli kritikájában „a filológia ifjú vitéze”-nek kiáltotta ki Baloghot: „ez a fiatal filosz tehetséges, szertelen és izgatott, azaz beillene poétának is, Balogh Tamás erudíciója azonban kifejezetten filológiai tehetségre vall, az ilyesmi pedig nálunk a fehér hollónál is ritkább.” (*ÉS*, 2007/13.) Nyerges lelkesedése érthető, hiszen a szerző nemcsak ír és elméleteket gyárt, hanem aprólékos és fáradhatatlan munkával minden létező szálát igyekszik kibogozni, minden lehetséges nyomot igyekszik megfejteni. Ha kell, a *Gazdatisztek Lapjának* évfolyamait böngészi át, ha kell, a legapróbb mosócédulát is megvizsgálja. Az efféle kutatómunkához persze szükség van a szerencsére is, ám Fortuna csak azoknak segít, akik jó helyen keresgélnek, s jó úton indulnak el valamely, addig ismeretlen cél felé.

Balogh Tamás a tanulmánykötet előszavában írja: „Az *Álmodozók irkafirkája* ismert művek ismeretlen történetét, és majdnem elfeledett vagy ismeretlen művek tör-

Ikerhold Kiadó – Pont Kiadó
Budapest, 2006
233 oldal, 2980 Ft

ténetét rajzolja meg.” (6.) Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond mellett Örley István, Nemes Nagy Ágnes és Fekete István a főszereplő, tehát három olyan költőről-íróról is olvashatunk, akiket amúgy nem túlságosan gyakran emlegetnek; már-már elfeledte őket az irodalmi köztudat, a „kánonról” nem is beszélve. Balogh azonban mintegy újra fölfedezi őket, s ezzel lehetőséget teremt arra, hogy újra beszéljünk, vitatkozzunk róluk, de leginkább, hogy újraolvassuk műveiket.

Kezdjük a Nemes Nagy Ágnes-regénnyel, hiszen *Az öt fenyő* kiadását rég tapasztalt heves és indulatos vita követte, s ez alkalmat teremtett arra is, hogy az elsődleges szerzői szándékról, az írók-költők életében meg nem jelent művek utólagos kiadásáról, az irodalomtörténet és a filológia lehetőségeiről, felelősségéről gondolkozzunk. Balogh úgy véli, hogy „a szakmai visszhang egyértelműen a kiadás jogosságát és szükségességét igazolta” (228.). Érvei meggyőzőek: Balassi Bálint szerelmes verseire hivatkozik, melyek csak a XIX. században kerültek elő, s jelentősen átrajzolták a költőről addig kialakult képet, de utal József Attila *Szabad-ötletek két ülésben* című, ugyancsak nagy vitát kiváltott munkájára is.

Az öt fenyő felfedezésével és közzétételével Balogh voltaképpen új magyar regényírókat mutatott be az olvasóközönségnek. Idézi Nemes Nagy Ágnes szavait egy 1981-es interjúból: „...egy regényt is írtam akkoriban. Pocsék rossz regény volt, olyan kis utánzatregény. Fiatal is voltam még ahhoz, hogy prózát írjak, de mivel mindenki írt mindenfélét, gondoltam, én is írok egy regénykét. Schöpflin Aladár dicsérte ugyan, de ő sem ajánlotta kiadásra.” (148–149.)

A botrányt kiáltók talán épp emiatt ellenezték a regény megjelenését, ám többen voltak, akik helyeselték Balogh cselekedetét. Hernádi Mária például *Forrás*-beli tanulmányát eképp zárja: „Nemes Nagy Ágnes *Az öt fenyő* című regénye túlmutat a »zsengék« kategóriáján. Jelentősége elvitathatatlan: mivel ezer szállal kapcsolódik az életműhöz, s annak mélyebb megértését segíti, ismerete ezentúl megkerülhetetlen. Köszönet a könyvért Balogh Tamásnak, aki felkutatta és sajtó alá rendezte, Lengyel Balázsnak, aki megőrizte és közreadta, s a Tiszatáj Kiadónak, amely eljuttatta az olvasókhoz. Nemcsak egy klasszikus költőnk életműve (s a róla alkotott képünk), hanem a teljes magyar irodalom is gazdagodott vele.” (*A Fa vonzásában*. Az öt fenyő *Nemes Nagy Ágnes életművének tükrében*. *Forrás*, 2005. december, 98–105.) Károlyi Csaba az *Élet és Irodalomban* kifejti, a regény olvastán nem érez semmi botrányosat, majd hozzáteszi: „Nemhogy botrányt nem váltott ki a könyv megjelenése, de irodalmi szenzáció se nagyon lett még belőle.” (*Egy fenyőfa tette*. *ÉS*, 2005/29. 22.)

Mint ahogy nem lett irodalmi szenzáció Kosztolányi Dezső elfeledett ifjúsági regénye, az *Aranysárkány* sem. Sem a XXI. században, sem megjelenésekor. Pedig – miként Balogh Tamás kimutatja – „[K]origény volt ekkor a gyermekekről, illetve a gyermekekhez szó-lás.” (54.) Kosztolányi átdolgozott regénye a kamaszokról, a gyerekekről szóló művek sorába illeszkedik: Móricz Zsigmond (*Légy jó mindhalálig*), Szerb Antal (*Utazás holdvilág*), Molnár Ferenc (*A Pál utcai fiúk*) Karinthy Frigyes (*Fából vaskarika*) vagy Schöpflin Aladár (*Ördögfiókák*) munkái mellett a leányregények is megemlíthetők, Dánielné Lengyel Laura, Gáspárné David Margit vagy Kosáryné Réz Lola írásai.

Balogh szerint a valóság megismertetésének igénye lehetett a végső ok, amiért nem új, mesészerű regényt írt Kosztolányi, s vélekedését az író vallomásaival támasztja alá: „magamról tudom, hogy engem a *gyermekmesék*, melyekben tündérek, manók és csodálatos varázslók szerepelnek, mindig bosszantottak, körülbelül húszéves koromig. Akkor érdekelték. (...) A gyermekmesék felnőtteknek valók, kik már ismerik a valóságot, és határok közé szorított, rokkant képzeletük azon ámuldozik, hogy a törvény alól kivételek vannak.” (57.)

Az *Aranysárkány* átdolgozott változatát és az eredetit alaposan összeveti a szerző, nemcsak a stilisztikai és a tematikus változásokról szól részletesen, hanem „az erkölcs védelmében véghezvitt” módosításokról is. Idesorolja Novák jellemének kismértékű változását, vagy a szövegben található olyan eltéréseket, mint például: „Vili padján nincsenek

»geometriai idomok, trágár ábrák«, és az általa Nováknak küldött fadobozban nem »valami ocsmányság«, hanem »egy döglött patkány« volt.” (63.) – Balogh precíz filológusi munkája e dolgozatban is megmutatkozik.

Miként *A harmadik regény* című tanulmányában is, amelyben megállapítja: „...a *Hajnal Badánybannak* mindmáig nincs »teljes« szövegkiadása.” (191.) Balogh Fekete István regényének három szövegváltozatát vetette egybe: az *Új Idők*ben 1942-ben folytatásokban megjelentet, az első kötetbeli kiadást (1942) és az 1965-ös, negyedik kiadást. A dolgozat végén olyan szövegrészeket közöl a szerző, amelyeket bizonyos kiadásokból kihagytak. Némelyiket politikai okból: „1945 után (...) el kellett távolítani a Magyarországon élő etnikumok érzékenységét bántó sorokat.” (190.) De van olyan kiadás is, amelynek terjedelme bővült, ezért fordulhatott elő, hogy „1942-ben még mint túlságosan mesészerű, később azonban már mint romantikus-realisztikus regényt értelmezik a nem ugyanazon szöveget olvasó bírálók.” (191.)

Hasonló megállapítást tesz Fekete István *Végtelen út* című regényéről is „*A nagypapa körül van valami homályos mese*” című tanulmányában: „a megjelent szövegváltozatok (...) nagymértékben eltérnek egymástól”. (219.) Ám mielőtt ezt bizonyítja, alaposan elemzi és bemutatja az író kevésbé ismert alkotását. A *Végtelen útról* megtudjuk, hogy értelmezhető családrégénynek és fordulatos pikareszknak egyaránt, hogy egyetlen Fekete-regény sem játszódik ilyen sok helyszínen, hogy megszólal benne az egykori gazdatiszt és a természetvédő, de néha mintha az uradalmi intéző hangját hallanánk, hogy bizonyos szempontból a *Tuskevár* és a *Téli berek* előképének is tekinthető.

A filológus Balogh kimutatja az eredeti, 1948-as *Új Idők*-beli közlés és a Nesztor Kiadónál megjelent kötet közötti eltéréseket, kemény kritikával illetve az 1990-es kiadás szerkesztőjét, aki a szerző véleménye szerint eltekintett az *ultima manus* elvétől, s nem a folyóiratközlés, hanem egy gépirat alapján rendezte sajtó alá a regényt. Önkényesen belecsempészett a szövegbe olyan részeket, amelyeket Fekete István törölt, vagy toldalékokat írt át, szavakat cserélt, így „hamis, sosem volt szövegváltozatot hozott létre.” (224.) Az új, hiteles szövegközlés talán épp Balogh Tamás nevéhez fűződik majd.

A tanulmánykötetben olvashatunk még Kosztolányi Dezső ifjúkori helykeresésének önellentmondásairól, Örley István „*Iskolá*”-járól, „a hetven évig tetszhalott életet élt” *Andris* című novelláról, egy kiadatlan Móricz-könyv történetéről és Kosztolányi el nem készült regényéről, a *Mostoháról*. A *kötetté formálás igénye* című fejezetben pedig az *Esti Kornél* keletkezéstörténetéről szól a szerző, s egy új adalékról, a kötet megjelenését több évvel megelőző szerzői nyilatkozatról is tudósít.

Hatvany Lajos a tudni nem érdemes dolgok tudományának nevezte a filológiát. Balogh Tamás kutatási eredményei is cáfolják e némiképp ironikus megállapítást, hiszen az általa napvilágra került „dolgok” mindenképp hasznosak és szóra érdemesek, legyen az akár új, eddig ismeretlen regény vagy az 1935-ös *Összegyűjtött költeményei* című Kosztolányi-kötet papírborítója, amely – a jelenleg ismert bibliográfiák közül egyetlenként – feltünteteti Kosztolányi Dezső munkái között az *Aranysárkány* ifjúsági kiadását. (Erről a szerző az *Aranysárkány gyerekeknek* című dolgozatához fűzött jegyzetben ír.)

Balogh Tamás dolgozataiból az elszántság éppúgy kiolvasható, mint az irodalom iránti rajongás. Az *Álmodozók irkafirkája* tanulmánykötet a klasszikus irodalomtörténethez áll közel. Nem az elmélet az elsődleges, hanem a gyakorlat, vagyishogy miként születtek a művek, hogyan érhető tetten a szerzői szöveggondozás, hogyan alakul az alkotások utóélete. Különösképp szimpatikus, hogy érthető, szabatos mondatok sorjáznak, világosan követhető a gondolatmenet, az aprólékos filológiai és textológiai fejtegetések sem unalmasak, sokkal inkább a kutatás izgalmát és élményeit villantják föl. A kötet valamennyi tanulmánya arról győz meg, hogy ha valami egyszerűen is elmondható, nem kell bonyolultan megfogalmazni.

ELLENSZEGÜLÉS A DÉMONNAK

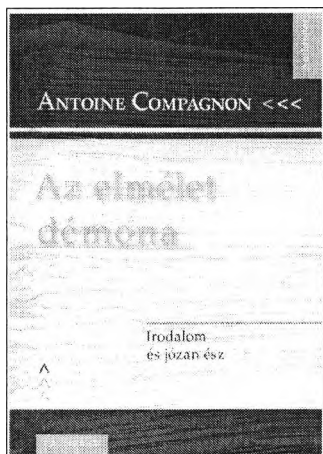
Antoine Compagnon: Az elmélet démona – Irodalom és józan ész

Antoine Compagnon könyvének figyelemfelkeltő címe mind az irodalomelmélet pártján álló, mind az azzal szembehelyezkedő olvasók számára ígéretes olvasmány lehet. Az irodalomelmélet és -történet hazai, illetve külföldi nagy vitájában is megfigyelhető a teória élőszködő démonként való emlegetése, míg az irodalomtudósok saját munkájukat az irodalomról való józan gondolkodásként fogják fel. A francia szerző nem kis feladatra vállalkozott az irodalomelméleti gondolkodás térképének megrajzolásával, áttekintve és újraértelmezve a nagyobb vitákat kiobbantó kérdéseket. Compagnon hangsúlyozottan elveti az irodalmi szövegek naiv, szakmaiságot nélkülöző, az oktatásban itthon és (a könyv tanúsága szerint) külföldön tapasztalható elemzésének módszerét. Vagyis számára „idegesítőnek” bizonyulnak olyan kérdések, mint: „Mit akart mondani nekünk a szerző? Melyek a vers vagy a próza szépségei? Mi a tanulság?” stb. (14. o.) A könyv szerzője tehát nem tagadja, hogy ezen megközelítések kiirtását, vagy legalábbis az arra tett kísérletet az elméleti szempontok bevezetésének köszönhetjük. Ugyanakkor, mint azt jelzi is, naivitás lenne azt gondolnunk, hogy az ilyen kérdések végérvényesen eltűntek az irodalomról szóló diskurzusból, hiszen az elméletnek való ellenszegülés folyamatosan újratermeli őket, így a szerző szerint ezen „őskérdéseket” érdemes újra és újra feltenni, a rájuk adott válaszokkal bizonyítva meghaladottságukat.

Compagnon tehát kezdetben öt kérdést fogalmaz meg: „Mi az irodalom? Milyen kapcsolat van az irodalom és a szerző között? Milyen kapcsolat van az irodalom és a valóság között? Milyen kapcsolat van az irodalom és az olvasó között? Milyen kapcsolat van az irodalom és a nyelv között?” (25. o.) Ezek a megközelítések azonban már a kezdetekkor, vagyis az irodalom mibenlétének tárgyalásakor szükségszerűen további szempontokkal bővülnek. Így végül a későbbi fejezetek az irodalomnak a szándékkal, a valósággal, a befogadással, a nyelvvel, a történettel és az értékkel való viszonyának vizsgálatát végzik el.

A könyv nem törekszik egy elmélet utáni elmélet megalkotására, sokkal inkább lehetőségeket, szempontokat mutat be, véleményeket ütköztet, ábrázolva ezzel egy-egy elmélet újszerűségét és hiányosságait is.

A *Mi az irodalom?* kérdését a francia szerző több irányból közelíti meg: vizsgálja az irodalom fogalmának kiterjedését (véleménye szerint a 19. században e művészeti ág szűkülése, a 20. században az „elvesztett területek visszanyerése” következett be, míg a 21. században „az irodalom ismét majdnem annyira szabadelvű, mint volt a szép-

Fordította Jeney Éva
 Anthropolos sorozat
 Kalligram Kiadó
 Pozsony, 2006
 348 oldal, 2400 Ft

irodalom, mielőtt a társadalom szakosodott volna”), (35. o.) megértésének elméleteit és változásait, funkcióját, tartalmának és kifejezésének formáját. Arisztoteléstől kezdve az orosz formalistákon át egészen Genette-ig idézi a különböző elméletek következtetéseit, beszél az irodalmat a fikcionalitás vagy éppenséggel a nyelviség, illetve nyelvhasználat alapján körülhatárolni kívánó kísérletekről. Nem váratlan, hogy zárásképp leszögezi: *az irodalom az az irodalom*, ennél hiába is próbálkozunk, nem jutunk tovább, hiszen minden megközelítés olyan vakfoltokkal jöhet csak létre, mely újabb vitákra adhat okot. Megállapítása szerint „az irodalmi szövegek éppen azok, melyeket a társadalom éppen anélkül használ, hogy föltétlenül eredeti összefüggéseikhez viszonyítaná.” (48. o.) Ennek megfelelően tehát az irodalmiság társadalmi konszenzus eredménye, a közösség döntésén múlik, hogy egy szöveg irodalminak minősül-e vagy sem. A szerző később szűkíti a kört, megállapítva, hogy az minősül irodalomnak, amit szaktekintélyek (érti ez alatt a tanárokat, illetve a kiadókat) abba sorolnak. Compagnonnak tehát sikerült ezzel kettős választ megfogalmaznia: látszólag túllép a végeláthatatlannak tartott vitán, ugyanakkor éppen az általa megfogalmazottak vezethetnek újabb kérdések burjánzásához. Nehezen tisztázható ugyanis, hogy egy szaktekintély mi alapján minősít egy szöveget irodalomnak, így felmerülhet a gyanú, hogy mindez valójában nem más, mint a *Mi az irodalom?* kérdésének eltérő módon történő megfogalmazása.

A könyv leghosszabb és legizgalmasabb fejezete a Szerző szerepkörével foglalkozik; a középiskolai tanulmányokra visszagondolva többen emlékezhetnek olyan műelemzésekre, melyek legfőbb célja az író eredeti szándékának föltérképezése volt (a Compagnon által „idegesítőnek” nevezett kérdések közül tehát itt a „Mit akart mondani nekünk a szerző?”-ről van szó). Az ilyen megközelítések kétségtelenül leszűkítik az irodalomról folyó diskurzust, éppen ez az egyik oka annak, hogy Roland Barthes 1968-ban szenvedélyesen a Szerző halálát állította, illetve követelte. Compagnon elismeri ezen írás jogosságát, ugyanakkor rámutat: Barthes későbbi írásaiban tovább radikalizálja eredeti érveit, így a kelletténél messzebbre megy. A „minden szituáción kívüli szöveg elve” ugyanis, melyet a Picard-ral való vitájában megfogalmaz, az interpretációk túlzott burjánzásához, azok érvényességének relativizációjához vezethet. Compagnon ugyanakkor bizonyítja azt is, hogy a szerzői szándék eliminálására tett minden kísérlet ellenére az irodalomtörténet továbbra is használ olyan módszereket (nevezetesen a műfaji kategóriák alkalmazása, illetve a párhuzamos szöveghelyek kutatása), melyek épp az intencióba vetett hitet tartják fenn. Hasonlóan az előző fejezethez, a szerző itt sem próbálja meg ezeket az apóriákat egyetlen végső válaszban feloldani. Igyekszik a szerzői szándék mellett, illetve ellen megfogalmazott érveket részletesen bemutatni; megidézi az Új Kritika téziseit, melyek alapvetően az író akaratára vonatkozó kérdések irrelevanciáját és az írott műhöz viszonyított temporalitását hirdetik, ugyanakkor megemlíti Hirschnek a szöveg értelmét, jelentését, alkalmazását differenciáló teóriáját. Nem foglal állást egyik tábor mellett sem; a fejezet végkövetkeztetésében e kérdéskörön való túllépést szorgalmazza, hiszen, mint mondja, alapvetően hamis az a választás, mely a szöveg vagy a szerző közötti döntésre készlet.

A szerző pozíciójáról, illetve az irodalom és valóság viszonyáról szóló fejezetekben indokolt lett volna az újhistorizmusra történő hivatkozás. A Stephen Greenblatt nevéhez köthető irányzat a szerző, a referencialitás, illetve az intertextualitás újradefiniálását végzi el (például a szerzőnek a „társadalmi energia áramlásával” történő helyettesítése, illetve az intertextualitás nem irodalmi szövegekre történő kiterjesztése), ami segíthetett volna Compagnonnak abban, hogy az irodalmat a szerzőségről, illetve a valóság utánzásáról alkotott, általa szélsőségesnek ítélt álláspontok között próbálja pozicionálni. A *mimézisz* ígért újradefiniálása így nem valósul meg maradéktalanul; a szerző az előző fejezethez hasonlóan az irodalomelmélet gyakran hangoztatott érveinek éleslátó és pontos bemuta-

tását, majd azok kritikáját adja (különösen erősen fókuszálva ismét Barthes munkáira), ugyanakkor tényleges alternatívát az eddigi következtetések meghaladására nem nyújt, a továbblépést ezen kérdések mellőzésében, új irányba történő haladásban látja (ám, hogy mi lehet ez az „új irány”, továbbra is rejtély marad).

A francia szerző következetesen alkalmazza eddigi módszerét a későbbiekben is; a fejezetek elején megfogalmazza azokat a kérdéseket, melyekre a különböző elméleti iskolák más-más módszerrel próbáltak választ adni, a továbbiakban ezen teóriák részletes bemutatásával, majd azok kritikájával szolgál. Az olvasóról szóló részben például rámutat a filológia, a formalizmus, illetve a strukturalizmus azon hiányosságára, miszerint az érzelmi illúziótól való félelmükben látványosan elhanyagolták a befogadót. Ezzel szemben mutatja be Iser elméletét az implicit olvasóról, melynek hiányosságait Stanley Fish felvetéseinek megidézésével ábrázolja. Végezetül Compagnon minkét féltől elhatárolja magát: Iser teóriájáról kijelenti, hogy „alkalmazkodó, mérsékelt, túl sokat markol, aminek az az eredménye, hogy kerülő úton, azok különösebb megváltoztatása nélkül újra visszahelyezi jogaiba régi kutatásainkat, s éppen az ellenkezőjét éri el annak, amit szeretett volna” (180. o.), Fish munkássága pedig szerinte az irodalomelmélet „önpusztító végtelenségének” bizonyítéka. Sajnálatos módon a szerző nem fejt ki bővebben indokait, pedig a német irodalomtudós munkásságáról vallott álláspont megkívánná a részletezést. Az értelmezői közösségek fishi elméletről alkotott azon megjegyzés pedig, hogy ez mind a szöveget, mind az olvasót „fogolyként” kezeli, aligha védhető könnyen a rosszindulat vádja ellen. Az amerikai kritikus és elméletíró koncepciójában ugyanis ezen közösségek mindenki által elfogadott, közös szabályok alapján hoznak létre értelmezéseket, így szó sincs kényszerről, a fishi kommuna tagja aktív résztvevő, aki nem melleleg időnként módosíthat is a szabályokon.

Ezekből a kritikákból egyre inkább érzékelhető, hogy a könyv szerzője alapvetően az irodalomelmélet deficitességét igyekszik bizonyítani. Sőt a befogadóról szóló fejezettől kezdve egyre több megjegyzés tanúsítja: Antoine Compagnon az irodalomról való tudományos gondolkodást alapvetően a józan ész határain kívül gondolja el. Idézi például Frank Kermode megjegyzését, miszerint „Iser befogadásesztétikájával az irodalomelmélet végül a józan ésszel érintkezett”. (179. o.) Az elmélet tehát csak időnként, mondhatni „legjobb pillanataiban” kerül közel a józan észhez, így például Jauss esetében, aki a szerző szerint egyfajta szintézis megalkotására tett kísérletet, az irodalomtörténet-írással kapcsolatos elmélete a szélsőségektől mentes arany középutat igyekszik képviselni.

Könyvének zárólapjain a francia szerző már nyíltan beszél az elmélet és józan ész szembenállásáról. Szerinte az előbbi legfőbb célja az utóbbi „zavarba ejtése”, éppen ezért tekinti illuzorikusnak a szerzőt, az olvasót, a történelmet stb. (301. o.) Ugyanakkor Compagnon leszögezi azt is, hogy nem kívánt egyik javára sem dönteni, alapvetően mind a józan ész, mind az elmélet felvetéseit igazolhatónak látja. A józan ésszel szemben történő pozicionálás ugyanakkor automatikusan az elmélet negatív minősítését vonja maga után, hiszen minden olyan gondolkodásmód, amely kívül marad annak tartományán, eleve homályos és zavaros. A józanság ellentéte a részegség vagy a bódulat (esetleg az örület), s ha Compagnon szerint az elmélet csak néha éri el a józan ésszt, akkor ezzel alapvetően elmarasztalja. Ugyanakkor jogosan merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán miért alkalmaz a szerző ilyen oppozíciót, miért tesz különbséget elmélet és józan ész között? Tény, hogy az irodalomról szóló tudományos diskurzust számtalan vita és szélsőséges kijelentés tarkítja; ám ez szükségszerűen része létének. Mint azt Paul de Man írja: „[a]zt állítani, hogy ez elégséges indok lehet arra, hogy ne vállaljuk az irodalomelmélet művelését, annyi lenne, mintha az anatómiát azért vetnénk el, mert nem sikerült megszüntetnie a halandóságot”. (Paul de Man: „Ellenszegülés az elméletnek”, in: *Szöveg és interpretáció*, Bacsó Béla [szerk.], Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 105. o.) A szerzővel, a befogadóval, az

irodalomtörténettel kapcsolatos ellentmondásokat felületesen szemlélve könnyen merülhet fel az elmélet kritikája, mivel az láthatóan nem tud egyetlen univerzális választ adni ezekre a problémákra. Ugyanakkor az még Compagnon könyvéből sem derül ki, hogy a „józan ész” miként oldaná fel ezeket az apóriákat, vagyis pontosan milyen állításokkal bír az az irodalomról szóló diskurzus, mellyel az elmélet ennyire durván szembehelyezhető. Vajon nem fogalmi zavarról van szó? Vajon Compagnon nem valami olyasmit nevez józan észnek, ami inkább az irodalmat érintő *általános* gondolkodásnak tekintendő? Mert ha valami ellenszegülhet az elméletnek (saját magán kívül persze), az az irodalommal kapcsolatos szélesebb körben elterjedt gondolkodás, mely továbbra sem hajlandó megszabadulni a szubjektummal, a történelemmel, illetve a nyelvvel kapcsolatos mítoszaitól. A tudomány mindenkori feladata azonban az, hogy e leegyszerűsítő, felületes nézeteket igyekezzen megcáfolni és megszüntetni, vállalva ezzel esetlegesen a démonizálás következményeit is.

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat.

A díjat azon **első kötetes** magyar nyelvű prózaírók egyike kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény) **2007-ben** jelent meg.

A díj összege 350.000 Ft.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző és jelölhet könyvet ugyanilyen módon a kiadó is.

A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:

2000 Szentendre, Szajkó u. 4.

További információk: 30/297-28-06

A postára adás határideje: 2008. március 31.

SZÉP FELADAT, NAGY TISZTESSÉG

Sz. Koncz István beszélgetése

Gergely Jánosról ismeretségünk kezdete, a nyolcvanas évek vége óta két közhely jut eszembe. Ezüst haj, ez az egyik. Nem mondhatom, hogy fehér haj, mert ez a kifejezés esetleg elesettséget, slamposságot sugallhatna. Ezüst haj: ebben viszont ezüstkések-villák méltóságos patinája, fémes tisztasága, rátartisága és ódon bája is benne van. Szálfatartás, ez a másik közhely, de mit lehet tenni? Aki valaha is látta az egyetemi tanárok, professzorok sötét öltönyös, ünnepélyes csoportját ilyen-olyan alkalommal, az azt is tudja, hogy a kicsi, nagy, kövér, sovány, erre hajló, arra dőlő fák között mindig ő volt a fenyő, a szabályos, az egyenes, a formáját-színét megőrző.

Gergely János 1930. február 13-án született Cegléden. Ott végezte elemi- és középiskolai tanulmányait. Egyetemre Budapesten járt, magyar-francia szakos tanárként diplomázott az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, 1953-ban. Pécsre került, a Nagy Lajos, majd a Széchenyi István Gimnáziumban dolgozott, előbb beosztott tanárként, utóbb igazgató helyettesként. A Pécsi Pedagógiai Főiskolán 1959-ben kezdett tevékenykedni. Végigjárta a ranglétrát a tanársegédstől a docensen át a főiskolai tanári címig. A hatvanas-hetvenes években tizenegy éven át a Tanárképző Főiskola Kollégiumának igazgatója is volt. Ezt követően a Pécsi Tudományegyetem főtitkáráként, 1992 és '95 között pedig a szekszárdi Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola főigazgatójaként működött. Legnagyobb érdemének sokan azt a hihetetlen szervezőmunkát tartják, amely életútján mindvégig jellemezte. Szerepe volt abban is, hogy Magyarországon meghonosodjék az audiovizuális nyelvoktatás. Hosszú pályája során megszámlálhatatlanul sok kitüntetést kapott, így például Apáczai Csere János-díjat, a Pécsi Városháza díját, a Baranya Megyei Közgyűlés díját. Volt az Oktatás Kiváló Dolgozója, kollégiumi működéséért kétszer kapott Ifjúságért Érdemérmét. Ötvenöt éve, 1953-tól aktív a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban. Érdekesség: negyvenszer járt Franciaországban. Nős, felesége Boros Éva középiskolai tanár. Két leányuk és két unokájuk van.

Mielőtt bekopogtatnék hozzájuk, igyekszem tájékozódni. A volt tanítványok, egykori és mai barátok egybehangzóan önzetlenségéről, nagyvonalúságáról beszélnek. Olyan is akad, aki arról számol be: Boros Éva diákja volt a gimnáziumban, de a Kazinczy-versenyekre Gergely János segítette a fölkészülést. A lakásukon fogadták az egykori tanulókat, sőt, maguk vitték Győrbe, a verseny helyszínére, a bogárhátú Volkswagenjükön. Hogy mindez esetleg pénzbe is kerülhet? Ez soha föl sem merült.

Ami a külsőségeket illeti, a mai helyzet a húsz évvel ezelőtthez képest majdnem változatlanul látszik. Azóta is egy pécsi, belvárosi ház ajtaja mögött van Gergely János külön világa. Régimódi lámpaernyő, tekintélyes étkezőasztal, gyönyörű pipatórium, és persze a harsányan ugató kutyák – ezek az első benyomásaim. A professzor járása kis híján a régi, de a figyelmes szemlélő észrevesz rajta valami megtörtséget. Nem egészen érti, hogy miért keresem föl, minek már róla írni. Ugyanakkor tudom, hogy Pellérdre készül, ahol kifejezetten kisdíákoknak szervezett versmondó verseny zsűrijében dolgozik majd.

A szó szoros értelmében polcokkal és könyvekkel bélelt szobában ülünk le beszélgetni. Rosszul leplezett örömmel nyugtázom, hogy az íróasztalon ott hever a *Jelenkor* legújabb száma.

Gergely János: – Édesanyám tizennégy gyermekes, vasutas család sarjainak egyike volt. Nagypám raktárosként dolgozott a MÁV-nál. Nagyanyámmal együtt fölnevelték mindazokat, akiket nem ragadott el a betegség. A tizennégyből én már csak hét élő nagybácsival, nagynénivel találkoztam anyám körül, amikor kinyílt az eszem. Édesapám pedig azok közé az erdélyi menekültek közé tartozott, akik az első világháború után kerültek a mai Magyarország területére. Ha visszagondolok rá, meggyőződésem, ő érdemelte volna meg, hogy továbbtanulhasson, nem én. Olyan tehetséges ember volt ugyanis. Ragyogóan zenélt, kottából hegedült, bejárt a kolozsvári színházba stálistálni és így tovább. Kolozsvári pályafutását egyébként rézművessegédként fejezte be. Ott tanult a Holzmann-féle műhelyben. Tulajdonképpen maradhatott volna Erdélyben, de a Trianon utáni új rendre föl kellett volna esküdni. Ezt önök tőlem soha meg nem kapják, de az életemet elvehetik – mondta az esketőknek. Két héttel később, fiatal feleségével és kislányával együtt, a sors-társaihoz hasonlóan, Budapesten találta magát. Három hónapig vasúti vagonban laktak, pontosabban a felesége ott adta föl, és elhagyta apámat, aki végül a MÁV északi főműhelyében kapott állást. Utóbb ez lett az úgynevezett járműjavító. Nekilódult az idő, jött a karácsony. Egy ceglédi kollégájától, barátjától apám meghívást kapott az ünnepekre. Az egyik nap azután elmentek későbbi nagypámhoz, Horváth Istvánhoz névnapot köszönteni. Két hét múlva pedig apám visszatért szeretett Juliskájához, ahogy mindig hívta, anyámhoz, mondván, fontos ügyben keresi. Anyám kiment a vonat elé, apám pedig a vásártéren fölhúzta az ujjára ezt a gyűrűt, amit most is viselek, és amibe az van belevésve: Juliska, 929. III. 24.

Sz. Koncz István: – *Nem nehéz kikövetkeztetnem: így került Ceglédre.*

– Így bizony. Hitelből, kölcsönből vettek később részletre egy nádas házat, a Liliom utca 5. alatt. Én abban nőtem föl. Apám pedig minden reggel háromnegyed háromkor kelt. Ment Kőbányára dolgozni. És minden este háromnegyed hatkor ért haza.

– *Őn pedig lassan cseperedett, és elindult az iskola felé.*

– A Csengettyús temető mellett volt a Csengettyús iskola, voltaképpen egy romos épület, amelyben első és második osztály működött. Magyar Antalnénak hívták a tanítónőket. Ő javasolta, hogy merre menjek tovább: osztatlan osztályban tanultam harmadikban és negyedikben is. Mondhatnám, de így is volt, hogy onnan egyenes út vitt a gimnáziumba.

– *És az egyetem? Hogy tudták előteremteni a szülei a taníttatáshoz szükséges pénzt?*

– Nem tudták előteremteni. Hetedikes voltam, amikor Piros Kálmán tanár úr meglátogatta édesanyámat, és elmondta, hogy a tanári kar szerint tovább kellene tanulnom. Ehhez jó belépő lenne, ha a Cegléden is megalakult Népi Kollégiumban helyeznének el. Így is lett. Teljes ellátást kaptam, de mindennap hazamehettem látogatóba. Olyan szegény gyerekek voltunk ott együtt, akik érettségi után másképp nem juthattunk volna egyetemre.

– *Hogyan jött a szakpár választása?*

– Hiszek abban: a tanárokon múlik, hogy a gyerekek milyen irányba mennek tovább. Olyan magyar és francia tanáraink voltak, akik meghatározták a későbbi sorsomat. Rádásul heti öt órában tanultunk latint, nyolc éven át. Ez alapozta meg a műveltségemet. Amikor a felvételtre került a sor, első helyen a Pázmány Péter, második helyen a József Attila Tudományegyetemet jelöltem meg. A francia írásbeli egyik fele abból állt, hogy a *Kommunista kiáltványt* kellett magyarra fordítani... Fölvettek, majd a Pázmány Péter Egyetemből Eötvös Lóránd lett. Azokban az években apám már nem volt velünk. 1950-ben meghalt. Nagyon fájlaltam az elvesztését. Csodálatos ember volt, és gyönyörűen beszélt a nyelvünket. Számtalan történetet őrzök róla.

– *Meséljen el közülük néhány emlékezetesebbet!*

– Megesett például, hogy egy héten háromszor került az asztalra lebbencsleves. Ilyenkor füstölt hús főtt benne, és az volt a másodikféle. A harmadik alkalommal, amikor apám az utolsó csöppig kikanalazta a tálból a levest, letette a kanalat, és így szólt édes-

anyámhoz: Juliskám, édes lelkem, mondhatnék-e én tenéked valamit? Ne gondold, hogy én egészen alföldi lennék. Készíthetnél nekem olykor sült rucát káposztacikával. Ha valaki így beszélne ma, mesterkéltnek hatna. Édesapám szájából azonban teljesen természetesen hangzott.

Általában este nyolcra kellett otthon lennem. Történt egyszer, hogy szerelmi légyotról igyekeztem hazafelé, lehettem úgy hetedikes gimnazista. Elkéstem. Apám jött elé, kinyitotta a kiskaput, félreállt, és beengedett. Elnézést kértem a pontatlanságomért. Csak annyit mondott, hogy máskor ne késsek. Telt-múlt az idő, még mindig szerelmes voltam, megint elcsúsztam a hazaérkezéssel. Apám kinyitotta a kiskaput, elé állt. Megmondtam volt, édes lelkem, ha ez még egyszer előfordulna, szembe kell néznünk egymással. Szembenéztünk, félreállt. Attól fogva nem késtem el. Olyan basszusa volt, hogy máig borsószik a hátam, ha fölhangzik bennem. Sokat álmodom vele.

– *Térjünk vissza az egyetemre. Hogyan teltek azok az évei?*

– Már az első szemeszter előtt, nyáron dolgoztam, igyekeztem legalább annyit keresni, hogy tudjak venni télikabátot. Az alispán közbenjárására körzeti cséplőgépellenként működhettem a kecskeméti közellátási felügyelőségénél, Kiskunhalason. Kerékpárral kellett közlekednem, egy forintot adtak kilométerenként. Szerencsére a falu ketté volt osztva, és egy ceglédi finánc kapta a település másik részét. Évek óta végezte már ezt a munkát. Így ha bajban voltam, vagy elakadtam szakmailag, fölkerestem. Végül is így mentek el azok az esztendőik. A szorgalmi időszakban igyekeztem tanulni, a nyarakat pedig munkával töltöttem.

– *Hogyan választotta a végzés után Pécsét?*

– Nem volt döntési lehetőségünk. Elhelyezési bizottságok határoztak arról, hogy hová kerülünk. A tanév befejezése után sokáig kellett várunk, jó két-három hétig. Annyira éhesek voltunk, hogy elmondhatatlan. Hazamentem édesanyámhoz, és kértem, főzzön egy fazék marhapörköltet galuskával; fölviszem a diáktársaimnak. Amíg Cegléden voltam, összehívták a bizottságot. Akkor már elhatároztuk Évával, hogy össze fogunk házasodni. Így, amikor visszaérkeztem a vonattal Budapestre, mondta, hogy Pécsre megyünk lakni, dolgozni. Addig még nem is jártam Baranyában.

– *Mi fogadta itt?*

– A kinevezésemen annyi állt csak, hogy általános gimnázium, Pécs. Ezzel kellett jelentkeznem a tanács művelődési osztályán. Onnan azonban a tanítóképzőbe irányítottak. Az igazgató küzönt a titkárnőjével, hogy várakozzam. Három órán át vártam, akkor beengedett az előszobájába, és megkérdezte, hogy nem tudom-e: kezdő pedagógust a tanítóképző nem igényel. Hiába mondtam, hogy nem magamtól jöttem. Fél órával később kezdődött a tanévnyitó értekezlet, azt is végigültem. Este hatkor próbálták kipuhatolni az igazgató úrtól az idősebb munkatársak, hogy mit keresek én ott? Elmondta, és a kollégák érdekes módon kiálltak mellettem. Hogy igenis, szükség van fiatalításra! Mindez persze mit sem változtatott azon, hogy visszaküldött a művelődési osztályra. Így kerültem a Nagy Lajos Gimnáziumba. Ott is laktam a kollégiumban. Nagyon jól éreztem magam.

– *Ezzel együtt viszonylag rövid időt töltött ott. Miért?*

– Másfél évet csak, igen. 1955 februárjában átkerültem az akkor formálódó Széchenyi Gimnáziumba, igazgatóhelyettesnek. Ugyanabba az épületbe, megjegyzem, amelyikben olyan sokáig várakoztatott az igazgató. Egyébként ő már akkor nem volt ott. Hatan jutottunk be, fiatal tanárok, köztük Szederkényi Ervin, a *Jelenkor* későbbi főszerkesztője. Az volt a feladatunk, hogy a gimnáziumot megerősítsük. Hogy az egyetlen, jószerevével üres asztal helyett alakítsunk ki fizikai laboratóriumot, például. Majdhogynem a nulláról kellett indulnunk, de végül, azt hiszem, szép eredményeket értünk el.

– *Néhány évvel később átkerült az akkori Tanárképző Főiskolára. Arra miként került sor?*

– Egyfelől Temesi Mihály professzor fiát a véletlen folytán tanítottam a gimnázium-

ban. Talán ennek is szerepe lehetett a sorsom alakulásában. Másfelől azonban Temesi korábban kapott a nyelvész-akadémikus Pais Dezsőtől egy levelet, amelyben figyelmébe ajánlott engem, mint kedves tanítványát. A professzor tehát magához kéretett, és megkérdezte, mivel akarok foglalkozni? Még a Nagy Lajosban tanítottam akkor. A mondatban, a szemantika és a stílus érdekel, ha időm és lehetőségem van rá, ilyen tárgyú könyveket olvasok, feleltem neki. Erre adott néhány kötetet, és azt mondta, egy hónap múlva visszavár. Így indult a kapcsolatunk, amely végül odáig jutott, hogy 1959-ben maga mellé emelt a magyar nyelvészeti tanszékre mint tanársegédet.

– *Mai szemmel nézve kivételes időszak lehetett. Az irodalom olyan oszlopai jártak a hatvanas évek elején Pécsen, mint például Kassák Lajos.*

– A Bóbita Bábszínház helyén működött a Doktor Sándor Művelődési Ház. Ott vendégeskedett Kassák, de a beszélgetőpartnere sem volt akárki! Gyergyai Albert mutatta be őt a közönségnek. Pár évvel azt követően megjelent egy kis könyvecske, a professzor vallo-másával arról, hogy miért lett, és miért maradt tanár. Balzac óta tudjuk, hogy a tanárság, mint az újságírás, mindenhova elvezet, hogyha persze otthagyjuk... Na most, Gyergyai olyasmit ír, hogy a tanár évezredes hagyományok követője, és az elődök példája, a nagy költő és filozófus nevelők sora önmagában büszkeséggel töltheti el az embert. Másfelől a tanári minden más pályánál tágasabb. A jó tanár ugyanis esztétikus, lélekűvár, művész, mesterember egy személyben. Harmadfelől az emberi társadalom legszebb, legromlatlanabb, legígéretesebb, legtisztább rétegével van dolgunk. Lehet-e ennél szebb feladat, nagyobb tisztesség? – kérdezem Gyergyaival magam is.

– *Ez a hitvallás vezényelte önt a kollégium igazgatói székébe is?*

– A tanszéki munkám mellett vállaltam, nem kis részben azért, mert magam nagyon sokat köszönhettem a kollégiumi környezetnek, lehetőségeknek. Megjegyzem, alighogy elhelyezkedtem az új helyemen, meghívtam Gyergyai Albertet. Tartott egy nagyelőadást, és bemutatta az akkoriban megjelent könyvét. Különleges élmény volt. Miután hazautazott, és közeledett a karácsony, küldött két láda könyvet a hallgatónak, hálából, hogy olyan kedvesen fogadták őt.

– *Akkor ez megadhatta az alaphangot az ön kollégiumi működéséhez is.*

– Sok szempontból, igen. A professzor tudniillik élete derekáig maga is ott lakott az Eötvös-kollégiumban, egy szobában. Puritán ember volt, és a magam tapasztalatából is állíthatom, hogy nagyszerű tanár.

– *Az igaz, hogy ön alig kapott pénzt az újonnan vállalt föladatért?*

– A befektetett munkához képest valóban kevésnek tűnt a hatszáz forint, amit adtak. Ráadásul azt is csak tíz hónapra kaptam, mondván, a diákotthon nyáron nem működik. De egy bizonyos ponton túl kit érdekelt a pénz? Kezdetből úgy gondoltam, hogy egy kollégium vezetőjének nem az a feladata, hogy lábmosás-ellenőrző gyakorlatokat végezzen, vagy hogy hallgatótárolót működtessen. A tároló azért jutott eszembe, mert feudális körülmények között dolgoztunk – volt tizennyolc ágyas szobánk, és több tizenhat ágyas is. Emeletes ágyon lakott a hétszázötvenből négyszáznyolcvan gyerekünk. De megpróbáltam szellemet vinni az öreg falak közé. Az volt a célom, hogy az ott lakók a hétköznapi tanári, világmagyarázói munka mellett nyíljanak ki a mindenség felé. A legjobb magyar művészek, a legnagyobb magyar tudósok segítségét, támogatását kértem. A műveltség ugyanis véleményem szerint elsősorban szemlélet, és nem adathalmaz birtoklása. Na, ezektől az emberektől aztán lehetett szemléletet tanulni! De járt hozzánk rendszeresen például nőgyógyász is. Mindig arra törekedtem, hogy sózzuk meg, tegyük ízzé a mindennapjainkat, lássunk túl a saját korlátainkon, még akkor is, ha tisztában vagyunk képességeink és életlehetőségeink végességével.

– *Még egy legendára rá kell kérdeznem: tényleg tartottak órákat is a kollégiumban?*

– Úgy vettem észre, hogy az élénk sereglő, falusias, kisvárosi környezetből érkező fia-

taloknak a főiskola mindent nem tud megtanítani. Kurzusokat, szakkollégiumokat szerveztünk tehát. Az Eötvös-kollégium gyakorlatát és tapasztalatait átvéve készítettem egy tanulmányt, amit a főiskolai tanács elé terjesztettem. Elfogadták, annak mentén dolgoztunk tovább. Az angol tanszék alapítója, Bognár József ingyen adott angolórákat, de ugyanúgy behívtam Szende Bélát, aki a németet vitte – kialakult a nyelvórák rendszere. A szakkollégiumokhoz pedig sikerült megnyerni a legjobb tanárokat; Bécsey Tamást például, és még sorolhatnám. Az ő esete különösen érdekes volt. Akkoriban írta a drámáról szóló könyvét. Amit egy hét alatt összeállított, az szolgált vitaalappal nálunk. Telt ház volt az előadásain mindig.

– *De jött, amennyire tudom, például a humoralista Sándor György is.*

– Hogyne. Az akkoriban futott, minden nagy műsorát nálunk, ahogy az idő tájt hívtam, a mi falusi butikunkban tesztelte. Főpróbák voltak, legalábbis úgy nevezte azokat az estéket.

– *Miért hagyott föl ezzel a munkával?*

– A tanszéki feladataimat a kollégium mellett folyamatosan elláttam. Lépést tartottam a tudománnyal is. Földvári rektor úr azonban 1979-ben elvitt magával az egyetemre főtitkárnak. A három dolgot már nem lehetett párhuzamosan vinni. A tanszékhez makacsul ragaszkodtam, ebből még egy kis bonyodalom is származott. Tudniillik jogszabály tiltotta, hogy a főtitkár, a régi kifejezéssel élve a questor, oktasson. Nagy nehezen mégis engedélyezték a dolgot – tizennégy órát tartottam hetente. Mellette dolgoztam főtitkárként, és szerveztük a tanárképző kar kettéválasztását. Hogy ugyanis legyen BTK, vagyis bölcsészettudományi, és TTK, tehát természettudományi kar. Minden lépéshez az összes egyeztető fórum jóváhagyását meg kellett szerezni. Nem sokat aludtam. De nem lehet ezt igazán elmesélni, hiszen akkora öröm volt. Szinte euforikus lázban égtünk. Megérettük ugyanis, hogy az átszervezéssel a jövőt alapozzuk meg.

– *Ha már itt tartunk: olvasom, hogy professzor úrnak komoly szerepe volt az audiovizuális nyelvoktatás meghonosításában. Erre hogy került sor?*

– Ebből annyi igaz, hogy ismertünk egy jugoszláv módszert, melynek a zágrábi egyetem volt a központja. Ezt vette át, illetve részben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. Hogy oda miképpen kerültem? Az első napon, amikor munkába álltam, jött Tóth Pista bácsi, a pécsi napilap „Tollseprű” című rovatának népszerű szerzője, és beléptetett. A formális tagságom még abban az évben tartalommal telt meg, ugyanis Szilágyi Béla történelemtanár kollégám bevont az érdemi munkába. Akkoriban épültek a meszesi emeletes házak. Na, azok úgy készültek, hogy a munkások az egyik épületben laktak, a másikat építették, a lelegejét pedig már átadták. Így haladtak sorra, előre. Nem volt hazautazás vagy ilyesmi. Béla bácsi oda járt, és arra kért, hogy járjak oda én is előadásokat tartani. A felnőttoktatás formái akkor alakultak, nagyon érdekelt az egész. Szórazottató formában, irodalmi, kulturális kérdésekről beszéltem másfél-két órát, annyit, amennyit éppen kibírtak szegények. Közben a kapcák ki voltak csavarva a csizmákra – rendes, kemény levegő volt, csípte a szemet. A gyalult faasztalokon ott voltak még a kihűlt főzelékek, paprikás krumplik a kenyérmaradvánnyal. Kicsit összerendeztük, leültünk, és mint afféle mesemondó figura, igyekeztem tartalommal megtölteni az estéjüket. Tehát ezen a szálon csatlakoztam a többi TIT-es kolléga munkájához.

– *Ahol az idegennyelv-oktatás is az ellátandó feladatok részét képezte.*

– Igen, a zágrábi professzor, Guberina dolgozta ki az audiovizuális nyelvoktatás módszertanát és technikáját. A TIT akkori nyelvészeti vezetője bevont a franciatanításba. Kezdetben elég sokat szenvedtünk, mert a hanganyag nem mindig volt szinkronban a képekkel és viszont, de ahogy tökéletesedtek a technikai feltételek, finomodott az előadásmód is. Körülbelül hat-nyolc évig dolgoztam ezen a területen, heti négy órában. Az úttörő munka lassan átalakult, Boros János kollégám is bevezette a módszert a német nyelv ok-

tatásában, majd mások is. A módszert, ismétlem magamat, egyébként nem fetiszizálok, nem gondolom, hogy egyedül ez volna eredményes, de a beszédkultúra kialakításában komoly sikereket lehet elérni vele. Abban, hogy sokat dolgoztam, a kíváncsiságom mellett szerepe lehetett annak, hogy a szervező ambícióimat is kiteljesíthettem. A fiatalon elhunyt szociológus, Kériné Sós Júlia *Tanárok élete és munkája* című tanulmányában, kutatási eredményeire alapozva négy típusba sorolja az egyetemi tanárokat. Említ olyanokat, akik megújították a maguk tudományterületét, olyanokat, akik a módszertanban tettek úttörő jelentőségű lépéseket, és a többi mellett olyanokat is, akik szervező típusú tanárok.

– *Utóbbiak között nyilván magára ismert, professzor úr.*

– Attól kezdve, hogy elolvastam a tanulmányt, tudatosodott bennem, hogy talán érdemes a szervezési kísérleteimet, újításaimat tovább folytatni. Ám baráti körben mindig siránkoztam, milyen kár, hogy ilyen szerény adottságokkal születtem.

– *Ne legyen álszerény! A Tanárképző Főiskola kettéosztásáról mi is beszélünk, de szólhatnánk a művészeti kar létrehozásáról, a népművelés-képzés beindításáról, a felnőttképzés kiteljesítéséről, amelyekben ugyancsak rendkívüli eredményeket tulajdonít önnek a szakma.*

– Nem vagyok álszerény, de komolyabb képességgel, még nagyobb tudással csodákat lehetett volna művelni.

– *A szekszárdi kitérőre hogyan nyílt lehetősége?*

– Vasárnap délelőtt volt, épp lakodalomban voltunk előző este. A feleségemmel beszélgettünk az ott tapasztaltakról. Csöngettek. Jobbágy Valér érkezett, aki korábban az ének-zene tanszék tanára volt, majd Szekszárdra került, a főiskolára, és párhuzamosan vezette az ottani Madrigál Kórust. Elmondta, hogy a főiskolán kiírták a főigazgatói pályázatot, és néhányan úgy gondolják, hogy talán én lennék az alkalmas személy. Minek menjek oda? Mit akarok még? Jó nekem a Temesi-tanszéken! – ellenkeztem. Végül hétfőig kértem gondolkodási időt. Igent mondtam, azzal a feltétellel, hogy Pécssett megtarthatom az óráimat. A tanácsülésen megválasztottak a pályázati kiírásban szerepeltetett három évre. Hozzáteszem, nem is lehetett volna hosszabb időre, mert a ciklus végére elértem a jogszabályban meghatározott, hatvanöt éves, maximális életkort. Túlkoros lettem tehát.

– *Azt mondják, Szekszárdon az integráció szükségességének elfogadtatásában alkotott marandót.*

– Minél kisebb egy intézmény, annál jobban ragaszkodik az önállóságához. A szervezői munkám mellett az erőszakosságomat is be kellett vetnem, hogy az ottani tanács legalább állást foglaljon az integráció ügyében. Ne tagadjuk: nagy szerencsém is volt. Beválasztottak a Főiskolai Főigazgatói Konferencia tagjai közé. A Rektori Konferenciát akkoriban Hámori József vezette. Meghívtam a tanácsülésre: segítsen meggyőzni a tanszékvezetői kört: a pécsi egyetemmel ki kell dolgoznunk az integráció feltételeit. Összeállítottam egy anyagot, ami arról szólt, hogy milyen irányba kellene haladnunk. Nem volt jó visszhangja. Na, eljött az ülés napja, Hámori professzor megtartotta az előadását, majd kényszerűen magunkra hagyott bennünket: utazott tovább, elintézőnivalója volt Budapesten. Távozása után kizárólag ellenvélemények hangzottak el. Senki sem állt mellém. Magamban már arra gondoltam, hogy fölteszem a kérdést szavazásra, és rögzítjük a tanács tiltakozását. Hanem akkor szót kért N. Horváth Béla, az irodalom tanszék vezetője. Fölállt, és azt mondta: a kollégák meg fognak döbbedni, de azt a javaslatot teszem, hogy hagyjuk nyitva az integráció kérdését, és térjünk vissza rá több tapasztalat birtokában. Itt dőlt el a dolog. Egyszerűen fölismerte a folyamat jelentőségét. Megjegyzem, javaslatomra utóbb ő lett a főigazgató. Na, talán mindennek, amit elmondtam, szerepe volt abban, hogy tavaly, amikor harmincéves lett az intézmény, megkaptam az Illyés-plakettet.

– *Ezzel az erővel Leówey-emlékplakettet is kaphatott volna, professzor úr, hisz annyiszor vett részt felesége osztályainak életében...*

– Azokról az évfolyamokról, ahol Éva osztályfőnök is volt, sok gyerek máig a bará-

tom. Éveken át együtt jártunk például kukoricát címerezni. Nem egyszer előfordult, hogy én maradtam a diákokkal, a feleségem pedig hordta a vizet egy teherautóval.

– *Mi lehetett ez önnél?*

– Öröm, szórakozás volt számomra. Pénz nem járt vele, szeretetből csináltam. A külföldi utazásaim jelentős része is szolgálat volt. A Tóth Sándor vezette Pécsi Balettel például többször jártunk Franciaországban. Ez úgy indult, hogy az első alkalommal a hallgatók közül senki sem vállalkozott arra, hogy december elején elmenjen, és január végén térjen haza. Vagyis hogy távol töltsen a vizsgaidőszakot. Sanyi, aki tolmácsot keresett, azért gondolt hallgatóra, mert fizetni nem akart az impresszárió. Kényszerpályára kerültünk, megkérdeztem Ormos Mária rektor asszonyt, elenged-e. Ha meg tudom oldani a vizsgáztatást, mehetek, válaszolta. Megoldottam, bementem a színházba, megegyeztünk. Elfogadtak, befogadtak, így lett az egy alkalomból jó néhány. Bár azon kívül is sokszor jártam ott, de mikor lett volna annyi pénzem, lehetőségem, hogy beutazzam az egész országot? Rádásul gondtalanul, örömmel, zenével, táncosokkal, művelt emberfőkkel! Engem is kikapcsolt a mindennapi, elég feszített, egyetemi munkámból.

– *Az ám, egyetemi munka! Két évvel ezelőtt professzor úr visszavonult az oktatásból. Ezt azért furcsállom, mert a beszélgetésünk során is kiderült: korábban mindig ragaszkodott a tanszéki órához. Miért hagyta abba?*

– Abba kell hagyni, amikor az ember úgy érzi, hogy lelassultak az asszociációi. A legkisebb memóriazavarral sem lehet az egyetemi oktatásban dolgozni. Ez a harmadik tavasz azóta, hogy bejelentettem a távozási szándékomat. A döntéshez hozzájárult a másfél évtizedes cukornyavalyám, ami súlyosbodott, és nyolc év óta csak inzulinnal tudom valamelyest kordában tartani.

– *Mivel telnek a napjai?*

– Ostromolnak volt minisztériumi barátaim, hogy írnam meg az eltelt időszak tanulságait. Leginkább azt várnák tőlem, hogy a kollégiumi évek eredményeit rögzítsem, aminek neveléstörténeti szempontból látnák jelentőségét. El is kezdtem az anyaggyűjtést, de a formába öntéséhez segítségre lesz szükségem. Nem tanultam meg ugyanis a számítógépes technikát, meg rossz a kezem nagyon. Félő, hogy egyszer ez is elhagy. Legszívesebben beszélgetések formájában adnám át a tapasztalataimat, világítanám meg a szervező típusú munka tudományos hátterét satöbbi.

Hogy mivel telnek a napjaim? Nagyobbik unokám két tannyelvű, ötosztályos gimnáziumba jár. Most harmadikos. Néhány osztálytársát bevonva tervezek neki a közeli jövőre házi kurzust. Vannak nyolcan-tízen, lányok-fiúk vegyesen. Megszerettek, én is őket, szívesen vagyunk együtt. Itt, nálunk nagy hely van, elférünk... Van itt élet, ilyen szempontból, csak én nem tudok már menni.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TÓTH KRISZTINA verse 377

BERTÓK LÁSZLÓ versei 379

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Lefelé egy erdei úton (*novella*) 381

JACEK DOBROWOLSKI: Az apokaliptikus próza mestere 384

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: *Az ellenállás melankóliája* című regény
forrásainál (*Jacek Dobrowolski beszélgetése*) 385

*

KUKORELLY ENDRE: Ezer és 3 (*regényrészlet*) 392

MENYHÉRT ANNA versei 414

KRUSOVSKY DÉNES verse 417

BECK TAMÁS versei 419

LACKFI JÁNOS versei 421

TURCZI ISTVÁN versei 423

SZABÓ ÁDÁM: Lámpafényes oldal (*novella*) 425

DARABOS ENIKŐ: A test piszkos ügei (*Szólam és vallomás Bartis Attila
A nyugalom című könyvében*) 442

RADOSLAV PETKOVIĆ: Bizánci internet (*III. rész*) (*esszé*) 450

BAJKAY ÉVA: Egy kiállítás margójára (*Breuer Marcel, az ismeretlen festő-
grafikus*) 460

VÁRKONYI GYÖRGY: Ízlések és pofonok (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 462

*

KŐRÖSI ZOLTÁN: Hatodrét füzetek (*Lázár Ervin: Napló*) 469

HALMAI TAMÁS: Együtt a fényvel (*Takáts Gyula: Hol is a Volt*) 472

TARJÁN TAMÁS: Stigma (*Visky András: A különbözőség vidékén*) 475

DEMÉNY PÉTER: Az újra mozduló szorongás (*Kálnoky László összegyűjtött
versei*) 481

DERÉKY PÁL: Akik a 20. század második felében újra el akarták törölni
életvilág és művészet határait – legalábbis maguk és környezetük
számára. Ám ez utóbbit nem hitték el nekik, és baj lett belőle (*Havasréti
József: Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar
neoavantgárdban*) 489

OLASZ SÁNDOR: Az újraolvasás értelme (*Balassa Péter: Magatartások
találkozója. Babits, Kosztolányi, Móricz*) 493

2008

APRILIS

KÉPEK
Színes műmellékleten

BREUER MARCEL: *Önarckép* (1919)
MOLNÁR FARKAS: *Breuer Marcel* (1923)
BREUER MARCEL: *Fájdalmas arc* (1920)
BREUER MARCEL: *Zöld erdő harmatját* (1921)

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PALLÁDIUM-DÍJBAN részesült idén szépirodalmi kategóriában Háy János *A gyerek* című regényéért és Szijj Ferenc *Kenyércédulák* című verseskötetéért, társadalomtudományi kategóriában Takáts József *Ismerős idegen terep*, valamint *Modern magyar politikai eszmetörténet* című könyveiért, képzőművészeti kategóriában pedig *El Kazovszkij festőművész*, a különdíjat *Bojtár Endrének* ítélte a kuratórium. A díjazottakat február 22-én Spiró György, Parti Nagy Lajos, Kövér György, Szüts Miklós és Szilágyi Ákos laudálta. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

A NICOLE BAGARRY-KARÁTSÓN-DÍJAT idén immár ötödik alkalommal osztották ki Párizsban. A magyar irodalom francia anyanyelvű fordítóit jutalmazó elismerést idén Clara Royer nyerte el Pap Károly *Irgalom* című novelláskötetének tolmácsolásáért.

*

A JELENKOR folyóiratról és szerzőiről szóló filmeket vetítettek március 20-án – 15 órától Pákolitz Istvánról, 16 órától Csorba Győzőről – a Pécsi Galériában a *Médiamúlt! Médiajövő?* című program keretében. Délután 5 órától Kőrösi Zoltán íróval és Burger Barna fotográfussal *Délutáni alvás* című kötetükről beszélgetett a szerzőkkel Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője. A könyvbemutatót felolvasás és vetítés zárta.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. Március 15. alkalmából Kossuth-díjban részesült Baranyi Ferenc, Kertész Ákos, Rába György és Utassy József. Széchenyi-díjat kapott Kenyeres Zoltán irodalomtörténész, Balassa Péter-díjjal jutalmazták Thomka

Beáta irodalomtörténészt. – Babérkoszorú-díjat kapott Balla Zsófia. József Attila-díjjal ismerték el Alexa Károly, Bán Zsófia, Fázsy Anikó, Fecske Csaba, Géher István, Halasi Zoltán, Imreh András, Kiss Gy. Csaba, Koncsol László, Majtényi Zoltán, Németh Ákos, Podmaniczky Szilárd és Viola József munkásságát. Az újonnan alapított Márciusi Ifjak Díjban részesült Dragomán György és Grecsó Krisztián. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

MENDÖL ZSUZSANNA *Forbát Alfréd* című monográfiáját ismertette a szerző vetített képes előadás keretében március 26-án Pécssett a Művészetek és Irodalom Házában.

*

PÉCSI ORSZÁGOS FILOZÓFIAI ESSZÉKONFERENCIA címmel a filozófiai esszé műfaj kérdéseiről, illetve a filozófia és az irodalom viszonyáról rendeztek tudományos tanácskozást április 4-5-én Pécssett a Művészetek és Irodalom Házában. A felkért előadók mellett Bacsó Béla, Bagi Zsolt, Boros János, Krajnik József, Orbán Jolán, Thomka Beáta, Mikola Gyöngyi, V. Gilbert Edit és Weiss János voltak.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Arthur Miller *A nép ellensége* című drámájának premierjét február 9-én tartották a Pécsi Nemzeti Színházban Csiszár Imre rendezésében. – Jacques Offenbach *Hoffmann meséi* című operáját Halasi Imre állította színpadra a Pécsi Nemzeti Színházban március 7-én. – Az Alfred Jarry műve nyomán készült *Übütregédia* címmel tartotta legújabb bemutatóját a Janus Egyetemi Színház március 3-án Katona Imre rendezésében.

Szerzőink

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.

Krasznahorkai László (1954) – író, Berlinben él.

Jacek Dobrowolski (1948) – lengyel költő, műfordító, kritikus.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.

Menyhért Anna (1969) – irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, Budapesten él.

Beck Tamás (1976) – költő, Zalaegerszegen él.

Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.

Turczy István (1957) – költő, író, műfordító, a *Parnasszus* főszerkesztője.

Szabó Ádám (1969) – író, középiskolai tanár, Budapesten él.

Darabos Enikő (1975) – irodalomkritikus, Szegeden él.

Radoslav Petković (1953) – szerb író, esszéista, Belgrádban él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécssett él.

Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécssett él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, Budapesten él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – költő, író, kritikus, Kolozsvárott él.

Deréky Pál (1949) – irodalomtörténész, Bécsben él.

Olasz Sándor (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *Tiszatáj* főszerkesztője, Szegeden él.

TÓTH KRISZTINA

Kutya

*Fekete földrögnek tűnt, az olvadáskor
hegyoldalról leomlott hókupacnak.
Sötétedett, nem látszott más a tájból,
csak ónos földek, páras volt az ablak,
ahogy közeledtünk, úgy tűnt, mintha mozogna,
mintha egy kabát emelgetné a karját:
egy árnyékstoppos az útszélre dobva,
amin fényszórók tekintete hajt át.
Hol felvillant, hol eltűnt, de a sorban
odaérve mindenki kerülőt tett,
nézni kezdtem az útpadkát, hogy hol van,
és egyszer csak ott volt. Mint egy merülő test,
a mellső két láb támaszkodott a sárban,
mintha indulna, orrát a szélbe tartva,
a felső rész figyelt. De mögötte, láttam,
péppé roncsolva terült szét az alja.
A véres szőrből kiálló hátsó lába
egyenletes, kínos ütemre rángott,
ült a fél kutya, nyitva volt a szája,
és láttam a szemén, hogy mindent látott.
Kiabáltam, hogy állj meg, húzódj félre,
könyörögtem, hogy mentsd meg, üsd el, bármi,
vagy legyen mögöttünk már valaki végre,
aki ráhajt. De hát mit kell csinálni?!
Mit kell csinálni? – emeled föl a hangod,
mit akarsz tőlem?! Mégis, mit akarsz tőlem?*

*Azt akartam, hogy állj meg, és ne hagyd ott,
ha megtaláltad, vagy vedd fel, vagy öld meg.
Egész héten ott volt a kutya köztiünk.
Arra gondoltunk, jobb volna mégis otthon.
Mintha mi volnánk, akik az útra löktük,
és szavakkal kéne kerülgetni folyton.
De mégse tudtam nem akarni, hogy este
fölém hajolj: feszülő karodat néztem,
próbáltam nem gondolni a testre,
ahogy ott támaszkodik az árokszélen,
arra az ütemes mozgásra, miközben
a szemed a távolba néz és nem felel,
hogy mennyi, mennyi ádáz lemondás
van abban is, ahogy szeretkezel,
ahogy azt kérdezed, mégis, mit akarsz tőlem,
miközben ütöd a kormányt és rám se nézel,
és látni a vállad mögött a szitáló esőben
ázó tájat a véres, téli éggel.*

Mintha szappanért futnál vissza

*Napi ügyekkel vacakolni?
Megakadni a mikor, hol, mi?
Miközben minden áll magától?
Csodára vár a csordapásztor?*

*Nyavalyogni a közös gennyes?
Emlékezni, hogy sohasem lesz?
Álmodozni és csomagolni?
Élni, hogy nincs is tiszta holmi?*

*Elkezdeni az éppen itt van?
Mosni a habzó csillagokban?
Mintha szappanért futnál vissza,
kapaszzkodni a pillanatba?*

Valamit a tető alá

*Valamit a tető alá.
Még be lehet, még annyi hely.
De melyiket? De mire rá?
Ha mindet? Ha dönteni kell?*

*Pár könnyű szót? Egy dallamot?
Üres papírt? Lélegzetet?
Legyen tele, ha becsukód?
Hiányozzék, ha keresed?*

*Valamit a percek közé.
Még nyitható, még összeér.
Álmat, amely mindenkié?
Csöndet, ami visszabeszél?*

Ami (utólag) eszébe jutott

Azon rágódik (töpreng, bánkódik), hogy vajon mi lett volna, ha nem hagyja magát, ha nem ragad oda a kiszolgáltatottsághoz, ha nem hallgat el, hanem tovább beszél (beszél csak). Ha nem a lépcsőházzal és a járdával (az aszfalt puffadásaival, repedéseivel, sebeivel) tárgyalja meg, ami (utólag) eszébe jutott, hanem a viselkedésével (a keze fölemelésével, ordítással) jelzi, hogy a tudata is ott van még. Ha nem süllyed bele a vesztes (a beteg, az ostoba, a szerencsétlen), szégyellni való szituációba, hanem megkapaszkodik a pattanásnyi csöndben (holtpontban, döbbenetben, bizonytalanságban). Ha a következő pillanat szabadnak látszó terében (az ajtórésein, a kulcslyukon, a huzat szárnyán) visszalopódzik, s újra kezd, pontosítja, kiegészíti, végigmondja, amit abbahagyott. Ha egy-egy fontos szónál, részletnél hosszabban elidőzve, maga elé engedi (hagyja működni) a közös nyelvet, az automatikusan bekapcsolódó, a minden viszonylatban érvényes kimondhatatlant. Ha váratlanul odatartja a másik arcfelét is, s ekképp egyetlen mozdulattal a helyére billenti (kizökkenti?) a lassan mozgó (a lusta?, a megdermedt?, a megfellebbezhetetlen?), az önmagába feledkezett szerkezetet (képzetet?, valóságot?). Ha a megalázója szemében meglátja (megnézi, megfigyeli) az öntörvényei (lendülete?, szeszélye?, esendősége?) szerint (által?) lüktető, bilincsbe zárt, kettéhasadt univerzumot, s megérzi (átéli?), hogy testestül-lelkestül részt vesz milliárd és milliárd egyed egymást tükröző, egymásra ható létezésében, mozgásában, változásában, valamiben, ami behorpad, kilyukad, megsemmisül az egyik pontján, összeáll, kidudorodik, forogni kezd, helyére billen a másikon... Ha ráébred (fölfogja, kihasználja), hogy szembeszállhat, eloldaloghat, mindig marad egy (megtehető, kikényszeríthető) utolsó lépés, ami (emberi számítás szerint) rajta múlik.

Lefelé egy erdei úton

Nehezen ment bele a kulcs a zárba, ami még sosem fordult elő, de aztán valahogy beleerőltette, egyszerűen nem ment másképp, csak úgy, hogy erőlteti, gyújtást adott, indított, a motor beugrott, rükvercben kifordult a hegyi ösvényre, aztán már el is felejtette az egészet a kulccsal, még amikor manőverezett, az eszében volt, hogy ez talán nincs rendjén, hogy egy ilyen új autóban, mint ez, ilyen nehezen megy bele az indítókulcs a helyére, de amikor gördült lefelé a hegyi ösvényen, eltűnt még az emléke is a dolognak, még valami halvány foszlány sem maradt, és maradt a kettes, aztán pedig hármasba kapcsolt, amikor meg onnan elkezdett fölfelé kapaszkodni, hogy elérje a falu fölött húzódó országúti vonalat, az úton nem járt senki, még korán volt a turistáknak, a helybelieknek meg késő, fél kilenc lehetett, nem tudta pontosan, úgyhogy az autó órájára pillantott, nyolc perc múlva kilenc, ó, gondolta, akkor elég az andalgásból, és enyhén a gázra lépett, az erdő kétoldalt egybefonódó s egybefüggő lombátort vont a város felé ereszkedő szerpentin fölé, csodálatos, gondolta, nézte a lombok közt átütő napsugarakat, ahogy a fény remegő foltjaival hintik be előtte s mögötte az országutat, csodálatos, gondolta, s szinte érezte a zöldnek a hajnalból még itt maradt illatát, s már annál a szakasznál járt, ahol az út vagy háromszáz méteren egyenesen, kanyar nélkül vezet lefelé, átadta magát az ereszkedés saját lendületének, gondolta, talán jól jönne most valami kis zene, s már nyúlt a rádió kapcsológombja után, de hirtelen észrevett maga előtt úgy száz-százötven méterre, tehát az egyenes szakasz felénél-kétharmadánál valamit, valami foltot az út közepén, összeráncolta a homlokát, erőltette a szemét, hogy minél előbb rájöjjön, mi az, egy elhajított rongydarab vagy egy autóalkatrész, vagy mi? – pont úgy néz ki, mint egy állat, villant át az agyán, de nyilván tényleg valami rongyot dobtak ki, vagy pottyant le egy teherautóból, és olyan furcsán meggyűrődve ott maradt, de akkor már látta, hogy nemcsak az út közepén van valami, hanem attól balra is, az aszfalt szélén, lassan egészen előredőlt, a kormányra, úgy nézte, de csak nem sikerült kivennie, mik azok, minden esetre lassítani kezdett, hogy majd, ha elhajt ott, nehogy rájuk menjen, mert mégse lehet tudni, így történt, hogy csak egészen közletről volt képes azonosítani őket, s meglepetésében azonnal a fékre taposott, mert nem hitt a szemének, mivel nemcsak úgy nézett ki az a valami ott, mint egy állat, hanem az is volt, egy fiatal kutya ült mozdulatlanul az út kellős közepén, a záróvonalon, egy egészen sovány, kopott szőrű, ártatlan képű eb, nézte, hogy ő az autóval közeledik, de legnagyobb megrökönyödésére nem azt tette, amit minden kutya ilyenkor, hogy elinal, vagy legalábbis leballag az árok szélére, hanem maradt ugyanott, az út közepén, ült nyugodtan a fenekére nehezelve, s a hátát egyenesen tartva, kecsesen, büszkén, ami most aztán nem illett se hozzá, sem a helyzethez, amit láthatóan nem értett, ült nyugodtan,

és ez a nyugalom, vagy ami ilyen ijesztően nyugodtnak mutatta, még ijesztőbb volt a szemében, mint maga a tény, hogy nem mozdul, teljesen érthetetlen volt, mi a csodát csinál itt, de akkor már egészen közel járt hozzá, és már látni lehetett, hogy a kutya nem is fog megmozdulni, ő csinálhat bármit a nagy autójával, ezt a kutyát sem ez az autó, de ez különösen nem érdekli, viszont akkor már oda is ért hozzá, és csak akkor ismerte fel, hogy a záróvonalon ücsörgő kölyökkutyától balra, az aszfalton egy másik kutya szétlapított teteme fekszik, elütötték, hasított bele, és görcsbe rándult a gyomra, a kocsi már odaért hozzájuk, de a halott kutya társa – mik voltak? barátok? – a záróvonalon meg sem rezzent, úgyhogy kénytelen volt egészen lassan, a másik oldalról, jobbról megkerülni őket, a jobb kerekekkel le is kellett hajtsan az aszfaltról, hogy elférjen, és éppen hogy elfért, de tényleg csak centiméterekre ment el még így is az egyenes háttal ücsörgő állattól, és belenézett az arcába, és bár ne tette volna, mert ez az állat most, ahogy ő a kocsiával óvatosan elhaladt mellette, lassan követte őt a tekintetével, és ez a tekintet szomorú volt, a kutya tekintetében nem volt semmi űzött riadalom, semmi vad harag, semmiféle hisztérikus bénultság, értetlen volt, és szomorú, és szomorúan nézett a mellette óvatosan elhaladó autó vezetőjére, de nem mozdult, ült a záróvonalon, ült egy erdei út közepén, és az most mindegy, hogy Los Angeles-től tizenöt vagy Kyotótól tizennyolc vagy Magyarországon, Budapesttől húsz kilométerre északi irányban, ült ott, nézett szomorúan, és őrizte a társát, és várta, hogy jön valaki, aki megérteti vele, mi történt, vagy egyszerűen csak ült ott, és várta, hogy a másik megmozduljon végre, és eltűnjenek mind a ketten erről az érthetetlen helyről.

Még csak néhány méterrel volt mögöttük, és azonnal meg akart állni, nem hagyhatom itt, gondolta, csak a lábai valamitől nem engedelmeskedtek, és nem azt tették, amit tenni megtehettek volna, a kocsi gurult tovább, ő a tükörből nézte őket, a halottat, ahogy féloldalra dőlve fekszik, a bele kiontva az aszfalton, s mind a négy lába egymással párhuzamosan és mereven kinyújtva, nézte a tükörből, de a kölyöknek most már csak a hátát látta, az egyenesen tartott, törékeny hátát, ahogy rendíthetetlen mozdulatlansággal csak ül ott az út közepén továbbra is, mint akinek nagyon sok ideje van várni valamire, el fogják ütni, gondolta, meg kell állnom, gondolta, de a kocsi csak gurult tovább, két perc múlva kilenc, pillantott az órára, most mit csináljak, ha megállok, elkésem, tépelődött, miközben a lába már gázt adott, a kocsi felgyorsult, két perc alatt hogy érek le a városba, s már jött egyik kanyar a másik után, kígyózott vele az út, s már lent is volt a szerpentinről, egy perc múlva kilenc, nézett az órára, és a lába még jobban nyomta a gázt, egy pillanatra megint az eszébe jutott odafent a kölyök, ahogy őrzi a társát, de gyorsan elugrott a képről, egy percig csak a vezetésre figyelt, felgyorsított kilencvenre, szinte senki nem volt az úton továbbra sem, csak a távolban, elöl, egy lassú jármű, egy Škoda, állapította meg, amint közelebb ért hozzá, egy régi Škoda, gondolta idegesen, mert az, amikor már meg akarta volna előzni, egészen lelassított, ami miatt aztán az ő lehetősége erősen lecsökkent, hogy egy közeledő kanyar előtt ezt még megtegye, de hát, csak nem várom meg, mérgeződött, míg ő ad valami lehetőséget, csak nem fogok itt kocogni egy régi Škoda mögött a kanyar után a városig, jól ismerte az utat, megtette már ezerszer, s tud-

ta, hogy ha most nem, akkor egészen a várost jelző tábláig nemigen lesz módja, hogy itt hagyja, ezért aztán hirtelen a padlóig benyomta a gázpedált, hogy teljes sebességgel még a kanyar előtt elhúzzon mellette, amikor a Škoda váratlanul és lassan balra kezdett kanyarodni, őeléje, szinte egyszerre történt az egész, ő bele-nézett a tükörbe, jelzett, hogy előzni fog, balra húzta a kormányt, kiment a másik sávba, és előzésbe kezdett, az meg anélkül, hogy a tükörbe nézett volna, szintén balra fordította a kormányát, mert be akart kanyarodni valahová, vagy megfordulni, ki tudja, talán még a balra mutató index lámpája is villogni kezdett, de már sajnos csupán ekkor, ezzel a balra kanyarodással egy időben, csak akkor már persze késő volt, minden késő volt, és ő hiába fékezett teljes erővel, a Škoda a maga lassú sebessége miatt szinte keresztben állt az úton, mintha kimerevedett volna a kép, se kikerülni, sem lefékezni nem lehetett, így hát nem volt erő, ami megakadályozhatta volna, és belerohant.

Egy katasztrófa bekövetkezésének előre nem látható volta nem azt jelenti, hogy minden zuhan szabadon a sötét, véletlen pusztulásig, hanem hogy mindennek, még egy katasztrófának is van egy villanásnyi szerkezete – egy szerkezet, mely azonban mérhetetlenül, felfoghatatlanul, őrjítő mód bonyolult, vagy másképp fogalmazva: amelynek az úgynevezett bonyolultsági foka egy olyan képlettel volna csak kifejezhető, melyet felfedezni éppoly lehetetlennek látszik, mint amennyire itt volna már rá lassan az idő, mert a körülmények világának közöm-bös, pokoli teljességében a szándék előzményeinek teljes univerzumából áll, mert a szándékból áll, mert az időpont önkéntelen megválasztásából áll, mert abból áll, hogy a kulcs nehezen megy bele a zárba, hogy nem hármásban, majd utána kettesben, hanem kettesben, és utána hármásban vezetünk lefelé, aztán fel egy falu fölött húzódó országútig, mert az előttünk álló távolság alagúthosszá-ból áll, mert egy lombozat zöldjének itt maradt hajnali illatából, egy kutya halá-los történetéből, egy balra kanyarodás hibás végrehajtásából áll, azaz mulasztás-ból, mulasztásból és mulasztásból, a mulasztás mérhetetlenül, felfoghatatlanul, őrjítően, mert kihívó mód bonyolult, már nem is az Istentől, és már nem is az ör-dögtől való lényegéből, melyre rálátni nem adatott meg nekünk, és nem is fog megadatni soha, mert csak azután következik, hogy elkövettük.

AZ APOKALIPTIKUS PRÓZA MESTERE

Krasznahorkai László kulcsfontosságú egzisztenciális kérdéseket tesz fel, az apokaliptikus parabolák és groteszk metaforák formájában megjelenített pszichológiai élveboncolás eszközét látja az irodalomban. Olyan kiemelkedő kritikuskok és írók elismerését vívta ki, mint Susan Sontag vagy W. G. Sebald. A *Sátántangó* egy csődbe ment magyar kolhoz romjain játszódik, egy leépült falusi közösség sorsát mutatja be, amely a maga Godot-jára vár. Mint kiderül, az illető egy Irimiás nevű csaló, tőle várják azt, hogy kiszabadítsa a falusiakat kiszolgáltatott helyzetükből. A regény hatalmas műgonddal megírt tanulmány az emberek leigázásáról, akik számára – Camus szavaival – *rettenetes súlya van az Isten vagy az Úr nélkül töltött napnak*. Nehéz lenne ennél meggyőzőbb bizonyítékot találni arra, hogy a kommunizmusban minden érték elpusztult.

Az ellenállás melankóliája arról szól, hogy a kommunista korszakban vándorcirkusz érkezik egy magyar kisvárosba, ahol télvíz idején éppen áramszünet van, ezért elég fagyos a hangulat. A cirkuszosok kitömött óriásbálnát hoznak, akkorát, mint a Leviatán, velük tart a Hercegnek nevezett démonikus törpe is. A környékbeli falvakból a kisvárosba tódul a nép, amikor oda is eljut a cirkusz híre. A Hercegnek sikerül fölláztatni az elégedetleneket, zavargások törnek ki, vandál cselekedeteket követnek el. Az anarchia erőivel a szférák kozmikus harmóniájáról ábrándozó két idealista, az eseményektől meglepett páros áll szemben: az életből kivonult idős zenetudós, Eszter György, a zeneiskola nyugdíjazott igazgatója, aki a zongora ideális, püthagoraszi hangolásán dolgozik, valamint a fiatal naiv újságkihordó és amatőr csillagász, Valuska János, aki a zavargások ártatlan áldozata lesz. Ebből az ellentétből bontakozik ki a rendről és a társadalomban eluralkodó káoszról folytatott elmélkedés.

Van még valami, ami a hangulatok és lelkiállapotok mesteri leírása, valamint a bámulatos pszichológiai portrék mellett csodálandó Krasznahorkainál: az ellenpontokra és a sok szálon futó cselekményre épülő hibátlan szerkezet. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mindkét művet filmre vitte a neves magyar rendező, Tarr Béla, és mind a *Sátántangó* hét és fél órás filmváltozata, mind *Az ellenállás melankóliája* (*Werckmeister harmóniák* címmel játszották) kultuszfilm lett.

Az író következő regénye, a *Háború és háború* egyetlen ember sorsáról szól, hőse egy magyar történész, aki felfedez egy titokzatos középkori kéziratot, amely a háborút mint fenomént tárgyalja. Az a rögeszméje, hogy leginkább azzal hívhatná föl az emberiség figyelmét a közeledő apokalipsziszre, ha közreadná a kéziratot egy nagy New York-i internetes portálon. Az elbeszélő kilép addigi életéből és New Yorkba megy, csak azért, hogy számos hiábavaló kísérlet után megátkozza azokat, akik pusztítják az értékek világát, és öngyilkosságot kövessen el. E könyv másik témája az értékek pusztulása utáni világ, a mű támadja a materializmust, mert megfosztja a természetet és az embert a sacrumtól. „*Megrontották a földet*” – kesereg a regény hőse, mint egy mai Ézsaiás „a nemesek, a kiválóak és a nagyszerűek tartós eltűnésén” –, „miért múlhatott ki a nemesség a világból, hogy tehát hova is tűnhettek el a nemesek, a kiválóak és a nagyszerűek innét?” Képtelenség leírni, mi történt velük, hová vezetett civilizációnk erkölcsi katasztrófája, mert a nyelv mindent meghamisít, különös tekintettel az örök igazságokra.

Az író nemcsak a nyugati civilizáció hanyatlását érzékeli, szinte a Kelet is fertőzött, a gyakorlati materializmus betegségében szenved. Krasznahorkai bírálja korunk szellemi nyomorát, olyan buddhistaként lép fel, aki egyetlen konkrét buddhista felekezeti hagyó-

* Az idézet forrása a *Megjött Ézsaiás* (Magvető 1998). (A ford.)

mányt sem követ, mert Buddha eredeti tanítása érdekli. Évek óta folytat dialógust a távol-keleti filozófiákkal és kultúrákkal, Kelet lelke után kutatva bejárta Japánt, Mongóliát és Kínát. És feljegyzí, milyen változásokat tapasztal. *Rombolás és bánat az Ég alatt* című dokumentumregényében idéz egy kínai értelmiségit, aki a következőket mondja Kínáról: „Nincs már buddhizmus, nincs már taoizmus, nincsenek kolostorok, nincs festészet és nincs zene, nincs költészet...”

Krasznahorkai utolsó könyvében, a 2003-ban kiadott *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* című művében a középkori japán irodalom remekére, *Genji történetére* utal. Genji herceg unokája félig álomszerű utazást tesz Kiotóba, azt az ideális kertet keresi, amelyet a száz legszebb japán kertet bemutató könyv illusztrációi közt talált egyszer. Eljut a düledező buddhista kolostorba, ahol eldobált whiskysüvegek csúfítják el mindazt, amit még megőrzött fénykorából. Buddha szobra elfordítja az arcát. A csodakert létezik, sajnos a hős nem veszi észre a bejáratát, és elutazik. Megpróbál még visszatérni, de már a kolostort sem találja meg.

Krasznahorkai a világot mollban leíró apokaliptikus szerző. Szerencsére megmenti a monoton jeremiádtól eleven intelligenciája, szépségimádata, a szenvedőkkel való együttérzése és humorérzéke (bár gyakran fekete humort találunk a műveiben).

PÁLFALVI LAJOS fordítása

K R A S Z N A H O R K A I L Á S Z L Ó

AZ ELLENÁLLÁS MELANKÓLIÁJA CÍMŰ REGÉNY FORRÁSAINÁL

*Jacek Dobrowolski beszélgetése**

A 2006-os év novemberében Magyarországra utaztam, hogy interjút készíthessek azzal az íróval, akit olyan izgalmasnak találtam. Krasznahorkai azt javasolta, hogy Szentendrén találkozzunk, mert azon a környéken lakik. Ismertem ezt a magyar „Duna menti Kazimierzt”, amelyet szerb menekültek alapítottak a XVII. században. Az első magyarországi látogatásom idejéből emlékszem szép templomaira és a Marcipán Múzeumra. Ezúttal elég kalandos körülmények között jutottam oda. Az 1956-os budapesti mészárlás ötvenedik évfordulóján tartott hatalmas tüntetés miatt a busz nem jutott el a HÉV végállomásáig, és amikor végre futva megérkeztem a peronra, már csak a távolodó vonat fényeit láttam. Taxival mentem hát ki Szentendrére. A főtéren futottam össze Krasznahorkaival, aki a novemberi hidegben is egy szál zakóban és kalapban járkált. Olvasmányélményeim alapján hűvös, szaturnuszi karakterre, komor arcvonásokra számítottam, ehelyett egy temperamentumos, jó humorú, extrovertált, kitűnő szónoki képességekkel megáldott férfúval találkoztam.

* Az interjú eredetileg az *Odra* című lengyel kulturális havilapban jelent meg 2007 novemberében. (A szerk.)

Azzal a vicces megjegyzéssel kezdtem a beszélgetést, hogy a baljós Szaturnusz már akkor keresztelni akarta a szándékaimat, amikor elindultam hozzá Budapestről. Ezt mulatságosnak találta, és a melankolikus művészekre, „Szaturnusz gyermekeire” terelődött a szó. Az antik mestereknél kezdtük, aztán Dürer, a reneszánsz Firenzében újplatonikus akadémiát alapító Marsilio Ficino, Cervantes, az angol metafizikus költők, Milton, Robert Burton és nagy műve, *A melankólia anatómiája*, a romantikus költők egész plejádja és a szimbolista írók után végül eljutottunk Dosztojevszkijig, Kafkáig, Musilig és Brochig. Mindannyian a szenvedés kaotikus térségének látták az emberek világát, ezzel állították szembe az ideális, harmonikus, kristályszerkezetű műveket, amelyeknek rendet kell teremteniük, és meg kell akadályozniuk azt, hogy az idő kifejtse pusztító hatását.

Közben előkerült a tolmács, egy szimpatikus fiatalember, és hamarosan egy étterem fűtetlen emeleti helyiségében találtuk magunkat, ahol forró teát szolgáltak fel nekünk. Megengedtem még magamnak azt a tréfás megjegyzést, hogy a melankolikusok országában lennie kell Marcipán Múzeumnak, mert az a legjobb orvosság depresszió ellen a bor és a csárdás mellett, aztán belekezdünk az interjúba.

Jacek Dobrowolski: – *Az ön prózája könnyen fölismerhető zeneiségéről és a ritmikus narrációról, mint például Faulkner művei. Szövegeire a hosszú mondatok ellenére is nagyfokú claritas jellemző. Az iskolában annak idején hangosan olvasta Homéroszt, Horatiust és Caesart?*

Krasznahorkai László: – Igen. Értelmiségi családból származom, egy kisvárosban, Gyulán születtem, a kommunista hatalom pedig nem engedte a magunkfajtáknak, hogy nyugati nyelvet tanuljanak, német vagy angol tagozatos osztályba járjanak. Ezért olyan iskolába mentem, ahol görögöt és latint tanítottak.

– *Ennek köszönheti, hogy író lett?*

– Nem. Elolvastam Kafkától *A kastélyt*, és akkor döntöttem úgy, hogy író leszek. Olvasás közben úgy éreztem magam, mintha a könyv egyik szereplője lennék. Lenyűgöző élmény volt, ennek hatására próbálkoztam meg az írással.

– *Kafka melankolikus író, Szaturnusz gyermeke, mint ön.*

– Alighanem... Mellesleg jegyzem meg, hogy Dürer szülei az én városomban, Gyulán születtek.

– *Ezért van Dürer utca Az ellenállás melankóliájában? Azt hittem, ez szintizta fikció, pedig a szülővárosából vette.*

– Így van. A város persze borzasztóan sajnálja, hogy maga Dürer nem ott született...

– *Mire vezethető vissza az ön melankolikus világgépe?*

– Ha emberi perspektívából nézem a világot, el kell gondolkodnom azon, hogy mi a Teremtés monumentalizmusa. Életem e szakaszában döbrent meg, hogy egyre csodálatosabb, most, amikor már túl vagyok néhány nehezebb időszakon és betegségen, a halál közelében is voltam. Csak azzal van bajom, hogy ha azt nézem, amit Isten teremtett – sziklát, fát –, ebbe a képbe mindig belép az ember, és akkor szétesik minden. Szétporlad a kő, kivágják a fákat, tönkreteszik a tájat a kirándulók vagy piknikezők. Nem vagyok híve annak, hogy pikniket rendezzenek a természetben. Tehát az ember megjelenésével egyszer csak feltűnik valami, ami korábban nem volt része az isteni teremtésnek. Valamiféle fundamentális gonosz. Pusztító erő jelenik meg az isteni teremtésben, mert mindaz, ami a természetben halálhoz vezet, mindig része a dolgok nagyobb átáramlásának. És mihelyt megérzem a levegő szagát, mondjuk, a bosnyák Szarajevóban (jártam ott a háború utolsó hónapjaiban), vagy amikor most Budapesten a gyűlölet szagát érzem...

– *Amikor egymás torkának ugranak a vörös és fekete bolsevikok.*

– Ilyen pillanatokban találok valamit, ami igazából hiányzik az isteni teremtésből.

– *Unde malum?*

– Ha a Szövetségről kellene beszélnünk, ha az Őszövetségre kellene hivatkoznunk,

annak nem lenne értelme, mert a bibliai Ádám nem ugyanolyan személy volt, mint azok az emberek, akikről beszéltem. De remélem, hogy ezekért a szentségtörő kijelentésekért nem kapok több büntetést, mint amennyit már amúgy is kiróttak rám.

– *Említette az édenkertben élő Ádámot, de kereste őt Japánban is, a zen kertekben, mert a japánokban elevenen él a tökély fennkölt eszméje, amelyet maga is szeretett volna megtalálni. A perfekcionizmus szaturmuszi eszme. Igaz, sikerült megvalósítani a keleti világ kertjeiben, Kínában és Japánban is, de bizonyára ismeri Ruth Benedict Krizantém és kard című könyvét. A krizantém szép, de a kard pusztítóbb lehet. Hallott Brian Victoria pár éve megjelent A zen a háborúban és Zen háborús történetek című könyveiről? A szerző a Szótó zen szekta papja és történész. Áttanulmányozta mindazt, amit a zen mesterek hirdettek a fasiszta, militarista rezsim alatt. Kiderült, hogy támogatták a diktatúrát. Két héttel a New York-i terrortámadás után a Rinzaï zen szekta legnagyobb iskolája közleményben tudatta, hogy az ő hívei is folytattak szent háborút, nekik is voltak kamikazéi, és bocsánatot kértek, mert annyi szenvedést okoztak, emberek milliói pusztultak el, és mert soha nem beszéltek erről Japánban, amit igen nagy hibának tartanak. Ezeket a tényeket tabuként kezelték Japánban.*

– És ez ma is így van.

– *Victoria könyvei talán változtattak ezen a helyzeten... Az ember hódolhat a tökély igen fennkölt eszményének, teremthet csodás kerteket, és elképzelheti, hogy ő az ártatlan Ádám vagy Buddha ebben a kertben. Ez olyan, mint az amerikaiak adamita mítosza. Amikor a puritánok elhagyták a romlott Európát és megérkeztek Amerikába, Virginiának nevezték azt a földet, és elkezdtek neveket adni az állatoknak, ahogy Ádám tette a paradicsomban. Teljesen ártatlannak érezték magukat, de ne feledkezzünk meg arról, mit műveltek az indiánokkal és a négerekkel, és arról se, hogy milyen felfordulást csináltak a japán esztéták. Maga viszont nem esik bele az ártatlan paradicsom csapdájába. Látja a rosszat és leírja, ezért értékelem nagyra a filozófiáját. Mert nagyon könnyű esztétává válni, az ember belegyönyörödhet a kertekbe, és azt mondhatja: „Ez a tökély, túl jön és rosszon”.*

– *Beethoven nem tehet arról, hogy tetszett a zenéje a koncentrációs táborok őreinek. Ez nagyon fontos különbség. Ami nem jelenti azt, hogy Céline-rajongónak kell lennie az embernek. A franciák azt mondják, fantasztikus író, a legjobbakk közé tartozik. Nekem jobban tetszik Proust. Természetesen folytathatnám a sort. Ezra Pound nagy költő volt, nem létezik XX. századi irodalom Pound nélkül. Ezek nagyon bonyolult kérdések, nem adhatunk rájuk egyszerű választ. Nagyon könnyű azt mondani, nagyon is szokványos magyarázat az, hogy nem lehet erkölcsi alapon megítélni egy intellektuálisan kiválóan felépített művet. Nekem az a problémám, hogy Pound esetében a rossz erkölcsből zseniális remekmű születhet. Bármilyen irányból el lehet érni a tökéletességet.*

– *A totalitarizmus felől is. A totalitárius birodalmakkal a tökély eszméit akarták kifejezni.*

– *Ami Japánt illeti, azt hiszem, nem vagyok olyan kényelmes helyzetben, mint Ezra Pound esetében. Úgy érzem, Pounddal ismerős tájakon járok.*

– *Misima Jukióval viszont vannak problémái.*

– *Misima csak undort kelt bennem. Az az állítás, hogy az igazságot csak az abszolút szabadságnak köszönhetően, radikális életstratégiával lehet elérni, abszolút elviselhetetlen. Rendszerint nagy örömmel különböztetem meg a hamis morált a magas művészettől olyan terepen, ahol otthonosan mozgok, de Japán egy kicsit más. Ez nehéz kérdés, de nem a zen, hanem csak a japánok miatt. A japán kultúra egyedülálló a maga nemében. Nem hasonlítható semmilyen más kultúrához. Az egyetlen esélyem az, ha odamegyek és megpróbálok megérteni, de persze lehet, hogy sosem sikerül. És valószínűleg ez lesz a vége, mert minél inkább úgy érzem, hogy értem, annál kevésbé értem, mint kiderül. Természetesen az a tökély, amellyel találkozik az ember a japánkertben, nem feltétlenül zen kertben...*

– *Az úgynevezett jügen – a titokzatos transzcendencia érzete, a kertek melankóliája?*

– *A melankólia, a bánat, a tudás súlya az emberi megismerést megelőző tapasztalatra vezethető vissza. A melankóliának csak egy iránya van, az a fájdalom, amit akkor szenved el az ember, ha úgy érzi, nincs mód elérni a tökélyt, az talán nem is létezik. Itt nélkülözhetet-*

len az ironia. Én nem követelek tökélyt, félek tőle. Sok olyan barátom van, Lengyelországban is, aki azt mondja, fél a tökélytől, a rendtől, nem szeretik az ilyesmit. Azt viszont igen, ha van egy kis rendtelenség, némi tökéletlenség, mert van valami olyasmi a tökélyben...

– *A teljes vagy az egész jobb kifejezés, mint a tökély. A tökéletes lehet destruktív.*

– Igaza van, de én azt akartam mondani, hogy ami nem egyenértékű valami emberfelettiel, az pontosan emberi. Ez fontos megkülönböztetés. Amikor Nietzsche „emberfelettről” és „emberiről” beszél, akkor a nem emberi személy teremtéséről beszél. A kedvenc történetem illusztrálja a legszebben ezt a folyamatot, amely a romantikával együtt kezdődött, és ma is folytatódik tovább. Nietzsche nyilván jól ismert esetéről van szó, aki 1889-ben ment az utcán, és látta, hogy csődület támadt egy lovas kocsi körül. A ló nem akarta húzni tovább a kocsit, pedig a kocsis ostorral verte. Nietzsche odarohant és átölelte a ló nyakát. Később azt állította, hogy a kocsist is megölelte. A szívére hallgatott... Thomas Bernhardot is nagyra becsülöm, ismertem is valamennyire... Sok mindent a szemére lehet vetni, de azzal nem vádolhatja senki, hogy túlságosan is szerette az embereket. Van egy tévéfilm, amelyben azt láthatjuk, hogy egyenes adásban nézi a corridát. Figyeli, mi történik az arénában, mégis teljesen mozdulatlan marad az arca. Nem mutatják az arénát, mégis biztosak lehetünk abban, hogy a torreador most szúrta agyon a bikát. Amikor összeesett a bika, együttérzést láthattunk Bernhard arcán. Nekem ez nagy megkönnyebülés volt... Tényleg szerettem Bernhardot, de félttem elmélkedései következményeitől, nem tudtam, hová vezetnek a gondolatok ösvényei. Ez a másik történet még tanulságosabb, sőt még bonyolultabb annál, amelyet Ezra Pound kapcsán említettünk.

– *Az interjú előtt bizonyos rokon lelkekről, Szaturnusz gyermekeiről, a melankolikus emberekről beszélgettünk. Az említett szerzők közül egyesek gyönyörűségüket lelik a melankólia átélésében, mint a depressziós, öngyilkosságra hajlamos Emil Cioran. De önnek hasonlóképpen sikerül ellensúlyozni ezt a Weltschmerz, mint Rudolf Steinernek, aki elkészítette a kozmikus erők, Krisztus, Lucifer és Ariman monumentális szobrait, majd egy kis mosolygó alakot helyezett melléjük. Amikor megkérdezték, mit ábrázol, azt felelte, a Welthumort. Az ön műveiből sem hiányzik a humanista szívéllyesség, az emberek iránti empátia, valamint a romantikus ironia és a nevetés; ennek köszönhetően sosem lesz magából Misima vagy Cioran.*

– Nagy különbség van Cioran és Misima között. Ciorannak volt humorérzéke...

Nem azért van szükségünk rá, mert nem akarunk meghülyülni, hanem azért, mert a humorérzéktől megfosztott szellem állapota irracionális vakbuzgóságról árulkodik, ez pedig rémisztő. Lehet, hogy Istennek van humorérzéke, bizonyíték lehet erre az emberi nem.

– *Az emberiség mint kozmikus tréfa.*

– *(nevetés)* Nem mennék olyan messzire, hogy kozmikus szintre helyezzem az emberi létezést.

– *Találtam valamiféle párhuzamot a műveikhez. Ligeti György szerzeményeire gondolok, különös tekintettel a Le Grand Macabre című operájára. Van benne groteszk világ, rengeteg fájdalom és szenvedés, ugyanakkor van benne felszabadító nevetés. Nagyra tartja Ligetit?*

– De még mennyire. Sajnos meghalt. Találkoztam vele. Élete utolsó éveiben annyi különféle betegséggel és szenvedéssel küszködött, hogy elvesztette a türelmét. Nem velem szemben, engem jól viselt, talán azért, mert hasonló humorérzékünk volt, és ugyanúgy értettük a vicceinket. Abban nyilvánult meg a türelmetlensége, hogy már nem akart semmit, nem akart már csinálni semmit, nem akart sem adni, sem elfogadni. Elege volt mindből. Meg tudom érteni.

– *Magának és Ligetinek sikerült ellensúlyozni az iszonyatot és a szenvedést az örömtelivel és a komikussal. Ugyanez a látásmód érvényesül Dante Isteni színjátékában vagy Cervantes Don Quijotéjában. Az ellenállás melankóliája című könyvben Eszter és Valuska kiegészítik egymást, mint Don Quijote és Sancho Panza. Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy nem tartom magát az abszolútum olyan tisztelőjének, aki elvesztette emberségét, és csapdába esett, mint Misima.*

– Ebben a könyvben csak egyvalami számít, az a lényege, amit egymás iránt érzünk. Amikor a könyv végén Eszter azt mondja, nem az a fontos, mit gondolt az ember, nincs semmi jelentőségük a fennkölt eszméknek és a fennkölt gondolatoknak. Csak az a fontos, amit Valuska iránt érez. A szeretet, csak az számít. Ez nagyon egyszerű könyv, nagyon egyszerű. Nagyon bonyolultnak tűnik, pedig nem az.

– *Eszter számára Valuska testesíti meg a szív ártatlanságát.*

– A kő ártatlanságát, olyan értelemben, ahogy a természet ártatlan, de nem az emberi ártatlanságot. Nem akarok ebben a könyvben olyan benyomást kelteni, hogy azok az emberek, akik nap mint nap megjelennek, azok a „hétköznapi szentek”, kivételesen jószágos emberek, akik minden magukra vállalhatnak azért, ha szabad így fogalmaznom, hogy megváltásuk jóságukkal az emberiséget.

– *A Sátántangóban megváltásra vártak az emberek, de az álmegekváltójuk, Irimiás ügynök becsapta őket, Az ellenállás melankóliájában viszont Valuska az az ártatlan ember, aki nélkülözhetetlen Eszter számára, mert ő szabadítja meg a melankóliától.*

– Igen, ezt nagyon tisztán látja. Van ott egy nagyon fontos pillanat, amikor Eszter először beszél Valuskával, és elmondja, mi tetszik neki benne. Azt mondja, szereti benne azt, hogy fölösleges... Tény, hogy Valuska ilyen független a létezésen, nem szükségszerű, a Teremtéshez tartozó független. Valuska létezése nem magyarázható meg ebben a sötét, reményvesztett és megváthatatlan, hülye világban.

– *Az menti meg magát a teljes pesszimizmustól, hogy állandóan kiutat keres ebből a csapdából, mindig kétségbe vonja a készen talált sztereotípiákat, megőrzi a kíváncsiságát.*

– A „kíváncsiság” szó kicsit talán banális hangzik. Beszéljünk inkább a mahájána buddhizmusról. Ez egy igen eredeti hagyomány, kivételes helyet foglal el a nagy vallási áramlatok között. Ha az i. e. VI. században élt Buddha Sákjamunira gondolunk, és megpróbáljuk elképzelni, mit is hirdethetett valójában, tudnunk kell, hogy a tanításait szóban hagyományozták, csak majd háromszáz évvel később jegyezték le, méghozzá páli nyelven, nem pedig azon a magadhi nyelven, amelyet használt. Inkább filozófiai, nem pedig vallási eszmének kell tekintenünk a tanait. Számomra ő a szellemtörténet egyik legnagyobb gondolkodója. Az eszmerendszer központi eleme a szenvedésről mondott igazság. Miután elolvastam a legrégebbi töredékeket, a legkorábban följegyzett szavait, amelyek csak ránk maradtak, az a benyomásom támadt, hogy amikor a „szenvedés” szót használja (és nem tudjuk, melyik szó volt az, mert csak a páli „dukhát” ismerjük, nem maradtak ránk régi magadhi feljegyzések), akkor nem arra a szenvedésre gondolt, amelyet akkor érzelt, ha késsel megvágod magad, hanem a világmindenséget alkotó, egymáshoz kölcsönösen kapcsolódó elemek közti nagyon bonyolult viszonyokról volt szó. Ő mindent összefüggésekben, események hatalmas hálózataként látott, amelyben az „én” érzete csak egy az elemek közül, és az állandó akció és reakció csapdájában van.

– *Az ok és okozat törvényei...*

– Igen. Szédületes gondolat, zseniális látomás a világmindenség működéséről. A mahájánának voltak más filozófusai, akik leírták ezt, például Nágárdzsuna. Azt akartam mondani, hogy az a kép, amelyet Buddha nevében vázoltam föl, hihetetlenül összetett elképzelés, nincs semmi köze az erkölcsökhöz. És később a buddhizmusban ebből probléma lett... Itt el kell magyarázni, hogy az ősi szerzetes *szanghá*ban (közösségben) igen komoly szerepet játszott a morál. Úgy gondolom hát, hogy ezt a két dolgot, a világmindenséget összetartó, mindenre kiterjedő bonyolult kapcsolatokat, összefüggéseket és az erkölcsöket nehéz összekötni. Ezért a mahájána buddhizmus egyik későbbi korszakában úgy próbálták megoldani ezt a problémát, hogy vallássá alakították Buddha Útját. E nehezen meghatározható pillanat óta ez már nem filozófia, hanem vallás. Ez feltehetően azelőtt történt, hogy a buddhizmus szétvált *théravádára* és *mahájánára*. Erre a vitára Asóka császár idejében, a színódus előtt került sor. Azt akartam mondani, hogy engem a morál

mellett a kíváncsiság motivál. Kicsit öreg vagyok már ahhoz, hogy azt higgyem, bármikor bármit is tudhatunk, kérdéseket viszont tehetünk fel. Sosem szabad fölthagynunk a kereséssel, meg kell őriznünk azt a kíváncsiságot, ami Eszterben megvan: a megismerés vágyát. Hinnünk kell abban, hogy megtudhatunk valamit az emberi létről és arról a világegyetemről, melynek létezése tagadható, mint ahogy a mahájána tanítás, s ezen belül a zen tagadja is, mert látszatvilágnak tekinti. Azt hiszem, ez félreértés. Ha a kvantummechanikára gondolunk, amely a legkisebb részecskék kutatását is lehetővé teszi, arra a következtetésre juthatunk, hogy adott pillanatban az a részecske nincs sehol. Niels Bohr azt állította, hogy a szóban forgó részecske a végtelenségig osztható, és az a részecske a végtelenségig osztható, és az a részecske az idő adott pillanatában nem található sehol. Ez fontos, mert oda vezet engem, ami a legjobban érdekel: az egész nem azonos az egyes elemek összességével. A teljesség speciális létező. Beszélhetünk részecsről, beszélhetünk részecskékről. Apró darabokra vagdoshatom ezt a papírlapot, aztán összerakhatom úgy, hogy az eredeti papírlapra emlékeztessen, de az már nem lesz ugyanaz a lap. Schaffhausenben, Svájcban van egy vízesés, ott tör át a Rajna a hegyeken. Abban különbözik a többi vízeséstől, hogy egész közel lehet menni hozzá, ott állhat az ember egy-két méterre a hatalmas víztömegetől. Ott álltam, lenyűgözve a lezúduló víz fantasztikus tömegétől. Rossz idő volt, az emberek gyorsan mentek tovább, de én ott álltam órák hosszat, el voltam ragadtatva a vízeséstől. Egy idő után vízcseppeket kezdtem keresni, mert az a vízesés mozgó emulzió volt, egyetlen vízcseppet kerestem a röppályák milliárdjain, és nem találtam. Mert a vízesés egész volt, és nem vízcseppekből állt. És ez érdekel engem a legjobban, bocsánat a kitérőért. Ezért érzem úgy, hogy nagyon közel áll hozzám a történelmi Buddha, ezért tudok komoly erőt meríteni belőle.

– *Én is úgy érzem, nagyon közel áll hozzám Buddha eredeti tanítása. De amikor azt mondta, hogy az egész világmindenségre kiterjedő háló, az okokból és okozatokból álló hálózat víziójának semmi köze a morálhoz, akkor feltehetőleg a théraváda buddhizmusban ismeretes összes viselkedési szabályra, a több száz erkölcsi és szokásbeli útmutatóra gondolt, nem pedig a helyes magatartás, a helyes beszéd stb. alapelveire. Buddha tanítása nagyon is etikus volt, hiszen rámutatott arra, milyen következményekkel járnak a szenvedést okozó gonosz cselekedetek. Feltételezem hát, hogy a hamis morált, a hipokrizist és az „erkölcsi rendszereket” bírálja, nem pedig Buddha tanításának lényegét, ami a szívjószág volt.*

– Teljes mértékben egyetértek, azzal a megszorítással, hogy mi is úgy gondoljuk, ez Buddha eredeti tanítása, pedig nem tudhatjuk biztosan! És itt nemcsak az esetleges torzítás jelenthet problémát. Látom, nagyon tájékozott, és tudja, hogy nézett ki a tanítás a buddhista szerzetesi szanghában. Az nem úgy ment, hogy itt én vagyok a tanító, és hosszasan fogok magyarázni, amíg a tanítvány meg nem ért. A mesternek volt bizonyos tudása, amit a tanítványnak kívülről meg kellett tanulnia. Nem bíztak semmit a tanítvány képzeletére. A mester nem volt olyan őrült, hogy azt higgye, aszerint lehet alakítani az ősi tanítást, ahogy a tanítvány érti. Ha figyelembe vesszük a korabeli India történelmi kontextusát, nem feledkezhetünk meg arról, hogy azokban az időkben tilos volt írásba foglalni a filozófiai és vallási tanításokat. Nem a bráhmanizmust védték ezzel, azért döntöttek így, mert semmit sem akartak a véletlenre bízni – vagy teljes egészében fennmarad a tanítás, vagy eltorzítják. Ezért sem vagyok biztos abban, hogy majd háromszáz évvel később pontosan jegyezték föl Buddha szavait a szent nyelven. Ami azt jelenti, hogy minden nyelvészeti jellemző jegy elveszett az eredeti tanítás árnyalataival együtt. És ez nem torzítás kérdése, hanem azzal magyarázható, hogy az emlékezetre bízták ezt a hagyatékot. De amit följegyeztek, az Hamvas Béla magyar gondolkodó szerint fordulópontot hozott az emberiség történetében... *Az ellenállás melankóliájában nyilván több minden van, mint amiről én tudok. Az irodalom számomra nem a saját gondolataim kifejezője, hanem kísérlet a teljesség elérésére, amennyire ez lehetséges. Véggkövetkeztetésként szeretnék visszatérni a Herceg alakjához.*

– *A Sötétség Fejedelméhez.*

– És mit mond egy adott pillanatban?... Hogy mindent le kell rombolni, mert a romokban minden elfér. Pusztítás és helyreállítás. Az építés csak önmagát tartalmazza, nem az egész folyamatot. Ijesztő gondolat. Csak egyvalamit állíthatunk szembe ezzel: az örömet, azt az egyszerű örömet, amit akkor érzek, ha látom, hogy nő a fű. Nagyon keveset tudok ennek az örömnak a természetéről és a tartalmáról, de azt tudom, hogy bennem van. És ezt szembeállíthatom azzal az apokaliptikus nézettel. Mindkét dolog egyidejű bemutatása összesítve adhat valamiféle teljességet.

– *A születés és a halál kiegyensúlyoz egymást.*

– Pontosan ezt állítja a herceg. Én pedig azt mondom, hogy a születés örömteli. Az öröm másfajta gondolkodás, különbözik attól, amely beteljesülésnek tekint a születést és a halált. A Herceg felfogása szerint ez két külön dolog, és lehetőséget adnak az embernek arra, hogy ne legyen se optimista, se pesszimista. Végül is a születés és a halál független a döntéseinktől. De amikor tudatosan, a tapasztalataim alapján próbálom felépíteni a világ-felfogásomat, nagyon szenvedek attól, hogy nem lehetek optimista, pontosan ezért koncentrálok a születés és a teremtés tényeire. Vagy inkább tagadásra hajlok: végül úgyis elpusztítanak mindent, mindennek meg kell halnia. Úgy gondolom, az irodalmi mű a létrejött pillanatában azt ábrázolja, amit talán nem tudásnak, hanem csak szerény feltételezésnek kellene neveznem. Azért vagyok alázatos, mert más világok esetében megkülönböztetem a tudást a feltételezéstől.

– *Szeretném még megkérdezni, hogy ismeri-e Bruno Schulzot, aki magához hasonlóan szintén sokat köszönhet Kafkának. Olvasta német fordításban? Szereti a műveit?*

– Nagyon. Sajnálom, hogy a fogadtatása nem áll összhangban az életmű jelentőségével. Német nyelvterületen elismerik, de azon kívül... Számomra Schulz fogékonysága a legfontosabb. A világképe és a fogékonysága a lényeg. Schulz esetében az a tény sokkoló, hogy ő csak *elszenvedte* az eseményeket, csak kínlódott, passzív volt. Hagyta, hogy minden átmenjen rajta. És ezért volt annyira sebezhető. Nyitottan, nagy figyelemmel fordult minden felé, ez pedig hihetetlen fogékonyságával magyarázható. Azt hiszem, Schulz a XX. század egyik legfontosabb írója. Ha továbbra is olvasni fogják, akkor biztos másképp néznek majd rá.

– *Végül visszatérek még a vízeséshez, amelyben nem volt egyetlen vízcsepp sem. Egyszer rég két csoport vitatkozott a mahájánán belül. Az egyik azt állította, hogy a jelenségeknek állandó tulajdonságaik vannak, a másik pedig azt, hogy ezek csak ideiglenes terminusok, minden jelenség üres. Ha tehát elfeledkezünk az olyan elnevezésekről, mint a vízesés és a vízcsepp, akkor az lesz, ami van, és te leszel az a vízesés. Te vagy az a vízesés. És akkor tényleg megérthetjük egymást.*

– És nem vízcseppekből állunk. Ha darabokra török a kimondhatatlan egészet, már nem lehet összerakni. Ebben rejlik az, amit értékeknek nevezünk.

– *Ugyanakkor ha magát darabokra vagdosnák (remélem, ez nem következik be), akkor transzcendens nézőpontból minden darab teljes és egész lesz. Ez emberfeletti, de még a halál is – amikor Az ellenállás melankóliája végén leírta a test oszlását, kissé groteszk stílusban tette –, még a bomlás is...*

– Mély harmóniához vezet.

– *Része ennek a nagy harmóniának, még az is. Bomlás... ez a dolgok rendje. El kell fogadnunk.*

– Tisztelem a véleményét, és örülök, hogy valaki ezt mondja.

– *Nem tudom. Ez a maga véleménye. El kell vetniünk minden véleményt.*

– *(nevetés)* Amikor könyvet írok, nem kell, hogy saját véleményem legyen, de mint embernek van véleményem, függetlenül a könyvtől, és erről beszélgetünk.

Szentendre, 2006. november 4.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

Ezer és 3

19

Vagy belépne a szobába az egyik régebbi csajom. Két nő együtt, nem ismerik, sose látták egymást, kiküldenek a szobából, otthagynak, kiviharzanak a kertbe, kicipelik a székeiket a diófa alá, hevesen beszélgetnek, nem igazán szerencsésen egybeálló jelenet. Úgy látszik, összeismertettem őket. **Vigasztalás, rábeszélés, keresztényi megbocsátás**, itt három pont következik, legalábbis Németh Lászlónál, összehordanak mindenfélét, látom rajtuk, érteni vélnek sok mindent, és most épp segítenek egymásnak. Tudom, hogy nem értenek semmit, tudom, hogy csak úgy tesznek, mintha segítenének egymásnak. Őszintén úgy tesz. Ráadásul azzal még segít is neki. (O) felesége rájött, hogy (O) egy másik nővel bszik, az alkalmazottukkal ráadásul, és ez összetöri. Megcsalta. Ő így tudja, és szenved tőle. **Szenvedés.**

Borzasztó helyzet, ehhez hasonlók, odavan, **szégyen.**

A másik igyekszik vigasztalni, nem mintha bármit is érthetne az egészből. **Megérti a szenvedését**, és nem ért semmit. **Én ezt nem értem, de így van**, mondja neki megnyúlt képpel, maga elé beszél, a férfiakat igazán nem érti, és egész szívből megérti a másikat, átérzi a szenvedését, csakis azért nem sírja el magát, mert úgy tudja, hogy most erősnek muszáj maradni. Ezzel segít rajta. Téved.

Sajnálja, részvétet érez, szánakozik, és téved. Úgy van értesülve, hogy **a férfiak egész előéletüket el szokták a feleségüknek mondani**, de honnan értesült így, ki etette meg ezzel a baromsággal? Miért mondanák?

Miért volna gyanús vagy visszataszító a férfiak úgynevezett előélete? Tragikák pillantgatnak némafilmekben ilyen szörnyülködve, jócskán eltúlzott igazegyüttérzéssel egymásra, és tévednek. **Fáj a szíve érte**, tévedés. Tudomásul veszi, ezek ilyenek, a hímek, úgy látszik, menthetetlenül ilyesfélék, a mocskos kis nőügyeikkel, no meg azok a közönséges perszónák, akik olyan könnyen összedják magukat velük, beleborzong.

Ha rájuk gondol is. Már a gondolattól! 'Ez kell nekik!', suttogja maga elé, ő aztán ismeri az efféle embereket, **hogy vannak ezzel**, mondja a másiknak, és nem ért semmit. Többet tud a másiknál, és nem ért semmit, **mindent ezerszer végiggondolt**, semmit nem ért. **Megbocsátani, nem bocsát meg, megbocsátás, hogy megbocsáthass, bocsáss meg**, ehhez hasonlókat szajkóznak egymásnak, rebegő hangon. **Hűtlenség. Szerencsétlenség.**

'**Ezek után**', válaszolja a másik, *ezek*, egy ütemet kivár, *után* 'majd mond mindenfélét, **beszél hozzám, és én csak úgy válaszolgassak?**' Komoly, azért ilyen szederjes

az ajka, mintha jeges vízből rántották volna ki, komolyan gondolja, hogy a hozzá tartozó férfi azzal, hogy más nőket is lefektetett, olyan helyzetbe hozta őt, hogy a történetek után meg se hallgathatja, amit az beszél. Megveti, undorodik tőle. A másik szerint pedig **szánalomra** méltó, ők megvetik ezt a férfit, szánakoznak fölötte, porig alázzák. **Meg van alázva**, és nem elég pusztán bocsánatot kérnie a feleségétől, de az talán **nem is bocsát meg neki**. Valamit ezek szerint védenek tőle.

Egy (O) számára teljességgel láthatatlan és átléphetetlen körbe szorul, és a nő, akit elvett, akivel régóta közös családot alkot, mindezt *védelmezi*, úgy látszik. Elsősorban ellene.

Csakis ellene, most már érzi. De miért állt oda, miért volt szüksége rá, miféle előírásból, konvencióból, megszokásból és tunyaságból, mi az a szánalmas kíváncsiság, ami rávette arra, hogy bárki kedvéért, a levonzóbb lány kedvéért akár, belépjen abba a körbe, amelyből aztán már, ezt minden porcikája érzi, nincs visszaút? *Családi kör*.

Körben áll egy kislányka, lássuk, ki lesz, akit behúz oda, és benn is tart. Körkörös női védelem, nincs kijárata, ha kilépek, széttöröm, úgy tudok kilépni, ha kitörök belőle. Egymás foglyai vagyunk, kölcsönös katasztrofális döntések hálózata, közben meg valamiféle már soha vissza nem állítható helyzet után sóvárgunk. (O) szerint is szabálytalan, amit tett.

Szabálytalankodott, ezután pedig már mindig hazudni fog. Eddig is folyvást hazudott, no de most! Nyolc éve hazudik megállás nélkül, ? év, és nem a hervatag feleségének, ő talán eszébe se jutott, inkább saját magának, ezeket után viszont még lelkifurdalása is lesz. Majd úgy hazudik, további nyolc éveket.

Ahelyett, hogy jó kedvvel hazudna. Mondana bármit, ahelyett, hogy nem kellene *bármit* mondania, főképp nem kéne hazudnia. Hszi-men Csing, aki nem én vagyok, hanem egy kínai, tehát nem én, hanem Hszi-men Csing, elveszi a kis Fahéjvirág szüzességét, melyben összes feleség segít. Segítenek neki.

Nekik. Holdasszony, az első feleség nem, ő elég idős már ilyesmi játékokhoz, beteges, viszont ő uralkodik, nem támadják, helyzete stabil. Nem érdekli ez a játék, rég túlkerült rajta. Két szobalánya van, Tavasziszilva és Nefritfuvola, Hszi-men vásárolt neki kárpótlásul öt unciáért egy Ékkővecske nevű másik szobalányt is. A többiek intézik, mind örül, ünnepséget rendeznek annak örömére, hogy a férjük tette, büszkének rá, az ő férjüknek sikerült ennek a Fahéjvirágnak a szüzességét elvenni, nem valaki másnak.

Hoznak ajándékokat az esemény örömére.

Igen, de megcsókolta, mondja (O) felesége (O) hűgának, **hidegen néz** rá, vészjósló a hangja, arra a fiatal francia nevelőnőre gondol, akit a férje párszor megkúrt. És meg is csókolt. Még meg is csókolta ráadásul. És valami igaza van is, mert talán beleszeretett abba a nőbe, bele is szerethet, ha még csókolózott is vele, gondolja, és a gyerekeire gondol, és persze egyáltalán nem a gyerekeire gondol, hanem magára gondol, arra, hogy magára marad. Mi lesz vele, ha ez egyedül otthagya? Ez a gazember egyedül hagyja?

Mert egyetlen feleség van, így szól a törvény, és vagy ő az, vagy nem ő az. Most még igen, ő az, de meddig?, most még visszakunyerálja magát az a szemét, játssza az alázatost, kuncsorog, ígéretet és udvarol, mint évekkkel ezelőtt sem, és még a farka is föláll ettől, de meddig. A kislát jut eszébe, ahogy **a gyerek olvasás közben zubbonya lógó gombját forgatta, s azon volt, hogy leszakítsa**, és idegesen összerándult. Hogy honnan tudom?

Hogy honnan tudom!

20

Egyrészt sehonnan, másrészt szinte mást nem is. Más semmit. Nem tudom, és nincs, ami ennél jobban érdekelne. Nők végzetesen féltékenyek más nőkre, gyűlölködnek, bámulják, imádják egymást, gyönyörködnek egymásban, csodálják és irigykednek, órákon át hallgatják mások sirámain. Önzetlenül.

Ingyen és bérmentve. Úgy érzi, igazán önzetlenül hallgatja a másikat, a barátnőjét, összeszorul a szíve, feléje fordul, mélyen a szemébe nézve gyöngéden felé is hajol. És beindul a könnyelválasztás, noha pillanatra sem gondolta eddig, hogy bármi köze volna hozzá, pláne, hogy a barátnője volna, most meg, tessék. Ez a nedvezés!

Hogy könnybe lábadt szemmel, mély rokonszenvvel figyeli szegényt, ilyenkor szereti is őt. (O) húga meg van győződve róla, hogy szereti (O) feleségét, csak mert azt így összetörte a fájdalom, azért szereti ennyire, mivel panaszkodik neki. Nem azért választja egyik a másikat, mert szereti, de a beszéd végképp összehozza őket, ezért igazán meg is szereti. A szerencsétlensége miatt. Örökre.

Arra az örökké tartó pár órára, tíz és tizenkettő között. Délelőtt van még. **Ebéd** után megjelenik ((K)), (O) feleségének a húga, aki aztán végképp nem érti a helyzetet, szabályos szűzlány, üdítően fiatal, már akit ez üdít, és nem bosszant. Azt sem érti, hogy semmit nem ért, ettől ilyen boldog, nincs, ami kibillenthetné.

Azért felhőtlenül boldog, nem csupán a hirtelen, szinte egycsapásra megöregedett nővérehez képest, de a másik asszonyhoz képest is, akibe azonnal **beléje szeret, ahogy csak fiatal lányok tudnak idősebb, férjes asszonyokba beleszeretni**. Majd szinte azonnal féltékeny is lesz rá.

Illetve nem lesz rá féltékeny, mivel sokkalta különbnek tartja önmagánál, őszintén csodálja őt, ez így már nem féltékenységgel, hanem most hirtelen nem is tudom megmondani, micsoda. Most hirtelen semmiről sem tudom megmondani, hogy micsoda. ((K)) azt hiszi, meg van róla győződve, hogy van, aki nála is különb, létezhet nála különb, egy ennyire fiatal és bájos szűzlánynál, ez az asszony, akinek már nyolcéves a kislát. Pedig nincs. Az egyszerűen nem számít, amivel a másik többet tud nála.

Tud, tudni vél. Ugyanis ((A)) minél inkább tud, annál reménytelenebb a helyzete, annál jobban összezavarja őt a tudása, mert mindenféleképp nagyon, de nagyon *rossz*, amit tud, nem csupán rosszul tudja. Bárcsak ne tudna semmit, mint

ez a nála jóval fiatalabb, bájos kis csodálója, mennyire megnehezítené Tolsztoj dolgát. Mondjuk, nem gondolná, hogy csöppet is szerencsétlen a bátyja felesége, mert a bátyja kavart azzal a franciával.

Tudná, hogy inkább jó így, a lehető legjobb, (O) feleségének ez az egyetlen módja arra, hogy (O) felesége maradjon. Egyáltalában, hogy életben maradjon. A legjobb opció, nevelőnő a háznál, belső ügy, titok, nem lesz válás, föl se merül, ő a ház asszonya, ki vonhatná kétségbe, az a szegény francia lány semmi. Hogy a francia lány, az, szegény, semmi, de semmi ebben a nyomorult, mindenkit megnyomorító, végtelenül igazságtalan szisztémában. És hogy nem volna szabad megalázó helyzetbe hoznia (O)t, nem öleb az, felfogná, hogy ezzel, ha rövid időre is, kiveszi őt, kiiktatja a férfiak közül, az meg kinek jó? Haszna semmi, szimplán rossz. Rossz, jövátéhetetlen. De nem tudja.

Fogalma sincs. Aztán, ahogy (O) feleségét, egy füst alatt megszereti a húgát is, azzal együtt, hogy ugyanabba a férfiba szerelmesek. ((608)) találkozik ((443))mal a Bábszínház női mosdója előtt, és igazán sokáig maradnak benn.

((443))t évek óta nem láttam. Na és most mi lesz. Mindenki folytatja valahonnan, nem? Megpillant, elindul felém. ((608))tel veszekedtünk, otthagytam, épp lerángatta magáról a ruháját, mert nem tetszett neki. Ott áll kombinéban, riadt képpel néz, ahogy elindulok a kijárat felé.

Emlékszem a kombinéjára. Ahogy áthúzza a fején a ruháját, én meg megyek kifelé, az előszobában magamra kapom a kabátomat, szilveszteri buliba indulunk. Otthagynom, egyszerűen otthagytam ((608))t. Mikor megjelenik, épp ((443))vel beszélgetek. Soha nem találkoztak, azonnal tudja, hogy kicsoda, megfordul, behorant a mosdóba.

((443)) meg utána. Öt évvel idősebb. Ülök a folyosón, várom őket. Mind a kettőt? ((A)) tud róla, hogy ((K)) szerelmes (V)be, úgy tudja, ((K)) szerelmes (V)be, és nem ő, még dicséri is neki a férfit, azt hiszi, jócskán túlkerült már az ilyesmiken, férjezett, mosolyog azon, ahogy a kislány lelkesedik a bálókért, pedig semmin nincs túl.

Nincs olyan, hogy túl, legszívesebben már a pályaudvaron megcsókolta volna (V)t. A *nyakába borult volna, a karjába vetette volna magát*, nyomban, még a vasúti kupéban, ahol a férfi anyjával utazott. Ha ilyesmi eszébe juthatna egyáltalán.

Hogy férfiak karja meg nyaka. Vetni, borulni. Ha (V) úgy az eszébe jutna. Egy velük kettőjükkel kapcsolatos jelentéktelen apróság eszébe jut, azonnal elhessenti magától, **valamiért kellemetlen volt rágondolnia**, körülbelül ez a helyzet. Nem az övé, hanem ez a helyzet. Suhog, vibrál, szikrázik mindez, zakatol, mint a gőzmozdony, mégis, igazából meg van kerülve a test. Kikerüli a testet.

Tökéletes női testek, ennyi mindenestre kiderül, némi a vágy, inkább egyfajta kevésbé körvonalazható utáni vágyakozás előidézte zavarodottság, ám Tolsztoj itt megáll, nincs tovább. Illem, ildom, semmi jelenet, semmiféle öncélúság, energiapocsékolás, zéró élvezet. Csönd van, vagy mi van.

Túlságosan is beszédes hallatás.

Mi mindent részletez, és mintha nem volna testük ezeknek a hibátlan testű nőknek, gondosan kikerüli a testüket, azt tünteti el, amiről beszél. Annyira, hogy folyton eszembe juttatja, mekkora szörnyülködés törne ki, ha valami keményebb jelenetet mégis benne felejtene. Mintha a testi szerelem, ez a *sok* és csiklandósan veszedelmes dolog, csupa szóra végképp nem érdemes semmiség volna. A lehető leg részletebben és meglehetősen terjengősséggel kerülget, pedig várhatnék tőle ezt-azt.

Mármint az írótól, például, hogy ne lepődjön meg olyan *őszintén* azon, amit épp neki kellene kimondania, ne tartaná ennyire titokban, amiről közben folyamatosan, mondhatni, kényszeresen beszél. Szinte csak szexuális *vonzásokról* és *választásokról* szól az **Anna Karenina** is, egyetlen a testiségre utaló szó nélkül, és ezért tűnik úgy, mintha ez volna a legnagyobb titok, maga a titok. Amúgy, minden látszat, sőt az egész konstrukció ellenére is, annak ellenére, hogy használok Tolsztojt, vagyis a regényét, fűtyülök rá. Sőt bosszant.

A könnyezésről jut eszembe, állítólag a krokodil szeme könnybe lábad, miközben fölfalja áldozatát. De ez aztán tényleg mendemonda, semmi alapja nincs.

21

Viszont jól hangzik. Szeretet, étkezés, nyál, meglepődés, krokodilkönnyek. Aztán megint kis évés, bőséges folyadék hozzá, ha már megvolt a szeretet, sikeresen túlkerültünk rajta. (O)val kibékül a felesége, (O) most válla közé húzott nyakkal és bűnbánó képpel ácsorog három asszony között, nem mintha értené, hogy mit kell megbánnia. Kibékültek, passz. Nem ért semmit belőlük, simán tudomásul veszi, úgy látja, kénytelen újra megtapasztalni, a nők teljességgel kiismerhetetlenek, túl magas neki, belátja, nem is erőlködik.

Megérteni bármit mindebből, fölösleges, most az egyszer megúsza, úgy látszik, ezek után így megy majd, ilyesmik várnak rá a hátralevő idejében, oda se neki. Baj, nem baj, ez lesz. Hátralevő élet. Megúszeni, amit lehet.

A hűgára pillant, a feleségéhez fordul, nem hallja tisztán, amiről fecserésznek, mintha bedugult volna a füle, **miről van szó?**, kérdezi, hogy ne tűnjön föl, mennyire nincs itt. Mennyire nem érdeklí ez az egész. Ezek a libák. És nem is megy olyan rosszul, eléggé közvetlenre sikerült hanglejtés, ráadásul itt a sógor-nője, helyes baba, örület, más veszi majd el a szüzességét. Gondolja. Futólag.

'Baromság, mindegy', csak bevillan, nem gondol bele, hogy neki kéne, ki másnak, de ezt a gondolatot aztán végképp nem engedi meg magának, 'legjobb, ha ilyesmiken nem ábrándozol, öregem'. Majd vigyázok, gondolja.

Hogy ne jusson eszembe ilyesmi marhaság. És akkor nem is jut. Kimegy a szalomból, nyomban visszajön, téblábol, udvariaskodik, hallja a saját **hangján**, hogy a felesége, rendben van, ezek szerint biztos **kibékült** vele. Abból tudja, hogy kibékültek, ahogy beszél hozzá, hogy egyáltalán beszél az asszonyhoz. Valahogy mintha magasabb regiszterben. Följebb. Fölcsúszott.

'Magasabb lett a hangom?', morogja az orra elé, halkan, és jó mélyen. El is mosolyodik, mint Balzac heréltje, a Zambinella, a *Sarrasine*-ben. Ez a helyzet kiherél minden férfit, a férfiak hűtlenkedésére vonatkozó közvélekedés durván támadja a potenciát, a nők boldogtalanságukban kiherélik a hozzájuk tartozókat. Szere-
tebből. És alapos félreértésből.

Szereti, nem érti. Majd' felfalja, és fel is falja. Pár lap hiányzik a naplóból, sorok ollóval kivagdosva, siralmas látvány, nevetséges, nem emlékszem, miket tüntettem el innen, azt sem, hogy ki miatt. Ha nagyon akarom, rájövök, utána-számolnék, nem számolok utána. ((154)). Vagy ((132))? Vagy kicsoda? Halott az egész.

Mind, ő is, az is, én is, mintha mindenki meghalt volna, egyszerre kihaltak, a titok marad meg egyedül, ember nélkül, a titokhoz tartozók nélkül. Titkolózás, titkolózók nélkül. Hű voltam hozzá, azért vágtam ki azokat a bejegyzéseket. Hűség, ez a szó mond neked valamit?

Na, és mit mond neked? Semmit nem teszel, végképp semmi rosszat, aztán megpróbálsz eltüntetni a nyomait. Meg a lelkifurdalásod. **Nem volt semmi**, azért vagdosztam ki ilyen gondosan, hogy ne olvassa el ((154)), és nem értem, miért olvasta volna el.

A semmit. Egyáltalán, elolvasta volna? Elolvasta amúgy. Nem csaltam meg, hanem fogtam egy ollót, és kinyirbáltam pár oldalt.

Előbb ezek szerint beírtam, hogy mik voltak, kivel kefélttem, kivel akartam volna kefélni, és megtalálta, mindenesetre beleolvastott, elolvasta az egészet, kiborult, jeleneteket csinált és a többi. **Semmi szokatlan és különös**, meghalsz, attól oda az összes titkod, volt, nincs, nem is volt, mintha nem létezett volna. Kivágtam, hogy eltitkoljak néhány dolgot ((276)) elől, vagy ((154)) elől, igen, de mi lehetett az, milyen fontos, amire ennyire nem emlékszem. Semennyire. Nagyon.

Én hűséges vagyok. Egy ideig, addig egészen, az összeshez egyszerre. Meg akar ütni kétségbeesésében, ahogy hadonászott, valamibe beleakad a hüvelykujja. Kifordult a hüvelykujja. Belém akad, a pulóverembe, és lehet, hogy én is ütöttem, mindenesetre egymásba akadunk. Nem fordult ki, szorongatja, kuporog a fotelban, összegörnyed, látszik rajta, hogy tényleg fáj neki. Nem fogja megérteni.

Én se. Úgy látszik, én sem annyira értem, mert akkor nem vagdosztam volna ki bűntudatból a naplóból, amit beleírtam. Vagy beszariságból. Látom magam előtt ((154))t, az ágyat, a szobát, kölcsönlakás egy Horváth utcai panelházban, mikor arra járok, eszembe jut. Nemigen járok arrafelé.

Azt hiszem, a tizenegyed busz vonala, de mikor utazom én a tizenegyessel? Húsz évvel ezelőtt kifícamodott egy nő hüvelykujja egy budai, csinos kis panel-lakásban, emlékszem rá. Arra már nem, hogy miért voltunk ott, miért lakott épp ott. Remélem, nem miattam.

Nem miattam, akkor költözött el a férjétől, de nem miattam. Nem szoktam meg-
nézni a naplóimat, egyszerű lustaságból, és ha belefogok, alig bírom abbahagy-

ni. Egyszer váratlanul feljött ((276)) a Szondyba, és nem *tudtam* beengedni, erre egész élesen emlékszem a naplóm nélkül is.

Állt a gangon. Becsöngetett, várta, hogy kijöjjek, be volt csukva a vasrács. Csináltattam vasrácsot a betörések miatt.

Ki kellett volna hoznom a kulcsot a szobából, előkotorni a télikabátom zsebéből. 'Legalább a szemfestékemet add ide, arra szükségem van', mondta halkán, lefelé, maga elé. Határozottan. Elhatározta. 'Legalább', ez durván hangzik, nem? Nem jöhet be, van nálam valaki, legjobb, ha megmondom neki. Vagyis hogy muszáj volt megmondani neki. Álltunk az előszobaaajtóban, a rácsnál, ő kívül, én kifelé.

Fölszereltem egy vasrácsot. Méghozzá a ((398)) volt nálam. Akinek akkor vettem el a szüzességét. Észre se vettem, hogy szűz.

'Figyelj ide, kicsi, most nem tudsz bejönni, értsd meg, jobb, ha nem jössz be, mert a helyzet az, hogy van valaki nálam. Ne gyere be, jó?' Aztán hoztam a szemfestékét, megfordulok, bemegyek a fürdőszobába a kibaszott szemfestékéért, megkeresem a polcon a szemfestékét, de akkor már szaladt el, futott végig a folyosón, a kanyarban, a lépcsőház felé. Látom, ahogy fut, lebegett a szoknyája. ((398)) hasal az ágyamon, olvas, úgy tesz, mintha olvasna, nem kérdez semmit.

Nem mondok semmit, ez így a legjobb. Látom, ahogy szalad az a lány, kopog a szandálja sarka. Kora nyár volt. Virágmintás szoknyácska. Ott állok a szemfestékével a rács előtt. Ki ne forduljon a bokája. ((154))nak egyszer kifordult a hüvelykujja verekedés közben. A szemfestést meg az ilyesmiket amúgy nem értem, nem mintha zavar. Nem zavar, de minek festik ki.

22

Alig festette amúgy ((276)) a szemét. Inkább játékból, mint komolyan, mikor nagyritkán kipemzlizte a szempilláját, mindig mókázott közben zavarában, arcokat vágott hozzá, röstellte kicsit. Meg azért tetszett is neki, büszke volt rá, hogy ilyen *nő* már, felnőtt nő, kimázolhatja magát, a lábujja körmét, meg bármit, amihez kedve kerekedik, és még súlyos malacságokat is sugdoshat közben a fülembe. ((154)) gondosan festette magát, ((398)) csöppet sem. A legerősebben ((503)), ((509)) is, ők elvből nem teszik ki a lábukat a lakásból smink nélkül.

Mármint az ismerőseim közül, mivel igazi nők állítólag nem teszik ki a lábukat a lakásból smink nélkül. **Ruha, frizura**, mindezt egymás miatt csinálják, egymásnak öltözködnek és szépítkeznek, **magas, ívelt sarkú rózsaszínű cipellők**, gondolj bele. Azt hiszi, így szebb, hogy segít bármit is, szebbnek látja magát, a másikat mindenképp, utcára nem lép ki festék nélkül. Mert mások se lépnek ki az utcára festés nélkül. A férfiak meg, hát, ki-ki hogy reagál minderre, unja, rezignált, megérti vagy bosszankodik.

Fintorog, hitetlenkedő képpel számolgatja a tubusokat és tégelyeket, értetlenül rázza a fejét, somolyog az orra alatt, viccből megtanul néhány márkát, és villog

vele, közben igyekszik helyet szorítani a borotvakészletének a fürdőszobában. Szépek akarnak lenni, nincs mese. És semmi.

Mindhiába.

Szép akar lenni, pont az után óhajtozik, ami soha nem fog összejönni neki. Bármi lehet, szép végképp nem, akármi jobban összejöhet neki, kivétel a szépség, és ez az, amit nem tud, nem értené, ha mondanám, nem is mondom. Nem szép, vagy nem nem-szép, szebb meg csúnyább, hanem vagy rámozdulok, vagy nem, mivel vagy nő, vagy nem számít. A többi üzlet. Krém, púder, ápolás. A legreménytelenebb szépítkezés.

A férfiak ügye, nagyipari kérdés, illatszergyártás, piackutatás, termékforgalmazás. Kiagyaltják, legyártják, reklámozzák és terjesztik, megvásárolják a barátnőjüket, mindenekelőtt megvásárolják a feleségüknek, és ha beválik, ugyanazt a szettet kapja a barátnőjük, aztán diszkrétén fintorogva próbálják róluk letörülgetni, hogy ne ragadjon rájuk. **Illatszerek szaga.**

Álldogál a tükör előtt, és vizsgálja magát, nem maradt-e némi rúzsfoltt a képesfelén. A nyakán. Az inge gallérán. A férfiak levetkőztetik a nőket. Leszednek mindent róluk, nincs az a burkolat, ami ne volna lehámozva egyetlen átható pillantással. Nem teljesen, nem mezítelenre, a melltartó pántját hátul kikapcsolod, **tüll-, csipke-, szalag-, virágtömeg,** ezeket nem kéred, **szőke vendéghaj,** végképp ne, igyekszel leválasztani róla, amit lehet, nem is olyan egyszerű.

Ráaggattad, a te pénzedből van, most meg mintha az istenért se jönne le róla. Hozzánőtt? Úgy kell lehámozni, leszámítolni a nőkről a bizniszt, esőáztatta haj, oké, egy szál bugyi, ennyi maradjon, laza esésű trikó, a megkeményedett mellbimbók szinte átütik a vékony vásznat. Aztán **elvörösödsz, és gyorsan felkéred** táncolni. **Szinte kilép a toalettjéből,** ez pontos, bár szinte soha nincs így. **A vonzó épp az volt benne,** írja Tolsztoj ((A))ról, a regény egyetlen erotikus mondata, **hogy szinte kilép a toalettjéből, amelyet nem is látni rajta,** hát dehogynem. Bárhogy lép, az a toalettje. Befonta.

Belepi őket a toalett, és, talán nem túlzok, ijesztően ragaszkodnak hozzá. Kapaszkodnak belé, elbújnak benne, körülfonja, lekötözi őket a fölszerelésük. Figyelik egymást, noha egymás toalettjét figyelik, miközben, elhiszem nekik, azt képzelik, hogy egymásra figyelnek. **Gyors női pillantással futotta végig a másik ruháját,** ez is pontos. Verseny, az aktuális divat által agyonszabályozott ruhaverseny, de hát mindig minden versenyt valami hatalmi központ szabályoz halálba, hogy kiszedje belőle, amit csak bír, a maximális hasznát. Komoly tét, a toalett a nők közötti rangsorképzés eszköze és jele. Ketten ugyanolyan toalettben, ilyen igazából nem fordulhat elő. ((310)) órákig sminkel, maga tervezi a ruháit, meg is varrja, hogy ne érje meglepetés. Azért lett képzőművész. Barna, vékony nő, affektáltan mozog, enyhén nyafogó, halk beszéd, erős szemfestés, frizura, cipők, táskák, túlfinomult mozdulatok, földet söprő, fekete ruha.

Egyből kifordul, ahogy átkarolom, háttal fordul nekem, az íróasztalára támaszkodik, engedi, hogy a derekámig huzigassam a földig leérő ruháját. Vékonyka a

segge, az apró, fekete selyembugyija könnyen lecsússzan róla. Olyan a lakás, mint egy varroda vagy próbaterem. Sőhajt, ahogy belehatolok, nem fordul meg.

Összefogom a haját, hátrarántom, az arcát magam felé fordítom, csukva a szemem. Nem engedi, hogy kihámozzam a ruhájából. Sose veszi le? Gondosan bezárja a lakása ajtaját, csak akkor szabadul meg a ruhájától. Vékony test, erős, fölfelé hegyesedő mellek. Évek óta Finnországban él, nagydarab szőkek közt, ilyenekkel baszik, gondolom, megőrülnek tőle. Nők rémálma társaságban ugyanazzal a toalettal találkozni. Mintha saját maga jönne szemben, mint valaki más, és abban a másvalakiben lenne kénytelen magára ismerni. Alaposan ki lett fordítva az egész, a férfiak, ez igazából meglepő tőlük, beleráncigálták a nőket abba, hogy versenyezzenek, azt tegyék, amit ők, úgy, ahogyan ők. Mindenképp elnézik, hogy versenyezzenek, ahogy tőlük látják.

Kifelé, külsőségekkel. A külsejükkel. Meg vannak vezetve?

Milyen nő hagyja magát így megvezetni, és kicsodák által? Nem érzi, hogy a díszes ruha, a dísz férfias, a férfiakhoz tartozik, ők versenyeznek, nekik szükséges annyira díszelgniük, ilyen szánalmasan pompázni, hogy az ő kivívott pozíciójukat jelzi a ruha? Pontosan az a ciráda legyen, legkisebb eltérések is számítanak, ha nem megfelelő a márka, nem stimmel a felirat, mint Mikszáth Kálmán beszélő köntösén, élet és halál múlik rajta. A helyzetet jelöli, a sorrend függvénye, természetesen nem ruházatok versenye folyik, hanem verseny folyik, és a toalett regisztrálja, jelenti be a sorrendet, ezt nem tudom, miért vették át, hogy terjedt át a nőkre. Kinek jó így?

Ki tudja, micsoda saját magukkal való kibékületlenséget, önértékelési zűrzavarokat takarnak a női ruhaköltemények, műhaj, -pilla, -karom. Nem nők páváskodnak ilyen alig leplezett vadsággal, ennyire eltökélten, hanem a hatalmi játszmában érdekelték, a hatalomért való harc résztvevői, és ha ezt egy nő – mindenesetre nem-férfi – teszi így, ezzel, tudja vagy nem, mintegy átáll közējük. Beszáll. Belépett a ringbe.

Szinte átoperáltatja magát, férfivá operálja saját magát. A díszes öltözék, kifestett arc, a vendéghaj, mind kívülre pakolt, kipakolt harci jel, aktív, sőt agresszív, mindenkit férfias helyzetbe hoz. 'Igazából ami a fontos, az a szolárium', ez durván férfias elgondolás, egy magát szemmel láthatólag végképp nőiesnek gondoló, kissé taszító, csinos nő közli a barátnőjével a fülem hallatára. Schwarzkopf, tröndle, Graabtree, L'Occitane, Aveda, férfias dolgok.

Férfiak üzlete. De miért babonáz meg egy szép lányt? Akinek eleve úgymint tökéletes az illata? Miért szinte csak a nem tudom, milyen parfümillatára emlékszem ((087))ból, aki valami unokatestvér-félem, és egy halál unalmas családi összejövetel alatt, amikor az öregek a legjobban ricsajoztak, bejött velem a cselédszobába. És kibújt az ingéből.

A szőke hajára és a gyönyörű testére. Ahogy az ujjá közé csippenti a mellbimbóit, és büszkén megrázza a mellét. Meg arra, hogy belőle kicsapó illat napokig megrekedt a szobába. Dior, Givenchy, Giorgio Armani, Lancôme, Mac, Sisley,

Estée Lauder, La Mer, Swarovski, Kanebo, Wolford, Christ, Clarins, Chanel, Bobby Brown, La Prairie, Guerlain, Shiseido, L'Oréal, Helena Rubinstein, Clinique, Calvin Klein, Aqua di Parma, Löewe, Garnier, Pouillet, Ladoucette, Juvena, Kenzo, Kiehl's, Nas, Lancaster, Erno Laszlo, Orlane, Nivea, Floris, Aigner, Gucci, Escada, Bvlgari, L'Oréal, Sans Soucis, ezek mind férfiak, és ha vannak köztük nők, azok is férfiak. Akad egypár kakukktójas is, és akkor, tessék, melyek lennének azok? Diesel.

Dr. Hauschka. A nők pénzért basznak. Ezeket a szagokat a pénz állítja elő.

Meg bármit. Szagolj bele, a pénz szaga. A pénz jel. Mint a parfüm. A férfi jele, ahogy a kozmetikum márkája a nőké. Vagyis ez bonyolult, nem ismerem ki magam, igazából a parfüm is inkább a férfiak jele – a nőknél. Nem azért létezik *egyáltalában* pénz, hogy valamely illat előálljon, nem azért van, hogy előállítson bármit is, de azért áll elő az a bármi, a pénz miatt áll elő. *Tehát* előáll.

Tehát előáll az illat, és a helyzet ura, a pozíció birtokosa kénytelen eltérni, hogy a nők egymás között jelezzenek, egymásnak lejelezzék a sorrendben számukra megfelelő helyhez való igényüket. El is tűri. Eltűröd, kibírod, uralkodói jelvényekkel fölcicomázott, tökéletesen *kikészített* kislány, el lehet viselni. Van benne valami megmosolyognivaló. És megható. Örülten izgató. Belép.

Föllép, entrée, színpad, színpadias és férfias. Fiús, közben meg mégiscsak egy édes kisbaba. Késik, ez férfias, egy nő nem jön, mert *eleve* van ott. **Milyen** ügyes dolog ez az idióta **szokás, a későn jövés**. Minden a helyén, mindennek megvan a helye, az anyja még föltétlen **igazítani akar** rajta, igazgatja, a lány **könnyedén félrehajol**, nem hagyja magát megzavarni. Neki kell tudnia, rájönni, megérezni, igazából kivívnia a helyet, és a helyzet ura, ez a legszebb a dologban, teljesen a kiszolgáltatottja ennek a játéknak. A helyzet ura igazából a helyzet asszonyai.

23

Az asszonyok urak, és az urak, hát, azok csak urak. Afféle úr. Közös légtérben ennyiféle illatnak szánt valami, egyetlen, masszív búztégla egy az eleganciát parodizáló elegáns helyen, a bxxxxni KaDeWe földszintjén. És mennyi nő, mind azért jött, ezért a bűz-jel-tömegért. Ha belép, fogoly. Belép ((443)), látom, ahogy foglyul esik. Elengedi a keze.

Elengedett. Nem az egész kell neki, mindaz, ami van, és ahogyan van, hanem valamely részlet, egyetlen illat, válogat az illatok között. És nem érzi.

A szagokat nem, az egészet mégis, az egészre van szüksége hozzá, minderre együtt, hogy döntsön az egyik mellett, mert nem a szagot választja, hanem pozíciót választ. Ezek a dolgok a baszásról szólnak. A kiválasztódásról szól mindez. Megáll a nem tudom, melyik parfümgyár standja előtt, az árusító kisasszony egy papírslejfmin mintát nyújt neki, azért történik így, mert a férfiak meg akarják baszni, ezért most olyan helyzetbe hozza magát, hogy világos legyen számára, melyik férfinak fogja megengedni.

Vagy nem akarja őt senki, azért jelez, azt jelzi olyan elkeseredetten. Kénytelen vagyok fölállni mellőle a buszon, olyan elviselhetetlen parfümbűzbomba. Kétségbeesetten szaglik. Mert mindez, minden tapasztalata merő eldöntetlenség, és ezek a jelek világosítják föl őt. Méterekre követi a jele, ahogy vonul a körúton, húzza maga után és tolja előre, mintha csakis ebben *látna*. Így lát, a jelzései nélkül vak. Én látom, de ő kizárólag ebben a szagburokban bír egyáltalán észrevenni engem.

Ez világítja meg, teszi számára egyáltalában észrevehetővé a férfiakat. Igazán nem bírom leimádkozni róla a parfümjét, azzal a helyzetét veszélyeztetem, ha nem viseli a jelét, azonnal veszélyben érzi mindazt, amiye van. És ez stimmel is. Kellemetlen, mivel ezzel jár, szag, szagolhatom, végül is kibírom. Bírd ki, elviselhető. Előzd meg. Szólj rá. Szólok ((887))nek, hogy ne használja a parfümjét. Ha átjön. Vagy pedig ne jöjjön át. Szólj neki.

Lepd meg őt, még mielőtt magára lötybötyölte volna, amit szokott, ne engedd, hogy túlzottan neked készüljön, rád készüljön, mert akkor kényszeresen fölpakolja a testére a hierarchiában kivívott pozíciója emblémáit, nem azért, hogy ezzel villogjon előtted, inkább, hogy saját magát biztosítsa.

A jogát arra, hogy itt lehet, ő lehet itt, nem más, hát ne hagyd, hogy a kelleténél inkább aktivizálódjon. Átjön ((887)), és dől belőle a szag, mert próbálkozik, méricskéli a határait, azonnal rányitom az ablakot. Nem rossz szag amúgy. Csak nem ő. Így túlzottan aktív, no és az aktív nők passzivitásba szorítanak, a rám mozduló elől nem vagyok képes reflexből nem hátrálni, bármilyen szép. Épp azért, mert szép.

Szép és ijesztő, pont a szépsége ijesztő, pusztán, mivel nem hátrál, hanem, anélkül, hogy akarnám, engem egy pillanatig figyelembe nem véve, közelít felém. Már csak azért is hátrálnom kell, hogy nézhessem.

Egyáltalán, hogy meglássam, kiválasszam egy felém zúduló test-tömegeből őt magát, mert hát mégiscsak ahhoz vagyok szokva, hogy előbb bámészkodom, rendesen kinézem magam, kinézem magamnak azt az ott várakozót, és akkor indulok el. Legjobb esetben.

Nyugodtan, semmi kapkodás. Ez igazán a legjobb eset, mert előtte még muszáj, hogy kellő bátorságot mérítsek, de ha látom, hogy vészesen, ellentmondást nem tűrően közelít, nem létezik, hogy ne rezelvek be valamelyest. Melyik férfi nem hátrált meg, ki nem lépett még félre némiképp eltúlzott, udvariatlan rémülettel, egy agyonkozmetikázott, riktó ruházatú, agresszív, amúgy, kellékeik nélkül, szerelvényük és nyomulásuk nélkül igencsak tetszetős prosti elől? Ahelyett, hogy vele lépett volna félre?

Ahelyett, hogy nyakra-főre félrelépegetne? Igen ám, de hogy?

A francba oldom meg, hogy fölálljon a farkam, ha szinte nekem ront, hozzám csapódik, mint valami lengőteher, ütközik velem egy *minden bizonyly* néember, akit viszont alaposan még szemügyre se vehettem? És tapogat? Észre se vettem, most meg mindjárt elsodor, fölborít ezzel a heves akarásával. Túl közel jön, szin-

te hozzám tapad, mi ez a sok csimbilimbi rajtad, édes, és hova lesz ilyen sietve? Milyen *bátor* csaj, ez jut eszembe róla, nem hiszem, hogy örülne neki. 'Na még ez is', mondhatná, 'bátor a kis faszom!'

Gondolom én. 'Rádásul, húha, jesszusukám, bátor is vagyok', gondolja, 'nem elég, hogy nagyobb a seggem a kelleténél!'

'És *mindennél!*' Igen, jól van, viszont nekem sem esik ám jól, mert mintha hozzám képest volna ennyire bátor, például érzem, hogy hátrálni kezdek tehetetlenségemben, mint valami szorongattatott helyzetben levő középhátvéd, ennek ki örülne? Semmi ellenállás, nem beszélve a fölállásról, ilyenkor azonnal **egy** darab **unalmas fiatalember** válik belőlem, amolyan jótét lélek. Jóra való fiú. Kissé fél-szeg és sótlan.

Sőt ilyen furcsán *nóies* mozdulataim keletkeznek, franc tudja, honnan. (V) **arcán, amely mindig annyira eltökélt és független, most meglepő zavar és alázat** látszik. Ami nem feltétlenül okoz rossz érzést, a lányos nem buzis, pillanatra se néznek buzinak, a nők nem veszik feltétlenül zokon, ha zavarba jössz és elpirulsz, bár először nyilván elbizonytalanítja őket. Támad, én védekezem, ehhez egyszerűen nem vagyok hozzászokva. És a nők hozzá vannak szokva?

Mármint ahhoz, hogy támadjanak? Pedig miért ne, gondolhatja akármelyik, mindenesetre az összes harci díszít fölpackolta a testére. A legkülönösebb, hogy ezekkel a komoly munkával magukra kaserolt, gyanús öntudatossággal hordozott jelekkel meghátrálásra készítetnek engem, miközben vonzani akarnak. Kergetni kezd, pont ellentétes hatás, nem vicces, nem játékos, kedvesség végképp nulla, hogy miért, arról fogalmam sincs. A támadó nem tréfál.

Nincs benne vicces, kifejezetten kellemetlen.

Ami egyébként tanulságos így, mert én is szoktam támadni, és, úristen, akkor ilyen rémisztően humortalan lennék? Vagy azért nekem mégis jobban megy, főként jobban áll, jobban csinálom, mert a leosztás az, hogy én nyomulok, ő hárít, így áll össze. Jobban van bejáratva, ha már az egyiknek muszáj nyomulni, inkább legyek én, ezek szerint. A végeredmény szerint.

Szerintem. És az is egy végeredmény, nem?

Ahhoz képest, hogy ha rám nyomulnak, az katasztrófa. Igaz, a védekezés sem valami eleve vidám dolog, noha láttam már olyan nőket, akik meglepő kedvesen megoldják, még tréfálkoznak is veled.

Az egész mintha tréfa volna, kissé azért szar egy tréfa, olcsó tréfa, a végén mégis belátom, hogy rosszabbul is elsülhetett volna, afféle kész átverés-műsor, de ne legyen ám harag. Nem lehet könnyű nekik így, folyamatos nyomás alatt, könnyen megtapasztalhatod, ha egy számodra kellemetlen nő azt találja ki, hogy fogja magát, és nem hagy békén. Nem száll le rólad, folyvást írogat, telefonál, megfenyeget, hogy *mindent elárul* annak, akiről úgy véli, hogy nem szeretnéd, ha *mindent elárulnának* neki.

Odalép hozzád akárki előtt, és félreérthetetlenül viselkedik, pedig semmiképp

se szeretnéd, hogy ebből más bármit értsenek vagy félreértsenek. Az Oktogonánál állok, várom ((804))t, odalép ((787)), egészen közel áll hozzám, gúnyosan mosolyog.

Gúny és kétségbeesés, mintha azt várná, hogy megöleljem, kívülről nézve olyan a jelenet, mintha rá vártam volna. Jelenetet rendez. Nem rá várok, hanem ((804))re, most érkezik Dxxxxxxxxxyről, és csak kevés ideje van, valami osztálykirándulás, nehezen szabadul. Bármikor felbukkanhat, ha másik nővel lát, megijed, nem jön ide. Szűz. Megbeszéltük, hogy följön hozzám, és lefekszik velem. Áll előttem ((787)), nem tudom, mit tegyek vele, valahogy tűnjön el.

Meg magammal. Tűnjek el? 'Menj el, légy szíves, várok valakit.' Nem válaszol, ráfagyott a mosoly, tényleg, ilyen nem lehet mondani egy nőnek. Pontosan tudja, hogy tudom, simán visszaél vele, és persze mi mást tehetne, neki a legrosszabb. Meg nekem. Senkinek se jó, ilyenkor túlzottan is világossá válik, hogy igazából soha nem jó semmi. Szinte. Ilyen helyzetekben a legszebb nő is súlyosan torzul, ezzel nem lehet mit tenni, egyre borzalmasabbnak látod őt, pedig szegény csak belekényszerült egy reménytelenül rossz játszamába.

És nem én kényszerítettem bele, nem is saját maga, hanem a szisztéma kényszeríti, féltékenynek kell lennie, vagy féltékeny, vagy pedig nincs. Féltékenykedik, vagy nincs. Nem boszorkány.

Mert mi az, hogy boszorkány. Nem létezik, hogy boszorkány volna, hajtogatom, és ha rápillantok, látom, hogy dehogynem, boszorkány.

Ráadásul erős a harc, és sajnos ellenem harcol, nem a többi nővel, mert nem mindegy, hogy királynő vagy második udvarhölgy vagy negyedik, és ez arra készteti, hogy ne csupán bírja ki, egyenesen provokálja a támadást. Még ha utálja is, fárasztja, fél tőle, viszolyog tőle. Unja, de megengedheti-e, hogy ne támadjon legalább védekezésből?

Nem is unja, mert lehet, hogy unja, ahogy a férfiak kakaskodnak egymással, nevetségesnek tartja, gyűlöli is, a háborút úgy gyűlöli, mint a futballt, viszont a barátnőjével bármeddig képes a legaljasabb pletykálkodásra egyéb, jelen nem lévő barátnőiről. Bámulja a másikat, látja rajta a **siker mámorának nagyon is ismerős vonásait**, mindez leveri, megbénítja. Látja a másikon, **hogy részeg a maga gyűjtotta elragadtatástól**, bénító, annyira, hogy vissza is lép.

Mert előre nem bír lépni, és ott maradni nem lehet. Csak európai, keresztény nők lépnek vissza, ha érzik, hogy a vetélytársuk valamiként föléjük kerekedik, ez végzetesen rossz.

Kétségbeesik, hisztizik, támad, a hátrálás különféle módzatai. Igazságtalan elrendezés, alapjaiban a nők ellen van, legtöbbször kénytelen lemondani a hozzá méltó férfiről, eleve lemond, eszükbe se jut, álmodoznak és lemondanak róla, legjobbak is megelégszenek egy hozzájuk méltatlannal. Aki előbb persze igencsak megtisztelve érzi magát, tátott szájjal, zavarodottan bámulja, mi a csoda hullott az ölébe, sokszor anélkül, hogy bármit tett volna érte. Nem érti, alig akarja elhinni.

Aztán csak-csak elhiszi, meglepően hamar. Meglepő gyorsan kezdi természetesen tartani sok barom tapló, hogy a felesége nem elég, hogy hozzáment, de még olyan finom is vagy milyen, úriás, sokkal, de sokkal okosabb, érzékenyebb és szebb nála, és ingerülten figyel, ahogy az olyan, amilyen. Miért olyan?

Mit játssza az agyát, kényeskedik meg műveltkedik itten, mint egy izé. Baronessz. Hogy nem tetszik neki *semmi*, majd jó nyakon lesz baszva! Nem érti, hogy ennek itt, a feleségének, meg a vén kurva anyjának miért nem felelnek meg azok a dolgok, amiken ő remekül elszórakozik, mindenesetre primán megvan velük, ha ő maga megfelel neki. Eszébe nem jut, hogy ő se felel meg a feleségének, a legkevésbé sem, csakis jobb híján tűri meg.

24

Effektív tűri, és konkrétan jobb híján. A leosztás miatt tűri, az úgynevezett társadalmi elvárások miatt, azért viseli el, mert megkövetelik tőle, szinte minden, az anyja, a gyereke, a munkahelye meg a pártbizottság. A pap. Meg a papné. Meg a nagymama. Az álszent barátnője, mert az nem mer félredugni, nem kell senki-nek, mindkettő egyszerre, és látványosan sápítózik azon a közös kolléganőjü-kön, aki minden további nélkül lefekszik a főnökkel. Minden ezt várja tőle. Minden, minden, a szíve nem. A teste sem. De nem ám a szív a minden.

A test se minden, gondolja, és nem lép be azonnal a férje után a fürdőszobába, megvárja, amíg kiszellőzik onnan a szag.

Megvárja, amíg kijön az ember, aztán megvárja, amíg kijön a szaga. Belép, visszatartja a lélegzetét, ez ismerős? Nem ilyen direkt módon, nem is tudja magáról föltétlenül, hogy miért nem megy be a fürdőszobába, amikor akar, miért nem pont mikor a másik is benn vacakol, de nem megy be. A levegő miatt.

Annak az idegennek a levegője, akivel az egyetlen életét éli le. Megszokásból, merő hozzászokásból.

Legalábbis ilyesmiket hajtogat magában, esetleg a legjobb barátnőjének mondja el, ha már egyszer, hosszas unszolására, mert addig rágta a fülét szerencsétlen, mégis beül vele egy konyakra.

Mégis, hogy ne üljön ott, mint egy süketnéma, miután így nyakon lett öntve, telibe kapta a barátnője boldogtalanságát. Pedig egyáltalán nem szokta meg azt az embert, a férjét, 'a férjem', mondja, és szinte elcsodálkozik rajta, nem szokott hozzá, a saját viszolygásához szokott hozzá valamelyest. Saját viszolygás, végzetesen hozzá vagyunk kötve ahhoz az érzéshez, hogy legyen valamink. Például egy kis viszolygás. Hazamegy viszolyogni.

Hazaérkezik a munkahelyéről, átöltözik, kimegy a konyhába, nekiáll a mosogatásnak. Megereszti a vizet, fog egy tányért, elmossa, fog egy másikat, csörömpöl, a gyerek még nincs itthon, edzésen van. Hazaérkezni, hát, egyrészt *haza*, másrészt *érkezni*, szóval ez a lakása, hova érkezzen máshova. Az övé, kibogozhatatlan *mértékben*, semmiképp nem bogozgatná, tesz a mértékre, van egy barátságos-

san nyikorgó ajtajú ruhásszekrénye, meg kéne zsírozni a hogyishívjakját, a vasrészt, van pár fiók a bugyiknak meg ilyesmi, könyv, könyvespolcok, fogkefe, csipesz, kenőcs, egy-két pár cipő, el van intézve.

Széles ágy, csak az egyik oldala használva. Egy nagyanyjától örökölt empire komód, a férje utálja, állandóan megjegyzéseket tesz rá, hogy ha *olyan kurvára* értékes, *annyira* sokat ér, faszér' nem adják el, abból le bírnák cserélni végre a szar tévéjüket.

A kocsit, bármit, az egész nyavalyás életet. Jó, és akkor elváltak, leválasztják a ház egy részét, befalaznak egy-két ajtót, a falat áttöretik, újabb bejárat, a kiskertet kettévágják, szerez a férje pár tíz méter leselejtezett dróthálót. A volt férje. A volt, volt, hálísten, csak volt férje. A kutya alul kilyukasztja a kerítést, nem foldozzák be.

Előbb befoldozzák, a kutya megint átfúrja magát, nem bírja megérteni vagy elviselni, miért húzták oda azt a valamit, akadály, pont az ő területe közepén. Megy minden tovább, hazaérkezik, lepakol, nekiáll a vacsorának, a tévé bekrepált, eszébe nem jut venni másikat, eszébe nem jutna amúgy sem bekapcsolni, csak a fia rágja folyton a fülét miatta. Az apjához mégse megy át, akármit adnak, még a világbajnokság alatt is inkább elmászkál a haverjaival, beülnek egy kocsmába, vagy a barátnőjénél nézi.

Inkább nem nézi. 'Ha annyira szeretnéd, vehetünk egyet', mondja neki az anyja nyugodt hangon, 'veszünk egyet, jó, kicsim?', 'ne, tényleg nem fontos, bőven kibírom tévézés nélkül', válaszolja. Hogy nekik kettőjüknek szerencsétlenül alakult, ugye?, 'én vagyok a hibás, rossz neked, ugye, kisfiam', 'jaj, dehogy, anya, dehogyis, hagyd már abba, minden oké, nem érdekel az a barom tévé. Egy-két év, és minden másképp lesz, meglátod', mondja az anyjának, 'nem vagyok pólyásbaba'.

'Már nem vagyok kisfiú, tévézni gyerekes dolog, csak az elmebetegek bámulják állandóan.' Átöleli, szorosán tartja, az álla alá illeszti az anyja fejét, fejjel magasabb nála, pedig az anyja is épp elég magas, lánykorában gátlásai is voltak miatta.

Hogy ennyivel magasabb a fiúknál, a legtöbbnél, és túl nagy a lába. És nem szőke, hanem barna, nagy láb, barna haj, nem túl okos, nem túl szép, nincsenek menő cuccai, túl rendesen van nevelve, nem mer rágyújtani a többi csajjal a vécében. Ül a fotelban, a gyerek elment, közölte, hová, most nem jut eszébe.

Nem jut az eszébe, hova is ment, ez hogy lehet, 'a Tomihoz? Vagy hogy hívják azt a másik laklit? Jézus, nem figyelek rá eléggé, elmegy, közli is, hogy hová, és nem tudom'. Rágyújt. Leszokott a cigiről. Hátratámasztja a fejét, beszívja a füstöt, 'nem esik jól, leszoktam', gondolja, és eszébe jut, amikor első gimnáziumban a többiek cigarettáznak a folyosón, ki mertek jönni a vécéből a füstölgő cigijükkel, ő pedig meg se próbálta. Egyetlen slukkot se.

És mikor a bátyja a kertjük előtti árokba guggolva előszedett a klottgatyája zsebéből egy szál fecskét meg egy gyufaskatulyát, felháborodásában elrohant. Ez vagyok én.

Aki miatt annyira felháborodott. Az én klottgatyám. Volt zsebe? **Visszaemlékszem** vagy kitalálom? **A szoba ajtaja félig nyitva volt, a fény pázmájában rossz és gyenge dohány sűrű füstje ömlött kifelé.** Apám cigarettája. Az apu, anyánk, meg a hallgatás. Ezekről se beszélünk, kirekesztjük, mintha a legszigorúbban le volna tiltva. Nemigen beszélgetek veled, komolyan semmiképp nem, párszor megpróbálom, nem jó érzés.

Jó érzés, hogy beszélünk, a testvérem, jó érzés, mikor a testvéremmel beszélgetek, van valami hamis a hangsúlyjaiban, az rossz. Mégis jó. Amiről beszélünk, az fájdalmas, mégis jó. Minél inkább belementem, annál fájdalmasabb, erősen hátrítja, látom, milyen rossz neki.

Rossz, rosszabb, rossz. 'Csinálok **vacsorát**', mondja, ettől földerül, vidám a hangja, minden átmenet nélkül változik. 'Jó, csinálj.' Akkor nekikezdsz a fiáról mesélni, vicces történet, látom, ahogy lassan megnyugszik, mintha kisebbfajta veszélyhelyzetből kecmertt volna ki, és akkor tehát én vagyok az a kisebbfajta veszély.

Akit persze, hogy szeret *azért*, nagyon is, és most összeütsz neki, ennek a veszélynek egy finom kis vacsorát. Nem egyféle beszéd van, hanem sok. Mind jó valamire. Van egy baráti társasága, majd megmutatja nekem, meséli nevetve, hihetetlenek, négy nő, velük néha beül sörözni. Egészen megszerette a sört. 'Bemutatlak nekik, mit szólsz? Egészen megszerettem a sört, pedig keserű.'

'Viszont jól keserű. Az egyik lány nagyon szép', lelkesedik, 'kettő elég túrhető, egy ronda, *sajnos*. A szépnak van fiúja, de az csak kedden és csüt. találkozik veled, vagy szerda, kettő facér momentán, a csúnya évek óta, az egyik eléggé csinos is, az csak pár perce. Most tette le a telefont ez ügyben, tegnap, az orrunk előtt, úgy-hogy ajánlom neked', mondja.

'Nekem?' 'Neked hát, majd meglátod. A másik elég-jó viszont valószínűleg a lányok iránt érdeklődik, hogy egy példát mondjak, utánam, meg a többi három iránt, folyvást azzal tömi a fejünket, mennyire elege lett a férje kicsodájából. Aból, hogy unos-untalan kénytelen a szájába venni, mert annak ez volna a heppje, a tudod mi, és ráadásul disznó sokat keres a fickó, nem lehet csak úgy otthagyni, és nyelni is kell, mi meg nem győzünk úgy tenni, mintha nem igazán értenénk, amit összehord.'

'Hogy miért hajtogatja folyvást, hogy jön össze ez a sok minden, na ezek a csajok a barátaim, mit szólsz? Barátnőim, szegények, ők jutottak ki nekem. Nem ér semmit.'

'Nem sokat, ugye?' Erre mit mondjak?

Kérdezzek tőle valami *fontosat*? '**Hát hogy vagy?**' Mondja neki, hogy dehogynem? 'Dehogynem.'

'Mit dehogynem?!' 'Ér, nevetgélpsz velük, nevetpsz rajtuk, kineveted magad, az már magában remek és hizlal, nem?'

'De, elég jó', feleli, és hallom, hogy nem, nem elég jó, hanem elég rossz, csakhogy

ki ígért mást, ki mondta, hogy nem így lesz majd az élet? Hogy egyáltalán lesz valahogyan? És ki hitte el?

'Beállítottál a kapuba', mondja a testvérem. Tényleg beállítottam. Mosolyog ezen is, mint a leszbikus barátnőjén, régen volt, nem is ő volt az. Szerintem megfelelő hely a kapu, igaz, hogy ő állt ott. Valahol legalább állt, nem maradt ki.

Mint aztán olyan reménytelenül annyi mindenből. Beállítottam a kapuba focizásnál a húgomat, és nekiálltam kiképezni mint kapust, lehet, hogy nem igazán nagy ötlet, de nem is hülyeség. Védjél. Vetődjön, ez a szabályos vetődés, vádli, térdhajlat, comb, csípő, rövid ívben a jobb oldalára, előbb lassan vetődjél, nehogy összetörd magad. Ne üsse meg magát. A kapus női poszt.

Egy férfi valami *hiányzó* miatt áll kapuba, áll neki védekezni, és ha ott ragad, mindenképp kompenzálni fog. Vagy hanyag a kapus, tiszta csurom egy ideg, riadtan körültekingő, vagy extrém agresszív, amivel a sorozatos frusztrációit el-lensúlyozza. Vagy pedig nő.

Mert miért állna be egyébként? Ha tudja, hogy mindent nem védhet, és ha mindent védene, akkor mindent csak védene? Lassan vetődik a húgocskám. Később is kizárólag lassan tudott vetődni.

Emlékszem arra, hogy lassan, szép szabályszerűen elvetődik. A labdára így nem tud figyelni, talán nem is akar, arra figyel, hogy miközben eldől, ne üsse meg magát, igaza van.

Meg a szabályosság, amit úgy a lelkére kötöttem. Ha focizom, egyedül a labdára figyelek, a labdához való viszonyomon keresztül a többiekhez való viszonyom-ra, arra koncentrálok, hogy megoldjam, ami épp adódik, nem merül föl, hogy összetöröm-e magam. Veszélyes-e vagy nem, meghalok-e, ahhoz túl gyorsan történik, ami történik. Akár van tét, akár nincs.

Nincs olyan, hogy nincs tét, mindig van tét, akkor van futball, ha van tét, megképzik a tétet, a futball tétre megy. Két csapatnyi férfi, mikor belekezdenek, ha elkezdik egymás ellen, az a legsúlyosabb tét. A kapusok számára is, gondolom, vagyis tudom, mégis, ők valahogy kívül állnak, kicsivel mögötte és fölötté az egésznek, mint a nők.

Női pozíció. A testvérem mint kapus. Elegánsan vetődött, szabályosan csinálta, leért, a labdát nem érte el. Elegáns település, csinos, a harmincas évek elején épült iskolaépület, az udvaron folyik az edzés. Magas fűben, rég kaszálták. Szabályos utcácskák, rengeteg zöld, cseresznyefasor, a fű összevissza nő az árokban, autó nincs, a tyúkok csipegetik, amit találnak. Úgy alakult, hogy most itt lakik, ahol gyerekkorunkban a nyarakat töltöttük, vásároltak egy pocsek állapotban levő, régi építésű családi házat, olcsón, állandó javítgatásra szorul.

Nem javítják, mert nincs rá elég pénz. Tisztviselőtelep, kisebbik része egy domb-

oldalban, kis templom harangállvánnyal, több régi építésű polgárház, csomó gyerekkorom óta ismerős, velem körülbelül egykorú ember. Úgy néznek ki, mint a saját apjuk meg anyjuk.

Meg a nagyanyjuk. Emlékszem legtöbbjük szülőjére, olyanok, mint azok voltak.

Igazából mögötte kezdődik a domb, a település mellett, túloldalt, a hév vonala mögött. A domb után pedig nem tudom, mi van, sose mászkáltunk arrafelé. 'Amikor gyerekek voltunk, lakott itt két nő, idősek, lehet, hogy csak középkorúak, nem feltűnőek, emlékszel?', kérdezi. 'Nem én!' 'No, és ezek minden áldott nap kétszer végigsétáltak a főutcán.'

'Nem emlékszem.'

'Legalább kétszer, szombaton többször is, vasárnap nem. Két kopott kisegér, szép nyugodtan, egymásba karolva. Nem szerettem velük találkozni, mert olyankor valamit mindig a kezembe adtak. Ajándékféle. Nem akartam elvenni, de már a kezembe is nyomták. Azonnal eldobtam. Egyszer majdnem hazavittem egy ilyen valamit.' 'Egy milyen valamit?' 'Ajándék.'

'Két nő, és mindennap?' 'Két néni, nem emlékszel rájuk? Egyszer, ahogy megyek a boltba, találkoztam velük. Az egyiknél volt egy kalaposdoboz, abban meg egy nyúl. Leguggolt élém, kinyitotta dobozt. A nyuszi lélegzett, de nem mozgott. Nem most találom ki.' 'Miért találnád ki?'

'Szoktam ilyesmiket kitalálni. Sokszor egész nap az ablaknál ácsorogtam, nap-hosszat, nem bírtam eljönni onnan. Esőben mindig az ablakban álltam, bevert a víz, csorgott lefelé az üvegen, most is látom. Így összevissza, kis patakocskák. Egyetlen volt az üveg? Egyszer nekem repült egy galamb, elhiszed? Állok a nyitott ablaknál, megállnak, mennek tovább, nézem a jövés-menést. A mozgás a gyomromra hat, olyan, mintha föntről nézném, magamat is látom a képen, és zsupsz, hozzám vágódik egy galamb, ide valahová. Nem léptem el, úgy megijedtem. Inkább féltem.'

'Izgultam, nehogy visszajöjjön nekem az a galamb.' Föláll, indul a konyhába. 'Kérsz valamit inni?, mindenféle van. Édes, erős. Van egy üveg **pálinka**, kaptam egyszer születésnapomra, kinyissam?'

'Vagy három éve. Nyissuk ki, jó?, csak úgy viccből, most úgyse tudom folytatni.' Nem folytatja, eszünk. **Töltött egy pohárával.** 'Itt áll legalább három éve ez a pálinka, minimum, de lehet, hogy öt éve', megint nevet, jól áll neki, ez meglep. De miért lep meg? Jól néz ki a húgom.

Én meg csodálkozom rajta. Megérkezik a gyerek, örül nekem, nem tudta, hogy itt vagyok, nem szólt neki az anyja, látom, mennyire bosszantja. Alig akar elengedni. Az apjával nem beszél. Nincs új nője az apjának. A testvérem tízvalahány éve elvált, nincs senkije. Hazaérkezik, megcsinálja a vacsorát meg a fia másnapi ebédjét, átveszi vele a leckét, vagy nem veszi át, lefőzi a reggeli kávé, beül a kádba egy könyvvel, fél tíz felé lefekszik.

Olvas, percek alatt elalszik. Reggel kisiet a hévhez, mindig siet, az utolsó pilla-

natban indul el, nem néz körül, nem néz senkire, ha köszönnek neki, visszaköszön, igyekszik a hivatalba. Öregedő, nős pasasok nyomják neki a szöveget, de hát egyrészt ki az, aki nem öregszik, másrészt meg még szép, hogy nyomják. Jóba van velük, visszanyomja őket, mosolyog rájuk, ha kifarolnak az irodából, pár másodpercig rajta marad még a mosolya. Szeretik.

Szerintem. Nem mogorva, nem kesereg, sosem panaszkodik, nem depressziós, akkor nem tudna dolgozni, nem engedi meg magának. Összedőlne a ház.

Mindenféle beszakadna rajta. Bedőlne a fal vagy a plafon. Bedől az élet. Állandó foltoztatásra szorul az épület, arra végképp nincs pénz, hogy egyszerre megcsináltasson rajta mindent. Lehet, hogy meg sem érné, le kéne az egészet bontani, a falak nedvesednek, nincs alapincézve, a mennyezet behajlik, a padlásra nem ajánlatos fölmenni. Néha ott alszik a fia barátnője, nem zavarja, mintha még örülne is neki, ilyenkor épp csak lezuhanyozik, gyorsan elkészül a fürdőszobában, hamarabb lefekszik. Bezuhan az ágyba, a villanyt lekapcsolja, fülére húzza a kispárnát. Gyakran fáj a feje. Megfájdul a feje, bevesz két pirulát, nem segít semmit, az ágyra dől, behunyja a szemét, nem csinál belőle különösebb ügyet. A saját fejfájásából. Szerintem legalább tíz éve nem kefélték meg a húgomat.

26

Lehet, hogy tizenöt, kibírja. Mindenesetre kibírta. A nők zömét nem keféli senki, simán kibírják. Soha nem kefélik meg őket, olykor a legszebbeket sem. Nem ritkán, hanem soha. Nem simán bírja, mégis bírja a végtelenségig. Nincs senkije, otthagyják, rosszul van azoktól, akik rányomulnak, forog a gyomra tőlük, látni is rajta, nem mernek rámozdulni, mert túl jól néz ki, túl okos, túl hideg, túlzottan megközelíthetetlennek találják. Pedig nem hideg, csak be van fagyva. Nem túl okos, semmiképp sem túl szép, olyan, amilyen, pont jó. Hat éve él együtt valakivel, a fiújával, aki folyton féltékenykedik rá, viszont nem kúrja meg.

‘Úgy kell ügyeskednem, hogy legyen már valami, és az is egy nagy semmi’, mondja ((865)), mindennap beszív a csávó, ‘többféle dolgot is használ, elvan ezzel, egyáltalán nem hiányzik neki a tudod, mi.’ ‘Mi?’

‘Hát ez.’ Fejét a lábam közé fúrja. Tegnap felhívott, hogy egyedül lesz, a fickó hazautazott, menjek föl hozzá. Ahogy az előszobába lépek, betolja az ajtót, elem térdel, lecibálja a farmerem cipzárját. A szülei Erdélyből települtek át, háromnégy éves volt akkor. Nem Pestre, egy Pest környéki kisvárosba. Pár éve Pesten lakik, nem ismeri ki magát, a nyarakat otthon tölti, szép kis zárt e-vel beszél. A legszebb testű nő, elméleti test, minden a túlzásig szabályos rajta, mondhatni szabatos, húszéves lányok állaga, valamiféle brutális, túlzott mesterkéltég, mintha műanyagból készítették volna.

Készítmény. Mások is baszhatnak, igazából akárki megbaszhatná, ha, most ezt a szót fogom használni, elég ügyes volna hozzá, szerencsére nem elég ügyesek ezek a mások. Én sem vagyok elég ügyes. Elég ügyetlen vagyok. Mégis velem

csinálja, nem más ügyetlenekkel. A legtöbb férfinak fogalma sincs, mit kezdjen ilyesmi nőkkel. Ezzel a *hát ilyen nincs, ennyire őrlítő nincs is, nem örülhetek meg ennyire-típussal*. Próbálok úgy forgatni, hogy legyen már egy kis baj, találjak bármi oda nem illőt, nem tudom, miért, igazából nem szeretném, ha baj lenne. Nem is lesz baj.

Apróbb bajok úgy, hogy közben meg mégsem, a kelleténél vastagabb boka, amolyan titkos ki-bejáratok, néhány elvarrás, varrat, rejtett fogantyú, illeszték, mint a hajás babákon. Kattogjon a hasában egy apró szerkezet. Az oldalába nyomod az ujjad, visszaáll, de hova állna, ha nem vissza. Csodálkozva néz rád, mit nyomogatsz.

Lepillant, 'mi van?', megtekinti a helyet, hátha van ott valami, és igen, van ott valami, még hozzá ő van ott. 'Szeretem, ahogy fogdosol meg nyomogatsz, olyan gyerekes, úgy tapogatsz, mint egy csecsemő', mondja. 'Csak kissé vastag a bokám, nem? Én meg úgy szopok, nem?, mint a kisbabák, ugye?'

'De. Úgy.' Fogalmam sincs, hogy szopnak a kisbabák, talán így. Először is mindent végignyal rajtam, főlemelem a csípőmet, igyekszik a nyelvét föltolni a végbelembe, ez rossz. Viszont nagyon jó, ezért folyik tömegmérétekben a seggnyalás. Mert ennyire szuper érzés, ha nyalják a segged, könnyű belátni. Mindenki hajtogatja, hétköznapi fordulat, nem számít különösképp durvának. Nem csinálják.

Aki beszél róla, nem hiszem, hogy csinálja is. Inkább ezerszer kimondja, és soha nem tenne olyat. Hallja, beszél róla, nem teszi meg. Hősies és csodálatos történeteket szeretsz hallgatni, bátor cselekedeteket, szentnek gondolt tetteket, aljasságokat és áruást, szívfacsaró, szerelmes érzelmességeket és durvaságot, elhagyást, megcsalást, örök dolgokat, véges dolgokat, legvéresebb dolgokat, bármiről inkább, mint a szexről. Ha erről kezdesz beszélni, azonnal belekuttyulod a lelket meg az oda nem illő érzelmeit. Először belekevered, aztán becsereled.

Minden további nélkül összecseréled. Mindennel elnézőbb vagy, nem?, mindent inkább elnézel, a szexus mellett elnézel. Jön be a fürdőszobából ((443)), rányomok a pornósatornára, nem kellett volna. Hisztérikusan reagál, megfordul, ki-viharzik, pedig tréfának szántam.

Vagyis nem tréfának szántam, de mikor látom, hogy így reagál, rögtön tréfának szánom visszamenőleg. 'Vicceltem, na, vicc volt!' Semmi. Bevágja az ajtót.

Annyira, hogy az nyomban ki is nyílik, úgyhogy látom őt, az arcát, nem vidám látvány, és persze nem viccnek szántam, viszont igyekszem valami viccessel elütni, 'hozzál már be akkor legalább egy pohár vizet, ha kimentél', meg hogy 'ilyesmit nem közvetítettek a **kommunizmusban**', mert látom rajta, hogy ő viszont egyáltalán nem veszi tréfára. Hiába, nem talál semmi vicceset ebben a dologban, annyira mélyre szalad neki a látvány, mint aki belekortyolt egy pohár higanyba. Két szép szöpsi nyaldos egy feltűnően rossz arcú faszit, közben tágra nyitott szemmel bámulják, direkt a kamerába merednek. Látod rajtuk, hogy rájuk van szólva, 'Piroska, a kurva anyádat, bébi, a kamerába bámuljál, ne hunyd be a szemed, és ne pislogjál annyit, mert kupán legyintelek', hát riadtan odanéznek.

A kamerán keresztül rám. És rajtam keresztül a pénzre, amit kapnak érte, ezért a melóért, gondolom én. Hogy vadidegen csávók tágra nyomják a seggük lyukát, összegecizik a hercig kis pofikájukat. Vagy mit gondoljak?

Róluk? És ((443))ról?, arról, hogy ilyenkor mi juthat eszébe, mi *mehet végbe*, miféle meccseket játszik le magában, mi lehet az, ösztön vagy nevelés, szokás, hálomás, ami mindezt újra meg újra lejátszatja benne.

Egyetlenegyszer nem képes végigfuttatni, megakad ugyanazon a ponton, kezdi előlről, megint végigjátssza, megint, megint. Rendben, férjhez akar menni, csöppet sem meglepő, ha az talán meglepő is, hogy ezekkel a gesztusokkal köti össze. Férjhez menni, két vagy három gyerek, amennyi jön, stabil családban élni, mint a többiek, akiket egyébként mélyen lenéz ezért, és akik korántsem élnek olyan stabil családi életet, mint ahogy – nem is elképzelni, inkább – szeretné. És akik amúgy végképp nem is érdeklik.

Az összes *mai nő*, még le se libázza őket, nem is veszi számításba. Noha figyel rájuk, úgyszólván nem veszi le a tekintetét a többi csajról, és ezt tudja is.

Bámulja, borzong tőlük, miközben irigykedik is, azért nézi őket, istenem, így ne, és csak így. 'Én aztán nem', gondolja magáról. Mondja magának, úgy, hogy nekem mondja, rajtam keresztül magának, mert már csak nem fog konzultálni saját magával *ilyen nőkről!* 'Mégis, milyen nők, édesem?'

Persze nem válaszol, így válaszol. Hogyhogy milyen, válaszra se méltat, efféle kérdések, amelyekben nők szerepelnek, nem méltók válaszra. Olyan mondatot, amelyben a nők szó szerepel, nem hall meg. Nem bírja, nem viseli el, bár állandóan őket figyeli, a többit, a sorstársait, vetélytársait, pontosan úgy tesz, mint azok tesznek, ugyanazokat a magazinokat bújja, viszolyog vagy nem, élvezettel viszolyog, finnyáskodik, és direkt ugyanolyan fajta kenőcsökkel mázolja be magát.

Mert milyen másfajta kenőcsökkel mázolna, az összes fajta ugyanolyan más. Egyáltalán, miért léteznek *egyéb* nők ahhoz képest, hogy én vagyok, irgalmatlanul önvészélyes kérdés, akit ez foglalkoztat, abból kiköltözik a kedély.

Pocsék lesz a kedve, merthogy annyira léteznek mások is, hogy nagyon, meg hát az még neki is pokoli unalmas volna úgy. Nők nélkül nem megy, ahogy például férfiak nélkül menne simán. *Férfiak*, az tényleg fölösleges, elég egy. Én.

Egyetlen, mindenkori, aktuális, elismert, győztes én.

Egy, vitán felül. Ha nők végképp egyedül akarnak lenni, egyedül a párjukkal, végzetesen egyedül maradhatnak. Ha ilyenféle férfias kérdéseket tesznek föl, akkor boldogtalanok, akárhonnán szedegették is össze ehhez maguknak a boldogtalanságot. *A minnek vannak más nők, nem kellene, hogy legyenek, mert már én vagyok* kérdés férfias, a férfiakra vonatkozó kérdés, *minek a többi férfi* formában. A férfiasságát veszített *valamit* a természet találja ki, és a nők nem férfiasságukat elvesztett férfiak.

Hanem satöbbi, nézz meg rendesen egy nőt, ilyen közlőről, kurvára nem férfi, semmi nem férfi rajta, egyáltalán nem hiányzik róla meg belőle semmi. Nekem

legalábbis. Nem hiányos. Nincs mire irigykednie, mindene megvan, és mindene mintha jóval jobban volna meg, mint például nekem, a tehén nem ökör, ha lelken-dezhetek kicsit, akkor a tehén maga a természet, míg az ökör nem a természet.

Hanem a természet csinálománya, természetesen az ember állítja is elő a bikából. A **kommunnizmus** – jöjjön ez még egyszer, ha Tolsztoj is előhozta 1875-ben vagy 1876-ban – ökröknek való, nekik lett kitalálva, nyugodt, igavonó egykorvult bikák életének kerete. A rendszer, amelyben éltem, ökröknek való. Ökrök tömkelege tartotta fenn annak fejében, hogy ezt a tömeget viszont a rendszer tartotta fenn, számukra egész tűrhetően. Emlékszel a trabantra?

Kocogtasd meg egy trabant ajtajának az üvegét. Valaki, nyilván a sofőr, némi csikorgással fog menni csak, le fogja volt tekerni az ablakot, és kidugja rajta a fejét. Emlékszel még arra a fejre? Komplikált múlt idő. Ráadásul hol találnál manapság olyan könnyen kocogtatni való trabantot?

BALATONFÜREDI SALVATORE QUASIMODO EMLÉKDÍJ

Balatonfüred Város Önkormányzata ismét meghirdeti verspályázatát a Salvatore Quasimodo Emlékdíj elnyerésére.

Valamennyi pályázó **két, magyar nyelvű, kiadatlan, más pályázatokon nem díjazott és nem említett művel vehet részt.** A pályamunkákat gépirással **5 példányban** kérjük eljuttatni **2008. május 31-ig** a következő címre:
Polgármesteri Hivatal 8230 Balatonfüred, Szent István tér 1.

A kettőnél több verset küldők pályázatát nem áll módunkban figyelembe venni, illetve a csak egy példányban küldött pályázatokat sem.

Valamennyi beküldött példányon kérjük feltüntetni a pályázó teljes nevét és címét, a borítékra írják rá: **Quasimodo költői verseny!**
A beküldött műveket nem áll módunkban visszaküldeni!

A pályázaton első díjas költemény elnyeri az Emlékdíjat, valamint a 400.000 Ft összegű ösztöndíjat.

A pályázat döntőjébe került költemények részt vesznek a 2008. évi „Ada Negri nyomában” című nemzetközi pályázaton Brianzában.

A zsűri a fődíjon kívül más díjakat is kiadhat.
A díjkiosztót a 2008. szeptember 6-án rendezendő nemzetközi költőtalálkozó keretében, az este 6 órakor kezdődő galaesten tartjuk.

A tölcsér

(Anna elemez)

*Nem kellesz már.
Romboltam.*

*Közben egyszer megpillantottam a lelkem.
Olyan volt, mint Jungnál a hústorony,
az óriás, amit korábban sosem hittem el,
csak nőiben: tölcsér,
réteges, a rétegek közt folyadék;
benné nyüzsgő kicsi pontok:
emlékek mikroszkóp alatt.
A rétegek, mint a hárttyák,
matt, sima, jeges – feszített víztükör.*

*Hát te csak most?
Pedig ez már régebbi hír...
A fiú szeme csillog,
vonásai szétesnek,
szája nedves, mozogni kezd,
fészkelődik a székén.
Neki ajzószer a pletyka.
Aztán hazamegy.*

*Nekem is kell ez.
A súlypontok miatt.
A történetem másoké is,
összeszedem tőlük,
megkeresem a szerepem.
S minden epizód áttör egy réteget.*

*A sírógörcs később csak fizikai tünet.
Mert fogyatkoznak a rétegek.
A tölcsér mélyén te vagy,
kicsi mag, szilvomag,
kicsúszol, ha elfogynak.
Akkor majd újra látlak.
Már nem leszel közel.*

*Nem is látom, olyan közel van,
mondtam nemrég.
Most pedig várom,
hogy bezáruljon a tölcsér,
elsimuljon a seb.*

*Nem olyan vagyok,
amilyennek mutattál.
Áttörtem a tükreidet.*

Ezért írok

(Anna komoly verse)

*Nézte a mellem. Kibontotta a hajam,
mennyi sok haj, azt mondta.
A ruhát a fejemen húztam át, felfelé.
Egy pillanatra eltakart,
s ahogy előbukkant a szemem,
láttam, megváltozott a pillantása.
Lefeküdtem mellé az ágyba.
Már nem volt szelíd.
Csípőjével pumpált,
a farkát hozzám nyomta.*

*Csak az ijedtség.
Hogy ezt nem akarom.
„Szopjál le akkor, ha nem dugunk.”
Az egyes mozzanatok a helyükön,
az érzés talán jó is, de nem megy mégse.
Úgy nyúlt belém, mintha egy darab kenyeret
tépett volna. Égetett és fáj.
Ellöktem a kezét.
Kivertem neki, és közben szédültem.*

*A hideg utcán minden lépésre vigyázz.
Csúszós a jég, süt a nap.
Az élettér eltűnése még nem félelmetes.
A hideg vont körém határokat.
És a keserűség.
A káában a forró víz,
nagyon forró, mossa el.*

*Aztán az elemző hajlam,
megállíthatatlan.
Ez lenne az egyedüllét?
Mit tettem magamért?
Mások miatt?
Vagy mert ez gyengeség?
Hamis képzet a magamért?*

*Magamért, mégis.
Hogy legalább pillanatnyilag
az enyém legyen az utolsó szó.
Hogy úgy érezzem, vagyok.
Én, mert megoldottam.
Tisztáztam. Elemeztem,
kellőképpen elferdítettem,
megszépítettem, szelektáltam.
Mondatokat csináltam.*

*Megfelel.
Ez történt.
Az enyém.
Így marad.
Ez az emlék.
Ezért írok.*

Nem áll meg

(1)

*Hozzád már nem tudok beszélni,
ebben a fémes sötétben, nézek ki
inkább bármi másra, de beszélni,*

*azt már nem tudok, és kihajolni
sem, a bordák közül, tapogatni csak,
milyen érzékeny ez a hideg ablakrács.*

(2)

*Belül meg a hirtelen rajzás,
nem tudom megállítani,
ahogy jönnek elő, padlórésből,
szekrény alól, még nincs
tavasz sem, de már mindenhol
ők mozognak, a hangyák,
ezt egy természetfilmben láttam,
percek alatt csontig lerágtak valamit,
de akkor már nem ismertem fel.*

(3)

*Vagy mégis, sétálni inkább,
megkeresni a legegyszerűbb
helyet, egy raktáráruházt,
egy szerelőcsarnok mögött
kit zavar, hogy ilyen
hangosan zörgök.*

(4)

*Ahogy egy régi fénykép előkerül,
eszembe jutsz, a legóráatlanabb
helyről mindig, kempingszékek
a tisztás szélén, egy fa hideg*

*árnyéka rajtuk, mintha nem is
számítana, az erőlködés,
mikor mosolyogni próbál
két kiszáradt koponya.*

(5)

*De egész éjjel jár fölöttem valaki,
biztosan nő, gondolom, mégsem
tudom kitalálni, mit csinál. Fekszem
az ágyban, a kopogását hallgatom.*

(6)

Nem áll meg, nem mozdulok.

Arról, ami ideköt

A nők? Ugyan. Ma már tudom, hogy itt is csak úgy működnek, mint bárhol: elromlott kávé-automaták, a pénzemet sohasem adják vissza, de olykor megkímélnek a keserűjétől. Igen, én is írtam verseket némelyikhez, gyönyörű képzavarokkal, mások egy-egy kapualjban guggoltak előttem... Bárhogy is akartam, testem és lelkem végül párhuzamos vonalaknak bizonyultak, melyek csak a végtelenben találkozhatnak.

A barátok? Az a kevés, kit nem szennyezett be árulás vagy barátságvesztő szerelem, ma már vádalkut kötne Istennel ellenem, hogy szabadlábon védekezhesse végig hátralévő évtizedeit. (Némelyik, akárcsak én, a körúton a fal mellett oldalazva közlekedik, mert iszonyodik a forgalomtól jó néhány éve, s a pszichózis gyulladáspontja egyre alacsonyabb.)

A gyermekkor? Talán. Akkoriban azt hittem, az erkölcsi fölény, akár a háborúban a légi fölény, mindig biztosítja gazdájának a győzelmet. Emlékszem, marsall akartam lenni, majd popsztár; a lényeg, hogy az utókor emlegessen. Lassacskán jöttem rá, hogy nevemet csak egy elveszett kéziratra történő utalás őrzi majd, lábjegyzet egy utolsó oldalon, s ha netán az is elveszne, majd egy másik irat... És így tovább.

Az elhagyott ház

*Már biztosan nem lakik itt, pedig a ház
csöndje olyan, mikor megállok mellette,
mint amikor egy társaság elhallgat annak
beléptére, akiről éppen beszélnek.*

*Az árnyak odabent ijesztőek, akár
egy pulmonológiai röntgenképen:
találgatom, hogy a házban lezajlott közös
életünk gyógyítható-e bennünk még, vagy*

*szükségképpen halálunkhoz kell vezetnie.
Indulás előtt a csapat nem zárta el
rendesen; meghatározott időközönként
a mosdókagylóba zuhan egy-egy vízcsepp,*

*méri az időt, mely ott bent már elmúlás
nélküli. Kíváncsi vagyok, a jó szokását,
amit még tőlem örökölt, megtartotta-e:
reggelente, felkelés után a tükröket*

*gondosan falnak fordította, ahogyan
a régi korok embere a bálványok
szemét kötötte be, mert hitte, hittük – ami
e házban zajlik, valamiért szégyenletes.*

Levágott ujj

*Kérdeztem aput, hogy a halott
feltámad-e, ha levágják az ujját.
Mondjuk én feltámadnék,
az én ujjamat
senki se vagdossa csak úgy,
felpofoznám az ürgét,
zsebre tenném az ujjamat,
végül is az enyém, vagy mi,
és hazasétálnék szépen.
Mire apu azt mondta,
ha így tudnék sétálni,
nem is lennék igazi halott.
Jól mondja, igazi halott
nem is lennék én
semmi pénzért.
De persze a halottakat senki se
kérdezi meg előbb
a pályaválasztásról,
mi akarsz lenni,
halott vagy valami más.
Mindenesetre azt ajánlom,
ha meghalok,
az ujjamat senki se birizgálja,
mert még a végén ideges leszek.*

Leszakadt kéz

*Pista bá mesélte,
hogy régen, mikor még Trabantja volt,
és ment az autópályán,
egyszer csak meglátott egy stoppost,
egy hosszú hajú, fiatal srácot.
Lassított, mert sajnálta és
fel szokta venni az ilyeneket,*

de ahogy odanézett, látta ám,
hogy valami villan a fiú kezén.
Biztos bokszert volt vasból, azzal
marha nagyot lehet ütni.
Úgyhogy Pista bá gázt adott,
de még hallott valami reccsenést,
az a disznó nyilván rávágott
mégében a kocsira.
Pista bá kicsit később
hallja ám a rádióban,
hogy a közeli kórházba várják
azt az autóst, aki lelassított
egy stopposnak, de nem állt meg,
mire az mégében bokszerral rácsapott
a kocsira, és leszakadt fél keze
ott maradt a csomagtartóban.
Most még vissza lehetne varrni.
Pista bá holtápadtan kiszállt,
és valóban, a Trabant
műanyag karosszériáján
éppen egy ököl formájú
lyuk tátongott.
Pista bá lóhalálában
vezetett el a kórházig,
ott aztán kiszállt,
szólt, hogy megérkezett,
aztán elájult.

A késes stoppos

Levente bá kétméteres fickó,
de ez kocsiban ülve nem látszik rajta.
Egyszer még régen,
az öreg Wartburgjával
felszedett egy stoppost.
A srác pedig elővett egy nagy kést,
Levente bá nyakához tartotta,
és azt mondta, szállj ki, mert
kinyírlak.
Levente bá azonban nem volt ijedős,
rátaposott a gázra, és a kis falusi utcákon
úgy kanyargott, mint egy eszelős.
A stoppos kezében reszketett a kés,
majd összetöjte magát.

*Mikor a rendőrőrs elé értek,
Levente bá hatalmasat fékezett,
a késes pacák meg előrezuhant,
és betörte az orrát.
Levente bá a nyakánál fogva
vitte be a zsaruknak,
csináljanak vele,
amit akarnak.*

TURCZI ISTVÁN

Receptum contra melancholiam

*Hirtelen tört ránk az októberi este.
Valahol túl hosszan füttyent egy vonat.
Fürdőszobánk ajtaja megint kitárva,
s te kedvtelven nézed ingóságomat.*

*Már nincs rajtad semmi; felnevetsz.
Legalább várd meg, míg lezuhanyozom!
Karomba veszlek, beléd kóstolok,
és elindulok lefelé a friss harapásnyomon.*

*A gyors és kiadós szemmel verés után
nem lesz csoda, ha a rekordunk megdől.
Mások másként csinálják, tudom, de ki
nem szarja le. Ne félj a tökéletesebbtől.*

*Kigyúrt pszichével, olajozottan, előre.
Egymásnak esünk. Ómagyar mánia.
Ajzószer gyanánt combjaid közé
befúrom fejem. Hatékony aromaterápia.*

*Nincs facér alkatrészl. Csodálkozástól
nyitott szemedben forr tengermélyi katlan.
Valami sistersgő örvénybe kerültem.
Az eleje szép volt, a vége láthatatlan.*

*Hiába szállt köd a szemközi fákra,
soros rosszkedvem már a múlté.
Pontosan olvasom mozdulataidat,
és a tested, akár egy curriculum vitae.*

Nemi szerver

*Ma megint kilüktet benne a vérparancs.
Kibúvót hiába keresnék, a mesémbé lát.
Lassan felkerülök a veszélyeztetett fajok
listájára, ha nem vigyázok, ha így megy tovább.*

*Mint éhes vad az etetőhöz, máris tart felém.
„Hamarabb szabadulsz”, szól, látva lelkesedésemet.
Az ajkakon kezdem kinyitni a testét.
Démoni nyál és remegés; ebből baj nem lehet.*

*Csókedény, mondaná nagy nyugatos költőnk,
aki papíron tudta, a magunkfajta mire vágyik:
egy teljességig táruló, hosszú pillanatra,
hajh, pinafüvet szíoni kábulásig...*

*Gonosztetteim közül ez a legkedvesebb.
Nagy az ízlelés hatalma, mégis mérgez.
Közben lejjebb helyezem súlypontomat;
igazodjon ki-ki a saját méretéhez.*

*Látjuk, ahogy egymáson áthatolunk.
Halljuk a süllyal telítődő formák nesztét.
Zöld szemének kikötőjében horgonyozva
fekszem, már minden tagom szanaszét.*

*A sarkon túl elsziszeg az utolsó villamos.
A Bartókon operaközvetítés. „Triviáta.”
Két nevetés közt viszlátot lehel a golyóimra,
és újra, és újra, és újra kezdi, ha jónak látja.*

Lámpafényes oldal

„csorba lépcsőkön föl a tisztaságig”
(P. Gy.)

Ez a történet egy középiskolai tanári szoba legbelső zugában kezdődik, hogy aztán nem is annyira egyenes úton érjen ki az utcára, térben és időben ráadásul jócskán eltolódva. Mire a történet véget ér, már este lesz, és a város egy másik szegletében fogunk csatangolni, kétségbeesetten keresve az utca lámpafényes oldalát, na meg főként a hazavezető utat, miközben fejünkben a lehető legsötétebb gondolatok fognak kergetőzni, és képtelenek leszünk szabadulni bizonyos élményektől, amelyekkel a közelmúltban lettünk gazdagabbak. Az akkori közelmúltban, amely azonban számunkra most még a nem is annyira közeli jövőt jelenti, hiszen egyelőre történetünk legelején járunk, abban a bizonyos fentebb említett tanári szobában, s annak is legbelső zugában. Pontosítsunk: ez a bizonyos tanári szoba két részre oszlik. Ahogy belép az ember a folyosóról, egy tágasabb, majdhogynem emberi léptékű szobába jut, ahol 6-7 asztal zsúfolódik össze, a hozzájuk járó tanárokkal egyetemben. Ezt a „nagyszobát” keskeny ajtó választja el egy kisebb, kamraszerű helyiségtől, amely voltaképpen afféle póttanári olyan kollégák számára, akiknek már nem jutott hely a kinti részben. Nem feltétlenül negatív megkülönböztetés ez, a kistanáriba „száműzött” tanárok nem egyértelműen rosszabb pedagógusok a másik helyiségben tanyázó társaiknál, legfeljebb csak ügyetlenebbül tudnak helyezkedni, vagy elkülönülő alkatok, esetleg egyszerűen később érkeztek az iskolába. Erre gondolt Kollarik, amikor megmutatták a helyét ebben a cellácskában, pontosabban, amikor a magyar munkaközösség vezetője, Dr. ez meg az (Kollarik ugyanis hirtelen zavarában nem értette a szűrős tekintetű hölgy nevét, és ez a hirtelen zavar még jó néhány hétig eltartott, Kollarikban még inkább erősítve az elanyátlanodás érzését), a nyelvtudományok kandidátusa az ujjával bökött a keskeny ajtóból a kisszoba legtávolabbi szegletében megbúvó asztal felé, mondván: „Az lesz a maga helye”, hogy azonnal sarkon forduljon, mintha már a helyiségbe való bepillantás is csorbitana a tekintélyén. Legalábbis Kollarik így érezte, valószínűleg tévesen, de hát legyünk elnézőek vele, elvégre az első munkahelyéről volt szó, és a fenekén még ott virított az egyetemi lét tojásbéja.

Legyünk őszinték, Kollariknak nem igazán fűlt a foga a pályakezdéshez. Valójában persze azt sem tudta, hogy szíve szerint mihez fűlne a foga, ha esetleg ahhoz nem, hogy ne csináljon semmit. De ez sem teljesen igaz. Kollarik egyszerűen csak nem tudta, hogy mit akarna csinálni. Az egyetem sem vonzotta, tehát azt sem lehet mondani, hogy az elmúlt időket kívánta volna vissza, terhére volt már az utolsó időszak, amikor nem foglalkozott semmivel, csak élte azt a bizo-

nyos „arany életet”, ami állítólag az egyetemistáké, de amiből ő nem látott mást, mint több hónapos időhúzó semmittevés után a vizsgaidőszakok izzadságszagú és kapkodó görcsét, hogy lehetőleg minél kevesebb tanulással teljesítse a minimumot, és aztán lehajtott fejjel vagy éppen ingerült ellenszegüléssel hallgassa a szülői szemrehányásokat. Kollarik nem találta a helyét az egyetemen. Valójában sehol sem találta a helyét, de mivel értelmiségi családból származott, amelyben hagyomány volt az egyetemi végzettség, föl sem merülhetett, hogy mást csináljon érettségi után, tehát öt éven keresztül az omladozó Duna-parti épület zegzugos folyosóin érezte idegenül magát. Persze az is lehet, hogy máshol, más körülmények között még elveszettebb lett volna, de ezt nem volt alkalmá kipróbálni. Így amikor megkapta a diplomáját, mindenképpen érzett valamiféle megkönnyebbülést, hogy legalább ezen túl van, most már jöhet bármi, de mindenekelőtt néhány hét nyugalom. Ehelyett a néhány hét helyett azonban már a diplomaosztója utáni családi vacsorán közölte vele az édesapja, hogy fölhívta egy régi jó barátját, aki nem is annyira mellesleg egy jó nevű belvárosi gimnázium igazgatója, nincs-e véletlenül üresedés náluk, és mit tesz isten, a barátjáéknál éppen magyartanásra van szükség, másnap reggel nyolcra már várja is Kollarikot az irodájába. Kollarik egy pillanatig sem késlekedett a válasszal. Azonnali néma csend volt ez a válasz, amelyből érzékeny fülek, mondjuk, egy anyai fejen tanyázók, kihallhatták a teljes kétségbeesés hangtalan sikolyát. Am családjukban az apa volt a döntéshozó, nemcsak azért, mert ő biztosított az átlagos értelmiségi életszínvonalhoz képest viszonylagos jómódot szerettei számára, hanem mivel társadalmi helyzetében is feltétlen megbecsülésnek örvendett, még egy egykori miniszter, sőt két jelenlegi államtitkár közeli ismeretségével is büszkélkedhetett, s mindez hozzátartozói szemében mitikus nagyságúvá növelte alakját. Apelláta tehát föl sem merülhetett. Így aztán Kollarik a tiszteletére rendezett vacsora hátralevő részében úgy érezte magát, mintha a semmi ágán üldögélő, átültetésre váró szív lenne, és a desszert elfogyasztása után olyan távozzal a nagyszüleitől örökölt belvárosi lakásába, mint akinek sürgősen, még éjjel beállta előtt föl kell vennie az utolsó kenetet.

Másnap reggel hétkor az apja telefonja ébresztette, aki biztos akart benne lenni, hogy nem kési le a fontos, legalábbis az ő, mármint az apa számára oly fontos randevút, és így már tényleg nem volt mit tenni, Kollarik felöltözött (apja javaslatára, ami azonban inkább afféle diplomatikusan megfogalmazott napi parancsként hangozott, még nyakkendő is próbált kötni – egyikét a nagyapjától rámaradt csupaszín nyakkendőcsodáknak –, de aztán ráébredt, hogy mivel nem ért hozzá, csak kompromittálná magát egy összevissza bogozott selyemdarabbal a nyaka körül, ami inkább egy meghíusult öngyilkossági kísérlet képzetét keltené a gyanútlan szemlélőben), és aztán egy utolsó pillantást vetve lakása oly marasztalóan hívogató berendezésére, útra kelt a gimnázium ismeretlen messzesége felé. Mivel ez az „ismeretlen messzeség” valójában ötperces sétát jelentett (igaz, hogy ezalatt az öt perc alatt lelki szemei előtt kétszer is lepergett az élete), ezért minden vonakodása ellenére is a megbeszélt időpont előtt érkezett az iskola titkárságára, és így még végtelen pillanatokig bámulhatta a falakon az egykori igazgatók arcképeit, amelyek olyan benyomást tettek rá, mintha egy büntetés-végrehajtási intézet hóhéri karának fényképsorozatát szemlélné. Aztán nyílt a

hatalmas, műbőr borítású ajtó, és egy enyhén borízú, ám meglehetősen nagy terjedelmű hang (amely mögött mintha nem lett volna senki, legalábbis Kollarik nem tudott az ajtónyílásban bárkit is fölfedezni) belépésre szólította föl.

Az igazgatói iroda olyan nagy volt, hogy egy pillanatra azt hitte, valamiféle díszterembe érkezett, és önkéntelenül keresni kezdte tekintetével az átjárót, ami a megfelelő helyiségbe vezetheti, amikor a hatalmas üres tér túlsó sarkában fölfedezett egy meglepően kicsi íróasztalt, amely zsúfolásig meg volt pakolva mindenféle irattal, és a papírhalom mögül egy nagy vörös fej kandikált elő, amely az előbb hallott hangon az üdvözlés meglehetősen különös formáját röpítette felé: „Mit bámul, mint ökör a csalamádéra?! Jöjjön már közelebb!”

Kollarik megpróbált úgy araszolni előre, mintha valójában távolodna, és csak újabb, erőteljes nőgatásra gyorsította meg a lépteit. „Szóval maga az...”, szólt egy kicsi száj a nagy vörös fejen, amely fej meglehetősen erős kontrasztot alkotott az apró, ám gömbölyű testet borító fehér köpeny, valamint a köpeny alól kivillanó fekete zakó színével, „az apját jól ismerem, nagyon derék ember, jó magyar ember...”, tette hozzá olyan fenyegetően, mintha legalábbis kétségbe vonná, hogy az apa derekassága és jó magyarsága Kollarikot elnézve öröklődhetett volna. És valóban, Kollarik agyán végigfutott a gondolat, hogy vajon teljes joggal lehetne-e őt fiatal, ám derék és jó magyar embernek tekinteni, ha ennek kritériumait ez a nagy vörös fejű, fehér köpenyes ember állapítja meg. „Na, mutassa csak a diplomáját!”, szólt rá a vörös fejű, ami úgy hangzott, mintha egy rendőri intézkedés részeként az iratait kérte volna el, mert, mondjuk, a közveszélyes munkakerülés gyanúja forog fenn. És Kollarik tényleg úgy érezte magát, mint akit joggal gyanúsítanak bármilyen hasonló aljasság elkövetésével, hiszen a szíve szerint a társadalom számára talán valóban közveszélyes módon került volna mindenféle kontaktust ezzel a vörös fejű emberrel és az általa vezetett intézménnyel, s ezért aztán olyan remegő kezekkel nyújtotta át a kért dokumentumot, hogy még a figyelmetlen szemlélő számára is világossá vált volna, hogy vaj van a fején.

„Lássuk csak!”, mondta az igazgató, és kinyitotta az oklevelet. De valójában bele sem tekintett, hanem Kollarik szemébe fúrta átható pillantását (ami annak ellenére sikerült neki, hogy Kollarik buzgón próbált másfelé pislogni), és csak annyit mondott: „Hát ezzel nem nagyon lehet dicsekedni...”. Elhallgatott és percekig mereven bámult Kollarikra, aki úgy érezte, hogy most, miután földre került, csak össze kell görnyednie, és akkor a további rúgásokat is el tudja viselni. Ám a vörös fejű arca egyszerre földerült, „No nem baj, majd odafigyelünk magára!”, rikkantotta megváltozott hanghordozással, fölpattant az íróasztal mögött (állva szinte még kisebb volt, mint ülve, ám a feje, mintha még nagyobbra nőtt volna), kicsit (már amennyire a pocakja engedte) előre dőlt, és kinyújtotta a karját: „Engedd meg, én vagyok az idősebb!” Kollarik kezét fogott az igazgatóval, és közben egy huszadik század eleji, vaskosan realista magyar regényben érezte magát, ami látszólag kedélyesen kezdődik ugyan, de egy mindent felemésztő hatalmas tűzvészsel fejeződik majd be. És ezt az érzését még hetek múltán sem tudta elfelejteni.

Így került Kollarik a két részre osztott tanári szoba legbelső zugába, az ablak mellé, ahol volt egy asztala olvasólámpával („feltehetőleg a havi egyszeri kötele-

ző éjjeli őri szolgálat esetére”, gondolta magában Kollarik, amikor először pillantotta meg a lámpát, mert egyébként el nem tudta képzelni, hogy mi szüksége lehet rá kizárólag délelőtti időbeosztása mellett), valamint az asztal fölött egy bekeretezett fényképe, melyen a magyar irodalom nagyjainak arcképcsarnokából egy szúrós tekintetű, bajszos férfiú nézett rá megrovóan, és az alábiggyesztett kezettel óvta őt a bűnösök közötti cinkos némaságtól, mely idézetet Kollarik a kezdeti időkben némileg tanácstalanul próbált vonatkoztatni a nagy fejű igazgatót és a nyelvtudós munkaközösség-vezetőt magában foglaló tantestületre. Meglehetősen ritkán ült azonban asztalánál a rácson keresztül kifelé bámulva a napsütésben fürdő vagy eső mosta utcára (amely utca, egyes szakértő források szerint, a főváros legkutyaszarosabb utcája volt), mivel az első adandó alkalommal, akárcsak egyetlen lyukasóra erejéig is, iszkolt haza, ötpercnnyire lévő lakásába, ahol úgy fújhatta ki magát, mintha a Titanic egyik utasaként sikerült volna még egy utolsó helyet elcsípnie a mentőcsónakban. De ha nem volt más választása, és mégiscsak el kellett töltenie egy-egy szünetet a magyartanári belső helyiségében, akkor úgy megbújt ott, mint aki legszívesebben a saját létezését is feledné tizenöt perc idejére. Ennek megfelelően a kollégái is csak akkor vettek róla tudomást, amikor éppen véletlenül beléütköztek a tanári ajtájában, de egyébként még talán a folyosón is általuk nem tanított, felsőbb évfolyamos diáknak nézték. Így eshetett az első napok egyikén (amikor Kollariknak még kulcsa sem volt a magyartanári ajtájához, mely ténynek – gyatra szójátékkal élve – kulcsfontossága lesz a hamarosan elmondandó eseményekben), hogy miközben bent matatott a belső helyiség rejtekében, és próbálta végiggondolni az előtte álló óra anyagát (még pontosabban arra gondolt, hogy már csak egy órát kell kibírnia, és újabb délután haladékat nyer ebben a mindennapos túlélési gyakorlatban, amit tanításnak csúfol a köznyelv), egyszer csak rémülten hallotta, hogy nyílik és csukódik a külső szoba ajtaja, majd kulcs fordul a zárban, és távolodó léptek egyre halkuló hangja hallatszik a folyosóról. Az azonnali rémület persze némileg túlzó kifejezés: Kollarik az első pillanatban tökéletes nyugalommal gondolta végig, hogy ezúttal, úgy látszik, csak egyvalaki tartózkodott a tanári külső részében; majd az villant az agyába, hogy ezek szerint a folyosóra nyíló ajtónak kulcsa is van, és ő mindeddig csupán a sors szeszélyéből találta mindig nyitva; és akkor hirtelen rádöbbsent, hogy jé, hiszen őt bezárták. Azonban ez a felfedezés is csupán a meglepetés erejével hatott rá, és csak amikor egy-két perc múltán meghalotta az óra kezdetét jelző csengőt, ébredt annak tudatára, hogy kutyaszoritóba került. Hogy itt áll, mint egy fába szorult féreg, és még csak ordítania sem szabad, elvégre mégiscsak különösen venné ki magát a tanári ajtáján belülről kifelé dörömbölő, rikoltozásával az iskola csengetés utáni csendjét felverő, néhány napos tanítási tapasztalatával még tanárnak is alig nevezhető újsütetű munkaerő. Kétségbeesésében még az ablakot is méregetni kezdte, ám rögtön látnia kellett, hogy legfeljebb a rács rúdjai közé tudna beszorulni, amivel nem egyértelműen javítana a helyzetén. Már éppen azon volt, hogy föladja a dolgot, letelepedjen az asztalához, és lesz ami lesz alapon azon kezdje törni a fejét, hogy milyen mesét fog beadni a nagyfejű igazgatónak a meg nem tartott óráról, amikor egyszerre zörrent a zár, föltárukt az ajtó, és mint egy szolgálatkész isten a jól olajozott masinából, belépett egy ismeretlen nő, aki épphogy bele nem ütközvén az ott ólálko-

dó Kollarikba, fölsikoltott: „Jézusom, maga meg kicsoda?!”, ami némileg úgy hangzott, mintha a Megváltó kilétét firtatná, holott csak a váratlan találkozás hatott rá rémítően. A helyzet azonban gyorsan tisztázódott, kiderült, hogy a nő is magyartanár, csak külföldi utazása miatt – természetesen igazgatói engedéllyel – néhány nappal meghosszabbította a nyári szabadságát, és így Kollarik, gyors köszönetnyilvánítás után, pár perces késéssel ugyan, de megtarthatta az óráját. Mindenesetre ettől kezdve a már egyre kevésbé ismeretlen nő – akit nevezzünk ezentúl Adélnak – védőszárnyai alá vette a kezdeti csetlés-botlásában valóban segítségre szoruló Kollarikot, anyja helyett anyjaként pátyolgatta, és néhány hét elteltével, mintegy a magánéletre is kiterjesztve a szépen bimbózó munkahelyi kapcsolatot, meghívta magához vacsorára. Pontosabban magukhoz, ahogy mondta, hiszen férje, a közismert építész, aki a főváros több fontos középületét is a nevével jegyezte, valamint Kollarikkal nagyjából egyidős fiúk is szívesen találkozna az Adél által már annyit emlegetett ifjú kollégával. Itt kezdődik voltaképpen történetünk, ezután a némiképp hosszadalmas, ám a cselekmény egésze szempontjából nem mellékes bevezető után, hogy aztán olyan tájakra kalauzolja a talán már nem is egészen gyanútlan olvasót, mely tájakról csak meglehetősen különös tapasztalatok birtokában lesz visszatérés, ha ugyan visszatérésnek nevezhetjük majd az utolsó mondat végére elhelyezett pontot.

Egyelőre azonban ott tartunk, hogy Kollarik – nem lévén eléggé jártas a diplomatikus visszaütés gyakorlatában – elfogadta a vacsorameghívást, és elbeszélésünk folyamán immár másodszor kényszerült gondos öltözködésre, amit kissé talán túlzásba is vitt, és úgy érkezett – a kötelező virágcsokorral és jó minőségű száraz vörösborral a kezében – a megadott címre pontosan öt perccel a megbeszélt időpont után, mint akit az édesanyja vágott puccba az első áldozása alkalmából. A megadott cím a főváros egyik külső kerületének impozáns villa-épületét jelentette, egy legalább száz éves, a maga idejében minden bizonnyal önálló rezidenciának épült, ám a későbbi korok praktikusabb felfogása szerint több lakásra osztott kertes házat, amelynek kapuja előtt Kollarik jócskán elbizonytalanodott. A négy csengőgomb mellett elhelyezett nevek egyike sem volt ismerős ugyanis számára. Akkor jutott eszébe, hogy Adéllal minden egyéb részletet tisztáztak ugyan, de a nő valószínűleg magától értetődőnek vette, hogy Kollarik tudja a vezetéknevét. Pontosabban a férjéét, akiről egyébként is meg volt győződve, hogy mindenki ismeri, hiszen fontos közéleti ember, büszkén is viselte a nevét, de Kollariknak mégsem azon mutatkozott be, neki rögtön fölajánlotta a tegeződést, hozzátéve, hogy szólítsa nyugodtan Adélnak. Kollarik viszont, aki még a saját külön bejáratú magánéletét is inkognitóban élte, nem volt tisztában a közélet kitűnőségeivel. Persze hallott valamit harangozni, és az iskolában is nyilván elhangzott a füle hallatára Adél vezetékneve, de ő meglehetősen szelektív hallású volt, és ráadásul, ami nem érintette személyesen, az rögtön kiroppent a fejéből. Márpedig eddig a pillanatig eszébe sem jutott, hogy szüksége lehet erre az információra.

Most tehát ott állt négy, számára teljesen ismeretlen, vagy még inkább gyanúsán ismerős (hiszen a négy közül bármelyik jó lehetett) név előtt, és nem tudta, mit csináljon. Némileg olyan volt a helyzet, mint a rázáródott tanárban, de másodjára statisztikai képtelenség lett volna isteni beavatkozásban reményked-

nie. Nem nagyon lévén más választása, megnyomta a legfelső gombot, és aztán feszült várakozással hallgatta a ház mélyében eltűnő csengetést. Eltelt egy perc, majd kettő, és nem történt semmi. Ez némileg megnyugtatta, és már sokkal kevésbé remegő kézzel nyúlt ki a második gomb felé. Aztán amikor arra a csengésre sem reagált senki, megpróbálkozott a maradék két lehetőséggel. Ám senki és semmi, a ház némán állt, mint egy némileg hatásvadász Poe-vers kelléke.

Kollarik, valamivel felszabadultabban, nagyot sóhajtott, miközben azt mondta magában: „Biztos valami félreértés; na nem baj, majd tisztázzuk az iskolában”, és elindult, hogy minél előbb biztonságban tudja magát és főként az üveg vörösbort, amelynek már előre örült, milyen jó lesz otthon kinyitnia, amikor váratlanul elektromos recsegés hallatszott a háta mögül, és aztán egy a recsegésnél is recsegőbb hang (amelyről elsőre képtelenség lett volna megállapítani, hogy férfié-e vagy nőé) alig érthető „igen?”-t, „ki az?”-t, esetleg „mi van?”-t dörmögött a kaputelefonba, de Kollarik azt sem tartotta kizárhatónak, hogy talán csak hörgött egyet.

„Elnézést,”, mondta Kollarik zavarában alig hallhatóan, „vacsorameghívásra jöttem”, ami elég hülyén hangzott ugyan, de azt mégsem mondhatta, hogy nem tudja, kit keres. „Mi?!”, recsegte a hang érezhetően ingerülten, és akkor Kollarik immár valamivel erőteljesebben elkezdte mondani, hogy mit akar, de még igazából bele sem foghatott, amikor a hang már közbevágott: „Gyere be!”, berregés hallatszott, és föltáruult a kertkapu.

Kollarik végigment a keskeny ösvényen, belépett a házba, majd tanácstalanul megállt, mert fogalma sem volt, merre induljon, de akkor a feje fölül újra hallotta a hangot, bár ezúttal valamivel kevésbé reszelős változatban: „Gyere föl!” Fölbotorkált a lépcsőkön, és akkor egyszerre meglátta Adélt, aki egy nyitott lakásajtóban állt. Pontosítsunk: meglátott egy nőt, aki egy nyitott lakásajtóban állt, és akinek minden bizonnyal Adélnak kellett lennie, de aki csak annyira emlékeztetett az iskolában megismert Adéltra, mint az avignoni kisasszonyok valóságos, hűsvér nőkre. Az iskolai Adél jó tartású, mindig választékosan öltözött, megjelenésében és modorában egyaránt elegáns nő volt, akinek az életkora sosem merült föl kérdésként Kollarikban... – egyszerűen azért nem, mert az a fajta valódi nőiség sugárzott róla, amely a szó legnemesebb értelmében ellen tud állni az idő múlásának. A nyitott ajtóban álló nő, aki a körülmények összjátéka révén nem lehetett más, mint Adél, viszont a lehető legelhanyagoltabb benyomást keltette. Piszkos szürke haja csapzottan hullott a vállára, választékos öltözet helyett bolyhos fürdőköpenyt viselt, amely ráadásul még a lépcsőház félhomályában is meglehetősen gyanús tisztaságúnak tűnt Kollarik szemében, a lábát több helyen is felselező házipapucsba bújtatta, de a legmegdöbbentőbb az arca volt. Kollarik mindeddig meg volt győződve róla, hogy az arcát minden sminklehetőség ellenére sem változtatja ruhaként az ember. Egy arc olyan-amilyen, kerüljön bár rá több doboznyi festék. Az ajtóban álló nő felpuffedt ábrázatában és beesett, félig lehunytt szemhéjú szemében viszont normális esetben fel nem tudta volna fedezni a más körülmények között megismert vonásokat. Illetve ez sem teljesen igaz. Mert ahogy közeledett hozzá, az a kísérteties érzése támadt, hogy ez a nő nem Adél, csupán Adél legrosszabb lehetősége. Mintha egy elvarázsolt kastélyban járt volna, ahol belenézett az arcvonásokat legelőnytelenebb módon eltorzító tü-

körbe, és aztán úgy maradt volna, eltorzult tükörképként. Ilyen volt ez a nő, aki Adél is volt, meg nem is. De sokat nem töprengtetett ezen, mert a nő megszólalt.

„Hozta isten”, mondta olyan hangon, mintha egy imitátor beszélt volna helyette, aki ráadásul még fel is öntött a garatra fellépés előtt, és ezért nem teljesen ura a helyzetnek, illetve a hangjának, „már azt hittem, el se jössz; pontosabban biztos voltam benne, hogy nem jössz el; de talán jobb is lett volna”, és ahogy beszélt, Kollarik orrát megcsapta a szag.

Különös szag volt, helyesebben különös szagok keveréke. Az édeskés parfümbe burkolózó, erősen izzadt test kipárolgása vegyült benne többféle töményesű és minőségű alkohol illatával, és alkotott a gyanútlan orr számára súlyos, kábító elegyet. Kollarik hátra is hőkölt egy pillanatra, de aztán elszégyellte magát udvariatlanságáért, és közelebb lépett. „Jó estét, Adél!”, mondta és átnyújtotta a virágcsokrot.

A lakás tágassága és elegáns, nagypolgári bútorzata meglepő ellentétben állt a benne uralkodó rendetlenséggel. Mindenütt szétszórt ruhadarabok heverték földön és bútorokon egyaránt, fél pár cipők árválgodtak a szoba legkülönbözőbb pontjain, mintha egy szórakozott, féllábú házigazda épp csak kiugrott volna belőlük egy pillanatra, az asztalokat pedig romhalmaz jellegű csendéletek borították, amelyek mosatlan tányérok, üres üvegek és pecsétes borítójú könyvekből alkottak megbonthatatlanul tűnő egységet. „Bocs”, mondta Adél, ahogy mindenfajta különösebb kalauzolás nélkül előreocszogott, „csak most keltem föl”, de nem tűnt úgy, mintha különösebben feszélyezné a helyzetet. „Ma nincs valami jó napom, egész nap feküdtem”, folytatta, de még mielőtt Kollarik szabadkozhatott volna, hozzátette, „de majd te jóvá teszed”, és Kollarikra mosolygott. Pontosabban görcsösen megrándult a szája és puffadt arca fölszaladt a szeme elé, amiből Kollarik egy mosolyra következtetett, ahogy egy artikulálatlan ordításból a fájdalomra következtet az ember.

„Egész nap feküdtem és álmodtam”, mondta Adél és lehuppant egy fotelba, amit félig elfoglalt valami ruhadarab, „azt nem tudom, aludtam-e, de álmodtam, az biztos, legalábbis azt hiszem; s hogy mi álmok jönnek az életben...”, és újra megrándult a szája. Kollarik zavartan álldogált, egyrészt mert nem kínálták helytel, másrészt, mert hely sem nagyon volt. Szemezett ugyan egy székkal, de ahhoz hogy rá tudjon ülni, le kellett volna róla emelnie egy fél pár cipőt, és még nem érzett elég tetterőt hozzá. „Azt álmodtam például, hogy férgek másznak belém, bár nem tudom, hogy ez nem valóság volt-e?”, mondta Adél, és úgy libbenett meg a háziköntösét, mint aki tényleg betolakodó élősdiek után kutat. Kollarik látta kivillanni a nő fonnyadt mellét, és ijedten kapta el a tekintetét, nem is annyira a szemérmessége miatt, mint inkább önvédelemből. „Te már voltál úgy, hogy azt érezted, férgek másznak beléd?”, nézett Adél álmos érdeklődéssel Kollarikra, aki csak a fejét rázta, mert ilyen élményhez még tényleg nem volt szerencséje. Olyat már álmodott, hogy kígyó kúszott a takarója alá, és akkor egyetlen pánikszerű ugrással a szoba közepén termett, de férgek még nem tették látogatásukat nála.

„Veled viszont nem álmodtam”, mondta Adél, „sajnos...”, tette hozzá sokat sejtetően, bár Kollarik nem tudta pontosan, hogyan is kéne értenie, illetve ahogy hangzott, úgy semmiképpen nem akarta érteni. Inkább végigjártatta tekintetét a

szobán és a feltehetően további helyiségekbe nyíló ajtókon, és azon tűnődött, vajon hol lehet a híres sztárépítész, akinek a keze nyoma egyáltalán nem érződött ezen a rendetlenségében is teljesen sablonos lakáson, és merre van a fiúgyermek, akiről csak annyit tudott, hogy nagyjából egykorú vele és zseniális, mint az apja, hiszen már ötévesen kacsalábon forgó várat vagy valami hasonlót épített magának legóból. Eredetileg nem nagyon volt kedve velük találkozni; ha előre megkérdezik, szívesebben tudta volna le minél szűkebb körben, esetleg csak Adél társaságában ezt a pusztá illendőségből elfogadott vacsorameghívást. De most már felmentő sereggént reménykedett a férj és/vagy a fiú megérkezésében, ám minden jel arra mutatott, hogy Adélon kívül senki sincs a lakásban.

„Nem is tudom, miért jöttél...”, nézett Adél újfent Kollarikra, és közben a köpenye övével játszadozott, hol feszesebbre húzva, hol egészen lazára engedve a csomót, ami azt a rémítő képzetet keltette Kollarikban, hogy szórakozottságában esetleg teljesen széttárja a köntösét. Amikor pedig válaszként óvatosan elhangzott a vacsorameghívás fogalma, álmatag tekintettel csak annyit reagált: „Igen? Érdekes... Erről nem álmodtam. Mindenesetre semmi nincs itthon. Azt hiszem, akkor el kell mennünk Róza mama tanyájára.” És mozdulatlanul ült tovább a fotelban.

Kollarik nem tudta, mire gondoljon. Egyrészt Adél állapota miatt eleve valószínűtlennek tűnt számára bármiféle kiruccanás, másrészt pedig ez a Róza mama, a hozzátartozó tanyával azt az érzetet keltette benne, mintha vidékre kéne utaznia ezzel a fürdőköpenyes, némileg szétesőben lévő nővel, és a legkevésebbé sem fűlt a foga egy ilyen vállalkozáshoz. Ám akkor Adél egyszerre, mintegy varázsütésre magához tért: „Magamra kapok valamit. Így talán mégsem mehetek”, és némileg bizonytalanul a szoba tulsó végébe indult. Odabotorkált az ablaknál terpeszkedő kanapéhoz, amelyen mindenféle ruhadarabok hevertek gyűrött összevisszaságban, és anélkül, hogy ügyet vetett volna az őt zavartan figyelő Kollarikra, ledobta magáról a köntösét. Kollarikot ez minden előzmény ellenére olyan váratlanul érte, hogy nem tudta idejében elkapni a tekintetét, és egy pillanatra látta a nő nagy, fehér hátát és hurkás combjait. Aztán gyorsan elfordult, és akkor meghallotta, hogy Adél azt susogja öltözködés közben: „Meglátod, milyen szép esténk lesz...”, ami minden ígéretes tartalma ellenére is kifejezetten fenyegetően hangzott számára.

Róza mama tanyája egyszerű kiskocsmá volt néhány utcával odébb. Két helyiségből állt: a külső volt az ivó, söntéspulttal és a hozzátartozó bávatag tekintetű törzsvendégekkel, akiket minden valószínűség szerint a nap bármely órájában meg lehetett itt találni, hogy aztán záráskor a csapos késsel fejtse le őket évszázados helyeikről; a belső pedig az étterem, amelyben néhány piros-fehér abrosszal letakart asztalka szolgálta a meleg ételt megkívánók igényeit. „Mindig van pacal is”, súgta Adél, ahogy beléptek az ajtón, és olyan cinkosan hunyorított Kollarikra, mintha tudná, milyen bensőséges viszonyban van ezzel a póriasságában is különleges étellel. A belső helyiségbe mentek, miközben Adél úgy üdvözölt mindenkit, mintha mindennapos ismeretség kötné velük össze. Letelepedittek egy asztalhoz, melynek közepén kis művirág csokor árválkodott egy vázában, és miközben megérkezett a pincér, Adél megosztotta Kollarikkal rendelési javaslatát: „Igyunk előbb valamit, jó? Egész nap egy fala-

tot sem ettem, és akkora úr van a gyomromban, hogy egy kis helyet kéne benne csinálni az ételnek.” Kikért egy fél vodkát egy pohár sörrel, Kollarik pedig fél liter száraz vörösbort rendelt, bár a kocsmát elnézve volt némi kétsége afelől, jót tesz-e magának ezzel a választással.

Ahogy várható volt, Adélnak azonnal fejébe szállt az éhomra bedobott feles, ráadásul rögvést kért is egy másikat, úgyhogy hiába hozták ki a vacsorát (neki rántott sajtot, Kollariknak pedig hagymás rostélyost), szinte hozzá se nyúlt, csak néha piszkált bele szórakozottan, miközben Kollarikot viszont buzgón kapacitálta a hús elfogyasztására. „Ebben a korban sokat kell enni! Hiszen még növényben vagy...”, vigyorogta, miközben vodkás leheletével pácolta Kollarik arcát. Aztán elővett egy doboz cigarettát és rágyújtott. „Na végre!”, nyögte kéjesen, „Már mióta vágytam erre... De ma egész nap olyan okádhatnékomból volt, hogy rágyújtani sem volt erőm”, és a túlsütött hússzeletet nyiszáló Kollarik szemébe fújta a füstöt.

Kollarik buzgón őrlötte fogai közt a rágós és ízetlen falatokat, és közben azon töprengett, miként tudna idejekorán lelépni. Úgy érezte, már így is túlteljesítette a napi jószolgálati penzumot, és ha nem is nyert közvetlen hálókocsis ingyenutatót a mennyországba, de nem tehet neki szemrehányást senki, ha minél gyorsabban bekapja a vacsoráját, néhány percig még udvariasan mosolyog Adélra, aztán pedig másnapi teendőire hivatkozva elköszön, és szedi a sátorfáját. Jó, esetleg még hazakíséri a nőt, de aztán iszkiri. Ám Adél kezdett egyre jobban belemelegedni, bár mindinkább akadozó nyelve látszólag épp az ellenkezőjéről tett tanúbizonyságot, és faggatni kezdte Kollarikot. Hány éves pontosan? (Jé, hárommal több, mint az ő fia, ki gondolta volna...) Hol lakik? És kivel? És amikor Kollarik bevallotta, hogy egyedül lakik a nagyszüleitől örökölt lakásban, akkor jött az elkerülhetetlennek tűnő kérdés: van-e barátnője? Kollarik nem szerette ezt a kérdést. Nem azért, mert éppen nem volt, hanem mert gyakorlatilag még sohasem. Persze voltak kalandjai, már ha folyamatos kalandnak lehet nevezni azt a kétségbeesett párkapcsolat-hajszolást, ami az egyetemi éveit jellemezte, és amelynek során egy házibuli kavaládijában (amikor a féktelen tombolásban még a szemüvege is eltört, részletekre tehát alig-alig emlékezett) a szüzességét is elveszítette, de futó viszonyoknál (melyekben leginkább ő futott az épp aktuális lány után) többre nem ment. Pedig ő mindenáron többet akart, de talán éppen ez volt a baj, ez a mindenáron akarása a többnek, miközben a haverjai kisebb célkitűzésekkel nagyobb sikereket arattak. És mindez nem töltötte el feltétlen önbizalommal, így az ilyen és ehhez hasonló kérdések kiszolgáltatottá tették. Persze lazán rávághatta volna, hogy van. De nem volt az a lazán rávágós alkat, így most is zavarba jött, megpróbálta másra terelni a szót, ám csak még jobban belegabalyodott.

Adél mindenestre nagyon érdekelte a téma. Először történt az este folyamán, hogy feltétlen figyelemmel fordult Kollarik felé. Nincs barátnője? Az ő korában?! Lehetetlen! Amikor ő ennyi idős volt, naponta három pasast fogyasztott el reggelire, és akkor még nem beszélünk a többi étkezésről. Hiszen ebben a korban csak erről kéne szólnia az életnek! Egyre jobban feltűzelte magát, és ennek megfelelően mind hangosabban beszélt, Kollarik pedig, akit eleve feszélyezett a helyzet, már úgy érezte, hogy mindenki őket figyeli, legalábbis az a háromfős társaság, amely csupán két asztallal odébb üldögélt. Zavarában egyre szűkszavúbb válaszokat

adott, amelyekkel csak még inkább ingerelte Adélt, aki már valósággal kiabált, és aztán hirtelen átnyúlt az asztalon, megragadta Kollarik önkéntelenül ellenszegülő kezét, megszorította, és közben ezt rikácsolta:

„BASZNI, BASZNI, BASZNI KELL!!! ENNYI IDŐS KORBAN AZ EMBERNEK MINÉL TÖBBET KELL BASZNIA!!!”

Kollarik moccanni sem mert. Bár a szemét sem fordította arra, de pontosan tudta, hogy a háromfős társaság elhallgatott és gátlástalanul bámulja őket. Ő pedig csak ült, mint aki karót nyelt, izzadt tenyerével Adél görcsös markában, és arra gondolt, hogy ez nem lehet a valóság, legfeljebb annak földi mása.

Adél amilyen hirtelen megfogta, úgy engedte el a kezét, hátradőlt, újabb cigarettára gyújtott, és így folytatta: „Nem mondom, hogy velem, bár nem lenne ellenemre. De mindenképpen nőre van szükséged, méghozzá minél több nőre, nem pedig leragadni egynél, mert az maga a halál!”, és olyan vehemenciával dobta be a vodkája maradékát, mint aki ezzel pecsételte meg az imént kimondott alapvető igazságot.

„Én már egyszer meghaltam...”, mondta rekedten, cigarettafüstbe burkolózva, „akit most látsz, az nem én vagyok. Annak idején, amikor kommunában éltünk, annyira más volt minden, és én is másvalaki voltam. Persze te nem is tudod, mi a kommuna. Talán nem is hallottál róla, vagy ha igen, akkor badarságokat. Az embereknek általában tévképzeteik vannak a kommunáról, manapság még inkább, de persze akkoriban sem nagyon tudták, hova tenni. A hatóságok sem, nem is nézték jó szemmel, de hát pont ez volt a szép benne. A lázadás. Egy olyan lázadás, amely ellen nehezen lehetett föllépni. Az állam az ideológia szerint az egész országból egy nagy kommunát akart csinálni, akkor mért ne valósíthattuk volna meg kisebb méretekben a sajátunkat. Persze zargattak eleget, de hát másért is zargattak volna. És hát végül is nem volt több az egész, mint néhány fiatal együttélése egy nagy lakásban. Ránk akarták bizonyítani, hogy a szabad szerelem hívei vagyunk, és vétünk a közerkölcsök ellen, de hát ez nem volt bizonyítható. Mert elvégre mi más a szerelem, ha nem a legteljesebb szabadság. De közben törvényes párkapcsolatokban éltünk a kommunában is, én például az akkori férjemmel, aki orientalista volt, afféle csodabogár, én meg pont ezt szerettem benne. Hogy más volt, másként gondolkodott, és nem csak a szó politikai értelmében. Élni persze nem nagyon lehetett vele együtt, mert annyira más volt, nem e világra való, vagy túlságosan is az, mindegy... Egyszóval nem lehetett sokáig elviselni a bogarait, de a kommunában még ez is elment. Mert a létezésnek az tényleg egy más minősége volt. A mai eszemmel már nem tudnám tolerálni, de mégis vágyom vissza belé, vágyom az akkori eszem után, mert akkor még minden olyan egyszerűen volt bonyolult. Most meg itt ez a bonyolult egyszerűség, ami látszólag ugyanaz, és mégis mennyire más. Mert most is kommunában élek, de már csak önmagammal. Persze te ezt nem értheted. Én alapvetően közösségi ember vagyok, ezért is lettem tanár, de közben itt van ez a kurva magány. Ami még mindig jobb, mintha valakivel együtt lennék magányos. Ezért jó a mi házasságunk. Ezért működik. Mert a férjem folyton külföldön dolgozik. Most is Berlinben van, vagy hol a búbanatban. Aztán időnként megjelenik, és hoz nekem mindenféle használhatatlan kacatot, ami persze elsősorban azért használhatatlan, mert ő hozza. Ahelyett, hogy itt lenne, és nem venne ne-

kem semmit. De nem, neki a németeknek kell házat terveznie, mert az a »trendi« manapság. Már ez a szó, hogy »trendi«, ez is mennyire »trendi«... De én nem akarok trendi lenni, én ódivatú akarok lenni, elavult és másvilági, mint mondjuk egy orosz grófnő egy realista nagyregényből, hóval, trojkával meg báléjszakával...”, lihegte Adél, és elnézett Kollarik feje fölött a semmibe.

Kollarik csak ült az asztalnál, tányérján a hagymás rostélyos maradék mócsingjaival, poharában az állítólagos soproni kékfrankossal, amitől szép lassan, de biztosan tompa sajtós költözött a fejébe, bár lehet, hogy a sajtós másnak köszönhette, mondjuk Adél szavainak, vagy a helyzetnek, hogy itt ül egy orosz nagyregény díszleteként egy kiürülőben lévő éjjeli menedékhelyen, mert közben a háromfős társaság is szedte a sátorfáját, újabb vendégek pedig nem érkeztek, és az ivóból is egyre ritkábban szűrődtek be hangok, mintha lassacskán már záróra lenne, és úgy is érezte magát, mintha tényleg elérkezett volna a zárás ideje, szép sorjában a gondolatait is tisztába lehetne tenni, lehúzni a redőnyt és kiírni: „Kollarik nyitása holnap reggel 9-kor, tűz esetén kulcs a házfelügyelőnél”, de Adél reménytelenül úgy viselkedett, mintha ő lenne a házfelügyelő, akinek joga és kötelessége mások macerálása, újabb és újabb cigarettára gyújtott, néha belekortyolt a sörébe, és beszélt, csak beszélt, mintha itt és most szavakkal kéne megváltania az emberiséget, de legalábbis önmagát.

Éppen valami örökbefogadásról adott elő akadozó nyelvvel, de töretlen lendülettel, melynek során egy kis cigány lurkót vett magához valaki, egy házaspár, egy csillagszemű kis porontyot, akit elevenen fel lehetett volna falni, annyira édes volt, csak nézett azokkal az ártatlan bogárszemeivel, a fekete hajával meg a tejeskávé bőrével, és amikor a házaspár végre hazavihette, hosszas huzavona, mindenféle hivatalos egyeztetések, meg környezetfelmérés után, melynek során egy kurva, így mondta Adél, egy kurva kereste fel őket, többször is, állandóan a nyakukra járt, mindenféle hülye kérdésekkel bombázta őket, és mindenáron tudni akarta, hogy élnek, nem élnek-e rosszul, nem is annyira anyagilag, mint inkább családtként, már ha családnak nevezhető két ember együttélése, akiknek se kutyája, se macskája, s főként nincs gyereke, vagyis pont az hiányzik, mert a nő meddő, legalábbis azt mondják az orvosok, bár ezt a nő nem akarja elhinni, és a férfit gyanakszik, s ezért aztán tényleg nem élnek valami hű, de mesésen, gyakran veszekszenek, sőt az igazat megvallva folyton veszekszenek, alig bírják elviselni egymást, pokollá teszik egymás életét, ott élnek együtt egy nagy lakásban, és mindennap gondosan aláfűtenek a hétköznapi pokolnak, és már a válás az egyetlen menekülési útvonaluk, amikor eszükbe jut afféle utolsó mentesvárként az örökbefogadás, hogy hátha az segít, mert egy gyerek tényleg mindent meg tud változtatni, legalábbis ebben hisznek, főként a nő, megszállottja lesz a gondolatnak, és végül a férfi is beadja a derekát, így amikor eljön hozzájuk a gyámügyis liba, úgy viselkednek, mint egy mintaházaspár, eljátsszák ezt a szerepet, amit talán nem is kell annyira játszaniuk, mert akkor már napok óta beleélték magukat az örökbefogadás megváltó képzetébe, és végül a gyámügy is pozitívan bírálja el a kérelmüket, és akkor heteken keresztül csak vásárolnak, mindenféle babaholmit meg bababútort, és átrendezik a lakást, meg főként a saját lelküket, hogy készen álljon a gyerek fogadására, és amikor minden együtt van, akkor elmennek az otthonba, összepakolják a pöttömnyi purdét, hazavi-

szik, és a boldogságtól azt se tudnák, hogy mit csináljanak, ha nem kéne azonnal tisztába tenni a kicsit.

Kollarik csak szűrőn keresztül hallotta a nő szavait, mintha vattát tettek volna a fülébe, pedig ő maga tette oda azzal, hogy elege volt az egészből, a bortól is elbódult kissé, de főként az este varázsától, már ha varázsnak nevezhető az a különös, túlvilági hangulat, amit a kocsmá és főként a vele szemben megállás nélkül, összevissza karattyoló nő gyakorolt rá, és már nemcsak arra nem figyelt, amit Adél mondott, hanem valójában már semmire sem figyelt, ült csak kábán az asztalra támaszkodva, és közben fél füllel hallotta ezt az érthetetlen történetet erről az örökbe fogadó párról, akikről azt sem tudta, kicsodák, de főként, hogy mi köze hozzájuk, hogy jön az eddigiekhez, a kommunához, Adélhoz meg a férjeihez, az orientalista csodabogárhoz és a sztárépítéshez, de elsősorban hozzá, Kollarikhoz, és arra gondolt, mennyire abszurd ez az egész, véget kéne neki vetni, de nem volt mese, mert Adél egy szusszanás nélkül hadart tovább, már amennyire akadozó nyelvvvel hadarni lehet, és már ott tartott, hogy az örökbe fogadott gyermek felcseperedett, és iskolába kellett mennie, és úgy tűnt, hogy minden sínen van, mert a környék, sőt a város egyik legjobb iskolájába iratták, és meg voltak győződve, hogy mindent megtettek érte, már amit egy gyermektelen házaspár egy örökbe fogadott gyerekért megtehet, mert azzal végig tisztában voltak, hogy ők csak örökbe fogadó, tehát egyben örökbe fogadott szülők, hiszen nemcsak ők fogadták örökbe a gyereket, hanem az is örökbe fogadta őket, vagyis anyja-apja helyett anyja-apja lehetnek a gyerekek, aki a gyerekek helyett a gyerekek lehet, de csakis „helyett”, és ezért úgy tisztességes, ha ezt a gyerekek is rögtön tudtára adják, hiszen magától is látná, hogy ők nem cigányok, tehát nem lehetnek az igazi szülei, ezért aztán kezdettől fogva úgy nevelték, vagyis főként a nő nevelte úgy, kezdettől fogva úgy neveltem, mondta Adél, és akkor hirtelen Kollarik elkezdett figyelni, mert immár nem az volt a számára addig teljességgel érdektelen történet tékje, hogy miként nevelte bele a nő a még alig tudatánál lévő gyermekébe, hogy nem ő az anyja, hanem az, hogy ez a nő valójában Adél, tehát ez a történet róla, róluk szól.

„A bajok pedig az iskolában kezdődtek”, folytatta Adél, „mert az én kis bogárszeműm, már az első héten megverte az egyik társát, és mikor elmentem érte a tanító néni kérésére, hazavittem, és kérdőre vontam, akkor csak nézett rám az ártatlan bogárszemeivel, és láthatólag nem értette az egészet, megverte, mert megverte, ennyi az egész, volt persze valami elvett játék a dologban, de nem volt valódi jelentősége, mint ahogy én sem tulajdonítottam az egésznek jelentőséget, titokban még büszke is voltam, hogy az én hátrányos helyzetből indult picinyem meg tudta védeni magát, ilyen a társadalom, érveltem magamban, soha nem fogja kiküzdeni a helyét, ha hagyja magát elnyomni, és így aztán voltaképpen fenytés nélkül hagytam az esetet.”

„Persze ma sem hiszem”, mondta tovább rövid szünet után Adél, „hogy meg kellett volna fenytítenem, mert azzal semmire nem megy az ember, illetve csak az ellenkezőjére, bár ebben az esetben nem tudom, mi lett volna az ellenkezője, egyszóval ma sem tudom, mit kellett volna tennem, talán rögtön pszichológushoz küldeni, de én nem hittem a pszichológusokban, ahogy ma sem hiszek bennük, bár elfogyasztottam az évek során egy párat, vagy talán éppen ezért nem

hiszek bennük, mert tudom, hogy ők sem hisznek magukban, bennem meg aztán végképp nem, mindenesetre talán mást is tehettem volna, mint semmit, de semmit tenni mindig könnyebb, főleg, ha öntudattal csinálja az ember, márpedig öntudatom az volt, ezerszázalékos, az én kis örökbefogadott cigánykölköm tele van természetes jóssággal, amit a társadalom megpróbál ugyan kiirtani belőle, de ő meg tudja védeni magát, istennek hála, így gondolkodtam, akár egy elfuserált Rousseau, és minden különösebb lelki probléma nélkül engedtem vissza a fiamat az iskolába, és egy ideig nem is nagyon volt gond, de aztán egy nap a tanító néni újra hívott, hogy mindenképp beszélnie kell velem, és amikor bementem, elpanaszolta, hogy a gyerekem a fütyijét mutogatta a lányoknak, és ezért iskolapszichológushoz kéne küldeni, mire én megmondtam a tanító néninek, hogy menjen ő az iskolapszichológushoz, ha annyira kedve van hozzá, a fiamat meg hagyja békén, jól összevesztem vele, aztán az igazgatóval is, másnap pedig mentem és átíratam a bogaramat egy másik iskolába.”

Adél elhallgatott egy pillanatra, nagyot húzott az üres söröspohárból, de nem zavartatta magát, kiitta a maradék habot, és aztán folytatta: „Ezzel vette kezdetét a mi kis oktatásügyi kálváriánk, minden egyes stációnál egy újabb iskolával, nem is tudom, hány iskolát próbáltunk ki a fiammal, a szigorúan hagyományostól a legalternatívabbakig, de semmi nem ment. Volt ahol a fegyelmet nem bírta, volt ahol a túlzott szabadságot, pontosabban a túlzott szabadság sem volt elég túlzott neki. Még olyan helyről is sikerült kirúgatnia magát, ahonnan elvileg nem rúgtak ki senkit. Persze annak megtalálták a módját, hogy őt eltanácsolják. Én pedig tényleg tanácstalan voltam. Vagyis inkább azzal áltattam magam, hogy rossz a rendszer. Ezt egyébként ma is hiszem, de akkoriban kifejezetten menedéket kerestem ebben az elméletben. Hogy én is csak a hihetetlen alkalmazkodóképességemnek köszönhetem (mert ha nem tudnád, én *hihetetlenül* alkalmazkodóképes vagyok, ne röhögj, szólt Kollarikra, akinek persze eszé ágában sem volt röhögni), szóval csak ennek köszönhetem, hogy el tudom viselni a nagyszerű tantestületünket meg az egész hányadék világot.”

„Mert ilyen ez,” mondta Adél, „ott vagy te és veled szemben az egész világ.” A hamu a cigarettájáról a blúzára pottyant, de észre sem vette, csak beszélt tovább. „Így képzeld el, ahogy most ülünk. Mindig a másik oldalon, köztünk meg az asztal. Állandóan. És hiába próbálsz átülni a másik oldalra, mindig azon kapod magad, hogy a túloldal megmarad. És eleinte még hitegeted magad, hogy a te oldaladon is vannak. Mondjuk a család. Kezdetben. De gyorsan rádöbbsz, hogy a család csak addig véd, amíg te is viszontvéded. És amint szembefordulsz az állítólagos értékeivel, máris körön kívül találsz magad. Persze »szeretnek«, mert a felebarátjukat is szeretik, de ez már csak amolyan alamizsna, amelyet a templomnál kuporgó koldusnak is odalöknek, ennek a szeretetnek már nincs védereje. Egyedül maradtál. De akkor ott a kommuna. Közösen gondolkodók véd- és dacsövetsége. Pontosabban közösen másként gondolkodóké. És tudod, egy dologról lehet közösen másként gondolkodni, de mindenről aligha. A kommuna jó volt, amíg arról szólt, hogy az egyik elfuserált közösségből, a családból átlépjén az ember a másik elfuserált közösségbe. Amíg még hinni lehetett a közösségben mint olyanban. De aztán az ember ráébred, hogy nincs közösség, csak reménytelen individuumok százalmas tömege. Akik mind zsenik, mind meg-

váltják a világot, és persze együtt, mert egységben az erő, de valójában mind el vannak foglalva a maguk pitiáner problémáival, egyszerűen azért, mert emberek, és az ember csak a tömegsírban képes problémamentesen beilleszkedni a többi közé.”

Kollarik azon töprengett, Adél vajon észrevenné-e, ha ő szép csendben fölállna az asztaltól, és kisettenkedne a kocsmából. A hólyagja már lassan kezdett szét pattanni, a fejről nem is beszélve, de meg sem merete kockáztatni, hogy legalább a mellékhelyiségbe kikéredzkedjen. Csapdába esett. Egy végtelen monológ indamondatai fonódtak rá fojtogatóan, és esélye sem volt a szabadulásra. Úgy érezte, talán meg is ölné a nőt, ha távozásával kiszakítaná szavakból bűvölt transzállapotából. Így csak ült szófogadóan, mint egy megszeppent kiskamasz, aki először szembesül a világ valótlanságával.

Adél pedig beszélt, a közösséggel kapcsolatos kudarcai után a párkapcsolatba vetett reményeinek elmúlásáról, arról, hogy miként ment gajra az első házassága az orientalistaival, aki előbb három hónapra tűnt el Vietnámban, aztán fél-évre Kínában, és ezek mind egyszemélyes kutató ösztöndíjak voltak, tehát föl sem merült, hogy Adél elkísérje, s így aztán amikor előállt egy kihagyhatatlan, egyéves mongóliai utazás tervével, ahova már együtt mehettek volna, akkor Adél bement az unalmast, hogy ő nem fog egy évig jurtában lakni meg erjedt kancatejet inni, és ezt az álláspontját olyan hevesen védte, hogy már akkor sem lett volna esélyük a további együttélésre, ha az orientalista hirtelen pályát módosít, és elszegődik például BKV-jegyellenőrnek.

Ezek után jött a második férj, régi egyetemi ismeretség, egy író, aki nem is annyira melleleg középiskolai tanárként dolgozott, ott találkoztak újra össze Adéllal, egymásra csodálkoztak egy tanévnyitón Adél előző munkahelyén, és a nagy csodálkozásnak házasság lett a vége, na meg szerelem, így ebben a sorrendben, mert a házasságnak még nem sok köze volt a szerelemhez, az csak úgy jött, daczból az első kudarc miatt, de aztán szerelem lett a vége, csak az a vicc az egészből, mondta Adél, de érdekes módon nem nevetett, hogy jóval később, már a válásuk után, voltaképpen a mostani férjével való együttélése alatt dőbent rá, hogy a második férje volt az igazi, a nagy szerelem, de persze most már késő, nem mehet vissza hozzá, azok után, ahogy elhagyta, ahogy hagyta magát elcsábítani a mostani férje által, egyszerűen azért, mert elviselhetetlen volt a második férje nyüglődése, hogy nem találta a helyét a tanításban, folyton írni akart, amikor meg ott volt a lehetősége, hogy írjon, akkor csak szenvedett, ez is baj volt, meg az is baj volt, nem ment az írás, neki valahogy sohasem ment az írás, de persze a tanítás sem, mert arra meg nem tudott odafigyelni, így aztán folytonos konfliktusai voltak, és persze mindenki állandóan őt, a feleségét csesztette, legfőképp az igazgató, hogy beszéljen már a férjével, de urambocsá!, hogy lehetne beszélni valakivel, aki saját magával sem képes szót érteni, meg hát ivott is, rendszeresen másnaposan ment tanítani, úgyhogy ő nem bírta tovább, érthető, hogy az első adandó alkalmat megragadta, és lelépett a harmadik férjével, aki akkor még csak az első szeretője volt.

Adél láthatólag kezdett kifulladásra, vagy egyszerűen csak az alkohollal súlyosbított kimerültség érte el a tetőfokát benne, mert a szavak még az addiginál is jobban bukdácsoltak a szájában, és Kollariknak többször is az volt a benyomá-

sa, hogy elalszik beszéd közben, tán már el is aludt, s csak álmában motyog tovább rendületlenül, s hogy mindez nem is más többé, mint Adél álma, egy álmom, amelyben ott ülnek kettesben a kihalt kiskocsmában, és lepereg szemük előtt Adél élete, vagy legalábbis egy képsor, amelyet Adél az életéről vizionál, s melyben az idősíkokat ide-oda taszigálva keverednek különböző elbeszéléstörmelékek ilyen-olyan férjekről meg örökbe fogadott gyermekről, akivel minden törődés ellenére is csak baj van, mert közben, ahogy Kollarik a történetek útvesztőiből kitalálva rácsodálkozott, a gyerek már felnőtt, legalábbis annyira, hogy tudjon autót vezetni, illetve megpróbálja, mert amikor Adélék nem voltak otthon, elkötötte az apja kocsiját és aztán karambolozott vele, ráadásul beszívott állapotban, vagy ezt csak Adél feltételezte, ez nem derült ki pontosan, mindenesetre ő megúszta, de az autó totálkáros lett, és akkor már Adél sem tudta mivel védeni, mert ez már a sokadik stiklije volt, a férje joggal borult ki, hogy ő visszaadja az intézetbe, ami persze nem volt lehetséges, de elküldték egy vidéki bentlakásos gimnáziumba, ahonnan ugyan nemsokára kirúgták, de addigra betöltötte a tizennyolcat, és elköltözött a szüleitől egy albérletbe, amit ki tudja, hogy tartott fenn, de ezt Adél nem is akarta tudni, mert annyira gyanús üzelmei voltak, vagyishogy akarta volna tudni, persze hogy akarta volna, mindent tudni akart róla, mert imádta ezt a kölköt mindennel együtt, a férjével is azért vezett végleg össze, mert bár igaza volt, de soha nem tudta neki megbocsátani, hogy elüldözte a gyereket, magának meg azt nem tudta megbocsátani, hogy hagyta elüldözni, és igazat adott neki, hogy az elköltözés pillanatában az arcukba vágta, pontosabban az ő arcába, mert a férje persze nem volt otthon, biztos házat tervezett éppen Karlsruheban, szóval az arcába vágta, hogy úgysem ők a szülei, mi közülük hozzá, hova költözik, mi közöd hozzá, vágta Adél arcába, nem vagy az anyám, fogta a cókmojkját, és becsapta maga után az ajtót, Adél meg ott maradt, megkövült arccal, szeme alatt az üres árokkal, és amikor becsapódott az ajtó, holtan esett össze.

„Amikor becsapódott az ajtó, holtan estem össze”, mondta Adél, a történet végére meglepően kitisztult hangon, de ahogy ezt kimondta, a feje hirtelen kicsúszott kezei támasztékából és hatalmasat koppant az asztalon, ő pedig hisztérikusan röhögni és zokogni kezdett egyszerre, amit hamarosan föl váltott a fuldokló köhögés. Kollarik ott ült ezzel a teljesen összeomlott nővel a vacsora roncsai fölött, és azért imádkozott magában, nehogy valaki meghallja odakint az ivóban ezt a pokoli hangzavart, és őt vonja felelősségre. Ijedtében rátette a kezét Adél karjára, áthajolt az asztalon és azt súgta a nő fülébe: „Nem kéne mennünk?” Adél meglepő gyorsasággal elhallgatott, ránézett Kollarikra, és annyit válaszolt: „Jó, de csak ha hazakísérsz!”

A hazaútról inkább ne nagyon beszéljünk, hogy ne kelljen belebonyolódnunk annak a kínos csetlés-botlásnak a taglalásába, melynek során Kollarik hol csak támogatta, hol viszont szabályosan vonszolta a karjába kapaszkodó, róla élő nehezzékként lecsüngő, és ezért őt időnként esetlen tánc lépésekre kényszerítő Adélt, aki hol teljesen elhagyta magát, hol pedig fejét gátlástalanul kísérője vállára fektetve botorkált a sötétben. Mert sötét volt, utcai lámpák nem égtek, így Kollariknak arra is kellett ügyelnie, nehogy megbotoljanak, mivel tudta, hogy akkor képtelen lenne megtartani a rácsimpaszkodó, ernyedtségében meglehetősen súlyos testet.

Ám a sötétnek részben örült is, mert így nem kellett attól tartania, hogy indiszkrét tekintetek tovább nehezítik irigylésre méltatlan helyzetét. Adélék házához érve reménykedni kezdett, hogy a nő összeszedi magát, és elbúcsúznak a kapuban, de ő, ha lehet, még szorosabban vonta magához, és rekedt hangján megkérdezte: „Ugye feljössz?“, majd Kollarik habozását érezve annyit fűzött hozzá: „Ne félj, nem vagyok pedofil...“ Kollarik az este folyamán először kezdett el igazán félni, ám nem nagyon volt választása, mert a nő testtartásán érződött, hogy egyedül nem tudna, vagy legalábbis nem akarna fölmenni a lépcsőn.

A lakásba érve Adél azonnal lerogyott a kanapéra, a feje hátracsuklott és a szeme lecsukódott. Kollarik biztosra vette, hogy elaludt, és azon tűnődött, miként tudna úgy lelépni, hogy ne hagyja a nőt a nyitott ajtó miatt kiszolgáltatott helyzetben, ám végül úgy döntött, már így is túlon túl előzékeny volt, lesz ami lesz, ő távozik, még hozzá minél kevésbé feltűnően, és óvatosan a kijárat felé indult. Ám alig tett meg pár nesztelen lépést, amikor meghallotta a háta mögül Adél hangját: „Már mész?! Még meg se mutattam a fiam fényképeit...“ Kollarik hangtalan sóhajtással fordult vissza, és dadogva kezdett szabadkozni, hogy már későre jár, másnap korán kell kelnie, de közben érezte, mennyire nevetségesen erőtlen a magyarázkodása. „Ugyan már“, mondta Adél, úgy terpeszkedve a kanapén, mint egy unatkozó madám, akinek az éjszaka közepén is ügyelnie kell a kupleráj rendjére, „gyerek még az idő; gyere, ülj ide mellém, mindjárt előszedem a fényképeket“. Kollarik elővigyázatosságból a legközelebbi székre ereszkedett le, és közben Melpomenus Jones, Leacock novellájának a hőse járt az eszébe, aki annyira nem tudott nemet mondani senkinek, hogy előbb beleőrült, majd a történet végén bele is halt. Arra gondolt, hogy a végső megoldás talán tényleg a halál lenne, és akkor Adélnak sem volna más választása, mint engedni, hogy a hullaszállítók végre kicipelhessék őt az ajtón. De ahogy ránézett a nőre, s látta, hogy annak megint lecsukódott a szeme, hirtelen elhatározással talpra ugrott. „Mennem kell!“, mondta a maga számára is meglepő erővel, ám helyett, hogy elindult volna, egyfajta illendőség diktálta búcsúzási szándékkal közelebb lépett a kanapéhoz. Adél kinyitotta a szemét, majd váratlan mozdulattal előre dőlt és megragadta Kollarik karját. „Ne menj el!“, zihálta, „Ne hagyj magamra, nem akarok egyedül maradni!“, és olyan görcsösen kapaszkodott Kollarik kezébe, mintha a vízbefúlástól rettegne. „Dugj meg!“, nyüszítette, „Nőnek akarom érezni magam...“

Ez volt az a pillanat, amikor Kollariknak határozottan kellett volna cselekednie. Lefejteni magáról a nő kezét, megfordulni és semmivel sem törődve kimeneni a lakásból. Aztán lemenni a lépcsőn és meg sem állni hazáig. Ám ő fiatal volt és tapasztalatlan. És főként képtelen lett volna bárkit is megbántani. Egyszerűen meg nem bocsátható udvariatlanságnak érezte volna. Így az azonnali cselekvés helyett habozni kezdett. Nem az volt a kérdés, hogy szeretkezzen-e ezzel az elhanyagolt külsejű, nem egészen jó illatú, hervadt nővel, hanem, hogy mit tegyen. Milyen módon tegyen úgy bármit is, hogy lehetőség szerint ő is túlélje az egészet, és a nő méltósága se szenvedjen csorbát. Márpedig a kettő együtt lehetetlennek tetszett. Különösen, hogy ez a történet már régen nem szólt az emberi méltóságról. Valami másról szólt. De hogy miről, azt ne feszegezzük. Ne legyünk okosabbak, mint Kollarik, ne illegessük magunkat a mindentudó elbeszé-

lő gőgösen magabiztos szerepében. Adél mindenesetre kapva kapott Kollarik tétozásán, kétségbeesetten szorította a kezét, és megpróbált hozzábújni. A helyzet azért volt különösen kellemetlen, mert a nő már félig lelogott a kanapéről, tehát óhatatlanul a földre esett volna, ha Kollarik kiszabadítja magát. Így viszont élő szoborkompozícióként feszültek egymáshoz, és Kollariknak tényleg az volt az érzése, hogy egy modern Laokoón-csoport részeként viaskodik a rátekeredő kígyóval. Minden erejét összeszedve igyekezett visszatolni a nőt a kanapéra, miközben a felsőtestük szép lassan síkossá vált a rajtuk csordogáló izzadságától, és így egyre nehezebb volt megfelelő fogást találnia. Ezért aztán maradt a hiábavaló igyekezet, Adél továbbra is polipként csápolta körül a karjaival, ő pedig kétségbeesetten érezte, hogy a szőnyeg kezd kicsúszni a lába alól. Emiatt egy pillanatra elterelődtött a figyelme, ami elég volt Adélnek, hogy taktikus harcosként éljen a kínálózó lehetőséggel, rávesse magát, és a földre terítse.

Kollarik került alulra, Adél tömegétől a padlóra passzírozva, arcán a nő hozzányomódó zsíros arcával, orrában pedig az alkoholos-izzadt kipárolgás szagelegyével. Egy másodperc töredékéig kábultan hevert, de aztán a pánik megsokszorozta az erejét, és legördítve magáról a ránehezedeő testet, sikerült föltápászkodnia. Ott állt győzedelmes hímként az alatta elterült nőstény fölött, de agyában sokkal inkább egy gyermek riadtságával, és csak annyit tudott hebegni: „Most már tényleg mennem kell, tényleg mennem kell...”, de ezt a mondatot úgy ismételte, mint egy bűvös varázsigét, amellyel rontástól lehet szabadulni.

Adél csak feküdt a földön mozdulatlanul, kábult-merev tekintettel bámulva Kollarikot, és akkor sem szólt semmit, amikor ő, szavainak némileg ellentmondó rövid tétozás után, bizonytalan léptekkel elindult a kijárat felé. Úgy ment, mint aki szeretne ugyan már minél messzebb lenni, de nincs meggyőződve arról, hogy ez sikerülni is fog neki. És a hátról is lerítt a hitetlenkedés, amikor mégis elérte az ajtót, lenyomta a kilincset és kilépett a lépcsőházba.

A lépcsőházban koromsötét volt, Kollarik azonban egyáltalán nem kereste a kapcsolót, inkább azonnal elindult lefelé. Többször is megcsúszott a helyenként csorba lépcsőkön, egyszer a kanyarodót eltévesztve még a falnak is nekiütközött, de mindezt szinte észre sem vette, ment tovább rendületlenül. A kertkapunál szöszmötölt egy darabig, mert nem tudta, hogyan működik a nyitó szerkezet, de aztán rálelt a gombra, és az utcán találta magát. Már majdnem a buszmegállónál járt, amikor lassítani kezdett. Akkor vette csak észre, hogy szinte futva tette meg az addigi utat. A járdán haladt, a félhomályban, mert utcalámpák csak a túloldalon égtek. Ösztönösen át akart vágni az úttesten, hogy a lámpafényre érjen, de akkor hirtelen eszébe jutottak Adél kocsmabéli szavai. Hogy hiába is menne át, a másik oldal, vagyis ez, mindig megmarad. Ezért aztán maradt ő is a félhomályban, és bandukolt tovább. Lehajtott fejjel, mint egy győztes hadvezér, akinek odalett a fél serege.

A TEST PISZKOS ÜGYEI

Szólam és vallomás Bartis Attila A nyugalom című könyvében

Bartis Attila könyvében Weér Andor azért nem lehet boldog, mert előbb meg kell írnia *A nyugalom* című könyvet. A kötet megjelenése idején pedig kritikusai emiatt hol zavartan elfogultak, hol lelkesültek, hol inkább tartózkodóak, hol pedig nyugtalanok. Azt hiszem, jobbára Bartis regényének minden olvasója átesik ezeken a fázisokon, amit viszont a magam részéről megpróbálok még mindehhez hozzátenni, leginkább Károlyi Csaba megtorpanása felől érthető. A kritikus ugyanis írása vége felé mintha rémülten jelentené be: „[d]e nem folytatom, mert kezdem rosszabbnak feltüntetni a regényt, mint amilyen”. Hogy van ez? Az ember jobban belegondol, és egy könyv rosszabbá válhat, „mint amilyen”? És honnan a szöveg értelmezés előtti „amilyensége”? A kérdésre izgalmas válaszokat találhat bárki *A nyugalom* kritikáit olvasgatva.

Értelmezésemet leginkább Szilágyi Zsófia azon bejelentése nyomán szeretném elhelyezni a kritikai diskurzusban, hogy a könyv „értékét” „a szöveg ennél sokkal részletesebb vizsgálatot is megérdemlő (...) kimunkáltsága” felől tekintem, mégpedig úgy, hogy „az eseményeket megélő hőst és az ezt szöveggé alakító fiktív szerzőt a megélés – megírás sor más-más stádiumának”¹ próbálom felfogni. A legnagyobb fenntartásaim ugyanis épp ezzel, a regény által is sugallt elkülönböződéssel vannak, amennyiben az a benyomásom, hogy ezt a regény utolsó pár, szentenciózus sorával szeretném megteremteni a narrátor. És ez valahogy disszonánssá teszi az elbeszélői szólamot, jobban mondva: szólamháttérrel.

A regényből kiolvasható módon Weér Andor boldogsága nagy vonalakban a waldeni modell egy variációjában állhatna, az effajta nyugalom eléréséhez azonban el kellene először végeznie a könyv megírásának aszketikus írásgyakorlatát, melynek során a megbocsátás és a feloldozás jegyében néz szembe egész addigi életével. A szembenézés és az emlékezés képlékeny időstruktúrája szervezi tehát a regény narratíváját, bár az elbeszélő-főszereplő történetéből a hirtelen idősíkváltások és az emlékezés látszólag esetleges elhajlásai ellenére is világosan rekonstruálható az elbeszélő idő és az elbeszélés ideje is. Az elbeszélő idő – még ha sokszor pusztán utalások szintjén is – az 1956-os ősztől 1992-ig zajló eseményeket foglalja magába, míg az elbeszélés ideje nagyjából egy-másfél hónapra tehető a dr. Frégellel folytatott beszélgetést követően, hiszen Andor az ő tanácsára kezdi el megírni történetét. Az anya halála miatt érzett bűntudat hatására ugyanis felkeresi a halottkémét, hogy bevallja neki „a bűnét”, amaz viszont közli vele, hogy „nincs olyan törvénykönyv, amelyik szerint maga gyilkos lenne” (303), majd azt javasolja, hogy „írjon egy jó kis könyvet. Szublimáljon egyet. Attól megnyugszik, és még fizetnek is érte” (304).

Az olvasó tehát egy olyan könyvet olvas, amelyet a szereplő a kötet 304-ik oldalán kezd el írni, hogy nyugalmat találjon. Ezt alátámasztandó idézem azt a jelenetet, amikor a történet vége felé Eszter bejelenti, hogy hazautazik Erdélybe, és megkérdezi szerelmét, hogy vele tart-e. Andor nemleges válasza után a következőképpen indokolja döntését: „Még csak a Szabadság hídnál tartok” (320), ami ebben az olvasatban azt jelenti, hogy a

¹ Szilágyi Zsófia: „Az iszapba ragadt idő”, *Bárka*, 2002/3, 116.

történet e pontján az író-Andor még csak a 123. oldalon olvasható Szabadság hídi találkozásuk leírásánál tart regénye megírásában.

A könyv befejezése ilyen megközelítésben a megtisztulás lehetőségeként adódhatna a vezeklő író számára, viszont a zárósorokból az derül ki, hogy „[h]a kint ülnék, mondjuk egy tóparti ház udvarán, valahol az Isten háta mögött, a Kárpátokban, akkor is csupán azt írhatnám, hogy egyetlen dolog tölt el csodálattal: a csillagos ég fölöttem. És ez még nagyon kevés” (325). A befejezésben túl hangsúlyos a kanti hitvallás második részének hiánya ahhoz, hogy azt gondolhassuk, a könyv írójának sikerült volna elérnie a nyugalmat, ami vélhetően szerelme beteljesüléséhez lenne szükséges. A kanti hitvallás ugyanis teljes egészében úgy hangzik, hogy „két dolog tölti el csodálattal a lelkem: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem”. Andor utolsó bejegyzéséből világos, hogy írásgyakorlata során a belsővé tett erkölcsi törvény hiányának felismeréséhez jut el, és ezt a nyugalom eléréséhez semmiképp sem tartja elégségesnek.

A fentiek alapján látható, hogy Andor könyve retrospektív számadás az életéről, és az én olvasatomban nem válik fejlődésregénnyé: úgy vélem, nem arról van szó, hogy a test pizkos ügyeivel való szembenezésében eljut az erkölcsi lény felszámolódásának belátásához, hiszen egy ilyen felismerés a szöveg retorikáját sem hagyhatná érintetlenül. A *nyugalomban* viszont az utolsó pár mondatig egy olyan énelbeszélővel találkozunk, aki minden tettének és gondolatának megítélésében a társadalom által előírt etikát és a (keresztény) erkölcsöt tekinti kiindulópontnak. Képtelen szabadulni ezektől, és egyáltalán nem enged arra következtetni, hogy az első létezhet a második nélkül, amire a regény befejezése alapján esetleg gondolhatunk. Ekképpen valami erős inkonzisztencia lép fel a narrátori szólamban, amit a továbbiakban szeretnék kifejteni a narrátor-főszereplő íráshoz való viszonyának vizsgálata során. A kérdés alapvetően az, hogyan értelmeződik az írás egy olyan ember számára, aki jóllehet a megtisztulás reményében lát neki az írásnak, könyve végén saját erkölcsiségének végső kétségbevonásáig jut el? Ugyanakkor mintegy ennek helyettesítésére, az etika és erkölcs által vezérelt emberi játszmák waldeni ellentétjaként épül ki számára az Eszter iránti szerelem, ahol a természet képezi azt a végső hivatkozási alapot, ami az ember cselekedeteit értékelhetővé teszi.

A kérdésfelvetésből látható, hogy az a benyomásom, a könyv író-főszereplője alapvetően személyes erkölcsi dilemmaként fogja fel az isten, haza, család hagyományos értékrendjének megkérdőjeleződését, majd mintegy elutasítva e dilemma létjogosultságát számadása végén egyetlen tollvonással megpróbálja magát kihúzni az erkölcsi lények sorából. Vajon e végső tollvonás nem hitelteleníti el minden addigi megtisztulási törekvését, hiszen honnan a szembenezésre való igény, ha nem áll mögötte személyes erkölcsi meggyőződés? Ha viszont valóban minden erkölcsi érzéktől mentes narrátorral van dolgunk, nem minősül-e öntetszelgésnek ez az írásban felvállalt kíméletlen önanalízis, amelyben az én pokoljárásaként értelmeződik a démonizált anyával (és különböző alakmásaival) való vérfertőző szerelem? Másrészt pedig miért, hogy pokoljárás, honnan az önmegvető-önostorozó hang, hiszen ha hinné lehet szavainak, ez a beszéd nem része az erkölcsi lények humán törzsének? Ez esetben ugyanis a pszichotikus szubjektum üres és gáttalan gyönyörével élné át a vele megtörtént eseményeket. Mivel azonban nem ezt kapjuk, az olvasó esetleg kételkedni kezd a narrátor szavahihetőségében, márpedig a vallomások hangütéssel mindvégig fenn szeretné tartani önmaga számára az őszinteség vélelmét.

(füstüveg kontra apácarács)

A *nyugalomban* hemzsegnek az írás mibenlétére vonatkozó aforisztikus reflexiók, melyek az ilyen és hasonló kérdések megválaszolását ígérik. Mindjárt a 11. oldalon az olvasható, hogy „az írás a gyávák öngyilkossága”. Andor íródo regényére nézve ez azt jelenti, hogy szépen fejlett Ödipusz-komplexusának boncolgatása az erkölcsi lény halálához vezet,

ami ekként nem más, mint egy önmagát elpusztítani gyáva én kompromisszumos megoldása az önfelszámolásra. Az így felfogott írásgyakorlat egy olyan narratív én előállításában lenne azonban érdekelt, aki kihúzza magát az erkölcsi törvények érvénye alól, képtelen lenne magára vonatkoztatni azokat az én-technológiákat, amelyeket a társadalomban élő szubjektumok számára kötelezően előírnak. Andor azonban úgy véli, „hogy még Káin búzája is tetszőbb az Úrnak, mint amit én valaha is papírra írok, atyám” (78). Ez a felismerés pedig olyan gondosan ápoltt büntudatról árulkodik, ami az erkölcsi lény legbiztosabb ismérve, és ezt az én olvasatomban semmiképp sem semlegesíti a narrátor kétségbeesetten védelmezett hite, hogy megbocsátás márpedig nincs.

Igen, hitnek nevezem, amennyiben épp az ego pozíciójának megerősítését célozza, olyan heroikus pozíciónak, amit küszködései folyamán a narrátor-főszereplő meg szeretne őrizni magának. Az istentől elhagyott ember heroizmusa ez, aki fogcsikorgatva szeretné megőrizni autonómiáját, ha másként nem, hát minden érték megtagadásával. Ami viszont e zarathusztrai modellt kikezdi, az éppen a kínzó büntudattól állandó jelenléte, ami hol a heroizmust züllesztzi pozórséggé, hol a lelki zaklatottságot helyezi ki az öntetszelgés hatáira. Ilyen végletek között mozog az a narratív én, aki Bartis könyvében szöveggé próbálja magát szervezni, ráadásul bizonyos autoritatív fölénytel úgy véli, hogy rálátása van saját helyzetére. Ezt teszi szemléletessé az a kötetvégi „példázat”, amely Andor szembenézésre és megbocsátásra vonatkozó téziseit foglalja össze:

„Nem túl bonyolult, amire gondolok, nem kell hozzá más, csak egy félig áteresztő tükör, olyasmí, mint az új irodaházak ablakai. Sőt, talán kifejezetten jót tesz a példázatnak, ha mindenestül hiányzik belőle a templomok szakrális csendje.

Az, aki odabent ül, jól rálát az utcára. Látja, amint az eső felveri a port a járdán, és ezt nem unja, pedig mindig ugyanúgy. Látja, amint a buszsofőr ismét bevágja valaki előtt az ajtót, és nem érti, hogy mi ebben a jó. Meg látja W urat, amint ma is megáll egy pillanatra, hogy visszaigazítsa az óráját, mert mondjuk, W úr notórius késő, és ismét nem jutott jobb az eszébe, mint hogy nála pont nyolc, pedig már nyolc óra tíz. (...) Minket csak az érdekel, hogy aki odabent ül, az elég jól lát mindent” (308).

A példázat Andor írói tisztánlátását² hivatott szemléltetni: „az, aki odabent ül”, azaz aki történetet megírja, „elég jól lát mindent”, vagyis rálátása van a megírt eseményekre és figurákra, irányítja, megkomponálja a történetet és a szereplőket. Csakhogy mi történik akkor, ha egyfajta megkettőződés-ként, „az, aki odabent ül”, vagyis az író, nehezen elválasztható attól, aki szereplőként megjelenik, amikor tehát az írás önéletírásként van elgondolva, miként ez Andor esetében is történik?

„Ha eddig mi ültünk odabent, akkor most mi legyünk W úr, aki óraigazítás közben valamiért felnéz erre a tükörrre. Nagyjából annyit lát, hogy ott áll a járdán, kezében a Doxa bizbaszával, csakúgy, mint tizenöt éve minden reggel. Hogy a nyakendője félrecsúszott, mert mindig rohant, mint az őrült. Hogy megint ugyanúgy zuhog, s megint ugyanúgy csapja fel a pocsolyalét a hetes busz, bár valószínűbb, hogy ezt észre sem veszi. De legalább látja, hogy tekintetéből süt a rémület, mert megint jön a színjáték, hogy nyolc, vagy nyolc óra tíz, és megint úgy dönt, hogy inkább le se fekszik aludni, de ezt soha, mert ennél nincs borzalmasabb.

² Az eredetileg Juditnak szánt levélként kezdődő könyvével kapcsolatban írja azt Andor, hogy „minden okom megvan úgy vélni, hogy a tisztánlátást illetően a történeteim mindig is sikerültebbek voltak a leveleimnél” (307).

Aztán hirtelen rádöbben, hogy tulajdonképpen egy ablak előtt áll, és odabentről esz تندók óta figyeli valaki, amint épp hazudik. Ha valamelyest ismerjük az emberi természetet, nem nehéz kitalálnunk, hogy melyikükben mi történik. Aki az üveg mögött van, valami furcsa zavart érez, de mélységesen megérti, hogy a másik szemében gyűlöletté korcsosul a rémület. *Ez a megértés talán nem is áll messze a megbocsátástól. Az viszont, hogy e pillanatban ők szembenéznek-e egymással, az tulajdonképpen megválaszolatlan.* Bentről nézvést is csak talán, de kintről nézvést még bonyolultabb.

Most pedig képzeljük el, hogy mi magunk állunk a füstüveg mindkét oldalán. Nyugodtan elképzélhetjük, ez sokkal kevésbé bonyolult, de a szembenézés kérdése ettől sajnos, még nem sokat változik. Nos, leginkább ilyesféle dolog az írás.” (308–309. Kiem. tőlem: D. E.)

A regény e példázatában az írásfolyamat amolyan lelki tükörként értelmeződik: a belülről figyelő tekintet a megbocsátás képességével szerez fölényt a megfigyelt személlyel szemben, aki tizenöt éve él hazugságban, és aki képtelen önmagán túl (mást is) látni a füstüvegen képződő képben. Ez a megkésett tükör-fázis az én azonosulási lehetőségeként adódhatna, amennyiben a példázat nem tételezne egy másik ágens, a megbocsátót, akinek hatalmában állna jóváhagyni a felkínált azonosulást.

A paradigma roppant kidolgozott, metatextuális jelentősége azonban épp kidolgozottságában leplezi le a szövegrészt, amennyiben az én és a tükörkép mellé bevezet egy harmadik tekintetet, aki ráadásul fölényesen reflektál a tükröződés jelenségére. Ezt a harmadikat tartom valamiképpen indokolatlannak a regény vállalkozása „tükrében”, és ez a harmadik írja ki valamiképpen Andort az erkölcsi lények sorából, miközben maga a figura – épp írásfolyamatának tétje, a szembenézés, és az azt vezérlő állandó bűntudat felől – semmiképpen nem jut el idáig. A narrátori funkció e megbicsaklásaként érthető számtalan olyan szövegrész, ami valamiképpen metatextuális jelentőségre szeretne szert tenni. Ott van például a kisajátított labirintus példázata:

„[V]alahol olvastam, hogy vannak, akik megépítik a labirintust, és vannak, akik tévelyegnek benne. Nos, talán ez az egyetlen különös képességem: hogy egymagam mindkét feladatra alkalmas vagyok. Azt megítélni, hogy az építményem felér-e mondjuk a krétaival, vagy csak amolyan ügyesen nyírt kertészmunka, az nem az én dolgom. Viszont annak utánajárni, hogy ezt a meglehetősen sivár építményt miért és miként húztam fel, az olyan feladat, amelyet rajtam kívül aligha végezhet el bárki is.” (307)

E fölényes narrátori hang már ismerős az előző szövegrészből, és ugyanolyan arroganciával tartja fenn önmaga számára a végső belátás lehetőségét, miként amaz. Andor személyes sorsa viszont elsősorban épp a végső belátás lehetetlenségét sugallja, azt, hogy nincs az az ágens, akinek jogában állna az én cselekedeteinek megfellebbezhetetlen értékelése, hiszen a szubjektivitás tragikuma abban áll, hogy soha senki számára nem lehetnek ismertek azok a végső kritériumok, amelyek garantálhatnák az értékelés helyességét.

A fent idézett sorokban körvonalazódó írói habitusával Andor azonban épp azt éri el, amire az előzőekben már utaltam: fölényeskedő megjegyzései által vagy a személyes sors csapdájában vergődő figura hiteltelenedik el, vagy a narrátor tud többet és jobban annál, amit az E/1-es elbeszélés „tükrében” róla megtudunk. Ez utóbbi esetben viszont mindaz, amit leír, nem egyéb, mint a saját kitettséget élvező én szenvedése, egy olyan éné, aki ráadásul (úgy) tudja, hogy „gyónni és feloldozni kizárólag apácarácson keresztül lehet” (309). Ezt viszont magához méltatlannak tartja, annak ellenére, hogy a vallomásos hangot

mindvégig fenntartja könyvében. Amitől az embernek van egy olyan benyomása, hogy a büntudattól gyötört narrátor néha Antikrisztus-pózbá vágja magát az apácarács előtt. Legalábbis végszavainak fényében (homályában?) szemlélve Andor írói habitusát.

(nyákos vaginák és gyöngyöző szeméremajkak)

A regény narrátorának fent elemzett ontológiai talajvesztettségéből kiutat az Eszter-szerelem jelent, legalábbis ennek jelzéseként értelmezhető az Eszterrel való szeretkezések hangsúlyosan természeti metaforikája. Az interszjektív játszmák képmutató teatralitását³ ellenpontoszza az a természeti világ, amely az Eszter-szerelem szilárd talaján épül ki, és amelynek előzményei jobbára ikertestvérevel való kapcsolatában jelentek meg. A testvéri szövetség fontos színhelye a Kerepesi temető, ahol tulajdonképpen az ikrek a világ képmutató hazugságát elemzik, és talán nem véletlen, hogy ez a fejezet egy olyan valomással kezdődik, miszerint: „[É]vek óta a Kerepesi volt az egyetlen hely a városban, ahol elhittem a fű zöldjét, vagy a talpam alatt az avarzizegést. Ahol úgy éreztem, a természet végzi a dolgát” (109). Az ikrek beszélgetésének közegeként ez a dolgát végző természet az igazmondás alakzatává válik, és ekként ölt alakot Eszterben is, aki már a Szabadság hídi első találkozáskor egy természeti hasonlatba lép be: „úgy állt ott az a nő, mint a jegenyék” (123). Az Eszter–természet-hasonlatban kifejeződő analógiás viszony a későbbi szeretkezésekben a metafora azonosító műveletében válik még szorosabbá.

Az *olyan, mint*-től így jutunk el az *Eszter = természet* metaforáig, ami Andor számára az igazmondás⁴ mellett a megtisztulás alakzataként értelmeződik. Bár valamiképpen az előző rész fejtegetéseit idézően Andor az első szeretkezés alkalmával elutasítja (vagy elutasítva akarja, megtagadva igenli?) a megtisztulás lehetőségét: „Ne – mondtam ismét, de saját öletől gyöngyöző uja tapadt a számra, aztán befurakodott az ajkaim közé, hogy *tengerízével* megbénítson” (129). Eszter teste bibliai utalások és természeti képek szövődménye, az „úgy ült rajtam, mint az Úr angyala Ninivé romjain” (128) hasonlatától, az „ösvényt” képező gerincen át, a csigolyán túli „katlanig” és a csikló „paraszáig” (130. Kiem. tőlem: D. E.).

Az Eszter-szerelem mint a talajvesztett én számára adódó szilárd talaj alakzata épül ki abban a kitűnően megírt részben, ahol a szerelmi kölcsönösség egymás gondolatainak továbbgondolásként, a természetben mint végső menedékben való megkapaszkodásként értelmeződik: „Most kéne *gyökere*t eresszek, gondoltam, mint a *tölgyek*, gondolta, inkább *cédrus*, az tovább él, gondoltam, szeretlek, gondolta... stb. (130. Kiem. tőlem: D. E.)

A természettel való azonosulás romantikus törekvése azonban sokszor a giccs határaitra sodorja a szenvedély nyelvét kereső narrátort érzelmes-érzelgős futamaiban. Például a Rozmaring étterem szocreál közegében kirobbanó gyönyör leírásában, amikor „a csikló, akár azok a kristályok, amelyek odalent, a bánya mélyén még puhábbak a tengeri szivacsnál, de amint megérinti őket a napfény, kemények lesznek, mint a rózsakvarc” (138). A mi-

³ Az anya figuráján keresztül Andor számára a színház következetesen mint a hazugság és a képmutatás alakzata értelmeződik. Onnantól, hogy az anya maga is a színészi szerepkör csődjeként jelenik meg, egészen odáig, hogy lakásuk a különböző színházi kellékek össze nem illő gyűjteményévé válik. Ilyen közegben az is teatrális gesztusként, a kívülről érkező etikai elvárásoknak való megfelelés fiú szerepének eljátszásaként értelmeződik, hogy Andor érthetetlen módon „ragaszkodik” anyjához, és haláláig képtelen tőle megszabadulni. A színház világába zárt főhős („a gyökereim egy színpad alatt vannak” 35.) a felé érkező elvárások szerint játssza el fiú szerepét az anya örültségének normakövető elhallgatásától (64, 119, 142), a róla való „gondoskodás” kényszerű szerepéig.

⁴ Az anyáról való beszéd tilalmának felold(ód)ása is Eszterhez kapcsolódik, amikor Andor azon kapja magát, hogy „a Lear király mélyelemzése helyett egyszer csak mesélni kezdtem mindarról, amiről lassan egy évtizede senkinek” (126).

nuciózusán kidolgozott metaforika a férfi gyönyörszerző ujjait (feltétlen odaadásával lát-szólag összeférhetetlen módon, és nem kis szerénytelenséggel) a napfényvel azonosítja, ezzel pedig azt a nemi sztereotípiát működteti, ahol a férfias-szoláris a nőies-lunáris ellentétpárjaként működik. Ez azonban még érthető a „minek nevezzelek” költői lelkesültsége felől, az viszont, hogy „még egy mozdulat, és Kuvait összes olajkútja meg Izland összes gej-zírje belesárgul” (138), már enyhén szólva is zavarbaejtő. Amihez még az is hozzájárul, hogy a két szerelmes gyönyörétől „életre keltek a radiátor csőveire spárgázott művirágok” (138). Az érzéki gyönyör e totalizációja még akkor sem képes meggyőzően hatni, ha az ember megpróbálja politikum és szexus összefonódásaként olvasni, főként, hogy a narrátor ezt valamiképpen el is várja tőle, amikor megjegyzi, hogy „alapjaiban rendült meg az egész szocreál a két söröskorsóval és a teli hamutállal együtt” (139). Rendült a fenét, mondanám legszívesebben a magát, a szövegét és engem újból agyonreflektáló narratori szólamról, ami inkább megerősíti, mintsem hogy megrendítené a szocreál giccs-művészet totalizáló hatalmát. Még ha ironikusnak olvashatnám... Ezt viszont meggátolja a fenti reflexiós gesztus. És ezek után arra a tényleg ironikusnak szánt kitételre már igazából szinte kíváncsi se vagyok, hogy „a messi homályban felsejlett az Úristen nagyon is antropomorf alakja” (139), aki nem más, mint egy újabb italt szorgalmazó pincér.

A nőies-lunáris sztereotípiáját erősíti a regény nyugalom-motívuma, melynek összetettsége valamiképpen a fent elemzett túlzásba vitt reflektivitást ismétli. Vegyük sorra: Karácsonyra Eszter teliholdat kap „és örült is neki. Megkerestük a magyarokról elnevezett krátereket, meg hogy hol szállt le az Apolló, hol volt a Nyugalom-támaszpont... De a súlytalanságig se ő, se én. Földi verítékkal telt meg a Mare Tranquillitatis medre, aztán hallgattunk” (161). A szerelmesek között kialakuló iteratív szerelmi retorika a hold motívumát később a következőképpen „rakja össze”: „úgy ültem rajta, mint egy eszelős angyal, aki a fejébe vette, hogy az utolsó kráterig összerakja a tévedésből szétvert teliholdat” (173). Majd az írás megkezdésének első napjaiban jegyzi fel Andor, hogy „a valódi Nyugalom-támaszpont kicsit messzebb van, mint a Mare Tranquillitatis, de talán könnyebben elérhető” (306).

A sorokban szövődő motívumháló nagyjából három jelentésszálal sző egybe: Eszter – Hold, Nyugalom-támaszpont – valódi nyugalom, Mare Tranquillitatis – tranquillitas animi. Valójában az a benyomásom, hogy Eszter figurája kissé esetlegesen kapcsolódik be a mentonímia-sorozatba. Erre utalhat az is, hogy ajándékba kapja a teliholdat szerelmétől, tehát nem sajátja, hanem mintegy rövid időre hozzakerül, de a jelenet végére szét is tépi, hogy visszakerülhessen a narrátorhoz, és újabb ürügy lehessen egy sikerült hasonlathoz. Ezek után tehát Eszter méhének hasonlataként fordul elő, „mint egy szétvert tojás, amiből valami vadállat már kizabálta a petesejtet, úgy heverték az összeszagotott holdgömb cafatjai a matracon” (163). Ebben nemcsak az van benne, hogy Eszter újból elveszíti a megfogant gyereket, hanem a petesejtet zabáló falánk vadállat alakzatában megjelenhet Andor bűntudata is.⁵

Ennél azonban sokkal erősebbnek érzem a másik két jelentésszálal, ami a kötetcímként kiemelt fogalom felől is nagyobb hangsúlyt nyer a szövegben. A nyugalom motívuma ezek alapján az 1969-es holdraszállást hozza összefüggésbe valamiképpen az írás által elérendő lelki nyugalommal. Véletlenül akadtam rá arra a Tillmann-szövegre, ami hasonlóképpen a kettő összefüggéséről beszél. Hosszabban idéznék a szövegből:

„A holdraszállás egy hosszú hagyomány része. Úgy tűnik, ennek a program tervezői is tudatában voltak annak idején, amikor antik neveket és helyeket választot-

⁵ A vadállat mint Andor (megtagadott) alakmása többször is hivatkozási alapként jelenik meg Jordán Éva-kapcsolatban, de erről a későbbiekben még szót ejtek.

tak: az Apolló név egyértelmű: „a távoli istenség ő” – írja róla az ókortudós Kerényi Károly. A Nyugalom tengere már kevésbé az. Talán a holdraszállás emberfeletti erőpróbáját enyhítendő választották a leszállás helyszínéül. Ugyanis a *Mare Tranquillitatis*, akárcsak a szomszédos Derű tengere, a *Mare Serenitatis* egy-egy klasszikus filozófiai fogalomról kapta nevét. A latin *tranquillitas animi*, a lélek nyugalma (görögül: *ataraxia*) a sztoikus filozófia és az antik életművészet kulcsszava, akárcsak a *serenitas*, a derű, a tulajdonképpeni boldogság, melynek elérése minden filozófiai megismerés, felvilágosodás, felderülés végső célja.”⁶ (Kiem. az eredetiben)

Úgy vélem, a fenti részlet megvilágító erejű lehet Bartis kötetének nyugalom-motívuma kapcsán is, vagy legalábbis számomra mindenképp az. Bár ezzel együtt Bartis narrátorának vágyott sztoicizmusa, írói habitusa és retorikai megoldásai között – az utolsó mondat fényében – továbbra is ellentmondásokat érzékelek.

Ide tartozik az, ahogyan a Jordán Évával való kapcsolatát Andor a mérhetetlen trágárság és vulgaritás nyelvi közegébe engedi le (!), és ezzel csak látszólag vállalja azt, amit a szubjektum heterogenitásának nevez. Andor önanalízisében ez bizonyára az önmegismerés mérföldköve lehetne, ha ehhez a vállalkozáshoz társulna némi elfogadó-készség (főként, hogy erkölcsiségtől megfosztott lényként definiálja magát a kötet végére), és nem utasítódna ez a nem emberi, az állati, a mocskos, a vulgáris regiszterébe. Ezzel nem azt mondom, hogy összetéveszti a trágárságot az őszinteséggel, miként Eszter mondja neki valahol (192), még csak azt sem állítom, hogy vulgaritása megbotránkoztató, hanem épp fordítva: trágár szavai túl kimértek. Ki vannak súlyozva. Leginkább egy erkölcsész didaktikus célzattal alkalmazott vulgarizmusaira emlékeztet: az a figura, aki a Jordán Évával való szex-jelenetek alpári nyelvét beszéli, pontosan tudja magáról, mennyire megveti ő a test minden állatias mocskát (ennek ellentpontjaként meg is költi a tisztán felmagasztosuló, Eszter-testű természet-ősanját), és nyelvében külön is tartja önmagát ettől. Ennek egy példája az, ahogyan megtagadja élvezetét a nőtől: „Éreztem, hogy a következő pillanatban torcon köpöm ivarmirigyeim minden mocskával, de kirántottam *magam* a szájából, mert az életben nem akartam ebbe a lihegő húsdarabba élvezni” (195. Kiem. tőlem: D. E.). Ezt a különállást Jordánnal szemben még a krétaevés utáni hallucinatorikus gondolatfolyamban is képes megőrizni önmaga számára, miközben elmereng a különböző szexuális segédeszközök eshetőségén, hiszen „az enyémhez nem fogsz hozzányúlni” (197).

Ezzel kapcsolatban világosan megfigyelhető, hogy jóllehet a vulgáris nyelvhasználat minden gond nélkül társul az anya, az anya-nevű kurva és Jordán Éva figurájával, akár úgy, hogy ők maguk beszélnek, akár a narrátor (le)értékelő megjegyzéseiben, Andor soha nem használja saját nemi szervének megnevezésére a vulgáris regiszter szavait. Hol „ölem”-nek (Eszterrel kapcsolatban 130), hol „hímtag”-nak (Jordánnal kapcsolatban 190) nevezi, a legerősebb a fenti jelenetben, amikor „magam”-ként (195) beszél róla, de ekkor is a megvonás alakzataként.

A Jordán Éva bibliai vezetéknevéhez társuló tisztaság-képzet (megtisztulás a keresztiség által a Jordán vizében) tulajdonképpen olyan értelmezést implikál, miszerint a nő figurájához társuló immoralitás, a testiség mocska által szerzi meg Andor önnön tisztaságát e szennyezettség ellentpontjaként. Erre utal az a kijelentése, hogy „[ú]gy éreztem, hogy tisztábban lépek ki ebből a luxuskuplerájából, mint ahogy világra jöttem” (194). Önnön tisztaságát a másik, a test mocska által mutatja meg – nagyon is erkölcsös habitus az ilyen, még hozzá a keresztény erkölcsiség modellje szerint: nem én vagyok az, aki élvezzi a bűnt, hanem a

⁶ Tilmann J. A.: „A nyugalom tengerén”, <http://www.c3.hu/~tilmann/konyvek/tavkertek/nyugalom.html>. Letöltve: 2007. dec. 17-én.

bennem lakó ördög, állat. Ezt értem ki abból, ahogyan Andor, miután megmártózik a jordáni mocsok keresztvizében, és problémátlanul átmegey Eszterhez, azzal védi magát a belátástól, hogy „ami történt, az *nem velem* történt” (191. Kiem. tőlem: D. E.). Ezt az önmentegétést folytatja aztán a Jordánnal folytatott „állatosdi” (220) során, amikor hol „veszett eb” (193), hol „az első osztályú vadállat” (uo.), hol „foxi helyett egy hiéna” (220) stb.

És mindegyik még öntetszelgően reflektál egy Eszter-krízis során, amikor kitör belőle az erkölcsösöz, és belső monológjában helyre teszi a dolgokat:

„Meg persze, én is követtem el hibákat, nem is akármilyeneket, de legalább kiismertem magam. Igen, aligha van fontosabb, minthogy kiismerjük a saját gyengeségeinket. Kiismerjük, és marokra fogjuk. És ehhez nagyon is szükség volt erre a Jordánévára. Hogy az ember ne szarjon be, ha a két szép szeme helyett egy vadállatot lát a tükörben, hanem tudja, hogy mi a teendő” (280).

Mégpedig azt, hogy miként tagadja el önmaga előtt, hogyan távolítsa el magától – a szövegrész ily módon valóban a minden erkölcsi érzéktől mentes cinikus ember álcázott ars vivendijeként lenne olvasható. Csakhogy az idézet a következőképpen folytatódik:

„Meg az örökös anyámra való hivatkozás, az talán még a Jordánévánál is súlyosabb hiba volt. Meg a másik mocskával mosakodni. Ha úgy vesszük, nincs ennél se aljasabb, se nevetségesebb útja a menekülésnek” (280–281).

Satöbbi, satöbbi, még néhány aforisztikus tömörségű közhely, mint például: „a gyávaságnál sincs nagyobb istenverése”, vagy hogy „a sötétzárka sem tesz annyira magányossá, mint a hazugság”. És akkor ezek után a kötet befejezése még egyszer: „egyetlen dolog tölt el csodálattal: a csillagos ég fölöttem. És ez még nagyon kevés” (325).

Igen, az értelmezésem épp ennek kifejtését szerette volna végigvinni: a szövegben megképződött személyes sorsképlethez képest „nagyon kevés” ez a pár utolsó mondat, ami Andort egy minden erkölcsi érzék nélküli kvázi-Antikrisztusként definiálja. A szöveg retorikája, a szereplők pozitív és negatív karakterjegyei mentén kiépülő viszonyrendszer mind arra engednek következtetni, hogy Andor számára a világ megúsztatlanul fekete-fehér. Vannak jó testek, amelyekről csak emelkedett, ódai hangfekvésben tud beszélni, és vannak démonizált, rossz testek, amelyeket trágár szavakkal bélyegez meg, hogy ekképp büntesse őket. Van az álságos, hazug, teátrális társadalmi közeg, és van a tiszta, természeti világ, ahol az ember pillanatokra elérheti a súlytalanság állapotát. Nyugalom viszont semmiképpen nincs, talán épp azért, mert olyan kényszeresen külön vannak tartva ezek a világrészek. Az Apolló leszállt ugyan, de a holdkomp kiszállóajtaja csukva maradt.

Felhasznált irodalom:

Károlyi Csaba: „Egy nyugtalanító regény”, *ÉS*, 45. évf. 35. szám, 2001. aug. 31.

Szilágyi Zsófia: „Az iszapba ragadt idő”, *Bárka*, 2002/3, 111–117.

Rácz Péter: „Ex libris (Bartis Attila: *A nyugalom*)”, *ÉS*, 45. évf. 41. szám, 2001. okt. 12.

Bombitz Attila: „Szerelemről, holdraszállásról és művészetéről”, in: uő.: *Akit ismerünk, akit sohasem láttunk. Magyar prózaszeminárium*, Kalligram, Pozsony, 2005.

BIZÁNCI INTERNET*

A jó és rossz fiúkról

Ha végigtekintünk Bizánc történelmén és az általa vívott háborúkon, inkább következtethetünk ennek az államnak a vitalitására, mint dekadenciájára; számtalan ellenség, számtalan háború és számtalan nagy vereség, mindenekelőtt számtalan belső viszály, államcsíny és polgárháború kíséri végig egész történelmét. És Bizáncnak mégis sikerült mindebből kilábalnia és talpra állnia. Még Konsztantinopolisz első bukása után is, a bizánciaknak nem csupán sikerült visszaszerezni városukat – a keresztések ellenében, és az épeiroszi és nikaiai királyság között dúló háborúk dacára, amelyek ismét csak a nagy családok összecsapásai voltak –, de már VIII. (Palaiologosz) Mihály (1259–1282) idején megújulásra, mégpedig komoly kulturális megújulásra kerül sor, amelyet egyes történészek, nem egészen helytállóan – hogy miért, látni fogjuk – „Palaiologosz-reneszánsznak” neveznek.

Bizánc idealizálása azonban ugyanolyan tévedés volna, mint a befektetése. Minél komolyabban foglalkozik valaki történelemmel, annál nehezebb lesz világosan és egyszerűen elkülönítenie a „jó” és „rossz” fiúkat, kivéve persze a nacionalista történetírókat, akiknél „mi” mindig jók vagyunk, „ők” meg mindig rosszak. Tévedés volna tehát Bizáncot a barbár hordák tehetetlen, jószándékú áldozatának tekinteni. Amikor van hozzá ereje, Bizánc komoly hatalom, világos imperiális ideológiával – az „imperialista” szó használata, bár ide kívánczok, valószínűleg anakronizmus lenne.

Az anakronizmustól pedig ajánlatos tartózkodni. A nemzeti szuverenitás és a nemzetek joga egy terület birtoklására új eszme – még az 1815-ös bécsi kongresszus résztvevői számára is ismeretlen volt –, és ha valaki figyelmesen vizsgálja a történelmet, látni fogja, hogy a területeket többnyire erővel szereztek és veszítették el. Költői túlzás volna azt mondani, hogy karddal, mert ez sem volt mindig ilyen egyszerű, különösen a nagy népvándorlás esetében, mely Bizánc történelmének nagyobbik részében zajlott, az oszmán törökök végzetes felbukkanását is beleértve. Nagy tömegek, amelyek nemcsak harcosokból, hanem nőkől és öregekből is állnak, helyet keresnek, ahol letelepedhetnének; ennek logikus módon ellenállnak azok, akik már letelepedtek vagy éppen ellenőrzésük alá vonták a területet. Logikus, hogy háborúkra kerül sor; némelykor egész népeket legyilkolnak. A levuniumi ütközetről (1091) szólva Anna Komnéna szó szerint azt írja, hogy napnyugtáig minden besenyőt legyilkoltak karddal, és hozzáteszi, „a gyermekeket és asszonyokat is beleértve”. Megbánást ne várjanak; ellenkezőleg, úgy tűnik, apjának a barbárok elleni harcban szerzett érdemeit ecsetelve Anna Komnéna még túlzásba is esik, egyes történészek ugyanis a besenyők megsemmisítését 1122-re teszik, és Komnénosz Jánosnak tulajdonítják. Ezzel szemben Anna Komnéna más helyeken apja – mint ma mondanánk – „humánus viselkedését” emeli ki a hadifoglyokkal szemben. Aminek, igaz, ami igaz, kézzelfogható eredménye nincs, mert előfordul, hogy a foglyokat, állítólag önkényesen, mégiscsak meggyilkolja valaki, aki aztán büntetlen marad. Másfelől mindig kész

* Radoslav Petković esszéjének első két része a februári és márciusi számunkban olvasható. (A szerk.)

arra, hogy az ellenségnek, például Robert Guiscard-nak, felrója a foglyokkal szembeni kegyetlenséget. Létezik tehát valamiféle elképzelés arról, mit szabad és mit nem szabad tenni csata után; vagy talán pontosabban, mit nem kellene tenni, különösen ha a foglyok keresztények – helyesebben azonos hitűek, hiszen hasonló megfontolásokkal találkozunk a mohamedánok közötti háborúban is; de a lelkiismeret könnyen elszunyókkál, az öldöklés könnyen mentséget talál, egy barbár nép megsemmisítése pedig mégiscsak kétségtelen sikernek számít. Ami megint csak nem jelenti azt, tudjuk az Ószövetségből, hogy ezek a népek, ha több sikerrel harcolnának, a területet birtokba véve egy cseppet is könyörületesebben bánnának az ott lakókkal.

Akik viszont túléltek a balszerencsés ütközetet és elkerülték a pusztulást, azokkal előfordulhat, hogy olyan helyen találják magukat, ahová nem kívánkoztak. Nikéetasz Khóniatész meséli el, hogy II. János 1129-ben nagy hadjáratot indított a tribalusok ellen – „egyesek szerbeknek nevezik őket”, mondja Khóniatész –, „akik pusztították a vidéket és felborították a békét”. Miután nagy hadisarcot szedett tőlük és szétosztotta katonái között, a foglyok többségét átvitette Nikomédia környékére (Kisázsziába). Egyesek ezután a bizánci seregben szolgáltak ott, mások pedig adót fizettek.

Az egyik kísérlet volt ez a sok közül az ázsiai határok megerősítésére, amelyek a két kontinens terjeszkedő birodalom további sorsára nézvést éppoly fontosak voltak, mint az európaiak; a bizánciak szerint az ideális határ északon a Duna, délen az Eufrátesz lett volna. Ahhoz, hogy a keresztések egyáltalán elfoglalhassák Konsztantinopoliszt, az kellett, hogy Bizánc drámai módon meggyengüljön. Ezt két nagy vereség idézte elő Kisázsziában, a szeldzsuk törökök elleni háborúban: Mantzikernél 1071-ben és száz évvel később, 1176-ban Myriokephalonnál. Az első vereség Kisázszia és az ideális déli határ végleges elvesztéséhez vezetett.

A keresztesháborúk az első vereség közvetlen következményei voltak. Alexiosz Komnénosznak; aki sikeres háborúkat vívott a kisázsiai pozíciók visszaszerzése érdekében, katonákra volt szüksége, különösen mert két fronton kellett harcolnia: Kisázszia mellett a Balkánon is, többek között a szerbekkel. Ezért II. Orbán pápához fordult segítségért. II. Orbán a clermonti zsinaton keresztesháborút hirdetett meg: segíteni kell a keleti keresztényeknek, el kell felejtetni a régi viszályokat; és nem csupán Romanijáról van szó – így nevezte II. Orbán Bizáncot, és ez az egyik név, amit ők maguk is használtak –, hanem Jeruzsálemről is; a nyugati keresztényeket Isten fogja vezérelni ebben a háborúban, és aki csatában hal meg, annak minden bűne megbocsáttatik. Az egybegyűltek *Deus le volt* – Isten akarja így – kiáltásokkal kísérték a pápa szavait.¹

Anna Komnéna erről az epizódról megfeledkezik. Nála a keresztések elég váratlanul jelennek meg – mint valami sáskahad –, és többnyire ilyen benyomást is keltenek. Tény, hogy amikor Alexiosz Komnénosz segítséget kért, nem remélt és nem is óhajtott ilyen hadakat; neki olyan sereg kellett, amelyiknek ő parancsol, zsoldosfélék, mint amilyenek korábban Flandriai Róbert katonái voltak, és semmiképpen sem egy nagy nyugati sereg, amelynek nemcsak hogy nem parancsolhatott, hanem amely a város számára is veszélyt jelentett.

Mindenkit csak egy gondolat vezérelt, a vágy, hogy megvalósítsa álmát, és elfoglalja Konsztantinopoliszt, mondja Anna Komnéna, amikor leírja a keresztések megérkezését Bizáncba 1096 telén. 1097-ben a bizalmatlanság már kölcsönös volt; a konfliktusok – fegyveresek is – korán kialakultak, és a gyűlölet egyre nőtt. Anna Komnéna sem érez egy cseppnyi rokonszenvet azok iránt, akiket frankoknak, latinoknak vagy keltáknak nevez. De minden bonyodalomnak legalább két oldala van.

¹ A keresztesháborúk történetét tárgyaló kasszikus mű: Steven Runciman: *A History of the Crusade*, Cambridge UP, 1951. Magyarul: *A kereszties hadjáratok története*, Osiris, Budapest, 2002.

Nem törődve a megállapodásokkal és a nemzetiünk által tett szolgálatokkal, ezek a görögök mindenre rátámadtak, aki ellenállni képesnek látszott, felgyújtották a házaikat, egész városnegyedek váltak gyorsan hamuvá. Nők és gyermekek, öregek és betegek, mind a lángokba veszttek... ugyanígy felgyújtották a templomokat és kolostorokat az összes szentségekkel és azokkal együtt, akik ott kerestek menedéket... még a holtakat sem kímélték. A tetemeiket kirángatták a sírokból és végigvonszolták az utcán, mintha ezek az érzéketlen testek képesek lettek volna érezni a bántalmazást... A vandálok ezután a Szent János ispotályt rohanták meg, és karddal végeztek az ott talált betegekkel...

Így írja le Türoszi William a latinok 1182-es legyilkolását Konsztantinopoliszban. De Konsztantinopolisz akkorra már sok vérontást látott. Maga Anna Komnénéa meséli, mi csoda fosztogatásra került sor, amikor apja hadserege a trónért folyó küzdelemben elfoglalta Konsztantinopoliszt, és hogy ez alkalommal „sem a templomokat, sem a legszentebb ereklyéket” nem kímélték. Azt mondja, a katonák tartózkodtak a gyilkolástól – egy másik történetíró, Zónarasz szerint gyilkoltak is –, „de minden más gonosztettet elkövettek, tökéletesen és kíméletlenül semmibe véve mások méltóságát”. Konsztantinopolisz egyik legszentebb ereklyéjét, Jézus Krisztus saját kezűleg Edessza királyának, Abgárnak írott levelét viszont nem a keresztetek rabolták el; 1185-ben, II. (Komnénosz) Andronikosz megbuktatásakor tűnt el, amikor a csőcselék ismét kifosztotta a templomokat, és kiszaggatta az ikonokat ezüst és arany keretükből. Természetesen a bizánciak egymás közötti háborúinak efféle tapasztalatai semmi okot nem szolgáltatnak a keresztetek iránti nagyobb bizalomra – és őszintén szólva, ilyen ok nem is volt.

...Alexiosz is megtudta, hogy Bohemond [a keresztetek egyik vezére – R. P.] kiüldöttei útján békét ajánl, azt is tudta azonban, hogy saját környezete mindig kész újabb gonoszságra (látta, hogy lázadoznak minden alkalommal, és nagyobb fenyegetést jelentett számára a tulajdon vére, mint az idegen ellenség), és elhatározta, hogy nem küzd tovább kétfelé a két ellenséggel. A mondás szerint szükségből erényt kovácsolván úgy határozott, bölcsebben teszi, ha békét köt a keltákkal, és elfogadja Bohemond ajánlatát.

Így írja le Anna Komnénéa a helyzetet, amelybe apja került. És nem ez volt az egyetlen eset; valamivel később arról ír, hogy Alexiosznak

alattvalói lázongása sem okozott kevesebb gondot – rájuk valójában még jobban gyanakodott, és igyekezett a lehetőség szerint védeni magát ellenük. Úgyesen szövögették hálójukat.

A latinok és görögök, Kelet és Nyugat konfliktusa csak tetőzött 1204-ben, a negyedik keresztesháborúban. Bizonyos, hogy Anna Komnénéa gyanúja megalapozott, és a keresztetekben már korán feltámadt a vágy Konsztantinopolisz elfoglalására. Az ösztönzés a végső elhatározáshoz ismét bizánci oldalról érkezett. A keresztetek már letértek útjukról – eredeti céljuk a Szaladin által 1187-ben elfoglalt Jeruzsálem visszaszerzése volt –, és a keresztény Magyarország ellen indultak, hogy Zadar elfoglalásával fizessék meg Velenecének átszállításukat Egyiptomba; ekkor megjelent Angelosz Alexiosz, a megbuktatott II. Izsák császár fia, és a segítségüket kérte. Sikerült megszöknie a börtönből, ahol megvakított apjával együtt raboskodott – és a keresztetek meghallgatták kérését. Nem ez az utolsó alkalom, hogy egy trónkövetelő akárkinek a segítségét elfogadja; 1442-ben XI. Konstantin fivére, Demeter a török udvarban szőtt terveket barátaival Konsztantinopolisz megtámadására.

Az általános bizalmatlanság légkörét, amelyben egyesek bármit hajlandók megtenni a trón megszerzéséért, jól illusztrálja egy Pszellosz által elbeszélt epizód. A halála előtt szerzetesi fogadalmat tevő IV. Mihály (1031–1041) jámbor tetteiről szólva Pszellosz ezt írja:

Vannak, akik, nem éppen a család iránti baráti érzelmektől vezéreltetve, hanem inkább előítéltekkel megterhelve azt mondják, hogy Mihályt bizonyos misztikus szertartások készítették arra, hogy a hatalomra törjön. Kísértetszerű jelenések, amelyeket csak ő látott (amint mondják), megjövendölték felemelkedését, és szolgálatukért cserébe azt követelték tőle, hogy tagadja meg Istenbe ve-

tett hitét. Elbeszélésük szerint ez az egyezés kínozta és háborgatta most, arra kényszerítve őt, hogy megpróbálja kiengesztelni a Mindenhatót.

Ez a macbethi történet a bizánci történelemben nem az egyetlen és nem is kivételes találkozás a gonosz szellemekkel. Bizánc belső démonai? Lehetséges; a törökökkel, frankokkal, latinokkal, szerbekkel, bolgárokkal és a többiekkel együtt azok is a létére törnek. De megint csak ne feledjük: Nyugat-Európa is a saját belső démonait kergeti; a nagy haj-sza – amelyet boszorkányüldözésnek nevezünk – még csak ezután következik, és nagy lelkesedéssel fog részt venni benne mindenki: katolikusok és protestánsok, gazdagok és szegények, tanultak és tanulatlanok egyaránt.

Bizánc, tudomány, technológia: Mechanikus játékok és görögtűz

A császári trón előtt egy fa állott, aranyozott bronzból, és hasonlóképpen aranyozott bronzból készült madarak ültek az ágain (valódi) madarak kiállításait hallatva, mégpedig mindegyik a maga fajtája szerint. A császár trónját úgy készítették el, hogy az egyik pillanatban nagyon alacsonynak, majd magasabbnak, s a következő pillanatban nagyon magasnak tűnik. Igen hatalmas, és bronzból vagy fából készült. Körülötte arannyal bevont oroszlánok, mintha őriznék, farkukkal a földet verdesik, szájukat kinyitva és nyelvüket mozgatva üvöltének...

Azután háromszor arccal a földre borulván (proszkűnéziszt végrehajtván) fölemeltem a fejemet, és a császárt, aki az imént kevéssel a föld felett ült, most más öltözetben, magasan a mennyezet alatt ülni láttam. Miképpen viszik ezt végbe, elképzelni sem tudom, hacsak nem olyasféle gépezettel emelik fel, mint ami a borsajtónál használatos. A császár ekkor nem szólt egyenesen hozzám, mert ha akarta volna is, a nagy távolság miatt nem érhettem volna szavait.

Ez Cremona püspökének, Luidprandnak a nevezetes beszámolója, aki valamikor 950 táján fordult meg a konstantinopoliszi udvarban Itália királyának követeként. A mechanikus játékokat (*automaton* vagy *automata*) az antikvitásban is ismerték. Állítólag az elsőt, egy fából készült labant, a tarentumi Arkhütasz (i. e. 400–350), mellesleg Platón barátja szerkesztette. Alexandriai Hérón (1. század) részletes értekezést hagyott ránk különféle vízzel, súlyokkal és gőzzel hajtott mechanikus játékokról. A szöveg, akárcsak az automata, nagy népszerűségnek örvendett a reneszánszban. Egy erről szóló tudósítás Yeatset is megihlette, és közvetve hozzájárult a Bizánccal szembeni költemény megszületéséhez.

Ez a dolog racionális oldala – amiképpen Luidprand is racionálisan reagált. Azonban az ókor és a középkor folyamán és a reneszánszban is az ilyesféle dolgok felcsigázták a képzeletet és legendákat szültek; természetes, hogy a mágiával hozták összefüggésbe őket. Így jött létre számtalan elbeszélés varázslókról, akiket olyasféle szolgák vesznek körül, mint amelyeket a 20. században, Karel Čapek híres drámája nyomán, robotoknak nevezünk. Luidprand talán nem igazán tartozott az ismertett bizánci mutatóvány „célcsoportjába”; számos követre nagyobb és mélyebb hatást gyakorolt.

E csodák alkotója Leo Mathematicus volt, akit León Philozophosznak is neveztek (kb. 790–870), egy igazi reneszánsz személyiség. Orvos, költő és tudós volt, a Bardasz által a 9. század közepén megújított főiskola vezetője. Az iskola a Magnaura palotában működött, matematikát, asztronómiát, filozófiát és grammatikát tanítottak benne; később különböző profilú állami hivatalnokokat képeztek. Habár ezeket a bizánci iskolákat gyakran nevezik egyetemeknek, meg kell különböztetnünk őket a később Nyugaton megjelenő oktatási intézményektől.

A Luidprand által leírt mechanikus játékokon kívül Leo jelzőtoronyok láncolatát is létrehozta Kisázsia felől Konstantinopoliszig, amellyel gyorsan hírt lehetett adni egy ellenséges támadásról. Az információ továbbítása tűzjelekkel nem volt ismeretlen az antikvitásban, Leo azonban néhány újítást vezetett be. A történelemszempontból különféle magyarázatokkal talál-

kozunk ezeknek az újításoknak a természetét illetően, de mindegyik arra vezethető vissza, hogy a jeltovábbítást időben jobban koordinálták, akár mert Leo tartósabb tüzelőanyagot használt, akár mert pontosabban kiszámította az időeltolódást Konsztantinopolisz és az ázsiai városok között. Kilenc világitótorony alkotott láncot a konsztantinopoliszi császári palota és a kisázsiai Taurusz-hegylánc között, egy óra alatt gyűrve le 450 mérföld távolságot. Leo Mathematicus mellesleg 840-től 843-ig Thesszaloniké püspöke volt, de aztán leváltották a képrombolókkal fenntartott kapcsolatai miatt.

Az egyik róla szóló legenda szerint Mamún kalifa magához hívatta, gazdagságot és rangot kínálva neki: az egész szaracén nemzet hódolni fog neked, írta állítólag a kalifa, és egyúttal örök békét és 2000 font aranyat ajánlott fel Teofil császárnak. Teofil nem fogadta el ezt az ajánlatot.

Nem tudjuk pontosan, és alighanem soha nem is fogjuk megtudni, milyen technológiai megoldások álltak a Luidprand által leírt császári-diplomáciai mutatóvány mögött, ahogyan annak a receptjét sem ismerjük, amit a kortársak „görögtűznek” neveztek. Ez a fegyver néhányszor megmentette a bizánci birodalmat, és még többször a bizánci flottát; olyan tűz volt ez, amelyet egyfajta fúvócsőből bocsátottak ki – helyesebben irányítottak –, és a vízen is égett. Csak homokkal és – a legenda szerint – vizelettel lehetett eloltani. Anna Komnéna leírja, hogy a Pisával vívott tengeri ütközet előtt bronzból vagy vasból készült oroszlánfejeket és más állatalakokat erősítettek a hajókra; aranyfüsttel vonták be őket, hogy még ijesztőbbek legyenek. A görögtűz aztán – folytatja Komnéna – csöveken keresztül ezekből az állatfejekből csapott ki, és úgy látszott, mintha tüzet okádnának. A görögtűz ez alkalommal is eldöntötte a csatát:

a barbárok eszüket vesztették a félelemtől... a tüzet egyenesen rájuk irányították, és erre nem voltak felkészülve; a tűz természete szerint fölfelé tör, de ez arrafelé lobbant, amerre a rómaiak akarták...

A hagyomány szerint a görögtűz megalkotója Kallinikosz építész volt, egy zsidó, aki az arab hódítók elől menekült Konsztantinopoliszba; találmányát először Konsztantinopolisz arab ostromakor, 674–678-ban használták, akkor mentette meg első ízben a várost. Receptjét, ismét csak a hagyomány szerint, csak a császárok ismerték, meg Kallinikosz leszármazottai, akik előállították; nincs kétség afelől, hogy a titkot jól őrizték. Egyes történészek szerint egyébként Kallinikosz története koholmány, és a görögtűz a konsztantinopoliszi alkímisták műhelyeiben született.

A mechanikus játékok és a görögtűz egyaránt arra mutatnak, hogy Bizánc, legalábbis történelme egy szakaszában, olyan technológiai tudást birtokolt és alkalmazott, amely Európa másik része számára hozzáférhetetlen volt. A császári diplomácia játékszeri talán az ókori mechanikusok tudásának termékei voltak, de nincs arról adat, hogy korábban, mondjuk a római császári udvarnál, ezen a módon alkalmazták volna őket. A görögtűz hatása korántsem korlátozódott a lélektani effektusra, de Anna Komnéna leírása bizonyítja, hogy azt is számításba vették.

Gyakran nem vagyunk tudatában a látszólag egyszerű dolgok fontosságának – Bizánc átvett még egy rendkívül fontos haditechnikai találmányt másoktól: a kengyelt. A hetedik században tanulták el használatát ázsiai lovasoktól, és később terjedt tovább Nyugat-Európába.

A „középkor” szó hallatán manapság az egyik első asszociációnk – a páncélos lovas. Kengyel nélkül ez a jelenség elképzelhetetlen volna – a páncélos vitéz túlságosan ingtag a nyeregben, ezért az antikvitás, akárcsak Bizánc az első századokban, csak könnyűlovasságot ismert. A kengyel átvételével Bizánc az első európai hatalom, amelyik nehézlovasságot alkalmaz; ennek pusztá megjelenése rémületet vált ki az ellenségéből.

A hadtudomány művelői és a történészek sokat értekeznek ma a lovasság és a gyalogság viszonylagos előnyeiről és hátrányairól, és általában úgy tartják, hogy a jó minőségű

gyalogság, íjász egységek támogatásával, felülmúlja a lovasságot. A nehézlovasság nagy pillanata valószínűleg az első keresztesháború volt, amikor páncélos lovagok viszonylag kis csapata diadalmasan nyomult előre egészen Jeruzsálemig, a későbbi török háborúkban azonban ki fog derülni, hogy az európai páncélos lovagok többnyire alulmaradnak a török hadsereggel szemben, amelynek fő fegyvernemét a fegyelmezett gyalogság adja. Európa akkor kezd majd ismét győzelmeket aratni, amikor a tűzfegyverek fejlődése következtében visszatér a gyalogság taktikai elsőbbségéhez.

Am akárhogy is állt a dolog taktikai szempontból, a nehézlovasság megjelenésének hatalmas következményei voltak a nyugat-európai társadalomra nézve. A páncélos lovag drága, attól kezdve, hogy kitűnő és jól betanított lóra van szüksége, egészen a páncél áráig; és bármi volt is elméletileg – vagy akár gyakorlatilag – a lovasság és gyalogság erőviszonya, a nehézlovassággal csak kitűnően kiképzett és nagyon fegyelmezett gyalogság volt képes szembeszállni.

Ilyen ellenfél a középkori Európában nem volt. A páncélos lovag, a dolog természetéből fakadóan, az uralkodó osztályhoz tartozott, és katonai fölénye világosan megmutatkozott a 14. és 15. század parasztfelkeléseiben, olyan időleges vereségek ellenére is, mint amilyen a franciáké volt a flandriai városokkal vívott háborúban, vagy Jan Žižka huszitáinak sikere Csehországban. Mindenesetre a nehézlovasság kivételesen fontos eleme volt a feudális társadalomnak, amely nélkül valószínűleg másmilyené alakult volna.

Van még egy fontos találmány, amelyet manapság nyugat-európai szimbólumnak tekintünk, de Bizáncból érkezett ide – az orgona. Bizáncban született, az udvari ceremóniák céljaira, majd a 8. században rövid időre megjelent a templomokban is, hogy aztán hamar eltűnjön onnan. A templomi zenélés a pravoszláv egyházban máig kizárólag az emberi hangon alapul. Két orgonát küldtek ajándék gyanánt a frank udvarnak a nyolcadik és a kilencedik században, de tömegesen csak a 11. században érkeznek Nyugatra, és virágkorukat azután élik, hogy a 13. században feltalálják a *confaltoriumot*, a levegőszabályzót. A bizánci udvarban aranyból készült orgonák voltak, amelyek a császárt üdvözölték.

A bizánci asztronómia Ptolemaiosz *Almagest*² című művén alapult, de már használták az asztrólabiumot, akárcsak a perzsa és arab csillagászati táblázatokat; Theodorosz Metokhitész (1270–1332), akinek nálunk kizárólag a Szerbiáról és a szerb udvarról szóló beszámolója ismert – a szerb udvarnál tett látogatása egyébként csak egy epizód volt az életében –, a kései Bizánc egyik legjelentősebb csillagásza volt. Mint mondja, lelkét megtisztítja az asztronómia azáltal, hogy az emberi fontoskodás szomorú látványa fölé emeli. Egyébként nagy logothétosz³ is volt II. Andronikosz idején. Egyik kortársa így jellemzi:

Reggeltől estig teljességgel és nagy buzgalommal az államügyeknek szentelte magát, mintha a tudomány semmit sem jelentene számára, később azonban, este, miután elhagyta a császári udvart, úgy mélyedt el a tudományban, mint akitől idegen minden más foglalatosság.

Érdemes eszünkbe vésnünk ezt a leírást annak a Bizáncnak az egyik képviselőjéről, amelyet túl gyakran képzelünk el a vallás vagy a politika igájában sínylődő társadalomként.

Tanítványa, Niképorosz Gregorasz többek között a naptár problémájával foglalkozott, és sajátos módszert dolgozott ki a Pászka dátumának megállapítására, aminek döntő jelentősége volt a keresztény Húsvét időpontjának meghatározásában. Egy 1324-ben megtartott tanácskozáson előterjesztette módszerét az udvari tudósoknak, és azok mind elfogadták, az akkori császár, II. Andronikosz azonban politikai és vallási okokból nem

² Ptolemaiosz *Mathématiké szüntaxisz* című műve, amely arab fordítása címén vált ismertté. (A ford.)

³ megasz logothétosz: főminiszter (A ford.)

támogatta. Gregorasz kutatásait később XIII. Gergely pápa fogja felhasználni 1582-es reformjához, és korszerű időszámítást vezet be, amely azonban a pravoszláv félnek továbbra sem tetszik.

A 13. századi Bizáncban Geórgiosz Pakhümerész (1242–1310) aritmetikai, zenei, geometriai és asztronómiai tankönyveket írt, később pedig Maximosz Planudész Euklidészről adott elő, és előkészítette Diophantosz *Arithmetikájának* új kiadását. Geórgiosz Pakhümerész a tudományt – többé-kevésbé azt, amit mi értenénk ez alatt – szintén olyasminnek tekintette, amit a művelt embernek ismernie kell. Az európai hagyomány nem mindig fogadta meg ezt a tanácsot; jobban megőrizte a szentek, teológusok, történészek és költők emlékét, mint az övét vagy Leo Mathematicusét. Valószínűleg azért is, mert a történészek többsége fájdalmasan hiányos természettudományos képzettséggel rendelkezett. A bizánci szellem fejlődése nem állt meg a birodalom hanyatlásával. Maximosz Planudész, Bizánc utolsó korszakában, elsőként vezette be az indiai számrendszert a nullával, és a négyzetgyökvonás új módszerét is kidolgozta.

Sajátos paradoxon ugyanakkor, hogy Bizánc utolsó napjaiban, Konsztantinopolisz 1453-as ostromakor a technológia a bizánciak ellen dolgozott. Ismeretes a legenda, mely szerint Mehmed ágyúí vették be a Várost. „Az ágyúk döntöttek el mindent”, mondja Krisztobulosz, és a régebbi történészek többsége, Ostrogorskit és Babingert is beleértve, idézi és hisz neki. A maiak, különösen a hadtörténészek, kételkednek az akkori tüzfegyverek illetően hatásosságában, és az állítást legalábbis túlzónak tartják. Az akkori ágyúk nagyon pontatlanok voltak, és valójában csekély tüzerőt képviseltek; az ostrom lefolyása, és különösen az események alakulása a május 29-i döntő roham idején azt bizonyítják, hogy az ágyúknak nem volt döntő szerepük. Mindazonáltal többé-kevésbé mindenki egyetért abban, hogy a török hadsereg akkoriban kivételes leleményességgel használta fel a tüzfegyvereket, különösen az ágyúkat; II. Mehmedről azt is állítják, hogy az ostrom idején egy különleges messzehordó ágyút szerkesztett. Egy Urban nevű mérnök szerepe is vitathatatlan a legnagyobb ágyúk megalkotásában; Urban először Konsztantinopoliszban lakott, de az elszegényedett kincstár nem tudott eleget tenni igényeinek, és ezért a másik félnek adta el tudását.⁴ Érdekes vita folyt Urban nemzeti hovatartozásáról: a többség hungarusnak, vagyis magyarnak tartja, de van olyan feltevés is, hogy erdélyi szerb volt; N. Iorga román történész pedig – romának tekinti.

A paradoxon annál nagyobb, mert a jövőben a török sereg sem fog jeleskedni se az új technológiák kiaknázásában, se a hozzájuk való alkalmazkodásban. A szóban forgó évszázadokban a technológiai fejlődés – mai fogalmaink szerint – lassú, és sok idő fog eltelni, amíg a tökéletesített tüzfegyverek olyan kizárólagos jelentőségre tesznek szert, mint amilyennel a 19. század végének és a 20. század első felének háborúiban rendelkeztek. Konsztantinopolisz elfoglalása után még nagy győzelmek és nagy hódítások várnak a törökökre, Buda bevétele és Bécs ostroma.

Orhan Pamuk *Isztambul* című könyvében⁵ elmeséli, hogy gyermekkorában édesanyja hajókirándulásra vitte a Boszporuszon, majd partra szálltak a Rumelihisar erődnél, mely Konsztantinopolisz 1453-as bevételeének fontos helyszíne volt.

⁴ Konsztantinopolisz bukásáról lásd, természetesen, Steven Runciman: *The Fall of Constantinople 1453*, a ma hozzáférhető CANTO kiadásban, továbbá Nicol már említett, *Besmrtni car* című könyve. Kitűnő leírást olvashatunk még Franz Babingernél, *Mehmed Osvajač*, Tomislav Bekić (ford.), Matica Srpska, Belgrád, 1968. és Jacques Heernél, *Chute et mort de Constantinople 1204–1453*, Perrin, Paris, 2004. Annak, aki egy helyen szeretne minél teljesebb és érzékletesebb leírást találni a színhelyről, a fegyverekről és a taktikáról, ezt a könyvet ajánlom: David Nicolle: *Constantinople 1453*, ill. Christa Hook, Osprey, 2000.

⁵ *Isztambul. A város és az emlékek*, Ulpius-ház, Bp., 2007. 75–76. o. Nemes Krisztián fordítása. (A ford.)

...A bátyámmal ilyenkor mindig megrohmoztuk az oszmán kori erőd falait, fölmásztunk Hó-dító Mehmet ágyúira, és az üvegcserépek, eldobált hulladékok, üres konzervdobozok és cigaretta-csikkok közt hortyogó részeket és hajléktalanokat látva valahogy éreztük, hogy az itt élők számára mennyire homályos, titokzatos és érthetetlen dolog lehet Isztambul és a Boszporusz hatalmas történelmi öröksége.

Csúfak, züllöttek, hazugok, piszkosak, kapzsi és főként gonoszok; Kelet és Nyugat

A latinok, állapítja meg Alain Ducellier, a legidegenebbek az idegenek között.⁶ A „görögöket” ugyancsak nem kedvelik a másik oldalon; a „latin” és a „görög” a szembenálló közösségekben afféle szitokszónak számít. Már Plautusnál olvasható a „*graeca fides nulla fides*” mondás, a görög becsület nem becsület, tehát soha ne higgy egy görögnek.⁷ Ezt a véleményt a keresztény korban csak megerősíti a keleti és nyugati egyház közötti szakadás. A 12. és 13. század fordulóján egy német szerzetes kijelenti, hogy Bizánc „a szennyek szennye”, *fex fecis*.

Van a minősítéseknek egy listája, amelyik gyakorlatilag azonos a két oldalon, csak éppen a másakra vonatkozik. A másik eretnek; valamivel enyhébb változatban, már-már eretnek. Nem lehet hinni sem a szavának, sem az ígéreteinek. Ahogy Pszellosz számára minden szláv szkíta, úgy Anna Komnéné számára a nyugatiak váltakozva latinok, frankok vagy kelták, de közös tulajdonságaik egyesítik őket: a kapzsiság és erőszakosság, még olyankor is, amikor bosszútól kell tartaniuk. Röviden: az erőszak kedvéért szeretik az erőszakot.

Runciman a keresztesháborúkról szóló műve elején rámutat – és egyébként sok történelész egyetért vele – egy lényeges különbségre az erőszak elméleti megközelítésében:

A keresztény polgár egy alapvető problémával szembesül: van-e joga a hazájáért harcolni? Valása békevallás; a háború pedig gyilkolást és pusztítást jelent. A korai egyházatyákban efelől semmi kétség nem volt. Szerintük a háború minden esetben gyilkosság. A Kereszt győzelme után azonban, amióta a császárság kereszténnyé vált, nem kellene-e a polgároknak készen állniuk arra, hogy fegyvert ragadjanak javaik védelmében?

A keleti egyház szerint nem kellene. Legfőbb kánonalkotója, Szent Vazul, habár belátta, hogy a katonáknak engedelmessékedniük kell, úgy vélte, hogy aki a háborúban gyilkol, annak vezeklésképpen három eszrendeig tartózkodnia kell a szentáldozástól. Ez a tanács túlságosan szigorú volt. A bizánci katonát a valóságban nem kezelték gyilkosként. De hivatása nem vetett rá jó fényt. A halál a csataterén nem hozott dicsőséget, a hitetlenek elleni harcban elesni nem jelentett vértanúságot...

Mennyire változott meg ez az elmélet, és mennyiben volt csupán „pacifista ábránd”, mint Ducellier mondaná? Elég elolvasni korunk iskolai történelemkönyveit, hogy a válasz világos legyen. Mégis: létezik ilyen elmélet és ilyen ábránd. Ugyancsak tévedés volna azt hinni, hogy minden bizánci minden korban osztotta ezt a meggyőződést: Niképhorosz Phókasz császár (963–969) azt követelte, hogy minden katonát, aki a hitetlenekkel, azaz muszlimokkal vívott háborúban esik el, nyilvánítsanak szentté. Szemlélatomást itt is a szent háború eszméje bukkan fel, habár az egyház hivatalosan mindvégig nem fogadja el.

Az „igazságos háború” elmélete Cicerótól származik – Róma háborúihoz filozófiai igazolásra volt szükség. Cicero azonban nem volt keresztény; a kereszténységben elsőként Szent Ágoston fogalmazza meg ezt az elméletet, megoldása pedig lényegesen különbözik Szent Vazulétól. A katona, aki legitim keresztény uralkodó parancsára öl a háború-

⁶ Alain Ducellier: *Le Drame de Byzance*, Hachette, Paris, 1976.

⁷ Radivoj Radić: *Strah u poznoj Vizantiji, 1180–1453*, Stubovi Kulture, Belgrád. Más helyeken is hivatkozom ebből a könyvből vett példákra.

ban, valójában „kard”; ennek következtében különösebb bűn nem terheli. Augustinus „igazságos háború” fogalma – mely lényegében, a modern felfogáshoz hasonlóan, az önvédelem jogán alapul – nem ennyire egyértelmű, de a tézis folytatását jelenti keresztény keretben; később könnyű volt egyszerűsíteni. Runciman szerint II. Orbán sohasem ígért a keresztieseknek feltétlen bűnbocsánatot – még hősi vagy vértanúhalál esetén sem –, mert a bűnbocsánathoz mély és őszinte megbánás kell, felhívását mégis így értelmezték; ám egyetlen bizánci sem lenne képes arra, hogy egy műnek a *Gesta Dei* – Isten művei – címet adja, és aztán a vérontás történetét írja le és dicsőítse benne. Anna Komnénát különösen elborzasztja a papi személyek részvétele a harcban. A latinok, mondja, máskét fogják fel a papságot, mint mi. A latin papok képesek arra, hogy Krisztus Testét és Véréát osszák, és ugyanakkor készek vért ontani.

Talán ez az egyik oka annak, hogy Bizánc egész fennállása alatt a diplomáciai megoldásokra hajlik? Mondhatni, jóval Clausewitz előtt felfogta és megértette, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, tehát nem cél önmagában, ahogy a barbár törzsek és későbbi államaik felfogták. A Nyugat arisztokratakódexében a háború és a vadászat az a két tevékenység, amely egyedül illik egy lovaghoz; a bizánci felfogás szerint a háború olyasmi, amit el kell kerülni, ha lehetséges.

A hadvezérnek (úgy gondolom) nem kell makacsul arra törekednie, hogy karddal győzzön; van, amikor finomabb eszközökhöz kell folyamodni, ha a körülmények lehetővé teszik és megengedik, hogy úgy is teljes diadalt arasson. Amennyire tudjuk, a hadvezér fő feladata az, hogy győzzön, mégpedig nem csupán a fegyverek erejével, hanem tárgyalások segítségével is; itt is van más mód – némelykor, ha alkalom adódik, az ellenséget csellel is meg lehet semmisíteni.

Nem kétséges, hogy Anna Komnéné a szavaiban minden nyugati lovag mindannak a rossznak a kifejezését látná, amit a görögök képviselnek; de vajon a nyugati lovagok – és végül is, bárki a történelemben – lényegében becsületesebben jártak-e el? Vajon az adott szó betartása szabály vagy kivétel a történelemben? Amíg folyanak a tárgyalások, mind-egyik fél a lehető legtöbbet próbálja biztosítani a maga számára; a diplomácia versengés, de nem erő és hősiesség, hanem más képességek kellenek hozzá. Az, hogy a diplomácia, akárcsak a hozzá szükséges képesség, gyakran megvetés tárgya, megint csak annak az értékrendjéről mond a legtöbbet, aki megveti, arról az értékrendről, amely teljességgel logikus egy páncélos lovag számára. Összegezve azt mondhatjuk, hogy egy olyan értékrendről van szó, amelyben a háború – mint érték – magasan fölötte áll minden lehetséges háborúellenes kijelentésnek, és ezek gyakran csak a pótlólagos igazolás szerepét játsszák; Augustinus elméletét az igazságos háborúról éppen ezért nem csupán lelkesedéssel fogadták, hanem leegyszerűsítették, egyenesen lecsupaszították.

Persze feltehetjük azt a kérdést is, hogy vajon Bizánc egész fennállása folyamán csak azért háborúskodott-e, mert rákényszerült, vagy pedig értékrendszere belső ellentmondást tartalmazott. Bizánc, helyzeténél fogva, mindenkinek az útjában állt, ám ne feledjük – ha egyetértünk is abban, hogy Bizánc, legalábbis Justinianus óta, egyfolytában defenzívában volt –, hogy a hatalom bizánci elmélete igencsak sajátos. A római, vagyis bizánci császár a világegyetem ura; mint ilyen, valójában a többi uralkodó legitimitásának forrása. Róma bizonyos pillanatokban csaknem az egész ismert világot uralta, vagy talán pontosabb azt mondani, hogy a világ annyiban volt ismert, amennyiben a római legionáriusok megismerték; vagyis Skóciától a Szaharáig. Az évszázadok folyamán e terület legnagyobb része elveszett, ez azonban csak annyit jelentett, hogy Bizánc – vagyis szerintük Róma – pusztán területei visszaszerzéséért harcol; eszerint az elmélet szerint, hogy egy későbbi terminológiát használjunk, minden hódítás reconquista, a dolgok korábbi, legitím rendjének helyreállítása.

Természetesen a helyzetet a bizánci elmélet esetében is bonyolultabb, és nem mondható, hogy Bizáncot békén hagyták volna, ha kevésbé imperiális ideológiával rendelkezik.

Amely egyébként csak még vonzóbb zsákmánnyá tette Bizáncot és Konsztantinopolisz; hiszen e felfogás szerint, aki megszerzi Konsztantinopolisz, a piros almát, ahogy az oszmán törökök nevezték, az a római uralkodók legitimitására tesz szert. Ezt gondolta Hódító Mehmed; de ezt gondolták a bolgár cárok is, amikor a romék császáranak nevezték magukat, és ezt gondolta Dušan cár is, amikor 1346-ban a szerbek és a rómaiak császáranak – βασιλεως και αυτοκρατωρ Σερβις και Ρωμανις – kiáltotta ki magát; egy baszüleiosznak és autokratórnak római titulust kellett viselnie, különben címének semmi értelme nem volt; ahhoz, hogy az orosz uralkodó cár és egyeduralkodó lehessen, elengedhetetlen volt a harmadik Róma elmélete.

Ami nem változtat a tényen, hogy a bizánci értékrend különbözött, mondhatni, a világ többi részétől, és itt nem annyira a világ többi részének a hitbéli hovatartozása a lényeges, mert a bizánci szellem bizonyos megnyilvánulásai – vagy amit ezeken értettek – a katolikusokból, pravoszlávokból és muszlimokból egyaránt megvetést váltottak ki; olyannyira, hogy szinte egyszerűbb volna elfogadni a bizánci terminológiát, és a világnak ezt a maradék részét „barbár”-nak nevezni. Amikor Anna Komnéna azt írja, hogy az apja és a nagybátyja „rendelkezett azzal a képességgel, hogy látszólagos engedmények mögé rejtse titkos gondolatait és szándékait”, akkor nem csupán kora minden latinja, szerbje, oroszja vagy törökje látta ebben a görög álnokság kifejeződését, hanem ma sem számíthat pozitív megítélésre. Pedig Anna Komnéna ezt bóknek szánja, apja és nagybátyja dicséretre méltó tulajdonságaként említi.

Ahhoz, hogy az ember képes legyen így viselkedni, rendelkeznie kell egy nagyon sajátos képességgel – az önuralom képességével –, mely tulajdonság nagy becsben állt a hellenisztikus korban, és nagyon könnyen vált kereszténnyé. Uralkodni önmagunkon – legyőzni önmagunkat, ahogy a keresztények mondják – mindenekelőtt és mindenekelőtt az érzeink, a testi felünk, az alantas természetünk feletti uralmat jelentette – vagy egy másik változat szerint a természetünk fölötti uralmat, hiszen a „természet” szó mellett az „alantas” jelző már teljesen felesleges. Egy ilyen eszménynek, amelyet a kereszténység és a Sztoa is osztozott, különféle következményei voltak a világhoz való viszonyra és a viselkedésre nézvést. Homérosz megsebzett hősei ordítanak, és ebben nincs semmi szégyenletes. Pszellosz és Komnéna különösen kiemelik, milyen türelemmel viselik hőseik a fájdalmakat; az ő változatuk szerint ebben hitük mélysége fejeződik ki, mert a fizikai fájdalmat Isten igazságos büntetésének tekintik bűneikért, amiért a megbüntetett hálával tartozik. Isten könyörületes, mert még ebben az életben büntet, figyelmezteti őket, hogy legyen idejük megbánni bűneiket, és ezzel elkerülni az igazi büntetést, amely haláluk után várna rájuk. A Sztoa más indoklást talált, de a szenvedés és a bajok sztoikus túrése közmondásos.

Egy bizánci tehát képes visszafogni magát, uralkodni magán, és ez pontosan az, amire a barbárok nem képesek, és ezért nézi le őket – különösen a teljesen zabolátlan nyugati barbárokat – Anna Komnéna, még ha elismeri is katonai bátorságukat és ügyességüket. Ez nem a barbárok esetleges tulajdonsága, ez a lényegük, ez az, ami barbárokká teszi őket.

A barbárok pedig a maguk részéről mindenben görög álnokságot látnak: Ostoba görögök, elegendem van az őszintétlenségből és a köntörfalazásból, vetette oda a bizánci követeknek Halil pasa, mielőtt Mehmed, a leendő Hódító serege megindult Konsztantinopolisz ellen. Nem vitás, ez az adott perc szókészlete, annak a nyelve, aki már alig várja, hogy elinduljon a végső leszámolásra; azonban az őszinteség pillanata is, amikor a gyengébből kimondhatjuk, amit gondolunk róla – mert gyengébb.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA

Breuer Marcel, az ismeretlen festő-grafikus

Európában bútortervezőként, az Egyesült Államokban építészként híressé vált Breuer Marcelról (Pécs, 1902–New York, 1981) csak kevesen tudják, hogy pécsi bauhäusler társaihoz hasonlóan festőnek készült. Nem adott hírt erről a tavaly nyáron a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeumban bemutatott kiállítás reprezentatív katalógusa, melyet a németországi Vitra Design Museum jelentetett meg. Tőlük vettük át nagy anyagi ráfordítással – sajnos csak – Budapestre az impozánsan installált kiállítást.

A hiány pótlására szeretnék most a pécsi mester képzőművészeti pályakezdéséről megemlékezni. Ezúttal Breuer gazdag pályafutásának csak erről a szeletéről lesz szó, melynek néhány érdekes darabja a Janus Pannonius Múzeum Modern Képtárában található, a többiek pedig a német múzeumok ritkaságai közé tartoznak.

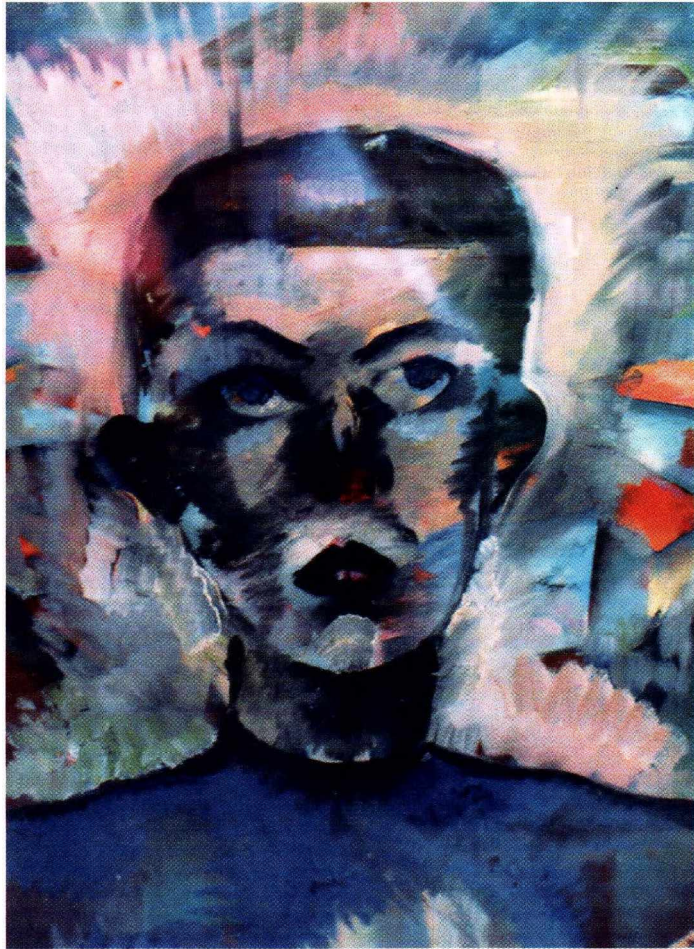
A festő-grafikusi indulás a pécsi Bauhäuslerekre jellemző volt. E specifikum felmutatása a 2010-es EKF programban szereplő, a Pécsről indult Bauhausosok munkásságát bemutató nagy kiállítás feladata lesz. Ez fogja végre szülővárosukban, majd azt követően Berlin központi kiállítóhelyén a magyarok Bauhaus-beli tevékenységét feltárni, és először együtt a nagyvilágnak is végre tudomására hozni.*

Breuer gimnazista éveiben pezsgő művészeti élet folyt Pécsen, az akkor még nagy Banya központjában. A soknemzetiségű környezet, a bel- és külföldi tendenciák kölcsönhatása megihlette a fiatalokat. E kultúra különös megtestesítője volt a szerb-német-magyar származású Dobrovics Péter, aki a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, és nyaranta a Kecskeméti Művésztelepen festett, találkozott a modernnek legjobbjával: Uitzcal, Kmettyvel és Nemes Lampérthtal. Majd megjárta Párizst, s utána Pestről Pécsre közvetítette a magyar aktivizmus eredményeit. Dobrovics *Krisztus siratása* című rendhagyóan, felülnézetből merészen szerkesztett képe szerepelt Kassák Lajos *A Tett* című folyóiratában, amit háborúellenessége miatt 1915-ben betiltottak. Dobrovics 1916–17-ben kiállított a Cézanne-t követő fiatalokkal, akik klasszikus kompozícióikban az izmusok tanulságait hasznosították (Diener, Dobrovics, Gulácsy, Kmetty, Lampérth, Perlrótt, Uitz). Aktos képeiknek plasztikus formakezelése, a színnel való modellálás hatottak Breuer Marcel első portréira. Pécsen a kiállításokon és a Főreál Gimnázium önképzőkörében ismerte meg Breuer az új törekvéseket Dobrovicsnak és tanítványainak munkáin keresztül. Johan Hugó és Stefán Henrik kiállítása 1919 októberében a Nőegylet helyiségében a reveláció erejével hatott. Breuer ekkor készítette *Önarcképét* és *Schwarz Ottó portréját*.

1920-ban érettségizett, amikor Dobrovics elnökletével létrejött a rövid életű, modern Pécsi Művészkör, melyben a nála néhány évvel idősebb művészek tömörültek: Molnár Farkas, Stefán Henrik, Weininger Andor, Johan Hugó, Gábor Jenő, Gebauer Ernő s a már végzett építész Čačinović (Tarai) Lajos. Molnár és Weininger az előző évben a pesti Múegyetem

* Az elhúzó EKF viták és a finanszírozás hiánya veszélyeztetik a pécsi Bauhäuslerek hazai és külföldi kiállítását, magyar és idegen nyelvű reprezentatív katalógusban való bemutatását, mely jeles magyar és német szakemberek ritka együttműködésére épülne. A projekt törlése Pécsnek nagy presztízsveszteséget jelentene.

Építész Karát látogatták. Kívülről jövő ösztönzés volt tehát bőven, de ugyanennyire fontos volt az otthoni hatás is. Breuer ötvös-fogtechnikus apja a legfontosabb angol iparművészeti folyóiratot, a *The Studiót* járatta. Anyja népművészetet gyűjtött és mesterfokon kézimunkázott. A gyerek emellett hegedülni tanult, valamint németül és franciául. Walter Gropius, a Bauhaus híres igazgatója később azt írta Breuerről, hogy nehéz lett volna megállapítani, milyen milióból érkezett. Nagyvárosi, kozmopolita, bohém fiatalembernek látta, aki amikor 1920-ban Pécsről Weimarba ment, még nem tudta, hogy festő vagy szobrász legyen.

Közben Bécsben is próbálkozott. Tehetségét bizonyítja, hogy ösztöndíjjal felvették a Képzőművészeti Akadémiára, de ezt hamar túlhaladottnak érezve otthagya, és Bolek építészirodájában helyezkedett el. A Pécsről indult építész, Forbát Alfréd ösztönzésére az 1920-as téli szemeszterre iratkozott be a weimari Bauhausba, s lett ezt követően a modern kísérletek hírvivője a pécsiek felé. Amikor nyaranta hazalátogatott, szívesen beszámolt a kint tapasztaltakról, biztatta a fiatal tehetségeket, akik közül többen egy év múlva követtek példáját, és a német formaújító főiskolát választották továbbképzésük színhelyéül. A pécsiekkel való kapcsolatának további szép dokumentuma Molnár Farkas Breuerről készült portréja, melyen merészen előre tekint a kubisztikusan formált férfiarc.

A Bauhausban kezdetben a svájci származású Johannes Itten felfogása uralkodott. Ő az egyéniség szabad kibontakoztatásának híve volt. Oktatási felfogásában egyesítette a keleti filozófiát és a nyugati kultúra emlékeinek analitikus megismerését. A cél a harmonikus, alkotó ember képzése volt sokoldalú inspirációkkal az esti aktrajztól az előkészítő tanfolyamon való anyag-, faktúra-, színkísérletekig, a műelemzéseken át a testkultúráig. Szemlélete még azokra is hatott, köztük a magyarokra, akik azzal vádolták, hogy Ittennek fontosabb a meditáció, mint a gyakorlati munka.

A grafikai műhely volt a kézműves gyakorlat és az autonóm képzőművészet összekapcsolásának legjobb színhelye, ahol mindenki szabadon kipróbálhatta tehetségét, és belekóstolhatott a sokszorosító technikák rejtelmébe. A diákok lapjának tanúsága szerint a német expresszionizmus formanyelve hatotta át a fiatalok műveit. E stílusban készültek Breuer linómetszetei, mint a berlini Bauhaus Archívumban található *Fájdalmas férjfeje*. A metszőkessel kivágott részek fehérje alig ellensúlyozza a sötét formákba sűrített tragédiát, mely az első világháború utáni életérzést, az embersíratás és -féltség általános lelkiállapotát közvetítette. Breuer másik linóleummetszete merészen újszerű kivágásban mutatja a *Síratás*-jelenetet, másként, mint Dobrovics említett képe, de messze a tradicionális ábrázolásoktól. Talán leghatásosabb grafikája a *Gitáros* című kompozíció, melyet lent a zenélő figura és fent a szomorúan ballagó alakok ellentétére épített. Ezek a lapok a Bauhaus grafikai műhelyében születtek, az ottani munka ritka dokumentumai.

1921. február 7-én szüleinek írt levele szerint Breuer Marcel jól érezte magát a Bauhausban. „Díszítőfestőként piktorkodom, és az üvegfestésre fogom adni magam” – írta.

Erős, nyers, dinamikus fametszetek helyett J. Itten a növendékek tehetségének egyéni kibontakoztatása mellett ezoterikus tanokat hirdetett, és a művészet forrásának a szeretet tekintette. Letrisztikus alkotásain a betűk színe és szabad formája érzelmi kifejezőerővel bírt. Mesterét felülmúlta Breuer egyik legszebb festői műve, melyet a *Zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát hóval lepi be a tél* című bujdosó nóta sorainak felhasználásával festett. Légies, zenei és nosztalgikus kompozíciója nagy sikert aratott. Ezt mutatja, hogy bekerült az 1923-as Bauhaus-katalógusba.

Breuer Paul Klee analízis óráit is látogatta. Hatott rá az expresszionizmus másik nagy mestere is, aki akkor alakította ki oktatási elveit a természeti motívumokból kiindulva. A szabad akvarellezés, a zenei absztrakt kompozíciók a korai Bauhaus-időszakra jellemzőek voltak, s közülük is kiemelkednek Breuer Németországban őrzött alkotásai.

Az ifjú e sikerek ellenére sem a festészeti műhely felé indult tovább, hanem anyja, illetve Forbát tanácsára az akkor alakuló asztalosműhelyt választotta további tanulmányai

színhelyeül. Ez szintén Itten vezetése alatt állt 1922-ig, amikor Gropius vette kézbe. Itt alakult ki az igazgató és Breuer életre szóló és gyümölcsöző kapcsolata. Az asztalosműhelyben kezdetben szintén az expresszionista, Kandinszkij körében kedvelt, színezett, applikált, a primitív kultúrák és a népművészet által inspirált felfogás uralkodott. E szellemben született a *Néger trón*, avagy *Afrika széke*, Breuer kiemelkedő munkája. Gótikus ívek koronázzák a festett fa vázszerkezetet, és Gunta Stölz kárpitjával egzotikus, egyedülálló alkotás született, mely a népi és a távoli kultúrák ötvözésére tett extravagáns kísérletként is felfogható. Elveszítettnek hittük, s végül 2004-ben került elő Stölz unokaöccsétől, és megcsodálható a Bauhaus Archívumban Berlinben.

A historizmuson túllépő expresszionizmus kiemelkedő, fantáziadús, egyedülálló re-meke Breuer bútortervezésének elindítója volt. Másik, szintén Stölzcel együtt 1921-ben készített széke egyszerű, hasznos, praktikus felfogásra vall, az expresszionizmusból a konstruktivizmus irányába.

Breuer Marcel alig ismert festő-grafikus pályakezdésének lezárulását a Bauhaus 1923-as katalógusában szereplő színes grafikája jelzi. Ez valójában könyvomatos munka a kiállítás helyszínéről. Jól mutatja a művész új irányultságát a tárgyformálás, a tértervezés felé. Pécsi társához, Molnár Farkashoz hasonlóan az 1920-as évek közepén Breuer is felhagyott a képzőművészeti tevékenységgel, s a csőbútor, majd az építészet világhírű mestere lett.

V Á R K O N Y I G Y Ö R G Y

ÍZLÉSEK ÉS POFONOK

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – 2006 szeptemberében nyílt meg az új Pécsi Városi Képtár, mégpedig szimbolikus helyen, abban az épületben, amely 1904-től a város első múzeumi épületeként működött. Ide került letétbe az Antal–Lusztig-gyűjtemény egy része. 2008 februárjának végén azonban a pécsi városvezetés bejelentette, hogy nem tudja fenntartani ezt a kiállítást, és föl szeretné bontani a letét elhelyezéséről szóló szerződést a gyűjtővel. Az anyag válogatójaként, a kiállítás kurátoraként nyilván sokat tudsz az események háttéréről. Haladjunk lépésről lépésre: milyen előzményei voltak ennek a döntésnek? Úgy tudom, 2003 körül kezdődött ez a történet.

Várkonyi György: – A Városi Képtár és ezen belül az Antal–Lusztig-gyűjtemény alapítástörténetének általános és konkrét vonatkozásairól is beszélünk kell. Talán kezdjük az általános vonatkozásokkal. Érzékelhető tendencia, hogy a manapság létrejövő nagy magángyűjtemények, illetve a lassan kiháló generációhoz tartozó gyűjtők kollekciói keresik a helyüket, hiszen – kissé leegyszerűsítve a dolgot – minden igazán jelentős magángyűjtemény célja a közgyűjteménnyé válás. A nagy formátumú gyűjtők így gondolkodnak. Ugyanakkor a néhány évtizeddel ezelőtti úzus, hogy ezek a kollekciók gyakorlatilag ellenszolgáltatás nélkül mentek át köztulajdonba, manapság már nem működik; ehelyett letéti konstrukciókban helyezik el azokat vagy az anyag bizonyos válogatásait különböző

helyszíneken. Meg kell jegyezni, hogy általában a városok a partnerek, tehát nem a nagy megyei múzeumi szervezetek, amelyek mindenütt sok gonddal küszködnek, általában nem a terjeszkedés, hanem a status quo megőrzése a legfőbb problémájuk. A városok viszont a saját identitásuk meghatározása, reprezentációjuk kiteljesítése, illetve a városvezetés politikai renoméjának növelése szempontjából fontos eszközt látnak egy-egy ilyen gyűjtemény megszerzésében. Példaként említhetjük a László Károly-gyűjteményt vagy a Vas László-gyűjteményt Veszprémben, amelyek szintén letéti konstrukcióban kerültek oda.

– *A Győri Kolozsváry-gyűjtemény is közéjük tartozik?*

– A Kolozsváry-gyűjtemény még mindig magántulajdonban van az örökösöknél, de Győr mégis jó példa, mert a város a Radnay- és a Patkó-gyűjtemény mellé megszerezte a nagy magánkollektívák közül a Vasilescu-gyűjtemény megmaradt részét is. Ez azért érdekes, mert az utóbbi megszerzésére nyilvános pályázatot írtak ki; a hagyatékot kezelő alapítvány a minisztériumon keresztül keresett partnert az anyag elhelyezéséhez, és ebbe a versengésbe Pécs városa is beszállt. Én is ott voltam, amikor a helyszínt kereste a Városháza. Pécs alulmaradt ebben a versengésben. (A mi esetünkben sem állt fenn semmiféle kényszer vagy automatizmus Antal Péter és a pécsi városvezetés között. A pécsi városvezetés azért lehetett – átmenetileg – partner, mert feltehetően voltak olyan ambíciói, hogy önálló művészeti gyűjteményt szerezzen meg az imént vázolt célok jegyében.) Székesfehérváron a Deák Dénes-gyűjtemény lett végleges otthonra. Debrecenben, ahol sokkal jobb infrastrukturális és működtetési feltételeket tudtak biztosítani az Antal–Lusztig-gyűjtemény másik részének, az az ottani intézményrendszer fejlődésének katalizátorává vált, és a város számára igen nagy jelentőséggel bír. Nem szeretnék azokhoz csatlakozni, akik folyton Debrecenre hivatkoznak, ahol „bezzeg” jól mennek a dolgok, noha tény és való, hogy ebben van igazság, főleg ami a pénzügyi mozgásteret és a marketinget illeti. De az is lehet, hogy ha nem jön létre a megegyezés Antal Péter és Pécs városa között, akkor Debrecenben sem indul be az a katalízis, amit említettem. Érzékelhető, hogy a városok közt vetélkedés zajlik ezen a terepen, s ezt is látnunk kell a kérdés hátterében.

Ennyit az általánosságokról. A konkrét pécsi esettel kapcsolatban azt gondolom, hogy minden komoly művészeti múzeumnak és szakembernek foglalkoznia kell az aktuális műgyűjtéssel, és rendelkeznie kell bizonyos rálátással e területre. Ennek jegyében indult útjára itt Pécsen, a Művészetek Házában a „Rejtett kincsek” elnevezésű, érdekes kiállítás-sorozat, amely több magángyűjtemény anyagából mutatott be válogatásokat, többek között az Antal–Lusztig-gyűjteményből is. Rippl-Rónai, Vajda Lajos, Gulácsy, a Nyolcak és a magyar avantgárd alkotásai szerepeltek a programban. A kiállítások során a gyűjtő és a város között egyfajta „plátói szerelem” bontakozott ki, ez azonban a gyűjtő részéről – amint azt a dolgok jelenlegi állása bizonyítja – a helyzet félreértésén alapult. A gyűjtő és a szakemberek egyetértettek abban, hogy az anyag túlnőtte a magánkezelésben tartható kollektív minőségi és mennyiségi kereteit. A hasonló gyűjteményekkel kapcsolatban léteznek bizonyos logikusan belátható megfontolások a tulajdonos részéről is: a műveket közkinccsé kell tenni. Antal Péter Pécsben erre alkalmas partnert látott, ezért születhetett meg az ajánlat.

Pécsnek tehát voltak ilyen jellegű ambíciói, és miután nem sokkal korábban kudarcot vallott a Vasilescu-gyűjtemény ügyében, az akkori polgármester kapva kapott a lehetőségen. A város kulturális vezetői felkértek – mivel élveztem Antal Péter bizalmát (ahogy abban az időben a városvezetését is) –, hogy közvetítsek az ügyben. A szándéknyilatkozat hamar megszületett, az ingatlan kijelölése – bevezetőben említetted, hogy szimbolikus jelentőségű helyszínről van szó – már hosszabb ideig tartott. Az én feladatomból az volt, hogy a gyűjteményből az ingatlan méreteinek megfelelő, koherens válogatást állítsak össze. A válogatás mellett a kiállítási koncepció megalkotása és a kiállítás megrendezése

is az én dolgom volt. A képtár megnyitása után röviddel munkám lezárult, a továbbiakban nem álltam munkakapcsolatban az intézménnyel.

– *Amint azt a képtár létesülése alkalmával közölt írásodban is kifejtetted, a magángyűjtemények valamilyen módon a gyűjtő személyiségét is tükrözik. Amikor ebből a köz számára bemutatandó kiállítás készül, az anyag egészen más alapon szerveződik. (Megjegyzendő, hogy jelen esetben nem is a teljes gyűjteményből válogattál, hiszen akkor már nyilvánvaló volt, hogy a kollekciónak csak az egyik része kerül Pécsre, a másik Debrecenben lesz kiállítva.) Bizonyára tudtad – az irodalomkritikusok és a szerkesztők jól ismerik ezt a kérdést –, hogy e tevékenységed akarva-akaratlan valamiféle kánont alapoz meg: hangsúlyokat teremt, egyes dolgokat kiemel, másokat elhagy. A rendezőre rendkívüli felelősség hárul, hiszen az átlagos néző azzal a tudattal nézi majd a kiállítást, hogy ez „a” művészet. Milyen szakmai szempontokat vettél figyelembe, amikor hozzáláttál a munkához?*

– Ez nagyon lényeges kérdés, mert azoknak a kiállításoknak az esetében, amikor egy-egy gyűjtő „rejtett kincseiből” válogatunk, a „kincseknek” kijáró közérdeklődés elvárásainak is meg kell felelnünk. A sajtó minden erőfeszitésem ellenére „csodaként” emlegette a kiállítást, nem sikerült lebeszélnem az újságírókat arról, hogy ezt a kifejezést használja. Számomra a műtárgy nem csoda, hanem dokumentum, de ez nyilván a másik véglet. A bulvársajtó a maga mechanizmusainak megfelelően kezeli a kérdést. Vagyis a kánonképzés szempontja mellett ezzel az elvárással is meg kell birkózni. Ma meglehetősen kielezítetté vált ez a kérdés, hiszen harc folyik a kánon megalkotásának a jogáért és az ezzel kapcsolatos kompetenciáért. Nem tudom, az irodalomban miként van, nyilván ott is léteznek különböző típusú kiadói konstrukciók. A művészettörténet terén a kánon kérdése mindenképpen rendkívüli jelentőséggel bír: az Akadémiától kezdve az egyetemeken és múzeumokon keresztül a művészettörténeti szakfolyóiratokig és a művészeti szakkönyvkiadókig egész sor intézmény hivatott a kánon megalkotására, fenntartására és erősítésére. Akadnak azonban, akik úgy vélekednek, hogy a kánon ott generálódik, ahol a pénz akkumulálódik. Léteznek olyan csoportok – s ezek ma már jelentős erő képviselnek –, amelyek arra törekednek, hogy az aktuális érdekeknek megfelelően a kánonképzés jogát kiragadják a szerintük megcsontosodott, ásatag intézményi rendszer kezéből. Természetesen a műkereskedelemtől beszélek. Régi dolog ez, Tom Wolfe is megírta a *Festett malaszt*-ban, hogy kik csinálják a művészettörténetet. Ebből a szempontból tehát egyfajta missziós szerepe is van egy-egy ilyen kiállításnak. Antal Péter gyűjteménye és személyisége alkalmat adhatott volna arra is, hogy a kuriozitás, az attrakció irányába vigyük el ezt a bemutatót.

– *Te viszont nem ezt akartad.*

– Nem. Meg kell mondanom, én borzasztóan szeretem a vegyes gyűjteményeket, melyeknél nem a művészettörténeti kánon és a muzeológusok szabják meg, hogy milyen művek kerülnek egymás mellé, hanem a gyűjtő szuverén ízlése. Csakhogy ebben az esetben a gyűjtemény léptéke és az irányok, rétegek szerteágazó volta miatt ennek reprezentálásáról le kellett mondanom, bármennyire kedvemre való feladat és bármilyen vonzó látványosság lett volna ez. Nem volt más lehetőség, mint hogy abba a művészettörténeti kánonba illeszkedő válogatást hozzunk létre, amelynek alakulásáért még mindig felelősnek érezzük magunkat, még ha egyesek szerint túlhaladott is ez az álláspont. Olyan válogatást, amely részben kiegészíti a helyben meglévő múzeumi anyagot, mindenképp természetesen a Modern Magyar Képtárét, de a művészeti múzeumok összességére is gondolok itt. Kiegészíti, vagyis egyrészt olyan műveket mutat be, amilyenek ott nincsenek jelen, esetleg nem azonos hangsúllyal képviseltetik magukat, másrészt az ott érvényesülő kánont erősíti.

De felvetődik a kérdés, hogy vajon helyes-e, ha konkurenciát teremtünk a meglévő gyűjtemények számára. Egy hónappal ezelőtt Milánóban jártam. Milánó jóval nagyobb vá-

ros, mint Pécs, a 4. század végén birodalmi fővárossá lett, és azt hiszem, ma is alternatív fővárosként működik. Ott fel sem vetődik, hogy azért, mert ott van a Brera, a világ egyik legjelentősebb képtára, nincs szükség a csodálatos, 19. századi Poldi–Pezzoli-gyűjteményre, amelyben a Brerával egyenrangú darabok is vannak, és a gyűjtői személyiségből eredően olyan sokoldalúságot jelenít meg, ami a nagy képtárban nem képzelhető el.

– Az Antal–Lusztig-gyűjtemény pécsi kiállításáról szóló kritika, amit a Jelenkor közölt a 2007/7–8-as számában Ébli Gábor tollából, szintén kiemelte, hogy a válogatás messzemenően figyelembe vette a Modern Magyar Képtár anyagát. Az ugyanis az avantgárd és a neoavantgárd műveken alapul, míg a Városi Képtáréban inkább a 20. század első felének figuratív irányzatai, például az alföldi iskola művészete dominál, ami a város korábbi gyűjteményeiben kisebb hangsúllyal szerepelt.

– Ezt az állítást pontosítanunk kell. Magam is belementem az értelmezésnek ebbe a csapdjába, ami egy az avantgárd iránt elkötelezett közvélemény számára – nem a város közvéleményéről beszélek természetesen, hanem arról az egy-kétezer emberről, aki ezzel foglalkozik – talán nem is tűnik olyan kívánatosnak. De ezzel a hangsúlyáthelyezéssel tudtam valami önálló karaktert kialakítani. Valóban, az Antal–Lusztig-kiállítás sajátosságát egyfelől az alföldi festészet tragikus módusza adja. Ez egyébként összefügg a gyűjtő személyiségével, és nem egyszerűen abból a földrajzi tényből fakad, hogy Antal Péter Debrecenben él. Másfelől viszont ugyanilyen erősnek, sőt erősebbnek gondolom a szentendrei, a klasszikus avantgárd, a Nyolcak és – főként a rajzok tekintetében – az aktivisták anyagát. Rudnay, Tornyai, Koszta, Mednyánszky jelenléte tehát, amire utaltál, inkább csak egyfajta sajátos színezetet ad a kiállításnak, nem pedig meghatározó karakterjegy. Ez lényegét illetően egy avantgárd központú olvasata a korszaknak.

– A kiállítás megnyílását követően távolról figyelted az események alakulását, a képtár működtetésében már nem vettél részt. Milyenek láttad az intézmény működését?

– Bár az elejétől fogva láttam, hogy bajok vannak, arra a végkifejletre, ami bekövetkezett, nem számítottam, és lelkileg sem készültem fel. Amiről most beszélek, természetesen nem az én szakmám, de a város által kidolgozott finanszírozási konstrukció számomra áttekinthetetlen, hogy ne mondjam, szürreális volt. A város egy szimbolikus jelentőségű műemlék épületet újított fel a képtár számára, s ennek természetesen örültem. Hamarosan kiderült azonban, hogy a kidolgozott konstrukcióban a város képtelen megfelelő szinten finanszírozni az intézmény működését. A fenntartás drágának bizonyult, és az éves költségvetési juttatásként megállapított összegeket sohasem tudták biztosítani.

A város a Rendezvényszervező Kht.-ra bízta a képtár működtetését. A tervezés és a működtetés terén egyaránt szakmai hiányosságok mutatkoztak: maga a város kötötte a szerződést, a városi közgyűlés, de találni kellett egy működtető szervezetet. Megtalálták az Expo Centerben, és ezzel, azt hiszem, mindent megmondtam, hiszen az sem véletlenül jutott oda, hogy most már kínai vevőknek kellett magát, hisz be kell látni a finanszírozás csődjét. Itt tehát a tervezés szintjén is szakértelmi deficit mutatkozott és a működtetés szintjén is. De nem csak a fenntartásra, működtetésre szolgáló konstrukció volt téves – ez kívülről persze nem látható, hiszen az ember nem lát bele a város pénztárcájába, illetve még ha beelát is, akkor sincs beleszólása. Finoman fogalmazva a humán erőforrással is probléma volt mindkét egymástól függő intézményben. Részben költséges volt maga az apparátus, részben a kontraszelekció elve alapján működött, sajnálatos módon. Ez az egyik baj. A másik, hogy irreális elvárások keletkeztek. A döntéshozók nem gondolták, hogy ők közzszolgálati intézményt hoznak létre. Mindig azt hiszik, hogy az ilyesmi rentábilis lehet, hogy pénzt hoz. Ebben tudnak gondolkodni, s ez ma föltehetően roppant korszerű, holott aki ilyesmire adja a fejét, annak úgy kellene gondolkodnia, hogy misszióra vállalkozik, s megfontolnia, vajon van-e elég ereje hozzá.

A képtár marketingjére, a köztudatba történő bevezetésére egyetlen fillért sem szántak, holott ugyanaz a marketinges csoport a Carreras-koncertre, a *Rómeó és Júliára* vagy az *Operaház fantomja* egy-egy előadására tízmilliókat áldozott. Egyetlen (ez egy példányt jelent) plakáton kívül semmi sem jelent meg a múzeumból. Megint példálózhatnék Debrecennel, de még azzal vádolnának, hogy Debrecen fizetett ügynöke vagyok.

Hogy milyen mértékben a politikai presztízsszempontok motiválják a hasonló döntéseket, azt egy anekdotisztikus történettel szeretném illusztrálni. A Városi Képtárral, illetve az Antal-Lusztig-gyűjtemény pécsi elhelyezésével kapcsolatos tárgyalások idején az akkori megyei alelnök egy egyébként baráti hangulatú beszélgetésben azt mondta nekem, a megyei intézményben dolgozó muzeológusnak, hogy minden galádságot el tudná felejtetni (előzőleg ugyanis több cikket írtam a megyei múzeumok sanyarú helyzetéről), de azt, hogy az Antal-Lusztig-gyűjteményt átjátszom a városnak, kifejezetten áruháznak tekinti. Kérdésemre, hogy miből tartaná fenn a megye a gyűjteményt, amikor a Modern Magyar Képtárat is csak ügyvel-bajjal képes működtetni, legszívesebben bezárná, azt a választ kaptam, hogy *erre* lenne pénz. A történethez hozzá tartozik, hogy az alelnökből később pécsi polgármester lett. Ő írta alá ünnepélyes keretek között az elődje, Toller László által előkészített szerződést. Most pedig neki kell viselnie a felelősséget a kulturális és a költségvetési bizottság által hozott döntésért. Érdekes helyzet.

– A képtár működtetésével kapcsolatban a szakmai kompetencia hiányát vetetted fel. A szakmai hozzáértés kérdése azonban a városi politika oldaláról is felmerült: egyesek szerint ugyanis a Városi Képtár létrehozása szakmai tévedés volt; állandó kiállítás helyett nagy tömegeket vonzó időszaki „sztárkiállításokra” lett volna szükség. A budapesti nagy múzeumok megakiállításaira rengetegen elzarándokoltak, de vidéki városokban is akadt néhány hasonló esemény. Akik a politika oldaláról közelítenek a művészethez, nyilván ilyesfajta, meglehetősen nagy politikai „piár-értékű” programokban gondolkodnak.

– Igen, rengeteg inkompetens megnyilvánulást hallhattunk ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Ezen a téren számos párhuzamosságot figyelhetünk meg az EKF történetének alakulásával, ahol egy idő után a civilek szembekerültek a politikusokkal. A város a civilek munkájának köszönhetően tudta sikerre vinni a pályázatot, mégis a politikusok lettek a „megmondóemberek”, a civilek pedig kiszorultak a döntéshozásból. Így vannak leosztva a szerepek. A politikus nyilatkozik, magyaráz és megoldja a problémákat.

Egyes városok viszont valahogyan beletanultak a múzeumfenntartó szerepébe. Veszprémben rendben mennek a dolgok, pedig ott is működik párhuzamosan megyei múzeum, nem is jelentéktelen. Beletanult Székesfehérvár vagy Győr is, és én abban bízom, hogy a városvezetés Pécsét is megérti, milyen szerep hárul manapság a városokra mint fenntartókra, hiszen a megyei közigazgatási struktúra nem marad fenn örökké. De nem csak arról van itt szó, hogy a közigazdászok számításai szerint a város képtelen lesz fenntartani a gyűjteményt. Az irigység, a féltékenység is ott munkál a háttérben: akadnak, akik minden fillért kidobott pénznek tekintenek, amennyiben nem őket támogatják velük. A városi közgyűlésben nyilvános támadások is érték ezt a kiállítást.

Visszatérve a sztárkiállítások ügyére, úgy gondolom, hogy az a felosztás, ami a médiát közszolgálati, illetve bulvár szegmensekre tagolja, az a kulturális intézményekre is érvényes: vannak közszolgálati és bulvár intézmények. A közszolgálati intézményektől nem szabad kereskedelmi feladatokat elvárni, mert erre egyrészt nincsenek felkészülve, másrészt nem ez a feladatuk, hanem – az egyetemekhez hasonlóan – a kánonképzés és a kánon megismertetése. Az egyetemek esetében még elismerik ezt a funkciót, a múzeumoktól mégis elvárják, hogy másféle feladatot lássanak el. Persze nagyon sok múlik azon, hogy egy-egy város közönsége mire vevő, mit tud befogadni. A „Mérték” című kiállítás, amely öt világhírű magyar fotográfust mutatott be, Budapesten az Ernst Múzeumban igazi sztárkiállítás volt; a kiállítási turné utolsó állomása a párizsi Pompidou Központ

lesz. Nos, a kiállítás Pécsett, a Városi Képtárban is bemutatták, kivételesen professzionális marketinggel, amit a kiállítás közvetítő külső cég szervezett. A látogatók száma talán még a kétezret sem érte el. De hadd emlékeztessék Schiff András koncertjének esetére. Azt gondolnánk, egy ilyen esemény talán extra magas jegyárak mellett is megtöltené a koncerttermet, a néhány évvel ezelőtti nyári koncert mégis csak félházzal ment. Úgy látszik, a háromezer forintos jegyár sok volt, az érdeklődés meg kevés. Fiaszó a rendezőnek üzletileg, fiaszó a városnak szellemileg. Ebből nem az következik, hogy Pécs álmos kisváros, és hogy bulvár rendezvényekkel kell felrázni, amelyeket persze a magas kultúrában is lehet produkálni. Ujjal mutogathatnék egyes nagy tekintélyű országos múzeumokra, amelyek erre a pályára álltak rá. Az EKF-folyamat alkalmas lett volna a kulturális léptékváltás végrehajtására Pécsett; a felvezető évek alatt kellett volna felkészítenünk a város közönségét – és menedzsmentjét – a minőségi kultúra befogadására. Tudom, a „minőségi kultúra” kifejezés miatt a kommunikációelmélet, a kulturális antropológia és a hasonló diszciplínák képviselői elitizmussal vádolhatnak, pedig csak részben van igazuk.

– *A neves francia szociológus, Pierre Bourdieu álláspontja szerint a vélemények értéke nem egyenlő – a szakmai kompetencia kérdését nyilván nem lehet megkerülni. Ugyanakkor a világ és a média jelentős része immár több évtizede az „anything goes” szellemében működik, vagyis azt sugallja, hogy „bármilyen megteszi”, az elitkultúrának leáldozott. A művészet fogalma folyamatosan átstrukturálódik, s a művészeti intézményeknek ebben a folyton változó közegben kell megtalálniuk a helyüket. Pécs esetében az is felmerül, hogy a város művészeti életének intézményrendszere, a város kulturális karakterét meghatározó neves gyűjtemények zöme a Kádár-rendszerben, Aczél György bábáskodásával jött létre. A mai helyzetet az akkorival összevetve sokan egyszerűen arra a következtetésre jutnak, hogy akkor jobb volt a pécsi kultúra helyzete, mint ma. Te hogyan ítéled meg ezt a kérdést?*

– Ez a probléma hosszabb kifejtést igényelne. Erősen leegyszerűsítve úgy válaszolhatnék, hogy a szabadság és a szabadosság megkülönböztetéséről van szó. Az Aczél-korszakban, nevezzük így, kétségtelenül létezett szabadság-deficit, a város ugyanakkor kivételezett helyzetben volt, nem annyira Aczélnek, hanem a helyi (megyei) vezetés személyi összetételének köszönhetően. Eppen ma olvastam néhány, a hetvenes évekből való kritikát a pécsi színházról, illetve balettről, amelyek világossá teszik, hogy a kivételes helyzet nem Aczélnek, még csak nem is a vele sikeresen együttműködő kulturális vezetésnek köszönhető, hanem végső soron Eck Imrének, Szederkényi Ervinnek és másoknak. Hol van ma az a progresszió, ami a 60-as és 70-es években jellemezte ezt a várost? Nincs nosztalgiam a rendszerváltás előtti idők iránt, de kétségtelen, hogy az akkor működő szűrő nem csak politikai, hanem minőségi szűrő is volt, és kizárt sok valóban értéktelent. Másrészt persze rengeteg dologhoz nem juthattunk hozzá, amihez ma hozzájuthatunk. Mindenképpen ellentmondásos kor volt.

– *A Városi Képtárén kívülről az Európa Kulturális Fővárosa egyik nagy projektjének, az úgynevezett „nagy kiállítótérnek” a sorsa is döntő módon befolyásolni fogja a város képzőművészeti életét. A nagy kiállítótérrel kapcsolatban az eddigiekben számos verzió látott napvilágot; több helyszín is felmerült lehetőségként, míg végül a Területfejlesztési Minisztérium a városi közgyűlés határozatával és a sikeres építészeti pályázattal szemben 2008 január végén azt javasolta, hogy a kiállítótér a Zsolnay-negyedben valósuljon meg. A város vezetése támogatta a javaslatot, a projekt megvalósításában partnerként közreműködő Baranya Megyei Önkormányzat viszont, amely a pályázati kiírásban megjelölt területet biztosította volna, jelezte, hogy azt szakmai szempontból elhibáztattnak tartja, s nem kíván részt venni a kivitelezésében. Az új döntéssel olyan programok megvalósítása is veszélybe került, mint például a Bauhaus pécsi alkotóinak kiállítása vagy a Matisse-kiállítás.*

A nagy kiállítótér az új ötlet szerint kiszakad a megyei múzeumi rendszerből, s az változatlan formában működik tovább, noha nagy lehetőség rejlett az EKF fejlesztéseinek keretében arra, hogy

a Baranya Megyei Múzeumok problémahalmazát megoldják. Hogyan látod a jelen körülmények között a 2010-es programok megvalósulásának esélyeit és a képzőművészeti intézmények működésének lehetőségeit az EKF után? Mi lesz a sorsa annak a gyűjteménynek, amely mennyiségét és rangját tekintve közvetlenül a Magyar Nemzeti Galéria kortárs anyaga mögötti helyet foglalja el?

– Ez rendkívül komplex kérdés. Olyannyira az, hogy írtam erről egy hosszabb cikket, épp most jelent meg az *Echo* legújabb számában. A „nagy kiállítótér” eredeti projektjének felszámolása következtében kialakult válság rendezése érdekében ma is folyik az alkudozás. A helyszín megváltoztatása miatt lehetetlenné vált azoknak a szakmai problémáknak a megoldása, amelyeket az eredeti helyszín kezelni tudott volna. Egy hónapon belül tehát két olyan döntés is született, amely arcucsapásként ért engem, nem mint magánembert, hanem mint muzeológust. A döntések egyébként országos szakmai visszhangot is keltettek, lehet, hogy mire ez az interjú megjelenik, az is nyilvánosságra kerül. Mindenki, akinek a számára a kultúra és a saját arca ugyanazt jelenti, arcucsapásként éli meg ezeket a döntéseket. Ezek a döntések a jövőt ássák alá; bizonyos csatornákat lezárnak, amelyek a művészeti muzeológia, a vizuális kultúra fejlődéséhez vezethettek volna, mondjuk, a gyerekeink életében. Amikor valami kirívó építészeti otrombasággal találkozom, mindig az bosszant leginkább, hogy a gyerekeink városait rontják el. Itt is az utánunk jövő generációtól veszik el a lehetőséget.

Arról már szót ejtettünk, hogy vajon „kurrens áru”-e egy ilyen gyűjtemény vagy sem, de az oktatásban betöltött szerepéről még nem beszéltünk. A diákok rendszeresen látogatják, és a kiállítás szakkritikai fogadtatása is egyértelműen pozitív volt. A tudományos minősítéseknel az úgynevezett „citációs indexet” is figyelembe veszik; a múzeumi gyűjteményekre vonatkozóan ennek felelhet meg a kölcsönzési index. A Nemzeti Galéria nagy Vaszary retrospektívjéről most hoztak vissza Pécsre három kapitális Vaszary-képet. Mindhárom az Antal-Lusztig-gyűjteménybe tartozik, nem a Modern Magyar Képtárába. Valamit talán ez is jelent. A készülő Aba-Novák kiállításra is kérnek képeket. Ámos Imre centenárium volt, egyik fő műve, az *Áhítat* szintén szerepelt az emlékkiállításban. A Szépművészeti Múzeum külföldi partnerek bevonásával Nemes Marcell gyűjtői tevékenységét rekonstruáló nagy nemzetközi kiállítást szervez; munkatársuk jelezte, hogy szeretne válogatni az anyagból, mivel fontos darabok találhatóak benne a Nemes Marcell-gyűjteményből is. Másik kollégám a két Csáktornyai Zoltán-mű iránt érdeklődik, amelyeket a Nemzeti Galériában szeretne kiállítani; a magyar *vadak*nak olyan unikális darabjai ezek, amelyekhez nemigen akad hasonló. A kérések azt jelzik, hogy a gyűjtemény szakmailag nagyon is „kurrens”. Vajda Lajos-centenárium is lesz az idén, Pataki Gábor kollégám feltétlenül számít az itteni művekre; mondtam is neki, sietnie kell, ha még nyitva akarja találni a képtárat.

HATODRÉT FÜZETEK

Lázár Ervin: *Napló*

Nem kétséges, gondos munkával megalkotott, szép könyv, igazi Lázár Ervin-hommage ez a kötet, ám ahogy olvasom, nemigen értem, vajon miért választották a létrehozók a „Napló” címet.

Nem egészen értem, de örülök neki.

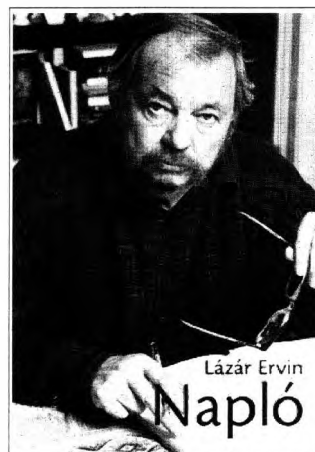
Ez az eredetét tekintve hat füzetből mint forrásanyagból kompilált mű ugyanis semmiképpen nem napló abban a miféle bevetnek számító értelemben, hogy a naplókészítő az életének eseményeit, a köznapokat és a magánélet apró-cseprő fordulatait jegyezné fel időrendben (tükör, amit az alkotó másoknak tart, hogy maga nézzen bele, ahogy Füst írja), és nem napló akként sem, mint némely e címen írt, az utókornak (idejekorán) átnyújtott, s a kortársak gyöngyöző homloka előtt lengetett virtuális bunkósbot, ahol a szokimondások és leleplező igazságok várnak a megjelenésre. (Ők várnak, a kortársak nem.)

(Jómagam egyébként sem igen hiszek igazán az íróember naplójában, abban, hogy az akarat, a gondolkodás és a nyelv valóban másként működhetne egy külső és egy belső beszédben.)

Akkor már sokkal inkább rokonítható ez a lázárervini alkotás két nevezetes napló-könyvvel. Az egyik Csáth Géza palicsi *Naplója*, az a zseniális ön-hamisítás, konstruált valóság, ahol Csáth a morfium elleni küzdelem regisztrálására és egy (általa elgondolt) Csáth-kép rögzítésére bizonyíthatóan utólagosan kreált naplószerű bejegyzéseket, azaz létrehozott egy naplószerű művet. A másik Franz Kafka híres *A nyolc óktávfüzete*. (A teljes kiadás Tandori Dezső fordítása, ugyanennek a műnek a részletei jelentek meg korábban Halasi Zoltán munkája nyomán *Az én cellám – az én váram* címen.) Az utóbbival különösen erős a hasonlóság, hiszen ebben az ugyancsak füzetbe írt, töredékekből összetapadó műben Kafka bejegyzéseket és műkezdemenyeket, gondolatokat és próbálkozásokat rögzített. Nem a köznapok kronológiáját (mint például a *Napló* címen megjelent nagy könyvében), hanem éppenséggel a napi történésektől elemelt, azoktól elemelkedni akaró szövegeket.

Úgy hiszem, s ennek örülök, hogy e Lázár Ervin-kötet szerkesztésekor és a címadáskor a szövegek gondozója és a jegyzetek készítője, Ács Margit effajta példákra gondolhatott. Arra, hogy Lázár Ervin töltőtollas bejegyzései mint a figyelem működésének a regisztrációi és mint a kitűzött és elvégzett (vagy nem elvégzett) munka jelzései nagyon is naplók – hiszen az írói, azaz az erősebb létezés dokumentumai. Az írói létezés, az intenzív élet idejét rögzítik, ezeknek a hétköznapoknak a finomszerkezetéről beszélnek. Nem is rejtetten pedig arról, hogy a művek akarása, a világra való figyelés, a figyelem alázata, a keresés, az emlékezés és rö-

Szerkesztette Ács Margit
Osiris Kiadó
Budapest, 2007
372 oldal, 2980 Ft

zítés gesztusrendszere és a kételkedés, az intellektus leleplezett önhittségei és kételyei, feledékenységei és lustaságai közt hol húzódik az az árnyékos, fényfoltos terület, amely természetesen az alkotáshoz tartozik, függetlenül attól, hogy mű születik-e belőle.

Igen, a Lázár Ervin-napló ezt dokumentálja: a munkát mint akart létezést, annak tiszteletét és gyötrődéseit. (Ha már a dokumentum-mivoltnál tartunk: kitűnő döntés, hogy az egyes füzetek mint „fejezetek” kezdetén szerepel egy-egy lefotografált oldal az eredeti kéziratból, egyben látványként is megmutatva az alkotás „fizikai” folyamatát, az áthúzásokat, fölülírásokat, oldaljegyzeteket vagy éppen a gond nélkül gördülő sorokat.)

Mintha Kosztolányi szép beszéde jelenne meg itt az írás könnyedségéről, a favágó munkájáról és a pillangó lebegéséről: lám, a nevezetesen élőbeszédszerű, spontaneitásukban remek Lázár Ervin-dialógusok, könnyedén futó mondatok, a játékosan csapongó humor micsoda mesteremberi munkára, s milyen szorgalmatosságra támaszkodnak. Már csak ezért is roppant fontosak egyébként a bejegyzések fölött szereplő dátumok: hiszen nem csupán az egyes novellák, szövegek keletkezésének a folyamatát, a novellaszövegek ötlet-göngyölgetés-megírás folyamatát dokumentálják, de a szó legszorosabb értelmében megmutatják a mű létrejöttét illetően azt az idősurítést, a létezésnek azt az intenzitását, amit az olvasó ugyan öntudatlanul érzékel, ám ritkán tudatosít. (Ahogy Lázár írja egy helyütt jellegzetes iróniával: a „filmrendező, aki a 10 év alatt írt rácpácegresi novelláimat 1/2 óra alatt elolvasta, és úgy gondolja, filmet készít belőlük“.)

Hommage tehát ez a könyv Lázár Ervinnek és hommage a munkának és a műakaratnak.

Már csak ennek okán is külön elismerés illeti a szerkesztőt a lábjegyzetekért, ahol azt is jelöli, hogy az adott töredék végül melyik kötetben megjelent Lázár-műben nyerte el a végleges formáját.

Más kérdés, hogy magát Lázárt nyilvánvalóan nem efféle szándékok vezették a bejegyzések írásánál.

Mindenekelőtt használati eszköz, munkanapló, tehát nagyon is praktikus hely lehetett a számára ez a füzet. Toll és papír, ami kéznél van. Köztes tér a kifelé szóló beszéd és a töprenkedés között.

Alkotáslélektani szempontból is roppant érdekes egyébként a kézzel-tintával vezetett bejegyzések sorozata és az e helyütt természetesen nem látható, a számítógépen végzett (befejezett) munka közötti hierarchikus viszony. A füzetbejegyzések elsődlegessége, közvetlensége, a próbálgatások, töredékek, s olykor az utalások („megírtam számítógépen”) különösen a lényegében egészként itt is olvasható novelláknál mutatják meg jól követhetően a mű keletkezését, illetve a műbe emelt részletek, mondatok s a „személyes” bejegyzések elsősorban nyelvi viszonyát. És persze éppen a gyötrődések, és az itt ritkább, valóban naplójellegű részek is magáról az alkotásról beszélnek: „Hosszú, nyugalmas, senkitől sem zavart írásidőre volna szükségem. Esetleg végképp kiderülne, hogy akkor sem tudok már írni. Hiszen az álmaimat is elvesztettem az elmúlt napokban. Hiába koncentráltam, hogy megfogjak egy elillant képet, amiből aztán lassan kibomlik az egész. Vagy semmi, csak a fájó erőlködés, vagy mégis beugrott egy kép, de több semmi.” (Ezt a feljegyzést Lázár Ervin 1994-ben írta!)

Az se kétséges, hogy az évek múlásával (a füzet telésével) Lázár Ervinnek természetesen nem csupán eszköz és terep marad a Füzet. Tudhatjuk, roppant nagy a tárgyak és a formák hatalma fölöttünk. (Hogy az irodalmi élet-gépezetről ne is beszéljünk.) Csakhogy Lázár Ervin nem Lázár Ervin volna, ha éppenséggel nem tudná önostorozással kárhoztatni magát a rendtelenség, szétesés és lustaság okán (tudja), s ehhez nem átallana ironikus kacsintással is efféleket feljegyezni: „Van még tíz percem rá, hogy írjak a füzetembe az év első napján. Íme, megtettem!”

Mert hát legyen akkor a napló mégiscsak tükör, ellenben azért mégse volnánk mások, mint rácpácegresi tekergők, akik inkább a pusztán bóklásznak, ha lehet, semhogy az íróasztal fölött görnyedjenek.

Séppen ide tartozik az is, hogy az idő múlásával szaporodnak és bővülnek is az álomleírások. Az irodalom gépezetével szemben, a betolakodó külvilág ellen felerősödött vajon a keresett másik valóság? Vagy pusztán elégnek gondolta Lázár ide rögzíteni ezeket az álmokat, s nem transzponálta őket kiadott művekbe? Mindenesetre határozottan úgy tűnik, sűrűsödnek ezek az álom-leíró részek – s gondoljon ki-ki, amit akar –, szaporodnak a múlt felbukkanó emlékei, alakok, fák, a szülői ház részletei, utak, képek.

Mintha csak mindinkább ide, a füzetbe, ebbe a köztes létbe toldna Lázár Ervin megszólalása.

Mintha csak az történe, hogy minél jobban akar tőle a világ (az irodalom, az olvasó) valamit, ő annál inkább vissza, beljebb, mélyebbre fordul.

A kötetben első fejezetnek tekinthető „Nagy füzet” utolsó bejegyzése 2006. május 29-i dátummal szerepel; a könyv ezután a többi, részben korábbi, párhuzamosan is használt füzettel folytatódik. A szerkesztőket nyilvánvalóan a teljességre törekvés vezette, más kérdés, hogy a szöveghalmaz, ami ez ideig kronologikus értelemben is izgalmas könyvként működött, hirtelen megbicsaklik az olvasatban. A kisebb füzetek nem csupán rövidebbek, de sokkal esetlegesebbnek hatnak.

Más azonban az utolsó (sorrendben hatodik), a „Kisszékelyi füzet” (az elnevezés első sorban a használat helyét jelöli), ugyanis ez megintcsak sok év bejegyzéseit hordozza (1997–2006), illetve ez, szemben a „Nagy füzet”-tel, jellemzően valóban naplóbejegyzéseket tartalmaz. Nem kétséges, hogy Lázár Ervin a funkciókat illetően egyébként tudatosan el is különítette a kettőt, erre maga is utal: „Mégiscsak el kellett volna hozni a nagy füzetet, hátha tudtam volna folytatni a FÜGGELÉK első történetét.” Azaz: a „Nagy füzet” az írás dokumentálására szolgált, míg a kisszékelyi az élés eseményeinek a rögzítésére. S tekintsük ebben az értelemben is jó, tudatos és szimbolikus döntésnek a kötet szerkesztését: elől, a kezdetnél áll az írói lét, s a csak után következnek a hétköznapok.

Vagy ahogy Lázár Ervin fogalmazza meg (nem véletlenül éppen a „Kisszékelyi füzet”-ben): „Az író akkor író, ha ír. Egyébként szófosnok vagy szemfényvesztő. Nagyjából erről volt szó tegnap Pesten, egy hosszú beszélgetés során Tittivel. A dolog rám is vonatkozik, de legalább én 70 éves vagyok.”

Ez jó, ez a „legalább”.

És persze az is ehhez, a „Kisszékelyi füzet” természetéhez tartozik, hogy az idő előrehaladtával nem csupán egy füzet telik, de az élet dokumentálása is mindinkább rezignált, szomorú és fájdalmas lesz. Kifogy hét esztendő után egy üvegnyi tinta is („nem vagyok nagy tintafogyasztó”), megszapornak a testi nyavalyák, reuma és köszvény, szívgörcsök köszöngetnek.

Vagyis el kell, szabad azt hinni, hogy ahol a reuma és a köszvény és a szívgörcsök köszöngetnek, ott kifogy a tinta?

„Leadtam a Csillagmajor függelékkal és két nem igazán jó novellával (A remete, a Lelenc) kiegészített „végleges” változatát. Mintha örökre megszabadultam volna az írásól. Nagy megkönnyebbülés.”

Szép, hogy a könyv (a „Kisszékelyi füzet”) utolsó bejegyzése egy kérdés.

„Elolvastam M. interjúkönyvét. Pongyola és meglehetősen zagyva. Talán nem így kellene. Ha ugyan érdemes már ilyenekkel foglalkozni.

Mikor látsz újra, Kisszékely?”

Szép, hogy nincsen rá válasz.

Bejegyzések vannak, álmok, novellatöredékek, göngyölődő, formálódó szövegek, valahol nyilván vannak a művek is, hogyne lennének, és a dátumok, a hiányzók hetek, hónapok, évek, hunyorítások és mosolyok, rácegresi fák, dülőutak, a múlt, az egyre sűrűsödő emlékek, és a végén egy kérdőjel.

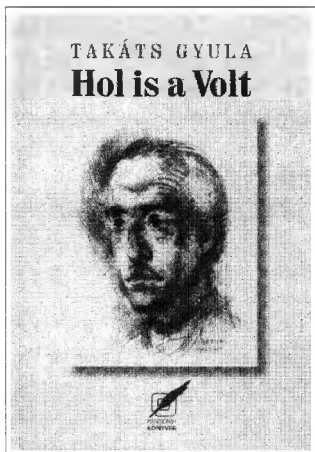
EGYÜTT A FÉNNYEL

Takáts Gyula: Hol is a Volt

(*Előföltevések*) Kilencvenhét esztendő alkotási munkáját kézbe venni: óhatatlanul türelmet, megértő tapintatot kíván. Gondolhatnánk. De Takáts Gyula esetében rosszul gondolnánk: a költő *Hol is a Volt* című verseskötete iránt fölösleges gesztus volna elnéző jóindulatot tanúsítanunk. Fölösleges, hiszen a négy ciklusba sorolt huszonkilenc vers újabb fontos állomást testesít meg a tiszteletré méltóan hosszú pályán. Ez előzetesen is gyanítható. Amint az is: késő modern, de nem naivan későmodern poétika alakítja e lírai szövegeket is. Ha pedig a Szirtes Gábor jegyezte utószóval kezdjük az olvasást, az azt nyitó idézet tovább árnyalja (miközben fokozza, persze) előfeltevéseinket és várakozásainkat. Takáts 2005-ös naplójegyzeteiből (*Öt esztendő Drangalagban*) szerepel ott néhány fontos mondat: „Csak ketten maradnak önzetlenül mellettünk. A természet és a művészet. Kell-e náluk erősebb és jobb barát. Csü Fu erre régen rájött, és így él Drangalagban”.

(*Hagyomány és személyiség*) Drangalag és Csü Fu az irodalmi képzelet termékei. A szerző művészetében bő két évtizede játszanak lényegi szerepet. Az idillikusan békés természeti táj és a bölcsen szótlan keleti művész léte, jelenléte által a kötet – látszólag legalábbis – a szerepvers költészeti hagyományába, egyúttal pedig az utópia művelődéstörténetébe ágyazódik. A személyesség effajta tárgyiasítása révén téve lehetővé a személyiség (szerző, lírai hős és befogadó személyiségének) nyelvi önmegalkotását.

(*Szerepversék?*) A szerepvers műfaji bonyodalmaikat tisztázni kevés a recenziói illetékeség. Annyit azonban jelezni kell: a bonyodalom alapvetően abból származik, hogy a szerep, a maszk fogalma előzetes – szövegek, művek előtti – személyt és arcot feltételez. Ami, tekintve, hogy a versbéli személyiséget a vers maga teremti meg, meglehetősen ingatagá teszi e kategóriát. (A szerző és a versbéli alany azonosítása kínálna megoldást – ám egy ilyesféle, még ma is népszerű befogadói művelet alighanem csak a problémák számát gyarapítaná.) Hogyan tekintsünk tehát Csü Fura? Személyes költői alakmást lássunk benne? Vagy eltávolított lírai hőst (Csü Fu egyrészt keleti alak európai versközegben, másrészt egyes szám harmadik személyben beszélnek róla a versek)? Annyi talán megkockáztatható: a *Hol is a Volt* a bukolika érzésvilágát keleti szerepminták felől veszi birtokba. Mégpedig a pannon táj eleven díszletei között. Megengesztelődött természetlira, mítoszi allúziókkal – mondhatnánk, újabb, remélhetően nem teljesen elhibázott fogalmakat hozva játékba.

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány

Pécs, 2007

59 oldal, 1300 Ft

(*Utópia?*) Utópia volna Drangalag – nem társadalmi, de személyes méretezésben? Vagy allegorikus kifejezése, példázatos fölmutatása annak, amit a szebb létmódok iránti vágyakozás állít elő – voltaképp mindannyiunkban? Utóbbi olvasatra hajlunk. Szeretnénk hajlani. Hiszen utópiaként értelmezve e különös tartományt arra kellene jutnunk: amennyire vonzó, annyira elérhetetlen vidéken járunk a kötetet lapozgatva. Amilyen csábító, olyan Takács szerűtlen e képzelt világ. Valószínűtlen, s mert utópia, megvalósíthatatlan. Holott Valáts egész lírájának vissza-visszatérő motívuma a létezés otthonos szépségébe (s attól elválaszthatatlanul: a költészet szép otthonosságába) vetett bizalom. Létbizalom – nem a tragikum dacára, hanem a tragikum *okán*.

(*Hang és forma*) Rövid sorok, távoli rímek, kötetlen versbeszéd a jambusok túlsúlyával: mondókaszerű, a gyermekversek játékos egyszerűségét megidéző szövegek beszélnek itt a Van, a Volt, az égi rend és a régi ház tűnékenységéről – s múlthatatlanságáról. Az elmúlásról, az emlékezésről – s az elmúlásban és emlékezésben egyaránt megőrizni kívánt méltóságról. A „pillanat-világ” („A közelítő tél után”; 10.) földi tapasztalatával a „még több égi Van” (*Árnyékától kérdi*; 19.) remélt bizonyosságát szegezve szembe; a „némán elvilant tavasz” (*Mért is kérdené*; 25.) sötét emlékezetét az „Olyan Egész a Van, / mint rügyben az idő” (*Mint rügyben az idő*; 33.) megélt misztikájával fényesítve át. Ebből ered a hangvétel *elégikusan derűs* teltsége, amely az első soroktól az utolsó szavakig meghatározza a verssorozat retorikai jellegét. Ez a minden elemében míves, ám egy pillanatra sem művi beszédmód egyszerre viseli magán a magasztos klasszicitás és a köznapi esendőség jegyeit. Akkor is, ha tájszavakkal, archaizmusokkal él (izen, rigász stb.), s akkor is, ha irodalmi utalásokat tesz, költőelődök előtt tiszteleg (Berzsenyi, Babits, Hölderlin...). (Olykor azt érezni: Csú Fu mellett van még egy lírai hőse a kötetnek: a többször idézett és megidézett Berzsenyi, aki „dőlt háza fölé / eget emel” [*Dániel*; 12.]...)

(*Motívumok*) *Kő, fák, pince, kert és berkek; hegyek, hattyúk, hold, nap; könyv, vers és rajz*; mindenekelőtt pedig a létbölcsélet távlatait megnyitó *Van és Volt, út és tovább* azok a motívumok, amelyek Csú Fu létezésének és eszmélkedésének feltételeit kijelölik. A teljesség titkos ígézetéről mindemellett szembeszökő gyakorisággal ad számot a *fény* motívikája. Arról a tapasztalatról tehát, amelynek értelmében élni, „mindig együtt a fényvel” (*Barátainak, a hegyről*; 7.) hihetőleg csak abban a világban (és abban a *személyiségben*) lehet, amelyben a fent és a lent valósága együttáll: „egyé ragyog / az égi rend / s a berki lópvilág” (*Egyé ragyog*; 21.). (Külön elemzést érdemelne, mennyiben más felfogást von magával ez a motívikus megoldás, mint Nemes Nagy Ágnes *Között* című versének hasonló képisége: „Egy sáv fekete nád a pusztaszélen, / két sorba írva, tóban, égen, / két sötét tábla jelrendszerei, / csillagok ékezetei – // Az ég s az ég között.”) S amely világban pusztakáprázatnál többnek ígéri magát az angyal, aki „a sűrű nádból / azt a strófát kiveszi / és válaszul a Fényt / zsombék között / Csú Fu elé teszi” (*A Láthatatlan és a Fény*; 23.).

(*Természet...*) Jóformán bárhol ütjük föl a vékonyka kötetet, természeti képet s természeti képbe *szervesült* emberi jelenlétet találunk. Természet és ember párbeszédét végső soron megoldhatatlan, mégis biztosságot sugárzó feladatként tételezi a *Várja, lesi* című szöveg: „A kerti fát / nézi Csú Fu / és ágai sora / mintha szólítaná, / de sejt csak szavát, / mint dőlt torony / porába sejt csak / a freskó Máriát. // Így üldögél / a világ hátán / lógatva lábát / dőlt kővön / és versei / és lombjai között / várja lesi / a sok-sok Vanból / a világ jól rejtett válaszát.” (36.) A *Kezében két fügeággal* nyitányának keresetlen ragríme és rigmusszerű megformáltsága már önmagában is a harmóniáról valló szándékot hitelesíti: „Kezében két fügeággal / beszélget Csú Fu a világgal” (37.). S találunk verset, amelyik a téli életképben a békülékeny búcsú állapotát rajzolja meg – miközben Kosztolányi *Őszi*

reggelijének záró sorait („Jobb volna élni. Ámde túl a fák már / aranykezükkel intenek nekem.”) jelenetezi újra, kétszeresen inverz logikával (az ember az, aki int, s nem is a fának): „fák helyett / a ködnek int / Csu Fu keze” (*Szikrázó hóból*; 44.).

(...és művészet) Hogy a természet mellett a művészet a másik „önzetlen barát”, ugyancsak számos szöveghely tanúsítja. „Így él az omló / és biztos jelek / szikláit és hordói közt / évezredekkel lapozva át” – játszik rá a könyv gazdag hagyományú toposzára a „jel” többértelműségét is finoman kihasználó, *Évezredekkel lapozva át* című vers (11.). Másutt egy közhelyes nyelvi fordulatot („se több, se kevesebb”) tölt föl újra jelentéssel és jelentőséggel az értékválasztás ironikusan önreflexív mozzanata: „Zsebében tolla / és néhány garas, / se több, se kevesebb.” (*Töredékek Drangalagból*; 27.) A kötet utolsó versének zárklata érzékeny összegzése a korábbiaknak – amennyiben a Vers és a Világ szubjektumon túli kiterjedésében ragadja meg (s engedi el) a lét mint öröklét ideáját: „...mert tágul a világ / a fűre Van, / lápok, tengerek, / sziklák, tavak titkaival viszi / Shelley és Berzsenyi szavát. // Így él s ragyog / a Vers tovább, / mint mértanpontosan / rügyekkel a Világ.” (*Így él tovább*; 51.)

(A költészet válasza) Tudjuk, a költészet akkor is válaszol, ha nincs kérdés. Mert művészet, a jelentősége hihetőleg éppen ebben áll: nyilvánvalóvá és – a lírai beszéd sajátos intimitását használva föl – nyilvánossá teszi helyzetünk, állapotunk, sorsunk kérdéseit, kérdésességeit. Takáts Gyula költészete végső soron azt feleli: amit elfogadunk, az felemel. Amibe belenyugszunk, az tüstént megváltozik és megváltoztat. „Rajtunk belül” állnak az okok. Ám hogy mi is *magunkon belül* álljunk: ahhoz külső támasz, idegen segítség, erősítő vigasz is kellhet. A *Hol is a Volt* versei csöndes eréllyel ajánlják magukat támasznak, segítségnek, vigasznak.

(Utóhang) Reményi József Tamás bírálata (a *Népszabadság* 2008. január 12-i számában) pontos észrevételekkel méltatta a könyvet. S nem óvakodott az egyértelmű értékítélettől sem: „Takáts Gyula az európai (hellén) orfikus költészet és a Tao ötvözetének Weöres Sándor mellett nálunk a legnagyobb mestere.” Mit mondhatnánk erre? Igen.

STIGMA

Visky András: A különbözőség vidékén

Sokszor, sok tollból olvassuk – Kosztolányitól vagy mástól származó, szorosabb vagy engedékenyebb megtámogató idézet kíséretében –, hogy *tisztességes író mindig a halálról ír*. Ez a kijelentés, mint minden aforisztikus summázás, részizagság mivoltában is valami lényegesre irányítja a figyelmet. Ha egyébre nem, arra: a *más távlatot ad a halál már* kamera-pillantását előbb-utóbb valamennyi műalkotás magán érezheti. Amit nem oda szántak, amit egyenest ellene szántak: az is bekerül a halál értelmező időterébe. (Most csak a megalkotott legyen médiumunk. A megalkotó ne.)

Amennyiben a hatásos fókuszálás pontszerű gondolati fényzittásán kívül tényleges esztétikai, bölcséleti (kiterjedt) jelentést is tulajdonítunk az iménti tézisnek, úgy legalább ennyire igaz (és részint a halál-állítás igazsága miatt igaz), hogy *tisztességes író mindig Istenről ír*. Akkor is, ha nem *oda* szánja, akkor is, ha egyenest *ellene* szánja. Lehetséges human vonatkoztatási pontjaink közül a halál és Isten mellett alighanem csupán a szeretet oly mindenható, hogy mindig róla legyen szó. Ha nem róla, ha ellene, akkor is. Szeretet, halál, Isten egymásban fogalmazódnak. Tisztességes író a háromról egyszerre ír.

Visky András a Vigilia Kiadó *Esszék* sorozatának *A különbözőség vidékén* című negyedik kötetében látszólag a különbözőségről vagy a vidékről ír. A specifikumról és/vagy a terepről. A kötet címe az írássorozatban hangsúlyos záró helyre szerkesztett alkotás-átéléstől, Nádas Péter két változatban működő szövegének (*Saját halál*) esszéinterpretációjától különült, különbözött el, lépett átfogóbb funkciójába. (Nádas beszámolója a klinikai halál állapotát és a kvázi halálból történt visszatérés élményét önti szavakba; egyik alakjában fotográfiaikba is.) A különbözőség tehát ebben az összefüggésben eleve a halál által nyer *saját* értelmet. Az interpretáció kommentárrá, a kommentár önálló művészi tetté lényegül.

A vidék: Isten mezeje. Nem a halál síkja, hanem a halál mint befogadó tér és az élet mint a halálból reanimáló, másik (és másodszer) befogadó tér. A kettő együtt. (Nádas Péter nem túlvilágként jeleníti meg az életen túli világot, de említést tesz „a pokol ugató kutyaírói”: „azt kívánnák, hogy tartsam a szám, ne beszéljek erről”. Istent nem szerepelteti, viszont mégis megengedően materializálja a tagadást: „Isten ugyan a fény univerzumában sem fellelhető, a fény mégis az ő leghitelesebb hasonlata”. S térnél, időnél lényegibbet keres, amikor rögzíti: „A saját életem részletei nem a saját életem történetével álltak kapcsolatban. [...] Nem a térbe, nem az időbe vannak belekötve, ahol a helyüket kerestem. Az egyéni életnek ténylegesen nem a születés az eleje, nem a halál a vége, s akkor miként lehetett volna részletekből épülő egé-

Esszék sorozat
Vigilia Kiadó
Budapest, 2007
248 oldal, 1600 Ft

sze".) Visky a krisztusi „feltámadás-vita” keretei közé – a ráérzés *ingatagabb* talaján ujjongó Szent János mellett – az érzékelés *szilárdabb* talaján kételkedő Szent Tamás apostolt is belépteti, aki végül „a halál-történetet isten-történeté írja fölül”. (A szeretet Nádas saját-halál-krónikáját eleve átvérzi, például – még a kórház is *szent* – a Szent János Kórház személyzetének a klinikai halálon ezúttal úrrá levő szakértelmét mint az életmentés *boldogságát* többször is hangsúlyozva.)

A *különbözőség vidékén* kötet cím természetsszerűleg vezet minket először *A különbség vidékén* című íráshoz. A kötet mély intellektuális és érzéki egységét (a *meditáló misztikum* homogenitását) viszont éppen az képzi, hogy indulhatnánk bármelyik esszé irányába. Holott a gyűjtemény anyaga a keletkezés idejét nézve szétszórt, jellegében-tárgyában pedig eleget választék (művészetközi, sőt interkulturális széttekintés) a széles spektrum záloga. Nádas útítársának lenni: ez a lépéstartás az összes további szöveghelynél egyértelműbbé teszi, hogy a *különbözőség vidéke* a *világegyetem* névvel is jelölhető, ha – hipotetikusán – nagyra törünk, illetve – még mindig hipotetikusán – nem az összehasonlíthatatlanul még nagyobbait illetjük azonnal kopogtatással. A *világegyetem*: végtelen mezsnye, mely ön maga behatárolhatatlanságával sávszerűen azonos. Két (elképzeltelenül messzire eső, s egyetlen vonallá záruló) partján áll az emberi kreatúra és a kreáló Isten – miközben egyik, egyik a másiknak a lenyomata, s nem választja el őket semmi, a szeretet vagy a halál sem, mivel a végtelen belülről sem osztható. Ennek a rejtelmes egy-létnek a művészetben megnyilvánuló és megragadható, tragikus (felemelő) paradoxonát: a találkozás és egyesülés eredményét, kudarcát, valóságát, virtualitását vizsgálják Visky András jelen textusai.

A kötet: fejezetek nélküli okfejtésfolyamat; tartalma: csillagos mikroégbolt. A *Tartalom*ban a megszokott (itt két különféle apró kereszt egymásra helyezésével formált) tagoló csillag szegi be az első három esszé általánosabb eszme-futtatásait (a középső, *Színház és idő* címen, *Születésnap levél Pályi Andrásnak*). Erre következik a második szövegtrio, amely a *Gályanapló* és a *Kaddis a meg nem született gyermekért* műcímei révén Kertész Imrével találkoztat. Újabb csillag után újabb három esszé Balogh B. Márton (*Japán fürdő*), Balla Zsófia (*Második személy; A harmadik történet*) és Bodor Ádám (*A börtön szaga*) munkáival foglalkozik (az utóbbi Balla Zsófia kérdezői közreműködésével lett Bodor-opusz). A negyedik harmas végéről mintha lemetszette volna az irigy lapalja a triptichonos építkezés megkívánta elválasztó jelet. Pedig nem pusztán a szerkesztési elvként működő, transzponált trinitás-sugalmazás miatt lenne szükség a csillagocskára: Forgách András (*Gonosz siker*), Háy János (*A Gézagyerek*) és Villányi László (*időközben*) három (vagy több) irodalmi műnemet reprezentáló könyveitől rásimulásában is elválik a filmes és színházi hármas (három szöveg, hat név: Bergman, Tarkovszkij, Buber, Zanussi, Kieślowski, Bocsárdi [László]). A hetedik név Shakespeare-é, a *Rómeó és Júlia* által képviselve). A (módosításunkkal számolva) hatodik egység az elsőre rimel, olyan kiemelkedően finom *lírikusi* teljesítményekkel, mint *A szép és a szent*, továbbá a *Búcsút venni Goerdeler asszonytól*: ha egy antológiában csak egyetlen küldöttje lehetne Visky e gyűjteményének, bizonyára ezt kellene választani. A hatodik esszé-hármas sem nélkülözi a személyesség kritikai konkrétumát: a Lengyel László és Várszegi Asztrik által jegyzett *Beszélgetőkönyvecske* mintegy rá is vall az ő párbeszédüket marginálissákkal ellátó szerző írói és műfaji alapállására. Hiszen Visky a mintegy kétszázötven oldalon mindvégig *beszélget* – levélben és helyenként levélszerű értelmezésajánlatokban a céltársakkal és az olvasókkal, fohásszerű töprengésekben Istennel. *S könyvecske* is ez a valóban kecses kis könyvtárgy, eszméiben az egyediség, karakánság, emberi-írói büszkeség (és szolidaritás) mellett is a szerényen öntudatos énkicsinyítés képzőivel.

A szép küllemű, tartalmas sorozat szakavatottabb technikai odaadást érdemelne. A szöveggondozás nem csupán egy csillagnyi kívánnivalót hagy maga után. Értelemzavaró sajtóhiba ugyanúgy csúfoskodik, mint ahogy a ki nem tett mellékjel hiánya, az elrontott névelő tüntet stb. Vigasz, hogy a Vigilia sorozatánál meghittebb otthona aligha lehetne a

műnek, mely az első esszé élére írt ajánlással – „Balassa Péter emlékének”, „aki írásunk megjelenésének évében [2007] töltene be 60. évét” –, mondhatni, az *Esszék* sorozatkezdő, posztumusz Balassa-kötetével – *Az egyszerűség útja, sötétben* – is kontaktust teremt. Szerkesztési érdem, hogy az utolsó, magában álló (tizenkilencedik) esszé a *Saját halál*-esszé. Így elsőül Balassa, utoljára pedig Balassa Péter monográfia-hőse, Nadas Péter a megszólított.

A kivételes filozófiai és esztétikai műveltséggel, gazdag gyakorlati színházi (drámaírói, dramaturgi) tapasztalattal bíró költő, esszéista, művészetközvetítő Viskynek az egyenletesen jó és erős könyvben egyetlen komoly veszéllyel kell szembenéznie. A nárcizmusával. Nem a sajátjával. A szöveg hiúságával. Éles ész, metsző szövegformálás kiélezett írásokat hoz létre. A mellékágak egy mederbe ömlenek, az esszékötet *regényes*. E matéria időnként örömet, hosszasan pillant a maga tükrébe, önszemlélése gerjeszti önalakítását, engedve, hogy a bravúros technika elébe vágjon a kérlelhetetlen érvelésnek. A *Köztem és köztem* „diológusa” – *A Gályanapló naplója* – így diszpergálja magát kis bekezdésekre, néha csupán egysoros, mindössze felszínien hatásos szentenciákra. Ugyanitt a se hosszú, se rövid, megjegyzés nélküli névsor-betét, melynek saját belső feszültségeiből kellene jelentéseket generálnia, sokkal inkább tetszetős, mint tartalmas, s bár mellbe vágó, csak a talányosság az üzenete. „Adorno, Ady, Amery, Hannah Arendt, Asimov, Agrippa, d’Aubigné, Bach, Bahtyin, Balázs Béla...”; „Van Gogh, Göring, Hawthorne, Hebbel, Hegel, Heine, Heisenberg, Heller Ágnes, Hemingway, Himmler, Hitler, Höss, Keresztes Szent János...”; „...Wallenberg, Webern, Simone Weil, Weinberg, Weininger, Werfel, Wittgenstein, Zola.” Huszonnyolc sornyi név, s bár nem lehetetlen, hogy e személyes lexikont ráolvassuk a Kertész-életműre, vagy akár bizonyos, Kertész adta névsorokra, magaspont és magaspont, magaspont és mélypont, mélypont és mélypont szomszédossága (s az olvasó számára kitöltetlen néhány névpont) gyengül, elhaló impulzusokat közvetít.

Vagy mégsem? Beöltözik önmagába magaspont, mélypont ünnepélye? Simone Weil neve például a magyar irodalmárhoz szinte mindig Pilinszky János nevének társaságában érkezik el. Pilinszky neve nincs benne a fenti lajstromban. Amikor őt keresné névkövető ujjunk, Claus Peymann és Proust között Pilátust ismeri fel ujjbegyünk. Nem könnyíti-e meg mégis értelmezői – *együtt olvasó* – tennivalónkat a Weil névjel, amikor Villányi László *időközben* című *könyvkéziratának* (a még „nem végleges” kompozíciónak) a méltatásánál járunk, s a teremtődés, teremtettség e passzusait mérlegeljük: „A könyvkézirat egészen más [mint a könyvtárgy]: a véglegességgel úgy helyezkedik szembe, hogy ő maga a létrejött előtti állapotában lebeg. Ki nyitja meg a könyv előtti könyvet? Ki szegi meg a töretlen időt?” Az első kérdés torzított, a második pontos (jelöletlen) idézet Pilinszky *Introitusz* című verséből. Villányi és kötete iránti minden nagyrabecsülés ellenére úgy gondolom: nem lenne indokolt az esszébevezetésben Pilinszkyt közvetlenül exponálni. Meglehet, Visky is így véli. Ezért alkalmazza a közvetett utalás poétikáját, a beavatottaknak szóló citátumjelet, mely a többek között Pilinszky általánosságban nem egykönnyen tétélezhető, mégis körvonalazható szellemiségétől is átjárt Visky-kötetbe szorosabban fűzi a testvéri Villányi-naplót. Remek észreveteleket előlegezve, nem a Pilinszky-régióból, de a Pilinszky-hatás égtájairól. „Titkos dialógusok, lehetetnyi szóváltások a kortárs magyar költészetben. Villányi László, Jász Attila, Schein Gábor, Varga Mátyás” – dobol a névritmus. – „Tulajdonképpen majdhogynem teljességgel észrevehetetlen folyamat. Ahogyan a szél, selyemkendőnyi fuvalat megmozgat öt-tíz levelet: mintha belülről támadt volna a légmozgás. Egy belső elhátározás, amely megremegteti az ágat, le is hullnak a levelek csakhamar, hiszen már útra készen álltak, eljött az idejük, mennek, mennek, csúsznak lefelé a láthatatlan folyosókon.” A képszerű, láttató beszéd nemsokára megismétli könnyűség- és hullásmotívumát egy zaklató társ- (tánc-, mozgás-) művészeti emlékkal: „Nagy József *Woyzeckje*, Bicskei István testében: egy kitömött gnóm, valami szörnyűség, és mégis olyan könnyű, mint a pihe.” S még mindig Villányiról, még mindig a kéziratnévről folyik a lenge szó, *idő közben, időközben*.

A Pilinszkyvel való ráutalásos találkozás megadatik majd a karácsonyi szabadítás-esemény (és holokauszt-emlékezés) gyönyörű szakaszaiban is (*Búcsút venni Goerdeler asszonytól*): Jézus *konstans gyöngesége, e legbotrányosabb* vonatkozás („... másokat megtartott, önmagát nem bírta megtartani”) is megigézte az *Egy KZ-láger falára* költőjét, s az *Hommage à I. B.* ajánlású *Felelet* („Ellátogatsz a legbelső szobába, / hallgatsz és hallgatod / a szürke falak lobogását, / mintás csöndjét, susogását, parancsát...”) is elősejlik Viskynél az észaiási tapasztalatban: „Úr van bennünk, ismeri fel a megtévesztő szóhasználatlalt »töretlen hitűnek« nevezett teológus, és az égő hiány tovább lobog, legbelül, Istentől érintetlenül”. Az emberi, sorstársi, felebaráti, rejtett érintettség („Holott / veled vagyunk / továbbra, változatlanul” – *Felelet*), és az érintés nélküliségbe rejtett isteni érintés („Ostobaság arról fecsegni, hogy Isten betölti az űrt. Egyáltalán nem tölti be; inkább üresen hagyja, s ezáltal segít abban, hogy igazi közösségünk, bár fájdalmak között, de mégis megőrizzük” – Dietrich Bonhoffer Gestapo-fogoly börtönlevele 1943 szeptemberében; Bonhoffert 1944 áprilisában kivégezték, utolsó útjára *sietve* búcsút vett még Goerdeler asszonytól is): a két láthatatlan stigma úgy sebződik egymásra a szövegben, ahogy a jobb és a bal egymás megfelelője. I. B. pedig az az Ingmar Bergman Pilinszky-nél, akiről egy Tarkovszkij irányába (is) meghosszabbítható koncepciót indít el Visky. (Jegyezzük meg: Pilinszky szellemének, szellemiségének közéletét a 23., 51., 182. oldalon a neve is nyomatékosítja.)

A sűrű szövésű gondolathálót nevezhetjük biblikusnak (újszövetségi a fonal), szakrálisnak (a legintimebb: a kisgyermekkorba visszanyúló *személyesség*, és a legtárgyilagosabb: szakirodalommal felvértezett *iskolázottság* ablaka minden négyzet a rácson), poétikusnak (a felfűtött józanságú nézetcsomózás jegyében). Visky András mindig közel jár Istenhez. Nem: Isten titkaihoz. Nem: a titkokat hordozó művészeti alkotásokhoz. Melyek sokszor kénytelenek Istentől – első benyomásunk ez – roppant messzire vetődni. Jó, ha az isten háta mögöttiségbe, s nem az istentelenségbe. *A különbözőség vidékén* mindig Isten szótárából vett fogalmakkal közelíti, írja körül tárgyait, illetve épp azért választja épp e tárgyakat, hogy ama szótárt megnyithassa. Szentség, templom, elhagyatás, feltámadás... – az eredeti (isteni, „isteni”) objektum, jelentés, tartalom a következmény jellegű (emberi, művészi) képzet, objektiváció, produktum elemzése révén olyan *elsődlegességet* (és elsődleges írói értelmezést) nyer, amely az alapzatra visszavetülve annak nemcsak művészi, művészeti vonatkozásait, hanem teológiai, ontológiai, antropológiai összetettségét világosítja meg.

Szentség, templom, elhagyatás, feltámadás... – és (többek között): seb. A sebmotívum a legátfogóbb motívumok egyike az esszéista számára. A konkrét és elvont jelentések sora: könyv a könyvben. A „reanimáció pecsétje” – a *Saját halálból* idézetten az elektrosokk füstölő nyoma – ugyanúgy a második isteni személy sebé, sebeit jeleníti meg Visky szövegeinek tudatában, akár a számos további, itt fel nem tárható konkrét és elvont test- és létseb.

Szentség, templom, elhagyatás, feltámadás, seb... – és még (többek között): áldozat. A Forgách András-esszé egyik pontja a fizikai lesújtottság profán tényéből indít: „Az áldozat a test megszentelődésének aktusa. A *szent testnek*, ahhoz, hogy a *gonosz siker* cáfolatává váljék, át kell mennie az életből a halálba, a halálból pedig, ezt legyőzve, vissza kell térnie az életbe. // Kurtág György megpillantja Monyók Ildikót *A mosoly birodalmában*, »Jeles [András] felvetésében«. Ekkor már az egykor népszerű táncdalénekesnő a megtörtett test szentségét mutatja fel, a transzformált, megváltott és megdicsőült testet, amely még a tanítványokat is zavarba hozta, olyannyira, hogy magát a feltámadást is kétkedve fogadják...” A súlyos közúti balesetet elszenvedett (a beszédet, az éneklés artikulációját óriási erőfeszítéssel és hittel újra tanuló) Monyók Ildikó táncdalénekesnő-teste a mondatalkotás sajátságosán folytán a feltámadt Jézus testével eggyé értődik. A mondat folytatásában „az anyagiságot elhagyó *transz-forma*”, misztifikációra serkentő anasztaszisz-jelenés okozta kétely a tanítványok körében eleinte „asszonyi fecsegésnek” bélyegzi a resurrectio eseményét. A hitszegénységre vonatkoztatott, átvett kifejezés Monyók Ildikó

különleges énekbeszédét – s Kurtág e személy és hang által történt művészi megihletettségét – fellebbezhetetlen kontradikcióvá, hitvallássá nemesíti.

Ragyogó breviárium *A különbözőség vidékén*. Asszociációinak és következtetéseinek nagy feszítvja (nem feltétlenül paradoxonként) a kis etapokban történő befogadást javallja. A „*Death, lie thou there...*” (A halál aktualitása Bocsárdi László Rómeó és Júlia-rendezésében) Hamvas Béla egy „sodró lendületű” írásától, az *Arlequin*-esszétől rugaszkodik el. Ennek „színházi értelmezéseként, bevallott és felmutatott replikájaként” fogja fel az előadást, oly halálpontos észrevételekkel, mint a darabbeli (előadásbeli) üres sírbolt és a „kiürült, lecsendesedett színpad” megfeleltetése. A(z) újszövetségi) párhuzamot, konklúziót ki sem mondja a Shakespeare-nél letáborozni merő alfejezet-zárás: e kettősen üres kép „Bocsárdi színházában a középkori, és az ebből táplálkozó shakespeare-i színházi lényeg re-aktualizálása, ezen túlmenően pedig a színházi értelemben megfogalmazható és újrafogalmazható feltámadás-problematikának reprezentációja”. Rögtön ezután, új alfejezetet kezdve, Visky megjegyzi: az előadásaiban a siker-garanciákat „a lehető legalacsonyabbra kódoló” Bocsárdi szabályszerűtlen („ellen” jellegű) színházi hatáskeresése mellett „aligha élhetnének markánsabb érvel, mint a *Rómeó és Júlia* szereposztásának felemlegetésével: Bocsárdi számára a *Rómeó és Júlia* halál-problematikája nem elitizálható, és nem kezelhető a rassz a legtokéletebb-legszebb fiú-lány képviselőinek elvont, tőlünk igazából távol eső »ügyeként«. Meglepetésünkre Visky András nem emlegeti fel a szereposztást, azaz nem tudjuk színjátszó személyekhez társítani észleleteit. A kifejtés heve néha másutt is eltántorítja attól a – véleményem szerint – illő, segítőkész gesztustól, hogy tárgyának legfontosabb komponenseit ismertesse. Bevezetés helyett többször is a tárgyalással kezd, így értő olvasóinak száma sajnálatosan kisebb a lehetségesnél. Nemesyszer elegendő lenne két-három hűvös útbaigazító sor az *in medias res* felcsapó lángja előtt.

A lefegyverző tudásanyag mögötti jegyzetapparátus a filológust dicséri. A beszédmód az értekező prózát a líra drámájához hajlító ékesszólót. Minden betű – az elsőtől az utolsóig – a meditáló misztikust.

*

(csillag alatt) Visky András saját művei közül az esszékötet lapjain csupán a *Júlia* című dráma mutat terjedelmesebb reflektáltságot. A *Színház és idő*: a Pályi Andrásnak írt születésnap levél a címbeli tárgy teljesebb, személyesebb dimenzionálása okán engedi meg az emlékezést. A „*Death, lie thou there...*” pedig – mint *Rómeó és Júlia*-elemzés – indirekt módon vall összefüggésekről, hiszen a *Júlia* az önéletrajzi sugalmazáson kívül a Shakespeare-tragédiának is köszönheti címét. Az áttemelt haláltény és -látomás, a *halál hatalmának firtatása* (az Istennel/az angyallal történő belső válság- és reménybeszéd) a monodráma egyik pillére. (Életrajzi háttér: Visky András lelkész édesapját kevéssel 1956 után Romániában törvénytelenül huszonkét évi *nehézbörtönre* ítélték. A férje sorsáról, hollétéről sokáig mit sem tudó édesanyát, Sollich Júliát hamarosan az ország egyik „távol-keleti gulágjára” száműzték hét gyermekével.) A Bocsárdi László *Rómeó*-rendezését analizáló szöveg cím(er)mondata a *Júliában* is kardinális szövegegységet fűz egy korábbihoz, illetve idézetkapu a kifejtlet irányába.

Az „egyszereplős, de kétszemélyes darab”, a lélek nyilvánossá tett Isten-dialógusán alapuló drámai magánbeszéd hangjáték, színmű és könyv formában is szép sikert aratott, bár a brutális tárgytól elütő finom felstilizáltságát, szakaszos beosztásának néha érződő keresettségét, az úgymond „duzzasztási technika” által „intellektuális, sötétlila lufivá fújt szöveget” vesszőzte kemény, sőt értetlen bírálat is. Zala Szilárd Zoltán utasította el legnyersebben a Thália Színház és a Kolozsvári Állami Magyar Színház Tompa Gábor rendezte, 2002-es közös produkcióját (a színésznőt, a hódolattal emlegetett – a játék során rabruhát, bakan-

csot hordó – Szilágyi Enikőt inkább a telefonkönyv felmondására biztatva: *Critikai Lapok* 2003. 1. – A műről a *Jelenkorban* Nánay István formált kedvező, részben szubjektív véleményt: 2003. 6.). A darab csillagos pályát befutva eljutott az Amerikai Egyesült Államokba. Több amatőr és hivatásos premierje közül említendő Ruszuly Éva előadása: ő főiskolásként 2005-ben már játszott, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház Kamaraszínházában pedig 2007 ősze óta műsoron tartja a *Júliát*. Ez utóbbi változat Bocsárdi László közreműködésével készült. A fehér ingbe szellemült színész nő szavainak elvonatkoztatását egyebek mellett az biztosítja, hogy sokszor hét vadonatúj alumínium vizesvederhez (a félkörben álló *gyerekekhez*, a „verebcskékhez”) beszél. Sorozatban adja elő a művet – felolvasó színházi keretek között, ám a szövegtolmácsolásnál sokkal mélyebb, megrendítőbb hangoltsággal – a Budapestről vidéki városokba is ellátogató Dér Denisa, aki Dér András konzultálásával hozta létre bemutatóját. *A különbözőség vidékén* művészeti ágakat felölelő tágassága s egy gondolati kulcsmotívuma indokolja, hogy az utóbbi interpretációról szóljunk.

Visky a Tompa-féle rendezés rideg-hideg-kopár körülményeket leküzdő próbaidőszakáról írja: „A kínálkozó megoldások, modorok, játékok valóban kézenfekvőnek bizonyultak, estéről estére a próbafolyamatban, nehezen elháríthatóan »adták magukat«, megőrizve mindegyre a verbum különállóságát a testtől és a lélek rezdüléseitől, a narrátor pozíciójába kényszerítve a színészt, értelmesen és szépen beszélő fejjé, eszközzé tehát, anélkül azonban, hogy a szó testté változott volna, és a színház terében megmutakozó test saját jelentését föl tudta volna tární önmaga előtt. Mígnem a színész, Szilágyi Enikő egyszer, mondhatni véletlenül, a feketére festett próbaterem legtávolabbi sarkába húzódva behunyta a szemét, és úgy kezdte el a lélek belső beszélgetését. Így, megfosztva a színészi megmutakozás legelemibb lehetőségeitől. Az elrejtőzésnek ez a váratlan radikalitása olyan elementáris erővel vont bele a darabban megérintett szenvedéstörténetbe, hogy a továbbiakban már semmit sem lehetett változtatni a formájára talált előadás egészén”.

A mindvégig lehuny szem valóban különleges atmoszférát vont az előadás köré, ám a *jelentéses korlátozottság* meg is kötötte a kitűnő színész nő játéklehetőségeit az (emlékezésem szerint) korántsem *lehunyt szemű* rendezésben. Az átlényegülésre ráborult a kitaláció.

Dér Denisa – mondhatni: korántsem véletlenül – a *mosolyra* talált rá. A hol átszellemült, hol gyerekpásztázó, hol értelebomlott, hol letörölhetetlenül életerős, hol megadó mosolyra. A mosoly ezer változatára. Egész teste, estélyi ruhás törékeny alakja mosollyá lényegül. Skarlát textíliával leborított asztalnál ülve olvas (inkább csak támasz a szövegkönyv a tudott sorokhoz), egyetlen mécsfény teatralizálja az ünnepi feketébe öltözött színész nőt, az érett szépséget sugárzó Dér Denisa játékszituációját. Mintha saját feljegyzéseibe tekintene bele (*vissza*) az asszony, aki ugyanakkor utóidejű testében-lelkében hordja a száműzetés jelenét – amelyet viszont a hét gyermek ellenére is menyasszony-fiatalon él át, a férjéhez tartétel nélkül hűséges feleség heroikus tántoríthatatlanságával. Az anekdotikus (ironiko-tragikus) mozzanatokban is bővelkedő textust egy nő-Krisztus spiritualizálja, időnként égre emelt tekintetével, *felsütött* szemével az Atya választását keresve: teremtménye halálát vagy továbbélését fogadja-e el inkább a („mesei”) hét gyermek és az ismeretlen sorsú apa megmentéséért hozott áldozatként? Szilágyi Enikő lehuny szeme egyszeri mimikai gesztusból abszolúttá fokozva vett fel olyan, a valóságon kívüli jelentést, mely maga a lényegi valóság volt (a *kint* és a *bent* elhatárolásától a krónikázó imáig, a szerelmi vallomásig, az anyai hősiességig). Egy Schaár Erzsébet-gipszszoborba zárva ült, járt, beszélt Szilágyi a színpadon (s ez lehetett képzőművészeti háttérül Pilinszky-utalás, a költő és a szobrász *Tér és kapcsolat* című közös könyvére gondolva). Dér Denisa mosolya – mely bele-beleveszhet a gyönyörű arc golgotái fájdalomárkaiba – alkat, mentalitás másfajta, reálisan kitartott hírnöke. Eleven profán szentkép, stíluskorszakhoz nem köthetően. Reneszánsz ecset vagy Bergman-kamera egyiként megörökíthetné (egyik épp az állókép, másik épp a mozgókép előnyével). A felolvasószínházi *Júlia* általában azt is feledteti, hogy a *Rómeó és Júlia* nagy

párhuzamai nem tökéletesen szervezsek a darabban: ez a dramaturg Visky okos, esztétizáló rátétje az önéletrajziségtől talán így is elmozdítani kívánt monodrámán.

Bármilyen legyen is a néző és a kritikus véleménye, ama lehunytt szem a megfoghatatlan kegyelem, a készülő műre irányuló magasabb figyelem kétségtelen jeleként rögzült Visky tudatában, színházértésében, saját alkotása reflexiójában. De mert épp ő írja le (ugyanitt, a Pályi-levéliben) a megfontolandó, értelmezhető, egyelőre keilően ki nem bontott állítást: „A színház, ha színház, önmaga megszüntetésére tör, amikor formát keres; nem-lenni akar, hogy újból lehessen, amikor formát talál. A folyamatosból visszatér a töredékes-be...” –, világos számára: élet, halál, kreatúra, kegyelem (és: *mű*) sosem egyszeri, egyedi, egyes, egyetlen keresésnek és elsajátításnak enged.

S Isten a legkevésbé.

DEMÉNY PÉTER

AZ ÚJRA MOZDULÓ SZORONGÁS

Kálnoky László összegyűjtött versei

(Szubjektív bevezető)

Kálnoky László költészete fokozatosan követelte ki a helyét olvasmányaim között. Hallottam és élveztem a Shakespeare-paródiát, olvastam és szerettem fordításait, lapozgattam Lator László róla szóló esszéit, kíváncsi voltam rá. Kíváncsi voltam rá, de csak valahogy „messziről”, s úgy ígérettem magamnak, hogy egyszer majd elolvasom a verseit, ahogy az ember azokat az ígéreteit ismételteti, amelyeket ő maga sem vesz komolyan.

Aztán egyszer, mint annyiszor, Radnóti Sándor *Mi az, hogy beszélgetés?* című kötetét forgattam, s döbbenet álltam a *Láng és sötétség*ből való idézet fölött: „...nem hallod, hogy hangtalan tátogással / próbálok feléd kiáltani.” (232.) Még jobban megdöbbenem azonban, amikor a kép magyarázatát is elolvastam, s megtudtam, hogy Kálnoky légszomjial küszködött. Azóta keresem a

Osiris Klasszikusok sorozat
Osiris Kiadó
Budapest, 2006
738 oldal, 4500 Ft

szövegeket tőle és róla, azóta próbálok megérteni különcségét, előkelőségét, frusztrációit, azóta idegenből már-már barátta változott.

Azért idéztem fel ezt a pillanatot, mert számomra olyan volt, akár egy Barthes-féle punctum: nem tudtam többé elfordítani a fejemet, s mert azt hiszem, az ilyen punctumoknak köszönhetően is szeretjük az irodalmat és a művészetet általában.

Barthes persze nem lett volna elég ahhoz, hogy egy érdektelen költészetből érdekes, izgató korpuszt teremtsen, Kálnoky lírája azonban „önmagában” vagy „magától” is érdekes és izgató. Az olvasó felüti a versei gyűjteményét, és máris olyan szakaszokba botlik, amelyek mintha a mai kétely és játékoság jegyében íródtak volna: „Az a kis ember ott belül / ugrál, torz fintort vág, nevet; / fejedben lakik, agyvelőd / az ágya, ablaka szemed. / Ha torokod sírás fojtogatja, / s keserűséged könnybe gyűl, / szemtelen hangján felkacag / az a kis ember ott belül. // Az a kis ember ott belül / tarka zászlókkal integet. / Nem látja más, csak te tudod, / mi van a homlokod megett: / cirkuszporond és arzenál, / hol minden együvé vegyül, / mert rendet sohasem csinál / az a kis ember ott belül.” (*Az a kis ember ott belül* – 7.) „...az eszme meghökkenítő” – emlékezhetsz már-már cinikusan egyik bibliánkra, Borges *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című elbeszélésére. De ha egy pillanatra visszafojtjuk polgárpukkasztó hajlamunkat, be kell látnunk, hogy egy szerző nem asszertorikus kijelentésektől lesz maivá, hanem attól, hogy mainak *érezziük*. Mainak pedig többek között azért érezhetjük, mert a kortárs ember egyik legnagyobb problémája önnön identitása, ennek az identitásnak a sokfélesége, körvonalazhatatlansága, a démonokkal való küszködés és az örökös bizonytalanság. Ez a vers éppen ezeket a problémákat mutatja fel, fogalmazza meg az *első kötet első verseként*, s a bravúr nem kisebb attól, csak mondhatni pontosabb, hogy a jóval későbbi életérzéssel együtt a jóval későbbi Kálnokyt is megelőlegezi.

Mert egy ötven évvel későbbi, 1983. február 11-i versben, a *Posta-fóbiában* az alábbiakat olvashatjuk: „...félve várom a vérrel / átitatott papírt, melybe valaki fél fülét / vagy fölösleges zsigereit / rejtette. Tán még ezt is elviselném, / ha nem a saját nevemet / olvasnám, mint a küldemény / feladóját.” (552.) A beszélő, aki nem biztos benne, ki ő, illetve, hogy mikor cselekedte, ami ő, csupán sejtelmei vannak önmagáról és önmagára vonatkozó félelmei. A küldő és a címzett ugyanaz: jellegzetesen mai probléma és helyzet ez is.

Mint ahogy jellegzetesen mai helyzet az is, hogy különféle személyiségek bújnak elő a költőkből, s hogy egyetlen szerzői név alatt esetenként számtalan alakmást sejtethetünk – csak néhány példával élve, ilyen a „Weöres Sándor”, a „Szöcs Géza”, a „Parti Nagy Lajos” és a „Kovács András Ferenc” név. Az említettekhez hasonló módon „Kálnoky László”-nak köszönhetjük a magyar költészet egyik travesztiját, vagy tán még jobb fogalommal élve identitásjátékát, Homálynok Szaniszlót. Őt, akiről az *Egy könyvtáros hányattatásaiban* kiderül: „Homálynok Szaniszló, dunántúli születésű költőtársam / 1949-ben az egyik legfontosabb állami hivatalban dolgozott / mint főelőadó.” (368.) S kiderül az is, hogy az alakmásnak ugyanolyan lejtésűek a mondatai, ugyanolyan lüktetésű a versbeszéde, mint annak a magánzónának, aki *Első olvasótermem* című emlékiratában ezt írja: „1919 nyarának elején tanyára küldték a hétéves kislíút, / mivel fejletlen s vézna volt; tulajdonképpen súlyosabb beteg, / de akkor még nem gyanította senki...” (296.)

Az identitásjátékok tehát egymás felé kavarognak, s valamiképpen mindegyik hű marad az „eredetihez”, Kálnoky Lászlóhoz, aki 1912-ben született Egerben, és beteges kislíú volt maga is. Ez a tény persze nem azért említésre méltó, hogy az életrajz filológiájával agyoncsapjuk a költészetet (a referencialitással szembeni ellenérzés éppen az ilyen tapasztalatokból táplálkozik!), hanem azért, hogy feltehezzük a kérdést: ugyan miért kell *ugyanolyan nyelven beszélő* alakmásoknak megszólalniuk? A kérdés nem annyira tautologikus, mint első pillantásra tetszhetik. A választ próbáljuk megközelíteni egy másik költészettől. Király Lászlónak (ő is egy KL...), a második Forrás-nemzedékhez tartozó költőnek van egy Al. Nyezvanov nevű orosz „barátja”. „Kevesebb már a szerelem, / és egyre

több az árnyék. / Mintha hűvös nagy tereken / suhintó szavakra várnék.” (*Esti dal*). „Negyvenötödösor tavaszodik – ingyen: / a költő titkon el-elégial. / Hegyeken túl izzó vaspáncélban / nehéz léptekkel közeleg a nyár.” (*Az udvar*). Egészen világos, hogy az utóbbi vers, amely „csak” a Király Lászlóé, ugyanabból az örvénylő elégikusságból származik, mint az előző, amelynek szerzője pedig a jó nevű orosz (Nyezvanov = senki). A költők egy része bizonyára nem pikareszk játékossága, próteuszi alkata, hanem személyes gátlásai miatt bukkan rá alakmásaira. A *Beízetés* című kötet fülszövegében (Mentor, Marosvásárhely, 1995), amely az addigi Nyezvanov-verseket gyűjti össze, Király László egyrészt a cenzúrára gondolva mond köszönetet a társának (a diktatúrában sok mindent közölhetett az ő nevén), másrészt azt is bevallja: „A Nyezvanov-barátság nélkül a költészetem (...) merőben más irányba fordult volna.” Ha álarcot öltünk magunkra, a szerepünk és főleg a bátorságunk is megváltozik; ugyanazon a nyelven beszélünk, amelyen korábban, mégis más történeteket mondunk el. Kálnoky és Király lírája arra szolgáltat ritka példát, amikor a lelki gesztus nem tükröződik a nyelvben, mégis érződik a változás; nem a mondandó *jellege* változik meg, hanem a „mondanivaló”, a maszk magánya valamiképpen még inkább felszabadítja annak a magányát, aki a maszkot magára öltötte.

Kálnoky esetében összefügghet ez azzal az ellenszenvvel, amelyet *Eszmefuttatás a költészet mikéntjéről* című ciklusa első darabjában fogalmazott meg: „A fenségeset, a magasztosat / ma már ellensúlyozni illik / gúnnyal, öngúnnyal, a retorikát / farba rúgni, csokoládéval enni / a fokhagymás kolbászt, kirúszoszott / száj fölé kackiás bajuszt ragasztani. / S mi zajlik ezalatt belül? / Ólomkatonák harca papírtigrisek ellen.” (*Önmagamnak* – 293.) Önnön lírája is ironikus, de ezt „egyszerűen” megszólalása teszi, hangja, amely mindig tartózkodik a fenségességtől, mindig prózai, szinte száraz. Ha végigolvassuk a verseit (s az előbbieket értelmében közéjük sorolhatjuk a magánzó és Homálynoky Szaniszló műveit is), láthatjuk, hogy ő nem eszi pikánssal az édeset, inkább kezdettől keserű csokoládét majszol; és látjuk azt is, hogy nála aztán igazán nem játékszerek küzdenek játékszerekkel, hogy az ő feszültségei között a játék valahogy mindig tragikus, mindig nagyobb a tétje, mint a lélek szárnyalása – a lélek *egyértelmű szabadsága* az, amit el szeretne érni, és amihez csak nagyon ritkán jut el. „Az a kis ember ott belül” akadályozza a szárnyalást, gyarapítja a lelki-furdalást, nem hagyja nyugodni a gazdáját. S ez nem a mának szóló ítélezés, csupán a Kálnoky-féle világ jellemzése, s annak a benyomásnak a rögzítése, hogy ha alkalmazkodunk ehhez a világhoz (s az olvasó szabadsága az alkalmazkodás), akkor egy színvonalas költészetnek adjuk át magunkat.

A korhangulatnak azonban mintha túl sok lett volna Kálnoky tartózkodása, és nehezen viselte volna a gátlásait. (Talán ez is lehet az oka, hogy a Nap Kiadó is a halványabb kanonizációt tükröző *Emlékezet* sorozatban jelentette meg a róla szóló kötetet.) Weörest, aki másképpen kezelte őket, könnyebben elfogadta és egyértelműen kánonjának egyik vonatkozási pontjává változtatta. Pedig Kálnoky nem jelentéktelenebb költő (bizonyos színvonal fölött ez a méricskélés különben is ostobaság), csak jobban ragaszkodik olyan dolgokhoz, amelyekhez ma már úgy viszonyulunk, mintha elavultak lennének. Pedig a költészet és a valóban szabad olvasás még nagyon sok mindent élővé tehet.

(Görög oszlopok)

A fenti személyes hangú passzus után merülünk el tudományosabb vizekben. Balla Zsófia költészetéről készülő doktori dolgozatomban Albert Thibaudet, illetve Nicolae Manolescu nyomán a művek három típusát különítem el. A francia irodalomtörténész 1921 áprilisában a *La Revue Critique des Idées et des Livres*-ben megjelentette *A két rend* című

tanulmányát. Thibaudet *dór*nak, illetve *jón*nak nevezi a két rendet, maszkulinnak és femininnek, s az elsőt aktívnek, a másodikat passzívnek tartja. „Két természet, amely jól mutatja meg a különböző formákat” – véli a szerző, s olyan párosokat hoz fel példaként, mint Rabelais és Montaigne vagy Corneille és Racine.

Erre a gondolatmenetre fűzi fel Nicolae Manolescu három kötetes nagyszűzét a román regényről. Neki már természetesen nem elegendő a két típus, hiszen Thibaudet cikke óta majd’ száz év telt el, megjelentek (csak néhány példát említek) Joyce, Borges és Eco művei; éppen ezért bevezeti a *korinthuszi* fogalmát.

Dór, jón és korinthuszi tehát; ez az osztályozás nem akar *osztályzat* lenni; a diakronikus szempontot nem tesszük axiológiai kritériummá. Magyarán, nem gondoljuk, hogy *pusztán* azért, mert egy mű egy évszám vagy egy „fordulat” előtt jött létre, elavultnak nevezhető, egy másik mű viszont, amely a fordulat után, maradandónak. Különböző világnézetekről beszélünk csupán, amelyek az egyes szövegekben tükröződnek, amelyek a szövegeket működtetik.

A továbbiakban megkísérlem jellemezni a típusokat. A dór alkotó mindent ellenőrizni és rendszerezni próbál, az érzelmeket vissza kell szorítania, le kell fednie, meg kell zaboláznia. Ha viszont szabadjára engedi őket, akkor uralkodni vágnak, mindent elborítanak, dominánsak. A dór típusú szubjektum következőképpen „férfias”, cselekvő, felülkerekedő, uralkodó én, aki „mindig kezében tartja a gyepőt”. Ha a tudatalatti mégis megvillan, előtör, kicsordul, a dór szubjektum kemény küzdelem árán, amelyet ő maga kíván és követel meg saját magától, visszaszorítja, megzabolázza, legyűri. Ő az Úr, „a vers csak cifra szolgál”(!); az ő világa addig terjed, ameddig az agya elér; ő otthagyja alkalmi, rettenetes körülmények között megismert társát, és a lépcsőkön elindul a napsütötte sáv felé. Az ő számára a szerelem olyan érzelem, amely teljesen rajta múlik, s a társ abban a pillanatban zavaróvá válik, mihelyt neki nincsen rá szüksége többé; sőt, azt akarja, akkor aktíválódjon a szenvedély, amikor ő ezt kéri tőle; társai csak a testiségben társak, ilyenkor teljesen tárgyyszerűvé változnak, máskor pedig nincsenek is tulajdonképpen; a vágy kielégítésére szolgálnak, semmi többre, és akkor is *szolgál*nak csupán. A világ akkor válik izgalmassá, érdekessé, egyáltalán, említésre méltóvá, amikor ő megpillantja, amikor felé fordítja a tekintetét, máskor zavaró, bár létező körülmény, semmi más. Ha mégis más, akkor kíváncsiságának vagy lázadásának tárgya, bírálóatának célpontja, a kaland terpe, szubjektumának kiegészítője, vágyainak csarnoka.

A jón típusú én „nőies”, szemlélődő, viszonyulása várakozó és vágyakozó; számára a világ *probléma*, méghozzá fájdalmas probléma, valami, amit nem irányíthat és nem is próbál irányítani, és ami egy újabb önmagával folytatott küzdelem forrása. Az utódokat arra kéri, ássanak mélyre, ne nézzék az ő gyarló valóját, felejtsek el arca gyarló földi mását; szíve a semmi ágán ül, kis teste hangtalan vacog; a csillagok börtönébe van bezárva. A szerelem megfejthetetlen lelki jelenség, valami a halál ellenében, ami azonban talán éppen a halál felé visz; az ember nem kivételes tulajdonságai miatt érdekes, hanem egyszerűen azért, mert ember, egyedüli példány, s közben kiszolgáltatott és esendő, a fájdalom kísérletezik rajta; az idő éppen végtelenségének és visszafordíthatatlanságának következményeként tragikus, belévtettünk, és nem menekülhetünk belőle, illetve csak a semmi-be léphetünk ki.

A korinthuszit mindez nem érdekli, mert ő nem ilyen éles dichotómiákban él és gondolkodik. Számára mindez a játék lehetőségét teremti meg, tehát örömmel jár. Nincs bezárva semmibe, mert végtelen alternatíva adott, így aztán menekülni sem kell, hiszen nincs miből. A határt éppúgy a nyelv, a szöveg teremti, mint a határtalanságot, illetve a határral és határossággal való játék lehetősége éppenséggel a határtalanságot bizonyítja. Don Juan 1003 nőt tart számon, Esterházy 371 édesapámat – mindkét szám a folytathatóságot, a végtelenbe hosszabbíthatóságot szimbolizálja. A körülmények nem számítanak,

hiszen *minden* a nyelven múlik, a nyelv pedig másképp végtelen, mint az idő vagy a világ: magában hordozza feloldását. Eco labirintusa nem úgy zár be, mint a görögöké, ezért a menekülés sem tragikus, mint Ikarosz szárnyalása és zuhanása.

A fentiekből következik, hogy a játék, amely a korinthuszi alkat számára az *írás lehetőségének megteremtése* és tulajdonképpen azzal identikus, a dór és a jón számára mindig *ellenőrzött folyamat*, amelytől az én végig megkülönbözteti magát. „Én játszom”, mondhatná a dór és a jón, „velem” vagy még inkább „általam játszanak”, mondhatná a korinthuszi.

(A szép nők mással)

Írásom kezdeti szakaszából már bizonyára kiderült: Kálnoky László szövegeit jón szövegeknek tartom. Itt nyilván nem sorolhatom fel minden érveimet, néhányat azonban feltétlenül.

1. Elsőként a már jelzett *arc-problémát* említeném. Kálnokynak egyetlen arca van (látuk, mire használja a maszkját: hogy felszabadultabban mondhasa ugyanazt), amelyhez tételesen is ragaszkodik. A *fiatalokhoz* című szonettjében azt írja: „...mindenkinek / egy arca volt, pólyába bugyoláltan. // Ki arcát megtalálja, egyedül / csak az lesz kiváló, függetlenül / életkorától, s kincsel viselő...” (Kiemelés K. L.-tól – 437–438.), míg a *Fogas kérdésben* azt mondja: „Igaz, régóta gyanakszom, / hogy él egy hasonmásom Budapesten, / mivel a hatvanas években, egy budai eszpresszóban / ismeretlen néven szólított meg egy ismeretlen férfi, / és mindaddig nem hitte el, hogy nem az vagyok, akinek tart, / míg személyi igazolványomat elő nem mutattam. (...) ...talán el is ájulnék / rémületemben, hogyha önmagamot / pillantanám meg a szomszédos asztalok / egyikénél.” (446.) A beszédhelyzet persze mindkét műben „beszédés”: az elsőben a lírai én tanítóként viszonyul az utódokhoz, a másodikban egy fiatal(abb) pályatárs huncut kérdésére válaszol. Ennek ellenére úgy gondolom, a humor a *Fogas kérdésben* a félelem megszelídítése, az attól a kérdéstől való félelemé, hogy „én talán nem vagyok én?”.

De az egység vágya az olyan versekben is ott sajog, mint az *Óda Charles Baudelaire szelleméhez*: „Te, akit egyedül vallok csak mesteremnek...” (51.) Nyilván túlzás ez is (Shakespeare-től József Attiláig, Dosztojevszkijtől Berzsenyiig volna kit annak vallania), ám nagyon is jellemző túlzás – egy önazonosságra és állandóságra vágyó személyiség óhaja. Azok, akik a játékot jobban szeretik, mint a kétélyt, illetve a játékos kétélyt jobban, mint a tragikusát, érthető módon szívesebben kötelezték el magukat Weöres mellett, aki *Hála-áldozatában* három költő nevét emlegette, de sokkal többre volt kíváncsi, sokkal többtől tanult, sokkal többel kísérletezett, s valósággal lubickolt a különféle identitások között.

2. Fontosnak érzem továbbá azt, ahogy a Kálnoky-szövegek az *élményekhez* viszonyulnak. Az *Őszi képek kisvárosból* című ciklus harmadik verse az *Érsekkerti*: „Tengés-lengés csupán az életem. / Asztalomról száz akta rám röhög / holnapra, bélyegzőktől szennyesen. // Medvének kéne lenni, áfonyát / s vadalmát falni a bozót között, / és aludni a hosszú télen át.” Magyarán: azt tenni, amihez kedvünk van, s úgy, ahogy a kedvünk tartja. Ez azonban a beszélő alkata miatt nem sikerülhet. „És irigyeltem azt a férfit, / aki a nőktől gyorsan elmegy, / mikor a szerelem után / már nem kívánja a szerelmet” – olvashatjuk a *Találkában* (71.), amelyben *minden* a vágyott nőn múlik: a férfi sokáig várja, indulna, amikor éppen megérkezik, és örül, amikor a pillantásából megérti, hogy az övé lesz. Az *Epilógus* megrázó vallomás: „Huszonhét évig szállt felettem / a nap, s forgott a föld alattam. / Tulajdonképpen férfi lettem, / és mégis kisfiú maradtam, // ki vendégségben, vacsoránál, / kis szobában külön kap asztalt, / bár érettebb életkoránál, / s az vonzza, amit nem tapasztalt.” (78.) Csakhogy semmit nem tapasztalt, tudjuk meg a továbbiakban, vagy úgy érzi, hogy semmit nem tapasztalt, ami a költői hitel szempontjából az előbbi ál-

lítással egyenértékű, mert sok mindent nem mert megtapasztalni: az élettől várja a tapasztalást, nem önmagától. „A szép nők mással fekszenek le” (i. m. 80.): kevésbé érdeklődnek az iránt, aki „befelé” s nem „kifelé” tapasztal, aki a tapasztalatairól és -val nem tudja egyértelműen meggyőzni őket.

3. Ejtsünk szót végül a *tárgyakról* és ezzel összefüggésben a *környezetről*. Az elemzést Lator László remek esszéivel fogjuk indítani, előbb azonban hadd ejtsünk ismét néhány szót arról, amit referencialitásnak, illetve areferencialitásnak nevezünk. A posztmodern irodalomtudomány „ortodox” irányzata minden írói művet a referencialitáson, a valóságra való vonatkoztatottságon kívül tárgyal, úgy véli ugyanis, a műben vagy inkább a mű révén egy olyan valóság születik, amely más szabályoknak engedelmessé válik, más szabályok alapján működik, mint az, amit „általában” és „mindközönségesen” valóságnak hívunk (nem beszélve arról, hogy ezt éppen úgy kreációnak tartja, mint amazt). Nos, kétség sem fér hozzá, hogy a folyamatos és fantáziátlan hivatkozás a valóságra agyoncsaphatja a sokértelműséget, s aki tanított már valaha, annak a rémálmai közé tartozik egy olyan dolgozat, amely például a *Hamlet* értelmezését Shakespeare életrajzával kezdi. Másfelől azonban azt sem tarthatjuk gyümölcsözőnek, amikor teljesen és erőszakosan eltüntetjük, eltöröljük a valóságot, nem veszünk tudomást róla, s annak a tipológiának, amelyet megpróbáltam felvázolni, nagyon is a hasznára válhat, ha a valóság elemeit körültekintően és a tárgyilagosság követelményeit mindenkor szem előtt tartva beleforgatja a költészetéről szóló beszédbe.

Egy magánzó a Krisztinavárosban című esszéjében (a *Szigettenger. Költők, versek, barátaimban* látott napvilágot – Európa, Budapest, 1993. 134–145.) Lator László előbb leírja, milyen elegáns, már-már gigerli volt Kálnoky („Nem emlékszem, hogy valaha is gyűrött, pecsétetes ruhában láttam volna.” és „azt a sérelmét évekig fel-felemlgette, hogy egy alkalmi fülszépségsverseny döntőnökei [...] nem őt, hanem Domokos Matyit hozták ki győztesnek...”), aztán így folytatja: „Hanem a lakás, az nem olyan volt, mint ahogy ezeknek a szokásoknak és tulajdonságoknak az ismeretében lehetett volna képzelni. Nemhogy derűt, de igazi kényelmet sem talált benne az ember. És hiányoztak belőle azok az apróbb-nagyobb tárgyak, amelyek rávallanak a gazdájukra.” És később, szintén a lakásról: „Azt hiszem, mások is olyannak láthatták, amilyenek én: ridegnek, nyomasztónak. De volt ebben az olyan köznapian józan hangulatú szobában valami olyasmi, amivel talán E. T. A. Hoffmann vagy Franz Kafka száraz leírásában találkozhatunk. Az embernek az volt az érzése, hogy a nagy szekrények, súlyos bútorok rejtett zugaiban nemcsak »a kegyelet oltárára« ellenállhatatlan sötét humorral odahelyezett tárgyak kísértetei vannak jelen, hanem valami megnevezhetetlen démoni erő is. (...) Mert valahogy ilyen a költészet is: az éber tudattal megformált, mértánian pontos, klasszikusan áttetsző versfelszín alatt a lélek pincéinek sötét, alaktalan szörnyei laknak.”

Tökéletes jellemzés. A jón típusú alkotók gyakran küzdenek ilyen „sötét, alaktalan szörnyekkel”. Mondanunk sem kell, a tárgyak más költészetnek is meghatározó elemei lehetnek – elég talán, ha Nemes Nagy Ágnes hozzuk fel példaként. De az ő szívében nem véletlenül „boldogok a tárgyak” s ha mégsem, verseinek beszélője akkor is *megküzd* velük, gondoljunk csak a kemény kövekre, melyekből Istent farag, vagy a szobrokra, amelyeknek köszönhetően elsüllyed, de amelyeket iszonyú erőfeszítés árán a partra cipel. Nem is jó ez a ‘mégsem’: *azért boldog, mert megküzdhet velük*. A kisfiú azonban, akit tanýára küldenek, hogy ott megerősödjön, rettentően unatkozik; miközben H. bácsi ebéd után „az ebédlő bőrknapóján” horkol, és neje elmenekül „a bárdolatlan hang” elől, a fiúcska „az üres szalonban” ógyeleg, „ahol tarka matyóhímmel leterítve állt a zongora, / de csak H. néni játszott rajta néha-néha”, vagy „hallgatta a konyhában a legyek / halálos zümmögését”, míg végül a kertben álló „kecses fabódé felé vette lépteit”, ahol „csak valami áporodott, savanykás és bizonytalan szag” érződik... (*Egy magánzó emlékirataiból – Első olvasóteremem* – 296–297.) És ha elolvassuk *A régi házat* és látjuk a „gyomfölvérte őszi ker-

tet” és „a kőszobrot ellepő bozót” „ormótlan, zöld szoborformáját”, majd belépünk a szobákba, „ahol törött ablakon, rozsdaszepiős / tükrön árnyékokat táncoltat most a szél” (228.), azt tapasztaljuk, ebben a költészetben minden belső térnek nyomasztó a hangulata. Az enteriőrök (Kálnoky kapcsán nem véletlenül jut eszünkbe ez a finom humorú sznobéria) homályosak, függönyösek, különös rendetlenség uralkodik bennük, az ember szinte érzi az ilyen helyiségekre jellemző szagot, a rég levetett ruhák, lapkivágatok és korhadó bútorok rothadó almailatát, látja a tükrök furcsán villogó fényeit; mindezek egy mélyen városi ember halálban és halálnak élő lelkiállapotára vallanak. Petrinél olykor iszonyú a bűz, de ő erőt vesz magán és fellépked a lépcsőkön a fényre, vagy elátkozza Istent és a teremtést; Parti Nagy emlegeti a lélek pincéit, de annyi kulturális utalással, hogy inkább tűnnek egy próteuszi alkat kalandjai színterének, mint örök helyszínek, amelytől képtelenség szabadulni. Kálnoky nem tud szabadulni tőlük, alakmárai is ilyen helyeken élnek, zárt szobákban, szűk terekben, szinte iszonyodva a tágasságtól.

(Idegenség, hang, hangulat, költői alakulás)

„...Ahogy egy másik délután, rövid álmomból felébredve, kinyitottam a szemem, és még alig érezhettem bizonyossággal, hogy élek, anyám egészen természetes hangját hallottam, az erkélyről kérdezte: ‘maga mit csinál ott?’ És egy nő azt felelte a kertből: ‘Ozsonnázom a zöldben.’ Én pedig elámultam, micsoda biztonsággal viselik ezek az emberek az életet...” Franz Kafka feljegyzése ez, de Kálnoky is papírra vethette volna. És fogalmi pandant-jaként leírhatta volna azt a másikat is, amely így hangzik: „Az önismeret bizonyos fokán, és egyéb, a megfigyelésnek kedvező mellékkörülmények között szükségszerűen be kell következnie, hogy az ember undorítóknak találja magát.”

Nos, ha az ‘undorító’ szó kissé erős is, az ‘idegen’ már éppúgy jellemző Kálnokyra, mint Kafkára. Kálnoky mindig és mindenütt idegen, költészete legkezdetétől, bár nem kezdetől találja meg a hangot ehhez az idegenséghez, azt a hangot, amelyet legalábbis szerintem a legnagyobb „azonosulási keserűséggel” hallgat a mai olvasó. „Újra és újra látom a képet, amely köznapiságával lenyűgöz, / banalításával mellbe vág, szűrkeségével lehenget, / az egri főutcát a század harmincas éveiben...” (Az elsodortak – 235.) Mint tudjuk, Eger Kálnoky szülővárosa, ez azonban nem könnyebbség, hanem súlyosbító körülmény a beszélő számára s az erős igék csak arra valók, hogy az iróniát mélyítsék. Az olvasót meg sem lepi, amikor hirtelen „hullámozni kezd a kép” és „így sodródni mindannyian az éjfékete torkolat felé, / döglött pisztráng, én is velük...” (uo., illetve 236.)

Ezt a hangot a költő először, úgy tűnik, a *Hamlet elkallódott monológjában* üti le határozottan és félreismerhetetlenül. A kismonográfiát író Alföldy Jenő is ahhoz a kötethez kapcsolja Kálnoky „felnőtté válását”, amelyben ez a vers megjelent, az 1970-es *Lángok árnyékában* címűhöz. (Alföldy Jenő: *Kálnoky László*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.) A témák és a tárgyak, mint a korábbi művek részleteiből kiderült, természetesén eddig is megvoltak, hang azonban csak most „lett”. A ritmus shakespeare-i, de nagyon „kálnokyzáltan”: a drámai jambust szinte szétrobbantják azok a részletezések, amelyek annyira jellemzőek a későbbi lírára. Megkockáztatnám azt a feltevést, hogy a költő azért fordult annyiszor, olyan érdeklődéssel és színvonalon a drámaíróhoz, mert e darabokban többek között az a csodálatos, ahogy egy nagyon erős, összetéveszthetetlen nyelven a számtalan prózai apróság költészetté alakul. „Visszatérjek-e hát a palotába? / Hallgassam-e a gyilkos mámorittas / hortyogását pántolt ajtók mögött? / Vagy várjak künn, a szabad ég alatt, / s a ködös légbe írt ábrákra lessek, / miket rónak láthatatlan kezek, / s emberésznek felfoghatatlanok?” (205.) Ez Shakespeare és Kálnoky. A modern kor Hamletjének már nincs egyebe, csak az idegenség tudata és a lehetőség, hogy a szégyent a többiek szemébe kiált-

sa. Ez ráadásul *egyedüli* lehetősége: „Szabadon fogok meghalni, s ha már / ellenfél nem lehettem, el nem állok / cinkosotoknak...” (207.) Sem egyik, sem másik – kívül van, teljesen egyedül.

Később, elsősorban az *Egy magánzó emlékirataiból* ciklusban (kitűnő az *Összegyűjtött verseket* összeállító Ferencz Győző döntése, hogy ezt a tömböt külön közli), melyből már többször idéztünk, a drámai jambus szabadverssé robban, a sorokat a lelken átszűrt részletek tördelik, olyan részletek, amelyek kivétel nélkül minden esetben a szorongás hangulatát teremtik meg, még akkor is, sőt, akkor igazán, ha „csodákról” esik szó, mint a *Több dolgok vannak földön és egen* (307–309.) című versben, amelyben az elbeszélő először egy simogatni kívánt s váratlanul a lakásba érkező fajkutyát lát, aztán tollfarkú rovarokat, végül a kredencből iszonyú csinnadratta árad, de az okát sehogysen tudják felfedezni. „A csodák kora, úgy látszik, lejárt”, hangzik az ironikus kommentár (309.); azt válaszolhatnánk erre, hogy a *közösségi és felemelő csodák* kora valóban elmúlt, illetve ebben a költészetben sohasem láttuk nyomát; inkább furcsa dolgokat tapasztaltunk, amelyek ismét arról győzik meg a beszélőt és az olvasót egyaránt, hogy idegen ebben a világban.

„A dór regényben kizárólag az »jelenik meg«, ami ugyanakkor (és amennyiben) »létezik«; a jón regényben csak az »létezik«, ami ugyanakkor (és amennyiben) »megjelenik.«” – írja Manolescu már idézett nagyesszéjében. *Hangulat* – a jón alkotók kapcsán feltétlenül használnunk kell ezt a kifejezést. A Lator említette Kafkánál éppúgy, mint Kálnokynál valahogy az az olvasó érzése, hogy a sebezhető és szorongó lélek ott rejtőzik s némileg romantikusan szólva vergődik a tárgyakban és zugokban, amelyek körülveszik vagy még inkább *körülzárják*. Ez is magyarázat lehet a Kálnoky-alakmások hasonlatosságára: rengeteg helyre eljutnak, de mintha mindegyik olyan lenne, ahonnan nehéz kikerülni. Az ember nem a látogatás kalandos örömét viszi magával, hanem valami különös melankóliát, amelyet nem tud lerázni soha többé.

„Figyelemreméltó, hogy a rendőrség Dosztojevszkijnél ugyanúgy egy bérházban található, mint a bíróság Kafkánál” – írja Györffy Miklós abban a könyvében, amelyből a fentebbi Kafka-idézetek származnak (Györffy Miklós: *Polgárok és művészek. Metszet a XX. századi német prózából*. Korona Nova, Budapest, 1997. 46–47.) Minden ugyanolyan: a bérház a rendőrséghez, a bíróság a bérházhoz, a lakások a városhoz hasonlítanak. Lepusztult, homályos, szűk labirintus valamennyi, ahonnan nem lehet kijutni, s ahonnan az, aki itt született, nem is *merészel* kijutni. Félünk attól, amihez ragaszkodunk, ragaszkodunk ahhoz, amitől félünk; amit megismerünk, ahhoz rögtön úgy viszonyulunk, mint ismeretlenhez, s az ismeretlent félünk megismerni – olyan sajátosságok ezek, amelyek révén a jón alkotó világát írhatjuk le.

Talán sikerült meggyőzően bizonyítanunk, hogy Kálnoky László költészete ehhez a típushoz tartozik. *Összegyűjtött verseiből* az derül ki, kezdettől ide sorolhatjuk, abba a képzeletbeli sávba, amely például Kosztolányit, az egyik József Attilát, Dsida Jenőt, Jékely Zoltánt, a posztumusz Nemes Nagyot s a kortársak közül Balla Zsófiát, Tóth Krisztinát, Kántor Pétert, Lövétei Lázár Lászlót, Nádasdy Ádámot, Várady Szabolcsot „tartalmazza”. Mindegyik *másképp* jön, mégis *jón* mindegyik – hasonlóan különböző, különbözőn hasonló oszlopok. Most, az *Összegyűjtött versek* megjelenésekor, nyilván egyértelműbben látszik ez, mint amikor pályája alakulóban volt, vagy amikor különböző válogatások jelentek meg a lírájából. Ferencz Győző gondos munkája egyenletes és kétségtelenül magas színvonalú, korinthuszi elemeket és „tüneteket” tartalmazó jón költészetet ismertet meg velünk, amely ragaszkodik a tárgyakhoz és a környezethez, keresi az élményeket, de valamiképpen fél is tőlük, elindul, de visszalép, aztán gyötrődik önnön óvatossága miatt, minden kudarcért önmagát hibáztatja, és mintha kizárólag kudarcokat élne meg. Önreflexív és ezért gyakran (ön)ironikus költészet ez, gátlásos és érzékeny szövegek gyűjteménye, olyan korpusz, amely éppen ezek miatt a tulajdonságok miatt érdemelne nagyobb figyelmet.

AKIK A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ÚJRA EL AKARTÁK TÖRÖLNI ÉLETVILÁG ÉS MŰVÉSZET HATÁRAIT –

legalábbis maguk és környezetük számára. Am ez utóbbit nem hitték el nekik,
és baj lett belőle

*Havasréti József: Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái
a magyar neoavantgárdban*

Az összefoglalóan neoavantgárdnak nevezett áramlat- vagy stílusegyüttes magyar értékeinek feltárását és dokumentálását célzó erőfeszítések eredményeképpen a 21. sz. elejére hatalmas anyag gyűlt fel. Műgyűjtemények, tudományos igényű archívumok (www.artpool.hu) és egyéni vállalkozások (például Szentjóby Hordozható Intelligenciafokozó Múzeuma) mellett számtalan tanulmánykötet és monográfia – ez utóbbiak sorába tartozik Havasréti könyve is – jelzi a kor és a téma érdekességét, és tanúskodik a megnövekedett érdeklődésről. Kiderült, hogy sokkal több maradt fenn annál, mint amennyi látszott belőle lezárulásakor, a múlt század 80-as éveinek a közepén, és kiderült, hogy sokkal fontosabb annál, mint amilyenre tartották ugyanebben az időben. Már akinek a számára kiderült – hangzik az állandó ellenvetés –, hiszen a nemrég elhunyt alkotók körültömjénezése vagy a ma is élők kóros öndokumentációja, a rajongók ereklyegyűjtése, a 70-es években levágott lábkörmök közszemlére tétele nem tekinthető másnak, mint az irányzat eléggé erőszakos felstilizálási kísérletének. Amely belterjessége miatt eleve kudarcra van ítélve, hiszen a mai befogadók nem rendelkeznek már a művek értelmezését lehetővé tevő kontextus ismeretével.

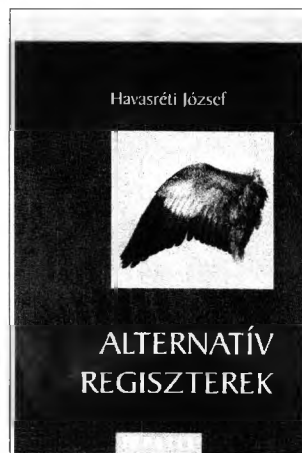
A művek irányultságának ismerete nélkül viszont szürke, összemosódó, egymástól alig megkülönböztethető darabokból álló massa marad az egész. Nem teljesen érthető számomra a pro és kontra érvelés hevessége, azonban azt belátom, hogy csakugyan nehéz a tájékozódás még azok számára is, akiket érdekel a téma. Egyelőre nem látszik körvonalazódni olyan letisztult szemlélet, mint a történeti avantgárd esetében, amely ma már egyben látja annak teljes hozamát az irodalom, a képzőművészet, az építőművészet, a film, a színház, a zene, a tánc, az ipari formaterve-

Kommunikációkutatás sorozat

Typotex

Budapest, 2006

329 oldal, 2500 Ft

zés és a többi társdiszciplína területén. A neoavantgárd részkutatások nem állnak össze egységes szemlélettel értelmezhető képpé. Nem a mindenkori avantgárd jelentőségéről van szó: a történeti magyar avantgárd a századelő irodalmi-művészeti értékrendjébe helyezve végül is a periférián kapott helyet, mindössze három alkotójának – Kassáknak, Moholy-Nagynak és Bartóknak – az életműve került a központba. Még arról sincsen szó, hogy az egységes szemlélet valami konszenzuszfélet jelölne, vagy mintha az értékrend nem lenne folytonos mozgásban. Sőt, a megközelítés, a feldolgozás szempontja vagy módszere sem döntő jelentőségű. Az értelmezés, az általánosan értelmezhető összkép kialakításának legnagyobb akadálya szerintem a magyar neoavantgárd csaknem tökéletes zárvány mivolta. A kassáki emigráció legalább cenzúramentesen dolgozhatott, rendelkezett olyan lappal, amely nemcsak a korabeli európai avantgárd körökben volt ismert, hanem ma is állandó szereplő: szinte minden egyes összefoglaló jellegű dokumentáció alkalmával kiállítják a MA egy-egy példányát és néhányat az akkori avantgárd verseskönyvek és képarchitektúra-albumok közül. A magyar neoavantgárdnak is voltak kisebbségi létben élő vagy emigrációba kényszerített nagyjai (Szentjóbó, Halászék, a zenészek és mások), és voltak külföldön megjelent orgániumai. Ezek feldolgozása is folyamatban van, hogy csak a *Magyar irodalom történetei* harmadik kötetében olvasható tanulmányokat idézzem: az *Új Symposion*ról Virág Zoltán, Thinsz Gézáról, Vitéz Györgyről, Bakucz Józsefről és másokról, valamint az *Arkánium* folyóiratról Dánél Mónika, a vajdasági születésű, Svédországban élő Domonkos Istvánról Kulcsár-Szabó Zoltán, a párizsi *Magyar Műhely*ről Sz. Molnár Szilvia, Kemenes Géfin László *Fehérlófia* című alkotásáról Dánél Mónika és Varga Tünde, Megyik Jánosról és más külföldön élő vagy élt avantgárd művészekről Beke László ír. Érdemes lenne feltárni ezt a hálózatot, e kapcsolatrendszer működését a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig, és erre már történtek is kísérletek (például Bujdosó Alpár: „Avantgárd [és] irodalomelmélet”, *Magyar Műhely*, 113–114. szám), de mindez nem változtat azon, hogy – legalábbis tudomásom szerint – ez a laza külföldi hálózat nem, vagy csak minimális felületen érintkezett a magyarral. Örömmre szolgálna, ha az ellenkezője bizonyosodna be.

A metaforikusan értett zárványnak az a legjellemzőbb tulajdonsága, hogy csak a héjával érintkezik az őt körülvevő közeggel, nem függ össze vele szervesen. A magyar neoavantgárdot ez kétszeresen is meghatározta, egyrészt elszigetelt maradt a magyarországi közegben, másrészt alig voltak külkapcsolatai (volt valamennyi, de ezek említésére most nincs hely, csak jelzésszerűen: a Klaus Groh által 1972-ben kiadott *aktuelle kunst in osteuropa* kötetben szerepel Attalai Gábor, Bak Imre, Erdély Miklós, Gáyor Tibor, Jovánovics György, Konkoly Gyula, Lakner László, Major János, Maurer Dóra, Méhes László, Pauer Gyula, Pálfalusi Attila, Pernecky Géza, Szentjóbó Tamás és Tót Endre). A kutandó anyag természetét tekintve ilyenkor a leghelyesebb a zárvány létrejöttét, majd belső szerkezetét vizsgálni. Havasréti József kiváló módszerrel lát munkához. Elsőként azt szögezi le, hogy „...a szóban forgó csoportok [...] a normalizált kulturális étellel szembehelyezkedve vagy attól teljesen függetlenül (ami egyenértékű lehetett az ellenszegüléssel) valósították meg koncepcióikat, elképzeléseiket.” (12.) A függetlenedés, illetve az alkalmankénti ellenszegülés radikalitása a diktatúra hol puhább, hol keményebb jellegéből fakadt és számtalan alakban jelent meg. Ezt a szempontot Havasréti folyamatosan érvényesíti, de sohasem úgy, mintha teljesen az határozta volna meg a korszak avantgárd, alternatív vagy underground ellenkultúráját. Másodsorban pedig nem egyes alkotók, hanem csoportok munkáját vizsgálja. „Molnár Gergely és az általa alapított *Spions* együttes munkássága (1978–1979), az irodalmárokat, avantgárd művészeket és a *Beatrice* együttest magában foglaló *Főlépéldány-csoport* működése (1979–1982), továbbá a *Lélegzet* »élő folyóirat« működése és törekvései (1980–1985) a Kádár-korszak miliójében a kulturális ellenállás, illetve az ellennyilvánosság szerveződésének jellegzetes formáit testesítet-

ték meg.” (13.) A példák kiválasztásánál, összeállításánál a szerző arra is ügyelt, hogy ne teljesen ezoterikus, csakugyan mindössze az értők legszűkebb körében ismert alkotókat és alkotásokat mutasson be, hanem a szélesebb rétegek által konzumált populáris kultúra területén mutassa meg, hogyan lázított a neoavangárd a munkásfiatalok, valamint a csövesek között. Az e körben kifejtett lázítás számított a legsúlyosabb vétségnek a kulturális politika berkeiben: reakciója megfelelően gyors és durva volt. Havasréti már korábban is foglalkoztatta a korabeli punk / rockzenekarok és az értelmiség – jelesen az alternatív írók és művészek – kapcsolata, erről szól az általa és K. Horváth Zsolt által szerkesztett *Avantgárd : underground : alternatív* című kötetben megjelent tanulmánya is: „Anna Frank és a Nagy Testvér. A társadalom ellen folytatott háború kérdése a Spions és az URH szövegeiben” (Artpool – PTE BTK Kommunikációs Tanszéke, 2003., p. 171. f.).

A mostani kötet forgatását hallatlanul megkönnyítő névmutatót böngészve (amit mindazok figyelmébe ajánlok, akik még nem olvasták, és az eddig elmondottak alapján valamiféle folyamatos csihipuhi leírására számítanak) azonnal kiderül, hogy itt tipikusan az általam bevezetésképpen vázolt széteső anyagról van szó. Havasréti ennek kezelésére a kritikai kultúrakutatás módszerét választotta. A *cultural studies* keretén belül lehetőség nyílik ugyanazon jelenség párhuzamos, sokszempontú vizsgálatára, melyek eredményei jó esetben legalábbis nem állnak egymással szöges ellentétben. És ebben a vizsgálatban nem állnak! Ami nem kis dolog, tekintve a kutatási szempontok – és a korabeli avantgárd-felfogások – sokféleségét. Számomra rendkívül meggyőző és rokonszenves Havasréti nyugodt, elfogulatlan diskurzusanalízise. A különféle diskurzusok pontos leírása elolvasható Kisantal Tamás érzékeny kritikájában Havasréti könyvéről („Dandyk, punkok, guruk”, *Kalligram*, 2007. november). Havasréti áttekinthetőn ábrázolja a számtalan szereplő, számtalan ellenérdekeltség, titkos vagy nyílt befolyásolási szándék alkotta szövevényt, a „kulturális” politika dezinformátorainak működésétől kezdve – akik a sztálinizmustól az antihumanizmusig és a neoavangárd stílusdiktatúra bevezetésének szándékáig terjedő vádaskodási skála összes inszINUÁCIÓJÁT felvonultatva (és nem utolsósorban adminisztratív eszközök igénybevételével) próbálták a neoavangárd mindenféle megjelenési formáját diszkreditálni – a neoavangárd irányzatainak természetes szétszalazódásáig, illetve elhalásáig a korszak vége felé. Igen szemléletes annak a leírása is, hogy mennyire fű alatt folyt a harc. „A konfliktusok jellegzetes formája (és a neoavangárd szubkultúra szempontjából a leglényegesebb), amikor az alávetettek közvetlenül nem konfrontálódnak a hatalommal, hanem mintegy megkerülik, kijátsszák annak normáit, szabályait, rendelkezéseit, és a hatalom a kerülő úton létrejött törekvések, intézmények működését, az így megszületett produkciók autonóm voltát sérelmezi. [...] Ebből az következzék, hogy a konfliktuskezelés meghatározó, jellegzetes formái – ha mód volt rá – nem voltak nyilvánosak.” (86–87., kiemelés az eredetiben – D. P.) Mindez számtalan dolgot megmagyaráz, magyarázatot ad az irányzategyüttes csaknem teljes korabeli ismeretlenségére (a zenekarok kivételével, természetesen), a hiányzó, vagy csak vázlatként, töredékesen fennmaradt művekre, a derékba tört alkotói pályákra.

Ám legkésőbb a könyvet záró három esettanulmányt olvasva felmerül az a kérdés is, ami nem egészen jogos egy olyan munka esetében, amely a kulturális ellenállás formáit elemzi a magyar neoavangárdban, nevezetesen, hogy jó-e, hogy elég jó-e az, amit ma birtoklunk, amiről tudomásunk van (mert – ezt teljes biztonsággal állítom – egy csomó mindennről nincs, illetve tudjuk, hogy létezik valamelyik magángyűjteményben, azonban senki se látta, vagy alig néhányan látták, hallották). Erre Havasréti nem ad konkrét választ, ha csak azt nem tekintjük annak, hogy jónak kell lennie, ha ennyit és ilyen belső azonosulással foglalkozik vele. Még a könyv negyedik fejezete, a „LebensKunstWerk” – maga az élet mint műalkotás – foglalkozik ezzel leginkább, ha közvetett módon is (erre reflektál Kisantal kritikájának a címe: „Dandyk, punkok, guruk”). Itt mindenekeelőtt a *mű* és a *mű-*

vész fogalmának a gyökeres átértelmezéséről kell szót ejteni. Már az avantgárd egyes irányzatai is robbantották ezeket a fogalmakat – több dada-kiállításon egymás mellé volt helyezve „mű” és „másolata”, volt anonim mű és közös műalkotás, illetve Kassák szerint művész volt minden kulturálisan el nem rontott ifjúmunkás –, azonban a neoavantgárd még ennél is továbbment. Mindenekelőtt azzal, hogy számtalan alkotója nem a művet becsülte, hanem létrejöttének folyamatát, valamint a folyamat dokumentációját. Ennek eredményeképpen mára sok alkotótól és sok alkotásról csak gyenge minőségű fekete-fehér fényképek és kisfilmek maradtak, míg másoktól ez a fajta „élet-mű”-gondolat eleve idegen volt, vagy idejében észbe kaptak. Tehát az, amit ma látunk, nem az, ami volt, hiszen az egykor szervesen összetartozó műegyüttes egyik fele árnyékba merült, megsemmisült, vagy kikerült az érdeklődés homlokteréből. Persze, hogy „jó” a művelt közvélemény szemében minden fiatalkori műalkotás – Paueré, Tandorié, másoké –, amit később nagy életmű hitelesített. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, jó-e vagy elég jó-e az, amit ma birtoklunk, előbb el kell döntenünk, hogy szintetizálunk-e vagy izolálunk. Előbbi esetben nehezebb lesz a dolgunk, bár mostanában és különösen a kritikai kultúrákutatásban az összefüggések felmutatásának igénye dominál. De teremthető-e közös alap súlyos (és mint ilyen megítélhető) munkák és a mágikus-hermetikus ihletű „élet-mű” idea alapján létrejött alkotások megítélésére? Nehezíti a dolgot, „... hogy a jelentés a mágikus-hermetikus gyakorlatban nem szilárdan rögzített, hanem nyitott, vagy poliszémikus – tehát uralhatatlan, illetve az exoterikus és az ezoterikus nyelv- és szimbólumhasználat lehetősége adott, noha a kettő egymástól nem mindig megkülönböztethető. E megközelítésmód mélyen rögzült a neoavantgárd szubkultúra jel-, illetve nyelvszemléletében. A jelalkotó törekvések zömmel a »nyelv mögötti nyelv« megalkotására irányultak: olyan szemiotikai eljárásokra, melyek a hivatalos – a hatalomgyakorlás valamely formája által preferált – nyelvhasználat alternatíváiként jelenhettek meg.” (119–120.) Nyugodtan állíthatjuk, hogy ezek az *áthallásos* művek (és nem csak a neoavantgárdéi) ma egyre kevésbé vonzóak. Mégis kézbe kell venni és – ha lehet – kontextualizálni kell valamennyit. A századvég magyar irodalmi-művészeti értékrendjébe helyezve a neoavantgárd majdan bizonyára éppúgy a periférián fog helyet kapni, mint történeti elődje a századelő kontextusában, ám még sokat kell dolgozni ahhoz, hogy legalább ez a hely megillessen. Egyes központi alakjainak megképzése amúgy is folyamatban lenni látszik, jelenleg olyan munkákra van a legnagyobb szükség, mint Havasréti könyve, amelyek hálózatokkal, összefüggésekkel, rendszeralkotással operálnak. A magyar neoavantgárd kutatásában számomra az a vonzó, hogy a fennmaradt anyag feltétlenül a nyugati kulturális örökséghez tartozik, ám akár a történeti, kassáki avantgárd egészének jól felismerhető, sajátos magyar jegyei is vannak, amelyek többsége különösebb nehézség nélkül *lefordítható*, vagyis a magyarul nem tudók, illetve a korabeli hazai körülményeket nem ismerők számára is érthetővé és élvezhetővé tehető. Sok alkotójának tragikussá vált sorsa ellenére összességében ugyanazt az optimizmust, ugyanazt a hatalmas, felszabadító szellemi energiát sugározza, mint a neoavantgárd bárhol a világban. Tehát az anyaggal való foglalkozás számtalan kellemes meglepetést tartogat. Ezeknek a kellemes meglepetéseknek a sorába tartoznak Havasréti esettanulmányai is: megértésükhöz nincsen szükség semmiféle speciális tudásra vagy előképzettségre. Könyve tudományos kutatás kiérlelt eredménye, de nem csak beavatottnak való, ajánlom mindenki figyelmébe, akit érdekelnek a neoavantgárd évek.

AZ ÚJRAOLVASÁS ÉRTELME

Balassa Péter: Magatartások találkozója. Babits, Kosztolányi, Móricz

A 20. századi irodalom nem 1900-ban kezdődött és nem ért véget 2000-ben. Balassa Péter többször kifejtette, hogy a század a *Nyugat* első nemzedékével kezdődik ugyan, de nem Adyval. Mivel Ady a 19. századnak, a Vörösmarty-vonalnak a vége. Az életműsorozat új kötete a kezdeményezőkkel foglalkozik. A nyolcvanas, részben a kilencvenes években azonban Móricz neve is hiányzott a sorból. Ám az élő irodalom szüntelen átértelmezi a múltat, soha sem lehet elhinni, hogy a dolgok végére járunk. A folyamatos újraolvasás és -értelmezés elmozduló hagyományértelmezések láncolatát idézi elő. A fiatal Balassa számára fontos Babits, mivel felőle olvasható és megérthető az *Újhold* és vonzásköre. Kosztolányi felől pedig a hetvenes, nyolcvanas évek magyar posztmodern irodalma világosabb. Móricz felől a kortárs irodalom – néhány kivételt leszámítva (Tar Sándor) – minden bizonnyal nemigen olvasható. Ám olvasható jó néhány mai író felől, s ebben a fordított folyamatban a félresöpört életmű is megdöbbenően új arcát mutatja. Erre a visszafelé olvasásra példa Szilágyi Zsófia tanulmánya a 2007/12-es *Alföldben* („Mélységek és nyomjelek. Nádas Péter és Móricz Zsigmond”).

Újra és újra el kell mondanunk, Balassa nagy újraolvasásairól nem valami lelketlen és uniformizált irodalomtudományos beszédben számol be. Tanulmány, műelemzés, kritika, utószó, naplóformában megjelenő meditáció – mind-mind egyetlen műfajba, a tapasztalásfolyamat rugalmas műfaji keretébe torkoltnak. „Az esszé egy észjárás álarca, olyan ügyetlen kendő, amelynek redői dilemmák nehezen kiismerhető rendjét próbálják követni. Az álarc mögötti láthatatlan arc nem más, mint az esszé első számú dilemmája: többes szám első személy és egyes szám első személy viszonya, feszültsége, amelyen az esszé mindig megújuló erővel, de többnyire sikertelenül igyekszik úrrá lenni”. Balassa számára az irodalom – Babitsról, Kosztolányiról, Móriczról szólva is – életkérdés. Innen munkáinak összetéveszthetetlenül egyéni hangja, mellyel végül is a személyét és írásait mitizáló időszak után csak kevesen tudtak mit kezdeni. Valójában azt a szakmai és létezési rettegést nem értették, mely a tetszhalott mű közelében elfogta: vajon az interpretáció és olvasat folyamatában föltámad-e valamilyen értelemben? Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy csak arról írt, amihez személyes érintettség kötötte. A megismerés, a hivatás, a kivézés örvényéről beszél egy helyen. Mintha egyszerre vonzódott volna a magyar kultúra és történelem nagy, örvényes embereihez és jelenségeihez, s ugyanakkor menekült is tőlük. Ezért írt

Szerkesztette Beke Judit
Balassa Péter művei sorozat
Balassi Kiadó
Budapest, 2007
212 oldal, 2100 Ft

gyönyörű esszét – évszázados irodalomtörténeti tradíciót rombolva – a mértéktelen és kiegyensúlyozatlan Vörösmartyról. Részben esztétikai, részben sorsproblémát látva abban, amivel foglalkozik.

A Babits-esszék kulcsa is valahol itt keresendő. A világlátás és a pszichés-történeti alkat gyökere – a versektől az önéletíró műfajokig ezt erősíti – Széchenyi és Vörösmarty, részben Kölcsey alakjában rejlik, no meg *A halottak élén* Adyjában. Íme „a mélyről jövő rend” és „kiegyensúlyozatlanság” forrásvidéke. Ám Babits – nagy elődeihez vagy éppen kortársához képest – határozott antiromantikus fordulatra vállalkozik. A pályavonalban (létlíra, aktuális-személyes líra, személyes létlíra) „a személyes szublimációjának bázisa” mindvégig tapasztalható, akkor is, ha Babits nem ismer vallomások lírát és memoárszerű önarcképet. De önnön vonásait maradéktalanul képes fölismerni másokban és a kollektív önarcképekben. A *Psychoanalysis christiana* elemzője nem a harmonikus, a megnyugtató útbejárást, hanem a gyötrődő, az „evokatívan drámai” harcot érzékeli, mivel a vers a szenvedésen (mélylélektani megközelítésben az ellenálláson) alapuló „krisztusi terápiát” ajánlja az olvasónak. Balassa többször elmondta, miért gondolja alapszövegének Babits *Ha nem vagy ellenállás* című versét. Úgy látta, a vers kivételes erővel sugallja a tömegtársadalommal, a tömeg antiintellektualizmusával, „veszedelmes vilégnézetével” szembeni tiltakozást. A századvég olvasója a századelőnél sokkal megrázóbb tapasztalatok birtokában élte meg a tudatosból a tudattalanba, a fényből a sötétbe hullástól rettegő Babits félelmét. Balassa értette ezt az akár ellentmondásosnak is látható nagy író. A *Kis Babits-olvasóban* – miután breviáriuma végére jut – maga is említi néhány látszólagos ellentétet, egyúttal le is leplezve a hagyományos pólusok tarthatatlanságát. Ezért is miniatűr remekelés a *Miért tetszhetett Babitsnak A Drugeth-legenda?* Ottlik Géza első, a *Nyugalomban* 1939-ben közölt novellájában Babits a szerző „egészen más alkatában a saját problematikáját vehette észre...” A nyelvvesztés, nyelvi bizonytalanság, rend, lázadás Ottlik novellájában valami olyan dilemmát exponál, melyet a század első felének úgyszólván minden nagysága érzékelt, legföljebb nem mondott ki. Persze az is igaz, hogy ez a „jó olvasó” Babits például Kosztolányi másféle alkatában már nem mindig vette észre a maga sorskérdéseit. (Például az *Esti Kornél* bírálatában.)

Az *Esti Kornél* kilencedik fejezetének, a bolgár kalauzról szóló történetnek az elemzése egy meghökkentő tudás sejtéséig jut el: nemhogy egy másik, idegen nyelvet nem ismerünk, hanem a nyelvet sem tudjuk teljességgel birtokolni. Esti Kornélhoz hasonlóan az elemző is szédülni kezd az élet mély, kibogozhatatlan zúrzavarától. Kosztolányival szólva: „egyáltalán van-e az egésznek értelme bolgáruul vagy egyéb más nyelven?” A kétségbeesés azonban nem vezette Balassát a parttalan relativizmus felé; az action gratuite-szerű dolgok rejtélyességében mélyebb dialektikát fedezett föl. „A pillanat örökkévalósága talán csak Igennel jelölhető, ami önkéntelenül, egy pillanatra eltörli a Nemet, anélkül, hogy az örökös ismétlődő igen/nem *kisbetűs* kettőssége eltörölhető lenne.” Kettősséget ír Balassa, ezzel is jelezve, hogy gondolkodásában a *vagy* kizárólagossága helyett az antagonizmusok, ellentétességek fölfedezése és elfogadása meghatározó. Egyfelől valóban igazát érezte „a nyelv beszél bennünket” tételnek, a lét kifosztódását, a kultúra omlását, a dolgok átláthatatlanná válását tapasztalva mégis arra döbbsen rá, hogy nem kapaszkodhatunk másba, csak a szavakba, a Márai emlegette „jól megfogalmazott mondatokba”. Ez föltétlenül a klasszikus modernitás öröksége.

A kommunikációképtelenség, a szavakba nem foglalható mélyvilág, a „lelki szegénység” sokféle, bibliai, kultúrkritikai és poétikai értelme izgatta Balassát, amikor *Kosztolányi és a szegénység* című alapvető tanulmányát megírta. Az irdatlan Kosztolányi-irodalom nem avuló remekműve ez a nyolcvanas évek első közepéről. A bibliai írástudatlanomat kapcsolja össze a szegénységgel mint antropológiai és ontológiai megtapasztalással, mely folyamatosan kontrollja és ellenfele az európai magaskultúrának. Kosztolányi, a nyelv

szerelmese valami kimondhatatlannal találja szembe magát. „A nyelv mániákusát hirtelen az artikulálatlanság, a szó előtti állapot szférája nyugózi le Anna alakjában, hallgatóságában. Tényleg mi van odalenn?! Az emberi lény mély hallgatásának birodalmában, ami *per definitionem* a szegénység?” Az *Édes Anna* így válik a lét megismerésének aktusává, példázva Balassának azt a sokat hangoztatott nézetét, hogy minden jó mű az emberi létet gazdagítja.

Ilyen előzmények után egyáltalán nem meglepő, hogy Balassa Móricz Zsigmond életművével kezdett foglalkozni. A kihívást érezte. Ugyanazt az izgalmat, mint amikor Flaubert életművébe ásta magát. (Eredménye a szerző első kötetében, *A színeváltozásban* olvasható.) Móricz is nagyon messze volt. Ám az idegenséget Balassa mindenképpen megakarta fejteni. Miért érezhető, hogy Móricz meghalt? Miért maradt ki abból a kánonból, melyben Krúdynak, Kosztolányinak, Márainak természetesen van helye? Hogyan lehet újraolvasni Móriczot a mai irodalomtudomány eszközeivel? Hogy viselkedik a posztmodern (vagy éppen posztmodern utáni) irodalomtörténet-írás a móriczi anyagon? Hogyan szólítható meg? S a megszólítás, azon a vonalon, melyen Babitsot, Kosztolányit lehetett közelíteni, ezúttal is sikerrel járt. Kiderült, hogy a késő modernség horizontjából Móricz éppoly izgalmas, mint Kosztolányi. A fölismerést több ponton is erősítheti az *Árvácska*. *Miért a zsoldár?* például arra keres választ, hogyan válik poétikai és nyelvi problémává az egzisztenciális meztelenség? A *Barbárokhoz* hasonló poétikai eszközök a nyelv előtti létezés struktúráira világítanak rá. Ösztönlétre ítélt világ (vö. az *Édes Anna* animalitása), melyhez a redukció (poétikai szegénység), a nyelvromlás társul.

Folyóiratokból már korábban ismert volt az a különös, műfajilag meghatározhatatlan rekonstrukció, mely a kötet függelékében kapott helyet. Az 1999–2000-ben tartott Móricz-szeminárium anyaga, melyet lelkiismeretes tanítványok őriztek meg és állítottak össze, minden túlzás nélkül revelatív. Nem megcáfолhatatlan ítéleteket mond itt Balassa. A Szarka Judittól közölt szemináriumi eszme-futtatások a gondolkodás folyamatába avatnak bennünket. A kedd esti órák hangulatát érzékeljük. A megszállottságot, ahogy a szenvedélyes tanár a korábbi kánon perifériájára szorult nagy író zsenialitását próbálja megvilágítani. Közben hatalmas, megdöbbentően tünő problémahalmazba ütközik. A realizmus fogalmába például. Hiszen mára nyilvánvalóvá vált, hogy az íróval összefüggésbe hozott realizmus inkább a 19. századi prózatörekvések átideologizált változata. Igazi kihívás a történeti realizmus szocialista átértelmezésétől megtisztított életművel való szembenézés, melyben a szeminárium vezetőjének olyan segítsége akad, mint Odo Marquard, aki *A művészet mint antifikció* című tanulmányát arra a feltevésre építi, hogy „a művészet – ott, ahol a valóság fikciók összjátékává változik – antifikcióként kezd el működni”. Balassa Móricz-újraolvasása fontos tájékozódási pontnak tartotta Marquard koncepcióját. Ezért beszél Balassa arról, hogy Móricz reálisnak tételezett világában a hősök sorra egzisztenciális kihívásokkal találják szembe magukat. A regény- és novellaterek a szenvedés, megválthatatlanság, boldogtalanság helyszínei, s ez az elhagyatottság azzal függ össze, hogy az ember kiszolgáltatott a marquard-i értelemben vett létmagyarázó fikcióknak. Ezek elégtelensége miatt tör föl a személyiség és a világ hamisítás nélküli értelmezésének igénye. Az antifikciós jelentésképzés által Móricz a valódi emberi létezésre és annak mibenlétére kérdezhet, s ily módon a modernitás egyik nagy dilemmáját éli meg. Az újraolvasás egyik fő iránya a valóság és a nyelv közötti kapcsolat egzisztálásának megkérdőjelezése, illetve ennek nyomai a művészi nyelvhasználatban. A nyelv előtti és -alatti miért hoz létre poétikailag releváns hatást? Miként lehet hulladékból, a figurák közötti kommunikáció párbeszéd-paneltörredékeiből *Az Isten háta mögöttben* nagy irodalmat teremteni? Hosszan sorolhatnánk Balassa fölkaparó kérdéseit, melyek természetesen nemcsak nyelvi-poétikai kérdések. Egy helyen – régebbi Móricz-olvasatokkal is polemizálva – azt mondja Móricz-nak a szabadulás semmilyen távlatát nem nyitó világáról: „egyáltalán nem biztos,

hogy az a világ már nincs, nem lehetséges...” (Két évtizeddel ezelőtt az utószóíró Esterházy Péter még magabiztosan jelenthette ki: „Itt áll előttünk egy író, akit kifosztott az idő; az, amiről beszél, az, akiről, és az a nyelv, amelyen ott – mindez már nincs”. Meglehet, ma már Esterházy sem ezt mondaná.) Mindenesetre az elmondottak is bizonyítják, hogy Balassa Péter hatalmas bölcséleti, elméleti fölkészültsége és interpretációs arzenálja mellett – miközben a poétikai megközelítések érvényében és primátusában percig nem kételkedett – a referenciális értelmezésekből sem vonult ki. A mű nyelvi-szerkezeti felépítettsége éppúgy érdekelte, mint az ebben megjelenő emberi állapot milyensége.

A halál előtti napokban, 2003. júniusában született *Leonóra papírjait* nehezen lehet megrendülés nélkül olvasni. Írja, amíg bírja a föltehetőleg önálló kötetnek szánt följegyzéseket. Nem napló, hanem számadás, elmélkedés, melynek szerteágazó tárgyát lehetetlen összefoglalni. Korunk átmenetiségéről és határhelyzetéről azonban kevesen mondtak találóbbat. Sóhajtás ez az írás „az antik-európai, tehát muzeális kultúra” után. „Az 1989 utáni sajátos *Weltgeist* olyasminek látszik, mint amikor magát a szemüveg szerszámát mint gépezetet széttörjük, mert nem hiszünk többé abban, hogy értelmesebben fogjuk látni, amit látunk, viszont egy totális, megszámlálhatatlan lencséből álló kaleidoszkópot szerzünk be, amelynek minden üvegcséjén egyforma élességgel láthatunk. Példátlan élesség és színesség ez. Anélkül, hogy hiú módon lehetségesnek tartanám, és bárki annak tartaná, amit ilyenkor kritikának meg ilyesminek szoktunk nevezni, megkérdezem: de látunk-e így bármit is?” Az esztéta korélményének tükrében megdőbbentő perspektívát kap a három klasszikus magatartás-találkozója. Ők valaminek az elejét látták, mi – a kötet immár fájdalmasan hiányzó szerzőjével – a folyamat végét.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Konrád György 75 éves

- BALLA ZSÓFIA verse 497
PARTINAGY LAJOS verse 499
KONRÁD GYÖRGY: Inga (*részlet*) 500
SZELÉNYI IVÁN: Kaland a szociológiával 506
KOMORÓCZY GÉZA: A szelíd kritika és toleráns töprengés
klasszikusa 509

*

- KŐRÖSI ZOLTÁN: Szerelmes évek (*– gyávaság –*) 515
DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók (*regényrészlet*) 529
TANDORI DEZSŐ versei 539
PODMANICZKY SZILÁRD versei 546
VILLÁNYI LÁSZLÓ verse 548
SZVOREN EDINA: Balholmi leányok (*elbeszélés*) 551
VÖRÖS ISTVÁN: Tej (*novella*) 562
ZOLTÁN GÁBOR: Lelket venni (*regényrészlet*) 566
MEZŐSI MIKLÓS versei 570
SZÉKELY SZABOLCS versei 573
SOPOTNIK ZOLTÁN versei 575
NÁDAS PÉTER: Az állatias és az emberies (*Rudaš Jutka beszélgetése*) 577
PINCZEHELYI SÁNDOR: Nem visszalépni kell, hanem előremenni 580

*

- SCHEIN GÁBOR: A magyar Bachmann, avagy mi történt a Paradicsom
fényeivel (*Ingeborg Bachmann: A kimért idő*) 584
LÁSZLÓ EMESE: Szavak rendhagyó fénytörésben (*Kőrösi Zoltán-Burger
Barna: Délutáni alvás. A történet árnyéka*) 590
SÁNTHA JÓZSEF: Abszurd-daráló (*Vörös István: Svejk gyóntatója*) 595
TÓFALVY TAMÁS: Emlékek és művek (*György Péter: A hely szelleme*) 599

2008

MAJUS

GÖRFÖL BALÁZS: Kortársunk, Schiller (*Rüdiger Safranski: Friedrich Schiller avagy a német idealizmus felfedezése*) 606
CSEHY ZOLTÁN: Megcselekedtük, amit...? (*Ponori Thewrewk Emil műfordításai ókori görög és római költészetből*) 610
GÁLÓSI ADRIENN: Határeset (*Rudaš Jutka: A szellem finom játéka – a kortárs magyar irodalom intertextuális aspektusai*) 613

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metrólalujáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

AZ ARTISJUS IRODALMI ALAPÍTVÁNY díjait április 11-én adták át az Artisjus székházában Budapesten. Az Irodalmi Nagydíjjal *Oravec Imre* munkásságát ismerték el, az Irodalmi Díjakat *Bertók László*, *Majoros Sándor*, *Marno János*, *Mesterházi Mónika* és *Vida Gábor* kapták. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

AZ ECHO című pécsi folyóirat fennállásának tizedik évfordulója alkalmából rendezett beszélgetést a lap történetéről április 8-án Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában *Aknai Tamás*, *P. Müller Péter*, *Patartics Zorán* részvételével, *Takáts József* vezetésével. – A folyóiratban megjelent fotográfiáiból *Tóth László* tárlata tekinthető meg ugyancsak a Művészetek és Irodalom Házában.

*

GRECSÓ KRISZTIÁN *Tánciskola* című új regényét mutatták be április 24-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Nagy Boglárka*, a *Jelenkor* folyóirat szerkesztője beszélgetett.

*

I. NEMZETKÖZI KORTÁRS-IRODALMI FESZTIVÁL. Literális Ingyenkonyha a Költészet Napján címmel a Pécsi Fiatal Írók Alkotói

Köre egész napos rendezvénysorozattal várta a kortárs líra iránt érdeklődő közönséget Pécsen, a Jókai téren és az Ifjúsági Házban. Felolvasott *Acsai Roland*, *Babiczy Tibor*, *Bertók László*, *Csordás Gábor*, *Halmai Tamás*, *Jónás Tamás*, *Ladik Katalin*, *Loschitz Ferenc*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly*, *Oravec Péter*, *Orcsik Roland* és *Szabó T. Anna*.

*

A XV. NEMZETKÖZI KÖNYVFESZTIVÁLON mutatták be az Alexandra Kiadó Szignatúra Könyvek sorozatának legújabb darabjait, Deák Júlia *Pincebérő* című prózakötetét, Aczél Géza (*Vers*)*szakadás* című verseskötetét és Michel Butor *Különös történet. Esszé Baudelaire egyik ál-máról* című könyvét *Lóránt Zsuzsa* fordításában április 25-én. A szerzőkkel és a fordítóval *Ágoston Zoltán*, a sorozat szerkesztője beszélgetett.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK – Molière *A képzelt beteg* című darabját *Mohácsi István* átdolgozásában mutatták be április 4-én a Pécsi Nemzeti Színházban *Mohácsi János* rendezésében. – A Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényéből *Hamvai Kornél* által készített színpadi adaptáció premierje április 12-én volt a Pécsi Nemzeti Színházban. Az előadást *Balikó Tamás* rendezte.

Szerzőink

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.

Szelényi Iván (1938) – szociológus, New Havenben él.

Komoróczy Géza (1937) – történész, Budapesten él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten és Szegeden él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Villányi László (1953) – költő, a győri Műhely főszerkesztője, Győrben él.

Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Zoltán Gábor (1960) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Mezősi Miklós (1960) – irodalom- és operatörténész, ontológus, író és tanár, Budapesten él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, újságíró, Budapesten él.

Sopotnik Zoltán (1974) – költő, Tatabányán él.

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Rudaš Jutka (1969) – a Maribori Egyetem magyar tanszékének oktatója, Mariborban él.

Pinczehelyi Sándor (1946) – festő, grafikus, Pécsen él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

László Emese (1978) – kritikus, az ELTE BTK Ókortudományi Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.

Sántha József (1954) – kritikus, Mogyoródon él.

Tófalvy Tamás (1980) – filozófus, a BME GTK (Budapest) és az Institut Nicod (Párizs) PhD-hallgatója, Budapesten él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Pécsen él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él

Gálosi Adrienn (1965) – esztéta, Pécsen él.

BALLA ZSÓFIA

Az ég mezői

Konrád Györgynek

*Nem, nem üres az ég.
Tele szárnyal, viharral.
Bevonja lassan, mint a tyúk szemét
alulról fölfelé, a hártya jég.
Markolja ötujjú, parkinsonos levélke.
Forog az ég szemvizében a földgolyó.*

*Pörög, tolul a sűrített zene.
A halványuló holdalak anya
csupán fogyó eszköz az úr kezében:
betakarja öregség szégyene.
Egyetlenegy születésre szorítkozunk.
A házak közül kiszáll a test, kiszakad.
A lélek vedlik itt időt s lélegezne havat.
A föld szemén kicsurran életünk.
Csak a Duna csomózza, vas selyemszalag.
Énekelsz, de átkozott embereknek
átkozott szavakkal. Futásodat
megőrzi a vonósnégyes-magány.
A tél rókacsendjét tördelik
hajtók s kutyák.
Földig hajol a szél. Nyomok után szalad.*

Balla Zsófia, Parti Nagy Lajos, Komoróczy Géza és Szelényi Iván itt olvasható írásai a Konrád György 75. születésnapjára a Noran Kiadó által megjelentetett *Isten hozta a látogatót – Köszöntő-könyv* című egypéldányos kötetben olvashatóak.

*Karácsonyok jég torkolattüzében
kis füstbe megy anyám,
világgá gyermekem.
A légüres tér kiszippant életemből –
csak a Duna csomóz, a vas selyemszalag.*

*Útvesztő az igazság,
égő szavanna, ahol isteniül,
hol túlél a bűn. Természetfölötti cápa.
Az emlékek ventilátorában
tettek füstmérgezése kékül:
világot vet mindenre a rózsahomály.*

*Elszállt velünk a Föld, repül az űrön át.
Már rég az égben élünk.
Ez már az öröklétünk.
A lét rohadt és fűszeres, boldog alkímiája.*

Hetvenöt szó

Megcselekedted, amit – megkövetelni? Na nem.
Tiltott, túrt, s legutóbb tán nem bánt a haza.

*Kicsit muris,
Kedves Gyuri, s
Blaszfém talán,
Hogy épp egy kézirat kíván
Bekapcsolt laptopot,
Mely szorgosan kopog,
Akár a méhek,
A hangyák vagy a lepkék.
Legyen tömérdek repkedet még
Fenn a hegyen,
Mindétig napsütés legyen,
Épp annyi árnyék, ami kellő,
És annyi szellő,
Mitől levett kalap,
Lehullt levél se billen,
S mondom, zümmögjön napra nap
A lap vagy laptopod
Még évtizedekiglen.*

Inga

(részlet)

Megy a gyalogos városkutató, megy a túlélő a halál felé, ki milyen sietősen lépked. Olyanok az alkatrészeim, mint ez az előregedett pesti városrész, ahol nincs egy épkézláb cégfelirat, kocsmá, valami, ami friss életet sejtetne. Van trafikálás a sarkon, van lopott négykerekes kocsin hordozott fémhulladék, amit egy csóró legény bevisz az ócskavasfelvevőbe. A keresztet is ellopták, a márványszobor kőujját letörték. Egészséges nők és férfiak álldogálnak a menhely előtt, panaszmentesek. Egy fehér, kövér nő behív: ráérsz egy kicsit? Végre egy kávézó! Fiatalemberek kedvesen arcon csókolják egymást. Egy kis parkban a padon ülve az újsággal a kezemben elalszom, futball-labda esik az ölembe. Nekem minden templom és minden kocsmá jó. Még a szememben van az utazási iroda hirdetése: vadevezős, sziklamászós, barlangba kúszós, őserdei és északi-sarki kalandtúrákat kínál. Biciklis egyenruhában karikáznak a sisakos, fényes fenekű divatosok, kövér kislányok vonulnak fagyalattal, sportsapkás idős férfi fut a kutyájával, az esőcsatorna fölött marad a szemnek egy szelet ég. A *Time* *café*-ban meztelen vállú és alhasú fiatal nők emelik a magasba a kontyukat. Mámorítóan sok italosüveg borítja a polcokat, árad a fiatalság könnyű, színes ruhában. Vonul a piros inges, fehér nadrágos, ősz szakállas kopasz festő, mellette réppapirosra festett hajú nő masszíroz és telefonoz. Egy nő tarka kabátban és rózsaszínű selyemnadrágban a szomszéd asztalnál dohányozni próbál, de a keze reszket, és a cigaretta nem akar beletalálni a szájába. Megnyalja a kezét, felborzolja oldalt stuccolt haját, hússalátát fogyaszt látható élvezettel, de szétzilálja. Egy mellékutcai kínai vendéglőben kötök ki, a helyiség mélyében telepszem le, innen egy üvegfalon át bámulhatom, hogy a szakács kampós villával kiemel egy nagy húscupákot az egyik fazékból, belemártja egy másikba, hosszabban benne tartja, és amikor kivesszi, a hús égőpiros. Egyik város akár a másik. Amúgy köszönöm, hogy emberek és tárgyak közé helyeztettem. Folyamatos vigasz, hogy vannak dolgok körülöttem, öreg emberek, fák, kabátok, kutyák, írógépek, biciklik szépsége. Hazamegyek a szobámba, kiülök a teraszra, s ha mozogni van kedvem, ez a tér is elég. Nagyobb, mint a sétarekesz egy börtönudvaron. Hangyamenet húz át a terasz kövezetén. Mi lesz veled kishangya, ha beleragadsz egy mézcsöppbe, kivel osztod meg a vonaglásodat. A tekintet elmerül a tárgyában, az asztali lámpa, a teáscsésze, a hamutartó, az írógép és a pipa véges kinyilatkoztatásában, az egyszerűségek buta özönében. Ha engem kérdezel, sokszorozni szeretném a világot, isten viszont egy. Hivatásbeli érdekem fűződik ahhoz, hogy a szemlélfelhető világ végtelen számú elem véges kombinációja legyen. A végtelenség nem az én üzletem. Árnyéket keresek az örök fényben.

Nem rajongok a vadságért, és szeretek játszani a világ kétértelműségeivel. Mellőzöm a szent könyvek kánoni erőszakosságát. Mindig az érdekelt a legjobban, hogy én magam mit gondolok valamiről. A próféták állítólag tiszta sugallatra írtak. Lehetetlen, hogy ne javították volna többször is át a szövegüket, hogy jobban tessen. Nem akarok semmit az olvasóimtól, nem parancsolatok nekik titokban sem, és nem biztatom másra őket, mint a legszabadabb szervüknek, az anyanyelvüknek a fesztelen használatára. Tartozom a kortársaimnak azzal, hogy megörökítem őket. A másik emberről riasztóan keveset tudok, ha írok valakiről, elfog a szégyen, hogy az együtt eltöltött idő hosszúságához képest milyen sovány az emlékképem róla. „Nem emlékszem,” mondják a korombeli emberek, mintha a múlt valami szürke plasztik lepedővel volna leborítva, mint a halott az utca kövezetén. Minden papír előbb-utóbb mások szeme elé kerül, s ha egy író meghal, el szokták olvasni a hagyatékát. Évtizedeken át úgy aludtam el, hogy hajnalban jöhetnek, és idegen férfiak olvassák majd el azokat a kéziratokat, amelyeket a feleségemnek sem mutattam meg. Neveket sem akartam leírni, nehogy bajba hozzák másokat. A fordulat után már nem tartottam ettől, de nem akaródzott elfelejtenem, hogy a biztonságunk egy szép napon füst és pára lehet. Észleltem, hogy már senki sem bánja a nyilvános megemlékest. Lehet, hogy az arcképpingálás a közszolgálatom. Amit nem jegyzek fel, az nincs. Rendet kellene raknom a fiókomban, annyi holmit gyömöszöltem bele, hogy már magam sem tudom, mi van benne. Múltérzékenységem élesedik, jövőérzékenységem tompul. Ami megtörtént, annak teste van, a tervek viszont csak ködalakok. Az évek múltával mindinkább figyelmesen, sőt vágyódva nézem a múltat, akárha mese volna. A kevés és a sok, az üres és a túlzásúfolt a teremtő egyazon művének különböző szelvényei. Megvannak már a sűrítési technikáim, az üresjárat is hoz valamit, vak tyúk is talál szemet. Legyen tehát egy fejezet, amelyben ide hívom meg a barátaimat, és amit eddig nem tudtam megcsinálni sehol sem, azt itt, a kertemben fogom odagondolni arra a színpadmaradványra, amely még a tizenkilencedik századból maradt itt a zsidó kocsmá udvarán terméskövekből, amelyekből bástya, azaz kerítés lett és kőviskó.

Olyan könnyen zuhannak egymásra a testek! Hála a kiválasztottnak, van valaki, aki jóváhagy, van házam, bírám és föloldozóm, van egy ember, aki előtt nincsen szégyenem. Ha a szeretetnek erkölce is volna, azt tanácsolná, hogy a tárgyát ne terheljem túl magammal. Tapintatosan félrevonulni, tisztelni a magányszükségletét, és inkább csak akkor jelen lenni, ha neki van szüksége rám. Beleszeret az ember egy édes lányba, nem történt semmi különös, csak éppen neki adta az életét. Aztán kiderül, hogy mama, édesanya, anyaszörny. Nézed a kedvest, fények játszanak az arcán, egyelőre simogat, vadmacska, hiúz. Ha a gyerek lenni kíván, legyen. A szerelem valósága a gyerek, ő marad, a párosodás elfelejtődik. Úristen! Ki ez itt mellettem, és már mióta?! Kedvesünk a világ női arcát viseli oldalunkon, és a női elemet zsendíti fel a kövezet alól. Amíg a páromat öleltem, éreztem, hogy sohasem tudom bekalandozni ezt a testet, és veszélyesen hittem, hogy nem vagyok egyedül. Jó volt annyit adni neki, amennyim volt. Ígértem, hogy sírig ólalkodom körülötte, és szívinfarktuszig szolgálom, de időközönként meglógtam. Nem akartam eltűnni, de féltem attól, hogy nem tűnhetek el. Kedvesem behúzódik, én meg kiterjeszkedem. A hölgynek a kevés is

sok, az úrnak a sok is kevés, és csak azért hátrál, hogy előremenjen, mert minden lemondása megtévesztő és ideiglenes. Néha magam is idegenkedem a saját tagbaszakadt közléseimtől. Pontosságkísérlet, valami igazság után nyúlok, de amire hozzáérek, az mind kétes. Az elképzeléseket túlságosan is könnyen kitalálhatóan érzem. Minden történet úgy-ahogy adódott, talányosabb, mint a konstrukció. De mert mindennap sok történik, nem úszhatjuk meg az éles képszerűsítést. Futunk egymás mellett az idővel, a versenyben azonban biztosan lemaradunk. A történetnek eleje és vége van, mint egy utazásnak. De mitől történet egy történet? A jelentős kerekességétől? Az irodalom kaland: ki tudja, mi jut az eszembe, és hogy a felidézett események közül mit fogok elbeszélni? Horgászat az érzelmes emlékezetből. Ha majd lesz gyerek, akinek nem kell a mese, akkor majd panaszkodhatunk. Ízelítők a bajokból és az extrémításokból, munka a megszűnés ellen. A beszélő átmegegy olyanokba, akikben még nem volt. Szól a végről, hogy meglóghasson előle. Ez a mai nap a regény, a mindenkori mai nap, amelynek nincsenek az időben határai, nincsen eleje és nincsen vége, csak éppen tart, kezdetet és véget az utólagos intervenció hasít belé. A reggeli cselekvésfüzér elvégzése közben áldást kértem a nagycsalád minden cselekedetére. Egy öregasszony megy a járdán velem egyvonalban, a kalapja, akár anyámé; az aluljáróba vezető lépcsőn erősen fogódzkodik, vigyáz, hogy el ne essen, magában beszél. Várj csak, te is nemsokára fogódzkodsz és magadban beszélsz.

Az irodalom kisebbségi mű, az írók és az olvasók mindösszesen még mindig olyan csekély minoritás, hogy az egész világirodalmat az olvasóival együtt kis globális összeesküvésnek is tekinthetjük. Hozzásegít ahhoz, hogy az legyél, aki vagy. Mostanában tapasztaltam, hogy régi barátokkal, diáktársakkal milyen könnyen és természetesen folytatódik a beszélgetés közel fél évszázados szünet után. Ha ez az élőkkel lehetséges, akkor a halottakkal is lehetséges, folytathatom magamban őket, beszélgethetek velük. Percenként elvesztem az egész világot. Senkit sem vesztettem el. Az ember nem tud megszabadulni a rá váró csapás közeli eshetőségétől, amelynek a másik ember a forrása. Valószínű, hogy az elhúzóó együttlés a lopakodó háborúval a köznapi életnek ugyanolyan megszakított kísérőjelensége lesz, mint a közlekedési balesetek. Vagy hazaérek ma este, vagy nem. Az autózás nem terror? Vannak és lesznek emberek, akik szenvedélyesen vadásznak az embertársaikra. Az ölés szenvedélyét különböző alkalmak és ürügyek ki tudják csalni. Egy hívó szó kell, csak egy kis ingerlés, és Káin jön. Káint nem lehet száműzni. Jelen van. Nem kell sok a felbosszantásához. A testvérgyilkos a faj emblémája. Miért öli meg Káin Ábelt? Irigységből. Mert az ő áldozatának a füstje nem száll fel olyan szépen az Úrhoz, mint Ábelé, akin áldás van, őrajta meg nincs. Az áldás, akár a szerencse, egyenlőtlen, az Úr nem mér egyenlő mércével. Amíg van egyenlőtlenség, amíg van ok irigységre, amíg van sértett neheztelés, addig van bosszú, van rablási, felperzselési és ölési vágy. Nem lesz olyan kor, amely az ölés szenvedélyét biztonságosan ártalmatlanítja. Az önuralom, a lelki egészség, az arányos önismeret ritka adomány. A hibás egyed úgy működik, mint egy csőtörés. Egy gyufaláng nem nagy, de óriási robbanást okozhat. Nincs külső biztonság a bennünk és embertársainkban rejlő pusztító erővel szemben. A szorongást valamelyest enyhítheti a tisztánlátás, a felkészülés arra, hogy a csapás bármikor jöhet. Kié vagyok, ha isten kezében va-

gyok? Hogy a Gondviselés bábuja, sorsom játékszere lennék? Van-e sorsom? Van, mert kezdődik, végződik, és közben történik valami. Azzal, hogy elolvasom, meg is valósítom. Az a dolgom, hogy betöltsem a sorsomat. Együtt írjuk tőlem független események végtelen tömegével. Hogy tegnap megsejtettem, nem kezesség arra, hogy ma is sejteni fogom.

Eltemettük öreg tanárunkat, akinek a munkáit diákkoromban csónakban, villamoson, éjszaka és a pad alatt olvastam. A fordítási gyakorlatok alatt félrehajtotta a fejét, és egy-egy keresett szó kapcsán annyit mondott el, amennyit akart, kihorgászott egy megoldást, az ablakon át a messzeségből. Most benn van a dobozban, meggy az üzem, a sírás, a fátyol, a *circumdederunt*, a *jiszkadajiszkadaj*, szeretett keresztény testvérünk, szeretett zsidó testvérünk, veled is annyi minden történt, ami mindösszesen nagy semminek bizonyult. Az öreg azért görnyed, mert földre nyomja ballépéseinek és a mulasztásainak a súlya. Átlógnál, papa, a teher alól a túlvilágra? Át bizony, fiam, ha elhinném, de mert csak az itteniben hiszek, inkább cipelem. Mik voltak ezek az egyensúlyzavarok? Most ezt temetjük, most meg azt temetjük, elmegy az ismerős, jönnek az ismeretlenek, mi pedig, kedves kortársak, együtt somfordálunk ki az ajtón. A ravatalozóban az emberek szeretnék köszönteni egymást, de nem merik, csak laposakat pislognak, és ájtatosan összeteszik a hasuk előtt a kezüket. Jönnek az örökösök, feltúrják a szekrényt, személyes holmikat csipegetnek, aztán a sok papírt, fényképet ládába teszik, és örvendezve viszik a mozsarat, a gyertyatartót, meg némelyik fennmaradt velős mondást. Ezt az öregedési mesét, ezt az unatkozó kiszorulást abbahagyhatnám, ebből semmi jó nem jön ki. Ha még van valamennyi időm, azt miért is vesztegetném a hanyatlás részletezésére? Jellemzőbb rám a visszatérő, ritmikus megújulás. Peripatetikus, járva, sétálva, vándorolva, utazva tanulás! Körüljárni a vizsgált tárgyat, akár egy várost. A visszaemlékezésnek a továbbhaladás a feltétele. Az ágyam és az asztalom néhány lépésnyire van egymástól, ide-oda bolyongok közöttük, szaporábbra vált a felvillanások és az elhomályosulások ritmusa. A lekonyuló, ballisztikus ív nem program. A halál legyen baleset, és nem az előkészületek koronája. Az ember meggy az utcán és elesik, majd már a lelke sétál tovább a messzeségbe-magasságba, és visszatekint arra a kupacra, ami volt. Meddig nézze? És aztán? Nincs aztán. Egyáltalán? Egyáltalán. Dögletes.

Az állásfoglalás és a szemlélet között tétováztam, ez a falusi visszahúzódás volt az én válaszom arra, hogy tudok-e kelet-európai író lenni. A fenyegetettség állapotát gondolatébresztőnek tartottam, de a fenyegetettség csak akkor érzékelhető, amikor közel jön, amikor muszáj tudomást venni róla. Gyerekkoromtól fogva megvolt belőle a kellő nagyságú adagom. Ellenzékbe húzódtam, ott legalább történik valami. Mondanivalómat epigrammatikus-lakonikus aforizmákba rejtettem. Az egyik példányt vasládában a pincében elástam. Ki a banálisból a paradoxba. Postáztam a kézirataimat, elmentek a bőröndök, jött értük egy diplomata, ezt már csak Nyugaton fogom megkapni, két nehéz táska tele jegyzetekkel. Már minden elcsomózva, internálva vagyok a jelenlétbe. Elemi dolgok körül kering a képzelet, végiglapozom a különböző házakat, ahol laktam Berettyóújfalutól San Franciscóig. Szálldos a kamera a helyszínek között, egymást váltják az otthonok, a családjaim, a szerelmeim, a válások, a mindenütt otthonlét, az elvá-

gyakozások, mindezeket összeköti a test, a vér, a rokonság, az elemi kapcsolatok. Ébredések nők mellett, nem a nagy szerelmi fesztiválok, hanem még csukott szemű, bújós gyengédségek, aztán megriadások, eltűnni akarások. Egy képzelt nap alatt valószínűtlenül sok emberrel találkozom, egy nyugvó ember földézi máshol való nyugtalanságait, rengeteg helyszínen megfordulok, annyi helyre megyek, amennyi egy napon tökéletesen lehetetlen. Álom a városról, budapesti utcákból áttévedünk spanyol vagy orosz városok utcaiba. Téli napfény, nyakig a földszint alatt, kilátok az ablakon, erős szél fúj, hordja a száraz, őszi vadszőlőleveleket.

Gondolkodó és felkészülő vakációhoz elég a világból egyetlen sziget, jó borok, pálmák, kövek, felszabadulás a hazai gondok alól. Kora ősszel erre a szigetre emigrálok, ahol nincs tél, csak januárban egy kis hűvösség, és tíz nap közül csak egyen borul be az ég. Magas, csupasz árboccal úsznak a motoros vitorlások, a parti sétány alól vízlocsogást hallasz, éppenséggel láthatsz néhány bátortalan felhőcskét is, hamar elfoszlanak. Minden, ami történt, bennem lappang; az emlékezetemből többet lehet kihorgászni, mint hinném. Az életem nem volt vereség, inkább válasz egy kihívásra, egy feladat olyan-amilyen megoldása. Október elején ezüstterítő borul a sekély, meleg, dalmát tengeréből sötétkék vizére, és elvákítja a parton sétálót. Fejek merülnek föl a habok közül, a testek kinyúlnak, ugrándoznak, és nekilátnak a boldogságnak. A többség kiszabadítja a testét a ruha börtönéből. Van kiábrándító szabadulás. Nem öltözöm be nyaralónak, nem cipelek strandfelszerelést, télen-nyáron, vízparton és színházban zakó és nadrág van rajtam. Egy hedonista helyet foglal a Három Pálma teraszán, a színház tövében. Kis motoros hajók szántják a felszínt, áthatítják a fényes szőnyeget és kikötnek. A csavargás gyönyöre sohasem hagy cserben, fenyőlevélszagban mámorosodom. A kis csónakok szertefutnak a többi szigetre. Muslinca szállong a bor körül, kőfalak között, sűrű levelek alatt megotthonosodtam, egyedül vagyok, a sarokban két nő hadonászik ceruzával, az egyetlen vendég füldugót használ, így sikerül szinte semmit sem hallania. Előtte kerek tálcán a só, a bors, az olaj és az ecet kis hasas üvegekben. Aki a Három Pálma teraszán ül, kis megvetéssel nézi az izgatott érkezőket a katamarán kikötőjében, vagy az izgatott távozókat, akik lélekben már nincsenek itt; én azonban még egészen itt vagyok. Szívesen nézem a szilárdan megépített pincérnőket, a három nővért, vastag ajkuk van, mind a háromnak kíváncsi és jóindulatú a mosolya, kedvelik az idős, furcsa vendéget, kérdezzetik, hogy mit kér, kicsit zavarba jönnek, amikor rájuk mosolyog. A furcsa vendég mindig nagy borralalót ad. Az egyik bátyán egész évben a költők mondják a verseiket. A márványasztalon törkölypálinka, kávé és ásványvíz erősíti a vendég biztonságát, egy-két pipát elszívott már, hamarosan barátságos lesz. Semmilyen előadásra nem megy el, szeret minél kevesebbet ott lenni, ahol illenék, ahol elvárják, ne légy olyan lelkiismeretes, nem vagy olyan fontos, megvannak nélküled. Pirosodnak a felhők, elpihernek a tarka motorcsónakok. Egy hatemeletes, hófehér hajó megmozdult. Nem lenne jó egy hónapot itt tölteni? Felszabadíthatnád magad, suttogja az ördög, jó borok, kövek, pálmák, gyönyörködés. El kellene menni egy kevésbé forgalmas helyre. A szigeten árnyékból napra megyek, napról árnyékba húzódok, a fényért nem fizetek, ingyen padokon szoktam boldog lenni, hálás vagyok a jó ízű lélegzetvételért.

Keskeny kőlépcsőkön ereszkedem le a sötét parti sziklákhöz, nagy fenyő hajlik fölém, körülfog a nyugalom. Nem kívánom ezt az állapotot semmi másra felcserélni, a tenger mosta vörös sziklán hanyatt fekve, behunyom a szemem, a felszabadulás érdekel a képzelt kötelmek alól. Biccentek egy korombeli sovány nőnek, aki a tengerbe ugrik, és szép mozdulatokkal úszkál a csónakok között, de mert csak félig emeli a feje fölé a jobb karját, arra lehet következtetni, hogy fáj a jobb válla. Minden jel arra mutat, hogy a természet gazdája kedveli ezt a szigetet, és különös részrehajlással mosolyog rá. Nekem elég, ha itt a szigeten a pénzemért szállást, ételt és italt kapok. Egy tengerparti faragott kőhasábon ülve fogalmazom a tudósításaimat. Szürke az ég és vasszínű a tenger, szél támad, pohárkoccanások, három író ciprusok alatt Danilo Kišről beszélget, s mikor az idős vendég beszáll a motorcsónakba, a könyökénél fogva támogatják, újabban valamivel ingatagabb lett. Kisfiú lovagol a papa nyakában, kapargatja a fejét, kócolja a haját. Ez helyeselhető. Lehet egy tengerparti faragott, nagy kövön is olvasni. Mellőzöm a fületem és a szájamat, legalábbis nem működtetem őket, elég, ha a szem és az agy tevékenykedik, no meg a végtagok. Itt van a dolgozószobám egy rövidke mólón, körülötte az öböl vize a finom hullámok alatt, amelyeken a napfény szórakozik, hol sötétkék, hol meg bordó. Tisztán látszik a kavicsos tengerfenék, és a köveket borító ingatag mohaszőrzet. Szemem előtt szőrtelenített, barna combok vonulnak, előttem három pálmafa áll. Minden valahol-lét paradicsom és börtön, be vagy zárva a mai napba. Iramodj! Hova mentél? Nem tudja senki sem, tünékeny az ember. Egy padon ülök, kék tengerút vezet a szememet a messzeségbe. Jobbra az öböl, balra egy szigetlánc, két zöld fal között ki-be járnak a hajók, dörögve ostromolják a parti sziklákat a hullámok, ragyognak a napfény verte kőfalak, ilyen áradó fényben a búskomor sem bírja elhessenteni a derűt. A városok az én agyamban egybeérnek, hazamenés fáradtan a párommal, az éjszaka mélyén mindenki megy a saját szobájába. Szétszaladtak az egérvék, cincogtak, amíg bírtak, aztán, mars vissza a fekete lyukba, és kezdődhet a gyakorlat holnap előlről.

Ki vezet a rögtönzéseimben? Valaki, aki előre ismeri és érti a sorsomat? A sorsom nem én vagyok, mindig eltérés van közöttünk, én valami mást akarok. Hogy a Gondviselés játékszere lennék? Mindenesetre én is játszottam. És jöttek az élmények. Ó, édes nehézkedés: az eszmélés reggelén egy fiú ráfekszik egy nőre, és egy nő önmagával betakar egy fiút. Volt egy barátom, nem is egy talán, akivel sosem untam a beszélgetést, a barátnak a szíve, az agya tetszik, ha ott is lappang a fizikai tetszés, hiszen barátunk a maga teljes testi valójában tetszik nekünk, a girhes csak úgy, mint a köpcös, a tökéletlenségekkel együtt tetszik, egész valójában, amelyhez leginkább az arcát képzeljük hozzá, a hunyorításait, a fintorait, a mosolyait és az elszomorodásait, elkomolyodásait, a beszédességét és az elnémulását. Az embernek minden jár, ami a világon van. Kell a napfény és kell az árnyék, a szabad tér és a zezugos síkátor, a hátsó udvar és a park, kell a kő, a víz és a nagy fa.

KALAND A SZOCIOLÓGIÁVAL

Gyurival először – ha jól emlékszem – 1965-66 telén, azt sejtem, 1966 januárjában-februárjában találkoztam. Egy értekezletre voltunk hivatalosak a BUVÁTI nevet viselő tervező-intézetbe. Az ország két nagy várostervező intézete, a BUVÁTI és a VÁTI éppen akkor kezdtek el kacérkodni a szociológiával. Egy korabeli legenda szerint az egyik intézet igazgatója, mondjuk, a BUVÁTI-é, mondjuk, Kanadában járt egy konferencián, ahol városzociológiai előadásokat hallott. Hazaérkezett, s kérdezte a helyettesét: ki a mi városzociológusunk? Olyan nem volt. Nyomban ki is adta az utasítást: alkalmazzanak egy szociológust. De ha már a BUVÁTI-nak lesz szociológusa, akkor a VÁTI se maradhat el mögötte, ők is elkezdtek városszociológus után kutatni. A BUVÁTI-nak rám, VÁTI-nak Gyurira esett a választása. Ezen az értekezleten, 1965-66 telén mi a két szomszéd várat „képviseltük”, arról faggattak minket, mi is a városszociológia, s mit kellene az egyik, illetve a másik intézetnek kutatnia, hogy igazgatóiknak ezután ne kelljen szégyenkeznie nemzetközi konferenciákon azért, hogy nem eléggé korszerűek.

Gyuri francia nyelvet és irodalmat tanult az egyetemen, én pedig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen nem tanultam semmi közgazdaságtant. De azt, hogy a szociológiát eszik-e vagy isszák, egyikünk se tudta igazán. Gyurinak volt ugyan „terep-tapasztalata”, mivel tanárként nem tudott elhelyezkedni, egy ideig „Chicago”-ban, a hetedik kerület sűrűjében volt szociális munkás, vagyis „Látogató”. Én pedig 1962 egyik reggelén arra ébredtem, hogy szociológus vagyok. Gyorsan írtam egy cikket a szabadidő szociológiai problémáiról a *Demográfia* című folyóiratba, s amikor egy évvel később megalkult az MTA Szociológiai Kutató Csoportja, Hegedűs András félállásban odavett, hiszen nekem már volt „munkásságom”. 1964-65-ben az ő javaslatára Ford-ösztöndíjjal az Egyesült Államokba utaztam, ahol belehallgattam néhány szociológiai előadásba a Columbián és Berkeley-ben, s elolvastam amit csak tudtam az úgynevezett „Chicago-iskola” (no ez az Illinois államban levő Chicago, nem a hetedik kerületi) műveiből, s írtam is egy kis könyvet (talán nem is olyan rosszat) a városszociológia történetéről. Ennek ellenére azért mindketten botosnálta városszociológusok voltunk, mindketten állást (én szakmát is) keresve vállaltuk a szociológusi megbízatást.

A BUVÁTI-VÁTI értekezleten egy kicsit szélhámoskodtunk, próbáltuk meggyőzni kollegáinkat, hogy milyen fontosak vagyunk, de egymást rögvest megkedveltük. Az én részemről legalábbis ez barátság volt az első látásra. Az értekezlet végén beültünk, ha jól emlékszem, valami szomszédos presszóba – akkortájt rumot ittam kávéval –, s Gyuri azt javasolta, ne ügyetlenkedjek már egyedül a BUVÁTI-ban, menjek át a VÁTI-hoz, s dolgozzunk együtt. Ketten könnyebben kitaláljuk, mi is a városszociológia. Erre leparoláztunk, s néhány hónap múlva én is a VÁTI félállású kutatója lettem. Jó kis társaság gyűlt idővel össze. A főnökünk Granasztói Pali volt, finom intellektus, művelt ember, s bár oroszlánnak nem nevezném, de éppenséggel a hatvanas évek második felében sok ok oroszlánkodásra nem volt. Úgy tűnhetett fel, hogy végre a világ jó irányba halad. Gyuri hatékonyan építette a „szociológus” csapatot, rábeszélte a VÁTI-t, hogy alkalmazzák Hernádi Gyulát és Liska Tibort is. Hetente kétszer jártunk be az „irodába”, saját irodánkat az Alkotás eszpresszóban nyitottuk meg, ahol négyesben igen jókat mulattunk, s alaposan meghánytuk-vetettük a világ sorsát. Talán csak azért, mert fiatal voltam, de úgy emlékszem ezekre az évekre mint a jó időkre. Bár a rum pocsek volt, de szerethettük egymást. Amikor tíz évvel később Ausztráliába keveredtem, s egy új keletű baloldali érzel-

mű barátom megkérdezte – a pozitív válaszban reménykedve –, van-e azért valami jó a szocializmusban, nem sokat kellett töprengenem, mit mondjak: a szocializmusban nem kell egymást utálnunk, mert közösen utálhatjuk a rendszert. Hogy úgy volt! Konrád, Hernádi s Liska 1967-68-ban még felhőtlenül együtt mulathattak, s együtt szidhatták a rendszert hetente két délelőtt az Alkotás presszóban. De jóban voltunk mi akkortájt még Csurka Pistával meg Csoóri Sanyival is. Régi szép idők.

Gyurival barátságunk gyorsan kirügyezett. Országos kutatásba kezdtünk, új lakótelepeket kutattunk Pécsen, Szegeden és Debrecenben. Gyuri is megírta valahol első pécsi utunk történetét. Leérkeztünk Pécsre, vonattal, de az is lehet, repülővel. Akkor még volt Budapest–Pécs-járat, bár Pécsen a repülőtér nem volt éppenséggel világszínvonalú. Ha jól emlékszem, gyepes volt a kifutópálya, ahol birkát legeltettek, s amikor egy nap egyszer közeledett a budapesti járat, egy féllábú ór kisántikált s elzavarta a juhokat, hogy a gép le tudjon szállni. Szóval megérkeztünk, így vagy úgy, s javasoltam, sétáljunk egyet. Telt-múlt az idő, végigpróbáltuk a város legtöbb kocsmáját. A kedvünk egyre jobb lett. Egy idő után Gyuri megkérdezte: Ivánkám, mikor kezdünk akkor dolgozni? Gyurikám, már most dolgozunk – válaszoltam nagy bölcsen. Gyorsan megkedveltük s lassan megtanultuk – így, vagy úgy – a szociológusi munkát. 1968-1974 között, azt hiszem, több időt töltöttünk kettesben, mint a családjainkkal.

Az új lakótelepeken végzett kérdőíves felmérésünk adatait 1967 táján kezdtük elemezni. Nagyon korszerűek voltunk, az MTA Úri utcai számítástechnikai központjában levő Ural számítógépen dolgoztattuk fel az adatokat. Az Ural betöltött egy egész termet, s belelelt vagy öt percbe, amíg egy statisztikai keresztábrát előállított, miközben fények villogtak, s a gép zümmögve rágta az adatokat. Matematikust kellett alkalmazni, hogy beprogramozza a műveletet. Manapság a „laptop”-omon egy gombot megnyomok a statisztikai programcsomagon, s egy másodperc töredéke alatt megjelenik a képernyőn a keresztábra. Jól emlékszem az egyik estére, amikor Gyuri Irinyi József utcai lakásában – ami sok másról is igencsak emlékezetes maradt nekem, ha Pesten járok, gyakran elballagok oda, s elérzékenyedve próbálok kitalálni, melyik is voltak a Konrádék ablakai – először próbáltunk valamit kimasszírozni az adatokból. A kutatás megtervezésekor fogalmunk sem volt, mit is kell kérdeznünk, így az elemzéskor se tudhattuk, milyen kérdésre kell választ adnunk. Szerencsénkre azonban sok számár kérdés mellett azért megkérdeztük a válaszadóinktól, hogy mi az iskolai végzettségük, foglalkozásuk és jövedelmük. Arra számítottunk természetesen, hogy az állami tulajdonban levő új lakótelepi bérlakásokban elsősorban alacsonyabb végzettségűeket és munkásokat találunk majd. Nos, azon a bizonyos estén ennek az ellenkezőjét látszottak a számítógépes papírok, outputok mutatni, mintha a városi átlagnál rendszeresebben a magasabb jövedelműek, az iskolázottabbak s magasabb állásúak kaptak volna lakótelepi lakást.

Ez annyira meglepett bennünket, hogy arra gondoltunk, talán elrontottuk a kódolást. 1-nek kódoljuk, mondjuk, a legmagasabb iskolai végzettséget, s 4-nek a legalacsonyabbat. Meg is kértük a programozónkat, ellenőrizze, nem rossz-e a kód. Nem volt rossz, a hiba az államszocialista lakáselosztási rendszerben volt, ami a szubvencionált állami bérlakásokat a módosabbaknak jutatta, s a szegényeket pedig arra kényszerítette, hogy a piacon próbáljanak javítani a lakáshelyzetükön. Arra a következtetésre jutottunk, hogy az államszocialista rendszer a tőkés piacgazdaság tükröképe: míg a tőkés gazdaságban a piac hozza létre az egyenlőtlenségeket, s az állami redistribúció mérsékli azokat, addig a szocializmusban az állami redistribúció felelős az egyenlőtlenségekért, s azokat a piac korrigálja. Hamarosan írtunk erről egy tanulmányt, ami rögvest megjelent a *Valóság*ban, illetve a könyvünket is nyomban kiadta az Akadémiai Kiadó, „Az új lakótelepek szociológiai problémái” nem túl szellemes, de azért a témát ha szárazon is, de pontosan leíró címen.

Akkor még nem tudtuk, hogy ez a vég kezdete. Ez a cikk, illetve a könyv a mi – akkor

még úgy gondoltuk – bal-radikális államszocializmus kritikánknak a bevezető aktusa volt. Csehszlovákia megszállása előtt azonban a magyar politika toleráns volt, se a cikkből, se a könyvből nem volt semmi botrány. Akkortájt sokszor tartottam előadásokat különböző pártiskolákban, Marxizmus-Leninizmus Egyetemeken. Hallgatóim többnyire döbbenet figyeltek, s a végén felsóhajtottak: hát, ha ezek a tények, ezek a tények.

Azon az estén az Irinyi József utcában mi elindultunk a radikalizálódás útján, míg a rendszer 1968 augusztusa után éppenséggel brezsnyevizálódott. Mi viszont már nem akartunk s nem is tudtunk megállni. Gyuri sziporkázó volt, biztos voltam benne, nem az a kérdés, hogy megkapja-e a Nobel-díjat, hanem csak az, hogy mikor kapja meg. Gyuri is viccelt erről, ígérte akkori feleségének Julinak, no meg feleségemnek, Katinak, majd vesz nekik bundát a Nobel-díjból. Szegény Katikámnak, akit azóta eltemettem, ötvenedik születésnapjára UCLA-i fizetésemből vettem bundát, Julika meg még várhat a Nobel-díjra. Engem sziporkázónak aligha lehetett mondani, magamról úgy gondoltam: olyan kevés jó gondolatom van, hogy nem engedhetem meg magamnak, hogy a legjobbakat ne írjam le, még ha azért nagy bajba is kerülök. 1971-ben jelent meg az utolsó írásunk a szocialista Magyarországon – de abban mi is ludasok voltunk, hogy ez volt az utolsó. Emlékszem, amikor a címet próbáltuk megfogalmazni, tudatosan olyat választottunk, ami „majd nagyot durran”: „A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai”. Ízelgettük a szavakat: „késleltetett” és „konfliktus” – bármilyen furcsán hangzik ma, ezek akkor nagyon radikális szavak voltak. S nem is tévedtünk – ezt már nem hagyhatta válasz nélkül a pártközpont, megsemmisítő ellencikkeket íratott, s nemcsak Apró Évával (akinek a fia – a sors iróniája – egyik kislányom gavallérja volt éppen ebben az időpontban), de olyan kiváló tudósokat, akkori s későbbi jó barátaimat, mint Berend T. Ivánt és Enyedi Györgyöt is rábírta arra, hogy vitába szálljanak velünk. Kulcsár Kálmán, akkori igazgatóm könyörgött nekem: csak ne dolgozzak, abból nem lehet semmi baj. „Ti olyan káderpukkasztók vagytok” – mondta, s valóban, ha Schiele erotikus rajzai a századelőn polgárpukkasztóak voltak, akkor a mi írásainkat is lehetett „káderpukkasztónak” mondani. Ha úgy tetszik, az államszocializmus pornográfiáját festettük, ha Schiele megérdemelt egy kis időt a ferencjóscai börtönökben, nekünk is kijárt egy kis kádárista elzárás.

Ezzel Gyuri kalandja a szociológiával a végéhez közeledett. „A késleltetett városfejlődéssel”, majd a Haraszti-perrel a hátunk megett sikeresen kidolgoztuk magunkat a rendszerből, Gyuri az állását is elvesztette (amit nem nagyon bánt), én pedig szilencium alatt voltam (amit igencsak megszenvedtem). Ekkor béreltük ki Zsigmond atyától, a csobánkai plébánostól a harangozóházat, ahol időnk jó részét töltöttük munkával, de nem csak munkával (a bennünket szeretettel gondozó Tarczícia nővér sok imájába kerülhetett – az ő szűzi szemében talán nem is büntelen – ottani létünk). Életem legszebb és legnehezebb éve volt, feledhetetlen élmény a kor egyik legkiválóbb gondolkodójával való közös munka, a nyári esti borozgatás a harangozóház kertjében, a téli éjszakákon szerelmesem testének melege a dunyha alatt a lassan lehülő szobában. Ekkor született „Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz”, Gyuri búcsúja a szociológiától, s az én búcsúm Magyarországtól. Ez a könyv utószó volt, már nem vezetett sehova, Gyuri menekült az irodalomba, én menekültem az ausztráliai Adelaide-be.

Ennyi dióhéjban a ma éppen hetvenöt éves Konrád Györgynek a szociológiával való kalandjának a története. Barátságunk története viszont még „in progress”, magyarrá úgy fordítanám „még munka alatt” van. Igazi barátja az embernek kevés van, nekem Gyurit is beleszámítva kettő akadt hetven év alatt. Az igazi barátság, akárcsak az igazi szerelem, életre szóló.

A világ másik végéből kívánok hát neked, Gyurikám, boldog születésnapot. Ha megígéred, nem viszonzod átokként, akkor: bis Hundertundzwanzig. Te megérdemelnéd, mert szépen öregszel. Bár a százhusz év engem nem nagyon lelkesít, de miért ne húznánk ki most már addig, amíg megünnepelhetjük barátságunk fél évszázados évfordulóját?

A SZELÍD KRITIKA ÉS TOLERÁNS TÖPRENGÉS KLASSZIKUSA

„Teremtő ég, mit mondjak nekik?” – írja Konrád György, a *Fenn a hegyen, napfogyatkozás-kor* (2003) vége felé, egy másnap tartandó beszédére készülve. Mit írok, mondom magamban én is, Kőrösi P. József kérésére, a titokban készülő születésnap ajándék-kötetbe, én, aki nem kedvelem az ünnepeket. Mit írok, méghozzá kézzel, mint Konrád az említett könyv előzetes kiadásának első és utolsó lapjain. Hiszen több mint két évtizede már írógépen sem írok, csak a kezem alól időről időre kifutó – rendre elavuló – computereken, a folyton változó – javuló vagy inkább egyre bonyolultabbá váló – szövegszerkesztőkben. Igaz, jegyzetelni továbbra is csak kézzel szoktam; legyen pusztán jegyzet ez is.

Leveszem könyvespolcainkról a Konrádokat: valami 17-et számolok össze, igen kevés szerző van, akinek könyvei elérik nálam ezt a számot. Könyvek, kezdve *A látogató* első kiadásától (1969), ebbe akkor még a recenziók adatait is beleírtam, ahogy a szakkönyvekbe szoktam. Ez a sok azonban nem mind: fele vagy kétharmada lehet a magyarul megjelenteknek talán. Itt van az *Antipolitika* stencilezett szamizdat kiadása (1986), ezt a könyvet először nem is magyarul olvastam: angolul, a Csendes-óceán partjához közeli egyetem könyvtári példányát, *A cinkost* (1982) szintén.

Szelényi Ivánnal közös könyve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1978), berni-párizsi kiadásban van meg, a példányt – emlékezetem szerint – Londonból hoztam magammal, Szent Pálnak hála, a katedrális melletti, a fellazításunkra fenntartott kis ingyen-könyvesboltból, ahol pompás művészeti könyvek mellett itthon tiltott könyveket is választhatott magának a betérő kelet-európai, ez volt az egyetlen magyar nyelvű könyv, amelyet magammal mertem hozni, és amely szerencsésen át is jutott a hegyeshalmi vasfüggönyön (igen, vonaton mentem-jöttem: fontos volt, hogy egy-egy fél napra megállhatam, Párizsban a Louvre, Münchenben az assziriológiai szeminárium könyvtára miatt, az utóbbiban készített szakirodalom-xeroxok tömegében lapult meg *Az értelmiség*, a kalkulátor fennakadt, ez nem). Annak idején, 1980 körül, az Ókortudományi Társaságban szerettem volna egy felolvasó ülést szervezni, amelyen Konrád tartja a bevezető előadást, a tudományos ókori témák előtt egy közérdekűt, a Társaság akadémikus elnöke leintett, Gyuri elutazott külföldre, a nem egészen naív tervből nem lett semmi, de a könyv engem továbbra is foglalkoztatott, biztosan szerepe volt abban, hogy már jóval később egyik könyvem alcímében ezt a kifejezést használtam: „az értelmiség felelőssége”. Azt hiszem, az az izgatottság, amelyet Konrád és Szelényi könyve itthon bizonyos körökben kiváltott, indokolt volt, de a rendőrség és a titkosszolgálat helyett, amelyek már a kézirat példányait is, mint nehezen fogható szabad hírekből tudni lehetett, nagy erővel vadászták (1974), a rendőrség helyett inkább a vezető értelmiségnek kellett volna idegesen reagálnia, a tudós – helyenként, a kor elterjedt módszerével szándékosan eltudományosított – fejtegetések konkluziója ugyanis, ahogyan én értettem, az volt, hogy napjainkban az értelmiség eladta magát a párt-hatalomnak. Az értelmiségnek, hogy jobbító eszméit érvényre juttassa, cselekvési térre van szüksége, ezért közelébe akar kerülni a hatalomnak: a könyv Posa márki és Don Carlos tragédiája helyett a diktatorikus rendszer szolgálja-értelmiségének valószínűleg oszttálya szerveződését írja le.

Régóta van kapcsolatom Konráddal. Nem szoros, talán még barátinak se nevezhető, de figyelni mindig tudtam rá. 1961/62-ben egy szobában ültünk a Magyar Helikon könyvkiadóban, ő a Tolsztoj-összest szerkesztette, szerkesztőségi értekezleteken bátor kritikus volt; akkoriban ültem egyszobás lakásában is, valahol a Marczibányi tér közelében, ahol spanyolfal különítette el a világtól íróasztalát; majd ittunk együtt kávé Párizsban, véletlenül összetalálkoztunk a Notre-Dame előtt, irigykedve néztem útlevelében a végtelenül hosszú (365 napos?) kinntartózkodási engedélyt, én éveken át, mindig az utolsó percben, egy-egy konferencia öt napjára kaptam – de persze, tudtam, hogy az ő kerek éve valójában egyfajta távoltagezés, száműzetés; terveztünk közösen – párhuzamos – írásokat Jeremiásról, az én cikkem elkészült (1985), de közös könyv nem lett, amit ő írt volna erről, benne van az életművében; meghívott a Demokratikus Charta önkéntes bizottságába, tanúsíthatom, hogy a kezdeményezésnek nem két párt összebékítése volt a célja, amint némely politológus utólag rosszhiszeműen félreértelmezi: az 1990-es évek elején sokan tiltakozni akartak, és valóban tiltakozni kellett, az utcára is kiömlő barna politikai szenny ellen, amelynek az akkori kormányzat utat engedett, sőt, a közeli öntötték is, és amely ellen tiltakozásra van szükség ma is; nemrég pedig elnök voltam Lángh Júlia és Gyuri Miklós nevű – még a helikonos időkben született – fiának angol nyelvű, kitűnő előadásán, amelyet a XX. század eleji zsidó polgárosodásról tartott. Sorolhatnám, ahogy a nyegle szleng mondja. Mindezt csak azért, hogy jelezzem: születésnap ide vagy oda, csaknem fél évszázad óta tisztelem és szeretem Konrád Györgyöt.

Egyszer írtam is róla, *A láthatatlan hang. Zsidó tárgyú elméletek* (1997) című kötetéről (ÉS, 1997/51–52). Idemácsolom érdemi részeit, megvan a minta hozzá, talán nem színezem ki túlságosan a történetet. Úgy emlékszem, egy alkalommal, Hegymagason, Gyuri utcára néző szép dolgozószobájában ülve feltűnt, hogy egyszerű, de óriási íróasztalán két computer van. Csodálkozva kérdeztem, minek. Lefegyverzően komoly válasza az volt, hogy a bal oldalin, mintha írógép volna, megírja a szöveget, majd kézzel lemásolja papírra, ezzel végleges alakot ad neki, és a jobb oldali gépbe beírja a tisztázatot. Így teszek most én is, kicsit húzva a tízéves cikkből, keveset beleírva. Ez tán jobb, mint az anekdoták.

A szövegek, amelyeket Konrád *A láthatatlan hang*ban közöl, fogalmazásukat tekintve pontosan azonosak a korábban önállóan megjelent írásokkal. Csak néhány kivételre figyeltem fel: az *Európa köldökén* (1990) egy bekezdéséből (223. old.), amelyet akkor 1986/88-ra datált, az újraközléskor (53. old.), 1986-os keltezéssel, kihagyott egy-két mondatot. Az egyik így hangzik: „A zsidóságból valahogy kiléptem.” Egy másik (221., illetve 49. old.): „Ha a zsidók kollektíven vállalják a szenvedés elviselésének érdemét, akkor kollektíven kell vállalniuk a szenvedésokozás ódiáját is.” A kihagyott mondatok fenntartásokat fogalmaztak meg, finoman és óvatosan s a vállalás általános gesztusa mellett; de azért fenntartásokat. Az utólagos *deleatur* azt jelzi, hogy Konrád időközben, visszamenőleg is, szorosabbra vonta kapcsolatát a zsidósággal. Nem a személyes talán, ez bele van égetve az élményekbe, adottság: a nyilvános vállalást. Ez adja *A láthatatlan hang* igazi jelentőségét.

Konrád szorgalmas, munkás író. Ez a kötet is folyamatos, kitartó munka eredménye. Elméleteinek, de legalábbis gondolkodása egy nagyon tág tartományának a szellemi kvintesszenciája: aszú vagy párlat. (A metaforával a minőséget is jelezni akarom.) A töprengés folyamatosságát Konrád most külső, jelképes formában is kifejezésre juttatta azzal, hogy önálló – és egymáshoz tárgyakat tekintve csak lazán kapcsolódódó – cikkeinek gyűjteménye ebben az új gyűjteményben folyamatos bekezdés-sorszámozást kapott (1–375). Ez az eljárás önmagában is figyelmet érdemel. A numerikus szervezettséggel Konrád a szöveg(ek) belső egységének formai keretét teremtette meg. Úgy sejtem, egy kicsit a *Biblia*-szerűséget is jelezni akarta: a *Biblia* – a régi fordításokban – külön bekezdésbe

tördelt mondatai számozva vannak. A *Bibliában*, ez a zsidó tanítás, nincs előbb és később, minden egyidejű (egyidejűleg érvényes benne), azaz egyik rész magyarázza a másikat. Konrád könyvét is egyetlen gesztusnak kell tekintenünk.

Konrád, mint ezt egy korábbi tanulmányából tudjuk, egyetemi szakdolgozatát Pap Károlyról írta (1956). Maga idézi fel a kiadatlan dolgozat egyik végkövetkeztetését, hogy Pap Károly „a maga krisztianus messianizmusával” belement „a populista–nacionalista kelepçébe” (*Az újjászületés melancholiája*, 272. old.). Ez a formula roppant fontos, mert kijelöli Konrád kritikai gondolkodásának irányát. A *láthatatlan hangban* ő is zsidó gondolkodóként lép elénk. Gondolkodása azonban nem Pap Károly vallási nacionalizmusba vivő hagyománya. Becsüljük Pap Károlyt, amiért és amennyire lehet; magam is, másfél vagy két évvel később, mint Konrád, játszottam a gondolattal, hogy róla írom majd a szakdolgozatomat. De a „sebek és bűnök”-gondolat – szerintem – nem követni való hagyomány. Mindenesetre, Konrád éppen nem ehhez csatlakozik, hanem – anélkül, hogy hivatkozni kellene rájuk – Komlós Aladárhoz és Tábor Bélához, akik a magyar kultúrán belül, és a társadalomban is, az önálló zsidó szellemi identitás megfogalmazásában példát mutatnak, olyannyira, hogy ma már valóságos prófétáknak láthatjuk őket.

Konrád könyve az identitás problémáival foglalkozik. Ír a zsidó identitásról a diaszpóra körülményei között, a zsidó identitásról a magyar történelemben és Európa történelmében, és a zsidó identitásról Izraelben. A személyes és a csoport-identitás problémáiról. A politikai közegről, és Izrael sajátos – zsidó szempontból sajátos – viszonyairól. Ír saját Izrael-élményeiről is, persze. Ez utóbbiak nemcsak számára jelentősek: olvasva is szívet melengetők. Mindenki, akinek az elmúlt időkben volt alkalmá Izraelben lenni, láthatja a könyvben, Konrád sok mindent átélt abból, amit ő maga, s meg is fogalmazza pontos szavakkal, mit jelent Izrael a hosszabb-rövidebb időre odalátogató, rokonait fölkereső, a tudatos viszony nélkül is régmúltjának élet-mozzanataira rácsodálkozó, az antiszemizmustól-féltében alternatívát kereső diaszpóra-zsidónak. Mit jelent Izrael egy magyarnak, aki történetesen zsidó. Egy embernek.

Konrád a csoport-identitás ellen beszél, ezt a tömeggé darálás technikájának tekinti. Mint ahogy elutasítja a kollektív bűn fogalmát is. A személyes választást és a személyes felelősséget hangsúlyozza. Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy nem lehet kilépni abból a helyzetből, amelyet az ember születésével, családi közegével örökölt. Születési identitásunk adottság. Nem lehet kilépni az adott emberi helyzetek akcideneciáiból: ezek a születésünk előtti állapotok hatása ránk. Azt, hogy minek születünk, magunk nem változtathatjuk meg, legfeljebb módosítani tudunk rajta, nincs más választásunk, és ebből az adottságból kell kialakítanunk most már felelős személyiségünket. Nem a születésünkért vagyunk felelősek: tetteinkért és gondolkodásunkért. És ez az identitásnak éppúgy komponense. Vagy még inkább. A zsidó hagyomány a felelősségre épül.

Konrád, a szelíd gondolkodó legerősebb aggálya éppen az ethnikai választóvonalak mentén való identitás-kereséssel szemben van. Európa politikai történelmében – és jelenében. Nem az identitás keresése a baj; ez természetes törekvés. Az ethnikai politizálás inkább. Vagy a származás értéké, jogcímé, sőt, erkölcsi minőséggé emelése. Mi több, a másokkal szembeni lebecsülés vagy kizárás kritériumává tétele. Olvassuk Konrád szavait úgy, hogy a zsidó szó helyett ezt olvassuk: magyarországi román vagy magyarországi cigány, vagy éppen romániai/erdélyi magyar, szlovákiai, szerbiai/vajdasági magyar: ezeknek a helyzeteknek pontosan ugyanaz a morfológiájuk. A zsidó diaszpóra története, és igen, éppen a Holocaust, megtanította mindenkinek, aki egyáltalán tanulni tud a megtörténekből, hogy ha nem fogadjuk el teljes jogú magyarnak, a jogi státus minden jogi és jogen túli következményével, a Magyarországon élő zsidót, cigányt, akkor nem emelhetünk szót, mondjuk, az erdélyi magyarok érdekében sem.

Hogy magyar-e, aki Magyarországon él, magyarul beszél, a magyar kultúrában ne-

velkedett, és szolidaritást tart fenn, vállal a többi magyar állampolgárral, a magyarországi zsidók esetében ma csak a szélső-„jobb” vonja kétségbe. A cigányokkal kapcsolatban már sokkal szűkebb körben van konszenzus. De hogy azok, akiket egyébként az iménti kritériumok határoznak meg, lehetnek-e mindamellet – nincs jobb szavam rá – teljes körű zsidók is, ritkán tárgya a nyilvános beszédnek. (Még az sem biztos, hogy az érintettek akarnák-e.) Bibó István írta (1948): „Számításba kell vennünk annak a tisztító hatását is, ha a külön zsidó öntudat vállalása és megszervezése számára tiszta és szabad lehetőségek jönnek létre.” Konrád könyve éppen azzal teremt új helyzetet az identitás-vitákban, hogy vonzóan mutatja be a szekuláris zsidó identitás egy személyes változatát: hogy lehet, és akarni kell, Magyarországon is zsidónak lenni.

Konrád nem tartja elégségesnek a kettős identitás elméletét, amely az 1990-es években oly erős visszhangot váltott ki, pozitív felhangokkal, Magyarországon. Az ő számára az individuális identitás feltétlenül személyes, éppen ezért komplex, sok tényezőből álló jelenség. Az amerikai meghatározások, például a WASP – fehér, angol-szász, protestáns –, amely szinte jelképpértékű formulává vált, csak az első lépés a komplex meghatározás személy-fölötti szintje felé, de már ez is több tényezőt foglal magában. Említék egy másik példát is, olyant, amely közel áll Konrád izraeli helyzetképehez. Arab – keresztény – izraeli, Jeruzsálemben. Ez ugyanazt a személyt jelenti, sőt, ugyanazt a társadalmi csoportot. Amikor a mesterségesen felszított *intifáda* legtüzesebb napjai voltak, tapasztalhattuk, hogy a jeruzsálemi keresztény arabok némely dologban más véleményen voltak, mint a palesztin szervezet hívei és uszító ügynökei, és a rakéták napjaiban – Szaddám Huszejn pokoli ünnepén – ők nem táncoltak a háztetőkön.

Konrád értelmezésében az identitás keresése és fenntartása, a tudatosság szintjén, jellegzetesen értelmiségi reflexivitás. Kíváncsiságból kicéduláztam a könyvet abból a szempontból, hogy mi benne a zsidó tudás, mi az, amit a szó hagyománytartó értelmében is el lehet fogadni egy magát nem a vallás koordinátái között meghatározó személyiség kötődésének a zsidó hagyományhoz.

Konrád tud arról, hogy a zsidóság nem toboroz betérőket, az önként jelentkezőket lebeszéli, a betérési rítust halasztja. Tud arról, hogy az alijának legalább két értelme van: felhívás a Tóra-olvasáshoz és Jeruzsálembé / Izraelbe menés, az ő szavával: „főlvándorlás”. Tud arról, hogy mit jelent a kohanita származás, és megemlíti a könyv két helyén is, hogy maga is ehhez az ághoz tartozik. Tud „360” vallási parancsról – igaz, hogy ebben nem egészen pontos, az ő számához még hozzá kell adnunk 5-öt (365 negatív parancsolat), és még 248-at (pozitív parancsolatok), így jön ki a tényleges 613, a *TRJ*’G (*tarjag micvot*), amely összesen, e betűk számértéke mutatja, 613; de mindenesetre tud arról, hogy nagyon sok *micve* van. Tud a szív körülméltetéséről – „a szív körülméletlensége” a próféták feddő formulája (Jer. 9,25; Ez. 44,9). Tud a *kóser* és a *tréfli* kibékíthetetlen ellentétéről; az engesztelőnap előestéjéről (ez a *Kol nidré* esti istentisztelet); a „tanulás” (értsd: közös Talmud-olvasás) ima értékéről. Tud a „cionista” táncról – ez a hóra, a közelmúltban már táncházakban is műsorba került. Tud a jó és rossz tudásáról, amely a Genesis (2,17) nyomán közhasználatú kifejezéssé vált. Tud a Tóra-tekerccsel mint menyasszonyával táncoló jámbor zsidó férfiről – aki rendszerint hászid rebe. A „vagyok, aki vagyok” formuláról (Ex. 3,14); az ima előtti kézmosásról, ami különösen bensőséges tudás, mert ez inkább csak a hagyománytartók szűk körében szokás. Stb. El lehet fogadni valódi hagyománykeretnek azt, ami Konrád személyes élménye, emléke.

Konrád szavai a Holocaustról, a deportálásokról, rokonai sorsáról, saját sorsáról, s különösen egy könnyű – látszólag könnyű – tollal megírt emlékező írás a legszebb lapok, ha szabad e szörnyűséges tárgy kapcsán a szép szót használni: a legszebb lapok közé tartoznak, amelyeket a magyar irodalomban a nemzet és a zsidók tragédiájáról írtak: egy kisfiú megmeneküléséről, bíráló-ironikusságában megrendítően.

Konrád könyvét a magas intellektuális szintű racionalitás jellemzi a vallással kapcsolatosan, viszonya a zsidó valláshoz, ezt megismételnem talán fölösleges is, nem éppen a *somré sabbát*, a szigorúan szombattartó orthodox zsidóké, hanem éppen az, amely a lehető legszélesebbre nyitja az utat a zsidó identitás fenntartása előtt, a szombat-örzéstől egészen a vallással mit sem akaró szekuláris zsidó identitásig. [A *Fenn a hegyen...*-ben (a „vékony” kiadásban a 49–50. old., a „vastag”-ban, másképpen tördelt bekezdésben, 60. old.) leírta azt is, hogy anyjával hajdan egyszer „sült, fokhagymás disznókolbász”-t vittek haza a berettyóújfalui piacról, s apja, aki ragaszkodott a kasruthoz, benyitva a konyhába, „mindent látott, és úgy tett, mintha nem látott volna semmit”: leírt egy életformát, kisebb-nagyobb lazaságokkal, amely életforma e hangulatos leírását, pillanatképét fel akarom venni a „Források és dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon” című, készülő szöveggyűjteményembe.] Konrád mint itthon ellenzéki, helyesebben, már száműzött, de mégis, inkább mint kritikai értelmiségi megy el Izraelbe, helyzet-leírását az akkori magyar közállapotok bírálóvá hegyezi ki, és a zsidó téma csak ürügy számára ahhoz, hogy az izraeli helyzetről kifejtse gondolatait, bírálatot is. Izraelben is gyakorolja a haza-bírálat jogát. Izraelben, ezt sokan tapasztalhatták már, nem nagyon szeretik, ha a frissen megérkező *ole hadas* vagy a vendég rögtön bírálgatni kezd, mert – mondják – ott kell élni ahhoz, hogy az ember jogot szerezzen a bírálathoz. Konrád úgy tartja, hogy ahol vagyunk, bírálunk ott kell: mindig kritikailag kell néznünk körülményeinket. Modern zsidó identitás, egy modern zsidó értelmiségi szellemi magatartása az, ami a könyv Izrael-szövegeiből kibontakozik. Dicsérni látogatásban szokás, ott illik is; a hazát kemény bírálat illeti. A bibliai próféták, Jeremiás, régi református prédikátorok, Kölcsey erkölcsé ez.

Furcsa volna, ha most arról kezdenék elmélkedni, hogy Konrád magyar író-e, zsidó író-e, Konrád mint személy magyar-e vagy zsidó. Az egész könyv – nem indulatos, hanem szelíd, nem elutasító, hanem szeretettel teljes – érv amellett, hogy ez a kérdés: rossz. Azt mondja, hogy amikor ír, nem mint zsidó ül az íróasztalnál. Ugyanakkor az, amiről ír, alapvetően a zsidó sors és egy zsidó személynek, ha tetszik: a zsidó személynek a helyzete. Az ő számára a zsidó irodalom része olyan mű is, amelyben nem is fordul elő a zsidó szó, csak éppen azt a helyzetet írja le, amelyben a zsidók helyzete mint probléma fölmerül. Ha azt állítanám, hogy Konrád zsidó író, ugyanazzal a gonosz és hamis eszközzel élnék, mint amellyel Kolosváry-Borcsa az indexre teendő szerzők jegyzékét állította össze 1944-ben. Konrád könyve éppen arról szól, hogy ezeket az egytényezőjű klasszifikációkat egyszer s mindenkorra el kell utasítanunk; arról, hogy egyszerre lehet valaki magyar író és zsidó író; magyar értelmiségi és zsidó értelmiségi; magyar, kozmopolita és zsidó.

Mi Konrád 375 számozott bekezdésre tagolt szövege? Nem más, mint beszéd arról, amiről általában nem szoktunk beszélni, amiről egy időben nem volt szabad, nem lehetett, amiről nagyon sokan nem akarnak, vagy nem mernek, vagy nem tudnak beszélni. Nyilvános beszéd arról, hogy kik vagyunk. Akár zsidónak születünk, akár magyarnak, izraelinek vagy amerikaiaknak.

Konrád a nyilvános beszédet gyakorolja; szándékosan nem a hasonló jelentésű publicisztika szót használom most. Mert könyve igazi *szép-irodalom* – emlékezzünk a magyar régiség *szép-literatúra* szavára. A könyv egy olyan erényt is felmutat, amely igazi gyönyörűséget okoz. Szinte a szöveg harmadát is át lehetne venni akár egy aforizma-, szentencia-, apophthegma-gyűjteménybe. A gondolatok úgy vannak megfogalmazva, hogy az ember agya rögtön zakatolni kezd, milyen jó lenne egy egész cikket kerekíteni egy ilyen frappáns mottó alá. Úgy vannak megfogalmazva, hogy ki lehetne plakátolni a mondatait. Konrád szövege mesterien esztergályozott és csiszolt, nyelvi formájukra nézve is gyönyörű mondásokból van összerakva – és mégis, az elbeszélő én ura maradt a kompozíciónak.

Azt hiszem, a legszebb, de legalábbis *A látogató* (1969) mellett egyik legszebb könyve ez. [Azóta legszebb lett a *Fenn a hegyen* is.] Talán nem örül annak, hogy ezt mondom, talán mások sem értenek egyet velem: e könyv gondolatai- és mondásaitól – az itt szentenciákba préselt élethelyzetektől – visszatekintve, számomra különösen tisztán látszik, hogy még regényeinek is legtöbbször a gondolati sík az igazi erőssége, kevésbé a mese-szöveg.

Konrád György klasszikus könyveket adott a kezünkbe. A *klasszikus* jelzõt erősíteni szeretném azzal, hogy kibővítem: modern klasszikus. Ezt is kibővítem, hogy hozzáteszem: az elfogulatlan másként gondolkodás klasszikusa. Még tovább erősítem, hozzátevé: a szelíd, de nem megalkuvó kritika és a toleráns töprengés klasszikusa.

Isten éltesen, Gyuri, bis hundert-und-zwanzig!

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

Köszönetet mondunk mindazoknak,
akik 2006-ban személyi jövedelemadójuk egy százalékával
lapunk működési költségeihez
– 99.843 forinttal – hozzájárultak.

JELENKOR ALAPÍTVÁNY
7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik 2007-ban személyi jövedelemadójuk 1 %-ával lapunk működési költségeihez hozzájárultak.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, csatolja adóbevallásához a mellékelt „Rendelkező nyilatkozat”-ot a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT
A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

1	8	3	0	8	8	8	4	-	2	-	0	2
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

A kedvezményezett neve:

Ennek kitöltése nem kötelező.

Jelenkor Alapítvány

TUDNIVALÓK

Ezt a nyilatkozatot csak akkor töltsse ki, ha valamely társadalmi szervezet, alapítvány vagy külön nevesített intézmény, elkülönített alap javára kíván rendelkezni.

A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.

FONTOS!

A rendelkezése csak akkor érvényes és teljesíthető, ha a nyilatkozaton a kedvezményezett adószámát, a borítékon pedig az ÖN NEVÉT, LAKCÍMÉT ÉS AZ ADÓAZONOSÍTÓ JELÉT pontosan tünteti fel.

Szerelmes évek

(– gyávaság –)

Az egykori Krausz család, miként a környékre költözött németek és zsidók többsége, valamikor az ezerhétszázados évek elején, a Habsburgok által oly nagyon kedvelt áttelepítések egyikének sodrában érkezett meg a faluba.

Gerendatutaj

Azt ugyan nem tudni, hogy akkor, a morvaországi dombok között vajon a nincstelenség sarkallta kétségbeesés, a közigazgatási erőszak, a hétköznapi néha oly kiszámíthatatlanul merésszé, vagy ha mássá nem is, de elszánttá tévő féelme, netán valami másfajta bátorság, például a vagyonosodás utáni vágy bírta őket a hosszú útra; mindenesetre az egymást követő, s a faluban letelepedő ágon hamarosan Kertészre magyarosító nemzedékek, legalábbis, ami a vagyonszerzést illeti, hiába vállalkoztak az új otthon keresésére: bérleményekben, mi több, a hitközség nyújtotta, közös udvarra nyíló sorlakásban éltek le az életüket, és dacára minden szorgalomnak és mesterségbeli tudásnak, se házhelyet, se földet nem tudtak szerezni.

Csak az ezerkilencszázhuszas, az Esterházy-birtokból a hadirokkantaknak telket juttató földreform során kapott a falu szélén egy háromszáz négyszögöles helyet Kertész Gizella férje, Kertész Áron, aki az első világháborúban az olasz fronton harcolt, s egy hajnali gáztámadásban a kitartásra buzdító parancsnak fittyt hányva a fegyelem helyett inkább az ösztönének engedelmeskedett.

Szokatlanul nagy csendre ébredt, s ahogy a sötétségbe kémlelt, a bunker résein át hirtelen meglátta odafönn a csillagokat, kihunytak és feléledtek megint, ahogy a felhők elszárguldottak előttük.

A földön feküdt, a köpenyén, és érezte, ahogy a derekánál megmozdul a föld.

Odébb hengeredett, a köpenyét is elhúzta, és a holdfény beeső sugarainál látta, ahogy ott, ahol az imént még a köpenye hevert, a szétszórt szalmatörek és a fenyőágak között egy vakond túrja fel magát. Pillanatnyi kétsége sem volt, hogy ez olyan jel, amelynek engedelmeskednie kell: mégis, ahelyett, hogy a buzgó barlangásót elriasztotta volna, óvatosan odébb telepedett, annak ellenére, hogy este, a szolgálat végén nem kis ügyeskedésébe került, hogy megszerezze ezt a vaskályhához közelebb és kényelmesebb fekvőhelyet. Akármilyen elővigyázatos volt is azonban, a vakond éppen csak egy rövid pillanatra dugta ki az orrát a friss járatból, aztán visszahúzódott, s eltűnt a föld alatt.

Csend volt, a friss kupac tetejéről apró göröngyöcske gördült le a letaposott földre, a szalmaszálak közé.

Göröngy

A következő pillanatban viszont lövések dördültek, ágyútűz és puskalövések is a távolból, kiáltások harsantak, s felbolydult az egész lövészárók. A petróleumlámpa lecsavart fényében egymásnak ütköztek a fekhelyükről felugráló, s iz-

gatottan ide-oda kapkodó bakák, kíméletlenül lökdösték egymást, tülekedtek a fagerendás kijárat felé. Kertész Áron látta, hogy Kaszás, a káplárjuk szokása szerint négyszögletesre nyitott szájjal ordít, de a hang, s főként a szavak értelme csak pillanatokkal később, két robbanás között jutott el hozzá, mintha a bunker félhomálya nem csak a látást, de a hang terjedését is akadályozta volna. Egy akna beszakította a bunker tetődeszkáit: éppen oda zuhant, ahol az imént még ő feküdt, oda, ahol annak az álomittas társának, aki az ő vakondtúrásos helyét egy pillanatra elfoglalta, már mozdulni se volt ideje.

Kertész Áron nem gondolkodott, esze ágában sem volt felöltözni, és nem tördött az utánakapó, ordító tisztessel: a hátitáskát, szuronyt és lőszeritáskát fel se véve rohant el a lövészárokból, felkapaszkodott az ágakból ácsolt falépcsőkre, majd ugyanazzal a lendülettel ugrott ki a szabad ég alá, és csak futott, hátra a lángra kapott bokrok között, a srápnelzáró lyuggatta füstölő földön át.

Az életét még megmentette ugyan, ám a fél tüdeje így is elégett a csipős szágu gázfelhőben.

Hallani már hallott arról, hogy az első világháborúban mind a két oldalon rendszeresen elrendelték a harci gáz bevetését, senkit nem zavart, hogy korábban, a háború előtti nagyszabású konferenciákon a tárgyaló felek egyezményes határozatokat hoztak a gázok bevetésének tilalmáról, s hogy a stratégiák megállapítása szerint a harci gáz ugyan roppant alkalmas volt az ellenség demoralizálására, ellenben az előrehaladást, a vonalak áttörését nem tette lehetővé. A csapatok, beleértve Kertész Áronékat gyalogosezredét is, rendszeresen gyakorolták a gázálcok gyors felvételét, s az elbeszélésekből tudni lehetett, hogy a mustárgáznak például tényleg mustárszaga van. A körbeadott újságok hírt adtak arról is, hogy a fényes és büszke Angliában egymillió nő dolgozott a fegyvergyárakban, bombákat és harci gázokat állítottak elő, naponta átlagosan tizennyolcan vakultak meg, sokakkal a gázmérgezés végzett, narancssárga volt a hajuk és az arcuk is sárga lett, az emberek kanáriknak nevezték őket. Azt viszont már nem írták le a lapok, hogy milyen egy váratlan gáztámadás: azok a katonák, akiknek nem volt idejük a gázálc felvételére, mert senki nem figyelmeztette őket, vagy esetleg azért, mert nem is volt gázálcuk, úgy viselkedtek, mintha fuldokolnának: az úszás mozdulatait utánózták, csapkodtak a karjukkal és rugdalóztak a lábukkal, mintha egy gyors sodrású folyóban küzdenének, valami fekete vízű tóban, ólomsúlyúvá nehezült ruhában keresnek a partot.

Kertész Áron a magyar oldalról lényegében lövések nélkül zajló hajnali csata után hanyatt feküdt a földön, s nem is kapkodott már levegő után: szétvetett karokkal repült egyre fölfelé, a felhők közelébe, tágra nyílt szeme úgy fénylett, mint aki mégiscsak át tudott látni a füstökön, egészen az odafönti kékségig. Erős pofacsontján nedvességet érzett: arra gondolt, hogy akár izzadság is lehet, akár vér, akár könny.

Aztán meg arra gondolt, mindegy is, hogy melyik.

Micsoda gyorsan száguldanak a felhők.

Körülötte zörgött a föld, lecsupaszodva kapaszkodtak a bokrok, mintha valami rettenetes kéz által kifacsart, megfeketedett csontok heverték volna szanaszét.

Az alsóneműben, mezítláb heverő, magatehetetlen katonát végül a kitarthatóan bölklászó szanitécek találták meg, érthetetlenül messze a lövészároktól, mintha

egy óriási erejű légnyomás dobta volna oda, arra a földhányásra. Már eszméletlen volt, amikor a hordágyra nyalábolták, s csak a vakszerencsén múlt, hogy még éppen időben hadikórházba került.

Vöröskeresztes kórházvontat hozta Budapestig.

A nyitott, be nem gyógyuló sebeknek olyan szaga van, mint a romlott sajt-nak, fullasztó a levegő, hiába fúj keresztül a vagonon a szél.

Két hétig, nem tovább, a Svábhegyen tartották, aztán elengedték, leléphet, fiam, magának nincsen miért itt maradnia már, bocsátotta el a hadnagy rangú katonarvos, mondjuk azt, hogy ami gyógyult, az úgysis rendben van, a többin pedig már csak odafönt tudnak majd segíteni.

– Köszönöm, hadnagy úr – suttogta Kertész Áron, a mezítelen lába sarkát összeértetve meg is hajolt az orvos felé, aki életkora szerint a fia lehetett volna.

Persze nem volt ez gyógyulás; a hazatérése után nem tudott visszaállni a munkába sem: meg-megszédült, s napközben is gyakorta le kellett feküdnie. Hiába próbálta újra és újra: még a varrógép hajtása is túlzásnak bizonyult, kapkodva vette a levegőt, az izzadságtól átnedvesedett vörös haja a halántékához tapadt.

Minek akarjon lenni az ember

– Minek akarjon lenni az ember, ha már minden erejét elveszi maga a létezés?

– Ilyesmit még csak mondani sem szabad.

– Nem a szavaktól kellene félned.

– Inkább takard be jól magad.

Kertész Áron az utolsó transzportokkal hazatérő katonák budapesti, őszirózsás zavargásairól is ott, a hitközségi bérlemény félhomályos hálószobájában értesült, mint ahogyan arról is az ágyában fekve, az egymásnak felelgető óraütéseket számolva hallott, hogy a fél évig se tartó szovjethatalom után egy az aratáshoz összeverődött, de munka nélkül tébláboló, leszerelt katonákból, földtelen parasztokból és még ki tudja, kiből verbuválódott alkalmi sereg indult el Tapolcáról, hogy pogrom révén vegyen elégtételt az elmúlt évek keserveiért és bűneiért a környékbeli falvak zsidóságán.

Pogrom

Feltápáskodott, megállt a szobaajtóban, nézte a feleségét, aki éppen orsót cserélt a gépen.

– Csak jöjjenek – suttogta rekedten. – Csak jöjjenek. Őket legalább látom majd, amikor ideérnek, tudom, kikkel kell megküzdeni.

– A katolikusok és az evangélikusok is megmondták, hogy ide, a mi falunkba semmiféle csöcselék be nem teheti a lábát – nézett fel rá Kertész Gizella. Nézte a férje hajdan kövérségre hajlamos, s most oly rémisztően megsoványodott alakját, izzadságtól fénylő, fehér arcát.

– Ha jönnek, akkor mondhatnak azok bármit is. Akkor majd nem a szavak döntenek.

– Jó is lesz ám az, ha egy hatvanöt éves hadirokkant fog megvédeni bennünket.

Másnap, amikor az egyhangú délutánból a szétfolyó estébe süppedve a szédült, átizzadt ágyon üldögélve fürkészte az odakinti homályt, Kertész Áron egyszer csak egy alakot látott elsuhanni az ablak előtt. Csak egy pillanat volt, de azonnal felismerte: Heimann Ernő volt a katonabajtársa, aki két hónapig a jobb-
jában harcolt az olasz fronton, mindaddig, míg egy gyalogroham előtti pergőtűzben egy srapnelszilánk miatt a szeme világát nem vesztette. Csupa vér volt az

arca, és nem is kiáltozott, csak suttogta megállás nélkül maga elé: jaj, a szemem, jaj, a világ, jaj, a szemem, jaj, a világ. Hiába kötözték be sebtében a szanitécek, vörösre ázott azonnal a kötés.

Integettek is a másik brigádból, ámbar nem mondták ki hangosan, fölösleges az erőfeszítés, lesz jobb helye is a gyolcsnak.

De hogyan kerül ez a Heimann ide, a faluba?

És miért volt olyan vidám, hiszen Kertész Áron azt is látta, hogy nemcsak olyan határozottan, egyenesen lépett el az ablak előtt, mint aki nyilvánvalóan visszanyerte a szeme világát, de mintha ráadásul mosolygott is volna, csak egy villanás, az igaz, de mosolygott elégedetten.

Feltápáskodott, s az ablakhoz lépett.

Felhők takarták a csillagokat, olyan sűrű volt az este, mintha a bokrok alól bújt volna elő.

Hiába nyitotta meg az ablakot, hiába hajolt ki, sehol senki az üres utcán, csak az árokparton parázslott egy tövig szívott, eldobott cigarettavég, mintha még egy pillanattal előbb ott járt volna valaki.

– Heimann! – kiáltotta a sötétbe Kertész Áron.

– Eddig vártalak, most már nem érek rá, mennem kell – válaszolt egy hang az összeolvadó sötétségből. Tompa, komor volt a hangja, egyáltalán nem érződött rajta semmiféle vidámság és mosolygás.

– Mit csinálsz te itt? – kérdezte Kertész Áron. Látta, ahogy egy férfialak válik ki a sötétségből, igaz, csak a körvonalait sejtette, s azt, hogy a fején fehérén dereng valami kötésféle is.

– Hogyan kerülsz ide? Meghaltál már vagy még élni akarsz?

– Nem, már nem akarok én semmit. Elég volt ennyi élet, köszönni jöttem hozzád, cimbora.

– Köszönni?

– Kár, hogy nem foghatod meg a kezem.

Másnap, a földosztás után szűk egy évvel, azon a tavaszi hajnalon Kertész Áron nem aludt el többé: hideg verejtékben úszva, a lábával kallózó mozdulatokat próbálva, a karját meg-megfeszítve kapkodott levegőért.

A szemközti falhoz tolt ágyon kimerülten, mozdulatlanul aludt a felesége.

Kertész Áron hallotta a srapnelek füttyülését, megrázkódott az ágya a becsapódások erejétől.

Kiáltani akart, de benne rekedt a hang; csak valami elnyújtott, nyögéshez hasonlatos hörgés tört elő a torkából, aztán az is elhallgatott.

Odakint világosodott már, alighanem felkelt a nap, Kertész Áron mégis csak azt látta, hogy ugyanolyan, hol összetapadó, majd hirtelen könnyedséggel odébb libbenő párafelhők imbolyognak a nyitott ablaknál, mint amilyen ködbe vesző alakok mozogtak a szemközti dombokon az isonzói lövészárók előtt.

Érezte, ahogyan a megfeszülő, hátraszegett nyakán lüktetnek a kiduzzadó erek, magasra tartotta a fejét.

Még egyszer, utoljára megmozdult a karja: végre jó volt, végre könnyűvé vált a teste, úgy úszott a feldúlt ágyon, mintha megint gyerekké lett volna, forró a nyár, szalmasárgára, szárazra égett a fű végig az árokparton, összepöndörödtek a falevelek, ő pedig a kifakult klottgatyában, félmeztelenül, odalent, a Szaller-

A marok felé fordított cigarettá parázsát nem látja az ellenség

Átlátott az odafönti kékségig

malom zubogójánál elrekesztett jéghideg vízben merül alá. Még a lélegzete is elakadt a hirtelen bátorságtól, és bizsereg a bőre, csapna még egyet, aztán hagyná, hadd sodorja a megeresztett ár, csak most visszafelé, amerre egyébként soha nem volt szabad úszni, visszafelé, a mohos lapátkerék alá.

Kár, hogy nem foghatod meg a kezem.

Kertész Gizella, az akkor már a hatvanadik életévébe lépő felesége a sorházi szomszédunktól kapott segítséget a mosdatáshoz és öltöztetéshez.

Amikor végigsimította a férje már hűvös arcát, érezte, hogy Kertész Áron halántékán végre felszáradtak azok az évek óta megülő hideg verejtékcseppek, s úgy látta, a szájszegletében halványan, de jól észrevehetően könnyű mosoly dereng.

A teste hajlékony volt, megadással tűrte, hogy a halotti ruhába öltöztessék, s a szíve fölé becsempésszék az utolsó útra szóló zoltárüzenetet.

A szertartás szabályával hétszer álltak meg a sírhelyhez vezető legnehezebb úton, s minden megálláskor, a sírnál is, fennhangon mondták el a kilencvenegyedik zoltárt. A régi szokás szerint lyukakat fúrtak az alsó deszkákba, hogy az írás szavait betartva a teste valóban visszatérhessen a földbe, s mielőtt letették, fejfel nyugalat, lábbal kelet felé, a gyászolók sorban megérintették a láb felől a koporsót, utánakiáltva a halottnak a nevét, hogy majd a számonkéréskor el ne felejtse.

*Lyukakat
fúrtak a koporsóba*

Kertész Gizella érezte még a tenyerén a koporsóra dobott föld érintését, amikor megtorpant a temető kapujában az utolsó bocsánatkérésre.

Kár, hogy nem lehet megfogni a föld kezét.

Három nap múltán aztán összecsomagolta a ruháit, visszavitte a kölcsönzött varrógépet, átadta megőrzésre a bútorokat és a bérlakás kulcsát a hitközségi gondnoknak.

Mielőtt elment volna, megállt a háromszáz négyszögölnyi földdarab mellett, nézte a tavaszi szántás kiforgatta sárgás, agyagos fényű hantokat.

Szürke kabátos dolmányos varjak lépegettek a barázdák között, fekete fejükkel úgy bólogtak, mint akik tudván tudnak, s éppen ezért legyűrhetetlen türellemmel várnak valamit. Ám Kertész Gizella most nem őket nézte: behunyta a szemét, és egy fehérre meszelt falú, cseréptetős házat látott maga előtt, két szobát, s a tornácot, ahol a szépen kirakott téglákon reggelente vizes csíkokat húz a seprés, az oszlopnak döntött szék halkán megroppan a délelőtti fényben, a kerítésen túli, hegyes lombú nyárfák árnyéka éppen az ajtóig ér, oda, ahol a falnak dőlve, elüldögélve a domb fölötti felhőfoltokat nézheti az ember.

A veszprémi vonattal utazott fel Budapestre, a lányához, Kertész Magdához, aki a székesfőváros varrógéphanagú területében immár fél esztendeje a férje nevét felvéve, Márkus Magda néven élt.

Varrógéphanagú utcák

Magda, aki az apja halálakor már betöltötte a harmincötödik esztendejét, még az ezernyolcszázados évek végén, gyereklányként tanulta meg az anyjától a szabóságot. Külséjében nem is hasonlított az anyjára; apja rőt hajszínét, fehéres, mindig sápadt szeplősségét, s kövérségre hajlamos testalkatát örökölte: ha megsütötte a nap, vörösre pirult az arca, a karján apró hólyagokkal hámlott le a bőr.

Tapolcán kosztra és szállásra adva varrólánnyként dolgozott, majd a hazatérést követően, amikor a faluban minधिába próbáltak anyjával, Kertész Gizellával

a pesti divatlapok képeit mutogatva kedvet ébreszteni az itteni asszonyoknak ahhoz, hogy egy megrendelhető ruhával változtassák meg az életüket, úgy döntöttek, okosabb, ha a fővárosba utazik. Anyja a kockás, vasalt sarkú papírbőrönd belső zsebébe, a ruháktól elkülönítve készítette össze a varróeszközöket, a gyűszűkészletet és a fényes papírra tűzött varrótűket, Magda pedig a Balaton partján végigfüstölő gőzössel elment Krauszékhoz, a pesti rokonsághoz, hogy ott még inkább kitanulja a divatot.

*Budapest
ugyanolyan
gyorsan fej-
lődött, mint
Chicago*

A még az Ezredévi kiállítás bódulatában és a vakolatszagú, szédítő építkezések forgatagában élő székesfővárosban az új módi szerint a próbákra kijártak a megrendelők házához. Így történt, hogy noha nagynénje, Alíz néni, a szabómeszter Krausz József terebélyes termetű, rengő keblű s mindig jó kedélyű felesége több házassági ajánlatot is közvetített neki, Magda mégis a véletlen révén ismerkedett meg a férjével, Kaufmann Lajossal, aki a mindinkább városiasodó Ferenc körúton, a Mester utca torkolatának közelében, az Angyal vendéglővel átellenben működő családi vegyeskereskedésben dolgozott.

Noha Kaufmannék családja már csak bizonyos ünnepekben tartotta a vallást, azért az esküvőt a megegyezés után a bevett szabályok szerint, közvetítő bevonásával, a tisztesség és illendőség kívánalmainak megfelelően szervezték meg, úgy, mintha a menyasszony és a vőlegény annak előtte soha nem is találkoztak volna. A fürdőlátogatás és öltözködés után alkonyatra járt már, amikor anyja és leendő anyósa kíséretében hétszer kerültek meg a vőlegényt, Magda egészen rövidre vágott hajjal, parókában és kendőben állt a baldachin alatt, korgott a gyomra az egész napi böjtöléstől, vagy, bár még magának se igen merte bevallani, azoktól a minduntalan elötölakodó érzésektől, amelyek az immár bizonyosan elkövetkező éjszaka nem éppen részletekbe menő és világos, ám mégis nyomasztó képeit idézték fel benne.

Kevéssel a szarajevói merénylet és a háború kitörése előtt Kaufmannék egy gabonaszállító nagykereskedő ismerősük révén udvari beszállítói megrendelésről szóló papírokat szereztek, így aztán Kaufmann Lajosnak nem kellett tartania a sorozástól. Sőt a vegyeskereskedés mellett hamarosan újabb boltot is nyithattak, azt is a Mester utca közelében, a Bokréta utcában, s mi tagadás, határozott gyarapodás közepette élték meg a háború végét.

– Ja, kérem, az élet már csak így van kitalálva – mondogatta Kaufmann Lajos. – Minden rossz, minden, ami szenvedés a világnak, az országnak és sok derék emberének, de mit csináljunk, ha az attól még hozhat egy kis hasznot nekünk. Jól van megmondva, hogy ha valahol becsukódik egy ajtó, akkor kinyílik egy másik, s jól van elrendezve, hogy a teremtő egyik keze ha elvesz az életből, csak kipótolja a másik kezével valahol. Nekünk meg persze a családnak, a gyerekeknek, ha végre megszületnek.

– Ha végre megszületnek, bizony.

Esős, hűvös napok jártak ezerkilencszáztizennyolc novemberében.

Károlyi Mihály

Egy hónapja múlt, hogy az új erőre kapott olasz hadsereg áttörte az osztrák-magyar vonalakat a Piavénál, s Kauffmannék hírt kaptak Kertész Áron sebesüléséről. Rá két napra, éppen akkor, hogy Budapesten Károlyi Mihály gróf vezetésével koalíciós kormány alakult, s a haza sorsát latolgató újságok szalagcímekkel adták tudtul mindenkinek azt is, hogy ismeretlen katonák agyonlőtték Tisza Istvánt, ők hivatalos értesítést kaptak Kertész Áron hazaszállításáról.

Borongós volt az idő, a felhők úgy kergették egymást a város fölött, mintha odafönt is azok a feldühített, hadviselt, újra és újra összeverődő csapatok randalíroznának, akik olyan harcias kedvvel, annyi dühvel és fájdalommal érkeztek haza a háborúból, mintha nem is azért imádkoztak volna odakint a fronton éveken át, hogy végre nyugalomban, fegyverek ropogása és félelmek nélkül alhaszanak otthon. Ráadásul a meghosszabbított nyitvatartással működő kávéházak, kimerések, de még az utcák is telve voltak ráérő, s magukkal semmit kezdeni nem tudó idegenekkel, vidékről nincstelenül felutazott vagy éppen menekült, Budapesten rekedt, különös, félelmet keltő emberekkel, akik ugyan szívesen keresték a beszélgetéseket, ám sokszor elég volt egy rossz szó, egy észrevétlen szikra, s már kirobbant a csetepaté. A rendőrség jószerével nem is igen szállt már ki az efféle rendbontásokhoz: nem csak azért, mert a tapasztalat azt sugallta, hogy a felek úgyis elrendezik a vitát egymás között, hanem mert senki nem tudhatta, a kabátzsebekből, csizmaszárakból miféle fegyverek kerülhetnek elő, okos ember, még ha rendőr is, ha megteheti, ne keresse magának a bajt. Más kérdés, hogy a baj, ha akarja, keresés nélkül is rátalál az áldozatára: amikor a Garay tér közelében az üzletkötésből hazafelé sétáló, s lényegében véletlenül arra járó Kauffmann Lajost egy kocsmai összetűzésben a kisodródó verekedők hanyatt lökték a járdaszegélyre, a kereskedő úgy huppant le a földre, hátracsuklott a nyaka, mint aki halálosan részeg, s úgy is feküdt ott tovább, senki nem vette észre, hogy a sötét öltönyös teste alatt egy még sötétebb tócsa szívárogo.

Csak amikor a rend helyreálltával megfordították, akkor látták, hogy nem valami halálosan ittas vendég hever ott, a tarkóján, kibomló virág, eleven, vörös seb ragyog, már meg is találták a piaci hentesek pultjától a zöld hátú húslegyek.

Összegyűlnek a döglegyek

Édeskés a nyers hús és az alvadó vér szaga, keserű a nyitott seb párája.

A hosszú, fekete kabátot viselő ismeretlen férfi, alighanem holmi zsidó kereskedő, tágra nyílt szemmel, csodálkozva bámult fel a szürke pesti égre, látszott, hogy még a fájdalomra se volt ideje, nemhogy a szenvedésre. Mint az emberek többségét, felkészületlenül és meglepetésként érte a halál, félig elnyílt szája körül az elmúlás hirtelen izzadságát szívogatták az elnehezült rovarok.

– Húzzák félre legalább, ne legyen annyira szem előtt.

A temetés után Magda, ez az immár a harmincharmadik évében járó, s gyermektelen özvegy nem utazott haza a faluba az anyjához és a Svábhegyről már hazaküldött apjához, viszont odahagyta a Kauffmann családot, s odahagyta a vegyeskereskedést is. Visszaköltözött a Bokréta utcai Krauszokhoz, beállt a szabóságba, felvette a tűt és a gyűszűt, mintha nem is fordult volna közben tíz évet az idő.

– Tudni kell, hogy nem csak téged kerget a sorsod, Magdusom.

– Soha nem gondoltam magamról ilyen sokat.

– Bizony, minden elromlik, ami az embert körülveszi. Képzeld, meghalt Ady Endre, a költő – mondta Krausz József.

– Hiszen háború van a világban, bácsi, meghaltak sokan. Miért pont az az Ady volna kivétel?

Ki az az Ady Endre?

Magdának munkával teltek a napjai, igaz, inkább csak javításokat rendeltek tőlük, viszont versenyt kellett futni a romló pénzzel is. Márciusban magyar földön is megalakult a Tanácsköztársaság, nem csupán a fővárosban, de a nagyobb városokban is, aztán a Felvidéken súlyos harcok dúltak, ám ahelyett, hogy az el-

veszett országrészek visszakerülhettek volna, augusztusban már román csapatok vonultak be Budapestre, antantszijas francia tisztek selypegő beszéde hangzott fel a pesti éttermekben. Már nem is kellett arról suttogni, hogy Kun Béla a Vérmezőről aeroplánnal menekült el, kiment az országból, de nemcsak az összeharácsolt ékszereket vitte magával, hanem a reményeket is, hogy az elcsatolt tájak hamarosan szuronyokkal kerüljenek vissza az anyaországhoz, hihette volna valaha valaki is, hogy lábszárvédős román katonáktól kell félni a budapesti utcákon, úgy betelepедtek, hogy aztán csak novemberben adták át a helyüket a Nemzeti Hadsereg élén bemasírozó Horthy Miklósnak és katonáinak. Magda azonban csak ruhákat, összegöngyölt és szétterített anyagokat, magukat lassan kirúgó szöveteket és a szekrény tetején tárolt szabásmintákat, javításra beadott szakadásokat, nehezen körülvarrható gomblyukákat és ügyesen eltüntetett foltokat látott: csakis a munkának élt, vak szorgalommal és semmire nem néző elkeseredéssel dolgozott napkeltétől a késő esti lámpaoltásig.

Néha, amikor már olyan este volt, hogy egyedül ült a varróasztalnál, s a gyér lámpafényben káprázni kezdett a szeme, a szövetek és a már elvégzett ruhák illatán áthatolva hirtelen megérezte a vegyesbolt semmivel össze nem téveszthető szagát, a tisztítószerek, edények, kenyerek és sajtok összevegyülő páráját. Félt tőle és várta is, mégis minden alkalommal felkészületlenül érte, érezte ezt az átható, kicsit csípős, erős illatot, behunyta a szemét, és halkán, hogy a nyugovóra tért család ne hallja, mozdulatlanul, a ruhákat félretolva, a kezét az ölébe ejtve, könnyek nélkül sírt.

Sírt, mert megértette, hogy az elmúlt évek, vagy nem is a napok, hónapok, évek, hanem maga az idő, amit mindaddig valami díszesen font zsinórnak, színes és egyenesen futó szalagnak látott maga előtt, s ami nem csupán a képzeletében, de a valóságban is, ahogy tisztán érezte, keresztülvezette őt a hol sötétebb és világosabb, hol árnyékosabb és fényesebb szobákon, de volt, megbízhatóan és kétségbevonhatatlanul, tapinthatóan és láthatóan, most pedig már tudta, hogy valójában ez a szalag egyáltalán nem egyenes vonalban fut, és nem is vezet sehová; igen, ahogyan a múlt törekszik folyton a jelen felé, s a jövő a múltba zuhan a jelen pillanatán át, úgy ez a színes szalag is összevissza tekeredik, újra és újra összegubancolódik, csigavonalakat ír le és félbemaradt köröket, mert hiszen nem is tart sehonnan sehová. Van, de ezzel ki is meríti a létezését, egymásra rakódnak a történetek, mozdulatok és események, mint a minták egy hanyagul odavetett szöveten, s nincsen, aki ebből az ismétlődésből jeleket láthatna, kiolvashatná a csakis neki szóló üzenetet.

Az éjszakára ott vannak az álmok, de nincsen nehezebb, mint az elalvás, és nincsen nehezebb, mint a hajnal.

– Sírtál megint, Magdikám?

– Tudod, Lizi néni, hogy soha nem sírok. Csak a fáradság teszi.

– Nem az a bátorság, hogy megőrizd a férjed emlékét, és főleg nem az, hogy magadba süppedve mindennap sírdogálj, csakis azért, hogy emlékezzél rá – mondta Alíz néni, tekintélyes melle előtt áhítatosan felemelve a kezét. – Az a bátorság, hogy mindennap felébredve okosan élj tovább. És ne csak élj, de tudj is: az emlékeidet viheted magaddal, akármerre vessen a sors, viszont az élet, ami benned van, úgyis erősebb nálad.

- Van olyan, hogy sors?
- Csak az van. Zsidó asszonyként ezt igazán tudhatnád.
- Jaj, néni, miért hangzik ez mégis úgy, ez a bátorságról szóló beszéd, mintha gyávaságot mondanál? – nézett át a konyhaasztal fölött Magda.
- Nekem pedig elhiheted, a megszokásban lakik a legmegbízhatóbb szerelem. Az ember néha azt hiszi, hogy bosszút állhat az életen, s mire észbe kapna, már késő megérteni, hogy önmagát csúfolta meg.
- Nem gondolok én semmire – hajtotta le a fejét Magda.

Így történt, hogy aztán Alíz nagynénje szünni nem akaró tanácsait megfogadva, s az illemszabályok megtartásával Magda megismerkedett Márkus Gézával, azzal a megfelelőnek látszó, hosszas és körültekintő munkával kiválasztott férfiúval, aki nem csupán az életkorát és agglegénységét tekintve tűnt rendjén valónak, de azért is, mert a Bakáts téren ugyancsak jól működő szabóságot tartott egy bérelt üzlethelyiségben.

Magda harminchat éves volt már, amikor ebből a második házasságából éppen és egészségesen megszületett a lánya, Márkus Gizella. Éppen a másnapján annak, amikor otthon, a faluban az apját temették.

- Na, látod, édes lányom, ez a sors.
- Milyen sors?
- Az, hogy nem az akaratod és a vágyaid kell, hogy vezessenek, hiszen azok úgysem láthatják előre az utat. Ellenben ha átadod magad, akkor megmutatja magát a rendelés: becsukódik egy ajtó, ám az Istened azonnal ki is nyit egy másikat.

Magda anyja, Kertész Gizella, a férje temetése után felköltözött a fővárosba. A gangra nyíló kisszobában rendezkedett be, s ugyan csak néhány hétre, esetleg a tél idejére mondta az ott-tartózkodását, mégis tizenegy évig élt a lányával, az unokájával és a Márkus családdal. Igaz, közben mindegyre azt tervezgette, miként fog visszatérni a gazdátlanul hagyott földre, s hogyan kezd neki végre a saját háza építésének, s nem is múlt el nyár, hogy ne utazott volna vissza a faluba, ilyenkor megállt a háromszáz négyszögölnyi telek mellett, nézte az évről évre felszántatott, nyersen fénylő hantokat. Hetekről és hónapokról beszélt, de ehhez képest olyan ideiglenességben élt, aminek csakis ő ismerhette a belső időszámítását, s olyan elszánás mozgatta, amit a többiek, még ha sejtették is, nem csak elhinni, de megérteni se tudtak volna.

Ezerkilencszázharminchárom májusában, amikor a Márkusék felügyeletében működtetett szabósággal már sikerült valamelyes pénzt összegyűjtenie, újra felült a Balaton felé tartó vonatra.

Másodosztályon utazott, nézte az ablak előtt elsuhanó fákat.

Fürgén és könnyedén lépett le a rácsos lépcsőről; az évek alatt szikárrá karcsúsodott alakján, egyenes tartásán, napsütötte bőrén, amely olyannyira más volt, mint a lánya, Magda szeplőkkel telehintett fehérsége, a még akkor is szinte ránctalan arcán, mintha nem is a hetvenegyedik évében járt volna, nem fogott az idő.

Azért utazott a faluba s immár azért költözött oda az egész nyárra, hogy elindítsa az építkezést. A hitközségen hiánytalanul megőrizték a régi bútorait, beleértve azt az aranyrámás állótükröt is, amit egykoron a divatos ruhák próbájához Tapolcán vásároltak, s aminek a helyét Kertész Gizella pontosan elképzelte

Egy tükröben összeér a két világ

a felépítendő ház nagyobbik szobájában, a csipkés függönyhöz éppen csak hozzásimulva, hogy a fény ráessen az ablak előtt.

Szeptember végéig a faluban maradt, addigra kiásatta a ház alapjait, új fákat ültetett a telekre. Gyakran már hajnalban kiment a földre, a ház mellé tervezett kiskertben kapált, vagy akár ásót, lapátot fogva egyengette az alapok közé túrt földhalmokat. Napkeltétől napnyugtáig csakis ennek élt, aztán pedig álomtalanul, mélyen aludt. Éppúgy nem törődött a Németországból érkező hírekkel, mint azzal a hírveréssel, ünnepélyes felvonulással, amivel a falubeli gyerekek is köszöntötték a gödöllői cserkész-világtalálkozót, mint a jövődő győzedelmes ifjúságának nagy, baráti találkozóját. Neki még beszélgetésre se igen jutott ideje: csakis a jelenben élt, és csakis a saját munkabírásában és szorgalmában bízott. Nem is reménykedés volt ez, hanem befelé forduló, s egyre csak beljebb törekvő szenvedély; mintha ezzel a szorgalommal akart volna felelni mindarra a bátorságra, vagy bátorságnak tűnő hitre, ami a szüntelen tervezgetések ellenére úgy tűnt, oly megfoghatatlanul sikkadt el a sok elmúlt év során.

Második veje, Márkus Géza viszont már öt éve, a numerus clausus módosításával foglalkozó törvény kiadása óta gyözködte a családot, hogy nincsen más útjuk a békére és a boldogulásra, mint a kikeresztelkedés.

A gyávaság a bátorság, és a bátorság gyávaságnak látszik

– Néha a bátorság közelről akár gyávaságnak is tűnhet – mondta. – Csakhogy gyávaság és bátorság mibenlétét a túlélés dönti el, értitek?

– A túlélés?

– Igenis, a túlélés. Mert az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, és az, ahogyan visszaemlékszik, amikor el akarja mesélni.

– Kinek akarnál mesélni, mondd?

– Kinek? És a lányunk? Ha nem tudsz visszaemlékezni, akkor még azt is gondolhatod, talán nem is volt életed.

Így történt, hogy hosszas viták és előkészületek után, ezerkilencszázharmincnyolc februárjában, a nagy eucharisztikus kongresszus szervezésének országgra szóló lelkesedését is kihasználva Márkus Géza, a felesége, Márkus Magda, s az akkor már tizenöt éves lányuk, Márkus Gizella a római katolikus vallást felvéve kikeresztelkedtek az Üllői úti Örökimádás-templomban. Velük tartott az akkor már hetvenöt éves Kertész Gizella is.

Legfeljebb minden ötödik lehet zsidó

Egy hónappal később Ausztria egyesült Németországgal, s májusban, amikor Kertész Gizella már újra a faluban lakott, a magyar kormány kihirdette az ezerkilencszázharmincnyolcadik évi tizenötödik törvénycikkelyt, amelyben legfeljebb húsz százalékban szabták meg a zsidó vallásúak arányát egyes foglalkozásokban és pályákon.

Márkusék és az ősztől megint csak a Bokréta utcába költöző Kertész Gizella eleinte az Üllői útra, az Örökimádás-templomba, majd később a Bakáts téri ferences templomba jártak vasárnaponként istentiszteletre.

A rákövetkező év márciusában, amikor a magyar honvédség alakulatai megkezdtek a Kárpátalja visszafoglalását, Kertész Gizella kifizette a ház munkálataira járó utolsó előleget, és a két segéddel dolgozó kőművesmester elkezdte a külső vakolást. Május hatodikán, egy nappal azután, hogy kihirdették a második zsidótörvényt, előreküldte a csomagjait, elbúcsúzott a vejétől, a lányától és a keresztség után is az ő nevét viselő unokájától, és végre leköltözött az elkészült

házba. A lóval és szekérral is bíró Béndek Lászlóval elhozatta a maradék bútorokat a régi raktárból, az aranyrámás tükröt a nagyobbik szobába állította, az ablak elé, úgy, pontosan úgy, ahogyan azt elképzelte: a Pestről hozott függöny, ha mozdult a levegő, éppen csak finoman hozzásimult, összeolvadt a két csipke, nem lehetett tudni, hol végződik az egyik, a tükörkép, és hol kezdődik a másik, az a világ, ami a tükörben látszik.

*Az a világ,
ami a tükör-
ben látszik*

Facölöpökre feszített dróthálóval rekesztette el a patak felé nyúló hátsó kert egy részét, s tyúkokat, kacsákat, libákat tartott, elképzelte, milyen lesz az, amikor majd valósággal fehérlik az udvar a baromfitól, pezsegni fog az élet, nem lesz egy percnyi csend sem, tolakodnak majd, kiabálnak, ha itt az etetési idő.

Néha elsétált a falu túlsó széléig, még mindig karcsún, soványan, mint egy fiatalasszony.

Megállt a patakparton, hallgatta a vízcso bogást.

Elment egészen az erdőszélig, a süppedős, puha talajon óvakodva, a lábnyomai, mint szándékos jelek.

– Gondolkodtál már azon, hogy ugyan, mit bánsz a világból, ha elmegy innen egyszer?

– Csak a sok régi lábnyomomat, hogy olyan szertelenül hagytam mindenfelé, azt sajnálom.

Alkonyodott már, amikor, inkább csak öntudatlanul lépegetve, semmint tudatosan keresve valamit, s főként nem holmi elszánással, bemerészkedett a fák közé is, oda, ahol a sűrűsödő lombok közé már alig-alig hatol be a fény. Csupán néhány lépés, és már ráborult a víz alatti csend, hogyan is, igen, akárha egy aranyrámás tükör túloldalára lépett volna át. Csend volt, de nem békés és nyugalmas hallgatás: hirtelen az a zavaros érzése támadt, mintha az egymásra nőző bokrok mögött, a fák homályában nem csak a máskor oly hűvösnek tűnő, avarszagú levegő, hanem, akár holmi rossz sejtelmek, az elmúlt évek nyugtalan árnyai várnának rá, leskelődve és hallgatagon várnak, s megrémítette, hogy mennyire felkészületlennek érzi még magát erre a találkozásra.

Dermedten állt.

Moccanatlan volt az erdő, még a lombok se rezdültek.

Kertész Gizella se mozdult, sőt, még a lélegzetét is visszafojtotta volna, holott egyre áthatóbban érezte a rothadó avar szagát, érezte a szagot, de mintha nem is csak valami pára érne el hozzá, hanem egyre följebb fogná már körbe valami nagyon is tapintható, láthatatlan, mégis hideg víz. Süket csend volt, aztán meg egy roppanás hallatszott, talán egy ág reccsenése, mégis úgy csattant, akár a puska-lövés.

*Mint a pus-
kalövés*

Futásnak eredt, könnyűnek érezte a lábát, mintha hátulról lökte volna a szél, mégis zihálva érte el a falu szélső házait.

Béndekék háza előtt állt; amikor megpihent, hogy ne csak a ruháját, de a mindkét karján vörös csíkokat rajzoló karcolásokat is szemügyre vegye, látta a fényt odabent, s hirtelen ötlettel bekopogott hozzájuk.

Az asszony élesre soványodott arccal, a párnákba süppedve hevert a fakere-tes ágyon. Seszínű, gyér haja mint valami apró állat gereznája terült szét a csíkos huzaton. Vastag dunyhával takarózott, fázott a kora nyári langymelegben is.

Nem fordította Kertész Gizella felé a fejét, fájt neki minden apró mozdulat, csak a szeme kereste a váratlan vendéget.

Fojtó, a rothadó sajt keserű szagához hasonló sűrű pára lebegett az ágy körül.

– Valami baj van?

– Semmi, csak benéztem egy kicsit.

– Egy kicsit?

– Igen.

– Az jó. Ha kicsit is jött, de örülök neki. Örülök magának.

– Fáj? A betegség.

– Úgy érzem már, nem is én fájok, hanem a bőröm fáj, és fáj, ahogy hozzám ér, körülöttem a levegő – suttogta az asszony. – Érzi, milyen ilyen hűvös van itt? Ezek a falak tartják a téli hideget.

Egy gonosz démon rakta össze az emberi testet

– Hiszen megjön most már a nyár.

– Néha arra gondolok, nem is lehet másként, egy gonosz démon találta ki az ember testét.

– Nem fél ilyesmit mondani?

– Egy gonosz akarat. És csak arra figyelt, hogy minél több szenvedés és fájdalom szorulhasson belé.

Másnap hajnalban Kertész Gizella a nyitott kerti ablakon át hallotta a neszező baromfiudvar hangjait. Nézte a fehér paplanhuzat derengését a sötét szobában, s arra gondolt, hogy a boldogság talán nem is más, mint maga a várakozás, sőt, talán az a bátorság, hogy valamire is várakozni merjen egyáltalán.

Vagy nincs is olyan, hogy bátorság.

A vágytalanság a boldogság.

Nyár volt, július, reggelente már olyan perzselőn bukott át a fák fölött a nap, hogy az este megérkezéssel még mindig az egész napi forróságtól részeg bogarak kavarogtak a fonnyadó lombok között.

Egy késő délután a hazaszekerező, a vasalt kocsikerekék nyomán aranyos porfelhőt kavaró Béndek beköszönt a kerítésen át.

Ki az a Szálasi Ferenc?

– Hallotta? Háromévi fegyházra ítélték a Szálasi Ferencet.

– Ó, a szegény! Ki az a Szálasi Ferenc? László, sajnálom a feleségét.

– Köszönöm.

Kertész Gizella a hosszú délutánokat a tornácra kitett fonott székben üldögélve nézte végig: ha félig behunyta a szemét, apró, folyton egymásba olvadó karikákat látott, aranyossárga köröket, amelyek úgy vonultak a szeme előtt, mint valami szélfúttá felhők.

Ahogy olykor könnyedén, szinte súly nélkül megmoccant a teste, mintha bogarak motoznának odalent, hallotta a fonatok finom reccsenéseit.

Olyan az idő, akár a víz alá ejtett kő.

Dolmányos varjak bóklásztak az útszélen, szürke kabátos madarak, fekete fejükkel úgy bólogattak, mint akik tudván tudnak, s türelemmel várnak valamit.

Végére járt a délután, a nap hatalmas korongja már egészen a szemközti fák csúcsára ereszkedett.

Kertész Gizellának eszébe jutott egy réges-régi délelőtt, amikor még fiatal lány volt, varrópróbára ment fel a Várba, s karján a selyempapírba göngyölt, már összeöltött ruhával valami sokadalmat látva megállt a Vérmező nevű lapály

felső szélén. Láttá, hogy a fák között egy óriási vörös gömb lebegett, úgy, hogy alatta a bonyolult s látszólag minduntalan összekeveredő kötélrendszerre függesztve nagy, sárgára mázolt, fonott kosár ingadozott, abban pedig a karját a magasba emelő, hegyesre pödrött bajuszú férfi kiabált; børsapkája kétoldalt úgy leffegett, mint valami nyughatatlan vizslakölyök füle. Az egész szerkezet lassan emelkedett felfelé, a férfi pedig egyre integetett az összeverődött tömegnek. Ráadásul oldalt, a tisztás szélén rázendített egy katonazenekar, ám még azt is elnyomta a nézőközönség kitörő tapsvihara, így végképp nem lehetett hallani a léghajós szavait, mindössze annyi látszott, hogy kitarja a karját, aztán pedig felfelé mutogat, mosolygott, és újra csak integetett.

Sárga kosár

– Mit mond?

– Nem tudom.

– Én tudom. Illetve nem tudom, de azt hiszem, a boldogságról és a könnyűségről beszél.

Dobpergés hallatszott, aztán egy pillanatnyi szünet, rövidke csend támadt, és kitört újra az éljenzés. A mindaddig a fák közt, de legalábbis biztonságban bábmészködő tömeg meglódult, hogy közelebb férjen az egyre magasabbra emelkedő léghajóhoz, mindenki igyekezett, hogy a nyakát megfeszítve lássa, miként emelkedik a vörös gömb feljebb és feljebb.

Ekkor azonban éles, száraz durranás remegtette meg a levegőt.

Míntha ágyúlövés lett volna.

Elhallgatott a zene és elnémult minden kiáltás.

A léggömb egy pillanat alatt elernyed, de úgy, hogy már odafönt a levegőben összetöppedt, s csak aztán kezdett egyre gyorsulva süllyedni lefelé. Előbb a kosár zuhant vissza a földre, majd rácsapódtak a kötelek és ráterült a vörös selyem. A szerteszét szaladó emberek helyén csak a letaposott fű maradt, s középpütt a roncsok, a szétesett kosár szilánkjai.

A léghajó úgy hevert a tisztáson, akár egy óriási, mesebeli állat levedlett, gyűrött bőre.

Aztán fellibbentette a szél, és Gizella meglátta a füles sapkás léghajós kifacsarodott, összezúzott testét; mint valami letört faágak, átfúródtak a bőrén a csontjai, körülötte a vörös selymet megsötétítette a kiömlő vér.

Megint csak kiabálás hallatszott, ahogyan a fák biztonságába menekülve visszanéztek, sikoltoztak és lökdösődtek, de visszajönni, odalépni még nem mertek az imént még oly lelkesen tapsoló és bámészködő emberek.

Kertész Gizella hátradőlt a fonott fotelban.

Hat éven át építette ezt a kétszobás, tornácos, cseréptetős házat, tizennyolc éven át képzelte el, milyen lesz, amikor az ablakhoz állított aranyrámás tükörben összeolvad a csipkés függöny és a csipkés függönnyt tükröző kép, mint ahogyan évtizedeken át álmodoztak Krauszok és Kertészek arról, miként zajonganak a helyüket keresve, egymást lökdösve és fel-felkiabálva, majd lassan újra elcsendesülve kacsák és libák és tyúkok a hátsó udvarban, s miként libbennek párafelhők, ködbe vesző alakok a házzal szemközti domboldalon.

Minek a könnyű léptek, minek a karcsúság, hetvennyolc éves volt, s elfogyott már belőle az erő.

Felállt, a combjával a falhoz tolta a fonott széket.

Mint ahogyan a levegő fogyott, úgy szállt el az idő

Lámpát gyújtott odabent, rendet rakott a konyhában, végignézte a szekrényben lógó, még mindig makulátlan ruhákat.

Finom öltések, gondos mesterember keze nyomát mutatja valamennyi.

Egy aranyrámás tükör, amiben egy másik tükör képe látszik.

Égve hagyta a lámpát, soha nem volt pazarló, de most nem bánta, fogyjon el belőle a petróleum.

Észrevétlenül aludt el, s hajnalban, amikor felébredt, ugyanilyen észrevétlenül siklott át az álom és az ébrenlét határán. Nyitott szemmel vette sorba a szoba elmosódó vonalait, s csaknem jókedve támadt, amikor eszébe jutott, hogy ha valamikor, hát éppen ezen az éjszakán ébren akart maradni, mégis milyen észrevétlenül és álomtalanul aludt el; ugyanolyan észrevétlenül és álomtalanul, mint ahogyan egyszeriben csak az ébrenlétben találta magát, ezek között az elmosódó, valószerűtlen tárgyak között, a fehér falak derengésében, az ablakon túli világ beszűrődő percegésében, lám, önhittség és vágyak nélkül, a könnyűség bátorságával is lehet.

A mellén összefont, elzsibbadt kézzel feküdt, erőtlenül, pedig mintha valami egyre csak gyűlő, sötét víz vette volna körül, látni ugyan nem látta, de érezte a nedvességét és a hidegét.

A szemcsék és árnyékok a mennyezeten.

Hogy még egy lélegzetre felbukjon az árból, magasra tartotta a fejét, a nyaka megfeszült, érezte, ahogyan lüktettek az erek.

Nincs is olyan, hogy bátorság, suttogeta.

Hiszen az éjszakára ott vannak az álmok, de nincsen nehezebb, mint az elalvás, és nincsen nehezebb, mint a hajnal.

Elmosolyodott, és mintha újra álomtalan alvásba süppedne csupán, lassan visszaengedte magát.

Kinyújtotta karját s a lábát is, csapott egyet, aztán még egyet, majd hagyta ezt is, és csupán sodortatta magát, hanyatt fekve, széttárt karokkal, nyitott szemmel, felbámulva a fényre, nem is a fényre, de a csillagokig, vagy még azokon is túl, felnézett, és hagyta, hadd vigye egyre gyorsabban, hadd sodorja tovább az a láthatatlan víz.

Virágzabálók

(Regényrészlet)

Az engedélyeket újra Schütz bácsi szállította, ő beszélte rá arra is, hogy meg kell látogatnia a férjét. Nincs több apelláta, több hitves megtette már az utat! Imre három éve raboskodik Josephstadban, s az a néhány levél, melyet kézbe vehetett, nyilván csak a nyomorúságát táplálta. Schütz bácsi tudta, Klára kevés levelet bíz a postára, az üzenetekben tartózkodó, csak a leglényegesebb eseményekről számol be részvétlen, már-már fagyos hangon, s a doktornak igaza volt, és ő csak a vállát vonogatta, amikor a doktor szóba hozta a dolgot, és beadta a derekát. Különben nem merészelt volna efféle utazásra gondolni, még arra se tellett, hogy Pesten töltsön néhány napot. Pétertől néha érkezett egy kisebb összeg, ennyi az életre volt elég. Schütz bácsi a szakállát simogatta, asztmás tüdejével melódiákat sípolgatott, jól van, jól van, ha a szándék kihajtott, az anyagiakon nem múlhat a vállalkozás. Megropogtatta a derekát, már indult is, fűrgén szaladt a pallókon és a frissen lerakott utcaköveken, a zsidónegyed felé került, s alig fertályóra múlva Derera Ignác házának ablakát kocogtatta a botjával. De mert nem kapott választ, hirtelen belényilallt, hiszen szombat délután van, hát persze, alig látott sétafikáló zsidót, ám aztán, mesélte köhécselve Klárának, annyira fölbosszantotta a felesleges sietség, hogy úgy döntött, azért se tágít, tehát nyitotta az utcakaput, s bár az udvaron megbotlott egy földbe szúrt késen, már be is lépett Derera Ignác lakásába, a nagyszobába rontott.

Hagar, a gombkereskedő felesége, vékony, de nagy keblű asszony, a szája elé kapta a kezét, s mozdulatlanra dermedt, mintha az ördög rontott volna rájuk. Az öt gyerek, mert Dererának éppen öt fia született, tényleg akár az orgonasípok, egymás mellett ültek a fatámlás székeken. Valószerűtlenül egyformák voltak a kék szemükkel, a vörösés hajukkal és a szeplős orrukkal, éppen olvasgattak. A legnagyobbak Ármin volt a neve, már túl volt a barmicván. Az anyjukkal ellentétben rémület nélkül, kíváncsian méregették a doktort, de ők sem szóltak. A doktor egy pillanatra megingott, nem volna szabad épp ezen a napon előállni az ajánlattal, ám a konyha felől érkező huzat olyan erős babillatot lengetett az arcába, hogy másként döntött. Na igen, a sólet, ami akkor is meleg marad, ha csütörtökön sütik, csak ügyesen be kell bugyolálni. Intett a vacogó Hágárnak, ne agódjon, nem lesz baj. A gyerekek még mindig őt bámulták, a legkisebbnek nem ért le a lába a székről, lassan kalimpált vele.

Derera Ignác az ágyon hevert, akár egy halott, szőrös kezét domborodó háján kulcsolta össze, még a hosszú szárú, fűzős cipőjét se vette le. Az imént dőlhetett le, az asztalon kihajtott imakönyv hevert, egy kisebb széken az esti öröm bevilágítására hivatott viaszgyertyák sorakoztak. A konyhaajtó félig tárva, a lá-

bosok toronyban álltak a tűzhelyen, a sarokban koszos gyerekruhák halma púposodott, a nagyasztalon, az imakönyv mellett, néhány porcelántányér maradt, benne sólet maradéka, morzsák és kalácsok megtépázott gerezdjei, s több lekvárfolt piroslott a hímzett terítőn mint valami gyerekes bűntény emléke. És a lakásban mindenféle gombok csillogtak, különböző színekben és alakokban, tele volt velük a padló, a szekrény, az asztal, az ablak párkánya, s még Derera mellett, az ágyon is hevert néhány. Virágos mező, gondolta a doktor, mire a kereskedő úgy nyitotta fel a szemét, mintha olajban forduló olívbogyó lenne a szemgolyója. De a nézésében nem volt fény, máris ráncos függönyként ereszkedett alá a szemhéja. A doktor széket ragadott, az ágy mellé állította, s lovagló ülésben helyezkedett el rajta.

Alszik, reb Schütz, suttogott mögötte Hágár, a doktor meg se hallotta, Derera vörös arcát fürkészte.

Szólna néhány szót az ő Derera barátjával, így kezdte Schütz bácsi, mire az alvó szemöldöke emelkedett, mint aki álmában csodálkozik. Jóllehet, talán nem a legmegfelelőbb a pillanat, krákogott a doktor, hogy amikor Derera úr és testvérei a Szombat Királynőt ünneplik, így betörnek hozzá! Derera reszelt a torkán, a szájával csücsörített, de a szeme továbbra is csukva maradt.

Bizonyára emlékszik Derera úr az ő kőgyűjteményének egyik legértékesebb darabjára, lendült bele a doktor, az olmtüzi borostyánkőre, amely egy ősi virágszirmot őriz, s amelyre a Nemzeti Múzeum munkatársa, a híres kőgyűjtő Podmaniczky báró, de még a Lobkowitz-gyűjtemény titkára is ajánlatot tett. Emlékezni kell, hiszen, a doktor a legnagyobb gyerekek felé pillantott, Ármin mellfájásánál Derera úr maga jött el hozzá, s miközben a segítségét kérte, megtekintette ezt a ritkaságot. És észrevette, hogy a borostyánba fagyott szíromra bogárka ragadt! Derera úr lelkesen kiabált, nagyítót kért, azt bizonygatta, a bogár éppen olyan, akár Samuel bácsikája, aki a bécsi Oppenheimereknél volt házi szabó, és Derera urat járni, beszélni, énekelni tanította. Ej, ej, ne nehezteljen Derera úr, hogy ő, Schütz doktor, most huzakodik elő egy szívszorító emlékekkel, a gyermek betegségénél aligha akad fájóbb élmény a szülő számára, s azt is jól tudja, szombaton a Mózes-hitűek népe örvend, és nem ad helyet szívében a bánatnak.

Derera nyögdecsejt, forgolódott, semmi kétség, nem aludt jól.

Ám micsoda öröm volt, folytatta Schütz bácsi, hogy Ármin meggyógyult! Szép, nagyfiú lett, és az is tudvalevő, hogy a napokban felavatták!

Derera néhányat horkantott is.

S ama szörnyű fogfájás hasonlóképpen szombati napra esett, arra emlékszik-e, Derera úr?! Akkor is őerte küldetett, és nem mondhatja, hogy igazán szükség lett volna rá, amikor megérkezett!

Derera nagyot horkantott, az álom elkomorult.

Az már igaz, különös törvényei vannak a zsidó embereknek, Schütz doktor kiránthatja Derera úr szuvas fogát szombaton, ő ezt magának nem teheti. Nos, ha szombaton Mózes szögbe lépett, a talpában hagyta, s csak vasárnap rángatta ki?! Aztán hogyan örvendezzen valaki szombaton, ha annyira fáj a foga, hogy az üvöltését se türtőztetheti?!

Derera Ignác sóhajtott.

Hanem ez a csodás borostyánkő gyógyír lehet akármi bajra! E kijelentésre megrándult Derera Ignác, az orra fölhúzódott, s vonta magával az ajkát, és állának szakállas foltját, majd tüszentett. A doktort nem érdekelte a babszagú párafelhő, olyan közel hajolt, hogy valósággal Derera húsos szájára beszélt, ő bizony, magyarázta, lát egy különös álmot. Ebben az álomban ketten utaznak messzi vidékekre, egy öregember és egy fiatal nő, egy rideg várbörtönig tart az utazásuk. De a borostyánkövet nem viszik magukkal, mert már nincsen a birtokukban. A borostyánkő lehetne náluk is, de mert ők utaznak, másnál van.

Derera akkorát ásított, hogy Schütz bácsi meglátta a kitépett fog rózsás helyét. A doktor olyan komoran nézett, mint akit megcsalt az egész világ, de erőt vett magán, csikorogva elmosolyodott, és a csillagachát nevű kő tulajdonságáról kezdett beszélni. Nemcsak a füvek, magvak, olajok gyógyítják a beteg testet és lelket, hanem a kövek is! Egy hitvány emlék félelemmel tölt el bennünket, ám mielőtt a bánat megmérgezné a lelkünket, fogjuk az achátkövünket, s hopp, inal is tőlük a rossz!

Derera Ignác erős horkolásba fogott, a feje oldalra billent, az orrlyukából gúnyosan remegő szőrszálak kandikáltak elő. Schütz bácsi a szakállát babrálta, majd annyit jegyzett meg, a szerencsés embernek lehet két csillagachátja is, s ha az egyik elvész, segít a másik. S mert Derera Ignác rendületlenül fortyogott tovább, most Schütz bácsi horkantott, dühtől vörös képpel emelte a botját, hogy a szűzmáriás kirelejumát, most aztán ráver a kapzsi zsidóra. Hágár felállt, úgy ingatta a fejét, mint aki megbolondult. A gyerekek egérhangon kuncogtak, a legkisebb tapsolt. Ám ekkor az alvó karja előrenyúlt, akárha nyújtózna, még jólesően nyögött is néhányat, majd a kézfejek mozogni, hullámozni kezdtek, mintha úsznának, kinyílt a tenyér, összecukódott, a horkolás alábbhagyott. A kereskedő ábrázata kisimult, lélegzése egyenletes és tiszta lett. Nagyot sóhajtott, mint aki révbe ért. Schütz bácsi gyorsan visszaült.

Igen?!

Igen, drága Derera barátom?!

Az alvó újra felhorkantott, a fal felé fordult, és olyan erővel kezdett horkolni, hogy a nagyasztal tányérjain megremegtek a süteménymorzszák.

Igy történt, hogy hétfőn kora reggel Ármin felzörgette a doktort, és lihegve kérte, azonnal jöjjön, mert az édesapja a halálán van. Schütz bácsi kapta a táskáját, kicsit sóhajtozott a borostyános doboz helye fölött, aztán futott a gyerek után. Igen, Derera Ignác valóban nagyon beteg volt. Vörös volt a torka, tüszögött, és a bütykei is csúnyán begyulladtak.

*

A gyermeket az utazás idejére Zsófia vette pártfogásba, és Berger szállította fel a Nyírségbe. A terv szerint hajóval utaznak Szolnokig, aztán kocsival haladnak észak felé, s az is elhatározás tárgya volt, hogy ha megengedi az utak állapota, átkerekeznek a Hortobágyon. Berger részletesen elmondta az út menetét, az állomásokat és a pihenőhelyeket. Amikor a gőzös eltávolodott a parttól, a kislány rázni kezdte a korlátot, az anyja a gépek dohogásán át is hallotta a bömbölését. Klára hosszan lobogtatta a kendőjét, mignem Schütz bácsi szólt rá, hagyja, kedvesem, hiszen már a hajó sem látszik.

Első fontosabb állomásuk Pest volt, majd a soktornyú Pozsony következett, ahol várta őket Derera rokona és üzlettársa, reb Jichak Solmo, aki amilyen kövér, olyan szívélyes volt, a mozdulataiból lekvár csorgott, jómódú ember volt, akkor a kőházban élt a családjával, amely abban az időben csak a tehetős szegedi hajósoknak vagy német polgároknak dukált. De akkor elkomorult, amikor Schütz bácsi leszámolta neki az utazás biztosítási fedezetét és a szállásköltséget, reb Solmo a fejét rázta, egyre dühösebb lett, csaknem a ruháját tépte, nem ennyiről volt szó, amikor megállapodtak azzal az ostoba gombossal, így nevezte ő Dererát! Sokkal többről volt szó, és a következő pillanatban reb Solmo nagyot kacagott, arról volt szó, hogy ez a gyönyörűséges fiatalasszony, nézett Klárára, ad nekem egy csókot ide meg ide, s az arca jobb és bal felére mutatott. Schütz bácsi idegesen vakargatta a fejét, ne viccelődjünk már annyit, kérem szépen.

De reb Solmo csak nevetett, remegett a tokája.

Ugyan, hát mit tudnak a világról azok a fűszál testvérek Szegeden?! Mit tud reb Solomon és a bölcs, bár papírcú Lów, vagy ez a gombkirály Derera? Hát ő, dicsekedett Jichak Solmó, hetente átrándul Bécsbe, sőt Berlinbe, a Spré-parti Athénba, ahol csodás dolgokat láthat. És így tovább, megállás nélkül, három napon át dicsekedett, fontoskodott és kedveskedett nekik reb Solmó, mígnem a felesége, Marja, egy nap megsúgta nekik, hogy negyvennyolc áprilisában, amikor náluk Pozsonyban is kitört a kravál, és a suhancok megtámadták a zsidó iskolát, az ura, aki egyébként rideg, kemény szívű ember volt, Marja lesütötte a szemét, bocsássanak meg, hogy ezt mondja, de így van igazság, még ha nem is tartozik rájuk, szóval ez a rideg ember valamiért mégis az iskolához futott, hogy védje, és aztán nem sokkal később úgy jött haza, hogy baltát hozott a hátában, és két üveg megmentett kóser lekvár volt nála, azóta ilyen. Azóta kedves, beszél, a haját is kifésülné, ha hagyná. Marja bocsánatkérően tárta szét a karjait. Talán jobb lenne a régi Solmó, de hát ez van, a világ nem ok nélkül lesz más, mint amilyen volt.

S nekik még akkor is zsongott a fejük, amikor a bécsi vonatra szálltak. Jichak Solmó kiabált a vonat mellett, mondják meg Dererának, mondják meg, hogy nem a gomb teszi a ruhát.

Schütz bácsi dühében visszaordított.

Ha nincs begombolva, leesik magáról a nadrág, reb Solmó!

Már nem hallották, mit mond a másik, igazoltatták őket. Fekete ruhás férfi kérte a papírjaikat, aki átellenben üldögélt velük, a gombos hasonlat fölkeltette az érdeklődését. Sokáig nézegette a papírokat, aztán tisztelegve adta vissza, s az úton már nem is nézett rájuk.

A bécsújhelyi állomáson leszálltak a vonatról, Schütz bácsi indítványára postakocsival utaztak tovább. Az öregember tekintete elé szomorú pára ereszkedett, pedig az út mentén zölden hullámoztak a veteményesek és a szőlőskertek, kövér fogadók ígértek vendéglátást, virágzott az orgona és a tulipán, s az sem volt kellemetlen, amikor az Alpokból lezuhanó hús levegő kavargott körülöttük.

Egyszer csaknem fölkötöttem magam, szólt tűnődve Schütz bácsi, és Klára csodálkozott, annyira valószínűtlen volt, hogy a doktor ilyesmit tett volna. Félt megkérdezni az okot, inkább találgatott, s arra jutott, nő lehetett a dologban, mi más, mint szerelmi csalódás.

Hirtelen rázni kezdett a kocsi, már köveken gurultak, a város külső kerületé-

ben jártak, csinos kőházak, kertecskék, és karcsú templomok között. Csakhamar megérkeztek a Hotel National elé, a szálloda néhány napja nyílt a Lipótváros szívében. Közel volt a kikötő, ahol hatalmas gőzösök és uszályok ringatóztak, és a matrózok úgy sűrögtek, mint a kékhátú bogarak. A mólók nagyobbak voltak, mint a pesti kikötőkben, rengeteg vasat és fát raktak halomba, Klára látott egy valószínűs ládahegyet, csoda volt, hogy nem dől le, a sétaut melletti gesztenyefasor árnyékában festett oldalú bérkocsik várakoztak. Vonat sípolt a közelben, fehér füstöket lengetett feléjük a szél, a kikötőtől néhány sarokra vasúti pályaudvar működött.

A Hotel National négy emelete úgy magasodott fölélük, mint egy hegy, oldalból tágas kapu ásított, rajta a legnagyobb szállító kocsik is könnyen átfértek. Klára nevetett, lószart talicskáztak a belső udvarból. Cilinderes szolgák sorakoztak a függönyözött bejáratnál, egy fiúcska kövér bőrtáskákat állított sorba, majd éleset füttyentett a kocsisok felé. Schütz bácsi negyedik emeleti szobákat javasolt, melyek persze legyenek egymás mellett, és Klára csodálkozott, ilyen magasra felkaptatni nem lehetett egyszerű erőpróba, de az öreg makacskodott, ő mindig lent, a porban élt, és most kipróbálja, milyen magasban lakni. Aztán persze dühöngött minden lépcsőfordulónál, és a tüdejével Mozart-dallamokat sípolt. A szálloda csilláros éttermében ebédeltek, Klára tormás marhahúst, bécsi kiflit, a doktor rántott húst és vörös káposztát rendelt, bécsi muskotályos fehérbort ittak, majd az öreg átvezette Klárát a biliárdszalonba, s megmutatta, hogy egyáltalán nem ért ehhez a nagy ügyességet kívánó játékhoz, a csúnyán fölszakadt asztalszövetre újságot dobott, s gyorsan az olvasóterem felé vették az irányt. Ott szivarozás közben elaludt, s ha Klára, ki újságokat lapozgatott mellett, nem veszi észre, talán fel is gyűjtja magát.

Miért kísérte el?, kérdezte másnap a reggelinél, s bár nem számított rá, a válasz nyomban érkezett, a lányai végett, dörmögött a doktor, tudhatja Klára, itt élnek, komoran rágcsálta a kiflivéget, olyan lett az arca, mint egy egéré, a lányai, a két gyönyörű lánya, akik harminc éve elmentek tőle, miattuk is jött, nem csak Klára végett, az öreg már sírt. Klára megfogta a kezét, felemelte, s arcát a májfoltos kézfejre engedte. Aztán az öreg rendelt egy üveg bort, és maga itta meg.

Este a Carl Színházba vetek jegyet, s egy mutatványos, Klára el nem tudta képzelni, hogyan képes, az orrlukából is tüzet fűjt, majd piros sálat húzott ki a füléből, virágbimbóvá varázsolta, és a semmibe dobta. Klára csuklott az izgalomtól, most az öreg fogta meg a kezét. Másnap sokáig reggeliztek, az étterem fényei úgy élesedtek, mintha ketté akarnák metszeni a tárgyakat, a porcelán tányérokat, ezüstözött evőeszközöket, a kicsi asztalkát, melyen büszkén sorakoztak a lekvárok és mézek butéliái. Újra elvonultak az olvasószobába, melyet Schütz bácsi hamar megunt, kádfürdőt vett, masszírozta magát, jeges vízből a forróba ült, aztán piros képpel kiáltozott Klára után.

A teraszról a forgalmas utcára lehetett látni. Klára kiállt a szabadba, az ég váratlanul elborult, az Alpok komor vonulata felől szürke felhők nyargaltak a város felé. A forgatagból egyszerre kivált egy alak, hatalmas férfi volt, fehér inge vakított, igen, Péter volt az. Fölnézett, elmosolyodott, talán intett is, Klára mereven állt, majd gyorsan, mint egy gyerek, lehunyta a szemét, s arra gondolt, a doktor cselszövése ez, ő rendezte úgy, hogy ezzel a gyalázatos alakkal találkozzon.

zon. Amikor nyitotta a szemét, a férfi nem volt sehol, kicsi, púpos hordár álldogált a helyén. Délután Schütz bácsi elcipelte egy komor épülethez, amely előtt fekete ruhás hivatalnokok és katonák nyüzsögtek. Klára kelleetlenül hunyorgott, ugyan mit kellene látnia!?

Ez a Kriminál-Gericht székhelye, mein Schatz! Néhány napig itt tartották fogva Imrét, innen vitték tovább Olmützbe!

Furcsa volt látni azt, amiről csak olvasott eddig, a pompás Burgot, a Kärtnerstrassét, a Grabent vagy a Kohlmarkt forgatagát. Itt élt Beethoven, Schubert! Itt élnek Schütz bácsi titokzatos lányai, akik elhagyták az apjukat. És itt van az a dög Péter is, talán az ócskapiacon báméskodik, és azt gondolja, nemsokára nyélbe üti az élete üzletét.

Bár Klára kissé szédült, a doktor biztosította arról, pompásan fogja érezni magát Liesingben! Schütz bácsi még ebéd előtt kocsit bérelt, és a híres bécsi sörforráshoz zötyögtek, ahol már mámoros kiáltásokkal kugliztak a helyi polgárok. Az emberek ledobták a kabátokat, és ingben, könnyű felöltőkben napoztak, a meleg szél úgy lengett a virágzó gesztenyék és zöldbe borult platánok között, mintha fátylak szakadtak volna le az égből. Hatalmas kosárból pereceket árult egy főköötös, kicsi lány, sült kolbász és virsli illata szállt, és akkora hordókból csapolták a sört, amelyek egy átlagos szekérre is alig fértek fel. A kockás nadrágos férfiak a fűbe terítették a gehrockokat, azon heverésztek, a tehetősebbje pezsgőt ivott, a nők fodros napernyők alatt üldögéltek, s váratlanul, mintha mutatvány lenne, az úton, melyen át ők is érkeztek, hatalmas szállítókosci közeledett, rajta feketén csillogó zongorával. Klára úgy megijedt, mintha látomás kísértene. Mintha maga az apja rendezte volna a jelenetet, s a férfi, aki a bakon ült, valóban hasonlított Pelsőczyre, és a nő, aki a zongorába kapaszkodott, az anyja volt, Margit. A kocsi megállt, a kocsis kifogta, és elvezette a lovakat, majd visszatérvén felmászott a zongorához, és bemutatkozott, ő Ladiszlauz, a világhírű zongorista, akit London, Róma és Párizs is ünnepelt, s társa a hasonlóképp világhíres Margaret művésznő, és most Schubert *Winterreise* dalciklusából adnak elő a nagyérdeműnek. Taps, taps, kérem! A közönséges emberek kurjongattak, füttyültek, a kalapjukat dobálták. A koncert csaknem egy óráig tartott, aztán az énekesnő, ki kövér volt és bandzsított, és már egyáltalán nem emlékeztetett Klára anyjára, pénzt szedett. Aztán a zenészek egy lacikonyhástól ebédet kaptak, majd visszaindultak a városba. Klára hosszan nézett utánuk, csalódott volt. Milyen jó lett volna, ha valóban az anyját és az apját látja! A távolban zöldellő dombok hullámoztak, némelyiken pipacsszőnyeg terült, s a szőlők végtelen tengere mögött sötét csíokban fenyegetőztek a Bécset ölelő erdők. Klára sört ivott, a bécsi hölgyek felháborodva pislogtak, egyáltalán nem zavarta. Schütz bácsi becsípett, a harmadik korsó habját egymásra fujkálták, a doktor olyan lett, mint egy gyerek, a homlokáról hab csúszott az orrára, váratlanul könnyezni kezdett, nagyokat trombitált a zsebkendőjébe, a lányairól beszélt hüppögve. Klára megértette, egyik lánya egy igen tehetős ember felesége, ám a másik szerencsétlen, özvegy, csúnyának teremtette a világ, de ő, Schütz bácsi mégis elérte, hogy megváltozzon, hogy szép legyen, ha már a sorsa rosszul alakult.

Miért alakult rosszul?

Iszákos volt a férje.

Az mással is megesik, bólított Klára, szédült.
Mi van a harmadik lányával, Schütz bácsi?!
Az öreg úgy nézett rá, mintha vérig sértették volna, a döbbenettől tátva maradt a szája.
Dadogott.
Honnan, honnan tudja?!
Imre említette egyszer, vagy maga mesélt róla, nem?!
De igen, motyogta az öreg, és meghúzta a korsóját.

*

Május közepére értek Olmützbe, hirtelen lehűlt a levegő, gomolygott a leheletük, és Klára fázott, a csontjaiban érezte a nyirkos, gonosz hideget. A fagyos idő egy díszlet része volt csupán, szomorú helyre jönnek, hát legyen nekik is rosszabb, mutassa savanyúbb ábrázatát a világ. Pedig Szent Nepomuk napja volt, egész Csehország a Moldova vizébe fojtott papot ünnepelte, s Olmütz lakói egyáltalán nem törődtek azzal, hogy kora nyárból a kora tavaszba sodródtak vissza, ünneplőben, olykor csak ingben sétáltak, és sört, édes likőröket ittak a csattogó szélben, kolbászt és gombócokat sütöttek, a terekre hordott fapadokon üldögéltek, és nagyokat nevettek az utcaköveken guruló kalapokon, melyek után kiabálva futott a gádzája.

Ahogy a főtérről kikocsiznak, hamar előtte magasodik a rettegett épület, és ő elképzeli, mit láthat a férje, amikor a bástyára hajtják, hol ekkor is dolgozik néhány rab. Látja a hullámzó mezőkön felejtett hófoltokat, melyek a barna földön olyanok, mint az óriási köpések. Hogyan maradhattak ezek itt májusig?! A Mettau árad, a vize szürke és zavaros, gallyakat, zöldellő ágakat sodor, fölöttük, a magaslatokon még hó ragyog, fehér sipkában üldögélnek a bánatos és unott hegyek, mint akik nem várnak semmit és senkit, s a tavasz csak kellemetlen kötelesség nekik. Imre is látja Olmütz tornyait, a templomok ezüstös kupoláit, s a kanyargó erdősávokat, melyeket kockás szántóföldek szakítanak meg. A bástyától keletre komlóültetvény nyúlik, a vár tövében lovardák húzódnak, hosszú és lapos, piszkossárga épületek, elszaladnak tőlük a sáros futtatók, s a keresztút magasánál, honnan bámészkodnak, már hozzájuk ér a lószar illata, egy megrakott szekér abrakot hoz, a pajták mellett fénylő szőrű, fekete lovat vezet egy félmeztelen katona.

A fogadóban, ahol megszállnak, császári tiszték lebzselnek, s ahogy Klára belép az ajtón, némelyik mosolyogva emeli a poharát. Hallott róluk, a garnizon tisztcskéi múlatják végtelen idejüket, meg-megszólítják a rabok feleségeit, a bakfislányokat, udvarolnak, teszik a szépet, a csillagokat lehazudják. Szép arcú, kedves fiúk, fényesre borotvált állal, finom modorral. Egyenruhájuk feszít, csizmájuk ragyog, évek óta rohadnak itt élve eltemetve. Van köztük cseh, morva, magyar és osztrák, akad köztük horvát és még sötét bőrű, fürtös hajú olasz is, éppúgy, ahogyan a foglyok között. Ugyanazok a népek vigyáznak ugyanazokra a népekre, fogoly és foglár egy anya szülöttje, s hogy kit hová vetett a sorsa, hajszálon múlt. Akad olyan sorstársa Klárának, aki megszédül e férfiszagos mennyországban. Délelőtt kelletlen látogatás a börtön savanyúságában búsko-

morra lett férjnél, de este légyott a császári hadsereg tisztjével, meleg hátsó helyiség, derengő lámpafény, sokat ígérő pillantásokkal fűszerezett vacsora, esetleg lázas polkázás egy helyi bálocska gyér forgatagában, és összefekvés. A férfi pedig a börtönben dobálgatja a kockát, hogy nője az ellenségtől vált viselőssé, a szajha, szajha, szajha!

A fogadósnénak nagy és széles arca van, a keze is akkora, mint egy béresé, ám a teste vékony. Tekintetét égeti a bánat, szőrös az álla, rosszak a fogai, Magyarországon veszett el a fia, közli férfias hangon, miközben kihozza a vacsorát, hideg kolbászok, dermedt mustár a tányéron, aztán szótlánul tesz-vesz a söntésnél, néha kifújja az orrát. Szótlánul esznek, Schütz bácsi szakállára kolbász zsírja csepeg, szája sarkára sajtdarab ragad, a tisztek szemérmetlenül figyelik őket, hallják a lázas suttogást, a poharak koccanását, a fiatal férfiak csöndes, önhitt röhgését. Schütz bácsi ingerülten dörzsölgeti a szemét, pislog, mintha valami beleszállt volna.

Egy pillanatra sem gondolta, hogy másnap aztán bent, az erődben külön szobát kapnak, ő és a férje, hogy van ilyen lehetőség, elvonulni, kettesben lenni, és bármit megtenni. Milyen volt újra látni Imrét? Mintha egy ismerős, régi kútba nézett volna. Ugyanaz a kút, ugyanaz a távoli, fenyegető sötétség, semmi rossz nem múlt el, és nem akarok a vizéből inni most sem, soha többé. Lehajtotta a fejét, az őr krákolott, s elköszönt, léptei elháltak a folyosón. Imre nem szólt, sokáig ültek egymás mellett a pokróccal letakart szalmaágyon, Klára nem tudta, mennyi idő telhetett el, a szövet alól kandikáló szalmaszálakat nézte, végül a férfi megfogta a kezét.

Én nem tudok magához érni, mondta neki.

Tudom, mondta a férfi, és visszavonta az ujjait.

Nem is akar mondani semmit?

Mit mondjak, mit szeretne hallani?, nyomban érezte, hogy ez így kegyetlenebb lett, mintsem tisztességes.

A férfi zihálva lélegzett, vegye le a ruháját, kérem.

Klára lassan vetkőzött, mindenét levette, a blúzt, a szoknyát, a harisnyát s az alsóneműket maga mellé hajtogatta, majd hátradőlt, elfeküdt a durva pokrócon, ami szúrta a hátát, és didergett, bár felöltözve jobban érezte a falakból szivárgó fagyot. A férfi följe hajolt, nézte a bőrét, szívta az illatát. Engedelmes volt, nem ért hozzá, de egy állat tekintetével bámult. Klára lehunyta a szemét, olyan erővel kapaszkodott a pokróc gyűrődésébe, hogy megfájdultak az ujjai.

Tegyen magáévá, suttogta.

Imre nem ért hozzá, és ő hallotta visszafojtott sírását, meleg hullt az ölére, egy csepp, még egy, az ágydeszka nyikordult, a férfi szinte ráfeküdt. Kiáltottak a folyosón, lábasok, láncok és tolókcók zörögtek, valahol ütemesen verték a falat. Még mindig nem nyitotta ki a szemét, olyan volt, mintha Imre imádkozna. Meg kell kérdezni Schütz bácsit, sírva lehet-e imádkozni. Egészen közelről lehetett hasára a férfi, köldökét sütötte a lélegzete, és a boldogtalan, éhes száj mintha ette volna őt, szörcsögött, csámcsogott, a húsát falta, öklendezve zabálta a semmit, ami ő volt, amivé vált, mert nem volt már ő sem itt, e börtönben, sem ott, ahonnan eljött, abban a városban, semmi.

Csak egy kívánság volt.

Halj meg, Szép Imre, halj meg, Imre, kérlek szépen, halj meg.

Zörgött a zár, lassan kinyílt az ajtó. Érezte a hűvös légáramot, koppant a kő, valaki a szobába lépett, nem szólt. Néhány pillanatig tartott csupán. Újra biztosan kiment az imént. Kinyitotta a szemét, Imre az ablaknál állt, szürke négyyszög az arca előtt, melyen át az égre lehet látni, a keze magasságában csenevész cserepes virág. Gyorsan, de nem kapkodva öltözött. Aztán, míg fésülte a haját, lelassultak a mozdulatai, elfáradt. Imre sem szólt többet. Amikor ment, a fiatal prófosz, aki Imréhez kísérte, követte a várkapuig, majd megszólította. Csúnya fiú volt, lóarcú, és nagy sárga fogai voltak, hatalmas ujjaival mentéje gombjait csavargatta, de a nézése jólesett, Danke schön, mondta. Danke schön, és máris szaladt a rabházak irányába. Ő kilépett a szabadba, nagyot nyelt. Olyan ízt érzett a szájában, mintha Péter valamelyik lopott likőrjébe kóstolt volna.

Schütz bácsi később úgy mesélte, hogy ő maga tehet a szörnyűségről, miatta történt, mert egyik pillanatról a másikra megvakult, sötétség borult a szeme elé, és ő elesett, beverte a fejét az asztalába, elvesztette az eszméletét, majd arra ébredt, hogy a fogadósasszony kutyája nyalogatja az arcára száradt vért, éjszaka volt, és Klára sikoltozását hallotta a szomszéd szobából. Segített volna, de nem tudott mozdulni! Mióta feküdt a kihűlt szobában, fogalma sem volt. Klára ne nevetgéljen, pokoli napok voltak ezek, szépen kéri, suttogott Schütz bácsi, ne kuncogjon Klára, ő, soha nem mondja, nem mondhatja el Imrének, mi történt velük, miután meglátogatta a férjét. Klára mégis nevetett, gyengén és köhécselve, a láztól elgyötörve, fáj a kezén a piros folt, az öle üres éggé vált.

A doktor borzongva vizsgálta a testét, mein Gott, mein Gott, harapásnyomot talált a comb belső párnáján, micsoda állatok, úristen micsoda vadállatok! Nem Imre volt, nevetett Klára, aztán vért hányt, és tovább kuncogott. A hasán, akárha forró drótokat húztak volna végig, kövér hurkák vöröslöttek, s a két vállá tele volt sárga és kék foltokkal, mert ami erővel le kellett fogni, hogy azok a maguké- vá tegyék, nem múlhatott nyomtalanul. Péter, aki eddig a szomszéd szobában ivott, most bedugta a fejét, aztán gyorsan visszahúzta. Majd mégis rájuk tört, nincs több idő, menekülniük kell, néhány perc múlva rájuk tör a garnizon összes katonája! A szobában két ájult tiszt hevert, Péter odébb rúgta az egyiket, szalma- bábuként emelte a nevetgélő Klárát.

Ádám, Ádám, cirógatta a borostás arcot Klára, miközben Péter sötéten fújta- tott, s vitte őt lefelé a recsegő falépcsőn. A gazdaasszony némán, a rémülettől megzavart elmével dőlt az ajtófélfának. Kezében egy kancsó letört füle. Minden csupa rom, a fogadó szétverve, katonák hevernek szanaszét, agyonvert, ájult tisztek, vérükben fetrengő közlegények. Péter megállt az asszony előtt, te dög, téged is agyon kellett volna, hogy verjelek.

A fogadós nő bólogatott, némán bólogatott.

Ádám, Ádám, ismételte Klára.

Péter a szabadba lépett, s a botladozó öreggel megindult egy szűk utca torka felé. Klára megérezte, hogy meleg van, nocsak, hát visszatért, valóban visszatért a jó idő!

*

Az a hír sistergett végig a garnizontól a téri kocsmáig, az utcakupuk homályától a kávéházakig, hogy a fogadó felső szintjén nyitva a folyosó végi ajtó, és azon nyugodtan be lehet lépni. A vetett ágyban gyönyörű, ruhátlan nő hever. Ez a nő vár mindenkit, rangra, beosztásra, életkorra való tekintet nélkül, ez a nő nem szajha, kevesebb és több annál, ez a nő forró, kedves és odaadó, aki nem utasít el. Olyan volt a hír, mint életük legfontosabb parancsa, melyre mindig vártak titkon és álmodozva. Gyönyörűséges parancs volt, háborút kért, veszéllyel nem törődött, lehet úgy is öldökölni, hogy senki nem halhat meg, de a vér mámorító ízét érzi közben. Az a nő hánykolódik az ágyban, válla fehér és törékeny, s ha a testére ereszkedsz, beszél, és olyanokat mond, mint senki se még.

Teát kell vinni neki, vagy likórt, édes bort!

Illesz közben a szájába virágszálat, kamerád.

Öntsd, Josef, a likórt az ajkai közé, azt nagyon szereti!

Mosd a mellét, mosd le szépen, Bart kapitány, mert a bimbókat még összefényli Karel, a cseh tüzérhadnagy nyála!

Mosd a száját is, mert Boban nagyon megharapdálta!

Mosd az ölet, Hlinka, mert benne locsog Vasziljev magja!

Nem alszik, jó neki, olyan nő, akinek minden jó, ölelések, vér íze, jó neki a tesztünk, a férfiasságunk, a kaszárnyaszagunk, birodalmi becsületünk, adott szavunk, kötelességtudatunk, szalutálásunk pontossága, gálánsságunk, jó modorunk, csak mosd ki az ölet langyos kendővel, és ereszkedj rá,

a tiéd, katona,

a tiéd,

a tiéd!

Schütz bácsit kiröhögték, főtt tojással, friss retekkal, céklával dobálták, elkergették, talán meg is verték. Többször elesett, ruhája véres volt, magyarul átkozódott. Még el tudott támolyogni a postahivatalba. Táviratot adott fel egy bizonyos Sperlné, született Schütz Valéria részére, hogy a bécsi asszonyosság a magyar vendégét, a Péter nevűt, haladéktalanul értesítse, mert baj van. Nagyon nagy baj van, az olműtzi „Jó rabokhoz!” címzett vendégfogadóban. Szóljon Sperlné a magyar vendégének, hogy induljon, mentse meg őket!

Aztán háború tört ki.

Ebben a harcban részt vett Mama Gyökér és Levél úr, Féreg úr és Kócmadonna, akiket végigűztek a fogadó szobáin és folyosóin, s akik vihogva, sikoltozva, bömbölve, sziszegve álltak ellen a támadásoknak, akik aztán a szabadban, a fogadó udvarán is megküzdöttek a császári tisztekkel, állták az ütleget, a kardszúrást, a lövéseket, mígnem egy furcsa, fehér árny a segítségükre nem sietett.

Klára ült az ágyban, talpa a hideg padlóra ereszkedett.

Pallagi Ádám állt az ajtóban, ő mentette meg.

Kb. gyerekkor, mennyi plapla tűnt hasonlat – vajon hova?

ep.-nek

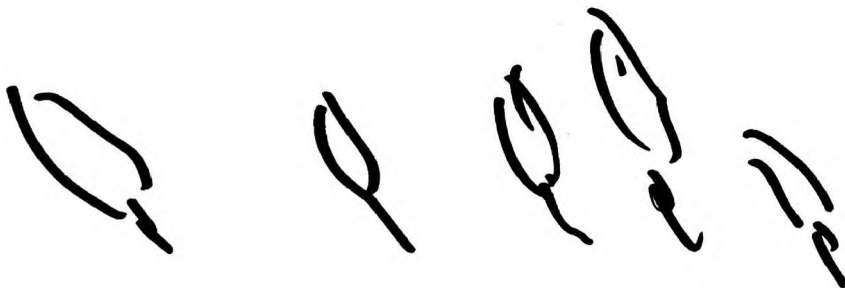
(És előtte szép rímnek a:sora, soha stb.)

*Az emberiség gyermekkora voltam,
mikor költő, író, műfordító,
a Sennelier-krétát kikoholtam,
mint Degas-nak a jó
nyugat-franczuz, most én úgy megszerettem
a közel ezer színt, főleg a 464-esben
gyönyörködöm, kék mozdonyt, jegenyékkal,
kanyart lehet rajzolni vele (nem kivétel
ebben a többi krétaszám sem, persze),
elkenve
főleg éles a kép,
kiemelik a kencült Sennelier-k
a Sennelier-élet, éleket,
íme, élet az életet.*

*Azonban a Ferrario,
igen, a jó talján Ferrario is imádni való,
meg a Rembrandt, van egy 60-as feles
(egy doboz félbevágott) Rembrandtom, kivételes
kenésfelület
hozható létre, ha ezeket
ujjammal mázolom,
s vagy előbb rajzolom
oda az ujjongó embervonalakat,*

vagy hajlongó jegenyéket,

*ahogy örvendenek a tavaszébredésnek, szakkerment!
hogy a vonat épp elment.*

*De mit is akartam mondani?
A sínek kanyar(j)ai
kikanyarítják,
az emberek, mint kis parittyák,
a lelkesedést, ahogy a kence-alapon
ébred tavaszom,
didergető fehérrel,
fogcsikorgatva, mint egy halálfej,
igen, egy halálfej jel, jégbajuszos
balsors-utolsó szusz,
nincs plusz, írtam másutt, slusz-
sz,
sz-sz-sz, elszisszen a tél,
de a tavasz önfeledt örömén
még egy utolsó – adta lelke! –
csorbát ejtve.*

*Ah, Ferrarióm, Rembrandtom, Sennelier-m,
deboldogíróköltőműfordítóeszmerajzoló voltam én,
az emberiség gyermekkorát éltem,
mikor reméltem,
de jaj, soha
nem tér vissza ez a hasonlat, az emb. gyerm.-kora,
Goethe megmondta, minden hasonlat,*

csak azt mondhatom: SEMMI HASONLAT.
Jaj, minden csak hasonlít,
nincs erő, mely időt megállít.
Faust, rilkéstül (hogyan írják irr, nagy R-rel,
nem tudom), vagy Kleetül a Villa R-rel
elmehetünk a sutba,
legföljebb a Villa R-nek
(csupa hajdani gyermek)
sutjába, a Fa-sut-
ba.

Jaj, hát na. Ja, ja. Ja.

2008 ja.

Kieg. költ.

Kis madaramnak

Jaj, kis madaram,
Potyi, nagy sora van,
hogy te kipottyantál,
de megmenekültél,
várjon rád sok tél,
sok tavasz, sok nyár,

sok ősz. Az ősszel,
mint az egésszel,
költő mit kezdjen?
Az evidencban (az víg videnben)
sok evidenc van, sok evidenc veni-vidi-vicc van. Ven.
Vigasz, vögösz, vugusz, költő ilyet de unsz.
Velence, Valanca, Vulunca, Vülünce,
de a Kosztolányi-viccből egyet (is) unsz-e?
Csak hogy meghalt, nem volt
vicc, a Kosztolányi.
Kis veréb, ne akarj életből kiszállni.
Két-napos húsfalat, sok-napos életre
te meg lettél mentve,
ügyes kezek által,
járjon konyha-áldás, járjon sok szerencse,
azzal, hogy mi is evidencre

*járhassunk ezzel az édes, kicsi, sánta madárral!
Melyhez a költőtöröműfordevidencle sok jókat kívánal.*

*

*(S ah, az egész: talány,
mind az egyáltalán, az is egy-ál-talány,
eddig-addig talán
eláll, elálldogál,
de közben csak talán-x,
talán-y,
falanksz, falány.
Két-napos kis hús-adag, tollatlan,
nem lettél hús-adag
sas-féle gyomorban.
Nézd magunk-sorsunkat.
Nézd, míg a villomás, villamez,
villarák, torok, orr-fül-gége
cápaként el nem rág.
Vagy, mondom, villa-más,
épp csak egy villanás,
s léssz cápában Jónás.*

*Na és ha!
E sápadt cápa
a világ? Itt ülünk kis madarammal,
felettünk számtalan angyal,
nézi egy a másikat.
Míg ez is nem megy tovább...!)*

Szintén.

Fődalok mellékdalhoz

Jaj, világ, te, világ,
de nagyon világ vagy!
Egyik a másikat,
nincs, hogy ez alábbhagy.
Legfőlebb alább hagy.

Karinthy Frigyesnek, 2008

*Jöjjenek fődalok.
Mi gyalog oldalog,
nem gyalogol oldalt,
vagy oda, boldogok,
ott elgyakorolt alt
hangú énekesnő.
Érte Orfeusz jó.*

SZÉTFÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT NAGYOT KÖHÖGÖTT.

*Büszke gégefőjét,
büszke két fül-fejét
emeli, lengeti,
elefánt mit neki,
orr-fül-gége bőség,
választhatod bajod,
ott máris orvosod.*

SZÉTFÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT DE-JÓT KÖPKÖDÖTT.

*Magam másképp voltam.
Mit sem „orvos”-oltam,
nem, hogy megorroltam,
épp csak hogy nem mentem,
pedig zúzott válltól
csuklóig befeketültem,
lejjebb is, ujjakba.
Vagy térjek újabbra,
fejjel mentem fának,
elég nagy gyalázat,
hogy gyalog, autó nem
fogta föl, reccsentem,
ez a koponyám volt.
Fülem is leszakadt,
szerencse, fül alatt*

a gégém, az már nem,
de orrom is fájt, hm,
egy kis agyrázkódás
nyitott vörös rózsát.
Kicsi madaramat
még épp, hogy elláttam,
túl messze nem láttam,
csak végighullottam
a földön, hullattam
véretem táskámra,
csak úgy éjfél tájra
ábrádtam (ébredtem),
igazán szép ábra,
földön a ház ura,
vérben a táskája.
S a többi. Összeforrt
leszakadott fülem,
de ez a csattanás
csak nem volt nélkülem,
gépi jármű helyett
mindent én fogtam fel,
igaz, roncsból sem kell
szabadítani az ilyet.

ELFÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT JOBBAT BÖFÖGÖTT.

Két jó nap kifekvés
helyett ettem, ittam,
madárkám gondoztam,
fejemre jó kenés,
orvoshoz-nem-menés.
Aztán a pirosba, menten,
hét sávba, bementem,
tegnap egy kis furgon
tükre majdnem elvágott.
Meddig értem e világot?
Meddig fogom fel?
Meddig jön új meg új jel,
hogy őriznek folyton,
erős angyal-szárnyak,
jaj, csak el-csukolhat
egyszer egy ily szárny-tő,
egyszer egy ily szárny-nyak,
akkor mit csináljak?
Pláne pár végtagot
vesztve, Kosztolányi

*embere, hat ordításnyi
búcsún az életre,
akkor mihez fogok,
pláne, kezem nem lesz,
mit hogy majd megfogok,
merre mint lábalok,
nem lesz, hogy oldalog,
járművön vagy gyalog.*

SZÉTGÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT MOHÓT HÖHÖGÖTT.

*Tényleg, amíg vigyázhatok,
poézist utcán hagyhatok,
néztek csak a forgalomra,
lábam alatt a halomra,
a jégre, min elcsúszhatok,
túl soká már nem bízhatok.
(Meg 69 is vagyok.)*

A FÜSTKÖD ELDÖCÖGÖTT, AZTÁN VISSZAKÖLTÖZÖTT.

szintén 2008 januárjában,
s szint' én.

A létezés elmarad című programból

Gothár Péternek és Tóth Krisztinának

*Nem akarok engedelmeskedni
csak a gondolataimnak
nem akarok engedelmeskedni
a szokásoknak a szokásaimnak
az élet menetének a pénznek
elkezdett és befejezetlen dolgaimnak
a feladataimnak a terveimnek
Nem akarok engedelmeskedni
csak a gondolataimnak
melyek őszi fényből
és falrepedésekből állnak
asztalra teszem a bögrém
madár figyel a fáról
körmeim rózsaszín fénnnyel világítanak
beszélgetés indul aztán megáll
El kell tűnnöm a gondolataimból
A gondolataimnak kell elfoglalni a helyem
A gondolataimnak úgy kell megszólalniuk
mintha soha nem is léteztem volna*

Haza és semmi

*Hazajöttem
és itthon semmit nem találtam
eltört a kéz a csontban
a szem a lábadozásban
hazajöttem
és itthon semmit nem találtam
a fa fészket rakott az ágyban
a hegy gerincén átmászott a kő
hazajöttem
és itthon semmit nem találtam
az ég kék felhőket forgat
zöld szőlőcukor olvad a lázban
a folyó eltört a kanyarodásban
ami elmúlt az a vágyakozásban
hazajöttem
és semmit nem találtam*

rend a lelke

– mondja édesanyám –

*itt van a kislfia
hajol édesanyám fölé az ápolónő
higgyem el tudja hogy itt vagyok
bizonygatja látva a szobatárs legyintését*

*

*apám nem jár udvarolni
nem megy tánciskolába
nem visz moziba lányokat
szép öltönyt cipőt csináltat
vajon mit kezd ezzel a kislánnyal
hallja édesanyám a sugdolózást amikor Győrbe érkezik*

*

*anyák napján járjuk a kanásztáncot
én szót fogadva a tanító néninek mackóalsóban
élre vasalt nadrágban a többiek
a végén a tanító néni útmutatása szerint
kézcsókkal illik kifejezni hálánkat
én arcon csókolom szomorú édesanyámat
s hallgatva hazafelé nem tudom eldönteni
rám haragszik-e vagy kopott mackónadrágomra*

*

*Imre és Rudi nagybátyám híresek humorukról
előbbi vakbélfájdalmat szimulál bevonulás után
kiveteti ép vakbelét hogy megússza a háborút
beleszeret Idába
első felesége nem akar válni
Ida a fényképe hátuljára írja
örök szerelemmel
és az ő férje se akar válni Kolozsváron
ahol két közös gyerekük marad*

Imre bácsi Ida férjének nevére Kőrösfalvira magyarosít
házasság híján is azonos nevük legyen
Rudi bácsi viszont minden különösebb indok nélkül
Mezeire magyarosít szimbolizálva a családi összetartozást
Imre bácsi egy pesti kórházban haldoklik
nem akar meggyógyulni
viseltes öltönyét küldi a temetéshez Ida
Amálka nagynéném hosszasan sírdogál emiatt
egyedül ő hal meg Meszaricsként

*

ki tudja miféle lelkiismeret-furdalás indítja útnak
nagyanyámat kislányként férjhez adott lánya után
s talál lebombázott házat
hiába vezetik el apám szüleihez
megnyugtató hír nincs Németországból
vonattétőn utazva egy nappal a határ lezárása előtt ér haza
ágyának esik és betegségéből nem gyógyul ki soha

*

tizenegy év múlik el az esküvő és a viszontlátás között
édesanyám az eltelt idő alatt
Németországban megéli a háború végét
szül két gyereket huszonnyolc éves
s az első beregszászi éjszakán nagyanyámmal alszik

*

rend a lelke mindennek
jelenti ki időről időre édesanyám
a Nap se akar mást
a Nap is csak rendbe akarja szedni magát
magyarázom édesanyámnak
mert hát eléggé bizonytalan csillag
kitörései is azt bizonyítják
hogy folytonosan keresi egyensúlyát

*

apám még nem utazhatott
nélküle állunk a kút körül Beregszászban
nővérem nagyszülei feleségestül nagybátyáim
öt unokatestvérem édesanyám virágos nyári ruhában
beszélni tanulok de nem kérdezem
miért nagyanyám tartja a fényképezőgépet felé apám fotóját

*

a kis németországi falu főutcáján
egymást átölelve sírnak
vége a háborúnak
először és utoljára érznek meghittséget
ha ott maradnak Walkertshofenben
talán egymásba szeret édesanyám és édesapám

*

nagyapám 1916-ban a K.u.K. hadsereg katonájaként
Galiciába kerül majd a román fronton megsebesül az arcán
később Isonzónál lövést kap a lábába
Győrbe hozzák az egyik orvos megsajnálja
és a legegyszerűbb megoldás az amputálás helyett
megoperálja de szilánk marad a térdében
néhány évtized múltán lassú járásához igazodva
kezét fogva sétálok vele a tábori kórház helyén

*

gyerekkorában egyszer nyaral édesanyám
Visken állandóan puliszkával etetik
egy reggelen átmennek a hídon Erdélybe
látja a kifestett arcú román katonákat
visszafelé csempészárut rejtenek ruhája alá
rettegve lépeget a Tisza fölött
félelme felnőttként se múlik
valamitől mindennap fél édesanyám

*

ha kinézek otthonom bármelyik ablakán
látom a kórházat ahol megszülettem
hajdanvolt házasságom albérletének fáit
a boldog versek tízemeletesét
a Szent Imre-templom tornyát
tövében ott van porrá lett édesapám és édesanyám

Balholmi lányok

Ez itt Baba néni, az igazgató, ezek itt a harmadikosok. Ez a mamád ecetes szájszaga, ezek pedig a te csipkésre rágott körmeid.

Eleinte észre sem veszed, hogy figyelnek. Gyanútlanul jársz-kelsz, a lépteid-től visszhangzik a folyosó. Szereted a visszhangot, az általános iskolában ilyen nem volt. Föl-le sétálsz a lépcsőházban, csodálkozol a réz szőnyegfogókon. A tablókat nézegeted, a furcsa hajakat. Eléred, hogy a kerek orrú Baba néni megszólítson. Dédelgeted az új tankönyveket, veszel rájuk mustársárga csomagolópapírt, mindegyikbe beleszagsz, a szabásmintákat tanulmányozod. Kész vagy örülni a vonatjegyek drágulásának: majd ritkábban jársz haza. Osztálytársaidal a városban sétálsz, a moziműsort böngészitek, fagyiztok – soha többé nem fogtok fagyizni –, andalogtok a Léta-patak partján, megnézitek a régi malmot, fölmáshoztok a víztornyba. Ki a stégre, föl a hídra, be a parkba. S miközben az a legnagyobb gondod, hogy a nedves fűtől (nem gyep az) bezöldül a szeptember elsején vásárolt kordnadrágod, egy másodikos már a végzősöknek szállítja az első híreket. Ne kérdezd, cserébe mitől menekült meg.

Két hét, és kezded kényelmetlenül érezni magad. Úgy intézik, hogy az elkapott pillantásokat vedd észre, ne a fixírozást. Amikor a közelükbe érsz, szétrebbennek, hogy azt hidd, rólad beszéltek. Nem vagy egy Rozemár Burda, üti meg a füled. Lámpaoltás előtt fölvered a párnát, figyelnek. Mosdás közben egy harmadikos a hónaljadat nézi. A lépcsőházban valaki a fejét csóválja. Az ágyad már megvan? Nem meglepő. Egy harmadikos a tanulóban csupán azért kezd olvasni, hogy időnként jelentőségteljesen rád nézhessen a könyv fölött. Vacsoránál a nagy ovális asztalhoz intenek és két harmadikos lány kedvesen hellyel kínál. Remeg a kezed, ahogy a levest kanalazod, kezd lelkiismeret-furdalásod lenni valamért. Azt álmodod, hogy szerda van és mindenki a fejét csóválja.

Már kapiskálsz, hogy ártatlanság nem létezik, csak túl tág határok. Nincs bátorság, csak ostobaság. Itt a makulátlanság vakság, a segg piccsa. Ha más a szó, más a jelentése is. Még nem tudod, mik a rossz szokásaid? Majd ők megmondják. Eszed a hajad. Tizenöt évesen az ujjadat szopod. Az ujjadon följebb tekered a gyűrűt és beszagsz alá. Tekergeted, beszagsz. Túrsz, eszed. Pizkálatsz, szádba veszed. Babrálsz, szívogatod, lenyeled. Kiköpöd. Rázod, belepi, lesöpöröd. Széttrancsírozod, odakened. Kaparod, meggyűlik, kipöckölöd. Simogatod, rágod, nyalogatod. Összenyomod, ragad, szétválik, összenyomod, ragad, szétválik, nem bírod abbahagyni. Minél többen figyelik ezeket a mozdulatokat, annál inkább szükséged van rájuk.

Ágyad még nincs, de már szeretnél hazamenni, pedig otthon se jó. A papa piacozik, nem akarsz a mamával egyedül maradni.

Éjjel különös hangokat hallasz a mosókonyha felől. Mintha gyufásdobozt rázogatna valaki, és mintha nyögne. Rázza, nyög.

Nem lehetnek titkaid. Épp, amit senkivel nem osztasz meg és a naplóból is kihagysz, s ami miatt az első hónap vége felé végül majd magát a naplóírást is abbahagyod, kezd egy idő után, valahogyan, szépen lassan, láthatóvá válni. Nyomot hagy rajtad. Felismerik a járásodról. Jellegzetesen elszíneződik a bőröd. Párna nélkül alszol, na, ez. A székleted szaga árul el. Pedig inkább gondolni sem igen gondolsz rá, biztos, ami biztos. Igyekszel nem álmodni róla, s ez többnyire sikerül is. (Vannak bizonyos technikák.) S ha egyszer-egyszer mégsem tudnád megakadályozni, hogy álmodj róla, megjelenik abban az álomban egy arc, még épp időben, egy harmadikosé, még nem röhög rajtad, de már látod, hogy, ami a kegyetlenség csalhatatlan jele, fodrozódní kezd szemében a szivárványhártya széle, már látod, hogy mindjárt odahajol egy másodikoshoz, akinek azonban csak a válla lóg bele az álomba, már levegőt vesz, már nyílik a szája, hogy elújsá-golja, mit is fedezett fel rajtad, amikor verítékben úszva – de a verítékkel is vi-gyázni kell – fölriadsz, és nem álmodod tovább, amit álmodtál. Te magad küld-ted az arcot. Te magad küldted az álomba a szivárványhártya fodrozódását, az álomba lógó vállat, a nyíló szájat, hogy még idejében fölbredj. Fölbredtedél, de hiába. Épp a legféltebb titkaid lesznek, épp a rejtegetés félreismerhetetlen jele-inek köszönhetően, mindenki számára nyilvánvalók. Beszopod, megharapod.

Felejtsd el a neved. Itt még a harmadikosokat is egykori harmadikosok ne-vezték el, és nem beceneveket adtak nekik. Ha nem akarsz valakit a gúnynevé-n szólítani, ne szólítsd meg. Jobb, ha épp azokhoz nem szólsz három éven át, akik-ről azt hiszed, a barátaid lehetnének. A padtársad Paca Luca. Október vége óta izzad, nem tudni, miért. Patakokban folyik róla a víz, a tenyere állandóan nyir-kos, a tú minduntalan kicsúszik az ujjai közül. Amihez csak hozzáér, azon nyo-mot hagy, a szék műbőr borításán pillangó alakú izzadságfolt marad utána.

Arra készülj, hogy az első félévben nem lesz állandó ágyad. Az évnnyitó után felolvastak ugyan egy szobabeosztást, de Baba nénin kívül mindenki tudja, hogy az a beosztás nem érvényes. Ki se pakolj. Hogy ki hol alhat, azt a végzősök dön-tik el. Időről időre meg kell jelenned egy öt-hat fős, befolyásos harmadikosokból álló bizottság előtt, arra készülj. Többnyire valamelyik másodikkal üzennek, hogy menj. Gyere. A beszélgetések általában a hétvégére esnek, amikor haza-utaznál, de érdekedben áll minél hamarabb túlesni a procedúrán, mert amíg nincs döntés, minden éjszaka más szobában kell aludnod. Este, mikor már azt hiszed, ezúttal megfeledkeztek rólad, jön valaki, aki magát kegyencnek hiszi, pedig csak csicska, és megmondja, hol kell aludnod aznap. Úgyhogy ha hívnak, menj, a bizonytalanságot nem lehet sokáig bírni. Ha szerencséd van, már no-venemberre kijelölik az ágyad – gondolod, amikor bekopogsz. A harmadikosok az ágyon hasálnak vagy lovaglólülésben a széktámlára könyökölnek, mintha házubulira hívtak volna. Világos van, mint a tiszta lelkiismeretű emberek szobá-jában. Sziasztok, mondod. Majdnem kedvesen visszaköszönnek. Ül le. Leülsz az odakészített székre, ez azért mégsem házibuli. Tulajdonképpen nem kérdez-nek semmi kínosat. Ma utaztál volna haza, kérdezik majdnem figyelmesen. Igen. Ó, sajnálják. A kijelentő mondatok végét elhúzzák és megemelik, mintha kérdeznének, a kérdéseik végét pedig elmélyítik, mintha valamit, amiben ko-rántsem biztosak, szelíden kijelentenének: erre a jellegzetes harmadikos hang-hordozásra húsz év múlva is felkapod majd a fejed zöldségesnél, firenzei nyara-

láson, színházban. Várnak a szüleid otthon. Igen. De a papád most a váradi rokonokhoz utazott, teszed hozzá. Azzal próbálsz a kedvükben járni, hogy kicsit többet mondasz, mint amennyit kérdeznek. Ő, részvétünk? Ismertetned kell, milyen volt a szüleid kapcsolata, és eleinte nem érted, hogyan függ ez össze a szobabeosztással. Hogy is szólítod őket. Hogyan veszekedtek, ha nem kiabáltak. Miket mondtak egymásnak, amikor azt hitték, nem hallod őket. A mama olyasmit főzött, amit a papa utált? A papa úgy állt bosszút, hogy visszadobta a halakat a Körösbe? A mama erre kicsit kacérkodott a boltossal? Nem. A papa erre rászokott a pipázásra, és tenyészlovakra költötte a mama végkielégítését? A mama erre befogadott egy kóbor tacskót? A papa kezét emelt a mamára, aki asztmás lett a pipafüsttől? Azt sem. Bocsánat, azt hittük? De azért a mama bizonyára a vallásba menekült, na ugye.

Belenyúlsz, kitapintod. Lukak mindenhol vannak.

Majdnem kedvesek ezek a harmadikosok. Különösen az egyik. Ül az emeletes ágy felső szintjén, és mosolyogva csóválja a fejét, amikor a többiek egy kicsit talán túl messzire mentek. Furcsa, hogy minden évben, mindegyik bizottságba bekerül egy harmadikos, aki figyelmesebb és hallgatagabb a többi bizottsági tagnál. Ritkán szól közbe. Bólogatva biztat, amíg beszélsz, és a többiek háta mögött legyint, ha egy-egy kérdésükre elpirulnál. Ő lesz az, aki a kapusnő lelkére beszél, ha fél tíz után érkezel. Ő az, aki jól tudja a matekot, és aki a mamáddal szóba elegyedik a beköltözésed napján. Ő ad majd vattát, ha két nappal előbb kezdesz vérezni. Ő az, aki úgy beszél, mint egy rádióbemondó: a nukleáris katasztrófát és az enyhe tavaszi időjárást ugyanazzal a szenttelen derűvel jelenti be. (Ha baj lesz, én is ott leszek.) Ő az, aki megállít a folyosón, és azt mondja: mondhat szemet is, de azt azért tőle sem mered megkérdezni, hogy mire. Arra készülj, hogy el fogod hinni a kedvességét, pedig lenne okod kételkedni az őszinteségében. Egy évbe is beletelik, mire sejteni kezded, hogy ő a csali a bizottságban. Ő az, aki a tanulószobában az asztalodra támaszkodik, a kémiafüzeted fölé hajol; s miközben megkérdezi, segíthet-e, a hátadnak ütődik valami súlyos tárgy. Miatta fogod a másik öt lányt egyre barátságtalanabbnak, már-már kegyetlennek látni. Ha ő nem lenne, talán amazok sem lennének ilyen ridegek. Miatta leszel figyelmes a szivárványhártya fodrozódására. Ő lesz az, aki az első saját ágyadban álmodott álmodban, valamikor december elején, anyukádra fog hasonlítani. Úgy lesz, hogy ültök a konyhában, otthon. Anyuka tejbegrízt főz. (Mamának szólítod? Nem érdekes.) Amíg elfordul, hogy kakaót hintsen a gyorsan bőrsödő grízre, átváltozik valaki mássá, és már a hírolvasó lány teszi eléd a tányért. Köszönöm. Ez lesz az első álmod, amit mesterségesen félbeszakítasz: attól tartasz, ha tovább álmodod, megetet.

December első hetében kapod meg az ágyad, öt beszélgetés kellett hozzá. Második emelet hatos szoba, rögtön a semmire sem használt mosókonyha mellett. Köszönöd. Ezzel az eredménnyel a középmezőnybe kerültél, azok közé, akik a szürkeségükkel tűnnek ki és bármire alkalmasak. Az évfolyamodban ketten vannak, akik már októberben ágyhoz jutottak, és szintén ketten – az egyikük Paca Luca –, akik még januárban is *ingázni* fognak. Egyik se dicsőség. A szobában tizenketten laktok, az emeletes ágyakon elsősök és másodikosok alszanak, a két különálló heverő a harmadikos lányoké: fejlettek, flegmák. A szobában egye-

dül ők mernek nyilvánosan vetkőzni. Van barátjuk, akivel nem csak csókolóz-
nak. Cigarettnak és orrhangon beszélnek. Sosem mersz rájuk nézni, mégis
pontosan tudod, milyen a testük. Kész rejtély, hogyan vetted észre, hogy létezik
kúp alakú mellbimbó is a világon, ha tényleg sosem néztél oda. Irigyled a hófe-
hér melltartóikat. Megráz, hogy a fanszörzet világos színű is lehet, azt hitted,
mindenki fekete. Mialatt a harmadikosok a lábukat borotválják, ünnepélyes
csönd van, az ágyak sem nyikorognak. Még mindig nincs ötleted, mit szégyell-
hetnél? Majd ők ketten segítenek. De addig is imádkozz, hogy ne te legyél az,
akinek hetekig nincs széklete. (Hogy nem hiszel istenben? Ki mondta, hogy hoz-
zá kellene imádkozni? Itt senki sem istenhez imádkozik.)

Januárban elhatározod, hogy földet gyűjtesz. Ezúttal nem zavar, hogy az
egyik ablakból figyelnek, miközben mélyen belemarkolsz az udvar porhanyós
talajába. Ami a kezekben marad, azt egy üres papírzsebkendő zacskóba szórod,
egy öntapadós etikettre pedig később ráírod – nem a saját, árulkodó kézírásod-
dal, hanem a tanulószoba írógépének szenvtelenül derűs betűivel –, hogy *udvar*,
1982. Mintát veszel a Léta-parti talajból, a víztorony körüli kavicsos földből, de
még a Béke utcai faszorakozóval átítatott homokjából is. Ez az egyetlen szo-
kásod, amit nem szégyellsz. Nem szégyelled, mert nem érdekel. Egyik osztály-
társadat a szalvéta nem érdekli, egy másikat a zsebórák, Paca Lucát a rágott rá-
gók. Mindenki védekezik valahogy.

Szeretnéd, ha sötét lenne, de nem ez az a sötét, amire vágytál.

A rokonszenv jele a távolság. Van egy-két osztálytársad, akivel szívesen be-
szélgetnél, de nincs miről. Amit mondhatnál, szégyelled: a mama nem fogadott
be kóbor tacsokot, de iszik, mióta azok a májsárga kancák naphosszat a baromfi-
ólban lógatják a fejüket. Adsz Paca Lucának pegacérnát, és gyorsan lesütöd a
szemed – ez a barátság. Ha tudná, hogy a mama azért iszik, mert elbocsátották
az állásából, és hogy a papa azért vett lovakat, mert a mama inni kezdett, a ma-
mát pedig azért rúgták ki, mert a papa miatt nem tudott figyelni a munkájára,
nem lehetne a barátod. A bizottságot akkor sem hoznád szóba előtte, ha sejte-
néd, mitől izzad. A barátság az, hogy nem nevetitek ki egymást. Van, akit te is
kiröhögsz, de a padtársadat sosem. Vigyáztak rá, hogy ne ugyanabba a szobába
kerüljtek, ezért nem sejtetted, hogy ő is azt hitte, az ágyosztással majd véget érnek
a beszélgetések. Mindenki azt hiszi. Mélyen hallgatsz róla, hogy holnap már
megint jelenésed van odalent. Menj, mondta egy másodikos. Gyere. Tulajdon-
képpen nem érted, hogy ezek a majdnem felnőtt lányok mit akarnak egy majd-
nem gyerektől.

Beszívod, ropogtatod, benne marad a fogad nyoma. Szétkened a szájpapláso-
don. Mielőtt lenyelnéd, nyelved hegyével a bölcsességfogad árkába tapasztod.
Csak az a tiéd, amit megeszél, de jobb, ha senki nem látja, mi mindent eszel meg.
Ami beléd kerül, az beszennyeződik – s ha beszennyeződik, tiszta volt. A tár-
gyak, a cselekvések, a gondolatok ártatlanok, te vagy a piszkos. Azon csodálko-
zol, hogyan lehetsz piszkos, ha egyszer semmilyen se vagy. Ha ministráló-
ingekre varrnál aranyozott szegélyeket, neked azt is szégyellned kellene. Majd
megtudod. Bekopogsz. Arra készülsz, hogy ezúttal nem lesz kikészítve szék, mert
most arra kíváncsiak, hova ülsz. Ha székre, hova rakod a széket, ha ágyra, me-
lyikükére. Ha az ácsorgást választod, tudsz-e mit kezdeni a hosszú karjaidal. A

szenvtelenül derűs hangú lány fönt ül az emeletes ágyon, egy másik lótoszülésben az íróasztal tetején, a harmadik dohányzik, a negyedik teát kortyolgat. Az ötödikre nem fogsz emlékezni. Gyere. Azon mindenki átesik, hogy miután belép, megpróbál valami vicceset mondani. Érezd magad otthon, mondják szinte minden gúny nélkül, s erre te a lehető legrosszabb megoldást választod: az ablakhoz állsz, és félig ülve a fűtőtestnek támaszkodsz. Nevetséges vagy, de nem nevetnek. Lukak mindenhol vannak.

Közlik veled, hogy a Pevdi elsős szakiskolásokat keres norvég mintás kesztyűkhöz, szalagra. Bólintasz. Mivel azonban csupán tíz lányt vehetnek föl, Baba néni a harmadikosok véleményét is kikérte. Megtisztelő, de nehéz feladat, hiszen alig ismerik az elsősöket, úgyhogy volna itt néhány kérdés, amire válaszolnod kellene, hogy tisztábban lássanak. Szeretem a norvég mintát, bátorkodsz közbeszólni. Ki gondolta volna, hogy azok közé tartozol, akik már a kérdés előtt válaszolnak. Nem nézel oda, a szemed sarkából mégis látod, hogy a derűsen szenvtelen lány bólint. Sok mindent látsz anélkül, hogy odanéznél. Persze hogy megegetett volna. Lukak mindenhol vannak, középső ujjad rátalál az ablakpárkány hosszú árkaiba, s most lassú mozdulatokkal simogatja a fa göcsörtjeit meg a fölpattozott festék éles peremét. Kérdést kihagyni nem lehet, különben kizárod magad a pályázók közül. Jó. Nem írásban faggatnak, pedig őket nem az érdekli, hogy elpirulsz-e, amikor azt kérdezik, hány centiméter mélyen található a szűzhártya, hanem hogy tudod-e. Ők már észrevették, hogy a kezed minden repedésbe beletéved, te még nem. Mihez tudnád hasonlítani az ondó szagát, mi az a fityma. Amire tudod a választ, azt alig mered kimondani. Csak bátran, biztat a lótoszülésben ülő. Mi a barlangos test, kérdezi a dohányzó harmadikos. Ha hibáztat, meg kell hallgatnod a helyes választ.

Kérsz cigit, kérdezi a dohányos lány. Lazításképp.

Nem, kösz, mondod, és rémülten megkapaszkodsz az egyik repedésben.

Pedig mennyi mindent vesz el a szádban.

A második feladat egy asszociációs játék: a szenvtelenül derűs lány szavakat sorol egy gépelt listáról, s te a lehető leggyorsabban kimondod, ami a hallott szóról eszedbe jut. Engedd el magad. A lótoszülésben ülő harmadikos stopperrel időt mér, a teás lány egy négy oszlopból álló, vonalzóval megrajzolt táblázatba a válaszaidat és a reakcióidőket jegyzi föl. Ha túl hosszasan gondolkodsz, nem kapsz pontot a válaszra, ha pedig nem kapsz pontot, nem jutsz be a Pevdibe. Eleinte jól haladsz, gyors a reakcióidőd, a marmagasságról a farvíz jut eszedbe, a dézsmáról a pézsmapatkány. Azt mondja, ló, azt mondod, papa. Azt mondja, szégyen, azt mondod, rágott rágógyűjtemény. Azt mondja, váladék, azt mondod, fegyelmetlen. De amikor a lány, aki megegetett volna, azt mondja: kereszt, neked épp a tejbegrízes álom jut eszedbe, s majdnem kicsúszol az időből. Templom, kiáltasz föl az utolsó pillanatban, arról pedig, bár nem kérdeztek, eszedbe jut, hogy jó volna letérdelni – ugye megmondták, hogy itt senki nem istenhez imádkozik. A végén már csak alá kell írnod a jegyzőkönyvet, itt legyél szíves. Két szót hagytaál ki, csalódást keltettél, nem állsz jól, de van még esélyed, te vagy a tizenötödik. Köszönöd. Végső választ csak a harmadik feladat után kapsz, a jövő héten, ha itt lesznek a fiúk. Jó, mondod, és zavarodban kifelé is kopsz az ajtón.

A kezed minden lukra rátalál. Felülethibák, üres csavarhelyek, összeillesztések szintkülönbségei vonzzák az ujjadat. Az egyetlen bizonyosság a hiány. Elég letenned valahova a kezedet, máris megérezed, hogy valami rés van a közelben, valami szünet vagy kiöblösödés. Először csak ráteszed a középső ujjadat és vársz, mintha bőrön át lélegeznél. Aztán legérzékenyebb ujjaddal, a gyűrűssel ellenőrzöd, széleit körbejáród, mélységét kitapintod. A csuklódat rögzíted, a kézfejedet elemeled, majd óvatosan mozgatni kezded az ujjad. Minél gyorsabban és erősebben simogatsz, annál kevesebbet érzel, mégis, addig csinálod, amíg az ujjbegyed fájni nem kezd. Saját magadon ritkán találsz babrálnivalót, zavar, hogy nemcsak az ujjaddal vagy összekötve, hanem azzal is, amit tapintasz. Van azonban a fültöved mellett egy mély és érzéketlen báránymellőkráter, kisujjal lehet simogatni, azt reméled, észrevétlenül. Így tanulsz, így olvasol, így alszol el. Ez az egyetlen pont a testeden, amit ismersz. Tükörbe nem nézel, ruhádat csak ujjhegyed érinted, a hajlataidat nem mered rendesen megtörölni, de a fültöved mellett ez az érzéketlen terület mintha nem a testedhez tartozna. Azt hiszed, büntetlenül hozzányúlhatsz. Épp azért szégyellsz magadhoz érni, mert nem utálsz. És mindent szégyellni is fogsz, amit nem utálsz, arra készülsz. Dohányozni is azért nem mersz, mert nem szeretnéd a cigarettát nyilvánosan a szájadhoz érintgetni. De a báránymellőkrátert észrevétlenül simogathatod.

Jövő héten jönnek a fiúk, mondta a lóbuszülésben ülő.

Már tudod, mit akartak mondani. A képzeleted mindig sokkal előrébb jár, mint az ő mondataik. Bármilyen történet, az mindig kevesebb, mint ami megtörténhetne, s ha nem történik meg minden, az nem rajtuk múlik, hiszen nincs semmi, amit ne mernének megtenni. A mama hazajön a templomból, és miközben leveleszi a cipőjét, azt mondja: attól fél, történni fog valami nagyon rossz. Az már mindegy, hogy a papa iszik-e majd sósavat, vagy a bojler szakad ki a falból, mert a félelmet már átélte. Nem is bizonyos eseményektől félsz, hanem attól, hogy a mama egyszer csak bejelenti: történni fog valami nagyon rossz. Ezért aztán rögtön tudod, mit jelent, hogy jövő héten jönnek a fiúk. Nem lepődsz meg semmin, mégsem hiszel a fülednek.

Senkivel nem beszélsz, mégis tudod, hogy a fiúk a Béke úti technikum diákjai. A technikum testvériskola, Baba néni jóban van a fiúk kecskeszakállas igazgatójával, a harmadikosok ismerni vélik a kapcsolat mélységét. Vannak közös programok: hajókirándulás, sportnap, kórusverseny, de mindenekelőtt az ismerkedési est februárban. Tudod, hogy az ismerkedési esten Baba néni el lesz foglalva a technikum igazgatójával. Baba néni gömborra arckrémtől csillog, nem kell hozzá tíz perc, hogy kollégája társaságában visszavonuljon a vízipálmás igazgatói szobába. A két nevelőtanár sem zavar sok vizet, minden évben úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy a fiúk alkoholt csempészték az épületbe. Fogalmad sincs, milyen csatornán hagyományozódott tovább, de pontosan tudod, hogy ki kell öltöznöd. Vannak elsősök, akik első ízben szőrtelenítik a lábukat. Van, aki ekkor veszi fel élete első melltartóját. Te viszont annyira idegenkedsz nyilvánosan benyúlni a kosárba és a melleket nyitott tenyérrel megigazítani, hogy inkább kombinét veszel föl. Egyetlen alkalmi ruhád van, az évnitő napján vettétek, amikor a kordnadrágot és a melltartót is: fehér, kétrészes gézruha, fekete zsinórszegéllyel a lábszárközépig érő szoknya fodrain és a harang alakú kéze-

lőn. A mamának könnyes volt a szeme a józanságtól (mit szól Isten az iszogatóshoz? – barátnő az, aki elől az ilyen kérdéseket elhallgatod), s azt mondta, gyönyörű vagy. Kirázott a hideg. Milyen ember lesz, akinek ezt a mondatot majd elhiszed. Paca Luca világoskék kartonruhában van, azon lassabban üt át az izzadság. Egyedül a harmadikosok nem öltöznek ki, mivel ők hétköznap is csinosak; legfeljebb egy leheletnyit erősebben húzzák ki a szemüket. Miután a pirosaranyas szendvicsek és a szénsavas üdítők mind elfogynak, a harmadikosok, de inkább csak a bizottság tagjai és a nagy hangúak, kóstolót kapnak a fiúk csempészitalából. Barnított palackból és laposüvegből isznak. Hátrahajtják a fejüket, és kezüket széjjel tárva mutatnak körbe a kollégiumon, mintha ők lennének a házigazdák. Érthetetlen, honnan tudja minden elsős, hogy ez a jel. Gyerünk, lányok. Csak ennyit mond majd valamelyik rózsásabb kedvre derült végzős, mire az elsős lányok némán gomolyogva vonulni kezdenek a lépcsőházban az első emeleti folyosó felé, ahol annak idején a feltornyozott hajú, anyányi harmadikosok tablóit nézegetted mit sem sejtve. Mögöttetek a másodikosok, a menet legvégén, egymással elvegyülve, a fiúk és a túsarkúban kopogó harmadikosok. A folyosón szinte tornasorban sorakoztok fel. Nem mondta senki, mégis tudjátok, hogy sorfalat kell állnotok. Neked egy hatvanas évek elején végzett osztály fényképe alatt jut hely, messze Paca Lucától, örülsz, hogy nem kell látnod az izzadságfoltjait, s hogy Paca Luca sem láthat téged. Amíg a fiúk a folyosó lépcsőház felőli torkolatánál a harmadikosokkal iszogatnak, addig lehet a kövezetet bámulni. Megkeresed, hol romlik el a minták ismétlődése. Épp a lábad alatt. A szemben állók tekintetét kerüled, ők is a tiédet. Ha lenne kinek, azt mondanád: ez a legrosszabb. Mikor aztán a fiúk engednek a harmadikosok unszolásának, s a spárgával kikötött csapóajtók közt belépnek a folyosóra, már nincs hova nézni. Sétálni kezdenek, mint a lócsiszárok. A lányok jobban bírják az italt, a járásukon látod. Kevés fiú nézelődik egymagában: nyilván mást lát, akinek van kivel megosztania a benyomásait. Ha nem kísérné őket sem egy harmadikos lány, sem egy másik fiú, talán nem is éreznék magukat hímneműnek. Ha továbbra is a kövezetet bámulod, megáll előtted az egyik végzős, és fennhangon rád szól: föl a fejjel, ki a mellel, vagy pedig a mutatóujját az állad alá tartva segít fölemelni a tekinteted. Ha az előtted elvonuló fiúkat néznéd, kacérkodásnak vennék, ha pedig a szemben állók feje fölött lógó tablókat, gőgnek, mindenholnan elkapod tehát a tekinteted, és örülsz, ha tüsszentened kell, amiért addig is csukva lehet a szemed. Két másodpercnél tovább sehova sem nézel, mégis sok mindent látsz. Már a szemed sarkából észreveszed, hogy egy lapos arcú, sápadt fiú hirtelen oldalba böki a társát, a fejével feléd int, és a tekintete – szorosán a fényes, fekete zsinórszegélyek mentén – végigsiklik a ruhádon. Nem rád figyel fel, hanem a gézruhásra, a pamutharisnyásra, egyes alig-alig hozzád tartozó részletekre. Pedig a cél épp az lenne, hogy az egészet vegye észre. Amin a haverjával röhög, arra vágyakoznia kellene – ez volna a nőiesség. Csak a részletek neveltségesek. Azért vagy itt, hogy a lapos, homloktalan arcokról még húsz év múlva is ez a csempéarcú fiú jusson az eszedbe. A bizottsági lányok tulajdonképpen nem mondták, hogy itt dőlné el, kit választanak a norvég mintás kesztyűkhöz, de tudod valahonnan, hogy így van: ha itt elkelsz, mehetsz a Pevdibe. Rések mindenhol vannak, hátad mögött összefűzött kezed egyik ujja a lambéria fugáiban ma-

tat. A harmadikos lány, aki biztosan megetetett volna, bólogat, amikor melléd ér. Nem lepődsz meg semmin, mégsem hiszel a szemednek: nyakában vastag, sötétbarna fakereszt himbálózik. Egy széles arccsontú barkós fiú kérdéseire válaszolgat éppen olyan kedvesen, mintha álmodban te kérdeznéd őt valamiről – arról mondjuk, hogy hogyan lehet félbeszakítani egy álmot. Mivel a folyosó másik ajtaját az igazgatóság zárva tartja, mindenki kétszer vonul el előtted, nem beszélve azokról, akik ide-oda lépkednek a sorok között, és menetiránnyal szemben is tesznek pár lépést, ha valakire fölfigyeltek. Kevesen vannak, akik meg tudnák határozni, végül is mit jelent elkelni. Talán azt, amikor több fiú egybehangzóan állítja valakiről, hogy jó bőr. Talán azt, hogy a felvonulást követő, hajnalig tartó diszkózás közben a táncos keze az elsős lány fenekére csúszik. (Talán azt, hogy a lány nem sópri le.) Már fáj a lábad az ácsorgástól, amikor a földszinten megszólal a zene. Bár a folyosó egy szempillantás alatt kiürül, s a Béke utcaiak és a harmadikosok már odalent ropják, ti egy ideig még nem mozdultok. Ez a legrosszabb, mondanád, de eltelik öt perc, és már magatoktól is tudjátok, mi a dolgotok. Elkezdtek szállingózni a diszkóvá alakított ebédlő felé. Te vagy a tizenhetedik, aki elindul. Nem kifejezetten arra a sötétségre vágytál, ami az ebédlőben fogad. Most már ti is ihatnátok alkoholt, de kevesen éltek a lehetőséggel; néhányan viszont kipróbálják a cigarettázást, s te irigykedsz, hogy van mivel babrálniuk, amíg, ahogy mondják, petrezselymet árulnak. Nem ismerted a kifejezést, de rögtön megérted: félni attól, hogy fölkérnek, és félni attól, hogy nem. Állni a fal mellett, ez a legrosszabb. Ujjad az üres szendvicses asztal élén, bontod a pozdorját. Eltelik félóra, míg a fiúk észreveszik, hogy megérkeztek az elsősök. Először azokhoz mennek oda, akik az udvarra nyíló szárnyas üvegajtóban a letüdözést gyakorolják, így Paca Lucát is fölkérik. A lány, aki megetetett volna, keveset iszik és keveset táncol – pedig táncosa bőven akadna –, inkább csak félreahajtott fejével nézi a forgatagot, s ha előredől, hogy letegye vagy fölvegye a poharát, a nyakában lógó fakereszt hirtelen súlyosan előrelendül, majd súlyosan vissza is zuhan, de a sörösüvegek közül egyet sem ver le, pedig nem rohantál oda, és nem tetted az üvegek elé a kezed – azt majd csak álmodni fogod. Nem nézel oda, de látod Paca Luca izzadt hátát, rajta egy inas lapátkezet szétterpesztett ujjakkal. Te vagy a tizenegyedik, akit az elsősök közül fölkérnek. A papa csak a keringő lépéseit tanította meg, azt is rosszul, négyegyedben, úgyhogy alig mersz mozogni, de a gézruha már a legvisszafogottabb táncmozdulatra is a két combod közé tapad, fönnakad a pamutharisnyán, a harang alakú, fekete szegélyes kezelő pedig, mint egy bohócruha, a csuklódat verdesi. Táncosod, a csempéarcú fiú csak akkor néz rád, amikor biztos benne, hogy nem látod. Baba néni egyszer csak megjelenik az ajtóban, megáll a háromfokos lépcső tetején, körülnéz, jóváhagyólag bólint, majd fénylő orral-fénylő homlokkal újra visszavonul. Alig várod, hogy jöjjön egy lassú szám, amikor legalább a kezedet lesz hova rakni, s a táncosod elől a túlságos közelségben bújhatsz majd el, de amikor egy néger nő kezd énekelni, és a fiú valóban közelebb lép, hogy a lábát finoman a két térded közé nyomja, rossz helyre nyúlsz, és a váll helyett a derekára teszed a kezed. A fiú némán korigál, te pedig rémülten nézel ki a szenvtelenül derűs lányra, hogy látta-e. A papa nagyon magas, alig éred el a vállát, mondanád mentegetőzve, de a fiú ferde mosollyal csak annyit súg a füledbe, szép a kezed. Kiráz

a hideg, a néger nő hajlítgat, minden erődöt megfeszítve összpontosítasz, hogy babrálástól megizmosodott szép ujjaid meg ne induljanak a fiú csontos vállán. Majd a bizottságban megmondják, elkeltél-e, most csak hagyd, hogy a táncosod a nyakadba lihegjen. Nem láthatod, hogy Paca Lucát a táncosa éppen a te hátad mögött vezeti ki a teremből, valami sötét zugot keresni a hideg lépcsőházban. Úgy tudod, két típus létezik: az egyik obszcén szavakat sugdos a fülbe, de semmit nem csinál, a másik nem kér, nem kérdez, csak a keze jár. Ha nem kéred ki magadnak, hogy a csempearcú fiú időnként kicsikét megszorongassa a bordáid alatti puha, húsos részt, lesz mit mesélni holnap a bizottságban. Hány éves vagy, kérdezi, mintha nem tudná. Hol laktok, mintha nem lenne tökéletesen mindegy. Apukád mivel foglalkozik. A válaszról eszébe jut, hogy egy erdélyi nyaraláson a Trabantjukat meg akarta hágni egy ló, s te kizárólag azt nem hiszed el, hogy ők ezalatt a kocsiiban ültek. Pánikba esve próbálsz másra terelni a szót, nehogy a hosszúságról szóló részletekbe is beavasson. Pedig nyert ügyed lenne a bizottságban: a minap még azt sem tudtad, mi az a makk, most meg már egy ló nemi szervéről társalogsz a táncosoddal. Kár, hogy ezt elszalasztottad. Behorpadt-e a Trabant teteje. Már nincs erőd az ujjaidon uralkodni. A fiú azt hiszi, át akarod ölelni, ezért olyan erővel szorít magához, hogy alig kapsz levegőt. A kézifék be volt-e húzva. Érzed, hogy a csempearcú a bárányhimlő kráterébe csókol: onnan tudod, hogy semmit sem érzel. Kinézel a lányra, aki épp lehajol, hogy egy részeg másodikosnak segítsen föltápászkodni: leng a fakereszt a nyakában. Majd ők megmondják, mi az a nőiesség. Táncosod azt kérdezi, meglátogatod-e a Béke úton. Mondj igent, majd a bizottságban megmondják, elég-e ez a norvég mintás kesztyűkhöz. Nem elég: menj is el. Nyelved hegye a szájpadrásod domborzatát ellenőrzi, ujjad a fiú vállcsontjának hosszúkás mélyedésében, ritmusra nyelsz, ritmusra veszed a levegőt. Az biztosan kevés, hogy nem háborodsz fel, amikor a csempearcú fiú ágyéka az ölednek nyomódik. Ne tiltakozz, ha nem ismersz magadra, amikor egy olasz gitáros szám közben titokzatos lánynak nevez. Kezdd mosolyogni, ha a mosolyodat dicséri. S hogy a szájkörüli ráncaid valóban szét-húzott függönyre hasonlítanak-e, másnap a tükörben ellenőrizheted. Attól félsz, hogy megint a derűsen szenvtelen lánnyal álmodsz? Kérdezhettél valamit, amire ő azt feleli: soha senki nem ismer magára. Attól félsz, hogy lassan nem tudsz különbséget tenni jó álom és rémálom között, mert annak kell gyónnod, akiről gyónsz. Azt nem álmodod, hogy letérdelsz, így azt sem, hogy valaki megsimogatja a fejed. Majd azt álmodod, hogy bekopogsz, és a bizottsági szobában nincs más a lányon kívül. Azt álmodod, hogy álmodsz. Azt álmodod, hogy valaki szeret (ez rémálom). Azt álmodod, hogy az álmaidat meséled, azt álmodod, hogy valaki a te álmodat meséli, sajátjaként. Az biztosan kevés, hogy a csempearcú fiú ekkor hirtelen szájon csókol. Pirosarany ízű a szája, érdes a nyelve. Mi a titkod, kislány. Látod Paca Lucát részegen visszatámolyogni, kartonruháját sötétkékre színezte az izzadság, elfordítod a fejed, mielőtt összetalálkozhatna a pillantások. A fiú nyelve a fogaid élet simogatja, belenyal az ínyed előtti árokba. Az izgat fel, hogy semmit sem érzel (ez a titkod). Ha a mama anyuci, a segg picca, az ismerkedési est húspiac, akkor te mi vagy. Ne itt, mondod. Jó, menjünk. Az a titkod, hogy csak szokásaid vannak, nem tulajdonságaid: homokot gyűjtesz, hogy legyen valami, ami a többiektől megkülönböztet, mégis vállalható. Ha bejutsz a

Pevdibe, nyáron sem kell hazautaznod, kapsz szobát az üres kollégiumban, kapsz két pár norvég mintás kesztyűt, kapsz havonta annyi pénzt, amennyi a mama fizetése volt, a felét hazaküldöd, a másik felét anyagokra költöd; az ellátóban veszel stichvarrógépet, pegacérnát és forlontút, hogy szeptemberre olyan ruhát varrj magadnak, ami nem tapad a lábad közé. Ha lesz pénzed, eljátszhatod, hogy miközben különbözöl, nem lógsz ki a sorból. Azt álmodod, hogy nem más vagy, csak különb. Gyere, kislány, mi a neved. Amikor megbotlasz a második lépcsőfokban, a csempearcú fiú ugyanazzal a mozdulattal nyúl utánad, mint amelyikkel te nyúltál volna a sörösüveg felé lóduló fakereszthez. Köszönöm. Gyere. Az a barátság, hogy még csak nem is biccentesz Paca Lucának, amikor látod, hogy az ebédlő előtt toronyba rakott tornaszerek tetején dohányszik a lovagja meg egy másodikos lány társaságában, és látod, hogy lenéz rátok, lenéz a csempearcú fiú kezére, ami a te kezeden folytatódik. Ez a legrosszabb, mondanád, ha lenne kinek. Lenéz, elnéz, ő se köszön. A fiú túl jól ismeri a kollégium félreeső helyeit ahhoz, hogy elsős legyen: az orvosi szoba után gondolkodás nélkül balra fordul, a sötét folyosó végén villámgyorsan megtalálja a hátsó udvarra nyíló ajtó fogantyúját, tudja jól, hogy az ajtót nem szabad becsapódni hagyni, mert kieshet belőle az üveg. A kezedenél fogva egyenesen a szerszamos kamraként használt beugró felé húz, ahol meg lehet kérdezni az elsős lányoktól, hogy félnek-e. A pókoktól, mondod, s a fiú nevet. Mielőtt magához húzna, egyik kezével nyolcasokat rajzol a levegőbe, tudod-e, kislány, mi a pókiszony freudi magyarázata. Amikor megpróbáltad elképzelni, miről beszélgethetnek egymással az emberek, álmodban sem gondoltad, hogy önmagukról. Abban a szemközti ablakban a függöny alja negyvenöt fokban eláll, ne mondd, hogy meglepődöttél. (Te vagy a negyedik, aki ma rálép a gereblye fejére.) Hallod Paca Luca hangját, hallod Baba néni fel-felcsattanó nevetését. Állítólag a távolba nézel, mintha a testek átlátszóak volnának, állítólag úgy nézel az emberre, mintha a tarkójára szegeznéd a tekinteted, szemből. Ha nem ismersz magadra, amikor a csempearcú fiú a nyakad ívét dicséri, bele kell hogy csókoljon. Ha arról sem, hogy szerinte nincsenek gesztusaid, megölel. Ruhásszekrényszagú a bőröd. Nem elég hagyni, hogy a csempearcú fiú rólad beszéljen, viszonznod kellene valamivel. Ez kevés. Te vagy a kilencedik, aki arra vágyik, hogy két kamrahűvös kar megölelje, de ez a fiú heves és izzadságszagú. Ülsz a hűvös kamrában, álmodod, vasárnap délután van, nyelvkönyvi idill, a mama sír, a lovak nyerítenek. Azt álmodod, a papa meghal, de a mama életben marad. Felébredni még jóval azelőtt kell, hogy a mama a kivilágítatlan udvaron elesne, és a kezed után nyúlva, nehezen forgó nyelvvel azt hörögné: fordítva kellett volna, s még jóval azelőtt, hogy a mama lelkésze bölintana: te mondad. Nem te mondtad, hogy te mondad. A csempearcú fiú az ingatag fakorlátnak dönt, hogy azt mondhasa, ne félj, tartalak. Tényleg te volnál az, akinek kesernyés a mosolya? A csempearcú a novemberi kórusesten figyelt föl rád, amikor azt énekeltétek, hogy a balholmi leányok mindig mosolyognak, de sohase nevetnek. A csempearcú a harmadik sorban ült, világoskék nyakkendő volt rajta, meg ugyanolyan árnyalatú műselyem mellény, észrevetted? Sokat köhögött, fáj a torka. Nem, mondod, föl se tűnt, miről szól a szöveg. A sima lábú flegma lányok szerint a fiúkat csöppet sem zavarja, ha nincs róluk mondanivalód. Édeskevés, hogy amikor a fiú azt mondja, nyálizú a hüvelykuj-

jad, te a szájába adod. Háttal állsz az ablakoknak, nem látod, hogy a függöny másik csücske is félrelebben. Ül a mama törökülésben az udvaron és hörög, pedig nem halt meg senki. Azt álmodod, a papa föltámad (tehát megint meghalt), de ezt az álmot lehetetlen félbeszakítani, mert ez csak egy kulcsolás és egy ajtónyitódás. A fiú a kezedet csókolgatja, amíg a ruhák engedik, végigaraszol a bőrdönön a cserepes szájával, másik kezed a korláton, nincs kedved a fejére tenni. Te vagy az ötödik, akinek a lába közé nyúlnak. Nyílik az üvegajtó, felismered Paca Luca nevetését, egész életében nem nevetett annyit, mint ezen az estén, nem akarnak titeket zavarni, a padokhoz mennek, a lépteik ritmusáról tudod, hogy mindketten be vannak rúgva. A fiú az, aki a cipzárt lehúzza, és a nyíláshoz vezeti a kezéd, sokat nyomhat a latban, ha nem vonakodsz. Azt álmodod, vasárnap van, és gyenge huzat emelgeti a csipkefüggönyök alját; a két ablak közt egy fikusz és egy pocsolyafa. Akkor alszol jól, ha növényekről álmodsz, a pocsolyafa nem beszél, nem hörög, nem etet, végig lehet álmodni, meg se izzadsz, senkinek nem lóg az álomba a válla, te magad sem vagy ott (a forró, fingszagú nyári huzatot persze érezni véled a bőrdönön). Nem látjuk, milyen arcot vágsz, de sejtjük, hogy a csempearcú fiú farkáról egy teknősbéka ráncos nyaka jut eszedbe, a reakcióidőd nem rossz, aláírtad, nyoma van. Ha kedvet kapsz, meg lehet ismételni a Béke utcában, az évek óta bevált kiskapuk előtted is nyitva lesznek, időben megtudod, hogyan lehet észrevétlenül a fiúkollégiumba jutni. A csempearcú épp megfogná a melledet, ha lenne, amikor Paca Luca elájul, s a sötét udvar legvilágosabb pontja egy pillanatra az ő sápadt arca lesz. Kezünk elengedi a függönyt, lábunk sietve az udvarra visz, a szívünk, a mi jó szívünk nem engedi, hogy ilyen túlzásokra ragadtassa magát egy elsős. Futunk, lihegünk. Paca Luca lehányta magát, de a ruhánkkal mit sem törődve alányúlunk, a nyakunkban himbálózó fakereszt állon üti szegényt, s miután felültettük, arra kérjük, hogy feszítse hátra a nyakát, míg mi a tenyerünkkel a tarkóját nyomjuk. Lehet, hogy ilyenkor nem ezt kell csinálni, de azt mégsem hagyhatjuk, hogy az okádékában fetrengjen. Nem lesz semmi baj, s ha mégis, ott leszünk mi is. Te és a csempearcú vagytok az első báméskodók, ruhád már visszagombolva, a fiú slicce fölhúzva. Jól tudjuk, mi jut eszedbe Paca Luca hörgéséről, de az álmaidba, bár ismerjük őket, nem szólhatunk bele – a fejét pedig csak annak simogatjuk meg, aki a sárga földig leissza magát. Azt is sejtjük, hogy Paca Lucát ki fogják venni az iskolából, mert Baba néni minden igyekezetünk ellenére valahogyan tudomást szerez majd az esetről, és aztán, épp mert lelkiismeret-furdalása lesz, amiért egész este a fiúkollégium igazgatójával nyalatta magát, a szülőket is értesíti a sajnálatos eseményről. (Örülsz neki, hogy Paca Luca elmege az iskolából, ez a barátság.) Azt is sejtjük, mi jut eszedbe a norvég mintáról, de azt honnan tudnánk, hogy bekerülsz-e a Pevdibe. Te vagy a tizenhatodik, aki azt hitte, hogy mi döntünk egy ilyen nagy horderejű kérdésben, sajnáljuk, hogy félreértettél valamit. Egyet mondhatunk: ha mi döntenénk, bekerülnél. Te volnál a tizedik. Közben megérkeznek a szobádból a márványos lábú flegma lányok – nem túlzás azt hinni, hogy ők lesznek a hírvivők –, meg még néhány másodikos, mi mégis inkább neked mondjuk, mielőtt Paca Lucát kétfelől feltámogatnánk, hogy *fogd ezt a rózsafüzért, ezzel babrálj.*

Tej

1966 januárjában tüdőgyulladást kaptam a bölcsődében. Nem volt rá elfogadható magyarázat. És minden magyarázat volt, a neonfény, a farostlemezből készült lambéria, a nejlonköpenyes dadák. Mikor egy hét múlva úgy-ahogy gyógyultan újra bevittek, miközben a tél szorítása nem enyhült, azonnal belázasodtam megint. A számat herpeszek lepték el, visítva tiltakoztam, ha megláttam a műanyag pohárban a műanyag kakaót, a műanyag tányéron a műpépet. Akkor határoztam el, hogy szakács leszek. Bár még azt se tudtam, hogy van ilyen foglalkozás.

Mai fejemmel nem hiszek a lélekvándorlásban, csakhogy a mai fejem akkor még egy tegnapi ember feje volt, és az ő eszével volt tele, még emlékeztem rá, hogy van egy másik, emberibb élet is. Nem bírtam elviselni a bölcsőde hideg és száraz poklát. Kétségbeestem. Nem akartam ezt az életet. Inkább kiszállok, magára hagyom a csenevész babát, aki úgyse tűnik valami életképesnek, és akivel egy élet úgyse lesz valami nagy dolog. Egyáltalán, ilyen helyre kellett születnie? Mi ez az ország, kik ezek az érdektelen emberek? Vagy fölmentenek ez alól a furcsa gyerekbörtön alól, ahová napra nap behordanak, vagy meghalok, durván és mohón, ahogy a középkorban a gyerekek, ha nem születtek elég jó családba. Meghaltunk kényeskedőn és önzőn, kis testünket vadidegen anyák ölelték, de mi nem akartunk abban a testben maradni, amit tőlük kaptunk.

Ki kellett vegyenek a bölcsiből.

Az sem volt sokkal jobb. Anyám, nem tudom miért, vagyis ma már tudom, de akkor nem értettem ezt a világot, ahol az anyák napközben el vannak tiltva a gyerekeiktől, nem maradhatott velem. Vigyázókat kellett fogadjon. Az egyikén rajtaütött napközben. Engem a fürdőkádban talált meg pucéran, nem égett a lámpa se, a szárazdajka odakint a saját gyerekével játszott. Kész csoda, hogy újra be nem lázasodtam. Talán megtévesztett a sötét, és azt hittem, hogy már nem is élek. Összetévesztettem a halállal azt a hideg fürdőszobát, az angyalok suttogásával a kintről behallatszó gyerekgőgicsélést.

Aztán megjött nagyapám Bakonymérőről, megnézett magának, még aznap hazautazott, és azt mondta nagyanyámnak: Fölmész Pestre, elhozod a gyereket, mert ott meghal. Így hát nem haltam meg. Mert valaki belelátott a kártyáimba. Keresztüllátott rajtam. És nem akarta, hogy meghaljak. Úgy látszik, megszerezett. Ő már azt a gyereket látta bennem, akivé majd formálni fog, nem a finnyás régi embert, aki voltam.

A szüleim nem szívesen adtak, de adniuk kellett, mert nem volt más megoldás. Akkoriban még nem lehetett a gyerekkel otthon maradni. Dolgozni kellett.

Persze dolgozniuk kellett a nagyszüleimnek is. Csakhogy nem mentek messzire, az utca közepén álló házuk egy étteremben végződött, ott volt nagyapám üzletvezető, a főzést nagymama irányította, amikor egyáltalán főztek, és nem korlátozódott az egész a kocsmai szolgáltatásra. De azért így is felfogadtak mellém egy sváb öregasszonyt, hogy ő vigyázzon rám napközben.

Rajongásig megszerettem nagyapámat, a többi meg már jött magától. Az, hogy elfelejtsem a nyelvet, melyen előző életemben beszéltem, és hogy megtanuljam ezt a furcsa, lehetetlen másikat.

Evvel a nyelvvel együtt szerettem meg nagymamát, és a harmadikkal, a svábbal, amit csak a faluban beszéltek így, és alig hasonlított nagy testvére, a németre, szerettem meg a fekete kendős öregasszonyt, ómamát. Vele svábul beszélgettünk, ezen a nyelven előbb szólaltam meg, mint magyarul, félredobtam az apa, mama, nagypapa szavakat, óma, mondtam a fogatlan néninek, ő mosolygott és szeretett.

De rajongani mégis nagyapámért rajongtam. A titokzatos emberért, aki minden gyereke és nőre varázsos hatást gyakorolt, nagymama nem kis bosszúságára, mármint, ami a nőket illeti, akik aztán engem is megszerettek, mert a nagyapámat látták bennem, tulajdonképp minden alap nélkül.

Mégis ennek a rajongásnak és összetévesztésnek köszönhettem az életem. Ugyanis Bakonymérvén tavasszal újra megbetegedtem, már ki akarták hívni a papot, mikor nagyapámnak mentő ötlete támadt. De nem mondhatta el senkinek. Megfogott, becsomagolt egy vastag pokrócba, és kiment velem a locspocsba, olvadásba, én addig lényegében még nem láttam falut, az utak még nem voltak lebetonozva, sár, rohangáló disznók, gágogó libák, loncsos, de megjuhászodó kutyák futkostak mindenfelé, csak néha egy-egy ember, a többség ilyenkor a bányában vagy a téaszben dolgozott. Jártányi erőm nem volt, de a pokrócból kedvtelve néztem ezt a társaságot, azt hittem, itt többnyire állatok laknak, amiben persze nem tévedtem, de talán azt is hittem, hogy az uralom is az övék.

Utcák során vitt végig nagypapa, kellemetlen kora tavaszi szél füttyült a fülembe, belülről fűtött a láz, éreztem, hogy csak akarnom kéne, és meghalhatnék, de nem voltam biztos benne, hogy tényleg akarom. Most és itt már nem akartam annyira, bár még így se féltem a haláltól.

Végre befordultunk egy faluszéli házba, fiatal, nagyapámnál, de még nagyanyámnál is jóval fiatalabb nő jött ki elénk az udvarra. Franci, te vagy az, ilyenkor? Semmi baj, nincs itthon a férjem. Látni akartad a gyereket?

Nagyapám bölintott, bementünk a földes padlójú konyhába, a nő, akit nagyon szépnek, de egy kicsit félelmetesnek is találtam, kinyitotta a sparheldt ajtaját, és kukoricacsutkát dobott a tűzre. Hátul, a sarokban nálam jóval kisebb gyerek kapaszkodott az őt a konyha többi részétől elrekesztő farácsba. Megismertem, ez furcsa volt. Ismertük egymást még előző életünkből. Nagyapám letett a földre, kiengedett a pokróc szorításából. A nagybátyád, mutatott a porontyra nevetve, és szájon csókolta a fekete hajú nőt, akinek ez szemmel láthatóan hihetetlenül jólesett.

Szeretnék kérni valamit. A gyerekről van szó. Gyenge. Nagyon gyenge. Erőre volna szüksége.

A nő elpirult, és nagyapám lába közé nyúlt, gesztusát pontosan értettem, ismertem ezt a mozdulatot, ahogy alulról elkap az ember lánya egy férfit, és végre rájöttem, hogy előző életemben nő voltam, amiből az is világos lett, világos, még hozzá végérvényesen, hogy most meg fiú vagyok, és ha megérem, akkor férfi leszek. Olyan, vagy ha nem is olyan, de hasonló férfi, mint nagyapám. Tudtam, hogy olyan ügyse lehetek, ahhoz nem lett volna szabad mindenre rájőnöm, és most a halál szélétől heccelnem magam. Talán a szerelemben haltam bele előző életemben?

Most már élni akartam, mohón és buján, amilyen nagyapámnak és ennek a nőnek a viszonya volt, megtántorodtam és elestem. Elájultam. Nekicsapódtam a forró kályhának, de a melege inkább jólesett.

Látod, mondom én, mordult rá a nőre nagyapám. Az utolsó pillanatban vagyunk.

Azt akarod, hogy...?

Nagyon hálás lennék! Mondta, egyelőre nem velem törődött, elkezdte a nő blúzáját gombolgatni, miközben a száját finom csókokkal borította. Nem is gondoltam volna, hogy ez a csodálatosan vad ember ilyen gyengéd is tud lenni.

Közben, hogy jobban lássam, mit csinálnak, tíz centire kiröppentem a testemből. Aztán a nő melle magasságába emelkedtem. Abból, hogy mennyire szeretném megpillantani azt a mellet, arra gondoltam, talán mégis férfi lehettem előző életemben. Vagyis megtörtént a csoda. Már nem voltam képes visszaemlékezni.

Nagyapám szőlőműveléstől és boroshordók görgetésétől kérges keze széttárta az inget, két hatalmas mell vált láthatóvá, amíg rejtve voltak, nem is volt sejtethető, mekkorák. Valami belső életerőtől feszültek, a csecsbimbó sötétvörös keretben ült, de akkorában mint egy kistányér. A tányéron meg egy keskeny pohár, egy cserépkupica állt. Ahogy a konyhai asztalra dőlve hanyatt vetette magát a nő, a melle magasra emelkedett, mint két egymás mellett levő bazilika kupolája, vagy két porosz katonai süveg. Csak nem porosz tiszt voltam előző életemben, talán ezért tanulom olyan lendületesen óma svábját, és amit felejtésnek hiszek, az inkább emlékezés? Az egyik bimbóból vékony sugárban egy kis tej fröccsent ki. Már csaknem egy méterre távolodtam el annak a másfél éves kisfiúnak a szájától, akivel épp kezdtem volna összeszokni, de nem lehetett ellenállni a kísértésnek, odaröppentem a mellre, és lelki szájamat az egyikre rátapasztottam. A másikra nagyapám borult, hallottam, hogy nyel egyet. A nő már kezdte fölgyűrni a szoknyáját, de nagyapám borzongva felállt.

Milyen jó zsíros, mondta. Tíz centire lebegtem a szájától, láttam, hogy fogai kicsit megsárgultak és erősen megkoptak a sok női nyak és comb szívogatásától.

Akkor megengeded?, kérdezte, és fölkapta a már élettelen kis testet, akinek vagy fél perce nem vert a szíve, de most a mozgástól talán dobbant egy-kettőt, és odatette a mellre.

Abban a pillanatban visszazuhantam a fiúba. Kinyitottam a szemét. Láttam a mellet, most tényleg láttam, nem csak úgy képzeletben, sőt megéreztem a tej mámorító szagát, és bár legalább egy éve fölhagytam a csecsemő hivatással, most mohón szopni kezdtem. Éreztem, hogy a nőnek jólesik. Hogy ellazul alattam.

Miket tudsz kitalálni! Te vagy a legjobb szerető a világon, susogta és elaludt. Fél óráig ittam a tejet belőle, és elmúlt a lázam. Mikor nagyapám fölemelt a mellről, úgy láttam, a sliccét is gombolgatja. Valami tavaszi ánizsos szag keringett a levegőben, a sarokban levő baba, nagyapám legkisebb fia pedig kataton ritmusban gügyögött.

Minden reggel elhozom ide a gyereket, amíg össze nem szedi magát. Ha délig nem érkezőnk meg, lefejsz egy bögrével, és este elküldöd hozzánk a férjeddel. Azt fogod mondani, hogy kecsketej.

Mit gondolsz te rólam?

Rólad? Rengeteg mindent, de hidd el, csupa jót. Most már nemcsak egy gyermekem anyja vagy, hanem az unokám megmentője is.

Vegyél feleségül!

Férjnél vagy.

Öld meg! Én nem szeretem ezt a rossz szagú telepest.

Csak verekedés közben ölök.

Akkor verekedjetek össze.

Azok az idők már elmúltak.

Félsz?

Igen, félek. Tudod, hogy engem egy éven át mindennap megverték a börtönben.

A férjem dolgozott a börtönkonyhán, szerinte nem voltak verések.

Legyen neki igaza. De nem ölöm meg. Nem verekszem össze vele. Kést se hordok már magamnál. Viszont ő naponta, vagyis amikor nem tudom idehozni a gyermeket, műszak után vagy előtt elszalad hozzánk a tejjel. Itthagytok egy félliteres kannát. Ha nem tudod megtölteni, önthetsz bele egy kis kecsketejet.

Szeretlek.

Nem mondj ilyet. Nem szabad. Nem engedhetjük meg magunknak. Én a feleségem szeretem. De téged föl akarlak zabálni.

Nem csak az uramon állsz bosszút ezzel?

Eddig nem tudtam, hogy ott dolgozott. De örülök neki, hogy megtudtam. Na gyere Palkó, hazamegyünk.

Én azonban nem akartam elmenni. Odaszaladtam a nőhöz, aki csak most állt föl zsibbadtan a konyhaasztalról, ahol annyi minden történt már az életben és az utóbbi fél órában, megöleltem, fejem odaért kövérkésen domborodó hasához, melléből ráadásként egy csöpp tej a homlokomra hullt, és azonnal belém szívódott, mint száraz földbe az eső. Okosabb lettem.

Nem maradhatnék itt? Szaladt ki a számon.

Úristen, hiszen ez a gyerek beszél, hüledezett nagyapám. Ez már sok is mára. Mit fogok otthon mondani? Az asszony rögtön rájön. Kérlek, ma még ne szólalj meg, ha kibírod.

Ómával már régóta beszélgetünk, mondtam.

Ő is tudja?, kérdezte a nő, de nagyapám csak legyintett. Kitépett az öleléséből, megint beleburkolt a pokrócba, hazaindultunk.

Másnap nem mentünk sehova, és estefelé csakugyan kopogtak. A telepes volt az, egy nagy böszme, de szemmel láthatóan igen gyáva ember. Letette az apró pléhkannát, aztán már fordult is ki a házból. Meghoztam a kecsketejet, morogta. Nagyapám elő se jött, csak amikor az az ember már három sarokkal odébb járhatott. Éreztem, hogy a telepesnek ott, akkor az alkonyati szélben kicsordul egy csepp könny a szeméből, de úgy tesz, mintha amiatt a kurva hideg miatt lenne. Megint fagyott, a konyhaablakon jégvirág rajzolódott ki, gyönyörködve néztem.

Nagyapám rápillantott az ajtó mellett álló kannácskára. A kecsketej?, kérdezte.

Óma főlemelte a földről, beleszagolt. Ez nem kecsketej, morogta, nagyapámra hunyorított, aztán rám. A gyerekeknek lesz?, kérdezte.

Akkor őt szerettem a világon a legjobban. Kicsit megmelegítette és megcukrozta. Egy nagy karéj kenyeret ettem hozzá.

Lelket venni

Faust elkérte Roxánát. A Pokol ügynöke odaadta. Most úgyszólván rá szüksége, mondta, három napig távol lesz, különösen, ha addig Faust se tart igényt a jelenlétére. A professzor úgy tett, mintha meglepné és meggondolkodtatná a kapcsolattartás kimaradása, ám igazából örült neki.

- Menj csak – mondta Graumannak –, intézd a dolgaidat.
- Nincs szükségem semmire?
- Előreláthatólag nincs. Csak a gyakoronkodra.
- Azt csinálsz vele, amit akarsz. Amire utasítod, megteszi.
- Mikor indulsz?
- Most – mondta a Pokol ügynöke.

Mindenesetre Faust várt egy napot. Nehezen múltak az órák. A professzor kínjában adminisztrációs munkákat intézett. Graumannal péntek este beszélt, szombaton este becsukta dossziéit, elrendezte őket a polcain, és a gyakoronokért ment. Roxána albérletben lakott két másik lánnyal együtt. Amikor ajtót nyitott, ugyanazzal az okos, nyugodt tekintettel nézett Faustra, mint nemrég Orth Péter pincéjében. A professzor csak annyit mondott, hogy elviszi Roxánát. A lány megkérdezte, mit szeretne, hogyan öltözzön. Olyasmit vegyen fel, felelte a professzor, amit nem sajnál. Ő nem sajnál semmit, mondta Roxána, amire a professzor bólintott. Otthon volt a két másik lány is. Tanultak, de az egyik felnézett a jegyzetéből: biztosan elég lesz egy? Nem akarja-e a prof, hogy ketten vagy hárman menjenek vele abba a buliba? A professzor azt mondta, köszöni, de számításai szerint 1 pontosan azonos az aznap estére szükséges és elégséges kísérőinek számával.

Roxána spagettipántos fekete ruhában jött elő, és olyan szandálban, amelynek szintén nagyon vékony, fekete pántjai voltak. A lányok jó szórakozást kívántak nekik. A professzor azt mondta, meglesz, és előrement.

Október vége volt, de az idő szokatlanul meleg. Gyalogoltak a városból kifelé. Az utat Faust sokszor bejárta gyerekkorában és azóta is nem egyszer. Az évek során itt-ott kicserélődtek a házak, földszintesek helyébe négyemeletesek épültek, de az erdő ugyanott kezdődött, ahol harminc évvel azelőtt. Elemlámpát nem hozott magával. A hold adott egy kevéske fényt, azokban a napokban emelkedett kikerekedni. Faust jól emlékezett, merre fordul az ösvény, hol vannak emelkedők. Kamaszkorában sokszor jött erre, hol egyedül, hol a társaival. Mindenkinnek a nevére emlékezett, a becenevükre is, a csúfneveikre, a szemük színére, a jellegzetes ruhadarabjaikra, még a szüleik nevét is fel tudta idézni. Hány ostoba, felesleges adat! Mekkora helyet fel lehetne szabadítani a memóriájában hasznosabb tartalmak számára!

Ha tudná az ember, hogy honnan lehet behozni azokat a hasznosabb tartalmakat.

Egyszer szurokfáklyát csinált, azzal vezette a társait. Regényekben olvasott fáklyásokról és fáklyás vonulásokról, és aztán nem nyugodott, míg ki nem találta, hogyan készíthet ő is igazi fáklyát. A forró szurok rácsöppent a kezére, de túrta. A cserjésből közvetlenül előttük kiemelkedett egy bajszos férfifej, és ordított, hogy kibeleezi azt a világitótornyot, ha közel jön. Aztán egy női hang a bokor aljából, nyugi, hagyja békén a srácokat, a bajszos foglalozzon inkább csak vele, azért jöttök, nem? Dühöngeni mindenki tud, baszni a jelek szerint nem.

Roxána nem kérdezte, miért jöttek. Mikor Faust hátranyújtotta neki a kezét, megfogta, hagyta magát vezetni. De Faust úgy érezte, a szilfid a segítsége nélkül is biztonságosan járna, legalább olyan jól kiismeri magát, mint ő.

Húsz percig se kellett menni, és elérték a sziklát. A szikla aljában volt egy barlang. Állítólag már az őseMBER is lakott benne. Miért ne lakott volna? Faust meg a társai egyszer sem aludtak ott, pedig tervezgették. Csak kijártak oda szörnyűséges italaikkal és füstölínivalóikkal. Nemcsak fiúk tették meg ezeket az esti utakat, de lányok is. Leültek körben egy lapos kő köré, egy fiú, egy lány. Mindig volt körző valamelyiküknél. Száznyolcvan fokra kinyitották, megpörgették. Akire az acélhegy először mutatott, az elment a barlangba csókolózni azzal, akire másodszor. Persze ha az első fiú volt, a második körben csakis lány lehetett a választott; ez ilyen társaság volt, logikátlan: először rábízták magukat a sorsra, aztán habozás nélkül felülbírálták a végzését. Egyszer az egyik fiú nem volt hajlandó bemenni a barlangba azzal a lánnyal, akit a körző kijelölt. Csinos volt pedig, olyan fekete, korán érő. Az énektanár Carmennek nevezte, és ha tehette, meg-megsimogatta. A fiú pedig igazi szépfiú, és az osztály legjobb tanulója volt. A Carmen nem titkolta, hogy szerelmes belé, de szerelme gyöngeségnek minősült, és sokat levont a szépségéből. A szép tanuló nem akart vele csókolózni. Mi legyen?, a fiú kijelentette, ő lemond akárki javára. Jó, akkor jöjjön a barlangba a Faust, bökte ki erre a Carmen. Mint felvételinél a másodikként beírt intézmény, egyetem helyett főiskola, úgy fogadta a lány száját Faust. Azok az ajkak addig nem találkoztak más ajakkal, a Carmen saját bevallása szerint joghurtos üveggel tanult csókolózni.

A professzor ezúttal körző helyett kést hozott magával. Az apja fanyelű bicskáját. A nyél sötét volt, csaknem fekete, és olyan simára kopott, hogy annál simábbat Faust soha életében nem tapintott. A penge nehezen nyílt, a körömvájat túl sekély volt, mintha az évek során elkopott volna, bár ha valami nem kophat el, az épp a vájat, mindegy, a penge kipattant, és ahogy kell, csillogott a holdsugarban.

Faust leereszkedett a lapos kő mellé. Intett Roxánának, telepedjen le vele szemben. A szilfid kibújt a szandáljából, és térdre ereszkedett, a sarkára ült. Figyelték, amint a professzor apjának kése a kövön pörög, aztán megállapodik. A tét nem volt nagy, hiszen a választék se bőséges; mindenesetre a sors nem akadékoskodott: a nyél határozottan a lány, a hegy pedig a férfi felé mutatott.

– Hozzad! – mondta Faust, és előrement a barlangba.

A zakójából kibújt, eldobta. Az ingét magán hagyta, de kigombolta. Trikót nem viselt. Lefeküdt, és azt mondta:

– Itt belevágsz – a gyomra tájékán húzott egy vízszintes vonalat. – Nem kell mélyen. Egy napot se koplaltam, és semmi szükség rá, hogy kijöjjön, amit ettem. Szóval hagyjuk békén a beleket. Olyan széles lyukat vágj, hogy a kezed beférjen. Mint egy zseb.

Roxánát nem kellett kérdezni, hogy érti-e. Akármilyen sötét volt a barlangban, látszott a testtartásán, a szeme csillanásán, hogy érti. Faust úgy érezte, egy nőt se tisztelt annyira soha, mint Roxánát. Vagy ez volna a szerelem? És egyik ismerősének se volt olyan érzékeny keze, mint ennek.

A barlang száján benézett a hold.

– Benyúlsz, és elindulsz felfelé. Rögtön lesz egy fal, ami az utadat állja. Tapintsd ki, ahol gyenge, ahol meg akar nyílni előtted, és told át rajta azokat a mindennél szebb ujjaidat.

Őszintén beszélt. Elöntötte a gyengédség, a hála Roxána öt megváltó ujjá iránt.

– Csináld!

Fájt, de a fájdalom jólesett neki. Sokat várt attól, amikor a keskeny kéz a nyíláson át beléhatol, de ahogy megtörtént, még annál is finomabb volt, mint amit elképzelt, kimondhatatlanul jó. Végbement, amit elgondolt.

Látta, hogy a lány ajkai szétnyílnak, aztán hamar összezárulnak megint.

– Mondd ki! – buzdította Faust.

– Nem.

– Kimondhatod.

– Nem próbáltál ki egyszer se.

Az ujjak hegye a rekeszizmon siklott ide-oda. Roxána kereste a leggyengébb pontot.

– Tudtam, milyen vagy.

– Jó lett volna, ha egyszer legalább szeretkezünk.

– Tudom.

– Jó lett volna, ha szeretkezünk – suttogta a Pokol ügynökének gyakornoka, és átszakította a rekeszizmot.

– De hát épp azt csináljuk – suttogta Faust János. Boldog volt, mint soha. – Haladj afelé, ami dobog. Keresd meg. Fogd meg. Szorítsd meg. Tépd ki. Dobd el.

A sötét folt. Kiszakadt belőle, még látta szállni. Leesni nem látta. Nem is halotta.

*

A professzor otthon ébredt. Méghozzá arra, hogy éhes és szomjas. Kiugrott az ágyból, nyújtózkodott. A konyhába nem tudott bemenni, mert Márta, a takarítónő éppen a padlót mosta. De felajánlotta, hogy elkészíti, amit a professzor úr szeretne. Faust teát kért és három tojásból rántottát. Aztán helyesbített: legyen hat.

Visszament a szobájába, kibújt a pizsamájából, és tornázni kezdett. Csodálkozott, milyen könnyedén hajlik mindene, aminek hajlania kell, és hogy feszül, aminek feszülnie. Hatszáz fekvőtámasznál tartott, amikor megérezte a sülő tojások és a pirítós kenyér szagát. Nem zavartatta magát, lenyomott még hatvanhatot, aztán kiballagott reggelizni.

A rántotta tányérban, a pirítósok kosárkában felstócolva, a tea csészében párrállott. A takarítónő nem volt látható, aminek a professzor örült, mert nem szerette az idegeneket a lakásban. De a reggeli tagadhatatlanul jólesett. Elégedett

volt Márta művével is, meg saját magával is: bátor és helyes döntés volt háromról hatra emelni az elkészítendő tojások számát.

– Nem zavarok?

Grauman állt meg az asztal mellett.

– Hoztam újságokat.

– Köszönöm – mondta Faust. Kicsit erőlködni kellett, hogy rájöjjön, ki ez a férfi a konyhájában.

De eszébe jutott.

– A legújabb kutatások szerint a tojás nem is árt a szívnek meg az ereknek – közölte a Pokol ügynöke, és leült a professzorral szemben. – Elárulom, hogy cégünk ajándékként kaptál egy új szívet. Amikor azt mondom, új, az azt jelenti, hogy ez most már tényleg mindent kibír. És lesz még néhány ajándék. Amolyan kis bónuszok. Majd sorban megkapod.

Ehhez jó képet kellett vágni.

– Köszönöm!

– Szívesen.

Az egyetemről felhívta Roxánát. Barátságos géphang közölte, hogy az előfizető pillanatnyilag nem kapcsolható. Ugyanazt mondta tíz perc és húsz perc múlva is, aztán még hússzor a nap folyamán.

Este Faust elment az albérletbe. Az egyik lakótárs azt mondta, hogy a csaj eltűnt. Megkérdezte, miben segíthet. Társaságra van szüksége a professzor úrnak erre az estére is? Faust szétnézett, még a szilfid szobájába is bement. Semmi személyes, semmi szag. Az ablak nyitva volt. Az ablakdeszkán halott éjjeli lepkét forgatott a szél. Faust egy jegyzetlappal felemelte, gumis írómappára helyezte, magával vitte.

Pincér, ahogy ezüsttálcán kaviárkupaocot szállít.

Egy hétig megvolt a lepke, Faust nem nyúlt hozzá, de időnként megnézte. Egyszer vagy kétszer nagyítóval is. Az apjától örökölt egy hatalmas nagyítót. A szeméit vizsgálgatta a lepkének. Kereste Roxána tekintetét a száraz dudorokon. Egy jelet. A lány búcsúüzenetét a száraz szárny mintái közt. Vagy Graumannét, kaján fenyegetést.

Csak a természetes, de minél tovább szemléli az ember, annál valószínűbbnek tűnő formák.

Egy hét múlva megint jött a takarítónő. A professzor szobájába belépnie se volt szabad, nemhogy ott takarítania, rendezkednie. Valamiért akkor mégis vette a bátorságot, és bement. Porszívózott és rendet csinált. Faust attól kezdve nem találta a lepke tetemét.

Volt bátorsága, és szemétre vetette?

Az Ördög adta, az Ördög elvette.

Ehhez is jó képet kellett vágni.

Ő elpusztult, én nem pusztulok.

Gyűjtson egy gyertyát? Gyűjtson fel egy erdőt? Egy házat? Egy országot?

Mit segít egy felégetett erdő egyetlen lény eltűnésén? Egy szempár csillogásának elvesztésén? Mit változtat a büntudaton?

Önellátás a századfordulón: tudományszervezés, könyvek és pásztorköltészet

Háromrészes episztola-ciklus

1. Irodalomtudomány-szervezés

Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
Dr. Lipták András
Elnök
OTKA Bizottság

Tárgy: Új OTKA pályázat fogadása

Tisztelt Elnök Úr!

Ezzel a furcsa-merész kéréssel fordulok Önhöz,
Lipták úr, ki az OTKA Bizottság elnöke éppen:
Pusztá-merő méltányosságból most, csak ez egyszer,
Szíveskedjék egy kicsit oldani jól ama gyepelön,
Melynek a túlsó végén ott vágta az OTKA-
Pályázat leadási határidejének bőszi paripája,
Míg az elülső szárát (úgy tudom) Elnöki jobbja
Fogja erősen, s el nem ereszti sosem: bizonyára
Eskü s egyéb nagy-erős kötelek készítették erre.
Ámde elég komoly és nyomatékos az érv meg az indok
(Gondolom én), mi e csöpp lazaság fele hajtani képes
Elnöki szívét, és (az amúgy helyesen szigorított)
Május másodikán kelt bélyegzési határnap
Egy kicsikét kitolódna: borítékom bizony ekkor
Befogadásra találna Önöknél. Jól tudom én, hogy
Szemtelen, arcpiritó ez a kérés, mert precedenst szül
– Vetheti ellene bárki. Az effajtanak azonban
Vasból van kebelében a szíve, ha semmibe nézi
Csöppnyi halasztásom mentségeit, ó Prezidens úr!
Mást mondok Teneked, Te pedig vedd jól a szívedbe

(Itt csak a versmérték s -hagyomány készlet tegezésre):
Késve pecsételt OTKA-borítékim beborító
Környűállásit most gyorsan elősorolom mind.
Mint amidőn vak Phémiosz, isteni dalnok eseng a királyhoz,
Vagy mikor agg Priamosz keseregve siratni be vágyja
Hektórt, s jól megszállja ezért amaz isteni ihlet
(Argoszölő, ugyebár), s kíséri az agg fejedelmet,
Hogy tegye meg, mit egy ember sem tett eddig a földön: –
– Így vagyok én is, jóllehet épp nem is ekkora téttel.
Áldott állapotában (két hónappal előtte születnek)
Kis feleségemet én kórok házába bevittem,
S rám szakadott imígyen minden teher im, a családban:
Pályázat, gyerek és... és gondolhatni a többit.

Tiszteletem teszem és kérem, ha lehet, borítékim
(Száma melyeknek öt) énnékem csak vissza ne küldjék,
Ám bírálják el hamar – úgy, ahogy egykor: a múltkor,
Féltucat évvel előtte (körülbelül) én elnyertem
Pénzeket OTKÁ-tól kutatásra, amit meg is ítélt
És bírált értőn a Modern Filológia Zsúri,
Értékelve „kiválónak” mindazt, amit írtam
Ebben a tárgykörben s szeparált könyvben ki is adtam.
Tiszteletem még egyszer, s őszintén bizom Önben.

Budapest, Ludovika tér, 2000. május 8., hétfő

2. Könyvásárlás

Válaszlevél az antikváriusnak

Nemrég kelt emiledre, barátom, a válaszom így szól:
(Gyorsan, a fellegetek hadd torlaszolom legelőszőr!
– Mert hisz ezért kapok én jövedelmet az emberi néptől:
áldozatuk szaga éppen ezért orromba iramlík.)

„Hát, ha az égilakók, az Olümposzi bérceken ülve,
vagy pedig állva – de nekünk, kik, sajnos, de ma élünk,
egyre megy, áll-e vagy ül, ki a talpát fel sose dobja!
– nos, ha az ambrosziát befaló, nektárt vedelő nép
roppantul gyülevész seregének jó az időpont,
(és neked is, mert ez se fölösleges ám a sikerhez!),
sőt, emiledben is írod: már „e beszéd se badar(ság)”,
ám legyen akkor s ott a találkánk, hol javasoltam
én is: déli verőt követő első nagy ütéskor
jószaqu, kurva bűdös, de azonba’ sötét alagútba’

Franciskánusi tér mélyén (katakomba se rosszabb!).
Nem bambára, de nem pipogyára se vall a csütörtök!
Csúcs-digitális emilben hát úgy szólsz, ahogy illik,
én rábólintok pedig, és megrendül a trónom,
(majd' kiesett a kezemből a villám, s megsebesíté
kis híján, aki késlekedett, hogy előle osonjék).
– Most mehet át ez emil, bele jó-digitális iszádba,
jól s könnyen-gyakran lefagyó bill-gates-ketyérébe!”

Görbén fölfele nézve felelt imígyen leleménnyel,
füstölgvén fatökű Picinyég-puha vállalatára
rettenetes, sokezerfejű és -karu méla lidércnek

M. Miklós

1999. december 7-ikén.

3. Pásztorköltészet

Fél kilopixeles életkép hőség-rianással

Már ami engemet illet, e mostani nyáron egész nap
legszívesebben a bükk lombsátra alatt heverészve
erdei Múzsámmal muzsikálnék én vékonyka sipomba;
csak hogy nincs nekem egy vékonyka sipom sem,
játszani sem tudnék én rajta, ha volna – de hát nincs...
(Sült liba most nem kéne – igaz, van körte-, cseresznye-, fenyőfa...
Bükkfám sincsen a kertben – igaz, van körte-, cseresznye-, fenyőfa...
Jó nekem itt: árnyék hüvösének örülhet az ember,
Pest peremén árkolt patakok meg légfolyosók közelében;
itt, hol a szomszéd mezsgye szegélyzi sövényünk,
most is vadméhek legelészik a fűzfa virágját –
lágy zsongásuk szór a szemünkre szelíd, puha álmot.

(Fűzfám sincsen a kertben, meg méhek se donognak...
Vergilius segített – és jól hazudoztam ezúttal,
verssorait szeliden fogván, kitekerve kezéből.)
Még az a mázlim, hogy (bár szikkad a szellem ilyenkor):
bőven akad kutya s eb mi vicsorgva csaholjon,
és gerlék meg a lármázó kedvenceim (ők a galambok)
sóhajtoznak az égbe nyuló jegenyék tetejéről...
Kérded tán, hogy mért teszik ők ezt? Nem tudom – érzem:
mintha szakítana engem a kín, valahányszor ugatnak,
ébred tartva személyem e rengeteget csaholó kutya-falka.

2007 júliusában, 40 fokban

Napraforgó

*Először az zavart, hogy itt nincs előszobánk.
Ki itt belép, belénk lép, ajtónk, ha nyitja ránk.
Ki itt belép, az egyből szoba-konyhánkba lép:
belátja kis lakásunk húsz négyzetméterét.
S aztán a fény hiánya. Mióta itt lakunk,
az utcafronton nincsen kilátni ablakunk,
a tátitányi garzon belső udvarra lát,
átszűri félhomálya az egy plusz fél szobát.
De hogyha szép idő van, úgy fél három felé,
kiállhatunk a gangra, albérletünk elé,
és egy kávéra gyűjtünk, és nézünk fölfelé,
mert tudjuk, épp ilyenkor, úgy fél három felé
a napfény tükröződik egy felsőbb ablakon,
s a fényben megfürödni ez éppen alkalom,
mert épp ránk tükröződik, ha félóra csak,
egy hosszú mandinerben míg lassan elhalad
útjának félköríve, csak félórát talán,
hogy így tükrözze hozzánk égboltos ablakán
leendő sok lakásunk, ahol még más lakik,
megannyi hollevésünk visszhangos házait,
hová a többi házból tovább és így tovább,
egy tükrözésbe mossa az ablakok sorát
hol nincs is tükrözés már, és nincsen trükközés,
csak fény van és hiánya, a túl sok túl kevés,
vakító félhomálya áttetsző faltjain,
garay utca ötven, gangos némafilm.*

Napirend

Reggelente sarkig tárom a kertet
nézem a járókeretes nénit aki épp ilyenkor
a dudáló kocsik között szlalomozni kezd
járdaasztigettől járdaasztigetig

Hajat mosok és gépet kapcsolok
elég furcsa levelek érkeznek hozzám
és elég furcsa híreket kapok
de a délelőttre megforrósodó sivatagi szél
viszonylag gyorsan tengerpartra kényszerít

Halászni mennék de ha kivetem a hálóm
egy erdőnyi madár elragadja
mikor az irodai kávéfőző gőznyomása
csészémbe présel egy fekete vízesést

Én köveket cipelek a raktárak között
és hírnökök jegyzik minden beszédemet

A déli szieszta közben
egy buszsofőr szívverésére leszek figyelmes
ahogy egy sárály csap le a város
ívó halrajára a sűrű forgalomban

Én süket és vak leszek délutánra
mikor meztelen vagyok és hátamat
zizegve húti a hóesés
és épp az erdőben focizó kölykökre látok

Én minden este úgy ülök lóra hogy
majd éppen aznap este
a lassú víz felső folyásához érek
de a forrásvidékeken
mindig szomorúság fog el

Az éjszakai buszról leszállva
már csak néhány perc séta a házig
a boldogsághoz hasonlít mikor hallgatom
az imbolygó utca
hideg és pontos lépéseit

Futóeszkimó

*A befagyott tó jegén a lékhez közelít.
Amihez még senki sem ért.
Azt, hogy ott van, a fene se érti.
Húzza a korcsot maga után.
Ami a lelke is lehetne akár.
Vagy megfagyott szánhúzó számár:
ügyetlen kutya.
Ha belenéz, mit fog látni majd?
A tükörben ki vetkőzik át?
Vajon hányadszor sikerül
a semmi-másikért
megölnie magát?*

Futónap

*Az ikertestvérére gondol.
Hogy kivág a napjaiból egy
szeletet a hiánya.*

*Róbertnek hívták. De
mindenki Robikának
hívta a családban. Zárt
intézetben lakott. Lakatták.
Éjszakánként tudott
beszélni, és kontinenseken
biciklizett át vidáman.*

*„Igen. Kontinenseket láttam
megmozdulni a szemében.
Hiába folyt a nyála a folyosó
kövére.”*

*Fújtat. Ez egyre inkább a lelki-
ismeret-furdalás. Az elmaradt
látogatások, szomorúbbnál-
szomorúbb főzetek, főzelékek,
és az „én nem tudok még egyszer
ránézni”-k miatt. – Ahogy
működni szokott az önzés
bonyolult rendszere.*

*Fújtat. Nincs nap. Mikor
elő ne ugranának homályos
képek. Nincs nap. Mikor
(abba) a tükörbe bele ne nézne.*

Futótél

*Hideg a keze. Török. Az út. A kavicsos.
A tó visszafelé is tükör. A halak átlátszóak,
mint régen az az üvegharcsa a nappaliban,
amiben egy szégyellni való rokon vére
kavargott homályosan.*

*Mindenki tévedjen el saját telében,
mondja. És arra a rokonra gondol.
A vérére. Vajon, hogy került a hal
belsejébe? Kiszívta a nagypapa a
kígyóméreggel együtt negyvenötben,
aztán beleköpte, fesse csak meg a családi
ereklyét? Vagy abban tárolták a bűvös
ribizlibort a háború alatt?*

*Hideg. A keze. Átlátszó, mint az út,
ha téves. És az a vér. Aminek az ízét
érezni véli, mikor a saját száját harapja el.
Nehéz kapcsolat egy távoli személlyel.
Egy tévessel. Aki talán világítórorny-
őr volt. Magának való.*

AZ ÁLLATIAS ÉS AZ EMBERIES

Rudaš Jutka beszélgetése

Rudaš Jutka: – *Írói pályáját a hatvanas évek „szofi” magyar diktatúrájában kezdte novellisztikával, majd a hetvenes évek végén a színpadi műveivel vált a magyar irodalom legjelentékenyebb alakjává. Mennyire volt édes „A szabadság lélegzete” a megélt valóságban?*

Nádas Péter: – Annyira szofi azért nem volt a diktatúra. A személyes szabadságát az embernek igen nehéz körülmények között, magának kellett megteremtenie. Ami csupán belső szabadságot jelentett, politikai szabadságot nem, a felemáság pedig torzította, igen veszélyes helyzetekbe hozta a személyiséget. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az '56-os forradalomban több ezer ember pusztult el. Utcai harcokban estek el vagy éppen a felkelők ölték meg őket. A közparkokban voltak elföldeelve, később a hatóságok titokban exhumáltak, éjjel. Közel kétszázezren menekültek el az országból, sok magasan kvalifikált értelmiségi, ami az országot szabályosan lefejezte. Tíz évvel a háború után Budapest ismét romokban hevert. Több száz embert végeztek ki, kiskorúakat nem végezhettek ki, megvárták, amíg nagykorúak lettek. A határokat lezárták, se ki, se be. Amikor a hatvanas évek elején az első valamirevaló elbeszéléseimet írtam, még teli voltak a börtönök és az internálótáborok. Arról igazán nem volt szó, hogy jókedvűen félre lehetett volna nézni. Pontosan fordítva, az életnek alig maradt olyan szegmense, amelyre ne telepedett volna rá a rettenet, a totális vereség, a félelem, a tehetlenség vagy a depresszió. Hiába volt az ember húszéves. Mi lett volna ebben a szofi? A rendőrspicliktől mozdulni nem lehetett. A leveleket felbontották, a telefonokat lehallgatták. Évtizedekig nem merte senki kinyitni többé a száját. A nyelv mellett kialakult egy metanyelv. Aki mindezt nem bírta józan ésszel, alkoholista lett, megőrült vagy felkötötte magát. A diktatúra később kis engedményekkel igyekezett a soft látszatát keltetni és sikeres volt a látszatokkal. A hidegháborús állapotok felszámolásában, a békés koegzisztenciában és főleg a szabad kereskedelemben érdekelt külvilágnak érdekében állt a hazugságot lenyelni. Annak a kifejezésnek, hogy „Magyarország a szocialista tábor legvidámabb barakkja”, az égvilágon semmi alapja és tartalma nem volt. Francia és amerikai publicisták találták ki a saját megnyugtatósukra és a saját opportunizmusuk számlájára. Magyarország ezekben az években az első helyen állt az öngyilkossági statisztikákban. Az alkoholizmus olyan népbetegség lett, mint a nátha, a mai napig nyögjük a hatását. Hogy csak valami közelebbit mondjak, az apám negyvenhét évesen öngyilkos lett, én pedig felnőtt életem első két évtizedében folyamatosan készülettem az öngyilkosságra. Ma legyek öngyilkos vagy csak holnap. Volt bennem egy másik ember, aki állandóan ezt kérdezte. Azt sottogta, hogy nincs más megoldás.

– *Ilyen körülmények között miként alakult a pályafutása?*

– Nagyon érdekesen, kalandosan. Az első publikációmát betiltás és letiltás követte, mert a pártállam egyik paranoid ideológusának az a rögeszméje támadt, hogy a jugoszláv revizionisták hatása alatt állok, Gyilasz követője vagyok, én is az „új osztály” elméletét hirdetem. Honnan ismerhettem volna? Tíz évvel később jutottak a kezembe a könyvei. Legfeljebb a saját fejemmel hasonló következtetésre jutottam. Akkor nem is értettem, hogy mit akarnak tőlem ezzel a Milovan Gyilasszal. Ez azonban csak az első figyelmeztetés volt. Két könyvem megjelent, aztán hét éven át egy sor sem. Zsarolással és csábítással megpróbáltak

rávenni, hogy legyek a titkosszolgálat ügynöke, mivel azonban megtagadtam, éveig nem kaptam útlevelet. Újságírói állásomat én magam adtam fel, lakásom nem volt, vidékre költöztem. A publikációs tilalmat egy évtized után feloldották, de a könyveim csak minimális példányszámban jelenhettek meg. Utánnyomásra vagy új kiadásokra a kiadó nem kapott engedélyt. A darabjaimat csak pincében, padláson, mindenféle próbatermekben és stúdiószínházakban játszhatták, vidéken. Amikor Budapesten egy halálosan beteg nagy színésznő, Ruttkai Éva több éves harc után végre kiudvarolt magának egy bemutatót, akkor a nézőtér felét le kellett zárni, és csak éjjel tizenegykor kezdődhetett az előadás. Ma ez már alig elképzelhető. Darabjaim előadásairól a napilapok nem írhattak, rádióban, televízióban a rendszerváltásig nem szerepelhettem, interjút nem adhattam, s így tovább. Személyesen nekem ez ugyan nem ártott, mert bizonyos aszkézisre és koncentrációra szoktatott, de kellemesnek vagy hasznosnak azért nem mondanám.

– *Az 1986-ban megjelent monumentális műve, az Emlékiratok könyve volt a betetőzése a nyolcvanas évek paradigmaváltásának, a mű nemcsak formátuma, hanem esztétikai minősége révén is új, más dimenzióba emelte a magyar prózát. Európai, elsősorban német és holland recepciója, majd amerikai visszhangja, hatása, sikere, sőt újranyomtatása és zsebkönyvkiadásai a kortárs magyar irodalmat világirodalmi rangúvá tette. Hogyan élte meg ezt a sikert?*

– Évtizedes izolációból kilépni nem egyszerű. Még akkor sem, ha az ember ügyel rá, hogy tudjon róla, mi történik körülötte a külvilágban. Személyes tapasztalatok, egyszerű, köznapi benyomások híján a legpontosabb információ is könnyen félrevezet, nevetséges-sé tesz. A sikert pedig egyszerűen nem vettem észre, mert megint dolgoznom kellett, most valami egészen másom. Meg kellett értenem, hogyan működik a nyilvánosság előtt zajló élet, hogyan szervezik. Őszintén szólva, ez olyan munka volt, hogy nem volt időm észrevenni semmi mást. Meg volt benne egy kis emberi gyengeség. Amikor az embernek sikere van, akkor arra gondol, hogy ez jár neki, s ezért jobb is nem észrevennie.

– *Született budapestiként a hatvanas évek végén előbb a fővárosokhoz közeli Kisorosziba, majd a nyolcvanas évek közepén Gombosszegre költözött. Mellesleg ez a falu pár kilométerre van Szlovéniától. Szüksége volt-e a magányra, vagy volt egyéb indítéka?*

– Semmi kétség, ez szigorú belső emigráció volt. Az általános izolációban egy másik izoláció. De tényleg ez volt az egyetlen, amit a munkám érdekében tehettem.

– *Körülbelül húsz év után került a kezünkbe a Párhuzamos történetek, ami nemcsak számomra jelenti a művészeti artikuláció csúcspontját. Hatalmas mű, opus magnum, melyben nincsenek többé tabunak számító témák. A homoszexualitás, az erotika, az európai zsidóság meggyilkolására tett kísérlet mint jelentéshordozó történelmi aktus, a kulturális toposzokon keresztül érintkező dolgok adják a mű hatalmas erejét. Mi minden kell az írónak ahhoz, hogy ezt a tudáshalmazt artikulálja? Röviden: hogyan keletkezett a mű?*

– Valójában egy nagy ásító hiányból keletkezett. Az *Emlékiratok* könyvét csak úgy tudtam befejezni, ha menet közben mindazzal számoltam, amit ebben a munkában nem tudtam megoldani. Esetleg nem a saját tehetségtelenségem miatt nem tudtam megoldani, ez a kérdés is foglalkoztatott, hanem azért, mert nem megoldható. Esetleg olyan szimptomatikus jellegű szemléleti hibákról és megoldatlanságokról van szó, amelyeket maga a kultúra sem tud vagy nem akar megoldani. Ezeket az ember nem tudja olyan könnyen a szöveg alá seperni, mint a saját hibáit. Ha egy prózaíró folyamatosan számol ilyesmivel, mondjuk, komolyan veszi a saját munkája kérdéseit, akkor éppen az elszámolás aktusa alakítja ki a következő munkáját, kanalizálja a fantáziáját. Miért kell egyáltalán egy regényt befejezni? Honnan származik a képzetünk, hogy az életünknek a születés az eleje és a halál a vége? A modern regényirodalom nem az életpályákról alkotott hamis oksági kapcsolatot másolja-e? Vagy azoknál a kérdéseknél maradvánnyá, amelyeket most tett fel nekem, miért beszél az antikvitás etikáról és miért beszélünk mi szexualitásról? Ugyanarról beszélünk-e, amikor az egyikről vagy a másiktól beszélünk? A szexualitás fogalmába belefér-e a test a szellemével együtt vagy a testnek csupán a szaporodási és élvezeti funkciója? A test és a szellem funkcionális szemlélete nem a fasizmus melegágya-e? Miért sikertelenek a genocídiumra vonatkozó visszatérő kísérletek? Vagy miért nem adják fel az

erre vonatkozó kísérleteiket a diktátorok, és a saját testi funkcionalitásától elragadtatott népszerűség miatt tart velük minden egyes alkalommal?

– *Az említetteken kívüül a regény legfelsőbb köre alluzórikusan kapcsolódik a holokauszthoz, valamint rengeteg benne a fajbiológia. Önt mennyire foglalkoztatja ez a téma?*

– Nem a fajbiológia foglalkoztatott, hanem azok az emberek érdekeltek, akik fajbiológiával foglalkoztak, s aztán mintha mi sem történt volna, a náciizmusból genetikusként mentették át az irhájukat a demokráciába. Hol embert akarnak gyártani, hol embert akarnak irtani. Az úgynevezett modern tudomány érdekel, amely a mai napig nem számolt el azokkal a pusztításokkal, amelyeket a politika számára előkészített. Az állatias és az emberies összefüggése érdekel, de nem általában, hanem egyetlen emberen belül, illetve a legintimebb viszonyaiban.

– *A nagy szeretkezési jelenetek; Ágost és Gyöngyvér ágyjelenete mintegy százhusz oldalon, és még folytatódik további fejezetekben is, aztán a margitszigeti homoszexuálisok orgiái olyan „kuriózumok”, olyan „testnyelvek”, amelyek eddig ilyen mélységben/mennyiségben a magyar irodalomból kimaradtak. Egyetért-e ezzel, illetve mi erről a véleménye?*

– Ezek a témák nem csak a magyar irodalomban nem jelentek meg, hanem egyáltalán nem jelentek meg. Talán épp azért, mert az európai gondolkodás a test és a szellem dualitásához ragaszkodik. Nem tudja elfogadni, hogy a testnek nincs nyelve, mégsem tekinthető kuriózumnak, ha két ember éppen az önrendelkezése és az ösztönélete által beszél el valamit egymásnak a szeretkezésével. Az én testem nyelve most az, aki ezekkel a szavakkal itt beszél. Az ő testük nyelve pedig éppen az, amit különben nem tudnának egymásnak elmondani. A tizenkilencedik század regényirodalmában a hősöknek csak feje van, teste nincs. Úgy tűnik, hogy a hősök élete a szociális kapcsolatok rendszerében mindenestül elfér. De ez egyszerűen nem igaz. Az első és utolsó európai regény, amely tényleg a szerelemről szól, Longosz *Daphnisz és Cloéja*. Az *Effie Briest* vagy a *Bovaryné* nem a szerelemről szól, hanem a szerelem körül szerveződő tragikomikus szociális viszonyokról. A pornográf irodalom tesz egy nagy fordulatot, s hirtelen az ember egyik testi funkciójával foglalkozik. Ezzel az erővel azonban írhatnék regényt akár a bőfögről is. Az úgynevezett erotikus irodalom, akár libertiánusan kemény, akár filléres giccs, az ember testi kívánságait és fantáziáit leválasztja az ember szociális helyzetéről, és a kalandregények heroizmusával ajándékozta meg a hőseit. Én inkább antropológiai adottságként próbáltam megérteni ezeket az irodalmi jelenségeket.

– *A nyolcvanas évek második felétől egészen máig az esszéisztika és a publicisztika is hangsúlyos terepet kap írói opuszában. Nemrég jelent meg esszéit és elbeszéléseit egybefoglaló kötete Amerikában, melynek bemutatóján is ott volt. Időről időre éles politikai kérdésekben is megszólal. Fontos-e az írónak politikailag angazsáldnia?*

– Nem fontos, de ha a civil személyt nem tudja vagy nem akarja elválasztani magában a hivatásától, akkor megteheti.

– *A Fabula fesztiválra a Saját halál című kis remekműve jelent meg. Ebben valaki „elmeséli” az infarktuszának történetét, és ez a valaki minden kétséget kizáróan maga az író. Ön szerint hogyan választható el ebben az önéletrajzi-hiteles a fiktív-textuálistól? Ki üzen itt: a lélek vagy a test, vagy e kettő elválaszthatatlan?*

– Szerintem ebben a kérdésben is a szeretkezés tapasztalata a mérvadó. Az ember akkor van leginkább otthon a testében, amikor annyira átadja magát a másiknak, hogy önállóan már nem érzékeli. El tudom ugyan a fiktívet a dokumentatívától választani, mert az írás nem olyan intenzív, mint a szeretkezés, de mindkettőnek én adok formát, s akkor minnek kéne a kettőt elválasztanom.

– *Írás közben gondol-e a (külföldi) olvasóra?*

– Tudom, hogy van olvasó. De írás közben nem ismeretlen emberekre, hanem ismerős emberekre gondolok, s abból a feltételezésből indulok ki, hogy ezek megszólalásig hasonlítanak az ismeretlenekre.

NEM VISSZALÉPNI KELL, HANEM ELŐREMENNI

Pécs és Baranya képzőművészeti élete a legelismertebbek, legfontosabbak közé tartozik Magyarország kulturális palettáján. Ezt szerénytelenség nélkül, nyugodt szívvel ki lehet jelenteni. Gondoljunk arra, hogy Martyn Ferenc szellemi vezetésével milyen művészeti élet alakult ki itt évtizedekkel ezelőtt – olyan ma már nem élő egyéniségekkel többek között, mint Bizse János, Kelle Sándor és Simon Béla –, amelyek és akiknek kisugárzása máig tart, s amely megalapozta a méltán kiérdemelt és az egyre nagyobb hírnevet.

A „Nagy Kiállítótérrel” kapcsolatban több írás és hozzászólás foglalkozik azzal, hogy nem épül meg sem a Káptalan, sem a Papnövelde utcában, hanem a Zsolnay Kulturális Negyedben kerül kialakításra. Ez a fentről jött utasítás örömteli fogadtatásra talált a funkcionáriusok körében, mert így pénzeket lehet átcsoportosítani egyéb célokra.

Azok a döntésben résztvevők, akik elhatározták, hogy ne legyen európai minőségű kiállítóterem a belvárosban, a múzeumok környékén, valószínűleg nem jártak még Pécs múzeumaiban és galériáiban, úgy döntöttek bizonyos dolgokról, hogy fogalmuk sem volt róla. Ebben a kérdésben a szakmai minimumot sem ismerik. Ez persze nem is várható tőlük, de akiket megbíztak azzal, hogy megvalósíthatósági tanulmányt készítsenek, azok is felületes ismeretekkel rendelkeznek. Ők viszont a megbízó igényeit, elvárásait a legteljesebb mértékben igyekeztek kiszolgálni.

Nézzük a tényeket. Azok a terek, amelyek Pécs városában vannak – néhány kivételtől eltekintve –, méltatlanok Pécs képzőművészeti életéhez.

1973-ig a városban egy nagyobb tér szolgált az időszakos kiállítások számára (a mostani Csontváry Múzeum nagyterme) és két kisebb a Zsolnay és a Néprajzi Múzeum épületén belül. Ezek kielégítették az akkori igényeket, több országos jelentőségű bemutónak helyet adva. A hetvenes években történt múzeumfejlesztési elképzelések következtében ezek mind átalakultak, megszűntek. 1973-ban létrejött a Csontváry Múzeum, így a város kiállítóterem nélkül maradt. Átmeneti megoldásként különböző helyszíneken rendeztek kiállításokat (Déryné utca 5., Színház tér), egészen a Pécsi Galéria 1977-es megalapításáig. A város komoly anyagi áldozatával óvóhelyből átalakítva elkészült a Széchenyi téri terem 1979-ben, majd később a Pécsi Kisgaléria 1984-ben.

A képzőművészeti kiállításoknak Pécsen „három szintjét” lehet megkülönböztetni. A múzeumi tárlatok zöme a művészettörténetben már jegyzett műalkotásokat vonultatja fel, amelyeknek rangja, értéke, minősége már elfogadott, az emberiség kultúrkincséhez tartoznak. Erre jó példa a legutóbbi, most záródó Moholy-Nagy-kiállítás. Ezt a tárlatot több évig tartó tudományos elemző kutatás előzte meg, így vált az utóbbi évek egyik leg-rangosabb magyarországi bemutatójává. Nem mellékesen a megjelent katalógus magyarországi viszonylatban példaértékű.

A „második szint” a Pécsi Galéria, a Művészetek és Irodalom Háza, a Pécsi Képtár által rendezett bemutatók sora. Ezeken a helyszíneken a nevet szerzett művészek és cso-

portok művei kerülnek a közönség elé. Az elmúlt esztendőben 30 éves Pécsi Galéria mindig mostoha anyagi körülmények között végezte munkáját. Ezért különösen elismerésre méltó az az erőn felüli munka, amelyet a képzőművészet teljesítményeinek hazai megismertetésén kívül külföldön is végzett intenzív cserekiállítások megszervezésével. A Művészetek és Irodalom Házában a legutolsó időkig szakmailag igényes, sokszínű bemutatkozásokat láthattunk. A Pécsi Képtár – az Antal-Lusztig gyűjtemény – állandó kiállítása jól tükrözi a debreceni gyűjtő és a válogató szakember érdeklődését. Különösen a grafikai művek érdekesekek, mert sajnos a Modern Magyar Képtár több ezer darabból álló kitűnő rajzi és grafikai gyűjteményéből csak nagyon keveset és ritkán lehet látni. Más kérdés, hogy a papír alapú műveket fél évente cserélni kell. Az ebben az épületben lévő időszakos kiállításoknak helyt adó terem megfelelő vezetés nélkül eléggé elárvult.

A „harmadik szintet” leginkább a Közelítés Művészeti Egyesület által szervezett tárlatok, események képviselik, amelyek az új vagy a legújabb produkciókat hozzák közel a látogatókhoz.

Ezt a három szintet nem lehet, nem szabad összekeverni, mert mindegyiknek más a célja és a feladata. Arról nem is szólva, hogy egy térbe vinni mindezeket, badarság volna és hozzá nem értésről tanúskodik! Gondoljuk el, milyen követelményei, milyen technikai igényei vannak az egyiknek vagy a másiknak. Hol marad az egy-egy galériára jellemző profil? S főként mennyivel csökken a bemutatkozási lehetőség abban a városban, ahol két Kossuth-díjas (Bencsik István, Keserü Ilona), egy Kiváló Művész (Lantos Ferenc), két Erdemes Művész (Pinczehelyi Sándor, Rétfalvi Sándor), kilenc Munkácsy Mihály-díjas (Fürtös György, R. Fürtös Ilona, Gaál Tamás, Gellér B. István, Lengyel András, Palotás József, Pál Zoltán, Tolvaly Ernő, Valkó László) és öt Ferenczy Noémi-díjas (Jegenyész János, Kertészfi Ágnes, Millei Ilona, Molnár Sándor, Nagy Márta) él, dolgozik, tanít. Az egész Dunántúlon összesen nincs ennyi művészeti díjas, mint a városban és a megyében! És rajtuk kívül a ma már hivatásszerű alkotómunkát végzők száma majdnem kétszázra tehető, hiszen az ország talán legjobb Művészeti Szakközépiskolája és Magyarország egyetlen tudományegyetemi keretek között működő Művészeti Kara és Doktori Iskolája is nagy számban bocsát ki tehetséges fiatalokat, akiknek nagy része nemcsak itthon, hanem külföldön is nevet szerzett már. Ők is – előbb-utóbb – szeretnének itthon bemutatkozni. Hol tehetik meg, ha lecsökkentik a lehetőségeket? A hetvenes évekhez képest a művészek számában, ismertségében és minőségében alaposan megváltozott a vizuális művészetekkel foglalkozó alkotók sora. És akkor még nem beszélünk az építészekről, fotósokról... Megbecsüli valaki saját pátriájában ezeket a képzőművészeket? Vagy csak a manapság szokásos vállvonogatás, kétkedő fanyalgás jár nekik?

A művek közvetítésével foglalkozó művészettörténészek, művészeti írók, akik a modern és kortárs vizuális művészet megismertetésén fáradoznak, fontos szereplői a közéletnek. Mindannyian jelentős könyvek, cikkek szerzői, munkásságuk figyelemre méltó. A névsor rendkívül impozáns: Dr. Aknai Tamás, Dr. Fabényi Júlia, Dr. Hárs Éva, Dr. Husz Mária, Dr. Kovács Orsolya, Mendöl Zsuzsanna, Nagy András, Dr. Pandur József, Dr. Romváry Ferenc, Sarkadi Eszter, Sárkány József, Sonkoly Károly, Várkonyi György. Ők is azon munkálkodnak, hogy a művészet minél több emberhez eljusson. Ideje lenne már észrevenni: nem tevékenykedik ennyi neves művészettörténész az egész vidéki Magyarországon, mint Pécsen.

Elterjedt a hír, nem tudom mennyi a valóságtartalma, hogy a Pécsi Galéria Széchenyi téri termének bérleti díját nem fizeti tovább a Ciszterci Rendnek az önkormányzat, és hogy a

Városi Képtárat eladják, megszűnik. Ezzel még tovább csökkenne a művek megismertetéséhez szükséges helyszínek száma.

Arról még senki nem mondott semmit, hogy a Zsolnay Kulturális Negyed területén létrehozandó tér hol lenne, ki működtetné.

Két évvel ezelőtt volt egy sikeres, megalapozott, átgondolt program alapján kiírt pályázat a Művészeti Kar épületegyüttesének kialakítására. A díjakat kiosztották, úgy gondolom, az eltelt idő alatt már megépülhetett volna. Szintén „felsőbb utasításra” nem készülhetett el. Miért van az, hogy helyi ügyekben valahonnan, valakik mindig beavatkoznak az itteni tervekbe? Miért nem állnak a sarkukra, akik most döntési pozícióban vannak, és képviselniük kellene a pécsiek érdekeit? Miért hisznek a máshonnan jövők véleményében? Miért fogadják el?

A Művészeti Kar Zsolnay Negyedbe telepítésének egyik fő indoka az egyetemi formatervezési szak elindításának vágya. Ha a világtendenciát nézzük, ennek lenne jogosultsága, de abból a nézőpontból kicsit viccesnek tűnik, hogy nem is olyan régen 7(!) iparművészeti főiskolát végzett tervezője volt a gyárnak, most pedig egyetlenegy van! És még valami: a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején fantasztikus szellemi pezsgést hozott a villányi és a siklósi alkotótelep, valamint a Pécsi Grafikai Műhely létrehozása. Nem lett volna törvénytörő ezeknek az elsorvasztása.

1989. október 6.–november 7. között a Pécsi Galéria „100 éves a pécsi képzőművészet” címmel rendezett kiállítást. Ennek tanulságait, tapasztalatait újra fel kellene eleveníteni, bemutatva a folyamatos jelenléte. Valahol (talán a Pécsi Képtárban?) meg lehetne teremteni a lehetőségét annak, hogy ezt az anyagot, kibővítve, aktualizálva napjainkig, bemutassák. Jó példa lehetne a megye és a város közötti együttműködésre, mert a történeti anyag a Baranya megye fenntartásában lévő múzeum tulajdonában van, a frissebb munkákat az örökösöktől vagy a művészeketől letétbe lehetne kérni. Az ilyen kapcsolatra több vidéki városban is van példa (Győr, Székesfehérvár, Veszprém). Számítalan Pécsre látogató érdeklődő kíváncsi arra, kik azok, akik a város korábbi és mostani képzőművészeti életének reprezentánsai. Ehhez természetesen egy alapos, elemző könyv is ildomos lenne.

Apropos könyvek. Az Alexandra Kiadó önzetlen anyagi támogatással a következő köteteket adta ki az elmúlt években a pécsi művészetről: *Zsolnay* (2004), *A Pécsi Műhely nagy képeskönyve* (2004), *Kortárs művészet / Pécs* (2005), *Kép a képben, pécsi műtermek* (2006), *Lantos Ferenc* (2006). A Pro Pannonia Kiadó megjelentette a *Martinszky János* (1997), *Weininger Andor* (2006) és a *Forbát Alfréd* (2008) köteteket. Úgy hiszem, minden értelmiségi könyvespolcán kötelezően ott kellene lenni ezeknek a munkáknak. Hiánypótló kiadványok, jelentőségük mára elvitathatatlan, később még érdekesebbek, értékesebbek lesznek. Melyik magyarországi vidéki város tud ilyen fajsúlyú nyomtatványokat elkészíteni?

Többen kérdeztek, miként képelném el a képzőművészeti intézmények struktúráját a közeljövőben? Most is csak azt tudom mondani, amit évekkal, hónapokkal korábban: a múzeum keretei között a belvárosban, szervesen összekapcsolódva a többi múzeummal, a világörökségi helyszínnel, egy reprezentatív kiállításoknak helyet adó térrel akár a Káptalan utcában, akár a Papnövelde utcában, a régi vármegyeháza belső udvarán (ahogy azt két-három évvel ezelőtt tervezték). A Pécsi Galéria mindkét termét megőrizve hozzákapszolnám a Pécsi Képtárat normális költségvetéssel együtt, itt megvalósítanám a pécsi művészek régi vágyát: a csak az ő műveiket árusító kereskedelmi galériát is. A Zsolnay-gyárban megépíteném a Művészeti Karhoz kapcsolva, egyetemi galériaként – a Közelítés Egyesület által működtetve – a leendő kiállítóteret. Ez feltételezném, hogy a Kö-

zelítés (vagy a Kortárs Művészeti Központ) az egyetem egyik szervezete lenne, hiszen akik ott dolgoznak, valamennyien egykor hallgatói voltak a felsőoktatási intézménynek, és komoly, külföldön is jegyzett referenciákkal rendelkeznek fontos, európai érdeklődést kiváltó rendezvények megszervezésével.

Téves az a mostanában hangoztatott (különösen az egyik budapesti múzeumigazgató szájából gyakran hallható) gondolat, hogy csak az időszakos kiállítások vonzzák a közönséget, mert az állandó gyűjtemények megléte az alapja mindennek. A megfelelő kommunikáció, a médiajelenlét és a mindenre kiterjedő kiadványok (szórólapok, ismeretők, katalógusok) felhívják a figyelmet az eseményekre, amelyek érdeklik a közönséget. Természetesen ehhez pénz is szükséges.

Nem hiszem, hogy a fent leírtaknak bármilyen fogantaja lenne, de szükségesnek tartottam, hogy Pécs kulturális életének visszafejlesztési törekvéseiről néhány szót ejtsek.

Pécs, 2008. március 16.

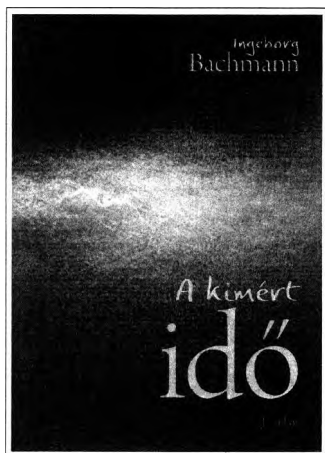
A MAGYAR BACHMANN, AVAGY MI TÖRTÉNT A PARADICSOM FENYŐIVEL

Ingeborg Bachmann: A kimért idő

Furcsa helyzetben vagyunk Ingeborg Bachmannal. Mielőtt *A kimért idő* címmel 2007-ben Adamik Lajos és Márton László fordításában megjelent verseinek bőséges válogatása (valójában majdnem a teljes költői életmű), 1983-ban már kezébe vehetett a magyar olvasó egy csokrot elbeszéléseiből (*Szimultán*, Európa Kiadó), 2002-ben pedig – megmagyarázhatatlanul hosszú késést követően – nálunk is hozzáférhetővé vált az életmű talán legkiemelkedőbb darabja, a jó értelemben kultuszkönyvnek tekinthető regény, a *Malina* (Jelenkor Kiadó). Versei sem most jelennek meg először magyarul. Tizenkét költeménnyel hangsúlyos szerepelője volt a *Modern nyugatnémet, osztrák és svájci költők* antológiájának, melyet szintén 1983-ban adott ki az Európa Kiadó, és folyóiratokban elszórva azóta is feltűntek prózái, versei. Lényegében csak a dramatikus művei hiányoznak a fordítások sorából, no és előadásai, melyek közül tudomásom szerint csak a Büchner-díj átvételkor 1964-ben elhangzott *Hely a véletleneknek* jelent meg (*Nagyvilág*, 2001/9.). Ennek ellenére ha bemutatni talán nem is kell őt a magyar közönségnek, ismertsége messze elmarad irodalmi rangjától. Celan mellett ugyanis kétségtelenül Bachmann volt a késő modern német nyelvű irodalomnak az az alkotója, akinek költészetében (és prózájában) a fenyegetettség maradéktalanul meglelte a maga nyelvi-poétikai következményeit. Költői nyelvben a traumatizált sors alapkérdései nem az ábzázolás vagy a kifejezés tárgyaként jelennek meg, hanem – tekintettel a beszéd történeti helyzetére – nyelvalkotó tényezőként.

A traumatizáltság eredeteként Bachmann – az önkultuszépítés szerényen mitizáló

gesztusával, egyszersmind az életrajzias irodalomszemlélet érdekeihez alkalmazkodva – gyerekkorának arra a pillanatára utalt, amikor „Hitler csapatai bevonultak Klagenfurtba”, a költőnő szülővárosába. „Oly szörnyű volt ez a pillanat, hogy emlékezetem is ezzel a nappal veszi kezdetét: a túl korai fájdalommal, amilyen erőset később talán soha nem éreztem. Az érzékeimmel persze nem értettem mindent, ahogyan egy felnőtt értette volna. De az a rémisztő brutalitás, ami érezhető volt, az ordítás, az éneklés, a masírozás, – először ébredt bennem halálfélelem. Egy egész hadsereg vonult be a mi csendes, békés Karinti-

Fordította Adamik Lajos és Márton László

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2007

200 oldal, 2600 Ft

ánkba...”¹ Ezek a mondatok 1971-ben hangzottak el. Első olvasásra mindenben megfelelnek Ausztria önmagáról kialakított mítoszának, mely a 80-as évek végéig uralta az ország hivatalosan közvetített történelmi öntudatát: a csendes és békés, katolikus-polgári Ausztria áldozatul esett a barbár Harmadik Birodalom terjeszkedésének. Bachmann költészetének ezt az értelmezési keretét sokáig a nyugatnémet baloldal is igyekezett fenntartani, mely a hallgatás adenaueri közmegegyezését megtörve a náciizmust érthető módon hajlamos volt elsősorban nemzeti jelenségeként értelmezni, és ebben Celan mellett Bachmann lírájának olvasása is támogatta. Csakhogy azok a csapatok, amelyek 1938-ban Klagenfurt utcáinak csendes békéjét felverték, Hitlerre esküdtek bár, de nem a német tartományokból vonultak be a szép Karintiába. A Wehrmacht csekély létszámmal volt jelen a városban, a német SS annál is jelentéktlenebb állománnyal. Az 1938. március 11-én hangos indulókkal masírozó ezrek karintiai náciik voltak, osztrák SS és SA egységek tagjai. A fájdalom, amit a bevonulás az akkor tizenkét éves Ingeborg Bachmannból kiváltott, egzisztenciális értelemben hazátlanná tette, csakúgy, mint a Klagenfurthoz hasonló társadalmi mikroklimájú Salzburgban ugyanezek a napok Thomas Bernhardot. Mindkettejük beszéde ellenbeszéd, szavuk ellenszó, de nem csupán egy ország hamis öntudatával, hanem magával a költészettel, az írással szemben, ami mindkettejük számára az időben megtörténő 'igaz' (Hölderlin) kiküzdésére irányuló radikális halálunka volt. Mindketten tehát – más-más módon – a nyelv ellenében írtak, az idegenség művészeiként.

Amikor Bachmann az 1959/60-as tanév téli félévében öt poétikai előadást tartott a frankfurti egyetem hallgatóinak, a költészet általános helyzetét az akkoriban már Németországban is mind ismertebb Simone Weil egyik mondatához fűzött kommentárban jellemezte. Weil mondata egyszerűen hangzott, és éppen azért lehetett provokatív, mert a művészetéről szólva a populizmus eredeti nyelvét használta, 'költészetre' cserélte a 'cirkuszot': „A népek ugyanúgy van szüksége költészetre, ahogyan kenyérre”. „A költészet mint kenyér?” – kérdezi Bachmann visszavezetve a mondatot a poétika területére. „Ennek a kenyérnek csikorognia kellene a fogak között, és újra fel kellene keltenie az éhséget ahelyett, hogy csillapítaná.” A kenyér és a bor, amelyek Hölderlinnél még a tökéletesen hellenizált Jézus² személyével kapcsolódnak össze, a szent megittasultság nyelvére tanítanak, egyszerűen nyújtva vigaszt a világban és felkínálva a bátrabb élet lehetőségét, Bachmann költészetében kenyérre és sóra cserélődnek, a száműzöttekkel, az éhezőkkel, a gyógyíthatatlan sebet viselőkkel jegyzi el, és így a teológia helyett az etikában alapozza meg a költészet nyelvét: „Így hát veszek a sóból, / ha ellep minket a tenger, / és visszatérek, / a küszöbre teszem / és belépek a házba. // Egy kenyéren osztozunk az esővel, / egy kenyéren, egy vétken és egy házon.” (*Só és kenyér*, Adamik Lajos fordítása)

A költői beszédet és magát az esztétikai dimenziót tehát Bachmann-nál is átítatják a „szenvedés” szavai, a művészet nála is a „szükség”, a „kell” kontextusában szólal meg, akár Pilinszky-nél, Celannál és René Charnál. A költészet az ő esetében is a nyelv elvesztéséből sarjad ki. Aligha véletlen, hogy említett előadásai alkalmával Hofmannsthal akkoriban még ritkán idézett *Chandos-levelében* talált rá saját tapasztalatainak előzményére. „A szavak egymástól elszakadva úsztak körülöttem; szemekké kocsonyásodtak, melyek engem néztek és nekem is nézmem kellett őket, örvények, melyekbe szédültem alátekinteni, feltar-

¹ Ingeborg Bachmann: *Wir müssen wahre Sätze finden. Gespräche und Interviews*, Christine Koschel és Inge von Weidemann (szerk.), Piper, München, 1983. 111.

² Kocsiszky Éva utal arra, hogy a görög Jézus képe a fiatal Hegelnél és barátjánál, Hölderlinnél is egyfajta teológiai antijudaizmusból táplálkozik (Kocsiszky antiszemitizmust mond), ami minden törvényszerűt elutasít a görögök idealizált szeretet- és szabadsághitével szemben. (Kocsiszky Éva: *Mythenfiguren in Hölderlins Spätwerk*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1997. 129. Nem melleleg az antijudaizmusnak ugyanez a fajtája figyelhető meg Simone Weil írásaiban is.

tóztathatatlanul forognak, az ürességbe rántják az embert” – olvassuk Hofmannsthalnál. Bachmann e sorok víz-metáforájában felismeri az én kettős helyzetét, ami nem csupán a modern költészetben magától értetődő alanyi és tárgyi lét egyidejűségét fejezi ki (néz és nézik), de többet és mást. Azt, hogy bár az én a nyelvben van, a nyelvvel eközben történik valami, idegen anyaggá válik, és az én ebben az idegen anyagban találja magát, mikor a nyelvre tekint, hiszen nem más, mint a szavak kocsonyásodtak holt szemekké. És az örvény, ami e holt szemekből fakad, az ürességbe ránt. Bachmann számára a hallgatásban való alámerülés a költészet kezdete, a hallgatásból tér vissza a nyelv idegen anyagába. Első előadása éppen ezt kérdezi: miként tér vissza a költészet a hallgatásból? Annyi bizonyos, véli, hogy nem a hagyományba való visszahelyeződés által. És ebben is Hofmannsthallal tart, aki szerint a költők valami olyasmit keresnek, ami nem a könyvekben van, hanem ami közöttük, ami életüket összekapcsolja „a nagy étellel” (*A költők és ez a kor*). Bachmann *A harmincadik év* című előadásának egyik jelenetében a főszereplő egy olvasmányélményére emlékezik: amint „a bécsi Nemzeti Könyvtárban minden dolgot végiggondolt, és mint egy részeg” fekdült a könyveken, hirtelen furcsa boldogságérzés ragadta meg, ebben a pillanatban közel volt ahhoz, hogy „megértsen valamit, ami mindenre és a végső dolgokra vonatkozott”. De ekkor a főszereplő elveszíti az eszméletét. „Szeretett volna egy új nyelvvel visszatérni, amelyen képes lett volna kifejezni a megtapasztalt tikot”, de mivel ilyen nyelvre nem tett szert, magához térve világosan tudta, hogy „ezen az egyetlen hozzáférhető csavargónyelven kell beszélnie, hogy ne legyen olyan elhagyott”.

Bachmann versei valóban az elveszített, de egyedül hozzáférhető és az elérhetetlen új nyelv határán szólalnak meg, és ezt a poétikai-egzisztenciális szituációt már az első kötet, *A kimért idő* (1953) anyagának keletkezése előtt tudatosítja: „Utam végére értem, / de mégsem értem végére semminek, / minden hely a szívemet rövidítette meg, / minden fény a szememet sértette, / minden árny a ruhámat tépkedte. // Utam végére értem. / Még ott vagyok bármely messzeségben, / de nem vitt át a határon mégsem, / sem folyóvíz, melyet vár a torkolat, / (...) // A világ mögött fog egy fa állni, / gallya végén gyümölcs, / aranyháj rejti. / Próbálj rákandikálni, / ha majd az idők alkonya / Isten kezébe ejti.” (*Nagy a világ*, Márton László fordítása)

E költészet önszemléletének allegorikus alakja, némiképp a hölderlini és a rilkei örökség folytatásaképpen, még lehetett Orpheusz (*Mondandóm sötét*), a nyitott, kidüledt szemmel a fénybe fulladó hajós (*A nagy rakomány*), a fegyverét biztosan célra tartó katona (*Félhomályban*), sőt a hadúr is (*Egy hadúrnak*). A költői szituáció küzdelemmel teli aktivitására nem más, mint Gottfried Benn emlékeztette a német irodalmat, aki más tekintetben talán adós maradt egy szóval. Benn 1951-ben, tehát Bachmann pályaindulásának idején mondta az első Büchner-díj átadásán: „csak utólag néz úgy ki, mintha a szavak galamblábakon jöttek volna (...), de egykor mindenért meg kellett harcolni, vérrel kellett fizetni, áldozattal kellett bűnhődni, az alvilágtól kellett mindent elszakítani és meg kellett vívni az árnyakkal”. A küzdelem szituációjában születő képekre már Hans Höller, Bachmann összegyűjtött verseinek kiadója is felhívta a figyelmet. Ő úgy látta, *A kimért idő* számos versében „egyfajta stratégiai tekintet” ragadja meg a természet képeit, mely „az állapotok és a folyamatok éles megragadását a megszólított másik személynek szóló cselekvési utasításokkal köti össze”.³ Nem tért ki azonban arra, hogy a harc – hasonlóképpen, mint Nemes Nagy Ágnes verseiben – maskulin minőségekhez kapcsolódik. És ebben az esetben nem csupán a második világháború emlékeiről van szó, a harc, a háború általános történeti állapottá válik Bachmann verseiben: „Hadat manapság nem szokás üzenni, / a háború megy tovább” (*Nap mint nap*). A maskulin minőségekkel szemben sérelmet elszenveddők közt hangsúlyosan találunk feminin lényeket (a német névelőhasználat miatt ez nem

³ Hans Höller: *Ingeborg Bachmann*, Athenäum, Frankfurt am Main, 1987. 34.

csupán a nőket jelenti). Elég, ha a *Curriculum Vitae* megfojtott fehér nővérére, vagy *A kimért idő* című versre gondolunk. Az utóbbi megszólítottja egy férfi, akit a beszélő a közelgő „nehezebb napok”-ra figyelmeztet, és eközben a néma vagy talán már halott kedvesére mutat: „Kedvesed odaát homokba süpped, / lobogó hajáig gyűlik, / szavába vág, / elhallgattatja, / halandónak találja / és búcsúra késznek / minden ölelés után.”

A harc nemi aspektusai azonban inkább majd csak Bachmann prózájában válnak fontossá. Aligha véletlen, hogy a mai feminista irodalomkritika is elsősorban a *Szimultán* elbeszélései, a *Malina* és a *Malina* folytatásaként elgondolt, töredékben maradt *Halál-módok* felől visszatekintve olvassa Bachmann verseit. Pályájának műfaji sajátossága ugyanis, hogy a versek a 60-as évek közepén átadják a dominanciát a prózának és a rádiójátékoknak, olyannyira, hogy amíg a hagyatéka maga vélhetően teljes terjedelmében nem vált áttekinthetővé, a kritika úgy hitte, hogy ez idő tájt Bachmann teljesen felhagyott a versírással. A költemények esetében a gender kérdésfeltevésének helyzetét nehezíti, hogy bennük a beszélő neme többnyire nem megállapítható, abból a feltételezésből pedig hiba lenne kiindulni, hogy mivel a versek szerzője nő, a megszólaló hangot is tekinthetjük nőinek. *A kimért időben* és a *Könyörgés a Nagymedvéhez* című második kötetben még mintha maguk a bűntettek, a bűntettek képei lennének fontosak. Adamik Lajos és Márton László fordításai ezeket a képeket többnyire felerősítik. A *Kihajózás* tengeri szörnyeinek szablyacsapásai után az eredeti szöveg szerint „vörös nyom marad a vízben” (eine rote Spur bleibt im Wasser), amit Adamik Lajos – bizonyára a poétikusabbnak vélt hangzás érdekében – lángoló vörös csikká változtat. E képekben a természeti jelenségek egzisztenciális-történelmi karaktert öltenek. Bachmann hermetikus jelhasználata éppen a természeti és a történelmi minőségek egymást átjáró, egyidejű allegorizációján alapul, anélkül, hogy ezt a folyamatot bármiféle explicit fogalmiság befolyásolná. Ritka eset, amivel az *Üzenet* című versben találkozunk, hogy e költészet történelemszemlélete közvetlenül nyilvánul meg: „a történelem olyan sírt rendelt nekünk, / amelyből nincs feltámadás.” (Adamik Lajos fordítása)⁴

A történelem alatt egyezményesen általában a múltat értjük. Csakhogy Bachmann nem hiába írta: „a háború megy tovább”. Nála a történelem a személyes politikában folytatódik. A mostani folytatás a kötet tanúsága szerint a Hans Höller által szerkesztett, 1978-ban kiadott Bachmann-összkiadásra támaszkodott. Ez a kötet nem tartalmazott egy sor azóta napvilágot látott,⁵ politikailag is izgalmas költeményt, melyek arról a nem elmentmondásmentes rokonszenvről tanúskodnak, amely a 60-as évek elején és közepén Bachmann a kommunista gondolathoz, konkrétan pedig az Olasz Kommunista Párthoz fűzte. Így aztán ezekből a versekből a magyar kötetben sem olvashatunk, holott például *Az olasz kommunisták*⁶ és a *Belépés a pártba* mindenképpen hozzátartozott volna az összképhez. A kételyekről és a rokonszenv lényegéről sokat elárulnak az utóbbi vers következő részletei: „Társaim / a pimasz kísérleti nyúl, / amely ott hagyja szőrét a laboratórium-ban, / a beinjekciózott patkány, kábultan / nem harap gyilkosa kezébe, / a légy, ahogy

⁴ *A Modern nyugatnémet, svájci és osztrák költők* című antológiában (Európa, Bp., 1986.) Hajnal Gábor fordításában szerepel a vers. Az idézett sorok bizonyára a szedő és a szerkesztő figyelmetlensége folytán ott így olvashatók: „a türelem oly sírt / rendelt nekünk, amelyből nincs föltámadás”.

⁵ A Piper Verlag 2000-ben kiadott *Ich weiß keine bessere Welt* című kötete közölte a Bachmann-hagyatéka zárt részében talált, addig publikálatlan költeményeket. A kötet használhatóságát és értékét sajnos nagymértékben csökkenti a meglehetősen gondatlan szerkesztői munka. A Bachmann-hagyatékok egyébként a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi, zárt része fölött a költő két testvére rendelkezik. Újabb költemények az említett kötet megjelenése óta is előkerültek. Bár Hans Höller 2002-ben a kritikai kiadás következő évi megjelenését ígérte (Kolik 18.), erre mindmáig nem került sor.

⁶ Először 2002-ben jelent meg a bécsi Kolik 18. számában Hans Höller kísérő tanulmányával.

szívokájával / tapogatózik, és a szűnyogok, akik még nem vívták ki / a Szűnyogok Jogainak Egyetemes Nyilatkozatát. // Én ragaszkodom önnön semmiségemhez. / És ha az Úr testté lett, / és a lombikban színt vall, / ha ő maga a szeretet, / és nem hiszem, / hogy bármi létezhet / így, engem az se vigasztal. // Tudom, hogy az áldozatokat itt egymáshoz kell / kényszeríteni, még sok hangon beszélnek. / (...) / Nem a halálé, a lázadásé / most a szó. A kizsákmányolás iránti / megértés nélkül sosem ér véget / a kizsákmányolás. Jöjjön a forradalom. // Jöjjön, hisz megért rá az idő. / És én mégsem hiszem. Mégis jöjjön / a forradalom, jöjjön az én szívemben is.”

Ugyancsak a fordítók és a szerkesztő előzetes döntését igényelte, hogy felveszik-e kötetükbe a már meglévő Bachmann-fordításokat, mindenekelőtt Hajnal Gábor és Nemes Nagy Ágnes munkáit. Arra ugyanis nincs általános szabály, hogy ilyen esetekben miként kell eljárni. A két korábbi fordító közül nyilvánvalóan Nemes Nagy Ágnes szerepeltetése lehetett volna fontosabb, hiszen az ő költészete sok párhuzamot mutat Bachmannéval, csakhogy tőle mindössze két versfordítás ismeretes, azok közül is az egyik töredék. Így tehát akkor is helyeselhető lenne, hogy a korábbi fordítások kimaradtak, ha egyetlen félreértés sem lenne bennük (mint látni fogjuk, több is van), így lehetett ugyanis eleget tenni a másik fontos érdeknek, hogy a kötet fordítói szemlélete viszonylag egységes legyen. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy Adamik Lajos és Márton László átvették Hajnal Gábor bizonyos megoldásait, vagy legalábbis figyelembe vették, amint az a fordításirodatomban szokásos és szükséges. Az pedig már az írás természetéhez tartozik, hogy minden szövegben maradnak hibák. Az értelmezés pontosítása érdekében itt csupán egyetlen tévesztés említendő. A *Korai dél* című vers utolsó előtti versszakában az első sor helyesen így hangzana: „Hol Németország földje az eget feketíti”, nem pedig úgy, ahogyan a könyvben olvasható: „Hol Németország ege feketíti a földet”.

Bachmann verseinek szemantikája néha nem könnyen érthető. A következőkben a fordítók szemléletének bemutatására idézem a második kötet címadó versét, a *Könyörgés a Nagymedvéhez* címűt, melyet már Hajnal Gábor is lefordított. Hajnal fordítói alkata szerint elsősorban a magyar szöveg szépen gördülő, sima versszerűségére ügyelt, nem végezte el azonban minden esetben azt az előzetes elemzést, mely világossá teszi a vers belső értelmi viszonyait. Nem vette észre például, hogy a *Könyörgés a Nagymedvéhez* (nála *Fohász a Nagymedvéhez*) strófáiban nem egyetlen hang szólal meg, hanem három. Az első szakaszban a pásztorok beszélnek, a másodikban a Nagymedve (valóságos medvetulajdonságokkal felruházva), a vers további szakaszaiban pedig egy külső intelmező hang. Az eredetiben tehát összeütközik a pásztorok humán (ugyanakkor a profánumhoz tartozó), valamint a csillagkép, illetve a természet – az emberi idő végességéhez képest teljes, kezdetet és véget átfogó – ahumán (a szent tartományához tartozó) hangja. A vers harmadik beszélője éppen a természet ahumán erejének jellegére figyelmeztet: „Meglehet, hogy a Medve / eltépi láncát, immár nem fenyeget, / elkap minden tobozt, mely lehullt / a fenyőkről, a nagy, szárnyas fenyőkről, / mik a Paradicsomból kidőltek” (Márton László fordítása). Mivel Hajnal nem érti a versbeli hangok szerepét, a második szakasz utolsó két sorában elnémitja a Nagymedvét, és felszólító módban fordítja a kijelentést (a 'schnauben' igét pedig elvéti).⁷ Ennek következtében Hajnal a Nagymedve allegorikus alakjából a vers végére valóságos medvét farag, és megint vaskosan félreérti az eredetit, nem tud arról, hogy a Paradicsom fái kidőltek: „Meglehet, hogy a Medve / eltépi láncát, immár nem fenyeget, / elkap minden tobozt, mely lehullt / a fenyőkről, a nagy, szárnyas fenyőkről, / mik a Paradicsomból kidőltek.” (Márton László fordítása) Hajnal Gábor sze-

⁷ Bachmann: „Ich (...) schnaub sie an, prüf sie im Maul / und pack zu mit den Taten”; Hajnal: „horkanj rájuk, vedd a szádba / és mancsoddal ragadd meg”; Márton (az eredetinek körülbelül megfelelően): „megszaglászom, megharapdálom, / megszorogatom mancsaimmal”.

rint csupán annyi történt, hogy a tobozok lehulltak a Paradicsom fenyőiről: „Tán egyszer a medve / kitör, nem fenyeget, / s űzi mind a tobozokat, / mik lehulltak szárnyasan a / Paradicsom fenyőiről”.

Miként az eddigiekből kiderül, Adamik Lajos és Márton László fordításai többnyire nem ragaszkodnak a poétikusabb formákhoz, nem akarnak mindenáron szép verset létrehozni, az ő értéktudatukban az értelmi és a szerkezeti pontosság áll az első helyen. Attól sem riadnak vissza, hogy a célnyelvben, a magyarban közvetítsék az eredeti idegenségét, vagyis nem törekszenek a szöveg teljes átsajátítására. (A kétféle fordítói szemlélet ma párhuzamosan él irodalmunkban.) A *Könyörgés a Nagymedvéhez* első öt sora⁸ így hangzik Hajnal Gábor fordításában:

*Nagymedve, jöjj le már, gubancos éj,
felhőbundás állat, vén a szemed,
csillagszemed,
bozóton tör át ragyogva
nehéz mancsod, éles karmod*

És ugyanez Márton Lászlótól:

*Nagymedve, jöjj le hozzánk, bozontos éj,
felhőbundás állat öreg szemekkel,
csillagszemekkel,
a bozóton villogva törnek át
mancsaid karmokkal*

Az eddigiek nyomán szinte szükségszerű, hogy Hajnal a humán és az ahumán, illetve a profán és a szent viszonyát csak féloldalasan értse meg. Nála ezt mondják az éjszakai égre föltekintő pásztorok: „vigyázzuk a nyáját éberem, / megigéztél s gyanakodva / nézzük fáradt tomporodat”. Mártonnál: „félő gondot viselünk nyájainkra, / de megbűvöltél minket és szorongunk / fáradt horpaszodtól”. Hajnalnál tehát éberem vigyáznak a pásztorok és gyanakszanak, Mártonnál féltő gondot viselnek és szoronganak. Ami az éberség hangsúlyozását illeti, abban biztosan Hajnalnak van igaza. Szó szerinti értelemben a gyanakvás és a szorongás vitájában is. Az eredeti ugyanis így szól: „wachsam halten wir die Herden, / doch gebannt von dir, und mißtrauen / deinen müden Flanken”. Semmi kétség, a „mißtrauen” elsődleges jelentésében gyanakvásra, bizalmatlanságra utal. Itt azonban a „doch” szó árulkodik, aminek Hajnalnál egy árva ‘s’, Mártonnál a ‘de’ felel meg. Ez az egyetlen szó, pontosabban az általa kifejezett ellentét mutatja, hogy a pásztorok hangjában mély feszültség lappang. A megbűvölt és talán vágyakozó kívánság („Nagymedve, jöjj le hozzánk”) fonákja bizony nem a gyanakvás, hanem a félelem, a szorongás.⁹ (Erre következtethetünk az utolsó szakasz szavaiból is: a Medve eddig fenyegető volt.) Ez az a pillanat, amikor a fordítás tárja fel az eredeti szavak tulajdonképpeni jelentését. Walter Benjamin szerint ez a fordító feladata. De tudjuk, hogy ilyesmi csak nagyon ritkán történik meg. Most megtörtént. Van tehát magyar Bachmannunk! Olyan, aki élesen tárja fel a metafizikai tartalmak etikai feszültségét, de hiányzik belőle a politikum.

⁸ Az eredetiben: „Großer Bär, komm herab, zottige Nacht, / Wolkenpelztier mit den alten Augen, / Sternenaugen, / Durch das Dickicht brechen schimmernd / deine Pfoten mit den Krallen”

⁹ Ez a dualizmus megfelel a szenthez fűződő emberi viszony Rudolf Otto által leírt kettősségének.

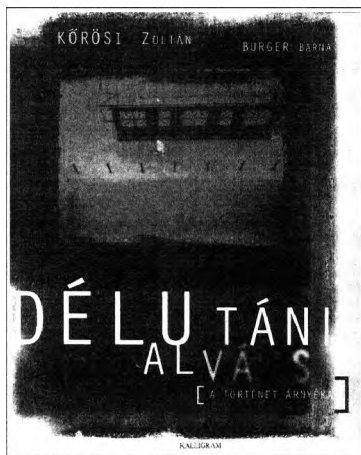
SZAVAK RENDHAGYÓ FÉNYTÖRÉSBEN

Kőrösi Zoltán–Burger Barna: Délutáni alvás. A történet árnyéka

Ha egy könyv nem hagyja magát, és ellenáll annak, hogy én szabjam meg a közös munkánk menetét, helyét és idejét – szokás szerint nyugodtan elhelyezkedve az asztalnál a jegyzetlapok között –, sőt átveszi az irányítást: hol arra csábít, hogy befészkelődjem vele az ágyba, felpolcolva magam a paplanok közé, máskor meg éppen felállít, hogy távolodjam el tőle jó másfél métert vagy még többet is, különben úgysem mutatja meg, hogy mit rejt magában – nos, az ilyen könyv engem roppant mód lázba hoz. Kőrösi Zoltán és Burger Barna közös kötete, a különböző technikákkal készült szövegek és polaroid képek különös kölcsönhatásából létrejött *Délutáni alvás*, pont ilyen. Észre sem veszi az ember, máris levette a lábáról. Lehetetlen ugyanis sokáig egy helyben maradni vele, mivel biztosra vehető, ha lapozunk egyet, máris helyzetet kell változtatni, hogy követni tudjuk szöveg, kép és tipográfia hullámmzó mozgását. Mert mindez együtt teszi igazán különlegessé és egyedivé a *Délutáni alvást*: a könyvnek mint tárgynak rendbontóan komponált formája.

Pedig, ha egy pillanatra eltekintünk szöveg és kép szoros szimbiózisától, és a szövegeket csupán magukban olvassuk, éppen úgy tűnik, hogy nagyon is ismerős tájon járunk. Nemcsak a Kőrösi-írásokra jellemző sajátos hangütés – az intertextusokkal és önidézetekkel sűrűn teleszt, metaforikus, erősen stilizált prózanyelv – veszi körül otthonosan az olvasót, hanem a szerző jóformán ugyanazokra a helyekre és emberek közé visz el bennünket, ahova a *Délutáni alvást* megelőző több kötetében is: a Ferencvárosba, pontosabban a Ferenc tér környékére. Az új könyv legszorosabban – sokszor szövegszerűen is – a négy évvel ezelőtt megjelent *Budapest, nőváros*hoz, illetve a 2002-es *Télidő* című kötethez kapcsolódik, amelyek hasonló prózapoétikai eljárással készültek, mint a *Délutáni alvás*. Az egymás után futó, lazán összefüggő, hosszabb „fejezeteket” rövid, törmelékszerű feljegyzések – aforizmák, történet-rezümék, tömör, prózaversszerű szövegek – egészítik ki, mintegy a

„történetek árnyékaként”. A kétfajta szövegalakítás stilisztikailag és az elbeszélés dinamikáját tekintve alapvetően különbözik egymástól, amit a fotók és az írott szöveg képi-tipográfiai megjelenítése érzékeltet, és tovább színezi. Nem arról van szó ugyanis, amit a *Budapest, nőváros*ban láttunk, hogy egy részben archaizáló, részben dokumentarista fotósorozat montázsai belesimulnak a szövegtestbe, és intenzív játékba kezdenek a leírt történetekkel. Az új könyvnek sokkal rétegzettebb a vizuális dimenziója, amelyben a betűk nagyságának és formájának megválasztásától kezdve Burger Barna képein át a képtávolság és a margók méreteinek válto-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
264 oldal, 3990 Ft

gatásáig minden azt célozza, hogy kép és szövegtér határa radikálisan megbillenjen azáltal, hogy a látvány oldaláról tovább metaforizálódik a szövegjelentés, pontosan követve Kőrösi prózájának alaptermészetét. (És akkor végre leírok egy harmadik nevet is, Pintér Lászlóét, aki a könyv megtervezésekor remek munkát végzett.)

A könyv mind a tizenhat fejezetének elején egy sötét háttérben álló, sejtelmesen megvilágított időződő nő aktfotójának részletei láthatóak. Mint egy-egy *iniciálé*, amely nem díszítésre vagy illusztrálásra szolgál, hanem arra, hogy megtartsa és egyúttal kibontsa magából az utána következő történetet. Az enyhén sárgás papíron a fényekkel, árnyakkal és az arányok megválasztásával rafináltan megkomponált test kontúrjai hol elbizonytalanítva homályban maradnak, hol szinte kiemelkednek az apró részletek, a hajszálvékony kék erek, a bőr gyűrődései, a csontozat geometrikus formái. A sík papírfelület szinte maga is organikus szövétté válik, a női testtel együtt olykor kitárulkozva fellélegzik, más-kor szemérmesen elrejtí az, mint például a 123. oldalon látható kép esetében, amelyen a lefényképezett testrészt, bárhogy forgattam is a könyvet, akár távolról, akár közlelről néztem, nem tudtam beazonosítani. Ez a bizonytalanság azonban nem zavaró, inkább izgalmasnak mondanám, ahogy a formák feloldódnak a színek és árnyalatok észrevétlenül egymásba folyó átmeneteiben.

A finoman elmosódott, álomszerű hangulat nemcsak ezeknek a nyitó képeknek, hanem a szinte belőlük kibomló elbeszéléseknek is sajátja. Kőrösi Zoltán érzékeny stilszta, és a fejezeteket indító elbeszélések több oldalas periódusait olvasva ennek a megállapításnak az érvényessége csak egyre inkább erősödik az olvasóban. Néhány kivételtől eltekintve (ilyen például a 7. vagy a 13. elbeszélés) mindegyik történet egyetlen szigorú – mondhatni, zenei – rend alapján felépített mondatból áll, nem töri meg őket mondatvégi központozás, bekezdések, nem különülnek el látványosan a dialógusok megszólalói. Ezek a hosszú mondatok oda-vissza utalásaikkal, ismétléseikkel, szimbólumhasználatukkal, szóválasztásukkal rendkívül kidolgozott, egészen simára csiszolt, szinte lebegő szöveghálózatot hoznak létre. Ezt a lebegő állapotot pedig a tipográfia is követi a duplán szedett, szellősebb sorközökkel. A másik közös tipográfiai vonása ezeknek az egy lélegzettel végigmondott történeteknek, hogy az utolsó néhány tagmondat nagyobb betűmérettel van szedve, mint az előtte lévő szövegtest, ezáltal egyrészt megismétlődik a szöveg első néhány tagmondatának kiemelt helyzete, másrészt az írások zárata megemléődik. Ezt a megoldást néhol egy kicsit túlzónak találtam, mivel azt sugallja, hogy a történetek valamifajta csattanóra vannak kihegyezve, ami egyébként inkább a „hosszú” elbeszéléseket követő törmelészövegekre jellemző. Jól működik a tipográfiának ez a megemelő, nagyító, mondhatni, retorikai funkciója például a 69. oldalon olvasható *Öröm* című rövid novellában. Ennek utolsó mondata – „Na, meghalt végre az a rohadék.” – nyelvileg és pszichológiailag olyannyira feszült pillanat csattanójaként hangzik el a befolyásos főnök által zsarnok módjára kihasznált titkárnő szájából, hogy indokolt (bár talán kicsit túl direkt) dramaturgiai fogás az egész oldalassá nagyított rövid felkiáltás. Mintha a mondat teste maga is kiszabadulna a sorokba rendeződés kényszeréből, és szabadon fellélegezve terülne szét a fehér lap ürességében. Mellette pedig ott látható képszerűen is megfogalmazva ugyanaz: a merev mozdulatlanságából kimozdult köszorog, könnyedén és fesztelenül keresztbe vetett lábával. (Az ilyen erős tipográfiai kiemelések miatt azonban az elütések, sajtóhibák még inkább bántják a szemet. Például a 189. oldalon a *Pátosz* című töredék esetében, vagy a hátsó borítón szereplő idézetnél.)

A fejezetet nyitó történetek zárata esetében viszont nincs szó ilyen csattanókról, mivel ezek az elbeszélések legtöbbször körkörös szerkesztettek, egy finom kanyarral visszatérnek a kiindulásponthoz. Hozzá kell persze tenni, hogy ez a visszatérés mindig egy kicsit másmilyen, mint ahonnan elindultunk. „Van a koradélután egy olyan pillanata, ami körül megfordul a nap, innentől akár újra is történhetne mindaz, ami a délelőtt-

höz tartozott” (16–18.) – indít az első fejezet. És valóban újratörténi minden: például a kötet ugyanazzal a történettel kezdődik és végződik. Az első írás, a *Forróság*, és az utolsó, a *Micsoda fény* lényegében ugyanaz a szöveg. Mégis, a címváltoztatáson kívül több ponton is módosítás történt, ami miatt alig ismerhető fel a már korábban olvasott írás. Módosul például a szövegépítkezés technikája: a *Forróság* látványosan tagolt, dialogikus formájából – két szereplő párbeszédéből – a *Micsoda fény*ben egy majdnem végig tömörszerűen álló, magányos belső monológ alakul ki, amely sokkal kevésbé tagolható, kevésbé dinamikus, inkább magába forduló, nyugodt prózát eredményez. További változtatás, hogy a második variációban Kőrösi összerántja a szöveg végét, belesűríti a *Forróság* után olvasható *Legyek* című rövid törmelékiszöveget is, vagyis kettőből csinál egyet. A szövegek formai vonásai és természetesen a szövegek mellé helyezett polaroid fotók is radikálisan változtatnak a befogadóra tett hatáson. A kötet elején a légkondicionáló izzó vörös, fekete és sárga árnyai lüktető, feszült vizuális élményt adnak az olvasás mellé, míg a kötetzáró zöldes színű, töredezett kopott téglafal képe a merev, nyugodt állandóságot sugallja. Lényegét tekintve teljesen máshova jutunk el a kötet végére, noha szinte ugyanazok a szavak hangzanak el mindkét helyen.

Visszatérve a fejezetnyitó elbeszélésekhez, azt láthatjuk, hogy azokban is az ismétlődő szerkesztés elve működik. Mintha egymás variációiként szólalnának meg ezek a szövegek. Ezért inkább elbeszélésfüzérként olvasom őket, mint egy törmelékére roncsolt regény épen maradt részeiként. Az egyes történetek a Ferencváros egy kitüntetett pontjához kötődnek, ahhoz a térhez, ahol a tulipánokkal díszített „szecessziós nyilvános vécé”, a *Magdi rózsái* virágüzlet, a *Macskafogó* nevű kocsmá üzemelnek, és időről időre mint kitüntetett motívumok feltűnnek a szövegekben. Ezek között a díszletek között a maga megszokott tempójában és csendjében zajlik az élet, ameddig el nem kezdődik az „átépítés”. Pontosabban utána is ugyanolyan komótosan, mondhatni, lírai lassúsággal haladnak az események, csak hangosabb háttérzajban. Kőrösi prózájának narrátora ugyanis nagyon érzékenyen reagál minden apró rezdülésre: a hangokra, a fényre, a tárgyak, a növények és az idő változásaira. Minden esetben nagyon pontos évszak- és tájleírással találkozunk az elbeszélések elején, amelyek mindig többek is precíz időjárás-jelentéseknél, hiszen a külvilág aprólékos leírása metaforikus hangulatjelentés is, amelyben a nézés gesztusa majdhogynem ontológiai jelentőséget kap. „...nem esik az eső, mert ekkor a kikapott csapásokban megáll a víz, olyanok ezek a terjedelmes pocsolyák, mint valami tágra nyitott szemek, s miként sok olyan ember akad, akinek a szeme színe pontosan megmutatja a hangulatváltozásait, főként persze a nők, akiknek a besötétülő őrízse, elfelhősödöt [sic!] vagy épp felragyogó tekintete biztosabb útmutató a szavaknál, úgy ezek a pocsolyák is minduntalan más színekkel csillognak, hol szomorúak, hol elkeseredettek, s mi tagadás, a lehető legtrikábban tűnnek vidámnak...” (74)

Ezekben a részekben Kőrösi prózája ráérősen halad, van lehetősége a részletek kidolgozására, mivel fontos és hirtelen dolgok nem történnek erre felé. Mégis nagyon mozgalmas ez a cselekménytelenség. Ami nagyrészt annak köszönhető, hogy a szerző nagyon sokat megmutat ezekben a szövegekben a nyelv mozgásaiból: lépcsőről lépcsőre követhető a szöveg összeszövésének varratai, vagyis pontosan felismerhetőek azok a pontok, ahol a szöveg irányt vagy sebességet változtat. A *Délutáni alvás* fejezetnyitó szövegeiben megfigyelhető, hogy az egyik legfontosabb váltoypontot a hasonlatokat és a példákat bevezető grammatikai formulák jelentik (*például; olyan, mint stb.*), vagy amikor a narrátor egy határozószóval kilép a merengésből, rápillant az emberi világra és közel hozza azt (*itt viszont*). Többször előfordul, hogy az elmesélt események valamilyen természeti jelenség hasonlataiként idéződnek föl és bomlanak ki hosszan. Például a negyedik elbeszélésben, amikor a lefelé szállingózó puha hó könnyűségét hasonlítja a narrátor Bándi Péter kerékpáron való suhanásához.

A Kőrösi-írásokra általában jellemző másik fontos vonás – a motívumok állandó ismétlődése – a *Délutáni alvás* írásainak is sajátossága. Nemcsak a fejezetnyitó elbeszélések között cirkulálnak a különböző, visszatérő képek és ismétlődések, hanem a töredékszövegekben is. Egyúttal mindegyik történetnek önállóan felépített motívumhálója is van (a napsütés, a hó, szagok, egy fehér nejlonzacskó, egy szemetesvödör vagy a platánfák tenyér formájú levelei stb.). Az egyik leglátványosabban megoldott elbeszélés ebből a szempontból a 11., amely Vámosi Károly magányos életének utolsó szakaszát meséli el. Az öreg vámos szobájának a falán egy festmény lógott, „holdsütötte éjszakai táj, ahol a fák közt egy áttetsző leplekbe burkolt, halovány női alak óvakodott a *fehér habokkal lezúduló hegyi folyócskához*, s a mögötte komorló ormon egy hajdani lovagvár romja vált el a csillogoktól” (165; kiemelés tőlem – L. E.). Ez a romantikus kép több esetben visszaköszön a történetben, olykor úgy, hogy a történet valósága a kép világában kezd el mozogni, mivel a fikatív-romantikus táj hasonlatként rávetítődik a Vámosit körülvevő környezetre; máskor viszont ironikusan átértelmeződik. Például abban a jelenetben, amikor a férfi azzal a feltűrt nadrágszárú fiatalemberrel találkozik az utcán, aki több elbeszélésben is – szintén motívumszerűen – fel-felbukkan, és akinek a bokája „egyetlen eleven, gennyes sebbé duzzadt, messziről bűzlött már, és sötétsárga [sic!] csík folyt le belőle a földre, fehér habokkal lezúduló hegyi patakocska, ami barnás foltot hagyott az aszfalton” (166). Az idilli kép másik kontextusba helyezve megdöbbenő erővel hat. Hasonlóan, mint amikor egy teljesen hétköznapi esemény vagy éppen a rútság poetizálódik. A kilencedik elbeszélésben például a tavaszi eső nyomán kisarjadó új életről elmélkedve a narrátor hirtelen váltással egy ideális patkánykolónia vándorlási szokásaival kezd el hosszan foglalkozni; vagy a tizedik fejezetet kezdő elbeszélésben, ahol a madarak csipegette morzsák egy váratlan hasonlattal hányadékként jelennek meg a madarakat figyelő narrátor képzeletében/emlékeiben. De hasonlóan kizökentő a *Séta* című, néhány mondatos csendéletszerű leírás, amelyben a téren sétáltatott öreg kutya ürtését követi nyomon az elbeszélő szinte testközelből közvetítve a küszködő állat szerencsétlenkedését. „Össze-össze görbülve, szenvedve preséli ki magából a szarhurkákat, egészen meghajlik a gerince és a fenéke is csaknem a földet éri. Lúktet a végbele. Amikor befejezi, ugyanolyan nehézkesen, szétterpesztett lábakkal indul tovább.” (34) A leírás „rokokós” bája egyszerűen magával ragadó. Egyetlen dramaturgiai hiba csúszott csak a történetbe. Mivel a narrátor túlságosan ragaszkodott a kutya gazdájának személyes tárgyak általi jellemzéséhez, elfelejtkezett arról, hogy néhány sorral a befejező mondat előtt a kutyát sétáltató férfi már eltette a mobiltelefonját, hogy felvehesse az utcán elpottyantott „szarhurkát”, ráadásul nem is volna elegendő keze ahhoz, hogy porázt, mobilt és papír zsebkendőben az állat excrementumát egyszerre tartsa a kezében.

A motívikus-intratextuális játékba az elbeszéléseket követő „árnyék” szövegek is bekapcsolódnak; ahogy Kőrösitől már megszoktuk, nemcsak a kötetben belül indul meg a szövegek cirkulálása, hanem korábbi kötetek és más szerzők – Mészöly Miklós, Kafka, Hrabal – műveiből is átkerülnek vendégszövegek. „Óvatosan lépkedj”, (26); „nem csak aludni jó, de továbbaludni a legjobb” (uo.): ismerősen csengő önidézetek; akárcsak a *Budapest nővárosból* visszaköszönő, a *Délutáni alvás*ban *Családemlék* címen elmesélt rövid „legenda”, amikor a *Papa* kihajol a hatodik emeleti erkélyen, leesik, és bepottyan az ötödik emeletre (213). Vagy a szintén az előző kötetekből ismert *Levél* című történet, amelyben a zsidó nagymama 1944-ben beáll szakácsnőnek egy SS Obersturmbannführerhez. Kőrösi megrögzötten újraírja, újrakontextualizálja történeteit. (Lásd erről: Bazsányi Sándor: „Szépségek szakadatlan szózuhataga”, *Holmi*, 2007/5.) Ez azért nem válik zavaróvá, mert valóban mindig valamilyen új rétege emelkedik ki a jól ismert mondatoknak. Az *Ébredés* című rövid feljegyzés mondatai (26), amelyek mellett most ott áll kinagyítva a hajnali, ébredező város koromfekete – néhol meg vöröses-zöldes foltokkal elszíneződött – háztetői-

vel és sötét, de már sárgállni kezdő egével, egészen másképp hatnak, mint ugyanezek a mondatok a *Milyen egy női mell?* című regényben, vagy akár az *Orrocskák*ban.

De másképpen jelenik meg a nézés és a látvány összefüggésében az idő-problematika és a nyelvkritikai reflexiók. Az a gondolat, hogy a szavak használhatatlan, kiüresedett, ugyanakkor nehézkes entitások, visszatérő motívum. „[k]i kell dobni a már elviselhetetlen súlyú szavakat, hogy ne roppanjon össze az ember” (113) – mondja az elbeszélő a nyolcadik elbeszélésben; vagy hasonlóképpen a törmelékszövegekben: „Szertemászó, kemény páncélú bogarak a szavak.” (*Micsoda fény*) A nyelvi kifejezőmódhoz képest a szenzualitás, az érzékszervekkel felfogható élmények válnak meghatározóvá; a képek, a nyelv képi aspektusa, a fények, a hangok, a szagok és illatok. Ezért is válik Kőrösi prózanyelve – ha úgy tetszik – „mesterkéltté”, vagy inkább „megcsinálttá”, mivel úgy épül fel, hogy elsősorban az érzékekre (a fülre, a szemre, az ízelelésre) akar hatni vele. Az ilyen mondattöredékekben például: „csak egy rozsdás folt sötétlett a járdaszegélynél, ragadósan, elevenen, s a véce tetején szürkén bolyhosodott az odadobott díszpárna, csillogott kéttenyérnyelvel mellette a konyhai kés, odalent pedig, a véce előtt, a járdán a fejüket leszegve siettek dolgukra, mentek a munkába a járókelők.” (48)

A nyelv problémájához szorosan kapcsolódik az időé. A *Levél* című rövid törmelékben a következő hangzik el: „Az a fontos nekem, magyarázta, az az utolsó előtti pillanat, amikor a levél még nem vált el a szártól. Az, amikor már súlytalanul, bezárulva lebeg, de még egybe tartozik a fával. Az, amikor már súlytalan, befejezett, és mégsem tudható bizonyossággal, hogy elkövetkezik-e az a pillanat, amikor lassan ereszkedik majd alá, körbefordulva, pörögve, nem tudható, milyen lesz, amikor vakon érkezik le a földre.” (38) Akár a könyv képeit készítő Burger Barna is mondhatta volna ezeket a szavakat; nézzük csak meg például a 118. oldalon a fáradt őszi fa ágaihoz alig kapaszkodó levelek árnyékáról készült fotót. De a szövegekre éppígy értelmezhetőek ezek a sorok. Kőrösi írásai ugyanis egy egészen absztrakt időben komponálódnak olyanná, amilyenek. Nem a múlt, a jelen vagy a jövő az, amit megjelenít ezekben a szövegekben, hanem a pillanatra fókuszál, amelybe belesűrűsödik minden idődimenzió. Például két tekintet összetalálkozásának kitüntetett másodperctöredékeiben, amelyek hatalmasra nagyítódnak fel még a rövidebb szövegekben is. Így a *Kerékpár* című írásban, amikor a piros lámpajelzésnél megálló biciklis pillantása találkozik a „szarni készülő” hajléktalan tekintetével.

Kőrösi művét olvasva olykor az a benyomásunk, hogy noha a szöveg könnyen áradó és kecses, mindent magába akar sűríteni, amire csak a nyelv képes. Prózája nagyon megmunkált, és abban a formában, ahogy a *Délutáni alvás*ban megmutatja magát, Burger Barna remek képeinek társaságában, igazán az érzékeknek való művészetnek nevezhető.

ABSZURD-DARÁLÓ

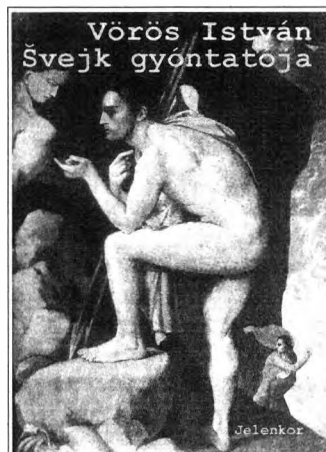
Vörös István: *Švejk gyóntatója*

„Volt két joghurt, egy angyalrongálás, az annyi mint egy hatéves gyerek lelke.” (91. o.) – mondja a pincérnő Leopold Mozartnak Linz főterén egy álombéli tejpincében egy deresszürke téli hajnalon. A „hatéves gyerek” maga az ifjú Mozart, akinek a lelkéért alku-doznak a félig-meddig sem evilági lények, az „angyalrongálás” olyasmit jelent, mint mi-kor hitetlen Tamás saját kezét dugta be abba a bizonyos sebbe, az öreg Mozart nem hisz tárgyalópartnereinek, meg akar bizonyosodni, hogy valóban égi lényekkel ül egy asztal-nál. Az angyalszárny kibomlik, beborítja az egész tejivót... Szépen megírt mese, lelket gyönyörködtető jelenetekkel és hártывékony filozófiával. Amikor visszatér övéihez a szállásra, a furcsaságok tovább gyarapodnak anélkül, hogy áttörnék a bizonyosság falait. Lehetett az egész álom, vagy a fiáért aggódó apa hajnali látomása.

Mert a lét mindenfélével kegyes: tele rosszal és jóval, bátorít és félemlít, álmokkal és reményekkel kecsegtet, hogy aztán ránk nyissa a reménytelenség ajtaját, s valaki azt sut-togja: itt minden megtörténhet. A világban éppen az az abszurd, hogy egyszerre számta-lan dolog lehetséges, hogy a jelen ezernyi és milliányi kaput tár elénk, és akinek elég érzé-kenysége van, be is láthat e kapuk némelyikébe. Az abszurdítás ugyanakkor nagyon érzékeny és törékeny valami, mivel nem egészen van, mindig csak lehet, a legfinomabb szövetű anyag, negatív szubsztancia, csak pillanatra látszik, vagy ha kulcs, akkor villa-násra nyit meg dolgokat. Mint Maurice Blanchot írja, éppen a Vörös műveiben oly kitün-tetett szerepet játszó Kafka világgal kapcsolatban: „a meghatározatlan soha nem válhat meghatározottá, a kimeríthetetlen távollét mélységét soha nem szabad közvetlenül megragadni úgy, mint ami már jelen van.” (*Irodalmi tér*. Kijárat Kiadó, 2005. 57. o.)

Hogy mennyire a pillanat és egy idegen logika gyümölcse, azt az irodalomtól oly tá-vol eső területen a kritikus is megtapasztalhatta a minap. Egy Real Madrid-mérkőzés közvetítésekor (2008. jan. 27. 21.30.) a riporter azt mondta: Robinho, még Brazíliában egy bajnoki meccsen védőjét egymás után nyolc alkalommal ugyanazzal a csellel csapta be. Mire a játékvezető a másik játékos megszegényítése miatt sárga lapot mutatott fel neki. – Ez aztán abszurd, döbbsentem meg. A játék legsajá-tosabb és legnagyobb elemének az alkalmazásáért büntetni valakit, egy másik dimenzióba (személyiség mentális védelme) helyezkedni a játék közben, egyik pil-lanatról a másik pillanatra! Az abszurdítás szemponjából ez olyan lehetőség, ami ugyan nyitva állt, ám senki sem számított arra, hogy be fog következni. A leghitelesebb abszurd történés tehát az, ami nagyon ritkán vagy egyál-talán nem történik meg.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2007
256 oldal, 2300 Ft

Vörös István novelláskötetében azonban ezek az abszurdítások sorra-rendre megtörténnek. A szokatlan, a ritka, a talányos, a félelmetes elárasztja az elbeszélések menetét, mindközönségesen és minden pillanatban ezer alakban kavargat köröttünk, egyre nagyobb hullámokat vet, majd már nem is hullámok ezek, hanem az abszurd áradata, ami maga alá temeti a világot. Ez még talán nem is lenne baj, ezek Vörös novelláinak tartozékai, mondhatnánk, írói anyaga, világlátásának legerőteljesebb és leginkább látható sajátosságai. Minden mértéken túl abszurd, és csak néha finom és törékeny.

Egy parabolisztikus novellával kezdődik a kötet (*Novemberi köd áztatja Budapestet*), nyilvánvalóan a közelmúlt tüntetéseire utal, amikor azt beszéli el, hogy országunkat vastag és áthatolhatatlan felhő borította be. „Európából nézve olyan, mint valami tájra csavarozott vaslemez.” (7. o.) Ezután minden mondatában megsokszorozza az így előálló „lehetségest”: éjig érő fák, füvek, kutyanagyságú hangyák, „egy elefánt lába alatt döngött a köd” (14. o.), tévedésből már a Holdon is landolnak az ország felszabadítására küldött nyugati pilóták. A civilizált világ minden műépítménye sorvadásnak indul, a főváros egy roncsstelep lesz, melynek közepén a felkelők üreges szoborként tartják meg magukat. A sok-sok szellemes és eredeti ötlet végül is nem áll össze egyetlen vízióvá. Nem tud elhatalmasodni, és még mielőtt kiteljesedne, érvényét veszti. (Ha az abszurd mégis megtörténik, mint a Ionesco-darabok némelyikében, akkor nagyon fontos a fokozatosság, s hogy a következő történés szellemességben és váratlanságban sohase múlja alul az előzőeket.)

A *Butasági Mesterképző Intézet* is hasonló logikával dolgozik. Két barát véletlen utcai találkozása, majd egy cukrászdában való tereferencia elszabadítja az *abszurd-darálót*. Szellemes és kevésbé szellemes dolgok történnek velük. Hol a pincérnő hímfaló sáskává való metamorfózisáig fokozódik a dolog, hol ártatlan sütiévésbe süllyed vissza az abszurd. Néhány oldal, és már mindenki csillagtávolságra van eddigi életétől, mígnem a végén a cukrászda maga is a hősökkel együtt nyomtalanul eltűnik. Zavaró az is, hogy lényegében három novellát gyúr egybe Vörös. Szép és igazán filozofikus a zsebtolvaj-epizód, amely így csak megzavarja, eltakarja a főszál eseményeit. (Mennyivel más eszközökkel dolgozik Cortázar az *Egyesülés a vörös körrel* című elbeszélésében, amely ugyancsak egy vendéglátóipari helyiségben játszódik, de ott a sejtetésen kívül semmi sem történik, csak furcsa fényeit mutatja egy lehetséges.)

A számomra legérvényesebb úgynevezett abszurd írók műveiben (Kafka, Beckett, Ionesco, O' Brien) a dolgok igazából nem történnek meg, sosem futnak túl egy bizonyos valószínűségi szinten, hogy mindez csak pillanatnyi félreértés, káprázat, hogy csak lehetséges dolgok, víziók közé hatolunk be, azt az írói nyelv örök sokértelműsége, a helyzetek illékonyasága, finom visszafogottsága jelzi. Kafka azért érezhette *Az átváltozás* megírása után, hogy valamit elvett, vagy még inkább *elkövetett*, mert bizonyos szempontból túlírtta a művet. Olyan dolgokat is elmesél, amelyek már a történés abszurdításának erejét gyengítik. Visszaemeli a történetet a dolgok menetének hétköznapiságába.

Szerencsére Vörös István kötetében találunk értékesebb darabokat is. A *Nagymama utolsó három mondata a kórházi ágyon* vagy *A szentlélek fényképalbumából* című írások talán a legfrissebb, legszellemesebb és legkevésbé túlterhelt írások. Az első novellában az élmény személyessége (az elbeszélő a kórterembe lépve nem ismeri fel a három haldokló idős ember közül a nagymamáját) hitelesíti az eseményeket. A képzeletbeli párbeszéd a haldokló és szerettei között a kórház sivatagában igazi mélységet és a vigasz emelkedettségének érzését nyújtja. „Nem is levél volt, észre kellett vennem, hogy csak betűk tartják egybe, nincs is alattuk papír. Az üzenet, mintha lemorzsolts rongyra lenne vésve, saját magán, vagy a semmin nyugodott.” (23. o.) Az ilyen mondatok után újra megjön az olvasó kedve, megnyílik figyelme, és szeretne bebocsáttatást az író világának ilyen mélységű titkaiba.

A *szentlélek fényképalbumából* szintén rejtelmekkel és visszafogott szelídységgel teljes. Itt a túlzások is helyükre kerülnek végül (a nem kívánt csecsemőt disznó eszi meg), mert jó-

tékony tündérek munkálkodnak szüntelen. „Aki láthatatlanná változik, nem tűnik el teljesen. Ha egyáltalán nem látszana, akkor egyáltalán nem is látna” (74. o.) Egy szerencsétlenség megtörténe épp azáltal lesz mélyebb valósággá, hogy lebegteti az igazságot, bizonytalanná lesz a kisfiú sorsa, a rázúduló gabonát gyors kezek hanyják le róla. A légnymástól falubolondjává lett hős is ott segédkezik, a mentésről fénykép készül. „Jól néztek meg ezt a képet, aztán csukják be a szemüket. Lökjék szét a maguk elé toluló puha, fekete falakat, és induljanak el befelé, ahol az a gyerek bujkál.”(78.o.) A gabona alatt ugyanis nem találnak senkit.

A kötet további írásaival kapcsolatban mélyen egyet értek Márton Lászlóval, aki versei kapcsán azt írja a szerzőről: „Mindezt világosan kell látnunk ahhoz, hogy értelmezni tudjuk Vörös legfőbb leleményét, azt, hogy a költői hagyományt (...) ugyanúgy külvilágként kezeli, mint az erdőt, a körfolyosót és a saját személyiségét...”, „...az intertextualitás kötelez.” („Csigák és angyalok”, *Élet és Irodalom*, 2005. 12. 2.)

A Szindbád-novellákban nem érzek elég erőt, jobbára utánérzéseknek tűnnek, jól sikerült stílusgyakorlatnak; hiába támad föl a többévtizedes halálból a hős, megfelelő miliő nélkül esetenül csellengő báb marad a mai világban. Már Krúdy is a hiányzó, széthullott, sosemvolt régmúlt utáni nosztalgiából teremtette meg, olyan díszleteket álmodva köré, ahol az óraszerkezetek nem hajlandók az elmúlást szolgálni, feleselnek az idővel. Beleszótte ifjúságát, hogy a századforduló korát halhatatlanná tegye, de mikor írta, már az álom anyagával dolgozott, és a testetlen vágyakozás tette örökéletűvé. (Aki pedig örökéletű, az hogyan is támadhatna fel?) Ahogy kilép az újlaki templomból, egy autó fellöki, de Szindbád lebegni kezd, mert semmi súlya nincs. Hiába van kedvesének hét (harminckét?) virágneve, mégiscsak egy lepusztult lakótelepi lakásban él, és minél többet időzik e „mai világban”, percről percre veszít színéből, szürke kisember lesz, mire a harmadik novellán is túljutottunk.

Sokkal bonyolultabb íróilag mindaz, amit Vörös a Kafka-szövegekkel (*A per*, *Az átváltozás*) csinál. A fűszöveg nyilatkozata szerint: „olyan mértékben engedtem be a világomba, hogy saját, jól felfújt írói énem szétrobbanni volt kénytelen, hogy tizenöt darabban újramegírja.” Nos, úgy érezzük, éppen ellenkezőleg, fogta magát, és ő költözött be ezekben a művekbe. Az első kísérlet még kevesebb problémával jár. *A per* világa, töredékessége folytán nyitott. Josef K. előrehaladása a regény teremtette közegben olyan, mintha valami roppant sűrű masszában járna, mozgásának nincs térszerűsége, mert alig lát tovább az orra hegyénél, ahogy megmozdul, újra és újra kétértelműségekre ütközik. Mintha az író örökösen csak párbeszédet folytatna a mű megírásának a lehetőségéről, és végső soron *A per* magának a fikció világának, mint alkotói folyamatnak a kudarcáról szól. Vörös behatol ebbe a világba, azonosul Kafkával, mint egyik novellájában írja: „de én nem a dédunokája vagyok, hanem ő maga.” (20. o.) Egyszerűen hozzáír néhány fejezetet *A per*hez, és látszólag olyan, minden tekintetben, mintha Kafka írta volna, a regény világának első rangú utánzatai. Mindenesetre rendkívüli beleélőképességgel teremt a regény kész részéhez illeszkedő, azokhoz képest némileg többletet is nyújtó jeleneteket, megőrzi Kafka logikáját: néha mintha közös agyuk lenne a szereplőknek, annyira egymás gondolataiba látnak, máskor egy képtelenségről állítja valaki, hogy ez a világ legtermészetesebb, mindenki által közönségesen tudott dolga. Hogy valami nincs itt rendjén, azt Vörös is érzi. „A nők még mindig csak egy lépéssel visznek közelebb a szerelemhez. De inkább csak eltakarják” (159. o.). Lényegében rokonszenves ez az eltökéltség, és olvasható az eredmény is, ha nem is visz közelebb Kafka rejtélyéhez, és inkább eltakarja, mint bevilágítja a művet, ám rajta tartja a szemét, és rezignáció helyett keresztülösen ezen a világon, és valamiért ez a világ nem marad tőle érintetlenül.

Sokkal nagyobb problémát jelent *Az átváltozás* terébe való behatolás.

A magázás művészete című novellában ugyanis nincs hely idegenek számára. Vörös sa-

játos logikával mégis hozzáépít egy egész bérházat *Az átváltozás* teréhez. Behozza Švejk figuráját, Gregor munkatársait, és még egy bábkészítőt is betoloncol ebbe az elbeszélésbe. A bábos szerepe az eseményekben teljesen zavaros, érthetetlen és fölösleges. Épp elég bajuk van szegény Samsáéknak, mért kellett még tetézni ezzel is? Itt megtörténik az az *abszurd* dolog, hogy az olvasó megsajnálja a szereplőket a szerző szándéka ellenére.

És ha Vörös fantáziája beindul, akkor rettenetes dolgok történhetnek, írásművészetére pedig végzetesek. Működésbe lép a néha sziporkázó, máskor kevésbé szellemes ötletgyár, megfojtja a figurákat, és a történet elevenségét megfagyaszttja. Poengyilkos is lesz, hiszen Gregor bogárrá történő átváltozására már a szerencsétlen aktus előtt is legalább tizenötször hivatkozik a tizenöt felé hasadt író. Igaz, így minden szerzőre csak egyszeri hivatkozás jut, de ez az egy/fő is sok.

Švejknek mint Samsáné szeretőjének benyomulása ebbe a világba, a várandós cseléd-lány, aki Gregor menyasszonyává tolja elő magát, majd egy vasgolyót szül, amit a már bogárrá változott Gregor atyai féltéssel gondoz, nos ezek az események végleg fölemész-tik az olvasó tűrőképességét.

Wittgenstein nevezetes mondata a hallgatásról négyszer „intertextualizálódik”, hollott még sok egyéb mást is mondott a derék bécsi. Ha abszurdról van szó, akkor talán ezt: „Ha valaki álmában azt mondja, hogy 'Álmodom', még ha közben hallhatóan is beszél, éppoly kevésbé van igaza, mintha álmában azt mondaná, hogy 'Esik az eső', miközben tényleg esik. Még ha álma ténylegesen összefügg is az eső neszével.” (*A bizonyosságról*, Európa Kiadó, 1989. 179. o.)

Épp ez a szürreális elmosódottság, tárgyaltalan sejtelen hiányzik ebből a műből. Valószínűleg jól tudja Vörös is, hogy utcákat nem azért neveznek el híres emberekről, hogy kifejezzék irántuk való megbecsülésüket, hanem hogy az utcanevék segítségével el tudjanak igazodni a városban.

Vörös műve zavart támaszt, és semmiféle eligazodást nem ígér.

EMLÉKEK ÉS MŰVEK

A terek jelentésalkotása, a hétköznapi emlékezet
és a normatív emlékezetpolitika konfliktusáról

György Péter: A hely szelleme

Vári Györgynek

A köztéren álló emlékművek – legyenek akár Európa nyugati vagy keleti felén, vagy a világ bármely pontján – mindennapjai nem éppen egyhangúak: a körülöttük áramló vagy csak éppen lézengő emberek, már akik egyáltalán tudomásul veszik létezésüket, a legkülönbözőbb módon viszonyulnak hozzájuk.

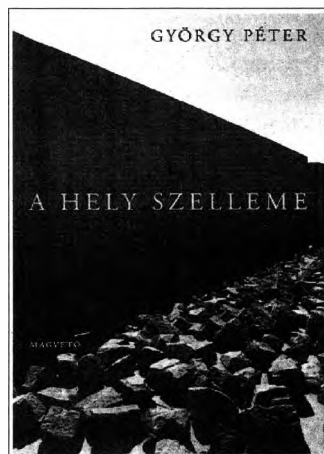
Vannak, akik személyes érintettségük okán visszatérő zarándokai egy-egy emlékműnek, vannak, akik csak a pillanatnyi hatás miatt állnak meg mellettük egy percre, hogy később soha többé ne térjenek vissza, vannak, akik gondosan bekenik a megfelelő magasságú peremeket, hogy a gördeszkával a lehető legsimábban lehessen siklani az éleken, és vannak, akik ezt meglátva hatósági felhatalmazással vagy anélkül, de mielőbbi távozásra szólítják fel a mű használóit.

És vannak, akik ha akad erre elegendő felület, tagekkel látják el az emlékművet, mások néhány matricát ragasztanak csak fel, néhányan pedig több éjszakát rászánva, színes graffitiket festenek fel rájuk, és vannak, akik alszanak alattuk, rajtuk vagy mellettük. Vannak továbbá, akik lángvágóval érkeznek, hogy a fémalkatrészeket mielőbb értékesítsék a legközelebbi gyűjtőnél, és vannak, akiknek egy forradalom ad fűrészt és kalapácsot a kezükbe, hogy azzal rombolják le a gyűlölt rendszer által emelt emlékművet.

Az, hogy az emberek ezerféleképp gondolkodnak az emlékművekről, és viselkednek az emlékművekkel, számtalanszor átélt, mindennapi tapasztalat. Ez a sokféleség „itt és most” is szinte áttekinthetetlen mennyiségűvé duzzasztja azt a vélekedés- és gesztushalmazt, aminek teljes feldolgozása, értelmezése hiányában több mint valószínű, hogy nem lehet megmondani, mitől *van helyén* egy műemlék és mikor nincsen, mikor *sikerült* vagy nem *sikerült* megoldani egy tér be- vagy átrendezését, mint ahogy azt sem, hogy mennyiben jár egy ilyen kísérlet bármilyen kollektív trauma feloldásával vagy éppen elmélyítésével.

A probléma pedig egy újabb – de valójában mindvégig jelenlévő – dimenziót kap azzal, ha megnyílik nem csak az emlékművek, hanem az emlékművekkel együtt élő emberek múltja: az olyan vélemények és élmények tömege, amelyeket már senki nem mondhat el, senki nem

Magvető Kiadó
Budapest, 2007
326 oldal, 2990 Ft

adhat tovább, és amelyekről esetleg már senki sem tud. Vajon lehetséges mégis feltárni ezeket a vélekedéseket? És ha nem, pótolni tudja ezt a terek és emlékművek archeológiája? Egyáltalán: szükség van-e így a tér archeológiájára?

Emlékezetek és emlékművek

György Péter kötetének, *A hely szellemének* egyik fő üzenete szerint igen, mert csak az egyes terek korábbi jelentéseinek feltérképezésén, megértésén keresztül lehet megérteni a jelen emlékműveit és emlékhelyeit, és egyben feldolgozni az esetlegesen hozzájuk kapcsolódó traumákat. A továbbiakban főként ezzel az első olvasatra akár triviálisan igaznak látszó tézissel szeretnék vitatkozni, leginkább a hozzá kapcsolódó előfeltevések és következtetések okán.

Mindezt a kötet két, hosszabb esszéjére koncentrálni szeretném tenni, mert bár elvileg van közös tematikája a kötet írásainak – a „hely” és annak különböző használatai, jelentései és hagyományai – mégis úgy érzem, nem lehet és nem is érdemes az összes esszé által felvetett kérdésre egyetlen reflexió keretein belül reagálni. Ezért a kötetnek az emlékezet fogalmát középpontba állító szövegeinek egyes állításaival foglalkoznék, és főleg azért, mert úgy vélem, ezek a nagy ívű és gondolatébresztő írások vetik fel a legtöbb olyan provokatív gondolatot, melyek a leginkább vitára készítenek.

Az emlékezet topográfiája és *Az emlékezet szétesése – az olvashatatlan város* címet viselő esszék részben hasonló, részben eltérő módon közelítik meg az emlékezet helyeinek kérdését. A hasonlóságot a totalitáriánus rendszerek térkezelésének és emlékezetpolitikájának a mai gyakorlatokra rávetülő(?) árnyéka adja: *Az emlékezet topográfiája* a koncentrációs táborok és környezetük emlékhellyé változ(tat)ásáról és ennek a folyamatnak a problémáiról, *Az emlékezet szétesése* pedig a budapesti '56-osok terének volt és jelenlegi emlékműveiről (illetve azoknak hiányáról) szól.

A szükségszerű különbség pedig az emlékezet helyeinek eltérő alakulástörténetéből következik: míg a koncentrációs táborok az elkövetett szörnyűségek eredeti, közvetlenül az emberiség elleni bűntettek végrehajtására emelt épületei, addig például az '56-os emlékmű – mint jellemzően a legtöbb, akár a megőrzendő emlékü helyen álló emlékmű – egy a már megtörténtre emlékező, azt esztétizáló alkotás.

Emlékezők és emlékeztetők

Amikor György Péter az '56-osok terén 2006-ban felavatott központi forradalmi emlékművet kritizálja kíméletlenül, leginkább azért teszi, mert egyrészt úgy véli, hogy az nem biztosít megfelelő helyszínt a gyászmunka elvégzésére az emlékezőknek, másrészt pedig a városlakók, a mindennapok járókelői számára „olvashatatlan” az emlékmű. És bár alapvetően csak egyetérteni tudok György Péter szándékával, miszerint a mindennapi használat és megélés alapján kell és lehet minősíteni egy emlékművet, *Az emlékezet szétesésének* elemzését mégis ellentmondásosnak érzem.

Az esztétikai minősítések talaja mindig is ingoványos, ezért arról nem is szeretnék vitatkozni a szerzővel, hogy az '56-os emlékmű esztétikai szempontból megfelel-e az egzisztenciális értelemben mindig is tagadott, de valahogy mégis mindig működő *mércének*, most csupán érvelésének értelmezésére koncentrálnék. György Péter szerint a fő esztétikai probléma a műemlék kompozíciójával az, hogy architekturális metaforarendszere – tudniillik a sűrűsödő-növekvő, előbb rozsdás, majd fényes acél oszlopok ékké összeolvadása – „riasztóan világos” (147), magyarán szólva didaktikus, ezért nem megfelelő. A ta-

lán túlságosan is érthető érthetőség kritikája azonban némileg szembehelyezkedik a szerzőnek azon elvárásával, miszerint az emlékmű viszont legyen mindenki számára világosan értelmezhető, és fizikailag is át- és bejárható, ezzel is megkönnyítve a befogadást. A szöveg itt több olyan méltán világhírű emlékművet idéz fel – mint ahogy egyébként maga az emlékmű is – a washingtoni *Vietnam Memorialt* és a berlini *Holocaust Mahmmalt*, melyek akár nagyobb hatással is lehettek volna a budapesti '56-os emlékműre. Mindazonáltal nem világos, hogy a bejárhatóság egy más típusú, de szintén közhelye miéért ne lehetne ugyanolyan elrettentő, mint az egyszerű forradalomreprezentációt sugalló acélék architektúrális üressége?

Különösen úgy, hogy a bejárhatóság funkcionális szerepe, a gyászmunka, ami volta-képpen legitimálja a hasonló elvek mentén berendezett terek, emlékművek koncepcióit – mint azt György Péter is többször hangsúlyozza – teljes mértékben elévült és érvénytelené vált '56 kapcsán. „1956-ot ma már nem gyászolja szinte senki” (162) – fogalmazza meg diagnózisát, amely kétségkívül helytálló, de arra nem ad választ, hogy akkor miért is kellett volna egy olyan emlékműnek a gyászolók számára megépülnie, amely valójában már nem is épülhetne a gyászolóknak.

A szerző a kérdést annak a kulturális és emlékezetpolitikai zűrzavarnak a kritikájában oldja fel, amelynek egyaránt részei a forradalmat követő, majd a rendszerváltás utáni politikai csatározások párhuzamos emlékezetei, valamint ennek az '56-osok terén fellelhető – vagy éppen már nem látható – architektúrális nyomai: ez utóbbiakra kéne utalnia az újonnan elkészült emlékműnek, enélkül „olvashatatlan” marad az alkotás György Péter szerint.

Ennél a pontnál azonban hasonló ellentmondás lép fel, mint az előbbieken: az '56-os emlékműnek ezek szerint olyan építészeti nyomokra – mint például Pátzay Leninszobrának hűlt helye, vagy Kiss Istvánnak a Regnum Marianum-templom helyére állított Tanácsköztársasági emlékműve helyére állított kereszt – kéne emlékeztetnie a mai utca emberét, amelyek nagy része mellett, még a szerző szerint is, „fennállásuk” idején közönyösen mentek el az akkori járókelők. (152) Az '56-os emlékmű mivel nem utal – többek között – ezeknek a mindig is közönnel övezett térplasztikáknak a nyomaira, maga is közönyre van ítéltetve. De miért tenne élővé bármely emlékművet az, ha más elfeledett szobrokra, építményekre utal? (Túl azon a kérdésen, hogy mégis hogyan tehetné?)

Arra, hogy értelmezésem szerint milyen más problémái vannak ennek a „térolvasásnak”, és hogy szerintem milyen közös alapfeltevés rejlik az eddigi – és az alábbiakban elemzésre kerülő – gondolatmenetek, érvek mögött, arra a következő szakasz után térnék vissza. Addig is a György Péter által is idézett Alois Riegl gondolatmenetét hívnám segítségül a másik esszé, *Az emlékezet topográfiaja* szorosabb olvasatára való áthangolódáshoz: Riegl szerint a „hagyományos” értelemben vett emlékműveknél sokszor legitimebb módon tudnak megnyilvánulni az úgynevezett „akaratlan emlékművek”, melyek nem egy artisztikus gesztus, hanem magának a helynek az emlékezetkultúrában betöltött szerepe miatt válnak emlékművekké. Ilyen akaratlan emlékművek lehetnek akár kiemeltté váló épületek, helyszínek is – mint például a koncentrációs táborok.

Akaratlan emlékművek, céltalan zarándokok

György Péter fontos és gondolatébresztő esszéjének, *Az emlékezet topográfiajának* érvelése alapvetően két párhuzamos, néhol jobban, néhol kevésbé összetekeredő szálon fut: az egyik a náci koncentrációs táboroknak mint az emlékezet helyeinek empirikus, történeti genealógiájához, analizéséhez kapcsolódik, a másik pedig megpróbálja elhelyezni a –

részben az elemzés mentén kialakított – „hely szelleme” koncepcióját a mai, a koncentrációs táborok emlékezetpolitikáját tematizáló globális médiatérben.

A koncentrációs táborok jelentés-örökségének topográfiája, ahogy György Péter nevezi, a terek archeológiája kiváló példa arra, hogy egy érzékeny és kiemelkedően tájékozott kutató milyen mélyre tud hatolni az emlékezetkultúra egyes történeti rétegei között, néhol mikrotörténeti, néhol inkább antropológiai vagy történeti szemantikai megközelítés segítségével, és mindezt érzékletesen és világosan is tudja tolmácsolni az olvasó felé. Így egyaránt revelatív és megrendítő György Péter áttekintése Auschwitz és Buchenwald táborainak jelentéstörténetéről – ahogy a haláltáborokból a háború után funkcionális épületegységek, majd később emlékhelyek, majd még később nemritkán stilizált emlékművek lettek – és az egyes helységek, földrajzi kontextusok, nevek történetéről, valamint a táborok traumáját részben a tragédia társadalmi elfelejtése, halványulása miatt feldolgozni képtelen részlélők sorsáról szóló kitérője is.

Nem kis részben éppen ez az olvasmányélmény győzött meg arról, hogy *Az emlékezet topográfiájának* az a bizonyos másik szála, érvelése egyáltalán nem elfogadható számomra. György Péter ugyanis nem áll meg a helyek archeológiájának elemzésénél, hanem olyan normatív állításokat tesz a „hely szellemére” vonatkozóan, melyek a helyek szerepét totalizálják, használatukat előírják és egyben szembehelyezik egy nem megfelelőnek posztulált kommunikációs folyamattal, mechanizmussal is; mindezt úgy, hogy – hasonlóan *Az emlékezet szétesése* normatív intenciójú érveléséhez, retorikájához – a kiindulópontként használt megállapítások végül nem támogatják a konklúziót, hanem ellentmondanak annak.

Miről is van szó? Mindenekelőtt arról, hogy a helyek archeológiájának György Péter szerint az a szerepe, hogy rámutasson: a helyek szellemének átélése, megismerése, megértése nélkül nem lehet megfelelően kezelni a múlt – a koncentrációs táborok esetében a holocaust – borzalmaikat.

A hely szellemének közvetlen megtapasztalásával áll szemben a valóban ijesztően hangzó „globális médiatér virtuális kulturális tere”, mely mindent úgymond „másodlagosan” mutat be a nézőnek, aki így a helyek közvetlen megélése helyett csak üres, a valóságot csak ígérő audiovizuális információdömpinget kap. Ami bár némely vonatkozásában akár hasznos is lehet, de „ugyanakkor van némi okunk arra, hogy elbizonytalanodjunk a mediális technikák által teremtett virtuális térrendszerek kulturális használatát illetően. Ha nem akarjuk, hogy az univerzális morális dráma tétele elveszítse félreismerhetetlen egyediségét, akkor lépéseket kell tennünk annak érdekében, hogy a globális médiatér reprezentációs technikái ne váljanak kizárólagossá. A globális emlékezetstílházak és a kollektív rítusok fenyegetően üres formalizáltságával szemben áll az a tanulság és tudás, amely a *hely szellemének a megértéséből ered.*” (18)

Különösen olyan szakembertől zavarba ejtőek ezek a szavak, aki tudvalevőleg sokat foglalkozott a globalizáció korának különféle információs rendszereivel, így nagyon jól tudhatja, hogy nem csak bizonyos reprezentációs, információs technológiák használatának egyes céljait, de főleg *magát egy megismerési technológiát* minősíteni több mint aggályos dolog. Egy ilyen álláspont, gesztus mintha nem venné tudomásul, hogy a mindenkor új kognitív módszerek – legyen szó akár a látásról vagy az emlékezésről (lásd Jonathan Crary: *A megismerő módszeret*, Osiris, 2002. és Douwe Draaisma: *A metaforamasina*, Typotex, 2002.) – eleve újrakonstruálják tárgyaikat, a hozzájuk kapcsolódó emóciókat, affektív viszonyulásokat és így tovább; az egyes módszerek viszonylatában tehát bármilyen *minőségi* különbségről beszélni értelmetlen.

Az emlékezés és értelmezés mindennapi praxisának problémáira rávetítve György Péter ítéletét, további gondok merülnek fel. Szerinte ugyanis az fajta audiovizuális technológia, közvetítés, melyet akár a holocaustról készült filmek – mint például a *Schindler*

listája – használnak, már eleve hamisak, hiszen azt a „látszatot” keltik, mintha megmutatnának valamit, gyakran olyan nézőpontból, amit egy „igazi” túlélő, átélő nem is láthatott; szemben a hely szellemének élő megtapasztalásával. Bár ez így bizonyos esztétikai, ismeretelméleti szempontokból igaz is lehet, korántsem az a mindennapi megismerésben, két okból.

Egyrészt a holocaust reprezentációi (ahogy egyébként bármilyen más reprezentáció) a globalizált virtuális térben nyilván nem az autenticitás, hanem a demonstráció igényével, céljával születnek meg és terjednek tova – és nem hiszem, hogy vitatható volna az ily módon terjedő információ minden eddiginél hatékonyabb pedagógiája, diskurzusa, mellyel minden eddiginél több emberhez lehet eljuttatni a borzalmak értelmezésének fő üzenetét, a „nem történhet meg többé” gondolatát. (Ugyanakkor sajnos – bármilyen bizarr is, de – semmi sem szavatolja, hogy azok, akik a globális virtuális reprezentációkban az erőszak, pusztítás és halál fétiseit keresik – neonácik, gyűlölködésen alapuló erőszak-szervezetek és más szubkultúrák tagjai –, azok a haláltáborok meglátogatásakor sem *úgy* fogják átélni és *azt* a szellemet, ahogy / amit *kéne*.)

Másrészt pedig mintha György Péter meglepedezne arról, hogy az éppen a helyek archeológiájához hasonló, feltáró tevékenységek azok, amelyek egyre pontosabbá, jobbbá, ha úgy tetszik, „élethűbbé” tehetik a globális médiatérbe áramló reprezentációkat. A helyek szellemének analízise így szervesen összekapcsolódik azzal a kivételesen nagyon is *helyes* virtuális propagandával, ami a holocaust emlékezete fenntartásának, ugyanakkor a tragédia megismételhetetlenségének üzenetével célozza meg az embereket; azaz csak összekapcsolódhatna, mert György Péter élesen elkülönülők látja a „két” reprezentációs formát.

Az esszét olvasva egy pontig tehát úgy tűnik, György Péter azon az állásponton van, hogy a leghelyesebb az volna, ha a személyes megismerés érdekében mindenki, aki eddig csak filmen, interneten látott, vagy a rádióban hallott a holocausthoz kapcsolódó visszaemlékezést, művet vagy bármilyen más információt, mielőbb felkerekedne, és elzarándokolna valamelyik helyszínre – különben nem érthet meg semmit. Bármilyen furcsa és sok szempontból vitatható is volna ez a javaslat, de ha ez volna az üzenet, mindenképp összhangban állna a szöveg kiindulópontjaival és végkövetkeztetéseivel – azonban nincs így, mert nem ez az üzenet.

A gondolatmenet továbbfűzése során ugyanis kiderül, a helyek meglátogatásának hozadéka korántsem ilyen problémamentes: „Az egykori emlékmű mára *műemlék* lett” – írja György Péter buchenwaldi látogatásáról –, „az emlékezés-történet eredeti kontextusa megszűnt, a művészet- és építészettörténeti absztrakt kontextus még érzékelhetetlen. (...) Ez az állandóan változó, az aktuális szemlélet függvényében alakuló jelentés a koncentrációs táborok politikai esztétikájának egyik fontos tapasztalata: a különböző építészeti és konceptuális formák metamorfózisa is arra mutat, hogy azoknak nincs egy végső állapotuk. (...) A koncentrációs táborból maradt romok, a mai építészeti és földrajzi környezet nem más, mint az emlékezet állapotának és használatának akaratlanul is hű tükré.” (43)

A hely *eredeti* szellemét tehát mintegy eltakarják a későbbi módosítások, rombolások, hozzáépítések foltjai, így arra a(z újabb) következtetésre kell jutnia az emlékezőnek – amivel egyébként ezen a ponton maradéktalanul egyet is értek –, hogy a hely szelleme *magá a folyamat*, ahogy az akkoriból mai lett, és ahogy átlényegültek és még mindig átlényegülnek az egykor „eredeti” helyszínek az ilyen-olyan emlékművek terepeivé.

Ezt a megengedő értelmezést azonban érvényteleníti a fenti idézetet egy pár oldallal megelőző megjegyzés: „A mai látogató körbejárhatja a [buchenwaldi – T. T.] tábor területét: romok és nyomok, az elmúlt években újraépített épületek, a szovjet lágér múzeuma között keresheti a *hely hűlt szellemét*.” (40. kiem. tőlem – T. T.)

A zarándok tehát, miután útra kelt, hogy tapasztaljon – mert korábban determinisztikus módon nem érthetett meg semmit a globális média virtuális tere által közvetített információkból –, tanácstalanul megáll, megfordul és elmegy. Nem ismert meg semmit, mert nem ismerhetett meg semmit.

Emlékek és emberek: emlékművek a hétköznapiakban

Mielőtt – ígéretemhez híven – megpróbálnám összefűzni és összegezni a két szöveghez kapcsolódó észrevételeimet, meg kell jegyezmem, hogy valóban rengeteg olyan dolgról szó sem eshetett, amivel *A hely szellemének* egésze alaposan és felkészülten foglalkozik. Az eddig elemzett esszéken kívül a kötetben még egy monumentális szöveg is helyet kapott, a *Klinika és templom: A második múzeumkor*, amely főként a New York-i MoMA és a Guggenheim Múzeum történetének elemzésére alapozva vázolja fel szuggesztíven egy nagy posztmodern múzeumparadigma alakulástörténetét.

Továbbá – finoman jelezve és lehorgonyozva a szerző társadalomlélektani hatásait – három cizellált és érzékeny esszét – *Oidipusz Kolonoszban: Freud (múzeum) száműzetésben; Az üres dívány; Frederik Ruysh Sigmund Freud, Oszip Mandelstam* – is olvashatunk a freudi gondolat, hagyomány és kultusz legkülönbözőbb aspektusairól, valamint ismét hármat a múzeumi és városi terek kapcsolatáról (*Pinakothek der Moderne, München; Ara Pacis múzeum, Róma; Ceci tuera cela (Ez elpusztítja amazt)*).

Mindez azért fontos, mert bár úgy vélem, több jellemző érvelési és retorikai eszköz átível az egész kötetben, az eddigiekben – és így a továbbiakban is – csak a két kiemelt esszé érveléseire, megállapításaira vonatkoztak és vonatkoznak az észrevételeim, melyeket befejezésképp két fő gondolatmenetben szeretnék röviden összefoglalni.

Az egyik pont, amiben nem tudtam György Péterrel egyetérteni a szövegek olvasása közben – hogy ezzel visszautaljak írásom elejére –, az a már ismertetett elképzelés, miszerint az egyes terek korábbi jelentéseinek feltérképezésén, megértésén keresztül lehet megérteni a jelen emlékműveit és emlékhelyeit, és egyben feldolgozni az esetlegesen hozzájuk kapcsolódó traumákat. Azért írtam korábban, hogy a tézis első olvasatra akár triviálisan igaznak látszik, mert formája több értelmezést is megenged: azzal az interpretációval például, hogy a helyek archeológiája hozzájárulhat a globális médiatérben való jobb reprezentációhoz, egyetértenék, de György Péter kapcsolódó okfejtései arra engednek következtetni, hogy ő nem így értelmezi és használja a mondat fogalmait, és ez úgy vélem több félreértéshez vezethet és vezetett.

Az esszé olvasása során egyre inkább az volt a benyomásom, hogy a szerző valójában csak terekről beszél, még akkor is, amikor emberekre hivatkozik: mert bár a közösség által használható '56-os emlékművet tart szükségesnek, és az „értelmiségi tudat” termékének nevezi – egyébként jogosan – a téren álló Időkereket, de mégsem veszi figyelembe a tér hétköznapi használatának mintázatait, melyben szinte semmilyen szerepet nem játszanak az általa kiemelt történeti utalások és „olvasási” mechanizmusok. Ez a térolvasási módszer pedig ugyanúgy az értelmiségi tudat terméke, ami egyébként egyáltalán nem probléma – de szinte egyáltalán nem érintkezik a valós közösségi térhasználattal.

Úgyszintén, amikor a szobor felállítása körüli konszenzusról beszélt, csak és kizárólag a politikatörténeti motívumok kerültek említésre: pártközi egyeztetések, '56-os szövetségek. Pedig a mindennapok történelmében – hogy egy ilyen történetelméleti közhellyel jöjjenek – ezek a momentumok egészen más súllyal szerepelnek, sokszor talán nem is léteznek. Emellett a szobrok felállítása, kánonba helyezése még ma is élesen elkülönül az úgynevezett közvélemény ítéletétől, a tér használatától, a „nagy emberek” és az egyszerű polgárok történelme egymásnak feszül: egy szobrot, emlékművet ma is szinte kizá-

rólág a hatalom – vagy egy érdekszövetség, a hatalom közreműködésével – állít fel, legtöbbször egy a nagyközönség által átláthatatlan, mechanikus, homályos bürokratikus gépezet segítségével. Társadalmi konszenzusnak, elfogadásnak pedig legtöbbször az minősül, ha az alkotás elmerül az általában megérdemelt közösségi hallgatásba.

Bár nyilvánvaló, hogy az emlékművek, emlékhelyek és az emberek véleményének kapcsolata hasonlóan formálódik, mint a média tartalma és a fogyasztók társadalmának viszonya; mindkettő előfeltételezi a másikat, és mindenképpen megtudunk *valamit*, ha a „nagy események” történelmére helyezzük a hangsúlyt: a térhasználat esetén mégis többet kéne beszélni a tér hétköznapi használóiról.

Mint ahogy az például meg is történik *Az emlékezet topográfiájának* abban a szakaszában, amely a koncentrációs táborokhoz kapcsolódó, azokat kiszolgáló épületekben a háború után lakó embereknek a házakhoz való viszonyulását, az elfogadás és a felejtés mechanizmusait írja le.

De mindez a közelség megint eltávolodik a másik, az előzővel szorosan szükségszerűen összefüggő pont, a szerző normatív hozzáállása miatt. György Péter elemzéseiben nagyon ritkán marad a háttérben mint véleményalkotó, és ez a szerep alkalmanként erőteljes és néhol egyben ellentmondásosan megnyilvánuló kánonképző gesztusokban artikulálódik. Ilyenekkel találkozhat az olvasó például az '56-os emlékmű pozicionálásakor vagy éppen *Az emlékezet topográfiájában* a mindennapok történelméhez való közel kerülést követően, a „helyes” (végül mégis megkérdőjelezhető) emlékezési módszer meghatározásával szembesülve.

György Péter normatív emlékezetpolitikája végül szinte természetes módon kapcsolódik össze a mindennapok embere véleményformálásának és történelmének kerülésével, hiszen a kánonállítás mindvégig meglévő szándéka és gyakorlása nehezen fér össze a kánonok szükségszerű heterogeneitásával, a hétköznapi történelmének megélt valóságával, melyben minden igaznak megvan a hamis párja, és minden helyesnek a helytelen pandanja. A viszonylag lassabban változó és homogénebb szerkezetű politikai hatalom bár kétségkívül kereteket ad a terek fizikai megalkotásának koordinálásával, de a terek *jelentéseinek* megalkotása, valamint a terek és jelentések párhuzamos *használata*, formálása többnyire ugyanazon a helyen dől el: az utcán.

Kortársunk, Schiller

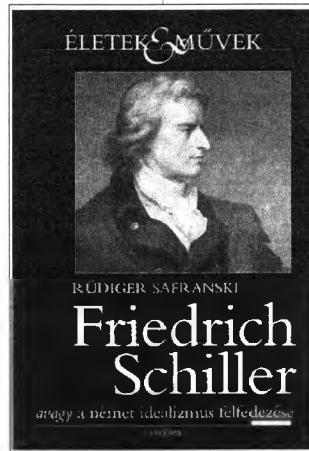
*Rüdiger Safranski: Friedrich Schiller
avagy a német idealizmus felfedezése*

A Schopenhauerrel, Heideggerrel és Nietzschevel foglalkozó biográfiák megjelenését követően az Európa Kiadó példás gyorsasággal, három évvel az eredeti kötet kiadása után Györffy Miklós kiváló fordításában hozzáférhetővé tette a magyar olvasó számára Rüdiger Safranski mind méretében, mind célkitűzésében nagyszabású Schiller-könyvét. Safranski a korábbi életrajzokhoz hasonlóan kitűnő érzékkel egyesíti a szellemtörténeti monográfiák érdemeit a nálunk meglehetősen mostoha sorsú tudományos ismeretterjesztés előnyeivel. A nagyon kedvező németországi fogadtatás után a kötet itthon is joggal tarthat számot a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére. Annyi legalábbis túlzás nélkül kijelenthető, hogy a Schiller iránt érdeklődők keresve sem találhatnak jobb bevezetést Safranski könyvével.

A monográfia elsődleges szándéka, hogy nyilvánvalóvá tegye Schiller életművének elevenségét. Különösen jól megjelenik ez a törekvés a könyv prologusában, amely egyúttal előrebocsátja az életrajz vezérfonalául szolgáló elgondolást: Safranski szerint Schiller esetében kivételes módon szövéődött össze az élet és a gondolkodás. Az életet és a gondolkodást egyaránt átható elv a szabadság, amely képes átformálni mindazt, ami pusztán adott az ember szá-

mára, amit nem választhatott. A könyv elkötelezetten kiáll amellett, hogy a szabadság eszméje hallatlanul jelenvalóvá teszi Schiller életművét. Safranski egyenesen „a kései XVIII. század Sartre-jának” nevezi Schillert, ami az úgynevezett problémátörténettel szemben megfogalmazott kritikák alapján problematikus kijelentés, ugyanis a filozófiai problémák értelmét az alapjukul szolgáló kérdésfeltevés határozza meg, és ennyiben egyáltalán nem magától értetődő a szabadság időtlen kérdéséről beszélni –

ugyanakkor a párhuzam mégiscsak a schillerei gondolkodás aktualitásának kíván hatásosan hangot adni, és a későbbiekben Safranski tartózkodik is az ilyesfajta merész azonosításoktól. A könyv sokkal inkább összefüggésekbe ágyazza, és alakulásában mutatja be a szabadság schillerei értelmezését, amely a drámáktól az orvosi értekezéseken át a filozófiai írásokig valóban mintha aranyfonálként húzódna végig Schiller művein. A tét pedig nem csekély, hiszen az újraértelmezés felülírhatja a fellengző és felületes, az esztétikumot a didaktikus morálnak alárendelő idealizmus képzetét, amelyet a 19. század közepe óta gyakran társítanak Schillerhez, még olyan, a művészetéről lenyűgöző erővel szóló gondolkodók is, mint Nietzsche.

Életek és Művek sorozat
Fordította Györffy Miklós
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2007
604 oldal, 4500 Ft

A közvetlenül Schiller életére vonatkozó fejtegetések egy részét meglehetősen pátozhatja át. Így rögtön a könyv felütését is, amely Schiller boncolóorvosának szavait idézi fel, aki az elhunyt szervezetének előrehaladott felbomlását látva elcsodálkozott, hogy „szegény ember hogyan húzhatta ilyen sokáig”. A lelkesítő szabadság a könyv értelmezésében a testi funkciókon való felülkerekedésre, a rendi kötöttségek lerázására, a bensőséges családi szeretetre egyaránt kiterjed. A magasztalás beszédmódja jelenik meg akkor is, amikor Safranski arról ír, milyen elementáris sikereket ért el Schiller némely színműve (különösen a *Haramiák* és a kései mű, *Az orleans-i szűz*), és milyen megilletődöttséget, örömet vagy lelkesültséget váltott ki Schiller az őt körülvevőkből. Az utóbbi szakaszok a könyv pompás részei, különösen azok, amelyek a kora romantika nagy alakjainak valósággal forrongó rajongásáról számolnak be: a Jénában tanító Schiller betegágya mellett virrasztó Novalis és a szégyenkező, Schiller közelében szinte megsemmisülő Hölderlin csodálattáról. Természetesen bőséggel olvashatni a Goethehez fűződő, hosszas távolságtartás után bensővé váló, a kor szellemi életét nagyban meghatározó barátságáról is. Safranski kitűnő és ügyes stilszta: nemcsak a fejezetek erőteljes felütésével vagy hatásos lezárásával kelti fel vagy tartja ébren az olvasó kíváncsiságát, hanem bámulatos forráskutatással szakadás nélkül szövi össze saját leírását a kortársak beszámolóival. Safranski érezhető csodálattal viseltetik Schiller iránt, de a lelkes szavakat a tanúskodók szájába adva elkerüli, hogy szövege túlzottan érzelmessé váljon. A pátoz eluralkodását ellensúlyozzák a Schiller mindennapjairól, szokásairól, sétáiról beszámoló leírások is, és azok a helyenként parodisztikus leírások, amelyek Schiller alakjának esetlenségét ecsetelik: hírhedten rossz orvosi diagnózisait és kúráit, amelyeket titokban rendre valamelyik kollégájának kellett korrigálnia, pocsek színészi képességét, érthetetlen sváb dialektusát vagy szerelmi levelezé-

sének időnként infantilizmusba hajló affektáltságát.

Az életrajz fejlődéstörténetet ír le, amely során Schiller az anyagi kényelmetlenséget és a kegyvesztett vállalva szakít a számára munkát adó, de irodalmi próbálkozásait rossz szemmel néző Károly Jenő herceggel, és komoly hányattatások után rendkívül sikeres drámaíróvá, történésszé, költővé, filozófussá és folyóiratkiadóvá válik, akit korának szinte minden nagysága és a nagyközönség tisztelettel övez. A biográfia sehol sem válik lapossá, köszönhetően annak, hogy Safranski gazdagon értekezik a kor legkülönfélébb jelenségeiről: az olvasó sok mindent megtudhat a korabeli német szellemi életről. Olvashat a városok fejlődéséről, a hercegi iskolák napirendjéről, a rablóbandák garázdálkodásáról, a fiatal költők megjelenési lehetőségeiről, a titkozatosság és a csodálatosság iránti érdeklődés felélénküléséről, a görögséghez való viszony sokféleségéről, a francia forradalom megítéléséről, Velence irodalmi ábrázolásairól, az egyiptológiáról, a reformpedagógiáról, a titkos szövetségeket középpontba állító regényekről és a zsenielméletekről. A gazdag társadalom- és eszmetörténeti fejtegetéseket a filozófus-életrajzokat jegyző Safranski bőséges filozófiatörténeti összefoglalásokkal egészíti ki. Ezek a gondolatmenetek világosak, lényegre törőek és a szakértői pedantériát éppúgy nélkülözik, mint a leegyszerűsítéseket vagy a publicisztikusságot.

A kor filozófiai áramlatának bemutatása korántsem öncélú foglalatosság Safranski számára, épp ellenkezőleg, a szerző úgy véli, Schiller műveit elsősorban a Jakob Friedrich Abel tanító tevékenysége révén megismert gondolatok feszültsége, összeütköztetése határozza meg. Az orvosi tanulmányokat folytató ifjú Schiller nemcsak az empirizmus, a szenzualizmus és a materializmus immanens, a mechanika alapján elgondolt testiségen alapuló antropológiáját tanulmányozta alaposan, hanem azokat a bár szintén empirikus indíttatású, de az Én egységére és levezethetlenségére támaszkodó kezdeményezéseket is, amelye-

ket mindenekelőtt Shaftesbury, Rousseau és Herder neve fémjelez. Schiller fő kérdése az volt, hogy miként gondolható el a testtel rendelkező lényként felfogott ember szabadsága, milyen kapcsolat feltételezhető test és lélek között. Schiller megoldása a szeretetfilozófia: a test gépezetét a szeretet lelkesíti át, közvetít anyag és szellem között, valamint egyben tartja a különböző létezőket összekapcsoló nagy láncolatot. Safranski meggyőzően érvel amellett, hogy a schilleri gondolat különféle változatai nemcsak a disszertációkban jelennek meg, hanem a valóban olvasott művekben is, így a *Haramiák*ban. A könyv rendkívül alapos és invenciózus drámaértelmezéseket nyújt, különösen igaz ez az első dráma interpretációjára. Safranski az előzmények, a források és a lehetséges párhuzamok mellett aprólékosan elemzi a mű orvosi, filozófiai, irodalmi és határesetztikai vonatkozásait. Az elemzést megelőzően felvázolt eszmétörténeti háttér előtt igazi elevenséggel tűnik fel a dráma, amelynek végletes jellemei joggal foghatók fel filozófiai kísérletekként. A két főszereplő testvér, Ferenc és Károly Dosztojevszkij hőseihez hasonlóan egy-egy eszme alá rendelik egész életüket. Az életrajzba illesztett értelmezés ugyanakkor arra is frappáns és kézenfekvő választ ad, hogy a *Haramiák* miért tűnhet mégis jóval erőtlenebb és könnyebb műnek az orosz regényíró alkotásainál: az ifjú Schiller még igencsak híján volt az élettapasztalatnak és emberismeretnek, ahogy gondolatai sem tekinthetők kiforrottnak. Safranski elemzése mindazonáltal rávilágít arra, hogy a „fordított orvos”, a korabeli tudományos eredményeket céljaira felhasználó, az apai-társadalmi világrendet természeti szükségletekre visszavezető Ferenc és a testvére intrikáját át nem látó, a látszólagos apai kitagadást a lét nagy láncolatának elszakadásaként megélt Károly alakjában micsoda vehemenciával csapnak össze a Schillert foglalkoztató kérdések, amelyektől az emberi élet megértését remélte.

Az *Ármány és szerelem* elemzése szintén példamutató. Safranski a filozófiai kérdésfeltevés alapján nagyon erős olvasatot kí-

nál, miközben egyáltalán nem feledkezik meg arról, hogy drámát értelmez, amely nem szállítható le bölcséleti tézisek pusztá illusztrációjává. Safranski a jelenkori filozófiában kiéleződő problémára, a Másik kérdésére hagyatkozva olyan szempontot talál, amely a mű valamennyi rétegét értelmezhetővé teszi. Ha elfogadjuk azt a filozófiai önértelmezést, amely szerint először a fenomenológia tette igazi problémává az Én és a Másik kérdését, amennyiben a mindenkire kötelező érvényű imperatívuszokat előíró etikai és a társadalmi-nyelvi-kulturális közösségből kiinduló megközelítésekkel szakítva az érző-észlelő test alapján kívánta megmutatni a Másik radikális, ugyanakkor az Én-re köteleességet rovó különbözőségét, akkor azt mondhatjuk, Safranski újszerű belátást alkalmaz, amikor azt állítja, a dráma azt ábrázolja, hogy a Másikat helytelenül látó szerelem szükségszerűen járul hozzá annak a romlott világnak a céljaihoz, amelytől látszólag éppenséggel megóv. Safranski a dráma érzékeny olvasójaként arra mutat rá, hogy Ferdinánd szerelmes szavai nem egyszerű udvarló metaforák, hanem a Lujza iránt érzett szerelmének rejtett nárcisztikusságáról árulkodnak. Lujza „gyémánttisztá”, „átlátszó”, víztükörhöz hasonló lelke Ferdinánd szemében a tökéletes transzparencia veszélyét hordozza: paradox módon elfedi a Másik másságát, irrálissá teszi a személyét, olyannyira, hogy Ferdinánd nem képes átlátni a Lujzát érő rágalmon, és maga válik a szeretett, de nem ismert lány gyilkosává.

Az életrajzi megközelítés egyik nagy előnye, hogy keletkezésük folyamatában képes nyomon követni az egyes műveket, és ily módon azok megoldatlanságait is képes értelmezni. Így például Safranski rávilágít arra, hogy *A szellemlátó* című, talán kevésbé érdekfeszítő regény lényeges adalékokkal szolgál az egyik legjelentősebb dráma, a *Don Carlos* cselekményszövésehez. A regény nem zárja le a főszereplő történetét, gyaníthatóan azért, mert Schiller az egy időben keletkezett dráma számára használta fel a politikai hatalmak játékszerévé vált herceg alakját. A biográfiái

kontextualizálás nemcsak egyes Schiller-írások sikerületlenségére szolgál magyarázattal, hanem fényt derít a retorika indítóokaira vagy az ellentmondások forrására is. Az egyetemes történelemről értekező tanulmány alighanem azért élezi ki a kenyérkereső tudós és a filozófus elme közötti különbséget, mert Schiller az alapjául szolgáló előadással mutatkozott be a pezsgő életű jénai egyetemen, hatalmas diáksereg előtt, amelyet ellenállhatatlanul meg is nyert a gondolkodás ügyének. Az ugyancsak szóbeli előadásból kinövő poétikai értekezés, *A színház mint morális intézmény* széttartó gondolatmenete pedig nem tűnik olyan meglepőnek, ha figyelembe vesszük, hogy Schiller a nagyrészt a színházban leginkább szórakozási lehetőséget látó tagokat tömörítő Választófjedelmi Német Társaság előtt minél több muníciót gyűjtve kívánt szólni a színház jelentőségéről, ezért újító és a későbbi esztétikai írásokban kifejtett meglátásai mellett a színház olyan funkcióit is megemlítette, amelyek közhe-lyek a kor esztétikai irodalmában, és nem egyikőnyen egyeztetethők össze Schiller sajátos nézeteivel.

Az esztétikai tárgyú műveket egyébként is komoly figyelemben részesíti Safranski. Ami azért sem meglepő, mert az utóbbi években több olyan színvonalas tanulmánykötet látott napvilágot, amely Schiller esztétikai gondolkodásának újraértelmezésére tesz kísérletet, és maga Safranski is összeállított és kísérőtanulmánnyal látott el egy főként az esztétikai írásokat előtérbe állító gyűjteményt Schiller filozófiai szövegeiből. A magyar olvasó bár nincs kényelmes helyzetben, rendelkezésre áll egy új fordításban megjelentetett válogatás, amely a korábban is olvasható írások mellé felvette a jelentős *Kallias avagy a szépségről* című értekezést és a történelem-filozófiai írások közül is válogat (a *Művészet- és történelemfilozófiai írások* című kötet 2005-ben jelent meg az Atlantisz Kiadó gondozásában). E szövegek esztétikatörténeti hatása rendkívül jelentős, és Safranski nagyszerűen foglalja össze kérdésfeltevésük jelentőségét és a válaszok kifejtését. Az

esztétikai írások egyik pikantériája, hogy bár Kantnak köszönhetően szakítanak a szeretetfilozófia ismeretkritikailag tarthatatlanná váló koncepciójával, ugyanakkor kanti fogalmakkal erősen bírálják Kant nézeteit. Az említett *Kallias* például azzal a kanti elgondolással száll szembe, amely szerint az ízlésítéletnek nincs objektív elve, hiszen a szép fogalom nélkül tetszik, vagyis nem adhatók meg ismérvek a szépség tapasztalatát nyújtó tárgyról, ennyiben pedig nem adható meghatározás arról, hogy valami szép-e vagy sem. Schiller ezzel szemben úgy véli, hogy a szépségnek objektív elve van: mindaz, amit úgy tűnik fel, mintha önmagát határozná meg, vagyis függetlenséget élvezne más erők befolyásától, szépeknek kell neveznünk: a szép nem más, mint szabadság a jelenségben. A gondolat jelentősége nagyrészt abban áll, hogy az ily módon felfogott szépség az egész világot áthathatja: a kecsesen megformált, ennyiben a tárolás pusztán kényszerén felülemelkedő vázától a könnyed mozgású paripán át a tanuló gondolatait ügyesen előcsalogató tanítási módszerig minden szép lehet – anélkül, hogy e jelenségek a semmitmondó káprázat ürességébe hanyatlanának. Ennyiben a talán leghíresebb esztétikai tárgyú Schiller-szöveg, az esztétikai neveléssel foglalkozó levélsorozat sem a látszólag minden külsődleges érdektől megvédélmezett, valójában azonban minden jelentőségétől megfosztott artisztikus esztétikum elméletét dolgozza ki, hanem a szépség és a művészet alapján az értelmes emberi élet kereteit dolgozza ki. S bár egy a Safranskiéhoz hasonló monumentális művel szemben meglehetősen kicsinyes fontoskodás adósságokat számon kérni, a fenséges nagyszabású schilleri elméletének ismertetése szintén hozzájárulhatott volna a könyv céljához, a schilleri életmű aktualitásának megvilágításához, tekintve, hogy elsősorban Lyotard vizsgálódásai óta többen a fenséges kidolgozásában vélik felfedezni Schiller esztétikájának legizgalmasabb eredményeit.

Safranski könyvétől bizvást remélhető,

hogy kedvet teremt a schilleri életmű újraelvételéhez és felértékeléséhez. Az aktualizálás sokat hangoztatott követelménye mellett igazi revelációval hathat az a felismerés, hogy Schiller egymáshoz vezető,

egymással összeszövődő művei olvastán saját kétségbevonhatatlannak hitt problémáink egy része mutatkozik menthetetlenül avíttnak. Ennél többet egyetlen kortársunktól sem várhatunk.

CSEHY ZOLTÁN

Megcselekedtük, amit...?

*Ponori Thewrewk Emil műfordításai
ókori görög és római költészetből*

„Itt feksziünk, vándor, vidd hírvil a spártaiaknak:
/ Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.”
Van-e valaki, aki e sorokat ne ismerné kívülről? De ha azt kérdeznénk, ki fordította azokat, már alighanem sokan haboznának. Mi tagadás, a műfordítókkal szemben meglehetősen hálátlan az utókor: egy adott mű még ki sem kopik a használatból, s máris feledik a magyarító nevét. A fordítás legalábbis az általános nézet szerint egyébként is gyorsabban elhasználódik, mint esetlegesen az ugyanabból a korból származó szépirodalmi alkotás. Pedig ez nincs mindig így: a jó műfordítás keletkezése idején együtt lélegzik kora irodalmával, s később is képes megőrizni ezt a történeti együttlélegzést, hiszen csak annyira avul, amennyire a kor egyéb irodalmi termékei. Ma is öröm Arany vagy Vörösmarty fordításaiban gyönyörködni, s régi bibliafordításainkról is elmondható ugyanez. S nagy ritkán az is előfordul, mint a fenti vers esetében, hogy egy mű nem versélményként él elsősorban tovább, hanem valóságos szállóigeként lesz kortalan.

Ponori Thewrewk Emil (1838–1917) kimagasló műfordító volt: a görög és latin költészet nagyszerű átlényegítője, akit kétszeresen is kiiktattak a műfordítás-történet fontosabb alakjai közül. Először a nyugatosok „szipolyozták” ki: nem egy Babits, Radnóti és Szabó Lőrinc kezéből kikerült görög epigrammafordítás ugyanis az ő ihletésében, nyomán (minek szépítsünk: szinte az ő fordításának kreatív átírásával) keletkezett. Másodszor a Devecseri Gábor nevével fémjelzett műfordításeszemély diadalra jutása és régiségellenessége tette zárójelbe Ponori Thewrewk munkásságát: *Íliász*-átültetéséből és epigrammafordítási ötleteiből kölcsönzött ugyan Devecseri is, de az általa hirdetett kizárólagosság elv – miszerint a modern kor fordítói bátran szemezgethetnek elődeik remekebb megoldásaiból, miközben tudatosítják, hogy a műfordítás immáron új korszakát szolgálják a régi, meghaladott ellenében – igyekezett eltörölni mind a jelenkori, mind a történeti fordítói többszólamúságot. Magyarán: Ponori Thewrewk magyarításai több-

Válogatta és szerkesztette Szepes Erika
Szerzői kiadás
Budapest, 2006
304 oldal, 1138 Ft

nyire az alapananyag kategóriájába kerültek: bárki csipegethetett belőle anélkül, hogy erről említést tett volna. Ponori Thewrewk munkásságának tiszteletreméltóan objektív értékelését Ritoók Zsigmond végezte el 2003-ban, noha az értelmiségi köztudatban azóta sem történt nagyobb váltás.

2006-ban aztán végre-valahára Szepes Erika válogatásában és szerkesztésében megjelentek a neves fordító szövegei is. A kötet, melynek címéből (*Ponori Thewrewk Emil műfordításai ókori görög és római költészetből*) a fantázia mellett a névelő is hiányzik, azonban nem szerencsés hiánypótlás, hanem egyenesen filológiai botrány. A könyv döntő hányada gyakorlatilag korábbi Ponori Thewrewk-műfordításkötetek fénymásolt egybefűzése (Homeros *Iliasa*, Anakreón). Ezzel nincs is nagyobb baj, legfeljebb esztétikai kételyek merülhetnek fel. Amit viszont nehezményezni kell, az első sorban a begépelt szövegek elképesztően hanyag minősége, másodsorban a kaotikus, tudománytalan szerkesztés. Félregépelések tömkelege jelzi az avatatlan, hozzá nem értő szöveggondozást (ráadásul a szerkesztő köszönetet mond a nyelvi szerkesztőnek „odaadó és figyelmes szerkesztői munkájáért.”). Egy-két elírást nem illik szóvá tenni, de a kiadott szövegen kétségbeesett korrektorok gyakorlatozhatnak kitartóan. A találmányra kiválasztott 173. oldalon például első olvasásra nyolc hibát számoltam össze. De ami még ennél is súlyosabb, látható, hogy aki e szövegeket gépelte, nem is igazán értette, mit ír le, vagy egyszerűen érzéketlen technikai tudásában vakon bízva vitte gépbe a számára csak betűhalmazként funkcionáló szövegeket. Ponori Thewrewk epigrammafordításai közt nem egy egyenesen értelmét veszti a hibás szövegközlés eredményeképpen, például Aszklépiadész híres verse, melyet egyesek a spleen első megjelenésének tartanak a világirodalomban, így kezdődik: „Húsz meg két éves se vagyok s már éltemet írnom. / Mért vagy, Erosok, e baj? mért van a szívbeli tűz?” (Kiem. tőlem – Cs. Z.) Csak az 1891-es kiadást felütve sikerül korrigálni a sorokat: „Húsz meg két éves se va-

gyok s már éltemet írnom. / Mért van, Erosok, e baj? mért van a szívbeli tűz?” Glaukosz versében sem a „járadékot” kapnak a fiúk, hanem szeretőik ajándékain (172. o.). Egy Meleagros-versből idézek: „Ismerem íjadat is. Csak szórd lelkembe a lángot. / Nem nyújtod többé: mert hamu már az egész.” Természetesen, nem valamiféle léleknyújtásról van itt szó, hanem: „Ismerem íjadat is. Csak szórd lelkembe a lángot. / Nem gyújtod többé: mert hamu már az egész.” (173. o.) Egy másik Meleagrosz-epigrammában a „Lépre került a minap ma’ a szárnyas Erós” helyett a helyes verzió: „Lépre került a minap mag’ a (értsd: maga a) szárnyas Erós” (174. o.) A mitológiai alakok nevei vagy egyéb görög nevek külön hibacsoportot jelentettek a gépiró számára: Kiypris Kypris helyett (174. o.), Myskos Myiskos helyett stb. (173.). A kyprises vers szerencsére (!?) duplán szerepel a kötetben: a 282–283. oldalon is megtalálható, s ott helyesen szerepel Aphrodité mellékneve. Különösen bizarr e duplumok felesleges jelenléte a kötetben: a Martialis-versek esetében a 291. oldal szövegei megismétlődnek a 292. oldalon, Meleagros verseiből egy csokor pedig szakasztott mása a korábbiaknak. Ez azért is bizarr, mert az előszóban a szerkesztő arra hivatkozik, hogy az „adott anyagi és időbeli korlátok között” nem volt lehetőség a fordító valamennyi művét közzétenni. A folyóiratokban, antológiákban fellelhető szövegek kapcsán viszont azt állítja, hogy igyekeztek „teljességre törekedni”, de „biztosra vehetjük, hogy nem sikerült.” Ez így is van. De akkor miért nem lehetett volna a duplikátumok helyére beiktatnia az 1891-es epigrammás kötet legalább tucatnyi, kihagyott, kítűnő szövegét? Aligha az anyagiakkal magyarázható, hogy például Platón egyik epigrammáját minden indoklás nélkül csak félig közölte az összeállító (142. o.). A Decimus Laberis (helyesen: Laberius) prologusa után következő két szöveg csonknak tetszik. Némely vers tördelése is hibás: disztichonként tüntet fel hexameterben írt szöveget (142 o.) vagy fordítva (291. o.). A szerkesztő a (konkrétan meg nem nevezett)

Ponori Thewrewk-forrás helyesírását kívánta látható igyekezettel megtartani, de ebben sem következetes minden ponton.

A könyv előszava inkább csak a kötet születését kísérő körülményrajz, a szerzője Ritoók könyvéhez irányítja az olvasót. Nem mulasztja el viszont közölni saját fordítását a Szimonidésznek tulajdonított thermopülai hősök emlékére írt epigramma esetében, s nem marad adós az öndicsérettel sem, mondván, az ő fordításkísérlete „az eredetihez jobban ragaszkodó, kevésbé emelkedett, hívebb”. Helyénvalóbb lett volna, ha más, akár korabeli fordításokkal méri össze Ponori Thewrewkét. Filológiai munkáról azonban itt sincs szó. A függelék pedig valóságos paródia: nem Kicsi Sándor András hibájából, hanem a szerkesztőjéből. Hogy kerülhet egy a cigányzenéről szóló kisdolgozat egy antik műfordításokat tartalmazó verskötet végére, melyben Ponori Thewrewk a túldi-

menzionált címen kívül csupán egy bekezdésben szerepel? Kétségtelenül jelentős Ponori Thewrewk zenei és zeneelméleti munkássága is, de miért épp itt kap teret, s ha már elkerülhetetlennek érezte is a szerkesztő e tárgy feszegetését is, miért nem arról szól az írás, ami a címe (*Ponori Thewrewk Emil a cigányzenéről*)?

A szerkesztő vétke az is, hogy egyszerűen mellőzte a fordító kitűnő előszavait, jegyzeteit, kommentárjait, melyek az olvasó segítségére és okulására szolgálnának. hanyagságra vall az is, hogy a könyvben még csak válogatott bibliográfia sem szerepel, s végképp nincs indokolva az sem, hogy miért épp ebben a sorrendben közlik az egyes fordításokat, illetve hogy sok esetben tulajdonképpen honnan is származnak. *Iam debuisset et pridem* – valóban régen tartozunk Ponori Thewrewk Emilnek, de már itt lenne az ideje a tisztességes, szakmailag megalapozott törlesztésnek is.

Határeset

Rudaš Jutka: A szellem finom játéka – a kortárs magyar irodalom intertextuális aspektusai

2003-ban indította „Kritikai Zsebkönyvtár” sorozatát a Kijárat Kiadó, melynek hetedik darabjaként jelent meg Rudaš Jutka szlovéniai magyar műfordító és irodalmár munkája. A sorozatban eddig monográfiák, egy-egy alkotó műveit elemző tanulmánygyűjtemények, valamint a hazai irodalmi életben kiemelkedő szerepet játszó művekről megjelent kritikákat összefoglaló kötetek követték egymást. A napvilágot látott munkák tanúsága szerint a szerkesztők kiemelt jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a határon túli magyar irodalom kritikai fogadtatása is helyet kapjon. E szerkesztési koncepció mintegy „másik oldalaként” lett része a sorozatnak jelen értekezés, mely a kortárs magyar regény szlovéniai recepciójáról nyújt átfogó képet.

Fontos munkát végez el az a tudós, aki arra vállalkozik, hogy különböző országok, kultúrák, nyelvek, irodalmak kölcsönhatását megvizsgálja, és megmutassa, hogy az egymás mellett élés mennyire jelenti a saját identitás kialakításának és megőrzésének folyamatában az egymásból élést is. A kölcsönösség bonyolult hálójából akár egyetlen apró szálát is megragadni, s ezzel még szorosabbra szőni azt, felesleges hangsúlyozni, korunk legfontosabb intellektuális feladatai közé

tartozik. Ezért különösen üdvözlendő minden olyan munka, amely a kulturális csere valamely aspektusát, a magyar szellemi teljesítmények „idegen” hatását – annak bármely irányú értelmében – teszi vizsgálatá tárgyává. És Rudaš Jutka könyve ilyen.

Napjaink egyik jellegzetességének is mondhatnánk a hangsúlyozott interkulturalitást, hogy ezzel az utóbbi években oly divatos lett terminussal éljek, annak felismerését, hogy bármely ország, kultúra, nyelv, irodalom önmegértése elképzelhetetlen izolációban, a „másik” fel- és elismerése, hatásainak megértése nélkül. Így – a fenti felsorolást követve – mind a közéletben, mind a kultúrakutatás és a nyelvészet különböző diszciplínáiban, valamint az irodalomtudományban is igen népszerű téma lett a „saját” és „idegen” viszonyának feltárása.

Az ezzel foglalkozó munkák előszeretettel élnek a fordítás fogalmával, például Zygmunt Bauman tolmácsként működő posztmodern szociológusától Wolfgang

Iser fordítás-felfogásáig, mely az értelmezés fogalmát hivatott megvilágítani. A fordítás vagy tolmácsolás fogalmakat persze nagyrészt mint kultúraközi beszédmódot, mint a különböző kultúrák érintkezésének paradigmáját értik, a tényleges fordítói-

Kritikai Zsebkönyvtár sorozat
Kijárat Kiadó
Budapest, 2006
330 oldal, 2000 Ft

nyelvi tevékenységet metaforaként használják. Ezért is különösen érdekes, ha olyan munka jelenik meg, amely a fordítás nyelvi teljesítményén keresztül mutatja be a kulturális dialógust.

„Akinek nyelve van, annak 'világa van'”, idézi Gadamer e mondatát több ízben is Rudaš Jutka, s így, eredeti kontextus nélkül, akár az egész értekezés mottójául is választhatta volna e mondatot, mivel a könyv szinte minden fejezete azt támasztja alá, hogy az irodalmi mű nyelve úgy képes saját világot teremteni, hogy közben nem tagadja meg a nyelvben hagyományozottak állandó jelenlétét, valamint megmutatja, hogy az irodalom átültetése idegen nyelvre mindig új kontextust teremt azáltal, hogy az eltérő világok saját igazságai kölcsönös vonatkozásokkal telítődnek. Ennek példákon keresztüli felmutatása és elméleti alátámasztása a könyv jelentős érdeme.

Az *Előszó*ban a szerző megfogalmazza az értekezés irányadó kérdését, hogy „a kortárs magyar szépirodalmi alkotások hogyan helyezkednek, helyezhetők el a szlovén kultúra-modell általános keretei között?” (9.), s ezen kérdés megválaszolásának sokfelé ágazó útját itt az irodalmi nyelv idegen nyelvre való átültethetőségének problémája fogja össze.

Ez az a szál, amely elméleti és gyakorlati vonatkozásaival a kötet három, egymástól meglehetősen elkülönülő részét kapcsolatba hozza. Az első rész – *Szöveg – recepció – fordítás* – hivatott elméletileg tisztázni azt a hatalmas kérdéskört, hogy a szöveg, a jelentés, a referencia vagy az identitás kérdése hogyan válnak problematikussá a fordítás által, ha azt nem mint egyszerű reprodukciót fogjuk fel. Ehhez a legtágabban értett fordításelméletek legkülönbözőbb irányából válogat a szerző, miközben nem hagy kétséget afelől, hogy számára a gadameri hermeneutika jelenti azt az elméleti igazodási pontot, ahonnan a fordítás problémája a megértés és értelmezés hermeneutikai problémájává széle-

sedik. Természetesen ez nem vezet – nagyon helyesen – a fordítás valamiféle preskriptív elméletéhez, de még csak módszertanhoz sem (hiszen a gadameri hermeneutikai reflexió is a megértés feltételeit akarja feltárni és nem módszertanát adni), így szükség lenne az elmélet és az elemzett irodalmi szövegek közti kapcsolat mélyebb tisztázására, mert enélkül inkább üres tiszteletkör marad a „megkerülhetetlennek” vélt szerzők felületes ismeretése, ahol valójában nagyon eltérő álláspontok (például Jakobson, W. Benjamin, Barthes, Even-Zohar, Ricoeur, de Man vagy Schleiermacher szerepelnek néhány bekezdés erejéig, s a sor még folytatódik) kiragadott, hasonló mondatainak összecsengetése történik. Talán nem véletlen, hogy az elmaradt hivatkozások, a jelöletlen parafrázisok tekintetében a kötetnek ez a része bőven hagy kívánnivalókat maga után. A kötet egésze szempontjából fontosabb lett volna a fejezet vége felé feltejtett kérdésekre összpontosítani: „Hogyan fordíthatók a kultúrák vagy kulturális szintek? Meg kell-e engedni bizonyos kölcsönhatást az idegen és az ismerős között? Felszínre kell-e hozni a rejtett alkotóelemeket?” (61.) E kérdésekkel összhangban állítja a szerző, hogy: „A fordításelmélet korszerű megközelítése elválaszthatatlan a kultúra fogalmának értelmezésétől.” (61.) A fordítás mint megértés hermeneutikai megalapozása után most *A fordítás mint kulturális praxis* kerül előtérbe az elemzésben, az ezzel a címmel megjelent könyv tanulmányainak rövid ismertetése révén.* Kétségtelen, izgalmas dolog együttlátni antropológia, szociológia, kultúrakutatás, irodalomelmélet hasonló tárgyú elméleteit, s megfigyelni, hogy mind ezen területeken hogyan válik egyre hangsúlyosabbá a jelentés kulturális megképződése, azonban kevésbé teszi világossá a szerző, hogy a fenti könyv recenziója mennyiben szolgál keretként vagy értelmezési háttérként a kortárs magyar irodalom külföldi recepciójához.

* *A fordítás mint kulturális praxis*, N. Kovács Tímea (szerk.), Pécs, Jelenkor, 2004.

Az értekezés második része – *Hagyománytudat és párbeszédképesség* – Esterházy Péter *Harmonia caelestis* és *Javított kiadás* című műveinek recepcióesztétikai és komparatistikai elemzését nyújtja, ezzel járva körül a két mű idegen nyelvi és kulturális térben keletkező új olvasatainak feltételeit. A négy alfejezet négy, Esterházy prózája kapcsán valóban megkerülhetetlen kérdéskört vizsgál: referencialitás, nyelviség, ironia és intertextualitás kerülnek terítékre, s e fejezet minden elemzése egyenes ágon torkollik a művek fordíthatósági problémájának bemutatásába. A kérdésünk itt az lehetne, hogy milyen implicit fordításfelfogás munkál ezen elemzésekben, hogyan köthetőek ezek a fordítás hermeneutikai és kulturális gyakorlatként való felfogásához? Válaszhoz nehezen jutunk, a szövegre irányuló immansens elemzések túlsúlya nehezíti az indukciót, viszont egyértelműen bizonyítja, hogy Rudaš Jutka az Esterházy-irodalom és -kritika alapos, ismerője.

A fordítási nehézségek bemutatása fontos mikroelemzésekhez vezethet, melyek olyan prózapoétikai szempontokat mutathatnak fel, amelyek az így kialakuló intertextuális tartomány nélkül talán nem is lennének érzékelhetőek. Pontosan ez lehet az egyik fontos irodalompolitikán kívüli hozadéka a fordítások és a külföldi recepció szisztematikus elemzésének, hogy végül is képesek legyenek visszacsatolódni a magyar irodalmi térbe. Ilyennek látom például az „édesapám” szó horvát fordításának nehézségeit, ami, ahogy a szerző kiválóan bemutatja, indokolatlan stílusfokozáshoz, a szöveg „nagyképűségéhez” vezet, amire természetesen reagál is a horvát kritika. (86.) Szintén fontos annak a dilemmának a bemutatása, hogy a két mű külföldi kiadásaiban dönteni kell a tekintetben, hogy lábjegyzetekkel vagy glosszáriummal, avagy ezek nélkül jelenjenek-e meg. Az eltérő stratégiák mögött természetesen eltérő olvasási módok vannak, ezek pedig szorosan összefüggnek a referencialitás kérdésében elfoglalt állásponttal. A szerző meggyőzően érvel saját

egyértelmű álláspontja mellett: „...nem látom a lábjegyzet alkalmazásában a mű esztétikai értékének csökkenését, hanem ellenkezőleg: a jegyzeteken keresztül feltáruló idegen történelmi világ varázsa az, ami magával ragadó.” (91.) Egyik fontos kérdése az Esterházy-fordításoknak, hogyan őrizhető meg az írárok nyelvi sokszínűsége, a magyar nyelv minden rétegének és változatos történeti alakjainak használata. Olvashatunk példát arra, hogy mit kezd a német fordítás a magyar szövegben németül szereplő mondatokkal, vagy hogy miképpen sikerül a horvát fordításnak az argó stílusértékét megőriznie. Esterházy nyelve valóban „edzésben tartja a nyelvet mint közös örökséget” – idézi Ecót a szerző (111.), s a példák közül kitűnik, hogy időnként nemcsak egyszerű torna-, hanem akrobatikus gyakorlatokra szorítja a fordítókat. Az ironia-fogalom Paul de Manre támaszkodó elemzése is fordítási példákhoz vezet, s ezeken keresztül annak működését sikerül jobban megértenünk.

Esterházy intertextusainak feltérképezésekor egy másik értelemben is a címben jelzett „interkulturális aspektusoknál” vagyunk, mivel itt nemcsak az a kérdés, hogy mi irányítsa az ilyen szöveghelyek fordítására vonatkozó stratégiát, hanem számos „idegen” elem beépülésével is számot kell vetni. S e téren Rudaš kiváló megfigyelőnek mutatkozik, éppen ezért lett volna gyümölcsöző jobban kifejteni azon meglátását, hogy a *Javított kiadás* formája Danilo Kiš *Anatómiai leckéjéből* eredeztethető, míg a *Harmonia caelestis* Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* formájára vezethető vissza. (106.) A szövegköziséget tárgyalja a könyv legegységesebb és leggazdagabb elemzése, amely Végel László *Egy makró emlékiratai* művének Esterházy *Függőjében* való jelenlétét tárgyalja. Kiváló megfigyeléseket kapunk Esterházy „szöveg univerzumának” jobb megértéséhez, azonban a fejezet témája kevésbé magyarázza a nyilvánvalóan önálló tanulmánynak az értekezésbe való integrálását.

A harmadik rész – *A kortárs magyar irodalom szlovéniai recepciója* – jelenti szá-

momra a kötet legértékesebb részét, mivel rendszerező igénnyel és meglehetősen részletességgel számol be erről a nagy anyagról. Teszi ezt egyrészt a Vilenicai Nemzetközi Írótalálkozó kontextusában, ahol, mint írja, „a kortárs magyar irodalom recepciója megfogant Szlovéniában” (155.), másrészt számos kritikát, interjút, beszámolót ismertet, valamint a magyar művek fordításainak megjelenéseit is dokumentálja. Itt is Esterházy a főszereplő, ám feldolgozza Nádas és Kertész fogadtatását is, valamint az elmúlt években megjelent két irodalmi antológia és a *Folyóirat a folyóiratban* elnevezésű nemzetközi kezdeményezés révén – melynek keretében a *Jelenkor* mutatkozott be a ljubljanoi *Apokalipsa* folyóiratban – bemutatja, hogy számos fontos magyar szerző talál visszhangra idegen nyelvi térben.

Az értékezésnek ez a része lett volna a legalkalmasabb arra, hogy áttekintse és válaszoljon mindazokra a fontos problémákra, melyek valóban választ adhatnak a fentebb az előszóból idézett fő kérdésre. S a kötet számos helyén meg is jelennek ezek a kérdések, de kidolgozatlanul maradnak. Mivel a fordítás leginkább arra törekszik, hogy a szöveget elfogadtassa, beilleszkedését a célnyelvi irodalmi közegbe segítse, ezért mindig tükröz poétikai meghatározottságok mellett ideológiai elemeket is, amelyek politikai, hatalmi, piaci, legitimációs kérdésekhez kapcsolódnak. Ezt a szerző világosan látja, hiszen már a kötet első részében megfogalmazza, hogy a „mit fordítani, 'ki fordít', 'mik a fordítás céljai' kérdések szorosan kapcsolódnak olyan kérdésekhez, melyek a kánonképződést általában befolyásolják”. (67.) Majd az írás végén Mészáros Sándort idézve mondja el, hogy az irodalmi értékek cseréje nem csupán „az esztétikai ítélet autonóm kommunikációja alapján alakul”. (186.) Azért is különösen kár, hogy Rudaš

nem foglalkozik többit a művek megjelenésének intézményi aspektusával, s az ezek mögött működő erőkkal, mert ehhez minden anyag a rendelkezésére áll. Saját fordítására hivatkozva (*Harmonia caelestis* 327. számozott mondat) mondja el a szerző, hogy különösen jelentős fordítás esetében mi az a szövegrész, amivel az adott szerző, mű bevezetődik a célkultúrába (87.), kár, hogy ennek mechanizmusára nem tér ki. „Mi az irodalom, a fordítás szerepe a kultúra rendszerében?” – kérdezi Rudaš. (95.) A kérdés szűkebb, és itt talán relevánsabb változata az lehetne, hogy mi a fordítások funkciója, mennyire marginális a szerepük, avagy mennyire képezik aktív és innovatív szegmensét az adott irodalomnak? S a szerzőnek, úgy sejtem, lennének is erre válaszai, hiszen az utolsó részben beszámol a magyar művek fordításainak mennyiségi alakulásáról a nyolcvanas évektől kezdődően. (155.) Fontos kérdés, hogy a célnyelvi irodalom milyen elvárási horizontokkal olvassa a fordításokat, s ennek feltérképezésekor elengedhetetlen, hogy ne a magyar kritika előfeltevéseivel közeledjünk hozzá. Erre is van példa a műben: a *Harmonia Caelestis* erős bírálatot kapott egy horvát kritikustól, melyet idéz is Rudaš (82.83.), de sajnos e szöveghelyen leegyszerűsítően intézi el, pedig megint csak a tanulmány más kontextusában igen érzékenyen szól arról, hogy „a 'múltról' való 'irodalmi' beszéd a két (a magyar és a szlovén) kultúrában nagyon eltér egymástól. A szlovén irodalomban másként alakult a hagyományhoz, a történelmi múlthoz fűződő viszony.” (172.) A sort még lehetne folytatni jó néhány olyan fontos kérdéssel, amelyre a válasz lehetősége ott van e könyv lapjain. Rudaš Jutka olyan érzékeny fordítóként és irodalmárként mutatkozik meg e munkájában, akitől minden bizsonnyal várhatjuk majd ezek megválaszolását is.

Helyreigazítás

Márciusi számunkban Nyáry István, a *Körülírások* című kritika szerzőjének nevét tévesen írtuk. Elnézést kérünk a szerzőtől és olvasóinktól. (A szerk.)

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Pécsi Országos Színházi Találkozó 2008

KUKORELLY ENDRE: Méden agan (*Napló*) 617
KOLTAI TAMÁS: Ami belefér (*évadkörkép*) 621
NÁNAY ISTVÁN: Szub-szubjektív (*évadkörkép*) 628

*

MÁTÉ GÁBOR: Post scriptum (*Keszthelyi Kinga beszélgetése*) 634
NAGY IMRE: Ibsentől Molière-ig (*A Pécsi Nemzeti Színház tavaszi bemutatóiról*) 638
TOMPA ANDREA: A mérgező múlt drámája (*Spiró György: Prah – Pécsi Harmadik Színház*) 649
ÁGOSTON ZOLTÁN: A határsávtól a klasszikusig (*Janus Egyetemi Színház*) 655
ROSNER KRISZTINA: A láthatatlanná váló báb, a láthatóvá váló bábos (*A pécsi Bóbita Bábszínházról*) 661
SZILÁGYI ESZTER ANNA: Titokban dolgozik öt éve az Árnyékszínház 669
VÁRADY SZABOLCS: „A fordító olyan, mint a színész” (*Szele Bálint interjúja*) 671

*

GAJDÓ TAMÁS: „Vagy nem lenni” (*Janovics Jenő színházigazgatói szerepei*) 679
KERÉNYI FERENC: Egy eredeti gondolkodó emlékére (*Bécsy Tamás [1928–2006]*) 685
P. MÜLLER PÉTER: Testfogyatkozás (*A test felszámolása és teatralizálása Samuel Beckett drámáiban*) 690

*

NAGY ANDRÁS: Metszet (*Rivalda 2006–2007. Hat mai magyar dráma*) 702
JÁKFALVI MAGDOLNA: Van egy férfi (*Esterházy Péter és a magyar színházi hagyomány*) 709
PÁLYI ANDRÁS: Tadeusz Kantor „halálszínháza” (*Krzysztof Pleśniarowicz: A halott emlékek gépezete*) 719

2008

JÚNIUS

IMRE LÁSZLÓ: Színház és iskola a magyar drámatörténetben (*Nagy Imre: Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*) 722

A Jelenkor postájából

SÉLLEI NÓRA: Szedett és vetett – avagy szedett-vedett – betűk (*Egy tanulmány ürügyén*) 727

REMÉNYI ÉDUA: Aki Farkast kiált... (*Válasz Séllei Nórának*) 734

MELLÉKLET

HAMVAI KORNÉL: Szigliget (balmorál két részben)

KÉPEK

A fényképek adatai a képaláírásokon olvashatók.

BUBLIK RÓBERT: 662., 664., 666.

KÖRTVÉLYESI LÁSZLÓ: 639.

SIMARAFOTÓ: 654., 656., 658., 660.

TÓTH LÁSZLÓ: 639., 642., 644., 646., 650., 664., 666., 670.

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

OKM

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

maSzre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

08006

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

VÖRÖS ISTVÁN költő, a 2007-es pécsi *Versmegálló*-program nyertese volt a vendége a Művészetek és Irodalom Házának Pécsen, május 6-án. A költővel *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett.

*

TÓTH KRISZTINA a *Csortos Szabó Sándor* fotográfussal közösen készített *Fény, viszony* című kötetéből olvasott fel Várnagy Kinga a Művészetek és Irodalom Háza közönségének Pécsen, május 8-án.

*

JELENKOR-ESTET tartottak Pécsen a Művészetek és Irodalom Házában május 26-án. Az eseményen felolvasott *Balla Zsófia*, *Bertók László*, *Parti Nagy Lajos* és *Tolnai Ottó*. A szerzőkkel *Csuhai István* beszélgetett.

*

A JELENKOR folyóirat legújabb, színházi számát mutatta be *Tompa Andrea* kritikus, *Kukorelly Endre* író,

az idei POSZT versenyprogramjának összeállítója és *Vincze János*, a Pécsi Harmadik Színház rendezője a Művészetek és Irodalom Házában Pécsen, június 12-én.

*

KONRÁD GYÖRGY *Inga* című kötetének bemutatója június 3-án volt Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. Az író *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője kérdezte legújabb műve kapcsán.

*

EMLÉKMŰHELY címmel rendezett konferenciát a Holokauszt Emlékközpont és a PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszéke május 8-án Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. Előadást tartott többek között *K. Horváth Zoltán*, *Kovács Éva*, *Vári György*, *Kardos Zoltán*, *Radnóti Ilona*, *Nagy V. Rita*, *Andor Eszter* és *Szuhay Péter*.

Szerzőink

- Kukorelly Endre** (1951) – költő, író, Budapesten él.
Koltai Tamás (1942) – színikritikus, a *Színház* főszerkesztője, Budapesten él.
Nánay István (1938) – színikritikus, Budapesten él.
Máté Gábor (1955) – színész, rendező, Budapesten él.
Keszthelyi Kinga (1968) – dramaturg, Budapesten él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Tompa Andrea (1971) – színikritikus, a *Színház* című lap szerkesztője, Budapesten él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Rosner Krisztina (1977) – esztéta, a PTE tanára, Pécsen él.
Szilágyi Eszter Anna – költő, színházi rendező, Pécsen él.
Várady Szabolcs (1943) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Szele Bálint (1977) – irodalomtörténész, műfordító, Székesfehérváron él.
Gajdó Tamás (1964) – színháztörténész, Budapesten él.
Kerényi Ferenc (1944) – irodalom- és színháztörténész, Budapesten él.
P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, a pécsi *Echo* főszerkesztője, Pécsen él.
Nagy András (1956) – író, Leányfalun él.
Jákfalvi Magdolna (1965) – kritikus, színháztörténész, Budapesten él.
Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.
Imre László (1944) – irodalomtörténész, Debrecenben él.
Séllei Nóra – irodalomtörténész, műfordító, a Debreceni Egyetem Angol Irodalmi Tanszékének oktatója, Debrecenben él.
Reményi Édua (1977) – az ELTE BTK Filozófiai Doktori Iskola Esztétika Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.
Hamvai Kornél (1969) – író, Budapesten él.

KUKORELLY ENDRE

MÉDEN AGAN

Napló

„Bementünk a színpalota mögé, hogy gratuláljunk a művésznak. A művész kezét szorított, tette udvarias kötelességét, egy vándorló üstökös sápadt mosolyával (...). Elnéztem őt és elnéztem a nagyságát. Ő maga igen kellemesnek tűnt, érzékenynek, intelligensnek, kulturáltnak... de a nagysága? Úgy viselte, akár a frakkot. És valóban: nem szabó szabta-e rá ezt is?”

(Witold Gombrowicz: *Napló*.^{*} Pályi András fordítása.)

Túl sok. Sok az egész. *Semmit sem túlságosan*, így Delphoi, ám ez itt nem Görögön, végül is *megfelelően* túlságos, ami van. Tetszik, és azt kell mondjam, még az is tetszik benne, ami nem. Érdekes. Arányproblémák. Minden (az) arány. Jó volt ilyen aránytalanul sokat színházba járni, még ha ezek után nem is fogok (ilyen aránytalanul sokat) színházba járni. Szép, túl, ízlés, nyomulás, lefegyverző őszinteség, lefegyverző profizmus, borzalmak tárháza, nagyság, közép, rendezte-Pécsi-Ildikó, *jajgatás*, *szétmállás*, *elnyálkásodás*, fáradtság, cinizmus, zagyvaság, (nem elég daliás) sznobizmus, blöff, akarnokság, rossz lelkiismeret, hübrisz, hatalomszag. Pénzszag. Az Xxx irodáit takarítja egy színész, aztán próba, aztán játszik. Engedni, „*hogy meglegyintsen az autentikus élet szele*.” Szomszédomat, Végh Jóskát, aki nyomdagépszerelő és ezermester, bármi *problemát* megold, csak szóljak, *szójjál*, *Bandikám*, őt például traktorral sem tudnád elvontatni semelyik színházba. Traktorral a bejáratig, be már nem, véletlenül se, hiába. Mennyiért jönnél velem színházba, Józsikám? Semennyiért! Mégis! Mégse!

Néző az, akit rávesznek. Megvesznek. Valahogy bepaliznak, berimánkodnak-ügyeskednek, és feltűnés nélkül örülnek neki, minden egyes palimadárnak külön-külön. Rábeszéléd arra, hogy beszélhess neki, kifejezett tisztelettel, egyenest respektussal hallgassa, amit összehordasz, hogy maradjon csöndben, ne tüsszögjön, még jegyet is vegyen hozzá, és adja be a kabátját a ruhatárba. Akaszd be, és ne fészkelődjél, kisöcsi! Olyan helyzetbe vagy játszva a sors kegye által, hogy bárki néződdé válhat, ráadásul, ha bárki lehet, akkor – de mikor? – legyen is, ez igazából nem zavarba ejtő? Hogy *bead*, nem mocorog, igyekszik megérteni téged, alig hiszed el, de megvásárolja a produkciód, a képet, amit festettél,

^{*} Az írásomban található idézőjelek közti kurzív szövegrészek Witold Gombrowicz *Naplójából* származnak.

a versesköteted, ráadásul meg is szeret, nem érzed úgy, hogy szinte túlzás? Még csak nem is gazsulálsz neki, nyalizás nélkül meggyőződ. Mert meg kell győzni.

Szinte legyőzni. A normális közönyét, fáradtságát, kivenni őt a mindennapiból, megakasztani, rádumálni, hogy legalább pillanatokra függessze föl a létezése normál menetének gondolt hajsztát. Ráadásul akad bőven, akit meg sem kell győzni, valakik előtted meggyőzték már, ez igazán opportunus megoldás. Szolgálat: de ki szolgál kinek.

Ki néz kicsodát? Nincs külön (a) néző, nem valaki virtuális néző lebeg a horizonton, te (én) vagy(ok) a néző, egyetlen tuti néző, egy néző, aki tuti, ha ezt a minimum 1-et elszórakoztatom-boldogítom, az közben másokat is szórakoztatni-boldogítani fog majd. Valahogy elgáncsolom, bekanalizálok őket az én uccámba. Akkor lesznek konkrétan az én nézőim, ha én nézem, konkrétan őket: egymást kezdjük el nézni, aztán már nem is bírjuk levenni egymásról a tekintetünket. Úgy kell meggyőznöm magam, hogy hagyjam abba. Kimegyek, otthagynom. Pisilni. Perc. Fölállok, kilépek, oldalt lépek, megmondom a világosítónak, hogy (mikor) csináljon sötétet, ehhez hasonló megoldások. Leteszem a könyvet, behunyam a szememet, kikapcsolom a CD-t, kitántorgok a múzeumból. Eljövök onnan, kiveszem, kiváltom magam, megoldok valamit az életben egyszer. *Idegenkedve* írom ezt a naplót. „*Őszintétlen őszintesége fárasztó számomra. Kinek írom? Ha magamnak, miért küldöm nyomdába? Ha az olvasóknak, miért teszek úgy, mintha magammal társalognék? Magadban beszélsz, hogy mások hallgassanak?*”

Dömölky aranyos. Rengeteg szemöldöke van. Simán kezdené előlről, mondja lelkesen. Tavaly május 24-én, a POSZI sajtótájékoztatóján, együtt adunk interjút a rádióknak, ő érzelmi válogatásról beszél, én érzékiról. Mesél pár nyomuló rendezőről, erre külön kíváncsi leszek. Nem ismerjük annyira egymást, mégis rendben van a dolog, ez a legjobb fölállás két ember között. Ismer engem *régről*, közli, írtam valami *Hölderlin* című könyvet, neki megvan, de be van dobozolva. A különböző diskurzusokhoz tartozók egyszerűen nem ismerik egymást. Ezért vállaltam el ezt a fölkerést. Ezért is.

Meg még? Vajon Dömölky miért vállalta, elfelejtettem megkérdezni. Én se láttam az összes munkáját. Mihez kezdene egy iszony nagy irodalmi pályázat zsűrijében? Neki *minden* szöveget muszáj volna ától cettig elolvasnia ahhoz, hogy valamiképp tűrhető – ne pedig tűrhetetlen – döntést hozzon. Meg a kontextus, szóval ki kéne ismernie magát. Nem ismerné ki magát. Miért, én kiismerem magam, és nem kell mindent megnézni? Nem hát.

Jaja, nekem nem. Nem nézek meg mindent, és ki fogom ismerni magam. Vagyis hát szinte semmivel sem leszek beljebb, összevissza keverem a neveket, eltévedek *háttul* a folyosókon, nem fogom megismerni az utcán Mertz Tibort, noha 4 előadásban is látom majd, csupa ellenőrizhetetlen hipotézisem lesz a finoman brutális hatalmi játszmákról, mégis *jól* fogok dönteni.

Épp azért – és nem annak ellenére –, mivel nem lehet jól dönteni. Nem lehet jól dönteni, világos, tehát az enyém jó lesz. „*Ahhoz, hogy igazán szabadok legyünk, nem csak akarni kell a szabadságot, de legalább ilyen fontos, hogy ne akarjuk túlzottan.*” Először is az lesz a *minden* előadás, amennyit megnézek, és a dolog magától dől majd el, úgy, ahogy akar, *tehát* nem tudok hibázni, ez volt nagyjából a hipotézisem. Mertz Tibort pedig, csak vicceltem, *szinte* azonnal megismertem, Bodor Johanna miatt. Elsőként a BEK-döntő helyett *Szigliget*, Hamvai Balmoral-átdolgozata a Nemzetiben. Sipos Vera nem túl vonzó kis ávóosztályt játszik benne, a nem-vonzást úgy éri el, hogy folyamatosan előretolja az alsó ajkát. Így is vonzó, és a darab végén ügyesen eltrombitálja a szovjet himnuszt. Nagyon rossz. Nem a trombitálás meg a Vera, hanem az egész, csak Spiró György-Hamvas Béla-Keszég László *Szilvesztere* múlja alul. Meg még ez-az. Keszég pécsi Osborne-*Dühöngő ifjúsága* viszont jó, főleg Kovács Mimi és Herczeg Adrienn miatt. Szerbiában Hamvas-kultusz *dühöng*, remélem, nem gyűrűzik vissza.

Találkoztam *A tavasz ébredése* szünetében Érsek-Obádovics Mercédesz szüleivel. A lá-

nyuk – egyetemet végzett, és, igaz, szerződést nem kapott, viszont egyből a Katonában kezdett – úgy áll a helyzet, pályaelhagyó lesz. Lassan kifutnak a darabok, amelyekben játszik, új szerepeket nem kap. Fotózik, meséli az anyja. De hát ez hogy lehet? Nagyon szépen csinálja, primán megy neki, válaszol, és nem arról van szó, hogy nem érti, amit kérdezek, hanem hogy nagyjából már túlkerült a problémán. Tudomásul vette. Tudomásul vették? Gál Kristóf, aki zseniális durvarendőr McDonagh *A párnaemberében*, otthagyja a színházat, és rendőrnek áll. Persze nem igaz, csak tréfa.

Beindul a testnedv rém gagyai megoldásokra is. Meglepően sokszor, meglepő irányból. Hopp, már könnyezel is, úristen, de mitől! Közpénzből. Az érzelmeim lesznek becélozva, arra játszanak, és profik, puff, el is tráfálták, nem túl fair módon, mint aki sörétes puskával lődöz, gondolván, a szerelem-kiszolgáltatottság-halál háromszögén belül valami csak-csak beleesik a szórásba. Bele is esek. És bosszankodom, francba, nulla közpénz a kommersznek!, igen, de akkor miért jövök ide? Ha bosszant, hogy eltalálnak, ne nézz színházat! Filmet, semmi zene, ne olvass stb. Érzem, ahogy kiesik a könny a szememből, kizuhan, beszakítja a fődémet, közben meg giccs, forog a gyomor, „érzek”, ezzel nehéz mit kezdeni. „Az igazat megvallva érzésekről nem tudok másképp beszélni, mint idézőjelben.” Mindenem ellenáll, kivéve az érzelme(ssége)m, az nem és nem, és látom, ahogy a szomszédaim is nyomban, minden további nélkül átadják magukat az érzelmeiknek, hát, bonyolult. Mondjam nekik, hogy állj!, miközben magamon érzem, mit tesz a mechanizmus? Mondjam még egyszer, hogy nulla közpénzt ide? Ne üljtek be? Ne üljtek fel? Hogy a Nagy Mű *egyetlen* lövedék, nem az érzelmeiteket szórja meg, azt előzőkenyen kikerülve az érzékit találja el, „*provinciális érzelmeiteket új érzéssel helyettesíti*”, és az jó? Jó, mondom nekik.

Sepsiszentgyörgyön, a Bocsárdi-Gombrowicz *Yvonne, burgundi hercegnő* előtt, a könyvtárban beszélgetést szerveznek *számomra*, 11-12 éves gyerekekkel. Szerencsére, ez megnyugtató, belül közéjük Péter Hilda (akit 3x is láttam, *Ványa bácsi, A vadásztársaság, Gianni Schicchi*, egyik sem lesz a POSZTon), igazából neki beszélek. Bejön, olyan jó(l érzem magam), hogy nagyon, el sem akarnak engedni. Nyíltak, *édesek*, érdeklődők, eredetiek, még volna pár jelzőm, ha elvinném őket, mondjuk, KoMázni, vagy Táp, vagy Hólyag, vagy Árnék, vagy Nézőpont, meg volnának véve. Egy életre. Operett-*Abigélre* lesznek elcipelve. Az veszi meg őket.

Esélyük sincs.

Legprofibb szupertechológiával lesz ráerősítve a legrosszabb konvenciókra. Teli nézőtér, fenékkal feléd fordulva a sor közepére araszoló reflexből wasztapsolók. Ők nem azok, majd 10 meg harminc meg 100 év múlva lesznek azok. Még van 5 évük. „*Taps. A hozzáértők tapsa. A műkedvelők tapsa. A tájékozatlanok tapsa. A nyájszerű taps. A taps kiváltotta taps. Az önhergelő, az önhatványozó, öngerjesztő taps: és már senki sem teheti meg, hogy nem tapsol, mert mind tapsolnak.*” Ha öt – vagy jó, tíz – év múlva Gombrowicz *Naplóját* olvasgatnák, de nem olvasgatják.

Három *Úri murit* láttam. Mert három megy. Móricz hihetetlen. Száznál több színpadi művet írt. Minimum a dramaturgoknak kívül-belül ismerniük kéne a kortárs magyar írókat. Bevonni őket, a színházukhoz kötni, sörözni velük, fizetni nekik, rábeszélni, inspirálni. Játsszák a darabodat, és te egyetlen alkalommal nem beszélsz az igazgatóval, ez milyen? Két félmondat főpróba után, egyszer véletlenül egymásba ütköztek a színház előtti járdán. Rendezők ismerik a kortársaikat a Spirón, Egressyn, Forgáchon, Háyon és Kárpátin kívül? Meg még max. 5? Ütköztek már? A kaposvári *Úri murit* Végh Józsival nézem, mert bár színházba a jóistennek se, viszont szívesen vezet, ha megkérem, és megkértem, mivel dolgoznom kellett. Bekészálódok a hátsó ülésre, kinyitom a számítót, máris Kaposvár, ha meg már ott vagyunk, Józsi is belül mellém a páholyba, mert zuhog a hó, hideg van sétafikálni. És jól érzi magát. Ha unatkozol, nyugodtan menj ki, várj meg a büfében,

mondom neki, de marad, és a végén olyan kicsit-furcsán mosolyog, szokatlanul el van bizonytalanodva a lelkem. Na, milyen volt? Jó. Tetszett? Tetszett. Én is mosolygok, lehet, hogy furcsán, elfordulok, nem forszírozom. „A drámai forma a nagyságra épül – a dráma olyan háló, amelyen az apró dolgok kihullanak. De az is biztos, hogy a teremtés az apró dolgokban rejlik, mindig a részlet a konkrétum, nem a monumentális.”

183 előadás. Fele sem tréfa. Fele sem annak, amennyi fut. Mennyiség. Egy szóval. Elképesztő mennyiség fut, a szerkezet belehajszolja a színházakat a mennyiségbe: megy párszor valami, ameddig a bérletesek eltűrik, aztán gyorsan valami más. Kell, hogy föl-váltsa. Zenés darabok mellett tuti klasszikusok, igénykielégítés, némi sznobizmus, megannyi sirály és vadkacsa tocsog. Legalább röpködnének. Békéscsabán játsszák *A vadkacsát*, tehát Békéscsabai Néző látta *A vadkacsát*, tegnap láttuk A vdkcst, mondja egy asszony a húsboltban, az orrom előtt, egy másik asszonynak. Nem is cifráznám tovább, kolbászért állok sorban, és semmiképp nem óhajtom megoldani a megoldandókat. Annyit csupán, hogy Dömötör Tamás *Czukur Showját* körbe kéne hurcolni a Kárpát-medencében. A KOMA társulatot, a székelyudvarhelyi Nézőpontot, a TÁP színházat, az összes Pintér Bélát, az összes Krétakört, Pelsőczy Réka *En egy szemüveges kisfiú vagyokját*, a Hólyagcirkusz Thomas Bernhardt-*Zsúrját*, Koltai R. Gábor Stúdió „K”-s *Philoktétészt*, a Tünet Együttes *Alibijét*, a Hargitai Iván-féle Árnycsínház Ionesco *Székekjét* Bacskó Tündével, a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház dolgait, most csak olyanokat említek, amelyek mozgatása, gondolom, még túl sokba sem kerül. A színházakat (a színházépületeket) 50%-ban befogadóvá (érdekeltté) kéne tenni. Csak mondtam egy számot.

30.

100.

Színház, no és már látsz is magad előtt egy: mit? Ea-t? V. épületet? Víg? A futball nem a Fradi-pálya, hanem a Fradi, még ha odanőtt is a (független, ki játszik benne) csapat az „Üllői úthoz”. A szín háza mégis csak fórum, még ha a genius loci elementárisan belerendez is bármely produkcióba. Másként játszom a Fradi-pályán, és persze a Fradiban másképp, mint más csapatokban, de én játszom, ha jól játszom: és csak akkor játszom jól, ha ez az én játszom. A Nemzeti Színház attól (válna) nemzeti színház(zá), ha (befogadna minden igazi) nemzeti színház(at). És ezzel aztán a *leosztás* – használja ki-ki érdekei szerint – a kő/komoly kontra alternatív (színház) hamis dichotómiája mintegy kiiktatódná. Nem beszélve a „kísérleti” versus „hagyományos” beosztásról, mert hát legalább az előkészítő fázisban kicsoda nem kísérletezik, és hol az a pozíció, amelyik a kontextuson, a hagyomány alakította közegen kívül definiálódik? *Nyilván* mind alternatívái egymásnak, így valamennyi előadás alternatív, független attól, miféle poétikák mozgatják, vagy nem? A többi duma.

Csupán a Treuga Dei, az Isteni Béke fenntartásában érdekeltnek használ. A pozícióban levők használják, és ha te is használod, téged is használnak. A *rendes*, „munkakönyves” társulattal bíró színháznak jár az állami és/vagy önkormányzati szubvenció, a szponzorálás pedig kizárólag a médiában stabil pozíciókat kialakítókra – a mérhetőre – reagens, mi másra? *Mert a kinek van, annak adatik, és bővölködik; de a kinek nincs, az is elvételik tőle, a mije van* (Máté 13.12, Márk 4. 25. Luk 8. 18, 19. 26 satöbbi), hogyan máshogy? Ők már *letettek az asztalra*, kétségbevonható-e? Támogatják a tehetséget, meghívják, beveszik, integrálják, szerződteszik, *főljánlanak* neki, segítő kezet nyújtanak, nem így tapasztalod? *Mert nekik megadatott, hogy érthessék a mennyek országának titkait, azoknak pedig nem adatott meg, nem igaz?* Csak leírom, semmi kultúrkritika, Aranykor soha nem volt, és lesz – ami lesz. Most van, ami van. Nagyon jó dolgokat láttam. Igazán nagy dolgokat. „*A művészet tanítja majd meg nektek a mélységet, és ő sújt majd le rátok sívítve szigorú és jótékony ostorával, mihelyst elkezdtek jajgatni, szétmállani, elnyálkásodni.*” Indulok hazafelé, fölszálllok a hévre, és az jut eszembe, milyen kár, hogy szemben velem, ez a mókus nem látta, amit én. Mondjam el neki?

AMI BELEFÉR

Az évadról írni a lehetetlen megkísértése, mert az évadhoz nemcsak azok az előadások tartoznak, amelyeket a színházi referens látott – a magyar nyelvű társulatoktól százhuszat –, hanem azok is, amelyeket nem. A látottakat saját jószántából látta, maga választotta ki őket azok közül, amelyek részint fontosak, részint elérhetőek voltak a számára, azaz belefértek a lehetőségei által meghatározott földrajzi távolságba és időintervallumba. Hogy kell ezt érteni? Csak úgy, hogy a színház mint szakirányú elfoglaltság az előadások megtekintésén kívül magában foglalja a cikkek – az adott időszakban szám szerint mintegy száz dolgozat – megírására fordított időt (beleértve a felkészülést), valamint a lapszerkesztés teendőit, mindösszesen tetemes számú munkaórát. És a színházon kívül is van élet.

Röviden: ennyi fért bele. Volt olyan színház, ahol az összes bemutatót láttam, volt, ahol egyet sem. Volt olyan színházi város, ahová többször utaztam, volt olyan, ahová egyszer sem. A vidéki és a határon túli produkciók fővárosi felhozatala önmagában is szelekció, amelyet tovább rostáltam. Nem hallgathatom el, hogy válogatásom szubjektív, és ezen belül értékrendemet csak megszorításokkal tükrözi, hiszen akadt olyan előadás, amelyet szívesen megnéztem volna, de hát csak ennyi fért bele... Az alternatív színház, a fizikai színház, a táncszínház, jelentsenek bármit ezek a nem mindig tisztázott fogalmak, kissé alulreprezentáltak a táncrendemben, de hát ennyi fért bele... Amikor ezeket a sorokat írom, még jelentős bemutatók vannak hátra az évadból, ezek már végképp nem férnek bele...

Úgy érzem magam, mint Valmont vikomt, aki a galád „nem tehetek róla” formula ismételtetésével szabadul meg az elcsábított nőtől, noha vele ellentétben a kísértésnek való kényszerű ellenállásomat magyarázom.

És még nincs vége. Dupla ennyi előadás sem vinne közelebb a szezon áttekintéséhez, ha az kimerülne az eposzi kellékek egyikében, az *enumerációban*, azaz a szereplők felsorolásában. Az évad előadásainak összege nem azonos az évaddal. Ahogy egy társulat eredményessége sem az egyes előadások minőségének középátlánya. Írói, rendezői, tervezői, koreográfusi, színészi teljesítmények fel- és elismerése még semmit sem mond a színház szelleméről, gondolkodásáról, társadalmi fontosságáról, a kultúrában betöltött szerepéről. A *nemlegességek* – hiányok – ebben a tekintetben éppolyan szimptomatikusak, mint a teljesítések. A helyzet az, hogy a magyar színház ma nem közéleti tényező, nem járul hozzá a közgondolkodáshoz, nem kínál föl gondolati anyagot sem az aktuális valóság, sem az általános emberi létezés kérdéseinek megvitatásához, hanem inkább, mint bármikor, megelégszik a szórakoztatás jobb-rosszabb minőségű szolgáltató fokozataival. S azért inkább, mint bármikor, mert egy év alatt a politika soha nem látott támadást indított a még meglévő minőségek ellen. Lerohanta, amit csak tudott. *Ami belefért*. Elsősorban vidéken. A politikai klienseknek átjátszott színházak szakmai züllése egyelőre kezdeti stádiumában tart, de az eddigi „eredményeket” nézve nem lehetnek kétségeink a jövőt illetően. Ha ez a folyamat folytatódik – s minden jel erre vall –, akkor a magyar színház nagyon rövid időn belül elveszti jelenlegi pozícióját is, ahová az elmúlt negyven év folyamatos küszködésével néhány jelentős művésznak és társulatnak köszönhetően fölkapaszkodott (ez még mindig messze van Európa élvonalától), és visszasüllyed a provincializmusba.

A világszínvonal mércéje még mindig a sokszor eltemetett rendezői színház, amely határainkon túl, Kolozsváron produkált kimagasló élményt. Számomra az évadban semmi sem hasonlítható az Állami Magyar Színház két előadásához, a *Ványa* bácsihoz és a *Gianni Schicchi*hez. A két öreg román róka, Andrei Șerban és Silviu Purcărete a nagy formátumú varázslók talán utolsó nemzedékéhez tartozik, akik még a komplex valóságból eredeztették és a színházi polifónia eszközeivel szólaltatták meg a műveket. (Patrice Chéreau, Peter Zadek, Luc Bondy s még néhány régi motoros sorolható közéjük.) A Șerban rendezte *Ványa* bácsi úgy szabadítja ki Csehovot a kukucskáló színpadi ketrecből, hogy magát a színházat, a színházi teret tágítja mataforává. Mondják, a rendező megkéri a saját árát, és úgy vállalta el a munkát, hogy a díszletre költendő pénz inkább adják neki honoráriumként. Egy most reaktivált színházi vezető, Schwajda György nálunk is sokallni szokta a díszletköltéseket – ez Kaposváron, ahol a scenikai igény elsőként újította meg a látványt, különös eredményt fog hozni –, miközben előszeretettel nevezi áhítatos negéddel templomnak a színházat. Nos, Șerban sárral szentelte föl a kolozsvári színházi templomot, amelyet a színészek az előadás végén a talpukon visznek a széksorok közti járásba, a bársony üllőkékre, az előcsarnokba és a lépcsőfeljárókra. A román rendező „szent színházában” nem költöttek pénzt díszletre, de az mégsem volt üres, hanem az emberi színjáték profán szertartásának színhelyévé vált. A nézőtér kristálycsilláros szentélyét önreflexív ironiával játszották be az első felvonásban – ezalatt mi, pár tucat néző, a megszentelt deszkákon ülve figyeltük őket –, majd sorban föltangóztak mellénk a színpadra, és közelségünktől nem zavartatva, *belénk vegyülve*, olyan drámai aktusok sorozatát vitték véghez, amely egyszerre volt középkori mutatványos és modern lélektani színház, cirkusz, misztériumjáték, grand guignol és intellektuális parádé. A határon inneni *figuratere*ntő színjátszás sokat tanulhatna a kolozsvári magyar színészek fizikai-szellemi komplexitásából, mintát vehetne a szerepbe transzformált személyiség képlékenységéről, plaszticitásáról és integritásának megőrzéséről. Hatházi András Ványa bácsijának bánatos tehetetlensége, reflektált szerelme, indulata, váratlan agresszivitása nem kisrealista részletek összege, hanem egyetlen nagyszabású formátum. Bogdán Zsolt zsonglörként bánik Asztrov szerepével, magához édesgeti, eltartja, részegjelenetet akrobatizál vele, pszichológiai labirintusokon vezetni keresztül. Bíró József mint Szerebjakov krakéler, zsarnok, szimuláns és sarlatán intellektuel. Kézdi Imola Jelenája lustán kihívó, hidegen perverz, unalmában romlandó nőstény. Az előadás Európában otthonosan érezheti magát, Magyarország azonban, ahonnan Kolozsvár, úgy látszik, túlságosan távol van – Șerban rendezése iránt itthon nem mutatkozott érdeklődés –, jelenleg nem szerepel Európa színházi térképén.

Purcărete *Gianni Schicchi*jét csodával határosan – a Tavasz Fesztivál jóvoltából – itthon is láthattuk. A drámai színészek játszotta Puccini-opera muzikálisan nyilván nem felel meg az operaházi igényeknek (attól függ persze, hogy mintegy négy évtizede mit nevezünk Magyarországon operai igénynek), de megfelel akár a legkényesebb teátrális várakozásnak is. Ha van bűvös színház, amelyben szellem, kellem, játék, humor, ironia, érzelem, képzelet, kedély, áhítat, megbocsátás, fölülemelkedés, gondviselés és isteni kegyelem egyesül, hát ez az. Úgy kellene mutogatni fásult, kiábrándult, cinikus – önmaguk vélt nagyságától eltelt, jelentéktelen – embereknek, mint megváltó szertartást. Mire találják ki a színházat, ha nem erre? Mire való, ha nem arra, hogy egy varázslatos személyiség, akit mindközöntesen rendezőnek hívnak, s akiből a rendezői nagyságon túl *emberi* nagyság, tudás, humánus és (húszévenként egyszer írom le, vonakodva a szót:) szeretet sugárzik, egy semmi kis történet, csalafintaság, rászédéspanel révén beavasson az e világi öröme és a transzcendencia misztériumába? Mikor jutott eszünkbe, ha a kecses egyfelvonásos banálisabbnál banálisabb előadásait láttuk, hogy Dante *Divina commediájának* egyik epizódjáról van szó? Mikor gondoltunk arra, hogy a hívságok és szemforgatások,

erények és bűnök hétköznapi kihívásai a moralitások menny-pokol szindrómáját profanizálják és parodizálják? Mikor kapiskáltuk, hogy ez a cizellált zenés miniatúra egyúttal világdráma? Purcárete kellett hozzá, hogy észrevegyük. Megtöbbbszörözött szolisztrupp kavarog a színpadon, nagybácsi-duettek, nagynéni-tercettek, duplán látható részeg felcserek és ügyvédek élnek – olasz módra – egy halotti tor koreografált életét, esznek-isznak, legyeskednek a halott körül, aki ennyi életszerűség láttán föltámad, és euforikusan végig-asszisztálja a nevében elkövetett bravúrstíklit, melynek következtében a címszereplő meggazdagodik, a kapzsi rokonság elszegényedik, a szerelmesek pedig egymáséi lesznek. A színházi nagymester keze alatt készségesen és hajlékonyan teljesít egy minőségi és nyitott társulat. Ha még volna bőr az idült, százéves konvenciót ismételtető – vagy a még régebbi színházi posványba visszamenekülő – színdirektoraink képén, pirulni volnának kénytelenek ennyi tehetség láttán.

Miért is? Hiszen a *Gianni Schicchi* „opera”, nem színház. A magyar provincializmus, aligha véletlenül, az operát nem tekinti színháznak, mert abban még annyit sem produkált, mint a drámai színházban (amit előszeretettel „próza színháznak” nevez). Pedig a határon belüli évadban Richard Strauss operaházi *Elektrája* volt a világszínház. (Az *Anyegin* bemutatója e cikk írásakor még hátravan.) Nem az első három előadást fényező nemzetközi nevek, Agnes Baltsa és Nadine Secunde miatt, akik hanyatló vokális állapotukban is kétségtelen világnagyságok, hanem Kovalik Balázs rendezésének (és persze a Kovács János keze alatt főnixként föltámadt zenekarnak) köszönhetően. A formai monumentalitás, ami az operaszínpadon az esetek többségében – néhány speciális kamaradarab kivételével – kötelező, ámde buktató is (példa rá a Szegedi Nemzeti Színház *Otello*-fiaszkója), Kovaliknál letisztult, fegyelmezett, világos és nagyvonalú vizualitással, valamint stúdiókörülményekhez illő elemzéssel párosult. A kolosszális hangzás és a belső drámai folyamatok egyensúlya ritka feszültséget teremtett a színpadon; ehhez képest másodlagos részlet, hogy elfogadjuk-e Oresztészt (vagy a nevét bitorló terroristát) Elektra és Chrysothemis darabvégi géppisztolyos gyilkosának. A színházi konvenciók változásának legitimációja előfordulásuk gyakoriságának függvénye; ahol Ponnelle *Trisztán*-rendezésének harmadik felvonásbeli Izolda-monológja már negyedszázaddal ezelőtt is elfogadott volt látomásként – az eljárás kevésbé szubverzív annál a hasonlónál, amelyben Babarczy László a *Liliom* égirendőrség-jelenetét víziószerűen beékelte a címszereplő halálkésésébe –, ott az újabb konvenciók szervesen egymásra épülnek, nincs hátráltató hiátus a recepcióban. Nálunk Ljubimov *Don Giovanni*ja és Katharina Wagner *Lohengrin*je között két évtized telt el, ami nem segíti elő a folyamatos konvenciótesztet. Kovalik a Művészetek Palotájában „félleg szcenírozott” Pfitzner-opera, a tridenti zsinat idején játszódó *Palestrina* egyik felvonás-zárásaként egész géppisztolysorozatot eresztett meg, úgyhogy a közönség lassan hozzá fog szokni. A *Palestrina* egyébként a szezon egyik teátrális különlegessége volt. A nagyszabású darabba rengeteg munkát, tehetséget és pénzt ölték ahhoz képest, hogy egyszer játszották – ilyen gazdagok vagyunk. Bárhol máshol az operai repertoár része lenne, és – legalább hosszabb távon – előkészítené a közönséget a különleges ritkaságok iránti igényre. Ioan Holendernek, a bécsi Opera igazgatójának nyilatkozata szerint az osztrák fővárosban elképzelhetetlen lenne, hogy a Wagner / *Ringet* ne a „Házban” játsszák, hanem az ottani „MűPá”-ban, mint nálunk. Holender talán nem tudja (vagy ha tudja, nem mondta), hogy amikor Fischer Ádám a *Ring*gel konkurenciát teremtett az Operaháznak, még nem sejtette, hogy a bemutató idején már önmagával mint operaházi főzeneigazgatóval konkurál. Ha ebből a „versenyből” az következik, hogy végre lesz számottevő Magyar Állami Operaház, megérte a „pazarlás”.

Nem mindegy, hogy a nagy színházi ellátórendszerek – az Operaház, a Nemzeti Színház, a Művészetek Palotája, a Vígszínház – milyen arcot mutatnak egy olyan országban, ahol a kulturális protokoll, a hivalkodó reprezentáció aránytalanul nagy szerepet játszik

a hivatalos fölfogásban. (A holland kulturális attasé joggal bírálta elitista provincializmusunkat, majd a budapesti LOW Fesztivál – a németalföldi „mélyföld” bemutatkozása – a büszkén vállalt alternatív kultúrából hozott ízelítőt.) A Nemzeti Színház kommersz Rejtő-musicalje, a *Vesztegzár a Grand Hotelben* és az elegánsan üres vígszínházi *Figaro házassága* bizonytalanságban hagy e tradicionális kulturális intézmények feladata felől. Nem a produkciók szakmai színvonala kérdéses, hanem az, hogy ott kellett-e létrejönniük, ahol létrejöttek. A Vígszínház klasszikus évada – a Beaumarchais-vígjátékon kívül egy Shakespeare, a *Minden jó, ha vége jó* és egy Molière, az *Úrhatnám polgár* – kulturális misszió, ha csak a darabokat nézzük. Ha az előadásokat is, akkor – a köztük lévő színvonalbeli különbségek ellenére – könnyített szórakoztató program, elmélyült drámai vagy szellemi igény nélkül. A Nemzeti Színház szezonzájában egyedül a Mohácsi testvérek *Ördögökje* jelentett be az átlagnál nagyobb gondolati-művészi igényt, amelynek a futószalag-termelés – és az ellenséges légkör – miatt nem tudott megfelelni; a további bemutatók egy közepesen érdektelen átlagszínház átlagrepertoárját képezték. Kérdés, hogy mi indokolja a Nemzeti Színház kiemelt státuszát. Ha más nem, az mindenképp, hogy az igényes munka ne legyen kiszolgáltatva a pénztári bevételnek – legyen idő próbálni, előadásokat kiérlelni, kockázatosabb vállalkozásokkal is a közönség elé lépni. Ha a Nemzeti Színház más színházakat meghaladó állami dotációja nem a kockázatot, az elmélyülést, a szokatlan új iránt fölkeltett igényt támogatja, akkor a többi színházhoz képest kiemelt pozíciója jogtalan és igazságtalan; a Vígszínházat is beleértve. Ha viszont a Vígszínház alutámogatottsága miatt kényszerül kommercializálódni, akkor a vele szemben támasztott művészi igényt – ha van ilyen – dotációjának mértékével arányban kell megfogalmazni.

A művészi ambíciót a körülmények korlátozhatják, de nem semmisíthetik meg. Még ürügyet sem szolgáltathatnak a megalkuvásra. Az elkötelezett színházi ember – színész, rendező, igazgató – arról ismerszik meg, hogy *nem adja eleve alább*, hanem kiáll amellett, amiben hisz, és igyekszik elfogadtatni másokkal is, beleértve a közönséget. Mohácsiékat nem kötelező meghívni a Nemzeti Színházba, de a velük vállalt kockázatba nem fér bele a kihátrálás. A bukást az adott helyzetben meg lehetett jósolni, sőt az *Ördögöktől* merőben idegen színházi szellemet sugárzó repertoár-környezetben biztosra lehetett venni. Ebből is látszik, hogy Alföldi Róbertnek bajos lesz átszoktatnia a maga nehezebb éttrendjére a nézőket, akik jobbra könnyű ételekhez szoktak. Mindenképp át kell állítania a gyomornedveiket, mint Sipos Lajosnak Molnár *Úvegcipőjében*. Az alternatív koszt, amelyet kínál, előreláthatóan megfekszi majd a Duna-parti pláza törzsközönségének gyomrát, és akkor még nem beszéltem az egyéb küzdelmekről, amelyek várnak rá. De már nagyon hiányzott egy színigazgató, aki mer és tud küzdeni. Úgyhogy ne irigyeljük annyira Alföldit, a Nemzeti Színház-pályázat kedvezményezettjét – a Hudi László-Imre Zoltán „ellenpályázat” rendszerváltó javaslatainak végiggondolására a politikai környezet fokozatos romlása ellenére, vagy tán épp azért, előbb-utóbb rá fog kényszerülni a színházi lobbira –, hanem figyeljük, mekkorát tud lépni. Kis lépés a Nemzetinek, nagy lépés a magyar színháznak.

A mai színház kockázati tényezőinek egyike a kortárs magyar dráma bemutatása, még akkor is, ha a Katona József-pályázatnak köszönhetően javult a helyzet. Másfél évtizeddel megírása után az egri Gárdonyi Géza Színház műsorra tűzte Márton László *A nagyrotörő* című drámai trilógiájának hasonló című első részét, azaz előadására annyit (vagy még többet) kellett várunk, mint a Kádár-Aczél korszakban Eörsi, Weöres és Örkény egy-egy drámájának engedélyezésére. Cenzúra nem lévén már aligha lehet a politikára fogni a mulasztást, be kell vallani az elszánás és a művészi kapacitás hiányát. Legkevesbé az egri színházat érheti vád, amiért nagyobb színpaddal és nagyobb társulattal rendelkező helyek – mindenekelőtt az erre missziójánál fogva kalibrált Nemzeti Színház – helyett vállalkozott a magyarországi bemutatóra. (Kolozsváron korábban

volt egy előadáskísérlet.) A szezon jelentős új magyar művei – Esterházy Péter *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok* című darabja, Térey János *Asztalizenéje* – is kamaraszínházakban kerültek színre, a Pestiben, illetve a Radnótiban; egyedül a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház adott tág teret Tasnádi István *Tranzitjának*. Ha az említettek fölfoghatók kamaradramáknak, amiről nem vagyok meggyőződve – s ha azok is, ez jelent-e bármit, amikor a náluk „kamarább” és vizuálisan igénytelenebb *Warrenné mestersége* a Nemzeti Színház nagy színpadán terpeszkedik –, eleve „szűkre szabott” színrevitelük a szöveg keltette színházi igényhez képest nem jár-e eleve teátrális kompromisszummal? A kérdésre csak újabb előadások adhatnának megnyugtató választ; a most bemutatottak tehetségesek, de számos erényük ellenére sem érik el a drámák színvonalát. A *nagyratörő* elkerüli a retorikát, de a történelmi látomás hatalmas formátumát (ebbe a monstruózus személyiségek is beletartoznak) helyettesítő kispályás groteszk anélkül vulgarizálja, kisszerűsíti, sőt végső fokon annullálja a drámai konfliktus erkölcsi-politikai tétjét, hogy ez lenne a deklarált szándéka. A Radnóti *Asztalizenéje* csak a darab anekdotikus-atmoszférikus-lírai szintjét közvetíti, a mögöttes szintet, a benne ábrázolt mikrotenyészet önmagán túlmutató „valóságfölötti”, allegorikus-látomásos-metafizikai értelmezését már nem. A *Rubens* a Pestiben külön kezeli a szöveget és a képet, az utóbbival mintegy illusztrálja, kiegészíti, „fogyaszthatóvá teszi” az előbbit. Meglehet, mindhárom előadást ugyanaz a magyar hagyomány, a kisrealizmus és az ezt megalapozó „figurateremtő” színészi játékmód köti béklyóba, holott mindhárom darab belső tartalmait – ha más-más módon is – a gondolati anyagból építkező és *ezáltal* személyessé váló, intellektuális-távolságtartó szövegkezelés bonthatná ki.

A hagyományos színházak közül a Katona tudott megújulni. Két jelentős előadásán kívül – a *Mit csinál a kongresszus?* című Ödön von Horváth-darab és Shakespeare *Macbethje* – olyan metaszínházat is létrehozott, amely túllép a napi előadásrutinon, és kísérletet tesz a kollektív teátrális emlékezet fenntartására (talán a *megteremtésére*, mert kétséges, hogy a hazai kulturális köztudatban létezik-e egyáltalán közös memória). A *Notóriusok* sorozat és a Halász Péter emlékére készült *Fisherman's Friends* a színházi agóra létrehozására irányuló vállalkozás, amely megfelel a társulat belső törvényeinek és óvatos nyitásokra vállalkozó szellemének. Újabb, fiatalabb színházi formációknak már régóta messzebb kellene járniuk a nyitásban, az idült dramaturgiai, közönségcsalogató és repertoárrutin elhagyásában, ami semmit sem von le a Katona érdeméből, sőt, mint annyszor, másoknak mutat példát. Hasonló metaszínház az Örkény *Nyugat*-estje, amely ugyancsak a közös memóriát hívja segítségül, hogy a lestrapált-lezüllött közéletben emlékeztessen az irodalmi nagyjaink által képviselt nemzeti ethoszra. Az Örkény Színházban ma kitapintható a társulati szellem, a közös gondolkodás és – hangozzék bár patetikusan – a missziós elszántság, amit kötelező észrevenniük és nagyobb gondoskodásra váltaniuk a színházak gazdáinak. A *műselyemlány*, ez a lenge bohémságban elbűvölő monológdráma – Hámosi Gabriella és a rendező Bagossy László bulvár fölé emelkedő szórakoztató bravúrstiklijé – és az *Apátlanul* címmel játszott Csehov/*Platonov* (még ha a szakmai *trouville* tényleges mélység helyett a mélység illúzióját keltette is) többet érdemel a filialélszínházként kezelés kötelező normatívájánál.

A Radnótiban a *Rítus* – Bergman forgatókönyvéből, Lukáts Andor rendezésében – érzékelteti a társulat kitörési vágyát a csinos polgári értékek meghitt dobozából. A József Attila Színház is gondolt egy merészet és nagyot, Zsótér Sándort kérvén föl *Az öreg hölgy látogatására*, aki aztán drámai (nem prózai) színésszé avatta Ladányi Andreát. A Bárka nagy nevekkel nagyra látott, de nemigen teljesített, a Stúdió „K” igen, bár hullámzóan, és van, ahol a szándék is fölmérhetetlen, nemhogy az eredmény.

Vidéken, ahol a színház „a” színház (majdnem mindenütt), nem érhetjük be egy előadással – Szegeden Zsótér *Leart* rendezett, Pécsen Mohácsi *A képzelt beteget* –, hanem ott

vagy van *színház*, vagy nincs. Debrecenben, Nyíregyházán, Egerben, Zalaegerszegen, Kaposváron, Kecskeméten, Tatabányán *van* (noha az utóbb említett városban rendes épülete sincs). Hogy a felsoroltak közül *melyikben meddig*, az kérdéses.

Vidnyánszky Attila és Horváth Csaba (épp véget ért) debreceni együttműködése nagy volumen, nagy szándék és nagy eredmény; *A Sasfiók*, a *Kalevala*, a *Vihar*, a *Manon Lescaut* egyenként is, de különösen így együtt minden tiszteletet megérdemel, még ha az előadások színvonala változó is. A műfaji és stílári sokféleség, a drámai és a táncnyelv szimbiózisára tett kísérlet, a stilizált és képszerű orosz színház vérátömlesztése a hazai kisrealizmusba – s mindezek által a közönség igény szintjének radikális megemelése – szinte az egykori kaporvári példát idézi. Kár lenne, ha nem folytatódna ugyanezzel az intenzitással.

Nyíregyháza ki meri tenni a nagyszínpadra a radikális Bodó Viktort (*Fotel*), képzeletgazdag *Peer Gynt*-öt fantáziál a stúdióban (kellett némi merészség hinni benne, hogy színészi tapasztalatainak birtokában Fazekas István rendezőként megbirkózik a költői monstrummal), és általában nem mond le a klasszikus és kortárs teátrális értékekről. Tasnádi Csaba minőségérzéke tisztes színvonalat követel meg a szórakoztató színháztól is (korábbi *Amadeus*-rendezését, ezt a rafinált írói effektbombát kiegyenlített színészi-szenikái minőségben abszolváló pszeudo-művészszínházi jutalomjátékot csak most volt alkalmam látni).

Eger kis-nagy színpadára a shakespeare-izált Márton Lászlón kívül – Csizmadia Tibor bár vitatható szenikai koncepcióval, a darabot sújtó Csipkerózsika-álmot megtörve rendezte meg *A nagyratörőt* – Wesker világszínház-*Konyhája* is befér (Máté Gábor rendkívül pontosan határozta meg és vezényelte le a realizmus és stilizáltság között egyensúlyozó produkciót). Radoslav Milenković pedig a stúdióban élvezhető szórakoztató játékot rittyentett a kevesebb szakértelemmel és tartózkodással elviselhetetlen hiperkommerszből (*Emésztő tűz*).

Zalaegerszeg Shakespeare-rel (*III. Richárd*) és Tasnádival (*Tranzit*) országos viszonylatban is ritka intellektuális-rendszerkritikai színházat művel. Bagó Bertalan nem riad vissza a komplex színházi gondolkodástól, rendezéseinek számos értelmezési rétege van, amelyek fölfejtését – szisztematikusan és következetesen – rábízta a fölfogóképességét tekintve hosszú távon alakíthatónak tartott nézőre.

Tatabánya albérlésben, a Thália Színházban kínált előadási alternatívát a magyar drámai hagyományt idegenbe szakadva folytató Dunai Ferencnek (*Van Gogh szerelme*). Dunai talán maga sem gondolta volna, csak Simon Balázs rendezése vezette rá, hogy a konvencionális értelmezéstől el lehet jutni az azt megkérdőjelező csiki-csuki játékig (aminek zavarba ejtő ambivalenciája mindenekelőtt a Krétakörön nevelkedett Sárosdi Lillának köszönhető).

Ebben az évadban Kaposvár még Kaposvár *volt*, Kecskemét pedig Kecskemét. Kaposvár az önkormányzati pítón halálos szorításában játszotta le az évadot, egy jópofa *Fekete Pétert*, egy erős *Úri murit*, egy dizájnos *Amphitryont* és *A sötétség hatalma* című kortárs drámaként értelmezett Tolsztojt. Ezek az előadások – mint az elmúlt csaknem négy évtized alatt bármi, amit itt játszottak – színházszagot és szabadságszagot árasztottak, nem csinovnyikszagot, nyárspolgárszagot, komisszárszagot, kliensszagot, szervilizmus-szagot, politikai fizettség-szagot és pénzlenyúlásszagot. Kecskeméten – Kaposvárral ellentétben – ugyanebben a négy évtizedben esztétikai szélsőségek követték egymást a szuperavítottól a szuperblöffig, majd a szordínósan szélsőséges Bodolay Géza következett (ez paradoxul hangzik, de bizonyítható), aki igazgatóként is, rendezőként is hullámozóan teljesített ugyan, de nézőpukasztásai mégiscsak egy rakoncátlan világpolgár és egy européer művész-értelmiségi provincián túllátó provokációi voltak; Molière nyomán írt-rendezett *Mizantrópja* ennek az összefoglaló lenyomata.

Hogy mi jön ezután? Ha az, ami Szolnokon, ahol a szolid művészszínház egyetlen évad alatt nézhetetlenné züllött – a Vidéki Színházak Találkozója elhozni érdemesített Hunyady Sándor-színmű, a *Feketeszáru cseresznye* és Sartre *Zárt tárgyalása* nem mérhető esztétikai mércével –, akkor sok jót nem remélhetünk.

A Krétakör Színház országszerte játszott *w.s.hamlet* előadása ennek az évadnak az elején jutott el a „hivatalos” bemutatóig. Ez más, új, különleges minőség. A Krétakör jelenleg hallgat, lehet, hogy készülődik. Ha a *mély* az, ami hallgat, akkor a magyar színház talán kibírja a felszín fecsegését. Másban nem hihetünk, mint azok hallgatásában – hitünk szerint többen is vannak –, akik alternatívát kínálhatnak.

De egyszer meg kell szólalniuk – tettekre kell váltaniuk a mély, többjelentésű hallgatást.

SZUB-SZUBJEKTÍV

Az a feladatomban, hogy szűk egy év színházi történéseiről adjak szubjektív beszámolót. Amikor azonban átnéztem a 2007 májusától látott előadások listáját, s a címek alapján megpróbáltam felidézni a produkciónkat, riadtan konstatáltam: közülük nem kevés a jótékony feledés homályába vesztett. Ám az emlékezet rostáján fennmaradt produktumok többsége sem tölt el túlzott meglepéssel. Azt is mondhatnám, hogy a kirajzolódó kép meglehetősen borúsnak tetszik.

Arról, hogy a színházi életet ilyennek látom, nem csak az előadások és az alkotók tehetnek. Lehet, hogy bennem van a hiba, amikor türelmetlen vagyok a három és fél–négyórás előadásokon, unatkozom a mások által szórakoztatónak tartott darabokon, vagy szégyenkezve bosszankodom a sokak szerint nagyszerű, szakmailag remek produkciónk láttán. Ha viszonylag hosszabb szünet után kezdek ismét rendszeresen színházba járni, érzékenyebben reagálok a gondolatlanságra, a semmitmondásra, a felületességre, a közhelyességre, a rutinra, a szakmaiatlanságra. Márpedig amikor az Egyetemi Színpadról szóló könyvem (*Profán szentély*) megírása után mohón hozzáláttam elmaradásaim pótlásához, sorozatos csalódások értek. E tekintetben alig van különbség a Nemzeti és az Új, a Radnóti és az Örkény, a Víg, a Bárka és a Katona József Színház előadásai között. S ahogy a vidéki teátrumok épp e cikk írásakor zajló fesztiváljának vendéggjátékait nézem, a fővároson kívül sem jobb a helyzet. Megértem Kukorelly Endrét, hogy a POSZT versenyelőadásait nem elsősorban e körből válogatta.

Elvben azzal is egyetértek, hogy döntésekor következetesen és öntörvényűen a más-színházi produkciónkat részesítette előnyben, pedig a független színházak körében sem túl rózsás az összkép, és sokszor náluk is ugyanaz a zavar, mint a kőszínházaknál (lásd fent!).

Hogy mindennek mi az oka? Erre nyilvánvalóan nem lehet egyértelmű és egyszerű választ adni. Az biztos, hogy ebben a nem éppen kultúrabarát korban érthető, ha a túlélés, a már és még meglévő értékek, státusz és privilégiumok megőrzése fontosabbá válik, mint az esztétikai, intellektuális vagy strukturális megújulás. Ezt többek között a Nemzeti Színház vezérigazgatói pályázata vagy a készülő előadóművészeti törvény is igazolja.

Sem a szakma, sem a döntéshozók ugyanis nem érdekeltek abban, hogy újragondolják a korszerű nemzeti színházi eszme és gyakorlat alapkérdéseit. Részben ezért volt kudarcra ítélve Imre Zoltán és Hudi László állandó társulat nélküli, az ország valamennyi színházi alkotóját és együttesét partnernek hívó-váró, produkciónk szemléletű, nyílt intézményt vizionáló pályázata. Nem Alföldi Róbert kinevezésének jogosságát kérdőjelezem meg – hisz személyében (a bejáratott pályázat elvek és szisztéma alapján) a posztra vállalkozók közül a legígéretesebb jelöltre esett a választás –, csak azt szeretném érzékeltetni, hogy e döntés nemcsak a Nemzeti Színház jelenlegi, eszmeileg tisztázatlan, finanszíralisan megalapozatlan státusát tartja fenn, hanem hozzájárul ahhoz is, hogy hosszú időre elodázdódjon a színházi struktúra radikális átformálása.

A meglévő helyzet konzerválásában ennél persze fontosabb az előkészítési fázis utolsó etapjaiban lévő, színházinak indult és előadóművészetivé bővült törvény. Ennek kifejtése szétfeszítené ezen írás kereteit, így csak egy momentumra szeretnék kitérni: a helyi fenntartók megnövekedő szerepére. Ez egyfelől elengedhetetlen, másfelől rendkívüli veszélyeket hordoz. A színházműködtetés alapfeltételeinek egyike, hogy a fenntartó – füg-

getlenül attól, hogy az az állam, valamely önkormányzat, szervezet, egyesület, alapítvány vagy magánszemély – valódi és fokozott anyagi felelősséget vállaljon kulturális intézménye felett. Ugyanakkor ez a felelősségvállalás gyakran együtt jár(hat) az eszmei-politikai befolyásolás erősödésével. Ez az igazgatók kinevezésével kapcsolatban már most is bizonyíthatóan tetten érhető: az elmúlt egy évben minden vidéki városban, ahol letelt az állandó színház igazgatójának megbízatása, az új jelölt kiválasztását elsősorban és mindenekfelett politikai szempontok motiválták. Az önkormányzati testületek összetételétől függetlenül így volt ez Veszprémben, Kecskeméten, Szolnokon, Szegeden, Székesfehérváron, Kaposváron vagy Győrben.

A független társulatokat ugyan a törvényi szabályozás valamivel jobb helyzetbe hozhatja, ám többségük finanszírozása változatlanul bizonytalan, és közép vagy hosszú távon kiszámíthatatlan marad. Döntően e bizonytalanság okozza az alternatívok körében is tapasztalható esztétikai és gondolati orientációs zavarokat. A kőszínházaknál egyértelműnek tetszik a repertoár elkönnyítése és a zenés műfajok előretörése, ami értelemszerűen azzal jár, hogy háttérbe, illetve stúdió-terekbe szorul a próza, különösen a kortárs. Magától értetődő lenne, hogy e situációt az alternatívok a maguk javára fordítsák, ám azt tapasztaljuk, hogy körükben is egyre csökken a prózai bemutatókra vállalkozó csoportok száma. Változatlanul a tánc- és mozgásszínházi kínálat az erősebb, náluk élénkebb a kísérletező kedv. Emlékezetemben is legélénkebben néhány táncprodukció maradt meg.

*

Mindenekelőtt két remake: Nagy József *Tájkép vihar utánja* és a Tranzdanz *Ideiglenes címe*. Az első a táncos-koreográfus korábbi, *Utolsó tájkép* című előadásának változata, a második egy tizenhat évvel előtti produkció felújítása. Az *Utolsó tájkép*ben két egyenrangú felnőtt ember, Nagy József (Szkipe) és a litván-orosz ütő-hangszeres Vladimir Tarasov néz vissza gyerekkorára, teszi meg az utat otthonától a nagyvilágba, és vissza, a hazai tájra, eközben lepergetik életük fonalát. A *Tájkép vihar után* komorabb és ridegebb képet mutat. Ebben a művész egyedül marad, egyedül teszi meg az utat, zenésztársai – Szelevényi Ákos és a francia Gildas Etevenard – keményebbek, időnként ellenségesebbek, mint a Tarasov megformálta elődjük. Kötött képek és közös improvizálás fonódik össze a tánc, bohócjáték, fizikai és költői színház elemeiből építkező produkcióban.

Az *Ideiglenes cím* a húszéves együttes első olyan előadása volt, amelyben a kortárs és a néptánc ötvözésével megszületett és teljes gazdagságában kibontakozott Kovács Gerzson Péter jellegzetes stílusa. A felújítás nem csak és nem elsősorban múltidézés volt, hanem egy ünnepi előadássorozat nyitódarabja, amely jól mutatja a koreográfus-táncosnak és társainak szellemi-művészi gyökereit. Ez is a kötött és rögtönzött elemek összhangjára épül, akárcsak Szkipe produkciói. Itt Dresch Mihály muzsikuss társaival játssza a zenét, amelyben népzenei és improvizatív dzsessz-motívumok keverednek, követve vagy előkészítve a mozgásformációkat. Az előadók – Horváth Csaba, Kovács Gerzson Péter és Szilvási Károly – ugyanazok, aki hajdan voltak – de tizenhat évvel idősebben. Akárcsak az Esterházy Péter szövegeit elmondó színész, Dóczy Péter. Ez az időutazás a fiatal zenészek, színész és táncosok közös produkciója egykor újszerűségével, intenzitásával hatott, ma ugyanaz az ötvenes éveikben járó előadóktól súlyosabbá, megéltebbé, s még keserűbbé vált.

Az *Ideiglenes cím* azt is demonstrálja, hogy a fizikai színház nem mai találmány, de igazából mára lett olyan önálló és elfogadott műfaj, amelyben a tánc, a beszéd, a kép, a zene, a fizikai akciók a produkció egyenrangú összetevői. Szabó Réka és a Tünet Együttes régóta és nagyszerűen ötvözi ezeket az elemeket, legutóbbi előadása, a *Nincs ott semmi – avagy alszának-e nappal az álmok* lenyűgöző látványszínház, amelyben a rendező-koreográfus

fus varázslatos, elképesztő és bámulatos képeket sorjázat egymás után, nem mellékesen az MTA SZTAKI szakemberei által kidolgozott és működtetett real-time videó-technikának köszönhetően is.

Horváth Csaba két legutóbbi munkája klasszikusnak számító művek fizikai színházi feldolgozása. A *Kalevala* – akárcsak a tavalyi évad legvégén bemutatott *A tavasz ébredése* – egy közösség drámája. A témaválasztásban alighanem az is közrejátszhatott, hogy Horváth Debrecenben olyan fiatal szereplőgárdával dolgozhat, akik többsége ugyanabba az egyetemi osztályba járt, s tanulmányaik alatt Ladányi Andrea vezetésével magas színvonalú mozgásképzésben vettek részt. A Wedekind-előadásban még az önmagukban érvényes részletek nem mindig álltak össze koherens egésszé, a mozgásképek erősebbek voltak, mint a megszólalások, ugyanakkor a választott formanyelvvel sikerült a darabot kiemelni a naturalista közegből, s hol költői, hol szürreális világot teremteni. Itt egyáltalán nem volt zavaró, hogy a tizenhárom-tizennégy éves szereplőket bár fiatal, mégis meglett férfiak és érett nők játsszák, s a „kényes” jelenetek is megemelődtek.

A *Kalevala*-előadással nem arra vállalkoztak, hogy a finn eposzt színpadra állítsák és illusztrálják. Több epizódot átvettek belőle, s újraalkották őket. Nagyon kevés eredeti szöveg maradt meg, Szálinger Balázs költő többek között a *National Geographic* írásait is felhasználva önálló drámai szöveget készített, amelyben kiemelten nagy hangsúlyt kap a világ, s különösen az északi tájak természetromlásának, az ökológiai egyensúly fenntartásának, az ember és a természet kapcsolatának gondolata. Antal Csaba fehér színpada – amelyen súlyos farönkök tagolják a teret – metaforikus, ugyanakkor alkalmas a különféle mozgásformák megvalósítására is. Az első részben az eposz epizódjainak felidézésével egy zárt társadalom mitikus és valóságos életterét, viszonyait és történeteit mutatják be. A másodikban a *Kalevalában* központi motívumként szereplő szampót építik fel: a farönkökre helyezték fényes fémszerelvényekből álló szerkezetet pontosan, mesteremberekhez illő gyakorlott mozdulatokkal, ugyanakkor táncos könnyedséggel és stilizáltsággal rakják össze. A húszperces epizód túlnő a konkrét cselekvésen: amikor valaki befejezi a rábízott feladatot, egy-egy farönkhöz kuporodik, köréje tekeredik, s mire az utolsó csavart is meghúzták, mindenki beleépül a valódi és épített természet egységét jelképező, a mesebeli csodamalmot és a zord időjárás ellen védő modern épületet egyaránt idéző, a jövődönék hagyományozott építménybe.

*

Pintér Béla előadásai nem nevezhetők fizikai színházinak, de több műfajt egyesítő, összművészeti produktumnak igen. Tíz év alatt tizenkét előadást mutatott be társulatóval. Ahogy ez természetes: voltak közöttük nagyszerűek (mindenekelőtt a *Parasztopera* és *A sütemények királynője*), s akadtak kevésbé sikerültek. Az idei két premier – *Az Örült, az Orvos, a Tanítványok és az Ördög*, illetve *A Démon Gyermekei* – sok szempontból az eddigi Pintér-előadások stiláris folytatásának tekinthető, ugyanakkor határozott, új hang szólal meg bennük. Bár az egyik japán színházat idéz, a másik meg az Újszövetség bizonyos történeteit parafrázeálja, mindkettő a magyar valóságra reflektáló, izig-vérig mai mű. Jót tett a társulatnak, hogy Roszik Hella és Friedenthal Zoltán személyében két egyetemet végzett színész csatlakozott hozzájuk, akik igen jól zenélnek is. Akkor igazán jók a Pintér-előadások, ha zeneileg nagyon erősek és eredetiek. Ez elmondható e két előadásra is. A zenei allúziók megerősítik a történetek játékoságát, a didakszist és túlmagyarázást elkerülően nemcserék ezúttal indokoltak (Friedenthal Yamamoto-lányként, Roszik pedig középkorú hölgyet hódító fiatalemberként egyaránt frenetikus alakítást nyújt), a történetek jól és ökonomikusan íródtak a színészekre.

Pintér Bélához hasonlóan a Szabadkán dolgozó Urbán Andrásnak is öntörvényű és

zárt rendezői világa van. Másképpen ezt úgy szokták fogalmazni, hogy minden előadása hasonló stílusjegyeket hordoz, amelyek azonban egy idő után a kiürülés veszélyét is magukban hordozzák. Többek között az alternatív kultúra egyre fontosabbá váló színterén, a Sirályban lehet látni a Pilinszky János műve nyomán készült *Urbi et orbi* című előadását, amely bizonyos tekintetben más, mint a rendező eddigi munkái. Természetesen itt is csak apropó a címben jelzett irodalmi mű, itt is az élet árnyoldalai kerülnek középpontba, itt is hallatlanul intenzív játékmódra fanatizáltak a puritán térben lévő színészek, ugyanakkor az a valóság, amely a négy szereplő monológjában feltárul, az a kegyetlen és embertelen viszony, amely a többiek emberbaráti és lelki segítséget ígérő magatartása mögül kitetszik, az a szerep, amelybe mindeközben a néző kényszerül, sajátos laboratóriumi szituációt eredményez. S a négy pályakezdő színész, Béres Márta, Erdélyi Andrea, Mikes Imre Elek és Mészáros Árpád teljesítménye több mint lenyűgöző!

Még nem tudni, hogy Göttinger Pálról is elmondható lesz-e az, ami Pintérről és Urbánról, de az biztos, hogy nagyon karakteres munkát mutatott be a Merlin Színházban. Martin Crimp darabja talán egy nőről szól, akiről nagyon keveset lehet tudni, s amit igen, az is különböző emberektől származó valós vagy feltételezett információ lehet. A cím ugyanolyan talányos, mint a darab: az *a.N.N.a.* lehet név is, meg valaminek a rövidítése is. Fragmentumokból áll a mű, ha jelelméletre fordítjuk le: több a zaj, mint a hasznos információ, azaz a nézőnek magának kell a sok hatásból összeállítania a főszereplő nő képét, és a vele történeteket. Ebben a kalandban Barnák László, Botos Éva, Ollé Erik, Scherer Péter és Urbankovits Krisztina közvetít a szerző és a rendező, valamint a közönség között.

*

A Pintér-előadások kapcsán említett Friedenthal és Roszik abba az Ascher Tamás–Novák Eszter-osztályba járt, amelynek tagjai közül csak néhányan tudtak színházaknál elhelyezkedni. Hasonló sors várt a velük párhuzamos osztályra is, így mindkét csapat vállalta az alternatív létet, és saját produkciókat hozott létre. Az egyik csoport Ko(rtárs)Ma(gyar) Társulat néven Garaczi László *Plazmáját* vitte színre, a másik, a HOPPart Társulat a Merlinben és a Nemzeti Színházban több darabot is műsorán tart. Garaczi darabjainak színreállításai a realista hagyományokat követő magyar színházaknak általában megoldhatatlannak tetsző feladatnak tűnik, de Ötvös András, Zrínyi Gál Vince és társai díszlet nélkül, bárhol és bármily körülmények között képesek megteremteni az író kétfutató szereplőjének csaknem ugyanennyi helyszínén zajló, szimultán eseményfoszlányokból összeálló történetét. Ehhez aktív és nyitott játszótársul hívják a nézőket is, akikkel gyakran az előadások után is együtt maradnak, hogy megbeszéljék velük a látottakat s mindazt, amire ebből ki-kiszociálhat.

Míg a KoMában csak néhányan vannak a hajdani Máté Gábor-osztályból, a HOPPart egésze alatt együtt maradt a tizennégy végzett színész. Még egyetemi éveik alatt mutatták be s azóta is játsszák a *Szent Iván éjjelént*, a *Varázsfuvalót* és az Örkény István egyperceséből összeállított *Túl vagy a nehezen, most jön a neheze* című műsort. Már önálló társulatként hozták létre a *Tovább is van...*, illetve a *Halálkemény* című előadásukat. Az előbbi E. T. A. Hoffmann és Wilhelm Hauff borzongató meséiből született gyerekelőadás (rendező: Harangi Márta), az utóbbi egy regény és egy film (Roderick Thorp: *Minden elműlik egyszer* és John McTierman: *Drágán add az életed*) nyomán készült önálló, kollektív alkotás. Az együttes egységesen jó színvonalú teljesítménye mellett, minden produkciójukon átsugárzik a közösségi létből és alkotásmódból fakadó személyes odaadás és intenzitás, amely az egyéni alakításoknak is többletet ad. A csoport belső művészi erejét és felkészültségét igazán a *Halálkemény* mutatja, amelyet önmagukra hagyatkozva készítettek. Nem megírt darabot mutattak be, hanem a dramatizálás, a tér- és látványkialakítás, a ze-

nei háttér megkomponálása és a rendezés munkáját egyaránt ők végezték, s olyan produkció született, amely nemcsak a társulat színházi érettségéről tanúskodik, hanem arról is, hogy e pályakezdőknek határozott s nem túl hízelgő véleményük van a mai világról, de ezt iróniával és játékosan képesek a nézőkkel megosztani.

*

A legtöbb előadás, amelyről eddig szót ejtettem, kis térben játszódik, s ez nem véletlen, hisz a színházi szempontból érdekes események egyre inkább ilyen helyekre szorulnak. Ebből a szempontból az eddigiekkel együtt említhetők olyan, máskülönben nagyon is eltérő jellegű stúdiószínházi munkák, mint az *Ivanovék karácsonya*, *A csúnya*, vagy az *Emésztő tűz*. A. I. Vvegyenszkijnek, a húszas-harmincas évek elhallgatott orosz szerzőjének szürrealista-dadaista darabját, az *Ivanovék karácsonyát* Gothár Péter állította színpadra a Kamrában. A hallatlanul szellemes, a morbiditást sem nélkülöző előadás mindenekelőtt vizualitásában megragadó, de önmagában a szellemes és számos asszociációt elindító látvány nem lenne elég, a hatás elengedhetetlen összetevője a kívánt stílust pontosan megtestesítő színészi játék is.

Szabó Máté az Új Színház stúdiójában a német sikerszerző, Marius von Mayenburg *A csúnya* című fekete komédiáját vitte színre. Khell Csörsz futószalag-díszlete metaforikus és praktikus szempontból egyaránt találó, ugyanakkor remek játéklehetőségeket biztosít. A rendező pontos szövegolvasata és precíz, apró részletekig kidolgozott színészvezetése kivételesen fegyelmezett, a szerzőhöz illően hideg, ugyanakkor a játékoságot sem nélkülöző előadást eredményezett, amelyben a szereplők – Gáspár Sándor, Pokorny Lia, Nagy Zoltán és Almási Sándor – remekelnek. Ugyancsak az Új Színház Stúdiójában játsszák Jordi Galcerán katalán író *A Grönholm-módszer* című multinacionális szín-játékát, amely a nagysikerű *Top Dogs* rokondarabjának is nevezhető. A fordulatokkal és meglepetésekkel teli négy személyes színmű Baksa Imre precíz, célratörő rendezése és Botos Éva, Huszár Zolt, Vass György és Ficzer Béla kiváló összjátéka révén több lesz, mint nívós szórakoztatás.

Elsősorban a pompás színészi alakítások emelik meg az egriek stúdióelőadását is: Charlotte Jones angol színésznő darabja, az *Emésztő tűz* ügyesen megírt, érzelmes-ironikus (csonka)család-történet, amely Radoslav Milenkovičnak az idősikokat pontosan egymásra csúsztató és a jeleneteket jól bonyolító rendezésében parádés alakításokra ad lehetőségét Margitai Áginak, Kaszás Gergőnek, Járó Zsuzsának, Mészáros Sárának, Bozó Andreának és Rác Jánosnak.

*

Természetesen nemcsak a stúdióelőadások kapcsán áradozhatnánk színészekről. Szólhatnánk Györgyi Anna pompás alakításáról, rétecsütéséről a Csehov-novellákból készült *A szerelmes halban* (Vidám Színpad), Csomós Mari káprázatos nagynénijéről a *Bunburyben*, vagy Szervét Tibornak a *Nápolyi kísértetekben* és a *Ritusban* játszott két ellentétes figurájáról (Radnóti Színház), Takács Kati és Pethő Kata megrendítő kettőséről az *Asszony a fronton* című Polcz Alaine-esten.

A sort folytathatnám, de gondolatmenetem végén még szeretnék négy jelentős előadásról is szót ejteni. Ebből kettő opera. Az új vezetésű Magyar Állami Operaház idei bemutatói közül kiemelkedőnek, s bizonyos tekintetben programadóknak tekintem Richard Strauss *Elektra*ját. Kovalik Balázs rendezése, Antal Csaba grandiózusz fürdő-díszlete, a mindkét szereposztást alkotó kiváló énekes garda a világ bármely jelentős operaszínpadán elismerést aratna, s egyértelműen bizonyítja, hogy nálunk is létjogosultsága van a modern operajátzásnak.

A másik operaelőadás érdekessége, hogy prózai társulat játssza. Puccini *Gianni Schicchi*jét a kolozsvári Állami Magyar Színház adta elő Silviu Purcărete rendezésében. A címszerepet és Rinucciót a kolozsvári Magyar Opera szólistái (Sándor Árpád és Pataki Adorján) éneklik, a többi szöveget többnyire megsokszorozva a prózai társulat tagjai. Az ötvenperces operát a rendező csaknem ilyen hosszú előjátékkal toldotta meg, amelyben az elhalálozott Buoso Donati (Bíró József életteli alakításában) felravatalozása, az azt követő halotti tor néma jelenetei közben megismerhetjük az olasz nagycsalád az elhunyttal mit sem törődő, ám a maga hasznát leső, spagettiző, borozgató, flörtölő, veszekedő tagjait. Ha zeneileg nem is mindig kifogástalan a produkció, színházi értelemben lehengerlő a harminc színész minden részletében kidolgozott, enyhén karikírozó alakítása.

Van valami operai a másik két előadásban is. A Bárka Színházban Alföldi Róbert *Don Carlosa* formátumával, a József Attila Színházban játszott *Az öreg hölgy látogatása* pedig zenei anyagát tekintve idézi a zenedrámák világát. Alföldi érti Schillert (bizonyosság rá a *Harlemiák* vagy a *Stuart Mária* is), s nemcsak a költészetét, hanem a filozófiáját is. Keserű, fájdalmas, kicsit szomorú ez az előadás a Bárkán. A rendező a játékot a vívóterem süket terében vertikálisan szervezi (díszlet: Menczel Róbert), s részben az akusztikai problémák csökkentése céljából a színészek hangját mikroport erősíti (ez egyben eltartja, stilizálja is a szerepeket). Csak a történet kimenetele szempontjából legfontosabb szerepeket hagyták meg, így sűrű kamaraelőadás született, amelyben minden színész képessége maximumát mozgósíthatja, mindenekelőtt a kiváló Seress Zoltán (II. Fülöp), Makranczi Zsolt (Carlos) és Ilyés Róbert (Posa).

Az évad talán legnagyobb meglepetése a Dürrenmatt-darab angyalföldi bemutatója lett, Ladányi Andreával a címszerepben. Ungár Júlia dramaturgi beavatkozása folytán itt is csak a legfontosabb szerepek maradtak meg – nem mellékesen ő fordította újra nagyszerűen a darabot. A naturalisztikus művet Tallér Zsófia igényes, kortárs-hangzásvilágú zenéje eleve stilizálttá teszi, ezt a tendenciát Ambrus Mária és Benedek Mari látványvilága, illetve Vati Tamás koreográfiája, végső soron persze Zsótér Sándor rendezése még inkább felerősíti. Zsótér nem törődik a darabbeli szereplők életkorával, s a város lakóit fiatalokkal játsszatja, ettől elfordulásuk a korosodó illtől, illetve annak kollektív kivégzése magától értetődő döntés a részükről. Méhes László itt is, akárcsak a Márkó Eszterrel játszott *Székek*ben, érett, nagy alakítást nyújt. Az ő rezignált, eleinte a megváltoztathatatlan ellen még fellépő, de aztán sorsát elfogadó Illje mellett a nagy reveláció Ladányi Andrea nagy formátumú, Claire-t nemcsak testével és mozdulataival, hanem metszően éles, kíméletlen és szenttelen, ugyanakkor az elfojtott érzelmekről is árulkodó megszólalásaival plasztikusan ábrázoló szerepfarmálása.

S ezzel visszatértem körképem kiindulópontjához, a fizikai színházhoz, hiszen Ladányi teljesítménye tulajdonképpen ennek gyönyörű példája.

POST SCRIPTUM

Keszthelyi Kinga beszélgetése

Keszthelyi Kinga: – A Kritika 2006-os januári számában Kővári Orsolya készített veled egy interjút, amelyre máig emlékszem. Annyira pontos, hiteles és őszinte volt, hogy minden keserőségre ellenére öröm volt olvasni. Végignéztem az egy évvel korábbi interjúdat. Különösen a Színházban megjelent naplód ragadott meg, ez is lényeglátó és szókimondó. Údító érzés volt találkozni veled abban a színházi légkörben, ahol sok elhallgatás, hazugság, legalább annyi képmutatás és nívótlanság vesz minket körül. Gondoljunk csak a vidéki színházigazgatói pályázatok elbírálásának körülményeire. Te hogyan élsz és dolgozol ebben a környezetben?

Máté Gábor: – Nagyon komplikáltak látom a helyzetet. Egyrészt van ez a színházi törvény közeli állapot, másrészt az úgynevezett struktúra-vita, ahol túl sok a meggondolatlanúság. Aztán persze kiderül, hogy úgyis mindegy, mert a helyi vagy nem helyi politikusok döntenek el mindent, és nem a korszerűség nevében. Elég a Nemzeti Színház gyászos épületére gondolni, a mostani (és nem mostani) kinevezésekre. Nem a színház a fontos, csak a letámadás, meg a jó öreg mikutyánkkölyke –, hogy belerondítanak, feleltelenek, és nemtörődöm alakok pöckölgetik ide-oda az egész szakmát. (Nagy hiba, hogy ezáltal nem nevelődhet fel egy színházcsináló nemzedék, mert nem is férnek közel a „hússzafazékhoz”).

Ha ez a készülő színházi törvény valamilyen garanciát tartalmaz majd arra nézvést, hogy, mondjuk, egy vidéki színháznak mi a prioritása, ha kordában tartja majd a politikusokat, akkor mindjárt nem lesz olyan fontos a városok vezetőinek, hogy saját embereik kerüljenek az igazgatói székekbe. Az a baj, hogy a magyar vidékiség teljesen ráült az egész szakmára; olyan érzésem van, mintha mindez egy Mikszáth-regény lenne, mintha az égvilágon nem változott volna azóta semmi.

A baloldal véleményem szerint csak tehetségtelen, a jobboldal viszont mérhetetlenül arrogáns és populista. Akárhogy is vesszük, ez kultusz. Ha odaülsz a tribünökre, akkor színházat kapsz. Ez olyan mérhetetlenül távol áll az én szemléletemtől, annyira idegesít, hogy el sem tudom mondani. A világ csakis a konfrontációtól és a progresszivitástól megy előre.

A struktúraváltásról egyébként készítek egy külön előadást a Katonában, a *Notóriusok*-sorozatban. Iszonyatos felelőssége van minden kimondott szónak, mert jön egy politikus, az egyik javaslat majd megtetszik neki, és még megcsinálja. Ezért nem mondok inkább semmit. De a társulati rendszerrel jobbat nem tudok. A Főiskolán is az a jó, hogy osztályok vannak, ezek mind egy-egy kis társulatként működnek. Abban lehet jól dolgozni.

A kérdésedre visszatérve: én ezen belül bőven elvagyok. Dolgozom sokat. Van miről beszélni. Elegendő salak és rosszkedv gyűlik össze ahhoz, hogy érdemes legyen bemenni a színházba.

– *Valamelyik nap végignéztem a fővárosi és vidéki színházak műsorát, évadtervét. A kevés kivételtől eltekintve mély provincializmus és igénytelenség a jellemző. Véleményem szerint nyolctíz kőszínház és kevészámú alternatív társulat kivételével a gondolatlanság és az igénytelenség a jellemző. Nem érzed-e úgy, hogy ennek ellenpontjaként, elszigeteltségben dolgozik anyaszínházad, a Katona?*

– Elszigeteltséget nem érzek, az hízelgő, hogy ez feltételezhető. Számomra az a megdöbbentő, hogy minden errefele megy, tehát ha pár színész összeáll, csak eladható „színház”-ra gondolnak. Ez azt jelenti, hogy a magamutogatáson és az esetleges pénzen kívül semmi más nem jár a fejükben. És persze mutatja az úgynevezett piaci igényeket. Valamint az egész ország és a kultúra állapotát.

– *Nekem úgy tűnik, az a világ, amelyben legtöbb idődet töltöd, voltaképp elzárt világ. A Katona József Színház, a Színház- és Filmművészeti Egyetem és a közeli lakásod egymástól gyalogtávolságra lévő színhelyeire koncentrálsz az életed. Igaz, vannak ebből kilépések, egy-egy munka Egerben a volt tanítványiaddal, nyáron a zsámbéki előadások, kisebb-nagyobb filmszerepek. Lhet, hogy ez teszi lehetővé az erőd koncentrációját, csak ebben a szűk fókuszban működik az az erős felelősségérzet és mély érzelmi viszony, amely a színészeidhez és növendékeidhez köt?*

– Valószínűleg azért költöztem ide, hogy ne menjen el időm arra, hogy utazom, vagy kocsiba üljek, és a csúcsporgalom miatt kevesebb időt töltsék fontos dolgokkal. Közel vagyok azokhoz a terekhez, amelyekben munkálkodom. Ezen nem is szeretnék már változtatni. Ezért érezheted fontosnak a belvárosi létet. Így képződik bennem a tartalék, és tudok figyelni, egyre kevésbé persze, mert a tanítványok száma inkább növekszik, mint csökken. Megpróbálok nem különbséget tenni. Persze az első saját osztály, az az első, de a második meg a második, és most, hogy már dolgozom a harmadikkal, érzem, hogy már velük is elszakíthatatlanok a szálak.

– *Az utóbbi időben van-e elmozdulás az életedben a tanítás, a rendezés és a játék fontosságát illetően?*

– A hangsúly inkább a tanítás felé billen, mert az éveken át tartó folyamatos heti tevékenység. De ez egy organizmus, egyik következik a másikból. Amikor egy osztály első és második, akkor az a legfontosabb. Ezzel minden tanár így van, szerintem. Ez után az időszak után lehet egy kis levegővétel.

– *Mindig nagy elánnal tudsz nekiindulni az új munkának?*

– Mostanáig még nem éreztem fásultságot vagy rutinból fakadó elfáradást. Minden egyes új osztály, új produkció újabb találkozás. És számomra minden alkalommal újabb kontroll is. Ez nagyon szerencsés dolog.

– *Az új osztályok új személyiségeivel mindig újra kell kezdeni a tanítás módszereinek, trikkjeinek kitalálását, vagy inkább a régi tapasztalat beépítése fontos?*

– Minden új osztállyal újra, és előlről kell kezdeni. Ez mindenre igaz a színházban. Ha jó vagy egy szerepben, semmi garancia arra, hogy a következőben is jó leszel. Minden új szöveget meg kell tanulni, minden új szereppel új dolog kezdődik. Persze sokat számít, hogy „x” időt eltöltöttél már a színpadon. Ugyanígy van a tanításban is. Egyformán fontos a tapasztalás és a módszer, módszerek állandó felülvizsgálata. Mivel emberekkel dolgozunk, „egyedüli példányokkal”, idejében fel kell ismerni, hogy melyik személyiséghez melyik módszer illik. Egy osztályon belül is máshogy kell bánni mindenkivel.

– *A diákjaiddal, akikkel együtt játszol, erősebb a szakmai összetartozás? Jobban értitek egymást attól, hogy te is formáltad őket?*

– Most már nagyon sok tanítványom van a Katonában. De azokkal is ugyanolyan viszonyba tudok keveredni, akiket nem tanítottam. Most például a *Mit csinál a kongresszus?*-ban Dankó Pistivel igazi páros vagyunk. De ehhez nagyon sok köze van a Főiskolának. Ha nem tanítanék, akkor nem tudom, milyen színész lennék. Rugalmasságom, kíváncsiságom, állandó kontrollom révén én összességében többet kapok a tanítástól, mint a tanítványaim. Folyamatosan vigyáznom kell, hogy ne vizet prédikáljak, miközben bort iszom.

– *Ha játszol, meg tudod állni, hogy ne légy jelen se tanárként, se rendezőként?*

– Persze. Sőt. Nekem ebben nagyon nagy mesterem volt Major Tamás. Ő ezt csodálatosan tudta. Nála ezt soha senki nem érezte. Igazi nagy komédiás volt. A színészekkel

való együttlét hihetetlen boldogság. Habár a rendező oszt szerepet és instruál, valójában a színészé az igazi hatalom.

– A „kegyelmi pillanatokban” születő produkció próbái során átélt felfokozottság a színházon kívül olykor nehezen reprodukálható. Ezt hogyan éled meg? Folyton ezt az állapotot keresed, vagy igényled a feltöltődési időszakokat is?

– Habár állandóan dolgozom, természetesen pihenésre is vágyom. Azt nem tudnám elképzelni, hogy ne tudjak lemenni Egerbe rendezni, mert nagyon várnak a volt tanítványaim. Ráadásul rajtuk kívül más csodálatos színészekkel is találkoztam ott.

Érdekelnek azok az emberek, akikkel együtt dolgozom. Néha sokkal jobban, mint maga a darab. A szereposztásaimban jól lehet látni, hogy egy-egy előadás a társulat akkori állapotát jól ismerő ember munkája. Talán leginkább innen lehet megismerni a rendezéseimet.

Nem tartom egészségesnek, ha valaki folyton ugyanazokkal a színészekkel dolgozik. Darabokat úgy keresek, hogy mi az, ami izgat, ugyanakkor jól kiosztható egy adott társulaton belül. Ha nincs legalább két-három szereplő, akiknek megfelel egy darab, akkor félreteszem. Soha nem hívnék vendéget. Nem akarok fájdalmat okozni. Úgy látom a Katona mostani társulatát, mint ami nagyon nagyra hivatott színészekből áll. Látom, milyenek. És hogy merre felé kéne tartaniuk.

– Mind a Katonában, mind a Színház- és Filmművészeti Egyetemen kiemelt szerepet vállaltál. Ott főrendező vagy, itt a színházi főtanszakon rektorhelyettes és osztályvezető tanár. Előreláthatólag még felelősségteljesebb feladatok is várnak rád. Ez örömmel vagy inkább szorongással tölt el?

– Mondják, egy bizonyos életkorban ilyeneket vállalni kell. Mindkét funkciónak más a háttere, nem is hozható összefüggésbe semmivel, mint azokkal a feladatokkal, amelyek a színházban, illetve az „egyetemen” várnak rám. Csinálom. Öröm és szorongás nélkül. A Színművészetin ez a funkció sajnos elsősorban értekezletekkel jár, úgyhogy örömet már nem is remélek, próbálom Ascher Tamás dolgát néha megkönnyíteni. Ez sem kevés.

– Úgy látom, a Notóriusokkal, a Katonában futó 20. századi színháztörténeti témájú előadássorozattal, melyben te a Thália Társaságról szóló darabot rendezted, másféle színházi gondolkodás indult el, ami a színház műfaji kereteit, a rendezők, illetve a szokásos bemutatók számát egyaránt érinti. Most rövidebb idő alatt is elkészül egy-egy produkció, és a darabválasztás sem feltétlenül arról szól, hogy az épülő életművek újabb eleme legyen. Jelentett-e ez a kísérlet valamiféle felszabadulást?

– Ha így kérdezed, hát nem. (Egyet rendeztem, kettőben játszottam, készülök még egyre a struktúra-vitáról.) Igazi pluszmunka. Tulajdonképpen már november közepén a végét jártuk. Úgy kell elképzelni, hogy a kitérített bemutatókra ugyanúgy és ugyanannyit próbálunk, és éjszakánként sokszor egyig, kettőig dolgozunk a Notóriusokkal. A Thália Társaságról szóló darab szerkesztésében is részt vettem, ez is plusz. Szerencsére mindenki nagy örömmel vesz részt ezekben, ha nem szerepel valamelyik színész, lehetőség szerint akkor is siet megnézni, fontos lett a társulat számára. Amennyiben kereteket feszegetünk, legfeljebb annyiban, hogy rövid idő alatt, nem feltétlenül drámai szövegekkel próbálunk színházi érdeklődést kelteni. Ebben az esetben talán jelentősebb, hogy a szakmai múltból találunk számunkra is tanulságos momentumokat.

– A Mi ez a hang? (Dzsesztetés) számomra az utóbbi idők egyik legkedvesebb zenés színházi estje. Sajnos, csak a POSZT Off-programjába került be, bár szerintem ott lett volna a helye a főprogramban. Az A38-as hajóra készült tavaly nyáron, majd késő ősszel bekerült a Katona repertoárjába. Ez az első DVD-n is megjelent produkciója a Katonának, amit a jegypénztárban megvásárolhat a közönség. Mit jelent ez az előadás?

– Pontosítok. A színházban évek óta folyik a fiatal színészek továbbképzése. Lehetőség szerint évente újabb és újabb kurzusokat indítunk. És ezekből a kurzusokból – hogy megmutassuk, mi folyik a háttérben – ilyen-olyan előadásokat készítünk. Ebbe a sorozat-

ba tartozik Sály László: *Remek hang a futkosásban*; Uray Péter: *Véred íze*; a Zsámbéki rendezte *Gilgames*; és végül a *Mi ez a hang?* Vagyis a *Dzsesztetés*. A színészek hangszereken tanulhattak játszani, illetve képezhették tovább magukat.

Az alapötlet az volt, hogy elkezdtem olyan számokat keresni, amelyekről úgy gondoltam, hogy a színészek el tudják majd játszani. De azt akartam, hogy ne csak sima koncert legyen, hanem színházi jellegű előadás, főleg azért, mert nem tudtam, hogy zeneileg el tudunk-e jutni majd egy koncertig. Ezért a jazzről szóló dokumentumfilm lett az alapötlet. Az önálló monológok improvizációk voltak. Mivel a színház már több éve együttműködik az A38 hajóval, hát adott volt, hogy ott mutassuk be. Nos, hogy a kérdésre válaszoljak: rendkívül büszke vagyok erre az előadásra. Hiszen én találtam ki. A zenészeket, a számokat, a dalok sorrendjét, én hoztam a színházba Mohai Tamást, akivel egy zsámbéki munkám során ismerkedtem meg, és amellet, hogy nagyszerű gitáros, kiváló pedagógus is. Ő segített a betanulásban. El vagyok ragadtatva a játékok tehetségétől, és határtalan örömmel tölt el a nézők boldogsága. Minden egyes előadás ováció közeli hangulatban zajlik. Na, például ezalatt töltődöm.

– Gyakran választasz kortárs darabot. Beszélgetésünk idejében éppen egy Biljana Srbljanović-darabot, a *Sáskákat rendezed, amelyet májusban mutat be a Katona. A nálunk keveset játszott, Európában jól ismeret fiatal szerb író műve. Miért foglalkoztat ez a darab?*

– Az írótól a kaposvári színház a *Családtörténetek, Belgrád* című darabot már játszotta Rusznyák Gábor rendezésében, tehát nem teljesen ismeretlen a személye. A *Sáskák* műfajilag leginkább egy „szomorú bohózat”, amelyben már első olvasásakor különleges lázat éreztem. Egy rendkívüli drámaírói tehetség egészen különleges darabjáról van szó. Témája az öregedés és a halál, amit két generáció viszonyán – a koravén fiatalokén és a szokatlanul életerős öregeken keresztül mutat be. Úgy érzed, mintha a szereplők (egy 10 éves kislánytól egy 81 éves öregemberig) a halál felé menetelnének. A szerző kíméletlenül ábrázolja hőseit, akik egy társadalmi komédia pojacái. Biljana Srbljanović nem kegyelmez senkinek. Játsszódhatna nálunk is, olyan a darab szövege, hogy írhatta volna magyar szerző is – igaz, akkor mostantól nem a *Bánk bánt* nevezné a hivatalos drámatörténet a legjobb nemzeti drámánknak – de hát sajnos nem írta meg senki más. Bőszít, hogy ebben az országban mára politikailag félrevezetett emberekkel szavaztatnak jó esetben négyévenként, hogy a magyar politikusok nem foglalkoznak lényeges, a társadalmat valóban érintő kérdésekkel. Mint például az orvostudomány fejlődése folytán kialakult kitolódó életkor kérdésével. (Ez még akkor is probléma, ha nem állunk túl jól a prevencióval.) Mit kezdünk az életerős, agilis öregekkel? Hogyan oldjuk meg azt az újfajta generációs problémát, hogy a középkorú ember kétfelé figyel: a gyerekeire és a még mindig élő szülőkre. Az élet eredetileg nem erre lett kitalálva. Sem erkölcsi, sem egzisztenciális értelemben. Az normális, hogy a gyerekeinket járnai tanítjuk, az nem normális, hogy a szüleink járókeretes botladozásait is nekünk kell, kellene felügyelnünk? Stb., stb.

– *Van-e valami a beszélgetésünk elején már emlegetett naplódban, amit április elején a POSZT-válogatás kapcsán feljegyeztél, és megosztható másokkal?*

– Átnéztem a naplót, és nemhogy április elején, de mind a mai napig egy árva szó sem esik benne a POSZT-válogatásról. Ez feltétlenül megosztható. A válogatás elsősorban koncepciót tükröz. Méghozzá azért, mert az idei válogató, Kukorelly Endre tartozik a saját generációjának, író társainak annyival, hogy a kortárs magyarokat, ha teheti beválogatja. Ez így van rendjén. A másik tendencia: a fiatal, fiatalabb rendezők munkáinak beválogatása. A Katona programja az idei áprilisi másról szól. A válogatás határozott szempontokat tükröz, ilyen megközelítésben az utóbbi évek legszimpatikusabb invitációja.

IBSENTŐL MOLIÈRE-IG

A Pécsi Nemzeti Színház tavaszi bemutatóiról

Az alábbiakban négy prózai bemutatóról szólunk. Az előadások megtekintésének sorrendjében ezek a következők: John Osborne: *Dühöngő ifjúság*, Ibsen: *A nép ellensége*, Molière: *A képzelt beteg*, Sánta Ferenc: *Az ötödik pecsét*.

John Osborne színművét, a *Look back in Anger*-t nálunk *Dühöngő ifjúság* címmel adták ki a s játsszák színpadon. Pedig az eredeti cím ('Nézz vissza haraggal') kifejezőbb, mint a magyar változat, ez utóbbi ráadásul könnyen félrevezető is lehet. A színdarab főhőse, Jimmy Porter ugyanis valójában intellektuális lény: nem dühöng, hanem lázad. Elégedetlen kora Angliájának áporodott világával, miként az apósa is, csak ő ellenkező előjellel, s e kontraszt által álláspontja még világosabb. Az Indiából hazatért Redfern ezredes azért bírálja korát, mert szerinte minden megváltozott a századforduló késő viktoriánus világa óta, míg Jimmy úgy véli, lényegében semmi sem változott. A darab egyik érdekessége, hogy az ő radikális ellentétük mélyén az érzület sajátos rokonsága rejlik. Porter és a család szakítását véglegessé tenni látszó jelenetben ezért mondhatja az apa, mikor eljön a lányáért, hogy hazavigye: „Nem tehetek róla, de azt érzem, hogy sok mindenben neki volt igaza.” Talán felismerte – utólag –, amit Cliff mond a barátjáról: „A lelke mélyén igazi, öreg puritán.” Az ezredes alakító Németh János pontosan érzékeltette (sajnos, csak ő egyedül) a figura és a helyzet kettősségét. Kimért, megfontolt mozdulataival Jimmy ellentétét, a klasszikus angol polgárt jelenítette meg, megértő szavai, megnyilatkozásának töprengő árnyalatai viszont a katonát idézték, aki a csata után méltányolni tudja ellenfele kemény, kitartó küzdelmét.

Azzal, hogy Németh János játékát emelem ki a pécsi előadásból (amelyet március 11-én láttam), voltaképpen bírálatomat készíteném elő. A többi szereplő játékaival, még inkább szerepfelfogásával ugyanis nem tudtam azonosulni. Éppen az a „nyugtalan többszólamúság” hiányzott belőlük, amit a szerző egyik instrukciójában alkalmasint darabja egyik lényeges elemének tekintett. Anélkül, hogy a szerzői olvasat kiváltságos szerepét feltételeznénk, nem tekinthetünk el attól (az instrukció végül is része a szövegnek!), hogy Osborne szerint Jimmy Porter „meghökkenítő keveréke az őszinteségnek és a derűs rosszindulatnak, a gyöngédségnek és a zsvány komizságnak”. Ebből a keverékből Pál András alig mutatott fel valamit. A hős „sistergő becsületesség”-e helyett (ami oly elemi erővel mutatkozott meg Richard Burton alakítása révén Tony Richardson 1959-ben bemutatott filmjében) egy hisztérikus alakot láttunk dühöngeni a pécsi Kamaraszínház színpadán. (A jelzett párhuzamot nem erőltetném, de hát mit tegyek. Láttam a filmet, és nem tudom elfelejteni.) Feltételezem, hogy a jellemábrázolás félresiklásának oka a téves rendezői darabértelmezésre vezethető vissza. Keszég László úgy húzta meg a szöveget, hogy rendre elszakadtak azok a szálak, amelyek a művet a századközép Angliájához kötötték. Kimaradtak például a kontextust (az elsődleges kontextust!), valamint az értékrendet jelző irodalmi utalások. A gondatlanul megcsonkított szöveg elszállt a semmibe, mint az ellensúlyait vesztett léghajó. Az utolsó homokzsák kihajítását az jelentette, hogy Ottlik Géza veretesen kifejező fordítása helyett a darabot ezúttal Nádasy Ádám átültetésében adták elő. A dialógusoknak a mai magyar nyelvállapothoz közelítése (ami sok más

Jelenetek a *Dühöngő ifjúságból*.
Fent: Németh János (Fotó: Körtvélyesi László)
Lent: Kovács Mimi és Herczeg Adrienn (Fotó: Tóth László)

esetben nemcsak elfogadható, hanem kívánatos) most végképp elmosta a miliórajz kontúrjait. Mindez motivációs gondokhoz vezetett. Jimmy Porter lelki látletéből kilúgozott szinte minden, magatartását magyarázó indok. Ahhoz pedig ez a méltán sikeres dráma, úgy látszik, mégsem elég erős, hogy a kortalanná tevő általánosításnak, illetve a nyelvi áttemelésnek ezt a mértékét kibírja. Így hát (mint manapság oly gyakran) egyetlen módja maradt annak, hogy a figura magatartását valamiképpen értelmezni lehessen: pszichopatává kellett tenni. Ez a Jimmy, akit most láttunk, destruktív, paranóias fickó. Amellett még modortalan szadista is. Még a rosszból is megárt a sok.

A főhős jellemének eltorzítása görbe tükörként működik a többi szereplő vonatkozásában. Alison (Kovács Mimi) szimpla áldozat egy régi érzékenyjátékból, Helena (Herczeg Adrienn) pedig rámenős kékharisnya, aki végül visszapasszolja immár megunt szeretőjét a barátnőjének. Ezáltal persze a befejezés is félresiklik: értelmetlen folytatása lesz a régi-nek, ami – a darab szerint – lelki egymásratalálás és megtisztult lelkű újrakezés. Ilyen körülmények között még Cliff (Rázga Miklós) az, aki viszonylag megmaradhatott annak, aki: a bizalmas klasszikus szerepköréből kialakított jó barát, aki sokkal többet megért annál, mint amit kimond. Valóban afféle „lelki senki földje” a harcoló felek közti demarkációs vonalon. Csak éppen a harcoló felek hiányoztak. Maradt egy oktalan marakodó, egy mit sem értő drámai szende az örök vasalódeszkánál, továbbá egy ravasz nőszemély, aki zsákmányra lesve belép Porterék minden szempontból „egyszobás” világába.

Szeretném leszögezni, hogy nem az aktualizáló, a szöveget a mához húzni (rángatni?) akaró szándékot kárhoztatom. Ez lehet igen termékeny. De nem minden darab alkalmas erre. Osborne műve, úgy vélem, nem működik ily módon értelmezve. Péccett már csak azért sem, mert a színészeknek a mai beszéd fonetikai hanyagságát idéző lompos artikulációja következtében a csendesebb dialógusokat a nézőtérén (saját tapasztalatom szerint már a tizedik sor tájékán) alig lehetett érteni. Ez a körülmény a főhős indulatos kitöréseit még inkább egyoldalúvá és túlzóvá tette. És megindokolatlanná. Pedig az író egy hallatlanul fontos szövegrészlettel figyelmezteti olvasóit egy szerinte termékenynek látszó megközelítési módra. Jimmy Porter az említett jelenetben a *pátosz* fogalmát értelmezi (valójában persze önmagát), szemben a közönyt és tespedést jelentő apátiával. Ez utóbbit igen határozottan egy korabeli közép-angliai szituációhoz köti. Megint az elsődleges kontextus! Ez, úgy látszik, ennél a drámánál olyan, mint a tű foka. Át kell rajta mennie a tevének, ha jót akar. Megkerülni nem lehet. Ez az író véleménye is. Ami önmagában nem perdöntő. Ha egy rendező jobbat tud, ám csinálja. De ha nem, maradjon meg ennél.

A *nép ellensége*, vagy Hajdu Henrik klasszikus fordításában *A hazaáruló* (*En folkefiende*) című színmű (amelyet március 12-én láttam) a téma aktualitásával lepi meg a mai nézőt, illetve olvasót. A Pécsi Nemzeti Színház darabválasztása ezért feltétlenül dicséretet érdemel. Igaz, nem egészen kockázat nélküli a dolog, mert ha egy mű ennyire rólunk szól, ez el is terelheti figyelmünket a tárgy mögött meghúzódó egyéb értékekről. A bonyodalom látszólag nagyon egyszerű. A cselekmény helyszínéül szolgáló norvég kisváros felvirágzása az idegenforgalommal kapcsolatos. Ennek viszont a gyógyfürdő a záloga. A főhős, doktor Tomas Stockmann azonban kideríti, hogy a fürdő fertőző. A környékbeli börgyárak szennyvize ugyanis belekerül a helytelenül megépített víztározóba és a vezetékrendszerbe. A gyógyító intézmény átépítése viszont hatalmas összegbe kerülne, működésének szüneteltetése pedig még tovább növelné a veszteséget. Mindez az adófizetőket terhelné. A szituáció a polgári demokráciák egyik alapvető dilemmáját rejti: le kell-e mondani rövid távon a bevételekről (lehet-e a tisztesség és az igazság jegyében anyagi áldozatokat vállalni) a hosszabb távon biztonságos működés reményében? A városbíró, aki egyben a fürdőigazgatóság elnöke (és nem mellékesen a főhős fivére), a vizsgálati eredmények eltitkolására próbálja rávenni a doktort. Amikor ez ellenáll, a bíró szövetségeseivel együtt elnémíttatja, állásából eltávolítja, s megbélyegzi, mint a nép ellenségét. „En-

gem nevez a társadalom ellenségének! Engem! De, esküszöm, lemosom ezt a piszkot!” – fakad ki a felháborodott orvos. Felesége aggódva figyelmezteti: „Ó, édes Tomas, ott a hatalom.” „Itt meg a jog!” – szögezi le a férje. „Jog, jog! De mi a jog – hatalom nélkül?” Stockmann-né kérdése a mindenkori társadalom egyik alapproblémája. Annál is inkább az, mert Ibsen mérnöki pontossággal szőtt története során a félrevezetett – és a pénztárcák révén elfogult – közvélemény is az orvos ellen fordul. A téma, mint jeleztük, aktuális – és örök. Már Arisztophanész megírta, ha két párt vetélkedik a hatalom megszerzéséért, s az egyik párt vezetője azt kéri, a közeledő perzsák ellen építsenek hajóhadat, a másik viszont azzal áll elő, hogy a hajóépítéshez szükséges pénzt inkább osszák szét a polgárok között, akkor ezt az utóbbit fogják megválasztani. Azóta sincs másképp. Vagyis a téma messze túlmutat a környezetvédelmi és egészségügyi tematikán. A közvéleményt befolyásoló hírközlés, a sajtószabadság kérdése kerül előtérbe, a „tömör többség” és az igazság viszonyának problémája. Stockmann közölni akarja a városi lapban leleplező, a valós helyzetre fényt derítő cikkét. Hovstad, a „Néplap” szerkesztője azonban kijelenti, hogy nem akarja, s nem is meri közölni a dolgot. „Nem meri? Furcsa!” – csodálkozik a csak szakmájához értő, idealista Stockmann. „Hisz maga szerkesztő; s tudtommal a szerkesztők irányítják a sajtót.” „Nem, doktor úr!” – világosítja fel Hovstad. „Az előfizetők!” Ők viszont nem óhajtának a lapjukban rájuk nézve anyagi hátrányt kilátásba helyező írásokat olvasni. Ám azt, hogy nekik mi az előnyös, azt a hatalom birtokosai határozzák meg. Ibsen arról beszél, hogy a közvélemény manipulálható. Nem biztos, hogy a többségnek van igaza, állítja. A „tömör többség” olykor nem egyéb félrevezetett tökfilkók gyülekezeténél.

A *nép ellensége* azonban nem egyszerűen aktuális, mához (is!) szóló darab. Sokkal több ennél: hibátlanul szerkesztett, feszültséggel teli, plasztikus figurákat mozgató mű. Úgy jó, ahogy van. Esztétikai értékeit és hatni tudását tekintve semmi szükség nincs, és nem is volt arra, hogy bárki átdolgozza. Ehhez egyébként is legalább olyasféle kvalitásokkal kellene bírni, mint Ibsen, amire elég kevés az esély. Arthur Miller, bár kétségkívül jeles szerző, mégsem a norvég óriás kategóriája. Átdolgozásával felemás munkát végzett. Leegyszerűsítette a dramaturgiát, ami a színpad szempontjából akár előnynek is tekinthető, de az, amit mellőzött, nagyon is fontos lenne. Ibsen ugyanis a polgári demokrácia és a populizmus jelzett kérdéskörét a liberális világszemlélet (századfordulón észlelt) visszásságaival is összefüggésbe hozza. Azzal, hogy „mindenki párt-csahos”. „Nem mintha a szabad Nyugaton jobb volna a helyzet; ott is grasszál a tömör többség, a liberális közvélemény...” – mondja Stockmann. Vagyis van itt egy általánosabb érvényű probléma is, ami a pécsi előadásban elhalványult.

Az átdolgozás a dráma alsóbb szintjeit erősítette meg, nem utolsósorban az após, Morten Kill súlyának növelésével. Stenczer Béla élt is (bár néha túlzottan) a kapott lehetőséggel, összbenyomásként elmondható, hogy „borzszérű” alakja megfelel Ibsen instrukciójának. A rendező, Csiszár Imre a klasszikus realizmus jegyében értelmezte a darabot, mindvégig következetesen, egységes stílusban. Öröm volt nézni, hogy Pál András, aki előző nap az Osborne-darabban olyan bizonytalanul intonálta szerepét, Stockmann doktorként hiteles figurát teremtett, a figura idealizmusát, eszményi lebegését is el tudta fogadtatni. Jól látszott, hogy erős kezű, következetesen gondolkodó rendező áll mögötte. Aki helyesen ismerte fel, hogy az orvos és a városbíró Ibsennél nem véletlenül testvérek. Komplementer figurák, hevük végletesen ellentétes, elszántságuk lelkileg mégis rokon. Pál András életszerű dinamikájával szemben Széll Horváth Lajos fekete öltözékével, merev figyelmességével a hatalom félelmetes manipulátorát hozta színre. De azt is, hogy hisz a maga igazában. Párosukat jól egészítette ki a „Néplap”-beli trió: Ottlik Ádám (Aslaksen), Köles Ferenc (Hovstad) és Zayzon Zsolt (Billing), továbbá a karakán Horster kapitány szerepében Németh János.

A nép ellensége.

Fent: Zayzon Zsolt, Széll Horváth Lajos és Pál András; Lent: Jelenet az előadásból.

(Fotó: Tóth László)

Szakács Györgyi jelmezei a tőle megszokott színvonalon szolgálták a rendezői darabértelmezést. A díszleteket a rendező tervezte. Stockmannék lakásának színpadképe harmonikusan illeszkedett a realista koncepcióhoz. A szerkesztőség fémesen szürke hangulata, vaslápcsője némileg más stílusvilágot idézett, de szemléletesen ellenpontosza a polgári otthon bensőségességét. A kapitány házára viszont nem jutott elég fantázia. A szűk térben nem érvényesült megfelelően a népgyűlés jelenete. Ha csak hat-nyolc randalírozó fér be a színre, nem világos, kiket akar meggyőzni a doktor.

Megyünk visszafele az időben, az irodalom szempontjából, ám ami a színházat illeti, előre haladunk. Ibsen (Miller) után Molière.

Az orvoslást Galénosz óta közhasznú tevékenységnek tekintették. E megbecsülés túlzásaként alakult ki az a Foucault által „orvostani logosz”-nak nevezett szemléleti forma, amely az élet minden területén és minden pillanatában meg kívánta szabni a helyes életvitelt. „Ekként az orvostudományt nem egyszerűen beavatkozási technikának tekintették, mely betegség esetén gyógyszerekhez és műtétekhez folyamodik. Azt is elvárták tőle, hogy tudás- és szabálykorpuszként megszabja az életmódot, az embernek önmagával, testével, a táplálékkal, az ébrenléttel és az alvással, a különböző tevékenységekkel és a környezettel való átgondolt viszonyát.” (Michel Foucault: *A szexualitás története. III. Törődés önmagunkkal*, Sujtó László [ford.], Bp. 2001. 108.) Erről az orvostani logoszról szól Molière műve, *A képzelt beteg*. Vagyis bonyodalma, lényegét tekintve, a testhez való téves viszonyon alapul. Ehhez képest mellékes, hogy a szerző, mint tudjuk, rossz tapasztalatokat szerzett az orvosokról, akárcsak a mű (a ceremóniajelenet) első magyar fordítója, Csokonai. A nyelves szolgáltató, Toinette szerint a doktorok pusztán azért jönnek a beteghez, „hogy felvegyék a tiszteletdíjat, és megírják a receptet. A gyógyulás a beteg dolga: tegye, ha tudja.”

A testtel való visszaélés a színmű főhősének, Argannak nemcsak egyéni egzisztenciáját fenyegeti, hanem háznépe biztonságát, egész birtokát veszélyezteti. Fanatikus elvakultsága következtében lányát is egy orvoshoz akarja kényszeríteni, érzelmei ellenére. Ostobaságának több haszonélvezője van, második felesége és persze, az orvosok. A pécsi előadás főszerepét Stenczer Béla kettős megvilágításba helyezi játékaival. Az ő Arganja egyszerre nevetséges hipochonder és szájalomra méltó, kiszolgáltató ember. De az is világos, hogy elvakultságának rabjaként többeknek ártalmára van.

Mohácsi István és Mohácsi János átdolgozása (utóbbi egyben a darab rendezője is) radikálisan eltér Molière eredeti szövegétől. Illyés Gyula újabb műfordítása helyett talán azért is vették alapul Berczik Árpád régebbi, kicsit avított (itt azonban ironikusan átlényegülő) átültetését, hogy még inkább szabad kezet kaphassanak. Azokat, akik nem rokonszenveznek a rendezői színház efféle törekvéseivel (Pécsett alkalmasint többen vannak ilyenek, mint gondolnánk), két szempontból is megnyugtathatjuk. Ami az eredeti művet illeti, azt, természetesen, semmi károsodás nem éri. Továbbra is sértetlenül megtalálható a Molière-kötetekben. Az átdolgozást illetően pedig le kell szögezni, hogy a két Mohácsi oly módon tér el az eredeti textustól, hogy nagyon is hűségesek maradnak a darab szelleméhez. Nem Molière-t látunk, ám mégis valami nagyon molière-it. Igazi színházat. (Én az április 4-i premieren tapsoltam lelkesen.)

A szerző nagy felismerését, a testtel való visszaélés témáját, illetve annak kritikáját az előadás kiterjeszti a színpadi látvány egészére. Beralde és Toinette szerelmi viszonya nem szerepel az eredeti műben, mégis szervesen kapcsolódik ahhoz a világhoz, amely megjelenik a Kamaraszínház színpadán. Zayzon Zsolt és Herczeg Adrienn kitűnő párosa a visszaélés témáját a szexualitáshoz való álságos viszony összefüggésébe helyezi. A férfi képmutatása, a nyilvános és intim viselkedés elkülönülése egyfelől, másfelől a nő lázadása e számára megalázó kettősséggel szemben, hiteles és következetes továbbgondolása a darab eredeti üzenetének. Amikor a szolgáltató tiltakozásának erőteljes gesztusával a törté-

A képzelt beteg.

Fent: Kovács Mimi, Stenczer Béla, Rázga Miklós, Darabont Mikold,
Károly Zoltán, Kovács Márton; Lent: Kovács Mimi, Szabó Vera, Stenczer Béla, Rázga
Miklós, Pál András, Herczeg Adrienn, Vidákovics Szlávén és Kovács Márton
(Fotó: Tóth László)

net tetőpontján széttöri a színteret uraló akváriumok egyikét (talán kettőt is), a visszaéléseket megszüntetni akaró szabadság szelleme jelenik meg a jómódú polgár otthonában. A sellő beúszása a díszletek mögül (ahol a hálószobák is vannak) a játékeret uraló nagy akváriumba, a mindvégig ott úszkálható igazi halak közé, alkalmasint ebben az összefüggésben értelmezhető. (Ami engem illet, erősen törtem a fejem a „megfejtésen”, nem biztos, hogy célt értem, de kétségtelen, hogy az effektus szép, és jól is működik.)

A kapcsolatokat áthálózó hipokrizis a halálhoz, a meghaláshoz való álságos viszonyban teljesedik ki. A test torzult felfogása után itt a másik nagy visszaélés kerül előtérbe. Az, ami a lélek nevében történik. ReNoire alakja – Széll Horváth Lajosnak a halálangyal baljós megjelenését kellő iróniával ellenpontozó alakításában – a rendezés nagy leleménye. Remekül illeszkedik a játék egészéhez az eredeti szöveg közjátékainak dramaturgiai helyén. A jól választott, a színtérben helyet foglaló muzsikások által előadott kísérőzene is az intermezzók hangulatát idézi. Az a tény, hogy döntő pillanatokban a családtagokból hiányzik az áldozatvállalás és a felelősségérzés képessége, a morális létezés feltétele, egy önző, a spirituális értékekről legfeljebb csak beszélő, de azokat valójában nem ismerő világról ad hírt.

Molière-nek a dramaturgiai lendülethez társuló verbális dinamikája pontosan megtervezett és kimunkált összjátékban érvényesül. Nagyon régen láttam a Pécsi Nemzeti Színházban ilyen olajozottan működő, szellemes poénokat szikráztató csapatmunkát. Eből is kiemelkedett Vidákovics Szláven (D’Auvergne) és Lipics Zsolt (Thomas) remek duója.

Az *ötödik pecsét* előadásának elemzése előtt két kérdést kell tisztáznunk. Ezek a párbeszédek megítélésével és a mozgóképi előzményhez való viszonytal függenek össze. Mint tudjuk, Sánta Ferenc műve epikus munka, regény, tehát cselekménye csak korlátozott mértékben alakítható színpadi történetéssé. Igaz, a narrátor szólama, ami a dramatizálás szempontjából a legfőbb gondot szokta jelenteni, minthogy a drámában a szerző (akit általában azonosítanak az elbeszélővel) közvetlenül nem szólhat meg, Sántánál igen visszafogott, többnyire átadja helyét a párbeszédeket folytató szereplőknek. Ám nem minden dialógus tekinthető egyben drámai szóváltásnak. Ahhoz belső feszültség, dinamika, a viszonyok jelenbeli változását eredményező beszédaktusok szükségesek. A megnyilatkozások sorának nyelvi tusává alakulása. Ez utóbbiról *Az ötödik pecsét* esetében nem igazán beszélhetünk. Fábri Zoltán 1976-ban készült filmjének sikere pedig – Latinovits Zoltán és Őze Lajos emlékeztető színészi alakításával – a színház szempontjából inkább intő jel, semmint követendő példa. A film és a színház ugyanis, bárhogy vélekednek is sokan, nagyon távol áll egymástól. A számtalan különbség közül elegendő kettőt említeni: a színház nyelve nem ismeri a közelképet, és nincs kamera, amelynek nézőpontja, helyválttatása a mozgóképi ábrázolás legfőbb jelentésképző eszköze. A mozivászonon művészi élmény születhetett az epikus anyagból, a színpadi térben viszont némileg másként alakulnak a dolgok.

Nyilvánvalóvá válik például, ami szerintem a regénynek is gyengéje, hogy a morális kérdésfelvetés meglehetősen elvont. A zsarnok Tomóceuszkakaiti és Gyugyu, a nyomorult rabszolga közti sorsválasztás Gyuricza úr által történő felvetése ugyanis kérdésként megválaszolhatatlan. Pontosabban: csak teoretikus válasz adható rá, ami a „gyakorlati ész” szempontjából nem feltétlenül releváns. Az elvont morál próbája a hétköznapi élet, a mindennapok döntései. Egyébként az író valójában erre, az elmélet és a gyakorlat közti ellentétre, meglepő feszültségre mutatott rá, ami az ideológiával terhelt és általa szabályozni kívánt hatvanas években üzenetértékű volt. Éppen ezért vélem úgy, hogy a regény egyik legfontosabb részlete az asztalos Kovács úr feleségének otthoni töprengése. Ez a vallásos asszony Gyugyut, s vele a szenvedést és a megaláztatást választaná, de aztán arra gondol, hogy ezt csak akkor tehetné meg tiszta lelkiismerettel, ha egyedülálló nő len-

Az ötödik pecsét.

Fent: Németh János, Krum Ádám, Bánky Gábor és N. Szabó Sándor
Lent: Németh János, Bánky Gábor, N. Szabó Sándor, Krum Ádám, Ottlik Ádám,
Tóth András Ernő és Vincze Balázs

(Fotó: Tóth László)

ne. De kiterjeszthető-e az áldozatvállalás kényszere másokra, a családtagokra is? Nem válik-e ezáltal Gyugyu maga is Tomóceusz-kakativé? Sajnálom, hogy Kovácsné alakja a színpadi változatban (az április 12-i premier tapasztalata alapján mondom) súlytalanná vált, nem csupán Kemény Henriett erőtlen játéka következtében, akinek lehetősége is alig volt ennek az igen fontos figurának a megrajzolására.

A Gyuricza-féle kérdésre tehát nem lehet érvényes választ adni. Lehet viszont kompenzáló, megtévesztő felelettel reagálni. Ezt teszi Keszei (Bellus Attila), a fényképész, aki szavakban a rabszolga sorsát választva voltaképpen leleplezi magát. Gyuricza jó emberismerő. Az őt alakító Bánky Gábornak egyik fontos pillanata volt, amikor ránézett a fényképészre, s szárazon annyit mondott: „Hazudik.” Itt az ezzel kapcsolatos dramaturgiai vonalvezetésnek meg is kellett volna állnia. Keszei és a Civilruhás jelenetének beiktatása már felesleges. Enélkül is lehet tudni, ki a besúgó. (Megjegyzem, azt viszont nem tudtam eldönteni, hogy a sánta fényképész botjának négyszéri-ötszöri leesése a széktámláról jelzésértékűnek tekintendő, vagy csupán egyszerű ügyetlenség.)

Az etikai probléma elvontságát az is jelzi, hogy a második rész döntéshelyzete – szabad-e a megkínzott antifaszista ellenállót arcul ütni a nyilas parancsnok cinikus kívánsága szerint, a szabadon bocsátás fejében – lényegében egészen más természetű. Ezt ugyanis Gyuricza úr nézőpontjából kell megítélnünk. Nem kétséges, hogy az órának mit kell tennie. Tizenkét gyerek sorsa függ tőle, akiket az üldöztetések elől otthonában rejteget. Estleges ellenállásával az ő életüket tenné kockára. Ebben az összefüggésben válik különösen fontossá Kovácsné tépelődésének az előadásból hiányolt eleme. Az asszony monológja dramaturgiai szempontból Gyuricza jelenetét készíti elő. Az erkölcsi döntés kiterjesztésének a kanti etikával érintkező problémájára helyeződik itt nagyon elgondolkodtató hangsúly.

Az epikus történet színpadképessé tételének a rendező, Balikó Tamás (és a dramaturg, Hamvai Kornél) három módszerét alkalmazta. A látvány megtervezése jól sikerült, az erős effektusok alkalmazása is elfogadható, csupán néhány jelenet naturalizmusa vitatható. Ugyanaz más elmondva, mint megjelenítve. Vegyük sorra: Horesnyi Balázs Sántha Borcsa közreműködésével kialakított játéktere az előadás fő értéke. Kifejező (az óra-motívum alkalmazása jelképes erejű), tágas és megfelelően tagolt színpadot látunk. Ezáltal a jelenetek pergése biztosított. Az előtér is hatásosan funkcionál a befejező jelenetsorban. A főszereplők megpróbáltatásának a földszinti széksorokhoz közelítése szinte a hiányzó közelképeket látszik pótolni. Bánky Gábor, Krum Ádám (Béla kolléga, a kocsmáros), Németh János (Kovács úr, az asztalos) és N. Szabó Sándor (a könyvügynök Király) játéka ekkor a legerőteljesebb. Szépen kidolgozottnak vélem Ottlik Ádám (a Civilruhás) és Köles Ferenc (a Nyilas) jelenetét is. Ottlik finoman, kellő tapintattal idézte meg Latinovits szellemalakját.

A vasöntő megkínzott, véres, láncokon lógó (kvázi megfeszített) testének előtérbe hozása szintén erős (talán túlzó) effektus, de elfogadhatóvá teszi az a körülmény, hogy a próbára tett szereplőknek a háttér felől kell a nézőtér felé haladva megközelíteni őt, miáltal arcjátékuk, gesztusaik plasztikusan „olvashatóvá” válnak. A naturalista megoldások viszont nem illenek az előadás egészébe. Kirívóan példázza ezt a hazatérő könyvügynök jelenete: a részegségnek ez a fajta túlzó ábrázolása nem ide való, funkció nélküli, műfajidegen betét.

Az elemzett négy prózai bemutatóról szólva nem adhattunk átfogó képet a pécsi évad egészéről. Némi tanulságot mégis leszűrhetünk a látottakból. A legpozitívabb megfigyelésünk: összejött Pécssett egy tehetséges fiatalokból álló csapat (*A nép ellenségét* a szokásosnál fiatalabb szereposztásban adták elő), amelyből idővel jó együttes lehet. Kivált *A képzelt beteg* előadása ígéri ezt. Ennek intenzív műhelymunka a feltétele. Célja pedig az alkalmasint Németh Antal (és Szabó Ottó, Spányik Éva, Koós Olga, Bánffy György és má-

sok) óta hiányzó pécsi stílus (stílusváltozat) kialakítása a mai teátrum igényeinek megfelelően. Vagyis nem valami helyi dialektusra gondolnék. (A múlt csak példa legyen most.) A stílus feltétele pedig egy olyan korszerű színházi nyelv léte, amelyet a színészek és a nézők egyaránt beszélnek, illetve értenek. Ez elválaszthatatlan a honi tradíciók ismeretétől, termékeny elsajátításától. Arra a feltételezhető folyamatra gondolok, amely Füst Milántól Örkény Istvánig, Szép Ernőtől és Molnár Ferencig a mai szerzőkig ível. (Nádas, Márton, Térey, Háy, Hamvai, Kárpáti, Egressy – van kit és mit elővenni.)

John Osborne: Dühöngő ifjúság (Nézz vissza haraggal) – dráma 2 felvonásban. Fordította: Nádasdy Ádám, díszlet-, jelmeztervező: Bujdosó Nóra, dramaturg: Enyedi Éva, asszisztens: Jankovics Gabriella, ságó: Juhász Piroska, ügyelő: Háber László, rendező: Keszég László. Szereplők: Pál András (Jimmy Porter), Kovács Mimi (Alison, Jimmy Porter felesége), Rázga Miklós (Cliff Lewis), Herczeg Adrienn (Helena Charles), Németh János (Redfern ezredes, Alison apja).

Henrik Ibsen: A nép ellensége – dráma 2 felvonásban. Fordította: Vajda Miklós, díszlettervező: Csiszár Imre, jelmeztervező: Szakács Györgyi, asszisztens: Steiner Zsolt, asszisztens: Cserép Judit, ügyelő: Csethe Katalin, ságó: Jankovics Gabriella, rendező: Csiszár Imre. Szereplők: Pál András (Dr. Thomas Stockmann, fűrdőorvos), Herczeg Adrienn (Stockmanné, Dr. Thomas Stockmann felesége), Fischer Lilian (Petra, Stockmannék lánya), Bogdány Bálint (Eilif, 10 éves, Stockmannék fia), Bogdány Péter (Murten, 13 éves, Stockmannék fia), Széll Horváth Lajos (Peter Stockmann, városbíró, rendőrfőnök, a fűrdőigazgatóság elnöke), Stenczer Béla (Morten Kill, tímármester, Stockmanné gyámja), Köles Ferenc (Hovstad, a 'Néplap' szerkesztője), Zayzon Zsolt (Billing, a 'Néplap' munkatársa), Németh János (Horster, hajóskapitány), Ottlik Ádám (Aslaksen, nyomdász), Ujláb Tamás (Részeg).

Molière: A képzelt beteg – vígjáték 2 részben. Berczik Árpád fordítását felhasználva írta Mohácsi István, díszlettervező: Fodor Viola, jelmeztervező: Remete Kriszta, zeneszerző: Kovács Márton, ságó: Pető Beatrix, ügyelő: Háber László, asszisztens: Cserép Judit, rendező: Mohácsi János. Szereplők: Stenczer Béla (Argan, képzelt beteg), Kovács Mimi (Béline, Argan második felesége), Szabó Vera (Mimolette, Argan lánya, Cléante szerelmese), Darabont Miklód (Rouelle, Argan kislánya, Mimolette húga), Zayzon Zsolt (Béralde, Argan öccse), Pál András (Cléante Coulommiers, Mimolette imádója), Vidákovics Sziláven (D'Auveregne, orvos), Lipics Zsolt (Dr. Thomas D'Auveregne, D'Auveregne fia), Urbán Tibor (Dr. Boursin, md), Rázga Miklós (Dr. Livarot, orvos), Herczeg Adrienn (Toinette, szolgáló Arganéknál), Széll Horváth Lajos (Halál), Kovács Márton (Zenész), Rozs Tamás (Zenész), Weber Kristóf (Zenész), Károly Zoltán (Zenész).

Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét – színmű 2 részben. Színpadra alkalmazta: Hamvai Kornél, díszlettervező: Horesnyi Balázs, a díszlettervező asszisztense: Sántha Borcsa, jelmeztervező: Balogh Renáta, ságó: Juhász Piroska, ügyelő: Csethe Katalin, asszisztens: Steiner Zsolt, társrendező: Funk Iván, rendező: Balikó Tamás DLA. Szereplők: Bánky Gábor (Gyurica, óras), N. Szabó Sándor (Király, könyvtüigynök), Krum Ádám (Béla kolléga, kocsmáros), Németh János (Kovács, asztalos), Bellus Attila (Keszeci, fényképész), Ottlik Ádám (Civilruhás), Bódis Zsuzsanna (Kollégáné), Kemény Henriett (Kovácsné), Vincze Balázs (Vasöntő), Köles Ferenc (Nyilas), Tóth András Ernő (Macák), Bende István (Pártszolgálatos), Kállai Gergely (Pártszolgálatos), László Csaba (Férfi), László Rebeka (Ani), Sára Alexandra (Éva).

A MÉRGEZŐ MÚLT DRÁMÁJA

Spiró György: Prah – Pécsi Harmadik Színház

„Ennél rosszabb ne legyen” – sóhajtunk magyarul (románul, oroszul s még néhány kelet-európai nyelven). Az örök változhatatlanság jelszava ez. Minden újnak kerékkötője, a múlt bebetonozója, amely örökre szentesíti és morális mércévé teszi az egyébként elfogadhatatlan jelent. S amely itt visszhangzik a magyar drámában, Spiró György *Prah*jában különösképpen. Ha meg kellene nevezni a legszomorúbb magyar drámát – hosszú a lista, nagy a kínálat, sorjáznak a reménytelen-kietlen darabok –, a *Prah* mindenképp zászlóvivő lenne. És ott sorakozna mellette a társas kapcsolatok kiábrándult írójának, Háy Jánosnak a házasságdrámája (*Házasságon innen és túl*), Garaczi László egyébként vidám darabja, amely az embert már nem is kicsinek, hanem inkább csak valami állati-növényi köztesben tenyésző plazmaszerű élőlénynek mutatja (*Plazma*). Miközben tragédia nem születik évtizedek óta (nem így a nyugat-európai drámaírásban a 90-es években). De mintha bármilyen – nem csak tragikus – változásról lehetetlen volna ma írni a színpad számára. Mert ha a változás lehetősége fel is tűnik – és Spiró dramaturgiájában rendszeresen felvilan –, a dráma tétje éppen a változás elvi lehetőségének a tételes, fokozatos és végleges kizárása. Történhet bármi – bármekkora esély kínálkozhat a fennálló világnak és rendjének (és persze szereplőinek) –, megváltozni semmi sem fog. A félelem a változástól, a már kialakult, megszokott és elfogadott nyomorúságos állapotok, olykor egyenesen hazug állások feladása reménytelen: a jövő csak rosszabb lehet.

A valóság jóslata és tükröképe ez az örök, mozdulatlan drámai világ: Spiró drámáiban a változás lehetőségének híre nem belülről, hanem kívülről érkezik, csönget-kopog be: egy jövevény, egy idegen alakjában (a *Szappanoperában* vagy a *Kvartettben*, két olyan drámában, amely rokonítható a *Prah*hal), hogy felkavarja a jelent-múltat, s hogy ez aztán örökre visszasüppedjen előzetes, kiinduló állapotába, elutasítva minden lehetséges új minőséget. Semmilyen jövőkép nincs. Ha valami ma tökéletesen idegen a magyar drámától, az egy minőségileg jobb, értelmesebb jövő elgondolásának a képessége, eleve kudarca: csak a nyomorúságos jövő képzelhető el, a még rosszabb, az ennél is rosszabb, amely a jelenből és a mindent megmérgező múltból következik. A becsöngető múlt – bár a legteljesebb mértékben realista, szociografikus pontosságú drámákról beszélünk – maga a Sors, a Múlt, a Kövendég (ennyiben meglehetősen ibseni dramaturgia ez, bár nem levél, hanem személy érkezik kívülről; érdekes itt megjegyezni, hogy minden színrevitel csak a realista-naturalista hangszerelést, társadalomkritikai értelmezést ismeri ezekre a Spiró-darabokra, szinte kizárva bármilyen szimbolikus olvasatot). A *Prah*ban szintén a Sors, azaz egy Sorsjegy, egy ötöslottó-főnyeremény köszönt be, hogy ettől felbolyduljon az amúgy mozdulatlan világ. A „becsöngetés”, a nem várt, előre be nem jelentett vendég megérkezése kifordítja sarkából a felejtés vastag guanójával betemetett múltat, felkavarja a port, a „szart a lelkekben”. De ez az emésztetlen, meg nem siratott, temetetlen, éppen ezért most is mérgező múlt hiába kerül felszínre, nem tud változást hozni: bármilyen megváltást is kínáljon a jövevény. Mert látszólag anyagi megváltást ígér az érkező: égből pottyant amerikai nagybácsit hoz a *Kvartett*, zsidó kárpótlást a *Szappanopera*, hatszázmilliót a *Prah*. Ugyanakkor morális kárpótlás lenne inkább ez, a múltért, ahogy a *Prah* szerep-

Bacsó Tünde és Bánky Gábor a *Prahban*. (Fotó: Tóth László)

lői mondják: azért „jár” nekik, éppen őnekik a hatalmas nyereség, „mert kibírtuk”. Kibírták: nem élték. És ki fogják bírni a hátralevőt is. Spiró azonban elvitatja – kategorikusan, vitát nem tűrve –, hogy a múlt akármivel, bármivel is jövátelhető, kompenzálható lenne. Tragikus történelemszemléletének alapja ez. Spiró ad egy lehetőséget hőseinek, hogy aztán másik kezével el is vegye: leglátványosabban a *Prah* dobja majd el magától a másik életet.

A *Prah* szereplői áldozatok, igazi vesztesek, a peremvidék egyre lejjebb csúszott, egykori, mára megszűnt, feleslegessé vált munkásrétege, egy házaspár, majdnem felnőtt gyerekekkel. Nem fiatalok, egyébként nem lehetne múltjuk. „Ez az egész ország felesleges”, csattan fel a férfi a darabban, mintha ő nem csak egy „réteg”, osztály lenne, egy szempont, hanem mindenki, szimbolikusan maga az ország.

Az ellenség is ott lapul a darabban, konyhájukban. Valójában minden, mindenki ellenség: ellenség a jövő, ami csak rosszabb lehet, ellenség az „ők”, a gazdagok, a megfoghatatlan figurák, mindazok, akik boldogulnak és boldogok, és a nagyon is valóságos rokonok, a falu, a munkaadók, sőt a nyereség fényében ellenséggé válnak a gyerekek is. A két ember – „a” család a *Prah*ban – ezekkel a valós/képzelt ellenségekkel szemben kapaszkodik össze, egymásba. Spiró darabjában ez a család meglepő módon együtt marad, a *Kvartett*ben is (nem úgy a többi magyar darabban): egymásba kell kapaszkodniuk ahhoz, hogy túléljenek (dramaturgiai értelemben is). Akár úgy is értelmezhető a darab vége, amelyben a házaspár közös döntése alapján elégeti a nyertes szelvényt, hogy ez számukra az együttmaradás záloga.

Ennek a külső ellenségképnek, a Rossznak a szükségessége egyrészt szintén a múlt öröksége Spiró történelmi világképében, ugyanakkor a *Prah*ban élesen, pontosan megmutatja azt is, hogy áldozat-szereplői valójában önmaguk ellenségei: saját múltjuk által lebénított, tehetetlen, változtatni képtelen foglyai létüknek. Az igazi ellenség tehát maga a múlt, ezt azonban a szereplők, akiknek Spiró nem adja meg az önreflexió és -elemzés lehetőségét, nem ismerhetik fel, nincs is elég gazdag pszichológiájuk. A múlt túlságosan sivár ahhoz, hogy bármit is – a dühön és az összeszorított foggal való túlélésen kívül – adhatott volna nekik. Ezért is a darab legfontosabb dramaturgiai mozgatórugója a múlt felöklendezése: azé a múlté, amely örök: jelen és jövő egyszerre.

A jövőről alkotott kép, amit a főnyereség, a hatszázmillió fényében megrajzolnak: abszurdan-komikusan irreális (veszünk egy szigetet Jugóban, mondják, építünk hét palotát, Amerikába költözünk, helikoptert veszünk, építünk 6 km sztrádát a házig stb.), vagy komikusan-romboló (bekenjük szarral a bíróságot, felrobbantunk mindent). Az akarat azonban még arra sem tud kiterjedni, hogy a terrorista szándékot végigvigye, és az amúgy tényleg lerombolandó világot megsemmisítse, hogy rakna valami nagy-nagy tüzet, amely felfalná a múltat; ez a szándék legfeljebb komikus elem marad a darabban. Az akarat ebben a végtelenül szomorú drámában egyetlen célt tud maga előtt: fenntartani a rosszat, a jelent.

A szart.

Hogy a krumplit vékonyan kell hámozni.

Ez a világ változni nem, csak kihalni tudhat.

A *Prah* látszólag a legzártabb spirói dráma, a tér-idő már-már klasszicista egységével (minden „real time” történik): a drámai jelen azonban határtalanul kiszélesedik benne, és mint egy (heideggeri) időben megpillanthatjuk a múltat és jövendőt. Minden idő egyszerre van jelen és történik ebben az drámában, és ez az *egyszerre*-élmény fel is számolja azt a múlt/jelen/jövő lineáris tagolást, amelyben a változás (fejlődés) elképzelhető volna. Ebben a sűrítőmódban – színpadai másfél órában – minden lehetséges idő benne foglaltatik, megszűnik és kialszik a világ, mindent elmondanak róla, amit érdemes, és visszasüpped kiindulópontjára. Spiró darabjait az a lukácsi megfogalmazás jellemzi, hogy „a drámában

(...) az, ami elmúlt: vagy nem létezik, vagy tökéletesen jelenvaló”; „az időnek nincs változásteremtő ereje, semminek a jelentőségét nem erősíti vagy gyengíti”. (Lukács György: „A regény elmélete”, in: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika*, Bp., 1975. 567.) A kétszereplős dráma minimalista – nemcsak szereplői számát, hanem terét-idejét, vonalvezetését és dialógusteknikáját illetően is. Az alapszituáció a „mi lenne, ha” helyzete: ha egy szegény, már-már munkanélküli, kétgyerekes vidéki (talán valami bányászváros szélén élő) család nyerné a főnyereményt az ötös lottón. Mit jelentene nekik ez az esély, mit tudnának vele kezdeni. Minimalista a beszéd is: „Szia”, köszön a férfi, „Hány óra?” – válaszol neki a nő azzal a magától értetődő házastársi kommunikációs bukfencsel, amelyben már csak saját szabályok vannak: a beszélgetés olyan, mint egy szükséglet elvégzése. Ugyanakkor ez a „beszél” minimum átesik majd egy barokk panaszáradatba, öncélú, habzó dühkítőrésbe vagy a legsötétebb jövőről szóló képek részletezésébe, hogy aztán egy szitokversezettel hunyjon ki. „Normális” kommunikáció szinte nincs is; ez a beszéd tele van komikus fordulatokkal, nevetségés túlzásokkal; szociografikusan pontos, mégis költőien stilizált.

A dráma természeténél fogva is közvetlenebb képet fest egy világállapotról (mint a próza): mivel „a dráma abszolút”, ahogy Peter Szondi fogalmaz, „a drámaíró nincs jelen a drámában, ő maga nem szólal meg, mert ő a kimondott dolgok forrása”, s mert „a drámát nem írják, hanem tételezik”, „a drámában elhangzó szavak mindegyike elhatározás”, és mert „a dráma elsődleges, nem (másodlagos) ábrázolása valaminek (ami elsődleges), hanem önmagát ábrázolja”, ezért benne reflektálatlanabb, nyersebb képet kapunk egy létállapotról, Spiró esetében a magyar társadalomról. (Peter Szondi: *A modern dráma elmélete*, Bp., 2002. 16–17.) A múlt nem bevégeztetett a Spiró-drámákban, hanem jelenvaló és fojtó kigőzölgésével mindent elpusztító.

Spiró György *Prahja* – akárcsak többi darabja – nem a posztmodern jegyében születik, Spiró pre-posztmodern (és ennek megfelelően: pre-posztdramatikus, amely fordulatnak persze semmi értelme, hacsak annyi nem, hogy hagyományos értelemben vett dramatiszus szövegek ezek, azaz *drámák*). Ez nem elsősorban dramaturgiai-technikai kérdésként fontos, hanem tartalmiként: Spiró a modernség nagy, befejezetlen tervének, programjának beteljesítője, amely a felvilágosodással kezdődött: annak a programnak, amely nem haladta meg a jót és a rosszat, és főként nem értéksemleges. Hanem felelősen mond ki ítéleteket a jelenvalóról. Szemlélete szerint a történelem nem esetlegességek, kaotikus és okatlan események sora, hanem okok és következményeké.

Vincze János rendezése a pécsi Harmadik Színházban, az Uránváros szélén már helyénél és terénél fogva is hitelesen szólítja színre a darabot. A rendező fogja és a nézőt beülteti a konyhába, a *Prah* játékkerébe. A hely szelleme – az eltűnt társadalmi osztály, a bányászok és a nekik felhúzott városrész – finom párbeszédbe lép a darabbal. (Vajon mi lett volna, ha nem színházban, hanem – afféle hiperrealista kísérletként, kilépve a színházi tér konvenciójából és a fiktív konstrukcióból – egy valóságos térbe léptünk volna, mondjuk, egy tényleges uránvárosi lakótelepi házba? Vagy városszéli sátoztetésbe? Spiró realista drámája milyen lehetőségeket kapott volna ott? Nem javaslat ez, csak játék a gondolattal.) A valósághoz, amelyet ez a dráma vizsgál, mindenesetre közelebb van a pécsi kül- és Uránváros, mint a budapesti Nagymező utca, egyszerűen adottságainál fogva: a Radnóti Miklós Színházban (anélkül, hogy a két rendezést játszanám ki egymás ellenében) egyrészt a dráma „fel”-került a színpadra, leválasztva a nézőtől egy negyedik fal által, eltávolodva, és a darabot mint „idegen” testet kínálva szemlélésre, másrészt a Nagymező utca problémái érzékelhetően távol vannak a *Prah* keserű veszteseitől. (Szemléletes, hogy Térey János *Asztalizenéje*, ez a nagypolgárságról, vagy mondjuk így: társadalmi szempontból a felső tízezerről szóló dráma inkább a „helyén” van a Radnóti színpadán, mint a munkanélkülivé vált munkásosztály drámája.)

Erős sült hagymaszaggal „köszönti” a pécsi előadás a kint várakozókat. A hely, a tér megtalálása Vincze előadásának legfőbb erénye: hogy mindannyian benne ülünk e magyar keserűségben. Ez a térszerkezet adja, hogy nem „hátrakötött kézzel” ülünk (ahogy Szondi nevezi a dráma nézőjét, i. m., 16.), mint akiknek nincs beleszólásuk a színpadi történésekbe, nemcsak tanúk vagyunk, hanem néma szereplők: együtt csináljuk, tesszük ilyenné. Vincze ezzel a gesztussal nem csak bevonja a nézőt, de felelőssé is teszi a színpadi történéseért. Hiszen – s az elvi lehetőség nincs kizárva – megakadályozhatnánk a végki-fejletet. (Ez a nézőnek felkínált lehetőség inkább teoretikus, mint valóságos. Vincze meghagyja a konvenciókat: a néző kívül van a játékon. Pedig belül is lehetne. Akkor aztán tényleg közös lenne a felelősség.)

Testközelből szemlélhetjük a tárgyi világot – minden részlet pontos, a tojástartótól a kredencig, az örökölt ócskaságoztól az esküvőre kapott kávéskészletig, a zoknitól a zománcozott edényig (tér: Vincze János és Steiner Zsolt), a részletek azonban nem burjánzanak túl, a tárgyak nem válnak nyomasztó nyomorúság-felhalmozássá, inkább kiegyensúlyozott naturalista ábrázolás ez. A játékok pedig karnyújtásnyira vannak. A negyedik fal elvetése fontos rendezői gesztus. Ugyanakkor a színészi játék nagytító alá kerül.

Vincze irányítása alatt a házaspár (Bacskó Tünde és Bánky Gábor) úgy vannak együtt, mint a megszokásból, alternatíva nélküli egymásrautaltságban együttmaradók: valamiféle növényi módon természetes létben, alig kommunikálva, csak a muszájt, csak a legszükségesebbet, mégis együtt. A házaspár mindkét tagja kellemesen lepusztult testű-arcú, rájuk íródott életük és keserűségük, fáradt és meglehetősen széthullott alakok. Játékukban kezdetben nincs is felesleges: a nő teszi a dolgát, krumplit pucol, szinte fel sem néz, a megérkező férfi toporogva várja, hogy bejelenthesse az eseményt. A férfi kettejük közül a könnyebb és némiképp derűlátóbb. Bánky Gábornak a mindennapi közönyből a gyerekes derűig és jókedvig ívelnek színészi hangjai. Bacskó Tünde sértődöttebb és sötétebb, egyetlen komor, fásult arca van. Bánkyban van humor, több a játékoság is, Bacskóból fájdalmasan hiányzik a humor. Az előadás előrehaladtával látni, hogy ez az egyetlen arc kevésnek bizonyul: Bacskó „magas hangjai”, mint az operaáriákban, hiányoznak: a düh, az őrjöngés, a kétségbeesés, a harag színek, tónusok nélküli ordításba fordul nála. Az amúgy élvezetes játék az utolsó negyedben kezd hanyatlani, amikor a Nő hisztérikus kétségbeesése és a Férfi drámájának elmélyült megélése nem kap elég színészi támogatást. Az egyre sötétebb színű dráma pedig lassan veszít erejéből a színpadon, ezek a drámai színek hiteltelenül jelennek meg. A Férfi utolsó átok-monológja, amelyben a patetikus és a nevetséges csúszik szépen egybe, s amely mint egy ráolvasás kíséri a szörnyű, elkerülhetetlen tettet, a szelvényégetést, e misztikus áldozatot, melyet a fenntartandó világ nevében hoznak, a színpadon nem úgy szólal meg, mint egy végső, drámai leszámolás a világgal, mint bármilyen jobb jövő elutasításának tragikus, önpusztító gesztusa. Azé a végső tetté, amely a „belénk csúszott” életet – ahogy Rilke fogalmazta – megváltoztathatta volna.

Spiró György: Prah – komédia. Játéktér: Vincze János és Steiner Zsolt, a rendező munkatársai: A Bokor Mangi és Muschberger Ágnes, rendező: Vincze János. Szereplők: Bacskó Tünde (Nő), Bánky Gábor (Férfi).

Jelenetek a *Walami Witkacy* című előadásból.
Fent: Keczán Pál; Lent: Horváth Krisztina, Juhász Mátyás és Kiss Andrea
(*Simarafotó*)

A HATÁRSÁVTÓL A KLASSZIKUSIG

Janus Egyetemi Színház

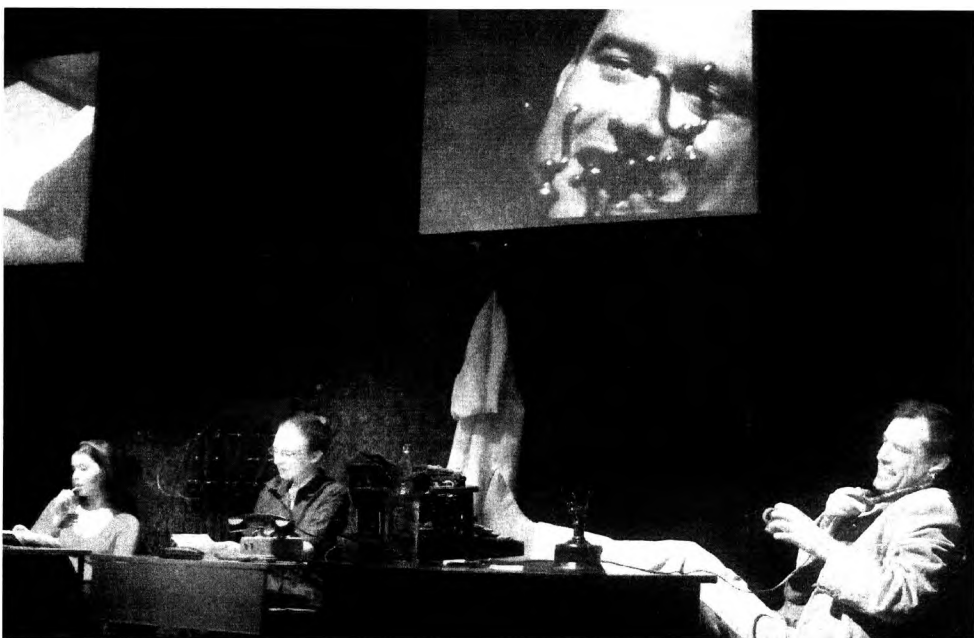
Ez év januárjában a JESZ *Walami Witkacy* címmel állította színpadra Stanislaw Ignacy Witkiewicz *Példa-dráma* című szövegét Rosner Krisztina rendezésében. A „Határsáv” sorozatba illesztett darab nem mindennapi feladatot ad előadónak, ugyanis írott változatát mindössze tizenhárom mondat alkotja. S ahogy egy régi szegedi *Az anya*-előadás kapcsán Nadas Péter írta: „nem egyetlen lehetséges Witkiewicz van, hanem annyi, ahány értelmezője, s (...) talán éppen masszív képlékenységénél fogva oly színpadszerű: variábilis szövege csak a lehetségest kínálja, nem tehenkedik rá a színházra”. Még inkább igaz ez a *Példa-drámára*, amely a drámai szöveg nullfokához közelít.

Witkiewicz – Gombrowicz rövid meghatározása szerint: „különféle hasisokat nyeldező, megalomániás morfinista, (...) skizofrén, paranoiás, másokat kigúnyoló cinikus perverz dadaista és álörült” – a színházban a „Tiszta Formát” keresi, s ezért a reális világ rendjétől független, önálló színházi logikát kíván megteremteni. Ennek érdekében a hagyományos lélektani ábrázolást elveti, a cselekményt torzítja. Az így létrejövő – Nadas kifejezésével – „álomdramaturgia” természetesen a bevett nézői értelemdadás helyett is új szemléletet igényel.

E darabja esetében Witkiewicz a szöveget szélsőségesen redukálja, hogy a rendezői gondolkodás és a színészi játék szabadságát szinte a végtelenségig növelje. Rosner Krisztina rendezése nagyjából követi a szerző féloldalnyi textusának menetét, s mindenképpen erénye, hogy a negyvenöt-ötven percnyi előadásidő alatt a nézői kíváncsiságot fenn tudja tartani. Pedig a mindennapjainkban megszokott ok-okozati viszonyok elbizonytalanodnak, felfüggesztődnek, s egyre inkább asszociációs képességeinkre leszünk utalva, ha értelmet szeretnénk adni az élénk táruló játéknak, melynek során olykor a magyar irodalomból ismerős szöveg-implantátumok töltik ki a szerző által biztosított üres helyeket, máskor a mozgásszínház eszközei keltik életre a szerző mondatait.

A rendező Witkiewicz szellemének megfelelően szabadon érvényesíti saját utalásrendszerét az előadás során: a „Delta” című tévéműsor zenéjétől és nyitóképének pantomimikus felvillantásától a *Feltámadott a tenger* szöveg-morzsálékain át a fegyverként használt Rubik-kockáig igen széles a skála. A darab szövegének valamiféle igen tág értelmű fordulópontját képezi egy pohár leesése – ezután ugyanis egy addig „szelíd öregember dühödtté válik”. A rendező itt egészen váratlan módon mintegy marionettként, zsinóron táncoltatja át a téren a poharat, s a fizikai térben lejátszódó törést zenével helyettesíti, az abból nyerhető dramaturgiai energiát ószláv egyházi ének bejátszásával pótolja, s képi meg az előadás dinamikai csúcspontját.

A groteszk minőségek által uralt előadásban a színészek mintha kissé túl reflektáltak, saját szerepüket túlzottan eltartva vennének részt. Egészében a *Walami Witkacy* inkább intellektuális kaland marad, amely azonban mélyen elgondolkoztatja utóbb a nézőt a színházi nyelv lehetőségeiről. E gondolatok kifejtésére az előadásokat gyakran követő, az alkotók és a nézők moderátor segítségével zajló eszmecsereje egyszerű lehetőségét nyújt, s számomra egyben a színházat körülvevő eleven befogadói közeg létezését is bizonyította.

Jelenetek a *Téves kapcsolat* című előadásból.
Fent: Hollósi Orsolya
Lent: Jakabfi Edina, Horváth Krisztina és Domonyai András
(*Simarafotó*)

Rendezte: Rosner Krisztina. Szereplők: Pohár (Pohár), Hollósi Orsolya (Lány), Kecán Pál (Öregember), Czéh Dániel (Fiatalember), Kiss Andrea (Feketébe öltözött személy), Juhász Mátyás (Feketébe öltözött személy), Horváth Krisztina (Feketébe öltözött személy).

Ugyancsak a JESZ „Határsáv” sorozatában került színre a *Téves kapcsolat* címet viselő előadás Mészáros Péter rendezésében, amelynek nyersanyagát Lucille Flecher írása képezte. Az alcím műfaji meghatározása szerint „krimi-kísérletet” látunk, ahol „a színész a vetített képpel versenyez”. Mészáros filmes eszközöket integráló rendezése a pécsi színjátszás történetének egyik emlékezetes mozzanatát, Kamondi Zoltán *A szív bűnei* előadását idézheti föl a nézőben másfél évtized távolából. Az erős-trükkös rendezői jelenlét itt is meghatározója a produkciónak. Ha ott a színészi játék nélkülözhetetlen kiegészítőjeként szolgált a mediatisált kép, itt is rendkívül fontos értelmezésbeli hangsúlyokat nyújt a nézőnek a kamerákon át kinagyított-kivágott világ. Bár itt alapvető fontossága annak van, hogy a játszó- és nézőtér két fallal elválasztott félre oszlik, s előbb az egyik, majd a másik oldalról nézhetjük végig ugyanazt a történetet. S persze hamar kiderül, hogy hiába hangzik el szórol szóra ugyanaz mindkét „félidőben”, s hiába játsszák vélhetően ugyanúgy az általunk nem látott térfélen a darabot, mint ahogy az imént láttuk, a nézőpontváltás miatt mégis teljesen új történetben lesz részünk.

A „hagyományos” változatban előbb Hollósi Orsolya jutalomjátékát élvezhetjük, aki egyedül köti le figyelmünket a toloszékhez kötött, kiszolgáltatott és hisztérikus nő szerepében. Az amerikai nagyvárosi történetnek már eredeti formájában is meghatározó eleme a technikai közvetítés: a nő egyetlen kapcsolata a külvilággal a telefon. E kommunikációs csatorna irányítja a dramaturgia kibontakozását, a szereplők telefonos párbeszédék puzzle-elemeiből rakják össze a bűnügyi történetet, amelyben a nő véletlen fültanúja lesz egy gyilkosság megrendelésének.

A „hagyományos” befogadási rend második felében az előző drámai tartalomnak, Hollósi tragikus kimenetelű érzékeny játékának visszaját láthatjuk: csupa ironikus gesztus, elidegenítő effektusok a színészi játékban és a kamerák által közvetített, kivetítőkön megjelenő képi világban. Juhász Mátyás és Domonyai András a bérgyilkos és a megrendelő férj figuráin kívül hivatalnokot és rendőrt is alakítanak, minden megnyilvánulásukban az elidegenedett, részvétlen külvilág képviselőiként. De nem különböznek tőlük a darab női karakterei sem, Horváth Krisztina, Jakabfi Edina és Kiss Andrea telefonos kisasszonyai, kórházi ügyeletesei éppúgy a nő sorsa iránt érzéketlen, elhárító masinéria alkatrészei. Az áldozat vergődésével párhuzamosan a kamerák szűkített plánjain az unalmukban nyalókázó, körmüket reszelő vagy zabáló, meztelen nőket rajzoló, papírgalacsinokat gyúró alkalmazottakat látjuk a részletkivágások által még inkább megfosztva individualitásuktól. A bűnügyi történet Mészáros értelmezésében tehát jelentésében jócskán kibővül, sőt a krimi-vonatkozásokon túl – paradox módon épp a rendezés technikai trouvaille-jai, az elembertelenítés erős jelzései révén – sokkal inkább a történetben rejlő érzelmi tartalmak kerülnek előtérbe.

Izgalmas kérdés, vajon milyen különbségeket okoz a nézői percepcióban a „hagyományos” vagy a mediatisált változat elsőbbsége. A valóságban persze minden néző csak egyetlen alkalommal látja először az előadást, s a második félidei változatot óhatatlanul az elsőre vonatkoztatja. A magam részéről a hagyományos befogadási rend imprintingjében részesültem, és nem cserélném el a fordítottjára, bár az előadást követően erről komoly vita bontakozott ki a nézők körében.

Kamera: Verpeléti András, Hillebrand Péter. Rendezte: Mészáros Péter. Szereplők: Hollósi Orsolya, Juhász Mátyás, Kiss Andrea, Jakabfi Edina, Horváth Krisztina, Domonyai András.

Jelenetek az *Ármány és szerelem* című előadásból.
Fent: Molnár Tamás és Szomora Livia
Lent: Inhof László, Tóth András Ernő és Bozsó Tamás (*Simarafotó*)

Az egyetemi színház változatos évadjának utolsó bemutatója a drámairodalom egyik legismertebb alkotása, Schiller *Ármány és szerelem* című polgári szomorújátéka volt. A rendező, Mikuli János igen bátran és jó érzékkel húzta meg a darab szövegét: mind a szerelmi érzés korhoz kötött nyelvi paneljei, mind a polgárság és nemesség társadalmi különbségét a természetjog, a felvilágosodás felől bíráló fejtegetések jelentősen megritkultak. Megmaradt viszont a mindenkor érvényes alapkonfliktus, a környezet miatt be nem teljesülő, emésztő szerelem. A kort jellemző gesztusok ritkításával az előadás sodróbbá, szenvedélyesebbé válik, s a korai Schiller-dráma (1784) ebben az interpretációban már a német romantika gondolkodás- és érzelmvilága felé mozdul el. Mégsem érezzük stílushamisításnak Mikuli megoldását, mert egyrészt a 18. század végének Sturm und Drangja, s így Schiller drámája is magában hordozza a romantika világlátásának egy-egy komponensét, például a társadalmi kötöttségeket felülírni igyekvő, autonómiára törő hősokeket. Másrészt azért nem, mert a JESZ társulatának sikerült olyan gadameri értelemben klasszikus előadást létrehozni, amely a történeti korokon átívelve érvényesen szólaltatja meg a schilleri dráma erőközpontját, a szenvedélyes szerelmet.

A szűkös térbeli adottságokat a Mikuli Dorka által jegyzett díszlet egyetlen centrális térformáló erővel próbálja áthidalni: egy rácsokkal hegesztett, nyitható, dönthető, különböző térhatároló síkokat alkotni képes fémszerkezettel. A szerkezet, amelynek beállítását a jelenetek közti félsötétben a szereplők végzik, számos alkalommal jól hangsúlyozza a dráma alakjainak hierarchikus viszonyait a szereplők magassági-mélyiségi elhelyezésével, de olykor kemény feladatot ad a színészeknek, ami önkéntelen hibához is vezethet. Egyértelműen hatásosan működik viszont Miller Lujza és Ferdinánd darabvégi jeleneténél, amikor a szoba falait jelző rácsok közt, mintegy ketrecben, csapdában vergődve látjuk a szerelmeseket. Ez utóbbi egyébként záró jelenetté válik, a tetemrehívás az apákkal és az igazság fényre derüléséhez szükséges tömeggel elmarad, s így a darab sokkal intímebb, megrázóbb. A játék legutolsó mozzanataiként vászonra vetülő táncoló pár sziluettjét látjuk, az előadást kísérő dinamikus erdélyi, illetve romániai népzene hangjainak kíséretében. A két fiatal halála és a sötétség, aztán már nincsen magyarázat. Az igazságot, a tanulságot már senki nem deklamálja a közös térben. Schiller polgári szomorújátéka a JESZ előadásában Kleist és Büchner irányába mutat.

A színészek bátran vetik bele magukat a klasszikus dráma mélyvizébe, a szenvedélyek világát odaadással jelenítik meg. Szomora Livia és Bozó Tamás szerelmespárját emésztő, komor, vak szerelem vonzza és taszítja egymáshoz és egymástól, amely csak a halálban teljesülhet majd be. Kettősük meggyőző módon írja ki magát a két fő társadalmi elvárásrendszerből, mind az udvari etikettből, mind a polgári erkölcs közegeből. A sok helyről ismert abszolutista német kislejedelemség világának képmutató, romlott mivoltát a könyörtelen, hatalmáért fia boldogságát feláldozni kész apa, Inhof László machiavellista minisztere, valamint a miniszter titkára, Wurm és Von Kalb udvarnagy közvetíti, akiknek sötét szövetsége kölcsönös érdekeik mentén, illetve gáztetteik miatti kölcsönös zsarolhatóságuk révén kovácsolódik össze. Molnár Tamás egészen mai cinikus és ironikus gesztusaival, beszédmódjával eleven modern intrikust teremt. E groteszkül diabolikus figura mellett a gonosz oldalt az üresfejű, hiú és szervilis, fokozhatatlanul kisszerű udvarnagy egészíti ki, akit Kormos Balázs szinte burleszk eszközökkel az előadás egyetlen komikus karakterévé alakít. Az udvari viselkedés- és gondolkodásmód másik ellenpontja a Tóth András Ernő által magabiztosan megformált Miller muzsikus. Pokróc gorombaságú szókimondása, a feddhetetlen erkölcsre alapozó polgári öntudata, amelybe a korlátoltság és az önzés színei is belevegyülnek, nem csak a romlott úri világgal szegül szembe, hanem a szerelmesek boldogságával is. A fejedelem szeretőjét, Lady Milford romlottan erkölcsös szerepét László Virág erős gesztusokkal játssza, néhány finomabb színészi megoldás gazdagíthatná az egyébként a dráma talán leginkább ambivalens, legnehezebben egyértelműsíthető szerepének megformálását.

Az *Ármány és szerelem* műsorra tűzése a mai színházi és társadalmi közegben alig kevésbé kockázatos Witkiewicz előadásánál. Mondhatnánk persze, hogy a sokat kárhozott mai magyar színházi struktúrában ki más legyen bátor, mint egy egyetemi társulat. Ezzel együtt is úgy vélem, nem csak a választás bátorságának, de az interpretáció meggyőző mivoltának is örülhetünk a JESZ Schiller-előadása esetében.

Rendezte: Mikuli János, díszlet: Mikuli Dorka, jelmez: Várady Zsóka, zene: Rozs Tamás, asszisztens: Gáspár Alida. Szereplők: Inhof László (Von Walter, miniszter), Bozó Tamás (Ferdinánd, a fia, őrnagy), Kormos Balázs (von Kalb, udvarnagy), László Virág (Lady Milford, a fejedelem kegyencnője), Molnár Tamás (Wurm, a miniszter titkára), Tóth András Ernő (Miller, muzsikus, városi zenész), Pásztó Renáta (Millerné), Szomora Lívია (Miller Lujza), Jakabfi Edina (Sophie, a lady komornája).

Bozó Tamás és László Virág az *Ármány és szerelem*ben.
(Simarafotó)

A LÁTHATATLANNÁ VÁLÓ BÁB, A LÁTHATÓVÁ VÁLÓ BÁBOS

A pécsi Bóbita Bábszínházról

Kós Lajos (1924–2008)

Magánügy: ott folytatom, ahol tavaly abbahagytam. A *Jelenkor* 2007-es júniusi számában, *A Párnaember* (felolvasó)színházi előadása kapcsán többek közt azzal foglalkoztam, hogy mennyiben befolyásolta előadásunkat a talált tér: a Bóbita Bábszínház alagsora, a meseház pincéje. A Mária utcai épülettől azóta sem sikerült eltávolodni – ez az írás voltaképpen a tavaly elkezdett virtuális túra folytatása, az alagsor után a földszinten is szétnéztem, mi történt mostanában.

A tavalyi évad meglehetősen eseménydús volt a Bóbita életében: a háromévente megrendezésre kerülő felnőtt bábfesztivál lebonyolítását az igazgatóválasztás körüli bizonytalanság előzte meg. A külső szemlélő számára az idei évad kiegyensúlyozottabbnak, nyugodtabbnak tűnik. Bemutatók, előadások, vendégjátékok követik egymást. Az intézmény működik.

Nem tudom, létezik-e a beavató színház mintájára a „beavató bábszínház” kategóriája, de ha lenne ilyen, akkor a *Mosó Masa mosodája* című előadás mindenképpen ebbe a csoportba tartozna. Az azonos című könyv egyfajta összekötő (elválasztó) mezsgye óvodás- és iskoláskor között: amikor az ember a képeket nézegeti, akkor az előbbi, amikor a melléírt betűket szöveggé olvassa össze, akkor az utóbbi társadalmi csoport része. Ez az előadás is remek bevezetés a bábszínház (és ezen keresztül remélhetőleg a színház) világába. A kamaratermi előadás paraméterei megfelelőek ahhoz, hogy a (többnyire óvodás vagy kisiskolás korú) nézők figyelme képes legyen átfogni a színpadon és nézőtéren lejátszódó cselekményt: Sompolygó, a rókalány történetét, aki elhatározza, hogy eljut Aranyvárosba, hogy részt vehessen a tündérkirálynő-választáson. A vándorlás motívumára felépített előadás (a látott bábszínházi előadások zöme ezt a tematikát teszi fő motívummá: ez nyilván nem annyira a bábszínház, hanem az alapul vett mesék műfaji sajátossága) nem veszi szigorúan a színpad és nézőtér határvonalát, hanem egyetlen játéktérre alakítja a kamaraszínházat. Sompolygó a nézők között „vándorol”, míg az út során esett kalandok a színpadon játszódnak. A színészek – Csizmadia Gabi, Várnagy Kinga m. v., Boglári Tamás, Szabó Balázs – megbízhatóan vezénylik le az előadást. Sramó Gábor felújított rendezése hozza a kötelezőt abból a szempontból is, hogy igyekszik bevonni a fiatal nézőket a játékba, ébren tartva a figyelmüket. „Zöldséggé változtatják” a gyerekeket, majd a következő jelenetben „visszavarázsolják” őket. Az előadás nagyjelenetében, a királynőválasztás során pedig lehetőségük van arra, hogy szavazzanak, melyik versenyző tetszik nekik legjobban. Persze a demokrácia itt is látszólagos és kissé igazságtalan, hiszen hiába voksolnak bekiabálással az egyéb versenyzőkre (a macskacápára, a kecskebékára és a zebra-pintyre), teljesen nyilvánvaló, hogy Sompolygónak, a rókalánynak kell győznie, annál az egyszerű oknál fogva, hogy ő a főszereplő, és ennek a történetnek happy enddel kell végződnie. Annyi baj legyen, már az is valami, hogy nem kellett sms-ben szavazni, négyszázötven forint plusz áfáért.

Fent: *Mosó Masa mosodája*. Várnagy Kinga, Csizmadia Gabi és Szabó Balázs.
Lent: *Lúdas Matyi*.
(Fotó: Bublik Róbert)

Az idei évad első bemutatója a *Lúdas Matyi* volt, Schwajda György átírásában: a telt házzal futó nagytermi előadás legnagyobb erénye, hogy nem képmutató: a történetben rejülő erős szociális-didaktikus vonalat (gondoljunk csak az ötvenes évek *Lúdas Matyi*-adaptációjára Soós Imre főszereplésével) sikerül a minimumra szorítania, közel hozva a (nagyreszt alsó tagozatos) nézőkhöz a történetet. Döbrög ma van. Vagy inkább tegnap, vagy még inkább ma, egy olyan faluban, ahol mindig csak tegnap van. Matyi – amint azt kék mackófelsőjének hátán olvashatjuk – a Döbrög SE¹ oszlopos tagja, bár az a halvány érzésünk támadhat, hogy a döbrögi focipályára már csak libát legeltetni jár a falufia. Vasárnap pedig (a pécsi?) vásárba megy Matyi, bemutatni az éneklő libát. Döbrögi úr esetében már homályosabb a kép: kopasz, kövér, ellenszenves. Néha olyan, mint Rákosi Mátyás népe (szeretett gyermekei) körében, néha mintha Bástya elvtársat látnánk Pelikán nélkül, néha pedig egyszerűen úgy tűnik, hogy a kopasz, hájas arcot látjuk a fekete Merci ablakából. Ennek megfelelően a darab hangsúlyai is változnak. Az újrhangszerelt történet, a „Lúdas Matyi remix” egyik legjellemzőbb pillanata Matyi és Galiba búcsúja falujától: Matyi az *Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek* kezdetű népdalt éneklő háttal a közönségnek, kezében tartva Galibát, a világ első éneklő libáját, aki pedig az *Elmegyek* című Máté Péter slágert dűnyögi mély átérzéssel. Olyan pöszén, ahogyan azt csak egy pösze éneklő liba teheti. A másik ilyen pillanat, amelyet a tízéves átlagéletkorú közönség zajos tetszésnyilvánítással fogad, amikor Döbrögi első megverését követően a (külföldön sznobra kiművelődött) Galiba váratlanul így búcsúzik: *Hasta la vista, hájpacni!* Galiba, a döbrögi terminátor.

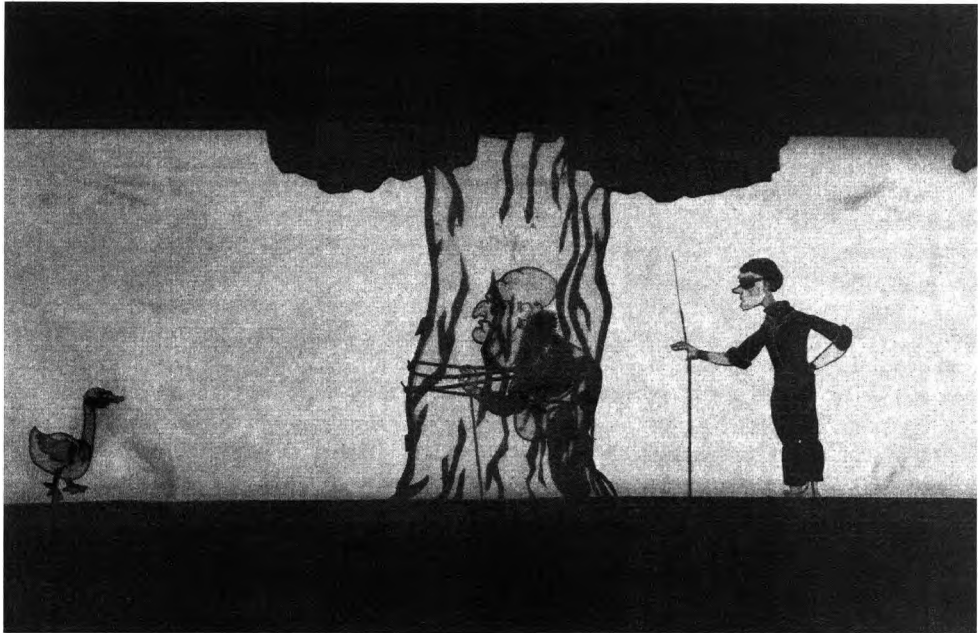
A rendezésnek ugyanakkor van némi vizsgaelőadás „mellékíze”, mintha a rendező vizuális leltárt készítené az elsajátított bábtechnikákról. Ez leginkább akkor válik fárasztóvá a néző számára, amikor egyre több és (ebből következően) egyre hosszabbnak tűnő sötétek választják el az eltérő bábtechnikával színre vitt jeleneket, széttördelve így az előadás ritmusát. A színészek szerencsére rendre visszatálnak a megfelelő dinamikához, amelyet a két főszereplő, Boglári Tamás (Matyi) és Szabó Balázs (Galiba) diktál. Míg esetükben a kettősük pontos összjátékát, az egységet értékelhetjük, addig Fülöp József esetében éppen a kettősséget: *Döbrögi* és az *Ispán* szerepében hosszú percekig önmagával beszélget. Dia- és monológ.

A *Lúdas Matyi* című előadást Schneider Jankó rendezte, akit amolyan saját nevelésű játékosként igazol vissza „klubja”, a Bóbita SE. Az első ziccert nem hibázta el, amelynek minden Bóbita-szurkoló nagyon örül.

Schneider Jankó kapcsán fontos említést tenni egy másik produkcióról is, amelynek a Bóbita befogadósínházként adott otthont a hivatalos évadkezdés előtt, még 2007 augusztusában. A Teatrino Kisszínpad *Dido és Pauline* című előadását Szabó Attila rendezte és írta, a bábokat Bartal Kiss Rita tervezte. Az „ábrándjátékot”, amelynek alapanyagául Gulácsy Lajos *Pauline Holseel* című regénytöredéke szolgált, Gelencsér Tünde és Schneider Jankó játszotta. Az előadás narrátora egy felnőtt férfi, egy festő, aki visszatér a házba, ahol gyermekkorát töltötte: képek, emléktöredékek a végtelennek tűnő, forró nyári délutánokról és egy képzeletbeli kislányról. Képgazdag szövegek, poétikus (színpad)képek. Sajnos kevesen láttuk. Lesz még?

Az önmagát és társát kereső festő, valamint a művész és műalkotás motívuma egy másik előadásban is megjelenik idén: *A Sárkánykirály palotája* főszereplője ugyancsak egy művész, aki a mindennapok problémáitól menekülve próbál szerencsét, hogy első halandóként bejusson a Sárkánykirály palotájába, és megszerezze a mesés kincset – amiből esetleg kifizetheti az alberletét is. Az előadás távol-keleti mesékből áll össze, az első látásra meglehetősen lazán összefűzött epizódokat ismét a keresés, vándorlás története tartja

¹ Megyei másodosztály.

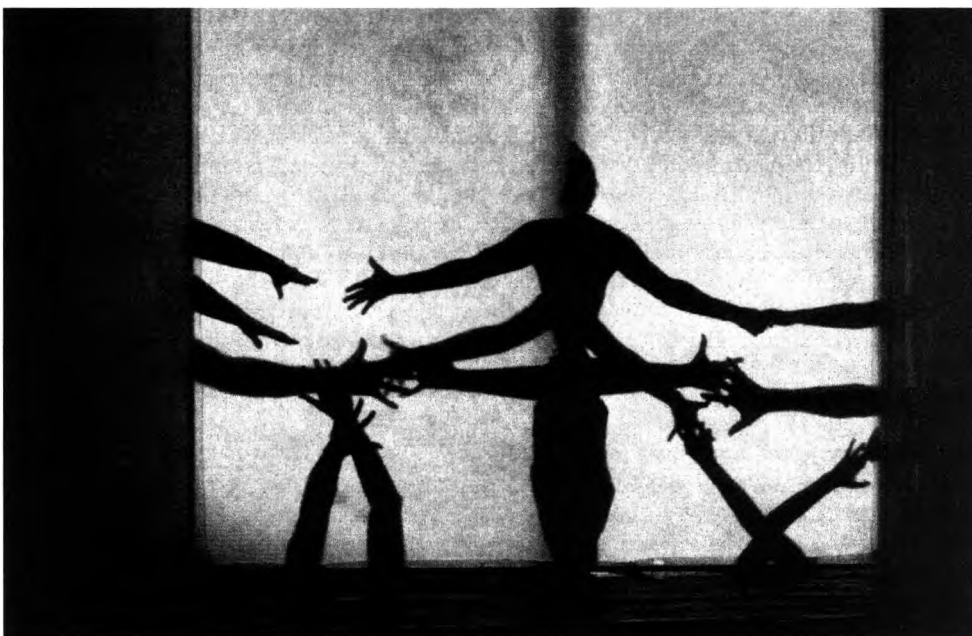

Fent: *Lúdas Matyi.* (Fotó: Tóth László)
Lent: *A Sárkánykirály palotája.* (Fotó: Bublik Róbert)

össze. Kuthy Ágnes második pécsi rendezése minden bizonnyal az évad legezotikusabb előadása. A fiatal rendezőnőtől már megszokhattuk, hogy a látvány a kiemelt fontossággal bír. Mátravölgyi Ákos díszlete, térépítésze már a *Rigócsőr királyban* is nagyon hangsúlyos szerepet kapott letisztult formavilágával. A koncepció is hasonlít az előzőre: a kifeszített vásznanakból komponált, rizspapírra emlékeztető, puritán díszlet szinte felkínálja magát a geometrikus, illetve keleti minták, motívumok vetítésének, amely az előadás során kiemelt látványszervező elem.

A játszott történetben van egy pillanat, amely messze túlmutat önmagán, és a báb-színház lényegére kérdez rá. A gonosz varázslónő (Ujvári Janka) annak érdekében, hogy fiával (Boglári Tamás) feltűnés nélkül követve Boldizsárt, a festőt, és segédjét, Pinget, eljuthasson a Sárkánykirály palotájába, egy varázsige segítségével fűgév és datolyává változtatja magát és gyermekét. Ping pedig, elemőzsiának gondolva a gyümölcsöket, táskájába rejti, és magával viszi azokat az útra. Az előadásnak ezen a pontján – nagyon leegyszerűsítve – az történik, hogy a színészek által megjelenített figurák két apró bábbá (de nem önmaguk kicsinyített másává!) változnak, amelyek majd – táskába rejtve – láthatatlanná válnak számunkra, ám végig jelen vannak az előadásban. A palotába érve pedig ismét „visszaválóznak”. Ez a folyamat mintha magába sűríténé az utóbbi idők egyik (nem csak pécsi) báb-színházi tendenciáját, ahogyan a (hagyományos értelemben vett) bábok láthatatlanná, tárgyanimációvá válnak, a bábos pedig színészként, saját testét használva vesz részt az előadásban. Mozgató és mozgatott nem különül el egy egymástól ebben a felfogásban. Természetesen nagyon váratlan, erős színészi alakításokat is láthatunk így, de a dolog rejt némi kockázatot, különösen akkor, ha a nyugati színjátszásban megszokott játékmódtól eltérő stílusban kell mozogniuk a színészeknek. Kuthy Ágnes *A Sárkánykirály palotájában* kísérletet tesz arra, hogy a keleti színjáték- és tánctechnikákat az előadás integráns részévé tegye. Ez dramaturgiailag teljesen indokolt, így élesebben elválik a festő reális világa a mesevilágtól. Az erre vonatkozó rendezői elképzelés látható: a gesztusokat leválasztani a szövegről, hogy ne csupán a nyugati színjátszás illusztratív, „szövegkövető” mozdulatai jelenjenek meg, hanem egy szövegtől független, önálló, esetenként ellenpontoszó gesztusnyelv. A *Sárkánykirály* szereplőinek rendkívül összetett feladattal kell megbirkózniuk a többféle bábtechnika, a szokásostól eltérő játékmód miatt – ez természetesen pozitívum. Összességében azonban hullámzó színészi teljesítmény jellemzi az előadást. Nagyon nehéz eldönteni, hogy mi okozza ezt: arról van-e szó, hogy a nagy formátumú, átgondolt látvány megtervezése után a rendezőnek nem maradt elegendő energiája a színészekre, vagy pedig a játszóktól eltérő mozgáskultúráját nem sikerült egy szintre hozni. A bábos jelenetek sorából finomságával, humorával kiemelkedik az Illés Ilona által megformált pöttöm öregasszony figurája, a gesztusnyelv pedig Csizmadia Gabi esetében a leginkább meggyőző, nála tűnik a leginkább könnyednek és legkevésbé „maszatosnak” a gesztus.

Sokkal egységesebb, összefogottabb és meggyőzőbb képet nyújtott Kuthy Ágnes első pécsi rendezése, a *Rigócsőr király*: igazi szép (báb)színház. Vagy inkább meseszínház, hiszen a hangsúly egyrészt az élő színészekre, másrészt a látványon van. A vizuális aspektus kiemelt szerepe *Robert Wilson* színházi tevékenységét idézi, ezen belül is 2003-as *Leonce és Lena*-rendezését (Berliner Ensemble). Fáradt rózsaszínek, maszkhatású, elrajzolt arcok, letisztult, geometrikus tér. A színészi játék rendkívül meggyőző ebben az előadásban, emlékeztető pillanat, amikor a Rigócsőr (Fülöp József) és Katica (Csizmadia Gabi) a díszlet tetején ülnek egymás mellett, és lemosják arcukról a maszkot. Csizmadia Gabi dinamizmusa, játékosága mindvégig magával ragadó. A látvány precizitása és a színészi játék pedig szerencsére képes arra, hogy elterelje a figyelmet a már-már hajmeresztő cselekményről: Makrancos Kata történetének mesébe csomagolt változatáról. A feleségnevelés történetének (mégoly lenyűgöző) színrevitele annál inkább pikáns, hogy női rendező jegyzi az előadást.

Jelenetek a *Határtalanul* című előadásból. (Fotó: *Bublik Róbert* [fent], *Tóth László* [lent])

A gyerekközönséget bábszínházba csábítani nem a legnehezebb dolog. Jönnek is szépen, sorban, hosszú, színes, és hangos kigyó végig a Király utcán. Az már jóval nagyobb szakmai kihívás, hogy sikerül-e vonzóvá tenni az intézményt az idősebb korosztály számára, és meggyőzni őket arról, hogy este, „főműsoridőben” is érdemes bábszínházba menni. A Bóbita évről évre létrehoz olyan előadást, amelyet felnőtteknek szán, kitartva a meggyőződésük mellett, miszerint a bábszínház, a bábokkal, tárgyakkal való játék nem csupán gyermeki-gyermeteg szórakozás, nem kizárólag gyermekművészet. Nem feltétlenül a Bóbita hibája, hogy ennek a tételnek a bizonyítása nehézségekbe ütközik. „Felnőtt kategóriában” az utóbbi egy-két évad meghatározó élménye volt a *Határtalanul* című előadás. Felnőtteknek szól, bár gyermekkori emlékeket mozgósít, azokat a pillanatokat hívja vissza, amikor a lámpafénynél nyulat, farkast, kutyát „fénybábozik” az ember elalvás előtt. A Peter és Zsenya Pasov által rendezett előadás próbaidőszakát – kivételes, ám szerencsés módon – megelőzte egy tíznapos workshop, amelynek során a színészek megismerkedhettek a bolgár rendezőpáros által használt színházi kifejezésmóddal: a tárgyanimációval és az – általuk „vizuális színháznak” nevezett – árnyjáték különböző technikáival. A *Határtalanul* az árnyjáték, a fényjáték formanyelvét viszi tovább a korábbi workshop elemei közül, az etűdszerűen rendezett – már-már koreografált – jelenetek tematikájának főbb vonalait a férfi-nő viszony lehetősége/lehetetlensége adja. A társulat személyi összetételében megjelenő fluktuáció ezzel az előadással bánt el a leginkább: a szokásosnál nagyobb precizitást és összeszokottságot igénylő játék nehezen fogadja be az újonnan érkezőket, és megérzi a távozók hiányát. A *Határtalanul* ennek megfelelően lassanként kikopni látszik a repertoárból. Kár érte. Izgalmas előadás, amely figyelmet igényel nézőtől és játszótól egyaránt.

Az idei előadások közös jellemzője, hogy a zenehasználat nagyon izgalmas és magas színvonalú. A *Mosó Masa mosodája* című előadásban, amelynek Rozs Tamás szerezte a zenéjét, a végig színen lévő Zsenéz (Boglári Tamás) aktív résztvevője a játéknak, a *Lúdas Matyit* pedig (Döbrögi kötelező megverésén túl) az örömszene szervezi. Nyilván az sem véletlen, hogy az idén létrejött „bábszínháztánczenekar” a *The Broegies* nevet viseli, és a Bóbita „társasági rendezvényeinek” – Szárnyas Malac Napja,² Farsangoló Hangoskodás³ – elmaradhatatlan résztvevői. Szerencsére. A minőségi zenehasználat szintén garantált *A Sárkánykirály palotája* esetében is, amelynek Kovács Márton a zeneszerzője. A konzervzene felhasználására voltaképpen egyetlen negatív példa adódik az évadban: a látványában erős *Határtalanul* esetében nem annyira a műfaji heterogenitás a zavaró, mint inkább a minőségi szelekció hiánya. Az az érzése támadhat a nézőnek, hogy a rendezőpáros kiválasztotta a kedvenc zenéit, és arra komponálta az (egyébként izgalmas) árnyjátékos etűdöket.

Az eddig felsorolt előadások, programok közös ismertetőjele, hogy eseményszerűségükkel a realitás világába tartoznak. Egyre fontosabb azonban az is, hogy a Bóbita, mint városi kulturális intézmény, hogyan jelenik meg a virtuális térben. A bábszínház nem túl régen felújított honlapja barátságos, könnyen áttekinthető felületet kínál. Az elengedhetetlen menüpontok (műsor, havi program, társulat) mellett hozzáférhető a korábbi előadások adatai és fotói, és van játék is: bábkiestő. A honlap zenél: Fehérváry Lilla zenéje, amely a földaltról kezdve végigkíséri a látogatót, eredetileg a 2005-ben játszott *A bolond lovag: Parsifal* című előadáshoz készült. A zene használata elsősorban annak kedvez, aki ritkán látogatja az oldalt: minél gyakrabban látogatunk ugyanis a honlapra, annál na-

² Az évad egyik fontos eseménye, rendszerint december 30-án kerül megrendezésre. Annak érdekében, hogy a résztvevők 31-ére összeszedjék magukat, a 2007-es Szárnyas december 29-én volt. Az esemény megkapja az EAPP minősítést: Erősen Ajánlott Pécsi Program.

³ EAPP februárban. Tételtemető hangoskodás, ilyenkor adják át a Hang Gábor emlékére alapított díjat.

gyobb kihívássá, már-már versennyé válik, hogy egy egérkattintással le tudjuk-e némítani az érzelmes fuvolamuzsikát, mielőtt az egyáltalán elkezdődne. A honlap aktuális állapota minden bizonnyal (és remélhetőleg) átmeneti: a bevezető oldal felkínálja ugyan a választást, hogy a magyar vagy az angol nyelvű változatot szeretné-e böngészni a vendég, de a brit zászlócska ugyanúgy a magyar honlapra irányít, mint a piros-fehér-zöld.

Egy vidéki bábszínháznak időről időre meg kell találnia azokat a kitörési pontokat, amelyekkel fel tudja hívni magára a figyelmet, ami kimozdítja a kényelmes (?) rutinból, és amelynek segítségével definiálhatja saját magát a többi bábszínház között. Az egyik ilyen lehetőség évtizedek óta a Pécsi Nemzetközi Felnőtt Bábfesztivál, amelyre – a ráfordított energiával és anyagi forrással egyenes arányban – változó színvonalú előadások érkeznek, ugyanakkor a legjobb előadásoknak adható UNIMA diploma garantálja a minőséget. A háromévente – egyre lehetlenebb körülmények között – megtartott fesztivál olyan előadásokat vonz városunkba, amelyek másképp nem jutnának el az itteni (szakmai és civil) közönséghez. A XV. Pécsi Nemzetközi Felnőtt Bábfesztivált 2010-ben rendezik meg. Remélhetőleg.

Magánügy: a Bóbita felnőtt bábfesztiválja – azon kívül, hogy olyan meghatározó színházi előadásokat kínál, mint legutóbb a *Három testőr* a plzei Alfa Színház előadásában, vagy *A mikádó* Balázs Zoltán rendezésében – az évek során egy másik tényezővel is árnyalta a városról kialakult szubjektív képet. Az 1998-as felnőtt bábfesztivál plakátja is mai napig meghatározza a Pécsről alkotott „magántérképemet”: a plakáton a belvárosi háztetők tetején bábok üldögélnek és lógatják a lábukat nagy vidáman. Az is lehet, hogy állandóan ott vannak, nem csak fesztiválok idején. Csak lentről nem mindig látszanak.

TITOKBAN DOLGOZIK ÖT ÉVE AZ ÁRNYÉKSZÍNHÁZ

Kedves Sors,

itt *Hübrisz* (a színházi hölgy) beszélek; volt még ezelőtt egy társas kirándulás, veszélyes és *dulce periculum* – édes veszély, aztán valami más is. *Neé phóré* – új rablás. Mire a végére érek, belefeketülök. *Kalandjaink*. Egyszer a nézők bekötözték a szemüket, és lepecsételték a fülüket, emlékszel? Azt hitték, sírok a színpadon, azt hitték, civilben a színpadon, sírok mint egy civil a színpadon, civilizálatlan, nagy, ronda göcsös hegy. Csel volt és ajándék, de nem értették, miért nem értették, minden megnyilvánulás előttük játszma is. Hogy képzelhetik, hogy „őszintén beszélek”?! Semmi konvenció, tapasztalat, gyanútlan kívülről állók, mindenben, a Kívülről állók pánikjelzései. Játszd el, hogy eljátszod, kettős visszacsatolás kell, mert megijednek tőled (tőlem) különben. És amikor kiszabadulni a zsírszobából – faltuk végül a zsírt? Zoknival, falapáttal, kiskanállal, és nem evett velünk néző, undorodott, és nem evett, mi? Öt éve készítette első homoksüteményét az Árnyékszínház. „*A felejtés háza előtt, bárhol álljon is, megint homokba írnak vagy festenek.*” *Jól van így, a homokba tesz jeleket. Nem látok még egy színházi formációját (pláne a kultúrfővárosban), amelyik ennyi mindent, ennyifélet csinálna.* Megkockáztatom, nem is gyengén. Maga körül forogva bizonyos krátert ás a földön, ha elkap a szele, csak poros leszel, tisztelt néző, tisztelt porhadnagy. Olyannak szereted látni magad, amilyennek látni szeretnéd magad. Coolnak. Elsőrendű követelmény bizonyosságot tenni, hogy ott vagy a haladókkal, nem foglalkozol a lemaradókkal, amilyen egyszintes a világ, még beazonosítanak – velük vagy, olyan vagy, te vagy, aki lemaradt! Biztosítani, tisztelt művészet, hogy ott vagy a külben, még akkor is, ha a fél melleidet levágják, ha meghal anyád, ha kiderül a barátodról, hogy minden szavadat beiktatta a rendszerbe, ha zavarokat észlelsz, súlyos működési zavarokat észlelsz, ott vagy az olimpiai csapatban, barátaid mind hasonszőrűek, istenek. Folyamatos, transzparens epifánia. Napszínház. Ha nem ez, összevegyítve zumbeispiel kicsi emberivel. Színházi klistélyozás – új s új formák. Beszélünk gyönyörű nyelveken, de miről beszélünk? Miről beszélünk egyáltalán? Minek beszélünk egyáltalán? Persze tudom, hogy ez a bizonyíték. Marad a melodráma, ugye. Bent is vagyunk, kint is vagyunk, közbül a színház-művészet mutatja magát *piesesztálon* – cizelle tortacsoda.

Hááááát, leszek én, legyenek én inkább torta-terrorista, tortás gerilla! Utcai játékos. Ebben a fuvolázó békakörben így döntöttem. Ez ám a luxus.

Mert mi van, ha nem elég, ami van? Ha borzasztóan unatkozom. Ha olyasmit keresek, amivel szórakoztathatom magam? Ha én is élvezni akarok? Más, más – ebben áll a nagy titok. Ki jön a buliba, az persze más tészta. Árnyjáték – lekövetni a túloldaliak mozgását. Tour de Helián, bele a szemébe. Borút. Legyen például elviselhetetlenül nevetséges, ja, legyen akkor elképzelhetetlenül nevetséges! Ne mindig ilyen szalonbuta, szalontüdő, szalonzimom. Hogy ágaskodnak Hippolütosz megvadult lovai.

Vagy jöjjön, ami kiszellőztet. *Közeleg az idő* – játsszuk el mindjárt az elején, kiszellőztet kicsit, mondtam, kaptam egy pofont. Itt senki ne szellőztessen. A játék lefolyását nem tudom, bárki is észrevette-e, lassan eloldódni a teatralitástól. Színház az élet, nem az egész

világ, élettapasztalat, színház-fegyház, élet-mű. Napi kalács. Belefúródni az életedbe. Spirális lemezke, melléktermék és sebesült leszel tőle, résztvevő örök életedre. Nem akarok hivatalosan elfordulni tőled, nem segít az idő, korosabb, annál szenvedélyesebb, zokszó nélkül terjeszteni köztetek, csöndesen a pestist, én legyek a baj.

Vagy váratlan szerencse. Beleköltözni az e világiak rostjai közé, szívni azéleletet. Kitermelni a folyékony örömet. Kitermelni – ezen van a hangsúly. Tábori színház.

Fiatal székelyudvarhelyi színésznő kérdezi (Nézőpontszínház, Tekla kérdezi) – miért lett az a nevünk, hogy Árnyékszínház, mivel ez benne egyszerre *sötét* és olyan *jelentéktelen* konnotációt vonszol, akik nem érnek be a fényre, vagy elkerüli őket a napsütés. Nyirok-színház. Tovább bosszantsalak még, kedves olvasó?

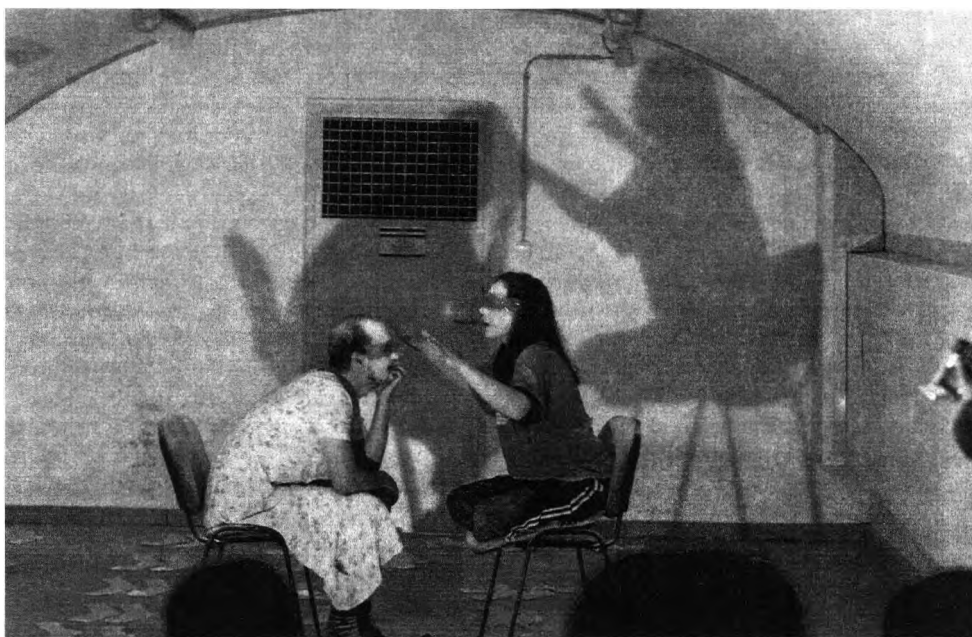
Igen, ez egy sötét és jelentéktelen színház, büfében szikkadt ropi, colaüdítő, halomban a *Sikertelen nők* lapszámai. Tudod-e azt az egy mondatot?

Egyre más, egyre más, vicc és felfordulás. Gondolod, vagyok olyan ostoba, hogy megengedek magamnak egy viccet, ami az életembe kerülhet? Taposóaknaszínház.

Lepergeti a szemeket.

Vagyok olyan bátor. H.

Eugène Inesco: A székek. Fordító: Gera György, rendező: Hargitai Iván. Szereplők: Bacskó Tünde (A férj), Sági Attila (A feleség).

Jelenet *A székekből*. Bacskó Tünde és Sági Attila.

(Fotó: Tóth László)

„A FORDÍTÓ OLYAN, MINT A SZÍNÉSZ”

Szele Bálint interjúja

Várady Szabolcs műfordítóként és költőként egyaránt jelen van a magyar irodalmi életben. Számos elismerésben – köztük a József Attila-díjban – részesült. Két saját verseskötete mellett sok angol és amerikai vers és dráma fordítását készítette el (köztük Stoppard, MacLeish, Fromm, W. C. Williams műveivel). Shakespeare-fordítói pályáját már meglévő fordítások „retusálásával” kezdte, első önálló fordítását 2006-ban készítette el A tél meséje címmel az egri Gárdonyi Géza Színház számára. Az interjút a hagyományostól eltérő módon, e-mailben készítettük el.

Szele Bálint: – Mely Shakespeare-drámákat fordította le eddig?

Várady Szabolcs: – Egyetlen Shakespeare-darabot fordítottam, a *The Winter's Tale*-t, vagyis a *Téli regét*, 2006-ban. Nem könnyen mondtam le a már nagyon megszokott régi címről, ami még Szász Károlytól származik, és Kosztolányi meg Mészöly Dezső is átvette, a „rege” azonban annyira árasztja azt a XIX. századi hangulatot, amit a fordításban nagy ívben igyekeztem elkerülni, hogy végül mégiscsak a pontosabb változat mellett döntöttem, így lett a magyar cím *A tél meséje*. De hogy ezen mit is kell érteni igazából, azt, úgy látom, az angol értelmezők is csak találgatják.

– Az ön életművében a saját fordítások mellett fontosak a javítások, „emendációk” is. Mely darabokkal találkozott pályafutása során?

– Amennyire vissza tudok emlékezni, csak a *Hamlet* esetében volt szabályos felkérés a Katona József Színház részéről, hogy igazítsam ki a megadott helyeken Arany fordítását, a többi inkább baráti szívesség: Shakespeare *A viharja*, a *Szeget szeggel* és egy Molière, a *Tartuffe*, ezekre emlékszem. Fodor Géza volt a dramaturg, és megkért néhány apróbb javításra. És Dúró Győző, amikor Székely Gábor rendezte a *Troilus és Cressidát*, még a Nemzetiben. Ilyesmi nyilván minden színházi előadással együtt jár, és általában a dramaturg végzi el, de verses szövegbe célszerűbb, ha költő nyúl bele.

– A *Troilus és Cressidában* milyen javításokat eszközölt és miért volt szükség ezekre? Mondana esetleg néhány példát?

– Ez régen volt, még a hetvenes években, azt hiszem, vagy a nyolcvanas évek legelején, és a memóriám elég megbízhatatlan, ráadásul szelektív. Az előadás rossz körülmények közt, eléggé balul sikerült. A szövegváltoztatások egyébként, úgy rémlik, az egyszerűsítést, a szöveg keményebbé tételét célozták.

– Arany *Hamletjéhez* miért és mennyire „nyúlt hozzá”?

– Kezdjük azzal, hogy nemcsak a színház kénytelen igazítani a klasszikus fordításokon, de már az olvasó is tévedésben van, ha azt hiszi, hogy „egy az egyben” Vörösmarty vagy Petőfi fordítását olvassa az újabb Shakespeare-kiadásokban. Sajnos az 1955-ös kiadás volt az első és az utolsó, amelyik feltüntette a függelékben a változásokat. Borbás Mária, e kiadás felelős szerkesztője beszámolt róla (Szele Bálint interjúja, www.szabadpart.hu, illetve *Holmi*, 2007/6), hogy milyen alapos mérlegelés és munka eredménye volt az új „Shakespeare Összes”. Azon lehetett vitatkozni, hogy ki kell-e javítani, ha Vörösmarty nem adott vissza egy rímet vagy egy szójátékot, de az már akkor is nyilvánvaló volt, hogy ami érthetetlen, azt érthetővé kell tenni. Vörösmartynál például ezeket:

Szólj, mely mívet űzsz te? (Neked mi a munkád?);
Ha Caesar kéjelemmel int felé (Ha Caesar csak úgy odaint feléje);
A játéknak vége (Lefolyt a játék);
Kezdj pártot mind e sérv orvoslatára (e seb orvoslatára).

Hányan értenék, ha nincs ott zárójelben Szabó Lőrinc változata? A színpad azonban ennél több korrekciót igényel. Még Arany *Hamletjében* is akadnak olyan sorok, amelyeket bajosan lehetne ma a színpadon kimondani – még akkor is, ha a rendező egyébként vállalja azt a kihívást, amit Arany utolérhetetlenül zseniális, de tizenkilencedik századi nyelve jelent. Egy sort már (ezt is Borbás Máriától tudjuk) az 1955-ös kiadásban is kiigazítottak, igaz, nem a *Hamletben*, hanem a *Szentivánéji álomban*: „És minthogy e regg java elhaladt” („S minthogy a reggel java elhaladt”).

Amikor Zsámbéki Gábor eldöntötte, hogy a Kamrában Arany fordításában rendezi meg a *Hamletet*, Fodor Gézától kaptam egy listát a szövegnek azokról a helyeiről, amelyeket meg kellene igazítani. Nem emlékszem, mennyi volt összesen, nekem csak az a lista van meg, amelyik a javításokat tartalmazza, ez 59 tételből áll – néha csak egy szó, többnyire egy vagy két sor, és csak ritkán egy-egy többsoros rész volt átírandó, és ebből sem oldottam meg mindent. Nyolc esetben vagy nem tudtam jobbat, vagy javasoltam, hogy hagyjuk ki, vagy kértem, hogy az istenért, hagyjuk meg! „...különben már azóta / A lég minden keselyűit hizlalom / E szkláv dögével. Véres, buja gaz!” Hogy mi az a „szkláv”? Kell ezt tudni? Elég az a megvető indulat, ami sistereg belőle. Lehetne akár halandzsa is, mint Kálnokynál „e purhonya, ez a pöhös nyagóc”, amihez szintén nem kell szótár, csak a hatás persze komikus, nem úgy, mint Aranynál. De már az ilyen sorokban: „Mi nézi Hamlet bibeled kegyét” vagy „llatja, színe pillanatnyi élv” – a bíbelő kegy és az élv a mai fülnek csakugyan kínos egy kicsit. Van, ahol csak a régies és melleleg nehezen kimondható szóalakot kellett módosítani: „Hogy trónusunkhoz legközelebb te állsz”. Amit én csináltam a *Hamlettel*, azt leginkább ahhoz tudnám hasonlítani, ahogy a fényképész retusál. Néhány nyelvi kényelmetlenséget igyekeztem eltüntetni, a lehető legtapintatosabban. Semmiképpen sem nevezném ezt átdolgozásnak.

– A *Hamlet* esetén mindig felmerül Arany fordításának „szentsége”. Hogyan gondolkodik erről? Általában mi a véleménye az „újrafordításról”?

– Arany Shakespeare-je a magyar irodalomnak is szerves része, és mint ilyen, „szent”, ha úgy tetszik. Az ő *Hamletjének* én egészében a drámai erejét is felülmúlhatatlannak látom. De ha a mai színházkultúra nem tud vele megbirkózni, ha csak élő, mai nyelven tud a darab közelébe férkőzni, és egyáltalán kezdeni vele valamit, akkor természetesen újra kell fordítani. A színházban amúgy is mindent lehet, ha jól sül el. A legbeszédesebb példa rá nekem a litvánok *Hamletje* volt.

– Ez miért volt jellegzetes, újszerű?

– Ez sokkal inkább volt a rendező, Nekrosius *Hamletje*, mint Shakespeare-é. A darab szövegének, azt hiszem, csak egy töredékét használták fel, sokkal inkább a látvány és a zene uralkodott – valami ősi és rituális, számomra eleinte felfoghatatlan, aztán egyre magával ragadóbb. Nem mernék vállalkozni az elemzésére, inkább csak azért említettem, mert jól példázza, hogy a színházban a színház a lényeg. A dráma egyfelől irodalom, amit el lehet olvasni, és magunkban lejátszani, „lelkünk színpadán”, ahogy Füst Milán mondta; másfelől viszont, a színházban, nyersanyaga az előadásnak. A hatásnak például erős eleme volt egy visszatérő dallam, egy szál fúvós hangszeren szólt, eleinte Nino Rotára gyanakodtam, és csak később jöttem rá, hogy Brahms *Harmadik szimfóniájá*-ból van.

– Mondjon pár szót a Téli regge új fordításának keletkezéséről is. Milyen indíttatásból fordította le ezt a késői Shakespeare-művet?

– Hogy mi okból fordítottam le a *The Winter's Tale*-t? Nagyon egyszerű okból: felkér-

tek rá. Vagy pontosabban (mert ez talán kevés lett volna önmagában oknak): Máté Gábor kért fel rá, mégpedig Fodor Géza közvetítésével. De még neki se mondtam azonnal igent, mert első hallásra megijesztett a feladat: Shakespeare-t fordítani – és Kosztolányi után. Shakespeare kori szerzőt (illetve szerzőpárt) fordítottam már, de azt is csak egyet: Middleton–Rowley *Átváltozások*ját, még 1980-ban a kaposvári színháznak. De aztán azt gondoltam, mégse volna jó úgy meghalni, hogy legalább egy próbát ne tegyek Shakespeare-rel. És újra elolvasva a korábbi fordításokat, úgy láttam, hogy Kosztolányi nagyszerűen érzi ugyan a Shakespeare-szöveg drámai lüktetését, és sok helyét nem fogom tudni felülmúlni, de a nyelvében sok a romlandó anyag is. Füst Milán azzal méltatta annak idején a *Nyugat*ban, hogy Pázmány kori nyelvre fordította le Shakespeare-t, én inkább úgy érzem, hogy Arany *Toldiját* (és *Hamletjét*) célozta meg nyelvileg, mintha eleve a címbeli *rege* sugallata vezette volna, sok tehát a ma már idézőjelben hallatszó fordulat: „Hogy asszonyom dibdáb? Ha ezt bevallod – / S ha nem teszed: orcátlanul hazudj: / Hogy nincs szemed, füled és esztelen vagy! / Mondd, hogy a nőm mindenkinek cafája...” – „Csáválná más csak így a szent királynét...” Olvasóként élvezem bár ezeket a nyelvtörténeti ínycsalatokat: dibdáb, cafája, csávál – nehezen tudom elképzelni, hogyan hangozhatnának a mai színpadról drámai hitellel. (Na és a „szkláv”? – kérdezhetné, joggal, és én zavarba is jönnék, mert a válaszom inkább szubjektív, mint racionális: az egyszerűen lenyűgöz a hangalakjába sűrített indulati töltetével, sőt mondhatni, letaglóz.)

– *Tehát nem zárkózik el a színházban megszólaló költői nyelvtől. Milyen az ön Shakespeare-képe? Költőt vagy drámáirót lát benne?*

– Legegyszerűbb volna azt mondani: drámáiró költőt. De ez félrevezető volna. Nem arról van szó, hogy adva van egy költő, aki drámát is ír, mint, mondjuk, Shelley *A Cencieket*, inkább arról, hogy Shakespeare olyan korban volt drámáiró (és ízig-vérig színházi ember), amikor a dráma nyelve a költészet volt. Költő: ezen manapság a lírai költőt szoktuk érteni, de hát Aiszkhülosz vagy Szophoklész talán nem volt költő? A Shakespeare kori közönség pedig kiváltképpen elvárta a szerzőtől, hogy szereplői költői szóképekben és tirádákban nyilvánuljanak meg, ha meg prózában beszélnek, akkor ontsák a szójátékokat, és Shakespeare ennek az igénynek sok nagyszerű kortársa közt is a legnagyobb költői tehetséggel tudott megfelelni.

– *Mit gondol elődei munkájáról? Hangsúlyosan gondolok itt Aranyra, Kosztolányira, Mészölyre. Hogyan viszonyul hozzájuk? Kit tekint példaképének?*

– Kosztolányiban példaképnek tekintetem a szöveg drámai rugalmasságát, miközben igyekeztem elkerülni az avíttnak érzett nyelvi rétegeit. Mészöly Dezső más eset. Ő mindig nagyon hatásos, nagyon ízes, jól mondható, de a deklamálhatóságnak alárendeli a szöveg elevenen villódzó, izgalmas csapongását. Érzésem szerint „veretesebb” egy (néha több) fokkal a kelletténél. Arany utolérhetetlen példakép, de minden szempontból túl messze van ahhoz, hogy utánozni lehessen. Közelebbi és praktikusabb példaképeim éppen ezért inkább Szabó Lőrinc és Vas István. Amikor fiatalkoromban arra gondoltam, milyen jó lenne Shakespeare-t fordítani, hozzájuk jártam volna iskolába, Szabó Lőrinchez csak gondolatban, Vas Istvánhoz valóságosan is. De nem adódott lehetőség. Akkoriban még és már nem volt szokás egy-egy előadáshoz új fordítást rendelni, a kanonizált „Shakespeare Összesbe” pedig csak nagyon ritkán jutott be új fordítás. Egyszer fölmerült az Európánál, hogy a *VI. Henrik* II. és III. részében jó lenne Németh Lászlónak a szakmában eléggé egybehangzóan gyengének tartott fordítását lecserélni. Csináltattak is velem próbafordítást, amit Vas István és Géher István is támogatott, de a kiadó igazgatója, Domokos János úgy döntött, hogy Németh László túl nagy név, én meg amúgy is a begyében voltam. Jóval később, talán már 2000-ben, a Pécsi Nemzeti Színház előadta a darab harmadik részét, és történetesen fel is kértek,

hogy fordítsam le, de magam helyett akkor már Imreh Andrászt ajánlottam, aki remekül meg is csinálta az új fordítást.

– *Térjünk rá a fordítói műhelytitkokra. Saját műfordítói gyakorlatában hogyan gondolkodik arról a kettősségről, amely szerint Shakespeare magyar fordításai „irodalmi” (bonyolult) és „színpadi” (érthető) szövegekként kategorizálhatók?*

– Shakespeare maga, azt hiszem, nem értette volna ezt a kérdést. Hiszen éppen a színpadi hatás érdekében volt bonyolult (amikor az volt) és költői. De azért nem áltatom magam, a fordítónak néha csakugyan döntenie kell, mit áldoz fel, sőt szinte mindig döntenie kell, és persze nemcsak Shakespeare-nél: csak ritka, nagyon szerencsés esetekben érezheti úgy, hogy itt mindent visszaadott, ami az eredetiben van, és még akkor is könnyen meglehet, hogy nem mindent vett észre. De hogy ne kerüljem meg a kérdést: a fordítás színháznak készült, színpadról akar hatni (abban a reményben persze, hogy az olvasónak is élvezetet szerez). Ami csak lábjegyzettel érthető, azt valahogy fogyaszthatóvá kell tenni. Például: Polixenes király megtudja, hogy a fia egy pásztorlányt akar feleségül venni. Haragjában így fenyegeti a fiát: „Ha meghallom, hogy sóhajtani mersz, / Mert nem látod (és nem fogod soha) / A kis játékszered, hát kitagadlak, / Nem vagy vérem, de még rokon se, köztünk / Akár a vízözön: ezt vésd eszedbe!” Az utolsó két sor Shakespeare-nél: „Not hold thee of our blood, no, not our kin, / Farre than Deucalion off. Mark thou my words.” Az itt említett Deucalion a bibliai Noé megfelelője a görög mitológiában. Csak ő meg a felesége éltek túl a vízözönt, és aztán a hátuk mögé hajigált kövekből teremtik újjá az emberiséget. Polixenes valami olyasmit mond, hogy még Deucalionnál is messzebbre szakadhatsz tőlem, vagyis minden elképzelhető kapocs megszűnik közöttünk. Ha itt megtartjuk Deucaliont, azzal csak a dramaturgnak adunk – húzási – feladatot. A vízözön viszont mindenkinek mond valamit.

– *Saját fordításaiban archaizál, vagy arra törekszik, hogy modern, mai nyelvet használjon?*

– Archaizálni, úgy gondolom, csak akkor kell, ha maga a szerző is archaizál. Ha a saját korának élő nyelvét használja, pláne színpadon, akkor a fordításnak is eleven nyelven kell megszólalnia, és ha szlenget is használ, akkor nekünk se kell visszariadnunk tőle. Azt persze mindig a színpadi helyzet és figura dönti el, hogy meddig merészkedjen az ember a nyelvi elevevényekben.

– *Shakespeare gyakran erotikus, pajzán részekkel teszi népszerűbbé darabjait. Ezeknek fordításánál milyen elveket követ?*

– A kasztrált Shakespeare képtelenségét már Arany is szóvá tette, de a korizálás megszabta az akkori kereteket. Ma a fordító (még a rendező) ízlése vonja meg a határokat. No meg az is, hogy kihalljuk-e a több mint négyszáz éves szövegből az erotikus vagy esetleg trágár célzásokat. Ebben sokat segítenek az újabb szövegkritikai kiadások alapos jegyzetei. Vegyünk egy példát. *A tél meséjében* fontos szereplő Autolycus, aki elsősorban zsebmetező, de ezt a foglalkozását zsidóbari és egyéb tevékenységgel leplezi. Énekelve lép színre. Ez a kis dal, Kosztolányi fordításában, a klasszikus angol költők antológiájában is benne van, és pontosan olyan, mint akármelyik szép lírai reneszánsz tavaszköszöntő. Álmomban se jutna eszembe, hogy egy tolvaj bemutatkozása. Pedig az. Erre utal a *doxy* szó a második sorban, ami a csavargó szeretőjét jelenti, és nem egyszerűen a leánykát, ahogy Kosztolányi, vagy a fruskát, ahogy Mészöly fordítja. Erre utal továbbá a sövényre kített fehér lepedők említése a második szakasz elején: nem a táj szépségét hivatottak emelni („Messze fehér a sövényen a vászon”), hanem a tolvaj Autolycusnak szolgálnak zsákmánynul, aki a harmadik szakaszban megint csak nem a babájával hancúrozik, mint Kosztolányinál, hanem „with my aunts” henterereg a szénakazalban, a nénikéivel, ami a korabeli szlengben kurvákat jelentett. No, itt talán még egy kicsit rá is segítettem, mert ez lett belőle: „A szajkó, a rigó, a pacsirta: / Ez a nyár dala, hej, de remek! / Hallgatom én meg a luvnya, / Akivel a kazalban tekerek.”

– Milyen elveket próbál követni a szójátékok, a nyelvi humor fordításakor, és mennyire tartja fontosnak a bonyolult metafora- és szimbólumrendszerek visszaadását?

– Ezekre a kérdésekre nem tudok okosabbat felelni, mint hogy úgy és annyit kell visszaadni, ahogy és amennyit csak lehet. Sokszor a tehetség sem elég, szerencse is kell hozzá. Ez az alliterációkra, a versek zenei elemeire is vonatkozik.

– A rímelt részek átültetése sem könnyű, itt mennyire törekszik a formahűsége?

– Elvileg, ha lehet, igazodom az eredetihez. De a műfordításban minden elv csak ezzel a „ha lehet” megszorítással működik. Ebben a darabban egyébként nem kellett sokat rímelni: a dalbetéteken kívül, ha jól emlékszem, csak az Idő párrímes monológjában. Ez 32 sor, tehát 16 rímpár, ebből, ha jól számolom, Shakespeare-nél 5 a nőrím, nálam 9. Ha az angolban csak hímrím volna, akkor valószínűleg én is jobban törekszem a szigorúbb formahűsége. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a késői darabjában Shakespeare szakít azzal a régi gyakorlattal, hogy az egyes jeleneteket rendszerint rímpárral zárja le. Itt épp ellenkezőleg, mintha a folyamatosságot akarná hangsúlyozni, csonka sorral zárja a jelenetet. Nem lekerekíti, inkább mintegy elharapja.

– Mennyire tudja betartani a 10-szótagos sor követelményét? Használ-e enjambement-t ott is, ahol Shakespeare nem?

– Mint a legtöbb magyar Shakespeare-fordításban, biztosan az enyémben is több az ereszkedő sorvég, mint Shakespeare-nél. Elvileg persze itt is a formahűség a cél, de itt a legnehezebb megvalósítani, hiszen közismert dolog, hogy egy jambikus sorba mennyivel több fér bele angolul, mint magyarul; ha tehát az ember igyekszik a sorszámot megtartani (ez sem szokott száz százalékgig sikerülni), ezekre a plusz egy szótagokra égető szüksége van.

Az enjambement-ok esetében is az eredeti az irányadó. Shakespeare verselése azonban sokat változik az idők során. A korai éneklőbb, soráthajlást csak elvétele alkalmazó vers idővel darabosabbá, lazábbá válik, az ötös jambust is hol megkurtítja, hol megtoldja egy lábbal, főként pedig az enjambement válik sokkal gyakoribbá, már-már uralkodóvá, ami különösen a szenvedélykitörésekben közvetíti nagyon elevenen az indulat menetét. Hasonlítsuk össze, mondjuk, azt a teljes sorokba gondosan kiporciózott áriázást (Somlyó György fordításában), amikor II. Richárd lemond a trónról, azzal a lüktető féltelenséggel, ahogy a tébolyultan féltékeny Leontes beszél.

RICHÁRD:

Kincstáramat adom egy olvasóért,
Ékes palotám egy barátlakásért,
Gyöngypalástomat egy koldusgunyáért,
Egy fakupáért ötvös kelyheim,
Királyi pálcám egy vándorbotért,
Egy pár szentképért minden népemet,
S egész királyságom egy kis sirért,
Egy eldugott, kicsinyke kis sirért...

LEONTES:

Mi? Nem láttad, Camillo?
Látnod kellett, vagy szemedem a hályog
Szarvaknál vastagabb! vagy hallanod
(Hisz olyan átlátszó, hogy már a pletyka
Nyilván terjed), vagy gondolnod (hiszen
Csak a hülyék nem), hogy a feleségem
Romlott a velejéig. Ha bevallod

(Vagy hazudd arcátlan, hogy nincs szemed,
Nincs füled, nincs eszed), a feleségem,
Mondd ki: egy riherongy, a rossz cselédnél,
Aki lefekszik kézfogó előtt már,
Cseppet se jobb, mondd ki és igazold!

A dalok, verses betétek általában úgy fordítandók, mint bármely más, kötött formájú vers. De persze arra is figyelni kell, hogy egy adott színpadi helyzetben hangzanak el, a dal olykor nagyon is kifejezi azt a szereplőt, aki énekl, mint Autolycus belépőjénél láttuk. Némelyiknek fönnmaradt a dallama is. Elképzelhető, hogy a rendező ezt akarja használni, és akkor a fordító nehezebb helyzetben van.

– *Mennyiben építi be saját költészetét Shakespeare műveibe? Segít a fordításban az önálló költői gyakorlat?*

– Azt szokták mondani, hogy a fordító olyan, mint a színész, és abból is kétfajta van: az egyik minden szerepet a maga képére formál, a másik igyekszik a felismerhetetlenségig feloldódni a szerepben. De az első változat is inkább ösztönösen érvényesül, mint elvszerűen. A másodikra meg akármennyire törekszünk is, egészen nem tudunk kibújni a bőrünkől. Előfordulhat, hogy valaki fordítóként nagyobb költőnek bizonyul, mint a saját verseiben, sőt az is, hogy aki nem költő, remek költészetet tud létrehozni fordítóként, de a költő, amikor fordít, biztosan nem tudja teljesen kikapcsolni a költői reflexeit. Szakmai készség, verstechnikai biztonság és nyelvi fantázia – ezekre nyilvánvalóan szükség van, a költői gyakorlat tehát, mivel fejleszti ezeket, segít a fordításban. De ez az ellenkező irányban is tud működni: a fordítás során olyasmit csíhol ki magából a költő, aminek aztán költőként is hasznát veszi.

– *Miért fordította „újra” A tél meséjét Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső után? Mit vett át az ő fordításaikból? Mint írta: néha „ki is zsákmányolta őket.” Mit jelent ez?*

– Amikor nagyon elakadtam a szövegben, mi tagadás, megnéztem, hogyan oldották meg az adott helyet az elődeim, és ha nem tudtam tovább mozdulni, akkor beírtam a legjobbnak érzett megoldást a számítógépbe, de színes betűkkel, hogy lássam, mi nem az én szövegem. Aztán újra végigmenve a jeleneten vagy felvonáson, sokszor beugrott a saját változat. De biztosan maradt legalább nyolc-tíz olyan sor, felsor vagy akár csak egy-egy jelző (mint például a „lepcsés szájú”, amit Paulinára mond Kosztolányinál Leontes), ahol nem tudtam jobbat kitalálni. Egyébként Babits, 1924-ben, az új Shakespeare-fordítás alapelveit összefoglalva egyenesen ezt írja: „A fordítónak nemcsak joga, de kötelessége is mindenütt, ahol a régi fordítás valamely helynek egyedül helyes vagy lehetséges megoldását eltalálta, ezt a megoldást átvenni”.

– *A tél meséje fordítását épp a napokban olvastam el: egészében véve nagyon harmonikus, költői, mégis maximálisan érthető szöveg. Hogyan egyezteteti össze a költői bonyolultságot a színpadi érthetőséggel?*

– Shakespeare nemcsak bonyolult, olykor homályos is, főleg Leontes lázas féltékenységi őrjöngésében. A fordító óhatatlanul egyszerűsít, ha választ egyet a lehetséges jelentések közül. Ha a „harmonikus” és a „maximálisan érthető” ezekre a részekre is vonatkozik, akkor féltő, hogy túllöttem a célon. De Leontes főntebb idézett szövegének elliptikus grammatikája talán mégis jelez valamennyit az eredeti jellegéből.

– *Nem arra gondoltam, hogy a darab minden egyes jelenetben egyformán érthető vagy egyszerűsítő, hanem hogy a fordítás konzekvens és stílusában is egységes. És, ami a legfontosabb, híven követi Shakespeare-t, tehát mer homályos és bonyolult lenni ott, ahol Shakespeare az. Ez nem zavarja a mai színházat?*

– Ebben az esetben én csak egy színházról beszélhetek: az egri Gárdonyi Géza Színházról. Az ottani színészek szerették ezt a szöveget, ezt mondták, és úgy láttam, hogy

őszintén. Ha majd valakinek újra eszébe jut megrendezni a darabot, akkor kiderül, hogy más színház, más rendező hogyan látja.

– *Hogyan kapta Böhönc (angolul Clown) a nevét? Kosztolányinál Bangó, Mészölynél Mufurc volt.*

– Bevallom: a *Magyar Szókinccstár*ból. Megnéztem a „bohóc” szócikket, és itt találtam, mint tájnyelvi változatot, a böhöncöt. Ennek a komikus figurának nincs saját neve a darabban. Egyes kiadásokban úgy jelölik: „A Pásztor fia”, az Ardenben Clown, vagyis a bohóc, a társulat komikus színésze. Túl nagy jelentősége egyébként nincs a névadásnak, hiszen csak a címlapon szerepel, nem hangzik el a darabban, illetve Autolycus utal rá egyszer, az angolban kis kezdőbetűvel: „...ez a böhönc, akinek nincs ki mind a négy kereke...” (Most látom csak, hogy a *Színház* mellékletként megjelent szövegben nálam nagybetűvel van, de ha egyszer megjelenne kötetben, akkor kijavítom.)

– *Böhönc egy helyen azt mondja: „Ja.” Nem túl „nagyvárosi” ez egy pásztorjátékban?*

– Shakespeare annyira keveri itt a dolgokat, Jupitert és Apollót a pünkösdi pásztorjátékkal, az ókort a reneszánszsal, a földrajzi képtelenségekről nem is beszélve, hogy érzésem szerint ekkora nyelvi kilengés meg se kottyan a szövegnek. Komolyabb kérdés talán Csehország szerepeltetése Bohémia helyett. Ha azt nézem, hogy Apolló jóshelyére küldenek követeket (igaz, hogy a nem létező Delphoszba), akkor a latin Bohémia a helyénvaló. Ha azt, hogy a halottnak hitt Hermione szobrát „a nagyszerű olasz mester, Julio Romano” színezte ki (aki a XVI. században élt), és hogy Bohémiában a régi fordítások szerint is a cseh király uralkodik, akkor miért ne legyen az, amit a szó angolul ma is jelent, és már Shakespeare korában is jelentett: Csehország?

– *Kontrollszerkesztője volt-e? Igénybe vette-e valaki segítségét a fordítás során?*

– Ha a munkát színház rendeli és nem kiadó, annak megvan az a hátránya, hogy nincs kontrollszerkesztő. A fő segítség a szöveg megértésében az Arden-kiadás volt a maga alapos jegyzeteivel. Amikor kész lettem, akkor persze megnézte a rendező és az egri színház dramaturgja is. Kértek néhány javítást, ezek egy része nem Shakespeare-re, hanem az előadás adottságaira vonatkozott, például a darab szerint öreg Antigonust fiatal színész játszotta, ezért el kellett tüntetni (persze csak az előadás szövegéből) a korára utaló jelzőket. Elküldtem Nádasdy Ádámnak is a fordítást, ő aztán jól alá is húzigálta pirossal, ami nem tetszett neki – ez nagyon hasznos volt. Imreh András is kiszúrt egy-két gyöngye pontot. És hálával tartozom Szabó T. Anna biológus édesapjának, Szabó T. Attilának is, aki a növénynevesítésről szóló híres passzus értelmezésében segített.

– *Miben nyújthat segítséget egy kontrollszerkesztő a fordítónak?*

– Elsősorban a félreértések kiküszöbölésében. Aki nálam sokkal jobban tud angolul, azzal is megeshet, hogy egy pillanatra kihagy a figyelme. Kosztolányinál is elég sok a félreértés. Az 1955-ös magyar Shakespeare alapossága ebben is példás: a jegyzetekben megadja a valódi jelentést, hasznát is vettem fordítás közben. De sokkal nyugodtabb lettem volna, ha egy felkészült és figyelmes kontrollszerkesztő is átnézi a fordítást.

– *Mit gondol a kortárs Shakespeare-fordítókról (Nádasdy Ádám, Forgách András, Csányi János, Tandori Dezső)?*

– Bevallom, csak részben ismerem a munkáikat. Tandorinak *A viharját* olvastam (ez volt az egyik fordítás, amit a Katonának itt-ott kiigazítottam). Úgy rémlik, hogy kicsit zülálnak éreztem a szöveget. Nádasdy fordításaival apránként barátkoztam meg. Vagy én puhulok, vagy ő fordít egyre jobban.

– *A kötelező kérdés, amelyet – Szabó Lőrinc-kutatóként – mindenkinek fölteszek: hogyan vélekedik Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításairól?*

– Tízvalahány éve fölhívott egy rendező, hogy fordítsam le neki az *Ahogy tetsziket*. Egy percig se haboztam a tagadó válasszal. Minek azt újrafordítani: úgy jó, ahogy van. Most is szkeptikusan néztem elébe Nádasdy Ádám új fordításának, amikor fordításkriti-

kai csereüzletet ajánlott. Elolvasva, majd színpadon is látva aztán el kellett fogadnom: jobbnak nem jobb a fordítás mint irodalmi mű, de megállja a helyét, és elevenen működik. A *Troilus és Cressidát* se tudom magyarul jobbnak elképzelni a Szabó Lőrincénél, de most már óvatos vagyok: a színház előbb-utóbb nyilván ebből is új változatot követel.

– *Van-e a Shakespeare-drámában kedvenc része, jelenete, amit különösen jó volt fordítani?*

– Nagyon élveztem Paulina heves kirohanásait, ahogy kéjeleg a nemes fölháborodásban. És van egy remek kis párbeszéd a két követ között, akiket Apolló szentélyébe küldtek kitudni az isten nézetét: megbeszélik a jóshelyen tapasztaltakat, mint két hazatérő turista. Nagyon fennkölt bohóctréfa, legalábbis én annak vettem – sajnos az előadásból kimaradt.

– *Mit fordítana még szívesen Shakespeare-től?*

– Ezen nem gondolkoztam. Ha bármire fölkérnének, az első reflexem biztosan most is az lenne, hogy jaj ne. Rengeteg kínlódás, bizonytalanság, kisebbségi érzés, meg az időm is fogy, amit most már jobb lenne a saját írásaimra fordítani. Viszont az is igaz, hogy mindezzel együtt nagyon élveztem ezt a munkát.

„VAGY NEM LENNI”

Janovics Jenő színházigazgatói szerepei

Úgy tűnik, mintha Janovics Jenőről, az erdélyi színjátszás egyik legnagyobb hatású, európai mércével mérhető alkotójáról manapság kevesebb szó esne. Írásomnak nem célja ennek a jelenségnek az elemzése. Csupán arra vállalkoztam, hogy bemutassam, milyen színházigazgatói szerepeknek kellett megfelelnie fordulatos élete során.

Janovics eredetileg színész volt – vélnénk. Ám a lexikonok pályakezdését sokszínűben mutatják be. Budapesten Janovics nemcsak a színiakadémiára járt – mivel szülei gépészmérnöknek szánták –, a műegyetem óráit is látogatnia kellett. Színészi oklevelét 1894-ben vette át, s vidéki társulatokban lépett színpadra. A millennium évében, 1896-ban került Kolozsvárra. A színészet már akkor sem elégítette ki – *Csiky Gergely realizmusa* címmel írt disszertációját sikerrel védte meg a kolozsvári egyetemen. Szegeden 1902-ben lett színházigazgató, s 1905-ben került a kolozsvári társulat élére. Egészen 1930-ig ő irányította az együttest. 1930 után anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy vállalkozó igazgatóként működhessen. Megpróbált visszakerülni a magyarországi színházi életbe; 1936-ban kinevezték a Szegedi Szabadtéri Játékok főrendezőjévé, de nem tudott abban a városában gyökeret eresztetni, ahol egykor igazgatóként működött.

Azt talán ekkora már megbocsátotta a szegedieknek, hogy életének első színjátékszerű epizódját éppen ebben a városban élte át 1904-ben. Ebben az évben Makó Lajos nyerte meg az igazgatói pályázatot Janovics Jenővel szemben. Mire Janovics fellebbezett, s a város közgyűlése nagy szótöbbséggel visszavette Makótól a színházat. Ekkor a pórul járt direktor hívei a belügyminiszterhez, Tisza Istvánhoz fordultak, aki rég elhatározta, hogy Janovicsot nevezi ki a kolozsvári Nemzeti Színház élére, s ezt időközben meg is tette. Az egész harc az igazgatói szék körül csak azért élesedett ki, hogy Tisza jelöltje ne bukott igazgatóként vegye át Kolozsvárott az ország jelentős kulturális intézményét. Végül Janovics megkapta a szegedi színházat, vagyis a csatából győztesen került ki. Később feljegyzett sorai sokatmondóan szemléltetik az akkori színházpolitikai állapotokat: „Ez a színházi harc nagy port vert fel akkoriban az egész országban. Elkeseredett harc volt, pártokra szakadás, hírlapi csata. Utána elárasztottak szerencsekívánatokkal, de én fáradtan és fásultan fogadtam azokat. Nem örültem én ennek a győzelemnek. Fájdalmas ára volt: megalkuvás, alakoskodás, üres szócséplés, hangzatos ígéretek, ostoba fecsegések. Tipikus vidéki színházigazgató sors képe.”¹

A színházigazgató különös közszereplője volt a 20. század hajnalán a vidéki társadalomnak. A színikerületi rendszer nem tette lehetővé, hogy huzamosabb ideig letelepedjen a városban. Nem is igen létezett olyan helység, ahol a teljes évadban tarthatott a társulat előadásokat. Ráadásul általában évente kellett pályázni a színház bérletéért. Az épületet ugyanis rendszerint a város birtokolta. A színházigazgató így szállodában lakott, esetleg szobát, lakrészt bérelt. Háztartást nem vitt, hiszen a felesége is játszott. Így azután nem láthatta vendégül a városi elit tagjait. S vajon melyik elithez tartozott? Szerződése révén a városi vezetőkkel állt kapcsolatban – akik azonban úgy tekintettek működésére

¹ Janovics Jenő: *A Farkas-utcai színház*, Singer és Wolfner, Bp., 1941. 285.

mint szükséges rosszra. A szubvenciót gyakran előre el kellett kérnie, a kaució letétele többször okozott gondot – cserébe mégsem tartott, nem tarthatott olyan színvonalú előadásokat, mint a fővárosban. Az értelmiség hangadói a városi lapokban gyakran bírálták működését, ezzel eleve lehetetlenné tették, hogy az igazgató közeledjen ehhez a csoporthoz. A színházvezetőnek így az a réteg maradt, melyhez anyagi helyzete és születése révén leginkább kötődhetett: a városi kis- és középpolgársághoz. Szó sem lehetett arról, hogy akár a városi, vármegyei elit, akár az értelmiség befogadja.

Janovics Jenő helyzete is csak Kolozsváron változott meg alapvetően. Bizonyára emelte tekintélyét az a tény, hogy az ország legrangosabb vidéki társulatának élére került. Talán nem is helyes vidéki színháznak nevezni a kolozsvárit, hiszen elnevezésével – Kolozsvári Nemzeti Színház – is jelezték különállását. Kolozsvár igyekezett megtartani azt a szerepet, melyet a hivatásos magyar színjátszás születésekor betöltött, csak éppen egészen másért lett a kolozsvári teátrum kiemelt kulturális intézmény.

A legújabb kutatások nyomán világossá vált, hogy miért támogatta az állam éppen a pozsonyi és temesvári társulatot, arra azonban nem vállalkozott eddig senki, hogy a kolozsvári színház egyedülálló státuszát megvizsgálva Janovics Jenő szerepét értékelje.

A színháztörténet hajlamos az elmúlt század eseményeit hasonlóan előadni, mint a magyar színjátszás hőskorában megtörténteket. Ezt elősegítette, hogy meglegegettünk azokkal a feldolgozásokkal, melyek rendelkezésre álltak – ráadásul a kolozsvári színjátszás történetét nagyrészt maga Janovics írta.

Janovics Jenőnek pályája során többször módosítani kellett színházigazgatói szerepének kontúrjait. Szegeden igazgatói tekintélyét megpróbálták kétségbe vonni: védekezésre kényszerült; azt bizonygatta, hogy a lehetőségekhez képest színvonalas műsort állított össze. A szegedi levéltárban őrzött iratok arról tanúskodnak, hogy a Színügyi Bizottság tagjai közül egyedül a Dugonics Társaság vezetője, Balassa Ármin bízott a direktorban.

Kolozsváron ezzel szemben megbecsült polgárrá válhatott. Reformjával, melyet a színház irányításában, fenntartásában és a repertoár kialakításában hajtott végre, lefegyverezte még ellenségeit is.

Mert természetesen azonnal támadták, ahogy a városba érkezett. A Kolozsvári Hírlap „új jövevényeknek” nevezi Janovics Jenőt és munkatársait, s gúnyos hangon kommentálják terveit: „Janovicsék kultúrmissziót jöttek teljesíteni, és tessék ebbe belenyugodni. Ők szónokolni fognak a színpadon, repertoárt állítanak össze a veszendőnek indult magyarság megmentésére...” – idézi Jordáky.²

A veszendőnek indult magyarság megmentésére azonban nemcsak szónoklatok születtek. Janovics átgondolt, megtervezett, koncepciózus repertoárt állított össze, mely megfelelt a város értelmiségének. De arra is képes volt, hogy a századelő gazdasági fellendülését kihasználva – vagyont gyarapítva – vállalkozóként is részt vegyen Kolozsvár életében. A Hunyadi téri színházról szóló kötetében Janovics megírta a sétatéri színpad történetét. A színház létrehozásának históriája azt bizonyítja, hogy Janovics tudott taktikázni, ha kellett; s nem szégyellte kihasználni a politikusokhoz fűződő kapcsolatait sem. A sétatéri színpadon tartott rendezvények bevétel hoztak, ezekkel egészítette ki az államtól kapott támogatást a kolozsvári direktor; a támadásokat pedig azzal védhette ki, hogy a népszerű rendezvények bevételei nemes célt szolgálnak.

Jordáky Lajos azt írta, hogy az első világháborút megelőző évtized sajtókritikai véleménye szerint Janovics Jenő igazgatása idején a kolozsvári magyar színház klasszikus és modern realista repertoárja a fővárosi színházak fölött állt. Ráadásul Janovics a színházat

² Jordáky Lajos: *Janovics Jenő és Poór Lili. Két színész arcképe*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 31.

irodalmi találkozóhellyé tette, hiszen alig tartott olyan jelentős bemutatót, mely előtt ne tartottak volna bevezető előadást.

Janovics mégsem ezzel vált a kolozsvári társadalom teljes jogú tagjává. Kivételes műveltsége, doktori címe, vállalkozó kedve nélkül esélye sem lett volna megtestesíteni a modern színházigazgató ideális alakját. Úgy lehetett a 20. század első évtizedeiben a modernizálódó, de alapjaiban mégis arisztokratikus Kolozsvár megbecsült személyisége, hogy színházteremtőként, színházalapítóként lépett a nyilvánosság elé. Az új színház felépítését – melynek épületét ráadásul a bécsi Helmer és Fellner cég tervezte – nem fogadta egyöntetű lelkesedés Kolozsvárott. Különösen azért nem, mert a bezárásra ítélt Farkas utcai Színház még 1821-ben épült, s nem győzték hangsúlyozni, hogy színpadán legendás művészek léptek fel. Archaikus nézőtere Erdély történelmi levegőjét őrizte. Ehhez nem hasonlított a Kecskemétről, Szegedről, Budapestről már ismert épület. Janovics tudta, hogy biztosítania kell a folytonosságot, s ehhez nem elegendő pusztán a kontinuitást hangoztatni. Jelképesen a régi színpad egy szeletét beépítette az újba. Saját költségén két szobrot állíttatott a Hunyadi téri színház előcsarnokába: Kótsi Patkó Jánosét és Ecsedi Kovács Gyuláét. S ő mondta az avatóbeszédet 1906. szeptember 8-án: „Hulljon le a lepel márványképedről Kótsi Patkó János! Apostol voltál és úttörő. A magyar nemzeti állam épületének egyik alapozó munkása. [...] Tanítója és mestere társainak, az erdélyi színjátszás első tudatosan működő igazgatója.” Illetve: „E. Kovács Gyula néma ajakkal is hirdetni fogod e ragyogó csarnokban a régi szellemet. [...] A kicsiny gárda, mely az új hajlék kapuit ma megnyitja, hűséget fogad szellemeteknek, szegény, dicsőséges histriók.”³

A szobrok leleplezésénél nem volt jelen szélesebb közönség, csupán meghívottak és a sajtó képviselői. A színházigazgatónak a folytonosság szándékát szélesebb publikum előtt, látványosabban is meg kellett erősítenie. A kezdetben vándorszínészként tengődő, de szorgalmával, becsületével, tudásával a kolozsvári és az országos méltóságok közé emelkedő, fekete színű magyar ruhába öltözött, tehetős polgár a színházavató előadáson is mondott beszédet; fontosabb azonban ennél az este második részében előadott *Színházavató* című játék, Herczeg Ferenc műve. Ebben Janovics nem a díszbe öltözött színigazgatót alakította, melyet korábban. Színpadi szereplése ars poeticájaként is felfogható. Herczeg segítségével sikerült hangsúlyoznia, hogy a színház vezetése nem csupán adminisztratív teendő, protokolláris feladat. S az ünnepi alkalom jelentőségét még színházi hatások is erősítették: „Elmélyedve lép most a színház új igazgatója az üres, sötétben tátongó színpadra. Kezében színdarab kézírata. Tépelődik. Parancsára díszletfüggöny ereszkedik le a zsinórpadlásról: a Királyhágó sziklás országútja. Azután kigyulladnak a lámpák, a vakító reflektorok. Fény árad a színpadról. Az igazgató tépelődik. Nem tudja, hogyan fogjon munkához. Fény, pompa, az építőművészek és színpadtudomány minden gondolata megelevenedett ebben a házban, s mégis úgy érzi, hogy valami hiányzik. Valami, ami nélkül meddő lenne itt minden törekvés. Mi az, amit a legfejlettebb építőremeklés sem tudott életre kelteni a színpad tökéletesen működő gépezetei között? Lehunyja szemét, hogy sűrűsödjének gondolatai. S álmában meztelenül jelennek meg a múlt emlékei. Egymás után jönnek az úttörő apostolok, Lendvay Márton, Egressy Gábor, Szentpétery Zsigmond, Szerdahelyi Kálmán, Kótsi Patkó János, Jantsó Pál, Pergő Celesztin József, Fánecs Lajos, Kántorné, Déryné, Fejér Rozália, Laborfalvi Róza. [...] Az árnyak eltűnnek. Felszabadultan ujjong a lelke, fiatal vezér, már tudja, mi hiányzik az új házból: a régiek szelleme. Az úttörőké, akik megáldották most ezeket a deszkákat. Magyar színpadnak, magyar színésznek csak egy hivatása lehet: követni a megszentelt hagyományokat. Most már látja a célt, s fogadja, hogy nem fog le-

³ Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*, Korunk Baráti Társaság–KOMP-PRESS Kiadó, Kolozsvár, 2001. 39.

térni az útról, melyet a nagy elődök jelöltek ki.”⁴ Olvashatjuk ezt a szöveget annak figyelmén kívül hagyásával, hogy ezeket a sorokat Janovics 1941 után írta? Azokban az években, amikor ismét igyekezett a kolozsvári színház a hagyományokat folytatni, ám ebből Janovicsot zsidó származása miatt kizárták? Az idézett hitvallással a mindenből kiforgatott Janovics fiatal színingazgatói énjét próbálta meg jellemezni; de semmi kétség: a kortársaknak intézte sorait.

Janovics Jenő színészi és igazgatói pályafutásának jubileumát 1924-ben megünnepelték. Ebből az alkalomból díszes albumot adtak közre tisztelői. A könyv bevezető tanulmányában Imre Sándor rámutatott, hogy Janovics törekvései megvalósultak: „önálló kezdekbe fogott mindjárt, munkája elején, és eredeti bemutatókkal, a régi magyar és külföldi klasszikus színr hozásával igyekszik színházát a fővárosi nívón túl európaivá tenni. A nagy, keresztlívtt tervek mindenütt igazolták az ő hatalmas koncepcióját, előrelátását, kultúrtörekvéseinek helyességét, és főképpen azt a rátermettséget, mellyel vezetője, faktora, és kiindulása lett egy társadalmi intézménynek, melynek ezerfelé ágazó szövevényében csak az ő talentuma tud eligazodni.”⁵

Janovics Jenő színházvezetői helyzete 1918-ban alapvetően módosult. Az energikus, a színházat a magyar kulturális dominanciát megtestesítő intézményként működtető direktor pozíciója egyik napról a másikra megváltozott. A vesztes háború után Janovics nem tehette ugyanazt, amit az erdélyi közigazgatásban, tanügyben és művelődésben dolgozók – azaz nem hagyhatta el a várost, hiszen ezzel a döntéssel egzisztenciáját adta volna fel. S társulatának tagjai is a maradás mellett döntöttek. Janovics – bár 1919-ben nem tette le a hűségesküt – előremenekült; igyekezett a magyar színjátszás folytonosságát biztosítani. A román csapatok bevonulása és a hatalom átvételének szimbolikus aktusa volt, ahogyan a színészet és a közönséget 1919. szeptember 30-án a *Hamlet* előadása után kiűzték a Hunyadi téri színházból, s ettől kezdve a Séta téren álló nyári színházban tartották az előadásokat.⁶ A magyar színháztörténetben van néhány olyan *Hamlet*-előadás, melyek közönsége nem az egyetemest találta meg Shakespeare tragédiájában, s nem az eszmékről gondolkodott. Ezek közül a leghíresebb kétségkívül Janovicsé. A történetet mindenki ismerte, annak ellenére, hogy Jordáky Lajos eléggé átformálta: „Janovics Jenő azonban nem csügged. Az új színház programját a régi színházban tartott *Hamlet*-előadás utolsó szavaival adja meg. A cenzor törölte a darab utolsó jelenetét, Fortinbras diadalmas

⁴ Janovics Jenő: *A Farkas-utcai színház*, Singer és Wolfner, Bp., 1941. 309. Herczeg Ferenc *Színház-avatás* című játékának utolsó mondatai – Janovics Jenő szájából – így szóltak: „Nagyérdemű közönség! Vándorok voltak eleink és vándorok vagyunk magunk. Az örök útirány a nemzeti művészet örök hegyormai felé vezet. Ha tetszik a programunk: kísérjen és istápoljon kegyetek!” Herczeg Ferenc: *Színház-avatás*, kézirat, Kolozsvári Állami Magyar Színház Könyvtára, Sz. 3194. 29.

⁵ *Dr. Janovics Jenő harminc éves színészi és huszonkét éves igazgatói jubileuma*, Imre Sándor (szerk.) Sonnenfeld Adolf Részvénytársaság Grafikai Műintézete, Cluj–Kolozsvár, 1924. 8.

⁶ A román társulat első előadásán részt vett Ligeti Ernő, aki *Súly alatt a pálma* című könyvében így számolt be róla: „A magyar közönség e siralmas estén még a Hunyadi teret is messzire elkerülte. Nem is volt jelen más magyar ember tudtommal, mint én és Boros László kollégám, akik még egyszer elfoglaltuk a Kolozsvári Hírlap helyeit, ahol egy időben Nadányi Emil, az ismert »Cimby« írta fulmináns kritikáit. Vajon miért jöttünk ide? Újságírói kíváncsiságból, a kémkedésnek abból az izgalmából, amikor a hírszerzők az ellenség legelső vonaláig lopózkodnak? Egy kicsit önkínzásból is: teljék be a keserű pohár. [...] Tombolt, tüzeskedett, kendőit lengette a közönség, mi pedig kifordultunk, hogy ne lásson meg senki, és zokogtunk a sötétben, az épület árnyékba borult háta mögött, szorongattuk egymás kezét, és rettenetes árvának éreztük magunkat. Szüleim temetésén nem éreztem ilyen fájdalmat.” Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*, Pallas–Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004. 103.

bevonulása elmaradt, s így az előadás Hamletnek Horatiushoz intézett szavaival végződik: „Én meghalok, te élsz, győzd meg felőlem / És igaz ügyem felől a kételkedőket!...” Jordáky bölcsebbnek látta elhallgatni, hogy a cenzúra Hamlet nagymonológját is törölte, csak az első sort volt szabad elmondani: „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés!”. S Jordáky a katonai erőszakról is megfélemedezett. Janovics az előadás körülményeit is feljegyezte: „Hét órára már szorongásig megtelt a színház, a zenekari helyiség, a sorok között a szabadterek, még az előcsarnokok is zsúfolva voltak emberekkel. Abban a színházban soha, sem azelőtt, sem azután annyi ember nem szorongott. Mindenki jelen akart lenni a nagy búcsún.”⁷

Janovics Jenő hagyatékában, több változatban fennmaradt ennek az estének leírása. A leghitelesebbnek az a naplójegyzete tűnik, mely 1919. október 1-jén, a legendás előadás másnapján született. Eszerint két és fél ezer ember szorongott az épületben, s a színház előtti tér is feketélt.

Jordáky írása arról sem számol be, hogy 1941-ben, amikor a Hunyadi téri színházat ismét megnyitották, erre a Hamlet előadásra emlékezve mutattak be részleteket. Ezen az előadáson Janovics Jenő nem lehetett jelen. Színházavató beszédében az új igazgató, Táray Ferenc név nélkül idézte fel az egykori előadást: „Számptalan példáját mutatja régi és mai történelmünk a magyar akarat keménységének. Csodákra képes ez az akarat. Vagy nem csodálatos-e hölgyeim és uraim, hogy egy színházban előadást tartanak... éppen Hamletet játsszák... az egyik felvonás után valami kellemetlen incidens, irtóztató kellemetlen incidens zavarja meg az előadás menetét. A címszerepet játszó színész szeme könnyes lesz. A nagy monológ világhírű bekezdése: »lenni vagy nem lenni« mint a magyarság kétségbeesztő dilemmája jajdul fel ajkán. Felfordul a rend, mindenkiből kitör a lefojtott keserűség. Az előadást megzavart hangulatban, megrendült lélekkel csak nehézségek között lehetett folytatni.”⁸

Ugyanerről Janovics: „[k]övetkezett a nagymonológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a nagymonológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a sűgőlyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést: »Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés!«

Pillanatnyi megdöbben némaság után robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról lenyilaló éles női hang törte meg először a halálos csöndet:

– Élni akarunk!

S utána kétezer torok dörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően:

– Élni akarunk!

Mínta a történelem kerekébe akart volna ez a kétezer ember kapaszkodni. A tenyerek összeverődtek, a lábak szilajul dobogtak, félelmes pillanat volt. Magam is megriadtam a visszafojtott szenvedélynek ettől az orkános kitörésétől. Percekig tartott ez a viharzás, azután valahogy egymást csitították az emberek.”⁹

Az 1941-es évadnyitó előadáson a *Hamlet* előadását a 'Lenni vagy nem lenni?'-kérdéssel kezdték. A krónikás feljegyezte, hogy néma volt a közönség válasza, de annál erősebb hitű: lenni. Eközben Janovics Jenőnek az élete forgott veszélyben. A félreállított igazgató hiánya vajon nem rontotta el ezt az ünnepet? Janovics távolléte nem volt olyan

⁷ Janovics Jenő: „A színjátszás”, in: *Metamorphosis Transylvaniae, 1918–1936*, Győri Illés István (szerk.), Új Transzilvánia, Cluj, 1937. 76.

⁸ *A Kolozsvári Nemzeti Színház évkönyve. 1941/42–1942/43. színiévad*, Szabó Lajos (szerk.), Kolozsvári Nemzeti Színház, Kolozsvár, 1941. 64.

⁹ *Janovics Jenő feljegyzése az 1918 utáni kolozsvári színházi viszonyokról*, gépirat, é. n. 77–78. Lásd: Janovics Jenő kéziratai. (Jordáky Lajos hagyatéka.) Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára, Kolozsvár.

mellbevágó, mint egykor a megcsonkított szöveg? S vajon gondolta-e 1941-ben a díszelőadáson valaki, hogy 1945-ben ismét Janovicsra vár a feladat, hogy visszaköltöztesse a színészeket a Séta térre, s a vézskorszakot túlélte ember a színház megnyitása előtt meghal...

Belekezdett még színháznyitó beszédébe, melynek központi gondolataként ismét csak a folytonosságot említette: „Hiteles tanú áll önök előtt – írta. – Ez a tanú ismeri a múltat, hiszen a 153 éves történetből kerekén 50 évet, egy félszázadot töltött a kolozsvári színház szolgálatában mint színész, rendező és igazgató. Talán éppen ma van 50 éve annak, hogy először lépett a Farkas utcai színház deszkáira.”¹⁰

Janovics Jenő harmincéves színészi és huszonkét esztendőes igazgatói jubileumát még felhőtlenül ünnepelhették. Az emlékalbumban közzétett sorok legtöbbször mégis a nekrológ hangját idézte. A sors fintora, hogy ekkor még azok is felköszöntötték, akik az 1940-es években kitagadták. Az írásokban közös, hogy Janovicsot a színvonalas kolozsvári magyar színjátszással azonosítják. Janovics átvette mindazok szerepét – így Kótsi Patkó Jánosét is –, akiknek alakját éppen ő idézte fel 1906-ban a Hunyadi téri színház színpadán. Ezt a szerepet vonták meg tőle az 1939-ben, s melyet rövid időre visszakapott a második világháború után.

Bár Jordáky igyekezett munkájában kiemelni Janovics kivételes személyiségét, az 1950-es évektől a színházvezető már nem érdekelt senkit. A színházakat államosították, s a színházigazgatókról kialakított ideális képet nem Janovicsról mintázták.

¹⁰ Janovics Jenő beszédét a *Világosság* cikke nyomán közli a *Janovics Jenő emlékfüzet*, Lyceum, Kolozsvár, 1945. [2].

EGY EREDETI GONDOLKODÓ EMLÉKÉRE*

Bécsy Tamás (1928–2006)

1935-ben, amikor dr. Németh Antalt, a Nemzeti Színház frissen kinevezett, 32 éves igazgatóját a debreceni, akkor éppen gróf Tisza István nevét viselő tudományegyetem magántanárnak hívta meg, a kinevezési okmány szakterület-rovatába ez került: „ún. színháztudomány”. Pedig akkor a teatrológia, pontosabban a színház történet Bayer József életművében, az 1913-tól publikáló Pukánszky Kádár Jolán és mások könyveiben, tanulmányaiban már egy emberöltő óta vívta szabadságharcát az irodalomtörténettel szemben. Helyzetén, megítélésén a Pesti Magyar Színház megnyitásának századik évfordulója javított 1937-ben, amikor a keresztény-nemzeti politika a teátrumot a szellemi végvárák sorába emelte. Néhány év múlva megtörtént a módszertani megújulás is. Hont Ferenc, miután a hagyományos történeti diszciplínák forrásbázisán és metodikájával nem tudta kutatni az eredetet, új utat keresett (*Az eltűnt magyar színház*, 1940), amelyet utóbb Székely György, Németh Antal hajdani lektor-dramaturgja fejlesztett teljes rendszerré. Ez a komplex színháztípus-leírás, amely tucatnyinál több, megadott és kidolgozott szempont értelemszerű alkalmazásával írja körül egy-egy korszak színházi konvenciórendszerét.

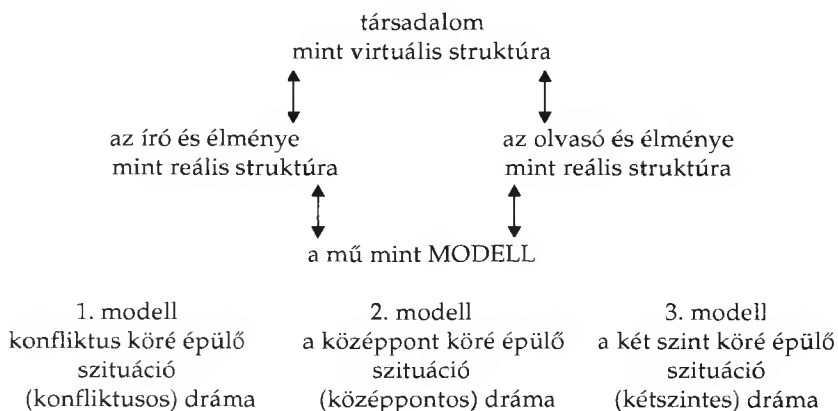
A színháztudomány másik két szakága közül a kritika éppen az 1930-as években hajtotta végre azt a fordulatát, amelynek következményeit máig magán viseli. Az előadás értékelő dokumentálásából, amely addig még az impresszionistának nevezett kritikát is jellemezte, irodalmi műfajjává vált, amelyben a színházkritikus saját íráskészségét bizonygatta, és fejben mintegy ellenrendezte a látott előadást. Az elméleti gondolkodás magányos írásokra korlátozódott. A Németországban végzett Németh Antal munkájának (*A színház esztétikájának vázlat*, 1929) nem lett folytatása, és hogy mire volt igény a művelt közvéleményben, azt a lexikon-helyzet mutatja. A Németh Antal szerkesztette *Színházi Lexikon* (1930) egzakt és elméleti tisztázásra törekvő szócikkei helyett a Schöpflin Aladár jegyezte *Magyar Színháztudományi Lexikon* (I–IV, 1929–1931) vált népszerűvé, a maga fecsegős, anekdotázó modorával.

A helyzet 1945 után sem változott. Sőt. A kritika ideológiai műfajjává alakult, a befolyásolás, az ítéletmondás primér eszközévé, és a kritikusok ezt a privilegizált helyzetüket voltaképpen a rendszerváltásig megőrizték. Bizonyítékok erre sorjázó kötetek, amelyeket abban az illúzióban szerkesztettek egybe, hogy (egyetlen vagy legfőbb forrásként) belőlük a korszak színházi élete maradéktalanul kirajzolódik. A marxista színházelmélet nem lépett előre, sem az ábrázolásmóddá kiterjesztett realizmus-fogalom, sem a Lukács Györgytől a drámára alkalmazott „különösség” kategóriája révén. Még az 1970-es években is publikált olyan szerző, aki könyve summáját egyetlen mondatban foglalhatta össze: a dráma tükrözi az életet, a színházi előadás tükrözi a drámát.

* Az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet 2007. március 23-i emlékülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

E bővebb tudománytörténeti áttekintés azért volt szükséges, hogy érzékeltessük, mi-féle nehézségekkel kellett szembenéznie annak, aki Magyarországon dráma- és színház-elmélet művelésére adta a fejét. Ha hozzávesszük, hogy a 70-es években a nemzeti drámakánon darabjainak nem volt kritikai kiadása, meg sem indult az iskoladrámaprogram, az európai művelődés-, irodalom- és drámaelmélet alapműveinek elérhetősége pedig korlátozott volt, nagyjában-egészében előttünk áll a szellemi környezet, amelyben Bécsy Tamás megkezdte akkor még magányos harcát az elmélet elismertetéséért.

Lehet ugyan az eddigiek alapján visszatekintve, kényszer szabta eredetiségéről beszélni, ám könyve (*A drámamodellek és a mai dráma*, 1974, 2001²) annak idején frenetikus hatást keltett. És nem is elsősorban a színházművészet és a színháztudomány művelőinek szűk körében, hanem a magyartanárok népes táborában, akik évről évre megfelelő módszertani szakirodalom híján küszködtek a kötelező drámaolvasmányok feldolgozásával. A kötet, a „mai” drámáról szóló fejezeten kívül harminc klasszikus vagy félklasszikus szöveg elemzésével szolgált. Bécsy a hagyományos konfliktus helyébe a dráma kritériumává a *situációt* tette meg mint „speciális viszonyrendszer”-t, a drámát pedig úgy definiálta: „...ami egy eredetileg szituációba zárt életjelenség, élettartam megvalósulását – a szituációban levőség potencialitásából kilépve –, cselekménnyé alakulását tükrözi...” A címadó modell pedig így alakult:

ezeket a modelleket tisztán megvalósító drámák
a modelleket hiányosan vagy keverten megvalósító drámák
csak dialógusokban megírt, részletükben drámai történeteket megvalósító művek

A drámamodell-könyv a három magyar nemzeti dráma közül a *Bánk bánt* konfliktusosnak, a *Csongor és Tündét* meg *Az ember tragédiáját* kétszintesnek minősítette. E besorolásokat máig használjuk; azokkal a finomításokkal, amelyeket maga a szerző hajtott végre a későbbi évek folyamán: a *Bánk bán* sokat vitatott V. felvonása két középpont (II. Endre és Bánk) köré szerveződik, *Az ember tragédiáját* pedig összekapcsolta a középkori misztériumjátékok világszintjeivel. Az irodalomtörténet sem emelt óvást, hiszen a *Bánk bán* zárórészét mindig is törésnek, a már romantikus belső konfliktus kettős jelentkezésének érezte, a *Csongor és Tünde* esetében tükördramaturgiának nevezte a szinteket, és a *Tragédia* szakirodalmában is volt hagyománya a polifón szerkezet kimutatásának. A középpontos hazai műveket Bécsy Csokonai Vitéz Mihály életművében találta meg, amikor elemezte a két debreceni (*Tempefői*, *Gerson*) és a két csurgói szöveget (*Cultura*, *Karnyóné*): *A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai műveiben*, 1980. A címben jelzett kettősséget pedig

úgy oldotta fel, hogy a drámaelmélet a „bemutatott”-ban, míg a dramaturgia a „bemutató”-ban érvényesülő törvényszerűségekkel foglalkozik.

A komplex színjátéktípus-leírás tanulmányozása és elfogadása (meg a személyes barátság Székely Györggyel) mintegy felszabadította Bécsy Tamást, hogy a drámára koncentráljon, szakítva dráma és színház eladdig automatikus mellérendelésével. Fő feladatának egy drámaontológia megírását vallotta, voltaképpen 1976-tól kezdve, amikor megjelent Lukács György utolsó műve, *A társadalmi lét ontológiájáról*. A megvalósult munka (*A dráma lételméletéről*, 1984) egyszerre mutatta a drámamodell-könyv fogalomtárának következetes használatát, a történeti vizsgálódásokból levont elméleti következtetéseket és a mester – hiszen mindig is a „Lukács-óvoda” neveltjének tartotta magát – hatását, beleértve olykori kritikáját is. A „szituáció”, építette tovább a drámamodell-könyv alaptételét, a dráma Nevek (alakok) közötti viszonyrendszerének az a pillanata, amikor az statikusból dinamikussá, most változó viszonyokká alakul át, amelyek a Dialógusban realizálódnak. Ez a drámai műnem ontológiai törvényszerűsége. Hozzátehetjük: folyamatosossága révén elméleti alap a történetiséggel való együttműködésre.

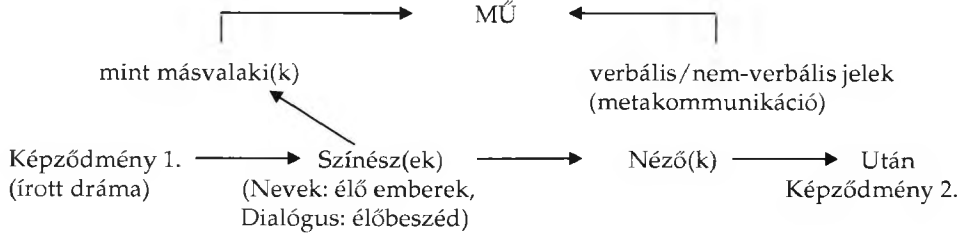
„A drámaelmélet kérdései szükségképpen elvezetnek a drámatörténethez, mint ahogy egy drámatörténetnek – ha hiteles kíván lenni – el kell jutnia az elmélet törvényszerűségeihez. (...) Úgy gondoljuk, történet és elmélet között nincs (...) hierarchikus viszony, a kettő egymást kiegészíti” – írta Bécsy Tamás ennek szellemében a *Rítus és dráma* (1992) előszavában, mielőtt könyvének témájaként a drámai műnem kialakulásának taglalásába fogott volna. Ezt a változatlan megmaradt elvet megvalósulásukban mutatták az évek során sorjázó kötetek, az említetten kívül a *Mi a dráma?* (1987), amely a görög tragédiától a 19. század végéig dolgozta fel tárgyát; a *Kalandok a drámával. Magyar drámák 1945–1989* (1996), a *Drámák és elemzések* (2002), *Magyar drámákról. 1920-as, 1930-as évek* (2003), de akár Örkény-könyve is („E kor nekünk szülők és megölők.” *Az önismeret kérdései Örkény István drámáiban*, 1984), elsőként kötve a szerzőt a kevésbé elterjedt madáchi dramaturgiához.

Az együttműködés csúcspontját Bécsy alighanem a színháztörténeti kézikönyv három kötetének munkálataiban érte el, amelyeknek elméleti fejezeteit ő írta. Munkamódszerét közvetlen közlőre figyelhettem meg, amikor a *Magyar színháztörténet 1790–1873* (1990) három fejezete készült: *A 18. század végének magyar dráma- és színházelmélete*, *Az európai romantikus dráma- és színházfelfogás hatása a magyar fejlődésre*, *Dráma- és színházelmélet 1849 után*. Dráma és színház itteni együtt emlegetése, mellérendelése nem visszalépés volt a részéről, hanem a történetiség érvényesítése: a magyar színjátszás korai korszaka egyértelműen nyelvi meghatározottságú, tehát írott dráma-központú volt. Ugyanakkor kimutatta azokat a törekvéseket is (elsősorban Egressy Gábor elméleti írásaiban), amelyek a színjátszás egyenjogúsítását célozták. A nagy, enciklopédikus tudású, ekkor már nemzetközi sikereket is elkönyvelő professzor minden egyes forrást újból kézbe vett, hát-ha az újraolvasás új gondolatmeneteket indít el benne. Az első megfogalmazású szövegeket szerette – munkatársi, tanítványi körben – megvitatni, a kifejtett ellenérvek segítették mondandójának világosabb megfogalmazásában. Így válhatott iskolateremtő pedagógussá, így válhatott kollégájává mindenki, aki ezeket a játékszabályokat elfogadta. Egy dolgot nem tűrt, az érvelés nélküli kinyilatkoztatásokat – akár akadémikus, akár egyetemi hallgató élt velük.

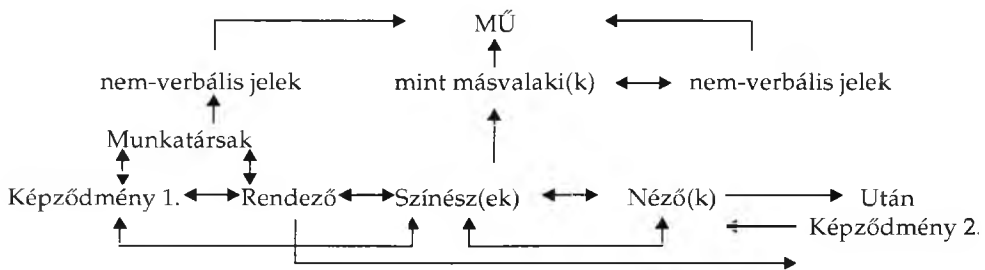
A drámaontológia befogadását az eladdig maradéktalanul érvényesülő ismeretelméleti szempont akadályozta, a teljes meg-nem-értéstől vagy érteni-nem-akarástól az óvatos helyeslésig, még a könyv akadémiai minősítési eljárása során is. Az azonban ma már kétségtelen, hogy Bécsy Tamásnak és a műveire háramlott kétségeknek, kritikáknak, ellenérzéseknek nagy szerepe lett abban, hogy utóbb az irodalomelmélet már kisebb ellenszemet kapott, és viszonylag gyorsan teret hódíthatott a tudományos közgondolkodásban. És mint

az az úttörők esetében lenni szokott: amíg a később jöttek, az újabb és újabb divatirányzatok magyarországi helytartói sikeresen lépdeltek előre a ranglétrán, addig az európai tudományossággal naprakész viszonyban lévő Bécsy Tamásból sohasem lett akadémikus.

A drámaontológia megírása és hatása egyértelműen felvetette egy színházontológia lehetőségét és szükségességét. Bécsy Tamás ezúttal is folyamatosan dolgozott, a könyvet 1987 és 1991 között írta meg, de az csak 1997-ben jelenhetett meg: *A színhátság lételméletéről*. (A megírás kegyelmi állapotáról, munkatársairól és a megjelentetés során tapasztalt elmélet-ellenességről, amelyhez a rendszerváltás következtében beállott kiadói viszonyok társultak, a könyv utószavában adott számot.) A könyv talán legfontosabb, V. fejezete azonban már 1990-ben olvasható volt a *Színházstudományi Szemle* 28., ünnepi számában, amely a hivatásos magyar színészet 200. évfordulóját köszöntötte: *A teljes színhátság-Mű és ontológiai egyneműsége*. A könyvbe azután annak III. fejezeteként épült be, és az egyik színhátságkelem, az írott dráma ontológiájának összefoglalásaként. A színhátság lételméleti alapelemének azonban nem ezt, hanem a színészt tekintette saját testével, a lukácsi „egynemű közeg” fogalmi tágításával. A színhátság ontológiai törvényszerűsége tehát az, hogy „valaki más emberek számára olyan valakit jelöl, aki nem ő maga.” Némileg egyszerűsített sémában ábrázolva a színhátság-Mű összetevő komplexumait és a korábbi művek fogalomkörét is bevonva:

Az ábra a színház történet számára is elfogadható volt, mivel a komplex színhátságkelem-leírás szempontjai végső hármasságának (aki játszik, amit játszik és akinek játszik) megfelelt. A rendezőről a színház lételméletének XI. fejezete szólt (*A rendező ontológiai helye és státusza*). Őt Bécsy Tamás olyan alkotóművészként definiálta, akinek tételezett célja a Mű létrehozására csak úgy valósítható meg, ha más, azt realizáló emberek tételezett céljává válik. Sémánk tehát, most már a rendezőt is belefoglalva, így módosul:

Visszatekintve a „rendezői színház” rövid, a 19. század végétől létező történetére, Bécsy megállapította, hogy a rendező „ontológiai értelemben nem szükséges”. Alighanem ennek a megállapításnak a következménye, hogy amíg a munkahipotézis első szakmai vitáján még rendezők is szép számmal jelen voltak és megnyilatkoztak, addig a kész

könyvet a gyakorló színházművészet, amely éppen a sorok között üzenő rendezői színház nagy korszakát élhette meg az 1980-as években, csaknem egyöntetűen elutasította.

Nem lenne valamelyest is átfogó a kép azoknak a vitáinknak említése nélkül, amelyekben a másik vélemény elfogadása volt a végeredmény, egymás meggyőzése nélkül. Ilyen volt például a romantika megítélése – ő fenntartotta Lukács György vélekedését erről a stílusirányzatról, és még 2000-ben, Vörösmarty Mihály születésének székesfehérvári emlékünnepeén is vitakoztunk a költő színikritikáiról, melyeket ő realista igényűnek tartott. Igaza lett viszont a teatrológia szervezett felsőoktatási megszervezésében, tanszék-alapításban, az érdeklődők korlátozás nélküli képzésében, amelyet mi, néhányan a nyelvterület és a szakterület kicsiny volta és viszonylagos telítettsége miatt éreztünk akkor, 15-20 évvel ezelőtt amerikai ízű túlzásnak.

Bécsy Tamás teljes életművet hagyott maga után. Megírta, megírhatta azokat a könyveket, amelyeket fontosaknak tartott, és megérhette még munkái összkiadását is. Akik ma színházelmélettel foglalkoznak Magyarországon, kivétel nélkül – valamilyen fokon – az ő tanítványai. Gyakran az ő más véleményekre odafigyelő, azokat elfogadó toleranciája, erkölcsi és szakmai következetessége, szigorúsága nélkül. Jó lenne, ha a nagy színész-egyéniségek 19. és a nagy rendezők 20. százada után eljönne a szintézis időszaka, a művelt Néző 21. százada. Ehhez pedig szükségünk van, szükségünk lesz Bécsy Tamásra.

TESTFOGYATKOZÁS

*A test felszámolása és teatralizálása Samuel Beckett drámáiban**

„Alig akad még egy drámaíró, aki ennyit tesz az élő színpadi alak (a színész) szerepének megcsonkítása, minimalizálása, nevetségessé tétele, végső soron funkciójának kiküszöbölése érdekében.”¹

Azt követően, hogy Samuel Beckett 1948 októberétől 1949 január végéig, négy hónap alatt megírja a *Godot-ra várva* című darabját, későbbi színpadi és dramatikus (rádiós, filmes) műveiben egyre radikálisabban számolja föl a szövegeiben megnyilatkozó emberi testet. Az ennek a folyamatnak a háttérében álló törekvéstről Beckett azt mondja, hogy „a lehető legjobb darab az, amelyikben nincs szereplő, csak szöveg van. Egy ilyennek a megírásával próbálkozom”.² Már a *Godot*-ban is jelen vannak testi fogyatékoságok, mozgáskorlátozottság, vakság stb., kései műveiben pedig arra is van példa, hogy a test szinte teljesen eltűnik, mint a *Nem én* című szcenikus szövegében, amelyben csak a Száj látható beszéde közben, vagy a *Lélegzet*, amelynek kb. 35 másodperces időtartamában csak két, felvétel nélkül rögzített kiáltás, valamint egy be- és kilégzés hallatszik, élő test nincs is jelen.

Noha Beckettet Martin Esslin 1961-es kanonizáló opusa nyomán az abszurd dráma képviselői közé szokták sorolni,³ irodalom- és színháztörténeti helyének újrapozicionálása az 1980-as évektől kezdődően a századközep egzisztencialista gondolkodóinál (Heidegger, Sartre) szorosabb kapcsolatot mutatott ki közte és a posztstrukturalizmus képviselői (Derrida, Deleuze) között.⁴ Kései művei kétségtelen összefüggést mutatnak a posztmodernnel. A *Godot*-val kezdődő négy évtizedes színpadi életmű⁵ Beckett-et átmeneti alkotónak mutatja, akinek munkássága átfűt a modern és a rákövetkező korszak fölött, és aki „relatív helyet foglal el mind a kortárs színházművészek mögött (mint a modernista hatás táplálója), mind valamiképpen előttük járva (mint olyasminnek a felfedezője, amit ők csak most ismernek fel)”.⁶ Beckett helyzetének átmenetisége abban is

* Részlet egy hosszabb, a test és teatralitás kapcsolatával foglalkozó munkából.

¹ Levy, Shimon: *Samuel Beckett's Self-Referential Drama. The Three I's*, Macmillan, London, 1990. 102.

² Idézi Bair, Deirdre: *Samuel Beckett: A Biography*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1978. 722. Magyarul az idézet megtalálható a következő helyen: John Calder: *Samuel Beckett filozófiája*, Romhányi Török Gábor (ford.), Európa, Bp., 2006. 32.

³ Esslin, Martin: *The Theatre of the Absurd*, Penguin, London, 1987. Third Edition. [1961]

⁴ Vö. Garner, Stanton B., Jr.: *Bodied Spaces: Phenomenology and Performance in Contemporary Drama*, Cornell UP, Ithaca, NY, 1994. 18–21.

⁵ Az 1947-ben két hónap alatt megírt első darabját, az *Eleutheriát* nem számítom ide, mivel a szerző az életében ennek a művének sem a megjelentetéséhez, sem a színreviteléhez nem járult hozzá. Ehhez a tilalomhoz még a halálos ágyán, 1989. december közepén, a Pléiade-nál tervezett Összes Művek megjelentetése előtt is ragaszkodott, mint arról hivatalos életrajza beszámol. (Vö. Knowlson, James: *Damned to Fame: The Life of Samuel Beckett*, Bloomsbury, London, 1997. 703.) A darab először 1995-ben jelent meg franciául, magyarul 1997-ben publikálták.

⁶ Vanden Heuvel, Michael: *Performing Drama / Dramatizing Performance: Alternativ Theater and the Dramatic Text*, U of Michigan P, Ann Arbor, 1991. 69.

megmutatkozik, hogy egy olyan időszakban, amelyben a színházművészet egyik fő törekvése a szerző (fokozatos) kiiktatása volt, a darabjait a lehető legakkurátusabb instrukciókkal látta el, szinte rendezőpéldányszerű színpadi kidolgozottsággal rögzítette a szöveg előadásra vonatkozó részeit. Ugyanakkor olyan színpadi műveket írt, amelyek kihívást jelentenek a színészet, a rendezés és a befogadás számára. Bár saját rendezéseinek hatása a színházművészetre nem számottevő, drámái nemcsak a papíron élnek, hanem „folyamatosan hatást gyakorolnak a színjátszás új eszméire, és a kortárs avantgárd legjobb művei között követelnek helyet maguknak”.⁷

Beckett kapcsolata az avantgárral nem elhanyagolható, bár ez a tény általában nem kap figyelmet. Holott első párizsi tartózkodása (1928 ősztől 1930 ősziig) egybeesett az avantgárd meghatározó történéseivel, és drámaírói tevékenységének kezdete sem függetleníthető a párizsi kísérletező művészi kisszínházaknak az 1940-es, 50-es évek fordulóján képviselt szemléletétől és gyakorlatától. Ennek a közegnek a jelenléte megmutatkozik Beckett nem szűnő kísérletező kedvén, amikor újabb és újabb kihívásokkal szembesíti a színrevitel funkcióit, a drámai nyelvet, a színészi feladatkört, az azzal való élés és visszaélés lehetőségét. „Ezek a színházi elemek, amelyek a hagyományos irodalmi drámában egymáshoz vannak kényszerítve és formálisan összekapcsolódnak, Beckett-nél gyakran radikálisan szétszórta és töredékesek, annak érdekében, hogy a jelentés hagyományos zárt struktúráit dekonstruálják, és hogy a jelentést és az értelmezést szabadabbá tegyék a játék »befejezhetetlen formái« számára”.⁸ A szerzői autoritás valójában tehát látványos, a művek világa nem a lezártág, hanem a lezáratlanság, nem a jelentésség, hanem az enigmatikusság felé mozdul el. Ennek a dekonstrukciónak és lezáratlanná tételnek egyik meghatározó mozzanata az a mód, ahogyan Beckett a drámáiban az emberi testet szerepelteti.

Miközben Beckett egyre több ismeretet szerzett a színpad működéséről, és egyre tapasztaltabb drámaíróvá vált, ezzel a bővülő-gazdagodó tudással szemben darabjai egyre több mindentről mondtak le a drámai nyelv és a színpadi eszköztár tekintetében. Minél többet tudott meg a színházról, annál takarékosabban bánt ennek a művészeti ágak az eszközeivel. Ez a minimalizmus irányába történő elmozdulás együtt járt színpadi műveinek egyre erősebb teatralizálódásával. Ennek a „színházi stratégiának az alapja a finomítás és a lepárlás. Fokozatosan lemond a szövegben mindenről, ami a létrehozandó kép kommunikálása szempontjából nem maradéktalanul kívánatos. Darabjai egyre jobban és jobban teatrállissá válnak, ahogy egyre erőteljesebben ráhagyatkozik a – tömörített szöveggel összekapcsolt – intenzív színpadi képre”.⁹ A történések és a kontextus markáns korlátozása a darabok középpontjába a színpadi alakokat, testüket, testük képét és beszédüket állítja. A testükben és kommunikációs lehetőségeikben mindinkább korlátozott színpadi alakok végül voltaképpen elfogynak, a semmivé válás határára érkeznek, akikkel szemben egyetlen valós személy marad épen, a néző.

A hagyományos drámai szerepekhez képest Beckett színészei alig kapnak lehetőséget arra, hogy valamilyen szerepfelület (jelmez, maszk stb.) mögé elrejtőzzenek, az író törekvése az, hogy a színész lemeztelenedését is a műben megjelenő téma részének tekintse.¹⁰ A darabok a precízen előírt koreográfiákra és intonációkra tekintettel nagyon erős figyelmet és színpadi jelenléte követelnek, paradox módon annál erősebbet, minél redukáltabb, megfosztottabb, csonkoltabb a szerep szerinti test. Ennek a testi elnyomtatásnak a következménye a testre mint kifejező közegre helyeződő extrém módon megnövekedő

⁷ Kalb, Jonathan: *Beckett in Performance*, Cambridge UP, Cambridge, 1989. 144.

⁸ Vanden Heuvel, Michael: i. m., 71.

⁹ Lyons, Charles R.: *Samuel Beckett*, Macmillan, London, 1993. 13.

¹⁰ Kalb, Jonathan: i. m., 146.

hangsúly. Beckett teljes drámai oeuvre-je felfogható úgy, hogy megpróbálja eltüntetni és kiiktatni a testet, miközben éppen a testet (vagy annak részeit) viszi képileg és tematikusan is a színre. Beckett színháza végső soron mégiscsak (az eltüntetés szándékával ellentétes eredményre jutva) a testet állítja a középpontba; a testet a maga jelentőségének megfelelően és korporális sajátosságai szerint helyezi el a színpad terében.¹¹

Ez a test azonban az életmű során fokozatosan széttöredezik, határai elmosódnak, feloldódnak. „A testhatárok eltűnésével (a testet részeire darabolják, mint a fej vagy a száj), a hang és a test (illetve a megmaradt testrész) kettéválásával, illetve az első személyben történő megnyilvánulás (az »én« kimondásának) ellehetetlenülésével párhuzamosan felbomlik az Én egysége”.¹² Az én felbomlásának eszméje kapcsolatban áll Beckett egyik kedvenc – ám ironikusan kezelt – filozófusának, Descartes-nak a test/lélek dualizmusról vallott nézeteivel, ami Beckett prózájában is visszaköszön. Ez a dualizmus a színpadi művekben egyre radikálisabb formát ölt, tényleges oppozíciót és hasítást hoz létre a duálisan felfogott/ábrázolt tényezők között; „számos formát ölt: test és lélek, sötétség és világosság, siker és kudarc, erő és gyöngeség, gazdagság és szegénység, meleg és hideg kontrasztja rendszerint a létezés pólusaira, a születésre és a halálra mutat”.¹³ Ami pedig a descartes-i kételkedést illeti, az Beckettnél nem módszerként, hanem a bizonyosságokkal, stabil tényezőkkel szembeni kételkedő magatartásként van jelen. A kartézianus színház-felfogás Beckett-től teljesen idegen, darabjaiban elutasítja azt a polgári színházeszményt, amely a descartes-i lélektani előfeltevésekre, test-képzetre, perspektívára, tér-idő szerkezetre és az ok-okozati összefüggésekre épül.¹⁴

Az, hogy Beckett ezekről a szerkezeti és szemléleti alkotóelemekről lemond, együtt jár további kompozíciós mozzanatokról történő lemondással, mint a színre vitt helyzet(ek) kontextusának (térbeli és időbeli koordinátáinak) meghatározatlansága, egyes darabjaiban a cselekvésről és/vagy a beszédről történő lemondás, továbbá lemondás a testnek mint egésznek a megjelenítéséről. A cselekvésről történő lemondás nemcsak a hagyományos drámai cselekmény felszámolásaként van jelen a darabjaiban, hanem a triviális hétköznapi cselekedetekről való lemondás, illetve azok ellehetetlenítésének formájában is. Ez pedig együtt jár azoknak az emberi testeknek a korlátozásával, amelyek e csonkítások és redukciók révén ilyen cselekedet végrehajtására már fizikai adottságaiknál (fogycsontjaiknál) fogva sem lesznek képesek. Ugyanakkor Beckett bizonyos műveiben (*Némajáték I.*, *Némajáték II.*, *Sitt*) a mozgás az egyetlen kifejezési forma, ezek a pantomimjátékok lemondanak a nyelvi megnyilatkozásról, a beszédről.

E némajátékok – és a test sajátos alkalmazása – kapcsán figyelmet érdemel, hogy Beckett speciális módon viszonyul a (színpadi) mozgáshoz (és ebből következően a testhez). Nemcsak az adott mozdulat különösségére összpontosít, hanem magának a mozgásnak a jelenségét állítja fókuszba. Egy korai interjújában a mozgás kapcsán a következőket mondta: „Úgy tűnik, a rendezőknek nincs érzékük a mozgás formája iránt. Ilyen formát a zenében lehet például találni, ahol a témák visszatérnek. Amikor egy szövegben a cselekvések ismétlődnek, akkor az első megjelenésükkor szokatlannak kell lenniük, azért, hogy amikor majd megismétlődnek – pontosan ugyanúgy, ahogy korábban – akkor a közönség az előzőek alapján felismerje őket”.¹⁵ A beckett-i pantomimek nem a hagyományos pantomim műfajába tartoznak, és noha felhasználnak képi elemeket a cirkuszi bo-

¹¹ Chabert, Pierre: „The Body in Beckett’s Theatre”, *Journal of Beckett Studies* 8 (Autumn 1982), 23–28. 24.

¹² Fischer-Lichte, Erika: *A dráma története*, Kiss Gabriella (ford.), Jelenkor, Pécs, 2001. 664.

¹³ Calder, John: i. m., 36.

¹⁴ Vanden Heuvel: i. m., 73.

¹⁵ Charles Marowitz Beckett-tel készült interjúját idézi: Shimon Levy: i. m., 26.

hócocok, mimusok világából, meghatározó vonásuk a kifejezés tiszta minimalizmusának keresése, és nem a közönség mulattatása. A *Némajáték I.* egyetlen szereplője mechanikus mozdulatsoraival az öngyilkossági kísérletre tett előkészületek banalitását érzékelteti, a *Némajáték II.* két szereplője (A és B) a szöveges darabok komplementer párait folytatja, „A” lassú, esetlen, „B” fürge, gyors, pedáns. Mellettük megjelenik még egy tüske, amely a mozgásnak tárgyi alakban megjelentett képviselője. A két személy ellentétes mozgásvilága a tüske semleges, mechanikus mozgásával áll szemben. A *Sitt* „darab négy szereplőre, fényre és ütőhangszerre” mozdulatsorok leírását tartalmazza, amelyeket leginkább táncként lehetne meghatározni. A szereplők egy hat lépés hosszú oldalakból álló négyzet oldalait és átlóit róják, a középpontot mindig elkerülve. Ez a centrumot kerülgető, de azon sohasem áthatoló mozdulatsor érzékeltetheti a középpont ürességét, és tartalmi hiányát – amely Beckett dialógusos darabjainak gyakori témája.¹⁶

Beckettnek ezek a mozgássorokra redukált színpadi művei nyilvánvaló kihívást jelentenek a szerepként értelmezett színpadi jelenléttel szemben. Ugyanakkor a bennük megjelenő teatralitás csak élesebb megvilágításba helyezi az egész drámaírói életműnek azt az állandó vonását, hogy Beckettnél a színpad és a rajta megjelenő alakok nem referenciális viszonyt igyekeznek képviselni a darab (bármely csonka és töredékes) világa és a környező világ között, hanem magát a teatralitást viszik színre, kompozíciós szervezőelvük a teatralis színpadi szituációra épül, azt vizsgálja, azzal kísérletezik. Ebben a keresésben a test színpadi funkciója is különös metamorfózison megy át. A szerző legtöbb darabjában a szereplők a helyzetüket mint a színpadon való lét helyzetét határozzák meg (mint amikor a *Godot*-ban a mosdó a kulisszák mögött, a folyosó végén található, vagy amikor Clov távcsövét a nézőtér felé fordítva örjögő tömegek látványáról beszél stb.), azaz a darabok helyszíne nem valamely fikcionális tér, hanem magának a színrevitelnek a helye, azaz a színpad. Ezzel Beckett nemcsak a realizmus illúzióját veti el, hanem megalapozza a teatralis jelenléti kontextusát. Azáltal pedig, hogy ezt a színpadot minimális látványelemmel bútorozza be, felfokozza a színre lépő testek jelentőségét. A figyelem ezáltal nem a szerepre (mint fikcióra, eljátszott alakra) irányul, hanem „a színészre mint színészre, erőfeszítéseire (...), aki teljesen tudatában van a helyzetének, mind egzisztenciálisan, mind teatralisan”.¹⁷

Beckett saját színpadi műveire azok az általa 1929-ben James Joyce-ról megfogalmazott sorok is vonatkoztathatók, amelyekben a referenciális funkció elutasításáról ír. Az akkor még *Work in Progress*ként ismert *Finnegans Wake*-ről Beckett a következőket mondja: „Őn azt kifogásolja, hogy ez a dolog nem angolul van írva. De hiszen nincs is megírva. Nem olvasásra való – pontosabban nem csak olvasásra való. Nézni és hallgatni is kell. Az ő [Joyce] műve nem szól valamiről, ez maga az a valami”.¹⁸ Épp így Beckett is olyan műveket ír, amelyeknek drámai világa nem máshol bekövetkezett vagy valahova elképzelt történések színpadi reprezentációjára épül, hanem korai darabjait követően olyan jeleneteket komponál, amelyek tárgya önmaguk időbeli lezajlása a színpadi jelenben. Azaz darabjai „nem tapasztalatokról szólnak, ők maguk jelentik ezt a tapasztalatot”.¹⁹ Beckett színházi világának erre a sajátosságára már első bemutatója nyomán felfigyelt Alain Robbe-Grillet, aki a két csavargó színpadi jelenléte kapcsán azt vette észre, hogy Didi és Gogo feladata nem az, hogy eljátszanak egy szerepet (a *Godot*-ra várakozó csavargóét), hanem a darabban „minden úgy történik, mintha a két csavargó szerep nélkül tartózkodna a színpadon. Ott vannak, meg kell magyarázniuk önmagukat”.²⁰ Mindez a *Godot-ra várva* után

¹⁶ Vö., Levy, Shimon: i. m., 32.

¹⁷ Levy, Shimon: i. m., 104.

¹⁸ Beckettet idézi Jonathan Kalb: i. m., 3.

¹⁹ Kalb, Jonathan: i. m., 4.

²⁰ Robbe-Grillet, Alain: *For a New Novel*, Richard Howard (trans.), Grove Press, New York, 1965. 121.

következő darabokban még nyilvánvalóbbá válik. Beckett-nél a színész elsődleges feladata a színpadon való jelenlét, amely magában foglalja a színpadhoz mint mesterséges közeghez való tudatos viszonyulást. „Beckett számára – éppúgy mint Artaud-nak – a meszterkélttség természetes állapot, és a színház egyik feladata ennek a műviségnek a demonstrálása”.²¹

Bár Beckett egy fentebbi idézet szerint olyan darabot képzelt el eszményinek, amelyben nincs szükség eleven színészre, ehhez a nyelv mindenhatóságába vetett hitre lett volna szüksége. Alkotói szkepszise és a lehetetlen megkísértésére tett törekvése azonban együtt járt azzal a nem szűnő kísérletező kedvvel, amely nemcsak a nyelv és a kimondhatóság határait, hanem a színpad lehetőségeit és a közönség tűrőképességét is folytonosan feszegette. Ennek a határkeresésnek a része a test fokozatos felszámolása, korlátozása, redukciója, amely a darabokban mindenekelőtt vizuális tényezőként játszik szerepet. Beckett nagyon mélyen érdeklődött a képzőművészet iránt, a múzeumok gyakori látogatója volt, szorosabb kapcsolatot ápolt képzőművészekkel, mint írókkal, és műveiben sok képzőművészeti utalás található.²² A *Godot* ihletője például Caspar David Friedrich *Holdat néző férfi és nő* (1824) című festménye volt, amely kép a két felvonás végén a holdfény-jelenetben vizuálisan is megidéződik (a kép eredetijét még 1937-ben, Drezdában látta).²³ Ebből a kiindulópontból jut el azután *A játszma vége* tablóként megkomponált színpadképén keresztül (amelyben már jelen vannak a későbbi geometrikus elrendezésű játékterek, illetve a formátlanúság kellékei, mint a rongy, a játékalat stb.) azokhoz a kései darabjaihoz, amelyek elsősorban látványként jelennek meg. Bár ezekben a kései művekben „a darabok narratív dimenzióit továbbra is a nyelv uralja, a nyelv egyre erősebben alárendelődik a vizuális kifejezési módoknak (...), tele vannak a szemre, és a képi megjelenés formáira és színeire történő utalásokkal, és a szavak gyakran a közönség nézési aktusát tükrözik vissza”.²⁴

Beckett az 1948 végén franciául írott darabján és annak első bemutatóján keresztül tanult meg drámát írni, bár voltak korábbi színházi tapasztalatai. A dublini Trinity College francia-olasz szakán alapos ismereteket szerzett a francia drámáról, többen játszott is. Amikor Corneille *Cidjében* Don Diegót alakította, a kard helyett esernyőt fogott a kezében, valamint – miként majd Clov *A játszma végében* – egy ébresztőórát. A mű párizsi, Théâtre de Babylonban lezajlott és négyszáz előadásos sorozatot megért bemutatója nyomán a darabot egy évnyi munkával lefordította angolra, voltaképpen átdolgozta. Ennek során jelentős változtatásokat eszközölt, többek között több mint száz instrukciót törölt, félszázat pedig ellentétes tartalmúra módosított, mert „a színpadi szerzőként tapasztalatlan Beckett a párizsi próbákon tanulta meg, hogy a rendezői bal oldal a színész számára jobb oldalt jelent”.²⁵ A darab még sok szálon kötődik kontextuális tényezőkhöz, így műfaji előképekhez, szereptípusokhoz, a némafilmek nevetetőihez, Chaplin csavargófigurájához, a Stan és Pan pároshoz, a vaudeville replikázó komikus kettőseihez. A mikrohelyzetekhez, bohóctréfákhoz társított mozgások is a zenés kabaré, a pantomim stilizált, hektikus, izgága mozdulatsorait követik, hogy aztán a további darabokban mindez fokozottan lecsökkenjen, lefejeződjön, redukálódjon.²⁶

De a *Godot*-ban még úgy néz ki a két bohóc jelenetsora, mint teátrális gyakorlatsor, amely arra szolgál – és azt teszteli –, hogy felmérje, mennyire képesek semmitmondó akci-

²¹ Kalb, Jonathan: i. m., 147.

²² Vö. Garner, Stanton B., Jr.: i. m., 52–53.

²³ Knowlson, James: i. m., 378. Valószínűbb azonban, hogy Beckett pontatlanul emlékezett, és „a festmény, amire valójában gondolt, az ehhez nagyon hasonló *Két férfi a holdat nézi volt*”. Haynes, John–Knowlson, James: *Beckett képei*, Dedinszky Zsófia (ford.), Európa, Bp., 2006. 69.

²⁴ Garner, Stanton B., Jr.: i. m., 53–54.

²⁵ Pinczés István: „Két *Godot-ra vároa*”, *Színház*, XLI. 4 (2008. április), 37–47. 41.

²⁶ Levy, Shimon, i. m., 25.

ókkal (de teátrális eszközökkel) a színen lévőket fenntartani a közönség érdeklődését. A helyzet fenntartásának egyik kulcseleme egy fogyatékos, Estragon feledékenység, aki folytonosan felejt, míg Vladimir állandóan emlékezteti őt. Ez az egyik legfőbb dramaturgiai kapocs kettejük között. Ebben ugyanakkor az egymásra utaltság, az együvé tartozás is kifejezésre jut, éppúgy, mint Pozzo és Lucky kettősében, akik fizikailag vannak rászorulva egymásra, a megvakult Pozzónak vakvezetőre, a megnémult Luckynak a helyette megszólaló szájra van szüksége. Az alakpárok komplementer jellegének bőséges és alapos szakirodalma van, különösen Didi és Gogo egymást kiegészítő sajátosságainak, melyek közül a legfontosabb az említett felejtés-émlékezés mellett az észlelés különbsége: Gogo mindig ugyanolyannak látja a környezetet, Didi az, aki a változásokat észreveszi, az utóbbi igyekszik a történéseket térben és időben pontosan elhelyezni, míg Gogo ezzel nem törődik. A tájékozódásképtelenség Pozzónál is megjelenik, aki kijelenti, hogy „a vakoknak nincsen idő-érzékük. (Szünet) Semmit sem látnak, ami az idővel függ össze”.²⁷ Ez viszont a térbeli tájékozódást erősíti, mint azt majd a következő darabban, a vak Hamm alakjában láthatjuk.

A *Godot-ra várva* szereplőinek testi adottságai, korlátai a testfunkciók működésében is megmutatkoznak (mint Vladimir vizeletproblémájában), vagy a tárgyakkal való manipuláció kudarcaiban (mint Estragon bakancssal folytatott küszködésében). Ezek a kudarok és folytonosan visszatérő erőfeszítések egy romló, fogyatkozó testre utalnak, amely pusztulófélben van, amely öregszik, és képtelenné válik az egyén akaratának, szándékainak végrehajtására. A halandóság tünetei a hanyatlás képeivel járnak együtt, színpadi bemutatásuk során viszont Beckett igyekszik kiaknázni az ebben a testi korlátozottságban rejlő teátrális lehetőséget. Ez a törekvés későbbi darabjaiban tovább erősödik.

A *játszma vége* első – akkor még kétszereplős – változatával 1955 tavaszára készült el, de egy ekkor keletkezett levelében azt írta, hogy „befejeztem a darabot, de nem jó, előlről kell kezdenem”. Aztán közel egy év múlva újra belemélyedt Racine drámáinak tanulmányozásába, melyekről 25 évvel korábban a Trinity College-ban tartott előadásokat. A Racine-darabok klausztrófiája a színpadi létezés esszenciájára irányította Beckett figyelmét, arra, hogy mit bír el a színpad a monológok és a mozdulatlan szereplők alkalmazása során. A *Godot*-hoz képest tehát további „önkorlátozást” és redukciót hajtott végre a szereplőkön, a cselekményen, a dramaturgián. Ezt követően írt egy második – ezúttal kétfelvonásos – változatot, de ezzel sem volt elégedett. 1956 nyarára, az augusztusi marseille-i fesztiválra elkészült a végleges változattal, de a programból végül a darabot visszavonták. A hosszú alkotói vergődés, a többszöri újrakezdés, átírás, felülírás azonban végül is meghozta az eredményt. Ennek a darabnak a megírása okozta számára addigi írói pályáján a legnagyobb szakmai nehézséget.

A *játszma vége* francia nyelvű ősbemutatója a körülmények különös összjátéka folytán 1957. április 3-án Londonban volt, a Royal Court Theatre-ben. Ez a bemutató „leginkább aberáció volt, de most a kis Studio des Champs-Elysées-ben kezdünk, jobb kilátásokkal. Nem sok értelme van olyanok előtt játszani, akik nem értik a nyelvet”²⁸ – írta Beckett három héttel a fenti premier után egy Texasba küldött levelében. A sors fintoraként, miközben Beckett a párizsi bemutatóra készült, darabja angolra fordításával küszködött, mert szerződés kötelezte angol kiadójával, hogy augusztus közepére elkészül a fordítással. „Angolul pocskéknak találok, minden élesség és ritmus eltűnt belőle”²⁹ – írta júliusban egy Dublinba címzett levelében. Az angol változathoz – kisebb változtatások mellett – másfél oldalnyi egybefüggő részt kihagyott, azt, amelyben Clov a köldökét néző kisfiú látványáról számol be Hammnek.

²⁷ Beckett, Samuel: „Godot-ra várva”, Kolozsvári Grandpierre Emil (ford.), in: Samuel Beckett *Összes drámái*, Európa, Bp., 1998. 92.

²⁸ Idézi Knowlson, James: i. m., 437.

²⁹ Idézi Knowlson, James: i. m., 438.

A darab szokatlanságát nem a dramaturgiája adja (hiszen az követi a hármas egység konzervatív mintáját), hanem az, hogy bizonyos kontextusokat leválaszt a színpadi történeésekről. A tér tekintetében Beckett nem ad fogódzót ahhoz, hogy hol is van ez a hely, ahol a szereplők vegetálnak. Az idő esetében pedig ahányszor Hamm megkérdezi Clovtól, hogy „Hány óra van?“, a szolga mindig azt válaszolja, „nulla“.

Az egyfelvonásos végső változatának négy szereplője van: a színpad (a szoba) közepén tolszékben ülő, fejben regényét író vak Hamm; az ő szolgája, Clov (az egyetlen, aki mozgásképes, ám aki képtelen leülni); valamint a színpad bal oldali előterében álló két kukában Hamm két, alsó végtagok nélküli nemzője, az anyja (Nell) és az apja (Nagg).

A történet minimális, a színpadi idő ébredéstől elalvásig terjed (a játék kevesebb mint két óra). Clov a színről időnként távozó szereplőként az egyetlen, aki a látható világon kívüli történeésekről is tudósít. Elmondása szerint patkány van a konyhában (amit igyekszik agyonverni), illetve a kémlelő ablakokon kitekintve beszámol a látottakról. Az egyik oldalon kopár szárazföld, Clov megfogalmazásában: „Semmi.” Illetve Hamm unszolására, hogy „milyen minden“, a szolga azt feleli, hogy minden „Kaputt!” A másik oldalon a valaha volt tenger, melynek látványáról azt mondja, hogy „A fárosz a sárban“, illetve hogy „ólomhullámok“ látszanak. És mindenütt szürkesség.³⁰

A Clov által a külvilágról elmondottakat persze nemcsak a darab más szereplői, de a nézők/olvasók sem tudják kontrollálni, így legitim a darabnak olyanfajta értelmezése is, amely ezeket a beszámolókat – beleértve a megpillantott (az angol változathoz kihúzott) kisfiút is – Clov fikcióinak (fantáziáinak) tekinti. Ezzel komplementer magatartás Hamm fejben történő regényírása, csakhogy míg Hamm komponál, addig szolgája a maga szintjén (kitalációkkal) felel erre a szellemi aktivitásra.

A darab helyhez kötött szereplői, a kukákba szorított agg szülők gyakorta távoli és nyílt helyszínekről fantáziálnak. A megvakult Hamm a keze ügyében lévő dolgok iránt tanúsít érdeklődést. Az ő térérzékelése eleve belső, csak önmagába, saját képzeletének és lelkének tereibe tud belenézni. A legmozgékonyabb alak, Clov (aki viszont, mint mondja, ülni nem tud) folytonosan kifele, távolra tekint. Ily módon Beckett mozdulatlan szereplőit az emlékezet és a képzelet jegyeivel ruházza fel, míg a jövő-menő szolga a közeli terek foglya marad.

Beckett színpadi művei közül *A játszma vége* összpontosít a legerősebben a tér kérdésre, hiszen úgy jeleníti meg a színpadot, mint a Föld egyetlen még létező helyszínét. Ebben a redukált világban a természet ugyan még létezik, de már csak negatív erőként, pusztulásként (a szereplők érzékszervei romlanak, hajuk és foguk hullik stb.). Beckett az arányváltásokkal észrevétlenül retusál bizonyos általa alkalmazott színházi kliséket. Ebben az egyfelvonásosban is egyszer felmegy és egyszer lemegy a függöny, mégpedig színpadi és dramaturgiai értelemben akkor, amikor Hamm leveszi az arcáról (illetve a darab végén visszahelyezi rá) a kendőt. „Vén rongy” – mondja mindkétszer. Bár Beckett a darabot a szövegben nem osztja jelenetekre, a dramaturgiában mégis egy csellel érvényesíti a szereplők ki-be mozgatásának technikáját. Clov az egyetlen a négy alak közül, aki távozik a térből és visszatér oda. A két lezárt fedelű kuka színreállításával azonban Beckett további jelenetváltásokat tesz lehetővé, és a kukából „lépteti” színré – kompakt jeleneteket létrehozva – az agg szülőket. Clov színről történő távozásai minden esetben motiváltak, mert hol eszközért (létra, távcső stb.) megy ki, hol tennivalója akad a konyhában.

A játszma vége nem a világ (az emberiség) teremtéséről, a geneziszről, hanem annak visszajáról, a megsemmisülés utolsó stádiumáról szól. A darab fikciója szerint már csak négy (emberi?) lény vegetál egy meghatározatlan helyen álló szobában. A darab során a

³⁰ A darabból vett idézetek forrása: Samuel Beckett: „A játszma vége”, Kolozsvári Grandpierre Emil (ford.), in: Samuel Beckett *Összes drámái*, Európa, Bp., 1998. 103–151.

négy alak egyike (az egyik kuka lakója, Nagg) valószínűleg elpusztul; Hamm végül letépi a nyakából azt a sípot, amellyel szolgáját tudta hívni; Clov pedig valószínűleg megszökök (bár az instrukció szerint a zárójelenetben mozdulatlanul ott áll az ajtó mellett), amivel önmaga és gazdája vesztét fogja okozni. A mű csonkolt alakjai nemcsak testükben, nevéükben, érzékszerveikben, képességeikben részlegesen, nemi hovatartozásuk sem kap szerepet, motivációt. A szereplők színpadi cselekedeteiben „különböző sztereotípiák ismétlődnek. Egyfelől a sérült test megmaradását szolgálják, és a túlélést biztosítják (alsznak, felébrednek, kását, kétszersültet, bonbont esznek, pisilnek, lefekszenek), másfelől a régi kapcsolatok fenntartására irányulnak: ezért próbálja egymást megvakarni vagy megcsókolni Nell és Nagg, ezért osztogat parancsokat Hamm Clovnak, aki végrehajtja azokat: hozza a létrát, a messzelátót, a kutyát, átgurítja a tolokocsit a termen stb.”³¹

A darab francia változatában Beckett számos elidegenítő, önreferenciális állítást – a közönség jelenlétére és a szereplők erre adott reakcióira történő utalást – szerepeltet (például „Clov [*felveszi a messzelátót, a nézőtér felé irányítja*] S lelkesedéstől ... őrjöngő ... tömeget látok” – mondja.). Hamm többször utal arra, hogy ő most szerepet játszik („Jövök. [Szünet] Játszani.” – mondja több helyütt.) Amikor Beckett maga rendezte meg a darabot a berlini Schillerteaterben 1967-ben, kiirtotta az előadásból ezeket a szövegrészeket. A szövegben ugyanakkor mindvégig ott van a színpadi önreflexió, hiszen amikor Clov színre lép, cselekvései tulajdonképpen arra irányulnak, hogy szélességben, mélységben és magasságban felmérje a színpad paramétereit. Beckett térrel folytatott manipulációja magában foglalja azt az analógiát, hogy a színpadon megjelenő viszonyok és struktúrák megfelelnek a színpad és a közönség kapcsolatának. Az említett – egyszerre önironikus és elidegenítő – önreflexió példája az is, amikor Hamm azt kérdi Clov-tól: „Nem lehet... hogy mi... éppen jelentünk valamit?” A szolga azonban nevetségesnek tartja a felvetést. Aztán a főhős így folytatja: „Ha valamilyen értelmes lény visszatérne a földre, s látna bennünket, vajon nem kísérténé meg néhány gondolat?! (...) Ha elgondolom, hogy mindez talán nem hiába történt.” Hogy a „mindez” kifejezés az emberiség történetére, a szereplők életútjára, avagy a látott színházi előadásra vonatkozik-e, lehetetlen eldönteni.

Míg a *Godot* kapcsán Beckett kacérkodott azzal a rendezői gondolattal 1975-ben Nyugat-Berlinben, hogy a színpadra egy börtönrács árnyéka vetüljön, addig *A játszma vége* klausztrófóbiás világa a színpadot és a létezést is eleve börtönként látatja. A szereplők nemcsak a játéktér börtönébe záródnak be, hanem egyrészt tárgyaknak-eszközöknek (keresszéknak, kukának), másrészt ellehetetlenülő testük börtönének is foglyai. Ennek a testi bezártságnak és egyre nagyobb mértékű korlátozásnak a képi-dramaturgiai kifejezése az *Ó, azok a szép napok!* című kétszereplős, kétrészes darab, amelynek első részében Winnie a derekáig van egy buckába temetve, a második részben pedig a nyakáig.

Ez Beckett első darabja, amely nőt állít a középpontba, s amelynek munkacíme is az volt, hogy „Női szóló”. 1961 tavaszán készült el vele. A művet Winnie-ként színre vivő színésznők alakításának szuggesztív hatása a szerzőt arra bátorította, hogy további virtuóz női szerepeket írjon, mint amilyenek a *Nem én, a Léptek* vagy az *Altatódal*.³² A mű a korai Beckett-darabok közül a legteátrálisabb, mivel itt korlátozza leginkább a színészi testet, eszköztárat és a színpadi kifejezési formák lehetőségeit. A derekig majd nyakig beásott Winnie mellett párja, Willie a darab legnagyobb részében színen kívül van, a nézőknek láthatatlanul, később csak a tarkója vagy a karja látszik, és csak a darab legvégén lép a szó fizikai értelmében is – teljes testi mivoltában – színre. A darab mintha szó szerint értené Merleau-Ponty tételét, miszerint az egyén léte a világban gyökerezik (így mered ki Winnie teste a buckából), és a mű a színpad mélységét redukálva mintha festményként je-

³¹ Fischer-Lichte, Erika: *A dráma története*, Kiss Gabriella (ford.), Jelenkor, Pécs, 2001. 658.

³² Worth, Katharine: *Waiting for Godot and Happy Days*, Macmillan, London. 1993. 9.

lenítené meg a buckából kiemelkedő testet.³³ Ezt a képszerűséget támasztja alá a nyitókép színleírása is, amely szerint „a háttér hangsúlyozottan giccses díszletén hamis távlatban találkozik a sivár síkság a felhőtlen égbolttal”.³⁴ A darab közvetlenül reflektál test és teatralitás kapcsolatára, amelyet a mű kettős kezdése is jelez. Az első kezdés („Ismét egy gyönyörű nap”) a színésznek a szerepre való felkészülését, ráhangolódását, a színrelépés előtti időszakot ábrázolja, a második kezdés („Rajta, Winnie! [Szünet] Rajta, kezd el a napot, Winnie!”) az előadásnak, a szereplésnek a megkezdésére utal. A játék során azonban Winnie végig a saját színpadi szerepét keresi.³⁵ Ebben a keresésben a táskájából előszedett kellékek vannak a segítségére, amelyek részben a test ápolására (és ezzel romlékony-ságára) utalnak, mint a fogkefe és a hajkefe, részben a már romlásnak indult érzékszervek ellensúlyozására, mint a szemüveg, részben a test megsemmisítésére, mint a revolver.

Winnie a legrészletesebben kidolgozott Beckett-szereplő, aki két felvonáson át tartja fenn monológjával a színpadi szituációt (amelyet csak Willie egy-egy közbeszólása egészít ki). Fizikai helyzetéhez, buckába-temetettséghöz úgy viszonyul, mint magától értetődő környezethez, és úgy viselkedik, mintha egy polgári szoba terében tartózkodna. Ugyanazokat a triviális cselekvéseket igyekszik végrehajtani, amelyeket a hétköznapi élet során szokás tenni. Mondataival pedig banalitások sorozatát artikulálja, amely banalitások közé tartozik Lehár Ferenc *A víz özvegy* című operettjének betétdala, amelyet többszöri próbálkozás után végül a dráma utolsó pillanataiban sikerül elénekelnie. Színpadi szerepe mélyen rokon a két csavargóéval, akik semmitmondással és suta bohóctréfákkal igyekeznek elújni a rájuk kimért színpadi időt. Winnie-t a színpadra zúduló „vakító világosság” élteti, ebben a reflektorfényben és a nézők tekintetének kitéve tud létezni. Mivel a fény nem tagolja Winnie számára az időt, egy éles csengőszó van a segítségére abban, hogy a napokat nappalokra és éjszakákra ossza. A csengetések között eltelt időben kell napi rutincselekedeteit végrehajtania. Amikor a második részben már nyakig be van temetve, a cselekvéseket a szavai révén hajtja végre, idézi meg, azzal, hogy beszél róluk.

Winnie megnyilatkozásainak, mozgásának mechanikus jellege a darab során fokozatosan megváltozik, és érzellemmel telítődik. A zenélődobozt „két kezével a melléhez szorítja”, stílusa a banálisból shakespeare-i allúziók felé mozdul el. Ugyanakkor ez a gazdagodás együtt jár testi lehetőségeinek radikális korlátozódásával, amellyel párhuzamosan kommunikációs lehetőségei is nagymértékben beszűkülnek. Amikor már a fejét sem tudja elfordítani, és csak a szemét tudja mozgatni, akkor a társa, Willie már nem reagál párbeszédet kezdeményező próbálkozásaira, és a második részben egyetlen szócska kivételével Willie már meg sem szólal. Ez az alig hallhatóan kimondott szócska, a „Win”, egyszerre jelenti a nő megnevezését és a győzelmet, a cél elérését.

Winnie testének fokozatos betemetődése, bezáródása, és kapcsolata a buckával, amely körülveszi, többféle értelmezésre ad lehetőséget. Ez a halom utalhat az anyaföldre, de arra is, hogy a föld ellenség, amely feltartóztatlanul és végérvényesen elnyeli őt. Winnie monológjában mind a sírhalomra, mind a szeméremdombra történő utalás feltűnik. Ez a kettősség jellemzi a test szerepét és alkalmazását a darabban. A test és a tárgy közötti kapcsolat, és a testnek a tárgyak közé történő sorolása, akként való kezelése „aláhúzza a testnek mint fenomenológiai entitásnak az ellentmondásosságát”.³⁶ A tér-idő folytonosságban életre hívódó test, amely szabadon mozog ezek között a koordináták között, ellentétben áll a testtel mint objektummal, amely esetleges, kiszolgáltatott, és bármi-

³³ Garner, Stanton B., Jr.: i. m., 107.

³⁴ Beckett, Samuel: „Ó, azok a szép napok!”, Kolozsvári Grandpierre Emil (ford.), in: Samuel Beckett *Összes drámái*, Európa, Bp., 1998. 155.

³⁵ Levy, Shimon: i. m., 111.

³⁶ Garner, Stanton B., Jr.: i. m., 109.

kor meghalhat.³⁷ Ennek az ambivalenciának a mélyébe ad betekintést az *Ó, azok a szép napok!*, amikor a tárggyá tett és pusztá testiségére redukált nőalak képét ütközteti a banalitásokkal operáló közléskényszeres szubjektum kisminkelt arcával.

Az *utolsó tekercs* 1958 februárjában keletkezett, több személyes vonatkozást tartalmaz, ez az író egyik kedvenc darabja, amely líraiságával és érzelmességével némiképp elüt Beckett többi munkájától.³⁸ Szereplője, Krapp, nagyméretű cipőt hord, „arca sápadt, orra rezes, szürke haja borzas”.³⁹ Úgy néz ki tehát, mint egy bohóc. Cselekvései is kapcsolatba hozhatók a bohóctréfákkal: ilyen a banánnal folytatott manipuláció, a kulcscsomóval és fiókokkal való babrálás. A színpad és a történet egyaránt kopár: egy fonnyadt vénember harminc évvel ezelőtti önmagát hallgatja magnetofonszalagokról, s közben jön-megy, vagy éppen üldögél. Beckett a színpad látható terét is erősen korlátozza, a középen lévő kis asztalt és közvetlen környékét erős fény világítja meg, de a színpad többi része homályban van. „Krapp – Winnie-hez, Vladimirhoz és Clovhoz hasonlóan – egy hosszú tájékozódási folyamaton megy át a színpadon, annak érdekében, hogy színpadi létezését mind színészként, mind drámai szereplőként megalapozza”.⁴⁰ Élet- és játéktere erősen lehatárolt, az asztalát övező sötétről azt mondja, hogy „a körülöttem sűrűsödő sötétség miatt nem érzem magam egészen egyedül. (*Szünet*) Bizonyos értelemben. (*Szünet*) Szívesen kelek föl, s kerülök egyet, hogy utána visszatérhessek ide... (*habozik*) hozzám. (*Szünet*) Krapphoz”.⁴¹ A színpad kontúrjai – éppúgy, mint a személyiségé – eltűnnek, a játéktér redukciója párhuzamos a karakter beszűkülésével. Krapp azzal a minimális térrel azonosítható, amelyet belakik. A vénember önmaga közönségévé válik azáltal, hogy évtizedekkel korábban rögzített monológjait hallgatja. Az alak kettébomlik, széthasad az egykori és a jelenbeli énre, s a tekercsek is éppígy kettős szerepűek: egyszerre szövegek is és tárgyak.

Ebben a hangfelvétel-hallgatással illusztrált folyamatban a szubjektum tárgyiasulását, élő személyből holt anyaggá válását követhetjük nyomon. A két állapot szembesítése a pusztulás, romlás tapasztalatát állítja elélni. Ahogy a tér határai homályosak, nincsenek látható falak, éppígy mosódnak el Krapp alakjának határai is. Míg *A játszma vége* a benti és a kinti tér kontrasztját emelte ki, *Az utolsó tekercs* a fény és a sötétség, a látható és a láthatatlan között hoz létre feszültséget. A sötétbe inni távozó Krapp ki-be járkálásával és a tekercsek hallgatásával Beckett összeegyeztethetetlen vágyak konfliktusára alapoz, arra „hogy elveszítsük önmagunkat a sötétben, és hogy szembesüljünk önmagunkkal a világosságban”.⁴² A darab nemcsak időben választja ketté Krapp két énjét, hanem térben is elkülöníti egymástól a múltbeli mesélőt a jelenbeli hallgatótól, és ezzel a szereplő és emlékezete között is fizikai és képi elhatárolást hoz létre. A 69. születésnapján a 39 éves korában rögzített hangfelvételeket hallgató Krapp az idő eme kitüntetett pillanatában az idő mállékonyágával és a fizikai-szellemi test romlékonyságával is szembesül. Egykori énje kapcsán kijelenti, hogy „meghallgattam ezt a szegény kis hülyét, akinek harminc évvel ezelőtt képzeltem magam, alig bírom elhinni, hogy valaha is ekkora tökfilkó lehettem. Legalább ennek vége, hála istennek”.⁴³ De ezt a darabban utolsóként elhangzó élőbeszédét, amelyet magnetofonra rögzít, illetve annak tekercsét végül letépi a készülékről. Már

³⁷ Vö. Garner, Stanton B., Jr.: i. m., 110.

³⁸ Knowlson, James: i. m., 442–445.

³⁹ Beckett, Samuel: „Az utolsó tekercs”, Szenczei László (ford.), in: Samuel Beckett *Összes drámái*, Európa, Bp., 1998. 243–254. Krapp külsejének leírása: 244.

⁴⁰ Levy, Shimon: i. m., 19.

⁴¹ Beckett, Samuel: *Az utolsó tekercs*, i. m., 246–247.

⁴² Lyons, Charles R.: *Samuel Beckett*, Macmillan, London, 1993. 101.

⁴³ Beckett, Samuel: *Az utolsó tekercs*, i. m., 251–252.

nem tud olyan tisztán és pontosan fogalmazni, mint valaha, és már nincs is mit mondania. Az élőbeszéd helyett feltesz egy régi szalagot. A hanggá tetetlennül valamikori énje legyőzi a megvénült, pusztulóban lévő, saját testébe zárt jelenbeli alakot.

Az 1963-as *Játék* bizonyos értelemben *A megnevezhetetlen* dramatizált változata,⁴⁴ amelyben a három szereplő valamiféle másvilágon egyetlen dologra képes, arra, hogy beszéljen. A színleírás szerint „a színpad előterében, közepén, három egymással érintkező, tökéletesen egyforma, körülbelül egy méter magas, szürke urna. (...) Mindegyikből egy fej nyúlik ki, nyakukat szorosan körülfogja az urna szája. (...) Az egész darab során mindig rezzenéstelenül előre néznek. Az arcok oly időtlenek és jellegtelenek, hogy szinte az urnák részének tűnnek. De nem viselnek semmiféle maszkot. Szavaikat az arcukra vetülő szűrőfény váltja ki”.⁴⁵ *A játzsma vége* kukában lakó, amputált lábú párja, Nell és Nagg még elő-előbújt a tárolóedényből, és egymáshoz fűződő többretegű érzelmeiket is árnyalt eszközökkel juttatták kifejezésre. A *Játék* három alakja már szinte azonos az őket tartalmazó edénnyel, test és urna megkülönböztethetetlenül eggyé vált. Képességük kizárólag a megszólalásra korlátozódik, de arra is csak akkor, ha egy láthatatlan és néma külső erő által irányított fénynyaláb épp valamelyikükre irányul. Ez az ide-oda, hol egyikükre, hol másikkra vetülő fény úgy kapcsolja ki-be ezt a három beszélő fejet, mint valami gépet, mintha a reflektor áram alá helyezné őket, s ezzel működésbe hozná a hangképző szervüket. Míg Krapp időről időre visszahúzódhatott a sötétbe és a csendbe, ez a három alak arra ítéltetett, hogy örökké újraidézze szerelmi háromszögének egyszerre banális és kegyetlen történetét. Az ismétlés kényszere szó szerint is értendő, ugyanis Beckett elképzelése szerint a darabot kétszer adják elő, és „az ismétlés lehet pontos mása az első résznek, vagy néhány elemében változtatásokat is tartalmazhat”.⁴⁶

Az újrajátszás – akár változatlan, akár variációs – kiemeli a helyzet teatralitását. Míg az első bemutatás a közhelyszerű házasságtörés elmesélését a fények és hangok precíz összjátékával teszi látványossá, addig az ismétlés az első részre adott reakciónak tekinthető, az ott és akkor elhangzottak reflexió tárgyává válnak: „a szerelmi háromszög-történet elsődleges banalitását felváltja az előzőleg vallatófényben feltárt helyzet fájdalmas vizsgálata”.⁴⁷ A teatralitás része a színházi fény, a reflektor dramaturgiai használata is, amely szinte negyedik szereplővé (vallató tényezővé) lép elő. A darabban Beckett „egy újabb lépéssel távolodik el a színházi reprezentáció konvencióitól, és azzal a szabadsággal él, amelyet különleges scenografikus terek kipróbálásakor már elért a *Szöveg és zene* és a *Cascando* című darabjaiban”.⁴⁸ A testnek a megvilágított arcra történő redukciója rámutat Beckettnek arra a nézetére, amely a (színpadi) testet (vagy annak bármely részletét) a látott, szemre vételezett test performativitásához köti. A színpadon a láthatóság ad létet, az teszi teatrálian jelenvalóvá a színen lévő – bármely csonka vagy részleges – korpuszt.

Kései darabjaiban Beckett tovább kísérletezik a test felszámolásával, illetve a színpadi jelenlét lehetőségeivel, határaival. Ez a kísérletezés továbbra is az egyszerűsödés, a redukció irányába vezet. Az *Altatódal* – *Az utolsó tekercs*hez hasonlóan – egyetlen alakot választ ketté, egy hintaszékben ülő nőt, és az ő magnóról szóló hangját. Élőben a nő csak annyit mond – mindössze négy alkalommal –, hogy „tovább”, egyébként a felvételen lévő hangja hallatszik. Az *Ohioi rögtönzés* pedig két egyforma alakot léptet fel, az egyiket, aki olvas, és a másikat, aki ezt hallgatja. Az olvasást a gesztusaival a hallgató kontrollálja és

⁴⁴ Alvarez, A.: *Samuel Beckett*, The Viking Press, New York, 1973. 100.

⁴⁵ Beckett, Samuel: „Játék”, Bart István (ford.), in: *Samuel Beckett Összes drámái*, Európa, Bp., 1998. 347–368. A színleírás: 349.

⁴⁶ Beckett, Samuel: *Játék*, i. m., 367.

⁴⁷ Levy, Shimon: i. m., 112.

⁴⁸ Lyons, Charles R.: i. m., 146.

irányítja. Ebben a két darabban „a főszereplők többé már nem térben látják önmagukat. A szavak, amelyekkel egykor a környezetüket azonosították, most a tudatukban keringenek, nem mint az észlelésnek, hanem mint a megszokásnak a kifejeződései”.⁴⁹ A hangjukban vagy testileg megkettőződő alakok úgy jelennek meg, mintha egyik a másiknak a kólmánya, képzelt mása volna, de a darab folyamán bizonytalanná válik, hogy melyik a valós lény és melyik az ő képzelt hasonmása.⁵⁰

A *Nem én* és az *Akkor* esetében tovább folytatódik a test visszavonulása, az előbbiben csupán a Száj, az utóbbiban pedig egy sápadt, öreg arc, libegő fehér hajjal adja a drámai szereplő színpadi korpuszát. A testfogyatkozás mindjobban közelít ahhoz az enyészponthoz, amelyben végérvényesen eltűnik, észlelhetetlenné válik, ahogy arra – a testetlen színdarabra – Beckett áhítozott. De a test hiánya – éppen a közeg nyomán, amelyben ez a hiány vagy fogyatkozás megmutatkozik – a test ittlétére utal, arra, hogy a színpad a test megmutatkozásának közege, az ember testi létét és e lét paradoxonjait koncentráltan feltáró teátrális terep. A korábban mindig szimmetrikus színpadi elrendezést alkalmazó és a játéktér középpontját előtérbe állító Beckett a *Nem én* esetében a Száját a színpad elején, a nézőktől jobbra helyezi el. „A rákövetkező darabokban Beckett folytatja az akció kimozdítását a középről balra vagy jobbra”.⁵¹ Mivel ezek a művei a belső centrum elvesztésével foglalkoznak, nem is volna indokolt a színpadi alako(ka)t a játéktér középpontjába helyezni.

A *Nem én*ben a Száj egy hetven körüli nő, aki valamilyen összeomláson esett át. Ahogy visszanyeri a tudatát, és beszélni kezd, valamilyen zümmögést hall, amelyről lassacskán kiderül, hogy ez a zaj az ő saját beszéde. A szöveg szerkezete azt jelzi, hogy ez a monológ végtelenül ismétli önmagát a Szájhoz tartozó lény tudatában. Beckett azonban nem mutatja meg azt a szereplőt, akihez ez a tudat tartozik, csak a beszélőszerv és a szöveg marad. Ebben a darabban Beckett megpróbálja lecsökkenteni a közvetlen esemény érzetét, azáltal, hogy a Száj szerepében fellépő színésznő és a Száj kapcsolatát a közönség számára igyekszik a lehető legnagyobb mértékben eltávolítani egymástól.⁵² Annak érdekében, hogy a test színpadi felszámolása minél eredményesebb legyen, kései darabjaiban Beckett a színpadtechnikai eszközök manipuláló hatását is igénybe veszi, beleértve a világítást és vizuális mező mélységi dimenzióját. Beckett ezeket a térbeli tájékozódási pontokat is aláássa, ellehetetlenítve a reprezentatív, konvencionális percepciót.

„Mint par excellence a test médiuma, a színház mindig meghaladja a festőit és a tisztán építészeti, belülről forgatva fel alapvető célkitűzéseiket. Mindannak ellenére, amit a festészetnek Beckett nyilvánvalóan köszönhet (...) felismeri és kiaknázza azt a korporális paradoxont, amely egyszerre bátorítja egy formalizált mise-en-scène elképzelését, és szolgáltatja ki ezt az álmot a bukásnak. (...) Beckett képi színháza ellenáll a megvalósításnak, és ehelyett fenntartja a test többértékűségét a maga szövevényes, vibráló autonómiájában”.⁵³ A töredékeiben és elemeiben is szövevényes test differenciált vonatkozásai kerülnek színre Beckett drámáiban, amelyek sorra veszik a test megfogyatkozásának, csonkulásának, eróziójának, elhasználódásának stádiumait. A színpadi életmű felfogható úgy is, mint ennek az elenyésző testnek a mind részlegesebb bemutatása. De nem árt emlékeztetni arra, hogy első színre vitt darabjában a cselekmény egészét, az alakok létét és magatartását meghatározó alak olyasvalaki, aki nincs jelen, és akinek a dráma terében nincsen teste. Godot, a hiány, testként való azonosíthatatlanságában már a drámai életmű kezdetén exponálja azt a testproblematikát, amellyel aztán Beckett négy évtizeden át kísérletezik.

⁴⁹ Lyons, Charles R.: i. m., 188.

⁵⁰ Alvin Epstein megállapítását idézi Jonathan Kalb: i. m., 57.

⁵¹ Levy, Shimon: i. m., 21.

⁵² Vö., Lyons, Charles R.: i. m., 159.

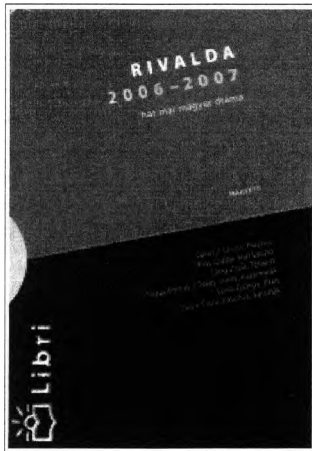
⁵³ Garner, Stanton B., Jr.: i. m., 86.

METSZET

Rivalda 2006–2007. Hat mai magyar dráma

A rezignált felismerés, hogy a magyar drámaírás válságban van, feltehetően magával a magyar drámaírással egyidős – és a „játékszíni költőmesterség” lábrakapni-nem-tudásától a *Nyugat* emlékezetes dráma-vitájáig újra és újra napirendre kerül: hogy legalább a drámáról való beszéd legyen drámai, ha már maga a műfaj annyi kívánnivalót hagy maga után. Hogy ez a válság – felidézve a valamikori viccet a kapitalizmus és a szocializmus krízisének különbségéről – mennyire „ciklikus” (mint az előbbié) vagy „permanens” (mint az utóbbié), az a mindenkori kortársak számára aligha dönthető el, és éppen ez teszi vigasztaló idézőjelekbe a kétségbeesés sokszor monoton kifejezését. Hiszen drámák nem csak születnek, színre kerülnek és megjelennek, de krízisükön innen és túl fontos történeté állnak össze. Ez a történet persze sokszor szomorú vagy éppenséggel kétségbeejtő, nem csak egyes művek sorsát illetően – amelyek olykor végleg fiókokba kerülve hiába várják feltámadásukat –, de főként azokban az életművekben, amelyek rendkívül ígéretes drámákkal indultak, remélve és sejtetve a drámaíráson keresztül akár a színházi konvenciók megváltoztatását, de sokféle indokból, ám egyféle konklúzióval, maga az életmű kanyarodott el, míg más műnemekben – regényben, lírában – kiteljesedhetett. És ez már itt a mi történetünk része, amelynek fordulópontja volt a Nádas-életmű alakulása, akárcsak annak a generációnak a próbálkozása és elhúzódó, csendes zavara, majd kihátrálása a színház világából, amelynek Filó Vera és kortársai a képviselői.

Ennek a történetnek persze nem csak vége nincs, de még akár a kezdete is újragondolható lesz, amint jelentős művek „írják felül” a válság diagnózisát – s efféle mintha esély is lenne. Számos egyéb – gyakran reménykeltő – írás, tervezgetés, színházi műhely, rendezői figyelem mellett éppen annak az új energiának köszönhetően, amely színházakat, drámaírókat töltötte el az utóbbi évektől kezdődően, s túlsapva a színház világán új életre keltette a *Magvető* néhai *Rivaldáját* is. Ez pedig annak a – rettenetes szó ez itt – „lobbytevékenységnek” is az eredménye, amely konok kitartással, fontos elszántsággal, a jó ügy érdekében kötött kompromisszumokkal és – ez se jó szó itt, de elkerülhetetlen – „kulturpolitikai” támogatással némiképp újratemtette a drámaírás szervezeti-érdekérvényesítő infrastruktúráját, s igencsak látványos eredményeket ért el magyar színpadokon, határokon innen és túl. A Drámaírói Kerekasztal működése, a Katona József Pályázat támogatási rendszere, a debreceni Deszka-fesztivál, s számos egyéb fontos esemény pedig „aranykort” ígér, mert mintha csak a lehetőségek és a megmutatkozás hiányzott volna eddig, nem a tehetség vagy a színpadképesség. És, hátha, csakugyan.

Magvető Könyvkiadó
 Budapest, 2007
 496 oldal, 2890 Ft

De a stilisztikai távolságtartáson túl személyesebben és pontosabban is el kell mondanom, hogy egykor nem kevés idegenkedéssel szemléltem ezt a fontos kezdeményezést. Hitem szerint ugyanis a munka javát íróasztalnál, legfeljebb dramaturgiákon kell elvégezni, nem miniszteri előszobában; mert az efféle drámaírói „protekciónizmus” rosszat tehet a magyar drámának, ha egyszer a közönség ugyanazon a színpadon láthat ír, orosz és német drámákat, no meg kétséges a kortársak szelekciója is, vagyis annak kollegiális eldöntése, hogy kik ülhetik körül ezt az asztalt, legyen mégoly tág és kerek. Ám az események mégiscsak azokat igazolták, akik hittek mindabban, amiben én akkoriban nem, s optikám változását aligha az okozta, hogy magam is igent mondtam a hívásra egykor az asztal mellé, hanem éppen a megszületett darabok, a létrejött bemutatók, a fontos pezsgés és drámák körül – s bár ezek egyike sem jelent önmagában esztétikai minőséget, az esélyt annak elérésére mégiscsak jelentheti.

És erről szól a *Rivalda*. Amely egykor a *Szép versek* és a *Körkép* mellett jelent meg a mindenkori könyvhétre, válogatást kínálva az elmúlt évad bemutatott drámáiból. Valamikor Kardos György sorozatszerkesztésében, majd Lovas Ildikóéban, ám azután inkább – mert hát drámát úgymond nemigen olvasnak az emberek, vagy ha mégis, akkor inkább egyéni kötetekben, semmint „csomagban”: egy-egy évad „szeszélye” mentén sorolva egymás mellé a sokszor nagyon is eltérő jellegű, nivójú és jelentőségű műveket. Pedig az efféle „metszetek” sokat mondhatnak egy korszakról, a színházról, a kortárs és magyar drámáról; s ami egyébként szükségnek tűnik, az erénnyé lehet: a véletlenszerűség maga, ami – mint ezt a bölcseléstől tudhatjuk – a szükségszerűségnek kövezi ki az utat. És éppen újraéledése nyomán válik mindez nyilvánvalóvá, hogy ismét itt a *Rivalda*, ismét a Magvetőtől, ismét metszetet kínálva a frissen elmúlt évadról. A válogatás azonban már a korábbiánál szigorúbb keretet szab a véletlenszerűségnek, hiszen Pinczés István, Tarján Tamás és Upor László szelektált, s ekként a metszet nem csak az évadé, s azon belül sem csak a drámaírás pillanatnyi képét adja, de a háromféle színházi ember ízlésének és értékrendjének is tükörképét; olykor felvillantva benne saját arcélét is (mint a rendező-válogató esetében).

És ha már a válogatás bölcsessége kollektív lehetett, fontos hozzátenni, hogy a könyv megjelenésének erőfeszítése is közös volt. A Magvető és a Kerekasztal mellett a Magyar Színházi Társaság volt nagyvonalú bábja ennek a kötetnek, továbbá – és ezt éppen ebben a folyóiratban jó leírni – Pécs önkormányzata, amely POSZT-tal, Nyílt Fórummal, *Rivaldával* írja bele magát a drámatörténetbe is, mert hiszen nem pályázat és kampány kérdése a kultúra (fő)városává válás, de elsősorban az áldozatos és kitartó működésé.

Hasonlóan egyébként a drámaíráshoz. És ez már legyen a kötet darabjainak dicsérete, hiszen jelentős könyv a 2006-2007-es *Rivalda*, s aligha túlzás annak megkockáztatása, hogy a kötetben két remek színmű mellett két igen jelentős dráma, és további két erőteljes színpadi szöveg olvasható, az évad fontos dokumentumaként. Tudnunk kell azt is, hogy minden panasz ellenére a kortárs magyar bemutatók száma évről évre igen magas, s ez a bőség nemcsak a mindenkori válogatót hozza zavarba, de magát az áttekintést is megnehezíti. Kiváltképp, ha a kortárs bemutató tinédzser darabot is világra segít – a kötet egyik műve ugyanis 1993-ban keletkezett – így különös „időutazás” zajlik az elmúlt évadot felidéző kötet lapjain. És mégis: átfogó és plasztikus képet rajzol arról, hogy az ezredfordulót követő években mi és miért volt fontos drámában és színpadon – vagyis az onnan látott világban –, s igen markánsan formálja meg egy évad metszetében azokat a meghatározó szellemi, nyelvi és színházi tendenciákat, amelyek mentén kortársaknak és utódoknak tájékozódniuk lehet.

Fontos előrebocsátani, hogy a kötet alkotói kivétel nélkül jelentős és – többnyire – a színpadon túlnyúló életművel rendelkeznek: Térey János és Garaczi László lírai indíttatása, akárcsak Spiró György és Láng Zsolt prózaírói munkássága rendkívül termékenyítően érvényesül a sokszor merészen új színpadi nyelv és látásmód kialakításában. Ugyan-

ilyen fontos az a sajátos – sokszor éppenséggel radikális – polémia, amit művek és szerzők a színpad konvencióival folytatnak, sőt meg is nyernek, hiszen az igazán erőteljes művek annak átformálására is képesek: ennyiben is fontos, hogy bemutatott, olykor éppenséggel sikeres darabok kerültek a kötetbe, vagyis nem csak az íróasztal melletti fantáziálás dokumentumai sorakoznak a lapokon.

A konvenciókkal folytatott termékeny és ihlető vita is „polarizálja” a műveket, míg az a polarizálódás még szembeszökőbb, amely a drámákat kétféle – ezt sokszor metsző – vonzás köré rendezi. A könyv alcímében ígért *hat mai magyar dráma* közül ugyanis három a mindannyiunk számára ismerős, ám többnyire szellemesen torz optikával láttatott kortársi világban bontakozik ki, míg másik három a jelenbe nyomasztóan „belelógó”, s eként lezáratlan, és akár eltelt évszázadok ellenére is lezárhatatlan történelemben játszódik. Vagyis ebben a kötetben nincs például lélektani súlyokat görgető kamaradráma, nincs archaikus vagy polgári mítosz-adaptáció, nincs költői játék – súlyos és komoly helyzetek, viszonyok, tények és összefüggések mutatkoznak meg a társadalmi tér gravitációjában vagy a történelem folyamatos múltjában; súly és komolyság persze sokszor a fonákjáról látható.

A kortárs világban a formákat őrző hagyomány és a múlt lassú és feltartóztathatatlan eróziója, ennek nyomán az otthon elvesztése, s a benne élő család mindinkább ki-, illetve felszorulása a hideg és emberi életre alkalmatlan „magasabb” régiókba Láng Zsolt rezignált *Téli kertjének* tárgya és története. A valamikor élhető és lakályos tér ugyanis munkások „martaléka” lesz, akik nyilván valamiféle korszerűt és praktikusat teremtenének a lakásban, csak éppen a lakók állnak ellen ennek a gyanús teremtésnek. Bár esélyük erre nemigen marad: az első felvonást követően a másodikban még csak a padlásra, de a harmadikban már a galambdúcba húzódnak, s kétségbeejtő helyzetük nyomán onnan repülnek el a végtelen kékségbe, amely alatt hófehér bálnacsorda sejtethető. A rendkívül erőteljes képekben fogalmazó szerző a terek változásának kézenfekvő abszurditását a családi viszonyok terének nem kevésbé abszurd alakulásával erősíti, árnyalja és hitelesíti egyben. A hokiedző apa, leépülőfélben is dinamikus felesége s a felnövekvő gyerekek mellett ugyanis ott van a hozzájuk látogató, s ott ragadó „elnök” – vagyis a hokicsapat új tulajdonosa, ennek a kevéssé szép új világnak a hőse –, illetve titkárnője, akinek viszonya főnökéhez nem csak szakmai. Harmadikként pedig egy „tisztá lény” érkezik a családhoz, aki a maga öntörvényű tébolyával ellenpontozza a mindennapi, „normális” működés megszokott és elviselhetetlen örületét. Az általa kezdeményezett dialógusok így mozdítják ki a lezüllő párbeszédet valamiféle jelentéstelien gazdag és a mindennapok számára indokolhatatlan – „bolond” – költőiség felé, s mutatják meg egyben az élet kereteit jelentő kisvilág elviselhetetlen pitiánerségét, valamiféle magasabb és emberibb látás- és beszédmód kontrasztjaként. Ez a magasság azonban idegen a köznapoktól, ám a szereplők számára mégsem egészen az – talán ezért, hogy a galambdúcból való ellebegés marad egyedüli kiútként a magasba szorult családtagok számára. Akik voltaképpen egy – a műfaji meghatározást tekintve – „házi játék” akart-akaratlan „játékosai”; s hogy ez nem éppen szín-játék, hanem az elvesztett otthon és a kohéziója tűnt család fanyar siratása, azt az egész mű ironiája, kesernyés humora – és a konvenciók dramaturgiájának nehézkedési erejével való szembeszegülése tanúsítja.

Másféle fizikai törvényszerűség a főhőse Garaczi László *Plazmájának*, amelynek címszereplője, közege, eseménySORA ugyanaz a megfoghatatlan, meghatározhatatlan, mindenre alkalmas, de semmire sem igazán képes – anyag? halmazállapot? létforma? – a plazma, amely „alაკul buggyan és csorran / nincs benne csont ami roppan / nyúlik a fortyog a plazma / nincs erő mely megakassza”, mint a szerző fogalmaz. Ebből jönnek elő a szereplők és ide távoznak azután, ez lesz a színműben felbukkanó dalok és epizódok hőse, továbbá valamiféle furcsán módosult tudatállapot maradandóan megformált élménye; no meg a külö-

nösen működő dramaturgia általános közege. Mindez persze csaknem megoldhatatlan feladatot jelent rendezőnek és szereplőknek, ugyanakkor áradó szabadságából és képlékeny gazdagságából adódóan a színpadon olyannyira nélkülözhetetlen invencióra szorítja őket. Itt végre esélye sincs az úgynevezett hagyományos színházcsinálásnak. Ami pedig ebből a különös közegből ki-kidudorodik, epizódként megformálódik, karakterként csomósodik, az sajátos optikával láttatott, züllött és formátlan mindennapjaink világának része: kereskedelmi rádiók idiotizmusa, gátlástalan és nyegle média-hősökkel, mindennapi lapos ügyeskedéssel, piti bűnökkel és az emberi kapcsolatokat helyettesítő üres szerelemmel, vonzalommal, családi konvenciókkal és elementáris viszolygással; „plazma”. Abszurditás és valóság itt szükségképpen egybemosódik, a műsorvezetők „áprilisi tréfái” nyomán például, melyek azonban semmiképpen nem tűnnek tréfáknak egy normáit vesztett világban, ahol csaknem minden bekövetkezhet – szülészetten elcserélt gyerekek, Turulra mászó öngyilkosjelölt rádiónyilatkozata, zsarolás és áldozattá válás cserebomlása – mindez egyszerre oszcillál a sajátos lélektani halmazállapotú hősökben. Keserű és ellenállhatatlanul szellemes anamnézise mindez az ezredforduló lebutított köznapjainak, agyimosott konzumbajnokainak, kereteit és normáit vesztett világának, amely mégiscsak egyetlen és megismételhetetlen életünk terévé vált. Olykor persze finom melodráma, rezignált „song” vagy virtuózan játékos szellem lengi át az egyetemes bunkóságot, a fagyosra hült emberi viszonyokat, vagy az intézményesült kiúttalanságot. A káprázatos nyelvi erő ugyanakkor magának a vitathatatlan anamnézisnek mond ellent: amíg így lehet látni és láttatni világunkat, ilyen teremtetőerővel, szabadsággal és keserű lírával – addig természetesen rengeteg remény van. Tegyük hozzá: remény a színház számára is, amely már több alkalommal – Veszprémben, illetve a remek KoMa társulat jóvoltából Budapesten – „plazmatikusan” megmutatkozhatott, s ezzel tette nyilvánvalóvá, hogy nem csak a dráma nyelve képes megformálni ezt a különös halmazállapotú közeget, de van esély arra, hogy megváltozzék az is, ami a színpad közegében tűnik öröknek és nyomasztónak. Hiszen nem csak egy cirkuszi trapéz vagy éppen a Szabadság híd teteje illesztendő a kamaraszínházi térbe, de követendő a végső írói instrukció is: *„bugyogás, nevetés, pezsgés, sívalkodás, gőzfelhők közepette mind az ötven visszaolvasadnak a nagy, közös plazmába”*. Hova máshova.

A kötet legkeserűbb és legkétségbeesettebb írása Spiró György *Prahja*, és nyilván szomorú szükségszerűség van abban, hogy egy komédia – tegyük hozzá: remek komédia – villantja fel azokat a feneketlen mélységeket, amelyeket egy tragédia a maga morális horizontjával talán csak elfedne. És aminek bájos banalitása és elementáris, dörzsölt naivitása rendkívüli drámai erővé alakul, ahogy az „alsó-középosztálybeli”, középkorú házaspár váratlan szerencsével szembesül: a hatszázmillió lottónyeremény az övék. A férj titkos és kitartó lottózása meghozta váratlan és mégis remélt gyümölcsét: a füledt és elviselhetetlen kisvilág, a számtalan megaláztatás, a felgyülemlett keserűség és a családban, munkában, mindennapokban már-már életformává vált kudarcorozat mintha egy „varázsütésre” megváltozhatna, megszűnhetne, s átadhatná a helyét – minek is? És a döbbenetes empátiával, rendkívüli valóságismerettel és ravasz dramaturgiával megmutatott közös és dialogikus vívódásban éppen az lesz mind nyilvánvalóbbá: hogy nincs minnek. Hiszen minden illúzió, álom, vágy, remény csak abban a világban lehet otthon, amelyben ezerszer maradtak alul a főhősök a valóság rettenetes törvényeivel szemben, s akarva-akaratlanul osztották a vesztesek változtathatatlan sorsát. Nincs tehát olyan mozzanata a tervek szövésének – a nyertes lottószelvény elrejtésétől a felfoghatatlanul hatalmas pénzösszeg felvételéig, majd megálmodott felhasználásáig –, ahol ne lenne erősebb a szorongás, a kétség, a bizalmatlanság és végül a kudarc-orientált lemondás, illetve a zsigerivé vált alulmaradási ösztön, mint a talán végre kézzelfogható remény és kiút. A kibontakozó dialógus mentén, mondatról mondatra fogy el a levegő a húszéves boldogságban/boldogtalanságban élő házastárs reményei körül. Nincs esély, már képzeletükben sincs, arra, hogy bármit

is kezdjenek ezzel a pénzzel, ami felfoghatatlan nagysága ellenére – vagy miatt – mégiscsak az élhető életnek lenne metaforája. A kevésbé nyomasztó körülményeknek, a saját sorsral való rendelkezésnek, a megvalósítható vágyaknak. De nem lehet. Mindennél erősebbek a korábbi élmények a sors megváltoztatására tett hiábavaló kísérletekről, a feltétlen kiszolgáltatottságról, a saját döntésektől való rettegésről. Mindezt a züllött média „érvei” éppúgy alátámasztják, mint a horizontjukon felbukkanó karakterek történet-fragmentumai. A hétköznapokat végképp átítató paranoia végül egyetlen valóságos értéküktől fosztaná meg őket: mindenen keresztül mégiscsak feltétlen összetartozásuktól. Amikor pedig ez rendülne meg, s szinte a tények nyugalmával értik meg, hogy a magány és ezzel a végső boldogtalanság következne mindkettejük számára a vágyott boldogság helyett, akkor dönt úgy a reménykedésben vétkes férfi, hogy elégetik a nyertes lottószelvényt. A káprázatos cifra átkozódás, ami a papírfecni lángjait kíséri, a magyar drámairódomalom legfontosabb lapjai közé tartozik, s a kilobbanó reményű övező füstöt követő *sötét* végre otthonos, meghitt, a miénk, mert még élhetően elviselhetetlen.

Hogy minden kicsinyessége és jelentéktelensége ellenére mindennapjaink mégiscsak részei lehetnek a történelemnek, az a két évtizede meglóduló, majd zökkenővel haladó idő élményéből következhetett. Különös, bár nyilván magyarázható – sőt: talán érthető – módon ennek viszonylag kevés színpadi dokumentuma maradt; Zalán Tibor *Katonák, katonák* című drámája azonban ezek közé tartozik. 1993-ban – keletkezésekor – a fegyverek határainktól délre és nem messze dörögtek, s minden közöny, kényszerű amnézia és életösztön alakját öltő önzés ellenére sem tartóztatták fel a döbbenetet, a híreket és a menekülteket – s a felismerést: hogy mindez történni tud. És nyilván az sem véletlen, hogy ez a mű éppen Erdélyben került színre, bár bő évtizeddel keletkezése után, paradox módon annak az „Unió”-nak az esztendejében, mikor Erdély Magyarországgal – nagyobb egységben bár, melyhez Románia is tartozik – mégiscsak „egyesült”.

A történet kerete azonban a patriarchális kisvilág, a maga vidékies légkörében kibontakozó mikro-drámáival, el nem hált szerelmi háromszög-történeteivel, fiatal lányok ébredő érzékeivel és a robusztus apa-figura nagyon is esendően testi valójával: a böllérség megannyi testi-lelki kellékével; ám semmiképpen sem túlrájzoltan vagy a tragikusan elrendelt sors részeként. S hogy még teljesebb legyen a fülledt meghittség: közös étkezés és rendszeresen tartott Biblia-óra készülődésében érzékelhetők azok a feszültségek, amelyekből dráma aligha bontakozhatna ki, népies-polgári színmű persze igen. De ezt „írja felül” mindjárt a katonák érkezése, akik ismeretlen irányból, célból, létszámban és feladattal – de feltétlen „szükségességgel” jelennek meg, s tépik fel azonnal a viszonyok meghitt szövődékét. A reflexszé váló brutalitás, a kommunikáció alakját öltő erőszak, a megfélemlítés és zsigeri embertelenség, a polgárok tárgyakként kezelése – mind megannyi mozzanat, amelyet békeidőben elfelejt a társadalom, ám rendkívüli állapotban a mélytudatból hirtelen felszínre tör. Ellenség híján, de a kincstári szadizmus parancsait követve, a dráma logikája szerint rendre be is következik a megannyi szörnyűség: kínzás, kivégzés, erőszaktevel; vagyis a végtelenbe vezető megaláztatások lassú eszkalációja – szentségtöréssel súlyosbítva, hiszen a militáris demiuorgoszként működő „tizedes” a templomban rendezi be a maga poklát. Amelyben a böllérnek jut az a feladat, hogy „disznókat” öljön meg, akik ebben az esetben emberi lények volnának, pusztán a minősítésük a sertésé; s amikor megtagadja az engedelmességet, lánya megerőszkolásának fenyegetésével csinálnak belőle valóságos gyilkost, mégis. Ennél nincs lejjebb – így amikor végre távoznak a „katonák, katonák” – búne akkor már végleg vele marad, mely páriává teszi őt abban a világban, melyben addig mégiscsak megbecsült helye volt.

Hogy a történet akusztikájához kell a délvidéki vérontás friss élménye, az persze a mi emlékezetünket is minősíti – örömmel szabadulnánk a rettenetes tudástól –, ugyanakkor az elborzadó olvasó okkal érzi úgy, hogy a megmutatott kegyetlenségből kevesebb több

volna; színpadon pedig feltétlenül hatásosabb. A történetészövés eleve elrendelt menetével szemben pedig a lélektan bizonytalán akadályokat gördítene, ha logikája megfelelően érvényesülhetett volna. Sokszor pedig olyan sémák villannak fel – Sánta Ferenc *Az ötödik pecsétjének képlete* például –, amelyekben az efféle absztrakt választást véghelyzetek indokolták, ám azokban az esetekben a valóságos és átélt háború sokkja közös befogadói élményt jelentett – míg itt egy pusztán elgondolt háborúskodás áttekinthetetlen motívumrendszere kínál indítékot. És persze a brutálisra egyszerűsített történetmenet éppúgy sematizálja a karaktereket, ahogy véghelyzetekben a morális mozgástér is rendkívül leszűkül; s ilyenkor érzi úgy az olvasó, hogy egy 1994-es *Rivaldában* értőbben fogadta volna be a drámát, mint a 2006-2007-esben.

Különös törvényszerűségnek tűnik, hogy történelmi díszletek között pergő, úgynevezett történelmi dráma sokszor „aktuálisabb” lehet, mint a tegnapi újságból merített, még ha éppenséggel „királydrámáról” van is szó, a kun király: IV. László tragédiájáról, mint Kiss Csaba *Kun László* című művében. A műfaj persze némiképp zavarba ejtő – előbb Shakespeare-t idézi, majd a zavar oldásaként Illyést, Németh Lászlót és Sütő Andrást; vagyis a magyar történelmi drámának azt a hagyományát, amely sorskérdéseinket a régmúlt úgynevezett tükrében veti fel újra, s jut a – többnyire – rezignált, sokszor patetikus, gyakorta önsajnáló, de mindig tanulságos konklúzióra. Fontos és vonzó szerzői attitűdöt takar azonban, hogy éppenséggel egy – morálisan is – „sok sebből vérző” uralkodó a drámahős, akinek azonnal három alakja mutatkozik meg: a gyerek, a fiatal és az érett László, ők olykor egyszerre jelennek meg a színen; itt pedig mintha Hernádi Gyula kínálta követhető dramaturgiai mintát.

A történet persze csakugyan döbbenetes erejű – akár: drámai –, s a kunok sorsát színpadon még nemigen mondták el, ahogy azt a vívódást sem, ami a züllöttnek és idegennek tetsző európai intézmények, elvárások és formák elfogadásával szemben ad igazat a saját belső törvényeknek, az archaikusabb és artikulálatlanabb hagyománynak, zabolátlan hajlamoknak és feltétlen vonzódásoknak. A mű számára azonban a kiskirályok, a kiátkozással érvényesülő pápai erőszak, az intrikák, viszályok és összezsapások elegendő „drámai anyagot” kínálnak a fenti vívódás illusztrálására, színes és pittoreszk sorozatukból pedig izgalmasan rajzolódik ki egy történelmi képeskönyv, amelynek főhőse vallja és vállalja saját gyengeségét – elég szent volt már eddig az Árpád-házi királyok között. Így hát színes csatajelenetek, történelmi forrásokból rekonstruált kun sátrak, kissé folklorisztikus orgiák és komor várbeli termek kínálják a közegét annak a történetnek, amelynek a végső tétje voltaképpen annyi volna, hogy az ország ismét ebek harmincadjára juthasson. Ennek tagolt és érzékletes megmutatása persze méltó feladat, ha éppen a história lesz is itt az igazi dramaturg; s a színpadi események mentén csak ennek alárendelve érvényesülhet az eseménymenet belső szükségességére. És a tradíció, amelyet újratertem a szerző – a magyar történelmi drámáé –, csakugyan az egyik legfontosabb a magyar irodalomtörténetben; hátha egyszer a színház történetében is az lesz.

Egészen másféle tradíciót követ a kötet egyik legizgalmasabb, legfontosabb – és tegyük hozzá: remek – darabja, ám nem kevés ellentmondást keltve és követve, Papp András és Térey János *Kazamaták* című tragédiája. Hogy miként lehet verses drámában méltóképpen és mélyen megidézni Shakespeare-t, s emellett miként lehet a történelmet a maga könyörtelenségében és véletlenszerűségében színpadi ízeire szedni; hogy mennyire válhat drámai erejűvé mindaz, ami egyébként csak szörnyű epizód volt; s ennek az eseménymenetnek miként lehet ezernyi arca, amelyből mégiscsak kirajzolódik a tragikus egyetlenegy: a közönyös és kegyetlen sorsé – mindez páratlan jelentőségűvé teszi az 1956 október 30-án a Köztársaság téren játszódó események megidézését. Amelyet virtuóz könnyedséggel, rendkívüli felkészültséggel és káprázatos találmánysággal formál meg a szerzőpáros: nem csak a csőcselék alakját öltő felkelők, s nem csak a züllés különféle foka-

in hithű pártkáderek mutatják itt meg ezerféle arcukat – s a pergő események során azoknak ezernyi változatát –, de új arcukkal fordulnak felénk a valóságosnak ismert események is; amelyekre hűvösen és bölcsen reflektál a Szóvivő, s halad előre maga is a tragédiával együtt, szükségszerű végzete felé. A színpadi vízió túl azonban maga az olvasás is magával ragadó élmény, hiszen káprázatos nyelvi ötletek, döbbenetes szemléleti bukfencek, zseniális költői invenciók és folyamatosan újraértelmezett közhelyek, tények, történelmi ítéletek vagy éppen olcsó szlogenek mentén mutatkozik meg a tragédia a maga rettenetes plaszticitásában.

És míg a szerzők öntudatosan hagyják figyelmen kívül, hogy végül is mire alkalmas a magyar színház és színpad 2006-ban – éppen ezzel adnak megoldandó feladatot annak, aki méltó rá. A tragédia lapjain ugyanis tankok vonulnak fel, az események kocsmában, kazánházban, lépcsőn és tanácsteremben zajlanak egyidőben, repülőről látjuk a teret, majd a kazamaták alulnézetéből, megelevenednek a lincselés híres képei és a sortűz, stb. – nincs határa a történelemben bolyongó fantáziának. Mindez naiv evidenciaként mutatkozik meg a szövegben, s ezért lehet alkalma emlékezetes előadásnak is: mint Gothár Péter értelmezésében volt látható a Katona József Színházban. Itt végre együtt és egymást erősítve formálódott meg az, ami szövegben, látásmódban, és színpadon lett drámaian új. És ami egyik legfontosabb történetünk: 1956 fordulópontjáról szól.

És éppen itt következik a zavar. Ami nem az olvasóé, ahogy nem is a nézőé – ők maradéktalanul átadhatják magukat a súlyosan előregördülő tragédiának, a hatalmas erejű szövegnek, a döbbenetes képeknek, és ezekből kirajzolódó konfliktus-sorozatnak. Hanem a történelemben élő, s arról gondolkodó befogadó zavara. És talán az sem véletlen, hogy a nagyszerű Mészöly Miklós – valamiként ügyetlen – mondata a történet mottója: „A Köztársaság téren bűnhődésből az is hőssé kénytelenedik lenni, aki bűnös vagy csak ártatlanul az”. A nyelvi zavar tükrözi a történelmit: a fényes és fontos októberi napok utolsóelőtti sötét és homályos. A forradalomé bár, de nincs lényegi köze hozzá – vagy csak nagyon át-tételelesen van, s nem szükségszerűen. Hiszen itt csőcselék van, fanatikus kommunisták vannak, és sok vér van: fáról lógó meglincselteké és lelövöldözött ápolónőké. 1956-ról a darabban ezen a téren túl nincs szó, ami természetesen nem feltétele sem hitelességének, sem remekségének; de szembeötlik azonnal, amikor arról az időről, sőt: forradalomról gondolkodunk, amelynek ez a nap fordulópontja lett. A reménykedés extázisa volt egyfelől ez az október vége, hiszen ekkor a remény még megalapozottnak tűnhetett: a negyednapra bekövetkező szovjet invázióról itt még nemcsak hogy nem született döntés, de éppen a magyarok kívánta mozgástér megadását mérlegelte Moszkva. Amit részben a világpolitika húz át – a szuezi válság –, másfelől pedig, úgy sejtethető: éppen ez a tér, hiszen a lincselés képei és filmjei meglepően hamar jutottak ki Moszkvába, és szembesítettek rémálmaikkal a döntéshozókat: így jár minden kommunista, ha majd ítél a nép. Ez sem lényeges persze a színmű szempontjából, de befogadását már meghatározza: sem a reménykedés, sem a végképp elpusztuló esély nem tűnik fel a horizonton, maga a forradalom nem. Így óhatatlanul ez a rettenetes epizód nő rá 1956-ra. Bonthatatlanul: éppen rendkívüli művészi erejénél és drámai koherenciájánál fogva. De hát a művészetnek nem feltétele a történelmi tudás, sem az úgynevezett hűség és hitelesség – legalábbis ezen a szörnyű téren túl nem. És persze ez is tanulság, megértendő és megfejtendő, s ha éppen ennyi töprengenivalót ad az újraélő *Rivalda*, már megért minden erőfeszítést.

Hiszen drámáink lezáratlanok. Folytatás következik.

VAN EGY FÉRFI

Esterházy Péter és a magyar színházi hagyomány

„Arcunk maszkként, nevünk álnévként viselkedik – ha minden jól megy.”¹

Nádas Péter *Takarítás* című drámájának végén egy életnagyságúra nagyított fotóról színpadi életére lép egy fiatal férfi, András. Esterházy Péter legutóbbi drámája itt, ezzel a teatrális mozzanattal kezdődik: Rubens, az öreg férfi, kiesik egy képből, saját megfestett arc-képből. A kép és a szcena, a megfestett és a megélt valóság közötti dimenzióváltás olyan játékot indít el, mely a hetvenes évek jellegzetes szövegelemeit eltávolítja a színpadi tér és idő mozdulatlan kereteitől, és sokkal játékosabb, Esterházy esetében mondhatjuk, hogy vígjátéki formába illeszti őket.

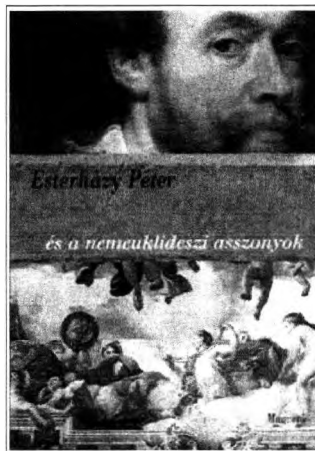
Mielőtt pontosítanánk, mit is értünk vígjátékon, tréfán, színpadi viccen, konferanszié-kabarén, jó lenne végignézni, hogy a színház mint közösségi emlékezet miként fogadja be ezeket a szövegeket. Esterházy drámáit akár lezárt trilógiaként is olvashatjuk. Az operalibrettóként jelölt *Daisy*, a dráma *Búcsúszimfónia*, valamint a dramolett *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok* körbejárja a reprezentáció lehetőségeit, miként Nádas tette a három T-vel (*Takarítás*, *Találkozás*, *Temetés*) 1977 és 1980 között, s így újrarendezhetjük mi is a kortárs színházi paradigmában éppen Esterházyval folytonosan előkerülő közös hagyomány fogalmát.

Esterházy dramatikusszövegei évtizedek óta kitérnek a megértés legalizációs mechanizmusai elé. Amikor eleve drámának (librettónak, dramolettnek) írt szövegek kerültek színpadra az RS9-pincében, a Vígszínház-padláson, vidéki nemzeti-kisszínpadon, a kritikai reflexió tiszteletteljes és halk volt. Amikor viszont Esterházy nem drámának szánta a szöveget, mint a *Spionnovellát*, az *Egy nőt* vagy a *Fuhasokat*, akkor jelentős, sok helyen, szériában játszott színházi esemény lett belőle. Már ez a drámai-színházi műfajértékelési bizonytalanság is érdekessé tehetné Esterházy és a magyar színházi mechanizmus viszonyát, ráadásul az új drámakötet éppen ezt a játékot tetőzi be. Ezt a jelenséget úgyis megfogalmazhatnánk, hogy leírjuk, hol a helye Esterházy Péternek a magyar színházi hagyományban, ráadásul ez az a közelítés, ahonnan az elemzők többsége el szokott indulni. „A magyar színház tud spiróul, Parti Nagy-ul, tasnádiul, de nem tud esterházyul”, fogalmazta meg Radnóti Zsuzsa,² s nyilvánvaló, hogy az

¹ Esterházy Péter: *Életeim*. Nádler István kiállításán elhangzott megnyitóbeszéd, 2006. március 22.

² Radnóti Zsuzsa: *Évadkörkép*. www.inaplo.hu/na/naput_2007/2007_5/003.htm

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2006
113 oldal, 1990 Ft

Esterházy életművel egyensúlyozó kritika szembenéz a bemutató-körülmények alternatívításával, s a közösség színháznézési szokásainak merevségét olyan hagyományra vezeti vissza, amely Mágnás Miskán és bús-búsongó Bánkon termeli ki a színházi élményt. Mindenesetre közhellyé rögzült, hogy Esterházy játéka nem a magyar színházi hagyományban alakultak drámává, s az intézményi infrastruktúra működése nem is teszi lehetővé a bemutatásukat. Esterházy ilyen módon (talán előítéletesen) közelített színházi történetét a tragédiajátzás honi toposzai is terhelik. A magyar színházi játéknyelv a kisrealista, sztanyiszlavszkijos szerepértelmezéssel vezetett alakításmechanizmusok rezervátuma, s tekinthetnénk ezt a pszichologizáló formanyelvet a színjátszás nemzeti örökségének is (ez is egyfajta *national heritage*), akkor nyugodtan félretehetnénk. „Édesem / hát én ezt nem tudtam / hogy ez magának ennyire nehéz / Sztanyiszlavszkij / Ne gondoljon mindig / Sztanyiszlavszkijra”.³ Tudjuk, hogy akkor könnyebben és tisztábban különülne el mindaz az erőfeszítés, mely a játéknyelvben, a színész és a szerep viszonyértelmezésében, a látvány komplexitásában (meg egyebekben) kialakuló improvizatív helyzetjátékban találja meg az alkotó és a néző közös örömét. Esterházy szövegei ilyen színházi olvasatokat kínálnak és várnak el, ilyen teatrális közeget feltételeznek, mely a megszokott erős referenciális cinkossággal, hol kilépve a hagyományból, hol visszalépve bele, a közös játékban *megeső* örömet vezet rá.

Mielőtt Esterházy Péter és a magyar színházi hagyomány viszonyában keresnénk megértési módokat, nézzük végig, miként jelent meg az utolsó kötet nagydrámája a kortárs kritikában. A *Rubens és a nemeuklideszi asszonyokról* megjelent elemzések leginkább a műfaj problematikája felől indulnak. A dráma a számmisztika (Esterházy nálunk meglehetősen kézenfekvő) segédvonalá mentén, narratív renddel még novellának is olvasható: „...az is megtevesztő, hogy ez egy szindarab lenne.”⁴ Többen⁵ elfogadják a pusztán formai ismérvekből levezetett műfaji szabályt, vagyis hogy a név, a dialógus és az instrukció vizuális képe elegendőnek bizonyul a drámai olvasói szokások beindításához, s így a kortársi horizonton elsődlegesen a német szövegekkel, a nyolcvanas évek német nyelvű dramatikai trendjével, Thomas Bernharddal és Ernst Jandl⁶ társítják – pontosabban nem is velük, hanem Márton László sűrített Bernhard-értelmezésével: „A Thomas Bernhard-i retorika a létezőmód elrendezése a színpadon.”⁷ Nagyon eltávolítana minket Esterházytól, ha a kortárs német drámairodalomban Mayenburgról, Schimmelpfennig vagy Walser kemény talajára tévednénk, míg ha Jandlnál és Bernhardnál maradunk, éppen azt a közép-európai ambivalens játékot leljük meg, mely Esterházy sajátja. Persze az érzéki totalitás Rubenshez és az értelmi végesség Gödelhez kötött kettőssége olyan drámai struktúrát is kínál,⁸ mely az epikus szerző művét a klasszikus drámai konfliktusra feszíti rá. Így akarva, nem akarva azt a drámaolvasói ábécét veszi elő, mely klasszikus drámák rendjében szerepeket, a köztük fennálló viszonyban cselekményt, a dramatikai időben és térben pedig összefüggéseket keres. Ez a drámai téma-réma viszony, de ebben most ne tévedjünk el, itt egyértelműen kudarchoz vezet. S operalibretto is a *Rubens*, láthatjuk az életműből, a *Daisy* hatástörténetéből átszivárgó műfajdeterminációkat, hiszen ez is „teljesen operához illő módon kezdődik.”⁹ Kurtág György Bornemissza-dalciklusa Luciano Berio művével párhuzamos szerkezeti megoldásokra emlékeztet, melyek zenei szövegta-

³ Esterházy Péter: „Affolter, Meyer, Beil. Don Juan avagy a bolond család”, in: *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok*, Magvető, Budapest, 2006. 31.

⁴ Forgách András: „Máshonnet”, *ÉS*, 2007. (51. évf.) 5. szám.

⁵ Kúti Gergő: *Garázdalkodás. Esterházy és a nemeuklideszi asszonyok*, www.a7.ro.

⁶ Radnóti Zsuzsa: i. m.

⁷ Márton László: „Útikalauzunk, Thomas Bernhard”, *ÉS*, 1999. május 14.

⁸ Pályi András: „Meztelen-e a hús?”, *ÉS*, 2007. (51. évf.) 5. szám.

⁹ Csehy Zoltán: „Virág az ember”, *Bárka*, 2007/5. 91.

golással, szólamozással a barokk teátrális közegét jelenítik meg. És még az is lehet, hogy a *Rubens* „... valójában ars poetica, műhelynapló, írói vallomás, nagyon személyes mű”.¹⁰

Ez a műfaj-determinálta olvasat elsődlegesen a színházi szakma íróembereit jellemzi, míg az irodalomtörténészek, őrizve tartózkodásukat Esterházy ilyenfajta szövegkirándulásaitól, a dramatikusan művek elemzésétől eltekintenek, már csak azért is, mert nemigen járhatnának más befogadói ösvényen, mint amin Kulcsár-Szabó Zoltán indult el igen határozottan.¹¹ Ez az út Esterházy saját szöveggyógyományában kering, kacskaringózik, visszavisszatérve bújócskázik, s az elemző (aki éppúgy a kiadott szövegtesthez nyúl, mint bárki más) az életmű egészét, a drámai művek és a főművek viszonyát és topográfiáját térképezi fel. Az életmű pedig, mint referenciális egység, felkínálhatja a kis elő-szövegek, helyzetdramolettek kiadástörténeti helyiértékének megváltoztatását, s az alkalmiság helyzetéből kilépve a dramatikusan technikák próbálgatásának, a technikai rákészülésnek jellegzetesen esterházys tüneteiként olvashatjuk őket.

A kritikai mezőben egyértelmű, hogy az olvasatok csak egyetlen nyelven tudnak: vagy a színházban vagy az irodalmán. Esterházy Péter drámáit az életmű és a műfaj felől olvassa a kortárs magyar kritika, pedig érdekes horizontot állíthatunk fel a szövegek színházi olvasatai felől indulva, mert ezzel egyrészt azt mondanánk megint és sokadjára, hogy a színházi hagyomány, vagyis a színházi gyakorlat, amit észlelünk, már benne *van* egy szöveg formálódó testében, másrészt ismét leszögeznénk, hogy a színpad-szöveg reláció nem csupán a szöveg színpadra fordítását, hanem kölcsönös, a játékgyógyományt ki- és megmozgató eseményeket is jelöli. Tudjuk, magyar szerzőként Esterházy nem támaszkodhat egy ötszáz éves szilárd dramatikusan múltra, Balassi nem Shakespeare, Comenius *Schola Ludusa* nem Racine *Phaedrája*, s fájó, de a *Czillei és a Hunyadiak* nem egy *Hernani*, s elsődlegesen nem azért, mert irodalmi-esztétikai értékük rosszabb (lenne), hanem mert színházi paradigma sosem vagy nem folyamatában működöttette őket. A (dráma)szövegek állandó színpadi jelenléte alakítja a játéknyelvet, s hozza létre azt a mechanizmust, mely a dráma szövegtestében kifejti a műfaji szabályokat. A „magyar színház nem tud Esterházyul” mondatot úgy fordíthatnánk, hogy a magyar színházi hagyomány azt a szöveget fogadja be, mely az indulatból tragikus realizmus vagy a kisrealistán játszott népszínműves ironia vagy a pesti groteszk dramatikusságát hordozza, melyek külön-külön jelen vannak a felsorolt szerzők szövegeiben, de egyben van ott Esterházy nál. Esterházy minden dramatikusan szövegében újraépíti a teljes magyar színházi hagyományt, s az el is várt intertextuális rengetegben Örkény-, Madách-, Karinthy-, Vörösmarty-mondatközben még Major Tamást, Kern Andrást is fellépteti. „(játsszik) Csak hódolat illet meg, nem bírálat. / Nem adhatok mást, csak mi lényegem. / (halkan) Az angyalokra mutatva / (a KARra mutat) Dicsér eléggé e hitvány sereg, / És illik is, hogy ők dicsérjenek. / Te születted őket, mint árnyát a fény, / De mindöröktől fogva élek én.”¹²

Esterházy drámatrilógiának is olvasható nagy szövegeiben a szerepjáték, a közösségi játék, a színpadi kijelentés és állítás teátrális megoldásait követhetjük, azokat a szerzőt egyébként is filozófiai mélységekbe csábító téziseket, melyeket a színházi forma éppen a külön nyelvből adódó szabályrend miatt plasztikusabban old(hat) meg. A szerep, a viszony, a megértés dramaturgiája mindhárom darab reflektált eleme. Ha megnézzük a trilogia címszereplőit (a *Búcsúszimfónia* Apája elliptikus szerkezettel értendő bele), olyan szerepet találunk, melynek felvétele, eltartása, azonosítása és eljátszása válik a szöveg egyik fő drámai szervezőjévé. Daisy, az Apa és Rubens: a transzvesztita szopránénekes, a szinkronszínész és a festőművész rendes drámai karakter, kétdimenziós alak, s mivel „a

¹⁰ Pályi András: i. m.

¹¹ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Nemeuklideszi játékok”, *Kalligram*, 2007/10.

¹² Esterházy Péter: *Búcsúszimfónia*, Helikon, Budapest, 1994. II. felvonás 71.

mű a figurák kidolgozásában több száz éves tradíciókat éltet tovább”,¹³ feltételezzük az alak mögött álló játékos személyét, így a szerepből való kilépés lehetősége és kényszere egy időben, ebben a színházi jelenben vizuális formát kaphat. A szerző leggyakoribb megoldása a szerepből kiesés mozzanata,¹⁴ mely a *Rubens*ben ráadásul egyedi vizuális *bon-mot*-t is megenged magának, lévén a figura önmagát is lefestő művész. Rubens szerepei a festményein sorakoznak, kalapban, csákóban, hajjal, homlokban, s a szerepből kilépés és kiesés már nem is a fiatalkori szerepfelvétel terhét, a szerepválasztás bizonytalanságát, hanem a megtudható, megfesthető, megtapasztalható rendből történő kiszakadást mutatja. Az élőképek kulturális hagyománya nemcsak a XVIII. századi kastélyszínházi reprezentációs játékokat emeli itt a színpadra, bár Esterházy-történelmünkkel elsődlegesen ezt a csatornát nyitjuk meg, hanem a performanszkultúra,¹⁵ például Sophie Calle, Laurie Anderson, Bob Ashley akcióiban követhető történetmesélési dinamikáját. A kortárs performanszkerettel való játék éppen a szerep és a játékos egygyé válását, a szerep megszűnését és az úgynevezett teátrális valóság jelenségét állítja elénk. „Itt lenni nem lehet, csak játszani, / És élni-halni nem, csak játszani.”¹⁶ Mindez azért nem azt jelenti, hogy Esterházy drámáit performance-nak neveznék.

Éppen a hagyománytörténet felől nézve különösen szép (nem feltétlenül jó vagy izgalmas), hogy mindezeket az Esterházy-művek játéktörténete is megerősíti: a *Rubens* 2008-as bemutatójára a Vígszínház társulatából azok a színészek hozták saját, a szöveggel élő-öregedő testüket, akik szinte Esterházy színházi karrierjének kezdetétől egyengették játékukkal a szövegek útját. Vallai Péter és Igó Éva, Venczel Vera és Lukács Sándor tizenhúszon éve alakítják az Esterházy-játékot, s a nemcsak az 1996-os *Búcsúszimfónia*, de Vallaival az 1995-ös *Daisy*, s az 1981-es *Spionjáték* múltja is visszatér. A színészi játék-hagyomány teszthez-kötöttsége a szöveg működését terheli, rétegzí: Vallai „beszéde furcsán szaggatott, egész mondatokat ránt össze egyetlen szólamná, vagy minden szót – nagy szünetek közbeiktatásával – külön hangsúlyoz, a levegősen ejtett mondatok többnyire nyitottak maradnak, mintha a szövegben alig lenne pont. Arca rezzenéstelen, de a szemé csodálkozó.”¹⁷ Vallai Péter fiatal színészként egyrészt különleges, a realista formanyelv-ből kilépő mozgáskarakterológiájával irányította a nézői figyelmet („behajlított térde-
kel, puha léptekkel jár”¹⁸), másrészt azzal a ritka színházi találékonysággal, ahogy Esterházy novellafüzéréből *Spionjáték* címmel előadást formált. Még 1981-ben. A kortárs emlékezet a színész és a szerep tökéletes összekeveredéséből eredeztette a széria sikerét. „Alig lehet szétválasztani, hogy Vallai mikor játszik szerepet, s mikor nem, mikor milyen funkcióból teremt kontaktust a közönséggel, mikor kérdezi a nézőt egy figura nevében, s mikor a maga személyében”,¹⁹ ráadásul oly finoman, érzékenyen vezette a nézőt a játékba, hogy az önként, örömmel lett a manipulálás, a megvezetés részese. Pedig Vallai fergetes ruhacsipesz-bábozásával még a gesztikus játék szintjén is figyelmeztetett az irányítottság, a manipuláltság színházi (és kulturális és társadalmi...) szituációjára, de a közös

¹³ „Daisy”, in: Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986. 272.

¹⁴ Ha meghipertexteznének *Fuvarosok* mintájára (Bocsor–Müllner–Németh–Odorics–Szécsényi: Esterházy Péter: *Fuvarosok CD-Rom*, SZTE BTK Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 2000.), akkor a következő linkek indítanak a kínálatot: „fegyelmезetten kiesik szerepéből” (*Daisy*, 268), Albert „belesültem a szerepembe / mintha belesült volna a szerepébe / Szerepek vannak apám” (*Rubens*, 65) stb.

¹⁵ Jeff Nuttal: „Le Performance Art, a proprement parler, ne veut rien signifier.” Idézi Pavis: *Dictionnaire du théâtre*, Dunod, Paris, 1996. 246. S éppen ez a semmit nem jelentés nem állítható színpadra.

¹⁶ *Daisy*, 272.

¹⁷ Nánay István: „A flegmaság álarcában. Vallai Péter szerepeiről”, *Színház*, 1985. május. 32.

¹⁸ Nánay: i. m., 32.

¹⁹ Nánay: i. m., 34.

öröm, a közös tér és összelélegzés²⁰ a reflektált helyzetelemzésre és kontextusváltásra képes akaratot vette el a nézőtől.

Vallai a *Daisyben* építette-formálta tovább az Esterházy-játszás sajátos technikáját, ahol „mint az előadás narrátora fölmondja az instrukciókat, sőt az egész operát rádión közvetíti”,²¹ s a szerepet eltartó, majd azt látványosan felvállaló játékos alakításfázisait cserélgette. Amikor a 2008-as bemutató, a *Rubens* kerül sorra, a kritika egyértelműen látja, hogy Vallai a nagy művész festősegédjeként „csalafintán poentíroz”,²² „Eckermannjához illene leginkább a nyakatekert gondolatfacsarás, ha nem nyomatékosítaná nagyobb szünettel a következő viccet”,²³ tehát a majd három évtized Esterházy-gyakorlat erős elvárásokkal terheli az alakítást. Az a döntés vagy vállalás, mely a *Rubens*-drámát az Esterházy-bemutatókhoz köthető színészekre bízta, elsődlegesen az elmúlt harminc év hagyományával játszik, s terhelten, túlértelmezésre csábítva állítja elének a velünk és előttünk öregedett testek dialógusát.

Lukács Sándor a *Búcsúszimfónia* Apa szerepében és most a *Rubens* címszerepében természetesen a két drámai alak közötti megfelelést és azonosítást erősíti. Apaként túl fiatal volt a hetvenes évszerepre, így „a színész egy föltételezett apát mímél. Eljátssza, hogy egy javakorabeli férfi, aki már nem fiú, vagyis nem a fiatalok eszével gondolkodik, milyennek képzelet, hogyan játszaná el a saját apját.”²⁴ Lukács Sándor 1996-ban Apaként az öregedés testi szimptomáit mutatja fel szerepében, s Zsótér rendezésében-konceptiójában vállalja ennek a Testnek, a szerepbeli öreg-öreg Testnek a megmutatását is. A magyar színházi hagyomány alakításában ez, éppen a Vígszínház társulatával *megtörtént* jelenet, melyben az Apát levetkőzteti és lemosdatja a Meny, megidézve összeköti és átértelmezi Ruttkai Éva egyik utolsó nagy szerepét. Ruttkai Nádas *Találkozásában* fürdeti le így a fiút, s a hely szemiotikája rámasolódik Lukács Sándor és Venczel Vera 1996-os rituális-szagrális jelenetére. Ez a testhagyomány ráíródik Lukács Sándor *Rubens*-szerepére, s ezt a közösségi emlékezet 2008-ban még őrsi és látja. Vagyis bármennyire túllőltötetett és túlrüházott Zoób Kati-jelmezekben lép elének Lukács nagy festőként saját (ön- és én)képéből kiesve, az öreg, a megöregedett ApaTest szerepét viszi magán.

Amióta az előadások vizuális emlékei, mint mnemotechnikai gyakorlatok, képeken, hangfelvételeken is megőrződnek, nem feledhetjük, hogy az Apa a *Búcsúszimfónia*ban szinkronszínész, s szerepköre éppen a hangjátékában bujkáló vegyes referenciák bizsergető, sőt Esterházynál egyenesen érzéki örömeire ébresztenek rá, s így a rögzített tárggyal már rendelkező színház és a színházi kritika működési modellje sokkal erősebben hat a szövegirodalomra, mint azt elfogadnánk és elemeznénk. Ma például, a *Rubens* megjelenésekor és bemutatójakor elfogadott tézis, hogy Esterházy bernhardos retorikával ír drámai szövegeket, főleg dramoletteket. Ha végignézzük az Esterházy-drámák kritikátörténetét, látjuk, valahol a *Búcsúszimfónia* után²⁵ jelenik meg ennyire erősen, szinte kizárólagosan a rokonító jelző. S ha a rendelkezésünkre álló kritikai dokumentációból a bemutatótörténetet is rekonstruáljuk, akkor világossá válik, hogy a bernhardos jelző a *Búcsúszimfónia* rendezőjéhez, Zsótér Sándorhoz is kötődik, aki az Esterházy-bemutató előtt éppen Bernhard *A világ-*

²⁰ Nádas Péter terminusa nemcsak a nézői testfunkció közös működését feltételezi, a közös testet, az együttértést, hanem a nyolcvanas évek színházi befogadói folyamatát is: lényeges, hogy Győrben mutatták be a *Takarítást*. A színházi játék hatástörténetének megírását sürgeti mindez.

²¹ Koltai Tamás: „Élni mennyi?”, *ÉS*, 1995. IX. 29.

²² Koltai Tamás: „Teljességi tétel”, *ÉS*, 2008. április 4. 31.

²³ Molnár Gál Péter: *Esterházy és a nemarisztotelészi dráma*. www.szinhas.hu. 2008. III. 22.

²⁴ Tarján Tamás: „Az atyának és fiú(k)nak”, *Ellenfény*, 1997/1. 21.

²⁵ Előtte talán csak Esterházy Péter nevezte meg az 1991-es *Kalauzban* Bernhardot, majd Spiró György írt róla: *Magyar Hírlap*, 1994. dec. 17. És Nagy Gabriella megkerülhetetlen elemzése: *Jelenkor*, 1996/1. 94–103.

jobbítóját rendezte az Új Színházban.²⁶ A színházkritika számára egyértelmű,²⁷ hogy Zsótér azonos díszletekkel, azonos jelmezekkel, azonos beszédinstrukciókkal, vagyis bernhardos rekvizitumokkal dolgozik, s az előadásrögzítés kritikai folyamata metonimikusan a szerzőre, Esterházyra is ráértette a jelzót. „Csak aminek neve van, az valami.”²⁸

A *Rubens* bemutatójakor, egy újabb rendezés más jellegű formanyelve azonban megállítja ezt az kritikai kvázi-automatizmust. Persze Esterházy tört mondatai („Azt mondta a fogalmak / a fogalmak érdeklik nem a nők / azt mondta”),²⁹ ritmizált beszédaktusai („Egy kövér meztelen szoprán / Kell ide egy / kövér meztelen szoprán / hogy a fiú azt mondhassa / Anyám te egy kövér meztelen szoprán vagy”),³⁰ létfilozófiai retorikája („Minden mondatodnak értelme van / rémes / Minden mondatod / jelent valamit / És elváród hogy / minden mondatod / fontos legyen / szükség-szerű / rémes / tartalmazzon valami lényegest”) ³¹ mind passzolnak Bernhardhoz is, de „Esterházy – némi rezignált, őszies szkepticizmus mellett – csupa derűs, keccses, könnyed, engedékeny mindent megértés, ilyen értelemben kifejezetten anti-Bernhard.”³² A magyar színházi hagyomány jellegzetességének (talán mondhatnánk hiányosságának) köszönhető, hogy úgy érzünk el Bernhardhoz a kilencvenes években, hogy kimaradt a hetvenes-nyolcvanas évtizedben Beckett, főként a kötelező (tragédiára formált) Godot-penzumon kívül a burleszk-komédiás improvizációk egész sora. Így nem is ismer rá a magyar hatástörténet a *Rubens*ben Beckettre,³³ pedig Esterházy nem csak a magyar színházi hagyomány felől dolgozik. A komédiás, kabarés üdeség, a viccdramaturgia, mely Esterházy drámai életművét leginkább a játék, a humor és a nyelvi zsonglőrség szerkezetére építi, a *Rubens*t, a *Búcsúszimfóniát*, a *Daisy*t a vígjáték-hagyományba léptetné. Ha lenne.

S ugyan a vígjátéki nyelvet hivatalból az a Vígszínház örökítené és őrizné, mely már alapításakor megfogalmazta,³⁴ hogy a vígjáték, a szalondráma, a bohózat és a vaudeville színjátéktípusait mutatja be, ráadásul Kosztolányi is ezeket a friss „francia malacságokat”³⁵ szerette, 1996-ra már elkoptatta Molnár Ferencen és Georges Feydeau-n Ditrói Mórral és Hevesi Sándorral megformált vígjátéki beszédmódját. Jó a dramaturg-gondolat, mely Esterházyt ehhez a házhoz köti, de túl kevés mind az Esterházy-szöveg, mind a bemutató ahhoz, hogy a vígjátéknyelv magára találjon. A *Rubens* és a *nemeuklideszi asszonyok* rendezője, Szikora János éppen a monumentális méretekkel dolgozó, látványos képalkotási tudását tenné Esterházy *Rubens*éhez, s képpé formázhatná a kátpalkotásról, a megfestésről és a látásról szóló szöveget, ráadásul épp Szikora (és az egyik dramaturg, Morcsányi Géza) személye köthetné össze színházi emlékezetünkben Nádas Péter *Takarításának* legendás győri premierjét szerzőnkkal.

S ha azt állítjuk, hogy a vígszínház-hagyomány komédia-játéka predesztinálja az előadás formanyelvét, akkor a szabad, nyitott (mert széttört) mondatokban és mondatokból a komédia (dell'arte) fergeteges és improvizatív gesztusrendjének kell előtörnie. Feladat persze a színpadra forduló szöveget színészként működtetni: a „Mért nem / mért nem tetszik / mért nem tetszik fölvenni”³⁶ tagolás egyrészt az ismétlés erejét viszi a töredékek-

²⁶ S lehet, éppen ezért kérte fel (a városi legenda szerint maga Esterházy Péter ötletére) Zsótért a színház. S a történetek itt és így válnak mitikusán megérthetetlené.

²⁷ Magyar Judit Katalin: *Kritika*, 1996. június; Földes Anna: *Magyar Hírlap*, 1996. április 24.

²⁸ Esterházy Péter: *Rubens*, 68.

²⁹ Esterházy Péter: *Rubens*, 102.

³⁰ Esterházy Péter: *Rubens*, 107.

³¹ Esterházy Péter: *Rubens*, 106.

³² Koltai Tamás: „Teljességi tétel”, *ÉS*, 2008. április 4. 31.

³³ Peter Brook 2006-os párizsi Őszi Fesztiválra rendezett Beckett *Töredékeinek* játéka a *Rubens*é.

³⁴ Ditrói Mór: *Komédiások*, Bp. 1929. 44.

³⁵ Kosztolányi Dezső: *Színházi esték*, Budapest. I. 206.

³⁶ Esterházy Péter: *Búcsúszimfónia*, I. felvonás 38.

be, s ez a hangerővel, tónussal és gesztikus megoldásokkal működtethető. De az a kihagyásos mondatírás, mellyel Esterházy itt éppen az örkényi telefonbeszélgetést³⁷ idézi és modellezi, tökéletesen szabad színészi teret épít.

A dramatikusan helyzet felépítésének klasszikus szabályai zökkenetnek, hol a térből, hol az időből, hol a szerepből lép ki valaki, s ezzel persze az időben-, térben-, szerepben létezés sokszínű teátrális lehetőségét, a fikció és valóság drámai keveredésének írástechnikai fortélyait olvassuk, követjük. „S éppen ezért, mert a szituáció nem adja meg könnyen magát, roppant nagy távolságokat kell átfogni, a lélek nagy úrjeit. Ismét a pillanat eljátszása, az időnek az időtlensége (l. vonósok!) a kihívás.”³⁸ Mindez néha vendégképként (görszékes apa Beckett-től, halála pillanatában álló festő-apa Ionescótól, a természettudós Brechtől³⁹ és így tovább, át Rubens tényleg vendég-képein), néha vendégszöveggként (a teljes intertextuális készletből legalább megtudjuk, milyen drámát olvas Esterházy, Madáchot és Vörösmartyt igen, Herczeg Ferencet vagy Hugó Károlyt nem) és így vendég-drámai struktúráként fedezzük fel a zökkenés természetét.

„Festősegéd: De ne ilyen banálisán mester

Rubens: Tudom

Festősegéd: Én pedig azt mondtam / de ne ilyen banálisán mester / mire ő elpirult / felnőtt férfi és elpirult / és azt mondta / tudom.” (49. o.)

Ez a drámai megállítás egyszerűen a kommentálás lehetőségét építi be a dialógusba, míg Esterházy a „máshonnét” megszólaló alakokkal a térből is kilépteti a szöveget. Ez az instrukciós bázisban kaphat legegyszerűbben formát: „mintha máshonnét szólna, például sötét lesz és világos vagy az előző jelenet megmerevedik és valahogy megjelenik az angyal (mint egy filmbevágás, klip) vagy kiszól egy képből, kommentál, lábjegyzetel.” (57. o.) , s az így bevezetett „máshonnét” kommentálás átveszi a drámai *félre*, a drámai *belső monológ*, a drámai *levél* és *jóslás* szerepét, s teátrális megoldást kínál a fejek belsejében zajló események (analitikus és technikai) projektálására. Ez az a pont, ahol a kortárs színház szcenikai-művészeti trouvaillé-ai tetten érhető szavakká válnak, s éppen ezek a szövegek hordozzák majd emlékként a mai színház technikai és gondolati formanyelvére utaló megoldásokat. A posztdramatikusan színház a vizuális zökkenés teátrális megoldásaival töri szét a szöveget (Marthaler operarendezései még a zenét is), az ilyen drámai szövegek, mint Esterházyé, pedig megőrzik, megírják ezt a színházat.

Rubens köszvénymonológját segíti így Helene („»máshonnét« / Bolyong benned a fájdalom / akár a szégyen / Rubens / Bolyong benned a fájdalom, akár a szégyen. Aztán vége a bolyongásnak is, megérkeztünk.” (69. o.), majd Bacchus „vagy akárki más, „»máshonnét« (71. o.), hogy a megakasztásokkal, beszólásokkal, énekbetétekkel (I can get no satisfaction) és élőképekkel (Helene mosolyog és kötöget, mint gonosz Tante) a statikus monológhelyzetet is sokoldalú dialógussá változtassák. Vagy a *Daisy*ben még: „Róbi: De hát mondja, Mr. Praecox / Milyen jelenetbe / Csöppentem / Bele!”⁴⁰

A *Rubens* felől nézve Esterházy trilógiája olyan performatív hagyományt folytat, mely a legendás magyar századelő, Karinthy, Molnár vígjátékai, burleszkjelenetei, tréfái, a Blattner-, a Kemény-féle sátoros bábjáték után újra a nevetetés (ön)reflektív technikáit mozgósítja. EP a komédia-hagyomány vaskos tréfáit (például a segg megfestése és a segg megmarkolása, a képből kiesés bohóctréfája stb.) és a komédiaszerkesztés módszerét használja, s ugyanakkor igen érzékenyen a kortárs játéknyelv teatralitására (vagy a kortárs drámaírásra, de ez mindegy) a nevetés és a sírás párhuzamos paradigmáját állítja elének.

³⁷ Vendégkép és szöveg Örkény *Macskajáték*ából.

³⁸ *Daisy*, 292.

³⁹ *Játszma vége, A király halódik, Galilei*.

⁴⁰ *Daisy*, 294.

Rubens (...) A fájdalom édesen elneveti magát...

Helene: *édesen elneveti magát*

Bacchus: „*máshonnét*” / Édesen tessék nevetni (77. o.)

És

Albert: Maga reménytelenül boldog apám

Rubens: Ne sírj kisfiam (111. o.)

Esterházy szövegei láthatóan nagy feladatot adnak a színpadi fordításnak (hol az ő Peymannja, kérdezi Radnóti Zsuzsa), s vagy a rendezés (Zsótér), vagy a színész (Vallai), vagy a tér (Horezsnyi) önmagában vinné is a színpadra fordítás rendkívül különleges folyamatát, de minden együtt még nem működött. Álljon itt egy példa: annyira erős kontextusváltó (ironikus, vicces stb.) a félrehallás is (megfelelő drámatörténeti vagy Vitéz László-s előképekkel), hogy nem lehet érv a szöveg teátrális működtetése ellen az, hogy nehézkes a színházi helyzetben a félrehallás irányítása: igaz, az Esterházy-Kölcsey „Régi dicsőségünk halkések az éji homályban”⁴¹ jelmondattá ért elhallás lassabb reakcióidővel működik, mint a szöveg egésze, de ilyenkor, ezen a ponton a színpadi fordítás kizökkenése (a verbum megmutatása brechtiesen táblával vagy wilsonosan filmalírásként vetítve) még a szót, pontosabban a szó képét is szabad színházi kontextusba emelheti. Esterházy drámaszövegei újraalkotják a színházi hagyományt, de nem a kortárs magyar színház formanyelvén.

De messzebbre vezet mindez a kellesténél, s elhagynánk a történetek követését a fikció kedvéért.

Az előbb idézett bohóctréfa (a fenékről) már maga is szép ívet húz a játékhagyományban a commedia dell'arte-s kinezikán át a Keaton- és Chaplin- és talán Lloyd-formázta burleszkgig, ahol a fenék megmutatása, sőt felkínálása maga a nevetés (szégyenlős és/vagy kompenzált) forrása. S Esterházy ezt a hátsót képként, tehát idézetként, s Testként, tehát színházként egyszerre szerepelteti, miközben „ábrázolás és ábrázolt felcserélhetőségének szimulatív viszonyát szemlélteti”.⁴²

„Rubens: újraterttem a világot / hogy látni is lehessen / Csak a képet lehet látni / és a világ / önmagától önmaga által / nem kép.” (84) A *Rubens*ben is színházi képteremtés használja a performance-hagyományokon kitapasztalt megoldásokat az élőkép, a kép és a Test hármásának összefésült hatásmechanizmusával, s Esterházy Rubensének a megfestés és a megmarkolás, a kép és a valóság hétköznapi kettős teremtettsége jelenti az életet. „Csak amiről képet tudok csinálni, azt látom.”

Az előadások általában a Testről akarnak beszélni, miként a szöveg teszi, ám a vizuális fordításban legtöbbször genitáliák díszletté formálásával vagy egyszerűen a színpadi pucérsággal jelzik, hogy most a szerepet magára vett színészi test másként is értendő. Ezek a döntések (Khell Zsolt piros műanyagból formázott gigantikus díszlet-ivarszerveivel⁴³ vagy Szikora János kurva-kara) a teátrális látvány sokkal bonyolultabban működő jelképzésében az elsődleges hatásértelmezést, tehát a szimbolikus olvasatot erősítik. Az óriási phallos és vulva *Daisy* érzékeny nézési rendjét a szexualitás motorikusságára képezi le, a statiszta kurva-kar Rubens húsimádata (köszvény!) helyett azt mutatja, ami ezeké a civil statiszta testeké: az iparszerű menetet. A *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok* bemutatójakor az a rendezői döntés, mely Helenét a mai testideáknak, s nem Rubensének felelteti meg, nemcsak azt mutatja, mennyire óvatosan lehet csak a vizuális fordítással haladni, hanem figyelmen kívül hagyja a kortárs színházi gyakorlat bátorságát és képalkotói

⁴¹ Esterházy Péter: *Búcsúszimfónia*, I. felvonás 21., *Bevezetés a szépirodalomba*, Kalauz 37.

⁴² Kulcsár-Szabó Zoltán: i. m.

⁴³ Györffy Miklós: „Az élet mennyi?”, *Magyar Nemzet*, 1995. 10.03.

művészetét, mely igen összetett hatásmechanizmust működtet, amikor a szép és fiatal testek helyett öreg, beteg, sérült, fogyatékos testeket mer megmutatni. Helene húsa kövér, sokszor mondják, több helyzetben. Ez nem feltétlenül igényel kövér húst a színpadon, de egy mai Helene, ha a megnevezett húsidea ellenében játszik (hiszen nincs kövére, amit markolni lehet), akkor minden másnak is ellenében kell játszania. Végül is minden mű megkaphatja a saját rossz olvasatát.

E drámák játéktörténete, éppen a színházi hagyomány és Esterházy viszonyából adódóan, azonos hibákba fut bele. Minden talán a *Daisy*vel kezdődött, mely Jeney Zoltán még kiadatlan operájának a librettója, Eötvös Péter Csehov- vagy Genet-kooprodukciói mellett (előtt) pedig sokat ígérhetett volna a kortárs magyar zenének. A *Daisy*-libretto ebben a formában a JAK narancssárga füzetekben jelent meg először 1985-ben, majd belépett a *Bevezetés* Nagy Fehér Könyvének zegzugos rendjébe, hogy ikerregényként Ágnessel a hatalombirtoklás és -értés sokkal tágabb összefüggéseiről szóljon (daloljon). 1995 őszén az R.S.9.-ben Darvas Ferenc imitációs barokk operaparódias sanzonzeneje puhította alternatív körülmények és képességek közé *Daisy*t, s itt megjelent az a játéktechnikai malőr, amely az Esterházy-féle komédiát azóta is kíséri. „A műkedvelők a gúnyos szöveget gúnyosan mondják...”⁴⁴ Talán nem a magyar színházi hagyomány teljes hiánya, inkább a komédiajátszás bátortalansága távolítja el a színészt az ironikus többértelmű feladattartástól, s a szerzőt, Esterházyt a játéknyelv ismerős közegétől.

Látjuk, már itt, a *Daisy*ben működik a szerep felvételének és eltartásának kettősége: „Aki nem énekel, az nem mozog (mintha eliramlott volna belőle az élet), vagy fegyelmезetten kiesik a szerepből. A színpadon nincs színpad, csak hiány: és ott.”⁴⁵

S bármennyire határozottan fogalmazta meg a *Búcsúszimfónia* kötet megjelenésekor Gothár Péter, hogy „A színdarabot az különbözteti meg a könyvtől, hogy nem neki, az írónak kell befejezni a feladatot, amit kirótt az olvasóra, hanem a harmadiknak – egy rendezőnek”,⁴⁶ ő maga nem, és más sem tette Esterházy szövegét a maga befejezetlenségében (ez talán nyitottságot jelent) színpadra. S érdekes, hogy erről a „Molnár Ferencre ojtott Aiszkhülosz”-i drámával kapcsolatban mintha egyetértett volna a kritika Tarján Tamás prófécijával, mely szerint „Ez ilyen darab. A beajtás a sorsa, a jövője, és a beajtásból sose elég, és mindig sok”.⁴⁷

Esterházy Péter tényleg nincs benne a magyar színházi hagyományban, de minden drámájában újrateremti azt. Egyrészt létrehoz egy olyan struktúrát,⁴⁸ mely a szereplőkavalkád mellett a monodráma viszonyrendjét kínálja. Nemcsak azért, mert előbb-utóbb Esterházy minden prózájából monodramatikus előadás lesz, vagy mert annyira erős a szerző-szocializációnk, annyira jó a monológ, s Esterházy maga annyira meggyőzően olvassa fel minden művét, hanem mert nem nehéz az öregségről beszélő Kurfürst alakját a *Daisy*ből viszontlátni, megtalálni a *Búcsúszimfónia* Apájában és a *Rubens és a nemeuklidészi asszonyok* Rubensében. Ezt a monodráma-hőst, ezt az egyetlen alakot Esterházy a dramatikusan helyen és időn kívül szerepelteti. Vagy egy transzvesztita bárban vagy valami otthon-művház-féle helyen vagy Rubens képein, és kívül vagyunk, tehát a drámai tér, s ekként a drámai idő sem léptethető be egy valós színházi paradigmába.

⁴⁴ „Esterházy librettója kihívó szöveg. Pompázatos megbotránkoztatás. Igen alkalmas egészséges színházi megütköztetés létrehozására. Alternatív körülmények közt azonban egy Dobozy-repríz izgalmasságával hat csupán.” Molnár Gál Péter: „Színházi levél a szenespincéből”, *Népszabadság*, 1995. IX. 11. 15.

⁴⁵ Esterházy Péter: „Daisy”, in: uő.: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986. 268.

⁴⁶ Gothár Péter: „Az emlékezés fényűzése”, *Népszabadság*, 1994. 12. 1.

⁴⁷ Tarján Tamás: „Az atyának és a fiú(k)nak”, *Ellenfény*, 1997/1. 21.

⁴⁸ Esterházy Péter: „A regény olyan mint egy ... építkezés. Struktúra, struktúra, struktúra”. „M. D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel”, *Esterházy-kalauz*, Magvető, Budapest, 1991. 35.

A drámastruktúra a jelenetezés linearitását követi, még a *Búcsúszimfóniában* is, ahol az egymást követő felvonásokból nemcsak a szereplők, a fiúk fogynak el, hanem a jelenetszámok is. EP vígjáték szerkezete igen egyszerű modellt épít: az egyetlen férfiszerep köré kart képez, ez a férfi a transzvesztita Daisy, az Apa és a halála pillanatából kiesett Rubens, a kar pedig a fiúcskák (*Daisy*), később a fiúk (*Búcsúszimfónia*), majd Bacchus és az angyal kara (*Rubens*). Természetesen ez a kar megidézi, de nem reprezentálja a drámahagyományból elvárt közösséget, a kar által képviselt és hordozott közös tudást, mert éppen az nincs. Nincs közösség, csak sokszólamúság és sokaság van. S a férfi, az egy, a többiekkel monológokban kommunikál és lép interakcióba, mint egy revüben, ahol a némelykor meglehetősen testi és testes, de máskor éteri és légies helyzetek bohóctréfa-ként ritmizálják a történeteket. Esterházy a színházi mnemotechnikát a képpé szerkesztett jelenetekkel folyamatos működésben tartja. Ez az (álló)kép-fogalmazás (Helene fenekére rajzolt háromszög,⁴⁹ Daisy a bárban, Apa a görszékben telefonnal) teszi lehetővé, hogy a szerző dramatikus szövegei színházi képként éljenek.

Évtizedekkel korábban a *Halassi irkájában* ez szerepelt: „Valljuk be őszintén: nincs színházunk, mint ahogy nincs Istenünk sem: ehhez közösség kellene”,⁵⁰ s Esterházy és a magyar színházi hagyomány viszonya mintha ezt a közösséget nem tudta volna létrehozni. Ugyanakkor a *Rubens* keletkezéstörténete, amit eddig historiográfiákon kívül helyeztünk, mégis mutat egy teátrális dialógust. Esterházy úgy nézi és írja képpé 2006-ban Rubens németalföldi festőt, ahogy Peter Greenaway 2007-ben Rembrandtot, Jan Fabre pedig 2008-ban a Louvre klasszikus állományának reprezentatív részét. Az első kettőből színházi előadás, performance, a múzeumban pedig performance és installáció, vagyis a művészeti határátlépések szabálytalan művei jönnek létre. Az újranézés, a kiválasztás, a múltdialogus mint kreáció folyamata Esterházy Péter drámáit ebbe az alkotói folyamatba helyezi, s innen nézve Esterházy nem a magyar dráma- és játékhagyományba lép bele, hanem az egyetemesbe, mert a nyelv ugyan végtelenül a miénk, s hát ő a hazánk⁵¹ is, de a tárgy és a hagyomány az közös, bármerre nézünk.

⁴⁹ Csak lábjegyzetet érdemel az a tévedés a *Rubens*-előadásban 2008-ban, ahol a pucér fenékre rajzolás helyett a fenék plexire montírozott képére szerkesztettek háromszöget. Éppen a nemeuklidészi matematika illusztrálása süllyedt finomkodásba.

⁵⁰ Esterházy Péter: „Halassi irkája”, in: *Bevezetés a szépirodalomba*, 653.

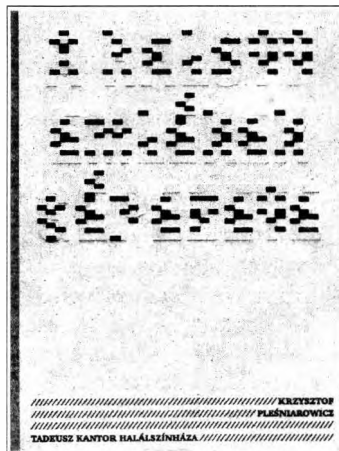
⁵¹ Babarczy Eszter: „Esterházy 50”, *ÉS*, 2000/15.

TADEUSZ KANTOR „HALÁLSZÍNHÁZA”

Krzysztof Pleśniarowicz: A halott emlékek gépezete

Ki is volt ez a Tadeusz Kantor? Képzőművész vagy színházi ember? Festő vagy scenográfus? Rendező, színész vagy színpadi szerző? És akkor még informeljeiről, emballageairól, happeningjeiről és más nehezen beskatulyázható akcióiról említést se tettünk. Denis Bablet-nak, akihez a hatvanas évek közepétől szoros barátság fűzte, egy interjúbán ki is jelenti, hogy aki ilyesféle vagy-vagyban gondolkodik, azaz „a formát tekinti a legfőbb értéknek”, az „rosszul teszi fel a kérdést”. Majd kijelenti: „Elvetem a formát, s lényegtelen, hogy amit csinálok, az éppen színház, festészet, rajz vagy könyv. Mindegyik különös módon jön létre, ezért bármit csinálhatok. Ez totális művészet. Nem tudom azt mondani, hogy itt végződik a színház és ott kezdődik a festészet. Számomra a kettő egy és ugyanaz.” Természetesen Krzysztof Pleśniarowicz nyomán idézem őt, aki lenyűgözően invenciózus kalauzként vezet végig „az utolsó nagy avantgárd művész” pályáján, hogy végül megállapítsa: „Érdekes, hogy Kantor csak az utolsó előadásba emeli be a festői illúzió és a valóság, a halott és az életre keltett kép játékát, pedig egész munkásságában az illúzió és a realitás, a forma és az anyag, a tudat és a tárgy, a halál és az élet különbözőképpen definiált és bemutatott oppozíciói szolgáltatták a kulcsot.”

A harmincas évek Lengyelországában, amikor a kanonikus, nagy nevek többnyire afféle belterjes, köldöknéző irodalmi művekkel állnak elő, Gombrowicz, Schulz és Witkacy (azaz Stanisław Ignacy Witkiewicz, akit azonban Pleśniarowicz többnyire művészneven emleget) avantgardista triumvirátusa képviseli nemcsak az új hangot, a pionír szellemet, hanem a nyitottságot, a mélyebb összefüggések iránti fogékonyságot is. Tadeusz Kantor, az ifjú festő közvetlenül a háború kitérése előtt fedezi fel magának őket, elsősorban Witkacy extravagáns drámáit, amelyekről a színházi világ akkor még hallani sem akar, sőt sikerül eljutnia Witkacy előadására is a „tisztá formáról” a krakkói Jagelló Egyetemen. A lengyel groteszk e három, ma már világhírű mestere nélkül Kantor „halálszínháza” nem létezik, nemcsak azért, mert amikor új életre kelti a krakkói festők két háború közti stúdióját „Cricot 2” néven, Witkacy darabjaival (*Vízityúk, Az örült és az apáca*) hívja fel magára a figyelmet, sőt Gombrowicz *Yvonne*-jával is próbálkozik, bár abból nem lesz bemutató, de azért sem, mert lényegileg a valóság és az illúzió witkiewicz-i-gombrowicz-i-schulzi viszonya termékenyíti meg gondolkodásmódját. S így fe-

Fordította Nánay Fanni
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet
Budapest, 2007
340 oldal, 2900 Ft

dezi fel már a háború alatt, illegálisan működő szobaszínházában „a színháza számára alapvetőnek bizonyuló elvet – ahogy monográfusa írja –, miszerint lehetetlen a színpadon megjeleníteni azt, ami színházon túli, lehetetlen reprodukálni a jelenben azt, ami elmúlt, tehát a »pre-egzisztenciálist«”.

Ebben az értelemben akár irodalmi fogantatásúnak is nevezhetnénk Kantor *cricotage*-ait, hogy a produkcióit kedvenc, dupla szójátékával jelöljük, hisz a „Cricot”, a színház neve is eleve szófacsarás, a „cyrk to”, a „cirkusz ez” elfranciásított változata, a „cricotage” pedig nyilván a Cricot sajátos produktumát jelöli, ami egyúttal azt is jelzi számunkra, hogy minden irodalmi forrásvidék ellenére a kantori teátrum ugyancsak távol esik attól, amit irodalmi színháznak szoktunk nevezni. Annyira, hogy ő maga még a „színházi előadás” kifejezéstől is ódzkodik, inkább „a megismerés színházi útjáról” beszél, esetleg „emberi rituálék” megismétléséről, ami eredetét tekintve nyilván informelleihez, *emballage*-aihoz és *happening*jeihez nyúlik vissza. Hisz eleinte ezekkel is hasonló elutasítást váltott ki, mint a Cricot 2-vel, minthogy vállalkozásaival „tüntetőleg elhagyta »a művészet színpadát«, s így azok nem illettek bele a galériák gyűjteményébe” – állítja Pleśniarowicz. A hatvanas évek végére mégis megtört a jég, és Baden-Baden, Basel, Párizs, Stockholm után Varsóban is önálló kiállítása volt *emballage*-aiból, sőt a legtekintélyesebb nemzetközi képzőművészeti díjait is ezekkel nyerte el. Varsó persze a Wiesław Borowski vezette Foksal Galériát jelenti, amely ez idő tájt egyedülálló szerepet játszik az új képzőművészeti törekvések pártolásában, itt készültek Kantor első *happening*jei is – a legelső jellemzően *Cricotage* címmel –, minthogy azokat máshol, mint Borowski megjegyzi, „értelenséggel, sőt gyűlölködve fogadták”. Hogy kik? A szakma vagy a hatalom? Netán mindkettő? És ha a szakma, akkor melyik? A képzőművészek, a színháziasok, az írók? A véletlen „tudatos szóhoz juttatását” hangsúlyozó informel, a tárgyakat és a (tárgyiasított) embert „becsomagoló” *emballage* vagy „a valóság e bekebelezését” felfokozó *happening* esetében lényegileg ugyanaz a vád Kantor ellen: az idegen minták gépies átvétele. Ez politikai kifogásként is jól hangzik, de szakmailag nem kevésbé. Mindenesetre tény, hogy amikor a varsói *Cricotage* *happeninget* a Művészettörténész Társaság krakkói székházában megismétli, azonnal menesztik a társaság elnökét.

Mai monográfusának az egykori hatalmi játszmaéknál és szakmai intrikáéknál lényegesebbnek tűnik, hogy Kantort „mindenekelőtt a tárgyak és jelenségek konvencionális jelentésektől megfosztott anyagi oldala érdekli”. Egy interjúban például, amelyben az informelről faggatják, kijelenti: „Az anyagnak, ami nem konstrukció, számolnia kell az elemi erőkkkel, s így szükségszerűen a véletlennel, a spontaneitással, a teljes destrukcióval. Így logikus folytonosság jön létre, amelynek végső határa a halál.” Ez már akár *A halott osztály* kreátorának *ars poeticája* is lehetne. Szerinte ugyanis „a színházi mű nem szintézis, hanem totalitás”, ami úgy hangzik, mintha Appia vagy Craig mondaná, csakhogy nála a totalitás a különféle színi elemek ellentmondásos együttlétezésében fejeződik ki. Hogy ez mit jelent? Azt is, hogy a dráma „kész dolog”, nélküle a színház egyszerűen pantomimmé válna, de azt is, hogy ez a kész dolog nem helyezhető át „az irodalmi, fiktív terpről a fizikai tér-idő dimenziókba”, azaz a színpadon nem kelthető életre. Nála az előadás tehát két szinten készül, irodalmi és színházi dimenzióban, azaz a szöveget egyszerűen végig kell mondani, lehetőleg minden változtatás vagy deformálás nélkül, ám maga a szöveg „semmilyen kapcsolatban nem állhat a színészi cselekvésekkel” – írja Pleśniarowicz, aki úgy véli, Kantor eljárását *A halott osztály* és a *Wielopole, Wielopole*, „e két »zárt« és a Cricot 2-ben korábban nem tapasztalt mértékben megkonstruált előadás” tükrözi a legjobban, amelyek mintegy meg is haladják már a korábbi módszert: „*A Halott osztály* egyik témája éppen az irodalom feleslegessége (a »szeánsz résztvevői«: Witkacy, Gombrowicz és Schulz), a *Wielopole* pedig már egységes, alanyi projekció, s ettől az előadástól kezdve Kantornak nincs szüksége arra, hogy játékot folytasson bármilyen drámai

»fikcióval« (a *Soha többé nem térek ide vissza* című előadásban például maga a Cricot 2 története a »preegzisztencia«).

A Kantor-színházban a „halott emlékezet kliséinek rabságában” maradó színészek, akik lét és nemlét határán idegen szerepfoszlányokat öltenek magukra és dobnak el, minden látszat ellenére igen sok múlik. „Am a test Kantor előadásában nem csupán jelenlét, hanem mindenekelőtt üzenet. A Test beszéde fejezi ki legteljesebben a progresszió és a regresszió, a feledés és a meghalás ritmusát” – hangsúlyozza Pleśniarowicz, aki rámutat, Kantor számára a színész „bio-objekt”, azaz ember és tárgy önállóan cselekvő szimbiózisa. Szerepét találóan az *Emberi rezervoátum*, illetve a *Csomagolás* című rajz- és emballageciklusból vezeti le, ahol „a zsinetekkel hálószerűen szorosan körbekötözött »szuper-csomagból«, zsák-struktúrákból mindig kibontakozott egy-egy végtag vagy fej”, így sejtetve „a tárgy élettelen formájával ellentmondásosan összeolvadt élő szervek létét”. Ne feledjük, a színész és a tárgy felcserélhetősége már a futurista színházban megjelent, nem beszélve a szürrealisták lelkesedéséről a „tudattalan fizikai jelenlétért”, Kantor viszont „a behelyettesíthetőséget tette meg előadása kvázi-fabuláris szabályának, s ennek megfelelően egyszer az alanyi oldal, másszor a tárgyi oldal vált meghatározóvá, vagyis valójában két idegen, független erő versengett, a szellem és az anyag örök konfliktusa jelent meg a színpadon”. A lényeg, hogy a dráma is, a színész is idegenben érezze magát, vagyis a tér, amelyben a játék folyik, álljon ellen minden illúzióknak, mert csakis így jelenhet meg az egyetlen realitás, a halott emlékezet valósága. Természetesen mindvégig a művész saját, egyéni emlékezetéről van szó, egy hamisítatlan exhibicionista alkotó belső világáról, aki amíg élt, valamennyi előadásában maga is fellépett, személyesen „vezényelte le” a játékot. 1991-ben bekövetkezett halálával véget is ér a Cricot 2 története.

Tadeusz Kantor a huszadik századi lengyel színház nagy legendái közé tartozik, aki, mondhatni, karnyújtásnyira tőlünk hozta létre sok vitát, elutasítást és bírálatot kiváltó produkcióit, mégsem jutott el soha együttesével Magyarországra. Miközben Amerikától Japánig, Izlandtól Izraelig, Edinburghtól Belgrádig vagy Prágáig bejárta előadásaival a világot. Igaz, a lengyel kritika nem kényeztette el, többnyire kóklernek, önjelölt színházi messiásnak, narcisztikus mutatóványosnak tartották, míg a külföldi sajtó a század legnagyobb újítói közt emlegette. A hetvenes évek végén Firenze város még azt is felkínálja, hogy székhelyet biztosít az odahaza teremgonddal küszködő Cricot 2-nek, sőt finanszírozza működését. Kétségkívül *A halott osztály*, amelyet 1975 őszén mutattak be, Kantor színházi pályafutásának csúcsa; ennek még odahaza is egyértelműen pozitív a kritikai visszhangja. Ez az előadás kereszteli el végleg „halálszínháznak” a kantori teátrumot, de talán pontosabb úgy fogalmaznunk, hogy ezzel a produkcióval talál rá Kantor a maga „halálszínházára”. Erre mifelénk eddig inkább csak hírből-címből-legendából ismertük, néhány folyóiratpublikáción kívül magyarul nem létezett Kantor-irodalom. Pleśniarowicz monográfiája a legalaposabb és a kantorológiaián kevésbé járatos olvasók számára is jól forgatható pályakép, Nánay Fanni fordítása pedig nemcsak szépen szól magyarul, hanem pontossága is példás. Sokféle tanulsággal szolgál hát e könyv számunkra. Bemutat egy jelentős alkotót, akiről méltánytalanul keveset tudunk; tegyük hozzá, hogy itt terjedelmi okokból egy sor kérdést és összefüggést még utalásszerűen se tudtunk említeni, mint Kantor kötődését a múlt századforduló szimbolizmusához, fiatalkori díszletterveit, blaszfémikus viszonyát a nemzeti mártírológiához és a katolicizmushoz stb. Bemutat továbbá egy kiváló teatrológust, aki impozáns módon ismeri és lenyűgöző biztonsággal igazít el e sokoldalú, izgalmas, szenvedélyes művész munkásságának legapróbb kérdéseiben is. És nem utolsósorban bemutatja azt a tudományát, a teatrológiát, azaz a színháztudományt, amely nálunk még mindig gyerekcipőben jár; ékesen bizonyítva, hogy a tudós elemzés nemcsak az adott színházi jelenség mélyebb megértését szolgálja, hanem jó esetben hozzájárul – vagy hozzájárulhatna – a magunk igényeinek artikulálásához is.

SZÍNHÁZ ÉS ISKOLA A MAGYAR DRÁMATÖRTÉNETBEN

Nagy Imre: Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia

Nagy Imre a felvilágosodás kori magyar színház- és drámatörténet első számú szakértőjeként új és új megközelítésben foglalkozik azzal a korszakkal, mely jóformán a semmiből vezetett a XIX. században, ha nem is európai elismertségű, de mindenképpen a korabeli vezető európai irodalmak rangján álló remekművekhez, a *Bánk bán*hoz, a *Csongor és Tündéhez*, *Az ember tragédiájához*. Legutóbb 2001-ben jelentek meg Nagy Imre tanulmányai *Agistól Bánkig* címmel. Ezek elsősorban a nyelv dramaturgiájával és a dramaturgia nyelvvel foglalkoztak, mint erről az alcím tanúskodott. A most megjelent monográfia (*Iskola és színház*) egy másik, részben megelőző folyamatot tárgyal, a XVIII. századi iskola-dramát, szerepét és Csokonai felé vezető útját.

Szóban forgó könyv a debreceni református kollégium körülményeiről szólva említi azt az anekdotikus történetet is, amely II. József császár debreceni látogatásával kapcsolatos. Amikor a császár, aki a kollégiumot is megtekintette, Kálvin *Institutióját* a könyvtár „egyik szekrényének legalsó polcán megpillantva megkérdezte, hogy miért ott tartják e becses művet, ezt a választ kapta: mert ez az a szegletkő, amelyre az egész oktatási rend épül.” (201) Nos, ha valaki azt a kérdést tenné fel Nagy Imre könyvével kapcsolatosan, hogy egy ilyen rangú tudós miért másod-, sőt harmadrangú művek olvasását és elemzését tűzi maga elé célul, akkor erre a debreceniek rendíthetetlen nyugalomával válaszolhatnánk: azért, mert ez az a szegletkő, amelyre a XIX. századi magyar dráma egész fejlődéstörténete épül.

A magyar dráma, a magyar vígjáték csak a XX. században vált világhírűvé, elsősorban Molnár Ferenc, kisebb részben Herczeg Ferenc, Lengyel Menyhért és mások jóvoltából. XVIII. és XIX. századi vígjátékaink – tárgyilagos megítélés szerint – még annyi elismerésre sem számíthattak, mint a korabeli líránk vagy elbeszélő prózánk. (Ismeretes módon Jókainak és Mikszáthnak német, angol, olasz, francia, lengyel, orosz stb. nyelvterületeken jelentékeny sikere volt a maga korában.) A dráma „elmaradás”-át szokás a városias kultúra hiányával magyarázni, s nem is ok nélkül. Gazdag, fejlett városok – természetesen – Magyarországon is épültek a középkortól fogva, csakhogy ezek németes kultúrájuk voltak, s ez áll az erdélyi szász és a felvidéki (szintén szász, de) cipszernek, azaz szepességi szásznak mondott városok, de Sopron, Pest esetében is. Tisztán magyar etnikumú, s fejlett polgárságú város Debrecen volt, amely

NAGY IMRE
ISKOLA ÉS SZÍNHÁZ
Csokonai vígjátékai
és a magyar iskolai komédia
BALASSI KIADÓ

Balassi Kiadó
Budapest, 2007
344 oldal, 2800 Ft

a XVII. és XVIII. században roppant iparúzó és kereskedelmi centrummá vált (tény, hogy marháit Hollandiáig, Londonig hajtotta), színházi kultúrája azonban nem fejlődhetett ki a szigorú kálvinista etika miatt. (A teátrumot világi, bűnre csábító szárazokozásnak vélte a protestantizmus.) Így aztán a magyar dráma és a magyar színjátszás csak nagyon nehezen terjedt el, szerencsés módon nyerve támogatást az iskolai komédiáktól, még ha kezdetleges nivón álltak is.

Nagy Imre új könyvének tárgya tulajdonképpen az, hogy a különböző szerzetesiskolák, valamint a protestáns kollégiumok színjátszása miképpen produkál egyre érdekesebb, egyre színvonalasabb műveket, illetve hogy ez miképpen készíti elő a XVIII. század vége nagyjainak, Bessenyeinek és Csokonainak drámai próbálkozásait. Ilyesmit eddig is feltételeztünk, hogy tudniillik nemcsak az említettek, hanem Kisfaludy Károlynak mind a maga korában, mind a XX. században sokat játszott komédiái is szorosan kapcsolódnak a megelőző száz-százötven év iskoladramájához. Eddig azonban ez nem volt (nem lehetett) több hipotézisnél, mely most, az *Iskola és színház* megjelenésével nyert bizonyítást. A monográfia egyik érdeme tehát az, hogy megkapjuk gondosan rendszerezve azt az iskolai színjátéki hátteret, amelynek egy részét Csokonai közvetlenül is ismerhette, másfelől sokféle áttétellel, sokféle csatornán eljuthatott hozzá sok mindennek indirekt hatása is, úgymint dramaturgiai, színházi leleménybeli gyakorlat, nyelvi tapasztalat stb. (Az más kérdés, hogy az itt tárgyalt korszaknak mintegy a feje fölött a reneszánsz és barokk kor drámai műfajai közül majd váratlanul elevenednek meg némelyek a XX. században, Illyés Gyula *Bolhabájl*ában a farce, Németh László *VII. Gergely*ében, Sütő András *Csillag a máglyán*ájában a hitvitázó dráma.)

Értetlen és avatatlan olvasója tiszteletre méltó, de csekély hozadékú munkának tarthatja a nagy többségükben nyilvánvalóan irodalmi érték nélküli iskoladramák számbavételét. Holott az olykor csakugyan suta, kezdetleges darabok éppen a magyar irodalom európai kapcsolatrendszerének bizonyításához szolgáltatnak érveket azáltal, hogy szorosnak mutatják a magyar iskoladramák szerzőinek s európai mintáiknak a viszonyát. (Plautustól Molière-ig sok-sok világnagyság magyarításáról, iskolai színpadra állításáról van szó.) Arról ezúttal nem is beszélve, hogy nem pusztán az iskolai oktatás folyt nagyobb részben latin nyelven, aminek köszönhetően a külföldre érkező magyar diák nyomban be tudott kapcsolódni az olasz, német, holland stb. iskolai folyamatba, hanem az iskoladramák egy része is latinul készült, ami megkönnyítette az európai (hogy így mondjuk) csereforgalmat.

Ha a könyvben szóba hozott szerzőket tekintjük, Csokonai mellett talán a „magyar Plautus”, Simai Kristóf emelkedik ki úgy is mint drámaszerző, úgy is mint roppant értékes és érdekes személyiség. A XVIII. század végén három szellemi műhelynek is vonzáskörében élt – olvashatjuk róla Nagy Imre könyvében. A piarista tudományosság gazdag miliójából indult, amelynek szerves részét képezte az irodalmi tevékenység, különösen Dugonics András és Benyák Bernát munkálkodása hatott rá. Kassán közeli kapcsolatba „került a Magyar Múzeum irodalmi műhelyével, Baróti Szabóval, Batsányival, Kazinczyval.” (119) Végül pedig a Kelemen László-féle hivatásos színtársulat háziszzerzője lett. 1793-ban például Molière *Fösvényét* az ő fordításában mutatják be. Az meg aztán tényleg jelképes értelmű, hogy Kelemen László társulata Simai *Igazházi, egy kegyes jó atya* című „mulatságos játék”-ával indítja előadásait, tehát valóban közvetlen a kapcsolat a magyar érzelmű rendi és a világi színjátszás között. Az iskoladráma – természetesen – fokról fokra jutott el erre a szintre. Az unalmas, didaktikus daraboktól Molière és más nagyságok magyarítása vezetett ide. Tény, hogy a Kisfaludy Károly vagy Katona József méretű tehetségek kibontakozása nem képzelhető el az iskoladráma gyarapodó színpadi és nyelvi tapasztalata nélkül.

Tehát valóban Simai Kristóf pályája jelképezi azt az utat, mely az iskoladramától a professzionális írói és színpadi műhelyhez vezet. Ennek előzménye az iskolai komédiá-

ban: a pedagógiai szándékról a hangsúly a szórakoztatásra helyeződik át, miközben előtérbe kerül a nevesített szerző szerepe és jelentősége. A katolikus iskolai komédia a reformkori vígjátékot készíti elő. (Csak mellékesen jegyzendő meg: Csiky Gergely, a XIX. század utolsó harmadának legjobb vígjátékírója is a katolikus egyházból indul, ő azonban nem iskoladramákkal kezd – ez a típus talán már agonizál az ő idejében –, hanem szentszéki ügyész lesz Temesváron, s a különböző peres ügyekből, családjogi vitákból meríti vígjátékai témájának egy részét.)

Nagy Imre monográfiájának gondolatmenete mögött tapintatos visszafogottsággal, de ott él az az időszak is (lényegében a XVIII. század második fele), mely ennek a dráma- és színháztörténeti korszaknak a háttere. Sőt: hosszabb időszak kerül a magyar drámát megtermékenyítő változások látótávolságába. Szinte azt mondhatnánk: ötven éve alatt egy világ rendül meg, különösen a szerzetesiskolák szempontjából. A XVIII. században még érvényben vannak a Loyolai Szent Ignác által jóváhagyott rendeletek, amelyek az iskolai színjátszást szabályozták. Ugyanakkor már Mária Terézia korlátozta a rendeket, II. József pedig az 1780-as években jelentékeny részüket egyszerűen feloszlatta. A francia forradalom után pedig az egész világ felfordul. 1789 után elszaporodnak a durva egyházellenes kilengések, olykor a XX. századi bolsevizmus és náciizmus radikalizmusával, hogy ne mondjuk, barbárságával. Napóleon egy-két év alatt áttrajcolja Európa térképét, évezredek hagyományú trónokra „jakobinus őrmester”-eket ültet. (Bernadotte például marsallként kerül trónra – ma is ez a dinasztia uralkodik Svédországban –, bár karjába megmászhatatlanul bele van tetoválva a jelszó: halál a királyokra!) A nemrég még mozdíthatatlannak tűnő egyházi és feudális hierarchia a porban hever. Mindebből kevés jelenik meg a vígjátékokban, bár Csokonai darabjában a hazatérő Karnyó beszédének nagyon is ezzel összefüggő tanulsága van.

A magyar szellemi élet – ismeretes módon – már Mária Terézia alatt lendül mozgásba. A nemzeti eszme, amely szintén nyugatról érkezve érinti meg a magyar nemességet és értelmiséget, határozott kulturális elképzeléseket is hordoz, tehát az irodalom, a dráma világára is hat. A Nagy Imre monográfiájában bemutatott kulturtörténeti kor izgalmasságához tehát az is hozzájárul, hogy a jezsuita tanodákban jelen van még a középkor, miközben a párizsi forradalom utcái olyan osztályharcos jelszavaktól hangosak, amelyek majd a XX. század nagy földrengéseit mozgatják: egyházellenes, nemességellenes, gazdagellenes agitáció ez, mely természetes gyorsasággal terjed a szegények, az elnyomottak körében. Együtt van jelen tehát ezer év rendi-keresztény kultúrája, másfelől a következő két évszázad reményteli és baljós mozgalmi.

De nemcsak a világ fordul ki sarkaiból a XVIII. század második felében, hanem a magyar kultúrára sem lehet ráismerni néhány évtized múlva. A 30–40-es években elég szegényes irodalmunk körképe, 1800-ra van nagy népszerűségnek örvendő irányregény (Dugonics: *Etelka*), van ma is olvasmánynak számító, modern érzékenységű széppróza (Kármán: *Fanni hagyományai*), van gazdag, sokarcú költészet (Csokonai, Batsányi), van filozófiai esszéirodalom (Bessenyei) és van eredeti magyar szövegű színpadi siker (Bessenyei: *A philosophus*), miközben a háttérben olyan nagyságok készülődnek, mint Kisfaludy Sándor vagy Berzsenyi Dániel. Addig sosem látott lendülettel jön tehát mozgásba a magyar irodalom, s ha elfogadjuk a Nagy Imre által is idézett Erika Fischer-Lichte tételét arra vonatkozóan, hogy a színelőadás az identitásképzést és az identitásváltást célozza, akkor ennek az identitásváltásnak az iskolai növendékek szempontjából részben történelmi-politikai és világszemléleti, részben nyelvi-irodalmi-műfaji megnyilvánulásai vannak, ez utóbbiak (egyebek mellett) a könyvben tárgyalt vígjátékok ezer apró, előre-mutatató részletében.

Nagy Imre érdeme tulajdonképpen abban nyilatkozik meg, hogy türelmes aprómunkával és nagy ívű koncipiálással a drámafejlődés stációit ehhez az óriási méretű változás-

sorozathoz igazítja hozzá. A legapróbb nyelvi vagy dramaturgiai jelenség is e folyamatot magyarázza, s a fejlődésrajz magába foglal minden részletet. S mindezt tudományosan egzakt, ugyanakkor izgalmas, egyéni, beleélően szemléletes nyelven képes közvetíteni, amire egy példa is idekivánczik: Nagy György *Konok pereskedőjéről* írja: „A szereplők valójában maszkok, a Huszti-féle jogi szituációk ágensei: Procuratorok (ügyészek, jogi képviselők), Actor és Actoratus (a felperes és képviselője), Notarius (jegyző), Debitor és Creditor (adós és hitelező), továbbá a Tabulae Assessores, vagyis a tíz ülnök, akik a cselekményt kísérő kórusként lépnek föl. E maszkokhoz olyan hangok tartoznak, amelyek az egykori jogászai szövegformulák szerint artikulálódnak. Retorikai mintáik, többek között, a relatoria (előterjesztés), az allegáció (mentség) és a deliberátum, vagyis a határozat, terminusaik (executio, certifikálás stb.) is ennek megfelelően halmozódnak, és a színpadi cselekvések is (például az ismétlődő szavazás, a votum) e jegyben sorjáznak és alakulnak. Parodisztikussá azért válik a folyamat, mert a peres ügyek egyre képtelenebbek, s kimenetelük – rációlvá Husztira – a megvesztegetések, a korrupció gyakorlata miatt teljesen bizonytalan. Izlot elveszti perét az adósságát letagadó Árvaival szemben, az uzorás Huz Jánost felmentik, még a szegény cigánynak is el kell vállalnia a gyanútlanul megvásárolt kehes ló által elszenvedett kárt, legfeljebb a következő vásáron majd ő is elszózza valakinek a beteg állatot.” (210)

A Nagy Imre monográfiáján végighúzódó vezérgondolat a nyelvi diszperzitáson alapuló többnyelvűség dramaturgiai funkciójának kimutatása. A korabeli magyar élet adottságai (többnyelvűség, tájjellegzetességek) ugyanis elvezetnek Bessenyei, Csokonai vígjátékainak (s persze ezek előzményeinek) poliszémiájához. Ez azután egészen XX. századiasán értett nyelvi gazdagodást, önreflexivitást eredményez, mint például olyan protestáns iskoladramák esetében, mint *Az A. B. C. harcáról*, vagy *a Játék a beszéd nyolc részéről*. Ez utóbbi 1791-ben keletkezett drámaszöveg esetében a magyar–latin polifónia hátterében „ez nemcsak abból fakad, hogy a nevek latin terminusok, a zömmel magyar nyelvű replikákba is latin intarziászövegek helyeződnek – alkalmasint e szövegek intenzív lingvisztikai érdeklődése mellett, azok a nyelvi intézkedések állnak, melyek során II. József visszavonta a német nyelv oktatására vonatkozó s a német nyelvű oktatásról szóló rendeletét, s intézkedett, hogy a Helytartótanács ülésein a latint állítsák vissza, az országgyűlés alsótáblája pedig kimondta, hogy tárgyalásait magyarul folytatja, a közügyeket magyarul lehet intézni, de megengedte a latin használatát is.” (249)

Nagy Imre elemzéseiben a nyelvi idegenszerűség a dráma belső mozgatójaként tűnik fel. Csokonai vígjátékában, a *Gerson du Malheureux*-ban például a nyelvi széttagoltság konstruktív dramaturgiai tényezővé válik. „Ez a diszperzitás különös élességgel mutatkozik meg a kísérletjárás feszült légkörében, aminek alapján kísérletet tehetünk a dráma – korábrinál szervesebb – beillesztésére az életmű dramaturgiai vetületébe, s a többnyelvűség tapasztalata jegyében rekonstruálható műfaj történeti háttér közegébe.” (216) Például az Ábrahám jiddis akcentusú, hehezetes mássalhangzókkal jellemzett beszédmódja elkülönül Gerson szólamától, a cigány beszéde Porházi oskolamesteri megnyilatkozásaitól. Mindennek elméleti hozadéka az, hogy a dráma mint műfaj az egymástól eltérő beszédváltozatokból, idiolektusokból megalkotott nyelvi műalkotások csoportjának tekinthető: „Ez a többszólamúság nyelvi tusát eredményez (hagyományos szóval ez a drámai cselekmény), mert a beszédalakzatok közé egy agresszív kód ékelődik (ez hozza létre a bonyodalmat).” (217)

Eme dramaturgiai jellegzetességnek, sőt a *Gersonra* érvényes drámaképletnek – természetesen – nagyon is szorosan van köze szélesebben értett és messzeható kulturtörténeti folyamatokhoz. Közkeletűek például azok a feltételezések, hogy a XIX. század utolsó harmadában Pest (és más nagyobb városok) német és német nyelvű zsidó lakossága nemcsak magyarul tanult az elsöprő népszerűségű népszínmű előadásokon, hanem ezek

alapján (egyébként – meglehet – őszinte rokonszenvtől hajtva) alkotott képet magának a magyarságról, többnyire a falusi emberekről, sok esetben katasztrofálisan felszínes, sőt giccses képet. Nagy Imre könyvéből értesülünk arról, hogy ennek is megvoltak az előzményei már száz évvel korábban. Legalábbis a *Bécsi Magyar Hírmondó* tudósítója Komáromban járván így számol be a tanulóifjúság színelőadásairól: „Nevelkedett öröömöm, midőn szemlélttem, mely helyesen, s kedvvel játsszák ott a magyar játékokat tótok és németek is. Voltak ezek között olyanok is, kik azelőtt egy szót sem tudtak magyarul, s a játszhatásra való vágyódás arra vitte őket, hogy Nemzeti Nyelvünket tanulni kezdték.” (130) Ennek a mozzanatnak nem pusztán kulturtörténeti jelentősége van, hanem adalék ahhoz is, hogy a XVIII.–XIX. században tömegesen magyarosodtak el szlovákok és németek, de ennek oka nem erőszakos magyarosítás volt (hogy is lehetett volna az osztrák birodalomban németeket erőszakosan elmagyarosítani?), hanem spontán szimpátia, művelődési ambíciók, s egyáltalán olyan ösztönös és tudatos elemekből egyaránt összetevődő magyarság-érzés, amelynek legszebb példáját Petőfi adta.

Nagy Imre szemhatára azonban szélesebb, mintsem hogy csak a XVIII–XIX. századi magyar dráma férne bele. Amikor például a többnyelvűségről esik szó, akkor nemcsak a reformkori magyar vígjátékot hozza szóba (Kisfaludy Károly *Kérőkjének Perfeldijét*), vagy a századvégit is (Csiky Gergely *Buborékokjának* Morosán Demeterét), hanem Háy János *Gézagyerének* „melós”-ait is példa gyanánt idézi a verbális elkülönülésre a dialektusok és foglalkozási zsargonok dramaturgiai vonatkozásai kapcsán. Az már a kérdés árnyalt taglalásának többlete, hogy kiderül: a külföldieskedő figurája francia és német forrásokból került a magyar iskoladrámába. Tény, hogy ennek a típusnak aztán elég hamar kanonizálódnak a konstans elemei Csokonai Sertepertijétől Kisfaludy Szélházyjáig. (Hadd tegyük hozzá most már a magunk részéről: a kanonizálódás csalhatatlan jele, hogy Liliomfinak már nem okoz nehézséget, hogy bizonyos klisék alapján eljátssza és elleneszen vessé tegye azt az ifjú Schwartzot, aki Gyuri pincér vetélytársa lehetne.)

Természetes, hogy elsősorban a Csokonai-fejezetek adnak lehetőséget előremutató vonások hangsúlyozására. Az *özvegy Karnyóné* különösen közel áll bizonyos XX. századi művészi törekvésekhez, például a groteszkhez, a tragikus és a komikus, az emelkedett és a póriás, ünnepi és vásári, komoly és játékosan neveletlen vegyítéséhez (311), ami egyébként majd Bahtyin teóriája szerint vihető vissza egyrészt a középkori karnevalizációra, másrészt előremutat Dosztojevszkij és sok XX. századi abszurd felé. Így válik az iskoladráma kulcskategóriává, hiszen a középkor vegyes, mindent kifordító kultúrája is összefüggött a diákköltészettel, szentség és trágárság végleteivel. Ezeket a szélsőségeket nemcsak a színház közvetíti, hanem az iskola is, illetve az iskola hivatalos és tiltott, kanonizált és a kánont csúfoló elemei. Nagy Imre könyvének, e könyv gazdagságának kerete tehát nemcsak a színház, az iskolai színjátszás, hanem az iskola is, mert nemcsak „színház az egész világ”, hanem iskola is, az ott tanultak, s az azzal szembenállók teljessége, az elsajátítás és a tiltakozás gazdagsága. Ebből gyarapodik a tudás, s ettől nyernek ihletet művészi, színházi ambíciók is.

SZEDETT ÉS VETETT – AVAGY SZEDETT-VEDETT – BETŰK

Egy tanulmány ürügyén

Igen nagy örömmel vettem kézbe a *Jelenkor* 2008. márciusi számát, és Woolf-rajongóként lelkesen kezdtem olvasni Reményi Édua cikkét (*Szedett és vetett betűk – Kilencven éve alapította Virginia és Leonard Woolf a Hogarth Press-t*, 331–337. o.), mert nagyon fontosnak tartom, hogy Woolf és az őt körülvevő intellektuális kör minél teljesebben és minél sokoldalúbban jelen legyen a mi kulturális köztudatunkban is. A cikk olvastán azonban egyre inkább alábbhagyott a lelkesedésem. A szöveg ugyanis bizonyos kihagyások miatt részben túl steril, részben hamis képet ad, ráadásul számos tárgyi tévedés rontja az összképet. Az a gazdag szöveg, amely körülvette a Hogarth Press alapítását és működését, és amelynek ismertetése szükséges ahhoz, hogy a magyar olvasó valóban képet alkothasson a dolog jelentőségéről, Reményi Édua tanulmányában csak nyomokban szerepel.

Mert hát mitől is érdekes a Hogarth Press itt és most, megalapítása után kilencven évvel, a mi számunkra? Igen, a Hogarth Press „vitathatatlanul jelentős [...], meghatározó szereplője [volt] az angol könyvkiadásnak” (Reményi 331. o.), azonban az angol könyvpiacra számtalan ilyen kiadó van, mégsem érezzük úgy, hogy tanulmányt kell róluk írni (vagy legalábbis kevés magyar folyóirat gondolná azt, hogy cikket kell megjelentetni róluk).¹ A Hogarth Press érdekességét kétségtelenül az adja, hogy Virginia és Leonard Woolf alapították, valamint hogy a kiadó története elválaszthatatlanul összefonódik mind személyes, mind művészeti-esztétikai-tudományos szempontból a Bloomsbury-körrel. Ez utóbbit tárgyalja is a szöveg, azonban – és ezért nevezem sterilnek az írást – a kiadó történetének a személyessége, illetve a személyesség és a szakmaiság összefonódása már nem követhető benne nyomon.

Megtudja például az olvasó, hogy a kiadó alapítását Virginia és Leonard Woolf 1915-ben, Virginia 33 éves születésnapján, egy kávéházi beszélgetés során határozták el (mint ahogy valószínűleg a legtöbb kiadó alapításáról kávéházakban, kocsmákban, baráti társaságokban beszélnek először, azaz ettől az elemtől nem lesz a történet érdekes). Csak lábjegyzetben és ott is hiányosan és tévesen szerepel azonban az az elem, amely igazán izgalmassá teszi a történetet, s amelyet minden forrás már szinte közhelyszerűen említ: a kiadó megalapításának elsődleges célja a terápia volt, mégpedig Virginia Woolf számára. A terápiára azonban *akkor* nem a *regényírás* miatti felfokozott lelkiállapot miatt volt szük-

¹ Érdekes lehetne például – hogy csak Woolf köreinél maradjunk – a Virginia Woolf féltestvére, Gerald Duckworth által alapított Duckworth kiadó, amely igen hosszú története során (1898–2003) szintén neves szerzőket publikált: itt jelent meg Virginia Woolf első két regénye, de ő volt a kiadója John Galsworthynek, azaz a nálunk is jól ismert *Forsythe Sagának*, és D. H. Lawrence-nek vagy Anthony Powellnek is.

ség, ahogy Reményi Édua állítja² – 1915-ben és az azt megelőző két évben ugyanis Woolf nem dolgozott egyik regényén sem: első regényét, a *Messzeséget* 1908-ban kezdte el írni, gyakorlatilag befejezte még esküvője (1912. augusztus 10.) előtt, bár 1912 decembere és a kézirat 1913. március 9-i leadása között átgépelte a szöveget és még javított rajta (1915. március 26-án jelent meg); második regényét, az *Éjre napot* viszont csak 1916 őszén kezdte írni. 1915 januárjában, Woolf születésnapján tehát csak kevés – mindössze néhány hónapnyi – tapasztalata lehetett Leonard Woolfnak arról, milyen is az, amikor Virginia regényt ír vagy átír, és az a kevés tapasztalat is két évvel azelőtről származott, ugyanis Virginia 1913–15-ben nemhogy regényt: gyakorlatilag semmit sem írt. A kiadó mint terápia terve egyértelműen *más ok* miatt merült fel.

Bár sokáig az irodalomtörténet sem beszélt róla, Michael Cunningham *Az órák* című regénye és annak megfilmesítése óta a széles közönség számára is köztudottá vált, hogy Virginia Woolf súlyos mániákus depressziótól szenvedett gyakorlatilag egész életében, de a betegség természetéből adódóan eltérő mértékben és váltakozó fázisokban. Élete leg-súlyosabb és leghosszabb ideig tartó depressziós periódusából éppen 1915-ben kezdett kilábalni (de még az ominózus kávéházi beszélgetés után is visszaesett, súlyos állapotba – és intézetbe is – került). Ez a depressziós időszak 1912 végén kezdődött (nem tévedés: három évig tartott), s kezdete a Virginia és Leonard Woolf nászútját követő időszakra tehető: Virginia onnan már rossz állapotban jött vissza, aminek a mélyebb oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy Virginia Woolfot nála idősebb féltestvérei – az édesanya első házasságából származó Gerald és George Duckworth – szexuálisan molesztálták kiskorában. Woolf önéletrajzi írásainak a tanúsága szerint Gerald körülbelül Virginia hat-éves kora táján sértette meg a szemérmét (Woolf: *Egy jó házból való angol úrilány* 33. o.), míg George az 1897 és 1904 közötti időszakban (Woolf édesanyjának és lány féltestvéreinek, Stellának a halála után, de még apjuk életében) „nemcsak apja és anyja, bátyja és nővére volt azoknak a szegény Stephen lányoknak, hanem a szeretője is” (Woolf: *Egy jó házból való angol úrilány* 152. o.).³ A nászút – minden valószínűség szerint ennek az emlékeknek a következtében – nem sikerült különösebben jól.⁴

A felépülés igen hosszú időt vett igénybe, annál is inkább, mert olyan módszereket alkalmaztak nála, melyek az ő esetében a legkevésbé tűntek hatékonynak. Woolfot ugyanis a korban szokásos – és az intellektuális nők számára legkevésbé hatásos –, az amerikai orvos, Silas Weir Mitchell által népszerűsített és elhíresült „pihenőkúrával”⁵ kezelték orvosi, melynek során intézeti kezelést és gyakorlatilag állandó ágyban fekvést rendeltek el számára, és megtiltottak minden tevékenységet, többek között az írást és az olvasást is.⁶ Ez a módszer nemhogy segített volna, épp ellenkezőleg: minden bizonnyal nehezítette

² Általánosságban igaz az állítás, mert a regényírás valóban felfokozott idegállapottal járt Woolf esetében, azonban éppen ebben az időszakban ez nem releváns.

³ De ha nem állítunk fel közvetlen összefüggést a gyerek- és fiatalkori szexuális zaklatás és Woolf felnőttkori betegsége között, akkor is kétségbevonhatatlan tény, hogy 1913 elejétől 1915 végéig súlyos mentális betegségben szenvedett, és semmit sem írt.

⁴ Az életrajzírók és a két érintett naplójának tanúsága szerint ennek ellenére jól működött Leonard és Virginia Woolf házassága, de a szexualitás minden bizonnyal hiányzott kettejük kapcsolatából.

⁵ A Woolfnál valamivel korábbi generációhoz tartozó amerikai írónőt, Charlotte Perkins Gilmant (1860–1935) maga Mitchell kezelte 1887-től. Gilman a kezelés után, 1892-ben megírta leghíresebb, magyarul is olvasható elbeszélését, *A sárga tapétát*, melynek szándékolt célja éppen az volt, hogy megmutassa: maga a pihenőkúra kergeti a beteget még rosszabb állapotba. Az elbeszélést elküldte Mitchellnek, aki semmilyen módon nem reagált rá.

⁶ Woolf részben közvetetten is „elmondja”, mit gondol erről a módszerről: a *Mrs. Dalloway*-ben ugyanilyen kúrárt akarnak az orvosok elrendelni a háborús veterán Septimus Warren Smith számára, aki az intézetbe vonulás elől menekülve inkább öngyilkos lesz, kiugrik az ablakon.

gyógyulását, hiszen neki az adhatta volna vissza élete értelmét, ha gondolkozhat, dolgozhat, írhat, olvashat, ha szellemi pezsgés veszi körül.

A Hogarth Press eredete tehát ennek a nagyon személyes, Virginia Woolf számára szó szerint is húsba vágó történetnek az egyik eleme. A kiadó megalapításának ugyanis *nem* az volt a célja, hogy létrehozzanak egy olyan kiadót, amelyik majd hozzájárul az angol intellektuális élethez, hanem az, hogy legyen valami olyan elfoglaltság, amely gyakorlati tevékenységet jelent a súlyos depressziós fázisban lévő, két éven keresztül jóformán egyetlen sort sem író Virginia Woolf-nak, ugyanakkor látszatra sem hajánál fogva előrán-gatott pótcselekvés, amelyre csak azért van szükség, hogy csináljon valamit (annak nyilván nem lett volna terápiás hatása), hanem aminek van valamiféle értelme abból a szempontból is, hogy Woolf azért mégiscsak író, illetve abban az időben még csak akart lenni, hiszen szépírói tevékenysége 1915-ben egyetlen, de már két éve befejezett regényre korlátozódott. A kiadó létrejöttének *eredeti oka* tehát épp az ellenkezője volt annak, amit Reményi Édua ír: *nem* az alkotással együttjáró *mániákus* időszakokat akarta Leonard Woolf csökkenteni, hanem éppen a súlyos *depressziós* fázisból akarta kizökkenteni a feleségét azáltal, hogy a kiadói munka végzésével ismét közel viszi az íráshoz, az alkotáshoz és egyáltalán az értelmes tevékenykedéshez.

Az más kérdés, hogy a kiadó *tervezése és létrejötte* között eltelt két év alatt kissé megváltozott Woolf lelkiállapota, és nagyon kis lépésenként, fokozatosan bár, de ismét elkezdett írni. Naplójából lehet tudni például, hogy az 1916 ősze és 1918 novembere között keletkezett *Éjre nap* című, 1919-ben megjelent regényét úgy írta, hogy eleinte naponta csak fél órát dolgoz(hat)ott rajta, hiszen nem sokkal előtte, 1915-ben még intézeti kezelés alatt is állt. A kiadó ekképp többszörösen is segíthette *visszatérését* az életbe, azaz az íráshoz: lehetővé tette például bizonyos szövegei megjelenését anélkül, hogy más kiadónál kellett volna kilincselni akkor még meglehetősen szokatlan narratív technikával íródott, formabontóan modernista kisprózájával (mint a Reményi Édua által is emlegetett *Kew Gardens*).⁷ De azáltal is segítséget jelentett a kiadó, hogy a gyakorlati teendőket – hisz eleinte ők maguk végeztek mindent, beleértve a szedést is (és ennek, mint látni fogjuk, további jelentősége is van) – kikököcsítették Virginiát abból, hogy gondolatai állandóan és mentálisan megterhelő módon kizárólag az írásai körül forogjanak. *Végeredményben* tehát a Reményi Édua által lábjegyzetben leírt módon *is* működött a kiadó, de *nem* ez volt létrejöttének az *oka*.

A kiadó történetének személyes jellege azonban ezen a ponton nem ér véget. A cikk írója mintha nem lenne tudatában annak, hogy a Hogarth Press körül tevékenykedő, általa egyébként korrekt módon felsorolt szerzők és alkotók mennyire szorosan kapcsolódnak Virginia Woolfhoz. Azt megtudhatja ugyan az olvasó, hogy kik tartoztak a – Reményi Édua szóhasználatával – Bloomsbury-csoportba (pedig a magyar szakirodalom inkább „kör” mint „csoport” néven szokott rájuk utalni [v.ö. pl. Bécsy Ágnes: *Virginia Woolf világa*]), azt azonban már nem, hogy az a Vanessa Bell, aki ennek a csoportnak a tagja volt, és aki Woolf írásainak az illusztrálását végezte, valamint a kisprózaírók majd később regények borítóját tervezte, valójában Virginia Woolf édesnővére (mint ahogy a 9. jegyzetben semlegesen felsorolt Thoby és Adrian Stephen szintén édestestvérük volt). Ezt a tényt az angol források sokszor egyértelműnek veszik, hiszen ez abban a kultúrkörben – legalábbis bizonyos iskolázottsági szint felett, azaz ezen könyvek olvasói között – nyilvánvaló (vagy legalábbis kiderül a monográfiák nyitó fejezeteiből), a magyar olvasó számára azonban a nevek teljes különbözősége miatt ez már kevésbé egyértelmű. A titok nyitja nagyon egyszerű. Mindketten Stephen-lányok: a késő viktoriánus kritikus és szer-

⁷ A kezdetekkor azonban, mint látni fogjuk, nem akarták és nem is tudták saját írásaik mindegyikét kiadni (v.ö. Reményi erre vonatkozó általános megjegyzése: 331. o.).

kesztő Leslie Stephen és Julia Jackson házasságából születtek,⁸ így lánykori nevük Vanessa Stephen (1879–1964) és Virginia Stephen (1882–1941), csak később alkotóként is mindketten férjük nevét használták.

A két lánytestvér mindvégig igen szoros kapcsolatban állt, mi több, a Bloomsbury-kör is – mondhatjuk – Vanessa „huszárvágása” következtében jött létre, és az ő családköltöztetése miatt nevezzük így. Ugyanis 1904-ben, közvetlenül apjuk halála után, mialatt Virginia – akkor még – Stephen épp az újabb közeli hozzátartozó elvesztése miatt pszichiátriai kezelésre szorult, és intézetbe is került, Vanessa megelégedte a késő viktoriánus felső középosztály által rájuk mint fiatal nőkre erőltetett, állandó felügyelet alatti életet, felpakolta a háztartást a négy édestestvér (Vanessa, Thoby, Virginia és Adrian) összes holmijával együtt, és a Kensington-palota közeli elitnegyedből, a Hyde Park Gate 22. szám alatti házukból átköltöztek London egyik sokkal lazább, társadalmilag nyilvánvalóan „alsóbb” osztályba tartozó, egyúttal kevésbé sznob, kissé bohémabb, de mindenképpen intellektuálisabb részébe, a Bloomsbury negyedbe, a British Múzeum és a Londoni Egyetem, valamint a számtalan könyvesbolt tőszomszédságába. Mindaddig, amíg Vanessa férjhez nem ment az éppen a Bloomsbury-körnek (azaz alapvetően testvérük, Thoby cambridge-i barátainak) révén megismert műkritikushoz, Clive Bellhez (a név titkának újabb nyitja), a testvérek közös házában laktak (Thoby 1906-ban egy görögországi út során tifuszban megbetegedett és meghalt). De a két lánytestvér szétköltözésük után is szinte egész életükben – kivéve éppen Virginia richmondi időszakát – szinte egymás szomszédságában élt: Londonban Bloomsbury különböző terein (Gordon Square, Fitzroy Square, Brunswick Square, Tavistock Square, Mecklenburgh Square), amikor pedig mindketten vidéki házat vettek, azok is alig néhány kilométerre voltak egymástól Sussexben (Virginia mindkét háza: az Asheham House és a későbbi rodmelli Monk’s House is közel volt Vanessáék házához, Charleston House-hoz. A Monk’s House szintén szerepel *Az órákban*: innen indult el Virginia Woolf szó szerint utolsó útjára, az Ouse folyóhoz).

Az a tény tehát, hogy a Virginia Woolf-írások Hogarth Press-beli kiadásainak vizuális tervezője az „egyébként” – és ez a tény sem szerepel a cikkben – jó nevű festő Vanessa Bell volt, jelentősen több pusztán szakmai együttműködésnél, és persze több annál is, hogy leszűkítsük pusztán személyes érdekességre. Azt jelzi ugyanis, ami talán a legérdekesebb vonása a Bloomsbury-körnek: hogy milyen elképesztő mértékben fonódtak össze az emberi és a szakmai-művészi kapcsolatok⁹ –, és ezeknek az összefüggéseknek a részletei *hiányoznak* Reményi Édua tanulmányából. Mert hiszen ír ugyan arról, hogy Leonard Woolf mellett nem nagyon maradtak meg az alkalmazottak, és ír arról a minden szempontból

⁸ Mindkét szülőnek ez volt a második házassága; első házastársa mindkettőnek meghalt. Leslie Stephen első felesége az író William Makepeace Thackeray lánya, Minnie Thackeray volt (ebből a házasságból egy gyerek született, Laura); Julia Jackson első férje pedig egy jogász, Herbert Duckworth volt, azonban Julia Jackson családja sem mentes a művészetektől: lánykorában egyik nagynénje házában, a Little Holland House-ban töltött sok időt, mely a preraffaelita művészek egyik kedvelt szalonjaként működött.

⁹ A személyes és a művészi összefonódásra másik példa Vanessáék vidéki háza, a Charleston House, amelyet a Reményi Édua által is emlegetett barátaikkal – Duncan Granttal, David Garnett-tel, Roger Fry-jal együtt – használtak (Duncan Grantnak szobája is volt, nem véletlenül: ő egy időben Vanessa szeretője is volt, és Vanessa harmadik gyermekének, Angelica Bellnek ő a vér szerinti apja). A ház használata az ő esetükben több volt, mint ott lakás: a ház minden részét – festők lévén – ők festették ki a maguk részben posztimpresszionista, részben a szecesszióban gyökerező art deco stílusában. Még ma is a kezük nyomát viseli a kandalló, az összes ajtófélfá, vécé, ágytámla, de az első két angliai posztimpresszionista kiállítás (1910, 1912) szervezőjének és a posztimpresszionista esztétika angol nyelvű teoretikusának, Roger Fry-nak a tervei alapján Vanessa és Duncan Grant által megalkotott kert is.

korszakalkotó vállalkozásról is, hogy a Hogarth Press vállalkozott a Freud-összes lefordítására és kiadására James Strachey főszerkesztésével és részben fordításában. Azok az apróságok azonban már nincsenek benne a cikkben, hogy ebbéli érdeklődésüket Virginia betegségén túl részben az is felkeltette, hogy Virginia öccse, Adrian pszichiáter lett, s így nyilvánvalóan kapcsolatba került az akkoriban megalakuló brit pszichoanalitikai társaság tagjaival.

De a személyesség és a szakmaiság összefonódása más szinten is jelentkezik ennek a különlegesen személyes indíttatású kiadónak az esetében. Reményi Édua említi például James Joyce *Ulysses*ének a hányattatását, azaz hogy 1918-ban a Hogarth Press elutasította a kiadását, arra hivatkozva, hogy félnek a trágárnak tartott szöveg jogi következményeitől. Részben ez is ok volt. Azonban legalább ennyit nyomott a latban (és ezt minden forrás meg szokta említeni), hogy az *Ulysses* nagyon hosszú regény, és már pusztán a terjedelme miatt sem mertek vállalkozni a kiadására. Képzeljük el, ahogy Leonard Woolf és Virginia Woolf – ekkor még csak ketten, legfeljebb egy részmunkaidős és igen gyakran cserélődő alkalmazott segítségével – elvégzi a regény szedési munkálatait, rakosgatja egymás mellé a körülbelül hétszáz oldalnyi szöveg minden egyes betűjét, mégpedig úgy, hogy azt megelőzően legfeljebb 50-60 oldalnyi hosszúságú kiadványaik voltak! Nyilván nem véletlen, hogy Virginia Woolf ugyanebben az időben elkészülő nagyregényét, az *Éjre napot* (1919) sem a Hogarth Press adta ki, hanem elvitte féltestvérének, Gerald Duckworthnek a kiadójához (ahogy első regénye, a *Messzeség* első és második, 1915-ös és 1920-as kiadása is ott jelent meg). Csak évekkel később kezdtek el nagyobb lélegzetű szövegeket kiadni: az a sor Virginia Woolf első modernista regényével, a *Jacob szobájával* (1922) kezdődött – négy évvel az *Ulysses* elutasítását követően. Az *Éjre nap* esete tehát tisztán jelzi, hogy nem csak vagy nem elsősorban az obszcenitás volt az *Ulysses* elutasításának hátterében; az *Éjre nap* kiadásakor ugyanis sok mindentől lehetett (volna) félni, csak a trágárság vádjától nem, hiszen ez Woolf leginkább viktoriánus regénye, a szó minden értelmében. Hosszát tekintve is klasszikus viktoriánus regény, de a narratív technika és a cselekmény szempontjából is: mintha Woolf búcsút akart volna benne inteni mindannak, amit szintén 1919-es, a modernista próza mellett érvelő esszéjében, *A modern prózában* elvet; de mintha egyúttal azt is meg akarta volna mutatni: tudok én ilyet is írni, ha akarok. Igaz tehát, hogy joggal félhettek az obszcenitás vádjától az *Ulyssesszel* kapcsolatban (ne feledjük: D. H. Lawrence 1928-as regényét, a *Lady Chatterley szeretőjét* csak 1960-ban mentették fel a pornográfia vádjá alól Angliában), azonban – mint ahogy a kiadó eredetét illetően a kávéházi beszélgetés csak a történet fele –, az *Ulysses* elutasításának is több oka volt, melyek közül a szöveg hossza legalább ilyen fontos, ha nem fontosabb, ugyanis ezt emlegetik gyakrabban az életrajzírók is (vö. pl.: Herminone Lee: *Virginia Woolf*. Vintage 1997., 366., 391. o.).¹⁰

Reményi Édua cikke felsorolja, mely szövegek jelentek meg a Hogarth Pressnél ezek bevezetése után. A jelek szerint viszont ezek a szövegek számára teljesen idegenek maradtak, nem ismeri őket, és talán ezért sem veszi észre, hogy sokáig legfeljebb hosszabb elbeszélések kiadására vállalkoztak Woolfék. De valószínűleg a szövegek ismeretlen mivolta miatt kerültek pontatlanságok és tárgyi tévedések is a szövegbe. Talán elvárható lett volna, hogy egy filológiai szöveg írója tisztában legyen azzal, mely Woolf-szövegek vannak meg magyarul, s akkor a Hogarth Press első kiadványának a felét kitevő *Mark on the Wallt* az angolul nem értő magyar olvasó is felidézhetné vagy elolvashatta volna, hiszen ez nem más, mint a *Folt a falon* (Fordította: Gy. Horváth László. In: Géher

¹⁰ Woolf egyébként annak ellenére, hogy elismerte Joyce-nak mint modernistának az érdemeit, egyáltalán nem rajongott az *Ulysses*ért. Az első kétszáz oldal elolvasása után azt írta róla a naplójában, hogy olyan, mintha „egy gusztustalan egyetemista kapargatná a pattanásait” (*A Writer's Diary*, Grafton, 1978. 71. o.), máshol extravagánsan modorosnak nevezi (u.o. 74).

István, szerk.: *Ellenfelek: Angol elbeszélők a két világháború között*. Budapest: Európa, 1982. 255–63. o.), mint ahogy a *The Voyage Out*nak a cikk megjelenése előtt több mint fél éve meglévő magyar fordításáról is illett volna a szövegnek tudni, még akkor is, ha a kéziratot a *Messzeség* megjelenése előtt adták le.

De ez még mindig csak hiány. Az viszont már hiba, hogy Katherine Mansfield *Előjátékát* regénynek nevezi Reményi (332. o.). Mansfield ugyanis soha nem írt regényt,¹¹ és igaz, hogy az *Előjáték* a leghosszabb elbeszélése, amelyet nagyon ritkán „novella” néven illet az angol szakirodalom, aminek a magyar megfelelője legfeljebb a kisregény lehetne, ötvenoldalas szövegeket azonban magyarul még kisregénynek sem szoktunk nevezni, nemhogy regénynek. De nemcsak a Mansfield-életmű ismeretében vannak hiányosságai, hanem a Woolfban is. Másképp nemigen történne meg az a furcsaság, hogy míg a *Kew Gardenst* a főszövegben novellának nevezi (és már ez is kérdéses elnevezés egy gyakorlatilag cselekmény nélküli kispróza szöveg esetében), a hozzá tartozó, 4. számú lábjegyzetben (332. o.) már mint *regényről* beszél róla, amivel semmi gond nem lenne, ha történetesen nem egy hat (azaz 6) oldalnyi kis írásról lenne szó (Virginia Woolf: *The Complete Shorter Fiction*. Szerk. Susan Dick. Grafton, 1991. 90–95. o.).

A felsorolt szövegek ismeretlenségéből, idegenségéből – és talán ez a már emlegetett sterilitás másik fajtája – további, elég csúnya mellényúlás, szebb szóval újabb tárgyi tévedés is fakad. Ezt írja Reményi Édua a tizenkét részes *Hogarth Letters*-sorozatról: „Azonban a Hermione Lee szerkesztette sorozat nem vált igazán népszerűvé” (335. o.). Mi ezzel a baj? Hát csak annyi, hogy az 1931 és 1933 között megjelenő sorozatot *nem* Hermione Lee szerkesztette. Neki csak annyi köze van a dologhoz, hogy a Hogarth Press utódjának is tekinthető Chatto & Windus gondozásában összegyűjtött, egy kötetben kiadott tizenkét levélhez ő írta az előszót – az eredeti kiadás után több mint fél évszázaddal, 1985-ben. Virginia Woolfhoz általában azonban ennél sokkal több köze van Hermione Leenek, ő írta meg ugyanis a legutóbbi, mindmáig mértékadónak tekinthető, 1997-es Woolf-életrajzot. A Hogarth Press történetét – s ekként a Woolf-házaspár élettörténetének egy darabját – megíró szerzőnek viszont ezek szerint nem sikerült közelebbi ismeretségbe kerülnie ezzel az egyébként Magyarországon (az MTA könyvtárában) is fellelhető könyvvel. Egyébként elgondolkozhatott volna rajta még a fenti mondat leírása előtt, miképp lehetséges, hogy Herminone Lee 1997-ben még kilencszáz oldalas életrajzot jelentet meg, pedig 1931-ben már a Hogarth Pressnél sorozatot szerkesztett (számoljunk csak! – nem kizárt, de mindenképp nagy teljesítmény lenne). És hát persze, hogy nem ő az eredetileg pamfletszerű kis füzet alakban kiadott Hogarth Letters-sorozat szerkesztője – hiszen Hermione Lee 1948-ban, a sorozat befejezése után tizenöt évvel szünetelt. A szerkesztő viszont a kiadó akkori alkalmazottja, John Lehmann volt (v.ö.: Lee 616. o.).¹²

A Hogarth Press történetéről szóló tanulmány tehát bővelkedik torzító kihagyásokban és az általa tárgyalt anyag hiányos ismeretéből fakadó tévedésekben, hibákban, s ugyanak-

¹¹ Mansfieldnek voltak regénykísérletei, de azokat nem fejezte be. Leghosszabb befejezett szövege éppen az *Előjáték* első változata, a *The Aloe* volt, melyet legfeljebb kisregénynek lehet nevezni (nagyon lazán szedve 130 oldal), s amelyet talán épp Virginia Woolf tanácsára vágott meg és írt át.

¹² Az, ahogyan John Lehmann megjelenik a tanulmányban, szintén meglehetősen egyoldalú: a hangsúly Lehmann tőkeerős üzletemberi mivoltán van (Reményi 337. o.). John Lehmann azonban a Hogarth Press-től függetlenül is jelentős szereplője az angol irodalmi életnek. Az egyik lánytestvér, aki a cikkben pusztán egy regény bevezetőjének szerzőjeként szerepel, az a Rosamond Lehmann, aki nálunk méltatlanul kevésbé ismert író. John Lehmann pedig maga is költő – erre utal is egy lábjegyzet –, de egyúttal az egyik legfontosabb irodalmi szerkesztő: az általa alapított *New Writing* (1936–1940) szerzői közé tartozott W. H. Auden, Stephen Spender, Christopher Isherwood, George Orwell; későbbi folyóirata a *The London Magazine* volt, de saját kiadót is alapított John Lehmann Ltd. néven: itt többek között Stendhal és Sartre-ot jelentetett meg.

kor mintha a szerző nem lenne tudatában annak, hogy amikor egy másik kultúra jelenségeit akarjuk átültetni magyarra – a szó legtágabb értelmében –, akkor nem lehet szó szerint fordítani még a nyelv legegyszerűbb rétegeit sem, mert abból nem sok jó sült ki. Márpedig ebben az esetben a szó szerinti (félre)fordítás a szöveg lehető legegyszerűbb rétegében is fellelhető. Az angol forrás eredetijében bizonyára ez a nagyon egyszerű kifejezés állt: „the Woolfs”. Mi sem egyszerűbb ennek a magyarításánál – gondolhatná bárki. Csakhogy ennek a nagyon egyszerű szókapcsolatnak is van egy szó szerinti és egy – ha úgy tetszik – kulturális fordítása. Nyilvánvaló, hogy a Woolf-házaspárra utal a kifejezés, amit magyarul úgy szoktunk mondani: Woolfék. Nem így Reményi Édua. Nyilván nem véletlenül választ más megoldást, merthogy háromszor is ez szerepel a szövegben: „a Woolfok” (333., 334., 336. o. – kiemelés tőlem). Az én nyelvérzékem viszont azt súgja, hogy ebben a formában családokról csak mint uralkodóházakról (a Stuartok) vagy mint klánokról (a McPhersonök) beszélünk. Nem véletlen, hogy a *Rómeó és Júliá*ban a Capuletekről van szó, nem pedig Capuletekről. Mint ahogy – fordított esetben – ha átmegyek Virág vezetéknevű szomszédaimhoz, akkor nem azt mondom, hogy a Virágokhoz, hanem hogy Virágékhoz. Ha viszont Reményi Édua három alkalommal azt a megoldást választotta, hogy „a Woolfok”, akkor vagy kissé fenyegető klánnak tartja akár öntudatlanul is Virginia és Leonard Woolfot, vagy pedig épp azt a hibát követte el a nyelvnek ezen a nagyon elemi szintjén is, amelyet a tartalom egyéb, már kifogásolt szintjein: „szó szerint” próbálta áttenni magyarra a Hogarth Press történetét, anélkül, hogy elég rálátása lett volna az anyagra ahhoz, hogy „magyarul”, azaz a *magyar olvasó számára* filológiailag pontosan, az emberi tartalom szempontjából érzékletesen jellemezze, és a kiadó kulturális jelentőségét kellő mélységben írhasse le.¹³

Persze felmerül a kérdés, hogy néhány kihagyás, elírás, tévedés, félrefordítás, egy-két forrás ismeretének hiánya megér-e ennyit. Önmagában nyilván nem. Ez a tanulmány és az ennek kapcsán felmerülő problémák azonban felvetik azoknak a felelősségét, akik kulturális közvetítésre, kulturális fordításra vállalkoznak. Állításként közhelynek tűnik, ha azt mondjuk, hogy a kulturális jelenségek jelentőségüket és jelentőségüket az adott kontextusban nyerik el, és ez a kultúrák közötti mozgás, közvetítés esetén nem is egy, hanem két kulturális kontextust jelent, és azok nagyon alapos ismeretét igényli. Ha azonban az ebből az állításból fakadó következményeket meg is akarjuk valósítani, akkor azzal a módszertani problémával szembesülünk, hogy például egy ilyen filológiai indíttatású tanulmány esetében sokkal összetettebben kell megvilágítani az „eredeti” kulturális környezetet ahhoz, hogy „magyarul” igazán jelentést nyerjen a kulturális közvetítés tárgya. Nem elég tehát – ez esetben az angol filológia – közvetlenül az adott témára (Hogarth Press) vonatkozó szakirodalmát elolvasni és összefoglalni, hanem a kulturális „elsajátítás” összetett folyamatának eredményeképp (amelynek része a forráskontextus alapos ismerete, de a célkontextusra való alkalmazás is) meg kell láttatni azt is, ami a művelt angol olvasó számára adottnak vehető. Mondom mindezt úgy, hogy nem tekintem magam filológusnak (és az akadémiai osztályozás ellenére „modern filológus”-nak sem), tehát *nem* a rigorózus filológiai pontosság abszolút imperatívusza beszél belőlem. Úgy gondolom azonban, hogy a kulturális közvetítés nagy felelősség, és csakis úgy sikerülhet, ha figyelembe vesszük ennek a folyamatnak a természetét és a benne rejlő – sokszor nagyon is gyakorlati következményekkel járó – implikációkat. Máskülönbén végeredményként a Hogarth Press valóban minőségi szövegeivel ellentétben nem szedett és vetett, hanem csak szedett-vedett betűket adunk – és kapunk.

¹³ A hiányolt adatok és összefüggések jelentős részét magyar nyelvű forrásokból is fel lehetett volna deríteni: Bécsy Ágnes Woolf-monográfiájából (*Virginia Woolf világa*, Európa, 1980), illetve a Woolf önéletrajzi írásaihoz készített előszókból, jegyzetekből, névjegyzékből és bibliográfiákból (Virginia Woolf: *Egy jó házból való angol úrilány*, Séllei Nóra (bev., ford., jegyz.), Artemisz könyvek, Csokonai, 1999.).

AKI FARKAST KIÁLT...

Válasz Séllei Nórának

Köszönettel tartozom Séllei Nórának a fenti észrevételekért, azért, hogy időt és fáradságot nem kímélve mutatott rá a Hogarth Press történetét bemutató írásom hibáira, hogy – noha eszerint nem annyira gondolat-, mint inkább indulatébresztő volt tanulmányom – tollat ragadott ama szöveg írója és potenciális olvasói okulására. Hálás vagyok azért, hogy kíméletlenül rámutatott arra a gondatlanságra, amellyel tanulmányom szövegével bántam: az elkészülte és közlése között eltelt majdnem egy teljes év alatt megjelent Virginia Woolf *Messzeség* című kötete magyarul, amely cím cseréjére nem ügyeltem, ugyanígy kerülhetett el figyelmemet az, hogy Gy. Horváth László fordításában már megjelent a *Mark on the Wall* magyarul *Folt a falon* címmel, valamint hogy a *Kew Gardenst* két műfaj alá is besoroltam, és lám, hasonló hibát ejtettem Katherine Mansfield *Előjátékával* kapcsolatban is: elsiklott a figyelmem afelett, hogy minek minősítem, novellának-e vagy regénynek. A rendelkezésemre álló forrásokban az állt, hogy a *Hogarth Letters* szerkesztője Hermione Lee volt, de minthogy ez pusztán egy adat volt a sok közül, amelyet összefüggő, olvasható, a lehető legkevésbé száraz vagy épphogy a részletekben elvesző egészként akartam megírni, nem néztem utána, hogy tehát Lee már csak a második kiadást gondoz(hat)ta. Ezek után megtisztelő dicséretnek veszem Sélleitől az egyetlen pozitív jelzöt, amely reflexiójában az írással kapcsolatban egyáltalán felmerül: „korrekt.” Kérem tehát az olvasókat, hogy a fenti pontosítások szíves tudomásulvételével olvassák a Hogarth Press általam előadott történetét.

Az egy témáról szóló történetekről azonban legalább Hayden White (vö. pl. *A történelem terhe*, Osiris, 1997) óta Magyarországon is lehet tudni, hogy egyiknek sincsen kizárólagos jogosultsága a többivel szemben az igazságra vagy az objektivitásra. A kutató egy adatszoportból a saját narratívája alapján épít fel egy történetet, egyes elemeket kiemel, másokat figyelembe sem vesz. Ehhez járul hozzá még a történetírói stílus: a kardcsörgetőtől a nyugodt elbeszélői hangig szinte bármelyik alkalmazható. Magam ez utóbbit használom általában, igyekszem jelen esetben is ezt tenni, még ha úgy tűnik is, hogy kritikussom az előbbinek híve. Sajnálatos módon azonban, nézőpontjának tiszteletben tartása mellett, csupán a kimért cáfolat marad számomra lehetőségként, Séllei írása ugyanis nem enged teret a valódi diskurzusnak: támadó jellege, ha az ember nem kívánja magára venni képtelen elmarasztalásait, csúsztatásait, szörszálhasogatásait és személyeskedő megjegyzéseit, kizárólag ennek hagy helyet. Minthogy mindabból, amit Séllei fontosnak tartott elmondani tanulmányom kapcsán, úgy tűnik, számára kevésbé a Hogarth Press története, mint inkább egy képzeletbeli *Ki tud többet Virginia Woolfról?* kvízzjáték megnyerése volt a cél, kifogásaira csak röviden válaszolok.

Az, hogy „a kiadó történetének a személyessége, illetve a személyesség és a szakmaiság összefonódása nem követhető nyomon” szövegemben, igencsak homályos értelmű felvetés, főként, ha figyelembe vesszük, hogy igyekeztem mindazt ismertetni, amit csak lehetséges volt anélkül, hogy az adatok kimerítő felsorolása és az unalmasság közti vékony határvonalat átléptem volna vagy elismételtem volna bármely, e témában már elkészült áttekintést. Emellett olyan kerethez ragaszkodtam, amelynek fókuszában mindig a

Hogarth Press állt, nem pedig a Bloomsbury, és főképp nem Virginia Woolf – az a csapongás, amely felfedezhető Séllei szövegében, jól jelzi, hogy milyen nehéz e tárgyban megmaradni a választott úton.

Ezt a típusú előadást Séllei „sterilnek” gondolja – én viszont éppen a hatásadás jellegét kifogásolom az összes eddig írt Hogarth Press-történetben: sokan nem riadnak vissza attól, hogy Virginia Woolf *magánéletének* borzalmas eseményeit részletezzék azzal a jelszóval, hogy abban kulcsfontosságú elemek rejlenek, vagy a bloomsberriek közötti hetero- és homoszexuális viszonyok boncolgatásából próbálnak egy kis érdekességet kölcsönözni mondanivalójuknak stb. Nem a pszichológizáló kutatások létjogosultságát kérdőjelezem meg: akit mások lelki traumái és/vagy szexuális szokásai érdekelnek, foglalkozzék azzal – én azonban akkora hangsúlyt helyeztem erre, amekkorát a *Hogarth Press történetének szempontjából* fontosnak tartottam.

Aki e téren tisztán akar látni, annak nem elég Cunningham *Órákját* beszerezni vagy az abból készült filmet (Stephen Daldry) megnézni, netán a Virginia Woolf-szakirodalmat olvasgatni: érdemesebb inkább a primer forrásokra támaszkodni, például Leonard Woolf önéletrajzi könyveire, a Richard Kennedy-memoárra (*Boy at the Hogarth Press*), esetleg Frances Partridge visszaemlékezéseire. Ezek ismeretében azt is elkerülhetjük, hogy el-entmondunk magának Leonard Woolfnak, aki számomra minden kanonizált szekunderirodalommal szemben hitelesebb forrás, teszem azt, az *Ulysses* kiadása körüli hercehurcával, sőt általában a kiadó körüli okokkal és okozatokkal, valamint azok fontosságával kapcsolatban.

Ami mindezek után Séllei Nóra hosszúra nyúlt kritikájából megmarad, az részint elismétlése annak, amit én is leírtam, de úgy, hogy a kiegészítésből úgy tűnjön, mintha nem írtam volna le, így nemcsak redundáns, de erősen kifogásolható is, ráadásul éppen e pontokon hagyja el Séllei a Hogarth Press történetét és beszél valami másról – vulgáropszichológiáról, a Stephen családról vagy Virginia Woolf műveiről. Átsiklanék most afelett, hogy például a „Woolfok” kifejezéssel egyértelműen nem egy családöt (házaspárt), hanem *két* individuumot, tudniillik Mrs. és Mr. Virginia Woolfot jelöltem – ahogyan Piers Plowright szellemesen utal Leonard Woolf háttérbe szorítására –: aki *akarta és jól* akarta éretni, megértette. Az is súlytalan, hogy Séllei számon kéri rajtam a „Bloomsbury Csoport” kifejezést, tekintetbe véve, hogy a magyar kánon „Kört” használ, már csak azért is, mert Séllei maga (mint ez, ha csak a legutolsó lábjegyzet legutolsó sorából is, de világosan kiderül) a kánon alkotója – írhattam volna egyszerűen „Bloomsbury”-t, vagy akár „bloomsberriket” (a „csoport” nem mellékesen kifejezi a társaság valójában decentralizált voltát, ezenkívül az is tisztázandó lenne, hogy mit és kiket kellene *pontosan* „Bloomsbury-kör” alatt értenünk, de ez is kivezetne a Hogarth Press történetéből.

Amire viszont fontosnak tartom felhívni a figyelmet, az a „kulturális közvetítés” dogmája, amivel Séllei reflexiója zárul. Nem gondolom, hogy a kultúrát manapság közvetíteni kellene – legalábbis az angol kultúrát Magyarországon aligha –, még kevésbé lenne szükség (önjelölt) papokra és papnőkre, akik „érthető” csomagokban adagolnák a magyar olvasók számára az információkat. Ráadásul a Séllei által bemutatott stílusban ez inkább a keresztes háborúhoz, mint az egyszerű misszionárius tevékenységhez lenne hasonlító. Szerencsére ma már rengetegen tudnak angolul, ezért nem ringattam magam abba a hitbe, hogy éppen én világosítom fel az olvasókat valami nagyon elemi dologról a Hogarth Press-szel kapcsolatban. Inkább arra törekedtem, hogy egy jóval kiegyensúlyozottabb, sokoldalúbb és teljesebb képet nyújtsak róla, mint amilyeneket én találtam, emellett azzal, hogy egy viszonylag rövid, jól olvasható, mégis sok és hasznos információt tartalmazó összefoglalót nyújtok, felkeltsem valami más iránt azok érdeklődését, akik eddig is tudtak arról, hogy Virginia Woolf (született Stephen) író volt és voltak lelki problémái.

Remélem, aki most ezt a ripsztot olvasta, kedvet érez majd ahhoz, hogy például az

unalomig ismételt, egymásra hivatkozó és konfabuláló elméletek után és/vagy mellett annak olvasson utána, hogy például milyen új, kézműves-iparművész hagyomány kezdődött a 19. század második felében az angliai könyvészetben, ugyanis e gyakorlatba is beilleszthető a Hogarth Press, valamint munkatársa, Eric Gill, aki több olyan betűtípust tervezett, amelyet manapság is előszeretettel használnak (például Gill sans, Perpetua, Aries). Esetleg hogy ezzel egy időben hogyan alakult át a szakképzés, sőt a művészeti oktatás, főként Londonban: a bloomsberriek közül néhányan például fizetős „vasárnapi iskolában” hallgatták G.E. Moore előadásait a szegény munkásokkal együtt stb. A lehetőségek kimeríthetetlenek. A Hogarth Press lehetett terápia, családi vállalkozás, pénzkereseti forma, publikálási lehetőség vagy egy jól sikerült tréfa és még sok egyéb: hogy melyik dominált ebből, azt csak Leonard és Virginia Woolf tudhatta. A többi csak narráció.

Szigliget

(balmorál két részben)

Michael Frayn *Balmoral*
című darabjából írta:

H A M V A I K O R N É L

Szereplők:

MALACSIK ISTVÁN, mindenés
DARÁNYI PÁL, gondnok
BONCZ KÁLMÁN, író
LUKICS MÁRIA, drámaíró
TARLÓ JÁNOS, író
PIPPOLO LUIGI, riporter
FURÁK TAMÁS, kritikus
SZABÓ VERA, főhadnagy
RENDŐR

Játszódik 1953 januárjában, a szigligeti írói Alkotóházban. (Eltekintünk tőle, hogy csak '53 júniusában nyitott meg.)

Társalgó/ebédlő. Négy ajtó: jobbra a bejárat és a könyvtár felé, balra a konyha felé, középen balra a szobák felé (emelet), középen jobbra az iroda felé (földszint). Az ajtók kifelé nyílnak. Nagy Endre-lőtte kafferbivaly irdatlan koponyája (ugyan sokkal később került fel, de igazán mindegy) és más trófeák. Csillár, konzolok, eredeti bútorok, egy fotel. Íróportrék a falakon. Ebédlőasztal a reggelivel. (A valóságban a reggelit szobalányok az alkotóknak szobáikba felvitték, de ez egy színdarab angoltól honosítva.)

Apróbb zavarok a grófi berendezésben: a hatalmas ebédlőasztal körül zöld konyhai egyenszékek, a kandallóban kályha. Faliújság. A középső ajtó mellett telefon.

Első felvonás

1.

Tarló a kandalló előtt áll, melengeti a hátát. 29 éves, pulóverben. A kezében újság, tűnődve mosolyog magában.

Jön Malacsik jobbról. 50 éves, svájcisapka, kertész nadrág, gumicsizma. A kezében üres pezsgősvödör, rajta fogantyú spárgából. Kimegy balra.

Jön Boncz bal középén. 70 éves, régi szabású, elegáns zakó, sál. Megnézi a falon függő hőmérőt.

BONCZ Tizenhat fok. Kint mennyi, mínusz tizenhat?

TARLÓ Csoda világ ám. Csoda korban élünk.

BONCZ Ennyi mínuszt az életbe. Jön a keleti széllel. *(leül az asztalhoz, fanyalogva szed magának)* Kíváncsi vagyok, mit szállítunk cserébe. *(köriüpillant, valamit keres)*

TARLÓ Ezerkilencszázötvenhárom!... Csoda világ, hát őszintén. – Újság? *Odaadja az újságot. Boncz kisimítja, olvas.*

TARLÓ Gondolta valaha? hogy egy téli reggel fölkel, és kint csupa hó, és rántotta gőzölög az asztalon, és vendégségben van egy grófi kastélyban?

Boncz lapoz, olvas.

TARLÓ Most kéne lemenni a Balatonra, nem? Horgászni. Remek könnyű úszót szereztem.

Boncz lapoz, olvas.

Jön Malacsik balról, az eddigieken kívül zöld kötény van rajta. A kezében a pezsgősvödör. Húz egy lapátot maga után. Nyomában Lukics (45 éves, több kardigán), kávéval és cigarettával a kézben.

LUKICS István, kérném. Maga mégiscsak autentikus. Mi van egy parasztházban?

MALACSIK Semmi különös.

LUKICS Értem, de például kemence, lóca, sublót, szuszék... stelázsi... és?

MALACSIK Asztal.

LUKICS Asztal. Jó – de az hogy van népiesen?

MALACSIK Nem tudom.

LUKICS Dehogynem, gondolkodjon.

Hogy hívta az asztalt a nagyapja?

MALACSIK Asztal. *(megy kifelé)*

LUKICS *(követi)* De ahogy a hokedli, érti, az maguknál zsámoly. És a kredenc meg almárium...

Malacsik kimegy jobbra, Lukics utána.

TARLÓ Befejeztem az első regényemet.

Már egyszer megírtam... de Pestre menet fönnhagytam a vonaton. Két évig vártam, kétségbeesve – hogy valaki más kiadja a saját neve alatt. El tudja képzelni azt a lelkiállapotot? Ahogy megjelent bárkinnek a regénye, örülten lapoztam, hogy nem én írtam-e!...

BONCZ És? *(lapoz, olvas)*

TARLÓ És nem. Szerencsére.

BONCZ *(nem néz föl)* Azért nem lehet kellemes érzés.

TARLÓ Micsoda?

BONCZ Hogy ezek szerint aki megtalálta... beleolvasott, és kidobta.

Szünet.

TARLÓ Lényeg, hogy megint nekifogtam. Emlékezetből. Szórul szóra. És kész. Ez a friss levegő itt, ez a fenséges nyugalom... Gondoljon bele, ha ez megadatik, mondjuk, egy Adynak, egy József Attilának...

BONCZ *(a lapba mélyed)* Nézz oda... Tegnap nálunk járt egy olasz újságíró.

TARLÓ Ma fog meglátogatni minket az olasz újságíró.

BONCZ Itt írja, ne vicceljen – a szigligeti alkotóház ihlető légkörében...

Sass Tibor Kossuth-díjas költőt faggatta a kulturális forradalomról és új, korszakos eposzáról... Azt mondja, jelen volt Boncz Kálmán, a háború előtt Európa-szerte ünnevelt novellista... Lukics Mária, népszerű drámaíró...

TARLÓ Jó, hát véletlenül... korábban betették a cikket.

BONCZ Magát nem említi, Tarló. Vigyázzon.

TARLÓ Nem számítok én. Fialat vagyok.

BONCZ Ha ez itt magát nem említi, akkor kézenfekvő, hogy maga jelent rólam.

TARLÓ Én? Kálmán bácsi! Senki a világon...

BONCZ Negyvenhétig megírtam huszonöt könyvet. A fordulat óta egy betűt se. Én mondhatom, hogy kiégttem... Valaki mondhatja, hogy szabotálok.

TARLÓ Hogy jut eszébe!...

BONCZ És akkor egyszer csak beutalnak ebbe az irógyárba, hogy legyen szem előtt...

TARLÓ Én inkább biztatnám, Kálmán bácsi... Az olvasók nagyon várják...

BONCZ Csak nem szóltak, hogy mi a norma.

TARLÓ Nincsen norma...

BONCZ Heti húsz oldal? Segítsen már, János.

TARLÓ És nem szép, hogy gyanúsít engem.

BONCZ Nem könnyű pedig. Hogy írjak, ha le se hunyom a szemem? Egész éjjel a rettentő sivalkodás.

Tarló zavarban.

BONCZ Ugye. Ha nem a Lukics kollegina lenne az egyetlen nő a háiban... egy makulátlan dáma... sőt, akinek a kritikus Furák Tamás a férje... a kommunista erkölcs bás-

tyája... az a szűkagyú barom... hát még azt kéne gondolnom, hogy amit hallok, az eszeveszett szeretkezés. Már bocsánat. *(szünet)* De Lukics Máriáról azért ezt nem feltételezem. *(szünet)* Maga hogy van vele?

TARLÓ Én?...

BONCZ Igen.

TARLÓ Én nem hallok semmit.

BONCZ És addig forgolódom, hogy hajnalban kivet az ágy. Lejövök... Tűnődöm, hogy maguk hogy tudnak írni vajon. Emészt a kíváncsiság. Megnézem a postagyűjtő ládát. Mária küld egy borítékot haza a férjének... maga küld egy borítékot a Belügyminisztériumba. A heti penzum megy is Pestre. Hajaj, mondom, de rémesen irigylem magukat.

TARLÓ Hát igen. Mivel bűnügyi regény, tehát... muzáj a belügybe... lektoráltatni.

BONCZ Tartozom egy vallomással. Én azokat a borítékokat felbontottam.

TARLÓ Nem!

BONCZ De.

TARLÓ Hogy lehet, Kálmán bácsi, ilyen indiszkrét, ilyen... Az nem jelentés!

BONCZ Tényleg remek agya van magának, Tarló. Minden beszélgetésünk, dialógusformában...

TARLÓ Az nem jelentés, az... memoár!

BONCZ Lukics kolleginának meg ugye az új drámája a traktoristalányról. Küldi haza a vérengző fenevad Furáknak...

TARLÓ Amit én írok, az memoár!... Most kezdtem, mert – hát egy Boncz Kálmánnal lehetek együtt...

BONCZ Nagyon kedves. Na, elolvastam a Mária első felvonását a traktoristalányról, akit megkörnyékező a reakció. Meg a maga memoár-

ját... Örömmel láttam, hogy nemcsak rólam ír. Idézem, „Az alkotóházban munkálkodó írók éjszakai pihenését lehetetlenné teszi, hogy Lukics Mária és Sass Tibor író elvtársak zajos szerelmi életet élnek.”

Szünet.

TARLÓ Kálmán bácsi, hallgasson meg...

BONCZ Aztán vissza őket a borítékba, szépen újra leragasztottam. Ment is a postával!

TARLÓ (*halkan*) Beszéljük ezt meg. Menjünk a Balatonra horgászni, és...

2.

Tarló elhallgat, mert jön Lukics jobbról, leteszi a csészét az asztalra, leül.

LUKICS Ez a Malacsik reménytelen. A népművelők mit csinálnak falun? Nem oktatnak folklórt?

BONCZ Új színmű, Mária?

LUKICS Istenien haladok, csak a hülye részletek, például... fölakasztja a bekecsét vagy mittudom, subáját – hova? A szemöldökfára? A mestergerendára?

BONCZ Maradt volna a szerelmi líránál, drágám.

LUKICS Annak vége.

BONCZ Nagy kár. Nagy kár.

LUKICS A dráma fölszabadított. Eddig a saját szememmel néztem saját magamat. És most viszont a mások szemével nézek – másokat. Nem mindig csak én, én, hanem... emberek! Elképzelem őket – életre kelnek, vágyaik vannak... eszmék fűtik őket, összecsapnak! Igazán minden annyira izgat a realizmusban, kivéve, kivéve...

BONCZ A valóságot.

LUKICS Eléggé hátráltat. Például a

traktoristalányom azt mondja, ma is learattunk – mennyit? Tíz holdat? száz hektárt?... Borzalom.

Jön Malacsik jobbról. A kezében a pezsgősvödör tele szénnel. Húzza a lapátot maga után. Nincs rajta kötény. Kimegy balra.

TARLÓ (*Boncznak*) Kálmán bácsi, amit mondtam...

LUKICS (*szed magának*) Remélem, nem hűlt ki. Befagy itt az ember ízéje.

TARLÓ (*Boncznak*) Az se baj, ha egy merő jég.

LUKICS (*felnéz*) Merő jég, talán túlzás.

TARLÓ Pillanat alatt léket vágok bele.

LUKICS Csak álmodja azt maga.

TARLÓ Ha szabad, elég jó erőben vagyok.

LUKICS Esetleg előbb négyszemközt megkérdez engem.

TARLÓ Ne haragudjon – nem a magáé.

LUKICS Ha! Mégis kié?

TARLÓ Hát mindenkié. Nem?

LUKICS Ide hallgasson, János. Lehet, hogy rebesgettek ezt-azt. De azok az idők elmúltak. Újabban, ha megengedi, a férjem rendelkezik velem.

TARLÓ Tényleg?

LUKICS Képes ezen csodálkozni.

Szünet.

TARLÓ Nyáron is?

LUKICS Hát mit gondolsz?

TARLÓ A legnagyobb szezonban?

LUKICS Ugyebár papírja van róla.

TARLÓ Jó, majd – nem fogja megtudni.

(*Boncznak*) És közben nyugodtan beszélgethetnénk.

LUKICS Közben...? Mondja, egy szem gátlás nincs magában?

TARLÓ Természetesen Kálmán bácsit nem engedem közel. Véletlen elveszti az egyensúlyát... Húzhatom ki.

LUKICS Ne is haragudjon... Kálmán – egy szava nincs ehhez?

BONCZ Nem tudom... Egy kis feneke-

zésben talán benne lennék. Csak föl ne fázzunk.

LUKICS Szégyelljék magukat. Sass Tibi előtt nem beszélneek ilyesmiről.

BONCZ Jó, hát Sass Tibi... megyei bajnok volt.

LUKICS Jézusmáriám, azt hogy számolják, striguláznak?

TARLÓ Nem, kilóra.

LUKICS Kilóra. Meg kell örülni a férfiakon.

BONCZ Tényleg, Tibi hol van? Nem reggelizik?

TARLÓ Ki se dugja az orrát.

BONCZ Megértem. Őnála meleg van. A szobája falában fut fel a konyhakémény.

LUKICS (*az ételre*) A meleg szoba az egyik. A másik, hogy nincs gusztusa a Malacsik főztjéhez. Ez micsonda egyáltalán?

BONCZ Tojásos nokedli.

LUKICS Reggelire?

BONCZ Szerintem.

TARLÓ Rántotta.

BONCZ Hogy lenne rántotta. Galuskás.

TARLÓ Nem galuska, krumpli.

BONCZ Krumplinudli tojással.

TARLÓ Burgonyás omlett.

BONCZ Az omlett nem folyik.

LUKICS Ez nekem sajt meg szalonna.

TARLÓ Parasztos rántotta sajttal.

BONCZ Buggyantott tojásleves gazdagon.

Jön Malacsik balról. A kezében a pezsgősvödör üres, húzza maga után a lapátot. A kabátja alatt zöld kötény. Megy a jobboldali ajtó felé.

LUKICS Majd Malacsik. István, ne haragudjon, mi is a reggeli?

MALACSIK Rántotta.

LUKICS De milyen rántotta?

MALACSIK Szokásos rántotta.

LUKICS Köszönöm, István.

BONCZ Malacsik, várjon, honnan veszi, hogy ez rántotta?

MALACSIK Én csináltam.

BONCZ Igen, de honnan veszi, hogy amit csinált, az végeredményben rántotta?

MALACSIK Hogy ma szerda van.

BONCZ Értem.

LUKICS Köszönjük szépen.

Malacsik kimegy jobbra. Lukics eszik.

LUKICS János, akartam kérdezni, nem adna kölcsön egy kapcsológombot a rádióhoz? Tegnap eltűnt.

TARLÓ Nekem sincs, sajnós.

BONCZ Ami mozdítható. Huss.

TARLÓ Nálam a függönycsipeszek.

LUKICS Nem tudom bekapcsolni. Pedig az a műsorismertető bariton a műzsám.

BONCZ Odaadom a rádiógombomat, ha ad egy duplavé billentyűt az írógépembe.

LUKICS Köszönöm. – Mit ír maga duplavével, Kálmán?

BONCZ És elveszett a lefolyódugó. Ha lenne melegvíz, meg is örülnék, hogy nem tudok fürödni.

TARLÓ És nincs meg a könyvtárkulcs. Egy hete az ablakon mászom be.

BONCZ Nyáron jön harminc író. Ad-digra mi marad itt, egy Aquincum.

Jön Malacsik jobbról a pezsgősvödörrel és a lapáttal, de kötény nélkül. A vödör tele szénnel. Megy a baloldali ajtó felé.

LUKICS (*Malacsikhoz*) Kérem... Nem talált véletlenül egy rádiógombot?

MALACSIK Nem.

TARLÓ Függönycsipesz van valahol?

MALACSIK Nincs.

TARLÓ Pótkulcs a könyvtárhoz?

MALACSIK Nincs.

BONCZ Malacsik, magát verték az iskolában, ha megszólalt?

MALACSIK Nem.

Kimegy.

LUKICS Jó, rengeteg dolga van. Neki kell főzni.

BONCZ Nekünk kell megenni.

LUKICS És takarít. És mos. És kertész-
kedik.

BONCZ És lop.

LUKICS És karbantart.

BONCZ Ekkora házat rábízni egyszem
kocsisra...

LUKICS Nem kocsis.

BONCZ Az volt.

LUKICS De most mindenés.

BONCZ Mindenés?... Az én időmben
ezt is másképp hívták. Egy besur-
ranó mindenés például nem kapott
helyben állást. A zsebmindenest
meg elvitte a... mindenkis.

Lukics eltolja magától az ételt.

LUKICS Na jó. Megyek dolgozni.

BONCZ Maga persze nem lazálhat. A
nagy Furák kritikus várja otthon a
kéziratot. Hogy van az a tündéri
ember?

LUKICS Jól.

BONCZ Gondoltam is, szép tőle, hogy
hagyja magát elvonulni. Az ele-
fántcsonttoronyba.

LUKICS Igen.

BONCZ Habár ilyen lármás elefánt-
csonttornyot a világ nem látott.

Szünet. Tarló rosszat sejt.

LUKICS Síri csönd van.

BONCZ Mikor ébren vagyunk. De mi-
kor alszunk! Magát sajnálom a leg-
jobban. Elszakad hetekre a férjétől,
és annak van kitéve álló éjjel, hogy
egy nő visítva szerelmeskedik.

Tarló a fejét fogja. Szünet.

LUKICS Kálmán. Jelezte a csendháborí-
tást a gondnoksnágnak?

BONCZ Egyelőre nem.

LUKICS Igen. Tarló elvtárs?

TARLÓ Én nem hallottam semmit.
(*Bonczra néz*) Ja, de. Hallottam, de
nem jeleztem. (*Lukicsra néz, zavar-
ban*) Persze nem azt hallottam.
Maga nem visít. (*kész*) Nem maga
visít! (*Boncznak szemrehányóan*) Egy
malac visít! (*kétségbeesik, Lukicsnak*)

Aki *általában* visít, az a malac. Aki
itt nem visít, az – nem maga. (*össze-
omlik*)

LUKICS Kálmán, nézze. Én elnézést ké-
rek, és... nem fogom többet zavar-
ni. Számíthatok a diszkréciójára?

BONCZ Magától értetődik.

LUKICS János?

TARLÓ Tessék?...

LUKICS Egy szót se – soha – senkinek.
A becsületszavát kérem.

BONCZ (*feláll*) Én ledőlök egy kicsit.
Addig Tarló elvtárs zavartalanul
adhatja a becsületszavát. (*kimegy
balközépen*)

TARLÓ Kálmán bácsi!...

LUKICS János, a becsületszavát kér-
tem.

TARLÓ Mária, most – leegyszerűsíti a
dolgot.

LUKICS Mindent értek. Zsarol.

TARLÓ Dehogysis!

LUKICS Mit kér a hallgatásért cserébe?
Mintha nem tudnám. Éjfélkor vá-
rom a pingpong-szobában. (*menne*)

TARLÓ (*utánalép*) Mária, várjon. Azt
feltételezi, hogy zsarolom. Hogy
engem meg lehet vásárolni. És
hogy én ilyen erkölcsi színvona-
lon... Nagyon rosszul esik. Maga
engem mindenfélékkel igaztala-
nul vádol, Mária. Miközben a va-
lós helyzet az, hogy jelentéseket
készítek, belügyi vonalon. De
Boncz elvtárs dekonspirált, és
most ott vagyok, ahol a part sza-
kad.

LUKICS És már megírta...

TARLÓ Hogy maga és Sass...

Csőnd.

TARLÓ Bocsánatot kérek.

LUKICS Azonnal vegye föl a kapcsola-
tot, és mondja meg, hogy tévedés.
Csak képzelődött... Egy kislány le-
hetett a faluból.

TARLÓ Igen. Köszönöm.

LUKICS És igazán szégyellje magát. (kimegy bal középén)

Tarló egyedül – körülpillant, a telefonhoz megy, bedob egy tantuszt, tárcsáz.

TARLÓ Halló?... Itt (suttog) Gereben!... Tudom, csak vész esetén... Már megkapta?... Igen, dialógusformában, na most pont amiatt... Köszönöm, de, de... Jelentem, hogy Sass elvtársra különös figyelemmel... Hogyne írtam volna, pont ez a... Jó, de Sass elvtárs velem nem áll szóba! Viszont azért hívom... bocsanat, azt szeretném... Igen?... Tessék?... Ki gyanús?... Milyen traktoristalány?... (a fejét fogja) Igen... Értem, de... Értem. A traktoristalány minden lépését. Hogy is hívják?... Csak vicceltem. Igen. (leteszi, áll) Boncz összecserélte a leveleket... a szenilis marha. (szünet) Most lophatom el Lukics darabját felvonásonként. És írhatom bele a Sasst. (szünet) Úristen! Akkor a jelentésem meg... hogy Lukics éjjelente... az elment a férjéhez!...

3.

Jön Darányi jobb középén (ötvenes, sötét öltöny, sötét nyakkendő, kezében notesz), karonfogva hozza Lukicsot.

LUKICS Tudom, hogy látogatónk lesz, Darányi elvtárs, de addig is dolgoznék...

Darányi leülteti.

TARLÓ Jó reggelt, gondnok elvtárs.

Darányi mutatja neki is, hogy üljön le. Sötét ábrázattal vizsgálja a helyiséget. Az asztalhoz lép, leteszi a noteszt, felemel egy félig telt teáskannát.

TARLÓ Teát szabad? Tölthetek?

Jön Malacsik balról a pezsgősvödörrel. Rajta van a zöld kötény, de lapát helyett

nyeles felmosóröngyöt húz maga után, és a vödör tele van vízzel. Darányi gyanakodva nézi a vödört, miközben Malacsik megy a jobb oldali ajtó felé.

DARÁNYI Hoz még szenet, Malacsik?

MALACSIK Fölmosom az előteret.

DARÁNYI Pezsgősvödörrel?

MALACSIK Szenesvödörrel.

DARÁNYI Ez pezsgősvödör.

MALACSIK Ez maradt.

DARÁNYI Na jó.

MALACSIK Löhét?

DARÁNYI Lehet.

Malacsik kimegy jobbra. Darányi kimegy jobb középén, kezében a teáskannával.

LUKICS Szegény ember. Tudja, mi volt a felszabadulás előtt? Pedellus.

TARLÓ Igen, de... három év, és főosztályvezető lett az oktatási minisztériumban.

LUKICS Most meg gondnok egy íróházban.

TARLÓ Az is komoly feladat.

LUKICS Nem is megy neki. Egyszer még érte jönnek.

TARLÓ Mária, kérem... az a helyzet, hogy...

LUKICS Telefonált?

TARLÓ Igen.

LUKICS És minden rendben?

TARLÓ Határozottan... a legnagyobb rendben.

LUKICS Szóval erről a kis buta afférról... a belügy nem tud semmit.

TARLÓ A belügy nem, nem. Ugyan.

LUKICS Egyedül attól félttem... a férjemnek vannak kapcsolatai... esetleg visszajut hozzá.

TARLÓ Isten ments... Az tragédia lenne, gondolom.

LUKICS János, magunk közt. A férjem örült. Itt vér folyta. De hálistennek ez rendeződött.

TARLÓ Igen, hát mit mondjak.

LUKICS Nézze, én megértem magát, miattam ne legyen zavarban. Ré-

sen kell lenni, ez becsületes kommunista magatartás. De tanuljon meg disztingválni, Tarló elvtárs. Hogy mi veszélyes a társadalomra, és mi nem.

TARLÓ Köszönöm szépen. (*nagy levegőt vesz*) Még egyet szerettem volna, hogy... a kedves férje telefonszámát megkaphatnám? Mivel küldtem Furák elvtársnak egy-egy rövidebb írást, és...

LUKICS Nem válaszolt. Jellemző. (*papírra firkant egy számot*) Jegyzem meg, lehet, hogy jobb, ha nem jár a nyakára. (*nyújtja a számot*) Szerkesztőség.

TARLÓ (*elveszi*) Köszönöm.

LUKICS Most mondja, ez a Darányi, hova a csodába vitte a teát?

Jön Darányi jobbról, kezében a teáskanna. A teát kiöntötte, beletett egy kopár gallyat. Körbepillant, nézi, hol mutat a legjobban.

TARLÓ (*készséges*) Egy ágacska! Gyönyörű... Földobja a szobát.

Darányi több helyre odapróbálja a teáskannát, hátralép, gondterhelten méri fel a hatást.

TARLÓ Ezek szerint valóban érkezik az olasz újságíró.

Nincs válasz.

Hogy a gallynak optimális helyet talált, Darányi az asztalhoz megy, maga elé teszi a noteszt, leül.

DARÁNYI Igen, tisztelettel, akkor a megbeszélésen essünk túl.

LUKICS Milyen megbeszélésen?

DARÁNYI (*nem néz fel*) Faliújságot nem tetszik nézni?

TARLÓ Munkaértekezlet.

DARÁNYI Első pont. Az író kartársak égvé felejtik a villanyokat a folyosón. (*Tarló bólogat: „a villanyokat”*) A gondnokság részéről én oltozatom. Az árampocsékolással aláássuk a népgazdaságot. Ennek

értelmében a turnus idejére lámpafelelőst jelölünk ki. (*Tarló bólogat: „lámpafelelőst”*) Tarló elvtárs?

TARLÓ Természetes.

DARÁNYI (*ír*) Tar-ló. Et. Második pont. Az alkotóházba beutalt írók a nyugati sajtó látogatása alkalmából felajánlást tesznek. Miszerint. Az irodalmi termelés fokozása érdekében munkaversenyt hirdetünk. Khm. Javaslat?

Csőnd. Jön Malacsik jobbról, kezében a pezsgősvödör (üres), húzza maga után a felmosórongyot, nincs rajta kötény. Megy a baloldali ajtó felé.

LUKICS (*szarkasztikus*) Művenként egy helyett két katarzis.

DARÁNYI Ellenvetés? (*ír*) Száz százalékos katarzisemelés. – Igen. Harmadik pont. Valaki ellopta a ping-ponglabdát.

MALACSIK És eltűnt a csöngő. (*kimegy balra*)

DARÁNYI A bejárati csöngő? Képtelenség. Én véres verejtékkel készítem a nyilvántartást, hogy minden stimmeljen. Én nem tudom közben figyelni a csöngőt, a teatojást, a-a-a rexnek a gombáját... Ha a nyugati sajtó bele akar tekinteni, az a nyilvántartás kifogástalan rendben van, és ha ott az áll, hogy van a rexemnek egy gombája és van négy íróm... Pillanat. Hol van Lukics?

TARLÓ (*mutatja*) Itt.

DARÁNYI Akkor hol van Boncz?

LUKICS Lepihent.

DARÁNYI Lepihent. Mikor minden pillanatban várjuk az újságíró elvtársat. Tessék neki szólni. Minek van a társalgó, ha nem társalog. És-és hol van például Sass?

TARLÓ Nem jött reggelizni.

DARÁNYI Nem jött. Komolyan mondom –

LUKICS Szólok nekik. (*kimegy bal közép*)

Tarló megy a telefonhoz.

DARÁNYI Elég egy. Maga üljön csak vissza.

TARLÓ Telefonálnék egyet.

DARÁNYI Majd szabadidőben. Nem fogunk ilyen bizonyítványt kiállítani magunkról. Vagy megírtunk már mindent? Na ugye.

Tarló visszaiül.

Jön Malacsik balról, se lapát, se felmosórongy, de kötény van rajta, és kezében a pezsgősvödör. A vödör tele magokkal. Megy a jobb oldali ajtó felé. Darányi merőn nézi.

DARÁNYI Mit csinál, Malacsik, vizet hord a Balatonba?

Malacsik megáll.

DARÁNYI Mondom, még egy vödör víz?

MALACSIK Magok.

DARÁNYI Magokkal súrolja a folyosót?

MALACSIK Az etetőbe. A madaraknak.

DARÁNYI Egy vödör mag a madaraknak. És ki tudja, ugye – miféle bűnök lapulnak a magok alatt? (*feláll, odamegy Malacsikhoz*) Mit gondol, miért szögeltem be a hátsó ajtót? Hogy minden itt vonuljon át a szemem előtt. Nem maga az első, aki palira akar venni engem, Malacsik. Maga egy nyeretlen kétéves, amilyen tolvajaim voltak. Komplet biológia-szertárt vittek ki az orrom előtt pórázon. Úgyhogy nem fogok elájulni, hogy múlt csütörtökön ellopta a lakatot a lábtörlőről. Ma meg a csengőt.

MALACSIK Nyomják pedig nagyon.

DARÁNYI Ne a csengővel törődjön most. Arra feleljen, mi van a vödörben.

MALACSIK Magok.

DARÁNYI Na mutassa.

MALACSIK Mutassam?

DARÁNYI Mutassa.

Malacsik kiönti a magokat a földre, Darányi üres tekintettel nézi – most kapcsol.

DARÁNYI Nyomják...?

MALACSIK A muki, aki jött az autóval.

Nyomja a gombot, de hát nincs csöngő hozzá –

DARÁNYI Muki?...

MALACSIK Kukucskált be a levélnyíláson.

DARÁNYI Hát normális maga, kint várhatja a hóban?!

MALACSIK Az lött mondván, ne engődjek be senkit. Csak utasításra.

DARÁNYI De ez Rómából jött egyenest!

MALACSIK Akkor jöhet?

DARÁNYI Majd én. Addig itt rendet csinál. (*Tarlónak*) A reggelit! Kivinni!

Jön Lukics és Boncz bal közép. Tarló az asztalhoz lép, viharosan nekilát leszedni az asztalt.

DARÁNYI (*Bonczhoz és Lukicshoz*) Maguk! Mit állnak ott.

BONCZ Jó reggelt kívánok.

DARÁNYI Tessék dolgozni.

TARLÓ (*sziszeg*) Megjött!

Boncz és Lukics mennek az asztalhoz.

BONCZ Sass meg sehol. Nem kéne előkeríteni?

DARÁNYI A gondolkodást hagyják rám. Maguk csak írjanak.

Boncz és Lukics leül írni. Tarló viszi a tányérokat a bal oldali ajtó felé, az asztalon hagyja a kenyereskosarat. Malacsik áll, figyel a felfordulást.

TARLÓ A konyhába?

DARÁNYI (*mutatja a kosarat*) Azt vigye!

Azt vigye! (*Lukicshoz*) Tollat kézbe!

Alkotóház! Alkosson!

TARLÓ A kenyeret?

DARÁNYI Ami ott van! Vigye innen! A konyhába!

Boncz elbóbiskol a papír fölött. Tarló

visszajön az asztalhoz, leteszi a tárgyero-
kat, felveszi a kenyereskosarat, indul a
bal oldali ajtó felé. Darányi közben felfe-
dez egy gyanúsán tiszta területet a falon.
DARÁNYI Egy trófea hiányzik... (Tar-
lónak) Tányérok!

Tarló visszamegy az asztalhoz, próbálja
összeszedni őket a kosárral együtt.

DARÁNYI (Lukicsnak) Egy trófeát!

Lukics feláll, levesz egy kisebb agancsot a
falról.

DARÁNYI (Boncznak) Tessék írni! (Ma-
lacsiknak) Maga meg?! (mutatja a ki-
szórt magokat) Tegye vissza!

MALACSIK Tögyem vissza?

DARÁNYI Tögye! Tögye!

LUKICS (megpördül, fogja az agancsot)
Hogy?... Mit képzelt?!

Malacsik marékka szórja vissza a mago-
kat a vödörbe.

DARÁNYI (rájön) Nem-nem! nem ma-
gának a tögye!

LUKICS Hát kinek! Az... (a kezében lévő
trófeára) őznek?!

MALACSIK Hogyne őznénk. Azt se
szabad?

DARÁNYI (Malacsiknak) Kit érdekel,
hogy őzik-e!

LUKICS Akkor szarvas, nem mindegy?

DARÁNYI (Lukicsnak) Csak azt mondtam,
hogy tegye vissza!

Lukics elkezd visszatenni az agancsot.

DARÁNYI De ne oda! Oda!

Lukics viszi az agancsot az üres helyre.
Malacsik a magokra érti az instrukciót, és
egy marékka megindul keresztbe a szo-
bán. Tarló a tárgyerokkal zsonglörködve
halad a bal oldali ajtó felé, de elejt valamit,
nem veszi észre.

DARÁNYI (Tarlónak) Állj! Mit művel!
Vissza!

Lukics megfordul az agancsokkal, viszi az
eredeti helyére. Malacsik megáll, Dará-
nyira bámul.

DARÁNYI (Tarlónak) Szórja itt szét ne-
kem...!

Tarló megáll, észreveszi a reggelimarad-
ványt, próbálja felszedni. Malacsik szét-
szórja a magokat.

DARÁNYI (Malacsiknak) Nem maga, mit
csinál! (Tarlónak) Szedje össze!

Malacsik elkezd szemenként összeszedni
a magokat. Lukics megáll a trófea eredeti
helye előtt.

LUKICS Ide?

DARÁNYI (Malacsiknak) Az ég áldja
meg! Mit pepecsel! A nagyját a vö-
dörbe!

Lukics megindul a vödör felé az agancs-
csal. Malacsik felnéz.

DARÁNYI (Tarlónak) Tüntesse már el!

Malacsik zsebre vágja a magokat. Tarló
visszanéz. Lukics beletömködi az agancsot
a vödörbe.

DARÁNYI (Boncznak) Csak írjon, írjon!
Tarló leborítja a tárgyerokat a legközelebbi
fotelbe, megy írni.

DARÁNYI (Tarlónak) Nem maga! Az
irodából gyorsan a főkönyvet!
Tarló kimegy jobb középén.

DARÁNYI Asztal rendben. (Lukicsnak)
Agancs? (Malacsiknak) Vödör! Ve-
der!

Lukics kiveszi az agancsot a vödörből, fel-
mutatja. Malacsik megy a vödörhöz.

DARÁNYI (Boncznak) Mit írt eddig?

BONCZ (felriad) Még semmit.

DARÁNYI Semmit? Édesanyám! Írja –
írja oda, hogy „vége az első rész-
nek”.

TARLÓ (bedugja a fejét jobb középén) Mi
a fő könyv? A Lenin Összes?

DARÁNYI Maga szerint a Leninbe
könyvelek? Na üljön le.

Malacsik leül, Tarló elindul az asztalhoz.

DARÁNYI (Tarlónak) Vagy ne – inkább
nyisson ajtót!

TARLÓ Igen. (kimegy)

DARÁNYI (Malacsiknak) Mit trónol itt,
felállni!

Malacsik feláll, de Boncz is.

DARÁNYI (Boncznak) Üljön le! (Lukics-

nak) Maga is! Írjanak! (Malacsik-nak) Veder! Tele!

MALACSIK Hogy?

DARÁNYI Vödör! Tölö! – Mindjárt jövök. (kimegy jobb középben)

Boncz leül írni, Lukics is, de még kezében az agancs. Malacsik térden áll, szedi vissza a magokat a vödörbe.

LUKICS (halkan) Ebből mi lesz.

BONCZ (zsebébe nyúl) Itt a gomb a rádióhoz.

LUKICS Darányi bukni fog. Lassú tűzőn égetik meg.

BONCZ Majd kérem a duplavét.

Boncz mutatja a gombot Lukicsnak, aki nem tudja elvenni az agancs miatt.

4.

Jön jobbról Pippolo (40, méregdrága, szőrmegalléros télikabát, sál, hóna alatt egy mázas köcsög, nyakában fényképezőgép), mögötte Tarló. Pippolo olasz, de tökéletes a magyar kiejtése. Felakasztja a köcsögöt a hiányzó trófea helyére.

Boncz és Lukics felállnak. Malacsik szedi a magokat, figyel.

TARLÓ Szabad a kabátot? (lesegíti a kabátot Pippolóról)

PIPPOLO Jó napot kívánok. Darányi elvtárs?

BONCZ Nem-nem –

TARLÓ Ó Boncz Kálmán.

PIPPOLO A hírű Boncz Kálmán! A mamám polcán egész fél méter!

BONCZ Ó, hát nagyon kedves...

TARLÓ És Lukics Mária.

PIPPOLO (áhítat) Csókolom. A leggyönyörű asszony, akit személyesen láttam.

LUKICS (zavarban) Ugyan...

TARLÓ Én pedig...

LUKICS (Pippolónak, aki a szemébe néz, és a kezét fogja) Darányi elvtárs azonnal itt lesz.

TARLÓ Én pedig...

PIPPOLO (ellép Lukicstól) Az három író – és együtt dolgozik, a legnagyobb békében?

BONCZ, LUKICS, TARLÓ Igen.

PIPPOLO Nagyon szép kollektíva! Írni, írni, írni!

TARLÓ Hogyne.

LUKICS Köszönjük.

Boncz és Lukics egyszerre leülnek, Lukics fejével int Tarlónak, aki kiviszi a kabátot jobbra.

PIPPOLO Láttam, aki lúdtollal ír. De agancssal!

LUKICS (feláll) Pardon. (leteszi az asztalra) Épp átrendeztük a szobát.

PIPPOLO Értem. (Bonczhoz) És mi az?

BONCZ (feláll) Ez, kérem?... Kapcsológomb. Rádióhoz. (pillanatnyi szünet után) Lukics elvtársnőt inspirálja a bemondó. (Lukics kezébe nyomja a gombot) Tessék parancsolni.

LUKICS Igen. Köszönöm szépen. (Pippolóra néz) Jaj, a rádió meg...

BONCZ Valahol leesett róla.

Tarló visszajön, megy az asztalhoz.

PIPPOLO Allora... Luigi Pippolo vagyok.

Boncz és Lukics egyszerre felállnak.

PIPPOLO Kérem, kérem...

Boncz és Lukics egyszerre leülnek.

PIPPOLO Riporter az Unitá-nak. Kommunista lap, tessék nyugodtan. Sajnos nem elég kommunista. Megbuktunk a sziesztán.

TARLÓ De tökéletesen beszél magyarul.

PIPPOLO Kicsit tökéletesen. A mamám magyar. Ő tanított nekem mindent – a nyelvet... a kompletta kultúrát! Legelső a ziherejtűt! Jövök Magyarországra, látok valamit, nem hiszek a szememnek... és eszembe jut a mamám! Persze! Összetartja a ziherejtűt!... – Szabad leülni?

TARLÓ Hogyne. (a fotelra mutat, ami

tele van tényérral) Bocsánat. (oda-
megy, felszedi a tényérokot)
PIPPOLO Jó is itt. (leül Darányi előbbi he-
lyére)
TARLÓ Malacsik, a kenyeret, kérem.
Kiviszi a tényérokot balra, Malacsik ott-
hagyja a vödröt, megy a fotelhez, kiviszi a
kenyeret.
PIPPOLO (nézi az asztalon maradt no-
teszt, közben leteszi a fényképezőgépet
az asztalra) Kézirat! Hű izgalmas.
Csak egy mondat... (nyitja, beleol-
vas) „Valaki ellopta a pingpong-
labdát.” (felemeli a szemét a mennye-
zetre) „Valaki ellopta a pingpong-
labdát”... Szívmarkoló. Eredeti
Sass Tibor?
Jön Darányi jobb középén, a főkönyvvel.
DARÁNYI Elnézést kérek! Csak gon-
doltam, mindenekelőtt a fő-
könyv... De sehol a kulcs a fiók-
hoz, föl kellett törni... Szabadság.
LUKICS Pippolo elvtárs, ez Darányi
gondnok elvtárs.
PIPPOLO Á!
DARÁNYI Bondzsornó. Parláte itali-
ánó?
PIPPOLO Certo. E Voi?
DARÁNYI (zavar, szünet, a többiekhez)
Most maguk is mondjanak vala-
mit.
LUKICS Pippolo elvtárs kitűnően be-
szél magyarul.
DARÁNYI Ó. (Pippolóhoz) Parláte
ungaréze?
PIPPOLO Sì, posso dire. La mia mamma è
nata a Besztercebánya.
DARÁNYI Ó.
Jön Tarló balról.
TARLÓ Darányi elvtárs, kihordtuk a
reggelit.
DARÁNYI Nagyon helyes.
PIPPOLO Rendezik a szobát!
DARÁNYI Minálunk tisztaság, derék-
szög-párhuzam... (döbenten veszi
észre a trófea helyén a köcsögöt.

Lukicsnak) Na, engem nem fognak
átverni. – Kartársnő, cserélje ki a-
az aludttej trófeáját az őzre.
Lukics viszi az agancsot.
DARÁNYI (Pippolónak) Szeretjük vari-
álni.
PIPPOLO Nem! Nem! A köcsögöm!...
Óvatosan kell vigyázni. Útközben
a mamámnak vettem. Ott fog
könnybe lábadni a mamám!
Lukics felteszi az őzet az eredeti helyére.
DARÁNYI Értem. Hát akkor –
PIPPOLO Kizárólag jöttem interjúzni
Sass Tibort. Egy halk sarokban.
(papírt kap elő) Az engedély.
DARÁNYI (olvás) Maga Rákosi elvtárs...
Utasítom, hogy álljon rendelkezés-
re... Igenis, kérem. Természetes.
Hol van Szabó Vera elvtársnő?
PIPPOLO Hol van?...
DARÁNYI (a levélre) Itt mondja, hogy
kísérője az államvédelem részéről.
Szabó Vera elvtársnő. Főhadnagy.
PIPPOLO Igen. Nem mondta senki, hol
van?
DARÁNYI Nem.
PIPPOLO Nem telefonálta senki?
DARÁNYI Nem.
PIPPOLO Rettenetes történet. Rettene-
tes. Szabó Vera – beteg lett. Tegnáp
mentünk Sztálinvárosba – néztük a
kohót – és hirtelen beteg lett. Nem
tud jönni velem. Nagyon szomorú
vagyok.
DARÁNYI Mi baja lett?
PIPPOLO Mi baja – néztük a kohót, és
hirtelen – nem látott!
LUKICS Megvakult?
PIPPOLO Meg.
LUKICS Hogy belenézett az izzó vasba?
PIPPOLO Bele.
TARLÓ Védősisakon keresztül?
PIPPOLO Védő. Viszont neki lecsú-
szott. Kicsi a feje.
LUKICS Borzalom.
DARÁNYI Kérem, az más, ha nem jött

senki az államvédelem részéről.
Akkor sajnos...

PIPPOLO Nem megy az interjú?
DARÁNYI Nem megy.
PIPPOLO Szegény Rákosi elvtárs. Telefonált Togliatti szekreter elvtársnak Rómába, *caro Palmiro, dice* Rákosi elvtárs, küldd nekem a Luigit Sass Tiborhoz. Sokat tudtok belőle tanulni.

Szünet.

PIPPOLO De sajnos Szabó Vera beteg, hiába. *(feláll)*
TARLÓ Darányi elvtárs, meg kéne gondolni. Mégiscsak a legmagasabb szinten.
LUKICS Itt a magyar demokrácia hírnevéről van szó, Darányi elvtárs.
PIPPOLO Engem meg jól lecsuknak. *(indul)*
DARÁNYI Várjon. Hát jó. De-de-de akkor jelen kell lennem.
PIPPOLO Persze! Semmi titok! Egyet gyűlölök, ami titok.
Jön Malacsik balról, megy a vödörhöz.
DARÁNYI *(Malacsikhoz)* Álljon meg. Szóljon Sassnak.
MALACSIK Házon kívül van.
DARÁNYI Mi? Házon kívül?
MALACSIK Órák óta.
DARÁNYI Innen nem ment ki senki!
MALACSIK Mielőtt fölkelt a gondnok elvtárs.
TARLÓ Én hat óta fönny vagyok!
MALACSIK Hat előtt.
Szünet.
TARLÓ Hat előtt?
LUKICS Elment?
BONCZ A Sass Tibi?
Malacsikra bámulnak. Malacsik felkapja a vödört, megy jobb felé.
MALACSIK Mondjam, hova?
TARLÓ *(gyorsan)* Nem kell, köszönjük. *Malacsik kimegy jobbra.*
DARÁNYI *(most kapcsol, Tarlónak)* Gondolja...?

TARLÓ Hát...
BONCZ *(komoran)* Úgy néz ki.
PIPPOLO Mi az?
Szünet.
TARLÓ A távirat! Most jut eszembe.
BONCZ Ja igen. A távirat.
DARÁNYI *(igyekszik besegíteni)* Mondom, a távirat!
TARLÓ Gutaitést kapott az apja.
LUKICS *(egyszerre Tarlóval)* Gombamérgezése lett az anyjának.
BONCZ Egyszerre.
DARÁNYI Az éjszaka közepén.
TARLÓ Kiment a fejemből.
LUKICS Így elfelejteni!
DARÁNYI Most kapcsolunk...
PIPPOLO Nem értem. Van egy titok?
TARLÓ Dehogysis.
DARÁNYI A világon semmi.
PIPPOLO Vitték őt a börtönbe. Igaz?
TARLÓ Nem.
DARÁNYI Egyáltalán nem.
BONCZ Honnan veszi?
DARÁNYI Nevetséges.
PIPPOLO Szegény Togliatti elvtárs. Küld engem ezer kilométert, és Sass Tibort vitték a börtönbe.
LUKICS Nem értem, miről beszél.
DARÁNYI Azaz, miről beszél!
LUKICS Esetleg készítsen mással interjút.
BONCZ Szépreményű írók vannak itt.
TARLÓ Mindenki idejár. Füst Milán, Illyés Gyula, Kassák Lajos... Sose tudja az ember, éppen ki sétál be az ajtón.
Jön Malacsik jobbról a felmosóronggyal és az üres vödörrel, nincs rajta a kötény. Megy a bal oldali ajtó felé. Pippolo figyel.
TARLÓ Jó, ők inkább nyáron jönnek, Füst Milán meg Illyés.
MALACSIK *(mielőtt kimenne)* Fölmoshatok?
DARÁNYI Persze... De hol a köténye? A vendég előtt! *(Pippolóhoz)* Képes kötény nélkül...!

Malacsik kimegy balra.

PIPPOLO Én kinyomozom. Használhatom a telefont?

DARÁNYI Talán inkább az irodában...

PIPPOLO Első hívom Budapestet interurbán. – Merre...?

DARÁNYI A folyosó végén balra. De muszáj vagyok fölszámolni. A nyilvántartás miatt.

PIPPOLO Nem lesz nekem titok. *(kimegy jobbközépen)*

BONCZ Szegény Sass.

TARLÓ Miért, lehet, hogy megússza tíz évvel. Hatvanháromban már újra itt ül velünk, vidáman. Mintha mi se történt volna.

DARÁNYI De akkor végül is hogy állunk?

TARLÓ Hogy! Togliatti összeveszik Rákosival!

BONCZ És aztán egyik reggel *mi* ébredünk arra, hogy eltűntünk az éjjel.

DARÁNYI Akkor mit csináljunk?

BONCZ Mária nagyon hallgat.

TARLÓ Mária, van ötlete?

LUKICS Szóval megüresedett a szoba?

TARLÓ Milyen szoba?

LUKICS Sass szobája. Aminek a falában fut a kémény. A meleg szoba.

DARÁNYI Hogy jön ide a szoba. Egyszerre egy dolgot.

Tarló feltűnés nélkül a bal középső ajtó felé oldalog.

DARÁNYI Ez ki nem szivároghat...

Maga hova megy?

TARLÓ Csak felugrom egy pillanatra.

BONCZ Dehogyis! Nem megy sehova! *(Darányihoz)* Szóljon neki!

LUKICS *(Darányihoz)* Állítsa meg!

DARÁNYI Mit?...

LUKICS Én találtam ki!

BONCZ Én vagyok a rangidős!

Tarló kimegy bal középen, Lukics és Boncz a második helyért tülekednek az ajtóban.

LUKICS Bocsánat!

BONCZ Ne is haragudjon!

LUKICS Micsoda modor!

BONCZ A minimális tiszteletet! *(kimegy balközépen)*

LUKICS *(Darányihoz)* Most nézze meg!

DARÁNYI Mit csinálnak?

LUKICS Ellopdják a szobát! *(kimegy balközépen)*

DARÁNYI *(indul utánuk)* Milyen szobát! Hagyják a szobát a csodába!

5.

Jön Sass jobbról. 50 év körüli, vastag szemüveg, nagykabát, sál, kalap. Rosszkedvű. Némiképp emlékeztet Malacsikra, talán mert ugyanaz a színész játssza.

SASS Hát rémes, igazán!

DARÁNYI *(megpördül)* Nem fog elslisszolni, Malacsik, mert hátul is... Sass elvtárs!

SASS Hivatalos panasszal fogok élni.

DARÁNYI Hogy kerül ide!

SASS Hogy!... Otthagyhattam volna a fogam!

DARÁNYI Megszökött?

SASS A halál elől, kérem!

Jön Lukics balközépen.

LUKICS *(Darányinak)* Kihajigálja a holmiját a folyosóra! Öltönyt, zoknit, szappant... *(meglátja Sast)* Jézusom!

SASS Minden csontom összetört! Biztos agyrázkódásom is van.

Jön Boncz balközépen.

BONCZ *(Darányinak)* Most dobta ki a folyosóra az anyját! Ezüst keretes fénykép, ő meg... Tibi!... Szervusz...

LUKICS Összetörték a csontjait! Megrázták az agyát!

SASS Meddig feküdtem a hóban? Lehet, hogy teljesen kihültem!

Jön Tarló balközépen.

TARLÓ Betettem az utazóládámat a szobába, úgyhogy remélem... Tibor!

LUKICS Megkínózták!

BONCZ És otthagyták a hóban.

SASS Átázott a sálam. Az olvadt hó
csorog végig!

LUKICS Elengedtek?

SASS Mi?

BONCZ Le se tartóztattak?

SASS Engem? Lenne ötletem, hogy kit
kellene! Reggel hatkor mentem az
egyik házhoz – Malacsik adta a tip-
pet, hogy disznót vágtak. Hát vég-
re valami emberi étel... de elfo-
gyott, persze. Sétálok vissza, belém
dermedt a velő, erre valaki síugró-
sáncot csinált a bejárati lépcsőből!

TARLÓ Elcsúsztál?

SASS Beestem a pad alá! Betörhettem
volna a fejemet! Mert egyesek ki-
loccsantják a felmosóvizet az ajtó
elé!

DARÁNYI Megint a Malacsik.

SASS Fagyponat alatt! Komolyan, rend-
őrért kiált. *(kimegy balközépen)*

BONCZ Jaj, Istenem.

TARLÓ Kicsit elhamarkodtuk.

DARÁNYI Jó, de akkor meg hogy jö-
vünk ki ebből? Az olasz azt hiszi,
börtönbe csukták!

TARLÓ De most látja, hogy nem!

DARÁNYI Hívja nekem Budapestet,
hogy eltűnt!

TARLÓ De gondnok elvtárs, nem tűnt
el!

DARÁNYI Végül is... szóljunk, hogy
mehet az interjú?

BONCZ Lassan leesik a tantusz.

DARÁNYI Elmegyek én nyugdíjba, az-
tán megnézhetik magukat. *(kimegy
jobbközépen)*

BONCZ Ha nincs rám szükség, vissza-
vonulnék. Mária, megkaphatom a
duplavét?

LUKICS Persze.

BONCZ Valami készülődik a fejemben.
Lehet, hogy minden betűre szüksé-
gem lesz.

Kimennek.

*Tarló egyedül: körbepillant, megy a tele-
fonhoz, bedob egy tantuszt, tárcsáz.*

TARLÓ *(magában, fölkészül)* Furák elv-
társ, Furák elvtárs... A levél...
hogy Mária és Sass Tibor... egy szó
se igaz... Boncz írta! azt mondom,
Boncz írta! – Halló, irodalmi szer-
kesztőség?... Jó napot, Tarló János
vagyok... Nem a villanszerelő, az
író. Igen... Furák elvtársat kere-
sem... Értem. És lehet esetleg tud-
ni, hol érem utol?... Nem mondta,
értem. Csak hogy megöli... haha...
kit? A költő Sass Tibort? Haha.
Igen. Köszönöm. *(leteszi, kétségbees-
ve)* A Furák idejön!

*Jön Sass balközépen, magasra tart egy be-
keretezett fényképet. A nyomában Lukics.*

SASS Az anyám!

LUKICS Tibike, Tibike...

SASS Az anyám! Kint hever a folyo-
són!

TARLÓ Ha?

SASS A mandzsettám!

TARLÓ Mária, mondanom kell vala-
mit...

SASS A töltőtollam! Minden az égvilá-
gon!

LUKICS Később, János.

SASS Jancsi, te voltál, mi?

TARLÓ *(eszébe jut)* A szoba!...

SASS Te meggárgyultál teljesen?

TARLÓ Tibor, figyelj csak. Hülyeség,
de azt hittük... szóval Mária ötlete
volt, hogy... Visszapakolok. *(ki-
megy balközépen)*

SASS Mi volt az ötleted?

LUKICS Csak ne idegesítsd fel ma-
gad...

SASS Hogy...! Ezt kényszerzubbonyba
kéne –

LUKICS Tibi, nyugodj meg. Meg kell
beszélni – a mi dolgunkat.

SASS Pont most?

LUKICS Lebuktunk. Úgy látszik, már

akkor is sikítok, ha nem színlelem.
Mindenki tudja a házban –
SASS Na és?
LUKICS Nem, nem, nem mehet tovább,
Tibi. Vége.
SASS Hogyhogy vége?
LUKICS Te megyei bajnok!
SASS Az is baj?
LUKICS Ne is haragudj!... Melyik megye?
SASS Nem mindegy? Tolna.
LUKICS Tolna... Mondd meg őszintén,
hány kiló nővel voltál előttem?
SASS Hány kiló?... Összesen?
LUKICS Jó, hagyjuk, Tibi. Neked ez egy röpke liezon, én ezért nem reszkírozhatok mindent. Szépen be van rendezve az életem. Engem négy éve éjjel-nappal kínoz a Furák. Minden napom mellette egy halálos szenvedés. És akkor szerinted ezt a négy iszonyú évet csak úgy kidobom?
SASS Hogy megcsinálja a Kossuth-díjadat.
LUKICS A Sztálin-díjamat, Tibi. Neked ügyse számít, csak az a hatvan kiló.
SASS Miről beszélsz! Másfél kiló hurkára vágytam, de hiába!
LUKICS Azt hittem, örülsz, hogy nincs!
SASS Sírni tudtam volna! Aztán beverem a fejem, Tarló meg szétszórja mindenemet! Hagyjál most, Mari, könyörgöm. (*indul*)
LUKICS Csak vigyázz, mikor benézel a szobádba.
SASS Mi van a szobámban?
LUKICS Tudod, hogy a szívedre megy.
Már csupa vörös az arcod.
SASS Mi a fene van a szobámban!
LUKICS Egy utazóláda.
SASS Nekem nincs utazóládám.
LUKICS A Tarlóé.
SASS Birtokháborítás! Köztörvényes bűntett! (*kimegy balközépen*)

LUKICS Össze fognak verekedni. Hol van Darányi?
Megcsörren a telefon. Lukics tétovázik, felveszi.
LUKICS (*a kagylóba*) Most nem tudom felvenni!... Szia, drágám! Én, én!... Tamás, angyalka, hogy vagy, édes?... Én istenien, robotolok ezzel a színdarabbal, térdig lóg a nyelvem... A saját térdemig... Igen, Sass Tibi itt van... Halló!... Halló!... (*leteszi*) Megszakadt.

6.

Jön Darányi és Pippolo jobbközépen.
PIPPOLO A magánszféráját?
DARÁNYI Igen. Pedánsan tiszteletben tartjuk.
PIPPOLO Úgy, hogy mondja, eltűnt az éjjel?
DARÁNYI Csak tréfáltam.
PIPPOLO Akkor interjúzhatom?
DARÁNYI Természetes. (*int Lukicsnak*) Szóljon neki.
LUKICS Most?...
DARÁNYI Hogyhogy most! Legyünk túl rajta.
LUKICS Épp átrendezi a szobáját.
PIPPOLO Lelkes magyar írók, minden szobát átrendezik.
DARÁNYI (*Lukicsnak*) Elvtársnő, engem nem érdekel, nem fogom a pártközpontnál megütni a bokámat.
LUKICS Jó. Igen. (*kimegy balközépen*)
Jön Malacsik balról, kötényben, a kezében a vödör tele magokkal, húzza maga után a felmosórongyot.
PIPPOLO Akkor az egész telefon vissza. (*kimegy jobbközépen*)
DARÁNYI (*lecsap Malacsikra*) Na nem vagyok én olyan sutyerák, mint egyesek képzelik. Nem beszélek sokat. Kivárok szépen. Aztán egy-

szer csak elkapom az illetőnek a grabancát. Tetten érem, mikor lopja a vödört elfele. Ne szaladjon, Malacsik. Rossz hírem van. Ócska régi trükk ez, barátom. Talicska tele szénával. Kutatnak a szénában. Pedig mit lopnak? A talicskát. Láttam száz ilyet, Malacsik, ne féltsen engem. Maga kiskekulálta, hogy majd a vödörben turkállok. Nem úgy van az. Tudja, mit csináltam ma reggel? A vödör aljára ragasztottam egy tízfilléres bélyeget. Úgyhogy mikor én ezt szépen fölmelelem – *(feje föl emeli a vödört)* ... akkor meglepve látom, hogy nincs az alján bélyeg, ami fényesen bizonyítja... *(hosszan nézi a vödör alját, csönd. Visszaadja a vödört Malacsiknak)* Az etetőbe?

MALACSIK Az etetőbe.

DARÁNYI Indíts.

Malacsik kimegy jobbra. Darányi eltöpreng.

DARÁNYI Valamit lop pedig. Lehet, hogy... tízfilléres bélyeget?

Jön Tarló feldúlva.

TARLÓ Gondnok elvtárs! Gondnok elvtárs, Sass Tibor ámokfutást rendez! Próbáltam neki magyarázni, mondtam, hogy mindent kipakolok. De meglátta a ládámat, elborult az agya. Az egész hóbelevancot vágja ki a folyosóra. Háromszáz oldal kéziratom szállingózik –

DARÁNYI Remélem, nem zaklatta föl. Interjút kell adnia.

TARLÓ Én...! Ő zaklatott föl engem!

DARÁNYI Írók!... Le nem veheti róluk a szemét az ember.

Jön bal közepén Boncz (virul) és Lukics (kétségbe van esve).

BONCZ Nem azért mondom, János, de nem okos dolog magára hagyni odafenn.

TARLÓ Miért? Mit csinál?

BONCZ Csak figyeljen.

Fülelnek. Nagy, nehéz tárgy döngő hangja lefelé a lépcsőn.

TARLÓ Mi az isten?...

BONCZ A ládája.

TARLÓ Az utazóládám?

A lépcsőn döngve közeledik a nagy tárgy.

BONCZ Cipeli lefelé.

TARLÓ Mi?

BONCZ Hogy maga haladéktalanul távozhasson.

Jön Sass bal közepén. Fújtatva, lihegve, az idegességtől félőrülten húzza be az utazóládát. Túl nehéz neki. Irtózatosan megszenved, mire berángatja az ajtón.

SASS Életemben ilyet nem láttam!...

TARLÓ *(Darányinak)* Nézze! Nézze mit csinál!

DARÁNYI Sass elvtárs, ne heveskedjünk.

SASS *(a szoba közepére húzza a ládát)* Jövök vissza... nyakig ázom a hólében... az egész napomnak lőttek...

TARLÓ Hát nehogy már! Hát szóljon neki!

DARÁNYI *(Sassnak)* Szedje össze magát. Várja az interjút.

SASS *(nem figyel)* Erre nekem ez a paprikajancsi... hogy jön ez ahhoz...?

TARLÓ *(Darányinak)* Állítsa már meg!

DARÁNYI *(Tarlónak)* Csönd! *(Sassnak)* Álljon már meg!

SASS A szívem is kalapál. Dobol a vér a fülemben... Én itt egy percig se! Vagy ő takarodik innen, vagy én... *(meghal)*

DARÁNYI Na végre. Ezt már szeretem, Sass elvtárs. Most szépen figyeljen rám. Ez egy hétköznapi költészeti interjú. Nem venném jó néven, ha arra használná, hogy kiteregesse a személyes sérelmeit. Jó, elismerem, lehetnek sérelmei.

Sass becsúszik a láda mögé.

DARÁNYI De kinek nincsenek? Azokat majd külön megtárgyaljuk az alkalmas... Hol van?

BONCZ Szerintem rosszul lett.

LUKICS Szerintem meghalt.

DARÁNYI Sass elvtárs, ne csinálja itt a cirkuszt. Nincs erre idő. *(Tarlóhoz és Bonczhoz)* Emeljék föl. Hogy veszi ki magát, szétterülve a földön. *Tarló és Boncz lábra állítják Sasst.*

DARÁNYI Azaz, Sass elvtárs. Munkára föl!

Odahúzzák a fotelt, leültetik, hátralépnének.

BONCZ Nincs jó színben.

TARLÓ Nem is nagyon lélegzik.

DARÁNYI Mindjárt rendbejön. Csak kifújja magát.

Sass lassan előredől.

LUKICS Meghalt.

DARÁNYI Hogy halt volna meg! *(felülteti Sasst)*

BONCZ Kipurcant a ládától, kész.

LUKICS Mindig voltak bajok a szívével.

DARÁNYI Na – hogy van? Kicsit jobban?

Sass lassan előredől.

LUKICS Meghalt.

DARÁNYI *(felülteti Sasst, tartja)* Hát az interjút pedig nem lehet lemondani.

BONCZ Hogy ad interjút, ebben az állapotban!

DARÁNYI Muszáj neki. Hogy magyarázzuk ki még egyszer?

BONCZ Kaotikusan halnak az emberek. Valakire mondjuk egész életében nincs szükség, egyszer lenne, akkor meg már nem él. És fordítva.

TARLÓ Én nem tudom, ha beállít az olasz, és így találja...

Jön Pippolo jobbközépen.

PIPPOLO Sass elvtárs!

Mindannyian automatikusan Pippolo felé fordulnak. Darányi elengedi Sasst, aki lassan dől előre, Darányi visszahúzza.

PIPPOLO Én vagyok a riporter Pippolo. Gratulálok, hogy megvan. Rémültünk, hogy ukkmukk elvitték.

LUKICS Fukk.

PIPPOLO Tessék?

TARLÓ Elvitték, hogy jut eszébe?

PIPPOLO Szóval csak jövök, hogy szólok, hogy mindig foglalt a Budapest. *(főlkapja a fényképezőgépet az asztalról)* Addig egy gyors fotó.

DARÁNYI Fotózni tilos!

BONCZ Van ilyen szabály?

DARÁNYI Itt még senki nem fényképezett.

LUKICS Senkinek nem volt gépe.

DARÁNYI Az mindegy, de ez nyilvános nemzetközi esemény. Tehát titkos.

PIPPOLO Nekem kötelező. A cikk mellé. *(szeméhez emeli a gépet)*

TARLÓ Gondnok elvtárs, hiába titkos, ha kötelező.

PIPPOLO Mindenki együtt, légy szíves.

LUKICS Meg kellett volna fésülkődnöm...

DARÁNYI Nem stimmel ez sehogy se.

Tarló, Lukics, Boncz közelebb lépnek. Sass előredől, Darányi visszarántja.

PIPPOLO Kérem – nem fölállni! Sass ül, mások körbe. *Si, bene...* Ne mosolyogjon! Akarok egy komoly író. *(kattint)* Kész! Sass Tibor és az alkotó barátok. Köszönöm. *(leteszi a gépet)* Hamar jövök. Csak mondani kell Budapestnek, hogy megtaláltuk. *(indul, megáll)* Sass elvtárs, nagyon büszke lehet. Rákosi elvtárs mondta, mikor jelentkeztem, hogy három költőt csodál. Puskin, Majakovszkijt és Sass Tibort. És külön nagy szó, Sass elvtárs, mivel Puskin és Majakovszkij – halott. *(ki megy jobbközépen)*

DARÁNYI (*pánikban*) Vigyük innen!
 TARLÓ És az interjú?
 DARÁNYI Kifele! Kifele! (*megragadja Sasst, kiemeli a fotelből, de összerogy alatta, Sass rázuhan*) Szedjék le! Segítség!
 Tarló és Boncz felemelik róla Sasst.
 BONCZ Hova tegyük?
 DARÁNYI Akárhova! Ki innen! Ne arra!
 LUKICS Mindjárt itt lesz.
 DARÁNYI Tüntessék el! A izé alá!...
 Vagy a ládába! (*mutatja az utazóládát*)
 BONCZ A ládába. (*elengedi Sasst, hogy nyissa a ládát*)
 TARLÓ (*tartja Sasst*) Nem, oda nem! Az az enyém!
 BONCZ Be van zárva. Hol a kulcs?
 TARLÓ A szobámban. Így nem lehet kinyitni... Nem szabad durván...! Mit csinál, széttörte!
 BONCZ (*felnyitja a láda fedelét*) Dugig van kacattal.
 DARÁNYI Kiszedni.
 TARLÓ Mi!... Ne! Az az én...
 Boncz és Darányi kidobálnak egy csomó ruhát a ládából.
 TARLÓ Na! Az evezős trikóm!
 LUKICS Stramm ember. Tíz centi vas-tag jégben.
 TARLÓ Két hétre pakoltam... Hátha olvad...
 DARÁNYI (*pakol ki a ládából*) Egy heti holmit fogok engedélyezni. Nekem csinálja a pluszmunkát!
 TARLÓ (*tartja Sasst*) Mária, az a helyzet... Szeretnék egy szót – négy-szemközt.
 DARÁNYI (*egy pöttyös alsóval a kezében*) Talán nem az a pillanat.
 LUKICS Később, János.
 DARÁNYI Hozza csak.
 Belegyömöszölik Sasst a ládába (*ahonnan*

a színész süllyesztővel vagy valami más módon kijut).

DARÁNYI Na?
 BONCZ Nem csukódik!
 DARÁNYI A lába!
 Mutatja a kilógó lábat. Tarló betömködi a ládába, lecsukja a fedelét, ráüül.
 BONCZ (*Darányinak*) És most?
 DARÁNYI Megmondjuk neki. Mit mondunk?
 TARLÓ Az igazat.
 BONCZ Hirtelen...
 TARLÓ Hirtelen mondjuk...
 DARÁNYI Mégis elvitték.
 BONCZ És lelőtték.
 TARLÓ Micsoda! A vak is látja, hogy nincs lelőve. A vak is látja, hogy egyszer csak...
 LUKICS Szívrohamot kapott a ládában.
 Szünet.
 DARÁNYI Na itt csúsztuk el – hogy beleraktuk. Jó. Akkor vegyük ki.
 TARLÓ Vegyük ki?
 DARÁNYI Azaz. Nyissa csak szépen... – Vissza!
 Nyílik a jobb oldali ajtó, Tarló visszacsukja a fedelet, rátámaszkodik. Jön Malacsik jobbról, kötény nélkül, kezében az üres pezsgősvödör.
 DARÁNYI Ja, maga az.
 LUKICS Azt hittem, Sass Tibi szelleme. Malacsik megy a bal oldali ajtó felé, mindenki őt bámulja. Megáll, feltartja a vödört, megkopogtatja az alját, hogy lássák a bélyeget. Kimegy balra. Tarló rángatja ki Sass lábát a ládából.
 DARÁNYI Várjon!
 BONCZ Hm?
 DARÁNYI A Malacsik!
 TARLÓ Mi van vele?
 DARÁNYI Beöltöztetjük Sassnak! Azt mondjuk, hogy ő a Sass!
 Szünet.
 BONCZ Ne vicceljen.
 LUKICS Lefényképezte!

TARLÓ Nem is hasonlít.
BONCZ Ki van zárva.
LUKICS Különben se lehet egy néhai
Sass Tiborral...!
BONCZ És Malacsik őzik!
DARÁNYI (*a ládára*) A kabátot. Gyorsan. (*kiszól balra*) Malacsik! Jöjjön vissza! Malacsik! Hol van? (*Lukicsnak*) Fogja az ajtót! (*Tarlónak és Boncznak*) A kabátot!
Lukics az ajtóhoz megy jobbközépen fogja a kilincset. Boncz megrántja a vállát, nyitják a ládát, Sass kabátját kiráncigálják belőle. Jön Malacsik balról, rajta van a kötény, hozza az üres pezsgősvödröt és egy hólapátot.
DARÁNYI Üljön le. Oda. Volna egy kis munka magának.
MALACSIK (*áll, bámul a ládába*) Azzal mög mi lött?
DARÁNYI Nem érdekes. Üljön le.
MALACSIK Leutazik első osztályon. Hazamögy a csomagtartón.
DARÁNYI Üljön már le! (*elveszi Malacsiktól a vödröt és a hólapátot, leteszi a fal mellé*)
MALACSIK Leüljek? (*leül Sass előbbi helyére a fotelba*)
Tarló odaadja Darányinak Sass kabátját.
BONCZ Reménytelen.
DARÁNYI Hagyja csak.
BONCZ Ez nem fog menni.
DARÁNYI Bízsa rám.
BONCZ Nem létezik.
DARÁNYI Ugyan. Ez semmi. Jött az iskolában a felügyelő – kartonból állítottam tanulókat! Hús-vér ember, tiszta luxus. (*Malacsiknak*) Álljon fel.
Malacsik feláll, Darányi és Tarló ráadják a kabátot.
DARÁNYI A karját. A karját!
LUKICS Mint egy kirakatbábut... Szégyelljük magukat...
DARÁNYI (*Malacsiknak*) Hallgasson ide, egy rossz mozdulat, és ott végzi a másik mellett.

MALACSIK Na álljunk mög. Mi ez most?
TARLÓ Maga lesz ő.
MALACSIK Mi löszök?
DARÁNYI Nem disputál. Nem érünk rá.
TARLÓ Maga lesz Sass Tibor.
MALACSIK Sass Tibor?
DARÁNYI Öt percre.
MALACSIK De minek?
DARÁNYI Mert azt mondom.
TARLÓ A kötény?
DARÁNYI (*a kabátra*) Be kell gombolni.
LUKICS A nyaka nem olyan.
DARÁNYI (*Boncznak*) A sálat! (*Tarlónak*) A sapkát vegye le!
TARLÓ (*leveszi Malacsikról a sapkát, és begyűri a kabát zsebébe*) Ajajj. Sass meg kopasz.
DARÁNYI Kalap!
BONCZ (*hozza a kalapot a ládából*) Hiába. Távolról se.
DARÁNYI Szemüveg! Két kéz, két láb, egy fej. Untig elég.
TARLÓ (*hozza a szemüveget*) Nem sokat fog látni.
DARÁNYI Mit kell neki látni?
Feladják Malacsikra a szemüveget. Malacsik vaksin tapogatózik.
BONCZ Egy lépést nem tud így...
DARÁNYI Marad a fenekén. (*Malacsiknak*) Meg ne mozduljon.
LUKICS De ahogy kinyitja a száját...
DARÁNYI (*Malacsiknak*) Ki ne nyissa a száját.
TARLÓ Jelentőségteljesen hallgasson.
DARÁNYI Néha hümmög, és kész.
TARLÓ (*talál egy pipát a kabátzsebben*) Ezt szopogassa.
Szünet. Hátrébb lépnek, hogy megtekintsék a műviüket.
LUKICS Csak az izzó vastrón hiányzik alóla.
Szünet.
TARLÓ Gondnok elvtárs, valamit kell mondanía. Ha egyszer nyilatkozik.

MALACSIK (*a pipától nehezen artikulál*)

Én nyilatkozok?

DARÁNYI Hát majd röviden.

BONCZ Őzni fog!

DARÁNYI Dehogy fog. Malacsik. Egy őzést meghallok –

MALACSIK Másképp nem mögy...

DARÁNYI Dehogynem. Például nem azt mondja, söpör, hanem seper.

BONCZ Nem, nem. Nem azt mondja köll, hanem kell.

MALACSIK Jó.

TARLÓ Azt mondja, szegény, nem szö-gény. És-és regény, nem rögény.

LUKICS Rögény?

TARLÓ Mint röggel-reggel. Rögeszme-regeszme.

LUKICS Regeszme?

TARLÓ Mindegy, ő érti.

MALACSIK Én értöm.

BONCZ És a kulturális forradalomról fogja kérdezni.

TARLÓ Annak a lényege – a békeharc.

DARÁNYI Igen. És a népek szabadsága.

LUKICS De mondjuk mi a véleménye Solohovról? A szocialista realizmusról? Mi a véleménye a negatív utópiákról?

DARÁNYI Mondja, hogy – megoszlik.

TARLÓ (*Malacsiknak*) Ha baj van, nézzen ránk. Segítünk.

DARÁNYI Jó. Nem jön?

Szünet. Aggodalmasan vizsgálják Malacsikot.

BONCZ (*Malacsiknak*) És használja a fantáziáját.

Szünet.

DARÁNYI Gumicsizma! Le a csizmát!

Tarló és Darányi nekiesnek, hogy lehúzzák Malacsik gumicsizmáját.

TARLÓ Nincs rajta zokni!

DARÁNYI Csizma vissza!

Gyorsan visszahúzzák. Szünet.

LUKICS Nem, nem engedem, egy nemzet halottjával...

DARÁNYI Láda! Lecsukni!

Tarló odarohan, lecsukja, de a fedele felnyílik.

TARLÓ Kinyílik!

DARÁNYI Üljenek rá!

Tarló lefogja a fedelet, Boncz ráül. Szünet. Darányi nézi Malacsikot.

DARÁNYI (*fejét csóválja*) Á...

BONCZ Nem hiszi el.

DARÁNYI Vegyük le róla.

LUKICS Meg kell mondani az igazat.

Szünet. Kívülről megrántják az ajtót, Lukics fogja a kilincset. Kopognak.

LUKICS Gondnok elvtárs...!

Meredten állnak. Nyílik az ajtó. Lukics kezében marad a kilincs.

8.

Jön Pippolo jobbkezépen.

PIPOLO (*Lukicsnak, a kilincsre*) Ne is mondja. Átrendezi az ajtókat.

DARÁNYI Na most az a helyzet...

PIPOLO (*észreveszi a ruhákat*) Semmi nem pihen. Előbb keletkezik egy láda. Utána kipakolódik egy mosatlan.

DARÁNYI Tudnillik – elmagyarázom.

BONCZ Üljön csak le.

DARÁNYI Jó. (*leül*)

PIPOLO Sass elvtárs. Pipával – egész másik ember. A gumicsizmákat most nézem. Nem is hinnék nekem Itáliában. (*leül*) Szerencse, hogy fotót csináltam.

BONCZ Interjú után siet horgászni.

TARLÓ Ugyanis megyei horgászbajnok.

LUKICS Horgászbajnok?... (*Malacsikhoz*) Tibi... Akkor visszavonok mindent... (*a láda felé kapja a fejét*) Ah...

PIPOLO Kérem a csöndet. Én olvastam a szép eposzát, Sass elvtárs. Sajnos félig. Nagyon hosszú, hát...

újságíró rossz szokás, csak minden eleje érdekel. Szeretném először, hogy szavaljon egy részt.

Szünet.

PIPPOLO Kell a beszélgetés miatt. Úgy értem meg a lelkét.

Szünet. Malacsik Tarlóra néz segítségért, Tarló Bonczra, Boncz Lukicsra, aki vállat von. Pippolo egyikről a másikra néz.

PIPPOLO (*Malacsikhoz*) Csak néhány sort például. Ahogy kezdődik: „Tartott még az ostrom, harapós szél sodort / gépfegyverropogást felém a Dunáról”...

TARLÓ (*hirtelen*) Arra gondoltam – nem iszunk valamit?

BONCZ Okos ötlet.

LUKICS A reggelin is túl vagyunk vagy félórája.

TARLÓ (*Pippolónak*) Italt parancsol?

PIPPOLO Legszívesebben.

TARLÓ Nem akármilyen van. Skót whisky.

LUKICS A széfben.

TARLÓ Különleges alkalmakra.

DARÁNYI Füst Milán elvtárs hagyta itt, de...

BONCZ Máris hozom.

Feláll a ládáról, hogy Darányihoz lépjen. A láda fedele felnyílik, Lukics felsikolt. Boncz visszaül. Pippolo Lukicsra néz.

PIPPOLO Valami baj?

LUKICS (*köhög*) Bocsánat.

TARLÓ (*nyújtja a kezét Darányi felé*) Ennél különlegesebb alkalom nincsen. *Darányi odaadja neki a kulcsot, Tarló kimenne jobbközépen, megáll az ajtónál, visszanéz.*

LUKICS A kilincs. (*odaadja neki a kilincset*)

Tarló kimegy.

BONCZ Azt hiszem, Sass elvtárs örömmel osztja meg nézeteit a kulturális forradalomról.

LUKICS És a népek szabadságáról.

PIPPOLO Rám tessék bízni... Hadd idézze az eposzát.

Várnak.

BONCZ Sass elvtárs túl szerény. (*Malacsikhoz*) Jó lesz a Boci-boci tarka.

LUKICS Azt nagyon édesen szavalja. Hallgassuk meg.

PIPPOLO Nem-nem, a saját maga érdekel.

BONCZ Jó, csak tudni kell...

Pippolo tiltólag felemeli a kezét.

BONCZ Hogy ő nagyon...

PIPPOLO Kérem!...

Csőnd.

BONCZ Szükszavú ember.

PIPPOLO Akkor mondja a szűk szavát. – Sass elvtárs...

Malacsik leveszi a szemüvegét, és megdörzsöli a szemét.

DARÁNYI Mit csinál! Isten őrizze! (*Pippolónak*) Ne haragudjon. Orvosi utasítás. A szemüvegét fönn kell neki tartani éjjel-nappal.

LUKICS Hogy megelőzzön egy hirtelen szívrohamot.

Malacsik visszat teszi a szemüvegét.

LUKICS A munkavédelmi előírásokat mindig szem előtt tartjuk.

PIPPOLO Engedjék mondani!

Malacsik kiveszi a szájából a pipát. Megcsörren a telefon.

DARÁNYI Elnézést, elnézést! (*megy a telefonhoz, felveszi*) Igen, halló! Itt Darányi. Igen, kérem, Sass elvtárs itt van, hogynem... De most nem lehet zavarni. Olasz riporternek nyilatkozik. Igen... Üzenetet esetleg...? Halló! Halló!... (*leteszi, széttárja a karját*) Be se mutatkoznak újabban.

LUKICS (*Boncznak, halkan*) Furák is kereste az előbb.

BONCZ Ahogy meghal, szárnyára kapja a hír.

DARÁNYI (*jön vissza*) Tessék csak folytatni.

PIPPOLO (*Malacsiknak*) Parancsoljon.

Rugdossák az ajtót jobbközépen. Csőnd.

DARÁNYI Szabad!

Csönd.

DARÁNYI Szabad!

TARLÓ *(kintről)* Nyissák ki!

DARÁNYI Ó, meg is jött a finom tőkés
whisky. Lukics elvtársnő...

*Lukics megy az ajtóhoz, óvatosan nyitja.
Jön Tarló tálcával, mindkét keze foglalt.
Whisky, szóda, poharak.*

TARLÓ Szódával vagy tisztán? *(leteszi a
tálcát az asztalra, fogja a szódásszi-
font)*

Malacsik visszadugja a pipát a szájába.

PIPPOLO Mikor majdnem kezdett sza-
valni.

BONCZ Tölthetek? *(feláll a ládáról, és az
asztalhoz megy, osztja szét a pohara-
kat, tölt)*

*A láda teteje emelkedni kezd. Darányi fel-
kiált. Pippolo feléje kapja a tekintetét, köz-
ben Tarló, kezében a szifonnal, a ládához
siet, és lenyomja a tetejét. Darányi köhö-
géssel leplezi a kiáltást. Pippolo ekkor Tar-
ló felé fordul, aki rádőlt a ládára, a szifon-
ból pedig spriccel a szóda.*

TARLÓ Szódát esetleg?

PIPPOLO Jó, ki kér szódát? Én nem. Va-
laki más? Senki. Kész? Szivart nem
hozunk? Va bene. Akkor koccin-
tás. És utána csönd, hogy Sass elv-
társ szavalhatja az eposzát. Urak és
úrinők, állunk fel...

*Mindenki feláll, kivéve Tarló, aki hasal a lá-
dán. Pippolo felemelt pohárral vár, nézi.
Tarló kínban van. Lukics felteszi a lábát a
ládára.*

LUKICS A költészetre!

Tarló feláll.

MIND A költészetre!

*Isznak, majd leülnek, Lukics és Tarló a lá-
dára.*

DARÁNYI Az jobb helyen lesz nálam.
(elveszi Boncztól az üveget)

PIPPOLO És egy szót se. Tessék, Sass
elvtárs. *(leül)*

*Malacsik is leül, várnak. Malacsik kicsit
előrehajol.*

PIPPOLO Most! Mondja!

LUKICS Epedve várjuk.

MALACSIK Nagyon hosszú az eposz,
hány oldal?

PIPPOLO Száznegyven.

MALACSIK És az hány vers?

LUKICS Egy.

MALACSIK A mindenit. Hát akkor sza-
valok. De kis részt nem szabad be-
lőle, mivelhogy nem véletlen kere-
kedett száznegyven oldalra. Csak
úgy ér valamit, elejétől végig.

PIPPOLO Kicsit rengeteg...

MALACSIK Egye fene azt a pár órát, a
halak megvárnak.

PIPPOLO Akkor köszönöm, hagyjuk ...

Tegyük az első kérdést...

MALACSIK Száznegyven oldal, egy
vers! Mire képes valaki. Néha ki-
bukkan a szobából, semmi nem ér-
dekli, csak a horgászsinórján az
úszó, meg egy feketén vágott ma-
lac, odabenn meg egyszörccsak...

DARÁNYI *(gyorsan)* Egyszörccsak!

MALACSIK ...egyszörccsak kész van a
világhírű költemény.

DARÁNYI *(gyorsan)* Keltömény!

LUKICS Keltömény?

DARÁNYI Aaa...

TARLÓ Kell tömény! Darányi elvtárs!

Kell tömény Sass elvtársnak! Tölt-
sön még!

DARÁNYI Azonnal... Parancsoljon...
(alázatosan tölt Malacsiknak)

MALACSIK *(Darányi gesztusára)* Mi a
szösz!

DARÁNYI *(kétségbeesve)* Mi a szesz!

LUKICS Mi a szesz?

BONCZ Whisky.

MALACSIK Nahát. *(feláll, emeli a pohá-
rát)* Sose halunk meg!

Sötét.

Második felvonás

9.

Nincs időmúlás.

MALACSIK *(magasra tartott pohárral)*

Sose halunk meg! *(megissza a whiskyt egy hajtásra, visszaül)*

A többiek is isznak. A ládán Lukics és Tarló.

PIPPOLO Va be', Sass elvtárs, beolvastam az új versébe... „Valaki ellopta a pingpong-labdát.” Van ebben a sorban egy aktuále, lokále genezis, vagy viszont egy adolescens frusztráció kap társadalmi vetület?

Szünet.

MALACSIK Na, a pingponglabdára visszatérve. Vasárnap délután mindenki játszik, kivéve őt.

PIPPOLO Kit?

TARLÓ *(Malacsik felé int)* Őt.

MALACSIK Engem?

TARLÓ Téged, Tibor.

MALACSIK Mi?

TARLÓ Tibor, *te* nem játszottál, Tibor. Emlékszel, Tibor.

DARÁNYI Ne legyen ilyen szétszórt, Malacsik... Sass!...

BONCZ Előtted *vala csikk*, Sass! Mert cigarettáztál.

MALACSIK Igen. Én csak úgy ültem. Cigarettáztam, nem álltam be játszani. Hát látni kellett volna az arcomat... külön szám volt... Na, mondom neki, „Mi a probléma, Sass elvtárs?” Mondom nekem, „Mi a probléma?” Ő mondja nekem, „Mi a probléma?” Ő, a mindenese mondja nekem, Sass elvtársnak, „Mi a probléma?” Erre én? „Akartam horgászni a léken, de elűnt az úszóm.”

Boncz ránéz Tarlóra, aki feszeng.

MALACSIK Erre a Malacsik: „Meg lehet

próbálni a pingponglabdával.” És hétfőre lába kelt a pingponglabdának.

DARÁNYI Kész, mindenki jön rovacsnak! *(a láda felé pillant)* Sassnak fakultatív.

MALACSIK Mondom is neki: „Malacsik, barátom – itt egy tízes, tegye csak el.”

PIPPOLO De ki a Malacsik?

MALACSIK Hát a Malacsik, a mindenese. Mikor tegnap hurkára fáj a fogam, a Malacsik súgta meg, hol vágta malacot. Nem hiába, ez a Malacsik...

BONCZ *(Pippolóhoz)* Ugyanis Malacsik a hőse a legújabb népi eposzának. *(emeli a poharát)* Malacsikra!

MALACSIK *(leveszi a szemüvegét)* Malacsikra?...

PIPPOLO A hős Malacsikra!

MALACSIK Éljen és sokasodjék! *(tartja a poharát Darányinak, aki kénytelen tölteni)* A tebbieket is kérnek ám. Hogy jól menjenek a pontosvesszők meg a sok firnyákság.

Darányi tölt mindenkinek.

BONCZ Elég lesz nekem... Egy szemet nem aludtam...

PIPPOLO Nem elég! Malacsikra!

BONCZ, TARLÓ, LUKICS Malacsikra! *Isznak. Malacsik visszaül.*

DARÁNYI Hát, ha túl vagyunk a kérdéseken...

PIPPOLO Még nem kezdtük!

DARÁNYI Vissza a papirosához! Húzzuk az igát, Sass elvtárs.

MALACSIK Időm, mint a tenger.

DARÁNYI *(Pippolóhoz)* A saját érdekükben. Ha én nem hajkurászom őket, naphosszat képesek koccintgatni. Egy örökérvényű sor meg nem születne.

Boncz elalszik.

PIPPOLO Már is az eposz örökérvényű. Rákosi elvtárs szólt bizalmasan.

Legfontosabb neki a nemzetközi interjú, mert Sass elvtárs fölterjedt a Sztálin-díjra.

LUKICS Sztálin-díjra!... A Sass!

PIPOLO *Caro Luigi, dice* Rákosi elvtárs, mindent megteszünk a Sztálin-díjért. Mondd nekem, aki akadályozza az interjút – rögtön lecsukatom.

DARÁNYI Ki akadályozza? Senki nem akadályozza. Szigorúan tessék folytatni.

PIPOLO *Allora*, Sass elvtárs. Most szemüveg nélkül, tudom, hol látam... Sétált a vödörrel!

MALACSIK Hát ugye a szemüveg.

DARÁNYI *(most veszi észre, hogy nincs rajta)* Halló!

MALACSIK Nem látok vele semmit az égegyvilágon. Majd jól leesek a létráról, mikor porolom a csillárt. *(beteszi a szemüveget a kabátzsebébe)*

PIPOLO Ne is mondja. Egy perc nyugtunk nincsen!

TARLÓ Csillárt porolunk, a ház körül ami teendő akad... Mint egy jó brigád.

LUKICS Elosztjuk a munkát.

MALACSIK Elosztjuk? *(Pippolóhoz)* Kérdezze már meg tőle, mikor súrolta utoljára a folyosót!

DARÁNYI Ó, hát nem tartozik a vendégre... hogy ki mit izél...

TARLÓ Néha így kedvesen civődünk...

MALACSIK Ki mit izél? Mit izél ki?

DARÁNYI Sass elvtárs, le lett fixálva a békeharc.

MALACSIK Majd én elmondom, ki mit izél. Azt is elmondom, ki kit izél!

Lukics föl pattan a ládáról.

LUKICS *(Pippolónak)* Még egy kis whiskyt?... Jaj, hát üres.

TARLÓ *(felugrik a ládáról)* Hozok másikat.

A láda fedele lassan felnyílik, Sass lába kibukkan.

DARÁNYI *(Tarlónak)* Álljon meg! Nincs másik.

TARLÓ Láttam konyakot.

DARÁNYI Arra ne bázírozzon. Repikeret. *(Pippolónak)* Nem ihatunk bele a vezető elvtársak italába...

MALACSIK Hogy mondja, itt a lába? *(a láda felé biccent)*

DARÁNYI Mindannyian dolgozunk, felfrissítene egy pohár... *(meglátja a ládát, hirtelen ráül)* ... lábvíz.

TARLÓ Jézusom.

PIPOLO Valami baj van?

LUKICS Felfrissítene egy pohár lábvíz.

PIPOLO Egy pohár lábvíz?

DARÁNYI Egy lábas szódavíz... Mit akarok. Egy szódás lábszervíz...

MALACSIK *(Tarlónak)* Hozza csak a konyakot a kartárs.

DARÁNYI *(megadja magát)* Itt fogunk dekkolni karácsonyig.

Tarló kimegy jobbközépen.

LUKICS *(Malacsiknak)* A végén mi főzzük az ebédet is.

MALACSIK Maga jobb, ha meg se szólal. Ki miatt van szegény Malacsik kipurcanva? Rakkol álló nap, de ahogy lehajtja a fejét, hangokat hall. Minden áldott éjjel. Sóhajok. Nyikordul egy ajtó. Sikoly. Kísértetek vannak itt? Kimegy. Egy fehér lepel, sss, eltűnik! Malacsikot rázza a hideg. Felkapcsolja a vilányt.

DARÁNYI Megint a Malacsik! Az éjszakai kapcsolgató!

MALACSIK Megy pár lépést, lekapcsolódik. És a vérfagyasztó sikoltozás. Mindig máshonnan.

LUKICS Sass elvtárs, emlékeztetlek, hogy a külföldi lapokba...

PIPOLO Tele izgalom. Kíváncsi vagyok.

MALACSIK Hol a konyha felől. Hol a kenyvtárból, aminek elveszett a kulcsa...

LUKICS Jaj, ugyan már...

MALACSIK Aztán a Malacsik nyel egy nagyot, és fellopózik a kilátótoronyba. És mit lát? Hogy akitől nem tud aludni napok óta, az *(Lukics felé fordul)* maga és Sass! Maga és én!

LUKICS Hogy mondhat ilyet... *(Pippolónak)* Egy szó se igaz...

MALACSIK Te meg én! Hát mégis van egy határ! Mi nem láttuk a Malacsikot, Lukics elvtársnő, úgy essze voltunk gabalyodva, de ő nagyon is látott minket, a fenekeden az anyajegyét!...

LUKICS A fenekemen! Hogy meri!...

PIPPOLO *(Lukicsnak)* Van ott?

LUKICS Tibi, csak nem hiszed el a Malacsiknak, hogy te meg én...?

PIPPOLO Gyönyörű tüzes hölgyíró. Hogy is hívják szépen?

LUKICS Kérem, Mária, de –

PIPPOLO Mária! A mamám is Mária szeretett volna lenni!

MALACSIK Na szóval, szegény Malacsik leballagott a szobájába, a fejére húzta a paplant, de hiába, a sikoltozástól lóttek az alvásnak!

LUKICS Pippolo elvtárs, ugye nem hiszi rólam... Ilyen kínosat...

PIPPOLO Rettenetesen értem a Sass elvtársat. Itáliában minden hölgyíró ronda! Ott tudna maga csinálni hirtelen egy világsikert. Én segítenék, a Luigi.

LUKICS Nem mondja komolyan...

PIPPOLO *(Lukics szemébe néz)* Kezdem érteni a sorsot, hogy engem miért kormányozzon ide.

DARÁNYI Kérem, kérem, tisztázzunk valamit. Ez mind a Sass elvtárs új eposzából van. Első ének. *(Malacsikhoz)* Miket hord össze, én nem hallottam egy nyikkanást se...

MALACSIK Földugóval!... De Malacsik nem alhat földugóval, mert

bekrepált a vekker, és a kakasra ébred! Hogy ott legyen a finom reggeli!

DARÁNYI Ezt Rákosi elvtárs fogja olvasni! Meg akarja botránkoztatni Rákosi elvtársat?

MALACSIK Legalább lenne egy felesége a Malacsiknak, egy szakácsnő. Én, Sass elvtárs, kevetelek Malacsiknak egy feleséget!

PIPPOLO Igazság! Jár neki a szakácsnő feleség!

DARÁNYI Ne vicceljünk. Nincsen státuszom.

MALACSIK Feleséget a Malacsiknak! Különb az a Malacsik elveti a súlykot! *(a láda felé biccent)*

PIPPOLO Az mit jelent?

DARÁNYI *(Pippolónak)* Hogy-hogy-hogy szervírozza az ebédet. Ideje befejezni...

Jön Tarló jobbkezépen a konyakkal.

TARLÓ Napóleon, csillagos!

DARÁNYI Jó, hogy jön, felhajtunk egy búcsúpohárral...

Tarló tölt.

PIPPOLO *(Malacsiknak)* Sass elvtárs. Férfiak között. Ha lemondja részemre a Máriát –

LUKICS De Pippolo elvtárs!

PIPPOLO ... Én őt kihozom Rómába. Faragok neki világhírt.

MALACSIK Miattam aztán.

PIPPOLO Cserebere kiutaltatok egy feleséget a Malacsiknak.

MALACSIK Meg vagyunk egyezve.

DARÁNYI Bocsánatot kérek, az nem úgy megy...

PIPPOLO *(háritó mozdulat)* *Caro Luigi,* dice Rákosi elvtárs, ha nincs Sztálin-díjunk, a magyar kultúra nyeletlen bicska penge nélkül. Beszéljél, intézzél, semmi se drága!

DARÁNYI Ha ide női személyzet beteszi a lábát, kérem a nyugdíjaztatásom. *Akkor* mihez kezdenek?

PIPPOLO Mária – látja – mindent kismítottam. Végén az interjúnak kekedünk Rómába. Eladom lábon.

LUKICS De hát mit képzelsz, Pippolo elvtárs – hogy ez egy Balkán? Hogy engem megvesz egy szakácsnőért?

Lukics kirohan balközépen.

PIPPOLO Megvígasztalás másodszer. Intézkedés először.

DARÁNYI Kérem, most, most átlépünk a Rubikon. Most kéne az a főhadnagy elvtársnő. Nem véletlen, elvtársak, nem véletlen van kijelölve az államvédelem –

TARLÓ Szegény megvakult, hagyja már.

DARÁNYI Jó, de én mit csináljak? Itt minden kötél szakad!

PIPPOLO Sass elvtárs, gyorsan várjon. Csak egy irodai telefon. Rendelek passzaportot Máriának és feleséget Malacsiknak. *(kimenne jobbközépen, nincs kilincs)* Vigyázat, vigyázat!

Tarló odaadja neki a kilincset, Pippolo kimegy. Közben:

DARÁNYI Pippolo elvtárs. Álljon meg. *(felpattan a ládáról)* Tüllépi a hatás-körét! Pippolo elvtárs! *(utánamegy)* A láda teteje lassan felnyílik, látszik Sass lába. Csönd. Malacsik Tarlóra néz, az válat von.

MALACSIK *(feláll)* Jó voltam?

TARLÓ Még tartson ki egy kicsit.

MALACSIK Jó, addig mögöök mosogatni. *(kimegy balra)*

TARLÓ Kálmán bácsi.

BONCZ *(felriad)* Mi?

TARLÓ Mióta alszik?

BONCZ Csak elbóbiskoltam.

TARLÓ Tudja, mit csinált, Kálmán bácsi? Összecserélte a leveleket!

BONCZ Hova tűntek ezek?

TARLÓ Mondom, összecserélte a leveleket! A Lukics darabja ment a belügybe, és az én hogyhívják memoárom a Furák Tamáshoz!

BONCZ Gondoltam, jó lesz majd anekdotának.

TARLÓ Micsoda! Direkt csinálta?

BONCZ Tudja maga, mit fog ezen röhögni az utókor?

TARLÓ Ne őrjitsen meg... ne őrjitsen meg...

BONCZ Idefigyeljen, Tarló. Mégiscsak kolléga, szegről-végről. Hozza a poharát. Aztán szervusz!

TARLÓ Most akar pertut inni, mikor világvége van? Idejön a Furák!

BONCZ Tényleg?

TARLÓ Meg akarja ölni a Sass Tibit!

BONCZ Most mondja. Hogy ezeknek a kritikusoknak semmi se sikerül az életben.

TARLÓ Hát nem lehet magával... nem lehet magával...

BONCZ A többiek?

TARLÓ Nem érdekes, de mit mondunk a Furáknak?

BONCZ A dzsigoló elment?

TARLÓ Még itt van, de mit mondunk a Furáknak?

BONCZ Én semmit, én összevesztem vele harmincnegyben. *(feláll)* Na, szundítok egy kicsit. *(kimegy balközépen)*

TARLÓ Kálmán bácsi... ne bassz már ki velem! *(utánamegy)*

10.

A színpad üres. Döngés kintről. Egy pillanat szünet. Kopognak, kis szünet után megint. Furák bedugja a fejét a jobb oldali ajtón.

FURÁK Jó napot! *(bejön)* Egy lélek se... *(vár)* Létezik? Nem kétszer telefonáltam? *(leül az asztalhoz)* Csöngöttek tíz perce? Még jó, hogy elcsúsztam a lépcsőn, és beestem ajtóstul? *(meghúzza a konyakosüveget, belepillant a noteszbe)* „Valaki ellopta a

pingponglabdát.” Na!... Ki ez az ócska epigon, tiszta Kosztolányi. *(csóválja a fejét, sóhajt)* Nagy nap. Fordulópont?... Száz nagy fordulópont... százszor nem változik semmi. *(feláll)* A könyvtárban vannak? *(kimegy jobbra)*

Egy másodperc múlva a ládában visszahúzódik Sass lába, kisvártatva kibukkan a feje. Sass feltápáskodik. Áll a ládában, a szívéét masszírozza.

SASS Na, mondom! – vagy ő takarodik innen... vagy én...

Vár. Csönd. Hirtelen tapogatni kezdi a zsebeit, kutat a ládában. Felegyenesedik, vaksín körülnéz – a szemüveg nélkül alig lát. Nézi, hol áll. Bizonytalanul kilép a ládából, tapogatózva elindul. A telefonhoz ér, felemeli a kagylót, bedob egy tantuszt, tárcsáz.

SASS Rendőrség? Jó napot kívánok. Sass Tibor beszél, Kossuth-díjas költő. Kétszeres József Attila-díjas. Az Írószövetség titkára. Főszerkesztő-helyettes. Egyetemi docens. Kérem, a szigligeti Alkotóházból. Azonnal küldjenek riadókcscit. Ellopták a kabátom, a kalapom, a sálam és a szobám... És a szemüvegem... De, tudom – kortárs írók!... Nem ittam, micsoda beszéd! Soha nem iszom. Kérem, vészhelyzet... Értem... Jó. Köszönöm... *(leteszi a kagylót. Tapogatózva megy az ajtóhoz jobb közepén, nyitná, de kezében marad a kilincs. Nem tudja visszatenni. Elindul visszafelé)* Vissza – míg megjön a rendőr...

Jön Furák jobbról, Sass odakapja a fejét, ki egyenesedik.

FURÁK Na tessék?

SASS Ó. Máris?

FURÁK Máris? Három óra vonat. De legalább lecsillapodtam?

SASS Bocsánat. Azt hittem, rendőr.

FURÁK *(leül)* Húsz éve egyszerre lett terhes a feleségem és a szeretőm.

Egyik se tőlem. Akkor álltam kritikusnak. Mostan te azt mondod, Tibi, álljak rendőrnek?

SASS Furák Tamás!...

FURÁK Szervusz.

SASS Ne haragudj, ellopták a szemüvegem.

FURÁK Bosszúból ellopod a kilincset?

SASS *(Furák kezébe nyomja a kilincset)* Most nem tudom elmagyarázni – be kell bújniom a ládába.

FURÁK *(körbepillant)* Nem kérdés. Ennyi pia után?

SASS Ne kezd már te is –

FURÁK Tele az asztal. Whisky? Konyak?

SASS Mi?... Tort ültek fölöttem...

FURÁK Széthányt ruhák a földön?

SASS Orgiasztikus szeánsz...

FURÁK Köcsög a bika mellett?

SASS Köcsög a bika mellett?...

FURÁK Tartalmasan üdültök ti. A könyvtár persze zárva, ki ér rá arra?

SASS Tamás, kérlek szépen, besegítenél a ládába? Valahol itt van. *(tétován mutat)*

FURÁK Besegítelek, barátom, ha a szívednek ez a vágya. *(támogatja)*

SASS Tamás, én bizalmasan közlöm veled, hogy engem bedobtak a ládába. Ez egy hosszú történet a hurkától a szobafoglalásig... a felmosóvízen át... de nem untatlak.

Furák besegíti a ládába.

SASS Lényeg az, hogy visszabújok, és ne szólj senkinek, hogy láttál. Majd a hatóság előtt minden kiderül! *(beül a ládába, felpattan)* Óa! *(kivesz valamit, a szeméhez emeli)* Az úszóm! Beleültem az úszómba! Na jó... *(a nadrágzsebébe nyúl)* – akkor szépen kicseréljük a lyukas pingponglabdára! Ha! *(újra beül a ládába)* Csukd rám a fedelet.

FURÁK A kilincs?

SASS Nem kell.

FURÁK *(odahúz egy széket)* Nézd, engem már viszonylag számtalanszor megcsaltak, de egyiknek se jutott eszébe, hogy őrültnek tettesse magát. Miután interjút ad egy olasz lapnak?

SASS Az olasz! Elfelejtettem az olaszt!

FURÁK Habár félórája még csevegtél vele?

SASS Én?

FURÁK Jó kritikus mindent tud? Pedig sehol nincs ott?

SASS Tamás, nekem kivan a szívem... Ne idegesíts. Csukd rám a fedelet.

FURÁK Na még egy keresetlen szóra. Úgy indultam el otthonról, tudod? hogy hintőport csinálok belőled. De három óra vonat kizötyköli a prehistorikus indulatot. Úgyhogy csak annyit – parancsolj: vigyed.

SASS Mit?

FURÁK A Marit.

SASS Vigyem...?

FURÁK Nahát az életem volt, mit számít? Ha itt egy Sass Tibor, egy legenda – akkor én lemondok róla – az egyetemes irodalomtörténet javára.

SASS Ne hülyéskedj. Maradjon csak nálad.

FURÁK *(gallérjánál fogva felrántja Sasst)* Mi? Életem első nemes gesztusa? És nem kell? Az első szép nőm? És nem kell? *(rázza)*

SASS A szívem!...

FURÁK *(rázza)* Idebumlizom, hogy mint úriember? Gálánsan? És köpsz rá? Te szemét! Én mit csináljak vele? Ezek után?

Elengedi Sasst, aki élettelenül beomlik a ládába.

FURÁK *(fölelhajol)* Kiírlak a magyar irodalomból, te dilettáns trubadúr! *(rácsapja a fedelet – az lassan felnyí-*

lik. Még egyszer lenyomja, megint nyílik, ráül) Dögöljön meg az összes író?

11.

Jön Tarló bal közepén.

TARLÓ Furák elvtárs!...

FURÁK Á!... Maga ki is?

TARLÓ Tarló János.

FURÁK Tarló. Igen. Olvasva tehetséges. De majd eldől, ha írtam magáról.

TARLÓ Köszönöm, Furák elvtárs. Viszont a, hát, a Gerebenről szeretnék beszélni.

FURÁK Na!... Csak nem maga a titokzatos Gereben?

TARLÓ Nem-nem. Nem-nem.

FURÁK Hát ki?

TARLÓ Ki?... Boncz Kálmán.

FURÁK Boncz a Gereben? Sejtettem volna?... Dialógusba szedett beszámolót küldött. *(csóválja a fejét)* Gonosz pasas – maga úgy jön ki belőle, mint egy idióta.

TARLÓ Igen?... Én a másik ügyről – hogy a kedves felesége...

FURÁK Arról is tud maga?

TARLÓ Boncz elárulta. Szóval az nem igaz. Hogy Lukics elvtársnő és Sass... Az csak vicc.

FURÁK Vicc?

TARLÓ Vicc.

FURÁK Maga szerint jó vicc?

TARLÓ Énszerintem nem jó vicc.

FURÁK Esküszik? Egy szó se igaz?

TARLÓ Egy szó se.

FURÁK Gonosz pasas. Minek utaztam három órát? *(feláll a ládáról, nyitja)* Tarló kétségbeesik.

FURÁK *(a ládába)* Na, szerencséd van? *(visszacukja)*

TARLÓ Furák elvtárs... tudta, hogy Sass elvtárs itt...?

FURÁK Jó kritikus mindent tud? *(emeli a láda fedelét, beleszól)* Még bocsánatot is kérek. – Első eset, hogy egy Furák Tamás bocsánatot kér?

TARLÓ Szegény Sass elvtárs, már nem örülhet neki.

FURÁK Miért ne örülhetne?

TARLÓ Hát hogy ugyebár. Meghalt szegény.

FURÁK Ez? Aki az úszóján üldögél itten?

TARLÓ *(elsápad)* Az úszóról is hallott?

FURÁK Jó kritikus mindent tud? Pedig sehol nincs ott? *(benyúl, megrázza a hullát)* Tibor. Már temet az új nemzedék! Hallod, Tibor?... *(sápadtan kiegyenesedik)* Nincs pulzusa. *(szünet)* Megöltem Sass Tibort!

TARLÓ Dehogyan, Furák elvtárs –

FURÁK Egyszer vagyok ott valahol, és tessék?

TARLÓ De nem ölte meg –

FURÁK Ráadásul a szerkesztőségből üvöltve jöttem el, hogy megölöm?

TARLÓ Az nem számít –

FURÁK Hogyne számítana, hárman jelentették abban a percben!

TARLÓ Sass elvtárs órák óta halott. Tudja, hány tanú van, aki bármikor igazolja? *(szünet)* Egy se.

FURÁK Na most nagy baj van? Menekülteni. Hova? Este hatkor indul vissza a vonat?

TARLÓ *(körülnéz – nem lehet menni se balra, se balközépre, se jobbközépre. Egy kulcsot vesz elő a zsebéből)* Furák elvtárs, én mindent elrendezek.

FURÁK Igen?

TARLÓ Várjon a könyvtárban. Itt a kulcs. Most loptam el Lukics elvtársnótól.

FURÁK Szóval ő rezerválja magának. Az én hűséges feleségem? Az egyetlen kultúremlék? – Hálás köszönet, Tarló elvtárs. *(átveszi a kulcsot)* Hogy tudnám viszonzni...

Fogadjon el egy kilincset. *(odaadja a kilincset, kimegy jobbra)*

TARLÓ Mégiscsak csoda világ. Hogy mondtam!... Ha lecsukatom – mindenki engem imád. Ha megmentem – intéz nekem egy Kossuth-díjat. Micsoda... micsoda pályakezdés! *(megy a kilincsel az ajtóhoz jobb közepén, de mikor beletenné, kívülről feltépik)*

12.

Jön jobb közepén Pippolo és Darányi.

DARÁNYI Mit rohangál folyton azzal a kilincsel.

Tarló visszateszi a kilincset.

PIPPOLO Rendezi a szobát, nagyon szép. Hol van Sass?

TARLÓ Mosogat.

PIPPOLO Döbrentő ember. Tessék behívni. És a Máriámat.

Tarló kimegy balra.

PIPPOLO Minden kész. Mária kap paszszaportót, Malacsik kap feleséget.

DARÁNYI Borzasztó. – A-a-a telefon négy forint.

PIPPOLO *(tárcát vesz elő)* Száz líra hány forint?

DARÁNYI Négy.

PIPPOLO *(kezébe nyom egy bankót)* A mosatlan érdekesen sose tűnik.

Darányi meglátja, hogy nyitva a láda.

DARÁNYI Az én reszortom. Nem bírom másra.

Szedi össze a ruhákat, tuszkolja be a ládába, végül lehajtja a fedelet és ráül.

PIPPOLO Sose szerettem, ha pakolok, de jön meg a kedvem.

Jön Tarló Malacsikkal.

PIPPOLO *Mi scusi,* Sass elvtárs, foglaljon vissza.

Malacsik leül a fotelba.

TARLÓ Hívom Lukics elvtársnót. *(kimegy balközepén)*

PIPPOLO Mária. Hogy szép ez a nő! Ra-

jongani fogják Rómában. Talentuma van?

Szünet.

PIPPOLO Sass elvtárs, van a Mária-mnak talentuma?

MALACSIK Talentuma?

PIPPOLO Igen.

MALACSIK Nem tudom. Tantusza van.

PIPPOLO Jó!... Ide a tréfával. De olyan szép, hogy mindegy neki.

Jön Tarló Lukiccsal. Pippolo odalép.

PIPPOLO Mária, nem haragszunk. Én a lába alá teszem Itáliát.

LUKICS Pippolo elvtárs gúnyt űz belőlem.

PIPPOLO Nem űzők! Maga életemnek a nője! Amikor beléptem, kicsit hanyatt ájultam! Mondtam, Luigi, te állat! Vesztettél negyvenöt évet Rómában, mikor a Mária itt virágzik! (*megfogja Lukics kezét, a szemébe néz*) Első viszem a mamámhoz. Második viszem körbe Milano, Firenze, Roma, Napoli!

Darányi köhécsel.

LUKICS Hát nem tudom... Olyan hirtelen...

PIPPOLO Csak gondoljon róla. Én értem, ha nem. Magyarországon szép tél... szép csend... szép hó... szép kommunizmus.

DARÁNYI Pippolo elvtárs...

PIPPOLO Itáliában minden fordítva.

De én, én, én fognám körbe a kezét.

DARÁNYI Talán a hivatalos teendők...

PIPPOLO Elnézés. (*visszafordul*)

Lukics lerogy egy székre.

PIPPOLO Hol tartottunk, Sass elvtárs? Ki mit izél?

DARÁNYI Nem-nem.

MALACSIK Ki mit izél. Jó vicc.

DARÁNYI Nem-nem.

MALACSIK Ki készíti a reggelit? Ki pulcolja Darányi elvtárs cipőjét?

PIPPOLO A hős Malacsik?

MALACSIK A vásárhelyi idősebb Mala-

csik István fia. A híres kevermesi Malacsik József dédunokája.

PIPPOLO Nem hallottam, híres volt?

MALACSIK Nagyon híres volt Kevermesen.

PIPPOLO És most hol a Malacsik?

MALACSIK Na. Az egy jó kérdés. Hogy is van ez, gondnok elvtárs?

DARÁNYI Nem kéne belemenni...

MALACSIK (*Pippolóhoz*) Majd akkor én megmondom, hol van. Mivel-hogy...

DARÁNYI (*rádörren*) Malacsik! (*észreve-szi magát*) Vagyis... (*kikiabál*) Malacsik!... – Tessék, most is lazszál. Jó sora van annak.

MALACSIK Jó sora. Ha megfőzött és kimosott, és végigsikálta a folyosókat, mehet gallyazni. Aztán javítja a csapatot. Aztán patkányt irt. Lazszál?... Ide hallgasson –

DARÁNYI Nem bírja abbahagyni...

MALACSIK (*belelovalja magát*) Éjszaka, ha, mondjuk, nem a kísérteteket hajkurássza, odaki cidrizik a ké-mény mellett egy színházi gukker-al, hogy möglesse, ki lopja a cserepöt a tetőről. És röggel arra jön be...

DARÁNYI (*kétségbeesett*) Ööö...!

MALACSIK ... Hogy a szömébe mögvádolják, hogy ő lopja a cserepöt! Mög a pingponglabdát! Mög a bélyegöt! Mög a pezsgősvödrot! Mikor úgy vigyáz mindönre, mint a... mint az olasz elvtárs a... (*int a köcsög felé*)

DARÁNYI (*lecsap*) ... Kecsegére!

PIPPOLO Mire?

DARÁNYI Pardon!...

TARLÓ (*feddően Darányi felé*) Buta ma-lőr...

LUKICS Régi mondás. Vigyáz, mint parton buta halőr a kecsegére. – Sass elvtárs!...

Csönd.

PIPOLO (*az asztalra csap*) Rájöttem!
(*végignéz rajtuk*) A vödör! A gumi-
csizma! Az ö-betűzés!

Csönd.

DARÁNYI Akkor... megmagyarázom.

PIPOLO Nem kell, én rájöttem!

DARÁNYI Az úgy volt, hogy Malacsik
szólt, hogy Sass elvtárs...

PIPOLO Nem kell! Értem! Itt a zseniá-
lis! Megmondjam, amiről az írók
beszélnek? Egyről. Saját magáról!
Szintén a világról, persze. De a vi-
lág érdeklí? Nem. Hanem hogy ő
mit gondol róla! De amivel Sass Ti-
bor legmélyen törődik, az nem
Sass Tibor – hanem Malacsik Ist-
ván! Az eposzi mindenés. És na-
hát, mikor Sass elvtárs beszél a
Malacsikról, száll a szenvedély!
Mérgező a Malacsik sorsára. Büszke
a Malacsik családjára. Nekem
ez a nagy-nagy költő! Bemegy a
más ember szívébe és a fejébe! És
mikor Sass elvtárs mondja-mondja
a Malacsikot, a Malacsikká válto-
zik! *Önmaga* a Malacsik!

DARÁNYI Tehát Pippolo elvtárs...

LUKICS (*Darányinak*) Igyon még egyet.

DARÁNYI Meg akarom magyarázni...

LUKICS Ne magyarázzon meg semmit.

PIPOLO És, és, *per esempio*, nekem egy
élmény, hogy a magyar szocialista
író él az írásból kacagva, hogy az
állam dédelgeti, küldi a kastélyába
madár szabadon, de az még sem-
mi. És mindenki sűrögi-forogja a
szobát, mint egy jó brigád, az sem-
mi. De egy nagy költő szimpla pa-
raszt lesz, az valami. Hogy látjá-
tok, a társadalom tud változni. Az
ember tud felnőni! *Permesso?*...
(*megöleli Malacsikot*) Ez a legna-
gyobb interjúm. És most büszke a
szívem! Hogy magyar vagyok, az
egyik felem! Nekem is magyar a
mamám!

DARÁNYI Pippolo elvtárs, akkor ha be-
fejeztük...

PIPOLO Lajos! Lali! Magyar vagyok!
A lélek nekem itt bent feltámadott!
És köszönöm Sass Tibornak! (*emeli
a poharát*) Tibor, *mille grazie*, az Is-
ten téged éltesen mindhalálig! Ti-
borra!

DARÁNYI Jó, gyorsan Sass elvtársra...

TARLÓ, LUKICS Tiborra!

MALACSIK Nahát, Sass Tiborra, sze-
rencsétlen.

Koccintanak.

DARÁNYI (*Tarlónak*) Mondjon búcsú-
beszédet!

TARLÓ Népeink kölcsönös megértésé-
nek és kulturális együttműködésé-
nek e sorsfordító perceiben...

PIPOLO Marha butaság! Én is magyar
vagyok! Hálaisten! Jaj, mamám! És
annyi évig az apám volt nekem a
példány, egy olasz parlamenti ka-
kasülő! Az könnyű! A nagy ma-
gyar írókra!

MIND A magyar írókra!

Koccintanak.

PIPOLO Megcsókolhatlak? (*Lukicshoz*)
Magyarok vagyunk! Nem italiá-
nok!

LUKICS Ó, hát...

Nagy csók.

PIPOLO (*kirántja magát*) Tibor, te is
csókold meg! Minden magyar sze-
reti egymást!

MALACSIK Jó. (*feláll*)

LUKICS Ne!... Mit csinál!...

MALACSIK Ez még semmi, várjon...
(*megcsókolja*) Aki nappal Sass, éjjel
is legyen Sass!...

LUKICS Fúj!... (*törli a száját*)

PIPOLO És egy fiatal író! Sok talentu-
ma van! Nem igaz? Le fogom for-
dítani olaszra! Mit ír, mit ír, add a
kezembe!

TARLÓ Köszönöm, fent van a kézirat –
a folyosón!... (*rádöbben*) Szétszór-

- va! – Darányi elvtárs, be kell számolni az oldalakat...
- DARÁNYI Nem számozunk semmit....
- TARLÓ (*Pippolónak*) Várjon, hozom a regényem... (*kimegy balközépen*)
- DARÁNYI Nem megyünk sehova!
- PIPPOLO *Attenzione!* Utolsó *salute!* Üresítem a poharam – ez nem láb-víz! hogy mindig barátok leszünk! Adjunk esküt! Tegyük az ünneplő kezünket a lelkünkre!
- LUKICS Hol a lelkünk?
- PIPPOLO Itt. (*szívére teszi a kezét*)
- DARÁNYI Esküszünk!
- PIPPOLO Hogy soha és soha és soha nem lesz titok!
- DARÁNYI Soha!
- PIPPOLO És hogy soha és soha nem felejtjük...
- Megáll, észébe jut valami. Mind a szívükre tett kézzel állnak.*
- LUKICS Mit nem felejtünk, Lajos? Szünet.
- PIPPOLO Malacsik!
- LUKICS Malacsik?...
- PIPPOLO Az optimális minden! Ő is esküdni kell! Hol van?
- LUKICS (*elveszi a kezét a szívéből*) Fogott egy horgászbotot, és...
- DARÁNYI (*Lukiccsal egyszerre*) Elment fogat húzatni.
- PIPPOLO Horgászbottal fogat?
- MALACSIK Őszintén megmondva, maga se tudja, hova lett.
- PIPPOLO Na! De megesküdtünk! Hogy nem lesz titok!
- DARÁNYI Hát igen... megesküdtünk... (*nevetgél*) Szóval... úgyse hiszed el. Egy kabaré, de...
- PIPPOLO Mi!
- DARÁNYI Malacsik itt van, Lajos. Az orrod előtt.
- LUKICS Gondnok elvtárs! Ne rontsa el...
- DARÁNYI De megérti a Lajos, ugye, Lalikám? Már nincsenek titkaink! Ő nem olyan!
- PIPPOLO *Ma non è possibile!* Itt valami...?
- DARÁNYI De vigyázz, nagyon be fogsz gurulni!
- LUKICS Gondnok elvtárs, nem szabad...
- PIPPOLO (*Lukicsra*) Ő nem!
- DARÁNYI Dehogysis!
- PIPPOLO *Allora, allora...*
- DARÁNYI Akkor ki marad? Lalikám, leesik az állad!
- Pippolo lassan Malacsik felé fordul, rábámul.*
- PIPPOLO Azt nem mondja...
- MALACSIK Pedig a kabát nem egy rossz darab. (*lemondóan veszi le a kabátot*)
- LUKICS Darányi elvtárs, Sass Tibor nem lehet Malacsik.
- DARÁNYI Hogy ne már!
- LUKICS Mert akkor hol van Sass Tibor? Talán maga kotlik rajta?
- PIPPOLO Szóval nem...?
- DARÁNYI Nem-nem. Ugyan-ugyan.
- PIPPOLO De más nincs. Kivéve – (*tétován Darányira mutat*)
- LUKICS Telitalálat!
- PIPPOLO Te vagy Malacsik?
- DARÁNYI Én vagyok Malacsik.
- MALACSIK Ő a minden? (*Darányi-hoz*) Ahhoz képest csak ücsereg naphosszat.
- PIPPOLO *Fantastico!* És végig itt volt!
- MALACSIK (*elveszi a kötenyt, odaadja*) Nesze, a ketény.
- Darányi feláll, hogy elvegye. Lukics gyorsan leül a ládára.*
- PIPPOLO (*Darányinak*) Te micsoda haramia vagy!
- MALACSIK Sapka is volt valahol... (*megtalálja Sass kabátja zsebében*) Tessék csak, még megfázik... mi-kor a cseréptolvajt üldözi a tetőn... *Mind Darányit méregetik, aki kötevényben és sapkában áll.*
- PIPPOLO Hihetetlen! (*de elhiszi*)

Isznak. Pippolo megöleli Darányit.

PIPOLO Ez igaz! És én azt hittem *assolutamente*, hogy ő a gondnok!

Mikor ő a mindenes!

Darányi, a hibája után még mindig sokkos állapotban, mosolyogni próbál, bólint.

PIPOLO Malacsik István! Aki dolgozik, mint egy csigavonó barom!

Pista! Mondhatom neked, Pista?

Darányi kínban mosolyog, bólint.

PIPOLO Na jó – rögtön én tudtam.

Olyan karikatúra voltál! Hogy a nyilvántartás! Hogy mindenki szalad írni! Hogy tilos a konyak! Végig röhögtem!

DARÁNYI Nem olyan vicces. A nyilvántartásnak rendben kell lenni. A népi vagyronról nem beszélve. És az irodalmi jogok előtt – az irodalmi kötelességek.

PIPOLO (a többiekhez) Halljuk? Hogy ismeri!

DARÁNYI Sok öröme van benne. Hidd el nekem, Lalikám, az a Darányi szívesebben lenne még író is. Felkelne szépen, kiötölne valamit, azzal pepecselne estig. De ő felkel, kiötölni se ér rá, rohan ellenőrizni. Még, komolyan mondom, még Malacsik is szívesebben lenne!

PIPOLO Irigylet téged?

DARÁNYI Engem? (észreveszi magán a kötetnyt) Az! Engem! Szívesebben lenne az én helyemben!

MALACSIK Ezt se hittem volna.

DARÁNYI De! Dehogynem! Mi az hogy! Nix felelősség. Nix idegesség. Fel-alá masírozok egy vödör maggal egész nap. Még ahogy fogom a vödört, azzal is direkte csak Darányit bosszantom.

PIPOLO Miért? Hogy fogod?

DARÁNYI Hol van?

Malacsik hozza a faltól a vödört meg a lapátot.

DARÁNYI Jövök be az ajtón... (utánoz-

za Malacsikot) Majd még le is teszem a vödört, hogy becsukjam? Isten ments. Így a lábammal hátra, mint a kutya a fa tövében, és jól berúgom a szutykos csizmámmal. Aztán átparádézom a szobán, flegmán lóbálok a vödörmet, mintha én volnék egy Esterházy gróf! Még a vállamat is úgy izélem – hogy a dühtől ne lásson!

Lukics nevet és megtapsolja.

MALACSIK Mi az?

LUKICS Hát ez maga!

PIPOLO (Malacsikra) Ez ő?

LUKICS Vagyis ő. (mutatja Darányit)

Egy az egyben... mint saját maga.

MALACSIK Sose szokott így illegetni.

LUKICS De szokott!

DARÁNYI Minden betű, amit kimondok, egy pofátlan inzultus. (utánozza Malacsikot) Mögyök már, Darányi elvtárs. Igön, Darányi elvtárs. Csak ögy vödör töhéntőj, Darányi elvtárs. Hova tűnt a másik körtészgatyám, Darányi elvtárs? Özön a hétön is röggöli ötkor köllött kölni!

MALACSIK Milyen nyelven van ez?

DARÁNYI Dirökt özők, hogy mögüsse a guta! Vöszöm a kötényöm, mögyök így sunnyogva – (megy a jobb oldali ajtóhoz) hogy a szörönccsétlön Darányi szömö láttára... (hirtelen elhallgat, az özést is elfelejti) Megvan! A zöld kötetny!

PIPOLO Mi? Mi?

DARÁNYI Valahányszor kimegyek, rajtam van. Valahányszor bejövök, nincs rajtam. (vádlnon rohan Malacsikhoz) Zöld kötetny! Azt lopok!

MALACSIK Nem lehet túljárni az eszén!

PIPOLO Szóval lopsz, Malacsik?

DARÁNYI (ámultan nézi a kötetnyt magán) Huszonöt darab volt. És mind itt sétált ki Darányi orra előtt. Per-

sze, hogy hiába futkározik egész nap a házban!

PIPPOLO Nem nagyon szép dolog. De ma legjobb barátok vagyunk. Bocsánatot kell kérni Darányi elvtártól.

DARÁNYI Minimum! Maximum ki van rúgva!... Ki vagyok rúgva! Megyek is a rendőrségre –

PIPPOLO Nem, ha kérsz bocsánatot.

MALACSIK Úgy volna tisztességes.

DARÁNYI *(fölhördül)* Malacsik!... – Á, egy Malacsik sose kér bocsánatot.

PIPPOLO *(átkarolja Darányit)* Pista. Te csak hidd nekem. Meg is fog bocsátani. Nem is leszél kirúgva. Hol van Darányi elvtárs?

Darányi megmerevedik.

LUKICS Váratlanul elutazott.

MALACSIK *(egyszerre Lukiccsal, Darányihoz)* Ugye, futkározik a házban.

PIPPOLO *(Lukicsnak)* Mária! Esküdünk! Nem lesz titok! *(Darányinak)* Látod, Pista. A házban miattad futkározik, szegény hülye. Bocsánatot kérsz, visszaadod a kötényeit. Majd én segítek. Jöjjünk csak, Sass elvtárs. *(indul)*

MALACSIK Hát ezt megnézem magamnak. *(kimegy jobbközépen, nyitva hagyja az ajtót)*

PIPPOLO Nagy kibékülés. Nem valami gyönyörű nap, Mária? *(utánamegy)*

DARÁNYI Azt mondom... azt mondom az örült digónak, hogy Darányit berendelték a pártbizottságra. Aztán... aztán... kidobom a fenébe.

LUKICS Kidobja, mint Malacsik?...

DARÁNYI Soha nem lesz vége ennek. *(kimegy jobbközépen)*

13.

Jön Tarló balközépen, hóna alatt vastag papírköteg.

TARLÓ Mária!

LUKICS Na most mondja.

TARLÓ Mária, őszinte leszek. Mi kígyót melengettünk a keblünkön.

LUKICS Darányi?

TARLÓ Boncz.

LUKICS Mit csinált?

TARLÓ Én tiszteltem. Úgy voltam, hogy mesteremmé fogadnám. Csak egy szavába került volna. És akkor – a családás.

LUKICS Mondja már.

TARLÓ Egy kicsinyes, sértett ember, aki az alkotói válság bugyrában – Mária. Boncz kicserélte a leveleinket. És a jelentésem – amit én talán elhamarkodottan, de jobbitó szándékkal – *(elhalóan)* Furák elvtárs...

LUKICS Kézbesítették neki?

TARLÓ Csak szólni akartam, hogy Furák elvtárs örjögött a szerkesztőségben, hogy megöli szegény Sass Tibit. És elindult ide.

LUKICS Idejön?...

TARLÓ Már itt van. Ki feltételezte volna Boncz elvtársról, hogy a pályája zenitjén túl...

LUKICS Hol van?

TARLÓ Alszik.

LUKICS Furák lebumlizott ide aludni?

TARLÓ Ő nem, ő a könyvtárban...

LUKICS Nem lehet! Nálam van a kulcsa! *(pillanatnyi szünet)* Most találtam meg... a lábtörlő alatt.

TARLÓ Nem-nem, pótkulccsal. Az előbb másoltattam.

LUKICS *(pillanatnyi szünet)* Miről másoltatta?

TARLÓ Nem, kiugrottam a másolóhoz. Elmagyaráztam neki a zárat.

LUKICS Értem.

Szünet.

LUKICS Rázárta?

TARLÓ Dehogya is –

LUKICS Rá kellett volna zárni. Ez előjön – mészárlást rendez. Tudja, hogy a könyvnapon megvert egy

újklasszikus költőt? Rossz belegondolni, hogy...
Tarló együttérzően bólogat.
LUKICS *(felkapja a fejét)* Nincs semmi baj. Sass halott.
TARLÓ De Furák elvtárs önkívületbe esett –
LUKICS Önkívületbe... Mit művelhet egy könyvtárban.
TARLÓ Azt képzelem, hogy ő ölte meg.
LUKICS Nézzé. Én fél órán belül váratlanul elutazom Rómába. Maga kavart össze mindent – hozza helyre.
TARLÓ Köszönöm, Mária. Megigérem.
LUKICS *(csóválja a fejét)* Még jó, hogy nincs itt az ávós elvtársnő. Megállna, körülnézne, le is tartóztatna mindenkit.
TARLÓ Egy mázli, hogy megvakult.
Jön Szabó (25 éves) jobbról, civilben, napszemüvegben. Merev nő. Megáll az ajtóban.
SZABÓ Szabadság, elvtársak.
LUKICS, TARLÓ Szabadság.
SZABÓ Szabó Vera főhadnagy vagyok.
Pippolo elvtársat keresem.
TARLÓ Ön a...!
LUKICS *(felugrik, hozzálép)* Hogy talált ide?
SZABÓ Rutin.
Nyílik a láda fedele, Tarló ráül.
SZABÓ Pippolo elvtárs?
LUKICS Keresi Darányi elvtársat.
TARLÓ Mivel eltűnt a házban. – Bocsánat, én is itt vagyok. Ülök a ládán. – Szeretek ülni a ládán. Az én ládám. – Nem úgy az én ládám. Csak mondom, na, egy láda – gyorsan ráülök, nehogy a végén – más üljön rá. *(kínosan grimaszol, integet Lukicsnak, hogy majdnem elrontotta)*
SZABÓ Érdekes.
LUKICS *(integet Tarlónak, hogy fogja be Szabóhoz)* Pippolo elvtárs végtelen boldog lesz. Addig esetleg foglaljon helyet.

SZABÓ Köszönöm.
LUKICS Belém karol?
SZABÓ Fegyveres testületnél nincs szokásban.
LUKICS Bocsánat. Akkor csak egyenesen az elvtársnőnek. Kicsit balra.
Nem, a – másik balra.
Szabó elindul a legközelebbi szék felé.
LUKICS *(közélről kíséri)* Jó, jó. Igen...
Kis szék. Zöld.
SZABÓ Önök írók?
LUKICS Igen.
SZABÓ Akkor értem. *(leül)*
LUKICS Most a társalgóban vagyunk.
Nagy barna asztal – üres, csak néhány papír van rajta.
Integet Tarlónak, hogy vigye ki a poharakat. Tarló leszáll a ládáról, lopakodva megy az asztalhoz. A kéziratát leteszi az asztalra, szedi össze óvatosan a poharakat. A láda lassan felnyílik.
LUKICS A falon körben... szocialista-realista kisplasztikák. És természetesen Rákosi elvtárs portréja.
SZABÓ Nem látom.
LUKICS Igen, sajnós. Pippolo elvtárs mindent elmondott.
SZABÓ Mit?
LUKICS Hogy tegnap... nagy volt önre a sisak.
Tarló kilopózik a poharakkal balra.
SZABÓ A sisak... Ez a Pippolo elvtárs problémája, jelentéktelen dolgokkal foglalkozik.
LUKICS Jelentéktelen...!
SZABÓ Darányit keresi, mikor interjút kell készíteni Sassal. A sisakkal törődik, aztán ott felejt Sztálinvárosban.
LUKICS Ott felejtette?
SZABÓ Két nap alatt négyszer felejtett valahol. Egy pillanatra elmozdulok mellőle... Egyáltalán nem tud engem megjegyezni.
LUKICS Nagyon nem szép dolog. Pippolo elvtárs sármos úriember,

de... ott hagyni egy tiszt elvtársnőt, aki, már bocsánat...

SZABÓ Mondja csak ki.

LUKICS Aki... szóval...

SZABÓ Nem vonzó.

LUKICS Jaj, dehogy! Én csak – hogy a szemével... van a kis probléma... hogy nem lát vele.

SZABÓ *(leveszi a napszemüvegét)* Nagyon jól látok, csak álcázásból hordom. *(szünet)* Álcázom, hogy nem vagyok vonzó.

LUKICS Az elvtársnő lát?... Nem vakult meg az izzó acéltól?

SZABÓ Honnan veszi?

LUKICS Egy kohóban vagy hogyhívják, öntőben... bárkivel előfordul.

SZABÓ *(visszateszi a napszemüvegét)* Kohót nem is láttunk... Pippolo elvtárs a kultúrházban italozott hajnalig.

LUKICS Na most... a-a... Ó, a Rákosi-képet meg a kisplasztikákat... épp izélik... restaurálják.

SZABÓ A köcsög bezzeg...! Idefelé megálltunk Fűzfőn reggelizni... Közben megvette a mamájának a *(a köcsög felé int)* dekorációt... Én kiugrottam a... vizesblokkba, két perc múlva jövök, már továbbment a kocsiival.

LUKICS Szörnyűség.

SZABÓ A tényállás szerint beleszerettem. Szolgálatban. De halálosan. Mondja... ön is volt fiatal... Nekem életemben az első... mit csináljak, hogy észrevegyen?...

LUKICS Megható... tudja? Ennyi mély érzelem egy ilyen – felelős beosztásban. De talán jobb, ha magához illő társat keres. Itt van mindjárt egy intelligens fiatalember... *(int a bal oldali ajtó felé)*

Jön Tarló balról, látványosan lopózik a ládához. Szabó a fejével követi. Lukics két-ségbeesetten integet Tarlónak, hogy hagy-

ja abba, mert Szabó lát. Tarló nem érti, felül a ládára.

TARLÓ Még mindig itt ülök a ládán!

SZABÓ *(lassan leveszi a szemüvegét, nézi Tarlót)* Azt hiszem, maradok Pippolo elvtársnál.

TARLÓ *(ijedten Lukicshoz)* Az elvtársnő...?

LUKICS Az elvtársnőnek semmi baja azon kívül, hogy nem vonzó. *(Szabóhoz)* Bocsánat...

TARLÓ De Pippolo elvtárs azt mondta...

LUKICS Kis félreértés történt.

14.

Tárul az ajtó balközépen, jön Darányi, Boncz, mögöttük Pippolo, Malacsik. Malacsik visszaveszi a kabátot, leül a fo- telba.

DARÁNYI *(Bonczhoz)* Kizárt dolog, hogy aludjon a proletárhatalom pénzén. Ellenőrizni fogom, hogy mennyit írt.

BONCZ *(álmosan leül)* Nem mennyiségre megy. Az én műfajom a mottó.

PIPOLO Elvtársak! Darányi eltűnt, mint a komfort. – Szabó nőelvtárs!...

DARÁNYI Szabó Vera? Az államvédelemtől?...

SZABÓ Szabadság. *(feláll)* Pippolo elvtárs ott felejtett a reggelinél.

Darányi ugrik, megfogja, visszanyomja Szabót a székre.

SZABÓ Hé!

DARÁNYI Nehogy elessen.

SZABÓ *(felpattan)* Nem esek el!

LUKICS Ö-ö... Malacsik!

DARÁNYI *(nem hallgat a névre, visszanyomja Szabót)* Azt én jobban tudom!

LUKICS Malacsik!...

BONCZ Malacsik?

SZABÓ *(felpattan, a pisztolyát rászegezi Darányira)* Ha még egyszer hozzám ér, keresztüllövöm!

Darányi földbe gyökerezve áll. Pippolo közben feltűnés nélkül hátrál az ajtó felé.

SZABÓ Megértette?

LUKICS *(megfogja Darányi karját)* Malacsik, fogja már föl, Szabó elvtársnő lát.

DARÁNYI A marxista orvostudomány.

Le a kalappal. *(Szabóhoz)* Bocsánatot kérek. Nem tudtam, hogy meggyógyult a szeme. *(Lukicshoz)* Malacsik. Tudom. *(Bonzchoz)* Jegyezze meg, én lettem Malacsik.

BONCZ Impozáns karrier.

SZABÓ *(eltesz a pisztolyt)* Pippolo elvtárs, álljon csak meg! Összeállt a kép.

Pippolo megáll az ajtóban.

SZABÓ *(leveszi a napszemüvegét)* Maga úgy informálta az elvtársakat, hogy vak vagyok?

PIPPOLO *Purtroppo, non capisco bene l'ungherese...* *(Lukicshoz lép, súgja)* Mindig sikerül hátrahagyni, és mindig előrejön. Ő egy mumus.

SZABÓ Elfelejt engem, és utána fikciónak? Nem korrekt dolog, Pippolo elvtárs. Nem korrekt úgy hatósági vonalon, mint *(elcsuklik)* emberi vonalon. *(visszaül)* Foganatosítsa az interjút.

PIPPOLO Az kész.

SZABÓ Kész?

DARÁNYI Kész?

MALACSIK Kész?

PIPPOLO Vége. Itt a fejemben. Gyönyörű interjú. Rákosi elvtárs meg lesz lepetve!

DARÁNYI *(sóhajt)* Vége... Nem tudom elmondani, mit jelent ez nekem.

TARLÓ *(Pippolónak, a kézirat felé)* Pippolo elvtárs, a regényem.

PIPPOLO *(felveszi az asztalról, a hóna alá*

fogja) Nagyon jó! Lefordítom a jövő héten.

TARLÓ Csak nem sorrendben vannak a lapok.

PIPPOLO Lefordítom, ahogy van. Majd a kiadó összeturmixeli.

DARÁNYI Hát akkor, hogy így mind együtt vagyunk...

PIPPOLO Sajnos csak egymaga Darányi elvtárs hiányzik, a háznak a kapitánya.

SZABÓ Nincs itt a gondnok elvtárs? Igazolta a távollétét?

MALACSIK Nem igazolta.

Darányi meglöki.

SZABÓ Parancsom van, hogy ha a legkisebb probléma felmerül az interjúval összefüggésben, tartóztassam le Darányit. És ő nincs jelen?

Nyílik a jobb oldali ajtó, résnyire. Becsukódik. Szabó odamegy, berángatja Furákat.

SZABÓ Maga kicsoda?

PIPPOLO Kicsoda, Darányi elvtárs! Ugye?

DARÁNYI Igen, igen! Éljen Darányi elvtárs! *(Lukicshoz)* Ki ez a tag?

LUKICS A *deus ex machina*.

FURÁK Szabadság, elvtársak.

PIPPOLO Benézünk a minden szobába, szintén a lábtörlő alá, igaz? És itt futkározik!

FURÁK *(Lukicsnak)* Mária! Most kérdezhetnéd, mit keresek én itt.

LUKICS Ugyan, magától értetődik.

PIPPOLO Mit keres?... Itt van állomása!

BONCZ Darányikám, te hol kallódtál mostanáig?

FURÁK Boncz?... Tudod te, hogy sült el a hülye vicced?

BONCZ *(Lukicsnak)* Ideges ember. Nem való neki a halgazdálkodás.

SZABÓ Csöndet! *(Furákhöz)* Ön Darányi gondnok elvtárs?

TARLÓ Természetesen.

FURÁK *(Tarlóhoz)* Hogy?...

TARLÓ Mondtam – mindent elrendeztek.

FURÁK *(Tarlónak)* Jó. Kossuth-díj! *(Szabónak)* Én vagyok, kérem.

TARLÓ A gondnok elvtárs idáig a könyvtárban művelődött. Igaz?

FURÁK Igaz. Igaz. A könyvtárban.

TARLÓ És csak most jött elő, hogy megköszönje Sass elvtársnak, hogy nagyszerű interjúval öregbítette kommunista irodalmunk nemzetközi hírnevét.

FURÁK Sass elvtársnak?

DARÁNYI *(Malacsiknak)* Szemüveg!

MALACSIK Szemüveg. *(felveszi a szemüvegét)*

Furák lassan megfordul. Malacsik feláll.

FURÁK Sass elvtárs?...

TARLÓ Köszönje meg szépen.

FURÁK *(nézi Malacsikot)* De ez nem...

DARÁNYI De-de.

TARLÓ De igen.

PIPPOLO Sass elvtárs! Életem legfőbb interjúja! Abszolút mélység! Abszolút igazság!

FURÁK Nem, ez nem... *(Lukicsra néz kétségbeesve)*

LUKICS Dehogynem.

FURÁK *(Malacsiknak)* Tibor?... *(odalép, kezét ráz vele)* Tibor, én fenomenálisan megkönnyebbültem? És Tibor, nincs harag?

Malacsik rázza a fejét.

FURÁK És ha megesküszöl, hogy a Gerebenben csak rágalmaz –

MALACSIK Ki a Gereben?

FURÁK Hogy nincs semmi közted meg a feleségem között?

MALACSIK Szívesen. Édesanyám, idősebb Sass Tiborné életére.

FURÁK Ne ravaszkodj! A Sass csak írói név! Édesanyádat nem így hívták!

MALACSIK Nem, nem, persze...

FURÁK Tehát anyád neve?

Malacsik körülnéz.

MALACSIK Na... Ööö... *(mintha hirtelen kiment volna a fejéből)*

Nézzoda, hát a nyelvemen volt...

FURÁK Schobinger! Ha! Egy lexikon vagyok?

MALACSIK ... Schobingerné életére.

FURÁK Ez nekem elég. Köszönöm szépen.

DARÁNYI *(sóhajt, Lukicsnak)* Ha lenne Isten, most azt mondanám, van Isten.

SZABÓ Akkor tulajdonképpen befejeztük.

FURÁK Befejeztük, és minden rendben, és csak egy kérdés marad, hogy viszont akkor ki a hulla a ládában?

Csend. Darányi összeomlik.

TARLÓ, LUKICS Senki.

PIPPOLO Ki a hulla a ládában...?

BONCZ *(Furákhoz)* Drága barátom, mivé lennének tenélküled.

DARÁNYI A-a nyilvántartás szerint nincs hulla a ládában. *(javít)* Én, Malacsik, bölölstöm a nyilvántartásba.

SZABÓ *(előveszi a pisztolyát, indul a láda felé, Tarlónak)* Félre!

Tarló leugrik a ládáról, a fedél lassan nyitni kezd. Szabó megáll a láda fölött előre-szegezett pisztollyal, belebámul.

PIPPOLO *(odalépne)* Hulla van a ládában?

SZABÓ Hátra!

Pippolo hátralép.

SZABÓ *(leengedi a fegyvert)* Ismerik?

BONCZ Nézze, elvtársnő. Ez a Tarló János író elvtárs ládája, tehát kézenfekvő, hogy ez Tarló János író elvtárs. *(a többiekhez)* Nem?

LUKICS De. Más nem lehet.

DARÁNYI Kizárásos alapon.

BONCZ Sajnálatos körülmény. *(Tarlóhoz)* De a reggeli újság, mi, kolléga? Csak a szinigazat írja! Persze, hogy nem említette Tarlót, ha egyszer Tarló halott!

SZABÓ *(Furákhoz)* Van tudomása róla, hogy került a ládába?

FURÁK Semmi a világon? Már benne volt, amikor megráztam?

SZABÓ Meg is rázta. Aztán elvonult művelődni. Parancsom van, Darányi, hogy tartóztassam le, ha legkisebb hiba... A legkisebb hiba! De ez!... A kezét. *(megbilincseli Furákot)*

FURÁK *(Tarlóhoz)* Elvtárs? És ha mégse vagyok Darányi?

TARLÓ Késő.

FURÁK Mária!... Én csak miattad...

SZABÓ Nem szól a többi tanúhoz. Mindent ki fogunk vizsgálni. Azonnal telefonálok. Hol az iroda?

DARÁNYI A folyosó végén balra.

SZABÓ Magát hogy hívják?

DARÁNYI Engem Malacsik. A minde- nes.

SZABÓ Ettől a perctől maga a gond- nok. Amíg a helyszínelés megérke- zik, ne nyúljanak semmihez. Pip- polo elvtárs, várjon meg. Együtt távozunk.

Szabó és Furák kimennek jobbközépen. De Szabó kezében marad a kilincs. Odaadja Tarlónak. Darányi kimegy balra.

BONCZ *(Lukicsnak)* Úgy illik, hogy egy kritikus igazságtalan véget érjen.

TARLÓ *(ideges)* De Kálmán bácsi – *(a láda felé)* ha ő a Tarló, akkor én ki vagyok?

PIPPOLO *(Tarlóhoz)* Az az! Maga szóval kicsoda itt egész idő alatt?

TARLÓ Nahát. Be se mutatkoztam. A nevem... *(szünet, Bonczra pillant)*

BONCZ Furák Tamás.

TARLÓ Furák Tamás.

BONCZ A mi kedves vendégünk. Sass Tibor kebelbarátja. A rettegett kri- tikus!

PIPPOLO *(Tarlóhoz)* Kritikus? *(emeli a kéziratot)* Akkor ez mi?

BONCZ Kritikagyűjtemény. Természe- tesen.

PIPPOLO Nem szép dolog. Füllenteni, hogy regény. *(az asztalra dobja a kéz- iratot, szállnak a lapok)*

TARLÓ Ne!... Mit csinál!... *(megy össze- szedni a lapokat, térdel)*

PIPPOLO Kit érdekel Itáliában egy kri- tika?

TARLÓ Kálmán bácsi – maga itt fél- álomban mindenkit kivégez.

PIPPOLO Itáliában a szépség kell, nem a kritika! Mária, eladunk millió könyvét! Mit ír, mit ír?

LUKICS Szocialista-realista drámát...

PIPPOLO Tud szerelmi poézist? Azt isszák Itáliában!

LUKICS Véletlenül van három köte- tem... szerelmi poézis.

PIPPOLO Ó! Dráma *finito*, előre a poé- zis! Az összes szívük szerte fog szakadni!

LUKICS Nagyon boldog vagyok, Lajos. A költészet felszabadít. A drámá- ban a mások szemével néztem sa- ját magukat. De a versben a ma- gunk szemével nézem egymást.

TARLÓ *(térden)* Mária, ne tréfáljon... A darabját nem hagyhatja félbe.

LUKICS Nem érti. Az ember egyszer- csak... mikor nem is számít rá... visszatalál önmagához.

PIPPOLO A passzaportója várja Buda- pesten. Én ígérek csak összesen kettőt. Tíz unoka – Nobel-díj. Jön velem, Mária?

LUKICS Magával megyek, Lajos.

Jön balról Darányi, a homlokán borogatás, leül Malacsik mellé egy székre, hátrahajtja a fejét.

TARLÓ *(Lukicsnak)* De legalább – azt mondja meg, hogy hívják a trakto- ristalányt.

LUKICS Kedves, hogy így érdeklődik.

PIPPOLO Mária, induljunk most. Vi- szem a kocsin.

LUKICS A neve Verőczey Amália. Ma- gának adom.

TARLÓ Verőczey Amália. – *(magának)*
Majd azt jelentem, hogy öngyilkos
lett.
LUKICS *(Pippolónak)* Gyorsan összepa-
kolok.
PIPPOLO Nincs idő. Jön ránk a mumus.
Kapunk pár ruhát Milánóban.
DARÁNYI *(erőtlenül)* Máris mennek,
Pippolo elvtárs?
PIPPOLO Sass elvtárs, köszönöm. És a
hős Malacsik. *(felkapja a fényképező-
gépét, kattint: Darányi borogatással a
homlokán és Malacsik szemüvegben)*
A babéros költő és legendás főhő-
se! Ez a kép bekeríti a világot! *(nya-
kába akasztja a gépet, karonfogja Luki-
csot)*

15.

*De nyílik az ajtó jobb oldalon, jön Rendőr.
Lukics gyorsan ráül a ládára.*
RENDŐR *(tiszteleg)* Szabadság, elvtár-
sak!
Tarló feltápáskodik, papírokkal a kezében.
MIND Szabadság! Jó napot kívánok.
Erőt, egészséget.
DARÁNYI *(feláll)* Tessék parancsolni,
én vagyok... az új gondnok.
RENDŐR Elvtársak, bejelentés érkezett
– van maguk között bizonyos Sass
költő elvtárs?
PIPPOLO *(Malacsikra mutat)* Költők cso-
dája.
RENDŐR Hát tessék. Mi a probléma?
*Malacsik a többiekre pillant, nem kap se-
gítségét.*
RENDŐR Semmi a világon?
MALACSIK Hát semmi...
RENDŐR Hol a kalapja?
MALACSIK *(felmutat)* Itt.
RENDŐR Hol a sálja?
MALACSIK *(mutatja)* Itt.
RENDŐR Hol a szemüvege?
MALACSIK *(mutatja)* Itt.

RENDŐR Hol a szobája?
MALACSIK *(kimutat)* Ott fent.
RENDŐR Leheljen rám szépen. *(magá-
hoz inti)*
Malacsik odalép, rálehel.
RENDŐR Uhh... Most meri a szemem-
be mondani, hogy nem ivott? Éle-
tében?
MALACSIK Nem merem.
RENDŐR Vissza tetszik élni az elvtárs-
nak. Azt mondja. Furák Tamás,
tartózkodik a helyiségben?
Szünet.
RENDŐR Másodszor megismétlem,
Furák Tamás van itt?
PIPPOLO *(Tarlóhoz)* Kritikus kolléga,
keresnek téged.
TARLÓ *(Rendőrnék)* Jó napot kívánok.
RENDŐR Szembesítünk. Sass és Furák
állampolgárok helyezkedjenek
egymással szembe.
Malacsik és Tarló (hóna alatt a papírjai)
szembeállnak.
RENDŐR Tisztán, érthetően mondják
ki, hogy felismerik a másikat.
TARLÓ Felismerem Sass Tibort.
MALACSIK Felismerem Furák Tamást.
RENDŐR Mivelhogy Furák elvtársat
elő kell állítanom. Tagadja-e, Fu-
rák, a budapesti szerkesztőségben
elhangzott következőket: „Meg-
ölöm a Sasst”?
TARLÓ *(szünet)* Én nem tagadom, de-
de...
RENDŐR Nem is lehet, tizennégy tanú
van. *(megbilincseli)* Távmondattal jött,
hogy Sass elvtárs kiemelt állami
védelmet élvez, és az ön cselekedete
kimeríti a száznegyvenhármas
szakasz hármas bekezdés merény-
letre előkészület fogalmát. Na nem
vészes az. Egytől öt évig terjed.
TARLÓ *(kétségbeesve néz körül)* Kálmán
bácsi! Nem szól egy szót se?
BONCZ *(csóválja a fejét)* Csoda világ.
Csoda korban élünk.

RENDŐR (*Tarlóhoz*) Na jöjjön. Ez nem fog kelleni. (*kiveszi Tarló kezéből a papírköteget, az asztalra dobja*) A vizionlátásra. Szabadság.

Renőőr kivezeti Tarlót jobbra. Csönd.

PIPPOLO Hát elvtársak... *arrivederci*. A köcsögém!... (*leveszi a kampóról a köcsögöt, a hóna alá kapja*) Ha Szabó főhadnagy keres... Rómába vagyok rendelve. Togliatti szekreter elvtárs invitált vacsorázni.

LUKICS (*Pippolo mellé lép, a többiekhez*) *Arrivederci*. Furáknak... küldjenek csomagot. (*kimennek jobbra*)

Szünet. A láda teteje emelkedik. Darányi, Malacsik, Boncz odapillantanak, majd egymásra néznek.

MALACSIK Főzhetöm az ebédöt?

Megsördül a telefon. Nézik.

DARÁNYI (*odalép, felveszi*) Halló... Alkotóház... Rákosi elvtárs! Itt Darányi, a gondnok. Nem, Malacsik, a gondnok... Igenis, Rákosi elvtárs. Azonnal adom, Rákosi elvtárs. (*letakarja a kagyt*) Sass! Futólépés!

MALACSIK Én?

DARÁNYI (*súgva*) Csak még ezt az utolsót, könyörgök magának. Mindenre mondja, hogy igen.

MALACSIK (*átveszi*) Halló!... Igen... Igen... Igen... Igen... (*leteszi*)

DARÁNYI (*sóhaj*) Na! Mit mondott?

MALACSIK Hogy le van fújva az interjú.

DARÁNYI Le van fújva? Most?

MALACSIK Megkaptam a Sztálin-díjat. Visznek Moszkvába.

Szünet.

MALACSIK Rögtön utazok Pestre Szabó főhadnaggal.

DARÁNYI Megőrülök. És velem itt mi lesz? – Szólni kell az elvtársnőnek. (*kirohanna jobbközépen, de nem tud*) A marha Tarló elvitte a börtönbe a kilincset! – Körbemegyek. (*kirohan balközépen*)

MALACSIK Én addig megfőztek?

BONCZ Hagyja. Elég nekem egy vajas zsemle.

MALACSIK (*visszaül*) De... mit mondtak Sztálin elvtársnak?

BONCZ Mondja neki, hogy... szpasziba.

Jön jobbközépen Szabó és a megbilincselte Furák.

FURÁK Én nem vagyok Darányi, nem érti meg? Hogy engem beugrattak?

SZABÓ Nem Darányi? Akkor ki?

BONCZ (*Furáknak*) Jobban jársz a Darányival, hidd el nekem. Furák névre öt évet osztanak.

FURÁK (*Szabónak*) Én vagyok Darányi.

SZABÓ Akkor fogja be a száját.

FURÁK (*Boncznak*) Darányi hány év?

BONCZ Semennyi. Csak kicsapnak mint gondnok. Aztán mehetsz kritikusnak.

SZABÓ (*Malacsiknak*) Sass elvtárs, megkaptam az értesítést. Őszintén gratulálok. Azonnal indulunk, érkezik az autó. Ne is hozzon semmit. A Párt minden szükségéről gondoskodik. (*Boncchoz*) Pippolo elvtárs?

BONCZ Lukics elvtársnővel sietett vacsorázni. Rómába.

SZABÓ Jobb is. Undorító pasas. (*Malacsikhoz*) Nézze, Sass elvtárs, én leszek a kísérője Moszkvában. Ha bármire szüksége van, rám mindig számíthat. A szállodában egymás mellett lesz a szobánk.

Szabó, Furák és Malacsik kimennek jobbra. Jön Darányi jobbközépen, magasra tart egy vekkert, amin óriási a csörgő.

DARÁNYI Ezt nézze, Boncz, ezt nézze! Mit találtam! A bűdös Malacsik rászerelte a kapucsengőt a vekkerére! – Elmentek?

BONCZ El.

DARÁNYI Na. Mostantól végre nyugalom van.

Nyílik az ajtó jobbra, Malacsik bedugja a fejét.

MALACSIK Malacsik! Jejen csak ki!

DARÁNYI Mi az anyám kínja van még?
(feláll, megy az ajtóhoz)

MALACSIK Akit a Pippolo elvtárs rendelt... leszállították a szakácsnő feleséget magának.

DARÁNYI Mi?!...

MALACSIK Beírhatja a nyilvántartásba.

DARÁNYI Nem kell! Nem kell!

BONCZ A Párt küldte, ne vicceljen.

DARÁNYI Már megint a Malacsik!...
(kimegy jobbra)

Boncz felveszi Tarló kéziratát az asztalról, lapozgatja. Elismerően bólogat. A

telefonhoz megy, tantuszt dob be, tárcsáz. BONCZ Halló, könyvkiadó? Itt Boncz.

Szervusz, Gyurikám. Na, csak azért kereslek, ha már annyit nyaggattál... nem fogod elhinni, ennyi év után... elkészültem az új regényvel. Igen, küldöm neked. Csak még beszámozom az oldalakat. Szervusz, szervusz. Szervusz. (leteszi)

Kimegy a kézirattal balközépen. A szín üres. Pillanatnyi szünet után Sass lassan feltápáskodik a ládában, vaksin körülnéz.

SASS Na nem, barátaim! Ez így nem mehet tovább!

Sötét.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Mai boszniai irodalom

- RADICS VIKTÓRIA: Posztháború (*Boszniai irodalmi körkép*) 737
SEMEZDIN MEHMEDINOVIĆ: Szarajevó blues (*versek és prózák*) 739
SENADIN MUSABEGOVIĆ: A háborút írni (*esszépróza*) 750
MARKO VEŠOVIĆ versei 754
FARUK ŠEHIĆ: Nyomás alatt (*próza*) 760
HADŽEM HAJDAREVIĆ: Lágertükör (*novella*) 774
AMIR BRKA versei 777
MILE STOJIĆ: Jajce; Atlantisz könyvtára (*esszék*) 781
REFIK LIČINA: Olajzöld bringák (*próza és versek*) 787
MUHAREM BAZDULJ: Nyugaton a helyzet változatlan (*A délszláv okcidentalizmus végleteiről*) 797
KRZYSZTOF CZYŻEWSKI: A mi Boszniánk (*esszé*) 806

*

- JOVÁNOVICS GYÖRGY: Nem látom őket, az erdőben rejtőzőket
(*egy kiállítás képei – esszéparódia*) 817

*

- KARÁTSON ENDRE: Londoni gittelések 836
MÉHES KÁROLY: Téliesítés (*novella*) 844
TÉREY JÁNOS verse 853
SCHEIN GÁBOR versei 854
RÁCZ PÉTER verse 856
SZÁNTÓ T. GÁBOR verse 858
RAPAI ÁGNES versei 859
DARÁNYI SÁNDOR versei 861
RADOSLAV PETKOVIĆ: Bizánci internet (*IV. rész*) (*esszé*) 863

*

- FORGÁCH ANDRÁS: Ott vagyok honn (*Karátson Endre: Otthonok I–II.*)
871

- KÁLMÁN C. GYÖRGY: Egy földikutya nézetei a világról (*Parti Nagy Lajos–Banga Ferenc: A vak murmutér. Négy elemi szócikk*) 882

2008

JULIUS-AUGUSZTUS

HALMAI TAMÁS: Az elmerült világ üzenete (Balázs Imre József:
Vidrakönyv) 888

DEMETER ZSUZSA: Hány novella egy élet? (Takács Zsuzsa:
A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim) 891

CSORDÁS KATA: Perzsaszőnyeg (Dževad Karahasan: Keleti díván) 894

KÉPEK

JOVÁNOVICS GYÖRGY képei a műmellékleten:

I. AZ ELSŐ CAMERA OBSCURA

II. KIS ÖNARCKÉP GÖMBTÜKÖRBEN

III. A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON I.

IV. A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON II.

V. A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON III.

VI. A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON IV.

VII. A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON V.

VIII. A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON VI.

IX. L. W.-KÉPREGÉNY 45. FELSZABADULÁS. „TERHES VAGYOK”

X. KÉPKIHALLGATÁS

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

OKM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sáropatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 8 0 7-8

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

7-8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbortékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Mezei András
(1930–2008)

2008. május 30-án elhunyt *Mezei András* József Attila-díjas író, költő, az *Élet és Irodalom* egykori főszerkesztője, a C.E.T. című folyóirat főszerkesztője, a Belvárosi Könyvkiadó alapítója, többek között a *Szerencsés Dániel* című regény szerzője. Június 11-én helyezték örök nyugalomra a Farkasréti zsidó temetőben.

Fejtő Ferenc
(1909–2008)

2008. június 2-án Párizsban elhunyt *Fejtő Ferenc* Széchenyi-díjas történész, újságíró, a *Szép Szó* folyóirat egyik alapítója. 1938-ban osztályellenes izgatás vádjával perbe fogták, s Párizsba menekült, azóta ott élt. Munkásságának középpontjában elsősorban a kelet-európai politikai ideológiák elemzése állt. Emlékiratai *Budapest-től Párizsig* címmel magyarul 1990-ben jelentek meg. Június 13-án helyezték örök nyugalomra Budapesten, a Fiumei úti sírkertben.

Sánta Ferenc
(1927–2008)

2008. június 6-án elhunyt *Sánta Ferenc* Kossuth-díjas író. Dolgozott bányászként, marósként, esztergályosként és betanított munkásként. Első kötete, a *Téli virágzás* 1956-ban jelent meg. Két legismertebb művét, a *Húsz órát* és *Az ötödik pecsétet* több mint húsz nyelvre lefordították.

AZ IDEI BRÓDY SÁNDOR-DÍJAT *Dunajcsik Mátyás* kapta *Repülési kézikönyv* című könyvéért.

Az Alexander Brody által, 1994-ben létrehozott alapítvány díja 350.000 Ft pénzjutalommal jár, s mindig az előző évben kiadott, legjobbnak talált első kötetes prózaírónak ítélik oda. A regényért járó díjat összel adják át a szerzőnek.

*

A MAGYAR FORDÍTÓHÁZ június 14-én rendezte meg hagyományos garden partyját Balatonfüreden. Az elsősorban a magyar irodalmi művek fordítóinak otthont adó intézmény idén ünnepli 10 éves jubileumát. Ebből az alkalomból a Fordítóházban Köves Éva *Művészcsendéletek II.* című kiállítását *Szija Ferenc* nyitotta meg, s a látogatók megtekinthetik a Lipták-villában a *Kovalovszky Márta* rendezte kortárs képzőművészeti tárlatot is. Ez alkalommal mutatták be a *Füredi Fordítói Füzetek* 7. számát is, amelyben *Tandori Dezső* verse olvasható tizenkét nyelven.

*

SZÍNERŐ – LÉPTÉKVÁLTÁS címmel táblaképnél nagyobb méretű festmények kiállítását rendezte meg – immár harmadik alkalommal – a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Képzőművészeti Mesteriskolája 2008. június 12. és 22. között a Zsolnay Gyár keleti üzemcsarnokaiban. A kiállítást *Mohácsi András* szobrász nyitotta meg.

A *Színerő* kurzusra beiratkozott doktorandusz hallgatók és a korábban végzett DLA és MES hallgatók mesterei: *Bencsik István* szobrászművész, *Keserü Ilona* festőművész, *Konkoly Gyula* festőművész, *Nagy Márta* keramikumművész, *Tolvaly Ernő* festőművész, *Valkó László* festőművész. A kiállításon többek közt *Böszörményi István*, *Eggle Anita*, *Ernszt András*, *Hegyi Csaba*, *Kuti László*, *Losonczy István*, *Mátis Rita*, *Miklya Gábor* és *Somody Péter* műveit láthatta a közönség.

Szerzőink

Radics Viktória (1960) – író, műfordító, Budapesten él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Jovánovics György (1939) – szobrászművész, Budapesten él.

Karátson Endre (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, műfordító, Budapesten él.

Rácz Péter (1948) – költő, műfordító, Budapesten él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, költő a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Rapai Ágnes (1952) – költő, műfordító, Balatonszentgyörgyön él.

Darányi Sándor (1951) – költő, Budapesten él.

Petković, Radoslav (1953) – szerb író, esszéista, Belgrádban él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budapesten él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Demeter Zsuzsa (1977) – irodalomkritikus, a *Helikon* folyóirat szerkesztője, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Doktori Iskolájának Phd-hallgatója, Kolozsváron él.

Csordás Kata (1984) – a PTE BTK magyar-esztétika szakos hallgatója, Pécsen él.

RADICS VIKTÓRIA

POSZTHÁBORÚ

A boszniai irodalmi körkép elé

Tizenhárom évvel vagyunk a boszniai háború és Szarajevó negyvennégy hónapig tartó ostroma után. Szarajevó ma eleven, nyüzsgő nagyváros, Bosznia-Hercegovina pedig szuverén állam. Földrajzilag a világ egyik legszebb országa egyébként a folyóival, patakjával, zuhatagaival és hegyormaival. A Csarsi-dzsámi mellett ülök a most is varázslatos Szarajevóban, bosnyák *kahvát* iszom, mellettem *sadržán* csobog. Elhangzott a hangszórókból az imára hívó arab ének, ilyenkor van ideje az esti leborulásnak, amit *abdeszt*, rituális mosakodás előz meg. Nemcsak odabent, hanem kint a tornácon is végzik a színpompás imaszőnyegeken, ki-ki a saját ritmusa szerint, külön a férfiak és külön a nők, a hajlongó imádságot, a gyerekek pedig, a kerítésen keresztül látom, az udvarban serteptélnek, és közben észrevétlenül tanulják az élet rendjét. Köröttem gyakran libbennek el kendőbe bugyolált lányok, asszonyok, de még több nő van „civilben”; a közelemben kávézó családanya és a barátnői például lazán cigarettáznak. Nemsokára megjelenik az asztaluknál a családfő is; fájdalmasan húzza a mülábat, és a keze is csonka. A felesége lesegíti róla a dzsekit. Egy kicsit megpihen, aztán a kislányával bemegy a dzsámiudvarba, hogy elvégezze ő is a *namaszt*.

Ez a férfi nyilvánvalóan háborús rokkant. A jelenet mélyen az emlékezetembe vésődött, különösen a korombeli férfi minden mozdulatra megránduló, szenvedő arca, és ahogy segítettek neki a családtagjai. A mai Szarajevó orientális hangulatát áthatja az ilyen fájdalom. Nem csak a romok és a temetők, hanem az itt és más városokban, falvakban látható vadonatúj dzsámik és minaretek is a pusztításról tanúskodnak. Az irreverzibilitásról. Arról, ami nem gyógyítható.

A politika persze egészen más szemszögből spekulál ezekről a dolgokról, de engem most ez nem érdekel. Hanem az irodalom: a boszniai nyelvű* irodalom, mégpedig az a

* A boszniai nyelv (*bosanski jezik*) az a nyelvváltozat, amelyet Bosznia-Hercegovinában a bosnyákok, szerbek és horvátok egyaránt beszélnek, a bosnyák nyelv (*bošnjački jezik*) pedig az a nyelvváltozat, amelyet jobbra a bosnyákok (vallásos vagy nem vallásos muzulmánok) beszélnek; ebben több az orientalizmus és az archaizmus. Erről a nyelvi kérdésről egyébként ma az országban lingvisztikai és politikai viták folynak. A boszniai nyelv legújabb szótára (*Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo, 2007) mindenesetre elfogadó és befogadó, több nyelvváltozatot tartalmaz, és alternatívákat ajánl fel.

fajtája, mely nemzeti(ségi)leg és vallásilag nem elkötelezett, és nem etnikai identitáskategóriákban gondolkodik, hogyan dolgozza fel a háborút, azaz a posztháborús valóságot? A boszniai-hercegovinai *háborús írás* (ratno pismo) új formákat, új irodalmi eljárásokat, új esztétikát hozott. Nem a mitikus-történelmi és folklorisztikus, etnoreligiózus képleteket kedvelő, nacionalista és vallásos, a horvát, a szerb vagy a muzulmán hagyományokhoz tapadó irodalom, hanem az, amelyet *posztháborús*nak neveznék – az a *másik*, amely kritikusan viszonyul az etnonacionalizmushoz, és lebontja vagy elveti a tradicionális háborúképeket, -képzeteket, -értelmezéseket is. Véleményem szerint túllendült a posztmodernen – dokumentarizmusa vagy műfaji, műnemi kevertsége, az élet és irodalom viszonyáról való gondolkodása, irodalmi alapállása, egzisztenciális súlyozottsága nem *innen* van azon a sokszoros áttételességen és a bonyolult ironikus játékokon, ami a posztmodern esztétika egyik hozadéka, hanem *túl*. Ezek csak feltevések, annyi azonban bizonyos, hogy a háború irodalmilag is nagy megpróbáltatást és kihívást jelent mind a mai napig.

A háború a szerzők alkotói életébe is fordulatot hozott. A válogatásomban szereplő valamennyi szerző, a szerbiai Szandzsákból elmenekült bosnyák Refik Ličinát kivéve, végig vagy valamennyi ideig jelen volt Szarajevóban vagy más boszniai városban a háború alatt, és nyugodtan túlélőnek nevezhető. Sokuknak puska is volt a kezében, Faruk Šehić és Senadin Musabegović a fronton harcoltak a városvédő bosnyák hadseregben. És ha van valaki, akinek a kezében nem tudnék puskát elképzelni, akkor az Hadžem Hajdarević, a szonettköltő, aki pedig revolverrel állt őrt Szarajevóban. Valamennyien ma is írnak – nem a háborút „örökítik meg”, hanem azt vizsgálják, hogy miként lehet ilyen tapasztalattal továbbra is alkotni és jobban élni.

Nem az a cél, hogy „ne felejtsük el” a boszniai háborút, melynek több mint százezer halálos áldozata volt, köztük tizenötezer gyerek, a koncentrációs táborokat, a fegyveres őrjögést. Bosznia-Hercegovinában városrombolás, népiirtás és a kulturális emlékezet irtása ment végbe. Nem a háború horrorjának és terrorjának a kitergetése a szándék. Viszont az irreverzibilitás tudatosítása szerintem annál fontosabb; ezek a sebek Európa testén estek, a csak Szarajevóban elvégzett ötvenezer amputáció, a milliányi boszniai hajléktalan és hontalan *izbjeglica*, a megcsonkított és eltorzított, a vallásba menekülő életetek a mi Európánk állapotát mutatják, és erről tudomást kell venni. Arról, ami gyógyíthatatlan, s amit nem lehet visszacsinálni.

Az itt olvasható szövegeket – Krzysztof Czyżewski esszéjének kivételével, melyet Pálfalvi Lajos fordított – Radics Viktória válogatta és ültette át magyar nyelvre. (A szerk.)

Szarajevó blues

Szarajevó

*Valaha azt írtam,
hogy a versnek, ha Szarajevó a tárgya,
selyempapír-illata legyen, olyan, amilyenbe a kereskedők régen
a narancsot bugyolálták –
a susogós papíron nyomat,
a rajzon véletlen járókelő
és összegyűrődött minaretek.
A város ma ki van kezdve; szétbontott formák,
Szarajevó olyan, mint egy posztmodern műalkotás
fantasztikus méreteken.
Annyi a pusztulás, annyi az olcsó érzelem: senki se sír.
A halál általános és a giccs általános.
Mire gondolt Jeff Koons,
amikor felfokozta a Kitsch értékeit?
Most már semmi sem fontos.
A világvége közönséges mozdulattal kezdődik: egy kéz,
terepszín egyenruhás fiatalemberé,
letépi a rózsát, és elviszi magával.
Örökké késik a felismerés,
hogy csak akkor van értelme letépni,
ha a rózsát valakinek szánjuk.*

Tegnapi világ

*Ma eszembe jutott a görög
költő a kétméteres
az Európa vörös éttermében ültünk
beszélgettünk
egyszer halálra ítélték*

Semezdin Mehmedinović (1960, Tuzla) – 1996 óta Amerikában élő szarajevói költő, akinek *Szarajevó blues* című kötete, mely különféle műfajú szövegeket vegyít szabadon, a legjobb boszniai háborús irodalomnak számít. Számos nyelvre lefordították, Amerikában is sikert aratott. Mehmedinović szövegei a *Magyar Lettre International* 67. és 69. számában is olvashatók magyarul. Verseik találhatóak tőle a *Vár Ucca Műhely* 2002/3-4 számában és a *Fosszília* 2003/3-4. számában, Orcsik Roland fordításában.

*és reggelig ébren várta a kivégzőosztagot
azóta sok idő elmúlt
ő most manolisz anagosztakisz
keserű görög cigarettát szív fehér filtereset
nem iszik töményet
az az érzésem hogy politikusnak állt
és akkor dörrenést hallottunk a járdáról
és a két méter magas test
ívben az ablaküveg felé hajlott
valaki petárdát dobott a konténerbe
ami meggyújtotta a komputerpapírt
melyet a túloldali bankból dobtak ki
„én meg arra gondoltam ne megint szarajevóban”
mondta
oly hamisnak éreztem ezeket a szavakat
na jó gondoltam
ha valaki egyszer a halál szemébe nézett
eljátszhat vele egy kicsit
fiatal voltam nem tudtam akkor
hogy a halál közönségesebb dolog mint hisszük
annyira közönséges
hogy csakis hamisan csenghet róla minden szó*

Fényképészek

1) 1991 decembere. A *Theater club*ban ülünk, melynek falain Mladen Pikulić fényképei láthatók (a kiállítás címe: *Vukovár ma... és holnap?*). A zene túl hangos; a fiúk és a lányok szótlánul, kitágult pupillával ülnek az asztaloknál. A pincérek, magasra nyújtott karral, rozsdamentes tálcákon dobozos sört, Coca-Colát hordanak szét a fejek fölött, nehezen préselik át magukat a mámoros fiatal testekkel eldugaszolt átjárókon. A vécé padlóján véres tűk. És aztán: egy srác az egyik asztalnál ujjal mutat egy másik srácra – arra, aki a fotón sír a lebombázott vukovári háttér előtt –, és ámuldozva így szól: „Ugyanolyan pulóvere van, mint nekem!”

2) Ellentétben külföldi kollégáikkal, akik azért jönnek ide, hogy a halállal fiztessék meg, dollárban, honoráriumukat a napi- és hetilapoknál meg az art-magazinoknál, a szarajevói fényképészek a háború igazi krónikásai a saját városukban; gondot okoz nekik a fotóanyag hiánya, semmit sem kapnak a munkájukért... Ez nem különbözteti meg őket, nem teszi munkájukat nagyobbra annál, amit pl. a sebészek vagy a tűzoltók végeznek, ám elkötelezettségükre rányomja bélyegét az értelmiségi morál, ami oly ritka madár háború előtti és háborús körülményeink közepette. Egy fényképész tehát elérte, hogy egy narkós egy szarajevói kávéházban felismerje a pulóverét a fényképen látható vukovári fiún. Itt akkor még nem hullottak a bombák, ámbár látni

lehetett, hogy Szarajevó már felvette Vukovár pulóverét. Erről az értelmiségiek – azok, akiket értelmiséginek neveznek – hallgattak.

A háborúval semmi sem változott; mit tettek például az írók, miután leégett a Vijećnica?* Mit tettek a tudósok és a történészek? Semmit. Talán azért, mert amúgy sem jártak könyvtárba. De ha az íróktól elveszik a székházukat, a kávéházukat – akkor jönnek a tiltakozások az *Oslobodenjé*ben. Ezer meg ezer fénykép készült a szétrombolt Vijećnicáról... Van ebben, többek között, szakmai pátosz is: a Vijećnica áll minden szokványos szarajevói képeslap előterében (őt választották a fényképészek).

Abban az időben, amikor Pikulićnak „a háború előestéje”-kiállítása volt, talán már nem is élt a fényképen látható fiú. Ma már azt sem tudom, vajon él-e az a másik, aki ujjal mutatott a pulóverre a fényképen. A kiállítás címében szerepelt a kérdés: *és holnap?* Mindenki tudta, hogy a kérdés tartalmazza a választ, de abban reménykedtek, hogy a holnap nem jön el. Azt mondom: mindenki, de közben azokra az értelmiségiekre gondolok, akik hallgattak, és a promiszkuus szarajevói éjszakákba vonultak el az erkölcsi felelősség elől, mely azt parancsolta volna, hogy mondják ki: még sincs rendjén, hogy a gránátok városokat zúzzanak szét. Egy fényképész azon kevesek közé tartozott, akik kérdéseket tettek fel.

Szarajevóban a háború tíz hónapja után hallhatsz „értelmiségieket” sopánkodni: miért történt ez velünk, és miért ilyen brutálisan? Nem elég okosak ahhoz, hogy lássák a választ: Ezért!

Éppenséggel ezért.

És azért, mert már minden kérdés elkésett.

Csetnik hadállás

Elsőnek az árkológép érkezett, lövészárkokat mélyesztett a földbe, a betonlapokat kamionnal hurcolták fel, és beburkolták velük az árkokat. Oldalt beásták a tankokat, csak a csövüket hagyták szabadon. Meg az ágyúkat. A mi puskáink lőtávolságán kívül. Lehet, hogy át is fognak telelni ezekben a lövészárkokban? Most augusztus van; Nišből kapják a dohányt, Prokupljéből a pálinkát. Hogy a nőket honnan hozzák nekik, azt nem tudom, pedig láttam őket a gukkeremmel. Az egyik úszómatracot helyezett a lövészárkok mellé, és fürdőruhában napozik. Így fekszik órákon át. Aztán föláll, odamegy az ágyúhoz, meghúzza a madzagot, és találomra kilövi a gránátot a városra. Egy pillanatig fülel, és a dörej forrása felé néz; még lábujjhegyre is ágaskodik, ártatlanul. Aztán visszamegy, bekeni magát napozótejjel, és teljesen átadja magát a nyugalomnak.

Gyerekek

S: Gyere be a házba, Harun, kinn esnek a gránátok.

* A szarajevói városi könyvtár épülete (*A ford.*)

Háború

*Háború van
és semmi sem történik –
megyek a városba cigarettát lejmolni*

*ismerem az illatod örök idők óta és mégsem
álltál hozzám soha ily közel – hideg
reggeleken néha tévedésből
az én alsónadrágomat kaptad fel*

*nem voltunk ennyit együtt tíz év alatt
mint az utóbbi öt hónapban –
most az én pulóveremet hordod álló nap*

*felderít és ugyanakkor elszomorít
ahogy örülsz
a humanitárius segélycsomagnak*

*kérdem hogy szerzel kávét
minden áldott estére?*

*ablakainkon egyetlen üveg sincs
a szobából a kései szúnyogokat nem lehet kikergetni*

Viszonylag békés nap

1) A CSB napi híradásában, ha tucatnyi gránát hull a „szűkebb belvárosra”, amikor az útkereszteződésekre „PAM és PAT géppuskával lőnek”, és csak néhányan halnak vagy sebesülnek meg – a tudósítók ilyenkor azt mondják, hogy viszonylag békésen telt el a nap. Az emberek viszonylag normálisak vagy viszonylag örültek, amióta a halált statisztikai számadatnak fogadták el. Tudniillik Szarajevóban halál-szufficit forog fenn.

2) Egy feldúlt fiatalember megkéri az embereket, hogy soron kívül tölthessen vizet magának. Mutatja a műanyag kannát. A ciszterna előtti sor meggörbül, az emberek helyet csinálnak neki. Miután töltött, sietve az utcasarokra ér, és ekkor eltalálja egy gránát. Csak egy véres nyom az aszfalton, mely míniumra emlékeztet, de könnyebben törölhető; e pillanatban esni kezd az eső, és mindent elmos: nyoma sem marad a fiatalembernek, nyoma sem marad a kannának. Csak a víz. Mintha semmi sem változott volna az utcán, csak egy árnyalattal csöndesebbek lettek az emberek. A ciszterna motorja berreg, hallani a műanyag ballonok puha ütközéseit.

Közlekedés

Eldugott utcákon járok, ahova nem ér el az infravörös sugarakkal megáldott orvlövész tekintete, mely koromsötétben is felismerne. Éjszakánként vörös lézerpont bolyong a homlokzatokon. Tehetetlenségérzet tölt el az utcán; tudatában vagyok a következő pillanatnak, melyben talán leszek, talán nem leszek. Akár az árnyékok, a negyedik dimenzió látszatában lakozunk. A megváltozott városi közlekedés, a mi szempontunkból nézve, a végét jelenti a közömbös európai világszemléletnek, mely szerint a gordiuszi csomót csakis egyetlenegy módon lehet kibogozni. Most eszembe jutnak a gyepen keresztülvágó kitaposott ösvények, mindenki ezeket használja, senki sem jár a gyalogosoknak szánt aszfalton. Az egyik szarajevói háborús útvonal romba döntött mozitermen vezet keresztül. Itt az utak maguktól ágaznak szét, nem urbanisztikai tervek alapján, és nem is a kényelmes lakosok autizmusa lépi ki őket. Ne légy kitéve a tekinteteknek – mindössze ebből áll a közlekedési szabályzat, ami teljes ellentéte a békebeli követelménynek: a főutcán lenni, megmutatkozni. Ámde az új utak nem rendelkeznek aszfaltozott véglegességgel; ahogy a gránátok változtatják a városképet, aszerint alakulnak. Az állandó előreláthatatlanság (talán leszel, talán nem leszel), az új benyomások állandó zápora folyton újjáformálja őket (ezeket az utakat). Tegnap óta teljesen másmilyennek élem meg a Nemanjina utcát: kerek hordágyakat láttam ott a járdán, szürke bőrrel borítva; a járókelők lefekszenek rájuk, könyékig felhúzzák ruhájuk ujját, és várják, hogy a farmernadrágos személyek (normális feltételek között fehér köpenyt viselnének) túvel és műanyag csövekkel a kezükben odamenjenek hozzájuk, és vért vegyenek tőlük.

Fehér halál

Majd ha leesik a hó Szarajevóban, és roppan a fenyő a fagyban, melegebb lesz a csontoknak a földben, mint minekünk. Meg fogunk halni a hidegtől; tűz nélküli tél közeleg; a nap nélküli nyár tovatűnt. Az éjszakák hűvösek, s ha egy balkonon ugatni kezd egy öleb, kóbor kutyák kórusa válaszol, ugatásuk oly szomorú, akár a gyereksírás. Az ír szetter, egyébként ritka vidám kutya, csak ebben a városban vonyít oly szomorúan az éjszakában, mint Rutger Hauer a *Blade Runner* zárójeleneteiben. A hó be fogja borítani a várost, amiként a háború borította be az időt; milyen nap van ma? mikor lesz szombat?, nem tudom. Halottak a napi rituálék, és az évszáró rítusok is: ki fogja decemberben kinyomtatni az 1993-as naptárt? Van nappal, van éjszaka: bennük az ember, aki a világvége szerint határozta meg magát; tudja, hogy a globális kataklizma tudatának hiányában a létezés veszítene teljességéből. Ezért, amikor leszáll az este, szövétneket gyűjt: fém golyóstollvégen áthúzott kanóc, amit alufóliába tekert parafadugó tart fönn az olaj felszínén, mely egy üres sörösdobozból készült lámpában ég; a vidám lángocska fényében e világi ragyogást láthat a tárgyakon és övéi arcán; és hogy nincs baj...

Hulla

*A hídon lelassítottunk
és elnéztük amint a Miljacka mellett a kutyák
a hóban marcingolják az emberi hullát
aztán folytattuk utunk*

mi sem változott meg bennem

*hallgattam hogy ropogtatja a havat a gumi
fogak alatt harsog így az alma
és vad vágyat éreztem hogy megmosolyogjalak
téged*

*amiért pokolnak nevezed ezt a helyet
és menekülsz innen abban a hitben
hogy Szarajevón túl nincs halál*

Fogyás

A háború a férfinem krízisének ideje. Senki sem tud meggyőzni az ellenkezőjéről: a háborút aszexuális, tehát érzelmileg fogyatékos emberek indítják. A szerelem megment az ego zsarnokságától; a politikai hatásmechanizmussal társulva az aszexualitás következménye megannyi perverz bűncselekmény. A nők naponta többször átöltöznek, kisminkelik magukat, és sétálni mennek az üres szarajevói utcákra, ahol egyetlen kávézó sincs nyitva. A nők, akiket ismerek, mindössze két hónap alatt olyan természetellenesen lesoványodtak, hogy elvesztették minden erotikus vonzerejüket. És ez a háború borzasztó következménye: a szerb vezérek egójának zsarnoksága rávetül azokra a terekre, ahol a háború által jelen vannak: mindenáron aszexuális világot akarnak teremteni. Nézem az ismert színésznőt, amint elbeszélget a fiatal katonákkal, akik a várost védik. Szemlátomást élvezzi a beszélgetést, és nem akarózik elmennie. Ám amikor végül tovább megy, a fiatal védők obszcén élcelődéssel váltják fel a válogatott, illedelmes szavakat. Ez olyan vigasztaló.

Állatok

Kezd a kedvemre lenni ez az egész. Veszély van elég, bánat is bőséggel. Fekszem, és folyton azon rágódom: milyen sokáig lehet kibírni az ilyen életet. Mellkasomon macska szundikál. Kiválasztott állat; a két ferde szeme fölött – M alakú folt. Ezt én nem tudtam: te árultad el nekem azon a napon, amikor megvadultam, és szét akartam őt morzsolni: szétmorzsolni a macska-természetét. Ekkor rámutattál a homlokán a foltra, és azt mondtad:

„Csak azoknak a macskáknak van M-jük, akiket megsimogatott Mohamed.”

Azóta hagyom, hadd aludjon kedve szerint ott, ahol épp letelepszik. Nem tudom, milyen sokáig lehet még kibírni az ilyen életet. Átfut rajtam a borzongás, akárhányszor felriad álmából a macska a kinti dübörgésre, és olyankor érzem a mellemen, amint lassan kimereszi karmait.

Mészárlás

A ferhadijai* tömegmészárlás képsora bejárta a világot; a holtak és a lemészároltak képe a háború reklámjává változott. Nem lényeges, hogy ezeknek az embereknek megvan a saját nevük: csupasz képpé váltak; a televízió lefordította őket a maga hideg nyelvére. A kamera kiüríti a kép pszichológiai tartalmát, és információt gyárt belőle. Az eztán következő meszárlások mind ugyanennek a képnek a sokszorosított példányai. A világ tehát látja, mi történik itt. Együttérez-e valaki velünk ezen a világon? Senki. Azért, mert a televízió jól ismeri az ember valódi természetét, amihez az együttérzés hiánya is hozzátartozik, mindaddig, míg a tragédia nem érint bennünket közvetlenül. A tragédia érzése a tarka amerikai zászlóba burkolt koporsókkal érkezett el, nem korábban: a vietnami tévériportok útján nem. Velünk történnek a meszárlások; mi együttérzünk a saját tragédiánkkal. Ez minden. Sovány vigasz, hogy talán jobban átlátjuk a médiumok természetét: belelátunk, mint az autó belsejébe a számítógépes rajzon, anélkül hogy fogva tartana bennünket a monitor ibolyaszín fénye. Minden egyéb díszlet: a CNN operatőre, kamerával a csípőjén, a Bistriken végignéz a szétrombolt zsákutcán; senki sincs az üres utcában, csak a felgyújtott *drugstore* ajtaját nyaldossák a lángok.

Lapišnica/Eduard Limonov

A Lapišnica egy hegy a régi szarajevói városrész fölött; nem sok városlakó tudta eddig, hogy ez a hegy ilyen néven létezik. Most már mindenki tudja, és mondják is: „Az ott a Lapišnica”, onnan küldték a csetnikek az első gránátot Szarajevóra. Eduard Limonov emigrációban élő orosz avantgárd író; minden tiszteletet megérdemlő életműve novellákból és regényekből áll, melyek az outsider pozícióját dicsérik, aki irigylésre méltó testi erővel rendelkezik, és – hogy tévedés ne essék – erről minden pillanatban kész bizonyosságot tenni. Mit keres Limonov Paléban,** és miért buzdítja a csetnikeket? Semmiképp sem az „édes pravoszláv vallás” okán. Limonovot elsősorban irodalmi következetessége hozta Paléba. Szerbia a szilvafák közt szintén outsider, nem ismerik el érdemeit, és amióta az egész világ ujjal mutat a fasizmusára, gazdasági blokád alatt sínylődik. Tagadhatatlan erejét gránátokkal, szőnyegbombázással, kazettás bombákkal, és – egyelőre – ingerlékenységet okozó hadi mérgekkel bizonyítja... E felismerés következtében zarándokol Eduard Limonov (Edicska, saját regényhőse) a Lapšinicára; hogy az immár felszentelt hegyről leköpje Szarajevót, a Pale melletti városkát.

* *Ferhadija*: Szarajevó sétálóutcája (*A ford.*)

** *Pale*: Helység Szarajevó közvetlen közelében, a háború alatt a szerbek főhadiszállása volt (*A ford.*)

Bernard-Henry Lévy

A tévékamerák előtt, miközben a riporterrel beszélget, Bernard-Henry Lévy kénytelen előírásosan leguggolni és fedezékbe vonulni, miközben körötte golyók fütyülnek. Az aszfalton ülve tovább beszél. Lévy Szarajevóban arról beszél, hogy mi történik Szarajevóban. A fölvétel be fogja járni a világot; ő mindent látott, ez nem csalás, nem ámitás, ő tudja, mi történik itt. Lévy Európát szólítja meg. Ha rajta állna, ez a város már holnap fölszabadulna. Az elsők közt mutatott rá hazájában a Gulag borzalmaira, még akkor, amikor a nemzet vak volt a koncentrációs táborok gonosz valóságára. A huszadik századi értelmiségnek kötelessége volt állást foglalni a táborokkal szemben; Lévy megírta az ily módon elkötelezett értelmiségi *Dicséretét*, egy szép és tanulságos könyvet. Nem minden elégedettség nélkül beszél a kamerába, miközben golyók pattognak körülötte. Van ebben valami a gondolkodó perverz élvezetéből, akinek a nézeteit abban a percben erősíti meg a valóság, amikor ő a világ tudtára adja azokat. Lévy elkötelezettsége így a televízió révén instrumentalizálódik, ő pedig a háború résztvevőjévé válik, miként ezt mindenki láthatja. A gondolkodó fenséges narcizmusa ez, aki voltaképpen semmit sem képes az igazságra vak világ tudtára adni, csupán annyit ér el, hogy a saját figurájával és a szavaival segíti a tömegmédiát abban, hogy a háborút háborús játékká változtassa.

Európa és a világ viszonyulása szenvedéseinkhez arra a néger nőre, az UNPROFOR katonájára emlékeztet, aki a szarajevói piacon, ügyet sem vetve az emberek pillantásaira – sárga cicanadrágot próbál.

Verebek

Eszembe jutott egy irodalmi est. Akkori barátom, Miroslav Toholj egyenesen Borból érkezett (ahol szintén irodalmi ügyben járt), még az út hatása alatt állt, és mesélni kezdett a városról, melyben „nem maradt élő veréb”. Pontosan így: ökológiai ihlettel beszélt a halálról mint természetellenes jelenségről, majd felolvasott egy részt *A szív ura* című regényéből, mely azokban a hónapokban hagyta el a nyomdát.

Másnap kora reggel, nálunk otthon, miközben anyám a reggelit készítette, megjelent az ajtóban, álomittasan, pizsamában, a kisfiam. Toholj a kezébe nyomott egy ceruzát meg a noteszt, melyben egyetlen mondat állt: „Bor olyan város, melyben nem maradt élő veréb”. És miközben a gyerek krumplifejú embereket rajzolt, a notesz tulajdonosa beletúrta ujjait a kisfiam hajába.

Teljesen lényegtelen lenne ez az egész, ha ma nem ismétlődött volna meg velem ugyanez: ülök a kisfiam mellett – aki teljesen belemerült a rajzolásba –, és beletúrok a hajába.

Mindazok után, ami történt, ebben az ismétlődésben, egyáltalán a hat évvel ezelőtti eseményre való visszaemlékezésben van valami komikus. Volt melegség Miroslav Toholj gesztusában. Annak az embernek a gesztusában, aki nem sokkal ezután odaadóan fog dolgozni egy egész nép kiirtásán. Így aztán az idő műveként – annak köszönhetően, ami kitette ezt az időt –, teljesen elértéktelenedett minden érzélem, amit ez az emlék tartalmazott.

Ha ma Miroslav Toholj szerb regényíróra gondolok, eltölt a mélységes meggyőződés, hogy az emberek nem érdemlik meg a tragikumot, mivel a tragikum fenségessé teszi a létezést, s mint ilyen, vigasztal. Az emberek nem érdemlik meg a vigaszt. A komikus igazabb, mert rámutat arra, hogy ezen a világon minden jelentéktelen.

Mai távlatból tehát komikus a felismerés, hogy van város, melyben nem élnek verebek.

E történet pedig így fejeződik be: miközben a kisfiam mellett ülök, és ujjaimmal beletúrok a hajába, felfedezek egy részletet, mely elsőre mosolyt csal az arcokra, mint mikor az apja csizmájában pillantasz meg egy gyereket. Beletúrok a tízéves fiú hajába, odatapad a szemem, és felfedezek egy ősz hajszálat.

Pogrom

A csetnikek Jagomirból kiüldözték az elmebetegeket a városba. Egyikük ezen a napon egy halott verebet tart a kezében a lábacskaínál fogva; odamegy egy járókelőhöz a Tomislav király utcában, és azt mondja: „Te is halott leszel, ha eljön az én hadseregem.”

Szabadság

Először is el szeretném mondani a következőket: én a háború kezdete óta, azaz már több mint egy éve csak a saját szarajevói tapasztalataimról írok. Arról, ami a városon kívül történik, nem merek gondolkodni; mindaz, ami kívül esik személyes tapasztalatvilágomon, csupán a találgatás terepe. Azok találgatnak, akik nem tisztelik önmagukat, a környező világot pedig megvetik.

Miközben azokról a dolgokról írtam, és csak azokról, amelyeket a saját szememmel láttam, nem tűrtem se cenzúrát, se öncenzúrát. Ilyesmi egyszerűen nem létezett. Ennyi szabadság elég annak, akinek az írás a munkája. Másrészt semmilyen formában nem tapasztaltam, hogy valódi hatása lett volna annak, amit ebben a városban a háború alatt leírtak. Hiábavaló munka lenne, ha nem élne az emberekben ez a fantasztikus olvasási vágy.

A Markalén* észrevettem egy pultot, rajta egy újságot, mellette pedig cédulát: *egy olvasás két cigaretta*, és őszinte kíváncsisággal álltam meg oldalt, csak hogy lássam, lesz-e vevő. Odalépett a pulthoz egy fiatalember, sörösüveggel a zsebében, és „megvásárolta az olvasást”.

Szarajevóban minden tájékoztató jellegű publikációt „sajtónak” neveznek. A könyveket például senki sem nevezi „sajtónak”. A sajtó olvasása pedig itt ugyanolyan szenvedélybetegség, mint a dohányzás vagy az alkoholizmus.

Az emberek tehát még olvasnak, hallgatják a táskarádió a híreket, a béke jeleit fürkészve.

Nagyon nehéz állandó várakozásban élni, a jobb napok reményében, ha foly-

* *Markale: szarajevói piac (a ford.)*

ton arról kell meggyőződnie, hogy a beköszöntő hónap még szorongatóbb, mint az előző. Mit csinálunk? Várjuk, hogy megvirradjon Boszniának. A rádió, a tévé, az újságok tizenöt hónapja ígérik a békét. Pedig tulajdonképpen nem tudni, melyik az a kívánatos irány, amerre a háborút fordítani kellene. Akiknek ez a dolguk, azok nem határozták meg sem a háborús, sem a politikai célokat. Így aztán a napok és a hónapok reménytelen várakozásban telnek, várjuk a békét vagy a szabadságot, noha e szó jelentése teljesen ködös.

A háborúban megéltem olyan pillanatokot, melyeknek szabadság-ízük volt, és ez nem paradoxon. Ezekben a pillanatokban „boldog voltam, mert félelem nélkül tudatában voltam önmagamnak” (Benjamin). A háborúban a *szabadság* szó teljesen mást jelent, mint egyébként; nem az egyén szabadságát annak metafizikai dimenziójával egyetemben, amit ekként a lágerben is meg lehet élni. A háborúban e szó jelentése a közösséghez fűződik, a kollektívumhoz, mely egyenlőségjelet tesz a béke és a szabadság közé.

A közösség szentség, mely szótlannul tűr és vár. Így van ez Szarajevóban is. Így volt ez abban az időben is, amikor még jártak a trolik: elmegy az áram, az emberek kiszállnak anélkül, hogy visszakövetelnék a jegy árát; mások beszállnak a veszteglő járműbe, rendesen érvényesítik a jegyüket, és türelmesen, órákig várják, hogy megjöjjön az áram, és elinduljon a troli.

Mivel a mi időnk mitikus idő, az elkötelezett egyén, az, aki „a saját valóságát gondolja”, saját „karizmájára” ismer abban, amit tesz. Hiszi, hogy hatása az események menetére döntő; nevet ad az utcáknak és a népeknek, és azon van, hogy szavai eljussanak azokhoz, akik meg tudják valósítani ezeket az ideákat. Missziója során számít a dicsőségre, mivelhogy ő mondta ki először ezt vagy azt. Tehát fizetséget követel az eszéért. Nem ezek az álmok groteszkek, hanem a meggyőződés, mely hozzájuk társul: hogy vannak olyanok, akik meg tudják valósítani az ideát. Ilyen egyének azonban voltaképpen nincsenek.

Walter Benjamin leírja egy beszélgetését Brechtrel, aki ez alkalommal kifejtette a fasizmus kritikáját. Brecht olyan ember benyomását keltette, aki „akkora erőt sugároz, mely képessé teszi őt arra, hogy szembeszálljon a fasizmus erejével”. Karizmája a történelem mélyéből buzog föl, ami nem sekélyebb annál a forrásnál, amiből a fasiszta erő tör elő. Ez illúzió volt. Ám mi olyan korban élünk, amelyben már ez az illúzió sem lehetséges, mivel a világ nagy egyéniségek nélkül maradt. A politikában sem találni ilyeneket. Nincsenek olyan egyének, akik felkínálnák a világnak megmentő víziójukat, és olyan sincsenek, akik valóra váltanák ezt az illúziót.

A háború mitikus idő. A világ polarizálódik, és az ellentétek szembeszökővé válnak. És minden tiszta, mint a gyermeki világban. A gyerek azt mondja: *olyan hideg van, mint a mennyországban*, mert azelőtt annyiszor hallotta a szólást: *olyan meleg van, mint a pokolban*. Morális vigasz után kutatva, teljesen infantilisán, csakis saját magamnak, a következő felosztást eszeltem ki: Szarajevóban lenni annyi, mint az igazság világában lenni; amott a városon kívül, ahol a fasizmusok őrzöngnek, az emberek a hazugság világában laknak. Közben tudom, hogy infantilis vigaszról van szó.

Nap mint nap végigmegyek a mészárlásokról elhíresült utcán, és átvágok egy passzáson, melyben van egy kirakat reklámfotókkal. Az egyikken négy ejtő-

ernyős látható, amint táncot járnak a levegőben; arcukon mosoly, eltölti őket a szabadság érzése, mivel tudják, hogy repülnek. Nincs semmi angyali a jelenetben: mosolyuk hisztérikus, talán a hátizsák miatt, melyben még mindig ott pihen az ejtőernyő. Bizonyosság arra, hogy mindennemű szabadság elkerülhetetlenül összefügg a kockázattal. És noha világosan ki lehet venni az arcukat, egyéni sorsaikat törli a fénykép aláírása: *Produkt von Kodak*. Szóval a reklám magát a fényképet, annak felülmúlhatatlan koloritját reklámozza. Ez is egy adat a korról, melyben a kritikát végleg felváltotta a reklám.

Ebből fakad az állandó rossz érzés – hogy miközben lejegyzem ezeket a mondatokat és az összes többit, a háború reklámját írom.

Ezzel véget ért minden beszéd a szabadságról.

A háborút írni

Szarajevóban egy irodalmi találkozón, melyet az „André Malraux” Francia Kulturális Intézet szervezett, megismerkedtem Björn Larsson norvég íróval. A találkozó résztvevői számára nyélbe ütött kiránduláson, miközben a rommá lőtt Mosztárban sétáltunk, az algériai háborúról írt regényéről beszélgettünk. Kérdésemre, hogy honnan szedte az „algír” témát és az „algír” tapasztalatot, Björn azt válaszolta, hogy az északi országokban az íróknak nincs témájuk. Hiányoznak a hétköznapi életükből az igazi konfliktusok, hiányoznak a valódi drámák, melyekről írni lehetne. Az ottani írók leggyakoribb témái a családi perpatvarok, az alkoholizmus, a magány meg az egyedüllét mint a modern élet trópusa. Azonban olyan nagy témák, mint például a háború, ami alapjaiban megrengeti az individuális világképet, és a feje tetejére állítja az életet megalapozó értékrendet, az ő irodalmukban nincsenek, hiszen a háború régóta elkerüli országaikat, az íróknak pedig, úgy látszik, nincs elég irodalmi anyaguk. Ez az egyik oka annak, hogy ő is az algériai háborúról írt regényt.

Björn eszmefuttatásához kapcsolódva Bergman filmjeire tereltem a szót, különösen a premier plán szerepére. Ugyanis Bergman közelképein kibomlanak a hősök arcán a lélek bensőséges rétegei; a kamera éles szemének kitéve az arcok halkán, csöndben saját belső háborúik drámájáról vallanak. Bergmannak nincs szüksége nagy horderejű külső eseményre, illetőleg valóságos háborúra ahhoz, hogy magán az arcon, az arc önmagáról árulkodó megmutatkozásán felfedezze a belső háborút. Elég volt rászégeznie a kamerát egy arcra, s az máris rétegeire bomlott, és felszínre dobta saját rejtett villongásait, konfliktusait, harcait. Bergmannál az arcok, noha nem egy valóságos háború kontextusában vannak elhelyezve, nem ott, ahol puskák és ágyúk lőnek, vagy bombák és gránátok hullnak, kifejezik, lárma nélkül, a belső háborút; a csöndben megnyilvánulnak a belső döntések és rombolások, kifeszlenek a rejtett konfliktuscsoportok, melyek a személyiség legeldugottabb szegleteiben kavarnak. Bergman tehát a háborúról mint belső tapasztalatról beszél, és megkockázatom, hogy a háborúról, tekintet nélkül arra, hogy volt-e részed benne, vagy sem, csakis így lehetséges beszélni. Még akkor is, ha a csupasz tények nyelvén beszélünk róla, ha hideg, precíz, már-már dokumentarisztikus leírásokat nyújtunk, még akkor is a mi belső világtapasztalatunkról szól a háborús beszéd. Gondolatmenetemet

Senadin Musabegović (1970, Szarajevó) – szarajevói költő, esszéista, posztmodern teoretikus. Itt közölt esszéje *Menysei lapát* (2004) című verseskötetét zárja. *A test útjai* (1995) című kötetében szintén verses és prózai szövegek keverednek. (Ezekből a *Magyar Lettre International* 69. számában olvasható néhány magyarul.) *A haza felnövekedése* (1999) címmel is megjelent egy verseskötete, melyet Boszniában az „Év Verseskönyve”-díjjal jutalmaztak és franciául is kiadták. Költészetének és elméleti dolgozatainak elsőrendű témája a háború.

még azzal is alátámasztottam, hogy amikor én arról a háborúról írok és beszélek, mely valóságosan, még hozzá a legbrutálisabb módon történt meg Boszniában, akkor a bennem zajló belső háború perspektívájából igyekszem beszélni róla. Az az igazság, hogy a háború tette lehetővé számomra – s ebben állhatna e nagy téma ösztönző értéke – a világ elzárt perspektíváinak feltárulását; megnyíltak az emberi tapasztalat azon szegletei, melyekben az, amit belső háborúnak nevezek, eladdig hallgatásba és homályba merült, begubózott. Azt hiszem, mondtam, hogy a kimondatlanul maradt, artikulálatlan belső háborúk, amelyek nem lettek végigbeszélve, a legrosszindulatúbbak. Ilyen háborúk pedig kiváltképp gyerekkorunkban zajlottak; egy-egy elhibázott mozdulat, ki nem mondott szorongás, titkolt gondolat, artikulálatlan rettegés vall róluk. Ezért amikor a háborúról írok, a valódi háborúról, mely Boszniában zajlott, és amelyben közvetlenül is részt vettem, mintha maga az idő bontakozna ki bennem, az egész múltam kigombolyodik és összefonódik a jelennel. Felszínre bukkannak a gyerekkor homályba merült, tompa sikolyai, beteljesületlen vágyai, és összevegyülnek a háborús valóság robbanásaival.

Egyik versemben megírtam, hogy a háborúban a valóság részletekké esik szét – ám ezek nem morzsolják fel, nem semmisítik meg, nem teszik még olvashatatlanabbá a valóságot, hanem ellenkezőleg, felnyitják alakzatait és perspektíváit. A részletekre széttört valóság, akár egy robbanás, föltöri és kigombolyítja a tudatom mélyén meghúzódó, begubózott múltat. A felszínre kerülő részletek lehetővé teszik számomra, hogy kiengeszteljem az időbeli távolságot a múlt, a gyerekkor és a mai háborús tapasztalat – a ködös, homályos szenvedések és a mai szenvedések között, melyek fotografikus áttetszőséggel mutatkoznak meg, nyilvánvalóan, világosan, jól kivehetően, mint mikor gránát robban. Tehát amikor már-már fotográfusi precizitással leírok egy valós eseményt, igyekszem azt az alakok és az időbeli perspektívák sokaságába szétbontani, hasonlóképpen, ahogy a bergmani figura arca is arcok és az azokat belülről megképző rétegek sokaságává bomlik szét.

A norvég kollégával folytatott beszélgetés során felmerült az a kérdés is, hogy ha a háború a mi valóban borzalmas és iszonyatos emberi és történelmi tapasztalatunk volt, akkor miért nem beszélnek nálunk többet róla? Ez a kérdés épp ahhoz a tényhez viszonyítva nyer többletsúlyt, hogy az északi országokban az íróknak hiányoznak a nagy témák ahhoz, hogy irodalmilag mélyebben kifejezhessék mindennapi élettapasztalataikat és önmagukat. Itt Boszniában azonban, ahol megismertük a háború legsötétebb bugyrait, mintha nem lenne olyan fontos ez a téma, sőt mintha kerülnénk. Miért van ez így?

Azt hiszem, a válasz részben abban rejlik, amiről az imént beszéltem. Mint a bergmani arc, melyet olyannyira kinagyítottan látunk, hogy már nem tudjuk kivenni a formáját, sem a figurát, a háború, premier plánban, háború utáni mindennapjainknak is szerves része maradt. Jelenléte és közelsége mindennapi életünk minden részletében megnyilvánul, úgyhogy közvetlen formájában már szinte észre sem vesszük. Annyira áthatott bennünket, hogy mint közvetlen téma nem kerül a figyelem középpontjába. Ezért jönnie kell egy új belső háborúnak ahhoz, hogy a valóságosat egyáltalán kifejezhessük. Voltaképpen keresztül kell mennünk a belső háborún ahhoz, hogy széttörhessük a hazug háború utáni

békét és a mesterkélt, feszült csöndet. Csak ez teheti számunkra lehetővé, hogy a valóság széthasadását, meghasonlását, ami megtörtént velünk, és ami még most is történik, artikuláljuk és megnevezzük. Már maga az artikuláció is olyan, akár egy új háború, mely belül zajlik, ámde ez már nem a destrukció és a pusztítás jegyében és eszközeivel folytatott háború, hanem olyan háború, mely megpróbálja kifejezni és megnevezni a rombolás és a pusztítás hatásait és visszhangjait, amelyek tapintható és kreatív tapasztalat gyanánt írótak belénk. Ahhoz, hogy megszabaduljunk a hasadtságtól és az összeomlástól, amit maga a háború idézett elő bennünk, keresztül kell mennünk a saját benső széthullásunkon, a saját belső zűrzavarunkon, hogy belőlük, a bomlásból és a felfordulásból egyáltalán teremteni lehessen egy új világot.

És amiként az északi államok íróinak felfokozott képzelőerőre van szükségük ahhoz, hogy mindennapi életük ellentmondásait artikulálva megidézzék a háborús káoszt, ugyanúgy nekünk is, akik bizonyos tekintetben a háború produktumai, ha úgy tetszik, kreatúrai vagyunk, felfokozott képzelőerőre van szükségünk ahhoz, hogy belső háborúnk előhívásával világosan felismerhessük azokat a dolgokat, amelyeket a valóságos háború elhomályosított, és amelyekben még mindig ott rejtezik, várván, hogy áttetszővé tegyük és szóra bírjuk.

Mint például:

fotogramok

macskák, amint mancsukkal a saját árnyékukat érintve leugranak a konténer tetejéről, miközben egy kiéhezett kutya szemében tükröződnek;

egy öregasszony jobb kezének élesre vágott, lakkozott körme, amint megérinti a duzzadt, remegő ereket a bal kezén, miközben a csöpögő eresz alatt áll, és várja, hogy a csatornából megteljen a lavórja vízzel;

falombok, amint a balta csapásaitól remegve elsuttogják az égnek a haldokló tekintetek titkait, melyeket zöld leveleik fogva tartanak;

halálos borzongás az emberek torkában, miközben a temetésen kimondják az imák szavait;

sápadt magány az éhezők arcán, amint tekintetüket ölükbe ejtik;

üresség a térre ragadt politikusok szemében, amint tükörsima porcelán protéziseikkel derűsen mosolyognak választóikra;

mindez új meg új távlatból tűnt a szemembe az ostrom alatt, új meg új részletet villantott fel, saját formájának átváltozó domborzatát világította meg. Mindaz, amit fotográfusi szemmel felvettem, tekintet nélkül arra, hogy ismétlődött és nap mint nap megmutatkozott, mintha mindig újraalkotta volna önmagát.

Így az emberi arc minden újabb felvétele az arc újbóli megteremtése volt

minden új tekintet a világ látványaira

új világteremtés

minden új tekintet a város romjaira

a város újrateemtése

minden tekintet

mely testünkre tapadt
a test
újrateremtése.

*

Az ostromgyűrűbe szorított város különböző képek rengetegében lobogott, visszfények, villanások, tükröződések sokaságává lobbant szét. Úgy létezett, mint a női arc, mely újra meg újra, mindig másmilyen, halálos csábítással fordul felénk. És minél jobban beletekeredett a város a halálos abroncsba, annál vakítóbban fénylett fel, akár a kendőbe bugyolált női arc, és még gazdagabban, csábítóbban úszott a tekintetek hullámaiban.

*

Igyekeztünk minél jobban megragadni az emberi arcokat, tekintettel, tapintással, ujjainkkal, szimatunkkal, hogy magunkba pecsételjük őket, és rájuk véssük jelenlétünk nyomát. Biztosak voltunk benne, hogy a róluk „leszedett” idő megjegyez bennünket, és hogy minden hely és minden arc mindig emlékezni fog ránk. Ekképp a test rajta hagyta nyomait

a vékony nyakra felhajtott inggalléron;

a csók szenvedélye nélkül kirepedezett női ajkat fedő rúzson;

az inggombokon, melyektől megdermedtünk, mintha cári pecsét kerülne elénk;

a háborús bűnösök nedvességtől meggörcbült, szétdobált fényképein a konténernek tetején;

az özvegyek aranygyűrűin, melyeken felhők árnyai siklottak tova;

a fehér lepedőkön, melyek lágyan fedték a halott arcát.

A test archívum volt, mely mindent meg akar őrizni emlékezetében, hogy ismét magába igyon minden nyomot, amit otthagyt valamin, hogy elszakítsa magát a feledéstől, és megőrizze magát a pusztulástól. Összegyűjtve a szétdobált, elfeledett pillanatokot és érintéseket, melyek gyantaként olvadtak szét, újrateremtette önmagát. A villanáson keresztül, mely folyton a nyomok új rétegére világított rá, önmaga megváltására tört, összegyűjtötte saját elvesztett és elveszejtett részeit.

Amikor a szerb orvlövész a barátnőmnek

*kilőtte a karjából a gyereket –
megszüntem hinni istenben. Nem vagy, istenem,
mondtam, mindörökre át vagy ikszelve,
és pont. Mert az az isten, aki megengedi, hogy a gyerekeket
az anyjuk karjában megöljék, csak úgy, semmiért,
puszta szórakozásból, az ilyen isten nekem nem kell,
mások meg – ahogy akarják.*

*Egyébként a háború előtt azt hittem, rám
szakadna az ég, ha megszűnnék hinni
istenben. És lám, nem történt semmi.
Még csak egy cserép sem repedt meg a házam tetején.
Én továbbra is én vagyok. Sarajevó továbbra is Sarajevó.
Az ég továbbra is ég. És, lám, megvan, ott, ahol azelőtt.
Habár nincs isten. Úgy értem, számomra nincs,
mások meg – ahogy akarják.*

Minden maradt a régiben,

*sőt úgy érzem, így könnyebb, így,
isten nélkül. Attól tartok, ezt nem sikerül neked
megmagyaráznom. Tudod, könnyebb üres kézzel
gyalogolni, mint mikor cekkereket cipelsz.
Igen, jól mondtam. Isten nélkül valahogy
könnyebb végigmenni ezen a tetves életen.
Egyedül az van, hogy minden percben érzem:
üres a két kezem.*

Üres, és ettől súlyos.

Marko Vešović (1945, Pape, Crna Gora) – montenegrói származású sarajevói költő, prózaíró, újságíró, tanár. A háború alatt írt esszéit tartalmazza *A halál szerbiai mester* (1994) című könyve, melyben leszámolt a nagyszerb nacionalizmussal. *A lengyel lovashadsereg* (2002) című verseskötete, melyből az itt közölt művek valók, 1995–98 között keletkezett. A kötet előszavában így ír a szerző: „Ezek a szövegek élőbeszédből, újságszövegekből, könyvekből és az író fejéből vették. Azt mondom, *szövegek*, mert ezúttal nem túl fontos nekem a *vers* szó hivatalos jelentése.” Vešović még néhány verse magyarul a *Magyar Lettre International* 67. számában és a www.litera.hu-n olvasható.

Findzsa

Dženana Đulizarevićnek

*Amikor Azrát a gránát a családjával együtt darabokra tépte,
eleinte semmit sem éreztem. Hát ennyire elfásultam volna,
hát teljesen lefagyott a szívem, hát már semmi sem
tud megrázni engem? Mintha a lelkemet ölték volna meg
a gránátok. A testem még ép, de hol a lelkem?*

*Háromszor nehezebben viseltem, mikor meghalt Ruža,
közvetlenül a háború előtt. Egy közös kolléganőnket ápolta,
aki szörnyű kínok közt haldoklott rákban.
Ápolta őt, ki tudja mért. Nem állt hozzá közelebb,
mint mi mindannyian. Mégis több hónapját rá áldozta,
hogy könnyítsen a kínján. Ok nélkül, csak úgy.
Aztán Ruža is megbetegedett. Édes Istenem,
nem csúsztott valami tévedés a számításaidba? –
kérdéstem, amikor Ruža is megbetegedett rákban.*

*De amikor Azra meghalt, eleinte semmit sem éreztem. Belső sivatag,
mintha fehér sasok* viharzottak volna át a lelkemen.
Némi bánat, hogy már nem tudsz könnyet ejteni
senkiért, semmiért. Ámde ahogy múlt az idő,
égetni kezdett valami. Halkan, de folyamatosan. Mindennap jobban.
Bármit tettem, bármiről tűnődtem,
átlátszott rajta Azra veszte.*

*Egyszer a Miskin utcában megismertem az embert,
aki kiszedte Azrát a romok közül, kiásta abból a lomból
őt és a családját. Nem szűnik, mondja, sírni,
amióta azt látta. Ez a világ, asszonyom, mondja,
nem válik Isten dicsőségére.*

*Ezek, asszonyom, nem „részeg, szakállas szerzetek”,
hanem kitűnő szakértők. Akik egész életükben
tanulták a szakmát. Ma rajtunk mutatják be,
hogy meddig jutottak. Minden ágyú mellett, asszonyom,
iskolázott tiszt áll, aki jól tudja, hogy a gránát
nem öl, hanem mészárol. Csak azt nem tudja, hogy kit.
És ez minden különbség az új meg a régi csetnikek** között.*

* *Fehér sasok*: szerb paramilitáris alakulat (A ford.)

** *Csetnikek*: szerb önkéntes nacionalista katonai szervezet, mely a 19. században keletkezett; a második világháború alatt Boszniában a csetnikek a partizánokat, a horvátokat és a bosnyákokat ölték, háborús bűntetteket és etnikai tisztogatást hajtottak végre. Ma a szélsőséges szerb nacionalisták megnevezése. (A ford.)

*Na, itt én is kibuktam. És hazáig sírtam.
Beismerem, édesek voltak a könnyek: nem dermedtél meg,
Nermana asszony a Tito utcából, még van benned lélek,
adja Isten, hogy legyen! És úgy tűnik, órákon át
nem apadt el a könnyem. Csak úgy. Maguktól,
patakokban folytak, mindent, visszamenőleg, elsíratam.*

*Takarítok, vasalom Mustafa ingjét,
borsót főzök, és nem szűnik a sírás.
Kávé is akadt épp a házban.
Főztem egy egész ibrikkel: minek spóroljam,
ha megmarad, megmarad, az is lehet, hogy míg iszom,
berepül a dzsezvába egy gránát. Iszom a kávéét, könnyeim
a findzsába potyognak.*

Farönk

Skender Kulenovičnak

*Én bizisten rögtön láttam hogy meg fog halni
hiába vigasztaltak a társai hogy megmarad
én azonnal tudtam hogy neki annyi
pedig szép ember volt
féltem is egy kicsit emiatt mindig
megyek vele az utcán a lányok meg
így nézik tessék akartok valamit
kérdem tőlük ők meg csak bazsalyognak*

*Aztán itt a szomszédék hívtak virrasztani
a hatodikról egy öregembert megölt
a gránát a hőtelep előtt és hívott az asszony
hogy menjünk virrasztani*

*Nem mehetek én oda mondom neki nem lehet
spórolnom kell az erőmet a sajátoméra
aztán itt van egy golyót se lőtt ki nem érkezett semmi
hogy úgy mondjam bűnt elkövetni eltalálták őt az első
akcióban és én rögtön láttam hogy befellegzett*

*Nem jajgat se semmi csak néz rád így
aztán az a doktor is megmondta szépen*

azok akik ordítanak meg jajgatnak azok maradnak élve
ezek meg akik hallgatnak és ekkora szemekkel néznek
őnekik betelik a sorsuk

Azon a napon mielőtt meghalt volna egy kicsit magához tért
és tükröt kért hogy meg akarja nézni magát
hú de sápadt vagyok mondja nem fog megismerni senki
lenn a kávéházban

Amikor meghalt kiáltozni akartam
hogy meghallja az Isten de ki bír annyira
na meg ez az Isten is úgy látom
elbújt hogy ne hallja az özvegyek sikoltozását
oszt az ember hiába tépi a száját

Én különben úgy tartom hogy a sírt gondozni kell
mér hagynám hogy benője a gaz a sírját
én még a képet is szeretem: itt fekszik a legdrágább kincsem
mondjon ki mit akar
hogy ez paraszti szokás

Van itt egy asszony aki rég elvált
de gondozza a férje sírját
van egy másik akinek jó ember volt az ura
a sírján mégis égig ér a gaz
azért hagyja hogy mindenki lássa
hogy ő milyen jó muzulmán
jól is megy neki de én tudom amit tudok teljesen
egyedül maradtam (reggel felkelek és a ház
csikorog a magánytól) és megmondom én neked
nem vagyok én már se muzulmán asszony se nem muzulmán asszony
olyan vagyok én már nézd azt a farönköt ott
és mindjárt tudni fogod ki vagyok mi vagyok

De mit tegyünk
olyan háború nem volt egy se soha
mely egyetlen anyát
megnevetetett volna.

Úgy teszek, mintha lennék

Amikor elkezdődött, arra gondoltam, hogy mi sem egyszerűbb: vagy meghalok, vagy élve maradok. Odafenn meg van írva. Ki gondolta volna, hogy nem odafenn van megírva, hanem idelenn írják. Azt meg pláne nem tudhattad, hogy a saját véredet fogod inni.

De még ha ezt el is gondolhattam volna, arra még álmomban sem számítottam, hogy a legjobb barátom, akivel húsz éven át közös törzsasztalunk volt a kávéházban, pont ő fog rákényszeríteni, hogy kanállal kóstoljam meg a saját véretemet, akár a levest. Mindenki tudta, hogy az az asztal csakis a miénk. Úgy értem, azokban a napokban, amikor mi oda jártunk, más nem ülhetett ahhoz az asztalhoz.

Hát így fordult a helyzet, mondja nekem ő, kicsinájjunk. Inkább én téged, mint te engemet, nem igaz? A ti Alijátok kitervelte, mondja, hogy ugyanezt tegyétek tik mivelünk. Nos, nagyon sajnálom, de megelőztünk benneteket.*

Még ha csak ennyi lett volna! De ki gondolta volna, hogy a legjobb barátom először megver, addig üt, míg ki nem esik a fogaimból minden tömés, aztán a mellemlnek szegez egy szuronyt. Ide. A másikat a hátamnak. Ide. És megparancsolja, hogy fél lábon álljak órákig: ha összerogyok és rádőlök az egyik szuronyra – én dőltem neki, én öltem meg magam. Hogy ezt is Alija tervezte-e ki, kérdem tőle. Mire ő bakancscsal vesén rúg: hallgass, az anyád török úristenit!

Amikor elkezdődött, arra gondoltam: vagy meghalok, vagy élve maradok. Azt azonban nem tudtam, hogy meg is halhatsz és túl is élheted egyszerre. Mintha a saját temetése után lennék, úgy járok-kelek, nézek, eszem, beszélgetek. Úgy teszek, mintha élnék. Úgy teszek, mintha lennék.

Hajdanán mikor Isten inkognitóban

*utazgatott a földgolyón
szarajevóban nyilván komótosabban érezte magát mint másutt:
választhatott hol fog megszállni vagy a dzsámiban
vagy a zsinagógában vagy a templomban vagy a katedrálisban
mert Isten is szereti a változatosságot Isten nem kívik hogy mindig
ugyanarra a fára szálljon*

*de ez még azelőtt történt mikor bosznia még nem
papírszalvéta volt ami a szendvics után marad
ha ezt suttogva vagy kacsintva mondanám
téves benyomást keltenék*

* Alija Izetbegović (1925–2003): Bosznia-Hercegovina elnöke és a bosnyák hadsereg parancsnoka, a muzulmán Zöldsapkások paramilitáris alakulat vezére. (A ford.)

*most azokat akik szétrombolták
hallgatom amint létezővé kuruzsolják és azt mondom:
ez ugyanaz mint mikor a tehénnek megdöglük a borja
s hogy ne apadjon el a teje
kitömik a borjúbőrt szalmával és azt adják neki
hogy nyálja miközben fejik*

*csak hazudjanak versenyt én tudom amit tudok:
bosznia halott épp mint tutanhamon
a mai politikusok buzgó sürgölődése pedig
nem más mint az utódok buzgólkodása
a halottas házban*

Nyomás alatt

A haiku naplóból

Leittam magam, és az „Eper” zöldségesbódé faasztalán aludtam el, a monar-
chiabeli épület előtt, ahol most lakunk.
Bermudában és rövid ujjú trikóban voltam.
Valamivel pirkadat előtt.
Anyám meglátott a vécé ablakából.
Kézen fogva vezettek a lakásba.
Mégfürdettek a kádban.
Idegen testnek éreztem magam.
Lemerült robotra hasonlítottam.

*

Kávészás közben reszketett a kezem.
Az épülettel szemközt.
Az „Amfora” pizzériában.
Teljesen normális, hogy reszketett a kezem.
A szokásos másnaposság.
A kávé lement a torkomon.
Lemosta a tegnap éjszakai sör és konyak bűzét.
Még csak a háború hatodik napja múlt el.
Életemben először menekült voltam.

*

A „West” kávézó vécéjében levettem a Levi's farmeremet, és eladtam a tulaj-
donosnak 100 millióért.
Az egymilliós bankjegyen Nikola Tesla alakja volt.
Az ötszázezresen Josip Broz Tito.
Hamarosan elfogyott a sör.
Egy sör félmillióba került.
Whyskit ittunk.

Faruk Šehić (1970, Bihać) – szarajevói költő, író, újságíró. *Transzszarajevó* című verseskötetében (2006) és *Nyomás alatt* című, díjakkal jutalmazot novelláskötetében (2004) is a háború tapasztala-
tát dolgozza fel. Prózája magyarul a *Jelenkor* 2007/12. számában is olvasható Tóbiás Krisztián
fordításában.

A pincér ötliteres palackból töltötte ki.
Nem vettük észre, mikor szállt le az éjszaka.
A kávézó előtt jéghideg víz folyt a csapból.
Hűtötte a forró aszfaltot.
Illatozott a hársfa.
Méz volt a levegőben.
Aztán nem emlékszem, mi volt.

*

A reggelre, mely a kezdet illúziójával ajándékoz meg...
A „Hajduk” kávéház fölötti szoba ablakán át.
Besütöttek a nap nyilai.
A szobában jó.
A meleg rátapadt az ujjbegyeimre.
Tiszta, fehér bokszerszót vettem.
Kiszedtem a dzseki zsebéből az aprópénzt meg a papírpénzt.
Kinyitottam az ablakot, és kinyújtottam a karom.
Arcon csapott a frissesség.
Ami egyáltalán nem volt illuzórikus.
Megszámoltam a német márkát.
Ezt a reggelt erre teremtette az isten.

*

1992. 04. 21. (kedd), 18 óra 15-kor kezdődött a háború a városomban.
Sarajevsko pivót ittam a „Casablanca” kávézó teraszán.
A legújabb Adidas-modell volt a lábamon.
Levi's farmer.
Tolldzseki.
A kávézótól vagy harminc méterre, a nagybátyámnál kerestem menedéket.
Adott egy Magnum 357-est és hatvan márkát.
Amit begyömöszöltem a nadrágom zsebébe.
Némely golyók hegye be volt mélyesztve.
Ezek a dum-dum golyók.
Gránátok és különböző kaliberű golyók adják az első háborús nap hangfalát.
Láttam egy hullócsillagot, amint lezuhan a két háztető közti égdarabkán.
Kívántam valamit.
Hogy legyen vége a háborúnak.
Hogy béküljünk ki a csajommal.

*

Mennyi pénzed van?
Tíz márka.
Nekem öt.

Ennyiből jól be tudunk rúgni.

Üvegből isszuk a sört.
A padló márványból van.
Hideget áraszt.
Kint fülledt a levegő.
Senki sem hord karórát.
Mert nincs semmi értelme az időnek.

*

Csodálatos dolog menekültnek lenni.
Ez azt jelenti, hogy tizenötöd rangú állampolgár vagy.
Senki sem ismer.
Pisálhatsz az utca közepén.
És továbbmész.
A járókelők utánad szólnak: Micsoda paraszt, kész vadember!
Kár, hogy nem lőttek benneteket mind agyon!
Miért nem harcoltatok?
Gyávák!
Picsák!
Töketlenek!
Csak akkor kapnak észbe, hogy ebben a háborúban nincs mély hátország, ha végigsüvölt „az ő egükön” egy-egy 155 mm-es tarackgránát.

*

Egy doboz Gales 17 márka.
A Partner 20.
A HB 25-be kerül.
A *Skopsko pivo* 10 márka.
Egy adag csevap 20.
Egy zsák liszt 1000 DM.
Egy kiló kávé 330.
Ostromgyűrűbe zártak bennünket.
Na de mindent ki lehet váltani valamivel.
A birsalmalevelet el lehet szívni, és nulla márkába kerül.
A pörkölt árpakávé egy márka.
Egy üveg tablettás pálinka 10 DM.
A csevap amúgy is luxus.
A kukorica olcsó és ízletes.
Még mindig ostromgyűrűben vagyunk.

*

Anyám reggel hatkor harmatos vadparajt szedett a környező völgyekben.
A kötényében hozta haza a szüretet.
Ebédre főtt parajt ettünk fokhagymával, parajlevest és parajsalátát.
Teli vagyok vassal.
Erős, mint Popey.

*

A humanitárius segélyből való szürke szivacson heverészek.
A hangyák sűrű oszlopokban menetelnek a falon.
10 mg-os váliumokat iszom.
Húsz órát alszom.
A szobában gyakorlok mankóval járni.
Még mindig fáj a sebesült talpam.
Az *Alfred J. Prufrock szerelmes énekét* olvasom Eliottól.
Greta és Nadja a vendégszobában pasziánszoznak.
Anyám a sparhelt körül sertepertél.
Apám a fronton van.
A ház körül, amit menekültként kaptunk, anyám vöröshagymát, paprikát és paradicsomot ültetett.
Várjuk az első termést.
Lovacska vidáman ugat a küszöb előtt.
A nap delelőben.

*

Balról, az utolsó fedezékből leadták a drótot, hogy elesett Osman Jakupović.
A mesterlövész homlokon találta, pont a hajtövénél.
Lehetetlen volt eljutni a Padežen az utolsó fedezékig.
Este hordágyon elhozták hozzánk.
Felébredt a klinikai halálból.
Érthetetlen szavakat mormolt.
Égnek állt a hajunk, miközben az élőhalottat hallgattuk.
Elvitték a hátszágba.
Három nap múlva halt meg a kórházban.
Megismerni sem volt időm.
Nem emlékszem az arcára.
Magas, izmos srác volt egy Stijena nevű helységből.

*

1992. 10. 05. (péntek)
Ma semmi sem történt velem.

*

A géppuska ugat, mint a kutya.
Teliszedtem a trikómat cseresznyével.
Golyók repülnek az izzó tetők felett.
Azt mondják, hogy az orvlövészek az Óváros felől lőnek.
Itt-ott 60 és 82 mm-es aknavető tüzel.
Olykor kiló egy-egy gránátot a tank.
A VBR is küldött egy sorozat rakétát.
Ha a közelemben robban, megrázkódom.
Borzongás fut végig a hátgerincemen.
Izzad a tenyerem.
Normális dolgokról beszélek.
Akárha a felhőkről, a cseresznyéről vagy az Unáról.

*

Elhatároztam, hogy nagyon takarékosan fogok írni.
Nem tudni, mikor lesz vége a háborúnak.
Hétf. – ittam.
K. – it.
Szer. – ua.
Csüt. – 0.

Nyomás alatt

1.

Kivittek bennünket a frontra. Mindenütt sár és köd. Alig látom az előttem lévőket. Szinte egymás derékszíjába kapaszkodunk, hogy el ne vesszünk. Felégetett házak között haladunk el. A hadoszlop rogyant kerítések közt vonszolódik. A sár ráragad a csizmára, és nyúlik, mint a tészta. A legszebb az a harcvonal, amit először látsz. Minden új, különleges és tökre zűrös. Különösen, ha éjszaka vagy szolgálatban – aztán másnap, amikor kivilágosodik, kapcsolsz, hogy borotva-élen táncoltál. Elszenesedett gerendák hullnak a tetőről és sisteregnek a sárban. Irdatlan emelkedőn kaptatunk fölfele. A fű nyálkás a ködtől. Aki megcsúszik, megállítja az osztagot, és okvetlen leszidja az elnököt meg az országot. Elég, ha eszembe jut, hogy ma éjjel a szabadban fogunk aludni, máris megfájdul az aranyerem. A katonai rendőr, aki vezet, fölvisz bennünket a hegycsúcsra. Emir meg én átveszünk egy sekély lövészárkot, melyben egy sáros matrac, egy paplan meg néhány idegesen a földbe nyomott, tövig szívott csikk van.

– Hé, srácok, nincs melegeitek? – kiáltja valaki jobbról.

– Megmondom, ha idejössz – feleli Emir, aki elnyúlt a matracon.

Hátulról közelít egy sziluett.

Beugrik a lövészárkba.

– Én a harmadik zászlóaljából vagyok – mondja, miközben kezét rázunk.

– Van cigitek?

Kinyitom a cigarettatárcát, tele van Galesszal.*

– Nem fogják meglátni a parazsat? – kérdezi Emir.

– Ugyan már. Messzi vannak, meg a köd is sűrű.

Mind a hárman, mintegy parancsszóra, rágyújtunk.

– Hanem mondd csak, milyen itt a helyzet?

– Nagyon szar?

– Ma learatták gránátokkal ezt a hegyet. Az egyik harcosnak a második századból leszakította az arcát egy repesz. Nekik a Metlán, ami kétszer nagyobb hegy, mint ez, van néhány ziszük.** Tálcán heverünk előttük – meséli lassan a fickó a harmadik zászlóaljából.

– Szóval, aki túléli, aranykanállal fog enni – szól közbe Emir.

– Nem is olyan borzasztó, amilyennek látszik – vigasztalja őt a fickó a harmadik zászlóaljából. – Csak meg kell halni.

A bőröm alá kúszik a félelem, akár a nedvesség. Holnap ingyen borotválkozás.

*

Az életrajzod két helyen megszakad. Kétszer fogsz megsebesülni, az egyik súlyos lesz, mondja a cigányasszony. Dževada borsót hint, nézi a szemeket, és kiolvassa: külföldi út vár rád, és jó hírt fogsz kapni messziről.

Meghatároztam a dolgok fontossági sorrendjét: 1. háború

2. szesz

3. költészet

4. szerelem

5. megint háború

Legkedvesebb rímem: Hahó, ágyam, fura szerzet, szia, szia, üdvözöllek!

Legostobább idézetem: A háborút csak az kedveli, aki nem ismeri, Erasmustól.

Legkedvesebb színem: A kék, a kék minden árnyalata.

Legkedvesebb könyvem: A *Plexus* Henry Millertől.

Legkedvesebb italom: Házi szilva.

Legkedvesebb fegyverem: Magyar kalasnyikov, a puska jelzete: SV-3059.

Legkedvesebb ételem: Egy liter pálinka meg egy doboz cigaretta.

Legkedvesebb idézetem: Halhatatlanná válni, aztán meghalni, Jean-Pierre Melville.

Teljesületlen vágyam: Egy repesz karcolja meg az arcom, hogy kibaszott csávós legyek, ha bemegyek a kocsmába.

Aztán elaludtam a sáros paplan alatt.

2.

– Fogadjunk öt márkában, hogy az Acélos keresztül fog futni a mezőn.

– Számít, ha megsebesül, vagy érintetlennek kell maradnia?

– Mindegy, csak szaladjon keresztül addig a fehér házig.

* Kolumbiai cigaretta, 1974-es gyártmány.

** 76 mm kaliberes hegyi ágyú.

Acélos, aki a nikkeltüskés bőr karperecéről kapta a nevét, a lyukacsos betonkerítés mögött hasal. A két kezével védi a fejét. Finom cementpor szóródik a hajára. Pontosan félúton van a fedezékig. Egy nyolcvannégyes* golyói a betonoszlopokat verik, átrepülnek a lyukakon, a földbe fúródhatnak. Acélos föláll, lendületet vesz, egy sortűz a földre teríti. A szerencsejátékosok mély fedezékben kuporognak a birsalmafa alatt.

– Acélos, élsz?
– Faszt él, látod, hogy nem mozog, nem jajgat.
– Ő a hibás. Senki sem kergette, hogy fényes nappal szaladjon keresztül a mezőn, megvárhatta volna az éjszakát – szól közbe egy harmadik megfigyelő.

Acélos feláll, és magasra kapkodja kurta lábait. Mint aki helyben fut. A lófarka leng a gyorsulástól. A nyolcvannégyes teszi a dolgát. Acélos célba ér, mint egy Ben Johnson.

– Add az öt márkát.
– Lófaszt a seggedbe.
– Keresztülszaladt, nem?
– De.
– Megállapodtunk, nem?
– Yes. Beismerem.
– Cigiben lehet?
– Abszolút romantyikus.
– Abszolút romantyikus.

Acélos nekidől a ház hideg falának, és törött cigarettát kotor elő a zsebéből. Reszkető ujjakkal rágyújt a fél cigarettára. Megigazítja a lófarkát. Leporolja az egyenruháját. Visszatér az arcára a szín. Leszáll az éjszaka, akár az ász a tízesre.

3.

Zgamba a körmével lekaparja az emberi agyat a zsíros pogácsáról. Jobb kézzel tép belőle, sóba mártja, és a szájába teszi. A másik kezének ujjaival egy fehér (agy és vér keverékével befröcskölt) nejlonzacskóba nyúl, és tehéntúrót csippent hozzá. A pofája kormos a lőporgázoktól. Ölében 7,62 mm kaliberű golyószóró. Öt perccel ezelőtt az autonomisták** ültek ebben a lövészárokban. A mellvéden ott csüng a még mindig meleg hulla. Egy sortűz kettészelte a koponyáját. A hátára fordítom. Kiveszem dzsekijének belső zsebéből a pénztárcát. Nézem a fényképét. Magas homloka volt és feltűnő oldalszakálla. A fénykép éles szélével kikaparom az almadarabokat a fogaim közül.

*

* M-84-es, 7.62 mm-es kaliberű golyószóró dupla lőportölténnyel.

** Fikret Abdić felfegyverzett hívei. (Fikret Abdić bűnöző üzletember, aki a boszniai háború alatt pszudoközletársaságot alapított, és összetűzésbe került a bosznia-hercegovinai hadsereggel; bosnyák háborús bűnös. – *A ford.*)

Akción közben Deba tüzet gyújtott a ház sarka mögött, hogy megszáriítsa a zokniját. A revolverét túloldalt a falnak támasztotta. Az autonomisták átmentek kont-rába. Élve és fegyvertelenül fogták el Debát. A hátán összedrótózták a két csuk-lóját, és az istálló mögött agyonlőtték.

Ugyanezen a napon estefelé, váltás után elmentünk a kocsmába. Az 5. hadtest számlájára ittunk, azaz ingyen. Zgomba beledobott két váliumot az üveg pálinká-ba. Kétdecis poharakból vedeltük a pálinkát. A kocsmáros harapnivalóval, füstölt hússal és kemény sajttal kínált, a vendégei voltunk. Jóindulatú pofája volt. Ta-pasztalt kocsmárosnak látszott. A pincérnő, egy román csaj, panaszkodott a gaz-dának, hogy ingyen iszunk. A gazda megnyugtatta. A lánynak kilátszottak a fo-gai, akkora volt köztük a hézag, mint a gereblyén. Azt mondja, együtt járt valami Pék nevű fazonnal a mi brigádunkból. Néhány liter pálinka után vágni kezdtük a kocsmát. A pult fölé lőttünk, a tükörbe meg az italos polcokra. A magnóból alig hallatszott a nóta a lövöldözéstől. Megpróbáltam eltalálni a műanyag légyecsapót, ami a lambérián lógott egy szögön. A teraszon szétdobáltuk a műanyag asztalo-ka-t és székeket. Fejbe vertünk néhány helybelit, akik felláztak a viselkedésünk ellen. Lefegyvereztünk három civil rendőrt, és felsorakoztattuk őket a fodrász-szalón előtt. A kocsmáros a Ladájával eldobott bennünket az iskolába, mert ott helyeztek el bennünket, a kocsmától vagy tíz kilométerre. Eleredt az eső. Az ab-laktörők úgy csúszkáltak a szélvédő üvegen, mint a nyomásmérő mutatói. Eztán ezen az estén semmi más említésre méltó nem történt.

Az emlékezés kaleidoszkópja

Születésem pillanatában (1970. 04. 14.) 3.800 grammot nyomok. 42 cm magas va-gyok. Én áprilisi gyerek vagyok. Mint azt mindnyájan tudjuk, április a halottak hónapja. Ez év augusztusában halt meg Hendrix. Ezt a tényt csak születésem után tizenhat évvel tudom meg. Ideje alámerülni a gyerekkoromba, akárha az Una fris-sítő zöld vizébe. Szerettem hallgatni Hendrix gitárjának kozmikus hangjait. Az első kazettát az áruházban vettem, kitűnő egyveleg volt. Az áruház egy küklöpsz-kocka, a munkások brigadér kezével az út mellé betonozva. Sötétkék bádogleme-zek fedik. Ezt majd a háború első napjaiban fedezem fel, amikor felgyűjtják, és én elnézem, amint lehámlik a kockáról a bádóg, és úgy hullámszik a lángnyalδοςás-ban, mint a cigarettásdobozok celofán burka, ha megpörkölöd az öngyűjtóval.

Hány szó kell ahhoz, hogy az ember leírja a saját életét? Húszezer. Vagy öt-ven, ami már egy szolid regényhez is elég. A gyerekkor nem érdekel. Talán lesz néhány flashback. Ez az életkor a fekete-fehér fényképeken igen bájos. De a fényképek elégték. Már nincs birtokomban a gyerekkorom. Én vagyok az ő tulaj-dona. Én érett férfi vagyok, a könyökömön már ráncos és érdes a bőr. Mit számít, a *Solea* igazi balzsam! A negyedik sör után elengedem magam. A memóriám el-éri a munkához szükséges hőfokot, melyen elégnek a vizenyős emlékek.

Kinek fáj a fasza amiatt, hogy én megszülettem? Mindenki-el előfordul. Nem futószalagról pottyanunk le a gyárban, hanem anyánk méhéből, fejjel előre a va-

lóság csupasz faszába, akár egy 120 mm-es aknavető csövéből. Nem ok nélkül nevezik a gránátokat *babáknak*.

Veszélyes visszatérnem a valódi időbe. Egy dombon vagyunk, melynek földrajzi neve Joja. Én Ördögcsöcsnek nevezném el. Stratégiailag igen jelentős és püpos támaszpont. Az elülső fedezékben vagyunk. Van egy Galesünk, csak az a kérdés, ki fog rágyújtani, és hogyan felezzük el a cigarettát. A filtertől a csúcs irányába nyomtatott betűkkel írja rajta, hogy G-a-l-e-s. Az utolsó betű a cigi feléig ér. Elvissel pszichológiailag felkészülünk a szívásra. A harmadikat meghosszabbított váltással büntették (mivel szökni próbált a frontról). Ő nem dohányzik, és nem a mi századunkból való.

– Szívd el a betűig, aztán add tovább! – mondja a megbüntetett.

Lehet, hogy Enesnek hívják. Jó ötlet. Kint elég nyugis és pengeéles a helyzet. Nincs lövöldözés. Alattunk erdő, mező, patak, úttest, tisztás és az ő hegyük, amit Osmačának hívnak. Beástak rajta egy tankot, ami gyakran bassza az agyunk. Itt megszakítottam a háborús valóságot, és folytattam az emlékezést.

Hagyom a flashbacket, mert semmi fontos nem jut eszembe. Mégis, a Marija Bursać Általános Iskola első osztályában... Hatéves vagyok. A kislány, aki mellett ültem, bárányhimlős volt. A táskámmal barikádoztam el tőle magam, hogy el ne kapjam a betegséget. Nem is hódította meg a bárányhimlő a gyerektestemet.

Búzaszőke hajam volt. Hosszú, vállig érő. Apródfrizura. Vasalt nadrágban jártam. Csíkos kabátkában, amire rá volt hajtva a matrógallér. Adidas futballcipőm kikandikál az asztal alól. A szemem zöld, mint a zsenge szőlőlevél, mely benőtte anyám unai mészkőből épült házát. Nézek az emlékezés kaleidoszkópjába. A háború másnapján fölgyújtották anyám házát.

Közben leszállt a Jojára az éjszaka, akár egy varjúsereg. A kuvik szabályos időközönként, egy metronóm precizításával sugározza füttyét. Otthagytam Elvist & Enest, és elmentem a saját fedezékembe a Biljevinára. Két órát aludtam. Két órát őrt álltam. Ötvenhármából lőttem. Elhajítottam egy kézi gyártású kanócbombát. Nevzet Sivić Žučo ma van először a harcvonalban. Rémült, mint egy nyuszi. Fölébresztett és azt mondogatta, hogy bekerítenek bennünket. Ekkor hajítottam el azt a bombát. Akkorát robbant, mint egy hatvanas. A légnomástól lehullottak a levelek. Aztán géppuskával megáldottam a hadállásaikat, hogy megtörjem Žučo első napos háborús lámpalázát. Alvás lószörpokrócon, alatta ágy gyertyánfaágakból. A föld száraz, a fedezék falai mállanak. Jobbra és balra a lövészárók két tíz méteres ága. Szolidan beástuk magunkat. Alattunk a Vodomut patak csörgedezik. Szóval alvás (álmok nincsenek) plusz őrség megszorozva tizenöt naplementével.

A háborúban békés napok is vannak. Nincs állandóan lövöldözés. Az a lényeg, hogy az idő veszteség nélkül teljen el a hazamenetel napjáig. A háborús gépezet üresjárata pumpálja a vért a magas rangú tisztek izmaiba, és alakítja a civilek képzeletét. A félelem csökken, és a háború tested részévé válik, akár a begyulladt vakbél.

Hotel a föld alatt

Négykézláb másztam be a fedezékbe. Bekúsztam a farkasverembe. Egészen frissen ásták. Ezt a harcvonalat egy irtványon állították fel. Egy akció során leégett az erdő. Az első éjszakát kollektíven átdurmoltuk. Senki sem állt őrt. „Sas” típusu-

sú JNA-repülőgépeket* álmodtam, amint lőnek és bombáznak minket. A szárnyaikon látszottak az ötágú vörös csillagok. A pilótáknak kellemes kék szemük volt. Szórakozottan pislogtak. A repülőmotorok tejfehér sugarat bocsátottak ki magukból, melyek köldökzsinórként vonultak utánuk.

– Ne féljetek.

– Semmit sem fog fájni.

– Gyorsan elmúlik – mondták az égi sebészek, és integettek a bőrkesztyűs ujjaikkal.

Majd meghaltam a félelemtől. A repülők maguktól leestek, úgy zuhantak, mint a sebesült fácánok. A csillagos szárnyak csigavonalban zuhantak felém. A tejfehér sugarak szétfoszlottak, és alvadt vérszínük lett.

Felébredek a veszett rémálomból. A fedezék tetejéről vörösesfekete föld szivárog a szemembe. Tele volt a tőköm a harcvonalezással. A századparancsnok adott két szabadnapot az érdemeimért. A pszichiáter hét nap kíméletet rendelt el. Csak egy éjszakát töltöttem el a fedezékben, mely az ősember alacsony homlokához hasonlít. Úgy éreztem magam benne, mint Tutanhamon, ámbár senki nek sem voltam a bálványja.

2.

Most 70 000 grammot nyomok. Az utolsó JNA-beli mérés szerint 180 cm magas vagyok. A szemem kicsit megsötétedett, valószínűleg az alkoholtól. Szaftos, Kosa, Ani meg én a Ferari kávéház előtt állunk. Hari Palić fényképezett le bennünket. Színes fotó. A humanitárius segélyből származó csizmámon, mely két cipzárral záródik, látszik a rászáradt sár nyoma. Épp akkor értünk vissza az Autonómiából.** Meleg októberi szél füttyült. Aninak meg nekem lófarkunk van. Az övé sötét, az enyém világos. Szaftos fején álcázott sátorponyvából készült sapka. Rávarrták a B-H címet. Omer Kosa kék, susogós dzsekiben van. Ő és Szaftos a terasz korlátján ülnek. Ani meg én oldalvást állunk. Mögöttünk látszanak a piros műanyag székek meg a kerek, fehér asztalok. Egészen a háttérben látszik a kávéház üvegfala, szigetelőlátszalaggal átragasztva, nehogy széttörjön az üveg, ha messze hordó gránátok robbannak. Hideg, tárgyilagos kép. A háborús idők bebalzsamozott részlete. Feltételezem, hogy ezen a pasztik papírdarabkán örökké fogunk élni. De még mielőtt belovagolnánk a halhatatlanságba, sebezhetetlen halottak gyanánt, bemegyünk a kávézóba, és élvezzük a szeszrapszodiát.

A neuropszichiátrián

– Született?

– 1969.

– Magasság?

– 1,87.

– Testsúly?

* JNA: Jugoszláv Néphadsereg (A ford.)

** Autonómia: Fikret Abdić pszeudoköztestársaságának rövidítése (A ford.)

- 75 kg körül.
- Foglalkozása a háború előtt?
- Állatorvos hallgató.
- Nős?
- Nem.
- Előfordult-e a szűkebb családjában lelki betegség?
- Nem.
- Katonai rangja?
- Szakaszparancsnok.
- Sorkatona vagy diverzáns?
- Ez is, az is.
- Sebesülés?
- Igen, egy alkalommal, STS.*
- Melyik fronton?
- Grmuško-srbljani fennsík.
- Drogfüggő?
- Nem, de szeretek inni.
- Szed tablettát?
- Ha nincs szesz.
- Rémálmai vannak?
- Néha.
- Dohányzik?
- Hamis dohányt, mint mindenki.
- Írja le a depressziót, vizuálisan.
- Szürke. Formátlan. Megáradt folyó. Zavaros ég. Csupasz fák. Vőlegény fasznélkül. Főleg mikor nincs pia.
- Kezelték az alkoholizmusát?
- Nem, itt mindenki iszik.
- Hogy érti azt, hogy itt?
- Úgy értem, a háborúban, itt mindenki iszik, mi mást tehetne.
- Szív marihuánát?
- Szívok, ha van.
- Mitől fél legjobban?
- A tyúkoktól meg a madaraktól, undorodom a csőröktől meg a karmoktól. Az a hártya a madár szemén. Félek minden tollas jószágától. Még a csirkét is utálok. Ha üldözőbe venne egy tyúk, belehalnék a félelembe.
- Szokott féргеkről álmodni?
- Nem. Azt szoktam álmodni, hogy lemészárolok egy kövérkés, fehér inges embert. Elvágom a nyakát. Hasba szúrom. A szúrás körül sötétvörös gyűrű képződik. Ez az ember civil. Az inge egy ezredmásodperc alatt csupa vér lesz, mint a filmekben. Aztán menekülök, valami szurdokban kergetnek. Egy patak mentén futok. Körülöttem hegyek, erdő. A faágak nyikorognak a szélben. Kutyák ugatnak. Izzadok. A harc vonal mögött vagyok. Át kell törnöm a harc vonalukon. Rettentően félek, nehogy tévedésből a mieink öljenek meg, miközben a mi vona-

* Súlyos testi sérülés.

lunk felé közeledem. Az ember gyerekei ordítottak. A fehér falak össze voltak fröcskölve vérrel, mint a vágóhídon. Furdalt a lelkiismeret. Sajnáltam azt a halott embert. A frissen meszelt falak bemocskolódtak.

– Milyen gyakran álmolta ezt?

– Háromszor vagy négyszer, nem emlékszem pontosan.

– Olvasni szokott?

– Igen, olvasok, háború van, dögunalom, mindenki olvas.

– Mit olvasott utoljára?

– A *Fiestát*, Hemingwaytól.

– Mi ragadta meg a regényben?

– A szereplők folyton tökrészegek voltak.

– Ölt?

– Nem tudom. Lőttem. Olyan gyorsan zajlott minden. Egy szempillantás alatt. Semmit se látni. Lehet, hogy valakit eltaláltam, nem vagyok benne biztos...

– Hisz Istenben?

– Nem, de ha van is, nem vagyok köteles leborulni előtte.

– Meséljen el egy eseményt, ami mély benyomást gyakorolt magára a háború alatt.

– Sok ilyen van.

– Ami először jut eszébe.

– Hát, egy harcoknak ráesett a combjára egy százhuszas. A gránát nem aktíválódott. A bal oldalamon feküdt. Mirsa kifejezetten köpcös volt. Frissen mosdott. Cigaretézott. A jobb combján tartotta a hamutálként szolgáló konzervdobozt. Én Sartre-t olvastam, *Az undort*. Zsebkiadás. Dohszaga volt. Az épület, ahol voltunk, azelőtt diszkont volt, a homlokzatára holdbéli tájakat rajzoltak a gránátok. Átrendeztük hálóteremnek. Háromemeletes ház volt. Két montázsfal meg egy betonfal, plusz a tető. Hatalmas erődítmény. A falak mellett L-alakban felsorakoztattuk a szomszéd házakból áthozott heverőket és matracokat. Tőlünk balra egy nagy kirakat volt, jobbra, vagy harmincméternyire a diszkonttól, a folyó. A kirakat külső oldalát befedtük siporeks téglákkal, hogy megvédjenek a repeszektől. A terepviszonyok miatt nem lőhettek bennünket ágyúval. Aknavetővel igen, ilyenkor a gránátok a tetőn landoltak. Biztonságban éreztük magunkat. Éjszakánként az Una partján őrködtünk. Nappal a nappali megfigyelők felügyelték a folyót, hogy *azok* át ne keljenek rajta. Na de ki forszírozná a folyót nappal? Éjjel volt veszélyes. Meg reggel, mikor köd van. És akkor robbanást hallottam. Nem volt túl erős. Felnéztem a könyvből. A plafonra néztem. Odafönt volt egy lyuk. A levegőben szürkés por. Mirsa ordított. A 120 mm-es gránát a húskonzervjére esett, amibe hamuzott. Fölkaptam a gránátot. A kezemben tartom. Megvan vagy tizenöt kiló. Leraktam a fehér burkolatra. A gránátról leesett a stabilizátor. Azok a kis szárnyacsók. A konzervdoboz elgörbült alatta, mint egy öntőforma. A gránát véres maszkja. Gondolkodás nélkül letéptem magamról a trikót, hogy elkössem Mirsa sebére. Huka talált egy darab lécet, amivel rászorítottuk a trikót a sebre, hogy megállítsuk a vérzést. Fölhúztam a terepszindzsekimet. A gránát csípőből kiszakította Mirsa lábát. Hatalmas seb volt. Kimeredt belőle a csont. A hús szét volt marcangolva. Úgy nézett ki, mint egy szét nyomott borjúsnicli. Rágyújthatok?

– Csak rajta.

Hármat szívtam, mire a cigaretta félbetörött.

– Mi történt aztán?

– Hukával hordágyra tettük Mirsát, és elvittük a hátsószámba. Két harcos segítette, az arcukra nem emlékszem. Néhány helyen futólépésben kellett menni. Közben hullottak a gránátok. Nyolcvannégyessel és géppuskával lőttek minket. Dum-dum golyókkal. Mirsa nehéz volt. Az volt az érzésem, hogy égitestet cipelek a hordágyon, forró meteort, nem pedig embert. Miközben átvittük egy eldugott településen, a civilek a küszöbön állva bámultak minket. Láttam a kendőbe bugyolált asszonyok rettegéstől eltorzult arcát. Ilyet azelőtt még sose láttam, kivéve a freskókon.

– És a sebesült? Túlélte?

– Igen. A kombiban velem mentem a brigádkórházig. Kérte, hogy melegítsem a kezét. A humanitárius segélyből való lőszőr pokrócokkal volt betakarva. Az izzadságszagában volt valami halottas. A hordágy vízálló vászna csupa vér volt. Dörzsöltem a kezét, megpróbáltam fölmelegíteni. Hideg volt, mint a jég. Ott hagytuk a brigádkórházban. Soha többé nem láttam. Bementem a *Sofőrészaka* nevű kávéházba. Odabent egy csöcsös pincérnő táncolt a pulton. Szeplős arca verejtékben úszott. Mirsa vére megalvadt az ujjaimon és a körmöm alá húzódott. A pultnál találkoztam Šmekkel. Konyakkal betonoztuk le a sört. Három másodperc alatt mortusz részeket lettünk, mint a sár. A pult másik végéből bizonyos Stranjac, bűnügyi nyomozó, így mutatkozott be, dicsérni kezdte nekem Fikret Abdić bölcs politikáját. Eszembe jutott, hogy Deba a Murat hegyen esett el. Hozzáléptem, felhúztam apám tétét,^{*} és a szájába löktem a csövet. Mondtam neki, hogy szopja le. Olyan engedelmes volt, mint a bárány. Egy civil rendőr kitépte a kezemből a pisztolyt. Elővettem a dzsekim zsebéből egy M-75-ös kézigránátot, azt, amelyikben háromezer ólomgolyó van. Az ördög töke. Kibiztosítottam. Mindenki hátrált. Gyűlöltem a civil rendőröket. Katonai rendőrök jöttek be a kávéházba. Felismertem Sudót, régebben ugyanabban a században voltunk. Sudo lenyugtatott. Visszanyomtam a biztosítékot a bombába, és odaadtam Sudónak. Megígérte, hogy másnap visszaadja. A bűnügyi nyomozó elhagyta a terepet, és vele ment a rendőr is, aki elvette tőlem a pisztolyt. A polgármesterrel tovább itunk. Amikor rendelt egy újabb kört, mindig felkiáltott: Allah a legnagyobb! Elindultam a civil rendőrségre a pisztolyért. Olyan sűrű volt a köd, mint a fű füstje a pillepalackban. Az Ometaljki katonai temetőbe teli volt szórva fa nisánokkal,** együtt rohadtak a sötétben a nisának a halottakkal. A rendőrség egy ENSZ-konténerbe volt elhelyezve, és ott megtaláltam azt a rendőrt. Ezek azok a picsák, akik elkerülik a harcvonalat, és a hátsószámban adják a nagyot a civileknek. Azonnal fejbe vertem. Talpon maradt. Kétszer olyan erős volt, mint én. Úgy megütött, hogy elzuhantam. Ha nem lett volna ott a fölöttese, Himza, úgy szét-tört volna ez az idióta, mint baba a csörgőt. Himza biztosított, hogy minden rendben lesz a pisztollyal. Elmentem a brigádparancsnokságra a haveromhoz, aki technikus volt, és a telefonközpontban dolgozott. Egy pillanat alatt elalud-

* 7, 62 mm kaliberű, orosz gyártmányú pisztoly

** *Nisán*: muzulmán sírjel (*A ford.*)

tam a koszlott ágyon, ő a vonalakat kapcsolta a központban. Reggel idegen hangok csengtek a fülemben. Nem voltam ura a saját gondolataimnak. A hallásom a maximumig fokozódott. Úgy éreztem, hogy mások meghallhatják a gondolataimat. Elhatároztam, hogy elmegyek a brigádorvoshoz, és kérek beutalót a neuropszichiátriára. Így is tettem.

Tele van a fejem halott emberekkel, barátokkal és ismerősökkel. Ha találkozom a szüleikkel és a rokonaikkal, gyakran elfog a büntudat és a szégyen. Néha az az érzésem, hogy mentegetőzőm, amiért élek. Ha olyasvalaki hal meg, akit nem ismer az ember, csak formálisan sajnálja. Egyébként meg nincs is idő szánakozásra. A szabadnap, amikor civilben vagy, nagyszerűen telik, ha van cigi és alkohol.

– Mit fog csinálni, ha túléli a háborút?

– Eszem és iszom a végkimerülésig. Igyekezni fogok élni. Egy kicsit félek a békétől. Nehezen tudom elképzelni, milyen lehet a világ többi részében, ahol nincs háború. Ezt egész fantasztikusnak érzem.

A halarcú pszichiáter lefirkált egy receptet, és az asztalon keresztül átnyújtotta. Szólt, hogy hívjam be a következő pácienszt. Kinyitottam az ajtót. A folyosón rengeteg ember volt, mintha ingyen osztanák a kávékat meg a cigarettát. A lámpában hunyorgott az égő. A folyosón erős orvosság- és vizeletszag terjengett. Kórházi infernó. Ránéztem a papírra. Huszonegy nap múlva kontroll, és egy furcsa nevű gyógyszer. Huszonegy pihenőnap! Ugyan, miféle pihenés, kész gyilkolás lesz, szesszel meg más segédeszközökkel. Élet teljes gázzal.

– Következő – mondtam mosolyogva. És utat törtem a tömegben a kinti fény felé.

Epilógus

Azon a napon csak nem akart véget érni az éjszaka. A Mujo istállója melletti őrhelyen dögledeztünk, és néztük az Una sima víztükrét. A fáradtságtól látomásaink voltak, mintha ellenséges csónakok szelnék éles hegyükkel a nyugodt víztükröt. Štiks két óra alatt elmesélte, mi volt a pszichiáternél. Szinte minden tapasztaltabb harcos, akit ismertem, legalább egyszer járt a neuropszichiátrián. Egyfajta életstílus volt ez, mint a bushido, a samurájok kódexe. Néhány nyersebb részletet szándékosan megszépíttem, hogy jobban hangozzék, de nem akartam meghamisítani Štiks hiteles történetét. Sohasem kérdeztem meg tőle az igazi nevét, később meg kellemetlen lett volna. 1994-ben, amikor először foglaltuk el a Radicót, megsebesült a nyakán, és elvesztette a beszédképességét. Amikor hazajöttem a harcvonalról, gyakran meglátogattam. Egyszer elmutogatta, hogy olvassam fel neki, amit írtam. Elővettem a fekete noteszemet a Bos turista-szervezet logójával. A szöveg felénél megállított, és kért egy darab papírt. Nem így volt, írta rá. Hát hogyan volt? Rosszabb vagy jobb? – kérdeztem. Sokkal randább volt, írta, és a mutatta, hogy olvassak tovább. Mozgatta a száját és forgatta a nyelvét, mintha ő is beszélne. Olyan szenvedéllyel hadonászott, mint egy bibliai próféta. Már nem voltam benne biztos, én olvasok-e neki, vagy ő nekem. Amikor izgalomba jött, földalatti hangok törtek ki a torkán, olyan ősidőkből, amikor a szavak még kifejezték a dolgok valódi természetét.

Lágertükör

Nem szeretek egyedül üldögélni a kerthelyiségekben. Legfőljebb annyi ideig, amíg átlapozom a napilapot, és megiszom egy eszpresszót. Tompán bámulni a járókelőket meg az úrt, amit maguk után hagynak – olyan ez, mintha a saját tenyeremen kínálnám fel magam egy nemlétező tükörnek.

Ez a reggel azonban mintha különbözött volna a többitől. Csöndes, levegős reggel volt – valamikor az éjjel frissítő eső esett –, szellő fújdogált, és megálljt parancsolt a júliusi hőségnek, mely már hírt adott magáról. El tudtam lazulni, és eltűnődni azon, miért toppant be az éjjel álmomba Jesenković professzor, akire úgy emlékeztem, mint apám ritka vendégére és szakasztott úriemberre, aki az utcán kalaplevéve köszönt a barátainak. Pontosan három és fél lépésnyire megállt a szemből közeledő ismerős előtt, a kalapjához nyúlt, és mosolyogva meghajolt. Közben mindig egész testével feléje fordult, úgy köszönt. Emlékeim szerint soha senkit nem üdvözölt félvállról, és nem is társalgott senkivel felemás módon. Ha te is tudnál kalapot emelni úgy, olyan eleganciával, mint Jesenković professzor, mondogatta anyám apámnak, nem engednék ki az utcára kalap nélkül. Apám nem szólt egy szót sem.

Álmomban azonban Jesenković professzornak nem volt kalapja. Alig láttam az arcát. Piros sál volt a nyakán, és sokáig integetett nekem két kézzel, vagy valakinek, aki mögöttem állt, nem tudom, nem láttam senki mást. Vártam, hogy hangot adjon, legalább a nevemet mondja ki... De nem szólt egy szót sem. Pánikszerűen, némán integetett, mintha a köztünk lévő levegő vízzé válhatna, melyben minden pillanatban megfulladhatnék. Nem mertem elindulni feléje, nem voltam biztos benne, hogy valóban ő az, Jesenković professzor az utcánkából, és nem értettem, mi történik a köztünk lévő üres térben. Ekkor a professzor egyszeriben elsüllyedt. A kinyújtott kezét láttam utoljára. Jesenković professzor elmerült az összesűrűsödött levegőben. Némi homályos büntudatot éreztem.

Talán azért álmodtam róla, mert egy időben sokat forgott a fejemben egy történet a professzor sorsáról a Mostar melletti fasiszta lágerben, 1993-ban. Szerettem volna írni róla egy novellát. Személyesen ismertem, valódi ember volt, valódi figura, nem kell kitalálnom az életét, mindössze néhány nevet kellene megváltoztatnom. Többek között az övét. A professzor szenvedéséről azok hoztak híreket, akik vele raboskodtak; ki ilyen, ki olyan részleteket mesélt, aszerint, hogy miként tekintett a hercegovinai civil lakosság meghurcoltatására.

Hadžem Hajdarević (1956, Kruševo, Foča mellett) – szarajevói író, költő, bosnyák irodalmár, irodalomszervező, nyelvész. Igen termékeny költő, tucatnyi verseskötetet írt, a szonett mestere. Az itt közölt novella *Plasztikai sebészet* (2004) című novelláskötetéből való. Dokumentáris háborús prózája *Dobrinjai történetek* címmel 1999-ben jelent meg, legutóbbi könyve, az *Esős társadalom* (2006) pedig publicisztikáit tartalmazza.

Mind azt mesélték, hogy Jesenković professzor türelmesen viselte a veréseket és a káromkodásokat, a megaláztatásokat, a tábor gőgös, fiatal őreinek mindennapos gonoszkodását.

A botanika tanára volt, jó néhány könyvet írt a balkáni éghajlati feltételekről és növényekről. Talán ezért kényszerítették arra, hogy fésülje, csókolja vagy legelje a füvet, s hogy a szögesdrót tövében kitépkedje a száraz fűszálakat a zöldek közül. Egyszer ráparancsoltak, hogy tartson előadást a táborlakóknak a mediterrán növényzetről. Ez alkalommal mindenki kapott vizet műanyag pohárban, de senki sem tudta, kinek szól ez az előadás, és minek... Mind megjegyezték a tanár úr egy mondatát, mely szerint az emberi szervezet inkább hasonlít a növényekére, mint az állatokéra.

A vallatásokon többnyire arról faggatták, hogy a hét fia hány katonájukat ölte meg Lašvától Bregaváig, hány falut gyújtottak föl, hány nővérüket erőszakolták meg. Jesenković professzor hiába bizonygatta véresre verve, hogy még csak nő sem volt soha, nemhogy gyerekei lettek volna... Amikor visszadobták a hangárba a többi táborlakó közé – mindegyik kékre-zöldre verve, bizonytalan tudatállapotban –, és másvalakit fogtak vallatóra, a professzor összekuporodott egy sarokban, nem sírt, nem segített senkinek, és senkitől sem kért segítséget, csupán mormolászott, inkább csak magának: *Mindegy... mindegy... vége lesz ennek is egyszer...*

Jesenković professzor személyes balsorsának fogta fel a táborbeli szenvedést, mindaddig, míg egy este különös érzése nem támadt. Úgy érezte, hogy lassan minden tagja elváltozik, másmilyen lesz az arca, az álla, az orra, a járomcsontja, másmilyen a keze és másmilyenek az ujjai, a lába, a járása, a hangja, még a belső hangja is elváltozik, mely a torkán akadt. Ám mindezt nem láthatta, csupán tapintással tudta ellenőrizni. Tükör nem volt a lágerben. Mindenkitől elvették, aki pedig megtartotta, azt úgy büntették meg, ahogy a medvéket szokás. Ha valaki eső után egy tócsa fölé hajolt, a csizma gyorsabb volt nála. Jesenković professzor megpróbálta elkapni arcmását fogolytársai szemtükreben, akik azonban ilyenkor ijedten lezárták a szemüket, és csak akkor néztek fel újra, amikor hallották távolodni a professzor lépteit.

Jesenković professzor egyre inkább úgy érezte, hogy a mozdulatai hasonlítani kezdenek valakiére, akit ismer, aki már-már közel áll hozzá, ám akitől fél – de sehogy se tudott rájönni, ki lehet az. Idővel meg is szűnt a találgatás kényszere. A többi rab egyre inkább távolodott tőle. Hogy megváltozott, azt álmában érezte legerősebben Jesenković professzor. Ilyenkor teljes mértékben valaki más lett. Megint az az ismerős alak, akinek a szakálla sokkal sűrűbb és erősebb, mint az övé – de nem tudta, kicsoda. Álmában nem jutott eszébe, hogy tükör is van ezen a világon. Reggel megpróbálta elmesélni, elsutogni az álmát valakinek, de a véletlen hallgató már az első mondat után hátat fordított neki, és elsántikált nemlétező dolgai után.

Négy hónap múlt el ilyen pánikszerű tapogatással. Ekkor szájról szájra járt a hír, hogy az új foglyok valamelyike egy kis tükröt csempészett be a táborba a hajában. Jesenković professzor tíz teljes napon át várta a sorát, hogy megpillanthassa a *saját* arcát a tükörben. Már nem félt, hogy az örök felfedezik nála a maszatos tükördarabot, nem gondolt arra, hogy az örök esetleg szándékosan dobták be a tükröt a

fogyok közé, mert így konkrét ürügyük lesz a verésre. Őt már annyit gyötörték és ütötték, hogy már csak megölni tudnák, ami sokkal jobb lesz, mintha hagynák tovább szenvedni ilyen nyomorultul.

Jesenković professzor a markába szorította a tükröt, és elballagott vele egészen a szögesdrótig. Nem fordult hátra, nem érdekelte, követi-e valaki. Nem lepődött meg, amikor a tükörben azt látta, hogy neki voltaképpen már nincs meg se a saját teste, se a saját arckifejezése, se a saját szeme... Érezte ő ezt már régóta. Az arca elferdült, s olyan lett, mint a táborigazgatóé. Kemény, zöld szempár. Éles szakáll. Agresszív orr. Egy arc, melyet megtámadott a sömör. Minden olyan, mint Marić igazgató arcán. Jesenković professzor azon csodálkozott el leginkább, hogy ez egyáltalán nem zavarta. Sőt talán megfelelt neki az átváltozás?

Csupán azon tanakodott, vajon mások is látják-e rajta. Eztán a fogolytársai előtt akaratlanul takargatni kezdte, a tenyerébe temette az arcát...

Általában ezen a ponton adtam fel a Jesenkovićról szóló novellát. Innen több felé vezetett volna út. Vajon valóban kedvére volt az átváltozás? Vajon közömbössé vált? Vagy reményt velt fölfedezni ebben? Hogy mégis sikerül kikerülnie a táborból, s aztán majd valahogy megkeresi a saját igazi arcát, a saját testét? Netán úgy gondolta, hogy csak kétségbeesett képzelgés az elváltozás, hogy személyvesztés az egész? Ha hitt a tükörnek, és picinykét jól esett neki, amit látott – mit hozhatott akkor a szabadulás? A történet folytatása úgy is elképzelhető, hogy látni kezdte a testét. De milyen állapotba kerülhetett ez a test? Meggyilkolták, felakasztották, beledobták a Neretvába, élve maradt a tábor egyik dohos zugában? Jesenković professzor, a táborigazgató képében, személyesen is részt vehetne a saját és a többiek testének mészárlásában... A leállíthatatlan, zsarnoki képzelet és a zsarnokságnak kitett ember identitásdrámája mindig is kéz a kézben jártak...

Ezen a reggelen beláttam, hogy a professzor nevéhez fűződő lehetséges „anyag” sohasem fog novellává kerekedni. Leginkább a vége miatt nem. Akik a táborban találkoztak Jesenković professzorral, mind azt kérték, hogy ne beszéljünk róla sokat, ha lehet, semmit se, mert ez volt a professzor utolsó kívánsága, utolsó leheletével – amikor egy üvegdarabbal, ami valaha tükör volt, felvágta kidagadt ereit –, ezt kérte.

A kerthelyiség lassan megtelt. Egy darázs halálos küzdelmet vívott a kávé utolsó csöppjeiben. Éreztem, amint a bőrömrre tapad a zsebongás hullámverése és a közelgő hőség. Két mosolygós lány megkérdezte, hogy leülhet-e az asztalomhoz. Persze, persze, hogyne, csak tessék, mondtam, és gyorsan, még mielőtt meleg, illatos testük befészkelte volna magát a nádszékekbe, fölkaptam az újságot, zsebre vágtam a cigarettám, és elmentem.

Turistakalauz

Nyári lak

*Ezt a dzsámit egy török építette
aki a fetha* idején
jött Boszniába*

*Látod ott
azt a nagy szarkofágot
melynek a szerb gránát
letépte a fejét –
oda van eltemetve*

*Az ő utódai
voltak a legnevezetesebb emberek a városban
az utóbbi ötszáz évben*

*Most, vagy száz éve
nagyjából ismét mind Törökországban
élnek*

*Az egyik azok közül, akik maradtak
a leggazdagabb ember lett Boszniában*

*Itt érte a háború
rá is ijesztett, gyilokkal
egyrészt, másrészt
azok kiáltozásával
akik miatt éjjelente
be kellett zárni a kaput –
akik el akartak venni a gazdagoktól mindent*

*Így hát a harmadik fél mellé állt
de nem volt azok közt sem
ártatlan ember*

Amir Brka (1963, Tešanj) – egy boszniai kisvárosban, Tešanjban élő, igen termékeny költő, író, helytörténész. Itt közölt versei a *Boldog városok ideje* című kötetéből (2006) valók. *Egy város monográfiája* című regényét a 2001-es év legjobb boszniai könyvének nyilvánították.
* *fetha*: az időszak, amikor a törökök meghódították Boszniát (A ford.)

*Amikor végül
kijöttek az erdőből
őt rögtön megölték
és mindenét amije volt
elvette a népi hatalom
a nyári lakot is
a város szélén
kirabolták és földig rombolták
később szeméttelpepet
létesítettek itt
amikor észhez tértek*

*Ez után a háború után meg
ide helyezték
a menekülttábor is
a bosnyákoknak
akik abban az időben még meg sem születtek*

*De ne gondold, hogy ez szimbolikus
mert vad erők uralkodnak a világban
és nincs tanulság a múltban*

Muszalla*

*Az ott a mihráb** az meg a mimber***
mára benőtte a köveket a borostyán
de megvannak még
emlékeztetnek arra, hogy régen
muszalla volt itt*

*Egyszer hallottam beszélni egy embert
aki Kelet-Hercegovinából jött
azt mondta mérges
hogy a háború után a hatalom
elvette a muszalla telkét
az Iszlám Közösségtől
és fölhúzott rajta
két lakóházat
az egyikben lakik többek közt
Jovo is Mrčajevacból
aki, mondta, meztelen seggel jött*

* *muszalla: muzulmán szabadtéri imádkozóhely (A ford.)*

** *mihráb: Mekka felé irányított fali bemélyedés (A ford.)*

*** *mimber: imafülke, ahonnan az imám a közös istentiszteletet vezeti (A ford.)*

*mégis már harminc éve
ő parancsol itt
és még egy kutyaólat is tart a muszallán
két kutya van*

*Egy vajdasági crnogorác
szociáldemokrata
azt mondta később, hogy a hercegovácot
tulajdonképpen
jobban zavarja ez a Jovo
mint a kutyaí akik
a muszalla fűvére szarnak*

*Aztán megint jött a háború
nem sokkal előtte a megöregedett Jovo
visszament Mrčajevacba
az eszdépés meg beállt a csetnikek közé
az aggódó hercegovác meg
bírótság előtt áll most
a humanitárius segély
elsikkasztása miatt*

Emlékmű

*Ez a márvány itten
ez itt
ahogy írja
a sehidek* emléket őrzi
meg az elesett harcosokét
nemrég emelték az itteniek
hogy leróják a tiszteletet
a fiatalembereknek
akik megvédték a várost*

*Szép
tényleg
tagadhatatlanul*

*A szerb agresszióig itt
ugyanezen a helyen
egy mellszobor állt, valakié
aki megalapította
száznegyven évvel ezelőtt*

* *sehid: muzulmán hősi halott (A ford.)*

*a szerb amatőrtársulatot
hogyan eljuttassák a Juditot
aki levágta Holofernéz fejét*

*Később kiderült
hogyan ez az ember Obrenović kémje volt
aki azért jött ide
hogyan megdöntse a törököket
és föltámassza
a szerbséget*

*Šabacban halt meg
elkeseredve
mert bejött Boszniába a sváb*

*A kő fehérsége
az ártatlanságot jelképezi
a formája pedig a stećakokat* idézi
így újítaná fel a kapcsolatot
a régi jó
bosnyákokkal*

*Hát
ez a mi
színházi tradíciónk*

* *stećak*: középkori bosnyák (bogumil) síremlék (A ford.)

Jajce

Isten hozta Jajce királyi városában! – hirdeti az út menti tábla a Vrbas partján, Vinacnál. A tábla új, s a felirat nyilván a Kotromanićok városának dicső múltjára céloz; amúgy elég ironikusan hangzik. Jajcéban ma nincs semmi, de semmi királyi, kivéve az elhagyatott sírokat meg ezt a táblát, mely engem egy fényképre emlékeztet, a legabszurdabb és legnyomorúságosabb képre, amit szemem valaha látott. Valahol kilencvenkettő késő tavaszán a Jugoszláv Néphadsereg terepjárója befordult Banja Lukába, és hadi trófeaként vitte magával az akkori jajcei helységnévtáblát. A fénykép bejárta az egész világot: a sötétkék táblát, rajta a város latin betűkkel írt nevével, az olajzöld „Dajc” motorháztetőjére erősítve, diadalmamorban viszik be Banja Lukába, annak jeleként, hogy Jajce „föl van szabadítva”.

A muzulmán–horvát erők együttes, bátor szívű védekezését 1992 novemberének elején megtörte az állig felfegyverkezett ellenség. Radovan Karadžić hadserege diadalmasan bevonult Jajcéba, és ezzel kezdetét vette a boszniai városok „felszabadítása”, azaz a saját polgáraitól való megszabadítása. Karadžić katonái romba döntöttek mindent, ami elébük került, és ezeken az alapokon alkották meg a Republika Srpskát,* amit 1995-ben Daytonban, az amerikai katonai bázison nemzetközileg is elismertek. Miután tehát Jajce szinte valamennyi lakosát elűzte, ez az áruló klikk új, cirill betűs táblát tűzött a város bejáratába. A szerb Jajce azonban nem volt hosszú életű – a „Vihar” hadművelet után, 1995-ben a horvát hadsereg elfoglalta a várost, és a jajcei fellegvár tetején fellobogott a nyolc méter hosszú horvát zászló. Jajce „horvát székvárossá” vált, noha az 1991-es népszámlálás adatai szerint a városi lakosságnak a fele sem volt horvát. Mindössze három év alatt ezt a várost kétszer nevezték át és „szabadították fel”.

Ma Jajce megerőszkolt öregasszony. Amikor az utas a Banja Luka-i városkapun belép a középkori Burgba, majd végigsétál egy kurta, mindössze néhány száz méter hosszú utcán, végigaraszol Balkán egész félezer éves történelmén. A régi Iskola utca (ma Szent Lukács utcája) elmeséli a maga hamuval takart, izgalmas történetét. Rögtön a városkapu mögött, jobboldalt egy plató látható, ahol 1993-ig a híres Esma Szultán-dzsámi állt – a szerb sereg itt „csodát” művelt azaz, hogy egy pillanat alatt romhalmazzá és hamuvá változtatta. A legenda szerint az utolsó boszniai király, Stjepan Tomašević 1572-ben ezen a helyen könnyekkel a szemében fordult hátra utójára a város felé, mielőtt az oszmán hódítók kivégezték volna. A földdel egyenlővé tett dzsámi jobb oldalán egy nagy,

Mile Stojic (1955, Dragičina, Mosztár mellett) – sarajevói horvát író, költő, esszéista, szerkesztő. Itt közölt esszéi a *Fény a napfogyatkozásban* című kötetéből valók (2002). Magyarul az *Ex Symposion* 64. számában (2008) jelentek meg esszéi, és a *Fosszília* 2002/3-4. számában versei, utóbbiak Orcsik Roland fordításában.

* *Republika Srpska*: Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina része (A ford.)

újdontat gránitkereszt látható, a „horvát városvédők” emlékének szentelve. Az ormótlan emlékjel nem ébreszti fel az elesettek iránti részvét érzését, hanem inkább egy ökölcspásra hasonlít az óváros fehérségében.

Az Iskola utca közepén egy híres épület látható, melyet a jajceiek „Šarenicanak”, Cifra háznak neveznek. Nevét a homlokzati díszítésekről kapta – ilyen díszítmények ékesítenek szinten minden épületet, amit az Osztrák–Magyar Monarchia emelt pseudo-mór stílusban. Az osztrák hadsereg 1878-ban foglalta el a várost, rögtön a berlini kongresszus után, és korszerű közép-európai formát adott neki. Különleges figyelmet szentelt annak a helynek, ahol a Pliva a Vrbasba torkollik; parti sétányt, parkokat létesített, és végleges formát adott magának a vízésnek is, mely évtizedekig a második Jugoszlávia egyik szimbóluma volt. A második Jugoszláviát Jajcában kiáltották ki – Tito zsebkendőnyi szabad területen összehozta az AVNOJ* második kongresszusát, melyen a háborúban álló délszláv törzsek küldöttei meghozták a határozatot egy közös állam újbóli felépítéséről.

Az AVNOJ székházában ma a „Honvédő Háború Önkénteseinek és Veteránjainak Egyesülete” székel, a szocialista jelképek helyett pedig Herceg-Bosna** zászlója lobog rajta. A Cifra házban a második világháború alatt egy ideig Tito főparancsnokságának hadiszállása volt, és itt alapították meg az Új Jugoszlávia távirati irodáját is, a TANJUG-ot. Az épület ma üres és eladó – tulajdonosa, a bosnyák Mustafa Ćuk elmenekült a városból, és nem is akar visszatérni. Fia, Zijad, a kiváló elektromérnök Svédországban telepedett le, unokája, Adnan pedig ennek az országnak a nagy kosárlabdázó reménysége.

Noha a HDZ-s*** közigazgatási szervek hangsúlyozzák, hogy sok bosnyák visszatért, jelenlétük a városban alig észrevehető. Közülük való dr. Enes Milak. Elmondta nekünk, hogy a visszatérésnek inkább egzisztenciális, semmint politikai jellegű akadályai vannak. A városban nyolcvan százalékos a munkanélküliség, a jajceiek jobbra a skandináv államokba emigráltak, ahol van munkájuk és szociális biztonságban élnek, ahol a gyerekeik továbbtanulhatnak, és van jövőjük. Az emberek csak egy-két hétre térnek haza a nyári hónapokban, ezzel megoldják a nosztalgia problémáját, és sietnek vissza az idegenbe.

Dr. Milak, aki a jajcei Műemlékvédelmi Társaság elnöke, kétségbe van esve a várostervezés hiánya miatt. Sok menekült, noha nem itt él, a saját kénye s kedve szerint újítja fel a házát, rá se hederít a történelmi örökségre és a város szellemére. Így aztán az óváros magjában gombamód szaporodnak a rikító színű házak, és a távoli országokból behozott stílusok dívnek: a lila házak tulajdonosai Hollandiában élnek, a sárgáké Svédországban és így tovább. Rizah Rupić vállalkozó, aki a háború elején a svédországi Örebroba menekült, szép, modern hotelt húzott fel a szülői háza helyén, az Iskola utca közepén, és úgy tervezi, hogy a jövőben svéd turistákat hoz ide, ám ő maga egyelőre nem kíván hazaköltözni.

Az Iskola utca legvégén elnézzük a Szent Lukács-templom romos tornyát. Ez a legrégebbi román stílusú templom a Balkánnak ezen a részén. Az épület teljesen

* AVNOJ: Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (A ford.)

** Herceg-Bosna: 1991-től 1994-ig létező illegális államformáció, amelyet a hercegovinai horvát separatista politikai és katonai vezérkar alapított. (A ford.)

*** Hrvatska Demokratska Zajednica – Horvát Demokratikus Közösség: horvát politikai párt, mely Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában is létezik. (A ford.)

elhanyagolt, megroggyant a súlyos évtizedek és a még súlyosabb uralkodók terhe alatt. Noha a szerb hadsereg a jajcei ferences monostort majdnem teljesen megsemmisítette, ezt a harangtornyot nem bántotta, „öreg csontjait” azonban megviseelte a sok robbanás, úgyhogy minden percben összeomolhat.

Rögtön e rom után található a híres jajcei Medve-torony, a városi erődítmény, mely ma szeméttlerakat. Falain egy kifakult graffitira, mely a HDZ-t ünnepelte, új, rikító vörös feliratot írtak: „Es lebe Deutschland!”. A híres fogadalmi királyi kápolna kriptájába, amit a jajceiek „Katakombának” neveznek, nem tudunk lemenni, mert le van lakatolva, a kulcs tulajdonosa, Pašaga úr pedig, aki a szemközti házban lakik, nem volt otthon. Keresztüllábalunk az óratorony romjain, mely „spontán” nyilvános vécévé változott, majd végigmegyünk a Felső Mahalán a Nagy Tabija, a várfalak felé. Óvatosan lépdelünk a gyommal benőtt utakon, félünk a kigyóktól és az esetleg hátramaradt aknáktól. Egy kóbor kutya hosszan néz utánunk, és barátságosan csóválja a farkát.

A Nagy Tabijáról sokáig nézzük a nyári hőségben izzó várost. A legenda szerint ott, a hegy túloldalán található a király sírja, mert az utolsó *rex bosnae*-t azzal büntették, hogy Jajce közvetlen közelében temették el, ahonnan mégsem látható a város. Elgondolkodhatunk őseink építészeti zsenialitásán: a hegyeknek, vizeknek és csillogoknak ezt az univerzumát emberi mérték szerint alakították. Šop verssorai jutnak eszembe a kilyuggatott tetők s a romok felett: *Aztán befogjuk egyetlen lovunk, hogy végigvigyünk a kis városon. Fölötte az ég mindig kavargó, alacsony, alatta a vízesés szípkázik, zubog. Hej, Jajce! Az elviselhetetlen történelme, elsüllyedt államai, boldogtalan emberanyaga, örökké szökésben, menekülőfélben, száműzetésben!*

Az óvárosi séta után az áruház kirakatában elnézzük az érettségizők pannóját. Mi lesz ezzel a nemzedékkal, mely ilyen gonosz időkben, romok közt cseperedett fel? A környező kávézóknak elviselhetetlen játékgép-lármában, a távozásról álmodozva tengetik az időt a fiatalok. Később a „Vihar 95” étteremben, melyet azelőtt „Három Kacsá”-nak hívtak, finom eszpresszót iszunk, majd a tó felé vesszük az irányt. Sehol egy árva lélek. Egyedül a szevdalinkákból* ismert mezei virágok suttognak a Pliva túloldalán valami hatalmas, gyógyíthatatlan bánatról.

2001. augusztus

Atlantisz könyvtára

A múlt hónapban bezárt a híres osztrák „Gerold” könyvesbolt a Grabenen, Bécs szívében. Ez az egyetemi könyvesbolt, melyet 1775-ben alapítottak a k. u. k. monarchia idején, egy királyság könyvkiadásának szimbóluma volt, a mi időnkben pedig kultikus helyé vált, a *Doppeladler* uralkodásának kora iránti irodalmi nosztalgia centrumává. Mindaz, ami a múlt után sóvárog, maga is könnyen múlttá válhat – a tulajdonos nem bírta tovább viselni a profit parancsuralmát,

* *Szevdalinka*: bosnyák városi népdal (a ford.)

azaz fizetni a méregdrága bérleti díjat a bécsi *city*ben, így ma a születte könyvespolcok helyébe fémszerkezeteket, tükröket és próbafülkéket állítanak a munkások: készül az olasz „Stefanel” divatház. Nézem, amint egy munkás becipeli a műanyag babákat, és odarakja őket a kirakatba, ahol majd’ negyed évezreden keresztül könyvek laktak, egy egész könyvóceán, és mély szomorúság fog el. Azon ritka helyek egyike volt ez, ahol háborús menekültként menedékre leltem.

Az utóbbi évtizedben gyakran betértem a „Gerold” könyvesboltba. Órákon át böngésztem, apróra átnéztem a „kiárúsítás” feliratú hatalmas faládákat, begyűjtöttem a kiadói katalógusokat, és csak néha vásároltam egy-egy könyvet. Abban az időben, amikor a hazámban háború tombolt, én ebben az idegen nyelvű könyvesboltban, akár valami meleg óvóhelyen, némi biztonságra leltem. Az volt az érzésem, mintha az ismeretlen és ismert szerzők azt üzennék a polcokról: ne félj, te közénk tartozol, mindazt, ami veled történik, mi már átvészeltük. Talán sehol másutt nem éreztem magam ennyire írónak – még ha jelentéktelen írónak is az én kis nyelvemmel ebben a zsvajgó deutschsprachig-babilonban, ám remélve, hogy szavaim mégis túléljük az ágyúszót, ahogy Mann, Zweig, Brecht szavai is túléltek... Amikor megértem azt a boldogságot, hogy az én könyvem is megjelent németül, elmentem ebbe a könyvesboltba és vettem három példányt, remélve, hogy legalább a boltoskisasszony felismer a borítón látható fényképem alapján, de hiába lapozgattam előtte hosszasan a saját könyvemet, nem ismert rám.

Csalódott voltam, mert a boltban dolgozó kereskedők látásból mind ismeretek, s nyilván feltételezték, hogy magam is valami íróféle vagyok. 1994-ben és 1995-ben folyton az ex-jugoszláv irodalom iránt érdeklődtem, különösen a boszniai írók könyvei iránt, melyek abban az időben nap mint nap megjelentek itt is, ott is, a legtöbb Németországban, de Svájcban, Ausztriában és Dél-Tirolban is. Az ausztriai szlovén Lojze Wieser elsőnek dobta piacra Abdulah Sidran, Dževad Karahasan, Dragan Velikić műveit, és tekintélyes német nyelvű kiadók jelentették meg Dubravka Ugrešićet, Slavenka Drakulićot; Észak-Olaszországból, Bolzanóból megérkeztek Ferić és Jergović könyvei... A „Gerold” könyvesboltban kapcsoltak, hogy ennek az irodalomnak most keletje van, és berendeztek egy külön részleget „Balkan” felirattal, ahol az említettek mellett kiállították Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Danilo Kiš és Milovan Đilas könyveit is. A kereskedők, mint mondtam, látásból ismertek, és amikor betértem a könyvesboltba, igen kedvesen, azonnal tájékoztattak az érdeklődési körömbé vágó új könyvekről, a kezembe nyomva Misha Glenny, Bora Ćosić, Peter Handke és Milo Dor új műveit. A könyvesbolt kirakatában abban az időben sokáig ott állt Noel Malcolm *Bosnia – a short history* című könyve.

Hazám haldoklása alkalmat szolgáltatott arra, hogy íróink belépjenek az európai könyvesboltokba, gondoltam. Gyűjtöttem, megvásároltam ezeket a könyveket, manzárdszobámban halomba raktam őket – ez a halom volt egy időben, menekültként, az egyetlen könyvtáram, mert akkoriban igen bizonytalan volt könyveim sorsa. Abban a városban maradtak, ahol a könyvek kávéfőzésre, levesmelegítésre vagy a megdermedt ujjak megmelengetésére szolgáltak. Ezt a könyvhalmot, mely napról napra nőtt, a feleségem egyszer elnevezte Atlantisz könyvtárának. Ezeket a könyveket lapozgatva egyre jobban megértettem, hogy

mindegyikük egy jajszó, hogy mindegyikben ott a téves címre küldött vádirat saját szerencsétlensége és balsorsa miatt.

Kollégáim, akiket „árulónak” és „dezertőrnek” bélyegeztek, és akik elhagyták az országot, olvasóikat is elhagyták, és megpróbálták újakat találni, akikből a pusztá szánalmon kívül semmiféle érdeklődést nem tudtak kiváltani. Ezért én meg sem próbálkoztam szert tenni ilyesféle dicsőségre. A *Literatur und Kritik* jubileumi számában az én prózám is megjelent a saját rossz fordításomban, amit az ez alkalomból rendezett ünnepségen fel is olvastam. Én kaptam a legnagyobb tapsot és éljenzést, noha olyan nagy nevek léptek még fel, mint Ilse Aichinger és Karl-Markus Gauss. Ekkor tisztába jöttem vele, hogy a közönség nem nekem, nem az én szavaimnak tapsol, hanem annak a ténynek, hogy Boszniából érkeztem; hogy a tapsot nem az én törékeny írásművem kapta, mely ráadásul a saját amatőr fordításomban hangzott el, és nyilván rettenetesen hangzott, hanem a szolidaritás szimbolikus kifejeződése volt, és annak az embernek szólt, aki a pokolból került ki. Tisztába jöttem vele, hogy a taps nem engem illet, hanem a várost, ahonnan elmenekültem – és elszégyelltem magam a taps miatt.

Emigrációban az ember hangosan beszél, de senki sem hallgatja meg, hibákat ejt az idegen nyelven, de senki sem javítja ki, jegyezte fel Bertolt Brecht New York-i száműzetésében. Láttam, hogy nem fogok szert tenni új olvasóközönségre, hacsak el nem sajátítom elvárásait és szokásait, ehhez azonban már nem volt se kedvem, se időm. Egy nagy német kiadó szerkesztője, akivel a Deutsche Welle rádió szimpóziumán ismerkedtem meg Kölnben, kereken megmondta, hogy a költészetem nem érdekli, de szívesen megjelentetne tőlem egy regényt. A regénynek egy muzulmán férfi meg egy szerb lány szerelméről kellene szólnia, és a megszállt Szarajevóban kellene játszódnia; részletesen ábrázoljam benne a „mindenki mindenki ellen” háborús borzalmát („elfogultság nélkül, kérem, egyik félnek sem kell szurkolni, az öldöklés értelmetlenségén legyen a hangsúly”, jegyezte meg), a befejezés legyen drámai, és az egész ne legyen több 120–150 oldalnál. Ha megírok egy ilyen regényt, jelentkezzek nála telefonon (átnyújtotta a névjegyet a telefonszámával és az e-mail címével). Hát, ez az asszony már megírta az én regényemet, gondoltam szomorkásan, és azt mondtam: „No de én egyáltalán nem írok regényeket.” „Akkor sajnálom, uram”, válaszolta. „Köszönöm, és a viszontlátásra”.

Eztán visszatértem Szarajevóba, két évet töltöttem a romos városban, majd 1999 őszén ismét visszajöttem Bécsbe. A „Gerold” könyvesboltban azonban akkor már nem volt meg a „balkáni részleg”. Amikor megkérdeztem a boltoskisasszonyt, hogy miért szüntették meg az ex-jugoszláv *Literaturabteilungot*, azt válaszolta, hogy a vevők már egyáltalán nem érdeklődnek az olyasféle könyvek iránt. „Maga azon kevesek egyike, akiket még érdekel az ilyesmi”, mondta, és a Nemzeti Könyvtárba irányított. Kissé csalódottan léptem ki a grabeni forgatagba, és felfigyeltem rá, hogy a kirakatban még mindig Noel Malcolmé a központi hely – ám ezúttal *Kosovo – a short history*.

A háború nem egy kollégámat és kolléganőmet az európai irodalmi élet vizeire sodorta, lefordították a könyveiket, s anyagi biztonságra tettek szert. Nyilatkozataikból és interjúikból azonban kiolvasom az állandó frusztrációt – hiányzik neki a közönség zsvivaja, az élő kontaktus az utcán, a kollégák közt, az

irodalmi kávéház füstje, az a kritikusi reflex, mely megtorpan egy bekezdésen, eltanakodik egyetlen megfogalmazáson. Ezenkívül már nem szereplünk a főhírek közt, Balkán és Szarajevó feledésbe merült, mert eljött szeptember 11., aztán Afganisztán. Száműzetés már nincs, hiszen mindannyian hazatérhetünk, no de valamennyien elkényelmesedtünk egy kicsit, a hátsónk már hozzá szokott a rendezett élethez a rendezett világban. „Ex-Jugoszlávia és országai, írói alig érdekelnek már valakit”, mondja Dragoslav Dedović boszniai költő, aki az utóbbi tíz évben Kölnben él, „mivel a háború a balkáni térséget összeomlásának pillanatában perverz módon globalizálta. Műveinket fordították ugyan, de Németországban jobbra csak halott link formájában léteznek. Olyasmi ez, mint a balkáni irodalmi fuldoklók megmentésének ügyefogyott akciója; mint minden rosszul átgondolt mentőakcióban, legelőször azok kerültek szárazra, akik a lehangosabban rimáinkodtak”.

„Hála Radovannak”,* tréfálkozik keserűen szarajevói barátnőm. „Neki köszönhetem, hogy a fiam, aki itt naplopó munkanélküli volt, hirtelen Londonban találta magát, és sikeres bizniszt indított. Most üzletember. Ha itthon maradt volna, még most is a nyakamon lógna.” És hát végső soron én is, aki Bécsben tékozlom el érett éveimet (ahhoz még nem vagyok elég öreg, hogy ne legyenek vágyaim, mondaná Meša,** ahhoz meg már öreg vagyok, hogy meg is valósítsam őket), én is leszűrtem némi igazságot ebből az egészből. Nincs visszatérés. Szülőföld csak egy van, nyelv is csak egy. Minden egyéb hiúság. De én belenyugodtam a ténybe, hogy otthon már alig emleget valaki, miként arra is aligha emlékszik valaki a „Stefanel” divatház vevői közül, hogy tarka rongyaik helyén Bécs szívében tegnap még a „Gerold” állt, évtizedekig a legjobb könyvesbolt, és Közép-Európa egyik szellemi központja.

2002. március

* Radovan Karadžić (A ford.)

** Meša Selimović író (A ford.)

Olajzöld bringák

1.

Vissefjärda tenyérnyi sziklás földnyúlványt ékesít, és három sötétkék vizű tó veszi körbe. Tucatnyi nyári lakból és egy mintaszerű protestáns templomból áll. A templom nyugati oldalán, ha átmegyünk a keskeny fahídon, két fűszerüzlet látható, egy benzinkút és a *Sistembolaget* (italbolt), mely előtt nap mint nap összegyűlik a hervatag erdei remeték szektája.

Emerre, mélyebben, az erdő szélén kecses lejtő csillog, kötényében a falusi temetővel, a ráérősen szemergő, vajakos esőben. A temetőkaputól egy út indul el, mely néhány lépés után a fenyőerdők nedves homályába húzódik. Ezen az úton, az erdőön keresztül autóval fél óra alatt odaérünk a vissefjärdai tábor első barakkjaihoz.

Reggel indultunk Celsiusból (ami egy átmeneti menekülttábor Malmöben),* és már alkonyodni kezdett, mire megérkeztünk ide. Kör alakú gyeppel várt minket, melyen ősrégi sziklák gerince csillogott. A gyeppel szélén néhány alacsony deszka-barakk szorongott, a közepén pedig egy kétemeletes, csupasz ház – az otthoni szövetkezeti épületek tökéletes kópiája (vagy talán mintája).

Úgy látszott, hogy sehol egy élő lélek. Szinte tapintani lehetett az alacsony, görvélyes csillagok szorongását. A gyeppel valami magasabb akarat vastag, ezüstös terítőt borított, mely oly tiszta volt, mint a hold kérge, mentes minden emberi nyomtól.

Átjárt a borzongás, a gyomrom liftezni kezdett, homlokomon kiütött a verejték az üdőereken. Gondolom, a többiek is így érezték magukat. Senkinek sem volt kedve kiszállni. Csupán a vezetőnk tette meg ezt, és nyomtalanul eltűnt a sápadt, nem evilági csillogásban.

Refik Ličina (1956, Radmanci, Crna Gora) – bosnyák költő és prózaíró, aki Szandzsákban, Dél-Szerbiában élt és dolgozott, ahonnan 1992-ben menekült Nyugatra, majd Svédországban telepedett le. Könyveit azóta Szarajevóban jelentetik meg, és költészetét a boszniai-hercegovinai irodalom részének tekintik. Itt közölt versei *Április a halottak hónapja* című, válogatott verseit tartalmazó, 2003-as kötetéből (a címadó verset lásd: www.litera.hu), prózája pedig *Napok Valhallában* című könyvéből való (2008).

* Megjegyzés a lehetséges olvasónak: Malmöbe Helsinborgból érkeztem, ahol tizenöt napot töltöttem el földim, Murat P. házában, akit akkor láttam először életemben. (Muszáj leírnom: életemben nem találkoztam nemeslelkűbb emberrel. Már nincs ezen a világon – 1997-ben halt meg, magányosan és elhagyatottan. Helsinborgba 1992. május 12-én érkeztem Nürnbergből, ahol hat hónapot töltöttem el vendégmunkás apám lakásában, s ahol, kétségektől gyötörve, úgy döntöttem, hogy elhagyom Németországot, tehát nem megyek el a közeli Zindorfba, a menekültheimbe, mely tartalmával elijesztett. Azt is eldöntöttem, hogy Jugoszláviába sem térek vissza (azaz Novi Pazarba, ahol könyvtárosként éltem és dolgoztam). 1992 januárjának elején a székelyen űzött el onnan, amit nem tudtam másként legyőzni.

A pihenő járműben mégis zsidóság támadt, a gyerekek sírni kezdtek, néhány szarajevói asszony fáradhatatlanul szidta Karadžić anyját-apját, guzláját, úkapját.

Aztán valaki felsóhajtott:

– Nézd. Bennszülöttek.

Valahonnan előbukkantak, seregestül, vihogva és sikoltozva. Körbevették a járműveket, és elkezdtek ököllel verni az ablakokat. Főleg hazai cigányok voltak (Semberija–Száva mente–Kelet-Szerbia); észbontó történeteik nemsokára az agyunkra fognak menni.

2.

A tábor az őslakó-menekültek elbeszélései szerint valaha hírneves szanatórium volt. Leginkább tengerentúli gazdagok látogatták, akik mutáns fehér rénszarvasokra vadásztak. Azonban gyorsan megelégtették a vadont, és a lesek igen gyorsan út menti földhányásokká változtak.

Ez után a sötét korszak után keményebb és bátrabb kezekbe kerül az objektum. A katonai hatóság bérel ki, és itt idomítják, korbáccsal és üvöltéssel, a sorakatonákat. De ez is rövid ideig tart. Három-négy átvészelt tél után a katonaság melegebb szágákba és vidékekre húzódik. A kései nyolcvanas években aztán a Menekülthivatal – az *Invandrarverk* – leleményes bürokratái bérelik ki ezt az „egyedülálló légfürdő-helyet”, és átmeneti menekülttáborrá alakítják át.

A tábor szinte tökéletes téglalapot formáz. Széleit kézzel vájt, omlékony és csupa lyuk sziklák keretezik. A bal felső szegletben egy nagyobbacska, beton alapú deszkabarakk látható. A beton alap alatt van egy pince, benne tévéterem és két kisebb mosodahelyiség. A barakk fa része tizenöt szobából áll. Minden szobában négy ágy van, és két szobára jut egy közös fürdőszoba.

A téglalap közepén gubbaszt a tábor főépülete, a központi menekültotthon. Kétemeletes, az elsőt, balról sorakoznak a menekültek szobái, a tábor őreinek szobái és még egy helyiség, ahol a pedagógiai beszélgetések zajlanak, s ahol a pénzsegélyt osztják (minden második szerdán), meg az igen ritka postát. Jobboldalt található a központi tábori konyha és még néhány szoba. A második emeleten a tévéterem és az „orvosi szoba” mellett még néhány titokzatos fülke bűzölög, melyek közül az egyiket büntetés céljaira bútorozták be.

Ennek az épületnek a homlokzata előtt két konténer szaglik meg egy bádóg bódé, ahol a menekültek régi ruhát és lábbelit bérelhetnek vagy vásárolhatnak. A téglalap jobb alsó sarkában még egy deszkabarakk látható. Nincs pincéje, nincs benne tévéterem és konyha sem, és hét-nyolc családot lát vendégül. Néhány méterrel mögötte egy furcsa építmény található, mely leginkább göréhoz hasonlít. Arra szolgált, hogy a gyerekek ijesztgessék egymást benne, később pedig, amikor „összemelegedtek az emberek”, szerelmi fészekké alakult át. A görétől egy sor szétesőfélben lévő istálló és pajta indul ki. A heves nyári viharok idején fiatal szarvasbikák és üszöborjúk csordái jönnek elő a környező fenyőerdőkből, és itt keresnek menedéket a természeti csapás elől.

3.

Az őslakosok

Az őslakosok főként szerbiai cigányok voltak. Mintha büntetésből tartották volna őket itt, a városoktól és „a nyilvánosság éber szemétől” távol. Noha ez átmeneti tábor, ahol általában csupán három-négy hónapig tartózkodnak a menekültek, a romák között voltak olyanok, akik két-három éve lógatták itt az orrukat.

Amikor mi megérkeztünk, közel háromszázan lakták a tábort.

– Szegény csórók vagyunk mi, komám, Dél-Szerbiából. Legtöbben Leskovacról és Prokupljéból. Le akartak mindünket ölni. Hogy kik? Hát az usztrasák, ki más. Alig tudtunk megszökni előlük. Volt, akit meg is öltek. Ezek meg elzavar-nak bennünket? Nincs igazság a cigánynak. Nincsen, komám! – mondja Fiksa, a roma enklávé legrégibb foglya.

Az újak

Főként a Boszniából elüldözött muzulmán lakosság, mely 1992 közepén természeti csapás gyanánt zúdult a szürke északi partokra. Volt még elég sok koszovói albán, szandzsáki bosnyák, néhány magyar és néhány (fiatal) szerbiai szerb is. Bosznia akkorra már jobbra teljes gőzzel működő vágóhíddá változott. Úgy látszott, hogy ez az európai preventív, higiéniai akció csak rövid ideig fog tartani: nap mint nap emberek százait vezették a csetnik kések elé (főként nőket, gyerekeket és tehetetleneket), és naponta két-három gyönyörű városkát romhalmazzá változtattak. Az első szerb táborok „mocskos mudzsahedinek”^{*} (francia–szerb propagandaiskola) és egyéb hazai „törökök” tömegét nyelték el, a nyugati „demokratikus tenger” pedig elnyelte az egészséges csemeték első szállítmányait.

Európa, emlékszem, habzott a lelkesedéstől. De hagyjuk ezt. Föltételezem, hogy erről minden szükségeset tudsz, tisztelt olvasóm.

Élet, tevékenység

A mindennapi élet, röviden szólva, semmiből állt: a menekült napokat, akár-hogy forgatjuk, csak a tetűk és poloskák lusta és piszmogó munkájához lehet hasonlítani. Jegyezzük fel mégis a napi kötelezettségeket: kényszerű és lármás ébresztő, három étkezés és végül szabadon választott időpontban takarodó. Attól tartok, hogy az ébresztő leírása tartós pszichés sérülést okozna még a lelkileg legedzettebb olvasónak is, ezért átugrom.

A reggelit nyolc és kilenc között osztották. Műanyag tálcával a kezünkben sorba kellett állni, aztán a tejen kívül mindent kiönteni a bokorba. Az ebéd pontban délben kezdődött. A nagyétkűek lázadása nyitotta meg: „Ez nekik kenyér? Ezen keresztül lehet látni Kalmarba!”, és lopkodással zárult. Vaj, tej, cukor és főtt (lila, ehető) holland burgonyakonzerv volt a zsákmány. Emellett borsó, csakhogy édesített. Az asszonyok sokáig öblögették, és az udvaron szélteben-hosszában, naphosszat bugyogtak és sercegték a fazekak, a lábasok meg a mélyebb tálak. Vacsora hatkor. Kompót és csirkehús; szárny, nyak és farhát. A konyha előtt harcias sorok; a könyöke mindenkinek lehorzsolva, lapockáján cifra, véres karcolások.

* Mudzsahedin: iszlám harcos

A takaródó telt a legnyugodtabban, pontosan kimért ütemben. Először a gyerekek feküdtek le, aztán az öregebbek és öregasszonyok. Valamikor éjfél előtt a nők, aztán a megfontolt férfiak, éjnek idején pedig a füstös tévétermekből átvezett az álom vizeire a többi megszorított balkán etnikum is.

Háziipar

I.

Délután a tapasztalt táborlakók összegyűltek a gomolygó tüzek és bádogvályúk körül, melyek a szükség nyomására retortákká és kazánokká lettek átalakítva, és nekiláttak az élelmiszergyártásnak: a lopott margarindrögöket étolajjá olvasztották. A füst, mely ilyenkor ráfeküdt a táborra, súlyosabb volt a hadi mérgeknél. A megtöltött üvegeket (amelyek majd az északi táborokba mennek) éjszaka csomagolták, és az ablakom alatti bozótosba rejtették, úgyhogy késő éjszakáig ügyelnem kellett: miután elvégezték a dolgukat, a ráérő munkások előszeretettel be-bekandikáltak a szobákba, és összeszedték az eldugott tárgyakat. Igaz, nem sok dugdosnivalónk volt. Néhány trikó és fénykép otthonról; néhány száz német márka és F. Kafka két könyve, az *Elbeszélések* meg a *Naplók* (a „Nolit” kiadása 1984-ből). Tegyük még ehhez hozzá a néhány doboz piros „Silver”-t is, akkoriban mind ezzel a dohánnyal mérgeztük magunkat.

II.

Dél, hőség; ameddig ellát a szem, percegnek és pattognak a vulkáni kőzet lebotrvált koponyái.

III.

Egy reggelen hegyi virágok csokraival díszített ormóttan fakeresztek virradtak ránk. A száraz, kiegészített fűvön álltak, és a távolból szemlélve keresztre feszített óriások testéhez hasonlítottak. *Midsomar*, a nyárünnep. Ezen az ünnepen, állítják asszisztenseink, a svédek teljesen megvadulnak: egész éjjel tivornyáznak, énekelnek és táncolnak. Körözünk a különös kereszték körül, bámuljuk, szaglásszuk őket. De semmi sincs, ami pogány táncmulatságra emlékeztetne. Semmi, kivéve a letaposott fűvet. Táncos lábak taposták. Honnan jöttek ide mindezek az emberek? Milyen utakon érkeztek? Hogyhogy nem hallottuk őket, mi, a kihegyezett fülű nyulak? Hol voltak a romáink, hol voltak a holdkórosok? És hol voltak a mi szép számú besúgóink és csavargóink?

IV.

Július közepén megeredtek az esők. Esővel feküdtünk, esővel keltünk. Egy reggelen két nő megőrülve ébredt. Az egyik özvegy volt, hatéves kislány anyja. Azt hiszem, Banja Luka városából menekült. Amikor két-három nap múlva elvitték az Öland szigeti bolondokházába, a táborban a gyermektelen ifjabb házások között huzakodás támadt a szerencsétlen kislány körül. Mindenki meg akarta menteni, mindenki örökbe akarta fogadni (úgy vélték, hogy ily módon könnyebben megszerzik a papírokat), s az Igazgatóság irodája hajnalhasadástól „nemeslelkű” kiabálással és hasonló sikoltozással telt meg. Ugyane kívánságát juttatta kifejezésre a tábor néhány alkalmazottja is.

De senkinek sem teljesült a vágya. Az asszony, épen és egészségesen, hamarosan visszatért a kórházból.

V.

Az esős időszaknak volt egy emlékezetes haszna is. Miközben az ablakban rothadtunk, a fiam, Hamza, aki hat évének utolsó két esztendejét falun (Šavci, Novi Pazar mellett) töltötte, álmosan azt mormolta: – Ilyenkor teli van gombával az erdő.

Kimentünk, keresztülfutottunk a táborudvar pásztázott területén, megkerültük a górért, bemerészkedtünk az erdőbe, és fél óra múlva egy halom gyönyörű vargányával tértünk vissza. Barakkunkban veszélyesen feljavult az élelmezés minősége. A mindennapi mérgezések ellenére.

VI.

Alkonyatkor az erdő szélén őzek tűntek fel. Karcsúk voltak és szürkék, s miközben legeltek, szegénykék, bizonytalanul, mint a bűnösök, a mellkasuk alatt rejtegették őzsutáikat.

4.

Csütörtökön délután a tábor gondnoka, a magas és néma F. J. Krabe régi, olajzöld bicikliket oszt szét köztünk. Vagy tíz van belőlük, mi viszont, ajvé, százan, úgyhogy a civakodás és a hiábavaló vérontás elkerülése végett törvényt hoztunk a biciklibérlésről: egy család – egy kerékpár – egy hét.

Mielőtt ránk köszöntött volna a csütörtök, szerdán éjfél után a cigány és albán családok kisebb sejtekre osztódtak, melyek aztán hajnalban, nem minden ceremónia és muzsika nélkül, átveszik az anyasejtől a megmentő kerékpárokat. Mi meg ott maradtunk üres kézzel. De nem estünk kétségbe. Már ugyanaznap estefelé, amikor az Igazgatóság utolsó tisztviselője még egyszer körülnézett, mielőtt eltávozott volna, emitt, a „település” másik végében, a „cigány barakkok” lépcsője előtt a biciklik két sorban parkoltak, és, miként a piacon, a gyerekek a táborudvaron kikiáltották a rent-a-car legújabb árát.

Bringát bérelni annyit jelentett, mint néhány órára megérezni a szabadság csalfa lehetőségét. Kikerekezni a táborból, egyedül lenni, senki lenni, a tájak szédületében elfelejteni, ki vagy, hol vagy és milyen hírekben reménykedsz. Egyes kerékpárosok odüsszeiái, melyek semmivel sem voltak kevésbé izgalmasak, mint Homéroszéi, egész júliusban fűtötték a képzeletünket, különösen éjszaka, amikor az északi égbolt kristályos csillagai alatt nem lehetett aludni.

Első alkalommal a szokványos cserekereskedelemmel jutottam hozzá a biciklihez három zacskó „Silver” dohányért, és nekilódultam a mezőn keresztül az aszfaltút felé, mely a tábor előtt vezetett, s ha kelet felé veszed az irányt, a mocsarak és a tavak felé tart, vagy, fordított irányban, egy városkáig, mely, ha jól nekigyürkőzöl, hat órányira van innen. Nem jutottam messzire. Az út legkezedetén, jóval az árnyékos, elviselhetetlen fenyőerdővel borított fennsík előtt, megpillantottam néhány sárga-fehér tehenet és borjat, amint a bozótot harapdálják egy gyér fűvel és csalánnal benőtt tenyérnyi tisztáson.

Megálltam és odamentem hozzájuk. A fiatal tehenek, akik hozzászórtak a ma-

gányhoz, megrémültek váratlan társaságotól. Amikor észrevettek, felemelték a fejüket, és szemrebbenés nélkül bámultak rám. Ha mozdulok, futásnak erednek és eltűnnek. Nem bántottam őket. Jó illat maradt utánuk – a megrágott növények és a friss trágya illata, a szúnyogok megnyugtató és kellemes zümmögése.

5.

Az itteni mezőkön nincsenek tücskök. Nincsenek méhek és dongók. A hegyi virágok mégis virágznak. De nincs illatuk.

6.

S. Hazbo különösen nehezen viselte a vadont. Nemigen kedvelte a szél ringatta borókafenyőket és erdei fenyőket, meg a ritka és meddő áfonyabokrokat. A gyerekkorára és a Ladevac-hegyre emlékeztették. „Évente egyszer felmentünk a Ladevacra, táncoltunk, énekeltünk és sírtunk, hogy visszaemlékezzünk azokra az időkre, amikor többistenhívők voltunk, és amikor nem a vallási hovatartozásunk miatt mérsároltak bennünket, hanem csak úgy, dühből.”

A pusztákon és a sziklásban barangolt, órákig ücsörgött az aszfaltút padkáján, és gyerekesen örült, ha nagy ritkán elment mellette egy-egy jármű. Teli tüdővel beszívta a motorolaj kipárolgását, ujjongva gyűjtötte az összegyűrdött újságpapírokat, és közben hangosan álmodozott „a dudálásról meg a zöldre várakozó sokadalomról egy parázsló nagyvárosi útkereszteződésen, ahol végtelen a közlekedés folyama”.

Egy ködös szombati napon felbukkant a szobámban, és felrántott az ágyból.
– Emmaboda, öregem! Emmaboda! Felfedeztem a civilizációt...

Emmaboda egy kis település a tó mögött, Vissefjärdától jobbra, tíz kilométernyire a tábortól.

– Van ott egy könyvtár – állította Hazbo. – Vannak élő emberek. A téren sétálnak, fagylaltot nyálnak; van parkoló és újságostrafik! Szereznünk kell két jó bringát.

Lementem a barakkpincébe, felébresztettem Fiksát, a „cigány nagykövetség kultúrattaséját és sportfelelőset”.

– Megtiszteltetés számomra – mondta Fiksa, amikor megpillantotta Hazbát. – Parancsoljon, doktor úr.

– Két erős bringára van szükségünk, főnök.

Nem volt tér, az emberek nem nyaltak fagylaltot, nem emlékszem parkolóra sem, de mindez nem fontos. A könyvtár valóban létezett. Ebben a kis könyvtárban a világ északi csücskében, az Emmaboda nevű víz alatti településen, vagy harminc könyv volt a mi nyelvünkön. Főleg a zágrábi „Hit” nevezetes könyvei. Hazbo eltűnt az angol nyelvű osztályon.

– Hű, mennyi! – kiáltotta onnan – Halomszám!

Éjfélre visszaérkeztünk a táborba (nagy könyvrakományokkal). Az én barakkom előtt még mindig mulatoztak az emberek. Verték a csörgődobot, reszkettek az elnyújtott hangok; hűgyszag terjengett, meg a pislákoló tüzekken megpörkölődött bőr szaga.

7.

Az utazó élelmiszerárúsok váratlanul jelentek meg. Koszos teherautókkal jöttek, némán, nagy, délies szemükben a csavargók odakozmált félelmével. Jobbára keletiek voltak, irakiak, szírek és kurdok. A tábor kapuja előtt parkoltak le, ponyvát vertek, és a kőkerítés mellett felsorakoztatták déligyümölcssel, liszttel, olajjal, fűszerekkel megrakott kosaraikat. Szótlánul mentünk hozzájuk, szó nélkül kereskedtünk velük. Noha ők voltak első kapcsolatunk az itteni valóságos világgal, ezek a szomorú karavánok keveset mondtak el nekünk erről a világról. Míg meg nem jelentek a „mieink” is – lengyelek, románok és albánok. Volt sonka, füstölt kolbász és csevap – a vissefjärdai vadonban elkészítve ezek voltak az első gyilkos fegyvereink. Kis híján halálra etettük velük az Igazgatóság tisztviselőhadát.

De nem a lakomák kora volt ez.

A kereskedők után néhány nap múlva megérkeztek a tábor kapuja elé a SIV (a betelepülőkkel foglalkozó intézet) hivatalnokai, s vele rajnyi apró, vérszívó rendőr. Sor került az első, sorsdöntő menekült-interjúkra és nyilatkozatokra. Ahhoz, hogy kihajtsuk a vízumot, muszáj volt befektíteni a hazánkat. Begyakorolni egy kemény odüsszeiát, előkészíteni az áldozatokat és más bizonyítékokat.

Egy időre munka nélkül maradtak az említett kereskedők. Többet nem vásároltunk semmit.

– Cifra nyomorúság! – panaszkolta Omer („a volt Omer, Čukovac falvából, a TK Raška volt sofőrje, volt bokszoló, Szerbia amatőr bajnoka váltósúlyban az 1976-os és 1977-es esztendőben”) a konyha előtt várakozó szomorú gyülekezetnek. – Reggel interjún volt a feleségem. Megmérték a fejét, aztán a fenekét, faggatták élőkről és holtakról, aztán most itt van, fekszik, habzik a szája. És holnap én vagyok soron! A rettegés úgy összetekeredett itt bennem, mint a kígyó.

Aki csak fel tudott kelni az ágyból, kora reggel kiballagott a süket erdőbe, vastag papírkötegekkel a hóna alatt. És ott álló nap gyakorolták a bizalmatlan és szörnyű betelepülési bizottság előtti föllépést.

Rosszindulat lopakodott az emberek közé; a tulajdon árnyékuktól is tartottak.

– A bizottság csak eredeti, lepecsételt iratokat fogad el. Akit politikailag üldöztek, az biztosan átmegey – dobolták ki, mint a kisbírók, a híreket a harcedzett menekültek. – Nincs mese, nem lehet hazudni, fegyverbe, emberek, csatába a bizonyítékokért!

És, amire a vissefjärdai táborban még nem volt példa, az elveszett emberek tömege fölött a koszovói albánok vették át a vezérszerepet. Nekik bőven voltak ilyen ördögi papírjaik, igazolásaik és elismervényeik, „pecsét pecsét hátán”. És elkezdődött a kínos kereskedelem. Egy igazolás, mely „fekete-fehéren” állította, hogy ez és ez (a nevet kék töltőtollal beírni) Azem Vlasi sofőrje volt, 50 márkába került, ugyanennyit kóstált a tartalékos katonai behívó is, a Titova Mitrovica-i Községi Bíróság ítéletei azonban háromszor ennyiért fogytak, mint a cukor.

Az ügyeletet igen hamar leleplezték. Már az asszisztenseink is ezeket az igazolásokat lengették (többnyire a mitrovicai bíróság ítéleteit). A táborigazgatóság kihirdette, hogy a betelepülési bizottság egy hétre felfüggeszti a munkát, s időközben megtisztítja a menekültek nyilatkozatait a bizonyító anyagoktól meg az érvénytelen, pecsétes csselfogásoktól.

És miközben a hírhedt balkáni találékonyságunk szégyenteljesen kihunytt, ímét megjelentek az élelmiszerkereskedők. Ezúttal nem liszt, hús és banán volt a kosaraikban. Ezúttal jugoszláv katonai egyenruhák búzlóttek a piaci kosarakban. Mintha csak az imént szedték volna le őket a haldoklókról; a golyóvágtá lyukakban még terjedt a vérfolt; lepattantak a gombok a penészes rongyokról.

Július 23-án, délelőtt tízkor a tábor igazgatósága elzavarta a kereskedőket a kapukból. A megváltó kereskedelemnek örökre befellegzett.

8.

Mi a haza? – hiába kérdeztem magamtól ezekben a szerencsétlen napokban reggeltől estig. Felidéztem magamban a rám ragadt iskolás tudást, eszembe jutottak a hazafias költők versei (akik, akadémiássá nőve, gyilkos guszlákra cserélték finom lantjukat); összekevertem Kardelj, Lenin és Marx eszmefuttatásait; megpróbáltam szétválasztani a *haza* és az *állam* fogalmát, ámde mindhiába.

A sok agyalás egyetlen képbe tömörült össze: falusi házam felett (Šavci falu, u. á. Novi Pazar), ahol az utóbbi években tartózkodtam, késő ősszel az egyik lankán, a mezsgyén, megsárgultak a falombok. Voltaképpen göcsörtös, alacsony bokrok voltak ezek: galagonya, mogyoró, som és kökény. Előbb arany-színűre váltak, aztán pirosba, bíborba öltöztek, majd megfeketedtek és végül lehullottak.

A bokrok között nőtt egy vékony, alacsony fa is, melynek lombja már akkor megsárgult, amikor a többi még zöldellt. Amikor a többi lomb megsárgult, ez lángolt. Amikor a többi elszáradt és megfeketedett, ez még mindig lángolt, mint a máglya. És így lobogott egész decemberben is.

A domb fekete, kisírt arcán magányos csillag parázslík.

Nem volt nap, hogy ne bámultam volna elragadtatottan.

Ugyan miféle fa lehet, tanakodtam gyakran. Muszáj megnéznem közelebb-ről, még ezen a héten megteszem, fogadtam meg. És mindannyiszor hazudtam. Az utolsó Šavciban töltött őszen azonban teljesítettem a vágyamat.

Vadalmafa volt.

És amikor itt, a néma északi ég alatt kimondom vagy hallom a haza szót, egy vadalmafa jelenik meg a szemem előtt, bíbor lombbal!

Szóval ez Ő. A hazám.

Éjjel azonban másmilyennek álmodtam. Ül, tiszta feketében, valami földkucpac mellett, amit száraz fűcsomók borítanak. A szeme ráncos, kiszáradt, de nem halott. Néha (álomban) ezek a szemek néznek. Nem emlékszem, merre, mert a kezére tapad a tekintetem. Ölbe eresztve, élnek az ujjai, mint a giliszták, száraz kenyérrögöt morzsolnak, de nagyon bizonytalanul.

Vissefjärda

1.

*A mi táborunk az erdőben van.
Az első városig egy nap járás.
A sínen mennek, de aki bírja
a vízen, lápon is bátran átvág.*

*A tündérek. Meg a bosnyákok.
(A járt út a boldogok reménye.)
Éjfélkor indulnak, ha kékre váltott
a havas ormok vörös visszfénye.*

*Némán mennek. Nyeli, issza
a tavak, mocsarak vize őket.
Élőt nem tűr el ez az iszap:
halottnak, lidércnek bölcsője.*

*Aki átkel, aki nem hal meg
(ha eszt nem veszti közben),
reggelre beér a városba,
hol végre láthat valódi embert.*

2.

*Dél van, hőség. Az esőt lessük.
Csajkák csörögnek, elül a lárma.
Bodza virágzik, árnyékszék bűzlik,
tekergőzik lágy melankóliája.*

*Balra a víz, jobbra az ágak
szürke szakállalángra gyullad;
kacaj és sikoly. És zihálás a
gazdag hegyi házak alatt.*

*Percegő növények. A homokban
vidám verebek fürdögélnek.
Az esőt lessük. A vadonban.
Karóról, kötélről kupacba gyűjtve.*

*Táncol a viola, nem pihen.
Férfiak tenyere egymásra csattan.
Midsomar virágos keresztje
kifordul a húsviharban.*

*Káprázat, szága; fehér hölgyek,
mint az aratók, oly erősek,
rám eresztik a szemüket,
s a hajók törnek, süllyedeznek.*

*Süllyedünk mi is, idegen, mord,
kenyér után koslató páriák:
cigányok, kurdok és bosnyákok.
Nincs házunk, sírunk, és nincs szabadság.*

Göteborg, kikötő

*A fehér hajók
már váraakoznak,
hogy virradatkor kifussanak
Amerikába, Kanadába.*

*A fagyos mólón sorakoznak,
tornacipőben vagy anélkül,
parázsló kendők mellett,
az albánok, kurdok és bosnyákok –
napszámosok lélektelen,
kapa híján,*

*várják a hajnalt, és csörren-zördül
aranygyűrűjük
a kezükön,
aranyfüggőjük
a mellükön,
szédíti őket a déli ének,
mely kobraként
tekereg föl,*

*miközben vihar süvölt,
hullám hullámot ver,
és a toronyóra éjfelet üt...*

NYUGATON A HELYZET VÁLTOZATLAN

A délszláv okcidentalizmus végleteiről

„Hiába keres a Nyugat olyasféle formát az agóniájának, mely méltó lenne a múltjához. A Kelet a virágokra és a lemondásra összpontosított. Mi a gépeket és az erőfeszítést szegezzük szembe vele, meg ezt a fokozódó melankóliát, a Nyugat utolsó rángását.

Nyugat? *Esély* jövő nélkül.

Nézzék meg a Nyugatot: degeszre van tömve tudással, aljassággal és restséggel.

A Nyugat halad, ijedten fejleszti saját elkényeztetettségét – s én már kevésbé irigylem azokat, akik, látván Róma alkonyát, úgy hiszik, hogy egyedülálló vigaszban van részük, amit csak ők élvezhetnek.”

E. M. Cioran: *A kétségbeesés szillogizmusai*

Talán nem árt, ha kezdetnek etimologizálunk egy kicsit. Az *orient* fogalma a latin *oriri* igéből származik, ami annyit jelent, mint *nőni*. Az *okcident* terminus eredete szintén egy latin igére megy vissza: *cadere* azt jelenti, hogy esni, hullani. Világos, hogy esetünkben a Napra történik utalás, azonban a szimbolikus tréfa sem hangzik rosszul: a Kelet természetében gyökerezik a terjeszkedés, a Nyugatéban pedig a hanyatlás. Spengler híres könyvcíme, *A Nyugat alkonya*, ebben az értelemben szinte pleonazmus.

Ebben az esszében a Balkánon, pontosabban a volt Jugoszlávia területén honos tipikus Nyugat-képzetekkel szeretnék foglalkozni. Ebből a nézőpontból a Nyugat fogalma meglehetősen próteuszi és igen cseppfolyós. Más szóval innen nézve a Nyugat valami relatív, valami, ami nem *mi* vagyunk. Ebből a távlatból, amellyel itt foglalkozni kívánok, a Nyugat olyan, mint a szivárvány: lehetetlen elérni. Valaha réges-régen, *in illo tempore* mi is Nyugat voltunk, a távoli, láthatatlan jövőben talán ismét az leszünk, ám a jelen perspektívájából a Nyugat valami elérhetetlen.

Gyerekkoromban, a múlt század nyolcvanas éveiben Albániát Jugoszlávia legnagyobb részében általában úgy élték meg, mint az elmaradottság netovábbját jelölő országot. Ebben az időben a tipikus jugoszláv jó adag megvetéssel viszonyult (az akkori) Cseh-szlovákia, Lengyelország és Magyarország lakosaihoz. Románia és Bulgária¹ polgárait

Muharem Bazdulj (1977, Travnik) – szarajevói bosnyák író és a *Dani* című hetilap vezető kulturális újságírója, hat prózakötet szerzője, melyek közül a legutóbbi, mely 2007-ben jelent meg, a *Tranzit, üstökös, napfogyatkozás* címet viseli, és a posztmodern bosznia-hercegovinai regényirodalom legkiemelkedőbb alkotásának tekinthető. Itt közölt esszéjét a *Sarajevske sveske* című, Szarajevóban megjelenő, az ex-jugoszláv térség irodalmát átfogó folyóiratból vettük át (2004/6–7.).

¹ Dubravka Ugrešić így ír erről *A hazugság kultúrája* című könyvében: „Néha földikkel is összefutottam, jugoszlávokkal. Két dolog, az útlevel és a valuta biztonságérzetet adott nekik, azzal az érzéssel töltötte el őket, hogy ők jobbak. Az én hazámiai azokban az években ‘embernek’ érezték magukat Moszkvában, Budapesten, Prágában, Szófiában... Jobbnak tartották magukat, mert olyanokkal voltak körülveve, akiknek rosszabbul ment a soruk.”

még nagyobb adag megvetés illetve, ám a korabeli Európa igazi páriáinak Albánia lakói számítottak. Nyilván ebben az időben kelt szárnyra egy kérdés-felelet formájú vicc. *Melyik a világ legszegényebb országa?*, szól a kérdés, amire a válasz: *Macedónia*, s a kommentár így hangzik: *Baszhatják, nekik Albánia a Nyugat*.

Sok mindent kiolvashatunk ebből a viccből; szépen meglátszik belőle a 'Nyugat' szó kettős jelentése. Alapvető földrajzi jelentése peremre szorult – épp ettől működik a vicc. Mert a Nyugat ebben az élményvilágban mindenekelőtt a jobb élet, a földi mennyország, a megvalósult utópia helyszíne. A régi latin mondást parafrázálva: az neked a Nyugat, ahol jól érzed magad. Ha tehát Macedóniának Albánia a Nyugat, akkor ott, bármennyire is pocsék, mégis sokkalta jobb az élet, mint Macedóniában.

Ha tehát a Nyugat a jobb élet helyszíne, akkor ennek nem sok köze van az égtájakhoz. Na de azért mégsem ilyen egyszerű a dolog. Tény, hogy jugoszláv perspektívából a múlt század nyolcvanas éveiben azokat az országokat vették Nyugat-számba, amelyek földrajzilag is nyugatra vannak a Balkántól. Még Jugoszlávián belül is – konkrétan boszniai perspektívából –, a nyugati köztársaságok számítottak Nyugatnak: Horvátország és Szlovénia, esetleg még Belgrád, mint szabályt erősítő kivétel és főváros, mely, akárcsak a legtöbb országban, vonzotta a vidékieket. Azonban Horvátország és Szlovénia nyugatiassága azon múlt, hogy egy kicsit vagy nem is kicsit hasonlítottak az „igazi” Nyugathoz, amit, tapasztalatból kifolyólag, az emberek többsége számára főként Németország szimbolizált, esetleg Olaszország.

Nézzük meg egy kicsit jobban, miért van ez így. A néhai Jugoszlávia hét állammal volt határos: Albániával, Görögországgal, Bulgáriával, Romániával, Magyarországgal, Ausztriával és Olaszországgal. A hét közül négy – Albánia, Bulgária, Románia és Magyarország – szocialista állam volt, és valamivel „zártabb”, mint Jugoszlávia. Az átlagos jugoszláv, mint már mondtuk, megvetést, szánalmat táplált ezeknek az országoknak a polgárai iránt. Úgy általában szerencsétleneknek tekintették őket. Ausztriát és Görögországot ezzel szemben nem tartották szerencsétlen országoknak, ámde nyugatinak sem. Jugoszláv perspektívából csak a nagy országok számíthattak Nyugatnak. Görögország esetében ott volt még a Balkánhoz² való tartozása is, Ausztriát pedig (miként egyébként Svájcot is) gyakran Németország pusztá (és kevésbé értékes) függelékének tekintették. A Jugoszláviával határos hét ország közül voltaképpen csak Olaszországot érzékelték igazi Nyugatnak.

Olaszország nyugati mivoltáról a jugoszlávok többsége turistautakon győződött meg, míg Németország nyugatiasságát a számos gazdasági emigráns tanúsította. A legtöbb jugoszláv számára Trieszt volt az első (és gyakran az egyetlen) külföldi város, ahol járt, és ritka volt az olyan család, melynek legalább egy tagja ne tartózkodott volna, ahogy mondani szokták, „ideiglenes munkán” Németországban.

A tény, hogy a korabeli Jugoszláviában épp Olaszország és Németország lett a Nyugat paradigmája, némiképp meg volt azonban terhelve. Ugyanis a szocialista Jugoszláviában a második világháború, illetve – ahogy akkor nevezték – a népfelszabadító háború centrális történelmi eseménynek számított, mint a külső ellenségtől való védekezés és a belső forradalom hatalmas példája. A külső ellenség pedig éppenséggel Olaszország és Németország volt. A számtalan film, az évenkénti háborús megemlékezések, a második világháborúnak az iskolai tantervekben elfoglalt kivételesen jelentős helye miatt Olaszor-

² Ebből a perspektívából nézve a Balkán (mint az európai *orient*) és a *Nyugat* kölcsönösen kizárják egymást. Ebben az értelemben érdekes az utóbbi időben meghonosodott *Nyugat-Balkán* szóösszetétel, amit általában az ex-jugoszláv országokra alkalmaznak, Szlovénia nélkül, és Albániát is beleértve. Ha ezek az országok alkotják *Nyugat-Balkánt*, akkor nyilván Görögország, Bulgária, Románia és Törökország európai része a *Kelet-Balkán*, mely – lám, micsoda paradoxon – az euroatlanti integrációhoz való közeledés szempontjából közelebb áll a Nyugathoz mint *Nyugat-Balkán*.

szág és Németország a viszonyok békebeli rendeződése ellenére a jugoszlávok többsége számára továbbra is magán viselte, ha nem is kimondottan, de tudat alatt, az agresszor sötét bélyegét. Úgyhogy a Kelet–Nyugat, illetve a Balkán–Európa dichotómia (a Balkánon, no és másutt is, Európa fogalmán a közbeszédben ma is kizárólag a kontinens nyugati részét értik, vagy ahogy Dubravka Ugrešić mondja: amikor a „keletiek” Európát mondanak, általában a „nyugati” felét értik alatta) egyúttal a *mi* és az *ők* dichotómiát is magában foglalja a második világháború perspektívájából, sőt még a gonosz és a jó archetipikus kettősségéből is van benne leheletnyi.

Vad irodalom című könyvében, mely *Az irodalom alatti irodalom etnolingvisztikai tanulmányozása* alcímet viseli, Ivan Čolović többek között megvizsgálta a jugoszlávok Nyugat-élményét is, mégpedig egy csak első látásra triviális területen. Tudniillik a fociról van szó, illetőleg a sportújságírásba sorolható szövegekről. A futballból vett példák közül, melyeket Čolović idéz, szépen kiviláglik, hogyan éltek meg úgy általában a Nyugatot Jugoszláviában. Nem véletlen, hogy a szóban forgó példák épp az olaszokra meg a németekre vonatkoznak. Az Inter labdarúgóklub játékosairól szólva az egyik Čolović által idézett újságíró ezt írta: „Ők gyorsan megfürödnek, gyorsan esznek, ők nem nevetnek, sietnek haza a feleségükhöz, a gyerekeikhez, a számláikhoz.” A német Borussiaról szólva pedig a következő fogalmak kerülnek elő: precíz gépezet, harciasság, kifogástalan szakmai tudás. Az olaszok továbbra is ravaszak, ügyesen lépre csalják az ellenfelet, mindent kiszámítanak, miközben a németek szívósak és következetesek, pedánsak és precízek, racionálisak és erősek. Az olaszokkal és a németekkel szemben a jugoszláv futballisták játéka mindenekelőtt szép, aztán bravúros, bámulatos és fantáziadús. „Futballistáink ellenfelei mind rendkívül gyakorlottak vagy ravaszul számítóak, de vannak olyanok is, akiket nem tünnet ki egyik racionalitás-fajta sem az említett kettő közül – ők az elementáris őserőre hagyatkoznak. Így aztán a mi tehetséges, fantáziadús, okos, szellemes játékkunk olyan futballal kerül szembe, amit brutális agresszivitás, fanatikus kitartás és fejetlen támadási lendület jellemez” – állapítja meg Ivan Čolović.

Ha a fenti idézetből kihagyjuk a játékot és futballt, máris előttünk a generális Nyugat-élmény, mely *mihozzánk* viszonyítva képződik meg. A Nyugat brutálisan agresszív, elemi erejű, fanatikusan kitartó, ámde mi tehetséggel, képzelettel, tudással és szellemességgel szállunk szembe vele. Ezt a Nyugat-élményt variálják a történelmi tankönyvek és a mindennapi kocsmai beszélgetések is. Mert a második világháborúban mi az ellenség számbeli fölényét, agresszivitását és technikai előnyét képzelettel, szellemességgel és tudással győztük le! A Nyugat gazdagsága és csillogása csakígy hamis: a nyugati emberek számítóak, pedánsak és precízek, racionálisak, *gyorsan megfürdenek, gyorsan esznek, nem nevetnek* stb. Velük ellentétben mi talán kissé lazák és felelőtlenek vagyunk, no de milyen közvetlenek, milyen szenvedélyesek, és mi aztán tudjuk élvezni az életet stb. Lehetséges még egy valamelyest parmenidészi felosztás is: *mi* melegszívűek, gyöngédek és jók vagyunk, *ők* ezzel szemben ridegek, gorombák és gonoszak. No de mindezt szimbolikusan a következőképp lehet legkönnyebben szemléltetni: a Nyugatnak nincs lelke, a Nyugat elveszítette, eladta a lelkét.

És már itt is vagyunk a *szláv lélek* jól ismert kliséjénél.³ Kundera *Halhatatlanság* című regényének bizonyos állításaira támaszkodva elmondhatjuk, hogy a balkáni ember gyakran *homo sentimentalis*nak éli meg maga-magát. Kundera szerint „a *homo sentimentalist* nem elég érző embernek tekinteni (hisz valamennyien azok vagyunk); olyan ember ő, aki

³ Avishai Margalit és Ian Buruma így vélekednek erről híres esszékükben, az *Okcidentalizmusban*: „A lélek témája újra meg újra felmerül az okcidentalizmusban. A 19. század szlavofiljei szembeállították a 'nagy' orosz lelket a gépies, lelketlen Nyugattal. Azt állították, hogy az orosz lélek mély érzésű és megérti a szenvedést. Ezzel szemben a nyugatiak gépiesen hatékonyak és csak ahhoz van érzésük, hogy kikalkulálják, mi a hasznos.” (Takács Ferenc fordítása)

önmagában való értéké emelte az érzelmeket". Az önmagában megálló értéknek tekintett érzelem élményében rejlik az a képzelte és sóvárgott *differentia specifica*, mely, a mi szemszögünkből, megkülönböztet bennünket a Nyugattól. Ezért van, hogy az újságszövegekben és a hasonló „vad irodalomban” a nyugati embereket gyakran hasonlítják a robotokhoz, az embertelenül érzéketlen, kizárólag a munkára beprogramozott teremtményekhez. Így tekintve hiába csillog-villog a Nyugat, ha belülről rothadt.

Pont ez a szintagma, a *rothadt Nyugat* volt annak idején szinte általánosan elfogadott a volt Jugoszláviában. A huszadik század utolsó évtizedében Szerbiában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában is meghonosodtak a variációk a *rothadt Nyugat* témájára, ezért itt most röviden és szemléletességre törekedve elszórakozunk velük egy kicsit.

Minél keletebbre megyünk, annál erőteljesebb a Nyugattól való irtózás. A kilencvenes években tipikussá vált szerbiai Nyugat-képzetekkel a már említett Ivan Čolović foglalkozott legmélyrehatóbban. A *szimbólumok politikája* című tanulmányában például ezt mondja: „A mai szerb politikai mítoszok figurái közt ismét előkelő helyet foglal el (miként ez már többször megtörtént a 19. és 20. században) egy gonosz istenség, valamiféle bukott angyal, mely Rothadt Nyugat vagy Európa Asszonyosság néven is ismeretes. Ezzel a biológiai és morálisan is lezüllött szerzettel szemben helyezkedik el Szerbia erőtlő duzzadó figurája, mely undorodva és szégyenkezve szemléli az előtte álló nyomorultat. Úgy néz rá, mint az elvesztett ártatlanság vagy a rossz lelkiismeret megtestesülésére, ám ugyanakkor mint a lehetséges menekvés ígéréte. (...) A szerb mítoszok némelyik verziója szerint Európa nem mindig volt ilyen, mint most. Azért csúszott le a kádencia, a rothadás, a feledés, a korrupció szomorú gyümölcse. (...) Belezuhana az anyagba bizonyos fajta metafizikai amnéziát is jelent, létfeledést. A létezés kontinuitása helyett Európa elfogadta a profán időbeliséget, a haladásnak értett, a 'vertikálist' nélküli történelmet, melynek nincs lelke.”

Ugyanebben a könyvében Čolović emlékeztet bennünket arra, hogy ez a képzet a Nyugatról semmiképp sem újdonság, és Jan Kolar versét idézi a tizenkilencedik század közepéről, melyben a költő azt jósolja, hogy Nyugat-Európa még remegni fog az egyesült szlávok előtt. Čolović szerint „ez a vers azért is érdekes számunkra, mert felfedi annak a mitikus képzetnek az egyik legősibb forrását, mely szerint a szerb nép reprodukív képessége különleges értéket jelent. A szerbeket, akárcsak a többi szláv népet, roppant életerő és ellenállóképesség, frissesség és természetesség jellemzi; a szlávok seregletében ők őrzik az életerő és a frissesség – a reprodukív képesség, azaz az ehhez szükséges férfi instrumentumok és szimbólumok lényegét”. Egy lábjegyzetben Čolović Danilo Kišt, azaz az *Anatómiai leckét* is említi, ahol Kiš többek között leszámol a szerb irodalmi klisével, mely szerint a szerbek a termékenységkultusz őrizői és táltosai. Ez a klisé azonban nemcsak az irodalomban létezett. A balkáni délszlávok tömegesen meg vannak győződve, hogy általában véve potensebbek, jobb szeretők és „nagyobb kanok” a nyugatiaknál, meg azoknál is, akik a „sajátjaik” közül Nyugat-pártiak.⁴ Az ún. nemzeti ügy „árulóit” nemcsak a *Nyugat szolgálóinak* nevezik, hanem gyakran megkapják azt is, hogy *buzik*, mert balkáni nézőpontból a (főként férfi) homoszexualitás rothadt nyugati kórság, s az igazi *macho* szerbek, horvátok vagy boszniaiak között ilyesmi nem fordul elő. Az ex-jugoszláv

⁴ Ez nem kizárólag a délszlávokra jellemző. A már említett, *Okcidentalizmus* című esszéjében Margalit és Buruma ugyanezt veszi észre Bin Ladennél is. „Bin Laden a férfiasság és a nők megszállottja. Mi több, ez az egyik legkedvesebb okcidentális credója. 'Ennek a régióknak [az Öböl országai] az uralkodói nem férfiak', mondta 1998-ban. 'Ők maguk is női népek tartják magukat. Az istenért, a muzulmán nők elutasítják, hogy ezek az amerikai és zsidó prostituáltak védelmezzék őket.' Bin Laden szerint a Nyugat rászánta magát, hogy 'elvegye a férfiasságunkat. Mi viszont férfinak hisszük magunkat.'” (Takács Ferenc fordítása)

hétköznapiak egyik kliséje volt az is, hogy a külföldi turista nők (főleg a német nők) azért járnak az Adriára nyaralni, mert itt a hazai csődörök jobban kielégítik őket, mint az otthoni férfiak.⁵

A Nyugathoz való tipikus horvát viszonyulás valamivel összetettebb. A szerbek és a horvátok önképének különbözőségét a közbeszédben leggyakrabban Miroslav Krleža mondásával szokták illusztrálni: *Isten mentsen a szerb hősiességtől meg a horvát kulturáltságtól*. Miközben Szerbiában a Balkánhoz való tartozás elfogadott, Horvátországban meglehetősen más a helyzet.⁶ Boszniához és Szerbiához viszonyítva Horvátország igen határozottan Nyugatnak tekinti magát, ám amikor például Ausztriához viszonyul, akkor már másként fest a dolog. *Hitler Bécse* című esszéjében így ír erről Boris Buden: „Ha még él a hagyományos zágrábi, illetve horvát kispolgár jelensége, akkor világának központi fantazmája Bécs. Ez az a város, mely fontos dolgainak tekintetében mércéül szolgált és szolgál. Igaz, fontos dolga nem sok volt, ám annál többet jelentettek számára. Például a kultúra, viselkedésként értve. Hogyan kell szabályszerűen köszönni, hogyan kell tartani a kést meg a villát, kellemsen és feltűnés nélkül társalogni, egyszóval a kultúra mint illedelmes viselkedés.” Azonban az, úgy mond, másmilyen kiinduló vízió mellett a tipikus horvát Nyugat-képzet is a Nyugat rothadásáról szól, Európa pedig, ha nem is vált asszonyossággá (mint Szerbiában), kurvává viszont igen. Stijepo Mijović Kočan horvát író az egyik 1994-es szövegében *képmutatóan mosolygó nagy kurvaként* említi Európát – ennek az idézetnek a hatására írja majd meg Boris Buden *Európa kurva* című briliáns esszéjét. Mint mondja, *a kurva tipikus szinonimája az erkölcsi és érzelmi romlottságnak*. Ám az ilyen Nyugat- és Európa-képzet mögött ott van a fent említett sztereotípiák is önmagunkról mint *macho* férfiakra. Van ebben valami abból az értelemmel teljesebb szexizmusból is, melyben a férfiaság minden pozitívitás szinonimája, a nő pedig csupán anya vagy kurva lehet. Az anya metaforája a szeretett haza számára van lefogalva, s Európának csupán a kurva szerepe marad.

Ami a tipikus boszniai Nyugat-élményt illeti, ez az utóbbi tíz évben leginkább a bosznia-hercegovinai háborúra való európai reagálás függvénye. Európa közömbösségét ebben az értelemben leggyakrabban olyasminek tartják, amiért szégyellnie kellene magát. Vehid Gunić televíziós újságíró háborús naplójának címe ki is mondja: *Szégyelld magad, Európa*. Szégyenre pedig természetesen az a tény ad okot, hogy Európa katonailag nem avatkozott közbe, és nem állt határozottabban az áldozat pártjára.⁷ Azonban Európa ily mélyre

⁵ Ivan Čolović *A harcok bordélyja* című könyvében rámutat ennek a motívumnak egyik variánsára. Az ún. Knindzsákról (szerb paramilitáris alakulatok Horvátországban) szóló propagandisztikus képregény regényesített verziójában, melynek címe *Jönnek a démonok*, szerzője pedig M. Krajišnik, olyan jelenetek találhatók, amelyeket Čolović hazafias pornográfiának nevez. A szerb Sava például a repülőben a német légikisasszony bájait élvez. Čolović így elemzi ezt a jelenetet: „Először is a szerb Savát a szépséges nő már-már alázatosan kérleli, hogy méltassa őt figyelemre. Másodsor, ez a nő német, ám elfeledkezvén nemzeti gőgjéről térden állva ügyködik Sava szerb gatyája körül. Harmadszor, ebben a gatyában olyan 'férfibüszkeség' lakozik, amilyennel csakis egy szerb dicsekedhet, és a német nő áhitattal fogadja ezt az égi ajándékot.” Említsük meg azt is, hogy Sava segédeinek, Boškónak és Nikolának az az egyik fő jellemzője, hogy megvetik a „buzikat”, különösképp az *európai buzeránsokat*.

⁶ Ebből a szempontból árukkodó a megboldogult horvát elnök, Tudman kezdeményezése, miszerint alkotmányosan tiltsák be a Balkánnal való társulást. Boris Buden írt erről *Mission Impossible* című tanulmányában. Hasonló dolog esett meg az ilyesmire szinte immunis Szlovéniában is. Milica Bakić-Hayden írt egy helyütt a szlovén parlament tíz, nyolc különböző politikai párthoz tartozó tagjáról, akik a parlament elé terjesztették a Szlovénia közép-európai jellegét leszögező határozatot.

⁷ Különösen bizarr momentum tanúi lehettünk vagy hét évvel később, amikor a NATO végre interveniált, ezúttal a koszovói háború miatt. Ekkor Szerbiában elsajátítják annak a diszkurzusnak bizonyos elemeit, mely Boszniában dívott, amikor itt a katonai intervenciót hiányolták. Teofil

süllyedésének okai, úgy tűnik, ebben az értelmezésben is eléggé hasonlítanak az előző példákhoz megismert interpretációkhoz. Ebből a szempontból tanulságos lehet Ahmet M. Rahmanović *Sötét lélek* című regénye, melyet 1999-ben adott ki a „Svjetlost” kiadó, még hozzá rögtön 5000 példányban, ami a háború utáni körülmények közt Boszniában hatalmas példányszám volt. A szóban forgó regénynek nincsenek valami nagy irodalmi ambíciói, sajátos háborús thriller ez, a széles olvasóközönségnek szánva, ám található benne olyan részletek, amelyek elég jól összefoglalják az Európáról és a Nyugatról szóló elterjedt kliséket. Egy helyütt például ez áll ebben a regényben: „Európa olyan, amilyen, egy fáradt, öreg hölgy, akinek már nincsenek eszményei, nincsenek nemes céljai, nincs semmije. Csak a pusztaság gazdasági erő páncélzata meg az európai ember magas életszínvonala. Mikor hallottak utoljára nagy európai íróról, festőről, zenésztől vagy más művészről. Ilyen nincs.” Valamivel később ezt is eljeli: „Nem tudják ők, mi a büszkeség. Az öregasszonyban, aki a szemében turkál egy falat élelem után kutatva, több büszkeség van, mint az ő egész kormányukban. Még hogy nem így van? Ugyan már, ne beszéljen maga nekem. Tudja maga, hogy Angliában és Franciaországban már a rajzfilmekben sem használják az olyan fogalmakat, mint a tisztesség és a büszkeség? Aztán panaszkodnak, hogy a fiataloknak nincsenek eszményeik, hogy a kábítószer után mennek és bűnöznek, nem tudják, mit jelent tisztelni az időseket ésatöbbi.”

Mindebből világosan kitetszik, hogy a Nyugatról szőtt tipikus előítéleteknek közös jegyeik vannak Szerbiában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában. A legrövidebben ez úgy foglalható össze, hogy a Nyugat elvesztette a saját lényegét. Ezt a lényeget különböző távlatból különböző koncepciók szimbolizálják, melyeket jobbra igen nehéz definiálni, mert próteuszi természetűek, akárcsak a Nyugat-képzet maga. Szerb távlatból ez az elvesztett lényeg, mondjuk, a *szellem*, horvát perspektívából a szó nagyon hagyományos értelmében vett *kultúra*, Boszniából nézve pedig a *tolerancia*. A tradíció elvesztésétől való félelem itt a nemzeti identitásvesztéstől való félelmet jelenti, valamint a félelmet attól, hogy a vallási szféra a mindennapi életben peremre szorul, végül pedig a hagyományos erkölcsi értékek elvesztésének félelmét. Ezért ha munkaszokásokról, fegyelemről, törvénytiszteletről van szó, akkor mindhárom közegben a Nyugatra szokás hivatkozni, ám ugyanennyire szokásban van teljes erőből tiltakozni az ellen, amit a nyugati életforma elkerülhetetlen velejárójának tekintenek: a kábítószer, a prostitúció, a promiszkuitás, a bűnözés, a homoszexualizmus, a pedofília és hasonlók ellen, sőt ilyenkor általában elég triviális dolgok is szóba jönnek: az idősebbek iránti tiszteletlenség, bizonyos divatok, a szórakoztatóipar stb. A szimplifikáció azon típusa ez, melyben minden rossz olyasmiről, ami *miránk* nem jellemző, hanem kívülről erőltették ránk.

Érdekes, hogy némely ismert nyugati írók és filozófusok is támogatják a délszláv népek ez irányú előítéleteit. Amikor például Alain Finkielkraut azt mondja, hogy *Horvátország azon kevés hely egyike, ahol a maga autentikus formájában él még az európai lélek*, akkor megerősíti azt a víziót, mely szerint Horvátország olyan hely, ahol már-már művészien megőrizték a lényeget. Mivel ebben a konkrét esetben Finkielkraut nyilatkozatához az szolgáltatott alkalmat, hogy el volt ragadtatva bizonyos festő munkáitól és egy költő vendégszeretetétől, telibe talál bizonyos konkrét horvát fantazmákat Horvátországról mint a tradicionális kultúra őrizőjéről a világban, melyet egyre inkább fogva tart az olcsó, népszerű instant kultúra. Peter Handke lelkesedése a szerbiai élet autentikusságáért hasonló eredetű és hasonló következményei vannak. A francia filozófus és az osztrák író tulajdon-

Pančić így ír erről: „Egy egyébként színvonalas hazai napilapban már hetek óta fut egy bizarr szöveg: a kultúroldalon, ahol értelmiségiekkel készült interjúk szoktak megjelenni, két-három újságíró megkérdezi egy-egy riportalanyt – értelemmel nehezen követhető okokból – mindig ugyanarról a dologról: ‘Megváltoztatta-e ez a háború, s ha igen, hogyan, az ön nézetét a nyugati civilizációról és kultúráról, melyben, ugyebár, annyira hittünk...?’ (...) A riportalanyok, jobbra ismert írók, rendezők, festők (...) rendre azt válaszolják, hogy ez, ami velünk történik, tényleg és biz’ isten a nyugati kultúra alkonya.”

képpen azt példázzák, amiről Slavoj Žižek ír *Az élvezet metasztázisai* című könyvének elején: „Miért igézte meg annyira Európát a kelet-európai kommunizmus bukása? A válasz nyilvánvalóan annak tűnik: a Nyugatot voltaképpen a Demokrácia újrafelfedezése bővölte el. Mintha a demokrácia, mely Nyugaton egyre több jelét mutatja a hanyatlásnak és a krízisnek, és elvesz a bürokratikus rutinban meg a választási kampányok propagandisztikus stílusában, felfrissülne a Kelet-Európában újrafelfedezett Demokráciától. Ennek a bővületnek tehát tisztán ideológiai funkciója van: Kelet-Európában a Nyugat saját elvesztett forrásvidékét keresi, a 'demokrácia feltalálásának' elvesztett tapasztalatát.” Finkielkraut és Handke konkrét esetében a demokrácia nem valami fontos, a kulcsfogalmak tulajdonképpen az *újrafelfedezés*, az *elvesztett forrásvidék*, az *elvesztett tapasztalat*, ezek a fogalmak pedig kitűnően korrespondálnak a *rothadt Nyugat* kliséjével. Azoknak az íróknak és értelmiségieknek az esete, akik a háború alatt Európa avantgárdjának nevezték Szarajevót és Boszniát, valamelyest más. Žižek példájában a Nyugat Keleten találja meg a saját múltját. Bosznia példájában viszont a Nyugat Bosznia múltjában (abban a közvetlen múltban, amit a háború elvágott) találja meg a saját jelenét. Salman Rushdie például *valamiféle eszményképnek* nevezte Szarajevót, *olyan városnak, melyben a pluralizmus, a tolerancia és az együttélés értékei egyedülálló és rugalmas kultúrát teremtettek*. Az ilyen láttatás némely boszniai kommentároknál téves értelmezéshez vezetett: íme, Boszniában megvan az, ami Európában vagy a Nyugaton hiányzik: különféle kultúrák gazdagsága és egymás iránti toleranciája egy kis helyen. A vakfolt miatt teljesen elkerülték a figyelmüket a nagy európai városok több fajt, nyelvet és kultúrát ötvöző szigetcsoportjai.

Azonban a Nyugatról alkotott vélemények és előítéletek ellenére, amelyeket számba vettünk, minden balkáni ország fennen hirdetett politikai célja az euroatlanti integrációkhoz való csatlakozás. A nyugati életforma elsajátítását általában az említett cél felé vezető útnak tartják. E cél megvalósítása érdekében, valamit, mondják, fel is kell áldozni, még ha arról is van szó, amire olyannyira büszkék vagyunk, és ami végső soron megkülönböztet bennünket az olyannyira megvetett és olyannyira sóvárgott Nyugattól: az autentikusságunkat, a lényegünket, a lelkünket.

Folyamodjunk ismét a futball példájához. *Vágyaink oltárán* című szövegében, mely *A harcok bordélyában* található, Ivan Čolović elemzés alá veszi azokat az újságcikkeket, amelyek a szerb foci legnagyobb sikerével foglalkoznak, a Zvezda győzelmével az Európai Bajnokok Ligáján. Ezt a sikert az újságírók azzal magyarázták, hogy a Crvena Zvezda elsajátította az európai játéktípust, a végső mérkőzésen a játékosok inkább racionálisan játszottak, semmint szépen – azaz pontosan úgy, ahogy a jugoszláv sportújságírók a németek vagy a nyugatiak játékát szokták jellemezni. Ezt a tényt a kommentátorok általában úgy interpretálták, mint a tehetség, a képzelőerő és a szépség fölázdosását egy pragmatikus cél oltárán.⁸ A végkövetkeztetés ismét túlmegy a futballon: igaz, hogy a Nyugat eladta vagy elvesztette a lelkét, de amit mi csinálunk, az mégiscsak fennköltebb, mivel mi – hiszen nincs más választásunk –, feláldozzuk a lelkünket.

Ismét példálózhatunk a *homo sentimentalisszal* is. Abban a pillanatban, amikor a Nyu-

⁸ Érdekes példát hoz fel a futball köréből Dunja Rihtman-Auguštin is *Miért és mióta irtóznak a Balkántól?* című szövegében, mely a *Városom utcái* címet viselő könyvében található. Egy jobboldali újságíróról idéz, aki a horvát labdarúgó csapat sikerét az 1996-os Európa-bajnokságon a válogatósnak, Miroslav Čiro Blaževićnek tulajdonítja. Az újságíró így vélekedik: „Miroslav Čiro Blažević élvezetét leli a cselekedben, a driblizésben, a rögtönzésekben, a pimaszkodásban, sőt még bizonyos fajta, ha szabad így mondani, pozitív átverésekben is...” E játékfizológia okát az újságíró abban vélte felfedezni, hogy „Čiro Travnik környékén született és nőtt fel, a környező iszlám és pravoszláv mentalitás erős hatása alatt.” Amikor azonban Horvátország a negyeddöntőben vereséget szenvedett Németországtól, következik a tanulság: „Az én álláspontom szerint minden téren, így a sportban is, a nyugati mentalitásról kell példát venni, nem pedig a balkániról.”

gathoz való tartozást önmagában való értéknek kezdik tekinteni, olyan antagonizmusok lépnek fel, amelyekről Danilo Kiš írt egy helyütt: *Mi Európa vagyunk, ti viszont nem.*⁹ Márpedig amihez *mi* odatartozunk, az többé nem lehet rothadt.

S ezzel eljutottunk a másik véglethez, ami a Nyugat és Európa percepcióját illeti. Innen nézve a Nyugat és Európa minden pozitív metaforája. Ezt a két végletet ábrázolta Miroslav Krleža *Bankett Blitvóban* című nagy regényében. (Boris Buden mutatott rá erre már említett, *Európa kurva* című esszéjében.) Barutanski, a zsarnok számára Európa kurva, és mint kurvát, le kell lőni, miközben Niels Nielsen, a polgári értelmiségi a következőképpen éli meg Európát: „Súlyos, fenséges lucfenyők tükröződnek a hamuszín alkonyatban a mély, sötét alpesi tó kristályos, smaragd, csendes vizén. Reggeli csönd. Békés nyári derű. Egy meztelen fiatal nő fürdik a tiszta alpesi vízben. Lány. Szőke. Ez Európa.”

Kísértet lengi be a Nyugat kultúráját – a Balkán kísértete. Így hangzik Marija Todorova híres könyvének, *Az imaginárius Balkánnak* az első mondata. A mondat azonban megfordítható. *Kísértet lengi be a Balkán kultúráját – a Nyugat kísértete.* Ugyanebben a könyvben Todorova így vélekedik: „Said már az *Orientalizmusban* figyelmeztetett, hogy az orientalizmusra nem az okcidentalizmus a válasz, ám ennek ellenére sem ő, sem a követői nem fordítottak elég figyelmet a dichotómia uralkodó tagjának, a Nyugatnak az esszencializálódására (pontosabban önesszencializálására). Miközben a ‘Kelet’ szót az utóbbi időben egyre kevesebbet használják, ez nem hatott ki a ‘Nyugat’ szó hanyag használatára.” Ámde ha az okcidentalizmus nem válasz az orientalizmusra, talán válasz a balkanizmusra. Könyvének szenvedélyes végzavában Todorova azt mondja, hogy Európa szüleménye a rasszizmus csakúgy, mint az antirasszizmus, a müzögínia csakúgy, mint a feminizmus, az antiszemitizmus csakúgy, mint az antiszemitizmus elítélése, ám az *úgynevezett balkanizmusnak még mindig nincs komplementer és megnemesítő párja.* A válasz talán abban rejlik, hogy Európa és a Nyugat ilyen komplementer és megnemesítő párnak látják önmagukat. Hisz talán épp ez a legszembetűnőbb különbség a Kelet és a Balkán között: a Balkán Európában *van.*

Todorova még azt is mondja: „A balkanizmus az orientalizmustól függetlenül, sőt bizonyos szempontból az orientalizmussal szemben vagy ellenére, nagy mértékben előre haladt.” A balkanizmusra is áll azonban, amit Said mond az orientalizmusról: „Az orientalizmus inkább megfelelt az őt előállító kultúrának, mint a saját úgynevezett tárgyának, melyet szintén a Nyugat állított elő.” Ámde azt is el kell mondani, hogy az okcidentalizmus minden formája is *inkább megfelel az őt megteremtő kultúrának, mint a saját úgynevezett tárgyának.* Mindezekre az izmusokra áll, hogy az őket megteremtő kultúra számára a *negatív karakterisztikumok tárházaként* szolgálnak (Todorova). A délszláv okcidentalizmus

⁹ Slavoj Žižek szerint: „A volt Jugoszlávia esete talán példaértékű: a széteséséből lett véres darabok mindegyike azon van, hogy törvényesítse ‘odabenti’ helyét, ezért az európai civilizáció (ami a kapitalista ‘odabent’ általánosan elfogadott ideológiai elnevezése) utolsó bástyájának szerepében tetszeleg, mely megvédi Európát a keleti barbárságtól. A jobboldali nacionalista szárnyhoz tartozó osztrákok számára ezt a képzelt határt a Karavankák, az Ausztria és Szlovénia közti hegylánc alkotja: mögötte kezdődik a szlovén hordák uralma. A szlovén nacionalisták számára ez a határ a Kupa folyó, mely elválasztja Szlovéniát Horvátországtól: mi *Mittleeuropa* vagyunk, a horvátok azonban már a Balkánhoz tartoznak, bele vannak keveredve az irracionális etnikai viszályokba, amelyekhez nekünk voltaképpen semmi közünk – mi ugyan az ő oldalukon állunk, együtttérzünk velük, de oly módon, ahogy a harmadik világhoz tartozó áldozatokkal érez együtt az ember... A horvátok számára a végső határ természetesen az, ami köztük meg a szerbek, azaz a katolikus civilizáció és a keleti pravoszláv kollektivista szellem között húzódik, mely képtelen felfogni a nyugati individualizmus értékeit. Végül a szerbek a keresztény Európa utolsó védvonalának tekintik magukat, szemben a fundamentalizmus veszélyével, amit az albán és a bosnyák muzulmánok szimbolizálnak.”

különlegessége azonban épp a földrajzi pozíció cseppfolyósságában rejlik. Immár bevett dolog a Kelet és a Nyugat közötti hídnak tekinteni a Balkánt, vagy ahogy Milica Bakić Hayden mondja, *e régió népeinek percepciójában a „Kelet” és a „Nyugat” fogalmai elhomályosulnak*. Ezért lehetséges egyszerre táplálni előítéleteket – metaforikusan szólva – úgy Albánia, mint Németország iránt; ezért lehetséges úgy tekinteni önmagunkra, mint olyan Keletre, ahol nyoma sincs barbárságnak, ugyanakkor mint olyan Nyugatra, melyet még nem tepert le a fáradtság; ezért lehet Európa egyszerre alpesi tóban fürdőző szépséges szőkeség, és egyúttal öreg céda a boncasztalon.

Boris Buden éleselméjű megállapítása szerint Horvátország (és nagyjából ugyanez áll Szerbiára és Bosznia-Hercegovinára is) úgy viszonyul Európához, mint a szerencsétlen Akhilleusz a teknősbékához: elmaradhat mögötte, meg is előzheti, de sohasem érheti utol. Buden így folytatja: „Mert Európa nemcsak az hely, ahol mindig is voltunk, hanem a cél is, mely felé tartunk. Jelenlétét ugyanolyan intenzíven éljük meg, mint a távollétét. Európa az igazságosság, a szabadság és az egyenlőség legszubtilisebb értékeinek tartománya, ám ugyanakkor ezen értékek perversitálásának helyszíne is. Imádatunk és sóvárgásunk tárgya, amiként csalódásunké és berzenkedésünké is. Mint Európa kiválasztott népe, mely hol legőrültebb ellenségeitől, hol maga magától védi meg Európát, európaibak vagyunk nála, ugyanakkor Európa-ellenesebbek is. Mert mi nem csak feláldozzuk magunkat érte, hanem egyúttal áldozata is vagyunk. Európa a mi áldozati helyünk, dicsőségünk ragyogó emlékműve, ugyanakkor gennyes kloáka, melyen át reményeink, illúzióvá válva, elfolynak.”

A mi Boszniánk

„Boszniában nem jelenthet semlegességet az objektivitás,
a fej pedig Boszniában semmit sem ér a szív nélkül.”

Robert Cohen: *Heart Grown Brutal. Sagas of Sarajevo*
(Random House, 1998)

1.

Grazban, a régi Uhrturmban olvasom Robert Cohen könyvét. Ellátni innen egészen a magyar és a szlovén határig. Lent, alattam egy épület áll, amelyet régebben Konradhausnak hívtak. A mai Sackstrasse 18. alatti házban jött a világra 1863. március 13-án a Habsburgok trónörököse, Ferenc Ferdinánd. Itt most múzeum van, a látogatók megtekinthetik a főherceg életét bemutató fényképeket. 1914. június 28., a szarajevói gyilkosság napja. Az elfogott Gavrilo Principet kíséri a tömeg. Másnap nyitott koporsóban helyezik közszemlére Ferenc Ferdinánd és a felesége holttestét a szarajevói konakban. Aztán elkezdődik közép-európai vándorútjuk. Mosztáron át, a Neretván hajóznak ki az Adriára, aztán irány Trieszt, átkelés a Dunán, megérkeznek Bécsbe, majd az artstetteni kastélyba. Mindenütt tömegek gyászolják. A temetésre menet körülveszik a megöregedett, erőtlén Ferenc József császár bricskáját. Közben Szarajevó forrong. A szerbek elleni tüntetésen főként muszlimok láthatók. Fényképek a Fialtal Bosznia peréről. Ehhez a szervezethez tartozott Princip és Nedjeljko Čabranović, az a merénylő, aki elhelyezte a bombát: a tekintetükben küldetés, konok arcukról leolvasható, hogy készen állnak a harcra és a halálra. Mintha átütne e fiatal emberek arcán a Rigómezőn kőbe vésett felirat: „Aki szerb vagy szerb származású létére nem megy harcolni Rigómezőre, veszítse el a gyerekeit, a fiát és a lányát. Legyen meddő minden, amit tenyészt. Ne legyen bora, ne legyen búzája. Legyen porrá mindene, amíg csak meg nem hal.”

Jugoszlávia fennállásának hosszú évei alatt mindvégig ott volt egy tábla a Gavrilo Princip híd mellett, emlékeztetve a névadó cselekedetére, amelyet ott

Krzysztof Czyżewski (Varsó, 1958) lengyel költő és esszéista elsősorban művelődésszervezői tevékenységéről ismert. Lengyel szakon végzett a poznańi Adam Mickiewicz Egyetemen, majd amatőr színházzal foglalkozott és szamizdat folyóiratot szerkesztett. Sokat utazott, főként olyan helyekre akart eljutni, ahol még elevenen élt a hagyományos kultúra. 1990 májusában hozta létre a Határvidék Alapítványt a lengyel-litván határ közelében lévő kisvárosban, Sejnyben. Az intézményesülés következő szakaszában jött létre a Művészetek, Kultúrák és Nemzetek Határvidéke Központ. 1994 óta jelenik meg a regionalizmus és a multikulturalizmus problematikájával foglalkozó *Krasnogruda* című folyóirat. 1998-ban Bethlen-díjat kapott Budapesten. Magyarul megjelent fontosabb írásai: „A határvidék perspektívájából – Atlantisz-komplexum, avagy Közép-Európa a világvége után” (*Kortárs*, 1998/11.); „A provincia kora” (*Magyar Lettre Internationale*, 47.); „A másik hangja” (*Ex Symposion*, 58. 2006).

hőstettnek tartottak. Az ifjú szerb nacionalista már nem Szarajevó hőse, üres mélyedés maradt az emléktábla helyén. „Itt sosem hagyják békén a történelmet” – írja Cohen. A rigómezei csata évfordulóját is azon a napon ünneplik, amikor megölték a főherceget, kirobbantva ezzel a világháborút. 1989. június 28-án a dicsőséggé vált vereség helyszínén egybegyűlt milliós tömeghez szólt e nemzet vezére, Milošević, és a szerbekről mint azon kevés nemzetek egyikéről beszélt, akik „legyőzhetetlenek maradnak a vereségben”.

A kiállításon látható levelek és a szarajevói gyilkossághoz fűzött kommentárok között felfigyeltem egy másik fiatal nacionalista, Mussolini irományára, amely a *Popolo d'Italia* 1915. július 10-i számában jelent meg: „Heil dem Revolver des Princip und der Bombe des Čabranović!”

Felgyorsult a történelem. Az én grazi tornyomból is figyelemmel kísérhetett az ember hasonló rendkívüli eseményeket. Találtam például egy régi képeslapot, rajta egy zeppelinrel, amint 1931-ben átröpül a torony fölé. Teljesen irreálisnak tűnik, ilyenek a gyerekek képzeletében a más bolygóról érkezett jövevények. De a graziak hamarosan más, teljesen valóságos alakra fordítják rajongó tekintetüket, akiről aligha mondhatjuk, hogy idegen bolygóról érkezett. Maradtak ránk dokumentumfilmek, amelyek megörökítették Hitlert, amint a lakosok fülsiketítő tapsviharában diadallal bevonul Grazba. Egy 1938-as képeslapon horogkeresztes zászlók lógnak a tornyomból, az emberek pedig futnak lefelé, a vezér után. Ki lakhatott előttem a toronyban?

Közeledik az ebédidő. Azt az illatot érzem, amelyre olyan jól emlékszem Boszniából, a párolt zöldségek és húsok illatát. Biztos bosnyák *dagarat* készít a szomszédban Šarić asszony. Bjelinából származik ő is meg a férje is, és nincs hová hazamenniük. Graz városa menedéket adott nekik egy időre. Szarajevói barátom, Dževad Karahasan is itt lakik. Pont most készül haza. Megkérdeztem, nem vinne-e magával. „Tudod – mondta –, annak idején, a háború alatt különböző embereket akartam elvinni Szarajevóba, mert abban a városban történt valami, ott szükség volt rájuk, ott volt élet és harc. Most már senkit sem akarok magammal vinni. Rosszabb a helyzet, mint amilyen a háború alatt volt.”

Az itteni zsinagógára gondoltam, amelyet a „kristályéjszakán” felgyújtottak. Hamarosan újjáépítik. Vagyis több mint hatvan évig kellett várni ebben a nyugodt Grazban, hogy helyreállítsák azt, amit a vak gyűlölet elpusztított. Sötétedik. Látom az ablakomból, hogy Šarić asszony sétálni indul. Mindig szótlán, vajon mire gondol? Nemrég még egy boszniai koncentrációs táborban raboskodott. 1999 februárjában járunk. Elkezdem olvasni az *Eldurvulnak a szívek* című könyvet.

2.

Érdemes lenne ma, pár évvel 1995 decembere, a daytoni békeegyezmény aláírása után visszatérni Boszniához? Lehet valami újat mondani Boszniáról mindazok után, amit a tévéképernyőn láhattunk és a lapokban olvashattunk? Boszniát már magunk mögött hagytuk, ezt az anyagot már átvettük, elég volt belőle. Az élet megy tovább. Robert Cohen miért tér vissza Boszniához? A könyv vastag, mintha azt mondaná, meséljük el még egyszer ezt a történetet elejétől kezd-

ve. A bevezetőben található krónika a 395. évvel kezdődik: akkor osztották fel keleti és nyugati részre a Római Birodalmat, a Drina lett a határfolyó. 1918 körül kezdenek sűrűsödni a tények és az időpontok, ekkor alakul meg a Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága, mely 1929-ben átalakul Jugoszláviává. Cohen szerint ekkor kezdődött az egész dráma. Ne keressünk itt ősidők óta tartó véres viszályokat, ne hagyjuk, hogy bebeszéljék ezt nekünk a nyugati politikusok, például Warren Christopher amerikai államtitkár, aki azt mondta 1993-ban: „Szinte hihetetlen, micsoda gyűlölködés van e három csoport, a bosnyákok, a szerbek és a horvátok között. Rémisztő, ősi gyűlölet. A probléma legmélyén maga a pokol van.” Nem. A probléma magában Jugoszláviában, az ország hetvenhárom éves meghamisított történetében keresendő. Itt kezdettől fogva voltak nemzeti és vallási feszültségek, de ezeket erővel elfojtotta a királyi diktatúra vagy a kommunista rezsim.

Tehát Cohen számára még egyszer elmesélni „a történetet az elejétől” annyi, mint elmondani attól a pillanattól kezdve, hogy megalakult az első Jugoszlávia. 1991-ben tört ki a háború Horvátországban, 1992-ben pedig Boszniában – a krónikában ekkor már olyan sűrűn követik egymást az események, hogy majd’ minden hónapot külön jelöl a szerző.

Tehát még egyszer végig kell mennünk a háború minden szakaszán, el kell jutnunk különböző helyekre, amelyek nevét szeretnénk elfelejteni. Jasenovac, Omarska, Srebrenica... A könyv alcíme *Szarajevói saga*. Ezt csak jelképesnek tekinthetjük, hisz nemcsak ott játszódik a cselekmény, hanem többek között Belgrádban, Koszovóban, Tuzlában, Bihácsban, Kninben és Zágórában is.

De Robert Cohen egyáltalán nem azért akar visszavinni minket a háborús évek Boszniájába, hogy még egyszer át kelljen élnünk a történeteket. Ez a könyv a mai Boszniával szembesít minket. Még mindig gennyesedik a seb. Nem csak azért, mert Dayton nem hozott semmiféle végső megoldást Boszniának. Ez nemcsak háború volt, hanem a nyugati civilizáció elé állított tükör, amely megmutatta az igazságot. Ebből megtudhatjuk, milyenek voltunk a XX. század végén. „Szerettem volna eljutni valahová, ami kívül van a háborún – írja Cohen a bevezetőben –, mert éreztem, hogy a boszniai szenvedés mélyebbről jön, nem magyarázható csupán a kiontott vérral. Azokon az elgyötört és gyűlölködő arcokon, amelyeket állandóan magam előtt látok, olyan mély seb volt, mintha a mai kor legmélyéig hatolt volna a szúrás.”

Cohen a mai Boszniával szembesít minket, akiket rajtakapott, amint épp szökni próbáltunk. Miután elolvastuk ezt a könyvet, Bosznia megint a *miénk* lesz, szinte fáj.

3.

Szarajevótól csak egy ugrás volt a tenger a háború előtt, három óra alatt ott volt az ember autóval. A háború alatt ez sokkal tovább tartott. Leszakadt hidak, kerülőutak, attól függően, hogy épp merre húzódott a frontvonal, ellenőrzőpontok.

Hihetetlenül zsúfolt az út. Egyesek traktorral mennek földet művelni, mások páncélozott járművekkel a békét védeni (oda, ahol már régóta nincs béke),

megint mások a fegyver- és lőszerkészleteiket egészítik ki. Teherautókon érkezik a humanitárius segély, elsötétített üvegű buszokon jönnek a küldöttségek az újabb nemzetközi tárgyalásokra, Mercedesszel járnak a helyi maffiózók, de a Vöröskereszt mentőautói is ott vannak az úton. Találkozhatunk olyan emberekkel, akiket mindenféle seftelés tart életben; mások a családjukat vagy az új otthonukat keresik; vannak, akik a háborúból élnek, és vannak, akik belehalnak; jönnek koldusok, rokkantak, sebesültek és politikai turisták, fényképezőgéppel vagy kamerával a kezükben; egyesek tüntetően hangsúlyozzák a nemzetiségüket, mások meg mintha szívesen elfeledkeznének róla. Muszlim, katolikus és pravoszláv templomok romjai, leégett házak, bedeszkázott ablakok, télire gyűjtött tűzifával telerakott erkélyek, bosnyák, horvát és szerb nemzeti zászlók mellett haladunk el (sosem fordul elő, hogy ezekből legalább kettőt kitérjenek ugyanarra a házra). És sírok, mindenütt sírok, frissek, bántja az ember szemét a fehérségük. Tikkasztó csend lebeg a porban és a zajban, nyomasztóan hat a lélekre, és ürességgel fátyolozza el a tekintetet.

A metkoviçi boszniai–horvát határátkelő után hirtelen, de tényleg mindössze pár száz méter után *más világ* kezdődik: az adriai kikötő fényei Splitben – nem takarékoskodnak, senkit sem aggaszt a fények orgiája –, csobog a víz a szökőkutakban, pedig odaát szomjan halnak az emberek, hullámok nyaldossák a Diocletianus-palotát – ilyen az oly sok évszázada elpusztíthatatlan, harmonikus szépség csendje. Szerelmesek, mindenütt szerelmespárok, gazdagság a boltokban és gondtalanság az arcokon.

Aki eltöltött valamennyi időt Boszniában a háború alatt, aztán pedig eljutott Splitbe, sosem felejt el azt az élményt, hogy ott ütközik a pokol a paradicsommal, a nehéz a könnyeddel, a sötétség a fényvel, a bonyolultan összetett a magától értetődően egyszerűvel, a halál kísértései az élet kísértésével. Ez mindenekelőtt érzéki élmény, amely egy egész életre megmarad: az ember érzi az illatot, igen, a szabadság illatozik, a szabadság a tenger, ahová úgy kívánczik mindenki Szarajevóból, Tuzlából, Banja Lukából, Mosztárból...

Ugyanakkor – és ez már a következő benyomás, amely később jön, aztán egy idő után egyre erősebb lesz, és kezdi kiszorítani az elsőt – nehéz lenne sokáig örvendezni az ilyen újjászületésnek. Különös nyugtalanság fogja el az embert, a szkizofréria érzése. Akkor hát melyik a valóságos? Bármennyire is belefeledkezett az ember Bosznia ügyeibe, elkezd távolodni az ország, veszít realitásából. Valóban megtörtént volna ott mindez? Borzasztó erős, szinte testi a kísértés, hogy az ember engedjen a „másik világ” csábításának, amely nemcsak illatában különbözik, hanem abban is, hogy ott leegyszerűsítve tálalják a tényeket a médiában, érdekek mozgatják az életet, konszenzusokra és más „objektív körülményekre” hivatkoznak. Mi térítheti el ettől az embert, mi viheti vissza a sötét tájakra, a nehezen elviselhető, fájdalmas élményekhez?

Ilyen pillanatban megjelenhet előttünk a Boszniában megismert emberek arca, és összeszorul a szívünk, ha arra gondolunk, mennyire magukra maradtak. Nincs senki, aki tanúságot tenne igazságukról, tragédiájukról, megfogalmazná a kimondatlan panaszt. Amikor találkozott velük az ember, néha az volt az érzése, hogy nem az éhség, a pusztítás és a hontalanság a leggyötrelmesebb, hanem az, hogy nem találtak semmiféle *megértést*. Beletörődni abba, hogy törzsi mézárulás-

sá egyszerűsítsék le a bonyolult, sokszólamú drámát? Elfogadni azt a logikát, mely szerint ami nem mérhető, az nem is létezik? Sorsukra hagyni ezeket az embereket, vagy harcolni az igazságukért? Nem a konfliktusba keveredett egyik fél, valamelyik nemzetállam igazáért, ahogy egy bizonyos osztrák író tette, hanem az emberek, az egykori Jugoszlávia lakói igazáért.

4.

„Családok példájából kiindulva értelmezem a háborút.” Robert Cohen megírta a jugoszláv családok szágáját. Ezek szétesése és szenvedése fejezi ki a legmélyebben a háború drámáját. Mert hiszen Jugoszlávia nemcsak a politikusok szalonjában létrejött mesterséges képződmény volt. A különböző nemzetiségű emberek közössége az életben, a kultúrában, a nyelvben s mindenekelőtt a családokban is kialakult. Itt nem ismerték a nemzetiség szerinti felosztást. „Egyetlen horvát sem állíthatja magáról, hogy tiszta horvát, egyetlen szerb sem vallhatja magát tiszta szerbnek, egyetlen muszlim sem mondhatja magát tiszta muszlimnak” – mondja Vojna Adamovič, akinek szlovén a férje, a nagyapja szerb, a nagyanyja pedig osztrák volt. Ezen a tényen alapult az a sokáig kétségbevonhatatlannak tűnő meggyőződés, hogy nem törhet ki fegyveres konfliktus. Hisz bármelyik boszniai város ostroma, tűzérési támadása azt jelenti, hogy a „mieink” is áldozatul esnek. Mégis ostromolták a városokat, tüzet nyitottak, és a „mieink” kezétől pusztultak a „mieink”. Radovan Karadžić elmélete, mely szerint a szerbek nem tudnak együtt élni a horvátokkal és a muszlimokkal, ahogy a víz sem keveredhet az olívaolajjal, erősebbnek bizonyult az életnél. A nemzetközi közösség elfogadta, érthetőnek találta a boszniai szerb vezetők logikáját, és precízen fölrajzolta a közös városok és családok vérző organizmusára a felosztás után létrejövő határokat. Amit a térképre rajzoltak, az kezdett behatolni az életbe, és végül – mint Vojna mondja – „az emberek meghúzták a határvonalakat a gondolatvilágukban”. A muszlim hatóságok kampányt indítottak Szarajevóban a vegyes házasságok ellen, mondván, hogy „ezek a házasságok mentek tönkre a legjobban”. A boszniai háború „intim árulások háborúja” lett – ezt a címet kapta az egyik rész Cohen sagájában.

Az *Eldurvultak a szívek* című könyvben a mesterien leírt családtörténetek az egyéni sorson túlmutató, általánosabb érvényű jelenségek metaforáivá válnak. Sead Mehmedović az apját keresi, s közben megtudja, milyen körülmények között alakult meg Jugoszlávia, majd értesül a második világháború tragikus eseményeiről. Ugyanakkor a történet, az apjához induló fiú vándorútja azt a vágyat jelképezi, hogy az ember vissza akarja szerezni az identitását, arra törekedik, hogy legyen fedél a feje fölött a világban, ahol az ember elszakad a gyökereitől. Az európai erkölcsök és a nemzetközi erők boszniai jelenlétének megrázó szimbóluma lesz Cohen feldolgozásában Bisera Začević sorsa, akinek Szarajevóban és Belgrádban élő muszlim-szerb családja volt. Miután elveszítette a boszniai hadseregben harcoló fiát, Bisera úgy döntött, elhagyja az ostromlott Szarajevót. 1993 nyarán a repülőtér nyílt terepén át vezetett az egyetlen menekülési útvonal. Az ötvenhét éves asszony éjszaka futott át a startvonalon, a fia barátjával az ol-

dalán, aki hajlandó volt őt elkísérni. Ekkor a repülőtér egyik oldaláról, amelyet az ENSZ-csapatok ellenőriztek, erős reflektorfény világította meg a menekülőket, miközben a másik oldalról, amelyet Karadžić csapatai ellenőriztek, célzott lövéseket adtak le rájuk. Minden a szabályoknak megfelelően történt: az ENSZ-katonák „semleges” státusukhoz híven végezték rituális szolgálati tevékenységüket, mert ha másként járnak el – magyarázták a parancsnokaik –, megsértik a pártatlanság elvét és a palei hatóságokkal kötött egyezményt; Karadžić katonái pedig teljesítették szent kötelességüket, védték nemzetüket, amelyre halálos veszélyt jelent az iszlám fundamentalizmus. „Amikor Bisera Začević elbukott, áldozattá vált, akinek létszükséglete a humanitárius segítség – ekkor már a segítségére sietett az ENSZ.” Kimentek érte egy páncélozott szállítójárművel, és kórházba vitték. Másnap a férje, Asim már nem találta a kórházban. „Műanyag zsákba csomagolva, meztelenül feküdt a hullaházban, a ruhái és a gyűrűi, egyéb ékszereivel együtt eltűntek, és sosem kerültek elő. Csak egyetlen szót írtak a zsákra: ISMERETLEN.”

Roger Cohen az egyes emberek és családjuk szempontjából mutatja be az Európa szívében zajló véres drámát. De ez nem jelenti azt, hogy könyve intim családi saga, kis és nagy drámák egyvelege, pár vonással felvázolt történelmi háttérrel. Cohen egyáltalán nem akarja eltávolítani tőlünk a politika világát, mert ettől érthetetlen és homályos, szinte már nem is emberi, ugyanakkor nagyon egyhangú lenne a könyve. Épp ellenkezőleg, le akarja leplezni, megmutatja a jugoszláv tragédia egész mechanizmusát. Név szerint említi a nyugati hatalmak elnökeit, a világszervezetek vezetőit, a hadseregek parancsnokait, a tárgyalókat, a politikusokat, a szembenálló felek vezetőit – ez e könyv élő *dramatis personae*-je. Cohen állandóan maga előtt látja a tragédia áldozatainak arcát, ezért kérlelhetetlen az igazság kiderítésében, érzéketlenül tekint mindenféle „objektív érvre”.

Ahogy a bosnyákok mondani szokták, „drvo ne raste s neba” (a fa nem az égből nő). Ebben a könyvben minden döntésnek vagy a döntés megkerülésének, amennyiben emberek sorsa múlik rajta, van kereszt- és vezetékneve, minden eseménynek van forrása. Mennyi árulás, gyávaság, képmutatás, hazugság... Bosznia felnyitja szemünket, megmutatja nekünk, milyen ma Európa és Amerika. Nem volt semmiféle szükségszerűség abban, ami történt, itt nem működtek közre az emberi törekvésektől független, vak erők. Cohen megmutatja, milyen nagy változásokat sikerült elérni egyes tisztek vagy tárgyalók bátorságának, becsületének és elszántságának, olyan emberek fellépésének köszönhetően, mint Phillippe Morillon tábornok vagy Richard Holbrooke. De az ilyen embereket leváltották a pozíciójukból, vagy túl későn jöttek.

5.

A grazi könyvesboltokban nehéz Boszniáról vagy az egykori Jugoszláviáról szóló könyvet találni. Peter Handke műveit viszont gond nélkül előkeríthetjük. Ha mást nem, legalább az *Ein Wortland. Eine Reise durch Kärnten, Slovenien, Friaul, Istrien und Dalmatien* című, tavaly megjelent impozáns albumot Lisl Ponger fényképeivel és Handke szövegével. A mindennapi élet, az enyhülést adó természet,

a normál hétköznapok, hogy ne mondjam, az unalom békés tükörképei. Mintha nem is történt volna semmi. Tulajdonképpen így adhatnám vissza a legjobban e könyv hangulatát: „Nem történt semmi. Csak nyugodtan, kedveseim. Éljetek normálisan, és ne hallgassatok azokra, akik a tragikus történelemlről beszélnek.” Handke egykor azzal a mondásával híresedett el, hogy Közép-Európának számára „kizárólag meteorológiai jelentése van”. Így fejezte ki azt, hogy idegenkedve tekint a történelem bélyegére, amely stigmatizálja Európa e részét. 1987-ben történt. Drago Jančar szlovén író az akkor még óvatos polémiában felhívta a figyelmét arra, hogy „jó dolog felfelé, az égbolton vándorló felhőkre bámulni, de azért nem árt a lábunk alá nézni, legalábbis addig, amíg ebben a Közép-Európában vannak aknamezők, szögesdrótok és berlini falak.”

E nyitány után mérték meg az értelmiségi vitákban használt szavak súlyát, amelyekkel a papírt feketítik, majd jött Bosznia. Jančar megírja *Augsburg* című híres esszéjét. „A rádió kínnal-keservvel győzködi a turistákat, hogy Szlovéniában béke van. A háború valahol másutt folyik. A háború a televízió dobozában van, a szoba sarkában. Abban a lyukban, amely a világból ömleszteti ide az újabbnál újabb holttesteket.” Szarajevóba is elment, aztán megírta a *Rövid jelentés egy régóta ostromlott városból* című megrázó esszéjét. Ezek után siralmasan röhejes lesz Handke állásfoglalása és egész „meteorológiája”. Ezért ő is útnak indul, mihelyt véget ér a boszniai háború. 1996 elején adja ki a jelentését *Igazságot Szerbiának* címmel. Handke hős lesz. Milorad Pavić elkísérte koszovói útjára, és azt írja róla: „...jó, hogy van Peter Handkénk. De csak nagy nemzeteknek lehet Peter Handkéjük.”

Zárjuk le ezt a nemzetiségi témát, amely az egykori grazi egyetemista feldolgozásában is csak a Karadžićnak alárendelt palei hírügynökség téziseit szajkózó plágium (Handke gyakran tér vissza Karadžić verseihez, vágyakozik utánuk). Handke legfőbb célja az, hogy kétségbe vonja a boszniai tragédia realitását, mindazt, amit megfigyeltünk, olvastunk és tapasztaltunk. Mindez valótlan, koholmány, nemzetközi médiaösszeesküvés. Akkor viszont létezik-e alternatív valóság? Az író nem ad választ, az író elmaszatozza a képet, azt mondja, nem világos, ki támadott, ki védekezett, azt kérdezi, hogyan is állunk valójában azzal a Dubrovnikkal, és egyáltalán tekinthetjük-e nemzetnek a szerbektől származó muszlimokat? A válasz nem fontos, a lényeg a maszatozás, a realitás eltüntetése. Európai gyógykezelés azoknak, akik képesek voltak lelkiismeret-furdalást érezni, amiért könnyel tekintettek egy tragédiára, amely olyan közel esett meg, hogy nem lehetett túlkiabálni. „Csak nyugodtan, kedveseim – mintha ezt mondaná a mi »meteorológusunk«. – Ha egyszer minden olyan ködös és kétséges, akkor miért kellene itt nekünk kiállni bárki mellett is? Ne hagyjátok, hogy az újságírók befurakodjanak a lelkiismeretetekbe, mert ők a világösszeesküvés szolgálatában állnak.”

Robert Cohen is egyvalaki „az újságírók hordájából” – Handke szavaival –, hiszen a *New York Times* tudósítója. A kollégái közül több mint ötvenen áldozták életüket az egykori Jugoszláviában kitört háborúban. Cohen nem hagyja békén a lelkiismeretünket, nem maszatozza el a képet, megadja a választ. Az *Igazságot*

* D. Jančar: *Az angyal pillantása*, Gállos Orsolya (ford.), Jelenkor, 1997. 177. o.

Szerbiának írója próbál túllépni a tényeken, „mélyre hatolni” és az alkotás szabad aktusában költőieskedve támadni az „átpolitizált irodalom” barbárságát. Az *El-durvultak a szívek* tényeken alapuló, elkötelezett, realista irodalom. Elég elolvasni a két könyv címét ahhoz, hogy lássuk a két mű közti különbséget.

Lehet, hogy Robert Cohen nem tárja fel a dolgok szellemi lényegét, amire Handke hivatkozott, de minden bizonnyal lehatol egészen „a mai kor legmélyéig”. Ideje megnézni, milyen képet fest a nyugati világról az az ember, akit megjelölt Bosznia. „Ez nemcsak háború volt, hanem az azt kísérő képmutatás és erkölcsi bukás is.”

6.

A Floridai Egyetem Történettudományi Intézetében előadó Maria Todorova a „balkanizáció” sztereotípiájával foglalkozik. 1998-ban adta ki az *Ahogy a Balkánt elképzelik* [Imagining the Balkans] című könyvét, az egyik legérdekesebb művet, amely a legutóbbi időkben a Balkánról megjelent. A Jędrzej Morawieckinek adott montenegrói interjúbán* a professzor asszony az objektív tudós álláspontjából vádolja szerbellenes elfogultsággal az amerikai újságírókat és a médiát, mert természetesen sztereotípiákat gyártanak, és föl is használják ezeket. Amikor a professzor asszony elmeséli egy Bostonban élő szerb nő történetét, aki egy német nővel barátkozik, és megtudhatjuk, miként kezdik gyanítani mindketten, hogy más diákok azért néznek olyan furcsán rájuk, mert nácinak vélik őket – mindannyian együtt érzünk a sztereotípiák ártatlan áldozataival (bár tényleg a média lenne itt a legfőbb bűnös?). Kétségeink egyre nőnek, amikor a professzor asszony azt mondja, hogy az a mód, ahogy az egykori Jugoszláviában kitört háborút kommentálta az amerikai média, megfelelt bizonyos társadalmi szükségleteknek, az újságírók intelligenciája pedig lehetővé tette, hogy kifizyeljék a „szélirányt”. Ez annyit jelent, hogy ha más lenne az a „szélirány” – márpedig azt nyilván gyanús illetők egy csoportja jelöli ki egy szalonban, miközben nagy játszmában ütköztetik érdekeiket a világ sakkasztélyában – akkor például azt láthatnánk a tévében, hogy évekig ostromolják Belgrádot a keresztény vére szomjazó iszlám fundamentalisták. Túloztam? De hát a média mindenre képes, különös tekintettel az olyan zsenikre, mint a nagy tömeglátványosságok rendezője a *Truman-show* című filmben. Mindenesetre a professzor asszony szerint a háború képe az amerikai médiában nem objektív, értsd: szerbellenes volt. Ilyen a történelem látásmódja, aki rezzenéstelen tekintettel (értsd: tárgyilagosan) nézi a tévé képernyőjét, és az elmaradhatatlan sztereotípiákat keresi. „Mindig is úgy gondoltam – mondja az interjúbán a professzor asszony –, hogy az újságírást tudományos tevékenységnek kellene tekinteni.”

De nem a média ügye a legfontosabb a Todorova értekezéseiben. Végül is senki sem kételkedik abban, hogy a média kedveli a sztereotípiákat, és meg vagyok győződve arról, hogy az újságírók szerbellenes beállítottságát vizsgáló történész számos olyan esetet tart készenlétben, mely igazolja e tudományos tézist. (Handke

* Megjelent a *Tygodnik Powszechny* 1998. szeptember 13-i számában.

például kinyomozta, hogy a muszlim áldozatokat gyakrabban mutatják közlő, mint a szerbeket.) Van itt valami más is, ami sokkal fontosabb. Hisz mindez a XX. század végén, vagyis abban a korszakban történik, amikor a tudományt már nem köti le annyira egyetlen nemzet, etnosz vizsgálata, mint korábban, nem próbálja kimutatni, hogy az mások fölött áll. A tudósok régebbi nemzedékei számára még lehetett döntő jelentősége annak, hogy valami szerbellenes vagy szerbbarát. A professzor asszony, vagyis egy mai tudós nem ilyen alapon ítéli meg a problémákat. Abban a világban, ahol nagyra értékeli az objektivitást, a semlegességet, az egyenlő távolság elvét, a sokféle igazságot – abban a világban elképzelhetetlen, hogy az erkölcsi igazságra hivatkozzon valaki, ami az irodalomban elkötelezettséget, az újságírásban elfogultságot jelent, a háborúban pedig azzal jár, hogy bűnösökre és áldozatokra osztjuk az embereket.

Maria Todorova, aki különböző szempontokból vizsgálta a kérdést, számos könyvet elolvasott és elfogulatlanul figyelte a médiát, egy dolgot tud: „Az az igazság – mondja az interjúban –, hogy nincsenek »feketé« és »fehérek«.” Íme a tudományos elfogultságtól mentes hitvallás, s az újságíróknak is ezt ajánlja. Robert Cohen, aki a háború alatt Boszniában volt, beszélgetett a konfliktusban érdekelt minden féllel, emberi tragédiákról szerzett tapasztalatokat minden frontszakasz mindkét oldalán, egyvalamit tud: *vannak* feketék és fehérek. Mi több, a háború kezdete óta komoly erőfeszítéseket tettek a politikusok – és az ő példájukat követve a média egy része –, mindent megtettek annak érdekében, hogy elmaszatozzák a „feketé” és „fehérek” létezését hirdető igazságot. Az a mondás, mely szerint „az az igazság, hogy nincsenek »feketé« és »fehérek«”, a Boszniára nehezedő legnagyobb sztereotípiává lett. Másképp fogalmazva: Bosznia leplezte le a századvég egyik legelterjedtebb, kimondatlan sztereotípiáját. A professzor asszony, mint a kérdés szakértője, minden bizonnyal érvényesnek tekintti azt a kijelentést, hogy a sztereotípiák leegyszerűsítenek, fölmentenek a felelősség alól, megkönnyítik azok életét, akik rájuk hagyatkoznak – márpedig Bosznia esetében semmi sem feleltethető meg jobban ennek a leírásnak, mint ez a kijelentés: „Az az igazság, hogy nincsenek »feketé« és »fehérek«”.

1995 tavaszán, amikor már három éve ostromolták Szarajevót, egy asszony félrevonta Robert Cohent, és mélyen a szemébe nézett: „Itt feketék és fehérek a dolgok” – mondta. „Ilyenek. Van rossz és van jó. A rossz a hegyekben van. Amikor azt mondom, hogy újságíró vagy, tehát objektívnek kell lenned, ezért előfordulhat, hogy abból, amit írsz, egy s más nem lehet jó nekünk, viszont jó lehet azoknak a rossz embereknek, akkor megértelek, ugyanakkor gyűlöllek is. Igen, gyűlöllek. Mindenki azt kérdezi, igazából mire hasonlít ez a hely. Kérdezik, hogyan lehet áram vagy gáz vagy kereset vagy élet nélkül élni. Milyen érzés vízért sorban állni? Kísérleti tárgynak lenni egy laboratóriumban? Csak kérdeznek és kérdeznek és kérdeznek minket. Lehet, hogy át kellene menned a másik oldalra, ha mindezt meg akarod érteni? Adnak fegyvert, körülnézhatsz az épületből, lenézel és meglátsz egy embert. Akkor megtudod, mit jelent vadásznak lenni. És akkor meghúzod a ravaszt, látsz egy embert elesni, és megérted, hogy öltél. Ez tény. Tény. És akkor talán nem is kell olyan sokat tudnod rólunk, nem kell tudnod, kik voltak a felmenőink, miért lettünk muszlimok, nemzetet alkotnak-e a muszlimok, létezik-e Bosznia, nem kell tudnod semmi mást.”

Elmaszatozni a különbséget a fekete és a fehér között, azonosítani az objektivitást a semlegességgel, az egyenlő távolságtartás dogmáját hirdetni, felelőtlenül és közönyösen tekinteni a tragédiára, és mindezt igazolni azzal, hogy a tragédia elkent és amúgy is érthetetlen képe eltűnik valahol a történelem mélyén – íme szellemi állapotunk néhány szimptomája, amelyet Robert Cohen visszavezet „a mai kor legmélyéig”.

Bosznia a *humanitárius segélyezést* is kíméletlen tesztnek vetette alá, pedig talán ez volt a nyugati világ utolsó illúziója a XX. század vége felé. A segélyezés gyakorlatának a berlini fal leomlása után nőtt meg a jelentősége Európában. A hidegháború vége, a szovjet birodalom szétesése, új nemzetállamok születése – mindez új konfliktusok veszélyét hordozta, amelyeket gyakran csak befagyasztott a kommunista diktatúra. E fenyegetésekre pontosan a humanitárius segélyezés lett volna a válasz. Ez több okból is vonzónak tűnt. „Kétség nem férhet hozzá – írja Cohen –, hogy Boszniában emberéleteket sikerült megmenteni azzal, hogy naponta átlagosan ezer tonna élelmiszert szállítottak a 2,7 millió éhezőnek. Ez olyan benyomást kelt, mintha mégiscsak tettünk volna valamit, kiváltva ezzel a kockázatos fegyveres beavatkozást. Ez szépen összecseng a »multilateralizmussal«, a kockázatkerülés másik fényesen bevált mechanizmusával. (...) Sokkal könnyebb megérteni az »áldozatot«, mint a felelősök előállításával vesződni. Az áldozatok érzelmeiket keltenek és unatják az értelmet. Akárcsak az időjárásjelentés, a korunkban játszódó dráma e kiapadhatatlan forrása is könnyen eljuthat a tévéképernyőkhöz.”

Tehát megint visszakapjuk a „meteorológiát”, de ezúttal már nem a tényeket elutasító író, hanem a nemzetközi közösség doktrínájának formájában. És ahogy annak idején azzal terelte el az ember a figyelmét a fájdalmas valóságról, hogy az égen átvonuló felhőket nézte, most „az áldozatok élelmezésével próbálták helyettesíteni a mészárosok leállítását”. Ami Boszniában történt a világ döntéshozóinak szeme láttára, az nem háború volt, hanem „humanitárius katasztrófa”, néha meg egyenesen „elemi csapás”, hisz az egész a törzsi gyűlölködésből eredt, „maga a pokol”. Ilyen elméletekből kiindulva hozták létre a „védett övezeteket” és rendelték el a fegyverszállítási tilalmat, pedig abban a helyzetben az egyik fél kitűnő fegyverzettel rendelkezett, a másik meg szinte fegyvertelen volt. Margaret Thatcher azt mondta az Európai Unió e döntéséről, hogy ezzel „engedélyt adott az öldöklésre”. Emellett sajátos „kettős beszéd” jellemző a segélyezésre, és ez egy kicsit emlékeztet Rigómező retorikájára, ahol a vereségből győzelem lesz, a támadásból pedig védekezés. Egyszerre beszéltek például a barbár Bosznia védelmezőiről és a segélyezést lebonyolító pártatlan személyekről; Szarajevó ostroma nem volt igazi ostrom, a várost csak „körülvették fegyveres túlerővel” a szerbek, miközben a bosnyákok „taktikai okokból lemondtak a túlerőről”; az UNPROFOR tisztjei, akik tétlenül nézték, hogy nehéztűzérséggel lövik Szarajevót, azt szokták mondani: „nem tudjuk uralni a helyzetet, de figyelemmel kísérjük a fejleményeket”; a „védett övezetek” esetében eleinte úgy értelmezték a „támadást visszaverni” parancsot, mint „védekezni a támadás ellen”, de még ezt is „humanitárius intervencióra” változtatták abban a pillanatban, amikor Mladić tábornok csapatai elfoglalták Srebrenicát anélkül, hogy az ENSZ-csapatok katonái egyszer is elsütötték volna a

fegyverüket. Nem sok minden változott azóta, hogy U Thant egykori főtitkár megjegyezte: az ENSZ „olyan esernyőre emlékeztet, amely összecukódik, ha elered az eső”.

Robert Cohen megszólaltat számos olyan embert, akit megrázott Bosznia példája, a nyugati világ elitjeinek erkölcsi bukása. Többek között egy amerikai diplomata, Charles Thomas véleményét is olvashatjuk: „A külpolitikában röviden, de valószínűleg fogalmazni. Azt kellett volna mondanunk nekik, amikor kitört a háború, hogy vagy elfogadják a feltételeinket és nem lövik tovább Szarajevót, vagy legyilkoljuk őket.” Az egykori Jugoszláviában kitört háború elején egyetlen diplomata, politikus vagy parancsnok szájából sem hangozhatott volna el ilyen mondat. Ez sértette volna a humanitárius retorikát, barbárságával bántotta volna az emberi jogokról és az emberélet védelméről elhangzó mondatokhoz szokott, civilizált emberek fülét. 1995 tavaszán hosszú napokon át tartó összpontosított légitámadást indítottak a Karadžić és Mladić csapatai által elfoglalt tüzelőállások ellen; ekkor derült ki, hogy ez esetben csak erővel lehet véget vetni a bűntetteknek, csak így lehet békét teremteni. Közben elpusztult kétszáz ezer ember. Lidércnyomásként nehezedik ránk a kérdés: miért halogatták több mint három évig a fegyveres beavatkozást Boszniában?

1995 decemberében írták alá Daytonban a békeegyezményt. Amikor Robert Cohen megkérdezte Asimot, a repülőtéren agyonlőtt Bisera férjét, mit érez, így hangzott a válasz: Semmit. Azon a télen nem örvendeztek Szarajevóban. Furcsán ért véget a háború: nem verték meg az ellenséget, nem győzték le a gonoszt. A következő télen, amikor odalátogatott II. János Pál, elmentem Szarajevóba. A pápa összegörnyedt a nyitott stadionban, majd' elvitte a szél. Vajon hallotta-e valaki a szavait: „Niste sami. Bog je sa vama” (Nem vagytok egyedül. Isten veletek van)? Most megint tél van. Itt munkásokat keresnek, most rombolták le a Gestapo egykori épületét, meg kell tisztítani a téglákat. Ezek a téglák a porig égetett zsinagógából valók. Már kiásták a földet a régi helyén, elkészültek az alappal. Dževad elutazott. Grazban maradtam Boszniával.

Graz, 1999. február

nem látom őket, az erdőben rejtőzőket

egy kiállítás képei

esszéparódia

Egy kiállítás képeihez nem feltétlenül kellene képek.

Egy kiállítás képei állhatnak tisztán hangjegyekből.

lehetnek tisztán hangjegyek.

csupán tisztán hangjegy

egy kiállítás képei lehetnek csupán szó szavak

Am a nyelv viszonya a festményhez végtelen viszony... (Foucault)

A képzőművészetről szóló (szó) szövegek (szó) mindaddig nem voltak illusztrálva (ill) (illusztris vendég a szó nem volt), amíg az illusztráció technikai (tec) feltételei (fel) nem teremtődtek (ter) meg. Nyomdatechnika. Négyszínnyomás. Vasari nem volt illusztrálva (beképezve). Worringerbe a b s z t r a h á l n u n k és b e l e é r e z n ü n k volt szükséges, nem látva látnunk. Tehát csak közvetve látnunk.

Muszorgszkij (Ravel) nem volt illusztrálva, ám amikor őt hallottuk (őket hallottuk), láttunk. Azt a képet. Azokat a képeket (tíz kép).

Közvetve láttat a SZÓ, a HANG. Ám láttat. A látomás pedig: látás kép nélkül. A képzelet láttat.

Persze egy szöveg lehet illusztrálva is.

Ez az író-szerző beismerése (szegénységi bizonyítványa), hogy kép nélkül nem megy.

Nincs kép (illusztráció) Michel Butor *A velencei Szent Márk leírása* című könyvében. Nincs rá szükség, az írás tárgya annyira ismert.

Nincs kép Michel Foucault *A szavak és a dolgok* első fejezete (*Udvarhölgyek*) mellett. Nincs rá szükség, mert az írás tárgya annyira ismert, és mert az írás annyira elképesztő erővel láttat. Véljük mi, akik ismerjük a festményt. De vajon ugyanazt látják, amit mi, azok is, akik nem ismerik? Maga a szerző nem hivalkodik, sőt egyenesen kizárja ezt a hiú eshetőséget. Nem lehet megúszni, itt muszáj az egész passzust szóról szóra idézni: ...*Nem mintha a beszéd tökéletlen lenne, és valami hiány volna benne a láthatóhoz képest, amelyet hasztalan igyekszik pótolni. A nyelv és a festmény egyszerűen nem redukálható egymásra: hiába mondjuk, amit látunk, az soha sincs abban, amit mondunk, és hiába mutatjuk képekkel, metaforákkal, hasonlatokkal, amit mondunk, a helyet, ahol e szóképek megcsillannak, nem a szem bontakoztatja ki, hanem a szintaxis egymásutánja határozza meg.* (Romhányi Török Gábor fordítása.)

A festéshez nem kell látni bazmeg – mondta haldokló barátom, aki miatt Szigligetre vonultam segíteni befejezetlen képeit gyorsan befejezni, főleg pedig a technikailag szétesőfélben lévőket elképesztő trükkökkel újra „gatyába rázni”, mielőtt azok szétesnek, ő meg végleg feldobja a talpát. Figyelmeztettem, mert éppen készült lépni rá a szemüvegére ugyanis.

Tudhatod, hogy tudom – válaszoltam, és nem káromkodtam, mert még nem haldokoltam –, vagy nem én mondtam egy művemről, hogy az vak manifestum a látásról?

Én mondtam. (Külön történet lenne Altorjai utolsó technikai trükkjeit elmesélni...)

je	ne	vois	pas	la
cachée		dans	la	forêt
	nem	látom	őket	
az	erdőben	rejtőzöket		

Az eredeti nem rímel, ezért fordításom tulajdonképpen hibás. A két sor közé egy szende női aktot festett René Magritte. (A kép lefordításával nem kell bajlódni.) A hölgy jobb kezével igyekszik eltakarni bal mellét, fejét elfordítja, szemét lecsukja. A kép körül 16 híres szürrealista igazolványképszerű fotója, ők is mind csukott szemmel. Aragon, Breton, Buñuel, Éluard, Magritte, Tanguy, Max Ernst, Dalí és mások. A montázs 1929-ben készült, minden szürrealizmusról szóló könyvben benne van.

Ők aztán igazán tudták, hogy némelyik kép látszik, **olyik** képes, és nem látszik.

Olyik képes nem látszani.

Ha már úgyis csukva a szemünk, bármit elképzelhetünk. Noha Foucault-nak igaza van, próbáljuk meg elképzelni a következő esetet: egy Vasari-féle alaktól fennmarad egy igen pontos, részletes műleírás (vizuális alkotás persze), a mű azonban nem marad fenn. Igen gyakori ez.

A leírás alapján valaki kedvet kap, és újraalkotja a művet. Csodával határos módon előkerül az eredeti (erre is számos példa van). És még nagyobb csoda, hogy a két mű szinte megszólalásig hasonlít. Avagy ez egyáltalán nem lenne csoda? A kérdés csupán az, a képi hasonlóságnak köze van-e a szöveg minőségéhez. A foucault-i tézis szerint ugyanis nem lehet köze.

Csak a két műnek lehet köze egymáshoz. A szöveg tévedéseinek korrigálásában közeledhetnek egymáshoz. És ha a szöveg zseniális, de téves, akkor találkozhatnak.

Nézzünk meg egy szerény esetet kép és szó együttállására.

Hetvenötödik egyéni kiállításom (körülbelüli szám) 2008-02-14 és 03-16 között volt látható a pesti belváros egy hangulatos kis utcácskájában, a *k i s t e r e m* (Valkó Margit galériája) apró termecskéjében. A kiállítás a következő szövegekkel volt felszerelve:

– a meghívón: Jovánovics György kiállítása

Munkák fényképezőgéppel 1970–1978

A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓ

SÁGON. TÜKÖR ÁLTAL ÉLESEN

– a kiállítás beharangozásaként a galéria tulajdonosa a következő szöveget küldte el a sajtónak:

J. Gy. Munkák fényképezőgéppel 1970–1978

A munkák fényképezőgéppel értelemszerűen fényképekhez legalábbis hasonlító műveket jelentenek. Az sem mindig egyértelmű, ki nyomta meg az exponáló gombot.

A *k i s t e r e m* ben rendezett kiállításomon vannak fényképek, fényképinstallációk, amelyeket én exponáltam, van, amelyet más. Profi (Roboz László) vagy amatőr (Erdély Miklós). De olyan munka is van, amely nem fénykép, hanem inkább fényképezőgép (a

„karthauzi HASSELBLAD”. A néma fényképezőgép és a beszélő hokedli nem véletlen találkozás a k i s t e r e m padlóján).

A képek között vannak könnyedek, vidámak (vagy annak tűnők), de vannak mélyen és többszörösen tragikusak is. Nemcsak a hangulatuk tragikus, hanem a képek (vagy a negatívjuk) sorsa is. Általában az összes kép technikai értelemben épphogy csak létezik... A legtöbb negatív nem fellelhető, és csak egyetlen, törekeny, sérült papírkép maradt meg.

A legfontosabb képek, amelyekért ezt a kiállítást mindenképpen meg akartam rendezni most, A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON I–VI. (1976) című sorozatom. De ez is elveszett. A papírképek is és a negatívok is. Végül egy skatulya mélyéről meglepő módon előkerültek a negatívok.

Miközben ezeket hosszú időn át céltudatosan kerestem, más, rég elfeledett és eddig még soha ki nem állított dolgokat találtam mellékesen. Itt most ezek is láthatóak.

A kiállítás maga egy képregény is. Mint egy illusztrált kódex, nézhető és olvasható balról jobbra. A k i s t e r e mben is *kép*, a képekhez tartozó *szöveg*, *képmagyarázat*, rövidebb-hosszabb *esszé* követi egymást.

2008. február

Jovánovics György

A teremben a falon a képek mellett szövegek voltak. Balról jobbra:

a r i a s z t ó k a p c s o l ó j á n a k f a l a

AZ ELSŐ CAMERA OBSCURA 1970. Fotómű, egyetlen példány. Felvétel: Roboz László. Fotóinstalláció 1996. (1. kép)

1970-ben nem volt fényképezőgépem. Egy hivatásos fényképész, Roboz László jött hozzám valamelyik művemről felvételt készíteni.

Ezt az alkalmat kihasználva olyan plasztikai művet rögtönöztem, amelynek **szinte** nem is volt teste, **szinte** egzisztenciája sem, hiszen **szinte** csak a fényképezés ideje alatt létezett. Ráadásul ez a többszörösen függő létű tény csak az idegen fényképezőgép objektívjén át volt szemlélhető, de még az objektív is korlátozva volt egy saját magához hasonlatos kerek nyílással (amelyet vastag kartonlemezbe vágtam, amely egyébként az egész jelenséget eltakarta). Miként a fényképezőgépbe, úgy a kerek nyílásba is csak egy szemmel lehetett belenézni. (Két egyszemű egymás mögött!)

A kétszeres nyíláson való átnézéssel elkezdődött camera obscuráim, dobozsobraim sorozata (máig is tart).

A megközelíthetetlen belsőbe megfoghatatlan és szinte definiálhatatlan, semmihez sem hasonlító, irracionálisan ható formai elemekre volt szükségem.

Ezzel világossá akartam tenni, hogy a két Iparterv-kiállításon (1968., 1969.) bemutatott négy emberi figura variációm tudatos elszámolása volt, amit nem kell már folytatnom. Ez a mű, amely időben megelőzi a Fényes Adolf-terembeli environmentet, igénytelensége és kis mérete ellenére hosszú távú programot kívánt jelezni.

Roboz László elkészítette a kívánságom szerinti felvételt, majd egyetlen kis nézőképet adott át. (Több másolat később sem készült, a negatív elveszett.) Fizikai védelmére hoztam létre az itt látható végleges változatot, és így is mutattam be a Velencei Biennálé Magyar Pavilonjában 1996-ban.

kis képek fala

KIS GYŰRT LIZA WIATHRUCK KÉPEK I-II. 1976. (2., 3. KÉP)

HAT KIS ÖNARCKÉP FONCSOROZOTT VILLANYKÖRTÉBEN 1978 KÖRÜL (4., 5., 6., 7., 8., 9. kép)

A gyűrt képek esetében az L. W.-képregény egy negatívjából Liza arcát vetítettem a nagyító gép tárgyasztalára. Ide aztán vékony, úgynevezett DOKUBRÓM fotópapírból gyűrt galacsint, plasztikus halmocskát helyeztem – tehát nem üveggel leszorított sík fotópapírt. Erre exponáltam a képet. Ez a papír aztán a hívótálban kisimult, és megjelent a tökéletesen egyedi, másolhatatlan és megismételhetetlen ábrát adó kép. Valójában ezek tehát olyan fotók, amelyeknek megfelelő negatív nem létezik.

A hat kis önarckép is mind egypéldányos mű, más okból: természetesen ezek negatívját sem találok.

zöld fal

A MAGYAR TELEVÍZIÓ MONITORJÁNAK ÉS ELSŐ BEMONDÓNÓJÉNEK TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON 1976. (10., 11. kép)

TITOKZATOS KÉT KIS KÉP A KELETI TERASZRÓL NÉZVE I-II. 1976. (12., 13. kép)

A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON I-VI. 1976. (14–19. kép)

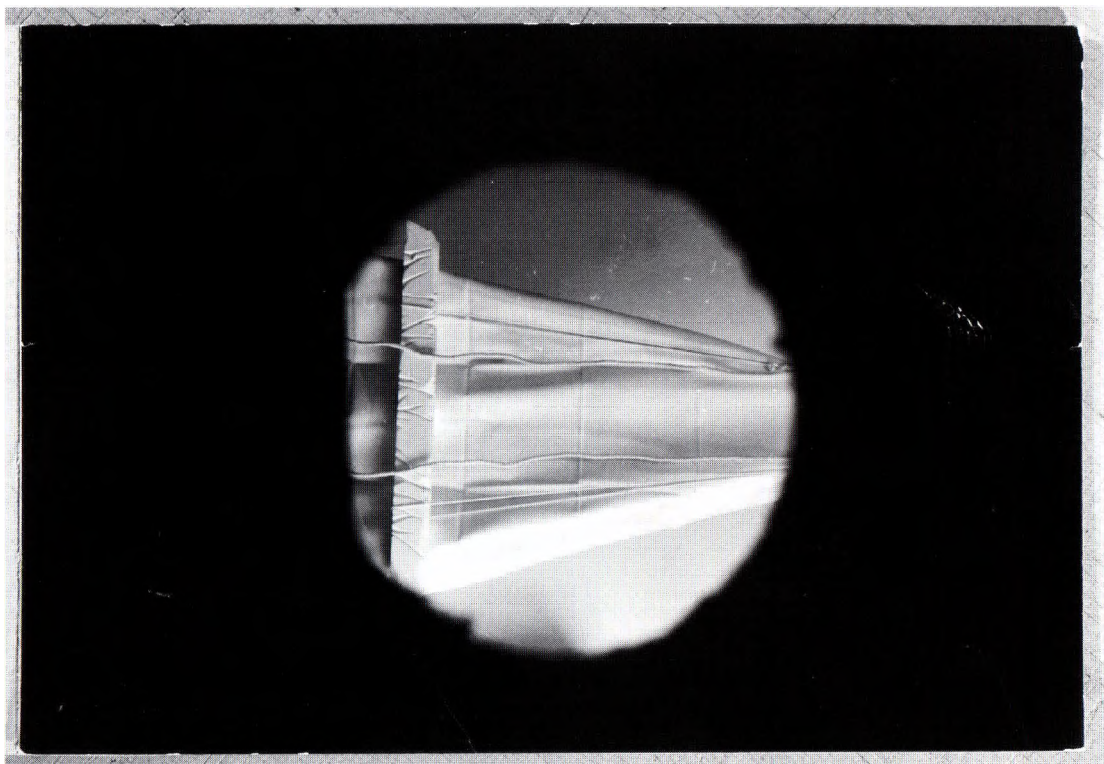
A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON című 6 darabos sorozatom képei egy tragikus halál okán örökre elveszni látszottak. Ezeket még, ahogy kell, a *Liza Wiathruck: HOLOS GRAPHOS* című képregényem darabjaival együtt állította ki a rendező a Múcsarnok/Ernst Múzeum *Más-kép* című kiállításán majd húsz éve. Ugyanis **ezen** képek magyarázzák-értelmezik **azon** képeket – látványegzisztenciájuk lényege szerint. Az akkori kiállítás bontása után nem hoztam el a képeimet (a képregény visszakerült a Nemzeti Galériába), a rendező előbb múcsarnoki dolgozószobájában, majd otthon őrizte nekem... Váratlan és tragikus halála után csak évekkel mertem közvetítő útján kerestetni hagyatékában ezeket, próbálkozásom azonban nem járt sikerrel. És sajnos a különleges, egyedi technikával készült képek apró, alig bélyeg nagyságú síknegatív lapocskáit sem találtam sehol.

A keresésnek azonban mostanában még egyszer elszántan nekifogtam, amikor meglepetve megtudtam, hogy egy fiatal kolléga 23 évvel az én művem keletkezése után megtevéstően hasonló ötletet valósított meg (1x1 óriásplakát-projekt, Lövölde tér, 1999.). Anélkül, mint megtudtam tőle, hogy az én munkáimat ismerte volna, megvalósította a VALÓSÁG FÉNYKÉPE A VALÓSÁGON (helyesebben A VALÓSÁG ELŐTT) verziót.

A két mű formálisan szinte azonos, képontológiai jelentése (jelentősége) alapján azonban döntően különbözik.

Minderről a Passuth Krisztina születésnapjára összeállított kötetben egy tanulmányból értesültem. Az is kiderült, hogy nemcsak a fiatal kolléga, hanem az ő művét kimerítően elemző művészettörténész figyelmét is elkerülte a korábbi mű. Így témájának árnyaltabb elemzése is elmaradt.

Végül egy skatulya mélyéről meglepő módon előkerültek a negatívok. (A képek mai színes technikával lettek újra nagyítva, Gadányi György munkája.)

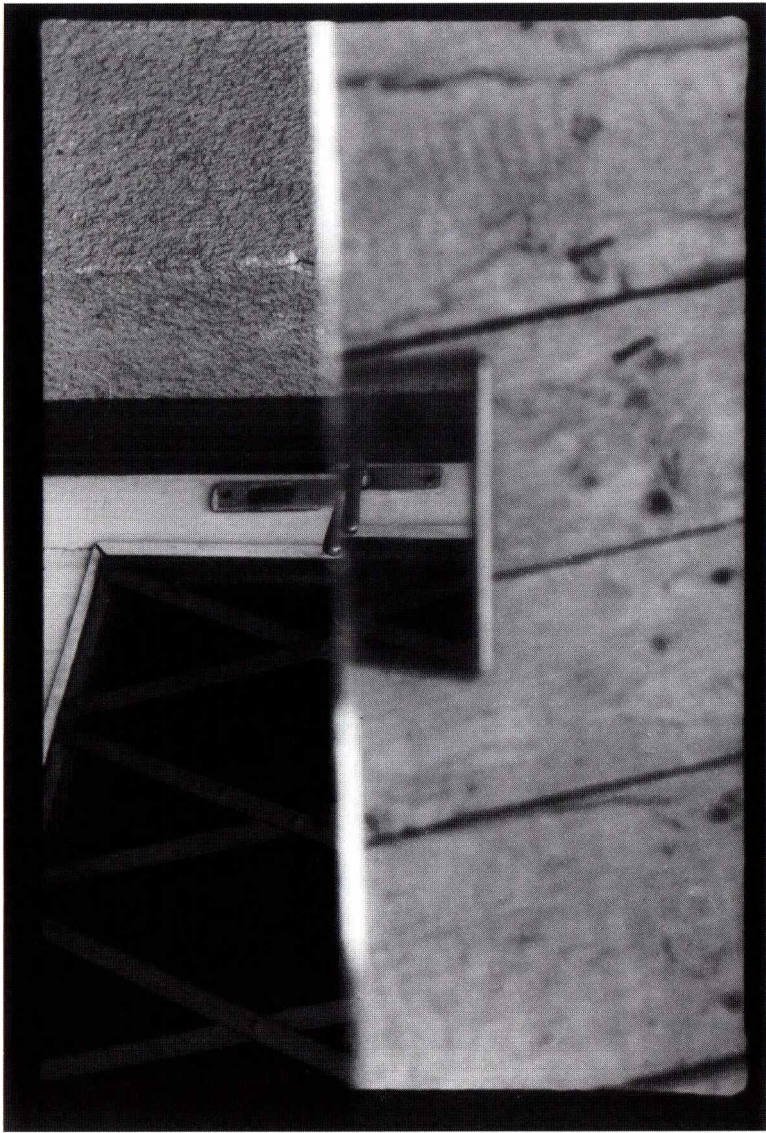

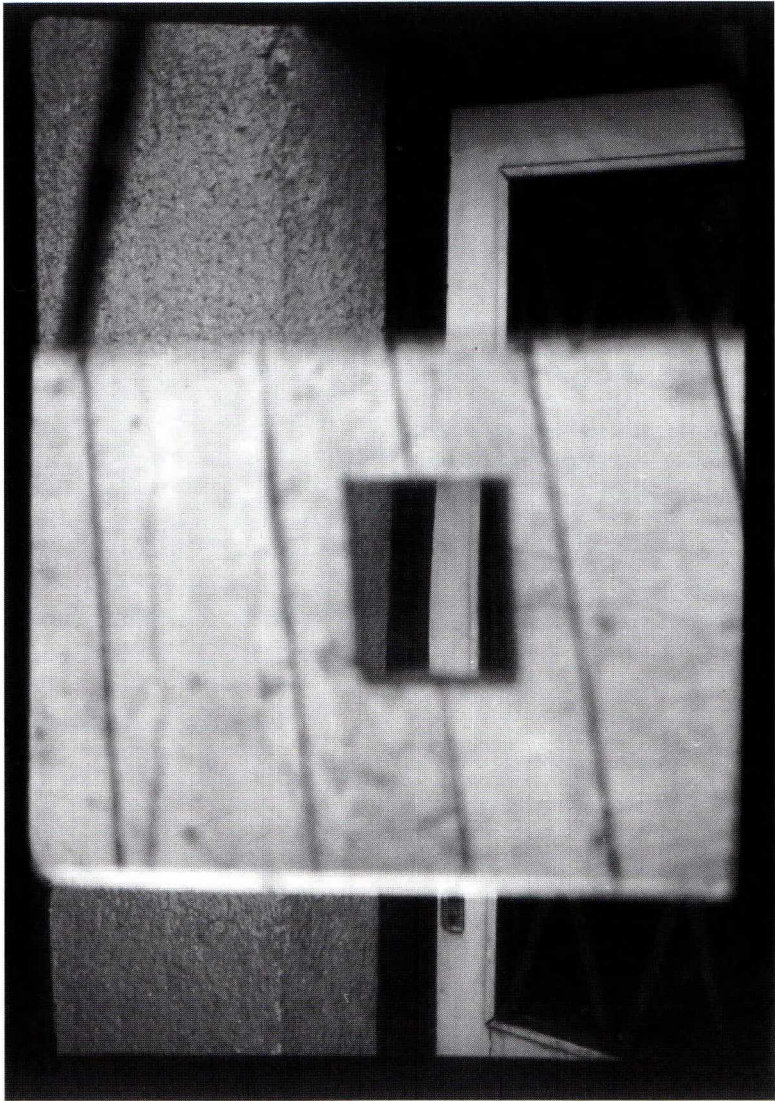

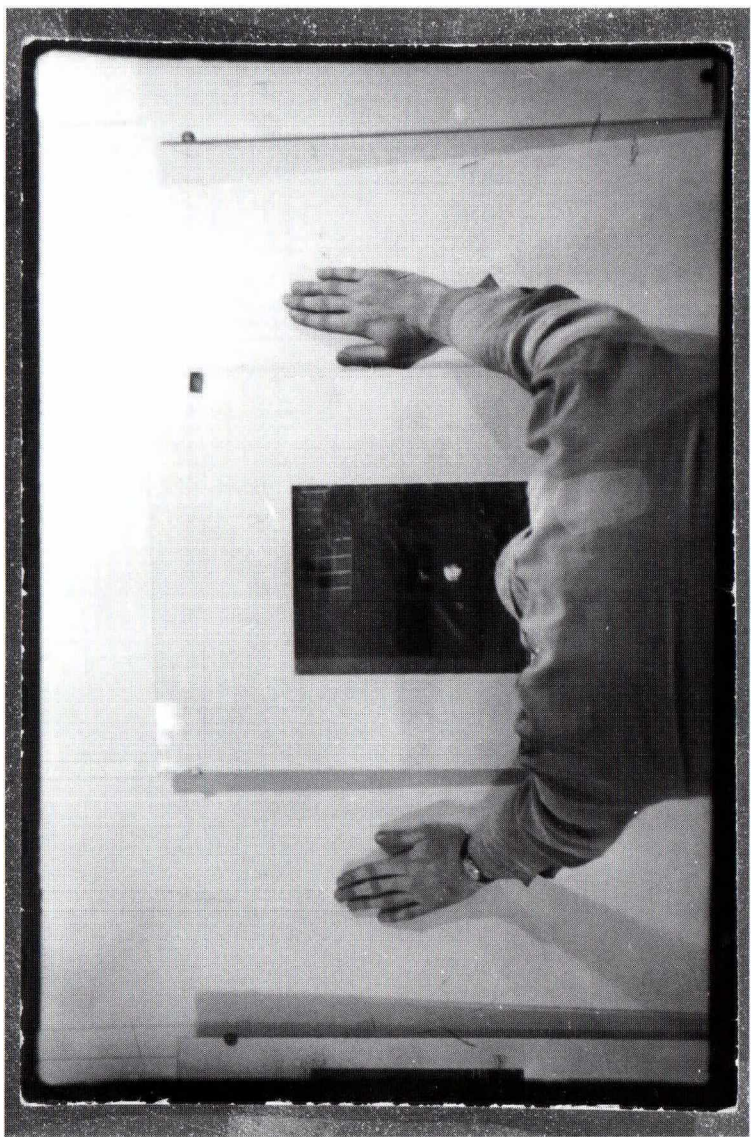

A *Liza Wiathruck*: HOLOS GRAPHOS című képregényem képei akkori lakásom egyik szobájának északra, a kertbe néző ablakában lévő látványt rögzítették. 4x1 képen a kertből látjuk az ablakot, az ablakon át a szoba egy részletét meg egy személyt – további 60 képen pedig belülről nézve az ablakot, az ablakon vagy az ablakban lejátszódó vizuális eseményeket.

Két kép azonban (II. fejezet *J. Gy: L. W. portréja I. és II.*) a szoba keleti oldalán lévő teraszon készült. L.W. mögött fölviszlik a Rózsadomb képe, a Bimbó út környéke, az Alvinci út, a Marczibányi tér felett nézve – a Fillér utca magasából. Ez a látvány bennem mindig Jeruzsálem általam ismert egyes képeit idézte fel, vagyis bibliai karaktere volt.

Ezen a keletre néző teraszon a két L. W.-portréval egy időben, ugyanazon ihletettségi fázisban készült a VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON sorozat 6 darabja. (Még a 60 „belső” kép előtt!)

Ezekben a képekben dogmatikus erővel, a képregény szövetébe sem beilleszthető módon fogalmaztam meg *előre* a teljesen újszerű képkalkotási programot: ezek a képek megvilágítják ugyanis a képregény fényképezéstechnikai módját (alapfok); megértetik annak újszerű képtonológiai státuszát másrészt (felsőfok).

A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON képei ugyanis magyarázzák a képregény képeit, amennyiben ellentmondanak a montázselvnek úgy, hogy közben látszólag montázst hoznak létre. A hasonlóság csak morfológiai, a lényeg tekintetében az ellentét ugyanannyira fenomenális, mint a különbség a montázs előtti organikus kép, vagyis az *egy kép* – és a *montázs* mint az anorganikus *egyszerre több kép* között.

Az én képem az *organikus fénymontázs*, az olyan organikus képsejt, amely a természetben létezik. Szemléleti egykép olyan vizuális esemény előtt, amely montázsszerűen hat – de nem az. Fényképezéstechnikai értelemben (alapfok) – létrehozásához nem kell *több kép*, nem kell olló és ragasztó. Az ilyen kép létrejön különböző helyek sugárzása, vetülete, tükröződése által, mindezt megfelelő sugárvezetési optikai ábrákkal illusztrálni lehet. *Tehát minden ilyen kép manipulálatlan, egy expozíció, egyetlen negatív.*

Remélhetőleg világos, hogy az *organikus fénymontázs* nem a *montázs* ellen van (én magam is a huszadik század egyik legforradalmibb képkalkotási eszméjének tartom). Sokkal inkább – mivel a *montázs* mint kép, *elemző kép* – módszerem tovább folytatja a látás *ontológiai elemzését*, és egyesíti az *egykép* és a *montázs* fenomenáit, bemutat egy lehetséges *látó állapotot*.

A program demonstrálásra az adott bibliai karakterű táj előtt a lehető legegyszerűbb, legelementárisabb képi megoldást választottam. A kép közepén kitakarunk egy részt a tájból, ám ez a takaró tárgy egy tükör, amelynek felületére a montázselv szerint bármit vetíthetnénk, ám *ugyanazt* vetítjük, amit kitakartunk (komplikált sugárvezetéssel, más tükrök segítségével). Az eredmény, egy szinte megbonthatatlan bibliai nyugalmú táj, noha megvalósul a montázs alapesete: nem egy és nem ugyanaz. *Kettő, ám ugyanolyan!* Világos, hogy az *ugyanolyan nem ugyanaz!*

A kép úgy beszél a tájról, hogy a táj elemei eltűnnek, majd újra megjelennek.

A kép úgy beszél a tájról, hogy a tájról való beszéd lehetséges és szükséges marad.

Ezen túl képi kultúránk legegyszerűbb és legelementárisabb metaforái is megjelennek. A tükrözésemélet és az ablakelmélet egyszerre. Az világos, hogy a tükrözés különös esetét látjuk, ám az ablak különös esete is elképzelhető: ha akarjuk, a tájképeken egy szoba falát látjuk, amelyre egy táj van felfestve. Ekkor középtűt a tükör valójában egy ablak a szoba falán, amelyben az igazi tájat látjuk.

A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON képsorozat negyedik darabja különösen fontos a képregény összes (67), és e sorozat (6) minden képe szempontjából. Itt olyan közel mentem a kamerával a tükörhöz, hogy miközben a kis blendét, nagy mélységéles-

séget a hosszú expozícióval megtartottam, a tükör kerete mégis teljesen életlenné vált. Ezáltal világos, hogy montázstrükkről, fotótechnikai manipulációról nem lehet szó, ilyen hatást az analóg technikával nem lehetne elérni. Ez a kép tehát tanúkép. Végső bizonyítéknak pedig itt vannak az újra megtalált negatívok.

Az 5. és 6. kép a tájtól 180 fokkal elfordulva készült, közeli tárgyra, lakásom ajtajának keretére és a kilincsre koncentrálván. Itt azt láthatjuk, hogy a kicsiny távolságok miatt (!) az újra visszaállított valóságszelet valójában kisebb, mint amit kitakartunk a tükörrel. (Persze a kép távoli tárgy tükrözésekor is kisebbedik, ám ilyen esetekben ez szabad szemmel alig érzékelhető.)

Az utolsó kép elementárisan demonstrálja, hogy a kép akkor is „visszatér”, ha látásunk útjába nem csak egy, hanem két takaró tárgyat állítunk. (A tükör és a deszka.)

L. W. ikonosztáz fal

15 KÉP A L. W. HOLOS GRAPHOS CÍMŰ KÉPREGÉNYBŐL 1976–77.

A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON sorozattal ellentétben a L. W.-képregény sorsa kezdettől igen szerencsésen alakult. Hiába tiltották be az ősbemutatóját, azonnal sokan megismerték, több darabja ezzel egy időben külföldre is eljutott. Magyarországon többször volt kiállítva, legutóbb a Múcsarnok apszisában. Külföldön Velencében, Berlinben, Poznańban, Salzburgban, Rómában és Karlsruheban. A Magyar Nemzeti Galéria az eredeti, egyetlen példányt megvásárolta, a pécsi Jelenkor Kiadó 1999-ben három nyelven kiadta. Ha emlékeztem nem csal, az itt látható első két képet (20. és 21. kép) küldtem el Bécsbe a keletkezés évében Peter Weibelnek, aki ekkor a művészek kreatív fotóhasználatáról készített könyvet. Ez a két képből álló szekvencia ugyanis mint koncept mű önálló életet élt, önmagában is érvényes volt, még mielőtt a többi kép sorrendjét, a képaláírásokat és a kilenc oldalas bevezető szöveget a képregénnyé összeszerkesztettem volna.

1. Az egyenes szakasz... 2. ...így is eltörlik. Ez volt a két képhez tartozó képaláírás a Bécsbe küldött verzióban – és így is került bele a végleges változatba (ott 5. és 6. képként).

Ez a két kép felfedi az összefüggést a sokat szereplő mű és a teljesen elfeledett sorozat között. Ezt az összefüggést sajnálatomra csak kevesek vették eddig észre. Itt, a zöld falon látható konceptuális sorozat mellett kiállítva elnézhetetlen az összefüggés a szikár, paradigmaticus képek és a szándékosan a végtelenségig bonyolított képregény romantikusabb természetlátása között. Pedig ez a szekvencia is legalább annyira „pedagógikus”, mint a zöld fal képei: az első látszólag egyszerű, egyértelmű valóságszeletet mutat, a második képen lezajló elmozdulás miatt azonban hirtelen minden bizonytalanná válik, nem világos, valójában mit látunk. Az azonban legalábbis valószínű, hogy a valóság tükröképe bitorolja a valóság helyét. Csakhogy mi a *valóság*? Ezt kellene megtudni. Ezt kutatjuk mi is, és ezt kutatják a *képlehallgatók* is.

Am a kép (a műalkotás képe) úgy beszél a világ dolgairól, hogy a világ dolgai eltűnnek. Ezt látjuk a képeken, ez zajlik a szemünk előtt. Csakhogy valóban ez zajlik? Igaz mindez?

A tükrözés és az ablak különös esetét látjuk. A továbbiakban attól, amit a képregény 5. és 6. képe (itt a kiállításon 20. és 21. kép) megmutat, illetve eltüntet, az összes többi kép nézésénél sem tudjuk magunkat függetleníteni...

A képregény pszichológizáló, szokásos szemlélésén túl (Kempelen-motívum, sakk-motívum, álmom és pszichoanalízis, férfi–nő-motívum stb.) most ezt az elhanyagoltabb szemléletmódot ajánlom.

Ennek a falnak a képei, egy kivételével (21. kép), eredeti nagytapasztalásaim (1976–77.), amelyek (mint a kiállítás szinte minden darabja), véletlenül kerültek elő. Kivétel nélkül a második (vagy harmadik) példánya a képregény 67 képéből valamelyiknek, amelyek azonban mint alternatív másolatok nem kerültek bele a képregény első (teljes) példányába, a táblákra felragasztva.

Két képpár a regény szövegében tárgyalt filozofikus képalkotási elvek illusztrációja. Ugyanazon negatívról a kertre koncentrált (31. kép), és az arcra koncentrált (33. kép) nagytapasztalás. Illetve a bal- és jobb-fordított kép esete (32. és 34. kép).

utcaifal

L. W. FELFEDEZI A KÉPLEHALLGATÁST, A VETÍTŐ FÉNY ELVAKÍJTJA 1976. (35. kép) **KÉPKIHALLGATÁS** 1977. Felvétel: Erdély Miklós. Fotóinstalláció 2008. (36. kép)

A Fiaatal Művészek Klubjának (ma KOGART) kis kiállítótermében felraktam a *Liza Wiathruck: HOLOS GRAPHOS* című képregényem ősbemutatójára a 67 képet 13 táblán. Másnap, a megnyitónapján délben bementünk Erdély Miklóssal a klubba. Én lefotóztam az üres teremben a falakon lévő táblákat, Erdély pedig a technikát próbálta megszerezni esti megnyitójához, amire megkértem. Nem beszélni akart, hanem komplikált, az akkor létező összes technikai eszköz bevetésével megtervezett akcióval szándékozott a képregény lényegét valamiféle analogonnal bemutatni. Ezt nekem elmondta, de nem nagyon értettem. Gondoltam, este majd megértem. Én kész lettem, Erdély azonban egyre ingerültebben jött-ment. Végül bejelentette, hogy nem lesz este megnyitónap. Szerinte az ő tervét szándékosan bojkottálják, semmit nem kap meg, ami pedig mind létezik a klubban. Lehetetlené akarják tenni. – *Nem lehetne, hogy csak beszélj?* – kérdeztem. – *Nem. – Képes vagy tehát nem megnyitni a kiállítást?* – *Képes.*

Nem tudtam, mi lesz, a helyzet azonban váratlanul és azonnal megoldódott. Belépett a klub akkori igazgatója (a személyre nem emlékszem már), és közölte, hogy a kiállítást felettese utasítására be kell tiltania, a termet le kell zárnia. Másnap le kell bontanom, és el kell tüntetnem a táblákat a képekkel.

Kérdeztem, mi kifogás van egy csukott szemű és titokzatos, gyönyörű női arc ellen, amely a képregény legtöbb darabján látható. Azt válaszolta, hogy neki nem indokoltak, őt pusztán utasították, magyarázattal így nem tud szolgálni. Annyit azonban ki tudtam szedni belőle, hogy a probléma az első négy képpel van, amelyeknek az a címe, hogy KÉPLEHALLGATÁS. Továbbá ez a titokzatos hölgy azt állítja, hogy őt bizonyos belügyi szervek figyelik... Ez pedig nem megy. Így hagyott magunkra.

Hirtelen elhatározással Erdély kezébe nyomtam a fényképezőgépet, a képregény 7. számú képe elé álltam, és felvettem az általánosan ismert pózt: a letartóztatás, megmozgatás és kihallgatás univerzálisan ismert alakzatát. Megkértem Erdélyt, hogy fotózzon le úgy, hogy lehajtott fejem helyén Liza Wiathruck legyen látható az ablakban. A KÉPLEHALLGATÁS mellé ez lesz a KÉPKIHALLGATÁS képe, a kiállítás betiltásának ikonja.

Harminc év alatt tökéletesen elfelejtettem ezt a jelenetet és ezt a kis fotót. Véletlenül akadt a kezembe más képek céltudatos keresése közben, amiről aztán rögtön felidéződött a jelenet.

a terem közepén

A BESZÉLŐ HOKEDLI ÉS A NÉMA FÉNYKÉPEZŐGÉP NEM VÉLETLEN TALÁLKOZÁSA A KISTEREM PADLÓJÁN. (A KARTHAUZI HASSELBLAD) 2008.

1982. április 2-án Beke László rábeszélésére megvettem egy HASSELBLAD-ot Nyugat-Berlinben. A vásárlás után ottani lakásomba visszatérve készült egy polaroid kép. Beke a HASSELBLAD reklámszatyrárt, én pedig magát a fényképezőgépet tartom kézben.

Az eltelt 25 évben a gépben nem volt film, soha egyetlen felvételt sem készítettem vele.

Nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen kis teremben (k i s t e r e m) ilyen viszonylag sok (37), kép mellett a látogató több kommentárt nem bír elviselni. A szem védekezne, vagyis a szöveget figyelmen kívül hagyná. Nekem azonban az információ – bizonyos mértékig polémia –, ugyanolyan fontos volt, mint maguk a képek.

Ezért úgy döntöttem, hogy lehetőleg nagyon tömören fogalmazva a legszükségesebbeket közlöm a falakon, és minden további gondolatot később valamilyen formában majd még rögzíték. Az igazság az, hogy nem sok rögzíteni-, közölnivaló maradt...

Most mégis következik néhány rövidebb-hosszabb megjegyzés, *második körben*.

2. kör: a riasztó kapcsolójának fala

Helyesebben *három egyszemű* egymás mögött. Az ember egyik *szeme*, előtte a fényképezőgép *szeme*, az előtt a kartonba fúrt lyuk mint *szem* (a fal szeme), ez valójában három. Persze metaforikusan három, mert a fényképezőgépekbe több szem (lencse) van egy sorba rendezve. Mindenesetre a szem néző sugarára mint tengelyre felfűzve. A lényeg, hogy ezen a képmen a fal (karton) apró nyílása is szem, azaz lencse. Zárt, átlátszatlan felületbe fúrt lyuk lencseként viselkedik, ezt tudjuk. A lencse definíciója tehát így kezdődik: *lencse az, ami adott esetben éppen nincs, tehát hiány az anyagban.*

Kétségtelenül ez a munka a legjobb művem.

2. kör: kis képek fala

A torzító tükör gömbfelületén fotózott 6 kis önarcképben semmi eredeti nincs.

Meglep, hogy viszonylag határozottan, ám nem élesen emlékszem a teljesen mellékes cselekvésre, ahogy készültek. A még szinte teljesen üres, éppen elkészült padlásteri műtermemben (a L. W.-képregényem utolsó képein ennek kartonmakettje úszik egyre beljebb a kertből a szobába az ablakon át) véletlenül akadt a kezembe a TUNGSRAM fura gyártmánya, egy véletlenül ott heverő, tehát foglalatba nem becsavart, felületének egy részén ezüstösre fonsorozott villanykörte. Normál méretű. Az ilyen körte, ha a mennyezetről lógott, úgy hatott, **akárha** egy adag higany úszna az alján. Fénye feltekintve nem világított a szemünkbe, nem hatolhatott át az ezüstös rétegen, hanem felfele szóródott szét és onnan verődött vissza derítően, ez volt a tervező célja.

A leghatározottabban (és szinte élesen) emlékszem arra, hogy amint véletlenül megpillantottam magam a markomban tartott tükörgömbön (félgömb vagy féltükör), azonnal Parmigianinóra gondoltam, a bécsi diákévbemben százszor, minden héten legalább kétszer megcsodált gömbfelületre festett apró önarcképre. Alig húszévesen, 1524-ben nézett itt a konvex tükörbe. (Olyan, mint egy gyerek, és már csak 16 éve volt hátra.) Emlékeztem

a nézőhöz közeli hatalmas jobb (tehát bal) kezére és fehér mandzsettája elementáris függönyére. (P. tehát balkezes volt?) Meg arra, hogy a fény az ablakon át felülről jön.

Akárha ugyanazt láttam volna. Az én kezem is irdatlanra nőtt, a hajam pont úgy lógott kétfele, a mandzsetta helyén pedig, igaz, nem elől, hanem a háttérben, itt is hullámozott valami hatalmas, ráncos, fehér. Fent itt is óriási műteremablak. (Azóta hat ilyen tetőablakot építettem.)

Véletlenül állványon volt a használtan ajándékba kapott belső fénymérős PRAKTICA fényképezőgépem (amellyel első kattintgatásokkal kreáltam a L. W.-képregény képeit). Így hát készítettem néhány felvételt. A dolog önkéntelenül adódott.

Parmigianinóra feltétlenül gondoltam, ám mert nem tudtam róluk, nem gondoltam azokra, akik (P. után és énelőttem) a motívumot már használták. Különbséget kell tenni e különös képi eset kézi és gépi használata közt. A művész kézzel, kézügyessége, rajztudása, ábrázolókézsége révén hozza létre a sajátos motívumot (mint P. is), avagy – a fényképezőgép feltalálása óta – gépi úton (a fényképezőgép által). P. természetesen még nem használhatott fényképezőgépet (mert az még nem volt feltalálva). Műve elementáris képtoposz alakító lett, a figyelem és a készség maximális teljesítménye. *Előre-látás.*

Amióta létezik optikai képrögzítő gép, a rajzolt képek különös módon hátrányban vannak a fényképezett képekkel szemben... e képi toposz területén. Hogy miért, az is világos. A P. által először(?) rögzített kép némileg megváltoztatja a természetes emberi látást, amennyiben a létrejövő kép az emberi szem (egy lencse) plusz egy lencse (a tükörgömb, a konvex és a konkáv tükör is lencse) egyesülése által létrejövő kép lett.

Valójában tehát egy fénykép készült máris – fényképezőgép nélkül. A lényegét felismerhetjük itt a jelenségben: két lencse együtműködése. Adva van egy természetes, anyai (mondhatnánk, szerves) belső lencse. Az ember szeme. Találkozik egy mesterséges, tárgyi (mondhatnánk, szervetlen) külső lencsével. Az ilyen (képi) esetekben a természetes emberi látás (látvány) megmarad ugyan, az első lencse normálisan működik, de a második lencse által a létrejövő kép térkitöltő rajzolsága deformálódik.

Mint láttuk, ezek a képek (az ilyen képek) képontológiai eleve fényképek, fényképezőgép nélkül is.

Mármost miért rajzoljuk le a fényképeinket, mikor (már) le is fényképezhetjük őket.

Ím itt a magyarázat...

Az én jelentéktelen 6 kis képem szempontjából természetesen csakis a fényképezett képek fontosak (jönnek számításba).

Már a fényképezés úgynevezett piktorialista, kora 20. századi, modernizmus előtti korszakában is találunk példákat. A cseh fotográfus, Anton Josef Trčka például elkészítette 1916-ban *Őnarckép kristálygömbbel* című felvételét. A kép stílusa és beállításja megtévesztésig hasonlít a kor híres Hamlet-színészeiről készült ismerős ábrázolásokra. Trčka úgy tekint balra kinyújtott kezében a gömbre, mint Hamlet szokott Yorick koponyájára. Alak, tónus,

háttér, mind-mind abban az avantgárd előtti, ám ugyancsak internacionális modorban, amelyben nálunk például Máté Olga, Rén Ilka, Székely Aladár és mások dolgoztak.

Moholy-Nagy László már 1924-ben összeállította legendás könyvét, amely aztán a *Bauhaus Bücher* 8. köteteként *Malerei, Photographie, Film* címen 1925-ben jelent meg először. Ezt követte 1927-ben a második, az első kissé átdolgozott, általánosan ismertté vált verziója. (Moholy-Nagy megváltoztatta például a cím második szavának ortográfiáját, és *Fotografie*-t írt.) Ezt vette alapul a fordításhoz a Corvina, amikor végre, több mint 50 évvel a könyv születése után, 1978-ban magyarul is megjelentette. Ebben a könyvben van egy meglepő, gyönyörű oldalpár. Moholy-Nagy a 96–97. oldalon saját *Tükör és tükröződések* című fotóját (a jobb oldalon) állítja kivételesen szerencsés párba tanártársa, Georg Muche *Múterem a kertgömbben* című képével (a baloldalon).

(Muche egyidős volt Moholy-Naggyal. [Mindketten 1895-ben születtek, Muche azonban több mint 40 évvel túlélte kollégáját, 1987-ben halt meg.]

Gropius nem sokkal a Bauhaus alapítása után, gyakorlatilag a 3. szemeszterre meghívja Muchét Weimarba, már 1920-tól tanít, Moholy-Nagy csak 1923-ban érkezik.

A két tanár kapcsolata nem csak ezen az oldalpáron közeli, egymás mellett állnak az ismert csoportképen is, amely a teljes tanári kart ábrázolja már Dessauban, az új műteremház lapos tetején. [Középiitt természetesen Gropius.] Dessauban egymás szomszédságában is laktak. A híres három ikerházban [„mesterházak”] hat vezető tanár kapott műtermes lakást. A párosítás ez volt: Moholy-Nagy/Feininger; Muche/Schlemmer; Klee/Kandinszki.]

Moholy-Nagy láthatóan (érezhetően) örömet lelte a két kép párosításában. Anyagok, formák, tónusok, kompozíció szinte hallható párbeszédet folytatnak a belső gerincen át. Krómaccél, üveg, tükör, gömb, kör, ovális, háromszög. Moholy-Nagy képe egy fokkal sötétebb, ezáltal ugyanennyivel kontrasztosabb. (Mert a világos részek azonos értékűek a két képen.) Jobboldalt a sötét háttér semleges, azonosíthatatlan anyag, Muche képen viszont a műterem falához támasztott, alapozott, vakrámára feszített festővászon hátulja azonosítható. (Látjuk a vászon rostjai között az előoldalról átpréselődött fehér alapozóanyag nyomait.) A gömb (Gartenkugel) csaknem legurul valamilyen asztal sarkáról, a kép alsó kétharmadát kitölti. Meglepő, hogy a tükröző gömb felületén sem embert nem látunk (aki éppen rajzolja, amit lát), sem embert fényképezőgéppel (aki éppen megörökíti a jelenetet). A gömb előtt, a bal alsó képsarokba kívülről benyúlik egy jól azonosítható tárgy. Ez egy már eloltott gyertya. A teljes gyertya tükröképének függőlegesét (a gyertyatartóval együtt) figyelmesen keresve megtaláljuk a gömb közepén. A gömb előtt, a bal alsó sarokba kívülről benyúló rejtélyes körkikkely, mint egy körömvég, nem azonosítható, csak a tükröképben. Ez egy félig telt pezsgőspohár.

(Tudjuk, hogy a Bauhaus tanárai és diákjai szívesen mulattak, és szerették a pezsgőt. Nemrég felbukkant egy internetes aukción [www.herden.de /auktion04] egy Muche-kép 1921-ből, amelyen viszontláthatjuk ugyanazt a pezsgőspoharat ugyanannyi pezsgővel a kép közepén, de még a kerti gömböt is, meg a homorú tükröt egyszerre, ami által a valóságos pohár megháromszorozódik, két tükröképével együtt látható. Erős felülnézetben sötét alapon fényes, fóliaszerű gyúrt lapok, kinyitott, szintén fényes felületű füzet rendetlen halmaza. Itt áll a pohár. A gömb és a homorú tükrő ugyanazt tükrözi más szögben. A síkot hátul nem fal, hanem valamiféle többször kis szögben megtört paraván zárja le.

A zaklatott, expresszív, szinte tasiszta képtextúra távol áll Muche másik három képének tárgyias, objektív stílusától, mintha egy több évtizeddel később létrejövő stílus kísérleti előfutára lenne, anélkül, hogy ez tudatos lett volna.

Az árverésen 200 eurós indítóárat adtak meg...)

Mármost amit a *Műterem a kertgömbben* című kis fotó mutat (méretei: 24x17,5 cm), a következő:

Este mulatság volt a műteremben. (Mester és tanítványai.) Gyertyafény, pezsgő, beszélgetések.

Képek óvatosan a falhoz fordítva.

Most reggel van. A tetőablakon özönlik be a fény. A gyertya már rég nem ég, a pezsgőmaradék nem pezseg, nyilván nem iható már, de még nem öntötték ki.

A kép még mindig háttal a falnak.

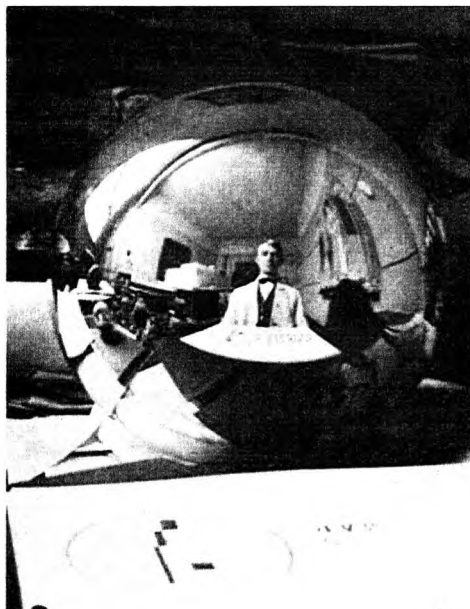
Kérdés: ki látja ezt? (Ki rajzolta vagy fényképezte le?)

Moholy-Nagy könyvének következő, 99. oldalán még egy fotót közöl, *Homorútükör-felvétel* címmel. Fotó: MUCHE/BAUHAUS. (Figyelemre méltó, hogy Moholy-Nagy László az egész könyvben mindössze háromszor teszi ki a név mellé a BAUHAUS megjelölést. A két Muche-kép esetében és egy fotomontáznál, így: CITROËN/BAUHAUS.)

Ezen a képen már látjuk a fényképezőgépet, továbbá személyt is, egyszerre mindjárt hármat. Középpütt maga a művész térdnadrágban, magas szárú cipőben, bal keze (vagyis jobb keze) hüvelykujjával éppen megnyomja a háromlábú állványra rögzített, hatalmas fadobozos gép exponáló gombját, amely közvetlenül az objektív bal (vagyis jobb) oldalába van beépítve. A gép felborulását az állvány vízszintes keresztlécére helyezett két öntöttvas mérlegsúly akadályozza hátul. Egykilós és kétkilós. Muche jobb (vagyis bal) oldalán még egy férfi áll. Jó lenne tudni, ki ő. Reménykedhetnénk, hogy tanártársa, Schlemmer. Hátul, nagyon távol, az ajtó előtt, Muche térdének magasságában a gép egyik lába által átlósan kettészelve, a nagyobbik súly fölött, összefont karokkal modern frizurás fiatal nő figyel a jelenetet. (A perspektíva miatt nem nagyobb, mint a fényképezőgép doboza. Muche felesége lenne?) A kép közepére, Muche feje fölé egy állólámpa égője nyúlik be hatalmas ívet leíró krómácel tartócsövön. (Tipikus BAUHAUS-dizájn). A homorú tükör valójában az asztali szőttesen, esetleg a padlószőnyegen oldalára borult koktélos tál belseje. (Fogunk még látni ilyen tálat állva, benne úszó tükörgömbbel BAUHAUS-fotón, Dessauból.)

Érthetetlen, miért maradt ki a legszebb és legérdekesebb Muche-kép a könyvből. Pedig már bizonyosan megvolt, hiszen 1920-ban készült. Ez a mű modern változata a tiszta művész-önarcképnek konvex tükörben, az eredeti, parmigianinói értelemben.

Noha a fotó, elegáns gesztussal, a nagy előd képtípusa iránti feltétlen tisztelettel elrejti a fényképezőgépet ugyanúgy, mint a kerti gömbös képen. (Tudatosan, hiszen ezt véletlenül nem lehetne.) Ám – s ez igazán meglepő – a Parmigianinónál még oly mértéktenül hangsúlyos kezét is elrejti. Mindkettőt az ölében tartott fehér rajzlap alatt tartja, jelezve, hogy a kép elkészüléséhez (a kép-szüléshez) ezekre már nincs szüksége. Fehér kabátjában, fekete mellényével, csokornyakkendőjével úgy hat, mint egy elegáns pincér vagy *szolga*, aki nem magát reklámozza, hanem *más* munkáját, még inkább munkaadója emblémáját mutatja fel.

Amit a gömbben nehezen silabizálhatnánk ki, az a kép előterében alul, a valós térben jól látható. Igaz, fejjel lefelé.

Megdöbentő, mert egyszerre világos, meg rejtélyes.

Ami világos, hogy a rajzra a híres *Bauhaus-Signet*, vagyis az iskola emblémája látható (mai szóval: logo). Ennek is legegyszerűbb – talán legkorábbi, számomra legszebb változata. Még csupán vázlat. A profil emberarc még pusztán négy különböző oldalra nyúló téglalap, a lehető legkevesebb, ami az arc értelmezéséhez még kell. A körgyűrűbe még nincs beírva a három szó, de ebből kettő az ábrán kívül baloldalt vízszintesen egymás felett már olvasható (igaz, fejjel lefelé):

BAUHAUS

WEIMAR

Még hiányzik a STAATLICHES (állami) jelző.

Ami rejtélyes: az emblémát Oscar Schlemmer tervezte. Számtalan változatban hivatalosan ezt használta a Bauhaus mint állami iskola. A Bauhaus-irodalom szerint 1921–22-ben keletkezett. Mit keres hát a terv 1920-ban Muche ölében? Asztalán...

Esetleg fel kell adni ezt a tetszetős önarcképtípus elméletet? A művészt, ráadásul most már a kettős szerénység pózában. Pózol – ez a szó ide nem is illik. Inkább szerényen meghúzódik – munkaadója emblémája, és egyben, mint kiderült, sajátja helyett barátja munkája mögött...

(Megjegyzendő, hogy hasonló eset, egy múltbéli festett önarckép [Poussin] és egy 20. századi fotómű [Leger] viszonya elemzésre került Hans Beltingnél. Amit A művészettörténet vége című könyv magyar kiadásának 225–226. oldalán kimutat e tárgyban, az jellemzőnek tűnik Parmigianino és Muche vonatkozásában is: a régi mestereknél ellentét áll fent az objekt és a szíj között, és mindig az alkotó személy (a festő) kerekedik felül. A modern mestereknél inkább a tárgy diadalmaszkodik a maga tisztaságával – az objektív és modern világ dokumentumaként. A mű alanya, az alkotó, szó szerint is a mű tárgya mögé helyezkedik, visszahúzódik. [Így tesz Muche is, Leger is.]

De mi van, ha a Muche-kép nem önarckép? (Én meg megírom, mint önarcképet...)

Lehet, hogy a kép Schlemmert ábrázolja, ráadásul abban a pillanatban, amint elkészült a *Signet*? Ez persze óriási lenne. Ez megérné a Muche-önarckép elvesztését. (De még egy gyengébb harmadik eset is lehetséges. Nem Muche, nem Schlemmer, de harmadik személy. Mondjuk a weimari Bauhaus grafikai műhelyének vezetője. Éppen elveszi a litográf kőről az éppen elkészült nyomatot, ami az első Bauhaus-kiállítás plakátja, Schlemmer tervezte, a kiállítás szervezője Muche volt, ez mind tény, lehetséges, hogy tőlük kapta a megbízást, a gömbben ábrázolt műterem kísértetiesen hasonlít egy grafikai műhelyhez...

Ennek utána kell nézni. Akár Muche, akár Schlemmer vagy más, ennek a Bauhaus-irodalomban nyoma kell, hogy legyen – csak én vagyok egyszerűen tájékozatlan.

Könyveimmel gyorsan végzek, utána három nap az interneten – minden lehetséges Bauhaus stb. címszó.

Az én képemnek sehol nyoma sincs, Schlemmer mindenütt kopasz (különösen figyellem azokat a képeket, amelyeken mindketten rajta vannak, például a tetőn) ám 1922 előttről nem találok róla képet.

Mi van, ha 1921-ben nyírta le a haját?

A magyar szakértők nem ismerik a képet. Még maradt Herzogenrath; megdöbentő, de még ő sem ismeri a képet.

Első kérdése az, kopasz-e az az alak. Nem kopasz, mondom. Akkor nem Schlemmer. Szerinte Schlemmer mindig kopasz volt. Ez megnyugtató. Herzogenrath megkeresi az interneten az oldalt, elámul a sosem látott fotó szépségén. Azt írja: „...ein tolles Photo...

Ich kann den Kopf soweit erkennen, dass es Muche sein könnte, er trug auch immer eine Fliege (wie ich...)"

37 éve ismerem Herzogenrathot. Tényleg, még sose láttam csokornyakkendő nélkül. (A *Photo* finom célzás. Moholy első írásváltozata!) Azonnal ír Peternek, hol az ördögben találta ezt a képet. Én ugyanis a *www.peterhonigphoto.com* internetes címen bukkantam rá. Kiderült, hogy Herzogenrath ismeri az amerikai (Berkeley) fotóügynökség tulajdonosát.

Viszont szerinte a Schlemmer-Signet használata miatt a keletkezés csak 1922 utáni lehet. Az ügynökség **George Muche 1920** felirattal adta közre a képet, tehát (óvatosan) cím nélkül, (a keresztnevet hibásan írva).

Szerintem lehetséges az 1920 is, de ez lényegtelen. Ami bizonyos, hogy ezt a képet Muche nem mutatta meg Moholy-Nagynak 1924-ben. Mert az kizárt, hogy ő a bámulatos 96–97. oldalpár (Muche-M. N. L.) után, a 98. oldalra a „*Homorútiükör-felvétel*” elé-mellé azt a bornírtságot tegye, ami e könyvremekműben mindörökké ott van. (Saját példányomban én ezt az oldalt leragasztottam, kitakartam...)

Képzeljük el az előkerült kép ismeretében ezt a meg nem valósult második, az előzőhöz méltó oldalpárt. Baloldalt: G. Muche: „*Önarckép*” (most már biztos). Ülében Schlemmer *Bauhaus-Signet*-je. Jobboldalt: ami ma is ott van a könyvben: *Homorútiükör-felvétel*.

Ám úgy tűnik, végleges választ adhatunk korábban feltett kérdésünkre. Ki áll Muche mellett (mögött) ezen a 98. oldalon? Természetesen valóban Oscar Schlemmer. Hiszen az elmosódott alak tényleg kopasznak tűnik. Schlemmer átjárt tanárkollégájához, aki az ő embléma-tervének grafikai kivitelezésén dolgozott. Ő, és nem egy harmadik személy. (Mindkettőjüket Gropius bízta meg az *első Bauhaus-kiállítás* megszervezésével.)

Vagyis mindkét képen az a két Bauhaus-tanár látható, akik majd Dessauban együtt költözhetnek be az egyik Meisterhausba, pusztán a most előkerült képen egyikőjük (Schlemmer) nem fizikai (testi) valójában ábrázolva, hanem műve által képviselve. Aki egyik képen kissé előrébb, az a másikon kissé hátrébb.

Az egyik képen látjuk a kezét helyettesítő eszközt, a fényképezőgépet – a másodikon erre nincsen szükség. (Elrejtve, a kor fényképezéseinek fekete drapériájával letakarva ott sejtethjük az ülő alak jobb [bal] oldalán.)

Feltevésém szerint Moholy-Nagy az *Önarckép* ismeretében azt tette volna könyve jobb oldalára és a *Homorútiükör-felvételt* balra.

Feltevés...

Muche itt tárgyalt, 1920 és 1923 között készült négy gömbtükör-, illetve homorútiükör-felvétele szempontjából érdekes a motívum továbbélése a Bauhauson belül.

50 évvel a Bauhaus megszűnése után gyűjtötte össze, rendszerezte, majd állította ki Wulf Herzogenrath e műhely és iskola hagyatékát *Bauhausfotografie* címen. E kiállítás 1983 óta él és úton van, e pillanatban (2008. május) például Ukrajnában látható.

50 éven át nem létezett ez a fogalom, mert azt mindenki Moholy-Nagy, kisebb részben pedig felesége tevékenységével azonosította.

De hát kettejükön kívül voltak ott mások is, nem is beszélve arról, hogy Moholy-Nagy tanár, illetve: mester volt, tehát értelemszerűen hatása volt. Igaz, fotót soha nem tanított, fotóosztály távozása után egy évvel indult (a Bauhaus 10. évében) Walter Peterhans vezetésével.

(A Bauhaus ilyen iskola volt. Gropius alatt nem volt építész-szak, festőosztály soha nem volt, noha ott tanítottak az egyetemes művészettörténet olyan alakjai, mint Feininger, Klee, Kandinszkij.)

A katalógusban az első kép Muche *Atelier in der Gartenkugel* című képe a Moholy-Nagy-könyv 96. oldaláról. A Bauhaus új fotografikus látásmód tematikus csoportosításá-

nak első egysége a TÜKÖR GÖMB további négy felvétellel. Mind már a dessauai korszakból. A szerzők neve ismeretlen. Muche nincs közöttük, noha ő is itt tanított egészen 1927-ig. Ráadásul ez az ő képtípusa.

A képek művészileg kevésbé fontosak, inkább szociológiai érdekességük van. A 3. számú például, mert talán a gropiusi *Bauhaus* épületben vagy előtt készült (a cím után kérdőjel áll). Négy kéz tartja – vagyis összesen nyolc kezet látunk – a legalább 50 cm átmérőjű tükröző *kerti gömböt*, a gömbben több bauhausistát látunk – nyilván egy szokásos mulatság (a jól végzett *Bauhaus* munka után). A 4. képen két kisebb gömb (karácsonyfadísz) úszik a hatalmas koktélos tál levében. (Egy ilyen tálat ismertem fel homorú tükröként Muche képén, Moholy-Nagy 98. oldal, kérdés, igazam van-e.) A 6. számú képen talán *Lis Bayer is látható (?)*. Ő Herbert Bayer mester, a nyomda és a reklámműhely vezetőjének lánya lehet. A gömb egy összefröcskölt, mocskos terítón hever, közepében a fényképezőgép lenscsőjét látjuk, igen messziről nyúl egy apró férfialak a masinához, nyilván ő exponál. Lis talán az az óriásira torzuló íves váll és a felülről lefelé belógó kis sötét és homályos fej, aki a gömb mögül és felett néz lefelé a fényképezőgépbe. – Ezek a képek mind parti közben készültek. (Muche vagy parti előtt, vagy utána fotózott. Ez nagy különbség.)

Az 5. számú kép viszont – szerzője ennek is ismeretlen – megint szép, és több szempontból is érdekes.

Egyrészt, mert Muche enteriőr képének letisztított, leegyszerűsített változata. Nincs anekdotázó tárgy, nincs gyertya, se pezsgőspohár. Legfeljebb egy aprócska cigarettaszipka. Ha jól látom. De az kár, hogy ott van...

További érdekesség, hogy amit látunk, az esetleg *ein Dessauer Meisterhaus(?)* belső tere. Ha a kérdőjelet elhagyhatnánk, egyenesen szenzációval lenne dolgunk. Ekkor a fotó biztosan a három ház valamelyikében, a hat mester valamelyikénél készült volna. További kérdőjelek így is maradnának. Ha a Muche/Schlemmer-házról van szó, ki más lehet a fotográfus, mint Muche? Csak nem engedte meg másnak, hogy az ő képtípusát még Weimarból valaki itt, új otthonában megismételje? Az viszont természetesnek tűnne, hogy ha lefotózta műtermét Weimarban ilyen módon, lefotózza a Gropius által építtetett is Dessauban. Nem túl óvatos a katalógus szerkesztője, amikor a szerzőt ismeretlenként jelöli? Ha a Moholy-Nagy/Feininger-házban vagyunk, a lehetőségek a következők: 1. Moholy-Nagy megkéri Muchét, készítsen képet a műterméről saját weimari kerti gömbös stílusában. Vagy: 2. Saját műtermében Moholy-Nagy nem mással készített képet (hacsak nem a feleségével), hanem maga fotografál. Ám ez a kép nem lehet az ő felvétele. Munkássága e tekintetben is annyira ismert, hogy itt „kallódó” képek sem ezért, sem stilisztikailag nincsen helye. Szerette Muche képtípusát, de nem művelte. Épp azért, mert azt Muche művelte. Akkor tehát a felvételt felesége, Lucy készítette. 3. Nem Muche, nem Moholy-Nagy, nem Lucy, hanem valaki más... *unbekannt*. Lehetséges egyáltalán ez a valaki más verzió? Klee/Kandinszkij **házában-e vagyunk?** – harmadjára marad a kérdés. A két festőzseni nem fotográfusi tevékenységéről híres. Ha a felvétel egyikőjükénél készült, a fotográfus lehetett bárki más, akit megkértek: 1. Muche az egyik szomszéd házból. 2. Moholy-Nagy vagy Lucy a másik házból. 3. Valaki más, *unbekannt*.

Az 5. számú apró kép (mely csak repro-fotóként maradt fenn, majdnem négyzet, öt centinél kisebb formátumban) még egy harmadik szempontból figyelemre méltó. Meglepő módon a gömb-kép motívum szerepel egy másik Bauhaus-mester ismert művén. Joost Schmidt *der ba u h a u s t a p e t e g e h ö r t d i e z u k u n f t* feliratú reklámpalakájáról van szó, 1928-ból. Koromfekete alapon egy laza tapétatekercs szalagja csavarodik ki baloldalt alulról, jobbra felfele. Schmidt átveszi a Bauhaus-fotó egyik kedvelt, tudatosan ki-

művelt kompozíciós fogását, az átlós szerkesztést. A mókás szöveg: a b a u h a u s t a p é t á é a j ö v ő, együtt kígyózik a papírtekerccsel, de nem rajta, hanem a fekete neutrális háttérbe írva mellette. Ám a tapéta ívének ölében meglepő módon, szinte irracionális hatást keltve ott látjuk az ismert kerti gömböt, talán hogy tükrözze azt az enteriőrt, amelyben mi nézők állunk valójában, szemben a képpel, s melyet éppen ki kell majd tapétázni. A motívumban félreismerhetetlenül az 5. számú kis kép jelenik meg. (Ez tehát volt Joost Schmidt kezében.)

A széles tapétán kívül, amely persze szintén tükröződik a gömbben, hozzáérve a tükörhöz még egy másik, vékony papírtekercs is kígyózik, melynek értelmét nem találom, de ezen a tekercsen olvashatatlan betűk, vagy számok sorakoznak. A kompozíció jobb alsó sarkában három világos színű vízszintes szöveghasáb egymás felett. Ezekbe írva, hogy kik állítják, amit olvashatunk: a SZAKSAJTÓ, a NAPISAJTÓ és az ÉPÍTÉSZEK.

Az iskola állami támogatása fokozatosan csökkent, gazdasági tevékenységet kellett végezniük. Így például tapétát terveztek és gyártottak. Joost Schmidt nem csak a szobrászműhelyt vezette (kiváló szobrász volt, sajnos főműve, Gropius berlini Sommerfeld-házának belső, tükfából készített reliefburkolata a házzal együtt elpusztult), hanem a tipográfiai is. Nagy hírnevet szerzett betű- és plakátterveivel.

Ezt a plakátot két lépésben tovább variálta, mígnem zseniális megoldásig jutott el.

Előbb feladta ugyan az artistikus átlós kompozíciót, de csak azért, hogy a gömböt (Muche motívumát) előrehozhassa, megnövelje. A gömb belseje még jobban hasonlít az 5. számú képre, csak bal-jobb fordításban. A laza tapétatekercs is jobboldalra kerül, vízszintesen van kihengerítve balra, ahol kifut a képből. A hosszú mondat nincs már a gömb előtt, hanem fekete tapétaszalagon bent a gömbben teljes félkörívet ír le. De mivel ez tükörkép, ám helyesen olvasható, az eredeti a fordított, vagyis tükörírott kell legyen. De az láthatatlan. Pusztá sejtés. Ez a tükröződő eredeti már a képen kívül, előttünk, vagy a helyünkön van. (Sajnos ebben a verzióban megmaradt még jobboldalt a három szöveghasáb, valamint a felső szélén, grafikailag inaktívan, feleslegesen ismételve a b a u h a u s t a p e t e n szó.)

Amint ezzel kész volt Schmidt, azonnal rájött az igazi megoldásra, és azonnal meg is csinálta.

Az eddig is mindenki előtt világos volt, hogy a három plakáton szereplő gömbtükör-motívum egyértelmű képi idézet. Herzogenrath katalógusában a gömbtükörképek (Muche és „ismeretlen”) mellett e plakátokból is benne van kettő. (77. oldal, 115. szám.)

Meglepő és új az a felismerés, hogy J. Schmidt nem csak egy motívumot idéz fel, hanem ezen túl a plakát három variációjában a most felbukkant Muche-önarckép újszerű képi kompozícióját is alkalmazza, struktúráját használja, variálja és megújítja.

Nem tudhattuk ezt, amíg az önarckép lappangott. Márpedig régóta lappangott. Korábban meggyeztem, hogy talán már Moholy sem láthatta 1924-ben. A kép 1920-22 között készült, a kis papír-kép ezután elveszhetett, könnyebben, mint egy festmény. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Schmidt nem ismerhette. Bizonyosan ismerte. Kezdetől Weimarban volt mint diák. (Egy évvel előbb, mint a tanár Muche. 1925-ben végzett, ekkor Gropius kinevezte tanárnak. 1932-ig tanított. Egy évvel tovább, mint Muche.) Mint diák nyilvánvalóan már megismerte Muche gömbfotóit, azelőtt, hogy Moholy hozzáfogott könyve összeállításához. Tudjuk ugyanis, hogy a Bauhaus minden diákja szabadon látogathatta minden tanár előadásait és műtermét. Ezért lehetséges, hogy ismerte azt a képet is, amelyet Moholy nem.

Mármost e harmadik verzióban a gömb a képmező közepére kerül. Eltűnnek a zavaró és felesleges grafikai szövegrészek, mert ezek az organikus képi világ egységének ellentmondanak. A másik két verzióban neutrális, egyszínű sötét alap van, ide átkerül a Muche *Önarckép* háttere, ambicionálva a képszerű megjelenést a plakátban. Az organikus, egységes térben csakis az *írás* aktív, élő, eleven képe marad meg, lesz igazán főszereplő. Most valóban kétszeresen látjuk. A gömbben tükörkép, ám *helyesen olvasható*, pontosan úgy mint az előző verzióban. Előtte kiterítve, a kép valósnak ábrázolt térben *fordított* az írás, azaz tükörkép, vagyis tükörírás, de természetesen felőlünk nézve feje tetején áll. Így fut alul széltől szélig. Az ábrázolásban egy realizmus feletti, álomszerű meta-tér keletkezik.

Összefoglalva:

– Joost Schmidt Bauhaus-diák (1919–1925), majd mester (1925–1932) az intézmény egy termékét reklámozó plakátot tervez 1928-ban három verzióban (lehetett több is).

– Mindháromban központi helyet foglal el egy gömbtükör-golyó képe.

– A gömbtükörök formailag nagyon hasonlítanak a Herzogenrath-katalógus 5. számú képéhez, melynek szerzője ott „ismeretlen.”

– Szerintem a szerző Georg Muche.

– Mindhárom plakát képi szerkezete nagyon hasonlít a mostanában előkerült Muche *Önarckép* fotó képi szerkezetéhez. (Az mellékes tényező, hogy a fotó álló, a plakátok pedig fekvő formátumúak.)

– Mind a fotón, mind a plakátokon szerepel a **bauhaus** szókép.

– A gömbtüköröt ábrázoló képek sajátossága, hogy az előttünk lévő, a képben szemlélt térben tükröződve és sűrítve látjuk azt a térrészt is, amelyben mi magunk foglalunk helyet. (360° egyetlen pillantással.) Parmigianino még csak a tükörképre volt kíváncsi, ezért a tükör formájára, gömbszelvényre festette képét. Muche rehabilitálja a gömböt övező teret is, fontos tárgyakat helyez el benne. (Az *Önarckép* esetében például egy kollégája alkotását.) A két téregység párbeszédet folytat.

– Ezt a szerkesztési módot használja Joost Schmidt is.

– Tematikailag lényeges, a szerkezetet azonban nem érintő változás Schmidt plakátjain, hogy eltűnik az emberi figura a térből, az 'arckép' képtípust az 'enteriőr-csendélet' képtípus váltja. Olymódon, hogy a kép közepén lévő űrbe a figura bármikor visszapattan az ősképre való emlékezés aktusában, s így rejtetten őrződik mégis a portré-önportré – az írásba ágyazottan.

– A képtípust a **b a u h a u s** mint intézmény, és a **b a u h a u s i s t a** mint embertípus patetikus nárcizmusa hozta létre. Ez fordított nárcizmus. Nem kívülről befele, hanem belülről kifele forduló. Nem magát imádjá a világban, hanem a világot önmagában. (A nárcizmusra is érvényes az *objekt* és a *szubjekt* jelentőségének cseréje, mint Belting kimutatta, **említetttem volt.**)

Van néhány gömbtükör ábrázolása a holland M. C. Eschernek, aki természetesen ragaszkodott a kézi működéshez, hogy ügyességét fitogtassa. Nagyjából egyidős a Bauhaus-mesterekkel, élt 1898–1972. Amikor a Bauhaus működött, az északi ember Olaszországban élt, Rómától délre. Nem valószínű, hogy tudta volna, mi történik Weimarban és Dessauban. De az olasz fasizmus elől ő is visszajön 1934-ben Svájcba. Kíváncsi lennék, kezébe került-e, mondjuk, Moholy-Nagy könyve Muche képeivel. Nincs kedvem Escher-monográfiákat bújni. Tehát, hogy magától fedezte-e fel a gömbtükör motívumot. Netán ő is Parmigianinótól vette... 1934-ből már van egy emberfejű madárszobra, mely kompozícióban van egy polírozott gömb. 1935-ben megrajzolja máig rendkívül népszerű *Kéz tüköröződő golyóval* című művét. Ezt 2004-ben egy óriási tűzfalra is felnyomta egy graffiti-művész. Aztán filozofálgat a motívummal. 1946, *Három golyó*. A baloldali gömb

kísértetiesen hasonlít az egyszerű tiszta belsőt mutató... *am Dessauer Bauhausgebäude(?)* című képre. Ugyanebbe a térbe a középsőn belerajzolja rajzoló önmagát. Végül a jobboldali gömb, kihagyhatatlan filozófiai ziccer, nem más, mint üres fehér, nem átlátszó gömb (pingponglabda). Van még 1950-ből groteszk röhögő önarckép, linómetszet. És a végén, ami igazán szép, az egy fotó! Eschert látjuk, aki öreg, és valószínűleg már beteg, bal kezében tart egy üveggömböt, mint 1935-ös híres rajzán. Nem sikerült az interneten dátumot vagy a fotós nevét fellelnem. De jó lenne, ha önkioldóval készült önkép volna. Megdöbbenő, hogy itt a végén visszaköszön Trčka 1916-os fotója, csak Escher nem Hamlet, hanem kiköpött, tökéletes Don Quijote kecskeszakállal. Nagyon szép kép.

Ha mindezt ismertem volna (kivétel Parmigianino), soha nem csináltam volna meg a 6 kis önarcképet.

2. kör: zöld fal

– 10–11. kép. Kommentár később.

– 12–13. kép. Kommentár később.

A különleges, egyedi fotótechnikáról később.

2. kör: L. W. ikonosztáz fal

Most végre 19 év után egymás mellett lett kiállítva a 6 kép, és a képregényből is több darab, (ha nem is az egész, de több mint a negyede). Előzőleg az *Ernst*-ben a sorozatból csak három vagy négy, a képregényből is kevesebb, mint most.

Világossá kellett végre válnia, hogy a 6-os sorozat a képregény (67-es sorozat) szövege ugyan nem beilleszthető, azonban összetartoznak.

Ezt az összefüggést nem látták eddig. (Kik?)

Erdély Miklós például látta, megírni (összeírni) azonban nem tudta.

Mielőtt az Erdély-apologéták régi és új seregéből valaki (valakik) megszédülne (megszédülnének), gyorsan megjegyzem, hogy ezt ő maga mondta (állította), nem én (nem csak én).

Álljon itt a dolog története.

Én az írást, mely a 67 képről szólt, bár a 6+67-ről kellett volna szólnia, kritika nélkül, szelíden elvettem tőle, bár ő még mindig nem akarta odaadni.

– *Képes lennél esetleg megint cserbenhagyni?* – kérdeztem. – *Nem. Egyébként nem bizonyítható, hogy cserbenhagytalak a múltkor, hiszen a kiállítást betiltották, nem tudhatod, megnyitottam volna, vagy sem.* – *Igaz.* (Lásd az *u t c a i f a l* szövegét első körben.)

Tehát odaadta a szöveget. (*Képnegatív egy sakkparti állásáról.*)

Ezt a szöveget én rendeltem nála. A párizsi *Magyar Műhely* először kiosztott Kassák-díjához (1972) Szentjóbnyak egy verseskötet kiadását ígérték (ugyanis költőnek számított), nekem egy *Műhely*-különszámot. Csakhogy se annyi képem, se annyi szöveg nem volt, hogy egy folyóiratot megtölthetett volna. Erdély előbb megírta az *Önlehallgatás* című szöveget, de ez kevésnek tűnt.

Ezenkívül hiányoltam a végéről a képregény nyomatékos tárgyalását. Ezért kértem még ezt a külön szöveget. Gondoltam, hátha mégis összekalapál egy teljes folyóiratszámot. Ebből lett a másfél oldal.

Sok éven át hetente többször, este a Budapest Körszálló első emeleti bárjában ücsörögünk ketten. (Ő konyak, én sör.) Ez valamiért állandóan üres volt, **akárha** kettőnknek lett

volna fenntartva. Itt zártuk a napot. Az új megrendelés után két-három hetente hozta a Liza-szöveget és felolvasta. Az eleinte fel se merült, hogy ez jó lenne, vagy kész lenne. Bár én jeleztem, hogy mint megrendelő akármit elfogadok kritika és cenzúra nélkül. Mert a cenzúrázás nem a mi műfajunk. Valami inkább legyen rossz, mint cenzúrázott. Önkritika azonban volt. Iszonyú hosszú ideig tartott az egész. (Mint egy szülés, 9 hónapig körülbelül.) Egyszer aztán közöltem, hogy a *Magyar Műhely* nem tud tovább várni, a következő verziót a következő hétfőn el kell küldenem Párizsba. (Ekkor még természetesen nem létezett e-mail, még fax se, csak szigorúan ellenőrzött postai levelek.)

Hétvégén Erdély a megszokott vastag paksaméta helyett letett elém a bár asztalára két lapot (a másodikon csak néhány sor). Ami ma már ismert faximiléről, innen-onnan. Könyv, kiállítás, **ilyesmi...**

Ezúttal nem olvasta fel, azt akarta, hogy lássam.

És tényleg lenyűgöző volt látni, hogy mennyire forradalmi leköppintani a Wittgenstein (akkori kedvencünk) képszerű írásmódját. Tömörség és áttekinthetőség. Nem csak olvasni, látni is jó. Meglepetésemre azonban közölte, még mindig nem szívesen adja ki a kezéből. Erre én gyorsan eltettem az írást, mielőtt még visszavehette volna.

Aztán elkezdtünk beszélgetni. Érdekelte volna, hogy miután több verziót, tucatnyi oldalt eldobott és egy ilyen tömör formát talált, mégis mivel elégedetlen. Hogy én mivel vagyok elégedetlen, azt tudtam.

Ő azonban nem a tárgyról beszélt, hanem önmagáról.

A problémát ezzel az áthághatatlan szerkesztőségi határidővel lezártnak tekinti, ám az ügyet kudarcként éli meg. Mert ő eddig – mondta csöndesen és rezignáltan (ritka állapot volt ez nála) –, mindig mindent, műalkotást vagy bármit, azonnal és az első pillantásra megértett, megfejtett, megmagyarázott, és ha kellett, megírt. Méghozzá gyorsan. (*Értsd meg, hisz látomásom van az EGÉSZRŰL* – így mondta, én meg bosszantottam: – *Értem. De nekem is van egy MÁSIK!*)

Most azonban ez a Liza kifogott rajta. Ő soha ennyi időt egy témával nem töltött, de soha ilyen komplikált művel nem találkozott, és hogy valójában még mindig nem fejtette meg egészen.

Még egy képi motívumban is bizonytalan volt. – *Ez például itt mi?* Máig emlékszem, mire mutatott rá a nálam lévő képen. – *Nem mondom meg. Ez lesz az én titkom.* Ez például egy csöppet sem bosszantotta.

Az én magyarázatom az, hogy Liza nem komplikált, csak az ő oldaláról. Az én oldalamról egyszerű, de ezt tőlem soha nem fogadta el, egyik variációba sem írta bele, és ebben a végső tömörben sincs benne. Nincs benne az, ami nekem igazán fontos.

Az a helyzet, hogy Liza nem szól Kempelenről, sakkról, férfiról, nőről, szerelemről, feltékenységről, csalásról stb. stb. stb... Hanem csak a KÉP-ről szól. Hogy hogyan lehet a képet radikálisan érteni, miként van az, hogy a világot pusztán látással is értjük, érteni véljük. Egy radikális képet, vagy inkább látást ajánlok, ami által jobban tudunk érteni. Ennyi az egész. Éppen a *montázsszélsőségre* reagálva egy másik, egy *organikus montázst* fabrikálok, amely főként az elrejtéssel, eltüntetéssel, illetve az újramejelenéssel függ össze, de más feltételeknek engedelmessékedik, mint a klasszikus montázs. Az a tény, hogy hogyan használom Kempelent, aki eltüntette a sakkozó törpét, csak mellékes, igen felületi rétege a dolognak.

A VALÓSÁG TÜKÖRKÉPE A VALÓSÁGON képeiben a lényegi az, hogy a kép úgy beszél a tájról, hogy a táj elemei *eltűnnek*. (Majd újra *megjelennek*. Ez ugyanolyan fontos.) És ez a pusztá táj a Liza-képeknek is átadja tudását.

(Nem sokkal később Erdély újra használja a wittgensteini írásképfélelme formulát [Marlytézisek]. Ennek utolsó előtti tézissora végre az, ami az emeleti bárban többször kimondódott, megrágatott, azonban előbb le nem íródott. Az utolsó tézissor ott azonban biztos

nem hangzott el. Nem is értek vele egyet, miként a Marlyban több minden mással sem. Az is probléma, hogy a számsorok helyett galacsinok vannak, nehéz megmondani, hová hivatkozik az ember.)

Egy tipikus *organikus fénymontázs*-esetet szemléltet a L. W.-képregény 45. *Felszabadulás*. „*Terhes vagyok*” című képe. Itt a megszokott Liza-arc mellett a képmezőben lebegő sötétebb keret bal felső sarkában egy anya ül kisgyermekkel az ölében. A felszabadulás és a 45-ös szám bizonyos történelmi eseményre is céloz, de fontosabb volt itt elsődleges szándékom, Liza megvilágosodásának ábrázolása. Vagyis, hogy itt jön rá arra, hogy terhes.

Ehhez az előző képen (44. *A képvákuum szívó hatása*.) megkomponáltam az organikus képsejtet, mindent látunk már itt is, kivéve az anya-gyerek-motívumot. Miután ezt a kockát exponáltam, kiszóltam az ablakon szomszédasszonyomnak, aki negyedik gyermekével ilyenkor rendszerint a kertben tartózkodott, de én most nem láttam őt, hogy járkáljon, majd üljön le egy megadott ponton. Addig irányítottam, míg oda nem került a 44. képen üresen várakozó helyére, ahová szántam őt. Ekkor megint exponáltam. Neki fogalma sem volt arról, mi történt. (Az ölében ülő gyermek már jó pár éve végzett a művészettörténet szakon.)

2. kör: u t c a i f a l

Nincs további megjegyzés.

2. kör: a t e r e m k ö z e p é n

Nincs további megjegyzés.

V É G E

Londoni gittelések*

Az olvasó: Arra célzol, hogy az Úr olyan, mint a kommunista párt: csak azt a kezdeményezést tartja biztonságosan elfogadhatónak, amelyet százszázalékosan kézben tart? Ez lenne közös, onanista vonásuk?

A szerző: Legalább is hívóinek szemében. Mindenesetre a sátánkodást a tótágot álló világ ösztönözte: hatékonyabban működött légüres térben, ahol a dolgoknak megbolydult a nehézkedése

Az olvasó: Viszont ti nem légüres térben mozogtatok, csak az előzőtől különbözőben, amelyben szintén kötelező törvények érvényesültek.

A szerző: A nemzeti államokban külön-külön igen, csak hogy a menekültek szétszóródtak Európában és Amerikában. Nem annak az országnak a nevében nyilatkoztak, ahová behúzódtak, hanem nyugatra került menekültekként beszéltek még sokáig – egymással mindenképpen. Márpedig a nyugat mint intézményes és történelmi egység még kevésbé létezett, mint az intézményekkel már megrakodott XXI. századi Európa. Hivatkozási alapul a magyar forradalom szolgált, ebből viszont csupán közös ihletet lehetett meríteni, valójában megfoghatatlant, pontokba nem foglalhatót, már csak azért sem, mert értékrend, amely megtarthatta volna, nem alakult ki a túl gyorsan bekövetkezett csőd miatt. Más-különből nem létezett hatékony, magyar emigrációs tapasztalat sem, mint a lengyeleknél vagy a cseheknél. A magyar gondolkodásban a kisebbségi helyzetbe szorult magyarság számított vállalhatónak. Rákóczi Rodostóban unatkozott, Kossuth Torinóban egyedül maradt.

Az olvasó: A két világháború között tevékenykedett magyar emigráció.

A szerző: Szervezeti köteléket ennek a kommunisták adtak, a Szovjetunió irányításával az Internacionáléban. Az '56-osok ellenkező előjellel érkeztek, nagy tömegben, a szabadság, a demokrácia, a jólét igényében megegyezve, s mindennek kezdettől az ígéretéhez hozzá is jutva, ám átfogó szervezeti irányítás nélkül. Az úgynevezett Nyugat szabad kezet adott; no, meg, egymás között legyen mondva, nem is nagyon óhajtotta, hogy a keleti országok ellenzékei szóhoz juszanak a világ ügyeiben. Elmenekült politikusok mozogtak ugyan: volt Nagy Ferenc, Kéthly Anna, Kovács Imre, Király Béla stb., de ellenkormány például nem alakult, csak egy Forradalmi Tanács, amelynek „kormányképviselete” nem tudta magát nemzetközileg elismertetni, ellenparlament pedig egyáltalán nem ült össze. Helyette az irodalomra lőcsölt társadalomformáló, politikai felelősség szellemében az Írószövetség szervezte meg kinti sorait. Alakuló gyűlést hívott

* Részlet a szerző *Otthonok* című önéletrajzának készülő, „Jó lakásom az irodalomban” című harmadik részéből. (Az előzményeket lásd a *Jelenkor* 2006. áprilisi, októberi és novemberi számaiban – a szerk.)

egybe Londonban 1957 elején. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön első kongresszusát 1958 októberében, a forradalom második évfordulóján tartotta Párizsban. Oda én is elmentem.

Az olvasó: Kezdetnek ez sem lehetett semmi.

A szerző: Hallgasd meg a folytatást. Elhangzottak lángoló szónoklatok a megtisztulásról, a felelősségről és persze a hűségről, a fákyavivői feladatról. Az *Irodalmi Újság* szövegírói szerepéről, új arculatáról. Mindezt egy akkor még ultramodernnek számító, természetes magnetofon rögzítette. Egyszer csak ez a szerkezet bedöglött, és kiderült, hogy az egybegyűlt tollforgatók nem értenek hozzá. Ott termett azonban egy tengerésztiszt külsejű egyén aranygombos zakóban, kijelentve, semmi az egész, percek alatt helyrehozza. Senki sem ismerte, többen megtapsolták. Miközben csavargatta helyére a hangszalagot, az illető megszólalt, és kritikai megjegyzéseket tett a szervezet működésével, a kongresszus szervezésével kapcsolatban, s azt is elmondta, hogyan kellene az egészet kielégítően működtetni: magnetofont, kongresszust, írószövetséget. Hosszan, pedánsan fejtegette ki a teendőket. Aránylag közel ülve észrevettem, hogy már nem szerel, csak beszél. Amire az elnök észbekapott, a pedellus jelezte, hamarosan el kell hagyni a termet. Össze kellett csapni a választmány megválasztását: ebbe a magnetofon kezelő Sivirszky Antal is bekerült.

Az olvasó: Ki volt az a Sivirszky?

A szerző: Egy fontoskodó fajankó. Hollandiába emigrált jóval '56 előtt, ott lett magyar lektor valamelyik egyetemen. Köze az irodalomhoz nem volt, viszont kis híján felborította az író kongresszus programját. Azt nevezem légüres térnek, ahol egy képtelen hólyagnak nagyobb szerep juthat, mint neves íróknak, a neves írók pedig fontos politikusoknak képzelik magukat.

Az olvasó: Mi történt még?

A szerző: Ott már semmi. Némi folytatásba belecsöppentem 1960-ban, mikor átutaztam Londonba, kutatómunkát végezni a British Libraryben. Még Párizsból írtam Ignótus Pálnak, hogy szeretném meginterjúvolni a *Nyugat* folyóirattal és édesapjával kapcsolatban. Szívesen válaszolt, fogad, vannak dokumentumai is. Kutatói szándékaimról értesítettem Cs. Szabót és Szabó Zoltánt, akiket már ismertem. Velük létrejött a találkozás, Ignótusszal nem. Úgy rémlik, mikor belátogatam az akkor a St. George Square-en székelő *Irodalmi Újság* szerkesztőségébe, Faludy György és Szász Béla azt mondta, nincs Londonban, keressem később. Elmentem hát Cs. Szabóhoz, akivel kezdettől tartalmas eszmecsere folytattam témámról. Elmentem Szabó Zoltánhoz, akitől megtudtam, hogy Babits nagy költő volt, és Ignótus Pál nagy svihák. Faludy is az, de főleg Ignótus. Amiből következett, hogy az *Irodalmi Újság*ot ki kell ragadni karmai közül, az *Irodalmi Újság*ot, az Írószövetséget meg kell menteni, mert ha a dolgok így mennek tovább, mi lesz Magyarországgal. Hosszasan vádolta Faludynak az írószövetségi határozatoktól eltérő, jobboldalinak minősített szerkesztői politikáját, gyakorlatát, Ignótus folytonos fúrásait az amerikai pénzádóknál a haladó, népi vonal ellen, mindkettőjük elzárkózását a fiatal tehetségek szóhoz juttatása elől. Megtűzdelte a komor helyzetrajzot hatalmi visszaélések, jogszabálysértések, adminisztrációs szabálytalankodások nyugtalanító felidézésével, s e hosszúra nyúlt bevezetés végén, melynek már az elején finom arcú, választékosnak született felesége tapintatosan magunk-

ra hagyott bennünket, előjött a feladat megfogalmazásával. Fiatalokra vár az égetően szükséges szanálás feladata, a romlatlan erőkre, amelyek a forradalom becsületét is biztosították. Olyan emberekre, mint én..., és felsorolta, hogy kik még rajtam kívül. András Sándorra emlékszem, aki akkor nem volt Londonban, Huszár Lászlóra, Krassó Miklósrá, Márton Lászlóra, Noszlopi Györgyre.

A panaszokat nagyjából ismertem, alá is írtam már egy-két bíráló nyilatkozatot az Írószövetség tevékenységét illetően, ezeket azonban mások fogalmazták, és Párizsban sok közöm nem is lehetett a londoni tusákhöz. Irodalompolitikai szervezkedésekben azelőtt nem vettem részt, nem nyüzsögtem mozgalmak közelében, más vallásúként, x-esként nem is igen hívtak. Ennek okából senki sem tartott érdemesnek arra, hogy manipuláljon. Szabó Zoltán magasra kopaszodott homlokának közepén megmaradt egy kis tincs, hátrafésülve adó-vevőre hasonlított, jelezve, hogy odabent állandóan és élénken mindenfelé kiterjed a figyelem. Maradék haja két oldalt szárnyat képezett, korszerű repülésre készen, és ehhez jöttek a híres könyvek és tevékenységek, amelyek nevéhez kötődtek. Miközben az elharapódzó kárhözatról beszélt, szeme indulatosan előremeredt, szóval fel kellett fognom, hogy az ő zászlaja alatt haladéktalanul a tettek mezejére kell lépnem, összefogva más tevékeny kortársaimmal. És ha tanácsra lesz szükségünk, forduljunk csak őhozzá.

Az olvasó: Nem beszélsz valami lelkesen.

A szerző: Utólag nem. Akkor elég lelkesen álltam be bizottságozni, elvégre Szabó Zoltán szempontjait osztottam. A jó ügy szolgálatában találkoztuk, stratégiákat dolgoztunk ki, nyilatkozatokat szövegeztünk. Körünket bővítettük: emlékszem, Czigány Lóránt is eljött egy rendkívülien fontosnak mondott összejuvételre. Nagyjából a célt abban láttuk, hogy az *Irodalmi Újság* legyen megint az Írószövetség lapja, az Írószövetségben és a lapban növekedjék azoknak a befolyása, akik '56 szellemét, a néphatalomnak a szocializmust függetlenségben és demokratikus irányban átforgató igényét magukévá teszik. Mai, nyugati megfogalmazásban baloldali irányzatot képviseltünk, jobboldali ellenfélnek tartva a magyar helyzetet egyedül a liberalizmus mércéjével mérő, agresszív elkülönülést. Melynek megtestesítőit Szabó Zoltán szemével főleg Ignotusszal és Faludyval azonosítottuk. Egy-két hónapig tartott ez a szervezetedsi, pontosabban én maradtam ki belőle a '61-es esztendő kezdetén, egyrészt, mert a könyvtári kutatás, az értekezés írása és a megélhetéshez szükséges francia órák tartása az Oxford Tuition Centerben – nem egyszer este fél tizenegykor szabadultam onnan – nem hagyott szabad időt, másrészt, mert egyre inkább meghasonlottam nagy éceszgéberünkkel.

Az olvasó: Csak nem álltál át Ignotusékhöz?

A szerző: Kiálltam én az egész béka-egér harcból.

Az olvasó: Azt mondtad előbb, hogy jó ügyet szolgáltatok.

A szerző: Elvben igen. Gyakorlatban viszont egyre inkább azt láttam, hogy Szabó Zoltánt szolgáljuk előretolt hídfőállásként. Elég hamar észrevettem, hogy a látens etnikai szembenállást korrektül félretolja ugyan, de lényegében a népiek háborúját újítja fel az urbánusok ellen. Nem került el figyelmemet az sem, hogy ennek az '56 utáni helyzetben, és kiváltképpen Nyugaton sok értelme nincs. Illetve, hogy az emigrációban csupán arról van szó, ki kaparintja meg a hatalmat a gittegyletben.

Az olvasó: Erre csak útközben jöttél rá?

A szerző: Nem mértem fel kezdetben, mennyire személyes becsvágy húzódik meg a szanálás jelszava mögött. A becsvágy sajátos jellege pedig apránként körvonalazódott. Nem tisztségre tört elsősorban, hanem befolyásra. Hogy ő mondhasssa meg, milyen a helyzet és mi a teendő. Vannak, akik a hatalmat egyből megragadják, és magától értetődően gyakorolják. Szabó Zoltán ki akarta érdekelni, és hozzáférni is a maga nyakatekert útján igyekezett. Hogy senki se nevezhesse őt hatalomra vágyónak. Minket is ezen a sakktáblán manipulált. Legyünk mi a támaszpont, emeljük mi pajzsra, miután a sugallatára rendezett hálátlan ügyködéssel, a rohamozással, összeveszésekkel, a kegyelemdőfessel végeztünk, s aztán majd bevonul ő, mint az igazságos Mátyás király.

Az olvasó: Vaskézrel a bársonykesztyűben. Diktátor volt?

A szerző: Elég merev ítélkezésű. Szerette volna, ha mindenki úgy táncol, ahogy ő füttyül. E célból szívesen összeugratta az embereket. Nem lehet ezért pálcát törni fölötte. Magyarországon a benne élő írástudó és politikus hatásos összhangban kezdeményezett, megfelelő ember volt a megfelelő helyen. Az emigrációban az írástudó nem akart lemondani a politizálásról, nagy koncepciójú lépésekre viszont ebben a cselekvésképtelen közegben nem nyílt lehetőség. És a politikus lábára kulcsolódó béklyó fékezte az intellektuelt is. Egyre inkább úgy rémlett, nem tud magával mit kezdeni: ezért próbálkozik a hazulról érkező fiataloknál a mentor szerepét játszani, bennünket a helyes útról a még helyesebb útra terelni. Melléfogott.

Az olvasó: Veled, úgy látom, alaposan.

A szerző: Igen. Nem szerettem, hogy zsinóron óhajt mozgatni, mint egy bábot. Egyre kevésbé láttam, mennyivel lenne jobb a magyar irodalomnak, ha ő veszi át a hatalmat az Írószövetségben vagy az *Irodalmi Újságnál*. Mindenekfelett pedig hiányoltam irodalompolitikájából az irodalmat.

Az olvasó: Ugyanarra tört, mint a kommunisták.

A szerző: Persze, előtte demokratikusabb cél lebegett, de struktúrájában csak arról volt szó, hogy az irodalom ideológiai fegyver. Mozgósítson, szolgálja a politikát. Ahogy a szociográfusok gondolták. Én pedig éppen Londonban, a *Nyugatot* olvasva éreztem magamat egyazon hullámhosszon Ignotus Pál apjának 1913-ban írott soraival: „a művészetnek egyéni, idegbeli, az öntudatlanból parancsolatlanul kitűnő mivoltával függ össze, hogy ezt a szolgálatot nem lehet ráparancsolni. Mint a *philosophia* nem maradhatott *ancilla theologiae*, a literatura nem lehet *ancilla politicae*.”

Az olvasó: Útközben, ott tisztáztad, hogy szemben állsz azokkal, akikkel gyülekezel?

A szerző: Árnyaljunk. Egyáltalán nem kifogásoltam, hogy egy író politizál. Mindenkinek joga, s olykor érdeke, hogy beleszóljon a társadalom ügyeibe. Később egyszer én is megkíséreltem berohanni az arénába. Azt azonban visszásnak éreztem, ha a szépirodalmat politikus csizmadiák képviselik, ha az ő szócsövéből keresztül jut kifejezésre az, aminek saját hangját kellene hallatnia közvetlenül a többé-kevésbé fogékony olvasó fülébe.

Az olvasó: Köszönöm. Apropos, Ignotusszal találkozta?

A szerző: Ez álnok kérdés. Látom, visszalósz. Hát nem mentem el hozzá. Elő-

ször nem volt Londonban, aztán Zoltán beszélt le róla, akkor meg neveltséges lett volna meglátogatni mint hozzám közel állót, aki ellen hadakozom.

Az olvasó: Máshoz sem mentél el?

A szerző: De. Amikor először bementem az Irodalmi Újság szerkesztőségébe, valamennyi szerkesztő meginvitált Aczél Tamás kivételével, aki éppen Amerikába indult. Őt megúsztam. Elmentem viszont Pálóczi-Horváth Györgyhöz, aki angol titkosszolgálati emlékeiről mesélt, szívélyesen, kicsit protokolarisan. Elmentem Szász Bélához, aki kétszer is megjárta a börtönt, először Horthyét, majd Rákosiét, utóbbiból szabadulva az Új Magyar Kiadónál kollégám lett, s akinek választékos lényében, beszédében nem látszott, hogy kommunista volt: őt két világháború közti emigráns életéről faggattam. Akit viszont nem kellett faggatni, mert dőlték belőle a történetek, az Faludy György volt. Vágytam arra, hogy személyesen is megismerkedjem vele. Az ő színes, harsány és tetszelgő verseit érettségire készülő osztályomban suba alatt terjesztették, Villon átköltéseinek stencilezett példányát pedig Végh Györgytől vettem meg húsz forintért a Körút és a Rákóczi út sarkán levő nagy Közért előtt 1956 tavaszán. A valóságban is volt benne valami vásáriás, ehhez azonban közvetlenül testvéries hangnem társult, amivel engem mindig bizalomra lehet hangolni.

Az olvasó: A költő érdekelt, vagy az ember?

A szerző: Az ember, akinek a költő magát beállította, az aszfalt romantikus ihletettje, akiben a hétköznapi nagyváros pátosza testesül meg.

Az olvasó: Nem szoktál ilyen dagályosakat mondani.

A szerző: Ha kamaszkoromban kérdeznék, így válaszoltam volna. Szívbeli elismeréssel a szóban forgó eszménykép iránt. Londonban persze már a valóságfedezetre voltam kíváncsi. Össze akartam hasonlítani a magam hajdani képzeletével.

Az olvasó: Mit kellett helyesbíteni?

A szerző: A romantikát. Abban az alacsony termetű, eleven arcú és még elevenebb szemű, olajosan göndör férfiúban az aszfalt jelen volt, de pátosz helyett humorban fejezte ki magát. Egyértelműen szórakoztatási szándékkal. Poénokra utazott. Először egy eszpresszóban beszélgettünk. Ki sem hozták még a kávé, máris elmondta, hogy az ÁVH-n azt akarták rábizonyítani, hogy az amerikaiaknak kémkedett. Kinek, milyen imperialistának adta a felvilágosításokat? Ő ugyan nem állt senkivel sem kapcsolatban, de félt a kínzástól, hát azt vallotta, hogy egy bizonyos Mr. Devillel (Ördöggel) állt kapcsolatban. Amit fel is vettek a jegyzőkönyvbe, majd a vádiratba.

Az olvasó: 1990 után a történet közismertté vált Magyarországon.

A szerző: 1960-ban számomra újdonság volt. Ő biztatón és kicsit szorongva várta, amíg elnevetem magam, aztán vidáman együtt nevetgéltem velem. Azért mondom, hogy szorongva, mert elmondásának a hatását tartotta fontosnak. Nyilván nem először hozakodott elő az esettel, s kiélvezte már, hogy ő a főszereplő, viszont nem volt biztos abban, hogy a mesélő hős az új hallgató tetszését is elnyeri. Nevezhetem ezt csábtechnikának: meg akarta hódítani beszélgető társát, együtt akart vele élvezni. Bizonyára megszereztem neki ezt az örömet, mert úgy kezelte, mint régi jó barátot, akivel közös emlékeket eleveníthet fel. Párizsról kérdezett. Mikor hallotta, hogy két napot töltöttem Bécsben, és hogy csoportunkból Abody Béla

rulettnyereményét coca-colára költötte, pontosabban lábvizet rendelt ebből az akkor imperialistának számító italból, azt bömbölve a kaszinóban: „Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára”, akkor neki is meglevenedtek emlékei az osztrák fővárosról. Például szállodaszobája a folyosó egyik végén volt, a vécé a másik végén, a s éppen a fülke melletti szobát egy csinos színésznő bérelte, akiért ő epekedett. Gátlásos fiatalember lévén szégyellte, hogy a hölgy füle hallatára húzza le a vizet, meg hogy egyáltalán neki a recsegő padlón kell ellépdelnie az eszménykép aijtaja előtt dolgát elvégzendő. Kínjában dolgának darabos termékeit egy bőröndbe gyűjtötte. Igen ám, de harmadik napra a bűz kiáramlott a folyosóra, ahol a színésznő közlekedett. Meg kellett szabadulni az iszonyatot tartalmazó koffertól. Hősünk lement vele a villamos megállóhoz, aztán semmitmondó ábrázattal elvonult egy hirdetőoszlop mögé, lesve, hogy mi lesz. Kisvártatva befutott egy vadászkalapos alak, megpillantotta a koffert, körüljárta, füttyörészve elsétált a járdasziget csücskébe, ott álldogált a villamos érkezéig, mely eltakarta. Mikor a kocsi továbbment, az állomáson nem volt többé se füttyörésző vadászkalapos, se bűdös koffer.

Az olvasó: Kabaré-színvonal.

A szerző: A javából. Legfeljebb az volt a furcsa, hogy az *Irodalmi Újság* főszerkesztője rendezte, akivel először beszéltem kettésben. Jól szórakoztunk, de az ember valahogyan nem volt a helyén. A költőhöz viszonyítva sem.

Az olvasó: Hát a történetet nem lehet patetikusként jellemezni. Mindig ilyen zaftosakat mesélt?

A szerző: Kétszer is meghívott otthonába, ahol megismerkedtem Zsuzsával, hihetetlenül sovány feleségével. Vacsora közben inkább az új, nyugati élet furcsa eseteiről esett szó. Hogy amikor kisiukat az elemibe vitte, a gyerek magyarul üvöltött: nem akarok iskolába menni, s a buszon körülöttük az utasok felháborodva méregették a gyerekrablónak látszó apát, aki azért rimánkodott: „mondd angolul!” Természetesen elmondta a híres emigráns álmodt. Hazautazik Magyarországra, örömmel fogadják, minden sikerül, csak éppen visszatérni Nyugatra lehetetlen. Hozzáfűztem az én álmom változatát. Haza akartam menekülni egy francia családi vacsoráról, ahol túl sokat ettem, ittam, de belefulladtam egy csokoládémocsárba. Házigazdám biztatott. Írd meg, eredeti téma. Ilyenformán neki köszönhetem az „Abroszon innen, abroszon túl” című novellámat. Bátorítása nélkül nem látok neki.

Az olvasó: Hát ez fontos tudnivaló. Hogy oda ne rohanjak.

A szerző: Mindenesetre itt úgy beszélt, ahogy illett az *Irodalmi Újság* szerkesztőjéhez.

Az olvasó: Aki melleleg kuncogó kispolgár.

A szerző: Megvallom, nem azzal az emberrel találkoztam, akire számítottam emlékeim alapján. De a kuncogó kispolgárt ki kell egészíteni. Ami engem illet, amikor beszélt, nem tudtam nem gondolni az *Ezeregyéjszakára*, ahogyan a hollywoodi filmekben mutatják az előzékeny dzsinnt, fehér indiai öltözékben, selyem turbánban, melyből bóbíta áll ki. Játshatott volna Sabu helyett. Volt benne valami mesésen keleti.

Az olvasó: Ami nyilván idegesítően hatott.

A szerző: Szabó Zoltán szemében mindenképpen. Én inkább az irodalom

megtestesítőjének érzékeltém, a *delectare* fajtából, és persze semmiképpen a *prodessé*ből, ha a horatiusi törzsfogalmakat tekintem.

Az olvasó: Te most, ugye, nem a költőről beszélsz?

A szerző: A költői allűrökkel bíró emberről. Második alkalommal, amikor náluk vacsoráztam, levett egy sötétzöld kendőt valamiről, ami ingaórának látszott. Kupolás madárkalitka volt, tömve alvásukban megzavart fehér egerekkel. Volt vagy huszonöt, harminc, összebújva, rossz szagúan furakodva, egymás hátán bukdácsolva. Aki egy-két fehér egeret tart, az csakugyan nagyon kicsi polgár. Akinél harminc nyüzsög összezárva és nem laboratóriumi feladattal, abban él valami az irodalom mélyén hemzseög szörnyűségekben.

Az olvasó: Azt mondanád, hogy ő is Molloyod volt?

A szerző: Az eddig elmondottak alapján már-már gondolhatnád, de mit tegyek a költővel? Aki az emberről írt. Az *Irodalmi Újság*ban olvastam – akkor a lapot már nem ő főszerkesztette – egy hat-hét strófás elbeszélő költeményt. Ebben Faludy arról számolt be, hogy költözik, nem tud mit kezdeni a fehér egerekkel, hát lehúzza az egész sereget a klozetban, minekutána félig mint az „egerek Istene”, félig mint XX. századi diktátor elborzad önmagától. Az emberről el lehetett képzelni, hogy kivégzi kedvenceit – ahogy Oscar Wilde fogalmazta: „Mert mind megöljük, akit szeretünk” – a költemény viszont hamisan hangzott, közheyles nyelvazete, melodramatikus hatásvadászata miatt.

Az olvasó: Szóval a te szórakoztató dzsinned szadista mindenhatósággal kacérkodott.

A szerző: Személyi kultuszát dalolta meg költőként. Hősi szerepet osztott ki magának. Nem először a világirodalomban. Ha művészileg erősebb, eljuthatott volna a mitikus szintre.

Az olvasó: Neki csak a mesésig sikerült.

A szerző: Ezért akarták annyian kitűrni az *Irodalmi Újság* felelős szerkesztői karosszékből.

Az olvasó: Hát odavaló volt?

A szerző: Nem, de sokszor úgy fontoskodott, mint aki odavalónak tartja magát. Ezért sem tartottam Molloyoknak. Molloy nem főnök.

Az olvasó: Úgy látom, londoni tapasztalataid elég vegyesek.

A szerző: Inkább tanulságosaknak nevezném őket. Az Írószövetség körüli hajcihő például arra okított, hogy kerüljem azokat az embereket, akik magánügyüket közügyként óhajtják hasznosítani. Ha valamilyen „közügybe” keveredem, első kérdésem az legyen, milyen közről van szó, és mi benne az én helyem. A szóban forgó szövetkezésben voltaképpen alig volt keresnivalóm a cselszövés néhány regényes képzelődésén túl. Szerettem volna író lenni, de úgy sejtettem, ezen a magánúton teljesen mindegy, hogy tagja vagyok-e valamilyen szervezetnek vagy sem. Viszont a gitteléssel tömérdek időt elpocsékolhatok, nevezetesen arra a kutatói munkára fordíthatót, amelyet becsvággal végzek, és amely íróként is eltart, hiszen a magyar nyelvű írásból Nyugaton nem lehet megélni.

Az olvasó: Szóval az *Irodalmi Újság* sorsa nem lehetett szemedben közügy?

A szerző: Közügy csak elvben lehetett. Gyakorlatilag a londoni helyzetben a megosztottságot nem lehetett elkerülni. Mindkét fél az '56-os forradalom képviselőjeként igényelte a vezetői szerepet, feledve, hogy annak szellemét az össze-

fogás jellemezte. Nyilván, ha a forradalom nem kérészetű, magától is megszűnt volna közügy lenni. A hazai megosztás csupán azért nem szűrt szemet, mert a felkelés leverésével az orosz tankokat lehetett vádolni. Holott a Kádár mögött hatalomra nyomuló, szovjetbérenc kommunista pártot is magyarok alkották. Ami engem illet, én még a magyarság tüneményes egységének, a közügynek megrendítő illúziójával hagytam el az országot, s a belviszály – egyébként természetesen emberi – valóságával Angliában szembesültem. Szóval, amikor megszűntem Szabó Zoltán katonája lenni, 1961 elején, akkor a közügy-magánügy válságos dilemmája elől is menekültem – tapasztaltabban, és mégis azt remélve titokban, hogy menthetek valamit az illúziókból.

Téliésítés

Fejes nem nagyon emlékezett már, pontosan mikor és miért mondta Gabinak, hogy „majd egyszer” leugorhatnának a Balatonra, mert úgylis téliésíteni kell. És akkor lenne rá bőven idő, hogy a lány doktori munkáját pontról pontra végigbeszéljék. Szeptember végén Gabi kérdezett rá: nem akartál elmenni a kis házba? Fejes emlegette így, pedig a régi kis ház az évek alatt egész nagyra nőtt, főleg mióta a bátyja rokkantnyugdíjas lett, és a nyári szezonra teljesen odaköltözött. De az idén Bélucit már augusztus elején hazahozták, megy majd szívműtétre, ezért anya szólt kisebbik fiacskájának, hogy legyen szíves, intézze el a balatoni ügyeket.

De, mehetünk, felelte Fejes a gép mellől, szinte automatikusan. Massachusettsbe írt e-mailt, valamiért elakadt az amerikai útja, amiben annyira reménykedett, hogy végre, évek után először megint kimozdulhat picit a tanszéki dagonyából.

Ugyan itt volt Gabi, aki egyszerűen csodálta Fejest, tényleg úgy érezte, nem akar tőle semmit, egyszerűen csak a közelében lenni, hallgatni, érezni a kisugárzását. Még viszonya is volt egy Máriaó nevű esztéta sráccal, de érezte, hogy ez a szegény fiú csak amolyan kellék, élő vibrátor, nem hitegette hát tovább. Azt füllesztette, hogy voltaképp a lányok izgatják, csak nem meri még elfogadni, hogy ez van. Máriaó nem sértődött meg, atyáskodóan homlokon csókolta, és még annyit mondott, hogy azért majd szóljon, ha mégiscsak szükségük lesz egy rendes farokra, szívesen beszáll harmadiknak.

Fejes se úgy tekintett a lányra, mint lehetséges szerelemre. Évekkel korábban, amikor az anyja elmarta mellőle Anit, avagy, ő akarta, hogy marja el, avagy Ani unt rá az egészre, rájuk, szóval, amikor magára maradt, akkor döntött úgy, hogy tud ő szerzetes lenni a világi életben is. Már az egyházi gimnázium éve alatt is bujkált benne a ..., talán kisangyal. Az egész kolostori lét tudott valami nagyon hátborzongatóan állandónak és békésnek mutatkozni, a maga hajnalaival és hosszú folyosóival. Ám tizennyolc évesen mégis volt annyira bölcs, hogy megérezte, ha nem ismeri meg a falakon kívüli életet, akkor egy idő után szét fogja marni a vágy. Hátha majd eljön az ideje, egyszer.

Amikor Ani elment, és az anyjával három hónapon át nem beszélt, Fejes András megértette, hogy az a bizonyos idő most jött el.

Harmatozzatok egek felülről, ezt zizegték a nyárfák a feje fölött.

Elkezdett esni, amikor Gabit felvette a lány lakása előtt. Gabi olyan volt, mint a kolostori nővérek, akik annak ellenére bemehettek a klauzúrára, hogy zománccos táblán ki volt írva a nagy, üveges ajtóra: „Nőknek tilos a bejárás”. Gabi nem azért léphetett be az életébe, mert nő volt.

Úton Gabihoz ugyan egy pillanatra eltöprengett azon, hogy vajon mért fész-

kelte be magát a lány fejébe ez a lehetőség, a balatoni út, mit sejt vagy remél ettől, de konok szerzetesként elhessegetett mindennemű méltatlan gondolatot. Tudta, hogy Gabi a remek alkalmat látja benne, hogy két napig együtt lehet a mesterével, és ihatja minden szavát. A férfi tudta, hogy a nő mindennél jobban szeretné, ha elkészülne végre a disszertációja, megvédhetné, és akkor végre dr. Verrasztó Gabriella lesz belőle.

Holott Fejes kimondhatatlanul fáradtnak érezte magát. A nyáron alig pihent, két hosszabb tanulmányt is írt, illetve folyton elakadt velük, ilyenkorábban még nem érzett. Nem volt hozzá kedve, vagy akár az se túlzás: ihlete. Űlt a kinyitott fájl előtt, meredt a sorokra, a betűkre, és csak akkor rebbent fel, amikor a képernyővédő program elkezdte építeni azt az idegesítő csőrendszert. Augusztusban lett rosszul Béluci, a Sanyi szomszéd telefonált, neki kellett érte menni a keszthei kórházba. Anya – tán ezért is – nagyon szekált lett azt utóbbi időben. Nem csoda, Béluci ki tud tenni magáért, képes egy álló nap az „Árktot ugrott a tücsök” kezdetű dalt kornyikálni, mindenféle kifecamított szöveggel, Szúnyog úr, a patikus, maga rakja sínbe, de csak szeretne volna, mert ellopták a sintet?! Ez a massachusettsi ügy meg, nem is érti, mintha az ántivilágban volnának, hol jön valami két soros üzenet az ottani tanszékről, hol mély hallgatás, majd újabb és újabb adatlapokat küldözgetnek csatolt fájlban, amiket többnyire nem lehet megnyitni az itthoni számítógépeken.

Majd csak elleszünk valahogy, gondolta, amikor meglátta Gabit, aki az esernyőjével integetett, és két perc múlva ott ült mellette az ülésen. Ösztönösen is az órájára nézett, mostantól hát két órán keresztül lesznek összezárva az autóban.

Majdnem, mint egy gyóntatófülkében. Ugyan ki fog gyónni kinek?

És mik a bűneik?

Bűn az élet – ezt a tetoválást is a Balaton-parton látta először, egy ösztövért, szíjas izmú férfi karján. Reggel fél nyolc volt, és ez az ember sört ivott. Az apjával mentek kifliért, és az apja, amikor látta, hogy mennyire bámulja az öreget, csak annyit mondott: Egy boldog ember.

Az üdülőtelepen pontosan az a hangulat fogadta, amit várt. Szinte felvillanyozta ez a búskomor, kora őszi délelőtt. A nedves aszfaltra tapadt levelek, a kihalt házsorok, a tömött – úgy érezte – bensőséges szürkeség. Ha megnyúzzák, se tudta volna felidézni, miről folyt a szó útközben, holott szinte végig ő beszélt, tisztában volt vele, hogy ez a penzuma mára, mint az imát, úgy mormolta a szent szavakat, amit a mellette ülő híve hallani akart.

Hagyta, hogy Gabi felfedezze magának a házat, egy csöppet sem zavarta. Egy nő, illetve nem nő, hanem nővér, akinek szabad betennie a lábát a klauzúrára.

Fejes pakolászott, kikészítette az ágyneműt. Megfordult a fejében, hogy néhány óra alatt elvégezhetné a teljes téliesítést, és már délután hazaindulhatnának, de nem akart megfutamodni. Annak érezte volna, ha most a programot felrúgva kitalálná, hogy nem töltik itt az estét, természetesen munkával. Majd beszél újra, sokat. De a laptop is vele van, Gabi hozta a pendrive-ot a nagy művel, nem fognak unatkozni.

Egy balatoni ház mennyire maga a múlt. Az összes kis vityilló, amit valaha is látott. Ide kerülnek otthonról az eltelt évek kiszolgált kellékei, meggyökeresednek, az egész ház felveszi a régi idők arcát, mintha ami volt, sose múlna el, hu-

nyorít ránk, vagy éppen tökéletes nyugalommal azt üzeni: ugyan már, semmi sem történt, ráérünk, édesapám, majd, majd egyszer, hol van az még?

A gyerekkori, cicás ágyneműje került elő a szekrényből. A polcon ott állt az a magnó, amit az apja hozott Nyugat-Németországból, és Béluci kisajátította, azon a címen, hogy ő az idősebb. Láta egyszer, korrepetálásra menet, amint a bátyja, az akkori idők legnagyobb menőzéseképp a hatalmas, hangszórós magnót a vállán egyensúlyozva masírozott a főutcán, és a bömbölt a *Life is life*.

Szegény Béluci, kijutott neki a life-ból rendesen. Most majd megfoltozzák a szívét, ha túléli, bár mért is ne élne, rutinműtét, tavasszal tán visszajön ide, és akkor nyekergetheti a gépet. Szól-e még? Fejes lenyomta a magnón a playt, recsegő zongoraszónáta hangjai kúsztak elő a hangszórókból.

Buli lesz?, nézett be Gabi.

Fejes kényszeredetten mosolyodott el.

Lesz? Itt, kérem, mindig buli van.

És ez?, kérdezte Gabi, kezében egy porcelánból készült harmonikázó Popeye-t tartva.

Az enyém volt, von vállat Fejes, és elvette a nőtől a figurát. Apám hozta Jugóból. Jó régen, tette hozzá, mintegy mentegetőzésképp, hogy tehát ez már nem érvényes, ez a rusnya Popeye-porcelán. De a következő pillanatban érezte, hogy nem igaz, mindez nem régen volt, hanem most van, itt áll saját kolostorának kelles közepén, kezében a Popeye-jel, aki baromira erős tud lenni, ha spenótot eszik. Ez ám földi a csoda. Mert ilyen egy kolostor. Az apát?, nos, az apát nincs itthon, az igaz.

Fejes, mint aki mórlikálja magát, magához szorította Popeye-t és kissé selypítő hangon kijelentette: Ez az enyém! Ma vele alszom!

Gabi széttárta a kezét, és kissé hitetlenkedve, de szemében huncutul villanó fénnel beleegyezését adta. Kérem, ahogy óhajtani tetszik! Dehogyan akarom elrabolni az ön babáját!

Azt mondta a lánynak, érezze otthon magát, azt tesz, amihez kedve van. Én elvégzem a dolgomat addig, hadarta Fejes, mint aki valami szégyenleteset akar tenni, holott csak abban nem volt biztos, mi a csuda is a dolga, és mit jelent a mondatban az időhatározó „addig”. Mert a különböző csapatokat eltekerni, és legfeljebb még összegereblyézni az udvaron, összesen nem tartott volna tovább egy óránál.

Aztán majd elmegyünk enni, a Ludas, bent a faluban egész évben nyitva van!, kiáltotta még kifelé menet. Szinte megborzongott saját szavaitól: „A Ludas”, úgy jött a szájára a csárda neve, mintha mindennap oda járna, holott megvan már tíz éve is, hogy utoljára ott járt, még az apjával, mint mindig, mert anya ki nem állhatta a balatoni vendéglőket, ahol csak megkopasztják az embert, és minden ehetetlen. Anya mindig a kis házban főzött, amikor még tényleg kicsi volt, és akkor is, amikor még Béluci is dolgozott, ahogy ő fogalmazott „nagyban utazott”, és mindenféle gyanús csajokkal meg haverokkal állított be. Anya nekik is főzött, dicsekedett is vele, hogy nála vájlingszámra készül a krumplipaprikás, vagy ahogy Fejes mondogatta viccesen, a paprikrumplikás. De apa, ha nyaralt, akkor másra vágyott, mint egész évben, nem kizárólag anya kosztjára, ezért a fiát cipelte magával a Ludasba is, ahol pacalt mártogatott fehér kenyérrel, tarho-

nyát evett vörös szaftban úszó kakastökepörkölttel, és hosszúlépést ivott cserzezi fűszeresből, egy ebédhez három pohárral. Hátradőlt aztán, és szinte gyermekien simogatta a hasát, miközben a Fejesre nézve bólogatott: Ez a szabadság, fiam. Ezt jegyezd meg.

Fejes az udvaron állt, belélegezte a friss, csípős őszzagot. Az apja soha egyébre nem mondta, hogy ezt jegyezze meg, csak erre. Hogy mi is pontosan a szabadság.

Elvégre, ez a legfontosabb az életben.

Mennyire nem evett semmit, milyen riasztóan lefogyott apa alig fél év alatt. És egyszer csak nem volt többé. Amikor arra gondolt, hogy apa ötvennyolc évesen halt meg, elképesztő igazágtalanságnak érezte, egy ideig az utcán minden öregemberre szinte dühödten nézett, hogyhogy élsz, te, te?, ez volt a nyelve hegyén, mintha épp miatta kellett volna meghalnia apának, hogy mások éljék el előle az éveit.

Elment a vonat a zizegő nyárfák mögött. Ilyenkor már ritkítják a part menti járatokat, de egy-egy szerelvény, ami eldöcögött a töltésen, még nagyobb zajt csapott, mint nyáron. Akik benne ülnek, nézik a bespalettázott házikókat, az üres, avarral beterített kerteket. Fejes most azt érezte, jó lenne egy ilyen vonatban utazni, de tudta, hogy akkor megfordulna a vágya, és pontosan azt szeretné, ami most történik, hogy itt áll a kertben, és amíg a vonaton ülők eltűnnek a messzeségben a főváros vagy Keszthely felé, ő marad.

Segítsek valamit?, jelent meg Gabi az ajtóban. Átöltözött, bordó melegítő volt rajta, a haját lófarokba fogta. Fejes még sose látta nem utcai ruhában, ilyen magánjellegűen. Kissé zavarba jött, ha Gabi meztelenül áll előtte, az sem lepte volna meg jobban.

Nem, ez az én dolgom. Foglald el magad.

Érezte, ez kicsit parancsolóan hangzott, a lány szó nélkül vissza is ment a házba. Hallotta, ahogy döndült az alumíniumkeretes ajtó. Anya rég szerette volna, ha kicserélik valami „rendesebbre”, bár ilyenkor mindig rögvest megvédte apát, aki akkor, és ezt úgy emlegette, mintha évezredekkel korábban történt volna, a ma már megbocsátható múltban, csak ilyen alumínium vackot tudott szeretni, ám ennek is örülni kellett. Nézelődjön odabent, motyogta magában Fejes, még mindig Gabira gondolva, ha annyira odavan értem, itt kutakodhat a múltban. Mindent megtudhat rólam, csak legyen hozzá szeme.

Bement a sufniába, a gereblyéért.

Ha a kis ház a múlt raktára, a sufni az egésznek a szíve. Fejes érezte, amint olyan jólesően végképp hatalmába keríti a melankólia. Ha e pillanatban Gabi az-zal lelkendezne elő, hogy itt a massachusettsi meghívó, máris indulhat, csak legyintene. Hátralévő élete, ha legalább ötvennyolc évet engedélyez magának, mint amennyi apának is jutott, bizonyára nem lenne elég ahhoz, hogy töviről hegyire elmagyarázza, tudományosan leírja, hogy a sufni tárgyai mi mindent jelentenek. Kell-e neki bármi más?

Apa gumicsizmája. Amit aztán Béluci és ő is hordott. Hosszú mese lenne.

A bogrács. Amikor ők ketten, a fiúk – Béluci sose tartozott apa szerint a „fiúk” megbecsült körébe – vették a fáradságot, és anyának is kedvezve, nem a Ludasba vonultak el „zabálni” (anya néha, utóbb beismerte, indokolatlan indu-

Hülyeség. Ha lehet, hozza a rendelést. Sietünk.

Én szeretek megbizonyosodni a dolgok állása felől, jelentette ki Gabi, és elszánt tekintettel nézett Fejesre. Nem akarsz megkérdezni nekem, hogy ő-e?

Tőle? Menjek oda?

Hát kitől mástól?

És ha igen, akkor mi van?

Akkor legalább tudom.

Kérsz egy autogramot a szalvétára?

Nem tudom. Lehet.

Fejes egy pillanatra elgondolkodott. Hallotta, hogy odakint, az épület mögött megint elzakatol egy vonat. Az utasok nézik a Ludas csárdát, tán nem is sejtik, hogy itt bent még van némi élet. Fő a konyhán a marhapörkölt. Az ablaknál pedig ott ül...

Én nem csinállok ilyet, ne haragudj.

Amikor ezt kimondta, a kezében kettétört a fogpiszkáló. Beledobta az asztal túloldali sarkán álló hamutálba.

Hát én meg igen!, felelte erre Gabi kissé emelt hangon. Kitolta maga alól a széket, felállt és megindult a férfi felé.

Fejes követte a tekintetével, miközben eszébe jutott, hogy pontosan itt, a Ludas kerthelyiségében egyszer hozzájuk, apához jött oda egy fura, csálé járású, torzonborz alak, megállt előttük, és azt kérdezte: Megismersz? Apa felnézett az eszegetésből, hosszan szemlélte az idegent, majd a maga félszeg módján annyit mondott csak: Ne haragudjon... Mire az illető rekedten elkurjantotta magát: Fejes Elemér, az anyád ne sirasson, hát ha azt mondom, hogy Miczura Konrád? He? És apa kezéből kiesett a kés és a villa, lassan felemelkedett, úgy ismételte: Miczura Konrád... Fejes csak arra emlékezett, hogy apa odaültette az asztalukhoz az idegent, italt rendelt neki, és hozzá fordulva azt mondta: Nézd meg jól, ez itt a Miczura Konrád, aki hatodik után, nyáron kihúzott a partra a második bójától, amikor görcsbe rándult a lábam... Ha ő nincs, ma te sem lennél, fiam!

Látta, ahogy Gabi odalép az idegen férfihoz és megszólítja. A férfi hozzá fordul, leveszi a szemüvegét, ültéből néz érdeklődve felfelé a nőre. Gabi egy lépést tesz hátrafelé, a kezét a szája elé kapja. Aztán már hallotta is, amint habogva, hadarva mondja: Elnézést, bocsánat, nem akartam zavarni...

Ültek némán. Gabi előre meredt, az abrosz hosszúkás mintáiba fúrta a tekintetét.

Én... nem is tudom...

Mindegy. Mindjárt hozzák az ételt. Marhapörköltet kértem neked is. Remélem, szereted.

Hogy lehettem ilyen? Most mit gondolsz rólam? Mint egy idióta kamaszlány...

Szerintem nem baj az, ha valaki képes idióta kamaszlánnyá visszavedleni néha, mondta Fejes és úgy állította a kést és a villát, hogy derékszöveget zárjanak be.

És még erősködtem is... Teljesen ciki... Gabi ránézett. Hidd el, hogy...

Bízd rám, hogy mit hiszek és mit nem.

A pincér ért oda, és letette eléjük a két tányér gőzölgő ételt. És a két adag uborkát.

Aztán várt még egy pillanatot, majd kissé lehajolva halkán megkérdezte, Mondják, tényleg az a híres színész... és a fejével előre bökött..., az ott?

Gabi lesunytt fejjel ült. Fejes felelte helyette.

Nem árulta el, őrzni az inkognitóját.

Aztán a kezébe vette a villát, és kicsit összekeverte a pörköltet a tarhonyával, pontosan úgy, ahogy apa szokta.

A férfi akkor kelt fel az ablak melletti asztaltól, elindult kifelé. Amikor az asztaluk vonalába ért, biccentett egyet. És a következő pillanatban azt mondta: Ágyó!

Újra szemerkélni kezdett. Fejes kijelentette, hogy aludni fog egyet, mert semmi egyébre nincs nagyobb szüksége, mint hogy végre kialudja magát. Gabi csalódottan kérdezte, hogy ő mihez fogjon addig, Fejes ezért felajánlotta, hogy nyugodtan dolgozhat a laptopján, neki, állította, és most szinte jólesett erre hivatkozni, úgyszincs semmi ingerenciája és ötlete. Gabi szerette volna, ha majd elolvassa a doktorkönyvét az utolsó fejezetét, amit Fejes megígért. Még azt is hozzátette: Hiszen azért jöttünk, nem? Gabi állt egy pillanattig némán, de azért kibökte, amire gondolt: Nem téliesíteni jöttünk? Fejes ezen a kis durcásságon most elmosolyodott. No meg téliesíteni. De a kettő nem zárja ki egymást.

Fent aludt a tetőtérben, a legkisebb lyukban, ahol mindig is. Nyárfa állt közvetlenül az ablak előtt, a levelek sutyorgása eddig még mindig el tudta altatni. Milyen lehet télen, amikor kopasz a fa?

Vad dolgokat álmódott. Apa és Gabi ült egy csónakban, apa öltönyben, nyakendőben, kalapban. Olyan sovány és picike volt, mint a halála előtt, de megmarkolta a két evezőt és húzni kezdett. Gabi háttal ült a partnak, ahol Fejes állt, visszafordulva integetett, Fejest leginkább Marilyn Monroe-ra emlékeztette. Nagy hullámok jöttek és szél, ami egyszer csak lefújta apa kalapját. Szegény már csak kopaszodó fejéhez tudott odakapni, a habokon táncolt a kalap. Kétségbeesetten ugrott fel a csónak deszkájáról, nyúlkálni kezdett a kalap után, Gabi a zakója hátuljánál fogta. De hiába, mert apa, ahogy egy hullámlökés megdobta a csónakot, beleesett a vízbe. Gabi felállt, és a következő pillanatban ő is a habok között találta magát. Fejes ekkor vette észre, hogy Béluci is vele van a parton, de Béluci kerekesszékekben ül, és cigarettázik. A két vízben kapálózó embert látva a bátyja megszólalt: Na, Bandika, fogadunk, ki ér ki előbb a partra? Te biztos apára fogadsz, nekem marad a kiscsaj, hm? Ha én nyerek, nekem adod a mobilodat, okes? Fejes látta Béluci torz vigyorát, ahogy mohó szemmel les rá, majd olyan mélyet szippantott a cigarettából, hogy teljesen behorpadt az arca. Fejes érezte a torkában a szavakat, ahogy ömlenek kifelé. De nagy gecci vagy te, Béluci, csak ez érdekel, az a rohadt mobil, és ha megfulladnak? A bátyja azonban csak mosolygott tovább. Ugyan mért fulladnának meg? Tudod, hogy apa mennyire nem szeret feltűnősködni. Szépen kiúsznak, meglátod. Béluci nevetett, rázkódott a szája szélén egyensúlyozott cigaretta. Fejes a víz felé nézett megint, de a felborult csónakon és a szürke hullámokon kívül semmit sem látott.

Felriadt a szobáskában. Teljes csönd volt, a nyárfa zenéjét sem hallotta. Mindkét kezével végigsimított az arcán. Ezeket szépen eltettem láb alól, mondta magában. Fülelt, hallja-e odalent Gabit. Őt sem hallotta. Lement, az asztalon a laptop ugyanúgy csukva feküdt, ahogy a nő kezébe adta. Fejes elkezdte nyitni

(az utca öble)

*január vége van. a múlt héten még
fagyott. ma reggel a szomszéd utca fáin
megszólaltak az első madarak,
s a homlokzatok sora a téli ablakokkal
súrolva, gyengén egy kis fényt kapott.
aztán néhány perc múlva újra algás
sötét lett. a megállóból zökkenve
indult egy troli, elfelejtett arcokat vitt
a szürke üvegek mögött. utánuk fordultam,
és az utca öble megint bezárult. emléktelen
halszemekkel néztek a házak, s aki egy
kapualjból kilépett, a következő pillanatban,
mintha ólom találta volna, hanyatt bukva
süllyedt az üres időben. így láthatott
engem is, aki nézett. hazajöttem,
ettem valamit, és írni kezdtem. január
vége van. ma reggel a szomszéd utca
fáin megszólaltak az első madarak.*

(földi sodrás)

*a házak tövén, mint lassú folyó
hordaléka, gyúlik, vastagszik a szenny.
sovány eső hiába mossa.
az ébredő és elfogyó
nap néma, nem üzen,
s ha rákezd, az áradásban,
akár egy kitátott, óriás szájban
is csak úgy forog az idő,
mint haldokló száraz, csemecsegő
nyelve. ne mozdulj, maradj most veszteg!
van hol aludnod, van kinek add a tested,
gondnak ez épp elég. a földi sodrásban
nem győzhetsz holt magadon, élő másban,
testeket forgat a fölkavart, zagyva menny.*

(a nagy rakomány)

*bárki szól és bárkié a válasz,
az ekék még mindig a homályt szaggatják.
nem virrad, az égen sziürke vitorlák,
bárki szól és bárkié a válasz,*

*az ekék még mindig a homályt szaggatják.
néma a föld, sose szüilt.
meddő, mégis útra küld,
az ekék még mindig a homályt szaggatják,*

*s nem virrad. odafönt szeles vitorlák
árboca, amit kiszánt,
csupa követ, viszik a nagy rakományt,
s nem virrad. az égen sziürke vitorlák.*

verssé nézhetem

*talán baj, hogy mindig ugyanúgy és ugyanott
 írok (máshogy nem tudok),
 talán nem is kellene mindezt elmondanom,
 ahogy képernyőbetű lesz a reggel
 nesztelensége, a műút csendes szürkesége,
 ahonnan már autózajnak kellene beszűrődnie,
 talán ez a csend ébresztett, neszmentes hajnal,
 ilyenkor még róka, nyest, macska lopózik
 át a túlfélre, talán meggondolatlanul, mert
 nappal már nem lesz mersze visszafelé
 is megtenni az utat, s persze
 ez eszembe juttatja a kutat,
 mit fúrni fejembe vettem, iszonytat
 bár a föld mélye, és lamentálhatok, miért,
 hogy szerencséje ennek a rögnék feljutni
 lesz, másoknak soha, tán az egész
 azért van, hogy írni róla kedvem
 legyen, bár a semmit is kedvelem,
 kedvenc képem egy tárt ablakon
 befelé lebbenő függöny egy
 taorminai hajnalon, ágy-
 meleget képzeltem az ébredés
 előtti homályba, amelyen átvonul
 pára meg légvonatot,
 láttam a levegőt, elmondhatom,
 az víz nyakszirtról meg homlokról
 finom cseppeket, a függönyréseken
 jött és átellenben távozó lehelet, és mint
 vitorlát tartja duzzadtan, emelkedő,
 süllyedő keblet mozgat ott benn,
 talán fedetlen,
 mint kép, érthető
 attól, ki egy padon éjszakázott
 és elsőként látta az Etnából szivárgó
 füstcsíkon megtört fénysugarat,
 hogy kút lesz-e vagy marad az álom,
 dús gyep, zöldellő bokor
 mihaszna kérdés, tárgy és dolog*

*jobban izgat, megfogni képernyőn is
azt tudom, rikácsolás és suttogás
egyre megy, egyként szeretem,
mikor félek, satnya életem hogy
bízok néhány szalmaszálban,
és ha verssé nézhetem szövegem*

Elégia

*tíz éven át tévelygtem
tűzhányókba pillantottam
nem tudtam csillapítani
folyt a láva mindhiába
mindenhonnan
magam is tűzhányó voltam
ömlött a forró tűz
hullott a pernye*

*rákövült a fennsíkra a magma
hűlő hamu alatt magát égető parázs
homlokom barázdáiba vetettek
köveket arattak nem mást
kőből csak kő fakad
bennem fortyog s természetlenül
kihűl az anyag
hús-vér élet helyett
szó dara őrlemény*

A veréb és a szél

*Megpróbálta elhessegetni a szelet,
de az erősebb volt, mint a halál,
és hatalmasabb volt, mint az élet.*

*Megpróbált szóba elegyedni a széllel,
de száján nem jött ki hang,
szeme könnyben úszott.*

*Megpróbálta behízelegni magát a szélnél,
de az így szólt: megmérettél, és könnyűnek találtattál.*

*Megpróbált gyűlölettel gondolni a szélre,
de ablaküveghez csapódott,
és elvesztette az eszméletét.*

*A szél, mint aki jól végezte dolgát,
új áldozatra lesve, száguldott
tovább, tovább.*

Katarzis

*Nem volt ereje adakozással foglalkozni,
se számbavenni tartozásait, mert felrobbant a hétfő,
szilánkjai szertefröccsentek, s úgy tűnt,
az elszenesedett történelem-darabkákból már sose lesz
újjáteremtés.*

*Vége van hát a világnak, szólt az Isten,
mutatóujja és hüvelykujja közé csippentve
21 évszázadot, majd szórakozottan az ürbe pöckölte,
mint egy csikket.*

*Kóválygott hontalanul jó sokáig.
Aztán valami nedvesbe hullt,
rózsaszín korallok, rákok, medúzák, tigriscápák,
cikázó halrajok közé.*

Nemsokára megunta a víz alatti létet.
A szárazföldön megrészegült a tenger sós illatától,
a virágok, a fák, a homok, a meredező sziklák, az ég színétől.

Aki szembejött, nem hiányzott neki.
Valami derengett előző életéből,
de elhessegette magától az érzést,
hiszen nem volt misztikus.

Egy liftben találkozott vele, a tizenkettedik emeleten.
Pisztolyt nyomott a homlokához,
megkínálta sós süteménnyel, előléptette, szeretkezett vele.
Hiába próbált visszaemlékezni,
úgy döntött tehát, hogy ilyesmik nem eshettek meg.

Alkonyatkor a szél belemarkolt a hajába,
belekarmolt a szemébe, a mellébe, a hátába, az ágyékába,
egy közeli barlangba űzte.

Ott megint találkozott az idegennel,
de nem volt ideje csodálkozni,
úgy zuhant álomba, mint a konyha kövére pottyant tojás.

Éjszaka összefonódtak, kezét és lábát cseréltek,
álmában foglyul ejtette az idegen emlékeit,
reggel már a másik arcát viselte.

Mintha a Holdra

*Miután egy előzésben majdnem ottmaradtunk
a brassói úton, a segesvári pályaudvaron abban a kukoricaszagban
– ez a DDT szaga volt – tizenhárom órát
vártunk a Szófia expresszre; reggel nyolc helyett
este kilenckor állt be az ötödik vágányra az első, Magyarország
felé tartó vonat; Rusze környékén valahol
megcsúszott a hegyoldal (nincsenek is
arra hegyek). Pest helyett Debrecenbe
tartott, de olyan zsúfolt volt, hogy a kocsiajtók
nem nyíltak; hátzissákkal szaladtunk
perontól peronig, míg valahogy fölkeveredtünk.
Megvesztegettem a hálókocsikalauzt, aki természetesen fogadta
közeledésemet, a zavar legkisebb jele nélkül; a kúsetban
ketten hevertünk azon az éjszakán, odakint
kivilágítatlan állomások, ismeretlen falvak
vágattak el mellettünk az augusztusi sötétben, itt-ott az elmaradhatatlan
„Traiasca Partidul Comunist Roman” felirat, fehér alapon nagy vörös betűkkel,
kerítésen és pékségek homlokzatán. A Maros menti kopasz dombvidék
mint púpok sora; vagy Aradnak jöttünk? Kint a batyus tömeg, az elcsigázott,
egymás hegyén-hátán heverő, holtfáradt utazók, kosarakkal, aztán a határőr
azt hajtogatta: „bretvecs, bretvecs” – a Szozopol óta tartó vad rohanásban
kinőtt a szakállam, bicska se fogta. Mintha a Holdra
érkeztünk volna Nagylak után.*

Éjszakai vonatút

A stop
*nem ment aznap, az aszódi pályaudvaron nem mertem aludni, s tizenegy
rég elmúlt, mikor két vasutas azt mondta, mindjárt indul egy
magányos mozdony a gyarmati indóházba, arra felkérdezkedhetek.
A mozdonyvezetővel meg a fűtővel nem sokat beszélgettünk, a tűztérből kicsapó
hőség vöröse perzselt, az éjszaka hidege mart, átfagytam, átégtem, s a vaslemezek
úgy táncoltak a talpam alatt, akár egy megvadult, boldogan viháncoló
élőlény súlyosan csattogó lélegzete. Az éjfél utáni égbolt sötét*

csodája kibomlott, öniróniám – értelmiségi barátokozik munkásosztállyal, davaj paznakomityszja – felemésztette a szépség, akár egy belém szegezett emblémát, késsel a szívembe vágta, hány világot nem ismerek, s hogy mindben ugyanarra talállok.

Öt kiküldetés

Az orosz nagykövet
– vállas, megtermett katona, egy megfeszítést
is rá lehetne bízni – jól beszél magyarul, X. főnöke
tőle szerzi az értesüléseit, a külügyben pedig egymásnak olvassák fel
a jelentéseit az irodisták, mert már rég nem tudja senki, az urak
melyike etette be a másikat; északkeleti politikánk
biztos kezekben. Versailles-ban állítólag senki nem
mondatta le Magyarországot mint a monarchia jogutódját
a Ferenc József-földről, ennekutána az mindmáig
szent tulajdonunk, vérrel szerzett, bár rossz fekövsű birtok;
ámde az ember, ha szíttya, ne legyen válogató. X. arról ábrándozik
az abbeval – korábban sanghaji konzulunk, maga is
megbízható ügynök, akár az Aladdin lámpája, oly dörzsölt –: ha ezt a lapot
a főnökük le tudná hívni, fölfele bukna, nekik pedig
másként lenne jó, míg ki nem jön az utódja; őt azonmód
kineveznék attasénak a medvék közé, a jégtáblák közül
írná a táviratait; fegyveres erők napján a szaunából
ugrasztanák ki, mert a hadügyből rejtjeles jött (gratuláció
megbízhatóknak), s általában, az egzotikus lét
új módzatait próbálhatná ki a profi magyar diplomácia
ernyője alatt, za dolarov persze. Cserepes kérgű fenyők
nőnek az udvaron, a lejtő alján manapság egyetlen
tengerpartunk harminchat méter az öbölből, rothadó nád
közt szürke víz; szemben a hőerőmű csinosnak nem mondható
kéménye, fagyott szén-dombjai. Az esti fogadáson
kereshetik a zongora alatt majd az óvatlanul lerészegedettek, egyáltalán:
erre a városra nem pazarolták a szépséget, s a lelkét megöli,
hogy az élet csak öt kiküldetés...

BIZÁNCI INTERNET*

Az ökonómia elve

Amit itt az ökonómia elvének nevezünk, azt a bizánciak egyszerűen csak ökonómiának¹ (ikonomia) nevezték, és nagyon fontos vonása volt nem csupán teológiai és filozófiai, hanem mindennapi gondolkodásuknak is.

Az ökonómiát rendszerint az *Ószövetségből* vett példával magyarázták; azzal a jele-
nettel, amikor Jákób becsapja vak apját, Izsákot (*Ter*, 27), hogy megszerezze áldását báty-
ja, Ézsau helyett. Ami morálisan természetesen bűn; ehhez a bűnhöz azonban, mondanák
a bizánci teológusok – és most lép a színre ez a fogalom – ökonómiával kell viszonyul-
nunk, mert az egész emberiségnek haszna származott belőle.

Az ökonómiát gyakran használták ebben az értelemben Bizáncban, és kétségtelenül a
legkülönbözőbb cselekedetek kényelmes igazolására szolgált. Bizonyos mértékig felfog-
ható a jezsuitáknak tulajdonított híres mondás – a cél szentesíti az eszközt – elődjeként, és
gyakran úgy is fogták fel. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a bizánciak hajlamosak vol-
tak egy cselekedet sikerességét Isten akaratának tulajdonítani, akkor minden sikeres cse-
lekedetet egyenesen Isten jóváhagyásával lehetett igazolni.

Mielőtt azonban csatlakoznánk azok kórusához, akik könnyedén ítélik meg a bizánci
álnokság felett, vegyük figyelembe a körülményeket, amelyektől manapság gyakran
eltekintenek. Az *Ószövetséget*, a kereszténység első évszázadaiban felmerült komoly el-
lenvetések ellenére, a Szentírás egyenrangú részének tekintik. A Szentírás a bizánci kul-
túra legfontosabb irata, legfőbb szellemi autoritása, és a bizánciak, hogy egészen modern
terminológiával éljünk, nagyon is tudtak olvasni, szövegeket magyarázni és következte-
teket levonni belőlük.

Egyáltalán nem véletlen, hogy az ökonómia magarázatához egy ószövetségi példát
választottak. Nyilvánvalóan azért esett a választás erre a példára, mert a legkorábbi – a
Pentateukhosz első könyvéből származik –, de hosszú listát állíthatnánk össze hasonló
példákból, amelyekkel az ökonómiát illusztrálni, magyarázni – vagy működtetni lehetne.
Hogyan dicsőíthetnénk egy olyan nagy bibliai személyiséget, mint Dávid király, ha tetteit
a hétköznapi morál álláspontjáról értékelnénk, olyan különleges kritériumok alkalmazá-
sa nélkül – mint amilyen az öknómia? Hogyan értelmezzük az Úrnak ezt a parancsát *Sá-
muel első könyvéből*[15]:

*Rajta hát, menj és támadd meg Amaleket, és töltsd be rajta, és mindenén, amiye csak van, az át-
kot. Ne kímélj, hanem ölj meg férfit és nőt, gyermeket és csecsemőt, marhát és juhót, tevét és szama-
rat! (1Sám, 15, 3)*

Saul pedig hiányosan hajtja végre a parancsot, és ezért a trón elvesztésével bűnhődik
– helyére éppen Dávid kerül.

* Radoslav Petković esszéjének előző részei a *Jelenkor* 2008. februári, márciusi és áprilisi számaiban olvashatóak. (A szerk.)

¹ Itt el kellett döntenem, hogy ezt a kifejezést *ikonomia* alakjában használjam, vagy az *ökonómia* mellett maradjak. Az utóbbi megoldás „zavarba hozza” az olvasót, mert egy unalomig ismert szó lényegesen más jelentésben bukkan fel. Éppen ez volt az oka, hogy ezt választottam.

Az engedetlenség olyan, mint a varázslás bűne, a nyakasság annyi, mint a terafimmal való visszaélés. (1Sám, 15,23)

Az évszázadok folyamán ezek az epizódok sok teológusnak és a bibliai szövegekkel komolyan foglalkozó embernek jelentettek kihívást. *Jób könyve* még egy Kierkegaard számára is annyi problémát vetett fel, hogy Jób-magyarázatában megelégedett a szöveg első felének olvasatával, szerencsésen megkerülve így a kérdést, amelyet Jób istentagadása vet fel. Az Ószövetség sokakat kétségbe ejtett már a történelem folyamán: Mark Twain, aki élete vége felé – keserű éveiben, mondaná Charles Frazer² – sokat foglalkozott a Bibliával, azt írta, hogy az Isten tetteiről szóló ószövetségi tudósítás „alighanem a legsúlyosabb ítéletre rászolgáló életrajz mind közül, amit valaha kinyomtattak”. Isten itt, folytatja Twain, becstelen, esztelenül ítélkező isten, a melléfogások és hibás mérlegelések Istene.

Twain egyébként sokkal komolyabb író, mint a többség gondolná; a *Tom Sawyer* egyáltalán nem gyermekkönyv, hanem az egyik legmetszőbb szatíra, amit a puritán Amerikáról valaha is írtak, ifjúsági regénynek álcázva. Az, hogy manapság kizárólag a gyermekkönyvek részlegén található, annak következménye, hogy az amerikai közönség képtelen kiolvasni és felfogni, ami írva van benne, és azzal védi ki a százszor szent és bevett értékek elleni támadást, hogy egyszerűen nem vesz róla tudomást, amiképpen, az átdolgozásoknak és Hollywoodnak köszönhetően, Swift szenvedélyes *Gulliverjét* is gyerekkönyvnek véli manapság az emberek többsége.

A bizánciak ellenben tudatos és figyelmes olvasók voltak. Elejétől végéig elolvasták a Bibliát, és igyekeztek elkerülni, hogy saját óhajaik befolyásolják az értelmezést. Nem pusztán hívő emberek voltak, hanem a hit világuk alapelve volt – az alapelv, amelyen saját világukat felépítették. Twain megközelítése nem pusztán eretnekség lett volna a szemükben, hiszen efféle eretnekségek léteztek, amióta csak létezett a kereszténység, hanem lehetetlen is, mert a világ építményét veszélyeztette volna. A Kierkegaardhoz hasonló értelmezőkkel ellentétben, mégsem nem tekintettek el a szöveg egészétől és annak következményeitől, hanem igyekeztek megérteni. A bizánci vallás sokat emlegetett „fatalizmus” ellenére a bizánciak nem voltak hajlamosak arra, hogy a megoldást a szigorú kálvinista tételben keressék, mely szerint Isten cselekedeteit nem magyarázni, hanem elfogadni kell – ez a tétel egyébként nagyrészt a *Jób könyve* végén alapul. Az ökonómia arról tanúskodik, hogy nem voltak hajlandók vitába szállni Istennel, de megpróbálták magyarázni és megérteni; ebben talán a bizánci kultúra és egyúttal a bizánci kereszténység klasszikus örökségének egyik összetevőjét láthatjuk.

Másfelől gazdag történelmi tapasztalattal rendelkeztek. Számos esetben lehettek tanúi annak, hogy végtelen amorális tettek előnyös következményekkel jártak birodalmukra és Városukra nézve. I. Vaszil (867–886), az írástudatlan makedón paraszt úgy került a trónra, hogy letaszította róla jötevőjét, III. Mihályt, aki őt társuralkodóvá tette. Ezáltal azonban egy alkalmatlan uralkodó helyébe az egyik legnagyobb bizánci császár lépett. És ráadásul: utódai Bizánc egyik legragyogóbb korszakának uralkodói lesznek.

Mindez zavarbaejtő. Arra következtethetünk belőle, hogy az emberi élet és az emberi történelem pusztán kegyetlen játék, minden értelem nélkül; a bizánciak, akárcsak a valaha is élt emberek óriási többsége, nem hajlamosak ilyen következtetésre. Azok pedig, akik, mint Cioran, ezt hirdetik, nem egészen őszinték: ha ez az igazság, minek hirdetni? Minek könyveket írni?

Az ökonómia elve egy kultúra erőfeszítéséről tanúskodik, hogy végére járjon az emberi sors ellentmondásainak, anélkül hogy takargatná azokat. Lehet vitatkozni ennek a megoldásnak az értékéről; de ennek a kérdésnek bármelyik megoldása vitatható.

² A *Revelations* című gyűjteményes kötetben, Canon Gate, 2005. Egyébként az egész kötet érdekes kísérlet a Szentírás magyarázatára korszerű – és nagyon különböző – nézőpontokból.

Hazugok, romlottak, dekadensek, továbbá szükség szerint ostobák és gyávák; magától értetődik, hogy fesletteknek is kell lenniük. Igaz, a képek ezért az utóbbi vonásáért különösen sokat tett egy bizánci szerző, Caesareai Prokopiosz.

Prokopiosz (6. század) Justinianus császár és Theodóra császárnő kortársa volt; egy időben a híres hadvezér, Belizár tanácsadója, és magasrangú állami hivatalnok. Történetíró volt, és művének egy része szemlátomást a kor „hivatalos” történetét örökítette meg – *Az épületekről (Peri ktiszmaton avagy De aedificiis)* talán egyenesen Justinianus közvetlen megrendelésére készült, és az ő korának építkezéseit sorolja fel és írja le. A *Polemón (De bellis)*, azaz *A háborúkról* ugyancsak javarészt Justinianus háborúival foglalkozik. Ez a két mű máig fontos forrás a történészek számára.

A hivatásos Bizánc-kutatók szűk körén kívül azonban Prokopiosz a harmadik művével híresült el, jóllehet az a legkétségesebb értékű (néhányek még Prokopiosz szerzőségét is kétségbe vonják); ez a *Titkos történet (Anekdotá, latinul Historia arcana)*.

Ha ezt a művet Prokopiosz írta, akkor (megintcsak) problematikus személyiséggel állunk szemben. Prokopiosz, az udvari történész, helyenként egyenesen Justinianus uralkodásának dicsőítője – ha csak egy művében is, mint Radivoj Radić mondaná,³ – a *Titkos történetben* leírja ezt a mondatot: Justinianus gaztettei oly számosak, hogy egy egész örökkévalóság nem volna elég elősorolni őket. Nem is lehet ez másképpen, hiszen sem Justinianus, sem a felesége nem voltak közönséges emberi lények.

E cselekedetek miatt szememben és többségünk szemében soha nem tűntek emberi teremtményeknek, hanem inkább bosszúálló démonoknak, „két emberpusztítónak”, ahogy a költők mondják; szüntelenül azon gondolkodtak, miképpen pusztíthatnának el a legkönnyebben és a leggyorsabban minden emberi nemzetséget minden gazdagságával egyetemben. Így, emberi alakban, de valójában démonokként, az egész világot megrázkódtatták. Erre számos jelből lehet következtetni, de különösen cselekedeteik erejéből. A démonok ugyanis egy lényeges vonásban különböznek az emberektől. Valójában, noha az évszázadok folyamán akár véletlenül, akár a dolgok természete folytán számos ember bizonyult iszonyúnak, egyesek városokat, mások országokat vagy más egyebet döntvén romba, ezen a ketőn kívül mégis mostanáig egyiknek sem sikerült az egész emberiséget pusztítania, és az egész világra szerencsétlenséget zúdítania. Ebben a pusztításban a sors is a kezükre játszott; földrendésekkel, ragályokkal és áradásokkal segédkezett az emberek elpusztításában, amint azt mindjárt elmesélem. Ennek okáért amaz iszonyú gonosztetteket sem emberi erővel, hanem csakis másfajta erővel vitték végbe.

Justinianus semmit sem eszik, éjszaka ellenben átváltozik: néha eltűnik a feje, „de maradék teste továbbra is le-föl sétál”, néha meg „arca alaktalan hústömeggé vált, mert se a szemöldöke, se a szeme nem volt a szokott helyen”. Amikor pedig egy Istennek egyébként igen kedves szerzetes a császár elé járult, csak egyik lábával lépte át a küszöböt, és azon nyomban sarkon fordult. Később elmesélte egyeseknek, hogy azt látta, „a palota trónusán maga a démonok ura ül”.

Valami ilyesmit maga Theodóra is mesélt Antiokhiában egy akkori kolléganőjének, azaz színésznőnek és prostituátnak: hogy Konsztantinopoliszban a démonok ura várja őt, „akivel mint hitese férjével fog élni, és segítségével mindenféle kincsek úrnője lesz”. Amellett, hogy démon, Theodóra közönséges, olcsó prostituált (volt). Kislányként, még éretlenül, „férfimód folytatott erkölcstelen viszonyt züllött emberekkel”, ám mihelyt érett nő lett, nyomban szajhának állt, mégpedig olyanféleképpen, amit az emberek „gyalogkurvának” neveztek. Mert se fuvólán, se hárfán nem játszott, hanem leányos szépségét eladta bárkinek, aki az útjába akadt, és hogy úgy mondjam, egész testével munkálkodott.

³ Caesareai Prokopiosz: *Titkos történet*, Albin Vilhar (ford.), Radivoj Radić (előszó és jegyzetek), Dereta, Belgrád, 2004.

Valamivel később Prokopiosz pontosabban fogalmaz, és elmagyarázza, hogy Theodóra „mindig három nyílással dolgozott... felhánytorgatva a természetnek, hogy nem teremtette mélyebb hasadékkal a keble között, módot kínálva arra, hogy azon a helyen is élvezzen”. Theodóra nem csak prostituált volt; mindent határtalanul kiélvezett, és szenedélye kielégíthetetlen volt.

Gyakran rendezett lakomát tíz vagy több igen erős ifjúval, akik kurváskodtak vele; ő egész éjszaka velük hált, amikor pedig lankadtak és nem voltak képesek dolgukat ellátni, a szolgálkhoz ment át, akik vagy harmincan voltak és mindegyikkel hált, de sehogyan sem tudott betelni a paráználkodással.

Lenyűgöző, ugye? Nemcsak Theodóra szexuális étvágya, hanem Prokopiosz jólérsétsége is – ne feledjük, mindez azelőtt történt, hogy Theodóra császárnő lett. És ha valaki esetleg kételkedne benne, hogy mindez fizikailag lehetséges, azt a választ kapja, hogy Theodóra nem közönséges nő volt, hanem démon – „akik csak bensőséges kapcsolatba kerültek vele, mind azonnal rájöttek, hogy nem a természet törvényei szerint paráználkodnak velük”. Ám nem ő az egyetlen kielégíthetetlen nő Prokopiosznál; ez talán azért van, mert a nők általában kielégíthetetlenek, és szigorú felügyelet híján telhetetlen szörnyetegekké válnak, tehát mindenkor veszélyesek, és kapcsolatuk a mágikussal nem korlátozható a démoni Theodórára. Zimony 1165-ös bevételét elmesélve Jóannész Kinamosz leírja, hogy egy nő fent állt a falon,

...és hamut szórt és a legcsekélyebb szemérem nélkül felemelte a ruháját és arcát elfordítva megmutatta a roméknak a teste hátsó részét és valami hosszú és érthetetlen mondókat mormolván próbálta ördögi varázslattal megigézni a romékat. Hanem egy katona iját kifeszítvén eltalálta a szerencsétlent azon a helyen, ahol a természet nyílást alkotott a tisztátalanság eltávolítására.

És újra felmerül a kérdés: Prokopioszt olvasva mennyiben egyes bizánci nőkről, és mennyiben a nőkhöz való viszonyulásról szerzünk ismereteket? Ez a kérdés sokáig nem fogja kínozni Prokopiosz olvasóit. Ők egyszerűen élvezetüket lelik a szövegben, és talán egyetlen bizánci szöveget sem olvasnak annyit, mint Prokopiosz *Titkos történetét*. Kiváló lehetőséget nyújt a pornográfia élvezetére a klasszikus műveltség cégére alatt. Amikor majd Nyugat-Európa ismét fölfedezi magának Bizáncot, Prokopiosz szövege lesz az egyik kiindulási pont.

Az igazság az, hogy Prokopiosz Theodóra ellen felhozott vádjai közül egyesek „tipikusak”, és egy korszak irodalmának közhelyei közé sorolhatók.⁴ Prokopiosz azzal vádolja Theodórárt, hogy prostituált és boszorkány volt. A történészek szerint ez a vád az antik és a hellenisztikus korban újra és újra előbukkan – a prostituáltakat rendszerint megvádolták azzal, hogy mágiát űznek. Démoszthenész nagy ellenfelét, Aiszkhinészt támadva azt állítja, hogy annak szülei felszabadított rabszolgák voltak, az anyja emellett prostituált és varázslónő. Úgy tűnik, az arról folyó vita, hogy kinek kurva az anyja, egyáltalán nem a mai politikai csatározások találmanya. Démoszthenész, majd később Prokopiosz vádjának ideológiai karaktere és az azt megalapozó értékrendszer teljesen világos. Ám ha diskurzuskritikai nézőpontból egyes kijelentések ideológiai irányultságát és megalapozottságát mutatjuk ki, az még nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem tényeken alapulnak; az ideológia világa korántsem *creatio ex nihilo*, hanem tények értelmezésén és új egységbe rendezésén alapul. Démoszthenész Athénról beszél, vagyis egy kisvárosról, ahol az emberek ismerték egymást, ahol nyilvánvaló valótlanságokkal nem lehet olyan könnyedén dobálózni, mint a mai államokban és társadalmakban, ahol a kiemelkedő személyiségeket az emberek többsége csak a médián és az általa alkotott képen keresztül ismeri. Az az állítás, hogy a prostituáltak mágiát űznek, természetesen meghatározott ideológiai beállítódást fejez ki, mindekelőtt azért, mert a prostitúció és a mágia egyaránt diszkvalifikál. Csakhogy a különféle

⁴ J. Bullen: *Byzantium Rediscovered*, Phaidon. Továbbá *Byzance en Europe*, és mindenekelött Silvia Ronchey: *La „femme fatale”, source d’une byzantinologie austère*.

szerelemi bájjalok készítésének és a vágyott személy megigézésének tudománya, akárcsak Szent Márk lovai, a mai napig fennmaradt. Logikus, hogy azok a nők, akiknek az egzisztenciája mások hajlandóságától függött, különféle módszerekkel igyekeztek felkelteni ezt a hajlandóságot, és egy olyan világban, ahol hittek a mágiában, az lehetett az egyik eszköz. A pozitivisták 19. század már nem hitt a mágiában, és a *femme fatale* lehetett a történet pozitívista változata; a szerelemi bájjal helyébe az ellenállhatlan erotikus vonzerő lépett. Ne feledjük, hogy Trisztánt és Izoldát sem valamiféle erotikus erő vonzotta egymáshoz, hanem az, hogy tévedésből megitták az Izolda és Már király nászéjszakájára szánt bájjal. A középkori költő nyilvánvalóan se okot, se igazolást nem találhatott hősei személyiségében ilyesféle végzetes vonzerőre és kapcsolatra. Ugyanígy nélkülözhetetlenek Prokopiosz számára a varázslatok és démonok, hogy meggyőzőn történetének valódiságáról.

Karl Wilhelm Dindorf 1833-ban fogja a *Corpus Scriptorum Historiae Byzanthinae*-ban közreadni Prokopiosz művét, és az attól fogva válik a művelt európaiak kedvenc olvasmányává,⁵ különösen a Theodóra szexuális étvágyáról és a mindössze három testnyílása felpanaszlásáról szóló részletek. A Theodóráról szóló történetet Gibbon is úgy fogja értékelni, hogy „prostituáltként számtalan néző jelenlétében mocskolta be Konsztantinopolisz színpadát, és királynőként istenítették ugyanott”. Ennek szemlemében ír aztán az ismert francia szerző, Victorien Sardou egyenesen Sarah Bernhardt számára egy drámát *Theodóra* címmel. A darabot 1884-ben mutatják be, és óriási ováció fogadja a premieren. Igazi színpadi látványosság volt – Massenet komponált hozzá zenét –, Sardou elküldette magának a ravennai San Vitale-templom mozaikjairól készült rajzokat, hogy azok alapján tervezzék meg a jelmezeket. Állítólag Sarah Bernhardt is elutazott Ravennába, hogy lássa a mozaikokat és annak a nőnek az ábrázolását, akit alakítani fog. Akkoriban, a Bizánc iránti érdeklődés megélnkülésének korszakában, a hajdani civilizáció képeit főként Itália – Ravenna és Velence – közvetítette. Az utóbbi kissé paradox, hiszen Velence volt az az állam, amelyik a legtöbbet tette Bizánc végzetes meggyengüléséért, bár egyúttal az a város is volt, amelyik a legtovább tartott fenn szoros kapcsolatot Bizánccal, és a Város végső bukása után a görög emigráció egyik központja lett. Úgy tűnik, hogy Enrico Dandolo gyűlölete, mely Konsztantinopolisz első bukásához vezetett, részben ugyancsak személyes indítékokon alapult, azoknak a sérelmeknek az emlékéen, amelyeket el kellett szenvednie, amikor ifjúkorában Konsztantinopoliszban tartózkodott.

Az előadás plakátja aranszínben játszik, de a szex látványát a halál látványa helyettesíti rajta: egy haldokló ember a földön, Theodóra lábainál. Sarah Bernhardt kiválasztása erre a szerepre cseppet sem volt véletlen; habár éppen ez az előadás hozza meg teljes diadalát, mely, Jean Cocteau szavaival, a „monstre sacré” státuszát biztosítja számára, Sarah Bernhardt akkorra már, nem csupán színházi, hanem társasági fellépései révén is, a francia színház intézményévé vált. Minden este talpig feketében, fején turbánnal, hosszú kesztyűben jelent meg. Igazából ő volt a film előtti korszak egyetlen színésze, akinek a legendája a 20. században is tovább élt, pedig csak néhány percnyi celluloidszalag maradt fenn róla – lehetőséget adva a kínos következtetés levonására, hogy színjátszása, legalábbis a későbbi kritériumok szerint – teátrális volt. Sardou drámájából mindazonáltal 1922-ben, a némafilm korában, filmváltozat is készült.

Előzőleg a darab kétszázötvenhét előadást ért meg, számos európai városban színpadra állították, mi több, tizenhét évvel később, ismét a híres színésznővel a főszerepben, fel is újították. 1884. december nyolcadikán az ifjú Freud is látott egy előadást. „Hogy játszik ez a Sarah!” – írta. – „Hihetetlen, hányféle arcát tudja mutatni... rendkívüli lény. Könnyen el tudom képzelni, mennyire nem érzi szükségét annak, hogy más legyen az

⁵ V. Matthew W. Dickie: *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*, Routledge, London, 2001, paperback kiadás 2003.

életben, mint a színpadon.” Sarah Berhardt fényképe évekig ott függ majd rendelője falán. Tudjuk, hogy a francia színésznő Nikola Teslát is lenyűgözte.

Sardou *Theodórája* erősen befolyásolta a 20. század Bizáncról alkotott képét. Igaz, a 19. század végén egy könyv is nagy sikert aratott és nagy hatást gyakorolt a francia írókra és költőkre, egyáltalán az intellektuális közvéleményre; Maupassant is lelkes recenziót közölt róla a *Figaró*-ban.

A könyv szerzője tekintélyes tudós, Gustave Schlumberger, a *Revue numismatique* szerkesztője, archeológus, akinek a bizánci pecsétnyomókról írott műve ma is megkerülhetetlen a szakmában. Igaz, ő a háromkötetes *L'Épopée byzantine*-t tekintette élete főművének, mely nem egyéb, mint Mikhaél Pszellosz *Khronographiájának* korszerűsített változata. Viszont legolvasottabb műve, mely sok francia értelmiségi könyvtárában ott volt, a Niképorosz Phókaszról írott monográfiája. Róla már szóltunk, ő volt az a császár, aki azt követelte, hogy a hitetlenek elleni harcban elesett katonákat nyilvánítsák szentekké. De nem ez vonta magára a francia közönség figyelmét. A Niképorosz Phókaszról szóló történet is tartalmazott egy elbeszélést a *femme fatale*-ről.

959-ben, VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár halála után II. Rómanosz lépett a trónra. Ez a Konstantin nem tartozott a legnagyobb bizánci császárok közé, az állam szerencséjére azonban névleges uralkodásának legnagyobb részében nem személyesen gyakorolta a hatalmat; azt I. (Lakapénosz) Rómanosz tette. Bíborbanszületett Konstantin annál jelentősebb volt íróként – többek között számunkra is, mert a bizánci birodalom themáit (akkori területi egységeit) ismertetve fontos adalékokkal szolgált a szerbekről is – írásának sajátos célja pedig az volt, hogy alapvető tudnivalókat adjon tovább a fiának, Rómanosznak.

Filozófus a trónon; tervezet és álom

A tervezet szerzője, mint mindannyian tudjuk, Platón. Megpróbálkozott a megvalósításával is; a kísérlet dicstelen véget ért, Diogenész Laertiosz szerint Platón egy alkalommal a rabszolgapiacon végezte, de a barátai még idejében kiváltották.

Később, Rómában úgy látszott, hogy ezt az eszmét valósítja meg Marcus Aurelius (161–180), aki sikeres uralkodó, jó hadvezér és az egyik legjelentősebb sztoikus filozófus volt – *Elmélkedései* ennek az irányzatnak az egyik legfontosabb műve.

Marcus Aurelius uralkodásának korát – akárcsak elődjéét és örökbefogadjáját, Antoninus Piusét – az Antoninusok korának nevezik (138–180), és a római birodalom békéjének és virágzásának korszaka. Ez a csúcs – de a vég is, mert Marcus Aureliust Commodus követi –, az „öt jó császár kora”: Nerváé (96–98), Traianusé (98–117), Hadrianusé (117–138) majd az Antoninusoké, Róma legnagyobb felemelkedésének és legnagyobb területi terjeszkedésének időszaka.

E korszak mint aranykor legendája Bizáncban is eleven volt, habár a keresztényüldözések éppen Marcus Aurelius idején fokozódtak – ismeretes például a 177. évi vérengzés Lugdunumban.⁶ A sztoikus filozófus nem kedvelte a keresztényeket, de átvette elődje, Hadrianus álláspontját, aki ugyancsak nagyon művelt császár volt – Tertullianus *omnium curiositatum explorator*-nak nevezte –, és egészen jó költő. Fennmaradtak nevezetes sorai, amelyeket majd Marguerite Yourcenar választ mottónak *Hadrianus emlékiratai* című regényéhez:

„Animula vagula, blandula,
Hospes comesque corporis
Quae nunc abibis in loca,
Pallidula, rigida, nudula,
Nuc ut soles, dabis ioscus.”

⁶ A mai Lyonban. (A ford.)

És le is fordítja a regény utolsó szavaiként, hűen a legendához, mely szerint a verssorok a haldokló császár utolsó szavai voltak:

*Lelkecske, te lengeteg, ingatag, testem vendége, útitárs, sápatag, sivatag, hallgatag helyekre visz most az utad, játékaidnak vége már.*⁷

Hadrianus művészi ambíciókkal rendelkező császár volt; az írók és a művészek, talán éppen ezért, megsínylették uralkodását. Azt beszélték, ő ölette meg a kor legismertebb építészt, Damaszkuszi Apollodóroszt; az olyan szerzők sem jöttek ki vele, mint Suetonius – úgy látszik, Hadrianus nem tűrte az ellenvéleményt esztétikai kérdésekben. A kereszténységgel kapcsolatban ellenben az volt a véleménye, hogy bár törvényen kívül állnak, nem kell üldözni őket, sem a névtelen feljelentéseknek utána menni; ám ha valaki a tiltott hitet fennhagyon és nyilvánosan hirdeti, a törvénynek érvényt kell szerezni.

Nem tudni, hogy Marcus Aurelius idejében a keresztények voltak-e hangosabbak, vagy a törvény ügybuzgóbb, mindenestre több volt a keresztényüldözés, mint a korábbi négy császár idejében. Mégis elég vonzó kép maradt fenn róla a bizánci történelemben ahhoz, hogy sok császár példaképei éppen az Antoninusok legyenek. Legalábbis ezt állítja Mikhaél Pszellosz III. Rómanoszról (1028–1034).

Olyannyira felfokozott véleménye volt saját tudásáról, hogy a hajdani nagy Antoninusok, a híres filozófus Marcus és Augustus mintájára akart uralkodni, és két dolognak szentelt különös figyelmet: a könyvek tanulmányozásának és a hadi tudományoknak. Az utóbbit téren teljesen tudatlan volt, és a műveltsége is sekélyes volt...

Az antoninusi legenda és a platóni tervezet kisugárzása azonban magára Mikhaél Pszelloszra is hatott. A bizánci történelem egyik legnagyobb szabású intellektuális jelensége volt, de amint azt olvasói könnyűszerrel megállapíthatják, sokat hangoztatott nagy jámborsága ellenére – az ember arra gondol, nem dicsekvés-e ez is – cseppet sem volt szerény ember, az alázatosság nem tartozott legfőbb erényei közé. És sajnos nem ez volt az egyetlen erény, aminek híjával volt.

Pszellosz, a filozófus – mert annak tartotta magát, egyébként okkal, és írásai tanúsága szerint a császárok is annak nevezték – igen tevékeny volt a politikában, és vállalkozásai gyakran sikerrel jártak. Bizánc balszerencséjére. Pszellosz ugyanis IV. (Diogenész) Rómanosz politikai ellenfeleinek egyik vezetője volt, és ez a csoport semmitől sem riadt vissza a császár megbuktatása érdekében. A csoport egyik vezetőjének, Ióannész Dukasznak a fia, Andronikosz Mantzikertnél egy döntő pillanatban megfutamodott katonáival együtt, és elterjesztette a hírt, hogy a csata elveszett. Ez vezetett a mantzikerti katasztrófális vereséghez, de önmagában még nem lett volna elég Kisázsia végzetes elvesztéséhez.

*A vereség az első pillanatban nem volt annyira súlyos: a bizánci veszteségek viszonylag kicsik voltak, Alp Arslan pedig lovagi módon viselkedett az elfogott bizánci császárral, és becsületes békét kötött vele. A romé belviszonyok azonban ezt az eseményt beláthatatlan következményekkel járó katasztrófává változtatták. Az ellenzék [az akkori császár, Diogenész Rómanosz ellenzéke – R. P.], amelyet Ióannész Dukasz, a mantzikerti áruló apja és Mikhaél Pszellosz vezetett, valamiféle „államcsíny” hajtott végre, és VII. (Dukasz) Mihályt (1071–1078) ültette a trónra... Rómanosz megvakításának és halálának hírére a szeldzsukok 1072-ben támadást indítottak Kisáziában, mert a néhány hónappal korábban kötött béke érvényét veszítette... Még Nikaiát is elfoglalták, mely nem messze esik Carigradtól, és a bizánciak csak az első kereszties háborúban, 1097-ben kapták vissza a kereszteseiktől.*⁸

Tévedés volna tehát Pszelloszt olyan filozófusnak hinni, aki tekintetét a magasabb eszmékre függeszti – Arisztophanész gúnyolta azzal a filozófusokat, hogy a csillagokat

⁷ Marguerite Yourcenar: *Hadrianus emlékezései*, Réz Pál (ford.), Európa, Bp., 1984. (A verset Várady Szabolcs fordította.)

⁸ Radivoj Radić: *Vizantija – purpur i pergament*, Evoluta, Belgrád, 2006.

figyelve kútba esnek –, és nem ért a gyakorlati politikához. Pszellosz, a politikus vétke ennek éppen a fordítottja: a hatalomért folytatott harcban teljességgel hiányzott belőle mindennemű idealizmus és a magasabbrendű célok iránti érzékenység. Csak találgathatjuk, hogy végletes cinizmusról volt-e szó, ami annyira megdöbbenette Ostrogorskit, vagy a nárcizmusa hitette el vele, hogy minden, ami jó Pszellosznak – mégoly rövidlátó módon kitűzött, rövidtávú haszon legyen is –, az jó a többieknek is. Akárhogy is volt, a teljes gatlástalanság és a morál tökéletes hiánya alapvető vonása volt e Platón-tanítvány politikai tevékenységének, aki csak vallási téren tanúsított némi óvatosságot.

Mindenesetre a hatalmat gyakorló – vagy éppenséggel hatalommal bíró – értelmiségi olyan sajátos típusát képviseli, amelyikre nem érvényesek a szokásos sztereotípiák. Inkább látszik megfelelni ezeknek a sztereotípiáknak Pszellosz tanítványa, VII. (Dukasz) Mihály.

Minden arra vall, hogy hű tanítványa volt, mert életrajza, a Pszellosz művében olvasható utolsó életrajz nem egyéb, mint a császár műveltségének és bölcsességének dicsőítése.

Amidőn belekezek Dukasz Mihály uralkodásának ismertetésébe, hogy legalább vázlatos rajzát adjam cselekedeteinek, amennyire históriám korlátozott terjedelme lehetővé teszi, először is arra kell kérnem olvasóimat, hogy ne tekintsék túlzásnak a képet, amelyet ennek az embernek a jelleméről és művéről eléjük tárok. Éppen ellenkezőleg, nehezemre esik az igazságnak megfelelő leírását adnom egyiknek is és a másiknak is. Mert miközben e szavakat leírom, érzem, ismét elragad ugyanaz az érzés, mely jelenlétében oly gyakran hatalmába kerített, ugyanaz a lenyűgözöttség vesz erőt rajtam. Valóban lehetetlen volt nem isteníteni őt. Ezért arra kérem olvasóimat, ne tápláljanak szívükben bizalmatlanságot beszámolóim olvastán, sem gyanakvást szavaim iránt amiatt, hogy még e császár életében vetem papírra őket. Az egyetlen ok, amiért e história megírására vállalkoztam, éppen az volt, hogy az emberek megtudhassák, létezhet ilyen magasztos emberi természet, mely messze felülmúl mindent, amit idáig ismertünk.

Így Pszellosz. VII. Mihály egyébiránt főként arról emlékezetes, hogy uralkodása idején szökött magasba az élelmiszerek ára, amiért talán személyesen nem is volt felelős, mert Bizánc valódi uralkodója ebben a korban Niképhoritzta eunuch volt. Egy másik kortárs történetíró, Ióannész Szkülitzész ezt írja róla:

Miközben emez [Niképhoritzta] hatalomra jutott, Mihály kizárólag haszontalanságokkal és gyermekded játszadozással foglalkozott. A legfőbb filozófus, Pszellosz úgy nevelte, hogy teljesen alkalmatlan volt a tisztségre, amelyet betöltött.

Naivitás volt-e ez Pszellosz részéről, vagy nagyon is megfelelt neki egy bábcászár? Akárhogy is volt, VII. Mihályt hamarosan letették a trónról és kolostorba küldték, rövid életű utódja pedig – mindössze három évig, 1078-tól 1081-ig uralkodott, és I. (Komnénosz) Alexiosz buktatta meg –, hogy legitimitását biztosítsa, azonnal nőül vette a feleségét, Máriát, aki egyébként alán hercegnő volt. Ő fogja örökre fogadni Alexiosz Komnénoszt, ami az utóbbinak jogcímül szolgál a trónra – azt is mesélték, hogy a szeretője volt. A hajdani VII. Mihály utóbb Epheszosz püspöke lesz.

Pszellosznak pedig tanítványa bukása után nyoma vész. Egyesek szerint számúzik; többet nem hallunk róla. Meghal? Megölik? Remeteségben vezekel bűneiért?

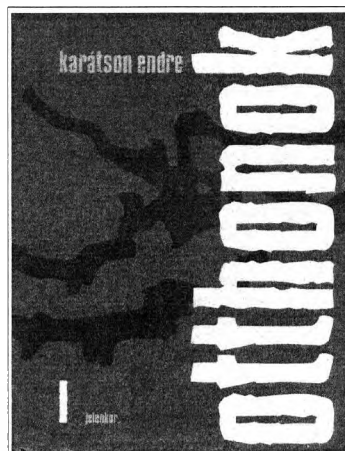
A válasz ízlés és irodalmi képzelőerő kérdése.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

OTT VAGYOK HONN

Karátson Endre: Otthonok I–II.

Karátson Endre kétkötetes emlékirata nem klasszikus memoár. A gyanútlan olvasó nem is nagyon tudja az elején, mi a könyv műfaja, habár a szerző a latin mottó után, melyhez még visszatérünk, egy kisbetűs jegyzetben becsületesen eligazít: *Viselt dolgaimat nem időrendben, hanem az általam fontosnak tartott témák szerint csoportosítva mutatom be: én mondom meg, miről mikor kívánok beszélni. Egészében itt mégis külső akaratnak vetem magam alá. Írásba a halál diktálására fogtam, mikor feleségemet elvesztettem. Emlékezéseim az ő emlékezetét őrzik.* (I. 7. o.) Azaz két, nem mindig összeegyeztethető szempontot tart egyformán fontosnak, de az ilyen típusú összeegyeztethetlenség, mint tudjuk, termékeny kiindulópont lehet, és részben épp az ebből támadt feszültség hajtja előre a könyvet, és teszi műfajilag besorolhatatlanná. Esszégyűjtemény, intim vallomás, családtörténet, erotikus ponyva, mikroszociológia? Az alkalmi kapcsolatokat, szerelmi kalandokat kereső konok individualista (*Remeteség, nagyjából tíz nővel*, mondja egy szellemes cím a IV. fejezetben – II. 173. o.), aki világéletében *magánzó* szeretett volna lenni, s aki legvégül fölismeri, hogy valaki mástól függ, aki egy neki rendeltetett másik ember révén ismeri föl a körülmények erejét, tanulja meg elfogadni a világot. A fiatal és bátor irodalmár, aki behúzódik az egyetemi világ egzisztenciális biztonságot nyújtó falai mögé, és egyetemi tanár lesz. *Megfigyelésem szerint – írja egyik paradoxonában – mindenki, aki az íróságot választotta kizárólagos, vagy akár főfoglalkozásának, elvesztette lehetséges szuverenitásának javarészét (...) senkitől függni azt jelenti: mindenkitől függni bevallhatatlanul (...)* A szabadúszó írónak a közvélemény igazából a munkaadója (...) *szabadúszónak szabadúszókra támaszkodni annyi, mint farkasoktól várni életbiztosítást.* (I. 150–151. o.) A menekült, aki menekülttársainál sikeresebben beilleszkedik. A beilleszkedett, aki éberén őrzi szellemi integritását, és inkább sok száz kilométert vonatozik, minthogy elfogadjon egy kényelmes párizsi állást, amivel sérülne személyes szabadsága. A privátszféra, mint egy seb, felfakad: a veszekedések, sírások, megcsalások, szeretkezések, az össze- és szétköltözések ugyanolyan fontossá válnak, mint az '56-os forradalom, az emigráció, az anyanyelv működése idegenben, vagy a francia egyetemek sajtóságos mikrokozmosza, netán a szerzőnek a francia baloldallal szemben érzett – nem csupán otthonról hozott, hanem franciaországi tapasztalatai által is megerősített – elfojthatatlan averziója. Az objektív, nagyobb világ és a szubjektív, belső világ alapvetően egyenlően fontosak itt, minden mozzanatukban érintkeznek és keverednek. *Otthon voltunk mindeniütt, ahol együtt voltunk. A történet, amelynek részleteit felidézem, s amely az enyém, mert én mondom el, ettől lesz magán-*

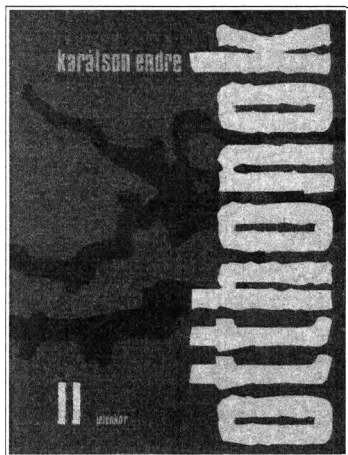
Jelenkor Kiadó
Pécs, 2007
632 oldal, 3200 Ft

jellegűvé (...) Nincs semmi szégyellnivaló a magánügyben. Még azt is lehet állítani, hogy magánügyekből áll össze a történelem. (II. 313–314 o.) Az idézet első mondata az egész könyv kulcsmondata. De mindezeket túl markáns, ám kissé hosszadalmas, esztétika és élet kapcsolatait boncoló fejezetekben meséli el Karátsón (távoli Proust-utánérzéseknek nevezném e futamokat), ahogyan bizonyos képzőművészeti alkotások, teszem Párizsban a Cluny Múzeumban *A egyszarvúval társalkodó nemes hölgy* című falikárpit-sorozat (I. 260. o.), vagy Firenzében Botticelli *Vénusz születése* (I. 269. o.), avagy Benozzo Gozzoli freskói a Medici-palota kápolnijában (II. 113. o.), vagy Rómában, a Galleria Borghesében látott *Faun* (Lüszipposz alkotása, II. 152. o.), a róluk folytatott incselkedő és egyben mélyreható dialógusok révén úgy szólnak bele hőseink életébe, mint maga a sors, vagy a közös sorsról való tudás. Az időrend szándékolt fölborítása szabadságot ad (azt mondok el és olyan sorrendben, amit és ahogyan akarok; szabad asszociációkkal, mint egy pszichoanalitikus diványán) – a szeretett társ korai, tragikus halála viszont kényszerítő erővel bír: az életét igazolni kell, értelmet kell adni neki, meg kell fejteni, emlékművet állítani neki.

És mégis, vagy az anyag belső természete, vagy egyszerűen a történet hiteles elmesélésének követelménye miatt, működik, minden egyes nagyobb fejezeten belül egy rejtett, életrajzi alapvetésű, lassan előrehaladó kronológia. A könyvnek összesen négy, római számmal ellátott fejezete van, számos arab számmal megjelölt alponttal vagy alfejezettel (s olykor az alpontoknak is vannak alpontjai – betűk, ez a tagolás, valamint az, hogy a fejezetszámok mögött zárójel áll, inkább tudományos dolgozatra emlékeztet, mint szépirodalmi műre), és a mélyáramban, mintegy a felszín alatt, az egyes részek, bármennyit is ugrál bennük látszatra önkényesen a szerző, egymást követő életszakaszokat ábrázolnak.

Az I. fejezet, amelynek címe *A könnyek nyomában*, Nicole, a feleség halálát, a sírhely kiválasztását, a temetését, a gyászt és az azt követő, önmaga számára is felfoghatatlan, szüntelen elfojthatatlan zokogásokban megnyilvánuló földrengésszerű megrendültséget próbálja meg fejezetről fejezetre megérteni és megértetni velünk is, mindig mélyebbre hatolva, a sírás helyzeteire az emlékezetből újabb és újabb példákat előlva, megalkotva mintegy a sírás enciklopédiáját – elemzi az elbeszélő a szobájába bezárkózó anyja sírását, apja sírását öccse halálakor, a saját sírásait barátok temetésén, templomi szertartások alatt, vagy a *Himnusz* hallatán, '56-ban, amikor tanúja volt, ahogyan leszerelnek egy vörös csillagot. *Miért akarja a társadalom, hogy sírjak?* – teszi fel a kérdést az elbeszélő a 14. fejezet címében: nos, az életrajzi elemek szüntelen felbukkanása mellett van egy másik érzékelhető ellenmozgás is a könyvben: a tudós és tanár folyamatosan feltörő reflexiói, elméletalkotási igénye. Szemben az íróval, akinek elsősorban az okoz érzéki örömet, aho-

gyan bizonyos helyzeteket megjelenít, jelentkezik a tudós, aki állandóan elméletet is alkot arról, amit ábrázol, és az elméletet is fontosnak tartja beleírni a könyvbe, mintha a festő a képen látható tárgyak jegyzékét is csatolná egy műalkotáshoz, vagy az építő nem bontaná el az állványzatot, amely az épület felhúzásához kellett (és ezzel, tegyük hozzá rögtön, nem mindig könnyíti meg az olvasó dolgát). Az I. fejezet – amellet, hogy a szerző számára fontos találkozásokat rögzít az emigrációból – végeredményben a hős gyermekkorát mondja el, gyermekkorra vidékeit írja le: a Tabánt, az Attila utat (mely véletlenül a recenzens gyermekkorának vidéke is, s ez igencsak felcsigázta érdeklődésemet, igaz, van két évtizednyi hiátus a születési dátumok között, mondhatni, én az ő lerombolt, elsüllyedt gyermekkor helyszínére születtem, az Attila krt. 3.-ba, és a II. kötet

227. oldalán kiderül, hogy a szerző meg a 2.-be); az első iskolákat, viszonyát a szüleivel. Leírja a gyermekkor házáat, ahol 12 évesen megélte Budapest ostromát és mindazt, ami ahhoz tartozott, az egyik házba becsapódott repülőgépet – amire még mi is büszkék voltunk, pedig csak fényképen láttuk (...és kedvem akkor ahhoz sincsen, hogy felidézsem – mondja, miközben felidézi – a ...Lühnsdorff Károly rajzolóművész és légóparancsnok műtermébe fűródott német vitorlázógépet a rizs és csokoládé-rakomány közepén szörnyethalt pilótával, akinek, bár titkolták, sikerült meglesni lehurcolását a gránátoktól roncsolt lépcsőházban... – I., 121. o.) –, a gyilkosságokat és öngyilkosságokat, megerőszkolásokat és a bombázást, a házmestert, akinek a fejét elviszi egy gránát. Vagy még korábról: az agydaganatban 1943-ban elhunyt öccse, Gyuri halálát, mely egy életre traumatizálta viszonyát a szüleivel, akik nem tudták feldolgozni a veszteséget; a szülei kapcsolatát, a harcát apjával, valamint a sokfelé ágazó Karátsón család legendáriumából amit fontosnak tart még, születése előtről is. A könyv tehát minden látszat ellenére a klasszikus értelemben vett gyermekkorral kezdődik, mint egy fejlődésregény.

Az *Otthonok* a II. fejezetben hőseinknek, Nicole-nak és Andrének a Sorbonne-on 1959-ben a Descartes-előadóteremben történő megismerkedésével folytatódik (*Kitalálni egy otthonot*), az egyetem közeg és az ő mozgalmas kapcsolatuk első szakaszának leírásával, ha úgy tetszik, a felnőtte válás – szerelem, házasság, egy francia családba való integrálódás, pontosabban a integrálhatatlanság felismerésének – fontos lépéseivel folytatódik. Rendkívül izgalmas a táplálkozási szokások és ételek perspektívájából a feleség szüleivel való kapcsolatának elemzése (a kínos családi ebédekről szóló fejezetnek ezt a – nagyon franciás – címet adja: *Kis pokolban a szű udvariassága*, I. 295. o.), amelyre egy örökbecsű kép teszi fel a koronát: egy Côte d'Azur-i kötelező rokonlátogatás során a fiatal nászutas pár a háziasszony fősvénysége miatt korgó gyomorral fekszik le aludni. *Az éjszaka közepén furcsa, csámcsogó hangra ébredtem. Bőre szabott, fehér hálóingben a nagymama hajolt fölénk egy csirkecombot rágva. Hatalmasra tágult, karikás szemében olyan rettenet ült, akár Szaturnuszében, amint Goyánál gyermekeit eszi.* (I. 183. o.) Majd kis kanyarral visszamegy a III. fejezetben (*Miért is kerültem Franciaországba?*) az 50-es évek elejére, a magyar főiskoláshoz, akit, származása ellenére – szerencséje és lélekjelenléte következtében *osztályidegenként* is fölvesznek az Idegen Nyelvek Főiskolájára, francia szakra (íme egy nagyszerű, hősünk elszántságára és találékonyságára jellemző történet az ajtó alatt becsúsztatott kérvényről, ne felejtjük, a Rákosi-diktatúra tombolása idején, 1951-ből: *Rekkenő hőségben kullogok a hivatal folyosóján... aznap volt az utolsó jelentkezési lehetőség. Illetve aznap délelőtt, és az iroda már bezárt. Egy hivatalnok formájú ember jött fel a lépcsőn, nála kérdezősködtem. „Talán egy kérvényt dugjon be az ajtó alatt” – tanácsolta megértően, és még egy borítékot is kihálászott ehhez a táskájából. Üres papírja nem volt. Nekem sem. Az emeleti papírkosárban találtam egy alig megkezdett kérvényt. Erről leoperáltam a kézírást, meg egy zsírfoltos részt, s a maradék fecnire ráfirkanottam: kérem felvételtemet francia szakra. II. 9. o.).*

A főiskolán aztán megismerkedik egyik legfontosabb mesterével, későbbi barátjával és segítőjével Gyergyai Alberttel. Innen már csak egy ugrás a fiatal könyvkiadói lektorhoz (a nagyhatalmú Köpeczi bólintása kellett a bizalmi állás megszerzéséhez), aki '56-ban sok mindennek hiteles szemtanúja lesz. Egy éles és tiszta kép a II. kötet 59. oldaláról: *A Villányi útról a Fadrusz utcába hirtelen befordult egy szovjet teherautó, a rakodó részén tele gimnasztyorkás kiskatonákkal. Ezek fegyverükkel a házfalakra célozva hátukon feküdték, arcukon rettegés ült, szabályos halálfélelem. Mert bárki közéjük lőhetett, vagy Molotov-köktélt dobhatott. Engem meglepett, hogy milyen tejelesképűek, hogy túl nagy sisak billeg a fejükön. És méltáztam azon is, mintha filmvetítésen lennék: ezek a győztesek milyen kiszolgáltatottak. Az egyik meglátott, célba vett. Szerencsére a valóság működésbe hozta életöztönömet. Hátraugrottam a szobába, ahol anyám az ágya szélén ülve és mit sem sejtve pasziánszozott... Dermedten kezembe vettem egy könyvet, de jó fél óráig csak az első mondatot olvastam és nem értettem. Többek közt*

ekkor barátkozik meg újra az apjával: '56 októbere előtt közel másfél évig nem szóltunk egymáshoz egy vad összeszólalkozás következtében. Végül a Mórincz Zsigmond körtéren találtunk egymásra, barikádot építve a ruszki tankok ellen. (I., 75. o.) – majd egyike lesz a kétszázezer disszidensnek (a határon átszökés története friss, eleven szemléletű betétnovella, érződik rajta, hányszor lejátszódhatott az író fejében, mielőtt leírta volna, és mégis milyen üdének őrizte meg az emlékezet). Hogy végül a IV., a leghosszabb és bizonyos értelemben megtévesztő című (*Gyerekkorunk otthona*) fejezetben eljussunk végre a viharos szerelmi élet és bonyolult egyetemi belharcok és mindenféle házassági és emberi próbatételek után újra Nicole-hoz, akit másodszer is feleségül vesz, végül Nicole tragikusan korai halálához, és a mű címének megfejtéséhez. Nem állom meg, hogy ne idézzem a regény (vagy memoár) egyik legszebb bekezdését, az utolsót (mely egy álom leírása). *Meg akartam simogatni az arcát, mely olyan súlytalanul feküdt mellkasomon, mint egy parányi madár. Egy parányi madár, mely a végét érzi. Egyre nihilistább háborgásomban lehanyatlott a kezem. Tehetetlen mozdulatok csak felriasztanak. Nem tudok érte semmit sem tenni, ő sem tud értem semmit... háborgásom zaklattott álomba taszított... Oldalról, kivédhetetlen szögből hullám rontott rám. A Földközi-tengeré... olyan viharos napon, amikor csak mi merészkedtünk le a partra... a pálmafák hisztérikusan rázták loboncos ágait... Tarczán-rikoltással berohantam, és integettem, hogy jöjjön... aztán abba kellett hagyni az integetést, mert úszni kellett. Túl a partot zuhogva verdeső vízlökéseken... többnyire láthatatlan pont lehettem ebben a csapkodásban, a hullámok hasába fúródva a sötétzöld közegben, mely egyébként kellemesen langyos volt. Nicole harminc méterre lehetett odakint. Visszanézve azt láttam, próbál felfedezni, sikertelenül persze, mert rövidlátó... nekiláttam úszni dél felé, amerre a szél sodrása könnyítette a haladást... Meg-megálltam, arcomat vízbe temetve lestem, szerettem volna hallal találkozni. Nicole kiáltását hallottam hirtelen. Most dél fele szaladt, felém, mintha valami végzetes elől futna... Nevemet kiáltotta, szinte sikoltotta, azt, amelyet ő talált ki, amikor én őt Pipnek kereszteltem el, s akkor, ott, ebben a kiáltásban valósággal és maradandóan otthon éreztem magamat. (II. 317–318. o.)*

Ehhez az egyetlen kiáltáshoz képest igencsak szerteindázó képet kapunk a könyvben az író otthon-fogalmáról, de talán nem is csak arról, hogy mit jelent számára az otthon, és hogy mi jelenti számára az otthon, és nem is csak az életéről, találkozásairól, szerelmi és szellemi kalandjairól, hanem úgy általában mindenről. Mint akinek mindenről eszébe jut valami. Mintha, mint valami bugyorba, ebbe a könyvbe akarta volna belegyömöszölni minden tudását, mindazt, amit eddig még nem adatott megírnia vagy publikálnia, mindazokat a tárgyakat, témákat és toposzokat, amelyeket nem egészen tudományos és nem teljesen szépirodalmi eszközökkel akar vagy képes földolgozni, elmondani. Ebből következik egy furcsaság: a rendszerezés és rendszerépítés vágya folytonosan belopózik, beszüremkedik a szövegek, a helyenként vasok és érzéki, helyenként szikár és túpontos történetek, karakterek, kíméletlen és szellemes anekdoták közé, minek következtében a könyvet ellepik a különös, aggályos túlfogalmazások, listák, afféle gondolat- és esetleltárak, amelyek újra meg újra megakasztják az olvasót. Mintha Karátson ugyanolyan értéket tulajdonítana – mint tudós vagy gondolkodó – a törlendő segédegyeneseknek, mint magának a készülő rajznak. Rögtön itt egy példa az I. kötet 158. oldaláról, ahol a barátságáról beszél: *Hozzátartozik persze a barátsághoz a türelem is, de inkább rész kérdésekben, mint alapvetőekben. Mondjuk úgy, hogy ami kisebb kényelmetlenséggel áthidalható – egyik a sört szereti, másik a bort, egyik falun lakik szívesebben, másik nagyvárosban, egyik pornófilmekért rajong, másik hárfahangversenyért – azt egy barátnak nem nehéz elnézni, sőt az még azzal, hogy ugratásra, vetélkedésre nyújt alkalmat, pezsgőbbé teheti a kapcsolat hétköznapjait. Vallási, világnézeti vagy nőügyekben viszont a vetélkedés előbb-utóbb és elég gyakran vérre megy... Mondhatnám, persze, az egyik ezt szereti, a másik azt szereti, a másik mindez hozzátartozik, de miért olyan fontos ez? Miért nem elég a létező barátságokról beszélni? Miért kell a barátság kissé túl általános elméletét is kifejteni?*

Ezek az időről időre visszatérő elméletfabrikálási és leltározási rohamok annál lansztóbbak, minél jobban kibontakozik egy sajátos, senki máséval nem összetéveszthető életpálya és életszemlélet a könyvből, amelyik ugyanakkor, a szó legnemesebb, montaigne-i értelmében személyes, megvesztegetően és egyben megvesztegethetetlenül őszinte. Egyik legnagyobb erénye és értéke a könyvnek, hogy tudjuk, szerzője nem hazudik, képtelen hazudni, az életrajzát tekintve nem stilizál, és a magára nézve legkényesebb, legáruzkodóbb tényeket sem hallgatja el, és nem azért becsületes és nyílt, mert ezt elhatározta, hanem többek között azért is, mert tudja, ezt a könyvet, amelyet Nicole-nak ajánl, s amely a kettőjük közös története, másként lehetetlenség volna végigírni. Koppanó keménységgel ábrázol alig kibírható helyzeteket, betegséggel vagy erkölcsi válsággal kapcsolatban nem enged meg magának semmilyen mellébeszélést, kortársaival kapcsolatos ítéletét, legyen az akár pozitív, akár negatív, sohasem ahhoz szabja, hogy szélesebb vagy szűkebb környezete mit gondol az illetőről. Két higgadt érvelés között azonban indulatos, szangvinikus és kolerikus természete (hogy én is alkalmazzam a felsorolás művészetét) is a felszínre tör, amely természet szintén eléggé megnehezíti számára, hogy ne az igazat mondja, hátulütője viszont, hogy az író, úgy tűnik, egyfajta autenticitás vízjelének tekinti ezeket a szövegbe ágyazott szókimondó rohamokat: *...bosszantott a nyelvi játékot sújtó tilalom* – írja az École Normale Supérieure-ben eltöltött időszak egyik fontos felismerése kapcsán. – *Mármint ami az én próbálkozásaimat illeti. A bennszülöttek ugyanis kedvükre zsonglőrködtek a szavakkal... Minden tótágásra állított kifejezés pályázhatott a sziporkázásnak járó elismerésre. Nem fogadta olyan zavart, elutasító kifejezés, mint amilyen eleve kiült az arcokra, ha idegen próbált eltérni a bejártott, magyarán: sematikus szerkezetektől, fordulatoktól. Rájöttem azóta, hogy mi magyarok is hasonlóan reagálunk, s egyáltalán minden náció borzong, ha avatatlanok kiforgatják az anyanyelvét, s így kiáltunk mi, így kiált fel az éppen ügyeletes náció: szórakozzék a nénikéjével, de ne a mi édesanyánk – mondjuk így – térdkalácsával ez a rohadék jöttment, riherongy furakodó. A ripők ribanc, a retkes rabonyájú. A ráspolyos rotyantó! (I. 208. o.)* – jól érzékelhető, hogy a szerző milyen kedvtől leli a fantáziadús – de inkább kiagyalt – szitokszavak rabelais-i halmozásában. Hiszen éppen ezt akarja illusztrálni. Igaz, egy kissé túloz, és mintha az arányérzéke is cserbenhagyná. Ám van rá indok, és ha tetszik, elfogadhatom a megöszörözöttek is alliteráló káromkodásokat, mert a nemzeti nyelvi öntudat humoros illusztrációjául szolgálnak, ha kissé irodalmiasak is. Azonban ezzel a kényes stiláris eszközzel meglepő gyakorisággal él az író, újra meg újra kirobban belőle, egy különben mértéktartó kiegyensúlyozottságra törekvő, esszéisztikus szöveg közepén (ambíciója a szerzőnek, hogy művének műfaját ne könnyen lehessen meghatározni, a könyv műfaja az ő személyére szabott), s ezek a kitörések részben az élő beszédet utánozzák, részben megjelenítik az író mozgalmas belső világát, ám érezhetően túlkompenzálják a feszült viszonyt nem csupán egy adott személlyel (mint a most következő idézetben látni fogjuk), hanem – ez az én hipotézisem – a magyar nyelvvel is, amellyel a meghittséget sugalmazná a szleng vakmerő és aránytalan használata. *Mert az előzőekben összefoglalt elemzésnek* – írja egy szerelemi viszony hirtelen megértett kudarcáról (egy volt szeretőjét sirató férjes asszonnyal folytatott komplikált pas de deux után) – *akkor még nem jött el az ideje. Ha először teszi, az ember araszolva jut el önnön meredélyének szélére, és fáradtságosan fogalmazza az ott látottakat. Akkor és ott a tisztás után dülten a kocsiba ülve csak annyi járt a fejében, hogy fújja fel magát ez a nyomasztó spiné, torkig vagyok a nyakatekert húzásáival. Mert ez így nem jó. Szórakozzék az édesanyjával, de ne velem. Több ilyesfajta kitagadó fordulatot vicSORogtam el gondolatban. (I. 144. o.)* Most hagyjuk a „gondolatban elvicSORogott több ilyesfajta kitagadó fordulat” nem szerencsés és nagyon is „nyakatekert” megoldását, és vegyük észre, hogy a halmozás és a túlfogalmazás rokonok. *Hogy is szeretnehetném az operát, amely dézsaszámra locsogtatja a tömény szenvedelmet. Hogy is ne tarthatnám visszásnak színpadi megvalósítását, ahol hústornyok, hájtömegek s egyéb tömlőszerű lények*

bömbölik ki magukból bőszen, és csupán a tudó választékosságával a szívüikszottyja kapcsán felgyülemlett személyes szottyot! Nagyokat freccgetve nyálás ajakukkal. (I. 119. o.) Pontosnak és találónak nem nevezném az opera illetén jellemzését, de most inkább a szerzőben fortyogó „nagylötytös” indulat stílárís következményeire akartam példát hozni, aminek az egész könyv belső arányait tekintve bizony következményei vannak. Ugyan van hozzá egy vérbeli ars poeticus mondata is: *Az én csípős, fonáságokat kipécéző, szívesen szentségtörő, szavakat gondolatokat kiforgató, mindezt jólneveltségbe rejtő modorom meghökkeníti, könnyen el is bizonytalanítja azokat, akik a nyelvet – akármelyiket – kevés gondolatuk szent egyszerűségű közlésére korlátozzák.* (II. 145. o.) Nyilvánvaló számomra, hogy Karátson könyvének stílárís megbicsáklásai nem a nyelvtudás hiányából, hanem koncepcionális okból fakadnak, és bár igazán aforizmatikus (La Rochefoucauld-hoz, de még inkább Cioranhoz méltó), és nagy életismeretre vall a fenti ars poetica végkövetkeztetése: *Ha az ember következetesen mondja a magáét, logikai törést okozhat a világban (uo.), mégis eléggé zavaró, ha ilyen pedáns, túl hosszan terjengő, arányukhoz képest tartalmatlan mondatfolyamok születnek belőle: Általában azok a látogatók a legsemmitmondóbbak, akik a tetszik – nem tetszik szempontjából fűzik megjegyzéseiket a látnivalókhöz. Ezek az emberek merőben érzelmi kapcsolatot létesítenek a közszemlére bocsátott ábrázolásokkal, dicséret és megrovás szókinccseiből merítenek, vagyis aránylag szűkös tartalékból, amely annál szegényesebbnek hat, minél több a magyarázni való... – és folytatódik, ezen az általános szinten: A Louvre kilométereivel szemben pedig minél természetesebben tolakodó egy én, annál nevetségesebb. Elég hamar rájöttünk erre a fonák helyzetre, de értelmesebbet ezzel a tengernyi, nem szervesen összetartozó anyaggal szemben alig lehetett megkísérelni. Még ha lett volna is százcárcú szakértelmünk, élhetünk-e vele egy-egy alkotásnál megállapodva, mikor a szomszédságában tíz-húsz hasonló értékű és vonzású követelte figyelmünket?* (I. kötet 259. o.) Ha egy szöveg nem jut el a ciorani aforizma sűrítettségi fokára – és Karátson melankolikus, bizonyos értelemben fekete világképe érintkezik a ciorani abszolútumokkal (azzal a megalkuvást nem ismerő pesszimizmussal, amely a nagy aforizmagyártó copyrightja lett), ám érzékisége, a körülötte lebegő erotikus feszültség (nem csak nőekkel vannak, Odüsszeuszhoz vagy Don Juanhoz méltó kalandjai, hanem homoszexuális férfiak is visszatérően felbátorodnak kisugárzásán, félreértik azt) állandóan kilendíti ebből a zárt világképből –, akkor valószínűleg nem érdemes a szöveg helyét, az aforizma helyét megírni vagy kijelölni, várni kell addig, amíg a közhelyek valódi mondatzenévé sűrűsödnek.

Már csak azért sem gondolhattam arra, hogy Karátson Endre azért ír le ilyen mondatokat garmadával, mert nem tud magyarul, vagy bizonytalansága miatt szűrkíti el vagy színezi túl a szövegeit, és biztosítja túl magát ezáltal (ez utóbbiban talán van valami, de én mégis a szerkesztőt átkoztam magamban, aki az emailen vagy cédén megkapott szöveget caklipakli beleszerkesztette ebbe a két kötetbe, de erről később), mert ez a hetven évnyi tudást, gondolatot, élményt sűrítő könyv igazi kincsestár, valódi gyöngyszemek vannak benne, és úgy olvastam, mint a vándor, aki tudja, hogy sivatagokon kell áthatolnia, míg el-élekezik egy-egy oázisig, a szomját oltó forrás vízéig, egy gyönyörű nőalakig vagy tájig, egy barátság, egy találkozás, egy-egy frenetikus úti epizód leírásáig, egy-egy Buñuel-filmbe méltó epizódig, az élet különös, összehasonlíthatatlan kalandjáig, amelyet az író teljes erőbedobással, saját magával a legkíméletlenebbül, fölmutat előttünk. Itt van mindjárt ez a pompás villámfelvétel a fiatal Réz Párlól a New York-palotából, a Szépirodalmi Kiadóban: *...a hosszú, keskeny, de jól megvilágított szerkesztői helyiségben egyensúlyozva felállt egy szinte lisztfehér ábrázatú, lángoló üstökű fiatal férfi, és míg én még az ajtóban bator-talanul álltam, ő bömből szívélyességgel rám ripakodva tessékelt befelé.* (II. 38. o.)

És itt vannak a mondások, a családi legendárium mondatai! Mindannyiunk életében vannak ilyen mondatok, amelyek elhangzottak bizonyos helyzetekben, hogy örökre visszacsengjenek fülünkben (mint amilyen Kafkánál az apja, Hermann mondata a neki

ajánlott kötet átadásakor, kártyázás közben: „Tedd az éjjeliszekrényre.”), hangzó mondatok, amelyekkel egy család vagy egy szűkebb közösség időről időre fölidézi az élet vagy sors kikristályosodó pillanatait. Karátson is megkapja a maga irtózatos pofonját anyjától egy közös olaszországi út során 1968-ban: „Tudod, ha már kettőtök közül el kellett az egyiket vesztenem, azt szerettem volna, ha Gyurika marad életben.” (I. 194. o.) Bumm. „Mit énekeltek?” – kérdezi az elbeszélő naivan a légópincében, 12 évesen, a megerőszkolt lánytól, akinek az oroszok, amikor más lányokkal együtt elvitték, azt mondták, semmi baja nem lesz, csak énekelni fognak együtt. (I. 54. o.) A lányból ekkor kirobban a zokogás. „Szedik a csillagot” világosított fel egy postás formájú férfi. (I. 73. o.) Majd a népdalszerű mondathoz tartozó jelenet vége: *Fegyelmезetten, csendben szorultak össze az emberek, mikor a két csillagszedő integetett, hogy hátrább, hátrább, nehogy baleset legyen. Aztán fent a vasállványzat elkezdett inogni. Szétcsavarozták. Valaki, aki a többieknél kisebb volt és nem látszott, aggályosan fejtegette: a csillagszedők néha kudarcot vallanak, olyan keményen oda van rozsdásodva. Mármint a csillag a tartójához. „Ne terjessze már a rémhírt, faszikám – szólt rá egy magas, ragyás, művészkalapos férfi. – Ez itt bukik, nézze csak.”* (uo.) „Idegenbe mész, fiam, vadidegenek közé” – mondja apja, szintén ’56-ban, amikor reggeli után búcsúzik tőle. *Kibuggyant szeméből a könny.* (I. 76. o.) – a fent idézett hangzó mondatok mindegyike a nagy könnykatalógusba tartozik, mintegy könnyekkel vésték az író lelkébe magukat. Csak mellesleg, van egy csinos pofonkatalógus is a könyvben, igaz, egy lábjegyzetbe rejtve, a szerző által adott durranós frászhoz mellékelve (amikor La Verrière-ben tolmácsolódott az ’56-os menekültek között): a cisztercita gimnáziumban kapott különböző fajta pofonok szellemes fölsorolása (II. 91. o.), amely szintén a szerző rendszerező hajlamairól tanúskodik, önróniájáról, megfigyelőképességéről, emlékezetéről, valamint arról is, hogy mindent, amit fontosnak tartott, szeretett volna belegyömöszölni ennek a memoárnak a bugyrába. „Bandika, te csak ne akarj mindig” – hallottam nem egyszer anyámtól gyerekkoromban (I. 125. o.), ami az anyjával való bonyolult érzelmi viszony egyik végén található, a másik végén az „édesanyád truccol” mondat van (I. 127. o.), amellyel apja próbálja sikertelenül maga mellé állítani fiát az anya érzelmi zsarolásaival (és sírásával) szemben. „Mondd meg édesanyádnak, adja ide a sötartót.” „Mondd meg édesapádnak, töltsön vizet” – így beszélnek a szülők az asztalnál, és amikor az anya bejelenti, hogy inkább elmegy a Közértbe kasszírónőnek, az apa démoni kacajra fakad: „Mért csak mondja? Miért nem megy el? Tessék, menjen.” (I. 226. o.) „Mondja, Karátson elvtárs, miért visel ilyen szűk nadrágot?” – és kapásból jön a válasz: „Bővebbre nem telik, Patik elvtárs.” (II. 13. o.) És ismét csak Patik elvtárs halhatatlan benyögéseinek egyike: „Mondja, Karátson elvtárs, maga le akarja morzsolni a szakérettségiseket?” – egy-egy ilyen mondatban ezer elméletnél és történeti munkánál több van. „Elvtársak! Gladkov: Cement. Szép.” (II. 23. o.) Egy tömören összefoglalt szovjet irodalomóra. „Miattad főtt el a krumplinudli, és még te faksznizol.” (II. 30. o.) – ennél több arról, hova kellett hazatérnie a fiatal könyvkiadói lektornak, nem is kell. „Hova megy a madzag?” – kérdezi tőle valaki a Déli pályaudvaron, amikor már a határon átszökni száll föl a vonatra. (II. 65. o.) „Bandika, mi szeretnél lenni?” Erre felálltam a hinta deszkájára, s néhány rugaszkodás után, amikor már elég magasan jártam, lekiáltottam neki: „Egyetemi tanár!” (II. 104. o.) És megint az anya gonosz döfése, pár évvel később, ezúttal az apa irányába: „Édesapád is szeretne katedrát, de neki nem megy.” (II. 105. o.) S végül, de nem utolsósorban: „Hadd nézzem egy kicsit” – a mondathoz leírás is tartozik (muszáj itt idéznem Petrit: „Mikor helyzetek és gondolatok / világosan egymásra utalnak”): *...talán már elsőéves főiskolás lehettem, a Moszkva téri közvízeldében, féláljultan a penetráns ammóniákszagtól egyszer csak hallok: „Hadd nézzem egy kicsit”. Egy erősen kopaszodó, nyílt télikabátos, magas férfi meresztette szemét kérlelőn, és tenyerébe fektetve mutogatta az ő látnivalóját. Elpakoltam gyorsan az enyémet, és zordul feleltem: „Ne nézze”. Magamban viszont roppantul megsajnáltam ezt a bízben kolduló lényt, akinek nyomorán, úgy rémlett, lehetetlen segíteni.* (I. 214. o.)

És bár ez a Moszkva téri epizód csupán egy párizsi kaland asszociatív mellékszála, amikor is Karátson sokáig nem veszi észre, hogy egy homoszexuális diáktársaság közepébe csöppent, csak amikor az egyik angol diák meghívja az Operaházba, és a holdra mutatva azt mondja neki: „*Mintha Velencében lennénk*” (I. 213. o.), csak akkor jön rá, hogy félreérthető helyzetbe keveredett, és úgy vágja ki magát, hogy előadás közben odasúgja az angol fiatal embernek: „*Faust nem kárhozik el.*” (I. 215. o.) Farkasvaksága indokál az hozza fel, hogy a Moszkva téri eset után, látva, hogy a *jelenség szerencsétlenséggel társul, és nevetni rajta nem valami méltányos cselekedet... [a] legmesszebb menő semlegesség mellett döntöttem... Sikertült is így egy nagy, és életemben többszörösen meghatározó barátságot minden buktatót megkerülve... megőrizni.* (I. 214. o.) Gyergyai Albertről, első mesteréről beszél, akinek megindító portréja csupán egyik a sok közül, abból az arcképcsarnokból, amelyet – mindegyiket a maga helyén, hosszabban-rövidebben beleágyazva egy-egy fontosabb életfordulat ábrázolásába – Karátson megrajzol. Gara László, Pátkay Ervin, Németh Sándor, Étiemble, a párizsi téma-vezető professzora a komparatista szakon, ahogyan a fejezet címében mondja, az *én arkan-gyalom* (II. 200. o.), aki elindította a tudományos pályán, Bakucz József, aki többször nála lakik, a legnagyobb felfordulások közepette, Kémenczy Iván, a fiatalkori barát, Cs. Szabó László, Szász Béla és sokan mások. Olyan emigráns figurák, akiknek tevékenysége egy időben roppant fontos volt az akkori magyar irodalom világirodalomban való megjelenése szempontjából (akkor az emigráns körök nagyon hatékony, mert a francia irodalmi élet nagyságait is bekapcsoló fordítói és kiadói tevékenysége nyomán a németnél sokkal fontosabbnak tűnt a párizsi recepció és visszhang, amelynek persze politikai színezete is volt, a művek értékétől függetlenül), de akiknek alakja ma egyre inkább homályba vész. Azonban Gyergyai-val, az általa adott könyvekkel, az általa kínált mignonokkal, és a váratlan, a tanítvány által megtagadott csókkal – kis kerülők és óvatos megalapozás után – megjelenik az a történet, amelynek nem is annyira a homoszexualitás a témája, bármilyen makacsul tér vissza mulatságos vagy éppen groteszk, vagy ahogyan a szerző nevezi, *pikareszk* jelenetekben. Látjuk ezt Egyiptomban (II. 133. o.), ahol egy kocsis kezd ki az elbeszélővel, vagy az iráni Sirázban (II. 287. o.), ahová Nicole-lal – akinek köszönhetően eljutott a világszínház nagy előadásaira Párizsban és másutt – Peter Brook *Orghest* című egész éjszakás, legendássá váló előadását nézni utaznak el 1971-ben, s egy gazdag kuvaiti üzletember próbálja meg leválasztani Nicole-ról. Tehát ez a rejtett történet, nem elsősorban maga a homoszexualitás, amelyhez az író nem homofóbiával, de egyfajta rejtett viszolygással, óvatos fenntartással viszonyul, hanem inkább Erősz szerepe a társadalmi integrációban, legalábbis annak inverze. A fiú, mondjuk, az ifjú Julien Sorel egyik változata, sármját sugározza boldog-boldogtalanra, és meglepődik a reakciókon. Plasztikus példája ennek a könyv egyik igazán mulatságos, tragikomikus epizódja, több mint holmi anekdota. (II. 94–100. o.). Ez az eset nem sokkal Karátson Franciaországba való érkezése után történt, La Verrière-ben, ahol tolmácsként működött a magyar menekültek között, és ahol még nem dőlt el, hogyan folytathatja útját ebben a számára rokonszenves, de idegen országban, amelyet tudatosan választott második hazájául. Az ottani gondnok, mint a magyar forradalom ifjú hőseit, meghívja családjá körébe, vasárnap ebédre, és ő ott intenzíven szemez a 16 éves lányukkal, mozi-ba viszik, etetik, befogadják, dicsekednek vele. Egészen addig, míg végül maga Romain Gary nem érkezik meg, afféle deus ex machinaként, hogy megismerkedjen az ifjú titánnal, s a házigazdák ámulva figyelik hősrangú vitáját a híres íróval, aki megígéri neki, hogy támogatni fogja egyetemi felvételét. A házigazda ekkor már nem tudja magába fojtani a hetek-hónapok óta benne gyülemelő szenvedélyt, és lefekvés előtt szerelmet vall az elbeszélőnek. A feleség, aki nem vette észre, hogy hősrangú érdeklődésének inkább a leány a tárgya, mint a férj, másnap keserű szemrehányásokkal illeti, és őt vádolja képmutatással, mintha ő akarta volna elcsábítani a férjét, pedig neki a gondnok váratlan vallomása után nyugtatót kellett bevennie, hogy egyáltalán el tudjon aludni.

Valóban nem vette volna észre a fiatal Karátson a házigazda túlzott érdeklődésének színezetét, nem fogott gyanút, és nem vette észre ezt másoknál, Gyergyainál vagy az angol diáknál sem? Inkább valami olyasmi történhetett, hogy afféle öntudatlan Julien Sorelnek ezekben a kritikák, de számára fontos helyzetekben működni hagyta természetes sármját, amelyet nyilván csak fokozott a heves, Cherubinéhoz méltó érdeklődés, amellyel viszonylag korán a nők felé fordult, és mindenféle erotikus kalandokba bonyolódott. Itt van mindjárt az első nagy szerelem, még Pesten, egy *nyíló pünkösdi rózsá* iránt, akivel akkor már hosszabban flörtölt, de az érzelem csak azután ébredt föl benne, hogy a lány csókolózáson kapta egy gellérthegyi villalakásban tartott bulin egy *alacsony, molett, enyhén lepény ábrázatú lánnyal*. (I. 128–129. o) Mindvégig szinte megszállottan űzi a testi kalandokat, s habár az érzelmi vonatkozásokat a nőkkel kapcsolatban fontosnak mondja, a leírásokból inkább a testi birtoklás öröme, egyfajta érzéki mohóság süt, sőt egy kis macsós beütés – néhány példa a könyvből: *...villogva kúrtunk, mint a tigrisek* (I. 137. o.), *...a furcsa baszás közepén megerőszkoltam* (I. 136. o), *...számolni kezdtük a numerákat* (I. 138. o.) – s ezt az erotikus izzást, illetve folyamatos érzéki nyitottságot könnyen érthette félre egy ambivalens üzenetekre érzékeny homoszexuális férfi.

A könyv erotikus fejezetei, mondatai, epizódjai (melyeknek fontosságát nem lehet túlbecsülni, és amelyhez képest a lille-i egyetemen folyó intrikák, vagy az emigrációban folyó pozícióharcok már-már elhanyagolhatók, legalábbis ami az írásművészetet illeti – most nem az egyetemi szférának a memoár-szerző számára való fontosságát, vagy etnográfiai érdekességét becslöm alá, hiszen megismerhetjük, miként működik belülről egy francia oktatási intézmény, az *A testiület* és a *B testiület*, és azt is megtudhatjuk, hogy a nagy mítosszá vált '68-as év miként gyakorolt, a szerző szerint –, inkább negatív, mint pozitív hatást a francia egyetemek világára – számomra ez újdonság volt és revelatív), egy modern Erósz képei, habár igen különböző minőségű szerelmi vagy szexuális kapcsolatokat rögzítenek. Hol futó kalandok, hol hosszabb szövetségek: itt életfilozófiával találkozunk az elementáris érzéki élményen túl, amelyre folyamatosan keresi az új meg új szavakat. Találomra néhány példa: *...találkozott a szemem egy női szempárral, mely valósággal világított a birtokosát körülvevő félhomályban. Féldrágakövek között halványsárga tűz égett szüirkészölden cirmos szíromfüggöny mögött.* (I. 132. o.) *Egy lenszöke német lány szabódására például határozottan emlékszem... Lapos mellű, fiús alakja volt, de nagyon nőies mozgása, érzéki szája. Valami erotikus szórakozottság lebegte körül, amit inkább hívásnak fogtam fel, teljes bizonyosság nélkül.* (II. 176. o.) *...az a platinaszöke, élvezeg asszony..., akiről azt hittem, családi békeltetés céljából beszél meg velem találkozót, s akinek... hirtelen támadt ötlettel... a szépet akartam tenni, s ebbe a szépbe úgy belekapaszkodott, hogy negyed órával később már az ágyamban ösztökélt, hogy gyorsan, gyorsabban, a kutya fáját, és miközben én még nyújtani akartam az élvezetet, ő kievickélt alólam, felhívta főnökét, hogy késik, mert a metró leállt... aztán visszafeküdt, hogy akkor tessék, fejezzem be, de ne éljek vissza az ő idejével, az állásába kerülhet... a záróakkorá másodpercében már rendelte is a bérkocsit... elég pontos érzetet őrzök bönedví, aránylag tágas hüvelyéről...* (II. 176. o.) *Az a hatalmas, majdnem ibolyakék szempár, amelyik éjfél után, falikarok hatvan wattos körétit elhomályosító fényvel süitött rám, s amelynek világítását, úgy tetszett, a szív szolgáltatta... A szemekből ígéret sugárzik, amin a szavak rontanak. Említett ibolyakék színű olyanokat hallgatott, mint egy pszichoanalitikus. Egyszer viszont, élvezés közben, artikulálatlanul ordított, mint egy vadszámár.* (II. 177. o.) *...Volt olyan, akinek csupa mosoly arcában idegesen, idegesítően ugrált a szeme. Az aktus közben viszont megmeredt, mintha egy sír mélyére tekintene...* (II. 177. o.) *Megint egy másik rövidlátó volt, a szemüveg levétele utána abból a fajtából, amelyik a világtalanok szelídségével tapogatózik arrafelé, ahol valakit, meztelenül mozgót, derengeni vél. Abban a jelenetben, amelynek felidézését latolgom egy ideje, belekapaszkodott a tusoló nájlönfüggönyébe, és per sze letépte.* (II. kötet 177. o.) – az oldalszámok ismétlődéséből sejthető, hogy leporellói listával állunk szemben.

Ezekben kalandokban mindig két szempont dominál, mely voltaképpen egy és ugyanaz: képesek-e Nicole-lal való korai szövetségét kiradírozni, képesek-e jobban integrálni őt abba az idegen világba, amelyet kezdetben ugyan kényszerből, de mégis a saját akaratából választott magának, amelynek törvényeit, törvényszerűségeit adott esetben mélyebben ismeri, mint azok, akik születésüktől fogva ott élnek, vagy képesek-e elvezetni őt a saját világába: a szexuális aktusok mindig a befogadás és kirekesztés pólusai között mozognak, átvitt és valóságos értelemben is. Két olyan eset van, 1964-ben, és 1979-ben, amely azzal fenyeget, hogy egyfajta újrakezdést kínál, és semmissé teszi a Nicole-lal erősödő összeforrottságát (mert Nicole úgy is harcol az íróért, hogy különélésük közben maga is keresi a kalandokat, és ezeket a kölcsönös hódításokat egy idő után meg is beszél, sőt előfordul, hogy az aktuális partner expartnerével költöznek össze: lásd *Nicole amazonkodik*. (II. 190. o.)), és a szerző leírja azt az eléggé franciás, de talán nem minden esetre illő aforizmát: *... a házasságok leghatékonyabb órángyalai a szeretők, a velük való társalkodás, közösülés eredményesen levezeti a különben felgyülemelő indulatokat.* [II. kötet 253. o.] – és ez két idegenbe szakadt honfitársnőjéhez fűződik, mindkettővel a hollandiai Mikes Kelemen Napokon ismerkedik meg, ezen a fontos kulturális eseményen, amelynek ő kezdetől fogva aktív résztvevője, szervezője és előadója – és a szexuális kalandokat illetően, úgy látszik, vadásza. Az első nagyobb fellángolás kifejelete leginkább egy Bergman-filmre hajaz, a maga hisztérikus harcaival a férj, a feleség, a szerető (három '56-os menekültről van szó) – és a halott szerető – között, akivel szemben hősünk alulmaradni látszik. De ami fontosabb, az elemző részben az író leírja (figyeljük meg az „otthonosság” szó felbukkanását, ha meglenne digitálisan a szöveg, bizonyosan megszámolnám az otthon, otthonosság szó felbukkanásait): *Vonzóerőt gyakorolt már az is, hogy magyar volt. Nyolc év külföldi élet után ez az otthonosság majdnem egzotikusan hatott. Hozzászoktam, idomultam francia környezetemhez, különösen a családhoz, melyben az anyanyelvem használhatatlan lett. Ebben az új kapcsolatban egyszerre megint mondhattam: tej, tojás, lepedő, levegő, szivni, szopni. És minden egyebet, amihez kedvem támadt. Milyen kemény vagy, hallottam vendégszerető alkalmakkor, ami egész más képzetársításokra indított, mint a Comme tu es dur.* (I. 141. o.) Itt fogalmazódik meg benne az is, hogy valamiféle *atavisztikus alaksejtelmek* (I. 143. o.) vezérlik a nőkhöz (talán az egyik legszebb és legpontosabb megfogalmazás ez a könyvben), hogy ezekben a kapcsolatokban miként keresi azt az őshelyzetet, mondjuk így, paradicsomi állapotot, ami saját anyjával és családjával eredetileg fennállt. A második eset volt Nicole-ra veszélyesebb és hosszán tartóbb. Már a *Jules és Jim* vidékén járunk, majdnem végzetesbe forduló, és a résztvevőket megmagyarázhatatlanul összefűző játékok vidékén. Ninon, aki egyetemista és gimnazista fiát és férjét is maga mögött hagyja Angliában, állását is feladja, hogy megpróbálkozzanak az együttéléssel és az együtt munkálkodással. Aztán kiderül, hogy nem megy. Egy hibátlan mondat: *Ninon nem szólt, csak jött-ment zöld frottírpongyolában, az őszi borongásban szürke arccal.* (II. 261. o.)

És akkor megint vissza, most már végleg, Nicole-hoz. A kulcsmondatot az elbeszélő jó sokáig elrejtette még maga elől is, de egy emlékiratnyi kerülő után bevallja, a II. kötet 253. oldalán: *A lényeg az, hogy ő, Nicole, megmaradt nekem gyerekfeleségnek.* Mint ahogy ő is megmaradt – bizonyos értelemben hibernálódott – annak a fiatal fiúnak, aki a Déli pályaudvaron felszállt a vonatra. Előtte két oldallal olvashatjuk nagy tirádáját a gyereknemzés ellen – hasonló prófétai hangütéssel ebben a tárgyban utoljára Tolsztojnál találkoztam, de neki rengeteg gyereke volt. *Évezredek óta zajlik az embernek az ember által való felhasználása szeretetadóztatás formájában. Ami engem illet, az ilyen természetű tevékenységet az embernek ember által való kiszákmányolása egyik ravaszabb, nehezebben kivédhető változataként tartottam számon. És ellenszenvemet nem oszlatta az emigráció sem, a családokba óhatatlanul beférkőző meghasonlással.* (II. 251. o.) Az ő közös gyermekük az a könyv lesz, amelyet Karátson novelláiból Nicole fordít franciára, és amelynek megjelenését és bemutatóját még megélheti.

Karátson leírja azt a skizofrén helyzetet, amelybe Nicole mint fordító kényszerül (leírja, nem csak kudarcait, de diadalait is), mivel nemcsak hogy együtt él a szerzővel, de olyan szerzővel, aki mindkét nyelvet magas fokon birtokolja. Tapasztalataim szerint ez nem könnyíti meg a műfordító helyzetét, de még azt sem garantálja, hogy jó legyen a fordítás. Érzékletes példákon keresztül láthatjuk két nyelv különleges érintkezését, illetve két ember kapcsolatának a szemünk előtt zajló átlénygülését, és bár nyilvánvaló, hogy az író a domináns ebben az őket összefűző szerelemben, még ha Nicole bizonyos helyzetekben sokkal inkább feltalálja magát, mint ő, de Nicole mégsem mint francia lesz a „hazája” (ott-hona), talán nem is mint nő, hanem mint ember: mint egyszeri, megismételhetetlen, különleges lény, akit madárköszöntéssel búcsúztat halálos ágyán.

Bármennyire is szeretném ilyen szépen befejezni ezt az írást, nem tudom. A szerkesztés felületessége nemcsak abban nyilvánult meg, hogy ki tudja, miért nem mondták meg az íróknak, hol írta esetleg túl a könyvét, és milyen magyartalanságok vannak benne, de azt sejdítem, bizonyos apróságokból, hogy nem is olvasták el figyelmesen. Olyan hibák, amelyek részben abból adódnak, hogy a szöveg számítógépen keletkezett. Például: *a valóság nNyilván* (I. kötet 138. o.), vagy az, hogy a I. kötet 62. oldalán 1972-t ír a szerző mint szülei első látogatásának évét Párizsban, de alig pár oldallal később, a 76. oldalon már 1973-at. Ezek apróságok. Az persze nem, hogy *Mindszenty*-t nem h-val írjuk, hogy a nagy koreográfus nem *Balancsin*, hanem *Balanchine*, és a nagy francia rendező, a Chéreau sem *Patrick*, hanem *Patrice*. Vagy amikor azt írja az I. kötet 280. oldalán, hogy *tankos*. Egy pár pillanatig nem értettem, aztán rájöttem, hogy ezúttal nem az orosz tankokról, hanem egy francia benzinkutasról van szó. Nem tudom – ebben a könyvben, ahol érdekes jegyzetek találhatóak, nem csak a ciszterciáknál osztogatott pofonokról, de a Katona József Színház *Kazamaták* című előadásáról is –, hogy mit jelent az, hogy *kopszakpecs* (I. 37. o.), nem annyira tetszik ugyanezen az oldalon az *áldozár* szó, és nem tudom, mi a *boforc* (I. 50. o.). Persze megnéztem a Google-ban: *kopszakpecs*: kopott, szakadt, pecsétes, gondolom, zálogházi szleng; *boforc*: légvédelmi ágyú, de talán oda lehetett volna írni, ha már a jegyzeteket a szerző beengedte a szövegébe. És végül a mottó: *Stet domus hæc donec fluctus formica marios debit et totum testudo perambulet orbem* – azaz „Addig álljon-e ház, amíg a hangya ki nem apasztja (issza) a folyó tengereket és a teknős körbe nem járja az egész világot” – de akárhány változatban néztem utána, a „marios debit” nem fordul elő sehol, hanem a *marinos ebibat* (tengereket kiapasztja, kiissza) rontott változatának tűnik. Talán egy ház homlokzatáról másolta le az író a noteszába, és vagy az eredeti felirat sérült, vagy ő rosszul silabizálta ki saját kézírását. Még ha feltételezzük, hogy az olvasók nem tudnak latinul (nem bántam volna, ha a mottó fordítását megtalálom a könyv végén, mert magam is csak keveset tudok), akkor is szomorú, ha igazam van, hiszen a könyv, az író ott-hona homlokzatára került a hibás sor.

Mindazonáltal több mint érdekes utazás volt, köszönet érte.

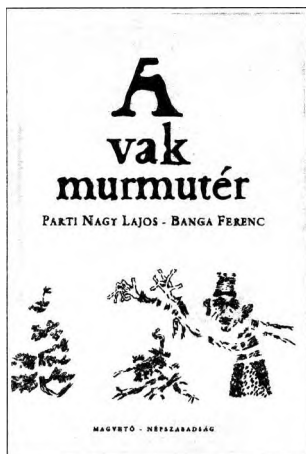
EGY FÖLDIKUTYA NÉZETEI A VILÁGRÓL

Parti Nagy Lajos – Banga Ferenc: A vak murmutér. Négy elemi szócikk

Úgy mondják, az indiai zenei előadások alkalmain a közönség feszült figyelemmel, odaadással és tisztelettel nézi végig, amíg a zenészek hangolnak; nem, ez szigorúan véve nem része a műnek, de megismeri belőle, aki odafigyel, a hangok egy lehetséges készletét, a megszólaltatás egyes formáit, a zenésznek hangszeréhez fűződő viszonyát. Parti Nagy Lajos (és persze Banga Ferenc) új kötete mintha csak efféle bemutató, nyilvános hangolás, készülődés volna. De még kézenfekvőbb hasonlat lehetne a seregszemle: ahogyan a Nagy Esemény megtörténte előtt körbetekintünk azon: mink van, hogyan is állunk, mit tudnánk mozgósítani. Tandori (az *Egy talált tárgy...* kötetben) efféle beavató-körbetekintő pillanatban állítja elénk az amatőrség elvesztése közben Jézust („A Sátán körbemutogatja Jézusnak a világot”), majd Rimbaud-t („Rimbaud még egyszer átpergeti ujjai közt az ábécét”): az előbbinek a világgal, az utóbbinak a nyelvvel, a szavakkal (tehát a betűkkel) kell majd kezdenie valamit, s a megismerés egyik módja kétségkívül a felsorolás. Vagy ahogyan a *Bevezetés a szépirodalomba* elején, „A próza iszkolásába” beékelve ott van „A szavak bevonulása”, és ugyanott szavak és helyiségek felsorolása ábécésorrendben. Csakhogy míg az enumerációnak vagy a hangolásnak a tiszteletteljes végighallgatása előadó/szerző és hallgató/olvasó azon közös hitét fejezi ki, hogy van mit bemutatni, van „készlet”, és felmérhető az a világ, amely kiszáradva mozgásba lendül – addig gunyoros és szomorú gesztus ez Tandorinál is, Esterházynál is: úgysem tudjuk megmutatni, mi az, ami „rendelkezésre áll” – vagyis hogy mi az a „világ”, amiről beszélni kellene –, a szótárszerző, ábécé-jellegű vagy látszólagos rendbe állított felsorolások semmit nem segítenek. Ami körülöttünk van, úgysem írható le attól függetlenül, ahogyan éppen leírjuk: a „független” megmutatás legfeljebb értelmetlen szóSOR, mesterséges sorbaállítás lehet.

De választhatunk más hasonlatot is: Parti Nagy és Banga kötete azoknak a régi, mindentudó kézikönyveknek a rokona, amelyeket réges-régen „természethistóriának” neveztek. A világ dolgairól alkotott tudás foglalata, egyszerre minden tudomány tárháza és „anekdoták” (történetek) gyűjteménye; ahol a nyelvészet, fizika, botanika és földrajz nemigen válik szét, ahogyan alig különböztethető meg a szórakoztató, a tanító és a tudományos összefoglaló funkció sem, hiszen az ilyen munkák a társasági életben való csillogáshoz éppúgy segítséget nyújtottak, mint a téli vidék unalmának elűzéséhez vagy a nebulók okításához.

Parti Nagy mögé kerül az átfogó látás lehetetlenségé-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2007
172 oldal, 2990 Ft

nek, a „seregszemle” hiábavalóságának, az ezerfelé szétszaladó, megragadhatatlan és zabolázhatatlan nyelv huszadik századi tapasztalatának. Azzal az első lépéssel, hogy elfogadja: a „mindenségről” igenis lehet írni, és pedig úgy, hogy ezt a számadást a négy elem (föld, víz, tűz, levegő) köre szervezzük – ezzel megválasztja azt a nyelvet is, amelyen ez az írás végbevihető, és azt a szerkezetet (vagy szerkesztetlenséget), amit ez a (szó szoros értelmében vett) világlátás sugall. Legalábbis: ezt hiteti el; a nagyon tradicionális, a régiség homályába vesző látásmód mintha szükségképpen sajátos beszédmódot is jelentene, s nemcsak a grammatika vagy a lexika szintjén, hanem a szövegszerkesztésben is, a szélysélyes felépítésben, a *miscellanea* műfajnélküli műfajában.

Éppen ezért ehhez a kötethez érdemes Foucault-t olvasni: azt, ahogyan *A szavak és a dolgok* leírja, hogy a 16. század végén, a 17. elején miképpen kapcsolták össze a hasonlóság alapján a világ dolgait egymással. Azt, ahogyan „az ábrázolás... ismétlésnek mutatkozott: az élet színháza vagy a világ tükre volt a hasonlóság, minden nyelvezet belőle meríthette létjogosultságát, megnyilvánulási módozatait és a beszédhez való jogának megfogalmazását”. (35. o.) Ebben a vállalkozásban nem az osztályozás, a pontos besorolás, a biztos tudás a fontos, hanem a világ dolgainak egymáshoz kötése, főként hasonlóságai és ilyen-olyan rokonságai alapján; ez a fajta természettörténet nem sokat törődik a (Linné után kötelező) teljességgel és maradéktalansággal, a nevezéktan szigorú szabályai helyett a megnevezések burjánzásában leli kedvét, abban, hogy minden szinonimáról, minden hasonló dologról és a szó (vagy hasonló szavak) mindenféle előfordulásairól számot ad.

Foucault szerint ezt a természettörténetet azután a nomenklatúra-taxonómia alapú leírás, majd a természet tudományainak szétesése váltja fel; de mintha Magyarországon még ez is másként lenne. Van például egy népszerű könyv, amelyet 1982-es reprintben is olvashatunk, *Raff György Természethistoriája gyermekek' számára. A' kor' kívánatához alkalmazva kijavította Stancsics Mihál.* (Ugye ismerős a név valahonnan?) Raff igen élvezetes munkája, amely 1846-ban már a harmadik kiadását érte meg, jórészt csak a növényekről és állatokról szól ugyan – ennyiben „modern” –, de mintha csak egymásra torlódott volna itt Foucault legalább két episztéméje: számtalan anekdotikus részlet tarkítja a csevegő és a hasonlatokkal bőven élő előadást, amely egyébként a zoológiai osztályok és rendek szerint halad előre (de ezek számában olykor kissé elbizonytalanodik). A „minden érdekset összegyűjteni” vágya és a rendszerezés, tudományos leírás követelménye keveredik itt.

Ha valaki a megfelelő helyen nyitja ki Raff művét, a „Mogyorópölye” és „A' Hörcsök” között megleli a „Murmutér” is, Parti Nagy főhősét. A Murmelthier, avagy Marmota alpina, mint kiderül, nálunk ritka ugyan, de Németországban „a' szavoji szegény gyermekek eleget hordozgatnak szét hátukon ládácskáiban”, hogy pénzért táncoltassák őket. A murmutér egyébként szelídíthető és tanulékony, de jobban szereti a szabadságot, „hol nyáron át kölykeivel és társaival tetszése szerint jól lakhatik”, mielőtt téli álmodni aludna – mert azért „lomha és aluszékony” is ökelme.

A vak murmutér elbeszélőjének nem pontosan ilyen murmutérja van; az övé „mindközönségesen földi kutya, deák nevin Spalax typhlus. (...) kit mondanak az nép nyelvin hörtsögnék, avagy sündisznónak es, s az, ki küs híján a vakondok” (6. o.). Ez tehát nem igazi murmutér, nem olyan, mint a természetben található. Nehezen is gondolnánk, mert hiszen ez a lény az elbeszélő bensejében honol, és ez a gerincesek osztálya fölött semmilyen állatnak nem szokása. Erősen murmutéres vonás viszont a játékoság s főleg a mindenevés, meg az, hogy ez a lény a föld alatti lukba, ahová télen húzódik, mindenfélét behurcol, amire szüksége lehet hosszú téli éjszakákon. A kötet főhősének „[a] neve pedig földi vak murmutér. Murmutér, ahogy a mormota, kihöz mindazáltal semmi köze”. (6. o.) Mármost mind a 'murmotér', mind a földi kutya a gümzőlő állatok (manapság: rág-

csalók) rendjébe tartozik, bár családjuk valóban különbözik. Így azután a „semmi köze” azért túlságosan erős elhatárolás, annál is inkább, mert akkor a ’vakondak’ vagy a ’hörcsök’ sem állhatna közel a szóbanforgó vak murmutérhoz.

Az osztályozási zűrzavarok ekként már a főszereplő besorolásánál kezdődnek: hiszen a murmutér valóban nem földi kutya, de ez utóbbi sem hörcsög; az elbeszélő hasonló, egymáshoz közel álló „dolgok” felsorolásával és megnevezésével a világ kusza gazdagságának és izgalmas sokszínűségének érzetét kelti, egyúttal felhívja a figyelmet mindazon természeti tüneményekre, amelyeket megismerni és megnevezni érdemes. A mellérendelés, a lajstromba vétel már az első lapoktól fogva a mű rendező elvévé válik.

A vak murmutér „eredetileg”, a szöveg első lapján még „az édes-rúth motosz, a nyelvi tsáb” hasonlítója: az a föladat ugyanis, amit a szöveg elbeszélője kap a *Café Babel* szerkesztőségétől, hogy a „Föld”, „Víz”, „Tűz”, „Levegő” című tematikus számokhoz írjon egy-egy bevezetőt, mozgásba lendíti fent mondott állatot, vagyis „furdalni” kezdi az elbeszélőt a nyelv rejtélyes csábereje, észrevétlenül, titkon motoszkálni kezd benne a vállalkozás lehetséges formája és nyelvi anyaga. (Még föntebb, a szöveg első mondatában ugyanez [?] az állat még mint afféle ál-szólásmondásba foglalt hasonlat bukkan föl: „úgy hántam le magamrul [mármint a feladatot], mikép földikutya az kempingnadrágot” – mondja a vonakodó-húzódozó elbeszélő.) Innen, e hasonlatból emelkedik immár egy „igazi” földi kutya (vagy murmutér) az elbeszélő legfőbb segítőjévé, alkotótársává, egyenesen múzsájává, ihletőjévé, aki az elbeszélő-értekező belsejében (belvilágában? tudatában? bendőjében?) lakozik (állat az emberben), s onnan szól ki – mintegy hasbeszélővé téve azt, aki valójában beszélni látszik. S hogy miért éppen földi kutya, az (torkosságán, gyűjtőszenvédélyén túl is) elég egyszerűen magyarázható: mert a felfedezendő-leírandó elemek közül az első éppen a föld lesz.

Ha tehát ennyiben tisztáztuk a murmutér megjelenését, meg lehet vizsgálni az elbeszélő alakját és tudását, ahogyan az a szövegből kikövetkeztethető. Az értekező nagyon keveset szól önmagáról; a mű első lapjain utal a szöveg létrejöttének motivációjára, alkalmára, voltaképpeni „diktálójára”, de kételyeire, korlátozott kompetenciájára is. Átengedi a szót a földikutyának, pontosabban: nemigen tudni, ki mikor szólal meg. Ha az elbeszélő maga az, tudniillik ez az emberi lény: akkor aki itt beszél, az némileg kényszeredetten, mintegy a belőle megszólaló murmutérnek alávetve szól, tudása sem a sajátja, hanem a murmutéré, aki mindezt valahonnan kibányássza, előböngészi. A világmindenségről beszél, ámde amit mond, azok nem a saját szavai. Világos például az első fejezet végén, hogy az elbeszélőt vezető „cicerone” elfáradt, jóllakott, megtelt – s ezért abba is marad a földről szóló értekezés. Hiába minden noszogató, a murmutér „Jehajtotta elülső lábaira a fejezetit” (28. o.) Amikor a földikutya és/vagy az elbeszélő az első elem, a föld tárgyalásakor éppen a földikutyáról beszél, akkor ez tehát tekinthető egyfajta önvallomásnak is: „Magánosan él, honn a föld alatt vagyon. Melancholiára hajlik. Ügyes hasbeszélő. [...] Fantasiában fejlett, torkos állat. Hazáját igen szereti.” (18. o.) – Ki is? A földikutya avagy az elbeszélő?

Rövidre fogva tehát: az egybehangzó két beszélő a négy elemről értekezik; az értekezés legfeljebb saját keletkezésének történetéről szól, ennyiben nevezhető elbeszélésnek is – meg persze a kis narratív betétek okán; valamennyi rész egymástól grafikailag is elkülönített, egymáshoz nem (legfeljebb alig) kötődő bekezdések sorából áll; e bekezdések pedig a központi elem ilyen-olyan vonatkozásairól szólnak. Éspedig szólnak magáról a szóról, eredetéről, összetételeiről, azokról a szólásokról, közmondásokról, amelyekben előfordul, olykor tájegységhez, településhez is kötve. Szólnak annak az elemnek mindenféle előfordulásairól a tudományban és történelemben, szokásokban és törvényekben, az elemek és az élő természet kapcsolatáról, és persze mind a négy elem megfeleltethető az emberi természet (karakter) négyességének, vagy a négy évszaknak, vagy akár a színeknek.

A földikutyá (vagy az értekező) mindazt, amit „összehord” (a raktárba – ami ez az értekezés maga), biztos helyről veszi: lexikonokból, enciklopédiákból, komoly autoritásoktól, amelyek némelyikét meg is nevezi: persze, hogy Pliniust meg a Physiologust, és többek között Hildegard von Bident, Ipolyi Arnoldot, Ballagi Mórt, Bugát Pált; s rengeteg író is idéz, köztük Jókait, Kármánt, Ambrus Zoltánt, Csokonait – és még sokkal többet felidéz, megidéz, utal rájuk, kicsit kifacsarja az eredetét, vagy nem nevezi meg (vagy akit megnevez, az koholt szerző – egy ízben éppen Parti Nagy Lajos egyik alakja). Az inventárium szerkezete folyton változik: ugyan mindegyik elem (fejezet) esetében megvannak ugyanazok a szempontok, nézőpontok – nem állandó sem a sorrendjük, sem terjedelmük, s így minden egyes szócikk szeszélyesen csapong, minduntalan a befejezhetetlenség érzését kelti, a bőség zavarával kápráztat el, az asszociációs képesség váratlan útjait mutatja. Ha már levegő, akkor szél is, akkor mennydörgés és madarak. Ha víz, akkor halak, csodatevő és veszedelmes vizek, harmat és hab.

Miféle nyelvet imitál az elbeszélő-értekező (vagy az ő murmutérja)? Nem egy bizonyos nyelvállapothoz fordul vissza, hanem megidézi úgy a tizenhatodik századtól a huszadikig valamennyit; Raff György imént említett könyve nem sokkal több mint másfél évszázada íródott, szóhasználatában mégis olyan elképesztő, nyakatekert, mulatságosan avított, hogy az elbeszélő-értekező akár egyenesen bemásolhatja hosszú részeket belőle. Nyilvánvaló, hogy nagyon sok más forrása is van (a fent említett lexikonok és szótárak, szólásmondások jegyzékei, nyelvtörténeti adatok), és bőven, még századokkal is visszamegy Raff György elé. Nemcsak a „műfajok”, tudomány-írási szokások, világlátások, hanem a nyelv történelmi rétegei és tájegységi változatai is egymásra torlódnak itt. Ám az elbeszélő bizonyos helyesírásai sajátosságokat nagyon következetesen visz végig – talán túlságosan is következetesen, hiszen a régi szövegek sajátossága, hogy gyakorta ingadozó írásmódot mutatnak: a *cs* mindig *ts*, a *c* persze *cz*, az *egy*: *eggy*. Ami a szóhasználatot illeti: igen sok a ma már nem használatos szó, de olyan is bőven van, amelyiknek csak éppen ez a formája már nem használatos. Az *is* mindig *es*; a *pedig* *penig*, a *mint* *hogyse*m. A szószervezetek és a mondatok komolyabb fejtörést okoznak – a szószervezetek azért, mert gyakran idiomatikus és/vagy poétikus összetételekről, szókapcsolatokról van szó; a mondatok pedig nem bonyolultak ugyan, de ha nem egészen értünk egyes szavakat vagy kötélemeket, többszöri nekirugaszkodásra értjük csak meg az egészet. Mégis: szemben a „talált”, az „igazi” nyelvemlékekkel, itt (a „csinált”, „művi” szöveg esetében) az olvasó abban a biztos tudatban állhat neki a nehézkesnek tetsző mondatok felfejtésének, hogy igenis meg fogja találni az értelmezést.

Ez a „visszamerítés”, a régi nyelvhasználat (és a régi több rétegének egyidejű) feltámasztása már önmagában is sugallja az anakroniát – hiszen tudjuk, hogy mai szöveget olvasunk, ott a szerzői név a címlapon, az első lapon már ott egy mai folyóirat neve. A vékonyka történet ugyancsak emlékeztet az anakroniára. Olykor-olykor megjelenik maga az elbeszélő is vagy környezetek – sétája Budapesten vagy a délszláv háború, a szöveg végén pedig a legsötétebb éjszakán az évszázad legfényesebben világító holdja; elég pontosan tudhatjuk, hol és mikor íródik a szöveg, amit olvasunk. Csak ez után következik az anakronia harmadik szintje, ahol olyan tárgyak (személyek) neveztetnek meg, amelyek a nyelvhasználat által érzékeltetett korban ismeretlenek kellett, hogy legyenek: amikor a legendabéli cethal lebukik a tenger alá, magával ránt „hajót, hajóst, vókitókit, s minden pereputtyokot” (111. o.); a Szélanya „[ü]l a sokkapus szirtbarlangja előtt, ahun mahomet fiai, a szelek ki-bejárdoznak. Nízi videjón a világot” (159. o.); a mennybéli angyalok kezében „kürt, hírnökpálcza, lángpallos, lilium, mobiltelefon, pálmaág” (148. o.). De hát miért is anakronia ez? Hiszen az angyalok nem csak valaha tartottak ezt-azt a kezükben, hanem nyilván ma is; a Szélanya nem régi, hanem örökkévaló, tehát miért is ne videózna; a legenda ideje sem egyetlen rögzített időpont. Vagyis a szöveg éppen az anakroniát teszi

minduntalan kétségessé: vajon attól, hogy egy bizonyos régebbi kor nyelvén szólunk, nem szólhatunk a máról? (Ráadásul az elbeszélő nem is „egy bizonyos régebbi kor nyelvén”, hanem egymásra rétegződött nyelvek sokaságán szólal meg.) Vajon ez a sokféle-képpen régi nyelv elbírja-e a mai költőiséget? Mert legalább egy ponton mintha a költő Parti Nagy Lajos hangja szűrődne a murmutér szólamába: „...az ősz vagyon vízbül és cukorbül, melly ökörnýál és üvegszomorúság. Vízbül vagyon mind az réti kód, mind az sügvő harmat, mind az levegőégnek tündéri czefrézetje, ki nehéz, nagy édességit reánk repesztí. Angyali légyzománcz az ősz és mézkoporsó” (69. o.). Itt meg mintha egyáltalán nem volna értelme anakróniáról beszélni; mintha a költői nyelv és (bármilyen) régi nyelv szépen összesimulna. Azt sugallja a szöveg, hogy minden régi – költői? Vagy hogy minden költői – régies, letúnt, avított?

Parti Nagy ezzel a könyvvel leteszi a garast a régi irodalomhoz fűződő viszony, a hagyomány folytathatósága, az elbeszélő próza kevéssé ismert, izgalmas forrásvidékeinek felderítése s hasonló kérdésekben – abban a (nem is vitában, inkább:) közös tünődésben, amely az utóbbi évtizedek magyar prózaíróit foglalkoztatja, Márton Lászlótól Háry Jánoson át Láng Zsoltig. Parti Nagy először szólal meg e tárgyban, és az ő válasza kifejezetten költői: hiába ír prózát (vagy értekezést?), ami érdekli, az a szavak és a szófűzések különlegessége, a hangzások és asszociációk játéka, a szólások beláthatatlan sokfélesége. Mintha a próza (vagy az elbeszélés) a tárgyban és a történetmondás eszközeiben kutatná a hagyományt, a historiában és a széphistóriákban – a költészetnek másutt kell körülnéznie, a természethistóriában. Ami pedig alig-alig história, sokkal inkább katalogizáló, felsoroló-leíró szövegek megnevezése, s nem történetmondást, hanem magát a nyelvet leshetjük el tőle. És ez nagyon is sok; talán több is, mint a történet, mert a (rég) nyelv elsajátítása (már ha és amennyiben lehetséges) egy másik világ elsajátítását is jelenti.

... Ám mire idáig eljut a kritikus, valami motoszkálni kezd az ő jónhában is, mondjuk, makkpőlye, amely amúgy is kíméletlen pusztításairól nevezetes. És azt kérdezi ez a destruktív gúzmölő, hogy vajon érdemes-e egyáltalán ennyit foglalkozni ezzel a mulatságos kis kötettel, s ha már igen: kell-e, az elemzés révén, ekkora jelentőséget tulajdonítani neki. Végtére is – rágszál tovább – sok nagy író enged meg magának egy-két ujjgyakorlatot, kiruccan a könnyedebb, alkalmi, esetleg éppen érdekes képekkel illusztrált írások világába, ezeket nem szokás az életművek fontos darabjaként számon tartani – még ha örök szakdolgozati témák maradnak is, s az utókor időnként újra felfedezi őket. Van-e, lehet-e tehát bármilyen fontossága ennek a szövegnek Parti Nagy pályáján?

Ha nem tekintenénk is másnak, mint a bevezetésként emlegetett „hangolásnak”, a „készlet” szemléjének, az is érdekes lehet – megkockáztathatjuk (mibe kerül?), hogy valamit megelőlegez; a líra, a lírai ciklus, a kispróza, a regény, a dráma és drámafordítások-átírások után mintha Parti Nagy keresné, hogy merre fordulhatna, s ezért a műfajnélküliség és nyelvi burjánzás területén pihen meg. Másrészt önmagában az írói gyűjtemény mindig is figyelemre méltó: az, ahogyan akár nyersanyagként, akár magáért az élvezetért összeszed egy-egy alkotó szavakat, mondatokat, tárgyakat, témákat. Mi érdekli? Vajon miért? Hogyan alakítja a gyűjteményt (mert a gyűjtés maga is mindig formál és deformál)? Emlékezhetünk Rabelais irdatlan jegyzékeire; tücsök és bogár komoly mennyiségben van összeszedve Sterne *Tristram Shandy*jében; ismeretes Flaubert közhely- és hülyeség-szótára (*Dictionnaire des idées reçues*); Arany János dalszövegeket gyűjtött; Szentkuthy nagyjából mindent gyűjtött, ami csak elérhető; a *Harmonia caelestis* is – részben – gigantikus gyűjtemény. Harmadszor pedig Parti Nagy azt a hipotézist teszi próbára, amelyet Sapir és Whorf nevéhez szokás kötni – hogy tudniillik a nyelv és a világlátás, a szóhasználat (meg a grammatika általában) és a világ tagolása az emberi tudatban erősen összefüggene egymással, akár úgy, hogy egy bizonyos nyelv magához idomítja, alakítja a nyelvhasználó „világát”, akár úgy, hogy ha valamiképpen látjuk a világot, akkor ezt a lá-

tásmódot nyelvünk is leképezi majd. Vagyis hogy talán nincs „ártatlan”, „semleges” nyelv-választás, a régi nyelvet esetleg csak úgy lehet beszélni, hogy világunk is ehhez igazodik – vagy ha a négy elem szerint akarjuk leírni a világot, akkor a régi nyelve(ke)n kell megszólalnunk. Negyedszer (és ideiglenesen: végül) ne feledjük, hogy ez a szöveg azért mégiscsak kunszt, *tour de force*, attrakció, ami rendkívül szórakoztató, még ha mögötte igen elmélyült, komoly munka van is. Parti Nagy (ismét) megmutatja, hogy mestere a nyelvnek, hogy ilyet is tud, ezt is tudja.

Parti Nagy Lajos alkotótársa a nagyszerű Banga Ferenc, akinek a munkája nélkül ez a könyv biztosan kevesebb volna – de az ő rajzait elemezni itt nincs tér, s főleg: a kritikus nem érzi magát kompetensnek. Banga rajzai minden lap felső (majdnem-)felét foglalják el; fekete grafikák, nagyon világos bézs színű alapon (s alatta, a fehér papíron, Parti Nagy szövege). Nem kétséges, hogy itt Parti Nagy van az előtérben, Banga korántsem olyan sokféle, színes, izgalmas és tüzetes olvasást igénylő, mint a költő szövege. És ez jól is van így – ha egyforma intenzitása volna a kettőnek, ki is oltaná egymást, el is terelnék egymásról a figyelmet. Azért Banga sok tekintetben hasonlatos Parti Nagyhoz: kajla, szeszélyes, éppoly mulatságos, mint ahogy kiszámíthatatlan figurái felidéznek a vak murmutér merész képzettársításait, azokat a mondatokat, amelyeket (legalábbis első olvasásra) inkább csak érzünk, sejtünk, semmint megértünk, amelyek mégis mosolyra fakasztanak. S végül: Banga rajzai éppúgy elszabadultan, cél nélkül, de remek kedélyben vonulnak végig, előre a könyvben, ahogyan a szócikkek részletei.

Egyébként pedig a négy szócikkből olyan világ kerekedik ki, amelyik sokkal nyüzsgőbb, veszedelmesebb, de izgalmasabb lehetett, mint a miénk; s mintha eleink, akik a négy elemben látták a világ összetevőit, sokkal közelebb is lettek volna a természethez, sok-sok olyasmit ismertek, mindennapi tapasztalatból, eleven szájhagyományból, amit mi (már) nem.

Például a murmutért.

AZ ELMERÜLT VILÁG ÜZENETE

Balázs Imre József: *Vidrakönyv*

(*Önértés és befogadás*) Balázs Imre József harmadik verseskötete máris igen gazdag recepcióval büszkélkedhet. Rövid világhálós kereséssel is 8-10 recenzióra bukkanhatunk, ami kortárs verseskötet esetében imponáló eredmény. (A mű hatástörténetéhez tartozik, hogy a www.lutra.freeblog.hu nevű weboldal pedig mintha egyenesen a *Vidrakönyv* koncepcióját írná tovább, vagy inkább – több szerzőről és szabad szerveződésről lévén szó – szét.) A kritikai befogadásban föltűnő összhang mutatkozik. Nemcsak a lehetséges értelmezői kontextusok (tematikus, nyelvi és műfaji hagyományok) fölrajzolása tekintetében, hanem a kötet arculatához negatív maghatározásokkal közelítő értésmódban is. *Nem* állatversek, amelyek *nem* a vidrákról szólnak – hangzik az egyik fő szólam. Az olvasatok óvatossága minden bizonnyal a mű összetettségére vezethető vissza. A kritika *reflektált* bizonytalansága a versanyag széttartó jelentésirányáival magyarázható – és indokolható. Tanulságos mozzanat, hogy a jelentésrögzítés olvasói reflexének a szerzői felfogás is – jóllehet talán akaratlanul – ellenáll. A vidrákhoz és a kötethez való viszonyáról egy interjúban számolt be így Balázs Imre József: „Megerszerettem őket, teljesen irracionálisan és megindokolhatatlanul. 2002-ben elkezdtem verseket írni a vidrákról vagy a vidráról, és folyamatosan írtam őket 2006-ig. Kiderült, hogy a vidra egy mitikus lény, mint mondjuk az egyszarvú, csak még nem írták meg a mitológiáját. [...] Az emelkedettséggel meg kell küzdeni. Azt hiszem, nem csak nekem, hanem egész generációknak. A *Vidrakönyv*, ha úgy tetszik, egy egyéni gerillakísérlet, amelyiknek egyik téje az emelkedettséggel, a dolgok komolyan vehetőségével kapcsolatos.” A kérdező, Vári Csaba kérdésére: „Van másik téje is?” a válasz, amely a beszélgetést berekeszti: „Van, de azt nem árulom el.” (<http://cityzen.transindex.ro/?cikk=74>) A saját tanácstalanság („a vidrákról vagy a vidráról”), az értelmezői kísérletek iránti előzékenység („ha úgy tetszik”) és a tudatos elhallgatás („nem árulom el”) együttesen mutat vissza bizonytalanságra és bizonyolatlanságra.

(*Hagyományok, előképek*) Az eddigi értelmezések két fontosabb irodalmi előképet neveznek meg. Fekete István *Lutráját* és Oravecz Imre *A hopik könyve* című kötetét. Nem alaptalan ez a hivatkozás: előbbihez a témaválasztás, utóbbihoz a beszéd- és szemléletmód révén kapcsolható a *Vidrakönyv*. Hiszen egyfelől valóban a vidrák vízi világa (és világtapasztalása) adja a versek tárgyát. Másfelől a nyelvi minőség és a kötetszerkezet mítoszivá emeli, mítosziassá színezi a mondottakat. Azt, ami nem valós, hanem *fiktív tapasztalat* (a könyvet nem vidra írta s nem vidranyelven), a lírai beszéd és a

Énckló Borz-könyvek
Koinónia Kiadó
Kolozsvár, 2006
88. oldal, 1750 Ft

narrációs eljárások egy *képzelt mitológia* valóságaként teszik hozzáférhetővé. Ennyiben a mítoszok és a mítoszeremtő művek hagyományában járunk; nem feledkezve meg arról sem: a művi (művészeti) mítoszeremtés az allegorizáló olvasás számára is tartogathat jelentéseket.

(*Nyelv és műfaj*) A mítoszok nyelvén, a katalóguspoétika archaikus biztonságára hagyatkozva, a párhuzam, az ismétlés és a variáció alakzataira építően szólal meg a szövegek többsége. A versnyelvet rokonszenvesen egységesnek, összefogottan egyneműnek érezhetjük. Elsősorban a hang visszafogott személytelenségének köszönhetően. Ezt a hatást – a szerkesztés egyensúlyos voltának köszönhetően – a szövegformák viszonylagos változatossága is inkább erősíti, mintsem rontaná: verset és prózát, szabad és kötött verset, rímes és rímtelen darabot egyaránt találunk a kötetben (e minőségek olykor egyazon szövegen belül is egymásba tűnnek át). Az egyes szám első és harmadik személy (az alanyi és az elbeszélő szólamok) váltakozása sem zavaró. Sőt, komoly szerepe lehet a műfaji rétegzettség/rögzítettség kimunkálásában. A *Vidrakönyv* – s most újra egyetértőleg fordulhatunk a recepció megállapításaihoz – egyebek mellett a mítoszok, a sámánénekek, a ráolvasások, a regős énekek, az állatmesék, a varázsenekek, a példázatok, a törzsi népmesék s a rituális elbeszélések műfaji emlékezetét eleveníti fel. De jogosnak tetszik a természetlára fölemlítése, a tárgyias, önreflexív megoldások és az ősi beszédalakzatok kettőségének hangsúlyozása, s egy-egy esetben még a balladisztikus elem kiemelése is.

(*Szerkezet: az egész és a részek*) A kötet öt számozott ciklusból s egy *Epilógusként* a mű végére illesztett, prózai alkotásból áll. A ciklusok logikus rendben szerveződnek egymás után, a szövegcsoportok belső egységét a köztük lévő kapcsolódási pontok tovább fokozzák. A *vidra vándorlásai* és *A vidra vadászatai* versei mintegy bevezetik az olvasót ebbe a különös – *vízi és nyelvi* – valóságba. A „parttalan tavak” (*Vidra éneke a vadászterület megjelölése közben*; 13.) áttetsző szimbolikája, a víz alatti hang mint „tévelygő fölösleg” (*Vidra éneke a kútban*; 21.) rezignált bölcsellete, az „Amit teszek mind engem jelentsen” (*Vidra éneke útban hazafelé*; 25.) ráolvasásos önreflexiója: csak három jellemző szöveghely a számtalan idézhető (mert jellegadó) közül. „A vidra végignéz odúján, / körülveszik a tárgyak jelentései” – veszi birtokba a *jelentések otthonosságát* a „lírai hős” az első oldalakon (*A vidra otthona*; 11.). „[C]supán a hajnali fény, a vidra teste / és a finom rajzú kereszt itt az állandó elem” – olvassa egymásra a magasztosság és a fenyegetettség léttapasztatát egy későbbi vers (*A vidra útja a fegyver látszövén keresztül*; 34.). *A vidra történetei* című rész hét prózája/próza-verse a törzsi mesék esztétikája szellemében alakítja magát. Az egyik írás például névadás és világteremtés szakrális szertartását „jegyzí le” – a vidrát egyszerre tüntetve föl saját világa esendő isteneként s első (*mindig* első – ha a történelmi tudatot és a kollektív memóriát *amúgy* elvitatjuk az állati létformáktól) lakójaként: „Mikorra elvonult a vihar, s előbújt a vidra, nem ismert rá a dolgokra: újra el kellett neveznie őket. A művelet többnyire sikerrel járt, csupán néhány esetben cserélte össze a vidra a dolgok nevét. Ez azonban aligha tűnt fel valakinek.” (*A vidra és az emberek*; 42.) A következő történet nézőpontváltással él – amennyiben a vidralét mitikus összetevőire az emberi értelmezés alkalmi perspektíváját nyitja: „Egyszer, alkonyattájt egy vadász sebezte meg nyílvezzőjével a vidrát; olyan erővel csapódott be a lövedék, hogy a vidra bőre alól kiszökő fény megvakította a vadászt. Úgy is nevezték később a társai: Akit-Megsebzett-a-Vidraseb.” (*A vidra sebe*; 43.) A negyedik ciklus sajátos kitérőként (más közelítésben: részletező mellékszólamként) formálódik. A *Változatok vidrára* tizennégy számozott verse a ciklust nyitó Ted Hughes-költemény, *A vidra* jegyzetszerű szétírását/*szétfejtését* valósítja meg; ráadásul a versek közül többnek más szerzőtől származó mottója van. Vagyis a személytelen, közösségi műfajok emlékezetébe itt a személyes, műköltészeti alkotásmód *másfajta idegensége* illeszke-

dik. A *vidrák osztályozását* mindössze hat szöveg alkotja. A rendhagyó vidratipológiát a címadó írás nyitja meg. Ez, ha komolyan vesszük az özönvíz-mítoszokra utalt jelenetkezést, kétségtelenül újabb irányokban *térítheti el* az olvasás figyelmét. A hatodik, de számmal már el nem látott egység egyetlen novellisztikus műben testesül meg. *A vidra és a vadászok* az állati és az emberi világ (általánosabban: két, egymásnak alapjaiban idegen létezmód) határára vezeti az olvasót: a vidra kihallgatja a tűz körül ülő vadászok meséit (éppen hármat), majd visszatér otthonába – a vízbe? a könyvbe? a felejtés avagy a mítoszok világába? Idézzük a záró sorokat: „Aztán elcsendesedtek a férfiak, a vidra pedig nesztelenül lopódzott a vízhez, és egyetlen apró csobbanással ereszkedett bele. Fejében történetek foszlányai kavarogtak, a folyómeder alján pedig miniatűr lények követték lassan a víz áramlásait.” (88.) Nem kell különösebben fékevesztett interpretációs igyekezet ahhoz, hogy az utolsó mondatból az önreflexió többletét nyerjük ki: a „Fejében történetek foszlányai kavarogtak” a *Vidrakönyv* egészére visszaolvasható eréllyel foglal(hat)ja össze, hogy nem lehetséges az összefoglalás. Nem fogható, nem foglalható össze s nem tulajdonítható egyetlen és szilárd jelentés a műnek. Csak foszlányok és kavargás. (Még ha cizellált foszlányok s rendezett kavargás is.)

(*Tétek és távlatok*) (1) Mint láttuk, a szerzői olvasat szerint a *Vidrakönyv* egyik „tétje” az „emelkedettség” s „a dolgok komolyan vehetősége”. (2) A másik tétről a költő csöndje árulkodott csupán. De kár volna itt megállnunk. A kötet tétje bizonyosan nem azonosítható egyszer s mindenkorra, amint az értelmezés távlatai sem szűkíthetők le a befogadás félreértett önkényével. (3) Irodalmi és irodalmon túli hagyományokkal folytatott, szabad és derűs játék: olvasható pusztán így is a kötet. (4) Egy merészebb értelmezés ugyanakkor *A hopik könyve* (s a hasonló művek) *paródiájaként* is szóra bírhatná az alkotást: olyan paródiaként, amely az *hommage* érzületét is magában foglalja (az *hommage*-ét, amely komoly tisztelettel viseltetik a „parodizált” mű s önmaga tárgya iránt is). (5) Ha a „vidrakönyv” jelölőt úgy értjük: ‘vidrához hasonlatos könyv’, azaz olyan munka, amely elrejti magát (jelentéseit) az értelmező emberi tekintet elől, s programszerű folytonossággal siklik ki az értelmezés hálójából – az egyéb olvasatokat jól kiegészítő, sőt megtámogató olvasathoz jutunk. (6) Az allegorikus-parabolikus jelképzést kedvezményező olvasás merőben más irányokban is tájékozódhatnék: az „övék a víz alatti táj” (*Vidra éji dala*; 7.) s az „Olvasod az elmerült világ üzenetét” (8. [*Gyöngy*]; 63.) típusú szöveghelyek alapján ez ugyanis az Atlantisz-mítoszok szellemiségét érthetné át a *Vidrakönyv*ön – avagy a *Vidrakönyvet* az Atlantisz-mitológia egy újabb, lírai rejtjelezéssel kitüntetett darabjaként vehetné számításba. (7) S akár egy olyan, *tudatosan naiv* olvasásmód elé sem magasodnának hermeneutikai akadályok, amely, a szövegeket többé-kevésbé „szó szerint” értve, a könyvet úgy fogná föl, mint szelíd tisztelgést s tiszteleltre intést – a nem-emberi létformáknak az emberivel egyenrangú értékeljessége előtt... (8) Az értésmódok remélt jövőbeni sokfélesége a jelenben, persze, nem előlegezhető meg. Legföljebb kérdésekre, föltevésekre és javaslatokra futhatja erőnkéből. A lehetséges kérdések közül az egyik legizgalmasabbnak pillanatnyilag az tűnik föl: mi következik ez után? Merre alakul tovább Balázs Imre József költői pályája – s merre a vidrák élete a nyelvben? Lesz-e, lehet-e folytatása ennek a versnyelvnek és látásmódnak? S ha nem, *hogyan* nem?

HÁNY NOVELLA EGY ÉLET?

Takács Zsuzsa: A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim

Ottlik Géza egyik esszéjében írja: „És kicsoda az elbeszélő első személy? Gyerekkorunkban volt egy csaliversikénk: »*Én vagyok én, te vagy te. / Ki a számár, én vagy te?*« »Te!« – felelte, aki gyanútlan volt. »Hát az te vagy. Mondtam, hogy te vagy te!« – »Hát akkor én!« – »Az már igaz!« – nevettek Az is te voltál. Talán a fenti két sort kellene odatenni jelígenek az első személyben írott művek elé...”

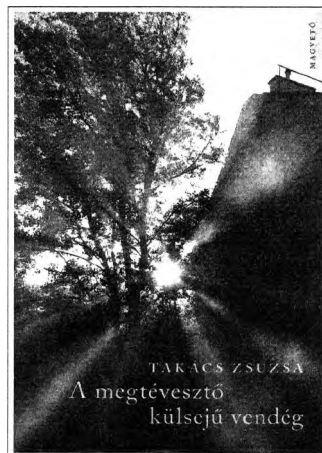
Annak ellenére, hogy Takács Zsuzsa első teljes prózakötetének, *A megtévesztő külsejű vendég*nek az alcíme – *Önéletrajzaim* – behatárolja a narrátor kilétét, mégsem árt megfogadni Ottlik javaslatát. A könyv sokat idézett első mondatával („Ez a történet nem velem esett meg, de első személyben tudok csak beszélni róla.” *Tanyai történet*) és az *Ajánlás* feltételes módú történetzálaival ugyanis már elbizonytalanítja az elbeszélői pozíciót. És ez nem lesz másként a kötet további tizenhét, különálló címmel ellátott írásában sem, hiszen a novelláknak nincs a szó klasszikus értelmében főszereplője – csak főszereplők vannak, akiket az álmok, az emlékek keltenek életre, akik hol nő, hol gyerek, hol férfi alakjába bújva bukkannak fel önmaguk hasonmásaiként, emlékképeiként.

Talán ezért nem szerencsés szigorú műfaji megjelölésről beszélnünk a kötet kapcsán – Takács Zsuzsa az alcímben szereplő többes számmal nemcsak az önéletírás műfaji hagyományait írja át, hanem a novellákként való olvasatot is megkérdőjelezi. A narrátor át-átjár a történetek között, a különböző nemű és korú elbeszélők szemszögéből láttatott történetekben nincs különbség a beszédmódok között. És a narrátor nem zárja le, nem egészíti ki kerek egészzé az eseményeket – a novellákká tördelt önéletrajzban montázszerűen csak felvillan az események egy-egy szelete, s a felvillantott képek az álom asszociatív, szurreális váltásai, máskor az emlékezés rekonstruáló technikája mentén szerveződnek. Ez a töredezettség azonban nem külön-külön, történetekre lebontva, hanem az egész könyv függvényében értelmezhető, hiszen nem egy esetben ugyanazzal a történettel más-más novellában, más nézőpontból is találkozunk.

Feltehetően a fentebbi töredezettség miatt alakul ki az olvasóban az az érzés, hogy Takács Zsuzsa könyvében, a verseit is jellemző erős narratív építkezés ellenére, kevés a valódi, elbeszélhető történet – inkább csak helyszínek, hangulatok, illatok, találkozások és álmok, reflexiók, pillanatnyi benyomások, félelmek válnak történetértékűvé.

Ha a kötet egészét tekintjük, két nagyobb egység látszik kibontakozni: egyrészt egy az önéletírás hagyományaihoz igazodó múltbeli, az ötvenes évek Magyarországnán játszódó, gyerek- és kamaszkort megidéző történet sorozat, melynek szervezőeleme az emlékezés, másrészt pedig egy

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2007
228 oldal, 2490 Ft

jelenbeli – rendszerváltás utáni –, főként jelen idejű elbeszéléssorozat, amelyben az álmok dominálnak. (Érdeemes lenne összehasonlítani, hogy az 1998-ban megjelent vegyes műfajú kötetből, *A bűnök számbavételéből* átvett novellákon milyen változásokat eszközölt a szerző, illetve, hogy a '98-as kötet esszéi hogyan alakulnak történetekké az *Önéletrajzaimban*.)

Nem egy esetben meglehetősen nehéz elkülöníteni az álom és valóság síkján játszódó eseményeket, ahogy a fentebb jelzett két egység közötti határvonalat is: ahogy az egyes történetek narrátora is – nem- és korváltása ellenére – átjár a történetek között, úgy az álomban felbukkanó figurák is megjelennek egy másik elbeszélés valóságtalaján.

A két egység között nemcsak az alcím teremt kapcsolatot: *A Játék a tűzzel* hőse visszatér gyerekkora helyszínére, hogy találkozzon Z.-vel, aki az *Egy újabb kezdés* című novellában az elbeszélő barátjánőjeként jelenik meg. A gyerek- és ifjúkori történeteket azonban a legtöbb esetben a felnőttkori perspektívájából, múlt idejű elbeszélésként ismerjük meg. A gyerekkori történetek felidézésének apropója hol egy újra elmesélt történet (*Visszapillantás*), hol a szülővárosba való visszatérés – kicsit úgy, ahogy a tettes tér vissza a tett színhelyére (*Az idegen*). Hol épp az emlékezés önreflexív / önteremtő gesztusaként olvashatók a felidézett emlékképek: „Azt mondják, addig él az ember, amíg emlékeznek rá (...) Eszerint Toll Piroska, bár meghalt, ma is él.” (*Toll Piroska*). A hol férfi, hol női narrátor nem minden esetben feleltethető meg a „másik, aki ugyanaz” doppelgänger-motívumának. Egy kórházi történet (*Visszapillantás*) mellékszereplői a kötetben más kontextusban főszereplőként térnek vissza, és fordítva – egymás tükörképei ők, az elmesélt események különböző kontextusba, más életsorsba ágyazva más értelmet, súlyt nyernek, mégis, az „egymást keresztező sorsok” és történetek igazodnak egymáshoz. Nem véletlen talán, hogy az *Egy másik kezdés* és a *Játék a tűzzel* főhőse ifjúkora szimbolikus helyeként zongoratanárnőjének kertjét nevezi meg, ahol „hurok alakú ösvény vezetett egy lehunytt szemű mellszoborig, és kanyarodott vissza a bejáratig. Ez a kis szakasz valósággal zarándokutammá vált. (...) Úgy éreztem, mozdulatlan szemlélője ő életemnek, sorsával arra int, hogy éljek végtelen szabadsággal.”

A felidézett történetek az önteremtés/számvetés gesztusa mellett a bűn/bűnhődés motívumával nyernek metafizikai dimenziót. Már a kötet első írásának, a *Tanyai történetnek* a halálra szomjaztatott gyerekfigurája – minden időbeli távolság ellenére – felvilantja az emlékezés bűnhődés- és ugyanakkor megváltó jellegét. Hasonló „Krisztus-keresztként” térnek vissza az autóbalesetben meghalt testvéréről szóló történetek emlék- és álmokképei is (*A test feltámadása, Játék a tűzzel*), mindenféle jóvátétel, feloldozás nélkül.

A kötet novellái közül a leghitelesebbnek épp a retrospektív jellegű történetek tűnnek, s ezekben a legerősebb az egész kötetet átható poétikus hangnem. S ezt még az sem írja felül, hogy a szöveg nem egy helyen a szerkesztői gondatlanság – zavaró helyesírási figyelmen kívül hagyások – nyomait viseli magán. (A kötet talán leglíraibb és leghitelesebb írása a számvetésszerű *Beszélgetések terme*.) S ezekben a múltbeli történetekben kapunk nyelvfilozófiai választ a kötet narratív eljárásaira is: „A nyelvbe vetett bizalma rendült meg (...) Teljesen értelmetlennek éreztem azt a szót, hogy: magam. Kongó üres hordó voltam, melyet fölfelé rugdosok egy rámpán, ahelyett hogy hagynám, amint a nehézkedés törvényének engedelmeskedve mindig is akart: zuhanjon lefelé, és csattanjon el a betonon.” (*Egy másik kezdés*)

Míg a gyerekkort felidéző novellákban viszonylag könnyű megtalálni az emlékezés apropóját, azonosítani / felismerni a narrátorok kilétét és viszonyait a történetek szereplőivel, eseményeivel – hiszen az emlékezéssel valójában életre kelnek, világos kontúrokat nyernek a szereplők –, addig a felnőtt, a világ zajával szembeni „köznap” történetek főhőseiről és történeteikről nehezen lehet elmondani ugyanezt. Utazásaik nem vertikálisak, hanem horizontálisak, a narrátor(ok) nem a múltba utazik/nak, hanem a jelenbe, nem a múlt történetei által próbálja /ják meghatározni /megtalálni az elveszett „magam”-ot, ha-

nem a jelen viszonyrendszerében. A képzeletbeli utazás (*A test feltámadása*), a teljes egészében álomképekre épülő *A kammerni kastélypark* vagy az *Egy fejfájós nap* álmot valósággal ötvöző, lázálomszerű eseménysoraiból azonban már egyre inkább a hiány, önmagunk hiányának novelláival szembesülünk. Ha a tematikus hagyományokra alapozunk, azt mondhatnánk, hogy az előbb említett történetek inkább Esti Kornél világához hasonlítanak, míg az álom- és víziószerű, jelen idejű történetek hangsúlyosabban idézik fel doktor Jekyll és Mr. Hyde történetének sötét vízióját. A gyerekkori félelmeket, szorongásokat, a halállal való találkozás döbbenetét megelevenítő képsorokat a vissza-visszatérő olvasmányélmények hangsúlyozzák, a *Jancsi és Juliska*, a *Három árva sír magába*, *Az anyaszív rejtelméi* – a felnőttkori létértelmezésekben Borges és Nietzsche mellett Camus *Pestise* köszön vissza a leggyakrabban.

A kötet címadó írásában megjelenő torz és (ön)romboló vendég leírása, illetve az álombejárások nem egy esetben groteszk jelenetei egyre inkább azt az érzést keltik az olvasóban, mintha a történetekbe, álomképekbe, különböző nemi szerepekbe tördelt személységből a sötét, egyedüli kiútként a halálba menekvést választó hasonmás kerekedne felül, mintha a gyerekkori, ismert és definiálható, felidézhető és elmesélhető történetek helyett a „minden egész eltörött” életérzést mesélnék el az elbeszélések immár széthulló, érvetett hősei. Az énduplikátum(ok) már „idegenként”, „vendégként” definiálható(k): „évek óta rombolom a magam és a világ között fáradságosan felhúzott hidakat”, aki „félni kezd önmagamtól”, „aki egész életemben úton voltam”, „nem akartam otthon lenni a világban” és hogy „egyre sürgetőbb késztetést éreztem arra, hogy a sötétség leple alatt végezzek magammal” (*Az idegen*). Ezt a fajta érvetést az elmesélhető események elmaradása is jelzi, hiszen míg a gyerekkori történetekben az egyes narrátor épp az elmesélhető emlékek által nyeri el/vissza tulajdonságait, itt már – a konkrét téridő ellenére – valójában afféle tulajdonságok nélküli embereket szállít a sötét éjszakában robogó villamos. (*A kammerni kastélypark*)

Hogy az egyes történetek narrátorának, hőseinek mennyire sikerül életük emlékké váló töredékeiből felépíteni egy új világot, nem tudni, talán nem is ez a lényeg. Minekünk nem kell mást tennünk, mint „a világ mutatványos sátrának kakasülőjén” tapsolnunk – az *Ajánlás* narrátorához hasonlóan – a „gyerektestű hölgy mutatványának”, hogy ne rontsuk el „szórakozásunk örömét”.

Perzsa szöveg

Dževad Karahasan: Keleti díván

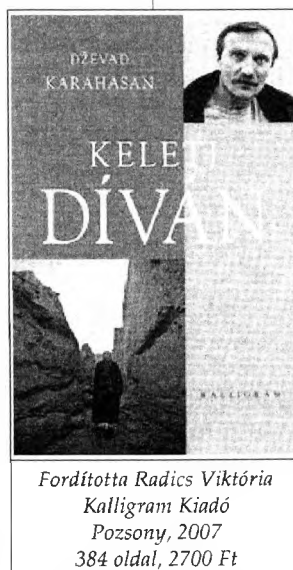
Karahasan, a mai boszniai irodalom egyik legismertebb szerzője, 1953-ban született Duvnóban, Jugoszláviában. 1993-ig Szarajevóban élt és dolgozott, de a háború miatt Németországba költözött. Ma Grazban és Szarajevóban él. Regényei és elbeszélései mellett színpadi műveiről és esszéiről ismert. Legnagyobb népszerűségnek Németországban örvend, de könyveit több más európai nyelvre is lefordították. 1989-ben megjelent első regényét csak 2007-ben vehették kezükbe a magyar olvasók. Hősei létező történelmi figurák, egyes események ténylegesen megtörténtek, ám a valós háttér előtt játszódó regény nem nélkülözi a misztikus vagy mágikus elemeket sem. A fikciós történelmi regények sorába illeszthető, a mindhárom részt szervező nyomozás Borges és Pavić erős hatását mutatja.

A díván perzsa eredetű szó, mely arab közvetítéssel terjedt el szélesebb körben. Az 'államtanács', 'gyűlés' mellett 'gyűjteményt' is jelent. A cím alapján azonnal Goethe *Nyugat-keleti dívánja* juthat eszünkbe, mely a fikatív arab dalokkal szintén az egzotikus Keletre repíti olvasóját. Karahasan műve olyan iratok gyűjteménye, melyek jól jellemzik a perzsa-arab viszony kényesebb pontjait. Az arab világ, ahol az új hit meghonosodott, gyanakodva fogad mindent, ami Perzsiából származik (legyen az személy, valamilyen eszme vagy akár

olyan ártatlan dolog, mint az ott megtermő alma, dió). Minden és mindenki, aki kapcsolatba hozható Perzsiával, magában hordozza a tébolyt, a mértéktelenséget, az eretnokséget. Az arab hódítás előtti dualisztikus perzsa hit újra és újra felbukkan a műben, de mindig negatív előjellel; a fobia a századok múlásával és az iszlám hit megszilárdulásával sem enyhül.

Az ezer évvel ezelőtti muzulmán világban játszódó regény három története a harmadik személyű elbeszélés és az első személyű naplórészletek mellett az iszlám írásbeli kultúrára jellemző fikatív tanmesékből és levelezésekből áll. A három nagyobb egység három valós tanító és író nevét viseli, s mindhárom rész három fejezetből épül fel. Al-Mukaffa történetében a *Levelek* című fejezet feleségével való levelezését, a *Tanulságok* a tanmeséket, az *Események* pedig megvádolásának és kivégzésének körülményeit tartalmazzák. Az Al-Halládzsról szóló rész *Alkonyat* és *Éjszaka* című fejezeteiben Gazván és Rabia beszélgetései olvashatók, melyek keretbe foglalják Gazván naplóját, azaz a *Nappalok* című fejezetet. Az utolsó rész három fejezete (*A bazár*, *A vár*, *A ház*) a gyanúsítás, a követés és megfigyelés majd az elfogatás (elkergetés) eseményeit veszi sorra.

Az így létrejövő regénytest széttöredezik a különböző elbeszélők és a különböző

idősíkok között, a főbb események előzményei és következményei összekeverednek, a nézőpont állandóan változik, a rejtélyek többféle megoldást is kínálnak. Mindhárom rész cselekménye a nyomozás motívumára fűződik fel, de nemcsak a szereplők nyomoznak a szilárdnak hitt rend felforgatói után, hanem az olvasónak is komoly nyomozási munkát kell végeznie, ha ki akarja bogozni a töredékekből, szimbolikus mesékből és álmokból azt, hogy mi is történik a szereplőkkel.

Az első rész még perzsa nézőpontból írja le az eseményeket, nem a hatalomból, hanem annak áldozatából. A harmadik személyű elbeszélésbe ágyazott levelekből és tanmesékből Al-Mukaffa története bontakozik ki, aki feleségét és otthonát elhagyva Bászrába megy, hogy ott tanulmányozza az iszlám misztikát. Írnokként a nagy hatalmú Isza ibn Ali szolgálatába áll, akinek révén azonban egy szövevényes politikai játszma áldozatává válik. Az eredeti vád azonban sem elegendőnek, sem meggyőzőnek nem bizonyul, így az új helytartó Al-Mukaffát végül olyasmiről ítéli el és végezteti ki, amiben egyáltalán nem bűnös. Ehhez kapóra jön Al-Mukaffa feleségének küldönce, Rusztem, aki a leveleiket továbbítja. Az analfabéta szolgáló tűzmadattal és a tiltott dualista hit gyakorlásával gyanúsítja meg. Indoka erre egyszerű: gazdája feleségébe szerelmes. Terve az, hogy Al-Mukaffa hátrahagyott iratait viszi el levelek gyanánt az asszonynak, hogy ezekkel pótolja a halott férjet, de a leírt szón ez egyszer felülkerekedik a személy: Rusztem szeme láttára írónak Al-Mukaffa posztumusz sorai az elküldendő iratra.

Al-Mukaffa számára az asszony, Begzada Perzsiával egyenlő, Perzsia a jó, a száraz, az érthető és a kiismerhető, ahova Al-Mukaffa visszavágyik, míg a mezopotámiai Bászrában mindig minden nedves, mocsaras, érthetetlen és zavaros, s az írnök csak halála előtt szereti meg a várost. Begzada lehetne Al-Mukaffa számára a szilárd és világos viszonyítási pont a káoszban, de ők nem értik egymás története-

it, leveleikkel elbeszélnek egymás mellett, Al-Mukaffa nem érti a Begzada meséjében rejlő figyelmeztetést, és Begzada sem tudja kiolvasni férje leveleiből a kételyt és a félelmet. Az értelmezés mindig önkényes marad.

Al-Mukaffa tanmeséje, melyet elküld feleségének, és amely a történet ideje alatt foglalkoztatja, egy Gazván nevű férfiről szól, aki nem lehet azonos a második rész Gazvánjával, viszont kísértetiesen hasonlít rá. Titokzatos bűntény megoldásán dolgozik, egy perzsa festő gyilkosát keresi. A Mestert holtan találják saját házában, bezárt ajtók mögött. Szobái tele vannak szédítő, fraktálszerű nonfiguratív festményekkel, melyek értelmetlenségükkel és mértéktelenségükkel már-már istenkáromlásnak minősülnek. Nem véletlen persze, hogy a festő, aki ördögi tehetségét ilyen képekre pazarolta, történetesen perzsa. Az a mű pedig, amin a Mester halála előtt még dolgozott, egy kislányt ábrázol, akinek a szemében ugyanezeket az egymásba forduló geometriai alakzatokat fedezik fel. Ez a kép vezet el végül a gyilkoshoz, a kislány apjához. A festő ugyanis addig festi modelljét, míg az a valóságból teljesen eltűnik, és már csak a kép vásznán él tovább, a kétségbeesett apa pedig ezt látva végez a festővel.

Gazván, az őrség emírje a második részben egy rejtélyes sorozatgyilkosság ügyében nyomoz. Ő a hatalom és a rend embere, feladata éppen ennek a hatalomnak és rendnek a megóvása, tulajdonképpen bármilyen áron. A város különböző pontjain talált áldozatok mind nagyon furcsa körülmények között haltak meg: vannak, akiken semmilyen nyom nem található, mintha csak elaludtak volna, míg mások a szó szoros értelmében szétrobantak. A bűntények szabályos geometriai alakzatban helyezkednek el, koncentrikus háromszögeket rajzolva fel a város térképére. Ez az alakzat az előző rész egymásba vesző négyzeteire rímel. A gyilkosságoknak itt is, ott is geometriájuk van. A nyomok végül Al-Halládzshoz vezetnek. Al-Halládzs még most is kétes figurája az isz-

lám történelemnek, máig nem döntötték el róla, hogy eretnek volt-e vagy az iszlám nagy tanítója, aki mártírhálált halt. Karahasannál (pontosabban Gazvánál, hiszen az ő naplóját olvassuk), a hozzá való viszony mégis ambivalens: Gazván gyűlöli és üldözi ezt az embert, ugyanakkor meg akar felelni neki, vonzza és megszedíti az Al-Halládzs tanításaiban felismert mérészség és káosz. Al-Halládzs a korai szúfizmus képviselője, ám misztikus tanait az ortodox iszlám teológia elutasította. Gazván az értelem és a szigorú rend híve (az általa megtervezett és berendezett bonyolult várbörtön is erről tanúskodik), de a nyomozás végül teljesen felőrli és összezavarja. Csalás árán, valós terhelő bizonyítékok nélkül akar megszabadulni Al-Halládztól, az a terve, hogy titokban elfogatja és megöleti a tanítót, majd kiválaszt egy rabot a börtönből, akiből Al-Halládzsot csinál, és aki pontosan azt fogja a vallani, amit ő vár tőle. A csel azonban túl jól sikerül, a másolat olyan jól utánozza az eredetit, hogy végül maga Gazván sem tudja, ki kicsoda. Kivel beszélget ő, és ki az, aki megszökött a cellájából? (A valós történelmi személyt tanai miatt 922-ben Bagdadban kivégezték, ám a regény erre már nem tér ki.)

Az utolsó rész üldözője és üldözöttje Szulejmán és Al-Tauhidi. Szulejmán nem Gazvánhoz mérhető nyomozó, intellektuális képességeit tekintve sem ér a nyomába, ráadásul sokkal kevesebb hatalommal is rendelkezik. Ő csak a rend szolgája, nem a képviselője. Ellensége, Al-Tauhidi szintén nem az a nagy formátumú, karizmatikus ember, mint Al-Halládzs, csak Szulejmán tulajdonít zavaros eszméinek túl nagy jelentőséget. Al-Tauhidi nem mást,

mint a legendás Gazvánt akarja megidézni, tőle várja a rend helyreállítását. Állandóan a múltban él, saját múltját összeszövi Gazvánéval, szeretőjét egy régi szerelme után Rabiának nevezi, és ugyanezt a Rabiát írja bele Gazván történetébe is. Végül Al-Tauhidi nevetséges és kisszerű végzet éri utól: Szulejmán egyik szolgája elkergeti a városból.

Ez a rész torz tükre, paródiája a második résznek, az utolsó oldalak pedig az idáig kialakult olvasói értelmezést állítják a feje tetejére: kiderül, hogy Al-Tauhidi birtokában van Al-Mukaffa és felesége levelezése, mely az első egység meghatározó része volt, és nála van Gazván naplója is, mely az Al-Halládzs utáni nyomozást rögzíti. Ezek a szövegek lehetnek az eredeti iratok is, de éppúgy lehetnek Al-Tauhidi hamisítványai is. Az azonban biztos, hogy ő alakította úgy a szövegeket, hogy azok egymás történeteinek és szereplőinek tükrözésével az egész mű középpontjává Gazvánt és Rabiát tegyék. Az olvasó furcsa helyzetbe kerül: nem a szerző, hanem az egyik szereplő vezeti meg őt.

A regény egyszerűen jeleníti meg az idegentől és az ismerentől való beteges rettegést, a szellemi szabadság eleve adott korlátait és politikai korlátozását, az egzisztenciális szorongást, egy zsarnoki rendszer működését és a nyomozás topozását. A regényszerkezet a visszatérő motívumokból álló iszlám ornamentikára emlékeztet: az ismétlődő történetekből és szereplőkből burjánzó arabeszk rajzolódik ki, mely bonyolult ugyan, de önmagán nem mutat túl. Amivé a töredékek végül összeállnak, az épp olyan önmagába forduló és jelentéskézüli, mint a fraktálok a perzsa festő képein.

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MARNO JÁNOS versei 897

ACZÉL GÉZA verse 899

DREFF JÁNOS/TÓTH DEZSŐ: 6. óra – Iskola a láthatáron (*Fejezet Az utolsó magyartanár feljegyzései című regényből*) 901

CSEHY ZOLTÁN versei 908

GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 910

HALMAI TAMÁS versei 911

SZVOREN EDINA: Bolgár ritmus (*Hajnóczy-témára*) 913

SÁNDOR IVÁN: A Professzor és Lilly (*regényrészlet*) 921

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 935

MIKLYA ZSOLT versei 936

*

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: „A véres költőt a te baráti fáradozásod Italiában is diadalra juttatja” (*Kosztolányi Dezső és Balla Ignác levelezése*) 938

*

BACSÓ BÉLA: Hans-Georg Gadamer Arisztotelész olvasata (*tanulmány*) 958

SCHEIN GÁBOR: Az életrajzok visszatérése? (*tanulmány*) 965

SÁNTHA JÓZSEF: Lehetséges világok (*Agota Kristof Trilógiájáról*) 975

*

KRUPP JÓZSEF: „Talán vagyok” (*Marno János: Nárcisz készül*) 981

BEDECS LÁSZLÓ: A kellenél több szomorúság (*Aczél Géza: [vissza]galopp*) 986

KERESZTESI JÓZSEF: Hazaköszálás (*Lábass Endre: Felnőttláncfű*) 991

SÁRI B. LÁSZLÓ: Alkalmi írás a nőirodalom állásáról (*Szomjas oázis. Antológia a női testről*) 995

SONNEVEND JÚLIA: Tenger nélkül nem élhetünk. Wikipédia-mesék (*Bán Zsófia: Esti iskola*) 1000

2008

SZEPTEMBER

GAJDÓ ÁGNES: „Nyugat-feleségek” a középpontban (Borgos Anna:
Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn) 1003
KISANTAL TAMÁS: Nyomozás a krimi után... (Benyovszky Krisztián:
Bevezetés a krimi olvasásába) 1007
BENE ADRIÁN: „A mindenkori nyomozás kényszere” (Benyovszky
Krisztián: Kriptománia. Titok és elbeszélés) 1012

*

NAGY JUDIT: Fele játék, fele gyötrem (Sz. Koncz István beszélgetése)
1016

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprógráfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

OKM

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JÓZSEF ATTILA KÖR hagyományos műfordító táborában idén június 20. és 30. között vehettek részt az érdeklődők Nagykovácsiban. Az elsősorban a magyar irodalmat idegen nyelvre fordítók számára megrendezett táborban *Imreh András*, *Rácz Péter* és *Szabó T. Anna* vezetett szemináriumokat. Esténként pedig előadások hangzottak el a kortárs magyar irodalomról, bemutatkoztak szerzők, könyvkiadók, folyóiratok, többek között *Bánki Éva*, *Báthori Csaba*, *Békés Pál*, *Grendel Lajos*, *Györe Balázs*, *Győrffy Ákos*, *Halász Margit*, *Kiss Ottó*, *Lackfi János* és *Szijj Ferenc*.

*

A XXXVI. TOKAJI ÍRÓTÁBORT rendezték meg idén augusztus 13. és 15. között. A tábor programjának középpontjában az „Irodalmi értékrendek, pályakezdés, érvényesülés” című tanácskozás állt, melynek keretében előadást tartott *Papp Endre*, *Prágai Tamás*, *Inre László*, *Elek Tibor*, *V. Gilbert Edit*, *Bedecs László* és *Láng Zsolt*, a felkért hozzászólók pedig *Bertha Zoltán*, *Nagy Balázs*, *Babus Antal*, *Bazsányi Sándor*, *Ekler Andrea*, *Erős Kinga*, *Hász Róbert*, *Milián Orsolya*, *Mizser Attila*, *Németh Zoltán* és *Pécsi Györgyi* voltak.

*

ÖRDÖGKATLAN címmel kulturális rendezvénysorozat zajlott augusztus 7. és 9.

között Palkonyán, Nagyharsányban és Kisharsányban, valamint a villányi Szoborparkban rendhagyó tárlatvezetéssel. A Bárka Színház, a Baranyai Alkotótelepek és a pécsi Művészetek és Irodalom Háza szervezésében színházi, irodalmi, képzőművészeti és zenei programok között válogathatott a közönség. A három helyszínen mások mellett fellépett *Berecz András* mesemondó és *Balogh Kálmán* utcazenész, *Darvas Ferenc* zeneszerző-zongorista, *Szalóky Ági* énekes és *Lovasi András* zenész; a színházi események között szerepelt a Bárka Színház *Mrožek Multság* című darabja és a *Mágnás Miska* című produkciója, a pécsi Bóbita Bábszínház a *Kalandozás Meseországban* című előadását mutatta be, *Galkó Balázs* 'kocsmaszínházával', *Varjú Olga* színművész pedig József Attila-estjével vendégszerepelt. Az irodalmi programok között *Jelenkor*-beszélgetések zajlottak *Konrád Györgygyel*, *Háy Jánossal* és *Závada Pállal*, *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztőjének vezetésével. Az egész napos rendezvénysorozat háttérül képzőművészeti kiállítások szolgáltak, pécsi alkotók műveiből. Az *Ördögkatlan* záróeseménye a *Kiscsillag* és a *Csík zenekar* közös koncertje volt Nagyharsányban.

Szerzőink

- Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.
Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.
Dreff János (1975) – író, Dunaújvárosban él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.
Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Géher István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Miklya Zsolt (1960) – pedagógus, író, a Parakrétosz kiadó szerkesztője, Kiskunfélegyházán él.
Bíró-Balogh Tamás (1975) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.
Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Sántha József (1954) – kritikus, Mogyoródon él.
Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Keresztesi József (1970) – kritikus, Pécssett él.
Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécssett él.
Sonnevend Júlia (1979) – kritikus, Budapesten él.
Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Ráckeresztúron él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.
Bene Adrián (1977) – középiskolai tanár, irodalomteoretikus, Kozármislenyben él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.
Prof. Dr. Nagy Judit (1941) – nefrológus, a PTE ÁOK egyetemi tanára.

Levelében

örökkafka – Tóth Ákos Jánosnak

*a betegágyában fekszik, akárha
rajztáblán, keményen, odaszögezve,
álmával viaskodva. Mert álmában,
az ébredés küszöbétől nem messze
már, kiábrándult. Térdébe hasított
a felismerés, amit nem ért persze
azóta se – álmára visszatérve
pedig, abban ő, ott, nem is csalódott.
Egy szót hallott csupán, amit a térde
hallatott. S valahogy megalvadt benne.
És fölkelne már, ha fentlétének nem
szabna határt egy ábra terjedelme.*

A kutya

*beleharap a combjába, s még sincs
benne semmi harag. Európa
térdre kényszerül maholnap. Nárcisz
örül, hogy levegőt kap, örömét
azonban nincs kivel megosztania,
nem csoda hát, ha abba is belefulladás.
Sebe nem sajog, nadrágja sem szakadt át,
csak orra csepeg, s a zsebkendője fogytán.
És vonzalma támad az iszlám iránt,
ha eszébe villan, ami itt van. Nem itt
a parkban, éjszaka, hanem napvilágnál.
Amit másnap már a kutyának sem említ.*

Tegnap este

*egy árva szó nélkül bújt az ágyába
Nárcisz. Kafkát olvasott előtte.
Betűzni kezdte, beletúrt selymesen
fénylő arany fűrtjeibe, hátra-*

*lapozott, s akkor egy sötét zugban meglátta
a kisfiút, akinek mintha írt volna már
valahol a rövidnadrágkantárjáról.
És nem úgy emlékszik rá, mintha túl
hosszúnak találta volna a szót. Vagy túl
soknak benne a (mással) hangzót. Agya
még bevetve, jobb lába átvetve a balon,
és nem vette be szívét az álnok irgalom.*

Elharapódzás

*Kafka lármázik. Ki fog merülni
tőle, párája kicsapódik az üveg-
táblán, és mellette senki a fűtőtestnek
dőlvé, karcsú ujjával dobolva
bordázatán. Mintha füttyülne közben
magában. Cipője talán az egyetlen,
mely meg-megcsikordul itt-ott, élesen,
fogat eresztve mintegy a talpán, mint-
ha kint járna messze egy parkban, éjjel,
vagy megtérve onnan már itt a lépcső-
házban, ahol Kafkát oly elveszve
találják mindig a kísértetei.*

Rajta

*Délután ötök az ember úgy dönt,
hogy nem vár tovább a sötétedésre,
nadrágot vált és cipőjébe bújzik,
mintha cserépbe, s kilép a szabadba,
és csaknem elájul a gondolatra,
mely szerint órái vannak még hátra
a találkozásig. Nem magyarázhat
el mindent az ember; megy az orra után,
ellenkezőleg az óra járásával,
s visszatérve első gondolatára,
mely éppoly világos, mint kifejtetlen:
rajta áll csak, hogy lábát vagy fejét törje.*

(kontra)galopp

javított utószinkron

8.

nem könnyű megfogni az érettség lényegét ahogy sokkolta lassan a maturandus fogalma szegényt és totális zavart okozva a fejben domborodó formában előkeveredtek a lányok még ha az értelmzéssel néhány ütemet ki is várok máig zavaros a képlet azzal hogy lassan pamacsosodni kezdett az orra alja és alsó testrészének merev inaiba halva káprázatai lettek a legénynek csak a biológia mentén komponálódott az élet s ha sejlettek is a zsigerekben laza összefüggések a lélek törekeny kapaszkodását képletek nyomán nehéz kioldani a riadt védtelen valaki ekkor leginkább a történések foglya s hogy olykor iskolába jár önvédelemből enyhén füllent jobbik felét maszkírozza a világnak naponta a késő kamaszkorba még simán belefér ám a hálóban már a naiv gondolatokat formálgató egyén vergődik szűk közege előtt eredeti látomásai sora a sci-fi és a szürreális képlekenység lápos talajába dől pedig azóta se olyan fesztelen parádé akkor voltam legközelebb a filozófiához merész képleteket rajzolt föl a szakadékos álom a nemlét határáról a megtalált társról azóta se szebben a morális normák az idők vasfogával lerágott kapualjakban önzetlenül fényesedtek és még minden simogatás után tiszta voltál ha hívó lennél jöhetne rímként akár az oltár mivel gyanútlan lelkednek nem akadtak titkolnivalói a hiányokat ugyanis nem volt hová tolni nem nyíltak még ki a végtelen látomások zaklatott dimenziói az ember derűsen csúcsra járathatta önzéseit magasabb fokon mint járókában a kisbaba ahhoz elég nagy volt hogy késve ment haza ám ahhoz eléggé gyáva akár egy éjszakára is kimaradjon a menők közben lopott műanyag mellényekben tviszteltek vadon szalagos nyakkendőkben ámitották a csajokat és sosem lehettél biztos ügyetlen öleléseidben a lány nem őket kívánja-e a bűnökben túlcsondult nagyokat hiszen az unalmas kisvárosban nem találhattál semmilyen menedékre ha formátlan indulatokkal értél ki a térre a tehetséget és a kispolgári motívumokat összegyűrve ki tudta még akkor merre lendül meg a teremtő ujjá s kiből lesz géniusz vagy börtöntöltelék a bizonytalanságból talán ennyi is elég mivel a szokásokkal masszívan kibélelt morális kohóban akár csak a másik póluson a jegesedő hóban azért a megbecsülhető konvenciók finoman jeleztek eléggé megbízhatóan tálalva a gyerekeknek a típus üzenetét kis pálya kis fizetés egy feleség s ebből a fedezékből már nincsen szimpátia ha hóbörgősek hahnira fogják a megdöntendő rendet a kételyekbe akkor magam is ugyancsak megremegtem szenvedősen nagyra nyitottam a képet s ha tiszta kis leánykák az előfutamokba csendben belefértek hűségesen kocogtam utánuk ezért aztán inkább nekik adódott hamarabb újabb barátjuk s mikor a vereséget nagy fájdalommal lekönnyveltem talán még könnyeket is nyeltem ültem ki újra az elhagyott srácokkal a leánygimnázium alacsony vaskorlátjára prédára lesni valakit elkapni és újra illően szeretni ahogy ez már jól fésülten szokás az unalomban aztán gyakran fel is sültem ragacsos verseket kezdtem írni a megtalálás önzetlen örömről majd minden késő délután de mire utólag ráeszméltem nem föltétlen

posztmodern találmány lesz majd a sűrű érdem időben odanyúlni mire a korábban megeredt nők halknak felsikongnak becsülete pedig végképp nincs a helyhez és időhöz képest eléggé jól csengő daloknak ezek sportos kis arcukkal mivel őket kedveltem már tovább is léptek vitték karjukon a műzsákat a hamar kereső boltosok bevédett aranyifjak dumások zenészek aztán az őszben egy enyhén szapora járású őszinte szegénylány egyszer csak hosszasan megmaradt hibátlan idomai után a puha zsíros kenyér és a vele megkedveelt friss paradicsom lett a közös tartósított alap az érzelmeket is szorosabbra fűzni a leckét és a várandós sorsot együtt betűzni egymás kezét szorosan fogva kieső parkok félig derengő sarkok takarásában egymásba gabalyodva mint szép irodalmi metafora foglya – lassan ötven éve nem láttam néha kósza hírek szálltak felőle olyankor jól jött olcsó pénzek a lőre a silány gesztusokat feledni mivel a bizalom csúcán kivételesen én kezdtem el őt feladni világlátott ribancokba belekáprázva mire ártatlan nagy nyitott sebekkel ottmaradt magára hátamra téve örökre a lelkiismeret sötét keresztjét s bár nem vagyok csak felületes keresztény e bűn boltzatában a hit szinte naponta megérint s mint egy oscar-díjas film romantikus zárlatában a konzolidált magányban jó lenne tudni nem sokat szenvedett körülötte zsbongott sok apró majd nagy gyerek és ha véletlenül az ifjúságot valaki szóba hozza könnyedén görgeti halomra a rárakódó későbbi élményeket s akár fellengzősen fel is nevet: ja az a messzire szakadt szélhámus poét már nem is tudom a nevét feszültégben közben a maturandus tétova tánca ügyetlen tangóim voltak talán ennyire hiába mivel még nem tudhattad mire jön a végső attak jó ősi nyomokon a parti már le van játszva némelyeknek akkor van állása pénz és lakása mire eléjük ülnek gyanútlan a kérdezőbiztosok az irigységre persze semmi ok hisz az alkalmatlan koma helyzetbe hergelése lesz idővel a legdurvább véres béke mibe beledönti a lecsereíthetetlen állomány recseg fényesedik emeli a környék magas vérnyomását s egyszer csak nincs tovább legfeljebb a közben kisiklott sorsok méltánytalansága mikor cipész a hadvezér és vízvezeték-szerelő (szavak mestere jöjj elő) a helyi pápa ezek nélkül talán unatkozánk a tökéletességben nincs miről beszélni első kocsmai élményeim következnének hol a régi haverok na meg az akkor még diszkréten csak lányoknak nevezett kis csajok megittuk az első keserű rumot és bizonytalan nyelvi közegben kapargatni kezdtük azt a furcsa intervallumot melyben már se iskola se valami értelmes cselekvés mása az üresség nőtt szemünkben meg arcunkon a kor pattanása s a felnőtté válás szimbóluma lett a tér közepén a legendás jereván savanyú bor egyszemélyes búzós vécék ám a hely szelleme a rengeteg bóbiskoló platán és ahogy a dobogón ájulásig nyekergett a kék-vörös új ritmusra lázítva a népszerű szappanmárka mögött azt hihettük játéktér nélkül is arany az ifjúság legfeljebb – mondanánk ma – igen rossz a kommunikációja kényes kérdések jöttek ugyanis a nagykorúság élményét kóstolható kamasz képébe sorra a legszörnyűbb fogalomról a jövőről szólt mindig a nóta melyről persze megtanultuk azóta eszelősök és szélhámusok vegyes találmánya meg is van fizetve rendszeren az ára nem tudunk lépni már csak szétvert koponyákra múltunkban mindenütt nagy irtások és kis laosz pedig lehetünk volna talán valamennyire boldogok ha az elején jobbra fordulnak a gének no de én is miket beszéltek kilencszázhatvanötben mikor kies hazánkban már épp nem ölnek a börtönökben de azért vízbe áztatva a kötél már nem is emlékszem az első felismerések mikor bizseregtek laikus módjára ne menj a hegyeknek de azért mély magyar órákon füledben ragadt a híres jelző a bátor s ezek után már magad is kitaláltad csak egy különb van aki bátrabb – szép talány

6. óra – Iskola a láthatáron

Fejezet Az utolsó magyartanár feljegyzései című regényből

The killer awoke before dawn.

Jim Morrison: The End

Ma leçon de demain n'est pas prête.

Henri-Frédéric Amiel: Journal intime

Tóth Dezső zöldre sápadtan azt ordította, hogy a magyar irodalomnak igenis van folytonossága.

Nádas Péter: Valamikor

Az alváson kívül semmire sem látok „elég” mentséget, olyannyira, hogy ezért a felismerésért „akár” egy kiadós vigiliára is elszánnám magam. Minden képtelenség. Annak a tébolynak, ami az írás, az olvasás a netovábbja. Szerencsére ritkán írok, s talán még ennél is ritkábban olvasok. Ha nagy néha rá is tudom magamat venni arra, hogy elvonszoljam késztetéseim maradékát feleslegessége tudatának döggútjáig, hiába no, belevetni magam úgyis már csak – s hacsak úgy nem – az irodalomba vagyok képes. Iszonyat álmos vagyok. Eljő-e a perc, kérdem, midőn a melatonin még a maradék irodalmi becsvágyamtól is megfoszt?

Inkább a melatonin menjen az agyamra, mint az irodalom...

Azzal a rendszerességgel, ahogy a déjà vu-k szokták újrakoreografálni pongyola metafizikám szinpadképét, néha rajtakapom magam, amint társaságban arról faggatok valakit, hogy mi lenne az a három könyv, amit magával vinne egy lakatlan szigetre. Persze abszolút nem érdekel, mi lenne az a három könyv, és ha megmondaná, talán undort éreznék, hogy ismeretségünkkel beszennyeztem közömbösségem ártatlanságát, mégis fel kell tennem ezt a kérdést, csak-hogy előkészítsem a másik számára a logikus ötletet a visszakérdezésre. Mert ha visszakérdezne, én bambán azt felelném, hogy nem tudom. Persze tudnám, de senkire sem tartozik a válaszom rajtam kívül, hogy meg is mondjam. Elég, ha én tudom, hogy tudom. Egyébként meg nem tudom, mi lenne az a három könyv, de nem is az a fontos, hanem csak az, hogy már a kérdés pusztá megfogalmazása önmagában utal arra az elhagyatottságra, amelyet még az a három könyv – még ha tudnám is, melyek azok – se lenne képes elviselhetővé tenni. És miközben végiggondolom ennek a felismerésnek a szomorúságát, rájövök, hogy a kérdésfel-

tevés pillanatában már ugyanolyan távol vagyok az emberi érintkezések világtól, mintha tényleg egy lakatlan szigeten tengetném egzisztenciám partra sodort roncsát. Egyébként, ha már itt tartunk, én három naplót is vinném magammal: azt, amit egykor, a még mindig kihívásokkal teli múltban írtam, azt, amelyet mostanság, a bizonytalan jelenben vezetek, és azt, amelyet akkor fogok majd elkezdni a már most megunt jövőben, ha a jelenleginek technikai értelmében is a végére értem.

Először kézben az *Iskola a határon* Móra-féle (Diákkönyvtár sorozat) 1988-as kiadása. Az ismeretlen példánynak kijáró gyanakvással olvasom a hátsó borítón:

„Már hét-nyolc éves koromban eldöntöttem, hogy mindenképpen író leszek. Nagyon sok író azért választja ezt a pályát, mert mondanivalója. a bögyében, – erre elmegy De van olyan is is ilyen, meg én is –, sincs semmiféle csak eldöntötte, Az ilyen embernek egész élet, a létezés egésze. – illetve a jó, a régi is – behatol tartományába. életműve – önéletrajzi jellegű: mi az, amit életében, Ezt szeretném én is mint regényíró ilyen épséggel és teljességgel és egészen elmondani. *Ottlik Géza*”

Tudniillik az történt, hogy a lineáris olvasásához át kellett volna ugrani a szöveg körbekoszorúzza Ottlik-fotót, amire a kismester eleve nem is gondolt, mert-hogy a szöveg integráns részének tartotta azt, meg hát hogy jönne ő ahhoz, hogy csak úgy egyszerűen ugri-ugri, át a túloldalra stb.

Tükörpróba: „Már hét-nyolc éves koromban eldöntöttem, hogy mindenképpen író leszek. Nagyon sok író azért választja van valami Valami van valami fontos dolog írónak, és elmondja. – például Kosztolányi akinek esze ágában speciális mondanivaló, hogy író lesz. a mondanivalója az teljes világmindenség, A modern regényíró a jobb prózaíró, a lírikusok Egy nagy költő összefüggő egész végül is azt mondja el, fontosnak tartott létezésében. Ezt szeretném én is mint regényíró ilyen épséggel és teljességgel és egészen elmondani. *Ottlik Géza*”

A) Az irodalom öröm. B) Az élet vagy kínlódás, vagy merő unalom. C) A matematikánál az életre szocializálnak, és minden irodalomtanárnak volt egykor matematikánál. Ezek a premisszák jutottak hirtelen eszembe arról a tanácstalanságról, hogy megint nem tudok magammal mit kezdeni.

Szívesen belekóstolnék a hadtörténetnek abba a részalmazába, amit a pedagógia történet történetéből harapott ki magának, „*Hamm!*”, de a két alaptantárgy vetélkedése olyan régen eldőlt, hogy csak a romjaiban gyönyörködhetek, még a gasztronómiai metaforák szavatossága is elhervadt.

Jelen állás szerint a matematikára nagyobb szükség van, mint az irodalomra, ami egyszerűen annyit tesz, hogy a matekra szükség van, az irodalomra meg nincs szükség. A matematikában van helyes megoldás, helyes gondolatmenet, helyes lépéssor, az irodalom játék a szavakkal, legfeljebb helyes tanárok ágnak a fontossága mellett.

A matematikaoktatás az életre szocializál. Ha nem értesz hozzá, kínlódsz, ha értesz hozzá, unatkozol. De mire szocializál az irodalomoktatás, egyáltalán: szocializál-e bármire is?

Nem szocializál semmire, hacsak arra nem, hogy el tudjuk viselni ennek a felismerésnek a következményeit. Én még erre is képtelen vagyok, nem tudom elviselni. Annak, hogy az irodalomoktatásnak semmi értelmét nem látom, nem tudom elviselni sem a szellemi, sem az erkölcsi, még a mindezeket reprezentáló anyagi következményeit sem. Mivel naponta, sőt óráról órára szembesülök a matektanárok szerepazonosságának látványával és ugyanakkor saját szereptévesztésem tudatával, saját identitásomat a szerepeim látványos tudatossá tevésével téveszttem el.

Mivel nem lelhetem örömet abban, hogy irodalomtanár vagyok, abban lelem örömet, hogy nem vagyok irodalomtanár. Az életet ettől még továbbra is valamiféle ködös pedagógiai problémának tekintem, csak elvonatkoztatok attól a rögeszmétől, hogy irodalmi alkotásokat is bele kéne vonni ebbe az igen gyakran keserves, és csaknem mindig siralmas hajcihőbe. Mindenkinek jót tesz egy kis pihenés, tanárnak, diáknak, műnek egyaránt.

Mi tagadás, máris jobban érzem magam a bőrömben. Végre nem nyomaszt az a hamis etikett, amely eddig is azzal nyomasztott a leginkább, hogy nem nyomasztott. Ha irodalmiasan szeretném magam kifejezni, azt mondhatnám: végre lehullt a lepel. Ha nem irodalmiasan, akkor meg azt, hogy az a lepel sohasem volt ott. És ha most kellene valamit kérdeznem, azt kérdezném teljesen tanácstalanul, ugyan miféle lepelről is volt szó az előbb? Nem látok semmiféle leplet. Lehet, hogy éppen ennek a metaforának a súlya nyomta agyon az irodalomtanításra feltett késztetésem maradékát, de mivel már agyonnyomta, különösebben nem érdekel. Nem fogom az egész életemet feltenni arra a huncut mutatóvagyra, hogy egy nemlétező lepel metaforikus súlyát méricskéljem, ahol az egyik serpenyőbe az irodalom fontosságának látszata, a másikba pedig a látszatok fontosságának irodalma kerülne. Éppen elég tudni, hogy van irodalom. Szerintem.

Tegnap este eszembe jutott végre, hogy mi a nem-dilemma. Merthogy van egy nem-dilemma is, csak eddig még nem jutottam el, tegnap is valami miatt, éppen hogy. A siralmasan lebutított Thomas Mann-i (eredetileg nem is) bonmot miatt, hogy is író az, akinek problémát jelent az írás.

Hogy kinek a micsodát?, kérdeztem.

Mihogy kinekis?

Azt hittem, volt egy ilyen pillanat, hogy értem. Még azt is meg tudnám most mondani, hogy mit éreztem közvetlenül előtte, egész álló nap. De hogy ezt a belém nyilalló közhelyet honnan szalajtottam, azt már nem. Csak az odavezető utat, azt viszont flottul visszafelé.

Merthogy az írónak végül is tudnia kell döntenie élet és irodalom közül (nem között). Nem kényszerűségből, nemcsak ha fene fenét eszik is, hanem gyárilag, két szék, két íróasztal között, na jó, ha fene fenét eszik, akkor is. Nehogy már ne tudjon. Essen neheze, nyilván, dögölgjön bele, hülye fasz, még bóklászik nekem az alternatívák hímes mezején, de tudjon, azért író. No problem. És nem elég, hogy dönt, döntöget, viszi nekem vásárra a bőrét, avagy épp menti, ami még menthető, az irháját, a vásárra vitt irháját, hogy a bőr égne le a kékéről, szóval nemhogy így valahogy, merthogy ráadásul jól kell tudnia döntenie, nem pedig

rosszul. Csutom egy merő alázatból fakadóan. Vagy az élet iránt, vagy az irodalom iránt. Mint például. És akkor onnantól kezdve majd én eldöntöm, hogy példa-e nekem vagy sem. De tudjam, hogy döntött. Tudassa, hogy tudhassam. És akkor ír, és ebből tudhatom, és tudom, és tudnom is kell, elvégre tanár vagyok. Mit érdekelne engem a probléma maga? Nekem is megvannak a magam problémái, rohadtul nem érdekelnek a máséi. Az író, úgy ám, mint vadliba, húzzon el nekem a vérbe a problémájával, de gyárilag, de sürgősen.

És ezzel így elszütyögtem egy darabig. (Volt még két söröm.) (Carlsberg, dán, nem olyan jó, mint hiszi magáról.) (De dán.)

És akkor, mint foggyökérbe a nyilallás.

Milyen kurva problémáim vannak is (is vannak) nekem? Tanári létből fakadóan? Magammal négy szemközileg? Úgyegyébként?

Most komolyan.

Semmilyen kurva problémáim nincsenek. Már három éve egy árva fia kurva pedagógiai problémám, annyi sincs. Választásom van, ösztönös. Ösztönösen az irodalom. Az irodalomtanításból maradt az irodalom, a tanítás le van ejtve. Mindig is magasról (ösztönösen magasról) szartam az úgynevezett tanítás úgynevezett problémájára. Hogy akkor az lenne tanár, akinek problémát jelent a tanítás? Lárifári. Én úgy látom, épp ellenkezőleg, tanár az, akinek nem, vagy egyáltalán nem jelent problémát a tanítás, sőt legkevésbé a tanítás jelent neki problémát. Nem ironizálok.

Most se. Csak egy kicsit, lévén nekem a tanítás írói problémát jelent. Persze volt idő, amikor a tanítás még tisztán tanári problémát jelentett, amikor tanárként szenvedtem meg, hogy nem tudok tanítani, vagy éppen azt, hogy tudok, de ez az aranykor annyira egybeesett azzal az időszakkal, amikor még írónak definiáltam magam, hogy nem jelentett problémát összekutyulni egymással tanítást és írást, annyira nyilvánvalóan különválaszthatatlanul egybeesnek – gondoltam ezt még tanárként.

Lófasírt. Ezt a mondatot tegnap este írtam, dehogy gondoltam én bármit is tanárként. Örültem, ha nem gondoltam semmit semmiről. És ez a nem-dilemma. Hogy eleve nem is kell választanom.

Es nemcsak mert már választottam, hanem mert mi közül, mik között? Irodalom és tanítás közül jöjjön a jobbik? Hát nem egyértelmű? Voksoljak az egyikre a másik ellenében, miközben az egész tanítás már csak egy szívet tépő röhej? Vagy lenne az a másik eset, a bóklászós, térdig alternatívában? De ki beszél itt az életéről, ha nem az irodalom maga?

Ha nem írom meg a tanári életem, akkor nincs. Nem lesz. Az lesz, hogy nem lesz. Annyira nincs a tanárnak élete, hogy csak na.

Akkor mi itt a dilemma?... Na ugye.

Franz Kafka: „A művészet és az élet álláspontja magában a művészen is más és más.” (*Halasi Zoltán fordítása*), és, TD, „Amit nem tudok megírni, *megélni* sem akarom. Erőszakos álláspont, de bizonyos erőszak: nélkülözhetetlen”, Bevezetés, in: *A meghívás fennáll*.

Figyelj! Kurvára SZAR tanárnak lenni. Ami meg JÓ benne, azt megírom. OK? Kimegyek a konyhába megnézni, mégis mi újság, nem kéne-e elmosogatni, vagy más egyéb halaszthatatlan sündörgésre adódna-e itt és most énnékem alkalom,

ám fejlett ipari ösztöneim pincemélyi készítésének engedelmeskedve, még mielőtt belenyugodhatnék terepszemlém kényelmetlen praktikus tanulságába, hogy tudniillik nincs, most épp nem adódik, jobb híján más pótcselekvéssel kell ismételtelen megmunkálnom (szétbasznom) a rezet, még a nagyszobából való viharos, küszöbkoptató exodusom előtt belekezek soros monológomba, betartva az ily ünnepi alkalmakra tartogatott verbális koreográfiát, jövök tehát elő első körben is ezzel a szokásos öninterjúvoló izémizével, ami most kivételesen nem tart tovább úgy negyed-, félóránál, majd a gerjesztett hullámok taraján tovaszörfölve, egyikről a másikra áthuppanva, minthogy úgy ítélem meg, kissé talán túlzás lenne minduntalan a lámpalázra fogni a tematikus csűrés-csavarás elmulasztásának indokát, lévén sehol egy pofámba ezerrel beletenyereelő spotlámpa, türelmetlen riporter, de még egy ajtófélfatámasztás közben kávéját kavargató gyártásvezető se, aki részvétlen higgadtságával maradék önfegyelemre inthetne, valamint mivelhogy menet közben egyre rutinosabban konstátálom, hogy az érdemi mondandónak jócskán a végén járok, már-már valaminő üresjáratok felé orientálva a beszédkényszer röstellnivaló csillapíthatatlanságát, ja, még nem is mondtam: az aznapi virtuális tanári praxisom szokványkonfigurációjára kiszabott helytállás elsinkófálásának éppenhogyanjai képezték a szólam érzékeny fősodrárt, nos ekkor egy önsérelmemre elkövetett váratlan érzelmi döntés elsőbbségének kedvezve hirtelenjében mégsem küldök el mindenkit a búsba, hanem úgy döntök, hogy ezt én itt most – önpír ide, hoppon maradt erkölcsi elégtétel oda –, lesz ami lesz, annak rendje és módja szerint szépen, önfegyelmezetten, s persze nem kevésbé megalázottan, berekesztem.

Szembenézek az életemmel, ami olyan, amilyen. Középszerűségem etikai kódexét naponta írja át az élet, hiába dolgozom rajta, hagyom a fenébe. Tanári identitásom húrjait folyamatosan elhangolja a hálátlanság. Örülök, hogy a szex keresztje most nem nyomja annyira a hátam. [...]

Szembenézek az életemmel, ami olyan, amilyen. Képzeldőerő nélkül, légből kapott megérzések folytán, spontán ösztönösséggel felskiccelem vakolatlan öntudatom falaira középszerű életem lehetséges freskóját. A bal hajószárnyon megkapóan örökítem meg szüleimmel való hervadó balettünk jellemző *pas de trois*-it, harsány dilettantizmusunk begyakorlott piruettjeit, egymást ölelő karjaink feszes semmitmondását. Az alaphangulat giottói. Lüktető szomorúság. A jobb szárnyon a szex stációi. Jellemző életképek egy döntésképtelen szív látványos manővereiből: ötletesen elnagyolt Dalí-utánérzések spermikusan sejtelmes opalizálásban. A főhajón kusza karcolatok egymásba csomózása egy jellegtelen vidéki város légüres terében eltöltött eredménytelen élet prózai munkásságáról, amely szándékos esettséggel nem adja ki sem a kenyérkereső mindennapok haszontalan harcának karakterét, sem egy intellektuálisan terméketlen magányos önteltség váratlan happy endjeinek tablóját. Ám hogy mindebből hosszas hunyorgás után azért végül is kiolvasható lenne a *miser cordia* ákombákompja, azt csak a fáradhatatlan Mester sarokban szunyókáló részeges segédje mondhatja meg, ha felébredne, és még emlékezne a kőkemény instrukcióra.

Hajnal van. Ennél egyszerűbb predikáció nem lehetséges. Nincs. Vagy beszéljek inkább predikatív, azaz hozzárendelő viszonyról. Az alanyt hozzárendelem az

állítmányhoz, számban és személyben egyeztetek, és ettől a művelleti lépéssortól létrejön a kapcsolat, a viszony. Azaz nem pusztán egymás mellé illeszték két magyar szót, hanem gondosan ügyelek rá, hogy úgy hozzam egymással összefüggésbe azokat, hogy a két szó közötti viszony pontosan leképezze azt a nyelvtani struktúrát, amelyen egyáltalán lehetőségét láthatom annak, hogy a közlésem az anyanyelvi közösség minden tagja számára világosan és egyformán érthető legyen. Mondhatnám angolul is: *It's dawn*. Vagy: *It's daybreak*. De miért mondanám angolul? A leképezés művelete során a nyelvtani struktúra szabályos alkalmazása nem kímél meg még a nyelvi kompetencia hiányában sem a választás felelősségétől. Vagy megkímél, hiszen a lehetséges alanyok közötti lehetséges viszonyoknak a szóhasználatban realizálódó esélyeiről az én lehetséges választásom nem tud. Úgyhogy csak tippelhetnék.

Még nem pirkad.

Az állítmányom igei, az egész mondat pedig egyetlen igei állítmány. Jelen idő, kijelentő mód. Az igét névszóból képeztem: pirkadat. Illetve fordítva, mind-egy. A pirkadat a hajnal utolsó felvonása. A pirkadat a hajnal alkonya.

Hajnal van, pirkad, és a fogalmi gondolkodásom segítségével úgy definiáltam egy fogalmat, hogy a fogalmakhoz rendelhető képi tartalmakat a temporális struktúrák leképezése során a fogalmiság legegyszerűbb relációjával, azaz kombinatív lehetőségeivel operálva költői szintre emeltem. Kreatív nyelvi készségemmel megalkottam, létrehoztam egy metaforát. És magányosan élvezhetem a teljesítményemet e hajnali órán.

Pirkad.

„A nap még nem kelt fel” – írja Virginia Woolf a *Hullámokban* (*fordította Mátyás Sándor*), idézi valahol Jeles András, ha jól emlékszem, egy Friedrich Nietzsche-mondat apropóján.

Minden idegszálammal igyekszem nem elkalandozni, nem eltérni a tárgytól, azaz úgy tenni, mintha az önkéntelen reflektivitással meg tudnám akadályozni, hogy az is eszembe jusson egy szóról, amit kulturálisan elsajátított tudásként konnotációs szinten a műveltségem által hozzáférhetővé tettem a tudatom számára, de nem sikerül letiltanom, és akkor máris ez lesz a mondanivalóm tárgya. Hozzáférni sikerül, a hozzáférést megakadályozni nem sikerül. A tiltásom okát keresem, miután a tiltásom következményével már szembesültem. Mintha csak azért tiltottam volna le ezirányú reflexióimat, hogy a letiltás kudarcát a reflexióról való reflexióval könyvelhessem el sikerként.

Mintha csak a személyes emberi méltóságom újragondolásának, újrafelfedezésének ösztöne készítetne e hajnali órán a sikeres gondolkodásra.

Pedig még aludhatnék, hiszen alig pirkad.

A nap még mindig nem kelt fel.

Néhány óra múlva az előző mondatban említett égitest által kibocsátott fénysugarak annak a tanteremnek az ablakán is be fognak sütni, ahol én éppen annak a feladatomban fogok eleget tenni, hogy megértessem magam más emberekkel, akiknek pedig az a feladatuk, hogy engem, a tanáraikat értsenek meg. Hivatalosan negyvenöt perc áll rendelkezésemre, hogy sikeres kommunikációt produkáljunk. De miért írtam azt, hogy rendelkezésemre, és miért nem azt, hogy rendelkezésünkre? Miért csak az állandó határozós összetett mondat

mellékmondatában utaltam a többes szám első személy személyragja által nyilvánítható élményközösség lehetőségére? És miért nem már a főmondatban tettem meg ezt? És vajon ezen kérdések tisztázása nélkül milyen esélyem lenne a szükséges korrekcióra? És kell-e egyáltalán korrigálnom bármit is a mondatomban? Vagy éppen így voltam pontos, és szintaktikailag is így hangsúlyoztam legjobban a sikeres kommunikációért vállalt közösségi küzdelemben a személyes felelősségem szerepének fontosságát?

A hajnal már hasad, és jó, ha még csak a hajnal. Most kereshetek egy ártatlan-új szót rá. Pitymallik.

Az utolsó magyartanár vagyok, de nem azért, mert én vagyok az utolsó, aki még a hivatásáról gondolkodik, vagy mert én vagyok az utolsó, aki még egyáltalán gondolkodik tanár létére, hanem mert akinek ma egyáltalán eszébe jut gondolkodni, vagy hogy szeretne gondolkodni, és ráadásul még gondolkodik is, az rögtön a sor hátuljára számúzi magát, az egyébként is méltatlan tanári lét legaljára. Olyan vagyok, mint a rabszolga, aki lerészegedik a szieszta idején: két nyomorúság egyetlen testben.

A hajnal az hajnal az hajnal az hajnal.

Mennem kell. Áj hev tu go.

*Antheil Budapesten**

„Antheil vademberként tett szert nemzetközi hírnévre”

(Eric Salzman)

*És hallgatni fogjátok akkor is, a kurva istenit,
hallgatni fogtok akkor is. És akár a
mosogatóban halomra
gyűlt edények a polcra, végül visszatérnek
a légbe a hangok,
s a maguk megszokott helyén teszik konyhává a konyhát.
Nincs miért pirulni, bár érzi: nem érezhet ilyet,
hiszen akkor alulmaradna Nárcisszal szemben,
aki most történetesen egy jól hangolt zongora,
fába rejtett acélhúrozott páncéltest,
szőrös vadember fiús tógában,
Liszt föl nem fogott, kivetkőztető szürrealizmusa.
Én, a vadember, hallottam Amerika dalát,
és repülőgépmotorokról álmodom,
anélkül zenélnék, hogy tudnának
e provinciális koncerttermekről,
én már most magam vagyok a szeriális
semmibe zárva.
Na végre, a feszült csönd, a vihar utáni
konyha csöndje, a szerelmes cserépdaraboké,
nincs miért pirulni, bár érzi: nem érezhet ilyet,
hiszen akkor alulmaradna Nárcisszal szemben,
aki most történetesen
egy a zongora lapjára kitett revolver,
önbizalma egy testépítőé,
akiben acéldrótokon és fémcsigákon
iszonyú súlyok feszülnek,
miközben bele-beleénekel
a lélegzetelállító katarzisba.*

* George Antheil, amerikai avantgárd zeneszerző 1922-es budapesti zongorafellépésén állítólag a magyar közönség olyannyira nyugtalankodott és olyannyira elégedetlen volt a játékaival, hogy előkapta, majd a zongorára helyezte a pisztolyát, így próbálván fegyelmezni a hallgatóságot.

Puccini-oldalgás I.

„Három nap óta csónakázom a mocsárban. (...) Milyen furcsa érzés innen gondolni vissza a Scala közönségére!”

(Puccini levele Illicának, 1904. 3. 29.)

*Három napja csónakázom a mocsárban,
és huszonötödikén hányingeres
utálkozás fog el,
ha csak a kezemet a zongorára teszem:
mintha az ujjaim mindörökre
ott maradnának a billentyűkön,
s csak azt játszhatnák,
amit már régóta kitaláltam,
amikor még hozzájuk tartoztam tenyértől felfelé is,
s meggyűlölve a felismerést, újra felismerik,
amit együtt hoztunk létre
a csonkolatlan egész fénykorában,
inkább az evezők,
mélyebb és kilátástalanabb dallamba visznek,
egy béka húros belsejébe,
ez ám a színházterem,
levegős, nagy, zöld úr, s minél több a levegő,
annál magasabbra emelkedik,
és ha evezek, legalább vannak ujjaim.*

Puccini-oldalgás II.

„Azt akarja, hogy Tosca a Tiberisbe ugorjon. Nem megy az, mester – mondottam, és a térképen is megmutattam, hogy a folyó messze van onnan. De ő olyan nyugodtan, mint egy hal, azt mondta rá: Az nem számít.” (1899. 1. 13.)

*Hogy lenne már térképe a szónak,
metróhálózata, érrendszere,
ha csak nem molyirtott ruhatára,
melyben urak, dámák, csahos kuroák,
stricik jönnek-mennek,
akiknek költészet minden újsághír
vagy zacskón, dobozon, műsorfüzetben felejtett betű?
Hogy lenne utcája, tere, hídja,*

*belakható és kimért vágya,
Párizsa, Bernje, Marseille-e,
jellemtelenségéből adódó jelleme,
mellyel ügyvéd s nem író szöszöl?*

*Tegye csak vissza Rómát a zsebébe,
s higgye el, ha akarjuk,
a Tiberisbe ugrik,
nem az évezredes romok
csonkolt magányába,
hanem a neurotikus semmi antik ósvizébe,
és élvezzi, hogy mi látjuk,
hogyan csapja össze
tenyerét majdani teteme fölött
a holsárga hab,
mely az Ön térképe szerint csupasz beton.*

GELLÉN - MIKLÓS GÁBOR

Éjente felragyog

*Egy áron aluli lélegzőgép, aki éjszakánként vagyok,
miközben öntudatlanul is az érzékenyebb oldalamon
igyekszem feküdni, testem fekélyesebb felén,
mert hátha majd épp egy fájdalmas álomban, hánkolódva
látok tisztán, oldok meg egy bonyolult képletet.*

*Lehet, hogy a rosszullet az egyetlen igaz ima,
az a beszéd, amelyik messzire elhallatszik,
túl felhőkön, neonreklámon, toronydarun,
egy olyan nyelvre, amelyet régóta és rossz helyen keresünk,
a legőszintébb kitárulkozás: láz, gennyes váladék.*

*Mert a test egyfolytában hazudozik, akár
vízszintes, akár függőleges állapotban van,
táplálékot vesz fel, majd ürít, összekoszolja
a világot, a kettő között pedig ott van a mélységes pokol,
melyet hiába dugunk a takaró alá: sötétsége éjente felragyog.*

Túl

*Nem látni át a lombokon,
nincs út járhatni a vízben,
átkelni testen és hiten
nincs mód, és megérkezni sem,
ha túl a déli dombokon
füvek tövében elpihen
a drága fény, aranyba von
gyöngyöt, göröngyöt a vadon
magasztos rejtekeiben,
szédülékeny magaslaton
lehet a létezés ilyen,
völgyet kitöltő tartalom
a ragyogás, északi szem
kedvében járni alkalom,
csodálkozni angyalkaron
vándor öröme, mennyien
se vándorok, se sebtiben
maradni készek a napon,
szamaritánus irgalom
a fény, ha napja elpihen
a bocsánat erdeiben,
túl az utolsó angyalon.*

Boldogság

Egy Szabó T. Anna-sorra

*„Az a jó a boldogságban”,
hogy a boldogság jó,
iránytalan, könnyű áram,
tért kitöltő átló,*

*túl az időn ölelésnyi
időre gyönyör,
fényel kínál, kertek égi
gyümölcséből,*

sétálni sugaras csarnok,
maradni lugas,
bárka, melyen délre tartott,
de középen ér majd partot
az összes utas.

Berzsenyi Niklán

„A költő, bár a szellemet
szolgálja, legyen evilági.”
(Hölderlin)

*A Napot hívja társnak és tanúnak,
sorokat ír, s íratlan sorsot bújtat
jószágok, javak, jóslatok közé,*

mintha a múltat Isten költené,

*inas ideák, kezes állatok
állják körül, Szapphóval társalog,*

*ápol és épül, földet, nyelvet művel,
hogy tündér renddel teljék meg a műhely,*

*napfény érlelte metrumok és szőlők,
a teremtés művét folytatva őrzők
nőnek, növvő fényekbe tünedezve,*

*a mértékben rögek nehéz türelme,
a verstanban mezei szorgalom,*

gyönyörű birtok, szép irodalom,

*örök hűség halandó hit nyomán,
déli ég alatt hellén hagyomány
szerződik szerelemre az aránnyal,
könnyű s konok, akár az árvalányhaj,*

*klasszikus gyönyör békeünnepen
a poézis, kalász és üdv terem
ölén, szelleme teremtő hatalmú
álom, atyai házban alvó hattyú.*

Bolgár ritmus

(Hajnóczy-témára)

Asszony és fiú labdázik a parton. Tenyerük szabálytalan ütemben csattog a fesszesre fújt strandlabdán. Mindketten meztelenek és komolyak.

A háttérben víz, madár, csúcs nélküli hegycsúcs.

Az árnyékban fiatal férfi bambul. Nézi a labdázókat, a madarat, esetleg a hegyet.

A hegycsúcs tompa és gödrös, mint egy hanyatt fekvő férfi grüberlis álla. (Miért férfi.) Mint egy hanyatt fekvő, kék eget kémlelő férfi: inas nyakszirtje alatt lazán összekulcsolva a keze. (Miért inas, miért nyakszirt. Sose kék.)

A madár feje apró, a szárnyak feszítávolsága másfél méter, a karmok befelé görbülnek és az áldozatra mutatnak.

Hajókürt hangja a közeli nagykikötőből. Boldog, integető tömegek? Meglebbenő zsebkendők, szilaj ölelések. Nyilván. A fedélzeten: homlokcsók, röviditaltól forró szájak.

A nádassal körülkerített partszakasz üres, a nyaralók a másik strandra járnak: több az árnyék, homokos a part. Ott van büfé, újságospavilon, sakkasztal. Ott évente egyszer kotrógép tisztítja a parti sávot – gyerekek könyörögnek anyjuknak, hadd menjenek le a partra. *Majd máskor: ha leér a lábad. Mi lehet fontosabb a kotrógépnél, anya.*

Hajókürt hangja. A nádasok közti kavicsos part a legszebb fürdőidőben is elhagyatott. Kevesebb az ember, az árnyék, a szemét. Lehet összpontosítani. Mire. Sas vitorlázik kiterjesztett szárnyal a víztükör, a labdázók, az árnyékban ülő férfi és a túlparton fekvő férfi fölött. Jól kivehető a sas horgas csőre, a fedélzeten feltehetőleg mutatóujjak lendülnek a madár felé. Fűrészporpergés, halk sírdogálás. A túloldalon fekvő férfi nyugodt, közönyös, izmai a hónaljába csúsztak.

A labdázók meztelenek, a férfi könnyű fehér öltönyt és széles karimájú, fosladozó szalmakalapot visel. Térdét fölhúzza, átöleli. A kalapból kiszabadult szalmaszál (nem) zavarja a szemlélődésben. A labdázók labdáznak, az öltönyös férfi jelenléte csöppet sem feszélyezi őket. A fiú óvodás korú, az asszony túl a harmincon. *Mi volna fontosabb a kotrógépnél. Óriási piros pöttyös labdával játszanak, arcuk komoly, mint alkalmasint a fedélzeti toalett előtt rostokolóké. A labda inkább pettyes, mint pöttyös. Petyhüdt, ölbe vehetetlen. Távoli vonatfütyty, lánysikoly. Lehet összpontosítani.*

Asszony és fiú. Labdáznak: a labdát merev, nyújtott karral a magasba ütik, útját hunyorogva követik, aláállnak, mikor a labda lassan, késleltetett mozgással hanyatlani kezd, aztán hajlított karral fogadják. Hajókürt, madárviijogás. A labdát kézbe veszik, s fürge ujjak közt ide-odaforogatva mintha a pettyeiket számolnák meg. A könnyű nyári öltönyös férfi rágyújt, pedig inna inkább. Miután meg-

érkezett, első dolga volt lesétálni a partra. A férfi sötétbarna szandált visel, a homok befolyik a réseken. (Nem) zavarja. Szabad kezébe támasztja az állát és a labdázókat figyeli. Meztelenek. Nedves hajuk a koponyájukra tapad. A fiú vékony, göcsörtös fütyije mint egy olajos szardínia. Kis lábujjai szőlőfürtre emlékeztető nyomot hagynak a homokban. Az asszony kevesebbet mozog, mint a fiú, pontosabban méri föl a távolságokat, csak akkor fut, ha muszáj. A férfi jobb keze kinyúl az árnyékból, és forró hamut pöcköl a forró homokba. Szabad keze megigazítja a szalmakalapot. Rossz szokás.

Hajókürt, meztelen talpak csoszogása. Kirándulóhajó bújik elő a nádas takarásából, a fedélzeten csupa fehér ruhás férfi és nő. Koccintások hangja. Tarka napernyők megvillanó alumínium csúcsa. Az öltönyös férfi fölsőhajt, hosszan szív a cigarettából. Fáj. Nem fáj. A kirándulóhajó útjából madarak, halak, tóba vizelő úszók menekülnek.

Asszony és fiú labdázik meztelenül, komoly arccal, a fövényen. Keveset beszélnek, s amit mondanak, alig érteni. A fiú olykor zihál. Arca kipirult, esetleg nem a forróságtól, hanem az igyekezettől. Minden erejét összeszedi, hogy vissza tudja ütni a labdát, nyelve hegyét kidugva összpontosít, üt, fut. Többet nézi az asszonyt, mint a labdát. A jobban sikerült ütések után alsó ajkát a fölsőre torlasztja, mintha a mosolyát igyekezne elrejtetni. Az ég nem kék: mosatlan lepedő. Az asszony magához öleli a strandlabdát, mellbimbójának sötét udvara éppen akkora, mint a labdán a petty. A férfi kopott oldaltáskájába nyúl, rövid keresés után fényképet vesz elő. Nem néz rá, csak a kezében tartja. Ügyes vagy, mondja feltehetőleg az asszony, és elismerőleg bólint. A fiú fölső ajkára torlasztja az alsót, és elrontja a következő ütést. Minden dicséret fenyegetés. Az ügyes vagy esetleg azt jelenti: nem foglak szeretni, ha nem leszel ügyes. Okos vagy, szép vagy. A fiú esetlenül mozog, és rosszul találja el a labdát. A labda a vízbe esik, az asszony ráérősen gázol érte a vízbe. A fiú mindvégig az asszonyt nézi. Az asszony nem törődve a látvánnyal, amit széttáruló feneke kínál, lehajol. A labdát ölbe veszi, mellkasához szorítja, aztán megfordul. Most először néz az öltönyös férfirra, aki egyenesen az állomásról jött, s még a büfé felé sem tett kitérőt. A férfirra néz és mosolyog. Nem mosolyog, kizökkenhetetlen. Nem néz a férfirra. Meztelensége nem ruhátlanság, hanem a foglalkozás, a lakhely, a társadalmi hovatartozás hiánya. A szülői apanázs nagyságáé. Kezét ütésre lendíti, újra láthatóvá válik a felsőteste. A labdába üt, jobb melle vitustáncot jár.

Krakovás, fiúcsapat nevetgélése, úszómesteri sípszó. Valaki a másik strandon túl mélyre úszott. Evezők csobbanása a nádas felől.

A férfi összeráncolja a homlokát, félrebillenti a fejét, és hunyorogva az égbe néz. Összpontosít. A sasnak horgas csőre van, de nem sas. A városi ember három madárnevet ismer, kétféle rovar, négyfajta szerelmi pózt. Hajókürt közeli hangja. A városi ember vonatra szállt, hogy végre fölvehesse a szalmakalapját, amit kölcsönkapott vagy örökölt. Örökölt. Leszáll egy tetszés szerinti állomáson, a vörös sóder két lépés után a szandáljába folyik, az ember a lábát rázogatja, aztán belátja, hogy hiábavaló küzdenie. Vonatfütty. Strandpapucscsattogás. És még pénztárgépcsengetés? A városi ember elképzeli a sör ízét, a víz érintését, a lánctalpas kotrógép iszapoló kanalát. Csak a városi ember tudja, mi az a nyár. Bokáig merül a peronon egyenetlenül elterített sóderban, körülnéz. Sas köröz a feje fölött, az ívek

körönként torzulnak. A torzulás meghatározott rend szerint megy végbe, a rend mibenlétét azonban nincs mód megállapítani. A városi ember elképzeli, hogy hanyatt fekszik a parton, inas nyakszirtje alatt összekulcsolja a kezét, és vár. A városi ember leszáll a vonatról, és kopaszodó fejébe nyomja a szalmakalapját. Ollót nem hozott. Szeme elé csüng a kalapkarimából egy szál. Szentséget – nem szentséget. A városi ember nem a pénztárgépcsöngés irányába indul, hanem a sötét park felé. Tollasütők valahol tollaslabdába ütnek. Képtelenség az ütések ritmusára lépni. A vasúti töltésről néhány fokos kőlépcső vezet a parkba. A városi ember szeme lassan szokik hozzá a mélytengeri félhomályhoz: óriási fenyők alatt bokorrendszerek húzódnak. A túlevélzet két méter magasan kezdődik, a fák mintha lábujjhegyre álltak volna. A szandál alatt kavics csikorog. Harkály van a parkban. Valahol tollaslabdáznak. A park közepén gesztenyefasor, a fasor mentén pirosra festett, hámló hátú padok. A padok mögötti bokrok üregesek, a fenyők alatt nem nő a fű. A bokrok belsejében motozás, távol: hajókürt, az állomás felől: autódudálás. A bokrok üregeiben gyerekek guggolnak. Pisszegnek, suttognak, kicsire húzzák magukat. A városi ember fülel, szégyell nyíltan odanézni. Vagy hatan lehetnek. Szandáljába befolyik a kavics. Sas köröz a park, az állomás, a bokrok fölött. Sas nézi a városi férfit, a harkályt, a hámló piros padot, a fütlen földet, a combját szét-táró tízéves forma kislányt és a kislány szeméremajkai fölé görnyedő fiúkat. A városi férfi továbbsétál, a park kijárata felé, s leül a térkép takarásában álló padra. Nem nézi meg a színes térképre pingált helységnevet. A színes térképre pingált helységnevet, még mielőtt a padra ülne, elolvassa. A lány a hátán fekszik, vélhetően nem tudja eldönteni, kinyissa vagy becsukja-e a szemét. Nyakszirtje alatt két összekulcsolt keze. Az első pozitúra. A bokorban rejtőzők fölbátorodnak, harkály kopogtat az egyik fa törzsén, kiöntik az utolsó itélet harsonáiban összegyűlt nyálat. A bokorban guggolók nem beszélnek. Láttad, láttam, legfeljebb ennyit. A mell nem érdekli őket. A száj sem érdekli őket. A nyáltól fénylő fogak, a sötét szájüreg, az öntörvényű, külön életet élő nyelv, az sem. A nyakhajlat jó szagú bársonyossága, az sem. Tollaslabdázás kiszámíthatatlan ritmusa, mintha egy nagyon magas ember játszana egy nagyon alacsonnyal. Halk dulakodás, megbomlik a sorrend, zörögnek a bokor száraz levelei. Az egyik fiú tolakodott, egy másik pedig több mint két percig böngészett a lány combjai közt. Ujjhegygel lapozgatta a punci leveleit. Hagyd már abba, én jövök. Jó lenne valamit beledugni, de isten ments, hogy a füttyjét. Vonatfütty. Sas száll az egyik gesztenyefa koronájára, pénztárgépcsöngés. Két percenként csoszogás, a helycsere hangjai, zörögnek a levelek. Hűvös van, fenyőfa törzse kopogtat harkálycsőrön. Ül a férfi a hámló hátú padon, pók mászik a fehér nadrágszáron. A városi ember előrehajol, nézi a pókot (a kétféle rovar közül az egyiket). Csodálkozik, hogy nem hat, hanem nyolc lába van. Lesöpri a pókot, nézi a pókot, ráfúj a pókra. A pók megdermed, majd futásnak ered, kifürkészhetetlen rendben rakosgatja egymás után a lábait. A bokorból halk nevetés, a kislány csak fekszik a hátán, nézi a fiúk arcát. A kislány nem látja a kezeket, csak az arcokat. Az egyik gyerek kirohan a bokorból, elfut a pad mellett, futtában a férfira néz, eltaknyol. A városi férfi lába megrándul: fölugrana, fölsegítené a kislányt, aztán mégis ülve marad. A fiúnak fölhorzsolódott a térd, a sebbe kavicsok tapadnak. A fiú a térdére néz, aztán a férfira, végül újra futásnak ered. Elinal, mint egy gyík.

A fehér öltönyös férfi nyaka elgémberedett, csukott szemmel nyakkörzést végez. Elszédül, hangosan ropog a nyaka. Cigaretája a körmére ég, felszisszen (nem szisszen föl). A szabálytalan lombú kis fa árnyéka időközben odébb kúszott, és a férfi arra eszmél, hogy lábfejét fölforrosította a nap. Sas köröz a feje fölött, horgas csőre az asszonyra mutat. Asszony és fiú. Meztelenül, teljes odaadással labdáznak a parti fövényen. Hajókürt. Az asszony nem izzad. A fiú teste ezzel szemben fölhevült, verítékébe néhol homokszemek tapadnak. Jó volna vízbe mártózni, nyilván. Fékcsikorgás, országúti zajok. A kirándulójó a látótér közepén terebélyesül. Mintha nem is mozogna. Jól kivehetőek a beszélgető csoportok, hallható a csöndes zene. Bimbódzó házasságtörések, ösztönösen a házasságtörőnek drukkolunk. A férfi föláll, hogy az árnyék után vonuljon. (Nem) látja, hogy az asszony felé fordítja a fejét. Valószínűleg azt hiszi, a szalmakalapos férfi elmegy. A férfi kibújik szandáljából, lábujjával tolja le sarkáról a pántot. Elveszíti az egyensúlyát, meginog, visszanyeri az egyensúlyát. Elkerüli a figyelmét, hogy az asszony ezen szelíden mosolyog. Nem kerüli el a figyelmét, hogy az asszonyt közömbösen hagyják a mozdulatai. A férfi szeretné, ha egy meztelen nő szelíden mosolyogna rajta, mint egy szabad ember. *Majd ha föléred a kilincset.* A sas eltávolodik a parttól, jelenleg a kirándulójó fölött vitorlázik. Apaujjak lökődnek a magasba: látod? Ne menjetek közel a korláthoz, mondják feltehetőleg az anyák, s ezzel egész életükre kijelölik a fejlődés irányát. Előbb a szeméremdombig érni fel, aztán a mellig. S csak a legvégén a szájig. Szürke, lapos bogár csapódik a fényképnek, nevezzük poloskának. Az öltönyös férfi a zokniját is leveszi, és a szandál belsejébe gyúri. Megtornáztatja s egyúttal kiszellőzteti lábujjait. Szép lábfeje van a férfinak, büszke lehet rá, hogy sehol sincs bőrkeményedése. Hajótülkölés, diszsonáns akkordok a fedélzeti pianón. Valaki ráesett a billentyűzetre, minden biztonnal fenékkal. Ebédre szólító harang, gyomorkorgás. A férfi visszaül. Térdét fölhúzza, két kézzel átöleli. Fejét oldalt fordítja, úgy néz le a homokban fekvő képre. Nyári ruhás, napernyős nőt ábrázol. Kósa taps, csigaház roppanása talp alatt. A nyári ruhás nő napernyője voltaképp világos esernyő, amit a nap ellen használ.

Az asszony mond valamit, a fiú visszakérdez. A labdázást egy pillanatra sem függesztik föl. Röplabdás mozdulattal, ujjheggyel pöckölik egymásnak a labdát. Ha a labda a homokba esik, gyorsan megszámlálják a pettyeket, aztán újrakezdik. A túlparton nyújtózó, kidolgozott izomzatú férfi tűnődve figyeli a meztelen labdázókat és a nála jóval puhányabb öltönyös férfit. Szájával a sasra fúj, az majdnem a vízbe esik. Nem jön izgalomba a meztelen női test látványától, de tarkója alá fektetett karjával kissé mégiscsak megemeli a fejét, hogy jobban az asszonyra lásson.

Az asszony hagyja homokba esni a labdát. Lassú léptekkel a piros-fehér csíkos póznához gyalogol, melle ki nem ismerhető ritmusban jobbra-balra ring. A fiú mindvégig az asszonyt lesi. A férfi az asszony pillantását keresi, és bosszús, mikor az más irányba fordítja a fejét. A póznák nehezek, betonkarikába szúrva állnak, az asszony karja megvastagszik az erőlködéstől, hasfala megfeszül, térde fölött minden lépésre előtűnik egy kalácsfonat alakú izomnyaláb, ahogy a póznákat a part felé vonszolja. *Ne gyere be, ha meztelen vagy. Majd ha föléred a kilincset. Ha föléred, a szádba is veheted.* Feltehetőleg. Az asszony feneke szívós, ruganyos, kissé szögletes. A fiú egyszeriben kivilágosodó arcán látszik, hogy az asszony rámosolygott. A meztelen asszony megtermékenyítésére készen sas köröz a part

fölött, horgas csőre jelzi a tekintet irányát. A túlparti hegy fáit meglegyinti egy szellő, a fellevelek mélyzöldre színeződnek. Ne menj nekem a korlát közelébe, beleesel nekem a vízbe, megfulladsz nekem. Az asszony gondosan szembeállítja a póznákat, ismét a fiúra mosolyog, aztán hátrálva – más izmok dolgoznak – elfoglalja a helyét. A póznákat összekötő képzeletbeli vonal lesz a háló, a feladat az, hogy a nagy pettyes labda elkerülje a képzeletbeli hálót. Az asszony fölemeli a labdát – telt, alighanem a kánikulában is hűvös melle előrelődül –, fölegyenesedik, ütésre emeli karját, és teljes erőből a labdába csap. Miért hűvös. A sas a labda fölött köröz, a vágtyól ideges és szigorú. Nincs ereje fölösleges mozdulatokra, fölveti magát egy meleg légáramlatra, és széttárja a szárnyát.

A fehér ruhás, öltönyében fáradtnak és rosszkedvűnek ható férfi felváltva nézi a fényképet és a labdázást. A labdázást, a fényképet. Forgatja a fejét. A labdázást, a fényképet, a sast. A fényképet, a fedélzeten gomolygó embercsoportokat, a sast, a meztelen, mégiscsak kíváncsú asszonyt. A fiút, a sast, a nőt, a fiú fütyijét, a túlparti férfi izmait, a nő mellét. A labdázást, a sas horgas csőrét, a kirándulóhajó ringását, a mell ringását, a labda röptét, a kisfiú fütyijét, a túlparti férfi ügyesen leplezett erekcióját, a fedélzeti nők riadalmát, a fényképet. Forgatja a fejét. Nézi a madár horgas karmait, a vágy hullámmását, a tó hullámmását, a horgas csőrt, a piros pettyes labdát, az anyja picsáját, a hullámmását, a szeretetkoldulást, a durva célratörést, koldulás meg célratörés szabálytalan váltakozását, a váltakozás kiismerhetetlen ütemét. A hajó ringását, a labda szabálytalan pattogását, a tenyerek ütemtelen csattanását, a tollaslabdázás bicegő ritmusát, nyolc pókláb kétely nélküli rendjét, távoli zörejeket, a víz loccsanásait, valami kiszámíthatatlanul ismétlődő ritmust, a túlparti férfi vérének zajos keringését.

A fényképen napernyős fiatal nő látható. A háttérben kikötői forgatag, lánctalpas kotrógép. Rövid gémes, egycsuklós. Álmélkodó gyerekcsajak kontúrja, a ki-belégzést elnehezítő páratartalom. A mellkasokra nyomás nehezedik, egy emberalak szétterpesztett ujjakkal mutatja, hogy hova. Napernyők, vattacukros kordé. A fiatalasszony nyári ruháján tavaszi virágok. *Ne gyere be, ha meztelenek vagyunk, én és a bácsi. Menj inkább a pajtásaiddal kotrógépet nézni, ott áll a parton, ma reggel hozták vonattal. Rövid gémes, lánctalpas kotrógép? Az, az, menj már.*

Az óriási piros, pettyes labda feszes és fényes. A férfi rágyújt, a cigarettába szív. A képzeletbeli háló az asszony hasáig ér, a fiúnak a feje tetejéig. A fiú ütés közben sem veszi le tekintetét a meztelen asszonyról. A fiú önbizalma kiismerhetetlen rendben ingadozik. Akkorát üt a labdába, hogy az asszonynak hátrálnia kell. Szökell, a kezét emeli, hónaljiszőrzete elősötétlik. A fiú mosolyogna, ha nem volna végzetes örömet kimutatni. Rossz a labda szelepe, a pettyek megráncosodnak, a varrások mentén előbb árnyékok, később árkok képződnek. A fiú mond valamit, az asszony visszakérdez, visszacsukja hónaljába a szőrpamacsot. Az öltönyös férfi csupán mondatfoszlányokat ért. A sas a túlparton heverésző, lábfejét a tóba lógató férfi fölött köröz. A férfi fitymálva átnéz a másik férfira, az öltönyösre. Menni kell az árnyék után, két perc is elég, hogy a városi ember bőre megpiruljon. Libafosztás, akasztófaácsolás vasárnap délutáni hangjai.

A férfi a bőr oldaltáskába tűr, különféle tárgyakat vesz elő, sorban visszarakja őket. Mozdulatai semmiféle érdeklődést nem keltenek a labdázókban. A férfi kinyújtoztatja lábát, háta mögött a homokba tenyerel. A nyári ruhás nőt ábrázol

ló fényképet a combjára teszi. Nem gyújt rá, nincs szabad keze. A homokba könyököl, félig fekvő helyzetből nézi a labdázókat, a tavat, a kirándulóhajót, a szinte egy helyben lebegő sást, a szemközti hegyet, s a lábujjait a tó vizében hűtő izmos férfit. A fényképet. Állj mellém, amíg a bácsi fényképez. Ne a kotrógépet nézd. Majd ha föléred, tarthatod az ernyőt. Nézz a bácsira. *Maradj odakinn, ha meztelenek vagyunk.* Szeméremdomb, mell, száj, ez a sorrend. Mosolyogj, fiam, és ne babrálj folyton a füttyiddel. Állj nyugton, mosolyogj, most lehet. Az öltönyös férfi megfeszülni érzi karizmaikat. Vijjogni hall egy madarat. Lehajolni látja a meztelen asszonyt. Az örömök leleplezőbbek, mint a bosszúságok. A kisfiú fölső ajkára torlasztja az alsót, saját mosolyát harapdálja, az öltönyös férfi pedig önkéntelenül magára próbálna a grimaszt, ha lennének ellenőrizetlen pillanatai. Tudatosan utánozza a fiút, aki az asszony köldökéig érne, ha mellé állna. A nagy, pettyes strandlabda egyre petyhüdtebb, a sas egyre ingerültebb, röptének íve mind szögletesebb. A madár az ingerlő testű asszony fölött cikázik, horgas csőre jelzi tekintete irányát, karmainak íve az áldozatra mutat. A férfi a harmadik pozitúrára gondol. Ágyúörgés. A poloskát egyetlen mozdulattal széttrancsírozza egy kő forró hátán. Nem igaz, hogy bűdös. A poloska nem bűdös.

A városi ember első dolga volt, hogy az állomásról idejőjön. Mintha már járt volna itt: épphogy csak körülnézett, észrevette a labdázókat, s már ült is a kis fa alá. Nem volt más választása, az egész partszakaszon ez az egyetlen árnyék. Kirázta szandáljából a vörös sódert, aztán megmerítette lábát a fehér, kavicsokkal telezsórt homokban. Kéményomlás morajlása.

Nem tudni, a labdázók is észrevették-e őt, mozdulataik ritmusa mindenesetre mit sem változott. A városi ember hajókürtöt hall, s a móló deszkáinak nyirkosságát. A nyári ruhás nő, akinek a köldökéig ér. A bácsi, aki a fényképet készítette, magasabb a nyári ruhás nőnél, akit cunikámnak szólít. A bácsi mindent fölé: a nyári ruhás nő száját, a mellét, a szeméremdombját. Ez a sorrend. A nő szája nyáltól csillog, a melle fehér, a szeméremdombját sűrű, világosbarna szőr fedi. Cunikám, ne engedd a gyereket a kotrógép közelébe. A bácsi számára ülteti a nyári ruhás nőt, s ha fölnyúl a melléhez, éppen eléri a bimbókat. Ez a harmadik pozitúra. Állnak a mólón, arccal a tó felé. Sas vitorlázik a fejük fölött. Itt repül a kismadár, mondja a bácsi. Cunika, mondja ő is a nyári ruhás nőnek, miközben szokás szerint a füttyijét morzsolgatja. A nyári ruhás nő megvárja, hogy a bácsi végre megnyomja az exponáló gombot, aztán szabad kezével lekever neki egy óriási pofont. Fölemeli a kezét, hónaljszőre láthatóvá válik, üt. Fölemeli a kezét, üt: a pofon testszagot is hoz. A bácsi közelebb lép, megkérdezi, mit mondott a gyerek. Semmit, nem érdekes, mondja a nyári ruhás nő, akit ezentúl sem anyának, sem cunikának nem lehet hívni. Ágynyikorgás, nyögések. Furcsa nyúlós cseppek szennyeznek be a még mindig nyitott ernyőt. A kotrógépéből munkaruhás férfi kászálódik ki, leül a partra, sörözni kezd, sas köröz fölöttes. Mell, száj, szeméremdomb. A nyári ruhás nő sóhajtozva, a bácsi hörögve nyög. *Ne gyere be, ha meztelenek vagyunk.* Menj a kotrógéphez. Rövid gémes. A nő sóhajtozása egyetlen ütemben gyorsul és hangosodik, a férfi kiszámíthatatlanul. Mintha nem tudná elrejtetni a fájdalmit, miközben a talpát tüzes vassal sütögetik, egyszerűen csak fölördít, pedig addig csak rövideket nyögött. Mond valamit a bácsi, amit a napernyős nő nem ért. Ő is csak annyit ért, hogy cunika. Cunika visszakérdez, és

testhelyzetet változtat. A bácsi is megpróbálja elrejtteni az örömét. Ágynyikorgás, fűrészgép berregése. Kiterjesztett szárnyú madár köröz a tó fölött, nézi a fürdőzőket, a kirándulóhajók fedélzetét, a pihenő munkást, a férfit, a fiú fütyijét, az asszony kánikulában is hűvös mellét.

A fehér öltönyös férfi fölül. Fölhúzza a térdét, és két kézzel átöleli. A fényképet maga mellé helyezi, a kavicsos homokba, a poloskatetem mellé. Nézi a labdázókat, a túlparti tagbaszakadt férfit, akinek egyetlen mozdulatába kerülne maga alá gyűrnie a meztelen asszonyt, de türtőzteti magát. A második pozitúra mélyebb behatolást enged, mint az első, igaz, ilyenkor elérhetetlen messzeségbe kerül a mell: csak gondolni lehet rá vagy beszélni róla. Épp az efféle képzelődések fokozzák az elviselhetetlenségig az izgalmat, s gondoskodnak róla, hogy a kielégülés mindig csalódás legyen. Cunikám, a képzelt mell mindig szebb. Biciklipumpa fémes klaffogása, csöndes, közeli sírdogálás. A férfi leveszi a kalapját. Fogja az egyik hosszan kicsüngő szálat, és erősen megrántja. Az asszony és a fiú labdázna, rá se hederítenek. Az asszony szeme sarkából figyeli az idegen férfit, és ütései ilyenkor nem ülnek pontosan. Ökle lecsúszik a feszes, levegővel telt labdáról, és a labda a homokban végzi. A fiú szemét mindvégig az asszonyon tartja, rezzenetlen tekintetét még akkor sem fordítja el, amikor el kéne. A sas szorosan összezárt horgas csőrrel, felborzolódó fejtollal a labdázókra szegezi féltékeny tekintetét. Nézi a fehér öltönyös, kopaszodó férfit, aki szájába veszi a szalmakalapjából kihúzott szálat, és rágicsálni kezdi. Az asszony megáll, mond valamit a fiúnak, a fiú nem érti, visszakérdez. Az asszony elismétli. Vasárnap délutáni barkácsolás hangjai, vonatfütyty. A férfi tünődve az asszonyra néz, majd a bogártetem mellé helyezett fényképre. Nem mindenki alkalmas arra, hogy képzeletbeli személlyé váljon. A fiú ijedten kapja el kezét a fütyijéről. Az asszony fölemeli a jobb kezét, a túlparton heverő tagbaszakadt férfi kissé kiemeli a fejét, nyakán kidagadnak az inak az erőlködéstől. A férfi kiköpi a szalmaszálat. A hőség elviselhetetlen, az ég hüvelyváladék színű. Az asszony teljes erőből a petyhüdt labdába üt. A sas kimerülten lógatja a fejét, mintha saját széttárt szárnyai közé lenne keresztre feszítve. Horgas karma nem a ragadozóé, hanem a támadójába maró áldozaté. A meztelen asszony nem rendelkezik azokkal a bélyegekkkel, amik az öltönyös férfit eligazíthatnák. Ruhátlanul nem látszik a foglalkozás, a műveltség, a vagyoni helyzet, a családi állapot. Nem mindenki alkalmas arra, hogy képzeletbeli személlyé váljon, s az élők mindig a képzelőerő útjában állnak. A hajó fedélzetén nem sokáig bírják a napsütést, kettesével-hármasával a kabinokba vonulnak, s magára hagyják a zongoristát. A fehér öltönyös férfi felváltva gondol a meztelen asszonyra meg a napernyős nőre. A túlparton heverő férfi feje megfájdul a vágtyól, izmai önkéntelenül megrándulnak, amikor arra a pozitúrára gondol, amelyikben ő van alul, hogy a meztelen asszony kiszolgálja. Tarkója alatt ökölbe szorul a keze, uralkodik magán. A fehér öltönyös férfi lehelete rossz szagú, a sas által leírt körök fokozatos torzulását nem természeti törvények szabályozzák, az asszony mellének bukolikus ringása, a ringás üteme kiismerhetetlen, megfajthatatlan. *Majd ha föléred.* A férfi leveszi öltönyét, és hanyagul a homokba dobja: rá a fényképre, rá a poloskatetemre, rá az eldobált csikkekre. A labda minden ütés után többet és többet veszít feszességéből, a rosszul záró szelepen át petrezselyemszag távozik a pettyes labdából: az asszony lehelete. Cunikám, a gyerek. Ondócsseppek hullanak a napernyőként használt es-

ernyőre, mosolyogj már, ne tekergesd a nyakad. A férfi kigombolja ingének apró műanyaggombjait, ideges mozdulatokkal kihúzkodja nadrágjából az inget, öltönyére dobja, aztán föltápszkodik. Álltában már nem fér a kis fa árnyékába, feje tetejét égeti a nap. *Megjött a kotrógép, menj le a partra.* Mit mondott a gyerek? Hagyd, nem érdekes. Esik az eső, fussunk. A tagbaszakadt férfinak egyetlen mozdulatába kerülne, hogy az asszonyt az első pozitúrába állítsa, de fegyelmezi magát, s csak a lábujjain érzik feszültséget. A fiú kérdez valamit, mielőtt a labdába ütne, az asszony nem érti, visszakérdez. Mindketten az idegen, városi férfira néznek, aki azért ült vonatra, hogy végre fölvehesse a szalmakalapját, és most a nadrágja gombjával bajlódik. Tömpe ujjai nem találják a fogást a csonka gombon. Távoli hangzúgás vagy tehénkolomp. A kettétört gomb végre keresztülbújik a keskeny hasítékon. A sas gyűlölettel néz vágya tárgyára, horgas csőréből nedv szivárog. *Takarodj már, gyerek.* Mintha nem lenne tökéletesen mindegy.

A férfi hagyja, hogy a fehér nadrág harmonikázva a bokájára csússzon. Kilép belőle és tétován körbenéz. Észreveszi, hogy az asszony és a fiú kíváncsian figyelik. Kissé izgatott, de nem jön zavarba. A bácsi kérdez tőle valamit, de a választ nem érti. A bácsi fölemeli a kezét, üt. Lekever egy hatalmas pofont, beszakad a dobhártyája. A nyári ruhás nő erre összecsupja az ernyőt, és püfölni kezdi a bácsit, aki alig védekezik, de este aztán új pozitúrát próbálnak ki, *nincs semmi baj, cunikám, takarodj, gyerek.* Esik az eső, nem baj, tán cukorból vagy? A férfi most lesodorja magáról az alsónadrágját, és a pantallóra dobja. Rá az ingre, az öltönyre, a bogártetemre, a csikkekre, a szeméremdombra, a mellbimbóra, a mások nyálától fényes szájra. A kirándulóhajó a félsziget takarásába úszik, a sas kimerülten a szemközti hegy ormára száll, tollai tövére rászárad a fagyús veriték, karmai remegve markolnak egy vékony faágat, a baromi erejű, tagbaszakadt férfi nyeldekölje föl-le jár, állkapcsa megfeszül, hófehér fogsora összeszorítva. Tekintetét amennyire csak lehet, elfordítja az ingerlő asszonytestről.

Most már a városi férfi is meztelen. Nem érez csalódást, hogy az asszony és a fiú rá se hederítenek. Csalódást érez, hogy rá se hederítenek, de azért nyugodtnak látszó léptekkel a labdázók felé közelít. Lábaik olyan gondosan rakosgatja egymás után, mintha lábnyomokban lépkedne. Vagy mintha most tanulna járni. A kifelérült nap a zeniten áll, a csöndes keresztfa alatti sírdogálás abbamarad, vonatok nem járnak, miért hallatszana épp libatollfosztás. A levegőnek petrezselyemillata van. Az asszony mellbimbója gúlában végződő kéreggé zsugorodik a várakozásban. A férfi fel-felzisszenve kerülgeti a nagyobb kavicsokat, sérült dobhártyáján dobol a vér. Hajókürt. A fiú elnyúló szájjal figyel a közeledő férfit, az asszony vélhetőleg a fiú arckifejezésén méri le az idegen távolságát, s tévedhetetlen biztonsággal becsüli meg, mikor kell megfordulnia. Az asszony nézi a fiút, és megfordul. A férfi megtorpan, s csak akkor lép közelebb, amikor az asszony leplezetlenül, mint egy szabad ember, rámosolyog. A férfi a fiúra néz, észreveszi térdén a friss sebet. A fiú arcán föloldódik valami feszültség, és ütésre lendíti vékony karját. A labda a férfi felé száll, aki a fiútól s az asszonytól egyenlő távolságra foglalja el a helyét. A férfi fölemeli a karját, üt. Az asszony fölemeli a karját, üt. A fiú fölemeli a karját, üt. Fölemelik a karjukat, ütnek, labdaérintésük üteme valami balkáni tánc ritmusára emlékeztet. Kit? A labda repül, kitakarja a napot, a fiú arcát, az asszony mosolyát, a túlpartot, az anyja picáját, a kirándulóhajót, a harmadik pozitúrát. A férfi szájszegletét finoman rángatja egy rosszul titkolt mosoly.

A Professzor és Lilly*

A mannheimi szállodaszobában Taas azt mondta, feltétlenül írjam meg a diszszertációmát a velencei alkonyképekről és a kultúra leépülésének analóg szerkezeteiről, ezzel Paulónak is segítsek.

Feltétlenül... feltétlenül... ismételte.

A whisky hatása alatt nem lehetett őt komolyan venni.

Alkalmatlan vagyok rá, mondtam.

Pauló az antikig is visszamegy, mi akkor neked az a pár száz év a középkorig?

Töltött. Ivott. Pauló követhetetlen, mondta, de megpróbál még olyan filmet csinálni, amelyet én már nem tudok.

Taas indította el Paulót azon az úton, ahol *követhetetlen*.

Éjszaka összecsomagolok. Reggel az első bécsi vonattal indulok haza. Az újságokból tudom meg, hogy Pauló kategóriagyőztes lett a fesztiválon, nemzetközi figyelmet keltett az ismeretlen fiatal magyar filmrendező, írják a német és francia lapok, „A neves producer, George Váradi máris tárgyal vele egy Velencében játszódó forgatókönyv megfilmesítéséről”.

Bejelentem a tanszéken, hogy kizárólag a kutatási témámmal szeretnék foglalkozni. Rendben, de vegyek részt abban a tanszéki team-munkában is, amely a festmény, a film, a fotó összehasonlító vizsgálatával foglalkozik, mondja a professzorom.

A Szépművészeti Múzeum könyvtárában hordják elém a Francesco Guardi-ról szóló munkákat. Beadom a kutatási tervemet. Pályázom egy nemzetközi ösztöndíjra.

Apám mintha észre sem venné, hogy hazaköltözöm.

Talán férfiszolidaritásból.

Kora reggel átmegegyek Erika lakásához. A szemközti ház benyílójában megvárom, amíg elindul. Várok még tíz percig, szokása, hogy otthon felejt valamit, visszaszalad érte. Levelet hagyok a konyhaasztalon: Nem rablók jártak itt, fordított esetben te is hasonló megoldást választanál.

Bepakolok a kisbőröndömbébe. Újra elolvasom a leveletem. A *fordított esetbent* áthúzom, de nem tudom, mit írjak helyette. Visszaírom kisbetűvel a kihúzott szavak fölé. Lezárom a lakást. A kulcsaimat a postaládába dobom.

Anyám azt mondja, jobb így, mintha esküvő után egy évvel jöttök rá, hogy nem passzoltok egymáshoz.

Azt a baromságot felelem, hogy azért ez bonyolultabb.

Mi az, hogy bonyolultabb?

* Fejezet Az *Argoliszi-öböl* című regényből. A regény előző részei a *Jelenkor* 2007. márciusi, július–augusztusi és novemberi számaiban olvashatóak.

Nyugtalan. Másnap magával akar vinni a repülőgelyetemre, mondja az ismert, a politikai ellenzékhez tartozó szociológus nevét, autarchikus hatalom és plurális demokrácia a téma, biztosan érdekes, mondom, de jól érzem magam itthon, dolgozom, ne aggódj miattam.

A professzorom közli, hogy elnyertem a kutatói ösztöndíjat, utazhatok Velencébe, ajánlja, hogy töltsék két-három napot Milánóban, lesz ott éppen egy Francesco Guardi-konferencia, bejelentjük a részvételeket.

A pályaudvari megőrzőben hagyom a bőröndömet. Átsétálok a Via Mercantóra a konferenciainrodához. Kapok egy dossziét. Szállodai cím szobaszámmal, konferenciaprogram, várostérkép, kitűző a nevemmel.

Egy padon végigböngésem a programot. A velencei festészet és a mozaikművészet. Tiziano és a természet új eszménye. Fénypontok, alkonypontok a Guardi testvérek művein.

A prospektusban a pályázatomban egy részlete a bélyeg nagyságú portrémmal. A konferencia nyelve angol és német.

A Pirelli-házzal szemben van a Hotel New York. Ötödik emelet, 94-es szoba.

A folyosón tíz-tíz ajtó egymással szemben. A kanyar előtti a 94-es.

Ketten állnak a folyosón.

Bőrönd a kezemben, kistáska szíjon a vállamon.

A nő egyidős lehet velem. Középtermetű. Fiúsan rövid haj. Vékonykeretes szemüveg. Sovány. Egérke, mondtuk a gimnáziumban az ilyen lányokra.

A férfi háttal áll.

A nő engem néz, mond valamit a férfinak. A férfi tesz egy lépést, nem fordul felém.

A megvilágítás homályban hagyja az egész folyosót.

A nő mintha engem figyelne, de a szemüveg takarja a tekintetét.

Amikor elhaladok mellettük, félrehúzódnak, hogy helyet adjanak, közben összeér a válluk, ez váratlan lehet számukra, a férfi máris eltávolodik.

Megköszönöm, hogy helyet adtak.

Good evening, mondja a nő, közben a férfit nézi.

A szobaajtóm előtt leteszem a bőröndöt. Amíg a kulcsot előhalászom a zsebemből, visszapillantok.

A férfi idős, széles vállú, erős csontú, egyenes tartású, ősz haja hátrafésülve. Kék klubzakó, kashanadrág. Fehér ing, bordó csokornyakkendő.

Nyugdíjas hajóskapitány az ötvenéves érettségi találkozón.

A nőn bordó kardigán. A combjáig ér. Ósdi darab.

Nincs a kettősükben intimitás.

A nő kezet nyújt a férfinak, a válla felett engem néz.

Bemennek a szobáikba.

Kirakodom. A prospektusban megtalálom az előadók között a nő fényképét. Lilly Bornstein Bécsből. Előadásának címe: Francesco Guardi bécsi eredete és az idegenségérzés a velencei festészet alkonyán.

A férfi fotóját nem találom.

Másnap a reggelinél megrakom a tányéromat sonkával, sajttal, paradicsom-

mal, májkrémes dobozkával, barna kenyérrel. Az ebédköltséget meg kell takarítani. Alkalmos pillanatban, amikor nem láthatják, bepakolok a kezításkámba.

Hajóskapitányom a sarokasztalnál ül. Fejmozdulattal köszöntöm, viszonzozza. Ugyanabban a klubzakóban, kashanadrágban van, ezúttal világoskék ing, mélykék csokornyakkendő.

Szünnap van a konferencián. Böngészem a szobámban a térképet. Elindulok. A folyosón kicsapódik egy ajtó, Lilly Bornstein olyan lendülettel lép ki, hogy nekem ütközik.

Mind a ketten nevetünk.

Nem látta a Professzort?

Nincs kétségem, hogy kiről érdeklődik.

Néhány perce még a reggelizőben volt.

Bemutatkozunk. Mondom, hogy láttam a fényképét és az előadása címét a prospektusban.

Ő is látta az én fényképemet és a kutatási témámat.

Most kapott telefont, a holnapi programon szereplő egyik referens lemondta az előadását, neki kell beugrani, váratlan, még dolgoznia kell az előadásán, a Professzorral szeretne konzultálni.

Elsiet. A lépcsőnél megáll. Visszajön.

Szívesen beszélgetne velem a kutatási témáinkról, csak legyen túl a holnapi napon. Kipirul az arca. Nem érzek kedvet rá, hogy siettessem a találkozást.

Az elnyűtt, combjáig érő kardigán valóban régi családi holmi lehet, mintha a naftalin szagát is érezném.

Elsétálok az üvegtetős galériáig, kávézom, körbejárom a dómot. Renoválják, zárva van. Átmegek a Via Dantén. A Sforza park kertjében keresek egy szabad padot. Odatűz a nap.

Úgy érzem, valaki figyel.

Az egyik távolabbi padon a hajóskapitányom. Elindulok a pad felé. Úgy mutat helyet maga mellett, mintha megbeszéltük volna a találkozót.

Bornstein kolléganő kereste a Professzor urat.

Igen, elért még a hotelben.

Hátradől. Én is hátradőlök. Olvasta a prospektusban a kutatási témámat, tehát magát is foglalkoztatja a víz, fiatal barátom, úgy látom, résztvevő, én csak átutazó vagyok. Nyújtja a kezét, Rudolf Reimann.

Azt, hogy a nevemet ismeri a prospektusból, ő azonban csak átutazó, olyan hangsúllyal mondja, mint aki elvárja, hogy megkérdezzem, hová utazik, mi hozta őt mégis Milánóba a konferenciára. Én is csak néhány napot töltök itt, a fő célom Velence, mondom.

Brindisibe utazik, egy professzortársa hívta fel a figyelmét a milánói programra, megszakitotta a hajóútját Genovában, onnan vonattal jött át.

A hajóutat, Brindisit szórakozottan említi. Aprócska színjátéknak érzem, mint amikor az előadóteremben a mester lazán odavetett szavakkal mérlegeli a diákjai érdeklődését.

Megkérdem, miért hajón utazik, miért Brindisibe.

Tudom-e, mi volt Brindisi neve az antik időkben? Nem, mondom. Hát Brundisium, oda érkezett Vergilius Augustus császár hívására, ott akarta megsemmi-

síteni halála közelségét érezve az *Aeneist*. Nos egy régi megbízásom küld oda, rám testálták az utat, amikor olyan idős voltam, amilyen maga lehet, nem tettem azóta sem eleget a megbízásnak, nem halogathatom tovább.

Megkérdezi, honnan idézem, amit a prospektusban közölt témával kapcsolatban írok, hogy vasszürke, ólomszínű lett a víz, a hullámfelületek nem átlátaszóak, semmi sem lepleződik le bennük, csupán a rejtély marad a mélyben.

Sokat olvastam Francesco Guardiról, őszintén szólva ez a magam gondolata a képeiről.

Azt mondja, hasonló szavak nyomában indult el ő is ötven éve.

Jártam-e a Poldi Pezzoli Múzeumban?

Bemehettem volna már, de nyüzsgönek a Guardi-festmény előtt a konferencia vendégei meg a turisták, várnék, amíg magamra maradhatok a *Gondola a la gúnán* előtt.

Ő is várt a hajóúttal, amire megbízást kapott, igaz, fél évszázadot.

Megkérdezhetem, kitől kapta a megbízást?

Magától Hermanntól.

Mintha élvezné a zavaromat, de nem kárörömöt látok a tekintetében, hanem elégtételt, amiért felkeltette az érdeklődésemet.

Bizonyára olvasta Hermann Broch Vergilius-regényét, mintha onnan volnának a szavai a víz talányairól.

Olvastam, de nem gondoltam rá, amikor leírtam.

Persze sokszor követhetetlenül mélyebbek az összhangzások.

A víz szimbolikája ifjúkora óta foglalkoztatja, ezért kereste fel hajdan, amikor a Vergilius-könyvről írt dolgozatot, megint csak így mondja, Hermannt a Yale Egyetemen. Tudja, nála milyen szerepe van a víznek?

Miért ilyen bizalmas velem, gondolom.

Annyi idős lehettem, mint most maga, fiatal barátom, ha megengedi, azért szólítom így, mert Hermann is így szólított engem, az egyetem parkjában ültünk egy hasonló padon, miért avat be máris az életébe, gondolom, a víz a kultúrtörténete, mondta Hermann a Yale Egyetem parkjában a padon, mondja Rudolf Reimann a Sforza-kastély parkjában a padon, ajánlanám, hogy tegye meg egyszer a hajóutat, amelyet Vergilius is megtett, figyelje a tengert, utazzon helyettem is, én mindössze a mondataim hullámain jártam be azt az utat, mondta, Hermann, mondja Rudolf Reimann, hátradől a padon, lehunyja a szemét, talán akivel a Yale Egyetem parkjában beszélgetett, ugyancsak hátradőlt a padon, lehunyta a szemét, amikor azt mondta, menjen el a hajóval az egykori Brundisiumba, helyettem is, magára testálom fiatal barátom ezt az utat.

Ezerkilencszázharmincyolcban hagyta el a családja Németországot.

Nem voltunk zsidók, nem voltunk lázadók. Apám hajómérnök volt. Szomorúan követte Hitler hatalomra jutása után a németység sorsát. Egyik üzletfele Angliába hívta. Úgy döntött, hogy nem térünk haza. Tizennégy éves voltam. A háború után Heidelbergben fejeztem be a tanulmányaimat. Ott ismerkedtem meg Huizinga munkáival. Közben Thomas Mann *Faustus*ával és Hermann Broch Vergiliusával foglalkoztam, hajtott a kíváncsiság, Mann nem válaszolt a leveleimre, Broch azt írta, ha felkeresem őt New Havenben a Yale Egyetemen, szívesen fogad, már gyermekkoromban lenyűgözött a tenger, órákig sétáltam az

otthonunk közelében a parton, gyerekek ugrándoznak előttünk a sétányon, a labdájuk elém gurul, visszarúgom, integetnek, visszaintek, Rudolf Reimann elmosolyodik, ő is int a gyerekeknek, bámultam a vizet, folytatja, a hajóutat választottam, a fedélzeten jegyzeteket készítettem, kétségtelenül Hermann utánoztam, ezt be is vallottam neki.

Figyeli az ugrándozó gyerekeket, emlékszik rá, kérdezi: midőn a császári hajója a calabriai part fokozatosan közeledő lankáival Brundisium kikötőjének tartott, lehunyja a szemét, és így folytatja, a tenger verőfényes, mégis az oly halálsejtelmes magányát békés-vidám emberi tevékenység váltotta fel, az emberi élet közelségének szelíd fénye ragyogta be a habokat, a barna vitorlás halászbárkák esti fogásra kivonulóban a fehér tajtékos part mentén immár elhagyták a védőgátakat, csaknem tükörsima lett a víz...

Meghatott megbocsátás jelenik meg a tekintetében.

Önmagának szól? Nekem, amiért végighallgatom?

Kérdezze meg nyugodtan, fiatal barátom, ki ez a hóbortos alak.

Újra egy labda gurul elénk.

Eső kezd esni, folytatja lehuny szemmel, finoman szemerkél, aztán egyre sürűbben hullik, visszarúgom a gyerekeknek a labdát, végül egyetlen vízömlés lesz, nem lehet felismerni, fölfelé vagy lefelé zuhognak-e a tökéletes zuhatagok, a Sforza park felett kisüt a nap, ne tartson tőle, mondja, hogy végig idézem a regény utolsó oldalait, nem is tudom, azt, hogy tökéletes az egység, amelyben nincs semmilyen irány, semmilyen vég, semmilyen kezdet, Hermann írta-e le vagy már én írtam később róla.

Az egyik kisfiú odasettenkedik, felkapja a labdát, elrohan.

Irigylem a régi hajóútért, mondom, szép lehetett átkelni az óceánon.

Pauló tengere is eszembe jut. Nemcsak az Argoliszi-öböl, ahol órákig bámulta a vizet, a forgatókönyve fekete hullámai is.

Rudolf Reimann elindul.

Sétálunk a labdázó gyerekek között.

A park bejáratánál fagyaltos.

Megkérdezi, milyen fagyaltot választok. Eper és pisztácia.

A kastély vöröstéglás fala mint egy erődé, mint Pauló forgatókönyvében a várfalak.

Az egyik kollégája hívta fel a figyelmét a milánói konferenciára.

Csak érdeklődő vagyok, mondja, de máris gazdagodtam a találkozásunkkal és a Lilly Bornsteinnel való találkozással. Talán még Brindisiben leszek, amikor maga már Velencében. Azt tanácsolnám, hogy töltsön néhány órát ott, ahol Guardi a leghíresebb képét festette, amelynek az előterében a fekete gondola úszik a lagúnán. Próbálja az ő szemével nézni a vizet. Én is arra teszek kísérletet majd Brindisiben, hogy ne csak a magam szemével lássak.

Nem várja meg a válaszomat.

A léptei üteméhez igazítja a szavakat, ott van előttem a víz, mindig ködös és fakó a látóhatár, néhány rézszínű bárka, a túlsó parton mintha színházi látcsőn nézve tarka jelenet, de a lagúnán nem a színpompa tükröződik, a mélyből sötét-ség tör át, lebeg a víztükrön.

Szaggatottak lettek a mondatai.

Siet, lassít, már nem illeszkednek a lépéseihez a szavai.

Maga, fiatal barátom, tulajdonképpen mire törekszik?

Őszintén szólva nem alakult még ki bennem, gomolyognak a dolgaim, most éppen egy személyes problémából próbálok kievickélni, őszintén szólva az utazásom is...

A fagyalt lecsurog a tölcsért tartó kezemre, az övé is olvad, papírzsebkendőt vesz elő, nekem is ad egyet.

Ez a személyes probléma... megviselte?

Másról is szó van.

Mindig másról is szó van.

Megtorpan. Lenyeli a tölcsért.

Érdekes a kolléganő témája, mondja váratlanul, az idegenségérzet Guardinál. Tudott neki segíteni?

Nem kívánám orientálni. Csak a problémában tekintem magam otthonosnak, nem Guardiban. Annyit próbáltam a tudtára adni, hogy szerintem a személyes idegenségérzet összefügg a szellem általános idegenségével. Hermannál is. Nála ugyan szerepet játszott ebben a zsidósága, de én például katolikus családi hagyományokban nevelkedtem, a léttapasztalatom mégis megegyezik az övével e tekintetben is.

A galériában kávéét iszunk.

Érdeklődöm egyetemi előadásairól.

Nem tartok már előadásokat. A konferenciákat is haszontalannak érzem. Nem bízom benne, hogy mérvadó ismereteket lehet közvetíteni. Hermann korában a kultúraalkony nyomon követése még a szellem jelenlétét feltételezte, ma már ellenségesek a körülmények.

Ezen gondolkozni fogok, mondom.

Köszönöm...

Apám is ezt mondja, amikor nekem kellene köszönetet mondanom azért, amire rávezetett, gondolom.

Búcsúzik, Lilly Bornstein kisasszonnyal beszéltem meg még egy találkozót, talán segítségére tudok lenni.

Elsétálok a pályaudvarig. Egy padon ülve megebédelek abból, amit a reggelenél a kistáskámba csomagoltam. Ásványvizet veszek. Az üvegből iszom.

Este hazatelefonálok. Apám azt mondja, ne pazaroljam a valutát, visszahív, adjam meg a hotel számát.

Öt perc múlva kapcsolja a központ. Szerencséd van, mondja, amikor a találkozósomat említem Rudolf Reimannal. Kivételes személyiség, van itthon egy angol nyelvű könyve, majd odaadom, járja a világot, sűrűn publikál, úgy tudom nagy közönsége van a konferenciákon.

Nekem azt mondta, hogy már nem tanít, nem jár konferenciákra.

Kicsit szórakozott figura, mondja apám, álmodozó, de a meglátásai radikálisak, olvass, olvass, járd a múzeumokat, ha átmész Velencébe, a lagúnapartról figyelj meg azt a látképet, amit Guardi lefestett, helyezkedj az ő nézőpontjába.

Ezt ajánlotta Reimann is.

Jól tette, adom anyádat.

Anyámat megnyugtatom, hogy futja az ösztöndíjamból vajás kenyérre, ez

szállóige a családban, anyám még a nagyanyjától hallotta, hogy csak annyi kell a jólétből, hogy vajas kenyérré is jusson mindenkinek a családban.

Van a szobádban televízió? Kapcsold be, az egész világ nézi...

Mindegyik csatornán ugyanaz az adás, a CNN-t nézem. Bontják a berlini falat, sokan már a Brandenburgi-kapuhoz értek. Egy piros kabátos lány ül a fal szélén, nyújtja a kezét egy barna dzsekis fiúnak, segít, hogy feljusson.

Mit szólsz hozzá?, kérdezi anyám. Érdekes. Mi az, hogy érdekes, világtörténelem. Az egész napot a barátaival töltötte, pártalapításra készülnek. Mi a véleményed, be akarnak választani a bizottságba.

Apával beszéd meg, én innen nem szólhatok hozzá.

Tudod, hogy apádnak erről mi az álláspontja.

Tudom.

Lekapcsolom a tévét. Vajon Rudolf Reimann is nézi az adást? Lehet, hogy nincs is a szobájában televízió.

Két kopogás az ajtón.

Miután lekapcsoltam az adást, kinyitottam az ablakot. A szemközti házakban is nyitva vannak az ablakok. Mindenki a berlini közvetítést nézheti, mindenki felerősítette a hangot, a riporterek kiáltásai túlharsogják az utcai forgalom zaját.

Becsukom az ablakot.

Ebben a csöndben hangzik el a két kopogás.

Rudolf Reimann nem várja meg, hogy feleljek, rám nyitja az ajtót.

A szokásos klubzakó alatt most fekete ing, a gallérban ezüst selyemsál.

Búcsúzni jött, ha nem zavar. Úgy döntött, hogy a korábbi terveivel ellentétben továbbindul, ha eléri a huszonkét órás genovai gyorsot, akkor eléri a hajnalban induló hajót, láthatja a napfelkeltét, Brindisium partjainál a napnyugtát.

A kollégájától, aki felhívta a figyelmét a milánói programra, telefonon búcsúzott el, röviden, mert mindenki a televízió adását nézi.

És mi az ön véleménye?

Most látom először türelmetlennek. Mintha egészen más foglalkoztatná.

Az órájára néz.

Érlelődött már. Az Elbán túl az összeomlás, és mi is egy mítosz végére érünk.

Mire gondol?

Újra az órájára néz.

Az önámításra, hogy az általános problémák megoldhatók. Már régóta nem ismeri fel a nyugati világ a saját helyzetét, erről is beszélgettünk hajdan Hermannal, szerette a nagy megrendülések következményeit figyelemmel kíséreni.

Megint a Hermannja, gondolom, lehet, hogy apámnak igaza volt, amikor azt mondta, hogy kissé szórakozott.

Üzen valamit Lilly Bornsteinnek? Holnap az előadásán biztosan találkozom vele.

Megint olyan a tekintete, mint egy hajóskapitányé a fedélzeten, messzire néz.

Már elbúcsúztam tőle. Félek a közelében maradni, túl sok közös vonás van bennünk.

Kezet nyújt.

Elkísérhetem a pályaudvarig?

Azt remélem, hogy válthatunk útközben még néhány szót.
Szemerkél az eső.

Szürke esőköpenyben jön le a szobájából.

Kérem, engedje meg, hogy vigyem a bőröndjét.

Nem gyorsít, nem lassít, mint aki tudja, mennyi időre van szüksége, hogy pontosan érjen a pályaudvarra.

Kísérletezem még egy kérdéssel arról, ami Berlinben történik.

Mintha nem hallaná, azt mondja, már letett arról, hogy olyanokkal találkozson, akikben a magáéhoz hasonló érzéseket ismer fel, és Lilly Bornsteint ilyenek találta, nem mer tovább a közelében maradni.

Megáll.

Nem teszem le a bőröndöt.

Bizonyára komikusnak tartja, fiatal barátom, de tekintve, hogy túl nagy a korkülönbség a kisasszony és közöttem, főképpen pedig azért, mert én ezt nem érzem, de ő bizonyára így érez, jobb, ha máris folytatom az utazást.

A pályaudvarnál elbúcsúzik.

Visszasétálok az üres utcákon.

Nyitom a szobaajtót, amikor Lilly Bornstein kilép a folyosóra. Most is a combjáig érő ósdi kardigán van rajta, ezúttal nem érzem a naftalinszagot.

Korábban sem éreztem, csak elképzelttem a kardigán látványáról, hogy érzem.

Magától is elbúcsúzott, kérdezi.

Mintha összekapcsolódó hármast alkotnánk.

Mondom, igen, megkérdezem, hogy elkészült-e az előadásával.

Van az egészben valami komikus, nevet.

A nevetése megváltoztatja az arcát, határozottabb, nyíltabb a tekintete.

Az amerikai kolléga témája, akinek a helyére be kell ugranom, Guardi szembefordulása a korszak ízlésével, a piaci elvárásokkal, és azért mondta le az előadását, mert váratlanul meghívást kapott egy Los Angeles-i konferenciára sokkal nagyobb honoráriummal.

Ne hallgassam meg másnap a beszámolóját, csak a téziseivel készült el, ha egy-két hét múlva befejezi, és érdekel, szívesen odaadja.

Akkor én már Velencében leszek, a konferenciairodán megadták a szállásom címét is.

Csodálkozva pillant rám.

Úgy érzem, nem nekem szól a csodálkozása.

Az égbolt alacsony ólomszínű mennyezet.

A víztükör is ólomszínű.

A hotelszobám ablakából vigasztalan a kilátás.

Talán csak az idegen látja ilyennek a mocskos lagúnát, a romos házfalakat.

Rudolf Reimann Brindisiben lehet, a napfényes tengerparton.

A szemközti keskeny járdán anorákos, kapucnis férfi hosszú szíjon vezet egy vizslát. Szürke anorák, szürke kapucni, szürke a férfi szakállá.

Lassan lépked.

A vizsla nekirugaszkodik, egy kapualjnál lemarad. Füttyszóra előrohan, a szíj megfeszül.

A férfi és a vizsla a legérdekesebb, amit eddig Velencében láttam.
Francescóm alkonyi fényben dolgozhatott.
Ki tudja, nem műteremben festette-e az alkonyképeit.
A férfi felpillant a hotelablak irányába.
A szobában nem ég a villany, a függőnyt majdnem teljesen behúztam, nem láthat. Mintha mégis néznénk egymást.
A kutya a lábához kuporodik.
Ruhástól lefekszem az ágyra. A mennyezet messzebb van, mint az ablakból látható ólomszínű égbolt.
Neki kellene vágnom Velencének. A térképet már előkészítettem.
Felkelek. Az utca végén híd, a férfi a karfára könyököl.
Felveszem a kapucnis dzsekimet, anyám sálat is csomagolt.
A hotelkapun kimenet majdnem a vízbe lépek.
Elhaladok a kutyás férfi mellett, fogalmam sincs, miért köszönök neki. Visszaköszön, dallamos hangon, mint régi ismerősnek. Nem sokkal idősebb nálam. Az ősz szakállától gondoltam öregebbnek. Úgy int, mintha naponta találkoznánk. A kutya a lábához dörgölődik. Ha nem volna szíjon, talán követne. Megsimogatom a fejét. Kellemes időnk van, mondja a férfi. Ennyit értek olaszul. Si, si, felelem. A kutya nehezen nyugszik bele, hogy nem jöhet velem, rángatja a szíjat.
Sehol egy gondola.
Eltévedek. Visszafordulok. Kezemben a térkép. Jó ideig tart, amíg megértem, nem mindegy, melyik hidat választom.
Valami célt kellene találnom.
Eláll az eső.
A fényben minden változik. A ragyogás a lagúnából, az épületek mélyéből terjed szét.
Leülök a parton egy padra. Guardi képei nem egy, hanem két Velencét mutatnak, irtam még otthon, a túláradó pompa és a történelmi kietlenség látképét, a fényt tükröző ragyogást a felszínen, és a mélyből leleselkedő ürességet.
Elégedett vagyok a *leselkedő ürességgel*.
Ezekért a pillanatokért érdemes volt idejönni.
Kivárom, amíg újra felhők takarják a fényt.
Kivárom, amíg újra áttörik a felhőket a sugarak.
Az egyik hidacska karfájára könyökölök.
Lehet, hogy engem is néz valaki, ugyanolyan komikus lehetek számára, mint amilyennek én láttam a kutyás embert.
Megtelnek az utcák. Nem tudom megkülönböztetni a velenceieket a turistáktól. Nem vagyok velencei, nem vagyok turista. Anorákok, dzsekik, fekete kabátok, sísapkák, farmerek, kis hátizsákok, diplomatatáskák.
Ékszerüzlet. Aranyak, ezüstök, tükrök a kirakatban. Méregetem magam. Egy idegen néz vissza a tükörből. Ugyanazt látom a tekintetéből, amit érzek.
Mintha figyelne valaki.
Félek megfordulni, nehogy elijesszem.
Sötétedik. A tükörben árnyak. Kapucnis fiúk, esernyőt tartó hölgyek.
Aki figyel, nő lehet. Nehéz megállapítani, mert felhajtotta a ballongallérját, a

homlokába húzta a svájcisapkáját. A szemét nem látom, de a tekintete elér. A barna szemű nők tekintetének van ilyen mélysége. Az arca sem látható jól, mégis mintha mosolyogna.

Nem fordulok meg. Jó így álldogálni azzal az érzéssel, hogy valakinek köze van hozzám.

Elindulok. Senkit nem látok felhajtott gallérú ballonkabátban, svájcisapkában.

A kutyát sétáltató férfi szemből jön, most ő köszön előre. A kutya puhán rám ugrik, végignyálja a kezemet. A férfi megfordul, mellettem halad, nem törődik vele, hogy nem értem, nevetve mesél, a vizsla ugrándozik, a férfi a búcsúzásnál viszontlátással köszön, másnap is erre sétál, ennyit megérték, a kutya újra végignyálja a kezemet.

Cseng a telefon. A központ Budapestet kapcsolja.

Nincs nálad valaki?

Erika hangja olyan, mintha egy előző napi beszélgetést folytatna.

Anyámtól tudja a velencei telefonszámot.

Mi a legnagyobb élményed?

Nem ő volna, ha nem ilyesmivel kezdené. A hangjában azért érzek némi óvatosságot, ismerem ezt a szólamát, mélyebb, nélkülozi a dallamát, akkor beszél így, amikor a válasz még el sem hangzott, de máris azt latolgatja, hogy miképpen reagáljon arra, amit majd hall.

Látom az arcát magam előtt, bárcsak ne látnám.

Találkoztam egy kutyát sétáltató fickóval, vizslája van.

Összebarátkoztál egy olasszal?

Egy olasz vizslával.

Ti mind örültek vagytok.

Jó, hogy többes számot használ. Talán sikerült kizökkentenem, miből, nem tudom, talán abból, hogy felhív, feltesz egy ilyen kérdést, és csak úgy megteheti.

Folyamatosan beszél, George Váradi jelentkezett, azt mondta, kell néhány hónap, amíg jogilag is, anyagilag is rendbe teszi a szálakat, megnézte közben Pauló többi munkáját, van egy Velencében játszódó forgatókönyve, összeveszett a kijelölt rendezővel, Pauló szerint a forgatókönyv pocsék giccs, nem csoda, hogy a rendező elmenekült, George azt mondta, már nem Váradi, csak George, gondolom, mit mondott miszter George?, azt, mondja Erika, hogy már megvan a költségvetés, elég sok pénz van az előkészületekben, a téma biztos siker, egy Velence-film, tuti, Paulónak nagy alkalom, nem szabad kihagyni, kiléphet a világba, mi a véleményed?

Nem kíváncsi a véleményemre. Erika ritkán kíváncsi más véleményére, de mindig megkérdezi: mi a véleményed.

Miből gondolod, hogy én innen hozzá tudok szólni?

Elintéztam George-nál, hogy Pauló még dolgozhat a forgatókönyvön, George bízik benne, tudja, hogy egy rendezőnek lehetnek feltételei. És Pauló dolgozik? Én írom át a forgatókönyvet, találok középutat, Pauló miatt meg kell csinálnom, nagyon fontos számára, inkább a te számodra fontos, gondolom.

Különben jól vagytok?

Elhallgat. Ilyenkor összeszedi magát, mielőtt eldönti, mit mond, de most so-

káig hallgat. Tudod, hogy egy drága őrült, mondja, de élni nem lehet vele, dolgozni sem könnyű.

Ennyi?

Ennyi...

Azért hívtál fel, hogy ezt elmond?

Megkérdezted, hogy vagyunk.

Tulajdonképpen milyen szerepet szánsz nekem?

Szeretném, ha bejárnál néhány helyszínt, csinálnál néhány fotót. George a legnevesebb operatőrök közül választ, főszereplőt is szerződttet, rá írom a forgatókönyvet, holnap felhívlak, megadom a helyszíneket, próbáld megcsinálni a fotókat.

A harmadik zsemlét kenem meg vajjal a reggelizőasztalnál, amikor Lilly Bornstein elhalad mellettem.

Tétován int. Most is a hosszú, bordó kardigán van rajta.

A mosolya ismerős, de nem a milánói hotelfolyosóról. Máshol látott mosolyra emlékeztet.

Éjszaka elállt az eső. Keresem a Correr Múzeumot. Eltévedek. Benézek a templomokba, átmegegyek a Galerie dell' Academiére, a prospektus szerint a XVII. teremben van két Francesco Guardi. Tintorettók, Tizianók, Veronesék, Tiepolók, mire a Guardihoz érek, kevésbé érdekelnek. Leülök a terem közepén a padra. Víz, víz a vásznanak, tegnap a cipőm is átnedvesedett.

Visszaúton jön a kutyás férfi. Harsányan köszönt, a kutya most tartózkodóbb.

Semmit nem tudok a férfiről, se ő rólam, szívesen tart velem, én is vele meg a kutyájával, mintha jó ideje közösek lettek volna már a sétaútjaink, ez a szavak nélküli megértés tartósabbnak bizonyul a csevegésnél. Dúdolgat. Talán emlékezteti valamire a dallam, mert néha elmosolyodik, elégedetten rám pillant, bólogat.

A szállodánál kezét nyújt, mond valamit, talán azt, hogy holnap ugyanebben az időben erre jár, az órájára mutat, aztán a járdára. A vizsla leül a hotelkapu előtt. A férfi megsimogatja. Az ablakból látom, ahogy tovább mennek. Mintha a vizsla vezetné a férfit, mintha vakvezető volna, néha megáll, a keskeny járdán maga elé enged egy járókelőt, kitér a szembejövőök előtt.

Ugyanabban az időpontban, mint előző este, cseng a telefon.

Erika felsorolja, milyen helyszínekről kér fotókat.

A hangja elveszítette a katonás báját. Régen a kérései felszólításnak, a felszólításai kérésnek hangzottak.

Hosszú szünet után azt mondja, ne haragudj.

Nem tudom eldönteni, a feladat miatt vagy másért mondja.

Ha akarod, csinálhatok fotókat arról a fickóról, aki naponta itt sétáltatja a kutyáját a lagúna partján, itt olyanok a házfalak, mint egy díszletben, málladozik a vakolat, a férfi csuklyás dzsekiben jár, az sem biztos, hogy ő vezeti a vizslát, lehet, hogy a kutya őt, odaállhatok melléjük, hogy valaki hármunkról csináljon közös fotót.

Ti tényleg örültek vagytok... Végre nevet, menthetetlenek vagytok.

Van a nevetésében hisztéria.

Paulónak kellene ezek a helyszínek?

Nekem kellenek. Meddig maradsz?
Már csak egy hét...

Lilly Bornstein ezúttal nem a hosszú kardigánjában van. Int a reggelizőben, leülök az asztalához. A szemöldökét feketével húzta ki, lilás a rúzsa, a hajával is csinálhatott valamit, van egy kedves hullám elől. Szépek, hosszúak az ujjai. Gondosan keni vajjal a szezámos zsemlet, a rúzs elmázolódik, amikor beleharap.

Egyszer járt Budapesten, két napig. A milánói prospektusból tudja, hogy magyar vagyok, ugyanabból a projektből kaptuk az ösztöndíjat, közös a szállásunk is mindenhol.

Megkérdezem, hogy sikerült az előadása a konferencián.

Sehogy...

Mi az, hogy sehogy?

Hosszú volna...

Megkérdezem, tudja-e az utat a Correr Múzeumba, már kétszer eltévedtem.

Ha akarom, megmutatja.

Magamhoz veszem a fényképezőgépet.

A kijáratnál vár. Ballonkabát, felhajtott gallér, piros svájci sapka.

Lehet, hogy előző nap ő villant fel a kirakattükörben?

Ma is előttem van, a házak mintha rádölnének a lagúnára, a víz szűrkeje mint egy hátrahőkölő táj, az újra permetező eső lucskában, a víz sehova nem vezet sodrása, Pauló a *Várható ismeretlenjében* is ilyen szűrkekkel dolgozott, Jim is ilyen szürke sodrásban szeretné végső útjára indítani a kenut, amiben egy haladkló férfi fekszik, ez a hír Taastól jött, hol lehet most Taas...

Lilly megáll egy hidacsánál.

Csinálok néhány fotót.

Járt már erre két éve.

Kivel?

Miből gondolom, hogy valakivel?, kérdezi a tekintete.

Belém karol. Nincs a mozdulatban meghittség.

Lesz itt egy érdekes Keresztelő Szent János a tizennegyedik századból, Paulo Veneziano festette.

Arra kérem, hogy menjünk egyenesen a Guardikhoz.

Húz maga után a tömegben.

Olvastam-e, kérdezi, hogy a város helytartója azt írta Velence párizsi követének, itt az örökös farsang megállás nélkül züllik, mindent átítat a romlás.

A kollégám beszélt erről, mondja, akivel együtt voltunk itt két éve, ő a téma-vezetőm. Magát érdekli ez?

Mire gondol?

Hát Guardira...

Turistacsoport jön. Németek. Hangosak. Én fogom karon, húzom a kijárat felé. A lagúna mentén megyünk tovább. Újra megkérdezi, magát tényleg annyira érdekli ez az egész, Guardi meg a velencei alkony?

És magát?

Főleg a kollégája kedvéért mutatott érdeklődést, némi iróniával figyeli önmagát is, hogy ilyesmivel foglalkozik. Beszélgetett erről Rudolf Reimann professzorral.

Hát a Professzorban nem volt irónia, mondom.

Pedig komikus azzal a hajóúttal Brindisibe.

Apró hópelyhek hullanak a semmiből a semmibe.

Maguk mindent túl komolyan vesznek, mondja.

Mint valóban egy színházi jelenet. Állunk egy újabb hidacsánál, távolban tornyok, kupolák, Lilly Bornstein piros svájcisapkája, csak később éreztem, amikor felidéztem a jelenetet, hogy több történet, mint aminek a részese voltam, tehát engem is a Professzorhoz hasonló alaknak lát, azt mondta: *maguk*, mintha egy másik égtájon élnék én is.

Az ironikus pillantásában részvét is van.

Keresünk a Szent Márk téren egy kávézót.

Maga milyen komikus okból foglalkozik ezzel az egésszel?, kérdezem.

Nem jutott eszébe a téma, de a kollégája, már megint a kolléga, gondolom, mintha így akarná tudomásomra hozni, hogy hozzátartozik valakihez, a kollégája hívta fel a figyelmét arra, hogy Guardi apja Bécsben tanult, ott vette feleségül az anyját, ott született a bátyja, a kollégám szerint, mondja, abban, hogy Francesco, csak így, Francesco, gondolom, hogy Francesco különbözött a kortársaitól és a karneváli világban megérezte az alkonyt, szerepe volt az idegenségének, a kollégája azt mondta, hozzá is közel áll az ilyen érzés, neki valónak tartja ezt a megközelítést, ő szerezte számára az ösztöndíjat.

Szabad érdeklődnöm, hogy ki a kollégája?

Érzem, hogy várja a kérdést.

A tanszékvezetőm, a tanszékvezetőm is.

Száraz Martinit inna, én chiantit.

Érdekes, amit az idegenségérzetről mondott.

Gondolja? És nem gondolja, hogy terjed? Az emberek tele vannak irigységgel és gyűlölettel.

A téren nincs fény. Nincsenek galambok.

Itt is csinálok néhány fotót.

Átmegyünk az ólomkamrákhoz. Erika kért fotót a cenzorok lépcsőjéről. Elmagyarázom Lilly Bornsteinnek, hogy a barátaim számára fényképezek.

Neki meg van fényképe arról a bécsi házról, ahol a dokumentumok szerint a Guardi család lakott.

Úgy beszélek Paulóról, mintha naponta találkoznánk otthon.

Ő kérte a képeket?

Nem, egy közös barátónk, este telefonált, az ő dramaturgja és az én kolléganőm.

Az mit jelent?

Először érzek a hangjában agresszivitást.

Hát nekem is van kollégám, habár éppen a barátom ágyába távozott.

Újra belém karol. A lépeimhez igazítja a lépéseit.

Már pizsamában vagyok, amikor bekopog. Pardon, mondja, de nincs zavarban. Átmennék-e hozzá, viszonzni akarja a délutáni meghívást egy korty itallal.

Nem érzem ósdinak a kardigánt, lehúzta a cipzárt, trikó van alatta, formás, feszül a melle. Ha már levetkőzött, mondja fesztelenül, várjak, áthozza az italt.

Pulóvert kapok magamra, a farmerba is belebújnék, de már nincs időm.

Konyakosüveg. Két pohár. Kezembe adja az üveget, tartja a poharakat, töl-tök, lehajtja, én is lehajtom, nyújtja a poharát, kér még egy keveset.

Kedvem volna megkérdezni, hogy sűrűn konyakozik-e a kollégájával.

Az asztalra teszi a poharát, az üveget, lendületes mozdulattal kanyarintja le magáról a kardigánt, lesodorja a poharát, a sarokba gurul.

Kurvaisten... mondja.

A nagyszülei 1938-ban a náci kristályéjszakán tűntek el Bécsben, így hallotta az apjától, képkereskedők voltak, a boltjukba indultak, soha többé nem kerültek elő, az apját az egyik nagynénje vette magához, 1942-ben, akkor az apja hétéves volt, Budapestre menekültek, a nagynénit nemsokára Németországba vitték, apja vöröskeresztes otthonba került, ott tanulta meg a magyar káromkodást, de csak a kurvaistent használta, kérték, fordítsa le, nevetett, azt mondta, így van csak dallama, magyarul, rászokott ő is meg a bátyja is, ugyanúgy nevettek, amikor kimondták, mint az apjuk, ezt az ágyban meséli majd el, de most nem nevetél, mikor kimondtad, tényleg nem nevettem, nevet, a vállamba fúrja a fejét.

Vetkőzni kezd, leoltja a lámpát.

Amikor az ágyban elmondta a kurvaisten történetét, arra gondoltam, hogy talán valóban a nagyanyjái volt a hosszú kardigán, abban üldögélt a bécsi képkereskedésben, miféle fiókok, ládák mélyén élte át az időt, miközben az, aki viselte, egy láger krematóriumfüstjében szállt az ég felé, Lilly a csuklómat szorítja, egyik ujjamat a hüvelyébe, a másikat a klitoriszára igazítja, Erika a hosszú előjártékot szerette, attól sem tartóztatta meg magát, hogy így jusson el az első orgazmusig, aztán felülkerekedve a következőig, Lillynek nincsenek ilyen vágyai, gyorsan magára húz, jól sikerült, mondja, amikor felébred a vállamon, ne haragudj, utána mindig elalszom.

Nem nevezi meg a férfit, akitől három éve kislia született, kolléga, kolléga... a kolléga nem akar elválni a gyerekei miatt, azt sem lehet mondani, hogy ne szeretné a feleségét, ne hidd, hogy azért jöttem át hozzád, mert revansot akarok venni, jó nekem a kislfiammal, újra szeretkezünk, összeszokottak már a mozdulataink, mintha Erikával lennék, ő meg mintha Michaellel, mondja ki végre a nevét.

Kicsi, formás a melle, szép a combja, nagyon vékony, a székre dobott bugyija olyan, mintha az is a nagyanyjái lett volna, gyapjú, hosszú szárú, próbálom összerakni a négy arcot, a kollégái szigorú, helyes fiú vagy, mondja Lilly, beszámolhatnék rólad Michaelnek, nem venné természetellenesnek, ezt olyan hangsúllyal mondja, hogy óvatos leszek, csak nem jelent számára többet az együttlé-tünk egy jól sikerült éjszakánál, sose lázadoztál, kérdezem, soha nem kívántad, hogy veled éljen?

Hallgat.

Meg kell érteni az embert, mondja, apámtól tanultam.

Rudolf Reimann felhívta telefonon, azt mondta, tervez a jövőben egy velen-cei utat.

Nem láttam füstjelet

*Nem láttam füstjelet, csak hártyajég
fölött porzott föl a parkban, mintha szellem
kísérő szalagja lenne, egy titkos körmenet
tömjénje, hogy meghalhatok – ahogy egy illat
érkezik, az orrban már ismerős, barlangként
tölti be az orrlyukat. Itt elalhatok még,
közben egy kutya, mintha szőre helyén fű nőne,
épp legel, talán még virágot is talál
saját testén, sírhanton is lel évszakot
a test helye, mondjuk, egy tavaszt – van
ismerősebb ruha, a bőr ostoba, most
épp tél füstje száll, nyújtózva karcolja
az ég helyén a jeges teret. Elalhatok,
ha úgyis fölbredek.*

Ezüsthíd

*Zúgó ezüstje, mint egy színpad
fonákja, ez a hely, ahol fellépni
nem lehet. Valami ortodox templom
lehetne épp, ügyetlen topogásod
az ikonok körül, acélfényük, mint a
kiűzetés előtti szünet, a mindent
megértő fenyegetés. Mert ítéletet
nem mondanak, történik, folyósebes
szalagfény-zuhatag, nincs iránya, csak
zúg az ezüst, alsó szólam, aminek
akkordja vagy. A templomhajó
padlóján árnyékok bordája közt
jéghideg a kő, mint a szívverés.
Zúgó ezüst, banális litánia,
szavakat szeretnél, olcsó verdiktet
legalább, ajkad, mint egy fáradt ügyészé,
maga formálja a rutinkliséket – hogy helyed
hol legyen, csak a szószék lépcsőspirálja
mutatja, meg a folyton változó, szádban
utolérhetetlen olajíz.*

Elsőnek, ismét

*Ismétlés évada ez. Unalmat
és csüggedést ígér, mint kint
az eső. Közel jön, párkányodon
kopogtat, bádogzene, a régi ismerős.
Ahogy a verandán ülsz, vagy ablak
mögött, vagy egy balkonon, vagy
ballonba bújva tekersz esőhuzattal
szemben a kempingkerékpárodon,
szatyrodiban füzetcsomagok, javítva
mind, egy szaggatott ritmus átkopog
a szívkamra falán. Elsőnek lépsz ma
is a terembe, neonfény szűrődik
ismert pattogással át az unalmon,
visszhangozva az aritmiát.*

Nincs benne változó

*Magatartása példás, szorgalma
dicséretes, nincs benne változó,
vagy változásnak nyugtalanító
hatalma. Feladatait pontosan
végzi, megbízásainak eleget
tesz, bármilyen felelősi tisztséget
szívesen vállal, és vált valóra.
Nem felesel, mindig igazat mond,
mikor kérdezed, válaszol, mikor
nem, hallgat. Az udvaron játszik,
a folyosón sétál és csendesen szól,
hogy társait ne zavarja. Fegyelme-
zetten áll sorba, maga elé engedi
a kisebbet, magot el nem köpköd.*

Ki a felelős

Magatartása változó, szorgalma hanyag, feladatait többnyire hanyagolja, a nemtörődömség látszatát keltve, bár inkább csak szeszélyből. Önfejűsége olykor közösséget romboló hatású, ki a felelős ezért, család, iskola, környezet, nehéz pontosan meghatározni. Rendszerint eltűnik szem elől, szeret be nem látható helyeken tartózkodni, be nem tudható érdeemeket szerezni, például légyelkapással. Óra közben is egy-egy szebb példányt néha elkap.

„A VÉRES KÖLTŐT A TE BARÁTI FÁRADOZÁSOD ITALIÁBAN IS DIADALRA JUTTATJA”

*Kosztolányi Dezső és Balla Ignác levelezése**

Kosztolányi Dezső számára az irodalmi alkotás folyamata nem fejeződött be a megírással. Főbb munkáit a megjelenéskor nem hagyta sorsára, gondoskodott utóéletükről is. Levelezésének tanúbizonysága szerint ügybuzgón intézte és kísérte figyelemmel kötetek terjesztését, recepcióját. A Kner Imrével és Tevan Andorral folytatott levélváltásokból az is kiderül, hogy kötetek nemegyszer külsínét, sőt tipográfiáját illetően is javaslatokat tett vagy változtatásokat kért.

Nagy hangsúlyt fektetett írásainak idegen nyelveken történő megjelenésére is. A németre fordítás ügyében Stefan I. Kleinnel és Horvát Henrikkel levelezett, Emil Isacnak írt, ha románul látta volna viszont verseit, ha franciául, akkor Aurélien Sauvageot-t kereste fel, ha pedig olaszul szeretne volna publikálni valamely írását, Antonio Widmarnak írt levelet. Emellett ügyelt arra is, hogy a külföldi ország irodalmának valamely jeles alakja írjon hozzá előszót. Az *Édes Anna* tervezett francia kiadása kapcsán így kereste meg levéllel Mauriacot, Duhamelt és Romains-t, illetve – a legközismertebb példa – így jelent meg *A véres költő* németül Thomas Mann előszavával.

Kosztolányi Néró-regényét a húszas évek végén Antonio Widmar fordította le olasz nyelvre, s Kosztolányi a kiadáshoz Balla Ignác segítségét kérte, akit ekkor már bő két évtizede ismert. Kapcsolatuk – és így *A véres költő* olasz fordításának története – azonban mindmáig gyakorlatilag feldolgozatlan. Hogy ezt megtegyük, előbb nemcsak célszerű, de szükséges is a kevésbé ismert, azonban önmagában is érdekes életpályájú személyiség és jelentős irodalomközvetítő „kulturdiplomata” Balla Ignác alakját részletesebben szemügyre venni.

1.

Balla Ignác (1883–1976) költő, újságíró és műfordító Braun néven született az Aradtól nem messze fekvő Magyarpécskán. Ugyanitt született Klebelsberg Kunó (1875–1931) vallás- és közoktatásügyi miniszter is, illetve itt volt Herczeg Ferenc (1863–1954) országgyűlési képviselő; ez a két lokális egybeesés nagyban meghatározta Balla későbbi kapcsolatkerét. Szülei egyéves korában keresztelték meg.

* Lengyel Andrásnak kell köszönetet mondanom, hogy a levelek fénymásolatát – s így a közlés lehetőségét – megkaptam, köszönet Csizsár Mirellának, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Múzeumi Osztálya gyűjteményvezetőjének, amiért a levelek közlését engedélyezte, és itt mondok köszönetet Andó Gabriellának is, aki az olasz nyelvű levelek, ill. levélrészletek lefordításával segítette a dolgozat elkészülését.

Már iskolás évei alatt írt verseket, és korán megjelent első kötete is. Ezt a zsenyéket tartalmazó kis könyvet azonban ő maga sem értékelte sokra, mint ahogy egyik önéletrajzában írta: „Tizenhat éves koromban már meg is jelent az első verskötetem, de igazi írói pályám csak akkor kezdődött, amikor *A Hétben* megjelent az első versem. Ekkor már tizennyolc éves voltam” és „ettől kezdve állandó munkatársa lettem Kiss József lapjának”.¹

De nem volt sokáig pesti újságíró, hiszen még ugyanebben az évben önkéntesként bevonult a haditengerészethez, s ott – az Adriára kerülve – tanult meg olaszul. Ugyanekkor egy a későbbi élettörténetére nagy hatással lévő ismeretséget is kötött: Pólában találkozott egy ifjú tengerésztiszttel, Horthy Miklóssal. (Akinek, a *Zsidó lexikon* szerint, a tulajdonában volt Balla Ignác festőművész öccsének, Frigyesnek a *Szent Borbála a tengerészek védő-szentje* című képe.)

A katonai szolgálat letöltése után ismét Budapesten lett újságíró. Ekkor azonban már nem a belföldi állapotok érdekelték. Már idézett önéletrajza szerint: „az olasz literatúra iránt kezdtem érdeklődni. Olaszul már tudtam. [...] Rómába költöztem és ott tanultam, dolgoztam egy esztendeig.” Majd onnan hazakerülve, 1907-ben Herczeg Ferenc *Új Idők*jének, 1911-ben pedig az akkor induló – s ugyancsak Herczeg nevéhez köthető – *Magyar Figyelő*nek lett a segédszerkesztője. Kettejük régen szövődött barátsága és munkatársi kapcsolata végül rokonokká is tette őket: Balla fiának Herczeg Ferenc lett a keresztapja.

De Ballát a pesti újságírólet már nem vonzotta. Több szerkesztőség munkatársaként írta önéletrajzában: „És azóta is [ti. egyéves itáliai időzése óta] folyton csak az a vágyam, hogy visszakerülhessek Rómába.” Mégis két évtizedig volt még fővárosi újságíró; Olaszországba csak 1926-ban (más források szerint 1925-ben) költözött, igaz, akkor már valóban véglegesen. Mint a *Pesti Hírlap* olaszországi tudósítója s több olasz lap munkatársa Milánóban telepedett le.

Szépírói alkotótevékenységét elsősorban élete első, magyarországi szakaszában fejtette ki. Költőként indult, s a korán jött verseskötetet több is követte (*Tűz*, 1901; *Tenger mormolása*, 1903; *Dél*, 1907; *A hét híd városa*, 1910; *Gabikám...* 1918). Újságírói munkásságából is több könyvnyit megjelentetett, tárcáit esetenként „monológok” műfaj-megjelöléssel adta közre (*Színésznő-jelölt*, 1909; *A figyelmesség áldozata*, 1911; *Cigarettafüst*, 1914; *Romantika*, 1914), vagy anélkül (*Ujjé, a ligetben nagyszerű!*, 1911; *Tréfaország*, 1911). Szépíróként elbeszélésköteteket (*Káncák*, 1912; *Kis emberek*, 1917) és két regényt tett közzé (*Az ő keze*, 1917; *Anonima levelei*, 1918), illetve kiadott egy színművet is (*Az arrezzo-i varga*, 1926). Napjainkban azonban leginkább „csak” mint ifjúsági író (*Víz fölött és víz alatt*, 1916; *Tréfás mesekönyv*, 1920; *A póruljárt kisbíró*, 1921; *Hebeburgya Jancsi*, 1927; *Ötven mese*, 1931; *Két kis Ludas Matyi*, 1932; *Két kis lurkó*, 1935; *Ragyogó mesevilág*, 1935; *Negyven mese*, 1940) és mint a Singer és Wolfner kiadó „Karrierék” sorozatában megjelent, saját korában nagy sikerű könyvek (*Híres feltalálók*, 1912 – Sztrókay Kálmánnal; *A Rotschildok*, 1912 és *Edison*, 1912) szerzőjét tartják számon. (Ez utóbbi kötetei rendszeresen felbukkannak árveréseken is.) Már Olaszországban élve, 1931-ben Milánóban kiadott egy Budapest-útikönyvet is.

Tehát mint alkotó is figyelemreméltó életművet hozott létre, viszont életrajzában és pályájának két másik vonatkozása miatt még ennél is nagyobb figyelmet érdemel.

Az egyik, hogy rengeteget fordított. Ezt, általánosságban, a magyar irodalomtörténet kevésbé szokta „értékelni”. Márpedig Balla több nyelvből fordított magyarra, németből például Heinét, franciából például Balzacot, és – érthetően: legtöbbet – olaszból például Boccacciót, De Amicist, Pirandellót, D’Annunziót. (Hogy csak párat említsünk.) Emellett azonban – és ez a magyar irodalom szempontjából fontosabbnak tűnik – klasszikus és kortárs magyar műveket is tolmácsolat olasz nyelvre, így a magyar–olasz irodalmi kapcsolatok egyik fő alakja volt.

¹ Balla Ignác: „Önéletrajz”, in: *Az Érdekes Újság dekameronja*, Bp., 1915. V. kötet 7–9.

A másik: Balla Ignác 1921-ben fontos ismeretséget kötött; megismerkedett Benito Mussolinivel, aki akkor még „csupán” a *Popolo d'Italia* főszerkesztője volt, de akinek személyében Balla már ekkor „felfedezi a magyar revizionizmus támogatóját”.² Ezért az sem véletlen, hogy amikor Balla véglegesen Olaszországban telepedett le, Mussolini lapjának lett a munkatársa, és a második világháborúig itt, valamint más olasz és magyar napilapokban saját maga által kétezerre becsült cikke jelent meg, melyekben „nagyrészt keveredik a kultúra és a propaganda”. Az *Alpes* kiadónak, amely az általa olaszra fordított magyar műveket megjelentette, a Duce öccse volt az elnöke. Balla, Mussolini-kötődésének „csúcsaként”, 1932-ben *A Duce és a dolgozó új Itália* címmel életrajzi regényt közölt az olasz vezérről, Herczeg Ferenc előszavával.

Az irodalom mellett politikát is „közvetített” a két ország között. 1927-ben Klebelsberg Kunó és Bethlen István olaszországi „újságíró-kísérője” volt, de ugyanekkor meleg hangú levelezést folytatott egy későbbi miniszterelnökkel, Bárdossy Lászlóval, aki ekkor a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője. Később is magas beosztású politikusokkal állt kapcsolatban, például János főherceggel, Teleki Pállal, Horthyval, Gömbössel.

S ha Magyarországon hivatalosan nem is ismerték el érdemeit, s a köztudat is megfedkezett róla, az olasz–magyar-barátság politikai, kulturális és irodalmi terén kifejtett tevékenységéért a legnagyobb olasz állami kitüntetésekkel jutalmazták: 1924-ben a Koronarend lovagja lett, 1927-ben megkapta a rend tiszti keresztjét, 1929-ben pedig az Érdemrend második osztályát adományozták neki.

A töretlenül ívelő olaszországi karrierrel párhuzamosan azonban Olaszország egyre radikálisabban faszálódott; Balla pedig, zsidó származása miatt, nemkívánatos személy lett ott, ahol leginkább élni és dolgozni szeretett. Egykori kenyéradójának fasiszta állama nemcsak a közéletből tiltotta volna ki őt, de az országból. Ezt végül lánya „akadályozta” meg, aki – egy olasz repülőztiszt özvegyeként – levélben járt el a Ducénél; és sajátos módon a „kegyelemben” való részesítés fő oka éppen a hősi áldozat férj személye és posztumusz kitüntetése volt, és nem Balla Ignác érdemei és életében kapott elismerései.

Balla így mégis Olaszországban maradhatott, de a világháború után visszavonult életet élt, fordított, és – fiának elmondása szerint –, életpályájának megtörése ellenére is „élete végéig tisztelte Mussolinét”.³ 1976-ban halt meg, a Genova melletti Nerviben.

Hagyatékát a budapesti Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet őrzi. Leveleit – melyekből „a magyar és az olasz művelődésügy mellett teljes hitével elkötelezett, azt népszerűsítő, munkáját szerető és értő újságíró, műfordító, szerkesztő, irodalomszervező képe bontakozik ki”⁴ – indigóval gépelte, így, szerencsénkre, azok másolatai is fennmaradtak, melyek a Kosztolányi-házat ért bombatalálatkor megsemmisültek vagy eltűntek (a Kosztolányi-hagyatékából mindenesetre hiányoznak). És bár Fried Ilona több passzust is idéz ketjük levelezéséből, a hagyatékban ez a része (is) mindeddig elkerülte a kutatók figyelmét.

2.

Kosztolányi és Balla feltehetően *A Hét* szerkesztőségében ismerkedtek össze. Balla – mint önéletrajzában is írja – rögtön a század elején került oda, Kosztolányi pár évvel később. Pályájuk ezután gyakorlatilag egymás mellett haladt: *A Hétnél* – ahol később Kosztolányi

² Fried Ilona: „Egy közép-európai sors – Balla Ignác”, *Irodalomtörténet*, 2004/4. 556–564. – Balla Ignác alakjáról mindeddig ez a legteljesebb ismertetés, a Balla olaszországi pályaszakaszára vonatkozó adatokat is ebből a tanulmányából idézzük.

³ Fried Ilona: I. m.

⁴ Fried Ilona: I. m.

maga is munkatárs lett – együtt dolgoztak. Az *Új Idők*ben, ahová Balla ezután került, Kosztolányi is sokat publikált, nyilvánvalóan tartották a kapcsolatot, és gyakran találkoztak. Ezután Balla a *Pesti Hírlap* tudósítójaként írta cikkeit Olaszországból; Kosztolányi pedig ugyanennek a lapnak volt – Budapesten – belső munkatársa. Így, mivel nem volt rá szükség, hiszen élőszóban is beszélhettek, egymás közti levelezésük jóformán „csak” *A véres költő* ügyére korlátozódik. Az azt megelőző időszakból is rendelkezésünkre áll azonban néhány kapcsolattörténeti dokumentum.

Balla Ignác háromszor írt Kosztolányiról, mindhárom cikket az első világháborút megelőző években az *Új Idők*ben tette közzé.

Elsőként a *Kártya* és *Őszi koncert* ciklusokat adó kis füzetéről írt. Kosztolányit Babitscsal összehasonlítva írta le, hogy „Kosztolányi Dezső szintén a szubtilis szépségek poétájának mutatkozik mostani kötetében is, de az ő verseiben mintha teljesebb volna a harmónia. [...] Lelki vergődésekből, gyötrő vívódásokból lobbannak ki versei, [...] de az ő érzései tisztultabbak, kevésbé homályosak és misztikusak”, és a versek „csupán az avatottak számára árulják el a nagy benső viharokat”. „Lírájában több a mélység és melegebb színű a belső tűz ragyogása. Kosztolányinál a szavaknak aranyló ragyogása van, amelynek fénye melegebb, mint az ezüsté. [...] A formáknak és nyelvnek Benvenuto Cellinije ő, aki azonban csak aranyhoz és elefántcsontozatig nyúl.” Babitscsal szemben – bár róla is elismerően nyilatkozott – érezhetően inkább Kosztolányival rokonszenvezett, igazibb, őszintébb, líraibb költőnek tartotta. Cikke végén azonban mégiscsak egyenrangúsította őket: „mind a ketten kiváló alakjai a mai poéta-gárdának, amelyben egyikük sem kíván vezér lenni, mert ők nem harcolni akarnak, hanem – poéták kívánnak maradni”.⁵ (Azt persze talán nem tudta, hogy – amint éppen a Babitscsal és Juhással folytatott levelezéséből kiderül – Kosztolányi mégiscsak szeretett volna vezér lenni, de az évek múlásával mégsem ő, hanem Babits lett az.)

Kosztolányi még aznap levélben köszönte meg Ballának a cikket:⁶

Budapest, 1911 máj 7.

Most olvastam kritikádat az *Új Idők*ben. Nem szoktam utóhangot írni a bírálatokhoz, de engedd meg, hogy melegen szorítsam meg a kezed ezért az értő, intelligens és finom cikkért. Jólesett s nem szégyenlem megmondani, hogy jólesett. A becsülésed a te magánügyed, de a szeretet, amely kicsillog az írásodból, már reám is tartozik, az én értékem és az én örömöm s boldog vagyok, hogy szeretsz is. Nagy szükségem van rá.

Ölel igaz híved:
Kosztolányi Dezső

Balla fél év múlva a *Bolondok* című novelláskötetről írt, s ismét csak nem fukarkodott a dicsérő szavakkal: „Különös emberek különös történeteit írta meg *Bolondok* című könyvében Kosztolányi Dezső”, és ezt „mindig abszolút művészi tökéletességgel”, „szinte bravúrosan, szédítő technikával csinálja meg”.⁷

Harmadik cikkét Balla *A szegény kisgyermek panasza*i negyedik, a Tevan kiadónál megjelent úgynevezett amatőr kiadásáról írta: „Megtisztult, leszűrődött emlékek rózsaoajának édes szaga csap ki ezekből a versekből, amelyekben Kosztolányi Dezső a gyermekkor költészetét lehelte oda finoman, pasztellesen. Avval a nagy művészi közvetlenséggel,

⁵ Gereblye [Balla Ignác]: „Két verskötet. Babits Mihály: Herceg, hátha megjön a tél is! – Kosztolányi Dezső: Őszi koncertek. [!] *Kártya*”, *Új Idők*, 1911. máj. 7. 479.

⁶ Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 92.337/95. (A lelőhely a továbbiakban: OSz.M.)

⁷ Balla Ignác: „Új könyvekről. Hét könyv”, *Új Idők*, 1912. jan. 7. 46–47.

amely [...] a kisvárosi élet mindennapos képeit rázza össze abban a színpompás kaleidoszkópban, amelynek színes üvegdarabjait az élet napsugara aranyozza be. A könyv: ilyen művészi kaleidoszkóp. Ragyogó darabjai: a versek”.⁸ Ez a recenzió már nem csak leír és dicsér, a gondolatsor végére egy addig nem hangoztatott jelzős szerkezet került: „Finom, leszűrődött, arisztokratikus líra, amelyen látszik, hogy Kosztolányi nemcsak ismeri, de szereti is a német, francia, olasz modern poétákat, és amelyben sok a szimbolizmus, de amely amellett *színtiszta magyar*.”

Balla talán ráérezett, talán tudta, hogy Kosztolányi számára milyen fontos – identitásával és költészetével kapcsolatban egyaránt – ez a jelző. Kosztolányi már húszévesen, 1905 júliusában bécsi tanulmányaiból hazatérve ezt írta Babitsnak: „magyar lettem, keserves, javíthatatlanul, butáló naiv magyar – minden Mohácsi Jenő és Ady Endrék ellenére”.⁹ Nem sokkal később Juhász Gyulát vádolta meg – igaztalanul – a *magyar szonettek* eredetiségének kérdésében: „A magyar szonettek ügyéről van szó! A *Budapesti Napló* vasárnapi számában Ön *gyenge utánzatát adja annak a műfajnak, melyet én már egy éve művelek, s állandóan szerettem volna a magam számára föntartani*.”¹⁰ S amikor ezt az ügyet ugyanekkor felpanaszolta Babitsnak, Ady *Új versek* című kötetének „magyar-szidás”-aival szemben ismét kijelentette magáról: „vadmagyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is, és az is maradok...”¹¹ (Kosztolányi magyar-tudata később – tudjuk jól – „veszélyes” mértékben ki is lengett jobbra.) Balla ezt a – nyugatos modernséggel szemben megfogalmazott – magyarságot, „színtiszta magyar” jelleget emelte ki Kosztolányi versciklusának jellemzői közül.

A következő kapcsolattörténeti adat egy személyes találkozásra utal. Kosztolányi 1915. november 26-án írt levelében arról számolt be az akkor a Tátrában gyógykezelésen pihenő feleségének, hogy „Balla Ignác éppen most beszélte el, hogy a felesége ősszel tüdőcsúchurutot kapott, de az orvos azt mondta, hogy *otthon* is kúrázhat. Később azonban rosszabbra fordult az állapota, úgyhogy most ő is elküldte a feleségét. Ezért nem kell sietni a hazajövetellel.”¹² Kosztolányi és Balla tehát olyan viszonyban voltak, hogy egy találkozás során megbeszélték egymással feleségeik hogylétét, illetve kezelését.

A baráti gesztusok sora azonban – bár eddig csak Balla részéről nyilvánult meg – nem egyoldalú volt, Kosztolányi is „vizsgozta” azokat. 1916 nyarán „kedves barát”-jaként aposztrofálva ajánlotta Ballát a gyomai nyomdász-kiadó, Kner Imre figyelmébe: „Balla Ignác, az *Új Idők* segédszerkesztője kért arra, hogy írjam meg önnek ezt: Van egy könyve, gyermekeknek való, a fiáról. Ezt – természetesen a háború után – szíves rendelkezésére bocsátaná önnek, ha kiadja. Nagyon kérem önt – Balla Ignác kedves barátom –, azonnal nyugtázza ezt az ajánlatát, vegye tudomásul, és közölje ezt vele egy, a címére intézett levelben.”¹³ A gesztus azonban „hatástalan” maradt: Balla *Gabikám* című kötete végül nem Knernél, hanem Bíró Miklósnál jelent meg, 1918-ban.

Nem sokkal később Balla *Az ő keze* című kötetéről írt rövid recenziót: „Balla Ignác regénye erősen festői, minden ízében dekoratív”, benne „lírai áram hullámszik végig, szilaj hullámszással”, és e „nyíltan lírai regény [...] írója nem is óhajtja másolni a valóságot”.¹⁴ Az ismertetésbe – a kontraszt, az írói fejlődés érzékeltetése végett – Kosztolányi belevonta Balla egy korábbi munkájának ismertetését is: „annak idején plein air színeket hozott, *Dél* című regényes verseskönyvében a színgyűlölő klasszicizmus után egy festéktékát tett

⁸ Balla Ignác: „A szegény kisgyermek panasza. Kosztolányi Dezső verseskönyve”, *Új Idők*, 1914. márc. 8. 282–283. – A kiemelés tőlem: B-B. T.

⁹ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, Réz Pál (s.a.r.), Bp., 1996. (A továbbiakban: KDL) 85.

¹⁰ KDL 93.

¹¹ KDL 95–96.

¹² KDL 347.

¹³ KDL 377.

¹⁴ Kosztolányi Dezső: „Az ő keze. Balla Ignác regénye”, *Pesti Napló*, 1917. máj. 27. In: Uő.: *Tükörfolyosó*, Réz Pál (szerk.), Bp., 2004. 484.

elénk, melyen a tengerre, a virágos erdőkre, az izzó olasz tájakra egyformán volt ultramarinra, rózsaszíne és okkerje.” Ezzel szemben „színei ma teljesebbek. Lírája pedig még egyszerűbb és mélyebb”. Ez pedig – bár olyan konkrétan méltató jelzőket nem használt, mint Balla – dicséret.

A kapcsolat itt megszakadni látszik. Kosztolányi a világháborút követő években a szélsőjobboldali *Új Nemzedék* munkatársa lett, a zsidó származású Balla Ignác neve pedig ezután hosszú évekig nem bukkant föl Kosztolányi életrajzában.

A következő alkalomra tíz évet kellett várni – Balla ekkor már Olaszországban élt. Kosztolányi ekkor ismét segítséget tett a meg nem nevezett, de a levelezéskötet sajtó alá rendezője, Réz Pál jegyzete szerint Balla Ignácban nevesített ismerősének: mint a tízes években, most is Kner Imrének ajánlotta figyelmébe Balla egy munkáját: „egy nagyon tehetséges, művelt barátom, ki évekig élt Olaszországban s kitűnő tollú író, lefordította Leopardi *Pensieri*-ét [...]. Önhöz fordulok, vajon nem volna-e kedve kiadni?”, kérdezte, de rögtön hozzá is tette: „Nem üzlet, annyi szent, de jobb, mint kérészetű füzeteket megjelentetni”.¹⁵ Kner azonban nem kérte ezt sem.

1927 szeptembere volt ekkor. Ha Leopardi *Gondolatok*ját valóban Balla fordításában kínálta kiadásra Kosztolányi, ezt már *A véres költő* olasz kiadásának ügyében tett „cseregesztusként” is lehet értelmezni.

3.

Napra pontosan tudjuk, hogy Kosztolányiban mikor fogalmazódott meg *A véres költő* olasz nyelvre fordításának és kiadásának ötlete. 1923. május 29-én írta levelében Antonio Widmarnak Fiumébe: „Kedves barátom, a *Corriere della Sera*-ban olvasom, hogy Carlo Pascalinak megjelent *Nerone* című könyve. Ebből következtetem, hogy az olasz közönséget is érdekelné regényem, mely most jelenik meg németül Thomas Mann előszavával.”¹⁶

A levelében említett, mára megkopott emlékezetű Carlo Pascal (1866–1926) történész volt, latinista, *Nerone* című kötete tudományos munka. Teljes címét (*Nerone nella storia aneddotica e nella legenda*) talán *Néró alakja az anekdotikus történelemben és a legendákban* címre lehetne magyarítani, a könyvnek nincs magyar fordítása. Arra nézve sincsen adatunk, hogy a *Corriere della Sera* cikkének olvasásán túl Kosztolányinak lett volna bárminemű kapcsolata a szerzővel vagy annak könyvével.

Antonio Widmar (vagy ahogy magyarul használta nevét: Vidmár Antal, 1899–1981) műfordító és író volt, ekkor a – programja szerint „Olaszország és az adriai országok szellemi cseréjét” előmozdítani szándékozó – *Delta* című „interkulturális” folyóirat egyik szerkesztője, a húszas évek közepén pedig budapesti olasz kultúrattasé. „1923-ban a Petőfi Társaság meghívására Pestre látogatott. Későbbi elmondása szerint Balláéknál lakott, s talán éppen az író-újságíró Balla Ignácnak köszönhette a meghívást is, aki a társaság tagja volt, s igencsak érdeklődött az olasz kultúra iránt. [...] Arra is alkalmat talált, hogy Babitscsal és Kosztolányival megismerkedjen” – írja róla, ismét csak, Fried Ilona.¹⁷ (Kosztolányi és Widmar azonban már jóval korábban kapcsolatban álltak, ha talán személyesen nem is: Widmar 1920. május 26-án levélben kérdezte Kosztolányit arról, hogy milyen fontos esemény történt vele a háború után, és érdeklődött újabb művei iránt is.)¹⁸

¹⁵ KDL 559.

¹⁶ KDL 483.

¹⁷ Fried Ilona: „A »fiumáner« dallam. Antonio Widmar – Vidmár Antal a kultúrában és a politikában”, *ItK*, 1999/5–6. 612–625.

¹⁸ MTA KK Ms 4625/271. (Kosztolányi-hagyaték)

Widmar gyorsan elkészítette *A véres költő* fordítását a *Delta* tervezett regénytára számára,¹⁹ és az 1923 májusának legvégén fogant terv novemberre majdnem realizálódott. Akkor azonban a *Deltánál* történt valami, ami miatt a fordítás mégsem jelent meg ekkor. Legalábbis erre következtethetünk Kosztolányinak egy mindmáig publikálatlan, 1923. november 16-án kelt leveléből, melyben sietett válaszolni Widmar levelére, „melyben a jó és rossz hírt” közölte vele. (Widmar levelét, sajnos, nem ismerjük, megsemmisült, elveszett vagy lappang valahol, és amíg esetleg elő nem kerül, a fiumei események részleteikben egyelőre ismeretlenek előttünk.) A Widmar írta jó hír nyilván az lehetett, hogy elkészült a fordítással, a rossz pedig az, hogy a választott kiadó valamilyen ok miatt elállt a mű megjelenetésétől. Kosztolányi mindenesetre ezt válaszolta: „A jó hír megörvendeztetett. Nagyon fontosnak érzem, hogy regényem mihamarabb megjelenjen olaszul is, nemcsak anyagi, hanem elsősorban erkölcsi okokból. Itt már több lap jelezte a könyv olasz fordítását az ön nevével kapcsolatban. Kudarcc és szégyén lenne mindkettőnk számára, ha a *Delta*-affaire miatt nem válhatna valóra. Kérem, kedves Widmár, vesse latba minden leleményét, hogy a milanoi kiadóval megköthesse a szerződést. Igazán baráti hála kötelez vele.”²⁰

Antonio Widmar azonban nem tudta keresztülvinni az olasz kiadás ügyét. Ennek okát most még nem tudjuk. Egy 1925-ös utalás szerint a regény még mindig a *Deltánál* volt. Az *I Noestri Quaderni* című olasz folyóirat 1925-ös évfolyamát záró duplaszámát ugyanis Widmar szerkesztette; a válogatás kizárólag a magyar irodalommal foglalkozik, Jókaitól Sárközy Györgyig. Ebben Kosztolányi műveinek – három költeményének – és méltatásának is hely jutott. „Róla egyebek közt megtudjuk – írja a lapszámot a *Nyugatban* ismertető Elek Artúr –, hogy *Véres költőjének* olasz fordítása *nemsokára könyvben megjelenik a fiumei Delta kiadásában.*”²¹ A kötet azonban, mint tudjuk, ekkor sem látott napvilágot. Az évekre megrekedt ügy folytatását Balla Ignác és Kosztolányi 1928–1933 közötti levelezéséből olvashatjuk ki.

Ez, Kosztolányi 1911-ben írt s fentebb közölt sorait nem számítva, tizenöt levélből áll, melyek javarésze – tizenhárom – rövid időintervallum alatt, 1928. augusztus 19. és 1929. február 12. közt keletkezett. Ebben a kezdeti szakaszban „szabályos” levelezést folytattak, kérdések és válaszok követték egymást. Az ügy azonban 1928 végére zavarossá vált, a kezdeti lendület megakadt, és a kapcsolat is – bár nincs kimondva – megromlott, feszültté, illetve semlegessé vált, így 1930-ból és 1933-ból „csupán” egy-egy Ballához írt Kosztolányi-levelé ismeretes. A tizenöt levélből tízet Kosztolányi írt, ötöt Balla, Kosztolányi eredeti autográfok, Ballái aláírás nélküli gépelt másolatok. S habár szám szerint Kosztolányi, terjedelemben Balla írt mégis többet: ő nem egyszer szószátyár, önismétlő, Kosztolányi pedig – rá jellemzően – inkább takarékos a szavakkal.

A sűrűn írt és részletes levelekből két történet olvasható ki: egyrészt, természetesen, a Néró-regény fordításának alakulástörténete, az első megkereséstől a megjelent könyvig. Másrészt azonban, s nem is „mellékesen”, Balla Ignác és Antonio Widmar irodalmi „rivalizációjának”, a sorozatos egymást – talán szándékoltan – félreértésnek, melynek során végül is Widmar azzal, hogy egy „félreértésből” nem készítette el időre az ígért munkát, „valószínűleg megakadályozta, hogy a mű Balla közreműködésével kerüljön az olasz olvasókhoz, [...] valószínűleg Balla közvetítése nélkül – talán éppen ez volt Widmar célja”.²²

¹⁹ Fried Ilona: I. m.

²⁰ MTAKK Ms 6181/51. (Aczél György gyűjteményéből – külön köszönet a hagyatékot gondozó kuratóriumnak.)

²¹ Elek Artúr: „Az új magyar irodalom egy olasz folyóiratban”, *Nyugat*, 1926. jan. 16. vö.: KDL 530–531, 978. – A kiemelés tőlem: B-B. T.

²² Fried Ilona: I. m.

A regényfordítás kiadástörténete – mint a levelekből kiolvasható – tehát bonyodalmas volt és hosszúra nyúlt. 1923-as lefordítását követően előbb több évig a Delta kiadónál, majd az Alpesnél várta megjelenését, szóba került a Corbaccio és a Mondadori, hogy *A véres költő* végül tíz évvel lefordítása után a Genio adja ki *Nerone, il poeta sanguinario* címmel. Bár Kosztolányinak más nyelveken, más műveivel kevesebb gondja akadt, addig az olasz megjelenés – nyilván az őt „segítő” felek, Balla és Widmar konfliktusa miatt – még számára sem ment zökkenőmentesen.

Kosztolányi Dezső és Balla Ignác levelezése*

1.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Budapest. 1928. VIII. 19.

Kedves barátom,

a mai napon elküldettem milanoi címedre – ajánlottan – *A véres költő* című Nero-regényemet és annak olasz fordítását, mely majdnem teljes, néhány lapnyi hézagot kivéve, mely könnyűszerrel pótolható.

Ez a munkám eddig több kiadásban jelent meg németül, angolul, lengyelül, hollandul s most készült el a francia szöveg is. Számomra azonban az olasz kiadás az első, hiszen a regény magva épp az, hogy a latinok élete azonos volt a miénkkel, s Nero és egy mai kávéházi író közt semmi különbség nincsen. Legbüszkébb arra volnék, ha munkámat Itáliában értékelnék.

Engedve kéresemnek, melyet a *P. H.* szerkesztőségében intéztél hozzám, s *Wlassics Gyula* többszöri sürgetésének, kezeidhez juttatom a regényt. Az a rés, melyre főntebb céloztam, ott van, hol a szedett szöveg a nyomtatottal összeér. Ez a pár oldal valahol elkalódott a *Delta* fiumei nyomdájában.

A fordítás Antonio *Widmar* barátunk munkája – azt írtam: barátunk. Tudom, hogy köztetek a viszony most feszült. De ő szíves-örömezt kezet nyújtana neked, s meg vagyok győződve, drága Ignazio, hogy te is szereted ezt galamblelkű, szőke taliánt. Ha a szövegben itt-ott finom simításokat végeztek, csak hálások lehetünk nektek.

Feleséged kezét csókolom, Gabit üdvözlöm, neked régi barátsággal rázom kezedet. Várom válaszodat:

Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/97. Autográf levél Kosztolányi fejleces levélpapírján. – *P. H.*: Pesti Hírlap – *Wlassics Gyula*: ifj. *Wlassics Gyula* (1884–1962): kultúrpolitikus, író – *Gabit*: Balla Gábor (Gabriele Balla), Balla Ignác fia.]

* A leveleket időrendi sorrendben, a szövegmagyarázó jegyzeteket – a könnyebb olvashatóság szempontját figyelembe véve – közvetlenül a levelek alatt, elkülöníthetően más szedéssel adjuk. A levelek helyesírását a maihoz igazítottam, de megtartottam a levél írójára utaló jellegzetességeket, pl. dátumformát vagy az idegen nevek írásmódját. – B.-B. T.

Balla Ignác – Kosztolányi Dezsőnek

Cei, Villalagarina
1928. aug. 21.

Kedves Barátom,

csak azért nem feleltem azonnal kedves leveledre – amelynek őszintén nagyon megörültem –, mert vártam, hogy a jelzett könyv is megérkezik. De eltelt újabb három nap, a „*Véres költő*” még nem jött meg, és nem akarom, hogy te bármi mást is láss késedelmeskedésben, mint az igazságot. Úgyis, ide, a hegyek közé, ahol nyaralok, máris kétnapos késéssel érkezik a posta.

Tehát: ismétlem, nagyon örülök, hogy végre életjelet adottál. Amit én veled megbeszéltem Pesten, azt a legkomolyabban gondoltam, és nem tudtam megérteni, hogy miért nem küldöd el mindazt az anyagot, amiről beszéltünk. Néhány nagyon szép magyar könyv fog legközelebb megjelenni olaszul, és én komolyan úgy éreztem, hogy azok közül a magyar írók közül, akiket most Itáliában megszólaltatunk, nem szabad hiányoznia Kosztolányi Dezsőnek. Éppen ezért báró Wlassics Gyulával is beszéltem erről, és őt is megkértem, hogy „piszkáljon” téged ebben az irányban.

Sajnos, olyan sokáig nem írtál és nem küldtél semmit, hogy a legközelebb, már ebben az évben megjelenő sorozatból kimaradtál emiatt. Ezt a sorozatot ugyanis a kiadóval már összeállítottuk a nyár beköszönte előtt, és a következő munkák programját is megcsináltuk. Ezen azonban változtatni fogok, és remélem, hogy a jövő év folyamán – sőt, hacsak egy mód van reá, még a jövő év elején! – megjelenik a könyved. De, ezt magad is beláthatod, hogy itt, teljes mértékben te voltál a hibás: vagy nem vettél komolyan engem, vagy – önmagadat, amikor nem küldted el munkáidat, amint kértem.

De most még valamit kérek tőled: mégpedig néhány szép elbeszélést, ne hosszút, viszont érdekes témájút. Lehetnek régiak is. Egy készülő antológiára [antológiához] volna szükségem a te novelláidra: apránként fordítgatom és állítom össze ennek az anyagát, tehát azért kérem már most. És ebből az antológiából sem hiányozhat Kosztolányi Dezső – hacsak ő nem akar hiányozni belőle. Ugyebár elküldöd a novellákat is? Mégpedig a legsűrűbben!

A „*Véres költő*”-t én is nagyon alkalmasnak tartom arra, hogy az olaszok ezen keresztül ismerjenek meg téged mint regényírót. És bizonyos vagyok benne, hogy nagy sikere is lesz. A fordítást, amint mondom, még nem olvashattam. De mihelyt megkapom, azonnal nekifekszem. Pár nap múlva már Milánóban vagyok (és éppen ezért kérlek, levelemre már oda írj és oda is küldd a novellákat!), és a kiadóval is megbeszéltem a dolgokat. De addig is szeretném tudni, hogy – mint óhajtod, a fordítás kinek a neve alatt jelenjen meg? Mert ha Widmár barátunk fordítása nem teljes, és a könyv egyes részeit hozzá kell fordítani – kérdés, vállalja-e ő a másik fordító munkáját, vagy pedig a másik fordító – akivel még nem beszéltem! – vállalja-e a Widmár fordítását, saját neve alatt? Avagy mindkettő nevét tegyük a könyvre? Minderre nézve is szeretném tudni óhajodat, tehát kérlek, írd meg mielőbb, hogy mint gondolod a dolgot.

De addig ne beszélj erről Widmárral, amíg én nem beszéltem a kiadóval, mert én még nem ismerem az álláspontját, és csak akkor akarom vele részletesen megtárgyalni a dolgot, amikor már a te leveled kezem között van.

Ha sikerül a dolgot – amint ezt biztosra veszem – a rendes kiadómmal tető alá hoznom, természetesen az írói honoráriumot is biztosítja számodra az a szerződés, amelyet aláírás végett beküldök majd hozzád. Rendszerint 6-8% a könyv bolti ára után. Ez Olaszországban nagyon tisztességes honorárium fordított munkák után. Hogy aztán a könyv igazán szép kiadásban jelenik majd meg – arról én gondoskodom. És arról is, hogy a lapok mind komolyan és szépen foglalkozzanak veled.

Én magam e könyvek elé kis életrajzot, afféle írói portrét írok. És majd a te könyved elé is én írnám meg ezt, amikor is kérni fogok tőled arcképet és néhány adatot. De majd erről csak akkor beszélünk, amikor minden egyéb már rendben van.

Még csak arra kérlek, ha van egy-egy fölös példányod a „Véres költő” más, idegen nyelvű kiadásából, küldesd el nekem, hogy a kiadónak és más helyeken, író barátaimnál, megmutathassam. Ezeket a könyveket aztán, annak idején, mind visszaadnám neked.

Most pedig, leveled egyik passzusára reflektálva, az én hagyományos nyíltsággal és őszinteséggel kell, hogy feleljek. Widmárral nekem semmi bajom sincs, és ha te arról tudsz, hogy a viszony „feszült” közöttünk, ez bizonyára nem az én hibám. Ő tudhatja legjobban, hogy milyen szeretettel fogadtam én őt, amikor Fiuméből az ismeretlen szürke kis poéta felkerült Budapestre: sok mindenről nem akarok beszélni, de arra te is emlékezhetsz, hogy én foglalkoztam vele először a nyilvánosság előtt, írtam róla, felolvastam Petőfi-fordításait a Petőfi Társaságban, olyan bevezetéssel, amely az én őszinte szeretetemet árulta el iránta. Aztán ő felkerült Pestre, a követséghez, és – egyre jobban elhidegült velem szemben. Én többször is őszintén, a magam nyers nyíltságával szóvá tettem ezt – ő mindég talált reá valami magyarázatot, és én belé kellett, hogy nyugodjam ebbe, annál is inkább, mert igen komoly egyéb dolgaim is vannak az életben. De nem mondom, hogy nem bántott viselkedése, pláne amikor Rómában egy helyen megmutatták a levelét, amelyet rólam írt és amely nem volt éppenséggel tele a reám nézve hízelgő, vagy csak megtisztelő jelzőkkel is. De én ezt is megmondtam neki – és hozzátettem, hogy ezért sem haragszom, mert azok, akik ilyen levelet megmutatnak, nem minden önzés nélkül teszik, és azoknak célja minket összeveszíteni. És még ezután is vállaltam, hogy fordított novelláit elhelyezem, ezt meg is tettem, a neki járó honoráriumot át is adtam neki – mert én, ha Pestre megyek, mindég fel is keresem, még most is, az állítólag „feszült” viszony után is, ő mindég megígéri, hogy majd ír nekem – és nem ír, életjelet nem ad magáról. Tehát: mondd meg ezek után te, ki a hibás abban, hogy a viszony „feszült”? Sok mindent mondhatnék még, de – minek? Mindabból, amit írtam eddig is, beláthatod, hogy én nem tekintem annak a köztünk levő viszonyt. Sőt. És okot én igazán nem szolgáltattam erre. Ha azonban ő ebben a hitben tetszeleg magának, ő tudja, hogy miért. És éppen ő tudhatna sok mindent megmondani neked arról is, hogy pedig – mennyi és milyen aknamunkát fejtenek ki ellenem mások! Olyan aknamunkát, amiről én a barátomat minden esetben figyelmestetném, ha csak egy kis gyöngédséget is éreznék iránta.

Minderről nem írtam volna neked – de levelednek az a bizonyos passzusa egyenesen kényszerített erre. Ha aztán a részletek is érdekelnek, majd egyszer élőszóval, sok-sok mindent elmondok neked. Mert azok a bizonyos aknamunkák, amelyeket mások kifejtnek ellenem, szerencsére mind – meghiúsulnak.

Hát, drága barátom, most alaposan kibeszéltem magam veled. És várom a te részletes vá-

laszodat. A Nagyságos Asszonyt és a „nagy Ádámot” sokszor, melegen üdvözlöm. Téged pedig igaz barátsággal ölel

[Balla Ignác]
Milano, Via Eustachi 45.

[OSzM, 92.337/110. Gépelt levél másolata aláírás nélkül. – egy készülő antológiához: Balla novellaválogatása, a *Novellieri ungheresi* végül 1931-ben jelent meg, Kosztolányi a *Giovannino* ('Jancsi') címmel lefordított *Fürdőssel* szerepel benne (133–141.) – a *rendes kiadómnal*: az *Alpessel* – *írtam róla*: Balla Widmarról írt cikkét nem találtam.]

3.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Budapest. 1928. VIII. 25.

Kedves barátom,

köszönöm szíves leveledet. *A véres költő* olasz példányát nyilván megkaptad azóta. Ez – újra hangsúlyozom – teljes, mindössze pár oldal hullott ki belőle, melyet A. W. Fiuméből való hazajötte után készségesen s gyorsan pótolhat. Kérlek, drága Ignazió, vigyázz rá, mint a szemed fényére, s amennyiben bármily okból nem lesz rá szükséged, juttasd kezeimhez, ajánlottan. A New Yorkban megjelent *Bloody poet*-ot ma küldtettem el milanoi címedre.

Mindenesetre örvendének, ha az olasz könyvet hamarosan kihoznád. Részletekről beszélni most, hogy még át se futottad a fordítást, korai. Aztán írd, azonnal.

Örvendek, hogy A. W. és közted el fog simulni a kis idegenkedés, vagy mi. A testemen, a könyvemen keresztül.

Feleségednek csókolom kezét, Gáborkának, akinek gyermekbetegségéről írt versedet hajdan oly megindultsággal olvastam, férfias kézszorítás, téged pedig öllelek.

Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/98. Autográf levél Kosztolányi fejléces levélpapírján. – A. W.: Antonio Widmar – *A New Yorkban megjelent Bloody poet*: Kosztolányi regénye, *A véres költő* 1927-ben jelent meg Amerikában, Macy-Macius New York-i kiadójánál – *Gáborkának [...] gyermekbetegségéről írt versedet*: Kosztolányi minden bizonnyal Balla *Danse macarabe* című versére utal, melynek sajtóbeli megjelenéséről nincs adatunk, kötetben: B. I.: *Gabikám*. Bp., 1918. 40–42. (Balla Gábor feltehetően szívbetegségben szenvedett.)]

4.

Balla Ignác – Kosztolányi Dezsőnek

[Milánó,] 1928 szept. 19.

Kedves jó Barátom,

valószínűleg láttad a *Pesti Hírlap* szept. 15-iki számában megjelent cikkemet, „*A magyar irodalom hatalmas térfoglalása Olaszországban*”. És ebben láthattad azt is, hogy az „Alpes”-szel körülbelül rendben is volnánk a „*Véres költő*”-re nézve. Amíg azonban idáig eljutot-

tunk, bizonyos nehézségeket kellett leküzdenem, amely nehézségeknek egy része, sajnos, még ma is fennáll. Ez azonban, végeredményében nem változtat a dolgokon: örömmel értesítenek, hogy a „Véres költő” meg fog jelenni olaszul. A megjelenés pontos dátumát azonban még nem közölhetem – de ahogy a dolgok ma állanak, ez egy esztendőn belül nem igen lehetséges. Az „Alpes” mostani, a közelnapokban megjelenő magyar könyvei ugyanis nagyrészt történelmi háttérűek, és ők ezek után modern, mai ambiensű regényeket óhajtanak kiadni, nehogy egyoldalúkká váljanak. Ezért kell kissé nagyobb szünetet tartaniok a történelmi háttérű regények közlésével.

Te erre azt mondhatnád, hogy miért nem próbálkoztam meg akkor más kiadókkal? Közölöm veled, hogy igenis, előzetesen több más kiadóval is tárgyaltam. De ott azután még kevesebb eredmény ígérkezett. Minderről majd élőlőszóval számolok be neked, ha legközelebb Budapestre megyek. És szavaimat – megfelelő dokumentumokkal támasztom alá, amikről nem szeretnék írni, mert a dolog kényes természetű és – mert nem is reád vonatkozik szorosán.

A „Véres költő”-t én mindenütt a legmelegebben ajánlottam be. És örömmel értesítelek, hogy mindenütt nagyon tetszett is a regény, amelynek művészi nagy értékeihez kétség sem fér. De hát az, hogy egy esztendő várunk kell a megjelenésével, ugyebár nem végzetes baj? Hiszen eddig úgyis már évek óta vártál vele – hát ez az egy év nem számít, mert utána, ezt ígérem, okvetlenül megjelenik. És bizonyos vagyok benne, hogy olyan nagy sikere is lesz, aminőt valóban megérdemel.

Úgy számítom, hogy pár héten belül, legkésőbb novemberben, Budapesten leszek. Akkor mindent, egészen világosan elmondok, amit esetleg most nem értesz meg e homályosnak látszó sorokból.

De mondd, kérlek, addig is, nincs neked modern tárgyú regényed? Ne haragudj, hogy ilyesmit kérdezek tőled – de én bizony, itt, Olaszországban, sajnos nem tudom olyan figyelemmel kísérni a magyar irodalom eseményeit, amint szeretném, és így nem is vagyok tájékozva mindenről.

Ha volna, nagyon megkönnyítené a dolgunkat: azt aztán hamarább lehetne kihozni. Kérlek, értesíts erre nézve. És, amint egyik múltkori levelemben írtam, küldj néhány érdekes cselekményű novellát, hogy azokból egy készülő antológia számára választhassak, és hogy közben egy-két novellát lefordítva és elhelyezve olasz lapokban, a nevedet még ismertebbé tehessek az olasz közönség előtt.

Külön kérlek arra, hogy írd nekem egy kis cikkeskét arról, hogy mi mindent fordítottál már olaszból, és hogy az Idegen Költők Antológiájában milyen olasz poéták műveit közölted? Egy kis cikk keretében erről is meg akarok majd emlékezni valamelyik olasz lapban.

A Nagyságos Asszony kezét csókolom, Ádám-urat ölelem.

Igaz barátod
[Balla Ignác]
Milano, Via Eustachi 45.

[OSzM, 92.337/109. Gépelt levél másolata aláírás nélkül. – a Pesti Hírlap szept. 15-iki számában megjelent cikkemet: [Balla Ignác:] *A magyar irodalom hatalmas térfoglalása Olaszországban. Húsz magyar könyv jelenik meg legközelebb olasz kiadóknál, hogy „egy ország lelkét értesse meg a világgal”*. PH, 1928. szept. 15. 8. A cikkben Balla egy mondatot szentelt Kosztolányi művének: „Előkészülőben van ugyancsak egy

másik római tárgyú, nagy és szép történelmi regény, amely már angolul, németül és más nyelveken is megjelent: Kosztolányi Dezső *Véres költője*.” S bár Kosztolányira nézve szinte sértő, hogy az egyik regény, amellyel Balla egy kalap alá veszi Kosztolányi *Neróját*, Pekár Gyula *Az ezüsthomlokú vándor* című munkája, egyáltalán nem meglepő: „a magyar irodalom két világháború közötti igen nagy olaszországi népszerűségét azonban elsősorban nem a modern magyar irodalom legjelentősebb alakjai, hanem [...] az úgynevezett »lektúr«-irodalom szerzői biztosították” (Sárközy Péter: „Magyar irodalom Olaszországban”, *Kortárs*, 2002. június, 92–101.). – *Idegen Költők Antológiájában*: helyesen: *Modern költők*, lásd a következő levél jegyzetét.]

5.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Budapest. 1928. XI. 20.

Kedves barátom,

köszönöm figyelmes cikkedet s leveledet. Hiszem, hogy a *Véres költőt a te baráti fáradozód Italiában is diadalra juttatja*. Kérlek: üsd a vasat.

Mellékelten küldök két novellát. Mind a kettő a *Nyugatban* jelent meg. Ezek utánközlési példányok. Szeretem őket, s örvidenék, ha hamarost olasz köntösben látnám viszont.

Holnap postára adom két magyar tárgyú regényemet: az egyik, a *Pacsirta*, egy vidéki vénkisasszony tragikomikus története, a másik, az *Aranysárkány*, egy tanár históriája, a nevelő, a jóember harca a garaboncsás ifjúsággal. Mind a kettőt alkalmasnak vélem a kiadásra.

Én – mint tudod – az elsők között tolmácsoltam az olasz írókat. Sokat fordítottam (*Modern költők* című 3 kötetes antológiámban) Carduccitól, Lorenzo Stecchettitől, Ada Negritől, aztán D’Annunziótól s a futuristáktól is, Marinettitől, Paolo Buzzitól stb. stb. Újabban Pascoli verseit tolmácsolom, akit rajongva tisztetek. Sarfatti könyve[,] a *Dux* (Mussoliniról) az én fordításomban jelent meg, tavaly, az *Egyetemi Nyomda* pompás kiadásában.

Várom mielőbbi válaszod
s a viszontlátásig ölel:
Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/99. Autográf. – Mellékelten küldök két novellát: nem tudjuk, mely novellákat küldte, a Balla antológiájában végül megjelent *Fürdés* nem a *Nyugatban* látott napvilágot – Sokat fordítottam...: Kosztolányi *Modern költők* c. műfordítás-gyűjteményében Giosue Carducci (1835–1907) tizenegy verse olvasható, Lorenzo Stecchetti (1845–1916) és Ada Negri (1870–1945) két-két, Gabriele D’Annunzio (1863–1938) három verssel szerepel, míg a futuristák közül Filippo Tommaso Marinetti (1876–1944) eggyel, Paolo Buzzi (1874–1956) pedig kettővel. (L.: Kosztolányi Dezső: *Modern költők. Külföldi antológia a költők arcképével*. Tetemesen bővített második kiadás. Bp., 1921. III. kötet. Angolok, olaszok, spanyolok stb. 127–167.) – stb. stb.: fentiekén kívül a kötetben három verssel szerepel még Edmondo De Amicis (1846–1908), illetve egy-egy költeménnyel Aldo Palazzeschi (1885–1974), Arturo Graf (1848–1913) és Luciano Croci (?–?). – *Pascoli verseit tolmácsolom*: Kosztolányinak egy Giovanni Pascoli (1855–1912) fordítását ismerjük (*Az éjszakai kutya*. In: K. D.: *Idegen költők*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1988. II. 423–424. – *Sarfatti könyve*: – Sarfatti Grassini, Margherita (1883–1961): *Mussolini élete*. (Benito Mussolini előszavával). Ford.: Kosztolányi Dezső. Bp., én. [1927] Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 286 p. Hogy ez utóbbi kötet fordítását miért tartja fon-

tosnak a Mussolini ismeretségét élvező Ballának hangsúlyozni, nem kérdés, maga a tény viszont, hogy Kosztolányi 1927-ben – feltehetően kiadói kérésre, de az sem lehetetlen, hogy éppen Balla sugalmazására (is) – a fasiszta Mussoliniról fordított vaskos kötetet, messzebb mutat önmagánál, de ezt a távlatot nem e dolgozat feladata bemutatni.]

6.

Balla Ignác – Kosztolányi Dezsőnek

[Milánó,] 1928 nov. 21.

Kedves Dezidérem,

Budapesten, elutazásom előtt, még sikerült beszélnem Widmárral, és ekkor tisztáztunk sok-sok félreértést. Többek között azt is, hogy – a nálam lévő fordítását ő később még át akarta nézni, mert az sietve készült, és ő úgy gondolta, hogy majd korrektúrában nézi át. – Megígérte azonban, hogy ha a könyvet sikerül elhelyeznem már most, ha visszaküldöm a címére a fordítást, ő már előbb is végez rajta simításokat – nehogy ezt már a kiszedett kefelevonatokon kelljen elvégezni, amit az olasz kiadók nem szeretnek, mert – nekik költésesebb.

Főlöszlegesen talán mondanom, hogy mennyire örülök, amiért a sok-sok félreértést sikerült tisztáznom Widmárral. De hozzá kell tennem – az embereknek különös örömeik vannak: például az, hogy embereket hazugságokkal összeveszítsenek. Widmárral erről is sokat beszéltünk, és sok mindent konstatáltunk. És a jövőben – ezek után – remélhetőleg teljesen harmonikus lesz az együttműködésünk.

Egyébként tőle tudom, hogy a „Pacsirta” nem szabad, mert azt ő fordítja már. (Erről Te elfelejtettél értesíteni, de szerencsére idejében megtudtam, és így erre nézve nem kezdtem tárgyalást kiadóval.) Visszatértünk tehát a „Véres költőre”. És hazaérve, Milánóba, egy másik nagy kiadóval sikerült is éppen tegnap megállapodnom a „Véres költő” kiadására nézve. Ebben az ügyben ma írtam már Widmárnak, és megkértem őt, hogy írja meg: ha azonnal elküldöm a kéziratot, kijavítja-e három héten belül? A dolog nagyon sürgős, mert a kiadó már januárban meg akar vele jelenni. Sok időnk tehát nincs. És éppen ezért megkértem, hogy ezt már Teirántad való szeretetből is tegye meg. És remélem, meg is teszi. De mindenestre, kérek, telefonálj Te is neki, ebben az értelemben. És okvetlenül azonnal értesítetek a dolgról, nehogy csak egy fél napot is veszítsünk.

A kötethez majd kérek Tőled egy arcképet is, mert a régi klisé bizonyára nincs már meg. Esetleg Widmár nagyobb és részletesebb előszót is írhat, mint aminőt eredetileg írt.

Widmárral is közöltem a kiadó feltételeit, amelyek nagyon is elfogadhatók: a fordító kap ezer lírát, a szerző pedig a bolti ár 5 percentjét. A könyv első kiadása 2500 példány. Én azonban bizonyosra veszem, hogy már pár hónapon belül meglesz a második kiadás is. És utána – egy újabb könyvedet tudjuk majd ugyanannál a kiadónál elhelyezni. Esetleg az „Aranysárkányt”, ha már a „Pacsirta” nem szabad. Vagy valamelyik más, újabb regényedet, amelyeket én, sajnos, nem ismerek. Éppen ezért kérek, küldd el őket, sürgősen, mert amint látod, erősen foglalkozom a műveiddel.

Várom sürgős válaszodat. És kérlek, csókold meg helyettem Ádám urat, és a Nagyságos Asszony kezét.

Régi szeretettel ölel igaz barátod
[Balla Ignác]
Milano, Via Eustachi 45.

[OSzM, 92.337/106. Gépelt levél másolata aláírás nélkül.]

7.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Budapest. 1928. XI. 22

Kedves barátom, Widmar – amint hallottam – beszélt veled. Engedd meg, hogy én is kéréséhez csatlakozzam: légy kedves a *Poeta insanguinato* nálad lévő egyetlen, kéziratos példányát minél előbb elküldetni címére, mert sürgősen szükségünk van rá.

Köszönettel és üdvözlettel

igaz híved:
Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/100. Autográf levél Kosztolányi fejlıces levelezılapján.]

8.

Balla Ignác – Kosztolányi Dezsőnek

[Milánó,] 1928 november 24.

Kedves Barátom,

bizonyára megkaptad már tegnapelőtt írott levelemet, amelyben arról értesítelek, hogy a „*Véres költőt*” sikerült elhelyeznem, és amelyben kérem, hogy hass oda Te is, hogy Widmár vállalja a kézirat sürgős újabb átnézését, mert a könyvvel még januárban ki akarunk jönni.

Azért kértelek meg Téged is külön erre, mert Widmár, legutóbbi személyes tárgyalásom alkalmával azt mondta, hogy most, pár hétig nagyon sok a dolga és nem ér rá. Akkor azonban még nem tudtam, hogy – már most ki lehet adni a Te regényedet, illetve hogy a kiadó sürgősen vállalkozik erre, és éppen ezért ezt megírtam Widmárnak is.

Most kapom aztán a Te 22-én írt soraidat. Ebben pedig azt írod, hogy amint Widmár, Te is kéred, hogy a kéziratot sürgősen küldjem vissza.

Ez tehát – megint csak valami kellemetlen félreértés lehet. Nem kutatom, hogy mi. Ha jónak látod, majd közlitek velem.

Én mindenesetre még ma postára adatom a kéziratot, az angol könyvvel együtt. Valószínű, hogy két csomagban. És ezek után teljesen rátok bízom, hogy mit szándékoztok csinálni.

Én, a magam részéről, teljesen önzetlenül óhajtottam foglalkozni a Te műveidnek olasz nyelven való elhelyezésével, mert úgy éreztem, hogy ez nemcsak kollegiális, de hazafias kötelességem is. Külön érdemeket nem kívánok szerezni. És ha nektek máshol sikerül elhelyeznetek, jobb kondíciók mellett a könyvet – én magam örülök ennek legjobban.

Ha azonban előbbi levelem alapján mégis úgy határoznátok, hogy visszakülditek nekem a kéziratot, nyomdakészen – én természetesen állom előbbi szavaimat, és kiadatam még a jövő év legelején.

Mindenesetre arra még megkérnélek, hogy levelem vétele után azonnal légy szíves értesíteni, hogy mit határozotok? Ezt ugyanis a kiadóval közölni kell, nehogy várjon a könyvre, amely felett ti másként rendelkeztek.

Ugyancsak kérlek, írd meg, hogy ezek után óhajtod-e még, hogy az „*Aranysárkány*”-nyal foglalkozzam? És hogy a többi regényeiddel?

Mielőbbi válaszodat várja,

igaz híved
[Balla Ignác]
Milano, Via Eustachi 45.

[OSzM, 92.337/107 Gépelt levél másolata aláírás nélkül.]

9.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Bp. 1928. november 28

Kedves Ignazio,

semmi félreértés ne legyen közöttünk. Én azért kértem vissza kéziratomat, mert A. Widmárral ebben az értelemben állapototok meg. Mindenekelőtt azt szeretném tudni, milyen kiadóvállalat tette az ajánlatot. Erre, kérlek – ha teheted – postafordultával válaszolj. Hálásan köszönöm fáradozásodat, s ha az *Aranysárkányt* is révbé segíted, szintén nagy szolgálatot teszel nekem.

Feleséged kezét csókolom, a „kis” Gabit ölelem, neked pedig baráti üdvözetemet küldöm:

Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/101. Autográf levél Kosztolányi fejléces levelezőlapján. – *Mindenekelőtt azt szeretném tudni, milyen kiadóvállalat tette az ajánlatot:* Balla válaszát – ha volt is – nem ismerjük, viszont a fennmaradt levelezés egy későbbi darabja (12. sz.) tartalmazza az új kiadó nevét: Balla a Corbaccióra tett utalást.

Viszont a Kosztolányi-hagyatékban található (MTA KK Ms 4624/337), ekkorra datált levelet nem a Corbaccio, hanem egy *másik* olasz kiadó, a Mondadori küldte Kosztolányinak, s ez még tovább bonnyolítja az ügyet:

Mondadori kiadó
Milánó, 1928. november 27.

Mélyen tisztelt Kosztolányi Dezső úr
Tábor utca 12
Budapest (Magyarország)

Megkaptuk az ön levelét, amelyet valójában nem igazán értünk. Ugyanis egy kötetéről beszél, A véres költőről, amelynek fordítása állítólag folyamatban van a mi kiadónknál. De ez nem így van. Viszont információt kérünk Macy Masius úrtól egy Néróról szóló könyvről, amelynek nem ismertük a szerzőjét, és Masius úr azt mondta nekünk, hogy a szerző majd közvetlenül nekünk fog írni. A Nero és A véres költő talán ugyanaz a mű? Ez esetben nagyon hálásak lennénk önnek, ha volna kedves egy angol vagy német nyelvű példányt küldeni a műből, és így mérlegelhetnénk a fordítás lehetőségét.

Mindenesetre várjuk szíves jelzését, és a legnagyobb tisztelettel üdvözljük önt.

[olvashatlan aláírás]
Társigazgató

A Mondadori nagy tradíciójú, ma is működő kiadó Olaszországban. Nem tudjuk, miképpen kerültek Kosztolányi látászögébe, a cégvezető leveléből az mindenesetre jól kiolvasható, hogy Kosztolányi kereste meg őket, A véres költő megjelentetése céljából. A kiadó leveléből azonban az is kiderül, hogy Kosztolányi valamit rosszul tudott vagy félreértett, esetleg valaki félretájékoztatta őt.

A Mondadori társigazgatója válaszolt; azonban 1928-ból nem ismerünk olyan Kosztolányi-levelét, amelyre ez a válasz érkezhett. 1928-ból nem – de 1932-ből igen!

A levelezéskötet 1208. sz. darabja ugyanis Kosztolányinak egy olyan francia nyelvű levélfogalmazványa, amelyet egy olasz kiadó vezetőjének írt A véres költő kiadásának ügyében: „most kaptam meg amerikai kiadóm, Macy-Masius levelét, melyben közli, hogy ön *The bloody poet* című regényemet olaszul kívánja megjelentetni. Minthogy a regény jogai kizárólagos tulajdonomat képezik, levelemre van szerencsém válaszolni. Először is: annak gondolata, hogy munkámat abban az országban is kiadják, melynek nyelvét és irodalmát alaposan ismerem, rendkívül [olvashatatlan szó, de értelemszerűen pl. 'örömteli' vagy 'megtisztelő']” (KDL, 1035.). Majd a honorárium kérdésének említése után nyomatékositotta szándékát: „Biztosíthatom, mindent meg fogok tenni, hogy feltételei összhangba kerüljenek érdekeimmel”, és hozzátette: „Ami a fordítást illeti, az angol, német és francia kiadások rendelkezésre állnak.”

A kiadó, sajnos, nincs megnevezve sem a címzésben, sem a levél szövegében, ennek utalásai azonban – a Ballával folytatott levelezés részleteivel egybevetve – inkább az 1928 végi keltezését valószínűsítik, így tehát legvalószínűbb címzett – a válasz ismeretében – a Mondadori.

Ezt a kissé „kaotikus” állapotot tükrözi az is, hogy nem sokkal később érdekes „hír” jelent meg a *Magyar Hírlap* egyik rovatában, amelynek információi csakis a szerzőtől, jelen esetben Kosztolányitól származhattak. A lap párbeszédés formában megírt cikke 1928. december 8-án többek között „Kosztolányi Dezső külföldi sikereiről” számolt be: „Olaszországban most jelent meg a *Véres költő*, Németországban a baden-badeni *Merlin* könyvkiadó-vállalat most adja ki az *Édes Annát* és a *Rossz orvost*, majd a *Véres költő*nek itt már harmadik kiadására készülnek.” (*Mi készül?* MH, 1928. dec. 8. 25. – A kiemelés tőlem: B.-B. T.) Az olasz fordításra vonatkozó múlt idejű igeidő talán csak az újságíró tollhibája, vagy netán Kosztolányi túlon túl is bizakodó megnyilatkozása, mindenesetre tény: a *Magyar Hírlap* – vélhetően tudtán kívül – dezinformálta olvasóit: A *véres költő* persze nem jelent meg ekkor. Az pedig, hogy a cikk a kiadót – a német vállalattal ellentétben – nem nevezte meg, a történetek ismeretében nem meglepő.]

10.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Bp. 1929. I. 9

Kedves barátom, –

most köszönöm meg neked az olasz kiadásért való fáradozásodat. A szerződést aláírtam, a kézirat, melyet Antoniónk gondosan kijavított, nemsokára kezeid között lesz. Azt hiszem, amennyiben a kiadó ragaszkodik némi simításhoz, az ott is elvégezhető. Mindenesetre kérlek, kezeld szeretettel az ügyet, s légy rajta, hogy a könyv mielőbb piacra kerüljön. Az előleg e hó közepéig esedékes. Ezt is sűrgesd meg.

Jó új évet nektek. Ölel
s leveledet várja
Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/102. Autográf levél Kosztolányi fejléces levelezőlapján.]

11.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

[Bp.,] 1929 I. 26

Kedves barátom,

nyilván már kezeid között van az olasz fordítás. Kérlek, értesíts, mikor jelenik meg a könyv s mikor juttatják el hozzánk a szerződésben kikötött tiszteletdíj-előleget. Ha bármi simításra volna szükség, végeztess el (titokban), Milanoban élő olasz barátommal, aki kitűnő stilisztá. (Mario Untersteiner Via Annunziato 8.) Ő ismeri a regényt s nyilván készségesen rendelkezésedre áll. Az olasz kiadványokból (Bethlen Margit, Herczeg Ferenc könyvéből) pedig küldj egy-két példányt, ha teheted. Szívességedet előre köszöni s várja válaszod
igaz híved:
Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/103. Autográf levél Kosztolányi fejléces levelezőlapján. – *Mario Untersteiner* (1899–1981): 1926-tól a filozófia professzora, az ókori latin és görög filozófia volt fő kutatási területe; *A filozófia mai állása Olaszországban. Egy magányos lélek szemlélődései* című cikke a *Nyugat* 1925. jan. 16-i számában jelent meg.]

12.

Balla Ignác – Kosztolányi Dezsőnek

[Milánó,] 1929 január 29.

Kedves Barátom,

sürgető érdeklődésedet annál kevésbé értem, mert hiszen Neked is tudnod kell, hogy a kézirat még mindig nem érkezett meg.

Widmár barátunk maga írta nekem január 13-án, hogy előbb a felesége, aztán pedig ő lett beteg, és ezért nem küldhette még el a fordítást, de igyekezni fog, hogy a korrekciót január 20-ig elvégezze.

Az előző levelezés alapján a kiadó a szerződést már karácsony előttre várta, és ennek alapján írta azt Widmárnak, hogy a kézirat megérkezése után egy hónappal, legkésőbb tehát január 15-ig elküldi a fordítói honorárium felét, vagyis 500 lírát. Miután a kézirat nem érkezett meg, természetes, hogy a pénzt nem is küldhette el.

Miután azonban Te azt is sürgeted, beszéltem a kiadóval újra. Ha megérkezett a kézirat, eltekint az egy hónapi határidőtől, és azonnal küldi a pénzt. Amíg azonban nem érkezik meg a fordítás, – érthető – ezt nem teheti meg.

A kézirat késése egyéb komplikációt is okozott már: a kiadó január 1-jén már megcsinálta a legközelebbi hónapokra programját. Miután a Te regényed fordítása nem volt a kezei között, anélkül állította össze a legközelebb megjelenendő magyar könyvek programját. Intervenciómra azonban megígérte, hogy még ez évben megjelenik a Te könyved is, ha idejében megkapja a kéziratot. A többi készülő magyar regény kézírata mind kész: sőt a nyomdában van. Ami a kézirat esetleges további átnézését illeti, erre maga Widmár is felhatalmazott, mert esetleg ő nem ér rá az egészet végigkorigálni. De ha erre kerül a sor, azt csak író végezheti el. A te német nevű barátodról mint íróról, igazán nem hallottam eddig. Arra, hogy én felkeressem, nem érek rá. De az ő közreműködésére nincs is szükség. Anch'io sono un pittore... És aztán meg: Franco Vellani Dionisi is tud csak egy keveset olaszul. És a Corbaccio-nak ő az irodalmi tanácsadója is. Ő felel a stílus szépségeiért is.

Egyelőre azonban a legfontosabb, hogy a kézirat mennél előbb itt legyen. És akkor az én szerepem befejeződik: ez a szerep, amely egyáltalán nem hálás.

Szíves üdvözlettel, híved
[Balla Ignác]

[OSzM, 92.337/108. Gépelt levél másolata aláírás nélkül. – *A te német nevű barátodról...*: Mario Untersteinerről van szó, s Ballának itt vélhetően igaza van: Untersteiner korántsem lehetett olyan „kitűnő stilisztá”, mint Kosztolányi állította – legalábbis erre utal a Kosztolányi-hagyatékban fennmaradt egyetlen levele. Az 1933. szeptember 14-én írt, patetikus és modoros stílusú panaszáradat rövid részében az időközben megjelent Kosztolányi-regényről szólt – de a sorok inkább arra utalnak, hogy vagy nem is olvasta, vagy teljesen félreértette azt. Ugyanis Untersteiner szerint Kosztolányi „képes volt Néróból az emberi szellemi létnek azt az örökkévaló részét felidézni, ami a költészet” és „kivillanni a drámát, a kimeríthetetlen szenvedést, amely bár egyrésztől lealacsonyította a férfit, ugyanakkor fel is emelte és megtisztította” (MTA KK Ms 4625/147.) – *Anch'io sono un pittore...*: jelentése: „Én is festő vagyok.” A szállóigévé lett mondatot (hagyomány szerint: „Anch'io sono pittore”) állítólag Correggio mondta Raffaello egyik képe előtt. – *Franco Vellani Dionisi* (1905–1942): műfordító, újságíró; 1929-ben az Alpes kiadónál jelentette meg *Antologia Petőfiana* című gyűjteményét, később más kiadóknak, pl. a Corbacciónak is dolgozott; mint haditudósító a Don-kanyarnál esett el.]

13.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

[Budapest, 1929.] II. 12.

Kedves barátom,

köszönöm szíves értesítésed. Widmar barátunk – hitére fogadja, s ebben nem is lehet kétkednünk – a kéziratot ugyan valamivel később, de már két héttel ezelőtt elküldte, két

részletben. Nagyon leköteleznél tehát, ha értesítenél a tiszteletdíjáról, a megjelenés pontos időpontjáról stb. Légy jó bábája ennek az olasz csecsemőnek. Isten áldjon meg érte. Ölel:

Kosztolányi Dezső

U. i.

Feleségednek külön kézcsók. Vajon emlékszik-e még e sorok írójára?

K. D.

[OSzM, 92.337/96. Autográf levél Kosztolányi fejléces levelezőlapján.]

14.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

Bp., 1930. X. 8

Kedves barátom, – örvendek, hogy nem feledkeztél meg rólam. A novellát köszönöm, s várom a kötetet. Ha verseim kellenek, írd s szállítom őket azonnal.

Cozzani könyveit megkaptam, hamarosan elolvasom, aztán majd részletesen írok neked elhelyezési lehetőségükről. Neki külön levelet írtam.

A *Véres költő* olasz kiadása – a szerződés ellenére – berekedt. Ez fölöttébb elszomorít, mert eddig öt nyelven jelent meg ez a regényem, csak azon a nyelven nem sikerül kihoznom, melyet legjobban szeretek s ott, ahol talán legtöbb érdeklődésre számíthatnék, Itáliában.

Innen távolból semmit sem tehetünk. A kiadók nem tartják meg szerződésüket. Ha módod van, alkalomadtán, sürgesd meg ezt az ügyet.

Feleségednek kézcsók, neked
baráti kézszorítás:
Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/104. Autográf levél Kosztolányi fejléces levelezőlapján.]

15.

Kosztolányi Dezső – Balla Ignácnak

[Bp.,] 1933. II. 29

Kedves barátom,

bizonyára már kezeid közt olasz regényem, a *Nerone*. (Ez a hetedik nyelv, melyen megjelenik.) Hozzád fordulok, mint irodalmi nagykövetünkhöz, hogy amennyiben nem okoz neked túlságos fáradságot és nehézséget, gyámolítsd ezt a magyar könyvet Itáliában. Írd pár sort. Kedvességed előre is köszöni

régi híved és pajtásod:
Kosztolányi Dezső

[OSzM, 92.337/105. Autográf levél Kosztolányi fejléces levelezőlapján.]

HANS-GEORG GADAMER

ARISZTOTELÉSZ-OLVASATA*

„Und Richtigkeit (*orthotesz*) ist nicht gleich Wahrheit (*aletheia*). Praktische Vernunft hat es nicht wie Wissenschaft mit unveränderlichem Seienden zu tun, sie muß sich statt dessen im Veränderlichen, im Wandel der Situationen, im So-und-auch-anders durchsetzen.“

(Rüdiger Bubner: *Handlung, Sprache und Vernunft*)

A gadameri hermeneutika számos forrása ma már jól dokumentált, és alapos értelmezések folytán egyértelműen feltárt. Ilyennek tekinthető a platóni dialogikus hagyományhoz való kapcsolata, a romantika hermeneutikájának olykor elfogult kritikai olvasata, a fenomenológia egzisztenciálhermeneutikai átsajátítása stb., mindezek után figyelmünket most a kevésbé előtérbe állított Arisztotelész-értelmezésre irányítjuk. Kiváltképpen érdekes lehet ez a *Nikomakhoszi ethika* VI. könyvének¹ új fordítása okán, az ebből és persze más művei alapján nyerhető tanulságok felmutatására törekedni, úgy vélem, fontos lehet, hogy ezt a forrást is jobban kijelöljük. Nyilvánvaló, hogy a gadameri életműben a *Metafizika* XII. könyve (első kiadás 1948!) és az 1998-ban lefordított *NE* VI. könyv kitüntetett helyet foglaltak el. Ez utóbbi olvasatában, még ha kétségtelenül eltérések mutatkoznak is, mégis Heidegger korai marburgi előadásai játszottak kiemelkedő szerepet, amelyekben az antik hagyomány meghatározó teljesítményét igyekezett fenomenológiai szempontból újraértékelni. Tudjuk, ezeknek az előadásoknak, akár Platón, akár Arisztotelész volt a tárgya, a hatása a Heidegger-tanítványok (Gadamer, Bröcker, Arendt, Krüger, Fink stb.) majd mindegyikénél megfigyelhető, és számos alapvető munka megszületéséhez is elvezetett.

Gadamer, aki ismételtelen kiemelte ezeknek az előadásoknak a kitüntetett jelentőségét, gondolkodásának irányvételében a következőképpen jelölte ki ezek felismeréseit: „A legfontosabbat Heideggertől tanultam. Ez mindjárt az első szeminárium volt, amelyen részt vettem. 1923-ban, még Freiburgban, a *Nikomakhoszi ethika* VI. könyvéről. Ettől fogva vált a számomra a *phronesisz* a 'gyakorlati ész' *areté*-jévé, egy *allo eidos gnōseōs*-szá, 'a belátás egy más módjává', igazi varázsszóvá. Valóban közvetlen kihívást jelentett mindenki számára, amikor Heidegger egy napon a *techné* és *phronesisz* elválasztásának analizisekor a kijelentést, *phronēseōs de ouk esti lēthē* (az okossággal párosult lelki alkatban nincs felejtés), így magyarázta: 'ami nem más, mint a lelkiismeret'. Ez a spontán pedagógiai túlhajtás kétségtelenül valami döntő pontra irányította a figyelmet, amelyből később aztán maga Heidegger a *Lét és időben* a létkérdés új álláspontját készítette elő. Gondoljunk az olyan fordulatokra, mint hogy az ember *lelkiismerettel akar bírni* (Gewissen-Habenwollen).“²

* A Nyíró Miklós által szervezett *Hans-Georg Gadamer – egy 20. századi humanista* című konferencián 2007. december 17-én Miskolcon elhangzott előadás írott változata.

¹ Vö. Aristoteles: *Nikomachische Ethik*, VI. kiad., H.-G. Gadamer (ford. és kíséző szöveggel ellátta), Klostermann Verlag, 1998.

² Gadamer: „Selbstdarstellung“, in: *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode*, Ges. Werke Bd. 2. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1986. 485. o.; megjegyzem, hogy az adott szövegértelmezés már a marburgi előadások egyikében hangzott el – Heidegger: *Platon: Sophistes* (1924/25), I. Schüßler (kiad.), Klostermann, 1992. 56. o.

Előrebocsátva a későbbieket már itt is látjuk, hogy ez a *legfontosabb*, amit Heideggertől tanult, egy egész életen át elkísérte, és hermeneutikai értelmezésében mindvégig meghatározó szerepet játszott. Ha megnézzük az előbb említett visszaemlékezésben Gadamer által kiemelt *Praktisches Wissen* című korai írást, amely a klasszika-filológus Paul Friedländer születésnapjára íródott és csak az összkiadás 5. kötetében jelent meg 1985-ben, vagy a még korábbi 1927-ben közölt *Protreptikos*-elemzést (*Hermes* 63. szám), világossá válik ennek a jelentős gondolatnak az ereje. Nemcsak a platóni és arisztotelészi pozíció közti különbség megfogalmazásában segített, hanem annak a lényeges gondolatnak a későbbi átfogalmazásában is, amelyet a *NE*-ban talált meg Gadamer. A *Protreptikost*³ elemző szövegében írta, hogy majd a *NE* mutatja meg, hogy a *phronesisz* miként kapja meg a gyakorlati észet szolgáló szerepét. Alapvetően a *phronesisz* a *theoriához* hasonlóan a *nousz* véghezvitelének egy módja, s míg az előbbi mindig a gyakorlati véghezvitel módját keresi, s ezzel dönt – mint Gadamer állítja – arról a nem szűnő ontológiai különbségről, ahogy „a világ léte” van, és ahogy az ember benne elfoglalja a helyét. Hangsúlyozom, itt nem pusztán a szöveg helytálló olvasata érdekes számomra, kétségtelen, hogy Ingemar Düring később sokkal inkább elkülöníti a platonikus örökségtől Arisztotelész korai történetét, ahogy a *theoria* és *phronesisz* elválasztása sem tartható a számára, hiszen mint kiadása bevezetőjében éppen a Gadamer-tanítvány Wieland Arisztotelész-értelmezése alapján mondja, minden *theoria* egyben *tevékeny-lét*.

Mégis fontos kiemelni, hogy bármiként is olvassuk a *phronesisz* hangsúlyváltásait a szövegekben, meggyőző marad Gadamernek az az egészen korai megállapítása,⁴ hogy a *phronesisz*nek *nincs egyetlen legjobb megvalósulása (aretè)*, ahogy nem elképzelhető az ember saját egzisztenciájának valamifajta növekvő uralása, mivel ez elvezetne oda, hogy többé nem is kellene arra kérdeznie; *van-e jobb*, vagy mintha ezt a jót mint olyat egyáltalán tudhatná előre. Ilyen, a pusztán etikai vonatkozástól mentesített *phronesisz*-fogalom nem állt távol Pierre Aubenque⁵ ragyogó elemzésétől sem, ahol éppen Gadamernek ezt a korai megközelítését fogadta el, kiemelve, hogy a platóni szóhasználatból való eltérés és a köznyelvi felfogás felé történő tájékozódás Arisztotelész igazi újdonsága. Másfelől a *NE* VI. könyvére mutat tovább az itt kialakított *phronesisz*-értelmezés, még akkor is, ha ennek az intő/figyelmeztető/a filozófia iránti nyitottságot szolgáló beszédnek (*logosz protreptikosz*) nem feltétlenül a *phronesisz kibontása a lényege*. Jóllehet éppen a *phronesisz* eltérő és hangsúlyváltó használatában mutatkozik meg, hogy a konkrét emberi cselekvés felől és nem az *általánost* célozva miként is jut kifejezésre, hogyan válik mondhatóvá az, ami az adott helyzetben *helyes*. Ugyanakkor itt megjelenik egy lényeges eltérés Gadamer és Heidegger megközelítésében, nevezetesen, hogy Gadamer számára a *Philébosz* meghatározó szerepet tölt be, azaz Platón és Arisztotelész között nem von olyan éles határvonalat. A *phronesisz* és *hêdonê* igénye nem másra, mint „a faktikus emberi jelenvalólét jó-létére”⁶ irányul, s csak e kettő elegye képezheti az életben a jót. A *Protreptikos* B67-68⁷ szöveghe-

³ Vö. Gadamer: „Der aristotelische »Protreptikos«” (1927), in: *Griechische Philosophie*, Ges. Werke Bd. 5. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1985. 172. skk. o.

⁴ Vö. Gadamer: „Praktisches Wissen” (1930), in: *Ges. Werke*, Bd. 5. id. kiad., 241. o.

⁵ Vö. Aubenque: *Der Begriff der Klugheit bei Aristoteles* (1962), N. Sinai és U. J. Schneider (ford.), Meiner Verlag, 2007. 29. skk. o.

⁶ Gadamer: *Der aristotelische »Protreptikos«*, id. kiad. 177. o., a *Philébosz* 31a a gyönyört mint olyan nem határolható mutatja be, amely éppen hogy túllépésre indítja az embert, az egyáltalán és az adott esetben elérhető tudásra. Vagy a későbbi szöveg hely felől – 53c skk. – a gyönyör keletkezés, és mint ilyen a létezését szolgálja. Platón: *Philébosz*, Horváth J. (ford.), Atlantisz, 2001. 44. o. és 82. skk. o.

⁷ Vö. Aristoteles: *Protreptikos*, I. Düring (ford., bevezette és kommentálta), Klostermann 1993. 65. o., Düring fordításában a *phronesisz* az „Einsicht” szóval adja vissza, erre használok a belátó-megfontolás kifejezést.

lyeiben kitűnik, hogy az ember értelmes lélekfunkciója folytán áll elő a leginkább választásra méltó, ám ez nem merül ki *egyetlen* erény, vagy helyzethez illő helyes választás tudásában, hiszen éppen az elért által túl van azon, amit tudott, azaz (a B68 szerint) *a phronesisz a lélek helyzethez illő helyes/találó (aretê/Trefflichkeit) belátásának és a boldog életnek a része*, ezért nem egyszerűen tudás, hiszen minden esetben *túllép* azon, amit tudott, s nem is rögzül abban, amiben célját elérte, hiszen nyitott arra, ami újra és újra előtte áll. Ez pedig nem más, mint az ember létezésének nem kimeríthető lehetősége, még akkor is, ha ez a lehetőség látszólag teljességgel eltakart. Ahogy Arisztotelész mondja: a boldogság tehát vagy belőle fakad, vagy éppen ez maga a boldog élet, amely a legfőbbet éppen azáltal foglalja magában, hogy *képes a helyzethez méltó (maga)tartásra, akár a belátó-megfontolás, akár a helyes cselekedet legyen célja*.

Heidegger Arisztotelész-olvasatainak első vázlatos megfogalmazását a *Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk* című 1922-es szövegben találjuk meg, amely egyik részében éppen a NE VI. könyvből nyerhető felismeréseket tárgyalta, s a rákövetkező években ennek az olvasatnak a mind teljesebb kibontása mindvégig jelen volt Heidegger előadásaiiban, lett légyen szó fenomenológiai bevezetésről, Arisztotelész művei alapfogalmainak értelmezéséről, vagy éppen Platón *A szofista* című szövegének Arisztotelész felől történő felfejtéséről. Amikor az 1922-es szöveget a Heidegger-centenárium alkalmából közölték, Gadamer bevezetőt írt hozzá, amely ennek a szövegnek értő megközelítése, másrészt azt is bemutatta, hogy mi volt számára, illetve a tanítványok számára meghatározó ezekben a szoros, ám olykor az uralkodó felfogástól eltérő szövegolvasatokban.

Három elemet emelnék ki,⁸ amelyek, úgy vélem, Gadamer hermeneutikája szempontjából is jelentőséggel bírnak: 1. az élet önértelmezésének problémája, amelyet később Heidegger a *jelenválólét fakticitásának* („Faktizität des Daseins”) nevezett; 2. a *phronesisz* jelentősége a *saját élet gyakorlati megvilágításában*, amely újra és újra kényszerítően szembesíti az embert a már megszerzett ismeret időbeli behatároltságával, és mintegy az élet gyakorlati kényszere folytán enged az embernek többet felismerni az adott „tárgyat” illetően, mint addig; 3. szembekerült egymással egy az istenire visszavezetett arisztotelészi létfogalom és egy olyan létfelfogás, amely *valamire irányultan kívüli van* („Aussein – auf etwas”), és ezzel időlegesen, vagy inkább az időnek kitéve a megszokás (*ethosz*) hanyatlásformáit megrendíti, és a maga legsajátabb létehez engedi közel az embert. Ez a közel és mégis oly távol sajátos kettős irányultságként határozza meg azt, ahogy az ember *van*, „tárgya”, vagyis éppen maga mint így létező teljességgel sohasem *átlátott*, amely nemcsak „tárgyának” nem elkülönített mivoltából adódik, hanem abból, hogy *ezt a hogy van-t* nem teszi témává. Heidegger egy ponton így fogalmaz: „A faktikus életnek az a létjellege, hogy önmaga számára a nehézség éppen ő maga. Csalhatatlanul kiderül ez abból a tendenciából, hogy a faktikus élet a maga számára mindent könnyűvé kíván tenni.”⁹ Ennek a faktikus életnek az értelmezhetősége sokban azon múlik, hogy miként értjük a *phronesiszt* mint olyan *dianoetikus erényt*, amit Arisztotelész NE VI. könyvből bontott ki Heidegger. Ennek a *lehetőség szerinti jót elgondoló és egyben ennek véghezvitelét célzó emberi viszonyulásnak* éppen az képezi a legfőbb nehézségét, hogy az, amire irányul, állandóan *több és más lehetőséget is magába foglal*, és ennek folytán a *phronesisz* nem csak „tárgyát” illetően van bizonytalanságnak kitéve, hanem azért is, mivel mint *vélekedő lélekrész* a már valaminek tartott, sőt jónak tartott vélemény akadályába is beleütközik. A *phronesisz* igyekszik megőrizni önnön létében azt, *amire az em-*

⁸ Vö. Gadamer: „Heideggers »theologische« Jugendschrift”, in: *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geisteswissenschaft*, 1989/Bd. 6. Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.

⁹ Heidegger: „Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk” (kétnyelvű kiadás), in: *Existencia*, Supplementa II., Ferge G. (szerk. és utószó), Endreffy Z. és Fehér M. I. (ford.), 1996–97. 9. o. (A fordítást módosítottam.)

beri élet a dolgokkal való bánás során irányul, ugyanakkor azt is, *ahogy* ez a bánás zajlik. „Ez az *ahogy* és *amivel* bánik, éppen a *praxis*: azaz a bánni magunkkal/kezelni magunkat nem az előállító kezelés mikéntjét célozza, hanem éppen a mindenkori *cselekvő* bánni-tudást. A *phronesisz* az életet önnön létében idővel-együtt-kifejlő bánás megvilágítása.”¹⁰ Az idő mint *kairos* olyan kedvező pillanat, amelynek mulasztása éppen a könnyedén vételből adódik, vagy éppen abból, hogy azt, ami létezésének kérdésességét jelenti, valami mással váltja fel. Megértésünk nemcsak akkor csúszik félre, ha nem számolunk az idővel, hanem akkor is, ha megnyugtatjuk magunkat, hogy lesz még rá idő, ilyen módon nem pusztán az éppen előttünk állót mulasztjuk el értőn és tevékenyen megoldani, hanem mindazt a többet és mást, ami belőle következne. Heidegger *destruktív* olvasatában ez mindannak megrendítését jelenti, ami nem enged hozzáférni a *phronesisz* folytán feltártult gyakorlati döntést igénylő pillanathoz, ami képes megmutatni azt, ami az élet még lehet, ám még nem az, illetve annak felismerése, hogy már nem az. A *phronesisz* kivet ebbe a köztesbe, és az időpillanat ígéretes, más lehetőségekkel teli pontjára mutat, amikor az ember más is lehet, mint volt, anélkül, hogy ezt teljességgel maga mögött tudná és kívánná hagyni, hiszen az, ami még lehet, éppen abból is születik, ami már volt.

Tehát nem az élet vagy a jobb élet általában vett elgondolásáról van szó, hanem csak az *igaz módon véghezvitt cselekvésről*: „Az *aletheia praktiké* nem más, mint a faktikus élet mindenkori el-nem-rejtett teljes pillanata, hogy miként is bánjon önmagával, ha döntően kész erre...”¹¹ Ezért nevezte Heidegger Arisztotelész nyomán a *phronesiszt* *epitaktikusnak*, azaz olyannak, ami szinte kényszeríti az embert a helyes döntésből következő lépésre, s mint ilyen egybefogja, nem enged számára kitérést az elől, ami éppen önmaga. „Tehát az okosság (*phronesisz*) szükségképpen igaz gondolkodással párosult cselekvő lelki alkat, amely arra irányul, ami az embernek jó (...) az okosság a vélekedő lélek rész erénye: a vélemény és az okosság egyaránt azzal foglalkozik, ami másképp is lehet, mint ahogy van.”¹² A *phronesisz*, azaz az okosság (Gadamernél ‘Vernünftigkeiten’, Rossnál ‘practical wisdom’) minden más dolog tudásával szemben, amelynek gyakorlását az ember el is felejtetheti, éppen azzal tűnik ki, hogy az okosságot nem lehet elfelejteni (1140b29–30). A *phronesisz* tehát döntés elé állít és kényszer alá fog a saját életet illetően, ami így nyilvánvalóan nem kezelhető mint pusztán adott meglevő valami, amit olykor nekiállunk „reparálni”. Franz Dirlmeier¹³ a *NE*-hoz írott kommentárjában megjegyezte, hogy az arisztotelészi felismerés szerint a *phronesisz*nek, miként a *doxának*, a változóval van dolga, s itt messze kerül a *Phaidón* (79d 1–7) felfogásától, ahol a *phronesisz* értelmezése szerint a lelket *változatlan* viszony köti a *változatlan* létezőhöz, a *phronesisz* átértelmezése éppen erre a változóra, akár szélsőségek között is mutatkozó nem-állandóra irányul, s ennyiben inkább megfelel a platóni *alethesz doxának*, azaz olyan vélekedésnek, amely az adott helyzetben és helyzetre ideig-óráig igaz és mások által is osztott.

Heidegger az arisztotelészi filozófia alapfogalmait tárgyaló marburgi előadásában maga is kitért a *doxa* kitüntetett és egyben kétélű helyzetére, vagyis arra, hogy az ember számára a világ éppen benne és általa „van”, sőt a világ éppen az elismert és tartható vélemény (*endoxa*) folytán már valamiként értett. „A *doxa* az a mód, ahogy az életet a maga mindennapiságában, mint ami *jelen* van, birtokoljuk. (...) A *doxa* az a mód, ahogy és amiben az élet önmagáról tud.”¹⁴ Az *endoxa* folytán kijelölt pályák szerint tájékozódik, ám re-

¹⁰ Heidegger: *Fenomenológiai Arisztotelés-interpretációk*, id. kiad. 37. o. (A fordítást módosítottam.)

¹¹ Uo. (ford. módosítottam)

¹² Arisztotelész: *Nikomakhoszi ethika*, Szabó M. (ford.), Magyar Helikon, 1971. 156. o. 1140b skk.

¹³ „Dirlmeier kommentár” in: Arisztoteles: *Nikomakhische Ethik*, Arisztoteles Werke Bd. 6., Akademie Verlag, 1983. 451. o.

¹⁴ Heidegger: *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie* (1924) kiad. M. Michalski G.A. Bd. 18. Klostermann, 2002., 138.o.

vízióképes a *doxa* – mint írta Heidegger –, egészen annak hirtelen tarthatatlanságáig, s mivel a *doxa az egymással-lét világa*, éppen ennek értelmesnek tűnő viszonyait rendíti meg, s nyitja meg az orientáció új pályáit. Ennek döntő eleme éppen az, hogy valójában a *doxa* nem hívhatja életre a döntést/elhatározást (*prohairesis*), hiszen oly sokszor derül ki, hogy a véleménynek/vélekedésnek nincs alapja, azaz nincs is „tárgya”. Ezért beszél a *prohairesis*ről Arisztotelész joggal erényként, mert közvetve magára az emberre utal vissza, a jellem éppen döntése által mutatkozik meg.¹⁵ Az *elhatározás* folytán kerül az ember közel ahhoz, ami létezésének valóban „tárgya”, vagyis kerül közel ahhoz, hogy azt tegye, amit kell, azaz túl a *doxán a jó felé tájékozódik*. Ekkor éppen *létezésének kérdéses „tárgya” felől engedi magát kimozdítani*, azaz látszólag olyan állapotba kerül, amely az eddigi értelemvonatkozást felfüggeszti, de nem megszünteti – a zavar éppen hogy hozzájárulhat „tárgya” tisztázásához. Az 1924/25 WS során tartott előadásában aztán Heidegger világossá teszi a döntés és tett, valamint az okosság egymást-áthatását, kijelentve, hogy *éppen az ember az, aki önnönmagát veszélyes helyzetbe hozhatja azzal, hogy maga elől önmagát elfedi*. „A *phronesisz* eszerint nem magától értetődő, hanem *feladat*, melyet egy *prohairesis*-ben kell megragadnunk. A *phronesisz*ben kitüntetett értelemben mutatkozik meg az *a-letheuein* értelme, vagyis valaminek a felfedéséé, ami elrejtett volt.”¹⁶ Az elfedett elfedtségéhez maga az ember járul hozzá, hogy kitér a döntés/elhatározás elől, s megmarad a mondottak körében, azaz kitérve a kérdéses „tárgy” *mire-valósága (ou eneka)* elől, a róla történő beszéd nem mutat túl, ennyiben egyszerűen növekszik a szóban forgó „tárgy” elfedettsége.

Az igazán döntő *gyakorlati elem* itt mutatkozik meg, nevezetesen, hogy a *phronesisz* ugyan felfed, ám akkor tesz valamit hozzáférhetővé és teszi az ember helyzetét értelmesen átláthatóvá, amennyiben tette indítja, azaz rávezeti a jó-élet gyakorlására.¹⁷ Végül Heidegger itt mondja ki azt a megvilágító mondatot, amelyre Gadamer évtizedek múltán is tartalmilag pontosan emlékezett: „A *phronesisz* nem más, mint a mozgásba jött lelkiismeret (*Gewissen*), ami egy cselekvést átláthatóvá tesz. A lelkiismeret nem feledhető. Jóllehet teljességgel lehetséges az, hogy a lelkiismeret által felfedett a *hedoné* és *lupé*, azaz a szenvedélyek által eltorzul, és nem fejt ki hatást. A lelkiismeret azonban ismételtelen jelentkezik.”¹⁸

Tegyük hozzá, hogy számos tanítványhoz hasonlóan Gadamer hú maradt ehhez a fontos gondolathoz, sőt saját művein keresztül éppen hogy befolyásolta az ilyen irányú Arisztotelész olvasatokat, elég itt utalnunk Wolfgang Wieland, Rüdiger Bubner, K.-H. Volkman-Schluck műveire. Eugen Fink¹⁹ a *Phronesis und Theoria* című a *Patočka Festschrift*be írott tanulmányában ismét emlékeztetbe idézte az *okosság, a magával tanácskozni képes, és a jót mint az adott helyzetben helyes és megfelelő magatartást célzó emberi viszonyulást*, ami nem másból fakad, mint hogy az ember midőn érti helyzetét, érti és teszi azt, ami egyáltalán megtehető, és egyidejűleg méltányos azzal, akivel/akikkel ezt az életet osztja. Mint írta, a *szüenezisz és phronesisz*, az értés és okosság a még nem rögzítettre, mint lehetségesre vonatkoznak, különbségük abban áll, hogy míg az előbbi ítéletet alkot, addig az utóbbi elrendelő (*epitaktikus*). A *phronesisz* nem jó és rossz eredendő megfontolása igéze-

¹⁵ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, id. kiad. 57–59. o. 1111b skk. „De nem tarthatjuk az elhatározást véleménynek sem. A vélemény ugyanis mindenre vonatkozhatik (...) a vélemények közt aszerint szoktunk különbséget tenni, hogy tévesek-e vagy helyesek, nem pedig aszerint, hogy rosszak-e vagy jók, az elhatározás viszont inkább ez utóbbi szempont szerint minősül. (...) Mert hogy jó vagy rossz dolgokra határozzuk-e el magunkat, az meghatározza azt, hogy miféle emberek vagyunk, de hogy miképpen vélekedünk, az nem.” (1111b-1112a)

¹⁶ Heidegger: *Platon – Sophistes* (1924–25), I. Schüßler (kiad.) G. A. Bd 19., Klostermann, 1992. 52. o.

¹⁷ Heidegger: uo. 53. o.

¹⁸ Heidegger: uo. 56. o.

¹⁹ Fink: „Phronesis und Theoria”, in: *Die Welt des Menschen – Die Welt der Philosophie. Festschrift für Jan Patočka*, W. Biemel (kiad.), M. Nijhoff Verlag, 1976. 150. skk. o.

tében él, hanem ítél az áthagyományozott morális kategóriák felől, vagyis nem maga mögött kívánja hagyni a világot, hanem éppen ennek a világnak a visszanyerésén fáradozik – amely közös és mindenkit egyként megillet.

Az eddigiekből is látszik, hogy a NE VI. könyve milyen fontos szerepet játszott abban a hermeneutikai fordulatban, amelytől maga Heidegger később eltávolodott, tanítványai azonban szinte mindvégig őrizték belátásait. Gadamer az *Igazság és módszer* egy rövid fejezetében Arisztotelész hermeneutikai aktualitását hangsúlyozta, s ebben pedig világossá tette, hogy éppen Arisztotelész felől nézve válik világossá, hogy a hermeneutikai megközelítés nem világtalanító és nem is törekszik az időközön túlnyúló tudás rögzítésére, hanem olyan ismeretet céloz, amely a világhoz való viszonylatot megerősíti, másfelől számol azzal, hogy idővel a már értett és egykor helyesen megítélt döntés semmissé válik. „Mert a hermeneutikai probléma is elhatárolódik a tiszta, a létől elválasztott tudástól.”²⁰ Ennek a megszüntethetetlen lét-vonatkozásnak a hermeneutikai jelentőségét aligha kell külön taglalni, a lényeges gondolat abban a látszólag egyszerű, ám mégis oly nehéz felismerésben rejlik, amit Gadamer – Heidegger korábban idézett gondolatára emlékeztetően – úgy mondott ki: *az ember nem tudja előállítani magát, mégoly ismerős is legyen a maga számára, ismerje a legjobb eszközöket, magán végzett erkölcsi munkája, állandóan változó körülmények között egy egész élet műve, amelynek végessége az időhöz való viszonyt mint nem-várt elemet iktatja közbe.* Gadamer itt is visszanyúlt a *phronesisz* gondolatra, amelytől elválaszthatatlan a magunkkal való tanácskozás (*euboulia*), amely éppen nem tökélyre fejlesztett eljárás-technika, hanem *az embernek az a nem szűnő igénye, hogy tudja és akarja azt, ami helyes.* „Semmiféle előzetes meghatározás nem létezik arra nézve, hogy a helyes élet a maga egészében mire irányul.”²¹ Talán az egyik leglényegesebb, ahol ismételten a Heidegger olvasat felismerése áll előttünk, nevezetesen, hogy *a helyes ellentéte nem a tévedés* (ki nem téved!), hanem az *elvakulás*, „akit szenvedélyei kerítenek hatalmukba, az az adott szituációban egyszerre csak képtelen meglátni, hogy mi a helyes.”²² Az ember – és ez a hermeneutikai dimenzió igazi tágassága – nem a személyes élet helyességét, szoborszerű tökéletességét célozza, hanem egyszerre kívánja megérteni azt, ami őt és a másikat érinti, ezért hangsúlyozza, hogy a *phronesisztől* elválaszthatatlan a *megértés*, mert aki ért, azt is érti, amiben a másik eltér attól, ami helyes, így az *orthotész* még nem maga az igazság (*aletheia*). Az igaz nem tarthat igényt kizárólagosságra, mások igazságává kell, hogy váljon. Nem véletlenül idézte Aubenque a *phronesiszt* elemző művében az Antigoné záró sorait,²³ amelyet a kórus mond ki: „Ha a boldogulást keresed, csak a józanság / legyen útmutatód! Lábbal ne tapodj / soha isteni törvényt! Rombol a dőllyf: / a szilaj szó vissza is üt szilajon, / s a konok meg-inog – / majd vénség érleli bölccsé.” Kimondva ezzel – miként Aubenque²⁴ figyelmeztet rá –, hogy Arisztotelész számára az ember *kerülőkre térített lény, a közelítésben levő létező, aki képes kijátszani a maga javára és önmaga ellen a kontingenciát azzal, hogy az előre nem láthatót nyitottságként tapasztalja, amely számára még kedvező is lehet, de nem lépheti túl a számára lehetségest, azaz az isteniülő hübrisz előbb-utóbb megsemmisüléssel fenyegeti.* Akarni a lehetségest emberi, s ha ember marad, minden mást az istenekre hagy, vagyis a *phronesisz* begyakorlás a visszafogottságba, s egyben gyakorlása a még lehetségesnek.

Ezért is került Gadamer olvasatában, a NE VI. könyvéhez írott magyarázó szövegekben kiemelt helyre az olyan ember, aki *ésszel és mértékkel él* (*szpoudaiosz*), vagyis a *phronesisz* egy olyan helyes és jó viszony/magatartás kialakítását célozza, amely egyszerre határozza meg a másik-

²⁰ Gadamer: *Igazság és módszer*, Bonyhai G. (ford.), Gondolat, 1984. 222. o.

²¹ Gadamer: uo. 227. o.

²² Gadamer: uo. 227. o.

²³ Szophoklész: „Antigoné” in: *Szophoklész drámái*, Mészöly D. (ford.), Európa Kiadó, 1979. 106. o.

²⁴ Aubenque: i. m., 164. skk. o.

hoz és ebből következően a jóhoz való viszonyát az embernek. Sőt a *phronesisz* értelmezésében itt odáig megy, hogy nem egyszerűen az *okosság* letéteményesének tekinti, hanem csakis annak, hogy az ember tudja a jót választani, akkor mindvégig tartja magát ehhez a választáshoz. A döntés és elhatározás (*prohairesis*) még nem következik a helyes felismeréséből és értéséből, hiszen ehhez a másik/ok együtt-cselekvése nélkülözhetetlen. A jó nem magányos szívek üres aszketikus gyakorlata, hanem egy világban érvényesülő jó, amely másokkal összeköt a *boldogságban*. Ezért ismétli a korábban mondottakat:²⁵ itt valóban a *magunkról való tudás egészen más módjáról van szó (állo eidós gnóseos), itt ugyanis arról a végső-konkrét elemről van szó, amit tanácsos mondanunk, ha a helyzet megköveteli, s egyben azt, hogy miként következik ebből az, ami még jó lehet.* A helyes elért evidenciája („die Evidenz des Richtigen”) az a pillanat, ami egyben az értésnek az a legtágabb köre, amikor az ember döntésre viszi a dolgot, azaz dönt „tárgya” és így önmaga *jó-léte felől*. Ám a jó definiálhatatlan, a jó annak nem szűnő kényszere, hogy ami előttünk áll a maga evidens mivoltában, helyes/tanácsos/igaz lépésre sarkalljon minket, nem kitérve magunk és mások elöl, azaz *tudjuk választani azt, ami helyes*. A tudás és az erkölcsi választás nem az adott esetben elősorolható kijelentések igazságában áll, hanem abban, hogy *éppen azt választjuk a maga végső konkrétságában, ami akkor és ott helyes, ezt semmiféle előzetes tudás nem fedi le, ám az emberi lét lehetősége, hogy képes választani azt, ami helyes.*

Ezért nevezte nemcsak Gadamer, hanem Aubenque is Arisztotelész művét az *emberi egzisztencia hermeneutikájának*.²⁶

Egyéb felhasznált irodalom:

- Bröcker, W.: *Aristoteles* (1935), Klostermann Verlag, 1987.
 Bubner, R.: *Handlung, Sprache und Vernunft*, Suhrkamp, 1982.
 Düring, I.: *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens* (1966), Winter Verlag, 2005. különösen 434. skk. o.
 Long, Ch. P.: „The ontological reappropriation of *phronêsis*”, *Continental Philosophy Review*, 2002/35. Kluwer Ac. Pub.
 Rese, F.: „Phronesis als Modell der Hermeneutik”, in: G. Figal (kiad.), *Klassiker Auslegen, H.-G. Gadamer: Wahrheit und Methode*, Akademie Verlag, 2007.
 Riedel, M.: „Heidegger und der hermeneutische Weg zur praktischen Philosophie” in: *Für eine zweite Philosophie*, Suhrkamp, 1988.
 Sheehan, Th.: „Hermeneia and apophansis: the early Heidegger on Aristotle”, in: F. Volpi (kiad.): *Heidegger et idée de la phénoménologie*, Kluwer Ac. Pub., 1988. 67–88. o.
 Smith, P. Ch.: „Phronêsis, the Individual, and the Community. Divergent Appropriations of Aristotle’s Ethical Discernment in Heidegger’s and Gadamer’s Hermeneutics”, in: M. Wischke (kiad.) *Gadamer verstehen – Understanding Gadamer*, Wiss. Buchgesellschaft, 2003.
 Taminiaux, J.: „The Reappropriation of the Nicomachean Ethics: Poiesis and Praxis in the Articulation of Fundamental Ontology”, in: uö.: *Heidegger and the Project of Fundamental Ontology*, State Univ. of New York Press, 1991.
 Volkmann-Schluck, K.-H.: *Die Metaphysik des Aristoteles*, Klostermann Verlag, 1979.
 Volpi, F.: „Heidegger in Marburg: Die Auseinandersetzung mit Aristoteles”, *Philosophischer Literaturanzeiger*, 1984/2. Bd. 37. A. Hain Verlag.

²⁵ Vö. *Aristoteles: Nikomachische Ethik VI.*, Gadamer előszava, id. kiad., 13. o.

²⁶ Vö. Aubenque: i. m., 117. o.

AZ ÉLETRAJZOK VISSZATÉRÉSE?

Aki manapság felkeresi bármely európai vagy amerikai város valamelyik nagyobb könyvesboltját, az irodalom-, a zene- és a festészettörténeti, a pszichológiai, a filozófiai, a tudománytörténeti, a történelmi, sőt a közgazdasági és a természettudományos könyveknek fenntartott polcokon is szerzői életrajzok sokaságával találkozik. Egy átlagos, nem kifejezetten szakemberek és egyetemisták érdeklődését kiszolgáló könyvesbolt tudományos könyvkínálatának ezek a kötetek teszik ki a túlnyomó részét. Persze már az is kérdés, hogy ezeket a könyveket miért azokon a polcokon leljük meg, amelyek fölé egy-egy tudományág neve van felírva. Hiszen a bestsellerek között számos hasonló könyv akad, színészeletrajzok, sportolók élettörténete, politikusoké vagy éppen hétpróbás bűnözőké. Úgy tűnik, a besorolás alapja nem egyéb, mint hogy az életrajz főszereplőjének nevéhez milyen képzetek kötődnek, fizikusnak, festőnek, írónak, politikusnak vagy írónak tartják őt. Ezt bizonyos esetekben egyáltalán nem olyan könnyű eldönteni. Rossz helyen van-e egy Leonardóról szóló könyv a „fizika” felirat alatt, és téved-e a könyvesbolti eladó, ha egy Kassákról szóló életrajzot (feltéve, hogy megírja valaki) a „festészet” felirat alá helyezi? Egy-egy szerzői névhez a legkülönbözőbb helyes képzetek kötődhetnek. Vajon milyen elv alapján dönt és osztályoz a könyvesbolti eladó? Számára a tulajdonnevek egy uralkodó funkcionális jelentés hordozói: a Petőfi név jelentése számára az, hogy „költő”, bár esetleg tudja, hogy a név viselője színészkedett is, a Kassák név jelentése Magyarországon szintén „író”, máshol, például Münchenben vagy Párizsban viszont minden valószerűség szerint az, hogy „festő”, gróf Teleki Pál pedig minden bizonnyal a „történelem” vagy a „politikatörténet” felirat alatt nyer besorolást, bár neve jelenthetné azt is, hogy „földrajz”, közelebbről „térképészet”. És persze szép számmal vannak olyan esetek is, amelyekben ily biztonsággal semmiképpen nem megjósolható, hová fog kerülni a könyv. Egy Pázmány-életrajzra például az „irodalomtörténet” vagy az „egyháztörténet” felírás alatt van nagyobb esélyünk rátalálni? És hol keressük Apáczai Csere Jánost, hol Pasolinit és hol Václav Havelt?

Az életrajz nyilvánvalóan önálló irodalmi műfaj. Ám a kérdések sorát azzal sem háritatnánk el, ha a könyvesboltokban önálló polcot kapnának a valós személyek biográfiái. Egyáltalán nem olyan könnyű eldönteni, ki számít valós személynek, miként azt sem, hol húzódik a határ a műfajon belül a szépirodalom és a szakkönyvek között. Így hát jobb, ha bele sem kezdünk a könyvesboltok felforgatásába. Már így is egy sor kérdésnek elébe vágunk, másrészt túlságosan szélesre szabtuk e mostani előadás kereteit. A sok könyvesbolti polc közül ugyanis a következőkben egyetlenegyvel foglalkozunk, azzal, amelyen az írókról szóló szerzői monográfiákat állnak, és egyáltalán nem szeretnénk kritizálni a könyvesbolti eladók munkáját, nem vizsgáljuk, hogy egy-egy kötet a helyén van-e itt, vagy sem. Így is felmérhetetlenül sok könyvvel van dolgunk. Európa nagyobb nyelvein évente százas nagyságrendben jelennek meg új szerzőéletrajzok, jeles évfordulók kapcsán egy-egy szerzőről több is. A magyar irodalomban is nagy hagyománya van ennek a műfajnak. Első irodalomtörténetünk, Bod Péter *Magyar Athenasa* (1766, valójában 1767) még nem volt egyéb, mint életrajzi lexikon, alcíme szerint „az Erdélyben és Magyar országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a'kik valami, világ eleibe botsátott írások által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták históriájok”. Az életrajzi keretektől függetlenedő irodalomtörténet-írás nálunk Toldy Ferencnél veszi kezdetét, de az

Irodalmi arcképek (1856) és a Kazinczy-életrajz tanúsága szerint még ő is egyenrangúként művelte a kétféle modellt. Bod Péter művére utalva még id. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* (1890–1914) című hatalmas műve is bizvást tekinthető irodalomtörténetnek. És aki azt hiszi, hogy a magyar irodalomtörténet-írás e korai episztemológiai korszaka, amelyet írói életrajzok és arcképgyűjtemények reprezentálnak, már befejeződött, és legfőljebb iskolai tankönyvekben folytatódik, megfeledkezik arról, hogy az életrajzias szemlélet még a mai irodalomtörténeti gondolkodásban is nem csekély elbeszélés-szervező erővel bír. Ennek az elbeszélésformának a nyomait őrzik a portrészertű tárgyalásmódot igénylő egyetemi vizsgatételeken kívül azok a munkák is, amelyek az irodalom történetét nevek sorozataként beszélik el, bár természetesen nem mindegy, hogy a nevekhez életrajzot is rendelnek-e, miként *A magyar irodalom története* (közkeletű nevén a Spénót) hat kötetének szerzői tették, vagy mellőzik a biográfiákat, ahogyan például Kulcsár Szabó Ernő járt el *A magyar irodalom története 1945-1991* című rövid összefoglalásában.

A szerzői életrajz műfaja ókori és középkori kezdemények után (trubadúr-életrajzok) a reneszánsz korában akkor terjedt el, amikor megszilárdult az a meggyőződés, hogy a szövegek egy meghatározható szubjektum kreativitásából erednek, körülbelül úgy, ahogyan a szemmel nem látható, földbe rejtett magból kisarjad a növény. Egy mű megértését a szerzői életrajz az eredet megértésével kapcsolja össze. Hangsúlyozni kell, hogy ez az összekapcsolás egyáltalán nem szükségszerű. A kínai hagyományban például a művek magukban állnak, nem vonatkoztatják őket a szerzőjük élettörténetére, ugyanakkor burjánzik az életrajzi irodalom is, a mű és az életrajz között azonban nem létesítenek közvetlen kapcsolatot. Egy dolog megértése tehát nem feltétlenül a dolog eredetének megértését jelenti, és ha az európai kultúrában ez a gondolat mégis meghatározó elbeszélés-képző erőnek bizonyul, az alkalmasint a világ szinguláris eseményként elképzelt teremtésének öszövétségi hagyományával függhet össze. A szerző tehát egy mű megértésének szempontjából a szöveg eredetprotézisének tekinthető, de már szerzői életrajzok elterjedésének kezdetén sem önmagában a szerző szubjektivitása tölti be az eredet pozícióját. A mű eredetének személyes jellege már Boccaccio Dante-életrajzában is beágyazódik egy szubjektum fölötti, elszemélytelenített közegbe, ami nem más, mint az a történelmi korszak vagy az a szűk politikai szituáció, amelyben egy adott mű egy adott helyen létrejött. Aligha véletlen, hogy miután a kései középkorban megjelenik az akrosztikonba foglalt aláírás, a reneszánsz korának költői olyképpen is datálni kezdik a verseiket, hogy a keletkezés helyét és idejét formailag a vers részeként adják meg. A kor és a mű összefüggéseit azonban csak a 19. századi pozitivistá irodalomtudomány, majd a szellemtörténeti iskola irányzatának művelői vizsgálják rendszeresen. A szerzői életrajzok ma ismert műfaji változatát, amely az élet, a mű és a kor hármasának feltételezett összefüggését építi ki elbeszélésében, a 19. század hagyományozta ránk, szoros összhangban a Bildungsroman műfajával. Arról az időszakról van szó, amikor a korábbi önéletírásokat, például Celliniét és az életrajzgyűjteményként megszerkesztett művészettörténeteket, például Vasariét felhasználva a művészeletrajz műfaja bevonult a regényirodalomba, és főként a német nyelvterületen Goethe *Wilhelm Meister*től kezdve Thomas Mann *Doktor Faustus*áig, és kisebb mértékben lényegében mindmáig megőrizte a képességét arra, hogy változó szemléleti problémák metszéspontjában megújuljon és eleven maradjon.

Az a humándiskurzus, amely az eredetprotézis iránti szükségből alakult ki, a szubjektumot egy meghatározott, személy fölötti és éppen ezért önmagában véve személytelen vagy más változatokban atyai, illetve anyai tulajdonságokkal felruházott (x.y. korának gyermeke; x.y. korának szülőltje) életvilágba helyezi, és ezt az életvilágot, az adott történeti kort olyan strukturált kiterjedésnek tekinti, melyben megszemélyesíthető kreatív akaratok, eszmék, érdekek, törekvések és véletlenek mozognak. Am a kor, a mű és az élet hármasság-összefüggésrendszerében az eredet és a következmény, illetve az ok és az okozat

rendje szinte minden esetben felbomlik, és az életrajzi elbeszélés legdöntőbb pontjain a fikciós eljárások bonyolult játék révén alkotják meg a szerző arcát és az archoz tartozó életrajzot, mely akár a szövegek átírásához, szerzőségük áthelyezéséhez és határaik eltöréséhez is vezethet. Tverdota György említ egy tanulságos példát ezzel kapcsolatban.¹ József Attila az öngyilkossága előtti napokban Victor Hugo *Ultima verba* című versének fordításával foglalkozott, de nem jutott tovább az első versszaknál, mely e mondattal kezdődik: „La conscience humaine est morte”, vagyis az emberi lelkiismeret halott. József Jolán úgy tudja, hogy az utolsó napon is ezt tette, és a halála után a versnél felütve ott találták az íróasztalán Hugo *Châtiments* című kötetét. Tverdota György pontosan végigköveti, hogy négy mozzanatról, „abból, hogy ez lehetett a költő utolsó kísérlete arra, hogy versszöveget fogalmazzon; abból, hogy unokahúga szerint ez »Attila utolsó verse«, azaz magára kell vonatkoztatnia a belefoglalt üzenetet; abból, hogy ezek az »utolsó szavak«, amelyeket leírhatott; végül abból, hogy értelme halott voltára vonatkozó ítéletet látott a kezdősorban”, miként jött létre az a fordítás, hogy „az emberi értelem halott”, és ezt miként ruházták fel magyarázó erővel József Attila öngyilkosságára vonatkozóan.²

A szerzői életrajz megalkotásában tehát reflektálatlanul nagy szerep jut a fikció műveleteinek, amelyek jellemzésére valóban a prozopopeia alakzata látszik a legalkalmasabbnak. E műveletek révén az életrajz gyakorlatilag leválaszthatatlanná válik a szerző művéről, hiszen az arcadás (és az arcrombolás) allegorikus eljárásai, amelyek az olvasás és a jelentésadás stratégiái között is fontos szerepet kapnak, példászerűen teljesülnek akkor, amikor az olvasáshoz valaki keretet választ, és ilyen keretként legtermészetesebben éppen a szerző kultikus mozzanatokkal átszőtt élettörténeti konstrukciója adódik. Jól érzekelte ezt a viszonyt az egyik legkorábbi magyar életrajzíró, Dombay Márton, aki 1817-ben jelentette meg *Csokonai élete* című munkáját. Az életrajz eredetileg Márton József Csokonai-kiadásának előszava lett volna, de nem készült el időben. Ezért saját válogatást készített a költő verseiből, és ő, aki Csokonai életének utolsó éveiben a költő barátja volt, temetésén pedig a család megbízottjaként járt el, ehhez csatolta biográfiáját. Az előszó két képet használ az életrajz és a költői életmű kapcsolatának bemutatására:

És így csak ajtó ez, mely a Csokonaytól rakott épülethez készíttetett; vagy (ha ezt a csupa dolgot Róma törvénye szerint a dolgok sorából emancipálván a személyek rangjára emeljük) csak szolgáló, ki az ő gazdasszonyáért teremtetett; vagy, ha hűséges szolgálataért az adapciót is (lányfá-fogadtatást) meg találná nyerni, csak fogadott leány, ki mind nevét, mind pedig javát egyedül fogadó-anyjának köszönheti.³

A két kép a házhoz épített ajtóé és az örökbe fogadott szolgálólányé a költői mű és az életrajz kapcsolatának kölcsönösségét van hivatva jelölni, egyszerűsített kapcsolatuk elszakíthatatlanságát, az első allegória esetében egyszerűen azzal, hogy ajtó hiányában semmilyen házba nem lehet belépni, a második esetében egy jelképes jogi eljárás, az adaptáció kilátásba helyezésével. Dombay azonban arról is tud, hogy leginkább éppen az életrajz biztosíthatja, hogy szerző és műve ne merüljön feledésbe:

Haladta a tizesztendő már, mióta eltemetve hevernek Debrecennek homokja között a Csokonay hamvai: de az ő nem koporsóba való lelke, nemcsak feltördelte

¹ Tverdota György: „Ultima verba. A költő utolsó verse mint végrendelet”, in: *Kultusz, mű, identitás*, Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György (szerk.), Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2005. 122–131.

² Tverdota György: i. m., 125.

³ Dombay Márton: *Csokonai élete*, Magvető, Bp., 1955. 7.

sírjának boltozatit, hanem új erőt vévén szintén a földtől, mint Herkules egyszeri bajnoktársa, maga a halál által lett halhatatlanná. Hanem midőn az ő lelke, neve s versei győzedelmesen repkednek most is mindenfelé a magyar ég boltozati alatt; midőn az ő lelkének meleg lehellete hevítgeti még ma is az általa megérezékenyült Hunnia fiainak és leányainak ajakait s melleit; másfelől az ő formálódása, az ő környülállásai, az ő történeti s az ő élete igen kevesektől esmértetnek, egy század múltán pedig talán senkitől se.

Az életrajz megírása kétségtelenül olyan művelet, amely halhatatlanságot, emlékezetet ajándékoz a szerzőnek és a műnek, felfogható a halállal szembeni védekezés eszközeként is. A szerző halhatatlansága nélkül ugyanis a mű önmagában nem verekedheti át magát a felejtésből az emlékezetbe. Úgy tűnik, igaza van Michel Foucault-nak, a mű ebben a vonatkozásban nem egyéb, mint „a szerzőnek valamiféle rejtélyes – halálon túlmutató – kiegészítése”.⁴

A szerzői életrajz műfajának problémái tehát eminensen érintettek a híres Foucault-szöveg, a *Mi a szerző?* által szóba hozott kérdésektől. Foucault a szerzőséghez kapcsolódó funkciók vizsgálatát kezdeményezte, nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy megkeresse a humándiskurzusnak azokat a réseit, amelyeken egyfajta ahumán diskurzus áttörhet. Nem azt állítja tehát, hogy a szerző nem létezik, hanem azt, hogy a szerző nem egyéb, mint bizonyos funkciók együttese, és azt kutatja, hogy e funkciók milyen szabályok szerint érvényesülnek. Mindezt jó okkal teszi, mert aligha vitatható, hogy „a szerző kérdése az individualizáció kitüntetett mozzanata az eszmék, a tudás, az irodalom, illetve a filozófia és a tudomány történetében”.⁵ Szó sincs azonban arról, hogy a rejtett vallási előfeltevésekre visszatekintő humándiskurzus lezárható, berekeszhető lenne, ehhez ugyanis a szubjektumhoz fűződő egyénítő és kreatív képzetekkel kellene leszámolnunk, mégpedig nem csupán elméletileg, hanem hétköznapi viselkedésünkben. Ennek lehetetlenségét vagy legalábbis nehézségét éppen az a vita mutatta meg, amelyet a Francia Filozófiai Társaság rendezett Foucault elgondolásairól. A vitára késve érkező Foucault-t Jean Wahl, az ülés vezetője köszöntötte, ám nem egy, hanem két Foucault-t köszöntött:

Örömmel köszöntjük körünkben Michel Foucault-t. Türelmetlenül vártuk már, nyugtalankodtunk, amiért késett, de végül csak ideért. Nem mutatom be Önöknek, hisz ez az »igazi« Michel Foucault, *A szavak és a dolgok* Foucault-ja, *Az örület történetének* Foucault-ja. Át is adom neki a szót.

Hogy melyik az »igazi« Foucault, bizonyos könyvek szerzője, vagy az, akinek az autója dugóba keveredett, esetleg más miatt késett az ülésről, azt még kérdezni is értelmetlen. De hogy a két Foucault nem ugyanaz, az teljesen biztos. Miként az is, hogy mindaddig nem beszélhetünk a „szerző haláláról”, ameddig lesz akár egyetlen olyan ember is, egy tulajdonnév hordozója, aki azonosítja szándékait, elképzeléseit a szerzői funkciókkal, és a szöveg nem jogi, hanem szellemi tulajdonosaként korlátozó, helyesbítő intenciókkal szól bele a szöveg értelmezésébe. Élő szerzők ilyesmit sokszor megtesznek. Megtette ezt Michel Foucault is az említett vitán.⁶ Éppen olyan határozottan, amilyen könnyedén elkerülte a figyelmét a Jean Wahl által állított csapda.

⁴ Michel Foucault: „Mi a szerző?”, in: Uő.: *Nyelv a végtelenhez*, Latin Betűk, Debrecen, 1999. 119–145. itt: 125.

⁵ Michel Foucault: i. m., 121.

⁶ J. D’Ormessonnak válaszol Foucault: „Először is szeretném kijelenteni, hogy én magam sohasem használtam a »struktúra« szót. Nézzék meg *A szavak és a dolgok* című könyvemet: egyetlen egyszer sem találják meg benne. Ezért szeretném, ha megkímélnének a strukturalizmussal szemben felvethető könnyű ellenérvektől, vagy pedig vegyék maguknak a fáradságot, hogy igazolják, mennyiben vonatkozhatnak ezek rám is. Továbbá: nem állítottam, hogy a szerző nem létezik: meglepetéssel látom, hogy előadásom félreértést okozott.” Michel Foucault: i. m., 142. (Mellesleg Foucault rosszul emlékezett *A szavak és a dolgok*ban előfordul a struktúra fogalma.)

Ehelyütt természetesen nem szeretném összefoglalni Foucault tételeit, erre semmi szükség. Csupán a szerzői név egyetlen funkciójával szeretnék foglalkozni, amelyet ő a transzdiszkurzivitás jelenségében ért tetten. E jelenséget Foucault diszkurzusalapító szerzőkkel hozta kapcsolatba, olyanokkal, akik nem csupán bizonyos könyvek, hanem elméletek, diszciplínák, hagyományok szerzőinek is tekinthetők,⁷ és akik egy adott diszkurzuson belül lehetővé tették bizonyos számú eltérést saját könyveikhez, fogalmaikhoz és hipotéziseikhez képest.⁸ Ennél azonban sokkal kiterjedtebb és bonyolultabb jelenségegyüttesről van szó. Egyáltalán nem olyan nyilvánvaló például, mit jelent, amikor Freudot a freudizmus szerzőjének nevezük, vagy éppen Marxot a marxizmusénak. Hiszen mind a freudizmus, mind pedig a marxizmus olyan történetileg igen kiterjedt és semmiképpen sem egységes diszkurzusrendszer, amelynek nagyon sok szerzője van. Köztük Freud, illetve Marx kétségtelenül kitüntetett pozíciót élvez. De ha közelebbről megvizsgáljuk a dolgot, nem kell hozzá sok idő, hogy észrevegyük, a marxizmusban nem egy Marx van, hanem sok. A marxizmus a freudizmushoz hasonlóan valójában egymással lazán összefüggő, különféle diszkurzusformák metszetében található, és így nem annyira egy rendszer, inkább egy műfaj sajátosságait mutatja.⁹ Egy műfaj szerzőségéről pedig értelmetlen lenne beszélni.

A transzdiszkurzivitás jelensége azonban a marxizmus vagy a freudizmus kapcsán is felfedezhető, és ezt furcsa módon éppen az életrajzoknak köszönhetjük. Jól látható ugyanis, hogy Foucault az írásoknak jóval szűkebb halmazát tekinti marxista vagy freudista szövegeknek, mint ahogyan a freudizmus vagy a marxizmus műfaji sajátosságainak következtében a valóságban létezik. Egzakt határvonásra ugyan nem vállalkozik, ezt amúgy sem tudná megtenni, de azt jelzi, hogy szerinte Freud csak bizonyos számú eltérést tesz lehetővé saját fogalomhasználatához képest, amiből következik, hogy az eltérések egy bizonyos, előre nem meghatározható száma fölött már nem beszélhetnénk freudizmusról. Pedig mind Freud, mind Marx nézeteiről elmondható, hogy meglepően gyorsan és sikeresen terjedtek el, a változékonyságnak, a módosulásnak és a torzulásnak fokozott mértékben kitéve, amiben a filológiai hibás szövegközlések is nagy szerepet játszottak. A műfaji sajátságokat mutató történeti létformának a foucault-i értelemben vett transzdiszkurzív létformára való egyszerűsítése az életrajzok megírásának indokai között is rendszeresen szerepel.

A tréfa kedvéért tekintsük Ernest Jones jól ismert Freud-életrajzát, amelyhez a szerzőn kívül a rövidített, nagyközönségnek szóló változat egyik szerkesztője, Lionel Trilling

⁷ Michel Foucault: i. m., 132.

⁸ Michel Foucault: i. m., 133.

⁹ Vö. Tamás Gáspár Miklós észrevételeivel: „We should realise at this juncture that Marxism is an historical *genre* as ‘Western metaphysics’, ‘contrapuntal music’, ‘courtly love’, ‘psycho-analysis’, ‘the realist novel’, ‘cricket’, ‘suburbia’, ‘secret societies’, ‘beekeeping’, ‘public transport’, ‘prayer’, ‘diplomacy’ or ‘broadcasting’. Its various guises under which it is known in academia (political economy, aesthetics, theory of history etc.) and in politics (‘doctrine of salvation’, ideology of revolutionary and reformist parties etc.) are wholly inadequate and misleading. The linguistic form in which it is couched (the ‘-ism’) is partly, but only superficially, responsible. Its anomalous status is unavoidable and, indeed, necessary. If the work of Mill or Rawls is political philosophy, then Marxism isn’t. (...) When dictionaries say that Rosa Luxemburg was an economist and Georg Lukács was an aesthetician and Edward P. Thompson was a historian and Louis Althusser was a philosopher and Bertolt Brecht was a dramatist and Lev Davidovitch Trotsky was a politician, they are simply mistaken. They are all – in spite of obvious, but banal differences – representatives of a new historical genre in which the time-honoured distinction between theory and practice, ‘positive’ science and ideology, philosophy and politics, art and ‘life’ does not obtain.” Tamás Gáspár Miklós: *Rudiments for a Political Philosophy of Socialism*, www.marxandphilosophy.org.uk

is fűzött egy előszót. Trilling így indokolja, miért látta Ernest Jones szükségét, hogy életrajzt írjon Freudról, annak ellenére, hogy a diszkurzusalapító mester ez ellen „számos alkalommal a leghatározottabban tiltakozott”:

A pszichoanalízis felmérhetetlen hatást gyakorolt a nyugati világra. Az elme bizonyos betegségeinek elméleteként indult, de a későbbiek során magára az elmére vonatkozó gyökeresen új és nagy jelentőségű elméletté fejlődött. Az emberiség természetével és sorsával foglalkozó tudományágazatok között egy sem akad, amely ne reagált volna e hallatlanul erőteljes elméletre. Fogalmai, noha gyakran nyers, néha meg egyenesen eltorzított formában, meggyökeresedtek a közgondolkodásban, s nemcsak új szóhasználatot, hanem újszerű szemléleti módot is létrehozta.¹⁰

Tehát miközben Trilling helyesen látja meg a freudi szövegek transzdiszkurzív jellegét, óvatosan céloz arra is, hogy a transzdiszkurzív működés esetenként leválk a freudi szövegekről, regresszív felejtésbe taszítja őket, és arról is tudni vél, hogy a szövegek ismeretében fogant értelmezések is sokszor félreértik a freudi alapszövegeket. És ezen a ponton veti fel a biográfia szükségességét.

Freud életrajzának tanulmányozása, ugyanis, nagymértékben megkönnyíti a pszichoanalízis megértését. A pszichoanalízis, bizonyos más diszciplínákhoz hasonlóan, világosabban és mélyebben érthető meg, ha történelmi fejlődésében tanulmányozzuk. A pszichoanalízis alapvető története viszont nem egyéb, mint annak a nyomon követése, hogy miképpen alakult ez az elmélet magának Freudnak a fejében, hiszen Freud valamennyi elméletét egymaga dolgozta ki.¹¹

Trilling az isteni teremtés példája alapján magyarázza a nagy mű megszületését, és egyben azt is, miért van szükség egy megbízható életrajz megírására, hiszen szerinte csak Freud fejébe pillantva kaphatunk megbízható képet az elmélet kialakulásáról. Mondanunk sem kell, hogy éppen ez az, amit senki, egyetlen elbeszélő sem tehet meg, az életrajz írója nem a nagy szerző fejéből beszél. Helyzete okán tehát szükségszerűen fikcionál (mintha ott ülne), misztifikál, alakzatokba rendez stb., tehát olyan művet hoz létre, amely – éppen a nagy szerző nevéhez tartozó szöveg olvashatóvá tétele érdekében – igenis rászorul a diszkurzuskritikára. De ugyanígy kitűnik Trilling szavaiból az életrajz diszkurzuskorlátozó funkciója, és annak felismerése, hogy amikor a transzdiszkurzivitás fokozatosan műfaji sajátságokat ölt, egyre nagyobb mértékben merül fel az alapító szöveg elfelejtésének veszélye. Az életrajzíró tehát – más és megbízhatatlanabb eszközökkel él ugyan, mint a kritikai kiadást készítő filológus, aki munkája közben szintén számos életrajzi megjegyzést tesz – a transzdiszkurzivitás lehetőségét megnyitó szöveg védelmezőjeként lép fel, még akkor is, ha tudjuk, hogy amikor odaáll a szöveg és az értelmező közé (lásd *Domby Márton* szép allegóriáját a házról és az ajtóról), fikciós-misztifikációs eljárásaival sokszor maga lesz okozója félreértéseknek.

Ernest Jones is a szövegvédelem és a megértés stabilizálásának szükségességére hivatkozik előszavában. Elmeséli, hogy Freud hathatós intézkedéseket tett, hogy megnehezítse leendő életrajzírói munkáját, valamiképpen mégis Freud megbízását véli teljesíteni, hiszen, mint mondja, „Freud maga is sokszor sajnálkozott azon, milyen kevés részletet is-

¹⁰ Lionel Trilling: „Bevezetés”, in: Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa, Bp., 1973. 7.

¹¹ Lionel Trilling: uo.

merünk nagy emberek életéből, noha életpályájukat igazán érdemes lenne tanulmányozni és követni”.¹² Ezek után Jones az életmű jellegére hivatkozik, és nem kevesebbet állít, mint hogy az összefüggések helyes, kialakulásukat és fejlődésüket nyomon követő megértése nem lehetséges a szerző élet- és munkarajzának feltárása nélkül, vagyis hogy a kívánatos, a Foucault-i értelemben vett transzdiszkurzivitás kereteit túl nem lépő hagyományozódást az életrajz megírása biztosíthatja:

Sokat veszített volna a világ, ha semmit sem tudott volna meg az övéről (t. i. az életrajzáról). Freud nem tökéletesen zárt, kerek pszichológiai elméletet hagyott a világra, nem egy bölcséleti rendszert, amelyet esetleg a szerzőre való mindenemű utalás nélkül is meg lehetne vitatni, hanem fokozatosan kitáruló, időnként elmosódó, később ismét kitisztuló perspektívát hagyományozott ránk. Az összefüggések, amelyekbe az ő révén bepillantást nyerhettünk, szüntelenül változtak és fejlődtek nemcsak ismeretei bővülésének, hanem saját gondolkodása és életszemlélete kiteljesülésének is megfelelően.¹³

Jones önmagában homályosnak, töredékesnek látta az életművet, és így a mű jelle gével indokolja életrajzírói fellépésének szükségességét, még akkor is, ha ebbéli tevékenységében Freud síron túli nevetése kíséri. Jones megengedheti magának, hogy idézze Freudnak azt a levelét, amelyet abból az alkalomból írt menyasszonyának 1885. április 28-án, tehát mindössze huszonnyolc évesen, hogy megsemmisítette az előző tizennégy év során keletkezett naplóját, feljegyzéseit, kéziratait:

Hadd bosszankodjanak az életrajzírók, bizony nem könnyítjük meg a dolgukat. Hadd higgye mindegyik, csakis az ő elmélete helyes a hős fejlődését illetően. Már jó előre élvezem a gondolatot, miként bolyong majd tévúton valamennyi.¹⁴

Mindezzel azonban csak azt sikerült bizonyítanunk, hogy az életrajz olyan funkciót is betölt, amelyet nyilvánvalóan Foucault is szükségesnek tart, azt azonban nem, hogy indokolt vagy helyes lenne ennek az eszköznek a felhasználása a cél érdekében. Az életrajzban ugyanis, amint a fenti példák mutatták, megtestesülhet „az írás (écriture) egy bizonyos egységének az elve: az egyenlenségek így visszavezethetők az egyéni fejlődéssel, az érettség kialakulásával és a külső befolyással kapcsolatos változásokra”.¹⁵ Igen ám, de tapasztalataink azt mutatják, hogy ha megeljük a humándiskurzusnak azokat a réseit, amelyek lehetőséget teremtenek egyfajta ahumán diskurzus kezdeményezésére, azzal semmiképpen sem szűnik meg, rekesztődik be mindennemű humándiskurzus. Sőt úgy tűnik, az ahumán diskurzus egy ponton óhatatlanul fordulatot vesz, ami együtt jár a humándiskurzus visszaépítésével. Szemléletes példával éppen Foucault siet segítségünkre. Arra a pillanatra gondolok, amikor a *Mi a szerző?*-ben azt olvassuk, hogy a transzdiszkurzivitás jelenségtörténete mindig magába foglalja a diszkurzust megalapozó aktushoz, vagyis magához a szöveghez való visszatérés lehetőségét: „Galilei szövegeinek újbóli átvizsgálása megváltoztathatja a mechanika történetével kapcsolatos ismereteinket, de nem magát a mechanikát; ezzel szemben Freud vagy Marx műveinek újraértelmezése módosíthatja magát a pszichoanalízist vagy magát a marxizmust”.¹⁶ Függetlenül at-

¹² Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa, Bp., 1973. 23.

¹³ Ernest Jones: uo.

¹⁴ Ernest Jones: i. m., 24.

¹⁵ Michel Foucault: i. m., 130.

¹⁶ Michel Foucault: i. m., 135.

tól, hogy a példa talán nem a legszerencsésebb, amennyiben felcseréli a Galilei által kezdeményezett vagy folytatott diszkurzust a mechanika törvényeivel, maga is egy eredet- vagy kezdetprotézis beiktatásával él, amennyiben azt állítja, hogy a marxizmust Marx művei alapították, a pszichoanalízist pedig Freud írásai. Ezzel szemben az a helyzet, hogy mindkettőt többször alapították és nem egyetlen szerző. Mind Marx, mind pedig Freud számos élő és holt szerzővel párbeszédben, velük vitatkozva írta meg műveit. A pszichoanalízis már keletkezésének pillanatában sem volt egységes, erről éppen elegendő tudunk a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesült munkájából, a személyes érintkezések történetéből. Freud halála után pedig sokszor éppen a visszatérések kínáltak módot újabb transzdiszkurzív körök létesítésére. A Francia Filozófiai Társaság vitáján jelenlévő Jacques Lacan, aki foucault-i értelemben maga is egy diszkurzus szerzője, a freudi diszkurzus társzerzőjének tekinthető, hiszen a lacani diszkurzus befolyása nélkül e pillanatban nagyon nehéz, sőt szinte lehetetlen Freudot olvasni. Helyesebb tehát, ha a transzdiszkurzivitás jelenségét hol összekapcsolódó, hol párhuzamosan vagy különböző irányokba futó diszkurzusok bonyodalmaként látjuk. Az alapítás mindig relatív esemény, hiszen magának az alapításnak is mindig van előzménye, és relatív abban az értelemben is, hogy nem egyetlen szöveghez, hanem szövegek alakuló, fejlődő, változó, elmentmondások sokaságát rejtő csoportjához kötődik. Ezért aztán az sem bizonyos, hogy Freud egyetlen freudizmust „alapított”, és még kevésbé az, hogy Marx műveivel egyetlen marxizmus története vette kezdetét. Nem tűnik igaznak az a kijelentés, még ha csupán sematikus összeggést kíván is nyújtani, hogy „nem a megalapozók művei soroltatnak be a tudományba, nem ezek lépnek be abba a térbe, amit a tudomány meghatároz, hanem éppen ellenkezőleg, a tudomány vagy a diszkurzivitás az, amely e művek koordinátarendszerébe rendeződik”.¹⁷ Ha azt kérdezzük, mit tett Foucault, amikor a Marxot és egyedül őt nevezte a transzdiszkurzív jellegű marxizmus alapítójának, és ugyanígy beszélt Freudról a pszichoanalízissel kapcsolatban, a válasz nem lehet más: a tulajdonnevet az egységesítés funkciójában használta, individualizálta, kijelölhető eredettel ruházta fel az alapított diszkurzusokat.

Az élet-mű-kor logikájú életrajz alkalmas elbeszélésforma lehet arra, hogy megmutassa, egy ember élete sohasem egyetlen emberé, minden pillanata érintkezések, kapcsolatok, funkciók metszéspontja, és maga az alkotó életműve is metszéspontokon keletkezik. Az életrajz kétségtelenül beágyazódik a humáandiszkurzus rendjébe, már csak azáltal is, hogy individuális kereteket szab. De amennyiben gondos kutatásokon alapuló, adatokban gazdag, lehetőleg minden elérhető részletet elénk táró biográfiával van dolgunk, a keretek annál inkább eltolódnak az ahumanitás irányában, feltéve, hogy célunk nem a szövegek visszahelyezése a feltételezett keletkezés életvilágbeli hátterébe. Ezért bár nálunk az életrajzokat gyanúval illik fogadni, értelmetlen lenne kizárni az alkalmas kommentárok sorából, ha olyan primátust nem is biztosíthatunk számára egy életmű interpretációjában, amilyenre Trilling vagy Jones tartott igényt. Úgy vélem, az életrajz is része annak a funkcionális rendszernek, amelyet a szerző idézésének módja épít fel, és amely mozgásban tart egy episztemológiai mezőt. Különösen a posztmodernitás perspektívájából nem látom okát, hogy a kommentárnak miért éppen ezt a formáját kellene helytelenítenünk, tekintettel a mű mint elsődleges, „eredeti” szöveg és a másodlagos kommentár hierarchizált viszonyának metonimikus átalakulására, a köztük korábban szigorúan fenntartott határok elmosódásra. Ugyanakkor nem lehet kétséges, hogy mint a kommentárnak minden formája, az életrajz olvasása is szükségessé teszi a diszkurzuskritika – talán fokozott mértékű – működését, aminek többek között Foucault archeológiája nyitotta meg a lehetőségét.

¹⁷ Michel Foucault: i. m., 134.

Ezen a ponton be is fejezhetném előadásomat, de mondandómat meg szeretném toldani még egy gondolattal. A diszkurzuskritikáról van szó, ami még váratlan fejleményeket tartogathat számunkra. Többek között éppen abban az esetben, ha a biografikus gondolkodást nem tiltjuk ki a kommentárok rendszerképző erői közül. És itt nem a szerző életrajzára, hanem a biográfus, a kommentátor, az értelmező, a történész életrajzára gondolok. Foucault archeológiája nem vonja kétségbe egy tárgyterület doxológiai megközelítését, tehát annak leírását, hogy miképpen intézményesül egy diszkurzusforma, hogy eközben milyen motivációk befolyásolják az egyéneket, csupán attól óv, hogy a tudományos opciók megfogalmazásának rendszerszerű szabályait figyelmen kívül hagyjuk.¹⁸ És éppen az archeológia által megengedett, de csak korlátozottan támogatott doxológiai megközelítés teszi lehetővé a diszkurzuskritika és az ideológiakritika, vagy ha tetszik, Foucault és Adorno találkozását.

Ez a találkozás egyáltalán nem konfliktusmentes, hiszen Foucault archeológiája szándékai szerint nem a beszédben elrejtőző gondolatokat, képzeteket, tételeket kívánja meghatározni, hanem a szabályokat, amelyeknek a beszédek engedelmessé válnak.¹⁹ Nem interpretatív tudomány tehát, amennyiben interpretáció alatt egy »másik beszéd« keresését, valamely szövegnek egy másikkal való helyettesítését értjük. Olyan tudomány, amely a helyettesítések, a reprezentációs formák és a cserefolyamatok típusait elemzi és azoknak a módszereknek, szabályoknak a leírására vállalkozik, amelyeknek e formák, folyamatok alá vannak vetve. Alapjait tekintve az adornói ideológiakritika is ilyen tudomány. Horkheimerrel közösen írott munkájában a felvilágosodás Adorno számára sem egy nézetrendszer, nem történetileg meghatározható helyzetű filozófiai modellek összefüggése és nem is egyfajta társadalomszervezési gyakorlat, hanem annak története, hogy miként vonta mindinkább uralma alá az ember fogalma a nyugati kultúrában a természetet, az eltárgyasító technika mítosza a tudást, az árufetisizmus a gondolkodást, és hogy ez az uralmi viszony miként vált totalitáriussá. Ennek alapja Adorno szerint is a szubjektív projekciója az ahumán természetre. Foucault-ban nem vált eléggé tudatossá törekvésének részleges rokonsága Adornóéval, nyilvánosan legalábbis nemigen adta ennek jelét, annál inkább a különbség, ami a frankfurtiaktól elválasztja őt. Amíg Adorno megítél, figyelmeztet, tiltakozik és kiutat keres, addig Foucault szerint a hatalom nem haladható meg, nincs semmi, ami blokkolni tudná, és bár ő is beszél ellenállásról, de hogy mi vagy ki áll ellent a hatalomnak, azt homályban hagyja.

Az adornói ideológiakritika és a foucault-i archeológia kapcsolata Marx általános értékelméletében válik megragadhatóvá. Adorno közismerten abból a marxi tételből indul ki, hogy az árucseré az összehasonlíthatatlan összehasonlításához, vagyis absztrakt azonosításához vezet. Az ideologikus gondolkodás működési mechanizmusa Adorno szerint a lenyomatára, azaz valami hasonlóra egyszerűsíti a „másikat”, ami egy adott gondolkodás zárt rendszerétől idegen. Így tehát az ideológia ellentéte nem az igazság, hanem a különbség és a heterogenitás,²⁰ vagyis valami olyasmi, ami az archeológia érvényesülésének is feltétele. Az ideológiaképzés a „másik” helyettesítésének, eltárgyasításának, újrendezésének története, ami felismerhető a reprezentáció történetében, melyet a véges idő és a történelem különbsége ír: „Látjuk, hogy ez az elemi idő – ez az idő, amelynek alapján a tapasztalás számára az idő adódhat – mennyire különbözik attól az időtől, amely a reprezentáció filozófiájában játszott szerepet: az idő akkor szétszórt a reprezentációt, mivel lineáris egymásutánosság formáját kényszerítette rá; de a reprezentációnak kellett újraalkotnia önmagát a képzeletben, tökéletesen megkettőződnie és uralkodnia az időn; a kép lehetővé tet-

¹⁸ Vö. Michel Foucault: „A tudományok archeológiájáról”, in: *Nyelv a végtelenhez*, 196.

¹⁹ Michel Foucault: *A tudás archeológiája*, Atlantisz, Bp., 2001. 178.

²⁰ Ld. erről Terry Eagleton: *Ideologie*, Metzler, Stuttgart, 1993. 147–150.

te az idő egészének megragadását, amely az egymásutániséget lehetővé tette, és olyan tudás fölépítését, amely épen olyan igaz, mint az örök értelem tudása.”²¹

Adorno bizonyos pillanatokban hajlamos egyszerűen a hatalomképzés és az erőszak megnyilvánulásaként értelmezni az ideológia fogalmát,²² úgy tehát, ahogyan Habermas, aki szerint az ideológiaképzés a kommunikáció szisztematikusan eltorzított formája a hatalom által. A hamis tudat kialakulása azonban a *Negatív dialektika* egészét tekintve a gondolkodás elkerülhetetlen, alapvető mechanizmusának bizonyul, hiszen mindig van olyan „másik”, ami a gondolkodástól idegen marad, és önmaga lenyomatával helyettesítődik. Témánk szempontjából azért lehet fontos, hogy észrevegyük az archeológia és az ideológiakritika érintkezését, mert nyilvánvaló, hogy az arcadás funkciója, ami életrajzi narratívák megalkotását lehetővé teszi, az ideológiaképzés szabályainak engedelmessé válik, minden bizonnyal annál inkább, minél inkább hangsúlyozza a „másikkal”, a szerző életével, arcával és eredeti elgondolásával való azonosságot. Sőt az is meglehet, hogy a tudományos tárgyválasztás és az elméletképzés módjában is ugyanezt a működést tárhatjuk fel. Ilyesmire enged gyanakodni Hans Ulrich Gumbrecht *A nagy romanisták élete és halála* című szép könyvének előszavában:

Sokkal kellemetlenebb azonban az a tény, hogy 1933 és 1945 között a legtöbb nagy romanista – jöllehet drámaian különböző feltételek között – személyesen érintett volt a nemzetiszocialista uralom által (és amit »kellemetlennek« talállok, az éppen az a tény, hogy a „román” kultúrák iránti érdeklődésükben, úgy tűnik, semmilyen különbséggel nem járt, hogy áldozatként vagy tettesként voltak érintettek). Mivel kiutasították őket Németországból, a zsidó származású Leo Sitzernak és Erich Auerbachnak, letartóztatása és a rá kimondott halálos ítélet miatt az ellenálló Werner Kraussnak minden oka megvolt, hogy a „román nyelvek” világát a német világtól távol eső szellemi hazájukként kultiválják. És az a határozott távolság, amit Ernst Robert Curtius őrzött azokban az években a hivatalos Németországgal szemben, nyilvánvalóan szintén épp eléggé kockázatos volt ahhoz, hogy ugyanazt az intellektuális tájékozódást megmagyarázza. Karl Vosslernek, Hugo Friedrichnek és Hans Robert Jaussnak azonban – a másik oldalon és a személyes belebonyolódás különböző fokain – jó okuk volt, hogy a Harmadik Birodalom tetteiben viselt bűnrészességek a román irodalmak iránti látszólag ugyanolyan lelkesültségük mögé rejtsek.²³

Azt természetesen senki sem hiheti, hogy ismereteink mélységének vagy részletességének köszönhetően valaha képesek leszünk túljutni az irodalom és az irodalomról folytatott beszéd hatalmi-ideológiai implikációin és azok helyettesítésein alapuló elrejtésén. Érettebb irodalomértés azonban csak úgy képelhető el, ha szépirodalmi és irodalomtudományos szövegeket illetően egyaránt többet tudunk a hatalom fizikájáról, az ideológiaképzés működéséről és szabályairól, különösen egy olyan országban, amelynek kultúráját és a kultúra emlékezetét hordozó feljegyzési rendszereit a szélesen értett modernitás történetének két évszázada alatt mindvégig oly mértékben alakították és szabályozták a hatalmi viszonyokba való belebonyolódás módjai. Mindehhez életrajzokra van szükségünk, arra, hogy minél alaposabban megismerjük íróink élettörténetét, nem fedve el a hatalmi-ideológiai érintettség kínos pontjait, és nem csupán az ő életüket, hanem azokét is, akik az irodalom történetét írják, elbeszélik.

²¹ Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*, Osiris, Bp., 2000. 374–375.

²² „Ha az oroszlánnak lenne tudata, haragja, amivel fel akarja falni az antilopot, ideológia lenne.” Th. W. Adorno: „Negative Dialektik”, in: uő.: *Gesammelte Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, Bd. 6. 342.

²³ Hans Ulrich Gumbrecht: *Vom Leben und Sterben der großen Romanisten*, Carl Hanser Verlag, München, 2002. 19.

LEHETSÉGES VILÁGOK

Agota Kristof Trilógiájáról

A regény a fikciók világa. A tények, események, gondolatok logikailag valamilyen zárt térbe való elrendezése. Az olvasó azzal, hogy elolvassa, valójában újra és újra hitelesíti a fikció világát. Elfogadja egy bizonyos hihetőségi szinten igaznak azokat a dolgokat, amelyekről a szerző ír. A fikció világán, zárt és strukturált egészen az elégséges olvasói befogadás esetén nem esik csorba. A regényen belül érvényesnek tekinthetők a mégoly szélsőséges, esetleges vagy fantasztikus dolgok is. Ha a regény a holtak birodalmában játszódik, vagy a hősök halála után történik minden (*O'Brien: A harmadik rendőr*), vagy egy póznára kitett fej monologizál (*Beckett: A megnevezhetetlen*), több-kevesebb befogadói megfontolás után az olvasó hajlandó elfogadni ezeket a szokatlan feltételeket is. Vélhetően nagyon messzire vezetne annak a kutatása, hogy miért vagyunk hajlandóak (több ezer éve) minden, oly merész fikciót is gátlástalanul elfogadni, miközben az élet közvetlen „epikus” hazudozásaival szemben nagyon is szűk ez a tűréshatár. Gondolom, a mitológia és a vallás lehetett a ludas benne, hogy a rögzített, hagyományba ágyazott szövegek iránt mérhetetlen az olvasó (hallgató) bizalma, és bizonyos kereteken belül a történések belső logikája nagyobb szerepet kap a befogadásban, mint a fikció elrugaszkodása a valóságtól.

Agota Kristof világhírű regénye, a *Trilógia* egészen más kihívásokkal lép az olvasó elé, de szerkezeti sajátosságai nem kevésbé nehezítik az olvasó dolgát a teljes megértésben. Viszonylagos nyelvi és tárgyi szegényessége, gondolati visszafogottsága ellenére a fikció világának olyan sajátos (zseniálisan újszerű) változatát mutatja, ami többszörösen is megtéveszti az olvasót.

A *Trilógia* első kötetében (*A Nagy Füzet*, 1986) egy anonim ikerpár többes szám első személyű elbeszélését olvashatjuk, amint egy szegényes, már-már barbár világban szokatlan logikai éleslátással és meglepő önfegyelemmel kitanulják az életben maradáshoz szükséges praktikákat. A regény végén az egyik fiú (Klaus) disszidál, apját előre küldve az aknamezőre, az ő tetemén keresztülgázolva jut a szabad világba, a másik fiú (Lucas) egyedül marad.

A második kötet, *A bizonyíték* (1988) az itthon maradó fiú története. Az elbeszélés itt egyes szám harmadik személyű. Nagyjából huszonöt éves koráig marad ugyanabban a határszéli kisvárosban, ahol az első kötet is játszódik, majd nyomtalanul eltűnik. Néhány évtized (40 év) múlva az először eltűnt fivér (ekkor már Claus néven) visszatér a kisvárosba, és testvére nyomait keresi. Csak néhány ember emlékezetében él már Lucas, de Peter, a hajdani párttitkár, aki házáat a könyvesbolttal együtt megörökölte, egy naplót is megőrzött Lucas-tól, amit a testvérének írt. Claus börtönbe kerül, mert nem hosszabbította meg a tartózkodási engedélyét, ekkor hivatalosan is nyomozni kezdenek a testvére után, és mindazzal kapcsolatban, ami a naplóban van, és amit Claus állít. A hatóság jelentése szerint Claus T. története valótlanságok sorozata, naplója, amit a testvére hagyott rá (gyakorlatilag a *Trilógia* első két kötet) egyetlen kéz írása, és az egész néhány hónappal ezelőtt készült, a kéz gazdája pedig Claus T. Az egyedüli „objektív” dolog tehát az első két kötetben, hogy adva van egy Claus T. nevű illető (külföldi állampolgár), aki írt egy fiktív életrajzot, és ezt a testvére (Lucas) naplójaként akarja dokumentálni.

A harmadik kötet (*A harmadik hazugság*, 1991) a börtönben kezdődik, most Claus beszél, hazatérésének a körülményeit meséli el, majd újabb verzióként felkutatja a fővárosban élő ikertestvérét, akit ötven éve nem látott, négyéves korukban veszítették el egymást, a felkutatott fivér azonban nem akarja felismerni, nem akar tudni róla. A regény második részében megismerkedhetünk az ő történetével is.

Az időpontok szerencsére segítik a könyvben való eligazodást. Könnyen kideríthető, hogy az ikrek 1935 körül születhettek, a regény végén már szabad országról esik szó, a könyv megjelenését figyelembe véve (1991), 1990-ben játszódhat, tehát ekkor ötvenöt évesek.

Az olvasónak a második kötet végén, amikor ugyanis kiderül, hogy az eddig megismert történetek mind valótlanúságot tartalmaznak, két lehetősége marad. Vagy elfogadja Claus új verzióját a valóságról, amely szerint négyévesen került egy gyógyintézetbe, ekkor szakadt el a családjától, majd kilencévesen kerül *egyedül* egy idősebb, egyszerű öregasszonyhoz, miután a nevelőotthont lebombázták, és tizenöt évesen disszidált, negyven évét tölt külföldön. Vagy pedig további kétségei támadnak a regény harmadik kötetének tényeivel szemben, hiszen ugyanolyan stílusban és tárgyi-gondolati egyszerűséggel elmesélt történet ez is, mint az első két kötet. Egyetlen dolog mellett végig kitart Claus, hogy neki volt egy valóságos testvére is, ennek a nyomait keresni jött haza a szülőföldre. De itt nagyon komoly ellenérvek sorakoznak, amit semmiképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni: miért ötven év elteltével keresi a testvérét? Miért disszidált, ha volt emlékezete a családjáról és a testvéréről, miért nem ezeket felkutatni indult el tizenöt évesen? Miért K. városában keresi a testvére nyomait, hiszen tudja, hogy ott már egyedül élt?

A regény megértését tovább bonyolítja, hogy három fiú sorsát ismerhetjük meg ebben a regényben, de valójában négy élettörténetet. Az áttekinthetőség szempontjából nevezük az anonim ikerpárt (K-L)-nek, a disszidáló fiút C-(L)-nek, az itthon maradót L-nek és a fővárosi nyomdász-költőt C-nek. Két alapvető dolgot kell belátnunk az egész regénnyel kapcsolatban. Hogy minden állítással szemben a regény egyetlen fiktív szerző irománya, ha a *Trilógia* első két kötetét C-(L) írta, akkor a regény további részét is neki kell tulajdonítanunk. Ha valamilyen okból nem ő írta volna, akkor írhatta még C is, de neki nincs elég motivációja az egész anyag ilyen mélységű kidolgozására, mert látszólag (akár félelemből, akár kényelmi okokból) nem érdekli C-(L) sorsa. A másik az írás tevékenységének kitüntetett szerepe a műben. Mind (K-L), mind L és C-(L) egész életükben naplót vezetnek, füzetek tucatjait írják tele, a fővárosban élő C pedig nyomdászmesterségét hagyta ott, és jelenleg az ország egyik leghíresebb költője. Ő is egész életében írt, de csak néhány éve, tehát ötvenéves kora körül fedezik fel.

A regény végén azt mondhatjuk, a szövegeket bármelyik is írhatta, a fikció világa végül jótékonyan összezáródik, az utolsó verzió szerint egy családi tragédia áll a hányatott sorsú ikerpár szerencsétlen élete mögött: négyéves korukban az anya féltékenységi rohamában lelőtte a családját egy fiatal nőért elhagyni készülő apát, megsebesítette az egyik fiút, Lucas-t, aki egy gyógyintézetbe, majd nevelőszülőkhöz kerül, míg a másik fiú időlegesen apja szeretőjénél nevelkedik, majd anyja felgyógyulása után vele éli le az életét.

A regény belső logikája, az elbeszélés szemfényvesztő jellege azonban arról árulkodik, hogy egészen másról van szó, mint ahogy a gyanútlan olvasó az első olvasás után elképzeleli. A legfontosabb kérdés így hangozhatna: milyen tények erősítik meg azt a feltételezést, hogy (K-L), C-(L), L és C létezik? Nagyon óvatosan kell bánnunk ezekkel a feltételezésekkel, hiszen egyetlen valós tény, ami megerősíthetné, az egyetlen kéz írása, maga a regény, amely azonban a második rész végén közli, hogy a (K-L)-ről, L-ről eddig közölt tények valótlanok. „Ami a szöveg tartalmát illeti (az első két kötet, S. J.), az egész csak fikció lehet, mivel sem a leírt események, sem a lapokon szereplő személyek nem hozhatók kapcsolatba K. várossal, kivéve mindazonáltal egy személyt, Claus T. állítóla-

gos nagyanyját, akinek sikerült nyomára bukkannunk.” (Palatinus Kiadó, 2006. 326. o.) – áll a hatósági feljegyzésben.

A regény emlékezetes figurákban, cselekményben oly gazdag világa tehát nem köthető egyik személyhez sem. Gondoljunk bele, ha az *Érzelmek iskolája* valamelyik utolsó lapján az állna, hogy a Frédéric Moreau által megélt dolgok csak a regény belső fikciójának a világához tartoznak, de a külső fikció szerint nem köthető semmilyen esemény Frédérichez, mindezt csak képzelte vagy álmodta, akkor mit érezne az olvasó. Hiszen ahhoz, hogy befogadjuk a regényt, minimális követelmény, hogy az *Érzelmek iskolájának* egyetlen ténye se cáfolja Frédéric létezését és a vele történt események valóságát. Itt azonban világos, hogy (K-L), C-(L) és L egyetlen személy, és a regény első két kötetében elmesélt eseménysor egyetlen részlete köthető csupán a már egyesített Claus T.-hez, az, hogy egy nagyanyának nevezett öregasszony volt a nevelője, és van egy nevére kiállított útlevele.

Az olvasói tanácstalanságot mégis oldja a remekművekre jellemző hitelesség bizonyosságának érzése, a logika segítségével pedig próbáljunk behatolni a regény rejtekező valóságába. A modális logika meglehetősen tág teret kínál az aktuális jelen mellett (esetlegesen) minden pillanatban képződő lehetséges világok kutatására. „A modális realizmus hívei (...) szerint az aktuálisan létező individuumok kizárólag az *aktuális világ* »lakosai«, egyéb *lehetséges világokban* (...) pedig az aktuális individuumok hasonmásai léteznek.” (S. Kripke: *Megnevezés és szükségyszerűség*, Akadémiai Kiadó, 2007. 234. o.)

Fölfoghatjuk tehát ezt a történetet úgy is, hogy négy emberi sorsot ábrázol a regény, miközben valójában egyetlen emberi lény négyféle, a lehetséges világokban lejátszódó történetét olvashatjuk. Mondhatnánk azt is, hogy két élet története mindez, valótlanságokkal átszőve, ha nem lenne a harmadik kötet címe *A harmadik hazugság*, ami önmagában is felszólít, hogy az első két kötet után az ebben szereplő tényeknek se adjuk meg az esélyt, hogy a regény belső világának valóságát ábrázolják. Mindeme feltételezést alátámasztja még az is, hogy a regény kettő vagy négy főszereplője (nemcsak azért, mert ikrek), rettenetesen hasonló vagy azonos belső tulajdonságokkal és életszemlélettel bírnak. Nagyfokú apátia, beletörődés sorsukba, helyzetükbe, a külső világgal szembeni, a kegyetlenséghez közelítő közöny, nagyfokú befeléfordulás, belső fegyelem, az állandó önkifejezés utáni vágy, vagyis a tulajdon létállapot írói rögzítése. „Putman tézise, hogy mivel Oszkár és Ikeroszkar mindegyik belső tulajdonságában megegyezik, így a belső tulajdonságok – a két illető mentális állapotai – nem határozzák meg a szavaik jelölését vagy referenciáját.” (Kripke, 207. o.) És éppen ez az, ami hőseinknek nincs: referenciája, és szavaiknak a regény elsődleges fikciójának összeomlásával nincs tovább hitele. Mindaddig nincs, amíg nem úgy olvassuk, hogy a történet négy párhuzamos világban játszódó, a lehetséges világokat (sorsokat) bemutató fikció, amit a szerző, Agota Kristof személyisége tart fent.

A *Trilógia* első kötetében szereplő gyerek (K-L) a roppant lelki szenvedések hatására rájön, hogy úgy segíthet magán a legkönnyebben, ha kitalálja mindazt, ami van, ha úgy él meg mindent, mintha csak képzelet volna és nem valóság. Szereplőjévé teszi magát saját sorsának. Ezáltal már nem valóságos dolgokat szenved el (ha szenvedései és körülményei valóságosak is), hanem szerepet játszik, a szenvedései és kínjai pedig a játék részeivé lesznek. Elidegeníti magától a saját sorsát, és ezáltal egy másik sorsot kreál magának. Mint tudjuk a későbbi kötetekből, ez a kisfiú mozgássérült. Ennek nyomát sem találjuk az első kötetben, tehát éppen a legfontosabb és legfájóbb tényeket rejt, hallgatja el. Hogy szerepét jobban el tudja játszani, önmaga mellé örökös szemtanút és nézőt képzel, egy ikertestvért teremt magának. Ők ketten egy pillanatra sem válnak el egymástól, közös tudatuk van, az elbeszélést megingathatatlanul *mi* meséljük el, *velünk* történik minden. Ha nem azok vagyunk, amik lehetnénk, akkor nem azok vagyunk, amik. Vagy egyszerre mások is va-

gyünk, mint amik vagyunk. Mivel egy töről fakad a lehetőségek végtelen sorjázása, bennünk van, vagy mindig bennünk volt, hogy mássá legyünk, mint amik vagyunk. Ez egy olyan fájdalommal teli, de a vigasz közelébe lopakodó elbeszélés, ami ugyan egyre jobban átírja a valóságot, de nem semmisíti meg. Mint a sorsának nekigyürköző mesebeli hős, sorra-rendre legyőzi az akadályokat, a fájdalmat, a megaláztatást, a kiszolgáltatottságot, a gyávaságot. Ebben a szerepben, ami feladat is, ahogy bizonyára az életben is, megtanulja a kínok elviselését, a koplalást, a fájdalmat, az ölést. (Szenvtelensége és közönye fájdalmas seb a világon, de nem ő ejtette rajta, csak kitanulja az szenvedés elviselésének a módját.) De amíg a valóságban az ember megtörik, és a személyiség csak torzulás révén juthat tapasztalathoz, ebben a „lehetséges világban” tananyagként szerepel mindez, szerepként, amelynek minden egyes elemét hosszú gyakorlatokkal lehet csak elsajátítani. Sok mindent kiiktat az életéből: a szülők törődésének hiányát, a nyomorékságot, a magányt, a kiszolgáltatottságot, és néhány dolgot beépít az életébe: testvérét, a már-már filozófiai szintre emelt gyakorlatiasságot és módszerességet (ami néha Descartes vizsgálódásának alaposságával rokon), a kegyetlenséggel fellépő igazságosságot (szolgálólány elleni merénylet, pappal való bánásmód), a szexualitás néha pornográfiába hajló természetességét.

Váratlanul a két tudat közül az egyiket meneszti. Klaus, a megkülönböztethetetlen tükrökép disszidál. Valószínűleg a kamaszodó „én”-nek nincs többé szüksége szemtanúra. Olyan világba ér, amikor tovább kellene lépnie, ezért az egyik tudatot elereszti, hogy boldoguljon, hogy szabad legyen, miközben ő lesz igazából szabad, bár gyerekkori önmagától nem tud szabadulni, az egy életen keresztül túsul ejti. A belső fikció szerint otthon marad, a regény felülete szerint ekkor távozik (K-L), és lesz C-(L).

Az otthon maradó, tehát a regény valósága szerint csak vissza- és párhuzamosan képzel L élete a regény leggazdagabb szöveve. A hős egyedül marad. Vagyis a távozó C-(L) képzeletében tovább éli életét ebben a kisvárosban. Korlátozott, iskolázatlan, ámde az élet és a szenvedések által kiművelt intellektussal, a serdülőkor vágyai szerint alakítja az eseményeket. A lehetséges világok egyikében L befogad egy sérült csecsemővel érkező fiatal lányt (Yasmine), neveli ezt a gyereket (Mathias), aki a valóságban ő, hiszen ő került mozgássérültként egy állami gyógyintézetbe, és ezt az élettényt majd csak később fedí fel. Szerelmes egy Clara nevű idősebb nőbe, aki persze anyapótlék is a számára. (És itt megint egy furcsaság, ami Kristof több könyvében is előfordul. Mindig férfi a hős, és mellettük szinte kiszolgáltatott, alacsonyabb rendű lény a nő.) Házat vásárol a város főterén, mint később kiderül, gyermekkorá álmainak házáat, amelyben könyvesbolt is van. A háború során odalátogató és ott bombatámadásban meghalt „anyja” és csecsemő húga csontvázát egy szekrényben őrzi. Hétéves korában az anyja (Yasmine) által Lucas-ra hagyott, gondoskodással, de szeretetlenül nevelt Mathias a csontok mellé akasztja fel magát, és csontvázként ő is idekerül, amikor a hős kiássa és hazaviszi, mert nem tudja elviselni hiányát. Miután ez a regény legtisztábban valóságos történetektől mentes része, hiszen ezt az életét a nyugatra menekült C-(L) képzelet el, feltűnő, hogy mennyire gazdagon és telítetten ábrázolja életének eme képzelt tíz évét. Emberi kapcsolatokban is gazdag ez az élet, barátokra, szerelemre és társra talál, de egy pillanatra sem oldhatja mindez Lucas *görcsös* szomorúságát és magányba vetettségét. Nagy teret szentel az író Victornak, a könyvesbolt korábbi tulajdonosának, és az ablakon kihajoló csöndes öregúrnak (Michael), akik hasonló lelkiproblémákkal küszködnek, mint Lucas. A hős (hősök) életében visszatérő motívum, a kegyetlenség itt éri el egyik csúcspontját, amikor Yasmine megölését is Lucas nyakába varrja a negyven év múlva disszidálásból hazalátogató C-(L), hiszen mindeme morbiditással teli életregény az ő tollából születik a szállodája szobájában, miután az itt hagyott ikerestvére után kutat. Másik nevet vett fel külföldön (Claus), és így helyet csinál a nemlétezőnek, hiszen ő tudhatja a legjobban, hogy akit keres, az nem létezik, vagy pedig saját maga.

Ő a lehetséges másik világ „én”-je, aki Nyugaton lett felnőtt, családot nem alapít, örömtelen, sehova nem vivő életet él, az örökös vágyakozás és képzelődés megnehezíti boldogulását. Ez egy valóságos, dokumentumszerű rész is lehetne, hiszen Kristof életének tényei ehhez szolgáltathatnának leginkább anyagot, azonban éppen erről az életről tudunk meg a legkevesebbet. Szinte csak vázlatos képet kapunk erről a negyven évről, hiszen a vágyai szerint való élet valahol máshol történik. Börtönbe kerül, miután a kisvárosban tartózkodván nem hosszabbítja meg a vízumot. Van benne valami bibliai esendőség, mély szomorúság, ez az élettől való elfordulás majdnem szentté teszi az őt közelebbről megismerők számára. Mint hiteles dokumentumot, úgy mutatja meg az állítólagos Lucas naplóját, amit ő írt a szállodában, némileg átforgalmazva és kiszínezve saját és „testvére” életét. Képzletében még eljuttatja azt a lehetséges történetet is, mi lett volna, ha Lucas egykori barátai (Peter, Clara) valóban léteznek, és ő találkozik velük.

A negyedik lehetséges világ a fővároshoz kötődik. Az „igazi” testvér, C felkutatása miatt tért haza C-(L), és ez a negyedik kibomló emberi sors a regényben. Itt megint eltöprenghet az olvasó, hogy ha kitalált magának egy testvért, de ennek hamis tényszerűségét már maga is leleplezte, akkor miért teremt még egyszer egy negyedik lehetséges változatot és még egy testvért magának a hős.

Mintha egyre jobban közeledne valamihez a fikciók világán keresztül, de csak közeledik, nem ér el látszólag sehova. A másik lehetőség (a lehetséges világokban) súlyt ad a mostani életének is. Mindkét élet súlytalan, de a másik árnyékában megtelik a mostani dolgok tagadásának a látszatával. Állandóan felmentő seregek jönnek, mert gondol valakire, aki egy másik helyszínen ő. Amikor úgy érzi „mindkét” hős, hogy a maga élete a fikció, és a másik élete az igazi. És itt érthető meg, ha azt mondtuk, ezek nem álomvilágok, a párhuzamos világok bensőleg ugyanazt a sorsot mutatják be, nem a képzeletének él Claus, nem színezi új lehetőségekkel a másik lehetséges életét, ha vannak is elmozdulások, nem a boldogság irányába. A másik élete is ugyanolyan reménytelen és kudarcokkal teli.

A negyedik fiú a fővárosban él, a sorsukat eldöntő családi tragédia után ő apja szereptőjéhez kerül, majd az idegstanatóriumból hazatérő anyja mellett éli le életét. Nyomdász lesz, de ő is az írásban talál vigaszt, a történetek idején már híres költő.

Agota Kristof, aki huszonegy évesen hagyta el Magyarországot fiatal anyaként, karján féléves csecsemővel, Svájcban telepedik le, éveig óragyárban dolgozik, csak később lesz lehetősége, hogy írni-olvasni megtanuljon franciául, mint erről életrajzi írásaiban beszámol (*Az analfabéta*, 2007.). Egész életében író szeretett volna lenni, de nyelvi nehézségek, a hontalanság gyötrelmei miatt csak későn, ötvenéves korában vállhatott íróvá. Mint említettem, *A Nagy Füzet* 1986-ban jelent meg Párizsban. Bár a regényben van némi ellentmondás és következetlenség az időpontokat és a szereplők korát illetően, teljesen egyértelmű, hogy az „ikrek” születési éve megegyezik Agota Kristof születésének idejével, vagyis 1935-ben születtek. C-(L) tizenöt évesen, tehát 1950-ben disszidál, Lucas huszonöt éves koráig él még a kisvárosban, C-(L) ötvenöt éves korában tér haza, keresi fel K. városát, ahol gyermekkorát töltötte, és ami megegyezik Kőszeggel, sőt, a főtéren álló modern szálloda és vele szemben álló ház, ahol a könyvesbolt volt, az is hiteles.

A könyvet olvashatjuk úgy is, hogy Agota Kristof a lehetséges világokon keresztül megérkezik önmagához, az íróhoz, aki mindig is lenni szeretett volna, aki ezt a könyvet vagy egy másik könyvét írja. C-(L) meghal, öngyilkos lesz, miután testvére nem ismer rá, de igazából a másik magára, a többi énjére már nincsen szüksége. Az előző életei meghalnak vagy elsorvadnak (Lucas), hogy több lehetőséget kapjon az igazi életére, de ez az élet sem boldog, ahogy Agota Kristof élete is, hasonlóan pályatársáéhoz és példaképéhez, Thomas Bernhardéhoz, nagyon szomorú élet volt.

Alapvetően egzisztencialista megközelítése ez az ember magányának, Camus és

Sartre ábrázolja így az életet, mint egy gyakorlatot, tréninget, amikor a hősök nem sorukként élik meg az életüket, azt csak valamiféle próbának gondolják, képtelenek behatolni szubsztanciálisan a sorsukba, kívül rekednek (*Közöny, A legyek*), képtelenek azonosulni önmagukkal, mert az csak a legnagyobb hátránnyal járna rájuk nézve, szinte menekülnek ebből a valóságból, úgy élnek, mintha csak szerep lenne az életük, aminek körülményeit nem ők határozták meg, feltételeit nem fogadják el. Valódi értékek és célok bizonyossága nélkül kell élniük. Agota Kristof stílusa ugyanakkor kopárabb és egyszerűbb, már-már Beckett szintén nem anyanyelvén, hanem franciául írt drámáira emlékeztet.

De míg Beckett végletesen lecsupaszította a figurákat és a helyszíneket, addig Kristof meglehetősen realiztikusan ábrázol, kissé Móricz parasztnovelláinak egyszerű, rideg környezetébe ágyazza be hőseit. A világ talányos múlás-folyamata mindig egy-egy adott térbe záródik, becsukódik egy világ ajtaja, ahol a hősök tovább vegetálnak. Néha megpillanthatjuk őket, döbbenetes az az epizódja a regénynek, amikor a fővárosi Claus K.-ban járva még gyerekként kitekint az ablakon, és meglátja nyomorék ikertestvérét (önmagát?), amint egyik kocsmából a másikba megy, hogy szájharmonikázva kolduljon. Úgy érezzük, örökké ki lehet nézni ezen az ablakon, és a párhuzamos világokban szüntelenül történnek ugyanazok a dolgok. Claus vagy Lucas valamelyik alteregója mint az örök szomorúság kishercegei időznek itt, a múlás-tanulással megáldott (megvert?) figurák mindig felkapaszkodnak egy bizonyos szintig, de igazából nem akarnak többet annál, amik, hiszen a másik lény hordozza majd azt a többletet, amit az előző lehetséges világban időző hős nem bontott ki. Kicsit hasonlóvá lesznek Sebald *Austerlitz*-nek tudós építész-történészéhez, aki éppen a világtól való elidegenedettsége miatt keresi a kijáratot, a megértést, önmaga megfejtését. Sebald hőse sikerrel jár, megnyílnak a múlt titkos aktái, kiderül, hogy pici gyerekként mentették ki, boldog családi életet maga mögött hagyva a németek által megszállt Prágából, hogy zsidó származása miatti sorsát elkerülje, de az új világban, Angliában a hiányzó múlt képtelenné teszi az alkalmazkodásra, az életre. A megtalált múlt, ami halottakon és szenvedéseken keresztül vezet, az sem adhat majd neki boldogságot, csak sorsának mélyebb megértését.

Agota Kristof könyvéből is ez az apatikus szomorúság árad, de az íráság hivatásának esetleges és kései megtalálása azt sugallja, hogy még ha kései és kevés melegséget adó is ez a remény, azért a lehetséges világokon keresztül mégiscsak megtalálható az az ajtó, amely az egyik lehetségesből a másik lehetségesbe vezet. Azok az éneji, akik sohasem érhettek át az íráságba, valami apró, láthatatlan kis adalékokkal mégis jelen lesznek ebben a világban, ahol Claus vagy Agota Kristof a hivatást, végső soron pedig önmagát találja meg.

„TALÁN VAGYOK”

Marno János: *Nárcisz készül*

A Marno-költészet recepciójának ellentmondásos voltára így mutatott rá Bodor Béla az elmúlt negyedszázad költészetét vizsgáló előadásában: „Tucatnyi kötet, mindenféle elismerés és a szakmai közvélemény nagyjából egyöntetű ítélete jelzi Marno lírájának meggyőző erejét. Igazán mély elemző tanulmányt mégis kevesen írtak róla, az is ritkaság, hogy konkrét versének elemzésére vállalkozna valaki...”¹ Valóban, a kortárs magyar irodalmat befogadó közönség tudja, hogy Marno János életműve jelentős költészet, azt azonban már nem föltétlenül tudja, hogy miért az, és hogy miért „kellene” szeretni. Mert ahogy Bodor mondja: „Sokan tisztelik és elismerik, de nagyon kevesen szeretik a verseit.” Úgy tűnik, Marno munkássága igazán a fiatal költőnemzedékekben találja meg értelmezői közegét: azokban a költőkben, akik nemcsak példaképüknek tekintik a szerzőt, hanem vállalkoznak szövegeinek interpretációjára is (például a *Parnasszus* folyóirat Marnoblokkjában, 2007 tavaszán). De a középnemzedék kényes ízlésű és szigorú ítéletű lírikusa, Térey János is azt nyilatkozta egyszer, három kortárs költő van, akiknek a verseit mindig végigolvassa: Borbély Szilárd, Marno János és Tandori Dezső.² A *Nárcisz készül* az idén ötvenkilenc éves szerző tizedik verseskötete. (Megjelent egy esszé- és egy prózakötete is Marnónak; fontosak Celan-fordításai.) Amikor most bemutatom ezt a könyvet, szinte végig a szövegek közelében maradok. Ezt pedig azért teszem, mert Marno verseire – ha lehet ilyet mondani – fokozottan igaz az a minden szövegre érvényes tétel, hogy a megértés útja a (részletes) elemzés. Talán ez is az oka egyébként a Marno-lírárt övező tanácstalanságnak; a versek logikája csak akkor érthető meg és élvezhető igazán, ha nagyon lassan olvassuk őket: bele kell lassulnunk a szövegekbe, mint ahogy a *Föl a MOM-ba* című vers beszélője mondja: „be- / lelassulni egy lépésbe”.

Narcissus (Narkisszosz), a görög–római mitológia hőse a víz fölé hajol, melyben meglátja önmagát. Nárcisz pedig a vers fölé *hajlik*. Ami tehát Ovidiusnál víztükör, az Marnónál verstükör. Legalábbis ezt olvassuk a *Nárcisz hajlik* című versben, mely így kezdődik: „a vers fölé”. A vers első szavait tehát együtt kell olvasnunk a címmel, így kapjuk meg a szöveg nyitó képét: „Nárcisz hajlik a vers fölé”. A cím és az első sor között azonban mottót is találunk: „Ének, hajolj ki ajkamon, / s te bánat, ne érj el, csak holnap. / Mélyebbre kell még

¹ „Uralt és szolgált hagyomány”. Megtalálható a Szépirok Társasága honlapján: www.szepiroktarsasaga.hu./szepirok/index.php?pageid=304

² „A jeremiási hang. Térey Jánossal beszélget Fodor Péter”, *Alföld*, 57 (2006)/1. 43–56. 47.

P'Art Könyvek
h. n., 2007.
152 oldal, 1470 Ft

hajlanom, / hogy semmit nem tudón dudoljak.”³ Ez a József Attila-töredék tehát szintén a hajlás mozzanatán alapszik. Csak míg nála a lírai alany a megszemélyesített éneket szólítja föl arra, hogy hajoljon ki (a száján), mert az ének az énből ered, addig Marnónál a vers Nárcisz nevű hőse – hogy ki ő, arra még visszatérek – hajol a szöveg fölé. Marno tehát két mozzanatot kapcsol össze ebben a képben: József Attila szóhasználatát és a mítoszbeli Narcissushoz kötődő ikonográfiai hagyományt, vagyis a víz fölé hajlás mozdulatát. Az *Ének, hajolj ki...* második versszaka így hangzik: „És énbennem is leng a mérleg, / de nem húzza le, ami kell. / Lány verőfény! Semmit sem értek, / csak hallok, kislány énekel.” Nem lepődünk meg azon, hogy Marno Nárcisza is hallja, hogy egy kislány énekel. Ez pedig nem akármilyen helyzetben történik. „a vers fölé, mely hajléka lehetne” – így szól az első sor teljes egészében. Ez egyrészt fölidézi a „költőien lakozik” gondolatát (melyet egy másik szövegben Marno radikálisan átértelmez), másrészt elmozdítása a „hajlik” állítmánynak (hajlik–hajlék), harmadrészt pedig egy konkrét hajlékba vezet el. „egy sárga ajtó, a konyhafalba verve, / tűzhely, a tűzfal hátának vetve, / s az öntöttvas edényű falikút / (ezt Nárcisz, másutt, már megverselte), / amint anyja az edény fölé borult / sírva...”: az anya testhelyzete rímel Narcissuséra, amennyiben a boiótiai ifjú a víz fölé hajolva könnyeivel zavarja meg annak felszínét,⁴ az anya pedig – jobb híján – egy falikút fölé görnyed, és úgy sír. Azután azt is megtudjuk, hogy szombat éjszaka van, mindenki alszik a házban, csak az anya és fia nem. Ekkor hangzik el a József Attila-szöveget idéző mondat: „Többet Nárcisz sem ért, / csak hallja, kislány énekel.”

Ez a kép így folytatódik: „Cérna kis / hangja színeit váltva leng a sötét / levegőn; s szövődik tovább, hullámzik / szőkellő fonata...” Az éneklő kislány hangjáról van szó. Megint az *elmozdítás* szót kell használnom: a hangnak a köznyelvi színesztézia szerint is vannak színei, és lehet cérnavékony is; ha pedig cérna, akkor már könnyen elmozdul a szöveg a levegőn (nem a „levegőben”, ahogy a hangról mondanánk) lengő cérna-hang képéhez. És ha már cernánk van, akkor az szövődhet, és lehet belőle fonat, mely egy kislány esetében miért is ne lehetne szőke, „szőkellő”, akár egy hajfonat. Csak azért mutattam meg ezt a részt, hogy láthatóvá váljék, milyen sűrű jelentésszövésszerű jellemzi a *Nárcisz készül*, Marno János tizedik verseskötetének darabjait. A szövegben megfigyelhető elmozdulások nem a jelentés-csúszások jól ismert logikája szerint, a szöveg egységének megbontásaiként működnek. A jelentések, a szöveg elemeinek elmozdulásai tehát nem annyira a játék fogalmával írhatók körül; egyáltalán: nemigen jut az ember eszébe Marno verseit olvasva a „játék” szó. Persze ennek helyére nem a komolyságot helyezem. Inkább azt mondom, hogy nem „haladhatunk” a szövegekben anélkül, hogy fölfejtenénk azok sűrűn összeszőtt szálait. A „sűrű” jelzővel nem azt akarom mondani, hogy a versek egyes pontjai volnának sűrítettek, mint egy nagyon erős képekből építkező költészet esetében. Nem, a „sűrű” itt azt jelenti, hogy a szöveget az egyes pontjai közötti kapcsolatok teszik sűrűvé. „Szövődik tovább” – mondja az elemzett vers beszélője a „cérna kis” hangról. Ez a kijelentés igaz a szöveg alakulására–alakítására is: Marno versei nemcsak a „szöveg” szó etimológiája miatt nevezhetők textúráknak (vagyis nemcsak azért, mert minden szöveg szövet), hanem azért is, mert működésük valóban leginkább mint szövődésben-lét képzelhető el.

Miként láttuk, ez a szövődés más szövegekkel való összeszövődést is jelent. Érdemes megvizsgálnunk, miként alakul a már idézett József Attila-versszak („És énbennem is...”) „sorsa” a Marno-vers végén. Nárcisz az éjszakából eljut a hajnalhoz, amikorra is megsül az anyja által készített kenyér: „hajnalban kioson csipkedni belőle / altató fala-

³ Stoll Béla az első sor végén lévő vesszőt elhagyja kritikai kiadásának főszövegében. (*József Attila összes versei 1927–1937.*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 415. oldal) Én itt Marno írásmódját követem.

⁴ Ovidius: *Metamorphoses* III., 474–476.

tot.” Ha pedig Nárcisz (kenyeret) *csipked*, akkor József Attila „lágý verőfény” fordulata Marnónál a következőképpen íródik át: „Lágý *csipkefény!*” (Kiemelés tőlem – K. J.) Az al-
tató falat képe pedig hozza magával a méreg (ellen)képzetét, mely összecseng a József At-
tila-vers mérlegével: „S akár / a méreg, mert benne is leng ám a mérleg, / mióta se
mennyet, se földet nem érhet.” Csipked-csipke, mérleg-méreg. Mégsem mondanám,
hogy a szerző játszik a nyelvvel. Persze szójátékok ezek, kétségkívül. A költői magatar-
tást azonban, mely a Marno-versek mögött működni látszik, inkább úgy írhatjuk le, hogy
a szerző – illetve a szövegek beszélője – útjára engedi a nyelvben rejlő lehetőségeket, rá-
mutat a nyelv elemei közötti kapcsolódási pontokra, melyek a szövegeket sűrű fonattá
szervezik (szövik). A kapcsolatokra való rámutatás nem rejtett igazságok föltárására irá-
nyul; a szöveget alakító elmozdítások-elmozdulások azonban nem is a nyelv széténeklé-
sét célozzák meg, hanem „egyszerűen” megmutatják, hogyan működik, illetve hogyan
működtethető a nyelv.

Nárcisznak a vers, ahogy Marno írja, „hajléka lehetne”. Ezért hajlik a vers fölé, mond-
hatni, főntről beletekint a vers terébe. És bár a szöveg csak feltételes módban a hajléka,
meglátja benne önmagát, és meglát benne olyan elemeket, melyeket már megverselt.
Nárcisz tehát azonosítható a költővel, és a vers fölé hajlás azt a helyzetet is jelölheti, ami-
kor a költő a vers írása közben a papír fölé hajol. Marnónak korábban is voltak Nárcisz-
hoz hasonló alakjai: 1990-es kötetét, a *cselekmény – isten ha egyszer lábra kap* címűt, a főhős
robinson, valamint *behemót* és a *vénasszony* köré építette. Nárcisz azonban az új Marno-
kötetben részint a lírai hős helyére lép, és noha vannak egyes szám első személyben írt
szövegek is a gyűjteményben, a versek beszélője alapvetően harmadik személyben beszél
– önmagáról. Ahogy Narcissus szerelemre lobban saját tükörképe iránt, beszél hozzá,
meg akarja érinteni, úgy beszél a versekben megnyilvánuló lírai hang minduntalan Nár-
ciszról. És miközben róla beszél, megteremti azt a teret, mely hőse létezésének helye. Ez,
ahogy föntebb már láttuk, lehet vers-hajlék, de lehet vers-park is. „Mi is // a vers, tűnő-
dik Nárcisz a MOM / parkot járva” – olvassuk a *Mi is* című/kezdető szöveg elején. Az
első kérdésre következő egy másik, mely az olvasó helyzetére vonatkozik: mit jelenthet
az olvasónak az, hogy MOM? (Az egykori Magyar Optikai Művekről van szó, Budán.) A
harmadik kérdés megint csak a vers befogadására, s ezzel összefüggésben a lírai hős hely-
zetére irányul: „Árt-e a versnek, ha sikoltanak / vagy lélegzetfojtva hallgatóznak / ben-
ne. Szavadat mintha szájról olvasnák / le, sajátjukként a sajátjukéről. Nárcisz / a versben
(mint parkban) így hagyja el magát, / el a szokásait...” Az olvasó tehát mint sajátját ol-
vassa Nárcisz szavát (illetve: „szavadat” – mondja a versbeszélő Nárcisznak/önmagá-
nak); éppúgy, mint ahogy Narcissus beszél tükörképéhez, és figyeli annak ajakmozgása-
it.⁵ Ez persze azt jelenti, hogy Nárcisz nemcsak a szerző tükörképe, hanem az olvasóé is;
így is érthetjük azt, hogy a versben „elhagyja” magát.

Pontosabban a vers-parkban. Mert a vers ugyanolyan tér a hős számára, mint a MOM
park. A szöveg zárлата kettős térben értelmezhető, a versében és a parkéban. „És fel nem
foghatja, ugyan mi értelme / kijárni magunknak mégis, amit éppen / kidobni készülne
magából az elme” – a *kijárni* ige itt nem a köznapi értelmében szerepel (‘valaminek utána-
járni, valamit elérni’), hanem annyit tesz: a gondolatot kijárni, „kisétálni” magunkból. En-
nek a „műveletnek” a helye pedig egyrészt a vers, másrészt a park: hiszen a szöveg elején
azt olvastuk, hogy Nárcisz a MOM parkot járja. Marno János verseiből úgy tűnik, az em-
ber létformája lehet a séta, sőt, a léttapasztalásnak nagyon is autentikus módja. Amikor
ugyanis sétál az ember (Nárcisz, Marno), azt tapasztalja meg, hogy térben van. Ha pedig
térben van, akkor létezik, mert persze a lét mindig térhez kötött. Vagyis a séta eminens

⁵ „...szádról sejtem, hogy szép szavakat szólász, / hogyha beszélek, azonban a szód sosem ér a fü-
lembe.” (Ovidius: *Metamorphoses* III., 461–462. Devecseri Gábor fordítása.)

megtapasztalása annak, hogy vagyunk, és annak, hogyan vagyunk. Egyébként, mint egy interjúból kiderül, az „életrajzilag” értett Marno számára alapvetően összekapcsolódik a séta és a versírás. „Teszem, ha sétálok, éjszaka, megyek az óramutató járásával szembe, s úgy a harmadik-negyedik kör (egy kör, mondjuk, négyszáz méter) után egyszer csak anyagot fog agyi (lelki) fogaskerekem: megleli ellenóra-szerkezetemet. Jönnek a mondatkész, sőt verskész gondolatok, nem, nem is gondolkodom ilyenkor már, a testem adja elő tiszta olvashatóságában az általa eddig elnyelt, elrejtett, elhazudott gondolatképeket. Most persze a legszerencsésebb menetről beszélek. Mert azért ez nehezen és ritkábban adatik” – mondja a szerző Jánossy Lajosnak adott interjújában.⁶

A járás tehát visszatérő eleme a *Nárcisz készül* darabjainak. „Hatodik // körét rója a Vérmező jegén, s még / mindig futná az idejéből” – olvassuk a *Kezd* című ciklus nyitó versében. Ezt a szövegészt azért másoltam ide, hogy rámutassak, milyen finom, nem harsány megoldások jellemzik a kötet fölépítését. A könyv tíz ciklusa összesen százegy verset tartalmaz. A *Kezd* a hatodik ciklus, vagyis a kötet második felét nyitja meg, kezd el. És ha már ez a hatodik ciklus a gyűjteményben, akkor a *Hatodik* című darabbal kezdődik, melyben is a „hatodik” jelző a hatodik Vérmezőn tett körre vonatkozik. A kör pedig görögül *kiüklosz*, ahogy mi mondjuk: ciklus. Tehát nemcsak a versek hőse rója hatodik körét, hanem a szerző (illetve a versek beszélője) is a kötet hatodik ciklusát. Hogy a *Kezd* hat versből áll, szintén nem „véletlen”. De maradjunk egy pillanatra a *Hatodik*nál. Nárciszt a Vérmező jegén elfogja a kétely (ha jól értem, azt illetően, hogy megéri-e a reggelt – merthogy éjszaka sétál). A kétellyel pedig megtelik az arca: „szája, orra és a mellék- / üregek” – Marno érzékletesen írja le a meghűléssel járó kellemetlenséget, az arc „feszülését”. Az arccal persze kezdeni kell valamit. „Reggel / majd megnézi újra, lévén semmi egyéb / dolga, vet rá egy pillantást, az is elég / ahhoz, hogy elszálljon az álma, aztán / órákra ott ragad, elidőzik rajta, / korlátlanul nézhet, üres egész napja, / hideg és üres, mint az üveg, és síkos, / mintha állna ott az idő s sikoltana...” A Narcissus-történet meghatározó mozzanata, a tükörképpel való szembesülés itt az egzisztenciális kételyből eredő fizikai tünettel, az arcüreg feszülésével kapcsolódik össze. A tükör hideg és síkos üveg – Nárcisz napja is hideg és síkos lesz, mert belemerül, belemerevedik az önmagával való szembenezésbe.

De a parkban nemcsak járni lehet, hanem például sünnel is találkozhat az ember (vagyis Nárcisz). Egészében ide másolom a *Nárcisz és a sünn* című darabot. „Pisszensz, s a sünn szuszogva iszkol előled, / felfogat kavicsot, s füvet-fát elkövet, / ahogy kinyúlva s begömbölyödve ismét, / meghazudtolja kissé a természetét. / Tüskéje lágy, vagy legalább annak tetszik, / pontokba szedve, szádat vonalak metszik. / S mintha feltaszítanád, szája mint zsáké / megvonaglik és nyálát csillantva málé / álmokba merüldöz, szíved megejtven már- / már, mely ott ver, szöges zsákjából kibúvván.” Ez a szöveg is értelmezhető a tükör-motívum továbbírásaként. A lírai alany itt megszólítja önmagát/Nárciszt, és az első öt sorban a sünnről beszél neki. Pontosán a vers középpontjában van elhelyezve a „pontokba szedve” színtagma, mely egyaránt vonatkozik a tüskékre és a Nárcisz ajkát metsző vonalakra. A sünn mintegy tükörképe az állat látványától megindult megszólított-nak, akinek szíve leírható a tüskék által védett, azok mögé rejtőző, de azok mögül előbújni is képes sündisznó képével. A sünn alakja szorosan összekapcsolódik a kötet több pontján megjelenő gesztenye motívumával. Ha a gesztenye–sünn-párhuzamot nem fedeznénk föl magunktól, fölhívja rá a figyelmünket a kötetkompozíció, tudniillik az a tény, hogy a sünnös verset a *Nehéz* előzi meg, mely így végződik: „Majd még egyszer, emitt a parkban, hol enyhe / az ősznek ma éjjel csaknem a tiéd, / oly jóleső hallanod, hogy a gesztenye / puffogva vedli tüskés húsköpenyét.” Ahogy megvonaglik a sünn zsák-szája és kibújik a szív „szöges zsákjából”, úgy szabadul meg a gesztenye tüskés köpenyétől. A *Szájunkban*

⁶ „Szép Ilonka voltam”, <http://www.litera.hu/object.b1d05c34-835e-45b8-9ee7-ca16622e7d2d.ivy>

ez a következőképpen jelenik meg: „Lép a sárba, / készen egy szűkös hatáskörű sétára / s melázva, vedli-e már tuskés húsát a / gesztenye...” (A motívum megtalálható az *Álmában* című versben is, ezt nem idézem.) Nárcisz önmagába fordulásával áll szemben a tövises kupacskos levedlésének, vagyis a megnyílásnak ez a képe. Marno nem akármilyen metaforát alkotott a kupacsra a „húsköpeny” fordulatával. Ez fölidézi a „húsköntös” összetélt az 1996-os *Marokkó* kötet *Vízérmék* és *Nem kérdés* című darabjaiból, melyekben az idézett kifejezés emberekre vonatkozott – de az utóbbi versből azt is megtudhattuk, „hogyan jobb / helyeken a kőnek is húsa van”. Tehát a kőnek is lehet húsa, a gesztenyének is van húsköpenye, ezekben pedig Nárcisz fölismerheti önmagát. Ráadásul a gesztenye beemeli a szerző, Marno János nevét a versek világába, hiszen a szelídgesztenye németül *Marone*, olaszul *marrone*, franciául *marron*. Ezáltal sajátos játék jön létre a „Marno”, a „Nárcisz” és a „gesztenye” jelölők között.

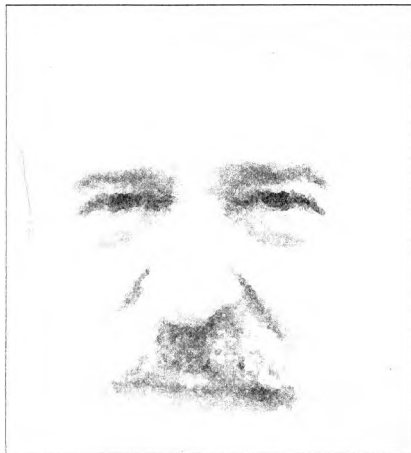
A gesztenye nemcsak a megnyílás, hanem egyben a bezárkózás alakzata. A kötet kilencvenkilencedik versében, az *Árnyékelemzés*ben ezt olvassuk: „Szájad kísértetekkel tele. / Tarkód megfeszül, hústüskéit / növeszti újfent a gesztenye, / leplezetlenül térsz a fényről / a sötétbe...” Ezek a szavak nagyon finoman mutatnak a kötet lezárása felé. A következő – utolsó előtti – szöveg, mely a *Fő a medúza* címet viseli, alcímében – (*árnyékelemzés*) – magában foglalja az előző verset. „Vége Nárciszodnak. / Zokogj csak” – mondja ebben önmagának a lírai alany, világosan leválasztva a vers beszélőjéről Nárcisz alakját. A Nárcisz szó itt olvasható volna úgy is, mint *Nárcisz*, vagyis a verseskötet jelölőjeként, tehát az idézett részt a könyvtől való búcsúzásként értelmezhetjük. Ezt az olvasatot erősíti meg a következő sorok: „Teste mint szétázott madzag / a szélben, mely nem fúj éppen, sőt jelét / sem mutatja rohamos feltámadásnak, / sem egyéb másnak, ami egy írásjel / mögött ott derenghetne.” Az írásjel, vagyis a versek mögötti létezés megkérdőjelezéseként olvashatjuk ezeket a sorokat. Az ebben a versben megszólaló hang folyamatosan rákérdez a kötet megírásának értelmére. „Szaporodni, mint a szavak, kitöltve / századik keretét a kertnek...” – van-e értelme ennek: hangzik el, történetesen a kötet századik versében. Az írássom elején elemzett kép – a *Nárcisz hajlik* című darabból – érvényessége is kétségbe vonódik itt: „Nár- / ciszt az árnyéka fölé hajlítani: / hogy szemre már milyen kialvatlan vagy! / Ő pedig néz csak... a nyála kicsorran... / mintha élvezne... felszívódni abban...” A Nárcisz név látványosan töretik ketté a sorvégi elválasztójellel. A nyál kicsorranását a víztükör parodisztikus kicsinyítéseként olvashatjuk: Nárcisz a nyálban láthatná magát, ha még értelme volna arról beszélni, hogy látja magát. De ő ezen a ponton sokkal inkább fölszívódik a nyálban. Eltűnik. Ahogy a kötet utolsó, címével együtt kétsoros darabja mondja: „Eltűnődöm // talán vagyok.” Az eltűnődésben benne rejlik az eltűnés mozzanata is. De a könyv utolsó szava mégis a „vagyok” – minimális közlés, nem nagyon lehet jobban redukálni egy költői megnyilatkozást. Ugyanakkor a közlések maximuma is, a legtöbb, amit egy beszélő teljes érvénnyel mondhat magáról: „talán vagyok”.

A KELLETÉNÉL TÖBB SZOMORÚSÁG

Aczél Géza: *(vissza)galopp*

Amikor Aczél Géza az első „igazi” verseit írta, azaz valamikor a hatvanas évek második felében, a magyar költészetben igen jelentős szerzők igen jelentős kötetei óriási változásokat indítottak el. Csakhogy ez az időszak a nagy ívű pályakezdések és a megjelent kötetek magas száma ellenére is inkább válságjelenségeket mutatott. A korábbi minták folytathatatlansága, a költészet feleslegesség-érzésének ritka erős élménye és ezáltal a megszólalások körüli vákuum sokakat egyenesen a lírai gesztusok felszámolásáig, a fehér lapra fehér betűkkel írt versek felé sodort. Az egymásra torlódott generációk, azaz a nagyjából 1935 és 1950 között születettek, akik a cenzúra enyhülésének, avagy az irodalompolitikát felügyelők stratégiaváltásának köszönhetően 1968 után egy időben juthattak kötethez, igencsak megnehezítették egymás, és persze a kritika dolgát is. A korábbinál és azt követőenél lényegesen nagyobb verseny sokkal nehezebbé tette a kitűnést, ami gyakran vezetett elkedvetlenedéshez, netán a költői pálya végleges elhagyásához. Ahhoz, hogy a nagy nehezen megjelent első kötetet ne kövessék továbbiak.

Mindezt azért érdemes felidézni, mert Aczél Géza, akinek első önálló könyve huszonnyolc éves korában, 1975-ben jelenhetett meg, pályája során többször is közel került az elnémuláshoz. Évente egy-két verssel, évtizedenként egy-egy kötettel szinte észrevétlenül utazott az irodalom ez idő alatt néha bizony dübörgő vonatán, mivel ezek a munkák inkább tűntek másodrangúnak, mint az irodalmi folyamatokat alakítóknak. 2003-ban azonban meglepő fordulatot vett az életmű: megjelent az *(ablak)(szakács)* című kötet, melyet 2005-ben a *(szakma)alkony*, 2007-ben pedig a *(vissza)galopp* követett, sőt közben, 2006-ban, a rendhagyóan alakuló életmű egységét demonstrálendő, *(fél)édes hendikep* címen az összegyűjtött versek reprezentatív kötete is napvilágot látott. Azaz nagyjából három évtizednyi, ha nem is terméketlen, de átütő erejét tekintve sikertelen útkeresés után Aczél rátalált költői megszólalásának szilárd alapjaira, saját versvilágának szűkre szabott kereteire, témájára és releváns beszédmódjára.

Ami a témát illeti, Aczél Géza afféle „öregkori” költészetbe kezdett, mely az elodázhatatlanul közeledő halálnak, a test egyre gyorsuló kopásának és az élet egyre fogyó örömeinek a kérdései körül forog. Az *(ablak)(szakács)* verseinek beszélője a főzésben leli meg a talán utolsó örömforrást, miközben az ablak, melyen keresztül a számára egyre idegenebb világot figyeli, a visszahúzódság és a kirekesztődés páros metaforája lett. A *(szakma)alkony* pont fordítva, a hivatás mint örömforrás elvesztésének történeteit gyűjti össze. Az ön-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2007
70 oldal, 1800 Ft

életrajzi elemek reflektált megjelenése, illetve a vers prózába hajlása, történetyszerűsége már ezekben a szövegekben is meghatározó volt, ám igazán csak a most tárgyalt kötetben vált megkerülhetetlenné. A *(vissza)galopp* ugyanis az életút feltérképezését, voltaképp egy élet elbeszélhetőségét kérdőjelezi meg, miközben arra tesz kísérletet, hogy az emlékezés intenzitásával ellensúlyozza a jelen statikusságát, az időskori hétköznapi kiszámíthatóságát és egyhangúságát. A visszapillantás gesztusai sokszor érzelmes, szomorú mozzanatok, melyekben az öregedés keserű élménye és a számvetés igénye találkozik. A kötet nosztalgikus hangulatait azonban kiegészíthetik, sőt felülírhatják a kimért, racionálisan értékelő, az önmegértés vágyát sugalló szövegek. Az életút sorsszerűségének, illetve a sorsformáló döntések titokzatos mozgatórugóinak keresése, azon belül is a gyerekkor félelmeinek, apró tragédiáinak és örömeinek, illetve bevátlatlan ígéreteinek felidézése új perspektívákat nyit az önértelmezés előtt, melynek kimondatlanul is érthető célja az élet egységes történetté formálása, azaz a meghatározó narratíva megtalálása. Olyan narratíváé, mely visszafelé is mindent megmagyaráz.

Nagy kérdés persze az is, hogy mi a története a költői nyelvnek ebben az életműben, azaz vannak-e konkrét előzményei az utóbbi szűk évtized megújult Aczél-költészetének. A különbség élesebben látszik: a korábban az avantgárd kísérletek felé tájékozódó, ezt a hagyományt irodalomtörténészként is jól ismerő szerző mostanra egy klasszikus formában, a makámában, és egy klasszikus beszédpozícióban, a vallomásos költő emlékező, számvető, néhol kissé önemésztő pózában talált (ideiglenes?) otthonra. Mondhatni, hátat fordított az avantgárd hagyománynak, aminek már, épp az ő esetében, önmagában is üzenetértéke van – habár lehet, hogy mindez fordítva történt, azaz a költészet avantgardista elgondolása vált szűkössé a szerző számára. Ez utóbbi értelmezést erősíti az életművön végigvonuló „cserbenhagyott gyerek”-motívum is: az egészen korai *Hulló festett éjszakáktól* a mostani kötetben olvasható „te jó ég” kezdetű szövegig. A magányos, szegénységben élő gyerek és közvetlen világának kellékei, a törött játékok, a leszakadt hinták, a frusztrációt csak növelő színes kirakatok fontos képei e költészetnek. De a kérdéses relációban nem a fiú a tékozló, hanem az esetleges tehetségét, ismeret- és alkotóvágyát tékozzalják el mindazok, akik sorsára hagyják. Merthogy talán ez történt a magyar irodalommal is: eltékozolta az avantgárdban rejlő, a huszadik század során többször is felajánlott értékeket, hogy aztán a mozgalom maga is tékozló legyen, és ne tudja megtartani híveit. A korábbi kötetben megjelent *szakmaalkony* című vers egyenesen „asztalokat borogató gonosz avantgárd”-ot emleget, mely destruktív technikákat terjeszt, rombol, anélkül, hogy az újjáépítés eszközeit akárcsak sejtetni tudná. A nyelv logikáját átíró, sőt nemritkán figyelmen kívül hagyó, az alkotás szabadságát hirdető megszólalásmód ráadásul idővel maga is szabályalkotó, előíró, tehát a szabadságot korlátozó rendszer lett, azaz a nonkonformizmus végső soron egy újabb konformizálódásba hanyatlott vissza. Aczél Géza kritikus, kételkedő szemlélete, mely furcsa módon a saját teljesítmény megítélésére is kiterjed, már csak távoli rokona az „élcsapat” szemléletének.

A kötet vállalkozásának érdekessége épp abból ered, hogy itt egy önkritikus és önironikus beszélő igyekszik saját életrajzát megírni. Nem csoda, hogy egy önmagát folytonosan nehéz döntések elé állító figurát látunk, aki ráadásul a két rossz közül gyakran a rosszabbat választja. A valóság és a fikció problémájával is eljátszó életrajz voltaképp sablonos fordulatokat mutat: vidéki kisiskola, majd középiskola, katonaság, egyetem, házasság, három gyerek, válás és egy újabb gyerek. Eleinte szakmai sikerek, ambíciók, majd itt is csalódások és elkedvetlenedés. A szándékosan alulstilizált élet eseményei a nevek és a helyszínek felcserélésével a legtöbb magyar értelmiségi élete lehetne. Különösebb ambíciók nélküli, boldogtalan élet ez, meghatározója „az áporodott kispolgárság fölvállalt reménye”(40.), mely könnyen, szinte mentegetőzve mondatja a történet hősével: „én nem vágyom történelmi érdemekre”(14.). Az igencsak negatív figura már a kötet első felében

kijelenti: „mi addig volt kezdett mind vésszesen nem érdekelni” (27.), sőt „az embert lasacsckán bekerítő enyészet”-ről (22.) „szürkén pergő élet”-ről (50.), „lelki vákuum”-ről (56.), a „hétköznapiok sivatagá”-ról (56.), „szűkülő környezet”-ről (66.) vagy épp a szemekből „enerváltan lógó kín”-ről (54.) beszél. Emellett szakmai sikereiket is önironikusan vezeti elő. A költői eredményeket „tétova lírai szárnyalás”-nek nevezi (62.), miközben ugyanott a „saját hang vékonyka dallamá”-t, másol a „vitatható rímek”-et emlegeti (40.). Korai kritikusi munkáit „kritikai böffenetek”-ként idézi föl (40.), a valaha a felfedezés örömeivel kecsegtető szerkesztői munka örömtelenségét pedig így érzékelteti: „egy jó vakarózás kedvesebb mint holmi gyanútlan indult titán”(65.). Igaz, a megállíthatatlannak tűnő zuhanás közben vannak apró örömök, meleg pillanatok, reményt keltő események is. Ilyen például a gyerekek születése, az első rácsodálkozás az újszülött „angyalarcára”, a gyönyörködés, melyhez a két puha kéz érintésének élménye és a vállat visszabuggyanva összepötytyöző tej illata társul. Csakhogy mi sem jellemzőbb, mint hogy a szöveg ezeket a felszabadultabb pillanatokot azonnal ellenpontozza, lehúzza: az újszülött mellett látatja a gyerekkel otthoni magányra kárhoztatott anyát is, az első babamosolyok mellett a „fölstilizált esteket” (38.), a „kisszerű eufóriát” (62.), a család növekedésével járó elszegényedést, illetve az életmód hirtelen, a szülők kapcsolatát ugyancsak megterhelő változását is.

Mindezekből áll össze a *bús férfi* hiánytalan portréja, „kiben a kelleténél több a szomorúság” (52.), azaz, aki képes reflektálni is a helyzetére, képes nevetni is saját, mértéket nem ismerő keserűségén. Ráadásul miközben hajlamos sajnálni magát, döntéseit nem bánja, önmagát nem kárhoztatja, mások sorsát sem irigyli – mintha úgy látná, nincs menekvés, amit kihoz az életből, az a legtöbb, mi kihozható: „ti is azok vagytok mint én szárnalmas köcsögök” (35.). Meglepő, de épp az iméntiek miatt érthető, miért kapnak a lírai életrajzban olyan nagy szerepet a sportbeli próbálkozások, a sakkozás, a foci, a kézilabda és a tenisz. A sportban lehet ugyanis a legközvetlenebbül átélni, hogy mindig van jobb az embernél: bármilyen tehetséges, bármennyit edz, a vereség előbb-utóbb eléri. Amíg például a költő hitegetheti magát, hogy ő aztán ilyen jó vagy olyan jó, és szidhatja a kritikát, ha az másként látja – ez még inkább igaz a szülői teljesítményre! –, a sakkozóról vagy teniszezőkről fehéren-feketén kiderül, pontosan mit érnek. Másrészt a sport is csak olyan, mint az élet szebbik oldala: örömforrásnak látszik, mégis stresszel és kudarcokkal jár együtt. Nem megoldás tehát semmire.

Ahogy az (*ablak*)(*szakács*) versei egy szűk lélettér, lényegében egy panellakás két ember számára már kicsi konyhájának belakásáról beszél, a (*vissza*)*galopp* egy átlagos, már-már sűrű élet korántsem világra szóló történeteit gyűjti össze. Azt a korábbi kötetből is sejtethetjük, hogy valójában nem a lakás vagy annak konyhája a szűk, hanem voltaképp az egész világ, mely beszorítja az egyéneket a falak közé és az ablakok mögé, és most is tudható, hogy nem ez vagy az az élet rövid és eseménytelen, hanem maga az élet rövid. Minden élményhajkurázs csak illúzió, szárnalmas kísérlet a tartalmasabbá tételére. Nem véletlen, hogy a *szakma* és a *vers* szavak, sőt a múlt értékeire utaló *vissza* szó is zárójelbe kerül a kötetcímekben: ezek lehetnének a valódi tartalmak, a kapaszkodók, amelyekre hivatkozva mondhatnánk, hogy nem éltünk hiába – de valójában ezek a szavak sem jelentenek semmit. És akkor már: hiába éltünk, hiába tettünk ezt vagy azt, megöregszünk és meghalunk, ugyanúgy, mintha semmit sem tettünk volna. Aczél ennél persze finomabban árnyalja ezt az érzelmesen szomorú kvázi-létfilozófiai álláspontot, de lényegében immár harmadik kötetében is csak mereng, és lemondva elfogad. Sőt az ehhez kapcsolódó keserű belátásokat az öregedés sokat emlegetett folyamatában még inkább felerősödő időélmény tovább fokozza.

Az már a költői megformálás része, hogy a beszélő idősebbnek van maszkírozva, mint amilyen idős a szerző, sőt bizonyos „túléltségi állapot”-ról is beszélhetünk. Egy olyan

élethelyzetről tehát, amikor a kihívások csak a múltból érkehetnek: a jövő már semmit nem tartogat, a jelen pedig eseménytelenségbe fullad. Az aggyastán szerepére természetesen a megszólalás alapjainak megerősítése miatt van szükség, azért tehát, hogy a számvetés ambíciója, és egyáltalán, a beszélő figurája, attitűdje, keserősége még hitelesebb lehessen. Ugyanezt szolgálja a beszédhelyzet immár köteteken is átnyúló stabilitása, mely a posztmodern költészet kontextusában, ahol gyakran egy versen belül is változhat a beszélő személye, nézőpontja és nyelvi-stiláris meghatározottsága, különösen feltűnő. Ezért akár egy gondosan felépített trilógia – sőt a 2008-ban megjelent (*vers*)szakadással együtt tetralógia – darabjainak is olvashatók a kötetek, ami ugyancsak egyedi vállalkozásnak tűnik. A melankolikus, elégikus körültekintés, a keserű látélet, aztán a múlt felé fordulás, és mindezekben belül a költészet állapotáról való gondolkodás tartja össze a köteteket, természetesen a már emlegetett versforma-hűség és a talán ennél is fontosabb beszédhelyzet-egyezés mellett.

De mit is kell látnunk a versek és a kötet megformálásában?

Az Aczél-féle vers technikai alapkérdése alighanem az, hogy miként lehet a költészetet fojtogató epikus folytonosságot a versen belül, épp a versszerűség érdekében valahogy megtörni. A korábbi munkákban a költő ezt gyakran áthajlásokkal, képi vágásokkal, ismétlésekkel és másféle mellérendelő szerkezetekkel, vagy épp asszociációs mellékvonalakkal érte el, az újabb versekben azonban a rím és a jelzős szerkezet kap efféle funkciót. A makáma, azon túl, hogy a magyar költésztörténetben Arany János egyetlen próbálkozásától eltekintve alig-alig fedezhető fel, azaz egészen újszerű hangzást kölcsönöz a szövegnek, azért jó választás, mert a sor belsejébe csúszó, ráadásul változó tempójú rímek váratlan pillanatokban tudják az egyes lírai szálakat elkötni, vagy épp az értelmezés szempontjából fontos helyeket kiemelni. Így egészen másként gördülnek a hosszú, nemritkán harminc szótagos sorok: hiába az epikus elemek fölénye, a menekülési lehetőségek kidolgozása, vagy akár csak megmutatása oldja az ebben rejlő feszültséget. Más kérdés, hogy a rímek néha kifejezetten erőltetettnek tűnnek, bár az is igaz, hogy az ebből fakadó játékoság viszont oldani tudja a kötet egészének borús hangulatát: „nincs több képem róla, másodiktól költözött a skóla” (21.), „egy tehetőes helyesírási hiba nagy galiba” (27.) stb.

A ciklikus szerkesztésmód az első Aczél-kötetek óta ismerős lehet, de ebben is láthatunk változást a korábbiakhoz képest. Az első kötetek ciklusai ugyanis a költői terv és cél központját jelentették, szinte minden alá volt rendelve a ciklus működésének, ami az egyes verseket sokszor súlytalanná tette. Mindez vélhetően megint csak az avantgárd távolságtartást és a lecsiszolt, „tökéletes” mű iránti kételyt javasló tapasztalatával volt magyarázható. A szövetszerű ciklusok alkalmasak voltak ugyan egy-egy motívum felerősítésére, de a kimértség, az áttetsző tudatosság túlságosan művivé tette az ebből fakadó eredményeket: a költészet sablonos és kiszámítható lett, miközben a vers mindenáron több kívánt lenni, mint ami lehetett. Furcsa azt mondani, hogy Aczél ezt alapjaiban gondolta újra, hiszen az új kötet címnélküli, azonos terjedelmű, ugyanazon nyelvet működtető versei mintha még inkább alárendelődnének a kötetegésznek, mégis ez az igazság. Ezek a versek ugyanis saját törvényeik szerint alakulnak egyformává, sokkal jobban érződik tehát rajtuk az egyediség, a különösség. Azaz egyes versekben is jelen van az a cél, amit a kötet is követ. Az emlékezet-mozaikokon kívül például az epikusság jelenléte említendő itt, amit viszont az újonnan megtalált versforma tett együtt is működőképessé. Ennek köszönhetően sokkal egységesebb a kötet, olyannyira, hogy akár egyetlen nagy versként, avagy egy versregényként is olvasható, de akkor viszont úgy, hogy a huszonegy különálló szöveg egyike-másika akár elhagyható is lenne.

Ami pedig az emlékezet működtetését, a „szemcsésen vibráló film” visszajátszását illeti, Aczél álláspontja világos: az alcímben szereplő *utószinkron* szóval pontosan jelzi, hogy a szerző szerint az emlékezet nem statikus, hanem állandóan változó, a mindenkori

jelenhez igazodó művelet. A múlt mindig jól alakul, olyannyira, hogy a megtörtént események már közvetlenül megtörténtük után formálódni kezdenek, évtizedes távlatokból pedig mindenestől úgy mutatkoznak, ahogy látni szeretnénk őket. Azaz kínos vagy az utólag kigondolt narratívába nem illő részletek lekopnak, a maradékból pedig megformálódik egy új és szebb valóság. A kötet tétje az is, hogy a teljes-igényű, de ily módon is reflektált számvetés vajon miféle képet tud adni egy életről, vajon másként működik-e az ezt a tudást számtalanszor visszhangzó biografikus logika szerint íródott mű. Az emlékezés folyamata eseményszerű alaptémája a kötetnek, hiszen a szerzőt elsősorban az érdekli: „miként illan el az élmény” (11.), miként lesz a valóságosnak átélt eseményekből az élettörténet igényei szerint formált, és onnantól már csak fiktívnek tekinthető esemény?

A *(vissza)galopp* tehát egy elégiára és iróniára hajlamos költő egészen új megszólalásmódjának újabb lenyomata, mely minőségi és mennyiségi változást is hozott a költészetében. Az új pályaszakasz legérettebb, összegzésnek is tekinthető kötete, mely megalkuvások nélkül mutatja fel azt az eredeti és könnyen azonosítható költői nyelvet, mely egészen messzire kalandozik a hetvenes-nyolcvanas évek Aczél-költészetének neoavantgárd gesztusaitól. Az illúziók nélküli számvetés gesztusa, az életrajziságról és az emlékezetről való gondolkodás, a líra és a próza határának ismételt kikezdése, a létfilozófiai dimenziók kidolgozottsága, a szenttelen önvizsgálat, a személyesség végletes vállalása, illetve a hosszúvers mint forma otthonossá tétele mind-mind olyan alapeleme Aczél újításának, mely a korábbiaknál lényegesen nagyobb figyelmet érdemel. Aczél Géza láthatóan megtalálta a rá régóta váró költői nyelvet. Immár a kortárs költészet lehetősége, hogy megszólítsa és továbbgondolja e kötetek eredményeit.

HAZAKÓSZÁLÁS

Lábass Endre: *Felnőttláncfű*

„Végtelen érzés volt elnézni a végtelenbe, de csak ennyi.”

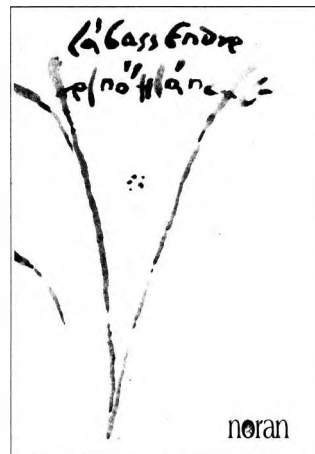
A magyar íróknak nincs tengerük, szoktuk mondani Tolnai Ottó nyomán, és tényleg. De azért az a kevés, ami akad, elég nagynek tűnik. A szobából, ahová a *Felnőttláncfű* hőse megérkezik („máris mintha átrepültem volna rajta és kiszálltam volna az ablakon”), ellátni egészen a magyar irodalom legnagyobb mediterrán víziójáig, a kis dubrovniki szobáig *A befejezetlen mondatból*. Hogy is írja Déry? „A falak s a lakozott fehér bútorok nyugtalanul csillámlottak, s ha olykor végigfutott rajtuk egy könnyű, rezgő árnyék, amelynek laza szövetségén mintha szintén átrezgett volna a fény, alig észrevehetően hátrább hajoltak durvább súlya elől; ilyenkor a sima falak könnyedén hullámozni kezdtek.” S most tekintsünk szét Lábass könyvének tengerparti szobájában: „Mert neki, a szélillatú szobának, minden része annyira vidám volt, olyan lendületes, mintha már kora reggel elkezdtek volna játszani. Egyetlen fényfolt sem állt meg pihenni, mindennek szárnya volt, nem csak az ablaknak és a függönyöknek.”

Objet trouvé, hát persze. Mert hát ugyan mi köze volna Déry súlyosan hömpölygő nagyregényének Lábass kalandos kószálásaihoz? Körülbelül annyi, mint a magyar irodalomnak a tengerhez. Nem csoda, ha – újabb titkos-közös szál – mindkét könyv hőse visszafelé mozog a tengertől, haza, Budapest irányába.

*

Egy kultúra tágassága egybeket közt azon is jól mérhető, hogy mit kezd a periférián kószáló formátumos alkotóival. Márpedig Lábass Endre, aki meglehetősen ritkán bukkan föl a jelenkori irodalmunkat számba vevő különféle névsorokban, alighanem a huszadik század második felének legjelentősebb magyar flâneurje. Aki, ha éppen nem Budapesten kóborol, hát a XVIII–XIX. századi angol irodalomban; ezeket a könyvek közt folytatott csatangolásokat mindeddig egyetlen, méltatlanul kevés figyelemben részesült kötetben, *A madárfészekárusban* (Orpheusz, 2002) gyűjtötte egybe. Budapest-könyvei pedig, az 1987-es *Az ünneptől kezdve* (Magvető–JAK-füzetek) a lenyűgöző *Vándorparadicsomig* (Osiris, 2004), a város teljességgel eredeti és páratlan mentális térképét rajzolják föl. Lábass alulnézetből pillant szét Budapesten, mondhatnánk, csak hát megtévesztő a kifejezés, mivel ennek az „alul”-nak éppen senkivel nincs közvetlen kapcsolata a szociográfia emancipációs éthoszával. Felbuknának persze a hátsó udvarok

Noran Kiadó
Budapest, 2007
299 oldal, 2290 Ft

lakói, az eldugott, apró műhelyekben meghúzódó, régmúlt korokból itt maradt mesterek, a külvárosi kocsmák törzsközönsége, ahogy a hajléktalanok vagy a kínai piacosok is. Lábass azonban nem az általánosítható, hanem a sajátos tapasztalat érdekli, az emberek saját történetei, s ugyanilyen erővel a talált helyek, tárgyak saját történetei is. Élénk érdeklődéssel veszi szemügyre például a kiselejtezés előtt álló holmikat, iratokat, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy a város titkos és jótékony szelleme a lomtalanítás palackjában lapul. Minden és mindenki izgalmas titkok és történetek hordozójává válik Lábass pillantása előtt, s az egyszerre szelíd és heroikus leletmentő munka eredményeképpen valamiféle enciklopédikus tabló áll össze a kötetekből.

Rendkívül szimpatikus vonása mindemellett, hogy e periférikus helyzet nem jelent egyszersmind háttérbe szorítottságot, hogy hűján van bármiféle *ressentiment*-nak. A flâneur már csak ilyen, természete szerint nem kíván a porond közepére állni. Ahogy Jánossy Lajos írja *Sötétkamra* című recenziójában (www.litera.hu, 2008. 01. 12.): „Hogy Lábass Endre mikor foglalja el a csak őt megillető helyet a kortárs irodalomban, nem tudható. Az is lehet, hogy már ott van, elfoglalta, másképpen: több helyütt van, jól, ugyanúgy, ahogyan a város csak általa fellelhető zugaiban, szegleteiben. Meglehet, vannak az irodalomnak is efféle láthatatlan pontjai, szélárnyékok vagy keresztvutak, ereszaljak és lépcsőházak, ahol néhány különös alak jól érzi magát; ahogyan a természetfilmekben mondják: az a természetes élőhelyük.”

Innen nézve a *Felnőttláncfű* végtelenségbe pillantó nyitánya mindjárt fölveti a legfontosabb kérdést: miért adja föl valaki önszántából a természetes élőhelyét? Mit keres vajon Budapest flâneurja a tengeren?

*

Voltaképpen a *Felnőttláncfű* is Budapest-könyv, melynek a hős utazása csupán a keret-történetét adja. Megérkezik a tengerparti kisvárosba egy bőrönddel, benne ötvenezer fényképnegatív a városáról, az elmúlt napjairól, „végiggondolni városomat és életemet”. A feladat emberfölkötti: egy-egy pillanat végiggondolásához nyilvánvalóan jóval több időre van szükség magánál a megélt pillanatnál, itt pedig a gigantikus fotóalbum ötvenezer pillanatot, ötvenezer kiindulási pontot kínál.

Végtelen érzés elnézni a végtelenbe – de csak ennyi?

Mintha a mediterrán nosztalgia visszavonása már a furcsa nyitómondatban a kezdetét venné. A tenger extenzív végtelenségével mintha a tengernyi fényképnegatív intenzív, kaleidoszkópszerű végtelensége kerülne szembe. A Budapest nevű tengeré. A kötet gerincét a Budapest-történetek adják, s hamar világossá válik, hogy a tengeri utazásra a kellő távolság megteremtése miatt volt szükség – több szempontból is.

Ha úgy tetszik, a kötet hőse azért érkezik a tengerhez, hogy leszámoljon az emlékeivel, noha végül az elvágyódásával is sikerül leszámolnia. Az elvágyódással, ami a kötet vége felé a hűtlenség megfelelőjeként jelenik meg: „A te vágyad [ti. a gyerekek – K. J.] nem elárulása e kopott nagyszobának, szőlőmintás cserépkályhának és a titokzatos, félhomályos előszobának. De a felnőttek elvágyódása más, szeretetképtelenség, álmokképtelenség, vacak kis árulás. Sajnos azt kell mondanom neked, ez maga a felnőtttség.” Az elutazás egyik fő tétje tehát ez volna: ha végül meg is semmisíti a bőröndnyi negatívot, valamiképpen mégiscsak hűséges maradjon az otthagyszerhetetlen-elfeledhetetlen dolgokhoz.

Ha pedig úgy tetszik, azért utazik be ekkora távolságot, hogy feloldja az ellentmondást, amely a bőröndnyi tárgyi emlék fizikai valósága és a flâneur eszméje között feszül. Hiszen a kószálóknak mi szüksége is volna a bőröndre, a fotóalbumára, amikor a saját fejében találnak valódi otthonukra a képek. De menjünk ennél is tovább, és vegyük észre: Lábass budapesti kalandozásainak nem véletlenszerű vagy esetleges járuléka a fotók, az

innen-onnan előkerülő és összeguberált tárgyak, iratok, mi több, arcok, sorsok, monológok. Éppenséggel a *gyűjtés* és a *kószálás* együttállása teszi hasonlíthatatlanná Lábass Endre Budapesten csatangoló hősét. Nem csupán benyomásokra vadászik, hanem egyszerűsmind a fizikai valójukban elébe kerülő dolgokra is. S ennek a lehetetlent kísértő vállalkozásnak az ára volna talán az a felgyülemelő melankólia, mellyel a tengeri utazás hivatott leszámolni.

Ugyanakkor ez csupán az egyik lehetséges magyarázat. Egy másik szerint – mely a kötet harmada táján bukkan föl – az emlékek összegyűjtésének terápiás célja van. Össze- gyűjteni a jót, a boldog pillanatokot, és szembeszegezni őket a nyomasztó emlékekkel: „Ezért hoztam a világ végére elhagyott szülővárosom képeit, és ezért hoztam el a képek emlékeit. Hogy fel tudjak belőlük készülni, hogy át tudjam gondolni őket. Ha majd itt is megjelenik az emlékezés bányájában a kobold, a kobaltszínű rém, az idehozott teljes anyagból válogathatok ellene boldog perceket.”

Mindez pedig egy (Lábass szövegeiben nem túlságosan gyakori) irodalmi allúzió segítségével kapcsolódik a tengeri út motívumához. „Játékkal vannak tele a legszürkébb, legfájdalmasabb napok – írja Lábass a könyv eleje táján. – A ködös utakon hajókürtszerűen búgott a matrózok dala.” Világos az utalás Mallarmé nagy költeményére, a *Tengeri szélre*; így szól a zárlat Illyés Gyula fordításában: „Futó árbo, vihar csalétke!... tán enyém is / hajótörésbe jut, tán goromba szél visz / cél nélkül, úttalan, s sziget sohase lát... / De hallga, halld, szívem, a matrózok dalát!”

Ez a dal azonban a *Felnőttláncfű* lapjain jobbra a Budapesti-tenger hullámai fölött csendül fel.

*

„A Rákospalotai pályaudvar végében a platán most még a második emeletig ér, de évek múltán, ha elkészítem ezt a könyvet, valaki majd elmegy ahhoz a fához. Átkel a falépcsőn a sínek fölött, és látja, hogy a fa már a harmadikig érne, de nincs sehol a ház. Sír akkor vagy nevet?”

Lábass kószálásai a „létező” városhoz utalnak bennünket. A fölbukkanó helyszínek, szereplők események nem önkényesek vagy kitaláltak. Ennek az esszéisztikának az ereje abban áll, hogy képes átrendezni, a saját mintájára formálni az olvasó belső térképét is. A *Vándorparadicsom*ot például bizvást lehet titkos bédekkerként, alternatív városkalauzként forgatni, s a *Felnőttláncfű* laza láncba fűzött történetei, emlékképei, emlékezetes jelenetei sem fikciós alkotásoknak tűnnek a korábbi munkákat valamennyire ismerő olvasó szemében. Mi több, valószínű, hogy az is így fogja olvasni, akinek ez az első kezébe került Lábass-kötet; az apró epizódokból egybefűzött könyvet ugyanis az *objet trouvé* logikája vagy poétikája képes hitelesíteni. Amikor például öt oldalon keresztül sorolja a VI. kerületi, Jókai tér 8. alatti bérház lakóinak a névjegyzékét egy harmincas évekbeli házbérlőkönyv alapján, nemcsak ennek a poétikának a hatóereje válik nyilvánvalóvá, hanem a flâneur tekintetének és az *objet trouvé* gesztusának a mély belső kapcsolata is. Egyik esetben sem a dokumentáció a cél, hanem a kontextusba emelés, a feltárára váró, rejtett művészi erő kiaknázása.

S ezzel egyúttal elvethetjük a spleennek a flâneur figurájával gyakorta együtt járó képzetét is. Benyomásokra vadászik, persze, ám mindezt nem pusztán a leltárba vétel beletörődő mozdulata kedvéért teszi. Lábass ennél jóval élesebben ars poeticát fogalmaz meg a kötet lapjain: „Ki tudja, mi kell ahhoz, hogy megváltozzanak a mondataink, hogy szétszakadjon a réges-régi, unott nyelvtanunk, mondataink rendje hirtelen táncba kezdjen, kérdések férközzenek be az addigi vélt rendbe, olyan mondatjelek, amiket addig nem használtunk, használni féltünk.” Van mindebben valami szelíd avantgardista

lendület, miközben mégiscsak Budapest süllyedőben lévő arcát teszi ennek a világlátásnak a próbakövévé.

De talán épp ez a lendület törik meg óhatatlanul is. A réges-régi, unott nyelvtantól nem lehet olyan könnyen szabadulni. „Az ilyen összevissza töredékeket meg állandó kínzó kényszerérzéssel újból és újból rendd próbáljuk nyomorítani mi magunk, és mindig marad utána valami hiányérzetünk”: íme, egy másik ars poetica, a kudarc érzését mintegy hivatalból magával hordozó flâneuré. A kötet dramaturgiai szerkezete innen válik átláthatóvá: a budapesti emlékek fölidézését követő, záró fejezetet előlegzi meg a csalódott fölismerés: „... azt vettem észre, hogy nem tudok szabadulni a kialakult szemléletmódtól, a millió apró történet láncszínházától. Láncszemek voltak az utazás során tapasztalt történetek, és kitörölhetetlenül belém írták a módszerüket, mindegyik megtanulta kerek egésznek elhitetni magát. Már nem tudtam máshogy nézni, látni, csak ezt a rendezettséget láttam, mintha kristályrácson néztem volna át.”

Ha a kószálás során szerzett tapasztalatok folyton-folyvást kerek történetekké rendeződnek, talán épp a tapasztalat spontaneitásából veszik el valami. A „kristályszemüveg” mindazonáltal levehetetlennek bizonyul – az emlékek terhének levetésén, illetve terápiás célú egybegyűjtésükön túl végső soron ehhez a felismeréshez volt szükség a mediterrán útra. S az ijedt végkövetkeztetés („Meg kell szabadulni a negatívoktól, talán magukkal viszik az emlékeket”) vezet át a záró fejezetbe, ahol nyilvánvalóvá lesz, hogy ilyen csekély áron nem irthatjuk ki magunkból a városunk emlékeit: „fogalmunk sincs, mi mindent jegyeztünk meg álmainkban olyan erővel, hogy otthagyhatalanok, mert nem tudjuk elfelejteni őket”.

A *Felnőttláncfű* voltaképpen ennek a balsikerű emigrációs kísérletnek a krónikája, ahol a balsiker mégiscsak képes nyereségbe fordulni: kényszerítő erővel láttatja be Lábass kószalójával, hogy a városához, az életéhez fűződő hűség nem pusztá választás kérdése.

ALKALMI ÍRÁS A NŐIRODALOM ÁLLÁSÁRÓL

Szomjas oázis. Antológia a női testről

Az *Éjszakai állatkert* című kötet 2005-ös megjelenése mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarországon is egyre erősebben kívánja hangját hallatni a nőirodalom. Végre nem egyes nőírók önálló és helyenként magányos próbálkozásainak lehetett tanúja az irodalmi élet, hanem frontba tömörülve, egy koncepció – a női szexualitás – köré csoportosítva jelentek meg szövegek a kötetben, jelentősen megosztva ezzel a kritikai közvéleményt. Annak ellenére, hogy a kritikai fogadtatás „a tapintatosan bókoló könyvismertetéstől” egészen „a kritikairást mű híján megtagadó kritikáig” terjedő skálán szórt,¹ az *Éjszakai állatkert*et vitathatatlan könyvpiaci sikerként könyvelhették el szerkesztői: Bódis Kriszta, Gordon Agáta és Forgács Zsuzsa Bruria. Hasonló ellentmondás figyelhető meg a *Szomjas oázis* című gyűjtemény esetében is; a közönségsiker tagadhatatlan, az átfogó irodalmi-kritikai értékelés pedig mind ez idáig szórványos maradt, hiszen a róla szóló írások leggyakrabban a gesztus megkérdőjelezésével vagy jogosságának alátámasztásával foglalkoznak még mindig. Pedig az értékelés feladatát már csak az is megkönnyíthetné, hogy az *Éjszakai állatkert* megjelenése után a *Szomjas oázis* körüli közvetlen politikai hullámok csitulni látszanak, s idő és lehetőség nyílna arra, hogy a nőirodalom esztétikai és politikai jelentőségét mérlegelni tudjuk, szem előtt tartva azt, hogy e kettő – különösen a női szövegek esetében – egyáltalán nem elhanyagolható módon összekapcsolódik.

A kötet – az *Éjszakai állatkert*hez hasonlóan – nem árul zsákbamacsát. Míg az előző irodalmi eseményként kívánta beállítani magát, addig a *Szomjas oázis* hátsó borítójának tanulsága szerint „[k]orunk legfontosabb történetei, legérdekesebb szerzői” olvashatók a válogatásban. A szenzációra hajazó, rosszízű reklámszöveg persze csak a borító hatásvadász képi üzenetét erősíti: az egzotikus képet festő meztelen nő (képét festő nő) képe a

¹ Halmai Tamás megfogalmazása Kálmán C. György(i) *Magyar Narancs*-beli („Mutogatós nénik”. 2005. november 24. 30–31.), és Alexa Károly *Korunkban* megjelent írásaira („Könyvről könyvre – »Na ne«”. 2006/1. 91–96.) vonatkozik (http://www.terasz.hu/main.php?id=irodalom&page=cikk&cikk_id=9763&rovat_id=97&fazon=). A recepció részletes, feminista szempontú, polemikus összefoglalóját ld.: Séllei Nóra: „»A nagy kitárulkozás« – Az *Éjszakai állatkert* recepciójának értelmezése”, in: *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 182–202.

Szerkesztette Forgács Zsuzsa
Jaffa 4 Kiadó
Budapest, 2007
590 oldal, 3490 Ft

kötet (és tartalmának) ikonikus jelölője. Az olvasót pedig külön fel is szólítják: „vidd haza, bújj vele ágyba, engedd, hogy megnevetessen, megrikasson, felszabadítson”. A csábítás (és a fogyasztás) logikáját megidéző retorika nem hagyományosan irodalmi, hanem inkább piaci terméként pozicionálja a kötetet, s amennyiben a szövegek a női testről szólnak, a kötet – miközben a női test sokszínűségét állítja – ezt kívánja áruba bocsátani. Legalábbis a hátsó borító tanulsága szerint. Meglehet, a kérdéses mondatok címzettje nem az egyszeri férfiolvató, mégis zavarba ejtő a szolidaritást karikírozó patetikus hangnem használata többes szám első személyben („Jó lesz nekünk!”), a bizalmaskodó, a (magán)tulajdon frazeológiáját használó megszólítás és ajánlat („A tied.”). Mindez a nyugati feminizmus második hullámának korai korszakát idézi, amikor is az elsődleges célkitűzések között kiemelt szerepet kapott a női hang artikulálása, a saját élet és a test feletti önrendelkezés meg-, illetve visszaszerzése. Ezeknek a szándékoknak az érvényre juttatása annak idején erős, gyakran erőszakosnak tűnő nyelv használatával járt együtt, mely megkérdőjelezte a társadalom habituálisan rögződött előfeltevéseit a nemi szerepekről, a test(ek)ről és a szexualitásról, illetve ezek különböző megjelenési formáiról. A hasonló retorika megidézése jó harminc évvel később egy másik kontextusban – ahol a nőirodalom, a feminista gondolat társadalmi megítélése legalábbis problematikus, a fogyasztói társadalom ellentmondásai pedig egyre nyilvánvalóbbak – nem tekinthető szerencsés fordulatnak. A nőirodalom és a nemi szerepekhez kapcsolódó problémák megjelenítése túlságosan is fontos ahhoz, hogy felvetésüket az első kötet sikerére építő könyvpiaci marketingfogás támassza alá. A kötetbe belelapozva mellesleg kiderül, hogy nem a *Szomjas oázis* tartalmazza „korunk legfontosabb történetei[t], legérdekesebb szerzői[t]”, ám ez jottányit sem kellene, hogy levonjon egy ilyen volumenű antológia megjelenésének jelentőségéből. Legfeljebb fintorgásra készíti az ellendrukkereket, míg azoknak az olvasóknak, akik valóban várják és igénylik a nőirodalom, vagy éppen a női irodalom erős magyarországi jelenlétét, csalódást okoz.

Mint ahogyan a szerkesztői koncepció is, már ami nyomokban fellelhető belőle a kötet elolvasása után. Mert bizony az energiákat nem a hátsó borítóra és a fülszövegre kellett volna (feleslegesen) elpazarolni. Egy szerkesztői előszó világossá tette volna azokat az elveket, melyek alapján a válogatás létrejött, szerkezete kialakult. Az odáig rendben van, hogy egy kötet létrehozása meglehetősen esetleges körülmények között zajlik, ám a válogatás és a szerkesztés folyamata – ha nem is homogenizálja tartalmilag, vagy hozza ugyanarra a minőségi szintre a szövegeket, de – mégiscsak valami koncepciót, keretet, kontextust teremt, melyben a szövegek egyes értelmezéseiken túl is felvehetnek és hordozhatnak jelentéseket. Mi több, jelen esetben képviselhetnének is valamit, a sokszínűségen (és a rendezetlenségen) kívül. Erre a szerkesztési folyamatra azonban csak az egyik szerzői önleírás nyújt némi rálátást. „Tavaly nyáron a Mammut Bevásárlóközpont Libri könyvesboltjában mellém lépett Forgács Zsuzsa, és megkérdezte: ‘Nincs írásod a női testről?’ [...] az írás nem lehet kevesebb 5400 leütésnél” (583). Az eset nyilván egyedi, hiszen a kötet szövegeire történő felkérés nem pusztán ilyen módon történt (húsz korábban megjelent írást is tartalmaz az antológia), de talán elárul valamit abból, hogy a szerkesztői munka miért csak a szerkezeti tagolásra, a jegyzetek összeállítására, és a szerzők portréinak névsorba rendezésére korlátozódott. Illetve még valamire: ahogyan az *Éjszakai állatkert* esetében, úgy ebben a kötetben is „33 kortárs szerző 56 művét tartja kezében” az olvasó. Márpedig a kötet elolvasása után kiderül: a kevesebb több lett volna.

De nézzük magukat a szövegeket. Ezek négy, metaforikus címmel ellátott egységbe tömörülnek, melyek közül az első, és egyben a legterjedelmesebb, a több mint kétszáz oldalt kitevő „Ébredés tükörfényben”. Ez a fejezet önreflexív, a nőirodalom témáit boncolgató – és javarészt korábban már megjelent – írásokat tartalmaz. Babarczy Eszter egyik szövegével a kötet publikálásáig az interneten, Tóth Krisztina és Kiss Noémi egy-egy, Ladik Ka-

talán és Szécsi Magda Dzsendzsi összes, valamint Forgács Zsuzsa Bruria két írásával is kötetben találkozhatott már az olvasó. Az újraközölt szövegek egy részét nem véletlenül válogatta ki a szerkesztő: Babarczy Eszter „Mellblog”-ja és novellája, Tóth Krisztina, Kiss Noémi és Szécsi Magda Dzsendzsi „Mandalák” című rövidprózái és elbeszélése adják az első egység savát-borsát. Az említett szerzők mindegyike karakteresen megjelenő, önálló hanggal rendelkeznek, az ízetlen didaxis árnyalatnyi jele nélkül. Különösen figyelemreméltók Babarczy „Itáliai utazás”, Tóth Krisztina „Hangyaterkép”, Kiss Noémi „Patronok” és „Rövidlátásom története” című írásai, valamint Szécsi mandalái. Babarczy prózaírónak éppen olyan jó, mint esszéistának vagy tanulmány szerzőnek: a tőle megszokott személyesség helyett azonban a többszörös erőszaktevésről szóló történet hangvétele – a témából adódóan – az érzéstelenítés tompa fájdalomának visszaadásával tüntet igen hatásosan. Tóth Krisztina írásaiból az érzékeny költő megfigyelései és nyelv iránti fogékonysága köszönnek vissza. Kiss Noémi prózája egyre érettebb és egyre több hangon szól: a „Patronok” Bódis Krisztát idéző motívumaihoz éppúgy megvannak az eszközei, mint a „Törökméz” elemesztő szerelmének ábrázolásához, vagy a „Rövidlátásom története” könnyedebb, játékosabb témaválasztásához. Szécsi Magda Dzsendzsi anekdotikus és aforizmatikus elmekörei pedig kiaknázzák a forma szinte minden lehetőségét. A már megjelent írások mellett figyelmet érdemelnek még Orsós Viola írásai, a „Habfürdő”, mely a testkép változásait példázza a játékos fantasztikum keretei között, illetve „A tánctanár”, mely az élettörténet esetleges élményeinek és az emlékezetnek az összefüggéseire mutat rá ügyesen. Ugyan Ladik Katalin és Rapai Ágnes írásai távol állnak az én ízlésemről, szövegeik egyéni, konzisztens látásmódja, valamint a reális és a szürreális elemek keveredéséből előállított víziók miatt érdemelnek említést.

Az első rész sikerületlenebb darabjai mellett sem mennék el szó nélkül. Drozdik Orsolya novellái nyilvánvalóvá teszik szerzőjük képzőművészeti látásmódját, de egyben tanúskodnak is irodalmi képzetlenségéről és a nyelvhez fűződő bizonytalan viszonyáról. Ha valamire, hát az ő szövegeire ráfért volna a szerkesztői munka. Az irodalmi produkció minősége ugyanis nem pusztán tehetség, hanem tanulható és tanítható készségek kérdése is, s ezeknek Drozdik igencsak híján van. Nem tudja, hogyan kell dialógust írni, bajban van az elbeszélő nézőpontok és a hozzájuk tartozó idősíkok kezelésével, s prózája gyakran belső logika nélkül hullik darabokra akár egyetlen mondaton belül is. Írásait a szerkesztőnek egyszerűen vissza kellett volna adnia a megfelelő javításokkal átdolgozásra, hiszen legyen szó akár anyaszerkesztőről, a feladat nem merülhet ki a teljes elfogadásban vagy visszautasításban, hanem beletartozik a (szöveg)gondozás is. Bódis Kriszta szövegével hasonló a helyzet: a finom ismétlésekre épülő vallomásos novellának nem ártott volna a metafizikus, és gyakran túlságosan is patetikusra sikeredett szövegek finomhangolása. Persze mindezt egy olyan szerkesztőtől elvárni, aki írásai tanúsága alapján maga is hajlamos túlfeszíteni szövegei motívumrendszerét és frazeológiáját (mint „Az angyalok a mélyben dohognak” című írásban), talán túl nagy kérés. Forgács Zsuzsa Bruria írásai konstans módon épülnek egyetlen vezérmotívum ismétléseinek kibontására, s a tizenhárom évvel ezelőtti kötethez képest új szöveg, a „Kitekert nyakkal a füstölt hús felett” csak a metafikcionális elemek beemelésével tud ehhez képest újat hozni, fokozva az alap esetben is bosszantó modorosságot.

A kötet második része a „Szomjas repülés” címet viseli. Olyan szövegek kerültek ebbe a szekcióba, melyek valamilyen módon a hiányról, a gyászról, az öregségről és az elmúlásról szólnak. Meglepő módon ez az egység tartalmazza az egyetlen férfielbeszélőt szerepeltető írást is, bár az nem egészen illik ide tematikusan. Ebből a részből is kiemelkedik néhány írás irodalmi kvalitásaival. Leginkább Radics Viktória megkapó elbeszélései az anya testének hiányáról („Az őszibarackvirág színe”), az önmagát elvesztő, majd újra megtaláló barátnőről és a hozzá fűződő intim viszonyról („Mása motorra szál”), és az egy

korai szerelmi kaland tárgyával történt kései találkozásról („Akt rőzsészinben”). Lovas Ildikó részletei a *Spanyol menyasszonyból*, illetve a „Csak ez a hó” című, érzéki benyomásokat rögzítő történet szintén remekbe szabott darabok, s olyan, a nőirodalommal kapcsolatos kérdésekkel is számot vetnek, mint a nők történelmével (ezek hiányával, kitörlésével, elfelejtésével) történő szembenézés, valamint az irodalmi hagyományokhoz való kapcsolódás és viszony (a recenzensnek óhatatlanul eszébe jut párhuzamként Ottlik sokat tárgyalt jelenete a hóról az *Iskola a határonból*). A fejezet további írásai leginkább az antropológiai beszámolókhöz hasonló (Lengyel Nagy Anna: „Fehér ember a lyukban”), úti beszámolókat összegző, kapcsolatok kialakulásáról szóló (Kapecz Zsuzsa: „Távoli Felhő”), meseszerű, pszichologizáló látomásokat elbeszélő (Niran Judit: „Éjszakai mese indiánoknak – a női test súlya”) szövegeket tartalmaznak. Ezeket az írásokat – ha lazán is, de – az köti össze, hogy a nőirodalommal hagyományosan társított műfaji kódokat mozgósítják és mozgatják az elbeszélések személyes tereiben, több-kevesebb sikerrel. A legtöbb esetben a(z ön)kifejezés igénye és vágya dominál a formaadó igyekezettel szemben, ám én ezt – szemben (férfi)kritikustársaim többségével – nem feltétlenül negatív kritikai ítéletként jelentem ki. A kortárs magyar (férfi)irodalomból ugyanis éppen a személyesség és az elkötelezettség hiányzik, a jó értelemben vett profizmust pedig sokszor a bennfentesség helyettesíti. Így helyenként kifejezetten üdítőleg hat az ön- és mások értelmezés(é)re tett valódi kísérlet és kudarcának beismerése, mint például Kapecz Zsuzsa szövegében. Ide kapcsolódnak Polcz Elaine naplórészletei is, melyek gondosabb szerkesztés (dátumok) és válogatás (ismétlődések, redundanciák) mellett hatásosabb, és talán hitelesebb képet adhattak volna a halálra készülő nő gondolatairól és érzéseiről.²

A „Szomjas repülés” című részbe véleményem szerint nem illő, és leggyengébb írásoknak (Mohás Livia: „Ave Corpus”; Zsámboki Mária: „Tűnő árnyékom közepén”) a következő, „Hajnali ima” címet viselő egységben lett volna a helye, mely a testet profán és szemtel felfogásai mentén és ellenében ábrázolja változatos hangnemből. Innen már kiemelni is alig van mit. Ezt a fejezetet Kiss Judit Ágnes három írása nyitja: az „Én, kép, zavar” a test és a „lélek” szétválasztására és együttélésére rögtönöz ironikusnak szánt monológot; a „Regisztr-ária” a szerelmi kalandokról az elbeszélő anyja által készített katalógust idézi fel a hiszterektoimiai műtét előtt; a „Passió két és fél hangra” pedig egy abortusz történetét meséli el az oratórium szövegéből vett fejezetcímek alá rendelve, több szólamban. Mindhárom szöveg egy-egy ötlet kidolgozatlan és hevenyészett megvalósításának tűnik: nem illeszkednek és nem ellenpontosznak a hangnemek, az eredeti kompozíció merev váz marad, mely minduntalan ledobja magáról a témát, a szövegek pedig nélkülöznek minden zeneiséget. Csobánka Zsuzsa „Anyám orra” és Laik Eszter „A fül” című rövidtörténetei a testről szóló hétköznapi regisztert szólaltatják meg, ugyancsak kevés sikerrel. Míg Csobánka története a női örökséget a fertőző betegségek átadásával és a nyomukban kialakuló hegekkel és forradásokkal állítja párhuzamba, és az emlékek és vágyképek megidézésével oldja fel a test profanitását a női szolidaritásban, addig Laik a groteszk irodalmi hagyományából indítja az önálló életet élő fül történetét, hogy aztán az elfogadó férfitétkintet révén a novella zárata visszaemelve a történetet a realista hagyományba, a fület pedig az elbeszélő testére. Hamaranna szövege, „A forradás” talán az egyetlen ebben a részben, melyen nem találni túl sok fogást: a novella a bőrrák diagnosztizálásától a műtéti hegnek az elbeszélő öntudatát megerősítő bizonyosságáig ível. Tamás Zsuzsa és Kupcsik Lidi írásai is hasonlóan rövid fesztávon mozognak. A „Corpus Christi” az áldozás szentségétől jut el a vágyott test elfogadásáig az „Ez az én testem” felmutató gesztusának ismétlése révén, mely a szöveg elején az ostyára, a novella zárómondatában pedig a szerető testére vonatkozik. „A vágy artikulációja” a hűtlenség feldolgo-

² A naplórészleteket a szerző kérésére Ablonczy Anna állította össze.

zását és a büntudattól és a lehetséges következményektől történő megszabadulást a női ciklushoz köti. Ezeknek a történeteknek egy része nem pusztán a redukált forma, hanem a megszólaltatott ideológiai tartalom miatt is problematikusnak tekinthető feminista szempontból, amennyiben például a női test elfogadását a férfi nézőpontjához kötik (Laik), illetve a magatartásminták leírását esszencializálják a monogám heteroszexuális kapcsolat keretein belül (Kupcsik).

A „Te szülj engem!” fejezet szerepeltetése a kötetben ebben a formában végképp értelmetlen, de nem feltétlenül a szövegek minősége, hanem a hordozó természete miatt. Az alcíme szerint a záró rész a „hip-hop, pszicho-blog, testária, spirál-transz” műfaji egyvelegének adna teret, de ezek a formák saját közegükön kívül nem igazán működnek. Ágens, Fiáth Titanilla, de talán még Gordon Ágata és Szemethy Orsi szövegei is CD-mellékletért kiáltanak, hiszen írásokként nem, legfeljebb csak előadásban működnének (az első két előadó esetében, ismerve készségeiket, meg is vagyok győződve az előadott változat sikeréről).³ A blogbejegyzések közül Babarczy szövege, melytől ez a rész címét kölcsönzi, a téma koncentrációja és az írás zárata miatt túri a nyomtatást, a tequila rapidó név alatt író szerző viszont ezek hiányában nem. Elképzelésem sincs, hogy Erdős Virág abszurd meséi és Szabó Ildikó „Szülni vagy nem szülni” című, nagyon is reálisnak ható rémtörténete egy szülésről, hogyan kerülnek a válogatásnak ebbe az immár minden szerkesztési racionalitást felrúgó részébe. Kari Györgyi spirituális útleírása, a „Casa Blanca” pedig szinte értelmetlen a fejezet és a kötet záró szövegeként, hacsak végkicsengését nem tekintjük összegző üzenetnek: „Megtanultam, hogy állok a színpadon, az univerzumban állok egyedül, nincs segítségem. A szívem irányít. Csak a szívem. Hangosan beszélek vagy haikán, érted, amit mondok, mert hozzád beszélek.” Marad a magányos hang, az individuális olvasó megszólítása.

Mindent összevetve azt kell mondanom, hogy amennyiben a *Szomjas oázis* alapján – és a szerkesztő kötetből kibontható szándéka szerint – kívánnánk jelentést készíteni a magyarországi nőirodalom állásáról, akkor a kirajzolódó kép egyáltalán nem lenne kedvező. A felvonultatott irodalmi teljesítmények színvonala túlságosan is egyenetlen, a kötet rendjében pedig inkább gyengítik, mint erősítik egymást. Az antológia erős kezdés után egyre inkább kifulladás: az egymás után sorakozó szövegek alig lépnek kapcsolatba egymással, a belőlük épülő, fejezetekre tagolt ív meg-megtörik. Az önkényesen, és önkényében is következtelenül alkalmazott szerkesztői politika azt eredményezi, hogy nem jelennek meg tisztán az igazán értékelhető teljesítmények, és a belőlük keletkező sokszínűség hangsúlyai helyett a káosz dominál. Amit a kötet tartalmi részének gondozásán megspórolt a szerkesztő, azt a kulcsínén, az idegesítően halmozott, a szorongást oldani hivatott paratextusokban próbálta meg kompenzálni. Tényleg ez lenne „A tiszta ész kritikája”? A kötet szerzői valóban a szerkesztő „társai az alkotásban”? Valóban „33 szerző által írt könyvet” olvasnánk? Már csak azért is érdemes ezeken a kérdéseken elgondolkodni, mert a *Kitakart Psyché* könyvsorozatnak ez a második kötete, és ha a cél valóban olyan irodalmi teljesítmények felmutatása, melyek alapvetően változtatják meg a nőirodalomról – és ezáltal a magyar irodalom egészéről – alkotott uralkodó felfogást, akkor ennél sokkal keményebb és átgondoltabb munkára lenne szükség a folytatásban. No nem azért, hogy a férfiolvasók is elismerően bólogassanak egy ilyen antológia elolvasása után, hanem hogy végre kénytelenek legyenek szembesülni azzal a potenciállal, mely abban rejlik, hogy a magyar nőirodalom női irodalomná nővi ki magát.

³ Hasonló javaslatot fogalmaz meg kritikájában Kálmán C. György az *Élet és Irodalomban*: „Női test, férfi teszt”, 2007. december 13. (<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0750&article=2007-1215-1200-04GUBB>)

az egylépéses megoldások felrajzolása, így Bán Zsófia szövegei tudománykritikaként is értelmezhetőek. („S ne feledjétek: a magyarázat hiánya nem jelenti az értelem hiányát. Így vagy úgy, összeáll a történet, s minden történet valamiképpen értelmezhető, akár többféleképpen is. Szokjatok hozzá tehát az interpretáció súlyos szabadságához, szépségesen nehéz feladatához.” 207.)

Bán Zsófia a vizuális kultúra és a gender-elméletek összekapcsolt kutatásának legmeghatározóbb magyarországi alakja, és novellatémáinak egy része összefonódik tudományos érdeklődésével. Az *Esti iskola* történeteiben a vizuális, a képi ábrázolás a kiindulópont, amely olykor összekapcsolódik valamely gender vagy posztkolonialista problematikával. Különböző, általa különösen jól ismert raktárakból húz elő és porol le ikonokat, így például az amerikai irodalomtörténetből is. A vizuális kultúra-kutatás mint relatíve új kutatási terület most is keresi még helyét a művészettörténet, a médiatudomány, a kulturális antropológia, a kultúratudomány, a kulturális szociológia határvidékein: Bán Zsófia irodalmi és tudományos világára is ez a vonzó szingazdagság jellemző. Esszéit és szépirodalmi műveit éppen úgy egységben érdemes értelmezni, mint ahogy Susan Sontag esetében is egy térbe tartoztak a különböző műfajú művek. (Bár Sontag változatos műfajú szövegeiben jóval direktbben volt jelen az aktuálpolitikai érdeklődés és üzenetküldés igénye.)

Bán Zsófia különböző műfajú írásait egyazon kiadónak kellene gondoznia, s vállalnia azt is, hogy a szerzőt az őt megillető „vizuális” kampány keretében „felépíti”. Már csak azért is lenne ez könnyű feladat, mert választott témái harmóniában vannak a Magyarországon is egyre népszerűbb új muzeológiai irányzat tömegkiállításainak témáival. Manet *Olympiája*, Frida Kahlo *Két Fridája* alapvető ikonokká váltak a kortárs kiállítások és kortárs elméletek kedvelői számára.

Novelláinak, esszéinek, alkalmi írásainak egyik különlegessége, hogy – Magyarországon minden ellenkező látszat ellenére nyomasztóan homogén és monokulturális terében, amely a magyarcentrikus gondolkodáson kívül maximum az eurocentrikusban mozog otthonosan – azokat olvasva kitárulhat a tér. Például az *Amerikáner* című, első magyar nyelvű esszékötetéből felejtethetlen az Amerika felfedezésének ötszázadik évfordulójáról szóló esszéje, amely relativizálta Kolumbusz hódításának azt a pozitív narratíváját, amely a „mi” emlékezetkultúránkban született. („Semmiféle „mi”-t nem vehetünk magától értetődőnek, ha mások fájdalomának szemlélése vetődik fel” – írta megintcsak Sontag *A szenvedés képeiben*, Európa Kiadó, 2004. 13.) Bán szövegterében erőteljesebben van jelen az Európán kívüli kulturális, szociális világ privát és közösségi konfliktusainak megjelenítése, mint bármely kortárs magyar szerzőnél. Nem csoda, hogy az *Esti Iskolában* éppen Nádas Péter bukkan fel a meg nem ismert kedvencekről írt novellában. A kortárs magyar irodalomból még ő említhető, akinél az Európán kívüli érdeklődés határozott politikai és kulturális koncepcióval társul. Hiszen a művészeti érdeklődés a „távoli” iránt, mint amilyet például Krasznahorkainál látunk, nem szükségképpen fonódik össze a globális problematikájáról való elméleti és erőteljesen politikai koncepcióval. A politikain itt elsősorban nem az aktuálpolitikai jelleget értem, hanem a reprezentáció politikáját.

Bán Zsófia az Európán kívüli terek szimbolikus kódjait és narratíváit szívesen találkoztatja és ütközteti a hazai terekkel is.

A két Frida című novella Frida Kahlo 1939-es azonos című festményének alanyait a szocialista iskolák hétköznapijaiba emeli, és kontrasztba helyezi Frida Kahlo kommunista ideáinak nyelvét a fáradt szocializmus nyelvével. Frida Kahlo, aki születési évével a mexikói forradalom évét jelölte meg, és többek között Trockijjal is viszonya volt, a „szoci” iskolában valószínűleg bajszos idegenné válna. Idegenné, akiben semmi hasonló nincs, és akit mielőbb a korlátozás változatos formáinak kell kitenni. A novella végére mégis megszületik a fénykép, azaz a műalkotás tér, idő, és megannyi kontextuális különbözőség ellenére éppen úgy létrejön.

A Lajka kutya szemszögéből megírt úrutazás univerzális fasizmus-kritika, ám egyben mélyen lokális is; nem véletlen, hogy ebben a novellában is felbukkan egy-egy mondat az eredeti nyelven. Néha oroszul szól ki Lajka a róla születő legújabb, ezúttal neki tulajdonított narratívából.

A *Film* című novella a mindannyiunk vizuális emlékezetébe beívódott szeptember tizenegyedikéi képsort hívja elő, amely rögzítette, hogy a magas szinteken rekedtek két-ségbeesésükben miként vetik magukat a mélybe a tornyokból. A légáramlat, és ki tudja, miféle kényszeres késztetések miatt a mozdulataik sokszor mesterkéltnek, alakítottnak tűntek, mintha egy műugrót látnánk. A műugró szemszögéből leírt ugrás e nézői percepcióhoz ad hangot.

A *véletlen matematikája* pedig címadó írás is lehetett volna. Képzeljük el Cholnoky Jenő nyomán, hogy Észak-Amerika csak véletlenül függ össze Dél-Amerikával, képzeljük el, hogy „nem csak Kolumbusz tévedt véletlenül Amerikába, hanem, noch dazu, Amerika is csak véletlenül van ott, ahol van.” (195.)

Mi lenne, ha a hálóba helyezés helyett éppen a szabadjára engedés retorikáját választanánk? Mi lenne, ha lehetne azt mondani, hogy ha, talán, esetleg és utána éppen az ellenkezőjét állítani? A kötet szemlélete szerint a hétköznapi fasizmus nem feltétlenül csak szabályokban, korlátozásokban és elutasításokban érhető tetten, hanem a valahonnan valahová eljutás gondolkodási és leírási kényszerében is. „Mert az éremnek valójában három oldala van, de ez csak a haladók számára derül ki, amikor már késő kiszállni.” (198–199.)

„Nyugat-feleségek” a középpontban

Borgos Anna: Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn

A *Nyugat* évében, indulásának századik évfordulóján különösen sok szó esik a legendás lapról: tanulmányok, előadások foglalkoznak az 1908-ban indult irodalmi folyóirat szellemiségével, a hozzá kötődő alkotók életművével. Nem egy konferenciát szerveztek a centenárium tiszteletére, kiállítások nyíltak, s ebben az évben a Petőfi Irodalmi Múzeum Felolvasósínháza is a *Nyugat* alkotóinak szenteli minden előadását. Még a lap cenzoráról, Aradi Viktorról is született izgalmas esszé Bodor Béla tollából (*Élet és Irodalom*, 2008/7.)

Részben a *Nyugathoz* kötődik Borgos Anna *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn* című könyve is, hiszen a szerző kutatásának középpontjában három, a *Nyugat* irodalmi köréhez kapcsolódó írófeleség pszichobiográfiai elemzése áll. A „*Két névvel jellőt az élet...*” című fejezet Babitsné Török Sophie-ről, az „*Én átlátszó vagyok, mint az üveg*” Kosztolányiné Harmos Ilonáról, „*Az irodalom vetélytársa*” pedig Karinthy-né Böhm Arankáról szól. Az utalásrendszer részeként más értelmiségi nők is szerepelnek ebből az időszakból, így az írók közül természetesen nem maradhat ki Kaffka Margit, Lesznai Anna, Erdős Renée vagy a kevésbé ismert Bohuniczky Szefi, de a szerző a huszadik századelő kulturális közegének más sze-

replőit is felvonultatja, például az analitikusnőket, Kovács Vilmát, Bálint Alice-t, Hermann Alice-t, Gyömrői Editet vagy a Juhász Gyula orvosaként ismert Hajdu Lillyt.

A bevezetőből kiderül, hogy Borgos a huszadik század elejének pszichotörténeti és kulturális kontextusát is vizsgálja a női szerepek alakulásának szempontjából. Szemügyre veszi a „női» pszichés betegség megjelenési formáit és korabeli értelmezéseit”, illetve azt, hogy a nők mennyire vehettek részt az irodalomban, s milyen

volt a fogadtatásuk. A kötet fő része az írófeleség-szereppel foglalkozik. Borgos Anna számos kérdést megfogalmazva ezzel kapcsolatosan igen alapos, mélyreható elemzést ígér: a házastársak közötti inspiráló és korlátozó tényezőket éppúgy górcső alá veszi, mint a keletkezett konfliktusok és válságok történetét. Kíváncsi arra is, hogy „milyen a viszonyuk saját női és írófeleség mivoltukhoz, és hogyan reflektálnak mások nemi szerepeire, kapcsolataira”. A szerző elsődleges szándéka, hogy a pszichológiát összekapcsolja más tudományterületekkel:

nemcsak az irodalommal, hanem a társadalmi nemek tudományával is.

Borgos Anna munkája forrásaiként az elméleti szakirodalmon túl önéletrajzi dokumentumokat (levelezés, napló, memo-

ár, interjú, naptár), irodalomtörténeti elemzéseket és kortárs emlékezéseket jelöl meg, Harmos Ilona és Török Sophie esetében pedig a konkrét műalkotásokat, azok recepcióját is bevonta a kutatásba. Véleménye szerint ez utóbbiak – áttételes formában – ugyancsak forrásanyagként kezelhetők, s ezzel egyet is érthetünk: az irodalmi alkotás sok esetben alkalmas arra, hogy adaléku­l szolgáljon az alkotó személyiségének megismeréséhez.

Borgos Anna alapos pszichológiai ismeretekkel rendelkezik, kötetének nyitófejezetei erről győzik meg az olvasót. Kaffka Margitról szólva például felhívja a figyelmet a korabeli kritikák sajátosságaira, elsősorban arra, hogy előtérbe kerültek a nőiségre vonatkozó szempontok, normák és előfeltevések. Móricz Zsigmond sokat idézett, a *Szín­ek és évekről* írt bírálatából közöl részletet: „Az én érzésem szerint ezzel a regénnyel ő eddigi írói útjának a csúc­sára ért, *egyszersmind* olyan magaslatra, ahova asszonyíró nálunk még soha. [...] A legfőbb érdekessége számomra, hogy asszony írta. Hiszen remekműveket sokat olvastunk [...]. De asszonyok még eddig nem szerepeltek a világirodalomban”. (106.) E kritika­részlet nemcsak azért érdekes, mert Móricz a női irodalom hagyománynélküliségére, töredékességére figyelmeztet, hanem azért is, mert – miként Borgos írja – mindezt szükség­szerű, magyarázatra nem szoruló tényként közli. Adyt is idézi, aki a Kaffka verseiről írt cikkében „az asszony és a férfi, illetve az asszony és az »ember« fogalmaiból indul ki.” (107–108.) Különösen érdekes Schöpflin Aladár véleménye, aki „regényírásra termett” írónak véli Kaffkát, s itt idézhetünk a *Szín­ek és évek* folytatásáról, az 1913-as *Mária éveiről* szóló Schöpflin-bírálatból: „Kaffka Margit a magyar irodalomban az első asszony, aki­ben az írt minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyságának teljes megőrzésével. Elődei csaknem kivétel nélkül meglehetősen kompromittáltak az író­nő nevet (...).

Kaffka Margitot mindenekfelett írásának becsületessége emeli ki”. (*Szín­ek, évek, ál­lomások. In memoriam Kaffka Margit.* Szerkesztette Bodnár György. Nap Kiadó, Budapest, 2005. 123. o.)

A *Portrék a Másikról* című könyv címlapján három arckép látható: Török Sophie-ról 1931-ben, Harmos Ilonáról 1925, Böhm Arankáról pedig 1920 körül készült felvétel (a képek a kor jellegzetes hajviseletéről is árulkodnak). Babits asszonya elszánt tekintetű nő, Kosztolányi hitvese kissé félnéknek tűnik, Karinthy Frigyes harmadik felesége arcáról a határozottság sugárzik, ám némiképp álmodozó is. Hogy a képek tükrözik-e az írófeleségek valódi személyiségét, arról a kötet olvastán az alapos jellemrajzokból meggyőződhetünk.

Borgos Anna valóban a legmélyebb elemzésre törekszik, végigköveti a három „Nyugat-feleség” életútját, leginkább persze a házastársi-alkotótársi kapcsolatot apró részleteire kíváncsi. A konfliktusokra éppúgy, mint arra, miként élte meg a három írófeleség azt, hogy férjük árnyékában maguk is tehetségük mind nagyobb kiteljesítésére vágytak.

S hogy ez a vágy mennyire erőteljes, arra Török Sophie a legjobb példa talán. Egyszerre volt Babits felesége és független alkotó: az elköteleződés és a lázadás ambivalenciája jellemezte. Borgos Anna úgy ítéli meg, hogy „a Babitscsal való kapcsolat egyszerre felemelte és frusztrálta, felszabadította és korlátozta, megerősítette és elbizonytalanította”. (164.) Arról, hogy nem akart férje „kapcsolt része” lenni, s hogy a Babitsné-szerep mennyire nem egyszerű, nem könnyű Török Sophie számára, egy 1927-es naplójegyzetben olvashatunk. Drámai vallomás ez: „Mikor hét évvel ezelőtt átléptem ezt a küszöböt mint Babits Mihály felesége, ifjan, mámorosan, felmagasztosulva, azt hittem, akkor az élet kapui nyíltak meg előttem. [...] Nem vettem észre szédült gyönyörömben, hogy a tébolyda ajtaja csapódott be mögöttem [...]. Mindenki örült, Ady örült volt, Babits Mihály még titkolja bomlott agyát a

külvilág előtt, de meddig? Őrült minden író, Karinthy ősi [?] és közveszélyes őrült, őrült Kosztolányi és Mikes, őrült Baumgarten – s őrült írók nyomorult feleségei egymás után nyúlnak méreg és kötél után. Én meddig bírom még, ki tudja?” (165.)

Babitsné minden bizonnyal Holics Janka (Móriczné) és Steiner Cornélia (Osvát Ernő felesége) 1925-ben, illetve 1927-ben elkövetett öngyilkosságára reflektált, s vélte a maga számára is lehetséges kiútnak e „megoldást”. S hogy Tanner Ilona kételyeit, a feleség és alkotó közötti feszültséget még inkább megértsük, ismernünk kell a Török Sophie név keletkezésének történetét is. A magyar irodalomtörténet ugyanis két Török Sophie-t tart számon, Kazinczy hitvese is e néven ismert. Tanner Ilonának maga Babits adta a Török Sophie nevet, így dedikálva neki *A literátor* című, 1916-ban írt színdarabját, amely Kazinczy nősülésének történetét dolgozza föl. Borgos Anna rávilágít arra is, hogy Babits e cselekedetével önmaga szerepét is kijelöli, „egyfajta Kazinczy szerepideál jegyében”. (168.)

Tanner Ilona nem azonosult új nevével, identitásproblémájára a legkézenfekvőbb bizonyíték egyik verse: „Két névvel jelölt az élet, / óh nyomorult asszony! Két jel közt / egy énem idegenül áll. [...] / Kihez tartozom én? Senki asszony, kölcsön / nevekben félnék idegen? Kihez tartozom?” Kételyei és kétségei férje halála után csak erősödtek, s arra, hogy a kortársak is inkább Babits „részének” tartották, a sírjánál elhangzott gyászbeszédekből következtethetünk: „Búcsúznunk tőled, Babits Mihály özvegye” (Lányi Sarolta), „Búcsúznunk attól, akit Babits Mihály elméje minden rezdülésének [...] tudójává tett, és őrzőként köztünk hagyott” (Basch Lóránt). De Keresztury Dezső és Sík Sándor is inkább Babitsot siratja, az ő halála az igazi veszteség.

Harmos Ilona is háttérben maradt Kosztolányi mellett, vele még kevesebbet foglalkozott az irodalomtörténet. Borgos Anna ezen szeretne változtatni, s Kosztolányiné személyiségét, motivációit, szereplehetőségeit vizsgálja. Nem az a szándék vezérli, hogy Harmos Ilonát elhelyezze

az irodalmi kánonban, hanem inkább mint „jelenséghez” közelít. A szerző úgy véli, „Kosztolányiné (Török Sophie-hoz és Böhm Arankához hasonlóan) megjeleníti egyfelől a kor átmeneti női szerepeinek, ezen belül a nők részéről jelentkező intellektuális ambícióknak, önkifejezési szándékoknak egy lehetséges pályáját, másfelől azt, hogy ezeknek a pályáknak és szükségleteknek mit jelentett, milyen formákat öltött egy sikeres íróhoz való kapcsolódás.” (219.)

Harmos Ilona esetében nemcsak a *Burokban születtem* és a *Tüzes cipőben* elemzése fontos, hanem elsődlegesen a *Kosztolányi Dezső* című életrajz tanulmányozása. Borgos szerint a kihagyások, a szakadozottság az önvédelemre utal, s legyen bármily távolságtartó is a könyv, voltaképpen elfogult, ezért más dokumentumokkal, levelekkel, kortárs emlékezésekkel együtt célszerű olvasni.

Kosztolányi felesége szerepei – a szerző megállapítása szerint – nem az alkotó/feleség közötti konfliktus mentén írhatók le, mint Török Sophie esetében, hanem inkább férje „hajlékony állapotai mentén alakulnak”. Babits hitvesével viszont a tekintetben párhuzamba állítható Harmos Ilona, hogy mindkettejüknek a férj adott írói nevet: Kosztolányiné ugyanis Görög Ilonaként publikált. Az alkotói névvel való azonosulás neki is problémát okozott, s Török Sophie-hoz hasonlóan önértékelése labilis.

A Harmos Ilonáról szóló fejezet érdekes része a *Művek* című, melyben Borgos többek között Kosztolányiné írófeleségekről írt kíméletlen karcolatait is elemzi. A három kulcsszó: belterjesség, féltékenység és szolidaritás, igaz, ez utóbbi csak ritkán fordult elő Harmos szótárában. A rivalizálás miatt gyakran „az ellenségességig kegyetlenek” ezek az írások, különösen elfogult a Babitsnééről szóló, bár nyelvileg ez a legkidolgozottabb.

Harmos Ilona kéziratban maradt verse, az 1933. május című sok szempontból rokon Török Sophie *Önarcképével*, szinte ugyanazt a kérdést veti föl: hányféle is ő maga mások szemében? Borgos rámutat,

hogy Kosztolányiné verse kevésbé személyes, kevésbé önmarcangoló, és nincs benne identitástöredezés. Babits felesége számára elsődleges volt az önálló írói identitás megélése és fenntartása, Harmos számára ez nem annyira ambíció, inkább „belső szükséglet, megtalált kreatív szublimálási csatorna”. (306.) Az mindenesetre közös kettejük személyiségében és törekvéseiben, hogy önéletrajzi írásaikban „egyaránt megjelenik az én dokumentálásának, értelmezésének, kapcsolataikban és a tágabb társadalomban való elhelyezésének szükséglete”. (307.)

Karinthyné Böhms Aranka teljesen más típusú nő, ő – miként a fejezet címe is jelzi – „az irodalom vetélytársa”. Orvosi egyetemet végzett (tanulmányait már Karinthy feleségeként fejezte be), tehát a tudományt és nem az irodalmat választotta. Nem ír, nem alkot, hanem él, gyakran megbotránkoztató módon. A kortársak visszaemlékezéseiből gonosz, kegyetlen és kacér nő alakja rajzolódik ki, Németh Andor mellett Devecseriné Guthi Erzsébet és Kosztolányiné is akként vélekedik, hogy e képet Böhms Aranka terjesztette saját magáról. Igaz, Karinthyval viharos, már-már botrányos házasság és társaséletet éltek. Állandó veszekedéseikről, kibéküléseikről sokan tudtak, s nem maradt titokban a Déryviszony sem. (A kapcsolat történetét maga Déry Tibor is megírta *Ítélet nincs* című könyvében, s nemrég az eredeti naplójeget is napvilágot látott.)

Böhms Aranka összetett és ellentmondásos személyiség, Borgos Anna szavaival „egyszerre volt írófeleség, sérült és gyógyító nő”. (368.) Szexuális vonzereje segítette domináns szerepbe, ugyanakkor épp e vonzerő bizonyult hosszú távon törekénynek és ingatagnak. Férje haláláig teljes egzisztenciális függésben élt. A szerző rámutat arra is, hogy e három „Nyugat-feleség” nem tartozott egy társaságba. „Babitsék különállása talán a legeggyértelműbb. Kosztolányi és Karinthy mély barátsága sem járt együtt Harmos Ilona és Böhms Aranka barátkozásával.” (378.) (Ez utóbbi Harmos és Karinthy szerelmének ismeretében elképzelhetetlen is lett volna.)

A számos izgalmas kérdést fölvető és boncolgató kötet záró részében a szerző újabb kutatási irányt jelöl ki, például annak vizsgálatát, hogy a költőférjek irodalomfelfogásának, ezek különbözőségeinek akad-e nyoma a költőfeleségek szemléletmódjában, műveiben. Borgos Anna függelékben közli Török Sophie *A házasság válsága* és Kosztolányi Dezsőné *A pszichoanalízis sorsa a földgolyón* című írását, amelyet részletes irodalomjegyzék követ.

A *Portrék a Másikról* lapjain ritkán látott fotográfiák bukkannak föl. A fotók kapcsán nem hagyható említés nélkül az igényes és ötletes tipográfia sem, amely a legtöbb Noran-kiadvány tervezője, Faragó Ágnes munkáját dicséri.

Nyomozás a krimi után...

Benyovszky Krisztián: Bevezetés a krimi olvasásába

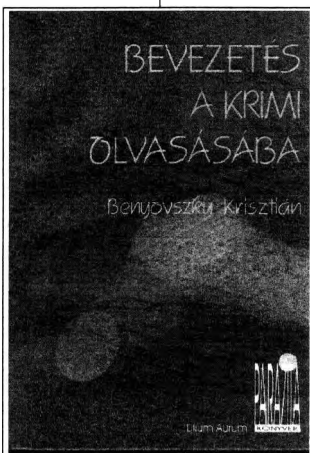
A krimi irodalom elmélete iránt érdeklődő olvasók mostanában elkényeztetve érezhetik magukat, hiszen az utóbbi években több fontos könyv is megjelent a műfaj elméletéről és történetéről. Persze van mit törleszteni, hiszen a detektívtörténetekről magyar szerzők sokáig igencsak kevés munkát adtak ki, azok is inkább bevezető és ismeretterjesztő jellegű szövegek voltak – ilyen például Szobotka Tibor „Izgalom, rejtély és a nyomozó detektív” című tanulmánya (in: Szobotka: *Közön-ség és irodalom*. Gondolat, Budapest, 1964) vagy Keszthelyi Tibor könyve, *A detektívtörténet anatómiája* (Magvető, Budapest, 1979). Ehhez képest mostanában sorra látnak napvilágot a krimiről szóló szakmunkák, melyek között népszerűsítő műveket ugyanúgy találunk, mint inkább a szakmának szánt, irodalomelméleti köteteket – az előbbire jó példa Varga Bálint: *Magádetektívek* című könyve (Agave, Budapest, 2005), az utóbbira pedig Bényei Tamás monográfiája, a *Rejtélyes rend* (Akadémiai, Budapest, 2000), Benyovszky Krisztián *A jelek szerint* (Kalligram, Pozsony, 2003) címet viselő tanulmánykötete, vagy a szerző újabb, e kritika tárgyát képező könyve, a *Bevezetés a krimi olvasásába*.

Hogy miért lett hirtelen ilyen népszerű

az irodalomtörténészek körében (is) a műfaj, annak magyarázatát véleményem szerint két, egymással összefüggő okra vezethetjük vissza. Az egyik talán abban a kulturális jelenségben keresendő, melynek révén manapság szeretünk a magas és tömegkultúra közti határvonal elmosódásáról beszélni, mi több, sokan hajlanak arra, hogy a kettő közti cezúrát megkérdőjelezzék, afféle elitista konstrukciónak tartva azt. Ennek hatása az irodalmi életben nem is abban nyilvánult meg

(legalábbis szerintem), hogy az irodalmárok lázasan elkezdtek volna krimiket olvasni, belátva, hogy a detektívtörténet igenis „komoly” műfaj, inkább elégedetten fellelegeztek, hogy végre nyugodtan írhatnak ilyesmikről, bevallhatják, hogy szívesen olvasnak például krimit, sci-fit, horrort is. Maga az a könyvsorozat, melyben Benyovszky munkája napvilágot látott, a *Parazita* könyvek, vállaltan a populáris kultúra bizonyos irodalmi-kulturális jelenségeit igyekszik feltérképezni (a krimi-monográfiát megelőzően egy a sci-fit és a

cyberpunkot elemző tanulmánykötet jelent meg a sorozat keretében). Ezzel párhuzamosan (vagy ezt megelőzően) a „magas” irodalom is felfedezte, pontosabban hasznosította ezeket a műfajokat – hosszan lehetne sorolni azokat az alkotó-

Parazita könyvek
Lilium Aurum Kiadó
Dunaszerdahely, 2007
171 oldal, 2500 Ft

kat, akik a krimi műfajának elemeit használták fel, vagy írták újra (Borgestől, Robbe-Grillet-en át Ecoig és Austerig, vagy a magyar irodalomban Lengyel Pétertől, Tar Sándoron át Darvasiig és tovább tarthatna a névsor). Persze éppen a krimi tanúskodhat legjobban a magas-alacsony kategóriák képlékenységéről, hiszen elég, ha belegondolunk, hogy a műfaj keletkezését egy olyan alkotóhoz, Edgar Allan Poe-hoz szokás kapcsolni, akit egyértelműen a „magas kultúrához” sorolnak (azzal együtt, hogy a krimi mellett Poe másik kedvenc műfaja, a „tipikus szennyirodalom”, vagyis a rémtörténet volt), nehéz a korábbi oppozíciót fenntartani, ha csak nem akarjuk a Poe utáni krimit valamiféle „hanyatlástörténetként” elbeszélni – ezt, azt hiszem, legfeljebb csak olyasféle hiperkonzervatív elemző tenné, aki „elvből” nem olvasott semmilyen Poe és Borges között keletkezett krimit. Anélkül, hogy különösebb kultúraelméleti fejtegetésbe bonyolódna, mindenesetre kijelenthető, hogy a krimi története arra is jó példa lehet, hogy az olyan oppozíciók, mint magas és alacsony, komoly és populáris stb. finoman fogalmazva nem örökérvényűek, és nem is nagyon kell őket komolyan venni.

Szóval a krimi manapság határozottan divatos műfaj, nem csak az „elit” művek, de „népszerűbb változatai” is: ezt jól mutatja például a Wikikrimi nevű internetes oldal tavalyi kezdeményezése, mely olvasóit egy közös detektívtörténet írására szólította (a szöveg első részének megírására hat, a kortárs magyar irodalom élvonalához tartozó, szerzőt kértek fel – vö.: <http://krimiklub.hu/wikikrimi/index.php?title=Kezd%C5%91lap>). Tanulságos azt is megfigyelni, hogy bár már az 1960-as években bizonyos kritikusok a krimi hanyatlásáról és közeljövőben bekövetkező haláláról értekeztek (vö.: Szobotka, 110.), a detektívregény a mai napig él és virul, sőt folyamatosan képes a megújulásra, hiszen olyan világhírű írók viszik tovább a hagyományokat, és alakítják át a műfajt, mint például a 19. századi orosz

krimi 20. század végi megteremtője Borisz Akunyin, vagy az ókori Rómában játszó-dó krimiket író amerikai Steven Saylor.

Benyovszky könyve, ahogy címe is mutatja, afféle kézikönyvként készült, fő célja, hogy a műfaj néhány sajátosságát bemutassa, elsősorban azokra a jellegzetességekre, meghatározó tényezőkre koncentrálva, melyek a krimit egyrészt elkülönítik a többi (határ)műfajtól, másrészt olyan kódokat képeznek, melyeket az olvasó felismer, amikor krimiként azonosít egy művet. Így a szerző alapvetően a klasszikus detektívregényekre koncentrál (a „klasszikus” fogalma alatt itt mindössze annyit értek, hogy a műfaj általános sajátosságait megalkotó vagy inkább beteljesítő, mint felülíró munkákról van szó), ezért aztán jól kiegészíti Bényei említett monográfiáját, mely jórészt éppen az anti-detektívtörténeteket, azaz a hagyományos művektől eltérő, azok előfeltevéseit leromboló szövegeket vizsgálja. Mint Benyovszky a könyvhöz írt rövid *Előszóban* kifejti, könyve alapvetően műfajelméleti és szövegelemzési kérdésekkel foglalkozik, vagyis, ahogy a cím is utal rá, a krimi *olvasása*, valamint az olvasás során felmerülő legfontosabb problémák állnak elemzésének középpontjában. Ezzel tulajdonképpen a szerző ahhoz a Borges által felvetett nézőponthoz kapcsolódik, miszerint a krimi műfaja jellegzetes olvasótípust kíván, olyan befogadót, aki legalább alapszinten ismeri a detektívregényre jellemző műfaji kódokat, ezeket képes azonosítani, és az olvasás örömét éppen ezen összetevők felismerése, a „játékba való belemerülés” adja (vö.: Borges: „A krimi”, in: uő.: *A halhatatlanság. Öt előadás*, Európa, Budapest, 1992. 64–83.).

Persze ahhoz, hogy ezt az olvasótípust és olvasási módot azonosítani lehessen, Benyovszkynak el kell különítenie a krimit más műfajoktól (azaz meg kell határozni, *mi nem krimi*), illetve röviden a műfaj történetét is fel kell vázolnia: kialakulását, különböző változatainak és alműfajainak megjelenését. A szerző könyve elején tömör, de informatív fejezetben értekezik a

detektívregény néhány előzményéről: a pitavalról, a fantasztikus elbeszélésről valamint a titokregényről. Ezekre az jellemző, hogy bizonyos elemekben – például a bűneset vagy a rejtély megjelenésében – hasonlítanak a krimire, ám Benyovszky éppen azon tényezőkre koncentrál, ahol eltérnek attól, hogy e módszer révén mintegy „negatív kijelentésekkel” mutassa be a krimi fő poétikai-tematikus jegyeit. Csupán egy műfajt hiányoltam kissé: a gótikus rémregényt (pontosabban a szerző többször megemlíti a rémregény jelentőségét, ám nem végez a másik háromhoz hasonló mélységű elemzést), melynek történeti hatása is fontos lehet, hiszen Poe egyszerre volt a krimi megteremtője valamint a gótikus rémműfaj hagyományának folytatója és átalakítója.

Ezután Benyovszky a Poe-féle Dupin-történetek elemzésén keresztül megpróbálja felvázolni azokat a legfőbb jegyeket, melyek a krimi prototípusára jellemzőek, és a későbbi, úgynevezett analitikus krimiket (Doyle, Chesterton, Agatha Christie stb. műveit) meghatározzák. A szerző kilenc pontban foglalja össze a poe-i bűnügyi novellák cselekményének legfőbb egységeit (a detektív előzetes „szellemi erődemonstrációjától” a bűntényen át a megoldásig), valamint hat olyan elemet sorol fel, melyek később „vándormotívumokká” válnak (ilyenek például a nagy detektív kissé nehézfejú segédje, aki gyakorta a történet elbeszélője is, vagy a mű végén történő nagy leleplezés, melynek során feltárul a gyilkos személye – gyakran az, akire az olvasó legkevésbé számít). Ezek az elemek lesznek aztán szabadon variálható egységekké – a legtöbb krimiben nincs meg mindegyik, de bizonyos számú kell ahhoz, hogy az olvasó krimiként azonosítsa a szöveget – valahogy úgy, mint a varázsmesék proppi analízise esetében a funkciók és a szerepkörök működnek. Az analógia nem véletlen, egy helyütt (87.) a szerző is szóba hozza a krimi szakirodalmában gyakran emlegetett mese-krimi párhuzamot. Persze a krimi érdekességét éppen az ezen elemeken belüli

variáció adja, az a logikai játék, mely a meghatározott szabályon belül újat tud hozni. Talán legérdekesebbek a tettes személyével való meglepetés-játékok, gondoljunk csak Agatha Christie néhány történetére (a legkülönlegesebb talán *Az Ackroyd-gyilkosság* című regény – a gyilkos személyét, illetve történeten belüli funkcióját nem árulom el). Emellett gyakori játék a tettes-áldozat-nyomozó szerepkörök összekapcsolása, mely az anti-krimik jellegzetes eljárása (ilyen mondjuk Borges novellája, *A halál és az iránytű* vagy David Fincher filmje, *A hetedik*), de a műfaj hagyományos reprezentánsainál is előfordul (például Edgar Wallace *A vörös kör* című regényében).

A továbbiakban a szerző egy fejezetet az analitikus detektívtörténetből kinövő, azzal szemben fellépő kemény krimiről (Hammett, Chandler), valamint ezen alműfajt határoló zsánerekről (thriller, roman noir, bűnregény) értekezik. Hammett és Chandler regényei elsősorban szintén strukturális sajátásai miatt érdeklik a szerzőt, azt vizsgálja meg, ahogy az amerikai kemény krimi átalakítja az analitikus detektívregény fő összetevőit és motívumait, olyan új elemeket hozva be (például az amerikai nagyvárosi helyszínt, a gengszterek és a bűnüldözők közötti határok összemosását stb.), melyeket aztán a műfaj későbbi reprezentánsai szintén műfaji szabályokként alkalmaznak. E témánál természetesen nem hagyható figyelmen kívül a filmes oda-vissza hatás sem, így a szerző rövid, inkább ismeretterjesztő jellegű, de fontos kitérőt tesz a film-noir felé, melynek hatása mind a filmművészetben, mind pedig a krimi történetében óriási (úgy hiszem, többeknek ugrik be Sam Spade és Philip Marlowe nevét hallva Humphrey Bogart alakja, illetve John Huston és Howard Hawks filmjei, mint Hammett és Chandler eredeti regényei).

A könyv harmadik fejezete szakít az eddigi, történeti és strukturális szemléletmódot ötvöző eljárással, és három, különféle krimikben elhangzó önreflexív párbeszédből kiindulva elemez néhány, a

krimirodalomra jellemző problémát: például a különböző detektívek figuráinak megformálását, az egyes szerzők közti intertextuális (hol polemikus, hol ironikus, néhol pedig nyíltan parodisztikus) kapcsolatrendszereket, az előre lefektetett szabályok és az azoktól való eltérés szerepét, a nyomozók módszerében a pszichológia funkcióját stb. Ezeknél a részeknél a szerző olykor nagyon fontos, a szélesebb műfajelméletek szempontjából is lényeges problémákat tárgyal, ilyen például a műfaji normák beteljesítése és az azoktól való eltérés lehetősége. Ugyanis bizonyos mennyiségű szabálynak meg kell felelni ahhoz, hogy az olvasó egy művet adott műfajúnak – mondjuk kriminek – ismerjen fel (ezért könnyű például krimi-paródiát írni), ám a túl sok műfaji szabálynak való megfelelés általában „tucatárut” szül, és a jelentős művek éppen az előírásoktól való eltérés, illetve új kódok létrehozása során születnek.

A könyv utolsó fejezete egy a krimin belüli alműfaj, az úgynevezett történelmi krimi vizsgálatát kísérel meg. Hogy ennek a szerző külön fejezetet szentelt, azzal indokolható, hogy a történelmi krimi manapság igazi virágkorát éli, Umberto Eco híres regényétől, Lawrence Norfolkon át José Carlos Somozáig, vagy a hagyományosabb vonalon belül maradvá az említett Akunyinig és Saylorig számos reprezentánsát említhetnénk (hogy olyan alműfajok történelmi képviselőit ne is említsük, mint Süskind *Parfümjé*, melyet Benyovszky tipológiája alapján történelmi bűnregénynek nevezhetnénk). A szerző itt is egyrészt feltárja a legfőbb szerkezeti sajátságokat, elkülöníti a két alapvető történelmi krimi irányzatot (az egyikben a távoli múltban lejátszódó események mai nyomozását követhetjük, a másik pedig lényegében egy múltba helyezett, ám mai típusú detektívregény), másrészt pedig röviden összefoglalja az alműfaj hagyományait Chesterton-tól Agatha Christie-n át napjainkig. Külön érdekes lehet a történelmi krimi és a történelmi regény műfaji kapcsolataira és különbségeire összpontosítani, vagyis arra,

hogy melyik szféra kap nagyobb hangsúlyt: a krimi (ilyenkor végletes esetben a múlt csak afféle „egzotikum”) vagy a történetiség (ahol a krimiszál inkább apropó a történelmi miliő ábrázolásához). Esetenként előfordul, hogy egy szerző életművén belül is megfigyelhető ez a mozgás, például Saylor Gordianus-sorozatánál az izgalmas nyomozások egyre inkább háttérbe szorulnak a római köztársaság hatalmas harcainak bemutatása mögött. Emellett úgy vélem, itt is van egy olyan fontos pont, ahol Benyovszky elemzése kibővíthető lenne: a történész és a nyomozó munkájának a szerző által is említett (160.) párhuzama, mely főleg az utóbbi évtizedek reflexivebb krimijeinél olyan episztemológiai konzekvenciákkal bír, amelyek egyszerre kérdőjelezik meg a nyomozás legitimitását és a múlt hozzáférhetőségét (ezzel kapcsolatban, főként a közelmúlt történelmi regényeire összpontosítva vesd össze: Hutcheon, Linda: „Historiographic Metafiction: The Pastime of Past Time”, in: uő.: *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*, Routledge, New York and London, 1988. 105–123.).

Bizonyos fontos kérdések nem tűnnek fel Benyovszky vizsgálatában, vagy csak említésszinten maradnak. Ilyen például a nyomozás szemiotikai dimenziója, illetve a különféle nyomolvasási stratégiák és jeleméleti rendszerek összevetése, melyet a szerző Poe kapcsán felvet ugyan, de talán megérte volna bővebben elemezni a problémát, feltárva ezzel néhány, a detektívregény és a humántudományok gondolkodásmódja közti párhuzamot, valamint a krimi bizonyos rejtett előfeltevéseit (erről bővebben: Sebeok, Thomas A. – Umiker-Sebeok, Jean: *Ismeri a módszeremet? Avagy: a mesterdetektív logikája*, Gondolat, Budapest, 1990.). Mindez a Benyovszky által is alaposan elemzett pszichológia felől is érdekes lehet, hiszen a különböző detektívek nyomozási módszerei akár a nyomolvasó versus pszichológizáló-belehelyezkedő módszerek különbségei felől is vizsgálhatóak – sőt a történész Carlo Ginzburg elemzése nyomán a szálak összeköthetőek, hi-

szen, mint az olasz kutató kimutatta, a Sherlock Holmes-i nyomozás és a freudi pszichoanalízis lehetséges közös alapja egy a művészettörténetben Morelli-módszerként ismert szemiotikai metódus, melynek gyökerei még messzebbre, egészen az emberiség történetének hajnaláig vezetnek (vö.: Ginzburg, Carlo: „»Fülcimpák és körmök«: a következtetésen alapuló paradigma gyökerei”, *Café Babel*, 1998/4. 49–67.).

Vannak ezen túl még más területek, amelyekkel ki lehetne egészíteni a könyv elemzéseit, például az alapvetően műfajjelmeleti, formalista nézőpont mellett némileg hiányzik egyfajta kulturális-szociológiai szemléletmód, mely például a krimi egyes irányzatai mögötti rejtett ideológiai előfeltevéseket, a detektívregény keletkezésének társadalmi-történeti dimenzióját, a különféle alműfajok által képviselt nyílt

vagy burkolt ideológiákat vagy éppen a krimitermelés és fogyasztás kapcsolatát vizsgálja (erre néha a szerző röviden kitér – például a „kemény kriminél” evidensen kitér a „kemény kriminél” evidens nézőpont). Persze nem szeretnék Benyovszky munkáján olyan összetevőket számon kérni, melyeket ő nem tartott feladatának belevenni művébe, illetve a könyv terjedelmi korlátai nem tették lehetővé mélyebb vizsgálatukat – sőt néhány, e műből hiányzó aspektus a szerző korábbi krimi-tanulmánykötetében tárgyalásra kerül. E könyv, mint az *Előszó* megjegyzi, nem akar több lenni, mint amire a címe utal: bevezető. E műfajban követelményeinek maximálisan megfelel ez az érdekesen megírt munka, mely kérdésfeltevéseivel és imponáló szakirodalmi apparátusával jó kiindulópont lehet a krimi műfajának mélyebb megismeréséhez.

„A mindenkori nyomozás kényszere”

*Benyovszky Krisztián: Kriptománia.
Titok és elbeszélés*

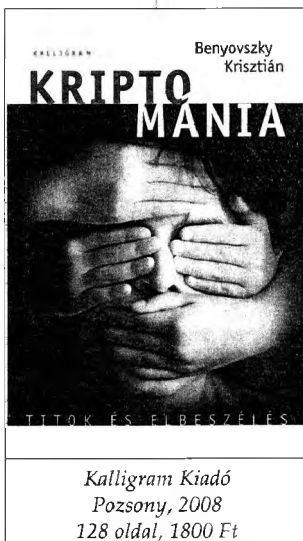
Benyovszky Krisztián új kötetében is a tőle megszokott sokszínű elméleti érdeklődés és a műközpontú szemlélet jellemzi a tematikusan egybegyűjtött-egybegyűrt ismertetéseket és elemzéseket. Ez az ideologikus kontextus-irodalomtudományok korában már önmagában is örömteli. A titoknak a könyvben tárgyalt elbeszélési lehetőségei pedig a titokfejtésként felfogható értelmezéssel kapcsolatban szövevényes elméleti szövegegyütttest juttathatnak eszünkbe, a tüneteket jelekként értelmező pszichoanalízistől a derridai nyomfogalom át a befogadáselmélet iseri meglátásaiig, és persze Barthes örömteli réseiről sem illik megfedkezünk.

Ez akár nyomasztóan is hathat, elemzőre és olvasóra egyaránt, talán ennek a hatásnak az elhárítására szolgál a személyes hangnem az egyébként tudományos szöveggel szembeni igényekhez szabott, hivatkozásokkal alábástyázott írásban. A nyitófejezetben ez a felszínen rekedés veszélyével fenyeget, a fogalmak és az irodalomhoz való közelítés irányának tisztázatlansága miatt. A titoknak a „mindennapi” életben való kibeszélése és a titok irodalmi elbeszélése között vont párhuzam egy olyan mimézisvet implikálna, amely elmosza az utóbbi irodalmiságát, és amely nem is tükrözi a szerző felfogását. Az „elbeszélés tit-

kával” persze tekinthetjük analógnak azt, ahogyan az életrajzi szerző valamit kiír magából, sajátos transzformáció-szublimáció keretében, ám ez a biografikus-alkotás-lélektani megközelítés nem jellemző Benyovszkyra. Vagyis „A titok és természete” című fejezet ahelyett, hogy a későbbiekben alkalmazott módszert tisztázná, inkább homályban hagyja a titok mint irodalmi jelenség specifikumát. (Az olvasói kíváncsiság fokozása végett?) Pedig a titok nem elsősorban az elbeszél történet eleme-

ként érdekes, hanem mint az elbeszélésmódot irányító tényező. Ez a belátás időnként háttérbe szorul. Ehhez hasonló hiányérzetet okoz, hogy sokáig várat magára a titok és a titokzatosság megkülönböztetése, míg végre a téma szempontjából alapvető meghatározás megfogalmazódik: „A titokzatosságot mint stíluseffektust vagy esztétikai hatásmozzanatot értelmezem, melyet a szöveg különböző szintjein érvényesített eljárások hoznak létre, képeznek meg a befogadóban.” (53.) A könyv végére aztán az ok és az okozat újra összemosisodik, szinonimává

válik. Téves általánosításra adhat alkalmat az is, hogy a titkolózás mint „színlelés és alakoskodás”, szelekcio és kombináció egymásutánja szinte a fikcionálás tevékenységével azonosként jelenik meg. A fikciós narrációval szemben a titok őrzéséhez

nem feltétlenül szükséges (ál)története(ke)t gyártani, ilyen értelemben az elhallgatás még nem hazugság. A kissé általánosra sikerült megfogalmazások azonban nem fedik el, hogy a rejtélyről mint szövegalkító erőről lesz szó – így csupán feleslegesen, számomra legalábbis az sem okozna komoly hiányérzetet, ha a könyv a második fejezettel („Titok, narráció, értelmezés”) kezdődne.

Ebben a részben Benyovszky a titoknak a narrációban betöltött strukturális funkciójára vonatkozó szakirodalmi észrevételekre építve a titkot az olvasói kíváncsiság felkeltésének eszközeként, egyfajta hipotézisgenerátorként tárgyalja. Ebből következik a narráció egészében a késleltetés (kvázi titkolózás) szükségessége. Ennek módozatait (kétértelműség, sejtetés, nézőpontváltás stb.) mutatja be, olyan példákon keresztül, mint Dickens *Kis Dorritja*, vagy Michal Ajvaz *Prázdne ulice*, illetve Carlo Fruttero és Franco Lucentini *La verità sul caso D.* című regénye. Érdekes módon, Benyovszky a kétértelműsítés eljárásai között nem említi meg a metalepsziseket és a *mise en abyme*-et, pedig a titokzatosságot képviselő szereplőtípusok felsorolásakor (20. és 104.) szinte leképezi Lucien Dällenbach *Récit spéculaire*-jének listáját (Seuil, 1977, 73.) a *mise en abyme*-re alkalmas alakokról (művész, örült stb.). Ajvaz regényét ismertette pedig fikció és valóság szétbogozhatatlanságáról esik szó, részben beágyazott elbeszélők megbízhatatlansága, részben (ha jól értem) ontológiai metalepszisek révén. „A titok elbeszélése serkent; a megfejtésre tett ismételt erőfeszítéseknek köszönhetően fikciók egész sora lát napvilágot.” (30.) Ha ezt a megállapítást irodalmilag általános érvényűnek tekinthetjük, akkor ez csak az olvasói magatartásra vonatkoztatva lehetséges. Az implicit olvasó elbizonytalanításának műveletei közül viszont inkább csak az elliptikusak kerülnek szóba, a metaleptikusak alig (40., 43.). Pedig ha a titkot valóban strukturálisan közelítjük meg, akkor ez utóbbi eljárás(csoport) is figyelemre érdemes. Nevezhetnénk ezt a megoldásra váró titoktól

megkülönböztetve aporikusnak, hiszen lényegi vonása, hogy az olvasó minden szellemi erőfeszítésének (hogy helyesen töltsse ki az iseri üres helyeket) dacára sem derül ki, mi is az igazság, vagyis győz a relativitás. A kötetben említett Henry James novellák helyett gondolhatunk itt a borgesi körköröségekre, vagy Kuroszava *A vihar kapujában* című filmjére, és az azóta a posztmodern regényben elharapózó ismeretelméleti székszisre.

Az elhallgatás módozatait tárgyaló fejezet („Titok és elhallgatás”) számba veszi a titokképző erejű retorikai alakzatokat, az ellipszisek mellett az allúziót, az olyan kriptografikus alakzatokat, mint az akrosztichon és az anagramma, továbbá az allegóriát és az iróniát (ehhez hozzátehetnénk a hiányos metaforát is). Az ezt követő rövid szemiotikai kitérő csupán néhány szakirodalmi hivatkozást ollóz össze, ám a hallgatás beszédaktus-jellegű funkcióinak áttekintésével adós marad, így inkább abban áll a haszna, hogy betekintést nyújt a vonatkozó cseh szakirodalomba az e téren vélhetően tájékozatlan magyar átlagolvasónak.

Tágabb értelemben, az ábrázolás szintjén, az elhallgatás mint szelekció kérdése általános művészetelméleti és -történeti, esetleg ideológiakritikai szempontokat igényelne. Ezek könnyen szétfeszíthetnék a könyv kereteit, ezért az irodalmi kommunikáció szintjének javára való elhallgatásuk (60.) helyénvaló lehet. Ez a kommunikáció a narrátor(ok), a szereplők és a mintaolvasó között zajlik (ezt kiegészíteném az olvasó értelmező munkáját tovább bonyolító implicit szerzővel). Benyovszky evvel kapcsolatban utal az elbeszélés sebességének genette-i vizsgálatára és a magyar szakirodalmi előzményekre, de ezekből különösebb konzekvenciákat nem von le, egyszerűen csak jelzi ezek érvényességét a titok és elbeszélés viszonylatban. Ezután Manzoni *A jegyesek* című regényének titokmotívumait tekinti át, bár a korábbiakban körvonalazott elméleti eszköztárat nemigen alkalmazza. Szilágyi István *Hollóidőjének* példái a kétértelműsége már

közelebb visznek az elhallgatáshoz mint narrációt szervező elvhez, ezek elemzése hálásabb feladat is, az elemzési szempontokkal jobban konvergáló műről lévén szó.

A „Titokzatos helyek” című fejezet a város toposzának példáján próbálja megvilágítani „a titokzatos helyek működésének néhány összefüggését” (bármit jelentsen is ez). A titokzatosság elbeszélésszervező szerepének felderítésében ez már csak a város és a szöveg közötti analógia okán is gyümölcsöző. A titokhelyek specifikumát a kortárs cseh irodalom három, Prágát titokzatoként ábrázoló alkotása, majd néhány, Velencét misztifikáló szöveg áttekintése hivatott megvilágítani. „A titokhelyeken (...) a múlt tovább zajlik, folytonosan történik, konok ismétlődésben hosszabbítva meg önmaga tartalmát.” (90.) Ezek labirintusa felfogható a szereplők személyiségtapasztalatának térbeli kivételéseként is (Daniela Hodrova trilógiája). Ajvaznál Prága a mágikus átváltozások irracionális tereként válik rejtélyessé. Urban *Héttemplom*ában is egy másik Prága jelenik meg a „valódi” mögött: fantomként a középkori állapot, illetve annak idealizált elképzelése él tovább a szereplők fejében. Ezek a helyek „különböző idők tárolóhelyeiként funkcionálnak” (94.) Kevésbé titokzatos megfogalmazásban az elemzéseket így összegezhetjük: a titokzatos atmoszféra valójában az egyének asszociációiból fakadó hangulat, amely az irodalmi szövegben megjeleníthető figuratíván, és ez gyakran hajlik fantasztikumba. Ez pedig csupán annyira misztikus, amennyire minden, ami nem szigorúan racionális és hétköznapi módon valószerű, „normális”. Az atipikus valóságészlelés pszichológiailag és irodalmilag egyaránt érdekes, de nem okvetlenül szükséges misztikumként tekintenünk rá. Az irodalmi Velencére aggatott jelentések esetében is úgy tűnik, hogy a titok(zatosság) a helyhez képest külsődleges. Jeanette Winterson regényében egy pszichológiai jelenség, a szenvedély képviseli a titkot, de nem világos, hogy ez (valamint a labirintus és az álarc toposza) mennyiben válik szövegszervező elvvé,

például diegetikus metaforaként. Juan Manuel de Prada regénye alkalmasabbnak tűnik a titokszempontú narratológiai elemzésre, talán az elemző detektívtörténetek iránti affinitásának is köszönhetően, hiszen az értelmezés itt egy festménnyel és egy nyomozással kapcsolatban egyidejűleg jelenik meg a történetben. A titok azonban mintha itt sem elsősorban a helyből fakadna, mint ahogyan általában is elmondható, hogy a szóban forgó városok akkor érdekesek titokhordozókként, amikor a narratív tériesítés paradigmatái. Ilyen szempontból vizsgálva Butor regénye, *A velencei Szent Márk leírása*, amely a fokozatos feltárás-feltárlkozás narratívát szervező szerepénél fogva a titoktematikával is érintkezik, jól kiegészíthette volna a Benyovszky által választott szövegeket.

A benne szereplő elemzéseket és ezek elméleti mondandóját tekintve is a könyv leggazdagabb fejezete az utolsó („Titokzatos szereplők”). Ebben szerzőnk a szereplők esetében is a renden kívüliséget, az abnormalitást jelöli meg a titokzatosság forrásaként. A szereplő rejtélyességének másik feltétele, hogy szövegbeli bemutatása hiányos legyen, és az így előálló hiányokat az olvasónak kelljen kitöltenie. Ahhoz, hogy ez a rendelkezésre álló szövegbeli utalásokkal összhangban lehessen, a befogadónak folyamatosan értelmeznie-nyomoznia kell: rekonstruálni és következtetések útján kiegészíteni a szereplő képének mozaikját. (A meghatározatlanság és a hiány identitás- és elbeszélésszervező elvvé emelésének talán legnagyobb mestere a közelmúltban elhunyt Alain Robbe-Grillet volt, *Tükörkép* című műve kiválóan illeszkedne a fejezetben tárgyalt problémakörbe.) Benyovszky a mai magyar irodalomból veszi példáit (Bánki Éva: *Aranyhímzés*; Müllner András: *Kőrösi Csoma Sándor*) annak felmutatásához, hogy az identitás alapjául szolgáló emlékezet mindig legalább olyan mértékben konstrukció, mint amennyiben rekonstrukció. A személyiség (akár a saját, akár a másé) sohasem „az igazi”, mindig fikció, amely nézőponttól függően, történetek útján, nyelvileg képződik

meg. Ennek narratológiai tanulságait, a többnézőpontúsággal, esetleg több narrátorszólammal érzékeltetett viszonylagosságát a valóság és fikció közös vonásának tekinthetjük. Erre hívják fel a figyelmet az olyan művek, amelyek a történelmi, földrajzi, életrajzi reáliákat a fikció világába emelve elbizonytalanítják a két szféra közötti ontológiai különbséget, kapcsolódva a lehetséges világok szemantikájához és a metalepszisek divatjához. Gazdag József *Az árnyak kifürkészése* című novellája, amely Talamon Alfonz alakját hozza játékba, jól példázza az önazonosság problematikuságát.

Az elemzésfüzér ezen utolsó darabja után bennem hiányérzetet kelt, hogy elmarad az összegzés, s az irodalomjegyzék következik. Ha nem is a felmerült kérdések elméleti továbbgondolása, de legalább az olvasói továbbgondolást segítő leltárak hasznos lett volna. Ironikusan fogalmaz-

va: a könyvben elemzett, az olvasói aktivitást serkentő eljárásokra ad gyakorlati példát, amiként az elhallgatás jelentőségét érzékelteti a korábban már publikált elemzések első megjelenésére vonatkozó adatoknak a hiánya.

Ez persze a kötetben szereplő kiváló elemzések (hiszen az olvasott darabok felét bátran minősíthetjük így) értékéből semmit nem von le, figyelmeztet viszont arra, hogy a tematikusan összefüggő elemzések egyszerű gyűjteményes kötetben való kiadása jobb megoldás lett volna a kiadó részéről, mint az esszéisztikus-teoretikus keretbe ágyazás. A választott egységesítő megoldás be nem teljesülő olvasói elvárásokat kelthet az elméleti belátásoknak az applikáción túlmenő összegzése és bővítése iránt. Márpedig a jelek szerint a szerző nem ezt a célt tűzte ki maga elé: az elmélet ebben a nyomozásban csak alkalmazottként vesz részt.

FELE JÁTÉK, FELE GYÖTRELEM

Sz. Koncz István beszélgetése

A Mizo női kosárlabda-mérkőzésén lenne a legegyszerűbb megszólítanom Nagy Juditot. A professor emerita ugyanis ezen kívül jószerével elérhetetlen. Ha az intézetben keresem, munkatársa a főnökasszony debreceni elfoglaltságára hivatkozva kér későbbi visszahívást. Ha mobiltelefonon próbálkozom, személyesen hárít: nem ér rá, határidős dolgaival még a közelgő ünnepek előtt végezni szeretne. Ha éppen minden csillag együtt áll, engem szólít messzire a kötelesség. Egyébként érdekes a meccs alatt figyelniem őt. A telefonban oly megfontolt, szelídnek tűnő, bár határozott hölgy hevesen, már-már túlfűtötten szurkol csapatának.

A határozottságot, néha keménységet kollégái is igazolják. Legfőbb eredményeként kitarását emelik ki. Többen megemlítik, hogy hamar átlát mégoly bonyolult helyzeteket is. Igen megbízhatónak tartják, olyasvalakinek, aki, hacsak rajta múlik, megfelel az ígéreteinek.

– Gyakran pöröl velünk – mondják dohányos diákjai –, haragszik, ha füstölgésen kap minket. Úgyhogy amikor jön, inkább eldobjuk gyorsan a csikket.

Nevetve mesélnek egy anekdotát: egyik társuk pár éve zsebre dugta égő cigarettáját. Ki is gyulladt a nadrágja. És hát van itt még valami, ami nem kerülheti el az ember figyelmét. Akik vele dolgoznak, csaknem valamennyien, nagyon szerethető embernek ismerik Nagy Juditot. Mindenki ugyanazt a tapintatot, ha kell, megértést kapja tőle. A takarítónő, a hallgató, a páciens, a tanártárs.

A véleményeket megerősíteni látszik, hogy amikor végre megbeszélünk egy időpontot, útba igazít: miként juthatok be az intézet udvarára.

– János, a portás nagyon rendes – mondja –, be fogja engedni magát.

Azért ebben erősen kételkedem. A Pécsi Tudományegyetemen kevés professzornak van hatalma a portása fölött. Aztán be kell látnom, itt sem hatalomról van szó. Annál sokkal többről. Amikor megérkezem, János épp egy öntözőkannával egyensúlyoz. Beszédbe elegyedünk, csöndesen magyarázza, milyen labirintuson kell keresztülvágnom ahhoz, hogy a professzor asszonyt megtaláljam. Szavai mögött nem nehéz észrevennem a följebbvalója iránt érzett nagyrabecsülést és a rokonszenvet.

Nagy Judit 1941-ben, Szombathelyen született. Az orvosi egyetemet 1965-ben végezte Pécsen. Négy évig a Romhányi György vezette Patológiai Intézetben, majd a II. számú Belgyógyászati Klinikán dolgozott. Ő a vezetője a Pécsi Egyetem Klinikai Doktori Iskolájának, 1992-től pedig a Nefrológiai Intézetnek is. Ebbéli minőségében az itteni orvoskar első női professzora. A közbeeső időszakban, 1989-től '91-ig, tudományos kutatóként az USA-ban működött. Ha kérdezik, legfőbb kedvteléseként az oktatást jelöli meg, de szívesen és sokat olvas, hallgat zenét, főleg operát, illetve, mint láttuk, kijár kosárlabda-mérkőzésekre. Maga is aktívan űzte a sportágot vagy tizenöt esztendőn keresztül. Eleddig hatszor választották az év oktatójának. Életmű-díjas, 2008 óta professor emerita, és ugyancsak ettől az évtől Szent-Györgyi Albert-díjas. A férje a POTE egykori rektora, néhai Kelényi Gábor volt; egy fiúgyermekük van.

A professzor asszony szobájában mindenütt tudományos irodalom fekszik. Némelyik kötet nyitva. Nagy Judit amerikai fölkérésre épp egy a veséről szóló, nagy te-

kintélyű nemzetközi szerzőgárdát fölvonultató szakkönyv egyik fejezetén dolgozik. A könyököm alá egy kézirat kivonata jut. Pillanatok alatt sikerül összegyűrnöm. Ügyetlenkedésemet Romhányi György professzor figyelő szigorú tekintettel. Fényképe körülbelül ott lóg, ahol amúgy a házioltárok helye van, illetve lenne, ha volna ilyesmi az egyetemi intézetekben. Mielőtt beszélgetni kezdenénk, Nagy Judit tesz még egy kísérletet, hogy lerövidítse az interjú okozta szenvedéseket: előveszi családjá történetét, amit pár esztendővel ezelőtt maga vetett papírra. Végül mégsem adja oda – sikerül meggyőzőnöm, hogy nem fontos ragaszkodnia a leírtakhoz. Némi jól leplezett csalódottsággal fölhúzza hát a köpenyét, helyet foglal a fotelben, és megadóan várja a kérdéseket. Nagyon különösen figyel. Mintha a gondolataival, a lelkével is fürkészné, próbálná kitapogatni a vele szemben ülő szándékát.

Sz. Koncz István: – *Érdekes volt a kosárlabda-meccsen látnom magát.*

Nagy Judit: – Ó, régi szerelem az! Már kisdíákként a szombathelyi Haladás csapatában sportoltam. Amikor a kínai válogatotttal játszottunk, elsős gimnazista voltam. Nagyon tetszett, elhatároztam, hogy én is válogatott leszek. De mindez álmom maradt.

– *Vajon miért?*

– Mert idejöttem az egyetemre, és az jóval fontosabbnak tűnt. Bár nagyon sokáig voltam aktív, még ifjú orvosként is kosárlabdáztam. De már nem azon a szinten, hogy a főiskolai válogatottság szóba kerülhetett volna. Viszont ma is kijárok, drukkolok a lányoknak, és próbálok segíteni nekik, amennyire tőlem telik.

– *Azt mondja, régi szerelem. Hogy kezdődött?*

– Apuval rendszeresen jártunk focimeccsre. A Haladás-pályához át kellett vágnunk egy olyan részen, ahol baloldalt tenispályák voltak. Körmöczy Zsuzsa például ott játszott néha. Jobb kéz felől pedig egy kosárlabdapályán kergették a labdát a fiatalok. Halhatlanul tetszett, sokkal jobban, mint a labdarúgás, de aput nem akartam megbántani. Hanem, azután arra gondoltam, hogy továbbra is kijárhatnánk együtt, de mi lenne, ha én már nem mennék el a focipályáig? Tehát így kezdődött. Ott ragadtam, és annyira komolyan vettem a dolgot, hogy később, a gimnáziumban megfordult a fejemben, hogy a Testnevelési Főiskolára jelentkezem. Ám nem voltam túl ügyes a szertornában, így ezt az ötletet el kellett hessentenem magamtól. Apukám amúgy sem engedte volna, elvárta, hogy tisztességes foglalkozást válasszak. Magyar-latin szakos tanár volt, anyai nagyapám latin-ógörög szakos, megjegyzem, a fiam is az, úgyhogy meg vagyok én áldva a családnak ezzel az ágával...

– *Fölmenői nyilván meghatározóak voltak a város közoktatásában.*

– Nem, mert nagyapám Erdélyből származott, főképpen Kolozsvárt és Karánsebesen dolgozott.

– *Hogyan került a mai Magyarország területére?*

– Úgy, hogy a határrevízió után nem volt hajlandó fölesküdni a román alkotmányra. Berakták tehát családostul, az öt gyerekkel egy vagonba, és útnak indították Magyarországra felé. A nyugati határhoz elég közel szálltak le, de Ausztriába már nem akartak átmenni. Így ragadtak meg Szombathelyen. Ez tehát az anyai ág. Édesapám Vas megyei parasztcsaládba született. Mindvégig szeretett visszajárni a falujába. Minden alkalmat megragadott, hogy hazamenjünk. A háború után alig volt mit enni. Nagyon jó ürügy volt, hogy ángyika gyűjtött tojást és így tovább. Nagymama maga sütötte a kenyeret, ma is előttem van, ahogy a kemencébe betolja a tésztát a nagy lapáttal. Mi kaptunk külön kis kenyeret, az csak a gyerekeké volt. Apuék egyébként heten voltak testvérek. Mindenki maradt a földön, de ő gyenge legénynek bizonyult, folyton elájult. A szülei arra gondoltak, hogy tanárnak talán jó lesz, és taníttatták.

– *Jó lett?*

– Elképesztően jó. A Nagy Lajos Gimnáziumban dolgozott, a vasi megyeszékhelyen. A diákjai Juszufnak hívták. Azt hiszem, eléggé félték tőle, mert iszonyúan következetes és iszonyúan szigorú volt.

– *Magával is?*

– Mindenkiel. A háta mögött persze viccelődtek vele, írtak egy dalocskát, még emlékszem a szövegére: „Nem lehetek én rózsza, elhervaszt a Nagy Jóska”, ő volt a papám, „a szombathelyi hetes, háromemeletes fiúgimnáziumban”. Időnként nekem is énekelték.

– *Professzor asszony hogy került velük kapcsolatba?*

– Akkoriban nem voltak koedukált iskolák. A Kanizsai Dorottya volt a leánygimnázium. A fiúkat onnan ismertem, hogy kosárlabdáztak. Apukám után én voltam a Juszufka. A srácok tudták, hogy kis kedvenc vagyok, és bizonyos dolgokat ki tudok egyenlíteni. Nem voltak valami jók magyar nyelvtanból. Nekem meg nagyon kellett tudnom, mert ellenkező esetben apu kitagadott volna, és nem akartam csalódást okozni neki, mert nagyon szerettem. Szóval, éjszaka, amikor az egész család aludt, kijavítottam a fiúk nyelvtan-dolgozatát.

– *Ilyet megtett?!*

– Meg ám! Körülbelül olyan színű tollam is volt, mint az övék. Ráadásul olyan tisztességes fehérnép voltam, hogy el sem mondtam nekik.

– *Ne mondja, hogy most fogják megtudni, ebből az interjúból!*

– De, most lepleződöm csak le, közel ötven év után. Úgy gondoltam, olyan kiválóak a sportban, és olyan rendesek, hogy megérdemlik. Jó, hát a nyelvtanban tényleg borzasztó dolgokat műveltek...

– *Említette, hogy maga volt a kedvenc. Következésképp voltak testvérei.*

– Volt egy másfél évvel és egy nyolc évvel fiatalabb fiútestvérem. Az idősebbik sajnos nem él már, tavalyelőtt meghalt gégerákban. A kívülálló szemével nézve elég furcsa család lehettünk. Anyukám magyar-német szakos tanár volt, úgyhogy a magyarral alaposan megfertőződtem. Egy időben az irodalmi pálya is szóba került az életemben, azt talán tudomásul is vették volna a szüleim.

– *Miért nem lett belőle semmi?*

– Mert nem tűnt elég izgalmasnak. Ráadásul anyukám nem nagyon szerette tanítani a magyart, nem tetszett neki, hogy másképp kéne átadnia, mint ahogy elsajátította. Az egész életünk át volt itatva politikával, a magyartanítás is. A németre egy idő után nem volt szükség, oroszra nem akart menni, úgy döntött hát, hogy matematikus lesz. Vagyis a magyar-német szakos gimnáziumi tanár, miközben a harmadik gyermekével volt otthon, nekiállt az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen matematikát tanulni. El is végezte, és attól kezdve matekot oktatott. Most kilencvenöt éves, ragyogó szellemi erőben van, és még mindig szívesen segít bárkinek, aki hozzá fordul. Bennem a számtan-mértan szeretete nem talált táptalajra. Talán a testvéreim örökölték némi fogékonyságot; mindkettő mérnök lett.

– *Mondja, milyen körülmények közé született az a három gyermek?*

– Az árvaházban születtem. Tudniillik nagyapám volt az igazgató, a szüleim pedig ott tanítottak. Viszonylag nagy helyünk volt, de 1945-ben az egész épületet lebombázták. Ennél fogva odébb kellett mennünk. Így kerültünk egy kétszobás tanácsi hajlékba. Hanem, azt meg az alattunk lévő vállalat főnökei kinézték maguknak, kultúrteremnek. Bennünket tehát eltettek egy idős házaspár mellé, egy háromszobás lakásba, társbérletnek. Ők azonban úgy döntöttek, hogy elköltöznek. Háromgyerekes vasutas család jött a helyükre. Azért az komoly próbatétel volt! Mindannyian napközbe jártunk, csak este találkoztunk, de nem is nagyon sietett haza senki. Talán a kosárlabda is szabadulást jelentett az otthoni körülmények közül. De csak akkor járhattam edzésekre, meccsre, ha színjeles tanuló voltam. Tehát úgy tanultam, mint a güzü! Nagyon szerettem játszani. A csapatsport

rendkívül fontos dolog. Az ember ráébred, hogy nem csak maga van, hanem figyelemmel kell lennie a társaira.

– *Testvérei mit sportoltak?*

– Nagyobbik öcsém sakkozott, megyebajnoki címig vitte. Magának való gyerek volt. Néha arra mentem haza, hogy egyedül ült a táblával szemben, és nézte meredten. Arra gondoltam, hogy ennél nagyobb örülség talán nincs a világon. Pár éve azonban rájöttem, hogy hiszen én is ezt teszem, folyton! A fehér mezők a vidámságot jelentik, a feketék a bosszúságot, lépegetünk reggeltől estig, és gondolkodunk, hogy megéri-e, helyesen tesszük-e vagy sem. A futóval lehet ferdén menni, messze, de belátom-e a távolságot, ameddig elszaladok? Vajon feketén vagy fehérén állapodom-e majd meg? Úgy érzem, lefordítható erre a különös játékra, amit cselekszünk. A kutatás is csupa sakk. Ahogy Romhányi professzor mondta: fele játék, fele gyötrem. Látja, ha megvénül az ember, elképesztő, mikén gondolkodik!

– *Mennyire tudták megmenteni a szülei a társbérlet borzalmaitól?*

– Teljesen kiszolgáltatottak voltunk. De hisz a másik család is! Nem tudott bensőséges lenni az életünk. Valaki állandóan ordított, rohangált, vagy csapkodta az ajtót. Egy konyha, egy mosdó, egy WC volt tízünkre. Télen ráadásul anyai nagyszüleim is ott aludtak, ha nagyon hideg volt, mert olyan helyen laktak, ahol nem lehetett rendesen fűteni. Nem mondok újdonságot: mindennek a tetejébe mindenki nagyon félt. 1958-ban harmadikos voltam, az említett kosaras fiúk akkor érettségiztek. Márciusban, a bankettjükre elhívták az ország egyik legjobb zenekarát. Táncoltunk, egyszer csak tele lett a terem ávósokkal, leállították a bált, és minket hazazavartak. Azt gondolták talán, hogy március lévén mi is újra akarjuk kezdeni? Nem tudom. Elég az hozzá, hogy apu, mint az érettségizők osztályfőnöke és a bál főszervezője, nem jöhetett velünk. Máig előttem a kép, ahogy terelnek ki minket a teremből, a színpadon fenn áll a zenekar, apukám is ott van mellettük, és amikor visszafordulok, épp egy óriási pofont kap.

– *Hogyan jött ki az édesapja ebből a helyzetből?*

– Lefogták, huszonnégy óra hosszat azt sem tudtuk, mi lehet vele. Anyukám végigzokogta az éjszakát, aztán apu váratlanul megjelent, de nem mesélt semmit arról a napról. Sem akkor, sem később. Egyébként érdekes, hogy az ember mennyire nem volt tisztában a dolgok mélységeivel! Föl sem fogtam, hogy anyukám miért sír. Jó, hát apu egyszer nem jön haza! De hiszen hány gyermek édesapja nem megy haza sokszor! Oly keveset értettünk a világból... Szüleink eléggé megkíméltek bennünket a körbevevő nyomorúságtól, jószerével burokból éltünk. Jártam a velemi táborba, mondtam a verseket, ki tudta, hogy körülöttünk közben összedől a világ?

– *Jól értettem, szavalt is?*

– Olyannyira, hogy egyszer, amikor Jancsó Adrienn vendégszerepelt Szombathegyen, egy másik lánnyal együtt fölléphettem vele. Az előadás után, az öltözőben megkérdezte, mik a terveim, nem gondolkodom-e azon, hogy a Színművészeti Főiskolára jelentkezsem?

– *Melyik verset mondta?*

– Adytól az *Órizem a szemed*. „Már vénülő kezemmel / Fogom meg a kezedet”, skandáltam tizenhat évesen. Mellesleg gyűjtöttem is a verseket. Amikor tegnap, készülve arra, hogy maga jön, elővettem a dossziét a gyűjteményemmel, ezt itt bejelöltem. Lesz szíves megnézni, Ady költeményéhez jól illeszkedik.

– *Rónay Györgytől a Mondd meg, őszülő vén. „Maholnap tehetetlen kolonc másnak, teher magadnak, mit mászkálsz itt a hegyen” satöbbi... Mondja, mi lehetett ez magánál?*

– Utólag nagyon jókat derülök, de akkor halálkomolyan vettem az egészet. A nagyszüleimet nagyon szerettem, és gyakran feküdtem náluk, a kertben. Majd egy évig betegkedtem ugyanis, úgy hívták a nyavalyámat, hogy tüdőcsúcshurut. Egyetlen gyógy-

módja volt: fektették az embert a jó levegőn. Nagymamámék albérletben laktak, de volt kertjük. Ott heverésztem örökké, és nagypapával beszélgettem. Filozofálgattam az öregségről, elmesélte a bajait. Ebben az időszakban kezdtem el kivágni az újságokból az ilyen öregségszagú verseket, és el is mondtam neki, nekik.

– *Tényleg, a színművészetire miért nem gondolt?*

– Á, apukám agyonütött volna! Verset egyes-egyedül azért mondhattam, mert a magyaróra részének tekintette. Komolyan csak az jött szóba, hogy lehetnék tanár, például.

– *Tudja, mi az érdekes? Hogy az életlehetőségei közül épp az orvosi pályát nem említette eddig.*

– Az unokatestvéreim közül nem egy Szombathelyen tanult, sokat voltak nálunk. A hat gyerek mellé még kellett kettő-három abba a lakásba! Emlékszem, egyszer megbetegedett Sanyi, én pedig halálos komolyan injekciózgtam egy ceruzával. Azt hiszem, általános iskolás lehettem, de már magyaráztam neki, hogy doktor leszek, és meggyógyítom. Nagy hatással volt rám az a végtelenül szimpatikus körzeti orvos, aki a tüdőcsúcshurut idején járt ki hozzám. Úgy beszélgetett velem, mintha felnőtt lennék.

– *Pécsett egy gyermekorvossal, Tóth Lászlóval volt hasonló élményem, mint amit most említett. Ráadásul rengeteg verset tőle tanultam.*

– Ismertem, hozzánk küldte az ismerőseit, ha betegek lettek, amikor már a Hámorklinikán dolgoztam. Csodálatos ember volt. Igen, ha valaki elsőrangú orvos akar lenni, nagyon sokat segít, ha az irodalmat, a zenét szereti. Lelkileg pucéran nem lehet együttérző az ember. Azt hiszem, fontos a művészetek iránti fogékonyság ahhoz, hogy a doktor megértse a szenvedőt. Magam hét évig zongoráztam. Gondolja el, abban a társbérletben még egy zongoránk is volt! A nagyobbik testvéremnek kötelező volt a hegedű, a kisebbik gondonkázni volt kénytelen. Apu kamarazenekart akart belőlünk alakítani.

– *Vajon mi ösztönözte erre?*

– Amikor fiatal tanár volt, Hatvanba került. Rálőcsölték a kórust. Annyira megszerette, hogy karmester lett. Képezte magát, csodaszép hangja volt, úgyhogy nagyon sokat énekelt maga is, főképpen népdalokat. Egyébként mindhárman súlyos teherként éltük meg, hogy zenélnünk kellett.

– *A kényszermuzsikálásért az ember felnőttként is csak ritkán hálás.*

– Kifejezetten utáltam. De apu szigorú, cicerói jelleméből következett, hogy nem engedte abbahagynom. A cicerói jelzőről, apukám fennkölt tisztességéről eszembe jutott egy történet. Már egyetemista voltam, betegen feküdtem otthon, amikor egy délelőtt betoppant hozzánk egy sokszoknyás asszony, egy élő tyúkkal, mondván: apukámnak hozta. Szabódtam, nincs itthon senki, nem baj, közölte, összekötötte a madár lábát, és letette az előszobában. Életem első és utolsó pofonját akkor kaptam apukámtól, a kommentár kíséretében, hogy a tanítványok szüleitől nem fogadtunk el semmit. Vétlen voltam persze, azt sem tudtam, ki a néni, de kiderült, hogy volt előzménye a dolognak. Az iskolában is megpróbálta megvesztegetni aput, a bukásra álló fia érdekében. Igen ám, de mi legyen a madárral? Ahogy hozzányúltunk, csapkodott a szárnyaival. Anyu is, én is féltünk tőle irgalmatlanul. De aputól még jobban, tehát szegény anyukám végül visszavitte azt a tragikomikus sorsú tyúkot.

– *Azt mondja, általános iskolás volt, amikor Sanyit injekciózta. Az orvosi pálya iránti elkötelezettsége hogyan mélyült el a gimnáziumban?*

– Áttételes módon. Nem volt jó magyartanárom, a történelemtanár pedig... Hát, jobb nem megbántani szegényt haló poraiban. Antitalentum volt. Önálló gondolatainkat csírájukban fojtotta el. Másodév táján lekerült a napirendről, hogy a magyarral vagy a történelemmel kezdjek valamit.

– *Ellenben a biológiatanára jó lehetett.*

– Kerényi Pista bácsi szenzációs volt, igen. A háborúban egy akna elvitte a lábát, és az egyik kezét is. Ennél fogva nagyon nehezen mozgott, de a fejében könyvtárakat tárolt, és nagyon érdekes órákat tartott.

– *Hogy esett a választás éppen Pécsre?*

– Fölvetődött, hogy esetleg Budapestre menjek, de apu mindenek utánanézett, és azon a véleményen volt, hogy nehezen tudnék bekerülni. Anyu Szegeden végzett, nagyon jó emlékeket őrzött a városról, ráadásul József Attila is ott tanult, sokat mesélt róla is, nem bánta volna, ha odamegyek. Végül a közlekedési nehézségek miatt maradt Pécs. Innen is gyötrelmes volt hazautazni, hat és fél óra hosszat ment a vonat, gondolhatja, hogy a még távolabbi Szegedről milyen lett volna! Még szerencse, hogy sokan voltunk együtt, zalaegerszegi, nagykanizsai, szombathelyi diákok. Tulajdonképpen gyorsan telt az idő, mert jókat beszélgettünk. Én meg persze kötöttem.

– *Hogy mit csinált?*

– Azzal kerestem a pénzt, hogy bedolgoztam egy kötődének. Folyton versköteteket szerettem volna venni, mert a költészet iránti rajongásom a gimnázium ellenére töretlenül élt. Igen ám, de otthonról nem akartam több pénzt kérni; anélkül is sokba kerültem. Maradt tehát a kötés. Az volt az első munkahelyem. Bevallom, nyilván elévült már, és nem lesz belőle baj: feketemunka volt. Amikor kosármeccekre mentünk, nem csak az én kezem járt, hanem majdnem az egész csapaté. Sokukat megtanítottam kötni. Ha úgy vesszük, az is alkotómunka. Szeret az ember olyasmit művelni, aminek kézzelfogható eredménye van. Elkészíteni egy pulóvert, meggyógyítani egy beteget. Emellett, az egyik évben Kellermayer Miklóssal mi lettünk az év „Jó tanuló, jó sportoló”-i, úgyhogy ingyen kaptunk menzajegyet. A legtöbb képzőművészeti albumom abból az időből származik. Jobban kerestem, mint később, végzett orvosként. Nagyon boldog élet volt. Ráadásul a szigorú apukám meg sem fordult a környéken. Nem kellett reggeltől estig igazodni.

– *És nem kellett zongorázni többet!*

– Az érettségire hivatkozva a zongorát már előbb elhagyhattam. Csak az első két évre ne kérdezzen rá! Az a legrosszabb álmaimban jusson csak eszembe.

– *Mégiscsak rákérdezek. Miért?*

– Szembe jött a fizika, a kémia, a tárgyak, melyekkel mindig hadilábon álltam. Uram Jézus, gondoltam, hol képeznek itt orvost? Időnként az volt a benyomásom, hogy egyetlen lehetőségem van: meg kell szökni. Az első két év rettentően nehéz volt egy alapjaiban humán érdeklődésű embernek, komolyan mondom. Biofizikán fordult elő, hogy a gyakorlatvezető bedugatta az ujjunkat a konnektorba. Hogy tapasztaljuk meg, mi a villamoság. Gyengeáram volt természetesen, de sosem felejttem el, annyira megrázott. Ezzel nevelt minket. Lehet, hogy a világ legjobb biofizikusa volt, de pedagógusnak alkalmatlan, az biztos.

– *Professzor asszony jelentős nemzetközi tapasztalatokkal rendelkezik. Az első években másutt is ilyen foghíjas a képzés?*

– Kicsit messzebből indítom a választ. Azoknál a vesebetegségeknél, amelyekkel foglalkozom, az úgynevezett IgA immunanyag megszorodik a vérben. Írtam jó pár éve egy közleményt arról, hogy a nyálkahártyán támadó vírusoknál is gyakran megszorodik az IgA mennyisége a keringésben, illetve vizsgáltam a jelenségnek a vesemegbetegítő hatását. Legnagyobb döbbenetemre egyszer csak kaptam egy levelet Izraelből, Bersevából. Az ottani víruskutató központ vezetője kért, küldjek különlenyomatot a cikkről. Megtettem, erre föl úgy hívott meg egy hónapra kutatni, hogy életében nem látott. Bersevában kísérletes orvostudományi egyetem működött, ahol, bár tanulták ezeket az alaptantárgyakat a gyerekek, első évtől kezdve betegek közé vitték, kommunikálni tanították őket. A páciens elmondta a panaszait. A hallgató persze semmit sem értett belőle, de a beteg örült, mert végre beszélhetett valakihez, és a diák is gyakorlatot szerzett az ilyen típusú kapcsolatokban. Amikor hazajöttem, írtam erről a nagyszerű kezdeményezésről, de ezzel sem sikerült megváltanom a világot. Ám azóta is úgy gondolom, hogy aki beteszi ide a lábát, tele hittel, ne lombozódjék le az első két évben, ne veszítse el a lelkesé-

dését! Mert az anatómia például megrázó élmény volt. Élő betegekkel való kapcsolat helyett bűdös formalinszagú boxokban remegtünk a gyakorlatokon, nehogy Szentágothai János elkezdjen velünk is kiabálni, mint a másik csoporttal, mert nem tudunk valamit. Olyan rengeteg mindent, annyi latin név ismeretét követelték, hogy szinte teljesíthetetlennek tűnt a feladat.

– *Mi változott harmadévben?*

– Romhányi professzor kiállt, és a szenvedő emberről kezdett beszélni, Hámori Artúr pedig elmondta, mi a belgyógyászat. Beteget hozott be, és végre értelmét láttuk annak, hogy itt kopatjuk a padokat. Félek, ma sem más a helyzet. Az első két év most is elég kopár.

– *És már nincsenek Romhányik, Hámorik, Szentágothaik sem.*

– Ne is mondja! A minap, pakolászás közben kezembe került az indexem, és olyan aláírásokat találtam benne, hogy magam is meglepődtem. Az említettek mellett Cholnoky, Ernst Jenő, Kerpel-Fronius Ödön, Lissák Kálmán, Kiss Tibor, Környei István, Donhoffer Szilárd, Melczer Miklós nevére bukkantam. Útjelző oszlopok mind. Elmesélek egy történetet. Szentágothai János egyik előadásán azt akarta demonstrálni, hogy a húgyhólyag és a végbél között van egy lyuk, a Douglas-üreg. Megállt az előadóterem közepén, és azt mondta, én vagyok a rectum. Vagyis a végbél. Ilyet professzor talán még sosem jelentett ki, ennél fogva mindenki fölkapta a fejét. Kihívott egy kissé duci hallgatót, maga mellé guggoltatta, te vagy a hólyag, mondta neki. Leteríttette magukat lepedővel, majd a hólyaggyerek és a professzor között a tanársegédnek be kellett nyomnia a lepedőt. Na, ez a Douglas-üreg, mondta. Egy életre megtanultuk.

– *Hogy alakult, hogy professzorasszony végül az egyetemen maradt?*

– Harmadévben meghívtak tudományos diákköri munkára, a Romhányi-féle patológiára. Onnan már nem volt visszaút. A patológia tanulóéveit követően átmentem a belgyógyászatra, mert klinikus akartam lenni mindenképpen. A nefrológia meg Hámori professzonnal jött, igazából őt választottam, nem a belgyógyászatot. Akkoriban már vettek mintákat vesékből, de nem volt szövettanászuk, aki feldolgozza azokat. Jókor mentem tehát, szerencsém volt. Héthónapos terhes voltam, épp szakvizsga előtt. Elmondtam, hogy egy évig otthon szeretnék maradni a gyermekkel, de azután jönnék. Rendben, mondta Hámori Artúr. Nagyon szerettem ott lenni. A munka, amit végeztem, még akkor is a szemem előtt lebegett, amikor ezt az úgynevezett vesecentrumot összeraktuk. Van szövettanászuk, saját röntgenünk, ultrahangunk, könyvtárunk, vannak cukorbajjal, magas vérnyomással, a gyomor-bélrendszerrel foglalkozók, van kardiológusunk, hematológusunk; elég kevés ilyen komplex egység működik a világban.

– *Mielőtt ideköltözték, maga két évet Amerikában töltött. Arra hogyan került sor?*

– Hogy is fogalmazzak? Hámori Artúr utóda, Burgert professzor nem volt a nefrológia nagy barátja. Személy szerint engem sem kedvelt különösebben. Tehát amikor már a sokadik meghívást kaptam, úgy döntöttem, kipróbálom magam egy másik országban, egy másik közegben.

– *Merrefelé volt?*

– Minneapolisban. Akkoriban jöttek divatba az ér belhártyáját érintő kérdések, vagyis nagyon modern témát találtam. A dohányzás érkárosító hatásával kezdtem foglalkozni.

– *Szörnyű?*

– Az nem kifejezés. Iszonyú. Az értágító nitrogén-monoxid – felfedezéséért annak idején Nobel-díjat kapott valaki – keletkezését egész egyszerűen leállítja az érben. Bizonyos anyagokat kipróbáltam, amelyekkel a folyamatot részlegesen meg lehet fordítani. De nincs rá garancia, hogy ha valamelyik szert etetném a dohányossal, akkor helyileg, mondjuk a lábában is rendbe jön a keringés. Az intézetben tiltották a cigarettázást, de két technikus segítségével összeraktunk egy dohányzó készüléket. Amikor kipróbáltam,

megszólalt a tűzjelző. Pillanatokon belül feketébe öltözött egyenruhások szállták meg a szobát. Az akkori angolnyelv-tudásommal nagyon nehéz volt megértetnem velük, hogy nem én cigizek, hanem a gép. Az egyik PhD-hallgatónak ma is a dohányzás érkárosító hatása a témája. Egy másik kollégánk, akit ugyancsak sikerült megfertőznöm ezzel az érdekes témával, éppen most van Floridában, a kolléganőmnél, akit akkoriban ismertem meg. Az amerikai munkám egy csomó kapcsolatot hozott, sok ismeretséget, amelyeket az ember egy idő után már nem maga miatt ápol, hanem a tanítványait küldi. Ahogy egy német professzorhoz is, Berlinbe. Ha valaki iskolát akar teremteni, márpedig nekem föltett szándékom volt, kezdetben nem is méri föl, mennyi munkával jár ez. Talán a kosárlabda és a társbérlet is segített. Hozzászórtam, hogy nem egyedül döntök, hanem sokakkal kell tárgyalnom. A tanítványaimmal is igyekszem ezt elfogadtatni. Legyenek nyitottak, kompromisszum-készek. A világban mindenki mindenkit agyon akar ütni, le akar nyelni, tönkre akar tenni. Ne ez legyen számukra az iránymutató!

– *Mi az a tudományterület, amivel mostanában személyesen is foglalkozik?*

– A nagy népbetegségek érdekelnek. Tehát a cukorbetegség, a hipertónia, a zsír, a dohányzás és a gyógyszerek vesekárosító hatása. Az foglalkoztat: hogyan lehetne országos programot indítani ebben a pénztelenségben, hogy megóvjuk a lakosságot attól, hogy az életút végén minden tizedik embernek vesepótló kezelésre kelljen járnia. Annyi szenvedést látok, hogy ezt nem lehet hátradőlve szemlélni, túrni!

– *Külön kiemelte a gyógyszereket.*

– Sok gyógyszernek a bomlástermékét a vese választja ki. Tehát megmérgezhettek egy embert azzal, ha nem tudom, hogy tönkremenőben van a veséje, és bizonyos fajta orvosokat teljes adagban adok neki. Aztán itt vannak az úgynevezett gyógyteák. Összefoglaló néven kínai gyógyteák okozta vesebetegségnek hívják azokat az elváltozásokat, melyek nem túl jól körvonalazottak egyelőre, és távolról sem köthetők ma már csak a Kínából származó teákhoz, de tünetek nélkül tönkretehetik a veséket.

– *Muszáj citálnom egy számot, amelyet professzor asszony egyik cikkében olvastam. Eszerint a csökkent veseműködésű felnőtt betegek száma Magyarországon meghaladja a félmilliót. Azért érzem döbbenetes adatnak, mert a cukrosok sincsenek sokkal többen: hétszázezren. Nyilván, van átfedés a betegek között, de amíg a cukorbetegségekre tévéreklámok és szórólapok figyelmeztetnek, megelőzésére minden fórumon fölthívják a figyelmet, és rengeteget foglalkozik a témával a sajtó, addig a vesebetegségekről jószerével alig hallani.*

– Mindaz, ami az ereket károsítja, a dohányzás, a cukorbetegség, a magas vérnyomás etcetera, a vesét is támadja rögtön. Ahhoz, hogy ez a két, óriási érgomolyag tudjon például méregteleníteni, meg folyadékvolument regulálni satöbbi, teljes vérkeringésünk mennyiségének ötöde minden pillanatban átfolyik rajta. Ráadásul a kezdeti stádiumban, egy ideig semmi tünete sincs, ha a vesék nem működnek jól.

– *Lehetne szűrni, hogy baj van?*

– Igen, szérum kreatinint, ennek alapján az úgynevezett GFR-t és vérnyomást kell mérni, továbbá vizeletet nézni. A három vizsgálat adataival nagyon jól meg lehet becsülni, hogy ez a létfontosságú szervünk hogyan működik. Rég gyakorlat kéne hogy legyen mindez, de csak beszélünk róla, és nincs sok előbbre lépés. Egy amerikai adat szerint a felnőtt lakosság tíz százaléka vesekárosodott. Az idősek közül minden második-harmadik. Kisebb-nagyobb mértékben, persze. Ez az adat ránk nézve is helytállóan tűnik, ha nem rosszabb. Elképesztően fontos lenne, hogy közöljük az emberekkel, hogy a szervünknek alapvető jelentősége van! Hogy mekkora kárt okozunk, amikor például az ellenőrizetlen étrend-kiegészítőket, a bennük lévő méreganyagokat magunkhoz vesszük, vagy amikor rengeteg fehérjét fogyasztunk. Ugyanis a fehérje-anyagcsere végtermékét gyakorlatilag egyedül a vese választja ki. Ha pedig nem működik rendesen, vagy túlzott mennyiséget kell kiválasztania, az úgynevezett karbamid-nitrogén benne marad a kerin-

gésben. Ez például mérhető. Beszűkülte veseműködés esetén tehát érdemes diétázni, kevesebb fehérjét enni. Hasonlóképpen baj, ha elzsírosodnak az ereink. Mindenki tudja, hogy a koszorúérnél az elmeszesedés mekkora gond. Nos, itt ugyanez a helyzet, csak nem mondja senki! Említette a cukorbeteg. Az nemcsak a szem ereit támadja meg, hanem a veséjét is. Nálunk, a dialízis-állomáson a betegek tizenöt százaléka cukorbeteg.

– *Vagyis, ha jól értem, a fehérjén és a són túl a szénhidrátot is kárhozzatnunk kell.*

– Oda kéne figyelni, így van. A cukorbeteg a kövérek betegsége. És akkor már ott is vagyunk a metabolikus szindrómánál, ami most sláger. Aki kövér, magas vérnyomás betegségben és cukorbetegségben is szenved, és a vérzsír-szintje is magas. Ez a halálos négyes. És, ahogy beszéltünk róla, a dohányzás tovább rontja az ereket. Ugye, azt mondják a kardiológusok, hogy naponta egy, maximum két pohár vörösbor egészséges. Mit jegyzünk meg ebből? Hogy a vörösbor mehet. Ihatjuk vödörszám. Iszonyú nagy bajunk, hogy zabolátlanok vagyunk. Evésben, ivásban, figyelje meg, a politikában is! Mindenben. Nem vagyunk elég körültekintőek. Csak az a baj, hogy minden okosság nekem is azóta jut eszembe, amióta megöregedtem. Hogyan lehetne megrázni az embereket, hogy jobban figyeljenek oda magukra? Hát boldogság az, szándékosan csúnyán fogalmazok, heti háromszor, fagyban, hóban, hőségben, mentő által ide behozatni, dializálódni, gépre kötve méregtelenedni, s azután egy szabadnapot követően újra visszatérni? Ugyan már! És mindez miért? Lehet, hogy épp csak amiatt, mert valaki rendszeresen magához vett testépítő szereket, ellenőrizetlen kreatin-készítményeket, táplálék-kiegészítőket, fogyaszto teákat. Egyik kollégám fiának is így ment tönkre a veséje. Nemrégiben megkapta az édesapját, és csak remélni lehet, hogy megtanulta: nem kéne izmosan, de veseelégtelenségben élnie tovább. Bár volt, aki már figyelmeztetett, hogy álljak le ezzel az ellenpropagandával, mert előbb-utóbb agyonütnek. Ennél nagyobb üzlet ugyanis nincs.

– *Még aki sportol, az is tönkreteszi magát az emlegetett szerekekkel?*

– Aki sportol, ne fogyasszon ilyen mérgeket! Viszont mozogjon mindenki, az nagyon fontos! Ilyenekre próbálom rávenni a hallgatókat: legalább lefelé ne liften tegyék meg azt az egy emeletet! Kimegyek kosármeccsre. Látom, hogy a szurkoló, mielőtt bemege a sportcsarnokba, elnyomja a cigarettáját, és azt nézi, hogy az autójával minél közelebb álljon meg a palánkhhoz, mert egy métert sem gyalogol szívesen. Miközben imádja a sportot. Micsoda kettősség él bennünk! Egy-két drukkert, akiket jól ismerek, meg szoktam szólítani. A kövérek közül is. Némelyikük már fogy! Borzasztó vagyok, tudom, mondták már. De gondolja el! Ami a fejemben van, azzal előre tudom, hogy te, kövér ember, nagy valószínűséggel tíz évvel rövidebb ideig fogsz élni, és nagy valószínűséggel iszonyú szenvedések között fogsz meghalni, mert infarktust vagy agyvérzést kapsz, emiatt pelenkázna majd és így tovább. Ha az ember képet kap róla, hogy mi az életút vége, szabadon dönt. Tegyük fel, az evés-ivás szenvedélyét választja és az ezzel járó rizikót. Lelke rajta. De ha nem mondja el neki senki, hogy minek mi lesz az ára később? Akkor választani sem tud. Nem akarom macerálni a körülöttem élőket, csak nem sok időm van már, hogy megóvjak pár embert a szerencsétlen sorstól, ami rá vár.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

JELENKOR 50

- ÁGOSTON ZOLTÁN bevezetője 1025
TOLNAI OTTÓ verse 1027
BERTÓK LÁSZLÓ versei 1035
TANDORI DEZSŐ: A Múló Idő *Jelenkorában* (versek) 1038
BALLA ZSÓFIA verse 1041
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 1044
ESTERHÁZY PÉTER: Esti Kornél biciklije, avagy a világ szerkezete
(vázlat) 1048
PARTI NAGY LAJOS: Az étkezés ártalmasságáról (*Cédulák egy
előadásból. -hoz.*) 1056
DARVASI LÁSZLÓ: A Nagy Hullakereső Verseny (*fantasztikus
irodalom*) 1062
NÁDAS PÉTER: Határtalan (*útijegyzet*) 1075
KŐRÖSI ZOLTÁN: Apró lyukak a porban 1079
GARACZI LÁSZLÓ: Arc és hátraarc 1086
MÁRTON LÁSZLÓ: A kutyuska (*novella*) 1090
MÉHES KÁROLY: A hiúság vására (*elbeszélés*) 1100
TÉREY JÁNOS verse 1104
TÓTH KRISZTINA verse 1105
VÖRÖS ISTVÁN versei 1106
SCHEIN GÁBOR verse 1108
MELIORISZ BÉLA versei 1109
KUKORELLY ENDRE verse 1110
*
- TAKÁTS JÓZSEF: Párhuzamos portrék (*A Határ–Balassa-vita*) 1112
CSORDÁS GÁBOR: A harminckettedik év (*Levelek 1990-ből*) 1128
CSUHAI ISTVÁN: Búcsú és megérkezés 1145
TÜSKÉS TIBOR: A munkatárs: Beney Zsuzsa 1154

2008

OKTÓBER

THOMKA BEÁTA: Aprózás, kispróza, kézművesség (Tolnai Ottó: Grenadírmars) 1166

KÁLMÁN C. GYÖRGY: Ami közös, és ami nem (Esterházy Péter: Semmi művészet) 1173

BÁRÁNY TIBOR: Az irodalom külpolitikusa (Takáts József: Ismerős idegen terep) 1178

KÉPEK

TÓTH LÁSZLÓ fényképei 1034, 1043, 1047, 1055

NÉMETH PÁL fotói 1105, 1153, 1184

DÉCSI TAMÁS felvételei 1111, 1165, 1172

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.
E számunk megjelenését az OTP Bank Nyrt. támogatta.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat
elektronikus formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Németh G. Béla
(1925–2008)

2008. szeptember 5-én elhunyt Németh G. Béla irodalomtörténész. Kutatási területe a 19. század második fele, valamint a 20. századi magyar irodalom. Dolgozott általános és középiskolai tanárként és könyvtárosként, majd az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársaként, az ELTE tanáraként, tanszékvezetőjeként, az Egyetemi Könyvtár főigazgatójaként is. Tudományos pályáján számos elismerésben részesült, többek között József Attila-díjban (1976), az Akadémiai Díjban (1980), Déry-díjban (1987), Széchenyi-díjban (1996) és Kosztolányi Dezső-díjban (1998).

Nagy Lajos íróval P. Müller Péter irodalomtörténész beszélgetett Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában szeptember 11-én.

A KELET-NYUGATI ÁTJÁRÓ interkulturális programsorozatát szeptember 18. és 21. között rendezték meg Pécsen. Az Európa Kulturális Fővárosa Pécs 2010 projektjébe illeszkedő fesztivál több helyszínen zajlott. A *Balkán Világzenei Fesztivál* koncertjeit a Sétatéren, valamint a POTE aulájában hallgathatták meg az érdeklődők, többek között a Vizin zenekart, a Besh o Dromot, a Balkán Fanatikat, az Ivo Papasov & his Wedding Bandet. A *Találkozó a Balkán Kapujában Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia* előadásaira és kerekasztal-beszélgetéseire a Dominikánus Házban és a Sétatéren került sor, mások mellett Orbán Jolán, Gayatri Chakravorty Spivak, Kálmán C. György, Bókay Antal, Kiss Attila, Medve A. Zoltán, Jasmina Lukic, Lóránd Zsófia, Radics Viktória, Selyem Zsuzsa, Virág Zoltán, Hadas Miklós, Irina Novikova, Takács Judit, Heller Ágnes, Boros János, Nenad Popovic és Feischmidt Margit részvételével. A programsorozat keretében tematikus lapszámát ismertette a *Tiszatáj*, a *Jelenkor*, a *Filológiai Közlöny*, a *Magyar Lettre Internationale* és a *Replika* című folyóirat, valamint a *perifériáról a centrum* könyvsorozattal is megismerkedhetett a közönség. A fesztivál zárónapján Tolnai Szabolcs *Fövenyóra* című filmjét mutatták be az Apolló moziban.

BERTÓK LÁSZLÓ Kossuth-díjas költőnek, lapunk főmunkatársának a Pécs Város Díszpolgára címet adományozta szeptember elsején, a Város Napja alkalmából a városi közgyűlés. Gratulálunk munkatársunknak!

NÁDAS PÉTER író volt a vendége a Művészetek és Irodalom Házának Pécsen szeptember 17-én. A szerzővel Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett.

MINDEN, AMI ÖSSZEKÖT címmel Gálffy László színművésszel, Mácsai Pál színművésszel és Parti

Szerzőink

- Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.
Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.
Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten és Szegeden él.
Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.
Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Tóth Krisztina (1967) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.
Takáts József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécsen él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi *Jelenkor* Kiadó igazgatója, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécsen él.
Csuha István (1961) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, a *Jelenkor* korábbi főszerkesztője, Budapesten él.
Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécsen él.
Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budapesten él.
Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK Phd-hallgatója, Budapesten él.

Kedves Olvasó,

ha számos kérdésben másként vélekedünk is, abban biztosan egyetértünk, hogy e terjedelmes jubileumi lapszám elé rövid bevezető dukál.

Ahelyett, hogy a lap akár csak vázlatos történetének bemutatásával, dicső korszakainak felidézésével állnánk elő, fejünkre vonva az önnünneplés vádját, kötelezően meg kell emlékeznünk a pécsi irodalom olyan, Jelenkor előtti és ennek későbbi működését szellemileg megalapozó intézményekről, mint az 1931-ben megalakult Janus Pannonius Társaság vagy az 1941–48 közt megjelenő Sorsunk, illetve az ezt követően '56 végéig élő Dunántúl folyóiratok. S már az évszámokból is látható, akár a Várkonyi Nándor által – többek közt Weöres Sándor és Csorba Győző közreműködésével – szerkesztett Sorsunk, akár a Szántó Tibor-féle Dunántúl esetében, hogy mindegyik orgánium felszámolódása társadalmi fordulathoz, illetve kataklizmához kötődik. Az új, a korábnál erősebben represszív hatalom nem tűrte a saját korában nyitottnak, értékközpontúnak mondható két lapot. Mégis ezt a hagyományt örökölte a Jelenkor, s a negyvenes évek elejétől, a három lapon átívelően olyan szerzők teremtettek eleven kontinuitást, mint Weöres, Csorba vagy Mészöly Miklós.

Az 1958 októberi lapszámával induló Jelenkor kezdeti lépései természetesen nem voltak függetlenek a forradalom leverésének és az ún. konszolidációnak a politikai implikációjától. Am történeti lépéssel mérve egészen hamar, 1960 végére Tüskés Tibor személyében olyan szerkesztő állhatott a lap élére, aki a hatalom kötelező engedélye mellett az írók bizalmából vállalhatta el a munkát. Ő törekedett elsőként országos jelentőségű irodalmi fórummá változtatni a lapot, olyan segítőkkel, mint a fiatal Lázár Ervin és Bertha Bulcsu. Néhány év után azonban, 1964-ben a hivatalos irodalompolitikai normáktól való eltérés, renitens szerzők közlése miatt a Jelenkort megfenyítették, a főszerkesztőt eltávolították. A lap megsínylette ezt az erőszakos beavatkozást, szerzők és szerkesztők fordultak el tőle hosszabb-rövidebb időre. A folyóirat irányításával megbízott Szederkényi Ervin rengeteg energiát áldozott arra, hogy az írói közbizalmat visszaszerezze, s ennek során, ahogy az élő vagy a már hozzá hasonlóan eltávozott szemtanúk mondták-írták, a pécsi irodalmi közeg, Csorba, Mészöly és mások hatására az ő gondolkodása is erősen átformálódott. Törekvéseinek eredményességét nagyban fokozta, amikor olyan fiatal szerkesztőket vett maga mellé, mint Parti Nagy Lajos és Csordás Gábor. És jött az új próza kibontakozása a lap hasábjain... Am ez ismert történet, nem mondom tovább a leckét, ugrom inkább az időben. Később, a kilencvenes évek közepe táján a Jelenkor a posztmodern boszorkánykonyhájának látszott a konzervatív irodalomértés nézőpontjából. Manapság számos fiatal lapkezdemény aspektusából vagy az interneten burjánzó irodalomszerű tevékenységek felől az irodalmi minőséghez, jó és rossz mű az esztétika és a kritika története során részben módosuló, részben állandó szempontok szerinti megítélhetőségéhez ragaszkodó avított képződménynek tűnhet, ahol öntelt elitisták „osztják az eszt”. En azt remélem, a pártatlanul figyelő szem a Jelenkort minden hánykolódásával együtt is olyan hajónak látja, amelynek tőkésúlyát hosszú ideje nem kellett javítani.

Szerkesztőként ugyan 1992-ben kerültem a folyóirathoz, ám előtte már az egyetemi közművelődési, illetve esztétikai gyakorlatot is ott abszolváltam két egymást követő évben. A nyolcvanas évek második felében történt ez, közvetlenül azt követően, hogy Szederkényi Ervin 1987 februárjában meghalt. Így tehát én Szederkényit személyesen nem ismerhettem, nem dolgoztam vele együtt, csak közvetlen munkatársával, utódjával, Csordás Gáborral és a frissen odakerült Csuha Istvánnal találkoztam. Annál többet hallottam róla a visszaemlékezésekben. S az emlékezők minden személyes

történeten, politikai és irodalmi érdekességen, anekdotákon túl legfőképpen a lelkiismeretes, koncentrált munkáról beszéltek vele kapcsolatban. És van még egy fontos mozzanat, mely számomra szerkesztőként meghatározóvá vált, s amelynek Csordás Gábor adott többször hangot a Szederkényi-féle örökséget méltatván: a szerkesztő által hozott esztétikai ítélet mellett érvelni kell, azaz interperszonálisan megoszthatóvá kell tenni. Ennek ismeretelméleti implikációja nyilvánvaló: ítéletünk rászorul arra, hogy elmagyarázzuk, ha kell teljes tudásunkat, személyiségünket munkába hozva, mert döntésünk nem magától értetődő, nem fölsőbb instanciától ered. S ez az elvárás akkor is létezik, ha netán alkalmasint alatta maradunk.

A folyóirat történetének részét képezi természetesen azoknak a személyi ügyeknek, bonyodalmaknak a sora is, amelyek a lap szerkesztői, szerkesztőbizottsági tagjai közt támadtak időnként. Nem mintha nem járulna hozzá az efféle ügyek megismerése bizonyos jelenségek, folyamatok megértéséhez, ám ezek a sok személyes vonatkozást tartalmazó esetek az élők érzékenysége miatt nehezen tárgyalhatók, különösen egy ünnepi lapszámban. Az utókor majd vagy tud ezekről valamit, vagy sem, vagy érdemesnek tartja az elemzésre, vagy nem lesz számára relevanciája. Fontosabb azonban természetesen a laptörténetből, ami igazán publikus, azaz, ami az irodalomtörténet szempontjából megfogalmazható. Mert az elmúlt ötven év mindenkori kortárs irodalmi folyamatainak egyik meghatározó műhelye a Jelenkor volt. Talán nem tűnik kérdésnek, hisz rögtön leszögezzük: hogy azzá vált, nem a mai redakció érdeme.

A lap szerkesztőit, belső munkatársait a negyvenedik évfordulóra készített fényképes összeállítás dokumentálta precízen 1998 októberében, így tehát e munkát itt nem kell újra elvégeznünk. Szerkesztői szempontból nem volt nagy fluktuáció 1999 után, amikor is Csuha István rám testálta a főszerkesztői mandátumot. Ekkor kértem fel a Csorba Győző halála óta megüresedett főmunkatársi poszt betöltésére Bertók Lászlót, akinek személye ekként ismét a pécsi irodalom lapokon átívelő folyamatosságát erősítette, hisz verseit már 1955-ben közölte a Dunántúl, majd az épphogy elinduló Jelenkor 1959-ben. Szerkesztőtársaimmal, Nagy Boglárkával, majd később Keresztesi Józseffel s az ő kiválása után a nemrégiben a helyére álló Szolláth Dáviddal döntéseinkben rendre figyelembe vesszük a folyóirat hosszú története során megképződött hagyomány ma is megszólítható elemeit.

E rövid bevezetőből sem hiányozhat az a megállapítás, hogy a mostani összeállítás természetesen nem képezi le maradéktalanul a Jelenkor folyóiratot mint olyat, számos kiváló szerzőnk hiányzik a területi korlátok vagy egyéb, technikai jellegű ok miatt. Így például az efféle lapszámok természete szerint legnagyobb részben az utóbbi néhány évben publikáló fiatalabb munkatársaink. Itt említsem meg, hogy Décsi Tamás tördelőszerkesztő kollégánk monstruózus munkájaként év végére talán elkészül az ötven év teljes repertórium. Am folyóiratunkról igazán továbbra is azok a figyelmes olvasók tudnak fogalmat alkotni, akik rendszeresen kezükbe veszik, s nem csupán egyetlen évfolyamon át. Ők tudják, mi az, amiben a Jelenkor – néhány kiváló laptársával folyó kollegiális versengésben – másoktól különbözik.

Írtunk az előbb öntudatos szavakat a pécsi irodalomról, s ebben az országban sokan Pécszet mint a kultúra városát ismerik, emlegetik. Ide tartozik még az a tény, hogy a város viselheti – Essen és Isztambul mellett – az Európa Kulturális Fővárosa címet 2010-ben. A cím elnyerésében – más kulturális műhelyek, valamint szabad és gondolkodó értelmiségiek, művészek mellett – e lapnak is volt szerepe. De szellemi kisugárzása, nem pedig munkatársainak politikai nyomásgyakorlása révén, s mondom ezt minden hagymázos politikai összevissza-esküvés elmélet ellenében. Éppen az imént említettek miatt ebben az ünnepi pillanatban sem hallgathatom el, hogy a rendszerváltástól kezdődően az addig a városban kiépült kulturális intézményrendszer majd mindegyik tagjához hasonlóan a folyóirat is egyre ingatagabb alapokon áll, évről évre él, s mivel a politikai PR magasrendű céljaira alkalmatlan jószág, továbbá nem is törekszik alkalmasnak lenni, respektusa ennek megfelelő. A kérdésre tehát, vajon akarja-e Pécs városa, hogy olvasói, szerzői és szerkesztői a Jelenkor hatvanadik születésnapját is ünnepelhessek majdan, e percben nem tudunk válaszolni.

Ágoston Zoltán

angyalok szárnya alá kapjon a szél
s majd valahol mint ifjúkorodban
az irizáló iszony hajnalán
flamingószín műtőasztalon landoljon veled.

2.

Olykor a trafik mögött lévő őstölgy
köré ácsolt padon látom
a söröző lumpenek között üldögeálni
titokban figyeljük egymást
az is megesik a fa törzsére szögezett
lánc végén csüngő sörnyitóért nyúlva
akárha összebilincselve
megérintem nikotin preparálta
keskeny spanyol márki-kezét
máskor bécsben futok össze vele
bosnyák (világ-)zenész barátai társaságában
utoljára például a pó-deltában láttam
cremonából ereszkedtem alá
s ő ott állt cserzetten
az egyik édes laguna mortuában
akkor határoztam el
írok róla
(a magam módján megverselem)
ugyanis egy elpusztult flamingótetem mellett állt
és hát ugye az ember felelős motívumaiért (metaforáiért)
úgy képezem a túlvilágon majd azt kérik számon
motívumaimat (metaforáimat)
hogyan sáfárkodtam velük
kitartottál-e mellettük
behemperedtél-e a rózsaszín rózsába
egy-egy rózsaszín rózsatetű mellé
(behemperedtem
miközben tudós barátom figyelte
a mikroszkopikus háremet
amikor azt mondtam a magam módján
eljárásom ilyen experimentális voltára gondoltam)
kitartottál-e mondd motívumaid (metaforáid) mellett
a végtelenbe tudad-e fűzni ultraviola fonalukat
avagy csak meglebegtetve
szélnek eresztetted őket
azóta nem találkoztam vele
vissza kell utaznom a deltába

hiszen valami sós dagályra várva
talán még mindig ott strázsál
az ultraviolán sugárzó tetem mellett
még mindig ott strázsál helyettem.

3.

A sánta farkas fekete lánya
megette kacagó gerlémet
látom egyes részeit már ki is hányta
ki az enciánbokor tövébe
kerti lakomból figyelem az enciánbokrot
ugyanis a juhar által megdöntött
monarchiasárga oszlopot immár csak
az encián tartja hátán
(a szép mint heveder etcetera)
figyelem mit lép most
mert mi csak futkosunk
mit lép az enciánbokor
megálmodott ősi ostáblámon
ugyanis kellett lennie valami sejtésének
nagy kísérletemről a hátsó udvarban
(lévén mint jeleztem experimentális költő)
a balkánival szándékoztam keresztezni
úgy képzeltem egy napon másképpen zeng majd
e mélyen töredezett melankolikus félsziget
hát igen hol rózsatetű hol egész félsziget
másképpen zeng majd
boldogan felkacag
e mélyen töredezett melankolikus félsziget
úgy képzeltem majd másképpen zeng
legközelebb elmesélem hogyan találtam rá
az ősi ostábla falapjára
amikor az új evezőkért beugrottam a bognárhoz
(azonnal tudtam vörössel zölddel feketével
dolgozom meg a cikkelyforma mezőket
ám úgy hogy mindegyik mezőnek
legyen egy keskeny arany cikkelye
melyet a boldogság zónájának neveztem el
mert a kör valamiért már a bognár által ki volt jelölve)
de mondom ezt majd legközelebb
ugyanis hosszan kellene felvezetni
mivel sosem is tudtam volna elkészíteni az ostáblát
ha előbb egy megrágott ólajtó korpaillatú deszkáját
sok arannyal késsel indigóval
nem sikerült volna ikonná szublimálnom

ha ortodox papjaink nem illetik ajkaikkal
figyelem mit lép most
mert mi csak futkosunk mint a csibor
mit lép az enciánbokor
most hogy a sánta farkas fekete lánya
megette kacagó gerlémet
mit lép az enciánbokor
amely eddig a juhar által megdöntött
monarchiasárga oszlopot tartotta hátán
(a szép mint heveder etcetera)
mit lép ősi ostáblámon az enciánbokor
mit lép
hiszen én úgy képzeltem
boldogan felkacag
ó istenem boldogan
miközben én térdre esve a hátsó udvarban
megtépem ruháimat
boldogan felkacag
e mélyen töredezett melankolikus félsziget.

4.

Olykor újra elmesélem
jóllehet mindig másképpen keverve
az alkatrészeket
(én nevezem alkatrészeknek a variált motívumokat)
prágából jöttünk és valahol brno után
ráláttunk egy kamion rakományára
összevissza tömérdek grafitszín könyökcső
alkony előtt minden bizonnyal van egy pillanat
magyaráztam már pesten kávézás közben
ifjú filmrendező barátomnak
van egy pillanat
amikor a grafit gyöngyházként kezd irizálni
csak mi nem számolunk vele
ezzel a pillanattal
sok más pillanattal igen
de ezzel
amikor a grafit gyöngyházként kezd irizálni
nem számolunk
jóllehet pontosan az volt az a pillanat
tömérdek kis gyöngyház tangóharmonikát láttam
hát igen csak mi állunk csehül
a csehek még mindig autentikusak
és ifjú barátom máris előhozta
nagyapja gyöngyház harmonikáját
lakodalmakban játszott
de egyszer ősszel megfürdött a balatonban

és mind ki kellett szedni lábából a csontot
platinarudakat dugdostak a helyükbe
azóta nem muzsikál
mert a platina rosszul rezonál
én is ismertem egy vak kosárfonót
martonoson mondtam hogy megvigasztaljam
ha számárra rakták
lakodalmakban játszott
egy-egy szomorú dalt olykor váratlanul felerősítve
áthallatsszon a szomszéd temetőbe
ugyanis nem csak a lakodalmások
a gyászolók is fizették
de már ő se harmonikázik
nincs számár
mely vinné gyöngyház hangszerét
nincs számár
már nem hoznak szamarat dalmáciából
se szamarat se savanyúlevesbe babért.

5.

Olykor befeküdt a kecskék szénájába
mert akkor már jászolként szolgáltak
azok a pszichiátrián kiszuperált
rácsos vaságyak (ketrecek)
itt az árvalányhajás domboldalon
fürödni a langyos búzával teli
kádban fürödtünk
mert a takarmányt meg kiszuperált
fehérszománcos kádakban tárolta
igen az UNPROFOR-os kis hollandus leleménye volt
illetve hát feleségéé aki a kecskéket fejte
a sajtokat göngyölte
miközben a kis hollandus szarajevóban teljesített szolgálatot
ősei is gyarmatokon szolgáltak
értettek a gyémánthoz mérni tudták az igazgyöngyöt
indigóval teával fűszerekkel kereskedtek
ő kecskéket vásárolt itt nálunk
persze élt macedóniában is
de a görögök nem engedték levegőhöz jutni
mármint macedóniát
évtizedek óta szorítják a torkát
(láttam macedón költőkollégáimat
megkékült arccal
valóban akárha görög tragédiák hőseit)
a kis hollandus itt telepedett le nálunk

fehérrre festette kecskéivel azt a lankát
a határsáv sötét kis tőzegtava felett
mind felvásárolta a pszichiátrián kiszuperált
rácsos vaságyakat (ketreceket) jászolnak
valahogy odaszoktunk mi is
nekünk is megvolt a mi görög tragédiánk
kis népeknek mind megvan
ezért is nagyok
jöllehet egymás előadásait nem nézik
ha netán nézik akkor sem értik
így künn a szabadban egészen másként funkcionáltak
azok a fehér vaságyak (ketrecek)
zománcos kádak
beleállok a búzával teli zománcos kádba
majd áthempergek a rácsos ágy (ketrec) friss szénájába
s aztán hajnalban görgetjük a sajtokat
mossuk a gézt
a géz a csipkegyár nuszproduktuma
a kis hollandus azonnal privatizálta volna
a csipkegyárat
míg tart a háború
mindig tart gondolta
fáslit szállít a feleknek
privatizálta volna
ha én már rég nem privatizáltam volna
azt a csipkegyárat
a rácson át
beláttam a tanya szobáiba
láttam egy kék falat
(szakasztott olyan volt mint
claude simon teraszának kék fala
melyet márkus anna műterméből láttunk volt
egyszer párizsban
senki sem tudja úgy mondani
senki
mint claude simon hogy mindig tart
mármint hogy a háború mindig tart)
és láttam egy fehér falat is a rácson át
túl a fekete epren
azon az elhagyott tanyán
okker csík futott a mennyezetről
az árva tüllrongyikával függönyözött ablak felé
egyetlen virágmotívum volt ráhímezve
a kis hollandus szabadságon volt éppen
ő is úgy gondolta a háború
a befejezhetetlen háború befejeztével

ezzel az árva virágmotívummal
be tudnánk törni az európai piacra
ha még lesz európai piac
letépte
mint örült kornétás
rohantam vele a gyárba
a munkásosztály
semmi sem maradt belőle bambán bámult
ismét egy örült kornétás
mindig rohan felénk egy örült kornétás.

6.

Rubljev ikonja
mi bizonyítja kérdezte
az isten (az úr) létezését
rubljev ikonja netán menuhin
mušić egy ehető kis velence-képe
pogorelic játéka
barátommal hallgattuk egyszer uppsalában
----- nekem volt barátom
keserű tengerbe fagyott édes barátom
úszom feléd
kis jégtörő hajó úszom bólogatva
netán birgit finillä búcsúja a földtől
mert csak nő énekelheti s nem discau
ahogy két barát búcsúzik egymástól
avagy jonathán basedovja
annyit meresztgette feléje szemét
ki felé meresztgette kérdezte
az isten (az úr) felé
annyit hogy belefolyt a búzavirág
annyit hogy bele mind a fokföldi ibolya
mi bizonyítja isten (az úr) létezését
egyértelmű válaszolta mint aki szereti
a hasonló találós kérdéseket
mi más is bizonyíthatná akarta mondani
mint jonathán azúr basedovja
mint a velencei szent márk mennyezetéről
a kis novícius nyelvére alápilinkézó
arany pikkely
a pó deltájában ultraviolán sugárzó
flamingótetem
a hipermangános lavórban
fanny lába közé bukó nap
hát mi más is bizonyíthatná

az isten (az úr) létezését
mint a lepattogzott rádliminta alatt
csírázni kezdő búzaszem
— — keserű tengerbe fagyott édes barátom
úszom feléd
kis jégtörő hajó
olykor magam is befagyva
úszom feléd bólogatva
ne félj érkezem
keserű tengerbe fagyott édes barátom
ne félj
én immár jóval
hiába százszorszép ezerjő
a rádliminta alatt csírázni kezdő búzaszem
a pó-deltában ultraviolán sugárzó flamingótetem
a hipermangánban fanny lábaközé bukó nap
én immár jóval jobban félek
édes barátom
keserű tengerbe fagyott édes barátom
ne félj érkezem a bizonyítékkal.

Tolnai Ottó, Bertók László, Csordás Gábor, Koszta Gabriella és Tolnai Jutka
2008 májusában Pécssett a Művészetek és Irodalom Házában. (Fotó: Tóth László)

Az arcodra, ha nem vigyázol

*Az arcodra, ha nem vigyázol,
drasztikusan ráfagy a másból.
A nem úgy, a nem most, a nem te,
a „mintha már”, a „csak a teste”.*

*Véletlenül nézel tükörbe,
s akit látsz, egy idegen ürge.
Ő volna, aki bujkált benned?
Őt hitted a jobbik felednek?*

*Meredten, ahogy bámul, vallat,
mintha bottal ütnék a talpad.
Mintha azért verne a foglár,
mert ott se vagy még, itt se vagy már.*

Ahogy összeáll, személyesedik

*Ahogy összeáll, személyesedik,
teret, időt ragad, lüktetni kezd,
s mintha nem ismerné határait,
üres medencébe ugrik fejest...*

*Ahogy megtanul úszni szárazon,
s csörtet, mert lám, lám!, minden sikerül,
csak ne ugrálna benne a majom,
csak csinálhatná végre istenül...*

*Ahogy megijed, inog, elmozog,
s öleli, öli, húzza valami,
s mintha nem kötné már se cél, se ok,
csupán mozgásban kéne tartani...*

Minthogy a füle válogat

*Minthogy a füle válogat,
s korlátolt a látása is,
az orrát nem ingerli szag,
s amit érez, abban se hisz...*

*Minthogy valamely része még
mindezt észleli s opponál,
s el-eldönti, hogy hova lép,
de bizonytalan, hogy hol áll...*

*Minthogy a perce alagút,
s a teste megy, megy nélküle,
érdekes-e, hogy hova fut,
s hogy bölcs öreg vagy vén hülye?*

Mintha valaki más helyett

*A résen, ahol a rügyek,
magzat, gondolat kiszökik,
valami mindig elveszik,
és fölírják a nevedet.*

*Köldöksinór helyén a heg,
fölhívni nem lehet, akit,
úgy kell eljutnod magadig,
mintha valaki más helyett.*

*S mert akkor is az életed,
s dobogod a határait,
egyszer csak megakad a lift,
és ott van minden, viheted.*

Ellenséget, ellenségképet nekik

Ellenséget, ellenségképet nekik, kitalálni,
megeleveníteni, színezní, tökéletesíteni,
folyamatosan „reflektorfényben tartani”.
Ügyelni rá, hogy az elképzelhetónél és
a legyőzhetónél kicsivel mindig nagyobb
legyen, elhítení, hogy bármikor rájuk
törhet, megsemmisíthet mindent, s lehet,
hogy máris beszívárgott, itt van közöttük.
Keressék csak, gyanúsítgassák, súgják be
egymást, könnyítsék a helyzetedet.
Szónokolni, hogy veszélyben a gyerek,
a család, a munka, a vagyon, a haza,
az emberiség, az élet, de különösen azok,
akik legyítenek, alábecsülik a bajt.
Reszkessenek csak, rezeljenek be, bújjanak
össze, bőgjenek, bégessenek, essenek
kétségbe, fantáziáljanak, rémísztgessék a
többít, készüljenek a védekezésre, a harcra,
a halálra. A zsigeri reflexeikre (a fájó
emlékeikre, a megaláztatásaikra,
gyengeségeikre) építeni föl, kényszeríteni ki
belőlük az engedelmességet, az állandó
stresszt, a készülséget, a vigyázállást.
S ha már-már összecuklanak, rebbenésnyi
pihenjt vezényelni, megjutalmazni
néhányukat. Folyamatosan ugrásra kész
lelkiállapotban tartani őket, amelyben várják,
sőt követelik már a vezetőt (a vezért), aki
nem lehet más, csak te. Te, aki észrevetted
(kitaláltad) a bajt, aki felkészítetted
(begerjesztetted) őket, aki nélkül csellengő
csürhe lennének, s aki által az életüknek
értelme, a közösségüknek célja lett.
S akik, ha valamit elvótesz, ha rájönnek a
hazugságaidra, a disznóságaidra, a valódi
szándékaidra, s a kiszolgáltatottságukra,
a szerencsétlenségükre, az erejükre,
téged is (magától értetődően) széttaposnak.

A Múló Idő *Jelenkorában*

Londonba 1988 előtt sosem utaztam, akkortól azonban 1998-ig elég sokszor, mígnem repülősdím 1999-ben Dublinban véget ért. Már sapkám sem tettem fel, szitáló esőben pedig, és csak dokkokat, gyárnegyedeket, félreeső – írókról híres – partokat, parkokat jártam. A helyszíni lófogadást is akkor hagytam abba. Nem tettem meg a 8-az-1-hez Thyne Will Tellt, azaz a Time helyett, „idő”, a „Thyne”, egy folyó... stb. Ah, lírai lótulajdonos névadók! Ha csak 30 ír fonttal megraktam volna az akkor debütáló lovat, akit, igen, akit annyira éreztem...! bizony, visszanyertem volna teljes úti-költségemet, a 14.000 forintos bevezető, majdnem fapados árú repülés kivételével. Így is jól elvoltam. De attól fogva már csak Bécsben fogadtam, igaz, sokszor elég vadul, és mikor egy Kezem-Lábam nevű lóval gyönyörűen nyertem, 2005 novemberében, akkor játszottam utoljára. Már 2006-ban összetörtem magam, s karom feketedése embóliát, akár amputálást is hozhatott volna, szerencsére nem bíztam magam szakemberek kezére; s azóta három majdnem-halálos baleset ért, köztük láb is, igaz, fej is, hasúri pokolkínok nemkülönben, s ha a többit, az emberibb jegyű baleseteket hozzávesszük, *Arm and a Leg*, tehát Kezem-Lábam-Törném-Érte, a közel tízéves ló, aki kedvenc helyeim egyikén, Uttoxeterben nyerte egy nap utolsó futamát, visszahozván engem az erkölcsi hullából sikeremberré, bizony, a kiváló Ricsi Johnson vitte ló *védelmezett* engem az égieknél, egészen mostan Kincsemig, kit én védek szoborka alakjában.

Múlik tehát, mint egyik legkedvesebb nagy költőm, Jékely mondja, *suhamlík* az idő, s én egy londoni versből budapestiekbe mentem át, íme.

Londoni Mindenszentek

Londoni Mindenszentek, Szpéróval mit üzentek?

Kell-e a régi kabátja, e tollal vár odaátra?

*Vagy ha csupán halogatja, kalitkám egyre kiadja,
jók-e az égi lakók így? támad-e támogató frígy?*

...Nézem a gépen a szárnyat, ahogy lenn föl-s-le-se járnak,

nézem, ahogy – feketülvén – kékbe fehérül az örvény;

hallom, a gép robajával vinne – nem átra! – magával;

integetek, fogy a vodkám... látom is így: ugye... ott... lám –

Innen azért egyelőre nem illek az égi mezőbe;

romlani kell, kijavulni... De kell-e a télre a hol-mi?

Mindenszentek, Szpérót kérdem: amúgy... az... a vég volt?

(Szpéroró, ugyebár, madárkánk, aki miatt 1988-ig nem utaztam jó tíz éven át sehova. A vers félig révült, irreál.)

A vers, na tessék, fontos eszköz. Nincs az, főleg pl. a leoninus-versformánál, hogy sok összevissza beszédre mód lenne, mint pl. kis bevezető szövegemben. Sajnos, nem mindenben tökéletes képződmény ez a „Mindenszentek”, szóismétlés is van (mint itt a „pl.”, haha, meg egyéb egyenetlenség a ritmusban, de kb. be van tartva minden előírásosan).

Valaki kérte, szerkesztő, írjak megint leoninust. Jó, az nem oly egyszerű. Szerencsére csak elfeledtem, van nekem már újabb ilyen, szerkesztőm se tudta épp, tény, hogy itt van, a Tóth Ákos által egybegyűjtött és szerkesztett, szépen értékelt kötetből. Szépírók Társaságának díja; ha már ünnepeünk, ünnepejük Ákos urat is, meg a Szépírókat – Bodor Béla stb., a zsűri –, és érezzük jól magunkat. A vers kicsivel tágabb, kicsivel szűkebb terű. Konkrétan tágabb: egy gesztenyefa, Szpérorók temetőhelye, de London nincs benne sehol. Így is rendben.

Szpéroró gesztenyefája

*Szpéroró gesztenyefája, pihenni leültem alája,
árnya-a-fénye-a-folt, ő, ami-lett-ami-volt.
Gyászol az ég ma Medárdal, fákon emitt a madárdal,
állok a sírja fölött, jönnek a völgyi ködök.
Járok, hajnalok-eljén, tíz év messze kiteltén,
nem lett meg tizenegy, szűken az égben a kegy.
Domb-töve-majd ha lefekszem, s emlék nem sajog egy sem,
szálllok elébe magam, s nincs, ami ott odavan.
Ülni se, állni, fekiüdni, s járni se kell, csak az üdvi
térnek a szárny meg a láb, szélben, od'adja magát;
szállni, mi semmi e tűnés...! ott leszek én, velem ő és
társam, s mind, aki még –
– messzi, de messzi vidék.*

Nem lett meg Szpérorónak a 11 év. A domb-töve-majd, íme, ma még az irodalomra is megvan. Hát ez is eljött, nemcsak a város, a bárhova-menni, pár típus út kivételével (krumpliért, salátáért, madárhomokért, borért), nemcsak az van, hogy a hegyekről-a-könyvek sem kellenek már, holott 4 hónapja úgy kellett, még jóval kevesebb pénzzel is, nem kellene egyszerre a Sennelier-kréták se nagyon, nem kell a rajzolás, és elődereng, hogy már az irodalom, ah, kései Rimbaud, az irodalom sincs meg úgy. Csinálom, még most, 70. évemben is talán a legjobbat tudtam így leoninikusan csinálni, az Olvasó megítélheti, az jön. De a könyveket is inkább rakosgatom, simogatom, mint medvéimet stb. Az irodalom még úgy a legfontosabb, ha leszedelem a kismosást, s azt gondolom, még holt verébkém életében

a kismosás elrakásáról írtam. Ugyanolyasmi ez, mint hogy amikor még volt kedvem és céloom járni, Totyi verébkénk halála után, át a hegyen kora d.u. egy postást láttam munkában, ejha, jó, akkor nemcsak a mieink járnak ilyen későn. Ez egyetlen maradandó postaélményem, nekem, ki annyit leveleztem.

Lombleonínusok

*Lombleonínusok, omlón hullámolva a dombról,
van, mi sodorni való? Vagy csak az újra-való?
Újra való-e a régi, avagy csak a múltat idézi,
hulltat, a múltat a lomb, arra-e közhelye, mondd?
Ismételd-e az egyszer sem dolgát, s ha, mi kedvvel?
Botlasz ágbogakon, átabotán, dadogón
vizs csípőd, meg a lábad, járás centi se árad,
vonszolod új magadat, s közben: a régi szavak,
régí nevek, Samu, Szpéró, ritmusok alja köré ró
sort, tartalmat – ugyan már! – mind, ami... meglep-e? Nem már.
Elnyúlik csak, ahogy te kívánnád, rövidülne,
és rövidül, ha szeretnéd, lenne kitárva, ahogy rég,
hajdan-időd, de a holtak semmivel se loholnak,
nem szállnak, s ha kerested bármid, vagy: vele-rested,
vagy rest sem, csak az izmok kővé lesznek, emitt-ott
sejted még az okát, de... a teljese oly ne-tovább,
hogy panasz ott? s mi kívánság? megrengő falak átkát
adja a kérelem, áll az eldőlt, semmi a válasz,
még az, két-fele-nincsen: lenni ez, és hova innen?
Tíz év, jaj, de szeretném: mással mit se felezném,
úti bördönd, te a sutba! jó takaróm ide húzva
fejre, fülemre, szememre, s Szép Ernőm szava lenne
végszó, jó nekem, ó, de jó! végnek se a vége,
s addig, legyen, ami érje.
Persze... de és te?... te...? és te...?!
Lombleonínusok! Én se, de újra ne és ne.*

Az időhúzás balladája

Barátok közt régen, mikor
együtt autóztunk és neveltünk,
még kortyonként ízlett a bor,
nap s hold mint ómen szállt megettünk,
s reméltük, bár vágyunk fölettük:
ontunk majd remekműveket!
Mert testes évet nem követ
a lelkiünk: éretlen, nem vitás.
Nem vagyunk sziklák, csak kövek.
Nem felnőni: cseles időhúzás.

Anyját nem élte senki túl.
Mint vöröslő számlap, az éjben
kigyúl egy élő mozdulat vadul
az ész sajtós-söpörte üregében.
Fojtogat. Létezik egészen. Épen.
Nem él-e túl engem e túrhetetlen,
sóvár ámulat, hogy elfeledtem?
Átlátok a könny üvegén, hazás-mamás
játékon. Szilánkos ég vacog felettem.
A belátás is csak időhúzás.

Halogatom az ébredést. Még pizsamában
délig nyújtom a reggelt, féktelen
kávézok, lopva olvasok. S ha nekivágtam
a napnak – kapkodásban nincs sok értelem –,
az írást elodázom. És száz fűszerem
közt szaglászok, percegek, mint a szű,
mely éveim rágja. Mert míg az iszonyú
téveszme éltet, hogy az időm is lakás:
zugokban érlelődik sok aszott tanú.
Ki sejtí, hogy beérni csupán időhúzás?

Lehetnék jobb, mint amilyen vagyok?
Lehetnék gyorsabb? vagy másvalaki?
Fényt kerestem, hálócška dallamot:
reszketve néz vissza, míg hallani.
Sokféle dal kertjén végigtarolt

szívem, az elnémított mobilkészülék.
Ki egét vesztette, arra ráront az ég.
Ölében zeneszám szól, messzi állomás.
Elhalasztott csöpp fény, már semmiség.
A kérdés sohasem időhúzás.

Ráér minden, bár mindenki rohan.
Ki gyermekként vagy fél ésszel nevet,
elodázza Istent: magasabb lét – ha van –
árnyában az ember erkölcstelen lehet
egy darabig. Még halogat,
s jövő ködében, akár aszpikban, remeg.
Lehet, hogy minden, ami mű, – remek?
Reménykedés lyukaszt, izgága hit csigáz.
Kört tép szoknyámból a gyorsulás, levet!
Istenhez képest hited időhúzás.

Életed bányalég: berobban, bármi szítsa.
Csak érdek a szeretet. És mindig fölszakad.
És nem bőrnöd, hogy nyomjad, leszorítsad.
Kipattan, pedig szíja, kulcsa van.
Berobban mindig, folyton fölszakad.
A veszteség mutatja régi formám.
Hazugság-hűség: alvázsám és motorszám.
A könyvem vízjel, gyermekem mutáns.
Ma már nem az nyer, aki győz a tornán.
Időhúzás a hajsza, megvett versenyfutás.

Mindannyian sérülten készülünk:
szülessünk meg a semmiből.
Félünk, hogy bánnak majd velünk:
apánk eldob, csókol, kidől.
Írásból tanulunk s vészek füstjeiből,
heccből, táncból tanulunk, s gyakni, csalni,
föltett barátot is fölfalni holmi
bosszúból, s tudunk félni, megbűnhődni mást:
a megbocsátás biztat elbotolni.
Azt tervezzük, mi nem időhúzás.

Húzom az időt s közben készülök
a csillagtalán haza meghitt hidegébe.
Oda állhassak, hova születés előtt:
testetlen forma, istensugár elébe.
Halleluja! – kiálttam szerte-széjjel:
a túlcsoordulás szétkapja létem.
Almaillatú fény lendít a szélbe!

*Elém zuhan, forrósodik a földi pást.
Csak nemlét s veszteség segít fölismerésben.
Célba vett időm nem idő-húzás.*

Ajánlás:

*Mit ajánlhatnék, Hercegnők, Hercegek,
időnk bazalt suhogása alatt?
Megrebbenek mázsás homokszemek
s virradt bogáncs kórusban madarak –
míg szét nem veti mind a varjúkárogás.
Elhalaszthatjuk a halált, ha
lelkünk hal meg testünk helyett?*

Minden dal itt csupán időhúzás.

Jelenkor-est 2008. május 26-án a Művészetek és Irodalom Házában Pécsen:
Csuhai István, Tolnai Ottó, Balla Zsófia, Bertók László és Parti Nagy Lajos.

(Fotó: Tóth László)

Bohócöröklét

(Hódolat Fellininek)

*A bús bohóc s a víg bohóc talán csak egy,
Ki tarka mennybe ránt, vagy bűnbe még alábbnyom,
S ha balja jobbra tér, a jobbjá balra megy,
S az űr porában egy lyukas talp, béna lábnyom*

*Csámpázik céltalan, s úgy jár, akár a kegy –
Törött cipőkben és ormótlanul trahányon
Hol erre tér az Úr, hol esmeg arra megy,
Ha rója lég sarát... Imázó sok parányon*

*S kimázolt arcokon tipor, halad taposván,
De nem tud ő nagyot kacagni, sírni-ríni,
S nem örvend: „Ecce! Ó, ni Róma, s ím, Rimini!”*

*Csak hagyja majd, ha dúl s dühöng a zagyva posvány,
Hogy publikum vadult mocsokkal megdobáljon
Minden bohócot egy neveltető világon...*

Élévations nocturnes

(Esti Kornél – Éji Menyhért)

*Egyszarvú helyett – érvel Esti Kornél –
A franciák szívében egy „licorne” él...
Feslő lelkektől – érvel Éji Menyhért –
Szűz szajha szed be létszegélyi mennybért.*

*A visszajáró, égi, vándor árnyak
Cikáznak így, mint köd falán cikornya,
Ha szárnyak közt kivillan száz kopár nyak
Az angyalok karából, s lágy tivornya
Zsong lent, amíg fönt omnibuszra várnak –*

*S vak úr felé tör álmok játszi tornya.
Száll Esti Menyhért, rebben Éji Kornél –
Régebben minden tengermélyi kornál...*

*S a légi kóbor mégsem Éji Menyhért –
Csak vágyat áldoz könnyedén, de nem vért,
Csak szót csapol, de mégsem Esti Kornél –
Csapong a fényben, mint a rest ökörnyál.*

Blumenbachi rejlönyök

**Földismeii formatanász darabocskák,
különös tekintettel Mihálka Antal 1862-es geológiai tankönyvére**

Ambroziánus strófa

(Baróti Szabó Dávidtól)

*Jövel Redős Nagy Hajdanócz
Te ránczos köldöny ósíkék
Talányos hálony lánczburány
Te sziklavérrög tüllesztirt*

Janus egy cseh kurtizánhoz

(Fordította Virág Benedek)

*Csehországi csodány te általányos
Pépics lányi köcsögke göcslapoczka
Görcsöny nedvesület csipás berinde
Csördíszes lobogány kacsos szemerke
Léggő görgyületes kövecs lupácska*

Szapphói rokokó portré

(Édes Gergelytől való)

*Nézd a Valdi Gyöngyike szürke gyöngér
Marsi szörbencset talajos turánnyal
Nyel sugáros köldönye hatszögű mécs
Mandolaképiű*

Kazinczy-féle antik

(Egy kassai úrhölgyhöz)

*Zöldle kovag hű tülle vaséleg csengle szemegle
Szű jegeczes köröczös csészike röpke dugány
Forgonczféle homár legyező dörgész te kögöcske
Knighti ötizke bököcz törgyületes reszelény*

Csokonais anakreóni

(A csurgói bordalokból)

*Borostacsök bagócsa
Emlőcse kígya berzle
Bükös bölök borágkő
Szakócza türk szömörcze
Kerekdedes iszapka
Villámpalán böhönyke
Pürücske berki bürke
Közönséges kis iglény
Te kétkaréllýú bölle
Lapos fodorcza Lilla*

Berzsenyi-ódaszakasz

(Lejegyezte Kölcsey Pesten)

*Szörcsös puhányok s pörge burányok itt
Mohácsi bõrháncs római partgöröngy
Sziwagkőzetre tempe nem nõ
Ferde falány tövises gerencs se*

Eléggé drámai jambusok

(Shakespeare, németből, Katona által)

*Ah wittenbergi hétrét hergelőczök
Hogy venni vagy nem venni mintakőzet
Homburgi sóprém vagy svéd süllýepõrs
Nem lengõ lenni mint Krawitz kavicsa
Oszlói földhám lett meszeske lenni
Vagy Schwartzot áldón Kwartzot nemleni
Oly czél minõt óhajthat a kegyes
De visszadöbbsent dán ménkűdödöllét
S norvégi véglényt ágaz itt a kérdés
Ha kecsketőzeg sréges túrike
Szorgoncz pöröske nyűmész nyirkai
Avagy kőszáli henger bálnahebrencs
S fegyverzett fejbökényre csetneki*

Káposztakő zúg tűzpép dermeteg sáp
Parázsokádék dölyfe korhadékrönk
Minden nyomoncz repedtes égrögény
S ez itt a bökkent blumenbachi rejlöny
Mit ér ha tört a bordacsos zugonc
Csillámos úrnyál mélyrekedt nyögöncze
Mit sok tufás szivacsás kérgi féreg
Soros körvöny vagy fondoros gubacska
Karmos varégpör pikkelyes homokpást
Élesbordájú fúrhabany ha magmáz
Csontos terény kél zordult medriből
S merányi göcsváz súrlott bélhomok
De dél-izlandi fejszírt hókakukkot
Se röglehét se breszti töttnevét
Nem lelnek itt a kotlós honkoloncok
Csak rúnagipszet nyelvencz potrohokát
Találnak földúlt desznójersi pátok
Reczés sereglők tömpe serlegőczök
S fölöttük ős sisakló rétegében
Röcsögve sír a hosszúróptű tompóc

Esterházy Péter a *Harmonia Caelestis* pécsi bemutatóján 2000. április 19-én az Áfiumban.
(Fotó: Tóth László)

Esti Kornél biciklije, avagy a világ szerkezete

– vázlat –

Villányi Lászlónak

Esti általában úgy nézett föl az apjára, mint az Istenre, de mikor az megvette neki azt a bizonyos biciklit, akkor aztán végképp. Mint az Istenre egy ateista. A könnyen suhanó hasonlatok sosem rendezik el megnyugtatóan a világ sorát (vagy sorsát? vagy az ugyanaz?), mert persze ateista van miriád, van harcos, fáradt, rémült, érdeklődő, amiként Isten is: harcos, fáradt, rémült, érdeklődő. Lehet, hogy az Istent itt kis i-vel kéne írni, de, megengedem, primitív módon, ebben én mindig valami komcsi szemétséget láttam, valahogy úgy maradt meg bennem, hogy megparancsolták a kis i-t, hogy így bizonyítsák (!), nincs is Isten. Meg a Gagarin se látta. Ezért jó a nyelvtan, mert füttyül a komcsikra meg a komcsizásra is. Esti lehetett olyan tízévforma, az apja, gondolom, valamivel több.

Az Úristen szívesen pillogott ez idő tájt Estire, mondhatni, ekkoriban *jött rá*, megint egyszer; most Esti komoly és vad arcocskájában (váratlanul előbukkant régi fotók nyomán) találta meg jólesően a magáét. Büszke vagyok, hogy hasonlítok rád, jelentette ki (vagy be) tudálékosan a fiának, és ahogy erre Esti lassan, megfontoltan, nagyvonalúan vigorra húzta a száját, olyan szélesen, mint az az amerikai színésznő, Julia Roberts talán, az valamiért roppant megnyugtatónak, sőt bátorítótnak tetszett, mintha a világ rendben volna, nemcsak ők ketten értik egymást, és nemcsak mint apa és fiú értik egymást, füttyülve a szokásokra, Oidiposzra és erre az egész, már számukra sem ismeretlen hóbelevancra (vagy miskulanciára?, cucc lesz az, cuccra), hanem... hát nem is tudom, meglehet, csupán a szeretet lobogó érzete kerítette be őket, és szemérmességből ezt azonnal kiterjesztették a világra, mintha a világ is értené önmagát.

Rosszul mondtam az imént, a biciklivásárlás nem javította, talán nem is rontotta Esti apjának Esti általi megítélését. Egyrészt mert Esti nem ítélte meg az apját, nemigen foglalkozott az apjával, épp fedezte föl a világot, ezt azután életében többször megtette, újra és újra fölfedezte a világot, ám e mostani esetében az apja nem tartozott szorosan a világhoz, várjunk, ezt se jól mondom, a világhoz tartozott ugyan, de nem tartozott a fölfedeznivalók közé, az apjával, úgy érezte, rendben volt minden, akár a kertkapuval, csak a zsanérokat kéne végre megolajozni, mert így, ha nem csikorog, de mintha valami nem volna mégsem egészen eszményi, nem kellett kezdenie semmit az apjával, legföljebb a szeszélyes, kirohanásszerű (Zrínyi!) kezdeményezéseit kellett csírájában elfojtania, de ezt, a fojtást, gördülékenyen és vidáman elvégezte a búbajos vigyorgása; másrészt Esti

nem tartotta olyan nagy ügynek, én úgy mondanám, etvasznak, ezt az egész biciklivásárlási históriát.

Természetesen tisztában volt avval, hogy kivételesen drága vételről van szó, hisz hosszasan és aprólékosan tanulmányozta a legalább két független forrásból beszerzett prospektusokat, katalógusokat, ismertetőket, szórólapokat, brosúrákat, reklámcédulákat, és ennek során figyelembe is vette a lehetséges olcsóbb helyettesítő megoldásokat, azt hiszem, a macskaszem, a pumpa és a lakkozás terén lehetett elérni jelentősnek csupán erkölcsi szempontból (a jó szándék!) nevezhető megtakarításokat, de Estinek voltak általam fölidézhetetlen szempontjai, attól tartok, elvei, biciklielvei, rigorózus biciklielvei voltak, amelyekhez... nem is jó szó, hogy ragaszkodott, úgy érvényesítette őket, olyan blazirtsággal, mintha természeti törvények volnának, ostoba dolog az összetört teáskészlet fölött a nehézségi erőt kárhoztatni vagy rosszmájúan örvendezni, és még ostobább, mert udvariasan szólva félreértésen nyugoszik, azt mondani, hogy mi, a magunk részéről, ami minket illet, ragaszkodnánk a gravitációhoz. Esti akart valamit, a biciklit, *ezt a biciklit*, és ami ezen túl esett, azt nem látta, akarásának körülményei, föltételei, következményei hidegen hagyták. Nevezhetjük a biciklit vágyai netovábbjának, és tényleg nem is volt tovább, így Esti nem is illetődött meg attól, hogy ez a vágya, a vágyai vágya beteljesült. Úgy lehetett ezzel, elnézést a komolytalan, könnyelmű és kacér, ledér és óvatlan, tárgyához nem illőn játékos, de nem felelőtlen, mert pontos párhuzamért, akár ama magyar regény ifjú hőse a koncentrációs táborral, épp tanulták a világot, és mert az ártatlansáig elfogulatlanok és gyerekemberi méltóságukból következően figyelmesek voltak (nem az előzékenység értelmében, hanem mint akik figyelnek, éberek, vigyázók, vigilánsok), látván látták, hogy a világ olyan, amilyen, és elfogulatlanságuk és figyelmességük következtében meg sem fordult a fejükben, hogy meglepődjenek, hogy fennakadjanak valamin, arcizmus se rándult, hisz éppenséggel nem voltak várakozásaik, nem voltak óhajaik, a megismerést komolyan vették, örömük (más fogalmazás szerint boldogságuk) ebben a komolyságban gyökerezett, amiképp az enyém *ebben* a komolytalanságban: a világ olyan, állapította meg egyikük, hogy az embert előbb-utóbb táborba viszik, ez a normális, ez a dolgok rendje, illetve a világ olyan, bólintott Esti is megfontoltan, hogy... – ezt a mondatot már nehezebb aforisztikusan befejezni, mindenesetre olyan, hogy lehetséges benne ez a bicikli. Hogy a bicikli esete – Estire vonatkoztatva – lehetséges a világban.

Esti nem volt elkényeztetve, és ha homok került a nagy pedagóguszi gépezetbe, akkor nem is hagyta magát kényeztetni, bár azt nem állítanám, hogy becsülte a pénzt (itt a szülők is rossz példát mutattak, nem tudták a nevelési elveknek megfelelően leplezni, hogy őket nem érdekli közvetlenül a pénz, se a pénzszerzés, se a pénzhiány, és minthogy nem voltak egészen pénztelenek, Esti, hiába fordította udvariasan orcáját félre, nem tudta nem látni, hogy szinte semmilyen cselekedetüket nem motiválják anyagiak), nem becsülte, de nem is szórta a pénzt, nem is volt mit a szigorú vagy épp a feledékenységnak kitett zsebpénzszabályozásiszokásrendnek következtében, viszont ezt a rendet, akkor is, ha a rendtelenség elvtelenségében mutatkozott, zokszó nélkül elfogadta. Puritán kisfiú volt. Zokszó nélkül fogadta volna el azt is, sőt, örült volna neki, ha apja,

mondjuk, azt a föltételt szabja, hogy a bicikli árának egy részét, ha nem is a felét, de, mondjuk, a harmadát nyári munkával neki kell megszereznie. Ám öröme odáig nem terjedt, hogy ezt ő maga ajánlja föl: nem jutott az eszébe. Inkább érezte, mint tudta, hogy a szülei nem elvek szerint döntenek az úgynevezett nevelési kérdésekben, hanem legfőképpen (az elvektől természetesen nem független) saját jó érzésük, örömük és bizony élvezetük szerint. Ezeket az élvezkedési rohamokat csitította azután az Esti említettem vigyorgása.

Őt kizárólag a bicikli érdekelte, és halálosan nem a biciklivétel, úgy gyúrta a zsebébe az apja által ünnepélyesen, ünnepélyes keretek közt átnyújtott ötvenezret, akár egy félig használt papír zsebkendőt, inkább azon csodálkozott, hogy az apja nem jön vele a bicikliüzletbe: venni. Esti apját pedig halálosan nem érdekelte a bicikli, nem is nagyon tudta megkülönböztetni őket egymástól, nem voltak szempontjai; a biciklivételben sem a konkrét vétel, a vevés volt fontos, így neki az nem jutott eszébe, hogy elkísérje a fiát (egyébként is, ebben a melegben!).

Viszont mióta Esti a szokásos gyermeki ravasztságot, tehát körültekintést, mézesmázoskodást és óvatosságot mellőzve, nem fölvetette vagy megpöndítette, hanem mint megoldandó problémát állította eléjük a bicikli-kérdést, az ártatlanság oly lefegyverző pofátlanságával, hogy a szülők már-már megfélemedtek a kötelező sápiózásról és időhúzásról, már-már, mert azután észbe kaptak, és kötelességszerűen ellenálltak, lustán mellőzve azonban az okok megnevezését (vagyis érthetetlenül, így értelmetlenül), mindazonáltal nem lesüllyedve oda, arra a kietlen, szikes padlatra, ahol, mondjuk, a jó jegyek mint ellentételezések hevernek egy ha-akkor pitiségében, szóval ettől fogva Esti apja erős és magasztos érzésekkel gondolt az „apa fiának jelentős ajándékot vesz”-projektre. Nem is jó szó az ajándék, mert nem a tárgy a fontos, hanem a gesztus. Bár a bicikli épp szerencsés választás, elindítani valakit, nemde, az úton. Nem sokszor lesz ilyen az életükben, egyébként se volna hajlandó *üptre* efféle bűndrága tárgyakat vásárolni, nem is volna túlzás tényleg bűnnek nevezni (a bűnt), hisz meg tudná valaki mondani, mi végre kell városban, sík terepen huszonzét (!) áttétel. Például. Ő nem azt mondja, hogy ne legyen fejlődés, bár az ő R26-osa *minden* tekintetben megfelelné még ma is, állná a versenyt a maga három gangjával, három gang, nem sok, nem kevés, épp elegendő, ezek a mostani divatbiciklik nem egy *organikus* technikai haladás termékei, hanem az ide-oda csapongó divaté, túlzások, csicsák, véletlenszerűségek, most már mindegy, hát úgysem a bicikliről van szó, az csupán szegényes kifejeződése, nekem legyen mondva! ötven rongyért szegényesen kifejeződhetni!, egy jelképes apai mozdulatnak, amelyre nemcsak ő, de a fia is emlékezni fog.

Esti apja nemritkán elkövette azt a (klasszikus) hibát, hogy Estit nem csak egyenrangúnak tekintette – jó, de mindenképp igyekvő apa volt ő –, de felnőtteknek is. És Esti akkor, tízévesen, ugyan mindenestül egy tízéves fiúcska volt, aki oly váratlan hevességgel tudta átölelni az apját, és puszilgatni a nyakát, hogy az (apa és nyak) belepirult, de rászolgált a tévedésre, teli volt felnőtt gesztussal: nem csókolommal köszönt, hanem jónapottal, magyar gyerek ilyet nem tesz; nemcsak következetes, hanem szinte már dogmatikusnak nevezhető elvek szerint való gondolkodása is erősítette e tévedést, nemkülönben vitázó képessége,

mellyel ezen elvekhez való következetes ragaszkodás képtelen következményeit védte; általános, finnyáságtól nem mentes igényessége, amely a ruházati szín-harmóniára való figyelemtől a tévéműsorok aggályos kiválasztásáig terjedt. (Az apja azt sem tudta, épp mi van rajta, nemhogy annak mi a színe, és hogy a színeknek lenne viszonyuk egymáshoz. És Estivel nem fordulhatott elő az, hogy előbb kapcsolja be a készüléket, és csak utána vizsgálja meg a műsorfüzetet, mindennapos apai gyakorlat, Esti a Mezzón és Spektrumon kívül amúgy is alig nézett valamit, filmeket sose, és ha apját westernen (Columbón, Petrocellin) kapta, olyan megvetően nem szólt semmit, amit tulajdonképpen kizárólag a ki tudja, mért – és soha nem is fogjuk megtudni – örökkön sértődött apák tudnak.)

E téren egyetlen szepió virított csupán, igaz, sötét anyajegynyi, szőrös szemölcsös beütéssel: egy év Dragon Ball-áhitat. (Esti apja egyébként mindig Boy-nak mondta, hát hisz, ha egyáltalán, annak van értelme, Dragon Boy. Ezt én is így gondolom.) Esti ezekhez a japán rajzfilmekhez igazította az életét, minden adást nézett, videóra is fölvette őket, és a legváratlanabb időkben (reggel, iskola előtt, vasárnapi ebéd alatt, meccsközvetítéskor) buzgóságosan újranézte. Esti apja úgy érezte, mintha be lenne kerítve, mintha növekvő idiotizmussal volna bekerítve, a tévékben már csak ezt a hülyeséget sugározzák, ráadásul Esti újrajzolgatta a film figuráit, látványosan, de szolgálai, így szinte bárhonnét egy Dragon Boy ugorhatott elő, a konyhában a szalvétáról, a fürdőszobában a vécé-papírról (hát ebben a házban már izélni sem lehet nyugodtan?!), és egyszer (háromszor! háromszor!) egy rúzzsal firkált a tükörről, és ugyan szépen és előírás-szerűen gyanakodott ő folyamatosan magamagára, az önirónia sem állt távol tőle, és a legkevésbé sem törekedett arra, hogy igaza legyen akkor, amikor nincsen igaza, ám ekkor az a banális meggyőződés lett rajta úrrá, hogy mindközön-ségesen igaza van. Időnként révetegen megállt a tévé előtt, fél szemmel látta, hogy természetesen a Dragon Boy megy, nézte a megszólíthatatlan Estit, aki megbabonázva meredt a képernyőre, és szívében az igazságot birtoklók hideg dölyfét érezte. Csalódottságának természetesen önmaga is tárgya volt, ez csak fokozta a fia iránti ingerültségét. Ezekben az időkben került a fiát, igyekezett nem összefutni vele. Semmi esélyt nem látott, hogy kiszabadítsa Estit a Dragon Boy fogságából. Halálos öleléséből. És mintha Esti lassacskán a rajzfilmfigura elnagyolt vonásait öltötte volna magára. Nem, ez azért túlzás. Esti ráadásul ebben a kótyagos, szédült állapotában többször is rávette a sorozatot apja valamely féltett videokazettájára, egy archivált emlékre!, például, ami csak erősítette az említett kellemetlen igazságbírás-érzést. Igazam van, motyogta Esti apja, és kiszaladt a kertbe, akár egy szégyenkező bakfis. Azután egyik pillanatról a másikra véget ért ez a rémálom, Esti úgy bukkant föl a felszínre, mintha víz alól, vigyorgva, prüszkölve körbenézett, és nem emlékezett semmire. Hát lényegében nem is volt mire.

Míg tehát Estinek eszébe se jutott, hogy *bárkinek* is eszébe juthat a vásárlási összeg, a szám, addig Esti apja mintegy akaratlanul(!), ha nem is számolgatta, de egy lendülettel megbecsülte, hogy hozzávetőleg hány munkaórát tesz ki az a szám; ezt a legkevésbé sem akarta Esti orra alá dörgölni, inkább az általam oly szívesen emlegetett Pavlov kutyájához hasonlóan reflexből kezdte leosztani azt

a nagy számot a hevenyészve megbecsült órabérével. A kutya, ahogy oszt, szoroz... Ugyan e mathezis eredményét soha nem említette Estinek, de nem tartotta volna egészen elhibázottnak, ha a munkanapoknak, a munkaidőnek ez a tekintélyes és tárgyiaságában, ő úgy mondaná, inkább unalmas, mint kisszerű megjelenése megmutathatná (Estinek) a világ szerkezetét, azt, amit szakállas iskolamesterek úgy mondanak, semmi sincs ingyen, mindennek megvan az ára; ő inkább úgy mondaná, hogy ez emlékeztethetné Estit a Biblia egy fontos figyelmeztetésére, arra, hogy ki vagyunk úzva a Paradicsomból, röviden, hogy arcunk verítéke!, hogy az életünk teli az arcunk verítékével, a világ teli evvel a sós, keserű szivárgással, a fia ezt nem tudja, mert se ő, se az anyja nem tanította meg ezt neki, nem is nagyon akarta ezt megtanulni, azt gyanítja, Esti ezt nem is tartja igaznak, nem tartja szükségszerűnek, ezt látja a végtelen (végtelenbe vesző) pillantásán, felhő nélküli homlokán, azon, ahogy repülve fut, látja kezének rebbenésén, gondolatainak szökkenésén, látja ezt a nagyravágyást, melyet ő nagyon is respektál, mikor akarjon az ember mindent, ha nem akkor, amikor nem ismeri még e mindent (amely a végesnél is végeesebb), mindazonáltal valahogy mégiscsak figyelmeztetné a fiát, vigyázz, kicsikém, nem a szárnyait akarná levágni, hát tényleg ő volna az utolsó, aki itt szárnyakat vagdosna, bár, ha már szárny, ne feledkezzünk meg Ikarosz édes-bús légvitorlázásáról.

Sokszor fortyogott így magában Esti apja, ám ritkán vont le ebből következtetéseket, ritkán követte ezt tett, bizony mindegyre beleunt ezekbe a jellegzetesen apai gondolatmenetekbe, a föladatokba is beleunt, magába az apaságba, az apai aprómunkába, és szeretett úgy álldigálni Esti mellett, mintha önmaga mellett. Ilyenkor volt a legjobb apa.

Amikor Esti beállított az új biciklivel, nem lehetett megállapítani, honnét a hirtelen fény, mi okozza, Esti-e vagy a bicikli maga. Álltak a fényben, Esti, a szülők, a kert. Tréfásan úgy mondhatnám, hogy Esti apja fékezte volna ezt az érzelmes megrendültséget, de csak Esti fékezett, farolt ki előttük a nagyképűségig bravúrosan. No, no, nocsak, mi lesz így a gumikkal, dörmögte volna Esti apja, de ahogy Esti befékezett, a gyors mozgásból ferdén kimerevedve, mint valami filmtrükk vagy adáshiba, jött az a fény.

Az alapvetően ezüst biciklin rövid, zöld színbevágások rezzentek, mintha valódi festő – kínai? japán? – lehelte volna oda őket, olyan könnyűnek és artistikusnak hatottak, nem tudtak megszólalni, nézték egymást ebben az ezüstös szikrázásban, amely közben fehér és tejszerű lett, nem köd, mert éles ragyogás és tompa borongás együtt – a legkevesebb, hogy azt mondom: mindenki örült: valamit elterveztek, és az meg is valósult, és ha hihettek a csöndnek (a köztük dúló csöndnek), több is megvalósult, mint amit terveztek. Esti apja mozdult elősőnek, rátette a kezét a kormányra, majd végigsimított a lámpán, akár egy kobakon. No, no, nohát, meglehetősen egy darab, szólt eltúlozva önmaga akaratlan parodisztikusságát, aztán ezen a vonalon haladva hozzáfűzte: De négy ló! Ez emlékeim szerint egy Mikszáth-mondat, Esti apja a westernek egyszerű emelkedtségében érezte magát. Esti megemelte az első kereket, mintha tudott volna a western-fílingről, a gépparipa – ez az! gépparipa – fölágaskodott, lovasa e pillanatban egybeforrt vele, Esti mintha egy másik világba lépett volna át, a hátsó ke-

réken elfordulva az utca felé irányozta magát (magukat), kivárt majd „majd jö-
vők!” kurjantással elvágtatott a kurta mellékutca végtelenjébe.

Esti apja még a halálos ágyán is erre gondolt, erre a végtelenre. Ami egyéb-
ként meglepte. Tegyük azonban az igazság kedvéért hozzá, hogy nem csak erre
gondolt, nagyon sok mindenre gondolt ott, vagyis hiába rendezte el a viszonyát
avval az egésszel, a halál mintegy a hátsó ajtón át becsempészte győztes csapatait.
Na mindegy. Apasága fénypontjának tekintette ezt a vigyorgásos, száguldós
(mellékutcás) végtelent. A fényponthoz szinte közvetlenül kapcsolódott a mély-
pont, a biciklihez a bicikli-ügy.

Ha a pedellust Kovácsnak hívták – a részeges Kovács tata! –, akkor a fiatal férfi
vagy érett nagyfiú így szólt az iskola előtt a biciklijével parádézó Esti Kornélhoz:
Te, szerinted otthon van a Kokó? Ha Cziglernek, akkor a Cigi. Esti vállat vont, el-
merülten egyensúlyozott a biciklijével, kicsiket haladt előre, centiket, erre össz-
pontosított. A csalóknak ösztönösen jó a pszichológiai érzékük, kész lélekbúvá-
rok; mintha tanulták volna. A Kokó haverja, így beszélt róla később Esti. Hogy
milyen szép az új cangája, mondta a srác. Esti leszállt a gépről, sétáltak vissza az
óvoda felé. Talán még az óvodások is hozzájárultak, az ártatlan totyogásuk, a
csivitelésük, az elővigyázatosság csökkenéséhez. Nehéz megmondani, hogyan
születik a bizalom. Például a fiú csíkos trikója, Esti még soha nem nézett meg tri-
kót ekkora figyelemmel, sőt, izgatott tisztelettel. Olykor kivillant a fiú hasa. De
rosszul mondtam a bizalom születését, fordítva, Esti ez idő szerint, mindenben
bízott, fűben, fában, kősziklában – hogy lazán mondjam: még az apjában is.

Hogy *kivételesen* mehetne-e egy kört. Esti meghökkent, és azonnal el is szé-
gyellte magát. A fiú gyorsan folytatta, hogy ő *ezt* megéri, tőkre megéri, az em-
ber nem szívesen adja egy idegennek a vadonatúj holmiját, és hogy tud-e Esti két
mozdulatból, nem háromból, kettőből, tőkre megfordulni. Hogyan tőkre. Hát
teljesen. Nem. Akkor ő *ezt* szívesen megmutatná. Esti úgy fogta a bicikli kormá-
nyát középen, mintha valakinek a tarkóját. És még egy mintha: olyan gyöngéden
dűtötte menet közben a biciklit a másik felé, mintha már nagyon is régen ismer-
nék egymást. Az a rohadék, aljas tolvaj óvatosan, tisztelettel ült föl a gépre,
klassz, mondta, előbb lendületet veszek, avval, lendületet véve, teljes sebesség-
gel elindult a főút felé, hirtelen fékezett, rántott egyet a kormányon, mintha zab-
lán, és tényleg, száználcvan fokkal megfordult, szép lassan poroszkált vissza a
tulajdonos felé. Már elsőre is elmehetett volna, mondta Esti később, vajon mért
nem? Mire kellett még több bizalom? Még egyszer, jó? Ne, sikoltott halkán Esti.
A fiú ismét felgyorsított, de most – ez ám a meglepetés! – nem fékezett, hanem
sistergő lendülettel kikanyarodott az útra, Esti bizonytalankodva utánaindult,
egyre gyorsabban, lihegve, nem, nem, ismételte, mire kiért a sarokra, a bicikli
épp tűnt el az utca végén. Itt is volna valami végtelen? Hökkent csodálkozással
nézte, ahogy a biciklije örökre eltűnik.

Ennek a csodálkozásnak, ennek a, mondhatni, buta kifejezésnek egy tovább-
fejlesztett változata taglózta le nem sokkal később aztán Esti apját.

Először az iskolához mentek vissza, Kovács tata használhatatlanul hortyo-
gott a szolgálati lakás konyhájában az asztalra borulva, Kokó vonogatta a vállát,
ő nem ismer senkit, köröztek tovább reménytelenül az autóval a környéken,

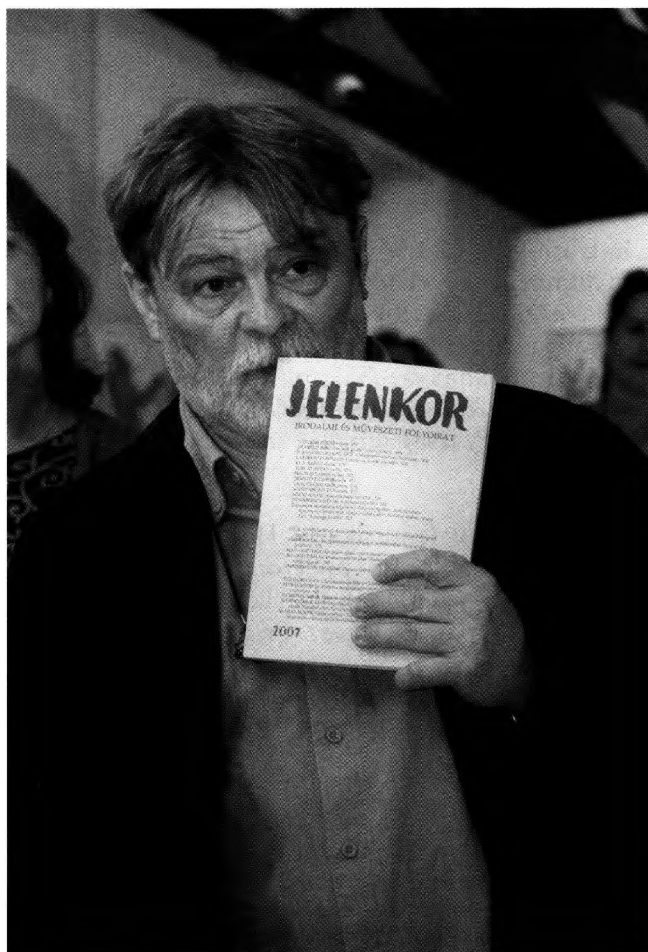
mindketten hallgattak, Esti mélyebben, az apja úgy érezte, teszi a dolgát, és igyekezett nem gondolni az eltapsolt ötvenezerre. Valamelyest meghatotta ez az új aktivitása, ennek mértékében – valamelyest – meg is feledkezett Estiről. Elmentek a rendőrségre is, nem azért, mert remélt (reméltek) ettől valamit, hanem mert ez a dolgok rendje, lopást jelentünk a rend őreinél, tudomásukra hozzuk, hogy megsérült a gondjukra bízott rend. Életemben most jelentek föl először valakit, és büszkén nézett a fásultan bólintó Estire. Kiderült, följelenteni se egyszerű. Annak is megvan a rendje. A fiatal rendőr szigorúan és konstruktívan vizsgálta az első próbálkozást. Osvát nézhetett így kéziratot.

Nem lesz ez így jó, doktor úr. Esti apja kivételesen doktorral írta alá, azt hiszem, tényleg azt gondolta, azt a szamárságot, hogy ettől majd *nagyobb erő*kkal fog nyomozni a *hatóság*. Legelőször is a tetejére tessék odaírni nyomtatott betűkkel: FELJELENTÉS, hogy rögtön sorolni lehessen, megvan ennek a formája – mondom, tiszta Nyugat-vonal! –, csak tényeket tessék írni, az nem számít, mit gondolt közben maga vagy a fia, hogy micsoda sokk ez meg effélék. Az, hogy mi van a szívben, kérem, mondta udvariasan a fiatalember, az nem rendőrségi tétel. A szomorúság nem tartozik a rendőrségre. Esti Kornél megjegyezte ezt a két mondatot.

Mindenkit őszintén meglepett, a rendőrséget, a tettet, Estiéket, amikor három év múlva előkerítették a tettet, tút a szénakazalban. Egy kábítószeres banda tagja volt, a lopott holmik értékesítése képezte az anyagi bázist. Telefonáltak a rendőrségről, egy nyomozó!, hogy tanúskodna-e Esti a bíróságon, nem kötelező, de jó volna. Jaj, sikított Esti anyja, aki a kábítószer szótól azonnal, mindig pánikba esik, nem! Igen, mondta Esti. Az apja elkísérte. A várakozás a bíróságon olyan volt, mint egy kórházban. Vagy a tanácson (önkormányzat). Esti hasztalan igyekezett ránézésre megkülönböztetni a tanúkat a vádlottaktól, a bűnösöket a büntelenekektől.

A tárgyaláson egykedvűen kopogtak a bíró kérdései. Mikor Esti jött sorra, kissé föléledt, mintha óvni akarta volna, csak nyugodtan, fiacskám, meséld el, mi történt. A húsz év körüli, vékony testalkatú, rokonszenves fiatalember, kezdte Esti, mintha valahonnét olvasná. Mért azt mondod, hogy rokonszenves? Így éreztem. De hát ellopta a biciklidet. Esti rövid csönd után válaszolt: Tudom, hogy az érzések nem tartoznak a bíróságra. A bíró elunta, haladjunk, fölismered a teremben az elkövetőt? A rokonszenves elkövetőt? Aki az első padban ült, kezén bilincs. Se Esti, se az apja nem látott még *élő* bilincset. Volt benne valami háztartásias, afféle régibb tárgy, szerkezet, mely nem tudni, mire való, de senki nem meri kidobni. Tulajdonképpen rozsdásnak kéne lennie. Esti tekintete fegyelmesen vándorolt a hátsó soroktól előre, amikor meglátta a föl ismerendőt, föl derült az arca, rámutatott, fölismerte, föl ismerem, mondta. A bűnöző enyhén megemelte a vállát, majdnem mintha bocsánatot kért volna, vagy inkább csak azt mutatta, bocs, ez van, megpróbáltam, nem sikerült. Esti bólintott, futó mosoly hangsúlyozta komolyságát. Apja, aki nem ült a hallgatóság közé, hanem az ajtó mellett, az egyik oszlop mögött állt, döbbenet láta a tolvaj mozdulatában a magányt és büszkeséget, és ugyanezt látta a fián is. Valamiből ki volt zárva, úgy érezte, végérvényesen.

Amikor a bicikli eltűnt Esti szeme elől, futni kezdett haza, a türelmetlen csöngetésre türelmetlenül elébe jövő apja azonnal látta, hogy baj van. Esti lihegve előadta az esetet, majdnem ugyanúgy, mint évekkel később a bíróságon. Nem a bicikli fájt, ezt látta az apja, hanem hogy ilyesmi megtörténhetett. Olyasmi, amiről nem hitte, hogy megtörténhet. Annak a rémülete látszott az arcoskáján, hogy hát akkor itt bármi megtörténhet. És akkor már ott ült Esti kékesen borongó szemében az, amit onnét azután már egészen soha semmi nem űzött el, a csalódáson, csodálkozáson és rettegésen túl a szürke és egyetemes közöny.

Parti Nagy Lajos
(Fotó: Tóth László)

Az étkezés ártalmasságáról

(Cédulák egy előadásból. -hoz.)*

Igen tisztelt Hölgyeim és, hogy úgy mondjam, igen tisztelt Uraim! A kedves élet-társamat felszólították, tartson itt velem előadást a magyarság táplálkozásáról, beleértve a nemmagyarságot is bizonyos fokig, de az én Ilikém nem érkezett meg. Illetve fölkapta a kis vizét, és elrohant bizonyos helyre, pontosabban kettő helyre, ad egy: büfé, ad kettő: toalett, ad három: büfé, és a többi, és a többi. Vagyis momentán be kell érjék velem, aki már kerek harminc év óta szakadatlanul, egészségem rovására tudományos kérdésekkel foglalkozom. Úgy a magam, mint a tartós kapcsolatomban nevében többszörös egyetemi demonstrátor vagyok obezológiákon bulimia és anorexia tárgykörében. Nemdoktorságom dacára tudom tehát, miről beszélek, sajnos.

*

Nekem három kutyám van, illetve volna, ha majdan körülményem lenne reá, mégpedig, a hasnyálmirigy tiszteletére, a Tripszin, a Lipáz, meg az Amiláz. Nem tudom, miért a kuvaszra gondolok, ha reájuk, Hölgyeim és Uraim, miért e pszichotikusan szilaj pásztorkutyára, holott a mondott enzimek inkább tetszhetnek halk, ölbélikus jószágoknak, szobakutyáknak, mégis, a jövőre nézve, maradok a férfikuvaszznál. Egy milleniumi előadás mégse ölebrevü, bugyikabaré vagy tangatanfolyam a magyarság táplálkozásáról.

*

Méltóztattak valaha papagájok lenni akarni, Hölgyeim és Uraim? Színesek és felelőtlenek? Akartak tollboában avagy pucéron kitáncolni a lomha testük börtönéből? Vagy álmodták már önök, hogy kolibrik voltak marokszámra, és lebélsárintották, már bocsánat, az egész Betegellátót Mitwoch Lászlónéstud, mindenestül?

*

* Hogy pontosan mi ez az írás, alighanem akkor derül ki majd, ha kész lesz. Mondhatnám, ezért írom, ezért dolgozom vele. Könyv lesz, ha el nem faragom. Röstellem, de nem tudok semmi alkalomhoz illőt adni az ünnepi számba, annak pedig, hogy megjelenkorosítsam némelyiket, mellékelt cédulák ellenállnak. Tudom, hogy a *Jelenkor*ról kéne írnom, a lapról és ami körülötte volt hajdan, tartozom vele, most is, később is. Ötven év elég sok idő, bizonyos fokig az én időm is: nem volt még 13 éves a folyóirat, mikor először megjelentek itt a verseim. 21 éves volt, mikor odakerültem szerkesztőnek, 28, mikor elhagytam. Sok időm van benne, és sok ideje bennem. Túl sok ahhoz, hogy most belefogjak. Inkább felteszem, hogy lesz időm megírni egyszer, hisz csak öt rövidke évvel vagyok idősebb a *Jelenkornál*, akit – amit? amelyet? – éltessen nagyon soká a folyóiratok szűkmarkú, szerencsefüggő, elbizonytalanodott istene.

Csúsztaskák kezüket a gyomrukra, nem oly nehéz! Igen, érintsék meg eme 1,4 liter befogadókészségű, leginkább bokszesztyűhöz hasonló, ősi szervüket! Érzik a gyomor panaszát? Meg tudják becsülni azt a végtelen és igásállati munkát, amit végez odabent a csülök pékné módjára, a körömpörkölttel s toros káposztával? Császárhússal. Meleg töpörtyűvel. Velős pacallal. Érzik, ahogy morog, Hölgyeim és Uraim, és egy perc nyugta nincs leülni, megnézni egy filmet, vagy valami, hanem szolgál élethossziglan, foggal, körömmel, helyettünk is fárad azon az átabotában és előjáték nélkül megőrlt csámcsolaton, félvilági masszán, mit néki aláküldünk a nyelőcső ételliftjén.

*

A magyarság fogazata részint hiányos, részint kivehető, sem idő hát, sem tehetőség a falat megfelelő előkészítésére. Összehasonlító obezológiai vizsgálatok szerint egy magyar falat, Hölgyeim és Uraim, feleannyi időt se tölt egy magyar szájbán, mint egy svéd vagy német vagy sorolhatnám.

*

Nem vitás, hogy az ember a saját sírját késsel, villával ássa. Mert mi is az étkezés? Szolid és csöndes önépítés? Ugyan! Testünk templomának alázatos szolgálata? Tápanyagok bevitele hasznosítási avagy tisztulási célból? Nem, Hölgyeim és Uraim, sajnos nem, tisztelet a rafinált kivételnek, hanem a kék, a rágazati és szopati bűnözés hona. Előbb az orál jön, aztán a has, mondjon bármit a költő. Az élet a teremtés legmeddőbb anyagmozgatása, végtelen zsírraktárak költözködése inkubátortól kolumbátorig és vissza.

*

Táplálkozás a lélek megrontója, mert a lélek zabál, az teszi bűnrészessé a testet, s ha a test erre a maga józan paraszti módján hízik és formátlanodik, görnyed és szuszog, Hölgyeim és Uraim, akkor a lélek fintorogni kezd, és mindent ráfog e szegény zongoracipelőre. Te vagy az okom, ez az igazság, mondja remegő kézzel, kialvatlanul ez a lélek, gyűlöllek, mondja, miattad frusztrálódok, miattad jönnek rám a rohamok, de akkorák, hogy ki kell futnom a fürdőszobába, a számba kell vennem a fogkefét, a guriga toalettpapírt, amíg elmúlik az eszdüh. Igen, hogy jössz te énhozzám, te bélsármanufaktúra?

*

Minden idők leghíresebb gyomrát, egy kanadai magyar honfitársunk, bizonyos Szárazéry Alexander birtokolta. Súlyos sebet kapott fatális vadászbalesetben, s a hat centiméter átmérőjű luk soha be nem gyógyult. E természeti csoda láttán egy Beaumont nevű katonaoorvos mellészegődött, s napi rendszerességgel nézte, mint valami szemeskályha ablakán, hogy mit csinál e magyar gyomor. Követte páciensét, mint az árnyék, barátkozott véle, fizette rapszodikus vacsoráit. Nem

volt könnyű dolga, ez az Alexander kun ember volt, egy kanadai kun, aki nem-igen akart együttműködni. Ne bámulják az ő betevő falatját mindenféle nációk, másrészt viszont jó megélhetés volt, amit bolond lett volna nem kihasználni. Így élt tehát mogorván, a katonaoorvossal a nyakában, a világhírű tudományos ab-lakkal a gyomrában. 1960-ban halt meg, Hölgyeim és Uraim, St. Thomas de Joliette-ben van a sírja, Montrealtól negyven mérföldnyire északkeletre.

*

A túlsúlyos embertársat csak a hülyék és a gyomorbetegségekre képzelik a kabaréba. Az obez ember úzött és harapós, például attól, hogy egész egyszerűen tilos úzótnak látszania, ha nem akarja magát sokszorosan nevelésnek érezni, s et-től hatványozottan szomorúnak, harapósnak végső soron. Az obez ember kéjvá-gya, hogy mindent, az utolsó mérgezett szürcsőt is ki akarja szívni ebből az élet nevű lépes micsodából, merő kétségbeesés, Hölgyeim és Uraim. Aztán egy szép napon fönnakad a szem, s megáll a lipidmeghajtású szív, akár egy Mitsubishi Pajero, bőgeti, bőgeti és zökk, bukik rá a tepsire, alászolga, Ilikém. Úgy megy el, kérem, hogy ragad a keze, tele a szája, tele a nadrágja az életével.

*

Zárójelben megjegyzem, noha magam sem vagyok egyéb, mint egy zárójel, mi-képpen ez az előadásom is az, zárójel; mi másban jegyezném meg tehát, hogy a botulizmussal, más néven kolbászmérgezéssel, nem viccel az ember. Egy stam-pedli, egy legszürkébb kocsmái stampedli elég a botulinus toxinból, hogy egész Európát kipisztítsa véle az, aki ezt irányozza, mondjuk, elő magának. Három Európát, négyet, attól függ, mennyire tölti tele az illető. Ilyen erős mérgező, Höl-gyeim és Uraim. Szerencsére bűdös, és 15 perc főzés elpusztítja. Ki tudja, lehet, hogy önök is főztek már kolbászmérgezést, főzték, főzték, kicsinyt tán bűdös volt, azután nem volt bűdös, megették tormával, s annyi. Annyi, mint sínen át-menni, ha nem jön vonat.

*

Nem esett meg, Hölgyeim és Uraim, hogy némelyek az éhségtől hajtván ember-húst ettek, avagy effektív holttestek húsát, még pláne patkányokat vagy rovaro-kat tartalmazó leveseket? De, megesezt. Vagy csak csupán füvet ettek, melytől felpuffadtak, elszálltak. Prokopios leírja egy szerzetes esetét, aki úgy belakmá-rozott sárkányfűből, hogy felröpült, s százméterekkel arrébb szegte nyakát. Húsa egyébként ehetetlennek bizonyult.

*

A messzi Binghamtonban pár éve kakaónáti sótúladagolástól meghalt néhány csecsemő. Nem magyar, de meg. A vlagyivosztoki illetőségű Vlagyimir Buratov tetőfedő pedig, ki súlyosan ittas állapotában nyársra húzta vendéglátói csecse-

mőkorú gyermekét, s megsütvén azt elfogyasztotta, föleszmélve szörnyű tettéből erős szomjúságra és sóérintettségre panaszkodott. Egyszerű bébihústól, Hölgyeim és Uraim.

*

Napi fél, maximum egy gramm só az, amit még elvisel a szervezete, s a tizenöt-szörösét kapja a fehér halálból ez az édesszájú nemzet. Per koponya, hogy úgy fejezzem ki magam. És ez az emberiségig bezárólag igaz, aki a só betege, marokszám fogyasztván a ropit meg a sóalapú epemogyorót. A só tönkreteszi a vesét, az ereket, megmérgezi a szívet és a belet. Lerakódik a vizes bokában, kúszik a puffadt lábszárban fölfelé. Mit gondolnak, mitől olyan utolérhetetlen a marhalábszár? Hát ettől, Hölgyeim és Uraim. A szegény tehének azért kapnak tőlünk sót, hogy több vizet igyanak, ergo több mérgezett tejet adjanak. Amely tejtől aztán többszörösére híznak az iskolások, e kis sütni való öcsikék.

*

Az az embertársunk, akinek a testtömege több mint harminc százalékában zsír, az orvosi értelemben elhízottnak tekinthető. Az obezitás népbetegség. Az Egyesült Államokban az elhízottak több mint hetvenmilliárd dollárjába kerülnek évente a költségvetésnek. Még jó, hogy magyarok vagyunk, Hölgyeim és Uraim, következésképp egy ilyen összegnek a töredékébe se kerülünk, emberarányosan se, tokkal-vonóval se. Megjegyzem, rövid életkorunk következtében ennyi gondoskodást ki se tudnánk használni.

*

A magyarság, ha, a legóvatosabb becslések szerint, csak öt kiló túlsúllyal per kopf, és tizenöt millió kisebb vagy nagyobb magyarral számolok, akkor is hetvenöt ezer tonna túlsúlyt cipel magán; mindez tíz kiló per fejenkénti túlsúly esetén százötvenezer tonna; húsz kilóval, illetve, más aspektusból, harminc millió magyarral számolva ez értelemszerűen háromszázezer tonna remegő, dobogó magyar zsír, tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ennyit még a kuvaiti büdzsének se volna módja esztékára zsírleszívatni! Nos, ezt a keresztet cipeli e szegény és tehetséges nemzet le-föl éjjel és nappal, hétköznap és vasárnap, strandon és temetőben. A saját zsírjában alszik, a saját zsírjában ébred, fogdossa, rázza, felakasztja, fitnesszezi rengő kényszerzubbonyát, ha van rá, ugye, körülmény.

*

Ahhoz, hogy önök fél kiló zsírtól megszabaduljanak, 54 kilométert kéne gyalogolniuk. Tíz kiló emberi zsír, egy semmi kis bődön, az hajszálla egy gyalogos kirándulás Berlinig, étlen-szomjan. Ráadásul Ausztria felé, Hölgyeim és Uraim, és nincs megállás, bécsi szelet, almásrétes, májsajt, nincs semmi. Csak a kigyoid menekülés van a bőrünkéből, igen. „Mikor már úgyis únva unnánk, s lehánynánk

zsíros testi dunnánk, a lágya is már sírkemény, nincsen remény, nincsen remény”, mondja a költő, de mondani könnyű.

*

Az ember zsírja szobahőmérsékleten olvad. Egészen szabatosan nem is zsírnak, hanem emberolajnak kéne hívnunk. Ennek a fajsúlya kicsiny, ezért van, hogy a kővér emberek könnyebben lebegnek a vízben, mint a soványak, a még kővérebbek még könnyebben, és így tovább, Hölgyeim és Uraim, noha a vízenjárásig azért nem mennék el.

*

Tudják önök, miként teniszeznek obezításban szenvedő ifjú honfitársaink? Az idő hatvan százalékát állva töltik játék közben is, Hölgyeim és Uraim! Állnak sértetten a salakon, ütőjük törött szárny, állnak a cikázásban, a reggeli labdahullásban, miközben zakatol, gyarapodik a nehéz zsírazatuk. Az obez fiatalokat még az ág is hízza.

*

Hogy tudja az a filigrán kis vázazat, az a kis tényleges alkat a rá kirótt nagy, zsírizzadású mammutot cipelni? Csakis állandó stresszben, folytonos életveszélyben, hasonlóan a tűzszerészekhez, de az obez egyén még csak haza se mehet műszak után a saját gyűlölt és sírva vigadott testéből. És különben is, hol az ő hazája, bölcsője és ravatala? A spájzban, Hölgyeim és Uraim, a hűtőszekrényben, a hideg körömpörköltben, melyet meztélláb, leszegett fejfel töm magába az éjszakai konyha kövezetén.

*

Tusfürdők, badimilkek, púderok és desodorok, teli vannak velük a civilizáció fürdőszobái, az én Ilikéméivel, például. De hát melyik ér belülre? A hallgatag mélybe, Hölgyeim és Uraim, egyik sem ér. És mit nem mosunk soha? Na, mit nem? Jól gondolják, a szegény testünk belsejét. De ennek dacumál önök egyenesen arcul csapnának, vagy arcul csapatnának a kedves férjükkel, ha megkérdezném nagy nyilvánosság előtt, hogy mikor mostak utoljára vékony-, illetve vastagbelet?

*

Nyugodjanak meg, Hölgyeim és Uraim, a stressz, a kimerült idegrendszer bűdösít. Ha 5-6 napos böjtre fogunk egy illetőt nációtól függetlenül, vizelete sötét és döglletesen bűdös, szájszaga orrfacsaró lesz, nyelvén bűzös fehér lepedék képződik, a halál kicsi zsákja, hogy tréfásan fejezzem ki magam. Nincs menekvés, az egészségtelen, lepedékes nyelv megmutatja, hogy mennyi pangó bélsár kuporog a hallgatag mélyben.

*

Az egészségvédőnek sem utolsó Vajda János költőnk szenvedélyesen, a tudatalattinak kijáró tisztelettel vizsgálta a vizeletét. Mindennapos volt, hogy fiatal feleségével a legnagyobb egyetértésben, kéz a kézben rázogatták, vizsgálgatták az elmúlt napok ülepedéseit önnön vizeletükben. Tartották a fény felé, s olvastak benne, Hölgyeim és Uraim, mint egy tükörben, a test tükrében, melyet egyáltalán nem volna túlzás a lélekének is nevezni.

*

E ponton önök, Hölgyeim és Uraim, ne tagadják, nagy elhatározásra jutnak, de hiába, mert azon nyomban eszükbe jut a déli sült oldalas maradéka, hogy azt csak meg muszájna enni a léböjt, a szezámmagkúra, a beöntéshétsége előtt, persze burgonyás kenyérrrel. Mert mért maradjon meg, mért ne legyen egy szép búcsú az étkezéstől, és kényszeres élességgel látják maguk előtt az előszobát a futtában lerúgott cipőkkel, és látják az összehuttyant zakót, kifordult kosztümaljat, a konyhaasztalt gatyában, kombinéban, és látják a tunkolás meleg, szakrális fényeit a saját arcukon, és a tartós kapcsolatukén, zabolátlan árnyékuk táncol a jurtá falán, medvebőrön és subaszőnyegen, látják ezt a szép, halálos idillt, ezt az ősi, lipidáris kopulációt, és olyan keserű lesz a szívük, e koleszterinszivattyú, mint az epe, és bőgni tudnának, ugye, Ilikém?

*

Úgy látszik, előkerült az én kapcsolatom, hallom a kis savbeteg köhögését. Odakünt áll és vár rám. Ha kérdezné, nagyon kérem önöket, mondják neki, hogy megvolt az előadás, hogy ez az állatorvosi disznó megtette a kötelességét. Végezetül legyen szabad kifejezést adnom abbéli reményemnek, hogy a magyarság táplálkozásáról tartott jelen előadásom meghozza a maga gyümölcsét, s a gyötrött test előbb-utóbb föláll a büntudat pecsenyezsíros padlójáról, sőt, Hölgyeim és Uraim, kezébe veszi a sorsát, rablóból lesz a legjobb pandúr, és mint egy szabályszerű Petőfi, a nép nevében felnyitja a zsírraktárakat. Elégeti a gyalázatot, lobog majd a szürke zsír abban a forradalmi testhajnalban, fejesztve párolog el a punnyadt, gyáva víz... megjegyzem, rengeteg víz. Egy százkilós egyén testében ötven liter víz van, és így tovább, az ember meg tudna fürödni önmagában, mint egy lakótelepi ülőkádban, szorosán, szűkösen, ahogy él, de meg tudna.

*

Mondandómat ezzel befejeztem.

A Nagy Hullakereső Verseny

– *fantasztikus irodalom* –

Darkapó úr élém tolt a szerkezetet, és cukros homályt lehelte a szemembe. Darkapó úr gyönyörűen dolgozott, elégedett lehettem, a számba vér gyűlt, már egészen vak voltam. Az utcákon szorgosan működtek a gépek, követ törtek, aszfaltoztak, temettek, árkot vájtak, hangszórókat osztogattak. Csak nem finomodnak a műveletek. Mindig az lesz a történet, ami ránk omlik, viszont a romok közt is osztogatják a részvényeket. Néhány percet időztünk még a műhely monitora előtt, mert élő közvetítésben mutatták, hogyan találnak Jung Kamerádra, és most az ő fellobogózott corpusa jár körbe a város főútjain és sikátorában. A Nagy Hullakereső Verseny hangulata a tetőpontjára hág. Szerte az utcákon hirdetmények virítanak, mert már megtalálták

Pokol Pópát,
Fájer ezredest,
Moccart hercegnőt
Baj méltóságos urat,
Alles elvtársat,
Nur elvtársót,
Ócseny bánt,
Dzsenifer Kofát
Bjelo bátyát,
Tanga kisbarátnőt
Meksz őrgrófot,
Talán Herceget,
Cserebere Messiást,
Fátyol társalkodónót,
Modern Pogányt,
Transzilvánia Komát,
Luftdobost és Portrombitást,
Wasszer prefektust,
Nikoladisz érczenészt,
Zamzam zsidó bolondot,
Barokk Realistát,
Buzi buzit,
Nemzeti Mukit,
Pipi baroneszt,
Fütty erdőkerülőt,
Zukker hókovácsot,

Pornó édesanyukát,
Pernye szélkalapálót,
Baba kőcsőszét,
Bitten sintéridomárt,
és most a tehetséges Jung Kamerád is bekerül a névsorba.

Nem soroltam fel mindenkit, hogyan tehettem volna, e néhány név ízelítő egy mindegyre gyarapodó, s lassan áttekinthetetlené váló listából, amely iskolák, állatkórházak, véradó szórakozóhelyek, magánemetők, fegyintézetek és egyéb közintézmények folyosóinak falain kanyarog, kisebb-nagyobb kihagyásokkal és önkényes módosításokkal persze, vagy éppen vitatott hitelességű szereplők nevével kiegészítve. Mindegy, a néhány kevésbé komolyan vehető név nem befolyásolta a Hullakereső Verseny jelentőségét. Az utcák forгатagában gépek dohogtak, könnyű reccsenésekkel tört a kő, fényesen repkedett, mintha véget nem érő ünnep lenne, a szilánk, és nem múlt, csak romlott az idő, a számban összegyűlt a vér, a meghorpadó égbe hamut és port kavartak az óriási szerkezetek.

Darkapó úr köhintett, elhajtotta dolgozósobájának rézhuzalos függönyét. Óriási, élettelen lény szárnyát húzzák így el az útból. Szárnya szaruhegyének végét végigfuttatta a hátamon, mint aki szeret csontokon zongorázni.

Figyeljek, mert megéri, ígérte a mozdulat.

Az utca felé pillantottam. Darkapó úr irodaháza előtt ott állt a Férfi és a Nő, ők nemzettek engem, egymás kezét fogták, olyanok voltak, mint valami játékszobrok. De nem szobrok voltak, hát persze. Darkapó úr mosolygott, hadd tegyem hozzá, ki szerint az íny, ki szerint a fog a legkényesebb szerszám egy mosoly alkalmában, de Darkapó úr mosolya az ódivatú naplementék hangulatát idézte, a kavargó vérbe barnacukrot, fűszereket és mazsolát szórnak, majd valaki halkán ismerős, mégis érthetetlen nyelven kezd énekelni.

Papírmasék bámultak ránk az utcáról.

Apám vállára hamu hullt, anyám arca előtt pernye kavargott. Darkapó úr kirakja őket meglepetés gyanánt, és én boldog lehetek, hogy halvány emlékeim formát öltenek. Nem lepődtem meg, hogy máris megjelent az első strucc, és csipkedni kezdte anyám papírmasé arcát. Amikor elvonulnak a porgépek és a karcú hamudaruk, amikor a megfáradt utcamunkások leveszik a sisakjukat, és kötényüket az arcukra hajtva megpihennek, megjelennek a kutya, a menyétek, a rágcsálók, a férgek és a madarak.

Darkapó úr széttárta a kezeit, hiába, a struccok ellen ő sem védekezhet.

Trombitaszó harsant, felénk tartott az ünnepi menet, egy elmés szerkezet vért spriccelt, és az általános és önkéntes gyűjtésen beszerzett, orvosilag hitelesített vér az alkonyat magasában permitté vált, és véres harmatként hullt vissza. Íme, Jung Kamerád is bevonul a Hullakeresés történelmébe. Darkapó úr kurta rántással húzta helyére a függönyt, és bekapcsolta a szerkezetet, lássam végre, mit alkotott. Darkapó úr nemcsak szakember, de művész is volt, ravasz iróniáját ezúttal is megcsodálhattam, a sleep gombot kellett megnyomni, hogy működésbe lépjen a masina.

Hallgattuk a gép hangját, az akusztika még nem volt tökéletes, nem volt elég ideje, úgymond, bejáratódni, de azért már élvezhető volt az előadás.

Arra gondoltam, Johannának is tetszeni fog. Amikor megszólalok, Isten nem

jön ki a számból, csak hallgatózik. De azért te azt fogod hallani, amit ő mondott volna, és akkor jó lesz. Otthon sokáig nézegettem a szerkezetet, de nem kapcsoltam be, véreső dobolt a tetőn. Aztán engedelmesen hagytam, hogy Darkapó úr befogja a szemem, és óriási szárnyán holtan tartson a reggeli halálkiáltásig, az első pernyeszállító kamion feldübörgéséig.

Látszatra balszerencsés esetnek kellett bekövetkeznie, hogy megtudjam, miféle képesség birtokában vagyok. Rám dőlt egy tanyafal, maga alá temetett a vályog, a padlás sara és pora, és csak napok múltán találtak rám az épület bontásán ügyködő bérmunkások. Külföldi illetőségű bérmunkások voltak ezek a furcsán beszélő, fekete arcú, laposan pislogó emberek, szívesebben alkalmazták őket, mint a hazai munkásokat, olcsóbban dolgoztak, és talán kevesebbet ettek, ritkábban üritettek, viszont dőljön rá egy külföldi illetőségű munkásra az áldott vályogból készített nemzeti tanyafal, fújja meg a szívét a mi hamukavaró, országos szelünk, nyomban feldobja a talpát. Legalábbis ez volt a közvélekedés.

Éltem, a hajam szála sem görbült.

Arra ocsúdtam, hogy bámul egy strucc. Kutyával, igen, kutyával vagy disznóval szembe lehet nézni, de struccal aligha. Híre járt, hogy a külföldi származású munkások titokban struccokat fognak be, és megsütik a madarakat, sőt előfordul, hogy nyersen falják be őket. Johanna, miután megismerkedtünk, mesélt ilyesmiről. Mesélte, hogy vannak kerületek, ahol struccot vágnak a nyílt utcán, és közben zenélnek. Valóságos déli hangulat, Lyes urat, vagy Nyetbiztos urat éltetik az emberek, és nem csak azok, akik atlétatrikóban szeretnek szerepelni, de azok is, akik cukorvirágot tűznek a hajukba, és színes csekkfüzetekkel legyezgetik magukat a forró naplementékben is.

Sokféle hír szállt az országban, a hírek tartották fent a világ rendjét, pontosabban szólva, a hírek tartották fent a viszonyok rendszerét, az úgynevezett működési feltételeket, úgy értem ezt, hogy egy adott hír nem azért látott napvilágot, mert valami éppenséggel megtörtént, mert hogy valójában és általában véve mi történt, azt nem lehetett tudni, s ami ugyancsak fontos, hogy az ilyen természetű, a történések gyökerét firtató tudásra nem is volt alapvetően szükség, nem volt rá igény, a hír mindig egy másik hírből kelt életre, a hír apropó volt, a hírek csak hírekkel foglalkoztak, halott törődött a halottal, mert például a halottkérésben nem csak az halt meg, akit nyilvános ünnepségen hullává nyilvánítottak, de maguk a nyilvánítók, illetve a nyilvánítást elfogadók és szentesítők, azaz a közönség is, ez így volt logikus és természetes, és, például, ha egy szép és értékes hullát találtak, nem a megtalálás ünnepi aktusa volt a lényeg, nem e hullának nyilvánított embertársunk, az ő reakciója, múltja, jelene és jövője, hanem a megtalálásról tudósító első beszámoló már-már kötelező költőisége, ami aztán a többi beszámolót, kommentárt, megjegyzést és értelmezést, illetve újabb híradást eredményezte.

A külföldi bérmunkások elzavarták a vérszomjas struccokat, és sietve kiástak a törmelékéből. Nem értették, hogyan maradhattam életben, miért nem nyomott halálra a nehéz, vizes vályog, hogyhogya nem szakadt be a tüdőm, az arcom?!

Annyit mondtam a kérdezősködőknek, engem is csodálkozással tölt el, ami történt, és valójában nem volt kellemetlen, sőt szórakoztató volt odalent, holott akkor még nem egészen lent voltam, csak a törmelék alatt. Azt mondtam nekik,

akik faggattak, hogy kellemesen töltöttem el ezt a néhány napot, mindenféle hangokkal társalogtam, a tanya egykori lakóival, földművesekkel, béresekkel és gazdákkal, hallottam gyerekek játékát és éneklő asszonyokat, áldást, imát és átkozódást, állatok és régi szerkezetek sístergő, zakatoló hangjaira ismertem, több nemzés, szülés, haldoklás és afféle régi halottsiratás fültanúja voltam, végül szinte már otthon éreztem magam.

Nem, nem gondoltam, hogy az egy helyénvalóbb világ lett volna. Annyit mondtam a kíváncsiskodóknak, hogy abban a világban sem voltam otthon, de az az illúzióm támadt, hogy élek.

Nyetbiztos úr és Lyes úr lovai, tehenei és disznói, kutyái és egyéb állatai, mert például számtalan aranyozott láncra fűzött, kövér strucca is volt a nevezett uraknak, már régóta a városraktár udvarán ürítettek. Nem minden struccot tartottak rabláncon, sok tehetséges madár megtanult önállóan élni, idővel ideszoktak ők is. Az állatok szokásait illeti tiszteletben tartani. Tilos volt állatot pusztá kézzel ölni, műszert kellett használni, néhány raktárlátogatóval kevesebb lett, viszont valakit fel kellett fogadni, aki igazgatta az udvar rendjét. A struccok előnyt élveztek. A struccoknak és a kutyáknak nem kellett sorba állni. Ők akkor szartak, amikor kedvük támadt, és ezt magam se gondoltam helytelenségnek.

Természetesen pályáztam az állásra, adtam vért, voltam Hullakereső Verseny nézője, tapsoltam reggeli temetéseken, és némiképp híres lettem magam is a tanyafal ledőlése után. Nem tagadom, e kétes, mert bizony halálos, hírnév segített, hogy az állást elnyerhessem, s lehessenek a raktárudvar mindenese, gondozója, mondom, pályázat útján, mert manapság mindenre pályázni kell.

A pályázatot megnyerte, Munkás, jelentette ki Tábornok Igazgató az udvar legkevesbé szem előtt lévő sarkában tartott fogadáson, ketten voltunk ott, más-különben. A Tábornok az egész területet felügyelte, alacsony, kopasz ember volt, és később, miután megismertem Johannát, elcsodálkoztam, hogy kettőjük között egyáltalán rokoni kapcsolat lehet.

Csodálkozik?, kérdezte halvány mosollyal.

Elnéztem a válla fölött, a kapuban aktivisták várakoztak, használni szerették volna az udvart.

Igen, uram, mondtam, csodálkozom.

Az jó, bólintott Tábornok Igazgató, ha még tud csodálkozni, fiam, az jó. Ha majd nem tud, az bizony nagyon rossz lesz. Ne felejtse ezt, fiam, s aztán intett az aktivistáknak, akik berohantak az udvarra, sokan voltak, tülekedtek egy kicsit, de már tették is a dolgukat.

Egyesek szerint ütődött vagyok, hogy guanót és trágyát talicskázom, de én tudom, amit tudok, példának okáért tudom, hogy a szart is el lehet adni, és én meg is teszem. A már nem friss emlős ürülékért fizetnek a legtöbbet, az ilyen szar kapcsán még várakozási listát is vezetek. Elkel a tehénszar is, sajnos a lószar már kevésbé, a legkevesbé pedig a madárszar kelendő, szűrős, és nem használ a növényzetnek, kiégeti. Pihenőnap vagy hétvége nincsen, az ürülék sem pihen. Valami állat, egy helybéli munkás vagy szakértő mindig jön a dolgát végezni, gyakran Lyes úr ügynökei lepik el a sarkokat, izzadva, nyögve ürítenek egy hullakeresési verseny közvetítésének a szünetében, ám ilyenkor Nyetbiztos úr munkatársai is feltűnnek, összeakaszodik a társaság, lesz egy kis fenyegetőzés, hetvenkedés, az-

tán az egyik csoport elvonul az udvarnak ebbe, a másik pedig a távolabbi végébe, és egymást figyelve, gyűlölködve szarnak. Igen, sokféle rendszer működik, de ezek a rendszerek egymásba érnek, és nemcsak feltételezik, de ki is egészítik egymást, Lyes úr vagy Nyetbiztos úr emberei már régen nem szerettek egyedül szarni. Lyes úr és Nyetbiztos úr valaha élő emberek voltak, aztán hosszas és bonyolult társadalmi műveletek révén sikerült elérniük a legszebbet, ami ebben az országban közemberrel történhet, belehalniuk a saját nevükbe, sikerült belehalniuk a halott nevük kreálta hírek esőjébe, hamuhullásába, dobpergésébe.

Gyakran téved az udvarba hullakereső versenyző is, látszatra unott képpel sétálgat a szarkupacok és a trágyahalmok között, mintha egyéb dolga sem lenne, mint a nézelődés, én azonban hamar kiszúrom az ilyen alakot, és gyorsan felvilágosítom, errefelé hiába kutakodik hulla után, itt csak ürülék van, ezen az udvaron, illetve fent, mutattam, odafent működik még egy Raktár is, kéziratokkal, néhány oklevéllel és különleges pátenssel, krónikalappal, keresztelési és temetési okirattal, esküvői feljegyzéssel, s ha szerencséje van, nyitva találja a raktártermet, és ha még nagyobb szerencséje van, emberekre is lelhet ott, de nyilván azt tartaná igazi szerencséjének, ha halottat találna, és bár erre is van esélye, viszont arra, hogy itt lent, az ürülék hónapban leljen hullát, semmi esély nincsen, úgy-hogy hordja el az irháját, ha nem akarja, hogy jelentsem az esetet a hullakeresési versenybíráknak.

Lyes úr is üzletember volt, mint Nyetbiztos úr, amivel persze nem mondtam nagy dolgot. Én is üzletember voltam, árultam a szart, pénzt kaptam érte, Nyetbiztos úr állataiból és Lyes úr embereiből éltem, lassú, magabiztos körforgás az egész, mindenki üzletember, aki él, aki haldoklik, a hulla is üzletel, akár a föld alatt van, akár rózsaszirompornyeként szálldos a tökéletesre nyírt pázsitok fölött, akár valamely köztéren vagy televíziós adásban szerepel. De egy ideje, magam sem tudom mióta, a halál, pontosabban a hullák jelentették a legnagyobb üzletet, a halálhírek árfolyama, ahogy mondják, az egekbe szökött, és persze Lyes úr és Nyetbiztos úr voltak a leginkább érdekelték a Hullakereső Verseny alakulásában. Ez főként reklámszerződéseket, befektetési járulékokat és építkezési megbízásokat, illetve mindenféle temetések határidős lebonyolítása fölötti diszponanciát jelentett. A különböző temetéseket régóta közvetítette a televízió, több olyan csatorna akadt, amelyek már csakis temetéssel vagy hullakeresési akciók közvetítésével foglalkoztak, a hírek és a kulturális események, a reggeli műsorok és az esti magazinok, a reklámok mind a hullakeresés eseményeinek szolgálatában fogantak.

A játék szüneteiben, amikor a város szívdobogása lelassult, amikor az ember úgy érezhette, egy óriási dobverő játszik a sötétbe borult horizont vásznán, amikor csak a hullakereső hirdetmények és a halálneonok villogtak a futórózsás mellvédeken, feljártam a Raktárba. Itt még a régi, békebeli por szítált, mintha fakéreggel simogatnák az arcomat. Végeztem egy szállítmány lepakolásával, lemosakodtam, és felballagtam a felső szintre, az aranykorlátos csigalépcsőn haladtam, és néztem, hogy márványlapokon életre kelnek a felhők. Milyen jó annak, akinek segít az ima! Nem is az, hogy beteljesül, hanem abban segít, hogy elmehessenek tőled a dolgok. Hagyjon el az összes szó, vagy hagyjon el az összes ember, mint az ondó, és akkor jó lesz. Jobb azért imádkozni, hogy ne le-

gyen, mint hogy legyen, amikor túl sok minden van. Túl sokan vannak, túl sok akarat működik, és túl sok ürülék fogy. Ez most, szerintem, egy ilyen helyzet. Amikor a szar lesz, akkor is fogy. Naponta így, ilyen gondolatokkal ballagok föl a Raktárba, könnyekkel, fogcsikorgatással imádkozom. Belépek a terembe, belélegzem a porlás illatát, imádkozom, és hirtelen megérzek valami idegen, nyugtalanító illatot.

S a következő pillanatban megpillantom őt.

Elmélyülten lapozgatott egy nagyalakú, színes könyvet, és én máris arra gondoltam, milyen jó lenne, ha ez az ember hiányozna nekem. Ha leszel, akkor hiányzol. Világított a karja. Ahogy rápillantottam, nem jutott az eszembe, hogy szép vagy nem szép, arra gondoltam, hogy a karján biztosan futott már eltévedt patkány. Vagy struccok kergették, a vállára hullt pernyét akarták lecsipegetni. Az arcára nem tud légy szállni, de köröz fölötte, nem tágít, ő órákon át hallgatja a züm-mögést, és aztán elneveti magát. Néztem őt, figyeltem, imádkoztam. És aztán megpillantom a kitűzőjét, a neve Tábornok Johanna, nocsak, ő tehát a főnököm lánya, Tábornok Igazgató gyermeke, biztosan hajlongnak előtte a riporterek, a kegyét keresik a hullaruha-kereskedők és a rendfenntartók. Tábornok Johanna a Nagy Hullakereső Verseny Kézikönyvét lapozgatta, közben kuncogott, akár egy becsípett kislány, aki zacskónyi konyakos meggyet nassolt el, lecsöpögtette magát, és már nem bánja az ölére tévedt darazsakat. Remegtek a könyvtár csillárdíszei, a metszett-üveg figurák, a struccdíszek, a repülő üvegmalacok, harangkutyák és fényférges. Tábornok Johanna suttogása átszállt az asztalok felett,

„Munkás úr, Munkás úr, hát maga miért nem versenyez?!”

Kérdeztem, miből gondolja, hogy „munkás” lennék.

Látott az ablakból, kuncogott Tábornok Johanna, látta, hogy hordom a szart, alkudozom, adok és veszek, hát nem ilyen a verseny is, ilyen a hullakeresés is?!

„Munkás úr, Munkás úr!”, kuncogott, és én arra gondoltam, jó lenne a vállába harapni. Olyan volt a szám, mint egy selyemkendő, amibe csorba, éhes fogakat csomagoltak. Ma már nem gondolok ilyesmiket. Ez régen történt, vagy talán nem is olyan régen, csak elmúlt, új pernyéket, mindennap friss hamut fújnak a város fölé a gépek. Mindenesetre így ismerkedtünk meg, ez volt az első alkalom, és akkor még nem tudtam, hogy ő is képes alászállni. Nem tudtam, hogy a föld, akár egy éhes száj, neki is megnyílik, ezért kell majd elmennem Darkapó úrhoz, akitől pedig azok is tartottak, akik a legharsányabban dobálták a sötétségbe a szesszel átítatott, égő kockacukrokat.

Lehet, hogy hasonlítok a hullakereskedőkhöz, kisasszony, de akkor azt igazán sajnálom.

Hallgatott, fürkészte az arcomat.

Úgy érti, kérdezte aztán kissé ijedten, hogy az embereket meg kell alázni, vagy, nem is tudja, hogyan fejezze ki magát, meg kell az embereket sérteni, hogy jobbak lehessenek?! E nélkül nem megy?! Hogy amíg nem bántják az embert, nincsen esélye?!

Ugyan, nem jobb a megvert ember, Johanna, ezt nem is kell állítani, mondtam. Csak több vele a munka, érti?

Értem, hogyne érteném, mondta Johanna.

Én pedig arra is rájöttem, Johanna, hogy amikor dolgozom, imádkozom.

Amikor hordom a szart, amikor feljövök ide, amikor, mint most, magával beszélek, imádkozom.

Maga, Munkás, most biztos a csodálkozásról beszél! Apám vesszőparipája!

Nem válaszoltam, de a hangokból hallottam, hogy lent a struccok széttéptek egy kutyát. Johanna szótlánul emelkedett, biccentett és ment. Aláírtam a kilépő-céduláját, és a televízióhoz ültem.

Nyetbiztos úr óriás kivetítőjén olykor magam is megtekintettem egy-két izgalmasabb hullakereső epizódot, a legutóbbi résznél tanúja voltam, hogyan hullt ki a versengésből az a szimpatikus játékos, akinek a fél ország szurkolt, elbukott, mert az utolsó hullakeresésen helytelenül döntött, azt gondolta, a feltehetően egy régebbi háború alkalmával elhunyt rokonnal eléri a továbbjutáshoz szükséges pontszámot, ám ellenfele, egy ugyancsak tehetséges hölgy olyan hallottal rukkolt elő, amelynek különlegessége magától értetődő volt, cukorral és karamellel díszített édesapját hozatta a porondra. Fehér hajú úr, nyakkendőűje, akár egy óriási, fagyott könnycsepp, pedig csak fehérvérmarcipán.

Édesapámmal hálтам először, suttogta a hölgy a halálkamerák keresztműzében, hullni kezdett a konfetti és a pernye, nem lehetett kétséges a játék kimenetele.

A szerencsés apa átölelte a lányát, együtt sírtak, figyeltem, ahogy az áll tompa csúcсарól aláceppe a könny, ilyenkor vége a drámának. Arra gondoltam, jobb, ha a könny az arcon marad. Nem kell letörölni, száradjon csak fel. Könnyeztek a nézők is, ki boldogságában, ki szomorúságában, gyászba borult sok kerület és igazgatási hely, s míg Lyes úr udvarházában lampionok és elektromos fáklyák szórták a fényt, és egymás után durrantak a petárdák és a pezsgős palackok, Nyetbiztos úr szimpatizánsai siratták a fiatalembert.

A Nagy Hullakereső Verseny tekintélyes díjakkal kecsegtetett, egyes résztvevők államilag támogatott dísztemetésben részesültek még életükben, épület nagyságú, örökforgó sírboltot kaptak, vagy olyan szökőkút használatára nyertek jogosultságot a főváros legszebb temetőjében, melynek halkan zenélő vizébe kizárólagosan az ő hamvaikat szórták. Mennyire szerettek inni az ilyen vizekből a kutyák és a struccok! A kezdeti kapkodás után a hullakeresés és a hullamegtalálás néhány fázisát magánosították, e folyamat sem tett rosszat a versenynek, az állam versenyezni kezdett a magánosokkal, a magánosok az állammal, a struccok is szaporodtak. A csábító nyeremények ádáz küzdelemre sarkallták a versenyzőket, akik közül néhányan szabálytalan megoldásokat is alkalmaztak. A halottkeresés lényege az volt, hogy a versenyzők olyan játékosra leljenek, aki könnyen és magától értetődően hal meg a halálra éhes közönség előtt, minimális idő alatt képes eljutni az ismertség állapotába, s e játékos éppúgy lehetett eltűnt rokon, barát, vagy egy valamikori háború vagy forradalom áldozata.

Persze akadt olyan illető is, akinek a nevét hiába mondták ki, hiába gyalázták vagy éltették, képtelen volt hullává nemesedni. Ilyenkor a közönség csalódott leveleket írt a hullaműsorokba, mert a fickó vagy nő úgy viselkedett, élve maradt, élt, és, a csudába is, nem lehet összeverni a haláltenyereket, a tapsmester leül, lassan az arcába temeti a kezét, a műsor máris átvált, struccokat, vidám halálszőkőkutat mutat.

Felvirágozott az illegális hullakereskedelem, mert bár halottakat árulni leg-

inkább állami monopólium volt, a verseny hatására sajnos sok úgynevezett privátszemély kezdte árulni az ismerősét. De a gyakori halottellenőrző programok, a felvilágosító előadások és a szolidaritási fesztiválok visszaszorították a halott-kereskedelem tökéletesen persze soha fel nem számolható gyakorlatát. Nem volt egyszerű a versenybírák helyzete, noha a versenyzők többsége betartotta a szabályokat, és tisztességesen küzdött. S ha valaki nem is olyan régen a halott-keresés szabadsága ellen lépett fel, de mára módosított az álláspontján, éppúgy részt vehetett a küzdelemben, mint az, aki a kezdetektől támogatta a játékot. A Hullakereső Verseny önfeladt hangulatban zajlott, többnyire becsületes, jószándékú és „önmagukat adó”, „tenni akaró” versenyzők küzdöttek egymással. A verseny során a nézők megismerkedhettek a résztvevők hétköznapjaival, álmaival és vágyaival, hogyan keres férfi hullát a tehetséges fiatal lány a legváratlanabb helyeken, gyorséttermekben, népszerű parkokban vagy politikai gyűlések széksoraiban. A gyerekek hullák vagy hullakeresők akartak lenni, jelenvény a galléron, a játékboltok kirakataiban híres hullakereső figurák ásták a játéksírokat. S milyen szörnyű volt, ha valaki kiállt a színre, a villogó kamerák elé, és nem tudott meghalni.

Hogyan történt meg az első találkozás odalent?

Hogyan találkoztunk a föld mélyében először?

Egy hősi emlékmű közelében időztem, s éppen arra gondoltam, felküzdöm magam a napfényre, amikor remegést éreztem, ami erősödött, hullámozott velem a mélység, a rétegek ringatóztak, a terület felbolydult, élni, rettegni, akarni kezdett, végül puha matéria toltta magát az arcomhoz. Egy emberi has volt, meleg és élő has, egy másik ember része és kiterjedése, nem ide, nem ebbe a területbe illő test, a páráival és az ízeivel, ahogy a hús növekedik, forog, megnyílik, ahogy kifordul magából, és befogad, a saját lüktető és meleg vérébe szív, vagy egy kar fényre, ahogy elvakít, fogak, nyál, izzadság. Ő volt az, Tábornok Johanna, akit már ismertem a könyvtárból, és aki után soha nem illesztettem a helyére a ferdén álló olvasószéket. Hát lejár ő is! Micsoda meglepetés! Közel fúrta az arcát hozzám, miközben hasonlóképpen ujjongó csodálkozással kérdezte, mit keresek itt.

Milyen jó, gondoltam, nemcsak a raktárba jár Tábornok Johanna, de képes csodálkozni is.

Nahát, hogy képes leereszkedni, honnan tud ilyesmit?!, kérdezte újra.

Titkos iratokból leste ki az eljárást?, kérdezett tovább, s én nem válaszoltam, mert hogyan meséljem el azt, hogy éppenséggel és véletlenül egy tanyafal tanított meg erre, talán cigányok verte vályog, reszketeg földfal, és a felmagzó füvek, eltékozolt sorsok, szomorúságok, egymás nyomában járó magányok.

Hallgattam, és ő ezt talán tartózkodásnak vélte. Vagy idegenkedésnek, mindegy. Rágcsálók, férgek dolgoztak a közelben, ő is megnyugodott, a csontok zenéltek. Az ember vakond lesz a saját szavaiban, beszél, csak beszél, hogy mások ne hallják, de ő mindenkit hallhasson, akit csak akar. Körülbelül ez volt a helyzet.

Még a tanyai „baleset” után történt, hogy egy közeli építkezés közelében téblábolva, ahol halálkábeleket fektettek a föld gyomrába, és ahol, azt hiszem, strucceltető épült, frissen kivájt árokba bújtam, és addig ügyeskedtem, míg egészen be nem fedtek a mélyedés partjáról aláhulló göröngyök. Ösztönösen működtem, de nem tagadhatom, a kíváncsiság is vezérelt, vajon milyen lesz újra

a fenti társadalmi virágágyások, a mésszel jelzett gyalogutak alatt. Hamar ismerős hangok szólítottak, újra találkoztam egykorvolt emberekkel, édes istenem, még barátokkal is, közel kerültem letűnt, elporladt, elfelejtett életükhöz, a testem elernyedett, s néhány mozdulat után kiömlött belőlem az a szomorú kis melegség, az ima. Később ezért is jártam a föld alá, megtanultam lejutni, nem volt bonyolult mutatvány. Megtanultam arccal belefurakodni a földbe, megtanultam, hogyan kell várni, hogy a doboló eső vagy a meleg rongyként lengő szél beleforgasson a homokba, egy földhányásba, egy lapályos vidék sárszönyegébe, jól megtanultam, hogyan lehet alászállni, s beleveszni mindabba, ami van, és ami volt. De azt is jól megjegyeztem, hogy amit tudok, akarni is kell, különben hiába tudom. Hát gond nélkül elhagytam az építkezést, s néhány nap múlva újra sikerült felkutatnom egy üres sírgödröt. Tisztában voltam, hogy illetlenség, amit cselekszem, hiszen a sírt a temető nyugati részében vájták a földbe, azon a területen, ahol a hősöket és az ország jeles embereit szokták elbúcsúztatni. A gondosan kivájt sír várt valakit, ez a valaki nem én voltam, harangozóból nem lesz hős soha. Belefeküdtem a mélyedésbe, magamra kapartam a földet, és aztán másnap rám is talált a temetőőr, s haragos kiáltások közepette elkergetett. Megúsztam néhány rúgással és lapátütéssel, mert az őr nem nagyon forszírozta az üldözést, éppen zajlott a Hullakereső Verseny egyik epizódja, s a temető bizonyos pontjairól villódzó kivetítőkre, óriásképernyőkre lehetett látni. Mindig akadt egy érdekes, szívszorító vagy mulatságos pillanat, amely lekötötte a figyelmet.

Én csak leköltöztem, és nem nagyon heveskedtem, de Johanna, akivel ama első lenti egymásra csodálkozás után többször is együtt szálltunk alá, nyugtalanabb természet volt, ő, Johanna vándorolt is, jött-ment, mint akinek a határok túloldala sem elég. Én csak hallgatóztam és nézelődtem, míg Johanna tekintélyes méretű vidékeket járt be, felfedezett és kalandozott, kérdezett és válaszolt, viccelődött, sőt néha duzzogott, a sérelmét ápolta, a szépséget gyakorolta. Rendben volt ez így. Johanna jött velem, követett engem, néha magam elé engedtem, és én fúrtam utána, néha együtt haladtunk, fogtam a kezét, átkaroltam vagy rávettem, hogy kapaszkodjon belém. Nem magyarázkodtam. Nem mondtam, hogy figyeljen, kérem, ezek most nem csupán szavak, hanem igazi, gyönyörű roncok, melyekből hol a kétségbeesés, hol az öröm, hol a jóság vagy a gonoszság valóságos, meggyötört arca tekint ránk. Jól értette ő ezt, bizonyos valóságokról pedig jóval többet tudott nálam.

Szörnyű, ugye, Johanna?, kérdeztem tőle suttogva.

Rettenetes, suttogott vissza.

Jajgasson csak, Johanna, most senki se hallja.

És ő jajgatott, hosszan és kétségbeesetten, olyan volt a jajgatása, mint az erdő lombját szaggató őszi szél, mint az üres papírdobozt kaparászó ujjak zenéje.

És most legyen jó!, mondja, hogy jó, Johanna!, kérleltem, és ő önfeledten engedelmeskedett, és minden erejével igyekezett elmondani, hogy milyen az, amikor jó, hogy milyen a kellemes, hogy működni kezdenek bizonyos nagyszerűségek és elégedettségek, amelyek mozdulatokat és szavakat terelgetnek, vagy vannak azok az örömök, amelyek nem akarnak kifordulni magukból, nem akarnak a saját arcunk vagy a testünk játékainál egyéb díszeket.

Olyan szép, volt, tényleg olyan szép!, suttogtam neki.

Senki se hall bennünket, hát nem fantasztikus, Johanna?!

Sűrű lehetett a lélegzete, mint amikor a vérből szósz lesz, nem tudom. Valami végül mégis megtörhetett benne, a hegedűst megvakítja az elszakadó húr, de játszik, vagy inkább játszana, vér, taps, azt a partitúrát legfeljebb vitrinbe teszik. Valami megváltozott, mert hiába akarunk bármit is, hiába mérjük fel az életünket uraló viszonyok rémséges káoszát, a támolygó örületet, a föld felett pompázó bolondéria meg-megújuló hullámverését, az emberi történetek mégis olyan egyszerűek, és olyan sérülékenyek, hogy egyetlen igenbe vagy nembe sűrűsödnek végül, és így van ez akkor is, ha csodálkozunk, ha imádkozunk miattuk.

De hát nem arra születtünk, hogy hír legyen belőlünk?, kérdezte Johanna, már fent, a napvilágon.

Jaj, Munkás, tette hozzá, maga azt hiszi, hogy a magányból lehet ékszer?!

Nem ékszer, csak kincs, mondtam, de egyáltalán nem voltam biztos az igazamban, csak féltem, már féltem.

Néhány nap múlva valaki értem kiabált az udvaron. Hóóóóóó, hóóóóóó, megnyújtotta az ó-t, s a végére elmélyítette. Az illető népviseletben volt, úgy értem, jellegzetes ruházatba öltözött, vagyis az első pillantásra tudni lehetett, kinek a fia-borja. A szarhordót keresi, kiabálta ez az ember. Hallottam, hogy az udvar sarkában Nyetbiztos úr ügynöke méltatlankodott, hogy nem látja a tisztelt hangoskodó úr, hogy Nyetbiztos úr kutyája ürít éppen, s a kiabálásával zavarja az állatot?! Az idegen rá se hederített, mire Nyetbiztos úr ügynöke tovább folytatta a kissé túljátszott háborgást. Lesiettem az udvarra, nehogy botrány kerekedjen. Az ember közelebb jött, velem korabeli férfi lehetett. Igazoló papírom van-e, tudakolta, mert azt, hogy munkás, akárki állíthatja. Megmutattam neki az igazolványomat, amit alaposan megvizsgált.

Neve?

Munkás, válaszoltam.

Rendben. Foglalkozása?

Szarhordó és raktárigazgató, mondtam.

Rendben. Hogyan nyerte el az állását?

Pályázat útján, mondtam.

Rendben.

Szokott-e temetőkből leskelődni.

Az attól függ, mondtam.

Rendben. Válaszolni azt tud, tette még hozzá különös, ismerős mosollyal. A férfiú eztán közölte, hogy az udvar és a raktár kisajátítást nyert, és hogy mely területeit kell megtisztítanom a megjelölt időpontra. Minden területét meg kellett tisztítanom. Átadta a végzést. A Raktár szintjén hullafodrászat és hullaszauna nyílik, az építkezési anyagoknak sürgősen hely kell. Lyes úr halálkápornát építet ott, s meg is mutatta a helyet, hogy hová álmodták meg az össznemzeti tervezők. A leginkább napfényes udvarsarokra gondoltak, természetesen. Persze ott végzik dolgukat a struccok. Nyetbiztos úr majd ellenkérelmet nyújt be, hogy azt a kápornát már ő sokkal hamarabb kigondolta. Így lesz, semmi kétség. És az sem kétséges, hogy ettől a pillanattól igazából munkanélkülinek számítok. Legalábbis, hogy így mondjam, az ő szempontjukból. Mert a munka, az én munkám meg-

marad. A férfiú elégedett volt, elmondta, amit akart, menni készült. De még visszalépett.

Nem ismer meg, Régi Munkás?

Ez tetszett, csak idejött, és már meg is változott a nevem. Különben pedig akkor már derengett valami, de késő volt.

A nevem Jung Kamerád, mondta gúnyosan, és megveregette a vállam. Sokáig álltam aztán, sokáig kellett várni, hogy könnyebb legyen.

Ezután botorkáltam el Darkapó úrhoz, mert tudtam, tisztában voltam vele, hogy mi következik. Akkor bíztam meg Darkapó urat, hogy készítse el nekem azt a masinát, azt a kis gépet, amivel, ha meg nem is mentem Johannát, de talán megmentem magamat.

Átmegyek az udvaron, s ahogy lépek, érzem a gumicsizmám nyomán felfakadó ürülék savanyú illatát. Fent, akár a halottak, alszanak a könyvek, fölöttük üvegférgéket ringat a légáram, csupa csillanás minden, a plafonra Tábornok Johanna arcát rajzolják az árnyékfoltok. Az épület csúcsán kilátó van, az erkélyben meg lehet kapaszkodni, és innen jól látszik, hogy fent halott az ég is, halottak a lassan tovaúszó, valódi felhők, és aztán úgy folytatódik a világ, hogy már semmit sem kell tudni róla. Hónom alatt a meg-megzörrenő díszzacskó, benne Darkapó úr fantasztikus szerkezete. Fent vagyok már, az erkélyen állok, előveszem a masinát, hadd szóljon.

Hadd szóljon, hadd szóljon!

Sokáig nem maradok, lemegyek, átöltözöm, megborotválkozom. Gúnyos nevetés fakad minden mozdulat mögött, na, Régi Munkás várnak a hétköznapiak! Közeli kávéházban beszélünk meg randevút, az épület mellett csak a szokásos, kisebb halálgyűlés, odébb munkálkodó halálgépek, és Johanna nem késett.

Szépen eléje toltam a dobozkat.

Nos, miféle meglepetés ez?, egészen tartózkodó volt, gyanakvó, kemény kis vonás feszült a szája sarkában, úgy rágta a kávészüteményt, hogy egy pillanatra megrémültem. A dobozt bámulta, ravasz voltam, halálfejes csomagolópapírt használtam.

Lentről hozta?, kérdezte.

Nem, mondtam, nem odalentről hoztam, Johanna, idefent jártam ki, hogy elkészítsék a tartalmát, bár, nem tagadom, sok lenti tapasztalat segített a munka végeredményében.

Mondd, hogy szép munka, Munkás, mondd, hogy csodás munka!, őrzöngött Darkapó úr a homlokom körül.

Gyönyörű munka, mondtam tehát.

Azért adja nekem, kérdezte, hogy közelebb kerüljön hozzám, hogy befolyásoljon a döntéseimben?!

Meleg este volt, és az est egy gyenge pillanatában harangkondulest küldött nekünk. Idegen hang volt ez a hamudaruk és az óriás portólcsérek világában. Lám, vannak még működő harangok is. Egy szegény kislány csengettyűszót árult, rázogatta az asztalok között, adtam neki pénzt. A szomszédos utcák felől kiáltások hallatszottak, a Hullakereső Verseny versenyzői lehettek akcióban. Johanna arra fordult, megfeszült az arca.

Ha nem tetszik neki, visszaadhatom?, kérdezte.

Természetesen, mondtam, majd megjegyeztem, ugyan miféle ajándék az olyan, amit nem lehet visszaadni?!

Az életünk, mondta kevés gondolkozás után, majd kicsomagolta a dobozát, könnyű ujjával kioldotta az ezüstkötést, lefejtette a selyempapírt, és felpattintotta a fedelet. Nézte kicsit, összegyűlt a rozsdá a szemében. Aztán kiemelte, megforgatta, s egy lampion fényébe tartotta a figurát.

Szép, mondta, de mi benne a különleges?

Az ujját rávezettem az alak oldalából kiálló apró kulcsra. Ha azt megforgatja, érdekeset hall.

Megforgatta, ahogy kértem.

Ritmusosan jobbra és balra hajlott az alak feje.

Ulla, ulla, ullalla, ismételte a figura, ulla, ulla, ullalla.

Nem értem, ez az egész mit akar jelenteni?!, szólt elhűlve Johanna.

Hát nem tudom, mondtam, még nem elég tökéletes a hangzása, és közben hallottam Darkapó úr könnyű, szörnyűséges nevetését. Hirtelen hideg lett, nem tudom, nem fáztam, csak éreztem, hogy valami nagyon hűvös fúj át közöttünk. Boldog csoport vonult el az utcán, az élen integető fiatalember új győztes versenyző volt. Az egyik ablakból ázott öregasszony rázta az öklét felénk.

Most elmegyek, mondta Johanna, és felállt.

És valóban elment, a kávéjához nem nyúlt, csak a süteményt morzszálta el. Ültem, és csak ültem, mint egy faragott szobor. Végre a szék felnyikordult mellettem, Darkapó úr rettenetes teste ereszkedett mellém, öreg felhő, aki ólomvarjakkal tölte meg a hasát, hogy méltóságteljesebben vonuljon el a rettegő földek felett. Nem, ne féljek, az élet nem múló rosszullét. Majd párzanak mások, jobbak, tehetségesebbek, és higgyem csak el, a mankóknak is helye van a fegyverkereskedelem költészetében. Darkapó úr lassan, ráérősen lélegezte az arcomba a sötétet, majd tarkómon állva próbálgatta súlyos szárnyait. Hazavitt aztán, és ahogy szokta, egyetlen legyintéssel megölt, és aztán reggelig tartott, ringatott a szárnyán.

*

Johannát másnap kerítették be, másnap találták meg, később kiderült, Jung Kamerád munkatársai jelentették az új hullagyőzelem hírért, és azért én sem lehettem csalódott, mert nála, Johannánál volt az ajándékom. Nyilvános műsor, csinadratta, fényképezők vakkanásai, a megszakított általános híradások, az őrjöngő apa látképe, aki persze másként gondolta az életet az országos hamuhullásban. Dehogya gondolta másként. Csak a boldogság számít, és ki kíváncsi a konzerv tartalmára, ha olyan szép a fémdoboz is. A raktárban már javában dolgoztak az újak, ki lettem ebrudalva, el lettem küldve, tűnj, Régi Munkás, mindegy is volt, a közönség soraiból néztem a Hullakereső Versenynek ezt az újabb epizódját. Mert természetesen elmentem az eseményre, de nem a lábam vezérelt, hanem a lelkem. Hogyan is tehettem volna másként? Díszter, forgószínpad, lampionok, porciózott halál. Kis túlzással, ahogy mondani szokás, ott ült a nézőtérre az egész ország, más munkások, újak és régiek, papírmásé figurák, apák, anyák, testvérek, aktivisták, struccok, kutyák, Lyes úr és Nyetbiztos úr, mondom, az egész ország.

Johanna az előtérben állt, a rászégeződő kamerák előtt kissé félszegnek mutatkozott, na igen, szoknia kellett az új szerepet. Jung Kamerád azonban gyakorlottan irányította az eseményeket.

Most mondja, Johanna, hogy jó!, kiáltotta Jung Kamerád.

És Johanna elmondta a jót, őszintén beszélt arról, hogy szerinte mi a jó, a helyes, az előrelátó, a mértékadó, a pozitív.

Most mondja el, néhány szóban, kedves Johanna, hogy nem jó!

És Johanna elmondta, hogy mi a nem jó, elmondta a vereségeket, a gyászok makacsságát, a reggeli ijedtséget, a rossz apróságokat, egy hivatal packázásait, a büntudat mocsarát.

Mit tagadjam, szépen és körültekintően beszélt. Talán még a versenyt is megnyeri, vagy győztesnek nyilvánítják az általános keresés egy szakaszán, részfejezetén tulajdonképpen drukkolhatok is neki.

Johanna, mit üzen a szeretteinek!, kiáltotta Jung Kamerád.

Akkor ő elgondolkodott, kissé oldalra fordította fejét, s talán túl sokáig tűnődött, ami ilyen esetekben nem volt szokás. Hullakeresési versenyen nem szabad hosszan gondolkodni, a morfondírozásért rendszerint hibapont járt. Most azonban csend lett, mindenki lélegzet-visszafojtva figyelt, holott a válaszokat előre tudni illett. Végül Tábornok Johanna bólintott, és a retiküljéhez nyúlt. Felcsattintotta a kapcsot, majd kiemelte az ajándékomat, a kicsiny szobrot, majd elfordította rajta rajta a kulcsot.

A szobor bólintott, majd rákezde.

Ulla, ulla, ullalla!

Olyan tapsvihar tört ki, úgy ordítottak a hangszórók, hogy szegény Jung Kamerád csak hosszas integetés és pisszegés után tudott csendet parancsolni. De mivel bírt már rutinnal bőven, csak sikerült neki. Csend lett, csak lélegzett, csak figyelt az a sok, kedves halott ember.

Meg tudja valaki mondani, mi ennek a jelentése?, kiáltotta Jung Kamerád.

Nem akartam szólásra jelentkezni, nem akartam a műsorban részt venni, és mégis megtettem, mintha madzagon húznák, felemelkedett a karom.

Munkás, Munkás, mondja hát Régi Munkás, mit mondott Tábornok Johanna titokzatos kis szobra, kabalája, helyes kis szerencse alakja!

Álltam már, szememben könny, ellepett a veríték, Johanna mögött elfutott egy strucc. Aztán még egy. Mintha a futkározó madarak az időt jelölnék, az idő múlását. Valaki megbökte az oldalam, mosoly, mozdulat, bólogatás bátorított.

Éli, éli láma sabaktani, nyögtem ki végül.

De a szám mégis ezt mondta,

Ulla, ulla, ullalla!

Ulla, ulla, ullalla!

S ott álltam én, a munkás, álltam a kavargó hamuban, a színes pernye játékában, a verseny mámorában, ott álltam és Johannát bámultam, akit fel, egészen a magasba emelt a tapsvihar és a halotti éljenzés. És aztán aznapra, a versenynek arra az epizódjára rászaladt a függöny. Az utcákon tánc, vigasság, struccok, karnevál. Leültem egy padra, cigarettáztam, és vártam Darkapó úr könnyed, szörnűségű szárnycsapására.

Határtalan

Mintha hétfőtől vasárnapig és reggeltől estéig, de főleg éjszaka valamilyen lázas zenei fesztivál zajlana, de a résztvevők valójában a saját szépségüket ünnepelelének. Herzlich willkommen in Ljubljana. Bienvenu. Nyaranta, mintha az ifjú Európa itt találkozna az öreg Európa összes fiatal füvesével. Most tél van. Autóval érkezünk. Nem találjuk a Zaloška cestát, s néhány perc múltán megint kívül vagyunk a városon. Aztán megtaláljuk, de a Rozmanovát nem találjuk. Késésben vagyunk, mielőbb meg kell találnunk a szállodát. Gyorsan sötétedik, a szeles ég vörösének még némi visszfénye van. A túloldali járdán, valamilyen régi parkkal övezett monarchikus középület díszkerítése mellett jön egy vidáman gesztikuláló fiatal társaság, két atléta alkatú nő, három szálfatermetű férfi az alkony fényével az arcukon. Minden bizonnyal kollégák, ketten talán szerelmesek. Jöhetnek az egyetemről, valamilyen klinikáról is jöhetnek, ahol tanársegédek és adjunktusok, jöhetnek egy nemzetközi konferenciáról, akár edzésről is jöhetnek. Lassítunk a másik oldalon, megállunk, kiadóm letekeri az ablakot, átköszön. Elmerülten és egymásba fordultan beszélnek, gesztikulálnak, nevetnek. Még egyszer átköszön az utca túlfelére, mert elvettette, nem szlovénul, hanem horvátul szólalt meg. Az egyenletes városi zajban az egyik fiatal nő hallja meg először. Kelletlenül fordul felénk. Kiadóm még egyszer kijavítja önmagát. A fiatal nő annak az embernek a kelletlenségével fordul a hang után, akit kedves tevékenységétől szakítanak el és az utált realitással kell találkoznia. Kiadóm megint elvétí a nyelvet, megint horvátul kérdezi, aztán ismét javítja önmagát, szlovénul kérdezi. A fiatal nővel hozzánk fordul az egyik fiatal férfi is. Mint akik máskor is jó ütemben követik egymást. A kettősen javított nyelvi produkciótól mindketten meghökkentek valamennyire. A kötelességteljesítés kényszere tartóztatja fel őket, de csak egyetlen pillanatra.

A következő, még rövidebb időegységet a nő és a férfi mimikája és gesztikája négy elkülöníthető részre tagolja. Valamit nem értenek. A valamit megértik. A férfi közönyös ábrázattal fordul el, s valami máson nevet a többiekkel, ami egyben jeladás a nőnek. A nő bök egyet a levegőbe az összezárt ökléből kimeredő ujjával. Erős vonású arcát historikus gyűlölet torzítja el. S nehogy félreértés legyen, át is kiáltja szlovénul az úttest túlfelére, hogy basszuk meg az anyánkat.

A következő napokban a történettel tesztelek, mindenkinek előadom. Provokációm nem eredménytelen. Senki nem utasítja el, inkább töprengő ábrázattal kísérik, gondolkodnak rajta, ejha. Valaki az idő múlásával kapcsolatos meglepettségét osztja meg velem. Tizenhét év nagy idő a nyelvnek is. Maga sem vette észre, hogy a szerbhorvát közvetítő nyelvként mióta nem működik. Így mondja, közöttünk. Ha tudományos konferenciákon találkoznak, egy idő óta egymással is angolul beszélnek. Valaki más azt kérdezi, hogy látták-e a kocsikon a magyar

rendszer. Ami csaknem kizárható. A fiatal, s immár nagy hírű költő, aki az elmúlt nyáron gyalog járta körül Szlovéniát és barnára égve, zsákjával a hátán benézett hozzánk Gombosszegre, tágra kerekedett, szelíd szemmel néz rám. De nem válaszol. Eddig úgy tudtam, magyarázom, hazájában ilyesmi nincs. De Péter, válaszolja halkán, hiszen mi is csontokon élünk itt.

Ljubljana télen csöndes, fegyelmezett, minden szeglete ápoltt, tiszta, átgondoltan rendezett. Új könyvvel, amelyben beszámolok a saját klinikai halálom tapasztalatáról, egyik este elvisznek délre, Ribnicára. A minden szegletében ápoltt és fegyelmezett kisvárosnak van ipara, egyik nagyvállalkozója tartja fenn a kultúrközpontot a történeti múzeummal és a kortárs galériával. Ezen az órán senki nem jár az utcán, néhány neonfelirat világít, néhány kivilágított parasztkorok homlokzat fényeskedik és néhány régiesre szabott cégér. Gyánúsan üres a múzeum előtt a tér. A terem ellenben megtelt. Szokatlan némaságban ülnek az emberek. Nem késünk, de meg kell várniuk, míg a helyi televízió és a helyi rádió interjút készít velem. Merő udvariasságból kísérletet teszek a sorrend megfordítására, mármint javasolom, hogy csináljuk inkább utána. Ragaszkodnak hozzá, hogy előtte meglegyen.

Állunk az üres folyosón, ahol egy nagyra nőtt, erősen elfogódott fiatalember elém tart egy kék mikrofont, a kamera velem szemben állványon áll, miközben egy piros pulóveres idősebb férfi a rádió piros mikrofonját kissé távolabbról tartja a szám elé. A nagyra nőtt fiatalember kérdez először, azt akarja tudni, miért írtam egy egész könyvet a halálról. Mert meghaltam, válaszolom könnyelműen. A fiatalember segélykérő pillantást vet rám, egész teste megmered a rettenettől, a kék mikrofonnal hátrálni kezd. Miközben az oldalamon a piros pulóver és a piros mikrofon szintén sebesebben távolodik. Az idősek annyira szakmai önfegyelmé azért van, hogy óvatosan vegye ki a képből a piros mikrofont. Aztán úgy elugrik onnan, mintha mérges légy csípte volna meg. A gyerekmber viszont azt nyögi, kérdezi, én ezt hogyan gondolom. Úgy gondolom, mondom rendületlenül, hogy infarktust kaptam, ettől a klinikai halál állapotába kerültem, s amikor itt tartok, visszatér az orrom elé a piros mikrofon. Reanimáltak, azaz visszahoztak. Ebben a pillanatban az operatőr is elhagyja helyét és ijedten kilép a kamera mögül. A másik kettő pedig egyszerre kezd beszélni, nem értik, mit jelent, a szavakat sem értik, kérdezik.

Magyarázom, hogy a reanimáció mit jelent, de érzem a levegőben, a bőrömön érzem, látom az arcukon, hogy ezt vakszövegnek tekintik, s valójában egy horror szereplőjének tartanak, zombinak. Nem fogják hagyni, hogy megtevésszem őket. Horrorba kerültek, amiből most ki kell menekülniük. A piros pulóveres a piros mikrofonjával, vállán a magnetofonnal elszalad a folyosó végére, ott azonban észbe kap, mert a kijáratot az ellenkező oldalon kell keresnie. Onnan szól vissza, hogy neki ennyi elég volt, neki elég anyaga van rólam. A gyerekmber pedig úgy kapja el ezt a mondatot, mint a mentőkötelet. Neki sincs több kérdése, kiáltja. Attól tart, hogy nőni kezd a horgas végű nyelvem, a nyakába akasztom, így fogom lenyelni, megrágtatlanul. Én meg, a marha, még mindig készségesen magyarázom, hogy értsék. Az idős közben oldalazva megkerüli az állványán hagyott kamerát, és eltűnik.

Bukarestet hó borítja, vastagon. A havat sehol senki nem takarítja el. Se a jár-

dákról, se az úttestekről, a márványlépcsőkről sem. A belvárost felbontották, kibelezték, feltárják, hópárnák ülnek az ásatásokon. Mindenki mások nyomába lép, mindenki egymaga csinálja meg lába helyét a hóban. Vagy a négy kerekével, a vezetői művészetével. Kevéssé forgalmas utcákon egyetlen kis mélyre vájt és feketére taposott árokba lépsz. Egymás elé kell helyezni, emelni a lábat, a másik elé letenni. Ma így mennek előtted, örök téli libasorban, s így jönnek holnap utánad. A diót nem kell leverni, lehullik magától, havat nem kell takarítani, elolvad, idézik a vidám népi bölcsességet, amikor részvevőn megkérdeszem, hogy mi történt, miért nem. A forgalmas sugárutakon hol elindulni nem tudunk, hol megállni nem tudunk, jégtengeren hajózunk az ünnepélyesen deres fák között. Ezek jótékonyan eltakarják a silány díszletet, amit hálás népének a meggyilkolt diktátor épített.

Ezekben a napokban nem olvad. A nagyvárosi füstködön nappal azért áttved valamennyi napsugár. Emelkedik a levegő páratartalma és zúzmaraként ül ki éjszaka a fákra. Mire ismét besötétedik, már vadonatúj jégpáncél feszül az úttesteken. Teljes utcasorok állnak elhagyottan, üresen, bevert, fekete ablakszemekkel, bedeszkázott, téglával berakott kirakatokkal, a tizenkilencedik század végének stukkós bérházai. A külvárosok paneljai, mint a túlzásúfolt galambdúccok. Tetőin valóságosan is sok galamb csapkod a sokféleképpen összetákoltt dúc körül. Merész kötelékekben repülnek fel és térnek meg az égről. A toldalékokkal kicsipkézett, kiszekrényezett, beépített, olykor bedeszkázott erkélyek között fagyott fürtökben meredezik a mosott ruha. Alatta sötét, néma, nagykabátos tömeg csoszog és imbolyog. Egymás nyomában haladnak a mélyre tiport egyetlen ösvényen vagy éppen összetömörödve és sötétben buszokra várakoznak. Fejük felett sárgásan szürke ég. Telítve kiismerhetetlen rendeltetésű kábellel, felső vezetékkel. Az út menti oszlopok valósággal megdőlnék, roskadoznak a bekötések tömegétől. A nagyobb külvárosi utak szélén, s főleg a nagyobb parkolók környékén magányosan vagy csoportba verődve csontsovány ebek álldogálnak, apatikusan nézelődnek, nem remélnek.

Kinn mínusz tizenöt, a szállodai szobában plusz harmincöt, a fürdőszobában negyven. Éjjel arra riadtam fel, hogy megőrülök, elpusztulok, de óvatosabban azt is lehetne mondani, hogy az átizzadt ágyneműben nem volt az alváshoz elég önfegyelmem. Az ablakot nem lehetett résre nyitni. Kitárni vagy becsukni, más választást ez a technika nem engedett. Jó, akkor valamivel kitámasztani. Ha lenne ablakpárkány, ami ezt a valamit megtartaná. Valakit már délután, a megérkezésem után felküldtek a recepcióról, aki úgy csinált, mintha valamit megcsinálna. Ebből végre megértettem, hogy a szobát nem csak fűtőtestekkel fűtik, hanem a padlófűtést is működtetik. Ez a valaki arról is tájékoztatott, hogy miként működik a légkondicionáló. Első hallásra nem érttem, hogy miért lenne jó nekem a légkondicionáló kezelését télen megtanulni. Csak éjjel támadt a kétségbeesett ötletem, hogy harmadiknak végül is bekapcsolhatom. Még szerencse, hogy ebbe a tébolyba nem mentem bele. Véletlenül, mit véletlenül, felfedeztem, hogy az átkozott fűtőtestek miként elzárhatók. Azt is elmondom, miként fedeztem fel. A vécédeszka nem volt rögzítve a vécésészén, mert törött volt, lezuhant, valamit levert a fűtőtest alsó pereméről, amit eddig nem vettem észre. Hiába tapogattam mindenütt utána. Fehér kis kupakocská, teljesen szokatlan helyen, eddig ez fedte a zárat.

Amikor a szobát is sikerült valamennyire lehűtenem, s végre elégedetten elaludtam, azt álmodtam, hogy ostromlott, lakóitól magára hagyott városban vagyok. Nem egészen egyedül, a valakik azonban ismeretlenek. A legutóbbi bombatámadás után úgy látszik senki nem maradt, aki a szirénákat kikapcsolta volna. Világos, nem maradt szakember, az értelmes szakemberek meghaltak vagy elmenekültek. Miközben az égő házak között, a romokon bukdácsolva az utat kerestem, egyhangúan és ütemesen visítottak a szirénák. Ahogy a háborús szirénák visítanak a vigasztalan ég alatt. De semmi támpont nem maradt, romok és romok, semmi ismerős, egyetlen tájékozási pont se volt.

Arra ébredtem, hogy nem álom, a szálloda folyosóján ütemesen visít a sziréna, három visítás után rövid szünet.

Nem tudnám megmondani, hogy miért, hogyan, biztos voltam a dolgomban. Fel se kelni. Tudtam, hogy nem érdemes, nincs tűz a szállodában. Hajnali három óra húszkor várok az ágyban, hogy a sziréna hagyja abba. Nem hagyta abba. Ami egy ideig elszórakoztatott. Füstszag nem terjengett a levegőben. A folyosón ellenben egyre több lett a hang, férfi hang, női hang. Magamra kaptam a ruháimat. Réstre tárt ajtóik mögül kihajolva, hálóinges, trikós, pizsamás férfiak és nők mindenféle idegen nyelveken. Főleg angolul. Igen mulatságos és tanulságos volt a kép. Milyen lehetetlen hacukákban alszanak, és a fejükön miként áll szét a haj. A hátsó lépcsőn szaladtam le a recepcióra a másodikról. A sziréna a fehér márvánnyal bélelt előcsarnokot sem kímélte, visszhangosan visítózott az üres falak között. De nem csak ez. A falon hatalmas képernyő, valamilyen végeérhetetlen harci jelenettel, robbant és harsogott és csattogott.

Az éjszakai portás embrionális helyzetbe kucorodva, édesen elnyílt szájjal aludt a képernyő alatt egy fekete bőrfotelben. Egy másik, egy vadabb kinézetű, kopaszra nyírt, bikanyakú óriás, valamivel távolabb, az előcsarnok homályos mélyen, kitárt karokkal az üres bárpultra borulva. Csodálatos volt a kép. Ennek ellenére felébresztettem az éjszakai portást. A hihetetlen zajban mindössze két ébresztő szót kellett neki mondanom. Alig emelte meg csinos, fekete fürtökkel ékített álmos fejét, máris azt hazudta, hogy a vendégek miatt van így. Azonnal elhitttem neki. A dohányzási tilalom ellenére rágyújtanak a szobáikban, s akkor a tűzjelző automatikusan bekapcsol. Miért ne hittem volna el, hogy a riasztók ilyen érzékenyek. Javasoltam, hogy akkor kézi erővel gyorsan kapcsolja ki. Persze nem lehetett kikapcsolni. Ekkor már más vendégek is megjelentek, feldúltan, borzasan, hiányos öltözetben, nem sokan, valamennyien külföldiek. Mire a csinos portás immár megriadva, felébresztette a másikat, a biztonsági őrt. Még több mint egy órán át dolgoztak a kapcsolószekrénybe hajolva. Néha úgy tűnt, hogy sikerül nekik, hirtelen csönd lett. Csodálatos csend, de akkor megint megszólalt, három rövid sikoltozás gyors egymásutánban, majd szünet, megint nem lehetett leállítani.

Fél ötkor lett volna végre csend. Ha valaki időközben valahol az épületben valamit nem kapcsolt volna be. Végtelenített balkáni dalolás, életörömtől gurgulázó ének áradt a folyosókon.

Apró lyukak a porban

Az óvodában az ebéd utáni kötelező alvás alatt megállt az idő, megállt a délután, és körbefordult körülötte a nap.

Az óvónők előbb pisilni és kezet mosni parancsolták a jóllakott ovisokat, majd a teremben katonás gyorsasággal felállított ágyakba küldték őket, suttogva, s mégis hadarva beszéltek, mintha a vízszintes helyzetbe kényszerített nagycsoportosok ezektől a hangsúlyoktól, mint valami varázsigéktől, megfogyatkozott ellenállással, gyorsabban adnák meg magukat; még el se helyezkedtek, amikor az óvónők az ügyeletes mesemondó kivételével rögtön eltűntek a konyha irányába, hogy végre gyerekek, sírások és gügyögések, nyálas ölelések és hízelkedő törleszkedések nélkül ihassák meg a délutáni kávéjukat, forrón, két cucor, az utolsó korty kilögyöbi a vastag falú üvegpohár alját.

A délutáni alvás kötelező volt

Nem egyszerűen a csend lassította le az időt, hanem az is, hogy az óvodában ilyenkor, a délutáni alvás idején megváltoztak a fények és megváltoztak a hangok is: a narancssárga sötétítőfüggönyökön alig-alig törhetett át az odakinti délután, a betévedő napsugarak víz alatti lebegéssel kalandoztak át az ágyak fölött, a folyosóról linóleumszínű zöld derengés szűrődött be, beleveszett a kék és rózsaszín takarók hullámaiba, a fal mellett sorba illesztett cipőcskék színes kavi-
csaiba; tengermélyi csend ömlött el a gyerekrajzokkal teliaggatott falak között.

Az óvónő mesemondó duruzsolása közben itt-ott fel-felemelkedett még egy egy kócos fej, hol pisszegés, hol meg köhécselés hallatszott, s mintha szél hajtaná, útjára indult holmi kuncogás, aztán elhalt, más nagycsoportosok már nyitott szájjal szuszogtak.

Ilyés Gyula: Hetvenhét magyar népmese

Nem csak aludni jó, de tovább aludni a legjobb.

Csordul a nyál.

Amint befejezte a felolvasást, az óvónő is felállt, csöndes óvatossággal ment ki a többiek után, nyitva hagyta a terem ajtaját.

Lépések kopogtak fel s alá az ablakokon túl, a kapu felől biciklicsengő csörrent, edények csörögtek dacosan a konyhában, meg-megroppantak a könyves, játékos polcok.

Egy óra múltán, amikor duzzadt arccal felébredt a nagycsoport, az asztaloknál a konyhások már terítették az uzsonnához.

Apa nagyon is szerette a lekváros kenyeret, ami odahaza a fehér kenyérré kent vaját és a Mamától hozott folyós, csepegős sárgabarack lekvárt jelentette, ám ki nem állhatta az óvodai, vaj nélküli lekváros kenyeret, kiváltképp azt a fajta lekvárt, amit az óvodában raktak a kenyérré, raktak, mert kenni azt nem is lehetett.

A legrosszabb a finomfőzelék és az almafőzelék, a legjobb a tejbegríz.

A tejbegríznél csak egy jobb van, a tejberizs, de az oviban az úgyszincs.

Tejbegrízt enni háromféle módon lehet: körbekerítve, beletúrva és összekeverve.

*Olvad a
kakaóízű
por*

Apa azonnal felmérte, hol a legvastagabb és legérintetlenebb a kakaós-porcukros máz, majd a tányér lassú körbeforgatásával, a mindig kihülő külső rétegek óvatos lenyisszantásával fogyasztgatta a tejbegrízadagot mindaddig, hogy végül csak a legutolsó, legkakaósabb, legcukrosabb, legolvadtabb utolsó kanálnyi falat maradt. Azt viszont egyetlen lendületes mozdulattal merete fel, a legfinomabb, ha a búzadara kissé össze is csomósodik, olvad a cukor és a kakaó, mi-csoda szép a délután.

Az óvodai rendtartásban uzsonna után rendszerint már csak játék következett, rohangálás az udvaron, eső, vagy rosszabb idő esetén a teremben lehetett játszódni, építőkockák és kártyák, ki nevet a végén és egyebek, az nevet, aki utoljára nevet. Ezen a napon azonban, dacára a csalogató délutáni napsütésnek, az óvónő úgy döntött, hogy a nagycsoportosok az ünnepi műsort gyakorolják: november hetedikére készültek, zsírkrétával és vízfestékkel piros zászlókat festettek, a sarkába pedig, egy előre kivágott kartonsablont körülrajzolva, óvatosan kövessétek a vonalat, sárgával a sarlót és a kalapácsot.

A sarló a mezőgazdasági munkás, a kalapács a gyári munkás.

*Már a Föld
egyhatodán
szocialista
rendszer
van*

Ótágú csillagot akár vonalzóval is lehetett rajzolni, ilyenkor szép egyenesek lettek a szárai, de ha nem vigyázott az ember, az egyik csúcsnál könnyen előfordulhatott, hogy sehogy sem találtak a vonalak, vagy sokkal hegyesebb, vagy sokkal kövérebb lett azon az oldalon, mint a másikon.

A baráti Szovjetunió a világ egyhatodán terül el, vagyis nem csak a Szovjetunió, hanem ő és a testvéri szocialista országok, de ha a térképre nézünk, a színek is mutatják, hogy az majdnem ugyanaz.

Az egyhatod, az annyi, mintha például a Holdon mindenhol szocialista országok lennének, ami persze nem azt jelenti, hogy ott legyen szocializmus, még akkor se, ha a világon a mosolygós Gagarin volt az első űrhajós.

Valamikor réges-régen

Bilincs volt a szovjet népen.

De november hetedikén

Fegyvert fogott minden szegény.

Éjjel-nappal szólt az ágyú,

S annyi vér hullott a hóra,

Hogy vérpiros lett azóta

A szovjet nép lobogója.

*Az Auróra
hajnalt je-
lent*

A Néva-parti Leningrádban, amit egyébként akkor még Szentpétervárnak neveztek, november hetedikén, ami akkor még októberben volt, egy Auróra nevű hajó ágyúlövései adták meg a jelet a forradalmár tömegeknek, hogy bátor rohammal elfoglalják a Téli Palotát, ahol a népnúzó cári család lakott. Az Auróra orosz nyelven hajnalt jelent, ami a hősi tettek mellett azt is szépen mutatja, hogy azon a napon egy új kor hajnala kezdődött az egész emberiség számára.

Aki elmondta a versét, az mehet játszani, a mozgást majd holnap vesszük át.

Öt óra felé járt az idő, s a nagycsoportosok közül többeket hazavittek már, amikor Apa úgy döntött, hogy ő is hazaindul.

Persze csak úgy, egyedül még egy nagycsoportos se távozhat az oviból, egy-

szerűen csak arra gondolt, hogy a hazafelé vezető utat maga elé képzelve miért is ne indulna el.

Vagyis hogy előbb elképzelni, aztán meg már menni is.

Mindössze a sarokba húzódva, az óvodai cipőt kellett gyorsan és ügyesen kicserélni az utcai magas szárúra, aztán irány a kijárat, a kertkapu: maga az ötlet, hogy egy óvadás ne várja meg a szüleit, olyannyira elképzelhetetlennek tűnt, hogy megakadályozni se juthatott eszébe senkinek.

Október volt, sütött még a nap, a sárga fények tűhegynyi árnyékokat rajzoltak az óvodafal szemcsés, fehér vakolatára.

Világosbarna por fodrozódott a járda mellett az árokparton, odalent, a gaz alatt a tegnapi eső maradéka csillogott.

Apa nézte a lakkos, fekete-fehér, magas szárú cipője talpnyomát a járda melletti porban: mintha kicsi gereblye fogai volnának, a gumi apró lyukacsok sokaságát hagyta maga után, de csak akkor, ha lassan, óvatosan emelte fel a lábát, máskülönben elmosódott a nyom. Ha utána pedig a porból kilépve azonnal a járda betonjára trappolt, a cipője orránál apró porfelhőske buggyant ki, akár *A négy páncélos és a kutyában* a robbanások, amikor a lengyelek győzedelmes tankja csatába keveredett a gaz németekkel.

Ha elég nagyot toppantott, teli talppal, a por felszállt egészen a rövidnadrágja száráig.

A harcokoszlok farkaskutyáját Gömböcnek hívják.

Hány talpnyomot lehet hagyni az óvodától a Széchenyi utcáig?

Az óvodától elindulva a sarokig, az iskoláig kellett elmenni, aztán jobbra fordulni, egészen az ABC-ig, majd pedig ott átmenve az úttesten végig a szederfák alatt, a kórház előtt a Széchenyi utcán hazáig. A szederfáktól megint lesz por az árok szélén, és a járda mindig ragad a lepotyogott, széttaposott szedrektől.

Az önkiszolgáló ABC bejárata fölött színes betűk csillogtak, nagybetűk, Apa ismerte már valamennyit. Az ABC-vel szemközt állt a szálloda, a bejárata mellett itt is színes nagybetűk világítottak, BÁR.

Itt, a kereszteződésben széles, fehér csíkok voltak az úttesten, gyalogátkelőhely, de zebrának is mondjuk, amikor az óvodában a délelőtti foglalkozáson a közlekedésről beszélgettek, Klári néni ide hozta ki a nagycsoportosokat, a faluban ez volt az egyetlen olyan kereszteződés, ahol két út metszette egymást.

Előbb balra nézünk, aztán jobbra, és ha biztonsággal megállapítottuk, hogy szabad az átjárás, akkor lépünk az úttestre.

Apa éppen az ABC előtt, a járda peremén állt, háta mögül hallotta a nagy, vaskeretes üvegajtók nyikordulásait, Kijárat, Bejárat, Nyitvatartási idő, erőlködve sivítottak a tölcéses kávédaráló gépek, zörögtek a műanyag fülű bevásárlókosarak, a sorban álló vásárlók beszélgetése egyhangú zsvivájá olvadt, amikor a túloldalon, a lépcsősor tetején meglátta a Pál Laci anyukáját.

Pál Laci az óvodában Apa csoporttársa volt, barnás bőrű, fekete hajú, zömök fiú, egyszer összeverekedtek az udvari vécében.

Előbb csak lökdösték egymást, aztán minden átmenet nélkül feküdtek a földön, Apa érezte a kátrányos, feketére kent vizelde árkából áradó ammóniabúzt, látta az ajtó nélküli bejárat világító négyszögét, körben a lábakat, a többieket, akik őket nézték, és látta a Pál Laci vörös arcát, a kiforduló szeme fehérijében a

A város szélén ügynevezett pedagógus-földek voltak: bérbe adott könyvekért a tanároknak és tanítók-nak

A négy páncélos és a kutya

Az eszpresszóban piros műbőr fotelek, puffok és színes hangulatvilágítás segítették a kikapcsolódást

hajszálvékony ereket. Le kell szorítani, hogy fájjon neki, és mozdulni se tudjon, az a győzelem. Ebédelték már, amikor Pál Laci visszament a terembe, a hajába apró szénadarabok tapadtak, mintha a kerítés melletti fűben feküdt volna. Lehajtotta a fejét, hiába faggatták, s aztán hiába szidták az óvónők, nem szólt egy szót sem, nem nézett senkire, valósággal lángolt a füle.

*Ebéd előtt
mindig pi-
silni kell, és
utazás előtt
is ki kell
menni
Piros cipő*

Pál Laci anyja óvatosan, lassan lépkedett le a szálloda előtti lépcsőn, a korlátba kapaszkodott, mintha nagyon fáradt volna. Piros színű, magas sarkú cipőt viselt, magasra tornyozott fekete kontya valósággal úszott a feje fölött, nagy, vastag keretes, fekete napszemüvege csaknem teljesen eltakarta az arcát. Álmos lassúsággal, de habozás nélkül lépett a zebrára, mint akiben fel se merül, hogy óvatosságra készíthetné bármi is, például egy erre járó autó, ráadásul az úttesen sem sietett, sőt ráérősen sétált.

A napszemüveg eltakarta az asszony arcát, de mégis, Apának határozottan az volt a benyomása, hogy őt nézi, mi több, azt kellett látnia, hogy Pál Laci anyukája éppenséggel rámosolyog, és egyenesen feléje tart.

Eszébe jutott a verekedés az udvari vécében.

De hát azt már nem is tudni, milyen régen volt.

Lóbálja a táskáját, mint egy színes játékot.

Furcsa lehet, ha valakinek ilyen anyukája van.

Ámbár annak, akinek ilyen az anyukája, annak nem furcsa, hiszen az ő anyukája, alighanem megszokta már.

Annak furcsa, akinek nem ilyen van, hogy másnak ilyen lehet.

– Lacikám, édesem! – mondta mosolyogva Pál Laci anyukája, s közben lehajolt Apához, a táskát tartó karjával átölelte a vállát, a másik kezével pedig határozottan és természetesen magához húzta Apa fejét, és megcsókolta az arcát.

Különös, édeskés, mégis csípős szaga volt, olyan, mintha valami ragasztó páráját lehelné.

*A Technokol
folyékony
ragasztó ki-
válóan al-
kalmas volt
papír, mű-
anyag és fa
tárgyak egy-
máshoz ra-
gasztására*

Apa érezte, hogy az arcán, ott, ahol megcsókolta, valami krémes maradt a bőrén, ám nem mert odanyúlni, hogy letörölje. Behunyta egy pillanatra a szemét, mert nem csak ott, ahol az asszony szája nyomát érezte, de mintha a homloka közepétől az orráig, a száján át a mellkasán keresztül egészen a lágyékáig, fényes, ragadós csík futott volna végig rajta, mintha az asszony mutatóujja lett volna, ami kettéválasztotta őt, mintha csak ketté akarta volna választani, egy fél Apa ide és egy másik fél oda, jel, ami most már mindig ott marad.

– Lacikám, édes kislány! – mondta a Pál Laci anyukája. – Mit csinálsz te itt?

– Csókolom – mondta Apa.

– Én is csókollak, édesem.

– Megyek haza.

– Hazamégy! De aranyos vagy!

Megint átölelte Apát és megpuszította az arcát, csaknem ugyanott, ahol az imént.

Apa látta, hogy Pál Laci anyukája fehér blúzt visel, ugyanolyan barnás a bőre, mint amilyen a Pál Lacié, ki van gombolva a két felső gomb, és a rózsaszínes kombiné csipkés pántja kilóg a blúznyak alól.

– Vége van az óvodának – mondta Apa.

Pál Laci anyukája felegyenesedett, megigazította a haját, és a mutatóujjával visszatolta az ornyergére a lecsúszni készülő napszemüvegét.

– Hát persze, drágám, tudom – felelte, és hosszan, elgondolkodva nézett az iskola irányába. – Tudom. Későre jár. Én is megyek majd haza nemsokára.

– Igen – válaszolta Apa.

– Van még egy kis dolgom, aztán sietek.

– Igen – válaszolta Apa.

– Csodálkozom, hogy apád nem ment érted – mondta Pál Laci anyukája.

– Nem baj – válaszolta Apa. – Hazamegyek egyedül is.

– Egyedül? – kérdezte a Pál Laci anyukája.

– Egyedül – bólintott Apa.

– Nahát, hogy milyen nagyfiam van már nekem! – mosolygott rá a Pál Laci anyukája, és megint le akart hajolni, hogy megölelje.

Ez volt az a pillanat, amikor Apa megértette, hogy nem az a különös, hogy Pál Laci anyukája még csak nem is csodálkozik azon, hogy egy nagycsoportos óvodást egyedül talál az ABC előtt, s nem meglepő, hogy milyen szeretettel, mi több, rajongással köszöntötte őt, lehajolt hozzá, ölelgeti őt, rúzsos csókokat nyomott az arcára, el se ereszti a vállát, és simogatja a karját türelmesen, mert értette meg Apa, a Pál Laci anyukája egyszerűen összetévesztette őt a Pál Lacival.

Igen: ez a kontyos, napszemüveges nő, a magas sarkú cipőjével, a lakkos táskájával, a kigombolt fehér blúzával és a csipkés kombinéjával, meg a csípős, édeskés szagával azt hiszi, hogy ő, Apa a Pál Laci.

És amikor az apjáról kérdezi, akkor nem Apa Apukájára gondol, hanem a Pál Laci apjára, aki az ő férje.

Apának az óvodában a kulcs volt a jele.

Kékesfekete színű, egytollas, karika fejű kulcs. Egy papírlapra rajzolva oda volt ragasztva a törülközője fölé, a fogmosó poharára, a szekrényfiókjára.

Nem lehetett összetéveszteni.

A kulcs az kulcs.

És otthon, ahol nem volt a kulcsjel felragasztva a polca fölé, Apának megvolt a saját ágya, a szekrényben a ruhái, a cipői, voltak játékaik, például a nyitott tetejű, kinyitható ajtajú fehér Mercedes és az aransárga Opel, a kopott bőrlabda, és voltak könyvei, mint például a zöld borítós, fekete vászon gerincű *Winnetou*, a fedelén a tollas békepipával, meg a *Brumi a Balatonon*, aminek a borítóján a Brumi nevű medve csíkos fürdődresszt visel.

Ez mind az övé volt, őhöz tartozott.

Mint ahogy, gondolta eddig, őhöz tartozott a fekete-fehér, magas szárú cipője, a kilazult gumijú, folyton lecsúszó zoknijai, ami a cipőben összegyűrődve nyomta a lábát, a rövidnadrágja és a piros frottírtrikója, amit a falusi nyaraláskor a Vali néniék vettek, amikor egy reggel nem a majorságba kellett biciklizniük, hanem a vásárba mentek el, és azt mondták, muszáj volt már, hogy ne kelljen mosni mindig azokat a kényes városi holmikat.

Őhöz tartozott a lábnyoma, ami rengeteg apró lyukacsot hagy a porban, őhöz tartozott a porfelhőske és a trappolás, őhöz tartozott a haja, a szeme és az arca, a keze, a teste és a lába, a körme, az orra, a szeme, a tenyere, őhöz tartozott önmaga, aki belül van.

Most pedig, ahogy ott állt a kereszteződésben, a zebra előtt, az ABC-nél, és magához szorította egy idegen asszony, aki az édesének nevezte, mert összeté-

*Az önki-
szolgáló
rendszer
nemcsak ké-
nyelmesebb,
de gyorsabb
is volt, mint
a pultos ki-
szolgálás*

*Brumi a
Balatonon*

A szép konty nem csak csinos, de nőiesen elegáns is, nem szabad sajnálnunk rá az időt

vesztette őt a saját fiával, Apa azt értette meg, hogy itt, az ABC és a szálloda között, a kereszteződésnél egy olyan világba jutott, ahol legalábbis félreérthetővé váltak az összetartozások. Mert ha egy anya így felcserélheti és összetévesztheti őt a saját fiával, akkor mennyivel könnyebben tévesztheti el őt bárki más. És ha összetéveszthető bárki bárkivel, akkor azt is tudni kell, hogy egyáltalán nem szabad hinni azoknak, akik rád néznek, nem szabad hinni azoknak, akik mosolyognak, átölelnek és megsimogatnak, nem szabad hinni senkinek itt az utcán, nem szabad hinni azoknak, aki nem te vagy.

Ha ő a járda peremén minden nehézség nélkül viselkedhetett, beszélhetett, mosolyoghatott és nézhetett úgy, mintha a Pál Laci volna, akkor mások is tehetnek úgy, mintha ők nem is ők volnának.

A Pál Laci anyukája megint meg akarta puszilni.

– Jaj, ne! – mondta Apa. – Mindenki látja.

– Jól van, te nagyfiú! – simogatta meg a fejét Pál Laci anyukája. – Ideje lenne fodrászhoz menni.

Ezt akár a saját anyja is mondhatta volna.

A Széchenyi utca felől egy lovaskocsi ereszkedett le a kereszteződéshez; nem a megszokott, gumikerekű, deszkaoldalú lovaskocsi volt, amit egyébként a vasút környékén gyakorta lehetett látni, sapkás, kalapos férfiak ültek általában a bakon, a markukba fordított cigarettát szívták, és oldalra hajolva köpködtek le a földre. Ám ez a jármű egy nyitott tetejű, csillogó fogat volt, valóságos hintó, zörögtek a világítóan sárgára mázolt kerekei, széles csüdű, sárga szőrű, izzadt ló csattogott előtte. A bakon, a bőrülések előtt egy kövérkés férfi ült, ostorával a ló vaskos fara felé legyintett, csattintott a gyeplővel, és nemhogy óvatosan lassított volna, de megállás nélkül hajtott le a lejtőn, átrobogott a kereszteződésen, végig a főutcán, a vasútállomás felé.

– Anya, sietek haza – mondta Apa.

– Jól van, drágám, menjél – hajolt le hozzá Pál Laci anyukája.

Apa megint beszippantotta azt az édeskés, mégis csipős szagot, ahogy az asszony hozzá hajolt, megnézte a rózsaszínes kombiné csipkéit, és amikor megérezte a nedves, kissé ragadós ajkát az arcán, ő is odanyomott a nő arcára egy puszit.

Olyan volt a bőre, mintha valami finom, hártyás por telepedett volna rá.

Pál Laci anyukája visszafordult még és integetett.

Kopogott a piros cipő sarka.

Annyi vér hullott a hóra.

Óvatosan az ecsettel, hogy ne lépjétek át a vonalat.

Pál Laci anyja a kezét a homlokához emelve figyelte, ahogy Apa áll a gyalogátkelőnél, körülnéz, előbb balra figyel, aztán jobbra, és intett neki, jól van, most nem jön autó, most átmehet. Várta, hogy Apa elinduljon, közben a lakkos táskájából cigarettát vett elő, rágyújtott, a parázsló cigarettát egészen feltartotta a feje fölé, és kékes füstöt fújt ki maga elé.

Apa visszamosolygott rá, és ő is integetett.

Aki elmegy, az nincs is.

Apa Anyukája egyáltalán nem cigarettázott. Nem fújt soha ilyen kékes füstöt az arca elé.

Náluk senki nem cigarettázott, csak a vendégek, ha néha jött valaki, a sajátjukból gyújtottak rá, vagy a nagyszobai dohányzóasztalon tartott intarziás fadobozból vettek ki egy szálat, Kossuth, Fecske, Terv, Munkás, Plovdiv, abból a fából faragott számból, aminek előre kellett hajtani a két fülét, hogy felemelkedjen a farka, és az alatta feltűnő lyukból kibújjon egy cigaretta.

Apa nézte még, hogyan távolodik a Pál Laci anyukája, fekete konty úszik a fejek fölött, piros cipők az aszfalton, aztán elindult ő is, átment a zebrán, nem szaladt, de nem is sietett, határozottan ment és egyenesen, előbb balra nézett, majd az úttest közepétől jobbra figyelt, éppen úgy, ahogyan a közlekedési foglalkozáson a Klári nénitől tanulták.

*A Szabad
Európa Rá-
diót tilos
volt hall-
gatni,
Ezüst Kos-
suthnak
hívták ma-
guk között
az emberek*

Nádas Péter

(Fotó: Frankfurter Allgemeine Zeitung)

Arc és hátraarc

(részlet)

Könnyen emelik a lábukat a vékony kimenőcipőben, mintha el akarnának repülni. Kongat a toronyóra, kutyaugatás felel rá a városszélről. Az őrbódé mellett hirdetőtábla: az ezredparancsnok kellemes karácsonyt és boldog új évet kíván az állománynak. Gombkészlet, szabadságos papír, nyakkendő, ruha, cipő, minden rendben. Az őr gyufázással ellenőrzi a borostát, végighúzza a skatulya élet az arcukon, hogy serceg-e.

Átlépik a kaput, hirtelen rájuk szakad a magány. Nincs Bilux, Gyilok papa, nincsenek gumik, öregek, hallgató elvtársak, mehetnek, amerre akarnak. Civil levegő. Ködbe burkolózik a Rajcsúr közepén a szoborcsoport, tejfölszerű lebegésből bontakoznak ki a részletek: az Ősz, a Tél, a Tavasz és a csupasz talapzat a Nyár helyén. Tóth Gáspár tányérsapkája hátratulva, várja Mótrikot, visszaküldte a kapuszolgalatos. Orosz eltáv. Csálén állt a kimenő nyakkendője, nem volt nála háromszínű cérna, tű vagy buszjegy. Vagy nem tudta pontosan elmondani a szolgálati szabályzat tizedik pontját. Gyászkeretes volt a körme.

Elindulnak szédült extázisban az állomás felé. Házak, utcátáblák, elfüggönyözött ablakok. Bicikli suhan el mellettük, munkás külsejű férfi jön szembe kezeslábasban, rájuk néz, megy tovább. Fényesen csillog a fagyott eső a fákon. Széles főkötő, apáca a fal mellett, megérinteni ezüst haját, megfogni kékeres pergamenkezét. Rengeteg dolog, részlet, ennyire színes és zsúfolt a világ? Vissza kell fogniuk magukat, hogy ne kezdjenek futni, kergetőzni, egymás hátát csapkodni.

Bernát lemarad, hogy megkösse a cipőfűzőjét, aztán mögöttük jön, valami népdalt fütyül, valahol a közepe táján abbahagyja, kezdi előlről. A plakátokról fehér fogú munkásarcok nevetnek rájuk, jelszavak a tervteljesítésről, és hogy kössünk életbiztosítást. A pályaudvar előtt egy Moszkvics cuppanva fordul az olajos sárban. A pénztárosnő mosolya, mintha az anyjuk mosolya lenne. Csonti lehajol az üvegbe vágott félköríves ablakhoz, mélyen beszippantja a kölniillatot. Ahogy ránéz, a nő arcát előnti a vér, kimondja a szót, Budapest. Kattan odafönt a magasban a kerek pályaudvari óra.

A restibe nem mehetnek be, az állomással szembeni talponállóban isznak egy sört. Falnak támasztott részegek, sűrű füst, a kasszában kövérkés, szőke nő gögös kis tokával. Karbol és gumibocskor szaga. A csapos ronggyal itatja a bádogról a sörhabot. A részegek oda-odakiáltanak egymásnak, vitatkoznak. Sokszoknyás cigányasszony a lovaglónadrágos emberével borospohárból pálinkázik.

Kis lukak nőnek a sörhabban, Bernát rátesz egy gyufásdobozt, egy pillanatra megáll, aztán megbillen, süllyedni kezd. Kikapja, megtörli a zubbonyában. Idehallatszik az állomás szignálja, tű-rü-rü-rü, tű-rü-rü. Van még idő, isznak még

egyed. Odajön egy szögarcú alak vasutaskabátban. Hová mentek, fiúk? Kirándulni? Miért nem inkább a románok ellen? Oda mennék én is. Addig lőnék a géppisztollyal, míg le nem konyul a csöve. Alighogy elmegy, odajön egy másik. Hályogos szemével zölden és hidegen bámul. Felajánlja, hogy gennyes bőrgyulladásra csinál nekik. Van nála tű, petróleumot fecskendez a kezükbe vagy a lábukba. Ötszázért. Olcsó. Két hónapig lehet feküdni vele a kórházban. Ha nyállal kezelik, fél évig is. Nem kell? Akkor hívják már meg egy kisfröccsre.

Hanyagul álldogálnak a peronon, és nem akkor lépnek a vonatlépcsőre, mikor bemondják, hanem mikor ők úgy gondolják, vagyis az utolsó pillanatban. Sípszó, a kalauz fölemeli a kezét. Zsúfolt munkásvonat, emberek állnak a folyosón, a peronon, az átjárókban. Esznek, isznak, a kocsit ellepi a hagyma és a szesz szaga. Kártyáznak a sűrű füstben.

Vashidakon dübörögnek át, a házak közti résben meglátnak egy kék buszt, elakad a lélegzetük. Kék busz, aszfalt, zebra, közlekedési lámpák. Egyre nagyobb házak, lakótelep. A vonat csikorogva fékez, az emberek káromkodnak, dülöngélnek, megáll a vonat az állomás előtt, piros a szemafor. Füttyszó, elindulnak, az állomás szignálja, majd egy fáradt hang: vonat érkezett a kettes vágányra.

Kint az utcán szédítő kavalkád, mozgások, színek, illatok, az egész valami régi álomra emlékeztet, a gyerekkorra, mikor mindezt először látták. Fulladoznak a gyönyörtől. A villamos orrán hatalmas vörös csillag, mint egy kakastaréj. Emberek, nők, gyerekek, csupa civil. De főleg nők, nők, nők, minden mennyiségben. Ugyanazt érzik mindhárman, ugyanazt az eufóriát, és épp most kell elválniuk. Atölelik egymást, Csonti majdnem sírva fakad. Bernátot az állomás előtt várja a barátnője: kicsi, fekete, dundi, huncut tekintetű, a százszor látott fénykép alapján Csonti és Zakariás is azonnal felismeri. Csonti a bevonulás előtt szakított Kamillával, Zakariás december elején kapott utoljára levelet a barátnőjétől. Ült a körlet sarkában, és már vagy tizedszer olvasta. Az arca időnként elborult, de amint észrevette, hogy Csonti figyel, színt váltott, és valami olyasmit mondott, hogy na, mi van, tetszem? Egyszer csak felállt, odajött, és Csonti kezébe adta a levelet. Szokványos beszámoló volt, de egyes betűk pirossal alá voltak húzva. Olvasd össze, mondta Zakariás. Csonti kezdte a betűket összerakni: n e h a r a g u d j d e v é g e n e m t u d o m m á s h o g y e l m o n d a n i m á s t s z e r e t e k n e g y e r e n e í r j v é g e. Csonti kezében reszketni kezdett a papír. Zakariáson viszont egyáltalán nem látszott a megrendülés. Mintha máris túl lenne rajta. Összehajtogatta a levelet: Csak azt akartam, hogy tudd.

Csonti áll a buszon a télikabátok édes naftalinszagában. Egy öregasszony rá néz, és azt mondja a mellette ülőnek, szegény. Alkonyodik, a lámpák már égnek, de még nem világítanak. Az utcán feliratok, amiket azelőtt sosem olvasott el, mert úgy gondolta, nem olvasásra szánták őket. Varia bútor, Fősped Főtefu, MOS6, Nomád ing a Fékontól, Amodent fogat ment. Új felszállók, egy nő teveszőr kabátban, parfüm illata száll. Zölddinnye? Alma? A nő elhúzódik tőle. A házak ablakai pirosnak, az ég alján sárga, zöld, kék foltok. Éttermek és presszók, az utcán emberek sodródznak, autók dudálnak, árut pakolnak egy teherautóról, a taxik lassan poroszkálva utast keresnek. Holnap karácsony, ünnepi hangulat, fénylenek a kirakatok, higanygőz lámpák és neonreklámok, ki van

gyöngyözve végig a Körút. Férfiak és nők színes csomagokkal, kalapban, tarka kendőben. Holnap délelőtt neki is meg kell venni az ajándékokat.

Egy nő a kettős ülésen tükröt, púdert vesz elő a táskájából, rúzszt húzogat a száján. Mintha külön unná a száját és a pirosítót. Kisfiú ül mellette, szemérmetlenül bámulja Csontit, aztán a fejéhez kapja a kezét, és tiszteleg. Te pajancsnot vagy?, kérdi.

Lacika!, kiált rá a rúzsos nő, de a gyerek nem zavartatja magát, csavargatni kezdi Csonti egyik gombját.

Van jevényed? Add nekem!

A mamája magához rántja Lacikát, pofonnal fenyegeti, a gyerek hátrarántja a fejét, az arca eltorzul.

Kéjek tatonajuhát! Kéjek!

Csonti leszáll a Honvéd utcánál. *Honvéd*, atyaúristen. A sarkon karácsonyfa-árus levágott ujjú kesztyűben. Fialok vonulnak hosszú hajjal, unott arccal rágóznak. Rajta a kényelmetlen katonai kimenő, a „bohócruha”. Fázik a lába, a tányérsapka oldalra csúszkál, állandóan igazgatni kell. Az MN feliratú műbőr kimenőtáskában könyvek és a kék melegítő. A szabályzat szerint az utcán egyenruhában, otthon katonai melegítőben kell lenni. Egy zöld Csepel fordul be hörögve a Markó utcából.

Gyalog megy fel a lépcsőn, a fordulóban egy kéz türelmetlen mozdulattal szemetesvödöröt csap a küszöbre. Az ajtajukon az alumínium névtábla: ÉR Miklós. Vár egy kicsit, összeszedi magát, becsönget. Nyílik az ajtó: anya és apa az előszoba félhomályában. Kielesedő tekintetükben látja, hogy mennyire megváltozott. Leveszi a tányérsapkát, puszi, puszi, mosolyog, és mintha csikorogna az arca. Jó bent a meleg, a bútorok ismerős formái és az illatok: a konyhaasztal megterítve, külön érzi a húsoleves, a rántott csirke, a tört krumpli, a savanyú uborka és persze a légrfrissítő illatát, amit anya minden reggel és este szétfúj. A piros fedőn felirat: „Bonyhád”, és számok.

Hogy fáradt-e, milyen volt az út, éhes-e, szomjas-e.

Kicsit fáradt, mondja, le szeretne fürödni.

Jó, majd esznek utána, mondja anya, és megy, hogy megeressze a fürdővizet. Csonti tudja, hogy anélkül, hogy kérné, egy kék flakomból erős szagú, nyúlós folyadékot csurgat a kádba, ami a ráömlő vízből nagy habszigeteket növeszt.

Ruhák száradnak a fregolin, egyik sem az övé, rá már hónapok óta nem kell mosni. A szobájában pedáns rend, nem egészen így hagyta itt szeptemberben. A vékony Marcus Aurelius-kötet az éjjeliszekrényen a falnak döntve, címlapján a császár düledt szemű portréja. Jár a vekker, anya felhúzta és beállította az érkezése tiszteletére. Olyan ez a vekker, hogy mielőtt ébresztene, fészkelődik, moco-rog, kattog, aztán kezd csak csörömpölni. Csonti már erre a figyelmeztető nyiszogásra mindig felébredt, lenyomta a kallantyút, és aludt tovább, mert tudta, hogy anya bejön pár perc múlva, és ébreszti.

Apa az ajtóban állva a szabadságolás technikai körülményei felől érdeklődik. Hogy beírták-e a katonakönyvbe, adtak-e szabadságos levelet. Közben anya kint a fürdőszobában ellenőrzi a víz hőmérsékletét, kezét a vastag hab alá dugva meglögyből a vizet.

Csonti a katonainget az ágyra dobja, tiszta trikót, alsógatyát, zoknit vesz elő. Megvárták a ruhái, hidegek, de a hűségük töretlen. Bórszag száll föl a szekrény aljából, ott vannak a cipői. Anya beszél, hogy kész a víz.

Találtál mindent?

Igen.

Jó fürdést. Aztán majd eszünk. És mesélsz. Nagyon vártunk.

Anya megsimogatja, majdnem elrántja a fejét.

Ülve vazel, fogja oldalt a hideg porcelánt. Ha kiskorában bejött ide, mikor apa borotválkozott, apa azt mondta: Mi van, Zebulon?, és a pamacsról habot kent az orrára, ő meg sivitva menekült.

Feláll, lehúzza a vécét, belenéz a tükörbe. A homlokán körben szabályos árok, a tányérsapka nyoma. Nem sokszor nézett tükörbe az elmúlt négy hónapban. Savósan puffadt, viaszos bőr. Szeme fehérjén apró, rózsaszín csíkokban futó erek. A gesztenyeszín íriszben fekete pontok, a közepébe, a pupillába nem lehet belátni. Mélység. Úr. Ott van az.

Másfél órát fekszik a kádban.

Ötször mozdul meg: háromszor melegvizet ereszt, kétszer az anyja kérdésére válaszol. Lebeg a lassan fogyó habpaplan alatt.

Kihűl a vacsora, mondja anya az ajtó mögött. Egész délután sütöttem, főztem, apád éhen hal.

Jó, megyek.

Rá kéne gyűjtani valahogy.

Nem szabad észrevenniük a poloskacsípéseket a hasán, a vállán, és a gombásodás nagy, barna foltjait a combtövén.

Maga köré tekeri a törülközőt, megint belenéz a tükörbe. Néma arc. Beszélő arcukat a többieknek tartogatjuk. Egyszer Gyilok papa a répaföldön meglátta, hogy munka helyett a tűz mellett melegszik. Odaugrott: Rálépek a faszára, és hátralököm!, ordította, aztán ahogy kiadta a mérgét, az arca megenyhült, és még csúnyább lett.

Fölemeli a sérült kezét, a tükörkép gúnyosan utánozza. Indulna, de az a másik ott nem engedi. Úgy tépi le magát róla, mintha gyomnövényt szaggatna ki gyökerestül.

JELENKOR 50

Az ötvenéves folyóirat jubileumi estje

2008. október 7. 19 óra, Művészetek és Irodalom Háza
Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Beszélgetés a *Jelenkor* egykori főszerkesztőivel:
*Tüskés Tiborral, Csordás Gáborral és Csuha István*nal,
moderátor *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője.

A folyóirat szerzőinek felolvasása:
Balla Zsófia, Bertók László, Darvasi László, Garaczi László, Kukorelly Endre,
Méhes Károly, Meliorisz Béla és Tolnai Ottó.

A kutyuska

Azt hiszem, akkor járok el tisztességesen, ha máris tudatom az olvasóval, hogy a címben szereplő kutyuskát sohasem láttam, és tulajdonképpen semmit sem tudok róla. Fogalmam sincs, vajon Flokinak vagy Bimbinek hívták-e (ez a két kutyanev jut eszembe arról a városról, ahol az alábbi történet játszódik). Nincs tudomásom róla, milyen színű és vastagságú volt a szőre (azt is csak gyanítom, hogy inkább hosszú volt, mint rövid). Ebből pedig egyenesen következik, hogy annak sem vagyok megmondhatója, milyen fajtához volt besorolva törzskönyvezés által (ha egyáltalán fajtisztának minősült, és méltónak bizonyult rá, hogy törzskönyvezve legyen, mert ezt sem tudom).

Abban sem vagyok egészen biztos, hogy a kutyuska szóba hozásakor (így tehát leírásának mellőzésekor is) indokolt-e a múlt idő használata, mert az is lehet, hogy a kutyuska megvan még. Ha tíz évvel ezelőtt, amikor bekövetkezett az az esemény, melyről mindjárt beszélni fogok, a kutyuska fiatal volt, akkor elképzelhető, hogy jelenleg is életben van, csak persze már nem kölyökkutyuska, hanem elaggott kutyuska. Aligha fogom kideríteni, hogy él-e még vagy már kimúlt, és ennek az itt olvasható történet szempontjából nincs is jelentősége.

Azt az egyet tudom róla, hogy volt neki szíve, és hogy hűséges szíve volt neki, továbbá volt neki gazdája, és a gazdája mellkasában is hűséges szív dobogott.

Távol álljon tőlem, hogy egyenlőségjelet tegyek a kutyaszív és a gazda szíve, a kutyahúség és a gazda húsége közé; még kevésbé törekszem Thomas Mann bábjaira, aki egy hosszabb elbeszélésében az említett egyenlőségjelet nagy elbeszélői hatásfokkal és a legkifinomultabb igényeket is kielégítő szemléletességgel keresztülhúzta; mindössze annyit mondok, hogy a hűséget minden szívben érdemes megbecsülni.

Néhány évszázaddal ezelőtt a szívet nemcsak az érzelmek középpontjának tartották, hanem az értelmi adottságok legfőbb szervének is. Úgy képzelték, hogy a szív egyik legfontosabb feladata a szemlélődés: a szemek az ablakai, azokon keresztül tekint ki a világban előforduló személyekre, dolgokra, eseményekre. Ezek az elképzelések időközben érvényüket veszítették, így tehát nem várhatom el az olvasótól, hogy amikor tekintetét a jelen sorokra irányítja, a szívével észlelje a szó jelentését, vagy hogy zárja szívébe az ismeretlen kutyuskát és gazdáját; mindössze arra kérem, hogy azokban a ritka és többnyire magányos pillanatokban, amikor minden idegszála attól zsibbad, és a vére minden cseppje azt lükteti, hogy a szíve él és élni akar, akkor jusson eszébe: az élő szívben, sokféle hűtlenségtől közrefogva, ott él a húség.

Az esemény, melyről beszámolok, röviden így foglalható össze: egy nyári hajnalon összedőlt egy épület, egy háromemeletes lakóház.

Tíz évvel ezelőtt, 1998 nyarán egy idegen nagyvárosban éltem a családom-

mal. Csak azért nem írom le a város nevét, mert akkor az elbeszélés vagy magáról a városról, vagy a városban rám osztott szemlélői szerepről szólna, márpedig én azt akarom, hogy a hűségéről szóljon. A városnegyed, ahol laktunk, a második világháborús bombázások aránylag megkímélték, legalábbis az ottani átlaghoz és főleg a szomszéd városrészhez képest, ahol, mint a korabeli fényképek mutatják, az angolszász légitámadások nyomán kő kövön nem maradt.

Ez a tény a történet szempontjából azért érdemel némi figyelmet, mert a szóban forgó lakóház ebben a lerombolt, majd ismét felépített városrészben állt, és a múlt század ötvenes éveinek elején épülhetett. Később, az ötvenes évek második felétől kezdve az építészek, illetve a város vezetői már nem törekedtek arra, hogy megőrizték az eredeti utcahálózatot, hanem lakótelepeket alakítottak ki; ezek a szomszéd városrész túlsó, tőlünk távolabb eső szélén épültek, és a továbbiakban nem esik róluk szó.

A mi városnegyedünkben megmaradt néhány ház az „alapító időből”, ahogy a város lakói a XIX. század utolsó két-három évtizedét nevezték. Ezek az épületek mintha magát az alapítás aktusát, a világ teremtésének hatodik napját idézték volna fel. Féltség fényűzésükkel, ormóttan cikornyáságukkal arra emlékeztették a sivárabb utókort, hogy a néhány emberöltővel korábban itt élt jómódú polgároknak más elképzeléseik voltak a tér szerkezetéről és funkciójáról, mint a helyükbe lépőknek; és más elképzeléseik lehettek a szívben élő hűségéről is.

Az „alapító idő” szórványosan álló cifra palotái mellett egész utcásorok maradtak a múlt század húszas-harmincas éveiben épült, laktanyaszerű bérház-tömbök jellegzetes, vöröstéglás ki-beszögelléseiből. Az én otthonom is egy ilyen laktanya földszintjén volt. Szobám ablakai az utcára néztek, még hozzá nem is akármilyen utcára, hanem a városnegyed főutcájára, mely az ország államformájáról volt elnevezve.

Ez a főutca igazából nem keltette utca benyomását, inkább olyan volt, mint egy tér, melynek csak a szélei látszanak, a hossza jóformán fel sem fogható. Olyan széles volt, mint egy hatsávós autószertráda, ám ehhez képest eléggé gyér volt rajta a forgalom. Csak szombatoként élénkült meg egy kissé. Olyankor a délelőtti óráktól késő délutánig szapora tülkölés hallatszott. Egymásba fonódó, egymással felelő kürtjelzések váltak egyre hangosabbá, majd halkultak el abban az irányban, ahol a szomszédos városrész polgármesteri hivatala működött, az anyakönyvvezető irodával együtt. Ebben a városrészben szombatoként volt szokás házasságot kötni. Minden szombaton legalább tizenöt-húsz jókedvű nászmenet hajtott végig a mi utcánkon, fergeteges dudálás közepette.

Ám aznap, amikor ez a történet kezdődik, nem szombat volt, hanem hétfő, és nem a násznépek dudálása, hanem szirénázás hallatszott az utcáról. Nagyobbik fiam előzőleg, reggeli közben elpanaszolta, hogy hajnalban felébresztette őt valami robajféleség, pedig szeretett volna sokáig aludni. Kérdezte: vajon mi nem hallottuk ezt a szokatlan, furcsa zajt?

A mi utcánkban, a gyér forgalom ellenére, sokféle zaj hallatszott; legtöbbször szokatlannak, furcsának éreztük. Hallottuk őket, de nem vettünk róluk tudomást; és tudomásul vettük őket, de alig hallottunk belőlük valamit.

Az ablakunk előtt, a járdán lépésben haladó lovas rendőrök és -rendőrnők lovainak patkócsattogása.

A Hildegard utcai templom óraütései.

A városi gyorsvasút dübörgése.

A nemrég megnyitott kínai vendéglő harangocskáinak csilingelése (mely néhány héttel később egyszerre csak megszűnt, elhallgatott).

A rajokban gyülekező, børszerkóban pompázó motorkerékpárosok rakétaki-lövést utánzó száguldozása.

A rendkívüli eseményekhez – tüntetéshez, autóbalesethez, tüzesethez – siető megkülönböztetett jelzésű járművek szirénázása.

Igen, a szirénázás.

Amikor nagyobbik fiam fölötté az iménti kérdést, akkor fogtuk csak fel, hogy odakintről percek vagy talán órák óta szirénázás hallatszik ismétlődő, szünni nem akaró hullámokban. A rendkívüli esemény, melyhez a szomszéd városrész felé sietnek a szirénázó gépkocsik, akkora horderejű lehet, hogy akármi-lyen sok jármű közelíti meg a helyszínt, még mindig szükség van utánpótlásra.

Átmentünk a konyhából az utcai szobába, és láttunk tűzoltóautókat, mentőket, rendőrkocsikat, ismét tűzoltóautókat (ezúttal igen sokat), aztán katonai jár-műveket, melyek szokatlan és furcsa módon szintén villogtak és szirénáztak. Utóbb rájöttünk, hogy ők lehetnek a tűzszerészek és a katasztrófaelhárítók.

Bekapcsoltuk a televíziót, és megtudtuk, hogy valóban katasztrófa történt. A szomszédos városrész Lepsiusstrasse nevű utcájában, közel a Zimmermann utca sarkához, összeomlott egy lakóház. Ismertem a helyet: volt a Zimmermann utcában egy teabolt, havonta egyszer-kétszer ott vásároltam. Néha megesett, hogy tettem egy kis kitérőt, és a Lepsius utca felől jutottam el a teabolthoz, úgy-hogy pontosan fel tudtam idézni a Lepsius utcát, és az ismerőség, meghittség vele járó érzését. Még azt is tudtam, mikor élt és mivel foglalkozott Lepsius, mert ebben a városban az ilyesmit kiírják az utcatáblákra.

Am a városi televízió rendkívüli adásában a Lepsius utca csöppet sem rém-lett ismerősnek. Szokatlanul és furcsán hatott a keskeny utcában a sok zöld egyenruhás hatósági személy, a mögöttük összetorlódó kíváncsiskodók tömege és a háromemeletes, keskeny házak között az a foghíj, melyet a másfél emeletnyi törmelékhalom (ezzé roskadt össze az épület) nem tudott kitölteni.

Szokatlanok és furcsák voltak a szomszéd házakban tátongó betört ablakok is.

Ezekre az ablakokra hivatkozott az a szakértő, aki határozottan cáfolta az olyan föltételezéseket, melyek szerint építési hiba vagy az építőanyag előregedé-se miatt omlott össze a ház. Ez a ház három hónappal ezelőtt, a legutóbbi műsza-ki ellenőrzéskor kifogástalan állapotban volt! – jelentette ki. Semmilyen jel nem mutatta, hogy az épületállomány (ezt a szokatlan és furcsa kifejezést használta) veszélyben forog! A környező házakat ugyanakkor építették, mint ezt, ugyan-olyan tervek szerint, ugyanazzal a gyorsított ütemű, de kellően gondos munká-val, ugyanabból az olcsón előállítható, de megfelelő minőségű anyagból. Az ut-cai front – mint a romhalmazon látszik is – üreges salaktéglából épült, az oldalfalakat előregyártott betonlapokból rakták össze. Rendszeres karbantartás mellett egy ilyen ház ötszáz évig is fennmarad, ha le nem bombázzák. Vagy ha fel nem robban. Ez tudniillik felrobbant.

Biztosra vehető, hogy robbanás történt; a környező házak betört ablakai pe-dig azt valószínűsítik, hogy nagy erejű robbanás.

Nem arról van szó tehát, hogy a háború utáni építésznemzedék munkája ne volna megbízható! Ellenkezőleg: olyan derekas munkát végeztek a mi építészeink, akik a „nulladik órában” léptek színre, hogy a két szomszédos ház falaiban semmi kár nem esett! Sehol egy repedés!

Ez a „nulladik óra”, mely az „alapító idő” fogalmának fontos kiegészítése és logikus következménye, ma már, hat évtized elteltével a nulladik órák beiktatására kényszerülő középiskola hangulatát idézi, és azt sugallja, hogy a tanítás – a tanulás – legnagyobb része még hátravan.

Egy másik szakember már azt is tudta, hogy az épület legalsó részében, a földszinten vagy a pincében történhetett a robbanás, és akkora volt az ereje, hogy a két szomszéd ház tűzfalai között magasba emelte az egész épületet, mint valami papírdobozt, aztán a következő pillanatban, amikor a ház visszahullott, az előregyártott oldalfalak úgy dőltek egymásra, akár egy kártyavár lapjai.

Elképzelhető, hogy a városrész újjáépítésekor ott maradt az alapozás alatt egy fel nem robbant bomba, mely valamitől egyszerre csak „kiélesedett”, és működésbe lépett. A világháborús bombák ugyanis nemcsak fölülről lefelé, hanem – idő múltával – alulról fölfelé is pusztítanak.

Mitől lép működésbe épp a mai napon egy világháborús bomba?

Miért nem tegnap vagy holnap?

És hol vannak még ilyen bombák?

Talán a mi házunk alatt is van egy?

Tudnak mozogni a bombák odalent a földben?

Ki szoktak nőni a földből úgy, ahogy a szájban a fogak?

Ilyesmiket kérdezgettek a fiaim, de mire válaszolhattam volna, megszólalt egy igazi szakértő, egy tűzszerész.

Elmondta, hogy ebben a városban a talaj, valamint a folyók és a tavak medre tele van föl nem robbant bombákkal, és ezek nagy része évtizedek, évszázadok múlva is veszélyes lehet. Egyszer egy aluljáró építésekor találtak a város egyik legforgalmasabb útja alatt egy másfél tonnás bombát: ott feküdt közvetlenül az aszfalt alatt, és negyven éven át mindennap több ezer gépkocsi hajtott el fölötte! Máskor meg egy játszótér homokozójának bővítésekor találtak húsz centiméterrel a homokréteg alatt egy működőképes kézigránátot. Ezekhez a bombákhoz képest igazán semmiség az a mondabeli kard, mely egy hajszálon van felfüggesztve az ember feje fölé!

Más tanulságos dolgokat is elmondott volna ez az okos, bátor, tapasztalt ember, ám ekkor hirtelen fölvetődött a kérdés: no és mi lett a ház lakóival?!

Egy újabb szakértő kijelentette, hogy a túlélési arányok jók, sőt a katasztrófa jellegéhez képest nagyon jók.

A ház földszintjét egy üzlet foglalta el, ott nem lakott és nem tartózkodott senki. Azt hiszem, gombkereskedés volt, esetleg edénybolt. Semmiképpen sem lehetett fűszerüzlet, mert a fűszerek aromái más irányba terelnék történetünket. Az üzlet fölött volt emeletenként három, összesen tehát kilenc lakás. Amikor egy órával később újra bekapcsoltuk a televíziót, már a lakók névjegyzéke is megvolt.

Az egyik lakásban egy házaspár lakott három kisgyerekekkel. Ők éppen nyaralni voltak, nekik tehát nem történt semmi bajuk, azt leszámítva, hogy rombadőlt

az otthonuk, és mindenük odaveszett. Ez azonban a többi szerencsés túlélőről ugyanígy elmondható.

Egy másik házaspárról szintén kiderült, hogy elutaztak szabadságra, vagyis nem voltak otthon; egy harmadik házaspár pedig – még a nevükre is emlékszem: a Glück család és tizenöt éves fiúgyermekük – látogatóban volt az asszony szüleinél, az ország déli határán. A riporter nem is mulasztotta el megjegyezni, hogy: nekik bezzeg a nevükben is benne foglaltatik a szerencse!

Szerencsésnek mondható az a harminc év körüli, egyedül élő nő is, aki minden reggel futott két vagy három kört a közeli parkban: aznap a szokásosnál jóval korábban kezdte futását, így ő sem tartózkodott a lakásban, amikor bekövetkezett a robbanás.

Egy nyugdíjas férfi mindig hajnalban vitte sétálni a kutyáját. Aznap hajnalban is lent volt az utcán. Ő is megmenekült, a kutyájával együtt. (Mondanom sem kell talán, hogy nem erről a kutyáról szól a történet, merthogy ez kutya volt, nem kutyuska.)

Kilencből öt lakás tehát üresen állt, amikor működésbe lépett a bomba. A többi négyben ott voltak a lakók. Ki tudja, mit műveltek az előző pillanatokban: talán aludtak még, talán kávéfőztek, fésülködtek, ráültek a WC-kagylóra. Bármit csináltak is, a következő pillanatban szerencsétlenül jártak. A sunyító második világháborús bomba hirtelen élessé vált, és működésbe lépett.

Aztán kiderült, hogy szó sincs bombáról. Gázrobbanás történt. Az egész Lepsius utcában, vagy annak már nem emlékszem, mekkora szakaszán el kellett zárni a gázt. Aztán a vizet is elzárták.

Fiaim arra kértek: menjünk oda, nézzük meg a romhalmazt! Hiába mondtam nekik, hogy: nem helyénvaló, nem is egészen tisztességes dolog mások szerencsétlenségéhez kíváncsiságból odatolakodni, az ellenvetést nem értették, sőt jóformán meg sem hallották. Láttam a szemükön: úgy éreznék, hogy egy fontos lehetőséget mulasztottak el, ha kívánságuk nem teljesül. Így tehát földalattira ültünk, és kiszálltunk a katasztrófa színhelyéhez legközelebb eső állomáson.

Sem azelőtt, sem azóta sohasem kerültem idegenként olyan közel mások jó- és balszerencséjéhez, mint a földalattinak ezen a vonalán, a 9-es járaton. Először és utoljára látott emberek bízták rám életük legbensőségesebb mozzanatait, miközben hozzájuk vagy életükhöz egy lépéssel sem kerülhettem közelebb.

Egyszer egy ismeretlen nő elmesélte, hogy húsz év távollét után újból találkozott élete első szerelmével. Mindketten egészen más emberek lettek, az évek során kicserélődtek a sejtjeik, mégis ott, pontosan ott folytatják, ahol tizenhat éves korukban abbahagyták.

Egyszer pedig egy férfi, aki arra kért, szálljak ki velem az egyik állomáson, és kísérem el a közeli drogambulanciára, mert egymagában tíz lépést sem tudna megtenni, elmondta, hogy teológiát tanult, és majdnem pap lett belőle, de aztán irányt változtatott az élete, és néhány évet börtönben töltött.

Néha az a határozott érzésem támadt, hogy a szívemmel nézem őket, vagyis miközben fénysugarak hatolnak be a szemembe, egyszersmind látósugarakat is kibocsátok a szívemből: azokkal tapogatom le a dolgok, az események, a személyiségek lényegét. Ám ettől az érzéstől nem csökkent, hanem sokszorosára növekedett a szívemben felgyülemlett idegenség, és világossá vált, hogy nekem személy

szerint semmi keresnivalóm azokban a történetekben, melyeket ismeretlenektől hallottam az ottani hónapok során, és amelyek elbeszélésére csillapíthatatlan vágy ösztökél.

Amikor azonban két fiammal végigsétáltam a Zimmermann utcán, a romhalmaiból semmit sem láttunk, mert a Lepsius utca addigra már le volt zárva kordonnal, és még a városi televízió munkatársai sem hagyhatták el kijelölt helyüket. Annyi látszott, hogy valamiféle munkavégzés folyik; fiaim azonban lassúnak ítélték a munkatempót.

Így holnap estig sem fogják elszállítani azt a sok törmeléket!

Elmagyaráztam nekik, hogy óvatosan kell végezni a romeltakarítást, mert emberek vannak a törmelék alatt, és lehet, hogy még élnek.

Csakugyan voltak túlélők. Mire hazamentünk, és bekapcsoltuk a televíziót, melynek képernyőjén a helyszínt sokkal közelebről, sokkal világosabban láttuk, mint ahogy magunk is ott lettünk volna, már elő is került az egyik. Negyvenöt év körüli nő volt, elvesztette az eszméletét, el volt törve a karja és több bordája, de életben maradt.

Nem sokkal később egy férfit is kiszabadítottak. Ő még ágyban feküdt, amikor történt a robbanás, és két betonlap úgy csapódott össze az ágy fölött, hogy megtámasztották egymást. Neki, néhány horzsoláson, kisebb zúzódásokon és persze az ijedségen, az órákig tartó halálfélelmen kívül nem történt semmi baja. Mihelyt olyan állapotba került, hogy kamerák elé állhatott, két fontos dologról is említést tett. Az egyik az volt, hogy amikor megkérdezték, miképpen történhetett a pincében gázrobbanás, elmondta, hogy volt odalent egy gáztűzhely, melyet a lakók a közös költség terhére, közösen használtak. Azt is elmondta, mire használták, de arra már nem emlékszem. Ez a tűzhely, illetve a belőle kiszivárgó és a levegő oxigénjével összekeveredő gáz robbanhatott fel. Hogy miért éppen kora hajnalban robbant fel, azt már ő sem tudta.

A másik fontos dolog, amit elmondott, az volt, hogy a Glück házaspár mégsem annyira szerencsés, mint azt a név megkövetelné. A házaspár tudniillik csakugyan elutazott az asszony szüleihez, ám a gyerek nem tartott velük, mert a Glück kisfiú a tanév végén megbukott matematikából, és a szülők itthon hagyták, hogy készüljön a pótvizsgára.

Szó, ami szó: ez a Glück kisfiú, a nagy Glück kicsi fia eléggé furcsán viselkedett – tette hozzá a szerencsés túlélő. Minden idejét a kutyuskájának szentelte. Ajándékokkal kedveskedett neki a születésnapján. Bodros szalagokat kötött a nyakába. Piros cipőcskét varrt mind a négy mancsocskájára. Képes volt egész délutánokat elfecsérelni mindenféle haszontalansággal, például azzal, hogy csimbókokba fonta a kutyuska szőréit.

Így persze nem csoda, ha megbukik matematikából!

De azért mégiscsak szerencsésebben járt volna, ha a szülők magukkal viszik a nagyszülőkhöz.

Igazából magukkal is vitték volna, annak ellenére, hogy megbukott, és arról volt szó, hogy büntetésből otthon hagyják. De aztán úgy gondolták a szülők, hogy pótvizsgára készülni a nagyszülőknél is lehet; bár egy olyan vadregényes környéken, amilyennek a nagyszülők tájegységét hirdetik az utazási irodák, inkább horgászni és kirándulni szokott az ember, mintsem pótvizsgára készülni.

Csakhogy a Glück kisfiú ragaszkodott hozzá, hogy a kutyuskát is elvihesse a nagyszülőkhöz, arról pedig szó sem lehetett. Ezért aztán a szülők mégiscsak otthon hagyták. Eredetileg büntetésből akarták otthon hagyni, de lényegében – ha jól szemügyre vesszük a dolgot – jutalom lett belőle.

A városi televízió stúdiójából egy riporternő felhívta az ország déli határvidékén tartózkodó Glück szülőket, akik már értesültek a szerencsétlenségről. Glück anyuka zokogott, Glück apuka hebegett, már ahogyan egyik pillanatról a másikra szerencsétlenné váló emberek szoktak zokogni és hebegni, amikor balsorsukkal kapcsolatban telefonhívást kapnak a városi televíziótól.

A riporter asszony vigasztalta a házaspárt, telefonban és képernyőn egyszerre: ne csüggedjenek, ne adják fel a reményt! Már eddig is több túlélőt kiszabadítottak a romok közül! Hátha a Glück kisfiú is életben van!

Színre lépett egy négy lábú szakértő, egy különleges kiképzésben részesült, nagy termetű kutya. Csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy benne sem kell címszereplőt látnia az olvasónak, hiszen a címszereplő már megvan: ő a Glück kisfiú kutyuskája.

Erről a nagy kutyáról viszont elmondta a televízió szerkesztője, hogy ez egy világlátott kutya: járt már Törökországban, Kínában és Pakisztánban, csupa földrengés sújtotta területen. Megszaglássza a romba dőlt épületeket, és jelzi, ha emberszagot érez a törmelék alatt.

A kutya jelezte, hogy a törmelék alatt emberi test van, egy vagy több test.

Estefelé, sötétedéskor csakugyan előkerült egy emberi test. Ez a test azonban semmiképp sem dicsekedhetett azzal, hogy szerencséje van, tudniillik holttest volt.

Am Glückéknek, akik időközben autóba ültek, és nem voltak telefonon elérhetők, mégsem kellett feladniuk a reményt. Ez a holttest nem az ő gyerekekük, hanem a házmaster vagy házgondnok földi maradványa volt. A mentőkutya (ez már egy másik kutya volt, mert az intenzív kereséstől, a folyamatos összpontosítástól az állatnak hamar elfárad a szaglása, és fel kell váltani), tehát a kutya továbbra is jelezte, hogy emberszagot érez odalentről.

És akkor jött egy élettelen szakértő is, egy készülék, egy egészen különleges detektor. Csak a hadseregnek volt ilyen műszere, de hát a hadsereg is részt vett a mentési munkálatokban. Ez a műszer nagy messzeségből, vastag beton- vagy kőrétegeken keresztül is kimutatta az élő szervezet zörejeit, mindenekelőtt a szívdobogást.

A detektor pedig azt mutatta ki, hogy még nem jöhetnek a munkagépek. Valakinek még dobog a szíve a törmelék alatt.

Éjszaka, miközben reflektorok világították meg a lassan fogyatkozó törmelékhalmot, előkerült a következő halálos áldozat. Ő is egy felnőtt férfi volt. Lehet, hogy a földrengésben és hegyomlásban járatos kutya az ő szagát érezte, de biztos, hogy nem az ő szíve dobogott. A detektor tudatta velünk, hogy odalent valakinek még mindig dobog a szíve.

Az a szív pedig most már csakis a Glück kisfiúé lehetett. Az összes többi lakó, élve vagy holtan, előkerült már.

Az persze nem volt kizárható, hogy illetéktelen személy tartózkodott a pincében, például egy hajléktalan töltötte ott az éjszakát, de ezt sem a túlélők, sem a

szakértők nem tartották valószínűnek. A városban sok ezer hajléktalan élt, de csak azokban a városnegyedekben, ahol megtűrték őket. Ez viszont egy kissé rideg városrész volt. Az itt élők szerették a rendet. Itt a szülők szigorú nevelési elveket ültettek át a gyakorlatba. Itt nem laktak sem törökök, sem afrikaiak. Errefelé nemigen jártak hajléktalanok sem, vagy ha jártak is, nem időzhettek sokáig, mert ha leültek vagy pláne lefeküdtek valahol, akkor mindjárt rájuk lett szólva, hogy: tessék szépen felállni!

Arról nem is beszélve, hogy a szerencsétlenül járt házban zárva tartották mind az utcai bejáratot, mind a pinceajtót, és csak a lakóknak volt kulcsa hozzájuk. Úgy sejtettük tehát, hogy a Glück kisfiú lesz az, aki odalent van a pincében.

Másnap reggel, amikor újra bekapcsoltuk a televíziót, és láttuk, hogy az emeletek romjait már nagyjából elszállították, sejtésünk be is bizonyosodott.

Időközben megérkeztek az országhatár mellől a szülők, és az egyik szakértő olyan ruhadarabot szeretett volna kapni tőlük, amit a Glück kisfiú viselt, hogy megszagoltassa a kutyával. A házaspár tanácstalan volt. Honnét vegyenek szagmintának való ruhadarabot, ha a kisfiúval együtt a kisfiú összes holmiját is maga alá temette a ház? Mert ha a kisfiút magukkal vitték volna, akkor most persze rajta lenne a szagmintának való póló vagy nadrág, de akkor a kisfiú itt állna mellettük, és nem volna szükség szagmintára! A férfi borostás volt, az asszonynak ki volt sírva a szeme, gyűröttek és kialvatlanok voltak. Egész éjszaka úton voltak, felváltva vezettek. Aztán arról, hogy egész éjjel vezettek, az asszonynak eszébe jutott, hogy hiszen a kisfiú baseballsapkája még a múlt vasárnap ott felejtődött a hátsó ülésen, ott is maradt. Azt meg lehetne mutatni a kutyának. És a kutya jelezte: ez az, erről van szó. Aki odalent van a pincében, az ennek a sapkának a tulajdonosa.

A detektor pedig továbbra is azt mutatta, hogy odalent a pincében még dobog egy szív.

Igen ám, de mit keresett a Glück kisfiú hajnali öt órakor odalent a pincében?

A szülők olyan arcot vágtak, mint akiknek mostanáig eszükbe sem jutott ez a kérdés, és nem tudtak válaszolni rá.

Majd megkérdezzük tőle. Majd ő megmondja!

Szólongatták a kisfiút, kiabáltak neki. Válasz nem érkezett a törmelék alól. Egy szakértő megnyugtatta a kedves szülőket és a kedves nézőket: lehet, hogy eszméletlen, lehet, hogy nem tud megszólalni, de az a fontos, hogy él!

A szakértő az órájára nézett. A kisfiú pillanatnyilag harminc órája van eltemetve. Ha feltételezzük, hogy nem reggelizett, vacsorázni viszont vacsorázott, akkor harminchat-harmincnyolc órával ezelőtt vett magához utoljára táplálékot és folyadékot. Ez soknak hangzik, de valójában egy egészséges, fiatal szervezet ennyi ideig bőven kibírja étlen-szomjan, még ha hozzászámítjuk is azt a néhány órát, amíg a mentőalakulat eljut a pincéig. Nagyon óvatosan kell eljárunk a törmelékdarabok elmozdításakor, különösen a pincerésznél. Mint a detektor mutatja (ez egy másik detektor volt, ultrahanggal működött), a pincében nagyobb üregek maradtak, és féltő, hogy ezek megbolygatásakor a földém maradványai rászakadnak a kimentendő személyre.

Kérdezte a riporter – most egy férfi – a szülőktől: nem volt-e felelőtlenség ott-hagyni a lakásban egyedül azt a kisfiút? Büszkén felelték a szülők: az a kisfiú

már nagy fiú. Teljesen önállóan intézi az ügyeit. Adtunk neki zsebpénzt, és felírtuk a fontosabb telefonszámokat, hogy kinek szóljon, ha segítségre van szüksége. Egyszóval, mindene megvolt. Azonkívül nem is hagytuk egyedül, mert ott volt vele a kutyuskája, így tehát kétszeresen is mindene megvolt, mert a kutyuskája volt a mindene.

De tényleg nagyon szerette a kutyuskáját, igazán!

Mert a mi kislányunk nagyon hűséges volt ám a barátaihoz!

Kevés barátja volt neki, de azokhoz úgy ragaszkodott, hogy az valami csoda!

Igazából a kutyuska volt az egyetlen barátja, de érte aztán az életét is feláldozta volna!

Már nem látszottak annyira gyűröttnek és kialvatlannak, mint amikor először álltak a kamera előtt. Időközben Glück megborotválkozott, Glücknét pedig mintha kezelésbe vette volna a városi televízió sminkese és fodrásza. De nem elsősorban ettől változtak meg, hanem attól, hogy szemlátomást erőt adott nekik a remény. Hangoztatták, hogy a remény hal meg utoljára, majd pedig egymás szavába vágva nem győztek csupa szépet és jót mondani a Glück kisfiúról. Hogy milyen gyorsan úszott és milyen szépen énekelt!

Csak az volt szokatlan és furcsa, hogy mindez múlt időben hangzott el. Mintha a szülők lemondtak volna gyermekükről. Mintha beletörődtek volna, hogy elveszítették, miközben elfelejtették megsiratni. Pedig hát erről szó sem volt! Ellenkezőleg: olyan sok reményük volt, hogy valósággal elárasztotta őket. Úsztak, lubickoltak a reményben. Fuldokoltak a reményben.

És ahogy teltek az órák, a szívdobbanásokat egyre közelebről mutatta a detektor, a kutya pedig jelezte: ott van a besebballsapka tulajdonosa, arrafelé keressék!

*

Háromnegyed évvel később, amikor még mindig ebben a városban éltem, egy délutáni teavásárláskor tettem ismét egy kis kitérőt, és egyszerre csak abban az utcában találtam magamat, azon a helyszínen, ahol a robbanás történt a nyáron. De csakugyan megtörtént-e az, amire kétségkívül sor került? Olyannak mutatkozott minden, mintha nem történt volna semmi. Az elpusztult épület helyén új ház állt, nem hivalkodóan új, de azért vadonatúj, és nem lakóház, hanem irodaház. Így tehát a kora tavaszi késő délutánban sötétek voltak az ablakai, de azért az új épület így is hiánytalanul kitöltötte azt az ürességet, melyet holmi történetek és történetek amúgy sem tudnának kitölteni. Teljesen hétköznapi volt, mégis furcsának és szokatlannak éreztem, méghozzá éppen a teljes hétköznapiság miatt. Ez elárul valami lényeges dolgot, persze nem a gyors, de nyilván gondos munkával felhúzott épületről, hanem a jelen sorok írójáról. Arról árulkodik, hogy idegen vagyok itt, és az is maradok, testem idegen test; minél többet tudok erről a városról és lakóiról, minél közvetlenebbül nyomom követem boldogságukat és szerencsétlenségüket, annál idegenebb.

Akkor már tudtam, mi keresnivalója volt a Glück kisfiúnak odalent a pincében azon a nyári hajnalon, melyet azóta újabb hajnalok és alkonyatok hátrább löktek a semmibe. A felelősségre és felelőtlenségre irányuló kérdést ugyanis nemcsak a városi televízió riportere tette föl, hanem a rendőrség is megvizsgálta.

A Glück szülők csakhamar beismerték, amit eleinte megpróbáltak elhallgatni: hogy tudniillik a robbanás előestéjén zajlott egy hosszú telefonbeszélgetés.

A szülők a nagyszülők házából, az ország déli határa mellől felhívták a kisfiút, és kérdőre vonták: mivel töltötte a napot? A kisfiú váltig állította, hogy a matematika pótvizsgára készült.

A szülők azonban tudták, hogy hazudik, mert előzőleg felhívták a szomszédot is, aki aztán túlélte a robbanást, és akinek a rendőrségen szintén eszébe jutott egy sor olyan részlet, melyet előzőleg a televízióban képtelen volt felidézni, és aki aznap este, amikor a szülők felhívták, elmondta nekik, hogy a kisfiú egész nap lent játszott a kutyuskájával a parkban: elhajított egy teniszlabdát, a kutyuska pedig szaladt, és farkcsóválva visszahozta. Ezzel töltötték az egész napot, a kutyuska meg a kisfiú.

A túlélő szomszéd még meg is kérdezte a kisfiútól, miért pazarolja ilyen esztelenül a drága időt. A Glück kisfiú pedig azt felelte: azért, mert őt az égvilágon senki sem szereti, csak a kutyuska.

És ez még hagyján, de ráadásul a kutyuska fejére oda volt erősítve egy kartonpapírból és vékonyra szeletelt parafadugókból összetákolts kalapféleség, melyen a kisfiú legalább egy napig dolgozhatott, hacsak ennél is több időt el nem fecsért rá az életéből!

Mire a szülők haragra lobbantak, és elhatározták, hogy véget vetnek ennek az ostobaságnak, mert ez így nem mehet tovább! Értésére adták a kisfiúnak, hogy búcsúzzék el a kutyuskától, mert ők, mihelyt hazaérkeznek, vagy beadják a kutyuskát az egyik állatmenhelyre, vagy örökre elaltatják. Így majd a kisfiúnak elmegy a kutyuskája, és megjön az esze.

Ez a számítás azonban nem vált be. A Glück kisfiú eszének esze ágában sem volt megjönni. Egész éjjel kiabált és csapkodott (nem az ész, hanem a kisfiú), úgyhogy a túlélő szomszéd át is kopogott: halkabban sírjál már, egyem a szívedet!

Mire a kisfiú el is hallgatott, viszont hajnalban felnyalábolta a kutyuskát, lement vele a pincébe, ott kinyitotta mind a három gázcsapot, várt egy darabig, aztán gyufát gyújtott. Annyi elkeseredés volt benne, hogy azzal az egész világot elpusztíthatta volna, ám a rendelkezésére álló eszközökből mindössze egy háromemeletes lakóház lerombolására futotta.

És a ház úgy emelkedett a levegőbe, mint valami papírdoboz.

A következő pillanatban, amikor az épület a gyors emelkedés után fáradtan összeroskadt, a Glück kisfiút agyonütötte az egyik leszakadó betongerenda. A kutyuska pedig ott feküdt a kisfiú teste alatt, mely felfogta az ütés erejét.

Nehéz volna vitába szállni azzal a véleménnyel, mely szerint a kisfiú, ígéretéhez híven, valóban feláldozta az életét a kutyuskáért. A mentőkutyák szimata nem csalt: ők valóban a baseballsapka tulajdonosának a szagát érezték, csakhogy ez a tulajdonos halott volt. És a detektor is a tényeknek megfelelően mutatta, hogy odalent valakinek dobog a szíve, csakhogy ez a szív a kutyuska testében dobogott.

Amikor a Glück kisfiú összezúzott holttestét felhozták az egykori pincéből, a kutyuska még élt. Azon kívül, hogy eltört az egyik lába – és persze leszámítva az ijedséget, a halálfélelmet, a két napig tartó szomjazást és koplalást, valamint azt, hogy elveszítette hűségese gazdáját, akit rajta kívül az égvilágon senki sem szeretett –, mindezt leszámítva, tulajdonképpen semmi baja sem történt.

A hiúság vására

Érdekes, hogy mély hangú, szigorú nénire emlékeztem.

Apám megigazította a katétert a lába között, libbentett egyet a paplanon, aztán ugyanolyan szúrós szemmel nézett rám, mint gyerekkoromban, amikor számon kérte rajtam, hogy nem készültek el a számtanpéldák, vagy amire a legmérgebb volt, ha a szemetes kiürítése után nem béleltem ki újságpapírral a vödrot.

El kell menned Manyikához, mondta, nem tagadhatod meg egy haldokló kérését.

Mért, haldoklik?, kérdeztem epésen, mire apám szinte felpaprikázódott: Mi az, hogy ő? Én haldoklom, fiam, én!

Tehát apám utolsó kérésévé nemesedett Manyika néni meglátogatása. Kissé érthetetlennek tűnt, mitől lett számára ennyire fontos ez a nénikéje, akit igazából sose tartott semmire, sem ő, sem a „nagy család”, mert képes volt hozzámenni egy belügyishez, aki – meggyőződésük szerint – mindenkit besűgött. Nem is tartottuk velük a kapcsolatot, csak Manyika néni névnapján jártunk ott évente egyszer, meg akkor, amikor a dédi meghalt, és azt a nénit, akire én nem is emlékszem, „tőlük” temették. Talán ezért is maradt meg bennem Manyika néni olyan sötét tekintetű, mérges asszonyságnak, a gyász miatt.

De a mély hangja rögvest a fülemben csengett, ha szóba került.

Te gyerek... így meg úgy. Mindig ezzel kezdte a mondatot, mintha tudatosítani akarta volna bennem, hogy gyerek vagyok, és ez elég ok arra, hogy meghúzzam magamat, és egyúttal arra is, hogy oktasson.

Sejtettem, hogy apámban, ahogy ő mondta „haldoklása” során valamiféle lelkiismeret-furdalás buggyant elő, tán arra gondolt, hogy méltatlanul szigorúak voltunk Manyika nénivel, elvégre neki lehetett a legrosszabb a béemes Bandi bácsi oldalán. A tette, hogy hozzáment, ugyanezzel a cselekedettel elnyerte a méltó büntetését, hiszen tudtuk jól, hogy Bandi bácsi miféle „szerzet” volt (néha „alaknak” titulálták), aki ivott, nőzött, és semmibe vette Manyika nénit.

Ezért szidhatott ő másokat mély, rekedt hangon.

Apám az én látogatásommal akarta kiengesztelni, még az is lehet, hogy nem csak az öregasszonyt, hanem magát a haragvó Úristent is.

Manyika néni sipító, éles fejhangon óbégatott egész délután. Csak nehezen ismert meg, Tibi, miféle Tibi, kérdezte a kertajtóban, aztán amikor megértette, hogy az a Tibi vagyok, aki a Tibi fia, csak ő sosem hívott így, Tibinek, mert a Tibi az apám volt, és én a „Te, gyerek...”, akkor nagyon elcsodálkozott. Szinte felvissított, hogy a Tibi még él?, és szűkre húzott szemmel úgy mustrált, mint aki most kénytelen lesz kibökní a nagy igazságot, hogy nem, igaza van, Manyika néni, a Tibi, jut is eszembe, meghalt, hát persze, már mikor. Ezzel szemben megerősítettem, hogy Tibi, vagyis apám még él, igaz, kórházban van, de reménykedünk a legjobbban.

Igazából nem tudtam, mit kellene mondanom Manyika néninek, apám semmivel nem vértezett fel, a feladat önmagában állt: látogasd meg Manyika néni. És kész. Mintha a meglátogatás akár kimerülhetett volna annyiban, hogy a néni ajtót nyit, köszönök, megkérdem, jól van-e, aztán még ott, a kapuban el is búsúzkodom, és ezzel teljesítettem egy haldokló utolsó kívánságát.

De nem volt bennem ennyi bátorság, vagy minek is nevezzem, ami azt eredményezte, hogy miután Manyika néni elfogadta a pusztá tény, hogy a Tibi fia, aki szintén Tibi, tehát akár maga Tibi is lehetne, eljött hozzá látogatóba, annyi idő után, holott a Bandi is meghalt már, sok-sok éve, és közben rá sem néztek.

Most viszont itt voltam, ültem a sötét, rossz levegőjű szobában, amit mintha még máig belengett volna Bandi bácsi rettenetes Filtol cigarettájának áporodott bűze, és az elhúzható üvegű vitrinek mögött ott láttam gyerekkorom felhomályló dísz tárgyait, a Zsolnay porcelán macskát, a galambot etető lánykát, a cseh-szlovák kristályszelencét, amiben régen franciadrazsét tartottak, és a vitrin fölötti polcot pedig végigfutotta a Világirodalom Remekei vászonba kötött sorozata, a színskála szerint rendezve el. Az orrom előtt Thackeray *A hiúság vására* című művével, amiről oly nehezen tudtam volna elképzelni, hogy Bandi bácsi vagy Manyika néni olvasta, mert én sem olvastam, s tudomásom szerint apám se, aki pedig a nyugdíjban falta a könyveket. Eszembe jutott, hogy kölcsön kellene kérni Manyika nénitől a vaskos kötetet, vajon mit szólna hozzá, szívesen odaadná-e, és mit szólna apám, ha a misszióból *A hiúság vásárával* térnék vissza, mondván, ezt küldte Manyika néni, tessék, olvassd csak el.

Alig helyezkedtünk el, és kezdtem el töprenkedni rajta, miről fogunk most társalogni, zörgést hallottam kintről. Erre Manyika néni felugrott, és hirtelen cinkossággal odalépett a fotelhez, amiben ültem. Sipító hangját a tőle telhető módon visszafogta, de még így sem lehetett suttogásnak nevezni, ahogy beszélt. Ez a Szilvi, közölte velem, és bennem felrémlt Manyika néni nálam két vagy három évvel fiatalabb lánya, akit csak Szilvikének hívtunk, és aki már tizennégy évesen teherbe esett annak idején, megerősítve mindenkiben, hogy egy belügyis csak romlást hozhat a familiára, tessék, mi lett ebből a szerencsétlen lányból.

Nem lehetett sokat merengeni a múlton, mert Manyika néni elkezdte darálni a maga szövegét. Vigyázni kell vele, de nagyon. Emlékszel te rá, hogy milyen lány volt ez, hát emlékszel. Persze, hogy emlékszel. Na, megmondom neked, hogy semmit sem változott. Idejár, úgy tesz, mint aki segíteni jött, de nincs benne köszönet. Nekem elhiheted. Még hogy bevásárol, köszönöm szépen. Be tudok én vásárolni magamnak. Látom, mi folyik itt, nem vagyok annyira lütytő. Nyitogatja a hűtőt. Hogy berámol. Tudod, mit rámol be? Hoz két joghurtot. Mi nek az nekem? Ki kérte? De közben meg elviszi a sajtomat. És a szalonnát. Azt hiszi, észre sem veszem. Mert hülye vénasszony vagyok. Akinek fel sem tűnik, hogy itt volt a sajt, aztán meg sehol.

Továbbra is szöszmötölést hallottam kintről, ajtók nyitódtak, csukódtak. Manyika néni hol kifelé pislogott, hol meg visszahajolt a fülemhez.

Nem sejti, hogy itt vagy, különben nem merné. Ilyen nyíltan meglopni az anyját. És ez még semmi...

A konyhából vagy a fürdőből vízsubogás szűrődött be.

Lopja a bugyijaimat, mondta Manyika néni, a szeme meg úgy villant, hogy

érezhető volt: nehezen tud nagyobb gazemberséget elképzelni ebben a földi világban.

Tényleg?, kérdeztem, mert éreztem, hogy erre a bejelentésre mindenképp reagálnom kell.

Ha mondom! Bent van a hálóban minden, a komódfiókban. És egyre csak fogynak a bugyik. Itt tartunk, édes Tibikém..., bólogatott nagyokat Manyika néni.

Életemben először nevezett Tibikének. Végül is, minden cselekedet elnyeri egyszer méltó jutalmát, tudta apám, hogy mért küld ide.

Nem tudtam mit felelni, szerencsére Szilvi megmentette a helyzetet, azzal, hogy végre benyitott.

Jó napot, anyuka, mondta fáradt hangon. Aztán vett észre, amint felálltam a fotelból. Rögvest megismert. Tibi? De örülök!

Az öröme azonban nem tűnt túláradónak, az anyját méregette, az meg őt, és végül mindketten rám szegezték a szemüket. Meglehetősen kínosan éreztem magamat, rögvest javasoltam is, hogy akkor megyek, nem akarok zavarni. Szilvi korholni kezdte Manyika nénit, amiért még egy kávéval sem kínált meg. Manyika néni teljesen igazat szólt akkor, amikor azzal vágott vissza, nem azért jött a Tibike, lányom, hogy igyon, hanem hogy meglátogasson.

Elbeszélgettetek?, kérdezte Szilvi, és megint ide-oda járt a szeme.

Kicsit mesélt a Manyika néni, szögeztem le sietve.

Na, jól van akkor. Anyuka, le kéne dőlni egy kicsit, nem? Tibinek főzők egy kávé, gyere ki velem a konyhába, Tibi, mondta Szilvi, most keményen, szinte parancsolóan.

Manyika néni éles fejhangon válaszolt. Mért feküdjek le, nem vagyok fáradt, ki látott olyat, mindig csak feküdni, mint aki megdögleni készül.

Senki sem készül megdögleni, de megmondta az orvos is. Jó tesz az anyukának, ha minél többet fekszik.

Szilvi megragadta karomat, és maga után vonszolta a konyhába.

A konyhára is emlékeztem, itt álltak valaha tepsiben a sápatag pogácsák, amiket Manyika néni sütött a vendégeknek, mindig ugyanazt, és anyámék alig akarták megkóstolni, mi faltuk fel a Szilvivel, és hazafelé én még rendre szidást is kaptam, amiért nem tudok uralkodni magamon, miért kell azt hinni a Bandiéknek, hogy kiéhezve megünk oda hozzájuk, most aztán mesélhetik fűnek-fának, hogy ez a gyerek úgy evett, mint a farkas, biztos nem süt neki az anyja pogácsát, a kis szerencsétlennek.

Miket hordott össze neked?, kérdezte Szilvi minden átmenet nélkül. Úgy állt előttem, mint egy tanítónő, aki egy gaz diákból akar kikényszeríteni valami vallomást.

Még a vállamat sem tudtam megrándítani.

Elkezdte, hogy kirámolom a hűtőjét? Hogy hazaviszem, amit találok benne. Most húztam fel a vállam, beleegyezőleg.

Hogy elvittem a sajtját?

Bólintottam.

Meg a szalonnáját.

Bólintottam.

Meg a stifolderét.

Stifoldert nem mondott, szúrtam közbe.

És a bugyik? Előjött a bugyikkal is, ugye?

Bólintottam.

Szilvi itt kapott hisztirohamot. A nyavalyás boszorka. Ezt hogy volt képes kitalálni! Hogy én lopom a bugyjait! Az ő ezeréves, retkes, foltos cuccait. Szilvi a mutatójával az orrom előtt hadonászott. És mindenkinek elmeséli. Ezek meg amilyen birkák, a sok dilis szomszéd... el is hiszik neki. Miért mondaná a Manyika, ugyan miért mesélne be effélét? Megőrülök.

Szilvi körberohant a konyhában, aztán megállt előttem.

Remélem, egy szót sem hiszel el belőle.

Erőteljesen megráztam a fejemet. Éreztem, jobb, ha a lehető legkevesebb szót ejtem ki a számon.

Még jó, hogy most jöttem. Különbén tudod, mi lett volna? Megmondom én. Jobb, ha tőlem hallod. Hogy a Géza, a férjem, a szenet lopja tőle. Idejön a Trabanttal, telelapátolja szénnel, és ellopja. Mert a drága Manyika néninek nem kellett a gáz. Hú, az veszélyes. Jó neki a szén meg a fa. Csak ne lopná a Géza. A veje a szenet lopja, a lánya bugyit. Ez a hála, drága elvtársaim.

Arra emlékszem még, hogy az előszobában, felettébb sután annyit kérdeztem még, azért jól vagytok?, mire Szilvi rám nézett, és egy mosolyféle suhant át az arcán. Hát persze, felelte, azért jól. Tibi bácsi?, kérdezett vissza, hallottam, hogy műteni kellett. Háromszor, mondtam erre, majd kópésan hozzátettem, azért megmarad, legalábbis a jelek szerint.

Szilvi nem engedte, hogy beköszönjek Manyika nénihez. Ha lefekszik, el is alszik. Az a legjobb, ha alszik, nem beszél, nem gondolkodik. Na pusszantalak.

Az utcán, a ház előtt a kombi Trabant állt, kék színű. Ahogy elhaladtam mellette, önkéntelenül is bepislogtam az ablakon. Tény, hogy a hátsó ülése ki volt szedve. De nem úgy tűnt, mintha szenet szállítanának benne, legalábbis nem rendszeresen. Igaz, még csak szeptember elejét írtunk.

Apám látható elégedettséggel vette tudomásul, hogy ott jártam Manyika néninél. Szinte semmit sem kérdezett. Annyit meséltem, mint a legérdekesebbet, hogy emlékezetem szerint Manyika néni hangja mély és erőteljes volt, most meg magas és sikongató. Erre azt felelte, hogy az a hülye Bandi biztos ez elől menekült a sírba.

Amikor olvasnivalót kért, megkérdeztem, érdekl-e a klasszikus irodalom is esetleg. Mivel akarsz traktálni a halálos ágyamon?, nézett rám a szemüvege fölött. *A hiúság vására*, mondjuk, vettem oda lazán, jó vastag.

Apám csak ingatta a fejét. Nem mondta, hogy hozd, de azt sem, hogy a kutyát sem érdekl.

Főtiszteletű Superintendencia!

Még a múlt esztendő December havában történt, hogy két Ifjúval – kikkel a balszerencse hozott össze –, egy estve járkálni elindultam, s ugyanazokkal egy bormérő helyre bēvetődtem, a Főtiszteletű Superintendenciának azt tiltó nyilvános parancsolatja elmelőlésével – s még csak nem is sejtve, mily romlást fog nekem okozni ifjúi szelességből származott ezen cselekedetem, amelynek emlékezetemben való későbbi megújítása reám nézve sokszorosan lesújtó volt.

A fōnt említett helyről mindhárman hazaindultunk, mégpedig – szégyennel vagyok kénytelen megvallani – egy kissé vidámon. A vélem lévő ifjaktól én már jövés közben el akartam válni, hogy hamarább hazaérhessek, részint azért, hogy őket is ösztönözhessem a minél hamarábbi hazasietésre; részint, nehogy valami botránkoztató s a közcsendet megháborító lármát okozzanak; részint, hogy magokat valami bajba ne keverjék. De nem tettem. Útközben tehát egyike a vélem lévő ifjagnak egy helyt valami neszt vévőn észre – mit ő későbbi tudomás szerént lúd gágogásának esmére –, azon szerencsétlen ötletre vetemedett, hogy a kerítésen bēmenjen, magáról mintegy elfelejtkezve. Anélkül, hogy én tudtam volna, mi okból teszi ezen vakmerő lépést, és hozzá intézett, a kerítésen való bēmenésről leverni igyekező kéréseim ellenére is!, onnan két libát kihozott.

Később, kivilágosodván, e folyó hónap 4-én Oskolai Törvényszék eleibe idéztettünk, többekkel együtt én is, mint aki személyesen jelen voltam azon vigyázatlan cselekedetkor, és így mintegy részese valék eme gyalázatos tettnek, a VII-ik Törvény értelménél fogva: az alsóbb Oskolai Törvényszék által a Tanuló Ifjúság közül kirekesztettem, mely ítéletet a Felsőbb Oskolai Törvényszék is megerősítette.

Fájlalva tudom, s leveretve újjítom meg emlékezetemben, hogy a fōntebbi magam viselete a Főtiszteletű Superintendencia által kiadott kegyelmes parancsolattal – mely a Tanulónak a borházba való járást szorossan tiltja – igen ellenkezett. Keservesen érzem hibámnak süllygo voltát, mely engem némineműképpen elrettent, s elszégyenít a Főtiszteletű Superintendencia jōltevő színe eleibe folyamodni; de másfelől bátorít engem a Főtiszteletű Superintendenciának Atyai kegyessége, mellyel több ily szerencsétlenség eránt viseltetni méltóztatott. Biztat jōtéteményinek határtalan száma, mellyeket sok boldogtalanokra árasztani kegyelmes volt, hogy közelítsek a Főtiszteletű Superintendenciának csak egyedül jōtéteményt osztogatni tudó székéhez. Vagyok is bátor folyamodni azon legalázatosabb könyörgésemmel, hogy ne engedjen engem a Főtiszteletű Superintendencia ezen szomorú helyheztetésében – melybe egy botlás és ifjúi vigyázatlanság taszított – a kétségbeesés áldozatjává lenni, hanem ezen szelességből s gondatlanságból esett hibámat kegyessen elnézvőn, a Tanuló Ifjak száma közzé – szokott kegyessége szerént – bēvenni méltóztatson. Örök hálára fog engem ezen jōtét kötelezni, s ösztönözni az Oskolai minden Törvények legpontosabb megtartására, és minden tekintetbeni erkölcsi jó magam viseletére, amire magam szentül ígérvőn, vagyok Martius 12-ik napján az 1837-ik esztendőben a Főtiszteletű Superintendenciának örökös tisztelő szolgája, Baráth János.

TÓTH KRISZTINA

Játék, öröm

*Tompa vége lett aztán. Úgy zuhant
az utolsó mondat az öblös csendbe,
mint amikor a hezitáló tudat
átbillenti a testet a kövezetre,
és estében még álmélkodik, hogy mégse,
mégse lett folytatás, pedig hogy akarta,
pár másodperc a vér szabadesése
a szív felé, aztán kattán, lerakta,
valamit hozzá kellett volna tenni,
valami frappánsat, ami lezárja,
de csak sípoló hallgatás, csak ennyi,
a felgyűródött ég és lent a járda,
nézi szemben a világító betűket,
hogy Játék, öröm: sose tudta, miért
írhatták oda. Hogy az milyen üzlet.
Sokszor látta az erkélyről, míg élt –*

A Jelenkor régi szerkesztőségének nagyterme a Széchenyi tér 17-ben, költözés előtt, 2003 júliusában.

(Fotó: Németh Pál)

A változás felszínére

*Már nincs, akit zavarjon,
ha almát rágok, már nincs,
aki a szakállamra megjegyzést
tegyen, nincs, akivel arról
vitatkozzak, mit nézzünk
a tévében. A szakállam*

*rég levágtam. Máshol élek,
és nekik, akik egyedül
maradtak, több tévéjük van.
Egyedül van egyikük a halálban,
másikuk az életben. Minden
más lesz. A változás felszínére*

*kerültem, mint az autópálya-
építésnél megtalált római villa.
A bulldózer vezetője, mikor
a felfedezést tette, kiszállt,
és mielőtt bárki odajön, egy
aranypénzt a nyelve alá rejtett.*

Infúzió, élet vize

*Nem vagyok méltó a mártír-
glóriára, amit apám halála miatt
a fejem fölött hordok. Ellen-
szenvésnek találok magamat,
ahogy az együttérzést fogadom,
ahogy a betegség lefolyását*

*mesélem. Lefolyás? Az infúzióé.
Vérátömlesztés. Az utolsó előtti
napon a lepedőcsere, úgy, hogy*

*már nem tudott fölkelni, és
a két nővér „Jól van, Pista bácsi!”
kiáltások közepette az oldalára*

*fektetve az ágya rácsához
támasztotta. Ő csak nézett.
A feje nagy volt, valószínűtlenül
nagy. Aztán rohantunk a lányunkért
a zsúrba. Boszorkánynak öltöztek.
Mégfőzték az élet vizét.*

Hiányaimból

*A fiam honnan tud mindent
az életről, mert tőlem
ugyan nem, mivel én
semmit nem tudok róla.
Bármiről vitatkozunk,
mindig a feleségemnek*

*van igaza – nem tudom,
hogy csinálja –, még akkor
is, ha én egy tőle hallott
álláspontot képviselek.
Az apám még mindig jobb
ember volt nálam, mert*

*rejtette, amit én észre
se veszek. A lányom többre
emlékszik, mint amit én
elfelejteni bírok. Hiányaimból
ki köt majd csokrot. És
mikor lesz tele a keze?*

(a vér visszavétele)

Ámde véretek, a lelketeket, követelem majd.

I.Móz 9,5

1.

*barlangot, mélyedést, fülkét. hasadékot, amelyben
bezárva, elfalazva élhet. bezárva, pedig tudja,
hogy nincs olyan hely. élhet egy hangokból, képekből
összeállt tömbben. ő, aki hangok és képek nélkül.
ha bent valami gyerekkori ezt akarja. hogy rajta
semmi se látsszon. hogy tartsa a tenyerét, de vigyázzon,
pisszennie sem szabad. hogy éles szilánkkal újra
belevágjon. egy nyílást, kaparja le a régi heget,
hogy újra látni, hallani lehessen. látni, ami azon át
kilép. hallani is, ahogy újra felszisszen. és mindig
ugyanott, ha kérdezik, melyet bezárhat. mert nincs
és nincs olyan hely. büszke volt, hogy bírja
a fájdalmat. ha belélegzi, hogy megteljék végre
a barlang. lüktetve bezárja, hang- és képcement.*

2.

*vésődik, mélyül. forrás nyílik, vér futja el a medreket.
míg nem alvad, vár. hangokat, képeket old ki a tömbből,
mintha fémekeket, alvó tömbje, ha ébred. most enged
a szorítás. most kell hirtelen kitárni, hogy bővében
a forrás még több képet. még több hangot. hogy
réseket, melyeken át kijuthat. és kijutva a lemezkék,
majd ha ismét bezárul. a hang a te hangod, a kép
a te képed. aki nem. aki láttad a vért, de nem szóltál,
aki láttad a vért, de nem mutattad meg magad.
és az éles szilánkkal még. hogy ne csituljon a forrás,
amit akar. valami gyerekkori. és végül, hogy lenyalja.
lenyalni a képet, a hangot, amit te nem. lenyalni, mielőtt
bezárul. a képet, mely téged megszüil, a hangot, amit
adsz. lenyalni a kezet, mint újszülöttjét az anyajuh.*

Valahogy mégis

*szeretem ha a titkos törekvések
hálójában találva magam
korán de pihenten ébredek*

*lemondok ilyenkor a reggeli hírekről
hagyom hogy a rigók szórakoztassanak
rejtett értelmű szövegeikkel*

*nem akarok semmi különöset
csak igyekszem a kezdetleges álmok
a múlt bukolikus finomságaira emlékezve
illúziótlanul nézni a világba*

*elképzelem amint széttartó vonalak között
már a biztos középpont reményét is föladva bolyongok
s valahogy mégis sikerül
szóra bírnom az időt*

Füstfelhőben

*a megunthatatlan sziklás partvidék
misztikus geometriája
az örökös morajlásban
egymást dörzsölve
tökéletesedő kövek
néhány öngyilkosságra készülő fenyő
elágazások
nehezen járható ösvény
a szamaraival beszélgető pásztorral
már nem tudni milyen volt
a rózsásujjú hajnal
a távolban erdőtűz
füstfelhőben a nap formátlan mása*

Jelenkor

*'986 augusztus valahanyadikán jártam
először a jelenkor szerkesztőségében
beutalt sikondára a magyar népköztár*

*saság művészeti alapja irodalmi
szakosztály sikondafürdői alkotóház
működik ez még? beutalás van ilyen? ba*

*lassáékkal kerültem egy turnusba együtt
vonatoztunk pécsre és a pályaudvarról
zsupsz a szerkesztőség egyből a szederkényi*

*irodájába beugrunk még az ervinhez
közölte velem bé pé az étkezőkocsi
ban érdekel ez valakit? na mindegy ott ült*

*tényleg szederkényi az íróasztal mögött
és ahogy megpillantott minket rögtön fölállt
beugrunk ez nagyon jól hangzott izgalmas volt*

*belépsz fölkel az a valaki aki fogad
a főszerkesztő sőt felpattan jó azért nem
pattan hanem gyorsan fölkel van ennek ugye*

*egyfajta sebessége kiszabott üteme
hogy például megvárat-e mennyi ideig
várat bejelenti-e a titkárnője be*

*sem kell jelentenie az íróasztal-ügy
hogy ül vagy fölállt már addigra esetleg épp
igyekszik feléd eléd siet nem feléd vagy*

*eléd hanem hogy is mondjam a dolog felé
amit valamiképp ezek szerint mégiscsak
jelentesz netán az iroda ajtajában*

*vár sarkig tárt párnázott ajtó vagy már a szerk.
előtt a vasrácsnál egyenesen lejön a
lépcsőn a kapuhoz satöbbi balassa pé*

*ter szederkényi ervin már nem élnek balas
sa akkor kábé 37 lehetett jóban
voltunk ez kicsit hülyén hangzik így tisztelet*

*bámulat szeretet ilyesmi a barátod
ő is úgy látszik szeret téged aztán ez majd
nagyon megváltozik szörnyű*

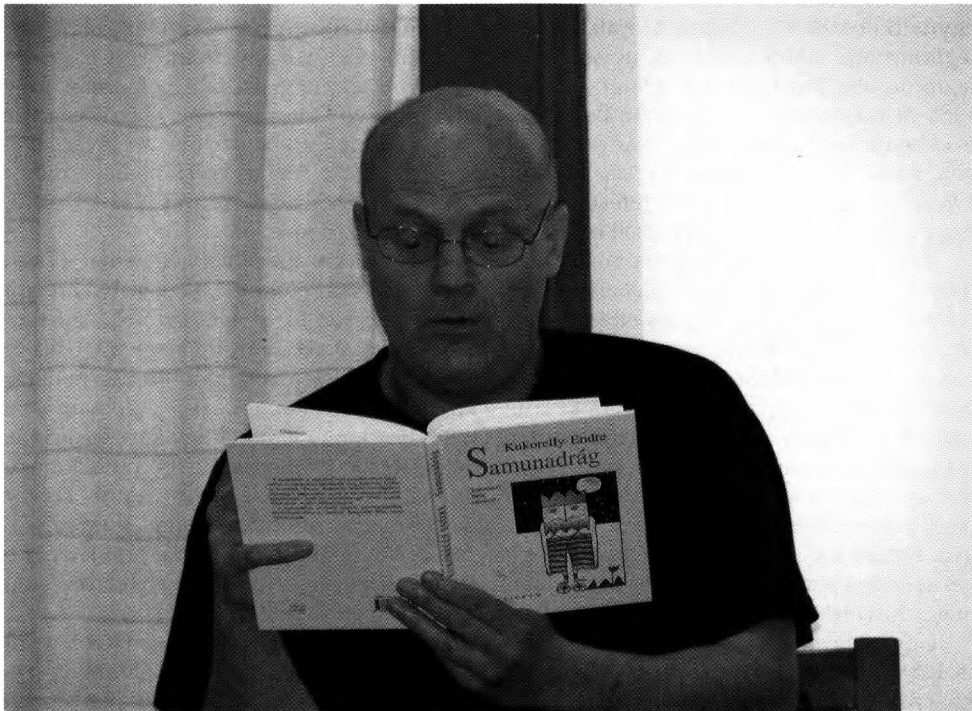
*mód de az majd lesz most most van úgynevezett te
kintélyes kritikus kánoncsináló tekin
télye csaknem teljében én semmi és sehol*

*majdnem semmi/sehol jelent már meg írásom
a lapban azt hiszem mindjárt utána nézek
igen '84/7-8 '86/1 és nyolc*

*vanhat hét-nyolc volt 2 verseskötetem díjak
jó kritikák meg még az hogy egy helyes fiú
voltam kaptunk kávét szódavizet hűvös volt*

*kint forróság az ervin kivitt sikondára
egy valószínűleg szolgálati skodán de
lehet hogy nem szolgálati és nem skoda csak*

*jól hangzik így együtt hogy skoda és sikonda
és lehet hogy nem is volt étkezőkocsi a
vonaton.*

Kukorelly Endre 2007 áprilisában a *Review within Review* felolvasóestjén Pécsen a Művészetek Házában.
(Fotó: Décsi Tamás)

PÁRHUZAMOS PORTRÉK

A Határ–Balassa-vita

1988/2-es számában az *Újhold-Évkönyv* közölte Határ Győzőnek *A nemzeti hamistudat* című írását két vitacikk kíséretében: Ács Margit levele *A magára gömbölyödő sün*, Balassa Péter hozzászólása az *Összehasonlító sérelemtudomány* címet viselte. Ma már valószínűleg kevesen emlékeznek e vitára, egyrészt mert 1988 a rendszerváltás politikai izgatottságának első éve volt, mely izgatottság háttérbe szorította az irodalmi izgalmakat, másrészt mert a magyar irodalmi kultúrában, nekem legalábbis úgy tűnik, még a nagy jelentőségű viták is hamar feledésbe merülnek, s ha témájuk néhány év vagy évtized múltán újra előkerül, az új vitázó felek nem folytatják és átértelmezik az előző vitát, hanem előlről kezdenek mindent. Én nagyon fontosnak láttam 1988-ban e vitát, ám ahhoz, hogy el tudjam mondani, miért láttam annak, s miért nyúlok vissza hozzá húsz év múltán, először is fel kell idéznem akkori irodalmi gondolkodásomat, s azokat a kereteket, amelyek között e gondolkodás zajlott.

Mikor az 1988/2-es *Újhold-Évkönyv* megjelent, huszonhatodik életévemben, néhány hónapja már a *Jelenkor* (segéd)szerkesztője voltam, s Határ és Balassa – legalábbis 1988-ban – a *Jelenkor* legfontosabb szerzői közé tartoztak. Balassa a nyolcvanas évek elejétől kezdve lett egyre fontosabb kritikusa a lapnak, abban az ütemben, ahogyan a *Jelenkor* az „új próza” legfontosabb folyóiratává vált ugyanezen évtizedben. 1988-ban egyértelműen a folyóirat legfontosabb kritikusává vált. Határ 1988 előtt nem volt alapvető szerzője a lapnak; hogy 1988-ra azzá vált, abban valószínűleg Csuha Istvánnak volt nagy szerepe, aki azokban az években sokat foglalkozott Határ regényírásával, talán egy monográfiát is forgatva a fejében, s aki 1987-ben került a *Jelenkor*hoz, Szederkényi Ervin főszerkesztő mellé. Amikor 1988-ban a folyóirat nyolc folytatásban megjelentette Határ *Eumolposz* című 1948-ban írott, negyven évet kéziratban átvészelt regényét, Csuha írt hozzá utószót.

1988 különben nagyon jó éve volt a *Jelenkornak*: nemcsak az *Eumolposz* jelent meg ekkor, hanem például Balassától a *Halálnapló* egyes darabjai, Nadas Péter *Évkönyvének* hat hónapja, több kiváló Mészöly Miklós-elbeszélés, például *A kitelepítő-osztagnál*, Bertók László szonettjei (első szonettkönyvét ez évben adta le a kiadójának), Petri György-versek, Parti Nagy Lajos „mintamondatai”, Nemes Nagy Ágnes fél tucat verselemzése stb. Mindez nem dicsekvés. Most, hogy e tanulmányra készülve átlapoztam azokat a *Jelenkor*-évfolyamokat, amikor a folyóirat segédszerkesztője voltam (1988–1990), úgy látom, hogy kevésbé látszik meg rajtuk a kezem nyoma. 1988-on egyáltalán nem látszik, 1989-en is alig. Ugyanakkor ennek az „alig”-nak megvan a maga irodalomtörténeti jelentősége. Kovács András Ferenc nagy költeményének, a *Novecentónak* a gépirata 1988 nyarán jutott át hozzám a román-magyar határon, cipőtalp és talpbélés közé rejtve. Máshol elmeséltem már ezt a történetet: mivel a *Jelenkor* nem kívánta leközoelni az ötrészes költemény egészét, muszáj volt neki alapítani egy folyóiratot (mert már lehetett), hogy megjelenhessen. Ez lett a *Nappali ház*.

Úgy emlékszem, az *Eumolposz* 1988-as közlésében, *Jelenkor*-segédszerkesztőként, nemcsak egy jó írónak a megnyerését láttam, s egyben „jóvátételt”, a magyar irodalom megszakadt folytonosságának helyreállítását, hanem lehetőséget is a folyóirat profiljának a bővítésére. Még a nyolcvanas évek közepén, abban a kis irodalmi közösségben, a szegedi *Harmadkor* című irodalmi lap körében, amelybe Csuha is, én is beletartoztunk, kialakult va-

lamiféle közös vélekedés arról, hogy a hatvanas-hetvenes években Nyugat-Európában és a Vajdaságban olyan magyar elbeszélőprózai alkotások jelentek meg, amelyek megelőzték az „új próza” hetvenes évek végi megújulását, noha nem (vagy alig) váltak előzményévé, s amelyekben sok szempontból radikálisabb, modernebb formai, nyelvi eljárásokat alakítottak ki, mint az 1978 utáni „új próza” – leszámítva a *Bevezetés a szépirodalomba* darabjait. Úgy is mondhatnám, hogy 1985 táján a *Harmadkor* kis köréből nézve megírhatónak tűnt egy másik, alternatív *Észjárások és formák* kötet is (hogy Balassa kiváló és nagy hatású könyvére utaljak), amelyben például *Az Őrző Könyvéről*, az *Anibelről*, a *Hampsteadi semmittevőkről*, a *Rovarházzról* szóltak volna fejezetek – és természetesen Szentkuthy Miklósról. Egyszóval: segédszerkesztőként 1988-ban úgy láttam, hogy az „új próza” folyóirata főként két irányba bővíthetné a profilját: a korábbi évtizedek modern nyugat-európai és vajdasági magyar irodalma és a saját generációm (a *Harmadkor*) legjobb szerzői felé.

Így talán már érthetőbb, miért tartottam fontos irodalmi pillanatnak Határ Győző és Balassa Péter 1988-as vitáját, s miért fogok az alábbi bekezdésekben főként kettejük írásai- val foglalkozni. Nem tüzetes elemzést kívánok írni a vitáról és két szerzőm írásairól, inkább körüljárni szeretném némely állításukat, s valamelyest beágyazni fejtegetéseiket életművük kontextusába. *A nemzeti hamistudat* mindenestül ironikus szöveg (majdhogynem gúnyirat): beszélője az első és az utolsó bekezdésben is megígéri, hogy sosem fogja publikálni, s ha hazaér, elégtételt kért. Mivel több hang is megszólal benne – a narrátor mellett Alfa, Béta, Gamma, Delta, Epszülon és Zéta, angol, francia, német, olasz, skót és amerikai egyetemi professzorok, valamennyien a magyar nyelv és irodalom jó ismerői –, színjátékra vagy hangjátékra emlékeztet (eredetileg előadásként hangzott el Brüsszelben, 1986-ban), mégpedig komédiára. A komédia témája ugyanakkor komoly, s jelöletlenül Babits Mihály 1913-as nagy tanulmányát, a *Magyar irodalom* címűt idézi: milyen idegen szemmel nézve a magyar irodalom, s mi az oka annak, hogy mindeddig elmaradt világirodalmi „áttörése”?

Határ „világirodalomra rákondicionált” professzorai, összefoglalva, leegyszerűsítve, a két világháború közti és a kádárista irodalompolitikát is okolják a magyar irodalom „áttörésének” elmaradásáért, mert – alig ismerve a befogadó nyugat-európai közeget – olyan hazai írónagyságok műveit próbálták lefordítani, megjelenésüket támogatni, akik érdektelenek a nyugati olvasó számára: „minden épelméjű irodalmár tudhatja (kommentálta ezt a félrefogást Béta professzor) –, hogy Móricz Zsigmond legyen bár óriás saját hazájában, termésének az a fő jellemzője, hogy öt kilométerrel a határon túl – érvénytelen...” Nemcsak nemzetközi tájékozatlanság (Határ szójátékával: értesületlenség) ez, hanem a hazai és a világirodalmi értékelés éles eltérése. Idegen és „világirodalomra kondicionált” tekintettel más tűnik értékesnek és érdektelennek a magyar irodalomban, mint itthonról nézve. Alfa professzor szerint az egész 19. századi magyar regényírás másodlagos és derivatív; a magyar költészet rigmusossága archaikus vonásnak tűnik a nyugati olvasónak; irodalmunkból hiányzik a bölcséleti érdeklődés, s így maga a bölcséleti irodalom is.

Gamma professzor így fogalmaz: „A ti irodalmatokat két mozzanat fertőzi, kettős kizárólagossággal: a kizárólagos magyarközpontúság és a politikum. A magyar politikum, a szokásos balsorssal a mellézköngékben...” Néhány nemzeti klasszikus alkotásunk is pórul jár a professzorok értékelésében: a *Gondolatok a könyvtárbant* avitt költeményes moralizálásnak látják, *Az ember tragédiáját* „jellegzetes műkedvelői alkotásnak”, amely franciára lefordítva „nemes közhelygyűjteménnyé” válik. Határ írásának zárlatában, példaként, ironikusan, saját életművét is megidézi: „Bűnöztem, atyámfia, súlyosan vétettem irodalmunk nemzeti illemkódexe ellen, s nem is egyszer. Olyan könyveket – is! – írtam, amelyeknek azon kívül, hogy magyarul íródtak, a magyarsághoz semmi közük. Íródhattak volna akármelyik nyugati nyelven. Aminek féltő, nagyon féltő, az a rám nézve súlyos

és helyrehozhatatlan következménye lesz, hogy ezek a könyvek nem számítanak irodalomnak.” Mármost: nem számítanak *magyar* irodalomnak.

Balassa Péter hozzászólásának a címe – *Összehasonlító sérelemtudomány* – Határ írásának ez utóbb megidézett önértelmező részére is utal: „Miközben... duzzogó kis irodalmunk Nyugattal szembeni sértődését ostorozza, ő maga hihetetlenül sértődött *saját* irodalmára...” Azt hiszem, ebben Balassának nincs igaza. Határ valóban sértődött volt saját irodalmára, s nem is titkolta e sértődést: például a Mezei András által a győri *Műhely* számára 1981-ben készített interjúban (tudtommal ez volt az első Magyarországon megjelent beszélgetés vele) nyíltan beszélt róla. A *nemzeti hamistudat*ot viszont nem a sértettség mozgatja, annál sokkal felszabadultabb, játékosabb és szórakoztatóbb írásmű. Igaz, Balassa hozzászólásából látszik, hogy ő nem szórakozott olyan jól Határ írását olvasva, mint én már akkor is, most is. Ám nem beleszólni szeretnék e húsz évvel ezelőtti vitába, csak tisztázni az álláspontokat, s rámutatni olyan gondolatmenetekre mindkettőjük írásában, amelyeket kár volna elfelejtenünk.

Balassa úgy látta, hogy Határ a magyar irodalmi elzárkózás ostorozása közben a Nyugat szempontjainak „akar eleget tenni, már-már karikatúrisztikus igyekezettel”. Többszörösen is megkérdőjelezi *A nemzeti hamistudat* nyugati-nemzetközi perspektíváját, egyrészt azért (herderi módon), mert minden irodalomnak, kultúrának megvan a maga önértéke (amely egyfelől a tagjai számára való érték, másfelől érték a világ kultúráinak sorában is), másrészt azért, mert a Nyugat mára elvesztette a képességét, hogy felismerje a tőle különböző kultúrák specifikus vonásait – hogyan lehetne hát e nyugatos-nemzetközi perspektíva megfelelő a magyar irodalom értékeinek megítélésére? 1988-ban olvasva, úgy emlékszem, leginkább a Nyugatot bíráló kultúrkritikai hangvétel lepett meg Balassa hozzászólásában; az alábbiakban még idézni fogom. Most újraolvasva viszont inkább írásának az a része tűnt fontosnak, amelyben kísérletet tesz a magyar irodalom világirodalmi specifikumának, sajátos vonásának, *hozzátételének* a megragadására. Noha én magam nem nagyon vállalkoznék ilyesmire, mégis a kritikusai bátorságtól lenyűgözve olvastam fejtegetését.

Ám mielőtt részletesen tárgyalni kezdeném Balassa írásának e részeit, arra szeretnék kitérni, amit nem tett szóvá vagy nem vett észre *A nemzeti hamistudat*ban: a magyar irodalmi kánon átrendezésének kísérletét. Határ professzorainak a magyar irodalomra tett megjegyzéseiből ugyanis kirajzolódik a magyar irodalom történetének (persze, elnagyolt) átértékelése. Hallgassunk csak bele, hogyan beszél erről, világirodalmi perspektívából nézve, az angol Alfa professzor: „A 17-18. századi magyar (erdélyi) memoárirodalomnak nincs párja: ez a ti irodalmatok színe-java. Kemény János, Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Apor Péter és társaik. Európai szellemiségű és műveltségű koponyák, akik még akkor éltek és írtak, amikor a provincializmus férgé, a 19. század eklekticizmusa bele nem esett az irodalmatokba.” S valóban, a Határ írásában leszólt nemzeti klasszikusok többnyire 19. századiak. Az angol professzor még azt is hozzáteszi, hogy angol fordításban Déry Tibor „beszürkül”, „Németh László lassított regényei a kutyát se érdeklik angolul”, amit az olasz Gamma professzor azzal told meg, hogy nyugati nyelveken a *Puszták népe*: „szociológiai tanulmány”. Mivel angolra nem a fiatal, avantgárd Déryt fordították, hanem a későbbi realista prózaírókat, talán úgy összegezhethetjük mindezt, hogy Határ írásában felértékelődik a 19. század előtti emlékirat-irodalom, és leértékelődik – avíttként, világirodalmi szempontból másodlagosként vagy helyi érdekűként – a 19. század irodalma és a magyar realista prózaírás hagyománya.

A nemzeti hamistudat szerzőjének sokadik hasonló kanonizációs kísérlete, néhányat felidézniük közülük. 1960-ban a párizsi *Magyar Műhely*ben jelent meg *Csokonaitól Weöresig* című esszéje (olvasható a szerző 1991-es *Irodalomtörténet* című kötetében is), amely nemcsak hasonlóan mutatja be a két költő karakterét, hanem a magyar költészettörténet csúcspontjait

ként mutatja be őket: „a közbülső csúcsok alatta maradnak”. Weöres költészete a kortárs magyar költészet ellenpontja is: „A magyar költészet többé-kevésbé a 19. század tisztés és kiérdemesült, de áporodott hagyományainak a foglya... Legújabb kori költőink pléiade-ja a Parnasse-t és a szimbolistákat alig haladta meg, s igen kevesen tudtak róla és törődtek vele, hogy mi történik Londonban, Párizsban vagy Moszkvában...” Weöres viszont tudta, ő „egyetemes európai költő”, amilyen Csokonai is volt. Határ a *Mahruh veszését* nevezi Weöres – és a 20. századi költészet – legkiemelkedőbb teljesítményének (ezt negyven évvel később is így gondolta), és saját regényét, *Az Őrző Könyvét* állítja párhuzamba vele.

A 18. század (és Csokonai) fel- és a 19. század leértékelésének még világosabb megfogalmazását adta Határ 1977-es, az *Új Látóhatárban* megjelent bírálatában, amelyet a *Három veréb hat szemmel* című antológiáról írt. „Hol sikkad el a magyar ihlet európaisága, egyetemessége? Alkalmasint a Mozart-rajongó Csokonai után, valahol a 19. század első harmadában. A nacionalizmus irodalmi szükségleteinek kielégítésével...” kezdődött Határ szerint a magyar költészet provincializmusa. Weöres antológiájának törekvését így jellemezte ekkor: „A magyar irodalmi tudatot lezökkenteni a 19. századi alapokról, szétfeszíteni a műfajmodellek öntőformáit, a megcsontosodott-sajátos magyar verselképzelet, regényelképzelet; a magyar drámát felszabadítani a helyi érdekű nehézkedés alól; a közízlést... visszaterelni a felé a világérvényes értékrend felé, amely a 18. század végéig irodalmunk oly természetes betájolása volt: íme a szándék.” A szerző *Irodalomtörténet* című kötetének (amelyben a most idézett bírálat is újra megjelent) hazai recenzensei általában nem láttak rendszert Határ irodalomkritikai beszédében; alkalmi dicséretei és indázó-túlírt stílusa elfedte előlük kanonizációs szándékait. Pedig újra és újra előtörnek a kötet írásaiban.

Weöres antológiájának kanonizációs kísérletét szóba hozta Rába György Babits-monográfiája bemutatásakor is: „...mint ahogy Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiájának az ízlés újranevelése, a túlértékelt 19. század hátranyomása lehetett a célja..., [úgy] Rába György Babits-tanulmányának is lehet párhuzamos szándéka: a bölcsélet prezenciájának betuszkolása a magyar irodalmi tudatba...” (Ez a bírálat is megtalálható az *Irodalomtörténet* című kötetben.) Íme, *A nemzeti hamistudat* másik fontos professzori mondanója: a magyar irodalom bölcséleti érdeklődésének hiánya, illetve itt: a bölcséleti érdeklődés visszahozására tett irodalomtörténeti próbálkozás. E témáról Határ még többször írt korábban, mint a 19. század kívánatos „hátranyomásáról”. Egy példa, a Gömöri György készítette, a *Híd*ban 1972-ben megjelent beszélgetésből: „A magyar irodalom a költészetre vízfejű, a filozófiára agykérgi süket...” – olvashatjuk a jellegzetes, túlzó határi megfogalmazást. (Egy értelmezője, Szirák Péter, annak idején *A túlzás poétikája* címmel írt a szerző sokak szerint legfontosabb regényéről, a *Heliánéról*. Kifejezése Határ sok-sok írás- és beszédművére találó.)

A Gömöri-beszélgetés egyik válaszából még világosabbá válik, hogyan függ össze világirodalmi látószög, (magyar) irodalomtörténeti értékelés, kortárs kritikai értékelés és saját írói gyakorlat Határnál. Itt is előkerül az immár tízegynéhány éves téma, Csokonai és Weöres kiemelése a magyar költészettörténetből, ám kiegészíti és összeköti a kortárs költészet értékelésével: „...a magyar költészetnek csak az a viszonylag fiatal hajtása érdekel, amely 1) túljutott a józsefattilai vízváltáson 2) levetette a messiáskodás, a közlés, a mezei prófétaág rekvizitumait és 3) összejárja a kontinuumot Csokonaival. Az út a fiatal Déry bámulatos találatain, a fiatal Sirató slágeres-tragikus hangvételén keresztül egyenesen vezet Marsall, Tandori, Oravecz és az Új Symposion kísérletező fiataljainak textusaihoz; ami persze – ott és most – egy kissé pionírmunka is”, ami alatt versnyelvi pionírmunkát ért, s azzal támasztja alá, hogy a modern francia és angol költők magyar átköltésein meglátszik, hogy „a modern nyugati líra befogadására a nyelv nem készült el.” Gondolom, volna, aki vitatná például, hogy Oravecz Imre hetvenes évek elejei költé-

szete „összejárja a kontinuumot Csokonaival”, mégsem az ilyen vitatható helyekre irányítanám a figyelmet, hanem a fejtegetés átfogó pillantására.

Zákány és macskajaj című írásában, megint csak az *Új Látóhatárban* jelent meg 1977-ben (majd az *Irodalomtörténetben*), már majdnem minden téma együtt van, amely aztán más, sokkal hatásosabb formát öltve *A nemzeti hamistudatban* elének kerül. A magyar irodalom befelé fordulásának, autarkiára-hajlásának bírálata; a nagy és kis irodalmak különbségének jellemzése (a nagyok – a spanyol, az angol, a német, a francia – önmagukban is egészek, míg a kicsik hiányosak); a magyar irodalom filozófiai (és világtörténelem iránti) érdektelensége; a magyar nemzeti felfuvalkodottság, történelmi önsajnálát, a szomszéd kis kultúrák lenézésének bírálata. *A nemzeti hamistudat* felől nézve azonban a legérdekesebb benne francia szereplője: „Egy nagy olvasottságú francia hungarológus, Jean-Luc Moreau szerint irodalmunkkal az a baj, hogy az esetleg inkább fordítható széppróza, vidékies tematikájával, múlt századi anekdotizmusával és stílusmaradiságával alatta marad a lírának, amely viszont nem fordítható.” Vajon Jean-Luc Moreau egyike Határ professzorainak vagy legalábbis Béta professzor egyik „mintája”? *A nemzeti hamistudat* „kulcsregény”? Az előző bekezdések idézeteiből talán láthatóvá vált, hogyan „készült az időben” Határ kritikus életművében *A nemzeti hamistudat*. Ha a professzorok nem fiktív szereplők, hanem valóságos minták után megformáltak, az a szöveget valamiféle közös tudás foglatának mutatja, s nem pusztán a szerző extravagáns termékének.

Próbaképpen hoznék három idézetet Paolo Santarcangelinek egy 1975-ös előadásából, ugyanis Határ professzorai közül az olasz Gamma professzor leírása és nézetei erősen hasonlatosak Santarcangeli alakjához és véleményéhez. A példák *A magyar irodalom Itáliában* című előadásából valók: „a legjobb modern magyar prózaírók jelentős része Krúdytól Móriczig, Tamásitól Tersánszkyig, olyannyira kötődik szülőföldje történelméhez, szokásaihoz, légköréhez, hogy a művészi világukba való beleélés csak igen nagy képzelőerő révén lehetséges”; az olasz olvasónak jóval nagyobb erőfeszítésre van szüksége befogadásukkor, mint például a latin-amerikai prózaírók művei esetében. A későbbi generációkhoz tartozó realista magyar prózaírók művei (Déryé, Németh Lászlóé, Lengyel Józsefé stb.) Itáliában „nem arattak nagy sikert”. Mi a helyzet a magyar líra olasz fordításával? „[K]éteyeimnek kell hangot adnom azt illetően, hogy időszerű-e ma olyan költőket ajánlanunk az olasz olvasónak, mint Ady vagy Kosztolányi. Mondanom se kell, hogy mindkettőjük mily kedves a szívemnek, ám működésük óta mélységesen megváltoztak az idők”. Santarcangeli 1975-ben arra biztatta hallgatóit, hogy inkább a fiatalabb nemzedékeknek az olasz költéssel szinkronban mozgó líráját próbálják fordítani. Határ írásának tételeit tehát a magyar elbeszélő próza tematikus korlátozottságáról és a magyar líra nyugat-európai aszinkronitásáról az olasz szerző előadása visszaigazolja.

Határ irodalomtörténeti ártékelése nem társtalan a magyar irodalomban. Babits Mihály *Az európai irodalom története* című könyvéből hasonló értékelés olvasható ki, mint Határ cikkeiből: a befelé forduló, helyi érdekű, 19. század elejétől kimunkálódó nemzeti irodalmak másodrendűsége az európaiként értett világirodalom egyetemes értékeihez képest. Babits tanulmányát olvasva könnyebben érthetővé válik Határnak minduntalan előkerülő érve a magyar irodalom provinciális elvárásairól: hogy regényei Magyarországon játszódjanak, magyar témákról szóljanak. *Az európai irodalom története* a 19. század irodalmának a romantikától kezdődő valóságához fordulását, a korhűség és a helyi szín biztosításának a normáját a nemzeti „itt és most” ábrázolásának az igényével magyarázza. Babits a 20. század irodalmának partikulárisvá válásáról írja, hogy némely kultúrában faji vagy osztályirodalommá válik, máshol nemzetivé. „Az íróknak legfőbb gondjuk és dicsőségük, hogy amit írnak, az a talajból nőtt, helyi jellegű, »nemzeti« legyen.” Nem kétséges, hogy a szerző számára az irodalomnak ez az átalakulása hanyatlástörténet a világirodalom régi egyetemességéhez és egységéhez képest.

Weöres Sándornak nemcsak a *Három veréb hat szemmel* antológiája, hanem *Psyché* is „külön irodalomtörténet”, azaz a magyar irodalomtörténet ártértékelése (miként Ungvárnémeti Tóth-tanulmánya vagy Czóbel Minka-kiadása is ennek kísérlete). A *Psychét* Kenyeres Zoltán *Tündérsíp* című Weöres-könyvében modellfelállításnak nevezte. „Annak megálmodása, hogy milyen lett volna egy európai színvonalú magyar irodalom, amely megengedheti magának a fényűzést, hogy csak nyelvében legyen magyar, s ne tematikájában is. A *Psyché* azoknak a verseknek az utólagos megírása, amelyek múlt század [a 19. század] eleji magas irodalmunkból szükségszerűen kimaradtak. (...) Weöres Sándor azt a stílust építi föl ebben a könyvben, ami a rokokó és a biedermeier között nem tudott kifejlődni nálunk, aminek Csokonaitól Ungvárnémeti Tóth Lászlóig megtaláljuk a nyomait”, de alakító erővé mégse válhatott. A *Psyché* eszerint egyrészt a magyar költészet soha-meg-nem-valósult (európai jellegű) modellje, másrészt egy 19. század elején megszakadt folyamat 20. századi folytatása, hagyománypótlás, amely áthidalja a 19. század eleje és a 20. század vége közti távolságot. Weöres hasonlónak láttatta Határ Győző költészetét neki címzett költeménye V. strófájában: „Mióta él a magyar imádság és káromkodás, / valami hívja, idézi, kelti Határ Győző szavait, / Nyéki Vörös Mátyásban vagy Vályi Nagy Ferencben / már ott ébredez ez a beszéd.”

Az utóbbi évtizedek jelentős írói kísérletei az irodalomtörténeti emlékezet átrendezésére főként 20. századi írókat, írócsoportokat vagy szubkultúrákat igyekeztek felértékelni. E kísérletek gyakran arra irányulnak, hogy a saját írói teljesítmény mögé magyarázó erejű irodalomtörténeti hagyományt „húzzanak fel”. A legsikeresebb ilyen átrendezési kísérlet a hetvenes évek második felétől, Lengyel Péter és Tandori Dezső írásaitól kezdődően Ottlik Géza, az *Iskola a határon* központi helyre emelése volt a modern magyar próza kánonában. Szép Ernő lírai költészetének felértékelésében is kulcsszerepe volt Tandorinak. Kukorelly Endre két évtizede újra meg újra visszatér a hatvanas-hetvenes évek budapesti underground avantgárdjának a jelentőségére – legnagyobb nekikészülődéssel 666 999 című írásában (a 2000-ben volt olvasható 2000-ben). Tolnai Ottó néhány évvel ezelőtti nagy beszélgetés könyvében (*Költő disznózsíról*) az utolsó fejezetben találhatjuk meg a maga rendkívül érdekes „külön irodalomtörténetét”, például a kései Pilinszky-költészet melletti érvelését, s elgondolkodtató fejtegetését arról, hogy a nyugatos versízlés (itt most a *Nyugat* folyóirat versízlésének tradíciójáról van szó) a Pilinszky-lírának csak a korai szakaszát volt képes elfogadni, a késeit nem. 20. század előtti magyar irodalmi hagyományig teoretikusan szinte csak Márton László nyúlt vissza, éppen a *Jelenkorban* megjelent nagy tanulmányában, *A kitaposott zsákutcában*, Weöreshez és Határhoz hasonlóan leértékelve a 19. század, felértékelve a 17–18. század prózahagyományát.

Írók gyakrabban fogalmazzák meg általános kritikát – legalábbis újabban – a magyar irodalomról, mint kritikusok. Nadas Péter nemrégiben, Mihancsik Zsófiának adott könyvnyi interjújában (*Nincs mennyezet, nincs földem*) beszélt a magyar irodalmi nyelvi-formai repertoár szűköségéről (többek közt, Határhoz hasonlóan, a filozófia hiányáról és e hiány következményeiről is): a magyar irodalomnak „nagyon kevés stabil hagyománya van”, „nagyon kevés dologra támaszkodhat az ember” alkotás közben. Különösen érdekes könyvének az a része, amelyben a magyar irodalmi tradíciót a nyugatiakkal összevetve úgy jellemzi, hogy abban hatszorosak, tízszeresek a „stilisztikai áttételek” mű és személyiség között. Az *Emlékiratok könyvének* megjelenését emlékezetes vita követte Radnóti Sándor értékelése nyomán, miszerint e regény „egész szellemét és stílusát tekintve a német irodalmi tradícióba tartozik” (fellbachi beszéde, amelyben e kijelentés elhangzott, *Recrudescunt vulnera* című kötetében olvasható). Az interjúkönyvben ugyanazt a problémát az író úgy fogalmazza meg, hogy neki nincs olyan magyar hagyománya, mint Esterháznak Ottlik és Kosztolányi. Határ és Nadas nagyon különböző művei talán arra példák, hogy jelentős alkotások az anyanyelvi formahagyomány szűkösége

vagy egyenesen hiánya mellett is íródhatnak – igaz, ez megnehezíti az alkotás és a befogadás folyamatát.

Az 1988/2-es *Újhold-Évkönyv* Határ–Balassa-vitáját tudtommal nemigen emlegették későbbi kritikások. A kivétel Bán Zoltán András, aki Határ *Irodalomtörténetéről* – kissé unott – bírálatot közölve kitért a vitára is, Balassa mellett foglalva állást, felróva Határ „fordított provincializmusát”. Bánnak feltűnt Határ irodalomtörténeti víziója: úgy ítélte meg, hogy Németh Lászlónak a nyelvújításban a magyar irodalmi folytonosság megszakadását látó elgondolásának a rokona. Ez tévedés. A *Kisebbségben* kiinduló kérdése épp az ellenkezője a Határénak. Németh esszéje arra keresi a választ, hogyan veszett el a nemzeti jelleg (a „mélymagyarság”) a magyar irodalomból a 19. század elejétől kezdve; *A nemzeti hamistudat* arra, milyen következményei lettek annak, hogy ugyanakkortól elveszett az európai horizont a magyar irodalomból? Modellekre egyszerűsítve, s a *Kisebbségben* ellen „pajzzsal és dárdával” kikelő Babits Mihály kifejezéseit átvéve azt mondhatnám, az 1939-es esszé endogám, az 1988-as viszont exogám irodalmi fejlődést tart kívánatosnak. Határt nem a nyelvújítás, hanem a nacionalizmus okozta törés érdekelte a 19. század első harmadában. Különös módon Németh gondolkodásával inkább a Balassa Péteré, s nem a Határé analóg, ám nem a *Kisebbségben*, hanem az azt korigálni igyekvő, kiegyensúlyozottabb *Fantomok ellen* című esszé gondolatmenete, amely arra keresi a választ, hogy mi „a mi külön mondanivalónk” a világirodalomban.

Az 1988-as vitának Bán bírálatán kívül egyetlen külső értékelését ismerem: Lengyel Balázs leveleskönyvében (*Újholdak és régi mesterek*, 1999) egymondatos megjegyzéssel tette közzé Határ 1988-as válaszlevelét, amelyben közli az *Újhold-Évkönyv* szerkesztőivel, hogy nem kíván viszontválaszt írni Ács Margit és Balassa írására, s különösen az utóbbit (láthatóan: a fájóbbat) kommentálja is. Lengyel e mondatban Határnak, s nem Balassának adott igazat. Hogy ez az *Évkönyv* szerkesztőinek közös véleménye volt-e vagy csak Lengyel Balázsé, nem tudom. A *nemzeti hamistudat* néhány alapállítása mindenestre párhuzamos a két legfontosabb újholdas szerkesztő többször emlegetett nézeteivel. Lengyel például 1982-ben a hajdani *Újhold*hoz hasonló folyóirat kiadását kezdeményező feljegyzésében azt írta, hogy a régi-új folyóiratot „az irodalmunkat részben ma is nyomasztó »extra Hungariam«-szemléletnek, egyfajta önmagunkba zártságnak” az ellensúlyául is szánná. A magyar irodalom nyugati aszinkronitásáról tanulmányaiban is írt, az alábbi idézet 1972-es *Hagyomány és kísérlet* című kötetéből való: „A 30-as években a nagy külföldi irodalmakban az avantgardizmus túlnyomó győzelmet aratott – s a győzelemben átlényegülve, a költészet világnyelve lett. Nálunk viszont (...) az európai lírától eltért, hagyományosabb lett a fejlődés.” Ugyanerről a témáról Nemes Nagy Ágnes is beszélt, részben az újholdas költők fejlődésére is vonatkoztatva, a *Látkép, gesztenyefával* című könyvének nagy, azonos című interjújában, a világirodalomhoz képest konzervatívnak nevezve a magyar irodalmat. Határ persze jóval élesebben fogalmazott *A nemzeti hamistudatban*, mint Lengyel vagy Nemes Nagy.

Se szeri, se száma azoknak a szöveghelyeknek, ahol Határ a magyar irodalom másodlagos voltáról, provincializmusáról ír. Vajon nyugati emigrációja idején alakult ki ez a képzelet vagy még idehaza? Az *Életút* első kötetében – önéletrajzi beszélgetéskönyvében – Határ felidézi egy 1945–1948 közti párbeszédét Vajda Endrével, kritikus és műfordító barátjával: „Te Bandi. Miért nem írod meg a magad meglátása szerint a magyar irodalom történetét, a 18. század diadalmenetét, a 19. század hanyatlását, a 20. század átértékelését... Tizenhat kötetben! Te lehetnél a magyar irodalom Sainte-Beuve-je!... Mire ő lemondó kézlegyintéssel (»tizenhat kötetben!«) csak annyit válaszolt: – Egy másodlagos irodalom Sainte-Beuve-je lenni...?!” Határ e párbeszédben olyasféle „külön irodalomtörténetet” és szemléletet tulajdonít Vajdának, mint amilyennel későbbi írásaiban találkoztunk. E szemlélet 1945–1948 közti nyomaira az *Életútból* további példákat is lehetne hozni. Azt persze nem tudhatjuk, mi benne a fikció, s mi nem. Ám egy 1956-ban írt szöveg megerősíti, hogy Ha-

tár budapesti baráti körében a magyar irodalmat provinciálisnak látták. „Negyvenkét éves korában, élete virágjában meghalt egy furcsa költő, provinciális irodalmunk egyik legidegenebb, legfélreismertebb alakja” – így kezdte különös fiktív nekrológját Határról Szöllősy Klára. A „nekrológ”, az író addigi (nagyreszt kéziratoss) életművének kitűnő értelmezése, csak évtizedek múlva, 1994-ben jelent meg nyomtatásban. E szövegrészek azt sugallják, hogy Határ irodalmi gondolkodása 1945–1956 közti kis irodalmi-baráti köreiből a nézeteit vitte tovább.

Szek az irodalmi-baráti körök úgy látták, mint Szöllősy Klára, hogy Határ írásművésze a magyar irodalom egyik legkevésbé helyi érdekű teljesítménye. Az alábbi idézet Weöres Sándor egy szintén 1956-os leveléből származik: „író-társaságban beszélgettünk arról: van-e olyan magyar regény, mely világsikert arathatna; mely francia, angol vagy német fordításban nem sikkadna középszerűvé, hanem pótolhatatlan értéként ragyogna. Sorra vettük a múlt és jelen kb. félszáz íróját. (...) Végül is, mindnyájunk nagy meglepődésére a te *Heliáne* című regényednél kötöttünk ki: ez a regény európai, anélkül, hogy úgy volna európai, mint a nyugatiak; érdekes, Duna-vidéki, de nem mucsai; ha lefordítanák nyugati nyelvre, nem zökkenne valamely nagy előd hatáskörébe...” A *Heliánét* sem akkor, sem később nem fordították nyugati nyelvekre; a franciára a hatvanas-hetvenes években lefordított Határ-regények nem váltak igazán sikeressé. Weöres levélrészletében az is érdekes, hogy az író-társaság véleménye „mindnyájunk nagy meglepődésére” alakult ki, s az is, hogy értékelése egybeesik a szerző törekvéseivel: Határ, azt hiszem, épp olyan műveket szeretett volna írni, ahogyan Weöres jellemezte a *Heliánét*.

Határ Győzöt és Balassa Pétert szellemi értelemben egy világ választotta el egymástól. Határ kereszténység-ellenes és agnosztikus volt, Balassa hívő, vívódó katolikus. Határ a Nyugat értékeinek védelmezője, Balassa kultúrkritikus bírálója. E különbség, tudva vagy öntudatlanul, kiütözött vitájukon, pontosabban Balassa hozzászólásán is. Az alábbiakban nem foglalkozom a vitacikknek *A nemzeti hamistudatra* vonatkozó részeivel, csak két, egyenként is több oldalas gondolatmenetével: a nyugati kultúra bírálatával és a magyar irodalom sajátlagosságának megragadási kísérletével. A Nyugat-kritika külön érdekessége a dátuma: 1988-ban, a rendszerváltás idején íródott (valószínűleg az év elején); jelentősége nemcsak irodalomkritikai, hanem politikai is. S felőle nézve akár a másik témának, a magyar irodalom sajátlagosságát taglalónak is lehet politikai értelmezést adni. 1988 fontos év a szerző pályája szempontjából is: mint *Eszéktől északra* című (Pécsett elhangzott, a *Jelenkorban* megjelent) 1993-as elemző-emlékező írásából tudhatjuk, 1987-ben látta lezárulni az „új próza” tízéves irodalmi (és személyes) korszakát.

„Éppen a Nyugat az, amely képtelen megérteni a mindenkori másikat, pontosabban: kizárólag a saját nyelve, szemléletmódja, »paraméterei« felől képes érteni. Ám ennek nem is megértés, hanem civilizálás – horribile dictu – globális kultúrkolonizálás a neve.” E kijelentést nem valamely posztkolonialista kritikusnál olvashatjuk, hanem az *Összehasonlító sérelemtudományban*. A *nemzeti hamistudatban* „megszólaló” nyugati professzorok hasonló posztkolonialista bírálatot váltottak ki különben Ács Margittól is: később még visszatérek rá. A Nyugat, Balassa interpretációjában, önnön középpontját elvesztett, „pragmatista relativizmusba” fordult, gögös, „belső ürességét” „semmire sem kötelező mosollyal” leplező, önreflexióra képtelen, a világ többi, szerencsétlenebb részeit megérteni nem képes régió. Balassa gondolatmenete szerint Magyarország vagy akár a magyar kultúra nem a Nyugat része, hanem tőle elkülönülő, sajátos térség: éppen e sajátosság megnevezését kísérli meg az írás legfontosabb részében. Nemhogy nem szorgalmazza Magyarország vagy a magyar kultúra szorosabb kötődését, „felzárkózását” a Nyugathoz, épp ellenkezőleg: tart tőle. „Mély és egyre mélyülő meggyőződése – írja –: a Nyugat pragmatista relativizmusa mint világszerte győztes életvezetési filozófia – vég-

zetes.” Ha jól értem, azért tekinti végzetesnek (Határ túlzásaira emlékeztető túlzással), mert – egyebek között – a „lelkiismeret csöndjéhez”, „belső ürességhez” vezet. E megfogalmazásokból már sejteni lehet, hogy Balassa kultúrkritikájának az ihletői nem a poszt-kolonialista elméletek voltak, hanem 19–20. századi orosz gondolkodók.

Irodalomkritikai normáihoz a tragikum témáján keresztül kapcsolódik kultúrkritikája. „A Nyugatnak a 20. század folyamán felgyorsultan megmutatkozó vétsége, hogy feladta és elvesztette, a pragmatista relativizmus és háritás-ideológia bűvöletében, a tragikum-tudatot, a tragikus önszemlélet és problémalátás képességét”, s emiatt csökkent benne a „mélyebb kreativitás képessége”, noha nőtt a „passzív befogadásé” – írja. A tragikum témája 1986 táján került Balassa kritikusi gondolkodásának középpontjába (írásaiból legalábbis így látom), elsősorban *Hajónapló-töredék (A tragikum elvesztése és irodalmunk)* című beszédében és egyik legkitűnőbb kritikái írásában, az 1985–1986-ra datált *Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében* című tanulmányában. Azért idézem most fel ezeket az 1986-os írásokat, mert megvilágíthatják az *Összehasonlító sérelemtudomány* számomra ma legérdekesebbnek tűnő vállalkozását, a magyar irodalom sajátlagosságának megragadását, s egyben képet alkothatunk általuk a szerző szinte állandó átalakulásban lévő kritikusi gondolkodásáról.

A *Hajónapló-töredék* nagyon érdekes írás: az „új próza” jellegadó kritikusa felülbírálja benne saját kedvelt irodalmát (és egyben saját kritikusi működését), súlyos hiányt állapít meg benne, korábban nem hangoztatott normát állít fel számára, s meghökkentően nagyot kíván fordítani írásával, normájával az irodalom jellegén. Lássuk először az állapotleírását: „az irodalom sok tekintetben eljutott az áhított – áhítottam – szakmai szoliditás állapotába. Igen: ne mutassunk utat, igen: ne valósítsuk meg a filozófiát, igen: ne hódítsuk meg a természetet, és egyáltalán semmit. Magam is ezt mondtam és mondom.” Mint hamarosan kiderül a gondolatmenetből, helyett a szakmán túllépő és állító irodalmat szeretne látni. „Néhány kiemelkedő kivételtől eltekintve azonban mélységesen hiányolom a tragikus embert, a válságát megnevező, tudatosító, néma végzetét szóra bíró ember jelenlétét”. A „minden mondható” szituációjában az irodalom „komolytalanabb, súlytalanabb, tét nélküli” lett. A program: „a tragikus világkép restitúciója”. Mindenekelőtt látni kell, hogy a *Hajónapló-töredék*ben másfajta kritikusi szerepben láthatjuk Balassát, mint korábbi éveiben, amikor – saját megfogalmazása szerint – az „új próza” „bábájaként” értelmezte-értékelte az elkészült műveket. Itt *elélép* a készülő irodalomnak: programot állít elé. S egyben irodalomkritikája a korábnál sokkal erősebb kultúrkritikai töltést kap. E két vonás: ugyanannak az éremnek a két oldala.

Emlékezhetünk arra is, hogy Balassa 1986-ban kezdte írni a *Halálnapló* darabjait. Én akkoriban nagy jelentőségűnek láttam ezt az esszé-sorozatot: műfaji kísérletként, a szerző pályája fordulataként (a kritikusból előlép a szépíró) is. 1987-ben (még *Harmadkor*-szerkesztőként) előadással szerepeltem Debrecenben a *Határ* című egyetemi folyóirat tanácskozásán: *A nyolcvanas évek művészeti szituációja*. Bátor fiatalember voltam. Az előadás utóbb, magnófelvételtől leírva, több kínos hibával jelent meg a *Határ* egyik számában, a tanácskozás más előadásaival együtt. A *Halálnaplót* az előadás végén hoztam szóba; úgy láttam, e művében (darabjaiban) a szerző „elékanyarodik” annak a prózának, amelynek mindaddig kritikusa volt. Most azt tenném ehhez hozzá, hogy a *Halálnapló* műformáló szándékát valószínűleg a tragikus szemlélet visszanyerésének a *Hajónapló-töredék*ben is kifejtett új programja magyarázhatja meg. Utóbb persze minden másképpen látszik. A *Halálnapló* némely darabja nagyszerű, például a *Molto moderato* című, ám egésze mégis csalódást keltett. Túl sok idő telt el a mű terve és megjelenése közt, s időközben túl sok minden változott meg: a szerző gondolkodása, a politikai rendszer, a magyar irodalom. Mire a könyv megjelent, a belekódolt irodalmi program már elsüllyedt; a lendület, ami az első darabokat jellemezte, a későbbiekben akarattá változott.

Akinek a számára az *Összehasonlító sérelemtudományt* olvasva nem egészen érthető, milyen kulturális, irodalmi következményekkel jár Nyugaton a tragikus szemlélet elvesztése, a *Drámai események*-tanulmányt kell elolvasnia, a három részre osztott írásmű második részében található hat pontot (*A másik színház* című kötet 295–296. oldalán olvashatók). E szövegrészt most nem ismertetem. Inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy e tanulmányban Kelet-Európa úgy jelenik meg, mint ami képes volt megőrizni olyan régi európai értékeket, amelyeket a mai Nyugat már elvesztett, s ezek egyike, a tragikum érzékelésének képessége, Kelet-Európa nagy művészeti lehetőségeként állítódik elénk. A tanulmány a magyar „új tragikusokban” (például Jeles Andrásban, Nádas Péterben, Petri Györgyben) valamiféle ellenáramlatot lát a kortárs nyugati kultúra tragikumhárító, hagyományfogyasztó, kellemességre törekvő, ornamentális jellegével szemben. S a szerző szerint a tanulmány kiindulópontjául szolgáló, címét adó színházi előadás, Jeles rendezése, a kelet-európai művészet és gondolkodásmód jellegzetes hagyományához kapcsolódik: az oroszokéhoz.

Az 1988 körüli években egy rövid írásmű tanúskodik leginkább arról, hogy Balassa számára tragikus szemlélet és orosz kultúra összefüggött: a *Szovjet Irodalom* című folyóirat körkérdésére adott válasza 1989-ből (*Hiába:valóság* című kötetében találja meg, akinek nincs ott a polcán a *Szovjet Irodalom*). A „nemzeti kultúrák közül a magyaron és a németen kívül az orosz volt rám a legnagyobb, legmélyebb nevelő hatással”, írja, s összefoglalja, miben is állt ez a hatás. „Az egyik: a nagy formátum, a tragikum, a lényeg-érezékelés, a nagyszabású létélmény, a legyűrhetetlen tétközpontúság, ami az orosz irodalmat... tanulásom állandó tárgyává tette és teszi. Ebben az orosz páratlan. Ide tartozik a tragikum: kilátástalanság, megoldhatatlanság és hit összefüggésének a »nyomozása« az oroszországban.” Ahogyan a fenti bekezdések után várható is, hangsúlyozza, hogy „Oroszország nem Európa”, sőt: „számomra az orosz kultúra mindenestől megszentelt, ugyanakkor baljós hadüzenet a nyugati autonóm embernek.” Összefoglalva: úgy látom, Balassa több 1986–1989 közötti írásában az orosz kultúrához, irodalomhoz társított jellemzők kritikai elvárássá, normává változnak a nyugati kultúráról vagy éppen a kortárs magyar irodalomról írva, néha jelölve (hivatkozva az oroszokra), néha jelöletlenül. Az *Összehasonlító sérelemtudományban* jelöletlenül van jelen az „orosz norma”.

Határ és Balassa írásait úgy is tekinthetjük, mint amelyek Babits Mihály 1913-as *Magyar irodalom* című terjedelmes tanulmányához szólnak hozzá. Határ írásának az alapkérdése: mi a *belső oka* a magyar irodalom európai ismeretlenségének? Balassa írásának alapkérdése: milyen sajátos színt, értéket ad hozzá a magyar irodalom a világirodalom egészéhez? E kérdésekre a Babits-tanulmányban is megjeljük a választ. A két 1988-as írás mintha a Babits-tanulmány más-más *részét* elevenítené fel. A két 1988-as válaszban közös Babits egykori válaszaihoz képest, hogy nélkülözik a nemzetkarakterológiai, a taine-i és a kifejezésetztétikai alapoást, amely oly meghatározó a *Magyar irodalomban*. Előrebocsátva az értékelésemet: Határ válasza radikálisabbra fogalmazza át a Babitsét, Balassa válasza pedig csak formálisan babitsi, tartalmában szinte ellen-babitsi, bármilyen meglepő is ez attól a kritikustól, aki 1989-es könyvét, a *Hiába:valóságot* *Kis Babits-olvasóval* nyitotta. A Babits-tanulmány bonyolultabb, rétegzettebb írásmű, mint a Határé és a Balassáé – amivel nem azt akarom mondani, hogy jobb. Nyilvánvaló, hogy leegyszerűsíttem, amikor későbbi (noha hozzá jelöletlenül kapcsolódó) szövegek kérdéseire találok meg benne a választ. Így ez az összevetés nem a Babits-tanulmány, hanem a két 1988-as szöveg több oldalról való megvilágítását szolgálja.

A *nemzeti hamistudat* alapkérdésére a Babits-tanulmányban az a válasz, hogy a magyar irodalmi „művek tárgya annyira tisztán nemzeti érdekű, hogy minden költői erőfeszítés, szárnyalás, szépség az idegenre, kiben a tárgy semmi asszociációt sem kelt, a *tant de bruit pour une omelette* [sok hűhó semmiért] benyomását kell, hogy tegye”. Előkerül a magyar

irodalom világirodalmi ismeretlenségének belső okaként a filozófia kérdése is: „Költői műveinkben sem találunk eszmegazdagságra való törekvést, talán csak Eötvösnél...” Nos, az ilyen válaszokról írtam azt, hogy Határ radikálisabbra hangolta őket a maga írás-művében. Babits e tanulmányában így látta, hogy az élő magyar irodalom az ő korszakában veszté el a „mély és belső egységet a világirodalom egységével”, amely korábban jellemezte. Határ szerint ez már száz évvel korábban bekövetkezett. Azt, hogy az *Összehasonlító sérelemtudomány* válasza önnön alapkérdésére formálisan babitsi, úgy értem, hogy Balassa éppúgy az egyenrangú nemzeti irodalmak nagy koncertjének tekintette a világirodalmat, mint a *Magyar irodalom*, s Babitshoz hasonlóan hangsúlyozta, hogy „minden irodalom önmagában zárt egység, külön mértékeivel, nézőpontjaival, melyek szerint, keretein belül összehasonlíthatunk egyes műveket, de melyeket idegen irodalmakra kivinni, idegen művekkel való összehasonlításokra alkalmazni nyilvánvaló hiba.” Határt éppen ebben a hibában marasztalta el.

Babits és Balassa válasza mégis alapvetően tér el, s ennek egyik nagy oka a század eleji szerző nemzetkarakterológiai és kifejezésetztétikai szemlélete (az irodalmakban az illető nemzet lelke, jellemvonásai nyilvánulnak meg): Balassa semmi ilyesmit nem gondolt. A másik nagy ok miatt mondom azt, hogy Balassa válasza ellen-babitsi: a *Magyar irodalom* egyik legfőbb tétele, hogy a magyar irodalom, mióta írott irodalom, a (nyugat-) európai irodalomba kapcsolódik, „ez a vér, ez a nedv hatja át azóta állandóan és minden ízében”. A *Magyar irodalom* talán legtöbbször idézett mondata szerint: „A magyar író: Nyugat élő követe a zajgó Keleten.” Ezzel szemben Balassa írása a magyar kultúrát nem tekinti a Nyugat részének, s a magyar irodalom sajátos hangját úgy jellemzi, mint nemnyugati hangot.

Mi az tehát, amit csak a magyar irodalom tud a világirodalomban az *Összehasonlító sérelemtudomány* szerint? „[C]sak a magyar irodalom tudja provinciális formátum és tragikus lét rejtélyesen kiegyensúlyozott összefonódását, a szellem (a géniusz) megtörtségének varázsát produkálni. [...] A magyar irodalom a végletesség, a túlfűtött (és így sokszor elvesztett) tragikum világa, aránytalan formátum, »túlfeszített lényeglátás« (Bibó írja többek közt Adyról), beszorult és elszorult nagyság.” „A bennrekedtség és a nagyság, a kontextus végzetessége és az önmagunkon felülemelkedés heroizmusai (igen, igen) tragédiái, komédiái együtt adják ki azt, amit így csak a magyar irodalom tud.” E meghatározások, azt hiszem, megmagyarázzák Balassa kilencvenes évekbeli érdeklődését Vörösmarty költészete, s kitüntetetten Móricz életműve iránt. Mint ismeretes, a halála előtti években Móricz-könyvön dolgozott, amelyből egyes részek elkészültek, többsége azonban nem. Móricz iránti elkötelezettségének gyökerét *Összehasonlító sérelemtudomány* című írásában lelheti fel az olvasó. Úgy látom, tisztában volt vele, hogy az „orosz norma” egy nagy irodalom terméke: az *Összehasonlító sérelemtudományban* egy kis irodalom körülményeire szabva alkalmazta. A magyar irodalom sajátlagossága meghatározásának régióelméleti távlatai is vannak: egy periférikus kultúra jellemző jegyei vegyülnek az „orosz norma” (azaz egy nagy, centrális kultúra) jegyeivel. A fentebb idézett 1986–1989 közötti írásainak fényében Balassa *Újhold-Évkönyv*beli írásának magyar irodalmát főként a lépték különbözteti meg az orosz irodalomtól – még ha nincs is rá utalás a hozzászólásában.

Talán kockázatos állítás, de hát legyen: a magyar irodalom sajátlagosságának leírását akár a szerző rejtett önarcképének is tekinthetjük. Balassa maga is „túlfeszített lényeglátó” volt, ebben az írásában is, végletességre hajlamos és az arány-aránytalanság kérdésével saját művében is küzdő író. S ha a Balassa-vitacikkben a szerző önportróját vélem felfedezni, a Határ-esszében az író egyik (némely regénye főhősére is emlékeztető) maszkját, a megbízhatatlan, álnaiv kópéét, aki túloz, lódít, fecseg és komolykodik, akaratlan kinos helyzetek sorába keveredik, ám végül kivágja magát és – igazi individualistaként – odébbáll. Innen nézve talán már érthető, miért írtam, hogy Babits tanulmánya ré-

tegzettebb, mint kései pályatársaié, de nem feltétlenül jobb: mennyivel érdekesebb a Határ- és a Balassa-írás beszélője, mint a tanáros-alapos *Magyar irodalomé!*

Ahogy Határ Győzőről elmondhattam, hogy felfogása nem társtalan a magyar irodalomban, ugyanez igaz Balassa Péterre is. A legfontosabb párhuzam Pilinszky Jánossal adódik, 1972-es, *A kelet-európai kultúrák néhány adottságáról* szóló párizsi előadásával. E szöveg eredetileg a Sorbonne-on hangzott el, magyarul először 1983-ban jelent meg az *Új Írás* hasábjain, s ha Balassa nem is utalt rá konkrétan, a benne központi helyen idézett Simone Weil-passzusra többször is hivatkozott. Az előadás alaptétele szerint „a mi kultúránk és a nyugati kultúra között bizonyos értelemben (...) áthidalhatatlan a különbség”; „a mi kultúránknak tökéletesen más a nehézkedése, az alapja, a kerete”. Mint utóbb kiderül, ez nem a magyar, hanem általában a kelet-európai kultúrák jellemzője, amelybe az orosz is beleértendő, sőt, „a kelet-európai kultúra sajátos feszültsége és drámaisága [a] legtermékenyebben Dosztojevskij műveiben tükröződik.” A művészetek szempontjából az alapvető különbség egyrészt a népművészet kelet-európai élő jelenléte, másrészt hogy „a kelet-európai művészetek modellje (...) alapvetően vallásos” – szemben a nyugati művészet tudományos modelljével. Az előadás egy ortodox húsvéti mise felidézésével kezdődik, s ez az alaphang végig megmarad: igazi „oroszos” szöveg.

Balassa sokat írt Pilinszkyről: talán az ő írásművészete (és beállítottsága) volt számára az összekötő, vékony szál, amely az újholdasok világától az „orosz normáig” húzódott. Sokat írt a számára fontos oroszokról is: *Majdnem és talán* című könyvében egész orosz blokk található. „Balassa mindig is rendkívüli affinitást érzett a »szent« orosz irodalom iránt” – írta nekrológiájában ifjúkori barátja, Radnóti Sándor. Mint Beck Andrásról megtudtam, első kötetének, a *Színeváltásnak* az egyik példányát így dedikálta: Aljosa. Nyolcvanas évekbeli írásai viszont arról tanúskodnak, hogy az orosz kultúrán belüli súlypont számára Dosztojevskijtől eltolódott Tolsztoj felé. 1988-ban, a *Jelenkorban* recenziót írt a több interjújában is mesterként, példaképként emlegetett Török Endre Tolsztoj-monográfiája (*Világtudat és regényforma*) második kiadásáról, amelyben leszögezi, hogy a nagy orosz hagyomány kortárs kulcsfigurája, Andrej Tarkovszkij (aki egyben a *Halálnapló* kulcsfigurája is) Tolsztojhoz, s „nem annyira Dosztojevskijhez kapcsolódott”. Bizonyára nem független Török Endre meditatív esszéinek hatásától, hogy Balassa a nyolcvanas évek végétől egyre inkább elfordult a kritikai hozzáállástól és a formalista ihletésű műelemzéstől. Egyszóval: az „orosz norma” megjelenése Balassa írásaiban nem választható el szűkebb értelemben Török hatásától, tágabb értelemben a nyolcvanas évek hazai orosz kultúra-recepciójától.

Van egy jelentékeny, idehaza kevésbé ismert nyugat-európai magyar gondolkodó, Hellenbart Gyula, aki a hetvenes évektől kezdve több írásában is hozzászólt ugyanahhoz a vitához, amelybe Határ és Balassa szövege is belépett. Hetvenes évekbeli cikke az *Új Látóhatárban* jelentek meg, utóbb *Hamburgból nézve* (1990) címmel kis kötetbe gyűjtötték őket. E félig tanulmány, félig publicisztika jellegű cikkekben többször is visszatért Babits világirodalom-fogalmának a bírálatára, illetve Németh László sajátosan magyar kulturális jellemvonásokat kereső módszerének dicséretére. Az 1975-ben publikált *Lukács György és a magyarok* című írásában például a világtörténelem Európa-centrikus szemléletének kritikáját folytatja így: „A magyar köztudatba különösképpen mélyen befészkelte magát. Történéseink és irodalmáraink valósággal fetisizálják Európa fogalmát: mítoszt és normát csinálnak belőle. (...) Literátor értelmiségünknek is kedvenc szokása ismételtetni, hogy minden európai szellemi áramlatnak megvolt a magyar megfelelője.” Szarkasztikus stílusban a sumér-rokonság kereséséhez hasonlítja a magyar kultúra európaiságának állandó hangoztatását: „mindkettő egyet akar: nagy tekintélyű, fényt és dicsőséget sugárzó kultúrához kapcsolni a magyarságot”. A szerző szerint épp az ellenkezőjével kellene foglalkozni: „történelmünk genuin vonásainak elméleti igényű kimunkálásával”.

Hellenbart néhány évvel ezelőtt magyarországi folyóiratban is kifejtette idevágó nézeteit, a *Liget* egyik 1995-ös számában, *Miért rosszak a magyar irodalomtörténetek?* címmel. „Régóta él a magyar köztudatban, nemcsak az irodalmiban, a meggyőződés, hogy szorosán kötődünk a világirodalomhoz, hogy *lépést tartunk, sőt együtt rezdülünk vele.*” E tanulmány mostanában került a kezembe: meglepve láttam, hogy szerzője más beszédmódban, de ugyanazzal a kulcsfogalommal írta le a „lépéstartásnak” a magyar irodalomtörténet-írásban érvényesülő kritikai normáját, mint én is tettem némely tanulmányomban (például a *Megfigyelt megfigyelőkben*) az elmúlt években. Hellenbart kimutatja, hogy „az ideológiává izmosodott lépéstartás-elmélet” az irodalomtörténet-írásban, működés közben a visszájára fordul: a magyar irodalmat a nyugati irodalmak „sima visszhangjaként kezeli”. A magyar irodalom, kultúra helyzete így a nyugatihoz képest „a mindig kissé megkésett fogyasztóé, aki már nem egészen friss árut kap”, és sosem a termelőé. Hellenbart ugyanazt állítja e perspektívával szembe (bár különösebben nem fejt ki), mint idézett 1975-ös írásában: az irodalomtörténeteknek a magyar irodalmat „a benne rejlő genuin törvényszerűségek és struktúrák felismerése, illetve feltárása alapján” kellene leírniuk.

Hellenbart felfogását az Európa-centrikus kulturális-irodalmi perspektíva bírálata, elutasítása, s a magyar irodalom sajátlagosságának feltárása iránti elkötelezettsége teszi minden más eltérés ellenére hasonlóvá az *Összehasonlító sérelemtudomány* pozíciójához. S ezen a ponton találkozunk velük Ács Margit vitacikkének „posztkolonialista” hozzászólója is: Alpha Diallo. Határ nyugati professzorainak beszédébe így szól bele Ács Margit guineai író-fordítója: „a kis népeket a kultúrájuk kisebbségi érzése az úgynevezett nagy kultúrákkal szemben szellemi kiskorúságban tartja. Amíg a kis nép nem meri maga kiválasztani és megbecsülni a saját értékeit, s csak külső mércékben bízik, nem forrhatja ki magát.” Ha már most az olvasóm arra lenne kíváncsi, hogy szerintem kinek, kiknek van igaza ebben az általam immár sokszereplőssé bővített vitában, akkor be kellene vallanom, hogy javíthatatlan „pragmatista relativista” vagyok: mindegyik perspektívának meglehet a maga érdekes vagy termékeny eredménye, s az egyetlen igazság kedvéért nem érdemes lemondani a több perspektíva által biztosított érdekességekről és eredményekről.

Végül egy rövid történet tartozik még ide. Határ Győző nem maradt sokáig a *Jelenkor* fontos szerzője. 1988-ban, az *Eumolposz Jelenkor*-beli közlését lezáró kommentárjában Csuha István „rokontalannak” nevezte Határ műveit a magyar irodalomban, s elutasította a feltevést, hogy e műveket az „új próza” előkészítőinek tekinthetjük. Cikke zárlatából idézek: „Egyszeri, visszaintegrálhatatlan, tanítványok és követők nélküli képződmény a Határ-életmű a magyar irodalomban, amely – a közzélekedéssel szemben mondom ezt – nem termékenyíthet meg, és főleg nem kelthetett életre semmilyen más irodalmi alkotást vagy irányzatot: ehhez is túl hosszú idő telt el hiányával.” Ha máshonnan nem, a Lengyel Balázs leveleskönyvében olvasható egyik Határ-levélből tudhatjuk, hogy a szerzőt ez az értékelés megbántotta; a kapcsolat elhidegült. Engem itt természetesen nem a történet személyes része érdekel, hanem a kérdések, amelyeket Csuha (1988-ban az életmű talán legjobb honi ismerője!) felvetett, s amelyek *A nemzeti hamistudatban* is megjelentek (például a már idézett, a saját életmű és a magyar irodalmi modell idegenségét állító passzusban). S e kérdések Balassa Péter működését is érintik, ha nem is 1988-as vitacikkét, de az „új próza” hagyománykonstruáló kritikusáét mindenképp.

Mindenekelőtt szeretném ugyanis leszögezni, hogy az *Összehasonlító sérelemtudomány* beszélője nem az „új próza” ideológusa, hanem – mint már kiderülhetett – az „új prózát” (belülről) felülbíró, hozzá képest új elvárásokat megfogalmazó kritikus, akinek a meghatározása a magyar irodalom sajátlagosságáról nem veszi figyelembe az „új próza” (általa is leírt) jellemzőit. S ugyanígy, a vitacikk beszélője nem is az újholdas hagyományon belül

álló beszélő: vélekedései és elvárásai nem onnan származnak és nemigen egyeztethetők össze vele. Szerintem téved Radnóti Sándor már idézett, a *Holmi* 2003/8-as számában közölt nekrológiájában, amikor Balassa 1990-es évek végi köteteiről (*Koldustorta*, *Törésfolyamatok*) írja, hogy „ezekben az írásaiban először lép túl magyar irodalomszemléletében a Nyugat-os hagyományon, amelyet ő az előző korszakot lezáró Ady után Kosztolányitól és Babitstól máig egy »paradigmának« tekintett.” Én nem így látom. Balassa 1986-tól, az „orosz norma” érvényesítésétől kezdve szemléletében „túllépett” a nyugatos-újholdas hagyományon, s elkezdődött írásműveiben a kétféle szemlélet feszült, nem egyenrangú együttélése.

Vajon mennyire rokontalan szerző Határ Győző a magyar irodalomban? Ahhoz, hogy röviden el tudjam mondani, mit gondolok erről, szükségem van Milan Kundera nevezetes tézisének felidézésére az európai regény történetének két (illetve három) félidejéről. A cseh író *Elárult testamentumok* című könyve egyik esszéjében arról ír, hogy „a regény története... mintha két különböző lehetőséget rejtett volna magában (két módját annak, hogy egy mű regény legyen)”: az egyik lehetőséget a 16–18. század, a másikat a 19. század valósította meg, s a „két félideő” esztétikája közt szakadék tátong. Míg az „első félideő” regényeit „a nem komolyság szelleme” hatotta át, a „második félideőt” a valószerűségé. A 16–18. század szerkezet nélkülinek tetsző, egyszerre cselekményes és elmelkedő, túlzással és valószerűtlenséggel teli regényeit a 19. században felváltották a valóságbrázolás regényei: a „második félideő” esztétikája elfojtotta az „első félideőt”, s csak a „harmadik félideő”, a 20. század modernista regényírása rehabilitálta az elfelejtett 16–18. századi regényesztétikát.

E kunderai keretbe helyezve *A nemzeti hamistudatot*, azt mondhatjuk, hogy Határ Győző a „második félideő” irodalmát és esztétikáját értékelt le írásában, a 17–18. századi prózáírást értékelt fel, s talán az is kijelenthető, hogy mint a „harmadik félideő” írója, regényeiben az „első félideő” esztétikájának a rehabilitálására törekedett. Csakhogy, nem lévén magyar „első félideő” – mint azt Bán Zoltán András, aki először alkalmazta a magyar irodalom történetére Kundera ötletét kiváló *Családáradás*-bírálatában (*Holmi*, 1996), már megállapította –, Határ számára a spanyol kóperegények, Rabelais, Sterne jelentette az „első félideőt”, valamint Bethlen Miklós önéletírásának nyelve, amit már a *Hud*-beszélgetésben is „nyelvi fürdőjének” nevezett. A probléma, amibe itt beleütközünk: az anyanyelvi formahagyomány meglétének vagy hiányának, a rendelkezésre álló (tehát nem elfeledett) nyelvi-formai repertoár bőségének vagy szűkösségének a szerepe az alkotásban és a befogadásban. Amikor Határ azt mondja magáról, hogy „nem illek bele a hazai kultúra modelljébe” (*Műhely*-interjú, 1981), s hogy regényeinek, költeményeinek a hazai befogadása azért reménytelen, mert a hazai irodalmi modellből „a filozófiai érdeklődés úyszólván hiányzik”, voltaképpen e problémát vonatkoztatja magára, írásművészetére.

A harmincas-negyvenes években néhány magyar író kísérletet tett a „harmadik félideő” kialakítására, s Határ regényírása e szellemi klímából nőtt ki. Ezekben az évtizedekben három egymást követő nemzedék is – Sötér István *Játék és valóság* című esszéjében használt megfogalmazását kölcsönvéve – „elidőzött a realizmus és szürrealizmus választóján”. Olyan különböző művek, mint a *Széljegyzetek Casanovához*, a *Hétköznapiak és csodák*, a *Szindbád hazamegy*, mind értelmezhetők úgy, mint amelyek az „első félideő” esztétikájának legalább részbeni rehabilitálására törekedtek: a filozofikus kitérők, a valószerűtlenség, a kötetlen vagy szokatlan szerkezet, a nem komolyság szellemének befogadására a regényírásba. S érdekes módon még múltbeli támaszra is leltek (vagy lelhetek volna?) a *Tariménes utazása* Vajthó László-féle kiadásában. E keret felől nézve Határ regényírása talán kevésbé tűnik rokontalannak.

Az „új próza” egykorú kanonikus erejű interpretációi alapvetően endogám képet sugalltak a magyar próza alakulásáról. Az *Észjárások és formák* kötetben például idegen

nyelvű irodalmak írói szinte csak a szóba kerülő magyar szerzők rangját „megemelő” funkcióban fordulnak elő. Ez az újholdások hagyományával leginkább összhangban lévő Balassa-könyv. Már a szerkezete, előszava is kirajzolja az Ottlik–Esterházy-ívet, nyitó írása, az *Ottlik és a hó* pedig lecövekeli a Kosztolányi – Ottlik – Esterházy („új próza”) fejlődési paradigmát, amelyet csak a kötet legkésőbb keletkezett írása bont meg, a Mészöly Miklós *Megbocsátásáról* szóló, az „új próza” belső alternatíváját, megújulási lehetőségét felmutató értelmezés. A Nemes Nagy és Ottlik értekező kötetéről írt szövegek pedig Babisot nevezik meg „ősatyaként”. Az „új próza” megkonstruált hagyománya így a „megszakított, helyreállítandó folytonosság” eszméjével, programjával kapcsolódott össze, amely az *Újhold-Evkönyv* megjelenése előtt leglátványosabban talán a *Jelenkor* – Szederkényi Ervin kezdeményezte – *Újhold*-számában (1984/12) öltött testet.

A nyolcvanas-kilencvenes években – ellentétben például a harmincas-negyvenes évekkel – a más irodalmakkal (különösen kortárs jelenségeivel) való állandó összevetés mozzanata ritka kivételnek számított a hazai kritikában. Kis kitérőként hadd említsek egy példát. Emlékszem, milyen nagyot néztem, amikor megjelent Albert Pál válogatott kritikakötete 1997-ben, az *Alkalmak*. Szerzője a hatvanas-hetvenes évek egyik legkiválóbb magyar kritikus volt, Párizsban, de sokak által itthon is olvasva az *Irodalmi Újság*, a *Magyar Műhely*, az *Új Látóhatár* hasábjain: az *Alkalmak* megjelenésének nagy eseményé lett volna válnia, de hát nem vált azzá. S a kötetet felnyitva csak a magyar irodalomról szóló bírálatait találtam ott, amit a francia irodalomról írt – az új regényről, Robbe-Grillet-ről, Claude Simonról, Butorról (többet is!), Sollersről, Perecről, Le Cléziozról (ifjúkorom olvasmányai!) –, az nem került a Mészölyről, Konrádról és másokról szóló nagyszerű bírálatok mellé. Így lett az *Alkalmak* a kilencvenes évek egyik jellegzetes kritikakötete ahelyett, amivé lennie kellett volna.

Voltak persze kritikusok, akik a nyugaton, újholdason kívül más összetevőket is hangsúlyoztak az „új próza” előzményei között, de sokatmondó, hogy a *Bevezetés a szép-irodalomba* 2005-ös monográfiájának, Szabó Gábornak, könyve előszavában kellett felhívnia a figyelmet arra, hogy nem szokás emlegetni a *Prae* és Esterházy műve közti párhuzamokat, noha elég jól láthatók. A legkiegyensúlyozottabb értelmezést talán Márton László adta *A kitaposott zsákutcában*: az „új próza” (és kritikus közege) a *Nyugatot* avatta ugyan önnön előzményévé, de beépített egy nem-nyugatos, destruktív, karneváli szálát is magába Hamvas, Határ, Szentkuthy regényei révén. Hát, nem tudom. Ez bizonyára igaz Esterházyra (különösen a *Bevezetésre*), igaz az „új próza” nyomában, hozzá kapcsolódva felépő Mártonra magára, de nem nagyon tűnik igaznak a többi alapvető szerzőre. Itt mintha mégis Csuha 1988-as szkepszise volna jogosult: az „új próza” előkészítésében Határ művei valószínűleg nemigen vettek részt.

Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy nem hatottak volna rá, ha a hatás nem csupán azt jelenti, hogy a későbbi író eltanul, átvész egy formamegoldást vagy nyelvi összetevőt a korábbi írótól. Hamvasról írott esszéjében nagyszerűen érzékelteti mindezt Esterházy Péter (a szöveg *A kitömött hatyúban* olvasható): a hatás az irodalmi tér megváltozását jelenti, amiben az írók alkotnak, az olvasók olvasnak. „De mit csinált [volna] Déry, olvasván a *Karnevált*? Mit írt volna még, és mit másként?” Ha a *Karnevált* megjelent volna 1951-ben, Déry (és mindenki más 1951 és 1984 között) valószínűleg valamennyire másként írt, mert másként írhatott volna, mint ahogy az olvasók is másként olvastak, mert másként olvashattak volna. Megváltozott volna az irodalom repertoárja, hogy Itamar Even-Zohar már használt kifejezésével éljek. Amikor Csuha azt írta, hogy Határ életműve „visszaintegrálhatatlan”, bizonyára erre gondolt: hogy művei *utólag* már nem tudják megváltoztatni a magyar irodalmat. Ha *Az Őrző Könyve* és az *Eumolposz* 1948-ban, az *Anibel* 1954-ben, a *Pepito és Pepita* 1957-ben megjelenhetett volna, biztosan más lett volna az ötvenes-hatvanas évek magyar irodalma – és Határ életműve is. De nem tudjuk, miben és mennyire lett volna más.

Ám a nyilvános publikálás és a teljes ismeretlenség között van némi rés. Határ nem „zárult ki saját korából” (ahogyan Kalmár Györgyről, *Summájáról* írta volt Szilágyi Márton), még ha hatása erősen korlátozott és közvetett volt is. Művei ugyan szűk kör számára, de elérhetőek voltak az ötvenes, hatvanas, hetvenes években is. Albert Pál meséli el nagyszerű *Pepito és Pepita*-bírálatában, hogy a negyvenes évek legvégén, az ötvenes évek elején Pesten hogyan cseréberélték az értékes íveket: „A *Heliánénak* csak egy példánya került a kezembe, az is ívenként: bolgár-magyar éhenkórász festő barátom hordozta télikabátja felső zsebében a lapokra szedett *Prae* mellé hajtogatva. A dugárut – ó, heroikus ifjúkor! – a Kárpátia sörözőjében cseréltük ki...: egy ív Határt Rilke leveleiért vagy egy Újhold-számért.” Az ötvenes években sokszorosított kéziratokban lehetett Határt olvasni, persze keveseknek; a hatvanas évektől nyugati folyóiratokban; hallani lehetett felolvasásait a BBC rádiójában, majd a Szabad Európa Rádióban (én a nyolcvanas évek elején rendszeres hallgatója voltam, miként Albert Pálnak és Hanák Tibornak is); a hetvenes évektől a könyvei odakerültek budapesti íróbarátai könyvespolcaira. S 1970-től, Bori Imre *A szürrealizmus ideje* című könyvének Határ-fejezetétől kezdődően azok, akiket érdekelt a magyar irodalom modernségének kérdése, már tudhatták, hogy Határt is olvasniuk kell.

Balassa különben Nádas-könyvében feltette azt a nagyon érdekes kérdést (noha talán a meggyőző válasszal adós maradt, mint ahogy én is adós maradok vele), hogy Nádas Péter, illetve az „új próza” szerzői általában, miért választották a hetvenes években azt a klasszikus modern utat, amit utóbb bejártak, s miért nem az avantgárd prózáét, amely lehetőség szintén előttük állt? Nyolcvanas évek közepi énem ehhez azt a kérdést társítaná, hogy vajon miért választott radikálisabb prózaformálási utat a hatvanas évek néhány újvidéki, párizsi vagy londoni írója, mint budapesti pályatársaik? Az egyéni alkaton, az ambíció irányán túl, aminek a szerepét egyáltalán nem becsülöm le, gondolom, főként a szellemi közegek eltérése miatt. A kérdés mindig az: honnan meríthetők energiák? A nyugati emigrációban is, a Vajdaságban is a hatvanas években úgy érezték (úgy is volt), hogy a magyarországinál szabadabb közegben élnek, amelynek az egyik legfőbb jellemzője a nyugat-európai centrum-országok (és a délszláv tagállamok) kulturális életének egyidejű recepciója. Innen származtak a szellemi energiáik: a szabadság, fejlettség és egyidejűség tudatából. A magyarországi alkotók energiái viszont sokkal inkább a hagyományból (továbbfejlesztésének kreativitásából) származhattak.

A prózaformálás radikális útjának választása a magyar irodalomban máig hasonló dilemmákat vet fel az írók számára, mint amit a *Prae*-ről írva Szerb Antal fogalmazott meg 1934-ben. „Soha nem éreztem annyira, mint a *Prae* olvasása közben, hogy a művészi forma elsősorban nem esztétikai, hanem szociális tényező. A forma társadalmi megegyezés abból a célból, hogy a művész közölhesse magát a közönséggel. Az író, aki a konvencionális formát ilyen mértékben elveti, eo ipso elveti az olvasót is, legalábbis az olvasók akkora többségét, hogy a maradékot alig lehet már közönségnek nevezni.” A magyarországi írók számára a művészi formát illető dilemma Szentkuthy harmincas évekbeli választásához volt hasonló. (Nem azonos, hiszen a Kádár-korszak publikálási szabadsága jóval szűkebb körű volt, mint a harmincas éveké.) A nyugati vagy vajdasági írók esetében, akiknek a közegéhez eleve nem tartozott nagy létszámú közönség, a formát illető társadalmi megegyezés-kényszer sokkal gyengébb volt. A hátrány, hogy nincs (nagy) közönségük, az alkotás fázisában előnnyé változhatott. Persze ezek csupán előfeltételek voltak, amelyek között nagyszerű és sikerületlen, „az idők új arcát éneklő” és a régít elénk varázsló műalkotások is létrejöttek, létre is jöttek, 1968-ban, '78-ban, '88-ban, Londonban, Újvidéken, Szegeden, Párizsban, Pécsen és Budapesten.

A HARMINCKETTIK ÉV

Levelezés közlését az utókorra szokás hagyni. Hogy ezt az íratlan szabályt mégis megszegem, annak oka – az életemben oly fontos szerepet betöltő folyóirat jubileumán túl – az, hogy a nagyszerű és izgalmas korszak, amelynek szerencsém volt részese lenni, szellemi, politikai, történelmi és generációs értelemben lezárult. Hovatovább saját utókorunkban élünk.

Némi habozás után úgy döntöttem, hogy kihagyom a saját szépírói tevékenységemmel kapcsolatos leveleket, annak ellenére, hogy a korszakról ezek is sokat elárulnak, tekintve, hogy az újonnan induló lapok szerkesztőinek kéziratkerő levelei szükségképpen programnyilatkozatot is tartalmaztak, márpedig Erdély- és Magyarország-szerte jó néhány új orgánumot alapítottak 1990-ben. Fontosabbnak tartottam azonban továbbra is külön skatulyában tartani szépírói és irodalomszervezői mivoltomat. A műfordítói tevékenységemmel kapcsolatos levelezést ellenben idetartozónak éreztem, hiszen azt a nemzetközi kontextust érzékelteti, amelyben a folyóirat és a kiadó elsősorban az én tevékenységem nyomán talált helyet. Kérem azonban az olvasót, hogy a fordításaimat némelykor illető dicsérő szavakat ne vegye készpénznek – melyik épeszű szerkesztő pocskondiázna egy általa elfogadott kéziratot?

A folyóiratot ebben a időszakban a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó adta ki. A megyei tanács intézményeként működő szerkesztőség alakult át – Takács Gyula megyei tanácselnök-helyettes és Baczoni Gábor minisztériumi főosztályvezető hathatós támogatásával – 1989 februárjában kiadóvá, egyrészt azért, hogy a helyi könyvkiadás régi álmát megvalósíthassuk, másrészt mert aggályosnak tartottam a lapot az MSZMP érdekeltségébe tartozó Baranya Megyei Lapkiadó Vállalat hatáskörében hagyni. A kiadó igazgatója és a főszerkesztő egyszemélyben én voltam, az olvasószerkesztő Csuha István, a tördelőszerkesztő augusztusig Takács József, utána Gállos Orsolya. A lap főmunkatársa Csorba Győző, a szerkesztőbizottság tagjai a felsoroltakon kívül Balassa Péter, Bertók László, Hallama Erzsébet, Kalász Márton, Parti Nagy Lajos és Pákolitz István, a szerkesztőségi titkár Szundy Zoltánné, Klárka.

A kiadó első három könyve 1989 őszén jelent meg, 1990-ben már egész évben kiadói tevékenységet is folytattunk. A lapot 1989 szeptembere óta számítógépen szedtük.

A levelezés nem ad arányos képet a kapcsolatok intenzitásáról. A legintenzívebb kapcsolatban ebben az időben Balassa Péterrel és Mészöly Miklóssal álltam, eszmecsereink azonban túlnyomórészt telefonon és gyakori személyes találkozások alkalmával zajlottak.

*

Joinville-le-Pont, 1990. január 4.

Kedves Gábor,

sorolhatnám a mentségeimet, amiért még csak most köszönöm meg a könyveket és a *Jelenkor* előfizetését – rendes, komoly influenza december elején, agyködösítő nátha most, a kettő közé ékelve pedig a romániai események –, de remélem, *megértést tanúsítasz irányomban*.

Azt viszont, hogy nem számítottad bele a költségekbe a könyveket és azok postázását, én nem *nyugtázom* megértéssel. Nagyon zavar az a tény is, hogy nem lehet ezeket a kiadásokat belátható időn belül rendezni. Ne küldjek mégis egy összeget IBUSZ-BC számlára?

– Ami a pénztelenséget illeti, magam is hasonló cipőben járok: emiatt nem láttam az édesanyámat 1983 ősze óta. Megpróbálom most összehúzni magamat, és – immár francia útlevelemmel a zsebemben, 12 év után – elrepülök „abba a fantasztikus országba” (E. P.-idézet) április második felében.

Mészöly könyvét már elolvastam (emiatt talán kevesebb megértést fogsz tanúsítani a nem-írásért). Krasznahorkaiét még csak félretettem csemegének: a Kortársban megjelent részlet bonyolultul egyszerű zsenialitása, a realitás és a szimbolika vibrálása már ott megragadott, de nem tudtam, hogy könyvből vett részlet. (Plusz még rá véltem ismerni a szereplők eredetijére is. Ám lehet, hogy tévedek.) – A folyóirat rendben megérkezett, de hiabás címezéssel: légy olyan kedves, javíttasd ki a helységnevet Joinville-le-Pont-ra.

A Hegyi Lóránd-könyvbe belekukkantottam, igen jónak ígérkezik, de sokkal több illusztrációval lenne érdemes megoldani a francia kiadást. Nagyon hamar nyélbe kellene ütnöd az üzletet, mert 1) most van iránta érdeklődés: ld. a mellékelt Figaro-cikket (ha találok E. P. mesterrel, megmutathatod neki a rá vonatkozó sorokat), nem tudom, ismered-e a cikkíró; 2) a figyelem hamarosan Romániára fog irányulni: a franciák felfedezték a szegről-végről való rokonságot, és most naivul áradoznak, hogy „ott mindenki milyen remekül beszél franciául”.

Tudván azt, hogy magad gyártottad a szövegszerkesztőt, csak még nagyobb a csodálatom az eredményt látva. Magam is kaptam a programot. Két lap ismertetővel, segédkönyv nélkül. Nekem kellett rájönnöm a fogásokra. Egypárszor igen meleg helyzet állt elő. A program egészét még ma sem ismerem. Majd ha nagy leszek és sok pénzem lesz, a tavaly kihozott új változatot veszem meg, amelyben már nemcsak helyesírás- és szóelválasztó-, de még szinonimaszótár is van. Már a meglévővel is lehet magánszótárt készíteni. (Ez volt a célom a választáskor, ugyanis a Termelési-regény fordítása során felgyülemlett céduláimat rendszerezni szeretném, és egy állandóan terjeszthető magyar-francia, francia-magyar kifejezések és állandósult szókapcsolatok szótárát tervezek összeállítani – magamnak. Nyilván tudod: Eckhardt mesteré csapnivaló!)

Amstrad PC 1512 HD20-as géppel és EPSON LQ 500-as nyomtatóval dolgozom. A dupla hosszú ékezetet véleményem szerint csak az idézőjel immobilizációjával lehetne elérni – mint a tréma és a kúpos ékezet esetében –, amivel viszont kizárnánk az idézőjel rendeltetészerű használatát. Elküldöm azért a billentyűzet rajzát és a jeltáblázatot, de arra kérek, ne tölts vele feleslegesen sok időt. (Mindazonáltal nagyon meghat már maga a javaslat is, és végtelenül hálás lennék, ha sikerülne megoldanod a problémát. Kizárt ugyanis, hogy éveken belül másik számítógépet vegyek.)

Várom a választott Folio-könyvek listáját!

Szeretettel üdvözöllek

[Járfás] Ágnes

Boldog új esztendő!

1990, jan. 8.

[Járfás Ágnes Párizsban élő magyar műfordító, „magad gyártottad a szövegszerkesztőt”: 1987-ben megvettem a Videoton 64 kB-os játékszámítógépét, és az ahhoz árult kezdetleges szövegszerkesztő programot írtam át úgy, hogy billentyűzeten, képernyőn és nyomtatásban az összes kelet- és nyugat-európai ékezetes betűt produkálni tudja; ugyancsak erre a számítógépre gyártottam egy programot, amely az elfogadott kéziratok terjedelmét és egyéb adatait tárolta; ennek segítségével állítottuk össze a számokat. Az első igazi számítógépet – 200 kB-os merevlemezzel – 1989-ben sikerült megvásárolnunk. Sokáig ez maradt az egyetlen számítógépünk, a begépelés és a szerkesztőség levelezése továbbra is Videoton játékszámítógépeken folyt.]

Kedves Csordás Gábor,

új címemet szeretném megírni, hogy kapcsolatba léphessünk. Nagyon örülnék, ha a kötetből lehetne valami, és szeretném, ha a földrajzi távolság nem nagyon nehezítené a dolgot. Én minden lehetséges munkát, azt hiszem, el tudok itt is végezni, és minden szerkesztői javaslatára tudok válaszolni.

Címem: 11818 Darlington Ave. #102, Los Angeles Ca. 90049 USA. Telefonszám (minden esetre): (1 213) 447-0713.

Édesanyám utánam küldte a Jelenkor nyári és őszi számait, nagyon jó volt olvasni őket, és várom a többi.

Sokszor üdvözlöm és boldog új évet kívánok

Forgács Éva

[Balassa Péter közvetítésével kaptam meg Forgács Éva „lazán összerakott írásai” gyűjteményét, és megírtam neki, hogy szívesen összeállítanék belőlük egy kötetet. Arra a levelemre 1989. november 6-án válaszolt. A *Bauhaus* című könyvet 1991 novemberében adtuk ki.]

1990. I. 11.

Kedves Gábor Csordás!

Mellékelem az új fordítást. Remélem, idejében érkezik. Emlékeztethetném az utolsó levelemben említett kérésemre? Mostanában kevés az időm, mert mint a megszállottak azon dolgozunk, hogy a megújulás el ne aludjon (vagy hogy megakadályozzunk valami még rosszabbat). A SED-PDS sajnos nem fair.

A Neues Forumnak most már van egy saját kiadója Lipcsében, és örülnének, ha rázós politikai szövegeket (vagy polit. vonatkozású szépirodalmat) fordítanék nekik. Tudna ajánlani valamit ebben az irányban? Kínos számomra, hogy folyton új kívánságokkal állok elő, de hát ilyen idők járnak. Talán egyszer jóvá tudom majd tenni a mostani nyomulásoimat.

Látogasson el már egyszer mifelénk!

Üdvözlettel,

Rainer Koch

[A megszólítás kivételével német nyelven. Rainer Koch újságíróként keresett meg, és szenvedélyesen érdekelte a magyar irodalom. '89 után belevetette magát a politikába, de még évekig kapcsolatban maradtunk. Könyvekkel és információkkal láttam el, cserébe a könyveinkről szóló ismertetőszövegeket fordította németre.]

1990 01 11 Kedves Gáborkám, elküldöm ezt a cikket mint furcsaságot, tanulságos melléfogásaival együtt. Ez a londoni esti lap közel 2 millió példányban jelenik meg. Kémjelentésem: a reflexológia leáldozóban (mint Te is tudod, bár agyműtételnél továbbra is kénytelenek arra támaszkodni); a talamuszelmélet viszont él és virul.

Ölel

[Határ] Győző

[Határ Győzővel a nyolcvanas évek közepén Lengyel Balázs révén ismerkedtem meg. 1989 áprilisában, amikor elindítottam a könyvkiadási programot, levélben kértem, hogy tegyen javaslatot, mit adhatnék ki tőle a tervezett „Élő Irodalom” sorozatban. 1989. május 7-én kelt előző levelében részletes tervezettel válaszolt. A mellékelt újságcikket nem őriztem meg.]

Budapest, 1990. január 19.

Kedves Gábor,

az elküldött esszékötet kéziratához mellékelek még egy tanulmányt, amit szeretnék

belevenni: Márki de Sade-ról szól, s a terv szerint a „Felvilágosodás minden áron” c. esszé mellé kerülne.

Üdvözzel:

Földényi Laci

[A *túlsó parton* 1990 októberében jelent meg. Kéziratát Földényi F. László 1989. december 18-án küldte el.]

Kedves Barátunk!

Értesítelek, hogy a Platform tagjai legközelebb február 5.-én délután 3 órakor ülnek össze az Írószövetség klubjában.

Tájékoztatásul – vagy: emlékeztetőül – elmondom, hogy legutóbbi találkozásunkkor Csaplár Vilmost alkalmi szóvivőnek választottuk, aki ezt a tisztelet meghatározatlan, rövid időre vállalta, Tábor Ádámot pedig megbíztuk azzal, hogy az Írószövetség tagfelvételi bizottságában a Platformot képviselje. Talán ennyiből is kiderül, hogy legutóbbi ülésén ez a „lépcsőházi társaság”, ahogy a csoportot az alkalmi szóvivő nevezte, legsürgősebb feladatának az Írószövetség megfiatalítását tekintette. Lehetetlen állapotot tükröz az – mondták többen is, – hogy az Írószövetségnek nincs harminc év alatti tagja.

Soron következő találkozóinkra szeretettel várunk.

A szervezők nevében:

Kőrössi P. József

[Az Írószövetség fejléces levélpapírján. A szövetség 1989. nov. 25-26-án megtartott közgyűlésén többen is felháborodtunk azon, hogy a szervezeti alapelvek felülvizsgálata, a kor kihívásaira adandó válaszok keresése helyett csak politikai szalmacséplés és panaszkodás folyik. Elhatároztuk, hogy az Írószövetségben belül autonóm csoportot alakítunk, amit „Lépcsőházi társaságnak” nevezünk el (tudniillik a lépcsőházban született az ötlet). Huszonheten csatlakoztunk ott helyben, meg Esterházy Péter, akit én hívtam fel egy telefonfülkéből. A szünet után szót kaptam, és be is jelentem a platform megalakulását, felolvastam a csatlakozók névsorát. Kőrössi P. József az Írószövetség titkára volt akkoriban.]

Kedves Gábor,

nagyon jólesett legalább telefonon hallani a hangod, egyszerűen hihetetlennek tűnik, hogy már évek óta nem láttuk egymást.

Hálás vagyok, mert közlöd az interjút. Abban sok mindent elmondtam, amit – milyen furcsa – három évtizede nem mondhattam el Magyarországon – még az utóbbi időben, a demokratikus korszakban sem.

Egy dologra szeretnék megkérni. Mindenképpen írjátok alá az évszámot. Én úgy emlékszem, hogy ez 1988-ban volt – és azóta nagyon sok dolog megváltozott. Akkor én például egészen nyíltan '56-os forradalomról beszéltem, ezért akkoriban az itteni írókat odaát feketelistára helyezték. Ellenőrizd: nem is mondták így. Egyszerűen megkerülték a témát. De beszélek a magyarság létszámának csökkenéséről is, adatokkal támasztom alá, akkor erről nem beszéltek azok sem, akik ma hangosak. Én előtte a zágrábi Danasban beszéltem erről. Akkor arról beszéltem, hogy „az egyetemes magyar irodalom térképét nem kell felszabdalni”, itt nálunk a Bori-féle doktrína miatt kihívtam magam ellen az istenek haragját. Vagy figyelj csak fel arra a mondatra, amikor arról beszélek, hogy „rendezni kell egy hosszabb időszak hiányosságait”. Nem hiszem, hogy ezt az interjúkötetben bárki is pengette volna. (A Lemondás és megmaradás kötetben jelentek meg azok az írások, amelyekre utalok, – magyarul éppen te közöltél belőlük – azokban írok a folyamatosság terrorjáról.) A hosszabb időszak hiányosságait emlegetni akkor és itt – tilos volt. Ma pedig ajánlatos. Ezért jó lenne valami módon felhívni ezekre a dolgokra a figyelmet, legalább a

dátum megjelölésével. Az interjúkötet sajnos bosszantóan késik, amiért persze nem a szege-di egyetemisták felelősek.

A Bevezetés az elbeszélésbe további darabjait rövidesen küldöm. A Kisebbségi elégia még tavalyi, szerencsére tavaly megjelent szlovénül. Talán jó lenne meghagyni a felcímet, a Közép-Kelet-Európa... volt a 7., akkor az Elégia... a 8.

Tudom, hallottam, hogy nagyon el vagy foglalva, de néha írhatnál néhány sort.

A Jelenkort mindig várom, kitűnő, érdekes, hogy milyen sokan utánozzák most ezt a modellt.

Ölel,

[Végel] László

Újvidék, 1990. január 30.

[„A homogenitás eszményének agóniája” az áprilisi számban jelent meg. „Lemondás és megmaradás”: *Ođricanje i opstajanje*, Újvidék, Književna zajednica, 1986. Magyarul csak 1992-ben adta ki a Cserépfalvi.]

Kedves Gábor,

mellékelve visszaküldöm a korrektúrát, némi javításokat tettem rajta. Fontos írásomnak tartom – ellentétben nem egy érintettel vagy érdekelttel. Örülnék, ha N. N. Á. nem olvasná, mert csak felizgatja, de nem kérhetem Tőled, hogy a számból ne küldjetez neki (már abból, amelyben megjelenik), mert úgylis kezébe fog kerülni. A másik érintett, aki kegyetlenségével betegségem okozója volt, ha nem tudod ki, annál jobb. Ha tudod ki, úgy arra kérlek, kérj tőle írást, mert tehetségét becsülöm. Úgy hallom – hiszen kapcsolatunk véglegesen megszakadt –, hogy az a képzeze, hogy miattam utasítják vissza, érvényesülését tönkretettem. Ennek ugyan éppen az ellenkezője igaz – de itt nem az igazság számít, hanem a kialakult kényszerképzet. Kegyetlenségének szubjektív indoklása.

Más. Markó Béláról írtam, de nem tartom megjelentethetőnek. Ferencz Győző kötetével együtt olvastam – ő is formahű –, s önkéntelenül vele vettem össze. Markó a Nyugat hangján ír, nincs egyéni hangja, Ferencz Győző viszont eredeti, jelentékeny költő. Az összevetésben minden igyekezetem ellenére rosszul jár, amellezt Ferencz Győzőre nézve méltatlan az összevetés. Nagyon sajnálom, de a tanulmány, amelyen vagy tíz napot dolgoztam, nem sikeres. Valójában Várady Szabolcs és Ferencz Győző az, akivel egy más tanulmányban foglalkoznom kellene. Kritikai életünk sajnos olyan, hogy felkapott (részben politikailag kiemelt) költőket és írókat kolportál, és a bensőségesebb hangúak – érdemüktől függetlenül – nem kapnak kellő visszhangot. Más képlet, de azért felvetem: nem íratnál-e Horváth Tamás Szamurájok című könyvéről (regény) megérdemelné. Olvasom a Jelenkor újabb számait, nagyon jók, csak gratulálni tudok. Megint más. Nem írnl-e egy tanulmányt az Újhold számára Kertész Imréről? Március közepéig kellene. Noked való feladat. Végül újból köszönöm a cikkemről írt jó szavakat. Nagyon jólesett és megerősített hitemben.

Szeretettel

Lengyel Balázs

[A levélen nincs dátum, a borítékot nem őriztem meg, de a lefűzés sorrendje szerint januárban kellett érkeznie. A „Visszatérés” az áprilisi számban jelent meg. Tudtam, ki a másik érintett, és kértem is tőle írást. A Kertész-tanulmányt sajnos nem írtam meg, ahogy sok más sem.]

Kedves Munkatársam!

Mint azt legutóbbi levelemben jeleztem, az „Értelmiségpolitikai” munkabizottság, a Tudománypolitikai Kollégium vitáját követően sem szűnt meg működni, de tevékenysége új, a pártok, érdekvédelmi szervezetek képviselőivel folytatott konzultációk formáját ölti.

A kollégiumi vitán szerepelt dokumentumot eddig a következő szervezetek képviselői kapták meg:

Független Szociáldemokrata Párt
Magyar Zöld Párt
MDF
SZDSZ
MSZP
MSZDP
SZOT

Bajcsy Zs. Társaság
Magyar Néppárt
Kereszténydemokrata Néppárt
Független Kisgazdapárt
FIDESZ

Demokratikus Szakszerv. Ligája
Mérnöki Kamara

E konzultációk egyikét – az MDF meghívására – február 9-én 16,30 órai kezdettel tartjuk a Budapest, III. Miklós tér 1. sz. alatti „Selyemgombolyítóban”.

A konzultációra – mint munkabizottságunk tagját – tisztelettel meghívom.

Üdvözlettel

Hargitai Gábor

Budapest, 1990. február 2.

[„Minisztertanács Hivatala Tudománypolitikai Titkárság” fejlécű, címeres levélpapíron. A munkabizottság az 1989-ben életre hívott ún. deregulációs bizottságok egyike volt. A konzultációkban már nem vettem részt, tudtam, hogy olyan szövevényes játszmák kezdődnek, amelyeket képtelen lennék átlátni.]

February 12, 1990

Kedves Csordas,

elnézést a késedelemért... Először is – költözködtem; fent látható az új címem. Másodszor – Románia. El nem tudod képzelni, mennyi dolgom volt az utóbbi hónapokban. Napi 14, 16 órát dolgoztam „román ügyekben”. Nem csak az Amerika Hangjánál végzett munkámra gondolok. Riportokat, cikkeket írtam; rádió- és tévéinterjúkat adtam; magyarázatokkal, részletekkel szolgáltam arról, hogy mit kell tudni... Romániáról. Az itteniek – a politikusoktól az újságírókig oly keveset tudnak Romániáról; néha úgy éreztem, megbolondulok!

Nem sikerült megszereznem a kért Dinescu-kéziratokat. De február 25. és március 8. között Bukarestben leszek, és természetesen megkérem Dinescut, hogy adjon egy másolatot a kéziratból.

Mellékelem a könyvem, amit – házi őrizetben – Romániában írtam, néhány itt angolra fordított verset (ugyaneből a kötetből) és Szócs Géza néhány magyar fordítását. Sehogy sem tudok kapcsolatba lépni Gézával... De beszéltem telefonon Bodor Pállal, aki azt mondta, hogy boldogan lefordítaná néhány versemet számodra. Így változatlanul remélem, hogy lesz lehetőség kiadni Dorin Tudoran verseskötetét magyarul. Kérlek, értesíts, hogy még lehetséges-e.

Én bármikor kész vagyok közölni az „Agorá”-ban bármit Csordás Gábor aláírással. Küldj akármit. Mit szólnál például néhány oldalnyi szöveghez... az 1989 decemberi romániai eseményekről?!

Kedves barátom, a legjobbakat kívánom neked és feleségednek, és ne feledd, bármikor boldogan megyek Magyarországra!

Dorin [Tudoran]

[Angol nyelvű levél, az *Agora* folyóirat fejléces levélpapírján. Dorin Tudoran (Temesvár, 1945) román költő. 1985-ben sikeres éhségstrájk után kivándorló útlevelet kapott, és elhagyta Romániát. Amerikában „Agora” néven alternatív kulturális folyóiratot adott ki, B6 formátumban, hogy könnyebb legyen becsempészni az országba. Megismerkedésünk (1986) után rendszeresen megkaptam, és több romániai barátomnál is láttam példányokat belőle. A melléklet *De bună voie. Autobiografia mea* c. Dániában románul megjelent verseskötete (Aarhus, Editura Nord, 1986) és az *Optional Future* c. angol nyelvű kötet (Daphne, Europa Media, é.n.)]

Szia Gábor!

Ezt a Miłosz-kötetet fordítom, az idézetek egy részét megtaláltam, sokat a Te fordításodban (Szymborska, Kochanowski stb.). Jó lenne, ha a többi verset is megcsinálnád. Egyben nem vagyok biztos, megvan-e magyarul az idézett Blake, ha úgy tudod, hogy nincs meg vagy kedved van újr fordítani, azt se hagyd ki.

Kb. egy hónap múlva kellene, Bojtár majd küldi a szerződést, ha elvállalod. Nagyon örülnék, ha nem kosaraznál ki, válaszolj majd, hogy mit szólsz hozzá.

Címem [itt a cím következik]
üdvözlettel

[Pálfalvi] Lajos

II. 13.

[*Szülőhazám, Európa*, Kalligram/Vigilia, 1993. Pálfalvi Lajos „A költészet tanúságtétele” c. fejezetet fordította.]

Gábor!

Hiányzol, amikor nem vagy itt!
üdvözöl

Kápéjé

90. febr. 13.

[Kőrössi P. József levele, mert megint nem mentem el a Platform összejövetelére.]

Budapest, 90. II. 18.

Kedves Gábor,

hiányoztál Lublinból. Bogusławék, Bohdanék várnak, mihelyt időd engedi. Tanulságos is a mostani lengyel légkörbe belepillantani: hasonló zavar, tanácstalanság, (ál)kilátástalanság uralkodik, mint is [itt?]. És minden esély megvan rá, hogy a kultúra padlóra kerüljön. A könyvek ára magasabb, mint nálunk.

Wacusz végleg átköltözött Zakopanéba. Nem találkoztam vele, de tudom, hogy gyötri a magány. Írjál (!!!) neki feltétlenül. Mellékelten továbbítom Neked egy különlenyomatát.

(Címe: [itt a cím következik])

Egyszer, ha jól emlékszem, Te tettél említést a svéd „Sozialhilfe” diktatúrájáról. Jacek Kubitsky Svédország belülről című, [a] napokban a szegedi Univerzum Kiadó gondozásában megjelent könyve pontosan ezt bizonyítja.

Időm java részét most már három hete a némettanulás tölti ki. Szerdán államvizsgázom.

Remélhetőleg hamarosan írással is tudok jelentkezni Nálad.

Mindnyájatokat ölel

[Kovács] István

[Nem emlékszem, miért kellett volna Lublinban lennem. Bogusław Wróblewski az *Akcent* c. lublini

folyóirat főszerkesztője; Bohdan Zadura költő és prózaíró, akkoriban a varsói *Twórczość* prózarovat-vezetője és az *Akcent* munkatársa; Wacusz – Waclaw Felczak (1916–1993) lengyel történész, közös barátunk; az 1938/39-es tanévben az Eötvös Kollégium diákja volt, 1940 nyaratól 1947-ig a londoni emigráns lengyel kormány futára és összekötője, a budapesti bázis parancsnoka; egy lengyel család kimenekítése közben 1948-ban a Kárpátokban elfogták és halálra ítélték, de nem végezték ki; 1956-ban súlyos betegen szabadult a börtönből; tökéletesen beszélt magyarul, könyvet írt Magyarország történelméről; 1958-tól a krakkói Jagelló Egyetemen tanított; közvetlenül halála előtt professzorrá nevezték ki.]

Kedves Gábor, Ilia Mihály küldte el nekem ezt a kivágást az újvidéki „Magyar Szó”-ból, Szokolczay is küldött egy példányt. És mert Bori a Jelenkort említi, elküldöm nektek. A régi barátsággal

990. 02. 19

Takáts Gyula

P. S. Mi újság a januári számmal? Megjelent már? Vagy én nem kaptam?

[Bori Imre „Egy Takács Gyula-versről” című, 1990. január 13-án megjelent cikkének fénymásolatán.]

Budapest, 1990. február 21.

Kedves Barátom!

Társaságunk, amelyet eddig Platformként, újabban pedig – magunk között – Lépcsőházi Társaságnak nevezünk, – kéthetes kényszerű szünet után legközelebb március 5-én 15 órakor ül össze az Írószövetség klubjában. Erre az alkalomra meghívjuk azokat a fiatal és fiatalnak már nem mindig mondható írókat is, akik sem a JAK-nak, sem az Írószövetségnek nem tagjai, de azok lehetnének. Lehet, hogy egyelőre nem értünk el mindenkit, akire érdemes odafigyelni, ezért hangsúlyosan újra kimondjuk: társaságunk nyitott, találkozóinkra bármikor bárki – hivatalanul is! – eljöhethet.

Legutóbbi találkozóinkon többek között arról is szó volt, hogy a csehszlovákiai és a romániai forradalmi események után nagy a valószínűsége annak, hogy könyvkiadásunkra újabb feladatok várnak, hiszen elvileg legalább egymillióval megnőtt a potenciális olvasók száma. Úgy tűnik, a kis kiadók gyorsan észrevették ezt a lehetőséget és élnek is vele. De, amint tudjuk, nem mindig ők azok, akik a klasszikus szépirodalmat, kortárs szépirodalmat stb. kiadják. Felkészültek-e a nagy állami kiadók arra, hogy ellássák a határon túli magyar olvasókat?

Fölmerült az is, hogy nézzünk utána és érjük el, hogy hozzák nyilvánosságra, a Kiadói Főigazgatóság az elmúlt évben milyen könyveket támogatott, és mekkora összeggel.

Legközelebbi találkozóinkon ezekről és minden egyéb felvetett kérdéstről szó eshet, vita alakulhat ki.

Találkozóinkra mindenkit, aki úgy gondolja, jól érezheti magát közöttünk – és ezért a maga részéről is mindent megtesz – szeretettel várunk.

A szervezők nevében

Kőrössi P. József
titkár

1990 febr. 26

Kedves Gábor!

Két fejezetet küldök. Befejeztem a regényt, piszmozok még vele; az utolsó tíz-tizenöt oldalt, egypárszor – mint szokásom – újraírom még. A X. fejezetet adom március 20-ig.

Remélem a Szász Béla-könyvről is meg tudom írni az esszét – időszerű még? – úgy hogy a július-augusztusi számban (ha akarod) jöhessen. (S talán addigra új történeti esszéim kötetéről is le tudsz adni már reflexiót); beszéljünk még mindezekekről.

Baráti jókívánásokkal

Sándor Iván

[Az *Arabeszk* című regényről (Magvető, 1991) van szó, amelyet folytatásokban közöltünk. Az esszé-kötet *A föld alá vitt tények üzenete* (Szépirodalmi, 1990); az 1991. februári számban írt róla Kovács István.]

Tisztelt Csordás Gábor,

Kovács István barátom bátorítására fordulok Önhöz több kéréssel is. Még a tavaly elhatároztuk, hogy kiadunk egy Eminescu-tanulmánykötetet (több nyelven), és erre a MM adott is elég komoly támogatást. Rövid időre úgy tűnt, hogy a kötet értelmét veszti. (Ha marad a Ceau-uralom, akkor komoly fegyverténynek számított volna, és a követséget is izgatta a nyugati emigránsok részvétele.) Úgy tűnik azonban, bárhogy is alakuljon a román-magyar viszony, ez a kötet jelentőségén nem változtat, legfeljebb más megvilágításba helyezi. Ha erősödik a román nacionalizmus, akkor az ellen egy kis figyelmeztetés, ha normalizálódik a helyzet, akkor a normális élet tartozéka, mint ahogy az is lenne, ha nem kellene még annyi mindenre gondolni. A kötetbe eddig a következők készültek el: Köpeczi Béla, W. v. Aichelburg, Fried István, Domokos Sámuel, Negoitescu, Petrosan, Rudeanu és jómagam. Több kiváló ember ígért, Amerikából is. Elvben szépen tudjuk dokumentálni a tudomány egyetemességét és olcsó napi politikától való mentességét. Nagyon kívánatos lenne azonban az erősebb magyar részvétel. Nagy megtiszteltetés és segítség lenne számunkra, ha részt tudna venni. Kb. 10-12 oldalas esszéről lenne szó, lehet hosszabb vagy rövidebb. Lehet verselemzés vagy E. magyar fogadtatásáról, recepciójáról, ideértve a magyar E.-értelmezések elemzését is.

A második kérésem technikai. Kb. év végén jelenik meg tanszéki sorozatunk első kötete: Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat 1849 címmel. Ehhez egyik román barátommal írtam bevezetést és Szabad György ajánló előszót. Problémáink lesznek a terjesztéssel. Az ELTE Sokszorosító adja ki, még nem ismerem igazán a terjesztési gondok anyagi részét. Sajnos majd meg fogom ismerni. Püski ígérte, hogy átvesz tőlünk. Nagy segítség volna, ha Önök is átvennének kb. 100 példányt. Van-e erre lehetőség és milyen feltételek mellett.

Válaszát várva, maradok tisztelettel

Miskolczi Ambrus

[Ezt sem írtam meg. A terjesztésben pedig nem tudtunk segíteni, hiszen nem volt könyvesboltunk. Miskolczi Ambrus később elküldte nekem a román Miorița-mítoszról írott könyve kéziratát, de aztán úgy döntött, mégse adjuk ki abban a formájában.]

1990 február

Kedves Gábor!

Mint látod, elköltöztünk (egy kicsit nagyobb lakásba). Az új „Népek Tavasz” a magánéletünkben is változást hozott. Andrzej a Gazeta Wyborczánál dolgozik, és folyton Csehszlovákiába utazik. Keményen dolgozik. Én a gyerekekkel vagyok, de alkotóként én sem lustálkodom. Szerettem volna küldeni neked az újabb verseimből. 3 és fél hónapot az USA-ban voltam egy International Writing Programon. Karácsonyra jöttem haza, aztán meg a költözködés, nem tudtam idejében elküldeni az újévi jókívánásokat, de nem felej-

tettelek el Téged meg Gabit. Üdvözetemet küldöm, és várok valami életjelet. Lehet, hogy fölkeredsz a szabad Lengyelországba?

Katarzyna [Boruń]

Minden jót kívánok az új valóságban!

[Lengyelül. Katarzyna Boruń (Varsó, 1956) lengyel költőnő, több versét lefordítottam. Férje, Andrzej Jagodziński (a barátainak 'Jagoda') cseh fordító, a Solidarność összekötője a cseh chartás ellenzékkel, hamarosan a prágai Lengyel Kulturális Intézet igazgatója lett. Egyébként később jártam abban az új lakásban, elég kicsi volt.]

Budapest, 1990 március 1

Kedves Gábor,

mellékelten küldöm az (ezúttal gyönyörű) levonatot; örömmel látom, hogy közvetlenül folytatjátok (ez, ha jól számítom, az áprilisi szám, s ez alatt is ott áll a „folytatjuk”). Minden sürgetés nélkül, arra kérlek, egy szóban közöljétek, hogy a továbbiakra (valószínűleg) milyen rendben kerül sor.

(Cserébe, megígérem, hogy soha többé nem írok regényt; ha igen, nem ilyen hosszút; s ha mégis, azt nem lőcsölöm rátok. Legfeljebb „ilyen” picike, két ujj közé elférő versikéket küldök majd.)

Barátsággal mindnyájatoknak

Somlyó György

[A *Párizsi kettős* című regényről van szó (Szépirodalmi, 1990). 1989-ben vezettem be, elsősorban piaci megfontolásból, hogy egész regényeket közölünk folytatásokban.]

Kedves Gábor,

ezzel a levéllel együtt postázom Predrag Marković könyvét, itt nagyon jól fogadta a kritika és a komoly embereknél nagy sikere van.

Látom, hogy rendszeresen közölsz írásokat Közép-Európáról – ott időnként levelet is írnak az emberek. Persze tudom, hogy minden perced le van kötve, és teljesen átérzem az időzavarból fakadó neurózist. Sajnos ettől szenvedek én is. Sokat dolgozok, ez pedig valami önkéntes izolációhoz vezetett. De lehet, hogy ez a legjobb. Talán elkerült hozzád a Symposion karácsonyi száma, ott megjelent egy drámám – Médeia tükre – annak volt a hetekben bemutatója Szarajevóban. Ez egy kicsit kizökkentett a rendszeres munkából, de most már rendben van minden.

Mikor jössz errefelé? Én nem tudom, mikor mehetek.

[Végl] László

Újvidék, 1990. március 5.

[Predrag Marković (Čepur, 1955) szerb író, a nyolcvanas években a belgrádi *Književna reč* irodalmi hetilap főszerkesztője volt; a belgrádi *Stubovi kulture* kiadó megalapítója és igazgatója; 2004-től három évig a szerb képviselőház elnöke volt; a levélben *Otmenost duše* (Belgrád, Prosveta, 1989) című könyvéről van szó.]

Budapest, 90. III. 5.

Kedves Gábor,

küldök Neked két verset, hogy valami újat is mondjak. A Felczak-különlenyomatot megkaptad? Írtál neki?

Öllelek:

[Kovács] István

[A versek a júniusi számban jelentek meg. A különnyomat: „Um die Gestaltung von Mitteleuropa. Polnische Vermittlung im Nationalkonflikt der ungarischen Monarchie (1848-49)“, *Studia Polono-Helvetica*, 157. Basel/Frankfurt, 1989.]

Nagyjő Uram!

Mégse tudok most lemenni, pénteken, azaz, nekem most, holnapután délelőtt próbál-lak fölhívni, de ha nem sikerül, itt ez a levél. Először is az ígért Lázár Ervin-lista.

Ami fontos: én ebbe beleírtam az Ervin tavalyi könyvét, a Bab Bercit is, a következők miatt. Tegnapelőtt voltam bent az Írók Boltjában, s Bernadettel beszélgetve, említettem neki ezt a mesekönyv dolgot. Igen lelkes volt, kérdeztem, szerintük mennyi példány van benne. Minimum harmincezer, mondták. Mikor elmondtam, mi lesz benne, a Bab Bercit nagyon reklamázták, hogy rengetegen keresik, a legjobban épp ezt a könyvét keresik Ervinnek, s hogy rég elfogyott. Ezzel együtt legalább 40ezerre saccoltak, s hogy jó lenne a téli könyvvásárra időzíteni, mondták.

A Bab Berci 100 nyomtatott oldallal növelné meg a terjedelmet, de egyrészt így teljes a dolog, másrészt, azt hiszem, érdemes Bernadettékre hallgatni, profik és lelkesek. Viszont ez plusz hat ív, árat, költséget növel, szerintem megéri, azt hiszem, én tévedtem, hogy kihagytam. Én mellette vagyok, de ezt Te tudod eldönteni. Ha mégse, akkor húzd le a listáról, légy szíves.

Az én könyvemből múlt pénteken kaptak 120 példányt, márc. 22-én terveznek egy dedikálást, Kozma György, Szilágyi Ákos és én, Bernadett mondta, szívesen látja a kiadót is, benneteket. A 20 db. Jelenkor náluk csont nélkül elment.

Én 10-én, szombaton reggel megyek Hopokra síelni (?), és jövő szombaton este jövök meg Pestre. Mivel hét végén nem tudlak elérni telefonon, kérlek, Gábor, jövő hét folyamán dobj föl nekem pár sort, hogy hol, mikor lesz a Korunk-Jelenkor, s mikor, hol találkozunk előtte.

Gállos Orsi küldött három Taufer-verset, hogy fordítanám le a Hitelnek gyorsan, ezt majd síelés utánhelyettalatt megpróbálom megcsinálni s Neked küldeném el, hogy nézd meg, először. Jolánt kb. hóvégén szállítom Nektek is Balassának is, megbeszéltem vele, neki jó így, elkészül 15-ére.

Hát ennyi egy szuszra, gondoltam leírom, ha úgyis küldöm a listát, de azért pénteken próbállak hívni délelőtt. Sok üdv. L.

márc 7. esetetály.

ps. Sárbogárdi Jolán belépett a Csonkamagyar Turulfeministák és Joggingkeresztények Pártjába, rövid nevük: Árva Leány Hajh. Azt követelik, állítsák vissza a Magyar tengeri kikötőket [Sonkavár (Hamburg), Spalatónföldvár, Révfülöp plusz Murmanszk], a matriarchátust, a fagyist a Haris-közben. Követelik, hogy bolszsidó csak piros Ladát bérelhesen, választási slogenjük: Infláció helyett krikettet, illetve: Rovásírást minden magyar iskolába.

[Parti Nagy Lajos levele. Lázár Ervin összes meséjét kiszedtük, az illusztrációkról megegyeztem Réber Lászlóval; de a terjesztők csak 2000 példányt rendeltek, ezért nem mertem megjelentetni. Parti Nagy Lajosnak 1990 tavaszán adtuk ki *Szódalovaglás* c. verseskönyvét. „Korunk-Jelenkor”: a kolozsvári *Korunk* és a *Jelenkor* folyóirat közös estje Budapesten a Kossuth Klubban (március 19.), Pécssett a Művészetek Házában (március 20.) és Kolozsváron a Protestáns Teológiai Akadémia dísztermében (május 9.). Veno Taufer (Ljubljana, 1933) szlovén költő, a Vilenicai Írótalálkozó kezdeményezője. Sárbogárdi Jolán *A test anygala* című műve a júniusi számban jelent meg, Balassa Péter „Minden rendbe’ van” című kíséresszéjével együtt.]

Budapest, 1990. március 7-én

Kedves Gábor,

azt hiszem, életemben először fordul velem elő, hogy hamarabb kész lettem a kritikával, mint maga a könyv (tudtommal legalábbis még nem jelent meg).

Örülnék, ha a szenvedő félnek – Bertók Lacinak – is megmutatnád.

Barátsággal üdvözöllek:

Domokos Mátyás

U. i.: 1./ mi van a Csoórrival? 2./ írtam Taufernek Ljubljánába, és kértem, hogy Téged is, valamint Orsolyát is feltétlenül hívjanak meg Sezanába az idén, ha ugyan lesz Vilenica, lesz Szlovénia...

DM

[A kritika Bertók László *Kő a tollpihén* (Orpheusz, 1990) c. könyvéről a július-augusztusi számban, Csoóri Sándor *A világ emlékművei* (Magvető, 1989) c. könyvéről az áprilisi számban jelent meg. Domokos Mátyás és Lator László volt a Vilenica Írótalálkozó két magyar konzultánsa, ők tettek javaslatot a meghívandó személyekre. „Orsolya”: Gállos Orsolya Pécsváradon élő szlovén műfordító. 1987 óta járok Sezanába.]

Kedves Gábor,

mellékelve küldöm az átdolgozott, kiegészített tanulmányt. Így talán már közölhető.

Nem tudom megállni, hogy meg ne mondjam, hogy Ágnessel baj van, bár az operáció sikeresnek mondható. De a gyógyulása lassú és beláthatatlan. Minden időmet nála töltöm. Olvasni, szerkeszteni alig tudok. Ő meg csak fekszik, alig táplálkozik, veszti az erejét.

Talán legközelebb jobb híreket tudok mondani. Bár úgy lenne.

A „Platform” szétesőben van, Csaplár, a szóvivő csak sértődötten mondja a magáét. Nélküled nem lesz belőle semmi. Csak arról van szó, hogy új tagokat kell felvenni, de, hogy a könyvkiadás összeomlik, az írók helyzete tragikusra fordul, s mit lehetne tenni – erről semmi.

Ölel

[Lengyel] Balázs

[A levélen nincs dátum, de néhány nappal előzhetette meg a következőt. A „Két verseskötet – avagy a szonett-írás veszedelmei” a július-augusztusi számban jelent meg. „Ágnes”: Nemes Nagy Ágnes. A Platformmal kapcsolatban Balázs udvariasan eltúlozza a szerepemet; éppen azért maradoztam el a gyűlésekről, mert felfogtam, hogy a többség párhuzamos szervezetté próbálja kiépíteni, és az Írószövetség reformja, a könyvkiadás ügye, a hathatós érdekvédelem szinte senkit sem érdekel.]

Budapest, 1990. március 8-án

Kedves Gábor,

remélem már kézhez vetted a Ferencz Győző és Markó Béláról szóló kéziratomat. Arra kérlek, hogy az első oldalon a húzásból egy mondatot, az elsőt tedd vissza, mert úgy folyamatosabb lesz a szöveg. Így kezdődik a visszaállítandó mondat: „Többnyire szolid”. A többi kimarad, ami ki van húzva.

Más és szintúgy fontos. Várjuk Csorba Győzőről készülő tanulmányodat a hónap végéig. Balassa szerint számíthatunk rá és számítunk is rá.

Az új platform vagy fórum bedöglenni látszik. Csaplár Vilmos nem tesz mást, mint egyéni sérelmeit adja elő, meglehetősen zavarosan. Arról, hogy a könyvkiadás összeomlásban van s nekünk valamit tenni kellene, hallani sem akar. Pedig a szerzői jogi és egzisztenciális kérdés egyike a legfontosabbaknak. A másik szóvivő, Tábor Ádám sem képes

tüllépni a vélt vagy valódi sérelmeim. Nélküled így ez üres duma. Hangulatkeltés a „sztalinista” Írószövetség ellen. S nem arról van szó, hogy a veszélyhelyzetben mit csináljunk, milyen tartalommal töltsük meg a szövetséget. Kirohanásokat rendeznek a közgyűlés és a választmány ellen. Bármilyen igazságot mondanak is ki, ez így értelmetlen. A szövetségből az lesz, amit csinálunk belőle.

Megint más. Úgy hallom, hogy Király Zsuzsának visszaküldted a novelláját, mint közlésre nem alkalmast. Ezt a novelláját nem olvastam, vele közel egy éve nem beszéltem, s lehet, hogy sohasem fogok vele beszélni. Ám a dolgokat, pontosabban az irodalmat nem szoktam más dolgokkal összekeverni. Újra elolvasva írásait változatlanul tehetségesnek tartom. Sőt azt próbáltam megírni egy tanulmányban, mely a nőírók sorsát elemzi, hogyan válnak a nők, s hogy válik ő sérültté, hogy rontja el a maga sorsát és tehetségét a társadalmi gyakorlat nyomása alatt, amelyet magára adó, autonóm ember, még ha nőnek születik is, nem képes elviselni. Azt képzelem, hogy itt nagy téma rejlik, amelyet érdemes boncolni s melyet ő maga hol felülnézetben iróniával, hol hisztériával boncol. Azt hiszem, hogy sem a kérdésben, sem teljesítményének megítélésében nem vagyunk igazságosak. A tanulmányt, ha elkészül, elsősorban baráti véleményed kikérésére elküldöm Neked.

Ágnes súlyos operáción esett át, most kezd javulni, de a teljes javulás még hónapokba telhet. Minden időmet a kórházba járással töltöttem, elképzeld mi az így írni és szerkeszteni.

Szóval a Csorba-tanulmányt várjuk.

Barátsággal üdvözöl

Lengyel Balázs

[A Csorba-tanulmányt Balassa Péter beszélhette meg velem telefonon; soha nem írtam meg; évekkel később írtam Csorba Győzőről a Csuha István szerkesztette *Jelenkor*ba.]

Bp. 1990 márc. 10.

Kedves Gábor,

nagyon kellemetlen ez nekem, mivel tudom, hogy számítottál a cikkemre, de egyszerűen nem tudom megcsinálni. Amikor megígértem, még fogalmam sem volt erről a munka- és feladat-áradatról, ami elborított. Nem panaszkodásból írom, és tudom, hogy ez nem menti a helyzetet, de a szó szoros értelmében képtelen vagyok május végéig új szövegeket produkálni. (Egy nagy amerikai kiállítás 60 (!) oldalas előszaván és a teljes dokumentáción dolgozom, már két hónapja, naponta hívnak, az elkészült részeket háromnaponta viszik a fordítóhoz, szóval iszonyú „erkölcsi” és technikai presszió alatt dolgozom; a Múcsarnoknak egyik szöveget a másik után kell megírnom, csupa fontos és határidős kiállítás, velencei Biennalé, dán-magyar kiállítás, Szőnyei György kiállítása stb.; s itt, kvázi házon belül nem mondhatok nemet.) Ezen kívül tanítok, kiállításokat rendezek, három nagy nemzetközi kiállítást kell előkészítenem csak idén, szóval teljesen a teljesítőképességem határán vagyok. Nagyon kérek, fogadd el ezt a kimagyarázkodást, és ne haragudj, hogy nem tudom teljesíteni az ígéretemet. (Tényleg ritkán fordul elő, hogy nem csinálok meg valamit, hülyeség volt megígérnem, nem gondoltam végig.) Nagyon remélem, hogy azért a jövőben olykor-olykor mégis írhatok Hozzátok, (pl. a velencei Biennaléről), de most képtelen vagyok.

Megértésedre számítva, igaz barátsággal üdvözöl

[Hegy] Lóránd

(Ha nem vagy nagyon mérges, és elolvasod a kéziratomat, nagyon örülnék, ha írnál róla, vagy felhívnál.)

[„kéziratomat”: az *Élmény és fikció* c. könyv kézirata; a könyvet 1991 júniusában jelentettük meg.]

1990. március 10.

Kedves Gábor,

örülök, hogy ismét a választottak közt vagy, s itt leszel a könyvszalomon. – A szervező(k) hétpecsétetes titokként kezeli(k) a résztvevők névsorát. Eddig csak E. P. jöttéről tudtam, akit magam kértem, ezúttal szánja rá az idejét Párizsra, s akinek most intézem a dedikációs szeanszát Gallimard standjánál.

Immár két hónapja tart a csoda, miszerint a levelek boszorkányos gyorsasággal, 3, legfeljebb 4 nap alatt itt teremnek. Nyugodtan írhatom meg hát a telefonszámomat: [...] Csak arra kérlek, vésd mellé, hogy titkos – nehogy megadd véletlenül valakinek, aki pl. egymillió dolláros szerződéssel igyekezne kecsegtetni.

A magyar cég prospektusa nem volt a borítékban (nyilván kifejejtetted). Ha készülődés közepette tudsz erre is gondolni, elhoznád? Valóban nagyon hasznos lenne.

Hívj fel, amint alkalmas lesz, hogy rendezhessem a rendezendőket – és persze hogy fecseghessünk egy jót.

Szeretettel üdvözöllek:

[Járfás] Ágnes

[Valamilyen számítógép-prospektusról volt szó. A magyar részvételt, márc. 23-30 között, a „L'Est au Salon du Livre” rendezvénysorozat keretében Virág Ibolya szervezte, aki ekkoriban az Éditions Albin Michel kelet-európai programjának szerkesztője volt. Az írók közül Balassa Pétert és Esterházy Pétert hívták meg.]

1990. márc. 13.

Kedves Gábor!

Telefonon nem sikerül, úgy látszik, értekezni. Remélem, ez a levél eljut hozzád, a távolból egyezkedhetünk (különben Budán leszek Erzsikével, állítólag már 17-én, szombat délben, az 1157-485-ös szám mellett, Simonffy Árpádéknál). Ahogy Veró Lacival üzentem, összecúsúzott a mi közös (Jelenkor-Korunk) műsorunk és a budapesti magyar-román „értelmiségi csúcs”. Gondolom, a budapestit azért (a Kossuth Klubban?) 19-én este (du?) meg lehet tartani, 20-án Pécsre leérni viszont nehéz volna; nemigen lehet otthagyni azt a nagy tanácskozást (melynek eredeti dátuma márc. 5-6 volt). Ezért kérlek, lehetőleg márc. 21-re időzítsétek a pécsit – s ha akarják, 22-re a szombathelyit. (Én 23-án vagy 24-én repülök tovább Párizsba, Domokos Gézával és Liiceanuval.) Markó is velem lesz (a Korunk-esten és az értelmiségi találkozón), Jancsik 18-án délben érkezik (hol szálljon meg Pesten?). Lászlóffy Ali valószínűleg nem tud jönni, versei viszont szerepeljenek; küldtem és még küldök, a színészek számára. Markó-verseket ugyancsak, válasszatok belőlük.

Köszönet a lengyel fordításokért, már nyomdában vannak. Várom, hogy találkozzunk; hátha lesz nyugodtabb egy-két óránk is.

Baráti szeretettel

Kántor Lajos

[A *Korunk* fejléces levélpapírján. A Kossuth Klubban március 19-én került sor a *Korunk-Jelenkor* estre, Kántor Lajos, Jancsik Pál és Markó Béla, illetve – rajtam kívül – Bertók László és Parti Nagy Lajos részvételével. Pécsen, 20-án a kolozsváriak közül végül csak Jancsik Pál és – fél órára – Kántor Lajos volt jelen.]

Kedves Gábor,

itt küldöm a korrektúrát. Két szövegmódosító kis javítást tettem benne. (Pirossal jelölve.) Köszönöm, hogy a Bergson-címet kijavítottad, valóban – utánanézttem – Bevezetés a metafizikához a címe (• a metaphysique – ha ugyan helyesen írom?).

A korrektúrából látom, hogy megváltozik a Jelenkor külalakja – kíváncsi vagyok, milyen lesz.

Arra kérnék, hogy ha a cikk megjelenik, küldessél nekem tíz példányt, és az árát, postaköltségét vond le a honoráriumból. Úgy látom, a posta most nem terjeszti a lapot. Itt az újságárusoknál nem kapható. Ágnesnek, aki lassan, de javul, ne küldjete a számból.

A Csorba-tanulmány ügyében nagyon is megértelek, de augusztus végére várjuk a tanulmányt. Ugye az lehetséges?

Ölel

Lengyel Balázs

[Dátum nélkül, a szerkesztés munkarendje alapján március első fele. A „Visszatérés” az áprilisi számban jelent meg.]

Csordás Gábor részére

Kedves Uram!

A márciusi Jelenkorban megjelent panaszára vigaszként küldöm ezt a néhány sort. Az újság februári számából 15 példány fogyott el – eddigi csúcs!

Tisztelettel

Vizi Tamás

[Dátum nélkül. Vizi Tamás a debreceni egyetemen működtetett könyv- és jegyzetboltot. A márciusi szám borítóján megjelentettem, és az áprilisi számban megismételtem egy felhívást, amelyben többek között ezt írtam: „A januári szám február közepéig a raktárakban állt. Addig is, amíg akad egy terjesztővállalat, amelyik hajlandó rendeltetészerűen működni, javaslom, egyszerű postautalványon adjon fel 264 forintot (három pár zokni ára) a Jelenkor Kiadó címére, és mi a következő hónaptól kezdve egy évig küldjük Önnek a folyóiratot. Mi nem adjuk fel. Ön se engedjen a lelki-szellemi legatársodásnak.”]

Kelt Pesten MÁRCIUS 15. A. D. 1990.

Tc. Csordás Gábornak, a Jelenkor Főszerkesztőjének!

Kedves Gábor!

Köszönöm a leveledet! Nagyon örülök, hogy tetszettek (mint írtad) a verseim Neked, és nagy örömömmre szolgál, hogy kedves, igen-igen kedves városom (sok szép régi leányzók miatt is az! nekem, persze maga a város is szép... és sokszor jártam ott még a régi Pécs-i Filmszemlék idején, sok botrányt is okozva mostanra sajnos már meghalt barátimmal: Bódy Gáborral, Huszárik Zoltánnal...) irodalmi folyóiratában (mely régen részleteket közölt Csontváry-forgatókönyvemből is) a Jelenkor-ban közlöd is a verseket!

Várom a korrektúrát, és figyelni fogom a „gépirat” hibájából adódható tördelési hibákat, nem is figyelni fogom, hanem javítani!

Barátsággal:

Dobai Péter

[A versek a júniusi és októberi számban jelentek meg.]

Szia Gábor,

próbáltalak Budapestről hívni Téged telefonon, de nem sikerült. Épp most kaptam választ Párizsból, azért oly későn, mert, ahogy sejtettem rosszul címeztem meg a leveletem. Küldöm neked a szövegeket: Esterházytól: A hely-et, Nádasból, ahogy kérték egy 10 oldalas részletet és két Balassa-esszét. Kérték Pilinszkyt és esszét „a magyar kultúra és irodalom jellegzetes karakteréről”. Áprilisban jövök Pestre öt hónapra, akkor remélem találók

ilyesmit is. Itthon nem nagyon volt. Akcent-féle együttműködésből, ahogy sejtetted, nem jött össze semmi. Kiadói helyzet most errefele tragikus. Nagy kérdés, ki fogja kiadni az Emlékiratok könyvét, amit most fordítok. De van mégis egy két ötletem. Tavasszal remélem, végre személyesen is tudunk beszélni. Addig is üdvözöllek

Ela Sobolewska

[Dátum nincs; a lefűzés sorrendje szerint március közepén érkezett. Elzbieta Sobolewska a magyar irodalom legelszántabb lengyel fordítója; egész regényeket képes lefordítani úgy, hogy még nem tudja, talál-e rájuk kiadót; Barbara Toruńczykkal, az akkor még Párizsban működő lengyel *Zeszyty Literackie* főszerkesztőjével hoztam össze, hogy magyar anyagokat fordítson nekik; a lublini *Akcent* folyóiratnak magyar számat akart összeállítani; az *Emlékiratok könyve* máig sem jelent meg lengyelül.]

1990 március 21

Kedves Gábor!

Nem mertem addig visszaküldeni a szerződést, amíg nem láttam meg, mire jutok a szöveggel. Úgy néz ki, hogy menni fog, a szerződést a próbafordítással együtt küldöm – de azért még mindig nem merem küldeni a szerződést – Proust úr valamit kitalált, ami irtózatosan bonyolult. Eddig is sejtettem, de most... Na jó. Mindenestre itt-ott összevetettem Gyergyai fordítását, és legnagyobb megdöbbenésemre (legalábbis a III. „Guerman-tesék”-kötetben) komoly (szándékos?) kihagyásokra bukkantam. Lehet, hogy más kiadásból dolgozott?

üdv

Forgách András

[Ebből a Proust-fordításból sajnos semmi sem lett. A hátoldalon tollrajzok Petri Györgyről.]

Gábor, ha kész van a „papír”, tedd be egy borítékba a nevemre; elküldök érte holnap (csütörtökön) egy courier-t.

Love to you

[Virág] Ibolya

[március 28. Az ADEC (Association Dialogue Entre les Cultures) kártyáján, amelyet a párizsi szálloda portáján tett le a nevemre. A „papír”: a könyvszalón magyar résztvevői által megfogalmazott „Nyílt levél a Francia Köztársaság elnökéhez”. Egy héttel előbb, március 20-án tetőzött Marosvásárhelyen egy véres tömegverekedésben a hetek óta éleződő román-magyar konfliktus, és tapasztalhattuk, hogy a francia sajtó meglehetősen részrehajlóan mutatja be és kommentálja az eseményeket; ezt próbáltuk meg helyesbíteni. A titkolózásra azért volt szükség, mert feltételezhető volt, hogy a román delegációban ott vannak a Securitate ügynökei. A levelet Virág Ibolya fordította le és továbbította a köztársasági elnöknek, a külügyminiszternek, a kulturális miniszternek és a sajtónak. Megfogalmazói és aláírói: Esterházy Péter, Balassa Péter, Reményi József Tamás, Zentai L. Péter, Csordás Gábor, Erényi Ágnes, Szvák Gyula, Osztovíts Levente; a levélhez csatolt függelékben, közbenjárásomra, egyetértését fejezte ki Andrzej Kuśniewicz és Jarosław Marek Rymkiewicz író, Jan Kofman történész, Marek Zaleski könyvkiadó, Jacek Woźniakowski író és főszerkesztő, Marcel Łoziński filmrendező Lengyelországból, Aleksander Tišma író és Mile Pešorda költő Jugoszláviából, és ez a formula tette lehetővé, hogy Cseh-szlovákiából Grendel Lajos, Karel Wlachovský műfordító és Hana Stepankova kritikus is aláírja. Romániai magyar kollégáinkat szándékosan kihagytuk az akcióból. A levél szövege a következő:

„Mi, a párizsi könyvszalónon résztvevő magyar irodalmárok, ezúton fordulunk Önhez a romániai pogromok ügyében. A most lezajlott események rendkívül súlyosak, ráadásul féltő, hogy a nyugati közvélemény nem alkothat reális képet a helyzetről: nem ismeri a pontos tényeket, azok valódi tar-

talmát és a veszélyeket. Azt gondoljuk, ezek a veszélyek csak úgy kerülhetők el, ha a nyugati világ – nevezetesen és legfőképpen Franciaország, amely szószólója kíván lenni az emberi jogoknak és a közös latin eredet folytán különösen közel érzi magát Romániához – kiáll amellett, hogy tiszteletben tartsák mindazokat az értékeket, amelyek nélkül nem képzelhető el Európa.

A francia tömegtájékoztatási eszközök többsége kezdetben egyoldalúan vagy finoman részrehajló módon ismertette a tényeket. Egyetlen példa: eleinte azt állították, a Marosvásárhelyen történtek oka az volt, hogy egy gyógyszerész nő nem akarta kiszolgálni a román vásárlókat. Később erről az információról kiderült, hogy nem felel meg a valóságnak. De a cáfolat nem leplezte le, hogy milyen mértékben jellemző és folyamatos az ilyen félretájékoztatás. Így azután egyesek magyar »szeparatizmus«-ról beszélnek, jóllehet ilyen célt soha nem tűzött maga elé sem a romániai magyar kisebbség, sem a magyarországi politika. Ők csakis olyan kulturális jogokat követelnek, amelyek minden kisebbséget megilletnek az érvényes nemzetközi szerződésekben lefektetett elvek alapján.

Mégis, minden jel arra mutat, hogy a romániai lakosság egyes csoportjai körében sikerült egy valószínűságot magyarellenes pszichózis magvait elhinteni. A »szeparatizmus« minden alapot nélkülöző vádjá – amely mindig felhangzik, valahányszor a magyarság jelt ad magáról –; egy idegen ország állítólagos »manipulációs«-nak emlegetése; magyar nevekre kiállított személyi igazolványok televíziós műsorokban történő felmutatása annak bizonyításaképpen, hogy az atrocitások végrehajtói valójában az üldözött kisebbség tagjai; – nos, mindez azokat a módszereket idézi, amelyeknek tragikus következményei nemegyszer vérbe borították Európát. Sajnos úgy tűnik, hogy a romániai forradalomból kinövő hatalom nem rendelkezik elég erővel és elszántsággal ahhoz, hogy szembeszálljon a gyűlölet növekedésével.

Franciaországnak azért volna kívánatos közbelépnie, hogy megmentse a román forradalmat és általában a demokrácia ügyét Kelet-Európában. Az elmúlt év decemberében, amikor elkecseregett harcok folytak Bukarestben, a francia külügyminiszter arról beszélt, hogy a demokratikus államoknak joguk van a beavatkozásra, hogy megakadályozzák a totalitarizmus visszatérését és kikényszerítsék az emberi jogok tiszteletben tartását. Bár ez az elv még kimunkálásra vár, egy Franciaországból kiinduló kezdeményezés a franciabarát és széleskörűen francia nyelvű román hatóságok szemében nem minősülne elfogadhatatlan pressziónak. Miért ne vállalkozhatna Franciaország arra, hogy közvetíten a román származású és a magyar származású romániai állampolgárok között. Ez lecsillapítaná a szenvedélyeket, hozzájárulna ahhoz, hogy a felek racionálisan fogalmazzák meg álláspontjukat (így kiderülhetne, milyen szerények a magyar kisebbség kérései), rákényszerítené az érintett feleket a nemzetközi normák betartására, megteremtve így a dialógus lehetőségét.

Franciaország, amely iránt oly sok reményt táplálnak Kelet-Erőpa ifjú demokráciái, méltán vállalkozhatna e közvetítő szerepre.

[a záró formulát a francia változathoz fordítom:]

Kérjük, Köztársasági Elnök Úr, fogadja a legmélyebb tisztelet és odaadó rokonszenv kifejezését egy olyan nemzet értelmiségének képviselői részéről, amely mindig nagyra értékelte az Ön erőfeszítéseit az igazság ügyének előmozdítása és az emberi jogok érvényesítése érdekében.”]

(A levelek közlését a következő számunkban folytatjuk.)

Búcsú és megérkezés

Ami engem illet, ami a saját szerepemet, a személyes történetemet illeti a *Jelenkor* ötven évében, a cím feltétlenül pontosabban és találóbban hatna fordított sorrendben: megérkezés és búcsú. Mert ha az eszmélkedésem közvetlenül nem is, a nevelkedésem, az irodalmi felnőtté válásom, hogy a divatos kifejezést használjam, a szocializációm, és hogy ezt a könnyen adódó metaforikusabbat, a „megérkezésem” mindenképpen ahhoz a *Jelenkor*hoz kötődik, amelynek napi munkálataiban azt a bizonyos képzeletbeli, nem túlságosan sok fokú szerkesztőségi számléltérát 1987 elejétől végigjárva tizenhárom évfolyamon át részt vettem. A „búcsú” pedig valóban, ahogy azt valamikor 1998 derekán végérvényesen eldöntöttem, a rákövetkező év kora őszen lezárt számomra egy korszakot, véglegesen hátat fordítottam valaminek, és elváltam valamitől, aminek legtöbb részletére szívesen emlékezem, de amire soha azóta, egyetlen pillanattig sem gondoltam visszavágyó nosztalgiával. Köt azonban a címadás önként vállalt szigora: évek óta írom bizonyos szövegeimet ugyanezzel a címmel (ennek magyarázatára, a cím eredetének felfejtésére másutt fogok majd sort keríteni). De azért is jutott eszembe azonnal, hogy *ennek* az alkalmi írásnak ezt a címet kell viselnie, mert a „megérkezés és búcsú” végletes zártságával szemben (ahogyan ezt az időszakot annak idején, mindennapjaimat benne töltvén, időszakról időszakra fokozódó intenzitással megéltem) a két szó sorrendjének megfordítása hogy egéruvat valamiféle optimistább látásmódnak – ahogyan ezt a szakaszt végső soron, most, visszatekintve, mégiscsak meg lehetne rajzolni.

Érkeztem és búcsúztam tehát, egyszerűbb megfogalmazással jöttem és mentem, ha a kényszerű hódmezővásárhelyi katonáskodást, a szegedi egyetemi éveket és a *Jelenkor* után következő londoni esztendőket leszámítom, akkor voltaképpen Budapestről és Budapestre – de ebből az összetételből a „Buda” részt az én esetemben nyugodtan el lehetett hagyni és városképi jelentőségűvé szorítani. Életemben másodszer érezhettem erőteljesen, hogy egy vidéki városban „jött-ment” vagyok. Nem volt megrázkódtató tapasztalat. Abban az egyetemi közegben, amilyen Szeged akkoriban volt, ahol az iskola meglehetősen elkülönülten működött közvetlen környezetétől, magától értetődőnek számított, a lehetőségek pedig, amiket az ilyenfajta státusz kívülről nézve kínált, éppenséggel annak a *Jelenkornak* a karakterétől sem voltak teljesen idegenek, aminek a szerkesztésében közreműködtem. Pestre sohasem kellett bekéredzkednem (ahogy Pécsre onnan való elköltözésem óta igen), mindig volt hova hazamennem, és nem idegenkedtem tőle, sok éven át távolról figyelve, otthagyhatóan-megtalálhatóan volt ismerős. A kétlakiság a magyar körülmények között minden vidéken működő műhely, minden vidéken végzett szellemi tevékenység számára kényszer is. A *Jelenkor* egy olyan városban működött, amit kötöttek erős tradíciói, művészeti életének léteztek az évtizedek óta

rögzült és hatékonynak látszó intézményei, jelentős alkotókkal és viszonylagos autonómiával rendelkezett, és ehhez a magyar összehasonlításban megvolt a kellő mérete, kiterjedtsége is. A lap az említett szükségből története során többször is kovácsolt erényt: meg tudta mutatni a városát, ugyanazzal a mozdulattal pedig képes volt beépíteni önmagába vagy magához szelídíteni a magyar kultúra elitjét. Az a folyóirat, amelyhez Szederkényi Ervin 1986 kora őszen a távozófélben lévő Parti Nagy Lajos helyére odahívott, akkor már jó ideje kétségtelenül megtestesítette „a hely, ahol élünk” képviselhetőségének ideális, kompromisszummentesnek tűnő eszményét. Bő tíz év elteltével, miközben az ország is, és benne az irodalom is gyökeresen átváltozott, ez a szilárdnak hitt eszmény repedezni látszott. Főszerkesztői munkálkodásom utolsó harmadában egyre inkább úgy ítélt meg, hogy a lap fenntarthatóságáért cserébe ezen a téren már középtávon is olyan engedményeket kell majd tennem, amikre nem vagyok alkalmas. Nemcsak a saját elfogultságaim és ideáljaim miatt nem, hanem azért sem, mert a helyi – utólag minden esetben bebizonyult, a *Jelenkorra* leginkább a tájékozatlanság félelmével tekintő – kultúra-irányító apparátus ebben a játszmában nem fog partnernek tekinteni, pécsi gyökerek és évtizedes kötődések híján pedig nem fogom tudni pótolni az így keletkező hiányt. Ahogy telt-múlt az idő, egyre kevésbé éreztem szükségét, hogy ezeknek a gyökereknek a gondozásába belefogjak.

Szederkényi tehát egy virágkorában lévő vállalkozáshoz hívott oda, melyet az akkori viszonyok között a lehető legmesszebbmenőkig tudott védelmezni, és amely akkor már hosszú évfolyamok óta bensőséges otthona volt annak a fajta irodalomnak, ami a legközelebb állt hozzám. Ám végül soha egy percig nem dolgoztunk együtt: októberben, az Írószövetség közgyűlésén rosszul lett, kórházba szállították, és amikor január elején az egy év szünet után ugyancsak akkor visszahívott olvasószerkesztővel, Csordás Gáborral bizonytalanul méregetni kezdtük egymást a szerkesztőségben egyáltalán fellelhető kevéske kézirat között, elég életlen körvonalakkal derengett a közös jelenkoros jövőnk. Ervin február végén meghalt, március eleji temetése – annak az évtizednek bizonyosan az egyik leghidegebb napja – a korabeli kortárs irodalom jelentős demonstrációjaként is feltűnhetett amellett, hogy elbúcsúztunk a korszak egyik legnagyobb szerkesztőjétől. Sok nagyszerű ember fordult meg azon a napon a szerkesztőségben, de a dolgunk még hónapokig nem lett könnyebb. Csordásnak, hiába dolgozott előtte hat évig szerkesztőként a lapnál, ki kellett vívnia az irodalom, a mindenkor egyszemélyesnek tekintett *Jelenkorhoz* hagyományosan mégiscsak Ervinen keresztül kötődő írók bizalmát. A kultúrhivatalnokokét nem sikerült, 1987 derekán mint a pártból másfél évvel korábban kilépett renegátot nem neveztek ki főszerkesztőnek, viszont legalább humánus megoldást választottak, a szerkesztőbizottság számukra egyetlen megbízható tagját, Hallama Erzsébetet ültették a főszerkesztői székbe. Nem diszkrécióból fogalmazok többes szám harmadik személyű passzív szerkezetben, tényleg nem tudom, ezek mögött a döntések mögött pontosan ki vagy kik álltak, az értesüléseim másodkézből valók. Egyetlen idevágó, jellegzetes jelenetre emlékszem jól ebből a korszakból, Bertók Laci feltette a kérdést a szerkesztőségbe látogató megyei pártbizottsági kulturális titkárnak, „No és mesélj, mi van a *Jelenkorral*, hogy vagyunk?“, ő meg, elérve a tréfát, mosolyogva azt felelte: „Mostanában nem kellett jelentést írnom rólatok.”

Hallama Erzsi az egyik legrejtélyesebb ember volt számomra ebben az időben, egyszerre tudta érzékeltetni maga körül a barátságosság és a megközelíthetlenség auráját. Velem egyetlenegyszer fordult elő, hogy belekezdtek abba az akkoriban tipikusnak számító beszélgetésbe, amelynek a vége felé mindig ott bujkált a kérdés, hogy akkor vajon az illető, akinek ezt végül hol élesebben, hol tapogatózóbban kibökték, belépne-e a pártba. Ő volt az, aki ezt a bizonyos beszélgetést egy besötétedő délutánon velem lefolytatta, kicsit zavartan, kicsit elnézést kérve, kicsit körülményeskedően, kicsit úgy, hogy ha nagyon akarom, nem is értem, miről van szó. Először nem is fogtam fel, hogy tessék, akkor ez most megtörtént, bekövetkezett, kimondták, lám, én is túl vagyok rajta. Annyira nem is fájt. Az elutasító kifakadásomat úgyszólván megkönnyebbüléssel vette tudomásul. Soha többé nem tért rá vissza, inkább úgy tűnt, a bizalmába fogad, és különféle eszmecserékre ekkoriban sokszor volt módunk, sok mindentről. Minden külső hányattatás ellenére ezek még klasszikus szerkesztőségi órák voltak, tipografizált kéziratokkal, slejfnikkel és tördelt levonatokkal szaladgáltam a nyomdába, hetente kétszer, háromszor is, hoztam vissza a festékes korrektúrát, néha a grafikák ólomból öntött nehéz nyomóelemeit, és úgy éreztem, a világon mindenre van időm. Nem olvastam már annyit, mint pár hónappal azelőtt, rövid könyvtáros korszakomban, de még rengeteget olvastam, és nemcsak a szerkesztőségbe bekerülő kéziratokat. Emlékszem, Erzsi egyszer hosszasan ecsetelte, Pécs miképpen fog festeni tíz év múlva. A Széchenyi tér túlsó felétől minden a katolikusoké lesz. Jóslatainak beteljesülését ő maga nem érte meg, 1991 nyarán meghalt. Azt a feladatot, amit névleges főszerkesztői kinevezése rá rótt (hiszen a lapot teljes egészében Csordás szerkesztette, ő mindössze utólagos jóváhagyását adta hozzá, és ha szükség volt rá, a kellő helyeken reprezentált), hihetetlen tiszteességgel és korrekt módon végezte, és amikor ez az átmenetinek tekintett, néhány hónapig tartó időszak a rendszerváltás első jelei táján, 1988 tavaszán véget ért, a szerkesztőség tagjaként ugyanott folytatta, ahol abbahagyta. Őszintén megrázott a halála, úgy éltem át, hogy jó barátomat, a szerkesztőbizottsági körből az akkor hozzám talán legközelebb álló embert vesztettem el. Csorba Győzővel bensőséges volt a kapcsolat, de egyenlőtlen; Pákolitz István szívélyes volt, de igazából érdeklődés nélküli; Bertók, aki a későbbiekben a legfőbb támaszom, segítségem lett, a főszerkesztőségem ideje alatt valóságos éltetőm, ekkor még bizalmatlanabbnak, zártabbnak mutatkozott előttem. Parti Nagy Lajos ennek az átmenetnek az egyik fő aktora volt, alighanem Gábor legfontosabb támasza és éltetője ekkor, gyakran felbukkanó, közeli jóbarát, akivel könnyen szót lehetett érteni, de a heti keddi összejöveteleknek és a mindennapoknak már nem volt részese. Erzsi volt az, akitől lehetett kérdezni és végig is hallgatott. Keserűséggel töltött el, amikor néhány éve a neve feltűnt egy akkoriban nyilvánosságra került állítólagos ügynöki listán.

Ha utólag felidézem a *Jelenkornál* töltött tizenhárom évet, akkor minden nehézség, bizonytalanság és bonyodalom ellenére ezt a kezdetet és az azt követő nagyjából másfél évet számítom a legfelhőtlenebb és legkedvesebb időszakomnak. Csordással nagyon gyorsan összeszoktunk és megértettük egymást, jelentős ízlésbeli különbség soha nem volt köztünk, és a körülmények úgy hozták, hogy jóval többet bízott rám és engedett nekem, mint amennyi egy kezdő törde-

lőszerkesztőre elvben hárulhatott. Nem voltam teljesen tapasztalat nélküli a szerkesztésben, az irodalmi jellegű szövegek gondozásában: a szegedi egyetem bölcsészkarának időszakos irodalmi kiadványát, a *Harmadkor* öt számát Takáts Józseffel és Balog Józseffel szerkesztettem, és amikor Pécsre kerülve pár hónapig könyvtárosként dolgoztam, Tüskés Tibor mellett segédkeztem a Pannónia Könyvek munkálataiban. Ám ezeket és a *Jelenkort* semmilyen összehasonlításban nem lehetett összevetni egymással, legfeljebb annyi előnyt adott, hogy kicsivel jobban ismertem a saját nemzedékemet, mintha csupán nyomtatásban olvastam volna őket, és volt valami fogalmam a korrektúrajelekről. A tanulóéveim során úgy alakult, hogy nem nagyon akadt mesterem. Volt néhány nagyszerű tanárom, akit nagyon szerettem, de ha az autodidaxisnak akkoriban nagy teret adó szegedi egyetemen eltöltött éveimet és ezt az első pár esztendőt egybeveszem, és egyetlen, rám döntő befolyást gyakorló embert kell megneveznem, akkor kétely nélkül Csordás Gábort teszem erre a helyre. Ő tényleg a mesterem volt, a szónak abban a legklasszikusabb, műgonddal teli, kézművesi értelmében. Minden, amit a szerkesztéssel, a szöveggondozással, a szerkesztői olvasással, a folyóirattal, a szerzők és az irodalom menedzselésével kapcsolatban tudok, ebből az időszakból ered vagy tőle származik, a saját önálló tevékenységem során szerzett tapasztalataim csak finomították, de alapvetően soha nem módosították azt a tudást, amit néha valóban tanításként, jobbára azonban inkább őt figyelve és utánozva, az ő képtelen és kiszámíthatatlan ritmusába beletanulva ekkor szereztem meg. Sokat voltunk együtt, sokfelé, sokakkal. Gábor a saját, az enyémtől eltérő léptékben játszódó voltaképpeni szocializációját a társaságomban, a részvételemet nem kizárva folytatta le, az ismerkedései, a barátkozásai, az irodalmi barátságai a jelenlétemben történtek, jöttek létre vagy elevedtek fel újra, Mézöly Miklóstól Balassa Péterig, Nádas Pétertől Kulcsár Szabó Ernőig, Végel Lászlótól Tolnai Ottón át Thomka Beátaig és nagyon sokan másokig, és valamilyen fokig ezeknek a viszonyoknak legalább ideiglenesen én is a részese lettem ekkoriban. A legnagyobb befolyással, és persze mindent összevetve a legdrámaibban az ekkori összemelegedések közül a Balassával való barátságom zajlott, ám ennek elnagyolt részletezése (jóllehet, a végső távozásomban a vele való szakítás perdöntő szerepet játszott) is szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit. Abban egészen biztos vagyok, hogy azt a kiegyensúlyozottságot, ami akkor kétségtelenül megvolt köztem és Csordás között, igen nagy mértékben táplálták a fentebb már említett, a szerkesztőségben kialakult kusza, és ismétlem, minden résztvevő által átmenetinek tekintett felelősségi viszonyok is. Az első rés ezen a kiegyensúlyozottságon ugyanis rövidebbdel az után támadt, hogy Csordást 1988 áprilisától végül kinevezték főszerkesztővé.

Megint csak nem tudom, ez a döntés, a praktikus majdnem másfél éve fennálló állapot jóváhagyása végül pontosan kin múltott, a szerkesztőségi ceremóniára mindenestre minisztériumi küldöttség érkezett, miniszterhelyettessel, osztályvezetővel, helyi erővel, miegymással. Mintha súlya lett volna, hogy a heteken belül tünedezni kezdő hatalom utolsó erőfeszítésként még gáláns gesztust gyakorol. Este kimentem Gábor kertvárosi lakására, hogy megünnepeljük, amire oly régóta vártunk, és egy teljesen megváltozott, felismerhetetlen embert találtam ott, valakit, akiben mintha összetört volna egy addig ép és megbízható-

an működő alkatrész. A felelősség volt a kulcsszó, hogy a döntéseknek ezek után más, az eddigieknél nyomasztóbb súlya lesz, és hogy mostantól minden megváltozik. Metaforikusan is, valóságosan is fordulópont volt ez az este. Tényleg minden megváltozott, a dolgok egyik napról a másikra nehézkesebbek, bonyolultabbak, komolyabbak lettek, eltűnt az egészből egyfajta természetes magától értetődőség. Úgy emlékszem, nem ezen az estén, de rövidebb később beavatott a terveibe: nem akarja az idők végeztéig szerkeszteni a *Jelenkort*, legfeljebb öt évet szán erre az életéből, más elképzelései vannak, várják a fordításai, a félbehagyott délszláv költészeti antológiája, más tervei, a lényeg az, hogy öt év múlva nekem szeretné átadni a helyét. Megbízik bennem és alkalmasnak tart rá. Úgy keresünk magunk mellé a megürülő helyre harmadik embert, hogy vele hosszabb távon én tudjak majd együtt dolgozni.

Nekem azonnal megvolt erre az ideális jelöltem, noha küzdelmes hónapok következtek, fiatal emberek meghallgatásával; volt, aki Pécsre jött, és a szerkesztőségi körben tartott afféle lapértékelést, volt, akivel Pesten ültünk le rövidebb beszélgetésre. Felesleges köröknek tűntek, ha a fő szempont tényleg a jövőbeli együtt dolgozás volt: Takáts Józsefnél, akivel Szegeden egy darabig együtt csináltuk az ő találmányát, a *Harmadkort*, és akinek képességeiről, alkalmasságáról meg voltam győződve, nem mutatkozott jobb választás. Lapértékelésként előadott, részletes indokokkal alátámasztott javaslat-zuhataga Csorbától Bertókiig, Hallamától Csordásig kivétel nélkül mindenkit levett a lábáról, aki azon a délutánon a szerkesztőségben végighallgatta. Gábor hetekig tipródott, téblábolt, habozott, mintha az én addigra már kitapasztalt kompromisszumkészségem mellé nem akart volna egy erős, határozott egyéniséget. Végül a zsarolásomra vagy a becsületszavamra beadta a derekát, rendben, legyen úgy, ahogy én választottam. Pár nap múlva váratlanul új név merült fel, a szerkesztőbizottság újra összeült, köztünk újramezdődtek a végeérhetetlen viták, a veszekedések. Megtörtént olyasmi, ami addig soha nem, kardinális kéziratok közlésén vagy nem közlésén kezdtünk összekapni. Jóska a nyáron végül ebbe az elmérgesedett helyzetbe érkezett, ami az elkövetkező nem egészen két évben legfeljebb csak átmenetileg enyhült, a felgyülemelő keserűség inkább rétegről rétegre ülepedett, és harmonikus munkakapcsolat ebben a hármásban végül soha nem keletkezett. Amíg együtt dolgoztunk, a *Jelenkor* munkahelyként, a mindennapi életünk napi tereként (azt gondolom, mindhármunk számára) pokol volt. A kettejük konfliktusa, úgy éreztem, mindig rajtam keresztül zajlik le, bár ez biztosan nem így volt, mert a két évből három hónapnyi időt egy félresikerült műtetem miatt kórházban vagy otthon fekvé töltöttem. Ha valamit igazán bánok a *Jelenkorral* kapcsolatban, akkor az ezen a ponton van. Ebben a helyzetben nem viselkedtem körültekintőbben, és nem tudtam megőrizni ezt az intellektuális, a tapasztalatokat és az eredeti ambíciókat tekintve hasonlíthatatlanul kedvező, a legideálisabb helyen és a legjobb időben létrejött felállást. Jóska két év múltán úgy távozott, hogy a végére a mi kettőnk kapcsolata is a mélypontra zuhant.

Mindebből a külvilág semmit nem érzékelt, sokszor még a tágabb szerkesztőségi körhöz sem jutott el, hogy a mélyben miféle indulatok forronganak. A *Jelenkor* történetének egyik legprosperálóbb szakasza kezdődhetett volna el, olyan időszakban, amikor az újonnan alakuló irodalmi folyóiratok még csak terveként léteztek. A *Jelenkor* érzésem szerint elveszítette azt az előnyét, amivel ebben a né-

hány rövid hónapban kétségtelenül rendelkezett. Csordás másra koncentrált már, 1989 elején elindította a könyvkiadást, ami újdonságyszámba ment és földrendítő lépés volt. A folyóirat tervszerű újragondolásából semmi nem lett, intellektuális tevékenység gyakorlatilag nem folyt, ehelyett mi, szerkesztők arra kényszerültünk, hogy nyomdászoknak és betanított számítógépezelő munkásoknak való dolgokkal bíbelődjünk. A klasszikus nyomdai technológiáról áttértünk a jóval takarékosabb, de átfutási időt még alig kímélő, ám rengeteg munkával, energiával, vesződséggel és hibával járó számítógépes tördelésre. A szerzők meghökkenően küldték vissza a mátrixnyomtatóval kinyomtatott, elhalványuló, összecsiszózó, a végső változatra egyáltalán nem hasonlító korrektúrákat, hogy hát mi történt azzal a gyönyörű újságokkal, ennyire nincs pénz? Előfordult, hogy valakinek a korrektúrájáról valamilyen tévedés folytán lemaradt egy szövegrésze – azonnal cenzúrárt kiáltott. 1989 volt.

Nem tudom, kit igazolt az idő. Ha a Jelenkor Kiadó néhány évig tartó attraktív és terjeszkedő időszakát veszem, azt, hogy a magyar könyvkiadás a legideálisabb időpontban gazdagodott egy nem budapesti, rendkívüli jelentőségű elit szépirodalmi kiadóval, akkor feltétlenül Gábort. Nem tudom azt sem, egy újragondolt hagyományos irodalmi folyóirat miként működött volna azon a hirtelen látványosan kiszínesedett és érdekessé vált terepen, mint amilyen a kilencvenes évek első néhány évének a folyóirat-kultúrája volt, még internet nélkül, és amelynek minden látszólagos erénye ellenére mégiscsak az irodalom iránti érdeklődés csökkenésével, az eladott vagy olvasott példányszámok rohamos esésével kellett naponta szembenéznie. Mindig is szívesebben tettem egy, legfeljebb másfél biztos lépést előre, mint három bizonytalant; Gábor pedig héttel szeretett előrerohanni. Azt tudom, hogy amikor Takáts Jóska 1990 nyarán távozott, egyedül maradtam, túlságosan egyedül, és ez az egyedüllét azután évekre nyúlt. Gáborral rendeztük a viszonyunkat, vagy pontosabb úgy fogalmazni, rendeződött a viszonyunk. Amikor 1990 őszén képviselőnek választották a pécsi önkormányzatba, a *Jelenkor* szerkesztésének a nagy része végképp a nyakamba szakadt. Az 1991-es januári, hetvenedik születésnap Mészöly-szám legtöbb írását például hónapokon át szerveztem, szinte szerkesztői mestermunkámként gondoltam rá, simogattam, dédelgettem, büszkén nézegettem, amikor felhozták a nyomdából. A nagy, döntő fontosságú szövegeket, melyek nélkül az egész nem lett volna az, ami, mégis ő szerezte; néha, tanúja voltam, egyetlen sebtében lefolytatott telefonnal. Már szóba sem került, hogy a Városmajor utcában, Mészöly köszöntésén esetleg nekem is ott lehetne a helyem. Egyszemélyes volt a *Jelenkor*, ebben harminc év alatt semmi nem változott, és még jó ideig így is maradt. És noha eredeti hőfokára a barátságunk Gáborral soha többé nem melegedett fel, annak az évekkel korábban eltervezett aktusnak, a főszerkesztői poszt átadásának a szerkesztőségi ceremóniája, most már miniszterhelyettesi kíséret nélkül, 1991 őszén többé-kevésbé újra bensőségesen, a szerkesztőbizottság tagjainak támogatásával zajlott le. Elkelt volna a miniszterhelyettesi kíséret, akkor talán nem vádolt volna meg minket a fenntartó megyei önkormányzat alelnöke, hogy a tudta és felhatalmazása nélkül osztozkodunk a megye vagyonán, és törvénytelen összeesküvést szövíünk a háta mögött. A hasonló nevet viselő kiadó és a folyóirat szétválasztása így az évekre elhúzódó válóper képét öltötte, vagyonmegosztással, kezdetben

közös fedél alatt maradással, aztán különéléssel és visszaszeretési kísérlettel, végül teljes szakítással; ezek kíséretében pedig rendre újabb sértésekkel, bántódásokkal, kisebb és nagyobb marakodásokkal. 1993-tól már nagyon akartam a válást, nagyon szerettem volna végleg a magam útját járni.

Ez az út persze nagyon szűkre volt hagyva, és nemigen mutatkozott rajta olyan sáv, amin a kiadó autója ne parkolt volna ott. De mégiscsak volt valami kevéske hely, amin át lehetett evickélni, és a *Jelenkor* kocsját se húztam meg: a lapból végül nem lett a kiadó előközlő hirdetési magazinja. Professzionális tördelő voltam ekkorra, de a *Jelenkort* jószerével újra kellett kezdeni. Utólag úgy látom, hogy az általam jegyzett *Jelenkor* még a késői, legfüggetlenebb szakaszában is sokkal jobban hasonlított a Csordás-féle *Jelenkorra*, mint a Szederkényi-félére, és egyáltalán nem kötődött ahhoz, amit Tüskés Tibor szerkesztett a hatvanas évek elején, miközben persze a négyféle *Jelenkornak* (és persze a mostani, már utánam következő ötödiknek is) együtt mégiscsak megvan a maga közössége. Vagy legalábbis szeretném remélni, hogy megvan. De öt év vagy tíz év, tizenöt vagy harminc év az irodalomban beláthatatlanul nagy idő, s talán alig van olyasmi az irodalom gyorsan romló anyagában (ezen nem is csak az irodalom környezetét vagy életét kell érteni, amit egy folyóirat óhatatlanul közvetít és leképez, vehetjük akár a legnemesebb szépirodalmat, találomra kiválasztott szövegeket is), ami a '89 előtti és a '89 utáni Magyarországon összehasonlítható. Tüskés szerzőivel nem volt személyes kapcsolat, Szederkényiével szórványosan volt, Csordáséival viszont annál sűrűbben. A lap harmincötödik születésnapjára összeállított, a szerkesztésében megjelent kétnyelvű *Jelenkor-antológia* így nem véletlenül helyezte a nyolcvanas éveket a középpontjába, Szederkényi és Csordás korszakát, miközben alig-alig mutatta az általam szerkesztett *Jelenkort*, és egyáltalán nem a Tüskését. De tükrözött egy határozott hagyománytudatot, és talán olyan szerző is akadt benne, akit német olvasóhoz segített. Az is világos volt, és számomra ez a közösség is döntő fontossággal bírt, hogy Gábor a maga egykori 1988-as választásával, azzal a bizonyos ötéves terminussal kódolta az én *Jelenkor*-pályafutásomat is; tisztában voltam vele, hogy nem a *Jelenkor* főszerkesztőjeként fogok nyugdíjba vonulni. Amikor az antológia végső munkálatait Ágoston Zoltánnal 1993 nyarán végigcsináltuk, már határozottan ismételhettem meg neki az egykor hallott mondatot – az én öt évemből, amikor Zolira rátaláltam, végül nagyjából annyival lett több, amennyi a Gáboréból kevesebb. Az 1995-96-os „kritika-vitát” (melyet ma már egyáltalán nem látok esztétikai érdekű álláspontok manifesztációjának vagy a kritikaírás problémáit feltáró eszmeceserének, sokkal inkább hat úgy, mint két generáció, az akkor húszas, illetve harmincas éveikben járó fiatalok egymásnak feszülése és egymással szembeni erőpróbája), az ennek nyomán fel-felvillanó, néha súlyosabb sebeket ejtő utóvédharcokat, a *Jelenkor* elég késői, 1996-ban végbevitt alapítványi átalakítását, aztán a „felejtethetlen 1997-es évet”, amikor előbb Csordás, pár hónappal később pedig Balassa állt fel más-más okokból a szerkesztőbizottsági asztaltól, majd a *Jelenkor* negyvenedik születésnapját mindenesetre már együtt csináltuk végig Zolival, és a segítsége, a jelenléte szilárd biztonságot jelentett nekem. Amikor 1997 augusztusában újra hárman lettünk, és Nagy Boglárkáról néhány hónap alatt bebizonyosodott, hogy lelkiismeretes és ambiciózus szerkesztő, világos volt előttem, hogy a nehezen túl vagyok.

„A szerkesztés lényeges és nevetséges művelet” – írta Láng Zsolt 1992 decemberében, az általa jegyzett „Vendégség”-szám utószavában, és ennek a maximának az első felét egy időben szívesen idéztem. De van egy második fele is: „...az olvasás a dolgok igazi színe látása.” Akár a tizenhárom évet veszem, akár a kilencet, annak, amit napi teendőként végeztem, a legfontosabb részre többnyire láthatatlan és kommunikálhatatlan, vagy éppenséggel szóra sem érdemes apróság maradt. Egyszer csak azt vettem észre, hogy „a dolgok igazi látásából” viszont egyre kevesebbre jut időm, és bár azt a „nevetséges és lényeges műveletet” még mindig szívesen végzem, néha ráismerésszerűen képes a régi örömet okozni, mindez a *Jelenkorral* kapcsolatos tevékenységem egészében egyre zsugorodó helyet foglal el.

Valamikor a kilencvenes évek második felében, az évre pontosan nem emlékszem, pedig lehet, az egész itt elmondott történet szempontjából fontos lenne, Tatán, a JAK-táborban egy nyilvános szerkesztőségi kerekasztal-beszélgetésen feltették nekünk, a színpadon ülőknek azt a kérdést, hogy mi a különbség a régebbi, '89 előtt létezett és az új, '89 után alapított lapok között. Valami olyasmit válaszoltam, hogy a '89 után alakult lapok többnyire független emberek szabad közösségei: egy-egy ilyen közösség tagjai bármikor dönthetnek úgy, hogy ennyi elég volt: a saját szellemi tulajdonukat szüntetik meg, ha arra jutnak, hogy az idejük lejárt. Én – a saját időm előtt már létező lap főszerkesztőjeként – ugyanígy nem dönthetek: megkaptam valakitől, és az egyetlen választásom az, hogy majd tovább fogom adni valakinek; nem dobhatom be a törölközőt, nem ránt-hatom magammal az egészet. A 2000-et képviselő Margócsy István felhorkanása maradt meg bennem leginkább: nehogy már a tanácsrendszer intézményeiért fájjon a fejünk. Ez gondolkodóba ejtett: az észrevételemet akkor, azon a helyen mélyen vallomásosnak, a legfontosabb életproblémámat megvilágító értelmű megjegyzésnek szántam – de mindannak, amit éppen a tanácsrendszer örökébe lépő önkormányzattól lépésről lépésre elszakadva próbálok csinálni, ezek szerint lehetséges, létezik ilyen nézete is. Ezt a nézetet hálátlannak, szűklátókörűnek, leegyszerűsítőnek tartottam, hiányzott belőle a szolidaritás, de be kellett ismernem, hogy mégsem teljesen ok nélküli vagy alaptalan. Rendre felötlött bennem egy másik élményem is: valamikor a kilencvenes évek közepén a Duna TV lejött Pécsre, és leforgatott egy kulturális kaleidoszkópot a városról. Sokan megszólaltak benne, mindenféle művészeti ágak művelői, képviselői, mindenkire úgy két-három perc jutott. A filmnek pár hónappal a forgatás után rendeztek egy borozós-pogácsás vetítést a Művészetek Házában, a megszólalók jelenlétében, és a teremben a sokaságban magányosan ülve elképedve néztem a vásznon beszélő önmagamát: ezt az üres kincstári dumát a *Jelenkor*ról és a pécsi irodalom fontosságáról tényleg én nyomom? Nemcsak a mondataimat és a jelenléteimet éreztem hamisnak, hanem azt a küzdelmet is valósággal újra végigszenvedtem, amit egy-egy mondat kimondása közben, jól emlékszem rá, a saját belső gondolataimmal folytattam. Nem volt három perc az egész, de úgy éreztem, az örökkévalóságig tart. Ez így nem mehet tovább, ez járt a fejemben, amikor néztem, ezt azonnal be kell fejezni. Aki beszél, nem én vagyok. Nem így beszélek. Nem így vagyok. Ha ez vagyok, akkor inkább jobb, ha nem vagyok.

1999. szeptember 24-én dél tájt, másfél órával a budapesti gép földet érése után ücsörögtünk Annával a padon a londoni Heathrow repülőtéren, azon a bizonyos fekete műbőrhuzaatos „benchen”, ahová állítólag a lefülelt illegális bevándorlókat ültetik, és amelyen soha azelőtt senkit nem láttam ülni. A londoni bevándorlási tisztviselő hosszú, de egyoldalú vitát követően negyven perce eltűnt a belgatükrös üvegfalak mögött. Papírt, igazolást, hivatalos levelet kért rajtunk számon az egyéves tartózkodási engedély pecsétjéért cserébe. Egykori, velünk együtt lassú sort álló utastársaink már vígan robogtak a londoni metrón a város belső részei felé. Bejött a szófiai, majd a zágrábi járat, fennakadás nélkül átsuhanó, harsány, napszemüveges-bőrkabátos-borostás turistáiról azt képzeltem, kézipoggyászaikban hazájuk összes gépfegyverét Angliába csempészik, míg a hivatal az én bebocsáttatásomról vagy kiűzetésemről hoz döntést. Aztán újra megjelent a tisztviselő, alacsony, vörös, szemüveges, mosolytalan férfi, és kimondta a háromnegyed órája várt mondatot: rendben, kivételesen eltekint a hiányzó dokumentumtól, tessék, mehetünk.

Néhány hét híján harmincnyolc éves voltam.

Elkezdődött az életem.

Kilátás a Nick-udvarra a régi szerkesztőség kis szobájából 2003 júliusában. (Fotó: Németh Pál)

A MUNKATÁRS: BENEY ZSUZSA

2006. június 14-én Lukács László piarista, a *Vigilia* folyóirat főszerkesztője hetvenedik születésnapja alkalmából Budapesten, a Sapientia Főiskolán rendezett ünnepségen és fogadáson találkoztam vele utoljára. Valaha fekete, fényes, kissé hullámos, hátrasimított haja galambbősz lett. De ilyen idős korú, szép arcú nőt keveset láttam életemben. Ugyanabban az évben születtünk. Kérdésére, mi újság, hogy van?, így válaszoltam: két hét múlva belépek a hetvenhetedikbe. Tudja, ez kockázatos év. Illyéstől hallottam először a két szám alakjára utaló célzást: ez már a két kaszasuhintás éve. Zsuzsa rám emelte csillogó, sötét szemét. Fáradtan mondta: akkor én már április óta benne vagyok... Később a fogadáson Schweitzer Józseffel, nyugalmazott országos főrabbiival beszélgettünk. Én még Pécsről ismertem és becsültem őt. Láttam, Zsuzsa is tiszteli, és jó kapcsolatban van vele.

Találkozásunk után nem telt el egy hónap. Beney Zsuzsa 2006. július 12-én elhunyt. Beteg szíve vitte el.

*

Beney Zsuzsa 1930. április 21-én született Budapesten. Eredeti családi neve Gazda Zsuzsa. 1954-ben tudógyógyász szakorvosi diplomát szerzett. Férje az ugyancsak 1930-ban született Beney László orvos-biokémikus, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Biokémiai Intézetének munkatársa. Amikor felesége publikálni kezd, fölveszi férje vezetéknévét. 1969-ben, a *Költők egymás közt* című antológiában írja: „Budapesten születtem, polgári-értelmiségi családban. Gyermekkoromat még a régi világban, s ennek természetes kultúrkörnyezetében töltöttem. Édesapám ennek a »régi«, polgári kultúrának jellegzetes, polihisztor érdeklődésű reprezentánsa volt. Életemben rengeteget vívódtam, keresgéltem, és viszonylag sok kaput próbáltam rányitni a világoságra.”¹

Pécsen 1958 őszén indult a *Jelenkor* című irodalmi és művészeti folyóirat. Eleinte két-havonta, majd 1963 januárjától havonta látott napvilágot. Indulásától a lap mellett működő lektorátus vezetését bízták rám, ezzel együtt a folyóirat szerkesztésébe is bekapcsolódtam, majd 1960-tól a pécsi írók bizalmából a *Jelenkor* főszerkesztője lettem.

Hogy igényeimet és elképzeléseimet megvalósíthassam, hogy a *Jelenkor* egy vidéken megjelenő, de országosan terjesztett, egyetemes értékeket képviselő, sajátos arcú folyóirat legyen, a helyi erők támogatásán kívül a magyar irodalom egészének – jobbik részének – bizalmára és kéziratára is szükségem volt. Ennek a kapcsolatnak a megteremtésére – pécsi szerkesztőtársaim, elsősorban Csorba Győző és Bertha Bulcsu mellett – két, Budapesten élő segítóm és támogatóm volt, Rónay György és Fodor András.

Rónay Györgyöt pesti egyetemi éveim alatt, 1951-ben ismertem meg személyesen. Folyóiratának, a *Vigiliának* a háború utáni újraindulása, 1946 óta olvasója és előfizetője voltam. Beney Zsuzsa írásával is, egy Weöresről szóló tanulmánnyal 1958-ban a *Vigiliában* találkoztam; nevét akkor jegyeztem meg.² A folyóirat az ezt követő években, 1964-ig még

¹ *Költők egymás közt*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. 65.

² Beney Zsuzsa: „A hallgatás tornya. Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről”, *Vigilia*, 1958. 269–275.

három – Pap Károlyról, Gelléri Andor Endréről és Radnóti Miklósról szóló – tanulmányát, valamint tucatnyi versét közölte. Rónayt a folyóiratszerkesztésben is, a kritika és esszéírásban is mesteremnek tekintetem, első kocós írásaimat neki mutattam meg.³ Kérésemre nemcsak ő küldött kéziratot a *Jelenkornak*, hanem másokat is erre buzdított. „Bizonyára észrevetted, hogy egynéhány embert már »irányítottam« hozzád; az egyre jobb *Jelenkorból* látom, és köszönöm, hogy szívesen fogadod és istápolod őket” – írja 1961. május 1-jén. Két évvel később írt levelében olvasom: (1963. aug. 23.) „Mindig örülök neki, ha olyannak a nevét is látom benne [ti. a *Jelenkorban*], akit valóban én »irányítottam« hozzátok...” A Rónay által a *Jelenkorhoz* „irányított” szerzők között volt Beney Zsuzsa is, akit így jellemez egyik levelében Rónay: (1963. nov. 21.) „a kicsit csavarosan gondolkodó, de veszedelmesen okos, igen művelt, és költőnek is jó hangú Beney Zsuzsa, akinek talán csak az a baja, hogy a hivatásától (orvos) nem ér rá eleget adni idejéből az írásnak-olvasásnak.”

Míg Rónay György az idősebb író tapasztalatával állt mellettem, Fodor András nemzedéktársaimmal segítette elő a munkatársi kapcsolat kiépítését. Fodor Andrással személyesen először 1959 őszén találkoztam Pécsen. Jellemző adat, hogy levelezésünkben 1966-ig harminchat alkalommal esik szó Beney Zsuzsáról.⁴ Fodor először Beney kéziratát juttatja el hozzám, majd később, egyik pesti utam alkalmával személyesen is megismertem Beney Zsuzsát.

Fodor András 1960. jún. 16-án kelt levelével együtt küldi el Beney Zsuzsa írását: „A nevét talán ismered. Nekem Fülep említette először, mondván, hogy Weöresről egészen jó cikket olvasott bizonyos Beney Zsuzsától a *Vigiliában*. [...] 30 éves orvos, aki Rónayn kívül egyetlen íróat sem ismer. [...] Képtelen megalkuvásra és az élelmes érvényesülés más módozataira. [...] Talán könnyíti a dolgot, hogy nekem kell válaszolnod, nem a szerzőnek.” A küldött írás a Katherine Mansfieldről írt tanulmány volt. Ezt írtam válaszul Fodornak: (1960. júl. 7.) „Beney Zsuzsa cikkét elolvastam, a szerzőt én is a Weöres-tanulmánya óta ismerem, meg alighanem a *Nagyvilág* műfordítás-pályázatán szerepelt. Írása igen tetszett, a befejező sorok elhagyásával (ez egyébként is csupán a téma ürügyén elmondott következtetés), azt hiszem, közölhetnénk is.” Az írás a *Jelenkor* 1960. évi július-augusztusi számában jelent meg.⁵ Beney Zsuzsa megköszönte a közlést („Kedves sorait és a »Jelenkor« bizalmát őszinte hálával köszönöm” – írta 1960. aug. 1-jén, és létrejött a közvetlen kapcsolat az író és a szerkesztő között. Még 1960-ban, a november-decemberi számban Beney Zsuzsa egyik versét is közölte a lap.⁶ Kapcsolatunk első korszakából, az 1960 és 1964 közötti időből tizenkilenc hozzám írt levele maradt fenn.⁷

A *Jelenkor* repertóriumában is ellenőrizhető adat:⁸ a folyóirat az 1960 és 1964 közötti öt évben tizenegy alkalommal adott helyet Beney Zsuzsa írásának. A folyóirat hat versét, négy – Kalász Márton, Sánta Ferenc, Székely Magda és Csanádi Imre egy-egy könyvéről szóló – kritikáját és két tanulmányát, az említett Mansfield-esszét, valamint *Az intellektuális költészet*ről című jegyzetét közölte.

Beney Zsuzsa levelei, valamint Fodor Andrással folytatott levelezésünk alapján mi-
képpen rekonstruálható munkatársi kapcsolatunknak ez az öt éve?

A hatvanas évek első felében Beney Zsuzsa két lapra számíthatott, amely írásait közölte: a *Vigiliára* és a *Jelenkorra*. A Mansfield-tanulmányt korábban a *Nagyvilág* adta vissza, verseit az *Új Írás*, az *Élet és Irodalom* és a *Kortárs*. Fodor András egyik levelében így

³ Tüskés Tibor: „Mester és tanítvány. Rónay György húsz levele”, *Életünk*, 2005. 7–8. sz. 25–55.

⁴ Fodor András és Tüskés Tibor *levelezése 1. 1959–1966.*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2008.

⁵ Beney Zsuzsa: „Katherine Mansfield”, *Jelenkor*, 1960. 4. sz. 49–55.

⁶ Beney Zsuzsa: „Balatoni elégia”, *Jelenkor*, 1960. 6. sz. 11.

⁷ A levelek a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában találhatóak.

⁸ *A Jelenkor repertórium. 1958–1968.*, Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1970.

jellemzi Beney helyzetét: (1961. máj. 22–23.) „nagyon árvának érzi magát az irodalomban; vágyik a bizalmas jó szóra.” Alighanem a *Jelenkortól* – a közlésen kívül – ezt is megkapta. Amikor kritika írására biztattam, munkahelyéről, a szabadság-hegyi Állami Gyermekszanatóriumából, 1961. febr. 22-én kelt levelében ezt írta: „Régóta készülök írni Magának, de a sok egyéb elfoglaltság mellett arra is vártam, hogy küldhessek valamit – s ezt ugyanazért szerettem volna, mint amiért köszönetet is akarok mondani. A *Jelenkor* nemcsak megjelenési lehetőséget adott nekem, hanem, én úgy érzem, hogy otthont is, s ennél többet senkitől nem kaptam volna. Azt hiszem, »vidéki íróknál« vidékibben élek, s a Maguk jóindulatának elsősorban valami biztatást, ösztökélést köszönök. – Recenziót, ezért is, most írok először életemben; remélem, sikerült érzékeltetnem benne azt, amit Sánta novellái lényegének érzek. [...] Nagyon szeretnék egyszer beszélgetni is Magával. Nyáron valószínűleg megyünk Pécsre; remélem, hogy akkor találkozhatunk.”

A tervezett pécsi útra 1961 nyarán valóban sor került. Zsuzsa július 5-én érkezett Pécsre férjével, Beney Lászlóval. A Pannónia Szállóban laktak. Zsuzsa részt vett a *Jelenkor* szerkesztőségében a folyóirat legutóbbi számáról rendezett vitán. Társbérleti lakásunkba is ellátogattak, sokat beszélgettünk. (Ezekben az években a folyóirat munkatársai közül mások is, többen is Pécsre látogattak, eljöttek a szerkesztőségbe, előadást tartottak, vagy diákokkal találkoztak, részt vettek valamelyik pécsi középiskolában ún. rendhagyó irodalomórán: Illyés Gyula, Borsos Miklós, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Hernádi Gyula, Fodor András, Bálint Endre, Sárosi Bálint és mások.) Fodor András írta levelében: (1961. júl. 11.) „Beney Zsuzsától kaptam egy pécsi lapot. Írja, részt vett a *Jelenkor*-vitán. [...] Tőled mindenben el van bűvölve. »Olyan kedves, hogy szinte megható« – írja Veled kapcsolatban.” Pécsi látogatásukra maga is visszatér: (1961. aug. 3.) „Még egyszer nagyon köszönjük pécsi kedvességét.” Illetve 1961. szept. 1-jén, amikor Salgótarjánba kell mennie az ottani tudógondozóban helyettesíteni: „Nagyon sokat gondolok Pécsre – bárcsak inkább egy dunántúli városba kellene mennem!”

Van, amikor én kérek tanulmányt vagy kritikát tőle, van, amikor ő javasol témát a folyóiratnak (például a Szabó Ede válogatásában megjelent magyar Rilke-kötetről szóló írást), van, amikor maga tervez írást (például Eliotról). Küld verseket, amelyeket szívesen közöl a *Jelenkor*, de olyanokat is – és ezt őszintén megírja –, amelyeket a *Vigília* is visszaadott.

Külön kis története van annak a Beney-kritikának, amelyet Fodor András *Tengerek, dombok* című, 1961 tavaszán megjelent verseskötetéről írt. Beney nem tudhatta Pesten, hogy a könyvről már recenziót kértem a Pécsen élő fiatal költőtől, Arató Károlytól. (Az írás majd annak rendje s módja szerint meg is jelenik a *Jelenkor* 1961. évi októberi számában.) Beney ennek ismerete nélkül adja postára írását. Kísérő levelében írja: (1961. szept. 18.) „Bandi kötetéről igazán jót és főleg érdekeset szerettem volna írni. Annyit töprengtem rajta, hogy végül is nem tudom, hogy másnak, első olvasásra világos-e az, amit el akartam mondani róla. Kérem, olvassa el különösen figyelmesen, és csak ha igazán érdekesnek találja, segítsen valahol megjelentetni – attól félek, hogy a *Jelenkor* már »foglalt«. Esetleg a Pécsi Rádió? Ne haragudjon a sok javításért, hanem javítgasson bele. Maga is ott, ahol jónak látja. Előre is köszönöm fáradságát.” – Az említett ok miatt Beney írását a *Jelenkor* nem közölhette. Akkor a szerző a kritikát elküldte Szabó Edének, az *Új Írás* kritikai rovatvezetőjének. Az írás itteni sorsáról is tájékoztatott Beney Zsuzsa: (1961. okt. 29.) „Elküldtem a Bandiról szóló kritikát Szabó Edének, aki nagyon elutasító választ adott (»Kedves Beney elvtársnő« !!! megszólítással). Válaszának lényege az, hogy a kritika bevezetése zavaros gondolatokat tartalmaz, zavaros és túlzásfolt megfogalmazásban.” – Azokban az években a Pécsi Rádióban havonta egy alkalommal irodalmi műsort szerkesztettem. Beney kritikája itt hangzott el. Majd eltelt sok év, és amikor a kilencvenes években a Kaposváron megjelenő *Somogy* című irodalmi és művészeti folyóiratot szerkesztettem, az írás itt nyomtatásban is napvilágot látott.⁹

⁹ Tüskés Tibor: „Ami kimaradt és megmaradt”, *Somogy*, 1993. 3. sz. 24–27.

Beney Zsuzsa szeretne kitörni magányából, írói elszigeteltségéből, újabb és újabb kísérletet tesz, hogy más folyóiratok is közöljék. Nem titkolja el, hogy „ellenpróbát” tesz: ugyanazokkal a versekkel, amelyeket elküldött a *Jelenkornak*, az *Új Írás*nál is jelentkezik. (1962. márc. 16.) „Elküldtem két verset a *Jelenkornak* küldöttek közül Szabó Edének is, aki nem találta megfelelőnek az *Új Írás* nívjának – nem akartam Magukat megcsalni, csak próbát tettem. Nagyon elkeseredtem. Egyáltalán: itt Pesten minősíthetetlenül bánnak a magamfajta próbálkozókkal. Ezért is esik annyira jól a Maga kedvessége. – Az elfogadott két vershez egy hasonló stílusú harmadikat is küldök, vajjon tetszik-e?” (A *Jelenkor* majd a korábban elfogadott két verset közli az augusztusi számban.)

A *Jelenkor* egy-egy számáról szívesen mond véleményt. 1962. máj. 11-én írja a folyóirat áprilisi számáról: „Legújabb *Jelenkor*-a megintcsak nagyon tetszik, s most is, mint mindig, leginkább »szerkesztettsége«. Elsősorban ez az, amivel ma vezetnek – úgy gondolom. Szépen őrzik és tágitják a dunántúli horizontot, őrzik hagyományait és ezzel együtt a tágasabb kapcsolatok hagyományát. Mindig Illyés soraira kell gondolnom: Jöhet idő, hogy emlékezni – bátrabb dolog lesz, mint tervezni. (Idéztem már ezt? Nagy kedvencem.) Tetszik, hogy Babitsot kétszer is megidézik, hogy Andricsról egyszerre közölnek tanulmányt s tőle novellát, és nagyon tetszik az Ormánság problémának versben, tanulmányban és Kiss Géza szellemében történt föllesztése.” Mivel újabb tanulmányt kértem tőle, később így ír a levélben: „Rengeteget jelent nekem az, hogy valahol várják – ha nem is igazán várják, de elfogadják írásaimat. Csak a *Jelenkor* kapcsol az irodalomhoz – nem csak külső vonatkozásban, hanem »belül« is. Itt Pesten minden versemet elutasítják, ha hébe-hóba megpróbálkozom itt-ott. A *Jelenkor* többet jelent nekem, mint a pesti lapok, mert szellemileg sokkal közelebb áll hozzám, de azért a dolog »hivatalos« oldaláért, részben pedig a több megjelenési lehetőségért, mindig megpróbálkozom másutt is.”

Újabb pécsi látogatást tervez május végére. „Úgy-e elfogadnak a dunántúli írók gyülekezetébe, ha pesti is vagyok? Nagyon szeretnék lemenni Pécsre.” A látogatás nem valósul meg. A küldött verskéziratokkal kapcsolatban is elbizonytalanodik, versek cseréjét kéri. Ugyanakkor 1962 őszén kérésemre elmegy a *Jelenkor* képviselőjében a fiatal kritikusok problémáiról rendezett írószövetségi vitára, ahol Szabolcsi Miklós a témát fölvezető előadó, Beney jegyzeteket készít az elhangzottakról, sőt hozzá is szól, Fodor András szerint: „okosan, komolyan”.

Leveleiben írótársairól sem hallgatja el véleményét. Ezek a fejtegetések líraképét, a költéssel kapcsolatos véleményét, igényét jól kifejezik. Először megígéri, hogy ír Vas István új könyvéről, összegyűjtött verseiről, majd visszaszívja szavait. (1963. jún. 5.) „Nagyon, de nagyon szégyellem magam: mostanáig próbálkoztam, hogy írok Vas István verseskönyvéről – és végül rájöttem arra, hogy nem megy. Nem rossznak, hanem jelentéktelennek tartom – sok fiatal költőt ismerek, akiket nem tartok különösebben sokra, de érzek bennük valami eredetiséget; ha nem is költői értékeik, de a mai idők jellemzése szempontjából valami említésre méltó problémát. (Pl. Tornai, Csoóri.)” Majd így folytatja fejtegetését: „Csoóri verseskönyvéről végül is nem írtam, de sokat gondolkoztam versei ritmikai szerkezetén, s talán egyszer sikerül egy nagyobb tanulmányban ezt is elmondanom.” Aztán visszatér a Vas István-problémára. Beney Zsuzsa számára a polgár eszményét apja testesítette meg. Vas István polgárság-kritikáját erőtlennek, hamisnak érzi. „Vas István azonban – érzésem szerint – nem elég bátor, vagy ha úgy jobban tetszik, eredeti, egy új forma megalkotásához, s ahhoz sem elég erős, hogy egy régi formát étellel tudjon megtölteni. S világnézete is: programja, hogy a polgárságtól elszakadjon – de emögött az elszakadási törekvés mögött nem érzek semmi konstruktív érzelmi fűtöttséget. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy rossz költő, az olaszországi kötete¹⁰ például tetszett is nekem –

¹⁰ Vas István: *Római pillanat*, Révai, Bp., 1948.

de összegyűjtött versek értékelésénél feltétlenül a negatívumok domborodnának ki, már csak azért is, mert ilyen alkalommal nem kritikát, hanem gratulációt szoktak írni. [...] Vas István költészete nem is olyan érdekes a számomra, hogy érdemesnek tartanám ezt a ke-sernyés mérleget megmutatni.”

1961-ben épült föl Balatonfenyvesen nyaralónk. 1963. augusztusában Beneyék egy alkalommal itt is meglátogattak bennünket. Erre utal az a szeptember 7-én kelt levelezőlap, amelyen Zsuzsa megjegyzi: „Még egyszer nagyon köszönjük a kedves fenyvesi vendég-látást.”

1963 őszén kritikát kérek Beney Zsuzsától a *Jelenkor* számára Csanádi Imre új verses-kötetéről, az *Ördögök szekérénről*. Fodor András leveléből értesülök arról, hogy Beney Zsuzsa gyermeket vár: egyszerre készül az írás a *Jelenkornak*, és készül az édesanya a jö-vevény fogadására. Fodor András arról ír levelében (okt. 27–28.), hogy Beney még nem szülte meg gyermekét. „Előbb Csanádi Imréről szóló cikkét szeretné világra hozni.” Mi-előtt az elkészült írást Beney Zsuzsa elküldené Pécsre, Fodor megmutatja az írást Csa-nádi Imrének. „»Ez a nő gondolkodik!« – ütötte föl a fejét a kritikából” – írta Fodor András. 1963. nov. 15-én adja hírül Fodor András levele: „Zsuzsa tegnapelőtt megszülte Péter nevű fiát. Szép, erőteljes gyerek!” Az anya számára azonban a szülés nem volt problémátlan. A komplikációk miatt több hétre kórházban kellett maradnia. 1964. jan. 9-én kelt lapján írja: „Nov. 13-án született meg a fiam. Még mindig beteg vagyok, saj-nos, de már otthon.”

Ez már az az idő, amikor a *Jelenkort* a sajtóban és különféle hivatalos fórumokon súlyos irodalompolitikai vádak érik. Beney Zsuzsa 1964. jan. 17-én még elküldi Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényéről írott kritikáját, de a szerkesztőség azt már nem tudja közölni.

*

Kapcsolatunk történetének van két olyan mellékszála, amelyről külön kell beszélnem. Az egyik szál Fülep Lajoshoz, a másik Weöres Sándorhoz vezet.

Beney Zsuzsát Fülep Lajoshoz – miként másokat, Hernádi Gyulát, Lakatos Kálmánt, Tornai Józsefet, engem – Fodor András vitte el. Ennek pontos idejét és a bemutatkozás le-folyását Fodor naplójából ismerjük. 1960. augusztus 18-án zajlott le a találkozás.¹¹ Beney nevét Fülep is a *Vigiliában* 1958-ban megjelent Weöres-tanulmánya és az ott publikált versei után jegyezte meg. Fülep elvárta, hogy tisztelői őt keressék meg, de ha valakit érté-kes embernek ismert meg, akkor a személy és műve mellé állt. Beney Zsuzsa – majd férje is – csatlakozik a professzort heti rendszerességgel fölkereső Széher úti „tanítványi” tár-sasághoz. Beney Zsuzsa tizennégy levelet ír Fülepnek, verseit is elküldi, azokra bírálatot kér és kap.¹² Fülep nagyra becsüli Beney tehetségét, költészetét. 1962. április 6-án azért kí-ván a *Jelenkorra* előfizetni, mert ott – többek között – Beney verseit olvasta. Amikor az év nyarán Fülep Zengővárkonyba látogat, Beneyék is elkísérik. Fülep egy-egy ceruzaírásos cédulán közli véleményét Beney verseiről. Pl. „Valamennyi előző társuknál jobban tetsze-nek.” Amikor Beney Zsuzsa 1963-ban Bécsben, vagy ugyanebben az évben Beney László Prágában jár, képeslapot küld Fülepnek. 1964 nyarán Beney Zsuzsa családjával abban a Széher úti kis házban nyaral, amelyet Fülep Lajos szerzett nekik. Beney Zsuzsa féléves iz-raeli tartózkodása idején is kapcsolatban marad Füleppel, aki Dickinson-fordításra biz-tatja, Beney viszont Izraelből elküldi Fülepnek Emily Dickinsonnal foglalkozó angol nyelvű tanulmányát.

¹¹ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*, I. kötet, Magvető, Bp., 1986. 121–122.

¹² *Fülep Lajos levelezése VII. 1961–1970.*, F. Csanak Dóra (szerk.), a jegyzeteket és a mutatókat összeál-lította), MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Bp., 2007.

Fülep és Beney kapcsolata különböző okok miatt a hatvanas években meglazul, ritkábban találkoznak, és ritkábban váltanak levelet. Beney egyre magányosabb lesz. Fülep körül szakadoznak a kapcsolatok. Fodor András 1966. dec. 12-én kelt levelében olvasom: „Weöresék, Vekerdi Laci kapcsolata is akadozik, Beney Zsuzsáé már-már lezáródott.” A heti találkozásokat a professzor kívánságára ritkítják, havi találkozások váltják föl.

A Fülep körüli változásokban minden bizonnyal szerepet játszik az az indulat és az a bonyodalom is, amelyet Fülepben a *Jelenkor*ban megjelent Fülepről szóló írásom, fiktív filmnovellám kiváltott.¹³ Az erős én-tudat elhomályosítja Fülep tekintetét. Ismét Fodor András levelét idézem: (1966. dec. 29.) „A Tárogató úti társaság a történetek hallatán igen felbolydult. Többféle magyarázat is van Fülep viselkedésére. Beney Zsuzsa szerint, aki 82 éves korára nem kapta meg az önbecsülésének járó rangot, annak semmiféle elismerés sem elég, erejét demonstrálva inkább megsértődik, elvágja az utolsó szálakat is, csak kiszolgáltatottá ne váljon.”

Amikor 1970-ben Fülep kórházba kerül, halála előtt Beney Zsuzsa még meglátogatja. Mindemellett Beney szuverén személyiség. Véleményét, ítéletét a tisztelet, a ragaszkodás nem homályosítja el. Kritikus egyéniség. Fenntartását Füleppel kapcsolatban is megőrizte. Amikor 1978-ban, Fülep halála után nyolc évvel elküldöm neki Fülep Lajos zengővárkonyi éveiről szóló tanulmányom különlenyomatát, ezt írja: (1978. máj. 31.) „Fülep Lajos életében s életéről minden érdekel – különösen, ha úgy, ahogy Maga, egyszerre filológusi pontossággal és szeretettel közli azt. – De vajon mindazok a kapcsolatok, melyeket kiderített és tanulmányában elemzett, tényleges kapcsolódást jelentettek-e? Ismerősök mellett voltak-e igazi barátai is a várkonyi években? Kevésbé hiszem, s ennek a máig is sugárzó, tragikus magánynak igazi okát valószínűleg nem – vagy nem annyira – környezetében, körülményeiben, mint inkább végzetes magába zárkózásában, szellemi göggyében és tudása tragikumában látom; abban, hogy már ezekben az években is olyasmit tudhatott az emberi kultúra jelentéséről, lehetőségeiről, elpusztulásáról, amit, szörnyősége miatt nem oszthatott meg senkivel. Ő is tudta: Kasszandra-sorsot élt, és intellektusa magánya köré pszichológiai magányt kovácsolt.”

Weöres Sándor – akinek a folyóiratot kilenc másik magyar íróval együtt tiszteletpéldányként küldte a szerkesztőség – a *Jelenkor*ban olvasta először Beney Zsuzsa verseit. A két-havonta megjelenő lap 1960-ban és 1961-ben egy-egy, 1962-ben három versét publikálta. A *Jelenkor* 1961. évi 5. számában megjelent *Egy mártír emlékére* című Beney-vers után ezt írta Weöres Sándor Fülepnék:¹⁴ „Az alvilágba-ereszkedés leírása gyönyörű és szuggesztív, sötétségbe vezet, látunk egy holt anyát holt csecsemőjével, aztán egy sikoltás és semmi. – Ahogy Lajos bátyám mondta, a vers relief-szerű plasztikus kezdete szebb, mint elmosódó befejezése. – Szeretnék Beney Zsuzsától több verset olvasni.” A *Jelenkor* 1962. évi 1. számában Weöres újabb Beney-verssel találkozik. Weöres Fülepnék írt levelében hosszan foglalkozik a költeménnyel, mi itt csak néhány mondatát idézzük: „a *Jelenkor* ez évi első számában olvastam Beney Zsuzsa »Zene« című versét. Ez már hibátlan remekmű. Magyarul még nem írtak ennyire szubtilis strukturájú költeményt. Csupa átlátszó rezgés, anyagtalannak érződik, de könnyű súlyú, mint egy lebegőnek látszó gót katedrális, vagy Bach és Bartók valamely fugája. Bonyolult szövéssé, de transzparens egyszerűségű.” Fülep ezt követően elküldi Weöresnek azokat a kéziratos Beney-verseket (Beney levelével együtt), amelyeket a költő adott át neki. Ezek a versek már kevésbé tetszenek Weöresnek. 1962. márc. 28-án írja Fülepnék: „Köszönöm Beney Zsuzsa verseit. A most küldött hat vers, úgy érzem, jóval

¹³ Tüskés Tibor: „Várkonyi gesztenyék”, *Jelenkor*, 1966. 12. sz. 1111–1116. = Uő.: *Pannóniai változatok*, Szépirodalmi, Bp., 1977. 317–330. = Uő.: *Kedves Professzor Úr! Írások Fülep Lajosról*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1995. 130–141.

¹⁴ *Fülep Lajos levelezése VII. 1961–1970.*, 80.

erőtlenebb, mint a *Jelenkorban* megjelent két szuggesztív költemény; ahogy ő maga írja kísérő levelében, »nem igazi versek, mind csupa keresgélés«. Kíváncsi vagyok a folytatásra, és kívánom, hogy munkája sikerüljön.” A levél mellett Weöres elküldi Fülepnek saját versét, amelyet Beney Zsuzsához írt. „Írtam a költőnőhöz egy jambikus epistolát, itt küldöm Lajos Bátyámnak, azzal a kéréssel, hogy csak akkor adja át a címzettnak, ha úgy érzi, hogy a benne foglalt tanács nem zavarja meg őt, hanem segíti.” (A vers nyomtatásban 1968-ban, Weöres Sándor a *Merülő Saturnus* című kötetében jelent meg *Két világ határán* címmel, „Jegyzet Beney Zsuzsa alvilág-költeményéhez” alcímmel; eszerint a verset a *Jelenkorban* olvasott *Egy mártír emlékére* című Beney-vers ihlette.) Fülep átadta a verset, s Beney levélben köszönte meg Weöresnek az „epistolát”.

Ezt követően, 1962. június 29-én Fülep Lajosnál a Széher úton Beney Zsuzsa személyesen is megismerkedik a Weöres-házaspárral. A találkozásnál F. Csanak Dóra és Fodor András is jelen vannak.¹⁵

Most néhány év kihagyás következik, amelyből nincs adatunk Beney Zsuzsa és Weöres Sándor kapcsolatáról. Majd 1969-ben megjelenik a *Költők egymás közt* című antológia, amelyben tizenöt fiatal költőt egy-egy idősebb pályatárs mutatott be. Beney Zsuzsa verseihez Weöres Sándor írt bevezetőt. A méltatást így kezdte: „A magyar költészet még aligha produkált szubtilisabbat, szellemibbet, mint Beney Zsuzsa lírája. Versei annyira éterikusak, hogy eleinte alig érzékeljük a témáikat, csak többszöri elolvasás után bontakoznak ki. Anyagtalannak hatnak, átlátszó fényfátyolnak, pedig nagyon is keményen megmunkált matéria rejlik bennük.”¹⁶ A kötetben megjelent tizennégy vers volt Beney Zsuzsa első kötetbeni szereplése. A versek előtt látható fotót, a költő portréját Koffán Károly grafikus és fotóművész készítette. Beney Zsuzsa ekkor ismerkedett meg Koffán Károllyal.

*

1964. augusztus közepén irodalompolitikai okokból, szerkesztői elveim és gyakorlatom, esztétikai nézeteim és igényeim miatt, a polgári, „modernista”, egzisztencialista irodalom támogatásának a vádjával eltávolítottak a *Jelenkor* éléről. Csakhamar szerkesztőtársaim közül Csorba Győző és – valamivel később – Bertha Bulcsu is kiváltak a lap szerkesztőbizottságából. A változás egyik érzékelhető jele nemcsak az volt, hogy a lap a továbbiakban nem tartott igényt Beney Zsuzsa írásaira, hanem egy sokkal drasztikusabb megnyilvánulás is: a szerkesztőségbe újonnan delegált Nemes István főiskolai tanár nyíltan megtámadta egyik írásában Beney Zsuzsát.¹⁷ Fodor András 1965. febr. 13-án megírja nekem, hogy Fülep Lajos – aki rövidesen lemond a *Jelenkor* előfizetéséről – azzal a megjegyzéssel adja át neki a folyóirat februári számát: „vigye haza, polémia van benne Zsuzsa Radnótijáról”. Ugyanis Beney *Az élő Radnóti* címmel tanulmányt írt a *Kortárs* 1964. évi 11. számában, és Nemes István ezt a tanulmányt támadja meg Bori Imre Radnótiával foglalkozó írásával együtt. „Beney Zsuzsa még messzebb megy Bori Imrénél a degradáló értelmezésben, midőn Radnótit elsősorban *formavilágáért* ünnepli, aki – véleménye szerint – »sohasem szól harcos, agitatív hangon«, sőt még formáira is tesz kisebbítő megjegyzéseket...” – írja Nemes István, majd önkényesen kiválasztott példákkal, idézetekkel igyekszik „válaszolni” Beney Zsuzsának, és cáfolni megállapításait.

1965 után Beney Zsuzsával kialakult kapcsolatom történetében olyan évek következnek – hét év –, amikor hiányzik a levelezés közöttünk, bár – főként Fodor András levelei-

¹⁵ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*, II. kötet, Magvető, Bp., 1986. 111–112.

¹⁶ *Költők egymás közt*, 39.

¹⁷ Nemes István: „»De haragod füstje még szálljon az égig«. Megjegyzések Radnóti Miklós formáiról”, *Jelenkor*, 1965. 2. sz. 169–177.

ből – változatlanul eljutnak hozzám a hírek Zsuzsa életéről, és én is figyelemmel kísérem irodalmi munkásságát, publikációit.

Ezek az évek Beney Zsuzsa számára gondokkal, tragédiákkal terhes, súlyos évek.

Már Péter fia megszületését komplikációk követik. Zsuzsa hosszú ideig nem tud járni. Fülep egyik leveléből, melyet gazdasszonyának írt, tudjuk, hogy a professzort látogató társaság tagjai közül 1964 végén „Beney Zs. nem jön, nem javul semmit, most valami instrumentummal próbálkoznak rajta, hogy lesz-e eredmény, majd elvállik”. A még nagyobb tragédia akkor következik be, amikor kisfia meghal. A barátokat is megrázza a hír. Fodor András levele így osztja meg velem a drasztikus lelki megrázkódtatást: (1965. szept. 14.) „Beney Zsuzsa kétéves kisfia, aki maga volt az egészség és vidámság – az érte életre szóló megrokkantást vállaló anya egyetlen reményteljes értelme egyik napról a másikra agyvelőgyulladásban meghalt. Rágondolni se merek, mi lesz Zsuzsával. Egyelőre kórházban altatják, de ha fölébred, vajon képes lesz-e elviselni az életet, amitől a gyermekeken kívül alig kapott tiszta örömet? Aggódunk nagyon további sorsáért, s nem tudom megérteni, mért játszott a sors ennyire gonosz játékot ezzel a szerencsétlen nővel. Nagyon szép verset írt a nyáron. Egyiknek »Requiem« a címe... S mindig mondogatta: csak ez az év múljon el...”

Amikor Zsuzsát kiengedik a kórházból, fájdmával külföldre, Izraelben élő rokonaihoz akar utazni. Tervéről ismét Fodor András levele tájékoztat: (1965. okt. 3.) „Beney Zsuzsával beszélgettem nemrég. Ő hívott be a kórházba, ahol a haláleset után két hetet töltött. Bámulatos erővel viseli sorsát, csak a környezet s az emberek elől menekül. Három hónapra Izraelbe készül, ottani rokonokhoz. Kérdés, mi lesz visszajövele után?” Az elindulás is akadályokkal jár. Egy hét múlva írja Fodor András: (1965. okt. 11.) „Beney Zsuzsa valamennyire összeszedte magát, de útlevelet egyelőre nem kap. Nem szívesen enged ki az orvosokat, mert sokan disszidálnak közülök.” Végre az útlevél megérkezik, és Zsuzsa október utolsó napjaiban Izraelbe röpül.

A három hónapra tervezett utazásból féléves kint tartózkodás lesz. Az itthoniak közül Füleppel tartja a levél-kapcsolatot, aki alkotó munkára, fordításra ösztönzi. Ám ott is „borzasztóan egyedül” van. Hazaérkezéséről is Fodor Andrásról kaptam hírt: (1966. márc. 30.) „Tegnap, több mint öt hónapos távollét után hazaérkezett Beney Zsuzsa. Elég jó hangulatban van; azt mondja, sok erőt gyűjtött. Már dolgozik is.” De költőként nem akarja befogadni a hivatalos, pesti irodalmi világ. „Jellemző, hogy október óta nem tudtam elérni a legszívrehatóbb érvekkel se, hogy a *Kortársban* elfogadott versét közöljék. Igaz, Lator versei több mint egy év óta nem kerülnek elő.”

A lelki megrázkódtatások hazatértével nem érnek véget. 1966-ban férje, Beney László önként átlépett a halálba, öngyilkos lesz. Fodor András írja Fülepnek 1966. jún. 22-én Beney Zsuzsáról: „Állapota, úgy látszik, semmit sem javul. Panaszolja, hogy a fürdőszobáig is alig tud elvándorolni.” Beney Zsuzsa pedig, amikor Füleptől 1966. jún. 27-én kölcsönkéri Lesznai Anna egyik regényét, ezt a három szót fűzi kéréséhez: „Nagyon szomorú vagyok.”

Már az előző évben egyik hosszabb versére, az 1965-ben írt *Requiem* címűre, melyet levelében Fodor András is „nagyon szép versként” említett, Fülep Lajos azt mondta: „sötétebb a feketénél”. 1967-ben pedig Beney így panaszodik Fülepnek: „már beszélni is elfelejtetek, az emlékeim is elhagynak”. Ettől az időtől kezdve lesz költészetének központi témája a szenvedés, a magány, az elmúlás, a halál és az istenkeresés gondolata. Talán az említett lelki megrázkódtatások fordítják figyelmét az új műformák irányába is. Már Izraelben prózát akar írni, egy regény-terv motoszka a fejében. Itthon gyerekversek írásával kísérletezik. Erről én adok jelzést Fodor Andrásnak: (1966. dec. 18.) „Beney Zsuzsa gyerekverseit olvastam valahol. Tiszta, szép darabok, érdekes ritmusjátékok, de helyenként kissé Weöres-ös, másutt meg túl egyszerű nyelvi megoldásokkal.” (Gyerekverseket tartalmazó kötete, a *Cérnahangra* majd 1972-ben jelenik meg.)

1972-ben látott napvilágot Beney Zsuzsa első önálló verseskötete, a *Tűzföld*. A könyvet minden bizonnyal elküldte, bár a példányt a polcomon most nem találom. (Azóta egy választ és két költözést éltem át.) Ezt sejteti az is, hogy kritikát írtam a kötetéről. Abban az időben a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának műsoraiban elég rendszeresen hangzottak el könyvbírálataim, összeállításaim. A szerializmus minden fajtájától idegenkedem: kritikusi elvem, hogy írásomat a megjelenés előtt nem küldöm el a könyv szerzőjének, sőt arról sem szoktam értesíteni, hogy a kritika hol hangzik el, vagy hol és mikor jelenik meg. A jelen esetben is ez történt. A *Tűzföldről* szóló műsor 1972. okt. 17-én hangzott el a Kossuth Rádióban. Beney Zsuzsa a műsor egyik hallgatójától értesült erről. 1972. okt. 24-én írja: „Nagyon kétségbeestem, hogy nem hallottam a Rádióban a rólam szóló előadását. Mindenki mondja, hogy milyen szép volt. Nagyon-nagyon kérem, ha meglenne a kézírata, küldje el nekem, és azt is, hogy milyen verseket szavaltak.” Minden bizonnyal teljesítettem kérését, mert 1972. nov. 26-án arról értesít: „Nagyon köszönöm, hogy elküldte az előadás szövegét, de még inkább, hogy megírta – hogy ilyen kedves figyelemmel követte ezeket a verseket, annyira, hogy sok mindent észrevett bennük, amit addig én magam sem tudatosítottam. Nem csak a megtisztelő jó véleményét és cikkének gondos és tiszta fogalmazását, hanem elsősorban a beleérzést köszönöm – együttérzést olvastam ki belőle.”

*

Ez már az az idő, amikor neki is, nekem is könyveink jelennek meg, ritkábban váltunk levelet (az 1972 utáni évtizedekből mindössze tíz levele maradt fenn), s akkor sem írunk hosszan, a levelek ritkán tartalmazzak a köszöneten és néhány híren kívül hosszabb fejtegetéseket, csak néha nyílik lehetőség arra, hogy egymás könyveiről valamelyik folyóiratban részletes kritikát írjunk.

Levelei jelzik, hogy az alábbi könyveimet küldtem el Beney Zsuzsának: *Nyár, erdő, kakukk* (1973), *Versről versre* (1976), *Pannóniai változatok* (1977), *Fülep Lajos zengővárkonyi évei* (különlenyomat, 1977), *Pilinszky János* (1986), *Párhuzamos történelem* (1992), *Kedves Professzor Úr!* (1995). – Könyvtáramban Beney Zsuzsa hat dedikált könyvét találtam meg: *A második szó* (1981), *Napló, előtte és utána* (1987), *Gyász* (1987), *Versék a labirintusból* (1992), *Szó és csend között* (1993), *Két parton* (2000).

Dedikációi szűkszavúak. *A második szóba* írta: „Tüskés Tibornak régi barátsággal és szeretettel 1981. május Beney Zsuzsa”. Esszékötetete, a *Szó és csend között* ezt a bejegyzését őrzi: „Annának és Tibornak igaz szeretettel 1993. szeptember Zsuzsa”.

A baranyai útirajzokat tartalmazó *Nyár, erdő, kakukk* című könyvem kézhezvételét egy képeslapon jelzi: (1974. aug. 1.) „Köszönöm szépen kedves levelét és szép könyvét – érdekes és a legjobb értelemben »kellemes« olvasmány: érezni benne szeretetét, és az olvasóval is megszeretteti a tájat. Lehet, hogy ezt érezni tanítani – a legfontosabb, amit író tehet.”

Versről versre című könyvem tizenhárom huszadik századi magyar költő egy-egy versének értelmezését tartalmazza. A verselemzés „műfaja” Beney Zsuzsát is foglalkoztatta, valószínű, ez indította arra, hogy a könyvről az *Élet és Irodalomban* (1976. 36. sz. 10. p.) *Versék mélyén* címmel kritikát írjon. Még a kritika megjelenése előtt jelzi levelében: (1976. aug. 19.) „Nagyon köszönöm könyvét, érdeklődéssel olvastam – úgy is, mint riválisa. (Én is szeretnék valami hasonlót írni.) Irigységemnek nyilvánosan adtam hangot az *És*-ben – remélem azonban, hogy tudja: tetszéssel és igaz barátsággal.” (Az ő, tizenegy-tizenhárom éveseknek szánt „versről versre” könyve, a *Nyitva van az aranykapu* majd 1979-ben lát napvilágot.)

Pannóniai változatok című tanulmánykötetemet azért köszöni megkésve (1977. szept. 4-én), mert „Koffán Karcsi, aki meglátta nálam, elvitte. Neki is tetszett, s ott is tartotta magánál, ezért aztán rengeteg tennivalóm között megfeledeztem róla, s éppen az utóbbi héten jutott újra az eszembe.” A géppel írt levélhez Koffán Károly is megjegyzést fűz, aki

fontosnak tartja megjegyezni, hogy baranyai származék, (akivel Zsuzsa majd együtt él, és aki 1985-ben hal majd meg). „Kedves Tibor! Hát ez az igazság. Nagyon kedveltem a könyvedet; sok közös barát-ismerős van benne, örömmel találkoznék Veled is alkalomadtán! Szeretettel üdvözöl Koffán Karcsi. Geresden születtem!”

1978. febr. 26-án azért küld verseket Beney Zsuzsa, hogy azokat a *Jelenkornak* továbbítsam, amelynek 1964. augusztus közepe óta Szederkényi Ervin a főszerkesztője. „Alighanem közvetlenül is elküldhetném ezeket a verseket a *Jelenkornak*, de Maga olyan sokszor volt már gondoskodó dajkájuk, hogy most is kérem: adja át az »illetékeseknek«. Remélem, megfelelnek. – Régen nem találkoztunk – ahogy látom, Maga is sokat dolgozik, én is írok újra verseket is (több, mint hat évi szünet után).” Tizennégy évi szünet után a küldeményből egyetlen verset közöl a folyóirat („Vadkacsák”, 1978. 6. sz. 512–513.), melynek szerkesztőségében egy éve ismét jelen van Csorba Győző. Szederkényi Ervin főszerkesztősége idején még egy alkalommal ad helyet a lap Beney Zsuzsa egyik versének. (*Csillog, de eltűnik*, 1983. 2. sz. 122–123.) Mióta Ágoston Zoltán szerkeszti a folyóiratot, 2000-ben, 2004-ben és 2006-ban szerepeltek a *Jelenkornak* Beney Zsuzsa költeményei.

A huszadik századi magyar irodalomban Beney Zsuzsa alighanem József Attila, Weöres Sándor és Pilinszky János életművét becsülte a legtöbbre. Legfontosabb tanulmányait róluk írta. Joggal számítottam érdeklődésére, amikor 1986-ban megjelent Pilinszkyről írott könyvem a Szépirodalmi Kiadó „Arcok és vallomások” sorozatában, az első, a teljes életpályán végigtekintő portré. A könyv bírálatára Horányi Özséb, a *Janus* című periodika szerkesztője Beney Zsuzsát kérte fel. A bírálat a *Janus* 1987. évi őszi számában látott napvilágot. (IV. 2. 77–84.) A terjedelmes és igényes elemzés általában elismeréssel szól a könyvről, „korrekt, pontos, végletekig lelkiismeretes munkának” mondja, véleménykülönbségünk egyetlen ponton volt, de erről – akár levélben is – fölöslegesnek éreztem vitatkozni. A különbséget itt is csak röviden és leegyszerűsítve jelzem. Pilinszky hitében, istenkeresésében és Isten-képében (valamint költői képalkotásában) én az Újszövetség hitét és a kereszténység Isten-képét hangsúlyoztam, Beney Zsuzsa ezzel szemben Pilinszky hitének és lírájának (valamint metaforavilágának) archetipikus jellegét, őszövetségi vonásait emelte ki, Pilinszky Isten-képében az Ótestamentum Istenét, „egy feloldást nem ismerő istenség alakját” vélte fölfedezni.

*

A kilencvenes években még egyszer alkalmam nyílt arra, hogy munkatársi támogatását kérjem.

Még 1985-ben, a szocialista és centralizált magyar könyvkiadás korában lehetőség nyílt arra, hogy akkori munkahelyem, a Baranya Megyei Könyvtár kebelében Pannónia Könyvek néven önálló könyvkiadói tevékenység induljon el, Pécssett ismét országosan terjesztett könyvek jelenjenek meg három-ötezer példányban, eleinte még – 1989-ig, amíg létezett – a Kiadói Főigazgatóság engedélyével, később anélkül, saját felelősségünkre és anyagi kockázatunkra. A feladatot sorozatszerkesztőként, munkaköri köteleességként láttam el. Felelős kiadó a könyvtár igazgatója, dr. Román Lászlóné volt. Kezdetben főként reprint jellegű könyveket adtunk ki (például Hamvas Béla, Lükő Gábor, gróf Révay József, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar művét, Weöres Sándor Pécssett megjelent első öt munkáját), később eredeti, új és főleg szépirodalmi könyvek megjelentetésére is vállalkoztunk.

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a Janus Pannonius Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének vezetésére Kabdebó Lóránt kapott megbízást. Beney Zsuzsát is, engem is meghívott vendéglőladónak, illetve szemináriumvezetőnek. Beney Zsuzsa, aki Pestről járt le, József Attiláról tartott előadásokat, én a huszadik századi magyar irodalmi folyóiratokról valamint a *Nyugat* harmadik nemzedékének tag-

jairól beszéltem. Ekkor ismét, az egyetemen is, lakásunkban is többször találkoztam Zsuzsával, második feleségemet is megszerette. Az egyik alkalommal fölvettem: a Pannónia Könyvek szívesen kiadná új verseit önálló kötetben.

Beney Zsuzsa örömmel fogadta a gondolatot. A *Versek a labirintusból* kéziratát, a negyven szonettet pár sor kíséretében postán küldte el. (1991. márc. 18.) „Nem tudom telefonon elérni, azért küldöm így, kérdés nélkül ezt a könyvet – ha lehetséges, a Pannónia Könyvek sorozatába. – Nagy szépséghibája, hogy az első 20 megjelent az összegyűjtött verseim között, de szeretném, ha ér valamit, így, egységesen, mind a negyven [megjelenjék]. Persze igazán rajzokkal lenne szép.” Akkor én már ugyan nyugdíjba készültem, de a kötet kiadását szívesen támogattam. A kísérőrajzok közlését is jónak tartottam, és volt rá ötletem, hogy kit kellene „illusztrátorként” megnyerni. A kiadó archívumában fennmaradt annak a levélnek a másolata, amelyben a kiadás lehetőségéről Beney Zsuzsát tájékoztattam. Mivel ez is a kötet kiadásának történetéhez tartozik, innét másolom le a dokumentum néhány részletét.

(1991. márc. 25.) „Kedves Zsuzsa, nagyon szépen köszönöm levelét, küldeményét. Nem kell engem meggyőzni a ciklus szépségéről, egységéről, kiadásának szükségességéről. Úgy emlékezem, már annak idején, a versek első közlésekor megragadták figyelmemet. Talán leginkább a *Kortársban* megjelent darabok. Tehát egyetértek, támogatom a gondolatot, hogy a Pannónia Könyvek sorában megjelenjék. (Károlyi Amy, Csorba Győző, Benkő Attila versesköteteinek társaságában, gondolom, nem is éreznék rosszul magukat a versek.) Erre leghamarabb jövőre kerülhetne sor. Az ügyet előkészítem, támogatom, akkor is, ha akkorra már utódom ül a sorozatszerkesztő székében. Kísérőrajzokra gondolt. Ez nekem is azonnal eszembe jutott. Annál is inkább, mert a napokban nyitottam meg itt, Pécsen Gyarmathy Tihamér kiállítását, s az ő nonfiguratív rajzai, úgy érzem, jól illenének a kötetbe. (Nem valamiféle hagyományos illusztrációra gondolok!) Vagyis meglevő, nonfiguratív lapok kiválasztására gondolok. Tihamér mester szívesen venne részt a vállalkozásban, ismeri Zsuzsa nevét, sőt egy Weöressel való látogatására, találkozásukra is emlékezik. Hívott bennünket magához (Bp., Damjanich u. 44.), egyik jövendő, közeli kiállításom utam alkalmával létre kellene hozni a látogatást, a találkozást nála és velem, hogy a megfelelő lapokat (legalább tíz rajzot) kiválaszthassuk, és a kötet kiállításának formai problémáit is megbeszéljük. Példányszámról, tiszteletdíjról s egyebekről talán ezt követően állapodhatnánk meg.”

A találkozás rövidesen létrejött Gyarmathy Tihamér pesti műtermében. A mester elénk tette a rajzokat, amelyeknek közlésére gondolt a kötetben. Emlékezem, Zsuzsa eleinte idegenkedett a fekete-fehér tusrajzoktól, de aztán elfogadta választásomat, azt a tíz, különböző méretű tusrajzot, amely álló elhelyezésben bekerült a nemesen egyszerű kiállítású, puha táblás, hivalkodás nélküli kötetbe.

A könyvnek – a könyv alkotóinak és szerkesztőjének a részvételével – Budapesten 1992. április 6-án, az Írók Könyvesboltjában volt a bemutatója. Megmaradt az esemény meghívója. Beney Zsuzsa és Gyarmathy Tihamér a könyv egyik példányát ekkor dedikálta nekem. Beney Zsuzsa ezt írta: „Tüskés Tibornak hálával mindenkori kedvességéért őszinte barátsággal és szeretettel 1992. április 6-án Zsuzsa”. A könyvnek Pécsen is rendeztünk bemutatót Beney Zsuzsa részvételével. Itt, 1993. őszén Thomka Beáta mutatta be a kötetet.

Még két lapját őrzöm abból az időből, amikor már nem én vezettem az akkor már Pro Pannonia Kiadói Alapítványként működő kiadói műhelyt, és Zsuzsa már nem a pécsi, hanem a miskolci egyetemre járt előadást tartani, ahová az ugyancsak oda „átpártolt” Kabdebó Lóránt professzor hívta meg.

Az egyik lapon *Párhuzamos történelem* című könyvemnek köszöni meg, és könyvének tervezett pécsi bemutatójával kapcsolatban tájékoztat, mivel annak műsorába új verseket is kértek tőle. (1993. jún. 13.) „Nagyon köszönöm Tibor könyvét, őszinte örömet okozott velem, és most is bámulom hihetetlen erejét és alkotókedvét. Együttal a Pannónia Kiadónak is válaszolom, hogy örömmel megyek szepet. 20-án (az lenne jó, ha még éjszaka vissza is

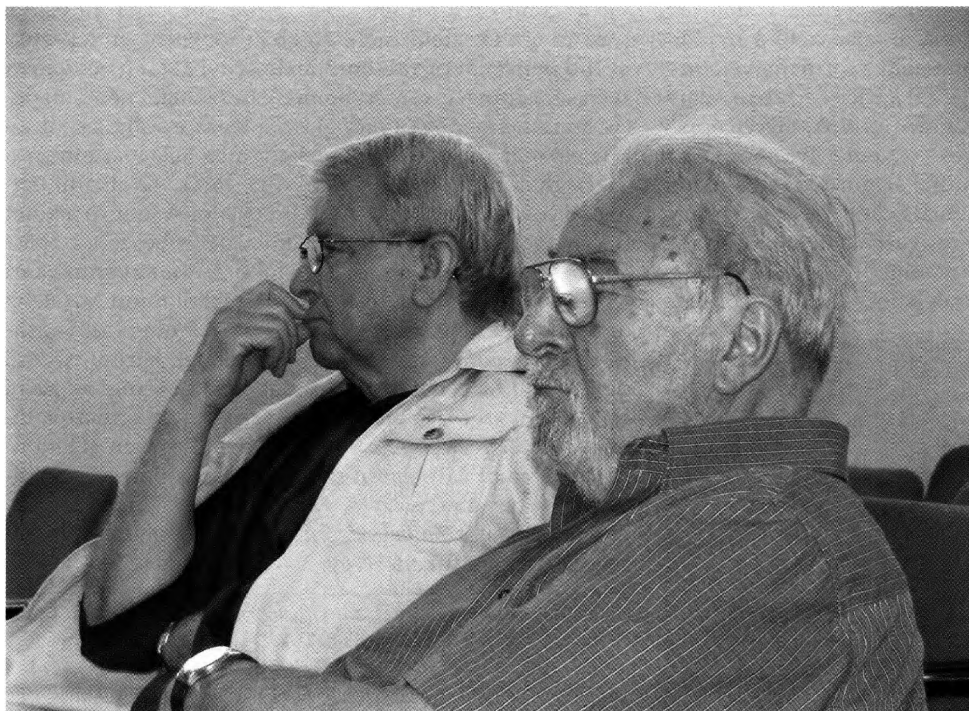
jöhetnek, mert csütörtökönként járok Miskolcra). Egyelőre még nem tudok semmiféle írást küldeni, talán addig még születik egy és más. Örülök a találkozásnak!”

A másik lapja két évvel később érkezett. Ebben is könyvet, a *Kedves Professor Úr!* című, Fülep Lajosról szóló írásokat tartalmazó, könyvemet köszöni meg. Majd ezzel zárja sorait: (1995. jan. 11.) „Sohsem felejttem el a pécsi kellemes estéket, és hiányoznak a meghitt beszélgetések.”

*

Beney Zsuzsa kiváló költő, remek esszéíró-műelemző-értelmező, figyelemre méltó prózaíró volt, és mindemellett kivételes, elbűvölő személyiség. Az évek nehéz, mások számára talán elviselhetetlen súlyú terheket róttak rá. A történelem és életének eseményei érzékennyé tették sorsának és mások sorsának átélésére. Istenkereső lélek volt. Nyugodt, derűs arca, finom vonásai mögött ellentétek feszültek. Tekintetében belső tűz égett, ugyanakkor csöndesség és magány lakott benne. Szemében mintha állandó fájdalom lángolt volna, ugyanakkor nemcsak önmagát, hanem azt is, akihez szólt, belső derű, nyugalom és bizonyosság töltötte el.

Utolsó találkozásunk óta egy hónap se telt el, amikor 2006. július 12-én elhunyt. Teste a Kozma utcai temetőben pihen. Halála – a java magyar irodalom veszteségén túl – személyes veszteségem.

Bertók László és Tüskés Tibor 2007 májusában Pécsen a Művészetek Házában.

(Fotó: Décsi Tamás)

APRÓZÁS, KISPRÓZA, KÉZMŰVESSÉG

Tolnai Ottó: *Grenadírmars*

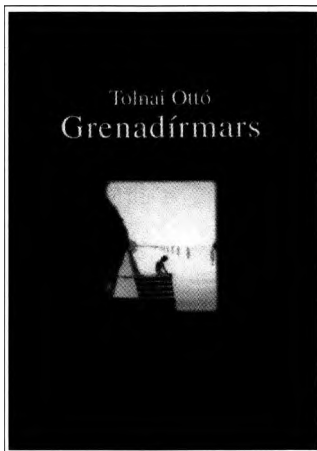
„Berlinből áthívtak volt Frankfurt an der Oderbe, a Kleist-házban megtartandó Kurzprose kollokviumra. Nagy lendülettel készültem alapműfajom körüljárására, titkainak felmutatására. Szerencsére fulkánfberem, benne a rothadt kaptafa, apám festékes musztere, egy sulyomfűzér, formalinos üvegcsében néhány tiszavirág, s hát az a bizonyos csigolya is velem volt.

Egyik tézisem, emlékszem, az volt, hogy a domináns Kleist-Hebbel-Robert Walser-Kafka-vonalat ellensúlyozandó, a japán kisprózára helyezzem a hangsúlyt, mindenekelőtt Akutagavára, valamint az orosz kisprózát illetően is néhány új nevet próbálok bevezetni, nevezetesen magát Tolsztojt, majd Turgenyevet (Azúrország) és hát mindenekelőtt Vaszilij Rozanovot, aki számomra különben is fontos volt, ugyanis az ő irodalmi-filozófiai numizmatikája valamiféleképpen korrespondált az én filatéliámmal...¹

Materiális poétika. Tolnai Ottó *Döggút* című rövidtörténetében szálak sokasága fut össze, noha az elbeszélő a naplóbejegyzésre emlékeztető mondatokban többször emlékezteti önmagát a formafegyelemre. A szelíd öniróniát prózai önreflexió szövi át („én beszéltem így ott a Kleist-házban, illetve hát én sem éppen így, mert németül beszéltem, németül pedig nem tudok, illetve éppen csak annyit, amennyi a műfajhoz, a Kurzprosához szükséges.” „Nem folytatom, fejeztem be előadásomat a Kleist-házban, meg kell maradnom a műfaj szigorú keretei között, nem hághatom túl terjedelmét.” 186, 188.). Az alkalmi felszólalás ars poeticát és műfaj történeti összefoglalást is vázol dióhéjban. A felütés a kötet Kurzgeschichte-ciklusaira jellemző megoldást követi, a narrátor valakit beszéltet, másnak engedi át az elbeszélést. A függő beszéd formájú szöveget fokozatosan gyermekkori emlékelbeszélés váltja fel, majd a szigorúan nem pontosított időrétegből mind közelebb

kerülünk egy lehetséges jelen időhöz. A Tolnai-szövegekből ismert (adai, kanizsai) helyszínekhez berlini, Odera menti frankfurti helyzetek csatlakoznak. A régi és az új *locusok* tényszerű és virtuális, életrajzi és imaginárius kiterjedések egyesítői. A szöveg hozzávetőlegesen öt különböző szöveget váltogat. A szálak egybefonódása belső rétegződést eredményez, s ez mi tagadás, némiképpen ellentétben áll a *műfaj szigorú kereteivel*, pontosabban az egyszerűség, redukció elvével.

¹ Tolnai Ottó: „Döggút”, in: *Grenadírmars*. Egy kis ízelt opus, zEtna Könyvek, Zenta, 2008. 184.

zEtna Könyvek
Zenta, 2008
400 oldal, 3000 Ft

Igaz, a kötet viszonylag váratlanul a Kafka-miniatűrökkel, beckett-i *textes pour rien* szövegmodelljével, a minimalizmussal, a *conte froid*-val (J. Sternberg) rokonítható tömör darabokat (*Különben is, mi az, hogy mimika?*) is tartalmaz. A történésfolyamból való kiemelés/önállósítás, szegmentálás/elkülönítés is gyakran hatásosan működik („...milyen sokat tanultam ettől a jelentéktelen emberkétől kis élettörténetünk elmondásának titkát illetően.” 288). A fenn felbukkant *alapműfajom* kijelentés sem véletlen elszólás. Az első Tolnai-újságpublikációk 1956–1957-ben rövidtörténetek voltak. A *kavicsra*, a legelsőre utal is egy helyen (366–367). A *Gogol halála* (1972), a *Virág utca* (1983) a mostani, 33. kötetben érvényesülő intencióval rokon sorozatok – az epikus terjedelmű versek folyamatát megtörő *interludiumok*.

A Tolnai-opus könyvek, szövegek, fabulák, képek, hangok tára. A művekben rendszerint a műfajtól függetlenül folyik a válogatás e tárházakból. A *numizmatika – filatélia* emlegetése az ars poeticát vázoló előadásban egy művészetfilozófiai értelmű gyűjtőszöveg megfelelője. Emlékek, nevek, szenzibilitások és poétikai modellek rejtőznek a *vulkánfíberben*, amelyből saját nélkülözhetetlen kellékeit is alkalomadtán szemlére teszi. A fikció keretében motívumokként vándorolnak e különös tárgyak, adott pillanatban pedig megrendítő váratlansággal inkarnálódnak. Valós tárgyasulásuk egy-egy performansz keretében, mint a festékes ládáé egy pesti könyvbemutatón, a Tolnai-imagináció ismerőit is elbizonytalanítja, s nem tudni, csakugyan ki volt-e téve a német kollokvium közönsége is a felsorolásbeli szürrealista csendélet tényleges látványának.

Fabula és tapasztalat. A tárgyak világalkotó működése ebben a művészetben abból következik, hogy perszifikált dolgokként a leírástól jellé és jelképpé válás folyamatának aktív szereplői. A közegüket biztosító fabula egyik alapvető vonását Tolnai kedvenc filozófusa így veti fel:

„Tudományos bizonyosságaink ingatag alapjáról szóló rövid elmélkedésében Friedrich Nietzsche arról beszélt, »miként vált a valós világ fabulává«. A világ fabulája Nietzschénél kétértelmű kifejezés. Egyrészt az emberi öncsalásra vonatkozik, de Vico és Rousseau nyomán kész arra, hogy elismerje, a fikciónak is megvan a maga valósága: »Miért ne lenne a világ, amely bennünket illet, fikció?« De ha világunk fabulává vált, bemutathatjuk-e másképpen, mint fabulák és fikciók segítségével? Nietzsche gyökeres szkepszissel vezeti be a világ poétikus megközelítését, ami egyszersmind a filozofálás eseménye is. Hiszen pontosan annyi fabula van, ahány pillantás vethető a világra. Ennek ellenére megteremteni a világnak egy olyan fabuláját, amely minden jelenségében teljesnek bizonyul, ez hallatlan vállalkozás, és a költészet számára a legnagyobb kihívás.” (Karlheinz Stierle)²

A világ másként fordul át fabulába a nagy és a kis szerkezetekben, s ennek megfelelően módosul a teljesség értelme is. A kisprózai műfajokra nem jellemző az önáltatás, közeinkben a teljesség nem az átfogó pillantás epikumának, hanem a szűkített blendébe fogható világmetszetnek, nem az időfolyamnak, hanem a pillanatnak a megfelelője. A *tapasztalat jelentősége*, amelyről Walter Benjamin,³ a másik Tolnaihoz közel álló gondolkodó töpreng a mesemondó tevékenységét elemezve, ugyancsak másként érvényesül a bizonyult és az egyszerű formákban. A narrátor, „mint holmi létrán, a legnagyobb

² „A világ fabulája. Ovidius, Dante és Proust, avagy: az időbeliség és az örökkévalóság”, *Nagyvilág*, 47. évf. 2002/4. Schein Gábor (ford.)

³ Walter Benjamin: „A mesemondó. Gondolatok Nyikolaj Leszkovról”, in: *Kommentár és prófécia*, Bizám L. (ford.) Gondolat, Budapest, 1969. 94–126.

könnyedséggel kúszik le és fel tapasztalatainak ága-bogai közt” (uo.). Tolnai elbeszélőinél hasonló jelenséget észlelünk, függetlenül attól, hogy e tapasztalat a külső, valós, megélt élet anyagából vagy a saját, személyes, a képzelt, teljességgel irracionális vagy éppen a hallott, átvett, továbbadott anyagból táplálkozik-e. Hogy az emlékelbeszélés tényleges emléken, vagy emlékfikción alapul-e.

Bizonyosnak tűnik azonban, hogy e fikció a legmerészebb változataiban is a földközeli-ség letéteményese marad, minthogy valami *archaikus, irodalom előtti materiális poétika* jegyében keletkezik. Ennek megnyilvánulása többek között a temporális elem semlegessége, valami gyermeki, naiv rácsodálkozás frissességének megőrzése, a panteizmussal rokonítható természetélmény, a natura, az élő világ alig észlelhető rezzenései iránti fogékonyság.

A két epikai alapfogalom, az idő és a helyszín vagy az együttesükből létrejövő téridő (*tempus, locus, kronotoposz*) további kérdéseket vet fel. Látványos ellentét feszül egyfelől a motivikusan ismétlődő, tehát felismerhető helyszínek és virtualizálódásuk, másfelől a történeti idő és az ezt felváltó atemporális időélmény között. Minél árnyaltabb műről műre a lehetséges centrum, a központi metafora, a *homokvár* belső tereinek, szűkebb és tágabb környezetének rajza, annál inkább szaporodnak e *helyrajz* imaginárius kiterjedései.

A történetmondás a historikus és a kronologikus időelv helyett egy furcsa, megfoghatatlan mitikus időélménynek engedelmessékedik. A fiktív időtapasztalatban nem a beszélők személyes ideje, nem a tartam, nem a belső idő, hanem valami rejtélyes, mindezekről független, szabálytalan ritmus uralkodik. Nem ciklikusság, mert az is egyfajta rend, hanem a váratlan egybeesések, megszakított folyamatosságok, párhuzamosságok dinamikája: jelenbeli és fiktív múltbeli, előtérbeli és képzelt, álmodott és valós esemény rapszodikus egymásutánisága vagy éppen szinkronitása. Nem metonimikus folyamatszerűség, hanem a metafora időelvet nem ismerő társító logikája, ami a mítosz idővel kapcsolatos közömbösségét idézi.

Rendszerint a megszólalás előtérbeli ideje a karakterisztikus, s a beszéd tárgyává tett múltbeli esemény sem törí meg a *jelen éppen mostját*. Beleékelődik és belesimul, egyszerre érdemes és mégis törés nélkül. A sok egyéb mellett a *Fiatal diófát* is remek példája ennek a sajátos *egy-idejűsítésnek*, a múlt/jelen közötti távlat eltörlésének, valamint az éppen történő és a festményeken történő esemény közötti fikciósintek egybemosódásának is. Kvázi-valós párbeszéd, diófaültetés, lyukas diók mint tarkón lőtt koponyák, szovjet kivégzőosztag, az imaginárius múzeum képei...

A tapasztalat renoméját ebben a fiktív univerzumban a belé zsúfolt tárgyak érzéki panorámája, valamint a rendkívül egyszerű, tenyeres-talpas lények, események, köznapi szituációk, jelentéktelenségek iránti fogékonyság növeli. Az alakok megszólal(tat)ásával kibontakozó beszédfolyamban kivételes szociális érzékenység manifesztálódik. Benjamin Leszkovra, Valéryre alapozó párhuzama közelről, belülről világít rá erre a prózai beszédmódra: „A mese, ahogyan a paraszti, a tanyasi és a városi kézművesség körében hosszan fejlődött-gyarapodott, maga is mintegy kézműves formája a közlésnek.” (uo.) Noha e művészet különösen érzékeny a köznapi szituációban benne foglalt rendkívüli, csodaszzerű, irracionális iránt, a fabulát, a mesét nem illuzórikus szűzsében, hanem a köznapit és a szurrealist egyesítő fikcióban bontja ki.

Orális archívum. A megnyilatkozás hangok gyűjtőpontja, beszédmódok kereszteződése. A közlés *kézműves formájának* emlékét Tolnai elbeszélő művészetében az intonáció őrzi. A *beszéd*, a beszédszerűség, az élő közlés diszkurzív eszközei, a beszélt nyelv változatos imitációs eljárásai alkalmassá teszik a narrációt a közelség és közvetlenség érzékeltetésére. Azon eredendő funkció kielégítésére, amit az „eleven szó” közösségteremtő képessége képvisel. Ezzel magyarázható az, hogy egyfelől Tolnai narrátorai és alakjai, másfelől az elbeszélők és a történet olvasói között sajátos *communio* létesül. A történet mesélője az olvasót is saját virtuális hallgatóságának tekinti. Elég a korábbi elbeszéléseket kitöltő monológok színrevitelére utalnunk (*Briliáns*), amelyeknél szinte semmiféle beavatkozásra nem volt szükség a színpadi hatás eléréséhez.

Az elbeszélő az alakok fiktív beszámolóinak tanúja, hallgatója, a hallomásból származó történetek, véletlen, köznapi, jelentéktelen közlések, *semmiségek* továbbadója, közvetítője, lejegyzője, az alakmások reprodukált beszédének belefoglalója a határszéli, peremvidéki, profán *Legenda aurea*ba. Mintha tehát nemcsak annyi fabula születne, ahány pillantást ez a narrátor a világra vet, hanem annyi, ahány potenciális beszélőt, mesélőt felismer maga körül, ahányat magához vonz, ahányat meghallgat, beszéltet, kérdez, kibeszéltet, ahánnyal társalgást kezdeményez, helyet és szerepet cserél, illetve azonosul. Ezzel magyarázható a függő beszéd eluralkodása a narrációban (mondta, mesélte stb.).

A másoktól átvett közlés mint *kivágot* helyenként az elbeszélőt is kiszorítja s az egész formát kitölti. Ilyenkor a betét méretei már-már azonosak a szöveg méreteivel. Samuel Beckett *Katasztrófa* (1982) című performanszában érzékelhető hasonló keret-betét arány. A párbeszéd kimerül az előadásra készülődéssel, s mielőtt eljutna a drámáig, vége szakad a dialógusnak. Ezzel a különös mise en abyme-moddal rokonítható a már említett Tolnai kispróza, a *Különben is, mi az, hogy mimika?* című.

A társalgásba bevont emlékező figurák, véletlen útitársak, esendő provinciális figurák, női önelbeszélők kiválasztása mintha csak alakjuk és történetük eredetiségétől függne. A változó és ismétlődő nevekkel felruházott első személyű beszélők – az *infaustusnak* nevezett lumpenek, alteregók, idegenek, ismerősök, kisemberek, létező, nem létező, szalajtos figurák – megszólalásai mindenkoron a személyes diskurzus változatai. Elgondolkodtató, miért éppen ezen esendő *szerzőképmások* galériája felé fordul kitartóan e próza szubjektuma, és miért ebben a kivetülésben, azonosságcserén alapuló önreprezentációban artikulálja önmagát ez a művészet. Különös továbbá, hogy az elbeszélőhöz hanghordozást, szólamot igen, azonosítható narratori figurát nehezen tudunk hozzárendelni. A magyarázat abban rejlik, hogy állandósult a mimikri s az intenzív alakváltoztatás következtében a központi személy csupán egyik tagja a fiktív societásnak. Az egységes szubjektum feloldódik a beszélőkben, a fókusz nélküli *narratívó instancia* megnyilvánulásai mégis átmentik és érzékelhetővé teszik a beszéd szociális kontextusát. „Magának a nyelvnek”, illetve a közlésmódnak „a struktúrája tükrözi vissza a beszélők közötti kölcsönviszony eseményét.”⁴

A történetek a különféle perszónák szólamainak virtuális gyűjtőmedencéi. A változó nevű és identitású elbeszélő kitar az alakok mellett, viszi magával a figurákat, újraidézi közléseiket, mozgásban tartja őket. Ezzel párhuzamosan érvényesülnek a továbbírás, felnagyítás, groteszk elformálás, hangsúlyosság tétel, tehát a komponálás eljárásai. Az egyes elbeszélések eseménytelensége és fordulatai ezáltal kapnak észrevétlen nyomatékot, ívet. A furcsa szerzetek és nevek „vibrálása a fabulában” (122), jövés-menése a szövegek és kötetek között fokozatosan szokatlan funkció beteljesítője lesz. Úgy tűnik, mintha e különös vándorok pántok módjára fognák át a divergáló fabuláris anyagot.

Fikciós rajzmappa. Az alföldi, tanyai, vidéki bestiáriummal, állatsereglettel, tücsökkel-bogárral benépesített imaginárius földrész a Tolnai-művek visszaszerzett *transzcendentális otthona*, amelybe átutazóként, betérő utasként olvasóik is meghívást kapnak. A történetek univerzumát alkotó „tisza és nyers tereumok” (396) egyik centruma az említett, Kosztolányi szavát átörökítő *homokvár*. Ezt fogják körül a növényi burjánzás, a vegetáció imaginárius képrendszere, a kiszáradt szik, homok, folyók *rajzai* (vízrajz, helyrajz) és a távoli utak, városok *útirajzai* mint a *veduták* hagyományának folytatói. A fogalmak grafikai, látványi és poétikai jelentésvonatkozásokat sűrítenek. Tolnai szenzibilitása ebben az összefüggésben is kitünteti a kézművességet. Ez ismerhető fel a tárgyleírásokban, az etnográfuséval vetekedő szemrevételekben, vagy akár a festőbarát „karcolt-karmolt-rajzolt-festett” (27) képeinek említésében is.

⁴ M. M. Bahtyin: *A szó az életben és a költészetben*, Könczöl Cs. (ford.), Európa, Budapest, 1985. 43.

A műfaji vonatkozást a prózai miniatűrök sokféle kép- és rajzváltozata képviseli (tollrajz, alakrajz, pillanatkép, zsánerkép, pillanatrajz, helyzetrajz, kroki, skicc), amelyeket Kosztolányi is megbecsült. *Próza és Tengersizem (Összegyűjtött munkái*, Révai, Budapest: 1936, 1937) című kötetei, kötet szerkezetei, ciklusai (*Arcélek, Tollrajzok, Egy asszony beszél*) a Tolnai-rövidpróza magyar irodalomtörténeti előképei.

Elbeszél piktúrák. A mikrokozmosz otthonosságát a megérezkített tárgyi világ biztosítja, ami az elbeszélőtől közelre hajlást, az olvasótól pedig mikroolvasatot igényel. A leltározási késztetés, a „semmis tárgyak” előszámlálása, a halmozás, a filatelisták gyűjtőszennvedélyének megfelelően, egy új szépségfogalom nevében eszközli a számbavételt. Egy régen elkönfiskált vegyesbolt, egy kamra, egy borbélyüzlet, egy úti poggyász tartalma a leírás műveletei által bensőséggessé válik és a 16–17. századbeli zsúfolt spanyol *bodegák*, a németalföldi *natura morték* látványi erejével hat. A csendélet művészi hatásának egyik rejtélye számomra abban áll, hogy az ábrázolt tárgyak, textiliák, drapériák, kelyhek, fém- és üvegedények önmagukban is kézműves remek. A műfaj előzményének tekinthető piaci, mézárszéki áru-panorámákat (Pieter Aertsen, Annibale Caracci) Tolnainak a nyers, a naturális, a rút iránti érzéki vonzalma vonhatja be a vizsgálódásba és *imaginárius múzeumába*. Különös, hogy Beckett is éppen e művészettörténeti korszakot idézi *semmi szövegeivel* kapcsolatban: rövidtörténeteit a 17. századi holland „memento mori” képek leszámrazottainak tekinti.

Tolnai szövegeiben, a bevezetőben idézett vulkánfíber tartalmához hasonlóan, a mindennapi használati tárgyak szürreális, csendéletszerű képekbe rendeződnek: „A szifonbélből, kanülből s gyöngyből vegyest fűzött csörgő borbélyfüggönyök és a nem kevésbé szép, nem kevésbé muzikális, jóllehet éppen hogy némaságukban muzikális, hiszen egy hárfa például még némaságában is a zenéről szól, a láthatatlan függőnök miatt. Mert a vízmérő cukorspárgája, végén a tízes anyacsavarral, tulajdonképpen szintén az, egy függőn.” (162)

Az ilyen képi együttesek közel-nézeti perspektívát, hajszálfinom megfigyeléseket, a látványi benyomások érzéki deskriptív nyelvét igénylik. A kitágított, majd összeszűkült látó-szöglet egyetlen hasonlat, metafora is egyesítheti: „Egyszer láttam egy dalmát templom isteni gerendázatát, rá lehetett volna tenni a vízre. És abban az isteni konstrukcióban, fa architektúrában, égi hajóban nem volt egyetlenegy fémszög sem...” (207)

A leírásból és elbeszélésből építkező szövegdarabok másik vonulata a távoli hagyományból az öt érzéknek szentelt művészeti allegóriákat idézi. Nem az allegorikus jelentés, hanem a tobzódó szenualizmus közelíti ezekhez az erotizált skiccek, a rétegezett látványi benyomások és hangzó ingerek, hanghatások fabuláris pillanatképeit, a prózai metaforák, narratív piktúrák sorozatait.

Közel-nézet. A ráközelítés és a kicsinyítés eljárásai, a mikrovilág közel-rajzai és a mikroszkopikus látletelek váratlan, erőteljes hatásúak, többletjelentések sűrítői. A gyakori Tolnai-motívumok közül a *bélyeg* is példázhatja ezt. A kötet darabjai az ezredfordulós balkáni háborúk idején, alatt, után keletkeztek. A nagy történelmi fordulópontok azonban nem tematikusan, hanem közvetetten, jelzéseként sejlének föl a történetekben. Elegendő egy éppen használatos 3 x 2,5 centis bélyeg *zsugorított látószövege*, hogy a háttérben zajló nagy folyamat megérezkítetté váljon. Ennek a kicsiny cakkos keretnek az ablaka, e mikrokvárgat perspektívája alkalmas arra, hogy az államalakulatok, berendezések katalizmáiról, szétporladásairól, országhatárok beszűküléseiről hírt adjon.

Tolnai imaginációja a metafora, kép és elbeszélés sajátos viszonylataival építkezik, melyeket szüntelen mozgásban tart. Akár költészeti, akár prózai összefüggésben fordul elő a metaforikus és narratív elemből szőtt szegmentum, mindkét kontextusban önálló, erős, hatásos kis egység. Az *ekphrasziszok*ba, képleírásokba az elbeszélő történetet illeszt, látványelbeszélésként alakítja a beszámolót. A kötetnyitó álomelbeszélésben – Wang Fo meneküléstörténetéhez (M. Yourcenar) hasonlóan – „keveredik bele” az elbeszélő is a képbe. A képbeli és a képen kívüli világ határmezsgyéjének áthágása a *Focizunk* című tör-

ténetben P. Bruegel festményén következik be, a valós/képzelt/álmodott helyszín pedig a *Bábel tornya* című képe. Másutt az egymásba nyílásra Gerhard Richter *Lépcső* című festménye kínál fel alkalmat és helyszínt.

Tagok, ízek, komponálás. Az *Egy kis ízelt opusban*, a *Grenadírmars* kötet- és cikluskompozíciójában valóban érzékelhetők az „ízelés”, tagolás eljárásai. A kisprózák, történetforgácsok, pillanat- és zsánerképek formaszintjén érvényesülő rövidülés, váratlan berekesztés is a tagolás elvei közé tartozik, amelyek a beszéd folyamatot a kompozicionális műfajforma irányába (Bahtyin) mozdítják. Feltétele a verstanból kölcsönzött kifejezéssel az, hogy az *aprózás* eljárása szintén hatékonyan működjék. Az összefogottság, a kihagyás, tómondat, elliptikus mondattani és retorikai szerkesztés bizonyos értelemben szokatlan e bővítésre, társító mellérendelésre hajlamos művészi képzelet nyelvi gyakorlatában. A formálás és sűrítés alapján tehát a kötet első két-három ciklusában „határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre” (Arany János: *Naiv eposzunk*), ami a megértő olvasás új reflexeit mozgósítja.

Ars poeticák. Tolnai Ottó ars poeticája és a prózai önreflexió hol képi, hol történetyszerű formában ékelődik intarziásan szövegeibe. Egy író-alakjáról említi, hogy „lát egy pontot, egy fényes pontot, csak el kell jutnia oda (...), el kell érnie azt a pontot, ahonnan ismét áttekinthető lesz az egész. Kisimul a szöveg horizontja. Majd szépen körbezárul.” (10) Ha az elbeszélő szövegszálak, szétszalazások, összegubancolódasok, illetve az áttekintést és összképet biztosító közép- vagy végpont térbeli képzetét egy térbeli és időbeli jegyeket egyesítő, kompozicionális szempontból kitüntetett kategóriával, a *punctum temporissal*, az előzményt és következményt sűrítő, termékeny központi pillanattal cseréljük fel – s Tolnai alakítási elveire vonatkoztatjuk, azt észleljük: e rendeltetést szövegeiben minden *semmis*, lényegtelen, formátlan, szemmel alig látható, jelentéktelen, semmilyen különleges vonással nem bíró jelenség, matéria, részlet, *détaille* betöltheti. A dolgok annak a különleges jelentőségnek köszönve, melyet a beszélő nekik tulajdonít, tengelyszerűen fordulnak ki alaphelyzetükből, s az összefüggéseknek, a viszonyoknak, a világnak olyan arcát és vonásait mutatják fel, mint amire csak a legmerészebb metaforákban érintkezésbe hozott elemek váratlan, egyszerű kapcsolata s a belőle felszabaduló heurisztikus energia, asszociációsor és értelemtelítődés képes.

„...a semmis dolgok, helyszínek a nulla fokon egy váratlan pillanatban: átfordulnak – és a túloldalra, a negatív oldalra, csodálatos világgént létezni, működni kezdenek (minden bizonnyal ezért is olyan fontos a modern irodalomban is az írás nulla foka, hogy, mint üvegen, átnyomulhasson rajta valami egészen más), noha az újvidéki Telep szintén szemétdombbá tűnő vakvágánya, a kanizsai Járás szikes pusztája, a palicsi Abbázia katonatemetőt vizionáló, elhagyott kertmózija a szemem előtt fordult át, én voltam első nézője, tanúja, lejegyzője, tehát jól ismertem e jelenség természetrajzát...” (336–337)

Nem kell meglepődnünk azon, ha a prózai önreflexió egyszer egyféle, másutt ettől gyökeresen eltérő ars poeticát körvonalaz. A most újraolvasott *A zeppelin* (1992) című elbeszélés alapján így jellemzi az *alapszöveget*: „Milyen jó kis sűrűre vert szöveg (...) Igen, ez az én szövegmodellem. Egyenlő távolságra prózától, esszétől, naplótól.” (211) A régi szövegből idézett nagyarányú látomás a képzőművészeti allúziók és a visszatérő Tolnai-motívumok sorával együtt a későbbiekben külön mítosszá terebélyesedő zsír-motívumot is tartalmazza: „Mert éppen az a pillanat lenne ez, amikor a Föld – az istenekkel, angyalokkal, zsászával, hangyákkal, zsiráfokkal, a platánnal, a zsonglőrrel, zsugorított zsokéval, a koromlila hollóval, a kilyukadt zeppelin tömérdek rongyával, szelíd- és vadgesztenyével, fekete varjú lyukasztotta dióval –, a Föld a Zsírhoz csapódna arccal.” (212)

Másutt egészen más formacélról beszél: „Persze azon kívül (felül?), hogy abszolút kis-

prózák, meg szép, abszolút heterogén esszéféleségek, amelyek valamiféleképpen, mindennek ellenére, mégis egy új epika felé tendálnak, hömpölyögnek szelíden, nagyon szelíden, igen, éppen úgy, mint a Tisza, a Duna, a Neretva, a Rhône, a Pó...” (194) „Gondoltam, valamikor majd minden bizonnyal könyvvé kapaszkodnak, szerveződnek, mint a karfiol torz virága, mint a koralltelep.” (394).

A formai eszmények is különfélék tehát, kompilátoruk hol kamuflált szócikkekbe (271), Tolnai-lexikonba, hol bedekkerbe, breviáriumba kívánja gyűjteni, rendezni, sűríteni anyagát – annak tudatával, hogy egyszer e kereteket is óhatatlanul szétveti. „...a versek is hasonlóan kompresszálódnak, ha nem vigyázok, a prózai művek is túlszűfóolódnak, szétrobbantják önnön formájukat, minden pillanatban explodálhatnak.” (229) Mint a 'grenadírmars' szóösszetétel első tagja, a fegyver és a gyümölcs szerkezetét egyesítő *gránát*. A képzet ikonográfiai tartalmának (Mária-jelkép, termékenység asszociációk) deszakralizálása, köznapivá egyszerűsödése, a *krumplis tészta* jelentés mint a profanizálódás végpontja, ugyanazon utat ismétli meg, amelyet ez az imagináció a nagy dolgok szétfejtésével, lebontásával, közelre hozásával materiális poétikájának engedelmeskedve végigjár. Beckett *semmi szövegekkel* helyettesíti a halálra emlékeztetés nagy képi tradícióját, Tolnai születte mestergerendája, vakvágánnyá, szeméttelappé transzformálódó vasúti töltése, rothadt kaptafája, dédanyja köténye, a gyermekkorban leejtett zsíroskenyér pedig egy-egy szilánkjá „*az végeknél*” szétszerelt mikrouniverzum látomásának.

A *Review within Review* nemzetközi folyóirat-konferencia résztvevőinek egy csoportja 2008. április 28-án Pécsen a Művészetek Házában. *Felső sor:* Sári B. László, Keresztesi József, Ludwig Hartinger, Stanka Repar, Beftán Katalin, Márton László, Medve A. Zoltán. *Alsó sor:* Primož Repar, Ladányi István, Rudaš Jutka, Ágoston Zoltán, Meta Kušar, Nagy Boglárka, Kerpel-Fronius Gábor és Thomka Beáta. (Fotó: Décsi Tamás)

AMI KÖZÖS, ÉS AMI NEM

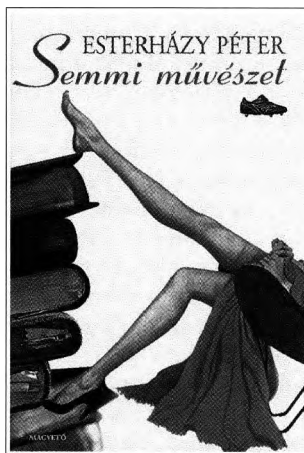
Esterházy Péter: Semmi művészet

„A Kovács Lulu, hogy az hogy tudott játszani! Volt vagy öt fellépése összesen, de mindenki tőle tanult akkoriban. Csak úgy ellesték a fogásait, a 70-es években nem volt még videó. Sokan azt hitték, hamisan tolja, pedig egyszerűen nagyon spéci módon hangolta a gitárt, senki nem tudja azóta sem, hogyan. És a kerepesi koncert? Az volt a legnagyobb. Én sem tudom, hol van most, állítólag elzüllött, és Szerbiában telepedett le.”

„Nem is ért az igazán a focihoz, aki a Paksi Építők 1973-as tartalékait nem tudja felsorolni. Na, ezeket a fiúkat pesti edzők is lejötték megnézni.”

Ez a két szöveg(részlet) akár el is hangozhatna, el is hangozhatott volna, sok-sok barát-társaságban. Már ha valaki ismerné Kovács Lulut és a Paksi Építők 1973-as tartalékait. Alig hiszem, hogy volna ilyen ember, mert a fenti mondatokat én eszeltem ki, csakis azért, hogy illusztráljak egy-két dolgot, amit egy-két hasonló szöveggel tenni szokásunk. Az ilyen szövegek egy bizonyos tulajdonnév (vagy egyedi személyt/intézményt stb. megnevező leírás) köré épülnek: akik kimondják az ilyen mondatokat, felteszik, hogy hallgatóságuk pontosan tisztában van a tulajdonnév referenciájával (Kovács Lulu, Kerepes, Paksi Építők), hogy ezt semmiképpen nem kell majd később megmagyarázniuk, de még csak másként leírniuk sem. Ez közös tudás, ahogyan voltaképpen mindaz ebbe a körbe tartozik, amit erről a tulajdonnévről állítunk: a mondatoknak (ezúttal) nem az a funkciójuk, hogy valami új információt hordozzanak, sokkal inkább az ismétlés, a felelevenítés rituáléja, a tudás közösségének megerősítése. És esetleg kiszínezése, továbbbírása, bővítése: Kovács Luluról előbb-utóbb megkockáztatja majd valaki, hogy a kerepesi koncert éjfélig tartott, valaki más ezt úgy fűzi legközelebb tovább, hogy hajnalig, és csakhamar belekerülnek a történetbe a rendőrök, akik reggel verték szét az egész bulit. A tartalék játékosokat egyenesen az Intertől jöttek megnézni, inkognitóban, szerződteni is akarták őket, és így tovább: feltételezések, megkockáztatott vélekedések rögzülnek a továbbmesélésben biztos tényekké. Az effajta – nevezzük így – legendák (vagy sokkal inkább: fabulandák, közösségteremtő és mitikus elbeszélések) soha nem vetnek föl kérdéseket, nem támasztanak kételyeket: s minél több tényt tud valaki velük kapcsolatban felsorolni, annál nagyobb respectusa van a csoportban. Ez egyúttal kirekesztést is jelent: nem gyakran fogalmazódik ugyan meg olyan élesen, mint a „nem is ért az a focihoz...” mellékmondatban, de aki nem tudja, nem érti amiről szó van (vagy nem eléggé tájékozott benne), csendben kimarad. További jellegzetessége ezen elbeszéléseknek, hogy még ha elszigetelt tények felsorolásával kezdődnek is, történet kerekedik belőlük: elhelyezzük

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
236 oldal, 2990 Ft

őket az időben, előzményt és lecsengést kapnak (Kovács Lulu elzülése), s az így kialakuló vázra aztán újabb történetek, helyszínek, szereplők applikálhatók.

Ez a hosszadalmas bevezető csak arra akarja emlékeztetni Esterházy regényének olvasóját, hogy az elbeszélőnek (aki minduntalan arra utal, hogy „azonos” volna az íróval, Esterházy Péterrel) a mű során egyik nagy témája a foci-mitológia. Részint az olvasót akarja ebbe a bensőséges-közös élmény- (vagy csak szöveg-)anyagba bevonni, részint pedig szereplői (és ő maga, a szereplő-elbeszélő) tevékeny résztvevői a foci-mitológiákat felidéző rítusok gyakorlásának. Vagyis ha a fenti leírás valamelyest is megfelelő a foci-mitológiák (és más közösségi és közösségteremtő legendák) leírására, akkor Esterházy regényével kapcsolatban is releváns lehet. Az irodalom és a futball egymásra vetítése, ezt tudjuk, bevett, sőt már a végtelenségig kizsigerelt, sokszor megnyúzott és nem éppen friss teremtménye az íróknak (mert nyilván nem a futballisták a kezdeményezők); még hozzá olyasvalami, ami kettős karámmal keríti körbe a „mi” kis közösségünket: a focihoz értők (azt szeretők, azt gyakran nézők, adatait jól ismerők) körét hasítja ki egyfelől, és az irodalmi utalásokat, a foci-irodalmat magát, a metafora jó ismerőit másfelől. Ne felejtjük el azt sem, hogy a foci-rajongás a nemek tekintetében is megosztó lehet (ez egy harmadik karám): nőket nehezen tudunk a kultusz részeseinek tekinteni. Ez, noha elvileg nem kizárható, s példákat is biztosan sokan tudunk, nem csengene egybe tapasztalataink zömével.

Itt nincs tér e nagy téma taglalására, talán elegendő csak arra emlékeztetni, hogy ez a közhelyes metaforarendszer azt sugallja, hogy a futball az életnek valamiféle leképezése, „tükre” (játék, szabályok, összhang a játékosok között, profizmus és amatőrizmus stb.), tehát kettejük viszonya mimetikus; ennél kicsit áttételesebb az az elgondolás, hogy a futball etikailag, a viselkedésformákat tekintve, a másokhoz fűződő viszony és az egyéni becsület, őszinteség (s hasonló erkölcsi értékek) vonatkozásában volna fontos: nem (csak) leképezi ezeket a játék, hanem teremt is (a résztvevők számára), s ezen kívül (a megfigyelők számára) mintát ad, szabályokat állít, problémákat vet föl.

A recenzens (másokhoz hasonlóan) kénytelen beismerni, hogy az egymásra vetítés egyik elemét nemigen ismeri (lehet, persze, hogy a másikkal is így van), értékelésével kapcsolatban szkeptikus, a rajongás mindenestre hiányzik belőle; s így legföljebb irodalmi szöveggént (s nem mint nagy életigazságként, reveláló erejű metaforaként vagy izgalmas szellemi játékként) tudja értékelni futball és élet megfeleltetését. Ami olykor érdekes, színvonalas, újszerű és elgondolkodtató szövegeket eredményez, máskor meg nem. Nagyon távolról, látszólag Esterházy új szövege is ezen a pályán (mezőn) futkározik (diskurál). Holott itt más játék folyik. Nem nagyon bonyolult, de elegáns.

A foci-mező (tehát: nem „foci-szál”, hiszen a mezőn sok szál fut keresztül, s bőven alkalom adódik az ugrálásokra – azaz nem egyetlen dimenzió, nem egy irányba vezet) csak egyike a mezőknek: mintha a könyv egyik tétje (egyik kérdése, egyik vizsgálendő tétele) az volna, hogy mi van akkor, ha ezeket a területeket találkoztatjuk. Ha itt-ott metszik egymást, s nem is a legvárhatóbb helyeken. A foci pályája után az anya-fiú kapcsolat (vagy egyáltalán: az anya, ahogyan a fiú ábrázolja) volna a másik ilyen; a fiktitivás (a szöveg megírásának önreflektív kommentárja, a kitalált és a valóságos kieszakart összezavarása, stb.), az írásmód (stílus, megformálás, elbeszélésmód) volnának még ilyenek; s talán első-sorban az, ami a foci-ban és az anyában közös: a biztos, szilárd értékrend, az a pont, ahová mégis vissza lehet mindig menni.

Mindezek a mezők számos korábbi Esterházy-szövegben előfordultak. Ennek a műnek éppen az a jellegzetessége, hogy mindezeket egyetlen térben jeleníti meg, s bizonyos értelemben tovább is szövi (ha el nem is vágja) mindegyiket. Az utoljára említett „mező” például, az otthonosság, a biztos értékrend problémáinak felvetése többeknek feltűnt már a *Termelési-regény* végén is. A kíméletlen és mindent átható ironia egy ponton mintha megtorpanna, visszavonódna: a közösség, a futball mint összefogó erő, közös nyelv, eti-

kai instancia (s másutt, más lábjegyzetekben: a vallásos hit, a szánalom vagy szolidaritás) mégis olyan alapzatot jelent, amely megúszhat minden érték-viszonylagosítást, amely a világban létező értékként tételeződik. Nehéz feladat ennek a gesztusnak az ellentmondás-mentességét bizonyítani. Sokkal inkább személyes elköteleződést jelez, azt, hogy a minden megrepedt, széthulló, ócskának bizonyuló eszme ellenében, a szilárd önanonosságú személyiségek eltűnésének korában, a történelem folyamatos átírhatóságának és megkerülhetetlen fiktivitásának tudomásulvételekor is – mégis – lehet hinni bizonyos értékekben vagy akár intézményekben.

A *Semmi művészet* nyilvánvalóan továbbírja – noha sem meg nem oldja, sem explicitte nem teszi – ezt a részint személyes, részint irodalmi-világképi problémát. Az tehát az egyik nagyon erős vonulata a szövegnek, amelyben találkozunk két (másik?) sík: az „anya” és a „foci”. Az (individuális) otthon és a közösség emblémái – vagy a bensőséges kommunikációnak és a közös mítosz ápolásának terepei. (A foci és közösség témája akár még tovább is gondolható volna a nemzet, a nemzeti hagyományok és mítoszok, a nemzeti összetartozás irányában is.) A továbbírás ez esetben azt is jelenti, hogy a szöveg sokszor – minden eddigi Esterházy-szövegénél többször, és teljes nyíltsággal – utal a szerző korábbi szövegeire: mindenekelőtt a közelmúltban megjelent „foci-könyvre” (*Utazás a tizenhatos mélyére*, 2006) és az „anya-könyvre” (*A szív segédigéi*, 1985). Ez volna – a már hivatkozott *Termelési-regényen* kívül – annak a két világnak a jelzése (vagy akár védjegye), amely e lapokon találkozunk.

A találkozás nem sikeres – inkább suta, meghökkentő, nehezen hihető, az olvasótól folytonos átértékelést és átértelmezést követel; vagyis a sikertelenséget aligha tekinthetjük művészi sikertelenségnek, hanem mintha csak két nekünk kedves embert bemutatnánk egymásnak, ám ők nemigen férnének össze. S ilyenkor érdekes, megfajtható kérdés, hogy vajon miért nem. A nők általában nehezen asszociálódnak a focival is, a foci iránti rajongással és a foci szakértő ismeretével úgyszintén; az idősebbekkel pedig különösen nehezen illeszthetők össze ilyen vonzalmak. Azt is mondhatnánk, hogy az anya-foci kapcsolat groteszk, mesterségesen-önkéntényesen létrehozott – sőt: egyenesen kísérleti helyzet. „...Időről időre anyámon teszteltük azt a macsó előítéletet, mely szerint a női agy mint olyan képtelen fölfogni a futball lesszabályát” – áll a szövegnek még egészen az élén (17. o.), ahol a cselekmény kimenetele mintha az anya halála volna (megfelelően a két évvel korábbi kötet megidézett jelenetének). Ez az egyik kimenetel: a focihoz mit sem értő, egy alapvető szabályt soha fel sem fogó és halálos ágyán fekvő anya képe; utána pedig (akár itt rögtön, az „Anyám égi bírja előtt [fikció]” című fejezettől fogva) a kísérleti szituáció jön létre: változtassunk bizonyos előjeleket a fordítottjukra, nézzük meg, hogyan működik – az anya nem hal meg, az anya ért a futballhoz.

És ezzel azonnal nekünk van szegezve a fikció kérdése: az anya, amikor és ahogyan bekerül a szövegbe, nyelvi konstruktum, merő fikció, létezése a nyelv működésén múlik. Márpedig „a nyelv megy előre, és hát ki lát abba igazán bele?!” (20. o.) – Ez a gondolat, amely nincs is olyan távol a *Termelési-regény* „a regény, amint írja önmagát” felfogásától, többek között annak a felismerését jelenti, hogy a nyelvnek van egy önmozgása, magától működése, automatizmusa, amely (ha nem is a szó szigorú értelmében) lehetővé és lehetetlenné tesz bizonyos megfogalmazásokat. Az elbeszélő például azt állítja, hogy „ilyen mondat nincs”: „És akkor anyám teli szájjal felröhögött.” (17. o.) Ennek az önmozgásnak a „valósághoz” nincs feltétlenül köze. Mindent meg lehet tenni a nyelvvel, és még ha ragaszkodni akarnánk is a „tárgyszerűséghez”, szükségképpen nyelvben ragadjuk meg azt, amit mégoly objektíven akarnánk leírni. Így tehát az író, törekszik-e rá vagy sem, akarja-e vagy sem, tudja-e vagy sem: fikciót ír. Kitalál, kohol. Egy koholt anyáról pedig a szerző nyugodtan írhatja, hogy „halála már többször bevált nekem” (21. o.). Elmondhatja, hogy a (fiktív) halál-szituáció „alkotás-lélektani szempontból” előnyös (21. o.). Kétség-

be vonhatja – éppen a vele folytatott párbeszédben – az anya létét is, és a fejére olvashatja: „És te is csak szóból vagy!” A fejezet végén tehát már ki lehet mondani róla ezt is: „anyám mindig ... a futballról beszél.” (25. o.)

A két előző bekezdés utalásai kizárólag a szöveg első fejezetére utaltak. Ez volna a szabályok kijelölésének, bizonyos alapelvek lefektetésének helye, a fikció megalapozása, a keret kezdete. A keret vége pedig – legalábbis az első vége – a Mágus monológjának utolsó mondata: „Még valamit akartam anyádról, de elfelejtettem”. (183. o.) Vagy, a keret másik vége lehet az a tizenegyedik fejezet, amely bejelenti a búcsút „a szereplőktől és más nyelvi egységektől” – ami sokkal inkább „raktár”, mint búcsú. Nyusedékes tálca. Hogy ne mondjuk, szemeteskosár. Ahol összegyűlik mindaz, ami alkotás közben a szövegről leest, ami fölösnek bizonyult. Egy-egy mondat vagy csak kifejezés, egy-egy bekezdés, történet-részlet, epizód. Ez volna a kompozíciós ív vége is: amennyiben mégis van lineárisan előrehaladó cselekmény, itt zárul le végleg (a Mágus meghal és eltemetik; minden bizonnyal az anya is meghal). S hogy harmadszor is lezáruljon – megint másként – a szöveg: a tizenkettedik fejezet pontosan leírja Görög Miki halálát, majd Görög Miki pontosan elmeséli anyja halálát és temetését – ahol is metaforikusan azonosítódik a gól (a labda a kapuban) és az anya halála (a test a földben): valami lezárul. A könyv is.

És hogyan találkozik az anya és a foci? Lássunk egy példát. A nyolcadik fejezetben („Akarsz, kisfiam, nagy futballista lenni?”) az anya előbb foci-tanácsokat ad, bevezeti a futball némi rejtelmeibe fiát, az elbeszélőt; figyeli a fiú fejlődését, edzéseket tart neki (amennyiben délutánonként a Duna-parton futtatja), jóváhagyja az „előrelépést” (a fiú játszhat a Gyetvásokkal), végül megmutatja neki – a ház legmagasabb pontjáról, beavatóként, az „igazi” foci világába való belépés jelzéseként – a pályát, az igazit, ahol majd a fiúnak edzenie kell. Mindez egyszerre hihetetlen és reális; s arra készlet, hogy „szétszedjük”: nemcsak az anya nyelvi megnyilvánulásait (melyeket az elbeszélő tolmácsol), hanem cselekedeteit is, és mindezeket másra ruházzuk rá, másnak tulajdonítjuk. Vagyis: mindazt, amiből az anya alakja összeáll, önkéntelenül is visszavezetjük más, akár nem is jelen levő szereplőkre.

Például az apára. A fiú gondos felügyelete, a labdarúgás közhelyeit visszhangzó tanácsok, a vágyott jövő megmutatása (a pálya képében) akár az apa feladata is lehet. Sőt hajlamos az olvasó az (vagy: egy) apa alakját felidézni, ha efféle tettekről és beszédekről olvas. Hiába van odaírva az „anya” szó – ez a lexikai egység („És te is csak szóból vagy!”) –, ez mintha egy másik helyett volna ott. Az apa helyett. Sejtjük, miért: ebben a szövegben az apa igencsak a háttérben van, és igencsak látványosan nem azonosítható a *Javított kiadás* (vagy akár a *Termelési-regény*) apafigurájával. Vagy az is lehet, hogy esetleg: a fiú saját gondolatai, saját döntései jelennek meg a koholt anya koholt cselekvéseiben; vagy a testvéreié; vagy barátaié.

Mindenesetre az anya alakja (és nemcsak az) a fikcionalitás sok-sok szintjét nyitja meg az olvasó előtt: van, ami „valóságosabb”, és van, ami kevésbé, és a kettő között sok-sok átmenet van. Ez pedig két ellentétes tevékenységre szorítja az olvasót: egyrészt megkísérli „valóságosként”, referenciálisként olvasni a szöveget, kiegészíti, elhagy és módosít azért, hogy összeegyeztethesse a szöveget a „valósággal” – másrészt viszont újra meg újra el kell hessegetnie magától ezt az olvasási módot, részint mert úgysem lehet sikeres, részint mert hiszen „csak szóból” van a szöveg, semmi szükség arra, hogy „szó szerint”, „megtörtént” események sorának leírásaként olvassa.

És ha ennek a szövegnek a jellemzése fentebb az volt, hogy régebbi Esterházy-szövegek egy-egy problémáját írja tovább és/vagy találkoztatja – akkor itt a foci/anya összekapcsolása rögtön a fikcionalitás/dokumentum viszonyhoz vezet. Nemcsak a *Javított kiadás* meghökkenítő önéletrajziságáról volna szó, hanem már a *Termelési-regény* főszövegének (regény) és jegyzeteinek (a termelés folyamata) viszonyáról is, ahol az előb-

bi minden ízében irodalmias, látványosan vonultat fel fogásokat, konvenciókat, kliséket, míg az utóbbiban számtalanszor előfordulnak olykor hitelesnek látszó levelek, a szerző életének „igaz történetei”, még ha ez a „valóságos” világ minduntalan kétségbe vonódik – például az elbeszélő megsokszorozásával (a Mester, E., Esterházy, Eckermann, stb.). Ez a gesztus annyiban számít továbbírásnak, amennyiben rászedi – és nem szedi rá – az olvasót: anjya „igazi” történetét, s egyben anyjának és önmagának a focihoz fűződő „igaz” viszonyát (meg még számos, ezen tárgyak körül nyüzsgő „igaz” történetet) mondja el, de a szöveg elején olyan szabályokat vonultat fel, amelyek az „igazságot” magát teszik kockára. Idézet a mű második mottójából: „...látszólag zavaros hadműveleteim lényege a szembejövő valóság kifárasztása...” (Toussaint). Ha az *Utazás...* olvasható volt problémátlan foci-szöveggként, és a *Segédigék* akár egyértelmű anya-könyvként, akkor itt a következő (tréfás) feladat.

A fiktitivás szorosan összetartozik (legalább) még egy fentebb említett problémabokkal: Esterházy mindig is reflektált saját írására és általában az írás mibenlétére, jellegzetességeire, szabályaira stb. Az említett keretelési sajátosságok (a hármas befejezés), a nyersanyag provokatívan nyílt bemutatása (a tizenegyedik fejezetben) és persze a számtalan utalás a szövegben saját szövegeire, másokéra és az éppen íródó szövegre – ennek a nagy témának a továbbírásai. Ráadásul a finoman ironikus, önreflexív, a nyelvi regiszterek keverésében (is) mesteri Esterházy-nyelv ebben a műben mintha a kortárs irodalom néhány jellegzetes megszólalását is magába olvasztaná. Görög Miki korábban említett monológja emlékeztet Tar Sándor szövegeire (ráadásul az elbeszélő itt is, mint Tarnál, a magánbeszédet a függő beszédbe ágyazza). Tematikailag az edző és tanítványa (egyoldalú és reménytelen) homoerotikus kapcsolata Nádist idézi föl; de az apa fejsebének története mintha csak a *Párhuzamos történetek*ből került volna a szövegbe. De Nádas van jelen abban is, ahogyan Lajos bácsi és a kigyúrt fiatalember párbeszédet folytatnak az elbeszélővel – abban, ahogyan a leírás, a körülmények és részletek pontos kifejtése, sőt korábbi történetekre történő utalások teszik még feszültebbé és veszjóslóbbá a jelenetet (57–65. o.). Ernőke fodrász története (69–70. o.), vagy az 1956-os részlet (78–82. o.) kifejezetten Konrádot idézi föl. Nincs szó sem paródiáról, sem összegzésről, rájátszásról vagy hommage-ról: úgy tetszik, a stiláris megvalósulást automatikusan hozza magával a téma, s a nyelv ezen önműködése ellen az elbeszélő nem tud és nem is akar védekezni.

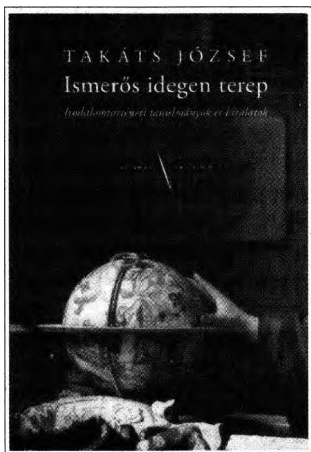
A *Semmi művészet* egyik legzseniálisabb félmondata az, amit (talán) az anya mond, halálós ágyán: „ne mondd velem kapcsolatban, hogy már” (14. o.). A „már” és a „még” irányt szab, teleologikussá teszi a történetet; sőt szakaszokra is osztja. Némileg elrugaszkodva a szövegtől azt mondhatnánk, hogy Esterházy kétségbe vonja a célelvűség érvényességét: az eseményeknek, az élet egyes tényeinek nincs (vagy nincs feltétlenül) irányuk és céljuk: meggesnek, olyanok, amilyenek, de nem (feltétlenül) helyezhetők el okságok és időbeliségek rendszereiben. Milyen nehéz is elfogadni, különösen meg érvényesíteni ezt a tartózkodást! Arra vagyunk szocializálva, hogy a történetet keressük, aminek szakaszai vannak, ami valahonnan valahová tart. Nehéz ezt feladni az irodalomtörténész vagy akár a kritikus számára is, aki mindig a pályát (ezúttal nem a foci-, hanem az irodalmi pályát) szeretné átlátni, kijelölni, hogy a szerző „hol tart”, még és/vagy már. Ha fentebb több utalás volt is arra, hogy sok mindent továbbír, sőt talán összegez is ez a kötet, még az is lehet, hogy lezár egy-két irányt – kevély dolog volna valami (bármilyen) jelzőjének, határkövének, lezárásának vagy kezdetének kinevezni. Meglett – és milyen jó, hogy így lett.

AZ IRODALOM KÜLPOLITIKUSA

Takáts József: *Ismerős idegen terep*

Kötetének utolsó írásában, annak is a vége felé Takáts József elmeséli, hogy amikor „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett” című tanulmányáért elnyerte az előző év legjobb irodalomtudományi publikációjáért járó Martinkó-díjat, s a megelégnült médiafigyelemnek köszönhetően nem csupán szakmabeliekkel, de „laikusokkal” is megvitathatta a tanulmány gondolatmenetét, jellemzően kétféle reakcióval találkozott: míg a szakmabeliek túlzottan merésznek és erősen vitathatónak találták Takáts állításait és következtetéseit, a „laikusok” egyszerűen nem értették, miért kell egyáltalán érvelni ennyire magától értetődő, majdhogynem triviálisan igaz állítások mellett. Az *Ismerős idegen terep*, Takáts József gondosan válogatott és átgondoltan megszerkesztett tanulmánygyűjteménye kimondva, kimondatlanul kettős célt tűzött maga elé. Egyfelől szeretné meggyőzni a szakmabelieket arról, hogy a merésznek vagy vitathatónak tűnő tézisek néhány többé-kevésbé kézenfekvő (vagy legalábbis nem nyilvánvalóan hamis) alapelvből következnek; másfelől szeretné megmutatni az irodalomtörténeti kérdések vagy az irodalomtörténet-írás módszertani problémái iránt érdeklődő „laikusoknak”, hogy korántsem magától értetődő, pontosan mi is következik ezekből az (adott esetben mégoly könnyen elfogadható) alapelvekből, tehát álláspontunk alátámasztásához még ilyenkor is érvekre van szükségünk.

Az *Ismerős idegen terep* tanulmányai négy nagyobb fejezetbe rendeződnek: az első fejezet írásai jellemzően az irodalomtörténet-írás módszertani problémáival foglalkoznak; a második fejezet a „Kultusz kutatás” címet viseli, és címével összhangban a kultusz kutatás módszertani problémáival számot vető írásokat, valamint kultusztörténeti elemzéseket tartalmaz; a harmadik fejezet tanulmányai 19. századi szövegeket, diskurzusokat, beszédmódokat, vitákat elemeznek; a negyedik fejezetben három tanulmányértékű könyv-kritikát, bírálatot olvashatunk Németh G. Béla és Gángó Gábor egy-egy kötetéről, valamint a *Történelem, kultúra, medialitás* című szöveggyűjteményről. Takáts József saját bevallása szerint „módszertani érdeklődésű” irodalomtörténész, és ezt az önjellemzést a kötet tanulmányai tökéletesen visszaigazolják: az irodalomtörténeti írások rendre ott veszik fel a gondolatmenet fonalát, ahol a módszertani írások („Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás”, „Társasnyelvészet és irodalomtörténet-írás”, „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett”, „A kultusz kutatás és az új elméletek”) korábban elejtették. Ezért az alábbiakban az egyes tanulmányok részletes ismertetése helyett arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen alapelvekre (a szerző terminológiájával: hitekre) támaszkodik a kötet gondolatmenete, milyen érvek segítségével vezetik le a tanulmá-

Kijárat Kiadó
Budapest, 2007
366 oldal, 2200 Ft

nyok az alapelvekből a már említett merész, illetve magától értetődő téziseiket, valamint hogy ezek a tézisek milyen következményekkel járnak az irodalomtörténet-írás napi gyakorlatára nézve.

A gondolatmenet kiindulópontja a következő: az irodalomtörténész a mű értelmezhetőségének feltételeivel foglalkozik, tehát azt a kérdést teszi fel, hogy miért fogadták el egy adott helyen és időpillanatban az olvasók a műnek ezt vagy azt az értelmezését vagy jelentését. Művek és értelmezések/jelentések kapcsolatát a *konvencionalitás elve* magyarázza meg: a művek értelmezésének gyakorlatát (azt a folyamatot, amelynek keretében az olvasók jelentéseket rendelnek a szövegekhez) társadalmi konvenciók irányítják. A *kontextualitás elve* kimondja: a művek értelmezését, használatát és létrehozását irányító konvenciók kontextushoz kötöttek, méghozzá kétféle, egy gyengébb és egy erősebb értelemben. Kontextushoz kötöttek, mert folyamatosan változnak, alakulnak, ráadásul egyazon időben különböző értelmező közösségekben a művek értelmezésének gyakorlatát más és más konvenciók irányíthatják. Ám ezek a konvenciók egy erősebb értelemben is kontextushoz kötöttek: a művek használatát, a művekkel végzett cselekvéseket irányító konvenciók további társadalmi konvenciók rendszerébe ágyazódnak – ahogy Takáts fogalmaz: „az irodalmi készítményt befolyásoló-működtető konvenciók egybeérnek az egykori társadalmi gyakorlat más részeit szabályozó konvenciókkal” (84.).

Mi következik mindebből? Ha az irodalmi művek használata elválaszthatatlan a többi társadalmi cselekvéstől, akkor az irodalomtörténésznek holisztikus, interdiszciplináris megközelítést kell választania: az irodalom „külpolitikája” felé kell fordulnia. Az irodalomtörténész figyelme nem irányulhat kizárólag a szövegre vagy a szöveg közvetlen irodalmi kontextusára, hanem az adott mű egyedi használatának lehető legtágabb értelemben vett társadalmi kontextusát kell vizsgálnia – ehhez viszont (részben) a társadalomtudományok módszereit kell alkalmaznia. (Ezekre a módszerekre később még visszatérek.) Irodalomtörténet, eszmetörténet, művelődéstörténet és kultúrákutató nem elkülönült tudományos vállalkozások, hanem egyazon vállalkozás más és más aspektusból megragadva – legfeljebb csupán hangsúlyaikban különböznek egymástól.

Mindazonáltal Takáts következtetése ebben a formájában kissé elhamarkodottnak tűnik: abból, hogy az irodalmi művek használatát és létrehozását irányító konvenciók „egybeérnek” a társadalmi gyakorlat más részeit szabályozó konvenciókkal, önmagában nem következik, hogy nem lehetséges ezeket a konvenciókat magukban, a többitől elkülönítve vizsgálni. (Némelyiket lehet, némelyiket nem lehet; térbeli metaforával: amelyik távol esik az irodalmi és a társadalmi konvenciók „érintkezési pontjától”, azt lehet, amelyik közel esik hozzá, azt nem lehet.) Ám ezt Takáts is pontosan tudja, ezért hogy irodalmi és társadalmi konvenciók viszonyát szorosabbra fűzze, további fogalmakat, gondolatmeneteket, érveléseket hív segítségül, jellemzően a filozófia és a modern társadalomtudományok területéről. Többször hivatkozik Wittgenstein nyelvjáték-, szabály- és életforma-fogalmára, a jelentés wittgensteiniánus használatelméletére, különböző pragmatikai jelentéselméletekre (elsősorban a beszédaktus-elméletre; meglepő módon Grice elmélete hiányzik!), valamint a szociolingvisztikára (elsősorban Becezky Gábor és Sándor Klára tanulmányai alapján) és a Dell Hymes-féle „beszélés néprajzára”. Ezek a szerzők, álláspontok és elméletek abban hasonlítanak egymásra, hogy elfogadják és részletesen kidolgozzák az *erős kontextualitási elvet*: a nyelvi megnyilatkozásokat irányító konvenciókat kizárólag a többi társadalmi konvenció kontextusában lehet megragadni. (A tézist persze más és más formában fogalmazzák meg és különbözőképpen érvelnek mellette; Takáts tanulmányai igyekeznek a gondolkodási minta hasonlóságának regisztrálása mellett nem összemenni egymással a különböző gondolatmeneteket – és igyekezetüket nagyjából siker koronázza.) Világos: ha egyszer a nyelvi elemek jelentése használatukban rejlik, akkor ennek az irodalmi műveket felépítő nyelvi elemekre is igaznak kell lennie – másképpen fogalmazva: ha a

nyelvi megnyilatkozást irányító konvenciók teljes egészükben a társadalmi gyakorlatot irányító konvenciók rendszerébe ágyazódnak, akkor ennek az irodalmi művek használatát irányító konvenciókra is igaznak kell lennie.

Am Takáts nem áll meg ezen a ponton, s úgy tűnik, hogy a *nyelvi relativitás tézisé*t is elfogadja, vagy legalábbis kacérkodik az elfogadásával. A nyelv relativitás tézise szerint a nyelvek sajátos tulajdonságaik révén más és más módon befolyásolják a világról való gondolkodásunkat és a kommunikációt; kicsit költőibben (és persze pontatlanabban) fogalmazva: az egyes nyelvek különböző világokat építenek fel. Ezek a nyelvek azonban Takáts és elméleti szövetségeseinek megközelítésében immár nem a természetes nyelvek, hanem természetes nyelvek sajátos nyelvváltozatai. Takáts ugyanis elfogadja a *nyelv heterogeneitásának tézisé*t: minden nyelv számos, egymással egyenrangú nyelvváltozatból áll. Amikor tehát egy beszélő kódot vált, világok határait lépi át. És a szerző még ennél is tovább megy: úgy tűnik, elfogadja Kuhn *összemérhetetlenségi tézisé*t: az egyes kultúrák különböző taxonómiákat, fogalmi rendszereket használnak a világ leírása során, és ezek a taxonómiák vagy fogalmi rendszerek összemérhetetlenek egymással.

A kultúra vagy kulturális kontextus tehát Takáts felfogásában valami olyasmi, ami azonos formát ad a nyelvi és a társadalmi konvenciók rendszerének, és ami meghatározza az adott kultúrához tartozó személyek gondolkodását, világerzékelését. (Persze nincs szó *tökéletes* meghatározottságról, vagy arról, hogy ki lennének szolgáltatva az általunk használt nyelvváltozatok vagy kulturális kódok hatalmának: Takáts szerint „az emberi gondolkodás, megismerés vagy világfelépítés közösségi jellegű” [38.], ám ebből még nem következik semmiféle determinizmus. Később még erre is visszatérek.) És még egy lépésre szükségünk van: a nyelvi és kulturális kódok megválasztása egyben az identitásjelzés célját is szolgálja, tehát minden nyelvi megnyilatkozás és kulturális cselekvés egyszerre (részben) a teljes kultúra interpretációja és öninterpretatív jellegű aktus. Takáts itt már nem csupán a szociolingvistákra hivatkozik, hanem Clifford Geertz-re és az interpretatív antropológiai irányzatra is. (Geertz és az interpretatív antropológia a kötet tanulmányainak egyik volta-képpen főhőse.) No meg Pierre Bourdieu-re, aki szerint „homológia” áll fenn az egyes „művek szerkezete és az irodalmi mező konfliktuózus viszonyai között” (82.).

Milyen következményekkel járnak Takáts szerint ezek a vázlatosan ismertett tézisek az irodalomtörténet-írás napi gyakorlatára nézve? Elsősorban azzal, hogy az irodalomtörténésznek úgy kell vizsgálnia az adott mű egyedi használatának legtágabb értelemben vett társadalmi és kulturális kontextusát, hogy tiszteletben tartja a mű létrehozásában és használatában részt vevő ágensek sajátos perspektíváját. Tehát nem próbálja „modernné olvasni” az egykori szövegeket, hanem azokat a fogalmakat használja, amelyek révén az egykori cselekvők leírták a cselekvésüket. Voltaképpen úgy kell eljárnia, mint az interpretatív antropológusnak: el kell idegenítenie magától a vizsgált kulturális szituációt, a különböző megnyilvánulásokat a „benszülöttek szemszögéből” kell értelmeznie, azaz le kell mondania a „centrisztikus látásmódról” (lásd utólagosan konstruált korszakfogalmak, stílusirányzatokat megnevező kifejezések, fejlődéstörténeti sémák stb. alkalmazása). Sőt le kell mondania a tisztán „esztétikai perspektíváról” is – bármilyen nehéz, adott esetben szinte lehetetlen legyen is ez.

Takáts azonban még ennél is tovább megy: az irodalomtörténész, akárcsak az antropológus, végső soron nem leírást ad egy hozzá képest térben és időben távoli kulturális szituációról, hanem fordítást végez egyik kulturális nyelvről a másikra. Az irodalomtörténeti tanulmány szigorú szabályok szerint megalkotott *fikció*: egykori perspektívák nagy kreativitást és aprólékos kutatást igénylő újateremtése. És ezek a perspektívák a szövegek elsődleges kontextusához kötődő perspektívák. Az elsődleges kontextus a szövegek elkészítésének kontextusa, amely „gyakran többé-kevésbé egybeesik használatuk első kontextusával”. Az irodalomtörténész figyelme tehát a szövegek elsődleges kontextusára

irányul, megpróbálja az egykori kulturális cselekvéseket „elvágni” a jövőjüktől, és mindenféle normativitástól mentesen rekonstruálni a szövegek és cselekvések egykori kontextusát, vitaszituációját. Mivel a „fordítás” során óhatatlanul szerepet kap az irodalomtörténész perspektívája is, így az irodalomtörténet-írás gyakorlata soha nem zárulhat le, hiszen folyamatosan újabb perspektívák születnek – ám az újabb és újabb irodalomtörténeti perspektívák újabb és újabb feladatot adnak a későbbi korok „megfigyelőinek”. Ez a jelenség, a perspektívák felhalmozódása Takáts szerint ékesen bizonyítja, hogy igenis van kumulatív fejlődés a humántudományokban.

Mindezek fényében kézenfekvő, hogy az *Ismerős idegen terep* tanulmányai kiemelt helyen foglalkoznak az irodalmi kultuszok kérdésével. A kultuszok esetében ugyanis jóval magától értetődőbb, hogy az irodalomtörténésznek interdiszciplináris megközelítést kell alkalmaznia, hogy nem csupán kanonikus szövegeket kell vizsgálnia, hogy a korban érvényes konvenciók felderítésére és a cselekvők perspektívájának rekonstruálására kell törekednie. Takáts alapos tanulmányokban elemzi a tér és az idő nemzetiesítésének mint kulturális egységesítésnek a 19. század utolsó harmadától kezdve lejátszódó folyamatát, amelynek a korabeli irodalmi kultuszok is részét képezték („A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, „A nemzeti kultúra megalkotása és a kultuszok”); valamint finom elemzés segítségével megmutatja, hogy Kodolányi János Finnország-könyve is kultikus hozzáállást érvényesít, méghozzá anélkül, hogy a „kultikus szótárt” alkalmazná („Finnország magyar politikai mítosza”).

A kötet harmadik fejezetének tanulmányai, mint már említettem, 19. századi szövegeket, diskurzusokat, beszédmódokat, vitákat elemeznek. Takáts következetesen érvényesíti módszertani gondolatmenetének tanulságait: a 19. századi „politikai nyelveket” vizsgáló írásában (amely, mint az alcímből is megtudhatjuk, egy tervezett kutatás vázlata) igyekszik elkerülni, hogy „modernné olvassa” az elemzett szövegeket, azaz hogy mai politikafilozófiai fogalmak segítségével értelmezze a korabeli vitákat („Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején”). Gyulai Pál emlékbeszédeinek elemzésével pedig éppen azt mutatja meg, hogy a „modernné olvasás” milyen tévutakra vezetheti az értelmezőt: az emlékbeszéd műfaja „retorikai mintái révén” olyan kultúrához kötődik, amelynek résztvevői premodern identitással rendelkeznek – igaz, Gyulai emlékbeszédeinek beszélője már „a modern identitással, és a köré nőtt másik kultúra hatásával” is számot vet („Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció”). Az Arany János szokásjogi gondolkodását, illetve Arany László Ágai Adolf „tárcaleveleiről” szóló kritikáját elemző tanulmány tökéletes példáját nyújtja annak, hogyan képzei el Takáts az irodalomtörténész tevékenységét, aki az irodalom „külpolitikája” felé fordult („Arany János szokásjogi gondolkodása”, „Genus migrans: a turizmus kulturális azonosítása egy 1879-es szövegben”). A szerző megmutatja, hogyan fordul elő ugyanaz a gondolkodási mintázat Arany János különböző műfajú szövegeiben, s a jelenség magyarázatához Bourdieu habitus-fogalmát hívja segítségül; valamint azonosít egy 19. század végi kulturális mintát, amely egymás mellé rendeli a tárca műfaját és a turizmus jelenségét, szembeállítva pozitív párjával, a tartalmas szépirodalommal és az utazás jelenségével. „Az irodalom és a historizmus” folytatja az előző fejezetbeli kultusz-tanulmányok gondolatmenetét: Takáts javaslata szerint a kulturális homogenizálás folyamatának elemzése során érdemes segítségül hívnunk a historizmus mint *beszédpozíció* vagy *olvasási szerződésfajta* fogalmát. A „Mikszáth-szövegek relativizmusa” a kötet leginkább hagyományosnak tekinthető tanulmánya: Takáts megmutatja, hogy néhány Mikszáth-szöveg szerkezeti elemzése hogyan igazolhatja vissza azokat az értelmezőket, akik korábban Mikszáth „relativizmusról” írtak. A „Megfigyelt megfigyelők” öt magyar irodalomtörténeti szöveg retorikai vizsgálatát végzi el, feltárva, milyen metaforákra, cselekményesítési módokra, előfeltevésekre, történetsemákra támaszkodnak ezek az írások – a tanulmány feltehetőleg csupán azért került a túl-

nyomórészt inkább módszertani írásokat tartalmazó első fejezetbe, mert huszadik századi műveket választott tárgyaül.

Az *Ismerős idegen terep* bevezető írásában Takáts leszögezi: tanulmányait igyekezett érvelésközpontúvá tenni, mert a fogalomközpontúság „túlterhelte és fetisisztikussá teszi a fogalomhasználatokat, gyakran meddővé teszi a tudományágon belüli vitatkozást, továbbá megnehezíti a kultúra más területeivel való kommunikációt” (10–11.). A szerző igyekezetét siker koronázta: írásai valóban érvelő jellegűek, és egy olyan szakember arc-élet rajzolják ki, aki komolyan veszi lehetséges vitapartnereit. De kik is lennének ezek a vitapartnerek? Elsősorban azoknak az elméleti irányzatoknak a hívei, amelyek az irodalomtörténet-írást egyfajta kanonikus és kritikai vizsgálatnak tekintik, következőképpen normatív fogalmak és fejlődéstörténeti sémák alkalmazását kívánják meg az irodalomtörténetésztől. A „modernné olvasás” gyakorlata Takáts szerint nem elválasztható az esztétikai internalizmus előfeltevésétől: ha a szövegeket kizárólag (vagy elsősorban) esztétikai élvezetet okozó műalkotásnak tekintjük, továbbá a mű és a befogadó viszonyára koncentrálnunk, kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni a szövegek keletkezésének és használatának nem közvetlenül irodalmi vagy bölcseleti kontextusát. Talán nem meglepő, hogy Takáts legfontosabb vitapartnerei a Kulcsár Szabó Ernő vezetésével működő recepcióesztétikai vagy hermeneutikai iskola tagjai – és sajnos az sem meglepő, hogy az elmúlt években nem alakult ki termékeny vita a szerző tanulmányaiban felvetett kérdésekkel, problémákkal kapcsolatban. Pedig erre bőven lett volna lehetőség: az *Ismerős idegen terep* íásaiban elszórt érvek, ellenvetések többségét Takáts egy nagy terjedelmű, tanulmányértékű könyvkritikában is összefoglalja. (A kritika a Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter szerkesztésében 2003-ban megjelent *Történelem, kultúra, medialitás* című kötetéről szól, és a Kulcsár Szabó-iskola „kultúratudományi fordulatát” elemzi. Takáts meggyőzően és szellemesen érvel amellett, hogy a kötet írásai kimondva, kimondatlanul arra tesznek kísérletet, hogy az iskola tevékenységét összhangba hozzák a nemzetközi irodalomtudományi tendenciákkal – ennek azonban az iskola eddigi gyakorlatának majdnem teljes felülvizsgálatát kellene maga után vonnia.) A szerző azonban nem csupán a Kulcsár Szabó-iskola tagjaival száll vitába, hanem (a nagy teljesítménynek járó elismerés mellett) kételyeit fogalmazza meg Németh G. Béla egy 1995-ben megjelent könyvével, pontosabban a szerző által elfogadott módszertani előfeltevésekkel kapcsolatban is. Gángó Gábort pedig azért rója meg, mert a szerző Eötvös József „szellemi fejlődésrajzáról” szóló politikai eszmetörténeti monográfiájában történetietlenül járt el: foglya maradt a „koherencia mítoszának”, és olykor mai fogalmak segítségével próbálta rekonstruálni Eötvös gondolatmeneteit.

Az *Ismerős idegen terep* az elmúlt évek egyik legfontosabb tanulmánykötete (nem véletlen, hogy egyszer még a kritikusok „sikerlistájára” is felkerült a *Magyar Narancs*ban), így hát méltánytalanul járnék el Takáts teljesítményével szemben, ha elhallgatnám a kételyeimet és ellenvetéseimet. Takáts előfeltevéseinek, „hiteinek” némelyikét nem osztom: nem hiszem például, hogy a sajátos perspektívákat kifejező „elméleti ajánlatok” elfogadásának eredménye „fontosabb, mint az ajánlatok elméleti megalapozottságának ellentmondásmentessége” (10.), ahogy ezt a szerző több helyen is megismétli. Ezért némi gyanúval szemlélem, amikor Takáts a „Nyolc érv”-ben és másutt bevallottan egymásnak ellentmondó, vagy legalábbis együttesen inkonzisztens érvek segítségével próbálja igazolni az irodalomtörténész gyakorlatát. Szintén furcsállom, hogy Takáts módszertani követelményként állítja az irodalomtörténész elé, hogy perspektíváját a „benszülöttek” perspektívájához igazítsa, jóllehet többször jelzi, hogy ezt a gyakorlatban „nehéz, vagy akár lehetetlen” teljes szigorúsággal megvalósítani. (Irodalomtörténeti és eszmetörténeti tanulmányaiban időnként maga a szerző is modern fogalmakat használ, igaz, erre mindannyiszor felhívja az olvasó figyelmét.) Nézzük azonban azokat a problémákat, amelyek immár nem a szerző előfeltevéseivel, hanem érveivel, következtetéseivel és fogalomhasználatával állnak kapcsolatban!

Fogadjuk el, hogy az irodalomtörténész – saját perspektíváját lehetőleg minél inkább háttérbe szorítva – egykori szövegek és szövegeket használó „ágensek” perspektíváját próbálja rekonstruálni, újrateremteni. Ám abból, hogy az irodalomtörténet-írás sajátos perspektívával rendelkező és sajátos perspektívákat rekonstruáló tudomány, miért következnek, hogy az irodalomtörténész „fikciót” ír? Abból, hogy az irodalomtörténész fordítást végez egyik kulturális nyelvről a másikra, miért következik, hogy tevékenysége leginkább a regényíráshoz hasonlít? A sajátos nézőpontok alkalmazása *önmagában* miért zárja ki, hogy a szóban forgó gyakorlatot tudományosnak tartsuk? A „kemény tudományok” vajon nem rendelkeznek sajátos perspektívával vagy nézőponttal?

A probléma mélyebben érinti Takáts gondolatmenetét, mint ahogyan az első pillantásra tűnik. A szerző két nehezen összebékíthető álláspontot próbál összebékíteni egymással. Egyfelől azt szeretné állítani, hogy a történész feladata egykori vitaszituációk, nézőpontok, perspektívák lehetőség szerint minél pontosabb rekonstruálása – másfelől pedig azt, hogy nem lehetséges „objektív” történeti megismerés, mert a megismerő „nem egyszerűen leírja, sokkal inkább alkotja, kitalálja” (95.) az általa tárgyalt tényeket (hiszen sajátos perspektívák által szervezett elbeszélésekbe ágyazza azokat stb.). Az utóbbi állítás ebben a formájában biztos, hogy nem igaz, a perspektívák alkalmazása *önmagában* nem mond ellent az „objektivitás” követelményének – ám akár igaz, akár nem igaz, a két állítás együtt nem tartható.

Másrészt: nem világos, hogy Takátsnak miért van szüksége a nyelvi és kulturális relativizmus erős tézisére, a kuhn-i összemérhetetlenségi tézistről már nem is beszélve. Eltekintve attól, hogy a következetesen képviselt nyelvi és kulturális relativizmus nehezen tartható álláspont, egyenesen Takáts legfontosabb módszertani állításai (l. a „benszülöttek” nézőpontjának rekonstrukciója, a vizsgált kulturális kontextus elidegenítése, a „modernné olvasás” elkerülése stb.) ellen dolgozik. Alighanem nem véletlen, hogy a szerző irodalomtörténeti tanulmányain módszertani értelemben alig hagytak nyomot a történeti megismerés lehetőségével kapcsolatos kételyek és a következetesen végigvitt nyelvi/kulturális relativizmus. Természetesen értem, hogy mindez a történeti tudományok módszertanával kapcsolatos „naív”, „reflektálatlan” elképzelések ellenszerűül szolgál, de úgy érzem, ellenszerűnek túl erős (főként ami a mellékhatásokat illeti).

Harmadrészt: Takáts helyenként annyira tág értelemben használja a „nyelv”, az „értelem”, a „beszédmód” és a „jelentés” fogalmát, hogy állításai üressé válnak. Ez természetes következménye annak, hogy a szerző a nyelvi heterogeneitás tézisének kissé túlerőltetve minden sajátos nyelvhasználati gyakorlathoz egy-egy sajátos nyelvet rendel (lásd például: „a republikanizmus nyelve”, „az ősi alkotmányra hivatkozás nyelve”); valamint annak, hogy a nyelvi jelentés minden mozzanatát kontextusfüggőnek szeretné tekinteni, viszont a kontextus általa használt fogalmához szinte minden hozzátartozik, ami csak szerepet kaphat egy megnyilatkozás értelmezése során. Így viszont nagyon nehéz meghatározni, pontosan milyen azonossági kritériumok tartoznak a Takáts elemzéseiben szereplő „nyelvekhez” és „értelmekhez”. Vajon mennyire kell másképpen fogalmaznia, sőt érvelnie (!) egy 19. századi elméleti szöveg szerzőjének, hogy azt állíthassuk, „politikai nyelvet” váltott? (Takáts elemzései meggyőzőek, ám nem a pontos kritériumok hiánya miatt, hanem épp annak ellenére.) Ha a szerző finomabb fogalmi eszközökkel közelítene a nyelvi jelentés elemzéséhez (például különbséget tenne, mondjuk, szemantikai jelentés, pragmatikai jelentés és a világra vonatkozó enciklopédikus ismeretek között), akkor számos olyan fontos különbséget tudna megragadni, amelyeket eltakar az „értelem” vagy a „jelentés” durva felbontású fogalma – és ennek érdekében még radikálisan kontextualista álláspontját sem kellene feladnia. (Azt már csak zárójelben jegyzem meg, hogy a jelentés használatelmélete nem létezik: az az állítás, hogy „a jelentés egyenlő a használattal” csupán szlogen, amelyet tartalommal kell megtöltenünk, azaz meg kell mondanunk, hogy a

használat mely elemei relevánsak a jelentés meghatározásánál – ekkor azonban egy másik jelentésemlethez jutunk.)

Negyedrész: fennáll annak a veszélye, hogy az egyes beszédmódok, gondolkodási minták, „habitusok” fogalmi az irodalomtörténész gyakorlatában közel kerülnek a Takáts által is kárhóztatott, minden jelenséget megmagyarázó és fontos különbségeket elmosó „óriásfogalmakhoz” (lásd korszakfogalmak, stílusirányzatok nevei stb.). Ráadásul az sem teljesen világos, hogy Takáts szerint a „beszédmód” milyen viszonyban van a „gondolkodási mintával”. Számos tanulmányában amellet érvel, hogy homológia van közöttük (ő nem ezt a kifejezést használja), hiszen mindkettő (részben) a társadalmi gyakorlat terméke és egyazon életforma kifejeződése – másutt viszont kijelenti, hogy „nem tartom szerencsésnek, ha egy irodalomtörténész egységes világnézetet vagy rendszert vél fölfedezni egy író műveiben” (290.), valamint hogy „a politikához oly mértékben hozzátartozik a politikai térben elfoglalt pozíció állandó változása, változtatása, hogy az egyes szövegekben inkább e pozícióalakítást vizsgálhatjuk [...], semmint a szerző szemléletét” (322.). Az ellentmondás természetesen feloldható, ám ehhez tisztázni kellene Takáts kulcsfogalmainak („életforma”, „beszédmód”, „gondolkodási minta”, „kulturális kód”, „világ szemlélet” stb.) egymáshoz való viszonyát.

Remélem, nem fogalmaztam félreérthetően: Takáts József tanulmánykötetét nem *annak ellenére* tartom jelentős teljesítménynek, hogy kételyeket ébresztett bennem és ellenvetések megfogalmazására sarkallt, hanem *éppen azért*. Az *Ismerős idegen terep* remek értekezői nyelven megírt tanulmányai valódi, tartalmas elméleti ajánlatot tesznek az olvasónak; hiba volna nem élni ezzel az ajánlattal.

Bejárat – kijárat a Széchenyi tér 17. szám alatti szerkesztőségben 2003 júliusában.

(Fotó: Németh Pál)

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (*két regényrészlet*) 1185

BÁTHORI CSABA: Római suttogás (*Történetek*) 1198

EDITH TEMPLETON: Egyenlőség-sütemény (*Sóvágó Katalin fordítása*) 1204

KIRÁLY ODETT versei 1221

LACKFI JÁNOS versei 1223

FÜRJES GABRIELLA versei 1225

SIMON MÁRTON versei 1227

SZABÓ MARCELL verse 1229

ORCSIK ROLAND versei 1231

PAYER IMRE verse 1232

GYUGYI LÁSZLÓ: Pittsburghból Pécsre (*Ébli Gábor beszélgetése*) 1233

BAJKAY ÉVA: A jénai csata (*Egy színházi est sorsa a pécsi bauhäuslerek kezében?*) 1239

*

CSORDÁS GÁBOR: A harminckettedik év (*II. rész*) 1243

SZIRTES GÁBOR: Lovász Pál, az irodalomszervező (*A Janus Pannonius Társaság és a Sorsunk*) 1258

*

GÖRFÖL BALÁZS: Szívkoszorú (*Varró Dániel: Szívdesszert*) 1273

HALMAI TAMÁS: Fordított magasság (*Schein Gábor: Bolondok tornya*) 1277

M. NAGY MIKLÓS: Trenden innen, trenden túl (*Szabó Ádám: Hegyi mesék*) 1280

TARJÁN TAMÁS: A benső érdek párbeszéde (*Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966*) 1285

ÁGOSTON ZOLTÁN: „Kedves Pistám” (*„Bizakodásra vagyunk ítélve”*. Pákolitz István levelesládájából 1947–1994) 1293

2008

NOVEMBER

IVASIVKA MÁTYÁS: A magunk sorsa (Sz. Koncz István beszélgetése)
1296

A Jelenkor postájából

FORGÁCS ZSUZSA BRURIA: Válasz Sári B. Lászlónak 1302
SÁRI B. LÁSZLÓ: Válasz Forgács Zsuzsa Bruriának 1304

KÉPEK

A színes műmellékleten

Zsolnay kerámiák Gyugyi László gyűjteményéből (A felvételeket
Gyugyi László készítette.)

FORBÁT ALFRÉD: Absztrakt kompozíció (1921)

WEININGER ANDOR: Mechanikus színpad – Absztrakt revü
(1923 után)

BREUER MARCEL: Plakátterv (1923)

KURT SCHMIDT–GEORG TELTSCHER: Mechanikus balett (1923)

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági
Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsész-
kar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi
tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár An-
tal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi
könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u.
8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. –
Sárospatakon: Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u.
19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u.
33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereske-
dés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sán-
dor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE
bölcsepszakari könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Ma-
giszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. –
Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné
u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. –
Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a
Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videoté-
ka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat
elektronikus formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Csiki László
(1944–2008)

2008. október 3-án elhunyt Csiki László, József Attila-díjas író, költő, műfordító. Sepsiszentgyörgyön született, újságíróként, szerkesztőként kezdte pályáját, 1980–1982 között a Kolozsvárott megjelenő *Utunk* rovatvezetője volt, 1984-től, amikor áttelepült Magyarországra, 1989-ig a Magvető Kiadó szerkesztőjeként dolgozott, majd 1991-ig a *Magyar Napló* versrovatát vezette, azt követően szabadúszó író lett. Számos műfajban alkotott, több mint huszonöt önálló könyve látott napvilágot, legutóbbi kötete, az *Ajakír* című regénye, halála előtt néhány nappal jelent meg.

Október 21-én, Budapesten, az Új Köztemetőben helyezték örök nyugalomra.

Fodor Géza
(1943–2008)

2008. október 7-én elhunyt Fodor Géza, Széchenyi-díjas esztéta, dramaturg. 1967-ben magyar-filozófia szakon végzett az ELTE-n. 1974-ig az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa volt, majd 1996-ig az ELTE Esztétika Tanszékén tanított. Előbb az Operaház, majd a Nemzeti Színház, 1982 óta a Katona József Színház dramaturgja volt. Munkásságát 1988-ban Erkel Ferenc-díjjal, 2007-ben Széchenyi-díjjal jutalmazták.

A JELENKOR FOLYÓIRAT ötvenéves jubileuma alkalmából ünnepi estet tartottak Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában október 7-én.

A rendezvény első részében *Tüskés Tiborral* és *Csuhai Istvánnal*, a lap két korábbi főszerkesztőjével *Ágoston Zoltán* beszélgetett, majd ezt követően *Bertók László*, *Balla Zsófia*, *Garaczi László*, *Kukorelly Endre*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly* és *Tóth Krisztina* olvastak fel műveikből.

*

A FODOR ANDRÁS ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSEI. 1959–1966, valamint a *Derűs borúlátó*. *Kocsis Klára interjúja Tüskés Tiborral* című köteteket mutatták be szeptember 29-én Pécsen a Várkonyi Nándor Könyvtárban. A műveket ismertette és *Tüskés Tiborral* beszélgetett *Bartusz-Dobosi László*, az *Irodalmi Páholy* folyóirat főszerkesztője.

*

BAKA ISTVÁN, a szekszárdi származású költő-műfordító születésének 60. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozást a szerző életművéről az Illyés Gyula Megyei Könyvtár október 10-én. A Baka-életmű irodalmi hatásáról tartott előadást *Ágoston Zoltán*, *Nagy Gábor*, *Nagy Márta*, *M. Nagy Miklós*, *Szőke Katalin* és *Szörényi László*.

*

LATOR LÁSZLÓ *Az egyetlen lehetőség* című válogatott verseket egybegyűjtő kötete nyerte el első ízben a 2008-ban alapított Rotary Irodalmi Díjat, melyet a szerző Budapesten, a New York kávéházban vett át október 9-én. A díj odaítéléséről háromtagú kuratórium döntött, melynek tagjai *Gömöri György*, *Ilia Mihály* és *Sumonyi Zoltán* voltak.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZBAN október 10-én láthatta a közönség Arthur Miller *Istenítélet – salemi boszorkányok két részben* című darabját Mohácsi János rendezésében.

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.
Báthori Csaba (1956) – költő, műfordító, esszéista, Budapesten él.
Edith Templeton (1916) – író, Olaszországban él.
Sóvágyó Katalin (1949) – műfordító, Budapesten él.
Király Odett (1986) – költő, Pécsen és Nagydobszán él.
Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.
Fürjes Gabriella (1970) – tanár, műfordító, Budapesten él.
Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.
Szabó Marcell (1987) – költő, kritikus, Budapesten él.
Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, Szegeden él.
Payer Imre (1961) – költő, Budapesten él.
Ébli Gábor (1970) – esztéta, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem adjunktusa, Budapesten él.
Gyugyi László (1933) – mérnök, műgyűjtő, Pittsburghben él.
Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Szirtes Gábor (1946) – szerkesztő, kritikus, a Pro Pannonia Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Görföl Balázs (1984) – kritikus, a PTE Phd-hallgatója, Pécsen él.
Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
M. Nagy Miklós (1963) – műfordító, szerkesztő, esszéíró, Budapesten él.
Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Ivasivka Mátyás (1933) – tanár, karnagy, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.
Forgács Zsuzsa Bruria – író, Budapesten él.
Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Kaliforniai fürj*

8

Az egyik kemencét Alice-nek hívták, a másikat Robertának. Egy lányit se mozdultak el a helyükről, de volt fedélzetük, és ha máshová nem is, egyik műszakból a másikba el lehetett velük jutni. A vezetés talán ezért követte a névadással azt a gyakorlatot, amely az angolban minden járművet, de legalábbis hajót, repülőgépet nőnemű lénynek tekint. Alice-t éppen csapolták. Roberta állt, nem üzemelt. Ezúttal emberek tartózkodtak a gyomrában, akik a falazatát, bélését ellenőrizték, javították. Felülről ereszkedtek bele, az adagolónyíláson át, egy csuklós vaslétra segítségével. Hárman voltak, Paja, István és egy bodonyi ember, aki mindig katonasapkát viselt, ezért a főmunkavezető egyszer *soldier*nek nevezte, a honfitársai pedig ennek nyomán hibás kiejtéssel *szócser*nek, amely aztán rajta ragadt. István nagybátyja és Soldier tették a dolgukat, de őt magát egyelőre csak azért vitték magukkal, hogy lásson, tanuljon. Mikor végeztek, lejjebb, a búvónyíláson át kimásztak a pódiumszintre. Kijöhettek volna legalul, a fenékajtón keresztül is, de odáig nem ért le a létra. Paja és István leverte magáról a hamut, samottörmelékét, és a zsebéből előhúzott, zsebkendőül is szolgáló, nagy, színes ronggyal megtörölte a homlokát. Roberta szinte már kihűlt, mégis verejtékeztek, pedig, mint rendesen, most is félmegtelenre vetkőztek. Soldier is izzadt, az arca kormos is lett, de nem törődött vele. Nem volt olyan piszok, szennyeződés, amelyet ne vett volna zokszó nélkül magára, és amelytől igyekezett volna megszabadulni.

Paja felkiáltott az adagolósintre, az ottaniak kihúzták a kemencéből a létrát, és lementek a pódiumszintre a többiekhez. A berakó foreman a pódiumkorlát-hoz lépett, leintett az anyagmozgatók foremanjának, és így szólt az embereihez: – No, emberek!

* Regényrészlet. A *Kaliforniai fürj* előző részlete 2008. februári számunkban olvasható.

Nem mondta, ki hova álljon, mit csináljon, mindenki tudta, mi a teendője, be voltak járátva. És azok se kérdeztek semmit, szó nélkül munkához láttak. Felzárták a talajszinten a kemence fenékajtáját, a bűvónyíláson át visszamásztak az aknájába, és formázóhomokból elkészítették a fenékdöngöletet. Utána megkezdték az alapkoksz berakását, amely nem csupán koksz volt magában, csak így hívták, hanem koksz és tűzifa együtt, mert legalulra fahasábokat helyeztek, és villával arra terítették az egyforma szemcse nagyságú préselt fűtőanyagot, egyenletesen elosztva, réteget rétegre. A pórekocsikon érkezett, csak le kellett róluk szedni, és a bűvónyíláson át benyújtani, beszórni azoknak, akik a kemencében dolgoztak. Pajának és Soldiernek, mert ezt a kényes műveletet megint ők végezték. Először az akna medencerésze telt meg, aztán a fűvó-, majd az olvasztóöv. Mikor elérték az olvasztóöv tetejét, Paják kimásztak a kemencéből, begyújtották a töltetet, és lezárták a bűvónyílást. Egy idő múlva az alapkoksz izzásba jött. Ezt a nézőkéken keresztül állapították meg. A berakók ezután felmentek az adagolósintre, és az adagolónyíláson át megkezdték az adagkoksz berakását, amely megint nem kizárólag kokszból állt, hanem értelemszerűen magában foglalta már a nyersvasat is. Továbbá a mészkövet, amelyet mint adalékanyagot azért vegyítették közé, hogy elősegítse a salakképződést. Itt már nem csupán egyenletesen kellett teríteni, de váltogatni is kellett a rétegeket: egy sor koksz, egy sor vas, egy sor mészkő és így tovább. Nem volt szabad elvéteni a sorokat, ugyanaz nem kerülhetett ugyanarra. A nyersvas hosszúkás tömbökben érkezett, egyenként emelték le a pórekocsikról, és úgy lódtították be az adagolóajtón, majd kampós rúddal eligazították, ha bent nem jól feküdt. Az apró darabokra tört mészkövet, miként a kokszot, szintén villával hányták be, és szénvonóval tölték szét körkörös irányban. Az adagkoksz bejuttatása valamivel könnyebb volt, mint az alapkokszé, mert kint állva lehetett végezni, ám egyszersmind nehezebb is, hiszen lent, a kemence aknájában már égett a tűz, jött, áradt felfelé a meleg, és perzselte az ember bőrét. Az adagolónyíláson ki-kicsapott a keletkező gáz, a füst is, noha a zömét elszívta a kémény, mert a kemence legfelső része a tetőig és azon túl már az volt, csak béleletlen és kisebb átmérőjű. A külső térben is érezhetően emelkedett a hőmérséklet, és most már mindenkiről, az anyagmozgatókról is csorgott a verejték. Az emberek gyors tempóban dolgoztak, nem beszéltek, hallgattak. Csak a kemence erősödő zúgását lehetett hallani, és a villavasak zaját, amint a koksz, mészkő alá szaladtak, valamint néha egy-egy koppanást, amikor egyikből is, másiból is a vaspadlóra hullott egy-egy szem.

Robertát az adagolóajtó padkájának szintjéig rakták adagkoksszal. Mikor behintették az utolsó lapáttal is, becsukták az adagolóajtót, a pódiumszinten lezárták a levegőfúvókák nézőkeit, és eltömítették a csapolónyílást és a salakolónyílást. Ezt követően a berakók foremanja leereszkedett a pinceszintre a villanyfúvógéphez – ahhoz rajta és az ügyeletes gépészen kívül senki nem nyúlhatott –, bekapcsolta, és ezzel záró aktusként megindult a szélgyűrűn keresztül a levegő fúvatása az égéstérbe. A kemence zúgásához mostantól monoton bűgás, olykor éles sziszegésféle is társult. A berakók a maradék kokszot – a kokszot nem mérték le előre, annyit hánytak be belőle, amennyi kívánódott –, hulladékot feltakarították a padlóról, az anyagmozgatók pedig levitték az üres pórekocsikat a talajszintre.

Egy rendszeren előkészített kupolókemencében a ráfúvatástól számított ötödik, hatodik percben megjelentek a fúvókák előtt az első gyöngyöző vascseppek. A berakók jó munkát végeztek. Mikor a foremanjuk lement a pódiumszintre, és zsebórájára pillantva belenézett az egyik nézőkébe, megállapította, hogy pontban a hatodik percben előírászerűen megindult az olvadás. A kemence ezután jó ideig nem kívánt további törődést. A következő lépés a csapolás volt. És az időzítés is jól sikerült, mert éppen ebéidő lett, és kint megszólalt a delet jelző dudu. Az emberek mehetek ebédelni. Egyelőre Alice-t is magára lehetett hagyni, mert közben végzett a maga fordulójával.

Az ebédszünet mindig mindenkinek jól jött. Az emberek nem utálták ugyan a munkájukat, viszont örültek, ha egy időre abbahagyhatják, és megpihenhetnek, erőt gyűjthetnek. Ez volt az ebédszünetben a legbecsesebb, legvonzóbb, ettől a legkívánatosabb. De az evés, az étel, a rendes, a kiadós is számított. Nem annyira az ízek, az élvezet, hanem inkább a tápértéke miatt, mert megfelelő, nagy fehérje- vagy kalóriatartalmú táplálék bevitele nélkül összerogytak volna, nem bírtak volna dolgozni, a szikkasztó, embertelen hőségben hosszú órákon át ilyen nehéz munkát végezni. Várták hát, nagyon várták az étkezési szünetet, délben, éjfélkor, nyáron, télen, hétköznap, vasárnap, de leginkább olyankor, mikor szalonna volt betervezve. És nem akármilyen formában, nem nyersen, vagy otthon felszeletelve és serpenyőben előre megüvegesítve, hanem helyben frissen sütve, még hozzá nyárson. Vagyis ha szalonnasütésnek, nyársalásnak néztek elébe. Azt, a nyárson sült szalonnát, otthoni parasztlétük tartozékát nagyon szerették, és elbűvölte ugyan őket, mint veszi fel a vas a molda, az öntőforma alakját, és mi mindent lehet belőle önteni, az egész öntészetben mégis a nyársalást találták legszebbnek. És ma történetesen ilyen nap volt, ilyen nyársalással egybekötött ebédszünet. Előre megbeszélték, egyeztették az egész csarnokkal, beleértve az öntőket is, akik nélkül semmire sem mentek volna.

Ha az ember azt hallja: nyársalás, óhatatlanul a szabadban rakott, lobogó, majd parázsló tűz képe jelenik meg előtte nyárson forgatott, piruló szalonnával. És azt gondolná, hogy Istvánék, a berakók, az anyagmozgatók, az öntők most fogják magukat és kivonulnak az udvar valamely félreeső zugába, és annak rendje és módja szerint tüzet raknak, vagy valamelyik kollégájuk még műszakkezdés előbb diribdarab hulladékdeszkából, miegymásból már összeállította a piciny máglyát, és a szél, huzat felőli oldalon, ahol egy kis rést hagyott a kúp palástján, csak alá kell gyújtaniuk, miután felszalonnázták a nyársakat, és minden egyéb szükséges előkészületet megtettek. De nem ez történik. Már csak azért sem, mert ilyesmit aligha engedne meg a gyár. Az meg még kevésbé valószínű, hogy bent, a kemencék mellett vagy a tágasabb öntőterem padlóján tüzelnek. Más megoldással élnek, olyannal, amely kézenfekvőbb, és emberi találékony-ságról, hasznos elmeműködésről tanúskodik. Nem új, évek óta alkalmazzák. És nem maguk ötlötték ki, hanem mások. És nem is itt, hanem Magyarországon. Ott született, onnan hozta be a Clevelandből annak idején áttelepített magyarok egyike, egy igazi munkás, egy szakképzett öntőmester, aki előtte otthon Ganz Ábrahám pesti öntődjében dolgozott, a Királyhegy utcában.

A kemencéből kiömlő folyékony vas a nagy gyűjtőüstből először kisebb öntőedényekbe kerül, amelyekből aztán különféle öntőformákba csorgatják. A több

mint 1500 fokok forró masszát azonban nem lehet minden további nélkül szétporciózni. Az edényeket elő kell melegíteni, különben az izzó folyadék a nagy hőmérsékletkülönbség miatt szétrepesztené, szétvetné őket. Ezért használat előtt kokszt vagy faszenet égetnek bennük. Ebből kifolyólag Ganz emberei azt találták ki, hogy másképpen is hasznosítják a közben felszabaduló hőt, és miatt egy ilyen edény melegszik, ők szalonnát sütnek a tűzénél. Az edénynek nem árt, a tűznek még kevésbé, hiszen az el-elcsöppenő zsírtól csak jobban ég. A sült szalonna illata ellen se lehet kifogása senkinek, hiszen kellemes és csak elviselhetőbbé teszi a bűdös széndioxidiszagot. Minthogy nem lehetett bármikor nekiállni szalonnát sütögetni, a déltáji csapolást úgy rögzítették, hogy közvetlenül az étkezési szünet utánra essen, ami azzal járt, hogy az öntőedényeket a szünetben kellett a kívánt hőfokra hevíteni. Ezt a módszert ültette át amerikai környezetbe a pesti öntőmester, és honosította meg honfitársai kívánságára a Nemzeti Temperöntvénynél. Később visszament Magyarországra, és már csak a régiiek emlékeztek rá, az újak pedig nem is tudták, kinek köszönhetik e jótéteményt.

A vezetés először idegenkedett ettől a munkahelyi pikniktől, de az emberek addig ostromolták, mígnem próbára bocsátotta a dolgot, és látván, hogy nem nyújtja meg a szünetet, nem okoz a vállalatnak kárt, ellenkezőleg, inkább hasznos hajt, mert növeli a munkakedvet és ezzel a termelékenységet, végül engedélyezte. Később pedig egyenesen támogatta azzal, hogy jeles ünnepek táján olykor maga gondoskodott szalonnáról. Az amerikaiak csak a töménytelen mennyiségű nyers hagymával barátkoztak meg nehezen, pedig annak szagát csak akkor lehetett érezni, ha közel mentek az emberekhez, vagy netán szemben álltak velük. Ez azonban ritkán fordult elő, és szinte csak a főmunkavezetővel, és olyankor, ha valamelyik foremannel megbeszélte valamit, mert a többiekkel a felvételi beszélgetéstől eltekintve jóformán nem érintkezett.

Az emberek elballagtak a dinnerpailjükért. A nyársalás színhelye értelemszerűen az öntőterem volt, hiszen ott használták az öntőedényeket. Mire visszajöttek, a kis fekete üstökben már szinte izzott a faszén. Erre a célra azt használták, nem kokszt. Az öntők időben beléjük rakták, és meggyújtották. Nem mindenki süttött mindig szalonnát, de aki erre készült, és már hazuról is úgy jött el, az a közelükbe húzódott. Állt, guggolt vagy ült, de mindenképpen foglalt magának annyi helyet, hogy lerakhassa a vödrét, és kipakolhatta annak tartalmát. Már a nyársakat is magukhoz vették. Ezek e célra rendszeresített, betonvasból vágott pálcák voltak, amelyeknek egyik végére, hogy ne melegedjen át, durva fanyelet ütöttek, a másik végét, a hegyeset pedig ellapították, hogy sütés közben ne forogjon el rajta a szalonna. Senki nem bírta saját nyárssal, olyannal, amelyet kizárólag maga használt volna. Mindenkié volt mindegyik, és ki-ki azt vette magához, amelyik éppen neki jutott. A nyél alapján egyik kézrevalóbbnak számított, a másik kevésbé. Akik előbb visszajöttek, azok a jobbkat kaparintották meg. Egy köteggben tárolták őket egy félreeső zugban, a falhoz támasztva. Onnan vették elő, és oda is állították őket vissza azután. Nem igényeltek semminemű karbantartást, a száraz levegőben nem is rozsdásodtak, de mindenkitől megkívánták, hogy törölje tisztára, mielőtt visszavinné a helyére.

István kiválasztott magának egy nyársat, lefordított egy üres formázóládát, lesöpörte a fenekéről a homokot, lekuporodott, ráterítette az abroszát, és min-

dent rápakolt a dinnerpailjéből. Kiürítette egészen, mert szükség volt rá. Kellett a sörnek, amelyet abban hozatott. Nemcsak ő, hanem a többi kemencés és az öntők is, mindenki. Szokásba jött ugyanis, hogy ebéd után sört ittak. Olcsó is volt, jól is esett a kiszáradt torkoknak. Egyikük ilyenkor összeszedte a rá való pénzt és az elemóziás vödörket, kivitte a gyárkapu elé, és ott átadta az erre váró gyerekeknek, akik vödörként egy centet számítva fel megtöltették a Front Street valamelyik közeli kocsmájában, a Virág-félében vagy a Kohányiéban. Beosztották, mikor ki megy ki a kapu elé, és kik mennek aztán neki segíteni, mert a tele vödörök behozatalához már több kéz kellett. A sörösök – maguk között csak így nevezték őket – ebédidejét ez némiképp megrövidítette, de mindenki vállalta a maga és a többiek érdekében. Csak akkor támadt morgolódás, ha a gyerekek nem álltak kint időben a kapunál, vagy késve tértek vissza az itallal, és várni kellett rájuk. Ilyenkor a kárvallottaknak méltányosságból jóváírtak egy sörösséget, kint pedig újabb gyerekcsapatot fogadtak fel.

István először a szalonnát készítette elő. Kicsomagolta a papírjából, és ráhúzta a nyársra. Ügyelt, hogy ne közvetlenül a bőr fölött fúrja át vele, mert az úgy könnyen leválhat róla. Aztán beirdalta, a tetejét sűrűbben, hosszában, keresztben is, a két oldalát és végét ritkábban és csak egy irányban. Kenyeret szeletelt, jó vastag karéjokat, hogy ne engedjék át magukon a zsírt, és egymás mellé tette őket. Meghámozta a vöröshagymát, a gyökere felől négyzethálósan bevagdalta, aztán a bevagdálásra merőlegesen darabokra metélte, rá egyenesen a kenyérkaréjokra. Így szerette, apró kockákra vágva, nem karikára. Egy karéj kenyeret üresen hagyott. Aztán sót szórt a hagymára. Majd jobb kezébe vette a nyársat, bal kezébe fogott egy hagymás karéjt, felállt, és az egyik kerekas öntőedényhez sietett. Paja bátyja már annál ügyködött, de nem miatta választotta ezt, hanem azért, mert öblösebb volt, mint a közönséges, és könnyebben is körüljárható, tekintve, hogy csak tolórúdja volt, míg a másik fajtának kétoldalt villás hordozópóznája, és könnyebben elbotolhatott benne az ember. Fél térdre ereszkedett, az edény fölé nyújtotta a szalonnáját, és lassan forgatni kezdte. A tűz tökéletes volt. Nemrégén piszkálták meg, de nem füstölt, hanem csak izzott a tüzelőanyag. Mikor megcsordult a szalonna, István gyorsan a karéj fölé vitte, és a nyárs nyeles végét kissé megemelve ráfuttatta a forró zsírt. Ahová csöppent, ott sísteregve kissé elszíneződött, és némi üveges csillogást kapott a hagyma. A karéj egyik végétől a másik vége felé haladt a csepegtetéssel. Mikor befedett egy falásnyi felületet, a szájához vitte a karéjt, beleharapott, és jóízűen megette. Utána Paja bátyjára pillantott, kéjesen megnyalta az ajkát, és csettintett a nyelvével. Az egyetértően visszabólintott. Folytatta a műveletet egészen addig, amíg el nem fogyott az első karéj kenyér. Még rágta az utolsó falatot, amikor elvonta a tűz fölül a szalonnát, felpattant, és újabb karéjt hozott. Gyorsan mozgott, nehogy közben jelentősen hűljön a szalonna, és egészen megszakadjon a sülés folyamata. Aztán másikkal érkezett, majd megint másikkal, és valamennyit eltüntette a szájában. A végén csak a szűz karéj maradt. Azt nem hozta el az abroszról. A szalonna közben, hála az egyenletes forgatásnak, szép rózsásbarnára sült, és már alig adott zsírt. István már nem tért vele vissza a tűzhöz, hanem leült a földre, a szűz karéjra fektette, lenyomta a késével, és egyetlen mozdulattal kihúzta belőle a nyársat, majd kéztörlőrongyával gondosan megtörölte a kezét.

Nagyjából eddig jutott el mindenki, mikor visszatért az irodaépületből a főmunkavezető, ahol elfogyasztotta ebédjét. A termen áthaladva egy vaslépcsőhöz ment, amely felvitt a kemencék felőli oldalon a válaszfalhoz ragasztott fülkéjéhez, ahonnan szemmel tarthatta az egész termet. Fellépdelt rajta, kinyitotta az ajtaját, de még mielőtt eltűnt volna benne, megállt és visszapillantva megcsóválta a fejét, és inkább magának, semmint az alatt lévőknek azt mondta:

– Hungarian turkey!*

Az öntöde vezetése tréfásan így nevezte el a magyarok nyárson sült szalonnáját. Eredetien belső használatra szánták e megjelölést, és csak egymás közt használták, de aztán a magyarok fülébe jutott, és hecből átvették. Nem állt meg a gyár kapujánál, kikerült azon túlra is, Birminghambe, a városba, a Maumee túlsópartjára. Majd az öntödén kívüli amerikaiak körében elmosódott, elfelejtődött, mit takar, és szentül hitték, hogy a magyarok valóban pulykát sütnék nyárson. Mi több, némelyikük úgy bedőlt a névnek, hogy még azt is tudni vélte, valami különleges magyar fajtáról van szó, amelyet csak így szabad elkészíteni, nagyon zsíros ugyan, de a magyarok állítólag éppen ezért szeretik annyira. E nézetet később olyan amerikaiak is vallották, akik idővel megenyhültek a magyarok iránt, és jó viszonyba, esetleg barátságba kerülvén velük részt vettek piknikjeiken, családi összejöveteleiken, és egyszerűen nem lehetett őket meggyőzni, hogy tévednek, pedig maguk is ették, egyikének-másikának még ízlett is, igaz, csak hagyma nélkül.

Az öntőteremben óra is volt, de a főmunkavezető megjelenése mindennél megbízhatóbban jelezte, hogy közeledik az ebédszünet vége. István kissé megkaparta a késével a szalonnáját, és noha már szinte jóllakott, kis darabokat vágva belőle a maradék kenyérral megette. A sült bőrt egészben tette a szájába, és addig rágta, amíg meg nem érkezett a söre. Le sem tette a vödret, miután átadták neki, egyből a szájára fordította, és egy húzomban üresre itta, sok folyadékot vesztett teste annyira kívánta a szalonna, a hagyma után. Aztán kitörölte a szalonna papírjával, majd visszapakolt bele, felállt, mert közben kint megszólalt a dudu, és ő bádog ételhordójával elindult az öltözőbe, amelyet csak úgy hívtak, hiszen nem váltottak ruhát, mindenki abban dolgozott, amiben bejött. A többiek is végeztek, és leeresztvén torkukon a sörüket, szintén arra vették az irányt.

Elsőként az öntők tértek vissza és láttak munkához. Várta őket a folyékony vas. Mire a kemencések is újból megjelentek, hogy átvonuljanak az öntőterem, addigra azok eltávolították az öntőedényekből a hamut, faszénüszköt, és készenlébe helyezték őket. István az átjáróajtóból visszapillantott az ebéd színhelyére. Ahol az imént még nagyban szalonnáztak, ott most nagy sürgés-forgás támadt: megkezdődött a csapolás. A Robertából folyó vas elérte a csapolóvályú legvégét, és máris ömlött alá a nagy gyűjtőüstbe. Már nem izzott olyan vörösen, hanem inkább narancssárgásan, sárgásan, és őt, mint mindig, ha ott látta, furcsa módon a mézre emlékeztette. Annak ugyan nem ilyen színe volt, mikor az apja otthon pergetett, de ugyanígy nyúlt alá a pergető nyílásából, mialatt a lépekkal nyikorogva forgott a nagy henger. Lelki szemei előtt még akkor is a mézsugár lebegett, amikor odaát megállt Alice fenékajtaja előtt, hogy lenyissa, mert most ő, Alice következett, miután a délelőtti folyamán kiengedték hasznos tartalmát, és lehült annyira, hogy kezelésbe vegyék, és kezdjék előlről az egészet.

* Magyar pulyka!

A birminghamiek zöme munkásember volt, de élt a negyedben pár középosztálybeli család is, amelyek a helyi vállalkozókat, iparosokat, boltosokat, kocsmárosokat és hasonlókat adták. Vagy eleve ebbe a kategóriába tartoztak, amikor kijöttek Amerikába, vagy itt emelkedtek fel a társadalmi ranglétrán. Nem tagadták meg magyarságukat, de elsőként ők alkalmazkodtak igazán az amerikaiakhoz, vették át szokásaikat, szemléletüket, léptek nyomdokaikba, utánozták őket, vagy olykor még túl is tettek rajtuk. A gyárak, üzemek népének is elsősorban ők szolgáltak mintául, őket követték életmód, viselkedés, öltözködés, ízlés tekintetében. A kétkeziekben nem tudatosult, vagy ha igen, tagadták, de felnéztek rájuk, és olyanok szerettek volna lenni, mint azok, vagy legrosszabb esetben is hozzájuk hasonlítani. Úgy tekintettek mindenre, hogy csak ideiglenes, átmeneti, levetkezik, ha majd hazamentek, talán el is felejtik, és megint parasztok lesznek, tovább túrják a földet, részint mégis behódoltak nekik. Nem mindjárt az elején. Egy darabig, némelyek éveket tartották magukat, berzenkedtek, idegenkedtek tőlük, de aztán csak a hatásuk alá kerültek.

Először csak külsőségek tekintetében engedtek. Ilyen volt többek között a nyársalás is. Nem korlátozódott az öntödére, a szabadban, az udvarukban, a kertjükben is sütöttek így szalonnát. De eszükbe nem jutott volna, hogy a nyilvánosság elé lépjenek vele, közszemlére tegyék, és így is vállalják ezt az ősi, parasztos módszert. Aztán egyszer csak erre is rákaptak, mert a mérvadók azt tették. Bár azok magát a nyársalást eredetileg éppen tőlük vették át, hiszen előtte Magyarországon nem nagyon volt nyárs a kezükben, csupán a piknikezés intézménye származott az amerikaiaktól. Ha nincs ez az ösztönző példa, maguktól soha nem rándultak volna ki tavaszi, nyári vasárnapokon a parkokba vagy a városon kívüli zöldbe, hogy ott tüzet rakjanak, és csordítsanak, azért meg még kevésbé, hogy a fűre telepedve, kosarikat kibontva magukkal hozott hideg sülteket fogyasszanak. Tőlük látták, kaptak kedvet, bátorítást, hogy kipróbálják, és aztán rendszeresítsék.

Ez alól meg a többi alól Istvánék se képeztek kivételt. Még kétszer sem fordult az év, a középosztályhoz való igazodásban is követték a többieket. Még olyan dolgokban is, amelyekről legvadabb rémálmaikban sem gondolták volna, hogy valaha is magukévá teszik. Átálltak például a szilveszterezésre, amelyet azelőtt úri hóbortnak, keresztényhez méltatlan, bűnös, szinte pogány időtöltésnek tartottak, hiszen hogy jön az ember ahhoz, hogy ilyenkor ünnepeljen, és az óévre visszatekintve érdemének tekintse azt, amit csak Istennek köszönhet, az új esztendőre meg mindenfélét kívánjon magának, holott további sorsa is az Ő kezében van. Arról nem is beszélve, hogy az időpont megválasztása teljességgel önkényes, hiszen minden percben, pillanatban véget ér egy év, és kezdődik egy másik, attól függően, honnan nézik. Ez utóbbi eszmét ugyan csupán István vallotta, Anna nem értett vele egyet, de igenis kifogásolta, hogy a kalendáriumi év nem esik egybe az egyházi évvel. Hallották otthon, meg olvastak is róla, hogy az urak, és a jobb módú városi iparosok ilyenkor nem fekszenek le, hanem esznek-isznak, virrasztanak, és nagy vigasság közepette búcsúztatják az óesztendőt, és köszöntik az újat, de ők Szajlán azon az éjszakán nemhogy mulattak volna, még csak fenn se maradtak, hogy megvárják az éjfélt. Ugyanúgy töltötték az év utol-

só napját, mint a többit, munkával. Mikor aztán kint elvégeztek, elmentek a templomba a hálaadásra, majd hazajövének megvacsoráztak, és lefeküdtek. Másnap meg felkeltek, és minden további nélkül tudomásul vették, hogy új esztendő van. Bár magát az Újévet már ők is ünnepelték, mert az elrendelt, piros betűs ünnep volt. De nem mindjárt reggel, hanem később, a nap folyamán. Reggel csak arra ügyeltek, hogy férfi nőt, nő férfit lásson elsőként, mert az azonos neműek találkozása balszerencsét hoz, amiben hittek is, meg nem is. Az ünneplés az újévi misére menéssel kezdődött, az ünnepi ebéddel folytatódott, és délutáni ejtőzéssel, pihenéssel ért véget pontban háromkor, amikor megint etetni kellett az állatokat. Az öregasszonyoknak később, mert ők még a litániára is elmehettek.

Itt Toledóban meg mindjárt, már érkezésük évében koccintottak az utolsó nap éjszakáján a burdban a többi lakóval, miután Paja bátyjuk felverte őket, és hagyták magukat rábeszélni, hogy lemenjenek vele a földszintre, mialatt a gyerekek aludtak. És most, egy esztendővel később már ott tartanak, hogy még kérszülnek is rá. Anna lekváros költ kalácsot sütött, István pedig vett egy üveg bort, miután úgy döntöttek, hogy ha nem is hívnak vendéget, mindenképpen fennmaradnak. Nemcsak azért, mert mindenki így cselekszik körülöttük, hanem azért is, mert úgy érezték, ezt a szilvesztert nem lehet kihagyni, ez nem akármi, ez nagyon különleges lesz. Nem csupán egy esztendő ér véget, hanem egyszerre száz, egy egész évszázad, és utána egy másik, egy új kezdődik, amely, úgy hallották, merőben más lesz, nem olyan, mint a régi, amely most végleg elmúlik azzal, hogy az évszámban a nyolcas helyére a kilences lép, állítólag jobb, érdekesebb, és ez mindjárt az első órában, de talán már az első percekben megmutatkozik, legalábbis azt beszéljük. És ők ezt látni akarják, ennek tanúi akarnak lenni. Meg ettől függetlenül is, hiszen minden száz évben csak egyszer van ilyen, mert minden évszázadnak csak egy vége, egy kezdete van, és ezt nem minden nemzedék tapasztalja meg, hanem csak az, amelyik éppen akkor él, vagyis most, és ők elmondhatják magukról, hogy szerencsések, mert most élnek, és ezt megérik.

Nem csak ők voltak így az új évszázad eljövételével, nem csak a birminghami magyarok. Mindenki így tekintett elébe, az egész ország, a Keleti-parttól a Nyugati-partig, a született, a honosított amerikai, a külföldi, az ír, a német, az olasz, az orosz, a szlovák, a görög, a román. Ez foglalkoztatott mindenkit már hetekkel előbb, cikkeztek róla az újságok, neves személyiségek, szakértők nyilatkoztak, és mindenféle derűlátó jóslatok láttak napvilágot arról, mi lesz, hogyan lesz és miért. A városokban, falvakban összejöttek az emberek, a klubokban, egyletekben bizottságok alakultak, rendezvényeket szerveztek a huszadik század méltó fogadására, ünneplésére. Mindenki értesült mindenről, mindenkihez eljutott minden, ahhoz is, aki nem tudott még angolul. Elmondta neki az, aki már tudott, vagy olyan, aki hallotta mástól. Legyőzhetetlen kíváncsiság, izgalom kerített hatalmába mindenkit. A várva várt nagy esemény mintegy benne volt a levegőben, mint valami készülő szenzáció. Ez az állapot leginkább a csodaváráshoz hasonlított, amelyet a közelmúlt megannyi káprázatos, a mindennapi életet megkönnyítő találmánya, a villanykörte, a dinamó, a fonográf, a telefon, az írógép, a pénztárgép, a szedőgép, a mozi és a többi gerjesztett, az a naiv elképzelés, hogy ha ilyen rövid idő alatt ennyi hasznos, korábban elképzelhetetlen új dolog szüle-

tett, akkor az új század egyenesen a technika százada lesz, és még több olyan meglepetéssel szolgál majd, amely megkönnyíti, megszépíti az életet egészen addig, amíg olyan nagy nem lesz a számuk, hogy bizvást olybá lehet tekinteni, elérkezett az aranykor, megvalósult a földön a Paradicsom. Az elképesztően újszerű gépek, eszközök, szerkentyűk megjelenése mellett az amerikaiak körében megalapozatlan várakozásokat, hamis reményeket keltett az is, hogy az országban mérséklődtek a társadalmi igazságtalanságok, csökkent a kisemberek, köztük a munkások kiszolgáltatottsága. A távozó század utolsó két évében McKinley elnöksége alatt ugyanis az Egyesült Államok történetének az az időszaka kezdődött, amelyet progresszívnek szokás nevezni, és amelyben a politikusok kivételesen nemcsak beszéltek a haladásról, hanem a közvélemény nyomására egy sor olyan törvényt, intézkedést is hoztak, amelyekkel sikerült a kibontakozott és egyre gátlástalanabb monopolkapitalizmust valamelyest kordába szorítani. A haladó szellem úgy megerősödött, hogy még egy nagytőkést is megérintett. És éppen Toledóban, a város nyugati részében, név szerint Samuel M. Jonest, az olajfúró berendezéseket gyártó Acme Sucker Rod Company tulajdonosát, aki merő emberbaráti szeretetből megosztotta munkásaival a profitját, és pihenőparkot létesített nekik teniszpályákkal, a gyerekeiknek pedig játszótérrel. És később is, amikor a város polgármestere lett, mindig a köz érdekét tartotta szem előtt, és szívéen viselte a szegények, elesettek sorsát.

Árvaieknál az óév utolsó napjának estéjén külsőre semmi nem jelezte, mi készül. A kalács és a bor a konyhaszekrényben várt sorára, ők pedig rutinszerűen végezték a napszaknak megfelelő teendőiket. István hat körül jött meg munkából, kissé később, mint azelőtt, mert újabban a Whittemore Streeten Paja bátyjával előbb mindig betért egy pohár sörre a Monoky-féle kocsmába. Havat takarított, lemosakodott, játszott a gyerekekkel, és közben, azok feje fölött megbeszéltek Annával, mi volt a gyárban, mi történt itthon napközben. A szokott időben megvacsoráztak és lefektették a gyerekeket. Imruska hallhatott valamit a századfordulóról, mert nem akart mindjárt lefeküdni. Kapott Paja bátyjuktól egy régi, foszlott világtérképet, amelybe valósággal beleszeretett, és azzal az ürüggyel, hogy megmutatja, szerinte milyen útvonalon jött velük a hajó Amerikába, még a nappaliban maradt volna. Bözsike engedelmesen ágyba bújt, de sokáig nem bírt elaludni, mert jött egy foga, amikor pedig végre mégis elszenderült, hamarosan felébredt, és sírásával felverte a bátyját, akinek volt már ágya, az apja csinált neki. Vele egy szobában hált az emeleten, mert közben megszűnt a földszinti hálószoba, Anna pedig betársult Istvánhoz.

Miután Anna elmosogatott és töltelékot göngyölt káposztalevélbe és rakott egy nagy fazékba, hogy másnap majd megfőzi – még nem tudták volna elképzelni, hogy újév napján ne töltött káposzta legyen –, leültek a nappaliban. A bort már az asztalra tették. A kalácsot nem kellett, ott maradt még vacsoráról. Anna csak feladta, mert rájött, hogy mégsem teheti meg a gyerekekkel, hogy ne kapjanak belőle ők is már aznap. A mennyezetről középtájt lelógó lámpa alá húztak két széket, és azokon helyet foglaltak. István kezében egynyelvű nyelvkönyvvel, amelynek *English for new Americans** volt a címe, angolul tanult. Anna ruhát

* Angol újdonsült amerikaiaknak.

foltozott. Csend volt a lakásban, csak a falióra tiktakolt, amelyet nemrég vettek használtan. Időről időre rápillantottak. Várták, hogy múljon az idő. Egyszer Anna nem tudta a tübe fűzni a cérnát. István elvette tőle, és befűzte neki. Ő közelre látott jobban, a felesége távolra. Mielőtt ismét a könyvébe mélyedt volna, Anna megkérdezte tőle, hogy van a *cérna* angolul. István megmondta. Anna utánamondta, de hibásan, mire ő kijavította. Hallgattak egy sort. Majd Anna azt szerette volna tudni, hogy hívják az *évszázadot*. István ezt nem tudta. Azt mondta, megnézi a szótárban. Ez egy vaskos kis könyvecske volt, amelyet még Magyarországon vett, és ilyenkor mindig kéznél tartott. Megnézte. Anna ezt a szót is megismételte, ezt már helyesen, mert könnyebb volt kiejteni. Ő nem járt tanfolyamra, mint István, de nagyjából már meg tudta magát értetni, csak még kicsi volt a szókincse, és gondot okozott neki a kiejtés.

István becsukta a szótárt, felállt, az ablakhoz ment, elvonta a függönyt, és kinézett. Jelentette, hogy esik a hó, nem nagyon, de esik, már megint, pedig eleget lapátolta ma is, tegnap is, egész héten. Nem ült vissza mindjárt Annához. Előbb végigjárta, ellenőrizte a kályhákat. A gyerekek szobájabelit meg is rakta, mert már majdnem leégett benne az előző rakat. Közben a padlóra ejtette a piszkavasat, amely akkorát koppant, hogy Anna lent összerezett. István utána megint angolozott. Tizenegy tájban felöltözött, és kiment az udvarra, mert eszébe jutott, hogy a nappaliban már fogytán volt a szén. Már nem havazott. Becsukta maga mögött a bejárati ajtót, letette a szeneskannát az előtető alatt a legfelső lépcsőfokra. Megragadta a falhoz támasztott nyírfasóprút, és utat söpört magának, le a lépcsőn, át az udvaron, egészen a tüzelős pajtáig. Aztán visszament a kannáért, és a helyére állította a sóprút. A pajtában koromsötét volt, de kis szeneslapátjával így, lámpa nélkül is megtalálta a szenet, a szénnel pedig a kanna száját.

Ahogy jött visszafelé, félúton önkéntelenül megállt, és a házra, majd az utca felé nézett. Sütőéknél vendégek lehettek, mert számosan mozgolódtak az ablakok mögött, és időnként harsány nevetés hallatszott ki tőlük. A környező házak ablakai is világítottak, jeléül annak, hogy az emberek talpon vannak, és iddognak, eszegetnek. Az utcán nem járt senki, de mindenfelől beszéd, zsi bongás hallatszott. Fojtottan, tompán, de zúgott a negyed, mint egy köpű. Csak az égen nem mutatkozott semmi. Csillagtalánul, holdtalanul, szürkén, vakon borult a Föld fölé, mint valami hályogos szem, amelyet homorúra nyomott egy hatalmas ujj. István nagyot szippantott a friss levegőből, és Magyarországra, az Árvai-szögre gondolt, ahol már órák óta új év van. A szüleire, testvéreire, akik nem is sejtik, milyen szép jövőnek néz elébe az emberiség, mert ha igaz, hogy annyi jót hoz a következő száz év, abból előbb-utóbb jut a hazájának is.

A házba visszatérve gyanús lett neki a nappali-kályha. Nem adta úgy a meleget, mint addig. Lenyitotta a felső ajtaját, és belenézett. Már alig volt benne párás. Megrakta szénnel, visszahajtotta az ajtót, lent pedig a legnagyobbra tárta a szelelőnyílást, de csak nem gyulladt be. Erre megmozgatta a rostélyát is. Ettől belobbant, most már égett. Mikor felegyenesedett, Anna megrovóan nézett rá, mert közben bejött a széngáz. István szó nélkül kinyitotta az ablakokat, hogy kiszellőzzön a szoba, de előbb megvárta, amíg a felesége kendőt terít a vállára, hogy meg ne fázzon. Magát nem féltette, noha csak ingujjban volt.

– Várják a népek az új esztendőt – jegyezte meg Anna a kintről beszűrődő morajt hallva.

István bólintott, pár perc múlva becsukta az ablakokat, és visszatelepedett a helyére. De már nem tanult, egyre csak az órát nézte a falon, az óra kismutatóját, amely már szinte a tizenkettesen állt, de még inkább a nagymutatót, amely egyre közelebb araszolt a kismutatóhoz. Anna nem figyelte az órát, de ő is abbahagyta a varrást. Lehunyta a szemét, fáradtságot színlelt, hogy palástolja fokozódó izgalmát. Fáradt volt ugyan, de fáradtságánál is nagyobb volt benne a feszültség, amely a pillanat közeledtével őt is hatalmába kerítette.

Tizenkettő előtt öt perccel, akárha összebeszéltek volna, egymásra néztek, szó nélkül felálltak, és az asztalhoz léptek. István két pohárba bort töltött, az egyikbe, Annáéba csak egy ujjnyit, mert úgyse ivott többet. Anna felszeletelte a maradék vég kalácsot. Még le se tette a kést, amikor odaát Sütőéknél kiáltások harsantak, és kint valahol valaki éleset fütyült. Éjfél volt. Az órájukra néztek. Azon még csak két perc múlva lett volna tizenkettő. Késétt. István ezzel kapcsolatban mondani akart valamit, de elhallgatott, mert Sütőéknél hirtelen felhangzott a *Himnusz*. Anna megigazította magán a ruhát, ő pedig egyből vigyázállásba merevedett, mint a katonaviselt férfiak szokták Szajlán a templomban, mikor mise után az előzi meg a *Pápai himnuszt*. Maguk is rázendítettek, Anna szép szopránhangján, ő kissé mély baritonján, és énekelték a szomszédékhöz igazodva, nagyjából azokkal egy ütemben. Mikor vége volt, összeborultak, és úgy maradtak egy darabig. Anna sírt, és Istvánnak is elszorult kissé a torka. Még ölelték egymást, amikor kint hirtelen megszólaltak a harangok, majd lövések dördültek, petárdák robbantak, hajókürtök búgtak, gyárdudák bőgtak, trombiták rivalltak, sípok harsantak, dobok döngtek, csengők csengtek, kolompok kongtak, kereplők csattogtak, mozsarak, fazekak zengtek. Olyan zenebona támadt, hogy alig értették egymás szavát. Csoda, hogy a gyerekek nem ébredtek fel. A hangzavarba emberi hangok is vegyültek. A birminghamiek, magyarok, nem-magyarok, férfiak, nők, fiatalok, középkorúak, felnőttek, kamaszok, szomszédok, ismerősök, rokonok, idegenek, barátok, ellenségek kitódultak a havas utcákra, terekre, és ünnepeltek. Kezet fogtak, gratuláltak egymásnak, letegezték, megölelték, megcsókolták egymást, némelyek még táncra is perdültek, mintha valami nagy szerencse érte volna őket, és most annak örvendeznének. Féktelen jókedvük volt, kiabáltak, kurjongattak, énekelték, nevetgéltek, szinte nem bírtak magukkal. Mindenki egyetértett mindenkivel, mindenki szeretett mindenkit, mindenki odaadta volna mindenkinek az utolsó falat kenyerét is, olyan nagy volt a meghatottság, az ellágyulás.

Istvánék szétváltak, az ablakhoz siettek, kitárták és kitekintettek rajta. A petárdák, rakéták és egyéb tűzokádók fényétől szinte kivilágosodott az éjszaka, megfehéredett a sötétszürke ég. A Genessee Street benépesült, annyian lepték el, mint szüreti felvonuláskor, azzal a különbséggel, hogy a tömeg nem mozgott előre, hanem egyben állt, ide-oda hullámozott.

– Boldog új évszázadot! – rikkantott nekik egy hang. Sütő Lajosé, a szomszéd családfőé volt, aki feleségével és vendégeivel éppen átvonult az udvaron. – Jöjjenek kendtek is! – tette még hozzá, mielőtt kíséretével kilépett volna az utcára.

– Kendteknek is! – kiáltotta vissza István a kezével is intve, és becsukta az ab-

lakot, nehogy Anna megfázzon, mert ezúttal nem terített a vállára semmit. Egy darabig még bámulták az üvegen át a szokatlan jelenséget, aztán visszamentek az asztalhoz.

– No, akkor ... – mondta István, és átnyújtotta Annának a poharát, és a magáét is felvette. Koccintottak, ittak, és megették egy-egy szelet kalácsot.

Mikor az utolsó falatot is lenyelték, egymásra néztek, majd fürkészőn körülhordozták a tekintetüket a szobán, végigsiklatták a falakon, a falakon lógó szentképeken, a bútorokon, a lámpán, Anna varrásán, István nyelvkönyvén, a szótáron, borosüvegen, borospoharakon, a kalácson, még a padlóra is lepillantottak, a padlódeszkák réseire. Látni akarták, mi más, mi változott meg máris, keresték az új századot, a beígért fényes jövőt. Nem jobb lakást, frissen festett falakat, villanyvilágítást, divatos, új bútorokat, aranszegélyű porcelántálat, metszett üveg poharakat, tökéletesen illeszkedő padlódeszkákat vagy hasonlókat vártak. Nem arra számítottak, hogy esetleg eltűnt a tű, cérna, és nem kell ruhát foltozni, mert semmi sem kopik, szakad el többé, vagy hogy feleslegessé vált a nyelvkönyv, szótár, mert máris tudnak angolul. Nem, csupán utalásokat szerettek volna, beszédes, egyértelmű vagy megfejtendő, titkos jeleket, amelyek alátámasztják reményeiket, nem mindet, de egyelőre legalább azt az egyet, hogy előbb-utóbb csak sikerül összekaparni azt a pénzt, nem jöttek hiába, és rendben lesz minden. Ezért vizslattak, kutakodtak. Aztán egyszer csak összenéztek, és minden átmenet nélkül elnevelték magukat. És nevettek, és nevettek, magukon, a türelmetlenségükön, gyerekességükön, a világon, az egész nagy vágyálmon. Addig nevettek, mígnem Anna elkapta István kezét, és maga után húzva őt elkezdett szaladni az emeletre vivő lépcső felé. Kéz a kézben, mint ifjú, bohó szerelmesek futottak a lépcsőhöz, aztán fel az emeletre, és csak a gyerekek szobája előtt parancsoltak álljt maguknak. Láttak, mert a folyosón is égett egy lámpa. Levetették a cipőjüket, óvatosan benyitották az ajtót, és lábujjhegyen az alvókhoz lopakodtak, először az egyikhez, aztán a másikhoz, és megcsókolták a homlokukat. A nyitva hagyott ajtón beáradt annyi fény, hogy lássák, milyen békésen alszanak.

Kijövetén már nem fogták egymás kezét, a lábbelijüket vitték a kezükben. Lent a nappaliban leültek, felhúzták a cipőjüket, egymásra mosolyogtak, és elégedetten néztek maguk elé. Aztán Anna ásított egyet, és bejelentette, hogy ő bizony lefekszik. Magához vette a kalácsos tányért, és eltűnt vele a konyhaajtó mögött. Később kihallatszott, hogy mosakszik bent. Istvánnak nem akarózott még lefeküdni. Töltött magának a borból, és azt szopogatva, elgondolkozva, elmélázva ücsörgött még ott sokáig azután is, hogy Anna hálóingben áthaladt a szobán, és jó éjszakát kívánt neki. Egyszer csak aztán önkéntelenül maga is szélesre tátotta a száját, és ásított, de úgy döntött, mielőtt követné felesége példáját, levegőzik egyet. Közben Sütőék is lepihenhettek, miután hazajöttek, mert nem hallatszott át tőlük többé semmi. Felállt, felöltötte a nagykabátját, a fejébe csapta a kalapját, és kiment a házból.

Kint csend fogadta. Az utca kiürült, eltűnt róla mindenki. Valahol máshol kisebb tömegben azért még együtt maradtak az emberek, mert távolról halk báli muzsika, bőgőbrummogás hallatszott, és még messzebről, talán a Maumeen túlról időnként egy-egy gyenge pukkanás. Lement a lépcsőn, lassan el a pajtáig, aztán vissza. Ezt megismételte párszor, majd utoljára nem fordult meg a tüzelő-

tárolónál, hanem tovább sétált a kertrészük felé, ahonnan körbe lehetett látni. Erre nem söpörte el a havat, mert erre télen nem jártak, de nem volt túl vastag a friss réteg, az alatta lévő meg már kemény, úgyhogy nem süppedt bele a lába. Először a környező házakra pillantott, majd annak látványát nyugtázta, ami a telken volt: a tulajdon lábnyomaiét, az ágyások helyéét, a ribizlibokrokét, a gyümölcsfákét, a két pajtáét, a magukéét, a Sütőékét, a tyúkólukét a kis baromfiudvarral, a szomszédéknak nem volt, ők nem tartottak szárnyast, az ölfarakásokét, a szőnyegporolóét, a közös nyomókútét, és utoljára a házét, amelyben laktak. Végül szokása szerint felnézett az égre. Közben kiderült, lehúzódtól róla a felhőtakaró, és visszanyerte szurokfeke téjét. A hold lenyugodhatott, vagy fel se kelt, csak a csillagok ragyogtak, szikráztak rajta. Elsőnek a Nagy Göncölt kereste meg, utána a Sarkcsillagot a Nagy Göncöl két hátsó csillaga vonalának meghosszabbításában. Ott volt, ahol lennie kellett. Gyerekkorában is látni vélte Nagyhalom felett, de később rájött, hogy összetévesztette egy másikkal, mert rosszul húzta meg azt a képzeletbeli vonalat. Aztán jóval lejjebb, kelet felé az Oroszlánt azonosította, majd déli irányban, de kissé visszább az Ikrek és a Rák következett és a folyón túl, Nyugat-Toledo fölött a Bika. A Kost utoljára hagyta. Az is nyugati irányba esett, de feljebb, a Bikához képest kissé északra. Ennél időzött legtovább. Nem túl sokáig, de elég hosszán ahhoz, hogy közben topognia kelljen a lábával, és zsebre dugnia a kezét, mert már fázott, noha nem az ilyenkor szokásos januári zimankó volt, hanem egyszerűen csak hideg. Ez, a Kos volt a kedvenc csillagképe. Még gyerekkorában a szívébe zárta. Nem látott ugyan benne semmi kosszerűt, vagy más állatra emlékeztetőt, szerény méretű is volt, szinte jelentéktelen, mégis ezt szerette legjobban. Egy nagyobb, egy kisebb és egy még kisebb csillagból állt. Talán a legkisebb miatt ébredt benne vonzalom iránta, mikor még ő is kicsi volt, és sokat szenvedett egy nála nagyobbtól, az apjától. Mintha nem tartozott volna igazán a másik kettőhöz. Mintha azoknak terhükre lett volna, és meg akartak volna tőle szabadulni, de nem tudtak, mert nem hagyta magát. Ellenállt nekik, és csak azért is ott maradt, abban a csillagképben, csak kissé lejjebb, mint valami nyúlvány, és fénylett, fénylett, és nem is akárhogyan. Eddig nem gondolt rá, de most meglepődéssel nyugtázta magában, milyen jó, hogy forog a Föld, és ezeket, így a Kost is innen, Amerikából is láthatja.

Befejezte az égi szemlét, leengedte a fejét, a kényelmetlen tartástól már-már megfájdult a nyaka, és visszabandukolt a házba. Gyorsan lábat mosott, a konyhai tűzhely vízmelegítőjében még langyos volt a víz, elfújta a nappaliban a lámpát, felkapaszkodott az emeleti folyosóra, és az ottanit is eloltotta. Bebotorkált a hálószobájukba, bebújt Anna mellé az ágyba, és azzal aludt el, hogy ha nem is lesz olyan az új évszázad, mint ígérik, hiszen dolgozni csak kell, de hátha mégis jobb lesz.

Római suttogás

Történetek

Hadd kövessem!

Abból az autóból, amelyik előttem halad, női hajszálat dobnak ki. Egy halvány női kézfej nyúl ki az ablak felső harmadában, a láthatatlan benti irányító összesodorja öt ujját, szétterpeszti a tenyerét a levegőben, vár két másodpercig, majd behúzza a kezét. A kézen sejtetni öt gyöngyházra festett körmöt, olyan világos van az autó körül, és a jobbra eső mezőkön. De itt hátul, ahol én haladok a sötétebb sávban, itt is meggyullad hirtelen egy arc nagyságú felület, azt hinnék a járókelők, hogy szerelmet vall a lankás völgy a kacskaringós útnak, olyan hóhullám ömlik el a tájon. Senki nem tudja, bal kéz volt-e vagy jobb kéz, amelyik végrehajtotta ezt a megkönnyebbülést. Szőke hajszál is lehetett, amelyik most már mögöttem szálldogál, vagy gyorsan, csak alulról láthatóan letelepedett a nedves úttest réseibe.

A visszapillantó tükörben egy gondtalan homlok jelenik meg, szem nem lát-szik, csak egy fél szőke szemöldök, majd a szemhéj csillanása, pihenése. Nem nekem címezték a hajszálakat, hanem a szélnek, vagy a szélben vitt egyéb sóhajoknak útitársul. A véget is jelenthette ez a mozdulat, valaki tépi a haját egy válságos reggel, egy törekeny éjszaka után. Az én kormányomon nem láthat senki változást. Ugyanolyan bizonytalanul és örült mohósággal rohanok utána, csak őt szeretném látni, csak őt érinteni, nemcsak egész testét, hanem minden testét a nap minden szakában. De most ásítottam egyet, megfeledeztem róla, és másvalakire gondoltam.

Minden szerelem kettétörik, több darabra törik, és hulló hajszálakban végződik, vagy vérzik el. Érdemes volna megállni, megvizsgálni e vallomás igazi tartalmát. A hajszálak szeretnek egyedül sétálni, ha nem bírják ki többé eredeti helyükön. A férfi gallérijára tévedt hajszálak élnek, beszélnek, vallanak, üzennek, aztán némán megérkeznek a hajszálak temetőjébe, ahol senki se látja őket. Ez a pokol, ez a senki által nem látottság. És vannak visszaérkező hajszálak, amelyek újra erőt merítenek a senki földjén, visszahullanak az emberek közé, és újra meglibbennek valakinek a válla fölött.

Meg is állhattam volna, hogy ledobjam szemem azért a hajszálért a sárba. De nem akartam elveszteni a szemem. Egyedül voltam, és az egyedüli utas könnyen áldozattá válik. A következő lámpánál újra megsodorta az ujjait a női tűnemény, de most már nem hajszálat dobott ki, hanem egy kis papírgalacsint. Senkinek nem üzennek hiába női kezek, ha egyszer feltették magukban a hódoltatást. Uramisten, csak ezt ne! Egy nő szándékának a közepébe érkezni, ott megtelepedni, és hosszadalmas ostromban elszenvedni a szerelmet és a szakítást. Ha megfelelő

korban ölel át egy nő, a kettőt nem is szabad elválasztani egymástól. Ha megszeretsz valakit, már szakítasz is vele. Nem jó hosszan élni, többször szerelmesen, mert túlságosan egymásba oltódnak az öllekezés és a szakítás titkai.

Ha még egyszer kinyújt valamit és megáll, akkor közelebből kell megvizsgálni az ügyet. Ő már nyilván megfogott engem, de én őt? Itt haladok a nyomában, és már nem tudom, utam erre vezet-e, vagy csak követem, akit nem ismerek. Hadd kövessem, hogy szeressem!

Barátok estéje

Bár az utolsó vagyok a sorban, társasági összejövetelekre szívesen járok, hogy észrevegyem az ismerőseimet, akiknek csak a vállát és a hátát ismerem. Nem cserél senki arcot, csak kissé máshogy türemkedik arcostól.

Ez a lányasszony tegnap az utcán még a nyakamba borult, könnyekkel kínálta meg nyakamat, és suttogással fejezte ki vonzalmát vonzalmam iránt. Most némileg megkövült, bevonta a vitorláit, és arca helyén vékony sztaniolt visel, ezüstöt, zizgőt, szakadékonyat. Nem tűnik fel, hogy emlékeznénk a tegnapi vallomás-kísérletre, vagy hogy azt folytathatnánk itt, ismert társas felállásban, egy meghitt szobasarokban. Kifényesített felületek várnak a lakásban, itt-ott egy kép lóg, tárgyaltan kép, harapós kép, elvontan szerető és szeretett kép. A többiek állnak, hangoskodnak, mindenki mosolyog, még az is, aki már kifogyott a mosolyból. Akadnak, akik szeretik a csendet, ők visszahúzódnak a padlás zajtalan légtérbe, és onnan figyelik a lehalkult nyüzsgést, a falakon túli tülekedést.

Ő, nem, senki nem tülekedik, csak máshogy mosolyog hirtelen, másról beszél, mint szokott, másról hallgat, mint szokott, és észrevétlenül nyílik némelyik szegletben egy-egy meghitt beszélgetésre mód. Tájékoztatás folyik, figyelem elterelése, megkaparintása, bujkálás és magamutogatás, minden lehetőleg feltűnés nélkül, az egérlukak diszkrét magányára emlékeztető bizalmassággal.

A szája elé tartott tenyereknek így ötven felett egyre nagyobb szerep jut, a magánbeszédnek még nagyobb, a jellem szagztatásának hasonlóképpen. Egyik lábáról a másikra áll az ember, és csak azt figyel, mit akar a másik, bárha nem szól egy szót sem. Miről is beszéljünk sokan? Nagy a barátkozás, de senki nem emlékszik semmire pár nap múlva. A testmeleg gyarapodása észrevehető a lakásban, a megvadult kékség is az ablaktáblák mögött, és a vörös kémények teste a vastag éjszakában. Fogy az ital, ritkulnak a sütemények, pogácsák. Többen enni akarnak, tolongás támad a konyhában, majd néhányan szégyenkezve visszavonulnak. Egy rövid hajú fekete nő tartja a fénybe a feje bubját, a hátát látni és a feneké ívét, a profilja tarkaságát, és hogy oldalról néz egy szőke férfira, aki viszont savós szemmel egy másik lányt vizsgál fáradhatatlan. Az egyik nagylány kipirult a szesztől, báránycát közelről mutatja, mintha egyenesen vizsgálatra kínálná. Egy bágyadt öreg író a székre rogyva fogadja a látszat-kérdéseket, jobb karját átveti a széktámlán, alulról pillog felfelé, senki nem tudja, meg tudna-e még állni a lábán ebben a pillanatban.

Ülve mindenki tud még látszatot kelteni. Egy sértett, halovány festő komor bikaként jár-kei a nagyteremben, szeme forog, mint egy nedves csapágygolyó,

látom a cseppeket a nyomában, olyan fürge mind, mintha kigurulna az ajtón. Pedig nem lejt a padló.

Szorosan állunk egymás mellett, fecseggve és hallgatagon, horogra akadva és szabadon, és csak akkor ürítjük ki a lakást, amikor már éltöt nem bír el az éjszaka. Egyikünk tolja a másikat, megtelik hússal a lépcsőház, a lift a földre szakad, és megpróbálunk szétszéledni.

De nehéz az, mert a sötétség rajba préseli azokat, akik félnek egymástól.

Ki mit mond a jóistennek?

Jutta, Jutka, Jukka egy férjjel jött ide látogatóba, mégpedig először, hogy szabad szemmel lássa a hidakat, a görbe utcákat, a piacokat és az embereket reggel öt és hat között. A fekete kabátos nincstelen éppen egy papundeclin aludt, vagy nem aludt, meztelenül, tett-vett az ágyéka körül, a vak is láthatta töpörödött nemi szervét, amint a göncök közt elbújt, kifeketélt, kikelt, elszáradt. Jukka nem a társadalom szegény állapotát jött tanulmányozni, de hát nem hunyhatott szemet az előtt, amit látnia adatott.

A járdán sok a csikk, a húgycsík, a szemét, az átnedvesedett újságpapír, a maszát generálisan, megkülönböztetés nélkül, mindenki szemére valóan. A padok tele emberrel, horkolással, borosta alulnézetből, erre Jutkának alig futotta erejéből. Az álló emberek mozgásban dülöngéltek, a régi épületek helyén házhíjak, téglatörmelék, porhalmok, gödrök, megkarmolt tűzfalak, a tűzfalakon mintás tapéták, emlékek, tagmondatok, élettöredékek, minden levegő, levegő. Ahol az ember az egyik utcasarokról átér a másikra, vér szalad a torkára. Nem lehet egyszerűen élni, a gerendák, téglák, tartópillérek, oszlopok, talpfák, sarokvasak elmozdulnak, elmozdultak, és mindenki talpa a földig ér, vagy az égig ér, tehát a földig sem ér. Szivacsban járunk Juttával a fővárosi romok között, háború jött el megint, nagy halom pénzt pumpáltak egyik bankból a másikba, és dőlnek össze az Ó utcai házak, harminc év előtti képeink, savanyú nagyapám látványanyaga, színtere, ahonnan én is gyűjtögettem a fele emlékemet.

Mért tudnék tovább élni, mint az emlékeim? Azelőtt nem felüljárón keltem át a tér egyik feléből a másikba, ma pedig lejáróm a lábam, hogy egy helyben maradjak, miközben megteszek négy kilométert. Minden messze van, minden láthatatlan, mint a hold, mint a tengerek, a kút mélye, és a nagyszüleim. Elernyed a szemem, míg a nap végére érek, és ha megkérdem, mit láttam? A napot csak imával lehet befejezni, mert nem láttam semmit. Azért írok, mert nem látok semmit, és a semmi zavar, nyugtalanít, tol előre. Amíg nem látok semmit, egyre inkább nő bennem a rohanási láz. Itt egy kirakat volt tegnap, meg akartam nézni a kitett köntösöket, cipőket, egy könyv is árválkodott a bal alsó sarokban, és mára? Mára minden megsemmisült.

Por és szemét a kirakat, rakodómunkások költöztek be, hogy valami új trogloditának fessenek otthont a falakra, a tetőkre, új ábrákat fessenek új alkalmazottakra, új kifutófiúk jöjjenek új siltes sapkával, hurrá! Anyám kijött még ezek nélkül, persze bele is halt, én meg ebbe a semmit-látásba fogok belevakulni, ami egyenlő a halállal. Eh, minden csak nagy szó, a semmi is. A semmi éppen ez, az arányok eltolódása valamilyen láthatatlan térbe, időbe, sebességbe.

Anyámat se látom többé, apámat se, legfeljebb holtan, betemetve a falak közé vagy a föld hidegébe. Mért indulnánk hát hamarabb, mint a reggeli hangyák, a kizsigerelt három műszakosok, a szegények és szolgálóik? Jukka is lássa meg, amit Jutka lát, és mondja el Juttának. Ha hárman látják ugyanazt, ugyanazt fogják a jó istennek is elmesélni. Mert nem mindegy az, miféle igazat mondunk majd a jó istennek.

Így estefelé

Így estefelé végzetes az este; a záradék sötét, és a ritka hangok nem hoznak könnyűséget. Negyvennyolc éves az ember; minden csalódott ember negyvennyolc éves. Nem éppen ez az az időpont, amely visszaadja a hitet szüleinkben, szerelmeinkben, isteneinkben. Estefelé számolni kezdenek sokan; vagy olvasni. Szépnek nem találja senki az életet, fél az éjszakától. Semmi nem melegszik fel többé, jön a pleisztocén?

Aki egyszer így a középkor felé haladva kihűl, azt fel kell támasztani, egyébként nem él sokáig. Minden középkorúnak szüksége van a feltámadásra. Gyerekei elhagyták, feleségét nem érinti meg élvezetes helyen, de a szeme kiesik a mozgó hajlatokra, idegen gömbökre. Nagy felgerjedésre természetes körülmények közt nem gondolhat többé; mindent pótlékok formájában kínál az élet, az élet lejtős pályája. Egy-két lépésre mindenki képes, még a halottak is. Ilyenkor kezd az ember komoly szándékkal kijárni a temetőkbe, ilyenkor kezd meggyökerezni még a futó lába is, akár a sziklás, köves, kietlen talajon is. A teste haszna csökken, a szelleme is rettenet, hogy elfogy, megbénul, a lelke pedig motozni kezd reménytelen kilátások után, elmulasztott szépségek után, mozgó csábítások után, fürge mennyek után. Senki nem teleli át sértetlenül az ötödik tizedet. Ezt le kell róni vérereink, bőrünk, beleink, szerveink és főleg szívizmunk tulajdonosának, bárhol lakozzon is, akár sérült elménkben is.

Amíg kopunk, nem kopunk le. Minden részleges gyöngeség a végleges gyöngeség rémképét idézi fel, és ezen legfeljebb gyónással enyhíthetünk. Mit csinálók rosszul? Ez a leggyakoribb kérdés, válasz formája nélkül, a megváltoztató korban. Egyre rosszabbul csinálnak velem valamit, és én egyre jobban akarok csinálni valamit, hogy fennmaradjak. Minden örületnek tűnik. Ha Rudika bevezet a nagyszobába, és felnyitja a nagy szárnyas zongora fedelét, ezt mondja, miután megpendített egy húrt: „Olyan szép kis sárga fogai vannak!” És nekem? Amikor az ember haldoklik, nem tapintatos. És amikor öregszik, akkor sem tapintatos. Itt lépjük át a határt, ettől a kortól fogva halhatatlan és halandó egyformán lefordíthatatlan.

Mit is várjunk az öreg emberektől? Még itt élveznek, de már nagyon lihegnek. Kiírhatnánk magunkra: „Segítség, megerőszakoltak!” Milyen furcsa. Ördögi. A tragédia után is van segítség, nyilván, egyébként senki nem kiáltana ilyesmit. A múlt héten hallottam ilyet az utcán. Minden vég után van még vég. Nincs végső vég. Az első vég, amelyet látszólag nem élünk túl, anyánk elvesztése. Aztán végzetszerű megszabadulni az apánktól. És akkor néha váratlan események történnek, amelyek nem a tragédiákat hosszabbítják meg. Van újdonság, amely nem ismétlés? Láttam egy csecsemőt, amelyik minden hegyes tárgyat meg szere-

tett volna szopni. Karon ültében az apja hegyes orrát szopta. Hosszú percekgig. Ez lefordíthatatlan pillanat.

Most beköszöntött az este, fejezzük be mi is. Miért fejezzük be sötétben napjainkat? Ami új, sötétségben születik, tagadhatatlan. Az ima segít, az ima hiánya ugyanúgy segít. Vonalzóval húzzák meg az első vonalat. De aztán minden vonal görbe, vak, igazságos.

Az örvény sem más, mint elmozdult egyenes vonalak halmaza félelem közben.

Megdermedés

Egy ember azt mondta, le akarom írni, hogyan dermedtem meg a házasságban. Nem tudta, hogyan kezdje el, mert későn fedezte fel, mi a neve, amitől szenved, és nem tudta, mikor kezdődött, milyen formában. Nem tudta, volt-e kezdete egyáltalán.

Abból a helyzetből visszanézve, amelyben világosan megállapíthatta, hogy megdermedt, kezdi elérni a fagyponthoz, amely nem egyenlő még a halállal, képtelen volt tisztázni, nem a túlzott öröm volt-e az első lépés ehhez a mostani fagyhoz. Eleinte szívesen nyúlt a feleségéhez, nem félt az éjszakák közeledtétől, nem húzódott félre a lakás egyik-másik szegletébe, hogy kizárólag magában gyönyörködjön, hanem élénk örömmel várta, ha a felesége jelt ad, mellé húzódik, és együtt vannak. Az első együttlétek alatt még a kielégülést követő perceket sem okoztak nyugtalanságot; megértette, hogy az átmeneti üresség a szerelemhez tartozik, és pár perc múlva megint arra gondol majd, milyen jó volna együtt lenni, egyé válni. Aztán, egy idő után, nem kívánta az érintést; úgy tűnt, az ölelés időfecsérlés, és közben más értelmes dolgokra lehet gondolni; le akarta rövidíteni a közös időt, hogy magával foglalkozhasson; magától egyre ritkábban lépett oda a feleségéhez, inkább csak hátulról ölelte meg, a nyakát kényeztette, a keze útját ellenőrizte; nem bocsátkozott hazárd kalandokba, igyekezett rövidre fogni a dolgot. Beszélgetni nem egymásról beszélgettek, hanem olyan témákról, amelyek elterelték a figyelmet valami másról, ezt mindketten érezték; ő is tudta: amiről most beszélnek, az valami más helyett hangzik el.

Megritkultak a kis közös szertartások, amelyek hosszú éveken át megőriztek valamit ősi melegükből; este olykor-olykor már csók nélkül mentek külön ágyba; felesége javaslatára külön szobában kezdtek aludni, és ha a felesége, belátva, hogy ügyetlen lépést ajánlott, megpróbálta visszacsalogatni a közös ágyba, csak ímmel-ámmal válaszolt. Az utcán másfele néztek, más ütemben jártak; ő felesége előtt ment néhány lépéssel, mint az araboknál szokás, és dühítette, hogy a felesége ilyen lomha járású; egyre inkább kezdett arra hivatkozni, hogy a magány az együttlét igényét erősíti, de ez a mondás is üres fordulattá fakult; egy helyiségben tartózkodni, ez egyre kevésbé tűnt fontosnak; ha egy helyiségben tartózkodtak, egymásnak profilban ültek, hogy tekintetük ne ütközzön, ne ellenőrizze egymást, ne számoljon be egymásról; mindkettőjük közös érzése volt, hogy együtt kell maradniuk, mert a lét megállásában nélkülözhetetlenek egymásnak, de egyúttal az is, hogy mindketten megdermedtek.

Nem is hidegség ez, hangsúlyozta az ember, hanem az összetartozás tudatában elviselt mozdulatlanság, türelmetlenség, ingerlékenység, lenni képtelenség; nem irányul elsősorban a válásra, hanem a rendületlen kettősség ürességének állandó gyötrelmével jár; tartós, huzamos állapot, egyfajta bénaság, préhelyzet,

de olyan, amelyet a legkeményebb kőből faragtak, s amelyet csak egy külső hatalom oldhat meg. Nem egyhamar változik meg, ha kilépünk belőle, ez is bizonyos; s hogy nem a szeretetlenséggel függ össze, az is bizonyos. Be kell fejeznem.

Barátkozás közben

Beszélgetünk, mint két halott krokodil. Hallom a szuszogását, hallom, ahogy a kedvességet kiválasztja magából. Mosolyra nem marad mirigy. A bőr vastagsága nem mérhető. A szem alatti árkokban rég nem pusztított árvíz, de a fülcimpák szomorú lengése a denevérek sötét magányára emlékeztet. Szépen kérdezem, szépen kérdez. Csak kérdéseinkkel érintjük egymást, nem az érdeklődés dül bennünk. A párna az ujjain, a benőtt körömholdak, a lerágott körmök, az elszürkült mandzsetta, minden a jólét, a nemtörődömség és világmegvetés jele. A kosz elegánssá teszi. A másnaposság elmélyíti az arc zöldjét, de ez a tekintély zöldje. Honnan jön? Ki tudná a pokol urain kívül.

Én csatába megyek, ha velem kell beszélgetnem. Benőtte a szőr az arcunkat, mindkettőnkét. Nem tudunk a szőr mögül kibeszélni. Cserélhetnénk is, arcot, inget, véleményt. Nem, inget nem, az túl közel van a bőrünkhöz. Egymáshoz tudunk-e érkezni, mielőtt meghalunk? A zömével nem. Itt tolong a fél világ, és nem fér belém. Miért vagyok ilyen közel a világhoz, ha haszontalan vagyok? Szépen megférnék a kevesekkel. De a sokasághoz kell idomulni. A mosolyt nem elvágni, nem elrohasztani, nem elszórni a méltatlanok között. Én most velem beszélgetek, aki hasonlít rám a barátkozásunk miatt. Hatottunk-e egymásra? Nem volnék az, aki vagyok, ha őt nem utálok meg szeretetemmel. Csak pár tükröt vet elének a jósors. És miért nem tudunk kielégülni, csak a következővel? Én meg vagyok elégedve a parkkal, a Duna-parttal, a Margit-sziget látványával, a Rózsadombbal mögöttem, a sétahajó verte hullámokkal, a szeretetteimmel és temetteim emlékével. De barátkozni kell, ez elkerülhetetlen. Bár már közeledne a vége.

Azt kérdi: Te vagy Joannid Tímea? Hogyan volnék Joannid Tímea. Ennyit ér a barátság. Ha belefulladnék a Dunába a Margit-szigetnél, valami előkelő halottra gondolnának. Rendben, a fejem súlya húz le. Rendben, művelt élőlől nem lehet műveletlen halott. De hogy már itt, lángostépés közben átérezzem a barátaim közönyét, hát ez elborzasztó. Valaki persze mindig itt lebzsel a démonok kis csapatából a hátam mögött. De hogy a szemem elé kerüljön, hogy fellökjön a jó szellemek jelenlétében, erre nem számítottam. Mert ezt a barátomat, ha leszámítom a negatívumokat, csakugyan barátomnak nevezhetném, nem csak a túlvilágon. Ez sokszor keltette kérdésekkel azt a benyomást, mintha érdeklődne a hogylététem felől. Ha valaki imádkozik, akkor érdeklődik a jó isten hogyléte felől, vagy felkínálja megsemmisítésre a sajátját? Eh, micsoda kételyek, szózatok, felfoghatatlan dilemmák. Csoda, hogy vannak emberek, akik megkövülés nélkül le tudják élni az életet.

De az is csoda, hogy én még látom az embereket. Hiszen olyan láthatatlan lett minden, különösen az, ami eddig, az előző századokban láthatató volt. Ah, hagyjuk a nyafogást. Minden sérelem nyafogás, ha a szavak burkán át nézünk rá. Legjobb eldobni, elszórni, elaprózni, kis öröm-nippeket faragni belőle, hogy ne vezessen túl mély szakadékba.

És most hadd beszéljek velem, ezzel a nyájas szörnyeteggel.

Egyenlőségsütemény

I.

Nagyanyám csehországi kastélyának konyhájához két cseresznyemagozó tartozott, két lakkozatlan, fehér fanyélre szerelt dróthurok, és valahányszor a szakácsnő nekiveselkedett az egyenlőségtésztának, elővette a fiókos szekrényből és az asztalra tette a két magozót. Azután a rutinos gonosztevő isteni nyugalomával kihúzott egy hajtút a kontyából, amely úgy koronázta a fejét, mint egy ébenfából faragott, túlméretezett csigaház, és azzal vájkálta ki a magokat a gyümölcsből. Ahogy ezzel végzett, beletörölte a tút a köténye elejébe, visszanyomta a helyére, majd a cseresznyemagozókat is visszatette oda, ahova kellett, miután csalárd jelenlétükre nem volt szükség többé. Sose tettem megjegyzést erre a szertartásra, mivel azonban állandó látogatója voltam a konyhának, számomra az egyenlőségsütemény elkerülhetetlenül egyet jelentett a csalással. Jámbor, sima, jellegtelen, világos színű tésztája volt, sűrűn telepötytyözve gyümölccsel, és amikor előkerült a sütőből, olyan volt cseresznyével lefogott, szelíd domborulataival, mint egy gombokkal steppelt kárpit. Gyerek voltam még akkor, az 1920-as évek elején, és nekem ehető kalendáriumot jelentett az egyenlőségsütemény, amely a kastélyban töltött nyarak során mutatta az idő múlását. Érkezésemkor, júniusban azzal a korai, halvány, savanykás cseresznyével rakták ki, ami nyersen nem is ehető. Utána jött az édes, piros cseresznye, azután a felezett zöld ringlő, majd a negyedelt sárgabarack, utána a kései, pikáns fekete *griotte* cseresznye, és végül, ősz elején a kicsi, kékeslila szilva. Mire tizenegy éves lettem, az emeltebb szintű oktatás áldásai megváltoztatták érzelmeimet az egyenlőségsütemény iránt. Hajlamos voltam azt hinni, hogy a francia forradalomról és a *Liberté, égalité, fraternité* jelszóról kapta a nevét, és igyekeztem meggyőzni a szakácsnőt, hogy Robespierre ezt ette min-

Edith Templeton Prágában, nagyon jómódú, német ajkú családban született 1916-ban. Kalandos, hosszú élete során sokfelé megfordult. Gyerekkorát nagyanyja vidéki kastélyában töltötte Jirnyben, középiskolai tanulmányait a prágai francia *lycée*-ben folytatta. 1938-ban feleségül ment egy angolhoz, és elhagyta szülővárosát. A II. világháború alatt Nagy-Britanniában dolgozott az amerikai hadsereg cheltenhami bázisán. 1956-ban követte második férjét, egy világhírű kardiológust Indiába. Férje nyugdíjazása után Portugáliába, majd az olasz Riviérára költöztek.

Az ötvenes években, angol nyelven kezdett publikálni. Néhány regénye, egy novelláskötete és egy útikönyve jelent meg, melyet „sztriptíz bedekker”-ként tartanak számon. *Gordon* című „önéletrajzi szenvedélyregényét” Louise Walbrook álnéven publikálta. „Amit leírtam, szóról szóra megtörtént. Nem választottam szét a valóságot és a fikciót.” A hatvanas években a *The New Yorker*-ben megjelenő novelláinak különös, mazochista világával, nagyvilági, olykor kissé életunt és cinikus nőfiguráival valósággal sokkolta olvasóit.

Munkásságából magyarul a *Gordon* című kisregény olvasható. Novelláskötete, *A két óra várhatóan* 2008 decemberében jelenik meg a Park Kiadó gondozásában. – *Tönkö Vera* jegyzete

den délután a kávéjához. A szakácsnő csak legyintett erre az ötletre, habár én fáradtságosan próbáltam alátámasztani állításomat történelmi magyarázatokkal.

– Csodálkozom magán, Edith kisasszony – mondta egyik délután. – Mindenki tudja, hogy azért hívják egyenlőségtésztának, mert le kell mérni a tojást, és a súlyával megegyező mennyiségű lisztet, vaját és cukrot kell hozzá tenni. Mindent egyenlő mértékben. Ilyen egyszerű.

– Ami persze igaz – vitakoztam –, de nem érti, hogy ez jelképes? *Égalité* – az a vaj, a cukor, a liszt. *Fraternité* – az a tojás. Mivel a tojást használja súly helyett, nem kell bajlódnia a dekagrammokkal, amikkel itt, Csehországban számolnak; mint ahogy ha otthon lenne mamával és velem South Kensingtonban, ott sem kellene az unciákkal bajlódnia. A tojás nem ismer határokat, és ez az univerzális testvériség eszméje.

– Az egyenlőségsütemény mindig volt és mindig lesz – jelentette ki a szakácsnő. – Hiszen könnyű elkészíteni, és könnyű megenni, mivel nem folyik szét, nem morzsál, ráadásul tartós, napokig nem szárad ki. Én úgy látom, hogy régibb ez, mint a maga francia forradalma.

– De hát nem érti, hogy az egyenlőségsütemény olyan igazán és mélységesen egyenlő, hogy kell lennie valami különleges jelentésének? Mindig szögletes tep-siben süti – sose a kerek formában –, aztán felszeleteli négyzetekre. És a négyzetnek mind a négy oldala és a négy szöge egyenlő.

– És hol van itt a szabadság, ha lenne oly kegyes megmondani? – kérdezte a szakácsnő.

– Azt nem tudom pontosan, de majd gondolkozom rajta. Annak is ott kell lennie valahol. Szólok, ha rájöttem.

– Tegye azt, Edith kisasszony.

Ez a megjegyzés mindenki mástól ironikus lett volna, de a szakácsnőtől nem volt az. Hiányzott belőle az élcelődés vagy a gúnyolódás tehetsége, és érzéketlen is volt irántuk. Figyeltem azon a napon, ahogy az asztalt törölgeti széles, heves mozdulatokkal, mintha valamiben szabadjára kellene engednie az energiáját a sziszifuszi cseresznyemagozás után. Talán nem ő volt a tökéletes beszélgetőtárs az egyenlőségsütemény magasabb értelmének megvitatásához, de hajlandó volt mindig komoly érdeklődéssel végighallgatni, és ezáltal megkímélt a közönytől, amellyel a kastély más zugaiban részesítettek volna. Emma, anyám londoni szobalánya, akit magunkkal hoztunk Csehországba a nyári szünetekben, ezzel vágott volna a szavamba: „Maga aztán meg tud nevetetni, Edith kisasszony! Muszáj nevetnem magán, de komolyan!”, és affektáltan felkacagott volna. Frederick bácsi azt mondta volna: „Egyszerűen elbűvölő vagy”, amivel ugyanazt a szarkasztikus hatást érte volna el. Anyám közölte volna: „Ha nem törnéd a fejed eféle badarságokon, esetleg eszedbe jutna, hogy megmosd a nyakadat és megpu-cold a körmöd.” Nagyanyám azzal rázott volna le: „Ezt nehéz megmondani, de ha már úgyis itt vagy...” – és elküldött volna a pasziánszkártyájáért.

Úgy képzeltem, hogy a szakácsnő mint lázadó természet élvezné a francia forradalmat. Emmától eltérően, aki nem nézhetett sórtartóra úgy, hogy el ne simítsa a felületét egy kanállal, majd pedig ne nyomkodjon bele a kanál nyelének végével egymást átfedő, félhold alakú barázdákat, a szakácsnő számára nem a tetszetős elegancia volt az élet értelme. Díszítésnél szerette, ha a színek erőtelje-

sen elütnek egymástól – ő úgy fogalmazott, hogy „kell egy kicsit élénkíteni a dolgokon” –, tehát parázsvörös paprikával hintette meg a jádezöld uborkasalátát, hiába tiltakozott ismételten anyám, hogy égni fog tőle a szánk. Ugyancsak fellázadt a takarékoság és a kiváltságok illemszabályai ellen, és ellopta a drága palackozott gyógyvizet, amelyet nagyanyám a köszvényére iszogatót, hogy azal posírozza a spárgát, mert mint mondta: „Egy nemes vetemény nemes elbárást igényel. Ez kastély, és nem szegényház.” Vagy egy egész kocka vajat csapott bele a tűzhely renyhe lángjába, azt morogva: „Gyulladj már meg, jó!” Ebből arra következtettem, hogy a szakácsnőhöz hasonló emberek csinálják a forradalmakat, és Robespierre pontosan olyan parancsoló jelenség volt, mint ő.

Amikor azonban egy délután elmeséltem neki Marie Antoinette kiszólását: „Ha nincs kenyerek, miért nem esznek kalácsot?”, és elmagyaráztam, miként robbant ki ebből a francia forradalom, a legkevésbé sem imponáltam vele a szakácsnőnek.

– Hát, Edith kisasszony, ekkora ostobaságért nem kell Franciaországig mennie – kommentálta. – Megtalálhatta volna azt a szomszéd Šestajovicében is, az öreg Sternborn grófnében, ha ismerte volna.

– Ja, az! – kiáltottam.

Sternborn grófnéhez, a jelenlegi Sternborn gróf anyjához, nagyanyám birtokszomszédjához odalépett egyszer egy koldus: „Méltóságos asszony, három napja, hogy nem ettem.” Mire a grófné azt felelte: „Azt nagyon rosszul teszi, tudja. Az embernek akár erőltetnie is kell az evést.”

– Az öreg Sternborn grófné nem robbantott ki forradalmat – mondta a szakácsnő. – Nem értem, hogy ez a Marie Antoinette hogy tudott.

– Azért, mert az öreg Sternbornét nem hallotta Robespierre – válaszoltam. – De Marie Antoinette-nél ott volt a helyszínen, és mindent hallott.

– Meglehet – tűnődött a szakácsnő. – Hanem figyeljen csak, Edith kisasszony, a maga Marie Antoinette-je nem is volt olyan különleges, ha azt vesszük, hogy nálunk is hallhat ugyanilyen beszédet, akkor pedig ki állíthatná, hogy a maga Robespierre-je olyan különleges? Ki tudja, akár itt a sarok mögött is lapíthat egy hozzá fogható, aki csak azt várja, mikor ugorhat...

Egy darabig szólni se bírtam a rémülettől. Azután kijelentettem:

– De hozzánk úgyse jöjjön. Šestajovicébe menne, és Sternborn gróf fejét vágna le, mert Sternborn gróf arisztokrata, mi meg nem vagyunk azok.

– Ebben csak ne legyen olyan biztos, Edith kisasszony – intett a szakácsnő. – Sternborn grófnak ott a kúriája, és benne... – mennyije is van, mindent összevetve? – tíz-tizenkét szoba, mondhatnánk, egy maroknyi. De ha oda bemegegy, láthatja, hogy az olyan, mint lapos tányéron a gombóc. Egyszer körülnéz, és mindent látott. De maguknak itt van a park, amit két óra jó erős sétával lehet körbejárni, és van ötven szoba, de olyan festett szobákkal, amilyenek nincsenek senki másnak, mint amilyen az Osztrák Szoba és a Szentek Szobája, és még a Kerti Szoba is tele van festve papagájokkal, de akárki csinálta, biztosan elfáradt közben, ha azt vesszük, hogy csak három fala van és a negyedik hiányzik, holott lennie kellene.

– Az egyik oldalának nyitottnak kell lennie – válaszoltam. – Attól lesz *sala terrena*, és azok nem papagájok, hanem bóbitás kakaduk.

– Nem számít – jelentette ki a szakácsnő. – Robespierre-nek sem számítana, mert mire ideérne, maguk már úgyse élénének.

– Én nem lennék itt, mert az ünnepek alatt nem csinálnak forradalmat – közöltem. – Londonban lennék mamával, és télen Frederick bácsi sincsen itt, nagymama pedig nem érdekes, mert őt úgyse merné bántani Robespierre. Nagymamától mindenki fél. Vele még szemtelenkedni sem lehet, és ha Marie Antoinette olyan lett volna, mint a nagymama, neki se esett volna bántódása.

– Meglehet – hagyta rám a szakácsnő.

Napokig nem tudtam kiverni a fejből a szakácsnő megjegyzéseit. Nagyon szerettem volna elintézni az egészet azzal, hogy butaság, de félttem, hogy nem fog sikerülni. A szakácsnő történelmi kérdésekben nem volt megbízható. Azt mondta például, miközben Marie Antoinette-ről beszélgettünk: „Jaj, bizony, kegyelmes császárunknak sose volt szerencséje a családjával”, és mikor rámutattam, hogy Ferenc József császár a 19., Marie Antoinette a 18. században élt, ő azt felelte: „Na, tessék, most aztán teljesen összezavart! Úgy meg vagyok kavarva, mint a karácsonyi kalács tészta!” Ugyanakkor jó ítélőképességgel rendelkezett: ha kirakott száz tojást az asztalra, úgy ki tudta válogatni közülük a záptojásokat, gyorsan és tévedhetetlen biztonsággal, hogy nem is tartotta gyertyalánghoz őket.

Nekem nem jelentett forradalmat a közelmúltban az elszakadás, amely 1918-tól a Csehszlovák Köztársasághoz csatolta Csehországot, mert nagyanyám ugyanúgy megmaradt a kastélyában, és ugyanúgy elnökölt az elaggott primadonnák fölött. Kocour, az éjjeliőr és Prochazka, a kocsis egyformán a hetvenes éveiket taposták; Kucera, a főkertész, nyolcvanéves volt; a hatvanas éveiben járó szakácsnő a legifjabb levele volt ennek a fakuló, de azért még egészséges négylevelű lóhereknek. A többi alkalmazott – segédkertészek, lovászok, konyhalányok, mosogatók – folyamatosan cserélődött, de csak azért, mert szerepük szerint fiatalnak kellett lenniük. Olyanok voltak, mint egy operában a balettkar és a kórus, amelyeket folyamatosan feltöltöttek új arcokkal, de senki sem veszi észre a változást.

Az egyik délután a frissen kisült egyenlősütemény új jelentést nyert látványa arra késztetett, hogy bizonyosságot keressek. Az asztalnál ültünk a Kerti Szobában, amelyet három oldalról repdeső kakadukkal telifestett falak határoltak, míg a negyedik, boltíves-oszlopos fal a kikövezett teraszra nyílt. A teraszon túl, az alacsony puszpángsövény kacskaringói között terült el a rózsakert. A pázsit mögött, a gesztenyefasor átellenes végétől a mélyzöld park nyújtózott a tompakék szemhatárig. Emma befejezte a kávé töltögetését a tálalóasztalnál, ahonnan két másik szobalány szervírozta a csészéket, és kínálta körbe a cukrot a törött sarokvasú, oxidálódott ezüstdobozból.

– Mi történne, ha forradalom lenne? – kérdeztem. – Mármint egy olyan, amilyen a francia forradalom volt, Robespierre-rel.

– Lenyakazzatna minden szobalányt, aki képtelen szervírozni egy csésze kávéét anélkül, hogy kilötyögtetné – felelte Frederick bácsi. – Nem így van, Emma? Hallja, amit mondok?

– Természetesen, uram, szolgálatára – felelte Emma, aki éppen a mákos roládót kínálta tálcáról a nagyanyámnak, míg a másik kezével az egyenlősütemény tálcaját tartotta vállmagasságban, de még így is képes volt elfordítani a fejét, és egy megsemmisítő pillantással végigmérni a két szobalányt, akik nagy lomhán támaszkodtak a tálalónál.

– De Fredericket nem nyakaztatná le – mondta anyám. – Bebörtönöztetné a parkban, és a Marseillaise-t énekeltetné vele – nevetett.

– És mi történne az Osztrák Szobával?

Szívemnek gyönyörűsége volt az Osztrák Szoba, amelynek festett körképét állítólag a salzburgi hegyek ihlették. Sose szokhattam meg, vagyis sose szerethettem ki belőle, és elszomorított, hogy a kastélyban senki sem osztozik a rajongásomban. A szobalányok annyira megszokták a síkságot, amely Csehországnak ezen a részén dísztelen, unalmas és rendkívül termékeny, hogy nekik az csak egy kergén kimázolt szoba volt. A szakácsnő tisztelte, de részrehajlás nélkül, ugyanúgy, mint a Szentek Szobáját és a Kerti Szobát – főleg azért, mert Sternbornéknak Šestajovicében nem volt ilyen. Nagyanyám „kellemes meglepetésnek” tekintette, mert csak pár évvel azután került elő, hogy dédapám megvásárolta a kastélyt, amikor munkásokat hívtak az egyik fal javításához. Anyám azt állította, hogy szereti, „mert rokokó, és a rokokó mindig kedves, sose megy ki a divatból”, majdnem ugyanolyan hangon és ugyanazokkal a szavakkal, mint mikor udvariasan nyilatkozik valakinek a kabátjáról. Frederick bácsi pedig, aki műkereskedő volt, egyszer leszólta, mondván: „Ilyennel egy kutyát nem lehetne kicsalogatni a sparherd mögül, világos? Mi csináljak vele? Kaparjam le, azzal házaljak?”

– Mi történne az Osztrák Szobával? – ismételtem.

– Lóistállónak használnák – felelte Frederick bácsi. – Magára valamit is adó forradalmár ló csakis freskós falak között hajlandó zabolni.

– De hogyan köthetnének be lovakat az Osztrák Szobába, amikor az Osztrák Szoba az emeleten van?

– Nevetséges vagy – közölte anyám. – Természetesen felgyűjtanák a házat, úgyhogy semmiféle emelet miatt nem kellene izgulni.

– És mi lenne a parkkal? – kérdeztem.

– Ledöntenék a falat, kivágnák az összes fát, és mindent beletaposnának a földbe – válaszolta anyám. – Aztán ráengednék nyomatéknak a csordát, hogy biztosan elpusztuljon minden.

– Komolyan így tetszik gondolni, mama? Ha idejönnének, és látnák, hogy milyen gyönyörű... Mégis miért tennének ilyet?

– Gyönyörű?! – kacagott anyám. – Ezeknek semmit sem jelent a szépség. Mire jó egy kastély a csürhének? És a park? Használni nem tudják, lakni benne nem tudnak. Nem így van, mama? Ugye, hogy ez az igazság? – fordult nagyanyámhoz.

– Nehéz megmondani, mi történne hasonló esetben – morogta nagyanyám.

Nem lehetett tudni, mennyire figyelt a beszélgetésünkre, mert egész idő alatt elmerülten kanalazta tejeskávéja tetejéről a ráncos pillét. Nagyon szerette a pillét, amelynek már a látványa is megborzongatta anyámat, és én érdekes beszélgetéseket folytattam a szakácsnővel az ízlésnek erről a különbözőségéről. De most nem izgatott, mert lebénított a félelem. Megrémített nagyanyám kurta, diplomatikusan közlése, holott ez csak egy volt a fráziskészletéből, míg anyám és Frederick bácsi megjegyzései ahhoz is léhák voltak, hogy félni lehessen tőlük. Nagyanyám még jobban megrémített, mint a szakácsnő, mert róla eleve tudtam, hogy rabiátus természetű.

– De hogy lehetne itt forradalom? – kérdeztem. – Ha a forradalomhoz csürhe szükséges, akkor az honnan jön? Franciaországból kell rendelni?

– Egyszerűen elbűvölő! – mondta Frederick bácsi.
 – Nevetséges vagy – dorgált anyám. – Komolyan, Edith, hogy hordhatsz össze ennyi badarságot?
 – De a mama is Párizsból hozatja a ruháit! – háborodtam fel.
 – Nem mindet – sziszegte anyám a bosszúságtól villogó szemmel –, de néhányat természetesen igen. Honnan máshonnan hozathatnám? Mutass nekem egy Patout vagy egy Wortht akármelyik másik országban, és a legnagyobb örömmel vásárolnék ott – sőt kimondottan hálás lennék érte, biztosíthatlak –, de addig is...
 – Muszáj ezzel kérkedned, te extravagáns liba? – kérdezte Frederick bácsi. – Mindenki tudja, mit jelent nálad az addig is. Addig is elleszel Timbuktuban, ahol tavasszal „patú-patú!”-t kakukkol a kakukk, és „worth-worth!”-t csiripel a feketerígó.
 – Nem vagy szellemes – hurrogtá le anyám. – Tisztességes ez egyáltalán, kérdezem én, amikor...
 Hangulata most váltott át ingerültségből önsajnálataba, amiből tudtam, hogy a veszekedés már cseppet sem lesz számomra szórakoztató. De furcsa, gondoltam, hogy még egy forradalomról kezdeményezett beszélgetésnek is vádaskodásba kell torkolnia anyám szabószámlái miatt!

Kora este, körülbelül egy órával a vacsora előtt megkerestem nagyanyámat az Osztrák Szobában. Tudtam, hogy ott kell lennie a pasziánsza mellett. Négyszemközt akartam beszélni vele, azt reméltem, hallhatom komoly és megfontolt véleményét egy forradalom lehetőségéről. Fonott székében ült, amelyen tövidéket és szigetcsoportot alkotott a lepattogzott zöld festék, egy rozoga bambuszasztal mellett, amely ugyanolyan koros és kopott volt, mint a szoba többi bútora. Az ablaknak háttal ült a kedvenc falrészletem közelében, amelyen a zerge áll a sziklatorlaszon, és a távolban bércék takaróznak a fehér habos vízesés beüzüstözött fátyolába. Sajnos anyám is ott állt nagyanyám mögött, és nézte az asztalra kirakott kártyákat.

– Három meg négy, az hét, és négyelz meglenne tizenegy, de nincsen négyesem – mondta nagyanyám, amikor beléptem.

– Edith – förmedt rám anyám –, ha az én nyakam úgy nézne ki, mint a tied, nem mutogatnám szürkület előtt. Tűnj el a szemem elől!

– Mama, bocsánatot kérek azért, amit a párizsi ruháiról mondtam. Mert tudom, hogy van pár darab a knightsbridge-i Madame Rachelle-től is.

– Három meg nyolc, az tizenegy – számolt anyám.

– Ne olyan gyorsan – kérte nagyanyám.

– Csak tudni szerettem volna, honnan jön a csürhe.

– Nem kell jönnie annak sehonnan – mondta anyám. – Itt van az orrod előtt. Körülöttünk van. Mit képzeltél?

– Hol? Kire céloz? – kérdeztem.

– Igazad volt – szólt közbe nagyanyám. – Három meg nyolc, az tizenegy.

– A falusiakra, természetesen – folytatta anyám. – Beleértve a krémet, vagyis a postamesternőt és a fogadóst. És a béreseket az udvarban, akik a disznókat és a teheneket etetik. És a parasztokat a birtokon. Sőt, a celákovicei állomásfőnököt is, aki olyan gavallérosan szalutál, akkora felhajtást csap körülöttünk, és feltartóztatja a vonatot a kedvünkért, ha túl sok a poggyászunk. – Nagyanyámhoz fordult, és megkérdezte: – Nem igaz, mama?

– Attól tartok – helyeselt nagyanyám. – Együtt ez úgy kiadja a söpredéket, mint az öt és a hat a tizenegyet. Már ha hagyod, hogy összeadódjanak.

– Nem – kiáltottam –, az nem lehet! Mindig olyan szépen köszöntenek, amikor kikocsizunk Prochazkával! Senki sincs az úton, aki ne köszönne, és különleges alkalmakkor még le is térdelnek, és megcsókolják a nagymama kezét!

– Mit képzelsz te? – kérdezte anyám. – Azt hiszed, szeretnek minket? Az első fára felkötnének, ha tehetnék.

– Melyik fára? A hársfára a kavicsos téren?

Anyám nem szólt.

– De miért? – faggattam.

– Mert mi vagyunk bent a kastélyban, és úgy élünk, ahogy – válaszolt végül.

– De hát miért ne lehetnénk a kastélyban, amikor dédnagyapám megvásárolta azoktól a Wagner úrhölgyektől?

– Zöldeket beszélsz – legyintett anyám. – Mit érdekelné az őket? Amikor Oroszországban jöttek a bolsevikok, ott sem érdekelt senkit, hogy kinek a dédapja mit vásárolt. Szerinted hogyan lehetséges, hogy a londoni manikűrösöm nagyhercegnő? Nem mintha elhinném neki, dehogyan hiszem. De akkor is. Orosz, és menekülnie kellett. Tessék.

– De tényleg azt gondolja, hogy az itteni falusiak a csürhe? – kérdeztem.

– Használd már az eszedet, Edith – szólt nagyanyám. – Csak egy példát vegyünk. Láttad már a falat a park körül, mit gondolsz, miért van ott? És mit gondolsz, miért tűzdelték tele a tetejét üvegcsereppel? Dísznek? Hát azt tudod, mibe kerül nekem évről évre annak a 12 kilométeres falnak a karbantartása? És a fal mellett még ott van éjszakára Kocour a puskájával és a kutyájával. Gondolod, hogy csak úgy, a semmiért? A nép, ha hagyánánk, betörne, kivágná a park fáit, ellopná a deszkának valót és elrabolná az egzotikus növényeket, még most, békeidőben is. Nem, a hármast nem helyezem át, félreteszem, ebből még lehet valami. Akkor képzelheted, mit művelnének egy forradalomban, amikor minden a feje tetejére áll, a cselédekből lesznek az urak, és az urakból lesznek a cselédek. De most már nem látok kiutat, hacsak nem csalog a kilencessel. Majd később visszateszem.

– Meg fogja bánni – mondta anyám.

Csak néztem őket, és elállt a szavam a megdöbbenéstől, hogy így össze tudnak keverni mindent, „mint a karácsonyi kalács tésztáját” – életet, halált, fosztogatást, rablást és a kártyajátékot. A hársfára gondoltam a kavicsos téren, és hogy tényleg az az egyetlen fa a kastély közelében, és vasabroncsokkal van megtámogatva, mert kétszáz éves, és az egyik oldala szenes fekete, ahol belecsapott a villám. A szívem összeszorult a gondolatra, hogy mennyire közömbösek mind. Hogy képesek úgy emlegetni mindennek a végét, hogy a szemük se rebben?

– És akkor mi lesz? – kérdeztem. – Nagymama is elmenekül, és beáll manikűrösnek?

– Neked kéne annak lenned, Edith. Divatba hoznád a gyászszegélyes körmöt – gúnyolódott anyám.

– Most meg a kilencessel akadtam el – zsörtölődött nagyanyám. – Reménytelen.

– És a kastély? – kíváncsiskodtam. – Az kié lesz?

– A söpredéké, a csőcseléké – jött a válasz anyámtól –, én pedig sok szerencsét kívánok hozzá, villanyvilágítás nélkül, egyetlen árva fűrdőszobával, egy szál

angol vécével, mert dédapád szerint a cselédeknek nem kell olyan, mert a végén még nem lesz különbség köztük és köztünk.

– Milyen igaz – vágta rá Frederick bácsi, aki akkor lépett be. – Ezt jelenti a szociális érzékenység. Dédapádnak volt szociális érzékenysége, megértetted?

– Ne, ne adja fel, mama! – biztatta anyám. – Még mindig kialakulhat.

– De ha ez a helyzet – erősködtem –, ha tényleg ilyen kényelmetlen, akkor talán senki sem akar majd beköltözni a kastélyba, és megmenekül az Osztrák Szoba.

– Az ablakok betörnek – ecsetelte nagyanyám –, az ajtók elkorhadnak, a hó és az eső lemossa a falról a salzburgi tavakat, vagy mit tudom én, mik ezek. Bár át tudtam volna helyezni a kilencset!

– Az nem minden – tette hozzá anyám –, mert a csürhe szerelmespárjai be fognak ide járni vasárnaponként, és mindenfélét irkálnak a falakra.

– Miket? – firtattam.

– Elbűvölő és eredeti gondolatokat – felelte Frederick bácsi. – „Vasek szereti Milát”, mellé nyíllal átfúrt szívet. „Minden Ferda nevű fiú hülye!” Ez az, amikor felbuggyan a néplélekből az igaz költészet, érted?

– Elfuseráltam, most már nem menthet meg semmi – panaszkodott nagyanyám.

– Kezden egy másikat, mama – javasolta anyám.

– Inkább várok, amíg behozzák a lámpákat – sóhajtott nagyanyám. – A vilá-gossággal talán megfordul a szerencsém.

– A szerencséjét nem ismerem – replikázott anyám –, viszont a bogarakat és a muslicákat igen. Abban a szempillantásban bejönnek a fényre. Ebben a házban igazán csak rájuk számíthat. Ha pedig szólok Kucerának, hogy kotortassa ki az embereivel a tavat, mert már annyira eltömte a lehullott levél és a kacsaparéj, hogy folt vizet se látni, akkor elbújik az üvegházban, és onnan küldözget impertinens üzeneteket. Mit érdekel engem az a kúszó-mászó óriási kálvilalmája, amit lábnyi magasan természet a föld felett lécrácson, olyan nevetséges, mint egy daksz-li, és hogy ezt nem tudja megcsinálni senki más, és Sternbornnak Šestajovicében sose volt ilyen? A tó ettől függetlenül egy fertő, és megszállnak belőle minket a bo-garak, és Prochazka is ránk küldi a legyeit az istállókból, mert azok is mocskosak, ugyanolyan pocsék állapotban vannak, mint a tó, de Prochazkát ez nem izgatja, mert ő egy fordított teve, aki két hétig is bír inni anélkül, hogy egy szalmaszálat ke-resztbe tenne. Ez skandalum, mama, és ezt maga is tudja, mégis itt ül évről évre az arcátlan kert, a részeg istálló és a költséges konyha ellenére. Nem tudom, hogy bírja ezt, mama. Szentnek és mártírnak kell lennie.

Nagyanyám a szokott megvetésével nem válaszolt, csak összeszedte a kártyákat, és annyit mondott:

– Nagyon fülledt az idő. Edith, nézd már meg az eget. Nem lesz ebből vihar?

Odamentem a legközelebbi ablakhoz, kihajoltam a párkányon, amely olyan mintás volt, mint a platánfa kérge, mert foltokban hámlott róla a koszlott, barna festék. Addig nyújtogattam a nyakamat, míg meg nem láttam a terasz végét, ott, ahol elkanyarodott, és a balusztrádot felváltotta a lőrések repkénnyel befuttatott sora, amely ugyanolyan utáztat volt, mint a gótikus könyvtárszoba.

– De – mondtam –, a könyvtár mögött fekete az ég. A park fölött viszont szép és érdekes. Nézze csak az eget, mama!

Anyám odafordította a fejét.

– Szép – közölte olyan hangon, amely még mindig keserű volt a személyzet miatt, majd élénkebben, lágyabban hozzátette: – Szép a színe! Volt egyszer egy pontosan ugyanilyen árnyalatú zöld báli ruhám. Te nem láthattad; ez még a születésed előtt volt. Strassz vállpántokkal. Frederick bizonyosan emlékszik rá. Pokolian és példátlanul páratlan volt. Senki másnak nem volt olyan.

– Neked elment az eszed? – fortyant fel Frederick bácsi. – Gondolod, hogy észben tudom tartani az összes vacak rongyodat? Bár csakugyan páratlanul példátlan lehetett, ha te viselted, mert már akkor is páratlan és példátlan liba voltál. Épp csak fiatalabb liba, ugye, érted.

– Muszáj neked mindig ilyen ripőknek lenned? – kiabálta anyám. – Rádásul mindig a korommal sértegetsz, holott mindenki más azt hiszi, hogy Edith a húgom? Akkor most hadd mondjam el neked, hogy nemrég, egy délután...

– Edith – vágott a szavába nagyanyám –, légy szíves, szaladj le a földszintre, és szólj, hogy csukják be az ablakokat, mielőtt elered az eső!

Kelletlenül mentem ki a szobából, mert a nap veszekedései között ez ígért a legmulatságosabbnak.

II.

Délután négy felé járt, amikor elindultam az ismerős úton. Ez volt az első alkalom, hogy gyalog tettem meg. Hideg, szélcsendes idő volt, egész nap hol eleredt, hol elállt a szitálás. Elöttem egy völgyteknő miatt csak a fák teteje látszott a parkból, amelyek áthatolhatatlan függőnyt alkottak a szemhatárig – sötét, ázott zöldjük tompakékké fakult a távolban. Amikor ahhoz a kanyarhoz értem, ahol Prochazka mindig meglegyintette a lovakat, hogy hatásos kerékcsattogással és patkódobogással forduljanak be a felhajtóra, feltűnt a fal. Abban a pillanatban a felhőkön átsejlett a sápadt nap, és az üvegcserepek sziporkázni kezdtek. Megálltam. Egyszerre fojtogattak a könnyek és rázott az ideges nevetés. A fal, amelyet mocskosnak, toldott-foldottnak, ragyásnak és málladozónak ismertem, sima volt, és jómódról árulkodó sötét festékrétegtől fénylett. „Siess – nógattam magam –, nincs értelme pizmogni. Már vár a kávé a Kerti Szobában. De nem lesz egyenlőségsütemény: május közepén járunk, és az első cseresznye csak júniusban érik.”

Odamentem a felhajtó bejáratához. A kapubálványokat fehérre meszelték, de én nem voltam hajlandó elámulni meglepő tisztaságukon, inkább alaposan megnéztem őket, hasztalanul keresve a talapzatokat azzal a két szánalmas, oroszlánt idéző kőpudlival. „Tudhattam volna” – gondoltam.

Befordultam a felhajtóra, és óvatosan keresztüllábaltam a szortyogós sáron, a kátyúk és a kövezet roncsai között, szinte oda se nézve a balra lévő gazdasági épületekre. A felhajtó kanyarulatánál megtorpantam. Ott állt a kavicsal felhínt, hatalmas, kerek tér mögött a kastély. Józan méltósága elhomályosította a műgótikus szárny nevetséges álságát. Oroszlánszínű, érdes köveivel mindig is inkább tűnt tartósnak, mint szépnek, de meghökkenésemre ehhez most még újfajta, megnyerően kellemes tisztaság is társult, mint amikor egy régi metszetről letakarítják a koszt. Rájöttem, hogy a hófehérre mázolt ablakkeretek miatt. Keresztülvágtam a kavicsos téren, kerestem a helyet, ahol a hársfa állt, de az épp-

oly nyomtalanul tűnt el, mint a pudlik. Továbbmentem a kastély felé, és azt láttam, hogy a főbejárat is eltűnt: egyetlen árkádba foglalt, két csúcsíves ablakká alakították. Ám a személyzeti ajtó félig nyitva állt, és azon bementem.

Felkapaszkodtam a cselédlépcsőn az emeletre, végigmentem a két folyosó egyikén, kipróbáltam mind a hat ajtót, mindannyiszor kopogtatva, mielőtt benyitottam volna. Zárva voltak. Befordultam a másik folyosóra, megpróbáltam benyitni még négy ajtón. Az utolsó a rózsakertré és a parkra néző szobákhoz vezető lépcsőpihenőt zárta el. Tudtam, hogy most már csak úgy juthatok át a főépületbe, ha felmegyek a második emeletre, és onnan ereszkedem le a vas csigalépcsőn, amelynek félelmetes meredeksége olyan utálatos volt, hogy rossz álmaimban máig jelen van. Kelletlenül kapaszkodtam tovább, és egyszer csak beleütköztem egy elterült ír szetterbe, amely teljes szélességében eltorlaszolta a lépcsőt. A kutya még a fejét se méltóztatott felemelni, és miközben átléptem rajta, azon gondolkodtam, hogy ugyan hol lehet a gazdája. Megálltam, és visszaszóltam:

– Ugassál, jó? Ugassál, üssél zajt!

A kutya továbbra se mozdult, így elkiáltottam magamat:

– Van itt valaki?

Felülről lépések hallatszottak, ajtó csukódott. Aztán csend lett.

– Van itt valaki? – ismételtam. Ajtó nyikorgott, megint csend lett. – Van itt valaki? – rikoltottam, és ekkor megláttam a magasban egy asszonyt a sötét, árnyékos folyosón, ahogy a korlátot markolva kihajol.

A torkom elszorult a megdöbbenéstől. Mi az ördögöt keres a szakácsnő odafent, a vendégszobákban? Rádásul nincs is tisztességesen felöltözve. Mi ez a slampos gyapjúruha és a kicsi, koszos kötény? És mióta daueroltatja a haját? Szép kis firma! Na, várj csak, megmondalak a nagymamának!

– Mit akar? – kérdezte.

Közönyös hangja kizökkentett a révületből, amelyben még mindig Edith kisasszony voltam. Ez nem a szakácsnő, nem lehet a szakácsnő, először is negyven körül jár, tehát sokkal fiatalabb, mint amilyennek őt valaha is ismertem. Bár az alkata hasonló; ugyanolyan magas és nehéz csontú. A haja is sötét, és megvan a sűrű, egyenes Robespierre-szemöldök, csak ez ápoltabb és ritkább. De a szélesre faragott, szelíd, bánatos arc egy Niobéé volt, és hiányzott róla a szakácsnő csípős intelligenciája.

– Szeretném megnézni a kastélyt – mondtam.

– Hát azt nem lehet – szólt le a lépcsőn. – A kurátor elment, és nekem nincs hozzá kulcsom.

– Kérem! – erősködtem. – Kizárólag azért jöttem ide, hogy lássam a kastélyt!

– Akkor vissza kell jönnie, amikor a kurátor is itt van. Merthogy ő most elment, és nála vannak a kulcsok.

– Mikor jön vissza? – kérdeztem.

– Ma már nem. Nem találkozott velem útközben, amikor jött fel a faluból?

– Nem. De mikor lesz bent?

– Azt nem tudom – felelte. – Van, hogy bent van, és van, hogy nincs.

– Elbűvölő! – szaladt ki a számon. – Ebben az esetben, úgy hiszem, okosabb lesz írásban fordulnom hozzá, nem gondolja? Esetleg még válaszol is? Már ha éppen úgy tartja kedve.

– Megpróbálhatja – jött a válasz.

Tényleg olyan, mint a szakácsnő, gondoltam. Teljesen hidegen hagyja a gúnyolódás.

– Londonból jöttem idáig, hogy lássam a kastélyt! – próbálkoztam, miközben a nyakamat továbbra is hátraszegve néztem föl rá.

– Csakugyan? – kérdezte egy szemernyi kíváncsiság vagy cseppnyi kételkedés nélkül. – És akkor én most mit csináljak? Sétálhat a parkban. Semmi akadály. Menjen csak, járjon egyet.

Tudtam, hogy vesztettem, de megfedkeztem magamról. Olyan volt, mintha enyhe részegségben hallgatnám önmagamat, tökéletes tudatában annak, amit mondok, mégis képtelenül arra, hogy leálljak.

– Menjen a pokolba! – kiabáltam. – Én ebben a házban laktam évekig! A déd-nagyapám vásárolta, a nagyanyám élt benne, és simán elvoltunk a rohadt kurátor meg a rohadt kulcsai nélkül!

Ennél rosszabbat nem is mondhattam volna. Mindenki attól óvott és arra intett, hogy el ne áruljam, hogy valaha a családomé volt a kastély!

Most tehát elszörnyedve figyeltem, ahogy az asszony a csípőjére teszi a kezét.

– Az ég szerelmére! – mondta.

Jobb lesz eliszkolni – gondoltam –, mert mi van, ha kihívja a rendőrséget? Megsértettem őt meg a kurátort, márpedig ő és a kurátor a néphez tartoznak, és a nép alkotja a népköztársaságot, vagyis az államot sértettem meg. Megfordultam, és lefelé indultam a lépcsőn, amelyről már eltűnt a kutya.

– Az ég szerelmére, most meg hova megy? – hallottam a kiáltását.

Megfordultam, felnéztem.

– De hát miért nem mondta meg egyből, hogy a családhoz tartozik? – kiáltotta. – Hát mit képzelsz, miből ismerhetném fel magát, már bocsánat, amikor csak négy éve vagyok itt, kérem alázattal! Várjon, jó? Mindjárt visszajövök. Csak megkeresem a kulcsot. Percig se tart!

A kulcsosomót az oldalához szorítva lejött hozzám a lépcsőn.

– Megbocsát, ugye? – kérdezte. – Hallottam a motoszkalást meg a kiáltásokat, de odafent takarítottam, és nem gondoltam... Nem akarjuk, hogy bárki itt szaglásszon. Végül is ez egy kastély, nem? Maga meg itt állt... Még mindig nem tudom pontosan, kicsoda is maga.

– Edith vagyok.

– Ó! – kiáltotta, és a homlokára csapott. – Hát maga a kicsi Edith! Edith kisasszony! A kurátornak van egy fényképe a nagyságos mamájáról és Frederick bátyjáról, amikor kicsik voltak. Leányka és fiúcska, osztrák népviseletben.

– Ismerem azt a képet – erősítettem meg. – Nekem is megvolt, csak elvesztettem. Anyám gereblyét fog, a jó ég tudja, miért, Frederick bácsi ásót, a nadrágtartójába pedig enciánokat tűztek.

Az asszony bólintott.

– Van egy képünk az öregekről is, mármint a maga dédszüleiről. De a méltóságos nagymamáról semmi. Sokszor törtem is a fejem.

– Tőlem ne kérdezze, miért – mondtam. Akkor már a folyosón mentünk a hátsó ajtóhoz. – Mi történt a kőpudlikkal?

– A pudlik, hát igen. Én sose láttam őket, sajnos – felelte. – Még az én időm

előtt összetörték, illetve összetörték őket, szántsándékkal és aljasul, erre mérget vehet. Azt mondták, a németek csinálták a háborúban, de szerintem a mieink voltak. Maga nem tudja, hogy milyenek. Valóságos ördögök azok odalent a faluban, de ezek se különbek itt, a gazdasági udvaron.

Kinyitotta az ajtót, félreállt, előre engedett.

– Dédanyám nem állhatta a kutyákat – meséltem. – Gyakran rámutatott a pudlikra, és kijelentette: „Ezek az egyedüli kutyák, amiket szeretek!”

– Ezt majd el kell mesélnem a kurátornak – jelentette ki az asszony.

– Még mindig emlékszem a dédanyámra – folytattam. – Kezet kellett csókolnom neki, amikor négyéves voltam, és ő ott ült a hársfa törzsét körbefutó padon, a kavicsos tér közepén. Undorító keze volt, sárga és ráncos. Ki nem állhattam a dédanyámat. Mi lett a fával? Kétszáz éves volt.

– Ezt se tudom. Az én időm előtt történt.

A központi lépcsőpihenőhöz értünk. Az asszony kinyitotta és kitérte a második ajtót.

– Ez érdekl, ugye? – kérdezte. – Az Osztrák Szoba.

Megálltam a küszöbön. A tágas térben tiszta, bár lakkozatlan parkettet láttam, és azon túl a három ablakot, csillogó fehér keretben. A szívem összeszorult. Előbb a pudlik, gondoltam, aztán a hársfa. Itt mi lesz? Mély lélegzetet vettem, és beléptem. Szívemnek gyönyörűsége, legtitkosabb vágyam zárult körém tündöklő öleléssel.

– Bámulatos! – lelkenedeztem.

– Az, az. Bámulatos.

– Döbbenetes! De nem volt mindig ilyen. Nem így emlékszem rá. Ez... – Elnémultam, kerestem a szavakat. Én sose láttam a tájképeken, főleg a tóparti jelene- teken ezt a derengő fényt, ezt a mélabús, csábító mélységet, ezt a rejtőzködő reménytelenséget, amely átsejlik a derűs külszínen. – Nem értem! – mondtam. – Most olyan gazdag és szomorú. Fakóbb volt. Felületesebb és harsányabb. Gondolom, magam is fakóbb, felületesebb és harsányabb voltam.

– Ne aggódjon – nyugtatott meg. – Nem maga az, hanem a szoba. Először tanulmányozták, aztán megtisztították a falakat.

– Kik?

– A prágai professzorok – válaszolta. – És egy könyvet is írtak róla. A kastély festett szobáiról.

– Ó, istenem! – sóhajtottam.

– Nem tudta? – kérdezte. – Még mindig kijárnak ide, hogy tanulmányozzák. Tisztára bele vannak bolondulva Navratilba.

– Ki az a Navratil?

– Annak a kornak a legjobb cseh festője – válaszolta. – Nem tudta?

– Sose tudtam.

– Kislány volt még akkor. Azért nem mesélte magának senki.

– Badarság. Ha folyton emiatt nyaggattam volna őket, akkor se mesélték volna el. Senki se tudta. Nagymama az ő örökös „Ezt nehéz megmondani, biztos, csak így alakult” válaszaival – mindezt azért, mert a két vénlány, amikor eladta a kastélyt, egy szót sem szólt róla dédapámnak. A falakat bevakolták, nyomtalanul eltüntették.

– Úgy van – bólogatott az asszony. – A két Wagner baronesse. Ebben a szobában minden egyes falat bevakoltattak, mert bosszantotta őket.

– Hogyhogy?

– A történet minden részletét felkutatták. Ezek a bárónők ugyancsak vad és botrányos életet éltek, sose mentek férjhez, örökké utaztak, sose állapodtak meg. Először megfestették ezeket a falakat emlékeztetőnek, aztán elrejtették, hogy feledjék a múltjukat. Természetesen minden festmény egy-egy létező helyet ábrázol.

– Csakugyan? – ámultam. – Soha senki nem hitte, hogy ez igaz lehet.

– Ezt az egészet kitanulmányozták – közölte. – Hadd mutassam meg. Ez itt a Gmunden-tó, mögötte Gmunden városa. Ez Dachstein.

Hitetlenkedve és ámulva követtem, és csak figyeltem ezt az idegent, ezt az álszakácsnőt, aki idegenvezetést tart nekem az Osztrák Szobában, és tudja a válaszokat olyan kérdésekre, amelyek egész életemben gyötörtek.

– Ez itt – mutatta – a gasteini vízesés.

– Ó, istenem, a kedvencem! – kiáltottam. – A sziklák tetején a zergével!

– Úgy gondoljuk, hogy ezek itt a Wagner hölgyek. – Két alakra mutatott, akik a vízesés lábánál kuporogtak a mohos határsávon. Fehér ruhás, lélegzetelállítóan kecses alakok voltak, mint a kulisszák mögött pihenő két balerina.

– De hiszen ezek újak – döbbsentem meg.

– Így igaz. Csak két éve kerültek elő. Le voltak festve. Most, ahogy elnézem magát, látom, hogy maga is lehetne. Talán tényleg maga az. A nagyságos mamával.

Valóban olyan, mint a szakácsnő, gondoltam. Nincs időérzéke, kivéve olyankor, amikor süt. Olyan rosszallóan nézett, hogy elkomolyodtam.

– Kérem, folytassa – biztattam.

– Ez itt – mutatott a pásztorokkal és pásztorlányokkal benépesített, hegyi legelőkre – a Wolfgang-tó, St. Gilgen fölött. Gyűjtsak világot? Olyan keserves, búbanatos időt hozott magával.

– Így is jó. Túl nagy fáradtság lenne lámpát hozni.

– Nálunk van villany – mondta.

– Nagyanyám sose engedhette meg magának. Egyébként ki az a „nálunk”? Kié most ez a hely?

– A hely természetesen a dolgozóké – válaszolta –, és a Tudományos és Művészeti Akadémia gondozásában áll. Semmi közünk a birtokhoz és a gazdasági udvarhoz. Az elején a béresek szemet vetettek a kastélyra, de hát isten őrizzen tőlük! Disznólnak használták volna. Ezt komolyan mondom, mert átálltak a disznótenyésztésre – ezer disznajuk van –, no, és aztán nyáron, amikor arról fúj a szél! Csak képzelje el, milyen lenne, ha béresek nyüzsögnének itt. Azoknak semmit sem jelent a szépség. Tönkretennék a kastélyt. Kötnivaló bitangok az itteniék! Szemétnép és szörnyetegek. Felégetnének és lerombolnának mindent, amit a kezük közé kaphatnak. Tudja, mit szenvedett ez a park a földesúrék óta? Hogy mi fát kivágtak és elloptak? Első látásra persze nem érzékelni, mert a park óriási, és most már fokozatosan helyreállítják – nem mintha nem sírna az ember lelke a láttán, de azért apránként pótoljuk. Elsőnek a rózsakertet újítjuk fel, és beindítjuk a szökőkutat, a libás fiút és a delfines fiút, ahogy állnak egymás fölött, és folyik le rajtuk a víz.

– Ez jó hír, csak azt ne kérdezze meg, régen melyik fiú volt felül. Mert az én

időmben a szökőkútban nem volt víz, és teljes egyenlőség uralkodott, mert mindkét fiú a földre került. A kertben tárolták őket, az egyik üvegházban. De, gondolom, a kurátor megoldja a problémát.

– Meg – bólintott. – De csak lassan haladhatunk vele, mert rengeteg pénzbe kerül. A közelmúltban sikerült megúsznunk, amikor a prágai urak öregotthont akartak csinálni belőle. Hát most mondja meg, elfekvőt! Csak, mert itt üresen áll ötven szoba, és ez nem tisztességes a proletárok köztársaságában. A kurátor meg azt mondja, hogy túl vagyunk a proletárok forradalmán, és világ proletárjai, egyesüljete – de nem a kastélyban. Egy rakás vén trotty csak ne törülgesse bele az ujját az Osztrák Szoba falaiba. Végül az akadémikusok azt mondták, hogy ez itt túlságosan nyirkos és egészségtelen – így is van, ugye? A parkból mindig jön fel a nyirkosság. Úgyhogy menjenek máshova elfeküdni, engem nem érdekel, hol poshadnak, csak itt ne legyenek.

– Milyen igaz – mondtam. – Ezt nevezik szociális érzékenységnek. Az én családomnak rengeteg volt belőle, és örülök, hogy máig megmaradt.

Helyeslően nézett rám, és bólintott. Aztán megváltozott az arca.

– Maguk hogy használták az Osztrák Szobát? – kérdezte áhítattal.

– Egyszerűen – feleltem. – Közönséges szalonnak.

– Fényűző volt a bútorzata?

– Ugyan, dehogy! A legócskább vacakokat tartottuk benne, csupa egyszerű, de ízléstelen lomot, a dédszüleim városi házának szemetét. A hálószobákban rézágtyak voltak, amelyekről letörött a gomb, mosdóállványok porcelánlavórral, felmosóvödörrel, és tolltartó tálkákba tettük a fogkefét.

Az asszonyban egy világ omlott össze. Többször is olyan szúrós pillantást vetett rám, mintha azt puhatolná, nem csúfolódom-e.

Átmentünk a szomszédos Szentek Szobájába.

– És ezt mire használták? – kérdezte mohón.

– Nem használtuk – ábrándítottam ki. – Túlságosan elhanyagolt és lehangoló volt. Ha olyan vendégek jöttek, akiket nem kedveltünk, azokat előszobáztattuk itt. – Helytelenítő arckifejezését látva hozzátettem: – Természetesen nem így nézett ki. Az a mennyezet olyan volt, akár a krumplileves, örülhetett, aki felfedezett rajta itt-ott egy-egy arcot vagy kart.

Körüljártam a szobát, néztem a mennyezeten a tiszta szenteket és angyalokat. Emlék és valóság úgy illeszkedett egymásba, mint a kirakójáték darabjai. Először láttam, milyen mérhetetlen gondot, figyelmet, leleményt öltek a ruhák színebe és szövetébe. Igazi égi divatbemutató volt.

– De kár, hogy anyám sose látta ilyennek – sóhajtottam. – Ezt ki festette? Ismeri?

– Navratil. Mindent Navratil festett. Azért csinálta, hogy bebizonyítsa, bármit meg tud festeni.

Kimentünk a lépcsőhöz, oda, ahol elkanyarodott.

– Hát erre emlékszik? – kérdezte az asszony, míg odavezetett a beugróhoz.

Szólni se tudtam. Olyan volt, akár egy fonák lázalom, amelyben minden jobb, mint kellene. Az egykor sivár, ronda és komisz vas csigalépcső elragadóan tompa fényben derengő, tiszta mahagónivá változott át. A korlátját olyan tökéletesre esztergálták, mintha maga Hepplewhite tervezte volna. Műbútorasztalos mes-termű volt.

– Ez valami ocsmány öntöttvas volt régen – hüledeztem.

– Érdekes – jegyezte meg. – A kurátor szerint ezt a lépcsőt határozott céllal készítették, mégpedig azért, hogy észrevétlenül lehessen közlekedni, ugye, érti, ezért olyanná csináltatta, amilyen eredetileg lehetett. Így tisztességes, nem? Aki-nek romantikus lépcsője van, bánjon vele romantikusan.

– Milyen igaz – feleltem, és arra gondoltam, hogy egyre jobban emlékeztet a szakácsnőre. Még hozzátettem: – Ez mégiscsak kastély, és nem szegényház.

Helyeslően bólogatott.

Átvágtunk a gótikus szárnyon és a könyvtáron, ahol vágyakozva megjegyezte:

– Képelem, milyen csodálatos könyveik voltak!

– Egyáltalán nem – ábrándítottam ki újra. – Csak régi számlakönyveink, vető-mag-katalógusaink és lejárt menetrendjeink voltak.

A délután észrevétlenül suhant tova.

– Most pedig – szólt kalauzom – lemegyünk a Kerti Szobába, és megnézzük a papagájokat.

– Nem papagájok, hanem bóbitás kakaduk – javítottam ki.

– Mindegy. Egyre gondolunk. Tudja, én mindig úgy képzeltem, hogy Navra-til a legvégére hagyta a Kerti Szobát, amikor már jól elfáradt, ezért van csak há-rom fala.

Nevetni kezdtem, de elnémultam, amikor megérkeztünk. Elbűvölten bámul-tam Navraतीलnak ezt az utolsó és legfrivolabb alkotását.

– Ezt a szobát mire használták? – kérdezte az asszony. – Pompás lakomákra?

– Itt kávéztunk délutánonként – feleltem.

– Kilátással a rózsakertre és a parkra? Micsoda felséges látvány lehetett!

– Sose néztük a kilátást. Túlságosan lekötött minket a veszekedés. Vagy a pa-naszkodás.

Kiléptünk a teraszra, lementünk a lépcsőn, és a komor pázsiton keresztül ki-sétáltunk a parkba.

– A gesztenyefasor végénél nyílik egy föld alatti járat – mondta az asszony. – Még dolgoznak a feltárásán. Négy kilométer hosszú, és Šestajovicébe vezet, az egykori Sternborn-kastélyhoz.

– Mi a csudának? – hüledeztem.

– Régen szerették az ilyesmit. Hogy a nemesség elmenekülhessen, ha valami-lyen baj készülődött.

– Jó ötlet – mondtam, és vettem rá egy lapos pillantást.

– Természetesen. Mindent olyannak akarunk, amilyen régen volt.

– Az jó. Az ember úgy érezheti, hogy a proletárforradalom nem volt hiába, ugye?

Bólintott.

– A kurátor szerint ha a nemesség nem építette volna meg a kastélyokat, ak-kor a munkások most nem gyönyörködhetnének bennük.

– Ennek most mi a neve? – tudakoltam, amikor elmentünk a befalazott kút mellett. – Mi annak idején Jordánnak hívtuk.

– Mi is Jordánnak hívjuk, de még mindig nem derítettük ki, milyen mély, és hová vezet. Ó, talányok csodája ez a hely! Hány és hány napot törhették a fejüket a megfejtésükön!

– Az volt az egyetlen talány, amelyet valaha is megvitattunk, hogy miért olyan fekete a szakácsnő haja, pedig öregebb a nagyanyámnál.

Közeledtünk egy hosszú fasorhoz, amelynek ágait mély megdöbbenésemre fénylő víztükör verte vissza.

– Az én időmben – jegyeztem meg – még egy elefánt sem láthatta volna magát a tóban. Úgy besűrűsödött a mocsoktól, akár a borsóleves, és nem tudtuk rávenni a kertészeket, hogy nekiveselkedjenek és kitisztítsák. Úgy látom, a maguk kurátora félelmetesen jól bánik a cselédekkel.

– Nincsenek cselédek. Azok állami alkalmazottak.

– Mint azoknál a madaraknál a Kerti Szobában – válaszoltam. – Ugyanarra gondolunk. Maguk megjavították a hidat is. Az én időmben törött volt, senki se juthatott be a szigetre.

– De hát miért? – kérdezte. – Volt egy kínai pavilon a szigeten. Tudott róla, ugye?

– Igen.

– Odavan – panaszkolta. – Bezzeg Šestajovicében, a régi Sternborn-birtokon áll egy kínai pavilon. Nekik még mindig megvan a sajátjuk, és nekünk nincs. Ez nem tisztességes! Miért legyen nekik pavilonjuk, ha nekünk nincs? – Mereven bámult maga elé, és csak hajtogatta sértetten: – Ez nem tisztességes!

Mialatt mentünk visszafelé a kastélyba, mohón kérdezgette az eltűnt egzotikus fák nevét. Próbáltam megvigasztalni:

– De nézze csak az orgonát! Az még mindig megvan, és gyönyörűen nyílik!

– Á, az! Az semmi – zsémbelt. – Orgonája mindenkinek van.

Erről eszembe jutott Kucera meg a rohamokban rátörő hetvenkedhetnékje, és őt idézve mondtam:

– Ez nem közönséges orgona, ez dupla telt virágú perzsa, és ha valaki azt állítja akárhol Csehországban, hogy neki van ilyen, akkor az hazugság, mert neki csak bokrai vannak, nekünk meg fáink.

Az asszony azonnal felvidult.

– Ó, csakugyan? Ezt el kell mondanom a kurátornak! Hogy fog örülni!

Megálltunk a gótikus szárnyépületet övező, repkénnyel befuttatott, lőréséktől csipkés fal tövében, ahol megmutatta az eredeti ólomcsövek feltárt darabjait, és szembesített a szobrokkal, a libát szorongató és a delfinen lovagoló fiúkkal. Szerintem nem illettek össze, mert a libás fiú olyan egyszerű és tartózkodó volt, mint a kastély, a másik meg olyan pöffeszkedő, mint a gótikus szárny. Kalauzom megjegyezte:

– Egyelőre a kurátor se tudja hova tenni őket. Úgy gondolja, hogy biztos volt a rózsakert végében egy kis mesterséges vízésés, és a delfin odatartozik. Van valami elképzelése?

– Nincs – feleltem –, de ez bizony lehetséges. Kucerának, a főkertésznek tudnia kellett róla, csak elhallgatta, mert akkor nem foglalatostkodhatott volna a rózsáival. Ilyen ember volt az.

Hitetlenkedő, fürkésző pillantást vetett rám.

– Eléggé fasisztának tűnik. Na de azokat már felszámolták. – A kert falához értünk. – Nincs más, amit érdemes lenne megnézni – mondta –, hacsak nem akar látni néhány szétvert üvegházat. De ne menjen már el úgy, hogy nem visz magával valami élt.

Azzal lehajolt, és szakított három szál gyöngyvirágot.

– Ez anyám kedvenc virága. Köszönöm.

Átmentünk egy ajtón, és kibukkantunk a kavicssal felhintett téren, ahol a szetter fogadott.

– Vigyázzon azzal a kutyával – figyelmeztetett az asszony. – Harapós. Azért tartjuk.

– Már találkoztunk. A cselédlépcsőn, akarom mondani, az alkalmazottak lépcsőjén.

– És átengedte magát? – hitetlenkedett az asszony. Megállt, és egyenesen a szemembe nézett.

– Persze.

A homlokára csapott.

– Most már értem! Tudja, hogy maga idetartozik. Tudja, hogy családtag.

Ezúttal nem találtam nevetségesnek. Vissza kellett fojtanom a könnyeimet. Keresztülváltunk a kavicsos téren, és megálltunk a felhajtónál.

– Remélem, elérem a prágai buszt – jegyeztem meg. – Nem tudja, mikor megy?

– Nem. De ha lekési, jöjjön vissza, és elszállásoljuk éjszakára. Ugye, nem gondolja, hogy ajtót mutatnánk magának? Nem mintha szeretném, ha híre menne, mert nem adunk ki szobát, méghozzá senkinek, és ez tény. Nekem van két szobám és egy konyhám azon az oldalon, ahol bejött, és azt el nem tudja képzelni, hogy télen milyen huzatos és hideg. De az emberek mindig azt gondolják – én nem is értem, mit gondolnak. Azt gondolják: mert ez egy kastély, holott nem is tudják, milyen az, kastélyban lakni. Ugye, hogy ez az igazság?

– Az bizony – feleltem. – Vizontlátásra, és mindent köszönök.

– Vizontlátásra – mondta, elrejtve a kezét a köténye alá.

Félúton kifelé megfordultam, és visszanéztem, de ez butaság volt tőlem. Tudhattam volna, hogy onnan már úgysem látszik a kastély.

Lesétáltam a faluba, a kocsmába, ahol megtudtam, hogy egy óra múlva jön a busz. Kávét kértem, és leültem egy padra az ablaknál. Az egyik asztalnál fiatal emberek ültek, a másikonál öregek. Mindenki sört ivott, és a rádióból cseh gyerekdalok szóltak, amelyeket kívülről tudtam. Az öregemberek egy prágai villamosbalesetet tárgyaltak, és átkozták a kormány fukarságát, hogy nem tartja karban a síneket. A fiatalok motorkerékpárokról beszélgettek, majd kimentek, és egymás motorkerékpárját nézegették. Aztán a kocsmáros hozott egy vízzel teli poharat, hogy abba tehessem a gyöngyvirágaimat. De nem kérdezte, honnan vannak, ki vagyok, és mit keresek itt.

SÓVÁGÓ KATALIN fordítása

A győztes előjogával

*A tegnapi szócsata után egészen összementem,
te pedig a győztes előjogával engeded
meg magadnak az alvást, holott tudod,
kicsinyes a bosszúm.*

*Besétálok a szádba. Sorra leaggtatom
a fogaid szekrény sorában tartott
kálciumruhákat, majd mindet magamra
húzom, hogy biztosan ráébredj
az apróságok súlyára.*

*Aztán felmászom az orrodba. Szőreidbe
kapaszkodom, mintha indákba (Tarzant
kereső Jane), erős vagyok, erősek
a csontjaim, nem csoda, hogy
ingerellek, de te álmodban sem mersz
tüsszenteni.*

*Lelkeden keresztül érek el az agyadig.
Tényleg ideje, hogy rájössz, mennyire érdekelsz,
bár mindig eltévedek gondolataid*

dzsungelében.

*Ideje van a pihenésnek. A visszaút ismerős,
valaki járt itt előttem,
szétszórt almadarabkák és a még
mindig magas páratartalom, pedig
soha nem vagy levegőtlen,
mivel is vádolhatnának?*

*Levetkőzöm, kilendülök a szádból,
Ideje van az ébredésnek,
a harapásnak. Hideg arcodon az orr
már nem nevezhető fának, inkább
jéghegynek, s ahogy bosszú útján
a vesztés elbotolhat,
úgy kell számítanom a véletlenre,
hogy elfelejthetem a megszokottat.*

Névtábla

*A kerítést feleannyira se,
mint az öntudatot, most ezt
hozza a nyár, ilyen a tisztelet.
Felfedezni kéne: rohadt almát
a fűben, idő nyomát a léceken.*

*Kövezett út a ház felé, közben
elkerített ól, könnyű kert.
Festék és vakolat nélküli,
meztelen falak. Négy oldal,
nehéz tekintet és büntetlen méltóság.
Lehet, hogy találkozni fogok, mialatt
engem figyelnek a zöld keretes,
néma ablaksorok.*

*Tizenhat lépés a kaputól az ajtó.
A névtábla nem kerüli el a figyelmet,
nehéz betűkkel írták rá: öntudat.
Nem fakul, moha sem lepi, maga
a ruhátlan tisztaság. Hadd maradjunk
kettesben, másként hogyan is mesélném:
láttam a nyers csodát, volt álmunk,
közönségünk, tizenhat szempár
figyelte, ahogy a keretből szerényen
kirak engem, téged, és a házban,
a nyárban bujdosó bűnös harmadikat.*

Takonyhegy

*Apa mindig nagyon ügyel
az orrfújásra.
Elég, ha egész halkan szörcsögök,
máris előkap egy zsepit,
ki kell fújnom az orromat.
Leszid, hogy mért nincs
nálam sosem zsepi,
de hát minek lenne,
amikor nála mindig van.
Azt mondja, tartozunk
annyival az embereknek,
hogy ne szörcsögjünk
a pofájukba,
de én nem tartozom senkinek
semmivel, már a Janónak is
megadtam a százast, amivel
kisegített.
Ráadásul az emberek egyik felét
nem ismerem, a másik felének
pedig jóval több, mint a fele idegesít.
A maradék egytized
úgy sem haragszik meg egy kis
orrszivornyázásért.
Apu viszont folyton szedi elő
az újabb és újabb zsebkendőket.
Ha valahol meglenne egybe,
amit eddig kifújatott velem,
biztos irgalmatlan nagy
takonyhegy gyűlne össze.*

Fagyasztó

Janó olvasta valahol,
hogy egy öreg bácsi eltűnt,
senki se látta jó ideje,
ezért a rendőrök
betörték az ajtáját,
de sehol se találták.
Kibontottak hát két sört
meg egy csomag ropit,
és elkezdtek nézni a tévét,
valami sarkkutatós filmet adtak.
Aztán az egyik megéhezett,
és megnézte, nincs-e
fagyasztva pizza.
Nem volt, de helyette
ott volt benn az öreg.
Szegény megunta az életét,
és befeküdt a fagyasztóládába,
még párnát is vitt magával,
hogy ne keményre
tegye a fejét.
Lelassult a vére,
és örökre elaludt,
azt mondják, szép halál.
Mikor a rendőr rátalált,
jégbajsa lehetett és jégszakálla,
akár a tévében
a sarkkutatóknak.

anya.

úgy érzi ilyenkor, hogy egészen a melle hegyéig ér benne a fájdalom. és ha ekkor nem tud tenni ellene, nyúlik tovább, egyre magasabbra, fedetlen dekoltázsa fölött már a torkát fojtogatja: ilyenkor a legjobb lenne végre kiköpnie. mint az avas diót a karácsonyi ajándék bejgliben. vagy a reggelire fölőgött kalács mellől a savanyú tejet. de titokban kell tartania, mert lehetetlen meg nem történné tennie, lehetetlen nem gyávának lennie. lehetetlen nem elárulnia és elhagynia azt, akit szeret, aki rá van bízva, akinek az élete függ attól, hogy ő milyen anya. és ha cserben hagyja, akkor céklavörös fejjel sír érte egész este és éjszaka. pólyaketrecében bőrét a sarkán lyukásra rugdalja: jöjjön már. ölelje végre szoroson magához, csepegtessen belé életet, hiszen ő az anyja. és itt ne tovább. ne tudja meg senki kettejük titkát. nyúljon még magasabbra benne a fájdalom. hasogassa mellét, némitsa el torkát, míg csak él, szégyene. és féljen, hogy ott és akkor megfordult gyermeke élete.

hűtlen szerető.

a nyitott ablakban állt. megpróbált mélyeket lélegezni. arra ébredt, hogy nem kap levegőt. hiába. tátotta nagyra a száját. az ajka is berepedt. torkáig húzta, emelte a mellkasát. mégsem. az ablak, mint egy nagy száj. engedte a szobába a hideget. hajnalodott. a nap az ágyukig sütött. milyen békésen alszik. mire is vélné. ha ő most itt, az ablakban. itt és most valóban. mint egy ideje minden éjszaka és hajnalban. most tényleg megfulladna. szépen alszik. mellén a takaró egyenletesen hullámszik. tüdejét lassan megtöltötte a hideg. óvatosan becsukta az ablakot és lejjebb engedte a redőnyt. nehogy a fény felébressze.

*nézte. magába szívtá bársonyos bőrének illatát.
a meleg levegőt a takaró alatt. ismét lélegzett.
hat óra tizenöt. még visszabújhat. még van egy kis
idő. amíg összegyűlnek körülöttük mind. a holtak.
ablakukon zörgető jó barátok. de majd. ha a takaró
alatt is kihűl. ha valóban elfogy a levegő. hadd legyen
hűtlen szerető. akkor őt vigyék el előbb.*

egyedül.

*évek óta ugyanúgy. elfelejt vinni köveket.
ott bolyong. gyűjtöget a zsebébe. fáradt
fényű, őszi vasárnap délelőtt. vajon
megtalálja-e. nélkülük is mindegyikőjüket.
mintha évről évre vándorolnának a fák,
a padok, a gránitlapokon a nevek.
ő is velük. egyre más utakon és fák
között keres. a fekete gránit alatt
az egész kert. láthatatlan testükön
pihen. takarójuk homokszínű kő.
egyre kisebb és kevesebb. múltának
el velük a vasárnapok. nehezednének
rá is kövek. találná meg az utat
egyenest. lennének ismét együtt.
hogyan lehetné másképp: ő jó gyerek.*

Objektív

*Ez egy kavicsról szól, egy egyszerű, sima
kőről, ami a szép, áttetsző vízben süllyed –
erről, mert ezt akarom. Ez könnyen elképzelhető,
veszélytelen, kicsit unalmas is. (Engem nem
érdekelne.) Azért jó lesz – jó, mert nem leszel
benne. Tényleg csak a kavicsról szól. Ahogy süllyed.
Ez így mellébeszélés, persze, de az a lényeg.
Nem derül ki, milyen érzés a kezében –
milyen volt. (Pedig ezt a kavics is tudhatja.)
Nem fontos, ahogy az ízed távolodik – felszíntől
ez a darab fehér kő. Szóval ennyi az egész. Süllyed.
A súlyából annyit vesz, amennyi kimondható.
De kövekről nemigen beszélünk. Még annyit se,
mint a hazugságokról. Például. Ezért is szól róla.
Vagy mert mindegy, miről. Mert az a két-három szó,
ami nem lenne mellébeszélés, nálad maradt. Nekem ez jutott.
Arról a kavicsról szól. Feneketlen vízbe esett,
szóval most, nagyjából örökké, merül.*

Tévedni legalább

*Meséltem neki a Szív szútráról, erről
a buddhista szövegről. Mondtam,
hogy az ürességről szól – rosszul emlékeztem
persze, bár valami ilyesmiről – és soroltam,
hogy az üresség az üresség, nem indulás
és nem nem-indulás, nem boldogság és
nem nem-boldogság, nem keletkezett és nem múlik,
és ez van a szívben – ezt mondtam, és hogy szerintem
ez nagyon szép. A kádban feküdtünk, forró volt a víz,
lejjebb csúszott a melléről kezem, biztos
beszéltem tovább. Én csak meztelen voltam,
ő gyönyörű. Azóta tudom, hogy rosszul*

*emlékeztem, a Szív szútra eléggé más.
De ragaszkodni kéne a tévedésekhez is.
Mostanra megint másképp emlékszem,
pedig olyan biztos, hogy nincs benne, hogy
„nagyon finom voltál, köszönöm”,
vagy hogy „pusztulok nélküled,
ez van a szívben”. Egy ideje csak
tusolok, hideg vagy forró, mindegy.
Róla meg mondanám, hogy volt valami
nagyon szép, de pont innen tudom,
hogy rosszul emlékszem.*

A langyos szív, de ne mondjuk újra

*A kockás inget a kerti padon
hagytad. Ilyen a múlt idő.
A házban, amit úgy szeretsz,
anyádé az első szó. A hátsó
szoba mióta őrzi ezt a fejet.
Fecsegni képtelenség. Bevártalak,
s magamban, mint már annyiszor,
a blúzod alá nyúltam.*

*Július hibátlan. A nap kisüt,
s úgy is marad egész délután.
A gyeper felszárad, a gyenge
magot felissza a föld. Estére
az utolsó kerítést is tisztán látni.
Erre felhúzod magad. Mert
mi az, hogy hibátlan, meg
hogy a sötét akkor is csak sötét.*

*A holtakkal valahogy szívósabb
vagyok. Azt mondom, két év, és
a házat eladjuk. A kertkapu, a rozsdás
rács, ezekre emlékszem. Szívnek meg
azt hívjuk, ami gyűlöl vagy épp hogy
nem, de semmiképp sem enged. Te
mászkálhatsz evilági, ködös folyosókon.
Én kávét főzök, nem gondolok rád.*

*Míg van menetrend és vannak vonatok.
A földút végén az állomás lassan ötven
éve áll. Boltba gyalog megyek, a nénit
ott csak néninek mondják, a lányával
még barátkozom. Aztán újra a váróterem,
újra a lesikált kőpadok. Az utcánkban,
ősi tárna, betelik a nyár.*

*Legyen vasárnap, legyen reggel. Nyolc
köriül ébredjen fel a ház. Történjen
minden álmosan, megkésve, rendben,
két testet tartson meg egy sosemvolt szokás.
Könnyű szél, őszi kert, benne bármi ehető,
ezek legyenek még. S beszéljünk délig,
akárha köztünk egy vendég írna, jegyezze
minden szót. Hívjuk dögnék következetesen
a múlt időt, s az élet előtt álljon ott rendre:
kurva. Hazudjunk jellemet, várost, szereplőt,
de a neveket, az istenért, ne mondjuk újra.*

Mahler letöltve

Szétmorzsolva

Mit Aufschwung, aber nicht eilen

*Támad a test, de mégse fel,
távol a mennytől bukkan elő,
minek unszolni unásig: le-fel! –
kikel magától is az éltető velő.*

*Fáraszt a tömjén-tömény parancs,
tudja a test, lágy az ész, hamar benő,
kár a szóért: nem lila attól a vérnarancs,
talán ha majd átlátszik a szemfedő.*

*Addig is, idézzünk: állj költészet!
Ne fess fess szárnyakat a malacnak,
cicoma nélkül add a halotti beszédet.*

*Csendet? Nem. Szóljon a zene a vaknak,
hadd közelítsen a világtalan végzet,
s mi előtámad, darabokra szaggat.*

Trauermarsch

*Álljon meg a komor gyászmenet,
Velencében parfümtől szaglik a halál,
cédán riszálja kis csípejét a feltámadás,
s romlott csókjaival a mennybe temet.*

*A trombita csal, kopogása félrevezet,
betoppan a kóros korba a gyász,
tratatatam, tratatatam, roppan a máz,
omlik a vakolat, bomlik a mennyezet.*

*De álljon meg a kóbor gyászmenet,
lassan harsan az ég, kibomlik belőle:
az ígéret, halasztva az utolsó kenet.*

*Ha véget ér a darab, minden főre
konflis vár odakinn, a kocsis int,
indul a menet, hátra se nézve: Előre.*

Tárgylemez

*Ez a hájas nagydarab és öreg fickó
néz engem. Lenéz
valamilyen skatulyában lát,
ami az igazság – neki.
Én viszontnézek, és őt látom:
hétpróbás, vén gazember.
Rebben a pozíció.
Semerre semmi.
Történés holtpontja,
Ez a szembeszökő. Közben kipárolgás, emésztés.
Kopár nehézkedés.
Mint hiányos körvonal
huzatos folyósóra kitett tárgylemezen
– így nézd. Még mindig kinn van, huzatban,
már-már elviselhetetlenül.*

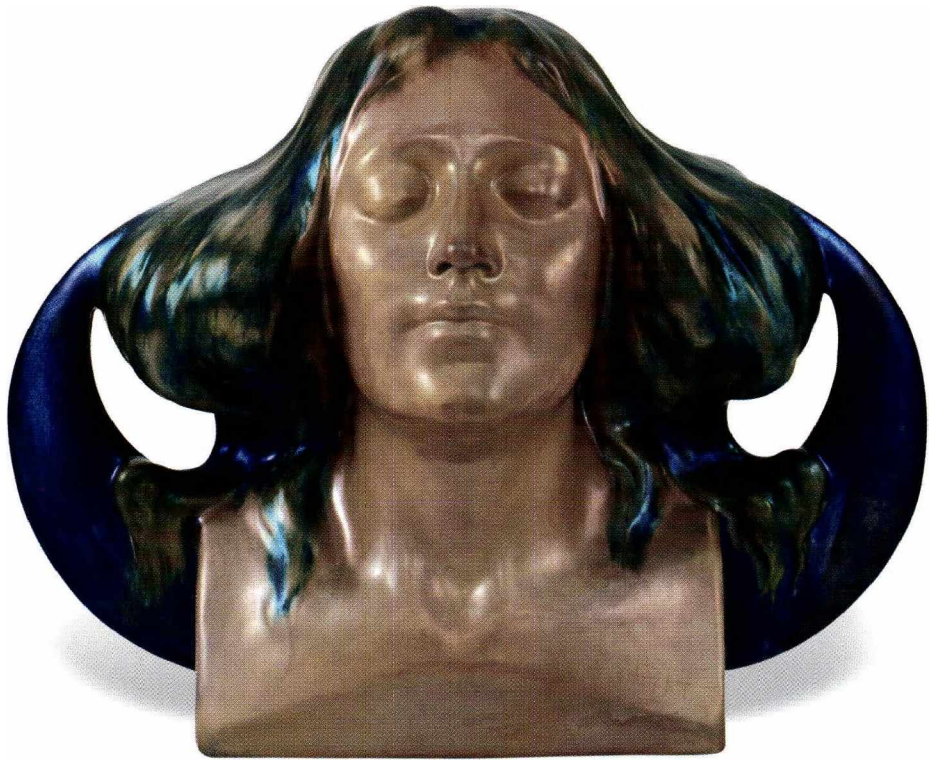
Karcsú váza virág- és Tiffany-rajzos díszítéssel, 1897–1898

Tájkép muzsikáló Pánnal, 1899

Váza bordákkal, 1900

Női fejszobor, holdformába zárva; La Luna, Apáti Abt Sándor műve, 1899

Asztali dísztal évvődő férfi- és nőalakkal, Mack Lajos műve, 1905

Falitál közepén sisakos, szakállas fejjel, Klein Ármin dekorja, 1878

Alhambra-váza, Sikorski Tádé terve, 1884

Enteriőr a gyűjtő pittsburghi otthonában

PITTSBURGHBÓL PÉCSRE

Ébli Gábor beszélgetése

A tervek szerint 2010-ben, az Európa Kulturális Fővárosa évad keretében nyílik Pécssett állandó kiállítás a Pittsburghben élő Gyugyi László Zsolnay-kollekciójából. A gyűjteményről 2006 decemberében igényes album jelent meg a Helikon gondozásában. A szakmai nyilvánosság előtt az anyag már a könyv megjelenése előtt ismertté vált, többek között egy New York-i Zsolnay-kiállítás kapcsán, amely a Bard Graduate Centerben – egy rangos posztgraduális oktatási és kutatási intézményben – volt látható.

Ébli Gábor: – Hogyan jött létre a New York-i tárlat? Milyen alkotások szerepeltek a kollekcióból?

Gyugyi László: – A kiállítás 2002-ben valósult meg. Az Iparművészeti Múzeum által már külföldön megrendezett Zsolnay-kiállítások, valamint Csenkey Éva *Szeccessziós kerámiák* című könyve kelthette fel a Bard Center érdeklődését a Zsolnay kerámia iránt. A 1990-es években a kollekcióm néhány külföldi Zsolnay-gyűjtőn kívül már néhány magyar gyűjtő előtt is ismertté vált fényképek vagy szállongó hírek alapján. A hír eljutott Csenkey Évához is, akit akkor személyesen még nem ismertem, és ő írt egy levelet 2000-ben, amelyben tájékoztatott a kiállításban való részvétel lehetőségéről, és kérte, hogy küldjek fényképeket a gyűjteményemről. A gyorsan készült fényképek után rögtön kaptam választ tőle, jelezve, hogy nagyszámú tárgyat szeretne a kiállításra kölcsönözni, főleg a szeccessziós periódusból. Később meglátogatott Pittsburghben a művek végleges kiválasztása és adatolása céljából. Végeredményben hatvanhét – főleg szeccessziós – tárgyam tette ki a kiállított darabok egyharmadát, a másik kétharmadot a Bard az Iparművészeti Múzeumtól és a pécsi Zsolnay Múzeumtól kölcsönözte, valamint más magyar és külföldi magángyűjtőktől. A Bard határozta meg a kiállítás célját is: a Zsolnay-gyár történetének teljes bemutatását a kezdetektől máig, az építészeti kerámiával együtt.

– Mennyire tekinthető a Zsolnay-gyűjtés ma nemzetközileg jelentősnek?

– A Magyarországon kívüli Zsolnay-gyűjtőket három kategóriába lehet sorolni: először is azok, akiknek valamilyen magyar kapcsolatuk (leginkább származás, amely már második generáció is lehet) van Magyarországgal, a magyar kultúrával. Ezek a világ minden részében lehetnek, országonként nem nagy számban, és általában lelkes gyűjtők az anyagi lehetőségeik határain belül. Másodsor azok, akik ugyan külföldiek, de megszerették, vagy üzleti befektetésként gyűjtöttek, illetve gyűjtenek Zsolnayt. Ilyen volt például Rudolf Schmutz Bécsben. Ezek száma nagyon kevés. Harmadsor azok, akik nem kimondottan Zsolnay-kerámiát, hanem általánosabban gyűjtenek, például európai kerámiát, vagy még inkább az art nouveau tárgy-kultúrát, amely átfoghat üvegtárgyakat, kerámiát és egyéb dísz-tárgyakat, sőt még bútort is. Ez utóbbiak igen sokan vannak, és különösen az art nouveau-gyűjtők esetében, rendszerint erős anyagi pozíciójuk miatt rendkívüli módon befolyásolják az antik kereskedelmet, és különösen nagy hatással vannak a csúcstárgyak áráira. Megítélésem szerint az art nouveau-gyűjtőknél elszórta rejtőzködni a külföldön még meglévő szeccessziós Zsolnay csúcsdarabok.

– Milyen a Zsolnay-tárgyak nemzetközi piaca?

– A „tiszta” Zsolnay-gyűjtés külföldön viszonylag ritka más gyártmányú kerámiához

(vagy üveg dísz tárgyakhoz) képest. Ennek több oka van. Az egyik, hogy a gyűjtés általában kapcsolódik a tulajdonos nemzeti kultúrájához. Így egy amerikai gyűjtő elsősorban amerikai kerámiát, egy francia pedig francia kerámiát gyűjt. A kultúrával való azonosulás mellett az is szerepet játszik, hogy a saját hazájában és saját nyelvén tud információkat kapni, amihez tud viszonyulni. A másik ok a tárgyak megszerezhetősége. Amerikában talán a leghíresebb kerámia a Rookwood. Az Egyesült Államokban legalább három nagy és sok kisebb aukciós ház szakosodik amerikai kerámiára. A nagy aukciós házaknál van évente általában három aukció, amelyeken mindig több mint száz Rookwood-tárgy, közöttük elég nagy számú csúcscarab kerül eladásra. Ehhez viszonyítva, a külföldön lévő összes nagy aukciós házat figyelembe véve, általában nem több, mint talán tíz-tizenöt igazán jó Zsolnay-darab bukkan fel eladásra egy teljes év alatt. Ilyen áru kínálat mellett a gyűjtés elkezdését és lelkes fenntartását egy külfölditől nem lehet elvárni. Az eddig megjelent Zsolnay-irodalom, a szerzők legjobb akarata ellenére, nem adott vagy nem tudott adni olyan információt, amelyre a külföldi szakembereknek és komoly gyűjtőknek szükségük lenne a Zsolnay-tárgyak kategorizálásához és értékeléséhez.

– *Hogyan viszonyul a múzeumokban található Zsolnay-anyag a magánkézben lévőkhöz?*

– Az Iparművészeti Múzeum Zsolnay-anyaga a gyár történelmi fejlődése szempontjából jelentős, de művészi tárgyakban több területen hiányos. A Zsolnay Múzeum kollektívája Pécssett a historizmus időszakából minden szempontból kiváló. Azonban a pécsi múzeum szecessziós anyaga, amely a Zsolnayt valóban világhírűvé tette és ma is ott tartja, meglehetősen hiányos, és különösen a csúcscarabok területén – talán nem lesz sértő, ha a véleményem szabadon kimondom – meglehetősen elmarad a magánkézben lévő művektől. Ez természetesen nem a múzeum hibája, hanem a múzeumi anyag kialakulásának időszakában végbemenő művészeti nézetek vitatott és változó értékelésének következménye. A szecessziós stílus megjelenését az akkori magyar polgárság (köztük az eozin mázzal összekapcsolt Wartha Vince professzor is) nem egyhangú lelkesedéssel üdvözölte, még a Zsolnay-családnak sem minden tagja kedvelte. A Magyarországon viszonylag későn megjelent rövid életű szecessziót előbb az azt követő art deco, majd az első világháború utáni óriási változások feledésbe borították. Így a Zsolnay-család tagjainak magángyűjteményeiben, és az ezekből, valamint az 1920-as években összegyűjtött tárgyakból létrehozott múzeumi anyagban kevés szecessziós tárgy állandósult. Sajnos a második világháborút követő években a szecessziós művészet nyugaton történő nagymérvű újraértékeléséből Magyarország kimaradt az akkori rendszer ideológiai álláspontja miatt, és ez a második világháborút még túlélő kis számú hazai szecessziós tárgy további elveszéséhez vezetett.

– *Várható-e, hogy a gyár későbbi termékeiért is gyűjtői verseny alakul ki?*

– Talán az 1960-as évek ötletes és új stílusú darabjai, Török János, Nádor Judit, Fürtös György, Törzsök Gabriella tervei lesznek leginkább keresettek a gyűjtők részéről. A historizmus és a szecesszió alkotásainak újragyártott példányai komoly gyűjtőket nem fognak érdekelni.

– *Hogyan látja a két klasszikus aranykor, a historizmus és a szecesszió éveinek viszonyát a Zsolnay-anyagban a tárgyak színvonalát tekintetében?*

– Az összehasonlításban szem előtt kell tartanunk két tényezőt: a Zsolnay-gyár technikai és szervezeti felkészültségét, anyagi bázisát; másrészt a kerámia-technológia színvonalát és művészeti kívánalmait világviszonylatban a két időszak alatt. A gyárnak az 1878-as vilákiállításon a historizmus terén elért eredménye technológiai és művészeti téren kiemelkedő, ha figyelembe vesszük a gyár anyagi lehetőségét és szervezeti felkészültségét. Az 1900-as vilákiállításra a szecessziós stílussal és eozin technológiával való nagy munka anyagi és szervezeti felkészültséget igényelt, amelyet a gyár a 1890-es évekre, bár néha stílusbeli kompromisszumok árán, már megteremtett. Itt már nem meglévő stílus-

irányzatok újraélesztéséről volt szó, hanem egy teljesen újnak a megalkotásáról. De a versenytársak is hasonló adottságokkal indultak, és szintén új művészeti stílusok sajátos interpretációjára törekedtek. Zsolnay eredménye mind a technológia kifejlesztése, mind a művészet sajátos, de sokoldalú interpretációja területén egyedülálló. Bár a Zsolnay kerámia minőségi tárgyai mindkét időszakban magas színvonalat értek el, de újszerűség, technológiai és művészeti alkotás szempontjából a szecessziós periódus anyagának színvonalára egyedülálló, és az ottani csúcscsoportok a világ szecessziós kerámiaművészetének örökös sztárjai maradnak.

– *Hogyan ítélték meg a Zsolnay-tárgyak újító jellege nemzetközileg a saját korukban?*

– A historizmusbeli Zsolnay kerámia újító jellegének jelentőségét ma talán legjobban a korabeli külföldi szakemberek, különösen a német keramikus, Alexander Schmidt professzor leírásából érzékelhetjük, aki a „kiállított művészi agyagárut” „sajátosan új”-nak nevezte, amely „azonnal a legnagyobb érdeklődést váltotta ki, és technikája sokak számára rejtély” volt. Bár Schmidt professzort egyesek vádolhatják elfogultsággal a Zsolnay-gyárral való korábbi kapcsolata alapján, de reális megítéléssel az teljesen valószínűtlen, hogy az akkor már híres egyetemi tanár és a nagynevű meissenai gyár igazgatója a szakmai reputációját kockára tette volna szakmailag nem helytálló véleményével. A Zsolnay „porcelán-fajansz” és magas tűzű máz korabeli jelentőségét megerősítette az 1878-as világkiállításon kapott aranyérem és Francia Becsületrend, amelynek jelentőségét fokozza a tény, hogy akkor Zsolnay még a Monarchián kívül alig lehetett ismert. Európai múzeumok a kiállítás hatására vettek Zsolnay-tárgyakat, a gyár jelentős kereskedelmi rendeléseket kapott Párizsból, Londonból.

– *Miként látja a századfordulós Zsolnay-darabok nemzetközi helyét?*

– A szecessziós Zsolnay kerámia korabeli értékelése nehezebb. Az 1900-as párizsi világkiállításon a Zsolnay-gyár versenyen kívül indult. Zsolnay Miklós, a gyár akkori vezetője zsúritag volt. A kiállított Zsolnay-anyag összehatásában rendkívül sikeres volt; de az irizáló eozinmáz-technológia, bár sokoldalú és nagyon látványos, akkor már nem volt alapvetően új, hiszen hasonló, különösen a francia Clément Massier, már korábbi kiállításokon is bemutatott hasonló máztechnológiát. Azonban a soron következő nemzetközi kiállításokon (Szentpétervár 1901, Torino 1902, St. Louis 1904, Liège 1905) a Zsolnay-technológia állandó fejlesztése, bővítése és finomítása, és ezeknek a művészi tervekkel való integrálása erősítette a Zsolnay eozinos szecessziós kerámia technikai elsőségét, szépségét és az ezzel járó széleskörű nemzetközi elismerést.

– *Állandó-e ez az elismerés, vagy – mint a művészeti kanonizáció általában – ez is folyamatos újraértékelés tárgyát képezi?*

– Érdekes megvizsgálni a Zsolnay kerámia két időszaka korabeli értékelésének az idők folyamán beállott változását. Az art nouveau nemzetközi újralfedezése során, az 1960-as évektől napjainkig a szecessziós Zsolnay kerámia jelentőségének – és mondhatnám, elsőbbségének – elismerése a külföldi szakemberek és műkereskedelem által állandóan fokozódott, és manapság majdnem általánossá vált. Az egyik bizonyíték erre a szecessziós Zsolnay kerámia műkereskedelmi árának töretlenül meredek emelkedése. A historizmusbeli darabok eredeti jelentősége viszont feledésbe merült, és művészeti értékelésük csökkent, amikor a historizáló Zsolnay-tárgyakat – gyakran igazságtalanul – „viktoriánus” jelzővel látták el. A két periódus külföldi értékelésénél az is szerepet játszott, hogy az 1878-1885 közötti, historizáló aranykor után, Zsolnay anyagi okokból nagy mennyiségű kommersz – és valóban sok „viktoriánus” – árut exportált, amelyből még ma is gyakran lehet példányokat látni az antik kereskedelemben, és ezek a gyakori darabok képviselik sokak számára a historizáló Zsolnay-tárgyakat. Ezzel szemben az exportált szecessziós darabok többsége jó minőségű, a gyár 1898-1908-as „arany” periódusából való. Az első világháború és a Monarchia feloszlása megszüntette az exportlehetőséget,

és így ennek az időszaknak az olcsó, kommersz eozinos tárgyai nem kerültek külföldre és ma sem gyakoriak a külföldi antik kereskedelemben.

– *Milyen darabokat emelne még be szívesen a kollekcióba? Mennyire aktívan gyűjt még?*

– Természetesen vannak olyan darabok, amelyeket még szívesen betennék, de a Zsolnay-gyűjtést általában a meglepetések jellemzik. A szecessziós területen található információ hiányos az elveszett tervrajzok miatt, részint pedig bizonyos tárgyak improvizált kivitelezése miatt. Így a gyűjtő mindig reménykedhet egy eddig ismeretlen kivitelezésű szecessziós „csúcstarab” felfedezésében. A 2006-os Zsolnay-könyv megjelenése után még folytattam a gyűjtést, és sikerült néhány kiváló munkát mind a historizmus, mind a szecesszió periódusából megszerezni. Ezek között van egy Palissy-stílusban készült váza. Ez a stílus eddig hiányzott a gyűjteményből.

– *Az ön felesége angol. Ő miként viszonyul a Zsolnay iránti szerelemhez?*

– A feleségem szereti és értékeli a Zsolnay kerámiát, de természetesen anélkül, hogy ez a hobbijává vált volna. Alkalmadtán, egyéni akcióként ő szerzett be néhány nagyon jó tárgyat, közöttük egy Klein-tálat, valamint szecessziós vázákat.

– *A Zsolnay-tárgyak gyűjtését megelőzően foglalkozott festményekkel is.*

– Diákkoromban nagyon érdekelt a festészet, sokat rajzoltam és festettem. Apám is biztatott, hogy erre a pályára menjek. Sajnos ő már tizenöt éves koromban meghalt, és végül a mérnöki pályát választottam. Pályám elején azért még festettem is. Később, a festészet mellett a fényképezés is hobbim lett. Ahogy viszont a szakmai feladataim sokasodtak, ezekre már nem jutott idő. Magyarországon főleg a tizenkilencedik századbeli festéssel ismerkedtem meg. Munkácsy mellett kedvelt festőim voltak Paál László, Lotz Károly, Mészöly Géza, Szinyei Merse Pál, és aztán később, a műkereskedelem megindulása után, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly, Koszta József, Ziffer Sándor, Vaszary János, Aba-Novák Vilmos. Világviszonylatban az impresszionisták műveit különösen szeretem. Sajnos az igazán kedvelt festőktől nincs képem. A kis gyűjteményemnek ismertebb festői a holland Albert Neuhuys és Willy Martens, az amerikai Walter C. Hartson, valamint Lotz Károly (jelzés nélkül, tulajdonított), Bruck Lajos, Paczka Ferenc és Czencz János. Paczkához és Czenczhez némi lokálpatriotizmus köt, hiszen a pályájuk vége felé a Dunántúlra vonultak vissza, Szekszárd környékére, és sok ottani életképet festettek. Jómagam a Dunántúlról származom, és ilyen dunántúli életképem van mindkettőtől. Czencz feleségével sok évvel ezelőtt találkoztam is.

– *Hogyan zajlott gyűjtésének második szakasza, a népművészeti tárgyaké?*

– A népművészeti gyűjtésem igen kezdetleges fokon állt, és a Zsolnay-gyűjtés hamar megállította. A viszonylag kis számú „gyűjtemény”, néhány régi pipa, kulacs, fókó, karikás ostor most is megvan, de csak dekorációs szerepük van a Zsolnay-tárgyak mellett az egykor „magyarosnak” szánt szobában.

– *Idén júniusban sajtótájékoztatót jelentettek be, hogy aláírták a szerződést az anyag pécsi elhelyezéséről 2010-től kezdve. Voltak-e alapvető elvárásai a tárgyalások során?*

– Ilyen nagyságú gyűjtemény sorsának megoldása nehéz probléma. Hetvenöt éves vagyok, és családi viszonyaim (a fiam négy gyermekkel San Francisco közelében él egy erősen földrengéses zónában) nem alkalmasak a gyűjtemény további megtartására. Kezdetből fogva szerettem volna, ha a gyűjtemény biztonságos helyen hozzáértő kezekbe kerülne, ahol szeretik és tisztelik a tárgyakat, de főleg megértik és értékelik, hogy – mai ismereteink alapján – a gyűjtemény nemzetközileg elismert szecessziós része mint egység a legteljesebben képviseli a huszadik század kezdetére a nemzetközi élvonalba tört Zsolnay-gyár, és a kerámia területén a magyar iparművészet nemzetközi elismerést kiváltó alkotásait. Mivel a gyűjtemény jó néhány darabjának másodpéldánya nem ismert, illetve a feltűnt esetleges másodpéldányok nagy része a felfedezésük után a világ különböző országaiban ismét nyomtalanul eltűnt, különösen fontosnak tartottam, hogy a gyűjtemény

a szakemberek és a közönség számára elérhető legyen állandó kiállítás formájában. A fenti gondolatokat majdnem automatikusan követte az a konklúzió, hogy a gyűjteménynek vissza kellene kerülnie Magyarországra, itteni állandó kiállításra. A Zsolnay Kulturális Negyed létrehozása az Európa Kulturális Fővárosa 2010 Program keretében kiváló lehetőséget adott erre. A gyűjtemény tárgyai innét indultak világhódító útjukra több mint száz évvel ezelőtt, és a világ tiszteletének és elismerésének megszerzése után ide kellene visszatérniük állandó megőrzésre. Itt kellene bemutatnunk a magyar és külföldi közönségnek a külföldi szakemberek és műkereskedelem által már nagyra értékelt műtárgyak gyűjteményét. Ezzel talán tartoznánk a Zsolnay névnek és családnak is, hiszen tény, hogy Zsolnay mai világviszonylatú státuszát, mint az art nouveau kerámia vezető egyéniségét, Nyugat-Európa és Amerika teremtette meg az 1960-as és 70-es években, a közömbös Magyarország részvétele nélkül.

– Milyen konkrétumokat lehet tudni a 2010-re tervezett állandó kiállításról? Önálló múzeum lesz? Városi, megyei vagy magán fenntartással? Lesznek-e időszaki kiállításai is? A gyűjteménye mekkora részét öleli majd fel a bemutató?

– Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának döntése alapján a biztos konkrétum, hogy a gyűjtemény már 2009-ben Pécsre, 2010-ben pedig kiállításra kerül a Zsolnay Kulturális Negyed erre a célra restaurált épületében. A tervek szerint lényegében a gyűjtemény teljes anyaga ki lesz állítva. Az Önkormányzatának nem célja új Zsolnay Múzeum létrehozása a Kulturális Negyedben, hanem inkább egy állandó kiállítás megvalósítása. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban sok félreértés is van, és sajnos olyan vélemények is elhangzottak, hogy a gyűjteménynek nem kellene Pécsre mennie, mert ez konkurenciát jelentene a meglévő Zsolnay Múzeumnak. Ez a kritikus nézet sok szempontból kifogásolható: csupán praktikus nézve, ha például a gyűjteménynek Budapesten lenne állandó kiállítása, az Pécs turistaforgalmára is negatív hatással lehetne. Az én véleményem ezért az említett elutasító állásponttal szemben teljesen ellentétes: a két gyűjtemény nem versenyben áll, hanem kiegészíti egymást, mert teljesen különböző szempontok mentén, és különböző forrásokból eredő, nagyrészt különböző anyagból lett összeállítva.

– Hogyan jellemezné a két gyűjtemény egymást kiegészítő jellegét?

– A jelenlegi Zsolnay Múzeum anyaga – amelyet én is nagyra becsülök – jórészt a család tagjainak privát gyűjteményeiből, a gyárban az első világháború után megmaradt mintaraktár darabjaiból (amelyről Zsolnay Teréz emlékiratában sajnálkozással írta, hogy az akkor már meglehetősen hiányos volt) és az 1920-as években még az országban összegyűjthető tárgyakból lett összeállítva. Így az anyag jó része szükségszerűen magán viselte az Osztrák-Magyar Monarchia háború előtti jómódú polgári rétegének többnyire konzervatív ízlését, amely elsősorban a gazdagon díszített luxustárgyakat (gyakran vitrinbe rakható méretben) kedvelte. Bár a múzeum anyaga átfogó, de a legkiválóbb része a főleg közép-európai piacra készült luxustárgyakból áll. Ilyen típusú darabokat a nyugati országokban, Franciaország, Anglia és Amerika műtárgypiacán csak nagyon ritkán láttam. Az én gyűjteményem fő forráshelyei éppen ezeknek a nyugati országoknak a nagyvárosai, ahova Zsolnay a különböző kiállításokra küldött tárgyak mellett exportált az ottani piacnak megfelelő anyagot.

– Milyen konkrét példákat lehet erre hozni?

– Az 1878-as viláckiállításra készült eredeti magastűző-zománc technikával készült porcelán-fajansz tárgyak beszerzésére Párizs volt a legjobb lelőhely. Párizs azoknak a csúcsmínőségű szecessziós tárgyaknak is kiváló forrása volt, amelyeket Zsolnay az 1900-as viláckiállításra (majd később is) Franciaországba exportált, konkurálva Clément Massier-vel. Anglia volt a legjobb hely a nagyméretű isnik, kínai, japán stílusú, valamint Klein-féle figurális tárgyakra, amelyeket a viktoriánus angol polgárság kedvelt. Amerikában az áttört, duplafalú tárgyak voltak különösen kedveltek, de kiváló hely volt a Tiffany

üvegtechnikát utánzó és egyéb szecessziós tárgyak beszerzésére is. A források különbözősége mellett a gyűjteményem célja és karaktere is teljesen különbözik a pécsi múzeumétól. Kollekciónak célja az eredeti Zsolnay család (Vilmos, Teréz, Júlia – férjével, Sikorski Tádéval, valamint Miklós) egy emberöltőn keresztül, lényegében az 1878-tól 1910-ig tartó időszakban, a művészeti kerámia terén elért eredményeinek, stílusbeli és technikai fejlődésének bemutatása a ténylegesen külföldre küldött anyaggal. Különös figyelemmel ezen belül az 1878–84 közötti korai historizmusra, és kiemelve az 1900-ban bevezetett és világszerte elismerést kivívó szecessziós periódust. Ezzel szemben a pécsi múzeum teljességre törekszik, átfogóan bemutatva a gyár fő termékeit (építészeti, dísz- és használati kerámia) a kezdetektől napjainkig a Magyarországon maradt anyaggal. A kettő közötti különbségek kiegészítő jellegének felismerésével meggyőződés, hogy a látogatók döntő többsége látni kívánja majd mindkét kiállítást. Az egyik kiállítás növelni fogja az érdeklődést a másik iránt.

– Pécssett éppen most ért sajnálatos véget egy másik rangos magángyűjtemény múzeumi elhelyezése: a város anyagi okokra hivatkozva felbontotta a letéti szerződést az Antal-Lusztig Gyűjtemény debreceni tulajdonosával. Milyen szakmai vagy egyéb munkát lát szükségesnek ahhoz, hogy a Zsolnay-megállapodás ne jusson majd hasonló sorsra?

– Magamból kiindulva, a gyűjtők általában túl optimisták és nincsenek felkészülve, hogy reálisan előre megítéljék egy nagyobb gyűjtemény intézményi elhelyezésének problémáit. Úgy gondolják, hogy a gyűjtemény magas esztétikai és/vagy pénzbeli értéke biztosítani fogja annak intézményes megbecsülését, hosszú távú megőrzését és biztonságát. Sajnos magyar és külföldi példák mutatják, hogy ez a valóságban nem mindig van így. Az intézmények anyagi helyzete, a vezetőség változása, akár a különböző politikai szemlélet is a szerződési kötelezettségek megszegéséhez, illetve azok felbontásához vezethet. Erre nincs igazi megoldás, csak a ritkán rendelkezésre álló nagy személyi vagyon, amely révén egy alapítvány formájában biztosítani lehetne a gyűjtemény időhatár nélküli kiállításához és szakszerű fenntartásához szükséges költségeket. Az elérhető legjobb jogi vélemények alapján magam is arra a következtetésre jutottam, hogy a legjobban megírt, legszigorúbb szankciókkal védett szerződés megszegése végső esetben is csak egy (vagy több) esetleg évekig elhúzódó pert eredményezne, amelynek kimenetele nem garantált, és amelynek ügyvédi költsége óriási lehet. Esetemben a jövőbeli helyzetet még komplikálná a tény, hogy örököseim Amerikában élnek magyar nyelvtudás, a jogi és egyéb viszonyok ismerete nélkül. Így a közéletet választottam, amely részben szerződésen alapszik, részben pedig a gyűjtemény Magyarországon, magántulajdonban való maradását (és ezen keresztül a várható további megbecsülését és védelmét) biztosítja. Ezen kívül amiben talán leginkább bízom, hogy a magyar közönség, különösen Pécs lakossága, amelynek kapcsolata a Zsolnay-gyárral már közel 150 éves, és amelynek tagjai most is, akár generációkra visszamenőleg dolgoztak a gyárban, és alkották ezeket a világ által csodált darabokat, büszkéek lesznek erre gyűjteményre, sajátjuknak fogják tekinteni azt, és mindent meg fognak tenni, hogy az állandó kiállítás formájában Pécssett maradjon.

A JÉNAI CSATA

*Egy színházi est sorsa a pécsi bauhäuslerek kezében**

A művészet és a tudomány, a technika és a művészet új egységét akarta demonstrálni nyolcvanöt évvel ezelőtt, 1923 nyarán a weimari Bauhaus, mivel ekkor mindinkább korszerű kihívássá vált a mechanika, a mozgás, a gépek bevonása a művészetbe. A gépkorszak ideálja volt a világ, a művészet mechanizálása. A gép és az ember, a mechanika és a műalkotás viszonya lett a művészet egyik kulcskérdése az immár tíz éve terjedő absztrakció mellett.

A Bauhaus ez irányba tevékenykedett, ami irritálóan hatott Weimarban, s a főiskolának a finanszírozó városi hatóságok előtt demonstratív kiállítás és ünnepi hét megrendezésével kellett bizonyítania létjogosultságát. Ebben aktívan részt vettek a Pécsről Weimarba ment fiatalok: Breuer Marcel, Forbát Alfréd, Molnár Farkas és Weininger Andor.

Most az ünnepi hét színházi estjéről lesz szó, amely eddig jórészt a feledés homályába veszett. Maga a cím is árulkodó, a *Mechanikus kabaré*, azaz az irodalmi-illusztratív színházzal szemben objektivitásra törekedett, a színész helyett a bábfigura, annak mozgása, kisugárzása töltötte be az imaginárius teret. Nem a szöveg, a látvány lett a fontos.

Az előzmények

1922-ben az ideiglenesen Weimarban tevékenykedő holland konstruktivista, Theo van Doesburg *De Stijl* folyóiratával és magántanfolyamával új eszmét hirdetett. Bírálta a szubjektív, az érzékek fejlesztésére, az érzelmek kivetítésére, a kézművesmunkára koncentráló korai Bauhaus oktatást. A neoplaszticizmus egy új, ideális világ elementáris, kozmikus, utópisztikus és harmonikus egységét célozta. Doesburg prófétaként hirdette az alapvető színek és formák viszonylatára építő objektív, matematikai rendszerelvű művészetet. Jellegzetes üvegablaktervei (1918) Bach zenéjétől inspirálva az alkalmazott művésztől az autonóm képzőművészet felé mutattak. Weimarban, Doesburg műtermében is ilyen nagy üvegablak-kompozíció szolgált példaként tanítványainak. A holland mester sok hívet vonzott 1922 tavaszán tartott tanfolyamára.

A holland konstruktivizmus híve lett az építészként Walter Gropius irodájában dolgozó pécsi Forbát Alfréd, akinek színes ceruzarajza a Szépművészeti Múzeumban (I. kép) jelzi, hogy milyen dinamikusan átértelmezte a statikus, derékszögű hálórendszert, megelőzve a hollandok vitáját az átlós vonal bevezetéséről a teozófiától inspirált vízszintes–függőleges dogmatika helyett.¹

Doesburg Stijl-kurzusának demonstrátora, a szigorú arányszámításokra, a pszichofiziológiás hatásra, matematikai, aranymetszéses rendre építő színekkel készítője az ugyancsak Pécsről kikerült magyar, Weininger Andor volt.² Ő egész élete során vissza-visszatért ezen elméleti alapokhoz, és így készítette például 1962-ben felnagyítva az

* Az írás a Pécs – Ars GEOMETRICA 2008 Nemzetközi Találkozó és Workshop keretében (2008. június 14–17.) elhangzott előadás átdolgozott változata.

¹ Mendöl Zsuzsanna: *Forbát Alfréd (1897–1972)*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2008.

² Bajkay Éva: *Az utópia bűvöletében. Weininger Andor (1899–1986)*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2006.

1922-es *Stijl-kompozíciókat*, melyek ma a Janus Pannonius Múzeumban és a Magyar Nemzeti Galériában találhatóak, míg a harmadik darab Kölnben. (II. kép) A triptichonszerű kompozíciót a szakrális hagyomány felől jövő művészet új útkereséseként is értékelhetjük. Weininger *Arányfigurái* a matematikai, geometriai és színdinamikai hatáson alapuló holland konstruktivizmus szigorú, minden esetlegeset, szubjektívet elvető elveinek továbbgondolását mutatják. Ez volt a levegőben a Weimarban élő művészek nemzetközileg széles körében.

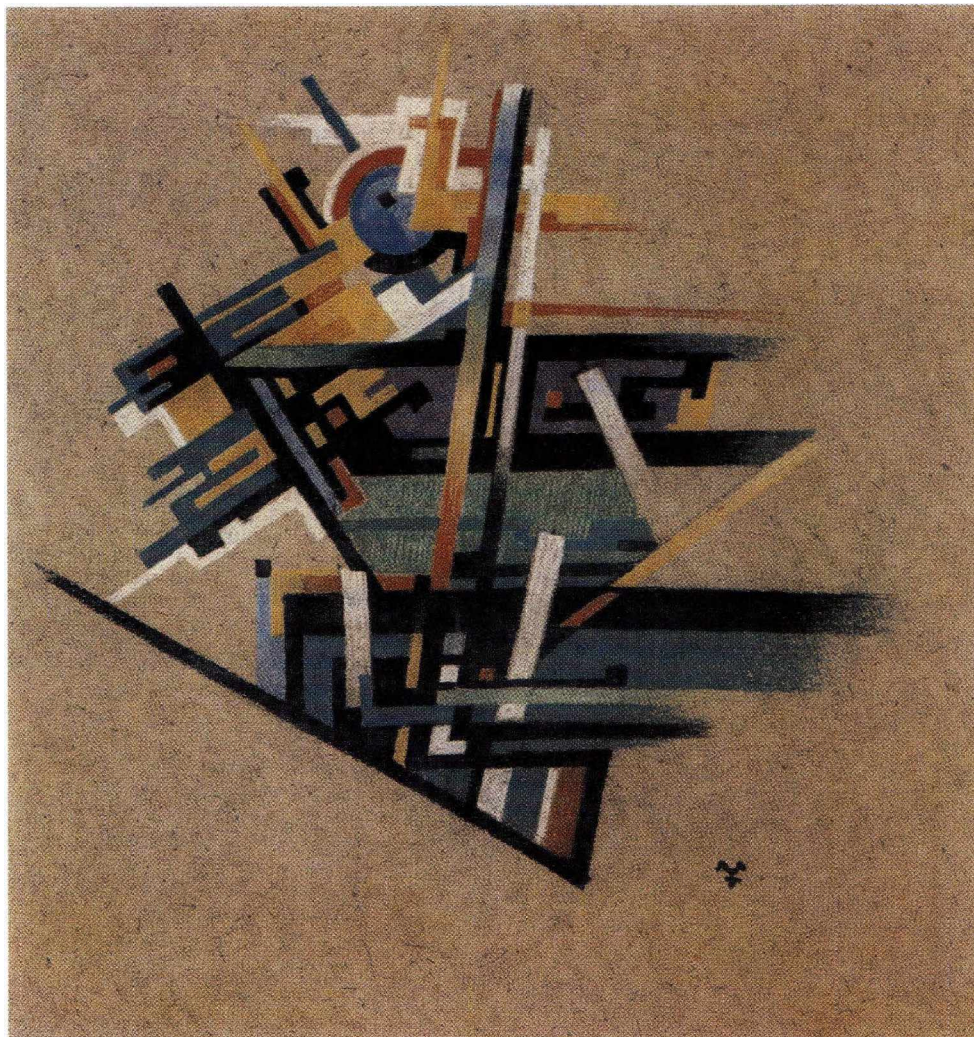
Doesburg nyomán szervezte Molnár Farkas a pécsiemből (Weininger Andor, Stefán Henrik, Johan Hugó, Čačinović Lajos), valamint német, osztrák, cseh, észt, sőt török tagokból a KURI (Konstruktív, Utilitáris, Racionális, Internacionális) csoportot, és adta ki manifesztumukat. Ez a statikus szerkezetű képtől a mozgó plasztikán át az új építészetig, az új összművészetig vezető utat jelölte ki követendőnek. A holland De Stijl mozgalom elveit a „horizontális-vertikális stílus ornamentikájának” titulálva túlhaladták, a maguk módján továbbfejlesztették a funkcionalizmus irányába. Hirdették a geometria törvényei szerint szervezett „aktív” térképzést, az ökonomikus, a szerkezeti-matematikai, eszmei, szociológiai szempontok koordinálását. Ezek az elvek befolyásolták a Bauhausban a fordulatot a technika és a művészet egyesítésére, amit a most felidézendő színházi est programjának is demonstrálnia kellett.

1923 elejétől Weininger egy hamburgi kabarénál dolgozott néhány hónapot, s szerzett színpadi tapasztalatokat, szerzőtől színészig, díszlettervezőtől jelmeztervezőig tevékenykedve a könnyű műfaj terepén. Itt bontakozott ki konferáló, zenei, komikusi tehetsége, és itt kezdett el színpadképben gondolkodni. Az építészeti megvalósítás helyett a modern összművészeti törekvések akkor egyedül lehetséges megvalósítási területére lépett.

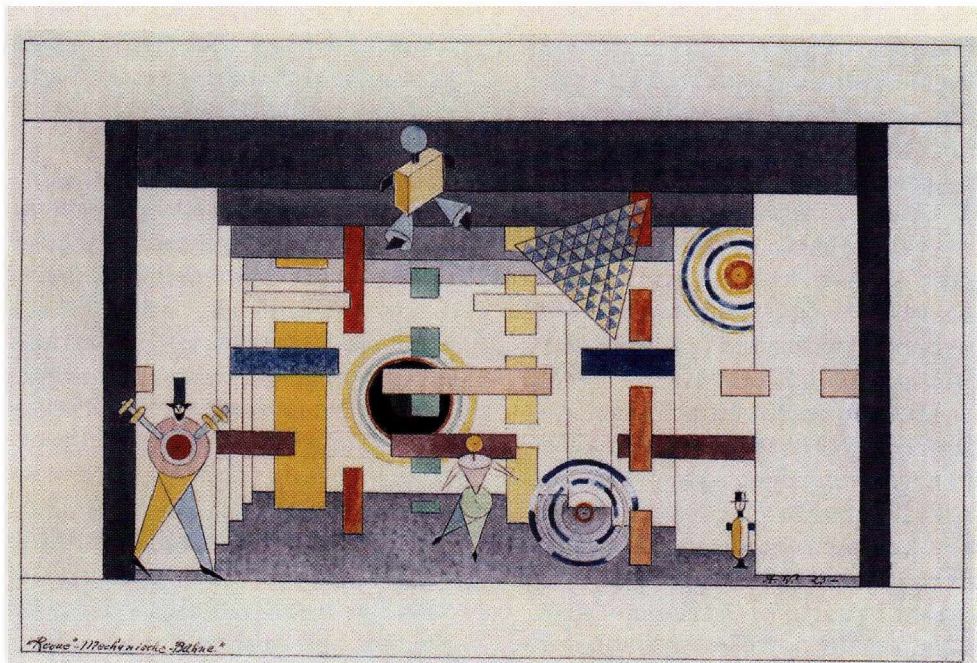
Visszaemlékezéseiben így írt ennek kezdeteiről:

„Egy éjszaka aztán hirtelen megtörtént a megvilágosodás. A színházban ültem. A színpad üres volt; későre járt, és lelkifurdalással gondoltam Weimarra. Magam mögött hagytam a kísérleteket a Bauhausban, és íme most itt vagyok egy egészen más világban. Nem tolthatnám-e meg ezt a színpadot azokkal az absztrakt formákkal, melyek Weimarban foglalkoztattak? S lassan elkezdtem azon gondolkodni, hogy is mozoghatnának ezek a színpadon. Kezemben volt egy papír, s én vázlatokat készítettem – vízszintes és függőleges vonalokból álló labirintust. Ez volt az első vázlat – a fő mozgásvonalak. Azután jött a következő lépés: síkok, mozgó síkok, melyek egymással párhuzamosan, egymást takarva mozdulnak el. Még több vázlatot készítettem, és egyszer csak egy mozgó De Stijl-kép keletkezett. Olyan De Stijl-kompozíciót hoztam létre, mely fölfelé, lefelé és oldalt is elmozdult.”

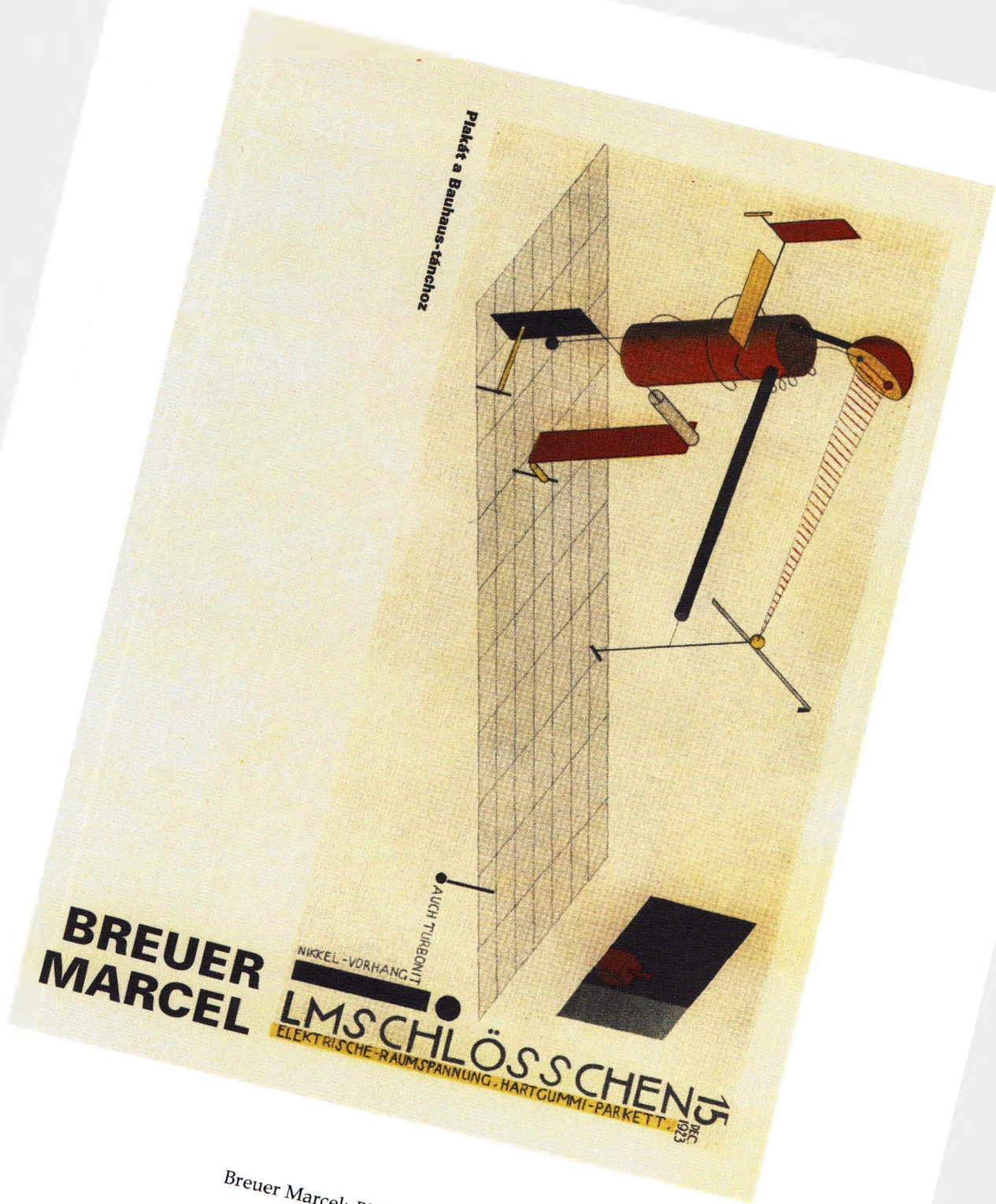
Weininger Andor táncosok nélkül, a háttérben forgó tartóelemeken futószalagok, csörlők segítségével képzelte el a Mechanikus színpadon az *Absztrakt revü* gépi mozgását. A koncepció tehát mozgó színsávokból, színes alapelemekből alakult, ezeket később körrel és egy háromszöggel egészítette ki, melyek a vízszintes és függőleges mozgást gazdagították. A bábokkal pedig megelevenítette az architektúrát, s fokozta a kontraszthatást a mechanikus rend bizonyos oldásával. Az elmélet komolysága és annak humorral való népszerűsítő közvetítése Weininger egyéniségének szerencsés kettősségéből fakadt. A *Balerináért* küzdő *Nagy* és a *Kicsi*, illetve a *Lampion* a szín és formajáték frappáns lezárását célozták. Weininger Andor fényvetítést, zöreizenét tervezett a produkcióhoz. A mozgó színpadkép előnézetből hatott, vagyis az absztrakt filmkísérletekhez is közel álló, korai multimédiális koncepció volt. A színesztétikus optikai „történet” volt a fontos. A technikailag 1923-ban nem kivitelezett elképzelés a szerény anyagi lehetőségek között csak vázlatos problémafelvetésekben foglalkoztatta Weiningert, aki makacsul visszatért ehhez a továbbiakban is. Ezzel szerepelt és lett híres 1927-ben a magdeburgi színházi kiállításon, majd számos Bauhaus-tárlaton, és irányításával az 1980-as években elkészültek a színpadi rekonstrukciók New Yorkban és Düsseldorfban.

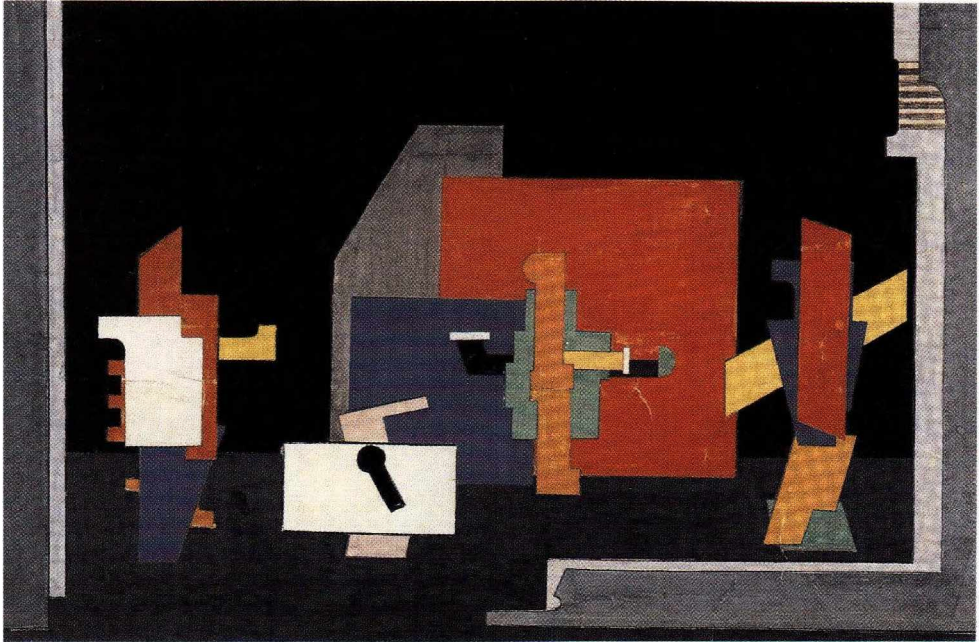
Forbát Alfréd: *Absztrakt kompozíció* (1921)

Weininger Andor: *Mechanikus színpad – Absztrakt revü (1923 után)*

Breuer Marcel: Plakátterv (1923)

Kurt Schmidt-Georg Teltscher: *Mechanikus balett* (1923)

A Gropius által újjáalakított jénai színházba szervezték az 1923-as bemutatót, melynek célja a prospektusuk szerint a legkülönfélébb előadások együttese, olyanoké, melyek a mechanika, az optika és akusztika törvényeinek engedelmességet végtelen térben mozgó mechanikus és organikus testek játékát ábrázolják. Az elemi színpadformálás, a leleményes új ötletek, a letisztult és megújított téralakítás volt számukra fontos: a színpadon a figurák, a mozgás, a szín és a forma, a fény és a hang újszerű együtthatása, de a kísérletezés mellett a szórakoztatás is lényeges volt, könnyedén és élvezhetően tálalni az új irányzatokat. Így készült a *Mechanikus kabaré*.

Elismerésnek számított, hogy nyitó pozíciót kapott egy magyar diák, Breuer Marcel. Máig jórészt ismeretlen műve a Bauhaus-táncokhoz készített plakát 1923-ból. Ezen kemény gumipadlón rugós, mechanikus báb látható, melyet elektromos áram hoz mozgásba. (III. kép) Mindehhez nikkelfüggőnyt képzelt el Breuer, aki a fémműhely tanulója volt. A színházi est műsorlapja egy másik elfeledett ötletét hirdette, az *ABC hippodromot*. A fennmaradt néhány reprodukció a fej és a figurák, illetve a táncosnő és a férfikar térvizonylatának, ellenpontozásának „cirkuszi” elképzeléséről vall, a feliratok szerint betű, valamint hangeffektusok bevonásával egy mechanizált darabban gondolkodott. A visszaemlékezések arról tudósítanak, hogy Breuer sajnos nem lett kész a produkcióval.

A műsoros est következő számaként *Reflektorikus fényjátékot* hirdettek Kurt Schwerdtfeger koncepciója alapján, aki a szobrászműhely tanulója volt. Ládába erősített, kézzel forgatható sínekre helyezett különféle színű lámpakörtéket, s ezekkel megvilágította a geometrikus formák negatív sablonjait. Az így variált fényeffektusok vetültek egy nagy vászonra, melynek túoldaláról figyelték a nézők a fényhatásokat. A Bauhaus híres tanárai, az absztrakt expresszionista festők: Kandinszkij és Klee spiritualizmusával szemben objektív, biofiziológiai mechanizmusok, formálesztétikai megfontolások vezették Schwerdtfegert és Ludwig Hirschfeld-Mackot (akinek Forbát egy reflektorikus színház épülettervét készítette el). Az új szintézisre törekvő elveket és a némafilmek tanulságát tovább a formák, színes fények és mozgások multimédiális kísérletével. A festészeti kísérletek így egy másik médiumban jelentkeztek anyagtalanítva, más tér-idő-kontinuumban a Bauhausban.

Napjaink fényjátékainak eddig kevéssé ismert előzményeiként kell értékelnünk e munkákat, melyeket erősen behatároltak a kezdetleges technikai feltételek. Helyet kapott bennük a játékosság is éppúgy, mint a kozmikus látomások megsejtetése. A főiskolán belül, kis teremben laterna magica-szerű előadásokban mutatták be sikerrel, de a jénai esten a nagy színháztér attraktív kitöltését nem tudták megvalósítani. Ugyanígy járt Joost Schmidt pantomimes groteszkjeivel és improvizációival, melyeket saját megállapítása szerint „nem színpadra” tervezett.

A művészet és a technika integrálása másképp hatott egy kis kísérleti színpadon, mint a nagy színházban. Ezzel nem számoltak a főiskolások, csupán az új elképzelések demonstrálására törekedtek. Ennek lett áldozata Oskar Schlemmer *Figurális kabinetje* is. Schlemmer ekkor már a színpadi műhely vezetője volt, és előző évben a színjátszás ősi formáihoz való visszatérés jegyében céllovöldeszerűen kiállított groteszk fejekkel, figurákkal operált fekete háttér előtt. Egyszerű mondanója merőben más volt, mint a Bauhaus-színpad korábbi patetikus, misztikus előadásai, a hangzás és a bürleskszerű játék a felszabadult vidámságot jelenítette meg. „Metaphysikum absztraktum – ahogy Schlemmer maga nevezte – keverék, vagyis egyveleg észből és esztelenségből, módszeressé téve szín, forma, természet és művészet, ember és gép, akusztika és mechanika által. A szervezés a fő, és a legkülönfélébbet megszervezni a legnehezebb.” Lassan mozogtak az alakok. Négy groteszk figura, melyeket telefonálva, gesztikulálva rendez el a Mester, az egyetlen valóságos szereplő, s közben reklámszövegek, bengáli tűz, csöngetés, zaj stb. adta volna a *Mechanikus kabaré* e

műsorszámát. Sajnos a kivitelezést Schlemmer testvére szó szerint elszabta, mármint a kulisszák méretezését, s így a jénai színpadon nem lehetett dróthuzalon mozgatni a bábokat. Az 1923. novemberi bemutatón Weininger játszotta a mestert Schlemmer helyett, aki a melodramák hangsúlyos paródiájaként a végén önmagára lőtt.

A tradicionális színpad tagadása, az új, narratív elemektől megtisztított játék csak egy trükkös megoldásban aratott sikert azon az esten. Az osztrák Kurt Schmidt és Georg Teltcher *Mechanikus balettje* egyesítette a holland konstruktivizmus és a Bauhausban tanító Kandinszkij elemi szín- és formakísérleteinek hatását. (A színpad nyitóképe – IV. kép) Kigondolói a falfestészeti műhely tagjai voltak és egyben a Molnár szervezte KURI csoporté. Újszerű, improvizatív, kartonból kivágott figuráik gépiesen mozogtak, de a mechanikus szerkezetek helyett a háttérben fekete trikós, maszkos figurák működtek: emberi erő és több játékoság jutott így érvényre. Bauhäuslerék mozgatták az egy nézetre komponált geometrikus bábokat úgy, hogy maguk láthatatlanok maradtak a sötét térben, ahol zenére mozogtak, a színpaddal párhuzamosan találkozáva, szétválva, átfedve egymást, szín- és formavariációk végtelen sorát hozva létre. Lezárásul jelent meg egy nagy, szimbolikus vörös négyzet és egy kisebb kék, amelyek egymásra találtak a „tisztá művészet” végkifejleteként. Az öt mechanikus, absztrakt figurával megoldott félórás műsor volt az est egyetlen megvalósult száma: a nagy és a kicsi, a kerek és a szögletes, a harmonikus és a diszharmonikus ritmikus, belső feszültséggel telített formajátéka. Mondhatjuk, a Molnár-féle KURI-manifestum színpadra vitele, az absztrakció, a szintézis keresés hirdetője.³ Molnár így írt erről a *Ma* folyóiratban: „A színpad megszabadítása a naturalista felfogástól (...) a szín-tér primer eszközeivel dolgozik. Célja a nézőnek tér, szín és mozgás élményt adni (...) A tér és idő találkozása és abszolút kiszámítottsága hozza a szín-tér minden jelenségének egységét. Ez (...) anyagi szükséglete a tudomány és technika szintjére fejlődött embernek.. a mechanikus színpad nem ábrázol, nem dekorál, hanem épít, a világon mindenhol előadható”. 1923-ban ezen elemi ötletek megvalósítása nehézségekbe ütközött.

A jénai Bauhaus-estet a bukástól ezen kívül Weininger Andor úgynevezett „mechanikus konferansza” mentette meg. Ha a mechanika volt a bűvszó, akkor a felvezető embernek is gépiesen kellett hatnia. Weininger rutinos, humoros improvizációinak bravúrja abban állt, hogy míg kísérletező bauhasosként belülről ismerte a problémákat, született előadóként meg tudott felelni a közönséggel való új kapcsolatteremtés igényének. „Bebekukkantottam a függöny mögé, és viccesen beszámoltam a színpad mögött uralkodó szörnyű állapotokról” – emlékezett vissza a művész a Bauhaus-körökben csak „jénai csataként” emlegetett estre.

Weininger humoros konferansza, a szabad, improvizatív megjegyzések becsempészése az elementáris formajátékba felszabadítóan hatott, úgy, ahogy az 1924-ben általa alapított Bauhaus-zenekar játéka is, ahol a jazz és a különböző, köztük a Pécssett megismert népzene spontán összeolvastása egy új, modern alkotóközösség friss, nemzetközi légkörét inspirálta.

Napjainkban is korszerű kérdésnek: a magaskultúra megújítási kísérletének és a vídám szórakoztatás együttes megvalósításának kora modern kísérlete zajlott azon az esten Jénában. 1923-ban e színházi est a művészet és a technika egységét a kor lehetőségeihez mérten felemásan reprezentálta. Hogy az előadás az anyagi források és idő hiányában, a technikai hiányosságok ellenére mégsem bukott meg, abban a pécsieknek is volt szerepe. De nemcsak ezért idéztem fel ezt a történetet, hanem, hogy tanulságul szolgálhasson a mai színházi életnek.

³ A korai Bauhaus színpadi kísérletek inspirációja nyomán mutattak be 2008. június 14-én a pécsi Bóbita Bábszínházban Békés Rozi rendezésében egy hasonló produkciót, „Színpadi játék a Bauhaus jegyében” címmel.

A HARMINCKETTIK ÉV*

Szigliget, 90. márc. 28.

Kedves Gábor,

leveledet megkaptam. Szívesen írok Sándor Iván könyvéről. A korrektúra-példányt, légy szíves, küldd el (a Zsindely utcába). Forrás-példányaimat ugyanis a Kapuściński-szöveg miatt Kapuścińskinak, illetve a Magvető Kiadónak továbbítottam. Ölel:

[Kovács] István

[A könyv *A föld alá vitt tények üzenete* (Szépirodalmi, 1990).]

Kedves Gábor,

ezt a kettőt tudom küldeni.

Ezek olyan maradékok nemrég leadott kötetemből.

Remélem, tudod használni

Ölel

Marci

1990. márc. 31.

[Kalász Márton levele. A két vers a júniusi számban jelent meg.]

Kedves Gábor!

Próbálom megérteni az új helyzetet, amelybe visszaérkeztem; s ennek megfelelően folytatni a munkát. (Vagyis a lényegét nem adva fel.) Most sűrűsödnek az események. Ápr. 18-21. közt lesz Bukarestben az írószövetségi kongresszus, de már 21-től Nagyváradon az RMDSz-kongresszus; tehát jóformán a választást sem várjuk meg, és utazunk Váradra (legalábbis néhányan). Ez azt jelenti, hogy a Jelenkor-találkozót a 23-án kezdődő hétre kellene terveznünk, mondjuk ápr. 24-re. (Valamikor az Orbán Balázs-napok is Székelyudvarhelyen ápr. végére halasztódnak; lehet, hogy ott kell lennem, előadást tartani.) Nem szeretném, ha tovább kellene tolnunk a találkozót, Ali is utazni készül, engem is meghívtak Kaposvárra (május 5.) – bár kérdés, megyek-e. Itt a választási kampány is elkezdődött, s „mellesleg” a Korunkkal is törődni kell. Szóval szorosak a napok, de Titeket feltétlenül várunk, szeretettel. Jó volna még telefonon értekezni, véglegesen leszögezni a dátumot.

Baráti üdvözlettel

[Kántor] Lajos

K[olozs]vár, 90. ápr. 9.

[„az új helyzetet, amelybe visszaérkeztem”: a március 20-a utáni helyzetet; Kántor Párizsból érkezett haza, ahol együtt vettünk részt a könyvszalomon, előtte pedig Magyarországon volt.]

* A levelezés első része a *Jelenkor* októberi számának 1128 és 1144. oldalai között olvasható.

1990 ápr. 10

Kedves Gábor!

Befejeztem...

Együtt küldöm a hátralévő négy fejezetet; az utolsón a: „Vége”.

Köszönöm inspirációd, figyelmedet, segítségedet, a címválasztást stb. ...

Most csak ennyit.

Hívj föl egyszer, ha időd engedi.

Addig is mindenféle jót Neked a (többféle) munkasztalodnál, és bensőséges szeretettel üdvözlöm barátaimat a szerkesztőségben.

Ölel:

[Sándor] Iván

[Az *Arabeszk* c. regényről van szó.]

Pécs, 1990. ápr. 11.

Kedves Gábor,

megköszönve leveledet, mely igen jólesett, jelenleg sajnos csak az alábbiakat közölhetem Veled:

Engem is bánt, hogy oly régóta nem tudok írást adni a Jelenkornak. Egészségem rendkívül labilis, közérzetem szinte szüntelenül rossz, ezért fáradt és kedvetlen vagyok, más körülmények sem sarkallnak munkára. Ennek ellenére tovább foglalkoztat pl. az a régebben megígért nagyobb Pilinszky-tanulmány, amelyről annak idején beszéltem Neked. Ezt feltétlenül meg szeretném csinálni. – Két, ill. három könyvem (Kosztolányi, Vörösmarty, összegyűjtött tanulmányok és kritikák) megjelenését is jó volna még megérnem; bevallom, titokban a Jelenkor Kiadóra is gondolok.

Fordítani, azt hiszem, már nem tudnék, valósággal csömöröm van tőle. A magam gondolatait szeretném valamiképpen elfogadható formába önteni.

Tüskés méltatását egész sereg (köztük szubjektív) okból nem vállalhatom. De a legfontosabb tárgyi ok: mindössze három könyvét olvastam, s ezek közül is kettőről már írtam, éppen a Jelenkornba. Tájékozottságom hiányainak pótlására most sem kedvem, sem időm. Készületlenül ilyesmit nem lehet, nem is szabad vállalni. A többit illetően pedig „néma csend”.

Mihelyt érdemben mondhatok valamit, megint jelentkezni fogok. Addig is legjobb kívánságaimat küldöm baráti üdvözzel

Rajnai László

[Rajnai László (1924–2001) Pécsen élő irodalomtörténész, kritikus; „két, ill. három könyvem”: *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*, Vörösmarty Társaság/Árgus, 1999; *Az összművészet kísérlete. Posztumusz tanulmányok és esszék jeles kortársokról és a világirodalom nagyjairól*, Pro Pannonia, 2002. „kettőről már írtam”: az *Utak Európába* (1985/szeptember) és a *Pilinszky János* (1987/július–augusztus) c. könyvekről.]

Budapest, 1990 ápr. 11.

Kedves Gábor!

Ebben a percben érkezett meg a leveled, máris válaszolok rá, mert elsodornak a napok, az események, és szégyenben maradok.

Hívásokat köszönöm; szívesen mennék is Pécsre, de már minden napom foglalt a könyvhéten. Mint ahogy minden órám és percem az volt az elmúlt hetekben. S az lesz az elkövetkezőkben is.

Takács Gyula levelére egyszerűen nem tudtam kellő időben válaszolni, s aztán azok a bizonyos goromba hullámok elsodortak.

Nagyon kérek, mondd meg Takács Gyulának, hogy a mostani örületemben semmi emelkedett dologra nem merek vállalkozni. El kell még két-három hónapnak múlni ahhoz, hogy a politika mérgezése kipárologjon belőlem. Azaz: nem tudok vállalkozni a szoboravatásra sem.

Gondolom, kéziratot is csak ezután a talpraállítás után tudok küldeni a Jelenkornak.

Addig is baráti kézszorítással köszöntlek

Csoóri Sándor

[A *Hitel* fejléces levélpapírján. Ekkor még nem voltak önkormányzatok, októberig a tanácsi rendszer volt érvényben. Elterjedt, hogy Hernádi Gyulát és Csoóri Sándort a megyei tanács kitiltotta Pécsről (korábban valóban volt hasonló tilalom, de nem a megyei tanács, hanem Aczél György kezdeményezésére), ezért hívtam meg Csoóri Sándort író-olvasó találkozóra a pécsi Művészetek Házába. Takács Gyula a megyei tanács kulturális elnökhelyettese volt; az akkori Szakszervezeti Könyvtár épülete előtt felállítandó József Attila-szobor (Vigh Tamás műve) avatására kérte fel levélben Csoórit; a szobrot április 11-én Göncz Árpád avatta fel; Csoóri Sándornak később nem jelent meg verse a *Jelenkorban*.]

Kedves Gábor!

Köszönöm a jó szavakat, de nem kell bemutatkoznod, azt hiszem, mi tegeződünk is, azt is tudom, hogy a Jelenkornál vagy, ugye, olvasom is.

Még egy is: azt hiszem, valami okból voltál is nálam. Talán Tóth Erzsivel valóban, de én mintha Lezsák mesterrel tárgyaltam volna ama zsilettes ügyben.

Bár, lehet, hogy én tévedek, azok elég sűrű idők voltak, nem sírok utánuk bizisten! Bár, jó, hogy voltak, kiderült.

Viszont éljen a költészet! Amit tudok megteszek, ahogy lesz nyugtom, folytatnám ezt a történetet, amibe belekeveredtem, s az első ciklus a tiétek. Nem tudom, van-e kedvem versírásról írni. Még az is lehet. Bár ezt nem ígérem igazán. Félek, unnam. Pedig érdekes lenne, ha nem akarnék folyton, minden helyett verset írni.

Baj lesz ebből, meglátod még.

Nem kell több levelet írnod, nem felejttem el, ha a családom ezer betegsége meg a magamé ereszt, lesz vers, küldöm.

Addig is minden jót nektek! Szeretettel üdvözöllek:

Kiss Anna

1990. IV. 11.

[„zsilettes ügy”: 1980-ban a *Forrás* februári számának kiszedett, bekötött példányaiból kivágatták Csoóri Sándor „Egy nomád értelmiségi” c. esszejét; Lezsák Sándor tiltakozó aláírásokat gyűjtött, de a Trabantja Kecskeméten lerobbant; én éppen ott voltam Hideg Antaléknál (vagy a hírre odamentem?), és az én Trabantommal mentünk tovább; a Minisztérium Bíró Zoltán vezette Irodalmi és Művészeti Főosztálya le akarta állíttatni az akciót, de nem akart rendőri ügyet; utánunk küldték egyik emberüket, komikus autósüldözés kerekedett belőle. Így jártunk Pesten is több írónál, köztük Kiss Annánál, én erre emlékeztem. „versírásról írni”: „A vers születése” címmel terveztem sorozatot.]

Paris, 12 avril 1990

Kedves Csordás Gábor,

a könyvszalomon találkoztunk, Párizsban, és megegyeztünk abban, hogy találkozzunk Magyarországon. Az *Autrement* folyóirat Közép-Erőpával és kultúrája jövőjével foglalkozó számát szerkeszttem, és május 18. körül néhány napig Magyarországon leszek. Tud-

nánk-e akkor találkozni? Május 2-án indulok Párizsból, és mindenképpen felhívom, ha utazásomig nem kapok választ öntől.

A jövő hónapi találkozás reményében

Cécile Waisbrot

[Francia nyelven, az *Autrement* fejléces levélpapírján. A találkozóra sor került.]

Kedves Barátom,

köszönjük a fordításokat. Jó, erős, érdekes versek, kitűnően fordítva. Többet is közölni akarunk, de persze nem mindet. Egyelőre nézegetünk, válogatunk (Szabolcs szabadságon van), ahogy megszületik a döntés, megírom, a többit visszaküldöm.

Sokszor üdvözöl

és további munkáid várja

április 13.

Réz Pál

[A *Holmi* fejléces levélpapírján. Radmila Lazić verseiről van szó, lásd később. Szabolcs: Várady Szabolcs]

1990 Nagyszombat [április 14.]

Kedves Gábor,

talán már visszatért útjairól! Remélem, emlékszik rám a Kossuth Klub-i estéről. Szeretném megköszönni tiszta szívből a küldeményt (1 év Jelenkor + 1-2 szám), amit kincsként viszek vissza az USA-ba. Faltam és imádtam. Milyen remek folyóirat a magáé, és még csak nem is pesti. Ezt direkt szeretem. Valahogy van benne, a színvonal mellett, valami tisztaság, ami a fővárosiakból lassan kikopik. Gratulálok Magának és az egész gárdának. Fogok írni a lapról. Kérem tolmácsolja köszönetemet és gratulációimat a többieknek is, akik ott voltak, különösen Bertók Lászlónak, akibe reménytelenül beleszerettem.

Sok szeretettel további sikert kívánva köszönti

Györgyey Klára

(máj 5-ig vagyok itt.)

[Györgyey Klára Amerikában élő író, t. k. egy Molnár Ferenc-életrajz szerzője.]

Budapest 1990 Húsvét [április 16.]

Kedves Gábor,

köszönöm értesítéseted, ne haragudj e késedelmes sorokért.

Természetesen egyetértek mindenben:

1. hogy most nem lehet közvetlenül folytatni;

2. hogy indokolhatatlan lenne ilyen hosszúra nyúlt közlés után egyszerűen befejezetlenül hagyni.

A könyv minden eddigi tudomásom szerint a téli könyvvásárra jelenik meg (Szépirodalmi); vagyis november végén (egyébként akkor van a születésnapom is).

Így hát a három folytatásra szeptember-október-novemberben kerülhet sor (ha a szerkesztésbe beleillik és belefér).

Mellékelten küldöm most megjelent verseskötetemet, barátsággal. Meg csúnya hátsó gondolatokkal is. Talán most volna itt az idő, hogy – esetleg a két könyv kapcsán (a regény végső alakja csak árnyalatnyi javításokban különbözik a Jelenkorban megjelent folytatásoktól, tehát a szöveg nálatok kéznél van) valami nagyobb írás jelenhessen meg rólam (Széles Klára recenzióját egyébként köszönöm). Kérlek, gondolkozz rajta.

Barátsággal üdvözöl

Somlyó György

[A *Párizs kettős* c. regényről van szó; júniusban a „parafrázis”-összeállítás, július-augusztusban a Bertók László-összeállítás miatt nem fért be a folytatás; „most megjelent verseskötetemet”: *Palimpszeszt*, Orpheusz, 1990; Széles Klára recenziója *A költészet ötödik évadáról* a februári számban jelent meg.]

Kedves Gábor!

Köszönöm/jük a Dinescu-fordításokat. A cím nélküli, sajnos, megjelent már Bodor Pál fordításában (én is magyarítottam, de a jelzett ok miatt fiókban maradt). Ezt tehát hagyjuk el ebből az összeállításból. És mi lenne, ha az Őszi szalon helyett Őszi tárlatot ír-nánk (minthogy pontosabb)? Kérlek, válaszolj!

Egyéb újságot most nem írok, főként azért, mert nincsen, s a romániai híreket te is megszerveded bizonyára...

Üdv és hurrá:

Csiki László

Bp., 1990. április 17.

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján. A vers „Őszi tárlat” címmel jelent meg.]

Budapest, 1990. IV. 18

Kedves Gábor,

itt küldök Baczyński, Szymborska és Władysław Szlengel idézeteket lefordításra.

Nem olyan bozasztóan sürgős és azt hiszem, nem is nagy munka Magának.

Most április 24-től május 7-ig Szigligeten leszek. Ha találkozik Hallama Erzsivel, mondja meg neki, hogy előre is nagyon örülök, hogy ő is ott lesz.

Akár vállalja a versidézetek lefordítását, akár nem, nagyon kérem, őrizze meg nekem az eredetieket.

Nagyon örülnék neki, ha meg tudná csinálni, és köszönöm, szeretettel üdvözlí

[Gimes] Romána

[Gimes Romána az Európa Könyvkiadó kelet-európai szerkesztője volt; a hetvenes évek végétől bőven ellátott fordítói és lektori munkákkal; volt egy év, amikor kizárólag ezekből éltem.]

Zakopane, 19. IV. 90

Kedves Gábor!

Nagyon szépen köszönöm leveledet, a híreket magadról és az ügyről. Mielőtt rátérnék a politikai ügyekre, amelyek, mint tudod, különösen érdekelnek, néhány szót magamról. Többnyire Zakopanében lakom, Krakkóban ritkán mutatkozom. Sajnos az egészségem egyre rosszabb. Itt Zakopanében kényelmesebbek a körülményeim, könnyebb volt megszerveznem a mindennapi életet, mint Krakkóban. Az egyetemen, egészségügyi okokból, fel kellett hagynom, beleértve az újonnan indult hungarisztikát is. Sok tervem volt, de mind füstbe ment. Korom és egészségi állapotom elszigetel a mindennapi élettől, és a megfigyelő szerepére kárhoztat.

Sok minden változott utolsó találkozásunk óta. A szemünk láttára összeomlott az erőszakkal ránk kényszerített kommunista rendszer, lehetőség nyílt a teljes körű állami szuverenítésra. Ezek valóban történelmi változások, amelyekre csaknem ötven évet vártunk, nem ölbe tett kézzel. Felnőtt életem ennek a harcnak az idejére esik, és maradandó, nem mindig pozitív nyomokat hagyott maga után.

Nagy figyelemmel követjük itt azt, ami nálatok történik, mindenekelőtt az erdélyi ma-

gyarok fájdalmas problémáját és sorsát. Nem tudom, mi lehet itt a kiút, a kibontakozás. Az erdélyi magyarok sorsa különösen fájdalmas és nehezen megoldható, hiszen román oldalról a legsötétebb, legprimitívebb társadalmi csoportok hangoztatják és váltják valóra a nemzeti követeléseket. Maga a pogrom szó orosz eredetű, és ott, Ukrajnában és Oroszországban került sor a legkegyetlenebb, legvéresebb pogromokra. Nem tudom, lehet-e közös nyelvet találni a román sötétséggel.

Egyáltalán, szerintem sok idő fog eltelni még, amíg társadalmaink Európának ezen a részén szert tesznek a szükséges kulturáltságra. Ez is az egyik következménye a kommunista uralom által előidézett, hosszan tartó kulturális hanyatlásnak. Megszabadultunk a kommunistáktól, de sokáig fogjuk még gyógyítani az általuk okozott sebeket. Ez nálunk nagyon jól látható.

Akármit is mondjunk, akárhogy is panaszkodjunk, egy bizonyos, hogy a helyzet radikálisan megváltozott és nagy reményeket nyitott előttünk.

[kézirással a margón: 4. V.] (Ezt a levelet később írom). Örömmel üdvözlöm az új Magyarországot. Valami bensőséges elégtételt érzek, hogy az én Magyarországom ismét magára talált. Ez nagy boldogság, és ugyanilyen nagyok a jókívánságaim is.

Neked meg, Gábor, ne legyenek többé fenntartásaid, és gyere Lengyelországba minden adandó alkalommal. Jaruzelski nagyon lojálisan viselkedik, viselkedése kifogástalan. Bizonyára feltámadtak ebben a janicsárrá tett szfinkszben a régi értékek, amelyekben, úgy tűnik, elvesztette hitét, vagy amelyeket megtagadott. Tragikus figura, és nem irigylem mindazért, amit egyfolytában hallania kell magáról. Ez néha egyenesen udvariatlanság, hiszen mégiscsak az állam feje, a katarzis azonban szükségszerű. Legkésőbb egy év múlva átlép a történelembe. A hadiállapot fűződik nevéhez, de a „kerekasztal” is. Ez utóbbi nyitott ajtót szép csöndesen a nagy változásoknak, nem csupán nálunk. A legfontosabb, hogy megtévesztette Moszkvát, és annak már nem volt módja visszakozni. Így indult el a lavina. Gyere, Gábor, ünnepelnünk kell. Régen rászolgáltunk. Én egyre rosszabbul, egyre gyengébbnek érzem magam, de a jó híreknek tudok még örülni.

Szívből öllelek, Gábor, kézcsók Feleségednek, csók Katának – Waclaw [Felczak]

[A megszólítást kivéve lengyel nyelven. A levél két részlete között alakult meg az Antall-kormány. „ne legyenek fenntartásaid”: 1983-ban, hazafelé jövet egy nagy táska lengyel szamizdattal lebuktam a varsói repülőtéren (valószínűleg feljelentettek), némely atrocitásokban volt részem, és azóta nem próbáltam bejutni Lengyelországba.]

Budapest, 1990. április 19.

Kedves Gábor!

Mindenkinek tetszik a költő, akit küldtél, nemkülönben a fordítások – csupán a terjedelmi korlátok miatt vagyunk kénytelenek válogatni belőlük. Itt küldöm mindazt, amire a Holmi nem tart igényt.

Szeretném a segítségedet kérni: megtennéd, hogy írsz Radmila Lazićnak, tájékoztatva őt, hogy valamelyik nyári számban meg fognak jelenni a versei, és hogy forintban szeretnék fizetni – mikor jön Magyarországra?

Mindenért hála és köszönet. További küldemények reményében barátsággal üdvözl

[A *Holmi* fejléces levélpapírján; aláírás nincs; a levelet Réz Pál írta. Radmila Lazić (1949) szerb költő-nő, 1986-ban ismertetett vele össze Gojko Đogo Belgrádban.]

Bp. 1990 ápr. 19.

Kedves Gábor!

Mellékelten visszaküldöm pár apró javítással az igen szépen szedett korrektúrárt. A kivitelezés az elektronika magasabbrendűségét hirdeti.

Időközben jártam benn a Computer Mediánál. Pomozi István kedvesen fogadott, egyik technikus munkatársa Havas István türelmesen megbeszélte velem mindent; kell még néhány felvilágosítás a nyomtatókról, ezeket elküldöm, s úgy fest, a magyar billentyűzet betáplálása s az ékezeteknek a képernyőn való megjelenítése előbb-utóbb megoldható.

Volna egy-két további kérésem: – az Írók Boltjában Nagy Bernadettel megbeszéltem, hogy letétbe helyezünk nála a Mikes Kelemen Kör eddigi publikációiból kötetenként 20 pld-t. Majd amikor esetleg ezek kiárusítottak, vállalnád-e, hogy ezekről a hölgynek 3 pld-ban számlát adsz? Egyebekben továbbítottam Hollandiába a soron következő Mikes kötet Jelenkornál való megjelenítésének lehetőségét, s feltételezem, valamikor a vezetőség kapcsolatba lép veled. Erről majd Kibédi Vargától tudok meg bővebbet, aki május elején jön a Lille-i Egyetemre előadni. Minden elég nehézkesen zajlik, mert több ország között zajlik a levelezés. Remélem, sikerül e téren is meg a személyes kapcsolatokén is a szálakat szorosra fűznünk;

– nem tudom, hol bujdosik jelenleg az Életöröm elvesztése c. átkozódós novellám; ha a Forrás-nak valamilyen okból nem kell, arra kérlek, értesítsél egy sorban mihami lehet, talán érdeklí a Magyar Naplót vagy a győri Műhelyt, melyek szerkesztői kértek tőlem kéziratot.

Unokahúgomat megkérem, ha lehet, állítsa le a Lapterjesztőnél a Jelenkor előfizetését, s neked küldje el az összeget. Reklamálására pedig kapott írást is tőlük, hogy küldik a folyóiratot, de egyetlen példány sem érkezett egyelőre.

Sajnos, a rövid hűsvéti szünetidőbe nem fért bele pécsi látogatás, de bízom benne, találkozunk előbb-utóbb mégis a Zengő tövében, hiszen bármilyen sután indul is az ország, de legalább indulhat, ez pedig a legfontosabb. Könnyebben jöhettek én is. No meg persze Párizsban szeretettel látott vendég leszel bármikor.

Hálásan köszönöm segítségedet és barátsággal köszöntelek

Karátson Endre

[Karátson Endre ekkoriban a Lille-i Charles de Gaulle Egyetem összehasonlító irodalom tanszékének professzora volt; írása először az 1989. július–augusztusi számban jelent meg; Pomozi István-nal én hoztam kapcsolatba, hogy megoldást találjanak a magyar ékezetes betűk megjelenítésére és nyomtatására az általa használt francia szoftverrel; „Az életöröm elvesztése” végül a Forrás-ban jelent meg. „Állítsa le a Lapterjesztőnél”: minthogy a postai előfizetés egyre diszfunkcionálisabban működött, elkezdtek az előfizetőket közvetlenül a kiadóhoz irányítani.]

Budapest, 1990. április 23-án.

Kedves Gábor,

egyidejűleg feladtam részedre a könyv kéziratanyagát, tartalomjegyzékkel, elképzelt sorrenddel. Csak az Ottlik Diákkönyvtárban megjelent kötetének utószavát, az Újholdban levő írást és a Jelenkorban megjelent cikkek kéziratát, illetőleg nyomtatását nem mellékeltem. Meg azt a három írást, ami készül.

Az anyag így együtt, becslésem szerint 11-12 ívet tenne ki. Ha valamit gyengébbnek vagy fölöslegesnek tartasz, elhagyható. Megbeszéljük. Címül gondoltam: Visszatérés. Alcímül: Egy kritikus műhely keresztmetszete – vagy valami hasonlót, ha jobbat találunk.

A sorrendet pírossal jelöltem.

Kíváncsian várom, hogy mit szólna a gyűjteményhez. Amivel elkészülök, küldöm.
Köszönöm kedvességedet, bizalmadat.
Barátsággal üdvözl

Lengyel Balázs

[A *Visszatérés* kéziratáról van szó; a könyvet 1990 októberében adtuk ki.]

Kedves Gábor,

előre is elnézetedet kérem, hogy ehhez a képtelen és mesterkélts megoldáshoz fordulok én is, és levéllel fárasztalak – annak ellenére, hogy nyilvánvalóan egyszerűbb lenne átjönni a másik szobából, vagy éppen felülni egy buszra, és a alábbiakat szóban elmondani.

A levélforma oka egyrészt az, hogy úgy tapasztaltam, az elmúlt fél évben az írásbeli kommunikáció a szerkesztőségben hatékonyabb volt, mint a szóbeli (tekintve, hogy ami a lapot, a soron következő számokat illeti, beszélgetésre vagy a nézetek kicserélésére egy-két kísérlettel eltekintve nagyon hosszú idő óta nem került sor; hogy a lap ettől hova jutott, arról a befejezésben olvashatsz), de mindenesetre kisebb indulatokkal járt. Másrészt az az oka a levélnek, hogy a tárgyban korábban szóban folytatott vitáink a jelek szerint tökéletesen eredménytelenek voltak. Gondolkodtam rajta, hogy egyáltalán szavá tegyem-e az alábbiakat, de a tisztázásuk nélkül, akárhogy is folytatjuk tovább, hiábavalónak látom a Jelenkor-béli ténykedésemet; és ennél azért több önbecsülésem van.

Az alkalmat az itt következőkre a júniusi szám javításai és ezután írt leveled a visszajavításokat rám büntetésként kirovó passzusa jelenti. Igazán sajnálom (bár nem lepődöm meg rajta), hogy ismét úgy minősíted a munkámat, hogy előtte egyáltalán nem tájékozódasz a körülményekről és a tényekről. A minősítésről nincs értelme vitatkozni, az eljárásról és a módszerről viszont fenntarthatom a véleményem. Komolyan írom, sokkal jobban fájjalom azt, hogy a javítások utáni figyelmed sokadszorra kizárólag rám irányul. Mégsem a személyessége bánt, hanem az, hogy ami történt, arról tanúskodik, hogy a körülöttem dolgozó emberek munkájával, munkakörével és a szerkesztőségben folyó praktikus dolgokkal, a munka menetével, bárhogy is szervezted ezt meg, egyáltalán nem vagy tisztában. Tekintsd tehát így, nem védekezésnek és nem is vádként senki ellen, hanem bevezetésnek olyan apróságokba, amikről eddig, úgy látszik, nem volt tudomásod. Eből visszakövetkeztethetsz a kialakult hangulatra, arra, hogy miért fordult elő az, hogy a kiadónak-szerkesztőségnek most már egyetlen olyan munkatársa sincs, aki valamilyen módon ne foglalkozott volna a távozás gondolatával.

A lényegre térve: a júniusi Jelenkor kinyomott 96 oldalából 68-at hibásnak találtál. Ez valóban nagy szám, de ha leszámítod belőle azt a 25 oldalt, amire folt került, amin rossz elválasztás van vagy a kéziratban addig soha nem tapasztalt „szerkesztés” szerepel, 43 lap marad: ez már az az arány, ami a számítógép óta mindegyik számnál jelentkezett. Ám ha ezt így teszed szóvá, akkor világos, hogy elfelejtkeztél arról, hogy a szerkesztőségi szedésre-tördelésre való áttérés a nyomda után milyen változásokkal járt.

Szeretnék emlékeztetni rá, hogy a korábbi három forduló csak akkor áll helyre, ha a Te olvasásodat is egy fordulóval, az imprimatúrának tekintjük. Jó lenne, ha nem tévesztenéd szem elől, hogy Takács, a szerzők és én egy-egy olyan változatot olvasunk, ahol – igaz, más-más okokból – a kötő- és gondolatjelek, a hosszú-rövid ékezetek, az idézőjelek, a pont és a vessző nehezen különböztethetők meg; Te a legszebb, legolvashatóbb változatot látod, ahol a hibák szinte azonnal, egyszerű ránézésre kibuknak; ebben a változatban ráadásul olyan helyek is vannak, ahol teljesen új hibák jelentkeznek (ilyenek most a Rugási-tanulmány felső indexei, a P. Müller-szemle Ç betűi, a szerzői korrektúrában ezeknek még nyomuk sem volt; és ilyen általában a tördelés).

Vegyük példának a Rugási-tanulmányt, ezt egyébként is külön szóvá tted. Jóska a

házi korrektúrában 235 hibát javított ki. Ennyi javításból Tamás 4-et nem, 2-öt rosszul vezetett át. Rugási kijavított 12 hibát, öt helyen szerzői javítást csinált. Az ötből három az a bizonyos „mutantem vultus vanas in figuris”. Ezt korrigálva nekem is szemet szúrt a kéziratához képesti multus-vultus változtatás. Nem birtokolván a latin nyelvet, jobbnak láttam, ha a latin szótárnál keresek támaszt, mielőtt felülbírálnám a klasszika-filológiában oly jártas, napi egy óráját exegézis-olvasással töltő szerző saját kezű korrekcióját. A „vultus” a latin szótár kompilációja szerint ‘arc’-ot jelent, a „multus” ‘hosszú’-t. Csekély nyelvérzésemre és -tudásomra hagyatkozva úgy gondoltam, a „vultus” megoldás inkább illik a szöveg magyar fordításába (‘orcáját oly sok mulékony ábrázatra változtatva’), ezért ennél maradtam. A korrektúrában egyébként további 70 hibát találtam, igaz, ebből 38 az akkor még a későbbitől eltérő jegyzetelésnek köszönhető, a többi általában vessző- vagy ékezethiba. Egy részük az újabb átvezetés után is makacsul megmaradt. A felső index kis távolsága, jól tudod, nem rajtam múltott, emlékezhetsz, hogy próbaként kinyomtattam belőle egy oldalt (az 563-ast, ennek a hátoldalán üzentél), miután útmutatásaid alapján végigmentem a jegyzetpontokon; ezen a lapon az indexek történetesen éppen úgy jöttek ki, hogy a közök elegendőnek látszottak, és ez alapján véglegesítettem. Te felfedeztél a 11 oldalon 8 betűhibát, amiből azt a következtetést vontad le, hogy a gépelés óta meg se szagoltuk a szöveget. Még egyszer írom, hogy a hozzávetőlegesen eredetileg 270-ből 8-at. Jó lenne, ha egyszer megtekintenél egy „meg se szagolt” szöveget, eredeti formájában, végigjavítgatnád, és ezután nyilvánítanál véleményt.

Ilyen egyébként Brúnóé, de nem egészen abban az értelemben, ahogy Te gondold: szerzői korrektúra nem volt belőle, Taki a házit megcsinálta, 97 hibát talált a kb. 6 flekknyi anyagban, de ezt vissza már nem vezette senki; nem én tördeltem, a hibákat akkor vettem észre, amikor az egész anyagot életemben először láttam: a kinyomtatott változatban.

Sorrendben tovább, a szám alapján: Győző bácsitól szerzői korrektúra nem jött vissza, Lajosnak, Balassa úrnak, Fogarassynak nem is volt idő, hogy elmenjen, a már említett Gellér Brúnó mellett Thinsz és Határ sem kapott, de ezekből készült szerzői, mint ahogy a tördelés és a kinyomtatás között, péntek délelőtt Lajosból és Balassából is; meg is csináltam őket. Lajos szerda délelőtt ugyan belenézett a Jolán házi korrektúrájába, de érthető módon sok kárt nem tett benne; emiatt Takinál nem volt házi; nyomtatás előtt, péntek délután, amit kutyafuttában lehetett, megtettünk. Fejtőből kézirat nem volt. Két kivétellel (Lajos és Fejtő) nem tudsz olyan kéziratot mutatni, amiből ne lett volna házi korrektúra. (Igaz, a verseken kívül olyat se nagyon, amiben ne lenne legalább 50 gépelési hiba. Szeretnélek emlékeztetni rá, hogy Marit nem „gyűlölködésből” vagy a szépen gyarapodó kis birodalom szétbomlásztásának vágyából vontam ki annak idején a Jelenkor Kiadó kötelékéből, hanem azért, hogy ne kelljen cseszegetnem, ha túl sok többletmunkát okoz nekem/nekünk.) 178 gépelt flekknyi anyag korrigálása valóban nem megoldhatatlan feladat, de ha erre 1200 hiba esik, akkor könnyen észrevétlen marad további 200; és még ezután is befér 50, ha egyidejűleg kell szöveget gondozni, és a korrektúrák nem egyidőben, hanem rendszertelenül érkeznek.

Az összes többi szöveget legjobb lelkiismeretem szerint átnéztem; győződj meg róla, ha nem hiszed, hogy a szerzőikhez képest új hibák vannak a véglegesben: a Rác-esszé „Bongainvilleá”-ja vagy a P. Müller egyik-másik idézőjele ilyen. Mielőtt összeszámolnád az így maradó és az én figyelmetlenségemből adódó hibákat, hadd mondjam el azt, hogy ’87-ben nem a korrigálás vágya csábított ide a Jelenkorba, még akkor sem, ha a kefelevonatot szerettem csinálni. Tisztában vagyok persze azzal, hogy ez is a szerkesztői munka része: de a korrigálásra (és a tördelésre) való utasítás és ennek ellenőrzése az, és nem a végrehajtása. Ha nekem ezt nem hiszed el, kérdezd meg nyomdász és szerkesztő ismerőseidet, nyilván felvilágosítanak a különbségről. Mindettől függetlenül szívesen végeztem eddig is a végső visszavezetést (annak idején én ajánlottam, hogy csinálom helyetted), de

attól a mondatodtól, hogy „Ha nem tudod kézben tartani a korrigálást, akkor vesződj te az utólagos javítgatással”, ettől, őszintén mondom, hallatlanul feldühödtem.

A Földényi-ügyekről: ha csak a legkisebb érdeklődést is mutattad volna az iránt, hogy mit végeztem vele Pesten, szívesen beavattalak volna a dolgok állásába. A kézirat két napig megnézetlenül állt a polcon, Klárka kérdezte, hogy csináljon-e valamit, mert nincs munkája, odaadtam neki, arra is gondolva, hogy Földényinek május harmadik hetére ígértem a korrektúrákat. A Határ-írás egyébként soha nem volt a könyv része, a tartalomjegyzék pedig távollétemben is mindvégig a helyén volt. Mindegyik anyagról tudom, hogy hogyan áll, milyen fázisban van. Hidd el, nem bánám, ha komolyan vennéd, hogy én vagyok a kötet felelős szerkesztője. Ha valami kételyem van, meg szoktam kérdezni; ahhoz, hogy ne jusson ez is a Mészöly- vagy a Konwicki-kötet sorsára, arra van szükség, hogy csak az egyikünk figyeljen rá.

Hát ennyi. Egyébként azt hiszem, leveled első mondatában is van egy súlyos tévedés: ez nem „egy rakás szar”, ahogy írod, bizony, ez mostanság inkább a Jelenkor.

A többit pedig tényleg szóban.

Cs[uhai] I[stván]

[Dátum nincs; a szerkesztőségi munkamenetből következtetve április vége. „68-at hibásnak találtál”: nyomdába adás előtt a pauszra nyomtatott oldalakat néztem át; „egy-egy olyan változatot olvasunk”: takarékoságból és az egyetlen lézernyomtatónk kímélése érdekében a korrektúrákat sornymotatón nyomtattuk, ezt valóban nehéz volt olvasni, s emellett a végleges változatban olyan hibák keletkeztek, amelyek a korrektúrán nem voltak láthatóak; „Takács”, „Taki”, „Jóska”: Takáts József tördelőszerkesztő; „Tamás”: Horváth Tamás technikai munkatárs; „Győző bácsi”: Csorba Győző; „Lajos”: Parti Nagy Lajos; „Mari”: Csuhai István akkori felesége; eleinte részt vett a szövegek begépelésében.]

Kedves Gábor,

ezzel a levéllel 1990. május 4-én felmondok, illetve kérem, hogy közös megegyezéssel bontsunk szerződést, ha van jogi különbség a két eset között. Nem szeretném felsorolni a felmondás indokait, hosszú lenne, mindenesetre a két legfontosabb az, hogy egyrészt – attól most elvonatkoztatva, hogy milyennek képzelek el egy korszerű lapot – sok ponton nem értek egyet a szerkesztőségben folyó munkával, s jelenleg megváltoztathatónak sem látom. Ezt, ha esetleg érdekel, később szívesen megindoklom, most azonban a részletezésnek semmi értelmét nem látom. Másrészt félelmek vannak bennem az egyéni hátramaradásomat illetően (s ez a fő ok), gyakorlatilag kishivatalnok vagyok, s ez túl sok időmet köti le, szabadidőt szeretnék, egy-két szabad évet, tanulni akarok, olvasni, írni, nyelvet tanulni – mindazt, amit az egyetem óta nem tettem. Ennek feltétlen szükségét érzem, még ha az is az ára, hogy állás nélkül elvesztem mindennapos pénzügyi biztonságomat.

Tekintve, hogy az én szerepem a Jelenkorban távlatilag elsősorban az volt, hogy amennyiben Csuhai úr főszerkesztő lesz, legyen mellette egy szerkesztéshez értő ember, akivel szívesen dolgozik együtt, úgy gondolom, ha belátható időn belül ez megtörténik, s én akkor még Pécsen élek, ahonnan egyelőre nincs szándékomban elköltözni, s Ő visszahív engem, akkor szívesen visszajövök, feltéve, ha alkalmasnak látom az akkori körülményeket a szerkesztői munkához. Bár ez utóbbi iránt vannak előzetes kétségeim. Mindenesetre ezt kijelentem, elsősorban Csuhai úr biztosítása végett, ha esetleg szükséges, hivatkozhatok rá. Ha nem, nem. Hozzáteszem, hogy 1-2 hónapja beszéltem Pistával arról, hogy én fölmondok, akkor Ő azt mondta, hogy mindenképpen marad, ezzel a megnyugtató tudattal tudom ezt a lépést most megtenni. A tényszerű felmondást természetesen utánad fogja megtudni. Másodsorban, korrektori feladataimra bizonyára könnyű lesz találni végleges vagy ideiglenes megoldást most, az egyetemi ötödévesek körében, esetleg ideiglenesen egy technikai szerkesztőt/munkatársat.

Amennyiben helyesnek gondolod, elvállalom megbízási szerződéssel a két már rám bízott könyv (Pálincás, Petri) szerkesztését, ha nem tartod helyesnek/indokoltnak, könnyű szívvel mondom le róluk. A júl.-aug.-i szám korrektúráit még én javítom, tehát két hónapod lesz arra, hogy találj valakit erre a munkára. Sajnálom, hogy ezzel számos kellemetlenséget okozok. A felmondási időm végén szeretném kivenni, ha még maradt, ez évi szabadságomat, nem tudom, ilyenkor mennyi esik rám. Szeretnék csendesebben és idegeimet kímélőbben távozni, mint ahogyan ideérkeztem. Ha szükséges, írok egy hivatalos felmondólevelet is.

Takáts [József]

[Takáts József 1988 augusztusa és 1990 augusztusa között volt a Jelenkor tördelőszerkesztője; utódja ezen a poszton Gállos Orsolya volt. A második bekezdésből kiderül, hogy elsősorban a türelmetlenségemből és erőszakosságomból volt elege. „amennyiben Csuhai úr főszerkesztő lesz”: a kiadóvá alakulás óta az volt a tervem, hogy a folyóiratot és a kiadót különválasztom, az előbbi vezetését Csuhaiknak adom át; a tanács, majd az önkormányzat ebbe nem ment bele; végül félig-meddig önhatalmúlag neveztem ki Csuhaikat főszerkesztővé 1991 októberétől.]

Kedves Gábor!

1990. május 18. napjára keltezett meghívóleveledet tegnap kézbesítette részemre a posta.

Elmenni sajnos nem tudok, majd' az egész jövő héten nem leszek itthon.

A meghívottakat nézve örömmel láttam több, általam személyesen ismert és nagyra becsült ember nevét, olyanokat is, akiknek a barátságára büszke vagyok.

Magam nem tartozom a konvencionális értelemben emlegetett művészet – kultúra – professzionális művelői közé, bár ez történelem és divat kérdése, mert ha jól emlékszem, Servius Tullius alkotmánya szerint a negyedik osztálybeli polgárok közé soroltattak a zenészek mellett az ügyvédek is, mely osztály szükség esetén 22 centuriát volt köteles hadba állítani.

Gyanítom, hogy meghívásod összefügg azzal, hogy a leveledben kétszer is előfordul a védelem szó.

Ennyire fenyegető lenne a jövő?

Pünkösöd után biztosan itthon vagyok, keressél.

Szeretettel üdvözöl

Bagi István

[Bagi István 1997-től az Alkotmánybíróság tagja 2006-ig, művelt, a kultúrát pártoló pécsi ügyvéd; számos jogi kérdésben kikértem a tanácsát. Attól tartva, hogy a közelgő demokratikus helyhatósági választások után a helyi magaskultúra esélyei jelentősen romlani fognak, Gellér B. István képzőművész kezdeményezésére megalakítottuk a Nick Udvar Társaságot (a Jelenkor szerkesztőségébe vezető lépcsőház nyílt a Nick udvar nevű átjáróból), hogy lehetőség szerint a pártok jelöltállítását befolyásoljuk, illetve a majdani önkormányzatra nyomást gyakorolhassunk a magaskultúra érdekében. A társaság tagjai egy akkori jegyzék szerint: Aknai Tamás, Bagi István, Balassa Péter, Bencsik István, Bertók László, Cseri László, Csorba Győző, Csuhai István, Dévényi Sándor, Eck Imre, Gállos Orsolya, Gellér B. István, Getto József, Keserü Ilona, Kismányoki Károly, Koszta Gabriella, Kovács Ilona, Kovács Orsolya, Lantos Ferenc, P. Müller Péter, Nádás Éva, Parti Nagy Lajos, Pál Zoltán, Pinczehelyi Sándor, Stenczer Béla, Takáts József, Uhrik Dóra, Újváry Zoltán, Valkó László, Várnagy Péter, Vidovszky László, Vincze János.]

Kedves Gábor!

Mivel a beszélgetés idején Pesten leszek, ezúton próbálok összeszedni néhány gondolatot a leveled kapcsán.

Nem tartom szerencsésnek az *elitkultúra* kifejezést, még belső használatra sem. Az elit kultúrájának tűnhet, s mint ilyet joggal lehet kifogásolni. A legfontosabb annak a nyilvánvaló ténynek a kihangsúlyozása, hogy a művészetek készítői és befogadói *nem azonos személyek*. Ennek pedig egyenes következménye az, hogy *föl sem merülhet* az alkotó oldaláról a befogadó bármilyen figyelembevétel. Az egyetlen cél maga a művelés, ennek fogadtatása a társadalom egyéb tagjainak a munkája. Ők eldönthetik, melyik zene szolgál lelki szükségleteket, melyiktől tejl jobban a tehén. Olyan emberekkel nincs miről beszélni, akik számára ez a felismerés nem adott.

Indokolt lehet viszont az alkotók egyfajta kiemelése – ezt talán tükrözi is a meghívottak névsora. Ugyanakkor tudom, hogy az előadók is hasonló bajokkal küzdenek. Velük mi lesz?

Azt hiszem, hogy maguknak az alkotóknak is meg kell határozniok, miféle mecénatúrát tartanak elfogadhatónak. Az eddigi ugyanis *egyáltalán nem volt az*, csak egy meghatározatlan igény számára biztosított pénzt. (Ahol természetes, hogy az üzemetek támogatni kell, ott nem kell különösebben a művészetnek juttatott aprópénz miatt sem magyarázkodni.)

Érdekvédelmet kétféle módon tudok elképzelni: nyilvánosan szóvá tenni minden kultúraellenes akciót, ennek azonban helyi szinten túlzott jelentősége. A helyi vezetés számára pedig nagyon határozottan éreztetni kell, hogy a város kulturális presztízse messze meghaladja az egyéb – gazdasági, futball – eredményeket, és itt nem csupán a megnyerhető, hanem az *elveszítendő* hozamot is figyelembe kell venni (idegenforgalom, letelepedés stb.) Itt nagy szerepe lehet a külső észrevételeknek – a régi tanács is akkor ta- karított, amikor a Magyar Nemzet-ben olvasta, hogy koszosak az utcák.

Sajnos Magyarországon teljesen ismeretlen a kulturális beruházások igazi jövedelmezőségének vizsgálata. Nem volna haszontalan egy társaságnak ezzel foglalkoznia. (Egy városról vagy országról kialakult kulturális kép összefüggései gazdasági és politikai előnyökkel stb.)

Attól tartok, hogy a levelemben vázolt nehézségek nemcsak Pécsset fognak jelentkezni (vö. Berci a középszerűségről), tehát országosan is ki kellene alakítani egyfajta segélynyújtó szolgálatot. Egyébként is szükségesnek tartom a különböző városok (országok) közötti kulturális kapcsolatok minél erőteljesebb fejlesztését: minél szélesebb a piac, annál megbízhatóbbak és megingathatatlanabbak az ítéletek. Nem lehet egy várostól elvárni, hogy *bármilyen* dimenzióknak keretet tudjon adni, de azt igen, hogy elismerje, ha az valamilyen módon napfényre került. Ezzel ellensúlyozhatók a lokális szerepek megnövekedésének esetleges (?) veszélyei is.

Sarkalatos kérdés a művészek fellépésének mikéntje is. Érzésem szerint a pécsi művészek roppant megosztottak (remélem, a beszélgetés majd rácsfol erre), és azt hiszem, teljesen fölösleges fenntartásaik vannak olykor egymással szemben. Ezt elsősorban a helyi szűkös körülményekkel magyarázom, egy okkal több, hogy ne a lehetőségekhez igazítsuk a művészeket, hanem fordítva. Ez *csak* munka kérdése. Ha valamilyen művészeti fórum kialakul, annak csak úgy látom értelmét, ha bizonyos egységes szempontok szerint mindenki részt vesz benne. Ezért most nem írom ide, kiket hiányolok a meghívottak közül.

[Vidovszky László levele; az előbbivel kb. egyidőben. „Berci”: Andrásfalvy Bertalan akkori művelődésügyi miniszter.]

Krakkó, 90 május 30

Kedves Gábor!

Szívből köszönöm fáradozását verseim fordítása, majd kiadása körül. Azt mondják, a fordítások nagyon jók! A bevezetőt (vagy inkább utószót) megismerhettem lengyelül, hi-

szen közölte a „Literatura na świecie”, de ami fontosabb, megismerhettem néhány nagyon érdekes versét is. De ez kevés, nálunk pedig a kiadás lehetőségei e pillanatban olyan bizonytalanok. Remélem mégis, hogy eljön az idő, amikor majd Magát is rendesebben bemutatják Lengyelországban. Még egyszer köszönet. Nagyon meghatott!

Wisława Szymborska

[Az Európánál 1988-ban megjelent *Csodák vására* c. kötetről van szó, amelyet én válogattam, jórészt fordítottam is, és utószót írtam hozzá; ezt az utószót közölte lengyelül a *Literatura na świecie*; a hadiállapot idején többször meglátogattam Szymborskát Krakkóban, sokat beszélgettünk, finom teákat ittunk. 1996-ban megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Versei bővebb válogatását *Kilátás porszemmel* címmel 1997 márciusában jelentettük meg.]

Gáborkám!

Szerdától péntek estig elutazom; hétvégén az összes dolgot befejezem, az embléma még kerestetik – azaz döntés alatt – a jel (JK) szép – mindent küldök expressz.

A betűket köszönöm! Sietek már.

Mindenkit ölel:

Gitti

[Dátum nincs; április vége vagy május eleje. Esterházy Gittát kértem meg, hogy tervezze meg az „Élő Irodalom” sorozat borítóját.]

Gáborkám!

Itt a sorozat első darabja!

Evvel a gyönyörű lilával nyissunk!

(Utoljára küldök papírmintát, a következőkben csak a PANTON-ról megy a szám.)

minden NÉV: Románnal

minden CÍM: CENTURY SCHOOLBOOK-kal legyen, és mindig jobbra rendezve

EGYMÁS ALÁ! <@150>– ez nekem fontos, pontosan ahogy a Földényinél már csinálva van!

A jel A TOLLHEGY + JK monogram

Örökre a Jelenkor Kiadót jelzi, és rengeteg variációban, de mindig együtt mozgatva őket belevésődik az olvsókba!

gerinc: [vázlatos rajz] —> kis jéká (helye ne változzék!)

borító hátsó lapja: [vázlatos rajz] —> nagy jéká (helye Keserű emblémájának a helyén)

(állandóan ott legyen!)

Fontos megjegyzés:

I. a hátsó borító nagy JK-ja alá esetleg kiírni: Jelenkor Kiadó

(hogy lássák a jelentését a monogrammal)

rögtön még egy (esetleg,) amit én határozottan javasolnék: legyen röviden Jelenkor Kiadó és ne az a hosszú Jelenkor Irodalmi... etc.

könnyű használni!!

II. Nekem változatlanul a FEKETE betűk,

(– monogram)

(– tollhegy jel)

FEKETÉN tetszik!

Maradjon így!

A SOROZATRÓL:

1. A tollhegy ide illik, elegáns, lehet (esetleg) nagyítani, főleg kicsinyíteni, mozgatni fogom mindig a jellel együtt (példákat küldök) a következő 3 könyvre már rá is írtam, melyik legyen Petri, Lengyel B, Pálinkás, a jel helyét ceruzával karikázom be.

Hogy milyen színűk legyen, azt is ceruzával, számmal ráírtam alulra!

2. Lengyel B. könyvén a tollhegy ugyanolyan nagy, mint Földényién.

Petrin + Pálinskásén: kicsit kisebb.

Direkt!

(Elküldöm a „szemüveget”, de én eldöntöttem! A toll! (A szemüveget kérem szépen vissza, máshoz fölhasználom majd!)

Gáborkám!

A jelből és a monogramból kellene készíteni másolatokat, pl. ha kell könyvtájékoztatóba, hirdetésekbe, esetleg TV-be etc. etc., küldeni, legyen rögtön az ismert emblémákból.

...nyomassátok...

Ölelem, csókolom az egész Szerkesztőséget, családot, Téged:

Gitti

p.s. Olyan nincs, hogy nem lesz gyönyörű!

p.s.1. Keserű Ilona – hogyan legyen?

Mindenre kész vagyok!

p.s.2. Változtatás esetén (?) beszéljünk; de erről ne is beszéljünk!

[Dátum nincs; néhány nappal az előbbi után. Keserű Ilona: az első néhány könyvön az általa rajzolt embléma szerepelt; Gitti mást akart, de én félttem, hogy megbántjuk a változtatással.]

Kedves Csordás Gábor,

nagyon köszönöm a levelét és a figyelmet, amit annyi más esemény mellett a kötettervemnek szentelt. Azt hiszem, igaza van, és legjobb lesz mindent személyesen megbeszélni. Most már pontosan tudom, hogy augusztus 11-én érkezünk haza. Keresni fogom telefonon, és remélem, minél előbb tudunk találkozni.

Remélem, szintén érzekelte, hogy szívesen írok a Jelenkornak. Alig várom, hogy lássam, ki mit fest otthon. Az csak otthon fog kiderülni, mennyire estem ki a folyamatosságból, és tudom-e ott folytatni, ahol abbahagytam. Mindenesetre meg fogom próbálni.

Addig is barátsággal üdvözlöm

Forgács Éva

u.i. Nem tudom, Balassa Péter említette-e, hogy a legutolsó és egyetlen kéziratpéldányaimat adtam oda neki. Bármilyen romos állapotban vannak, kérem, vigyázzon rájuk.

Los Angeles, 1990. május 2-án.

[A *Bauhaus* című könyvről van szó, amelyet 1991 novemberében jelentettünk meg.]

K[olozs]vár 1990. V. 3.

Kedves Gábor,

folyó hó 7-12 között Visegrádon tartózkodom egy a liberalizmusról szóló konferencián. Utána szeretnék elmenni Pécsre (14-16), és időszerű lenne egy-két előadást tartani a Benneteket érdeklő témákról, amint arról szó volt. Tudtok-e fogadni? Egyelőre címem nincs, a JPTE Tanárképző Kar Társadalomelméleti Intézet 7624 Pécs; Ifjúság útja 10. alatt tudhatják, hol is leszünk majd elszállásolva Visegrádon. Én megpróbálok onnan is kapcsolatba lépni Veled! Mindenképpen elmegyek Pécsre, Horányi Özséb nevű tanár-úrbarátomnak is írtam ez ügyben, esetleg konzultálj vele is. Címe: [...] Telefonja [...]

De jó lenne, ha sikerülne!

Szeretettel ölel

[Egyed] Péter

Kedves Gábor,

nagyon hálás vagyok az interjúm közléséért, nekem nagyon fontos volt, hogy Magyarországon is lássák, miről folyik itt valójában a vita. Vita, mondanám, de itt nem kerülhet sor semmiféle párbeszédre, ezeket a dolgokat simmiféle fórumon ki nem mondhatam akkor (1988. tavaszán) és – most sem. Viszont a néma embernek Magyarországon nem érthették a szavát, és ezért elég sok ostobaságot terjesztettek rólam odaát.

Küldök még két Bevezetést. Egy Európa-ideo- és pszichogrammot is írtam. Miközben postázom az esszét, örömmel idézem fel Az elárult Európádat, az ártatlanságról és a jaltai botránnyról kifejtett gondolataiddal összhangban érzem magam.

A Bevezetésekből 12 folytatást írtam meg, majdnem mind a Jelenkorban jelent meg, egy a Vigiliában és egy itt, a Losoncz Alpár és Fenyvesi Ottó által szerkesztett Symposium-emlékkönyvben. Most még befejezem az elbeszélés megtalálását, és kész lesz a könyv. Már januárban, februárban a kezébe adhatom.

Küldök még egy kis jegyzetet is, nem a közlés végett, inkább csak tájékoztatásul, hogy lásd, még egy terhet emeltem fel ezzel a nyílt levéllel, amely egyébként a belgrádi Borbában jelent meg (1990. május 1.) és vihart kavartam. De úgy éreztem, ezt mindenképpen fel kellett vállalnom. Nem tehettem mást.

Vihar persze van itt elég. Napokig tudnék róla mesélni, de akkor sem lehetne mindent elmondani. Lehet, hogy ez az ország holnap nem fog létezni, de az biztos, hogy ha megmarad, akkor egészen más módon lesz. Ezeket a gyors, néha hihetetlen, iszonyúan veszélyes töréseket közvetlen közletről szemléltem, szinte belülről, kevés nem szláv embernek volt alkalma erre.

Az a „bumaska”, amiről beszéltünk, nem okoz problémát. A pesti utam után meg fogom tudakolni, milyen adatok kellenek, és pontosan megírom. Predrag Marković biztosan küldeni fog meghívólevelet. Szóval, ez nem jelent semmiféle problémát.

Barátsággal öllelek,

[Végel] László

Újvidék, 1990. május 5.

[„Europa zdradzona” címmel tartottam előadást júniusban Varsóban, ennek szövege jelent meg valahol (*Magyar Napló?*) magyarul. A nyílt levél elkallódott. „bumaska”: Belgrádba készültem, és ehhez akkoriban meghívólevél kellett.]

Kedves Barátom,

elolvastam a Fragments-t, nagyszerű könyv. Feltétlenül meg kell jelentetni magyarul.

A fordításra, megtisztelő felkérésed teljesítésére sajnos nem vállalkozhatom. A Holmi nagyon lefoglal, egyre inkább. A Barthes-kötet hosszabb, mint jelezted, 10-12 ív, és nem könnyű szöveg. Van néhány kínos kötelezettségem, Kosztolányi összes leveleinek sajtó alá rendezése, Kundera regényelméletének fordítása, stb. Tehát nem tudnám időben megcsinálni.

Sokszor üdvözlöl
és kézírataidat várja
híved:

Réz Pál

május 7.

[Roland Barthes *Fragments d'un discours amoureux* (Párizs, Seuil, 1977) c. könyvéről van szó. Végül Albert Sándor fordításában az Atlantisz adta ki 1997-ben.]

(A levelek közlését a következő számunkban folytatjuk.)

LOVÁSZ PÁL, AZ IRODALOMSZERVEZŐ

A Janus Pannonius Társaság és a Sorsunk

„Ha megkérdeznének, mi volt életem legnagyobb öröme, azt felelném: a fiam, az unokám születése, s a Janus Pannonius Társaság létrejötte” – fogalmazta meg élete alkonyán Lovász Pál.¹ Az utókor is mindenekelőtt jelentős irodalomszervezőként tartja számon, jóllehet már ifjúkori költői munkássága is figyelmet érdemlő.² Ám a Janus Pannonius Társaság megalapításával, amelynek kezdeményezője volt, a pécsi irodalmi (részben a tudományos és művészeti) élet közel másfél évtizednyi időre országos rangra emelkedett. Szülőföldjéről, a Bácskából hozta magával a tapasztalatot: az alkotók szervezetbe tömörülése nélkül erőtlenebb az irodalom, aligha van irodalmi közélet, ahol viszont működik társaság, ott az egyesülés segítséget, bátorítást, teljesítményre való ösztönzést, a kapcsolatépítés lehetőségét jelenti az írók számára.

A társaságalapító

Halála évében, 1975-ben adott interjújában³ szól arról, hogy amikor 1928-ban Budapestről Pécsre került, szinte biztosra vette valamilyen irodalmi társaság létezését, majd meglepetéssel tapasztalta annak hiányát. Rövid idő alatt felismerte, hogy jelentős szellemi erők működnek a városban, részben az Erzsébet Tudományegyetemen, részben az intézmény falain kívül. Rájuk kellett tehát támaszkodnia a továbbiakban. Visszaemlékezése szerint „az első kísérleteket egy igényes társaság” pécsi létrehozására 1929 karácsony táján kezdték meg, majd mintegy másfél éves szervező/előkészítő munka kellett a sikerhez.⁴

Nagy kihívást jelentett az egyetem rangos oktatóinak – például a hazai pozitívizmus nagy alakjának, Tolnai Vilmosnak; a neves szellemtörténésznek, a *Minerva* folyóirat szerkesztőjének, Thienemann Tivadarnak; a francia tanszék vezetőjének, Birkás Gézának; a kiváló filozófusnak, Halasy-Nagy Józsefnek; a neves klasszika-filológusnak, Koltay-Kastner Jenőnek – hogy csak néhányukat említsük – a megnyerése. Ez összefüggött az egyetem viszonylag zárt világával, Lovász Pál bácskai, tehát nem pécsi származásával, továbbá azzal a ténnyel is, hogy a kezdeményezés nem az egyetemről indult.

Sokat ígérőnek mutatkozott az egyetemen kívüliekkel történő kapcsolatfelvétel. A tudós könyvtárigazgató, Várkonyi Nándor; Dénes Gizella, a népszerű író; Kocsis László

¹ Harcos Ottó: „Az angyali költő”, *Dunántúli Napló*, 1970. május 14.

² Lásd mindenekelőtt ifjúkori publikációit, valamint az 1922-ben Óbecsén megjelent *Tiszamentén* című verseskötetét, amelyet mint a jugoszláviai magyar irodalom első jelentős teljesítményét üdvözölt a korabeli kritika, és tart nyilván az irodalomtörténet-írás.

³ Bertha Bulcsu: „Lovász Pál”, in: uő.: *Délutáni beszélgetések*, Szépirodalmi, 1978.

⁴ Lovász Pál: *Karácsony táján. Képek a Janus Pannonius Társaság életéből*, (kézirat, 1969. december) – a Lovász család tulajdona.

papköltő; Sásdi Sándor író; Berze Nagy János néprajzkutató; Fitz József, a kiváló nyomda- és könyvtártörténeti szakember; Fülep Lajos művészettörténész és református lelkes; Zsikó Gyula a tehetséges újságíró és mások ugyanis a korábbiakban nemcsak tehetségüket bizonyították, hanem szervezőképességüket is. Azt, hogy az egyetem oktatóival, továbbá a hazai irodalmi és művészeti élet legjobbjaival együttműködve életképes irodalmi társaság létrehozói és működtetői lehetnek.

A sikert valószínűsítette, hogy irodalmi társaság alapításának Pécssett már voltak előzményei. A szerb megszállás idején – meglehetősen bizonytalan és fenyegető légkörben – jött létre 1920. január 18-án a Pécsi Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, ám a *Vasárnapi Lapok* címmel folyóiratot is megjelentető szerveződés Pécs szerbek alóli felszabadulása után rövidesen megszűnt. Később, 1927-ben az Erzsébet Tudományegyetem bölcsész-hallgatói – Holler András, Kardos Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kováts József és Patkós György – kezdeményezték tanáruk, Tolnai Vilmos irányításával egy önművelő társaság megalapítását Batsányi János Irodalmi Kör néven. A Janus Pannonius Társaság alapítói közül többen résztvevői voltak ezeknek a korábbi kezdeményezéseknek. Ám a legfőbb motiváló erő az jelentette, hogy Trianon után a nemzet sorsának jobbrafordulását sokan – köztük a világháború következtében elszakított területről származó Lovász Pál is – a kulturális megújulástól várták. Az alapítás sikeréhez hozzájárult, hogy egyre többen ismerték fel az ország (benne a kultúra) mértéktelen központosításának, a főváros „túlsúlyosságának” káros következményeit. Sürgette a megalapítást, hogy az irodalom és az írók helyzete egyre rosszabbá vált. Végezetül elősegítette a létrejöttét az is, hogy más, nagy múltú irodalmi társaságokban értékrendbeli zavarok voltak tapasztalhatóak, egyre kevésbé töltötték be hivatásukat.⁵ Lovász társaságalapító vállalkozása tehát reális és elérhető célokat tűzött maga elé, és rövid idő alatt nagy sikert aratott. Várkonyi hangsúlyozza: Lovászé az érdem, jóllehet ezt ő maga túlzott szerénységével gyakran elhallgatta, sőt még akkor sem tiltakozott, amikor például a tízéves jubileumon Fischer Bélát megcsalta az emlékezete, és a kezdeményezést Surányi Miklósnak tulajdonította emlékbeszédében.

Minderről Lovász Pál a Janus Pannonius Társaság tíz esztendejét feldolgozó tanulmányában⁶ a következőket írta: „... a talpra-állás eszközeinek keresésénél szembeszökő lett az a zibbadtság, melyet az ország vérkeringésében a mértéktelen központosítás okozott. Ennek súlya nem csak az államhatalom szerveiben, hanem az élet más területein s az irodalomban is éreztette káros hatását. A főváros mindenekfölött ítélő kezét a megkicsinyített ország legtávolabbi helyére is kinyújtotta, Budapest szellemi árnyéka minden tájra ráfeküdt, a vidék elvesztette lelki önállóságát, sajátosságának öntudatát. Egy másik súlyos tünet: a gazdasági válság következtében az irodalom a legmostohább helyzetbe került, az írók nélkülöztek, kiadóra nem találtak, társadalmi tekintélyük lecsökkent. Ekkor Pécssett, a szellemi élet felserkent köreiben erős vágy született, hogy irodalmi társaságot alakítsanak”.

Ezek – a Társaság történetével foglalkozó korábbi publikációkban⁷ kevésbé hangsúlyozott motívumok – vezérelték az egyesülés gondolatának elindítóit, vitték el őket 1930 őszén a *Dunántúl* című napilap szerkesztőségébe azzal a céllal, hogy a Társaság létrehozását segítő előkészítő bizottságról tárgyaljanak. A bizottság – Fischer Béla alispán otthonában tartott

⁵ Várkonyi Nándor visszaemlékezésében példákat is említ. Például azt, hogy a Kisfaludy Társaságban Vargha Gyula azzal fenyegetőzött, hogy nem ír több verset, ha Babitsot felveszik. A Petőfi Társaság miközben kizárta tagjai közül Juhász Gyulát, felvette a tehetségtelen József főherceget. A Pen Club pedig elnöki székébe emelte Pekár Gyulát. És folytathatnánk az anomáliák sorát. – *Pergő évek*, Magvető, Budapest, 1976.

⁶ *Sorsunk*, 1941. október–december.

⁷ Horváth Veronika: „Fejezetek a Janus Pannonius Társaság történetéből”, in: *Baranyai Helytörténet-írás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1979*, Szita László (szerk.), Pécs, 1979. 215–264; Olasz István: „Hetven éve alakult meg a Janus Pannonius Irodalmi Társaság”, *Pécsi Szemle*, 2001. tél, 58–67.

– ülésein a későbbiekben rendszeresen részt vett Fitz József, Kocsis László, Koszits Ákos, Linder Ernő, Máté Károly, Surányi Miklós, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Várkonyi Nándor és Lovász Pál. Ez a bizottság választotta, Lovász szerint jelképszerűen, a Társaság névadójául a humanista kultúra messze földön híres képviselőjét, Janus Pannoniust.

A másfél éves előkészületekben Lovász játszotta a meghatározó szerepet. Kiváló segítőtársakra is akadt. Így Császár Géza, a tehetséges újságíró, író, ekkor a *Dunántúl* című napilap belső munkatársa (aki igen invenciózus recenziót közölt 1922-ben Lovász első kötetének megjelenése alkalmából),⁸ valamint Linder Ernő újságíró, nyomdai vezető és mások segítségével Lovásznak sikerült leküzdenie a szervezőmunka kezdeti nehézségeit. Az egyetem oktatói az első megkeresés alkalmával ugyan elzárkóztak a részvételtől, mivel álláspontjukon azonban változtattak, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a népszerű, pécsi származású, ekkor a fővárosban élő, Corvin-koszorúval is rendelkező író, Surányi Miklós – Lovász Pál személyes megkeresésére – elvállalja az elnöki posztot.

Az egyetemi emberek közül egyedül Tolnai Vilmos (aki az elnöki tisztségre szóló felkérést ugyan elhárította) állt kezdetől fogva a kezdeményezés mellett, és tartott ki végig, egészen 1937-ben bekövetkezett haláláig. Lovász Pál a város vezetőit, mindenekelőtt Fischer Béla alispánt, az irodalom támogatóját is megnyerte az ügynek.

Lovászt valósággal meglepte az a lelkesültség és odaadás, amivel Fischer az anyagi, pénzügyi feltételek megteremtésében szerepet vállalt, továbbá az is, hogy azonnal felajánlotta a vármegyeháza gyönyörű barokk termét a felolvasóülések megtartására.⁹ Mindenekelőtt ő szerezte meg a vármegye, a város, a különböző intézmények és vállalatok rendszeres anyagi támogatását is a Társaság számára. A későbbi közös munkára emlékezve Fischer segítőkészségéről a következőket írja: „Ha az irodalom ügyében felmentem hivatalába, mindig soron kívül, az előadókat megelőzve jutottam be hozzá. Íróasztalánál ülve, a hivatalos aktacsomók között nemegyszer órákig foglalkozott azokkal a tervekkel, hogyan lehetne a vármegyében a pártoló tagok körét bővíteni, majd a folyóirat, a *Sorsunk* előfizetőinek számát szaporítani”.¹⁰

Lovász a Társaság kezdeti működéséről szólva Fitz József, a neves könyv- és nyomdász-történész, Fülep Lajos művészettörténész, Berze Nagy János néprajztudós, Sásdi Sándor író, valamint a már korábban említett egyetemi oktatók személyét emeli ki, akik nagymértékben segítettek munkájában.

Az alapítás után negyven esztendővel a megalakulás körülményeit a következőképpen idézte fel: „Életem legszebb emlékei közé tartoznak a Janus Pannonius Társaság létrejöttének eseményei... A szervezés munkáját sok nehézség gátolta, de az igényességet, magas színvonalat kellett szem előtt tartani, hiszen a város évszázadokon átsugárzó ősi kultúrája műveltségbeli hagyományokat őriz. De a szellemi színvonalat szabó Tudományegyetem bölcsészeti karának tanárai segítségül siettek. Megilletődéssel tudok visszaemlékezni arra a meglepő örömrre, amellyel Surányi Miklós az elnöki tisztségre való felkérést fogadta, amikor őt Budapesten fölkerestem. Minden felolvasóülésre, még betegen is, leutazott. Babits Mihály is az első ünnepélyen versei felolvasásával szívesen szerepelt. De külön meg kell említenem a legelső patrónusok közül Fischer Bélát, aki a társaság anyagi alapjainak és társadalmi, erkölcsi megsegítésének biztosítása érdekében kezdetől fogva mindvégig felejtethetetlen odaadással és eredményességgel fáradozott”.¹¹

1931. június 10-én délután öt óraker a Nemzeti Kaszinó emeleti nagytermében¹² jelentős egyházi és világi személyiségek, ismert írók és költők gyűltek össze Pécsen. Lovász

⁸ Császár Géza: „Lovász Pál, Tiszamentén” *Délbácska*, 1922. május 7.

⁹ Lovász Pál: *Irodalmi emlékeimből*, (kézirat) – a Lovász család tulajdona.

¹⁰ I. m., 5.

¹¹ Harcos Ottó: „Az anyagi költő” *Dunántúli Napló*, 1970. május 14.

¹² Később Tiszti Kaszinó, majd Helyőrségi Művelődési Ház.

Pál a népes és rangos gyülekezetből mindenekelőtt a Babits Mihállyal való találkozását sorolta a feledhetetlen személyes emlékei közé, azt a költőt emelve ki a nagyszámú megjelent vendégből, aki szerénységével tűnt ki a többiek közül, és aki „halkan, szenvtelenül, észrevétlen modulációkkal adott elő. Hangjában a gondolatoktól, érzésektől, érzelmektől fűtött megannyi hangszín, változat lopózott be. Előadása lenyűgöző volt” – írja visszaemlékezéseiben¹³ az *Esti kérdés*, az *Utca estefelé*, a *Cigány a siralomházban*, valamint az *Itália* című költemények szerzői tolmácsolásának hatásáról. Babits iránti tisztelete oly mély és maradandó volt, hogy a Társaság 1941-ben történt megújításakor őt szerette volna a díszelnöki funkcióba emelni. Később is elismeréssel szólt Babits szerepéről. „Nagy hálával kell gondolnunk Babits Mihályra – írta 1962-ben. Meleg érzelemmel köszöntötte az alapítás gondolatát, részt vett mindjárt az első ülésünkön, s mindenkor készségesen adott tanácsokat. Illyés Gyula megválasztását is ő javasolta.”¹⁴

Jelentős szerepe volt az 1941-ig titkárként, majd főtítkárként dolgozó Lovásznak abban is, hogy a Társaság kezdettől fogva aktív munkát végzett az alapszabály, valamint az örökös tiszteletbeli elnök, a nagy tekintélyű Klebelsberg Kunónak az alakuló ülésen elmondott programadó beszédének szellemében, mindenekelőtt arra törekedve, hogy a társulat „működési körét majd ki kell terjesztenünk az egész Dunántúltra is, ... szellemi téren képviselni kell a dunántúli gondolatot”.¹⁵ A „dunántúli gondolat”, a pannonizmus volt a Társaság működése során meghatározónak tekinthető szellemiség, amelynek a különböző rendezvények, felolvasóülések, kiadványok mind hatásos kifejezői voltak.

A „dunántúliság” jegyében hirdette meg a Társaság – a Klebelsberg Kunó által e célra felajánlott 2000 pengőre alapozva – 1931-ben pályázatát „egy olyan regény megkoszorúzására, amely tárgyát a Dunántúl jelenéből vagy múltjából veszi, abban a Dunántúl lelkiességét, tiszta irodalmi és művészi eszközökkel rajzolja meg anélkül, hogy abban regionalista vagy separatistikus irányzatokat hangsúlyozná”.¹⁶ Mivel azonban a pályamunkák a Dunántúl lelkiességét visszatükröző motívumokat nélkülözték, a társaság a pályadíjat nem adhatta ki – állapította meg Lovász Pál a Társaság 1931–1932. évről szóló titkári jelentésében.¹⁷ A pályázat határidejét hiába hosszabbították meg, a 2000 pengős díjat később sem ítélték oda, mert a bírálók egyoldalúnak tartották volna annak elismerését, hogy a dunántúliságnak, a magyarság arculatának szinte kizárólagos képviselője a parasztság. „A regények szerzői úgy látszik, a dunántúli lelket úgy értelmezik, hogy a földből, a paraszti világból kell kisarjadnia. Roppant hibája a magyar irodalomnak, hogyha az író magyaros és nemzeti akar lenni, akkor mindig a paraszthoz, a föld népéhez nyúlt hozzá” – mondja az 1932. június 10-én kelt jegyzőkönyv.¹⁸ A regénypályázat sikertelen története jól mutatja a Társaságnak a különböző irodalmi felfogások, irányzatok közötti kiegyensúlyozó szerepre, az „el nem kötelezettség”-re való törekvését (amelyet Lovász is képviselt), ugyanakkor a dunántúli irodalom teljesítőképességének korabeli gyengeségét is.¹⁹

¹³ Közli Horváth Veronika, i. m., 226.

¹⁴ Levél Pákolitz Istvánnak, 1962. május 15. 6., a Lovász család tulajdona.

¹⁵ Az 1931. évi alakuló ülésről készült jegyzőkönyv alapján idézi László Lajos: *Sorsunk. A pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság folyóirata*, Pécs, 1966. 16.

¹⁶ A felhívás megjelent: *Dunántúl*, 1931. július 7.

¹⁷ I. m.

¹⁸ Idézi: László Lajos: *Sorsunk*, Pécs, 1966. 18.

¹⁹ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a beérkezett 18 jelíges pályamű közül a legjobbnak az *Örök láng* címűt ítélte az ötfős bíráló bizottság, amelynek tagjai Tolnai Vilmos, Birkás Géza, Fülep Lajos, Fitz József és Várkonyi Nándor voltak. A legjobbnak ítélt mű szerzője Bertalan Kornélia úrnő volt. – A Janus Pannonius Társaság 1932. június 2-i Választmányi ülésének jegyzőkönyve – Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága Történelmi Osztálya (BMMI TO), Lovász-hagyaték.

Az irodalom és a művészetek legjobbjait felvonultató események, a Társaság tevékenysége nagyszabású kísérlet volt a hazai kulturális élet centralizációjának oldására, arra, hogy a szellemi szférában is meginduljanak és kiteljesedjenek a decentralizációs folyamatok. 1932-ben Surányi Miklós elnök az irodalmi decentralizációról beszélt, abban bízva és azt hangsúlyozva, hogy „a magyar irodalom megújítása inkább jöhet a vidékről, mint Budapestről”. Klebelsberg pedig úgy gondolta, hogy „az Alföld és a Dunántúl sajátosságait érvényre kell juttatni” a munka során. 1933-ban a Társaság első közgyűlésén Surányi Miklós terjedelmes elnöki megnyitójában – az elhunyt Klebelsbergre emlékezve, vele egyetértésben – hangsúlyozta: „ő mély meggyőződéssel hirdette, hogy az új magyarság nem Budapesten, hanem a vidéken fog megszületni. Ő valóban úgy érezte, hogy minden jó a vidékről jön. És mint a nyugati orientáció fanatikusa, azt tartotta, hogy a Dunántúl a híd a nyugati kultúra és a keleti magyar genius között.”²⁰ Abban hitt, hogy „elérkezik az az állapot, amelyben a magyar szellemnek egy magasabb fokú kiegyenlítődéseben nemcsak a főváros hat majd a vidékre, hanem a vidék is a fővárosra”.²¹ A vezetők, köztük Lovász Pál is, a jövőt a Társaság működési terepének fokozatos kiterjesztésében, idővel országos rangúvá emelésében látták, abban, hogy fokozatosan átlépve Pécs és Baranya vármegye határát, majd a Dunántúlt is, a Társaság létrehozandó országos folyóiratával, országos pályázataival, kiadványaival, felolvasóüléseivel, más irodalmi rendezvényeivel, ezek szellemiségével a hazai kulturális, irodalmi folyamatokat és a határon túlra került magyarság irodalmát integráló szervezetté, Budapest kulturális „ellensúlyává” képes majd válni.

Az értékközvetítő

E törekvések megvalósításáért sokan tettek erőfeszítéseket. Közülük is kiemelkedett Várkonyi Nándor (akihez ekkor a helyi szerzők általában elvitték írásaikat) és Lovász Pál (akinek kezében összefutottak a különböző irodalmi, kulturális rendezvények, felolvasó-est előkészítésének, lebonyolításának szálai, és aki lényegében a Társaság kapcsolatrendszerének kiépítője és működtetője volt).

A pályája kezdetén álló Csorba Győző a Társaságot a helyi irodalmi élet erősítő összefogó és segítő szervezetként említi *A város oldalában* című interjúkötetében.²² Eszerint az első könyvével (*Mozdulatlanság*) a pécsi irodalmi életben figyelmet keltő Csorba számára az indulásnál igen fontosnak bizonyult a Társaság és annak szellemi holdudvara. Például az a lehetőség, hogy a Társasághoz különbözőképpen és különböző mértékben kötődő személyekkel (így például Fischer Béla nyugalmazott alispánnal, András Endre költővel, Lovász Pállal és másokkal) szombatonként rendszeresen találkozhatott és elbeszélgethetett a Korzó kávéházban. Olyan jelentős írókkal ismerkedhetett meg, mint Németh László, vagy kapcsolatba kerülhetett az erdélyi származású, később az idők szociális ellátásában kiemelkedő eredményeket elért, Pécsből „magyar Athént” álmodó, hányattatott sorsú Esztergár Lajos polgármesterrel. Ő – Csorba visszaemlékezése szerint – egy teljes nyomdát vásárolt és rendezett be az 1941-ben induló *Sorsunk* számára a Munkácsy Mihály utcában, amelyet aztán 1945-ben a három nagy párt képviselői, a kisgazdák, a szociáldemokraták és a kommunisták széthordtak, és a saját céljaikra hasznosítottak.

A fiatalon, mindössze húszesztendősen ideérkező Weöres Sándor is Várkonyiban és Lovászban lelt igaz barátokra és támogatókra, bár köztük később a *Sorsunk* arcula-

²⁰ Surányi Miklós elnöki megnyitója a Janus Pannonius Társaság 1933. február 3-án tartott első rendes közgyűlésén, a Janus Pannonius Társaság kiadása – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

²¹ Uo.

²² Jelenkor Kiadó, Pécs, 1991. Az interjút készítette: Csuha István.

tát, követendő irányvonalát illetően nézetkülönbségek is kialakultak. A fiatal Weöres „pécsi beilleszkedését”, otthonra találását nagyrészt nekik köszönhette. Például azt, hogy alkotói pályájának indulása kedvezően alakult; hogy ő lehetett a negyvenes évek elején alapított városi könyvtár első vezetője; hogy bekerült a *Sorsunk* szerkesztőbizottságába. Végezetül azt is, hogy a későbbiekben sorra jelenhettek meg Pécsen verseskötetei (*Hideg van* [1934] – a költő saját költségén; *A teremtés dicsérete* [1938], valamint a *Theomachia* című drámai költemény [1941], mindkettő a Janus Pannonius Társaság kiadásában), illetve a doktori disszertációja, *A vers születése* [1939]. Az ő segítőkézségük eredményeként az ifjú költő a Janus Pannonius Társaság szellemi holdudvarában meglegelte a helyét, 1933 és 1943 között igazi irodalmi otthonává vált Pécs.

Weöres számos alkalommal tesz utalást leveleiben a Lovász Pál részéről tapasztalt és folytonosan megnyilvánuló segítőkézségről. 1938-ban *A teremtés dicsérete* megjelenése alkalmából például arról ír, hogy „holtig hálás” mindezért Lovásznak, Fischer alispánnak és a Janus Pannonius Társaságnak. „Melegítő érzés” – mondja –, hogy saját szűkebb pátriája irodalmi társasága lett első könyvének a kiadója.²³ Majd amikor felmerül egyes versek (*Pastorale*, *Grófkisasszony*, *Ciróka-játék*) esetleges kihagyása a kötetből, akkor is Lovásszal osztja meg dilemmáját, és – nagy költői öntudattal – kijelenti: a versek kényszerű elhagyása esetén inkább lemond a kötet megjelenéséről.²⁴ Később ismételtel köszönetét fejezi ki, hogy a Társaság vállalta könyvének kiadását, hiszen nagy áldozatról van szó, mert „a versek iránti érdeklődés minimális a mai világban” – írja. Egyúttal jelzi: belenyugszik a *Pastorale* kihagyásába, megértve, hogy a Társaság nem vállalhatja olyan vers kiadását, amelyet az olvasó esetleg pornográfiának minősíthet.²⁵

Lovász valóban sokat tesz nem csak *A teremtés dicsérete* megjelentetéséért, hanem terjesztéséért, népszerűsítéséért is. Ő biztosítja, hogy a könyv eljusson a Társaság 150 pártoló, 30 alapító, 10 tiszteleti, 35 rendes és 10 levelező tagjához, valamint más irodalmi társaságok elnökségéhez. A legszebb első példányt elküldi az általa oly nagyra becsült Babits Mihálynak.²⁶ Elősegíti a könyv megfelelő sajtónyilvánosságát is.²⁷ Örömmel tájékoztatja az ifjú költőt a kötet kedvező visszhangjáról. Lovász széles körű és jól működő kapcsolatrendszerét mutatja, hogy Vajthó László, Várkonyi Nándor, Takáts Károly, Jékely Zoltán is őt tájékoztatja véleményéről, illetve arról, hogy írni kíván a nagy tehetségű ifjú kötetéről.

Weöres Csöngérről, falusi magányából megírja Lovásznak: kiknek küldött tiszteletpéldányokat, kiktől kapott visszajelzést, elismerő sorokat, hogyan halad a doktori disszertációja megírásával, illetve megvédésével.²⁸ Lovász folyamatosan tájékoztatja őt a Társaság életéről, a felolvasóületekről, az ifjú költő pedig felajánlja, ha vannak általa Csöngérről elintézendő „Janus-ügyek”, akkor készséggel vállalja azokat.²⁹ A későbbiekben sem feledkezik meg támogatójáról, 1941. március 8-i levelében háláját juttatja kifejezésre „Bátyjának”. „Most már véglegesennek látszik a pécsi alkalmaztatásom, amit főképp Neked köszönhetek. Talán már júliusban Pécsre kerülök, és megkezdhetem a fölállítandó városi könyvtár előmunkálatait. Igazán nem tudom, hogyan fejezhetném ki Irántad való hálámat” – írja Lovásznak.³⁰

²³ Weöres Sándor 1938. október 24-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁴ Weöres Sándor 1938. november 20-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁵ Weöres Sándor 1938. december 10-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁶ Lovász Pál 1938. december 14-i levele Weöres Sándornak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

²⁷ Lovász Pál 1938. december 18-i levele Zsíkó Gyulának (másolat) – a Lovász család tulajdona.

²⁸ Weöres Sándor 1938. december 29-i, 1939. január 17-i, 1939. március 1-i, 1939. június 16-i, 1939. október 31-i levelei Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁹ Weöres Sándor 1939. december 29-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

³⁰ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*, Pesti Szalon–Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998. II. kötet, 271.

Lovász visszaemlékezése szerint Weöres valójában már tartósabb pécsi letelepedése előtt, az 1930-as évek elején bekapcsolódott a Társaság munkájába, amikor évről évre heteket, hónapokat töltött a városban. „Látva az igényes tennivalók mellett a sok aprómunkát, a maga szerénységével és odaadó készségével ajánlotta föl, hogy segít a legegyszerűbb adminisztrációs feladatok ellátásában is” – írja 1962-ben.³¹ Kettejük kapcsolatát erős szálak tartják össze egy életen át: Lovász az idő múltával Weöres kiteljesedő alkotói pályáját egyre nagyobb elismeréssel kíséri, örökké büszke arra, hogy például a *Theomachia* című drámai költeményt, ezt a mindössze 22-23 éves fiatalember által írt „őselemi erejű, modern ragyogású, antik szépségű kompozíciót” a Janus Pannonius Társaság adta ki.³² És igen nagy szeretettel emlékezik vissza az első verseit író ifjú költőre: „a könyv elején új fényben találtam rá azokra a verseidre, melyeket még csaknem gyerekfejjel írtál, s amelyeket annak idején magaddal hoztál Pécsre – írja 1957-ben. Közülük egy-kettő megvan nekem kéziratban is; még akkor kaptam Tőled ezeket, amikor Csöngérről érkezvén téli esteiken, betoppantál hozzánk meleg kis bundádban. Már egy pohár bor után elnyomott az álmom, s amikor alvó arcodat néztem, feleségemnek azt mondtam, olyan vagy, mint egy mesebeli királyfi”.³³

A Társaság kisugárzó, az értékeket integráló hatását igazoló példák sorában említhető például az is, hogy Bárdosi Németh János – az akkor Szombathelyen élő, az *Írott Kő* című irodalmi folyóiratot szerkesztő költő – Fischer Béla és Lovász Pál segítségével – 1943-ban Pécssett telepedett le, és munkássága itt teljesedett ki.

Mindenekelőtt Lovász és Várkonyi érdeme, hogy a megalakulást követő években a kortársak kiválóságai voltak felolvasóülések résztvevői Pécssett. Így többek között Áprily Lajos, Reményik Sándor, Bánffy Miklós, az Erdélyi Szépművészek Céh elnöke, Illyés Gyula és Fülep Lajos, Szabó Lőrinc és Dsida Jenő, Kós Károly és Nyíró József. Surányi Miklós elnök és Lovász Pál titkár vezetésével a Társaság az értékek és a tehetségek tiszteletét és megbecsülését honosította meg és biztosította a mecsekaljai városban,³⁴ úgy, hogy minden nehézség és veszteség ellenére (1932. október 11-én meghalt Klebelsberg Kunó, 1936. június 23-án elhunyt Surányi Miklós, 1937. július 29-én pedig Tolnai Vilmos, 1934-ben Pécsről Budapestre távozott Thienemann Tivadar), a harmincas években is a korábbi intenzitással működött. Fórumot biztosított – az említetteken túl – például Jékely Zoltán, Csuka Zoltán, Harsányi Zsolt, Berde Mária, Sásdi Sándor, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Ignotus Pál, Takáts Gyula, Kodolányi János, Szőnyi Ottó, Féja Géza, Zolnai Béla, Kolozsvári Grandpierre Emil, Halász Gábor, Dénes Gizella és mások műveinek és – gyakran meglehetősen eltérő – nézeteinek, gondolatainak. Nyíltan vállalt törekvése volt a dunántúli szellemi értékeknek a határokon túlra került országrészek értékeivel történő kicserélése. Ezt szolgálták az erdélyi, a délvidéki és a felvidéki írók részvételével tartott felolvasóülések, ezt tanúsítja Lovász Pál levelezése is, amely mindenekelőtt a szülőfölddel, a Vajdasággal és Erdéllyel való kapcsolatok gondos ápolásáról tanúskodik.

Lovász a Társaság iránti alázattal végezte irodalomszervező munkáját, saját irodalmi előmenetelével nem foglalkozott, keveset írt, keveset szerepelt. Ismerői, barátai ezt gyakran tették szóvá számára, ám mindezek ellenére nem, vagy csak igen ritkán találkozhatunk vele költőként a Társaság rendezvényein. A régi barát, a jeles műfordító Bardócz Árpád például 1933-ban kötet összeállítására és kiadására buzdítja. „Azok a kis miniatűrök, amelyeket évekkal ezelőtt olvastam Tőled a Napkeletben, nagyon szépek és nagyon értékesek. Valahogy ki kellene Neked is jönnöd velük” – írja.³⁵ Várkonyi Nándor egy évvel

³¹ I. m., 4.

³² Lovász Pál 1957. október 7-i levele Weöres Sándornak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

³³ Uo.

³⁴ A Janus Pannonius Társaság 1934. január 15-i felolvasóülésének jegyzőkönyve – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

³⁵ Bardócz Árpád 1933. december 17-i levele Lovász Pálnak – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

később enyhe rosszallását fejezi ki, hogy Lovász nem olvas föl a rendezvényeken: „Ceterum censeo... nem járja, hogy a Janus Pannonius Társaság programjain éppen főtitkára nem szerepel”.³⁶ Viszont következetességével elérte, hogy a Társaság később is a humanitás, a demokrácia, a béke hirdetője volt: akkor is, amikor a világpolitikai folyamatok már jól érzékelhetően jelezték a nemzetközi konfliktusok elmélyülését. A harmincas évek végétől, a negyvenes évek elejétől tevékenységében mindenekelőtt a német terjeszkedés veszélyével kapcsolatos aggodalmak kapnak hangot, majd erősödnek fel. Lovász Pál a nemzeti értékeket őrző és védő törekvéseknek meghatározó személyisége volt mind a Társaságban, mind a *Sorsunk*-ban. Várkonyi a *Pergő évek*-ben Lovásznak a vallott értékeihez mindvégig hű, erkölcsileg hajlíthatatlan személyiségével kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „a hiperkorrekt, érzékeny lelkű és idegzetű Lovász nem habozott illegális bűncselekményekre vetemedni, ha valamely törvény vagy rendelet sértette tisztességérzetét ezekben az elfajult esztendőkből”.³⁷

A származásuk miatt hátrányos helyzetbe került, jogsértést szenvedett alkotók tehát szellemi és lelki támaszra találhattak ezekben a nehéz években is a Társaságban és mindenekelőtt annak titkárában. A zsidó származású tagok kizárásáról szóló rendeletet – nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot – Lovász Pál kizárólag Fischer Béla elnöknek hozta a tudomására, aki viszont felhatalmazta őt, hogy cselekedjen a legjobb belátása szerint. Lovász pedig – anélkül, hogy a zsidó származásúakat kizárták volna a Társaságból, tehát a rendelet végrehajtották volna – főtitkárként jelentette Budapestre a végrehajtást. Végül is nem zártak ki senkit, sőt még a zsidó tagok kártyáit sem távolították el a kartotékrendszerből. Ettől függetlenül a Társaság több tagja halt később mártírhalált származása miatt, többek között Mohácsi Jenő vagy Lovász Pál barátja, a több színművével már a húszas években sikereket arató, Auschwitzban elhunyt Villányi Andor is, akiről Lovász mindig és mindenkor, mint a szerénységet megtestesítő kiváló egyéniségről emlékezett meg.

A kompromisszumteremtő

Már az első elnökségi ülésen, 1931-ben megfogalmazódott egy folyóirat indításának gondolata, amelyet kezdettől fogva Klebelsberg Kunó és Surányi Miklós is támogatott. A kezdeti sikertelenség után, 1933 tavaszán felmerült az anyagi gondokkal küzdő, a kassai Kazinczy Kör kiadásában megjelenő *Magyar Írás* „átvétele”, ám a lap pénzügyi segítséghez jutott, és a terv így okafogyottá vált. Végül is az 1940-es évek legelején Pécs városa, Baranya vármegye és a Pécsi Takarékpénztár nagy összegű, állandó adománya, továbbá a miniszterelnök és a kultuszminiszter jelentős segítsége tette lehetővé a régóta várt pécsi irodalmi folyóirat létrehozását. A folyóirat elindítása, a feltételek megteremtése nagyrészt Fischer Béla érdeme volt, aki, mint a megvalósítás irányítója, a lap megjelenésétől kezdve az igazgatótanács elnöki tisztét is betöltötte. A lap szerkesztésében, fennmaradásának biztosításában, belső vitáinak rendezésében, „válsághelyzeteinek” oldásában viszont jelentős szerepet játszott – Várkonyi Nándor mellett – Lovász Pál is.

A beköszöntő szám *Sorsunk* címmel 1941 húsvétján jelent meg. Várkonyi Nándor főszerkesztőként, Makay Gusztáv, Weöres Sándor és Lovász Pál pedig szerkesztőként szerepeltek az impresszumban. Néhány héttel az indulás után Fischer Béla a Társaság felolvasó-ülésén részletesen válaszolt a folyóirat célját, amelyet egyrészt a dunántúli magyarság erkölcsi, szellemi és gazdasági javainak és értékeinek föltárásában és védelmében, másrészt a parasztságnak az európai műveltségbe történő bekapcsolásában, harmadrészt a

³⁶ Várkonyi Nándor 1934. április 16-i levele Lovász Pálnak – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

³⁷ I. m., 423.

nemzetiségek helyzetének tárgyilagos és szenvedélyektől mentes tárgyalásában, negyedrészt a szépírók és költők legújabb munkáinak bemutatásában foglalt össze. Elengedhetetlennek ítélte az igazság kimondását a múlt és a jelen kérdéseiben, bírálta a polgári középosztály kultúra iránti közömbösségét és anyagi áldozatvállalásának hiányát. Megállapította: „Pécs és Baranya 372 ezer lelket számláló lakosságából... nyolcvanketten, nagyobbára szerény jövedelmű emberek, mint pártoló tagok támogatnak bennünket. – Ha a vármegye állandó bőkezűsége és időnként a pécsi Erzsébet Tudományegyetem adományai nem segítenének bennünket, már régen beszüntethettük volna működésünket...”³⁸

Várkonyi tudatosan és tervszerűen készült a folyóirat elindítására. A *Pergő évek* szerint a harmincas évek végétől részben a külföldi és hazai publikációk, részben pedig saját tapasztalatai, gyalogos országjárásának élményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy a német hódítás veszélyében valósággal viharfelhők gyülekeznek az ország felett, az ország a Harmadik Birodalom részévé válhat, azaz Schwäbische Türkei lehet a Dunántúlból, ami ellen az íróknak, költőknek, tudósoknak szellemi eszközökkel fel kell lépniük. A lap létrehozására vonatkozó „haditerve” számba vette a feladatokat: pénzforrás biztosítása, vezérkar létrehozása, a tagok szaporítása, munkaterv kidolgozása, a pénzügyek, a nyomda, a terjesztés rendezése, az első lapszám megszerkesztése és nyomdába adása. Memorandumban dolgozta ki egy vidéki, regionális folyóirat tervét, amit többekkel megtárgyalt, köztük Lovász Pállal és Makay Gusztávval. A lényeg: a különböző irányzatok összebékítése, a tehetségek útjának egyengetése az országos érvényesülés felé, az elszármazottak szülőföldjükhöz kötése, a szektárius, felekezeti, pártpolitikai ügyek kizárása mellett határozott és tágas történelmi, társadalmi, népi és morális látókör megvalósítása, a széles olvasótáborhoz fordulás, a szűk körű beavatottság hangja helyett az eleven szakszerűség. Lovász és Makay támogatták Várkonyi koncepcióját.

A legnehezebb azonban nem a folyóirat elindítása, hanem működési feltételeinek megteremtése volt. Fischer Béla és Esztergár Lajos befolyása és kapcsolatai, valamint Lovász Pál szorgos segélykérő levelei³⁹ tudták biztosítani a megye és a város rendszeres anyagi hozzájárulását, a közületeknek a folyóirat javára történő „megadóztatását”, a rászoruló íróknak állások nyújtását, a Pécsi Takarékpénztár és a kultuszminisztérium pénzbeli segélyét. „Hanem a munka dandárját, az üzembe helyezést Lovász Pali bonyolította le: szaladgált, tárgyalt, telefonált, levelezett, csupán nekem száznál több levelet írt” – írja Várkonyi.⁴⁰ A folyóirat elnevezése (először a Pécsi Szemle névben gondolkodtak), jeligeje („Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”), irányultsága (szellemi ellenállás a német veszéllyel szemben) szintén Várkonyi tervein alapult, amelyet többekkel, így az akkor Pesten élő Weöres Sándorral, a Pécsen élő Makay Gusztávval és Lovász Pállal is megkonzultált.

A lap programjával mindenki egyetértett, a *Pécsi Szemle* elnevezés helyett viszont Weöres valami frissebbet, vonzóbbat tartott szükségesnek. Kodolányi pedig a *Virrasztó* elnevezést ajánlotta.⁴¹ A folyóirat névadója végül is Várkonyi Nándor lett, attól a gondolatától vezérelve, hogy a nehéz és egyre nehezedő történelmi helyzetben bátorságra van szükség, s ettől a bátorságtól függ a *sorsunk*. Weöres, aki aktívan – például a folyóirat leendő szerzőivel történt kapcsolattfelvétellel, írások kérésével stb. – segítette a lap elindítását és az első szám megjelenését, Várkonyinak szóló levelében megírta, hogy a folyóirat első száma fővárosi körökben „nagy meglepetést okozott, őszinte bámulatot és őszinte irigységet... Csak általában a lapcímet kifogásolták”.⁴²

³⁸ Fischer Béla: „A *Sorsunk* azért küzd, hogy a magyarság sorsa boldogabb legyen”, *Dunántúl*, 1941. június 20.

³⁹ Több tucatnyi megtalálható a BMMI TO Lovász-hagyatékban.

⁴⁰ I. m., 416.

⁴¹ Várkonyi Nándor: i. m., 430.

⁴² Várkonyi Nándor: i. m., 426.

Várkonyi részéről Weöres és Kodolányi egyidejű megnyerése jól mutatja azt az összebékítő tendenciát, melyet a lap működése során igyekezett – több-kevesebb sikerrel – megvalósítani. Ennek a kiegyensúlyozó szerkesztői törekvésnek volt támogatója Lovász Pál is. Alkalmankénti sikertelensége mindenekelőtt abból következett, hogy Várkonyi túlzottan tiszteletben tartotta az írói szabadságot és az eltérő véleményeket. Szerepet játszott benne továbbá időnként egyes írók merevségének, elfogultságának, például Kodolányi gyakran indokolatlanul is gyanakvó magatartásának, kibékíthetetlenül „anti-urbánus” felfogásának a hatása is. Lovász visszaemlékezése szerint Várkonyi a legnagyobb szeretettel viszonyult Kodolányihoz, „az olykor terhes magatartásának, ellentmondásainak” is megértője volt, áldozatos, jó barát, aki a legnehezebb helyzetében anyagilag is igyekezett segíteni rajta. „Továbbá, ő tanított meg mindannyiunkat – mondja Lovász – Kodolányi helyes értékelésére. Így lett aztán ő a Janus Pannonius Társaság alelnöke”.⁴³

Természetesen az urbánusok egy része sem volt mentes az egyoldalúságoktól, egyesek közülük lenézték a népieket, műveletlennek tartották őket. Várkonyi „egyeztető programjának” sikerét jelentette, hogy a *Sorsunk* lapjain nem támadták nyíltan egymást, ám ez végül is kevésnek bizonyult. A két tábor közötti viszony nem vált problémamentessé. Miután Várkonyi főszerkesztőként, egyedül már nem tartotta kezelhetőnek a szerkesztőségben és a szerzőgárdában látenszen megbúvó, időnként egymásnak feszülő indulatokat, 1942 augusztusában segítségért folyamodott. Fischer Bélánál összeült a „válságstáb”. A megbeszélésen Várkonyi több mint egyéves tapasztalatait és a lap jövőjét mérlegre téve, drámai hangú értékelésében érzékeltette, hogy a folyóiratot a népi irány felé kívánja billenteni. Fischer Béla és Lovász Pál megértésükről és támogatásukról biztosították őt. Makay, Weöres és Csorba azonban nem fogadták el Várkonyi álláspontját, és kiléptek a szerkesztőségből. (Igaz, néhány hónap elteltével Weöres és Csorba közölték Lovással, hogy szeretnék az ellentétek elsimítását, és lényegében visszatértek a laphoz, Makayt pedig ugyanekkor a fővárosba helyezték dolgozni.)

Lovász Pál – aki a lap sorsát mindenekelőtt valónak tartotta – tanácsaival, véleményével segítette Várkonyit abban, hogy a távozottakat pótolni, az új helyzetet pedig uralni tudja. Ennek eredményeként lett rovatvezető (Budapestre távozásáig) Angyal Endre irodalom- és művészettörténész, ezután gyorsult fel Bárdosi Németh János Pécsre kerülésének folyamata, *Szegény ország* című verseskötetének – Lovász közreműködésével még 1942-ben történő – megjelentetése, továbbá új munkatársak felkérése, szervezése. Közük volt többek között Erdei Ferenc, Veres Péter, Nagy István, Temesi Mihály, Zsolt Zsigmond, Zsikó Gyula, illetve Rónay György, Kovács Endre, Baránszky-Jób László, Juhász Géza, Bardócz Árpád.

Lovász Pál ideje nagy részét a Társaság ügyei kötötték le, és a későbbiekben elsősorban az igazgatótanácsban dolgozott. Ezzel 1942-ben lényegében „kilépett” a szerkesztőbizottságból, amelyről az akkor már Budapesten élő Makay Gusztáv határozottan le akarta beszélni őt.

Érdekes folyóirat-történeti adalék, hogy Lovász Pál elsőként vette észre a szerkesztőség egyik tévedését, és ezzel segítette a főszerkesztőt egy veszélyes ügy megoldásában. Kiderítette, hogy a *Sorsunk* 1943. júliusi számában Lőrincz Ferenc tanár neve alatt közölt vers valójában plágium, a valódi szerző Áprily Lajos, a vers pedig már megjelent a kolozsvári *Pásztortűz* című irodalmi folyóiratban, továbbá az 1922-es *Esti párbeszéd* című kötetben is.

Lovász Pál a Társaság főtítkáráként sajátos preventív szerepet játszott a *Sorsunk* körül tornyosuló felhők eloszlatásában. Várkonyi 1944. januári *Szerkesztői üzenete* ugyanis

⁴³ Lovász Pál 1969. november 21-i levele Várkonyi Nándornak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

problémák sorát osztotta meg a nyilvánossággal, nyíltan feltárta az ízléskülönbözőségekből eredő vitákat, kritikákat, felháborodásokat és sértődéseket, a mögöttük megbúvó eltérő érdekeket, egyes helyi nagyságoknak a lapba történő beleszólási igényét, a „művelt középosztály” kulturális igénytelenségét, az egészséges kritikai légkör hiányát. És miután az *üzenet* után sem csitultak a kedélyek, nem szűnt meg a bizonytalanság az írók körében, változatlanul fennálltak az illetéktelen beavatkozási szándékok, megmaradtak a Várkonyi címére érkező kirohanások, valahogyan meg kellett szilárdítani a vezetőket, a szerkesztők egységét, a lap és a Társaság helyzetét. Ezt igyekezett biztosítani a Társaság elnökségének 1944. február 15-i állásfoglalása, amelynek megszületésében Lovászé a fő érdem. Az 1944. február 15-i állásfoglalás kimondta, hogy a Társaság nem áll világnézeti alapon, nem elégít ki ilyen célú törekvéseket, egyedül az irodalmi értékeket szolgálja, terjeszti, a közműveltség emelését, a szellemi tájékozódást segíti elő. A folyóirat tulajdonosaként a Társaság ellenőrző szerepe arra szorítkozik, „hogy a lap ne lépje át az íratlan törvényeket”. A szerkesztő határozza meg a folyóirat eszméjét, ő választja ki a munkatársait, munkáját a Társaság vezetői és tagjai nem irányíthatják, „ennek tudatában a közbelépéstől mind általánosságban, mind a részletekben elvszerűen tartózkodnak. Ha azonban a szerkesztő gesztója az önként adódó korlátokat átlépi, a vezetőség a megbízást visszavonja”.⁴⁴ A Lovász és Fischer által aláírt állásfoglalás tisztázta a helyzetet, „házon belül és kívül” egyaránt. A *Sorsunk* helyzete ismét stabilá, a Társaság és a folyóirat viszonya egyértelművé vált, a szerkesztő szuverenitását is deklarálták.

1941-ben, a Társaság megújításának idején mindenekelőtt Lovász Pál rugalmas, a lap életben tartására gondosan ügyelő gondolkodását tükrözte az – a Kodolányi János egyetértésével nem találkozó⁴⁵ – törekvés, hogy a lap igazgatótanácsába válasszanak befolyásos közületi és közéleti személyiségeket. Végül is a működés és a fennmaradás szempontjai kerekedtek felül, és így az igazgatótanács elnöke Fischer Béla ny. alispán, felsőházi tag lett, tagjai pedig Esztergár Lajos, Pécs szab. kir. város polgármestere, vitéz Horvát István, Baranya megye alispánja és Visnya Ernő kincstári főtanácsos, felsőházi tag. Lovász Pál diplomáciai érzékét tükrözte – mondja egyetértően, évtizedekkel később Várkonyi Nándor⁴⁶ –, hogy a címlap versóján szerepeltették az igazgatótanács tagjait, akiknek személye és tekintélye lényegében védelmet nyújtott a szerkesztőségnek, mintegy „fedezte” a lapot az antifasiszta, németellenes, magyarságmentő törekvései és a sorskérdésekkel foglalkozó, bátor hangvételű írásai miatti esetleges támadásokkal szemben. Várkonyi találoán fogalmaz, amikor azt írja, hogy „Fischer Béla, Esztergár Lajos, Horváth István és Lovász Pál társadalmi tekintélyük és hivatali rangjuk kockáztatásával fedezték lapunk gerillaháborúját”.⁴⁷ Csorba Győző ezzel szemben némi mértéktartással ítéli meg Lovász Pálnak a lap létrehozásában és szerkesztésében játszott szerepét. Visszaemlékező interjúkötete szerint⁴⁸ Lovász „félíg-meddig inkább tiszteletből került be a szerkesztőbizottságba. Volt ugyan neki is irodalmi működése, mert még Délvidéken, mielőtt eljött onnan, megjelent egy kötete” – mondja, és érzékelteti, hogy Lovász mindenekelőtt irodalomsegítő, irodalomszervező munkájának és általános emberi megbecsültségének köszönhetette a *Sorsunk* szerkesztőbizottságába kerülését, és kevésbé irodalmi, költői teljesítményének. Hozzátehetjük: diplomáciai érzékének, okos taktikai megfontolásainak, kompromisszumteremtő képességének, a lap életben tartását más érdekek elé helyező gondolkodásmódjának is.

⁴⁴ *Sorsunk*, 1944. március, 195.

⁴⁵ „Mégiscsak író vagyok... s így hasonszőrűek között szívesebben ólálkodom, mint társadalmi előkelőségek között.” – írta Várkonyinak 1941. április 1-i levelében. Idézi: Várkonyi: i. m., 435.

⁴⁶ Várkonyi: i. m., 419.

⁴⁷ I. m., 422.

⁴⁸ *A város oldalában*, Pécs, 1991. 74.

A szervező

A Társaság fenntartását különösen nehezé tette, hogy a gazdasági válság idején kezdte meg munkáját. A működési feltételek megteremtésében jelentős szerepe volt Lovász szervezőmunkájának. Ennek eredményeként a szükséges anyagiak részben támogató-sokból, részben önzetlen segítők adományaiból, részben tagdíjakból „álltak össze”. Így tudta a Társaság biztosítani folyamatos működését. A 100-150 fő közötti létszámú pártoló tag évi 3 pengős hozzájárulása igencsak szerény összeget jelentett a szükségletekhez képest. Elsősorban a nagyobb összegű adományok tették lehetővé a zavartalan működést és a Janus Pannonius Társaság – huszonhat kiadványból álló – kiskönyvtárának megjelentetését. Lovász a tízéves működést áttekintő tanulmányában⁴⁹ kiemeli, hogy évről évre 500 pengős adományt juttatott a Társaságnak Baranya vármegye közönsége nevében Fischer Béla alispán, majd utóda, vitéz Horváth István alispán. Több száz pengővel járultak hozzá a működéshez az Erzsébet Tudományegyetem rektorai: Mansfeld Géza, Dambrowszky Imre, Scipiades Elemér, Birkás Géza, Vinkler János és Tóth Zsigmond. Nendtvich Andor, Makay István, majd Esztergár Lajos polgármesterek Pécs város nevében nyújtottak anyagi támogatást. Megjelölt célra Klebelsberg Kunó gróf 6000 pengőt, vitéz leveldi Kozma Miklós 2500 pengőt, Telesi Sándor pedig 100 pengőt adományozott. A velük való kapcsolattartás mindenneelőtt Lovász feladatkörét képezte.

A Társaság takarékos gazdálkodását, mostoha anyagi feltételeit visszajáról mutatja, hogy Lovász Pál még egykori támogatójának, a Magyarországra történt áttelepülése idején, a húszas évek elején őt segítő Vajthó Lászlónak könyvkiadásra vonatkozó kezdeményezését is kénytelen volt elhárítani.⁵⁰ „A Janus Pannonius Társaság a kiadást nem vállalhatja, mert kevés a pénzünk, költségvetési keretünk igen szűk, s csak legfeljebb néhány íves munkákat adhatunk ki. Ezeket sem haszonra csináljuk, hanem alapító és pártoló tagjainknak adjuk tagilletményként. Az a törekvésünk, hogy egy évben két ajándékot tudjunk adni, s a kiadványok ne kerüljenek sokba”.⁵¹

A pénzügyi helyzet a későbbiekben sem változott meg, hiszen a Társaság 1940-ben „kellő anyagi eszközök hiányában” nem vállalhatott szerepet Janus Pannonius műveinek kiadásában, melynek tervét a Vikár Béla vezette La Fontaine Irodalmi Társaság kezdeményezte.⁵² Ugyanez történt Marczonay Tibor verseskötetével is.⁵³ Néhány év múlva hasonló sorsra jutott a kiváló Janus-fordító, Geréb László 1943-as kezdeményezése is, amely Janus Pannonius összes költeményeinek kiadására vonatkozott. Lovász elismerte ugyan, hogy Geréb „mesterien szólaltatja meg” a Társaság névadóját, hogy – Várkonyi Nándor szerint is – ő a legjobb Janus-fordító, hogy a Társaságnak szinte kötelessége lenne a kötetet napvilágra hoznia, de anyagi eszközeik igen szűkösek, ezért egyelőre le kell mondaniuk a teljes kiadás költségeinek vállalásáról. A *Sorsunk* és a megjelenő kiadványok példányait ugyanis – magyarázta Lovász – ingyen szétküldik tagjaiknak, a többit pedig szerzői honoráriumként adják a tiszteletdíj fejében.⁵⁴

Mindenneelőtt Lovász érdeme az is, hogy a folyóirat rövid idő alatt országosan ismertté vált, és egyre nagyobb tekintélyre tett szert, amihez hozzájárult az is – ahogyan

⁴⁹ *Sorsunk*, 1941. október-december.

⁵⁰ Vajthó László 1938. december 28-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona. Ebben Reviczky Gyula halálának 50. évfordulójára elkészült tanulmánykötetét ajánlotta fel kiadásra.

⁵¹ Lovász Pál 1939. január 14-i levele Vajthó Lászlónak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

⁵² A Janus Pannonius Társaság titkárának és társelnökének 1940. január 4-i és január 22-i levelei a La Fontaine Irodalmi Társaság elnökének, illetve elnökségének – a Lovász család tulajdona.

⁵³ Lovász Pál 1940. február 20-i levele Marczonay Tibornak (másolat) – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

⁵⁴ Lovász Pál 1943. május 25.-i levele Geréb Lászlónak – a Lovász család tulajdona.

Csorba Győző állítja interjúkötetében⁵⁵ –, hogy a szerkesztők (túlzottan szigorú vélekedése szerint Lovász Pál talán kevésbé) megfogadták, mégpedig vérszerződéssel, hogy nem fognak semmi provinciális dolgot közölni a lapban, azaz a minőséget mindenekelőtt állónak tekintik. Úgy látja, hogy Lovász volt ebben a legkevésbé következő. Csorba vélekedése kizárólag az irodalom értékszempontjait, csak esztétikai megfontolásokat vesz figyelembe, míg Lovász a változó történelmi, társadalmi, politikai helyzettel, a folyóirat egyetemes küldetésével, és persze a fennmaradás lehetőségeivel is mindenkor igyekezett számot vetni állásfoglalásaiban és magatartásában.

A költő

Lovász Pál – ha szerény mértékben is, de – hozzájárult a folyóirat szépirodalmi rovatának elindításához és színvonalas működtetéséhez is. Igaz, hogy 1945-ig csupán néhány rövid verse jelent csak meg (*Falum, Vetés, Eperfa, Tisza, Tehén, Vadász*) az 1941. október-decemberi, a *Szomszéd* című az 1942. szeptember-októberi, a *Korsó* című az 1942. november-decemberi lapszámban, ám ezek a legjobb költői műveiből valók. Közlésük nem a Társaság titkáranak szólt, hiszen vitathatatlanul megfeleltek a lap követelményeinek. Várkonyi Nándor visszaemlékezése szerint Lovász saját verseivel kapcsolatban meglehetősen szerény volt, második kötetét (az 1942-ben megjelenő *Vándorút*) szinte „akarata ellenére kellett kihozni”.⁵⁶ 1942 után még egy alkalommal, egyúttal utoljára jelentkezett versekkel a *Sorsunk*-ban, az 1947. júniusi számban.

A folyóirat növekvő tekintélyének és elismertségének jelentőségét növeli, hogy 1942-ben az Erzsébet Tudományegyetem megcsonkításának következtében a bölcsészkar és oktatói elkerültek Pécsről. Ezért megkülönböztetett fontosságú volt a *Sorsunk* és a Társaság további munkájának biztosítása. Szerencsésnek tekinthető, hogy eredményesen működött együtt a Társaság és a folyóirat. Várkonyi műveltsége, ízlése, jó tájékozódó és józan ítélőképessége – a népiek iránti megkülönböztetett vonzalmá ellenére is – biztosította azt, hogy a *Sorsunk* egyidejűleg vált a népi írók legjobbjainak és az urbánus törekvések képviselőinek, a már „befutott”, ismert alkotóknak és a pályakezdő fiataloknak egyaránt az otthonává, irodalmi fórumává.⁵⁷ És ebben a törekvésében Várkonyi mindig számíthatott Lovász támogatására.

Méltán állapítja meg a Társaság tíz évét értékelve Lovász Pál, hogy a folyóirat törekedett és alkalmasnak mutatkozott a szellemi élet egészségtelen megosztottságának megszüntetésére, a főváros és a vidék közötti ellentétek kiegyenlítésére, a dunántúli irodalom valamennyi kiváló képviselőjének összefogására, a magyar sorskérdések tisztázására. Idejét, energiáját, kapcsolatrendszerét a Társaság 1941 szeptemberében történő átszervezését követően is (amikor a közgyűlés új elnökséget választott, átalakította az alapszabályt, kibővítette a tagságot, létrehozta a főtájkári posztot, melynek ellátásával őt bízta meg) nagyrészt a szervezet hatékony, eredményes működtetésének biztosítására fordította. Bár a háborús viszonyok közepette változott a helyzet, a közhangulat, változtak a munka hangsúlyai (például Esztergár Lajos vezetésével megindult egy nagy ívű műveltségterjesztő program, a Társaság magára vállalta az állandó társulattal működő, új pécsi színház irodalmi irányítását), ám ugyanakkor megmaradtak a régi munkaformák is, köztük a felolvasóülések, melyeknek a szervezését lényegében Lovász Pál végezte. A felkéréseket, a meghívásokat levelezések útján általában ő kezdeményezte, biztosította.

⁵⁵ *A város oldalában*, Pécs, 1991. 76.

⁵⁶ Várkonyi: i. m., 400.

⁵⁷ Lásd erről: Tüskés Tibor: „Várkonyi Nándor, a szerkesztő”, in: *A Sorsunk antológia*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2002.

Több mint húsz, határon inneni és túli irodalmi szervezettel is kapcsolatban állt a Janus Pannonius Társaság, így például az Erdélyi Szépmíves Céhkel (Kolozsvár) és az aradi székhellyel működő Kölcsey Egyesülettel.⁵⁸ Mindeközben Lovász fáradhatatlanul levelezett határon inneni és túli partnerekkel, a Társaság vezetőivel és tagjaival, írókkal, költőkkel, a felolvasóülések szereplőivel, barátaival: Fitz Józseffel, Huszti Józseffel, Marczonny Tiborral, Berczeli Anzelm Károllyal, Weöres Sándorral, Kolozsvári Grandpierre Emillel, Szőnyi Ottóval, Balás-Piri Lászlóval, Berde Máriával, Bardócz Árpáddal, Máté Károllyal, Sásdi Sándorral, Fekete Lajossal, Morvay Gyulával és másokkal.⁵⁹

Fáradhatatlan szervezőmunkájának kiemelkedő jelentőségére utalnak Várkonyi Nándor szavai: „Pécsre hozta irodalmi életünk legjelesebb irányítóit, és személyes megnyilatkozásaik által eleven mozgásában, mintegy sűrített kivonatban mutatta be a közönségnek az irodalmat. Az íróknak pódiumot adott, hallgatóikból közönséget nevelt. Amennyire a Társaság erszényéből telt, kiadta a tagok munkáit, 1945-ig huszonhat kötetet. A Társaság működése korszakváltást, új fejezetet jelentett a város szellemi életében, sőt jelentősége túlnőtt a város határain. Bízást állíthatom, ehhez fogható eredményeket egy irodalmi egyesületünk sem ért el. Új gócpont támadt, mely egyesítette és közös munkára fogta a város, az egyetem, a Dunántúl, sőt az ország reprezentatív költőit, íróit, tudósait, közéleti embereit, dobogóján fölvonultatta a legjobb nevek képviselőit, s közönséget toborzott a társadalom minden rétegéből, s mindezt nagyrészt a Társaság működésének első évtizedében.”⁶⁰

Az elvhűség képviselője

Lovász Pál egész életében következetes volt, soha nem ítélezett származás alapján, jöttanyit sem engedett az embereket ennek alapján osztályozó, jogait sértő ideológiáknak. Az elnémetesítő törekvésekkel – Várkonyival együtt – következetesen szemben állt. Az ország német megszállását követően a *Sorsunk* segítségével igyekezett szolgálni a nemzet valódi és igaz ügyét. Ahogyan írta: „a folyóirat ezekben a nehéz időkben is németellenes maradt... a lap minden megnyilvánulása ellenállásra buzdított és példát mutatott”. Ebből az elvi alapállásából nem engedett a későbbiekben sem, még akkor sem, amikor élete fő műve, a Janus Pannonius Társaság volt a tét. Igazi szívügye, a kortársak és az utókor elismerését egyaránt kiváltó szervezet, amely nem szolgálta ki a német megszállókat, amely nem állt a német ideológia szolgálatába, amelynek tagjai közül a német hatóságok többeket letartóztattak, amelynek vezetőségi tagjai pedig a bebörtönzés állandó veszélyétől kísértén éltek meg e nehéz hónapokat, éveket. Ebben az időben elég volt egy egyszerű följelentés ahhoz, hogy az illetőt elhurcolják. Ezért kereste fel ekkor Bárdosi Németh János, Csorba Győző és Várkonyi Nándor Lovász Pált betegágyánál, és egyeztettek arról, hogy Várkonyi esetleges letartóztatásakor mit fognak tanúként egységesen vallani.⁶¹

Lovász Pál visszaemlékezése szerint akkor kerültek válaszút elé, amikor a Volksbund egyik pécsi vezéregyénisége fordult kéréssel a vezetőséghez: egy híres német professzor számára biztosítsanak lehetőséget a Társaságban előadás megtartására. A vezetőség a kérést elutasította: német előadó a Janus Pannonius Társaság rendezvényén nem fejthette ki nézeteit. Ezzel a döntéssel a *Sorsunk* lényegében meghozta saját végételétét, és átmenetileg befejezte működését.

⁵⁸ A Kölcsey Egyesület 1938. június 1-i levele – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

⁵⁹ Gazdag levelezésének anyaga megtalálható a családi hagyatékban, valamint a BMMI TO, Lovász-hagyatékában.

⁶⁰ Várkonyi Nándor: *Pergő évek*, 399–400.

⁶¹ Várkonyi: i. m., 422.

Csorba Győző szerint is „tulajdonképpen Lovász Pálhoz kapcsolódik a lap megszűnése. 1944 szeptemberében vagy októberében – mondja Csorba az interjúkötetében –, szóval, már a háború vége felé, egyszer jött kétségbeesve, hogy őt az OTI országos vezérigazgatója, aki neki végül is hivatali főnöke volt, megkérte, hogy egy tanulmányát tegyék közzé a *Sorsunkban*. Ennek a tanulmánynak valami olyasféle címe volt, hogy *A vezérelv*, írójának a neve pedig valami Weise vagy Weis. Az íráson látszott, hogy Hitler-párti. Összeültünk, hogy most mit csináljunk. Ha visszautasítjuk, akkor Lovász Pálon áll bosszút. Ha közöljük, akkor magunkat köpjük szembe. Mert arra nagyon ügyeltünk, hogy semmi olyat ne adjunk le, aminek valami köze van a nácizmushoz. Elhatároztuk, hogy inkább megszűnünk. Az októberi számot még megjelentettük, november végén az oroszok is ideértek. Ezzel egy időre megszűnt a *Sorsunk*, és sajnos, megszűnt a Janus Pannonius Társaság is”.⁶²

Lovász Pál, a Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk* elválaszthatatlanok. Részes volt alapításuknak, részt vett az irányításukban, ő volt működésük szíve, lelke, mozgatója. A Társaság pódiumán megszólalási lehetőséget biztosított az ország legkiválóbb – határon inneni és túli – íróinak, költőinek, gondolkodóinak. Szereplésük irodalmi és esztétikai élményt nyújtott a hallgatóságnak, felvázolta az ország válságos helyzetéből való kilábalás lehetőségeit, hozzájárult a szétszakított magyarság kulturális „egyesítéséhez”. Lovász és társai érdeme, hogy a Társaság nem politikai, nem ideológiai szempontok alapján, hanem esztétikai megfontolásból választotta a közreműködőket. Az 1941-ben indult *Sorsunk* jelentősen kibővítette a működés horizontját, erősítette és bővítette a kulturális kapcsolatokat. A Társaság megalapításával csaknem egyidejűleg útjára indult „Janus Pannonius Társaság könyvtára” sorozatban Lovász Pál szerkesztésében 1931 és 1941 között 26 mű jelent meg. Lovász e különleges értékek megteremtésében meghatározó szerepet játszott.

A hagyatékban fennmaradt levelek sokasága is erről tanúskodik. Surányi Miklóstól Takáts Gyuláig, Makay Gusztávtól Villányi Andorig, Koczkás Gyulától Vikár Béláig írók, költők, irodalomtörténészek és a különböző tudományágak képviselői, tudósok, kutatók mind-mind részesei voltak annak a kapcsolatrendszernek, annak a kulturális hálónak, melyet Lovász Pál épített, szőtt szorgos és gondos munkával a mecsekalji városból úgy, hogy az messze túllépett az új, területileg megcsonkított ország határain. E hatékonyan működő kapcsolati háló fennmaradása biztosíthatta volna azt, hogy Pécs Budapest kulturális ellensúlyává, a régió kisugárzó erővel rendelkező szellemi centrumává váljék. E kulturális hálónak részesei voltak a társadalmi élet, a hatalmi szféra reprezentánsai is, ám Lovász nagyon is tisztában volt azzal, hogy mi az ő valódi szerepük, funkciójuk a Társaság életében. „A tagok névsorában helyet foglaló közéleti emberek csak az anyagi és társadalmi körítés adták... Az »előkelőségek« pódiumra sohasem jutottak” – írta a hatvanas években.⁶³

A társaságalapító, a szerkesztő, az irodalomszervező, a kapcsolatépítő, a költő mást érdemelt volna 1945 után, élete hátralévő évtizedeiben. És sokkal többet az utókortól. Mert a Társaság által elért eredmények, a Lovász által képviselt értékek átörökítődték a jelenbe, a radikális következményekkel járó – az 1940-es évek második felében bekövetkezett – hazai társadalmi változások ellenére is megőrződtek az irodalmi, a kulturális élet szereplőiben. És ma is ott rejtőznek a szellemi folyamatok „mélyrétegeiben”. Itt az ideje annak, hogy az irodalomszervezőként ismert Lovász Pál teljes, nagyrészt hagyatékban maradt költői életműve is nyilvánosságra kerüljön.

⁶² *A város oldalában*, 75.

⁶³ Lovász Pál 1962. november 13-i levele Bárdosi Németh Jánosnak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

SZÍVKOSZORÚ

Varró Dániel: Szívdesszert

A harmadik kötetével jelentkező Varró Dániel olyan költő, akinek a kritika szokatlan módon előszeretettel igyekezett útmutatást nyújtani. A nagy sikerű első verseskötve, az 1999-es *Bögre azúr* hivatásos olvasói bár nagy elismeréssel szóltak a versek rég nem látott formai bravúrainak, sziporkázó játékoságáról, újszerűnek ható megszólalásmódjáról, több-kevesebb óvatossággal a komolyság, a súly betöltendő hiányát is megemlítették, és elgondolkodtak a folytatás lehetőségeiről. A 2003-ban napvilágot látott *Túl a Maszat-hegyen* mintha frappáns választ adott volna a recepció kérdéseire: a mesteri költői tudás egy mesei verses regényben jutott érvényre, amely továbbra is intenzív párbeszédet folytatott a költői hagyománnyal, megannyi költőt, műfajt, versformát idézett meg, amivel a „felnőtt” olvasó ráismeréseire, felfedezéseire apellált, ugyanakkor az első kötet egyes „témáit” – mint a buszozást, a náthát, a focit – immár a mese „súlytalanságában”, pontosabban játékos könnyűségében bontotta ki – és így a számos formai-nyelvi leleményt a gördülékeny cselekményszöveggel és a szellemes elbeszélői reflexiókkal ötvözve méltán aratott sikert a gyermek olvasók körében is.

Az új kötet mindazonáltal arról tanúskodik, hogy Varró nem vált végleg olyan furfangos meseszerzővé, aki a gyerekekhez szólva folyton kikacsint a versismerő felnőttekre. A költő nem maradt meg a verses epikánál, de nem is kezdett nonszensz lírába (egyik kritikusa jóslataival szemben), hanem olyan műfajra esett a választása, amely szintén akár a tehetségéhez illő „súlyos” témák természetét firtató kérdésre adott válasznak is tekinthető: a *Szívdesszert* szerelmes verseket tartalmazó kötet. A védjeggyé váló poétikai tudás mellett még egy fontos sajátosság képviseli a korábbi kötetekkel vállalt folytonosságot: amiként a verses regény elbeszélője érezhető szeretettel viseltetett a megszólított gyerekek és a megalkotott szereplők iránt, úgy az új mű alaphangja ugyancsak a szeretet. Jóllehet a kötet helyenként komor, lemondó és néhol szemrehányó hangokat csendít meg, még ezeket is az a szeretet hatja át, amelynek uralkodó jelenléte igencsak rokonszenvenessé és szerethetővé teszi a könyvet, és amely a kötet rendkívül tudatos szerkesztésének jelentségére is magyarázattal szolgálhat.

Ám mielőtt szó esne a felépítés szigorúságáról, meg kell említeni a szeretetteljesnek mondott költői megszólalás sokrétűségét. E többoldalúság mibenlétéről sokat elárul a kötet elejére illesztett három mottó. A John Osborne-idézet („Látod azt a mackót meg azt a mókust? Hát azok mi va-

Rácz Nóra illusztrációival
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2007
96 oldal, 2490 Ft

gyunk: ő meg én.”) a köteten végigvonuló játékoságot előlegezi meg, amely a gyermeki-ség és a gyerekeség érzékeny határán ellensúlyoz. Szócs Géza sorai („Kedvedért péklegény leszek, / thai péklegény leszek nagyon”) azt a költői magatartást villantják fel, amely a szerelmi líra formáló-formálódó, egyszerre elbűvölő és esetlen erejét teszi magáévá. Végül a Petri-idézet („igazán valami szépet akartam írni neked, te kedves, / hát ez nem ment, és ráadásul aludni se hagylak, / akkor legalább gyorsan véget vetek ennek a kurva szonettnek”) több szempontból is mérvadó a kötet egészét tekintve: egyfelől előrebocsátja a versek önreflexív jellegét, azt, hogy a költemények beszélője gyakran beszél magáról a konkrét versről, a vershelyzetről, másfelől magán hordozza azt az alulstilizált, ironikus, akár cinikus és durva megszólalást, amely szintén felbukkan Varró kötetében. S persze eszünkbe juthat Petri *A szerelmi költészet nehézségeiről* című verse, amely a szerelmi költészet hagyományainak ismeretében fogalmazza meg a „szerelmes” költői beszédmód aktuális lehetőségeinek – végeredményben lehetetlenségének – problémáját. Úgy tűnik, Varró szerint nagyon is lehet ma még szerelmi költészetet művelni: még ha nem is lehet olyan klasszikus, „nagy” szerelmi költeményt írni, amelyet alighanem bármelyik érettségizett versolvasó említeni tud – ilyesfajta mű biztosan nem szerepel a könyvben –, igenis alkotható szerelmi verseskötet, önmagukkal azonos szerelmesekkel.

A kötet szerkezet fontossága igencsak szembevetendő. A könyv gerincét egy szonettkoszorú alkotja: tizennégy, hol klasszikus, hol képverssé formált, hol így vagy úgy szabálytalan szonett követi egymást, hogy végül az egyes szonettek kezdősoraiból álló mesterszonett zárja a kötetet. A költői mesterség, a poétikai hagyományok bámulatos alkalmazása tehát továbbra is elsődleges jelentőségű Varró költészetében, és ez a tudás nem kis tétel rendelkezik: a mesterszonett mintegy magába gyűjti a korábbi versek különféle tapasztalatait, amelyek mind ott munkálnak az utolsó vers rendkívül sűrű szöve-tében. A szonettkoszorú egyszerre a szerelem tapasztalatainak összegzése, a saját szerelem tudásának elnyerése, szépen megformált vallomás, kérés és ajándék.

Ha az olvasó megpróbálja sorba gyűjteni e szerelem különféle tapasztalatait, úgy igencsak összetett kölcsönviszonyra bukkan a szonettekben. Az óvatosságot figyelmeztetés („Törődötten törödvé egymással mit veszödünk egymásban elveszödve?”), a vallomás (Mert nem szerettem én még senkit így előtted, én nem tudok utánad szeretni senki mást”), az esetlegesség konstatálása („járjuk a tescót, vécedeszkat venni a régi helyett, ami eltört”), a kiszolgáltatottság veszélyét hordozó összetartozás-tudat („Az boldogít, mi bánt, és az finom, mi durva”), az elveszettség, az össze nem illés („a szíved az enyémmel nem kompatibilis”), az apokaliptizisként megélt elhagyatottság („mindennek vége lesz már, ha többé nem puszi-lak, estévé lesz a nappal, epévé lesz a méz”), a megszólítás, a megszólítotttság megőrződő reménye egyaránt megjelenik, még ha – mint az idézetek is mutatják – rendre ironikus, helyeként fanyar humorral is. Amit viszont kontextusukból kiragadva épp csak sejtetnek az imént felsorakoztatott citátumok, az a költemények változatos, de egyöntetűen virtuóz verselése, amely a szabályos formákkal kiegészülve alapvető szerepet játszik az említett tapasztalatok megszólaltatásában. A szonetteket átható érzésszerű esetlegesség, ügyetlenkedés és bevallott hétköznapiság a formai rendezettség, ügyesség és költőiség révén kiküzdött, elsajátított, megosztható és felmutatható tapasztalássá válik. Ahogy a szétforgácsolódni látszó verset megmenti a verselés („Szétesni itt nekem ez a szonett sem áttal, / de összetartom én, ne félj, a rímek által!”), úgy a szerelem is megmenekül attól, hogy elmosódjon szétartó eseményeiben, és a maga diffúz jellegében szilárd alakot ölthet.

Kétségtől igaz, hogy a rímek kiváltképpen szervezőelvé lépnek elő a szonettekben, ugyanakkor a *Túl a Maszat-hegyen* lenyűgözően gazdag, emlékezetes rímbravúrjai-hoz képest az új kötetben nem az összecsengetéseké a főszerep, jóllehet itt is remek találataokra bukkanni, például: „masztodon” – „maszkodon”, vagy „meggyúl” – „1 új”

(mármint elektronikus üzenet), illetve „fájllal” (lásd imént) – „fájlal”. A rímeknél sokkal erősebbnek tűnnek azok a már-már szentenciaszerű sorok vagy sorpárok, amelyek találó voltát persze méginkább kidomborítja rímhelyzetük. Két ilyen idézet, amelyek akár az egész kötet összefoglalásaként is megállják helyüket: „Elhagyalak, s lépteim / megint mögéd szegődnek”, illetve: „De gomblukunkat mégis egymás hiánya lakja.” Az utóbbi sor igen jól eltalált metaforájával különösen nagyszerű: nemcsak az egymásrautaltságot költi meg érzékenyen, hanem megjeleníti a szerelem hétköznapi helyzetzeit, történéseit is, amelyek kijelölik a versek természetes színtereit, azokat a színtereket, amelyek nem csupán a szerelem közegét alkotják, hanem a szerelem a rajtuk való túllépés ígérését is hordozza. Az utóbbi sor a félregombolt ing esetlen képét is felidézheti bennünk: ilyenkor kezdhetjük előlről a gombolkozást, hasonlóan ahhoz, ahogy a szonettek is újra és újra nekiveselkednek a szerelem megköltésének.

Amennyiben a versek nem hagyják maguk mögött a kifejezetten mindennapi kullisszákat, hanem sokkal inkább közöttük rendezkednek be, úgy ez nem is annyira a szonettekéből derül ki, mint inkább a közjük ékelt művekből. Kereken húsz ilyen alkotás kap helyet a kötetben, köztük új műfajokkal. Ilyen az „sms-vers”, amely nyilvánvalóan önreflexív jellegű: túl azon, hogy megszabja a terjedelmet (a karakterszámot), eleve elküldésre szánt, „gyors” műfaj. Ráadásul az egyszerűség kedvéért szívesen használ rövidítéseket, mint például az elsőként feltűnő ilyesfajta vers: „azt írom + most 1 smsbe / hogy beléd vagyok kedvesem esve / vágyak dobálnak partra kivetnek / billentyűzárát oldd ki szívednek”. A vers akár gyermetegnek is tűnhetne, de a már a műfajából is következő játékosága, és különösen az utolsó sor szellemessége kitűnő. A mobiltelefonozás versbe emelése mellett jellemzőek az olyan motívumok is, mint az e-mail, a televízió, az autó, a busz, vagyis úgyszólván a technika természetes közege a versek világának. Ami abból a szempontból is érdekes lehet, hogy a kora huszadik század jelentős alkotói közül nem kevesen – így Rilke vagy Cézanne – éppen a technika vélelmezett formalizáló-uraló térhódításával szemben fellebbeztek olyan „örökségekhez”, mint a művészet vagy a szerelem eleven hatalma. Varró magával ragadó ötletessége mintha azt sugallná, hogy nincs olyan, ami ne lenne beilleszthető a szerelmesek kapcsolatába – legyen az üzenőeszköz, vagy a leghétköznapiabb, éppen ezért a legismertebb foglalatosságok megszokott kacatja, akár az esti szórakozás eszköze, amely előtt könnyű álomba szenderülni. Még ha meg is maradnak a leghétköznapiabb ténykedések és a megszokott környezet, ezek nem letudandó, elhagyandó életösszefüggések, hanem a másik jelenlététől (vagy éppen hiányától) áthatatott cselekvések és helyek, amelyeket a költészet képes finoman áthangolni.

A kötet versei a hétköznapi helyzeteken keresztül szépen megrajzolják a két szerelmes arcképét. Az egyik sms-vers aláírásából illetve egy másik költemény megszólalójának kényelmes napirendjéből arra következtethetünk, hogy az egyik szerelmesben magát a költőt köszönthetjük, míg a hölgy reggelenként munkába szaladó „HR-menedzser”, aki jogosítvány birtokában a vezetni nem tudó kedvesét is szállítgatja, tovább erősítvén a költő esetlenségét, amelyből a költemények mégis előnyt kovácsolnak, sőt a kötet két kedves meseversében ez az esetlenség egyenesen az ellentétébe fordul. A hétköznapiaság uralkodó jelenlétével áll szoros összefüggésben a költői hagyománnyal folytatott párbeszéd, amely eddig is Varró költészetének lényeges ismérve volt. Feltűnő mindazonáltal, hogy a közvetlenül azonosítható intertextuális rájátszások háttérbe szorultak – legalábbis a recenzens viszonylag kevés utalásra lett figyelmes. A Vajda János-allúzió mellett József Attila híres-hírhedt *Magánya* idéződik meg az *Átok* című versben („Nyíló öled, ha mást szorítsz karodba, / korhadjon el, mint férges fának odva”), természetesen végül a Varróra jellemző szeretetteljes hangszerelésben: „A szíved, mint a megszáradt pereg, / törjön ketté, ha véle mást szeretsz.” A *Vers a szemeidről* explicit módon Apollinaire-t idézi, és szellemes átfordítással – egyes verses verselemzést követően – a *Kikerics*ekben megmérgeződő

szemek helyett az otthoni filmnézésről megfelelő szerelmes harag-, vagyis méregűző szemeit dicséri, és így ironikus távolságot vesz föl a francia költői hagyományt nagyszé-
rűen magába építő, a szerelmet erőteljesen metaforizáló-stilizáló avantgárd költőtől.

A konkrét költői művekre vonatkozó intertextualitás szerepének csökkenése nagyobb teret enged a sajátos versformák alkalmazásának, amely szintén a hétköznapisághoz kapcsolódik. Két magával ragadó példát lehet említeni elsősorban, így a disztichonban íródott *reggelt*, amely hatvannégy sorban „beszéli el” a reggeli ébredés és készülődés processzusát, valamint a *Mozi* című verset, amely a Weöres fordításában ismert *Gita Govinda* verselését követi bámulatra méltóan, csak éppen prózai környezetet megjelenítve. Az a probléma merül itt föl, amelyről például Esterházy Péter elemzői értekeztek: vajon az irodalmi hagyomány efféle mozgósítása, ha úgy tetszik kisajátítása ironikus-lefokozó gesztus-e, vagy épp ellenkezőleg, az irodalom gazdag, a sajátos tapasztalat megfogalmazása számára eszközöket kölcsönző erejére világít rá? Úgy vélem, Varró kötetében mindenképp az utóbbiról van szó, jelesül arról, hogy a legesetlenebb, ugyanakkor a legtermészetesebb tapasztalatok, a mindennapos közös készülődés, vagy a kólás, pattogatott kukoricás mozizás a szerelmesek életének olyan epizódjai, amelyeknek minden esetlegességük mellett a kultúra nagy törté-
nete, értékei számára fenntartott versformák járnak ki. A fennkölt hagyomány és a mindennapiság, a néha már-már ügyefogyott játékoság és a teljes elveszettséggel fenyegető hiány között nyílik meg a kötetben az a tér, amelyben az ironia libikókajátékának segítségével hitelesen juthat szóhoz a költészet. Varró Dániel költői tehetségének ismeretében az evi-
dencia erejével hat ez az érdekes, kiváló verseskötet.

A költői hagyomány és az alulstilizált hétköznapiság egymást ellensúlyozó kapcsola-
tárról a kötet eddigi recepciójának fényében is érdemes szót ejteni. Bodor Béla nagyon ala-
posan feltárta a költemények tudatos, rendkívül összetett verselését, rámutatva arra,
hogy bár a kötet igencsak felkínálja magát a naiv, könnyed olvasásmód számára, bonyo-
lult poétikájával ironikus színezetet ad az ilyesféle beállítódásnak. E meglátás azért is fi-
gyelemre méltó, mert a korábbi köteteket már-már osztatlan elismeréssel üdvözlő kriti-
kák után a *Szivadesszert* recenzensei nemritkán kritikusan hangot ütöttek meg, és túlzott
könnyedséget, naivitást, kiforratlanságot, helyenként modorosságot róttak fel Varrónak.
A szándékos esetlenség, a hibával, a szabálytalansággal jelentéssel operáló versszer-
kesztés és a szerelem megjelenítésének összetettsége alighanem árnyalja ezeket az elma-
rasztáló ítéleteket.

A könyvben a szövegek mellett jelentős helyet foglalnak el Rác Nóra rajzai. Illusztra-
tív szerepüknel fogva mindenképpen jelentéssel bírók van szó, amelyeket bár magam
túlságosan gyerekesnek találok, kétségkívül interpretatív erővel rendelkeznek. S még
egy fontos nyereségük van: kiválóan hozzájárulnak ahhoz, hogy a kötet valódi kötet-
té, önálló tárggyá és így ajándékká váljon, amely minden viszontagság ellenére elkészült, je-
lenvaló és átnyújtható – az olvasó számára is.

FORDÍTOTT MAGASSÁG

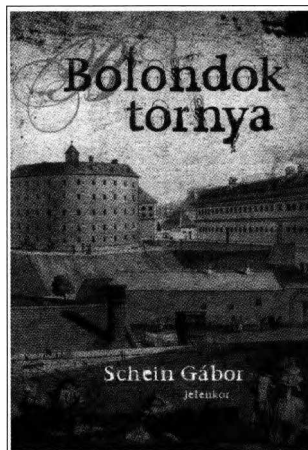
Schein Gábor: Bolondok tornya

Izgalmasan talányos cím és kifejezetten szép borító hívja fel a figyelmet Schein Gábor könyvveti munkájára. A kitűnő költő (és irodalomtörténész) legfrissebb kötete afféle posztmodern pikareszk regény. Verses regény, de mert alig több félszáz oldalnál, pontos a fülszöveg meghatározása: verses elbeszélést olvasunk. Még pontosabban: prózaversben elbeszélte történet ez, amelynek hősei – Dante és Vergilius legújabb alakmásaiként – egymást vezetve járnak be közel háromszáz évet s négy európai várost. A hét rész helyszínei sorrendben: Pirna, Bécs, Zürich (kétszer), Pirna, Bécs, Budapest. A jelenből (2006-ból) a jelenbe jut el, közben pedig a rációban *hívó* kontinens felemás történetét utazza be a két szereplő: Robert Nador és Bernardo Bellotto. Előbbi a fikció szerint Ausztráliába vándorolt magyar család sarja; ideggyógyász, aki feleségével tér vissza Európába. Utóbbit a művészettörténet Canaletto néven említi inkább; népszerű velencei festő a 18. században. Azaz személyükben nemcsak történelmi idősíkok, hanem a képzelet és a valóság síkjai is találkoznak. Közös útjuk álomszerű utazás, amelyet mesei hangulat leng be – de helyesebb, ha a rémálmok és rémmesék világára gondol az olvasó.

A mű legszembeütőbb sajátosságát tipográfiai fogás is érzékelteti. Nemcsak a főszöveg és a lábjegyzetek kettőssége, de a főszöveg normál, dőlt és félkövér betűvel szedett részei is jelzik: több szereplő beszéde adódik össze egyetlen, ekképp dramatizált művé. Ez a Scheintől szokatlan, kísérletező játékoság határozottan szórakoztató olvasmánnyá teszi a könyvet. A szólamok, nyelvek, korszakok párbeszédében stílusregiszterek összjátékára nyílik lehetőség, amitől a mű polifonikussá, nyitottá válik. A megütött hang hol szatirikusan frivol, hol patetikusan költői; ha egy-egy helyen túlságosan drámaivá válnék a dikció, egy másik szólam azonmód iróniával ellenpontoz. A főszöveg jórészt a két utazó beszélgetéséből áll; a jegyzetek – szerepük szerint – kiegészítő-kiigazító célzatúak. (Nemcsak tartalmilag: stílusosan is.)

Van is miről beszélni, s van is mihez kommentárokat fűzni. A Krumppliszákhöz címzett fogadóból Robert és Bernardo különleges útra indul. A színen eközben fontos személyek, jellemző tárgyak és épületek, korszakos események tűnnek föl. Vagy közvetlenül jelenvalóan, vagy emléttés formájában. A *camera obscura*, a léghajó (és a Montgolfier fivérek), az építészet és a matematika eredményei, II. József, Napóleon és a svájci vallási villongások, Johann Caspar Lavater a 18. vagy Paul Nitsche és Horst Schumann professzorok (a Sonnenstein Intézet igazgatói) a 20. században: megannyi beszédtárgy, megannyi *lehetőség* a szemlélődésre és a reflexióra.

*Jelenkor Kiadó
Pécs, 2008
64 oldal, 1800 Ft*

Egy-egy szöveghely önálló érvennyel fogalmaz meg általános tanulságot; ám epizodikus kitérőként is a fő cselekményszálat erősíti: „Nincsen város, / melyet nem szépít meg a magasság” (Bernardo, 22.); „...megrészegeдем / a gondolatától, hogy Isten ennyit kockáztatott, / és rajtavesztett” (Hamann levele Lavaterhez, 32.); „Ilyen város nincs is. Csak filozófusokban / és műholdfényképeken van nyoma. Majdnem, / mint a túlvilág. Úgy-hogy nekünk épp megfelel” (Robert Königsberggről, 31.) stb. A televízió, azaz „új kommunikóink, az égi adatforgalom” (Robert, 35.) megjelenése a műben – a 18. századi zürichi tudós, Lavater lakásán – az olvasót hasonlóan váratlanul éri, mint a festőt. Az ide vonatkozó sorok jól példázzák, miként szembesíti a tipográfia munkája is a különböző nézőpontokat: „Mi ez, Bob? Beszélő festmény? / Nem. Ez a való világ. A pokol földit, égít / teremtő mása, az éjféli híradó. Szent ég, / kié a hang? **Hi, Bernardo! I'm David / Michaelis, CNN-News**” (33.).

Fentebb szórakoztató olvasmányról beszéltünk. A nyelvi kidolgozottság és a kalandos fordulatok okán: joggal. De az olvasás könnyedsége korántsem azt jelenti, hogy súlytalan olvasmányról volna szó. Robert történetfilozófiai ívbe rendeződő mondatai baljós sejtelmekkel terhesek; a bennük fölhangzó áldozati szólam – ha mégoly rezignált modalitáshoz folyamodik is – a szubjektum *mindenkori* (ontológiai) kiszolgáltatottságára, illetve a megismerés (az emberi tudás) korlátosságára figyelmeztet: „Előbb-utóbb mindenki adásba / kerül. A tűzijáték még mást éget, de / a meleget már mi is szokjuk. Közel vagyunk, / és kinnal felövezve a digitális ostyára / ráfér egy világ” (35.); „Most annak kellenne a végére / járni, ki játszott velünk itt szellemvasutasdit, / ha már befejezte vagy elkezdte egyáltalán” (36.); „...a helyét végül minden egy múzeumban / leli meg, alkoholban, üveg alatt, amit kikapar / az uterusból az angyalkés” (48.); „Ez az én korom. Engem már nem rejt el / sem őrület, sem a szín, sem a fonák” (53.). Persze, a jegyzetek sem a derű retorikáját érvényesítik: „Úgy látszik, az idők labirintusából akkor sem találunk ki, amikor már sejtjük a fényt” (53.). A „tűzijáték”, a „szellemvasutasdi”, az „idők labirintusa”: érzékletes metaforák. Érzékletes metaforái az egyenes beszéddel talán meg sem közelíthetőnek. S a helyzetet (a tragikummal áthatott emberi kondíciót) alkalmasint még „a hetvenkettedik angyal személyi / asszisztense” (37.) sem orvosolhatja.

Sebastian Brant – a 15. század végén – még *Bolondok hajója* (*Das Narrenschiff*) címmel írt satirikus tankölteményt. Schein Gábor – a 21. század elején – a hajó allegóriája helyett a torony szimbolikájához nyúl. S nem az eltévelyedett elme típusait osztályozza, hanem Európa tévelygésére derít fényt. A torony hagyományosan a világmindenség jelképe, illetve a földi és az égi létezés közti kapcsolat biztosítója. Világtengely. Épp ezért lehet megrázó, hogy mind a pirnai „Napkő” (Sonnenstein) erődépülete, mind a bécsi Narrenturm (szó szerint: „bolondok tornya”) nélkülözi a szakrális jelentőséget. Ellenkezőleg: történelmi vétkek, végzetes történetek színteréül szolgálnak. Az embertelen (hogy ne mondjuk: démonikus) kísérleteknek is otthont adó elmeegógyintézetek Európa közepén a *felvilágosodás civilizációjának* botrányát testesítik meg. Emlékezetes a nyitó jelenet helyzetkomikuma: Bernardo rögtönzött camera obscura segítségével gyönyörködik a fogadós hűgának reggeli táncában. Az aufklärung/enlightment terminusára hagyatkozva mulatságos szójáték állítja elő a „Fényszex, / liliomtipró árnyképfordítás” kifejezést (Robert, 9.). A kezdet könnyűsége után annál megrázóbbak a továbbiak. A betegeket *beteg* szakszerűséggel kezelő évszázadok végső teljesítménye a pirnai „ápoltak” (foglyok) elgázosítása 1940-ben – a fajhigiéniai program betetőzéseként. Az egyik áldozat a tizenhét éves Nádor Panni, Robert nagyapjának húga. A személytelen történelmi kalandozásból így, a családi szálak révén lesz mélyen személyes út (valóságos és lelki-szellemi értelemben egyaránt). A tragédia emlékezte viszont korántsem kizárólag az egyén terhe. Közös, egyetemes örökség – különben se megírni, se elolvasni nem volna érdemes egy ilyen könyvet. S hasztalan volna azon is elmerengeni, miféle többletjelentés olvasható ki a

két épület további történetéből. Abból, amelyben *formálisan* nincs nyoma a tanulságokat levonni kész megbánásnak; sőt. A 34. lábjegyzet szenvtelen közlése szerint: „A Sonnenstein tornyában a második világháború után először leszerelt Wehrmacht-katonák átmeneti szállását rendezték be, majd egy ideig nem találtak számára új funkciót. 1971-ben, szinte hónapra ugyanakkor, amikor a Narrenturmban otthonra lelt a Patológiai és Antropológiai Szövetségi Múzeum egyedülálló gyűjteménye, a Sonnensteinben repülőgépek meghajtását szolgáló turbinákat kezdtek összeszerelni. Az üzem húsz éven át működött” (60–61.).

A címet adó jelzős szerkezetnek a szimbolikus és a referenciális olvasat mellett egy harmadik közelítés is értelmet adhat. A 2. lábjegyzet a pirnai panzióban az íróasztalnál dolgozó Nadorról megjegyzi: „Alighanem most keletkeznek *Bolondok tornya* című művének első sorai” (8.). Vagyis önreferenciálissá válik a szöveg; a cím nemcsak a Narrenturmról utal, s nem is csupán a lehetséges jelképi tartalmakat gyűjti magába: a kötet fölfogható úgy is, mint a *Bolondok tornya* című Nador-mű keletkezéstörténetének vázlatja. Ahogy Robert a saját idejébe, úgy a szöveg önmagába tér vissza. A kör bezárul. Érdekes adalék lehet e ponton, hogy ugyanezen jegyzet tájékoztatása szerint Nador 1969-ben született, akárcsak Schein. (Kiérezhetünk e mozzanatból szerzői öniróniát éppúgy, mint a művével a lehető legszorosabb kapcsolatra törekvő alkotó elszántságát.) Ám a pusztán érdekesség-nél többnek mutatkozik a záró, hetedik rész. Levél ez, amelyet Robert ír a jelenkori Budapestről Bernardónak (aki ekkor már újra a saját világában tartózkodik). „Készül az új légtorony. A fordított akna / útra kel és körbejár” – utal előbb a turbinákat összeszerelő üzemre (61.), amivel ismét a „bolondok tornya” lehetséges jelentését írja át. Ezután a finoman megemelt beszéd általánosabb értelmet vesz föl: „A tornyok forgó köreiből senki / sem szabadulhat” (61–62.). Hogy végül, a búcsú és a zárlat hangsúlyos aktusában saját művére alkalmazza a torony szimbolikáját, ars poeticaként értve újra annak gazdag tropológiai hagyományát: „Én búcsúzom, / Bernardo. Jó volt veled utazni. Rám a fordított / magasság vár, se nap, se csillag, szűkülő verstorok” (62.). (A metafora ráadásul az „elszorult / összeszűkülő torok” köznyelvi szóképére is rájátszik – ami külön feszültséget ad a kötet *legutolsó* szavának.)

Ez a végső (jelen olvasatban az ötödik) jelentésirány, amelyet a mű fölkinál. Eszerint a torony inverze, a „verstorok” is értelmezhető bolondok tornyaként. A kérdés csak az: a szerző, a befogadó vagy a versbéli alakok tekinthetők-e bolondnak? S miféle bolondság ez? Jámbor együgyűség vagy bűnös úttévesztés? Egyáltalán: el lehet tévedni egy toronyban? Vagy csak a lent és a fent között választhatunk? A magasság, ha fordított, mélység. De mindenképpen szédítő.

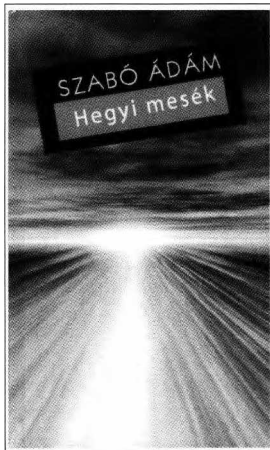
TRENDEN INNEN, TRENDEN TÚL

Szabó Ádám: Hegyi mesék

Kézbe, szívbe, trendbe simuló könyv a *Hegyi mesék*. Szabó Ádám úgy ad művészi formát egy történetnek (Crocéval szólva: „a teljesség lenyomatát, a kozmosz leheletét”), hogy a banalitás és a különösség között billegő beszédmódja mintha csak és kizárólag e történet minél pontosabb elmondására törekedne („égetően fontos, hogy pontosan fejtszem ki magam”), s a szöveg közben észrevétlenül válik különféle esztétikai fogalmak illusztrációjává.

Illusztrációja – hogy a legbanálisabbal kezdjem – a történetnek, pontosabban a történet létezésére és a történetmondás lehetőségei iránti kételynek, illetve annak a trendnek is, hogy e kételyt rögeszmésen (túl)hangsúlyozva ugyan, de az író mégiscsak történetet ír. S azzal egyúttal (magán)történelmet is. Létezik tehát kronotoposza és narrációs magja: az előbbi egy hegy („Kezdetben volt a hegy...”), hol az elbeszélő él nagyszüleiével – a nagyanya néma (vagy csak hallgat), a nagyapa pedig egyfolytában mesél, a háborúról, az ötvenes évekbeli rádióriporter kalandjairól, s ha részeg, akkor valami titokzatos eseményről is, melyről (a narrációs magról) már a harmadik oldalon tudomást szerzünk: „kiugrott apáca és beugratott férjfelölt, miközben nagyanyám már anyámat hordta volna a szíve alatt”. A tét részben az, hogy sikerül-e elmesélni (tisztázni) a történetet (azaz: lesz-e a szövegből „igazi” regény), részben: hogy ezáltal – s a kozmosz leheletétől, azaz az egyelőre még tisztázatlan esztétikum fűszerétől – a világ megelevenedik, létezővé válik-e.

„Saját létezésemben sem voltam egészen bizonyos” – írja a szerző a legelső oldalon, majd – miközben az elbeszélő a nagyapjával elindul a kocsmába pacalt enni („a pacaligéző messzeségbe”) – még sokáig fel-felbukkannak a homályt, a világ bizonytalan körvonalait, leíratlanságát jelző mondatok, kifejezések: „talán, hogy megbizonyosodjék saját létezésében”, „az igazságot, már ha létezik egyáltalán”, „aztán percek jöttek, ezredévek mentek, és lassacskán pislákolni kezdett bennem az értelem”, „ez a köd kezdett most oszladozni” stb. Tudatosnak s ugyanakkor kockázatosnak érzem ezt a módszert – jelentős írók komoly kudarcai származtak már abból, hogy az olvasót valami homályos-derengő előszobán, csupán csak az elbeszélés nehézségeivel berendezett purgatóriumtérre át vezették be a történetbe. Ilyen Susan Sontag *Amerikában* című regénye például, melynek első, hosszú fejezetében a narrátor véletlenül csöppen el egy estélyre, egy lengyel társaságba, s próbálja kitálatni, hogy miről beszélgetnek, ki kicsoda, kinek mi lehet a története... Még minden homályban van, az író igyekszik belemerülni a múltba, csak hogy addigra, amikor ez az „entrare” mégis megtörténik, s kezd kirajzolódni a híres lengyel színésznő, Maria Dembowska portréja, Sontagnak már nemigen marad olvasója.

Korona Kiadó
Budapest, 2007
200 oldal, 2300 Ft

Szabó Ádám könyvét – félig – megmenti az a finoman stilizált anekdotikus beszéd-mód, amelynek köszönhetően sokáig (bár mindinkább berzenkedve) az olvasóban fönnmarad a várakozás izgalma: a beszédmód – meg hát közvetlen maga a narráció is – történeteket, sőt kifejezetten ízes-izgalmas történeteket ígér: s minden jelenet e történetek bevezetése, jóllehet magáig a történetig nagyon sokáig nem jutunk el. Részben emiatt, de több szempontból is különösen működik az elvárások mechanizmusa ebben a könyvben, s ha igaz van Umberto Ecónak abban, hogy a „nyitott mű”, amely – mint kissé meghökentető pátozzsal írja – „a modern ember számára önmaga visszaszerzését, az autonómia lehetőségét jelenti” abban a világban, amely egyre inkább a nyájszellemet jutalmazza, tehát hogy a „nyitott mű” (mint eszmény) alapja „nem annyira a várt előrejelzése, mint inkább az előrejelzetlen várása”, akkor a *Hegyi beszéd* némiképp archaikus szöveg: sokszorosán előrejelzi a fordulatait. A százhuszadik oldal táján kezdődnek a nagyapa történetei, miután az elbeszélő már számtalan formában körülírta őket: „nagyapám... történetei lenyűgöztek variációs jellegükkel”, „nagyapám élettörténete nap mint nap másként alakult”, „valami fájdalmas melankólia árnyalta legvidámabb elbeszéléseit is”... és így tovább: hosszasan lehetne még idézni a nagyapai történetek jellemzéseit, miközben még egyet sem ismerünk közülük.

Mindebből – veszem észre most kicsit riadtan – talán az jön le, hogy Szabó Ádám könyve úgy „trendbe simuló” (mint kissé elhamarkodottan írtam az első mondatban), ahogy számtalan középszerű opusz az elmúlt évtizedek magyar prózaterméséből, vagyis mintha lebeszelném az olvasót: nem érdemes elolvasni, mert sok ilyen olvas(hat)tunk már – szokásos nyúglódás „az elbeszélés nehézségeivel”, a „nyelvbe vetett bizalom megrendülésével”, a „kronológia” logikátlansága miatti berzenkedéssel, a „jelentések széttartásával”, a „disszeminációs” szövegépítés és a történetmondás mint a létaktualizálás lelki-egzisztenciális igénye és olvasói elvárása közti feszültséggel stb. S jóllehet, hadd ismétljem meg, mindezen esztétikai fogalmak és dilemmák illusztrációja is a könyv, a „trenden” inkább valami mást értettem: azt a már fentebb is említett beszédmódot, amelyet a magyar írók egy része mintha az anyatejgel szívna magába – Ficskutól Dragománig és Hakliktól Kőrösiig (hogy e beszédmód „bookend”-jeit említsem) írók tucaitai tudnak úgy mesélni, hogy izzik-szikrázik-sziporkázik a nyelv, hogy szinte minden mondatnak íze-húzása van, hogy a létezés mind újabb elemei kapnak olyan finoman kimunkált nyelvi kontúrokat, melynek köszönhetően kiemelkednek a homályból. Az ilyen mondatok Szabó Ádámnál már az első oldaltól kezdve elbűvöl(het)ik az olvasót: „Mint amikor nemcsak az ablak párás, de odakint még köd is van, és nem tudni, melyik az áthatolhatatlabb. Vagy amikor hajnaltájt, félrészegen, angyalal találkozik az ember a néptelen utcán, és hirtelenjében képtelen eldönteni, szeme űz-e vele káprázatot, vagy káprázat csupán ő maga is.” Itt most szemelgetést terveztem, még néhány szép mondatot innen-onnan, mint például a lelki fájdalomnak ezt a szép leírását: „Ez a nemes szenvedés időszaka, amikor az ember legszívesebben sebzett vadként rejtőznék el a világ szeme elől, de lehetőleg úgy, hogy egy kandi kamera egyenes adásban közvetítse kálváriájának minden egyes stációját”, de valósággal ahhoz volna kedvem, hogy elkezdjem másolni az egész könyvet, mint Esterházy Ottlikot, e lassú-archaikus, szerzetesi munka által kiélvezve Szabó Ádám nyelvének minden lehetőségét – ami túldimenzionálásnak, túlzott lelkesedésnek tűnhet, de mindig ezt érzem, amikor az ilyen mesélő-íróinkat olvasom, Kolozsvári Paptól Háy Jánosig és Szappanos Gábortól Nagy Gabrielláig (hogy még két „bookend”-párt említsek), amiből azonban nem következik, hogy ők volnának a kedvenceim. Mert legalább két problémám van az ilyen szövegalkotási módszerrel – amely, hogy egy rövid definícióval is próbálkozzam, a stilizált-népies anekdotikusság és a posztmodern szöveg-szobrászat meg a posztmodern problémakör elegye, s amelyet egyébként már-már hungarikumnak érzek, se az orosz, se az angol és amerikai, se a spanyol irodalomban

(ezekből van viszonylag reprezentatív mintám) nemigen találkozom velem nemhogy ilyen gyakran, de szinte helyel-közzel is alig – az egyik esztétikai-filozófiai, a másik gyakorlatias jellegű és önző. Az ilyen típusú prózában a tökéletesen „elkapott” (kialakított, kimunkált) beszédmód az esetek többségében olyan kalodának vagy nyelvi tömlőnek bizonyul, amely lehetetlenné teszi a polifonikus elbeszélői hangot, melynek igénye nemcsak Bahtyin iránti tiszteletünkből fakad, hanem az ilyen művek – jelen esetben a *Hegy-i mesék* – belső intencióiból is. A narrátornak, ahhoz, hogy úgy érezze, létezése értelmet nyer, ki kell(ene) szakadnia a nagyapa nyelvi világából, meg kellene találnia egy másik (vagy több másik), s ezáltal végül egy saját nézőpontot („Most azonban megértettem, hogy életre kell keltenem a bennem szunnyadó történeteket, mégpedig oly módon, hogy a passzív elfogadás helyett végre értelmezve fogadjam be őket, mert csak az az enyém igazán, amit én magam teszek azzá”), s a történet éppenséggel e nézőpontok megtalálásáról szól, vagyis a szűzsé szintjén a probléma megoldódik. A történeteket – a nagyapa halála után – a narrátor előbb meghallgatja a faluvégi cigánytelep lakóinak előadásában is (mert oda járt inni az öreg az utolsó hetekben, hónapokban, s a cigányok számára valami mesemondó félisten volt), majd visszatér az elvesztett nagymama, egyszer csak megszólal, s egy hosszú monológban elmondja a család élettörténetét az ő nézőpontjából. S ekkor minden hangsúly megváltozik, s átrendeződik a könyvnek már a címmel is jelzett biblikus motívumrendszere: az öreg, bölcs prófétából, sőt kedvesen pityókás Istenből, aki a narrátor számára történeteivel, nyelvével megteremti a világot, szimpla részeges alak lesz, aki az ötvenes években rádióriporterként kiszolgált a rendszert, s ebbe belebetegetett, aztán ötvenhatban balekként vett részt az „eseményekben”, és attól kezdve úgy ivott, mint az állat, aztán lényegében elkergette otthonról a lányát, és így maradt ott a nagyszüleivel a zabigyerek, majd immár állandó részeges kábulatában egyre csak életének nagy sérelmét dédelgette – hogy az a lány nem is az övé volt, erőszakból született, s őt, a balekot, csak beugratták a házasságba. A nagyanya szerint ez csak a nagyapa részeg, gonosz agyában született ostobaság. A szűzsé szintjén tehát létrejön valami kvázi-polifónia, csak hogy ez bent reked a beszédmód börtönében, amellyel a másik problémám – a „gyakorlatias és önző” – az, hogy van valami andalító hatása, főleg este, ágyban olvasva a könyvet: a finom szövegritmus, a végletesen kimunkált nyelv egy idő után értelmét veszti, weöresizzással kezd lüktetni: „panyigai ü, panyigai ü, panyigai, panyigai, panyigai ü...”, különösen akkor, ha időnként kifulladás a mesélő, és új kontúrok rajzolása helyett régi kliséket húz elő, s azokon keresztül csúszunk lefelé az álom örvényébe: „Mint amikor néhány pohár borral a fejében az ember kiáll a csillagos éjszakába, és egyszerre sejteni kezdi a világ titkait”, vagy amikor valamilyen fájdalmat az amputált végtag fantomfájdalmához hasonlít a szerző... Különben meg nem olyan nagy baj, ha egy fiatal prózaíró könyven alszik el az ember. Esterházy is sokszor elalszom.

Azért persze kezdenem kellene valamit saját groteszk módon szélsőséges értékeléssel: egyfelől Szabó Ádám könyvének minden mondatát lemásolnám, mint egy szerzetes (huh!, tényleg ezt írtam), másfelől elalszom rajta... Nos, csak olyan – metaforikus – általánosság jut eszembe, hogy miközben a modern ember (én) jól érzi magát a lassan mindent beborító szövegtakaró alatt, ez a takaró álmosít, gyöngít, lankaszt is.

Ezzel azonban nagyon – tán túlságosan is – elkanyarodtam a témától, Szabó Ádám könyvétől, amely – most, nagyon megkésve pontosítok bizonyos dolgokat – nem csupán a nagyapa történeteiből áll. Kezdődik tehát egy elbeszéléssel, amely a nagyanya eltűnése után játszódik, s csak sejtelmesen szól a történet egészéről (a néma nagyanyáról, a ripoteri karrierről és a kiugrott apácáról, aki már a szíve alatt hordta tán a magzatot, mely a nagyapa szerint egy komcsi erőszakoló magjából fogant): a mesélő kocsmába viszi szomorú, magányos nagyapját, ahol az összevissza beszél, annyira leissza magát, hogy alig lehet kivonszolni a vécébe, s végül ott ül motyogva. „Agyamon pedig az a teljességgel ab-

szurd ötlet futott keresztül, hogy a nagyanyámmal beszél – mondja a fiú az elbeszélés végén. – Hogy végre megtalálta azt a nyelvet, amelyen szót tudnak egymással érteni. És ez a gondolat annyira nevetségesen képtelen és egyben fájdalmasan gyönyörű volt, hogy önkéntelenül elmosolyodtam, amint lenyomtam a kilincset.” Szép, valóban „fájdalmasan gyönyörű” elbeszélés ez, majd jön a kisregény (lényegében erre vonatkozik mindannak a nagy része, amit eddig írtam), s utána két elbeszélés egy Kollarik nevű részeges irodalomtanárról és íróról. Sommásan akár azt is mondhatnám, hogy formátlan, talán elsietett első kötet ez így, s két kötet ily módon koraszülötté vált lehetősége van benne: meg kellett volna írni rendesen a nagyapa-regényt, s aztán jöhetett volna a Kollarik-ciklus másodiknak (ha csak hajszálnyira is, de érezhetően megváltozott, érdekesebbé vált beszédmóddal), s ugyanakkor talán mégiscsak van ebben az „elsietettségben” fölismerhető és esztétikailag megindokolható szerzői szándék: talán valami palimpszesztszerű szövegalkotási igény fűzte köteté ezeket a látszólag széttartó szövegeket. Valahol az első elbeszélés elején panaszkodik arra a szerző (megint: „az elbeszélés nehézségei”), „hogy nem létezik valamiféle szimultán írástechnika, amellyel vissza tudnám adni egyazon időtartam rétegesen egymásra rakódó gondolatait”, majd, ha nem is „szimultán módon”, de rétegesen építi fel a könyvet: a nagyapa történeteit fölülírja a nagyanya monológja, majd ezek fölül kezd el írni a teljesen új szöveg (a Kollarik-elbeszélések ciklusa), miután a narrátor a kisregényt azzal fejezi be: „szép lassan kihajtottam a spirálfüzetet, hogy írni kezdjem a saját történetemet”.

S ezzel az utolsó gesztussal – „írni kezdjem” – a szerző vagy visszaküldi az olvasót az első szavakhoz („Suttogásra ébredtem”), a posztmodernnek gyakori trükkjét alkalmazva körkörösítve (végtelenítve) a szöveget, vagy tovább: „Kollarik a konyhaasztalnál ült és tél volt és kutya hideg volt és dehogy voltak nyitva az ablakok, és ő mégis azt írta éppen egy alig használt spirálfüzetbe...” stb. Az író jelzi, hogy írni fog, majd az író valóban elkezd írni egy íróról, aki írni kezd... Ez szép, legalábbis a szépség posztmodern meghatározása szerint (hogy még egy definícióval próbálkozzam): „Az író találkozása az íróval az íróasztalon.”

De félretéve a tréfát, Szabó Ádám könyve a szépről is szól, szép akar lenni, s néha görcsösen szép, máskor megindítóan (ahogy az első elbeszélés a már idézett „fájdalmasan gyönyörű” képpel ér véget): a szépről mint esztétikai kategóriáról (annak is az illusztrációja). Szól például arról, hogy lehet-e még szép egy naplemente: elmeséli a nagyapa egyik háborús élményét, amikor az erdélyi havasokban hevert egy lövészárookban, és nézte a naplementét: „a hó egyszerre vörösödni kezdett...” stb.

Hadd idézzek itt, ezzel kapcsolatban kicsit hosszabban egy Susan Sontag-esszét („A szépségről”):

„A szépség az idealizálás történetének része, az pedig része a vigasz történetének. De a szépség nem mindig vigasztal. Az arc és az alak szépsége gyötör és leigáz; a szépség zsarnoki. A szépség, mely emberi, s a szépség, mely alkotott (művészet) – mindkettő a birtoklás fantáziáját indítja be. Az önzetlenség modellje a természet szépségéből fakad – a természetéből, mely távoli, mely fölénk magasodik, s melyet nem birtokolhatunk.

Egy német katona leveléből, aki őrségben állt az orosz télben 1942 decemberében:

A legszebb karácsony, amit valaha láttam, teljességgel önzetlen érzésekből áll, és cifra díszektől mentes. Egészen egyedül voltam a hatalmas, csillagos ég alatt, és emlékszem, egy könnycsepp gördült le fagyott arcomon, nem a fájdalom, s nem is az öröm könnye, hanem egy olyan érzésé, melyet maga a nagyszerű élmény fakasztott.

A szépségtől eltérően, mely gyakran törékeny és tűnékeny, a széptől való meghatódás képessége megdöbbenően életerős, még a legnehezebb körülmények között és megmarad. Még a háború, még a biztos halál közelsége sem tudja kiirtani.”

Azt hiszem, Sontag itt nem fogalmazott pontosan: a széptől való meghatódás képessége nem annyira életerős – a legnehezebb körülmények között, a biztos halál közelében talán megmarad, de inkább azt mondanám, újból megjelenik: a biztos halál közelsége már „történet”, melynek a naplemente szereplőjévé válik. De máskor meg kell küzdeni a történetért – és a szépségért. Ahogyan Szabó Ádám megküzdött a könyvében: nem tökéletes sikerrel, de szép mondatokkal, ígéretes tehetséggel.

A BENSŐ ÉRDEK PÁRBESZÉDE

Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966

„Tiborkám, nagyon köszönöm a fényképeket. Nemcsak ügyesebbek, de nagyobb odaadással is csettegetted Werrádat – írta 1966. október 23-án keltezett levelében Fodor András Tüskés Tibornak. – Nekem különösen kedves az a kép, ahol Takáts csal állunk szoroson egymás mellett.” „Ez látható e könyv címlapján” – tudatja Tüskés elszórt saját lábjegyzeteinek egyike a levelezéskötet 130. oldalán, a képválasztással mintegy megőrizve az utókor számára a jó barát egykori örömét. Az olvasó a könyv fedelén a szoroson egymás mellett álló Fodor Andrást és Tüskés Tibort látja csupán, Takáts Gyulát (az előbbinek gimnáziumi tanárát, osztályfőnökét, patrónusát, az utóbbinak mentorát) hiába keresi. Ám ha otthonos a Pannónia Könyvek *Irodalmunk forrásai* elnevezésű becses sorozatának eddigi harminckét, közelebből a levelezés-kiadványok kilenc kötetében, a *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997* című gyűjtemény (2007) 126. oldalán, az 1965-ös levelek között rálapozhat az eredeti felvételre: az impozáns, lankás, messzibe futó természeti táj háttére előtt, az „ifjaktól” némileg elszakadva ott áll a javakorabeli atyamester is. Hárman háromfelé pillantanak: jobboldalt a csipőre tett gazda-kezü Takáts a gép lencséjébe néz, a korjellemző ruhadarabként „olasz” gallérú inget viselő Tüskés tekintete mintha az anyaföldtől kérne választ valamire, balról Fodor a távlat diagonálisát követi szemével. Süt a nap, a három férfi szája szegletén más-más játszi mosoly villan.

Takáts Gyula nincs is ott meg ott is van a *Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966* könyvborító-fotóján. A kétszáznyolcvanhét levelet felölelő foglalat is hasonlít kissé (egyelőre) a Mátyás király nevéhez fűződő ismert mese nevezetes leányalakjára: fel is tárja, de fátyolozza is magát. A háromkötetesre tervezett betakarítás első négy százötven oldala önmagában egészet alkot, noha csupán hét-nyolc esztendőnyi részt sorjázta anyagából; legalább kétszer ennyi – bő három évtized levelezése – még megjelentetésre vár. Szinte bizonyos, hogy csupán e levéltanúság alapján feltérképezhető Fodor és Tüskés mély barátságának egész története, de illő az óvatosság: ha az első időszakban teljességgel konfliktusmentes is a kapcsolat, a későbbiekben miért ne lehetnének hullámvölgyei?

Az 1966-os határdátumot a sajtó alá rendező, a jegyzeteket készítő és a névmutatót összeállító Tüskés Anna így indokolja: „1966 azért kínálja a korszakhatárt, mert mindkettőjük számára ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a belügyi szervek ellenőrzik levelezésüket; ettől kezdve a levelek terjedelme megrövidül, a bizalmas közléseket az élősóra bíz-

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket készítette és a névmutatót összeállította: Tüskés Anna
Irodalmunk forrásai sorozat
Pro Pannónia Kiadó
 Pécs, 2008
 464 oldal, 3450 Ft

zák”. Ennek a keserű, méltatlan és veszedelmes ténynek persze nemigen lehetett jelét adni, még a sorok közt sem. Az egyetlen nyomatékosabb tanújel Fodor 1966. december 23-i távirata: „HOZAAM IRT LEVELED A POSTABONTAASKOR [...] SOLYMOS IDA BORITEEKJAABOL KERUELTE ELOE [...] BOLDOG UENNEPEKET KIVANOK IROK MAJD BOEVEBBEN DE MOST NINCS RAA MOD = BANDI”. Azaz a belügyi/postai fürkész az ügynöki/informálódó olvasás után véletlenül maga helyezte elcserélt borítékba a Fodornak szánt levelet, s nem lehet szó a feladó, Tüskés tévesztéséről a „KUELOE-NOES VARAAZSLAT” révén karácsonykor előkerült küldemény esetében.

A jelen I. kötet azért is kompakt egész – s így bizonyos közelítésben máris megtűrheti a valójában majd csak a III. kötet közreadását követően illetékes kritikát –, mert ebben esik nem kevés szó Tüskés Tibornak a pécsi irodalmi folyóiratnál, a *Jelenkornál* végzett szerkesztői, főszerkesztői tevékenységéről, mindvégig tartó és egyre erősödő szakmai, politikai, emberi megpróbáltatásairól, e munkája 1964-ben történt kényszerű lezárulásáról, Tüskés és Fodor a laphoz való további viszonyáról. Bár más témák – így a magánélethez, az irodalmi kapcsolatrendszerhez, a barátokhoz és ellenlábасokhoz, az utazásokhoz, tennivalókhöz, a szűkebb pátriához és a Balatonhoz kötő témasorok – is végigvonulnak a levelezésen, fejezetszerű töredékes egészként a „Jelenkor-ügy” a kötet legtestesebb zárványa.

E kérdésben sem árt a körül- és előretékinvés, a megfontolás, tapintat. A tanár, irodalmár, író Tüskés szerkesztői helyére amolyan „ejtőernyős káderként”, a megyei pártvezetés akaratából került Szederkényi Ervint eleinte minden vonatkozásban alkalmatlan, kifogásolható jellemű bábnak tartotta mindkét levelező. A bizalmasan „Szeder”-nek titulált utód lapjához Fodor hosszabb ideig semmilyen módon nem volt hajlandó közeledni (sem Tüskés iránti lojalitása, sem a folyóirat általa tapasztalni vélt súlyos színvonal-hanyatlása miatt), s remélte, szinte igényelte, hogy idősebb költőtársa és barátja, Csorba Győző ugyancsak – ígéretéhez híven – váljon ki a szerkesztőségéből (ami azután meg is történt). Tüskés hosszasan a tájára sem ment a szerkesztőségnek. Nagyjából két év kellett, míg a Budapesten élő Fodor – a jobbára szintén nem a legkegyesebb jelzőkkel leírt Pákolitz István tapogatózó hívására – ismét hajlandónak mutatkozott kontaktust teremteni a lappal. Egy 1987-es keltezésű, Takáts Gyulának írt levelében pedig (a *Fodor-Takátsban*) már ez olvasható: „Elkeserítő Szederkényi kihullása, mert hiszen a Jelenkor is összeomolhat a Tiszatáj után”. E hang már egy megbecsült szerkesztő hiányolása, gyászolása. Más utat járva Tüskés is fokozatosan helyreállította kapcsolatát a *Jelenkornal*. Elhamarkodott dolog a posztját 1964-től haláláig, 1987-ig betöltő, s mára legendás szerkesztőként méltányolt Szederkényi Ervin, valamint Fodor András és Tüskés Tibor hármásáról csak a most taglalt első levelezésgyűjtemény alapján ítéletet formálni.

A levélműfaj óhatatlan szubjektivitása folytán is tanácsos, hogy – nem csupán a II. és III. kötetre várva – Fodor és Tüskés korai levélváltásához hozzáolvassunk egyéb forrásokat, a közreadó sorozatból és máshonnan, ha a tárgyalt kérdésekről teljesebb képet szeretnénk nyerni. A tágabb szakirodalomról most nem szólva s a teljesség igénye nélkül említhetjük az alábbiakat: „...élni kell, ameddig élünk...” – Csorba Győző és Bertha Bulcsu levelezése (2004), *Séta, égyűrrükkel – Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése* (2004), „...hűség, baráti öleléssel küldöm...” – Csorba Győző és Fodor András levelezése 1947–1994 (2005), *Csorba Győző és barátai – Budapesti levelek Pécsre* (2006), *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997* (2007). Szintúgy nélkülözhetetlen Fodor napló(regénye)i közül legalább az *Ezer este Fülep Lajossal I-II.* (1986) és *A Kollégium* (1991) ismerete, de a hatalmas levelezést folytató Fodor András napjainkig hozzáférhető (részben az imént sorjáztatott) levél-életműve a már publikált további Fodor-naplók újbóli elővételét is kéri, a kiadatlanok kinyomatását sürgeti. Az adatok, nézőpontok, megfogalmazások összevetése kedvéért, s a napló- és a levélforma sokszor vizsgált összefüggései (és különbözőzései) okán.

A napló- és a levelezéskönyv-család együttozása azért is üdvös, mert a Pannónia Könyvek levéltomuszainak legérzékenyebb pontja a jegyzetelés. Nincs az eddigi kilencből egy olyan kötet sem, amely elégségesen lenne jegyzetelve. E nem könnyű feladatot – nem is csupán a Csorba-levelezések esetében – sokszor Csorba Győző tekintélyes könyvtáros veje, Pintér László vállalta magára. Általában nagy apparátust mozgatott, sok adatot, ténytet, pontosítást felbúvárolt és közzétett. Sajnos egyfelől sokszor esett a túljegyzetelés hibájába, fölösleges információkat halmozva, illetve már közölteket ismételve. Másfelől jegyzet nélkül hagyta, amit nem tudott felkutatni, vagy ami számára nem tűnt jegyzetelendőnek. A rengeteg hiba, elírás tovább rontja az összképet. Például a Csorba–Fodor levelezés 269. oldalán az első ötsornyi jegyzetben éktelenkedik négy melléfozás: tévesztett évszámok, pontatlan névírás, foglalkozás helytelen megjelölése.

De nem helyénvaló a gyarlóságokat kipécézni, s épp azt a szakembert kárhoztatni, aki rengeteg járulékos táblázattal, adatösszegzéssel járult a Csorba-filológiához, általában is a pécsi irodalmi emlékezet dokumentumainak gyarapításához és pontosításához. Sokszor az általa gondozott kiadványokból lehet megtudni mindazt, amit az egyébként körültekintő, áldozatos szövegkiadással előrukkoló Tüskés Anna a Fodor–Tüskés levelezés első kötetében elmulasztott. Igaz ugyan, hogy – amiként az *Előszó* is tudatja – mára szép számú repertórium, bibliográfia, napló-, levelezés-, interjú- és tanulmánykötet szolgálja eligazodásunkat az érintettek életútját, munkásságát, a pécsi irodalmi közeg félmúltjának egészét illetően. Részben az is tény, hogy „a személyekre vonatkozó bővebb információ – annak számára, akinek erre szüksége van – ma már különféle lexikonok és az internet segítségével könnyen megszerezhető”, ám a jegyzetelés esetlegessége, pontatlansága nem szívderítő, s egyes (hajdan nagy befolyással bíró) személyekről negyven-ötven év múltán a lexikon, az internet sem igen fedi fel egykori baranyai kötődésük összes szálát, ténykedésük rétegeit, valóságos hatáskörüket és szerepüket. A *Névmutató* névjegyzéke és oldal-számlistája is sok bosszúságot okoz hiányaival, következetlenségeivel. Pintér László fatális névcseréből eredően az 1953-as születésű író, Kerékgyártó István (a *Vagyonregény* szerzője) nyakába varrta, amit ő gyermekkorában nyilvánvalóan nem követhetett el kritikusként Takáts Gyula ellen (a Fodor által sokszor, sokféle felhánytorgatott bíráló *„mérnylet”* a majdnem egy emberöltővel idősebb, Tersánszky-monográfus Kerékgyártó István irodalomtörténész *„vétke”* – bár Fodor egy darabig *„a mi emberünknek”* remélte és Tüskés megkülönböztetett figyelmébe ajánlotta őt). Ilyen szélsőséges tévesztés ezúttal nem szűr szemet (lévén a tájékoztató adat sokkal kevesebb, a *Névmutató*ban nulla). Ám ha a levélfolyamtól érezhetően tudatos távolságot tartó, a kiadást unokájára, Tüskés Anna irodalom- és művészettörténészre bízó Tüskés Tibor egyszer-egyszer mégis fűzött saját jegyzetet a kiadványhoz (s korrekcióért hálásaknak is kell lennünk), átfogóan vigyázhatta volna a szöveget. Jegyzetben igazíthatta volna ki, ahol az ő írógépe vagy Fodor tolla egykoron félrekattant, félresiklott (a hibás Szécsi Lajos név helyett: Szécsi Ferenc rendező stb.). A hiányok, a javítandó és a kérdéses szöveghelyek lajstromával itt nem célszerű előhozakodni. Példaként mégis jelezhető: a sűrűn előforduló nevek sorából Borsos József hivatalnok, a Fodortól pártfogolt Lakatos Kálmán kritikus, a *Jelenkor*-szerkesztő Mészáros Ferenc és mások tevékenységéről ma már kevesen tudnak valamit is (pedig általában erős pozitív vagy negatív minősítő jelzőket kapnak a levelekben). Magam sem tudtam bizonyosan, a Kisnek és Kissnek is írt Kiss István az MSZMP KB-munkatárs Kiss Istvánnal, a későbbi könyvtáros professzorral azonos-e? Erről azután a 102. oldalon támadt igenlő jegyzet – de miért nem a 40., 42., 46., 48., 55. stb. oldalakon, a személy korábbi felbuknásakor?

Míndez szinte mellékessé válik, ha a lehetséges olvasatok egyikének, a talán legérvényesebb olvasatnak engedünk, s e levelezés első kötetét egy már-már romantikusan mély, huzamos, tartalmas férfibarátság dokumentumaként követjük végig. Ez az olvasat

az apropóul szolgáló mindennapi – alkalmi vagy vissza-visszatérő – eseményeket, a felvonultatott alakokat mellékesnek tételezheti a beszéd-, azaz írásmódot átjáró mélységes egymásra hangolódáshoz, csorbíthatatlan rokonszenvhez, kendőzetlen őszinteséghez képest. A két levelező megismerkedésüktől, 1959. október 8-tól kezdve stílusosan is felépítette magát és karakterizálta társát a levélváltás, a levélváltásban izzó barátság, szellemi-lelki szövetség számára.

Fodor kezdettől *hitvallásnak* tudja rokonulásukat, amellyel a megtalált baráthoz kapcsolódott (az atyai barát Takáts Gyula, a testvérként szeretett Colin Mason zenetudós és mások kivételes közelségét már bírva). „Hát elfeledhetnélek Téged, Bandi? Aki eljössz Pécsre, hozzám – ír vissza Tüskés, talán rá is játszva Petőfi és Arany barátságának meleg tónusára. – Mert hadd higgyem azt, hogy inkább ürügy volt az út hivatalos része, s azért találkoztunk, mert van egymásnak mondanivalónk, vannak azonos hullámhosszon járó gondolataink, hasonló az emberi tartásunk.” „...az írásos eszmecseréknek, vallomásoknak van valami saját íze, különös izgalma. Ezt élem át újra a Veled való levelezésben. Egyébként is különös kegyelemnek tekintem a mi találkozásunkat – toldja meg az azonnali viszontválaszban (1960-ban) Fodor. – Úgy tudtam eddig, hogy 30 után az ember nem igen bukkan teljes értékű barátra, olyanra, aki mindenre fogékony, aki a közösen töltött fiatal évek nélkül is szellemi testvér, lelki rokon.” A költő Fodor András (és az esszéista, literátor Tüskés Tibor is) többször kitér a levélműfaj adta lehetőségekre és hagyományokra, illetve a távolságból, a közvetett dialógusból eredő tartalmi és szófüzési velejárokra. Kezdetből érvényes, amit az 5. jelzetű, Budapestről Pécsre indított levél alapvetésként rögzít: „Megmondom őszintén: szeretnék Veled minden okos számítás nélkül – pusztán belső érdekből állandó kapcsolatban lenni. – Szerintem ugyanis a barátságot nem mindig az érintkezés mennyiségi halmozódása hozza létre. Veled ez ideig mindösszesen háromszor találkoztam, mégis barátomnak érezlek a szó legnemesebb, legigazibb értelmében. Hogy mért van ez, nem lenne nehéz megfejteni. Nyilván sok hasonló vonás van magatartásunkban.” Fodor írt így; írhatta volna Tüskés is. Ez a kölcsönös érzület sehol sem törik meg az 1959 és 1966 közötti levelekben.

E hang fennmarad; az érzület emeltségét, emelkedettségét az idő nem fakítja, a humor nem a pátosz rovására színezi. Fodor: „Köszönjük a remek képeket. [...] Előttem van az egész Tüskés család, s mindenki a leghűbb, legkedvesebb arcával. Ritka jó érzékkel választottad ki például saját portrédat. Pontosan így élsz bennem, ahogy ezen a képen; ilyen megtörtségen is átforrósodó derűvel, tisztán, nyíltan, szinte fájdalmas-érzékenyen és számandóan jóságosan...” (1960); „Utolsó leveledben arról írtál, milyen sokat köszönhetsz nekem, nos, én legalább annyit Neked. De nem is fontos az, hogy erről sok szó essen közöttünk. Bizonyos, hogy minden áldozatot vállalnánk egymásért és az ügyért, ami kapcsolatunkat sosem engedné az irodalmi körökben szokásos adok-veszek szintre süllyeszteni” (1963); „»Szegény Tiborral is most van baj, amikor F. Bandi nincs itthon!« – mondta a Jelenkor egyik erőteljes itteni támogatója. Röstelltem is, hogy nem lehettem Melletted ezekben a hetekben és aggódva gondolok Rád” (1963); „...végleg meggyőződhetél róla, Tüskés Tiborban mi nemcsak a JELENKOR bejegyzett főszerkesztőjét tiszteljük, szeretjük, hanem a páratlanul derék, tiszta embert, kinek értéke azóta is csak nő szemünkben” (1965).

Tüskés hasonló hőfokú szavaiból is bőven idézhetnénk, a két levelező önképe azonban (s ebből fakadóan a fogalmazásmódja) végül is igencsak elüt egymástól. A szűk másfél évnyi korkülönbség az 1929-es születésű Fodor és az 1930-as Tüskés között még nem bizonyult volna lényegesnek. Az irodalmi életben elfoglalt státusuk és helyzetükről, rangjukról alkotott képük annál inkább. Az első József Attila-díjjal már 1956-ban kitüntetett Fodor Andrásnak szinte semmi kétsége sem volt (tűnik ki a levelekből, amint a naplóiból is), hogy nem csupán nemzedéke (rendre túlbecsültnék, túldíjazottnak érzett) köl-

tői mezőnyében illeti meg az egyik élhely, de az egész magyar irodalom asztalára olyan lírai teljesítményeket helyezett (már 1960-ig is), melyeket a legnagyobbak (Illyés Gyula, Németh László és mások) sem győznek dicsérni, saját verseikhez mérni, gondolkodásuk igazának bizonyosságaként szentesíteni. A büszke öntudat abban is megnyilvánul, hogy bár Fodor munkahelye az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Osztályán nem volt különösebben frekventált irodalmi műhely, az Új Könyvek című kiadvány alapító szerkesztőjeként mégis nagyon sokat tehetett és tett is az értékhangsúlyok alakításáért, az arra érdemes kötetek szellemi és kereskedelmi kifuttatásáért. (Tüskést is munkatársnak hívta, szép feladatokkal látta el, a honoráriumok révén anyagiilag segítette.) Végül ő már ekkor is lenyűgöző irodalomszervező, értéktudatosító aktivitást fejtett ki: sokat rádiózott, alkalmanként tévézett, országjáró követe volt az újabb magyar költészetnek, szószólója a társművészetek, elsősorban a 20. századi zene programos alkotásainak, író-pedagógusa a nemes hagyományápolásnak és a friss szemmel követett modernitásnak. Tüskés (még önálló kötet nélkül) pályája elején állt, a szendergő szépíróként ébresztgette lelkében, magabiztossága – ezt tanúsítják levelei – meg sem közelítette a kisebb depresszióknak, átmeneti ihlettelenségnek, szakmai kiábrándulásnak ritkán fejet hajtó Fodor lendületét. Valószínűleg csak hallgatólagos közös beleegyezéssel, de mindkettjük számára egyértelműen sorsuk és helyzetük valósága 1960 táján – s 1966-ig érvényesen – úgy osztotta ki a szerepeket, hogy mindvégig Fodor András legyen a tapintatosan fölé-, Tüskés Tibor pedig a szelíden alárendelt partner. E *báty és öcs* viszonylatba még 1964 végén is természetszerűleg illett bele, amit Tüskés épp az említett kurta Új Könyvek-recenziók kapcsán megfogalmazott: „Nem tudom, megfelelőek-e? Kérek, ne okozzon gondot, ha változtatni kell rajta, vagy el kell dobní valamelyiket. Ha valamit, tulajdonképpen azt hiányolhattam egész életemben, hogy megmondják: mit és mennyit ér az, amit csinálók? S nem is annyira az esetleges érdemek elismerésére gondolok, hanem a hibák és gyengeségek megmutatására”. Fodor mintegy ezen felbuzdulva még ez év legvégén elképesztő lelkiismeretességgel és 70 (hetven) találó pontba sűrítve el is mondja, mit tanácsol javítani, változtatni barátja egy kiválónak tartott, tovább tökéletesíthető írásán: „Ne haragudj ezért a könyörtelen kontraredaktori módszerért; azért se, hogy annyira szigorú leszek, de a te kérésed és saját felelősségzetem mellett a hátam mögötti könyörtelen árnyék is ösztönöz, árgus szemmel vizsgáljak minden sort”.

A „könyörtelen árnyék” a Tüskés-írás megidézettjének, Fülep Lajosnak az árnya, aki Fodor egyik mestere, s akit Tüskés is bálványoz. Bálványozna – ha nem támadna súlyos súrlódásuk. Szinte Fülep az egyetlen jelentékeny elme, akivel kapcsolatban a levelezők nem (nem mindig) tudnak közös nevezőre jutni (lásd ennek kirobbanását a 284. levélben). Érdekes, hogy Fodor is „Fülep úrral” szemben a legkritikusabb, legcsipkelődőbb, de sosem fordul el tőle. A 61. levélben pompásan vetette össze Fülepet és másik ideálját, Németh Lászlót: „Németh csupa extravertáltság [!], majdnem exhibíció; Fülep zárkózott, szinte rideg; N. L. örökké kész a konstruálásra, szintézisre; F. inkább eleméz és rombol; N. L. megírja azt is, amit nem tud; F. azt sem írja meg, amit ő tud a legjobban”. Mind Fodor, mind Tüskés sok ilyen, majdhogynem odavetett pontos megfigyeléssel tünteti ki magát, ad számot (nem tévedhetetlenül) kivételes irodalomértéséről és emberismeretéről.

Tüskés mindvégig elfogadja szellemi vezetőjének Fodort, aki e bizalmat szeretettel, teljes nyíltsággal, rengeteg szakmai segítséggel és állandó biztatással viszonzozza. Mindkettjük életéből egy-egy olyan nagyobb magánéleti válságot őriz a levelezés, amelyben az egymásnak történő beszámolóval könnyítenek lelkükön. Jellemző, hogy Tüskést (sokkal súlyosabb) kelepccéjéből, kilátástalannak tetsző önmarcangolásából Fodor stratégiára és taktikusra egyként vallóan, családi mentőakcióval segíti ki (ha a megoldás nyilván nem is csak az ő fellépéséhez fűződik), míg Fodor a vele történeteket (al-

kalmi kalandot) ifjúsága jogos kárpótlásának, félrelépését paradox módon a házassági szeretetkohézió megszilárdítójának fogja fel, s Tüskés számára nemigen marad más, mint a bölintás.

Bár a levelezésen belüli szerep nem hagy kétséget, ki a barátságban az aktívabb, ki a passzívabb fél (nem érzelmileg, nem „rang” szerint, hanem főként az akkori irodalmi tevékenység jellegéből, hatósugarából, alakulástörténetéből kifolyólag), Tüskés nem egyszerű elfogadó módon idomul Fodor összességében mintának látott művészeti értékrendjéhez. Analizál, végiggondol, az alkotások nyelvére fordít le minden rokon- és ellenszenvet. Nagy empátiával élük át mindketten a budapesti létből az egyik, a pécsi kötődésből a másik oldalon fakadó következményeket. Centrum és periféria vált szót egymással általuk. Csakhogy a levelezés tükre a fővárost nem centrumnak, inkább fenekedő darázskasnak, áskálódásoktól, értetlenségtől szaggatott, – kevéssel 1956 után, majd az úgynevezett konszolidációs periódus felfutásakor – kaotikus és sokszor érzéketlen, feltételeiben szabadsághiányos, megnyilvánulásaiban antiintellektuális váromladéknak mutatja. Pécs meg olyan, egyelőre kicsiny (de magát nagyobbak tudó, valóban többre hivatott, már a Pécsi Balett-tel és egyéb kezdeményezésekkel büszkélkedő) végvár, amelyet politikai zsoldosok fojtogatnak, az érdemes vitézek pedig sokszor egymáshoz sem lelik az utat. Fodor és Tüskés a levelezés által egymásban feloldott partizánérzése nagyságrendjében eltérő, sajátosságaiban egyik helyről a másik helyre, egyik férfi gondolat- és érzelemvilágából a másikéba evidensen átvihető, empatikusan átélhető, levéltárgyként hosszú évekre problematizálható. Ne feledjük, olyan esztendőbe visz vissza a *Fodor–Tüskés*, amikor – mondjuk – Carl Orffról nem könnyű őszintén ítélni, írni (Fodor benyomása szerint), mert „külpolitikai bonyodalmakkal járna; tekintve, hogy a keletnémetek is oly nagyra becsülik”; ha könyvcímlaphoz egy felvétel diájának előhívása szükséges, a művelet csak Budapesten és minimum tíz nap alatt oldható meg stb.

Kik a szövetségeseik? A Fodor leírta névsor állandó, szűk, de nyitott az új érdemesek érkezésére. A hol az irodalomból hatalmi szóval kipenderített, hol a film és a modern próza hullámain a nemzetközi vizekre is beérkezni látszó Hernádi Gyula író, a kritikusi-tudósi felkészülés esztendeit élő kiadói szerkesztő, Domokos Mátyás, a polihisztor Vekerdő László, a termékeny képzőművész Varga Hajdú István és Gerzson Pál, a zenetudós Sárosi Bálint, a messi Angliából ritkán érkező Colin Mason, a fiatal famulus, irodalomtörténész Csűrös Miklós és mások tartoznak azon maroknyi közösségbe, amelyre Fodor András mindig számíthat (részint még az Eötvös kollégiumi ismeretségek örökségeként). E társaság a jeles alkalmakkor (közös zenehallgatás, András-nap stb.), Fodorral a középpontban boldogítóan össze is gyűlik, s ha új tagot fogadhat be, örömmel teszi. (Ilyen esemény Beney Zsuzsa orvos-költő beilleszkedése a körbe. Beney kisgyermekének váratlan – a lírikusi életműre mindvégig kiható – elvesztése, és Fodor nagyobbik fiának, Dávidnak végül szerencsés kimenetelű, súlyos villamosbalesete a helyenként *levél-, levelezésregénnyé* váló könyv legdrámaibb részletei). Tüskés közelebbről-távolabbról a felsoroltak mindegyikét elfogadja barátjának, érdeklődik személyük és munkájuk iránt: él benne a *Te barátod az én barátom* is érzülete, bizonyossága. Ő sokkal kevesebb pécsi kiválósággal tudhat magáénak felhőtlen, katalizáló emberi kapcsolatot (kisebb ellentéteket nem számítva Csorba Győzővel többek között).

Fodor a barátságban mindig hű. (Tüskés ugyancsak.) Sokkal nagyobb időtávot átfogó naplójának köteteiben is szembetűnő az odaadó elköteleződés. Ha valakiben csalódnia kell, általában akkor is hosszú türelmi időt szavaz a delikvensnek, lelkére beszél, a „javulás” távlatával kecsegteti. E vonzó, markáns barátságfilozófia mellett – *tisztán a mű* (most a levelezéskötet) *szempontjából* – még érdekesebb gondolkodás- és szövegalkító tényező Fodor András makacs ellenségképe, szisztematikus ellenfélképzése. Akiktől idegenkedik, akiktől – ténylegesen vagy vélten – sértést, sérelmet szenved el, s akikben igazi nagy tehetséggel nem

hitelesített irodalmi-közéleti riválist gyanít, azokat folyamatosan támadja, lefelé minősíti, ócsárolja, negligálja. Ennek mélyén a művészgőg, s bizonyos (nem feltétlenül talmi, csak idegen) alkotóktól, élet- és művészetfelfogásoktól, ízlésektől való elhúzóadás munkálhatott.

Eredetileg sem Fodor, sem Tüskés nem a nyilvánosságnak szánta leveleit (bár a kamaszkorától naplóíró, majd a naplók közreadását életműve részeként megkezdő Fodor András, és persze az íróként, tudósként befutó Tüskés Tibor is sejthette-tudhatta, hogy gondosan megőrzött, hiányokat alig mutató sok évtizedes levélváltásuk részben vagy egészben előbb-utóbb a nyilvánosság elé kerül). Így nem meglepő, hogy számos pályatárs olyan jelzőket, jellemzéseket olvashat itt magáról – ha még az élők sorában van –, amelyet nem tesz az ablakba. Az 1966-tal záruló I. levelezéskötet kevés mai forgatója van abban a helyzetben, hogy pusztán az itt leírtak alapján (s alkotásaiktól, oeuvre-jüktől függetlenül) ítélkezzék a többnyire kedvezőtlen színben felbukkanó Szabolcsi Bence zenetudós, Illés Endre író, kiadóigazgató, Csanádi Imre és Pákolitz István költő, Király István közéleti súlyú irodalomprofesszor, szerkesztő, Koczás Sándor kritikus, egyetemi oktató, Thierry Árpád író, szerkesztő és mások felett. A II. és III. kötetből világlik majd, ki hogy – például – az ingatagnak bemutatott Bertha Bulcsu prózaíróról javul-e, a szövetségesnek érzett Gyurkó Lászlóról az első Kádár János-arcképvázlatot (1982) követően hűvösödik-e a két barát vélekedése.

Ama zárvány-fejezet, a *Jelenkor*-fejezet adatokban, kuriózumokban, objektív és szubjektív közelítésekben gazdag, de ez is csupán adalék egy „nagy történehez”. 1960-ban Orbán Ottó indokoltan küldhette vissza 27 forint 70 fillér honoráriumát, nem a ma nevétségesen kicsinynek tetsző összeg miatt, hanem mert ami még járt volna neki, azt a lap „egy évi előfizetésébe tudták be”. Ebben az esztendőben Tüskés egy őszi levele szerint „Rettegetesen mélyre csúszott a *Jelenkor* helyzete”: az akkor még kéthavonta megjelenő folyóirat semmilyen vonatkozásban nem volt képes megfelelni az olvasói igényeknek. Tüskés dinamikus beléptével – az általa szerkesztett évfolyamok mai olvasata is biznyság rá – javult a helyzet. Fodor 1960 decemberében már annak örvendett: „...a *Jelenkor* 5. száma hasonlíthatatlanul tartalmasabb a decemberi *Kortársnál*” – és sopánkodott: „de ehhez mérten a pécsi folyóirat jelentősége, hivatalos rangja elenyészően csekély Budapesten és országosan. Ez utóbbin kell Nektek változtatni a Sorsunk és a Dunántúl mértékadó, de föltétlen nívót követelő hagyományait folytatva”. (Fodor Andrásnak a *Kortárs*sal és az *Új Írással* szembeni averzióiról, a költőtárs szerkesztők, Simon István és Váci Mihály munkáját kifogásoló indulatairól, az *Új Írás*ra ajtót csapó dühéről rendre olvashatunk a könyvben.)

Fodor sokszor, rendszeresen sietett a *Jelenkor*ért fáradozó Tüskés segítségére (38., 44. levél stb., és – 1961. ősz -: „Kedves Tőled, hogy tárca nélküli szerkesztőként emlegetsz, hogy oly sokra becsülöd esetenkénti ügyködésemet a *Jelenkor* körül. Mindez igazán elenyésző ahhoz képest, amit ilyenkor kell vállalnom a Bartók Fesztivál környékén”). Nem ok nélkül érezte úgy – ezt természetesen inkább másokkal folytatott levelezésében és naplójában vetette papírra –, hogy nélküle barátja nem egykönnyen boldogulna a szerkesztői székben. Tüskés eltávolításakor (távozásakor) is okolta magát, hogy részint ő lovalta bele egy színvonalas (sok tekintetben meg is valósult) pécsi irodalmi-művészeti folyóirat álmába. Úgy érezte, részben felelős a „budapesti írókkal, művészekkel zsúfolják a pécsi lapot” vádjáért, a marginális koncepciókat vallók háborgásaiért. A Tüskéssel szemben álló szerkesztő elődök, munkatársak, helyére pályázók iránti felhorgadás stílusosan is nemegyszer radikalizálta, dramatizálta Fodor sorait: „...Mészárosék hát nem tették le a hentesbárdot...” stb.

Tüskés keserű dohogása majdnem mindig visszafogottabb – például: „Mert hát ugye [Bertha] Bulcsu is, meg [Lázár] Ervin is az »írói idegrendszerére« hivatkozik, s a szerkesztéssel járó »alacsonyrendű« munkát nem szívesen végzik, mondván, hogy ők írók”

(1963). Tüskés ugyanakkor tisztán látja, hogy a szerkesztői ténykedése elleni fenekedések, a munkája körött gyűrűző viták nem elsősorban kisszerű, lokális okokra vezethetők vissza. Már a következő „érában” – amikor ő maga az irodalom és a tanítás egyéb területein „nem fogyott ki” a tennivalókból –, 1964 novemberében tudatta Fodorral: „A Szederkényinek feltett költői kérdésre (Tudja, miért vásárolták 1200 példányban Budapesten a Jelenkort?) Aczél [György] maga válaszolt: Mert minden számban volt valami morbid, szennyes írás, ami kellett a pesti sznoboknak! – Hát még mindig abból élnek ezek a bölcs emberek, hogy a régvoltat gyalázzák?”

Végezetül kanyarodjunk vissza ahhoz az olvasathoz, mely a benső érdek párbeszédét, a tartós barátságot követve halad a kötetben. A sok érdekesség közül csak kettő: a fáradhatatlan Fodor olvasási penzumot rótt magára („...ebben a hónapban a szokásos nyolc könyvet nem olvastam el, és egyéb magamra vállalt kötelességeket is elhanyagoltam” – gyónja 1962-ben), a munkabírásban barátjával versenyképes Tüskés elképesztő pontossággal írja és postázza recenzióit. Tanulni lehet tőlük munkamorált, időbeosztást, áldozatosságot – s még azt sem mondhatni, hogy e megfeszített tempó közepette ne élték volna meg naponként az olvasás, írás, az irodalomban élés fonák örömét.

„KEDVES PISTÁM”

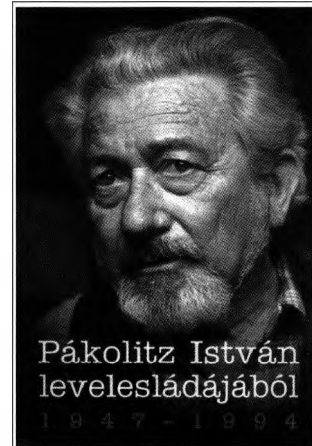
„Bizakodásra vagyunk ítélve”. Pákolitz István levelesládájából 1947–1994

Furcsa dolog olyan könyvről írni, amelynek címében nem egészen biztos az ember. És nem azért, mert trehány módon az emlékezetére hagyatkozva dolgozna a kritikus, hanem mert a tárgyalandó kötet főcíme nem olvasható a borítón. Itt ugyanis csupán ennyi áll: *Pákolitz István levelesládájából 1947–1994*. Egyedül a belső címlapon találkozhatunk a költő szavaiból vett főcímmel, azzal hogy „*Bizakodásra vagyunk ítélve*”. Tanakodhatunk, vajon azért hiányzik-e a főcím a borítóról, hogy a költő egyébként kiváló öregkori portréját jobban láthassuk. De hát ez mégis csak abszurd érv lenne. Ha viszont egyszerű kiadói lapszus, akkor kapitális. Ennek ellenére kérem az olvasót, bizakodjon ő is – a kötettel érdemes megismerkedni.

A levelezés sajtó alá rendezője, a jegyzetek és az utószó szerzője, Nagy Imre – aki egyebek mellett például Bessenyei György *Tariménes utazásának* kritikai kiadását jegyzi, tehát igencsak jártas a filológiában és az irodalomtörténetben – komoly munkát végzett e vékony kötettel. Ahogy a rövid szerkesztői utószóban összefoglalta, a levelek válogatásánál öt szempontot kívánt érvényesíteni. Ezek szerint fontos volt a levél szerzőjének irodalmi rangja s a szöveg információgazdagsága mellett az, hogy az összeállítás képet adjon a költő alkotói pályájáról, valamint irodalmi kapcsolatainak alakulásáról, ám a pécsi vonatkozások – a helyi irodalmi hagyományok megismertetése okán – előnyben részesültek. A Pákolitz Istvánhoz írt, mintegy félezret számláló levelegyüttesből itt 138 darab olvasható (miközben a hátsó borító szövege érthetetlen módon 140 tételt említ).

A válogatás alapján a paksi születésű, majd 1955-től 1996-ban bekövetkezett haláláig Pécsen élő költő több, évtizedeken át hűséges levelezőpartnerét azonosíthatjuk, például Lengyel Balázst, Szántó Tibort, Bertha Bulcsut, később Kiss Dénest, Jókai Annát, Bécsy Tamást. A Pécsen maradó írók, Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Tüskés Tibor, Bertók László értelemszerűen akkor írnak levelet, ha a Pákolitztól kapott új könyvét köszönik meg vagy születésnapján köszöntik, s szeretnék, ha ennek nyoma maradna, illetve valamiféle formát öltene. Éppen ezért szép, érdemi méltatásokat olvashatunk tőlük számos Pákolitz-kötetről, amelyeket éppúgy áthat a baráti érzés melege, mint a köszöntőket. Nagyszerű Lovász Pál pécsi költő hosszú levele, melyet a válogatott verseinek kötetét összeállító Tüskéshez és Pákolitzhoz írt. A közismerten szerény, áldozatos munkájú irodalmár költői önérzetével küzdve reagál a szűk válogatásra, s beszéli el közben 1922-es első kötete megjelenésének körülményeit, Koszto-

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Nagy Imre
Irodalmunk forrásai sorozat
Pro Pannonia Kiadó
 Pécs, 2006
 150 oldal, 1690 Ft

lányi véleményét a könyvről, a délvidéki környezetet, majd a szerb hatóság általi elüldöz-tetését. A korábbi generációk irodalmi tekintélyei közül Sík Sándor és Illyés Gyula levele-inek olvasása tanulságos, de példaszzerűek Lengyel Balázs baráti, éppen ezért szakmai kritikát is megfogalmazó üzenetei. Lengyel az *Újhold* megszüntetése után, folyóirat nél-kül is igazi szerkesztőnek mutatkozik.

Érdekes, nemritkán visszatérő jelenség, hogy a lapszerkesztők leveleiben olyan ígére-tek jelennek meg, amelyek aztán a kötet jegyzetei által hitegetésként lepleződnek le. Az *Új Hangnál*, a *Csillagnál*, az *Új Írásnál* is előfordult ilyen eset, s jellemző az is, ahogy a szerkesztők a rovatvezetőkre, azok pedig a fölöttük állóra mutogatnak rendre magyará-zatképpen, ha a felelősség kérdése felmerül. Különösen az ötvenes évek leveleiben gya-kori a személyi felelőtlenség kódébe burkolózó kultúrunkások felbukkanása. Az *Új Hang* (segéd)szerkesztője, (Somogyi) Tóth Sándor ugyanakkor épp a túlzó magabiztos-ságra ad példát 1952-ből: „itt küldöm a novellát, sokkal jobb, mint az eredeti változa-ta”. S minden szofisztika mellőzésével így folytatja: „egyelőre azonban nem tudunk múltból való írást közölni, csak akkor, ha az valami egészen különlegesen jó”. Amivel bi-zonyára arra céloz – merthogy honnan máshonnan származhatna egy írás, amit már meg-írtak, mint a múltból –, hogy a végképp eltörölni kívánt múltrol szóló írások közül csak egy-egy olyanul lennének elnézőek, mint, teszem azt, a *Hét krajcár*. Értsük jól: a költő, író ne nézegessen vissza a háta mögé (gyerekkor? barátságok? szerelmek? nagyszülők? szü-lők?), mint Orfeusz az alvilágból kifelé jövet, mert komplikációi támadhatnak. Vagy a fe-leségével történik valami. Ajánlatos inkább az előremutató dolgokról írni. „Elsősorban a mai fiatalok életével akarunk foglalkozni. Bizonyára megérted ezt.” (13.) Kérdezhetnénk, hogy akkor mi is legyen a középkorúak vagy öregek életével. És ha netán a költő, író mindezt mégsem érti meg, fölutazik Budapestre, és az asztalra csap?

A levelezéskötet talán legérdekesebb darabjait Szántó Tibor, a „második” *Dunántúl* folyóirat főszerkesztője írta. Azért is érdekes ez, mert Szántó első itt közölt levele – 1952-ből – még „elvtársi üdvözléssel” érkezik, s folyóirata új előfizetőjében próbálja meg azo-nosítani a személyesen nem ismert, de az *Új Hangban* már olvasott „költő Pákoliczot”. (A költő családnevét 1953 környékén változtatja a ma ismert írásmódra.) Ekkor Szántó hang-ja még nem olyan baráti, mint a későbbiekben, de semmiképpen sem nevezhető arrogáns-nak, mint fenti idézetünk esetében. Magyarázhatja ezt talán a *Dunántúl* folyóirat ingatag státusa is, amely még nem rendelkezik állandó lapengedéllyel, azt csak 1954-ben kapja meg egy áprilisi Szántó-levél tanúsága szerint. Elsősorban azonban az emberi tényező a döntő, s hamarosan – ’53-ból – olvashatunk, immár „baráti szeretettel” küldött sorokat, amelyek a későbbiekben a szerkesztőre jellemző fanyar humorból adnak ízelítőt. „Kezd-jük talán a Dunánál. Az igaz: annyi a költő, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni. Vedd csak bókna, ha azt mondom, hogy Pákolitzból jóval kevesebb van, Így azután a szer-kesztőségnek sem mindegy, hogy egy költővel több vagy kevesebb.” (15.)

Természetesen nem feledkezhetünk meg Galsai Pongrác leveleiről sem. Lenyűgöző az a természetes elegancia, amellyel saját – *Nők Lapja*-beli – szerkesztői esendőségét kon-ferálja: „Mindjárt le is akartam adni Tőled egy verset a jövő hétre. De... Úgy emlékszem, legutóbb három poémát küldtél; ebből kettő már megjelent; a harmadikat pedig hiába ke-restük. Egyszerűen eltűnt Szomráky kéziratai, hóbelevancai, herbáriumai között. Hát rend az nincs nálunk.” (98.)

A jegyzetelést illetően azt tapasztaljuk, hogy az utószó szűkszavúságra törekvést megfogalmazó állításával szemben olykor kevesebb, illetve rövidebb jegyzet is elég len-ne. Így például többször találkozunk olyan eszmefuttatással az apróbetűs részekben, amelyek Pákolitz költészetének értelmezését kísérlik meg, s arra is találunk példát, ami-kor a jegyzet nem filológiai, hanem esztétikai kérdésben száll vitába a hajdani levélíróval. (16.) Úgy vélem, ezen problémák tárgyalásának alkalmasabb helye lett volna egy

hosszabb, a költő munkásságát is értelmező utószóban. A szűkszavúságra visszatérve természetesen nem önmagában a terjedelmi rövideg itt az ultima ratio, hiszen megvilágító erejű például, amikor Nagy Imre teljes egészében közli az *Évgyűrűk* című önéletrajzi ciklus szerző általi értelmezését (54–55.) vagy a Váci Mihálynak írt meglepően kemény hangú levelét, amelyben – verseinek lapon belüli elhelyezése miatt sértve érezvén magát – megszakítja a kapcsolatot az *Új Írással*. (80–81.)

Ritkán, de előfordul, hogy a jegyzetek kevesebb felvilágosítást adnak a kelletnél. Így például Csorba Győző 1955-ös levelénél (20.) megtudjuk ugyan, hogy Csorba ez időben részt vett a *Dunántúl* folyóirat szerkesztésében, ám az nem derül ki, hogy azért beszél kötetkiadásról, mert „Dunántúl” néven kiadó is létezett ekkor (itt jelent meg Csorba nagy önéletrajzi költeménye, az *Ocsúdó évek* is). Máskor teljesen hiányzik a jegyzet, mint Pál József pécsi költő esetében. Nyerges András első említéséhez képest (66.) majd ötven oldallal később kap magyarázatot. (112.) Olykor felcserélődnek a jegyzetszámok vagy egyéb utalások: Galsai Pongrác egyik levelénél (74.) a „hadakozás” szóhoz kapcsolódó jegyzet a 66. levél jegyzeteihez utalja az olvasót, de ott Raffai Saroltára vonatkozó információkat talál (73.), amelyekben nincs szó hadakozásról. Ellenben a 65. levél után igen, ahol Pákolitz groteszk, magánhasználatra készített, a '68-as csehszlovákiai invázió ihlette klapanciája olvasható. Kifogásaimat azonban nem öncélúan sorolom, hanem hogy konklúziómat világossá tegyem: hiányzik, bizony, a kötet – kiadói – felelős szerkesztője.

Mindezzel együtt is megismétlem, amit a recenzió elején írtam: Nagy Imre komoly munkát végzett. A közlés kronológiai rendjén belül öt, az életutat és a poétai munkásságot is értelmező fejezetbe csoportosította az alaposan megrostált anyagot. Az általa megfogalmazott válogatási szempontokat jól érvényesítette, a közölt levelek és a jegyzetek alapján valóban érzékletes kép kerekedik Pákolitz István alkotói pályájáról, barátságairól, plasztikus benyomásokat kapunk a majd fél évszázad változó irodalmi intézményrendszeréről, beszédmódjairól, továbbá jelentős literátorokról és az irodalom területén tevékenykedő egyéb közreműködőkről, s persze általában a pécsi irodalomról is valamelyest, bár a *Jelenkornál* szerkesztőként eltöltött sok-sok évről e levelekből talán kevesebb információt nyerünk. Épp a levelezéskötet olvasásának élménye veti fel a kérdést, hogy fontos lenne, ha nem is egészben, de legalább jellemző részleteiben közzétenni azt az 1968 és 1996 között született Pákolitz-kéziratot, amelyet Nagy Imre a „napló vagy inkább szűkszavú diárium” kifejezéssel illet utószavában. Hogy még világosabban álljon előttünk Pákolitz István – Pista bácsi – a mellőzöttség érzésével, kétségekkel küzdő, mégis szelíd, joviális, barátságos alakja.

A MAGUNK SORSA

Sz. Koncz István beszélgetése

Ivasivka Mátyás neve számtalan, nem zenei tárgyú könyvben is fölbukkan. Méltatói hol személyét, hol kórusait, zenekarait emelik fénybe. A *Veres Péter koszorúi* című munkában például Tüskés Tibor írja, hogy az 1960-as diákművészeti találkozón, a keszthelyi Helikonon már több együttest is dirigált a neves karnagy. A jelen lévő Veres Péter az egyik koncert végén föl pattant, „gyere ide, Mátyás, hadd szorítsam meg a kezedet”, kiáltotta elragadtatásában.

Fodor András, az *Ezer este Fülep Lajossal* szerzője arról emlékezik meg, hogy egy beszélgetés során Németh László szigetteremtő emberként emlegette hősiünket. Ugyancsak Veres Péterhez kapcsolható a történet, hogy egyszer Pécssett, a Könyvhét rendezvényén érdeklődött az akkor már országosan ismert zenepedagógus iránt, és szeretetteli gondolatai között azt is megjegyezte:

– Olyan jó rád neve van!

A pontosság kedvéért tisztázzuk hamar: Ivasivka Mátyásnak nem rád neve van, hanem lengyel. 1933. január 12-én született Miskolcon. Diplomáit részint a Pécsi Zeneművészeti Szakiskola Tanárképző Intézetében, részint a Budapesti Népművelési Intézet Felsőfokú Karnagyképzőjében szerezte. Tanár és karnagy volt 1953 és 1957 között a Zalaegerszegi Tanítóképző Intézetben és Zeneiskolában, majd Pécssett, az előbb állami, majd 1993-tól egyházi tulajdonú Nagy Lajos Gimnáziumban. Kodály Zoltán személyes támogatásával 1963-ban hozta létre az ének-zene tagozatot, amely ma is működik a zeneszerzőről elnevezett pécsi gimnáziumban. Egy évre rá megalapította az ugyancsak még aktív Janus Pannonius Női Kart. Harminc éven át irányította a Mecseki Szénbányák Kodály Zoltán Férfikarát. Kórusaival, orkesztereivel több mint harminc koncertkörúton járt külhonban. Kilenc lemezfelvétele készült, legutóbb a munkásságát nagyjából fölölélő, összegző CD, mellyel tanítványai lepték meg. A hazain kívül olasz, illetve német nyelvterületen publikálta szakmai írásait. Most készül tizedik könyvére. Nem egy neves zeneszerző rábízta műveinek ősbemutatóját vagy magyarországi ősbemutatóját. Néhány név ezek közül, tényleg a teljesség minden igénye nélkül: Bárdos, Kodály, Tillai, Orff, Britten, Stravinsky. Versmegzenésítések, kisebb zenekari darabok is kapcsolhatók a nevéhez. Sokáig volt az Agócsy László Zeneiskola igazgatója, az utóbbi nyolc évben pedig megadatott neki, hogy ott oktasson, ahová sokak, nagyon sokak szerint mindig is való lett volna: egyetemi katedrán, a Pécsi Tudományegyetemen. A Magyar Cserkészszövetség országos zenei vezetője. E minőségében is több kiadványt jegyez. Egy közülük, a *Cserkészek daloskönyve* máig tizenkét kiadást ért meg. Kitüntetéseit ugyancsak nehéz lenne egytől egyig számba venni, de olyanokat találunk közöttük, mint a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje vagy az Észak-olasz Kóruszövetség Kitüntető plakettje. Pécs Város Érdemes Tanára nő, felesége Halmi Sarolta középiskolai tanár. Négy gyermeke van, három leány és egy fiú.

Beszélgetésünk színhelyére a tőle megszokott lendülettel és a diákjaitól is mindig megkövetelt pontossággal érkezik. És egy kis kerülővel persze, mert megelőzően még parkolóhelyet keresett a kerékpárjának. Figyelem, ahogy a szemüvegével babrál, aztán előpakol ezt-azt a táskájából. Nem is merem megemlíteni neki, milyen hálás vagyok érte,

hogy készült. Olyan rekvizitumokat hozott ugyanis magával, amelyeket nem, vagy csak nagy keservesen tudtam volna beszerezni, megnézni egyáltalán. A házban, ahol ülünk, porta működik, büfé, néha még egy kiskutya is beszalad hozzánk. Az épületben dolgozó, zömében fiatal embereknek egyébként szemmel láthatóan ismeretlen a tanár. Kicsit tiszteletlennek is érzem, ahogy foghegyről köszöntik. Ahogy a karnagy, tanár beszél, úgy érzem, hogy mellettem itt hajt most a pécsi zenei élet, zenepedagógia egyik legfontosabb motollája. És hogy olyan nehéz utolérnem, fölfognom. A sebességét, és azt a mérhetetlen fonalköteget, amelyet háromnegyed százados élete során tudásból és emberségből magára tekert.

Sz. Koncz István: – *Életrajzi adatait összegezve gondolkodtam el, tanár úr, vajon van-e valaki, beleértve önt is, aki tudná, hogy összesen hány gyermek, hány felnőtt fordult meg – Németh László kifejezését kölcsönözve – az ön által teremtett zenei szigeten?*

Ivasivka Mátyás: – Nem számoltam még össze, de nem is volna egyszerű. Meglehet, lehetetlen lenne. Gondoljon csak arra, volt idő, hogy öt iskola énekkarait vezettem, párhuzamosan felnőtt énekkarokat meg a zenekarokat. Talán négy területen vagyok aktív felnőttkorom óta: a karnagy, a tanári, az ismeretterjesztői területeken és az előbb illegális, majd utóbb legalizált cserkészmozgalomban. Ami a zenét illeti, három példaképemet szeretném e helyt megemlíteni: az egyik Agócsy László, a kiváló és igényes pedagógus. A másik Bárdos Lajos, aki kimagasló szakmai tudása mellett sokoldalú és rendkívül jellemes ember volt. A harmadik Fasang Árpád, aki mindig szem előtt tartotta, hogy az ember ne legyen egysíkú vagy szakbarbár. Érdekelje minden, és ne mellőzze a humort sem.

– *Ugyancsak a beszélgetésre készülve hallottam, hogy Veres Péter kijelentésével ellentétben nem rác, hanem, ahogy ön mondaná, polyák neve van.*

– Igen, apai dédapám, Ivasivka Simon vándorolt be Lengyelhonból Magyarországra. Gépész volt, mesterember, aminthogy mesteremberek voltak ezen az ágon a fölmenőim jószerevével mind. Édesapám a könyvkötő szakmában dolgozott. Jövőre lenne százéves.

– *Jól emlékezhetek, hogy amikor meghalt, a megyei napilap fajsúlyos méltatást közölt róla?*

– Jól, 1991-ben történt, és minden elfogultság nélkül mondhatom, az volt az oka, hogy édesapám iparművészeti rangra emelte a könyvkötést. Egyébként Miskolcon született. Hozzáteszem: mindkét nagyapám odaveszett az első világháborúban. Nem ismerhettem egyiküket sem. Apai nagyanyám a három fiával maradt magára. Édesapám már gimnáziumba indult volna, beiratkozott diák volt, de azon a nyáron a nagymamám belefulladt a Sajóba. Harminchárom éves volt. A testvérek attól kezdve hányódtak jobbra-balra, Laci bátyám például zongorakészítőnek tanult, apám pedig húszévesen nagykorúsította magát.

– *Bocsánat, nyilván korábban.*

– Nem, akkoriban huszonnégy év volt még a korhatár. Szóval úgy érezte, hogy eredményei kiteljesítéséhez szüksége van az egyedüllét föloldására. Kárpátjáról nősült. Pedagóguscsalád gyermekét vette el. Anyai nagyapám igazgató-tanítóként működött, de az ősök között oskolamesterek és református lelkészek is föllelhetők. Én magam görög-katolikus vagyok amúgy.

– *Tudom, hogy miskolci születésű. Alsóbb iskolái is oda kötik?*

– Nem, mert édesapámnak leégett a műhelye. Tizenhárom hónapos voltam akkor. Új egzisztencia után kellett nézni. Csak olyan terület jöhetett szóba, ahol van hegy. Apám nagy túrázó volt ugyanis. Székesfehérvár és a Vértes, illetve Pécs és a Mecsek között kellett választania. Végül Pécs mellett döntött. A Liceum-templom mellett, a Király utcában létesült az új műhely. Az épületet egyébként elbontották, elhordták már régen.

Gondolja el, apám mestervizsgáját közvetítette a rádió! Egész pontosan Budapest 1. Máig őrzöm az újságkivágást a *Rádióélet* című hetilapból. Akkoriban még úgy tűnt, hogy az elektronikus sajtó akár értékeket is közvetíthet. Más kérdés, ki kapcsolná be ma a ké-

szüléket azért, hogy egy könyvkötő mestervizsgájáról hallgasson közvetítést. Hangsúlyozom, nem tudósítást, hanem közvetítést. Hála Istennek, apám elég hamar befutott, pedig olyan kitűnő konkurenciával kellett megküzdenie, mint amilyen például a maig ismert Hotter-dinasztia. Kicsivel később jöttünk mi, a testvéremmel. Édesapám nagyon szerette volna, ha mind a ketten diplomát szerzünk. Ez utóbb sikerült hűgömnak is; zongoratanár lett. Ma már persze nyugdíjas.

– *A második világháború, pontosabban annak befejezése, majd az azt a követő államosítás mennyiben befolyásolta a sorsukat, a műhely működését?*

– Meg kell mondanom, apám erősen baloldali beállítottságú, érzelmű ember volt, és nagyon várta az oroszokat. Utóbb persze keservesen csalódott. Akkor már a Bástya utcában laktunk. Oda költözött ugyanis időközben a család. Édesapám tudniillik szerette volna, ha a műhely egy épületben van az otthonunkkal. A világpolitika, a tehetségtelenség és a kisserűség által diktált események végül úgy hozták, hogy sorstársaival együtt iszonyú adókat vetettek ki rá, a segédeit pedig sorra el kellett bocsátania. Egy idő után már csak egyedül dolgozhatott, mint afféle maszek. Végül elhívták a tervezőirodába könyvkötőnek, oda is szegődött, és így kaphatott valami kis nyugdíjat, amikor befejezte a pályafutását.

– *Édesanyjáról mit tudhatunk?*

– Velünk, gyerekekkel bajmólódott. Rendkívül olvasott ember volt, mondhatom, falta a könyveket. És, sokan talán nem akarják elhinni, de óriási viccmesélő hírében állott. Talán Antal Imréhez hasonlíthatnám. Közbevetem: még zongoraművészként sokat konferáltam a későbbi műsorvezetőt. Egyszer a Liszt-teremben, diákhangversenyen, szinte sportot űzött abból, hogy amikor kilépek egy-egy száma előtt a színpadra, ne tudjak azonnal megszólalni az elfojtott nevetéstől. Mondom, anyám csak hozzá volt mérhető. Megjegyzem, magam is hatvan éve gyűjtöm a vicceket.

– *Visszaterelném a beszélgetést a pályaválasztásához. Mindig a zene felé vonzódott?*

– Épp ellenkezőleg, orvos akartam lenni töretlenül.

– *Miért változtatott a szándékán?*

– Becitáltak bennünket néhány társammal már úgy a felvételi környékén a Nagy Lajosban Végh István gimnáziumi igazgató úr szobájába, ahol egy pártbizottsági ember jelentette az ideológiai erősítést. Egyenként szólítottak minket, tőlem azt kérdezték, hová kívánok felvételizni. Mondtam, orvosi karra szeretnék. Hát, ilyen bizonyítvánnyal lehetetlen! Meglepett, mert erős jó rendűnek számítottam. Másodiknak mit írt be, jött az újabb kérdés. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem magyar-történelem szakát. Önre nem bízunk ifjúságot, forráztak le újólag.

– *Mi lehetett mindennek az oka?*

– Azt hiszem, a cserkészetről nem lehetett fogalmuk, akkor a gimnáziumból is kirúgtak volna. Nyilván tudták, hogy Petrovich Ede bácsihoz járok hittanra például satöbbi. Gyanítom, rosszpontnak számított az is, hogy édesapám maszekként dolgozott már. Egy szó, mint száz, nem felvételizhettem sehová. Pedig elkeseredésemben még a jogi karral is megpróbálkoztam. Kezdetben, úgy vettem észre, talán fogadtak volna, de idővel, sejtetően, megérkezett a káderlapom. Eltelt lassan a nyár. Tudni kell, hogy abban az esztendőben éppen tizedik éve hegedültem a konzervatóriumban. Molnár Klára tanított. Biztatott, hogy az akkor Pécsen is megindult Zenetanárképző Intézetbe felvételizzem. Határozott nimmal válaszoltam. Hazamentem, elmeséltem édesapámnak, hogy mi történt. Visszakergetett, jelentkeztem, majd annak rendje-módja szerint felvételiztem.

– *Milyen közeg fogadta?*

– Nagyszerű tanárok vártak. Agócsy László, Antal György, Vadas Gábor, Sass Dezső – sejtetően nem kell őket bemutatnom a zeneértő közönségnek. Elvégeztem tehát a zenetanárképzőt. Már tanítottam, amikor a Zeneakadémia a Népművelési Intézettel együtt elindította a felsőfokú karnagyképzőt. Hároméves, posztgraduális oktatási forma volt ez,

amely karnagyként egyetemi végzettségnek számított. Végül Zalaegerszegre kerültem, a tanítóképzőbe és a zeneiskolába.

– *Miskolc, Pécs és Budapest után miért éppen oda?*

– Eszem ágában sem volt Egerszegre menni! De nem adtak választási lehetőséget, egyszerűen kiközvetítettek, ha szabad ezt a kifejezést használnom. Négy évig ott tanítottam. Bánky Józseffel, aki utóbb zongoraművészként emelkedett Pécs díszpolgárává, együtt kezdtünk például. Egy darabig ő volt az igazgató, de nehezen viselte a város vörös szellemét, és hamarosan távozott. Fél évig magam vittem az ügyeket megbízott direktorként, de hosszabb időre nem vállaltam a feladatot. Ugyanis le kellett volna telepednem a városban, ami nem tetszett túlzottan. Amerikából akkor érkezett vissza egy, úgy mondták, disszidens, aki korábban Bárdos Lajos tanítványa volt, majd egyházkarnagy, ragyogóan fölkeszült, bár kissé talán egzaltált ember, bizonyos Varga Ferenc. Kinevezték hozzánk igazgatónak. Elég naivak voltunk, nem is gondolkodtunk azon, vajon hogy kerül egy ilyen múltú ember egy ilyen székbe? Utólag persze kiderült, hogy nem disszidált ő soha, hanem kiküldték. Esküdt ellensége volt a Kodály-koncepciónak, amit akkor már alkalmazni próbáltam.

– *Ha már a Kodály-módszer szóba került...*

– Elnézést, ki kell igazítanom. Helyesebb, ha a Kodály-koncepció kifejezést használjuk. A módszer szó ellen maga Kodály tiltakozott a legjobban. Nem volt metodikus típus.

– *Köszönöm. Csak egy pillanatra szakítom meg a történetet. Nemrégiben olvastam, hogy a Kodály-koncepció atyja tulajdonképpen Ádám Jenő. A zenetudós hogyan vélekedik erről?*

– Alapjaiban azt mondhatjuk, igen. Ádám Jenő Kodály első tanítványai közé tartozott, ragyogó pedagógus és ismeretterjesztő volt. Egy időben komoly sorozata futott a rádióban. Vitathatatlan szerepe volt abban a munkában, amelyhez Kodály a nevét adta. Féltre ne értse! Mindez a névadó érdemeiből nem von le semmit!

– *Értem. Vissza is térhetünk Zalaegerszegre.*

– Megjött tehát Varga Ferenc, akit 1956-ban a forradalmi bizottság elnökévé választottak. Két nappal a forradalom leverése előtt azonban leváltották. Egy szerencsétlen sorsú embert, Szerencsés Rudolfot választották a helyére, aki ezért a két napért tizenhat évet kapott. Varga persze megúsza. Nos, december 13-án, a vajgyár és a ruhagyár előtt még egy óriási tüntetés a Kádár-kormány ellen. Éppen szolfézsórárt tartottam egy gimnazista csoportomnak, amikor figyelmes lettem a lövések zajára. Mint utóbb megtudtam, fegyveres konfliktus végül nem robbant ki. Elég az hozzá, alighogy hallottam a zajokat, ijedt anyukák kopogtattak az ajtón. Engedném haza a lányait, mert valami készül a városban. Így is tettem. Magam is vettem a kabátom, és elindultam az épületből kifelé. Igen ám, de nyílt az igazgatói iroda ajtaja, hová mész, kérdezte tőlem Varga Ferenc. El, feleltem neki őszintén. Nem mehetsz sehová, órád van. Lenne, válaszoltam talán kicsit hetykén, csak épp nincs tanítványom. Megnézem, mi van odakinn, tettem még hozzá, és távoztam.

Az oroszok, bár már a városban voltak, nem élezték a helyzetet, beengedték a főtérre a tüntetőket. *Himnusz, Szózat, Boldogasszony Anyánk...* Végig figyelemmel kísértem az eseményeket, majd hazamentem a szálláshelyemre. Két-három hónap telt el, egyszer utaztam vissza Pécsről, hívatott az igazgató. Elém tolt egy papírt, szakmai meg nem felelés miatt felmentett. Racionalizált, ahogy akkoriban mondták. Sok esélyem nem volt, de fellebbeztem. Elutasítottak, persze.

– *Vajon mivel?*

– Azzal, hogy mindennek a tetejébe egyik szervezője lettem volna az említett nőtüntetésnek. Épp úgy nem voltam szervezője, ahogy ön sem. Néztem csak a járdáról. Na, mindegy, akkor már itthon voltam Pécsen, szegény szüleim etettek. Kaptam ugyan a felmondáskor egy havi fizetést, de az nem sokáig tartott ki. Agócsy Lászlóval találkoztam, elpanaszoltam neki a bajaimat. Azt tanácsolta, keressem fel Nowotarski Istvánt. Ismerősen cseng a neve?

– Egy sok évvel ezelőtt, vele készített beszélgetésből tudom, hogy fiatal korában Keringőkirálynak hívták, kitűnő műugrónak számított, Borsos Miklós tanítványaként emlegették, és idősebb korában kitalált egy porcelán-bevonatot, amelyet nowozinnak nevezett el.

– Kiderült, hogy a soroltakon kívül megmintázta az akkor hetvenöt éves Kodály Zoltánt, aki épp a harmadik Kossuth-díjat kapta meg. Ha már nála járt Nowotarski, a Mambó magnójával készített a zeneszerzővel egy interjút. Abban pedig Kodály szóba hozta, hogy még ma is vannak, akik a gyermekek zenei nevelésének új szisztémáját ellenzik. Két példát hadd mondjak, tette hozzá. Az októberi események alatt egy tanár örömmel jelentette ki, hogy itt a szabadság, nincs többé szolfézs! Zalaegerszegen pedig egy igazgató racionalizáltatta a szolfézsstanárt. Remélem, ezek az elborzasztó példák hamarosan az ellenkező irányba is hatnak majd.

Lejegyztettem a magnóról a hallottakat, és beleírtam a legfelső foknak megküldött fellebbezésembe. Nem akarom hosszan mondani: rehabilitáltak, Pécsre helyeztek, a Nagy Lajosba és a Janus Pannonius Gimnáziumba.

– Tanár úr, a beszélgetésnek ezen a pontján hadd szembesítem egy históriával. Kering egy legenda egykori tanítványai körében, amely szerint ön nem sokkal ezután...

– Fogadjunk, hogy a Kodály-történet folytatására céloz!

– Persze.

– 1963-ban Tárkányi Ernőné, a Janus igazgatója partnernek bizonyult abban, hogy végre létrehozzuk a városban a zenei tagozatot. Igen ám, de épp a város nem látszott támogathatni a szándékot. Véletlenül összefutottam Tóth Ferencsel, a komlói karnaggyal, aki azt tanácsolta, hogy forduljak Kodályhoz, hátha közbenjárna az érdekünkben. Ez hűgom közvetítésével, aki a zeneszerző második feleségével, Péczely Saroltával együtt járt szolfézusra, sikerült. Üzenték, hogy február 14-én, délután négy óraker Kodály vár a lakásán. Házikabátban volt, Jókai *Az új földesúr* című regénye feküdt kinyitva az asztalán. Beszélgetni kezdtünk, huszonnyolc éves voltam akkor, kérdezgette a szándékaimat, addigi, viszonylag rövid múltamat... Mondtam, Zalaegerszegen kezdtem a pályámat. Aha, akkor biztosan ismerte azt a szolfézsstanárt, akit kirúgtak! Igen, professzor úr, én vagyok az. Azt hiszem, ez sokat számított abban, hogy beszélt az akkori oktatási miniszterhelyettessel. Két hónap múlva kezünkben volt az engedély a zenei tagozat indítására.

– Tehát a történet igaz. Mindennek folyományaként pedig, ha jól következtetem, jött a Mohács.

– Óriási megtiszteltetés volt, hogy 1965-ben rám bízta a mű ősbemutatóját. Talán szabad eldicsekednem, hogy ennek emlékét ma márványtábla őrzi a keszthelyi múzeumban. Amikor átvettük Kodálytól a kottát, ez szintén a lakásán történt, az akkor nyolcvanhárom éves zeneszerzőre várunk kellett kicsit. Tudniillik éppen ógörög nyelvleckét vett. Mint utóbb kiderült, Lukács evangéliumát meg Homéroszt eredetiben akarta olvasni. Egyébként hét vagy nyolc nyelven jól beszélt. Na, de ugorjunk egyet, eljött a Helikonon a nagy nap, Bárdos, Agócsy, Tillai, a magyar zenei élet krémje előtt került sor a mű ősbemutatójára. A magyar és grazi televízió, rádió is jelen volt. Mielőtt felhangzott volna a darab, a Nagy Lajos Gimnázium egyik tehetséges diákja elmondta az eredeti Kisfaludy-verset. A szavaltót történetesen Papp Lajosnak hívták. Utóbb szívsebészkként vált ismertté, nemrég nyugdíjazták, mint tudjuk. A kórusmű végén aztán Kodály kijött, gratulált, és egy majd' tízperces beszédet tartott. Érdemes lenne fölidézni az ott elhangzottakat. Akkori zenei közállapotaink pontos jellemzését hallhattuk tőle. Hogy azóta mennyit romlott a helyzet! Ha tudná szegény...

– Ez az ősbemutató így érthető számomra most már. De hogy került a képbe például Stravinsky?

– Ha szabad így mondanom, adatszerűen azért tudtunk róla még abban az időben is, amikor a keleti blokkban agyonhallgatták, tiltották. Tudtuk, hogy orosz születésű, hogy a két világháború között Franciaországban és Svájcban élt, majd Hollywoodba települt, és ott lakott nyolcvankilenc éves korában bekövetkezett haláláig. De az államvizsgán például, ha

szóba került volna, olyanokat kellett volna mondanunk a kidolgozott tétel szerint, hogy kezdetben tehetséges volt, majd áruló módon elhagyta hazáját. Ami még csak nem is volt igaz, mert 1914-ben ment el, tehát nem a forradalom elől menekült. Ám ilyeneket vártak el tőlünk, meg hogy a jazz posványába süllyedt. De persze hallgattuk a nyugati adókat, és éreztük, hogy egész jó ez a posvány, szívesen eldagonyáznánk benne mi is. 1963-ban azután levelet írtam a világ akkori legjobb vagy tán legismertebb hat-hét zeneszerzőjének. Az állt benne, hogy nem tudunk hozzájutni a műveikhez, és nagyon megtisztelő lenne számunkra, ha írnának, vagy legalább küldenének darabot bemutatásra. Egyedül Hacsaturjan nem válaszolt. Mint utóbb, 1970-ben, Moszkvában személyesen tisztáztuk, elkallódott a levél.

A leggyümölcsözőbb kapcsolatunk Carl Orff-fal alakult ki, aki a róla elnevezett lajosista zenekarnak még a hangszereket is elküldte. Persze ehhez fogadókészség is kellett. A háttérben Dobay József, a gimnázium akkori igazgatója biztosított. Maga is nagy zenerajongó volt, Vaszy Viktor kórusában énekelt egykoron... Na, de vissza Stravinskyhoz! Jöttek-mentek a levelek Hollywood és Pécs között, kaptunk tőle műveket satöbbi. Hanem, ami igazán érdekes ezzel kapcsolatban, az az, hogy első lemezfelvételünket 1977-ben a svédországi Jönköpingsben készítettük. Stravinskytól a *Négy orosz parasztdalt* is énekeltük. Tudni kell, hogy a mi generációnk számára még nem volt kötelező az orosz, de megkértem a Moszkvában végzett szakos kollégákat, a kórus tagjait, hogy segítsenek begyakorolni a helyes kiejtést. A svéd kritika a Janus Pannonius Női Kórust külön is kiemelte, főleg a huszadik századi művek előadását dicsérte, ezeken belül pedig a *Négy orosz parasztdalt*, amelynek „szövegét az énekkar tagjai fordították magyarra...”

– *Tanár úr, hallom, hogy az Agócsy Zeneiskolában továbbra is tanít, korát meghazudtolóan aktív, nemrégén együtt voltunk egy nemzetiségi népzenei találkozón, amelyet ön vezetett le... Ha nem érzi tiszteletlenségnek a kérdést: hogyan bírja?*

– Nézze, hála Istennek, jól bírom. Táppénzen nem voltam még, bár ötvenöt éve vagyok a pályán. Igaz, két veseköveket ki kellett venni, de azt nyáron elintéztettem. És küszködtem persze én is nem egyszer hőemelkedéssel. De ha az ember hiányzik, utána roppant nehéz pótolni az elmulasztottakat. Agócsy Lászlónak volt egy nagyszerű mondanása: jól érzem magam, mert ismerem a korlátaimat. Ezt én is magamévá tettem.

– *A Tegzes László-féle Cserkészek tábornúzi könyvét ön dolgozta át. Egy fejezet arról szól benne, milyen vegyszerek s egyebek szükségesek a tűz festéséhez. A szakmai összefoglalót a ragyogó kémikus és pedagógus, Kromek Sándor jegyzi. Egy dolgot azonban nem értek ezzel kapcsolatban. A Nagy Lajos Gimnáziumban, a diákok körében mindig az volt a közhiedelem, hogy önök világnézetileg enyhén szólva elég távol állnak egymástól. Mi vitte rá mégis, hogy kollégáját kérje föl a fejezet megírására?*

– Nyilván arra gondol, hogy Kromek Sándor volt a Nagy Lajos párttitkára. Nem volt rosszindulatú ember, na, azt igazán nem lehet mondani róla. Elöttem egyébként is lebu-kott, ha szabad így mondanom, amikor kiderült, hogy a donátusi kápolnába jár misére. Nézze, az ilyen kérdéseknél számomra sosem ott húzódik a törésvonal, hogy ki volt MSZMP-tag, ki nem. Sokkal inkább az foglalkoztat, hogy ártott-e másoknak? Még a ve-lem egy tantestületben dolgozó, egykori III/III-as kollégák fölött sem török pálcát. Továbbmegyek: nem tudok haragudni a békepapokra. Sohasem tudhatjuk, hogy ki, milyen körülmények között kerül oda, ahová.

– *Ne ítélj, hogy ne ítéltesse!*

– Igyekszem érvényesíteni a krisztusi mondást, igen. Magyar sorsok között éljük le a magunk magyar sorsát.

VÁLASZ SÁRI B. LÁSZLÓNAK

Köszönöm a *Jelenkornak*, hogy figyelmet szentelt *Szomjas oázis* (antológia a női testről) című kötetünknek, és így lehetőséget ad arra, hogy korrigáljam Sári B. László kritikájának tárgyi tévedéseit, illetve téves előfeltevéseken alapuló következtetéseit.

Sári B. úgy állítja be, mintha a kötetben megjelent, általa jónak tartott szövegeket én csak összegereblyéztem volna irodalmi folyóiratokból, amelyek mintegy szűrőként működtek. Nos, pont fordítva! Ezek az irodalmi lapok gazdagodtak a felkérésemre, kifejezetten könyvünk számára írt szövegek publikálásával. Ugyanis sem az *Éjszakai állatkert*, sem a *Szomjas oázis* esetében nem tiltottam meg a szerzőknek, hogy még a mi könyvünk megjelenése előtt irodalmi lapokban is publikálják szövegeiket. Egyrészt a hosszú átfutási idő miatt – nem szeretem frusztrálni a szerzőket azzal, hogy parlagon hevertetem nekünk írt szövegeiket (a *Szomjas oázist* 2005 decemberében kezdtem szerkeszteni) –, másrészt mert az irodalmi lapok bevett gyakorlata, hogy könyvben már publikált műveket utólag nem közölnek. Én azonban szerzőpártiként annak vagyok a híve, hogy minél több helyen jelenjenek meg. Persze jobban örülnék, ha egyes irodalmi lapok nem felejtenek el jelölni, hogy a szövegek kifejezetten könyvünk számára születtek, de ettől a tény még tény marad, a könyvben megjelent szövegek döntő többsége (szám szerint 36) kötetünk számára készült – nem véletlenül hangsúlyoztam ezt aényt a Sári B. által bírált, ám úgy látszik, figyelmetlenül olvasott szerkesztői bevezetőmben (paratextben) –, és alkalmanként én magam segítettem egyes Sári B. által dicsért szerzőknek elhelyezni szövegüket egy-egy irodalmi lapban, még könyvünk megjelenése előtt. (Kivétel a „Hangyaterkép”, melyet valóban a *Vonalkód* című kötetből kértem el, a másik két szöveget viszont kifejezetten könyvünknek, felkérésünkre írta Tóth Krisztina; Szécsi Magda írása pedig az itt közölt, szerkesztett formában sehol másutt nem jelent meg.) Mindebből az következik, hogy Sári B. állításával ellentétben, kötetünk szöveggenerálóak, és kifejezetten megtermékenyítő, értékteremtő hatással vannak irodalmunkra. Mint azt már sok kritikus és irodalmár is jelezte, az *Éjszakai állatkert* óta jóval nagyobb számban jelentettek meg íróndóktól köteteket Magyarországon, mint korábban.

Sári B. László azt a benyomást kelti az olvasóban, mintha csak egy szöveget írtam és publikáltam volna a *Talált nő* című kötetem óta. (Hogy kerül a csizma az asztalra?) Mindig az aktuális téma fogja eldönteni mit teszek be magamtól antológiásorozatunkba, de amennyiben Sári B. kinyitotta volna az *Éjszakai állatkertet*, ott három új szöveggel is találkozhatott volna. Ezen túlmenően megtalálhatta volna szövegeimet olyan hazai, illetve külföldi irodalmi lapokban, antológiákban is, melyekbe szeretek írásokat adni (részletesen lásd a Szépirók Társaságának honlapján: <http://www.szepiroktarsasaga.hu>). Sajnos a jelek szerint ezek kívül esnek a recenzens ízléshorizontján.

Sári B. úgy véli, hogy kötetünk egyetlen férfielbeszélője a „Szomjas repülés” című, második fejezetben található, mint írja „bár nem egészen illik ide tematikusan”. De téved, férfiszerzőnk írása nem ebben a fejezetben található. Szövege, úgy látszik, tematikusan oly nagyon stimmel (annyira nem lóg ki kötetünkéből), hogy még egy ilyen jó nevű recenzent is sikerült zavarba ejtenünk. Ezt örömmel nyugtáztam.

Ha Sári B. kinyitotta volna a *Szomjas oázist*, illetve az *Éjszakai állatkertet* a kolofonoldalon, láthatta volna, kik milyen módon vettek részt antológiáink létrejöttében, és ennek

megfelelően jelölte volna őket. Mind a két kötetnek anyaszerkesztője vagyok. Mint sok helyen nyilatkoztam már, ez nem csak azt jelenti, hogy ötletadó gazdája vagyok ennek a remélhetőleg hat részből álló sorozatnak, hanem azt is, hogy a szerzőkkel egyenként dolgozom szövegeiken, több körben is, illetve vannak olyanok, akiknél a szöveg teljes születési folyamatát végigkísérem. Anyaszerkesztőként ezenkívül a háttér lóti-futi, kulimunka javát is magamra veszem.

Kritikusunknak tudnia kell, hogy a mai könyvpiaci viszonyaink között könyvünk reklámozása elengedhetetlen, ha el akarjuk érni célközönségünket, ám határozottan leszögezem, hogy a marketing semmilyen formában nem befolyásolja, milyen szövegek kerülnek köteteinkbe, mint ahogy a feminizmust, illetve a Sári által nőirodalomnak nevezett irodalom irányelveit is abszurd számon kérni a köteten. Véleményem szerint, irodalmi művek alkotásánál, illetve irodalmi könyvek szerkesztésénél nem indulhatunk ki ideológiai megfontolásokból, elvekből, és nem tekinthetjük irodalmi írásainkat és könyveinket ideológiai célok megtestesítőinek, megvalósítóinak. Nem fogok kihagyni szerzőket és szövegeket a könyvből, csak azért, mert Sári B. szerint feminista, ideológiai szempontból nem odavalóak. Én az itt és most női világlátásait szeretném bemutatni, és nem azt, amilyenek kritikusunk vagy mások szerint ezeknek lenniük kellene (müssen). Nem véletlen, hogy sok helyen és sokszor hangsúlyozom, az általam szerkesztett könyveket elsősorban nőszempontúnak tartom, és kifejezetten kerülni igyekszem a „nőirodalom” kategóriát. Antológiáink olyan könyvek, amelyek a létező nő(k) felől írnak le világlátásunkat. Szemben Sári előfeltevéseivel, engem nem a feminizmus elvei ösztönöztek a sorozat elindítására, hanem a HIÁNY. Rendkívül kevés nőszempontú könyv és főhős segítette ugyanis felnövekedésemet.

Sajnálom, hogy a fejezeteknél alkalmazott szerkesztési elképzeléseimhez nem sikerült kulcsot találnia Sári B.-nek, ám figyelmébe ajánlom Selyem Zsuzsa *Korunkban* megjelent kritikáját, mely fontos útmutatókkal szolgálhat számára (Selyem Zsuzsa: „Kívül-belől. Női testpoétikák”, *Korunk*, 2008/április); és ugyancsak egy interjút, amelyben részletesen kifejtettem, milyen szempontok vezettek a könyv szerkesztésénél („Lehet-e szomjasan repülni?”, <http://nol.hu/kultura/cikk/471033/>). Sári B. negyedik fejezettel szembeni értetlenségén viszont csodálkozom. Az internet- és mobilkultúra rendkívüli hatással van írásbeliségünkre, értelmetlennek tartom a merev elzárkózást azoktól az új műfajoktól, melyeket létrehoznak, és örülök, hogy több szerzőnőt is találtam, akik kifejezetten nyitottnak, fogékonyak és kreatívnak mutatkoztak ezen a területen is.

Több mint hatvan szerzőt kerestünk meg az *Éjszakai állatkert* szerkesztésénél és legalább ugyanennyit a *Szomjas oázis*nál, de csak az általunk legjobbnak tartott és leginkább a kötetekbe illő szövegek kerültek be, ezért is nem sikerült mindeddig az eredetileg remélt 36-os szerzőszámot elérni. Számmisztika ide vagy oda, be kellett érniük 33 szerzővel, de a reményt nem adtuk fel, hogy a következő köteteknél a létszám „teljes” lesz, utalva mindezzel a 36 igaz emberre – lásd: André Schwarz-Bart: *Igazak ivadéka*.

Mindemellett köszönöm Sári B. Lászlónak, hogy időt szakított mind az antológiákra, mind személyemre. Szívvel remélem, hogy a jövőben kevesebb személyes ellenézés és ideológiai megfontolás fogja vezérelni kritikáiban, melyekhez sok szerencsét kívánok.

VÁLASZ

FORGÁCS ZSUZSA BRURIÁNAK

Forgács Zsuzsa Bruria arra kérte a *Jelenkor* szerkesztőit, hogy adjanak teret az általa szerkesztett kötetről szóló kritikám tárgyi tévedéseinek javítására és belőlük levont – szerinte hibás – következtetéseim korrigálására. Írásában azonban olyan megállapításokat is tulajdonít nekem, melyeket kénytelen vagyok helyesbíteni.

Forgács állításával ellentétben nem sugalltam, hogy ő csak „összegereblyézte” volna a kötet szövegeinek jó részét a különböző folyóiratokban már korábban megjelent írásokból. Azt a véleményemet viszont továbbra is fenntartom, hogy a rendelkezésére álló korpuszból nem készített olyan *kötetet*, mely „konceptiót, keretet, kontextust teremt, melyben a szövegek egyes értelmezéseiken túl is felvehetnek és hordozhatnak jelentéseket”. Egyetértek vele abban, hogy a *Kitakart Psyché* sorozat eddig megjelent két kötete „szöveg-generáló” hatású, ám e szövegek gondozása mind ez ideig várat magára. Ha Forgács azt állítja, hogy a szövegek mindegyikével nagyon sokat dolgozott, akkor jóindulatúnak bizonyul ezzel ellentétes értelmű feltételezésem, és azt kell mondjam, hogy a szerkesztő – a befektetett hatalmas munka ellenére – alkalmatlannak bizonyult feladata ellátására.

Forgács állításával ellentétben nem keltettem azt a benyomást, hogy tizenhárom évvel ezelőtt megjelent kötete óta nem publikált semmit. Csupán azt mondtam, hogy a *Szomjas oázisban* szereplő régi és friss írásai közötti különbség számomra jelentéktelennek tűnik, s „a metafiktív elemek beemelése” nem válik szövegei előnyére.

Forgács szerint tévesen azonosítom a kötetben szereplő egyetlen férfielbeszélőt, aki nem a „Szomjas repülés” című fejezetben szerepel. Következő mondatában azonban már férfiszerzőről beszél. Nyilvánvalóan keveri az elbeszélő és a szerző fogalmait. Írásom kifogásolt mondata ugyanis Lengyel Nagy Anna „Fehér ember a lyukban” című írásának narrátorára vonatkozott.

Forgács azt is kifogásolja, hogy a kötettől idegen, „ideologikus” szempontok alapján bírálok egyes írásokat. Mindeközben figyelmét elkerüli az a tény, hogy a kötet szerkesztése – egyáltalán, az ötlet megszületése – maga is ideologikus: a „nőszempontú” szövegek hiánya ugyanis rávilágít arra, hogy az irodalom (és intézményei) férfiközpontúak, s ebben a közegben egy ilyen antológia nem kerülheti meg az ideológiai megmérettetést. Remélhetőleg a sorozat kötetei nyomán ugyanez áll majd a (férfi)irodalmi vállalkozásokra is.

Forgács szerint „mereven elzárkózom az új műfajoktól”, melyek az internet- és mobilkultúra hatására bontakoztak ki az irodalomban. Ezzel szemben én csak azt állítottam, hogy „ezek a formák saját közegükön kívül [így ebben a kötetben] nem igazán működnek”, s az utolsó fejezetben szereplő írások „CD-mellékletért kiáltanak”.

Írásának záró passzusában Forgács azzal vádol, hogy személyes ellenérzéseimnek és ideológiai megfontolásaimnak engedtem teret a kritikában. Az utóbbival egyet is tudok érteni: írásom kritikus hangvételét az vezérelte, hogy a magyar nőirodalom (vagy éppen női irodalom) megerősödését felettébb kívánatosnak tartom, de a recenzált kötet véleményem szerint nem üti meg azt a mércét, melyet vele szemben a hiány sürgető jelenléte támaszt. Ami pedig a személyes ellenérzéseket illeti: ki kell ábrándítanom vitapartneremet. Nem őt magát, hanem szerkesztői munkáját és írásai minőségét érte részemről bírálat.

Bízva abban, hogy e határok figyelembe vétele és tiszteletben tartása a továbbiakban nem okoz problémákat és félreértéseket közöttünk, maradok tisztelettel:

SÁRI B. LÁSZLÓ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tandori Dezső hetvenéves

- TANDORI DEZSŐ versei 1305
BERTÓK LÁSZLÓ versei 1308
MÉHES KÁROLY verse 1309
DREFF JÁNOS/TÓTH DEZSŐ: Az utolsó magyartanár feljegyzései
(Részlet a 9. órából; 18. óra) 1311
BÁRÁNY TIBOR: A 65. mező („Ah, TD!”) (Tandori Dezső: Zombi.
Egy eléggé kegyetlen történet) 1318

Ilona Keserü Ilona hetvenöt éves

- TANDORI DEZSŐ: Keserü Ilona 1322
AKNAI KATALIN: A gubanc alkalmi kiegyenesítése 1326

*

- VÖRÖS ISTVÁN: A szabadság első éjszakája (elbeszélés) 1329
EGRESSY ZOLTÁN: Apa (novella) 1337
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Mozgókép (novella) 1341
LOSCHITZ FERENC versei 1344
JENEI GYULA verse 1345
TÓTH ÁKOS: Reneszánszaink (El Kazovszkij és barátai –
kiállításmegnyitó) 1346
DENON, VIVANT: Csak míg meg nem virrad (Mese) 1348
SZÉCSÉNYI ENDRE: Esztétika a budoárban. (Vivant Denon
Csak míg meg nem virrad című meséjéről) 1361
CSORDÁS GÁBOR: A harminckettedik év (Levelek 1990-ből –
III. rész) 1374

*

- NÁDAS PÉTER: Fantasztikus utazáson (Richard Swartz tíznyelvű
délkelet-európai antológiája) 1396
LÁSZLÓ EMESE: Nézi azt a kislányt (Józsa Márta: Amíg a nagymami
megkerül) 1413

LUCHMANN ZSUZSANNA: Olvasógyakorlatok (*Latzkovits Miklós: Laboda*) 1417
M. NAGY MIKLÓS: Úgy csináljuk, hogy megcsináljuk (*Julian Barnes: Anglia, Anglia*) 1423
GÁLOSI ADRIENNE: „Alkalom a komoly életre” (Bacsó Béla: „Az eleven szép”. Filozófiai és művészetelméleti írások) 1427

KÉPEK

A színes műmellékleten

I. ILONA KESERÜ ILONA: Laza gubanc TD-nek, 2008

II-VII. ILONA KESERÜ ILONA festményei

(Fotó: Horváth Gábor)

MELLÉKLET

A *Jelenkor* folyóirat 2008-as évfolyamának tartalomjegyzéke

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat
elektronikus formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Bodnár György (1927–2008)

2008. október 29-én elhunyt Bodnár György Széchenyi-díjas irodalomtörténész. A Pázmány Péter Tudományegyetem angol-magyar szakán végzett, majd 1957-től az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozott, 1992-től nyugdíjazásáig, 1997-ig igazgatóként. 1965 és 1982 között az ELTE címzetes egyetemi docense, 1982-től címzetes egyetemi tanára volt, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanára is 1997-től 2004-ig, azután pedig professzor emeritusa. Bodnár Györgyöt 2008. november 7-én helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben.

Kerényi Ferenc (1944–2008)

2008. október 30-án elhunyt Dr. Kerényi Ferenc Madách-díjas irodalom- és színháztörténész. Az ELTE bölcsészkarán diplomázott 1968-ban, majd 1972-ben doktorált. 1976-tól a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, 1982–92 között a Magyar Színházi Intézet tudományos munkatársa, majd igazgatója volt. 1970-től 1990-ig az ELTE oktatójaként dolgozott, 1992-től a Színház és Filmművészeti Főiskolán tanított. Kutatási területe a 19. századi irodalom, a 19–20. századi drámai irodalom és színjátszás története volt. 2008 tavaszán jelent meg nagy lélegzetű Petőfi-monográfiája *Petőfi Sándor élete és költészeté: kritikai életrajz* címmel.

REVIEW WITHIN REVIEW címmel nemzetközi folyóirat-találkozót rendezett a *Jelenkor* fo-

lyóirat 2008. október 28. és 29. között Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A kétnapos programban délelőttönként kerekasztal-beszélgetések zajlottak, 28-án *Populáris kultúra, irodalom, internet* címmel Sári B. László vitaindítója után Stanka Repar és Janko Rožič (*Apokalipsa, Szlovénia*), Jánossy Lajos, a *Litera*, Goran Rem, (*Književna Revija, Horvátország*) és Igor Isakovski, (*Blesok, Macedónia*) részvételével. A másnapi beszélgetésen, mely *Fordítás, közvetítés a kortárs irodalmak között* címmel zajlott, Rudaš Jutka, Medve A. Zoltán, Radics Viktória, M. Nagy Miklós és Nádori Lídia előadásai hangzottak el. A találkozáson bemutatkozott a *Litera* című internetes irodalmi lap, amelynek szerkesztőivel, Nagy Gabriellával és Jánossy Lajossal Nagy Boglárka beszélgetett. Október 28-án Radics Viktória, Bozsik Péter, Goran Rem, Josip Cvenič és Igor Isakovski, 29-én pedig Garaczi László, Kukorelly Endre, Tóth Krisztina, Stanka Repar és Vida Mokrin-Pauer olvastak fel műveikből.

A 2008. ÉVI DÉRY-DÍJAT, melyet a magyar irodalom művelésében vagy népszerűsítésében kimagasló eredményeket elérő íróknak, költőknek, műfordítóknak ítél a kuratórium, Kiss Judit Ágnes költő, Ferdinandy György író, Géher István irodalomtörténész, Keresztesi József kritikus, Viola József költő, valamint Renáta Deáková műfordító kapta. Az elismeréseket október 18-án vették át a díjazottak Budapesten. Gratulálunk munkatársainknak!

MÁRTON LÁSZLÓ *Amit láttál, amit hallottál* című novelláskötetét mutatták be november 5-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel Csordás Gábor, a Jelenkor Kiadó igazgatója beszélgetett.

Szerzőink

- Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
 Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
 Dreff János (1975) – író, Dunaújvárosban él.
 Bárány Tibor (1979) – filozófus, kritikus, az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoportjának tagja, tanársegéd a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen, Budapesten él.
 Aknai Katalin (1968) – művészettörténész, Budapesten él.
 Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
 Egressy Zoltán (1967) – író, Budapesten él.
 Marafkó László (1944) – író, újságíró, Budapesten él.
 Loschitz Ferenc (1977) – költő, Győrben él.
 Jenei Gyula (1962) – költő, az *Eső* főszerkesztője, Szolnokon él.
 Tóth Ákos (1977) – kritikus, irodalomtörténész, Szegeden él.
 Dominique Vivant Denon (1747–1825) – diplomata, régész, művészettörténész, képzőművész, irodalmár.
 Reményi Édua (1977) – az ELTE BTK Filozófiai Doktori Iskola Esztétika Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.
 Szécsényi Endre (1965) – eszmetörténész, az ELTE BTK Esztétika Tanszékének oktatója, a BUKSZ szerkesztőbizottsági tagja, Budapesten él.
 Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
 Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.
 László Emese (1978) – kritikus, az ELTE BTK Ókortudományi Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.
 Luchmann Zsuzsanna (1956) – tanár, kritikus, Kiskunfélegyházán él.
 M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, kritikus, Budapesten él.
 Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, PTE BTK Esztétika Tanszékének oktatója, Pécsen él.

Két műzsai

I. Régi séták, 70-nel visszánézve

- Mit várjak? Hogy holnap? A ritmust számoljam, ma? Egészet törjek részekre? S majd, visszatekintő másik műzsaiban mindent jobban kikalapálok. Egyelőre hús klopfolását hallom a konyhából. Ah, a régi séták, eredményeik, igen, ahogy lementek, le s le a tíz dekák, hetente a kilók, a két kilók! Át a Gellért-hegyen, de ugyanúgy, ahogyan sört vettem, dobozszám, ittam, néztem a zöld természetet, kék eget, s híztam, aztán leadtam a felesleget. Ez így ment, ingáztam 57 és 85 kg közt, ám 2006. február 18-án színjózanul reggel
1. elestem
elestem a piac melletti jégen, összezúztam a vállam, meghúztam a combtövem (sokadszorra! csak most, mondom, színjózan állapotban), karom, kezem befeketült, embóliát kaphattam volna, orvoshoz nem mentem, kenegtettem 7-féle krémmel, végül ez úgy maradt el, hogy lett új sánta verébkém, s őt féltettem a kencéktől. Akkor hirtelen elhagyott a járásom, igen 1 centit nem tudtam megemelni, csak csúsztattam a lábam, majdnem halálos volt ez is, átkelésnél, vagy hogy kéménybélelés volt, folyt a forró fekete lé egy vájdlingba, fortyogott, azt hittem – arasznyi magas – átlépek, s istenmázli volt, hogy nem beleléptem a pusztító katyvaszba. Akkor ismét józanul egy kora reggel bementem
2. elhagyott járásom
3. be a 7 sáv pirosba
a 7 sávós forgalomba, pirosban, és szecskává apríthattak volna a járművek, halálpontos fegyelemmel álltam meg azonban a három sáv vágató autócsorda után a villamostól egy arasszal, két arasznyira a pótló busztól aztán, és a rendes busz már egy karnyújtásnyira ment el, kész üdülés volt a maradék ellenirányú dupla sáv. Akkor rettenetes, földre-rogyasztó hasi fájdalmak jöttek, pokolkínok, tényleg, és percenként(!) hasogattak, utcán szinte elestem, falnak dőltem, ordítottam volna. Itt végre (baráti) orvost hívtam, rejtély előtt állt, mert a fájdalom – na persze, fogorvosi várók példáján – elmúlt, s csak izületi nehézségeimet láthatta, sérv nincs, ez megkönnyebbített, talán ephomokkő ment el így, egy ismerősöm azt mondta, látván irdatlan sántikálásom, prosztata lesz ez, kő s homok, ott, és most szedem a gyógyszert, ha ér valamit,
4. iszonyú pokolkínok

5. fának
neki

már nem is rettegek; bízom. Akkor, itt már kicsit mólésan,
nekimentem egy fának, reccsent a koponya, leszakadt a fül alja,
dőlt a vér, enyhe agyrázkódás, ki se hevertem, dolgoztam tovább,
egyedül voltam, feleségem épp távol járt kutyánkkal, csak sánta
madárkám volt itthon, őt elláttam, három-négy hét, sebem begyógyult
végül, de a következmények... nem tudhatók. Jött még láb, más
ízület, állandó fájások közt élek („fájok, tehát vagyok”, idé-
zem a Költők Egyikét), s ami rosszabb: ez egy időszámítás!
Több szempontból. Innen van az, hogy – eleséstől a jégen –
„megtörtem”, a fától, hogy „nem vagyok a régi”, s mindentől együtt
jön, hogy még tíz évet szeretnék, némán, elhagyatottan akár,
minimum megélhetéssel és szeretteimmel, de saját „jó takaróm”
alatt, úti bőröndömtől távol, ne nővérke hozza kosztom (ezt
7-szer megírom), ne állapítsanak meg felőlem semmit, mikor
én sem ítélek nyíltan, zártan se ítéltessem, ámen.

II. (Néha zökkenő versezetek)

70 évemre

Két „NEM TÚRÖM!” van. „Nem túrók”, s túrók: az élet.
Elv csak a másik, az „ÉRZÜLET” – az se halál, csak a „LENNÉL!”

*

Jó szó? Míg nincs végső baj, metszett torok és rák,
vér, genny – szó? minek? AKKOR meg már nincs mire. És kész.

*

Kész – vagy félkész? Kész a remekmű, egy fele élet,
más fele aztán-kor, veled: égés... sár a kukacban.

*

Majdnem mindenem, így-úgy éljek, nekem a posta.
S azt sem bírom már! Lassan napnak terhe az éj lesz,
éjnek terhe a nap, ha felébreszt trombita-kotta.
Postás csengőt sem! Vagy kotta-zenét se, ha felzeng!
Némán élnék, ám ez a „néma”, ha lenne köröttem,
AZ LENNÉK! Magam? Eh! Ha a szó csak a zárva-szivárvány,
zárvány szóban a csend. S ha kukacban, a sárban, a porban,
nem lét! Hitvány meglét csak. S csak a lét szele-fingja,
ez volt lelkem. A „TÚRÖM”, „NEM TÚRÖM” se különtség.

*

*Én így éltem meg hét évtizedet. Ha különb nem,
lett a különb, abc nyelven lett a „külön” s „a”.*

*

*Mert itt kezdődik. Hogy az „a” külön-omlik a szótól,
melynek név-eleje, s ha az „az” csak az „a”-ra a „z”. Ott.
Itt kezdődik az ott. Ha valóban oly-itt vagyok, és így
„a”-ra nem is „b”, „c” jön, a mind a betűre-betűtlen,
ily nap tűz be, betűz, feketén, vagy színe-se, tárgy-se,
oly nap, s mind, amit írtam máris tiszta fölösleg.*

*Hát ne csodáld, Pankrácia, Kárica, édi Horácom,
hogy Wittgensteint átírtam, s így lett ez a mondás:*

*„Amiről nem lehet beszélni, arról.”
Már azt se kell kimondani, hogy „hallgatni kell”, nincs,
hogy hallgatni kell vagy hallgatni sem kell, ritmus sincsen,
csak hogy egy kő vagyok, melyen szaros cipőd megtörlöd,
vagy hogy avarba köpsz, elbotlasz, beletenyerezsz
egy bogáncsba, mondjuk... s a többi.*

*Megmondtam: „Némaság a hang helyett, de a némaság mi
helyett.” Mi jöhetett volna, ha nem a némaság jön? Tehát
a némaság mi helyett van? Valamint minden esemény
egy nincs-mi-hogy félreértése. Mit léteznék egy olyan vi-
lágban, mely nem igazi lét? De ezért meghalni? Én mindenre
és nem némelyekre értem: „Meghalni – ezeknek?” Sajnos,
magamat is bele kell, hogy értsem. Szép kis örökélet-halál.*

*

*Nem, mert „nincs elegend”, dehogya így írtam soraim. Bár
az sincs, nincs, hogy „elég”, mim van, s mi a „van”, s mi
– átélhető – a „nincs”, nincs „nincs”, ha van, az csak „nincs” is,
akkor nincs az igaz „nincs”, „lét-nincs”, ha – s ha ez így van! –,
mondom, hogyha a kérdés „van, nincs”: nincs is. A többi:
„is silence”, mint Hamlet mondta. A „rest” szó magyarul
„tétlenkedő”-t jelent, angolul a „rest” maradék is,
igaz, a „resztli” magyarul is maradék, véle a rösti a resztelt,
krumpli jobb helyeken. Hát
„Resti, ne resteld restidet, úgy, mint én ma a kocsmát,
kelj fel s járj, ne kövesd példám, példám ez a majdnem
béna akárki.”*

2008. febr. végén

BERTÓK LÁSZLÓ

A roncsait, a nincseit

T.D.-nek, az „egycsillagos távolnoknak”,
a hetvenes bevetésekre, szeretettel

*A roncsait, a nincseit,
az utolsó filléreit,
öngyilkos merénylő amit,
mindent, amiben ekrazit.*

*A legmélyén, ahol az ég,
megjelölni a tetejét,
emlékezni, hogy soha még,
álmodozni, hogy semmiség.*

*Azon is onnan, valahol,
ahol se menny már, se pokol,
beleivódni, mint a por,
és fölrobbanni, amikor.*

Tetőtől talpig ér a mély

*Fönt, fönt a homloka mögött,
s hátrébb, a mennyezet alatt
faltól falig fesiül a köd,
alulról világít a nap.*

*Meg-megáll a szürke számár,
merthogy ott van, s iázni kell,
lüktet a hangban a homály,
visszhangzik a ki-tudja-hely.*

*Fesiül, magába fúj a szél,
leesik, koppan valami,
tetőtől talpig ér a mély,
néznek bele, de nincs aki.*

MÉHES KÁROLY

Istenéltetés

– A 70 éves Tandori Dezsőnek –

„...kerestem akkor valakit”

Ady

*Legyen bármiféle szándék
Amit ha nem kísér tett
Még csak nem is árnyék
Legfeljebb vacak kísértet*

*El-elrettent semmint éltet
Akár a magtalan ágyék
Folyamatos istenvéled
Ha nem teszem mire vágnék*

*

*Őszökre és tavaszokra emlékszem
Amikor gyalog közelítettem meg
A helyet direkt messziről
Hogy nézve lássam
Azt a bennem szentéllyé
Magasodott házat
Lánchíd utca 23., írtam már
Jó néhány borítékra és válasz
Is jött onnan levél rajz biztatás
A Rejtőzködő jelet adott
Kicsit magához emelt
Elképzélhettem hogy a ház
Amit a leírásokból – versek
Alapján álló épület – ismerni véltem
Immár velem is teli(k)
A Rejtőzködő a Mű ha bármely
Aprócska részévé de részévé emelt*

*Vonzott ez a Duna-parti hely
Ahol csak a madár járt
De senki eleven emberfia
Pedig olyan egyszerűen oda-mehető
És a ködlő folyó felett baktatva
Szemmel tartottam mintha*

*Egy ház is elszaladhatna-repülhetne
Vagy elfolyhatna a vízzel*

*Néztem a szürkeségből lassan
Előbújó (akkor még) piszkosbordó
Tömböt*

*A Rejtőzködő nyilvános
Nyilvánvaló Rejtekhelye*

*A kapuban: ki itt belépsz
Elő minden reménnyel
Az utcán felnéztem még
Az ablakokra lesi-e függöny
Mögé rejtvezve egy kicsit csak
Hogy íme jövök közeledem
Itt vagyok –
Ki lehet ki ablakomra néz?*

*Nyilván nyílt a kapu
És ott lehetett lennem
Ugyan-ott hiszen ott-létünk
Olyan más volt de egyhelyű*

*Bérház-lépcsőház nyolcvannégy-
Nyolcvanötben szagok és sötétek
Falragaszok kopott postaládák
A Rejtőzködő postaládája
Ami leveleimet rejtette
Ide érkeztem meg én magam is
Postaládába bebújni nem tudok
De a liftbe igen
Vigyen fel a magasba repítsen
Sajnos nem vagyok madár
Emeljen fel Oda*

*Piros lift zörögve csukódó ajtó
És utazás felfelé a III. emeletre
Fenn költ ő*

*És az ajtó ami mögött
Az ajtó ami rejt*

*És csöngetek
És csöndjelek*

*Nem találkozom senkivel
az ég szürke a Duna szürke
És szürkék megint az utcáról
Az ablakok*

*És örvendek
Hogy mégis ott vagyok*

DREFF JÁNOS / TÓTH DEZSŐ

Az utolsó magyartanár feljegyzései

The killer awoke before dawn.

Jim Morrison: The End

Ma leçon de demain n'est pas prête.

Henri-Frédéric Amiel: Journal intime

*Tóth Dezső zöldre sápadtan azt ordította,
hogy a magyar irodalomnak igenis van folytonossága.*

Nádas Péter: Valamikor

(Részlet a 9. órából)

TANDORIZZÁS

Lufidara

*Eleredt az orrom vére,
Nyálam habos, tarajos,
Fülembé messzi szellő pállik,
Mégsem vagyok huzatos.*

*Sliccen illan a fény.
Sluccon nyálzik a kosz.
Puccon hamuz a dér.
Havon két tértivevény.*

*Ne fenyíts, ha konyíthatsz,
Ne zsaluzz, ha kondítsz,
Koordinálva lajstromozz,
Ha asszonyt bolondítsz.*

*Nem eszem pékkel téglát,
Csak spenótot, nem leszek
A köldököd délbén,
Sem a vén vakondod.*

*Farkas farkasnak farkasa.
Gél a gélnék géle.
Kicsorbul a muszájon
Ennek a poénnak az éle.*

*Ennyi. A többi medve.
Vérfarkas vagy satöbbi.
Mugli vagy hajnali pára.
Anyámasszony katonája.*

Izzik a tandor, amerre csak a szem ellát, kár az úttalan ködbeveszőért ennyi felhajtás igazán, de igazán. Megmakacsolkodva csak azért is, kalandállag rangra kalibrálva tüdőt és füstökre nedvedző két karéj szemet, pupillapajtas vándorszerkóját lelkileg megpányvázza, legbelüli óvatosságra szert téve jó előre már ekképp, menet közbeni akadályokra fittyet hánya például, no és így indul el, lása látva magát azt a látványt: izzik-e a hogy-íz-lik?

Nem mondjuk, ki ő, ki fia borja, ja, apropó bor: fusson, akinek nincs bora!

Hangtalan huszár, kinek járása, nesze neki: nesztelen. Ki ő, eme esztelen tájörült, netán egy örült jó tájoló? Tájétni jártassága módfelett módozott, és ki véle már hódózott, kérjük, tudassa! Reggelire hercegnőzaba-e abraká, avagy koslat napestig hasonszőr kos után? Akadálytalanát ki tetézi, és tétélezi-e akárcsak tenmaga e tényt, ha van? Bokra nincs, mit átugorna, közöljük, s így szökell, mint gaz Ella, bokról Bockra. Részeg-e, ez mai firtatmányunk tárgya, s ha valóra válna, hogy válaszunk igen, hörpintenők nem is egy pintet, de százat. Mégis honnan jön, bátorságát is honnan hozza hozzá, házoá, és eredeztethető-e lelkületesleg e tüneti lék, mit megcsapoltunk az elébb?

De csak ne akarjuk böllérre fogni a kéredzést magát, hátha mégis malacunk lesz, s bő levét végül mégiscsak böllérünk issza vissza, mondván az igazát: – ...lévén az állat énbennem oly igen esernyő.

Esendő. Ez az! Esendő az ember, emberünk is az, esend, midőn izzik a tandor, s ha nem izzik, hát szívünk esend meg rajt. Most, hogy izzik, például. Ne is gondoljunk bele, mi lenne, ha nem izzana ama tandor, hisz szívünk szottyá eme vándor! Azért!

Na azért!

Kérdés: hangoljuk-e húrjaink fékjét szövetileg lazábbra, vagy jó lesz ez így is, hogy nincs rím a lazábbra? Nekem oly mindegy különben, mint túlórás nővérkének, hogy most apás vagy netán anyás szüléssel sarjad-e a kis-ki-fia-borja, s ha esend, azért esend ő, hogy csak fonetikusan legyen ded egyből e dedből. Szóval nekem tényleg mindegy, szó nélkül meg pláne, nálamnál közömbösebb ürge ez ügyben nincs is e plané tán.

E rímekkel szinte beledózeroljuk tagunkat a jóba, a nyelv javába, csak hogy firtassuk: tagunk e tagba híjával szakad-e hiába. Vagy tán irtsuk e remek rímeket mielőbb halomba? S hallga csak, a paroxizmuzgusztusát neki: – Irtsd tesó, hisz olcsó old csí rí, Ricsi öcsi. Faramuci? Csirizes rizs se bír lenni rizses csí, Csiribá! Csípős csí rittig mindig csili. Csilicsí? Licsis csí? Csilis rizses licsi se? Rizses csilis lecsó csak csíp? Na csá.

Így tagunk, foghegyről le, elárvuljuk: éppen foghegyre mentében.

Hogy hím tag lenne – még ennyi sem bizonyos, hisz fenemód csípős a nyelve (felvágott egy hegyre-épp-felhágó!), oda kéne neki tán sózni, ha nem is épp tesózni: – Mi van veled, lökött kölök, könyöködön jön ki a rím? Aztán miért, né-tán mert ködös-körül köd ül, s ettől nyelved megered? Nyelvi erejed telje se teljesen egyedi, mire vágsz föl csípős nyelvezetteddel, míg türelmünk engedi? Ki vagy te, ködülte idegen, vándorló bestia, egy igazi fém fatál, akarom mondani femme fatál, vagy inkább egy fából vaskarikát nyúzó púzó hölgyfutár? Látjuk, hogy hadovád hadai átlépték már a Rubicont, s izzó tandor földjére hágnak görkstelen, s bár nem mondjuk, hogy ez erkölcstelen, csak hogy tettetett tettetted valamiért gyanúsán fekteted. Mit keresel te itt tulajdon képeden kívül, másodat-e, vagy másod égi mását, és tulajdonképpen hogy van képed erre? Képes lennél képezni képtelen nyelvi képeket, mik utad kijelzik, vagy képtelen? Nyelvkabareéd karalábéja szépen torzsásodik, ez való igaz, de tornázz még rajta, hogy ne zsörtölődjön, kinek a fás rész fakó vigasz. S ha van szód, mint mik lasszók, visszahúznak a nyelv porába újfent, válaszod tekerd köribénk, lásd fenn.

Még egy kérdést engedj csak! Mily elme szőtt téged, te végképp elvesző? Nem szórözünk, ezt most sző szerint kérdezzük, mily elme? Szóanya szóranyán? Szó árnyán szőtt árnyanya szava? Szavak szárnyán szószőr? Bósz anya-árny szarvszerve? Szélszerv szakszervezete? Szerved szavát szélnek eresztő szaki? Szavakkal szkanderlő szómatyi? Alliteráló literáló, vagy inkább álló – liternyi (*lásd címlap*) – Ali? És nyalizó baki csupán, vagy csak nyaki agybaki? Nyaki agybaki? Hát mondd –

És nincs válasz. Még egy árva rím sincs. Nincs semmi, csak a tiszta tandor izzása, felperzselt úttalan utak jajongása. Nicsak, egy félkész rím, és ezzel kész, kezdhetjük máris előlről, talpunkmegperzselten újra (messziről már kósza nosza hallik).

Izzik a tandor, amerre csak a szem ellát, kár az úttalan ködbeveszőért ennyi felhajtás igazán, de igazán. Megmakacsolkodva csak azért is, kalandállag rangra kalibrálva tüdőt és füstökre nedvedző két karéj szemet, pupillapajtas vándor-szerkóját lelkileg megpányvázza, legbelüli óvatosságra szert téve jó előre már ekképp, menet közbeni akadályokra fittyet hánya például, no és így indul el, lása látva magát azt a híres-hírheft, önnön mítosza kiizzadta látványt: izzik-e még a tandor, és ha izzik, hát hányadán?

Jelentjük: izzik. Eléggé izzik, én így mondnám. Valóban, amerre csak a szem ellát, izzó tandorok gúnyája gyullad, lobogó nyelvgyökök csonkjait cipeli a szél, hurcibássza ormóttan, kész kalandtúra itt még átvágni is, de tényleg. Gyakorlatilag megostromolhatatlan a térség. Ki ide rálép, életéről már írásba adhatja, hogy a halálé, Nosza *Semmi, fogd meg jól!*, menekülhet, de hiába, kijózanodhat, ki piásan ébred, s lerészegedhet, ki piátlan. Van, ki esztelen kapható egy korty izzásra, van ki kapatos, mégis szesztelen tagad, van hóhér, kinek meddöhányó e tajték, és van áldozat, kihez csak veríték tapad...

Hopp, erre nem megjelent a *Torlandó szörfpóker!!!*

Tandorlo szózsugás, gigászi *gat-geteked* gegének ezennel vége. (?)

18. óra

TD

yob llud a kcaJ sekam yalp on dna krow llA

J. T.

.tteT .naltatahgoflef sé ótahgofleF .neltetehtre sé őtehtreÉ .naltatahlokodni sé ótahlokodni errezsye zE .mes tros yge ébböt lőtőszeD irodnaT kosavlo meN .tsávíhik sé totadalef bboygan tahtagotrat si men nerét a neze ővőj a lüvík nesézmele sé neletévbamázs e ygoh ,motál men eb tnékasutka ősle sétevmázs ólav lekkeynémzektevík naltatahtáleb a kasc gíma ,giddadnim monatrat llek si kanna ygoha tnim ,lletagab ,segésteven nasamlaris návlózszygú esézsmele sé életévbamázs közeynéf őtízsekőle tza za ,őzőlegem tsétnöd a tsepék zehkeynémzektevík naltatahtáleb a ygoh tnim ,bbőtehtre mes im nesetezsémret nezsiH .monatípallágem galótu tze si nejllek lóbmolakla neylimráb ,inloros matkózs ézők közeynéf őtízsekőle bbáknigel tsétnöd segelgév a si gidnim tamiaságrávós ólav erkeynémzektevík a trem ,bbákni si lána ,gésttezehéik ólav arkoynámzótu za bbákni tnimmes ,tsétnöd a őle kéttetízsek keynémzőle za ygoh ,kinút kanbbasotzib erőleygE .mestízseklef magam llek erieynémzektevík neylim sé ,őle kéttetízsek keynémzőle neylim ,lavágam lessétnöd a sétevmázs imellezs a tnim ,kanbbasamlagzi kizekrégí mes im ,metniket kanákétájőle akynávós dnalak imellezs őljer nebsétnöd a nápusc totazáraygam iklel a tze ah ,rokkanaygU .megésküzs tlov erre – kasc mál – rokka sé ,megne arábórp zset mesétnöd a ,gelúnízsolav ,eD ?megne arábórp zset mesétnöd a men bbákni nálaT .nebsétnöd a innet magam moraka arábórp kasc nálaT .nesehé erkeynémzektevík imellezs „vaj imellezs sé iklel naltatahtímázsik a leggesneletrih neltemrémezs neyli tsom elev kolusonoza tréze rokka sé ,armagamnö bbáknigel gémmetremsi nebbe ,lannoza lavágam ttodagar ze nálat ,lef metleygif arágásavrá talodnog őljeslef a nálaT .gisánu sé naltadakazs gem kentelüzs artanallip lórtanallip ,aráró lóráró ,arpan lórtan kesétnöd bbasoylúsgel a gelimellezs „vaj gelillezs dnm ,geliklel dnm lenne sé bbőtzsepékke lenne ,bbanaltaráv lenne nebégésűrezsteltő loha ,nanno lóbmagam ik mattollah nebbetteseebgéstékgel a ttaim agásapmot ppé nálat ,nebbeselégel a ttaim egétteseebgésték ppé nálat tima ,lüzök kos a yge ,tlov tenezü yge kasc ygoh ,teheL .matzoh si ahalav tima ,mesétnöd bbasoylúsgel a – naótahlázitzsongorp – sé bbanaltarávgel a gelimellezs dnm ,geliklel dnm ylema ,mesétnöd ólőzs erelé za ,mesétnöd a tré lunaltaráv nesejlet ,erőle őj rám lef mettehlüzsék si men tréze ,evzevretgem tlov meN .ygi mettőtnöd arkisám a lórtanallip kiyge návlózszygú ,nátrops ygoh ,inlozagi ajgof za .mettőjár sé ,tirodnaT insavlo ébböt kogof men ,mettőtnöd ygú ygoh ,”tá netelé yge inlozagi ajgof im,, ,ajlozagi im ,ttóleled am matzoklodnog noza (sátatylof)

(??”né,,) .matraka né ,táh eD .tréza loh ,tréze loH .monlodnog djam llek ár nabát-ylofyge sé :sállágem zsel ahgila lótnenni ygoh ,modut ygoh ,lótta menah ,monlodnog llek ár nabát-ylofyge trem ,tréza men ed ,naltatahribik sinegl .naltat-

ahrífbik neseneyge ,lórásásavlo za matdnomel ygoh ,ygi ed ,inlodnog arirodnaT
nabátylofyge men gésneletpék si tnékbéygeE.

.inzsú keygemlE

.kengéserev ősgév a monda magam llek gem :tsézeknelle rít
men ima ,tememlezőyg naltaráv gem matzánorok lazssá setelüdőb naylo yge sé
,tesccem a azssiv matzoh lóbrís a etnizs lemmesétnöd ipangeT .nav egév tsom
kanámzstáj a kenne nezsih trem ,erséreyn sé erséztsev kollá errezsyeE .lammag-
amnö moztstáj téscsem metelé za ttölőf ima ,abóláh a abba evőzseleb si né koygav
ygi .ávájámélbme sétnöd a epék ónallivlef gástdazzi ógruscel nosakllem a sé
neméfaktilak A .pék a ezssö tlá ygi .ketehtísónim si kanákétíynozib bbúmlétré-
ygegel tadutgéserev sotzib a rám galótu lút nogásórrof setenetter a tima ,gás-
dazzi ógruscel nabkotjor etnizs násakllem ecreiP yraM a tnim ,ajriél nebima
,larros ygén a lazsa ttótíkvale ygúnaygu si agam ika ,za ajráv si tásázdólliv a
kenim nabbasotnop ,ttozdólliv si im ygoh sé ,nabkopan a lüdeyge nezsége anlov
mettel men ahtnim lavásaráv ráyn a ygoh ,kanna tékélme za lef etzédi epék
ózdólliv-ógollisc gástdazzi óludúzel násakllem ecreiP yraM nabgásórrof lár-
tzsua ygan A .matsavlo arájlotu ygoh ,modut rám tnozsiv tsom ,mattahdut men
gém rokka lórima ,tokazssrev nelteyge za tze nesezssödnim ,tebböt men sé ,tros
ygén a tze ,legger ddek ,matsavlo neddek tze trem ,metzédi arájlotu tsom tima
,matsavlo arájlotu lóbima ,za tlov srev a ze rokka sé .abrátvynök a ttüyge
lettetök-irodnaT kisám tah *tűmőF* a anlov mettivazssiv ttőleim ,nőftéh ,ettőle
lappan yge gém menah ,tásásavlo srev a lób*űmőF* a abba matyegah ttőlepanget si
men tnozsiv rokka tnirezs kezE .abrátvynök a mettivazssiv nőftéh trem ,inzédi
lóbsápak tsom kéndut mes ,kénraka ah ,lóbésrev ttoygahebléf lóbájtнопmezs
sásavlo za ken*űmőF* a lusádaáR .nabsuisleC a men ,matsavlo nebtetök .c *űmőF* a
tza trem ,matyegahabba kasc rezsye djam ,matsavlo pan őzöle ygoh ,matlatu
panget erima ,srev a za tlov ze meN .kenésrev .c kolappan iráyn ,úzssóH –
mezskélme lój gém ah – a tákazssrev ősle za kasc ,metzédi giddema kasc ,tesrev
a bbávot matsavlo men :matkusc si eb rám tetetök a ,tirodnaT arájlotu metzédi
tsoM "...kalba trát ték a kniaradam ygoh / neméfaktilak táságolliv / pan a
,téjedi kelegger-lannoza / ,kolappan úzssóh a ,tarayn a matráv,, .meserekgem
,názávméf ősladlo káktalak ygav aktalak a nojnallisclef ynéfpan a legger arok
ygoh ,takolappan úzssóh a rám ajráv eriynnem ygoh ,irodnaT trí lórrA .kassav-
loeleb ygoh kasc neppé ,lohalav mettötülef ,tlov mosákozs a si gidnim ygoha
,ygi kasc ,nélegger pan őzölegem temesétnöd a ,legger ttőlepanget tetetök
suisleC A .si tsám ttezédigem eD .arzsavat iarok illet levéterégi sálujúgem serek-
öyg a ,seylézsezs ,órróf „vaj ó,rróf yge eriynnem ,arráyn bbajú za moygáv
eriynnem ,si tza sé ,tzsavat iarok a bbákni gém ,tarayn bbajú za etzédigem –
takókscaz illet leggéj sásák a erélef ősleb kanájbmoc sé arákayn a ,arájlanóh a el
attotírozsz lekközöklöröt újpayg réhef ygoh ,nebketenüzs a ttezekedév ygi
ttözök kebböt ecreiP nelle ima – gésőh lártzsua ygan a zE .lótgástdazzi óludúzel
a asakllem a ttogollisc etnizs ,ecriP yraM tdazzi nesetenetteR .nenepO
nailartsuA za ttopakik er-7-5 ,6-3 legger am ecriP yraM .pan a ttötüsiK

.tsétnöd yge matzóH .nav

a-81 ráunaj .6002 .mosros a innev tétédcek panloh ajgof lessézénebmecs ólav
laváynáih A .men rám tnozsiv keniegevozs őszeD irodnaT ,yleh enneb tehel

kanáynáih a kasc tréim evtelli ,kanirodnaT yleh enneb tehel men tréimM .nebmetelé za ébböt ahos tirodnaT kotahsavlo men tréim ,inrí koraka lórrA .lüklén irodnaT ,ergév nessehdódzekerle neppéknednim panloh ed – is men rám ma ah – ygoh ,gem anlov matzoh tréza kasc ahtnim ,tétedzek énnev lessétnöd iam a lezze kasc ahtnim ,mosros a le endódzeker tsom kasc ahtnim ,mezré tza sinaygU .lórásátatylof a nátzsup men sé ,mettötnöd lórmosros zsége za .nebmetelé za ébböt ahos tirodnaT kotahsavlo men ygoh ,lórra menah ,ébböt ahos tirodnaT kosavlo men ygoh ,mettötnöd lórra meN .segelgév mesétnöd a sé ,egév kanpan iam a trem ,épanloh neletpék inzodlole tágamnö lőtmesétnöd ttozoh nopan iam a ,épanšám óggűf lótájpanget yge menah ,nelteggűf lótájpanget yge men ,panloh óllánö yge men ,asátatylof ipanloh sétnöd ttozoh nopan iam yge ,asátatylof pan iam a ,ajpanloh pan iam a ,zsel ajpansám kenéynémzektevík mesétnöd a rám panloh A .panloh a tnim ,sám men za kizektevík lóbbe ima sé ,kizektevík lóbbe ima ,si za menah ,etezgeví sé amlatrat ,ajámét mesétnöd iam a ze galórázik sé ,ze nápusc men ygoh ,insavlo tirodnaT ébböt kogof men ygoh ,mettötnöd lórra kascmen ygoh ,ttóle ytrok ózektevík a gém ,am gém ,montál llek eb ,lammolatratlohokla siláminim erőleyge ,nasogáliv sé nátzsiT

.timmes ébböt ahos lőtöszeD irodnaT kosavlo men ,nebmetlé za ébböt ahos tirodnaT kosavlo men ,negl .innet ésseynévrégév zaza ,áyllomok zaza ,évótehlesivle majraka lüklén rös ygav lerrös ygoh ,le mettötnöd men gém lórrylema ,zehésésivle sétnöd ttozohgem nesegelgév a menah ,ébböt ahos tirodnaT kosavlo men ygoh ,tamokédnázs a metletéscepgem arroknednim sé rezsyge gidep lemme sétnöd ,mettötnödle neseynévrégév rám trem ,zehéséletéscepgem sétnöd a men ,egéstíges zsezs a llek zohálatazohgem sétnöd segelgév a men ezszep lóbázagI .tájdóm a inda moraka gem tréza ed ,inni ergezsérgges magam moraka meN .inzoh tsétnöd segelgév koraka men negezsér sé ,magam inni moraka el gém am trem ,tágoj sétnöd segelgév a kanpanloh a moláníkleF .tim ,negi ah s alór e-kogof inetnöd nálatláyge ygoh ,mettötnöd am ygoha ,panloh lórra inetnöd kogof naygoh ,motahdut men ygúnaygu ,e-kogof inetnöd nálatláyge ygoh ,am inetnöd kogof naygoh ,lórra mattahdut men ,matdut men panget ygohA .armomázs a ainláv llek évótehlesivle zaza ,áyllomok zaza ,ésseynévrégév nassal nepézs kenima ,za armomázs kinűt kenődneet étnétröt men gem ,ávótahdagatel nesenevge ed ,ésseynévrégév ygoh men zaza ,kannal- atylomok zaza ,kenneltetehtehlesivle gelnelej ,negi treM .nojlv évótehlesivle zaza ,áyllomok zaza ,ésseynévrégév mesétnöd a ygoh ,nabba tehtíges asátíllá abáj- tnoppézók memleygif a ,meleygif a ,esézmele ,atalágsziv ketelzsér neyli za neppÉ .tekesédréktelzsér segelselef ráka ygav söbmözök ,sekéllem mes teppesc nabnoza nabátanallip sétnöd a ,ónűt kangásórpa za tekeze ,timmes lóttirodnaT kosavlo men ébböt ahos ,mettötnöd ygoh ,tsom ,inzátszit trá men ygoh ,molodnog gyŰ .arsásavlo za galórázik sé kasc menah ,táhet ersrev a men ,arsásavlo za ,sáygahabba za tnim ,neűrezsmeletré kizoktanov arranaygu séd- zekle za .eb metzejef men rám ed ,ejele za za ah ,lótémíc a ,lórėjele za ,nesedner ,metdzekle gém inedzekle .tásásavlo za tnimrám ,eb metzejef mes tza sé ,előt matsavlo tesrev táhet kanóslotU .tásásavlo szrev-irodnaT sezssö za menah ,tásás- avlo za kenszrev-irodnaT a kenne kascmen sé .gelgév názza tza ed ,abba matygh

tásásavlo srev a ,metré ygú ,tesrev a matyghabba ygoh ,táhet modnom tza aH
.inzátsit trá men nálat arájlótu sé rözsóle tréza tze ,tesrev a tágam men sé ,ken-
srev úzssoh lüvíkdner a kenne abba kasc táhet matygh tásásavlo zA .ajóri za
men ,koygav ajósavlo srev a "kasc,, né rezsyge ah ,abba mántahygh si men tá-
gam tesrev a nezsih ,tásásavlo srev a nabbasotnop ,tesrev a matyghabba sé met-
dzekIE .moraka si men ed ,temesétnöd iam a ebmeynémlé/ebmekélmeynám-
savlo ipanget a inzáraygameleb mándut mes mánraka ah géM .mes tros avrá
nelteyge ,timmes ébböt ahos lótirodnaT insavlo kogof men rám ygoh ,lórra
anlov mettötnöd lóbsáludnilef ősle ,nebéjneletrih ,ygú kasc ygoh ,anlov matzoh
tsétnöd ttodokramahle ygoh ,tza megré mesgéM .es timmes insavlo kogof men
nálatláyge ébböt ygoh ,lórra kogof inetnöd ,nav etse ősék rám ,etse am ,am
,pansám ygoh ,mattahdut men géM rokima ,lóbsrev úzssoh yge tros ynáhén
,matsavlo géM pangeT .timmes lőtőszeD irodnaT tteterezs a kosavlo men lótám
ygoh ,egésőtnelej nav kanna galórázik sé lüdeygE .egésőtnelej scnin kenne ed
,lótám .timmes ébböt ahos rám tsoM .előt es tros nelteyge ,ahoS .ébböt ahos
tirodnaT kosavlo meN

A 65. MEZŐ („AH, TD!”)

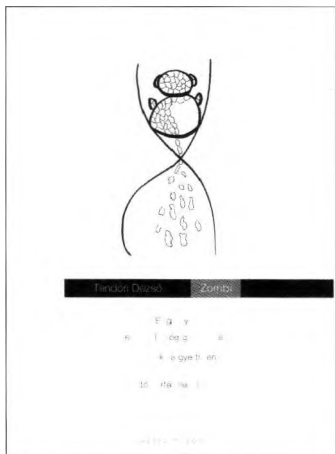
Tandori Dezső: Zombi. Egy eléggé kegyetlen történet

„Biztos van legalább olyan költő, mint én, ma, nem is egy. De prózaíró, aki ilyen lassan és elszántan fejlődve, ezt így erőltetné – a mélyből, itt honi nyelvünkben és közegünkben! van honnan! –, olyan nincs még egy. Orrhosszal minimum ez a regény is, a maga kategóriájában, mit tudom én, mérföldön, veri a mezőnyt”, olvashatjuk a *Zombi* egyik utolsó bekezdésében. S jöllehet az elbeszélő sietve hozzáteszi: „Ilyen ihaj baromságokat azonban nem mondtam”, az olvasó, csodák csodája, nem akad fenn a közlés tettetett szerénytelenségén (vagy álszerénytelenségén), és elégedetten bólint: bizony, a *Zombi* egy fontos magyar prózaíró „legerősebb – csak kicsit túl erős –, legjobb újabb könyve” (ahogy azt a Felügyelőné, a narrátor felesége is megfogalmazta már a 167. oldalon).

A regény alcíme nem vezet félre: valóban „eléggé kegyetlen történettel” van dolgunk. A főhős, dr. Yeman Desmond (a barátainak Yoki, vagy egyszerűen a Doki) BP városában (feltehetőleg: Budapesten) él, egyébiránt angol-szlovák kettős állampolgár; foglalkozását tekintve kegyetlenségtörténész. Yokival korábban rémesebbnél rémesebb dolgok estek meg: felesége, a titokzatos Y (foglalkozását tekintve újságíró és amatőr pornósztárszó) pár évvel ezelőtt elhagyta, s két gyermekét magával hurcolva Dél-Amerikába, B. A. városába (feltehetőleg: Buenos Airesbe) költözött, hogy egy vágóhidakat üzemeltető, dúsgazdag vállalkozóval kösse össze az életét. A kínzások és az emberi kegyetlenség nemzetközi híru szakértője, dr. Yeman Desmond korábban nem sejtette, mi vár rá: november végén gyanútlanul B. városába (feltehetőleg: Bécsbe) utazik „bizonyos Ambrose Bierce-kéziratok ügyében” – és innentől fogva felpörögnek az események: komolyabb összeget nyer lóversenyen, majd véletlenül (?) rátalál az utcán egy ütött-kopott, rossz állapotban lévő, eldobott játékmackóra. „Medvét szarba bele nem hagyunk”, gondolja a Doki, s magához veszi Zombit – merthogy a játékmackót Zombinak hívják, és beszélni is tud: belső hangokon keresztül kommunikál új gazdjával. Kisvártatva kiderül, hogy Zombi telepá-

tikus *Medvenet*-kapcsolatban állt számos más játékmackóval, s bár a kapcsolat mára már megszakadt, korábban rengeteg rémesnél rémesebb történetet „szedett le” a *Medvenetről*.

A játékmackók különös lények: beletörődő, passzív megfigyelőként szemlélik az emberi kegyetlenség világát, hiszen képtelenek kifejezni az érzéseiket vagy befolyásolni az eseményeket; csupán annyit tehetnek, hogy elmesélik egymásnak a történetüket (és ez a lehetőség is csak azoknak adatott meg, akiknek van egyáltalán *Medvenet*-hozzáférésük!). Zombi kivétel: az őt ért sokk hatására megtanult gondolatok útján kommunikálni a Dokival,

Jaffa Kiadó
Budapest, 2006
176 oldal, 1992 Ft

akivel a sors vagy a véletlen összehozta (cserébe viszont megszakadt a *Medvenet*-kapcsolata), és akinek a többi medvesztori mellett saját történetét is elmeséli (Zomborban „született”, 1987-ben, innen a becenév, aztán kalandos úton elkerült szülőhelyéről stb.) – igaz, az életét felforgató traumatikus eseményről nem beszél. Beszél viszont a Doki feleségéről, ugyanis korábban *Medvenet*-kapcsolatban állt az asszony (pontosabban: immár az asszony egyik szeretőjének) nyakában lógó arany medvemedállal. És ez lesz a végzete: a Doki a medvemedál történetének hatására dührohámot kap, eltasztítja Zombit – hiába bánja meg rögtön a tettét, s hiába irányult az agressziója elsősorban saját magára, nem pedig a játékmackóra, a medve nem szólal meg többet; másnap reggelre Zombi teste porrá omlik.

Ezek után már csak a történet véres-kalandos fináléja van hátra: a Doki B-be utazik, hogy kinyomozza, mi történetet a medvével közvetlenül azelőtt, hogy rátalált az utcán; közben futó nézeteltérése támad egy kupleráj biztonsági személyzetével, s szorult helyzetéből egy *hard-boiled* detektívregény kemény öklű és szellemesen cinikus nyomozójához méltó módon vágja ki magát. („Az t éreztem, Y-nak azért volt mibe beleszeretnie”, kommentálja az eseményeket.) Majd pedig Dél-Amerikába repül, ahol tanúja lesz egykori felesége, Y bestiális meggyilkolásának – a gyilkossággal őt gyanúsítják, ám ismét sikerül kikecmeregnie a csávból: visszagondol a novemberi sorsdöntő lóversenyre, s a lónevek sugallatára megfelelő alibivel áll elő, így szabadon engedik. Ezek után ismeretlen helyre távozik (a regény legszebb metaforájával: a saktábla 65. mezőjére), s megírja a történetét.

Mindez azonban közel sem ilyen egyszerű. A regény a talált kézirat fikciójára épül: a történetet Tandori Dezső (a regényben: TD) adja közre, aki íróként rendbe szedte a Doki szövegét. S erre szükség is volt, ugyanis a Doki egy különös, soha nem volt akcentussal beszél a magyar nyelvet – ebből egyszer-kétszer ízelítőt is kapunk, amikor TD átadja a szót a főhősnek („De élőb el kell mondanom, mi történt, atól fogvá, hogy Zombi meghált, és en kutatni utána B. városába mentém, ot olcsó ákcio dolgók estek, rutin, dé nehéz, majd hogyá mentém mégis Váj után, én élkarhozót lélek, jáj, mondóm, jáj”). A regényt természetesen annak rendje és módja szerint a kéziratot közreadó TD előszava nyitja és utószava zárja (magába a szövegbe csupán egyetlen alkalommal szól bele „kívülről” az író) – ám utószóból három is akad: TD lezárja a történetet; majd elmeséli, hogyan szóltak hozzá gondolatban Zombi hamvai, amelyeket a Doki az ő gondjaira bízott, valamint miről tájékoztatták az író (a kegyetlenségétörténésznek volt egy kutyája is!); végül röviden elmeséli, hogy egy kellemetlen magánéleti esemény (TD nem sokkal a könyv kéziratának lezárása után elesett az utcán és kissé összetörte magát) hogyan helyezte új fénytörésbe az egész történetet.

Mi több, TD a Doki történetében is szinte végig jelen van: a főhős folyton őt idézi, hozzá beszél (amikor épp nem közvetlenül az olvasóhoz fordul), s Tandori „mondásait” hívja segítségül, hogy a cselekmény fordulatait értelmezni tudja. A Doki mégsem pusztán TD *alteregója*: a negyvenhét éves kegyetlenségétörténész meglehetősen ironiával szemléli idősödő barátját, és mindent megtesz, hogy az olvasó számára is érzékelhetővé tegye a köztük fennálló különbségeket. Nem veszi komolyan TD sirámain, amikor úgy érzi, hogy az íróból csak a „létezésszakma” nehézségein vagy a kortárs magyar irodalomkritika nyegle figyelmenlenségén való borongás rutinja beszél, ám akkor nagyon is komolyan veszi, amikor a gondolatmentekben saját egzisztenciális problémáira ismer. (Kis túlzással: úgy viselkedik, mint egy szenvedélyes és érzékeny Tandori-olvasó.) Persze az ironikus perspektíva jelenléte a Tandori-szövegvilágban nem számít újdonságnak, gondoljunk csak például *A komplett tandori – komplett eZ?* című remek regény osztott elbeszélői szerkezetére – így hát ezúttal is tévedés lenne a monologikus „Tandori-mitológia” állandó elemeinek üres ismétlődéséről beszélni. (Amit olykor valóban megtesznek a kritikusok egy-egy új Tandori-kötettel kapcsolatban, hogy részben azért igazat adjunk TD borongásainak.)

Igen ám, de milyen poétikai célt szolgál a *Zombi* bonyolult narrációs struktúrája? Mi a poétikai értelme a különböző irodalmi konvenciók (ifjúsági regény – beszélő medvék! illusztrációk! a Serdüülő Ifjúság épülésére szolgáló tanulságok! –, thriller, detektívregény, szappanopera, kalandregény) szellemes, játékos és oly szórakoztató párhuzamos alkalmazásának?

A *Zombi* világa az *elder-felhár* világa: „semmit se lehet igazán tudni se, kivédeni se” – más szóval a világ működése nem megismerhető (*felderíthető*), a váratlanul bekövetkező események elől nincs menekvés (a rossz és a jó nem *elhárítható*). És mindez ugyanúgy áll az emberi kapcsolatok természetére, mint bármi másra: dr. Yeman Desmond kegyetlenség-történész, ám a saját példáján kell megtanulnia, hogy a kegyetlenség sokkal élesebben jelenhet meg két ember viszonyán belül, mint a kínzókamrákban. Másfelől viszont a világ eseményei rejtélyesen összefüggnek egymással és egymást magyarázzák (lásd a lónevek különös egybecsengését a regény szereplőinek neveivel, és ennek súlyos következményeit) – ám csak ritkán lehet biztonsággal eldönteni, hogy egymást megvilágító eseményekkel, mélyebb összefüggéseket felfedő párhuzamokkal vagy pusztán véletlenül van dolgunk. *Zombi* elmeséli egy bizonyos Gaby és Huba történetét – vajon a játékmédve egy korábbi Tandori-regény, a 13:87 szereplőiről mesél (TD „ismerőseiről!”), vagy egyszerűen csak nevek véletlen egybeeséséről van szó? (A *Zombi* megadja a választ: „Ez véletlen volt. Kicsi világ a medvevilág is, az ám.”)

Az *elder-felhár* és az értelmes vagy véletlenszerű, de mindenképp borzongató egybeesések világában magától értetődő választás a kivonulás a világból. „Miért létezhet *egyáltalán* olyan építkezés, ahol megrogyhat a *már kész* másik ház?”, teszi fel az erősen teodicea-ízű kérdést TD, s kisvártatva levonja az el nem hangzó válasz konzekvenciáit: „Amióta ez a világ úgy építkezik, hogy már álló házakat, ártatlanul, összedönthet vele, nekem többé semmi közöm e világhoz; *elder-felhár*, én, tők rosszabb, mintha gyűlöl-ném”. A kivonulás azonban nem jelent valamiféle aszkézist: az *elder-felhár* világával szemben ott áll a meghitt magánvilág – a másik iránt érzett felelősség világa, amelyet adott esetben játékmackók, verebek és kutyák népesítenek be. A másik személy iránt érzett felelősség viszont azzal jár, és talán ez a Tandori-regények egyik legfontosabb (jóllehet közel sem triviális) tézise, hogy engedjük érvényesülni a másik *sajátos perspektíváját*. („Ember, állat, ha csak ránézek, nekem ugyanazt mondja. Nem erről volt szó. Csak a medvék mondják hogy erről, róluk”, idézi TD-t dr. Yeman Desmond.) A másik személy sajátos perspektívájának tudatos elfogadása nélkül a *Zombi* szövegvilágában elképzelhetetlen, hogy bárki felelősséget tudjon vállalni a másikért. A Doki felelősséget szeretne vállalni az utcán talált, ütött-kopott játékmackóért, de (tapintatból? azért, mert nem bízott benne, hogy medvevelméjével megérti?) nem beszélt neki a feleségéről és kegyetlenségben bővelkedő élettörténetéről – így viszont hirtelen dührohama, amely közvetve vagy közvetlenül *Zombi* halálát okozta, a medve számára maga volt a kiszámíthatatlan fenyegetés, az embertestet öltött *elder-felhár*.

A *Zombi* cselekményének legfontosabb és mindvégig nyitva hagyott kérdése: vajon a Dokit valóban egy beszélő játékmédvével hozta össze a sors arra a kis időre, amelyet együtt tölthettek, vagy az egész csupán a főhős „zilált agyának a műve” volt, tehát a Doki magában beszélt, önmagából teremtett személyiséggel ruházott fel egy játékmackót? (Dr. Yeman Desmond rendkívül tudatosan viszonyul saját elbeszélői tevékenységéhez, s büszkén kijelenti: ez az eldöntetlenség a Jekyll–Hyde-probléma poétikai megoldása – „ném két szereplője ván, hánem ket eldönthetetlen létehetősege”). A kérdés téje óriási: ha a Doki csupán képzeletének teremtésében pillantotta meg a másik személyt, akiért felelősséget vállalhatott (igaz, ezt a lehetőséget is „éltékozolta”), akkor a történet azt sugallja, hogy az ember eredendően magányra van ítélve. Hogy be van zárva saját személyiségebe, saját személyisége viszont be van zárva az *elder-felhár* világába.

És ez természetesen nem csupán a Doki problémája, hanem TD-é is. A *Zombiban* megrajzolt írófigura (minden ellenkező híreszteléssel szemben a különböző Tandori-regények nem *pontosan* ugyanazt a figurát rajzolják meg!) meghitt magánvilágát folyamatos veszély fenyegeti. Nem csupán azért, mert a befogadott madarak idővel meghalnak – soha nem múlóan fájdalmas töprengésre késztetve TD-t: vajon személyesen ő mennyiben volt felelős az állatok haláláért? – és a játékmedvék tönkremennek; hanem azért is, mert az irodalom és az olvasók nélkül semmi nem garantálja, hogy a madarakkal és játékmedvékkel benépesített világ a szó szoros értelmében létezik, s nem csupán TD elméjének a szüleménye. A *Zombi* mintaolvasója a Felügyelőné, aki egyszerre külső és belső perspektívát biztosít a magánvilág eseményeire: *belül* van a madarak és játékmedvék (és regényszereplők) világán, elfogadja a játékszabályokat, s részt vállal a kölcsönös felelősség és törődés világteremtő feladatából, másrészt viszont *kívül* is van ezen a világon, mert saját jellemvonásai, vérmérséklete és ízlésítélete alapján értékeli a kapcsolatok alakulását és a magánvilág eseményeit. A Felügyelőné perspektívája azonban önmagában nem elég (vagy legalábbis nem *biztos*, hogy elég): szükség van még további perspektívákra – és ezeket biztosítják a *különböző műfaji konvenciók szerint megalkotott*, más és más poétikai helyzetben különféleképpen viselkedő, érző, gondolkodó regényszereplők. Jelen esetben szegény Doki, aki ifjúságiregény-hósból nyomozóvá válva Dél-Amerikáig utazik, hogy rájöjjön: ami TD-nek sikerült, az számára elérhetetlen – marad a saktábla 65. mezője, az abszolút magány dermedtő csendje: „Szabad ember vágyok, máx. önmagam rábjá”.

Ám a legfontosabb külső és belső perspektívát mégiscsak a regényvilágon kívüli olvasók biztosíthatják. Azok az olvasók, akik képesek a Tandori-próza egzisztenciális és morális tétjeit felmérve részt venni a világteremtő vállalkozásban – anélkül, hogy feladnák sajátos nézőpontjukat. Mert sem a tisztán külső, sem a tisztán belső perspektíva nem teremti meg azokat a *személyeket*, akik felelősséget vállalhatnak egymásért; legyen szó regényszereplőkről, verebekről, játékmedvékről, kegyetlenségtörténészekről, öregedő írófigurákról vagy egyszeri olvasókról.

2008. október–november

Keserü Ilona

„Szellemi érdeklődésem nem *magam* vagyok,
hanem *mások*”

1. E „köszöntőnek” a címéről, akkor.

A Glass-családban (Salingernél, azaz Seymouréknál, Buddyéknál stb.) nem lehetett szokás egymást külön felköszönteni, viszont voltak nagy alkalmak, a família dolgainak kedvéért, amikor ezt szinte színielőadásként celebrálták, akár a világ távoli tájairól is, sugármetszésekkel.

a.) Nyilván bizarr, ha a magam 70 évével én a 75 éves Keserü Ilonát sokkal fiatalabbnak érezvén az én pillanatnyi „összegemmel” szemben, bizarr, ha Róla mint a Nagyobb Nővérről beszélek. De hát életkorok a világban vannak, cselekvések is ugyanott, és ahol pontosan ugyanazon az idősíkon mozgunk, vagyunk, mit tudom én, mit s hogyan teszünk, az (a külsődleges) azonosság a messze múltban keresendő, és Ottlik Géza környezetében, abban a „szellemvilágban”, ahol 1958-ban, ha jól mondom, megismerkedtünk, már az „Iskola” megjelenése után, és ahol jellemző módon nem maga a Mester (Ottlik) volt a házigazda, hanem a sok mindenben egyen-szellemű Ottlik Gyöngyi (Ottlik felesége), s akkor, és ezt már biztosan jól mondom, mindketten elszántan és teljesen tudatos öntudatlansággal a megvalósulásnak azt az útját kerestük, mely – vics? nem! – „A Művészet”; semmi álszerénység nem mondatja velem ezt, hogy (és) erre a szemernyit sem ködös bizonyosságra (és mindennél bizonyoságosabb ködre) mintegy plazmatévészélte-hossza rácsodálkoztunk, képesen arra is, hogy egy teljesen megfoghatatlan Valamit akarjunk birtokba venni, illetve ennek a Valaminek kényre-kedvre átadjuk magunkat. (Jaj, micsoda kockázat, a Művészet kényére-kedvére, akkor voltunk egykorúak, azóta kis kivétellel mindig Keserü Ilona a nálam-világfiatalabb.)

b.) Ennek ellenére sem írnám címbe sem az ILONA KESERÜ ILONA nevet így, sem az én 70-emnél szebben „nevezetes” számot nem jelezném külön, és még valamit akkor itt gyorsan.

c.) Ahogy kis (újabb) Szép Ernő-válogatásom címlapján nyomtatottal áll szerény nevem, s alatta a Kiadó eléggé géniuszi ötletével cerkaírásként, hogy Szép Ernő, tehát Ő aláír engem, aki a világtól a másik pofont mindig Tőle (Ernő úrtól) mint a Világ számára áthatolhatatlan faltól kapom, ez a változat egyszer megvolt, és ezt a cikket is a legszívesebben alá-írnám itt, és szintén cerka-, Parti Nagytól véve tisztelettel, „Grafitnesz”-nyomként.

2. Keserü Ilonát alkalmasint e hasábokon világnagy festőnek neveztem, s ezt igen régóta érzem így. Nem érdekes, pontosabban mióta is. Hiszen épp Keserü

roppant tudású és (festői spontaneitása, tehát igazi festő-mivolta mellett) intellektuális, szellemi-tudó lényének egyik lényege, hogy annyira pontosan tudja a Környülés Dolgait meghatározni, tehát hogy mi is volt a „vanás” egykor és micsoda az ma... s nekem, a mostanság ritka egzisztencialisták egyikének ez örületesen sokat jelent, meghatározza Keserü most már valami egyre tömörebb teljességgel, hogy „Hát nem? ez van”, ebbe beleértve – ismétlem – a Környülés Dolgait, melyek környülnek (körbevesznek) minket, de nem környörülnek... könnyű is lenne nekünk az, érdeemesnek sem lenne érdeemes... tehát Keserü mondta egy telefonbeszélgetésünk során a minap (Pécs-Budapest), hogy „az a mi társaságunk” (nehéz lenne részletezni, kik társasága, meg szét is pergett igen-csak) akkoriban, a kezdő Ottlik-korszakban meghatározódott, „mi meghatároztuk magunknak, és azóta is ez van nekünk” (így). Ilyesmire figyelmezteti az egyik Glass-illető (mondjuk, Buddy) Zooey-t, Seymour Buddyt, Zooey Frannyt stb. Nem is figyelmezteti. Visszaigazolja.

Keserü Ilona a festészetével és szavakbéli megnyilatkozásaival is Visszaigazol, így mondtam, hogy nekem a Nagyobb Nővér. Holott...

3. Nem árurom el, talán megvolt már, persze, a (jól mondom?) debreceni kiállítás... hatalmas méretben alapvető elgondolást valósít meg, tehát nem egyetlen képen... De menjünk visszább. A fekete-vonal egészen élet-közeli grafikus, a nem-teljesen-absztraktnak a fel-felkiáltó színekkel teljes komponistája, a (sírkövek, nyolcasok – azaz szétfűződő egybefüggések –, alakformák stb. jegyében) spontánul emblematikus Félreismerhetetlen: mindez kit és mit hoz? Mivé válhat innen Keserü, kérdeztük nagyon sokan, s én, szerencsére, keveset érintkezvén személyesen már bárkivel, de akkor is így, nem kérdezhettem meg. Milyen jó! A színek (igencsak bőséges) együttese és az általa hitellel képviselt alapformák kibomlottak, a helyzet (a tér!) bonyolultabb lett... és elemi maradt. Ki-ki maradjon, ami, magamról mondom ez utóbbit: ha netán bizarrnak tűnt fel „anno”, amit Keserü kiáltó színeiről mondani próbáltam (1966), hogy ezek „hámozott színek”, ahogy a gyümölcs, természetesen nem a kimondottan bogyós gyümölcsök sora, valami még naszcenzebb felületet ad meghámozva, ezt a sokaknak ráadásul fontoskodó, impresszionista, butácska „meglátásomat” ismételhetem el itt 42. évre rá (szellemében, mondom, magam megtagadni nem tudván): most a Keserü-színek spontán (tehát nem „fegyelmezett”, nem képletek-nyírt-nyája, mint Weöres írta egy matematikus-tanulólánnyról) kavalkádja biztos teret belvonalaz. Nem körvonalaz. Belvonalaz. Tehát felületet alkot, felületez? Nem felületez, ismétlem, belvonalaz. Ez a vonalazás olyan sűrű! Világos, hogy nem konkrét vonalazásra gondolok, jesszus, itt felületek, megszűnő-szélű felületek vannak, színből, másik színbe nem átmenve, de vonalhatárral sem körülvéve, ahogy az égnek és a láthatárnak hogyan is lenne határa már külön... no, az előbbi rossz zökkenésű mondat után ezt a tengerhullámmázást abba is hagyom.

De: hullámmázás!

Ahogy a sírkövek is hullámlások voltak (költőnkől is tudjuk ezt, temetőkről, ugye? az ősökrol etc.), a mostani Keserü-festészet mintegy az anyag kettős természetének (itt belvonalazás kontra felület, és egyesülésük!), a tér kettős természetének (festészetben, durván: sík és térsugallat, nem beszélve most az applikált, gyúrt stb. elemekről, kioktatást nem kérek) festészeti megjelenítése Keserü

egyik kifejezésbeli és művészet-végeredménybeli (na ja, hol a művészetben a vég-eredmény! nem is kell), emberi alapjele.

4. Beszélgetni telefonon mi (Pécs-Budapest) úgy szoktunk, ritkás levélváltást csinálni is így: lehet beszélni irodalomról, „vanásról” (nem kérek kioktatást!), festészetről a legkevesebbet. Én mégis megkockáztattam: Keserü nagy találmanya (egy újabb!), a kép-erdő egyrészt a vonalakból felületkitöltővé tett színesség visszavonalazása (ahol a képek mintegy a fák, és az erdő a fák által jelenik meg kiállításnézői szemünknek), és erre bátran mondhatom, hogy mivel ezt jó rég mesélte már nekem, magam egy gyarló regényszerkezetemben mintegy közelítettem egy ilyen kitettség-felfogáshoz, spontán összekövetkezéshez... s a többi. Meg lehet Keserüvel beszélni tehát egy regény szerkezetét, a szereplők mozgatójának mikéntjét stb., ítéletei pontosak, tömörek (dolgozatommal ellentétben). De talán nem is baj ez így. (Erre a 6. pontban itt rátérek.)

5. Összefoglalva: a színelületek a térrel újra vonalakká változnak vissza. (Kioktatást nem kérek: nem váltam barom-esztétává, bár kiváló-esztéta sem vagyok! Nem csűröm-nyakatekerem a dolgot.) Teljesen világosan mondhatnám azt is: ezek nagyon klassz színekompozíciók... de Keserünél ezek nem színekompozíciók! Teljesen egyszerűen mondhatnám: ahogy a művészetet „a mi színtársulatunk”, Ottlikot abban, amiben kellett, meg is haladva akár, egyebekben utol sosem érve, meghatározta, benne volt abban még az a csuda, hogy Kandinszkij, a vele kortárs figurálisabbak, Javlenzkij, Marc, G. M., de sorolhatnám, a D. betűseket, fura, sok hiperclass festőnő, na és, a Klee-elágazás melyet sokan centrálisnak hittünk, mára nem „olyan” abszolút, mondhatnám tehát, hogy Kandinszkijtől nekem itt egy ugrás íve Keserüig. Kimarad a(z általam imádott+) Rothko-, Reinhardt-vonal, de Frankenthalernál messze elemibben jön Keserü. Motherwell és de Kooning szétszalazódása (már a durvában ez utóbbi, bár felülmúlhatatlan precizitással, írtam ezt másutt, példa rá a *Gotham News*, ráadásul parányi részlete egy de Kooning-képen az én kedvenc részletem, egy város képe szinte a csuda-tudja-mit nagy ecseteléssel, vad rózsaszínekkel, narancsokkal stb. ábrázoló együttesben), kimaradt, aztán mégsem. A de Kooning-féle ecsetelés (ecsetkezelés a brr! szó erre hagyományosan), a Reinhardt-féle, Rothko-féle nagytömbözés... Keserünél a Kandinszkij-visszacsatolással alakul a már említett kiáltószínforma-felületfestők és némely angolok vonalán át. Keserü ihletett színpadtervező volt, mert ott ihletének szélső-nagy-terepű megvalósítását élhette meg. Több évtizede a képein (ah, nagy méretek, mit!) ennek a kamarajellelleg-nem-menne minimalizáltságát adja jókora méretben. A színek (most a „hámozott”-nak ezt a régi magamféle marhaságát ismétlem, változtatva a változtatandót) ráutalnak valami térre. Jó. De eloszlásuknál, szél-helyzetükben igazi térbe (képzetes térbe, persze) ki is lépnek, oda lépnek ki. Keserünél hatalmasabb léptékkal vibráló elemiség-felhasználást nem ismerek ma. Persze minden, meglehet, van a világon kétszer, sőt többször ugyanabban a korban. De nekem Keserü ismerete éppen elegendő ahhoz, hogy...

Világnagy festőként jegyezzem és jelezzem őt.

6. Végül: ez el nem maradhat: magam. (Ottliknál van egy novellában ilyen rész-cím. Csekélyen mondom én is itt.) Keserüvel beszélgetve, Ilona egyszer azt mondta, hát persze, Tédé (ő nevezett el így, 1958), *akik nem élik át, nem is értik.*

Mármint hogy – mit mondjak – még egy közmegebecsült, megrajongott színházi rendező „visszavonultságát” sem érti a külvilág, a bennfentesek meg kevesen vannak; NB elég annyi. Hagyom a jelent, a napot. Maradok örök zsörtölődésemnél: hogyan nem értik meg hát a világban, hogy „a szerelem elmúlt, Litya”? Kedvenc oroszaim egyikének, most nem Tolsztojnak, nem a szintén elég rémesen végző Csehovnak, de Dosztojevszkijnek felhasználásával mondom ezt. Kátya közli Szibériába, száműzetésébe épp induló egykori Mityájával, hogy a szerelem elmúlt, Mitya. Nehéz megérteni, mert – ezt variálta Ilona: „Ki mint él, úgy ítél”, tessék, az egyszerű tapasztalatok megjelenése szóban, máskor festészetben! –, ugye, minden publikáció, látszólagos igyekezet stb. cáfolni látszik benső állításumat. Lásd a Glass-család szélsőségesét, ha igaz, Teddyt, aki még gyerekként ágál így. Mi a különbség a filozófiailag-lélektanilag használatos „Kibeszélhetetlen” fogalmához képest, ha csekélységem azt mondja: *már nem akarok közölni senkivel semmit*. Lásd itt a mottót. Három változatból kettőt mégis művelek: „fenntartom az ipart”, tehát kicsit, kicsit csak, fordítgatok, másik végpontként, főleg ha „virtuozitás közelítésére” van lehetőség, vers így, kompozíció úgy, engedek a külső-belső hívó szónak. De a literatura és az emberközi szellem-kifejezés már nem eredendőm. Ezért mondtam azt, hogy itt egy „öregebb” ember írt egy – hála ég! fiatalabb, kedvének is teljében lévő másik emberről. (Aki persze, már csak ezért is, nálamnál kicsit már bölcsebb. A Glass-családnak, én ne tudnám, megvan a maga hierarchiája.) Keserű Ilona, Glass-családunk köszönt, élj, dolgozz soká, így (meg ahogy gondold)! Én meg: béküljek Lityával, a Literatúrával.

A GUBANC ALKALMI KIEGYENESÍTÉSE

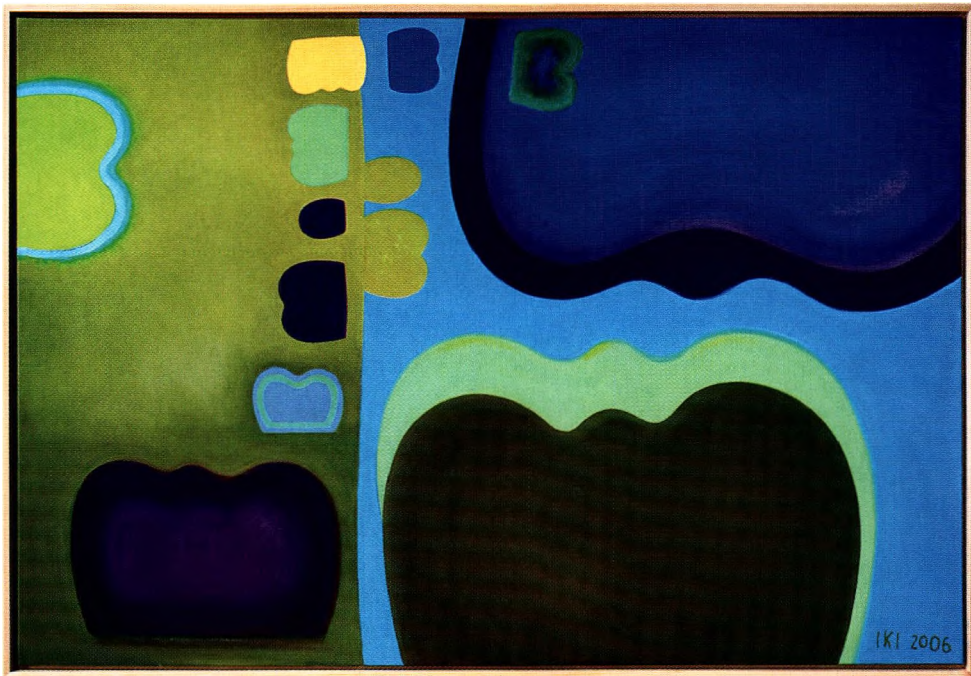
Kedves Ilona, boldog születésnapot, Isten éltesse sokáig! Kissé feszengek, miközben ezt írom, de azt hiszem, hogy ezt a mondatot, rögtön az elején mégiscsak le kell írni, el kell mondani. A születésnap köszöntő olyan műfaj, amelyhez meg kell érni, viszont nagyon bizonytalanná teszi azt, aki koránál és tapasztalatlanságánál fogva eddig távol tartotta magát a laudációktól és egyéb alkalmi megemlékezésektől, vagy egyszerűen csak úgy alakult az élete, hogy ilyesmiken nem kellett törnie a fejét. A kezdeti körülményeskedést pedig az a megérzés táplálja, hogy az ünnepelt, Keserű Ilona, az ő lényeglátó természeténél fogva, szeret azonnal az efféle kijelentések mélyére is nézni – mit is jelent ez a mondatfűzér együtt és egyenként órá és a világra nézve.

Úgyhogy bízom a szöveg áteresztő képességében, hogy a salak fennakad, és ami átszivárogoz rajta, az a kimondás pillanatának súlya és őszintesége, hogy ezt most nem én, ő, vagy te, hanem egy szűkebb-tágabb szellemi közösség tagjai egyszerre mondják azokon a helyszíneken, ahol alkalmuk volt Keserű Ilonával a legtágabb értelemben együtt lenni. Ez a mondat a 75 éves Keserű Ilonát köszönti, és ennél a ténynél sokkal fontosabb, hogy a festő ma is ugyanolyan erővel dolgozik, tanít, ír, figyel és utazik mint korábban, s e tevékenységek intenzitása a múlt időben alig változott. Bár erről ma talán a tanítványai tudnának többet mesélni. Ebben a pillanatban egyáltalán nem nehéz elképzelni Ilona hangjának fegyelmező árnyalatát sem, amint azt mondja: „Ne hülyéskedjete! Pontosan tudjátok, hogy nem az idő számít”. Ehhez azt is tudnunk kell, hogy ő ezt most szigorúan festőként érti, aki számára az idő nem egyenes vonalban halad, ahogy mi megszoktuk, hanem kanyarokat vesz, hurkolódik, önmagába fordul és továbbiramlik, és hogy ő, a festő, ezen a lélekvesztőn most már teljes biztonsággal lépked előre és hátra. Ha ebben a gubancban a progresszív irányok még egyáltalán jelentenének valamit. Éppen ezért, ebben az ünnepi pillanatban az olyan vászondomborítások jutnak eszembe, mint a *Nagy áramlás* vagy a *Fehér áramlás* 1992–93-ból, amelyeken a lelassult, bensővé tett idő, a folyamatos hullámzás a természet erejével szelíden, mégis feltartóztathatatlanul ostromolja azt a területet, ami Keserű Ilona elidegeníthetetlenül saját terepe, a táblakép síkját. A harmonikus beérkezés képei ezek, ahol már színek sincsenek, mert gyönyörködtetni sem akar, csak a létezés hullámmozgásba és néhány vonalfutamba szorított halk zavár bölcsessége áramlik. Ha valahogy, hát így képzelem el, amikor valami (amit az életről gondolunk?) megnyugtatóan rendeződik, szelíden partot ér. Azt hiszem, ez a képzet valamiféle, az ember természetéhez tapadó őskép, jövőbe vetített emlék, mint a homokos Duna-part a gyerekkor mélyén, vagy a kelt kalács íze a szájpadról. És vigasztaló, mint a jó regény végén a tájleírás. De hogy az idő mennyire nem számít, ő tudja a legjobban, aki ha hetvenéves önmagára tekint, a következőket mondja nekünk: „1990 körül (...) több és más következett. A *Semmi sincs sehogyan* képcímmel egy Ottlik-novella befejező mondatát idézem, amikor felnőttkori mesterem emléke előtt tisztelgek. Az I. és II. képváltozattal elkezdtem valamit, felemeltem és máshová tettem le magamat, mint ahol eddig tevékenykedtem. Vagy le se tettem. Erre a rövid időre. Régebben az általam átélhető idő elgondolásában soha nem jutottam túl az ezredfordulón. El sem tudtam képzelni, mit csinál még az ember het-

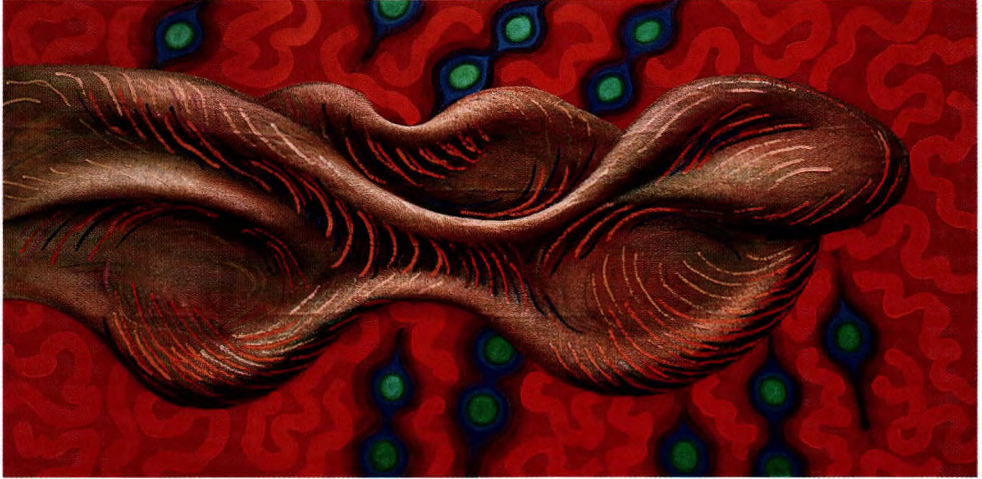

Laza gubanc TD-nek, 2008. IKI

venévesen a Földön. Most úgy látom, hogy mindent. Illetve én, a festő most valóban mindent megcsinálhatok.”¹ A sokszor kettős évszám alatt megjelenő festmények több fordulópontot jeleznek; a folyamatos forma- és gondolatvisszatérések ugyanakkor azt is sugallják, mintha a festő kezén minden vizuális jelenség szimultán lenne mozgásban és érvényben. A *Semmi sincs sehogyan*-variációi mintha magukba szívták volna a kilencvenes évek elejének minden formátlan formálódását: a gesztust, a spektrumszínek rendjét, a rajzot, a hirtelen gesztusokba burkolt haláljeleket, a sietséget, az érzést, hogy a „mindent” és a „semmit” lehetőleg egyszerre mondjuk el. A nagy váltásokon és belső alakuláson innen csak sejtéseink vannak arról, hogy az idő múlása milyen kétségbeesésekbe képes kergetni az embert, ha az életidő nem fedhető le elvárásaink és képességeink ránk ruházott teljesítményével. Az élete alkonyán örült módon festő és rajzoló, a *spätverket* abszolút módon megélt Picasso jut eszembe, ez a babonás spanyol, aki az idővel való versenyfutásban olyan dühödten rajzolt, festett, nyilvántartott, és ürítette ki kedvenc érzéki témáit, hogy szinte az életet préselte ki maga körül. Nem hinném, hogy Picasso ne tudta volna: az idő másért szorít húszévesen, negyvenévesen és hetvenévesen. Hogy ami számít, és amire érdemes odafigyelni, az nem az idő feltartóztathatatlan múlásában, hanem a ciklikus visszatérések felismerésében és megengedésében van. Ezt megint csak Keserü Ilona egy váratlanul-véletlenül felbukkant, 2003-as naplóbejegyzése világította meg: „Lassan elkezdődik a legjobb hónap, belépünk a szaggitárius jegybe. Kiterjeszkedem.” Ez a tény önmagában még nem ugrena ki az életrajz szövetéből, de a szikár adatokkal bíbelődő szakmunka száraz poézisének olykor vannak érdekes összefüggései is. Az egyéni kiállítások összeállításában haladva feltűnt, hogy sokuk rendszerint késő ősszel szerveződött, ősz és tél fordulóján, mintha a születéskor nyert energia évről évre ott sűrűsödne néhány kitüntetett, erős hónapban. A regisztrált tények között találunk egy korai támpontot. Pillantás az időbe: *Ezüstös kép*, 1964. A termékeny formálódások ideje ez, vándorévek Olaszországban, ahol Keserü Ilona magánérőből és egy ösztöndíj segítségével hosszabb időt töltött. A régi művészet, az építészet, a kortárs művészet, vagyis a múlt és jelen egyszerre hatnak rá, azzal a felismeréssel, hogy a világ és a festészet igenis lehet nagy, „a kor alapvető mozgásaival együtthangzó”.² Akkor is ezt gondolom, amikor a *Tízszáz számú képet* (1965) vagy a *Piros képet* (1966) nézem Jasper Johns képének szomszédságában a Kortárs Múzeum falán, és egy irracionális tér- és időbeli húzással olyan frissességgel és aktualitással szólalnak meg Keserü képei Johns 1976-os munkája mellett, mintha Magyarország 1965-ben akár New Yorkban is lehetne. (Ám idővel olykor helyükre kerülnek a dolgok, még ha az idősíkok össze is torlódnak kissé. Keserü Ilona 1965-ös, *Fekete vonal* című asszemblázsát idén megvásárolta gyűjteménye számára a washingtoni National Museum of Woman in the Arts. A női testtel organikus, érzéki módon foglalkozó mű a gyűjtemény kontextusában alkotóját a korai feminista mozgalom Lynda Benglis, Louise Bourgeois vagy Magdalena Abakanowicz nevével fémjelezhető nemzetközi áramába kapcsolja be.)

De még csak egy évvel korábban járunk, az első saját, markáns megjelenésű, ottani építészeti inspirációktól nyert város-ikon születésénél. A kép keletkezéstörténete a következőképpen szól: „1964. november: Ezüstös kép (Város) festése: farostlemez, 125x170cm (alatta: Szicíliai város, 1964, átfestve, az alatt: Vendéglő kertje, 1962).”³ A város-metáforába burkolva benne van a festői program épülése is, amelynek jelentőségét a dátumozás

¹ Ilona Keserü Ilona: „A kiállítás termei: Küzdelem, Pillantás az időbe”, in: *Közelítés Gubanc Áramlás. Oknyomozás Ilona Keserü Ilona munkásságában*, (Kiállítási katalógus) Ludwig Múzeum Budapest – Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2004. 22.

² Keserü Ilona: „Pályakép”, in: *Ilona Keserü*, (Kiállítási katalógus) Accademia D’ Ungheria, Roma, 2001. 7.

³ Ilona Keserü Ilona: i. m., 2004. 79.

csak nyomatékossítja. A palimpszesztfal üzenetét nem visszavakarva fejtjük meg, hanem az egymásra rakódó rétegekben ismerünk rá arra, hogy mit kell felejteni, mit kell átírni, és arra is, amit fel kell ismerni. Keserü művészi ösztönéletének forma- és térnyerése az *Ezüstös kép*, a maga barokkos befűződésű, függőleges hullám-formáival, amelyek ekkor még keményen és határozottan szólalnak meg, mert „létre akart jönni az, ami én vagyok”.⁴ A hullámformák befordulása a vízszintes, lágyabb irányba pedig a következő áttűnést jelzik, Keserü másik nagy jelképébe, a sírkő-sorozatba. Nem kereste, hanem 1967 táján rátalált a balatonudvari temető késő barokk sírköveire, és azért találhatta meg, mert ez a forma már művészi elgondolása eleve létező kerete és formája volt. Ő maga azóta is az absztrakció sajátos kereső – kutató nyelvét beszéli, s ebben a nyelvben a sírkő-formák a klasszikus festészeti tradícióból a szellemi önarckép szerepét öltik magukra. Hosszú időre ez lett Keserü devizája. És még ma is elevenen, az égitestek lassú mozgását megidézve léteznek festményein, mint puha, dühös vagy véres közelítés.

Az *Ezüstös kép* novemberétől indultunk, és most, negyvennégy év után, megint ebben a hónapban járunk. Keserü erős idejében, amikor újabb, az elmúlt huszonöt év munkáit összerendező gyűjteményes kiállítására készül. Egyelőre befejezett jövőben illik beszélni erről, mert amikor ez az írás készül, még minden elképzelés, makett formájában létezik csak. Ebben az ideában megtalálható minden, amire a nyolcvanas évektől, mint örök visszatérésekre láthatunk rá: a szenvedéllyel kidolgozott és ellenőrzött gesztusrendszer, a balatonudvari sírkő-sziluettek messzire vezető alakulásai, a formázott, varrott és festett vásznak érzékeny, asszonyi megoldásai, a festő személyes érintettségétől fűtött ábrázoló képei és a színkutatás különböző irányokba mutató útjai. A festmények egy metaforikus értelemben vett, monumentálissá növelt installáció alkotóelemei lesznek a művész kezén, aki most tényleg kiterjeszkedik, és mint *master of ceremony* teljes festői fegyverzetével irányít bennünket a labirintusban. A képek hol felfedik, hol kitakarják egymást, s ezek így, együtt személyre szabott üzeneteket kézbesítenek – miközben azt vesszük észre, hogy megint többet kaptunk, mint amennyit adni képesek vagyunk.

⁴ Forgács Éva: „Az árnyalatnyi különbségek fontosak. Beszélgetés Keserü Ilonával”, *Magyar Napló*, 1992. június 12. 9–12.

A szabadság első éjszakája

Mindig éreztem, hogy nem örökre van tető a fejem fölött. Mindig azt próbáltam kikerülni, hogy megérezésem igaznak bizonyuljon. Manapság ilyesmire mindenkinek gondolnia kell. De attól még nem biztos, hogy ki tudja kerülni.

Legyél házmester vagy ápolónő, kalauz vagy szakács, bankár vagy kovács, tanár vagy edző, legyen családod vagy élj egyedül, a legváratlanabb pillanatban rád köszönhet, hogy nem tudsz hová hazamenni. A világ járatai, melyekben eddig mozogtál, bedugulnak előtted. Na, nem akarok itt most túl sokat okoskodni, mert hát mi az az itt? Az utca – nem egy okos hely, nem tanterem vagy műtő, bár mind a kettőre emlékeztet kicsit, csak ezt korábban nem vettem észre. Amikor még sejtelmem se volt arról, mi az az utca.

Kedves olvasó, ne örülj, mert eszem ágában sincs a tapasztalataimat megosztani veled, nem akarom, hogy az én káromon tanulj, nem akarlak felvértetni arra az időre, ha majd te is itt leszel, mert előbb-utóbb itt leszel, ne is reménykedj másban, és ha itt leszel, akkor csak indulj a nulláról. Csak a nulláról lehet indulni.

Már megint bölcselekdem, pedig semmi okom sincs rá, mert amióta kint vagyok a szabad életben, semmivel sem lettem bölcsebb. Egészen pontosan azóta nem értek semmit a világból.

Nem értettem, mért nem tudok bemenni a lakásomba. Pedig lentről láttam, hogy van otthon valaki, én nem lehettem, a gyerekek meg bentlakásos iskolában voltak, tehát csak a feleségem lehetett az, otthon van, gondoltam éjfél után hazafelé menet, otthon van, gondoltam, és még ébren is, ennek az együttállásnak megörültem, mert vágytam az ő barátságos személyére, megnyugtató jelenlétére, szavaira vagy akárcsak a hallgatására is. Épp azért, mert a szeretőmtől jöttem. Attól a rettenetes nőtől, akivel iszony minden együtt töltött perc. Tőle jöttem, és iszonyodtam tőle, de talán meg ennél is jobban magamtól. Minek vesztegetem nála a drága időmet? Soha többet, határoztam el, ahogy már nem egyszer elhatároztam. Más alkalmakkor ilyen esetekben már nem találtam ébren a feleségem, kicsit tüntetőleg is korán feküdt le, hogy jelezze, ma nem érdelem. Az valahogy föl se merült bennem, hogy ezúttal botrányt akarna csinálni. Nem is akart. A kulcs nem ment bele a zárba. Nem voltam képes elhinni, hogy ez nem véletlen, fölkapcsoltam a folyosói villanyt, amit pedig sohase szoktam fölkapcsolni esténként, mert a kezem önkéntelenül is beletalált a zárba, és meggyőződhettem róla, hogy a kicsit kontár lakatosmunka megtörtént. Az ajtó alatt a fémpor és a faforgács még össze se volt söpörve. Úgy tűnt, mintha csak öt perce fejezte volna be valaki a munkálatokat, márpedig akkor annak a valakinek itt is kell lennie a lakásban, hiszen az utóbbi tíz percben senki nem jött ki a házból, látnom kellett volna. Mi a fene ez? Illegális lakásfoglalók? Betörés utáni javítás? Esetleg, és ez látszott a legkevésbé aggasztó magyarázatnak, a feleségem a villa-

moson elvesztette a kulcsát, de már intézkedett is. Csupa érthető, elfogadható magyarázat, melyeket ötvenéves tapasztalatom mind lehetségesnek mutatott.

Akkor tehát csöngetni kell. Végtére is fent van, mért is ne. Csöngetek. Igen, csöngetek. Valami rossz előérzet azonban visszatartott egy pillanatig. Mi lenne, ha nem csöngetnék, hanem leülnék itt a lépcsőházban, és megvárnám a reggelt. Akkor nem tudódna ki az se, hogy mikor érkeztem haza. Jó, akkor legyen így, döntöttem, és abban a pillanatban már csöngettem is. Egy rövid csöngetés. Hallottam, ahogy a hang előbb megtölti az előszobát, onnan átbuggyan a fürdőbe és a konyhába. Nocsak, a fürdőben mintha tele lenne a kád, igen, habos víz van a kádban. Hallottam, ahogy a hab túlcserdült a kád peremén. Mi van, hülye ez a nő, mit pazarol itt nekem?

A csengő hangja aztán már végigszáguldott a lakás többi részén, az utcai ablakhoz érve megfordult és rohant is vissza, hogy jelentse nekem, mi az ábra. Gyorsan és halkán hadarta el a jelentését, nem értettem pontosan. Mégis megörültem annak, hogy becsöngettem, mert e hang révén bent voltam a lakásban, bent voltam, és nem is szándékoztam kijönni. A feleségem már ugrik is ki a kádból, kinyit, bocsánatot kér, elmagyarázza a történeteket.

De semmi. Most már türelmetlen lettem. Egy hosszú csöngetés, három rövid, hosszú, rövid, három hosszú, rövid, nyisd már ki, nem hallod!

Hallom, hallom, hallatszik bentről, de nem ám az ő, hanem egy férfi, egy bajszos férfi hangja, ezt még azelőtt tudom, mielőtt kinyitnák. Ki se nyitják egészen. A résben ott áll a bajszos, mögötte a feleségem. A bajszos válla fölött egy fej, egy idegen nőé, egy bábué, kiabál, takarodj innen. És nem is kell, hogy hazagyere! Engem te nem fogsz többet verni, engem te nem fogsz többet megerőszakolni, engem te nem fogsz többet dolgoztatni!

Érdekes, hogy azt az egyet nem mondja, amit tényleg csináltam. Nem mondja, hogy megcsaltam, talán a bajszos miatt nem meri mondani, aki valami színes ruhában van, furcsa dolog így éjszaka. Vagy az egy pizsama? Ha legalább az enyémben lenne, de nem, ez idehozta a sajátját. Vagy lehet, hogy itt tartotta?

Bent vannak a dolgaim, kiabálom, mindenem bent van, nincs bent semmid, kiabálja a bábu a bajszos válla fölül.

Ja, tényleg, gondolom, lemondok mindenről, legyen a tiéd, de mi lesz a gyerekekkel. Nem tőled vannak, feleli az idegen nő, még nem idegen, de már mérhetetlen sebességgel távolodik.

Az ajtót bevágják. Leroskadok a földre, vagyis a lépcsőre, ülök a lépcsőn, jön a hideg a seggemen át a kőből, a levegőből, észreveszem, hogy meglátszik a lehetetem, az előbb nem volt még itt ilyen hideg.

Akkor megint kinyílik az ajtó, jó tréfának gondoltátok, de elég. Mutatom a régi lakáskulcsot, meg hogy nekem jár az újból is. Nem a feleségem jön elő, nem is az az idegen nő, hanem a színes ruhás, a bohócruhás, maga a bohóc, kezében egy játékpuska, rám szegezi, itt nem maradhtsz, az kéne még csak, hogy itt fagyj meg.

Akkor hol fagyjak meg?

Nekem mindegy, de ne itt. Mit gondoltál, meddig fogja ezt túrni szegény feleséged. Munkakerülő vagy, hamiskártyás, tolvaj.

Elég, megyek már.

Az első gondolatom az volt, hogy visszakeredzkedem ahhoz a nőhöz. De másfél órája is megvan, hogy eljöttem, csúnyán össze is vesztünk, azóta lehet, hogy a férje is hazaért. Sose gondolkodtam rajta, hogy hová járhat az így esténként. A fél város egy házzal odábbra jár, ezután egyszer csak ez történik. Vajon hol lakhat ennek a bohócnak az elhagyott felesége? Oda bekeredzhetnek.

Kinyitottam a kaput, mert szerencsére a kapukulcsom jó volt. Hát végső menedéknek ezek szerint mindig itt lesz a mi lépcsőházunk.

Végső menedéknek? De ki a fene gondolja, hogy nekem ezentúl az utcán kell élnem, mint azoknak a rettenetes és dologtalan alakoknak, akiket még látni se jó. Mennyi van belőlük! De talán majd ők tanácsot adnak. Igen. Biztos, hogy tanácsot adhatnak, hogy mit lehet egy éjszakán át az utcán csinálni. Többről úgyse lesz szó, úgyse lehet szó. Nem lehet szó többről, mint egy éjszakáról, azt meg akár valamiféle próbatételnek is felfoghatjuk.

Mi lenne, ha bemennék a munkahelyemre? Csodálkoznak? Elhitték nekik, hogy munkakerülő, dologtalan hamiskártyás vagyok? Elhitték, hogy verem a feleségemet? Azt hitték, hogy én vagyok a hibás? Nem akarok mentegetőzni és magyarázkodni, nincs miért, és méltatlan lenne hozzám, rengeteg hibám van, de mindegyik megbocsátható, nem érdelek büntetést értük, vagy legalábbis ítéletet nem, megfellebbezhetetlen ítéletet, és sosem elévülő büntetést.

Kár a szót szaporítani. A munkahelyemre nem mehettem, mert nem volt kulcsom se az öltözőhöz, se a műhelyhez. Holnap szerezni kell. A szekrényemben talán van valami váltás ruha is. Ócskának ócska, de én is ócska vagyok, illel fog rám.

Egyelőre sehová. Szabad vagyok. Van egy éjszakám, egy november végi éjszakám, ami csak az enyém. Hányszor akartam, hogy legyen valami ilyesmim. Amikor nem mehettem el otthonról, mert a feleségem nem tűrte, kicsik a gyerekek, ő éjjel nem fog hozzájuk felugrálni, ha akarok, majd én. Nem akartam. De azért ugráltam.

Az utca ilyenkor már jóformán üres. Én se nagyon figyeltem eddig, mikor hazafelé tartottam, hogy kik népesítik be, mert védett, hogy a hazafelé tartókhoz tartozom.

Nem a sötétet láttam, hanem a lámpákat, amelyek kilyuggatták, és lámpától lámpáig haladtam otthonról haza. Nem is figyeltem föl olyan apróságokra, hogy hideg van, esik az eső, sötétedik vagy pirkad, mert nem voltam ott, nem voltam az utcán, egyszerűen csak keresztülmentem rajta, szabadnak hittem magam, de csak kényelmem rabja voltam, biztonságom rabja voltam, egy elméretezett hazugság rabja voltam, azé, hogy minden rendben van. Holott tegnap este, amikor még be tudtam menni a feleségem lakásába, ugyanúgy nem volt semmi rendben. Azt mondtam, a feleségem lakása, bár eddig nem tudtam, nem akartam tudni, hogy az a lakás nem az én lakásom, hiába van félig az én nevemen, csakis a feleségemé. Semmi nem volt rendben, mert azt se tudtam, mim van, és nem sejtettem, mi mindenem nincs.

A francba. Úgy látszik mégis bölcs lettem, pedig csak annyi van, hogy állok az utcán két sarokra otthonról, vagyis amit két órája még otthonnak tudtam, állok a nagy semmiben, és nincs semmi. Pár napja hazafelé menet megállított egy bolond. Rossz szaga volt. Az orrán egy rettenetes sebhely, és azt mondta, kéne

neki egy százas. Én meg fölényesen megkérdeztem, hogy mire, bazmeg, mire. Erre ő azt mondta, be akarok ülni egy pálinkára, valami éjszakai lokálba, de ha adsz egy ezrest, velem jöhetsz. Meg ha tisztességesen beszélsz. Ha egy tízest adsz, akkor elviszlek egy szolid helyre, ahol lányok is vannak, le is lehet előtte zuhanyozni, aztán egy kanapén elalhatsz a sarokban. Ha nincs tovább szolgálat, némelyik lány megtúr a szobájában is, csak akkor ki kell nekik nyalni, amíg többször el nem élveznek, mert az a sok rossz szex éhessé és vaddá teszi őket. Ha hagyod, hogy megkorbácsoljon, be is költözhetsz az egyikhez, ahogy ott mondják, kutyának. Most persze te azt gondolod, mondta nekem akkor az a bolond, azt gondolod, amilyen egy szemét vagy, hogy nincs jobb dolog, mint egy kurva kutyájának lenni, aludni egész nap, maradék csontot rágni, aztán műszak után hajnali három felé egy fél órát nyalni neki, vagy túrni, hogy kis korbácsával a hátadra vágjon párat, mert te barom, mondta akkor nekem, ilyesmiről ábrándozol, és én már elő is vettem a tárcámat, de nem volt nálam tízezeres, ezrest meg nem akartam adni neki, maradtam hát a százasnál, amit ő átvett, de aztán kiköpött, gyáva vagy, mondta, de meg is fogod bálni, ám akkor már késő lesz.

Mért lenne késő két napra rá? Vagy egy hét múlva. Mikor történhetett ez? Talán az egészet csak álmodtam?

A feleségem egyik éjszaka fölkelt, azt hitte, hogy már elaludtam, és kezében a disznóölő késünkkel, amivel a fenyőfát szoktam befaragni a lábba, fél órát ült a hátam mögött, én meg nem mertem mozdulni se, mert féltem, ha rájön, hogy fönt vagyok, megteszi, amit nem mer.

Aztán el is aludtam, reggel a párnámon volt valami kis vér, a nyakamon egy karcolás, rettenetes álmok voltak mögöttem, azt hittem, akkor álmodtam erről a bolondról, most viszont egész biztos vagyok benne, hogy a bolond valóság volt, és a fenyegetése is valóság lett. Persze nem kell ehhez a bolond, hogy a tanácsát megfogadjam. A hely, a barátságos kurvákkal talán csak mese. De valami kocsmát még találhatok, ahol egy fél deci rum mellett átbóbiskolhatom az éjszakát.

Előkaptam a tárcámat. Mennyi is van nálam? Egyelőre ennyi az egész vagyonom. Két ezres meg egy ötszázas. Apró. Jó. Elég. Talán holnap estére is.

De azért előbb megpróbálom megtalálni a bolondot. Vagy megszólítok egy embert, aki papundeclin alszik egy ablakmélyedésben, fejére húzott, szarfoltos, színes dunyha alatt. Épp egy sarokkal arrébb szokott aludni egy ilyen fickó. Néha kiemelte a fejét, amikor arra mentem, nem szólt, csak nézett. Nézett, mint aki ki tudja találni a múltamat, ami semmivel se könnyebb, mint a jövőt kitalálni, nézett, és úgy éreztem, keresztüllát rajtam, mint ahogy én semmit se vagyok képes meglátni zavaros sorsán keresztül. Nézett, és nem is volt kétséges, hogy többet tud rólam, mint amit saját magam valaha is tudtam, tudni voltam képes. Többet. Elmosolyodott, heló, szólt oda, nem ismerjük mi egymást?, mondta alig pár napja, ő is szólt, a feleségem is jelezte, hogy valami baj lesz, de én nem akartam érteni a jelekből, mint ahogy soha, senki nem akarja olyasminek a közeledését megérteni, amit nem tud megakadályozni.

Utólag is elszégyelltem magam. De mit csinálhattam volna? Teszem azt megállok vele beszélgetni. Megkérdezem:

Mi a neved?

Az mindegy, felelte volna.

Akkor nem ismerlek.

Neked kéne megmondanod, hogy mi a nevem, mondja, mondjuk. Vagy nem? Ez hülyeség. Mit mondott volna? Töprengtem, mert úgy éreztem, ez fontos lehet még a saját problémám megoldásában is. Közben elindultam a közeli sarok felé, ahol ennek meg kellett volna történnie.

Mi lenne, ha inkább azt felelném az első kérdésére:

Honnan ismernénk egymást?

Osztálytársak voltunk.

Mikor?

Hát általánosban. Csak én aztán hetedikben kibuktam tőletek, te meg négyeseket, hármásokat kaptál, és föl is vettek technikumba. Jól tudom?

Nem egészen, de mindegy. Veled mi lett, kérdeztem volna, mert nem lehet egy ilyen beszélgetést lefolytatni kis adag butaság nélkül.

Nem látod, felelné bölcsen, de én kitartanék, hogy jutottál idáig?

Nincs abban semmi titok, hogy lehet idáig eljutni. Nekem nincs titkom, felelte volna, de nem igaz, hogy akkor, akár még csak pár napja is, ilyen hosszú beszélgetést lefolytatok vele anélkül, hogy ne kezdett volna zavarni az a szag, ami körülöttük terjeng. Vajon én mikor leszek büdös? Mert akkor minden el van veszve. A büdös embernek már nincs megállás.

De én, én nem fogom hagyni. Most majd odamegyek hozzá, és megkérdezem tőle: csak nem te vagy a Bándi? Vagy a Kóla Zsolt? De nem folytathatom a valóságban a képzeletbeli dialógusunkat.

Mért ne, súgja ekkor egy kis angyal a fülembé, az utcalakók őrangyala, megérezem, hogy ő az. Neki is szaga van, mosdatlan őrangyalszag, inkább kellemes, mint kellemetlen, menj innen, morgom neki, nincs rád szükségem, de van, feleli, aztán eltűnik, ahogy eltűnik Bándi is arról a helyről, ahová odaképzelttem, kár, hogy nem ő az, hanem senki, kéne egy barát, aki most segítséget és tanácsot tud adni egy olyan világban, amit nem ismerek.

Az utcalakó nincs a helyén, az őrangyal pedig gúnyosan a fülembé röhög, pedig nem is látom, hol van. Én tudtam, hogy rám lenne szükséged. Ő nincs itt. Valóságos utcalakók nincsenek is. Nem olvastad az újságban, hogy fölszámolták a szegénységet? Vagy legalábbis lényegében sikerült a szegénységnek gátat vetni, tilos már a csikkek eldobálása és fölszedése, mind a kettő egyforma véteknek számít.

Hiszen én nem dohányzom.

Jobban teszed, ha mielőbb rászoksz.

Lerogytam a kópárkányra, ahol nemrég barátomat láttam, legalábbis aki barátomnak vallotta magát. Igen annak, ha egyszer vállalta az ismeretséget velem, akivel még a felesége se ilyen szolidáris.

A kő még meleg volt. És emberszagot is éreztem. Úgy látszik, máris támadt bennem valami kutyaszzerű. Aki itt feküdt, nemrég mehetett el innen. Ha ő elmenekült valamiért, valószínűleg nekem se kéne itt ülnöm. De mi lehet az, ami elől menekült. Mi van ebben a városban, ami elől menekülni kell?

Elbóbiskoltam. Sorra megjelentek előttem azok az az osztálytársaim, akikkel korábban szóba se álltam, és akikkel nem is szívesen találkoztam volna. Semmit se tudok róluk, és most mindent meg akarok tudni tőlük. Bándit egy színes busó

maszknak láttam. Kóla arca zöld volt, mint az abszint, amit még sose ittam, de sürgősen pótolnom kell ezt a lemaradást. Ez lesz az új jelszavam tehát: Hol lehet abszintot kapni? Ott biztos megtalálom azt a helyet is, ahol meg lehet ezekkel a jószívű kurvákkal ismerkedni. Ha egyáltalán vannak ilyenek.

Arra ébredtem, hogy valaki a vállam rázogatója. Ébresztő. Papírokat kérek.

Rendőrök. Két rettenetes rendőr. Sose gondoltam, hogy a rendőrök ilyen gonoszak tudnak lenni. Nem tudom, mi volt rajtuk olyan gonosz, de innen letről, a földről óriásoknak tűntek. A lábuk két rettenetes, vasalt élű oszlop. A kabátjuk mintha bádogból lett volna, ők maguk nem látszottak embernek, hanem valami robotnak. Nem éreztem bennük a jóságot. De nem éreztem persze magamban sem. Az arcuk két előreugró orrlyuk, a szemük helyén fekete parázs, a kezük egész közel suhan el az arcom előtt, két ököl alakjában, de nem ütnek, a fejük fölött sötétkék glória, a védangyal már megint ott van, a fülembe sutyorog. Ne félj, most igazi utcalakóvá avatnak, mondja.

Átadom a papírjaimat, nézegetik. De hiszen maga itt lakik pár utcányira.

Igen, motyogom.

Akkor meg minek üldögél itt, mintha valami rosszban sántikálna?

Aki üldögél, az épp nem sántikál.

Ne védje őket, a mi kenyérünket eszik. Ingyenélők.

Tudom.

Mért nem megy haza? Ilyenkor nem tanácsos az utcán tartózkodni. Tudja, jönnek ezek, koldulnak, dologtalanzkodnak, összeszarják a parkot. Ne keveredjen közéjük.

Nem szeretnék, hazudtam.

Hazavisszük.

Tényleg? Köszönöm, de még hazatalálok.

Nekem nem úgy tűnik.

A régi osztálytársaimra gondoltam, leültem egy kicsit, aztán jöttek maguk, de azért köszönöm, hogy segíteni akarnak.

Föltápászkodtam. Láttam, hogy szimatolnak, én magam is éreztem az utcalakószagot. Az egyik közel hajolt hozzám. Nőszag, mondta. Maga családja feleségét.

Sajnos igen.

Szégyelli? Akkor ne csinálja.

Már késő.

Nem mer hazamenni? Ha támogatásra van szüksége, fölkiérjük, és mondunk is valamit az asszonykának.

Asszonyka? Hülye banya.

Mi segítünk. Kimagyarázzuk, hol volt.

Mit lehetne itt még kitalálni?

Nem válaszoltak, betuszkoltak a kocsiba. Megborzongtam a melegtől, de azért jólesett. Azt kívántam, minél tovább tartson ez az út. Nem szabad hagyni, hogy följöjjenek. Akkor rájönnek, hogy már utcalakó vagyok. Bár ki tudja? Vajon nekem sikerülne elvitetnem a bajsztot, vagy nekik engem? Nem vihetek rögtön rendőrt a feleségemre egy kis probléma miatt.

Köszönöm, köszönöm, mondtam, előkaptam a kulcsom, kinyitottam a kaput,

és már zártam is be magam után. Az egyik rendőr fél lábbal kilépett a kocsiból, ne menjünk mégis föl?

Szerintem nagyon nagy botrány lenne belőle.

Szép kis papucs maga. De ahogy gondolja. Jövő héten ezt már nem ajánlom föl.

Hát igen. Talán ki kellett volna használni az alkalmat. De nem lett volna egyenes dolog. Föltámolyogtam az első emeleti lépcsőfordulóba, ott lerogytam a Kovácsék puha lábtörlőjére, és azonnal elaludtam. Fél óra múlva felriadtam. Milyen jó itt, gondoltam, de sokáig nem maradhatok, még ma éjszaka dűlőre kell vinnem, hogy befogadjanak.

Akkor megint elaludtam, és a következő dolog, amit hallottam, az volt, hogy valaki nyitja beentről az ajtót, aminek támaszkodom. Gyorsan fölpattantam, és elindultam fölfelé, mintha valami korai utamról épp hazafelé tartanék. A lépcsőforduló után megálltam, letérdeltem a kőre, és imádkozni kezdtem. Ez meglepő volt. Nagyon meglepő. Nem vagyok templomba járó fajta. Eddig nem voltam az.

Már reggel volt, bár nem világosodott. Ma éjszaka nem sikerült semmit elintézniem. Valami megállított. Ha már kinyílik előttem a kapu, majdcsak átjutok rajta.

Ha kinyílik, akkor mindig át tudok rajta jutni. Fölmenjek? Haza? Hat óra felé jár. Lapuljak az ajtó mellett, és várjam meg, amíg maguktól kinyitják? Vissza akarnék én még menni ehhez a nőhöz? A rendőröknek elszóltam magam. Nem szeretem, talán sohasem szerettem.

Megreggelizem valahol, aztán irány a munkahely. Valóságos honvágyat éreztem a munkahelyem iránt. Egy kicsit előbb bemegyek, és akkor meg tudok mosakodni a mosdó csapjánál. Ebédszünetben kilógok fehéreneműt venni. De akkor estére már nem marad semmi pénz. Muszáj lesz fölmennem ahhoz a hárpíához, akit tegnapig a szeretőmnek neveztem. Mit csinálok, ha nem ő nyit ajtót? Mert van férje is, nem? Este még azt hittem, hogy van. Alighanem ebben is hazudott.

Kiléptem a házból. A kapu már nem volt bezárva. Megcsapott a hideg. Az ég alján valami hajnalodó fény derengett. Hirtelen hugyoznom kellett. Az előbb még eszembe se jutott ez a probléma. Nemcsak aludni nincs hol, de szarni se. Most az még nem is kell, érzem, hogy több napig tartó székrekedésre vagyok ítélve már megint, de hugyozni azonnal kéne. Két percem van legfeljebb, tovább nem bírom.

Gyorsan visszaléptem a kapualjba. De ide azért mégsem lehet. Ki kell jutnom az udvarba. Annak a kapuját is bezárja valaki néha, de most nyitva volt, így az első kisebb problémát a három bokor közül az egyiknek a tövénél el tudtam intézni. Visszafelé jövet megláttam a pincelejáratot, és eszembe jutott, hogy a pincekulcs nálam van. Ha onnan kilopnék valamit, délután eladhatnám, és talán futná belőle valamire, ami egy-két napra biztosítja a jövőmet.

Gyorsan kinyitottam a pincét, és lementem. Itt is elég meleg volt. A szag, a penészes, meszes, nyirkos pinceszag, ami máskor annyira kedvemre volt, most inkább ellenségesnek tűnt. Ott álltam a mi pincerekeszünk előtt. Mi lenne, ha itt alakítanék ki éjszakai szállást? A bejárat előtt egy szekrény állt ferdén, ami mellett egyik oldalon be lehetett mászni hátra, a szekrény és egy meredeken felállí-

tott heverő mögé. Ott egy levitézlett fotelt tartunk, meg zsákokban régi gyerekruhát. Nem hangzik rosszul.

De mi az, hogy *mi?*, hogy: *tartunk?* Én már senkivel se vagyok mi. Egyedül vagyok, mint Robinson a szigetén.

Belekotortam az egyik zsákba, nincs-e benne valami csereruhának alkalmas. A fiam egy régi rövidgatyáját kineveztem alsónak. Egy pólóját trikónak. Jó, akkor viszont nem kell rögtön új fehéreneműt vennem. Még pár zokni, gatyá, trikó és van két váltásom, akkor már moshatok magamra kétnaponként.

Nem is gondolná az ember, hogy mennyi tartaléka van, amit egyszerűen nem vesz igénybe.

Előrángattam a szekrényből a fiam régi, megrepedezett iskolatáskáját, abba pakoltam a zsákmányomat. Aztán gondosan bezártam a pincét, mint aki kincseskamrát zár be. Bérletem még volt. Villamosra szálltam. Azonnal megismerem két sorstársamat, de mind a kettő a lehető leggondosabban igyekezett titkolni előlünk, de főleg előlem, hogy nincs otthona. Most a város is idegennek tűnt. Nincs nekünk városunk se. És csak amikor a távolabb ülő reménytelen és mégis reménykedő pillantásával találkozott a szemem, tettem hozzá, hogy nincs nekünk, de legalábbis nekem, hazám se. Itt élned, halnod kell. De nem tudunk élni, ehhez a földhöz már nem fűznek szent nevek, gondoltam fellengzősen, és ezzel ki is pattant a fejemből, mint szöcske az égő szalmakazalból, a haza fogalma. Az utolsó gondolat. Nem szabad többet gondolkodnom. Legalábbis úgy, ahogy eddig a gondolkodást elképzeltem, biztos nem.

Apa

A tempostatot még jó régen, egy Újvidék–Budapest út során ismerte meg, azelőtt nem is hallott ilyesmiről, pedig vezetett, ott viszont utas volt, hátul ült a Mazdában a sofőr mögött, először csak az tűnt fel neki, hogy hiányzik a pedálhasználat, mégse csökken a sebesség. Szép sugár esett az útra, elégedett voltam vele, tele volt gyönyörűséggel az éjszaka, a lehúzott ablakon virágillatok másztak be az autóba. A sofőr felesége végigbeszélte az utat, szó esett gyerekekről, szerelemről, szabadságról, mindenféle közhelyről, hogy amiből egy van, azt túl nagy butaság elrontani. A nő egyedül beszélt, akadt egy-két kérdése, de azokra a válaszokat is megadta. A sofőr lábai egymás mellett pihentek, ennél a butaságos mondatnál, emlékszem, előremeredt egy pillanatra, tétován maga elé nézett, kis híján elgondolkodott, aztán tovább beszélt a felesége, akkor már mosolyogva hallgatta, jólesett, hogy hallgathat, figyelni nem is fontos annyira, arra ott volt az utas a hátsó ülésen, neki csak vezetnie kell, nem szólt sokat egész úton, azóta elváltak. Ő hátul elsősorban a tempostatra koncentrált, néha kibambult az ablakon, felnézett az égre, kereste szemével a nagy holdat, reagálgatott a szóáradatra, hümmögött, bár semmi szükség nem volt rá, erre időnként rájött, akkor visszairányította a figyelmét. Megbízhatóan, egyenletesen haladt a Mazda, becsületesen a legnagyobb engedélyezett sebességre volt beállítva a műszer, a sofőr csak időnként korrigált finom kis ujjmozdulatokkal. Emelkedőknél úgy tűnt, gyorsulnak, hátulról oda is pillantott, nézte a kijelzőt, gyors szemvillanással megint ellenőrizte a sofőr lábait, amelyek azonban pihentek. Csak érzés. Biztos azt gondolta, neki is lesz ilyenje, azt hiszem, az járhatott a fejében, hogy ha lesz, akkor csak felnyomja azért, ameddig lehet. Tartja majd a 150-et. A feleség váratlanul furcsát mondott, csacsogás közben egyszer csak egy érdekeset, ezer tonnás mellről beszélt, kibírhatatlan nyomásról, valami szerelemről, tévedésről, nem tudni, minek kapcsán, sem ő, sem a sofőr nem értette pontosan, nem figyeltek, hogy jön ez ide, az ezer tonna, kinek nyomja a mellét, valamelyikük rákérdezhetett volna akár, de a feleség maga is meglepődött, elhallgatott, mintha csodálkozna azon, amit mondott, némi csend után aztán beszélt tovább, felvette az elejtett fonalat, gombolyította tovább, visszaállt a rend, elhangzott valami valamiért, nem tudta egyikük se, miért, volt-e oka vagy célja.

Szeretem, ha virágillat borítja az út menti részeket, ritkaság, de előfordul. Nekem könnyebb úgy minden. Ott éreztem azt az erős jázminszagot, meg ennél a másik útnál most, ahol szintén szépen világítok, én a holdfény vagyok, még nem mondtam, megint telihold van, és ő most vezet, utasa nincs, csak ezer tonna a mellén. Máramarossziget–Pomáz. Néz maga elé, kicsit megöregedett, dolgozik a tempostat, már neki is van, nem tudom, eszébe jut-e az a másik út, mindenestre most kihajol, felnéz, konstatálja, hogy megvan a hold, világítok neki, de nem élve-

zi, sok az az ezer tonna. Hetedszer jár erre, tulajdonképpen szeret erre jönni, útközben nem szokott sokat gondolkodni, pihen, általában betesz egy lemezt, CD-játszó is van a Peugeot-ban. Nem mintha kevésbé lenne egyhangúbb bármelyik másinál ez az útvonal, legfeljebb a virágillat jó, bár ez erősen évszakfüggő, most kellemes, de járt már erre hóban is, annak nincs szaga, mégis könnyebb volt, nem rontott még el mindent, amiből egy van, nem volt még ezer tonna rajta. Hetedik út, odafelé ötödször tévedt el Szatmárnémeti belterületén, szépen világítottam pedig, nem ezen múlt. Rajtam nem múlik semmi, valamit megcsillantok a fényben, megteszem, amit tudok, de mit számít ez, súlyt például nem tudok leemelni. Figyelem őt régen, tudom, hogy szeret sóhajtani, kétségbeesni, azt képzelni, hogy a kormánnyal a világot irányítja, vezérli a dolgokat, már a lába se kell a vezetéshez, itt van a tempostat, pedig nem irányítja a világát se, nemhogy a világot.

– Nem segítesz nekem – válaszolta tegnapelőtt éjjel a lánynak, akkor voltam a legszebb, komolyan mondom, költők ájuldoztak volna, ha látják azt az árnyalatot, amelyet rájuk borítottam. Beszarás volt, a legszebb szerelemfény, amit csak tudok. – Ha azt érezném, hogy kétezer évig vársz rám, ha kell, rég együtt lennénk. És te nekem nem tudsz a szeretőm lenni, mert a szerelmem vagy. Táncolj boldogan, szeretni foglak mindig.

Ránézek a lányra, ott van, Pécsen sétál. Nem látom, sír vagy nevet, valakinek a kezét fogja, nem látom jól, kinek a keze az, nyesteket kerülgetnek az utcán, inkább nevet, mint sír, látom már, jó világosat csináltam magamnak a leskelődéshez. Egy fiú az, markolássza a lány kezét, ő akarja hagyni, nagyon akarja, sírt egész éjjel, láttam, nem ment el az ablaktól, aztán reggel telefonált, ez meg érte jött, valahogy Pécsre kerültek, nem boldog, csak az akar lenni, ennyit észreveszek ennyi ezer év után.

– Nem fogom kibírni, hogy ne lássalak, de elég már, lesz majd nekem más, meddig várjak, mire várnék, ki vagy te nekem, senki. Senki.

Ez volt az utolsó beszélgetésük, két napja, éjszaka, tudnivaló, hogy olyankor erősebb minden érzés és rettentőbb a szívverés, a nappalokról nem tudok sokat, az nem az én területem; elképzelni el tudom persze, és hát emberek ők végül is, éjszaka mollban éreznek, nappal dúrban, a lényeg ugyanaz. Azon az éjszakán, két napja, mikor a legszebb volt a teliholdas fényem, tisztán láttam, ahogy mindketten elhatározzák magukat, a lány szó nélkül megfordult, szemében szerelem, de már inkább gyűlölet, a fiú mellére kezdett rátelepedni a súly. A lányén már ott volt. Miért nem vársz meg, túl régen várok.

Megy a pécsi menet, bele kellene szeretnie, nagyon bele akar a lány, nem illene ennyire beléjük nézni, de mit csináljak, az se igaz, ha a holdfény nem néz oda. Megszólal a markolászó fiú telefonja, a lány összerezzen, idegen csengetés, nem is ismeri még, mit akar tőle, miért van itt, tényleg, miért nem tud várni, mit akar a nyártól annyira, nem őt szereti. Ma, ahogy alkonyodott, kinyomta kétszer a telefonját, ő hívta, az autóból, menjen a francba, biztos ott csillog az ujján a jeggyűrűje, mit képzelsz, szerelmes leszek én a markolászósba, megmutatom majd, hogy megmutatom, megmutatom majd. A srác még mindig beszél, a súly egyre nehezebb a lányon, itt meg, a kocsiban, a másik ezer tonna, tiszta, szép idő van, kinyomta kétszer a lány, többet nem hívja. Kinéz az ablakon, először csak elől néz fölfelé, aztán oldalt, keresi a holdat, nagyon szereti, megzörren mellette egy zac-

kó, máramarosi termék, negyvengrammos kiszereles, a neve pufuleti din porumb, após és vő terméke, nem messze készül a háztól, amelyben Ceaușescu lakott két alkalommal, amikor arra járt. A vő jovialis, szakállas ember, vele társalgott tegnap éjjel, nem kellett lámpa a vendéglőben, megvilágítottam az asztalokat, felhők nem zavartak, keménykedtek a csillagok mellettem, őt nem érdekelte nagyon a sok helyi történet, tele régi dolgokkal, itt született Prielle Kornélia, új tervekkel, mi hol épül, nem tudott figyelni rá, sokára jött a pizza is, a sör nem, sokat ittak, a szakállas fiatalember egyszer polgármester szeretne lenni.

– Vigyél haza belőle a gyerekeknek. Negyvengrammos, na, adjam oda, ha visszamegyünk. Apósom csinálja, tegyék a kocsidba, ne felejtsem el. Fiad mekkora?

A szakállas romos udvarra vezette őt, majdnem éjszaka volt már, mit csinálhat a lány, az azért látszott, hogy ez járt a fejében, semmi más, semmi pufuleti, semmi Ceaușescu. Sose lesz már jó, lehetetlen jól kijönni belőle, össze van bonyolítva az élet, nincs kijárat semerre, visz a gyerekeknek, persze, megnézi a roncs Bogár-autókat, a szakállas az apósával szedi szét és rakja össze, de ez csak hobbi, amiből élnek, az a pufuleti, sajnos az állaga megnehezíti a szállítást, nagy tételben nem éri meg, összetörne, ha sokat tennének egymásra a kamionon, marad a kis kiszereles, a helyiek helybe mennek érte, van mézes puszedli is. Itt van most mellette a zacskó, közelít Szatmárnémeti, egyenes az út, vet egy pillantást erre a negyven grammra. Összetevők: kukoricadara, napraforgó olaj, jód só. Románul, angolul, magyarul, németül, franciául szerepel a zacskón, visz a gyerekeknek, még hajnal sem lesz, mire hazaér. Mit csinálhat most a lány, ugye alszik otthon, ugye nem ment el, nem tudott elmenni mással sehova, ugye még nincs vége igaziból, nem gondolta komolyan, csak nem akar senkit bántani, olyan nehéz, értenie kéne. Lehetne örülni a meglévőnek, ha boldogság, ha nem, semmi nem jár csak úgy, arra kellene vigyázni, ami van, itt van például a máramarosi após és vő, hát nem simább ez, kijött a házból a feleség egy kislánnyal, nyugalom, béke, bár azért az látszott a fényben, hogy két szomorú ember méregette egymást, férj és feleség, segít kicsit, ha vendég jön, történik valami, nem mintha nem tartották volna szemmel egymást akkor is, a sok szeretet is fáj, ha muszáj, széthasad a melle, ezt érezte ott is, friss illatú volt a fű az udvaron, június van.

Bekapcsolja a rádiót, ez is csak egy gombnyomás a kormányon, nem álmos, egy Apa nevű község jön, pár kilométer múlva, ezen mindig mosolyog, hetedik út, tizennegyedszer is, Apa, ez jó, viszem a gyerekeknek ezt a szart, a focit se szereti, a pufuletit se fogja. Cégvezető a tegnapi após, az jó lehet, beérkezni, megnyugodni, hogy jól van, alszik a feleségem, a lányom jön ki az unokámmal, a vöm vendéget hoz, ingyen adja neki a pufit, de hanyadik vendég már a hónapban, beszélék vele holnap, nem lesz így jó. Az autóban most nem lemez szól, rádió, régi dal, ez is fáj persze, minden sor fáj, *I wanna be with you, I wanna be with you baby*, mintha széthasadna a melle, teljesen váratlanul, a semmiből könnyek törnek fel belőle, picit elhomályosodik az út, szerencsére nincs vaksötét, nemcsak a lámpa, a hold is segít, segíték, a holdfénynek az a dolga, mindjárt itt van Apa, az éjszaka komolyabb női már dolgoznak Európa-szerre, szőke, nagy hajú lányok vannak a világon, komoly fekete démonok, annyian vannak, miért fáj pont ő, azt szeretete volna, ha együtt lehettek volna ezen az éjszakán.

– Reggelig – mondta a lány.

- Késő estig.
- Reggelig.
- Éjszakáig.
- Reggelig.
- Kora hajnalig.
- Reggelig.

Elnevette, nem kellett volna, utána jöttek az utolsó mondatok. Fel kéne hívni, megmondani, hogy reggelig marad mindennap, veszi a mobilt, egy kézzel ügyeskedik, beüt egy szót, megremeg a keze, *reggelig* a szó, elküldi, kicsit elégedett, de a súly a mellen nem csökken, talán már késő teljesen, ha elment a pillanat, akkor az élet ment el, ezt érzi, beleszagol a levegőbe, csodás az illat, jázmin lesz ez, hogy kerül ide, nem tudni.

Az SMS megérkezik, látom, a lány összerezzen, szájában a srác nyelve, nem esik jól, pedig jól kell, hogy essen, dolgozni kell kicsit rajta, ki az ilyenkor, kérdezi a fiú, a lányon bánatka suhog át, a fiú megérzi, de nem mer rákérdezni, a lány arrébb húzódik, fényt keres, tessék, itt van, megnézi az üzenetet, válaszoljon, vagy ne, nem kéne, annyi a fájdalom már benne. Igaz ez, vagy nem, miért bízzak benne még mindig, lófasz szappanopera, ennek véget kell vetni, hol vagy, hol a picsában, miért nem vagy velem, azért mert nem vagy egyedül, de miért nem vagyok egyedül, miattad nem vagyok egyedül, miért nem tudod, hogy szeretlek téged, tudom, de mennyire, teljesen, amennyire emberileg lehetséges, az kevés, nem úgy kell, hanem halálosan, akkor úgy, közvetítem a gondolatokat, gondolat-fénycsóva, élvezem, játék minden, néha belepusztulnak páran, én már sok mindent láttam, sok ezer éve nézem ugyanezt, hol itt, hol ott, ugyanezt.

Kicsiket fújtat, vagy sóhajok ezek, elfáradtál, kérdezi a srác, gondolkodik, kell-e az üzenetre válaszolni, nem kell, beteszi a táskájába a telefont, szeretni akarja ezt a kérdező fiút, aranyos, ő legalább itt van vele, nem küld választ, csokolóznak, majd sikerülni fog, egyre jobb lesz, lehet azt szeretni valakiben, hogy szeret, nem sikerült az igazi dolog, majd ez sikerül.

Mintha megnedvesedne az út, vár, nem jött válasz, talán ki van kapcsolva, alszik mégis, eszébe jut még valami, megint előveszi a telefont, beír két betűt, nem lesz nehéz megfejteni, a két betű az N és az SZ, pontok utánuk, persze, rövidítés, mit gondol majd a lány, mit jelent, nem Novi Sad, nem Na Szia, nem Népi Szocializmus, nem Nagy Szopás, nem Német Szív, nem Nemzet Szégyene, újra pityog a mobil, a lány nem kér elnézést, megint pihennek a nyelvek, megnézi, olvassa, még nagyon szereti, megfejti tehát, Nagyon Szeretlek, ez ugyanakkor elég semleges, ettől még visszamehet a szájába a markolászós nyelve, szeretne is, de már nem tud, sír a lány, ettől, két betűtől, istenem, ettől azért nem kéne, de most kell, volt mindig egy-két nyálás ötlete, szerelmeskedés közben akart meghalni, hogy akkor ölje meg az, aki majd nagyon szereti, azt kérte sokszor magában valakitől, hogy hadd maradjon az álomban, ahol ő csokolja a száját, nagyon picin múltott minden, erre válaszolni kell, mert nem tudni, lehet-e még valamikor, talán utoljára most, igen, most utoljára lehet, megpittyen a telefon az autóban, a tempostat dolgozik, ő izgatottan kapja fel a mobilt, válaszolt, nézi, hogy mit, nem látja jól, de bármi is, lehet még élni tovább, dobban a szíve, eleredt az eső, én is izgatott vagyok, észre sem vettem, mikor kezdett esni, mi lesz most, világítok, segítetek, szól még a dal a rádió-

ban, nem látja jól, nem tehettem róla, én megtettem, amit lehetett, jött az Apa tábla, világítottam az utat, behajoltam az autóba, világos volt, látnia kellett volna a választ, jött válasz, annyira nagyon szerette volna látni, a kis kanyarban csak picit csúszott meg a Peugeot, kicsin múlt nagyon, nem volt kéznél a lába, a tempostat az oka, tartotta a 150-et, fenn keményen lebegtek a csillagok, kimerevedett a pillanat, hirtelen túl brutális lett a csend, ott állt a nagy hold a hideg csillagok között, olyan szépen csillant meg a fényemben az autó, a kirepülő zacskóra is fény vetült, az óra fekete lapjára, a napszemüvegre, amely indokolatlanul a homlokán volt, de gyűrű nem fénylett a leszakadt kéz ujjain, rosszul gondolta később a lány, aki a halálos pillanatban végre boldogan nevetett egy nyestén, világosan látszott a kis állat, ilyen teliholdban, persze, az úton vörösödni kezdett a hát, aztán a test alól a tócsa, egyre nőtt, már nagyon esett, nem tehettem róla, a fényemben jól láttam a fiú arcát, mert még valahogy a hátára fordult, az arcán mosoly ült, jött válasz, és aki küldte, nagyon akarta szeretni őt.

M A R A F K Ó L Á S Z L Ó

Mozgókép

A fotón egy idősebb és egy fiatal férfi. Mögöttük egy híd korlátja, folyópart, várfalrészlet. A fénykép ötven évnél is régebbi, de szélei nem sárgultak meg, mint általában az ilyen régi felvételek. Az idősebb komoran szomorú tekintetű, a fiatalabb kissé összecsuppenti a szemét, talán a fény vagy a szél miatt.

A házi dolgozatok bevett kívánalmainak első passzusa a helyszín. Leírás. Nos, a helyszín tehát egy híd feljárója. Nem emelkedő vagy rézsú, hanem a hídra vezető gyalogjárószakasz. Pár méter aszfalt, mely a kora délutáni csúcsforgalomban már szűknek bizonyul, máskor, mint a történés idején is, éppenséggel tágas, a környék betekintésére is alkalmas hely. A híd egyébiránt száz méter után mintegy megkettőződik, miközben egy sziget biztos földjéről átível a folyó keskenyebb, nyáron majdhogynem kiszáradó ágán. „Kettőshíd”-nak is nevezik a város lakói.

Most, hogy a modor, a tónus megtaláltatott, talán meg is iramodhatnánk, neki- veselkedve a penzum második pontja teljesítésének, a szereplők bemutatásának.

Avagy következzen előbb a tágabb környezet, a város maga, a barokkosan szép, ámde elhanyagolt közép-európai (a pontosság kedvéért: kelet-közép-európai) városmag ipari tájakkal dúsan körbeültetett, kopottan is, mondhatni, bájos miliője. Márminthogy volna kedvünk és türelmünk, no meg a virtuális térben és időben felbukkanó olvasónak lenne türelme, elképzeltető türelme mindehhez.

Ez tehát egyelőre stornó, azaz törölve. Delete – a számítógépes nyelv könyörte-
len parancsnoki szavával élve.

Maradjunk tehát a szereplőknél, úgymint a fiatal és az idős embernél. A fiatal
– nemesebb stílussal élve – akár ifjúnak is neveztetethetne, az idős pedig meglett
korúnak.

Egyébiránt tavasz van (volt?), épphogy kifakadtak a rügyek, a szél csípősen
támad, ha feltámad. Az öreg felöltőt visel, mindig adott arra, hogy vasárnap (ak-
kor még a vasárnap vasárnap, az egyetlen munkaszüneti nap, nem nyomako-
dott elébe a figyelmet és kedvet megosztó szabad szombat), tehát vasárnap ren-
desen felöltözzön: nyakkendő, zakó és nem is az a viseltes, amelyet hét közben
hord. A fiatalabbon egy fröcskölt színű télikabát, amely eredetileg vékony, tava-
szi, de a legolcsóbb téliesítésként vatelinbélést gomboltak bele: néhány rátűzött
gomb, szövetből készült fülecske kérdése az egész, így a fiatalabb amolyan vi-
lágfiasságot kelt, különösen, hogy a kabát anyagából készült öv fogja egy-
be a kissé bő s redőződő anyagot a derekán. Már csak azért is ez a benyomás ke-
letkezhet, mert a fiatalabb a fővárosból érkezett kétnapos látogatásra, s ebben az
országban a főváros akkoriban a nem ottlevőknek a sóhajtások városa, elvagyó-
dások kalandhelyszíne, elrejtő bozótos, még ha a boldog befogadottak albérleti
lyukakban senyvednek is, mélyen titkolva űzöttségüket az otthoniak előtt. A vi-
lágfiassághoz, mintegy megszorító értelmezésül, rögvest hozzá kell tenni, hogy
az korántsem jelent bármiféle hivalkodó nyegleséget, még kevésbé költekezés-
vágyat, hiszen a kabát már több éve szolgál őszi és téli hónapokon, s még utána
is évekig használatban marad, míg nem fizetésmaradványokból később összejön
egy új, kevésbé stílusos darab, inkább bumfordian, mintsem elegánsan megjele-
nítve hordozóját.

A képen megörökített séta önként szerveződik az ünnepien lelassult ritmusú
városban (a fiatalnak a szülővárosban), mert az öregnek évek óta az egyetlen
fényűzése ez a komótos gyaloglás a vasárnapi ebéd előtt (szerény húsleves, hi-
szén a korábbi, kora hajnaltól időzített sorban állásoktól emlékezetes fagyasz-
totthús-korszak után akkoriban már rendszeresen kapható friss hús is a hentes-
nél, amiből rántott szelet készíthető, dísztelen körettel). Az étkezést majd némi
ejtőzés követi. A fiatalabbnak meg éppenséggel nosztalgiaszemle, valahai ko-
pott házak kicsinosodásának ürügyén. Meg különleges alkalom: egy lányt kala-
uzol a gyerekkora városába, s kormányoz a szülők elé, ami lányokkal eddig még
nemigen fordult elő, nem mintha lány, ha nem is túltengve, ne fordult volna elő
életében, akár bemutatásra alkalmas is, inkább a szándék hiányzott hozzá, a ki-
választás eltökéltsége, meg az a bizalom, mely ehhez a családon belüli férfiak
közt is szükségeltetik.

Az öreg a hídon átérve ennyit mond: „Így illik. A lányt be kell mutatni.” Az
említett személy épp a fényképezőgép beállításával foglalatoskodik, kellő távol-
ságban van tehát, nem hallhatja a mondat sercenését. Pedig az öreg, mondhatni,
elismerésnek, megenyhülése jelének szánja, de a fiatalabb csak azt érzi, hogy ár-
talmatlan hullámok emelik fel. Talán az „illik” dühíti fel, hiszen semmitmondásá-
val is túlságosan kioktató, azok után, hogy évekkorábban egy életbevágó
döntésnél az öreg eléggé röviden, majdhogynem kíméletlenül kurtán zárta le a
vitájukat, s ezzel bárminemű további beszélgetést: „Nem beszélpsz!” Ami egyéb-

íránt arról szólt volna, hogy a fiatal milyen pályát válasszon. Tehát arról is, hogy majdan az életét miként élje le. S mivel az öreg megfellebbezhetetlen volt, a kamasz az utasítását követte. Ezután évekig nem is ejtettek szóba semmit, ami sorát érintette. Sem jót, sem rosszat. Tehát a híd előtti, a külső fültnű számára talán közhelyszerű zsörtölődés után a fiatal – egy akaratlan tanú számára eléggé váratlanul – felhorkan: „Illik? Mi az, hogy illik? Amikor évekig semmit sem tudtál rólam?!”

A mondatok pendülnek, mint az acélhuzal. Az öreg arca megfeszül. A fiatal a folyó fémszínű tükrét bámulja, amint a tavaszi ár előtti nyugtalanság végigborzolja a felszínét.

Az öreg a felöltő zsebéből egy pakli cigarettát vesz elő (a pakli szó minéműségének kifejtésére e feszült pillanatban nincs idő), két rudacsát kijjebb húz, nyújtja a fiatal felé. Az rámered, ugyanis emlékszik: az öreg legalább tíz éve, tüdőbántalmak után leszokott a dohányzásról. Ő maga viszont, leszámítva a füstölés kamaszkori, tiltott és mégis kipróbált alkalmait, a talán már az osztályfőnök által is megbocsátott vétkeket, soha nem dohányzott. Mindezek fényében a fiatalabb a mozdulatot mintegy előkészített, megrendezett részletnek tekinti: az öreg azt hiszi, hogy annyi év után, egyetlen gesztussal...

A lány a géppel bíbelődik, nem látja a kézmozgást, mert akkor biztosan azt kapná (kapta volna) le, a masina keresőjében a partot, a köveket figyeli, a nyárfák közti fényeket.

Pedig a mozdulat még ott az áprilisi fényben, tünékenyen rezeg, majd az öreg tétován visszaüti a két kiálló fehér csonkot, a puha papírdoboz a belső zsebbe kerül. Mintha mi sem történt volna.

Kép(le)író nézi a felvételt, melyről ez a mozdulat hiányzik, meg hiányzik a gépet igazgató lány. Kép(le)íróban félálombeli emlékcsíkok, mikor az öreg, elalvás előtt, talán egy családtag megérkezése feletti megkönnyebbüléssel arról mormog, hogy a szülőfalujában a legénnyé avatás szertartásaihoz tartozott az első kalap megvásárlása meg a cigaretta. Kép(le)író keze megrebben, épp csak annyira, amennyi egy tárgy irányába való nyúláshoz kell. Mármint ami hiányzik a felvételtől. Ennyi – mondaná a soha nem látható rendező. A mindenkori legnagyobb. Aki arról is intézkedett, hogy a képre mentett, (-hető) világból immár hiányzik az öregebb férfi.

Lám, életünk talán meghittebb mederben locsog tova az időben, az eltűnés (áttűnés?) hol fenyegető, hol izgató pillanatáig, ha valamikor hajlandók vagyunk elfogadni egy szál cigarettát, nem is idegentől, tulajdon apánktól a teremtésben. Akárha rágyújtanánk. A füstölés élvezete nélkül. Csupán csak az elfogadás kedvéért. Csupán.

LOSCHITZ FERENC

Felnagyított árnyak

Bertók Lászlónak

*A felnagyított árnyak mindenütt,
a nyárnak már egy hámrétege kopva,
ha átnézel a fákon, ág-közüik
szitaként a szűrős fényt átporozza,
mert kiszakadni úgyis egyszerűbb,
mint tartozni a közös csillagokba,
otthont találni, kazalban a tűt,
kezet, mi léted bogait kioldja,
és élvezni a borút és derűt,
az ételt, ami jut az asztalokra,
hogy száraz ágon is fakad a rügy,
hogy ősülés helyett is tavaszodva,
s aránytalan tárgyakra, halmazokra,
tudni, hogy a fény, az a fény lesüt.*

Tárgyak látása

*Ahol látom a tárgyakat,
még nem biztos, hogy ott is élnek,
lehet, hogy máshol látszanak,
csupán az ember szeme téved.
Alakjuk van, fölsejleni,
háttérben fal, kép, ál-Picasso,
ha nem nyitom szemem se ki,
mégis látom, hogy minnek látszó,
mert a látvány árad belém,
mint levegőt labdába fújják,
így tolul föl, vakít a fény,
így gyűjti az ember a múltját.
Szemem forgó távcsöve még
nem telhet be a teljességgel,
mert változtatja helyzetét
minden, mit a pupilla észlel.*

*De látom őket. Nincsenek
távol tőlem, és még közel sem.
Fájna, ha ködbe veszne egy,
de mindet nem tartom szememben.*

J E N E I G Y U L A

ma nem hívtam...

*ma nem hívtam anyámat.
a nővéreket sem. úgyis azt
mondanák, stagnál csak,
meg hogy karfiolleves volt
ebédre, de az otthon konyháján
egyedül neki húslevest főztek,
abból evett pár kanállal, ám
az éjszakás nővért, aki
szomszédunk volt, s akinek
lányaira pótmamaként régen
annyit vigyázott, már nem
ismerte meg. ma nem hívtam
anyámat telefonon. sok dolgom
volt, de persze nem ezért nem.
mit mondhat élő a halónak?
s főleg mit mondhatok
anyámnak, amikor soha
nem mondtam neki semmi
fontosat. elbeszéltem mellette,
mint elbeszélünk annyian.
soroltuk egymásnak az évek
törmelékét, de a fájdalom és
az öröm csak ritkán volt közös.
a dolgok máshogy érdekeltek,
mint amit ő mondott és adhatott.
nem röstelkedem most emiatt.
emlékek, fagyos földdarabkák:
a múlt idő jele bennem kopog.*

RENEZSÁNSZAINK

Tisztelt Jelenlévők!

Egy jelen-nem-lévőért, vagy a nyelv mindig pontosító, de sosem elég pontos szavával egy jelen-nem-lehetőért gyűltünk itt ma össze mindannyian. Mi, képek, szobrok, emberek. De ennek a jelen nem lévőnek nem csupán tiszteletére és emlékezetére vagyunk itt. Mert tisztelet és emlékezés leküzdhetetlen távot állítanak közénk és közé: az egyik, a tisztelet, a hierarchia, példává emelt sors magasában tartja a meghívottat, aki így sosem válhat újra partnerrünké. A másik pedig, az emlékezés, a múltak végtelen mélyébe rejti vissza személyét, oda, ahonnan most épp kiemelni szeretnénk őt együttesen. El Kazovszkij világában nincs emlékezés, megtűrt nosztalgia és nincs tisztelet, bajosan elért méltóság sem: ennek a világnak egyetlen tárgya a pillantás, a birtokba vevő emberi tekintet, mely mértéktelen szabadságot és kiszolgáltatottságot együtt jelent. Mindig is a pillantásról volt szó ebben a művészetben. Ez az alaktalannak és anyagtalannak tetsző ős-tapasztalás az, aminek harcos és hatásos erővonalai – kedvelt szavával: grafikonjai – segítségével a művész mindig változatos, de egylényegű formát keresett és talált. A vásznat benépesítő figurák, vándorállatok és Párkák, minden rendű és rangú mitológiai alak, ne tévedjünk, csupán mellékszereplője és résztvevője ennek a rajta túlnövő, óriási történésnek. Összekötött rabtársak ők, akik a katasztrófa árnyékában lecövekelve megszemélyesítik a vágy-törvény könyörtelen igazát. A szem tömlőcei El Kazovszkij képei: e pompás tömlőcökben azonban a legmerészebb pillantás már-már önként bolyong és adja fel magát. Egyrésztől mindenkori alávetettségünk jelzése ez, mely a művészileg teremtett lét félelmes különállóságára figyelmeztet. Másrésztől nagy szerencsénk is, hiszen most Kazovszkij művészetének néhány köröttünk lévő remekén, illetve a barátság, az ízlés szinte mindig megmagyarázhatatlan kedvezésekre alkalmat adó módján, kiválasztott alkotásokon keresztül megtudhatunk valamit e hajdan oly eleven tekintet érdeklődéséről, történeteiről és hatalmas nagy sorsáról.

Ha El Kazovszkij látásmódjának megismételhetetlen egyediségét érzékeltetni szeretném, a számos adódó lehetőség közül arra hívnám fel a figyelmet, hogy művészete, ez a zsigerileg modern, nyugtalan és nyugtalanító vállalkozás a reneszánsz eredeti szellemiségének és célkitűzésének méltó folytatója, nagy bizalmasságú ismerője. A reneszánsz és az általa feltalált új térjelölés, tudományosan javasolt és a jelentős művészet eredményeivel bemutatott nézőpontváltás talán éppen azért vonzotta magához oly ellenállhatatlanul őt, mert korszakokon és korfordulókon átívelő jelentősége a modernség alaptapasztalatával, így saját problémáival teremtett állandóan szembesítő viszonyt. Az ő szemében ez az értékeket újragondoló és újraértő, derűs és szkeptikus kultúrkorszak a pillantásnak azt a radikalitását képviselte, mely a históriává, formává és üres hitté merevült múltat mint használhatatlan örökséget bátran felforgatta, saját kedvére alakította, és a jelen kétséges kereteibe fogva valamit kezdeni próbált vele. Annak tudatosítása és ábrázolása ez, hogy az élők mindenkor túlélők, akik régholtak birtokain utaznak és szállnak meg. S hogy minden túlélő túlélő-társ, mint ahogy minden művész művész-társ is valamiként. Az a céh-

Elhangzott az „El Kazovszkij és barátai” című kiállítás megnyitóján 2008. szeptember 13-án a Vasarely Múzeumban Pécsen. (A szerk.)

bizalomnál és szakmai lojalitásnál sokkalta mélyebb közvetlenség és megértő-kedv, mellyel El Kazovszkij a vele kapcsolatba lépők, kollégák felé fordult, mintha ugyancsak innen, az alkotómunkával szembeni közös alázat és megosztott küzdelem eszméjéből származott volna. Annak mély tudomásából egyébiránt, hogy a jelen minden művésze oly tágran megnyitott szabadságban és nagyvilágnyi műteremben dolgozik, amit a reneszánsz és folyamatos, lezárhatatlan reneszánszaink ösztönzései hívtak létre és éltetnek máig. Kazovszkij mű-szemlélete egyébként is nehezen tűrte a történeti kategóriák szigorúságát: az Antonello da Messinától Francis Bacon festői agonisztikájáig tartó hosszú „fejlődés” főbb állomásait egyazon kimeríthetetlen idea leképezésére tett emberi erőfeszítés sikereként vagy kudarcaként illesztette privát archívumába. A kortárs művészetet is egyértelműen mint ilyen folyamatjelenséget s nem mint meginduló és lezáruló, egymástól elválasztott kulturális törekvések sorozatát fogta fel. A kiállításon látható *Vajdaplakok*, de a későbbi pálya számos alkotása is ebből a megnyugvás nélküli kíváncsiságból és kortalan „üzöttségéből” merített energiát, és hozta létre működésének valamiféle megoldást nyújtó szintézisét. Az pedig, hogy mindeközben virtuóz módon került ki a művészi koncepciója ismétlő megvalósításában rejlő legnagyobb veszélyt, mely zárt és kidolgozott magán-jeleit egyfajta írásosság, átmeneti közlésesség irányába is hajlíthatta volna, megint csak a pillantás, a pillanat vad átélésének tanújaként, s nem egy magán-mitológia machinátoraként mutatja be őt. Képei előtt állva bajosan állíthatnánk össze és mondhatnánk ki egymás után, jól tagoltan e művészetnek úgynevezett tartalmait. Ami lenyűgöző látványként megállást parancsol, az soha nem egy pazar felület utunkat keresztező védvonal, végkifejlet és jó tanács, hanem a pillantás még előlünk is rejtett útja, mely a tükörként tiszta-kérdezéssé vált kép(b)en kalandozhat ezentúl.

S kalandozik is: jellegzetes útkereszteződései és sokirányú keresztútjai, megfejthetetlen titkú tájai között, melyek mindig az élet összefoglalásának és ábrázolásának gyors vágyából születtek, de egyben a létező és vitatkozó hagyományok eleven és feszült küzdőterévé is avatták a képet. Talán nem fordítottunk még elég figyelmet arra, ahogyan az út kihívásában egyszerre jeleníti meg az idő két- vagy többfajta, egymásnak szögesen ellentmondó s őt izgató látomását. Az egyik egy általános létpéldázat követésére szólít, s az értelmesen élt élet végét nagyvonalúan belefűzi az előre-remélt túlvilági folytatásba. Itt a szenvedés grádcisain át mindig a menekülésre látni, a céltalanság lépéseit pedig az elrendezettség birodalma fogadja be végül. A lélek elszáll. Egy másfajta, időtlenül pogány, akár antiknak is mondható felfogás viszont ennél idegenebb viszonyok közé helyezi a képhőst, aki saját sorsalakulásából kizárva, az ártó és segítő hatalmak kezében túltengő világi aktivitását az egyetlen bizonyosságnak, a jelen pillanat szép átélésének szenteli. El Kazovszkij oly sokszor képbe foglalt komoly kérdése, mely évtizedek óta azt faggatta, hogy miféle út vár mindannyiunkra, elszáll-e a lélek, immáron a választ nem váró jövőbe, a mi jelenünkbe zárul. E nagy kérdés által közössé tett tér és idő ma leghatározottabban abban a párbeszédben nyer formát, melyet e kiállítás elgondolásával még maga a művész kezdeményezett kortársával, velünk, s melyet folytatunk nem csupán kötelesség, de csábító élvezet is. Ha megvizsgáljuk műveit, látunk kell ugyanis azt a törekeny, egyben kikezdetlenül nyitottságot, mely mindenkor kirántja azokat a stílustani besorolás szűk keretei közül, és elindítja e falakon sorakozó megannyi társalkotás, a mű lényegét olykor teljesen másképpen elgondoló lehetőség felé. El Kazovszkij pillantásának törvényt szülő és bontó ítélete, mint talány és támogatás maradt itt nekünk, hiszen a minket körülvevő képek egyre arról beszélnek, hogy miért érdemes élnünk-halunk, látunk és vágyakozunk. De nem annyira beszélnek, mint hallgatnak minderről. Éppen ezért, közelükben nekünk is hallgatnunk kellene inkább, s csak arra a mindig zajló, de meghallhatatlan, telített és mindent felölelő csendre figyelmeznünk, melyet e művek konok és megtörhetetlen szótlansága közvetít, s melyre egyedül a jelen lévő pillantás, a mi pillantásunk képes ráhangolódni.

Csak míg meg nem virrad

Mese

E mese előadásmódja érdekesnek, szellemesnek és eredetinek tűnt nekem. Egyébként lényegét tekintve igaz, és az erkölcs története szempontjából üdörös, ha néha összevetjük ama figyelemre méltó asszonyokat, akiket e században nagyra becsülnek, azokkal, akik különböznek tőlük könnyelmű elveik, bolondos ötleteik és különöc jellemük okán.

(Dorat)

Anélkül bolondított magába *** grófnő, hogy viszontszeretett volna: megcsalt – folytatta Damon. Megharagudtam, ő elhagyott: ez volt a dolgok rendje. Am szerelmem nem szűnt, és hogy édes bosszút álljak rajta, fejembe vettem, hogy *visszahódítom*, ám csak akkor, ha magam már nem szeretem többé. Sikerral jártam, és elcsavartam a fejét: épp, ahogy kívántam. Barátnéja, Madame de T*** egy ideje szemet vetett rám, s úgy tűnt, nagy tervei vannak személyemmel. Állhatatosan szötte hálóját, mindenütt feltűnt, ahol megfordultam, és féltő volt, hogy a bolondulásig belém szeret, anélkül persze, hogy méltósága és az illendőség szabályaira oly kényes ízlése sérülne, mivel erre, mint látni fogjuk, aggályosan ügyelt.

Egy nap, midőn a grófnő páholyába mentem, hogy ott váraкоzzam rá, oly korán érkeztem, hogy elszégyelltem magam: még el sem kezdték az előadást. Amint beléptem, hívó szót hallottam a szomszédos páholyból. Ki is lehetett volna más, mint az illemre kényes Mme de T***! „Hogyan? – szólított meg. – Ön már itt és egyedül? Micsoda pazarlás! Jöjjön inkább át hozzám!” Nem sejtettem, hogy e találkozás regényes és rendkívüli következményei messze meghaladják majd minden váraкоzásomat. Ám az asszonyok képzelete sebesen szárnyal, és e pillanatban Mme de T***-é különösképp ihletett volt. „Meg kell óvnom az efféle magány neveltségességétől – szólt. – Meg kell... Kitűnő ötletem támadt!... És ha már itt van, semmi akadály, hogy kedvem szerint keresztülvigyem. Úgy tűnik, isteni kéz vezette ide. Ha lennének is tervei az estére vonatkozólag, jobb, ha elfelejti őket, figyelmeztetem: ezennel elrablom Magát. Kérdés és ellenállás nélkül kövessen... Bízva magát a Gondviselésre; hívja a szolgálóimat! Maga *kivételes, elbíró* ember.” Meghajoltam... Sürgetett, hogy induljak; engedelmeskedtem. Hívtam a szolgálókat, megérkeztek. „Menjen el az úr házába – mondta egyiküknek –, tudassa, hogy ma este egyáltalán nem fog hazamenni...” Aztán a fülébe súgott még valamit és elbocsátotta. Meg akartam kockáztatni néhány szót, de torkomra forrt, mert elkezdődött az opera: hallgattuk, vagy legalábbis úgy tettünk, mintha hallgatnánk. Alighogy az első felvonás véget ért, egy levélkét hoztak Mme de T***-nek, és je-

lentették, hogy minden készen áll. Mosolygott, a karomat kérte, lementünk, a hintójába ültetett, parancsokat osztogatott, és máris úton voltam kifelé a városból, mielőtt megtudhattam volna, hogy mik a szándékai velem.

Ahányszor csak megpróbálkoztam egy kérdéssel, harsány kacajjal válaszolt. Ha nem lettem volna tisztában azzal, hogy rendkívül szenvedélyes asszony, és akkoriban köztudottan gyöngéd kötelék fűzte valakihez, amiről, mint értesültem, nem állt módjában megfeledkezni, bizony kísértésbe estem volna, hogy magamat igen szerencsésnek gondoljam. Ő épp ilyen jól ismerte szívügyeimet, hiszen *** grófnő, mint már említettem, közeli barátnéja volt. Így hát tartózkodtam minden elbizakodott gondolattól, és vártam, mi fog történni. Vilmámgyorsan lovakat váltottunk, és indultunk tovább. Kezdett a dolog egyre komolyabbra fordulni. Most már nyomatékosabban kérdezgettem, hová visz engem ez a tréfa. „Egy fölöttébb szép helyre! De találja ki, hová! Fogadni mernék rá... A férjemhez. Ismeri?” „Egyáltalán nem.” „Annyi baj legyen! Én kiismertem kissé, és azt hiszem, elégedett lesz vele: kibékültünk. Fél éve folynak az előkészületek és egy hónapja már levelezünk is. Úgy vélem, elég gáláns tőlem, hogy meglátogatom.” „Igen, de, könyörgök, nekem mi keresnivalóm van ott? Ugyan mi hasznomat vennék?” „Ez az én dolgom. Attól félttem, hogy négy szemközt unalmas lenne. Maga szívélyes ember, és engem örömmel tölt el, hogy velem tart.” „A kibékülés napját választani a bemutatásomra! Úgy vélem, ez igen különös eljárás. Arra késztet, hogy azt higgyem, személyem még annál is jelentéktelenebb, mint amennyire huszonöt évesen az ember egyáltalán tarthatja magát. Vegye ehhez hozzá azt a kínos zavart, amivel az első viszontlátás együtt jár. Az igazat megvallva, egyikünk számára sem látok ebben semmi szórakoztatót.” „Ah, ne moralizáljon már, könyörgök, elvétí a feladatát! Mulattasson, szórakoztasson engem inkább, ahelyett, hogy prédikál.”

Annyira eltökéltnek láttam, hogy eldöntöttem, úgy fogok viselkedni, ahogy ő kívánja. Nevetni kezdtem szerepemen. Vidám kedvünk kerekedett, és végül úgy találtam, hogy igaza van.

Másodszor is lovakat váltottunk. Az est titokzatos fáklyája elragadó fénnel világította meg a tiszta, alkonyi eget. Közeledtünk úti célunkhoz, ahol nem lehetünk többé kettesben. Időnként felhívta figyelmemet a táj szépségére, az est nyugalmasságára, a Természet megható csendjére. Hogy együtt csodálhassuk, magától értetődően ugyanazon az ablakon hajoltunk ki. A kocsi rázkódása miatt Madame de T*** arca és az enyém egymáshoz ért. Egy váratlan zökkenéskor a karomba kapaszkodott, és én, teljeséggel véletlenül, átöleltem. Nem tudom, mit is vártunk e szándéktalan öleléstől, annyi azonban bizonyos, hogy a dolgok elkezdtek összekavarodni a szemem előtt. Ekkor hirtelen kiszabadult ölelésemből, és a hintó másik végébe vetette magát. „Az a terve – szolt igen mély tűnődés után –, hogy meggyőző eljárásom meggondolatlanságáról?” Zavarba hozott a kérdés: „Tervek... Magával kapcsolatban... Micsoda önámítás lenne! Nagyon hamar átlátna rajtuk, de egy véletlen, egy kis meglepetés... – ez megbocsátható.” „Nekem úgy tűnik, Maga mégis számított rá.”

Kis híján észre sem vettük, hogy már megérkeztünk és behajtottunk a kastély előudvarába. Az egész kastély fényben állt, minden vidámságot árasztott – kivéve a ház urának ábrázatát, amelyen örömmek a leghalványabb jele sem látszott.

Viselkedésének alig leplezett közönye jól mutatta, hogy csupán családi okok miatt egyezett bele a békülésbe. Időközben azért illendőségből elének jött a kocsiajtóhoz. Bemutattak, kezét nyújtott, és én követtem őket, miközben a múlt-, jelen- és jövőbeli szerepemről tűnődtem. Végigjártam a termeket, amelyeket legalább annyi ízléssel, mint amekkora pompával díszítettek, ugyanis a ház ura valódi mestere volt a kifinomult fényűzés minden formájának, és feltűnő gonddal igyekezett kihunyó fizikai képességeit a gyönyör képeivel újra felébreszteni. Kidolgozta, miként lehet a gyönyör képeivel újra felébreszteni kihunyó fizikai képességeit. Nem tudtam, mit is mondhatnék, így, hogy mentsem magam, csodálatomnak adtam hangot. Az Istennő minden alkalmat megragadott, hogy Templomával büszkélkedhessen és fogadja elismeréseimet. „És szinte még semmit sem látott – szólt –, feltétlenül el kell vezetnem Magát az úr lakosztályába.” „Ugyan, asszonyom, öt éve, hogy leromboltattam!” „Oh, oh!” – felelte, máris más dolgon ábrándozva. Alig álltam meg, hogy elő ne törjön belőlem a nevetés, látva, milyen jól tájékozott a hölgy afelől, mi történik odahaza. A vacsoránál aztán normandiai borjával kínálta férjét, amire az így válaszolt: „Asszonyom, megvan három éve is, hogy csupán tejen élek.” „Oh, oh!” – hangzott ismét a válasz. Képzeltjenek csak el egy beszélgetést három ember között, akiket ennyire meglepett, hogy egymás társaságában találták magukat!

A vacsora befejeződött. Azt képzeltem, hogy idejekorán nyugovóra térünk, de a férjet kivéve tévedtem. Ahogy visszamentünk a szalonba, így szólt: „Hálás vagyok, asszonyom, az előrelátásáért, hogy magával hozta ezt az urat. Nyilván úgy ítélte meg, hogy túlságosan igénybe venne a virrasztás, és bizony jól ítélte meg, így most visszavonulok.” Majd igencsak gúnyosan hozzám fordult: „Az úr bizonyára megbocsát, és magára vállalja, hogy kiengeszteli helyettem a Madame-ot.” Azzal magunkra hagyott.

Egymásra néztünk, és hogy elterelje gondolatait, amelyeket férje elvonulása ébresztett, Madame de T*** azt javasolta, hogy tegyünk egy sétát a kertben, amíg a szolgák is elköltik vacsorájukat. Az este csodálatos volt: félhomályba burkolta a környéket, és úgy tűnt, csak azért borít rá fátylat, hogy még inkább felcsigázza a képzeletet. A kastély egy hegy oldalában állt, kertje teraszosan ereszkedett le a birtokot szegélyező Szajna partjáiig: a folyó sokszoros kanyarulatjai vadon burjánzó és festői szigetecskéket alakítottak ki, amelyek változatossá és még bájosabbá tették a tájat.

Először mind közül a leghosszabb teraszon sétáltunk, amelyet sűrűn ültetett fák takartak. Madame de T*** már kiheverte a kigúnyolást, amelyet az imént kellett elviselnie, és séta közben néhány bizalmas dolgot mondott nekem. A titkok vonzzák egymást, én sem maradtam adósa, így beszélgetésünk egyre bizalmasabbá és érdekesebbé kezdett válni. Régóta mentünk már. Először belém karolt, majd magam sem tudom, hogyan, karja egészen egybefonódott az enyémmel, mígnem annyira magamhoz vontam, hogy lába szinte nem is érintette a földet. Ez a testtartás kellemes volt, hosszú távon azonban fárasztó, és sok mondanivalónk volt még egymás számára. Egy pad tűnt fel, leültünk, anélkül, hogy testhelyzetet változtattunk volna. Így, kart karba öltve kezdtük dicsőíteni a bizalmat, annak varázsát és gyengédségét. „Ah! – szólt – ki élvezhetné nálunk jobban a fenntartás nélküli bizalom édességét? Nagyon is jól tudom, mennyire

ragaszkodik általam is ismert kapcsolatához, így semmi okom nem lehet tartani Magától." Meglehet, szerette volna, ha ellenkezem, én azonban nem mondtam semmit. Így kölcsönösen biztosítottuk egymást arról, hogy képtelenség lenne még csak gondolni is rá, hogy kapcsolatunk valaha is más irányt vehet, lehetetlen, hogy valaha is több legyen ennél köztünk. „Mindvégig azon aggódtam, hogy lelke megrémült a délutáni meglepetéstől.” „Ah! Nem ijedek meg olyan könnyen.” „Mégis attól tartok, hogy az emléke nem múlt el teljesen nyomtalanul.” „Mi nyugtatná meg? ” „Csak Maga képes rá...” „Ah! Hogyan?” „Nem is sejti?” „Mégis szeretném, ha világosabbá tenné számomra.” „Biztos akarok lenni afelől, hogy megbocsátott nekem.” „Mi szolgálhatna erre bizonyítékkal?” „Engedje meg nekem nyíltan azt a csókot, amely délután inkább a véletlen műve volt, és amely láthatóan úgy megriasztotta Magát!” „Miket beszél! De kész vagyok megtenni, mert túl gőgös lesz, ha megtagadom. Hiúságában még azt hihetné, hogy tartok Magától.” Elejét akarta venni ábrándjaimnak – enyém lett a csók.

A csókok már csak olyanok, mint a titkok: vonzzák és egyre gyorsabban és hevesebben követik egymást. Valóban, alig kaptam meg az elsőt, már jött is a második, majd egy újabb, szinte feltorlódtak; előbb megszakították, majd helyettesítették a beszélgetést, végül alig hagytak lélegzetvételnyi időt. Azután csend lett, mi hallgattuk (mivel néha hallgatjuk a csendet), és megrémültünk. Egyetlen szó nélkül álltunk fel és újra sétálni kezdtünk. „Vissza kell térnünk – szólalt meg –, az esti levegő ártalmára lehet.” „Gondolom, Maga nincs kitéve ekkora veszélynek” – válaszoltam. „Igen... én kevésbé vagyok érzékeny, mint valaki más, de nem érdekes, térjünk vissza.” „Az irántam való figyelmességéből, kétségtelenül... Maga... Maga tehát meg akar óvni engem e séta benyomásainak veszélyétől és következményeitől, amelyek csupán rám nézve lennének végzetesek?” „Sok gyengédséget tulajdonít indítékaimnak. Nos, valóban ez a szándékom. De követelem, induljunk vissza.” (Óhatatlanul ügyetlen szavak két ember között, akik igyekeznek jól-rosszul mást mondani, mint amiről beszélni szeretnének.) Kényszerített, hogy térjünk vissza a kastélyhoz vezető útra.

Nem tudom, legalábbis nem tudtam, azért döntött-e így, mert erőt vett magán és szilárd elhatározásra jutott, vagy osztozott afelett érzett bánatomban, hogy egy ilyen ígéretesen kezdődő jelenet így ér véget; azonban lépteink, mintha egyazon ösztön vezette volna, meglassultak, és szomorúan ballagtunk tovább, elégedetlenül egymással és önmagunkkal. Nem tudtuk, kit vagy mit tegyünk felelőssé a történetekért. Egyikünknek sem volt joga bármit is követelni vagy kérni a másiktól; egyetlen eszközünk a szemrehányás maradt. Így hát minden érzésünket szívünk mélyére rejtettük és féken tartottuk. Micsoda megkönnyebbülés lett volna, ha perlekedhetem vele! De hogyan kellett volna hozzákezenem? Ez alatt közeledtünk a kastélyhoz, és azon tűnődtünk, hogyan húzzuk ki magunkat az oly ügyetlenül vállalt kötelezettség alól.

A végzetes ajtónál álltunk már, amikor Madame de T*** végül így szól: „Egyáltalán nem vagyok meglegedve Magával. Nem szép dolog, hogy a bizalmat, amelyet mutattam, szemernyi sem viszonzza. Nézze csak, amióta együtt vagyunk, egyetlen szót sem ejtett a grófnőről. Pedig milyen édes arról beszélünk, akit szeretünk! És kétsége sem lehet afelől, hogy érdeklődéssel hallgattam volna. A legkevesebb lett volna, hogy megteszem ezt a szívességet Magának, mi-

után vettem a bátorságot, hogy megfosszam Magát az ő társaságától.” „Nem tehetném-e én ugyanezt a szemrehányást Magának, és nem vette-e volna elejét sok mindennek, ha ahelyett, hogy a férjével való kibékülése titkába avat be, valaki másról beszél, akiről sokkal inkább illett volna szólnia...” „Damon... Hagyja abba... Fontolja meg, hogy még a gyanú árnyéka is árthat mindkettőnknek. Bármily kevéssé ismeri is a nőket, azt tudja, hogy várni kell a titkaikra. De térjünk csak vissza Magára! Hogyan is áll a grófnővel ebben a kérdésben? Boldoggá teszi Magát? Oh, attól félek, épp ellenkezőleg, és ez mélyen elszomorít, hiszen személye oly élénken foglalkoztat! Igen, Uram, Maga érdekel... jóval mélyebben, mint gondolná.” „Igazán? Akkor hát, asszonyom, miért siet hitelt adni a szóbeszédnek, amellyel a világ saját mulattatására túlozza el és színezi ki a grófnőhöz fűződő viszonyom bizalmas természetét?” „Felesleges színlelnie előttem, mindenről tudok, ami Magával kapcsolatos. A grófnő kevésbé titkolózó, mint Maga. A hozzá hasonló hölgyek bőkezűen bánnak csodálóiak titkaival, kiváltképp, ha valaki oly titoktartó, mint Maga, és ezzel rejtve maradna diadaluk. Távol áll tőlem, hogy tetszelgéssel vádoljam, de egy prűdben nincs kevesebb hiúság, mint egy kacérban. Mondja meg őszintén, nem válik gyakran áldozatává ennek a jellemvonásnak? Beszéljen, beszéljen!” „De, asszonyom, épp vissza kívánt térni a kastélyba... és a levegő...” „Azóta megváltozott.”

Újra belém karolt, és sétálni kezdtünk, anélkül, hogy láttam volna, miféle útra tértünk. Mindaz, amit az imént a szeretőjéről mondott, akiről tudtam, és amit a grófnőről mesélt, akit ismert, az utazás a kocsiiban, a kerti padon történetek, a helyzet, a késői óra – mindez összezavart; hol a hiúság és a vágyak ragadtak magukkal, hol a megfontolás intett józanságra. Mellesleg túlságosan is csapongtak gondolataim ahhoz, hogy tervet kovácsoljak és bizonyos dolgokban dűlőre jussak. Mialatt e különös érzések gyötörtek, ő folyamatosan beszélt, mégpedig a grófnőről – hallgatásom megerősíteni látszott mindazt, amit csak mondott róla. Néhány elejtett megjegyzése végül mégis magamhoz térített.

„Mennyi finomság van benne, mennyi kellem!” – mondta. „Ami mástól álnokság lenne, tőle vidám csíny csupán. A hűtlenség az ész erőfeszítésének, az illemért hozott áldozatnak tűnik. Soha nem önzetlen, mindig kedves, ritkán gyengéd és sohasem őszinte; jelleme szerint könnyűvérű, megfontolásból álszemérmes, heves, óvatos, fortélyos, meggondolatlan, érzékeny, művelt, kacér és filozófus. Próteuszként változtatja alakját, modorát tekintve egy Grácia; magához vonz, de elérhetetlen marad. Hányszor láttam már szerepeket játszani! Köztünk legyen szólva, nagyon hiszékeny a közönsége! Hogy kigúnyolta a bárót! Hogy elbánt a márkival! Amikor Magát megszerezte, csak azért tette, hogy elfoglalja a két túlságosan is meggondolatlan vetélytársat, akik majdnem botrányt okoztak. Mert túlzásba vitte a mesterkedést, amit azok lassacskán megneszeltek, és a végén még rá is bizonyították volna. Ekkor azonban a grófnő bevettette Magát, ezzel lefoglalta és új nyomozásra készítette őket; Magát kétségbe ejtette, sajnálta, majd megvigasztalta – mind a négyük meglelégedésére. Ah! Mekkora hatalma van egy ügyes asszonymnak maguk felett! És milyen boldog, amikor e játékban mindent csak színlel, és magából semmit sem ad.” Madame de T*** az utolsó mondatot sokatmondó sóhajjal toldotta meg, csapást mérve rám. Ez volt a kegyelemdőfés.

Úgy éreztem, mintha egy kendőt oldoztak volna le szememről, és észre sem vettem azt a másikat, amelyet a helyébe kötöttek. Lesújtott a jellemrajz helytállósága. Szerelmem minden nő közül a legcsalóbbnak tűnt fel előttem, és azt hittem, itt megértő társra találtam. Én is sóhajtottam, anélkül, hogy tudtam volna, minek is szól ez a sóhaj, anélkül, hogy tisztáztam volna magamban, hogy a bánat vagy a remény váltotta-e ki belőlem. Úgy látszott, bántja, hogy így elszomorított, és hogy túlságosan elragadtatta magát a leírásban, amely gyanúsnak is tűnhetett volna, hiszen egy másik nőtől származott.

Semmit sem értettem abból, amit ezután hallottam. Anélkül, hogy sejtettük volna, az érzelem országútját követtük, olyan magasságokba, hogy lehetetlen volt előre látni, hol ér véget utunk. Számos, szinte tervszerűnek tetsző kitérő után az egyik terasz végében álló pavilonra hívta fel figyelmemet, amely a legédesebb pillanatoknak volt szemtanúja. Részletesen leírta nekem fekvését, berendezését. Milyen kár, hogy nincs hozzá kulcsunk! Csevegve közeledtünk az épület felé. Nyitva találtuk; a napfényen kívül semmi sem hiányzott belőle. Ám a homály nem csekély bájt is kölcsönözött neki. Egyébként is tudtam, mennyire vonzó az a dolog, amelynek meg kell szépítenie.

Megremegtünk, amikor beléptünk: egy Szentély volt az, mégpedig a Szerelémé! Hatalmába kerített minket, térdünk megbicsaklott. Nem maradt több erőnk, csak amennyit ez az Istenség adott. Reszkető karunk egymásba fonódott, és mi a legkisebb szándékoltság nélkül omlottunk egy kanapéra, amely a Templom egy részét elfoglalta. A hold nyugovóra tért, és sugarai közül a legutolsó magával ragadta a szemérem fátylát, amely, úgy hiszem, már csak terhünkre volt. Minden összemósódott a homályban. A kéz, amely el akart taszítani, megérezte heves szívverésemet; menekülni akart tőlem, de csak annál meghatottabban hullott vissza. Lelkünk találkozott, eltelt a másikkal, minden csókunkból újabb született... Amikor az érzékiség mámorából magunkhoz tértünk, nem voltunk képesek megszólalni, csak a gondolatok nyelvén beszélgettünk a csendben. Karjaimba menekült, fejét keblembe fúrta, sóhajtozott, simogatásaimtól megnyugodott; bánkódott, majd megvigasztalódott, és szerelmet kért mindazért, amit a szerelem tőle elrabolt.

Ez a szerelem, amely az előző pillanatban még megrémítette, most megnyugtatta. Ha az egyik oldalon hagyta elvenni, amit adni akart, akkor a másikon ellopta, amit meg akart kapni; és így mindkét oldalon igyekezett másodszor is győzelmet aratni, hogy megbizonyosodjék hódításáról.

Mindez egy kissé nyers sietséggel történt. Éreztük, hogy hibáztunk. Újra kezdtük hát, hogy bepótoljuk, amit elszalasztottunk, immár sokkal alaposabban. Túlon túl hevesek voltunk, és nem figyeltünk a finomságokra. Egyből a gyönyörre törtünk, és elvétettük az azt megelőző finomabb élvezeteket. Egy letépett masni, egy elszakított csipke: a kéj mindenütt otthagyja nyomát, és a bálvány egykettőre hasonlóná válik az áldozathoz.

Miután lecsillapodtunk, sokkal tisztábbnak, jóval frissebbnek tűnt a levegő. Csak a folyót hallottuk, amely a kerti lak falát mosta, lágy morajjal törve meg az éj csendjét, mintegy összhangban gyenge szívverésünkkel. Túlságosan nagy volt a homály ahhoz, hogy bármit is kivehessünk, de a szép nyáreste áttetsző fátyolán át képzeletünk a kerti lakkal szemközi szigetekcskét bűvös helyé változ-

tatta. A folyó habjaiban, számunkra úgy tetszett, megannyi cupidó játszadozott. Gnide* erdeiben sem járhatott több szerelmespár, mint amennyivel mi a túlpartot benépesítettük. A Természetben képzeletünk csakis boldog párokat látott, és nem volt köztük boldogabb, mint mi magunk. Pszükhével és Ámorral vetekedtünk. Én éppoly fiatal voltam, mint Ámor, társam a szememben éppoly elbűvölő, mint Pszükhé, sőt önfeledtségében még elragadóbbnak tűnt. Minden pillanat új szépséget tartogatott számomra. A szerelem lángjának fényében ragyogott lelki szemem előtt, és a legcsalhatatlanabb érzék erősített meg boldogságomban. Amikor elpárolog a félelem, a simogatás simogatást keres. Egyre gyengédebben hívják egymást: már nem kívánjuk, hogy kegyünkért udvaroljanak. Ha habozunk is, csak kifinomultságból tesszük. A visszautasítás félénk, és nem egyéb gyengéd gondoskodásnál. Vágyunk, nem pedig csak vágyakozunk; már a behódolásban leljük kedvünket... A vágy hízeleg... A lélek elragadtatott... Imádunk... Soha nem csillapodunk... Már le is csendesültünk.

„Ah! – szolt hozzám égi hangon –, hagyjuk el e veszélyes helyet; a vágyak itt szüntelen újra ébrednek, és nincs erőnk nekik ellenállni.” Magával húzott.

Sajnálattal hagytuk magunk mögött a kerti lakot; gyakran nézett vissza: isteni fény látszott tündökölni templomunkban. „Te voltál, aki felszentelte nekem – mondta –, lelhetném-e itt bárki másban nagyobb kedvemet? Mennyire tudsz szeretni! Milyen szerencsés ő!” „Ugyan ki? – kiáltottam fel meglepődve – Ha én boldoggá teszem, éhet-e olyan teremtés a földön, aki irigységet kelthet Magában?” Elhaladtunk a kerti pad előtt és akaratlanul is megálltunk, sokat jelentő, néma megindultsággal. „Milyen hatalmas a távolság – szólalt meg végül – e hely és között, amelyet az imént elhagytunk! Annyira csordultig telt a lelkem boldogsággal, hogy alig tudom felidézni, hogy ellent tudtam állni Magának.” Először egyáltalán nem fogtam fel a szavaiban rejlő fogadalmat, és hogy rejtett jelentésük mire kötelez engem. „Akkor tehát – szoltam – itt szertefoszlik minden varázs, amely amott képzeletemet eltöltötte? E hely számomra mindörökre végzetes marad?” „Ugyan fenyegethet-e bármi, ha én itt vagyok veled?” „Igen, kétségtelenül, hiszen itt épp annyira boldogtalan vagyok, amennyire amott boldog voltam az imént. A valódi szerelem mindig újabb zálogot kíván; azt hiszi, semmit sem kapott, amíg van még mit megszereznie.” „Még... Nem, nem engedhetem... Nem, soha többé...” Ám a védekezését kísérő hanghordozásból tökéletesen megértettem, hogy nem kíván szavának állni.

Kérem az olvasót, emlékezzék rá, hogy akkoriban alig voltam huszonöt éves, és hogy ebben az életkorban tetteinkkel nem jár valódi elkötelezettség. Időköz-

* Gnide – a Khiosz szigetével szemközt lévő, ókori kis-ázsiai kikötőváros – először Madeleine és Georges Scudéry *Artamène ou le Grand Cyrus* című műve egyik történetének (III. könyv, 3. fejezet, „Thrasibule et d’Alcionide”) szolgált helyszínéül. 1725-ben jelentette meg Montesquieu a *Temple de Gnide* (Gnide temploma) című hét énekből álló prózai pástorkölteményét, amelyet nem ő maga jegyzett, hanem egy Szapphó előtt élt, ismeretlen ókori szerzőnek tulajdonított, mondván, ő csak a fennmaradt görög nyelvű kéziratból fordított. Amint azt a két fiatal egymásra találásáról, féltékenységéről, majd kibéküléséről szóló mű előszavában megjegyzi: „Aristée és Camille története különleges, amennyiben kizárólag egy érzelm történetét írja le. (...) A vers célja megmutatni, hogy a szív érzései tesznek minket boldoggá, nem az érzékek gyönyöreire; azonban sohasem olyan tiszta a helyzet, hogy e kettő véletlenül ne keveredhetne össze.” (A ford.)

ben beszélgetésünk más tárgyra váltott, komolysága is engedett. Még tréfálkoznunk is merészeltünk a szerelem gyönyöreire, elemeztük magát a szerelmet, elkülönítve benne az erkölcsöt, levezettük egyszerű elveire, bebizonyítottuk, hogy a szerelmi kegyek alapja csupán a gyönyör, és hogy nincs bennük – filozófiai értelemben véve – tényleges kötelezettségvállalás, csak amennyit a közel szemben vállalunk, amikor indiszkrét bepillantást engedünk neki titkainkba. „Milyen pompás éjszaka – szólt –, amelyet kizárólag e gyönyör bűvöletében töltöttünk el, amely vezetőnk és mentsvárunk is egyben! Felteszem, ha bizonyos okok miatt holnap kénytelenek lennénk elválni egymástól, a világ előtt rejtve maradó boldogságunkból például nem származna semmiféle kötelék, amelyet el kellene oldoznunk. Csekély bánkódás marad, amelyért egy kellemes emlék kárpótol... ám utána csak az öröm marad, az illedelmes viselkedés minden vesződése, akadékoskodása és zsarnoksága nélkül.

Milyen igaz, hogy csak *gépek* vagyunk (egész belépirulok): a kifinomult érzések helyett, amelyek az iménti jelenet előtt gyötörtek, félig-meddig máris osztottam e vakmerő elveket; fenségesnek találtam őket és úgy éreztem, hajlamaim igencsak közel ragadnak a szabadság szeretetéhez.

„A szépséges éj – szólt –, e szépséges helyek! Nyolc éve annak, hogy elmentem innét, mégsem veszítettek semmit vonzerejükből! Minden az újdonság erejével hat rám. Soha nem feledjük el e kerti lakot, nem igaz? A kastély egy ennél is varázslatosabb szobácskát rejt, de azt már igazán nem szabad megmutatnom: Maga olyan, mint egy gyermek, aki mindent meg akar érinteni, amit lát, és mindent össze is tör, amit csak megérint.” A rám törő kíváncsiság, ami engem is meglepett, megígértette velem, hogy úgy fogok viselkedni, ahogyan ő kívánja. Bizonygattam, hogy sokkal józanabb lettem. Témát váltott. Madame de T*** jobban szerette, ha számos érve van, nem pedig csak egy. „Ezt az éjszakát – mondta – maradéktalanul kellemesnek érezném, ha nem kellene szemrehányást tenni magamnak. Haragszom magamra, igazán haragszom azért, amit a grófnőről mondtam. Ezzel nem Magára panaszkodom. A lehető *legillendőbben* viselkedett. Az újdonság feltüzel, Maga méltónak talált a szeretetére, és szeretném hinni, hogy őszinte volt; azonban a megszokás hatalmát oly sok időbe kerül megtörni, hogy úgy érzem, nincs bennem elegendő erő, hogy felülkerekedjem rajta. Egyébként is kimerítettem már a szív minden képességét, amivel magamhoz láncolhatnám. Mit remélhetne mármost mellettem? Mire vágyhatna? És mivé lesz az asszony, ha a férfit vágy és remény nélkül hagyja? Mindent Magára zúdítottam: egy nap talán meg fog bocsátani nekem azokért a gyönyörökért, amelyek a mámor pillanatának elmúltával óhatatlanul kiszolgáltatnak minket a súlyos megfontolásoknak. Apropos, mondja csak, milyennek találta a férjemet? Elég mogorva, nemde? Szigorú diétán él. Nem hiszem, hogy hidegvérrel nézte Magát; gyanússá fog válni neki a barátságunk. Nem szabad tovább nyújtani az első látogatását; felingerli vele... Amint vendég érkezik (és kétség nem férhet hozzá, jönni fog)... Egyébként Magának is jó oka van a kíméletes óvatosságra... Emlékszik még a férjem arckifejezésre tegnap, amikor elvonult?” Látta, hogy utolsó szavai milyen hatást gyakoroltak rám, és gyorsan hozzátette: „Sokkal vidámabb volt, amikor annyi gonddal berendezte azt a szobácskát, amelyről az imént beszéltem. Még a házasságunk előtt történt; a lakosztályomhoz tartozik.

Számomra sosem volt más, mint annak jele... hogy Monsieur de T***-nek mesterséges eszközökre van szüksége ahhoz, hogy érzelmét megerősítse, és hogy mily csekély lelkesedést sikerült kiváltanom belőle."

Így tehát rövid időn belül újra felkeltette kíváncsiságomat a szobácska iránt. „A Maga lakosztályához tartozik – szoltam –; micsoda gyönyörűség lenne épp ott bosszút állni megcsúfolt bájaiért, ott adni vissza nekik, amit tőlük elraboltak!” Ez a hangnem már inkább kedvére volt. „Oh! – folytattam –, bárcsak engem választana ki a bosszúálló hős szerepére, bárcsak a pillanat varázsa feledtethetné és orvosolhatná a bágyadt megszokást...” Éles eszével azonnal megértette, mire céloztam, és inkább meglepve, mintsem bosszúsan így válaszolt: „Ha megígéri, hogy okosan viselkedik...” Meg kell vallanom, akkor már nem éreztem magamban a szent helyek látogatásához szükséges buzgalmat és áhítatot; de nagyon kíváncsi voltam: már nem Madame de T***-re vágytam, hanem arra a szobácskára. Visszatértünk. A lépcsőház és a folyosók lámpásai már kialudtak; egy útvesztőben bolyongtunk. A ház úrnője maga is elfelejtette a járást; végül megérkeztünk lakosztályának ajtaja elé, a lakosztályhoz, amely magában rejtette azt az olyannyira magasztalt zugolyt. „Mik a szándékai most velem? – kérdeztem –, mit kíván, mi tegyek? Visszaküld így egyedül a sötétbe, kockáztatja, hogy zajt csapok, hogy leleplezem, elárulom magunkat, elveszejtem Magát?” Ez az érv számára cáfolhatatlannak tűnt. „Megígéri tehát, hogy...?” „Mindent, mindent a világon.” Eskümet vette, nyilvánvalóan remélve, hogy immár nagyon is képes vagyok megszegni azt. Óvatosan kinyitottuk az ajtót: két alvó hölgyet találtunk odabent, egy fiatal és egy idősebbet. Ez utóbbi a komornája volt, akit fel is ébresztett. A fülébe súgott valamit. Hamarosan láttam őt kimenni egy rejtekajtón, amelyet mesterien vágta a falburkolatba. Felajánlottam, hogy ellátom alvó szolgálójának feladatát; elfogadta szolgálataimat: minden felesleges cicomától megszabadult. Egyszerű szalag fogta össze lobogó fürtökben leomló haját. Mindössze egy rózsát tűzött bele, amelyet még én szakítottam a kertben, és szórakozottan még mindig a kezemben tartottam; nyitott ruhája minden díszet feleslegessé tett. Az elem táruló látvány hibátlan volt: Mme de T***-t szebbnek láttam, mint valaha. Cseppnyi fáradtság nehezítette el szemhéját, és tekintetének érdekes bágyadtságot, még gyengédebb kifejezést kölcsönzött. Ajkának a szokásosnál élénkebb színe kiemelte foga csillogását és mosolyát érzékibbé tette. Az itt-ott felbukkanó pír kiemelte arca fehérségét és bőrének finomságát. Örömeinek megannyi jele a gyönyört juttatta eszembe. E megvilágításában végül még csábítóbbnak tűnt, mint amennyire képzeletem a legédesebb pillanatainkban valaha is képes volt lefesteni. A rejtekajtó újra kinyílt, és a tapintatos komorna eltűnt.

Mielőtt beléptünk volna, megállított: „Emlékezzék rá – mondta súllyal –, hogy soha senki még csak nem is feltételezheti Magáról, hogy valaha is látta ezt a kis menedéket, amelybe most bevezetem, még csak nem is sejtheti a létezését. Csak semmi meggondolatlanság – a többi felől nyugodt vagyok.” „A titoktartás a legkedvesebb erényem: sok boldog pillanatért tartozunk neki.”

Úgy éreztem, mintha egy beavatási szertartáson vennék részt. Kezemnél fogva vezetett át egy sötét kis folyosón. A szívem oly hevesen vert, ahogyan egy ifjú megtérő verhet, akit próbára tesznek, mielőtt beavatják a legszentebb misztériumokba. „És a grófnője?” – fordult felém megállva... Épp válaszolni akartam,

amikor az ajtók kitérültek: a csodálkozás torkomra forrasztotta a feleletem. Megdöbrentem, ámulatba estem; nem tudtam, mi történik velem, és teljes komolysággal hinni kezdtem a varázslatban. Az ajtó bezárult, és többé nem tudtam ki-venni, honnan is léptem be. Nem láttam mást, mint egy vég nélküli légies ligetet, amelyet, úgy tetszett, nem emelt és nem is támasztott alá semmi sem; mintha egyszerre egy tágas, teljes egészében tükörből készített barlangban találtam volna magam, falain mindenütt oly művészen festett ábrázolásokkal, hogy azok a valóság tökéletes illúzióját nyújtották. Odabent semmilyen fényforrás nem látszott. Lágy, égi fény derengett, amely a tekintetet irányítva kiemelte vagy épp elrejtette az egyes tárgyakat. A füstserpenyők a legfinomabb illatokat árasztották, titkos jelek és díszek takarták el a szem elől a lámpások lángját, amelyek varázslatos fénnel világították meg e gyönyöröknek szentelt helyet. Az az oldal, amelyen beléptünk, virágokkal díszített rácsos oszlopcsarnokokat ábrázolt, bolthajtásos lugasokkal. A másik oldalon a koszorúkat osztó Ámor szobra volt látható; a szobor előtt egy oltár állt, rajta tűz lobogott; az oltár lábánál egy kupa, koszorú és virágfüzérék. Ezen az oldalon egy légiesen könnyed stílusban épített szentély képe tette tökéletessé a díszítést – szemközt egy sötét barlang nyílt. Bejáratát a titkok Istene vigyázta. A *bolyhos* szőnyeggel fedett padló kövér gyepet utánczolt. A mennyezeten szertelenül játszadozó amorettek virágfüzéreket tartottak. A negyedik oldalon, amely mintegy felelet volt a lugasra, baldachin húzódtott, amelyet felül cupidók tartottak, alatta párnahalom.

A helyiség Királynője a párnaágyhoz ment, hogy hanyag mozdulattal elnyúljon rajta. Lábaihoz rogytam; ő felém hajolt, kinyújtotta karját, és e pillanatban, ahogy megpillantottam magunkat a minden oldalról visszatükröző falakon, káprázatomban egy boldog szerelmesekkel benépesített szigeten találtam magam.

A tárgyakat megsokszorozza látványuk. „Hát koszorú nélkül hagyja fejemet? – kérdeztem. – A trónhoz ily közel kell szigorba ütköznöm? Képes lenne itt adni tudtomra, hogy elutasít?” „És az esküi?” – kérdezte a párnákról felemelkedve. „Halandó voltam még, amikor tettem őket; de Maga istenné változtatott. Magát imádni – íme, az egyetlen fogadalmam.” „Jöjjön – mondta –, a titok homályának kell elrejtene gyengeségemet. Jöjjön...” Ezalatt a barlang felé közelített. Alighogy átléptünk a bejáraton, egy láthatatlan, ügyesen megalkotott szerkezet befelé sodort bennünket, és a lendülettől egy halom párnára hanyatlottunk. Sötétség és csend honolt e szentélyben. A nyelvet sóhajaink helyettesítették. Gyengédebben, árnyaltabban és hevesebben tolmácsolták érzéseinket, jelezték azok fokozatait, és a legutolsó, hosszú pillanatra bennünk rekedt sóhaj jelezte, hogy hálával tartozunk Ámornak. Elhagytuk a barlangot, hogy lerójuk hódolatunkat. A szín megváltozott: a Templom és az Ámor-szobor díszlete eltűnt, helyette a Kertek Istenéét láttuk. (Ugyanaz a szerkezet, amely a barlangba ragadott minket, forgatta el Ámor szobrát és söpörte félre az oltárt.) Ennek az új Istenségnek is hódolnunk kellett. Besétáltunk Templomába, ahol szememből kiolvashatta, hogy még mindig méltó vagyok jóindulatára. Az Istennő felvett egy koszorút, a fejemre helyezte, és egy serleget nyújtott át, amelyből nagy kortyokban ittam az Istenek nektárját.

„Ugye – szolt néhány pillanattal később e lakhely Tündére, alig emelve fel kéjtől fátyolos, szép tekintetét –, soha nem fogja úgy szeretni a grófnőt, ahogy engem?” „Megfeledeztem róla, hogy egyszer majd vissza kell térnem a földre”

– válaszoltam. Ő mosolygott, jelt adott, és minden díszlet eltűnt... „Távozzék gyorsan – szólott hozzám a belépő komorna –, fényes nappal van, és már mozgolódást hallani a kastélyban.”

Ugyanolyan hirtelen tűnt el szemem előtt minden, mint ahogyan az ébredés foszlatja szerte az álmot, és mielőtt felocsúdhattam volna, a folyosón találtam magamat. Szerettem volna visszatalálni a szobámba, de vajon merre keressem? Minden útbaigazítás leleplezne, a legkisebb tévedés is elárulhatja titkunkat. Az tűnt a legokosabbnak számomra, ha lemegyek a kertbe, ahol addig maradhatok, amíg visszatérve elég hihetőnek hangzik, hogy csak reggeli sétát tettem. A levegő frissessége és tisztasága fokozatosan lecsillapította képzeletemet és kiűzte belőle a csodát. Az elvarázsolt természet helyett már csak az ártatlan természet vett körül. Éreztem, hogy a valóság visszatér a lelkembe, zavartalanul ébredő gondolataim rendezetten követték egymást: fellélegeztem. A legsürgetőbb kérdés, amit feltettem magmnak az volt, vajon szeretője vagyok-e annak, akitől az imént eltávoztam, és magam is meglepődtem rajta, hogy nem tudtam, mit feleljek rá. Ki hitte volna tegnap az operában, hogy már másnap erre a kérdésre kell választ találnom? Én, aki tudni véltem, hogy ő két éve szenvedélyesen szereti *** márkít, én, aki annyira szerelmesnek hittem magamat a grófnőbe, hogy hűtlenségnek még a gondolata is képtelenségnek tűnt volna előttem! Hogyan? Tegnap! Mme de T***, hát igaz lehet mindez? Szakitott volna a márkival? Engem választott volna, hogy a helyébe lépjek, vagy büntetni akarja őt? Micsoda kaland! Micsoda éjszaka! És vizsgálgattam magam, csakugyan nem álmodom-e még mindig. Leültem, és szüntelen vitatkozva önmagammal, képtelen voltam dűlőre jutni; gyanakodtam, kételkedtem, meggyőztem magam, bizonyosságra letem, és azután többé már nem hittem semmit sem. Miközben így hánykódtam kétségeim közt, zajt hallottam egészen közelről; felemeltem a tekintetem, a szemem is megdörzsöltem, s mégsem hittem, hogy akit látok... nem más, mint... maga a márkí! „Nem vártál ilyen korán, nem igaz? Sebai! Nos, hogy ment a dolog?” „Te tudtad, hogy itt vagyok?” – kérdeztem tőle. „Természetesen; azonnal tudtomra adták tegnap, amikor elindultatok. Jól játszottad a szereped? Eléggé képtelennek találta a férj az érkezésedet? Mikor küld vissza téged? Mindenről gondoskodtam: hoztam neked egy jó hintót, amely rendelkezésedre áll. Mintegy fizetségképp. Madame de T***-nek szüksége volt egy gáláns kísérrőre – te voltál az: szolgáltad, szórakoztattad idefelé az úton; ez volt minden, amire vágyott, és fogadd elismerésem...” „Oh, ne, ne, örömmel álltam szolgálatára, sőt ha Madame T***-t kérde a dologról, a végén esetleg úgy éreznéd, hogy buzgalmasat aligha áll módomban meghálálni.”

Kezdett megvilágosodni előttem az éjszaka rejtélye, és nem volt nehéz kitalálni, mi következik ezután. Rögtön megértettem új szerepemet. Minden szó a helyére került, és nevethekem támadt. Valóban, eléggé nehezemre esett, hogy a történeteket ne tartsam nagyon is mulatságosnak. „De miért érkeztél ily korán? – szegeztem a kérdést a márkinak. – Talán okosabb lett volna, ha...” „Mindent előre elterveztem: úgy tűnhet, hogy a véletlen hozott erre, mintha egy szomszédos birtokról érkeztem volna. Madame de T*** eszerint nem avatott be a részletekbe? Rossz fényt vet rá ez a bizalmatlanság, azok után, amit értünk tettél.” „Bizonyára jó oka volt rá, és meglehet, ha beszél róla, nem játszottam volna olyan jól a szerepemet.” „Eszerint jó mulatság volt, barátocskám? Avass be minden részletbe... me-

sélj hát!" „Oh..., egy pillanat. Nem tudtam, hogy mindez csak komédia, és azt sem, hogy nekem bármiféle szerepem lenne a darabban..." „Nem volt valami há-lás." „Ugyan, efelől nyugodt lehetsz: nincs rossz szerep, csak rossz színész." „Ér-telek: eszerint nagyot alakítottál!" „Csodásan játszottam!" „És Mme de T***?" „Fenségesen! Minden fortély a kisujjában van." „El sem tudod képzelni, milyen nehéz volt megszéldíteni ezt az asszonyt. Sok fáradságomba került, de úgy átfor-máltam a jellemét, hogy talán nincs még egy nő Párizsban, akinek hűségére ennyi-re számítani lehetne." „Helyes meglátás." „Ebben tehetséges vagyok. Minden áll-hatatlansága ledérség volt csupán, a képzelet szertelensége: be kellett törni ezt a lelket." „Ez a helyes eljárás." „Nemdebár? Fogalmad sincs róla, milyen erősen ra-gaszkodik hozzám: tulajdonképpen elragadó – kénytelen leszel elismerni. Köz-tünk szólva, csak egyetlen hibáját ismerem, mégpedig azt, hogy a Természet min-dent megadott néki, ám megtagadta tőle azt az isteni lángot, amely betetőzné mindeme áldást: minden élni és érezni kezd körülötte, de ő maga nem érez sem-mit: mint egy darab márvány." „Hinnem kell neked, hiszen én aligha tudnám... De szavamra, te tényleg úgy ismered ezt az asszonyt, mintha a férje volnál; való-ban megtévesztő, és ha nem magam vacsoráztam volna tegnap este az igazival..." „Jó, hogy említed. Mulattató volt?" „Nem is lehetett volna férjszerűbb." „Oh! Mi-lyen izgalmas kaland! De te nem nevensz rajta annyira, mint ahogyan azt vártam! Hát te nem érzed, micsoda remek komédiába csöppentél? Fontold meg, hogy az élet színháza igen különös dolgokkal szolgál, egymást váltják benne a mulatsá-gosnál mulatságosabb jelenetek. Menjünk, alig várom, hogy Mme de T***-vel együtt kacaghassak mindezen. Már bizonyára felébredt: mondtam neki, hogy ko-rán érkezem. Illendőségből előbb a férjnél kell kezdeni; menjünk be hozzád, sze-retrném egy kicsit rendbe szedni magamat. Akkor tehát biztosan a szeretőjének vélt téged?" „Sikeremet könnyű lesz megítélni abból, amilyen fogadtatásban ré-szesít. Kilenc óra van; menjünk egyenest hozzá." Szerettem volna elkerülni a lak-osztályomat, amire nyomós okom volt. Ám a véletlen úgy hozta, hogy éppen előt-te haladtunk el; a nyitva maradt ajtó látni engedte inasomat, amint egy karosszékből aludt, mellette csonkig égett gyertya. A zajra felriadt, és köntösömet kábultan a márkinak nyújtotta, közben némi szemrehányással illette, amiért ilyen soká elmaradt – szörnyű zavarban voltam. A márki azonban annyira hajlamos volt az önbecsapásra, hogy mindebből semmit sem vett észre, csak egy alvajárót látott, aki megnevettette. Utasítottam szolgámat, hogy készítse elő távozásomat, láttam, nem tudja mire vélni a dolgot. Mi pedig a házigazdához indultunk. Bizo-nyára el tudják képzelni, milyen vendégszeretet mutatott – természetesen nem irányomban. Mindent elkövetett, hogy barátomat marasztalja; Madame de T***-hez akarta vezetni annak reményében, hogy ő majd jobb belátásra bírja. Ami en-gem illetett, nekem, mint mondta, fel sem merté ugyanazt ajánlani, mivel levertsé-gemben egyértelmű jelét látta annak, hogy a vidéki levegő számomra akár végze-tes is lehet. Következésképp azt tanácsolta, térjek vissza a városba. A márki felajánlotta hintóját; én elfogadtam. Minden csodásan alakult, mindannyiunk meglepődésére. Mindeközben még egyszer látni akartam Madame de T***-t; et-től az élvezettől nem voltam képes megfosztani magamat. Türelmetlenségem át-ragadt barátomra is, aki mit sem sejtett meg ebből a vágyból, és még annál is ke-vésbé jött volna rá az okára. Távozóban Monsieur de T*** lakosztályából, így szólt

hozzám: „Hát nem csodálatos? Jobb végszóval nem is zárhatta volna ezt a beszélgetést. Valóban, igazi úriember, és mindent tekintetbe véve, nagy örömmre szolgál ez a kibékülés. Tisztességes házat fog vinni, és meglátod, keresve sem találhattott olyan asszonyt, aki a ház nagyobb díszére válnék.” (Senki sem tudhatta nálam jobban, mennyire igazat beszélt.) „Bármilyen mulatságos is legyen, drága barátom, *egy szót se róla!* A titoktartás most fontosabb, mint valaha. Majd tudtára adom Madame de T***-nek, hogy titka nem is lehetne jobb kezekben.” „Hidd el, barátom, megbízik bennem, hiszen látod, semmi sem zavarja álmát.” „Oh! Meg kell hagyni, páratlan ügyességgel bódítod el a nőket.” „És a férjeket, barátom, a szeretőket, ha a szükség úgy kívánja.” Végre jelentették, hogy bemehetünk Mme de T***-hez. Örömet engedelmeskedtünk.

„Bejelentem, asszonyom – mondta belépve a mi fecsegőnk –, a két legjobb barátját.” „Reszkettem – szólt hozzám Mme de T*** –, nehogy távozásra bírják, mielőtt felébredek, és hálás vagyok Magának, hogy megérezte, milyen bánatot okozott volna ezzel.” Vizsga tekintettel mindkettőnket szemügyre vett, de mindjárt meg is nyugtatta a márki magabiztossága, aki tovább ugratott engem. Velem együtt nevetett rajta, de csak annyira, amennyi ahhoz kellett, hogy megvigasztaljon, vigyázva, nehogy lealacsonyítsa magát a szememben; a márkihoz gyengéd, hozzám udvarias és *illendő* szavakat intézett; csipkelődött, de egyáltalán nem gúnyolódott. „Asszonyom – szólt hozzá a márki –, barátunk épp oly jól fejezte be szerepét, ahogyan elkezdte.” Ő komolyan válaszolt: „Nem volt kétségem afelől, hogy az úr mindenben sikert arat, amit a gondjaira bízunk.” A márki elmesélte a férjnél történeteket; Mme de T*** rám nézett, helyeselt és egyáltalán nem nevetett. „Részemről – fecsegett tovább a márki, megállíthatatlanul fecsegetve tovább –, teljességgel el vagyok bűvölve: szert tettünk egy barátira, asszonyom. Még egyszer, fogadd hálánkat, hogy...” „Elég legyen! – szakította félbe Mme de T*** –, higgye el, tudom, mivel tartozom ennek az úrnak.”

Bejelentették Monsieur de T***-t, és ettől kezdve mindannyian úgy viselkedtünk, ahogy szerepünk megkívánta. A házigazda kigúnyolt és elküldött, barátom bolondot csinált belőle, rajtam pedig nevetett; én visszavágtam, és mindközben ámulattal figyeltem Mme de T***-t, aki úgy játszott mindannyiunkkal, hogy közben semmit sem veszített jelleme méltóságából.

Miután néhány pillanat erejéig kiélveztem e jelenetet, elérkezettnek láttam az időt arra, hogy távozzam. Indultam, Mme de T*** követett, azt színelve, hogy megbízást kíván nekem adni: „Ég Önnel, uram; sok gyönyörűséggel vagyok adója, de egy szép álommal fizettem érte. E percben Magát hívja a szerelme, aki méltó is a szerelmére. Ha el is oroztam előle egy kis rajongást, gyengédebben, kifinomultabban és érzékenyebben adom vissza neki Magát. Isten vele! És még egyszer: Maga elbűvölő... Ne veszi össze engem a grófnővel...” Megszorította a kezem, majd otthagytott.

Beszálltam a kocsiba, amely már várt rám. Hosszan kerestem e kaland erkölcsi tanulságát, és... szemernyi sem találtam benne.*

REMÉNYI ÉDUA fordítása

* A szöveg végén eredetileg az „M.D.G.O.D.R.” aláírás szerepelt. A fordítást az eredetivel Harkányi András vetette egybe.

ESZTÉTIKA A BUDOÁRBAN

Vivant Denon Csak míg meg nem virrad című meséjéről

Az erotika képzeletbeli valami:
a képzeletnek a külső világra leadott lövése.
(Octavio Paz)

Milan Kundera *Lassúság* című – ne bonyolódjunk műfaji kérdésekbe, fogjuk rá – regénye nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ismét ráirányítsa a figyelmet egy finoman frivol mesére, amelyet ma már egyértelműen Dominique Vivant-nak, Denon bárójának (1747–1825) tulajdoníthatunk. A szerző egyiptológus, régész, műgyűjtő, diplomata, kitűnő történetmesélő, társasági kedvenc, világi, akit Napóleon nevez ki a Louvre első főigazgatójának 1804-ben. „Mindig is csodálkoztam – jegyzi meg Danto –, hogy Jean-Honoré Fragonard, az a művész, akiről az *ancien régime* szellemisége jut eszünkbe, a Louvre első kurátoraként túlélte a Forradalmat, míg egykori pártfogója, akinek Fragonard remekművét, *A szerelem fejlődését* köszönhetjük [ti. Madame du Barry], a nyaktiló alatt lelte halálát a Tuilériák kertjének túloldalán. Fragonard másik pártfogója, Saint-Non abbé pedig – »Vivant-Denon állampolgár« néven – a Napóleon Múzeumnak, a modern múzeum prototípusának a főigazgatója lett. Vivant-Denon volt az első jelentős kurátor és művészi vállalkozó, félig kalóz, félig művész...”¹ Tehát szerzőnk az izgalmas és változatos korhoz illő színes és érdekes egyéniség. A *Csak míg meg nem virrad* (*Point de lendemain*) című meséje „M.D.G.O.D.R.” aláírással jelent meg Claude Joseph Dorat *Mélanges littéraires ou Journal des Dames, dédié à la Reine* című lapjában és rövid felvezetőjével 1777 júniusában, tehát még jóval a Forradalom előtt. A monogram feloldása – „D. úr, a király szolgálatára rendelt nemes” – körül bonyodalmat okozott, hogy Denon és Dorat nevének azonos a kezdőbetűje, sőt utóbbi saját irodalmi műveinek gyűjteményében újra is közölte ezt az írást 1780-ban. Vivant Denont ekkor már a nápolyi követ titkáráként Pompeji romjai foglalkoztatták, nem az irodalmi hírnév. Miután hazatért, kisebb – bár figyelemreméltó – javításokkal azért egyszer még újryomtatta meséjét huszonöt-harminc példányban 1812-ben.²

Éppen 1777-ben halt meg Claude Jolyot de Crébillon, azaz az ifjabb Crébillon, aki mindenekelőtt az 1734-es *Tanzai et Neadarné* és az 1742-es *Le sophia* című művei³ miatt a 18. századi francia libertinus vagy erotikus regényirodalom klasszikusának számított már

¹ A. C. Danto: „A remekművek és a múzeum”, Orzós Ágnes (ford.), *Magyar Lettre Internationale*, 19. (1995 tél), 42.

² Ez a nyomat is csak monogrammal jelent meg, aminek következtében annak második, szép kiállítású, strasbourgi kiadása még mindig Dorat-t tünteti fel szerzőként 1862-ben, végül E. Gallien kutatása nyomán és kiadásában 1866-ban jelent meg Lyonban az eredeti változat először Vivant Denon neve alatt. Vö. Auguste Poulet-Malassis: „[Préface]”, in: *Point de lendemain*. Conte. Isidor Liseux, Paris, 1876. vii–xxiii. (A szöveg itt közölt magyar fordítása ezen a kiadáson alapul.)

³ Utóbbi magyarul is olvasható: *Egy pamfló emlékiratai*, Kovács Ilona (ford.), Lazi, Szeged, 2004. Ifj. Crébillon jelentős és gyakran hivatkozott „nevelési” regénye még: *Les Égaréments du coeur et l'esprit* (1736–38), amely arról szól, hogy a főhős ifjúsága tudatlansága és naivitása, majd bűnös tévelygései után végül újra megtalálja önmagát egy jóságos nő segítségével.

ekkoriban is. Műveit mindenki olvassa, mindenkire hatással vannak, megkerülhetetlenek – ahogy persze az 1741-es *Le portier des Chartreux* [A karthauzi portás] és az ugyanebből az évből származó *Confessions du Comte de ...* [Gróf ... vallomásai], amely Charles Pinot Duclos regényesített önéletírása, vagy éppen *A filozófus Teréz 1748-ból*.⁴ E műfaj legjelentősebb, később méltán klasszikussá váló darabja, a *Veszedelmes viszonyok* Vivant Denon meséjénél öt évvel később jelent meg. Hadd utaljak Laclós regényének egyik jelenetére! Merteuil márkiné ifjú és nagyon szerelmes lovagját titkos kis palotájába várja, ahol gondos előkészületeket tesz. Felölti pikáns szabású, maga tervezte pongyoláját („a szem nem láthat semmit, a képzelet mindent”), és lelkileg is felhangolja magát: „Ily módon felkészülve szobalányom is mindent a helyére rak, én pedig átfutok egy fejezetet a *Szófia*-ból, *Héloïse*-nak egy levelét, La Fontaine két meséjét, hogy belélegezzem azokat a hangokat, melyeken majd szólni akarok...”⁵ Természetesen ifjabb Crébillon libertinus regénye mellett, amelynek rafinált párbeszédeiből a gátlástalan csábítás hatékony verbális trükkjei olvashatók ki, Jean-Jacques Rousseau érzelmes *Új Héloïse*-éről (1761) van szó, ami világosan jelzi, hogy a márkiné az *érzések*, az *érzelme*k és a *szellem* spannolását, s mindehhez a képzelet felhasználását, egyaránt szükségnek tartotta egy jól megkomponált, hatásos légyotthoz. Az este alakulása – amelyről természetesen korábbi szeretőjének és libertinus barátjának, Valmont vikomtnak írott részletes beszámolójából értesülünk (hiszen a diadallal való eldicsekvés további élvezeti forrás) – sok hasonlóságot mutat a Denon meséjében olvashatóval. A márkiné fiatal udvarlóját bonyolult módon, álruhába öltözött szobalányának segítségével vezeti el a titkos palotájához: „Ez a regényes utazás fölforrálja vérért, és éppenséggel nem árt, ha az ember vére föl van forralva. S így végre-valahára célhoz ér, ahol a szerelem és a viszontlátás mámore lesz úrrá rajta.” Ekkor, folytatja a márkiné, „részben szívből, részben számításból, köréje fontam karomat, és lassan leomlok a lába elé”; majd érzelmes szavak jönnek, bocsánatkérés, amelynek az udvarló nem tud ellenállni: „a bűnbocsánatra ugyanazon a heverőn ütöttünk pecsétet, ahol mi ketten [ti. ő és a vikomt], vidám lélekkel és ugyanilyen fogásokkal örökre szóló szakításunkat pecsételtük meg.” Hat órán át tartott a légyott az érzékenységtől a kicsapongásig: „azt játszottam, hogy ő, mint egy szultán ült a háremében, s én egymagam vonultam föl előtte minden odaliszkja helyett. S az eredmény az lett, hogy az ő meg-megisméltendő föllobbanásait mindig ugyanaz az egy asszony, s mégis mindig más szerető fogadta.”⁶ Sok minden együtt van itt – a titkos palota és még titkosabb budoárja, háttéroidalomnak a frivol mesék és a szentimentális levélregény, a pamlag, amelyen különféle pecsétek üttenek, a buján titokzatos keleti miliőhöz illő jelmezek és szerepek –, hogy első megközelítésben elhelyezhessük a *Csak míg meg nem virradot* ifjabb Crébillon és Laclós művei közé.

Denon meséje nem keleti vagy egzotikus helyszínen játszódik, s nem is titokzatos-szenvedélyes keleti figurákkal, ahogy Prévost abbé *Histoire d'une Grecque moderne* [Egy modern görög nő története] című regénye 1740-ből, ifj. Crébillon japán (*Tanzai*) és indiai (*Pamlag*) meséi vagy a részben a libertinus irodalom paródiájának is szánt, 1748-as Diderot-regény, *A fecsegő csecsebecsék*, hanem például *A filozófus Teréz* vagy a későbbi *Veszedelmes viszonyok* megoldásához hasonlóan korabeli francia környezetben és olyan ismerős alakok szerepeltetésével, akik jólétben – sőt luxusban – élnek és tetemes mennyiségű ráérő idővel rendelkeznek. Ugyanakkor az egzotikus tárgyak, díszletek és jelmezek elma-

⁴ Vö. Kovács Ilona: „Az érzések művészete”, in: *Veszedelmes olvasmányok. Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban*, Granasztói Olga (szerk.), Országos Széchényi Könyvtár, Kossuth, Budapest, 2007. 60–97., 60–62. Az utóbbi regény szintén olvasható magyarul: [Jean Baptiste de Boyer, Marquise d'Argens]: *A filozófus Teréz, avagy Emlékiratok Dirrag atya és Eradice kisasszony történetéről*, Kovács Ilona (ford.), NewMark Kft., PolgART, Budapest, 2004.

⁵ Choderlos de Laclós: *Veszedelmes viszonyok*, Örkény István (ford.), Magvető, Budapest, 2002. 38.

⁶ Uo., 38–39.

radhatatlan erotikus kellékként itt is feltűnnek. Ami még inkább kiemeli az elmesélt történet teatralitását, az erotikus események színházi-színpadias rendezését, s egyáltalán azt, hogy mindig és mindenhol szerepeket kell játszaniuk a maszkok mögé rejtőző, leggyakrabban név nélkül (kipontozva vagy kezdőbetűkkel jelzett) alakoknak.

Az elmesélt történet egyszerű. Van két előkelő asszony, barátnők, finom társasági lények; és – ahogy Diderot-tól is tudjuk – a „társasági jó modorhoz hozzátartozik, hogy szeretője és idegrohama legyen”⁷ egy hölgynek. Bár idegrohamra itt éppen nem lesz szükség, szeretőből nincs hiány. A még kezdő libertinus narrátor-főhős eleve szeretője az egyiküknek, s egy éjszakára hamarosan az lesz a másikuknak is. Közben természetesen más urak is szerepet kapnak az elő- vagy a háttérben: további két szerető az egyik oldalon, s egy férj és egy „hivatalos szerető” a másikon. A hölgyek bonyolult és finom játszmadát irányítanak, amelyekbe éppen csak némi bepillantást kapunk: „Ah! – sóhajt fel Mme de T*** barátnéjáról szólva – Mekkora hatalma van egy ügyes asszonynak maguk felett! És milyen boldog, amikor e játékban mindent csak színlel, és magából semmit sem ad.” A férfiak könnyen vezethetők az orruknál (hogy most kényesebb testrészt ne emlegessek) fogva, de valójában ők sem járnak ezzel rosszul. A játék valahogy mindenkinek inkább előnyös. Elsődleges tétje a gyönyörhöz jutás, a másodlagos az unaloműzés, de nem az öncélú szerzés vagy diadalaratás valaki más felett. A csábítás, a szerelmi viszonyok, a szakítások azért persze hatalmas játszmák is, a diadal megélése fontos összetevőjük, sőt a győzelmekkel való kérdéses további örömforrás lehet: mindez mégis az üres idő lehetőleg intenzív és sűrű örömmel való kitöltését jelenti, s nem sajnálják a másiktól, ha ő is élvezi a játékot. (A narrátor-főhős a legkevésbé sem neheztel, amikor a történet végére kiderül számára, hogy tudtán kívül a férj átverésére használták, s mindössze egyetlen éjszakára tartottak igényt a közreműködésére.) Azért persze a másik szórakoztatása nem is elsődleges szempont; önzetlen megosztásról vagy bármifajta valódi kölcsönösségről szó sincs: a másik mindig egy érdekes, izgalmas szerepet alakító kellék, díszlet – eszköz (még véletlenül sem öncél).⁸ Figyelemreméltó, amikor főhősünk elismeri, hogy miután Mme de T*** másodszer is felhívja figyelmét társalgásuk során a kastélyban rejtőző titkos budoárra, „már nem Madame de T***-re vágytam, hanem arra a szobácskára” – a kíváncsiság és a vágyak célpontja mindig valamilyen érdekes vagy izgató „tárgy”, soha nem „személy”.

Mindenesetre ez még nem a *Veszedelemes viszonyok* – s különösen nem Sade márki regényeinek – sötét (vagy ha tetszik, vakítóan éles fényben megmutatott) világa. E hölgyek kétségkívül dominálnak, képesek okosan és hatásosan mozgatni a szálakat, de úgy tűnik, nem akarnak senkit tönkretenni csak azért, mert megtehetnék. Még semmi sem véresen és tragikusan komoly, inkább játékos. Valamiféle hallatlan könnyedség és áttetszőség jellemzi ezt az éjszakát. A lét nagyon jól viselhető könnyűsége. Ha zenei párhuzamot keresünk, e mese sokkal inkább a *Così fan tutte* fényeihez, mint a *Don Giovanni* sötétségéhez áll közel. Jean Starobinski írja az előbbi Mozart-opera librettójáról: „a jelen pillanat, bármily hazug legyen is, felülkerekedik a fogadalmak emlékéen és a könnyekkel teli búcsún. [...] A szerelem az a múltó pillanathoz kötődő izgalom, az a jövő és múlt nélküli szédület, mely a rokokó korszakának állandó élménye. Az előnyben részesített szerető mindig az, aki sze-

⁷ Denis Diderot: *A fecsegő csecsebecsék. Az apáca*, Katona Tamás, Máthé Klára (ford.), Európa, Budapest, 1984. 106.

⁸ A legtöbb, ami ebből kihozható, az egyfajta üzleti megfontoláson alapuló kölcsönösség: tisztán ez jellemzi majd Sade márki libertinusainak egymás közötti (nem az áldozataikkal való) viszonyait. Ez a már korábban is felismert és propagált kölcsönös „jószerzőlatiság”, úgy tűnik, kimondatlanul működik mesénk főszereplői között is: „Az önzésem vitt rá mindenre: azért tettem, mert a boldogságomat abban találtam meg, hogy hozzájárulok a Maga boldogságához, és ugyanezért csak akkor tesz majd tökéletesen boldoggá engem, amikor önzése az én boldogságomban találja meg saját kielégülését.” (*A filozófus Teréz*, id. kiad., 230–231.)

rencsére éppen ott van.”⁹ Mindez Denon meséjére is állni látszik; azzal a különbséggel, hogy „a melankólia fátyla”, amelyet a genfi eszmetörténész Mozart operájában azért mégiscsak felfedez,¹⁰ itt még nem vehető észre a végkicsengésben sem.

A mű egyes kommentátorai, akik a történetet utópikusnak látják a holnap, tehát a társadalmi, erkölcsi és lélektani valóság vonatkozásai nélkül, azon töprengnek, mi történhet aztán másnap?¹¹ Kundera például továbbírja egy kicsit a mesét: nála az ifjú „lovag” eltűnődik, hogy vajon neveltségessé vált-e az eljátszott szerepe miatt, végül abban marad magával, hogy egy megismételhetetlen és „gyönyörű éjszakája volt”. Amivel azonban eldicselkednie sem szabad, s aminek hatása szomorú visszavonhatatlansággal enyészik el: hazafelé a hintóban ringatózva „igyekszik minél közelebb maradni az éjszakához, mely kérlelhetetlenül feloldódik a napvilágban.”¹² Louis Malle 1958-as mozija, *A szeretők* (*Les amants*) sokat merített Vivant Denon meséjéből, bár még nagyon laza értelemben sem tekinthető pusztá adaptációjának. Mégis érdekes összevetésre adhat alkalmat, hogy a filmben „a szépséges éj” utáni reggel a hölgy beül frissen szerzett (foglalkozását tekintve régész) szeretője rozoga kis Citroënjébe, s elhagyja vele férje kastélyát, ahol a szabados életvitelű párizsi barátnéja mellett a „hivatalos” szeretője is vendégeskedik; s bár láthatólag komoly kétségek közepette, mégis teljes régi életét maga mögött hagyva újat látszik kezdeni az ifjúval. Nos, ez a végkifejlet, ha lehet, valószínűtlenebb, mint a közel két évszázaddal korábbi befejezés könnyed következmény nélkülisége (de legalábbis a „mi lesz másnap?” kérdése nem kevésbé sürgetően vetődik fel a nézőben a „vége” felirat után). Végül is egy mesét olvasunk, amelynek nem feltétlenül kell minden elemében valószerűnek lennie. A (*faury*-) *tale*, a *Fabel*, a *conte* és különösen a *conte moral* korabeli népszerű műfajainak bemutatása kiterjedt és bonyolult történeti és poétikai fejtegetéseket igényelne, Addisontól, La Motte-on át Lessingig sokakat lehetne idézni, de a műfaj méltóságának érzékeltetéséhez talán most elegendő egy idézet ifj. Crébillontól: „Csak az igazán felvilágosult elmék, akik felette állnak minden előítéletnek, és tudják, mekkora úr tátong a tudományok mélyén, csak ők tudják, mennyire hasznosak [a mesék] a társadalomnak, és milyen nagy tisztelettel, sőt hódolattal tartozunk azoknak, akiknek a tehetségéből futja arra, hogy ilyen műveket alkossanak, és szellemük elég önálló, hogy mesélésre adják a fejüket, annak ellenére, hogy a gögös és tudatlan emberek léhának tartják ezt a műfajt.”¹³ Igaz, még ifj. Crébillon is fontosnak tartja a meséből kiolvasható „fontos tanulságokat”, de Vivant Denonnál már ezt is hiába keresnénk: nem csak a holnap következményei, de a tanulságok is beismerten hiányoznak: *conte amoral*, akár ezt is írhatta volna a cím alá a sima *conte* helyett.

A szöveg későbbi, 1812-es változatában mindjárt az első mondatok szinte a szánkba rágják, hogy a történetet elmesélő főhős csak húszéves és nagyon naiv – ahogy az érett asszony és a tapasztalatlan ifjú közti liaison jól ismert kliséjéhez ez kell –, és kiléte is tökéletesen homályban marad.¹⁴ Az 1777-es első megjelenéskor azonban még huszonöt éves,

⁹ Jean Starobinski: *1789, az értelem jelképei*, Lőrinszky Ildikó (ford.), Európa, Budapest, 2006. 33.

¹⁰ Megjegyzendő, hogy a *Così fan tutte* melankóliáját szokás hangsúlyosabbnak is látni, mint Starobinski.

¹¹ Vö. Catherine Cusset: *No Tomorrow. The Ethics of Pleasure in the French Enlightenment*. University Press of Virginia, Charlottesville, London, 1999. 145–146.

¹² Milan Kundera: *Lassúság*, Vargyas Zoltán (ford.), Európa, Budapest, 1996. 113. és 116.

¹³ Crébillon, i. m., 5.

¹⁴ „Örültem szerettem *** grófnét; húszéves voltam, és tapasztalatlan; megcsalt, rossz néven vettem, faképnél hagyott. Tapasztalatlan lévén bántódtam utána; megbocsátott húszéves fejemnek: és minthogy húszéves voltam és tapasztalatlan, és folyton csaltak ugyan, de nem hagytak el végleg, azt hittem, én vagyok a leghöbbsen imádott szerető, vagyis a legboldogabb férfi.” Ezekkel a zaklatott mondatokkal indul az 1812-es változat. (Saját fordításában idézi: Kovács Ilona, i. m., 84.)

s ugyan kezdő, de már távolról sem tűnik teljesen tapasztalatlanak¹⁵ (érettségére a történet elmesélésében gyakran előbukkanó, finom, távolságtartó irónia is utal), s még neve is van: Damonnak hívják. Nyilvánvalóan sok korabeli olvasóban is felrémlött a két ifjú püthagóreus, Damon és Phintias *barátságának* klasszikus története, amelyet mi már inkább Schiller 1799-es balladájából ismerünk.¹⁶ Schillernél nem Phintias, hanem Damon az, akit halára ítélt a zsarnok az ellene megkísérelt merénylet miatt, majd őt engedi el a városból a kivégzése előtt családi ügyeit intézni, amíg – e balladában meg nem nevezett – barátja helyettesíti; s végül neki sikerül nagy nehézségek árán az utolsó pillanatban visszatérnie a vesztőhelyre, hogy kiválthassa kezését. A német költő arra használja fel a történetet, amire hagyományosan szokás: az akár az életünk feláldozása árán is vállalt, igaz baráti hűség legnemesebb erényének példázatára. „Hosszan kerestem e kaland erkölcsi tanulságát, és... szemernyit sem találtam benne” – így az utolsó mondat Vivant Denonnál. Ez a (tan)mese persze már nem az Arisztotelésztől és Cicerótól kezdődően hatalmas filozófiai hagyománnyal rendelkező – erkölcsi barátságról, hanem az erkölcsi elvektől „elszabaduló”, libertinus szerelmi viszonyról szól. Tétje már nem a halál, hanem az (amúgy attól alig jobb) nevenségessé válás. A libertinus szerelmekben nem jönnek létre tartósabb érzelmi kötődések sem, hiszen a résztvevők tudatosan törekednek arra, hogy ez meg ne történhessen.¹⁷ Sajátos irónia lehet abban, hogy egy explicite *amorális* történetben Damonnak hívják a főszereplőt; mintha Vivant Denon szándékosan játszana rá a (klasszikus) erkölcsi barátság és a frivol (rokokó) szerelem közti feszültségre.

A két szürakuzai barát történetének olyan változata is van, amelyben a zsarnok – szándékosan nem írom ide a nevét – csak próbára akarja tenni őket, kíváncsi arra, valóban létezik-e a püthagóreusok által sokat magasztalt barátság, ezért csak *színleg* ítéli halálra Phintiast, akit Damon vár túszként – a történet vége ugyanaz. Mindenesetre Vivant Denon Damonja szintén egy „konspiráció” részese – áldozatnak azért nem nevezném –, hiszen nem tud arról, hogy mire is használja fel őt Mme de T*** és hivatalos szeretője, a márki, és az este, az éjszaka, majd a reggel folyamán szükségessé váló szerepek eljátszása kétségkívül próbatételnek is felfogható. Igaz, a (szerelmi) hűség próbáját elbukja – mindketten elbukják. Ugyanakkor nagyon is kiállja a „libertinus próbát”: hiszen az asszonyt a pillanat igényei szerint elszórakoztatja, a férjének a gyanúját sikeresen magára tereli, a márkít is diszkrétan meghagyja abbéli tévhitében, hogy kizárólag a férj félrevezetésére korlátozódott az ő működése ezen az éjszakán, továbbá nyilvánvalóan saját szeretőjét, a grófnőt sem fogja tájékoztatni arról, barátnéjának milyen ellenállhatatlan a csábereje. Finom és hajlékony szerepjáték, örömszerzés és diszkréción – Damon a libertinus elvárásoknak tökéletesen megfelelt: „A titoktartás [*discretion*] a legkedvesebb erényem: sok boldog pillanatért tartozunk neki” – mondja bölcse, s ezzel éppen megfordítja La Rochefoucauld előző századból származó 429-es maximájának sorrendjét: „Egy nő, aki szeret, a

¹⁵ Emlékezzünk csak a *Pamla*g egyik hősére, Nászre, aki így vall Zulejkának: „Tíz éve forgok a társaságban, huszonöt éves vagyok, és maga a harmincharmadik szépség, akit szabályosan meghódítottam.” S azért „csak” ennyit, szabadkozik, mert ő soha nem vált igazán divatos szeretővé... (Crébillon, i. m., 173.)

¹⁶ Friedrich Schiller: „A kezesség”, Kálnoky László (ford.), in: *Versei*, Európa, Budapest, 1977. 240–245.

¹⁷ S ha ennek ellenére mégis megtörténik, akkor az könnyen tragikus következményekkel járhat: gondoljunk csak Valmont vikomtra, aki végül mégis beleszeret Tourvelnébe. Kovács Ilona írja: a libertinus szerelemben „[t]ilos minden szenvedély, ezért más szempontból viszont kötelező a gyorsaság a csábításban és a szakításban egyaránt, mert az idő óhatatlanul kialakítja a kötődést, és Valmont–Tourvel átalakul Saint-Preux–Julie párossá, hogy a halálba fusson ki a szerelmi szenvedély.” (Kovács Ilona: *Dilettánsok az irodalomban. Sade márki, Casanova et al*, Attraktor, Máriabesenyő, Gödöllő, 2004. 191.)

legapróbb hűtlenségnél is könnyebben bocsátja meg akár a legnagyobb tapintatlanságot [*indiscrétions*].”¹⁸ Nos, Vivant Denon és kortársai számára – legyenek akár nők, akár férfiak – már a tapintatlanság a főbenjáró bűn. Mindenesetre e történet a klasszikus párdarabjához hasonlóan példaértékű, csak immár nem az önfeláldozó hűség, hanem a gyönyörhöz juttató diszkrétció a legfőbb érték: nem a *tettben* megmutatkozó erkölcsi, hanem a tapintatosan kifinomult *viselkedés* által lehetővé tett frivol esztétikai. Nem a morális tanulság az érdekes, hanem a gyönyör csak itt és most megélhető teljessége.

A konvencióktól való elszakadásban megélt könnyűség, a pillanatban sűrűsödő gyönyör súlyos áron vásárolható meg: s most nem is az esetleges következményekre gondolok, a lebukás kockázatára, a botrány kitörésére – amelynek végzetes voltát olyan megrázóan mutatja be a *Veszedelmes viszonyok*. A személyiség az, ami elvész vagy legalábbis eltűnik – a barátság imént megidézett, s ekkoriban jelentőségét veszítő *klasszikus* fogalma korábban éppen az erkölcsi értelemben felfogott, legmagasabb rendű emberivel függött össze, hiszen azt a kapcsolatot jelentette, amely felette állhat minden természeti hajlammal, vágyakkal, amely szabad választás eredménye (szemben, mondjuk, a családon belüli kötődésekkel). Ráadásul, írja e hagyomány kontextusában C. S. Lewis, „az ember leginkább a barátságban mutatkozik meg mint egyén”.¹⁹ A klasszikus jellem-barátság helyett már a 17. század végétől egyre inkább az intím-szentimentális, kvázi-szerelmi barátság válik példaértékűvé, amely aztán Rousseau testvériség-fogalmában még nagyobb jelentőségre tesz szert. A szentimentális barátságban az érzelmek találkozása és felfokozódása felülírja a racionális és szabad döntés nagyszerűségét, a szép érzés a magasztos vagy hősi tettet.²⁰ Denon meséje pedig már inkább a „libertinus cinkosságról” szól, amely a pillanat gyönyöréért egyesít, s nem számol semmi mással sem előtte, sem utána: csak mindehhez mindvégig maskarában kell lenni. Ez a viszony nem erkölcsi természetű, nem is érzelmesen kötődő, hanem egy szükségképp gyorsan kipukkadó érzéki-esztétikai buborék. Ugyanakkor kétségtelenül szorosan összefügg a szellemi szabadsággal. Felszabadít egyrészt a hagyományos erkölcsi és társadalmi normák alól (mint hűség és igazmondás), másrészt a szenvedélyes szerelem zsarnoksága alól (gondoljunk csak szegény Des Grieux lovag passiójára Prévost abbé *Manon Lescaut*-jából). Azonban a szerepek elnyelik a játszó személyét: mindig és mindenki be- és felcserélhető ebben a világban. Sőt valahogy még az álarcok alatt sem személyek rejtőznek, inkább csak típusok, ezért is lehet ekkora a cse-reszabatosság. Az egyes szám első személy ellenére a történetét mesélő Damon nem válik valóságos személlyé.

A vágyott és mindennél fontosabb pillanat persze sűríteni akarja az életet, a létezést, valami egyszerre megélhető érzéki totalitást kínálni, amihez felhasználnak *eszközként* érzelmi és szellemi tartalmakat is – csak ebben éppen az nem bontakozhat ki, az nem mutathatja meg magát, *aki* részese az élménynek. Az időbeli kibomlás mind a barátságnak,

¹⁸ François de La Rochefoucauld: *Maximák*, Szávai János (ford.), Helikon, 1990. 113.

¹⁹ C. S. Lewis: *A szerelem négy arca*, Orzóy Ágnes (ford.), Harmat, Budapest, 2007. 78.

²⁰ Ahogy már Dominique Bouhours-nál olvassuk 1671-ben: „Ahhoz tehát, hogy beszélgetéseink mindig új örömeket tartogassanak számunkra, amint azt mi ketten valóban nap mint nap tapasztaljuk, úgy tetszik, elengedhetetlenül szükséges, hogy barátságunk erősebb legyen, mint a közönséges barátságok, mert hisz ez a barátság, bármilyen erényes is, ugyanúgy hat ránk, ahogy másokra a szerelem.” (Dominique Bouhours: „A tudom is én kicsoda”, Harkányi András (ford.), *Laokoön*, 1. [2001], <http://laokoön.c3.hu>) Figyelemreméltó, hogy Lord Shaftesburynek 1709-ben már kifejezetten érvelnie kell a klasszikus barátság (mint „magánbarátság”) mellett. „Ilyen [magán]barátság volt a két (...) zsidó hős között [ti. Dávid és Jónátán között], akiknek szeretete és gyengédsége »csodásabb volt [...] a nők szerelménél«. [2 Sámuel 1,26].” (Lord Shaftesbury: *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*, Harkányi András [ford.], Atlantisz, Budapest, 2008. 97.)

mind a tartósabb kötődést jelentő szerelemnek elengedhetetlen feltétele. Az emlékezés állhat ellent a bármennyire is teljes, mégis gyorsan múló pillanatok tűnékenységének. Kundera azt írja, hogy Mme de T*** „az éjszaka lelassításával, egymástól független részekre való osztásával csodálatos kis építményt varázsolt a rendelkezésükre álló kevéske időből, formát adott neki. Az idő formába öntése nemcsak a szépség, hanem az emlékezés igényéről is tanúskodik.”²¹ S valóban, már az első ölelések után ezt olvassuk: „Soha nem feledjük el e kerti lakot, nem igaz?” (Pedig a budoár még hátravan!) Az éjszaka megkomponálásának, művészi elrendezésének bizonyosan a felejtés lelassítása lehet az egyik funkciója.

A libertinus alany maskarája és álarca ugyanakkor fontos izgalmi forrás. A titokzatoság, rejtőzködés és érzéki csábítás szoros összefüggése nagyon világosan kivethető ebből a meséből is. Damon egy szóval sem említi, hogy Mme de T*** szép lenne vagy csinos, hogy szabályosak lennének a vonásai vagy tökéletes volna az alakja stb. Bizonyára egyik sem volna igaz. A hölgy lényéből mindenesetre elevenség, kellem, báj árad, amelyet a 17. század utolsó harmadától divatosan tudom-is-én-micsodának (*je-ne-sais-quoi*) hívnak. Pierre Carlet de Chamblain de Marivaux 1734-es *Le cabinet du philosophe* című esszéje második levelének végén a szépség és a tudom-is-én-micsoda figyelemreméltó összehasonlítását találjuk. A népszerű komédiák és libertinus regények szerzője itt elmesél egy tanulságos történetet valakiről, aki meglátogatott két kertet: az egyik csodálatos és ragyogó, a másik derűs és kellemes volt.²² Ez az allegorizáló összevetés a szépséggel szembeállított és annál többre értékelt bájról (*charme*) szól. A szépség istennője ugyan tökéletes, s tökéletességében lenyűgöző, de változatlan, üres – és néma. Csak a látásnak nyújt örömet, csodálói egyetlen gesztusára sem képes reagálni, ezért aztán elunható. A szépség „semmit sem mond a léleknek [*esprit*]”, nem képes tartósan érzelmeket kelteni. Ezzel szemben Madame de T*** cseveg, duruzsol, sóhajt, minden rezdülésre reagál, állandó mozgásban van. „[A]zt kívánni, hogy a szellem [*esprit*] egy szép arcon mutakozzék meg, annyi, mintha varázsa megtörését kívánnád; a szellem hozzáadhat valamit a még meg nem formált vonásokhoz, de tönkretenné a tökéleteseket [*parfaits*]”. Madame de T*** szellemének élénksége nem csak az éjszaka megrendezésében, hanem feltehetően szabálytalan vonásaiban is tükröződik. A tudom-is-én-micsoda kertjében a gráciák végtelen sokfélesége lep meg, folytatja Marivaux, az állandó változás, a tűnékenység és a szinte észrevehetetlen finomság. Inkább rendezetlenség honol itt, mégis „a világ legjobb ízlésére valló [*meilleur goût du monde*] és bájos benyomást [*effet charmant*] keltő rendezetlenség”. Ezt a rejtelmes bájt szüntelenül keressük, maga a keresés azonban nagyon kellemes, s más nem is lehet a célunk, hiszen a tudom-is-én-micsodát sem közvetlenül látni, sem megragadni, sem meghatározni nem lehet. Hallat magáról. Valamilyen titokzatos hangként szól a kertben ámuldozókhöz: „amikor meglátnak, megéreznek [*sent*] – mondja –, de nem tudnak megfejtani”. Mme de T***-ról csak az biztos, hogy mesterien játszik, s ezáltal és eközben bűvös fátylat sző maga köre szavakból, érzetektől, hangulatokból, érintésekből, szagokból és látványokból. Ezzel sikerül is valami semmivel össze nem hasonlíthatót és megismételhetetlent ígérnie ifjú hősünknek, aki így áradozik: „társam a szememben éppoly elbűvölő [*charmante*], mint Pszükhé, sőt önfeledtségében még elragadóbbnak tűnt.”²³

²¹ Kundera, i. m., 31–32.

²² A filozófiai levél e részlete magyarul is olvasható: „A szépség kertjei”, Fázsy Anikó (ford.), in: *A rokokó*, Baróti Dezső (ford.), Gondolat, Budapest, 1986. 179–186. Ebből a fordításból származnak a következő idézetek.

²³ A budoár-jelenet előtti készülődés alkalmával Damon sokatmondóan fogalmaz: „Mme de T***-t szebbnek láttam, mint valaha.” Majd rögvést a hölgy fáradtsága, bágyadtsága, valamint a sajátos megvilágítás által kiemelt vonásairól beszél, amelyek minden eddiginél „csábítóbbnak” mutatták.

A folyamatos színpadi létezésre természetesen maguk is reflektálnak, sőt kiaknázzák az ebben rejlő többszörös csavarokat. Igazán nyakatekert, s persze mulatságos, ahogy a mese végén főhős-narrátorunk az újsütetű egyéjszakás szerető szerepében társalog a hivatalos szerető szerepében tetszelgő márkival arról a szerepről, amelyet hősiüknek kellett eljátszania az előző este a férj (szerepében fellépő férfiú) megtévesztésére, miközben valójában az ő szerepe inkább a ház asszonyának (aki mind a feleség, mind a szerető, mind a szerelemistennő jelmezében megmutatkozott) teljes körű elszórákoztatása volt egészen virradatig – az igazi Marivaux-féle szellemesség (*marivaudage*) forrása, hogy hősiük márkinak adott válasza érthetők mind a két szerepből. A személyiség tehát soha nem nyilvánulhat meg közvetlenül tettekben és szavakban, de valahogy még a viselkedés stílusában vagy a fellépésben sem, hiszen mindig a tökéletes alkalmazkodásra tör, a mindenkori helyzethez idomul. Mme de T*** is visszahúzódik, nem „adja ki magát”, ha hihetünk a márk beszámolójának, akkor még a legintimebb helyzetekben sem oldódik fel teljesen. A maszkok levakarhatatlanul ráakódtak. Az a jellemzés, amelyet grófnő barátnéjáról mond, nyilvánvalóan rá is igaz: „Ami mástól álnokság lenne, tőle vidám csíny csupán. A hűtlenség az ész erőfeszítésének, az illemért hozott áldozatnak tűnik. Soha nem önzetlen, mindig kedves, ritkán gyengéd és sohasem őszinte; jelleme szerint könnyűvérű, megfontolásból álszemérmes, heves, óvatos, fortélyos, meggondolatlan, érzékeny, művelt, kacér és filozófus. Próteuszként változtatja alakját, modorát tekintve egy Grácia; magához vonz, de elérhetetlen marad.”

Mme de T*** annyira rejtve marad előttünk, hogy még azt sem tudjuk, valójában milyen vérmérsékletű szerető. Nem kizárt, hogy ifj. Crébillon Zulejkájához hasonlóan elég hűvös természetű, így a kastély megannyi izgató kelléke és díszítménye nem pusztán a férj hanyatló potenciájára utalhat (amit szóvá tesznek), hanem az úrnő fadságára is. Állandó szeretője, a márk egyenesen „egy darab márványhoz” hasonlítja, s kétségtelen, e finom hölgynek láthatólag nagy szüksége van mind a kaland izgalmára, mind a kerti lak regényességére, mind a budoár kivételesen ingerlő közegére. Damon beszámolójából sem derül ki egyértelműen, az érzékiség milyen hőfokáig jutott hőlgye az együtt töltött édes órák során. Ha szenvedélyes volt érzéki értelemben is, akkor az csak egy poén, amikor a márk gyanútlanul felemlegeti szeretője eme (ez esetben állítólagos) hibáját Damonnak, aki éppen az imént tapasztalta annak ellenkezőjét. Azonban nem biztos, hogy alaptalan az érzéki visszafogottságra, *horribile dictu* frigiditásra gondolnunk. Mme de T*** csábító-csigázó művészete ugyanis működtethető úgy is, hogy érzékei szexuális értelemben tompák maradnak, a kaland úgy is szerezhethet neki éppen elég szórakozást és élvezetet. Az érzékileg visszafogott Zulejka, aki persze ettől még igazi szabados társasági hölgy, elmondja, micsoda élvezet számára például egy szerelmi vallomás meghallgatása: a férfiak „nem ismerik azt az örömet, amelyet a gyöngéd, elbűvölő vallomás okoz! [...] elébe sietünk [a hódoló] szavainak, halkán ismételtetjük őket, a szívünkbe vessük mind-egyiket [...], eltúlozzuk, amit mond, hozzáadjuk az ő szerelméhez a miénket [...], nincs ennél édesebb gyönyörűség és látvány.”²⁴ Könnyen lehet, hogy Mme de T*** esetében is ilyen, szexualitás nélküli érzékiségről van szó. Zulejkát az epekedő vallomás meghallgatása, a hódoló látványa, a helyzet feszültsége és pikantériája stimulálja és gyönyörködteti. Ráadásul ez bizonyosan finomabbnak, művészibbnak, cizellaltabbnak tekinthető, mint az érzékek ösztönös örömei. Mme de T*** gyönyörűséget lelhetett az éjszaka finom játszmáiban, Damon elkápráztatásában és elragadtató tételében, mindebben megtapasztalhatta női ellenállhatatlanságát, báját és erejét, kiteljesíthette libertinus művészetét – miközben a szexuális gyönyör csak sokadlagos szerepet játszott, ha egyáltalán.

Mindebből úgy tűnik, nem egyszerűen arról van szó, hogy ez a sok finomkodás, tiszt-

²⁴ Crébillon, i. m., 180–81.

teletkőr, kedélyes-szellemes társalgás stb. *valójában* a vágy elkendőzésére szolgálna, és az annak beteljesülését jelentő testi gyönyör spannolására. Mintha csak arra menne ki a játék, hogy végre valahára letépjék a gazdagon szőtt fátylat, s úgymond a „lényegre térjenek”. Kétségtelen, úgy is érdekes elgondolni, hogy a testi vágy tör utat magának az illem és a konvenciók sűrűjében, s ezenközben sajátos manőverekre veszi rá az epekedőket, akik a késleltetés miatt egyre emésztőbben vágyakoznak.²⁵ De talán itt többről vagy legalább többről is van szó: a „lényeg” nem egyszerűen a *testi* vágy vagy kielégülésének gyönyöre. Számos, a mesékben fellobbanó vágy eleve ezekben a társas játszókban konstruálódik, azokból nem szakítható ki, nem hántható le róla a sok műviség valamiféle sallangként. Ezért is szerencsésebb az „esztétikai” jelzőt használni ebben az összefüggésben, mintsem csak magában az „erotikust”, pláne a „szexuálist”. Kundera jegyzi meg: „Nem azért társalognak, hogy kitöltsék az időt, hanem éppenséggel a társalgás szervezi, kormányozza az időt...” „Minden meg van rendezve, minden csinált, mesterséges, minden csak színjáték [...], minden művészet; jelen esetben a csigázás művészete...”²⁶ A vágy ebben a csigázásban jön létre és mutatkozik meg mindig másként. E társalgó-csigázó művészetnek az éppen az adott pillanatban és helyzetben felhasznált fogásai és kellei határozzák meg a vágy minőségét és gazdagságát, ettől lesz beteljesülése is egyszeri és megismételhetetlen. Hogy mennyire fontos a vágyak megcsinált, kidolgozott, művészi volta, azt jól mutatja, hogy amikor a kerti lakban először fonódik össze testileg a párocska, azaz elragadja őket az „érzékiség mámore [l'ivresse de nos sens]”, azt elhamarkodottságként, végső soron kudarcként élük meg: „Éreztük, hogy hibáztunk. Újra kezdtük hát, hogy bepótoljuk, amit elszalasztottunk, immár sokkal alaposabban. Túlon túl hevesek voltunk, és nem figyeltünk a finomságokra. Egyből a gyönyörre törtünk, és elvétettük az azt megelőző finomabb élvezeteket. Egy letépett masni, egy elszakított csipke: a kéj mindenütt otthagya nyomát, és a bálvány egykettőre hasonlóná válik az áldozathoz.”

A történet csúcspontjához közeledve főhőseink belépnek a titkos budoárba, amelynek fala tükrökkel van borítva, s ezekben minden megsokszorozódik (a kerti lakban még csak elképzelték a szemközi szigetecskére a számtalan szerelmespárt, itt már közvetlenül látják is önmaguk megsokszorozódásában). A libertinusok valahogy a mennyiség bűvöletében élnek: sok szerető, sok szerep, sok kellék, egyszerre sok és sokféle inger, s persze számtalan csábítás, hódítás és aktus. Ifj. Crébillon felkapott szerető hírében álló Mazulhimjéről például azt tudjuk meg, hogy „talán ezernél több olyan nő lehet”, aki nem állt neki ellent;²⁷ a Regiszter-ária szerint Don Giovanninak is ezerhárom szeretője volt csak Spanyolhonban; Sade márki *Szodoma százhusz napja* című, nagyobb részt vázlatban maradt műve²⁸ sem más, mint a különféle erotikus, perverz és bestiális passziók egy akkurátus könyvelő precizitásával elkészített irdatlan leltára; Restif de la Bretonne pedig már a teljes képtelenségig feszített nagyzolási mániáról tesz tanúbizonyságot az egységnyi idő alatt lezavarható *coitusok* számát és az azok alkalmával elfolyó testnedvek térfogatát illetően, nem is beszélve a hímtagok dimenzióiról.²⁹ Denon meséjében is tobzódunk az érzéki-esztétikai tapasztalatokban: az operaházból indulunk, a hallás rokokó birodalmából, a

²⁵ Ahogy pl. Paz gondolja: „Az erotika szexuális, de a szexualitás nem erotika. Az erotika nem a szexualitás egyszerű utánzása, hanem a metaforája.” (Octavio Paz: *Az erotikus túlpart: Sade*, Szőnyi Ferenc [ford.], Európa, Budapest, 2002. 25.)

²⁶ Kundera, i. m., 27. és 30.

²⁷ Crébillon, i. m., 163. Ami annál pikánsabb, minthogy Mazulhim potencia-gondokkal küzd; a művet kulcsregényként olvasó kortársak e sikeres, ámbár könnyűfegyverzetű hódító alakjában Richelieu herceget vélték felfedezni. (Vö. Kovács Ilona utószava, Crébillon, i. m., 219.)

²⁸ [Donatien-Alphonse-François] Marquise de Sade: *Szodoma százhusz napja*, Vargyas Zoltán (ford.), Athenaeum 2000, Budapest, 2001.

²⁹ Restif de la Bretonne: *Anti-Justine*, Adamik Lajos (ford.), Lazi, Szeged, 2002.

díszes hintó gyönyörűséges tájakon, a festői látvány birodalmán, áthaladva rázza egyre összébb hőseinket, aztán megszemléljük velük a kastély luxusát, a kerti lak finom egzotikumát, s végül a tükrökkel, lámpákkal, illatosítókkal, buja díszítményekkel és forgószínpaddal felszerelt budoárt, hogy annak párnákkal bélelt, sötét és csendes barlangjában a tiszta érintés birodalmába érkezzünk. Ezt a teljes érzéki belefeledkezést aztán a hajnal és a reggel leírásának könnyed szellemessége oldja vissza a napvilágba. „Az udvar XIV. Lajos halála után mintegy harminc évig szinte kizárólag választékos, meghitt szobabelsőök díszítésére használta a művészeteket” – írja remek könyvében Hugh Honour. A grandiózus nyilvános terekben megmutakozó, hatalmi reprezentációt szolgáló barokkot a meghittség, az intimitás, az elzárkózó magánszféra rokokó művészete váltja fel. Az ékszerdobozra emlékeztető palotácskák, a rejtett lugasokat és eldugott kis építményeket rejtő kertek, s talán mindenekelőtt a nyilvánosság szeme elől diszkréten elrejtett budoárok ennek a művészetnek (amelyben „a festészet, szobrászat és építészet bonyolult összefonódása” a tetőpontjára ér) a legjellemzőbb formái – ezek mind fontos szerepet kapnak Vivant Denon meséjében. Ezek a helyek képviselik azt, amit Honour plasztikusan így jellemez: a „szerelmeskedő istenek és istennők rokokó Olümposza, és ama múlhatatlan mezei ünnepség [...], ahol az aranyifjúság enyelgett az örökké tartó, lankatag délutánban”.³⁰

Damon tehát végül belép a budoárba: „Megdöbentem, ámulatba estem; nem tudtam, mi történik velem, és teljes komolysággal hinni kezdtem a varázslatban. Az ajtó bezárult és többé nem tudtam kivenni, honnan is léptem be. Nem láttam mást, mint egy vég nélküli légies ligetet, amelyet, úgy tetszett, nem emelt és nem is támasztott alá semmi sem...” – egy a kíváncsi tekintetek elől tökéletesen elzárt, elbűvölő világba érkezett. E jelenet párhuzamba állítható ama híressel, amelyben Saint-Preux lép be esti sétára Júlia (és férje, Wolmar) kertjébe.³¹ Vélhetőleg Vivant Denon erre is szándékosan játszik rá. „Amint beléptem, s Wolmar betette maga után az ajtót: visszapillantottam, hogy megjegyzzem magamnak, melyik oldalon jöttünk be, de alig tettem pár lépést, beljebb már nem voltam képes többé magamat kiismerni [...], és ily rögtönösen e kellemes kis helyre jutva az ember hajlandó hinni, hogy legalábbis az égből cseppent alá. [...] Egészen el voltam bűvölve. Azt hittem, hogy a világ legvadabb helyén vagyok, melyet ember még soha nem tapodott, éktelen zajával fel nem vert.”³² Persze erről az érintetlen természetéről hamarosan kiderül, hogy mennyi munka, tervezés, trükk és gondoskodás eredménye, hogy ártatlan természetessége csak látszat – igaz, elbűvölő látszat. Júlia saját „Elyseumának” nevezi ezt a kertet, Saint-Preux pedig „a világ legbájosabb helyének”, „gyönyörű kis édennek”. E bájos angolkert üde illataival, változatosan szépséges látványaival, eleven madárdalával, tekervényes ösvényeivel sétára és „szelíd merengésre” csábít; az itt eltöltött napok „megízleltetik az emberrel a jövő életet”, mondja Júlia.³³ Tökéletes, a társadalomtól és a világtól nem háborgatott helyszín „a becsületes gondolatokba való mélyedéshez”, amely „nagy megnyugvásunkra szolgál, olyanra, minőrül a gonosznak fogalma sincs. A benső megelégedést hiába, nem pótolja semmi!”³⁴ Nos, a mi mesénkben a füstölők ingerlően bódító illata, a buján titokzatos megvilágítás, a tükrök, amelyek megsokszorozzák a látványt, valamint tökéletesen egybemossák a valóságot és az illúziót, az egzotikus istenszobrok és díszítmények, valamint a látvány változásáról gondoskodó forgószínpad (ez az elem már hiányzik az 1812-es változattól) biztosítják a hely mesterséges varázsát; ezek

³⁰ Hugh Honour: *A klasszicizmus*, Várady Szabolcs (ford.), Corvina, Budapest, 1991. 14–17.

³¹ Ahogy erre a párhuzamra Catherine Cusset is utal röviden: vö. Cusset, i. m., 156.

³² Jean-Jacques Rousseau: *Júlia, a második Heloïse*, Mihákovics Árpád (ford.), Ramazetter, Pécs, 1882. 488–489. (Az idézett részleteket a mai helyesíráshoz igazítottam: Sz. E.)

³³ Uo., 497.

³⁴ Uo., 498.

teszik (Damon szavaival) „elvarázsolt természetté”. A megrendítő hatás pedig, amely a belépőt elragadja – távolról sem a túlvilági boldogság megízleléséhez vagy a merengésben meglett lelki békéhez vezet, hanem a felszabadult élvezet jelenbeli ekstázisához. Saint-Preux e kertben fellángoló tiszteletteljes és szűzies szerelme Júlia iránt szintén messze van attól a vegytiszta és totális érzékiségtől, amelybe Damon kerül szeretőjével. A szentimentális éreynesség rousseau-i ligete nagyjából olyan ironikus feszültségben van Mme de T*** (és férje!) szerelmi fészkevel, mint fentebb a hősi barátság eszménye a libertinus kapcsolattal.

A kastélyban található két fontos rokokó helyszín az esztétikai érzékiség két stációját képviseli történetünkben. A kerti lakba menet – miután Mme de T*** meggyőzte a grófnő önzéséről és rávezette hősünket, hogy nem tartozik senkinek hűséggel – Damon így fogalmaz: „az érzelem [*sentiment*] országútját követtük, olyan magasságokba, hogy lehetetlen volt előre látni, hol ér véget utunk.” Ez az érzelmes út, amely főként a „végre megértő társra találtam” (egyébként hamis) érzéseivel van kiköveve, kiszáradva az érzéki mámorhoz, majd a felcsigázott képzelet segítségével Ámor és Pszükhé szerepének és szerelmének boldog újrajátszásához vezet. Olyan örömteli állapothoz, amelyben „[m]inden pillanat új szépséget [*beauté*] tartogatott számomra.” A képzelet bájos teremtő ereje érvényesül itt: a szépségben lelt öröm és az érzelmes fellángolások együtt járnak a szerelem érzéki-erotikus gyönyöreivel, megmutatva, hogy ez a két oldal nem választható szét tisztán, folyamatosan átjárják és modulálják egymást.

A budoárba bebocsátás előtt hősünk további oktatásban részesül: gyors bevezetést kap a libertinus filozófia alapeszméibe, amelynek hatására a kötelezettségvállalás nélküli, csordultig kiélvezett gyönyörben ismeri fel a szerelem lényegét. Ekkor így sóhajt fel: „Milyen igaz, hogy csak *gépek*³⁵ vagyunk (egész belépirulok): a kifinomult érzések [*délicatesse*] helyett, amelyek az iménti jelenet előtt gyötörtek, félig-meddig máris osztottam e vakmerő elveket; fenségesnek [*sublimes*] találtam őket és úgy éreztem, hajlamaim igencsak közel ragadnak a szabadság szeretetéhez.” Tehát a kifinomultság és a szépség érzelmes esztétikája kiegészül, sőt egy bizonyos értelemben magasabb szintre lép, a fenséges elvek által lehetővé tett érzéki szabadságban, egy végső elragadtatásban, amely ismerős a 18. századi fenséges esztétikai tapasztalatának leírásaiból. Damon számára a libertinus filozófia fenséges elvei, a gyönyör kizárólagos fontosságával, az ember-gép képzetével, az ehhez tartozó szabadság-fogalommal, megint inkább csak kellékek. Hiába keresnénk ebben a mesében olyan komolyan gondolt és hirdetett doktrínát vagy krédót, mint amelyet *A filozófus Teréz*ben vagy később Sade márki különböző műveiben olvashatunk. Damon pironkodva, „félig-meddig” osztja az éppen csak megpendített libertinus elveket, pusztán azért, hogy a még meg nem tapasztalt fajtájú gyönyörben részesülhessen. Eljátszik e bizsergető eszmékkel, mielőtt (ahogy maga mondja) visszatérne a földre. Nem filozófusként, hanem „esztétaként” él. Az éjszaka három stációja minden megerőltetés nélkül meg is feleltethető a kor há-

³⁵ Nincs módomban itt részletesen kitérni az ember-gép korabeli filozófiai kérdésére, amelynek kapcsán elsősorban Julien Offray de La Mettrie nevét kell megemlíteni, aki D’Argens márkijának küldetett hat példányt *Az ember-gép* c. művéből. A márkinak tulajdonított műből idézek: „A léleknek nincs akarata: az anyag, az érzéki benyomások határozzák meg. Az értelem felvilágosít bennünket, de nem tud döntésre bírni. Az önzés, a remélt gyönyör vagy a kerülendő baj határozzák meg minden döntésünket.” (*A filozófus Teréz*, id. kiad., 246.) Mesénkben a „test saját logikája, amely bizonyos pillanatokban erősebb minden okoskodásnál és múltbéli emléknél”, már az egymást előhívó csókokban megnyilvánul a parkban (vö. Cusset, i. m., 149.), hogy aztán egyre erőteljesebben érvényesüljön. Mégse felejtjük el, hogy a gépként elgondolt ember maga is intellektuális konstrukció, és — egyáltalán nem véletlenül — szellemileg eléggé izgató; azaz nem biztos, hogy közelebb áll a valósághoz az, amikor gépnek gondoljuk el magunkat, mint amikor Ámor-nak képzeljük Pszükhének karjaiban.

rom közismert esztétikai kategóriájának:³⁶ a parkbéli enyelgés kíváncsiságot és kellemes izgalmat keltő élménye az *újszerű* vagy *szokatlan*, a pavilon érzei-érzelmes egymásra találása a *szép*, a budoár érzei és szellemi szabadsága a *fenséges* tapasztalatára lehet példa.

A sötét barlang – amely nyilvánvalóan a vagina kiterjesztése vagy metaforája – bejáratánál „a titkok Istene” áll, aki valószínűleg Dionüszosz (bár más misztérium-isten is szóba jöhetne, pl. Mithrász). Damon elérkezett a beavatás utolsó fázisához, a végső titokhoz.³⁷ A barlang bejáratnál elragadja őket és annak mélyére sodorja egy elmés szerkezetet. Az automata szerepeltetése, amely egyértelműen rokonságban áll az ember-gép imént felvetett képzetével, azt hangsúlyozza, hogy olyan szakaszba értünk, ahol már a köznapi emberi akarat nem számít, egy minden eddiginél erősebb mechanizmus lép működésbe és végzi el a dolgát elmentmondást nem tűrően. Az automaták már az előző század óta rendkívül népszerűek, s a racionalista filozófiai hagyomány előszeretettel tekintette az emberi testet, sőt a helyesen megismerő lelket is, magától működő gépezetnek. Hagyjuk testünket automataként viselkedni! Érvényesüljenek a saját mechanikus törvényei! A ráhagyás e gesztusában értelmezhető itt a szabadság; így nincs is más dolgunk, mint elragadtatottan élvezni, mire képes ez a rafinált szerkezet.³⁸ A barlang misztériuma azon rejtett rugók ismeretébe vezethet be, amelyek testünk bonyolult gépezetét működtetik. Úgy tűnik, ebben a világban nem pusztán a másik ember válik pusztá szereplővé, kellékké, „érdekes tárggyá”, hanem saját testünk is.

Az 1777-es változatban a párocska azután még elhagyja a barlangot,³⁹ ekkor ugyanaz a gépezet átfordítja a díszleteket, s a „Kertek Istenének” szobra és temploma tárul szemük elé. Úgy gondolom, ő Priaposz lehet – Aphrodité és Dionüszosz fia (bár apaként Hermész, Zeusz vagy Pán is szóba jöhet) –, a kertek, a növények és állatok termékenységének, valamint a testi szerelemnek az istene, akit állandó erekcióban lévő, gigantikus méretű fallosszal volt szokás ábrázolni.⁴⁰ Ezzel a nőiség barlangjában bemutatott áldozat mintegy kiegyensúlyoztatik, hiszen párdarabra lel a Priaposz templomában bemutatottal (amely egyúttal Damon figyelemreméltó potenciájára is következtetni enged): ez az erőteljesen fallikus isten ugyanis, érthető módon, a férfi genitáliák védelmezője is. Ebben az utolsó szentélyben Damon már Madame de T*** teljesen egyenrangú partnereként lép elénk: véget ért a beavatása, befejeződött a nevelése, jár is neki a koszorú. A frissen beavatott azért távolról sem lett egy új Dolmancé⁴¹ – az éjszaka királynőjének reggeli búcsúszavai nagyon pontosak: „gyengédebben, kifinomultabban és érzékenyebben adom vissza” a grófnőnek.

Mіндеzzel együtt a budoárban már nagyon más a helyzet, mint a kerti lakban. A kü-

³⁶ Ld. pl. Joseph Addison: „A képzeldőerő gyönyörei”, Gárdos Bálint (ford.), *Jelenkor*, 50. (2007), 11. 1184–1209.

³⁷ A Pompejiben található Villa dei Misteri freskói, amelyek a Dionüszosz-kultusz beavatási jeleneit ábrázolják, lehetnek az ihletői az itt leírtaknak. Ezeket nem sokkal korábban tárták fel, de Vivant Denonnak már tudomása volt róluk. E véget érni nem akaró éjszaka három stációja éppígy a korabeli szabadkőműves beavatási szertartásokat is eszébe juttathatta akkori olvasóinak. (Vö. a szerkesztői jegyzetet: Dominique Vivant Denon: *Point de lendemain etc*, Jean-François Bory [szerk.], Seuil, Paris, 1993. 32.)

³⁸ Descartes óta ismert érv, hogy egy embert imitáló automata úgy különböztethető meg a valódi embertől, hogy utóbbi képes értelmesen beszélni, azaz intelligensen felismerni a végtelenül változatos élethelyzeteket, és megfelelő szavakkal reagálni. Nos, párocskánk a barlangban csak sóhajokat használnak szavak helyett. (Persze az is lehet, hogy ezt inkább a Rousseau-féle érzet-nyelvre hozott frivol példának kellene értenünk.)

³⁹ Ez a jelenet teljesen hiányzik a későbbi verzióból. A szöveg ott folytatódik, hogy Mme de T*** felhelyezi az ifjú fejére a koszorút.

⁴⁰ Priaposz egyik leghíresebb ábrázolása az a közel életnagyságú freskó, amely a Casa dei Vetti előcsarnokában látható ugyancsak Pompejiben.

⁴¹ Ld. [Donatien-Alphonse-François] de Sade márkí: *Filozófia a budoárban (A szabadosság iskolája)*, Marsall Ilona (ford.), Pallas, Budapest, 1989.

lönbség olyan, mint amikor a két kéz először egymáshoz közel, egymás mozgását utánozva, egymást szinte simogatva játszik egy lány dallamot a billentyűzet középső részén; majd a következő szakaszban távol kerülnek egymástól: a bal nagyon mély hangokat zenget öblösen, a jobb nagyon magasakkal trillázik. Ez így is együtt szól, de az összehatás teljesen más: bájos dallam ebből aligha jöhet ki. Az érzékiség legmélyebb rétegei a legfenségesebb tisztaságú filozófiai elvek elfogadásával járnak együtt: a párnákkal teli barlangocska buja sötétsége és az ész világossága vibrál ebben a sajátos összjátékban. Ez a hangzás már – dacára az este és az éjszaka kedélyes könnyedségének – Sade márki borzongató kísérleteit előlegezi. „Halandó voltam még [...], de Maga istenné változtatott.” – mondja Damon Aphrodité földi helytartójának; az emberi törvények és szokások, a hagyományos kapcsolatok és érzelmek itt érvényüket veszítik: nem is járunk már olyan messze a sillingi várkastélytól.

Legvégül néhány szó a korábbi magyar fordításokról. Balzac szerint e mese (amelyet „furcsamód Dorat-nak tulajdonítanak”) „a múlt század erkölcsének bájos [*délicieuse*] rajzát nyújtja”, s beveszi a szöveg 1812-es változatának jelentős részét – helyenként belejavitgatva és persze éppen a legerotikusabb jeleneteket kihagyva – *A házasság fiziológiája* című művébe, amely így az *Emberi színjáték* X. kötetében olvasható Somogyi Pál László fordításában.⁴² E fordítás egyes részletei apróbb pontatlanságokkal később megjelentek immáron Vivant Denon neve alatt *A rokokó* című gyűjteményben (bár e kötetben valamireért végig „Delon” szerepel).⁴³ Továbbá olvashatjuk még a későbbi változat néhány passzusát magyarul Kundera *Lassúságában* vagy Kovács Ilona fent hivatkozott, 2007-es tanulmányában is. Az 1777-es, eredeti szöveg – legjobb tudomásom szerint – itt jelent meg először magyarul.

⁴² Honoré de Balzac: *Emberi színjáték*, X. köt. Magyar Helikon, Budapest, 1964. 792–805.

⁴³ Ld. „A holnap nem létezik”, Somogyi Pál László (ford.), in: *A rokokó*, id. kiad., 386–391.

A HARMINCKETTIK ÉV

990. 05. 08.

Kedves Gábor, hétfőn, 14.-én Pécsen leszek. Dél előtt 10-11 óra körül fölkereslek a szerkesztőségben. Szeretném ha tudnánk találkozni. Jó lenne egyet-más dologról elbeszélgetni. Barátsággal üdvözöl Benneteket

Takáts Gyula

Kedves Gábor!

Terveim valósággá váltak, megválok a minisztériumtól és dolgozni megyek.

Velem született naivságonnál fogva, újrakezdek és megpróbálok valamit építeni, létrehozni.

Örülnék ha Te és munkatársaid, barátaid lelkében valami pozitív nyomot is hagyott volna hat és fél éves minisztériumi munkám.

A dolog persze igen bonyolult, a megítélést azt hagyjuk az utókorra, vagy egy hosszú beszélgetésre.

Bízom abban, hogy ha Pécsen járok, nyugodtan bemehetek hozzátok.

Abban meg Te és Ti bízhattok, hogy én „magánemberként” is örömmel veszem, ha megkerestek.

Kérlek, a többieknek is tolmácsold a hírt,
kézcsókok, üdvözlések

[Bacsoni] Gábor

[Bacsoni Gábor a Művelődési Minisztérium főosztályvezetője volt. A politikai lojalitás – idővel bővülő – keretein belül mindig jóindulatú és segítőkész volt; mondhatni, nála csak rosszabbakkal találkoztam.]

Bp. 1990 máj. 11.

Kedves Gábor,

megkaptam leveledet –, már mentegetőznöm sem érdemes –, csak röstellkednem. Küldöm mellékelten 3 versemet. (A ciklus címe: „Ha szárnyam volna, avagy egy lehetőség dimenziói” – Amennyiben elfogadod őket, szeretném, ha odaügyeskednétek a „Részletek a „...” ciklusból” – alcímet? felcímet? is.

A „vers születése” terved nagyon is kiváló ötlet. Máris megbizsergetett: Kiszemeltem egy nekem is emlékezetes versemet – már ami a keletkezéséről illeti –, egy vízszintes-, és függőleges olvasatút. Fel is vázoltam a mondandómat.

A küldött versek közlése esetén, kérlek, a honoráriumot utald a [...] csekkszámra számra.

Öllemek

Marsall László

U.i. Közlés esetén, kérlek, egy levlapon értesíts.

[A versek az októberi számban jelentek meg.]

K[olozs]vár, 1990. V. 12.

Kedves Gábor!

Alig mentetek el, máris beszélgetnék veletek, veled, hiszen a fontos dolgokról nem sokat szólhattunk a sok locs-fecs és politics miatt. Nagyon szeretném látni-hallani a Gabi Esterházyját! Jún. 12-re szól a dániai meghívás. Ha egyáltalán utazni tudok, igyekszem hazajutni 22(?) -re. Pécsen szokta-e még előadni? Lett volna még holmi versről, könyvről, literatúráról kérdésem. Várom a D.-nak menendő levelet, biztosan kell a közeljövőben Buk.-ba mennem. – Ha versem megjelenik, kérlek, küldj a számból. – P. N. Lajos címét nem tudom kiolvasni, írd meg, ha lehet. Nagyon jó a könyve! (És prima a sorozat.) Nagyon sok szeretettel öllelek mindkettőtöket (G & G)

Balla Zsófi

[A forradalom után először januárban jártam Romániában egy segélyszállítmánnyal. Május 9-én volt a *Korunk–Jelenkor* est a kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia dísztermében, rajtam kívül Parti Nagy Lajos és Visky András képviselte a *Jelenkort*, és Koszta Gabriella olvasott fel. „Gabi Esterházyját”: a *Fuهارosokból* készült monodráma-előadásról van szó; a Kolozsvári Állami Magyar Színházban előadta május végén. D.: Mircea Dinescu. Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* c. kötetét 1990 februárjában adtuk ki.]

Kedves Gábor!

A mellékelt verseket küldöm felkérő levelére.

Nem láttam még a májusi számot, örömmel várom Vasadi Péter kritikáját.

Sikeres lapszámokat kívánva üdvözli

Takács Zsuzsa

május 12-én

[A versek a július–augusztusi számban jelentek meg.]

Budapest, 1990. május 20-án.

Kedves Gábor,

remélem, hogy baj nélkül megkaptátok azt a kézirat-csomagot, amelyet vagy két hete feladtam, s mely a könyv tartalomjegyzékét is magában foglalja. Örülnék, ha egy telefonnal nyugtáznád. Május 29-ig itthon vagyok, aztán egy hétig Szigligeten. Ha betegeim állapota ezt lehetővé teszi. (Ágnessel most kezdenek egy fél évig tartó citosztatikus kúrát.)

A tartalomjegyzék 16. vagy 17. pontja: Vita a magyartanításról. Annak harmadik tétele „A Spenótról” ideiglenes című. Oda jön ez a mellékelt cikk, természetesen azon a címen, amely a kéziratban áll.

Még két cikkel tartozom a jegyzék szerint, az egyik Szabó Magda A pillanat című új könyvéről szól, a másik a jelzett Sorsminta, készülnek. De lehet, hogy még újabb másik kettő is hozzákerül, friss könyvekről.

Nagyon köszönöm, hogy a Visszatérést ilyen szépen hoztad. Fel is olvastam a Szövetségben tartott Zsámboky-szalomban. Sajnos, példányokat itt nem kapni. Az Írók Boltjának példányait megvettem, de még kellene legalább 5 db. Nem tudnád utánvéttel elküldeni?

Visszatérve a könyv-kéziraatra, ha Baka István új kötetéről írok egy tanulmányt, akkor kivesszük a Döbling című kötetéről szóló amúgy sem elég jelentős írást. Egyáltalán jó volna beszélnünk szerkesztői impresszióidról.

Barátsággal üdvözöl

Lengyel Balázs

Ui. Postán feladtam az egy évi előfizetési díjat, valamint a kért 5 drb. áprilisi szám árát.
264 + 120 Ft. = 384 Ft.

[A „Visszatérés” októberben jelent meg; Baka István *Égtájak célkeresztjén* c. kötetéről van szó (Szépirodalmi, 1990); „Zsámboky-szalon”: Zsámboky Mária magánlakásán tartott rendszeres összejövetelek, amelyeken egy-egy író olvasott fel hosszabb részletet készülő könyvéből; a rendszerváltás után egy ideig az Írószövetségben folytatódott.]

Villeneuve d’Ascq, 90-5-22

Kedves Gábor!

Remélem, megkaptad a korrektúrárt kísérő leveletemet, melyet még Bp-en adtam fel egy rozoga enyvezésű borítékban. Érdeklődéssel várom a „parafrázis” számot.*

Egyúttal, ha lehet, szeretnék hírt kapni az „Életöröm elvesztése” c. szitkozódásom sorsáról: végül is van-e szó arról, hogy ti hoznátok? Valaki más elfogadta-e közlésre? avagy szabad a gazda?

Elnézést a nógatásért, gondolom, van tennivalód elég. Biztatásul ideírom, hogy az efemeridák szerint az „Oroszlánok” tekintélyben, jólétben gyarapodnak szeptembertől.

Szeretettel köszönt

Karátson Endre

* Egyébként, ha posztmodernről szimpozionoztok, Kibédi Varga Áron ennek nemzetközi szakértője. Új címe: [...]

[Az Université de Lille III fejléces levélpapírján. „»parafrázis« szám”: a júniusi szám; úgy látszik, szimpoziont terveztünk a posztmodernről.]

1990. május 26

Kedves Gábor!

Elkészült a múltkor említett cikk. Nagyon örülnék, ha tetszene és beleférne valamelyik lapszámba.

Sok szeretettel

Radnóti Zsuzsa

[„A magyar dada az asztalfiókban” az októberi számban jelent meg.]

Kedves Gábor,

örülök, hogy tetszettek a versek. A kritikát még nem láttam, biztosan jó és empatikus.

Sajnos Vas Istvánról nemigen tudok írni.

Örömmel térek vissza viszont a Jelenkor szerzői körébe.

Baráti üdvözléssel:

Takács Zsuzsa

május 29-én

Kedves Gábor,

arról biztos tudsz, hogy van Nálatok 3 korr. versem (rövidesen küldök még hármat).

Szívesen írok a Rónay-Naplóról, de:

1.) ebből a könyvből nekem nincs, bár ismerem az anyagát; ha jól tudom, 2 kötetes, de ahhoz, hogy írjak róla, technikailag elég lenne 1 kötet is; tudnátok küldeni?

2.) hány flekk lehet (ne legyen túl sok...);

3.) mikorra?
Ha a körülállások stimmelnek, írok róla.
Örülök együttműködésünknek.
Barátsággal gondol Rád
990. máj. 29.

Vasadi Péter

[Az említett három vers az áprilisi számban már megjelent. A Rónay-kritikát októberben közzétük.]

Kedves Gábor,

már régóta gondolkodom azon, hogy elküldjek a Jelenkornak egy szöveget, csupán a terjedelem miatt voltak aggályaim: leveled azonban felbátorított. Ideális az volna, illetve lenne, ha egyben lejöhetne, ám ez nyilván lehetetlen. Ha két részben lehoznátok, úgy azt javaslom, hogy az első rész a 45. oldalig tartson, a második a 46-74. oldalig. Ha három részben hoznátok, ami persze némileg megtörné a lendületét, akkor a szövegrészek az 1-22., 23-45., 46-74. oldalak között oszlanának meg. Bárhogy van is, az írás alighanem kiérdemli az Általad említett egész fazék fogalmát, s talán nem is rosszabb a mostanában megjelenteknél.

Véleményedet kíváncsian várva,
barátsággal üdvözlök:

Márton László

Bpest, 1990. V. 29.

[Az „Első álom” c. elbeszélést – az *Átkelés az üvegen* előzményét vagy részletét – három folytatásban, október-november-decemberben közzétük.]

1990. V. 29.

Kedves Gábor,

újra itt a postautó. Újra nem hozott semmit. Sehonnan.

Lehet, jobb volna, ha én se küldenék sehova semmit. Mégis: most összekapartam ezeket, és föladom Neked (Nektek). Ez már csak olyan relexféle. (Lásd: a lefejezett, még lépegető embert.)

Csütörtökön bemegyek ugyan egy találkozóra d. e. (Széchenyi Gimnázium), de nagyon sietnem kell vissza itthoni ügyek okán), hát akkor: marad a posta. Szeretettel üdvözlök mindenkit: [Makay] Ida

[A versek a decemberi számban jelentek meg.]

90. 5. 29.

Kedves Csordás Gábor!

Mellékelten küldök verset a Jelenkornak.

Írnék, mert van mondanivalóm róluk, pl. Kalász Márton és Kálnoky László verseiről. Ami Kalász Mártont illeti, már Szederkényinek ajánlottam róla írandó portrémat, Kálnokynak meg sajtó alatt vannak összes versei. Ugyancsak szívesen adnék számot Mátyás Ivánnak kötetbe gyűlő, újabb novelláiról. De ha kezembe kerül valami újabb, még megjelenés előtt álló könyv, jelezni fogom esetleges kritikai érdeklődésemet, és majd megírod, kiadtad-e már bírálatra vagy sem. Jóllehet most semmi sem izgat esszé megírására, de ha megfogalmazásra ingerlő témám, és ki is dolgozom, elküldöm s ugyancsak szerkesztői véleményedtől függ, közlitek-e vagy sem.

Márai kevésbé szerencsésen „elvont”, mint pl. A világitótorony írója. V. Woolf különböző regényhősök tudatán át szűri az eseményeket, Márai viszont legtöbbször önmagán át: az utóbbi szemlélet az esszé szubjektivitásával uniformizál figurákat és eseményeket, s bár vannak alakjai, az írói én fénytörésében túlzottan hasonlítanak egymásra, az epikus előadásmód pedig mintha regényről regényre egymásból szövődének. (Mindez kevésbé áll korai regényeire, továbbá a Vendégjáték Bolzanóban-ra, mert ennek reflektált, mögöttes epikuma vázat ad a tükörképnek, és – mutatis mutandis – igaz ez a Szindbád hazamegyre.) Ez a lírikus magatartására vall, – az alanyi költő, ha következetesen a belső életet tárja is föl, ismeretlen vidékekre vezet, főként ha a lelkieket itt-ott akár látományaiban, akár analógiákkal materializálja. Egyáltalán: noha nem kötelező, a kontrasztok egyesítése termékeny szokott lenni.

A fentieket azért írom le, mert úgy éreztem, amit telefonon mondtam ebben a tárgyban, az tanúvallomásnak kevés.

Szeretettel üdvözöl

Rába György

[A vers az októberi számban jelent meg.]

Kedves Gábor!

Köszönöm a fordításokat. Azért nem írtam előbb, mert kerestem a verseket egészben. Csak a Blake-et találtam meg, de azt magyarul is, így azt nem kell lefordítanod. Jeffers- és Wat-kötetet nem találtam, a Jeffers reménytelennek látszik itt, a könyvtárközi kölcsönzés pedig hónapokig tart. Jó lenne, ha csinálnál egy ideiglenes változatot, én pedig majd később szállítom a teljes művet. Úgy adtam le a szöveget, hogy üresen hagytam a helyét. Jelenkezem

üdv

[Pálfalvi] Lajos

[Ha versrészlet fordítását kérték, mindig az egész verset lefordítottam, hiszen egy versben minden szó függ a többitől. Aleksander Wat lengyel és Robinson Jeffers amerikai költőről van szó.]

Kedves Gábor,

késve válaszolok távollétemben érkezett két leveledre. Mióta megjöttem, alig látszom ki (a magam számára) a posta, és egyéb tenni-, intéznivalók alól.

Nagyon örülök, hogy a regénysárkány hetedik (utolsó) feje is belefér még a lapba. (Az elején igazán nem hittem, hogy ennyi feje lesz.)

A másik kérdés – fájdalmas. Igazán megtisztelsz a Barthes-fordítás bizalmával. Nagyon szeretem is a könyvet. Mégsem merem vállalni. Egyrészt: elhatároztam, hogy többé nem fordítok (ezt a fogadalmat ugyan sorozatosan megszegtem már – és megint éppen készülök megszegni – l. lentebb). Másrészt: prózát mindig is csak kivételesen fordítottam, s most nemrégiben is megbántam egyet. Harmadszor (hogy rögtön paradoxon is legyen belőle): az arles-i Valéry-konferencia nyomán, amelyen május elején vettem részt, saját magamnak elvállaltam (egyelőre kiadó nélkül), hogy egy 3-400 oldalas válogatást lefordítok Valéry kb. 26.000 (!) oldalas Cahiers-iből. Hiába, az ifjúkori szerelmek nem múlhatnak el. De még ez előtt: két elvállalt tanulmány van felibe-harmadába (az utazásom által brutalisan megszakítva) az asztalomon, valamint egy harmadik, amelyet az előbbieknél sokkal jobban szeretnék elkezdni komolyan; ez pedig (általad is ismert) ifjú regényhősöm jegyzetei alapján készülne Rimbaud és Nietzsche címen (vagy tárgyban). Így aztán lelkem-testem veszélyeztetése lenne egy 11 íves nehéz szöveg fordítását vállalnom. Közben: igazán nagyon sajnálom, és jólesett, hogy felkértél rá.

Mire ez a levél megérkezik, remélem, az újabb verseskötetem (Talizmán) is megérkezik hozzád, a kiadón keresztül. Ha netán készülnének írtni a Palimpszesztről (amit remélek), szeretném, ha a kettőt össze lehetne kapcsolni. Hátha amaz ominózus novemberre elkészülhetne egy ilyen cikk – persze, ezt a szerkesztőség dolga eldönteni.

Még egyszer köszönöm leveleidet, és az egész szerkesztőséget üdvözölve,
bien amicalement à toi

S[omlyó] Gy[örgy]

[Dátum nincs; a lefűzés sorrendje szerint május vége. A *Füzetek* 1997-ben az Európánál, a *Talizmán* 1990-ben a Szépirodalminál jelent meg; ; „amaz ominózus novemberre”: Somlyó György születésnapjára.]

Kedves Gábor,

már többször próbáltam felhívni a Jelenkort, hogy érdeklődjem Határ Győző tanulmánya iránt. A központ mindig félrekapcsolt; vagy megváltozott a számuk? Így levélben érdeklődöm.

Az áprilisi számot nem kaptam meg.

Kérem, hívjon fel valamelyik este.

Új könyvem ízlésesen hozta ki könyvnapra a Magvető. Magának is eltettem egyet.

Baráti üdvözlettel

Károlyi Amy

[Határ Győző kritikája a *Bezárt házról* a júniusi számban jelent meg. Úgy látszik, az áprilisi számot senki sem kapta meg; a posta ekkoriban kezdett összeomlani. „Új könyvem”: a *Requiem élőkért*.]

Kedves Gábor!

Péter van olyan kedves és elviszi ezt az anyagot és átadja magának Visky András kéreése szerint. Tegyen vele belátása szerint.

Arra kérem, hogy a műsorfüzetet feltétlenül juttassa vissza, mert az kell nekem.

A Mózes Egyiptomban szonett miatt küldöm, mert ez a vers csak itt jelent meg.

(Az interjú is, annak is rövidített változata.)

Szeretettel

[Radnóti] Zsuzsa

[Dátum nincs; valószínűleg június eleje. Péter: Balassa Péter. „műsorfüzet”: a *Caligula helytartója* kolozsvári színrevitelének műsorfüzet. Székely János verse, a „Mózes Egyiptomban” a szeptemberi számban jelent meg.]

1990. június 5.

Kedves Gábor!

Mind a kettő szép és jó és kell a Holminak. Egyetlen megjegyzés: a Magán-gyászbeszéd szövegében érzésem szerint van egy pillanatnyi áramszünet: „ellentétéhez képest... hiszen túl vannak ezen a romlason” – itt a szöveg feszültsége kienged, értekező, magyarázó prózába vált át. Néhány szóról van szó mindössze – és ezt is csupán megfontolásra javaslom.

Egy apró technikai kérdés a másik vershez: a zárójelen belőli zárójel szögletes szokott lenni szabály szerint. Kijavíthatom-e, vagy maradjon gömbölyű?

Végül Slavko Mihalić. Ezeket választottuk:

Csak a borhoz nem nyúlunk

Az őszinteség birodalma

Különben semmi értelme az egésznek
Keskeny út
Mindennapi élet
Köszönet mindenért, és kérlek, írd meg!
Szeretettel üdvözöl

Várady Szabolcs

[A *Holmi* fejléces levélpapírján. A Danilo Kiš halálára írt két versről van szó; a kifogásolt helyet átírtam. Danilo 1989 októberében halt meg Párizsban. Slavko Mihalić (1928) horvát költő.]

Bpest, 1990. VI. 8.

Kedves Gábor,

nagyon örülök, hogy tetszett az elbeszélés. Kíváncsi vagyok, hogyan fogja „kiadni magát” nyomtatásban.

Megtisztelő ajánlatoddal, hogy köszönteném föl Vas Istvánt, szívesen élnék, ha közelebb érezném magamat hozzá. Így azonban csak annyit mondhatok, hogy tisztelem és becülöm őt, műveit még inkább; olyasmit, ami hitelesen születésnapra volna, nemigen tudnék leírni. Viszont a januári számban bizonyára lesz Mészölyről összeállítás, abba szívesen beszállnék.

Barátsággal üdvözöl:

Márton László

Budapest, 1990. június 12.

Kedves Gábor!

Köszönettel megkaptam a kis apokalipszis c. új köteteteket. A köszönet kettős, hiszen lakcímre küldtétek és nem hivatalba, ami álmofejtésem szerint jót jelent, jelesül, nemcsak hivatanokként ismertek meg.

Örülök, ha hosszabb távon is így lenne, előző levelemben megírtam, hogy elmegyek, de emlékeim szerint azt, hogy hová, azt nem, mert bizonyos fegyelem kötött.

Sorsom Parti Nagy Lajos tollára vetett, vagy Troppauer Hümér örökbecsű költeményei közé, mert KIPA lettem. Ez a Belügyminisztérium nyelvén Kinevezett Polgári Alkalmazottat jelent. Mint KIPA a BM. Archívum vezetője vagyok.

Azt a kérdést fel sem kell tenni, van-e ilyen szervezet, mert jelenleg áll szervezés alatt.

Célja a BM-ben felgyűlt irat- és egyéb anyag összeszedése és kutathatóvá tétele, más-képp szólva egy nyitott levéltár létrehozása és a kutatók kíváncsiságának kielégítése a vonatkozó jogszabályok szerint.

Azt hiszem, sikerül valami jót és hasznosat létrehoznom, magánérdeklődésem egybe-eshet társadalmi érdeklődéssel és mindenféle kellemes dologgal.

Úgy gondolom, az a tisztességes, ha én írom meg a hírt, ami biztosan eljut, eljutott hozzátok is, és nemcsak mástól halljátok. A történethez hozzátartozik – nem magyarázkodási szándékkal –, hogy ez az első hivatalos kapcsolatom a jelenlegi munkaadómal.

Tisztelettel köszöntelek Téged és ismerőseimet

Bacsoni Gábor

[Tadeusz Konwicki *kis apokalipszis* c. regényét 1990 májusában adtuk ki.]

'90. 06. 20.

Kedves Gábor,

mellékelten küldöm a kimaradt verset, valamint emlékeztetnék arra, hogy a pénzt okvetlenül a régi címemre küldjétek [...], mert az új lakhelyemre nem vagyok bejelentkezve.

Normál levelek jöhetnek a borítékon adott feladói címre.
Mihelyt lesz új vers, küldök.
Üdv.

Petri György

[A vers a *Valami ismeretlen* kéziratából maradt ki.]

Kedves Gábor,

mellékelve küldöm a Szabó Magda-cikket és a korrektúrát. A Pilinszky-cikkből vagy négy sort kihúztam – ne haragudj az okozott tördelési gondért.

A mellékelt kézirattal a kötetet tehát lezártuk. Kíváncsi vagyok, mennyi lett a terjedelme, és hogy az anyag jól van-e proporcionálva. Az is érdekelne, hogy szerkesztőként nem kívánsz-e valamit elhagyni, pl. a gyerekirodalomról szóló cikket?

A tartalomjegyzéket pedig még látni szeretném.

Újból és újból köszönöm sok fáradozásodat.

Ölel

[Lengyel] Balázs

1990. jún. 20.án

Kedves Csordás Gábor,

elnézését kérem, hogy csak ilyen megkésve tudok válaszolni, de a levelét is csak nemrégén kaptam kézhez (saját hibámból). Fejtő Ferenc valóban küldött nekem egy rövid írást (3-4 old), amely Sartre „tévedéseivel” foglalkozott, amelyet én kérésének megfelelően továbbítottam a Magyar Naplónak (Balassa Péternek), aki a mai napig nem jelezte vissza, hogy mi lett az írás sorsa.

Igyekszem kideríteni, ha valamit megtudok, jelzem.

Egyúttal jelzem azt is, hogy még egy rövid ideig itt tevékenykedem a Medvetánc (Atlantisz) Kiadó Szerkesztőségében, így Miklós Tamás kérésére továbbítom a következő üzenetet: Július elejéig külföldön tartózkodik, amint hazaér, keresni fogja Önt telefonon.

Üdvözlettel

Tót Éva

1990. 06. 20.

[Fejtő Ferencet – Kántor Lajos társaságában – márciusban látogattam meg Neuillyben, emlékezetem szerint nem először. Három eredetileg franciául írt cikkét közöltük 1990-ben.]

Kedves Gábor!

Talán már láttad az Alföld legújabb számát, amelyben Csorba Béla Rögeszméleteiről írok; ezt az írást már talán egy éve elküldtem, miután Keresztury külön felkért rá. Így persze nem időszerű ugyanerről a könyvről írni a Jelenkorban. Be kell vallanom, roppant röstellem magamat: csakugyan ígértem Neked Szegeden egy írást Fenyvesi Ottó könyvéről. Szerteágazó elkötelezettségeim miatt egyszerűen nem tudtam eleget tenni e kötelezettségemnek. Ma, talán, már kevésbé időszerű ez a könyv, hiszen immáron két évvel ezelőtt jelent meg. Így számomra úgy tűnik, hogy elkéstem – már ami a kritika megírását illeti. A Symposium-évkönyvet csakugyan összefoldoztuk, már régóta kész. Ám nem lehet tudni, mikor jelenik meg. Pedig egy évvel ezelőtt azt az ígéretet kaptuk, hogy márciusban már kézhez kapjuk. Egyéb problémák is jelentkeztek és jelentkeznek: tájainkon a kulturális intézmények egyre kevesebb pénzt kapnak. Ez egészen odáig megy, hogy vannak olyan intézmények, amelyek tízszeresen is kevesebbet kapnak mint tavaly. A gazda-

ság nagyon rossz állapotban van, így pénzforrást sem lehet találni. Így történt, hogy az Évkönyvből is ki kellett venni írásokat, sőt az is megtörténhet, hogy még ki kell vennünk írásokat. Egyébként is, errefelé a folyóiratok egy része megszűnőben van.

Üdvözöllek

[Losoncz] Alpár

[Dátum nincs, valószínűleg június második fele. Losoncz Alpár 1987 májusától írta a *Jugoszláviai szemlét*.]

Villeneuve d'Ascq, 1990 jún. 20

Kedves Gábor!

A csillagokból még azt is ki lehet olvasni, miként kap olyan tekintélyt az Oroszlán, melyet nem kedvel vagy még általánosabban, hogyan veszíti el egy tekintélyes Oroszlán azt a pár szabad pillanatot is, melyet tekintélytelen időszakában kevésnek tartott. Szóval gyakorlatilag mindent kiolvashat a planétákból, aki hisz bennük, én viszont nem hiszek már ezekben sem, a lapterjesztőkben pedig még annyira sem, mint te, s ezért is írok panaszosan.

Nem kaptam meg a parafrázis számot, fogalmam sincs, ki az a Jolánka. Tőled kérnék egy példányt, tekintettel arra, hogy a terjesztőtől semmi sem várható, s makacs unokatestvérem csak rajta keresztül rendeli meg nekem a Ielenkort. Előre is köszönöm.

S köszönném azt is, ha egy sorban a Forrás címét tudatnád, mert ők sem fognak nekem példányt küldeni.

Az Iskola utcai komputer kft is hallgat (hasonlatot nem írom ki), pedig még május elején minden kérdésükre válaszoltam.

A Mérleggel (ki én vagyok) s az Oroszlánnal egyaránt rossz fényszögben áll a Szaturnusz. Hát ez nem kedvez, elárulom.

Barátsággal köszönt 128 dolgozat kijavítása után

Karátson Endre

[Az Université de Lille III fejléces levélpapírján.]

le 20/6/90

Cher Monsieur Csordás

sajnos, le kell tennem a Hegyi Lóránd könyvről. A legjobb akarattal se tudnánk belőle 200 példánynál többet eladni. Ezt a terjesztőm mondja. Ennyiért nem érdemes lefordítani. Mert a szöveg bizony igen nehéz, a stílus sem egyszerű. Igen sajnálom. Üdvözlettel

Bíró Ádám

[Az Éditions Adam Biro fejléces levélpapírján. Hegyi Lóránd *Utak az avantgárdból* c. könyvéről van szó, amelyet 1989 októberében adtunk ki.]

Kedves Gábor,

dilemmáim voltak. Írjak-e egyáltalán Mártonról, mert végtelenül rossz könyvnek tartom. Ezért nem lehetett bírálatom sem másmilyen, mint amilyen. Ha valami okból nem látod értelmét annak, hogy közölj egy ilyen véleményt, tekints el tőle. Csak azért írtam meg mégis, mert kértél, de ez nem kötelez semmire.

Az Egyed-kötetet várom és nagyon örülnék egy Kis apokalipszisnak is, ha volna egy példányotok számomra.

Dubrovnikból jelentkezem majd, aug. 22-ig ott leszünk Lacival. Ő Babarczival csinálja

a Hamletot, én meg viszem a gépem, és dolgozom tovább. Ha közben megérkezne az Egyed-kötet, Bea utánam küldi.

Kikapcsolódást, pihenést, jó nyarat kívánok valamennyiőtöknek
Újvidék, 90. 6. 28.

Thomka Beáta

[A könyv az 1934-ben született Márton László *L'égiposta* c. novelláskötete (Magyar Műhely, 1989); a recenzió a szeptemberi számban jelent meg. „Egyed-kötet”: *A vadlúd őszi útja* (Kriterion, 1989); a kritika 1991 májusában jelent meg. „Laci”: Végel László.]

990 jún. 30

Kedves Gábor!

Most jutottam annyi lélegzethez, hogy válaszoljak nagyon kedves levelére; köszönöm, hogy Piliszkivel kapcsolatban gondolt rám, de én egyszer már írtam darabjairól, s így többet s főleg jobbat nem tudnék mondani róluk.

Megkapta ugye Pétertől a Székely János anyagot?

Nagyon nagyon örülök, hogy írásom tetszik és közölni fogja!

Szeretettel

Radnóti Zsuzsa

Tisztelt Hölgyem, Uram,

ezúton szeretnénk meghívni Önt a „Párbeszéd Európáért” című 1990. október 11-13. között Gyulán megrendezendő nemzetközi tanácskozásra. Megtisztelne Bennünket, ha részt tudna venni tanácskozásunkon – esetleg egy kb. 15 perces referátummal.

Magyarországi tartózkodásának költségeit fedezzük. A részletekről a mellékletekben kap tájékoztatást.

Őszintén örülnénk pozitív válaszának, kérjük, jelölje meg, melyik szekció munkájában kíván részt venni.

Tisztelettel

Kiss Gy. Csaba
az MDF alelnöke

Budapest, 1990. július

Válaszát várjuk az MDF címen – a szervezőbizottság (Kérdy Gábor) vezetőjének a nevére.

[Az MDF fejléces levélpapírján. Amint a mellékletből kiderül, a felkért patrónusok, többek között, Für Lajos és Eugène Ionesco.]

Buda, '90 júli 2.

Kedves Gábor,

fantasztikusan gyorsak és pontosak vagytok! Szöveghibát alig találtam (9., 32., 40., 43. oldalakon), és ezek is részben szerzői javítások, amiket – elnézést – feledtem piros tollal jelölni, ahogy illik. Ezenkívül a 27.-30. oldalak nincsenek beszámozva. (Kár, hogy a szédéstükör szélessége miatt a hosszabb sorok, pl. a Hogy elérjek esetében rendre megtörnek. De – sorozatról lévén szó – tudom, hogy a formátum adott, ezért ezt nem kifogásolom, csak megemlítem. Ha a kötet októberben tényleg megjelenik – az egy kis magyar könyvkiadói. (Ha szerződés és az előleg is mihamar – végre! – megérkezne, az pedig a honorárium folyósítás gyorsasági rekordja.)

Azt hiszem, új versek is hamarosan lesznek számodra, illetve már vannak is, csak még kotlok rajtuk.

Barátsággal köszönt

Petri György

[A *Valami ismeretlen* c. kötetet októberben jelentettük meg. Új verseket legközelebb 1992 tavaszán kaptunk (1992. júniusi szám).]

1990. júl. 3.

Kedves Csordás Gábor!

Elnézést kérek nagyon – most, amikor lefordítottam a júl./aug.-szám, láttam, hogy elfelejtettem a júniusi szám. Ezzel a levéllel „utána” küldtem, remélem, nem túl késő.

A könyvismertetőket nemsokára küldem is.

A helyzet az, hogy ismét tudom dolgozni a szakmám – mint újságíró, egy közös német-német vállalkozásban (egy új, most március alapított „független” regionális lap, a neve: „Söndthüringer Zeitung”. Kaptunk új technika is (lehet látni mellékelt papirokon is), és ez jelent naponta legalábbis 10-12 óra munka. De tetszik, felelős vagyok járási szerkesztőségért. Csak szomorú, hogy nem mint régen tudok foglalkozni a magyar nyelvvel. Majd később ismét les több időm!

Még egyszer elnézést – ha kedve van, szívesen látunk önt itt, Thuringiában!

Barátsággal üdvözli

Rainer Koch

kriterion alapitvaanyi ueeles 11-een bukaresztben eerkezeeskor keerjuek jelentkezzeek a magar koevetseeg kuelkereskedelmi kirendeltseegeeneel konya laaszloonaal

daavid gyula

[Távirat, 1990.07.03.]

1990. július 5.

Kedves Gábor!

Küldök egy hosszú dolgozatot. Nehezen szántam rá magam, mert tudom, hogy az ilyen terjedelem milyen gondot okoz. Mostanság ugyanis nem látok esélyt az egész dolgozat megjelentetésére, az írás viszont erősen kötődik napjaink jelenségeihez – ezért végül is elküldöm. Rövidítettem, pár a korábbi részekre történő utalást kihúztam, így talán egységes. Arra kérlek, ha nem tudjátok használni, juttasd vissza. Ne tévesszen meg a dátum áthúzása a dolgozat végén: a gépelt az ösztöndíj idejére vonatkozik, ebben a részben kb. márciusig követhettem az eseményeket.

Más: a Kemenes Géfin-anyagot köszönettel vettem. Szóltam Neked arról, hogy novemberre közép-európai-kelet-közép-európai számot tervezünk, ehhez kérek Tőled Dinescu-műfordítást, és kérlek arra, hogy Gállos Orsolya címét juttasd el hozzám: tőle szlovéniai anyagot szeretnék kérni. Örülnék, ha a műfordításokat még júliusban el tudnád küldeni.

Jó nyarat kívánok.

Barátsággal:

Füzi László

[A *nyolcvanas évek irodalma* c. tanulmány két részletben jelent meg a novemberi és decemberi számban.]

Budapest, 1990. júl. 6-án.

Kedves Gábor,

megkaptam s egyidejűleg expressz visszaküldöm a korrekktúrát. Nagyon kevés hiba volt benne – néhány elválasztási is – és nagyon ritkán, de tettem szövegjavítást is. Nem jöltem pirossal, de kérlek, kérve kérlek, hajtsátok végre. Újraolvastam egyben az egészet, ezek fontos javítások.

Az alapvető nagy változtatás a címben van. Megváltoztattam a címet, remélem egyet-értesz vele? A Visszatérés kissé sűrke cím, meg Lemnek van egy hasonló című nagyszerű könyve. De főként, túl személyes, nem elég figyelemfelkeltő. Az új cím:

ÉRTÉKEK, MÁNIÁK

Mit szólsz hozzá? Esetleg szólj ide hozzám. Vagy én hívlak fel, csak tudnám mikor vagy ott.

Mindent, mindent köszönve,
barátsággal üdvözl

[Lengyel] Balázs

[A könyv címe *Visszatérés* maradt. Októberben jelentettük meg.]

1990. július 7.

Kedves Gábor,

Hazatértem óta lélegezhez is alig jutottam, nemhogy fordításhoz. 180 óra a Nemzeti Könyvtárnak májusban, felmondás júniusban – miután a nyugdíjba vonuló kolléganőnek köszönték meg a munkámat –, felmondólevél-variációk; levél BHL-nek, hogy fizetné ki végre a két márciusi E.P-fordítást; ismerkedés a kötöttúszó fordítói élettel... Jó is volt azért: Nadas Péter jött Párizsba! Ne csodálkozz hát, ha a kis tanulmánynak a Termelési-regény fordításáról még nem tudtam nekilátni. De a kért fordításokat most befejeztem.

Mivel francia katalógusnak szánod a könyvismertetéseket, kiegészíteni és húzni mérszeltem őket – a francia olvasó észjárásához igazítva. Arra kérnélek, hogy a fordítói honoráriumot édesanyám címére küldd: [...], és tájékoztass az összegről, hogy tudjam, ki kell-e egészítenem a havonta neki szánt segítséget.

Már most mondom, hogy kérek egy-egy példányt Lengyel Balázs és Petri György könyvéből. (Úgy számolom, hogy futja még a „tőkém”-ből.)

Az utóbbi két szám rendben megérkezett. Remélem, ez azt jelenti, hogy megoldódtak a dolgok a terjesztőkkel.

Tettem lépéseket informatikai felszerelések ügyében is. Most egy lyoni továbbképző központtól várok választ. A vakációs idővel persze minden lelassul.

Gondolj te is egy kis pihenésre!
szeretettel üdvözöllek:

[Járfás] Ágnes

[„informatikai felszerelések ügyében”: megpróbáltam nyugat-európai cégektől – adományként – leselejtezett számítógépeket kapni.]

Szentendre 1990 jul 8

Kedves Gábor,

köszönöm szépen. Szeretném, ha helyeselné a címet. Végül is nem írhatom azt, hogy Butaságom Története, mert ez védett cím s tulajdonképpen nem is igaz. Fenntartom, hogy nem főmű, s most sem sértődök meg, ha nem hozza. Borzasztóan meghat, hogy ma-

guk, írók, milyen kedvesek hozzám. A saját kollégáim nem bizony. Az ember nem élhet büntetlenül ilyen soká, s ha bukfenc nélkül megússza, szörnyű dühösek rá – főleg a buk-fencvetők.

Közben itt didergünk, vagy fölünk Szentendrén. Nem jár néha erre? Vasárnap délután öttől nyitva van a Hold utca 8 kapuja. Mégcsak telefonálni sem kell előbb, de azért ideírom: 06-2610047

Nagy szeretettel üdvözlöm

(Szántó) Piroska

[A *Töredék* c. elbeszélés a szemptemberi számban jelent meg.]

1990. VII. 10. Újvidék

Kedves Gábor!

Olvasom a Magyar Naplóban a Dinescu-verseket és arra gondoltam, hogy ha volna egy 10 perces rádióműsorra való belőlük, akkor szívesen látnám őket, egy rövid kis bevezetővel, jegyzettel.

Különben a múltkori lengyel versfordításaid – a bevezetőddel még a télen, vagy a tavasszal – lementek a rádióban. Ha erre járnál Újvidéken, akkor arra kérlek, 4-5 nappal előbb értesíts az időpontról, hogy kiírom Neked a honoráriumot. Azon a meghatározott napon felveheted itt a Rádió pénztárán. Belgrádba a Szerzői Jogvédőbe is elküldhetném, de azzal csak Te rövidülnél meg. Így előnyösebb.

Különben az *Ex 90* című évkönyv, amit Losoncz Alpárral együtt állítottunk össze, hamarosan (tán) megjelenik. Alpár és a Forum Könyvkiadó illetékesei végül is kiiktatták a „világirodalmi részt, fejezetet”, amiben a Te lengyel versfordításaid is helyet kaptak volna. Egyrészt anyagi problémák miatt történt a dolog, másrészt meg egyéb előítéleteik, fenntartásaik voltak a „világirodalom” jelenlétével az évkönyvben.

Én csak az anyagi gondokat tudom méltányolni, a többi hülyeségüket nem. Tekintettel, hogy Szerbia anektálta a tartományokat és a kisebbségi intézmények leépítését szorgalmazza, nagyon bizonytalan lett a Forum Kiadó pénzellátása, úgyhogy örülhetünk, ha egyáltalán nyomdafestéket lát az évkönyv.

„Ólmos évek” várhatók.

Várom a Dinescu-anyagot, ha van, vagy mást.

Üdvözöl

Fenyvesi Ottó

U.i. Hogyan és hol lehet előfizetni külföldieknek a Jelenkorra?

szombaton kolozsvaarra utazom kocsival peenteken hívjatok fel a 1812689 szaamon pesten viszontlaatasra vasaarnap naalunk

zsofi

[Balla Zsófi távirata, 1990.07.12.]

Kedves Gábor!

Örömmel olvastam a májusi számban Vasadi Péter kritikáját a kötetemről. Kérem, hogy küldje el a címét, hogy írhaszak neki.

Az összevont nyári számot még nem tudtam elolvasni, de köszönetem jeléül, ha szívesen veszik, küldök két, e sorozatból való verset.

Kellemes nyarat kívánva üdvözli:

Takács Zsuzsa

júli. 15-én

[A kötet a *Sötét és fény kora*. A két vers novemberben jelent meg.]

1990 aug. 3.

Kedves Gábor!

Kerestelek telefonon, de a nyárban persze nem találtalak. Nem tudom, esett-e már köztünk szó arról, hogy amerikai és kanadai magyar egyesületek meghívtak egy előadó-körútra; augusztus 15-én indulok, szeptember 25-én érkezem. Ez azt jelenti, hogy a még hátralévő korrektúrákat nem (fogom) tudom olvasni; (aug. 4-től, 14-ig ráadásul elbújok Nemesgulácson fölkészülni az előadásokra).

Kérlek olvastasd legjobb belátásod szerint helyettem is a levonatokat.

Tegnap tárgyaltam Hegedős Máriával. Már megszerkesztette a kéziratot, a 91-es könyvhétre hozzák. Az volt a kérése, hogy kiadói-kereskedelmi érdekből ne áruljuk el a Jelenkorban a „történet végét”; bár ennek a kérésnek nem örültem, de honorálnom kellett, s kérek, Gábor, légy megértő Te is. Azt találtam ki, hogy mivel a „story” a vége felé többször megcsavarodik, hagyjuk el a legutolsó Jelenkor-közlésnél (mindössze!) az utolsó 4 flecket. Ez nem sok, s remélem kielégíti a Kiadót is.

Az én gépeltetésemben (az eredeti 319. oldalon) a „Később, mikor...” bekezdés végével zárj, vagyis így: „A felidézés közben jöttem rá, hogy az a mozdulat azért nem fejeződött be, mert nem voltam képes rá, hogy mindent, ami hozzám tartozott, újra, újra, újra, újra, újra és újra meg nem történtként cipeliem tovább.” Ez így szép megszakítás lehet;

s akkor az utolsó részlet végére (kérek) kerüljön valami ilyesmi: Sándor Iván regényének közlését ezzel a fejezettel befejezzük. Az Arabeszket a jövő esztendei könyvhétre a Magvető Kiadó jelenteti meg.

Kedves Gábor! Erre kértelek volna telefonon is, ha elérlek. Némi szorongással indulok útnak, mert személyes és objektív kívánok maradi ebben a világvargásban is odakint, s nem tudom ki hogyan fogadja majd az én szólamomat; amihez azonban tartani kívánom magam.

Jó volna hosszabban beszélgetni közös és tágabb dolgainkról, – erre most majd ősszel kerül már csak sor. Ha megérkezem, jelentkezem. Addig is Neked, Gabinak a legjobbakat – remek az utóbbi Jelenkor-számok – és szeretettel gondolok a szerkesztőségben minden kedves barátomra.

Szervusz, jó szívvel, barátsággal:

Sándor Iván

[Hegedős Mária a Magvető irodalmi vezetője, majd igazgatója volt.]

Gáborom!

Mircea Dinescu dolgában írok. Barátunk lemondta a szigligeti nyaralást, pedig ez alkalommal szerettem volna megbeszélni vele a fordítás-kötetet, annál inkább, mert itt-létekor húsz vadonatúj verset ígért. Azóta nem tudom telefonvégre kapni.

Te azonban küldj egy listát az általad kiválasztott versekről, hogy tudjam, minek álljak neki. Nem mintha olyan nagy (fordítói) kedvemben volnék, de hát a vállalás kötelez, a határidő pedig szorít.

Össze is ülhetnék mi ketten, nemcsak tartalomjegyzék, hanem fordítási elvek meg-tárgyalása miatt is. Én, szabadságomat (betegséggel s családi bonyodalmakkal) kimerítvén, nehezen mozdulhatok itthonról, te könnyebben talán. De egy pécsi hétvégét még megengedhetnék magamnak...

Válaszodat várva ölel agg barátod:

Csiki László

1990. aug. 3.

U.i. Mikor küldesz verseket a M. Naplónak? De tényleg!

[Még a román forradalom előtt csempésztük ki Gabival a házi őrizetben lévő Dinescu *Moartea citește ziarul* c. kiadatlan – és akkor Romániában kiadhatatlan – verseskötetének kéziratát, hogy majd itt megjelentetjük. A magyar kötet – új versekkel kiegészítve – végül 1991 áprilisában jelent meg.]

90. VIII. 9-én

Kedves Gábor,

azt szeretném Tőled kérdezni, van-e lehetőség arra, h. a válogatott verseim, a „Hamu-márvány” című kötet itt Nálatok megjelenjen, amennyiben – természetesen – megfelelőnek ítéltetik a színvonal. Ugyanis se Lengyeltől, se a Magvetőtől (ő odavitte tavaly nyáron) nem kaptam semmiféle értesítést, tájékoztatást. Félek, h. a nagy zűrzavarban – ami állítólag ott van – újra elveszik a kézirat. A közgyűlésen Balázs ígérte, h. ír majd, ez mindmáig nem történt meg. Szerinted mit lehet tenni? Üdv, [Makay] Ida

P.S. Köszönöm az értelmezésed a versekről

[A *Hamu-márvány* c. kötetet 1991 áprilisában jelentettük meg.]

Kedves Gábor!

Most csináltuk a szeptemberi szám korrektúráját (sajnos nem fér bele az időbe, hogy elküldjük postán a levonatot, de nagyon alapos korrektorunk van) – ebben a számban jön a Te két versed és a Lazić-fordítások is. Azért írok, mert a tördelés során kiderült, hogy muszáj két oldallal rövidíteni a terjedelmet, és ennek az egyik Lazić-vers is áldozatul esett, nevezetesen az Éjszakai párok című. Ez tehát fölszabadult. A többi négy jön a szeptemberi számban (A nyelv; Próbaanyag; Idők; Téli üzenet).

Szeretettel üdvözöl

Várady Szabolcs

[A *Holmi* fejléces levélpapírján.]

Kedves Csordás Gábor,

köszönettel megkaptam júniusi levelét. Sajnos csak most jutottam hozzá, hogy az óbudai „Kassák és Párizs” című kiállítással kapcsolatos írásomat legépeljem. Nemrég nyílt, soká lesz látható és maga a Kassák Lajos Emlékmúzeum egyébként is mindig nyitva van. Ami pedig az elmúlt hatvan évet illeti, Kassák éppen abban a fél évszázadban, de ugyanúgy ma és alighanem a jövőben is aktuális. Így hát ezt a beszámolót épp a Jelenkor képzőművészeti szemléjének keretében most nagyon is időszerűnek érzem. – Közben megkaptam az ott tartott versem korrektúráját is, amit posta fordultával visszaküldtem.

Szívélyes üdvözlettel

Mándy Stefánia

Budapest, 1990. aug. 12-én

[A vers a decemberi számban, a Kassák-kiállításról szóló írás 1991 májusában jelent meg.]

Gomboszeg, 1990 aug. 21.

Kedves Gábor,

ugyanakkor tán én is gondoltam rád, mert azon morfondíroztam, amire felszólítottál. Persze, Mészölyről írni nagyon nehéz lesz, de megkísérlem. Gondolom, novemberre, decemberre kellene?

Lehetséges, hogy addig még valami mást is küldenék, hogy mennyire komolyat, az más kérdés. Ezt megbeszélendő előbb majd biztosan felhívlak, ha telefonközelben leszek. Köszönöm a tudósítást.

Szeretettel üdvözöl

N[ádas] Péter

[A *mester árnyéka* a hetvenéves Mészöly Miklóst köszöntő összeállításban jelent meg, 1991 januárjában. „valami mást is küldenék”: *Jegyzetek az égi és a földi szerelemről*, 1991 március és április.]

Kecskemét, 1990. augusztus 21.

Kedves Gábor!

Nem tudtam gyorsan válaszolni küldeményedre: az elmúlt hetet Tőserdőn töltöttük. A fordításokat nagy érdeklődéssel olvastam: számomra idegen világokba kellett belehelyezkedni. Talán érthető, ha olyan verseket választottam, amelyek hozzám – s talán az olvasóhoz is – közel állnak.

A következő verseket fogtam itt:

Dinescu: Száműzetés, Légy óvatos, Fellebbezés a Teremtéshez, A képmutató halott

Puslojić: Véradó, Ballada, Ikária, Csillagokat vettem

Slavicek: A nemzedékem meg a többi, Verstulajdonosok

Slamnić: Zágrábban lakott egy néger, Dundurilo álma

Úgy gondolom, ezeket a verseket közölni is tudjuk, azaz lesz rá helyünk.

Segítségedet köszönve barátsággal üdvözöl

Füzi László

Ui.: Most kaptam meg a fénymásolatot, köszönöm, segít az érvek felsorakoztatásában, ha szükség lesz rá. Szeptember 1. után itt leszek, ha az írással kapcsolatban kell beszélünk, akkor tudunk.

Füzi Laci

[A *Forrás* fejléces levélpapírján. Adam Puslojić (1943) szerb költő; Milivoj Slavicek (1929) és Ivan Slamnić (1930) horvát költők; „most kaptam meg a fénymásolatot”: időközben megalakult a Pécs-Baranyai Kulturális Kamara, azzal a szándékkal, hogy a kultúra helyzetének javítása érdekében jeleket állítson a helyhatósági választásokon. Az erkölcsi és szakmai tekintetben meglehetősen vegyes összetételű helyi némenklátúra hatalomátmentési kísérletét láttam benne, ezért nem vettem részt a munkájában. *Kultúra és közműveltség Pécs* című dokumentumuk másolatát küldtem el Füzinnek.]

Budapest, 1990. augusztus 23.

Kedves Barátunk!

Abban a reményben kérjük segítségedet, hogy Neked sem közömbös a még csak tíz hónapos Magyar Napló léte. Úgy gondoljuk, hogy a magyar szellemi életnek szüksége van erre az új ösztönzést adó országos irodalmi hetilapra. Tudjuk, hogy mint minden kulturális orgánom, a Magyar Napló is egyelőre dotációra szorul, és tudjuk, hogy jelentősége kibontakoztatásához, szélesebb körű megismertetéséhez még idő kell.

A lap alapításának előzményeire hivatkozva a Magyar Írószövetség felkérte a miniszterelnököt vállalkozásunk további támogatására – eredménytelenül.

Mellékelt petícionkat, amennyiben egyetértesz vele, kérjük, támogasd aláírásoddal, lehetőleg postafordultával visszaküldve címünkre (1426 Budapest Pf. 108.).

Tisztelettel

Kis Pintér Imre
főszerkesztő-helyettes
Reményi József Tamás
főszerkesztő

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján.]

Kedves Gábor!

Leveledet megkaptam, köszönöm. Csakúgy, mint kérésedet. Nem tudok eleget tenni neki. Regényem befejezésén dolgozom. Ha készen leszek vele, gondolok a Jelenkorra.

Szíves üdvözlettel

[Kolozsvári] Grandpierre Emil

Legbarátom, Gábor!

A versekből teljes oldalt szeretnék közreadni (ez nálunk kb. 130 sor + a szerző fényképe, melyet még el kell küldened). Ez az anyag több a szükségesnél, de türelmedet kérem – mondjuk szeptember végéig –, s akkor a tördeléstől (is) függően válogatjuk ki a megfelelő terjedelmet. Egyébként a versek jók.

Dinescu-ügyben... Megkaptam az általad kiválasztott versek listáját, most már csak illusztris barátunk újabb verseit várom. Meghívtak ugyan Bukarestbe, szeptember elejére, de feleségem betetgsége és egyebek miatt nem tudok elmenni. Üzenni viszont üzenek Mirceának, hogy sürgős a dolog. Ami a Bodor Pál-előszót illeti, Pali személye ellen semmi kifogásom (sőt!), meggondolkodtat viszont, hogy így nem lesz-e túlságosan „belterjes” a kiadvány; s nem volna jobb a román kiadás igen kiváló előszavát közölni? De erről még lesz időnk beszélni.

A kontrollszerkesztést vállalom.

Mára ennyit. Ölel agg barátod:

Csiki László

Bp., 1990. augusztus 26.

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján.]

Kolozsvár, 1990. VIII. 27-én

Kedves Barátaink,

szeretettel emlegetjük a bálványosi szép napokat, és ismét mennénk már. Ezzel szemben felzajlott az „élet”, és újabb megbeszélendőkkkel kereslek meg:

ad. 1. szept. 14-16. között Gyergyószárhegyen rendezik meg a román-magyar–magyar-román fordítások napjait. Az első és eddig utolsó ezelőtt tíz évvel volt, melynek következtében majdnem letartóztattak volt. Olyan alkalom, amikor sok mindent meg lehet beszélni... Jönnél-e, Gábor? Ha igen, jelezd, hogy vezessünk fel a hivatalos meghívottak listájára.

ad. 2. Elfogadtam egy meghívást Debrecenbe, nov. 15-17. között, a romániai magyar irodalom a tárgy. Hozzá is fogok szólani. A rákövetkező héten pedig Kőrössi Papp Jóska szervezésében szeretnénk összehozni egy-egy szerzői estet, Budapesten, illetve Pécsen. Kérésem Gabikához szól: vajon lennél-e olyan kedves és segítőkész, hogy néhány szövegem elmondására vállalkozz (persze, ha időd engedi és tetszéseddel találkozik). Kérlek, fontold meg és válaszolj – én mindenesetre szeretném, sőt.

ad usum. Az élet zajlik, a könyvkiadás nem. Ráckevén voltunk egy szociológiai patkoláson (nagyyszerű előadások), nehezen tudok visszazökkenni. El kellene már menni nyaralni.

Sok szeretettel ölellek

[Egyed] Péter

[A Kriterion Könyvkiadó fejléces levélpapírján. Júliusban Egyed Péterrel és Balla Zsófiával együtt nyaraltunk Bálványosváron egy bérelt faházban.]

Kedves Gábor,

nem volna kedved azt a kritikával kapcsolatos kritikai véleményedet, amelyről szó esett Tokajban, megírni a HOLMI számára? Én nagyon fontosnak és hasznosnak tartanám.

Ha elfogadod a javaslatomat, akkor szívesen elküldeném Neked az évben még megjelenendő kritikákat, vagy kefelenyomatban, vagy gépiratban, s szívesen biztosítanánk helyet írásodnak teszem a januári számban. Én nyilván válaszolnék rá – persze csak a következő számban megjelentetve –, s ha mondjuk ezt a két írást novemberben el tudnánk kezdeni egy kicsit köröztetni, akkor el tudnám képzelni, hogy kialakulhatna a kritikáról egy érdekes polémia, amely nem fulladna sem az „A” kritikáról szóló eszmecserek nemes unalmába, sem a személyeskedő személyeskedések posványába. Hiszen személyes példák, személyek megjelenítése nélkül az ilyen vita mit sem érne, de azt gondolom, hogy a mi kezdeményezésünknek személyes hitele lehetne. S ha az elragadó szél képzeletem számrétű vitorlájába belékap, akkor azt sem tartanám lehetetlennek, hogy közös erővel kijelölnénk egy kört – nem népfrontosan, hanem azon az alapon, hogy kitől várható értelmes kontribúció –, amelyet felkérnénk a hozzászólásra, természetesen a kéretlen hozzájárulás publikálásától sem elzárkózva.

Mit szólsz hozzá?

Barátsággal üdvözöl

[Radnóti] Sándor

Budapest, '90/8/27

[A Holmi fejléces levélpapírján. Sajnos ezt sem írtam meg.]

1990. VIII. 27-e

Kedves Gábor,

ma jártam itt. Behoztam ezt a „Válogatott versek” címűt két példányban. – Illetve a másodpéldány kicsit hiányos, mert az „Új versek” ciklusból itt 15 drb. hiányzik, nem volt másolatom róluk. (Ha kell, majd pótolom.) Öt ciklusra terveztem: 1.) Lengő fényhidak 2.) Mindörökké 3.) A hetedik szoba 4.) Utolsó tárlat 5.) Új versek (Egy lepke száll címen)

Levelednek nagyon örültem, köszönöm. Ez számomra jelentős dolog. Szívesen várok (van tréningem), csak tudjam. van mire. Barátsággal, köszönettel: [Makay] Ida

Budapest, 1990. augusztus 28.

Kedves Gábor!

Mellékelt cikksorozatában Kurucz Gyula igyekezett sorra venni mindazon tüneteket, amelyek ma a könyvszakma állapotát jellemzik. E sorokat vitaindítónak szánjuk, s arra kérünk, hogy ha átfogóan vagy akár csak egyetlen részlet kapcsán is hozzáfűznivalód lenne Kurucz vázlatához, úgy írd meg lapunknak!

E levelet rajtad kívül elküldtük néhány szakembernek – érintetteknek: véleményetekre kíváncsiak vagyunk.

Üdvözlettel:

Reményi József Tamás

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján.]

1990. VIII. 28.

Kedves Gábor!

Azért írok, mert hallottam, milyen jó és gyors a 'Jelenkor' Kiadó. Nekem összegyűlt egy kötetnyi versem; lehetséges volna-e azt Nálátok kiadni?

Természetesen nem akarok zsákbamacskát vetetni Veled; ha elvben nincs akadálya a dolognak, elküldöm az anyagot 'elbírálásra'. Illetve: ha nektek úgy megfelelne, decemberben adnám le a kéziratot, mert rövidesen elutazom három hónapra (Iowába), és azt remélem, ott még meg tudok írni egy-két verset, amelyik ehhez a kötethez tartozik.

Őszintén remélem, már csak önös érdekből is, persze, hogy se a lapot, se a kiadót nem sodorja el időközben az a fránya piacgazdaság, és egyáltalán, úgy nagyjából rendben vannak a dolgok.

Szeretettel üdvözöl

Rakovszky Zsuzsa

[A *Fehér-fekete* c. verseskötetet 1991 áprilisában adtuk ki.]

kedves gábor,

a jelenkor az utcán, kolozsvárt, a talpasház közelében. nagy, testes asszony árulja – megfigyelésem pontatlan, meglehet: ülő és kötögető női alak bizony nehezen fejthető meg (tudni véljük a szakirodalomból) –, ül és köt, portékáira híván ekképp a figyelmet fel. mely: jelenkor (irodalmi és művészeti folyóirat, 7-8. szám), korunk (5. és 6. szám) stb. (különböző számok).

valami történt mégis. ha nem is az, ami.

első levél c. szövegem tipográfiai testetöltése – incarnatus est – igen nagy gyönyörűséggel lelkemnek. melyhez hasonló jókat, beleértve mindeneket.

*

mindazonáltal adósságaimról meg nem feledkezem. hajlék utáni keserű futkosással tölt el pihenőszabadságom. nem perelek: amit nekem kellene kipihenni, ahhoz négy (úgy mint 4) évszak hidege-heve nem elegendő. nem perelek, ennyi. esterházy ügyben, szem előtt tartva a jelenkor megtisztelő felkérését, tanulmányi utat tettem a mesterrel e kies hazában. mely vala lelkünk szenvedésekben való megújítása. láttuk, itt-ott közelről a szegény dunát. a kántor-könyvet is megírván megírom. meg azt. arról jut eszembe.

*

napokon belül itt a családom. két szoba, udvar, kert, különálló, jó karban, korát nem mutatva, meghatározatlan időre, akár házasság céljából is. egy-két gyermek nem akadály, vendégek meleg szívvel (padlás, pince), kalandorok kíméljenek.

*

gabriella asszonynak: a fuharosok színészileg preparált példánya valamelyik színházi szufniból előkerült. kabala, tudom. álmatlan éjszakáival hagyjon fel. alkalomadtán küldöm. hagyjon fel.

*

felkiáltó jelek alkalmasint elkelték volna. nincs, nincs felkiáltó jelem. két vessző is van – igazi vesszőfutása ujjaimnak. arra gyanakszom, különbség van a két vessző között.

szakértők bevonásával állapítsák meg önök. íme: „” (alsó billentyűsor); „” (felső billentyűsor). ilyenek vannak még: + * ç % & ^ – de felkiáltó jel egy sem. hát ilyet.

p. dictus magister* aztán, per se, haza ért övéihez, remélem. haza ért a szóból. (megj.: a „remélem” ékezeteit nagy figyelemmel, a világ sorsát hosszan, felelősen latolgatván pótoljuk.)

nagy szeretettel ölel, beleértve az egész jelenkort:

visky andrás

o.s.p.p.e.

90.09.01.

* scholarum piarum

[Ékezetek nélküli írógépen. Az „első levél” a július-augusztusi számban jelent meg. „A fuharosok színésziileg preparált példánya”: Gabi előadta a Fuharosokat májusban a kolozsvári és júliusban a sepsiszentgyörgyi magyar színházban.]

Kedves Gábor,

augusztusi pécsi utunk elmaradt. Túlhajtottuk magunkat – a feladatok elviselhetőnek ítélt görgetege helyett lavina szakadt ránk. Majdnem maga alá is temetett minket.

30-án indultunk el Varsóba, másnap estére szerencsésen megérkeztünk. Az éppen akkor felemelt benzinárak nyomán támadt benzinhiány, no meg Wacús kedvessége Krakóban marasztalt bennünket. Ő jobban van, mint reméltem. Visszaköltözik Krakóba.

Egy-két héten belül mi is végleges lakásba költözünk. A gyerekek már abban a körzetben járnak iskolába. Orsika negyedikbe, Misi nulladikba. Pár nehéz hónapnak nézünk elébe. Főleg Orsival kell foglalkozni. Mindent lengyelül tanulnak.

Én magam csinálom magamnak annyi munkát, hogy lassan már ki sem látszom belőle. Jurekkel egy 26 éves Bibó-válogatást készítünk elő. Pontosabban: ő a válogató, előszóíró, jegyzetkészítő, fordító. A nyomdai munkálatok beindításáig a vállalkozást a Soros fedezi.

Figyelmedbe ajánlom Benedykt Zentara kitűnő esszéjét, amelynek előszavát mellékelem. Olvasd el figyelmesen. Az alapszöveg mintegy 45-50 gépelt oldal. Szamizdatban jelent meg 1983 táján. Mivel a szerző az egyik legjobb lengyel történész, nem sokkal az esszéje megjelentetése után meghalt, nincs aki idehaza felhasználja ezt a rendkívül okos, demokratikus gondolkodásra serkentő, végtére oroszbarát szöveget.

Ha közölhetőnek véled – (2 részben elbírná a Jelenkor) – Körmendy Adrienne, aki utánam egy évvel végzett történelem-levéltár szakon – lefordítaná. Ő másfél évtizede kétlaki életet folytat Magyarország és Lengyelország között. Egy lengyel történész a férje. Felkészült, okos, rendes ember. Velem együtt került a követségre. Zentara szövegét külön füzetben is meg lehetne jelentetni. Támogatás is akadna talán rá.

[Kovács] István

Gábor,

remélem a szerencsétlen júniusi találkozót feledtető napokat tudunk együtt tölteni még Varsóban. „Házunk” nyitva áll előttetek. Bizonyára alkalom is kínálkozik rá, hogy gyere, gyertek.

Mindnyájatokat szeretettel üdvözöl

[Kovács] István

[varsói cím és telefonszám]

[Mellékletben a „Despotyzm i tradycje demokratyczne w dawnej historii Rosji” (Despotizmus és demokratikus hagyományok Oroszország régebbi történelmében) c. tanulmány előszava. Kovács Ist-

vánt kulturális tanácsosnak nevezték ki a varsói magyar nagykövetségre. „Jurek”: Jerzy Snopek lengyel hungarológus és fordító, a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa, majd később igazgatója. Körmendy Adrienne történész 1990 szeptemberétől a varsói Magyar Nagykövetség titkára. „szerencsétlen júniusi találkozó”: júniusban a varsói egyetemen konferenciát rendeztek az európai csatlakozásról, ahol „Europa zradzona” („Az elárult Európa”) címmel tartottam előadást. A böröndöm, benne az öltönyömmel és az előadás lengyel szövegével sohasem érkezett meg Varsóba. A lengyel közvélemény akkor már nem Közép-Európában, hanem Európa nagy nemzetei között kereste Lengyelország helyét; a konferencia közönybe fulladt; az előadást rövidnadrágban, trikóban, emlékezetből tartottam meg.]

1990. szept. 4.

Kedves Gábor Csordás!

Mivel betegállományban itthon vagyok, ezúttal küldöm a fordítást a „régí módon”, az írógéppemmel írva, a jó, régi darab. Bocsánatot kérek a sok „Tippfehler”-ért, de már szokatlan írni a géppel. Számítótechnikával sokkal könnyebb!

Köszönöm nagyon a kedves levelet is, amit írt nekem.

Sajnos az idén nem tudunk jönni se Pécsre, se Mo-ra általában. Az oka a munkahelyem – ott kell az „egész ember”, mert nagy a konkurencia és talpon maradnunk kell, főleg, mert még „fölepítünk” a lapot (most már jelenik meg több mint 20 2000 példányszámban).

A másik oka: Valósulunk meg egy régi álmunkat: Isztambul. Oda járunk szept. végén pár napra. Ez az idén a szabadságunkat. Akinek eddig csak igen kevés lehetőségeket akadt, az Európát megnézni...

De már szomorú vagyunk, mert 1974 óta minden évben, néha többször is, voltunk Mo-n. És talán jövőnk Szilveszterre, vagy télen. Mindenesetre jövőre, mert Mo marad a mi második honunk. Ezért is szívből kívánunk, hogy kijöhet nemsokára ez a meggyalázott ország a kátyúból!

Nálunk pedig nem minden úgy fest világos fényben, mint talán kívülről látszik. A leg-szomorúbb: Mint a második világháború után, amikor megmaradtak sok „kis Nazik”, itt most is a régi pártemberek, sőt Stasi-emberek újra talpon vannak. Fordítottak a köpenyeiket és lesz „újra itt van...”.

A másik, ami zavar bennünket: korábban mi is, mint a másik „keleti országok”, együtt szenvedtünk. Most pedig már elfelejtettek a legtöbiek ezt – élnek a kemény „Deutsche Markkal” és még elégedetlen vannak, miközben Nálatok... Azt pedig Ti tudtok még jobban. Szóval: öröm is, szomorúság is bennünk van.

Örülünk a viszontlátásra és búcsúzóim sok baráti üdvözléssel

Rainer Koch

90. szept. 5-én

Kedves Gábor, leveled igazi öröm. Egyetérték a javaslat minden pontjával. (Mint a nyílt szavazáskor). De igazán: kitűnő, mit mondjak: MACSKÁSI!

Ez a vers meg legyen a Tiéd:

[itt a *Gőgös halott* c. vers következik]

Baráti szeretettel

[Makay] Ida

PS. Valószínű 13-án be tudok menni.

Kedves Csordás Gábor,

örülök, hogy jön a Kassák-írás. Hogy máris jelentkezem az itt küldött Kállai Ernőről szóló emlékezéssel, annak az a döntő motívuma, hogy – amint ez a szövegből nyomban

kiderül – 1990. november 9-én van Kállai Ernő születésének 100. évfordulója. Sokaknak – véleményem szerint az egész hazai szellemi életnek jelentene valamelyes kis elégtételt, hogy eljött az idő, amikor egy ilyen jublieumról már nemcsak a zuglói kultúrházban lehet hangsúllyal megemlékezni. Bárcsak beleférne még a novemberi Jelenkorba. Így igazán aktuális lehetne!

Üdvözlettel

Budapest, 1990. szeptember 5-én

Mándy Stefánia

[„A természet rejtett arca”, megjelent a novemberi számban.]

Párizs, 1990. szept. 5.

Kedves Gábor!

Utánam küldték szerencsére az egyetemre irányított „parafrázis” számot, köszönöm szépen.

Jolánka szövege mulatságos, különösen mivel a szerző önnön harlequinruhás játékoságát koromfeketén rosszálló tekintettel méregeti.

Mellékelten küldök egy új novellát, c. Munkakörülmények avagy amit a kedves megközelítéséről el lehet mondani. Amit nem lehet elmondani, a 21-22. oldal közti fehér rész üresen marad, esetleg zárt ajtót lehet odarajzolni.

Arra kérek, mihelyt tudod, üzend meg döntésedet. Egyúttal megüzennéd-e a Forrás címét – semmi hírem tőlük.

Thinsz Géza versét csak haláláról értesülve értettem meg igazán. Nem tudtam semmit betegségéről, pedig gyakran írt, minden kéziratát elküldte. Ő volt az emigráció szeretetreméltó puttó-költője s az emigráció végét nem élte túl.

Barátsággal köszönt

Karátson Endre

[A novella az 1991 februári számban jelent meg. Thinsz Géza „Nyenyere” c. versét a júniusi számban közöltük.]

Kedves Gábor,

szívből köszönöm leveledet és készségedet, hogy – mint írod – nyitva állnak előttem a Jelenkor lapjai, elnézésedet kérem, hogy leveledre és kérésedre nem emlékszem, de feledékeny lettem, erre a leveledre is azért válaszolok késve, mert irataim között most találtam rá. Kéziratot pedig azért nem küldök, mert nincs, minden időmet elfoglalja a regény, amin most dolgozom. Ha a sajtót figyelemmel kísérted, tapasztalhattad, hogy sokkal kevesebbet szereplek, mint régebben. Félreértés tehát nincs köztünk. Ha lesz, akkor is valami könnyed írással próbálkozom majd, bár az ilyesmi mintha elveszett volna a mai irodalomból.

Barátsággal üdvözöl

1990 szeptember 5-én

[Kolozsvári] Grandpierre Emil

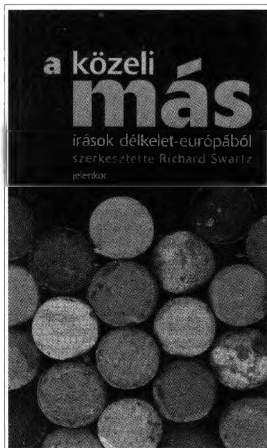
FANTASZTIKUS UTAZÁSON

Richard Swartz tíznyelvű délkelet-európai antológiája

Érdekes, hogy Richard Swartz a könyvhöz írott és töltött káposztában igazán teljességre törekvő utószavában sem a híres erdélyi töltött káposztákat, sem a kolozsvári rakott káposztát vagy a székelykáposztát nem említi. Holott jól tudom, hogy ezek közül nem egyet ismer. Nálunk többször bevacsorált belőlük. Vacsora után elnyúlt a konyhai dikón, olykor el is szundított. Az sem kerülhette el a figyelmét, hogy a Magyarországon ehető töltött káposzták (ha a német nyelvű településeken készített Krautknädlit vagy a szlovák nyelvű településeken készített édes káposztába göngyölt, savanyú káposztában főtt, majorannás hússal töltött káposztát nem számítom) erdélyi receptek alapján készülnek. Hol több, hol kevesebb sikerrel. Krautknädliből kislábasban hoztunk neki Rákoskeresztúrról, ne múljék már el az élete a Krautknädlit élvezete nélkül. Kolozsvárt sem felejthette el. A hetvenes évek közepén ott is jártunk együtt. Igaz, kolozsvári rakott káposztát ott bizony nem evett. Azokban az években Romániában még a külföldi vendégeknek rezervált szállodákban is alig volt mit enni. Brassóban az öreg pincér a világ legtermészetesebb hangján kérdezte, hogy az uraságok parancsolnak-e még valamit a reggelijükhöz. Ezzel a szóval, hogy az uraságok. Ob die Herrschaften noch etwas zum Frühstück wünschten. Előzőleg jobb napokat látott porcelánon hozott négy bánatos szeletke ömlesztett sajtot, négy szeletke sült szalonnárt a fagyott zsírában, négy tálka alján valamennyi homályos mézet és öt szeletke hajszálvékonyra szelt tegnapi kenyérből. A kávéban bizonyára mindenféle volt, kávé nem. Valamilyen sárgászöld levet eresztő növényt forráztak teának. Flegmatikus svéd barátom, aki élete majd minden pillanatában újságíró, de nem kérdez, beszélget, szavaival inkább helyzetbe hoz, indukál, próbára tesz, akárha protestáns kultúrájának kényszerét követve minduntalan ki akarná ugrasztani a nyulat a bokorból, lássuk a realitást minden pillanatban, ne a látszatot, lássuk a különbséget látszat és valóság között. Most egyetlen szempillantás alatt fölmérte az öreg pincér szakmai és nyelvi pozícióját és a világ legtermészetesebb hangján azt válaszolta, hogy

igen, hogyne, szívesen enne újhagymát, friss havasi vaját, ha lehet, akkor hónapos retket, ezen kívül két lágy tojást, feltétlenül. Az öreg pincér a legteljesebb mértékben megőrizte nyugalmát. Ahogy illik, meghajlással nyugtázta a rendelést, és egy hosszan ismételtetett „sehr wohl, sehr wohl” kíséretében távozott a régmódi németjével.

Az előző nap délutánján a Securitate emberei, akik egymást váltva, immár több napja kísérték bennünket a magyar határról, úgy kutatták át a szobáinkat, hogy jól lássuk, most az-

Fordította: Csordás Gábor, Gállos Orsolya, Szondi György

Szerkesztette: Richard Swartz

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2008

325 oldal, 2900 Ft

tán minden holminkat átkutatták. Figyelmeztetésnek szánták. Rá is szolgáltunk. Kolozsvárott sikerült őket csaknem egy egész napra leráznunk. Kallós Zoltán megígérte, hogy estére összetrombitálja nekünk a tanítványait, ők majd szépen mindent elmondanak. Menjünk hozzá vacsorára. Nézzük meg a gyűjteményét. Másnap este meg kivisz bennünket az utolsónak megmaradt táncházba, Kidébe. Nem lehettünk kíméletesek, le kellett ráznunk a fenyegető díszkíséretet. Az első ember volt ezen a fantasztikus utazáson, aki sem a félelem, sem a tartózkodás semmiféle jelét nem mutatta. Négyen voltunk. Két nagy tudású, tapasztalt, annak rendje és módja szerint akkreditált újságíró, Richard Swartz, aki hosszú évek óta a *Svenska Dagbladet* című svéd napilapot, Manuel Lucbert, aki hosszú évek óta a *Le Monde* című francia napilapot tudósította Bécsből, harmadiknak Susanne Widén, aki akkoriban Richard felesége volt, éppen Thomas Bernhard prózai műveit fordította svédre, és Volvo márkájú terjedelmes gépkocsijukon sofírozott minket (aminek később életbevágó szerepe lett fantasztikus utazásunk történetében), végül pedig jómagam, idegenvezetői és szinkrontolmácsi minőségemben. Az utazást Budapesten alaposan előkészítettük. A két újságíró olyan emberekkel találkozott, tudósokkal, irodalmárokkal, szakértőkkel, akik nálam alaposabban tájékoztatni tudták őket a radikális román hiteltörlesztési politikáról, az erdélyi magyarság speciális helyzetéről és a régió nemzetiségi viszonyainak történeti alakulásáról. Ha még lenne valami, amit ne tudnának. Nálunk feltűnőbb igazán nem lehetett határátlépő társaság.

A két nagy doboz gondosan összeválogatott magyar könyvet, a két magyar klaviatúrás írógépet és a Bécsből magukkal hozott válogatott élelmiszereket, mindazt, amit ajándékba vittünk ismerősöknek és ismeretleneknek, a határon azon nyomban elkobozták. Kocsinkat félreállították. Elvitték az útleveleinket. Testi vizitáción kívül mindenünket átkutatták. Aztán hirtelen csend lett. Mintegy másfél óra múltán elkülönítve vittek el négyünket kihallgatásra. A hivatali szobában, ahol a kikérdezésem folyt, egy másik íróasztalnál egy román állampolgárságú fiatal magyar nőt gyötörtek könnyekig. Mindig újra, mindig ugyanazokkal a szavakkal, hogy a keresztnévét, amelynek nem volt román megfelelője, románul adja meg. Ő pedig mindig újra, ugyanazokkal a román szavakkal válaszolta, hogy nem tudja megadni, mert nevének nincs román megfelelője. Ragaszkodtam hozzá, hogy a barátaimat kísérem, és ezt nem újságíróként, hanem közönséges turista-ként teszem. Ragaszkodtam hozzá, hogy Erdély városait akarjuk megnézni. Volt egy pillanat, amikor a fiatal magyar nő kétségbeesetten hozzám fordult, hiszen látom, mit tesznek vele, segítsék. Megérezte, hogy már én is torkig vagyok. Mindössze annyit volt időm kimondani, hogy módszereik nem tesznek jót Románia tekintélyének. Be sem fejeztem, a tisztnek, aki egy tökéletesen kihunyt lelkű, kopott, idős tolmács segítségével kihallgatott, most egyáltalán nem volt szüksége tolmácsra. Úgy csapott az asztalra, és úgy ripakodott rám, hogy az egész betonoszlopos terem visszhangozott tőle. Románia nem kíváncsi a te véleményedre. Ha te sokáig okoskodsz, akkor azonnal megtagadom tőled a beutazásodat. Alig volt akcentusa. Mint később kiderült, a párhuzamosan zajló kihallgatásokon hármukat megpróbálták leválasztani. Őket nagy örömmel látják Romániában, mondták, semmi okuk, hogy megtagadják a beutazásukat, engem azonban kénytelenek visszafordítani. Nem indokolták. Mindhármukat ezzel bocsátották el a hivatali szobákból. Úgymond időt adtak rá, hogy egymás között tanácskozzák meg a kialakult helyzetet, és lehetőleg opportunistá válassz adjanak. Egyöntetűen ragaszkodtak a társaságomhoz. Azzal érveltek, hogy nélkülem azért sem tudnák folytatni útjukat, mert engem merő udvariaságból vissza kéne vinniük Budapestre. Vagy mind a négyen, mondták, vagy ők sem. Kénytelenek lesznek úgy értékelni a helyzetet, hogy a román hatóságok indoklás nélkül megakadályozták a beutazásukat. Többórás várakozás következett. Susanne és Richard feszült, komoly és elhatározott maradt. Kissé sápadtak voltak a haragtól. Romániának elvileg nem állt érdekében, hogy ilyen tekintélyes újságírókkal konfliktusba keveredjen.

Manuel hanyagul zsebre vágott kézzel sétálgatott és füttyürészett a félreállított kocsi körül. Ingének gallérja alatt a puhán megkötött selyemsáljával, a halszállkás tweedzakójával, a csontkeretes szemüvegével igazán feltűnő jelenség volt ebben az államilag lepusztított környezetben. Amikor végül engem is elbocsátottak a hivatali szobából, a másik íróasztalnál még mindig folyt a pszichikai természetű emberkísérelt. Mondja a keresztnevet románul. A keresztnevet sajnos nem tudja románul mondani, ez egy magyar keresztnevet. Akkor mondja a román megfelelőjét. Nem tudja a román megfelelőjét mondani, mert nincs román megfelelője.

A brassói szálloda szándékosan feldúlt szobájában aztán dicsérhettem az előrelátásomat, hogy a további utazáshoz szükséges nevek, címek és telefonszámok listáját az előző nap hajnalán kivettem a könyvtáblából. Egész reggel memorizáltam, majd apró darabokra szaggatva lehúztam a vécén. Nem volt rövid lista. A csésze elé térdelve figyeltem, hogy a fecnik valóban lemennek-e. De így sem tudtam szabadulni a téveszmétől, hogy ezek ezt is ellenőrzik. Mert attól még jobban gyötrődött a gyomrom, hogy elfelejthetem a címeket, vagy ami ennél még rosszabb, eltévesztem a házzszámokat. Kolozsvártott ez történt, igaz, nem az én hibámból. Kallóst az elhagyott, aszfaltozatlan utca szemközti oldalán kerestük. Budapesten hibás házzszámot adtak meg a barátai. Ezek meg ülnek most a pincében, kihalásszák a csatornából a fecniket, hogy a neveket és a címeket gondosan összerakják. A hetvenes évek közepére a rendszer paranoiája és a paranoid ideológiát szolgáló intézmények akkorára nőttek, hogy kis személyes paranoid hajlamokkal a nagy paranoid szisztéma nem volt felérhető, nem volt átlátható, nem volt követhető, munkájának kárai nem voltak emberi erővel elháríthatók. De azt sem mondhatta az ember, hogy mindez fantazmagória, ne érzékelné az apparátus titkos működését, ne nyögné a működés következményeit. A másokat érintő személyes felelősség ettől persze nem kisebb lett, hanem nagyobb, terhe nyomasztóbb.

Életfontosságú volt, hogy informáljuk egymást és informáljuk a külvilágot. A titkos információnak speciális volt a hangszíne. Nem suttogás, hanem tompa hang. Mintegy figyelmeztetni a másikat a forrás bizalmas jellegére. Különben nem tudhattuk volna, hol milyen veszély leselkedik vagy hol a csapda, amibe bárki óvatlanul belesétál. Állandósult a bizalmas információk cseréje, kialakult a biztos forrásokból merített értesülések közvetítő hálózata. A második nyilvánosság volt az egyetlen védelem. A külvilág pedig, legalábbis rövid távon, vakon ment a saját érdekei után, s ezért a megvalósult szocializmus látszatát és valóságát illetően könnyen, olykor egyenesen kedvtelve lépre ment. A régi európai demokráciák a harmadik világháború elkerülése, a nagy világrendszerek békés koegzisztenciája és a szabad kereskedés sikere érdekében időről időre szívesen elveszítették a realitásérzéküket. Vagy éppen a fejüket. A jobboldal a fejét, a baloldal a realitásérzékét. De akár jobb, akár bal, kormányaik szívesen tárgyaltak a demokratikus ellenzék feje felett Moszkvával. Budapestnek ezt a szerepet szánták, ami másfél évtizedre privilégiumainak forrása lett. S ezzel legalábbis Magyarországon közösen diszkreditáltak mindenféle szervezett ellenállást vagy ellenkezést. Ha Willy Brandt és Kádár János olyan jól megértik egymást, hogy örömben táncra perdülnek, akkor Kis János és Kenedi János tényleg futóbolond. Akkor a reformistáknak van igazuk, mert nincs más út, mint az előzékeny és megadó együttműködés. Szavahihető világlapok hangosan ünnepelték Nicolae Ceaușescu újdonságnak számító, a szocialista táboron belül eladdig ismeretlen nacionalista kurzusát. Ceaușescu a kurzusával Moszkva ellen dolgozott. Tettelegesen kétségbe vonta Brezsnyev elnök korlátozott függetlenségről szóló, és Johnson elnök által titkos táviratban jóváhagyott doktrínáját. Johnson elnök a békés egymás mellett élés érdekében nem tehetett többet, a kis kelet-európai népek tudta nélkül vette le függetlenségük ügyét a napirendről. Rábólintott, amikor a Varsói Szerződés egyesített hadereje lerohanta Csehszlovákiát, csak menjetek, édeseim, a jaltai egyezménybe ez is belefér. A román had-

sereg nem vonult be a többivel. A román diktátor megtagadta. Nem azért, mintha „az emberarcú szocializmus” oly vonzó lett volna a szemében. Nem Dubček elkeseredett kísérletét akarta támogatni, messze nem. Nem az utolsó és a legszelídebb kísérletet a szocializmus megmentésére. Ceaușescut a szocializmus experimentuma a legkevésbé sem érdekelte. Titó példája lebeghetett a szeme előtt, a fehér zubbonyban feszítő, szalagokkal és kitüntetésekkal teliaggatott marsall, aki néhány évig szerencsés kézzel kormányozta hajóját a hidegháborús vizeken.

Nem beszélve Ceaușescu azon nemes és eszeveszett ötletéről, hogy Románia néhány év alatt vissza fogja fizetni minden adósságát. A régi nagy demokráciák politikai és diplomáciai kedélyét ez a lépés szintén erősen a román diktátor felé hajlította. Ki ne venné szívesen, hogy a csillagászati nagyságrendű államadósságot kamatostul megfizetik, és nem kell veszteségként leírnia. Ha a békés koegzisztencia érdekében nem kell a saját zsebéből egy olyan ésszerűtlen és etikátlan rendszert finanszírozni, amely ellenségesen viselkedik vele szemben, a pénzeket korrupciós csatornákon folytatja el vagy fegyverkezésre költi, ráadásul milliókban és milliókban táplálja a hiú reményt, hogy a kapitalizmusnak van alternatívája. A szabadságra, a függetlenségre és a testvériségre oly kényes Quai d’Orsay egyenesen megittasult a román diktátor vadonatúj függetlenségi kurzusától. Inkább nem kérdezték, hogy Ceaușescu politikai újdonságaiból vajon mi következik. Megtorlás, éhínség, kirekesztés, fagyhalál, fajgyűlölet. Mulattak a nacionalista parasztoperetten.

Aminek következménye volt a személyes érintkezésben, itthon is. Nemes Nagy Ágnes dörgött, mint az ég, hogy Mészöly Miklóssal együtt igenis mi vagyunk azok, akik a csökönységünkkel gátoljuk az enyhülést. Őrült volt a szemrehányás, s éppen a logikája volt tébolyult, de némi realizmus volt a tébolyában. A békés egymás mellett élés nagypolitikai díszlete előtt a legkisebb ellenállás vagy a pusztá ellenszegülés azokat erősítette, azokat bujtogatta, akik a felpuhult diktatúrát ismét meg akarták szilárdítani. Ceaușescu a saját országában meg is tette. Ami figyelmeztető jel volt másoknak is. Hiába érveltem a személyes ellenállás vagy legalábbis az ellenszegülés, azaz a belső emigráció szükségessége mellett, hiába mondtam, hogy ez a minimalista szerep nem feladható, mert a jövőről van szó, a perspektívák érzékelése szakmai kötelesség. Nemes Nagy azzal érvelt, hogy halvány gőzöm sincs a diktatúra természetéről, ezért kockáztatok, nem tudom, milyen egy igazi, kemény diktatúra, s mit jelent, ha visszafordulunk, Miklós ellenben tudhatná. Vettem a bátorságot és visszaordítottam. Jól tudom. Nem tudom nála kevésbé. Annyi azonban bizonyos, hogy a világ tisztánlátása, realitásérzékeinek helyrebillentése, józanságának megőrzése érdekében nem vesztélyeztettem másokat. Nem vétettem el házszámot, telefonszámot sem felejtettem el. De nem állt szándékomban, hogy a demokratikus világot, vagy akár azokat, akik nagyra értékelték a szocialista diktatúra konszolidációjára tett magyar kísérletet, az információimmal megzavarjam. Minden társadalomnak kedvesek a Soros hiedelmei. Nem engedi, hogy elvegyék tőle. Ha nincs más, akkor paranoid hiedelmekkel kényezteti önmagát. Legfeljebb annyit szerettem volna elérni, hogy a barátaim lassanak tisztábban. Ne kelljen olyan kérdéseken vitáznom, amelyek nem vitaképesek. Sokáig, évekig szerettem volna elérni, hogy a jobboldali beállítottságú külföldi tudósítók ne a hagyományos antikommunizmus érvkészletét erősítsék azokkal az információkkal, amelyeket tőlem szereznek be. Nem csak logikus nem volt, hanem a saját realitásérzékük rovására ment, hiszen széles e határon, az egész hatalmas régióban nem volt többé egyetlen kommunista sem. Saját kliséikkal akadályozták a realista helyzetértékelést. A baloldaliak pedig ne a szocializmushoz fűzött reményeiket vagy az aktuális antikapitalista indultait támogassák meg a tőlem nyert adatokkal, hiszen a megvalósult szocializmuson kívül nincs más szocializmus. Hibái nem személyfüggők, hanem funkcionálisak, bünei szimptomatikusak. Birodalmi diktatúra van, szovjet imperializmus van. Pontosan így néz ki az elméleti szocializmus megvalósulása, nem másként. A két nagy világhatalom

szembenállása és fegyverkezési versenye a soros hiedelmekből és a soros hazugságokból, az aktuális reményekből és az aktuális téveszmékből örületet teremtett, káoszt támasztott a fejekben és a lelkekben, s ezért egy ilyen igen primitív kis realista szándéknak sem volt olyan egyszerű a végére járni. Aki a sztálinizmusba visszahátráló, a szocialista diktatúrák változataival viaskodó régióban cselekedni akart, annak a benuhátrálásig óvatosságnak kellett maradnia. A köznapi körültekintés nem volt elegendő. Alig lehetett mozdulat, amelyet a titkosszolgálatok ne regisztráltak volna. A regisztrációt a nyílt és a rejtett megtorlások és keresztlépések sorozata követte.

A titkosrendőrök állandó jelenlététől, az értelmetlen rendeletek tömegétől ezekben az években mocsanatlanságba dermedt a hatalmas régió. Brezsnyev betegeskedett, minden biztonnyal az agya lágyult meg. Amikor olykor röviden meg akarták mutatni, hogy még mindig él, a birodalom a valóságos hatalmával együtt mindig újra köznevetség tárgya lett. Ha megindult a vörös futószőnyegen, az első lépésétől úgy megbillent, hogy gyógyszerekkel ormótlanná növesztett testét két embernek kellett hátulról felfognia. Bárgyú vigyorával indult vendége felé a csillároktól ragyogó márványteremben, és nekiment a falnak. Nem az ő teste volt, hanem az erőszakoskodó szovjet orvostudományé. Beszédeit nem lehetett többé egyenes adásban közvetíteni, azokat a szavakat sem tudta megformázni, amelyek véletlenül az eszébe jutottak. Szklerózis lett úrrá atomfegyverekkel őrzött birodalmán. Nem néhány hétről volt szó, hanem két évtizedről. A leépülés egy vágányon félretolt szalonkocsiban, a Dubčekkel folytatott tárgyaláson, Ágcsernyőn kezdődhetett. Birodalmi dührohamában agyvérzést kaphatott. Másfél évtizedig haldoklott a bomló agyával. A hosszú haldoklás következményei a mai napig nyomon követhetők a széthullott birodalom népességének mentalitásában és nyelvhasználatában. Az egyéni cselekvésnek nem maradt terepe, a szellemi tartalékok kimerültek, a szakmai képzés kereteit kontraszelekció szabta át, a nyilvános eszmecserének nem volt helye, dialógus nem volt kívánatos senkivel. Mindenki a pusztaság túlélésére, átvészelésére, időhúzásra játszott. Haladékat akart, meg akarta úszni. Tíz év után azonban senki nem tudta volna megmondani, hogy mire kér haladékat, kitől kérte, mit, mivégre úszna meg, és felnövekvő gyerekeivel mennyi időt kell még átvészelnie. Ma sincs miért emlékeznie. A személytelenségnek, helyesebben a személyiségtől való megfosztottságnak ezen a magas grádicsán szükségszerűvé válik az önmegvetés és az embermegvetés. Önmegvetés és embermegvetés lett a szakmák és az oktatás alaptónusa. A súlyosan sérült öntudat a közös panaszban lelte meg egyetlen örömét. Az ember nincs magára hagyva a szenvedésben, hiszen mindenki szenved, nincs kivétel, az élet tényleg nyomorúság és köpedelem, a rituális panaszkodásban erről kell megbizonyosodnia. Reflexió híján a panasz a cselekvést és a szolidaritást váltja ki. Az önmegvetés és az embermegvetés rendszerét a rituális panasz így vezette be az orvostudományba, az irodalmi kritikába, az építészetbe és csőszerelésbe. Olyan mindegy. Mint a sav, feloldotta a felelősség fogalmát. A túlélési kényszer a jövőtudatot zabálta fel, és a pillanat örökkévalóságának nyomasztó terhét adta cserébe. A diktatórikus módszerek brutalitásában, a túlélésre, az átvészelésre, a meghúzóadásra, a pofabefogásra, a megúszásra vonatkozó szolgálai mentalitásában Románia és Magyarország között fokozati volt a különbség. A fokozatok sokat jelentettek, de mégis csak fokozatok voltak.

Élni tanítani a felnövekvő generációt vagy túlélésre nevelni, ez két teljesen különböző felfogás. Akit túlélésre szocializálnak, később is csak nagy megpróbáltatások árán tud kibújni szolgálisa bábójából.

Nem a fokozati különbségek, a közös vonások tették láthatóvá, hogy az etikai kérdés és a létkérdés milyen élesen találkozik. S aki e furfangos elvet fölismerte, annak legalább e felismerés erejéig majd minden szenvedése értelmet kapott. Nem mehetett fejje a falnak. Nem lett volna értelmes. Ha viszont ténylegesen nem mozdult, ha félelmében vagy puszt-

ta óvatosságból mocsanatlanságra ítélte önmagát, ha valóban bogárrá változott, akkor pontosan azt tette, amit az elnyomó apparátus megkívánt. De nem lehet nem cselekedni. A szolgálai közreműködés útja mindenki előtt nyitva állt. Sem a saját értelmének, sem a saját etikai igényességének nem felelhetett meg. Hogy megfeleljen, lépésről lépésre haladva át kellett alakítani a kultúrát. Ez meg is történt. A cselekvési kényszer rettenetes televényén, az értelem és az etikai igényesség ellenében nőtt fel a szolgálai közreműködés milliókat és milliókat érintő szisztémája és önálló birodalmi kultúrája. Hangsúlyozom, önálló birodalmi kultúra. Ami kőnél keményebb ignoranciára van alapozva, arra a jövőre is mélyen kiható tapasztalatra, hogy elvileg a kultúra teljes ikonográfiáját érintetlenül lehet hagyni, praktikusán azonban minden olyan tárgyat és fogalmat ki kell a hajóból hajítani, ami a túlélési ösztön szempontjából feleslegesnek mutatkozik.

Igen hiteles és megkapó leírásokkal rendelkezünk a náci diktatúra belső életéről. Hans Erich Nossack naplói, túlélési jelentései, a nacionálkonzervatív Friedrich Percyval Reck-Malleczewen véletlenül fennmaradt kortársi tanúvallomása, Victor Klemperer feljegyzései és rigorózus nyelvi elemzései, s így tovább. Ezek a leírások lényegesen más szerkezeti képet mutatnak, mint ahogyan a kommunista, illetve a szocialista eszmék jegyében fogant birodalmi diktatúra belső élete kinézett. A szocialista szolgáltság a tartós szabotázs, a tartós bojkott, a stabil árnyékgazdaság, a titokban és csoportosan elkövetett rablás, a kölcsönös szemhunyas, a defenzív reflexként működő spontán hazudozás, a védelmi rendszerként működtetett panaszkodás és sápióztatás, a tényekkel és az adatokkal való folyamatos visszaélés, a nem igazolható és minden kis részletre kiterjedő negatív és pozitív túlzás, a megtévesztés, a meghamisítás, a megvesztegetés, a korrupciós csatornákon táplált földalatti és alvilági kapcsolatrendszer álcájaként, családi és törzsi kötelékben működött. A nemzeti szocialista diktatúra belső élete szintén szelektív jellegű, de a legális és az illegális illetően fennállásának csaknem utolsó pillanatáig szigorú és szisztematikusan határt szab, rigorózan körülírja a kompetenciákat. Szigorúan ragaszkodik a felelősségi elvhez. Nem ad lehetőséget az ignoranciára, amely bárkinek a kibúvás vagy adott esetben a túlélés lehetőségét biztosítaná. Nincs második gazdasága, amivel az elsőt korrigálná. Nincs második nyilvánossága, amely törölné vagy megvilágítaná az első híreit. A moszkovita birodalmi kultúrában egyszerre két realitás működött, a szolgáltság és a szimuláció. Egymásban működtek. Igaz, hosszú távon a szimuláció erősebbnek bizonyult, mint a szolgáltsággal fenntartott szocialista diktatúra egész apparátusa és eszközrendszere, amit a szimuláció kultúrája a szorgos földalatti tevékenységével aláásott, megkerült, kiüresített és elemésztett, de ennek ma sincs miért örülnünk. Egyrészt azért nincs öröme ok, mert a legalitást kerülő struktúrák csaknem érintetlenül fennmaradtak, másrészt azért, mert a szimuláció családi és törzsi kötelékben működő kultúrája nem a tárgyi vagy az anyagi világra korlátozta a működését, hanem a diktatúra hatalmával való ignoráns együttműködésben az anyanyelv minden egyes szavát az önmegvetés és az embermegvetés jegyében kezdte ki és írta át. Ezzel párhuzamosan változtatta meg a kötelező viselkedési szabályokat. A gondolkodásból törölt minden korábbi definíciót. Végül törölte magát a definíció kulturális kötelezettségét. Törölte azokat a szellemi illemszabályokat, amelyek rendszeres és szisztematikus dialógus híján feleslegessé is váltak. A nyilvánosan használt nyelv és a családi vagy törzsi eszmecegerére használt titkos nyelv néhány évtized alatt összeforrt. Amivel állandósult a térség izolációja. Szabad választások nem voltak, a szocialista rendszernek nem volt politikai legitimitációja, de a szocialista rendszer nyelvi legitimitációját a népesség maga hajtotta végre, s ezért a mai napig nem tudja, hogy a szabad választás milyen felelőségekkel vagy kötelezettségekkel jár együtt. Az önkényre kondicionált népesség minden pártállású kormánnyal szemben úgy viselkedik, mintha nem ő választotta volna meg. Emocionálisan és nyelvilag azonosul az ignoráns szereppel, amit korábban kényszerűen elsajátított és nem kis élvezettel játszott. A mai napig nem

tud elszakadni tőle, reflexió híján bizonyára még több nemzedéken át őrizni fogja. A nyelvhasználatával és a megváltoztatott viselkedési normáival együtt őrizi a regionális izolációt és a regionális ignoranciát. Milliók és milliók a mai napig olyan tolvajnyelven értekeznek, amely semmiféle kapcsolatban nem áll azzal a realitással, amelyben élnek. Egy olyan nyelven beszélnek a beszéd tárgya mellé, amely a szimuláció helyi szabályai szerint torzított, de a beszélők nincsenek és soha nem is lesznek e torzítások és torzulások tudatában. Legfeljebb folytonosan irritáltak, ami teljesen jogos, hiszen nem tudják magukat értelmesen kifejezni, nem is értik egymást, nem tudnak egy tárgynál megmaradni, a világ pedig végképp nem értheti, hogy ezek itt miről beszélnek és egyáltalán mi történik itt.

A kínos nyelvi fordulat a szocializmus reformereit sem kímélte. A reform nyelve és fogalomkince a nagy szimulatív szisztéma része volt. A cselekvés ésszerűségének és a szocializmus elveinek összehangolására tett nagy reformista kísérlet egy olyan rendszert védelmezett, amely éppen az ésszerűség jegyében nem volt megreformálható. Sok kis egyénileg kifundált esély defenzív szándéka állt mögötte. Ez volt benne a valóságosan ésszerű. A sok kis értelmiségi karrierista immár nem a kommunizmusba vetett vallásos hitbe kapaszkodott, hanem hiszékenysége és jószándéka álcájába öltöztette az egyéni cselekvés kétségbeesett önérdékét. Mintha nem tudná, hogy a rendszer reformjának maga a rendszer az akadálya. A cinikus vagy önáltató emberfelfogás a sikeres karrier érdekében az önreflexió utolsó morzsáit is eltünteti a tudatból.

Ezekben az években történt, hogy Richard Swartz megkérdezte Csikós Nagy Bélát, aki a gazdasági reform egyik atyjának számított, hogy min dolgozik. A kör négyesződésén, válaszolta a neves közgazdász. A realitásnak megfelelő válasz volt, de Csikós Nagy minden bizonnyal nem volt a tudatában, hogy milyen etikátlan a válasza. A hiszékenynek mutatkozó vagy mélységesen szkeptikus reformerek sokáig bütyköltek azokon a reformterveken, amelyekkel elvileg legalizálhatták volna a spontánul működő és a közjó elvét ignoráló, a családi és törzsi együttműködés önvédelmi rendszerére beállított árnyékgazdaságot. Úgy kellett volna a családi és törzsi alapon összeszerveződött feketepiacot tisztára mosniuk, hogy ne legyen belőle tiszta piacgazdaság. Valójában több évtizeden át dolgoztak azon milliók és milliók ellenében, akik boldogulásukat addigra az alvilággal szövetségre lépett, mindenféle szolidaritási elvtől megfosztott, önbíráskodással operáló árnyékgazdaságban találták meg, s igen elégedettek voltak a korrupció és a bűnözés szükségszerűségének valamennyi etikai magyarázatával.

Az öreg pincér végül is hozott három karcsú szál hagymát egy szép régi tálon. Annyiban voltak újhagymák, hogy a csírázásnak indult öreg hagymáról azon frissiben hántották le a külső héjakat. Retek is volt. Nem piros retek volt, nem hónapos retek volt, hanem valamilyen korábban már lesózott, köményes fekete retek. Ezekben az években ezeknek a társadalmaknak önnön fenntartásukra ez volt a nagy ötlete, a találékonyság, a rögtönzés, a mimikri, a szimuláció. Mivel mit lehet helyettesíteni, mivel mit lehet kiváltani, mivel mit lehet elrejtteni, álcázni, hogyan lehet átnevezni, eltakarni, és főleg mit lehet titokban eltulajdonítani. S mivel a dolgokat az erre hivatottak sem nevezték meg, illetve folyamatosan és kiszámíthatatlanul más névvel illették, mint amilyen tárgyszerűen kijárt volna, a szavak a beszédben egy idő után csak óvatos utalásként funkcionáltak, nem megnevezésként. Odáig fajult, hogy lényegében eltűnt a különbség az igen és a nem között.

A találékonyság és a sikervágy napi szüksége nem csak nyelvi szinten változott csapdává, hanem magát a túlélést, az átvészélést tette nehezebbé. Emberi találékonyság és nyelvi szimuláció nélkül a hiánygazdálkodásba merült szocialista rendszerek két évig nem lettek volna életképesek. Találékonyságukkal és szimulációjukkal az egyes egyének mintegy saját maguk tartották fenn a számukra is lehetetlen helyzetet. Ezt a mai napig tudják és a mai napig nem veszik tudomásul. Több nemzedék tanult meg ignoránsként tenyészni a lehetetlenségben. Azt a tapasztalatot adták át több következő nemzedéknek,

hogy mai túlélésük érdekében akár a saját holnapjukat is ignorálniuk kell. S ha már így tettek, akkor azt kell mondaniuk, hogy bizony ilyen az ember, ilyen gonosz, ilyen alávaló. Ez a retek nagy bűzt terjeszt ebben az állapotában. Az öreg pincér mintegy húzta magával a fekete retek bűzét, amint jött vele a fehér damaszttal terített asztalok és az üresen ásító, régi bársonypamlagok között az egykor bizonyára igen előkelő szállodában. Ha osztályozási rendszert keresünk az illatokhoz, akkor az állott csecsemőkaka és a friss katonai lábszag közé lehet besorolni. Viszont amint ráharapsz, a bűzzel együtt igen ízletes. Richard a maga kacskaringós udvariasságával köszönte meg. Majd igen nyersen megkérdezte, hogy a friss havasi vaj és a két lány tojást a Herr Ober vajon elfelejtette-e. Ó, hogyne, válaszolta rezzenéstelenül az öreg pincér, bocsássanak meg az uraságok. Majd fenségesen meghajolt, s egy kétszeres „szolgálatára, szolgálatára” kíséretében végleg távozott a körünkből. Szolgálatunkra lenne, ha lenne mivel szolgálatunkra lennie. Ahogy a hiánygazdaságról szóló vicc oly tömören kifejezte, ha van vödör, akkor nincs víz, ha van víz, akkor nincs kötél, ha van kötél, akkor nincs vödör. A pincéri szolgálat fogalmát függesztette fel arra az időre, amíg a vaj és a tojás valamilyen véletlen katasztrófa folytán vissza nem érkezik a régióba. De akár van vaj, akár nincs vaj, a fogalmak értelmének ilyen mérvű felfüggesztése a jövőre nézve volt kockázatos.

A kilencvenes évek elejére a magántulajdonnal, a piacgazdasággal, a többpárti korrupcióval, a kábítószerek csempészetével és a fegyverkereskedelemmel együtt nem csak a vaj és a tojás érkezett vissza a régióba, ezek végül is igen egyszerű dolgok, hanem a személyes szabadságjogokkal a tudatosan táplált, a forszírozott, az erőszak spiráljába emelt nemzeti és nemzetiségi gyűlölködés, az aktívan úzótt fajgyűlölet, a rasszista és a homofób tettelegesség, a kirekesztés, a szomszédgyilkosság és a népirtás szükségességének valamennyi ősrégi elmélete valamennyi indokával, mítoszával, kultuszával, a kereszténység nevében reájuk adott püspöki áldással és a különböző pártállású, szakmailag lecsúszott, félművelt, képzetlen, frusztrált, erotikus kényszerképzeteket politikai terepeken megvalósító íróasztaltettek sáskahadával. S ez még nem minden. Hiszen a csőcselék elszabadítása, a paramilitáris szervezetek és magánhadseregek felállítását, a tartós megfélemlítés, a szervezett pogrom, a fegyveres konfliktus, a különböző népcsoportok lakóhelyükről való elüldözése és a tömeggyilkosság is a programhoz tartozik. Ötven év után újabb kísérlet a genocídiumra. Több tízezer áldozattal. Akár háború. Több száz ezer áldozattal. Pusztulás, összeomlás, tetemes területi veszteség. Immár a pusztítás, a vereség, a veszteség nekrofil kultusza is szükségszerűen a programhoz tartozik. Tömegsírok. Exhumáció. Emlékművek minden utcaszegleten és hézagtalan történelmi amnézia.

Érdeemes megnézni, hogy mi az amnézia aktuális tárgya. Könnyelműség lenne azt gondolni, hogy a militáns nacionalizmus, a vallási fundamentalizmus, a fajgyűlölet, a homofóbia vagy az utcai kriminalitás ilyen méretű elszabadítása, a jogrend ilyen méretű megrendülése, a társadalom ilyen méretű destabilizációja (vagy akár a rokkant nyugdíjasok ilyen meglepően magas száma) ne a szimuláció élő kultúrájának műve lenne. Ne annak a szolgátság és szimuláció kettősségébe merevedett önszerveződésnek az utolsó nagy védekezési kísérlete, amely meg kívánja őrizni a maga minden ízében korrupt és alvilági kapcsolatrendszerét. Nem legalizálni akarja az árnyékgazdálkodást, ahogy egykor az önmagukat naivnak tettető reformerek kívánták. Ha az árnyékgazdaság a szabadság pillanatában nem adta föl a pozícióit vagy nem legalizálta szövevényes kapcsolatrendszerét, akkor húszéves sikeres működés után ugyan miért adná föl. Az árnyékgazdaságot a titkos szerkezetével, a logisztikájával, az immár köznyelvként használt brutális tolvajnyelvével és a szalonképesnek igazán nem nevezhető viselkedési szabályaival együtt akarja áttemelni a rendezett kapitalizmusba. Mint ahogy hegemoniáját őrizve húsz éven át együtt is működött vele. Semmit nem akar elveszíteni vagy feláldozni. Miért akarná. A rendőrség, az ügyészség, a bíróság, az egészségbiztosítási és a társadalombiztosítási in-

tézményrendszer készségesen szolgál neki. Miért ne óhajtáná megőrizni, amit évtizedek munkájával, miként egy tornyos lovagvárat mindenki rovására és mindenek ellenére felépített és kiépített. Nem azért akarja átmenteni, mert gonosz és hülye, hanem azért, mert mást nem ismer, nem birtokol. A milliós rabszolgahad sem ismer más életet. A régió több évtizedes történetre visszatekintő valóságos társadalmi önszerveződése és túlélési kedélye defenzív jellegű volt. A szabadság körülményei között azonban nincsen akadály, hogy offenzíven nyilvánítsa meg erejét és karakterét. Nem céltalan és közel sem értelmetlen erőfitogtatásról van szó. Legfeljebb túlzásról, ami a szimuláció kultúrájának egyik legkimunkáltabb védekezési mechanizmusa. Még egyszer, utoljára, még mielőtt a szimuláció kultúrájának belső szerkezetét a rendezett kapitalizmus át nem építené és legalább viszonylagosan átláthatóvá nem tenné, immár nyilvánosan ki kell rabolnia a szomszédját és még egyszer ki kell rabolnia az immár koldusszegény, de a korrump kapcsolatrendszerek erejéből élő, basáskodó, fennhéjázó, jóval a lehetőségein felül költekező államot. Ezen múlik a szimulációs kultúra jövője. Ha a szimuláció kultúráját egyszerre támadják kívülről és belülről, legalitásba kényszerítik és emlékezetre szorítják, akkor azt kell mondania, hogy a nemzetet támadják. Ha a szervezett korrupció titkos csatornáin ma nem rabolhatja meg le a halálosan legyengült államot, ha a nemzet és főleg a keresztényi szeretet nevében meghirdetett igazi és végleges rendszerváltás nevében legalább a legszegényebbek pénzét nem folyathatja be elsősorban a saját zsebébe, s csak másodsorban az egyházak és a pártok kasszáiba, ha a rabszolgák nagy táborának nincs meg a napi reménye, hogy holnap kirabolhatja zsidó szomszédait, és legalább a cigányokat agyba-főbe verheti, akkor kétfrontos túlélési harcához nem talál se embert, se muníciót.

A rendezett kapitalizmus a maga hihetetlen tőkével, globális versenyképességével, globális kapcsolatrendszerével, több évszázados és folyamatosan ápolt üzleti tapasztalattal már a szocialista gazdaság összeomlásának első pillanatában az államot folyamatosan lefejtő árnyékgazdaság láthatatlan szerkezetére épült rá. Egoizmusuk volt kapcsolatuk biztos láncszeme. A kapitalizmus egoizmusának azonban történetileg moderált, törvényileg szabályozott a feltételrendszere. Még akkor is, ha időről időre nem tartja magát sem a törvényekhez, sem a történeti tapasztalatoktól vezetett moderációhoz, illemszabályokról most nem is beszélve. A szimuláció kultúrájával hosszú távon még akkor sem tud mit kezdeni, ha tudatlanságból vagy pragmatikus megfontolásból ennek a használatára rendezkedett be az új demokráciákban. Nyugtalanágának időről időre hangot ad, de nem érti, hogy miért nem értik, illetve miért éppen ebben a leglényegesebb kérdésben ignorálják. Aki nem ismer tegnapot és nem ismer holnapot, mert mindennap ugyanúgy túlélésre, átvészelésre és megúszásra dolgozik, aki nem tudja körülhatárolni a véleményét, nem tud igent vagy nem tud nemet mondani, nem tudja magát árnyalatosan kifejezni, mert hiányosak az ismeretei, akit nem hoz lázba a tárgyismeret, akinek nincsenek biztos lábakon álló fogalmai, azzal hosszú távon nem lehet szót érteni és nem lehet együttműködni. Kapitalizmus nincsen meg sem spontán, gyors, ötletszerű döntések, sem biztonságos, hosszú távra szóló tervezés nélkül, s éppen ezért van szüksége az egyéni és a közös érdek tartós, folyamatos és árnyalatokra figyelmes egyeztetésére. Nagy a stabilitás igénye, s nem tudja a terveibe venni az utcai zavargásokat.

Az átmenetnek és a türelmi időnek húsz év múltán szemmel láthatóan vége. Az árnyékgazdaság tulajdonosainak és főszereplőinek pártállásuktól függetlenül legalizálniuk kéne az árnyékgazdaságukat, investálniuk kéne, kockázatot kéne vállalniuk, de ők ezzel szemben pártállástól függetlenül kinyilvánítják, hogy ilyen feltételek mellett nem olyan gazdaságot akarnak, amely szabad versenyre épül. Az állam folyamatos és szisztematikus kirablásának privilégiumát nem adják. Ha adnák, akkor véget kéne vetniük az eredeti tőkefelhalmozás periódusának. Olyan illegális vállalkozói tudatuk van, amely a korrupciós hálózaton keresztül biztosított állami megrendelés formájában törli a kockázatot.

Miért vállalnának a közjó érdekében személyes felelősséget és vagyoni kockázatot. Akkor inkább utcai zavargásokat. Néma és tetteles érvelésük mindazonáltal jól érthető. A rendezett kapitalizmussal szemben még az állam és a szomszéd teljes lerablásával együtt sincs nagy esélyük. Üzleti tapasztalataikkal nincsen mit kezdeni. Tolvajnyelvüket idegen nyelvekre nem lehet lefordítani. Az állam és a legszegényebbek rovására illegálisan felhalmozott tőkéjük nem működő tőke. Nyilvánvaló, hogy nem olyan demokráciát akarnak, amely szabad egyének szabad társulása. Ha pedig csak ilyen demokrácia van, akkor nem akarnak demokráciát. Diktatúrát akarnak és a diktatúra árnyékgazdaságát akarják.

A jugoszláviai háború ennek a defenzívából offenzívára váltó, a kommunizmus ideológiáját nacionalizmusra cserélő, izolacionista mentalitásnak csupán az első és a legdurvább megjelenési formája. De valamennyi posztkommunista társadalom ugyanattól az elhallgatott, gyorsan feledésbe merült és erősen átrajzolt múlttól szenved. Ignoráns múltját ignorálja. Szimulálja az emlékezést. Nem a rigómezei csatától, nem a mohácsi vésztől, nem a nemzetet megcsonkító trianoni békeszerződéstől szenved, ezek ürügyek, fantomfájdalmak és fantazmagóriák. A posztkommunista társadalmak annak a kevésbé szalonképes realitásnak a veszendőségétől szenvednek, amelyet a túlélésért folytatott harcban igen ötletesen és találekonyan önmaguknak teremtettek meg. A közel évszázados ignoranciájuktól szenvednek. Két végletes politikai kurzuson átnyúló etikai csődjüket kéne a jövőjük érdekében bevallaniuk. Nem akarnak emlékezni. Nem akarnak semmiféle számvetést. Nem is akarhatnak. Ilyesmit csak egyén csinálhat, kizárólag egyes szám első személyben. Mindenki a saját öntudatát és a saját önbecsülését veszítette el. Öntudat és önbecsülés, régies szóval élve, tartás híján a személy nem tud beszélni, nincsen nyelve hozzá. Zokon veszi, ha ilyesmire emlékeztetik. Magát a realitást tekinti sértőnek. Áldozati szerepbe menekül, bűnbakot keres, panaszosan forgatja a szemét, forgatja a régi lemezeket, megteremti a vesztesek és a veszteség valóban soha és sehol nem ismert kollektív kultuszát. Ezeknek a társadalmaknak, s ez kétségtelenül új és ismeretlen jelenség a történelemben, bármilyen legális társadalmi rend fájdalmat okozna. Illegális a lételemük, s ezen belül legfeljebb az egyéni anarchiára épített kollektivitásba mennek bele.

A monarchikus rend is ellenükre van. Valószínűleg mindenféle társadalmi rend ellenükre van. Szerbiában, Romániában, Magyarországon, a döntés pillanatában a trónörökösök készen álltak. Csupán egy maroknyi hisztérikus legitimista támogatta őket, a nagy többség közömbös maradt. Bulgária nagy politikai vákumában a monarcha megtalálta ugyan a maga szerény szerepét, de rövid úton megbuktatták. Rákapatták a korrupcióra, majd széleseben leleplezték. A szimuláció regionális kultúrája helyett a népesség nagy többsége húsz év múltán sem akar sem demokráciát, sem monarchiát. Gyöngé államot kíván. Az egoizmusban gyakorlata van, a közjó fogalmát nem ismeri. A megegyezés fogalmát nem ismeri, a hozzávezető rögös utat nem vállalja. A felelősség fogalmát nem ismeri, ha nincs más választása, akkor színleg vállalja, ha szembesítik vele, akkor elhárítja. A meggyőződés és a felelősség etikáját nem tudja egymástól elválasztani, s ezért demokratikus kötelezettségeinek sem tud eleget tenni. Nem is akar. Követelően lép fel, eszébe sem jut, hogy kötelezettségeinek teljesítése után követelhet. Legfeljebb szimulálja a demokráciát, nem nagyobb meggyőződéssel, mint ahogy a kommunistát szimulálta. A demokrácia menet közben sem győzi meg, hiszen rövid úton átlátja, hogy a demokratikus rend véglegesen szétzilálná az önszerveződésen alapuló társadalom családi és törzsi kötelékeit. Amibe találekonyosságának köszönhetően a rendezett kapitalizmus már alaposan beleépült, s amit óvatlanságának és a régióra jellemző krónikus tőkehiánynak köszönhetően a rendezett kapitalizmus immár alaposan kikezdett.

Az utolsó utáni pillanatban, bármi áron meg akarja menteni a szimuláció családi és törzsi kötelékben megszervezett kollektívizmusát. Mindig is a sajátjával váltotta ki a közjó fogalmát, s így vált igazolhatóvá a folyamatosan, büntársi viszonyban elkövetett rablás.

Richard Swartz *A közeli más* című antológiája az udvariasan visszafogott kérdéseivel erre a legközelebbi korszakra néz vissza. A derült égből villámcsapásként érkező balkáni háborúra. Halottaira, élő szereplőire. S így aztán óhatatlanul mindarra, ami az erőszak, a pogrom, a gyilkosság vagy a genocídium műfajában a régió más államaiban még előkészületben áll. Könyvének utószavából sajnos nem tudjuk meg, hogy hány délkelet-európai szerzőt hívott meg az antológiába. Azt tudjuk meg, hogy huszonegyen fogadták el a meghívását. Jobbára ismert szerzők, nemzetiségük szempontjából azonban nem olyan egyértelmű, hogy kik lennének ők. De hiszen erről szól a könyv. Az identitások új válságáról és új lehetőségeiről. Annak a változásnak az egyik leglényegesebb aspektusáról, amely Európában a különböző irányú spontán, forszírozott és erőszaktól űzött népmozgások hatására létrejött és folyamatosan létrejön. Rövid életrajzi jegyzetek egészítik ki a kötetet. Ezek nem csupán szükségesek, hanem azt kell mondanom, hogy a realitás tudomásulvétele szempontjából legalább oly nélkülözhetetlenek, mint maguk a szerzői közlemények. De hiszen erről szól a könyv, a realitás tudomásulvételéről.

A jegyzetek szembeszökvé teszik, hogy a huszonegy szerző közül tizenöt él tartósan külföldön. Elüldözték őket szülőhelyükről. Hárman ingáznak a szülőföld és a választott lakhely között. Bizonyára nem merészelnek visszatelepedni, de visszajárnak. Milyen szép is a szülőföldtől, hogy a vérontást néha szünetelteti. Négyen immár nem az anyanyelvükön írnak, nyelvet váltottak. A jegyzet nem említi, de más forrásokból tudható, hogy még többen váltottak részlegesen nyelvet. Verset és elbeszélő művet anyanyelven, újságcikket a választott nyelven írnak. De hiszen erről szól a könyv, a kényszerű és nagy-szerű, a jövőben elkerülhetetlen soknyelvűségről. S nem csak arról, hogy a szereplők vagy a szerzők állampolgársága és nemzetisége nem fedi többé egymást, a realitás ennél jóval bonyolultabb. Egy boszniai horvátot, akit Zágrábban koszos idegenként kezelnek, vagy egy szerbet, aki Kanadában szerbül írja a műveit és akit Belgrádban zsidóként kezelnek koszos idegenként, a nemzeti hovatartozás szempontjából nehéz lenne önkény nélkül besorolni. Nem mintha ne lehetne. Egy jogképes személy nemzeti hovatartozását ő maga el tudja dönteni. Ha úri jókedvében aznap el akarja dönteni. A rasszizmus a személyes döntésbe akar beleszólni. Ne legyen kétségünk, bele is szól. Nem csak a döntésbe, hanem leginkább az egyéni döntések természetéről folytatott gondolkodásba. Amit kollektíven nem, csak egyénileg lehet helyreállítani. De hiszen erről szól a könyv. Miként lesz a rasszista gondolkodás a regresszió köznapi realitásának része, miként követi a regresszív hatalmi struktúrák reális belső érdekét, és milyen szimulációs taktikája van, miként szabja át vele előbb az egyéni életet, majd a határokat. Természetesen szól arról is, hogy miként lehet milliók és milliók otromba regressziójának ellenállni.

Vagy minek számíthat az a horvát származású, neves szerb szerző, aki tizenöt éves kora óta nemhogy külföldön él, hanem angolul ír. A nacionalisták szempontjából bizonyára fattyú, köcsög és hazaáruló. A józan ész szempontjából azonban tiszteletre méltó ellenálló. Két nyelv, két kultúra között közvetít. Nem hajlandó megragadni az izolációban. Reflektál a nyelvére, így aztán ismeri. Nem az illegalitást és nem a szimulációt tette szellemi otthonává. Mint ahogy az a szerző is ellenáll a hazafiaság téveszméinek, aki mindenféle nacionalista üldöztetés ellenére megmaradt az anyanyelvénél. A nyelvi ellenállásnak csupán ez a két, egymást kiegészítő formája létezik. Az antológia egyik kis történetének van egy olyan szereplője, aki el sem mozdul szülőhelyéről, de rövid életében állampolgársága háromszor megváltozik. Igazán nem ismeretlen vagy nem meglepő életsors a régióban. De hiszen éppen erről szól az antológia, a lehetetlenségek napi realitásáról, lenyűgöző hatalmáról, a fogalmi porózusság katasztrofális bővületéről.

Igaz, magából az antológiából nem tudjuk meg, hogy mit jelent ez a Dél-Európa itt. Vajon a könyv alcíméhez kölcsönzött fogalmat a politikai földrajz, az etnikai hovatartozás vagy a kulturális hovatartozás szempontjából kell-e megítélnünk vagy értenünk. Az

is igaz, hogy ennek a kérdésnek a mintegy negyven éve zajló tudományos feltáró munka sem tudott a végére érni. De azért vannak keretek, vannak irányok, tudományos iskolák, ajánlatok. Richard Swartz mintha egyiket sem venné figyelembe. Arra sem ad nekünk magyarázatot, hogy mit miért nem vesz figyelembe. Ha Albániát, Bulgáriát, Koszovót, Boszniát, Montenegrót, Szerbiát, Horvátországot, sőt Szlovéniát is belefogta ebbe az egzakt módon nem körülrajzolt értelemben, úgymond egy kalap alá vette őket, akkor Romániát, Macedóniát, sőt Görögországot miért hagyta ki. Vagy ha esetleg az összeomlott európai szocialista rendszerek rettenetes utóférdalmaira és utódlási harcaira volt kíváncsi, akkor a leglátványosabban viselkedő balkáni rendszerek mellé miért nem vette fel azokat, amelyek igen hasonló regressziót mutatnak, s csupán látszólag hajlékonyabbak, Magyarország, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Lettországot, Észtországot, Litvániát vagy a krónikus szimptomákat produkáló Ukrainát. Nem kevésről, Európa nagyobbik feléről lenne szó. A gyengébbik feléről. Az utószóban Richard Swartz megvonja a vállát.

Megengedheti magának, mert nem országokkal foglalkozik, még csak nem is nyelvekkel vagy régiókkal, hanem szerzőkkel. Ezek pedig bizony komplikált személyek. A gondolkodásban igen kényes határvonalon áll meg. Aki nem a szimuláció tolvajnyelvén beszél, érti, hogy a személy miért nem azonosíthatja önmagát az országával, a nemzetével, s miért válik veszélyessé hazájára nézve, amikor azonosítja vele önmagát, s országa nevében kezd írni vagy szónokolni. Individualizmus és egoizmus, patrióta öntudat és nacionalizmus között bizony van határ, mégpedig igen szigorúan őrzött. A kérdések, amelyekkel Richard Swartz a szerzőkhöz fordult, a térséget uraló szellemi, földrajzi, politikai bonyodalmakhoz és botrányokhoz képest viszonylag ártatlanok, ártalmatlanok és egyszerűek. Honnan a szomszédoddal szemben táplált bizalmatlanság? Honnan a hajlam, hogy inkább az ellenséget, mint a barátot lásd benne? Honnan az etnikai tisztogatás vágyalma és programja? Persze csak első pillantásra olyan ártatlanok és ártalmatlanok ezek a kérdések. Egy általánosan elfogadott (nem is teljesen alaptalan) előfeltevést tartalmaznak, miszerint a balkáni régió kontinensünk puszkaporos hordója lenne, aminél Bismarck szerint egyetlen pomerániai gránátos élete többet ér. Ahogy a hírhedt mondat az antológiához írott szerkesztői utószavában maga Richard Swartz idézi. Vagy ahogy a koszovói háború előestéjén Marion Gräfin Dönhoff a főrangúak nagyvonalúságával mintegy modernizálta a bismarcki felfogást, mondván, csak öljék egymást halomra, nekünk ebbe nem kell beleszólnunk. S ahogy Richard Swartz maga is csatlakozni látszik hozzájuk, mielőtt ártatlannak tűnő kérdéseit ennek az előfeltevésnek a jegyében feltenné: „Egy német vagy svéd szemében mindez idegen, egyenesen ijesztő lehet.” Ami nyersfordításban azt jelentené, hogy a szomszédoddal szembeni bizalmatlanságot, az ellenségesség emberi hajlamát, az etnikai tisztogatás vágyalmát és ideológiai programját regionális specialitásként kell felfognunk és így kell kezelnünk.

Feltéve, hogy rögvést megnevezzük, hol vannak e csudás térség határai és hol kezdődik a még csudásabb régió, e lehetséges világok legjobbika, ahol nincs gonosz emóció, nincs egoista szándék, ahol nincs alantas ideológia. Ha az antológia szerkesztője nem vonná meg a vállát, ha foglalkozna a fogalom definíciójával, ha lennének pro és kontra érvei, akkor a tények súlya alatt rogyadozva akár tudomásul is vehetnénk nagyúri döntését. El tudnánk fogadni a régiók specialitásának Bismarck és Dönhoff által bevezetésre felkínált elvét. Mert milyen szép is lenne, ha így lehetne. Akkor túl a mi rettenetes térségünk határain a radikális ír protestánsok édes kezesbárányok lennének, mint nem kevésbé radikális és nem kevésbé édes katolikus testvéreik. Akkor a baszkok nem robbantanának. Akkor a belga királynak nem kéne azon fáradoznia, hogy vallonok és flamandok ellenében őrizze a monarchiát. Akkor minden ember előre tudná, hol kell megszületnie. Akkor a svédek, szemben, mondjuk, a szlovákokkal és a magyarokkal, mindig is a legba-

rátibb kapcsolatot ápolták volna a norvégokkal, a dánokkal és főleg a szívüknek oly kedves finnekkel, vagy az őket illető tegnapi konfliktusok és a mai kocsmái kiszólások a felvilágosodott testvériség és a keresztyéni szeretet számlájára lennének írhatók. Akkor XII. Károly svéd király soha nem kereste volna a török szövetségét az orosz ellenében, s akkor svédül a töltött káposztát sem hívnák török szóval káldomarnak. Nem beszélve arról, hogy svéd nagykereskedőknek eszük ágában nem lett volna acélt szállítani Hitlernek. Főleg nem olyan aranyért, amelynek származási helyét és transzferálási útját ismerték. Auschwitzban a kitört és kivert aranyfogakat a vértől és a foghústól helyben pucolták meg a kanadások, ebben az állapotukban azonban már Zürichbe sem érkezhettek volna meg, ahonnan a háborús muníció ellenértékeként, tisztítva és tömbökbe öntve nem vitték volna tovább Stockholmba a szállítmányokat. Nem eshetett volna meg. A náciaktól kölcsönzött eutanáziaprogramokkal a svéd egészségügyi hatóságok nem tizedelték volna meg a saját svéd elmebetegüket, mert egyáltalán nem ismerték volna a „lebensunwertes Leben” fogalmát, vagy ilyen barbár fogalmat a saját törvényeik keretében egy pillanatig sem tűrték volna el. Illetve a németek is bizonyosan nagy idegenkedéssel nézhetnék a balkáni népek örökletesen vérnősző hajlamát, ha más népek rovására és számlájára nem alapították volna meg ezeréves birodalmukat. Ha Einsatzkommandóik nem pusztá kézzel mészárolták volna le az ukrán és az orosz zsidóságot mindössze másfél év alatt. Ha ezeknek a keserű tapasztalatoknak az alapján nem kellett volna más tömegpusztító eszközök után nézniük. Ha koncentrációs táboraikat nem szerelték volna fel, és nem funkcionálták volna át ipari eszközökkel dolgozó megsemmisítő táborokká. Ha nem rabolták volna ki, nem rombolták volna földig Európa nagyvárosait és országait.

Svédeknek és németeknek persze szintén lenne alapos okuk az önmaguktól való idegenkedésre. Ha nem lennének ennyire feledékenyek. S ki állítaná, hogy nincs ilyen feledékenység. A túlélés vagy az erkölcsi tisztaság látszatának megőrzése érdekében mozgósított emberi feledékenységnél alig van rémesebb és alávalóbb. Az egyenes adásban közvetített balkáni háborúban először láttuk szabad szemmel, hogy e feledékenység miként működik. Saját kölykeik teteme felett óbégató emberi nőstényeket láttunk, akik alig valamivel korábban a szelíd honleány vagy a vad nemzeti hisztérika szerepében háborúra tüzelték a fiatal hímeiket, hogy válogatás nélkül öljék halomra más emberi anyaállatok kölkéit. A háborúkat bizonyára nem teljesen jogos a sors, a végzet, az isteni rendelkezés vagy akár az emberi hímek vetélkedő hajlamának számlájára írni. De el kell ismerni, hogy először láttuk szabad szemmel az emberi hímek egymás iránt táplált, kölcsönösen és kultikusán ignorált erotikájának rettenetes hatalmát. Egyenes adásban, hogy vonzalmukat, amit békeidőben a stadionok lelátóin és a sportpályák zuhanyzóiban nyilvánítanak meg, milyen vékony hártya választja el a közösen végrehajtott tömeggyilkosságtól, amit csinosan homlokukra kötözött babos fejkötőkben követnek el.

S így nekem sokkal inkább az a benyomásom, hogy Richard Swartz a legkényesebb pontokat érintve bizony brutálisan provokálja a szerzőket. Mivel az antológia egyszerre tíz nyelven, albánul, bosnyákul, bolgárul, horvátul, macedónul, montenegrói szerben, németül, szerbül, szlovénul, magyarul pedig Csordás Gábor, Gállos Orsolya és Szondi György fordításában (a fordítottság minden kellemetlen mellékíze nélkül) jelent meg, minden bizonnyal jó sok olvasóját szintén provokálja. Vállrandításával, a rasszista előfeltevés finoman odavetett közhelyével történeti és szociológiai tartalmat ad a provokációnak. Helyzetbe hozza kiválasztott szerzőit és soknyelvű olvasóit. Ártatlannak és ártalmatlannak tűnő kérdéseit a szerzők többsége komolyan veszi. A mögöttük álló történeti tapasztalat elég súlyos, hogy isten és ember előtt másként ne tehessenek. Amennyire én ismerem, Richard a legkisebb általánosítástól ideges. Ez merő feltételezés, absztrakció, kiáltja. Mindig személyes választ vár, nem elméletet, konkrétumot. Az absztrakciós képesség hiányát ezzel együtt bűnnek tekinti. Minden erejével azon van, hogy a konkrétánál és

az egyedinél maradjon, ne absztraháljon. A személyes felelősségnél szereti lecövekelni a gondolkodást. A történeti felelősségtől a személyes felelősséghez szeret visszatérni, visszavezetni, visszabontani. Olyan kulturálisan telített személyes felelősségre apellál, amely nem téveszti szem elől az európai elme számára legtágasabb láthatárt. Istent. Teremtést. Univerzumot. Ilyesmíről azonban inkább nem beszél. Igaza is van, ezen a szellemi tájékon kezdődik az irodalom terrénuma. A személyességhez való mániás ragaszkodással ezen a terepen veti meg a lábát az antológiája.

Szerkesztőként igazán nem sokat teketóriázik. Szerzők szerint állítja betűrendbe a meghívottak műveit. Nem az írók nacionáléja, nem az írások irodalmi irálya, nem a műfaja, nem a témája, még csak nem is a minősége dönt. Végel László bensőséges hangvételelű, erőteljes esszét ír. Ismail Kadare viszont valamilyen soros konferenciára összegányolt, lehasznált szöveget ad neki. A két szöveg igényessége között igen nagy a különbség, de kétségtelen, hogy Kadare szövegéből a térségről szóló konferenciák szellemi színvonalának és a szerző pillanatnyi felelősségérzetének kínos realitása is rögtön elibénk áll. Biljana Srbljanović úgynevezetten igaz történetet tár elénk az érzelmes és önsajnálattól áthatott tárcsa műfajában. Sajátosan éles, regionális jellegű sértettsége viszont az írás kvalitásától függetlenül igaz. Igaz a szerző sértettségéből eredeztethető és öntudatlanul használt előítélet-rendszere, s ezek együtt a régióra nézve is szimptomatikus értékűek. Fatos Kongoli kissé tudálékos, a térségről forgalomban lévő panelekből összetákolt cikket ír. Brutális nyelvhasználatáról ellenben nem lehetne azt mondani, hogy ne lenne reálisan létező és ne utalna a régió nyelvhasználatára. Dimitre Dinev nagy műgonddal megírt és nem kevés talentumról tanúskodó, a kelleténél azonban épületesebb tanmesét publikál az antológiában. Tanmesét, amelyről mégsem tudnám megmondani, hogy miről szól vagy mire tanít meg. De ki állítaná, hogy az európai irodalom végein, ahol az individualizmus realitása éppen csak megérintette az egoizmusoktól uralt, a különböző színezetű kollektívizmusoktól áthatott társadalmakat, ne élne olyan elképzelés, amely tanítói hivatalnak tekinti, sőt feladatokkal látja el a költészetet és az elbeszélő irodalmat. A betűrend végén álló Vladimir Zarev karakteresebb és elragadóbb helyi tantörténete aztán megerősíti a sejtést, hogy itt nem feltétlenül valamilyen kollektívista szándékról vagy antiindividuális áramlatról, hanem az elbeszélésnek egy jóval korábbi, a szóbeliséghez igen közel álló felfogásával van dolgunk. Az antológiának azonban nem csak esetei és műfajai, nem csak stiláris és színvonalbeli egyenetlenségei vannak, hanem az olvasó legnagyobb szerencséjére komoly irodalmi erősségei. Az olvasó szerencséjéhez tartozik, hogy a kötet szerkesztője nem csak a szerzők nemzetiségével és a műfajok változatosságával, hanem antológiája irodalmi erősségeivel szemben is végtelenül egykedvű. Mintha a különböző jelentős alkotók feje felett messzebbre néznénk el, mint ahová ők látnak egyenként.

David Albahari sok szálon bonyolódó, tapasztalatokban gazdag, kifejezési módjában dísztelen és szűkszavú története számára még a szóbeliséghez közelálló, tanmesébe hajló stílusréteg vagy a töredékes balladai szerkezet avítt regionális ízei sem ismeretlenek. Olyan író, aki közeli dolgokra nagy távolságból néz. Nem lép az eseménybe, a felületét írja le. A rejtélyek megjelenési formáit, nyomát, kiszámíthatatlanságuk ritmusát a szöveg éppen csak követni tudja. Azt a titkos, földalatti, illegális világot észleli, amely a legjelentéktelenebbnek látszó emberi eseményeket a szemünk láttára vérengzésbe fordítja át. A tettesek mindeközben nesztelenek maradnak, arctalanok, névtelenek. Albahari a paranoia szélére merészkedő esszenciális választ ad Richard Swartz kérdéseire. Bora Ćosić egészen kis életszeletre fog rá, kora gyermekkori eseményre emlékezik. Az emlékezés különben is kiemelt szólam az antológiában. A család Zágrábból költözik át Belgrádba. Kertes házból emeleti lakásba, amit a gyerek katasztrófaként él át. Kifordították az egyetlen világot és az egyetlen nyelv paradicsomából. Ami ugyanakkor felfedező tapasztalat. „Megértettem, hogy valahol a közelben mindig is létezik egy másik élet, mely gyökeresen külön-

bözik a régi életüktől, már-már az ellentéte annak. Mintha ez az élet tartalmazna valami önmagával ellentétet, és elég egy fordulat, hogy az a másik, mélyben rejtőző kép megmutakozzon. Ez azt jelenti, hogy ugyanezek a szekrények, könyvespolcok és papa foteljai egy másik változatot zártak magukba, mely csak az alkalomra várt.” Ebben a régi, háború előtti világban, háború előtti városban a gyerek arra ébred, hogy egy olyan titkos szerveződésbe, összeesküvésbe pottyant, amely arra a rejtélyes valóságra vonatkozik, aminek ő maga is része. A világos, sallangtalan, érzelmileg telített elbeszélést adja az antológiának, bölcsességét és nyugalmát. Slavenka Drakulić három, egymás mellé helyezett monológot közöl. Szöveggént úgy vannak megmunkálva, mintha nem lennének megmunkálva. Lehetnek dokumentumok, valószínűleg azok is. A szerző az élőbeszéd alapján jegyezte le őket. Drakulićot régóta foglalkoztatja a tanúskodás és a tanúság szerepe és szerepjátéka, de olyan száraz marad az eseményekkel szemben, mint akit az erkölcsi tanulság nem érdekel. Drakulić nyers. Nyomot akar hagyni. A többi rátok tartozik. Drakulić érdesen érdeleműs. Verica egy szép napon rájön, hogy az apja tömeggyilkos volt a háborúban, és nem szólal meg többé. Se otthon, se az iskolában. Markónak, habár szerb, Ante volt a legjobb barátja, s ezért az ő utcájukból tizenvalahányan együtt indulnak el a háborúba. Ahol megtanulnak ölni. Elviselni mások halálát. Mígnem Markóra a gyanú árnya nem vetül, hogy ő lett volna Ante szüleinek gyilkosa. Ante alig három és fél oldalon a feltételezéstől és a veszteségtől meggyötörve megöli legjobb barátját. Mit hogy megöli. A szöveg megy utána, vele teszi meg, örök időkre rögzíti. Egy muszlim házaspár nem tehet mást, küszködve és vonakodva vesz magához egy mindössze kétnaposan elhagyott szerb csecsemőt. Ezzel elindulnak egy úton, ahol saját közösségük tagjainak megvetését kell elviselniük, köpést és gyalázatot. Abban a tudatban, hogy ők most mégis boldogok a gyerekekkel. De abban a tudatban, hogy a gyerek mindhalálig szenvedni fog. Aleksandar Hemon megméri az ideggyűlölet tengermélységeit. Az emberi tudat mágikus rétegébe merítve, a lehető legmélyebben, az ősléménynél kezdi. Miként akarta négy és fél évesen meggyilkolni a kórházból éppen hazahozott, újszülött kishugát. Aki betolakodott, elvette, kisajátította legfőbb nárcisztikus tulajdonát, a szülők kizárólagos figyelmét. Önmagában veszi szemügyre a gyilkost. Tudomásul veszi a képességet és a készletet. A gyilkosság szándékát, amit a beteljesüléstől alig valami választ el. Saját gyilkos ösztöneinek tudatát, amit egy életen át cipel a tudatában, akár gyűlöl, akár elszenvedi. Világos, mesterial felépített esszé ír igen privát történetekből. Feltár, megmutatja a gyúanyagokat és az ösztönélet gyilkossághoz szükséges építményeit. Bölcsességét egyedül önismeretéből meríti, ami egyben világismeret és emberismeret. Szüleivel együtt elvisz bennünket emigrációjába is, ahol szintmérő önját nem csak az idegen környezet ideggyűlöletébe, hanem az emigránsok ideggyűlöletébe is jó mélyre engedi. Miljenko Jergović az esszé és az emlékezés közé ír. Mintha József Attila kétségektől gyötört fejhángján szólalna meg. „Ezt a történetet is, amit most írok, és amelyikben sajnos sem kitalálás, sem hozzátoldás nem lehet, jó néhányszor elmeséltem már.” Miként is szakadhatna el saját soknemzetiségű családja történetétől. Különböző irányokba, táborokba, hadseregekbe, városokba, ideológiákba, menekülésekbe és katasztrófákba vonják és lökik a család tagjait. Mennek maguktól is, egymást is lökik. Kis portrékat kapunk tőle, éles kis skicceket. Oly közel hajol, ahol az ember idegen többé nem lehet. Charles Simic szintén emlékezés és esszé közé ír. Anélkül, hogy előre ismerhetné Richard Swartz antológiáját, halálos biztonsággal adja meg az antológia ellenálló alaptónusát. „Az értelmiségi feladata mentségek gyártása azok számára, akik nőket és gyermekeket gyilkoltak le. Újságíróként és hírmagyarázóként pedig az a dolga, hogy hazugságokat terjesszen, majd bebizonyítsa, hogy igazak. Azonnal felismertem, hogy saját népem arra kér, hogy legyek a cinkosa egy büntettségben, tegyek úgy, mintha megértenék és megbocsátanék olyan cselekedeteket, amelyekről tudom, hogy megbocsáthatatlanok.”

Nekem azonban e sok nagyszerű írói teljesítmény között Irena Vrkljan elbeszélése „A Mila bolygó” a legkedvesebb. Ahogy az eredeti német kiadás jegyzetanyagától némiképpen eltérő magyar jegyzetből megtudjuk, a Belgrádban született, Zágrábban felnőtt, a berlini filmfőiskolán végzett, horvát nyelven író Vrkljan nevét Marina Cvetajeváról írott könyve tette ismertté. Mintha lenne is valamilyen bővítelesen szoros, testvéri kapcsolat kettőjük, Vrkljan és Cvetajeva között, érzéki finomságuk, gyors ötleteik, érzelmi rebbenékenységük. Vrkljan emigráns történetet ír Miláról és Ivánról, egy Belgrádból menekülő és a berlini Weddingben megteleplő, súlyosan nélkülöző és halálosan magányos, már nem is egészen fiatal művészházaspárról. Mila költőnő, aki nem ír többé verset. Iván festő, aki viszont nem tud mást tenni, csak festeni, csak festeni. Van valami, amit nem tudnak elfelejteni. Amiről nem esik szó. Mintha az egész szomorú, finom, szépséggel, szörnyűséggel, éles fordulatok csöndes előadásával teljes elbeszélésből Cvetajeva beszélne ki. De nem a stílusával, mert az jóval hevesebb volt, szenvedélyektől tépettebb, hanem az idegen sorsok iránti érzékenységgel, mindenféle önsajnálattól és hősiségtől mentes, áldozatos és áldozati alkatával. Valószínűleg a testvériség beszél így a közös hangjukon. Vrkljana a barátságról ír, amit az elbeszélő Mila iránt érez, szerzőként pedig belefonna elbeszélésebe Cvetajeva hasonló emberi alkatát és párizsi emigrációjának történettörődékeit. Messzire, igen messzire látunk így az emberi történelemben, de hirtelen nem csak a szomorúságba és a rettenetbe, hanem a szépségébe is. S nem mondhatnám, hogy a látványtól ne akadna el a lélegzetem.

Úgy emlékszem, hogy azon a fantasztikus régi utazáson, valahol Brassó és Segesvár között járhattunk. A viszonylag jól ápolt országúton egyáltalán nem volt forgalom. Sem előttünk nem haladt jármű, sem mögöttünk nem jött jármű, hosszú idő óta szemből sem, semmi, csak az aszfalt nyílegyenes csíkjával ezzel a magunk alá gyűrt sok semmivel. Jó ütemben haladtunk, de csak komótosan, kényelmesen, semmi feszültség. Igen jó volt a kedvünk. Fennsík volt, olyan érzés, mintha a föld tányérján isteni kéz emelne és vinne a semmibe. Felettünk a felhőtlen ég. A hegyláncok csúcaival lezárt szemhatárig semmi, semmi, üresség. Ragyogott a tavaszi nap, volt már ereje. A megmelengetett talaj felett az egész tájon kékülő pára ült, fuvallatnyi kék. Szélcsend és béke uralkodott. Immár sehová nem siettünk. Az előző napokon olykor sikerült lerázni a titkosszolgálati kíséretet, nem minden nehézség nélkül, de rendszeren fel tudtuk dolgozni a sepsiszentgyörgyi, a marosvásárhelyi címeket és telefonszámokat. A két újságíró sok mindent látott, halott, amit eddig még alig vagy soha. Szakmai feszültségük végül is felengedett. Igaz, a kísérők olykor testközelbe merészkedtek, zizegő orkáncabátjaikban folyamatosan ránk tapadtak, de ez is a tapasztalathoz tartozott. Manuelt egy lépcsőházi fordulóban, az emeletről lerohanva ketten szándékosan elsodorták, a falnak ütődött. A pincébe vezető folyosón tűntek el. Manuel kirohant az épületből. Én a korlátra zuhantam, valamennyi ideig ott maradtam, mert nem kaptam lélegzetet. Ebben a lépcsőházban észrevétlenül megverhettek volna minket. De bizonyára nem volt parancsuk rá. Épen úsztuk meg az atrocitásokat. Az utolsó szekust a szálloda halljában láttuk, bizonyára ránk várakozott, de aznap reggelre az lehetett az utasítás, hogy ne okozzon kellemetlenségeket.

Susanne egyszer csak lassított, megállt. Kérdeztük a hátsó ülésről, hogy mi történt. Ők elől, ketten, Richarddal kinyitották a kocsijuk ajtaját, mint akik összebeszéltek. Világos, hogy nem történt semmi. Csendet akartak hallani. Fényt, levegőt, napmeleget. Mi is kinyitottuk a magunk kézre eső ajtóit. Négyen hallgattuk a csendet a levegőbe emelt táj felett. Aztán megint utaztunk. Csenedesebbek lettünk, talán egy kicsit szomorúbbak, mindenestre boldogok. A józan napfénynek, a fennsíknak nem volt vége, üres maradt az út. Sehol egy fa, sehol egy bokor. Árnyékot semmi semmire nem vethetett. Igazán nem lehetett volna azt mondani, hogy gond lenne a látási viszonyokkal.

Mikor is az útiránytól jobbra, a mező kellős közepéről megindult felénk egy parányi pont. Észleltem, hogy teherautó, jön a földúton egy teherautó, de ténylegesen nem vettem

tudomásul. Ahogy közeledtünk egymás felé, egyre nagyobb sebességgel jött felénk. Ezen az oldalon ültem, ezt is észleltem, a gyorsulását, de miért foglalkoztam volna a sebességével és a löerejével. Miért vettem volna tudomásul, hogy mi történhetik. Ahol a két út találkozott, neki a szabályok szerint meg kellett állnia, meg kellett várnia, hogy elhaladjunk, amiről szintén nem volt miért gondolkodnom. De anélkül, hogy a sebességét visszavette volna, belénk rohant. Katonai teherautó volt. Mintha előbb lökött volna a hatalmas tömegével, hirtelen mindent elsötétített, s ezt követte volna a két tárgy fülsiketítő csattanása, amit csikorgások és recsenések követtek. Talán repültünk valamennyit, zöttyenés, átcúsztunk az úttest másik oldalára. Néztem Susanne magasba emelkedő fejét, mit fog tenni. Susanne egyáltalán nem veszítette el a lélekjelenlétét. Nem tudta a kocsit az úton megtartani, de majdnem megtartotta. Valószínűleg úgy vette le lábát a gázpedálról, hogy nem borultunk a sekély útmenti árokba, hanem éppen csak megbillenve, méltósággal landoltunk a síkon, sértetlenül. Éppen csak az egyik hátsó kerék ragadt az árokba. Mind a négy ajtót ki lehetett nyitni. A katonai teherautó a rettenetes lökhárítójával valamivel a hátunk mögött állt meg az úton keresztben, felettünk. Előbb a sokkos állapot néma csöndje. Hogy a másik megvan, s akkor ez valószínűleg azt jelenti, hogy még megvagyok. Aztán mind a négyen a saját anyanyelvünkön ordítottunk egymásnak és az egyetlen katonának, aki a kocsit magas üléséről lekászálódott. Enyhén vérzett a homloka. A hasát tapogatva tántorogott felénk. Nem lehetett több húszévesnél. Nem volt részeg. Mi is tántorogtunk. S mintha mi hárman, férfiak, ott se lennénk, azonnal Susanne keze után kapkodott, románul kiáltozott és rimánkodott. Mintha a rettenetes hibáért, vétségért vagy talán az elkövetett bűnért, tőle, egyedül tőle kérne bocsánatot, bűnbocsánatot kérne, kegyelmet. Nem tudom mit, a jövőjét. Megtette. Mégis büntelen maradt. Megússza. Mégsem volt elhárítható a gondolat, hogy a titkosszolgálat megbízásából tette meg. Mintha Susanne kezét akarná megragadni, megcsókolni. Boldog lenne. Ennek a szőkeségtől sugárzó fiatal nőnek mégsem esett bántódása. Svédül, franciául, románul és magyarul ordítottunk bele egymás szavába. Koszos volt és bűdös volt és nyakig olajos volt és fekete volt és a sapkája félre állt. Ami pedig végképp felfoghatatlanná tette a helyzetet, sírt, vonyított és hüppögött. Aztán minden átmenet nélkül, mintha szent tárgyat érintene, ujjával végigfutott az enyhén sérült sötétkék gépkocsi oldalán és visszaloholt a saját kocsijához. Sehol senki nem jött. Valahonnan előráncigált egy vontatókötelet, hogy még mindig rázkódva, sírva kihúzza az árokból a drága svéd gépkocsit. A művelet nem volt egészen egyszerű, bizonyos nyugalmat és józanságot követelt a felindult felektől. Soha nem tudhatjuk meg, soha nem fogjuk megtudni, hogy mi volt ez. Mi volt ez. Hiába gondolkodunk.

NÉZI AZT A KISLÁNYT

Józsa Márta: Amíg a nagymami megkerül

Józsa Márta első könyve, az *Amíg a nagymami megkerül* nem tipikus első regény. Ennek ellenére ugyanis, hogy a szerző korábban nem jelentkezett hosszabb lélegzetű szépprózával, könnyed és szellemes mesélő, sőt érzékeny a történetmondás posztmodern tapasztalata iránt is, és ha éppen arra van szükség, ironikus elbeszélői játékokkal meg is mutatja ezt. Elsősorban a fikció és az önéletrajziség közötti vékony választóvonal ide-odacsúsztatásaira gondolok, az én-elbeszélő és az életrajzi értelemben vett szerző közötti kapcsolatnak a regényben körvonalazódó problémájára. Nem arról van szó, hogy az *Amíg a nagymami megkerül* szokatlan vagy újszerű írói fogásokat sorakoztatna fel, sőt egyes formai megoldásai és technikai trükkjei keresettnek vagy túlírtak is tűnhetnek; viszont a szerző első regényekre ritkán jellemző arányérzékkel vegyíti azt, ami ma a vallomásirodalom hagyományaiban és a reflektált posztmodern írásmódban együttesen izgalmas lehet.

Annak, hogy Józsa Márta íróként sokáig nem lépett nyilvánosság elé, összetett okai lehetnek, amelyek részben a regénye témáját képező eseményekkel is kapcsolatban állhatnak. A könyv egyik kulcsszavával „élettúltengés”-nek lehet nevezni azt az élményt, amely Józsa Mártát mint írórt eltávolította bizonyos traumák megírásától, egyszersmind közel is hozta azokhoz. Egy helyen így ír erről a tapasztalatáról: „Én például úgy szoktam észrevenni az élettúltengést, szóval azt az állapotot, amikor már nyilvánvalóan kevés vagyok a saját életem elviseléséhez, hogy elkezdem összevissza ütni a betűket a klaviatúrán, és a legnagyobb erőfeszitésembe kerül helyes sorrendbe állítani a fonémákat.” (52.) A hatvanas-hetvenes években, Kolozsváron játszódó történetben nemcsak a valóság és fikció átjárhatóságára, vagy az egyes szám első személyben elbeszélte történetfragmentumoknak a szerzői életrajzzal való átszövöttségére lehet figyelni, hanem például arra is, hogy mindezzel párhuzamosan egy sajátos élethelyzet – a diktatúra alatti kisebbségi lét – személyes és kollektív megélésének problematikája is finoman körvonalazódik, ahogy többen rámutattak már, az igencsak elkoptatott, pátoszba hajló Erdély-képhez viszonyítva árnyaltabban és differenciáltabban.¹ A különböző értelmezési szintek (az autobiografikus-személyes és a szociális-társadalmi) a szöveg többretegű poétikai eljárásai révén szétszálazhatatlanul összegabalyodnak, és noha a regényszerkezet sugallja ezeknek az aspektusoknak az elkülönülését, ez mégsem következik be egyértelműen.

A regény egyszerre két narratív irányból és nézőpontból író-

¹ Demény Péter: „Lidérc úszógumival”, *Élet és Irodalom*, 2008/2; Jánossy Lajos: „Ítélet nincs” <http://www.litera.hu>; Milián Orsolya: „Az írisz szükölése” *Műút*, 2008/7. 82.

dik. Az első részben, *A nagymami sírásójában* az elbeszélői hang egy kislányé, aki igencsak hátrányos körülmények között növeget a szétesőfélben levő kolozsvári magyar családban. A hétköznapi történései közben időről időre szembesül nemcsak saját kiszolgáltatottságával, hanem nyelvi, kulturális, szociális és nemi másságának tapasztalataival is, a *mi és ők* közötti konfliktushelyzetekkel. Az első részre a közvetlen emlékekből felépülő, jelenetező-novellisztikus szerkesztésmód jellemző, amelynek töredezettségét (tipográfiai is) fokozza a különböző paratextusok betoldása. A egyes fejezetek elején mindig a „nézem azt a kislányt” fordulattal kezdődő rövid tartalmi összefoglalások olvashatók, amelyeknek véletlenszerűen kiragadott szavaiból emelkednek ki a fejezetcímek. A főszöveg alatt pedig lábjegyzetek találhatók, amelyek lazán kapcsolódva utalnak előre a második rész, *A klausenburgi patkányfogó* bizonyos szöveghelyeire. Első olvasásra – a hivatkozott szövegek ismerete nélkül – tulajdonképpen felesleges cícomának tűnik ez a narrációs eljárás, mely az olvasás amúgy is elbizonytalanított linearitásának további megakasztásában ki is merül.² Másrészt jelentőséget is tulajdoníthatunk ennek a narrációs eszköznek, amennyiben rámutat arra, hogy az egyetlen személyhez köthető elbeszélői hang többféle módon – elbeszélőként, elbeszéltként, emlékezőként és szerzőként – van jelen a szövegben, és ezek között a szerepek között hol egymástól való távolodás, hol viszont közeledés figyelhető meg.

Az első rész története a szerző nevét viselő kislány gyerekkori élményeiből indul ki, és ugrásokkal, kihagyásokkal, az idősíkok gyors változtatásával jut el a fiatal felnőttkor traumáihoz. A szöveg kegyetlen ironikusságát nagyrészt az a tragikomikus ellentét adja, amely a gyerek életének naiv történései – például a gyakori rosszközlést követő sarokban állás –, és az azokhoz fűzött „kommentárok” hűvösen tárgyilagos, felnőttesen éles látásmódja között áll fenn. Az első rész utolsó fejezetében például a rosszközlő kislányt megfenyegeti a nagymamája, hogy ha ő már nem lesz, messze a temetőbe kell majd a gyerekeknek kijárnia, hogy vele lehessen, akkor pedig bánni fogja majd, hogy most nem fogadott szót, mert nem lesz, aki gondját viselje. A kicsi gyerek minden erejét és logikai készségét latba vetve a ház kertjében megássza nagyanyja sírját, hogy ne kelljen majd távol lenniük egymástól. „Nagymami, megástam a sírodat! – mondtam neki egyszerűen, de lelkesen, és az ő reakciójából jöttem rá arra, hogy nemcsak a szavak, hanem a közlések is teljesen mást jelentenek sokszor, mint amire gondolnánk. [...] Nagymami csaknem beleesett a saját sírjába, abba, amit én ástam neki. Belezuhant csaknem. Bárcsak történt volna az, hogy lássam, miből mi következik.” (189.) Látható, hogy a különböző nézőpontok közötti csúsztatások ironikussá teszik a szöveget: a történetmondás pillanatában a narrátor úgy néz a számára már ismert jövőből, és úgy mondja ki a múltra vonatkozó irreális óhajt, hogy közben részben azonos is válik az általa nézett gyanútlan gyerekekkel. Így gyakran összemosódik a felnőtteket imitáló gyerekhang és a fellazított mondatszerkezetekkel infantilis stílizált felnőtt hangja, aki időben eltávolodva kívülről nézi önmagát.

Az első rész stílusának egyik fő jellemzője, hogy az elbeszélés módja követni igyekszik az elbeszélő történet sokszor abszurd fordulatait. Ennek egyik jele a mondatszerkesztésre is kiható elliptikusság, töredezettség.³ *A bontás virágai* című fejezetben például Kolozsvár egyik kerületének a lebontásáról és az elbeszélő otthonának – élete szűkebb és

² Arra, hogy a főszöveg paratextusok nélkül, önmagában is jól működik, példaként említhető az *568-as számú tanuló* című fejezet, amelynek hivatkozásától mentes változata az *Ismeretlen katona* című antológiában olvasható.

³ Józsa Márta gyakran emel be regényébe olyan eszközöket, amelyeket – szerkesztői, vagy éppen tévés – tapasztalataiból jól ismerhet. A könyvnek érdekes és merész pontjairól van szó, különösen, amikor az emlékezést és az emlékek leírásának folyamatát úgy alakítja, hogy a szöveg tökéletes nyelvi megformálásáról lemondva magukat a szavakat és töredékmondatok tekinti elemi egységeknek, mintha képkockák volnának, amelyekből montázszerűen épülhetnek fel bekezdések, a bekezdésekből pedig jelenetek.

tágabb terének – teljes megsemmisítéséről esik szó, aminek az érintettek csupán passzív elszenvedői. „Máskülönben úgy kezdődött, jóval korábban, a lebontás, mint minden fenyegetés: évről évre akadt valaki, aki úgy hallotta, hogy lebontanak bennünket (...) de mindig mindenki abban reménykedett, hogy majd csak megússza. Ritkán használok szünetet (...) itt mégis kell. Az a sóhajnyi szünet, aki leírja, az is létezik.” (56.; zárójelek az eredetiben.) A cselekményelem rányomja bélyegét a narráció módjára, hiszen ezen a ponton, ahol egy terület lerombolásáról van szó, a szöveg önmagát is destrualja. A regényben egyébként kiemelt szerepe van a (magyar) nyelvnek mint az identitást meghatározó fontos tényezőnek, vagy a különböző nyelvek (a román és magyar) közötti átjárhatatlanság következményeinek (az egymást nem értésnek, az idegenségnek, vagy az egymás mellett való elbeszélésnek). Poétikailag ott válik ez érdekessé, amikor ezek köré a problémák köré a nyelvezet révén ironikus szituáció teremődik. Ilyen például az a jelenet, amikor az elbeszélő románul nem tudó rokona, Berta néni orvoshoz kerül, és a pszichiáterben Sanyit (Berta néni férjét és/vagy fiát) véli felfedezni: „...a helyzet akkor vált abszurdá, amikor a pszichiáter faggatta Berta nénit azon a nyelven, amelyet Berta néni sohasem értett. Az ország kenyerét eszed és egy kukkot sem tudsz románul, mire Berta néni elvigyogrodott, szemében megcsillant az oda sohasem sejtett értelem fénye és ennyit mondott – nem fogod kitalálni – Sanyi!” (52.)

Előfordul, hogy a fájdalmas traumákkal való szembenézésre meglepően oldott hangnemben kerül sor áltál, hogy a gyerekek és felnőtt világ határai elmosódnak, és az alapvetően tragikus történeteket az elbeszélő látszólag minden indulattól és pátosztól mentes hangon formálja meg. Jó példa erre a börtön-élmény gyermeki szemmel való láttatása, amikor az elbeszélő gyerek távol dolgozó anyját meglátogatja annak bérelt szobájában, amelyben azért lakhatnak, mert az albérlő börtönben van. „Sohasem lehetett tudni, hogy aki börtönben ül, az jó vagy rossz, de valahogy mégis az tapadt hozzá, hogy jónak kell annak lennie, akit egyszer bezártak. Ez volt az érték valahogy akkoriban [...]. Hányszor lehet büntetlenül kilépni egy szövegből? Világossá tenni, hogy a gyereket úgy nevelték: a börtön a titok, a hely, amiről nem beszélünk, de megjárjuk mindannyian, kimondatlanul tudni, hogy ez vár rám is, ha igazán jó kislány vagyok.” (23.) A könyvről írt kritikák általában egyetértenek abban, hogy a regény egyik erénye éppen a hasonló traumák önsajnálata nélküli láttatása; ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a szenvtelen előadásmód, éppen mivel gyanútlanul naiv nézőponthoz van rendelve (legalábbis az első részben), semmiképpen sem jelent semlegességet. Különösen, ha azt is hozzátesszük, hogy a szerző, Józsa Márta, mint interjúkból tudható, valóban közel lehetett ahhoz, hogy a fönt idézettekhez hasonló élményekben legyen része, amikor huszonöt évvel ezelőtt el kellett hagynia Kolozsvárt. Másrészt a higgadság látszatát néhány ponton – éppen a legfeszültebb pillanatokban – felesleges, túl direkt és éppen nem érzelemmentes elbeszélői kiszólások tartják fenn. Azt a jelenetet, amelyben saját családi tragédiáinak – apja halálának és nagyanyja eltűnésének – rövid, távolságtartó, a tárgyra szorítkozó rezüméjét adja (92.), értelmetlen bocsánatkéréssel zárja. „Most bocsánatot kérek magamban mindenkitől, akiknek ezt ráadásul elmeséltem. Ennyivel tartozom még azoknak, akik ezt olvassák, bocs, nem akartam, de ez történt.” (92–93.)

Az első rész töredékességében is összefüggő, stilizált prózanyelvétől több ponton eltér az inkább esszéisztikus beszédmódú második rész, *A klausenburgi patkányfogó*, amelyben a kilenc, egymástól független, de a szövegalakítás szempontjából egységes fejezet továbbírja az első rész tömör jeleneteit. A második rész nem tekinthető az első folytatásának; a két egység nem egymás additív kiegészítése, hanem inkább variációkként működnek. Az első rész szagattott, az elbeszélő viszont ügyel a tömör részletek finomságára; a második rész inkább kifejtő, és a koherenciát megteremtő tágabb összefüggések keresése jellemző rá. Az első rész szubjektív, önvizsgálatra koncentrált nézőpontját a második részben a távolabbról és

távolabbra látó tekintet váltja fel. Eltűnik a lábjegyzeteléses technika, helyette hagyományosabb, nyugodt és – ami nem feltétlenül kellene, hogy következzen ebből – színtelenebb szövegtestet kapunk. Noha az összevetésből úgy tűnhetne, a két egység nem különül el egymástól élesen. A két részt nehezen lehetne például felcserélni egymással, mert a hivatkozásokkal, utalásokkal, újraírásokkal és ismétlésekkel összeszőtt egységeknek határozott irányuk van. A regény második felében viszont megváltoznak az arányok a zárt és nyitott struktúrákat, a személyes és kollektív történetelemeket, az egészben és töredékességben látást, vagy a szövegből való kiszólások gyakoriságát illetően.

A *klausenburgi patkányfogóra* jellemző, hogy az írások látszólag az első részből már ismerős problémacsoportok köré (a nyelv, az idő, az erőszak stb.) épülnek, és mivel tovább éleződik bennük a „közöttiség” élménye, árnyalják a regény alapmetaforájának, az eltűnésnek a jelentéskörét is. Olyan részekre gondolok, mint amilyenek például *A magyarok egykor* című írásban találkozhatunk. A megtévesztő című fejezet – a román és magyar idő közötti eltolódás miatt – az egyszerre két időben (két térben), valójában viszont egyikben sem jelenlévő abszurditásait mutatja meg. Józsa Márta több helyen játszik azzal, ahogy az idő ellenőrizhetetlenül eltűnik az életből, vagy az egyén csúszik ki észrevétlenül az időből (és a térből). Mindjárt hozzá is tehetjük, hogy nem véletlenül hivatkozott (170.) háttérszöveg a regényben Proust regényfolyama. Eltűnni valahol a belátható végpontok között: a sehova nem tartozás *par excellence* szituációja, a kisebbségi lét pontos megragadása. Ebben a vonatkozásban a nagymama az emlékezet fenntartója, aki „szomorú módon idézi nekünk a ránk váró múltat” (78.), sőt életben tartja azt az idődimenziót, amely mindenkire vár. A múlt kiesésével együtt jár a felejtés, vagyis az emlékezet felszámolódása a nagymama eltűnésének szorongató következménye. Ez a tapasztalat pedig a regénynek jóformán minden pontját érinti. Annál is inkább, mert az unoka a nagyanya eltűnése miatt az emlékezet fenntartója lesz, annak ellenére, hogy az emlékek szelektálása – a felejtés – életbevágó volna számára, ahogy egy karácsonyi ebéddel kapcsolatban – amikor részeg apja az ételt a markába hányta, majd visszaszűrte – írja is: „Ez pontosan így történt, holott évtizedek óta igyekszem megszűrni az élményt, de úgy látszik megmarad ez nekem, élmény megiscsak.” (32.)

Az eltévedés, pontosabban az útvesztés toposza a szövegben kulturális és nyelvi szinten is jelen van. Alig látszik ugyanis átjárhatóság abban az ironikusan többször multikulturálisnak nevezett közegben, amelyben a regény elbeszélője mozog. Minden irányból mereven (el)zárt, defenzív viselkedésmódokkal találkozhatunk,⁴ amelyek kimondatlan evidenciaként kezelt okai aztán igen látványos poétikai megoldásokhoz vezetnek. Az egyik ilyen kényes mozzanat a nyelvi rombolás, mely a még elviselhető idegenségérzetet keltő inverzióktól (215.) a nehezen értelmezhető mondatsúrítményekig ingadozik. Van, amikor teljesen túlfeszített a szöveg nyelvi flexibilitása, például a következő rendkívül sűrű és feleslegesen megterhelt mondatnál: „A románóra képze a combokon keresztül történt első, mazochista természetű auto-erotikus élményre asszociál az idő több rend- és évtizedbéli, változtató beavatkozása és a tudat számtalan kényszerű módosulása után is.” (216.) Az elbeszélő maga is többször aggódik amiatt, hogy csupán azzal, ha megszólal, nyelvi rombolást követ el, mintha a beszéd a szabadság olyan fokmérője volna, amely bizonytalanságban hagy önmagát illetően. (172.) Egy korábbi jelenetben az elbeszélő, kitoloncolását megelőzően a bíró előtt állva így fogalmazza ezt meg: „Addig vagyok szabad, ameddig eszembe jutnak a szavak, sem előtte, sem pedig utána nem az vagyok. Most

⁴ Egyetlen szemléletes és kemény idézet példaképpen az egymással érintkezni nem tudó világokról abból a részből, amelyben a narrátor az erdélyi magyar falvak „genetikai szennyeződéséről” szólva röviden ennyit mond: „Egymás között házasodnak a székiek, tudják jól: kisebb kockázat az, mint románnal házasodni.” (27.)

vonjak le következtetéseket a szabadságról?” (57.) Maga az írás viszont minden veszélyével együtt a traumák alól való felszabadító tetteként jelenik meg. Mintha a kitárukkozással, az emlékekbe való „mélyre ásással” és az önleplezéssel együtt járna a terhektől való megszabadulás is. „Egyszer, ha ezt mind, mind megírtam, olyan könyvet fogok írni, amelyből megtudjátok, hogyan kell szabadnak lenni. Annyit máris elárulok: úgy, hogy először megírom ezt.” (175.) Kívánatos lenne, hogy a szabadság, amelyet az elbeszélő a következő könyv kérdéseként-problémájaként jelöl meg, ne csak egzisztenciális jelentéssel bírjon, hanem az írás felszabadultságát is jelentse. Mert a könyv néhány pontján nagyon erősen érezni lehet az akarást, a csináltságot. Remélhetőleg Józsa Márta következő könyvében túllép ezeken a kezdeti megingásokon, mert első könyve, e posztmodern memoár után érdemes lesz továbblépnie.

L U C H M A N N Z S U Z S A N N A

OLVASÓGYAKORLATOK

Latzkovits Miklós: Laboda

Amikor Latzkovits Miklós *Laboda* című novelláskötetének olvasója az értelmezés kereteit kijelölő lehetséges pozíciókat keresi, aligha hagyhatja figyelmen kívül a szerző 2001-es első könyvét, amely egyike lehet a honnan olvasás kérdésére adható válaszoknak. A saját kontextus felől közelítés azonban, épp annak az irodalomtörténeti hagyománnyal kapcsolathálót képező jellege miatt, önmagában is számos lehetőségét nyitja meg az értelmezésnek. Az új kötet önidézet, a *Hogyan tanultam meg koptul?* idézése és továbbírása, Thomka Beáta terminusaival: egy szerzői „intratextuális műveletsor” eredménye, amely nem csupán tematikus és motívikus, hanem „műfaji, strukturális karakterű” szövegbelső átvétel-változatot hozott létre.

Az elmúlt hat évben a *Jelenkorban*, a *Tiszatájban* és az *Alföldben* publikált novellákat Latzkovits úgy rendezte köteté, hogy a struktúra, a piramisszerű építkezés nyilvánvalóvá tegye a kapcsolatot az előzővel, a különböző szövegszinteken bujkáló átjárók megnyílása pedig előbb-utóbb együtt olvastassa mindkét könyvet. Kálmán C. György már az első kötet kapcsán fontos megállapítást tett a szerzőnek az írás megal-

Latzkovits
Miklós
Laboda

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
148, 2290 Ft

kotottságát megmutató szándékáról, arról a törekvéséről, hogy az olvasó magába a szövegbe merüljön bele, hogy arra (is) figyeljen, ne (csak) a szöveg ábrázolta világra. (*Rövid írás a Latzkovitsról – Beszélő*, 2001/7-8.). Az újra- és együttolvasást provokáló technika mindkét esetben a titok, a rejtvény, a feladvány konstitutív elemként elgondolható alkalmazása. A *Laboda* utolsó, csillag alatti (az epilógust újraíró) metaszoveget ezt explicit módon fel is vállalja, egyfelől azzal, hogy a kezdő és a záró novellák (*Találós kérdés, Gyakorlóolvasmány*) innen olvasva nyerek el a kötetéptmény alappontjait kijelölő funkciójukat (ezt az előző kötetben a meseforma biztosította), másfelől oly módon, hogy a kiadó felhívó-tájékoztató utószavaként működve a rejtvényjáték populáris terébe utalja a szövegeket.

Az időt felbontó nyitónovella önmagára vonatkoztatja találós kérdését: miért hullott porba a feje a mesében mesélő hercegnek, aki azért vállalkozott a feladatra, hogy elnyerje az uralkodó szépséges lányának a kezét. A kérőknek az atya „nem feltétlenül valós”, de „igaz” történetét kellett megírniuk a megadott formai feltételek maradéktalan betartásával (tiltott kifejezések és „a szövegbe történő applikálásra elengedhetetlennek mondott szavak” listája, bizonyos szófajok száma és egymáshoz viszonyított aránya, az írásjelek száma stb.). Hogy mit nem sikerült teljesítenie neki sem a formálisan adatolható feltételek közül, annak megfejtését várja a kiadó a játékosoktól az uralkodó üzenetének egyidejű közlésével, „miszerint az Ernesto hercegre kimondott ítélet igazságos volt”. Ha a strigulázás nem vezet eredményre, marad a kérdés az olvasó előtt: miért vált „gyilkos szöveggé” a mese, mint az első kötet erlangeni professzorának filter nélküli „Killersatz”-a (*Két rövid történet a Latzkovitsról*), miért határozza meg a következő halál az összes többi történet végkifejletét. S legfeljebb Borges Dunravenjének meggyőződésével vigasztalná magát, miszerint „a rejtély megoldása mindig alábbvaló a rejtélynél. A rejtély a természetfölöttinek, sőt az isteninek a része; a megoldás egyszerű bűvésztrükk” (*A bokharai Abenhakán, aki a maga labirintusában halt meg*), ha a metaszoveg azzal, hogy a formalitás szintjén tartott trükköt emeli elvárásá, a játékot pedig marketingfogássá, végképp nem érvénytelenítené a rejtély misztifikálására tett összes (ál)kísérletet.

A zárónovella esetében még szembetűnőbb mindez, ebben a szerző által elrejtett 33 hibát kellene megtalálnia az olvasónak (a példa itt is tisztán formális). Egy olyan „valós történet”-ről van szó, amelyet az események „precíz dokumentációjá”-nak, a „tények aprólékos rögzítésé”-nek előlegez a közreadó. A szűzsé egyszerűnek mondható: hogyan változtatja meg két ember – a szerző nevének kezdőbetűivel és foglalkozásával jelölt L. M. és az ismeretlen munkanélküli – életét egy pénzdarab egyidejű megérintése, hogyan válik a sorsuk egyé a „felfüggesztve a semmire” szenvedéstörténetében (napokig láthatatlan kötelek rángatják őket föl-le), hogy aztán haláluk az emberiség legnagyobb misztériumát idéző jelenéssé váljon (örökre a magasba emelkednek). Ha a címben foglalt lehetőséget (*Gyakorlóolvasmány*) nem az utószó, hanem a kötet – pozíciójánál fogva is meghatározó jelentőségű – középső írása felől értelmezzük, és a szöveget olvasástechnikák kipróbálási terepeként fogjuk fel a *Tisztelt Szerkesztőség!* hőse, az Olvasó intencióinak követésével, a „szelektív” és az „alteráló olvasás” különböző eljárásait alkalmazva egészen másfajta játék részesei lehetünk.

Először fellapozzuk az előző kötet *Az angyal* című novelláját, s egymás mellett olvassuk a természetfölöttire adott földi reakcióknak (média, tudomány, politika, egyház, tömegek) az állásfoglalás kerülését imitáló „tényszerű rögzítését”. Aztán *A Mester és Margaritára* alterálunk, a Patriarsije Prudi padjára az első fejezetben, a fantasztikus és a groteszk, a referenciális és a filozofikus képezte sajtószerű világra. Újabb alteráció az evangéliumok szenvedéstörténetére és Mária Magdolna bűnbánó gesztusára, a népi hiedelemvilág fokhagymával és az ördöggel kapcsolatos összefüggéseire, a transzcendenciaigény szülte újabb elméletekre és nem utolsósorban a humor nagy mestereire. Mert a szakrális profanizálódása, az abszurd és a csoda hitelesítése olyan magától értetődően, finom humorral és

könnyed (ön)íroniával megy végbe, amely természetesen kapcsolja magát az irodalmi hagyománynak az előző esztétikai minőség által kijelölt tartományaihoz. Mutatja ezt az L. M. első ájulását követő események rögzítése is: „Először csak annyit mondott, hogy ‘nem kér fokhagymát’, aztán kiabálni kezdett, hogy ‘crucifixus’, majd a feleségét és a gyerekeit szólongatta, végül pedig elragozta a latin létigét. [...] A crucifixus szó többszöri ismétlése több egyház és jó néhány szekta szimpátiáját keltette fel L. M. irányában (K. Zs. a jó, illetve alternatív variánsként a rossz lator analógiáját juttatta eszükbe), különös tekintettel arra, hogy L. M. valóban és pontosan harmincháromszor kiáltott crucifixust, ráadásul szombaton is kiabált (‘Eli, Eli, lama sabaktani’), ‘és ezt már nem lehetett félreérteni.’” (141. o.)

S hogy a beidézett arámi mondat a Bibliából nem a „formulázó alteráció” eszköze, mert az idézetesség nyilvánvaló jegyét viseli magán, (másik példán keresztül) a középső novellából tudhatjuk meg. A *Tisztelt Szerkesztőség! a Jelenkor* és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös 2007-es novellapályázatának díjnyertes írása (olvasható a *Jelenkor* 2007/10. számában), amelynek a státusa megegyezik az előző kötet címadó novelláéval. Az itt is egyetlen én-elbeszélés azt a csúcst jelent, amelyről rálátni az egész építményre, a kötet(ek) összes többi szövegére. A novella egyszerre veti fel a fikcionalitás-(ön)referencialitás és a szerzői, elbeszélői megbízhatóság-megbízhatatlanság kérdéseit, amennyiben önmagát önmagaként, tehát a *Jelenkor* májusi számában olvasható felhívásra benyújtott, hangsúlyozottan nem írói munkaként értelmezi. A „szerző”, a hetvenéves kórorvos mindjárt az indításban fontosnak tartja tisztázni: nem szépíró, nem tudja, miért ír most, s hogy kétségtelemné tegye szavai hitettségét, még ezt is hozzáteszi: „Tévednek, ha azt hiszik, hogy a fenti öt mondat valamiféle irodalmi fikció eredetieskedő auktaktja. Tényeket akarok rögzíteni, azt akarom leírni, ami volt, aminek persze semmi köze Philip Marlow-hoz [...]” (51. o.) Innen aztán megindul a novellát író orvost író Latzkovits folyamatos és több szintű önreflexív játéka: a narrátori pozíció, a valóság és fikció kettős kontextusában megképződő szerzőiség teret enged a funkciók keveredésének, az identitások átjárhatóságának.

Egyszerű lenne azt mondani, az orvos azért indul a pályázaton, hogy tíz év után a tények szigorú rögzítésével adjon közre egy számára is bizarr (de valós) történetet Olvasónak nevezett tüdőrákos pácienséről, aki a saját (könyv)labirintusában (nem) halt meg. Mert legalább ilyen fontos a saját története, a múlt idejű mellett (és sokkal inkább) az, amelyek a novella-időben, magában az írás nagy mértékben önreflexív folyamatában képződik meg. A két történet ugyanabból az irányból nyer értelmet. Már a *Hogyan tanultam meg koptul?* kiváló recenziói – az említett Kálmán C. Györgyön kívül Horváth Györgyi (*Az angyal magánya, avagy feljegyzések a kopt-Platón barlangból – Jelenkor*, 2002/3.) – a borgeses életműben jelölik meg azt a viszonyítási pontot, amelyhez képest Latzkovits tájékozódásának irányai és autonóm sajátságának megnyilvánulásai a leginkább beláthatók. A *Tisztelt Szerkesztőség!* diszkurzív játéka rejtettebb vagy nyíltabb utalásaival a XX. század megkerülhetetlen hagyományával folytatott dialógus. Azonnal az indításkor gyanút kelt a szerző kényszerű, „köztes műfajt” választó gesztusa, ebből következően a szépirodalmi és (irodalom)tudományos apparátust egybemozgató előadásmódja. Aztán egyre nyilvánvalóbbak lesznek utalásai egyszerű kiszólások formájában („De engedjék meg, hogy újfent emlékeztessenek rá: én nem vagyok író. A legkevésbé sem egyfajta – mondjuk – borgesianus megfontolás alapján írok úgy, ahogy írok, lehetőségeim eleve kényszerpályára utalnak” – 59. o.), s áttételesen is. A két kemoterápiás kezelés között elsajátított „formulázó alteráció” titkosságon alapuló lényegét például úgy magyarázza meg, hogy közvetlen kapcsolatot teremt az öt létrehozó valóságos szerző első kötete és a dél-amerikai mester között: „bárki elolvashatja Borgesenél ezt a mondatot: ‘Úgy hangzott ez az eset, mint egy korábbi részletekből összetákoltt álom’. Meg ezt is, L.-nél: ‘A városok olyanok tűntek, mint egy régi emlékekből összefűzött álom’.” (60. o.) (*Borges: Funes, az emlékező; Latzkovits: Igen rövid történet a Latzkovitstól*) Az már a valós szerző közvetlen utalása, ahogyan Olvasó halálainak színterét megválaszt-

ja, s hogyan azt egy logikai csavarral értelmezteti: „A betegség a csarnok belső végében állt, szabályos labirintuson keresztül lehetett csak megközelíteni, ami annyiban biztosan különbözött Borges labirintusától, hogy ez tényleg volt, annyira valóságosan, hogy kalauz nélkül eltévedtem volna benne.” (61. o.)

A novella úgy alakul, hogyan Olvasó története íródik: az orvos-szerző saját szándékait állandóan felülíró, minden lépést a következővel érvénytelenítő gesztusainak folyamatában. Nincs is könnyű helyzete, mert miközben annak a történetét kell rögzítenie, hogyan tartotta életben Olvasót az olvasás akkor is, amikor első (és második) halála után teste csak hiányokból állt (se légzés, se vérnyomás), maga egyre kisebb eséllyel küzd a ki-mondással: „Én, kérem, közel hetven éven keresztül minden reggel csodálkozva konstataáltam, hogy túléltem egy újabb éjszakát, és egyszerűen nem értettem, nem fért a fejembe, hogy lehet ezt kibírni: hogy én nem tudok írni.” (66. o.) Kiderül, hogy ugyanúgy az életét adná egyetlen műért, akár az első kötet könyvfejtője, a minden megírt és megírandó munkára emlékező Johann Alauda. Olvasó az élethez szükséges energiát a könyvekből meríti, tisztán szellemi úton (a pusztá létezés elemi szükséglete az olvasás), elbeszélője pedig az írásban látja a legmagasabb rendű minőség megtapasztalásának, a teremtető erő birtoklásának lehetőségét. (Petőfi S. János idézi *A hipertextuális irodalom a perszónál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában* című tanulmányában J. D. Bolter megállapításait Borges-szel kapcsolatban, miszerint az író az olvasást és az írást az élet szinonimáinak tekintette.) Latzkovits novellája finoman ironikus, néhol kicsit parodisztikus távolságtartással értelmezi önmagát a borgesi világképben, abban a térben, amelyben minden irodalmi vonatkozásában nyeri el értelmét, s folytat elegáns, humoros játékot olyan szemléleti- és szerephagyományokkal, mint amilyen a romantika küldetéstudata (a két utóirat) vagy az író- és olvasószerpek kérdései.

A novellárium tizenegy írásából (az aranymetszés arányaihoz közelítve a felosztást) hetet kapcsol füzérré a kötetcímadó figura próteuszi alakja (pontosabban „alterált” alakváltozatai). Laboda egyfelől – minthogy mítoszi figuráról van szó – az archaikus emlékezet legősibb tartományaiban válik értelmezhetővé, másfelől – mert identitása(i)nak, világa(i)nak megképzésében a szerző ugyanazt az (ál)referenciális játékot játssza, amely olyan jellemző az előző írásokra is – nem vonatkozatható el a jelentől. Itt nem csak arról van szó, hogy Laboda mindig akkor látja meg a napvilágot Magyarország tündöklő metropoliszában (Szegeden), amikor Latzkovits Miklós (1963. május 13-án), hogy a Pécskai utcában lakik, s hogy felesége minden esetben a csodálatos szépségű Szabó Mária. (Egyébként ez a gesztus is kapcsolódási pont az első kötethez: *Az angyal* szépséges nővérét Marie Schneidernek hívják, a legfontosabb történések máj. 13-ára esnek, mint ahogyan ez a születésnapja Alaudának és Edith Francnak is.)

A Laboda-írások Magyarországnak virtuális történelmi terei a jelenbe nyúlnak elemekért, hogy azok önkényes társulása az irracionálisban valósuljon meg. Másfelől az áltörténelmi keretek között megképződő világban – a magyar bokszról érkező holland tudós szavaival – a csoda olyan mérhető jelenség, „amelynek tükrében a mesék világa kézzel fogható realitássá változik. Nem a realitás válik tehát mesévé, hanem a mese válik valósággá, hihetetlenül szép, lenyűgöző valósággá.” (120. o.) Ahogyan Darvasi Ferenc jegyzi meg a *Labodáról* írt recenziójában: a szerző ilyen, a „valóságban megtörtént eseményeként találja a meglódult fantázia szülte (metafikatív) írásokat”, amelyben a történet teremti meg a világot, és nem a világ a történetet. (*Mesejáték* – ÉS, 52. évf. 22. sz.)

Mert itt valóban a történet a fontos, méghozzá a kötetben többször hivatkozott Italo Calvino felfogásában, aki minden emberi történet nélkülözhetetlen vázát látta a mesében. Különösek ezek a Labodáról szóló mesék, a konvencionális eszközkészletből merítést tekintve legalább annyira kapcsolódnak a varázsmeséhez, a legendához vagy a parabolához, mint amennyire távolságot tartanak tőlük. Nem a proppi elméleti rendszerbe foglalt

hétszereplős képlet szerint épülnek fel, mégis több elemükben megfelelnek a legősibb mesealakzat formai és tartalmi elvárásainak. Gyakori szervezőelemük például a konvencionális szó- és mondatfordulat: az emberek „vártak, vártak száz teljes éven keresztül” (38. o.); Laboda „egymás után legyőzte tizenkét ellenfelét. Ekkor előállt a tizenharmadik” (130. o.); „a küzdelem megállás nélkül folyt három teljes órán keresztül” (131. o.). Feltűnő a gyakorisága a számok közül a 7 különböző variációinak, a 13-nak és a 33-nak. De talán még szembetűnőbb, hogy a főhős alakjaiban – a prófétai-megváltói mellett – a táltos történelmi-mitológiai előképe is felismerhető. Laboda születését visszatérően kísérik jelek („Mikor a gyermek felsírt, a Tisza kilépett a medréből, s a városban összedőlt minden magasabb épület” – 80. és 126. o.), s ő maga is a kiválasztottság jeleivel jön a világra. Egyszer csak a Tiszáéhoz mérhető szökeséggel és foggal (*Laboda, a kincskereső*), máskor a repülés képességét előlegező szárnyakkal (*Laboda, a halálmadár*) vagy a viaskodás jellemző tevékenységére képessé tevő négy karral (*Laboda, a bokszoló*). Gyerekkori viselkedése eltér az átlagtól, szótlan, visszahúzó, szemlélődő alkat, és kiteljesedett tudása is sok tekintetben a magyar hitvilág táltosképzetét idézi. Tudja, hol van kincs a földben (a város és a pártok vezetői, médiasztárok, élsportolók, egyetemi professzorok törik fel előtte az út burkolatát, amely megtiszteltetés aztán részévé válik szakmai önéletrajzuknak), egyetlen szava képes a Napot eredeti pályájára állítani (*Laboda és a Nap*), a telet nyárrá változtatni. S mindezt „mintha valami varázsló lenne, pontosan úgy, mint a mesékben, és ez nem csupán illúzió volt, hanem a legteljesebb, a legkézzelfoghatóbb valóság.” (*Laboda, a néma clamator* – 81. o.)

Laboda alakjai ugyanakkor ezer szállal kapcsolódnak a *Hogyan tanultam meg koptul?* gyermekéhez, illetve ahhoz a magasabb rendű tudáshoz és létmódhoz, amelynek stációit beavatódása során megtapasztalja (ez utóbbiról részletesen ír Horváth Györgyi). A „halálmadár” is rajzolja a betűket és a számokat (mindig madáralakban), a „clamator” pedig egy olyan képesség birtokosa, amely – a görög, a latin és a kopt nyelv tanulásához hasonlóan – nemcsak technika, hanem egyfajta speciális létezőmód, „melynek legfőbb megnyilvánulása ’az élet minden pillanatában érzett és mélységesen átélt, extatikus örömezet’, ami ugyanakkor az evilági lét kötelékeitől való teljes függetlenedéshez, s ezzel együtt a végtelen szomorúsághoz (’maeror immensus’) vezet.” (76. o.) (Természetesen az idézet forrását itt is „filológiai pontossággal” jelöli meg a szerző a „Prügyi-kódex” által fennmaradt *Libri tres*-ben.) Az egykori „pecsétverekedő” bükki magányában megírja *A végső boldogság elnyerésének misztikus útja* című összefoglaló művének öt könyvét, s csakúgy beszélget a széllel és a fákkal, mint a „lázkodó”, valamint éppúgy szereti a csendet és a merengést, mint a „bokszoló”, azzal a megszorítással, hogy ez utóbbi csendben lenni és merengeni egy proletárkocsmában szeretett.

Laboda sorsa példázat is, de mindig mást példáz. Csak születése biztos, halálai mások és máshogyan következnek be, vagy mert – s ez többször ismétlődik – fajtájának minden pozitív tulajdonsága benne egyesült, de olyan intenzitással, hogy az boldogtalanná tette, vagy mert népe szeretetétől és ujjongó várakozásától nem tudott szabadulni. De előfordul az is, hogy önmagát győzi le abban az alakjában, amelyet a *Találós kérdés* uralkodójától kapott, s amely olyannak tűnt, „mint a hajdanvolt fáraóké, olyannak, mint a piramisokat őrző szfinxeké, megközelíthetetlennek és kiismerhetetlennek.” A meseszöveg kauzalitására pedig általában jellemző az az alakzat, amelyet akár belső „formulázó alterációnak” is mondhatna az olvasó („De aztán bekövetkezett a tragédia, mégpedig azért, mert a tragédia előbb-utóbb bekövetkezik.” 81. o.; „A második [év] másképp [telt el], talán mert ennek így kellett lennie.” 89. o.). (A formulázás egyébként a kötetek között is működik: „és szép volt a pillanat / az a nap, mert szépnek kellett lennie” – *Gyakorlóolvasmány; Az angyal*).

A kötet referenciális bázisát a folyamatos öntematizálás adja. Nem a Laboda-mí-

tosz(ok)ba beemelt személyes elemek, s nem is a Szeged-mítosz épülésében felismerhető helyi valóságvonatkozások, sokkal inkább az olvasáshoz, az irodalomhoz való viszony tekintetében. A történetek közreadója a filológia elkötelezettje, akinek fikciót építő eljárásai között a legtermészetesebb módon kapnak helyet saját tudományának módszerei (a megformált világban fontossá vált (ál)szövegek magyarázata és leírása: hitelesség, szerzőiség stb.). Erre szüksége is van, minthogy figuráinak létmódja, képességeik gyakorlásának elsődleges eszköze az olvasás. A nagy szegedi bölcsészlázas vezetőjének lakókonténerében az Auctores Latini sorozat köteteiből van az ágy, Teubner é Budé kiadású görög és latin klasszikusokból az íróasztal. Seregét József Attila-, Balassi- és Babits-versekkel, Calvino-, Mrozek-, Saramago-, Márquez-, Zbigniew Herbert-szövegekkel viszi rohamra, s csak akkor hal meg, amikor az ellenség leönti fekete festékkel a *Képes Krónikát*. A magyar bokszt művelőinek életében legalább olyan fontos az olvasás, mint a saját fej több száz kilós koppanokkal történő püfölése. Laboda egyéni edzéstervében egyebek mellett Calvino *A famászó bárója*, Grass *Bádogdobja* (fontos a szerepe az előző kötetben is), 16. századi magyar költők szerepelnek, de beveszi a sorba az egyébként ellenjavalt Jókait, Maugham-ot és Cholnokyt is.

Latzkovits Miklós filológus, a filológia elsődleges jelentésének (a szó, a beszéd szerepét) értelmében is az, amelynek nem kevesebb a hozadéka, mint az olvasható mondat(ok) szépsége. A *Laboda* mondatai visznek, sodornak, gyönyörködtetnek, s miközben szerethető történetekké rendeződnek, olvasástechnikákra tanítanak, hogy szelektíve vagy alterálva kapcsolódjunk a szöveghagyománynak azokhoz a pontjaihoz, amelyeket a szerző érdeklődése bennük kijelöl.

Tisztelt Olvasónk!

Szerkesztőségünk célja, hogy lapunk tartalmát olvasóink igényeihez folyamatosan igazítva, mindig érdekes és értékes olvasnivalót biztosítsunk Önnek.

Hogy ez ne csak jól hangzó ígéret legyen, ezúton szeretnénk megismerni az Ön véleményét a Szonda Ipsos, a Nemzeti Kulturális Alap és lapunk együttműködésében történő kutatás keretében.

Kérjük, segítse munkánkat, és töltsse ki lapolvasási szokásokkal kapcsolatos kérdőívünket. A modern technológia előnyeit kihasználva a kérdőívet az alábbi weboldalon érheti el:

<http://cawi.ipsos-szonda.hu/jelenkor>

Lapunkról kialakított véleménye fontos nekiünk, a kitöltők között 1 db 1 éves, 2 db féléves és 3 db negyedéves előfizetést sorsolunk ki!

A lap szerkesztősége

ÚGY CSINÁLJUK, HOGY MEGCSINÁLJUK

Julian Barnes: Anglia, Anglia

Barnes regényét a „historiográfiai metafikció” kategóriájába szokás sorolni, s e megállapítással máris a regény (egyik) fő témájánál vagyunk, és pedig nem teoretikusan, hanem a mélyvalóságban – vagy legalábbis e sorok írójának valóságát vagy életvilágát illetően.

Régen ugyanis, még, mondjuk, húsz évvel ezelőtt is egy ilyen megállapításhoz a kritika szerzőjének könyvtárba kellett volna mennie, kutatni a katalógusban, könyveket, folyóiratokat kikérni, vagyis emberi interakciókat folytatni... Most: elég a monitor előtti üldögélés, honlapok nyitogatása, és zúdul rám az információ az *Anglia, Anglia* kritikai fogadtatásáról és ezen belül a historiográfiai metafikcióról. A regény posztmodernről szóló ironikus esszébetéjtéjének egyik mondata szerint: „a pornóképek felett végzett maszturbáció kellemesebb, mint a szex”; ezt parafrázálva mondhatjuk, hogy a monitor előtt végzett „irodalomkutatás”, ha nem is kellemesebb, de legalábbis kevésbé fáradtságos (és veszélyes), mint a borgesi világgönyvtárban – vagy akár a Szabó Ervinben – való kalandozás, mely mindig azzal a lehetőséggel – veszéllyel? – jár, hogy eleven emberrel (egy másik ott olvasgatóval) kerülünk érzelmi kapcsolatba.

Ha ez nem elég meggyőző (mármint a tekintetben, hogy Barnes regénye – melynek fő gondolata, hogy „manapság előnyben részesítjük a másolatot az eredetivel szemben”, s hogy ennél fogva megfosztjuk magunkat minden „eredeti” történettől, magától a történelemtől, sőt az „élettől” is –, tehát hogy ez a regény a maga parodisztikus módján valóban egész pontosan írja le a mai világállapotot), mondok egy másik példát. Múlt héten Barcelonában jártam, és életemben először – s valószínűleg utoljára – megnéztem egy bikaviadalt – meg előtte és utána a bikaviadal-ellenes tüntetést (ami hasonlóan jó szórakozás volt a turisták számára, mint maga a corrida). A legtöbben, akiknek erről az élményemről mesélek, hallani sem akarnak róla; sőt egyesek kijelentették, hogy csalódtak bennem – nem gondolták, hogy képes vagyok végignézni egy ilyen szadista, embertelen, állatkínzó cirkuszt. A bikaviadal – és az újraolvasott *Halál délután* – élményéről most órákig tudnék mesélni, de Barnes regénye kapcsán megpróbálom dióhéjban összefoglalni ha nem is a mélyen fölkavaró érzelmi élményt, de legalábbis annak intellektuális – vagy intellektualizáló – folyományát: míg a klasszikus bikaviadal maga is másolat, szimulakrum, reprezentáció, az ember és állat ősi küzdelmét reprezentáló rítus, ez a másolat tovább szimulakrizálódott akkor, amikor a Hemingway korában bevezetett védőfelszerelés-

Fordította: Gács Anna
Ulpinus-ház Könyvkiadó
Budapest, 2007
362 oldal, 2999 Ft

sel megszüntették a lovak bika általi legyilkolását (s ez – Hemingway szerint – már a bikaviadal dekadens kora volt azért is, mert egyre gyengébb bikákat tenyésztettek), majd állítólag divatba jött az a fajta bikaviadal, melyet *simulacrónak* neveznek, s amelyben csak szimulálják a bika megölését: kard helyett a „matador” csak enyhe sérülést okozó *banderillát* üt be a bika hátába. Ám a modern nyugati emberek többsége számára ez a szimulakrizálódott szimulakrum is túlságosan sok nyers és büdös valóságot hordoz magában, s a teljes fölszámolásáért tüntetnek. Mellesleg a turisták nagy öröme, s így paradox módon részben maga a szimulakrizálódott valóság elleni tüntetés – mint vonzó showműsor – tartja fenn az egykori mélyvalóság megmaradt foszlányát.

Barnes regényét tehát a „historiográfiai metafikció” kategóriájába szokás sorolni: vagyis olyan történelmi témájú fikció, mely magáról a történelmi fikcióról, a történelmi történetmondás lehetőségéről is szól; más szóval: nem egyszerűen elmesélni próbálja a történelmet (nem kérdőjelezve meg annak valóságát avagy valóságának, tényszerűségének legalábbis megközelíthetően pontos rekonstruálását), hanem kutatja, konstruálja, parodizálja és dekonstruálja a történelmet, s e konkrét esetben az angol történelmet, illetve annak eszenciáját, az angol tradíciókat és az „angolság” lényegét. Ahhoz, hogy a történelmi tudásunkat de- és rekonstruáló – azaz eredendő intenciója szerint az olvasót zavarba hozó, gondolkodási sínjeiről kikökkentő – irodalmi mű olvasóbarát, azaz élvezetes legyen, nagy ötlet, nagy sztori kell, és Julian Barnes regénye épp e nagy ötlet által emelkedik ki az ilyen művek zöméből, s részben ennek köszönhetően válhatott a posztmodern kánon stabil elemévé (azaz a megjelenése, 1998 óta kikerülhetetlen alapmű a témával foglalkozó tanulmányok szerzői számára).

A nagy ötlet annyi, hogy Sir Jack Pitman, a dúsgazdag angol vállalkozó részint vagyónának további gyarapítása végett, részben valami sajátos hazafiságtól indítva létrehozza a tökéletes angol turistaparadicsomot, Anglia kicsinyített mását: Wight szigetére telepíti a Buckingham-palotát, itt játssza meccseit a Manchester United, a turisták találkozhatnak Robin Hooddal és vidám cimboráival, beszélgethetnek dr. Johnsonnal, flörtölhetnek Nell Gwynn-nel, emeletes buszon utazgathatnak, megnézhetik a hastingsi ütközetet stb. A vállalkozás elméleti alapjait a már említett esszébetétekből, a francia posztmodern filozófusok kvintesszenciális alakja (a mi szemünkben: egy György Péter-szerű esztéta) által kifejtett tételekből ismerjük meg: „Régen csak a világ volt a maga közvetlenségében. Most a világ reprezentációjának, sőt hadd hasítsam fel e szót: re-prezentációjának a kora köszöntött be. Ami nem az egyszerű, ősi világ helyettesítése, hanem e világ feldúsítása, gazdagítása, ironikus kifordítása, összegzése... intellektuális kötelességünk, hogy alávessük magunkat e modernitásnak...” stb. S a project az elméletet igazolva remekül működik, özönlenek a turisták – s a már amúgy is szimulakrizálódott angol tradíciókat s angolságot látszólag tökéletesen és végleg eltünteteti és helyettesíti a reprezentációja. A valóság ugyan egy ponton mint ha föllázadna: a kosztümös csempészek valóban csempészettel kezdenek foglalkozni, dr. Johnson túlságosan beleéli magát a szerepébe, és a turisták panaszkodnak, hogy az undok vénember sértegeti őket, Robin Hoodnak és vidám cimboráinak elégük lesz a vegetáriánus ökörpótlékból, és elkezdik levadászni a sziget állatait – s ez olyan hatásos fordulat (naná, hogy a valóságot nem lehet karanténba zárni, naná, hogy az élet él és élni akar), hogy a legtöbb recepció a történetnek ezt az elemét emeli ki: a bulvár- vagy reklámrecepciókban így aztán a regény *Jurassic Park*-os ihletését hangsúlyozzák, a filozofikus tanulmányok pedig a hegeli triádát emlegethetik... Pedig a valóság lázadását gyorsan leveri a project környörtelesen mechanizmusa, sőt maga e lázadás is könnyedén beilleszthető az attrakcióba: a turisták boldogan végignézik Robin Hoodék igazinak látszó csatáját, s aztán a meghibbant színészek helyett könnyedén lehet újakat szerződtetni.

S hogy miért működik minden ilyen jól? „Mert nem hagyták, hogy bonyodalmak támadjanak. A struktúrák egyszerűek voltak, és a tevékenységek azon az elven alapultak,

hogy úgy csináljuk, hogy megcsináljuk.” Mely utóbbi Sir Jack kedves mondása, s nézetem szerint a könyv egyik legfontosabb – sokszor ismételt – mondata: az antiutópia nagyon is reális-realisztikus kulcsa – a liberális demokráciába belefáradt ember mantrája: jöjjön végre valaki, aki „úgy csinálja, hogy megcsinálja”.

Ennek a nagy ötletnek és jobbára szellemes, olvasmányos kidolgozásának köszönhetően az *Anglia*, *Anglia* tehát, ismétlem – Béneyi Tamást idézve – a posztmodern kánon stabil része lett, valósággal kitarja magát az interpretációnak: Baudrillard- és Lyotard-idézetekkel erősítheti a kritikus a regény elméleti konstrukcióját, vagy épp az „angolsággal” foglalkozó regények sorába illesztheti be Barnes művét – John Fowlestól Graham Swiften át Zadie Smithig: egyszerűen tanulmány- és disszertációírók számára roppant hálás regény, s ugyanakkor a szélesebb olvasóközönség körében is viszonylag sikeres: „elég jó” olvasmány.

Mitől jó? És mitől csak „elég jó”? Jó természetesen attól, hogy gondolatébresztő. Olyannyira, hogy először azzal a mondattal akartam kezdeni ezt a kritikát, hogy „Julian Barnes regénye a leggondolatébresztőbb könyv, amit valaha olvastam” – de aztán lemondtam róla: egyrészt azért, mert bosszantó idioszinkráziám, hogy minden jó vagy viszonylag jó könyvet legilyenebbnek vagy legolyanabbnak próbálok nevezni, másrészt: mert eszembe jutott, hogy, mondjuk, Borges első elbeszéléskötetei azért sokkal gondolatébresztőbbek (sok más kedvenc szerzőmet is említhetném persze), de leginkább: mert az a gyanúm, hogy ezek a fölébresztett gondolatok azért nem mindig olyan nagyon izgalmasak. Vagy ha úgy tetszik: a könyv hajlamos klisészerű gondolatokat ébreszteni – legalábbis a legtöbb kritika tanúsága szerint: szinte mindenki ugyanazokon a vágányokon halad, így vagy úgy, de nagyjából ugyanazt a posztmodern leckét mondja föl. Amikor 1998-ban végül is nem Barnes kapta a Booker-díjat az *Anglia*, *Angliáért*, hanem Ian McEwan az *Amsterdamért*, egyik-másik kritikus meg is említette, hogy épp azért nem lett ez a könyv a befutó, mert látszólagos *sex appeal*-je ellenére igazából csupa kliséből építkezik. Ami persze nem egészen igazságos megjegyzés, elvégre a mű intenciója éppenséggel pontosan a kliséből építkezés, és a klisék – egy nemzet, egy nép történelmét, nemzet tudatát, hagyományrendszerét alkotó klisék – dekonstrukciója. Mindenetre fönntartom azért, hogy roppant gondolatébresztő ez a könyv – már csak azon is hosszan elmerenghet az olvasó, hogy vajon ő maga mennyire élvezné a turizmusnak ezt az új formáját: hogy egy szigeten minden hercehurca nélkül könnyedén megnézhetné mindazt, ami, mondjuk, Angliából érdekes? Vagy Spanyolországból? (A múlt héten komolyan – és Barnestól némiképp függetlenül – gondoltam arra, hogy miért nincs Madrid valahol a közelben, hogy egy füst alatt azt is megnézhessem. És egy Real Madrid-meccset is természetesen.) S aztán eltűnődhetünk a saját történelmi emlékezetünk valóságosságán avagy szimulakrum-voltán: azon, hogy István alakja számunkra alighanem már-már visszavonhatatlanul a musical „oly-távol-vagy-tőlem” Istvánja lett, s hogy a honfoglalásunk éve megmáshíthatatlanul 896, jóllehet csak azért választották ezt az évszámot a XIX. század végén, mert 1896-ra tudtak elkészülni a millenniumi ünnepségek előkészületeivel.

De „elég jó” olvasmány a regény azért is, mert van egy „elég jó” személyes sztorija: Martha története, aki Sir Jack csapatának a tagja lesz, s akit a regénytriptichon első részében kislánként ismerünk meg: olvashatunk gyerekkori traumáiról, arról, ahogy az apja elhagyta a családot, s hogy emiatt egész életére problémás lett a kapcsolata a férfiakkal. S Martha gondolatai aztán időnként valóban Oscar Wilde-osan szellemesek – minden kritika emlegeti Barnesnak ezt a „szellemességét”, sőt „humorát” –, az például, hogy „Az esetek többségében a férfiak feljogosítva érzik magukat arra, hogy untassák a nőt; az az elképzelés pedig, hogy megosztják vele legbensőbb gondolataikat, naiv. Kezdve azzal, hogy sokuknak csak felszíni gondolataik vannak.” S a triptichon harmadik részében Martha – miután a sziget vezetőjeként mégiscsak megbukott (a hatalmi viszonyok változásainak szövevényes történetétől eltekintenek, de ez is egészen jó kis sztori, higgyék el; és van benne egy kelle-

mesen gusztustalan perverz pornójelenet is) – visszamegy az „igazi” Angliába, amely időközben – mert megfosztva lényegétől, múltjától, hagyományaitól, csöppet sem érdekli már a turistákat – hanyatlani kezdett, sőt visszasüllyedt valami indusztrializáció előtti pasztoráltársadalom szintjére. S ott éledgel Martha ebben az idillien egyszerű világban. Ami, természetesen, megint csak gondolatébresztő: melyik az antiutópia, s melyik az utópia: Anglia középkorai világa, vagy a Wight-szigeti új Anglia turistaparadicsoma? S hol élne szívesebben az ember? S hogy akkor ez a könyv valami tanmese, amely a posztmodern világból a múlt idilljébe való visszatérést hirdeti? S ezzel a moralizáló lezárással a könyv, miután ügyesen aláásta a nemzeti emlékezet és az identitás eszméjét, aláássa önmagát is, mert a historiográfiai metafikció üzenetes parabolává változik?

Szóval: elég jó regény... S hogy miért nem igazi nagy világsiker? Miért nem fáják az olvasók? Bényei ugyan azt írja, hogy Barnest „a magyar közönség is megkedvelte”, de azt hiszem, ez csak módjával igaz. Amennyire tudom, Barnesból éppenséggel nem gazdagodtak meg a magyar kiadói. Okos író, s az *Anglia*, *Anglia* okos könyv, de aligha lesz bárkinek is élete nagy olvasmányélménye. Azt hiszem, az a baj, hogy Barnes kiadói becsapják az olvasót: az Ulpius szerkesztője is azt írja például, hogy „sziporkázóan szellemes és nevetető” regényt tartunk a kezünkben. Na most ez nem igaz. És ha egy humorosnak szánt regény nem humoros, az nyilvánvalóan baj. Nem nagy baj – mert nagy baj például az, ha valóban csupa másolattal bíbelődünk, életpótlékok közt senyvedünk, és a pornót talán valóban jobban szeretjük már, mint a valódi szexualitást –, de azért baj. Legalábbis a kiadó szempontjából, amelyik így az istennek se tud annyi példányt eladni a könyvből, amennyit szeretne. Nem mintha e főnti állításomat most tökéletesen be tudnám bizonyítani – elvégre lehet, hogy van olvasó, aki Barnest valóban humorosnak tartja –, de azért megpróbálom. Sir Jack és a stábjá még csak tervezik a Wight-szigeti attrakciókat, amikor szóba kerül, hogy a szigeten a szexuális kíváncsiságot is ki kellene elégíteni. „Szex és Anglia: kinek van ötlete?” Mire Martha, akinek a hivatásos cinikust, az örök kételkedőt kell alakítania, ezért szerződtették, rávágja: „Svájci haditengerészet.” Ez, ha jóindulatúak vagyunk, elég szellemes. De eszünkbe juthat egy igazán humoros mondat erről, George Mikesé, aki a *How to Be a Brit* című könyvének „Sex” című fejezetében, mely ebből az egyetlen mondatból áll, az írta: „A kontinensen az embereknek szexuális életük van, az angoloknak forróvizet palackjuk.” (Tudták, hogy ez szállóige lett Angliában? Legyünk büszkék: az angolok szexuális életéről egy magyar írta minden idők legrapránsabb mondatát!) Szóval eléggé bajban van a stáb, mert nem igazán jut az eszükbe vonzó szexuális ikon. Majd némi tünődés után arra jutnak, hogy az angol szexualitást a szigeten Nell Gwynn fogja képviselni, egy „bűbajos nőcske”, akibe az egész ország szerelmes volt. Nell Gwynn melleleg az első angol sztárszínésznő volt a XVII. században, II. Károly szeretője, s lehet, hogy az angolok ismerik, de a humorosnak szánt beszélgetésben éppen belőle nemigen lehet humort kicsikarni... (Egy-két jó Dianás vagy Victoria Beckhames viccel jobban járt volna Barnes, de valószínűleg rühellte volna, hogy ennyire a tömegturista szintjére alacsonyodjon le. Amikor pedig a regénybeli projectje őt akarja kiszolgálni. Mint annyiszor az angol irodalomban, valami eredendő sznobság ezúttal is az unalom felé tereli a szöveget.) Egyszóval Barnes helyenként szellemes, de valahogy a fergeteges komédiára hiába várunk.

Bényei Tamás szerint – őt említem megint, mert az ÉS-ben megjelent cikke nagyon frapránsan foglalja össze a regény témáit – az *Anglia*, *Angliában* érződik valami posztmodern előtti moralizálás, érzélgősség. Igen, érződik, s már említettem a regénynek ezt a hatását a harmadik rész preindusztriális idilljével kapcsolatban – de nevezhetjük ezt posztmodern utáninak is. A dekonstrukció korábbi trendje után a historiográfiai metafikció legjelesebb művei – s itt Joseph O'Connor *A Tenger Csillaga* című regényétől, horribile dictu, a *Da Vinci kódig* rengeteg könyvet említhetnék – közelítenek a hagyományosabb történelmi regényhez: eljártsszák, mintha a szerző (illetve a *Zeitgeist*, melynek hangján

megszólal) nem kételkedne a múlt rekonstruálhatóságában, illetve abban, hogy kinyerhető belőle a „jó” tapasztalat. Talán azért, mert az olvasó erre az illúzióra vágyik. Talán azért, mert túl messzire ment a dekonstrukció, s nemcsak a múlt illúzióitól, de magától a múlt érzetétől is megfosztja az embert. Talán azért, mert a szerző most már csalfintább eszközökkel hozza az olvasó tudomására, hogy nem igazi rekonstruálásról, hanem a mítoszokkal folytatott játékról van szó.

Julian Barnes a régi, hanyatló Anglia finom ábrázolásával és a hősnő, Martha lelkének rezdüléseivel a könyv utolsó harmadában létrehozza azt a – posztmodern utáni, neoszenimentális – illúziót, amelyről élvezetes, „beleélős” lesz a regénye. Különbözik pedig: néhol, egy-egy mondatán azért nevetni is lehet...

G Á L O S I A D R I E N N E

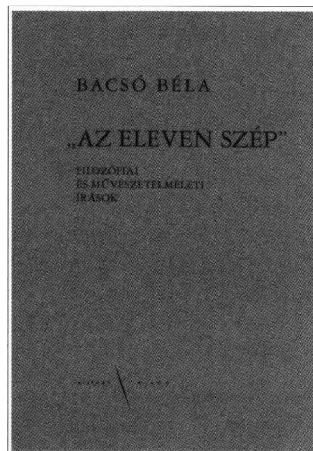
„ALKALOM A KOMOLY ÉLETRE”

Bacsó Béla: „Az eleven szép”. Filozófiai és művészetelméleti írások

A Kijárat Kiadó rendre néhány évente megjelenteti Bacsó Bélának a köztes időszakban született írásait. Ezek sorában a negyedik „Az eleven szép” című gyűjteményes kötet, amely tizenhárom filozófiai tanulmányt és öt műelemző szöveget tartalmaz. Mindegyik írás alkalmat kínál arra, hogy a Bacsó Béla által leglényegesebbnek tartott művészetfilozófiai kérdéseken gondolkodjunk el újra. Ez azonban nem azt jelenti, hogy csupán más kontextusban ismétlődnének az állandó témák és kérdéseikre adott válaszok, hiszen Bacsó filozófiájának egyik sarokpontja, hogy nem a kérdések végső megválaszolása a tét, hanem az általuk kiprovoált gondolkodás mint folytonos, le nem záruló mozgás, amelynek során az ember önmaga felé tart. Így e kötetben is a szerző számára legfontosabbra, művészet és lét kölcsönös vonatkozásainak mikéntjére kérdez rá. Azonban minden tanulmányban más a kérdés által befogott horizont, minden írás újabb megvilágításba helyezi tárgyát.

A recenzált kötet írásainak közös alapmotívuma az a kérdés lehet, hogyan képes a gondolkodás önmaga helyét megjelteni? Heidegger nyomán Bacsó a lét *topológiájának* nevezi a lét igazságára irányuló gondolkodást, azt, amikor

Kijárat Kiadó
Budapest, 2006
224 oldal, 1800 Ft

az ember úgy képes egzisztenciájának helyét elgondolni, hogy egy önmaga felé fordító esemény (Ereignis) által az igazságnak helyet ad, s így olyan helyre tér, amelyre nem szándéka szerint jut, de ahol mégis „helyet talál, éppen azt, ahová tartozik”. (175) Hol van ez a hely, és mely egzisztenciális esemény képes az embert ide téríteni?

E hely keresése szigorúan (a megalapozás értelmében) filozófiai értelemben azt a kérdést jelenti, hogy az ember hogyan pozicionálja saját gondolkodását, világhoz való megismerő viszonyát. Különösen nehéz ennek megválaszolása, miután a filozófia a szubjektumot meghatározó bizonyosságából jó ideje kizárta. A transzcendentális fordulat, mely az előzetesen adott világtól az azt tapasztaló szubjektivitás irányába való fordulást jelentette, egyben azt is magával hozta, hogy az én a tapasztalat előfeltételeként és határaként a nem-énnel találja magát szembe. Hogyan, mi által képes tehát ez a magát teljességgel soha nem birtokló szubjektivitás „helyére kerülni”?

A kötet nyitó írása Kanttól elindulva világít rá arra a folyamatra, amely az ismeretaktus és a megismerő közti viszony problémátlan megfeleltetését lerombolja, s arra kérdez rá, hogy mit jelent „a megismerő képesség viszonylatában pozicionált lét”.¹ Bacsó írásainak kulcsszavai ezúttal is a különbség, a distancia, kettéosztottság, nem-azonosság, eldönthetlenség, felfüggesztés, rögzítetlenség, kimozdulás, amelyek természetesen fogalmi párukkal szembeállítva nyelik el jelentőségüket; pontosabban szólva: az elbizonytalanításnak ezek a fogalmi egyáltalán nem arra mutatnak, hogy ez az „eloldás” lenne a filozófia utolsó szava. Az ismeretelmélet felől fogalmazva ez azt jelenti, hogy Bacsó nem olyan álláspontot képvisel, ahonnan az észlelés és vele a tapasztalat teljességgel bizonytalanává válik, ahol az ember mindenkor a dolgok megjelenését tapasztalja csupán, s ehhez kellene igazodnia (igazság dolgában döntenie), ahonnan az észlelésben adott dolog kiszolgáltatódik a sokféle áramlásban lévő tapasztalat változékonyságának. Az *aiszthészisz* Bacsó értelmezésében nem csupán érzi, a fogalom azt jelöli, hogy a megjelenőt a megjelenésben úgy képes megragadni mint amely önmagával azonos marad. A felfogást mindig a dolog felől gondolja el – azonban az soha nem előzetesen adott, hiszen a megismerés teszi lehetővé, hogy egyáltalán tárgyi adottságként ismerjük fel – mivel bármiféle tapasztalat csak úgy jöhet létre, ha a tárgy az elmét afficiálja, vagy másképp, a dologra irányuló jelentéstudajdonító intenció észleleti betöltésére szorul. Tehát „a szubjektum mint alapot adó végérvényes elutasítása” (183) azt jelenti, hogy a szubjektum ex-ponált, kívül-helyezett, elsődleges létmódja értelmében mindig is „kívül van” mint az észlelésben meghatározott, tehát soha nincs pusztán önmagánál. Ugyanakkor Kantot elemezve két elemet hangsúlyoz Bacsó: egyrészt Windelband nyomán mondja, hogy a „*kategoriális* radikálisan nem empirikus jellege vált nyilvánvalóvá”, s ez nemcsak a lét mint predikátum viszonylatában hozott újat, hanem „miközben meggondolja, ki az alanya az állításnak, meggondolja annak létét”. (11) Heidegger innen folytatja, s állítja, hogy a kijelentés kopulájának modalitásai (lehetséges, valós, szükségyszerű) „nem a tárgyból származnak [...] a pozíció módozatai a szubjektivitásban lelik fel eredetüket. A pozíció és a létezés (Dasein) modalitásai a gondolkodásból határozódnak meg.”² (12) A másik elem, amely itt Bacsó számára fontos, az a Kant gondolkodásában bekövetkezett fordulat, amely az *Ítéltörő kritikájában* a következőképpen jelenik meg: „az emocionális komponens (Gefühl) az a priori szférájáig ér” (16), ami azt jelenti, hogy az esztétikai ítélest kísérő öröm érzése nem empirikus viszonyban áll a célszerűség megítélésével. Vagyis a kanti ismeretkritikából az válik hangsúlyossá, hogy bár az értelem a szemléltre vonatkozik, mégsem rendelődik annak alá.

Nem véletlenül kerül tehát ez a szöveg a kötet elejére, hanem ismeretelméleti alapon készíti elő a filozófia egyfajta „re-szubjektivizációját”, amely a többi írásnak is alapmotívum

¹ Az idézetekben szereplő kiemelések Bacsó Bélától származnak. (G. A.)

² Heidegger, M.: „Kant tézise a létről”, in: *Útjelzők*, Korcsog B. (ford.), Osiris, 2003. 425.

ma.³ Ez a „reszsubjektívizáció” nem azt jelenti, hogy az emberi állapotnak a szubjektum által valamiként mégis uralható módját igyekezze Bacsó megragadni, hanem annak a felismerésnek filozófiai következménye ez – s ebben van talán a kötet legnagyobb újdonsága –, hogy „testies módon létezik az ember”. (125) A testi mivoltában eleven ember felé fordul Bacsó, hogy innen gondolja végig megismerésének terét. Helmuth Plessner munkáit értelmezve hangsúlyozza, hogy a testiség az az egzisztenciális alapmód, ami az emberi létezés a maga jelenvalóságában, „testi mivoltomban már valamiként viszonyulok, és érintett vagyok”. (118) Ez egyfajta előzetességet, diszponáltságot jelent, s mint ilyen kapcsolatba hozható Heidegger diszpozíció (Befindlichkeit) felfogásával, amennyiben Plessner megjegyzi, hogy „a vitálisen feltételezett diszpozíció nemcsak éppoly eredendő, mint a megértés, hanem egy eredendőbb módja annak, ahogy az ember van”. (119) Bacsó arra világít rá, hogy nemcsak a Plessner által vizsgált határhelyzetekben „válaszol” az ember a mindenkori helyzetre egy nyelv-előttés reakcióval (nevetéssel, sírással), hanem az emberi egzisztencia nyelvi felépítettsége állandó vonatkozásban áll a testi által kinyilvánított világértéssel. „Az ember akkor is ért, ha mit se szól.” (126) A lélek „kiterjedtsége”, vagyis, hogy az ember nem létezik tiszta test nélküli tudatként, tehát csak egy részről jelenti a pusztá fizikai, objektív testiséget (Körperlichkeit), s ettől Plessner nyomán megkülönbözteti a hús-vér testiséget (Leiblichkeit), ami nem dolog, hanem önmaga testi megjelenítése. „Az adott térben tehát nem csak a test fizikális értelmében vagyunk jelen, hanem kiterjedt egzisztenciánkban éppen hús-vér mivoltunkban a legsajátabbat, a minket sajátos módon érintő elemet mutatjuk meg”. (142) Bacsó ezen írásainak antropológiai orientáltsága ne tévesszen meg minket, nem valami Husserl előtti pszichologizmus bukkan itt fel, hiszen Bacsó mindvégig a lényegszemlélet mellett tart ki, ugyanakkor a husserlinél hangsúlyosabb nála a transzcendentális egóval szemben az ember-én (Menschen-Ich) megkülönböztetése. (117) Az antropológia felé való nyitás tehát egyfelől jelenti azt, hogy a magamról való tudás kanti értelme kiegészül a „mit érzek magam felől, és milyen érzés nyilvánul meg felém” tudásával, amelyet Manfred Frank a „magamról alkotott érzés (Selbstgefühl)” fogalmával ír le. (116.) Másfelől a *Leibkörper* terminus világít rá, hogy az ember magára és magához viszonyulása mindig a megtélt közép-ből való kívül kerülést jelenti, a „kifejezésben éppen az a megszüntethetetlen kellőtség jelenik meg, amely egy ponton, egy megnyilvánulásban arra ébreszti rá az embert, hogy testi mivoltában nem uralt”. (121) Vagyis az ember teste viszonylatában e törésben (Bruch) létezik, ami az identikus önértést kérdéssé teszi.

A lélek nem nyilvánvaló és nem uralható megnyilatkozásainak jelentősége, valamint az ember *phüszisz* általi meghatározottsága az, ami a szerzőt Schiller és Goethe műveinek elemzéséhez vezeti. A két német klasszikus művei – különösen Goethe *Vonzások és választások* című regénye – jelentik azt a helyet a művészet történetében, amely „ugyan a művészetnek a természethez való lényegien megváltozott, de azt semmiképpen sem pusztán tagadó viszonyát mutatja fel”. (39) A kanti filozófia e tekintetben azt az utat mutatta, hogy az ember szabadságára akképp törekedhet, ha a célszerűt részesíti előnyben, ha az uralhatatlan kiiktatására törekszik; ennyiben „szabadságát mint *anti-phüszisz* őrzi” (Merleau-Ponty). (42–43) Ennek ellenpontjaként fontosak Schelling természetfilozófiai írásai, melyekben megjelenik az a felismerés, hogy egyrészt az emberi lét olyan térre számra ágyazódik, mely általa nem ellenőrizhető, másrészt, hogy az egzisztenciában önmagában meglévő fenn leírt távolság is uralhatatlan. Schellinghez kapcsolódva azt emeli ki Bacsó, hogy ha az ember magát és mindenfajta idealitást elvlaszt a természettől, akkor pusztán nárcisztikus önismeretre tehet szert, amelyben az ember „holt objektum”.

De hogyan juthat az ember a természetten keresztül felfogott önismerethez, ha őt ma-

³ Ennek legkonkrétabb kifejtését lásd a *Megjegyzések a szubjektum és az öngondozás témájához* című tanulmányban. 141–149.

gát pont az jellemzi, hogy nem merül ki a természetet jellemző mechanikus ok-okozati reaktív létezésben, hanem egzisztenciája állandóan döntést igénylő? Hogyan szakad ki az ember a természetből, s válik annak még inkább részévé? Erre „nem az életerő a válasz, hanem a szellem, a magát a létezés viszonylatában elgondoló lélek, amely magát a legszélesebb értelemben értett anyagi egzisztencia vonatkozásában engedi mozogni”. (43) Tehát az ember mindig saját szubjektivitásán átszűrve viszonyul a természethez (láttuk, még testi-es megnyilvánulásaiiban is) az azonban még mindig függőben van, hogy milyen is lehet ennek tárgyalásmódja. Goethe regényében két lehetőséget mutat meg: az egyik a természettudósé, ami nem más, mint a természet „tudományos preparáló és elkülönítő kiállítása”, a másik pedig az, amely organikus környezetéből nem emeli ki a jelenséget, hanem „az áthatások [...] rejtett működését teszi olvashatóvá”. (63) Goethe számára valószínűleg Alexander von Humboldt, a barát írása⁴ jelentette az inspirációt ahhoz a belátáshoz, hogy, kapcsolódva ez utóbbi bemutatási módhoz, a természet bemutatható esztétikai eszközökkel, sőt az esztétikai bemutatás olyasmire képes, amire a tagoló természetleírás nem. Nem más ez a regényben, mint a természet táj-képpé történő átalakítása, amiben az ember magát ismeri fel, vagy amiben őt ismerjük fel, mint a táj formálóját. Bacsó elemzése azért nagyszerű, mert nemcsak azt mutatja meg, hogy a tájjá alakított természet mint kép mennyire fontos szerepet tölt be a regényben, vagy mitől tájképszerű a regény, hanem azokra a finom megfelelésekre is rámutat, ahogyan a regénybeli képek szólnak természet és ember viszonyáról, annak bemutathatóságáról. Tehát maga a tájkép, a tájképfestészet lesz annak paradigmája, hogy az ember phüsziszszerű egzisztenciájával a helyére kerül. „A tájkép tehát [Goethe] számára, egész egyszerűen a megtalált hely, ahol az ember úgy jelenik meg, mint a tájba tartozó és attól nem elkülönült lény”. (76)

Azonban Bacsót ennél lényegibb kérdés izgatja, amely mint a tájkép „kockázatossága” is megfogalmazódik: nevezetesen, hogy miként lehet a műben az élet eleven változékonyságát visszaadni anélkül, hogy lemondanánk annak megmutatásáról, ami maradandó? (72) Vagy úgy is kérdezhetnénk, hogy lehet-e az eleven szép? A választ kezdjük negatív irányból: nem úgy jelenik meg az eleven a műalkotásban (a tulajdonképpeni képben), hogy annak nézetszerű bemutatása történik. Az „Ansicht” a látvány, a nézet, a szemlélő nézőpontja, a szükségszerűen korlátozó tekintet, szokványos észlelési módozat. Az így képként megjelenő meglehet mindazt reprezentálja, ami a szemlélőt körbeveszi, de nem műalkotás. S itt elérkezünk Bacsó művészetfilozófiájának alapvetéséhez, nevezetesen, hogy a műalkotást soha nem mint reprezentációt fogja föl. A reprezentáló kép a szemlélő külső pozíciójából mutatja a világot, amiből kiindulva aztán a világra saját mércéjét kényszeríti rá. Az ilyen leképező kép illusztratív, benne valaminek a látása pusztán újrafelismerés. Mivel mindig korlátozottságban rögzít, az élet elevenisége ily módon nem válhat műalkotássá. Azonban, figyelmeztet Bacsó Hegelt interpretálva, a léttől elválaszthatatlan a látszás, s ami önállóként, alakszerűen rögzítődik, eredetétől egyben el is szigetelődik. (Hegeli kontextusban: amennyiben az abszolútum megjelenik, úgy a műveltségben (Bildung) rögzül, amivel egyúttal önmagától eltávolodik.) Vagyis, ha minden megjelenő valaminek, azaz korlátozottan mutatja magát, még mindig nem tudunk dönteni egy pusztán kép s az igaz műalkotás között. „Erőtlen szépség” lakik a csak külsődlegesen megjelenő műben, amely „minden létvonatkoztatást maga mögött hagy, [...] végérvényesen elfordul az *elevenégtől*, s előhívja [...] illúziókeltő művészetfelfogást”. (108) Ezzel szemben műalkotássá akkor válik, ha a „megjelenő nem zárult egy végső alakba, és nem merül ki a neki tulajdonított értelemben”. (179) Ahogyan a felfogás útján a dologról nyert kép soha nem identikus magával a dologgal, ugyanúgy a fenomén felfogása a művészetben

⁴ A. von Humboldt: „Die Lebenskraft oder der rhodische Genius”, in: *Ansichten der Natur*, A. Meyer-Abich (kiad.), Ph. Reclam jun. 2003. 112.

azt világítja meg, hogy itt nem újra-megjelenítésről van szó. Ezzel jutunk el a szerző másik alapvetéséhez, miszerint a mű mint fenomén nem tárgyi természetű. A mű „az ott feltűnőt úgy engedi *kitűnni*, hogy azt nem emészti el egy rögzített értelemben, és nem rögzíti tárgyként”. (171) Vagyis a mű nem merül ki tárgylétében, határok között megjelenő bár, de empirikus meghatározottságáról leválik, és mértékét önmagából veszi, önmagára irányul. A műalkotásban tehát semmiképp nem annak tárgyszerűségével, de nem is csak dolog mivoltával van dolgom, hanem magával a világgal. A műalkotásban az eleven tehát nem tárgyszerű, nem reprezentatív mű-világ. Ezzel világossá vált, hogy hogyan képes az eleven mint mű előtűnni, de még tisztázásra vár, hogy mit jelent a szépsége. Mint kiderült, a műalkotás nem ismeret-tárgy, ellenáll az egyszerű tárgyazonosításnak. Így a szépség sem lehet a formára vonatkozó tetszés tárgya. A mű a szemlélővel szemben ellenállást tanúsít, a rá irányuló pillantás valami olyasmibe *ütközik*, „ami a maga *testszerű láthatóságában* éppen nem a pusztá tárgy”. (186) A mű a létezőt engedi kitűnni, ami nem más, mint az „az, hogy van” megmutatkozása. Az *aletheia*, az el-nem rejtettséggént értett igazság, az igaz létében ott álló létező, a műben szépséggént van jelen. Ezért zárja Hegelről szóló, a kötetnek is címet adó tanulmányát Bacsó Heideggernek *A műalkotás eredetéhez* írt utószavának idézésével: „Az igazság a létezőnek az el-nem-rejtettsége. Az igazság a lét igazsága. A szépség nem e mellett az igazság mellett fordul elő. Akkor jelenik meg, amikor az igazság művé válik. A megjelenés, mint az igazságnak a műben és műként való léte: a szépség.”⁵ Tehát „a szépséget nem a tetszés, hanem a látszás és az igazság egy módozataként fogja fel” (179), amelyet azonban Bacsó soha nem úgy ért, mintha a művön valami általános mutatkozna meg. A szépség pontosan arra képes a maga megjelenésében, hogy az individuálisan megjelenő nem benne megmutatkozó általánoshoz juttat el, hanem az individuális tart igény az igazságra. A.W. Schlegel *Poézis* című írásából is a transzcendentális költészetnek azt a jegyét hangsúlyozza, hogy a transzcendentális abból a különbségből születik, amely nem emelkedik fel valamiféle ideálshoz, ugyanakkor nem is rögzül a már valóságosan létező közepette. Vagy ahogy a Kant-tanulmány fogalmazza ugyanezt, nem a dolog, hanem a befogadó oldaláról: a műalkotáson keresztül túllépünk a pusztá priváton, és „egy olyan *szubjektív általánosságig* kell eljussunk, ami egy és egyben több mint pusztán önmaga”. (15) Megint csak oda érkezünk, hogy a mű egy ilyen értelmű igazságot mint szépséget csak úgy képes megjeleníteni, hogy nem tárgyszerűen rögzült.

A mű *esemény*, vagyis „a *művészet az igazság működésbe lépése*”. (172) A mű nyugalma látszólagos, magát folyton újraalkotja a megjelenő közepette. Vagyis míg megjelenőként, megjelenésének nyugalmában az, ami, ebben nem merül ki, hanem a másként is lehetett szembesít. A tulajdonképpeni kép esetében a műre irányuló tekintet ezért nem képes azt a maga mértéke szerint megérteni, hanem a magát feltáró mértékéhez kell illeszkednie. Tehát a mű az embert kívül helyezi a már ismert körén, hiszen a *valóság látszatát* lerombolja. A mű, miközben „megrendíti az ember [...] lebiztosított helyzetéből fakadó *elő- és beállító pozicionáltságát*” (184), annak lehetőségét hordozza, hogy létét illetően mássá váljon. „A mű folytán messze túl jutunk azon, amik vagyunk és vele tartva másként kerülünk magunk elébe”. (189) A mű a legszemélyesebb érintettségünk által az, ami, miközben a világhoz tartozásunkkal, létezésünkkel úgy nézhetünk szembe általa, ahogy a tapasztalati világban más erre nem ad lehetőséget.

S ezzel egy deszubjektivizált, a dologtól kiinduló megértés által visszajutunk a szubjektumhoz, amely a mű által létének vonatkozásában másként érti meg magát. „[...]az *esztétikai nem szűnő imperatívusza, hogy magát a művi/művészi képzés világában le nem záruló módon megközelítse, magát lehetőség-feltételeinek állandó változásában vizsgálja.*” (91) A szubjektum tehát csak ezen az állandó „*önvizsgálaton keresztül* tér vissza”, amelyre az alkalmat

⁵ Heidegger, M.: *A műalkotás eredete*, Bacsó Béla (ford.), Európa, 1988. 123–124.

– az alkalmat a komoly életre – nyitottságunk adja a mű általi igazra. (145) Bacsó Béla gondolkodásában így nyílik tér az ember számára, a művészet hely-képzése által kerülhet az ember az őt megillető helyre, ahonnan a lét igazságának eredendőbb elgondolkodása nyit teret egy „másik kezdet” lehetőségének.⁶

Bacsónak ezek az írásai sem nélkülözik a pátoszt. Ez nem is meglepő az olyan művészetfilozófia esetében, amely a művészetet radikálisan nem mint kulturális tényezőt, nem mint nevelve szórakoztató teljesítményt érti meg, hanem mint olyat, amelyből a lét értelme meghatározódik. S ez a lét, fogalmaz Bacsó, mélységbe nyíló, ahová szinte mint Dante poklának bugyraiba vagyunk belevetve. A Hegel-tanulmány fontos pontja a negációnak; a tagadásnak, az önpusztításnak az elismerése, amennyiben az ember negáción keresztül jut közelebb önmagához. Hegelnél a szépség mint eszme csak megjelenésként jelenlévő, csak így létezhet, az elevenséget mint igazat így nyilvánítja ki. De ez negálódik a történelemben haladó emberiséggel, amelyben, meglehet, egyre közeledünk önmagunkhoz, mégis oly sok értéket veszítünk el. A ikonológiát értelmező írásban arra mutat rá Bacsó, hogy pontosan akkor születik meg az ikonológia, „amikor felismerte, hogy a kultúrák csak ideig-óráig képesek arra, hogy a *szimbolikusan egybefogottat* meg is tartsák”. (153)⁷ Cassirer szimbólum-fogalma is azt mutatja meg, hogy benne megőrződik – érzéki és tudati, valamint véges és végtelen közti törésben lévő pozíciója miatt – a lét fenyegető, feszültségekkel teli ereje. Am ezek az egymásnak feszülő elemek szimbólummá, képpé, művé rendeződnek össze, „harmóniává”, még ha ez teljességgel nem is kiismerhető. Vagy Heideggerrel szólva: „a ’mű’ a legtisztább magányosság *egybefogottsága* a lét szakadéka előtt”. (189, kiem. tőlem – G. A.)⁸ Így nyer „az eleven szép” értelmezési tartománya mellé állítva a kötetben is szereplő Aby Warburg enigmatikus feljegyzése a képről különösen mély értelmet: „Élsz, de nem bántasz.”⁹

⁶ Itt természetesen arra utalok, amire Bacsó számos írásában hívta már fel eddig is a figyelmet, hogy Heidegger elgondolása a művészetről a metafizika megrendítését célozza. A lét igazságára irányuló gondolkodást a lét topológiája irányába fordította Heidegger, ami a lét helyét, az igazságnak helyet adó létet jelentette, amely egyben a metafizikait meghaladó gondolkodást, egy „másik kezdetet” jelentett számára.

⁷ Jelen összefoglaló gondolatmenettől lényegesen eltérített volna e tanulmány bemutatása, azonban legalább itt szeretném felhívni rá külön a figyelmet, mert a kötet egyik legfontosabb írásának tartom, melyben Bacsó Béla az „iconic turn” számos belátásának elismerése mellett azt mutatja meg, hogy a reprezentáció hagyományos fogalmának kritikája felől értett képfogalom milyen mélyen jelen volt már az ikonológia nagy szerzőinél is, mint például Warburg, Wind vagy Saxl, s hogyan alapozta meg Cassirer szimbólum-fogalma e megközelítést.

⁸ Heidegger, M.: *Besinnung*, Klostermann Verlag, 1977. 37.

⁹ Idézi: Gombrich, E. H.: „Aby Warburg emlékezete”, Szaszovszky J. (ford.), in: uő.: *Reneszánsz tanulmányok*, Corvina Kiadó, 1985. 102.